

EESTI GRAMMATIKA

Helle Metslang, Mati Ereht, Külli Habicht,
Tiit Hennoste, Reet Kasik, Pire Teras, Annika Viht,
Eva Liina Asu, Liina Lindström, Pärtel Lippus, Renate Pajusalu,
Helen Plado, Andriela Rääbis, Ann Veismann

EESTI GRAMMATIKA

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Peatoimetaja Helle Metslang

Grammatika on valminud Tartu Ülikoolis,
II peatüki põhiosa on valminud Tallinna Ülikoolis

Raamatu koostamist on toetanud programm „Eesti keel ja kultuurimälu II“, Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti Teadusagentuur (projekt PRG341) ning Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut; aruteluseminare on toetanud ka Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus)

Raamatu väljaandmist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium, Emakeele Selts, Tartu Ülikooli kirjastamiskolleegium ning Kadri, Nikolai ja Gerda Rõugu nimeline uurimistoetuste fond

Retsenseerinud Reili Argus ja Heete Sakhai

Toimetanud Ellen Niit (I ptk), Reet Kasik (II ptk), Külli Habicht (III ptk), Helle Metslang (IV ptk) ja Andriela Rääbis (V ptk)
Keeleliselt toimetanud Ellen Niit (I, II, V ptk), Külli Habicht (III ptk), Tiiu Erelt (IV ptk) ja Andriela Rääbis

Küljendanud Sirje Ratso
Kaane kujundanud Kalle Paalits
Trükk: AS Pakett

ISBN 978-9916-27-449-1
ISBN 978-9916-27-461-3 (pdf)

Autoriõigus: Helle Metslang, Mati Erelt, Külli Habicht,
Tiit Hennoste, Reet Kasik, Pire Teras, Annika Viht, Eva Liina Asu,
Liina Lindström, Pärtel Lippus, Renate Pajusalu, Helen Plado,
Andriela Rääbis, Ann Veismann, 2023

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SAATEKS

„Eesti grammatika“ (EG) on koguteos, mis kirjeldab eesti ühiskeele ehitust häälikutest lausete ja dialoogideni, toetudes tänapäevastele uurimistulemustele ja keeleandmetele. Raamatu viis sisupeatükki käsitlevad foneetikat ja fonoloogiat, morfoloogiat (sõnamuutmist ja sõnamoodustust), kirjaliku ja esmakordselt ka suulise keele süntaksit. Neile eelneb sissejuhatav osa, mis selgitab „Eesti grammatika“ paiknemist muude eesti keele struktuuri käsitluste seas nii tänapäeval kui läbi ajaloo, annab peatükke ühendava tausta, tutvustab keele struktuuri tasandeid ja nende keskseid mõisteid. Raamatu lõpus on kasutatud kirjanduse valikbibliograafia.

Perspektiivi koostada ajakohane eesti keele grammatika tõi „Eesti keele arengukava 2011–2017“, grammatika koostamisega alustada võimaldas riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu II (2014–2018)“ tugi. Esimeseks tähiseks ja edasiseks juhiseks grammatika koostamise teel sai „Eesti keele kirjeldava grammatika prospekt“ (2014), millega piiritlesime raamatu sisu, struktuuri ja stiili. Tutvustime muude keelte kirjeldavate grammatikatega, tihe kontakt tekkis soome keele grammatika „Iso suomen kielioppi“ (2004) koostajatega. Aastate jooksul arutasime koostamiskava ja valmivaid peatükke nii omavahel kui kolleegidega Soomest ja Eestist. Materjali jagasime ja analüüsisime ka üliõpilastega.

Oleme tänulikud kõigile, kes on „Eesti grammatika“ koostamisele ja valmimisele kaasa aidanud: HTM-i keeleosakonna nõunik projekti algusajal Jüri Valge, soome keele grammatika peatoimetaja Auli Hakulinen ja autorid Maria Vilks, Tarja Heinonen, Vesa Koivisto; kolleegid Tartu Ülikoolist Külli Prillop, Martin Ehala, Karl Pajusalu ning paljud teised aruteludes osalenud; käsikirja retsensendid Reili Argus ja Heete Sahkai; toimetaja ja keeletoimetaja Ellen Niit, keeletoimetaja Tiiu Erelt, küljendaja Sirje Ratso.

Hästi toiminud koostöö eest täname Tartu Ülikooli kirjastust ja selle peatoimetajat Ivo Volti, meeldiva töökeskkonna ja igakülgse toe eest Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituuti ning selle juhatajat Liina Lindströmi, nõu ja abi eest seminaride korraldamisel instituudi raamatukoguhoidjat Leelo Padarit ning projekti haldamisel instituudi koordinaatorit Tiia Margust.

Rahastuse eest grammatika koostamiseks ja väljaandmiseks täname Haridus- ja Teadusministeeriumi, Emakeele Seltsi, Tartu Ülikooli ning Kadri, Nikolai ja Gerda Rõugu nimelist uurimistoetuste fondi.

Raamat on valmis ja ootab kasutajat: üliõpilast, õppejõudu, õpetajat, õppevara koostajat, keeleuurijat, keelekorraldajat, keeletehnoloogi – iga keeletöö tegijat ja keelehuvilist. Keerame lehte!

LÜHENDID, SÜMBOLID, TRANSKRIPTSIOONIMÄRGID

Näitematerjali allikad

A	ajakirjandus	S	suuline keel
D	Delfi	SEKK	suulise eesti keele korpus
G	Google	T	teadustekstid
I	ilukirjandus	TK	tasakaalus korpus
N	netisuhtlus	W	Vikipeedia
R	raadio	Web	eestikeelsete veebilehtede
RK	Riigikogu stenogrammide allkorpus		korpus Web 2013–2021

„Eesti keele varamu“ sarja monograafiad jm ülevaateosed

- EKH(V) Asu, Eva Liina, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Pire Teras 2016. Eesti keele hääldus. (= Eesti keele varamu II.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- EKG EKG I 1995 ja/või EKG II 1993
- EKK EKK 1997 ja/või EKK 2020
- EKS(V) Erelt, Mati, Helle Metslang (toim.) 2017. Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- EKSM(V) Viht, Annika, Külli Habicht 2019. Eesti keele sõnamuutmine. (= Eesti keele varamu IV.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- SEK(V) Hennoste, Tiit 2024. Suuline eesti keel. (= Eesti keele varamu V.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. (Ilmumas.)
- SM(V) Kasik, Reet 2015. Sõnamoodustus. (= Eesti keele varamu I.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

„Eesti grammatika“ ja ta põhiosad

EG	„Eesti grammatika“	SK	suuline keel
FO	foneetika ja fonoloogia	SM	sõnamoodustus
M	sõnamuutmine	SÜ	süntaks

Foneetilised ja fonoloogilised märgid

Transkriptsioonimärgid pärinevad rahvusvahelisest foneetilisest tähestikust IPA¹ (ingl *International Phonetic Alphabet*), mis on toodud siinse raamatu lõpus.

/h/	kaldkriipsude vahel on fonoloogiline transkriptsioon
[h],	nurksulgude vahel on enamasti foneetiline transkriptsioon
[±taga]	ehk hääldus, aga nurksulgudesse märgitakse ka distinktiivtunnused ning osas FO 49 on nendega märgitud fookust
[_ɹ]	vokaali all märgib vokaali madaldumist
[_ɹ]	vokaali või konsonandi all märgib eespoolsemana hääldamist
[_ɹ]	konsonandi all märgib helitu konsonandi helilisena hääldamist
[_ɹ]	konsonandi all märgib helilise konsonandi helituna hääldamist
[_ɹ]	konsonandi all märgib selle silbilisena ehk silbi tuumana hääldamist
[^w]	konsonandi järel märgib labialisatsiooni ehk huulassimilatsiooni
[^j]	konsonandi järel märgib palatalisatsiooni
:	märgib fonoloogilises transkriptsioonis alati ja foneetilises transkriptsioonis enamasti kolmandat vältet (foneetilises transkriptsioonis kasutatakse seda sümbolit siiski ka teise vältet korral pika vokaali märkimisel, nt [vi:te], [vi:tte], kolmanda vältet puhul märgitakse pikka lahtise silbi vokaali aga nii [vi::te] ja pikka kinnise silbi vokaali nii [vi:t:te])
[ː]	vokaali järel märgib teise silbi lühikese vokaali pikemana hääldamist ehk poolpikkust
[˘]	vokaali kohal märgib ülilühikest vokaali
/./	märgib silbi piiri
/'/	silbi ees märgib pearõhku
/./	silbi ees märgib kaasarõhku
V	vokaal
C	konsonant
ω	prosoodiline sõna
F	kõnetakt
σ	silp
μ	moora
A	silbialgus

¹ Rahvusvaheline foneetiline tähestik https://www.internationalphoneticassociation.org/IPAcharts/IPA_chart_trans/pdfs/IPA_Kiel_2020_full_est.pdf (vaadatud 20.12.2023).

T	silbituum
L	silbilõpp
()	märgivad kõnetaktipiire
H	märgib kõrget tooni
L	märgib madalat tooni
*	märgib meetriliselt tugevat silpi
^	märgib üles astunud tooni
!	märgib alla astunud tooni
%	märgib piiritooni
I v	I välde
II v	II välde
III v	III välde

Sõnastruktuurimärgid

-	morfeemipiir
`	kolmas välde
+	liitsõnaosade piir
=	kattuv morfeemiosa kahe morfeemi piiril
>, <	moodustussuund
○	nõrgaastmeline tüvekuju
●	tugevaastmeline tüvekuju
A, B, C, D	erisuguse lõpuga tüvekujud
Ø	puuduv(ad) häälik(ud)
◦	viimase kõnetakti algus
.	silbipiir
#	rööptüüp, kus on kasutusel nii astmevahelduslikud kui astmevahelduseta paralleelvormid

Grammatilised kategooriad ja üksused, muu lausetasandi info

Kategooriasümbolid on iseseisva tähisena kapiteelkirjas (nt *NOM* – nominatiiv, *INFda* – *da*-infinitiiv), liitse tähise koosseisus täpsustava osana väiketähtedega (nt *Nnom* – nimisõna nominatiivis, *Vda* – verb *da*-infitiivis).

1	esimene isik	ABE, abe	abessiiv
2	teine isik	ABL, abl	ablatiiv
3	kolmas isik	ADE, ade	adessiiv

ADT, adt	aditiiv	PRS	preesens
Adj	adjektiiv	PRT, prt	partitiiv
AdjP	adjektiivifraas	PST	lihtminevik
Adv	adverb	PTP <i>nud</i>	<i>nud</i> -kesksõna
ADVL	adverbiaal	PTPT <i>tav</i>	<i>tav</i> -kesksõna
AdvP	adverbifraas	PTPT <i>tud</i>	<i>tud</i> -kesksõna
ALL, all	allatiiv	PTPV	<i>v</i> -kesksõna
CL	kliitik	QP	kvantorifraas
ELA, ela	elatiiv	S	lause; sündmusaeg
ESS, ess	essiiv	SBJ	subjekt
GEN, gen	genitiiv	SG, sg	singular
GO	grammatiline objekt	TO	tegevusobjekt
GS	grammatiline subjekt	TRL, trl	translatiiv
ILL, ill	illatiiv	TRM, trm	terminatiiv
IMP	imperatiiv	TS	tegevussubjekt
IMPS	impersonaal	V	verb; vaatlushetk
INE, ine	inessiiv	V <i>da</i>	verb <i>da</i> -infinitiivi vormis
INF <i>da</i>	<i>da</i> -infinitiiv	V <i>f</i>	finiitne verbivorm
INF <i>ma</i>	<i>ma</i> -infinitiiv	V <i>inf</i>	infiniitne verbivorm
InfP	infiniitne verbifraas	V <i>ma</i>	verb <i>ma</i> -infinitiivi vormis
JUS	jussiiv	V <i>mas</i>	verb <i>ma</i> -infinitiivi inessiivi vormis
K	kõnehetk	V <i>mata</i>	verb <i>ma</i> -infinitiivi abessiivi vormis
KL	kõrvallause	V <i>matu</i>	<i>matu</i> -tuletis
KOM, kom	komitatiiv	V <i>nud</i>	verb <i>nud</i> -partitsiibi vormis
KonvP	konverbifraas	V <i>tud</i>	verb <i>tud</i> -partitsiibi vormis
KP	komplementlausega laiendatav predikaat	V <i>vat</i>	verb <i>vat</i> -infinitiivi vormis
N	substantiiv	?	küsitava vastuvõetavusega keelend
NOM, nom	nominatiiv	*	mittevastuvõetav väljend
Nomn	nominalisatsioon	[]	1) moodustaja piirid, 2) grammatiline info, 3) ellipsi, asendaja või umbisiku lähtevorm
NP	substantiivifraas		
Ø	ellips		
OBJ	objekt		
PL, pl	pluural		
PP	kaassõnafraas		
PRED	predikaat		

Suulise keele transkriptsioonimärgid

Sõnad, arvud ja nimed on kirjutatud häälduse järgi (*sis, Tamaara, onju, obune, õheksa*).

Mõned sõnad, millel kirjalikus keeles ortograafia puudub, on kirjutatud kindlal viisil (*mhmh, mqm, õqõ, äqä, ee, õõ*).

Lausete alguses puudub suurtäht. Osalausete vm lausesiseste üksuste piiri märgib näidetes vajadusel püstkriips |, lausete või kõnevoorude piiri kaksikpüstkriips ||, väljajätu kaksikpunkt (..).

Põhjalikum ülevaade suulise keele transkriptsioonimärkidest on toodud Tartu Ülikooli suulise ja arvutisuhtluse labori veebilehel².

.	langev intonatsioon lausungi või voozu lõpus, tavaliselt lausungit lõpetav intonatsioon
,	poollangev intonatsioon
?	tõusev intonatsioon
si-	katkestatud sõna
`võimalik, ho`tellis	rõhuline sõna
t:ere, mina::::	venitatud häälikud
>.....<	kõneleja tavalisest tempost kiiremini hääldatud sõnad
<.....>	kõneleja tavalisest tempost aeglasemalt hääldatud sõnad
.....	vaiksem jutt
SÕNA (suurtähed)	valjem jutt
hehe, mhemhe	naer
s(h)õna	naerdes öeldud sõna
\$.....\$	naerva häälega öeldud lõik
@.....@	hääletooni või hääle kvaliteedi muutumine ilma täpsustamata
.hhh	häälekas sissehingamine
.jaa (punkt sõna ees)	sisse hingates öeldud sõna
hhh, tule=h	häälekas väljahingamine
mt	matsutamine
(.)	mikropaus (0,2 sekundit või lühem)
(1.2)	pikem paus, pikkus kümnendiksekundites
(...)	pikem mõõtmata paus
[.....]	pealerääkimise algus ja lõpp
tulin=ja	sõnade või kõnevoorude kokkuhääldamine

² Suulise kõne transkriptsioon <https://keeleressursid.ee/et/148-suulise-kone-transkriptsioon> (vaadatud 12.06.2023).

{või}	ebakindla transkriptsiooniga lõik või kõneleja
{---}	ebaselge üksus tekstis
((.....))	litereerija kommentaar

Kirjanduse loetelus kasutatud lühendid

BT	bakalaureusetöö
DT	diplomitöö
EK	Eesti Keel
EKI	Eesti Keele Instituut
EKSA	Eesti Keele Sihtasutus, alates 2017 Emakeele Sihtasutus
EPP	Estonian Papers in Phonetics
ERÜ	Eesti Rakenduslingvistika Ühing
ESA	Emakeele Seltsi aastaraamat
ESUKA	Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri
Knd-diss	kandidaadiväitekiri
KK	Keel ja Kirjandus
KKI	Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut
KKIU	Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused
LU	Linguistica Uralica
MT	magistritöö
NK	Nõukogude Kool
OK	Oma Keel
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia
STUF	Sprachtypologie und Universalienforschung
SUS	Suomalais-Ugrilainen Seura
SUSA	Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja
SUST	Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia
TA	Teaduste Akadeemia
TLÜ	Tallinna Ülikool
TPÜ	Tallinna Pedagoogikaülikool
TRÜ	Tartu Riiklik Ülikool
TÜ	Tartu Ülikool
СФУ	Советское финно-угроведение

SISUKORD

Saateks	5
Lühendid, sümbolid, transkriptsioonimärgid	7
SISSEJUHATUS	15
I. FONEETIKA JA FONOLOOGIA	43
1. Sissejuhatus hääldussüsteemi	45
2. Vokaalisüsteem	49
3. Konsonandisüsteem	56
4. Sõnaprosoodia	70
5. Intonatsioon	82
II. SÕNAMUUTMINE	89
1. Sissejuhatus sõnamuutmis: põhimõisted	99
2. Morfoloogilised sõnaklassid	118
3. Tüvevaheldused	131
4. Käändsõna vormid	114
5. Pöörd sõna vormid	171
6. Muuttüübid	186
III. SÕNAMOODUSTUS	259
1. Sissejuhatus sõnamoodustus: kompleks sõna struktuur ja tähendus	269
2. Verbimoodustus	307
3. Nimisõnamoodustus	342
4. Omadussõnamoodustus	410
5. Määrsõnamoodustus	439
IV. SÜNTAKS	455
1. Sissejuhatus lausegrammatikasse	471
2. Lauseliikmed	503
3. Fraasid ja fraasiliikmed	703
4. Lause kommunikatiivne struktuur	763
5. Asendus ja ellips	794
6. Rinnastus	813
7. Komplekslause	845

V. SUULINE KEEL	977
1. Sissejuhatus dialoogigrammatikasse	987
2. Suuline lause	1016
3. Diskursusemarkerid: partiklid, vormelid ja KP-markerid	1066
4. Küsimused ja vastused	1112
5. Küsimused ja vastused parandusjärjendis	1143
6. Direktiivid ja infopalved	1165
7. Argikeel ja institutsionaalne keel	1177
Lõpetuseks	1183
Sisujuht	1185
Kirjandus	1219
Veebimaterjalid	1263
Rahvusvaheline foneetiline tähestik	1264

SISSEJUHATUS

Uus eesti keele grammatika – mis, kellele, kellelt?	19
Eesti keele grammatikatest läbi ajaloo	21
Eesti keel selles grammatikas	23
Eesti keel hierarhilise süsteemina	25
Eesti keelesüsteemi põhiüksused ja kesksed mõisted	26
Häälikutasandi ja prosoodia üksused ja mõisted	26
Sõnatasandi nähtused	27
Sõnatasandi käsitus selles grammatikas	27
Sõnatasandi üksused ja mõisted	28
Morfoloogilised sõnaklassid	29
Sõnaliigid	30
Lausetasandi üksused ja mõisted	31
Grammatilised ja funktsionaalsed kategooriad	33
„Eesti grammatika“ ülesehitus	35
Põhiosad	35
Tugiosad	38

Uus eesti keele grammatika – mis, kellele, kellelt?

„Eesti grammatika“ (EG) on tegelikul keeletarvitusel põhinev terviklik nüüdiseseesti ühiskeeke kirjeldus, mis hõlmab keele grammatilise ehituse kõiki allsüsteeme. EG lähtub keeleuurimise funktsionaaltüpoloogilisest suunast, mis pöörab põhitähelepanu keelendite funktsioonidele. Siin on esindatud ennekõike kirjalik eesti ühiskeel, selle kõrval on toodud ka suulise ühiskeeke olulisemad erijooned. Grammatika koondab seniseid eesti keele uurimise tulemusi ja pakub kasutajale kompaktses vormis teavet eesti ühiskeeke kõigi peamiste aspektide kohta. EG on kvalitatiivne keelekirjeldus, mida võimalust ja vajadust mööda on täiendatud ka kvantitatiivsete andmetega.

EG on kirjeldav (deskriptiivne), mitte normiv (preskriptiivne) grammatika, ta toob esile tänapäeva eesti keeles ilmneva variatiivsuse, muutustendentsid, ka keelekasutuse erinevused kirjakeele normingutest. Seega pakub grammatikas esitatav keelekirjeldus keelekorraldusele lingvistilisi lähtepunkte. Grammatikas esitatavat teadmist saab ja tuleb arvestada kirjakeele normimisel, kuid normingute üle otsustamine jääb siiski keelekorralduse pädevusse.

EG esitab sünteesi eesti keele uurimise seisust ennekõike 21. sajandi esimestel kümnenditel. Eelmine ülevaatlilik „Eesti keele grammatika“ (EKG I 1995, EKG II 1993) toetus 1980. aastate seisule. EKG-le järgnenud aastad on olnud eesti keeleteaduses kiire arengu aeg:

- on lisandunud hulgaliselt uusi uurimistulemusi, -meetodeid, teooriaid ja kirjeldusviise
- tänu keelekorpustele on tohutult suurenenud tegelikku keelekasutust kajastava keelematerjali läbitöötamise võimalused
- on valminud eesti keele allsüsteemide tervikkäsitlused, mis teevad kokkuvõtte senisest uurimistööst ja on aluseks EG-le
- esmakordselt on uuritud suulise ühiskeeke erijooni, mis võimaldab lisada grammatikasse ka selle keelevariandi kirjelduse, nagu on teiste maade uutes grammatikates.

EG kasutajatena näeme kõiki eesti keelega süvitsi tegelevaid inimesi: üliõpilasi, õpetajaid, õppejõude, teadlasi, keelekorraldajaid, keeleteoimetajaid, tõlkijaid jt nii Eestis kui ka mujal. Tegelikul keelekasutusel põhinev keeleinfo

on vajalik keeletehnoloogiliste rakenduste jaoks ning nii emakeelsele kui ka võõrkeelsele kasutajaskonnale suunatud käsiraamatute, sõnaraamatute ja õppevara koostamiseks.

Grammatika rajaneb viiel Tartu Ülikooli kirjastuse sarja „Eesti keele varamu“ kuuluval allsüsteemide tervikkäsitlusel, mis vastavad grammatika põhiosadele:

- 1) „Sõnamoodustus“ (autor Reet Kasik, 2015), EG tekstis lühendiga SM(V),
- 2) „Eesti keele hääldus“ (autorid Eva Liina Asu, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu ja Pire Teras, 2016), lühend EKH(V),
- 3) koguteos „Eesti keele süntaks“ (toimetajad Mati Ereht ja Helle Metslang, teemaartiklite autorid Mati Ereht, Tiit Hennoste, Liina Lindström, Helle Metslang, Renate Pajusalu, Helen Plado ja Ann Veismann, 2017), lühend EKS(V),
- 4) „Eesti keele sõnamuutmine“ (autorid Annika Viht ja Külli Habicht, 2019), lühend EKSM(V),
- 5) „Suuline eesti keel“ (ilmub 2024, autor Tiit Hennoste), lühend SEK(V).

Tervikkäsitlused esitavad eesti keele allsüsteemide põhjalikud, süva-uurimisel põhinevad kirjeldused, uurimislood ning kirjanduse loetelud, mis sisaldavad kõiki olulisi teemakohaseid uurimusi ning teooriatausta allikaid. Oleme vastavatesse grammatikapeatükkidesse koondanud tervikkäsitluste põhisisu, seda grammatika eesmärkidele vastavalt kohandades, täiendades ja uuendades. Anname vajadust mööda viiteid tervikkäsitlustele, kust leiab kõnealuste küsimuste ja uurimuste kohta lähemat infot.

„Eesti grammatika“ koostamisel on kohati toeks olnud ka 1990. aastatel ilmunud „Eesti keele grammatika“ (EKG I 1995, EKG II 1993) ning 2000. aastatel ilmunud soome keele grammatika „Iso suomen kielioppi“ (Auli Hakulinen (peatoimetaja), Maria Vilkkumäki, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho, lühend ISK 2004) ja selle veebiversioon „Ison suomen kieliopin verkkoversio“ (Hakulinen jt 2008).

EG toetub oma näidetes ja üldistustes empiirilisele keelematerjalile. Aluseks on ennekõike eesti keele andmekogud (eesti keele koondkorpus, eesti kirjakeele korpus, eesti keele spontaanse kõne foneetiline korpus, eesti keele ühendkorpus, suulise eesti keele korpus, tasakaalus korpus, kõne-andmebaasid jms). Vajaduse korral on toetutud ka uurija enda kui keelekasutaja keelepädevusele.

„Eesti grammatika“ tööühma juht on Helle Metslang. Foneetika ja fonoloogia osa on koostanud Pire Teras, sellest sõnaprosoodia allosa koostöös Pärtel Lippusega ja intonatsiooni allosa koostöös Eva Liina

Asuga. Sõnamuutmise osa on koostanud Annika Viht ja Külli Habicht, seejuures käändevormide funktsioonide allosa koostöös Mati Ereltiga. Sõnamoodustuse osa autor on Reet Kasik. Süntaksi osa on koostanud Mati Erelt, sellest aluse, sihitise, kvantorifraasi, kommunikatiivsete lausetüüpide ja sidendi allosa koostöös Helle Metslangiga, määruse allosa koostöös Ann Veismanniga, nimisõnafraasi allosa koostöös Renate Pajusaluga, infostruktuuri ja sõnajärje allosa koostöös Liina Lindströmiga; aluse allosa koostamises on osalenud ka Helen Plado. Suulise keele osa on koostanud Tiit Hennoste, sellest direktiivide ja infopalvete osa koos Andriela Rääbisega.

Eesti keele grammatikatest läbi ajaloo

Eesti keele grammatikate ajalugu ulatub ligi 400 aasta taha (vt Erelt 2003, Kasik 2011). Enamik varastest grammatikatest on olnud rakendusliku suunitlusega, mõeldud eesti keele õppimiseks ja õpetamiseks, kirjakeele kasutaja nõustamiseks.

Esimene eesti keele grammatika, Heinrich Stahli „Anführung zu der Esthnischen Sprach“ (1637), ja ka järgmised 17.–18. sajandi grammatikad valmisid ennekõike keelekäsiraamatutena misjonilingvistika raamistikus ja ladina grammatikal põhineva kirjeldusmudeli põhjal. Nii nende grammatikate koostajad kui ka peamine sihtrühm olid saksa pastorid, kellele eesti keel ei olnud emakeel.

19. sajandil lähenemisnurk muutus, eesti keelt hakati kirjeldama ja uurima kui üht soome-ugri keeltest ja soome keele lähisugulaskeelt. Uue taseme tõi grammatikatesse Eduard Ahrensi põhjalik „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes“ (1843, teine trükk koos süntaksiosaga 1853), mis toetus soome grammatikate eeskujule. Ahrensi grammatika vormiõpetuse osa oli normatiivse suunitlusega, esitades vorme ja struktuurijooni valikuliselt. Sama grammatika lauseõpetuse osa aga oli esimene kõiki põhilisi süntaksijooni adekvaatselt esitav eesti lauseehituse kirjeldus.

Kõige põhjalikum grammatika 19. sajandil oli Ferdinand Johann Wiedemanni „Grammatik der ehstnischen Sprache“ (1875, eesti keeles 2011). Wiedemanni grammatika on kirjeldav, mitte normiv grammatika. See keskendub põhjaeesti keskmurde kui ühtse kirjakeele aluseks sobivaima keelekuju süsteemsele kirjeldusele, aga esitab selle kõrval ka muude murrete jooni.

Alates 19. sajandi viimasest veerandist hakkas eesti keele kirjeldamine ja korraldamine suunduma eesti soost haritlaste kätte. Nende tegevus

keskendus eesti kirjakeele väljaarendamisele ja korraldamisele ning nii on järgnevate aastakümnete grammatikad ennekõike normikohase kirjakeele käsiraamatud või õpikud.

Esimene eestikeelne grammatika oli Karl August Hermannini normatiivne käsiraamat „Eesti keele Grammatik“ (1884, lauseõpetuse osa 1896), mis pani aluse ka eestikeelsele grammatikaterminoloogiale.

Lauri Kettunen ülikooliõpik „Lauseliikmed eesti keeles“ (1924) esitas lausestruktuuri kirjeldamise põhimõtted, mis on paljuski jäänud kehtima tänaseni.

20. sajandi algupoole grammatikaraamatutest on olulisemad veel Harald Põllu õpikud „Eesti keeleõpetus. I jagu. Hääle- ning sõnaõpetus“ (1915) ja „Eesti keeleõpetus. II jagu. Lauseõpetus“ (1922). Keelekorralduslikku, keeleuudenduslikku ja keeleteaduslikku lähenemist ühendab Oskar Looitsa „Eesti keele grammatika“ (1923).

Kõige enam on eestlaste normatiivset keeleteadmist mõjutanud ilmselt Elmar Muugi „Eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus“ (1927) ja „Lühike eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus“ (1927) ning Elmar Muugi ja Mihkel Tedre „Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus“ (1930). Omalaadne on Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika“ (1936). See on heakeelsuse käsiraamat, mis sisaldab ka mitme grammatikavaldkonna süsteemset ülevaadet.

Nõukogude perioodil jätkus normatiivsete kooliõpikute ja laiemale kasutajaskonnale mõeldud käsiraamatute koostamine. Viimastest kõige põhjalikum ja mõjukam oli Johannes Valgma ja Nikolai Remmeli „Eesti keele grammatika. Käsiraamat“ (1968, teine trükk 1970).

1950. aastatel hakati koostama ka teaduslikku deskriptiivset grammatikat. Seda tingis vajadus kogu keele struktuuri hõlmava süvakäsitle järele, samas nägi ka NSV Liidu Teaduste Akadeemia teaduskava ette liiduvabariikide keelte grammatikate koostamist. Töö jaotati Tartu ülikooli ning Keele ja Kirjanduse Instituudi (KKI) vahel: Tartus hakati koostama hääliku- ja vormiõpetust, Tallinnas lauseõpetust. Terviklikku grammatikat paraku ei valminud. Tartus ilmusid vihikutena häälikuõpetus ja ortograafia (Ariste jt 1963, 1964), osaliselt morfoloogia sõnaliikide kaupa (Kask, Palmeos 1965; Palmeos 1967; Veski 1970; Palmeos 1973), samuti ülevaade liitsõnadest ja sõnade liitumisviisidest (Kask 1967). Need raamatud anti välja mitmes trükis ja olid kasutusel mh ülikoolis õppevahendina. Süntaksi kohta ilmus KKI tööühm – Karl Mihkla, Lehte Rannuti, Elli Riikoja ja Aino Admanni – koostatud „Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I“ (EKL I 1974), mis kirjeldab traditsioonilise grammatika raamistikus lihtlauset.

20. sajandi keskpaigas toimusid maailma keeleteaduses olulised muutused. Fookusesse tõusis keele sünkroonne süsteem, kujunesid struktuuralse lingvistika suunad, järgnes generatiivsete suundade esiletõus. Uued teooriad ja uurimismeetodid jõudsid eesti keele uurimisse 1960. aastatel. Keskne roll on siin Tartu ülikoolis Huno Rätsepa juhtimisel tegutsenud uurimisrühmal GGG (generatiivse grammatika grupp).

1980. aastate algul asus KKI uus töörühm koostama järgmist, rahvusvahelisele keeleteadusele tuginevat teaduslikku grammatikat (vt Erelt 2023). See ilmus kaheosalisena: „Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus“ (EKG I 1995) ja „Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri“ (EKG II 1993). EKG peatoimetaja on Mati Erelt, autorid Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare. Nende köidete eeltööde käigus uuendati 1980. aastail ka üldhariduskooli eesti keele õpikud.

Uue laiemale kasutajaskonnale mõeldud normatiivse käsiraamatuna ilmus 1997. a Mati Erelti, Tiiu Erelti ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamat“ (EKK 1997). Sellest on ilmunud täiendatud trükke ja veebiversioone. Raamatu uuendatud väljaanne ilmus aastal 2020 (EKK 2020).

Eesti keele grammatikaid on ilmunud ka väljaspool Eestit (nt Harms 1962; Sivers 1969). Nendest tõuseb esile Valter Tauli põhjalik kaheosaline „Eesti grammatika I, II“ (1972, 1980). See esitab normatiivses laadis hääliku- ja vormiõpetuse, sõnamoodustuse ja ortograafia ning eripärase sõnaühenditele keskenduva süntaksikirjelduse. Grammatikast ilmus ka ingliskeelne versioon „Standard Estonian Grammar I, II“ (1973, 1983).

Rahvusvahelisele lugejale annab eesti keele ehitusest ülevaate Mati Erelti toimetatud koguteos „Estonian Language“ (2003, teine trükk 2007).

Käesolev grammatika kuulub põhjalike deskriptiivsete teaduslike grammatikate ritta, milles tema eelkäijateks on Wiedemanni grammatika ja EKG.

Eesti keel selles grammatikas

Iga keel on heterogeenne, eri allkeeltest koosnev nähtus. Keel, sealhulgas grammatika muutub ajas, mistõttu saame kirjeldada eri aegade keelevariante. „Eesti grammatika“ teemaks on eesti keel sellisena, nagu seda kasutatakse käesoleval sajandil.

Olulisim eristus allkeelte seas on normingulise kirjakeele (normikeele, standardkeele) ja ilma norminguteta allkeelte vahel. Kirjakeeles kehtivad ühiskonnas aktsepteeritud keelenormingud, muudes allkeeltes juhivad

keelekasutust väljakujunenud ja suuresti kasutajate poolt teadvustamata tavad (mida mõnikord nimetatakse normideks).

Teise eristuse annavad keele kasutajate omadused (elukoht, haridus jms). Siin eristuvad ühelt poolt väiksemates rühmades kasutatavad kohamurded, sotsiolektid ja slängid ning teiselt poolt ühiskeel, mis on suhteliselt ühtne kõigis kasutajarühmades üle keeleala. „Eesti grammatika“ tegeleb ühiskeelega. Ette tulevaid murdejooni või murdemõjusid mainitakse vaid vajaduse korral.

Kolmas eristus lähtub ühiskonnas regulaarsetest kindlate omadustega kasutussituatsioonidest. Siin mõjutavad keelelisi valikuid (või on nendega korrelatsioonis) suhtluse suuline või kirjalik vorm, trüki- või netisuhtlus, argine või avalik-ametlik suhtlus, dialoog või monoloog jne. Selliseid allkeeli nimetatakse registriteks. Registrite seas on keskne piir suulise ja kirjaliku keele vahel, mis erinevad teineteisest paljude, peamiselt süntaktiliste joonte poolest. Kirjalik suhtlus jaguneb tänapäeval trüki- ja netiregistriks, kuhu paigutuvad netis levitamiseks mõeldud kirjalikud tekstid, mille erijooni mõjutavad netisuhtluse situatiivsed eripärasused. Selles allkeeles kombineeruvad kirjaliku keele ühisjooned, kirjaliku vormi ja/või veebis kasutatava tehnoloogia mõjul osalt modifitseeritud suulise keele jooned ja eripärased netikeele vahendid.

Siinne grammatika on ennekõike trükivormis (sh avalikes veebitekstides) esineva kirjaliku keele grammatika. Eraldi osana on lisatud ülevaade suulise süntaksi kesketest erijoontest. Netikeelt eraldi ei käsitleta, selle eripäraseid vorme tuuakse esile vajadust mööda sõnamoodustuse ja sõnamuutmise juures.

Suuline keel ja ennekõike netis kasutatav kirjalik keel esinevad kahes variandis. Ühte neist kasutatakse argisuhtluses, teist aga avalik-ametlikus suhtluses. Nende oluline erinevus on suhetes kirjakeele normingutega. Avalik-ametliku suhtluse keel järgib täpsemalt kirjakeele norminguid, argikeel hoolib neist vähe. Käesolev grammatika esindab ennekõike avalikku keelekasutust ja osutab argikeelsetele joontele vajaduse korral. Suulise keele osa pakub palju argikeele näiteid, kuid need ei esinda argikeelsusi, vaid kogu suulisele keelele ühiseid jooni.

Peale selle saab kõik allkeeled jagada üldkeeleks ja oskuskeeleks. Üldkeelt valdavad aktiivselt kõik (või peaaegu kõik) vastava, nt eesti keele kasutajad. Erialakeeled, millest oskuskeel koosneb, on spetsiifilised keelevariandid, mida kasutavad ennekõike vastavalt koolitatud inimesed, nagu nt juristid õiguskeelt kohtuistungitel ja õigusaktides. Siinne grammatika tegeleb üldkeelega, oskuskeeli puudutatakse vajaduse korral (nt sõnamoodustuse osas).

Eesti keel hierarhilise süsteemina

„Eesti grammatika“ lähtub keele grammatilise süsteemi hierarhilisuse käsitusest: kõrgemate keeletasandite allsüsteemid põhinevad madalamate tasandite allsüsteemidel, samamoodi kõrgemate tasandite üksused väiksematel, madalamate tasandite üksustel. Tekstid ja dialoogid koosnevad lausungitest, mille tüüpiliseks grammatiliseks vormiks on lause. Laused koosnevad sõnadest, sõnad morfeemidest ja morfeemid foneemidest. Hierarhilisus kehtib ka keeleüksuste moodustamisel: häälikutest saavad sõnad, sõnadest laused ja lausungid, neist omakorda tekstid ja dialoogid – madalamaid tasandeid on vaja ennekõike selleks, et järk-järgult kokku panna kõrgemate tasandite üksused, mille abil keelekasutaja suhtleb ja mõtteid väljendab. Paralleelselt grammatilise süsteemi hierarhiaga moodustab hierarhia ka keele häälduslik vorm. Prosoodilisel hierarhial on grammatikahierarhiaga ühised väikseimad osad, häälikud. Häälikutest saavad silbid, silpidest kõnetaktid ja prosoodilised sõnad; järgmiseks moodustuvad lausungid, mida kujundab intonatsioon.

Keele struktuuri eri tasandeid uurivad keeleteaduse eri osad.

Fonoloogia käsitleb häälikusüsteemi, laiemalt hääldussüsteemi. Fonoloogiaga on lahutamatu seotud **foneetika**, mis uurib häälikute jm hääldusnähtuste artikulaatorseid, akustilisi ja tajumadusi. Koos häälikutasandiga käsitletakse tavaliselt ka häälikuüleseid nähtusi.

Morfoloogia jaguneb kaheks. **Sõnamoodustus** seisneb morfeemidest uute sõnavaraüksuste kokkupanemises – tuletuses ja liitmises –, **sõnamuutmine** aga sõna grammatiliste vormide moodustamises. Grammatikas on eraldi põhiosad nii sõnamuutmise kui ka sõnamoodustuse kohta. Fonoloogia ja morfoloogia piirile jääb **morfofonoloogia** – morfeemide kombineerimise ja sõnade muutmise käigus toimuv häälikuline varieerumine.

Morfoloogias moodustatud sõnad ja sõnavormid on sisendiks järgmise tasandi allsüsteemile **süntaksile**. Morfoloogia ja süntaksi piiril on **morfo-süntaks** – rikkaliku morfoloogiaga keeles nagu eesti keel on sõnade muutevormidel oma ülesanded lauses. Ka sõnamoodustusel on sõnade ühendamisel uuteks tervikuteks kokkupuutepunkte süntaksiga.

Grammatiline ja prosoodiline süsteem koos muude allsüsteemidega, nagu sõnavara, semantika, pragmaatika, teksti ja dialoogi ehitus, moodustab keele keeruka, dünaamilise hiidsüsteemi koos selle paljude funktsioonide ja kasutusvõimalustega.

Eesti keelesüsteemi põhiüksused ja kesksed mõisted

Keele struktuuri eri tasandil on erinevad kesksed üksused ja mõisted, mille kaudu kujunevad ühtlasi seosed tasandite vahel. Kokkupuutepunkte loovad ka grammatilised seosed ja kategooriad, mis eri tasandil eri viisil toimivad ja vormistuvad. Teisalt leidub erisugustele traditsioonidele toetuvates käsitlustes ka mõistete ja neid tähistavate terminite erinevusi. Siinkohal anname olulisematest üksustest, kategooriatest ja mõistetest sissejuhatava ülevaate, mis on abiks grammatika osade terminikasutuse mõistmisel.

Terminitena kasutatakse EG-s nii oma- kui ka võõrsõnu (nt *lause*, *liit-sõna*, *täiend*; *foneem*, *fraas*, *kategooria*, *atribuut*). Oma- ja võõrsõna paari olemasolul eelistame omasõna juhul, kui see ei ole erialases kasutuses selgelt tagaplaanil. Termini esmaesinemisel tutvustame kasutusel olevaid termini-variante, esitades esimesena põhilise kasutusvariandi ning selle järel muud variandid (nt *nimisõna* ehk *substantiiv*, *vokaal* ehk *täishäälik*).

Häälikutasandi ja prosoodia üksused ja mõisted

Kõne kõige väiksem hääldusüksus on **häälik**. Häälikusüsteemi üksus on **foneem** – keelesüsteemi väikseim üksus, mis eristab morfeemide ja sõnade tähendusi. Foneemid ja nendega seotud häälikud jagunevad **vokaalideks** ehk **täishäälikuteks** ja **konsonantideks** ehk **kaashäälikuteks**. Foneemide omavahelise kombineerumise ja keele struktuuris esinemise reeglistik on **fonotaktika** (→ FO 1).

Silp on keskseim ja universaalseim sõnaprosoodia üksus. Eesti keeles on silbi tuumaks vokaal, silbi alguseks ja lõpuks on konsonandid, nt *lap-sed*. Tuum on silbi kohustuslik osa, samal ajal kui algus ja lõpp võivad puududa, nt *o-sa* (→ FO 2, 32).

Kõnetakt ehk **jalg** on kõneüksus rõhulisest silbist kuni järgmise rõhuni, nt (*rohe*)(*line*) (→ FO 33).

Silbi ja sellest pikemate kõneüksustega on seotud häälikuülesed ehk **prosoodianähtused**, nagu rõhk, kvantiteet, intonatsioon.

Rõhk on häälikust pikema kõneüksuse prominentne hääldamine, mis tõstab esile silpe sõnas (**sõnarõhk**) või sõnu lauses (**lauserõhk**) (→ FO 34, 49).

Väldet ehk **kvantiteeti** käsitatakse EG-s rõhulise ja sellele järgneva rõhutu silbi omadusena. Eristatakse kolme väldet: esimene väldet (nt sõnad *kodu* ja *elu*), teine väldet (nt sõnad *kapid* ja *toome*), kolmas väldet (nt sõnad *kappi* ja *tooma*) (→ FO 38, 40).

Intonatsioon on lausungile omane häälekõrguse liikumine, mille akustiliselt kujundab põhitooni varieerumine (→ FO 44).

Nii sõnade muutmise kui ka moodustamise jaoks on olulised sõnarõhk, välde, morfeemide ja silpide häälikkoosseis jm foneetilised ja fonoloogilised jooned. Intonatsioon aga võimaldab väljendada mitmesuguseid pragmaatilisi jm eristusi lausetes/lausungites ja vestluses.

Sõnatasandi nähtused

Sõnatasandi käsitus selles grammatikas

Sõna on keelesüsteemi keskseid üksusi, mis toimib keele eri tasanditel ja on tunnetuslikult selgesti eristuv. Sõna grammatilist ehitust käsitleb **morfoloogia** – keeleteaduse uurimisvaldkond, mis tegeleb sõna sisestruktuuriga, analüüsides sõna grammatilisi omadusi, vormi ja tähenduse samaaegset süsteemset varieerumist ning sõna moodustusosade kombineerumist sõnavormides (Haspelmath, Sims 2010: 1–3; Fábregas, Scalise 2012: 1). Morfoloogia jaguneb sõnamoodustuseks ja sõnamuutmiseks, mõlemas harus on peamise tähelepanu all sõnade kui keeleüksuste moodustamise vahendid. **Sõnamoodustuse** puhul kirjeldatakse leksikaalset tähendust kandvale tüvele tuletusliidete (tuletus) või teiste tüvede (liitmine) liitumist. Liited kannavad leksikogrammatilist või leksikaalset tähendust, tüved leksikaalset tähendust. Sõnamoodustuse tulemuseks on tuletis või liitsõna, mis on vormilt ja tähenduselt kompleksne terviküksus. **Sõnamuutmine** tegeleb nii kompleks- kui ka lihtüksustest loodavate sõnavormidega, mis on moodustatud leksikaalsele tüvele grammatilisi tunnuseid lisades. Sõnavormid sisaldavad seega nii leksikaalset kui ka grammatilist teavet ning moodustavad omavahel seostudes fraase ja lauseid. Sarnase vormistiku ja muutmisviisiga sõnad koonduvad muuttüüpidesse, mis on EG sõnamuutmise kirjelduse aluseks.

Nii sõnamuutmise kui ka sõnamoodustuse käsitluses pööratakse tähelepanu ka morfoloogilises moodustusprotsessis kujunevatele, lähteüksustega võrreldes keerukamatele struktuuridele ja nende koondumisel tekkivatele kogumitele – paradigmadele. Analoogiliselt nimisõna või tegusõna vormistikust moodustuva paradigmale saab sõnamoodustuses paradigmana käsitada sõnaperet, st ühest tüvest moodustatud kompleksüksusi (liitsõnu ja tuletisi), nt tüvest *vili* tuletisi *vilje-le-ma*, *vilja-sta-ma*, *vilja-kas*; liitsõnu *köögi+vili*, *leiva+vili*; *vilja+rikas*, *vilja+põld*.

Sõnamuutmist ja sõnamoodustust võib seega vaadelda struktuurilise kontiinumina. Sõnamuutmine seostub eesti keele uurimise traditsioonis ennekoike grammatiliste, sõnamoodustus leksikaalsete või vähem grammatiliste

kategooriatega. Nende üksteiseks üleminek on sujuv ja hajus, ülemineku-
 alasse kuuluvate üksuste omadusi on leksikoni-grammatika kontiinumis
 raske üheselt määratleda, sest kategooriate piirid ei ole selged. Nii sõltub
 pigem grammatikakirjelduse traditsioonist või kokkuleppest, kas käsitleda
 nt kesksõnavorme tegusõna vormistikus või sõnamoodustusvahendite all
 (nt *meeldi-v*, *loe-tav*, *kulu-nud*, *vannuta-tud*) – või mõlemas kohas, nagu on
 tehtud EG-s. Leksikoni ja grammatika, sh sõnamoodustuse ja sõnamuutmise
 üleminekuala on täpsemalt käsitletud EG mõlemas sõnatasandit hõlmavas
 osas (→ SM 2; → M 1, M 6–8).

EG sõnamuutmise kirjeldus lähtub makrotasandil sõna ja paradigma
 mudelist (WP-mudel) (vt Blevins 2016), kus sõna muutmisviisi kohta annab
 teavet muuttüüp ning sõnavormi grammatilise tähenduse määrab tema koht
 vormistikus. Sõnamoodustuse kirjelduse aluseks on pigem üksuse ja prot-
 sessi mudel (IP-mudel), mis järjestab valmisüksuste saamiseks eri tüüpi prot-
 sessireegleid (vt Fábregas, Scalise 2012: 27–31). Kahe peatüki kirjeldusi seob
 morfoloogilisele protsessile toetumine: mõlemas käsitluses on oluline osa
 afiksitel (sõnamoodustuses tuletusliidetel ja sõnamuutmises grammatiliste
 kategooriate tunnustel) ning nende eri omadustega tüvedele lisandumise
 seaduspärasustel.

Sõnatasandi üksused ja mõisted

Morfeem on väikseim tähendust kandev üksus. Morfeemid jagunevad lek-
 sikaalseteks morfeemideks (tüvimorfeemid), leksikogrammatilisteks mor-
 feemideks (tuletusmorfeemid ehk liited) ja grammatilisteks morfeemideks
 (muutemorfeemid ehk tunnused). Morfeemid ühenduvad sõnadeks ja
 sõnavormideks. Sõnamoodustussüsteemis moodustuvad tüvedest ja tuletus-
 morfeemidest sõnad, nt sõna *lumelaudur* koosneb kahest tüvimorfeemist
lume ja *laud-* ning tuletusmorfeemist *-ur*. Sõnamuutmissüsteemis
 moodustuvad sõnade muutevormid, nt sõna *laud* vorm *laudadele* koosneb
 tüvimorfeemist *lauda*, mitmuse morfeemist *-de-* ja alaleütleva morfeemist
-le. (→ M 6; → SM 1)

Sõna on keele põhiüksus, mida on määratletud kui väikseimat üksust,
 mis saab esineda iseseisvalt. Sõnad on näiteks *laud* ja *lumelaudur*, ei ole aga
-dele ja *-ur*. Sõna koosneb ühest või mitmest morfeemist. Muutuva sõna
 muutevorme (nagu *laud*, *laua*, *laudadele*) nimetatakse **sõnavormideks**,
 nende suhtes on sõna kõigi muutevormide ühine esindaja, nt *laud*. Kui nt
 süntaksis sõna ja sõnavormi eristus ei ole oluline, kasutatakse *sõna* mõlemat
 tähendust katvana. (→ M 2)

Lisaks grammatilisest ehitusest ja funktsioonist lähtuvalle käsitusele eristatakse veel näiteks **prosoodilist** sõna (hääldusüksus), **ortograafilist** sõna (kirjalikus tekstis kahe tühiku vahele jääv tähejärjend), mis võivad, aga ei pruugi kokku langeda grammatilise sõnaga. Näiteks lause *mets on suur ja tihe* hääldub tavaliselt kolme prosoodilise sõnana ('met:)son ('suu:r)ja ('ti.he) (→ FO 35), ortograafilised sõnad on nii *süsihappegaas* kui *CO₂*. Sõna kui sõnavaraüksus on **lekseem**. Tekstisõna ehk **sõne** on lekseemi konkreetne esinemisjuht tekstis, mis kirjalikus tekstis langeb üldjuhul kokku ortograafilise sõnaga. (→ M 2; → SM 1)

Vormitunnus ehk **tunnus** on grammatiline morfeem, mille abil moodustatakse sõnavorme. Tunnuste hulka kuuluvad käände-, arvu-, võrde-, aja-, tegumoe-, kõneviisi- ja pöördetunnused, nt *kassi-le*, *kassi-d*, *leidliku-m*, *maga-si-d*, *maga-t-i*, *maga-ksi-d*, *maga-me*. Sõna kõigi vormide kogum (nt sõna *laud* kõigi 14 käände vormid ainsuses ja mitmuses) on **paradigma** ehk **vormistik**. (→ M 3)

Tüvi on sõnaosa, mis jääb järele, kui sõnast eraldada vormitunnused, nt *laula-me*, *lauliku-le*. Kõige lihtsamat tüüpi tüvi on lihttüvi ehk **juur**, mis koosneb ühestainsast leksikaalsest morfeemist, nt *mees*, *laula*, *see*, *ju*, *oh*. **Tuletatud tüvi** sisaldab peale juure ka mõnd liidet, nt *laul-ik*. **Liittüvi** sisaldab mitut juurt, nt *maa+mees*. (→ M 6; → SM 1)

Tuletusliide on morfeem, mille abil moodustatakse uusi lekseeme, nt *laul-ik*, *aru-ta-ma*. Eesti keele tüüpilised tuletusliited on **sufiksid** ehk **järel-liited** (paiknevad sõnatüve järel). (→ M 6; → SM 3)

Sõnamoodusstruktuuri põhjal jagunevad sõnad lihtsõnadeks, tuletisteks ja lihtsõnadeks. **Lihtsõna** on lihttüvega sõna, nt *mees*, *maa*, *korv*, *pall*. Tuletised ja lihtsõnad on **komplekssõnad**. **Tuletis** on liite abil moodustatud sõna, mis sisaldab peale juure või juurte üht või mitut tuletusliidet, nt *mehe-lik*, *mees-kond*, *mees-kond-lik*, *maa+mehe-lik*, *maa+mehe-liku-lt*. **Lihtsõna** moodustub kahest või enamast tüvest, nt *maa+mees*, *süsi+must*, *korv+pall*, *korv+palli+meeskond*. Lihtsõna koosneb **moodustajatest**, mille vahel võivad olla **rinnastusseos** (nt *ost-müük*) või **alistusseos** (nt *laua+lamp*, *korvpalli+meeskond*) nagu lause moodustajate vahelgi. (→ M 6; → SM 1, 14, 15)

Morfoloogilised sõnaklassid

Sõnu on liigitatud mitmeti, keskendudes morfoloogia, süntaksi, semantika või pragmaatika vaatenurgale. Sõnad jagunevad sarnase kasutusega rühmadesse. Sarnase muutmisviisiga sõnade rühmad on morfoloogilised sõnaklassid, neid käsitleb morfoloogia. Lauses sarnaselt kasutatavate

sõnade rühmad on sõnaliigid, mis on olulised ennekõike süntaksi jaoks. Sõnaklasside ja sõnaliikide vahel on kattuvusi, kuid sellest hoolimata on need eri liigitused.

Morfoloogia vaatenurgast (→ M 15, 16) jagunevad sõnad kolme suurde sõnaklassi: 1) **pöörd sõnad** ehk **verbid**, millel on tüüpjuhul olemas tegumoe-, aja-, kõneviisi-, pöörde- ja kõneliigikategooria, 2) **käändsõnad** ehk **noomenid**, millel on tüüpjuhul olemas käände- ja arvukategooria, ja 3) **muutumatud sõnad**, mis ei muutu morfoloogilistes kategooriates (määrsõnad, abimäärsõnad, asemäärsõnad, rõhumäärsõnad, kaassõnad, sidesõnad ja hüüdsõnad). Käändsõnade ja muutumatute sõnade piirimaile jäävad kaks sõnarühma. **Võrdlussõnad** on sõnad, millel on olemas võrdluskategooria. Nende hulka kuulub osa käändsõnu (omadussõnu, nt *tark* : *targem* : *kõige targem* ehk *targim*) ning osa käändes ja arvus muutumatuid sõnu (määrsõnu, nt *targasti* : *targemini* : *kõige targemini* ehk *targimini*). **Kohakäändesõnad** on sõnad, mis esinevad ainult kohakäänetes (*kaugele* : *kaugel* : *kaugelt*; *sisse* : *sees* : *seest*).

Sõnaliigid

Sõnaliigid on sõnade põhilised leksikaalgrammatilised klassid, mis määratakse sõnade semantiliste või pragmaatiliste, süntaktiliste ja morfoloogiliste tunnuste kombinatsioonide alusel. Siinses grammatikas on eristatud 13 sõnaliiki (→ SÜ 5).

I. Iseseisvad täistähenduslikud sõnad

1. Tegusõnad ehk verbid (nt *laulma*, *elama*: *Mari elab maal ja laulab küla kooris*.)
2. Nimisõnad ehk substantiivid (nt *laulja*, *lava*: *Laulja astus lavale*.)
3. Omadussõnad ehk adjektiivid (nt *väike*, *hele*: *Väike tüdruk kilkas heleda häälega*.)
4. Arvsõnad ehk numeraalid (nt *seitse*, *seitsmes*: *Seitse meest astusid lavale. Seitsmes mees lonkas natuke*.)
5. Määrsõnad ehk adverbid (nt *valjult*, *kaugel*: *Mehed laulsid valjult. Mari elab kaugel*.)

II. Iseseisvad mittetäistähenduslikud sõnad ehk asendavad sõnad

6. Asesõnad ehk pronoomenid (nt *mina*, *see*, *keegi*: *Mina ei tunne neist meestest kedagi*.)
7. Asemäärsõnad ehk proadverbid (nt *siia*, *seetõttu*: *Mari elab kaugel, seetõttu ei saa ta hommikuks siia tulla*.)

III. Mitteiseseisvad mittetäistähenduslikud sõnad ehk abisõnad

8. Abiverbid (*olema, ära* (usu): *Need mehed **on** koos laulnud juba seitse aastat. **Ära** usu hundi juttu.*)
9. Abimäärsõnad ehk afiksaaladverbid (nt *ära* (kolima), *maha* (kukkuma): *Mari kolis maalt **ära**. Pilt kukkus seinalt **maha**.*)
10. Kaassõnad ehk adpositsioonid (nt *ääres, enne*: *Tee **ääres** on mälestusmärk. **Enne** õhtut ära tule.*)
11. Sidesõnad ehk konjunktsioonid (nt *ja, et*: *Mari elab maal **ja** laulab küla kooris. Ma arvan, **et** Mari ei tule.*)

IV. Süntaktiliselt sõltumatud pragmaatilise funktsiooniga sõnad ehk partiklid

12. Rõhumäärsõnad (nt *ju, küll*: *See ei ole **ju** söögiseen. **Küll** on palav!*)
13. Hüüdsõnad ehk interjektsioonid (nt *ah, tohoh*: ***Ah** see on söögiseen! **Tohoh**, mis söögiseen see selline on!*).

Märkus. Suulise keele osa partiklite liigitus toetub pragmaatilistele kriteeriumidele ja erineb süntaksiosas kasutatud liigitusest (→ SK 49).

Lausetasandi üksused ja mõisted

Lausetasandit kirjeldavad siinse grammatika süntaksiosa ja suulise keele osa. Süntaksiosa toetub funktsionaaltüpoloogilisele, suulise keele osa suhtluslingvistilisele kirjeldussuunale. Neis kahes suunas on mõneti erinevat mõistestikku ja terminikasutust, mida on võimalust mööda püütud ühtlustada. Mõningad mõistesisu erinevused on eri osadesse paratamatult jäänud, näiteks terminite *fraas, ellips, kiil* ja *partikkel* puhul.

Lause on süntaksi põhiüksus, mida on määratletud mitmeti, lähtudes grammatilisest, semantilisest, pragmaatilisest, kommunikatiivsest, intonatsioonilisest terviklikkusest. Siinses grammatikas on lause mõiste piiritletud vormi põhjal: lause on grammatiliselt seostatud sõnadest koosnev tervik, mis sisaldab finiiitset verbivormi, nt *Meister parandas ukseelukku ära.* (→ SÜ 2; → SK 4)

Lause võib olla **lihtlause** või **liitlause**. Liitlause koosneb enam kui ühest osalausest, nt *Ma tean, et meister parandas ukseelukku ära.* Liitlause ja lihtlause, mis sisaldab infiniittarindit vm osa, mis tähistab situatsiooni, nt *Mare läks metsa seeni korjama*, on **komplekslause**. (→ SÜ 24)

Lausung on keelelise suhtluse põhiline üksus. Lausung luuakse kindlas (kon)tekstis või dialoogi kindlas järjendipositsioonis ja tal on suhtlus-tegevuslik funktsioon (küsimine, vastamine, käskimine, vabandamine jms). Lausungil puuduvad kindlad grammatilised tunnused, ta võib olla lause,

aga ka fraas, üksiksõna või kinnisüksus, samuti sõnakooslus, mida ei saa grammatiliselt määratleda lauseks ega fraasiks. (→ SÜ 1; → SK 3)

Lause koosneb **moodustajatest**, mis on omavahel koosnemis-sisaldumissuhetes ja moodustavad kokku hierarhilise fraasi- ehk moodustajastruktuuri (→ SÜ 2). (Sõnamoodustuse osas käsitatakse moodustajatena kompleksõna tähenduslikke osiseid, → SM 2.)

Rinnastus ehk **koordinatsioon** on grammatiline seos, mis ühendab süntaktiliselt võrdväärseid moodustajaid, nt *kann ja kauss*; *Päike paistab, aga vihma sajab* (→ SÜ 8). (Rinnastusseos võib olla ka liitsõna moodustajate vahel, nt *ööpäev*, → SM 14.)

Alistus ehk **subordinatsioon** on moodustaja sõltuvus teisest moodustajast. Alistavat moodustajat nimetatakse **põhjaks**, alistuvat **laiendiks**, nt *ostan* (põhi) *muruniiduki* (laiend); *roheline* (laiend) *muruniiduk* (põhi); *ostan* (põhi) *rohelise muruniiduki* (laiend); *Juhani* (laiend) *muruniiduk* (põhi). Alistus jaguneb kaheks alltüübiks: **ühildumine** ehk **kongruents** (põhi nõuab laiendilt endaga sarnast vormi, nt *rohelisi muruniidukeid*) ja **sõltumine** ehk **rektsioon** (põhi nõuab laiendilt mingit kindlat vormi, olenemata põhja enda vormist, nt *ostan muruniiduki, läks haljale aasale, vanamehe muruniiduk*. (→ SÜ 9) (Alistusseos võib ühendada ka liitsõna moodustajaid, nt *muruniiduk, vanamees*, → SM 15.)

Fraas on klassikalises süntaksikäsitluses lause moodustaja, mis võib koosneda mitmest või ühest sõnast, nt lauses *Peeter sai uue korteri* on nimi-sõnafraasid *Peeter* ja *uue korteri* (→ SÜ 2). Suulise keele osas loetakse fraasideks vähemalt kahesõnalised moodustajad, nende kõrval käsitletakse iseisivate fraasidena ilma verbita mitmesõnalisi grammatilise sisestruktuuriga lausungeid, nt *See poiss siin. Täna õhtul* (→ SK 5).

Lauseliikmed on kindlaid semantilisi ja pragmaatilisi funktsioone täitvad moodustajad. Eristatakse kuut lauseliiget: öeldis ehk predikaat, alus ehk subjekt, sihitis ehk objekt, öeldistäide ehk predikatiiv, määrus ehk adverbiaal, täiend ehk atribuut (→ SÜ 21; → SK 4).

Mittelauseliikmed on lauseelemendid, mis ei toimi lauseliikmena – sidend, üldlaiend, kiil (sh üte), eelteema, täpsustusjätk (→ SÜ 22; → SK 15) – ning suulise keele mittelauseliikmed, mida kirjalik keel ei kasuta: eneseparanduses kasutatavad algatus-, otsimis- ja toimetamismarkerid ning lahendi leidmise eelkommentaarid (→ SK 15).

Asendus on täistähendusliku lausemoodustaja asendamine sellega sama- või ühisviitelise asesõna või asemäärsõnaga (→ SÜ 348).

Ellips ehk väljajätt on lause mingi süntaktiliselt vajaliku elemendi puudumine, mida saab lauses sisuliselt korvata konteksti, keelevälise või

grammatilise teadmise abil (→ SÜ 355). Suulise keele ellipsi erijooned esinevad dialoogi teatud tüüpi voorude puhul (→ SK 21).

Grammatilised ja funktsionaalsed kategooriad

Keeleüksuste abil väljendatavad üldistatud tähendused koonduvad kategooriatesse, mille avaldumiskiirkond võib olla kitsam või laiem. Siin anname sissejuhatava ülevaate kategooriatest, mis läbivad keele ehituse eri osi, luues seoseid grammatika osade vahel.

Leidub kategooriaid, mis vormistuvad regulaarselt ühe sõnaklassi sõnavormides (morfoloogilised kategooriad, → M 14), aga teatud määral ka mõnes muus sõnaklassis või muu keeletasandi vahenditega. Morfoloogilised kategooriad on kääne, arv, võrdlus, tegumood, pööre, kõneviis, aeg ja kõneliik. Kuivõrd verbis väljenduvad kategooriad rakenduvad kogu lausele ja neile lisandub lauses muidki väljendusvahendeid, on verbile iseloomulikud kategooriad käsitatavad ka laiemate grammatiliste kategooriatena. Nii süntaksi, sõnamoodustuse kui ka sõnamuutmise vahenditega avalduvad ka funktsionaalsed kategooriad (nt modaalsus, aspekt, evidentsiaalsus, reaalsus/irreaalsus), mis ei vormistu nii regulaarselt kui grammatilised kategooriad, kuid väljendavad siiski kindlaid üldistatud tähendusi.

Kääne on noomeni kategooria, mis koosneb 14 liikmest (nt *kohvik*, *kohviku*, *kohvikus*). Käänet esineb ka infiniitsetel verbivormidel (*tulemas*, *tulemast*; *laulev*, *laulva*, *laulvas*), määrsõnadel (*kaugele*, *kaugel*, *kaugelt*) ja kaassõnadel (*äärde*, *ääres*, *äärest*). (→ M 16, 35, 63)

Arv (vastandus ainsus – mitmus) on ennekõike noomeni kategooria (*kohvik* – *kohvikud*), kuid avaldub ka finiitsetes verbivormides (*laulab* – *laulavad*). (→ M 53, 59)

Võrdlus esineb omadussõnadel (*suur* – *suurem* – *kõige suurem* ehk *suurim*), mõningatel kesksõnadel (*tuntud* – *tuntum* – *kõige tuntum* ehk *tuntuim*) ja määrsõnadel (*lähedal* – *lähemal* – *kõige lähemal*) (→ M 16, 18). Lauses omadus- või määrsõnafrasina vormistuv võrdlustarind võib kujuneda morfoloogilise võrdlusvormi põhjal (*suur kui härg*, *suurem kui härg*, *lähemal kui 15 meetrit*), lisaks väljendavad eri tüüpi võrdlusi ka sõnamoodustuslikud vahendid (*orjalik*, *pöidlapikkune*, *kirsipunane*) (→ SM 172, 182, 183), mitmesugused konstruktsioonid ja leksikaalsed vahendid (*väga palju inimesi*, *liiga vähe aega töö lõpetamiseks*) (→ SÜ 282).

Tegumood näitab argumentsete lauseliikmete ja nende semantiliste funktsioonide vahekorda. Tegumoekategooria sisaldab kahte vastandust: personaal – impersonaal (*loen* – *loetakse*) ja aktiiv – passiiv (*lugesin*

raamatut – raamat on loetud). (→ SÜ 119–138) Peale morfoloogiliste vormide väljendavad tegumoodi ka mitmesugused konstruktsioonid (*raamat sai loetud, raamat jäi lugemata*). (→ M 58; → SÜ 130–133)

Pööre on kategooria, mis väljendab verbiga märgitava tegevuse subjekt-isiku seost kõneleja ja kuulajaga. Pöördekategoorias kombineeruvad isik (esimene, teine ja kolmas) ja arv (ainsus ja mitmus), mis annavad kokku kuus pööret: kolm ainsuses (*loen, loed, loeb*) ja kolm mitmuses (*loeme, loete, loevad*). Peale verbi pöördvormide väljendavad isikut ja arvu ka isikulised asesõnad (*ma, sa, me* jne). (→ M 59; → SÜ 110)

Kõneviis on verbi kategooria, mis väljendab sündmuse reaalsust/irreaalsust, modaalsust (võimalikkust ja vajalikkust), suhtluseesmärki (väidet, soovi või käsku) ning teabe allikat (otsesust/vahendatust). Eesti keele kõneviisid on kindel kõneviis ehk indikatiiv (nt *loen*), tingiv kõneviis ehk konditsionaal (nt *loeksin*), käskiv kõneviis ehk imperatiiv (nt *loe*), möönev kõneviis ehk jussiv (*lugegu*) ja kaudne kõneviis ehk kvotiiv (*lugevat*). Kõneviisidega sarnaseid ülesandeid täidavad lauses ka muud vahendid, nt kaudsele kõneviisile omast teate vahendatust võivad väljendada infiniitsed verbivormid predikaadina (*Peeter olla haige*), käsku perifrastilised tarindid (*las loeb*). (→ M 60; → SÜ 77)

Aeg ehk **tempus** näitab lauses väljendatud situatsiooni ajalist suhet kõnehetke või teise situatsiooniga. Ajatähenduste põhilisi väljendusvahendeid on verbi morfoloogilised ajavormid: olevik ehk preesens (*toimub*), lihtminevik ehk preteeritum (*toimus*), täisminevik ehk perfekt (*on toimunud*) ja enneminevik ehk plu(skvam)perfekt (*oli toimunud*). Perifrastiliste vormidega saab väljendada muidki ajatähendusi, näiteks tulevikku (*saab toimuma, hakkab toimuma*). (→ M 61; → SÜ 55)

Kõneliik ehk **polaarsus** väljendab lausega tähistatava sündmuse jaatust või eitust. Verbi kõneliigikategooria liikmed on jaatav kõne ehk afirmatiiv (*laulan, laula*) ja eitav kõne ehk negatiiv (*ei laula, ära laula*). Eituse mõju alaks saab olla nii lause tervikuna (*Ma ei tule täna kooriproovi*) kui ka mingi lause moodustaja (*palun sul mitte laulda*). Eitust väljendavad ka ilmaütlev kääne (*lauluta, laulmata*), mõned lausekonstruktsioonid (*Tühjagi ta teab*), prefiksilaadsed sõnaosad (*ebamusikaalne, mitteametlik, apoliitiline*), sufiksid (*töotu, väsimatu*), liitsõna järelkomponendid (*viisavaba*). (→ M 62, 50; → SM 20, 180, 181; → SÜ 94)

Aspekt ja **tegevuslaad** iseloomustavad sündmuse ajalise kulu liigendatust ja avalduvad verbikonstruktsioonidena (*teeb – saab teinud – teeb ära*) ja tuletuse abil (*kuulas – kuulatas – kuulatles*), aspekt ka sihitise käände abil (*ostis kringlit – ostis kringli*). (→ SM 51–52; → SÜ 38)

Reaalsus/irreaalsus on kategooria, mis iseloomustab lausega väljendatud situatsiooni toimumist tegelikkuses (reaalsus) või kujuteldavana (irreaalsus). Lausega väljendatud situatsiooni irreaalsuse peamine marker on tingiv kõneviis, vrd nt *Ma elan hästi – Ma **elaksin** hästi, kui palk natuke suurem oleks*. Irreaalsus kaasneb ka mitme muu tähendusega nagu käsk, soov, tulevik, nt *Osta kringel! Ela hästi! Oleks palk natuke suurem! Selle palgaga hakkab ma hästi elama.* (→ SÜ 66)

Modaalsus on kõneleja hinnang situatsiooni võimalikkuse või vajalikkuse kohta. Modaalsuse põhitüübid on episteemiline (situatsiooni tõenäosust väljendav, nt *Täna tuleb **vist** ilus ilm. Täna **võib** ilus ilm tulla*) ja mitte-episteemiline modaalsus (tegija kohustusi ja võimalusi väljendav, nt *Sellise ilmaga **peavad** lapsed õues olema, aga mina **ei saa** minna*). Modaalsust väljendatakse modaalsete verbide (nt *saama, võima, pidama*), partiklite (*vist*), adverbide (*tegelikult, kindlasti*), oleviku kesksõnade (*söödav, käänduv*), konstruktsioonide (*on võimalik, et ..*), kõneviiside (käskiv kõneviis, nt *Lapsed, **minge** õue!*) jm vahendite abil. (→ SM 206; → SÜ 67, 528; → SK 81–85)

Evidentsiaalsus on keeleliselt vormistuv viide info allikale. Otsene evidentsiaalsus on viide sellele, et kõneleja on ise olnud sündmuse vahetu tunnistaja (näinud või kuulnud seda). Kaudne evidentsiaalsus võib olla vahendav ehk refereeriv või järelduslik. Eesti kvotatiiv, osalt ka jussiiiv, samuti nendega samafunktsioonilised vahendid esindavad refereerivat evidentsiaalsust, nt *Täna **tulevat** ilus ilm. Peeter ütles, et **jäägu** ma koju. Täna **pidi** ilus ilm **tulema**. Eile **oli** Tallinnas lund **sadanud***. Evidentsiaalsust väljendavad ka adverbid, nagu *väidetavasti, kuuldavasti*, kaassõnavormid, nagu *sõnul, teatel, arvates*, refereerivad liitlauseid: ***Kuuldavasti** tuleb täna ilus ilm. Ilmajaama **teatel** tuleb õhtul äikest. Ilmajaam teatas, et õhtul tuleb äikest.* (→ M 56; → SM 206; → SÜ 75)

„Eesti grammatika“ ülesehitus

Põhiosad

Siinses grammatikas käsitletakse keele struktuuri kolme tasandi allsüsteeme: hääldussüsteemi, kahte sõnatasandisüsteemi – sõnamuutmissüsteemi ja sõnamoodustussüsteemi – ning lausetasandisüsteemi, viimast eraldi kirjaliku ja suulise keelekuju kohta. EG ei sisalda eraldi ülevaateid ortograafiast, leksikoloogiast, semantikast ega kirjaliku teksti ehitusest.

Grammatika koosneb viiest eri keeletasandeid kirjeldavast põhiosast (peatükist). Neist esimene (foneetika ja fonoloogia) ja viies (suuline keel)

on võrreldes EKG-ga uued. Grammatika põhiosad esindavad nii valdavalt keeleüksuste analüüsist lähtuvat kirjeldussuunda (foneetika ja fonoloogia, kirjaliku ja suulise keele süntaks) ja valdavalt sünteesi suunda (sõnamoodustus) kui ka sünteesi ja analüüsi suhtes neutraalset kirjeldussuunda (sõnamuutmine).

1. Foneetika ja fonoloogia osas (lühend FO) käsitletakse eesti keele vokaale ja konsonante, nende põhitunnuseid, esinemist sõnas ning häälduse varieerumist. Häälikusüsteemi analüüsil võetakse aluseks binaarsed distinktiivtunnused, hääldust kirjeldades lähtutakse häälikute artikulaatorse ja akustilise analüüsi tulemustest. Eraldi käsitletakse fonotaktikat – häälikute kombineerumise ja keelestruktuuris esinemise reeglipärasusi. Seejärel antakse ülevaade häälikust pikematest kõneüksustest ning nendega seotud prosoodianähtustest: rõhust, kvantiteedist ja intonatsioonist, käsitledes eraldi sõna- ja lauseprosoodia küsimusi meetrilise fonoloogia ja autosegmentaal-meetrilise intonatsioonimudeli raames, aga ka akustilise foneetika uurimistulemuste põhjal. Sõnaprosoodia osa kesksed teemad on välde ning leksikaalse sõna ja kõnetakti suhe, lauseprosoodia osas väit- ja küsilause intonatsioon ning intonatsiooni roll infostruktuuri ja kõne liigenduse markerimisel.

2. Sõnamuutmise osa (M) käsitlus lähtub WP-morfoloogiamudelist (*Word and Paradigm* – sõna ja vormistik). Antakse ülevaade käänamise ja pööramise üldistest ning varieeruvatest joontest. Lisaks põhimõistete, tüvevahelduste, paradigmade koosseisu, muuttüüpide ja üksikvormide ehituse kirjeldamisele peatutakse üldistel morfoloogiasüsteemi kujundavatel suundumustel (tüve fonoloogiline struktuur, produktiivsus ja analoogia). Muuttüüpide kirjeldamisel on aluseks Ülle Viksi „Väikese vormisõnastiku“ tüübigraafik. Tüübigraafikutes pakutakse teavet ka kasutuse varieerumise ja võimalike muuttüübinihete kohta. EKG-s kasutusel olnud generatiivse lähenemise asemel on siin aluseks mallipõhine lähenemine.

3. Sõnamoodustuse osas (SM) kirjeldatakse kompleks sõnade (tuletiste ja liitsõnade) struktuuri. Käsitlus on sõna- ja paradigmapõhine, sarnanedes sõnamuutmise käsitluse aluseks oleva mudeliga. Sõnamoodustuse mehhanismiks on moodustusmallidel põhinev analoogia. Täendusstruktuuride kirjeldus järgib funktsionaalse grammatika põhimõtteid. Varasematest grammatikatest erinevalt on sõnamoodustust selles raamatus vaadeldud suunaga tähenduselt vormile. Iga sõnaliigi puhul esitatakse kõigepealt sõnamoodustuse toel eesti keeles väljendatavad tähendusstruktuurid ja nende tähistamiseks kasutatavad tuletiste ja liitsõnade moodustustüübid. Tuletiste ja liitsõnade moodustustäheendusi vaadeldakse

koos, kirjeldades, milliseid tähendusstruktuure saab väljendada nii tuletiste kui ka liitsõnadega, milliseid üksnes tuletiste või üksnes liitsõnadega, milliseid tuletamist ja liitmist kombineerides. Kirjeldatakse ka süntaksi ja sõnamoodustuse seoseid. Moodustustüüpe kirjeldades eristatakse üldkeelega spontaanset sõnamoodustust ja oskuskeelega teadlikku, eesmärgipäraselt terminimoodustust.

Varasematest grammatikatest põhjalikumalt ja detailsemalt kirjeldatakse iga sõnaliigi moodustusviise: tuletiste ja liitsõnade moodustustüüpide morfoloogilist ja fonoloogilist struktuuri, tüübi produktiivsust. Liitsõnade moodustusviise kirjeldades pööratakse varasemast detailsemat tähelepanu liitmisviisi valiku põhjustele ning seosele laiendosa struktuuritüübiga.

Varasemast erinev on ka uurimisainestik ja näitematerjal. Sõnaraamatumaterjali kõrval on keelekorpustest ja eri tekstiliikidest kogutud uut, tekstimoodustuse käigus sündinud sõnavara. Moodustustüübi produktiivsuse osutamiseks esitatakse koos sõnaraamatunäidetega ka korpustest jm tekstidest kogutud uudissõnu ja tekstisõnade tähendust ilmestavaid lausenäiteid.

4. Süntaksi osa (SÜ) põhineb fraasisüntaksi mudelil ja kirjeldab eesti keele lausete ehitust kirjaliku keelekuju põhjal. Antakse ülevaade eesti lause põhistruktuurist, lauseliikmetest ja fraaside ehitusest; kompleksausest (liitlause, infiniit- ja absoluuttarindiga ning nominalisatsiooniga lause); lause kommunikatiivsest struktuurist ja süntaktilistest protsessidest.

Lauseliikmete osas on kõige uuenduslikum öeldise morfosüntaktiline kirjeldus. Öeldise grammatiliste kategooriate kirjelduses on EKG-ga võrreldes uudne aspekti, modaalsuse, evidentsiaalsuse, eituse ning tegumoe käsitus. Ka tegumoekonstruktsioonidega sarnaste argumentkonstruktsioonide – kausatiivi, antikausatiivi ja refleksiivi käsitus öeldisverbi juures on eesti süntaksis uus.

Uudne ja senisest põhjalikum on veel fraasi ehituse, lause infostruktuuri, sõnajärje, rinnastuse, konverbitarindi käsitus. Põimlause kõrvallauseste liigitus järgib tüpoloogias juurdunud jaotust komplement-, relatiiv- ja adverbialauseteks. Ühtlasi on leitud lahendusi selle liigituse eesti keelele rakendamise probleemkohtadele.

Süntaksi osa sisaldab ka sõnaliikide kirjelduse, mis varem on olnud grammatikate morfoloogia osas.

5. Suulise keele osa (SK) käsitleb suulise keele süntaksit, mis on eesti keele puhul peamine keeletasand, kus ilmnevad suulise ja kirjaliku keele olulised ja süsteemsemad erinevused. Käsitletakse lausungeid ning nende suulise keelekuju protsessuaalsusest ja dialoogilisusest tulenevaid süntaktilisi erijooni, taustana kõrvutatakse suulist ja kirjalikku pearegistrit, suulise

ja kirjaliku keele erinevuste põhjusi, argist ja avalik-ametlikku suhtlust, dialoogi ja monoloogi, vaadeldakse keelekasutust mõjutavaid tegureid.

Antakse ülevaade suuliste lausete eripärastest konstruktsioonidest. Esile on toodud eneseparandused ja eripärased süntaktilised konstruktsioonid (jätkud, lausesulamid, täpsustusjätkud, eelteemad, kiilud). Suulise keele osas vaadeldakse ka järgmise hierarhiatasandi üksuse, dialoogiga seotud keelelisi nähtusi: kõnevoorud ja vooruvahetus, naabruspaarid ja nende olulised alaliigid (küsimused ja vastused, partneri algatatud parandused, direktiivid), tagasiside ehk koste kasutus (samameelsuse, informeerituse muutuse ja distantseerituse osutamine) ning kõnevoorude sidumine piiripartiklite abil.

Et suulise keele käsitus on grammatika osana uus, esitatakse ja selgitatakse selles uusi mõisteid ning tavapärasest erinevaid termineid.

Tugiosad

Lühendite, sümbolite ja transkriptsioonimärkide loetelu jaguneb temaatilisteks loenditeks. Eraldi on toodud näitematerjali allikate, „Eesti keele varamu“ sarja monograafiate jm ülevaateoste, kirjandusloetusel kasutatud lühendite loendid; kogu raamatus kasutatud grammatiliste kategooriate ja üksuste tähised ning eri põhiosade spetsiifikale vastavad tähised.

Sisujuhisse on koondatud käsitletud mõistete terminid alfabeetiliselt järjestatuna.

Kirjanduse loetelu koondab tekstis viidatud ja allosade juures loetletud kirjanduse täisviiteid, hõlmates olulisemaid teemakohaseid allikaid eesti keele kohta, vajadust mööda ka teoreetilist tausta.

Veebimaterjalide loendis on toodud näitematerjali ja transkriptsioonide allikad.

„Eesti grammatika“ sisuosad moodustavad kompaktsed ja sidusa ülevaate sellest, mis on praegu teada eesti keele ehitusest ta püsivuses ja muutuvuses. Raamatu tugiosad on abiks teose kui terviku kasutamisel.

I

FONEETIKA JA FONOLOOGIA

1. SISSEJUHATUS HÄÄLDUSSÜSTEEMI	45
Häälikud ja häälikuühendid	45
Silp ja sellest pikemad kõneüksused	46
Õigekiri, fonoloogiline ja foneetiline transkriptsioon	47
2. VOKAALISÜSTEEM	49
Vokaalidest üldiselt	49
Monoftongid	51
Diftongid	52
3. KONSONANDISÜSTEEM	56
Konsonantidest üldiselt	56
Palatalisatsioon	59
Konsonantide häälduse varieerumine	61
Üksik- ja geminaatkonsonandid	64
Konsonantühendid	65
4. SÕNAPROSOODIA	70
Silp, kõnetakt, prosoodiline sõna	70
Sõnarõhk ja rütm	72
Välde	74
5. INTONATSIOON	82
Intonatsioonist üldiselt	82
Tooniaktsendid	82
Intonatsioon ja lausetüübid	83
Intonatsioon ja lause infostruktuur	86
Kõne liigendamine intonatsiooni abil	87

Foneetika ja fonoloogia peatükk käsitleb terviklikult eesti keele hääldussüsteemi, tuuakse näiteid ka häälduse varieerumisest. Häälikusüsteemi käsitlemise aluseks on binaarsed distinktiivtunnused. Häälikust pikemaid kõneüksusi (silp, (kõne)takt, prosoodiline sõna) käsitletakse meetrilise fonoloogia raamistikus, intonatsioonikontuuride kirjeldamisel lähtutakse autosegmentaal-meetrisest intonatsioonimudelist. Häälduse ja selle varieerumise kirjeldamisel toetutakse nii häälikute artikulatsiooni kui ka hääldusüksuste akustiliste omaduste uurimise tulemustele ning Tartu Ülikooli eesti keele spontaanse kõne foneetilise korpuse materjalile.

Eelmisest eesti keele grammatikast foneetika ja fonoloogia peatükk puudus. Siiski võib EKG morfofonoloogilise transkriptsiooni tutvustusest leida hääldussüsteemi lühiülevaate, milles käsitletakse segmentaalfoneeme (ühiksa lühikest ja üheksa pikka vokaalfoneemi ning 17 lühikest ja 17 pikka konsonantfoneemi, diftongid ja konsonantühendid) ja häälikuülestest nähtustest vältet ja sõnarõhku (EKG I 1995: 102–115). Lauserõhku ega intonatsiooni ei ole aga vaadeldud.

Siinne hääldussüsteemi käsitus koosneb viiest osast. Neist esimene annab sissejuhatava ülevaate hääldussüsteemist (häälikud ja häälikust pikemad kõneüksused, häälduse ja õigekirja seosed ning grammatikas kasutatud fonoloogiline ja foneetiline transkriptsioon), teises osas käsitletakse vokaalisüsteemi ja kolmandas konsonandisüsteemi, neljandas osas sõnaprosoodiat (selle osa keskmes on sõnarõhk ja välde) ja viiendas intonatsiooni.

Näiteid transkribeerides on kasutatud rahvusvahelise foneetilise tähestiku (ingl *International Phonetic Alphabet*, lühendatult IPA) sümboleid. Fonoloogilise transkriptsiooni puhul on võetud eeskujuna nt Arvo Eegi ja Einar Meistri (1999) eesti keele häälduse ülevaates kasutatud transkriptsioonist. Foneetilise transkriptsiooni eeskujuks on aga nt Eva Liina Asu ja Pire Teras (2009) eesti keele häälduse ülevaates kasutatu. Foneetiliste ja fonoloogiliste märkide selgitused on toodud tähisteloendis (→ Lühendid, sümboolid, transkriptsioonimärgid).

1. SISSEJUHATUS HÄÄLDUSSÜSTEEMI

HÄÄLIKUD JA HÄÄLIKUÜHENDID

FO 1. Kõne kõige väiksem kuuldeliselt eristatav üksus on **häälik** ehk **foon**, millel on artikulaatoorsed, akustilised ja tajuomadused. Häälikud jagunevad **vokaalideks** ehk **täishäälikuteks** (→ FO 4) ja **konsonantideks** ehk **kaashäälikuteks** (→ FO 12). Hääldust ja selle varieerumist uurib **foneetika**, kasutades artikulaatoorse, akustilise või tajufoneetika meetodeid.

Fonoloogia kirjeldab hääldussüsteemi, tehes kindlaks need hääldusvastandused, mis tähendusi eristades määratlevad foneeme. **Foneemid** on keelesüsteemi kõige väiksemad üksused, millel on neid teistest foneemidest eristavad ehk distinktiivtunnused (→ FO 5, 15).

Foneemid jagunevad vokaal- ja konsonantfoneemideks. Selleks, et teha kindlaks tähendusi eristavate vokaal- ja konsonantfoneemide hulk, kasutab fonoloogia nn minimaalpaarianalüüsi. **Minimaalpaari** moodustavad sõnad, kus samasuguses kontekstis oleva hääliku asendamine teisega muudab sõna tähenduse. Nt *sile* ja *süle* moodustavad minimaalpaari, sest *i* asendamine *ü*-ga muudab tähenduse. Samuti moodustavad minimaalpaari sõnad *sule* ja *süle*, sest *u* asendamine *ü*-ga muudab tähenduse. See annab alust järeldada, et vokaalid *i*, *u*, *ü* on eesti keeles foneemid /i/, /u/, /y/. Foneemid /i/ ja /y/ eristuvad tunnuse [±ümar] poolest: /i/ on [–ümar], /y/ aga [+ümar], st /i/ hääldamisel ei ümardata huuli, /y/ hääldamisel ümardatakse. Foneemid /u/ ja /y/ eristuvad aga tunnuse [±taga] poolest: /u/ on [+taga], aga /y/ [–taga], st /u/ hääldamisel on keeleselg suuõõnes kumerdunud taha-, /y/ hääldamisel ettepoole.

Abstraktsed foneemid ilmnevad kõnes konkreetsete häälikutena. Foneemi hääldusvariante nimetatakse **allofoonideks**. Hääldus varieerub nt tulenevalt foneemi kontekstist ja positsioonist, aga ka kõneleja hääldusharjumustest, piirkondlikust taustast, suhtlusolukorrast jm. Mõned allofoonid on kontekstist ennustatavad ehk positsioonilised ega ole selles kontekstis asendatavad, mõnede puhul on tegemist aga vaba varieerumisega, st nad võivad esineda samas ümbruses ja on üksteisega vabalt asendatavad (→ FO 21–24).

Lisaks foneemide kindlaks tegemisele määratleb fonoloogia foneemide hääldamist mõjutavad reeglipärad. Nt sõnades *just*, *juba*, *janu*, *jaksama*

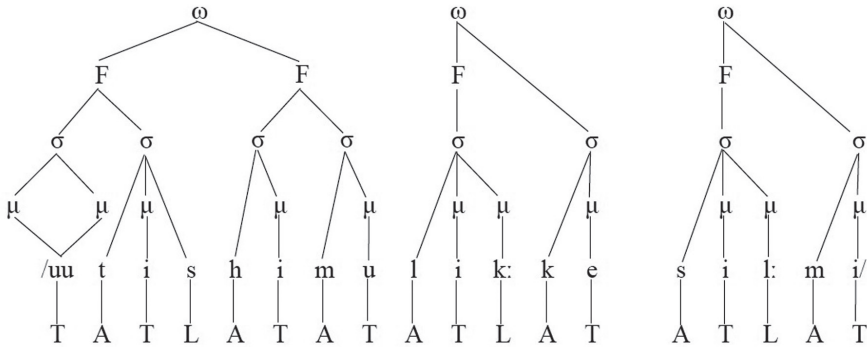
võidakse muidu suu tagaosas hääldatavad *u* ja *a* hääldada suu eesosas hääldatava *j*-i mõjul samuti suu eesosas vastavalt *ü*- ja *ä*-poolsena: [jʊs:t], [jupaː], [jɛnuː], [jɛk:sama], nii et foneemid /u/ ja /a/ saavad /j/-i järel esinedes allofoonid [ʊ] ja [ɛ] (transkriptsiooni kohta vt lähemalt FO 3). Sellist vaba varieerumist ei pruugi kuulaja märgata, aga see võib mõnikord põhjustada ka valesti mõistmist. Nt kui nimi *Jari* saab sarnase varieerumise tõttu hääldusvariandi [jariː], võib kuulaja tuvastada selle sõnana *järi*, mida näitab järgnev dialoog. A: *Ma nägin mööblipoes täna Jari*. B: *Mida sa nägid? Kas järi või?*

Vokaalfoneemid moodustavad pikki monoftonge (nt *saadan*, *võõrad* → FO 7) ja diftonge (nt *laulis*, *võimas* → FO 9–10), konsonantfoneemid geminaate (nt *tassin*, *kallas* → FO 25–26) ja konsonantühendeid (nt *kastan*, *kaldu* → FO 27–31). Foneemide omavahelise kombineerumise ja keelestruktuuris esinemise reeglistik on **fonotaktika** (→ FO 7–10, 25–31). Nt on eesti keeles teatud vokaalide puhul piirang: /ɣ, ø, æ, ɤ/ ei esine tavaliselt väljaspool pearõhulist silpi ega diftongis teise vokaalina.

SILP JA SELLEST PIKEMAD KÕNEÜKSUSED

FO 2. Häälikud moodustavad **silpe**, mis liituvad omakorda (**kõne**)**taktideks** ehk **jalgadeks**, kõnetaktid **prosoodilisteks sõnadeks**, sõnad **fraasideks** ja fraasid **lausungiteks**. Silbi ja sellest pikemate kõneüksustega on seotud **prosoodianähtused**: rõhk, rütm, kvantiteet, intonatsioon.

Joonisel 1 on näidatud mooradeks, silpideks, taktideks ja prosoodilisteks sõnadeks jagatud fraas *uudishimulikke silmi* ning toodud ka silbistruktuurid. Silbis (σ) on vokaalid silbi tuumaks (T), konsonandid aga silbi alguseks (A) või lõpuks (L) ehk koodaks (→ FO 32). Silbid moodustavad enamasti kahe-silbilise takti (F), milles esimene silp on rõhuline, teine rõhutu (→ FO 33, 35–36). Silbi ja hääliku vaheliseks silbi fonoloogiliseks moodustajaks ja silbi kaalu näitavaks üksuseks on **moora** (μ), mis on prosoodilise hierarhia madalaima tasandi üksus: **silbid** on kas ühemooralistena **kerged** või kahe-mooralistena **rasked** (→ FO 43). Silbid ja kõnetaktid moodustavad prosoodilisi ehk fonoloogilisi sõnu (ω), mis on teatud fonoloogiliste protsesside (nt sõnarõhk, värde) domeenid ehk määramispiirkonnad ja mis võivad, aga ei pruugi kattuda morfoloogilise sõnaga, nt neljasilbiline sõna *kasulikkus* ja neljasõnaline lause *Seda ma ei tea* jagunevad mõlemad kaheks prosoodiliseks sõnaks: (kasu)_ω(lik:kus)_ω ja (setamai)_ω(teaː)_ω.

Joonis 1. Prosoodiline hierarhia: mooradeks (μ), silpideks (σ), taktideks (F) ja prosoodilisteks sõnadeks (ω) jagatud fraas *uudishimulikke silmi* ning silbistruktuurid (A – algus, T – tuum, L – lõpp)

Lisaks vokaal- ja konsonantfoneemidele on eesti keeles tähendusi eristav ülesanne **vältel** (→ FO 38–43). Seda terminit on kasutatud termini *kvantiteet* eesti vastena. Välde avaldub eelkõige rõhulise ja sellele järgneva rõhutu silbi kestuste varieerumisena: rõhulise silbi kestuse pikenedes lüheneb järgneva rõhutu silbi kestus. Eesti keeles on kolm vältet. Minimaalpaare, kus välde muudab sõna tähendust, võib leida järgmiste näidete hulgast: nt *kilu* (I vältes); *kiilu* 'kiil, SG.GEN', *kailu* 'kail, SG.GEN', *killu* 'kild, SG.GEN', *gildi* 'gild, SG.GEN' (II vältes); *kiilu* 'kiil, SG.PRT/ADT', *kailu* 'kail, SG.PRT/ADT', *killu* 'kilu, SG.ADT', *gildi* 'gild, SG.PRT/ADT' (III vältes). Lausungi tähendust saab muuta intonatsiooniga, mis näitab muuhulgas, kas lausung on lõpetatud või lõpetamata (→ FO 46).

ÕIGEKIRI, FONOLOOGILINE JA FONEETILINE TRANSKRIPTSIOON

FO 3. Eesti keele õigekiri on häälduslähedane. Õigekirjas tähistavad foneeme ja nende teostumist häälikutena tähed. Nt nii vokaalfoneemile /a/ kui ka häälikule [a] vastab kirjaipildis täht *a* 'aa'; nii konsonantfoneemile /s/ kui ka häälikule [s] vastab täht *s* 'ess'.

Eesti vokaalfoneemid on /i, y, u, e, ø, ʏ, o, æ, a/ (→ FO 4). Neile vastavad kirjatähed on *i, ü, u, e, ö, õ, o, ä, a*. Konsonantfoneemid on /k, p, t, tʰ, s, sʰ, ʃ, h, f, v, m, n, nʲ, r, l, ʎ, j/ (^j märgib palataliseeritud konsonanti) (→ FO 12). Neile vastavad kirjatähed on *k/g, p/b, t/d* (vastab nii /t/-le kui ka /tʰ/-le), *s/z* (vastab

nii /s/-ile kui ka /s/-ile), š/ž, h, f, v, m, n (vastab nii /n/-ile kui ka /n/-ile), r, l (vastab nii /l/-ile kui ka /l/-ile), j. Õigekirjas ei märgita niisiis kõiki foneeme. Nii puuduvad tähed palataliseeritud konsonantide tarvis, nt sõna *salv* puhul ei näita kirjaipilt, kas tegemist on palataliseerimata *l*-iga sõnaga tähenduses 'mahuti' või palataliseeritud *l*-iga sõnaga tähenduses 'määre', kuigi tegemist on minimaalpaariga /sal:v/ vs. /salʲ:v/, kus palatalisatsioon eristab tähendust (→ FO 17–19).

Õigekirjas eristatakse küll I völdet II ja III völdest, aga II völdet III völdest tavaliselt ei eristata, kuigi völdel on tähendust eristav ülesanne. Nt *kala* vs. *kalla* – ühelt poolt esmavöldeline *kala* ja teiselt poolt sama kirjaipilt tähistamas nii teisevöldelist sõna *kalla* 'ilutaim' kui ka kolmandavöldelist sõna *kalla* 'kallama, 2SG.IMP', nii et nende homograafide puhul on tegemist minimaalpaariga /kalla/ (II völd) vs. /kal:la/ (III völd). Foneeme /p/, /t/, /k/ tähistatakse aga kirjas kahe eri tähega, vastavalt *b* ja *p*, *d* ja *t*, *g* ja *k*, mistöttu on võimalik eri tähti kasutades teatud juhtudel eristada kõiki kolme völdet, nt esmavöldeline *kabi* /kapi/ vs. teisevöldeline *kapi* /kappi/ 'kapp, SG.GEN' ja kolmandavöldeline *kappi* /kap:pi/ 'kapp, SG.PRT/ADT' (lühikese vokaali järel märgivad *b*, *d*, *g* I völdet, *p*, *t*, *k* II völdet ja *pp*, *tt*, *kk* III völdet).

Selle grammatika transkriptsioonides on kasutatud rahvusvahelise foneetilise tähestiku sümboleid. Fonoloogiline transkriptsioon on kaldkriipsude vahel, nt *lähen mäele* /lähen mæ:le/. See võimaldab märkida völdet nii, et kolmandat völdet eristab teisest völdest /:/ rõhulise silbi lõpus, nt *kooris* /kooris/ (II v) 'koor, SG.INE' – /koo:ris/ (III v) 'koorima, 3SG.PST' (foneetilises transkriptsioonis asendab pika vokaali puhul teist vokaali [:]: II v [ko:ris] ja III v [ko::ris]). Palatalisatsiooni märgitakse tähise ʲ abil, nt *palki* /palʲk:ki/.

Hääldusvariantide näitamiseks on kasutatud nurksulgudes foneetilist transkriptsiooni, milles igale häälikule vastab sümbool või sümboolite kombinatsioon. Nt *lähen mäele* [læɸeːn mæ:le] ~ [læɸeːn mæɸ:le] ~ [læɸæːn mæ::le]. Neis hääldusvariantides märgib [æ] foneemi /æ/ hääldust, aga ka foneemi /e/ allofooni, [ɸ] helitu /h/ hääldamist helilisena, madaldunud [ɸ] foneemi /e/ ä-poolset hääldust. Teise silbi lühikese vokaali järel olev [ː] märgib vokaali poolpikkust, st see vokaal on hääldatud pikemana kui esimese silbi lühike vokaal. Kasutatakse ka muid diakriitilisi märke.

Vajadusel märgitakse mõlemas transkriptsioonis punktiga silbipiiri, sümboolitega ' ja , pea- ja kaasrõhku vastava silbi ees ning sulgudega kõnetaktipiire, nt *kirjutati* ('kir.jut)(,tat.ti). Mõlema transkriptsiooni märke on seletatud lühendite, sümboolite ja transkriptsioonimärkide loetelus.

2. VOKAALISÜSTEEM

VOKAALIDEST ÜLDISELT

FO 4. Vokaali hääldamisel ei ole kõnetraktis õhuvoolule takistust ning õhk pääseb vabalt voolama suu keskelt üle keele. Eesti 9 vokaalfoneemi on /i, y, u, e, ø, ɤ, o, æ, ɑ/.

Kõik vokaalid on paigutatud joonisel 2 vokaalidiagrammile, mis kujutab lihtsustatult keele liikumist suuõõnes (vasakul on suuõõne eesosa ja kõva suulagi, paremal suuõõne tagaosaga ja pehme suulagi): diagrammil näitab vertikaalne jaotus keeleselja suhtelist tõusuastet, horisontaalne jaotus keele ees-tagapoolsust. Vokaalipaaride puhul paikneb vasakul ümardamata huultega ja paremal ümardatud huultega hääldatud vokaal. Joonise kõrval on näiteid minimaalpaaridest vokaali keeleselja tõusuastme järgi (tavakirjas) ja ees-tagapoolsuse või huulte kuju järgi (poolpaksus kirjas).

i•	y•	•u	<i>vili</i> /vil'i/, <i>rüga</i> /ryka/, <i>sile</i> /sile/, <i>süle</i> /syle/	<i>kudu</i> /kutu/, <i>sule</i> /sule/	
e•	ø•	•ɤ	•o	<i>veli</i> /vel'i/, <i>rõga</i> /rõka/, <i>keks</i> /kek:s/, <i>köks</i> /køk:s/	<i>kõdu</i> /kõtu/, <i>kodu</i> /kotu/, <i>köks</i> /køk:s/, <i>koks</i> /kok:s/
æ•		•ɑ		<i>väli</i> /væ'li/, <i>väle</i> /væle/	<i>kadu</i> /katu/, <i>vale</i> /vale/

Joonis 2. Eesti vokaalidiagramm ja minimaalpaarinäited

Vokaalid jagunevad ees-tagapoolsuse järgi kahte klassi: **eesvokaalid** [i, y, e, ø, æ], mille hääldamisel on keeleselja eesosa suunatud kõva suulae poole, ja **tagavokaalid** [u, ɤ, o, ɑ], mille hääldamisel on keeleselja tagaosaga suunatud pehme suulae poole. Keeleselja tõusuastme järgi jagunevad vokaalid kolme klassi: **kõrged** [i, y, u], **keskkõrged** [e, ø, ɤ, o] ja **madalad** [æ, ɑ]. Vokaalide artikulatsiooni uurimine on osutanud, et *õ* võidakse kõnelejast olenevalt hääldada kas [o]-ga või [u]-ga sarnase keeleseljakujuga ehk keskkõrge tagavokaalina [ɤ] või kõrge tagavokaalina [u]. Vokaalidiagrammil ja transkriptsioonis on valitud *õ*-d esindama keskkõrge tagavokaal /ɤ/.

Vokaalipaarides [i, y], [e, ø] ja [ɤ, o] eristab vokaale huulte kuju. Vokaale [i, e, ɤ] hääldades ei ümardata huuli, st need on **ümardamata** ehk **illabiaalsed vokaalid**, mille hulka kuuluvad ka [æ] ja [ɑ]. Vokaale [y, ø, u, o] hääldades ümardatakse huuled, st need on **ümarad** ehk **labiaalsed vokaalid**.

FO 5. Vokaalfoneemide distinktiivtunnused – foneeme eristavate peamiste tunnuste kogum – on võetud kokku tabelis 1.

Tabel 1. Vokaalfoneemide distinktiivtunnused

TUNNUS	/i/	/y/	/u/	/e/	/ø/	/ɤ/	/o/	/æ/	/ɑ/
[±taga]	–	–	+	–	–	+	+	–	+
[±madal]	–	–	–	–	–	–	–	+	+
[±ümar]	–	+	+	–	+	–	+		
[±kõrge]	+	+	+	–	–		–	–	–

Kuna /ɤ/ võidakse hääldada nii ümardamata keskkõrge kui ka kõrge taga-vokaalina, jääb see kõrgemate kõrgusastmete suhtes määratlemata. Nii saab /ɤ/-d määratleda kui mitteümarat mittemadalat tagavokaali. /æ/ ja /ɑ/ vastanduses ei ole tunnus [±ümar] oluline, sest puuduvad madalate ümardamata vokaalidega vastanduvad madalad ümarad vokaalid.

FO 6. Vokaalid saab jagada primaar- ja sekundaarvokaalideks. Eesti **primaarvokaalid** on /i, u, e, o, ɑ/. Nende esinemisele ei ole enamasti piiranguid (v.a /o/ → FO 8): nad tulevad ette nii pearõhulises silbis kui ka väljaspool seda, nii diftongi esimese kui ka teise osisena. Keelekasutuses on primaarvokaalidest sagedasim /ɑ/ (ligi 30% vokaalide üldarvust), sagedased on ka /e/ ja /i/ (mõlemad üle 20%). Neist mõnevõrra väiksema sagedusega on /u/ ja /o/ (mõlemaid umbes 10%). (Vt EKH(V): 20–21.)

Sekundaarvokaalid on /y, ø, ɤ, æ/. Nende esinemine on võrreldes primaarvokaalidega piiratud: nad ei tule tavaliselt ette väljaspool pearõhulist silpi (v.a võõrsõnades) ega esine diftongi teise osisena. Seetõttu on nende esinemissagedus keelekasutuses palju väiksem kui primaarvokaalidel: vokaalidest /ɤ/, /æ/ ja /y/ moodustab igaüks alla 5% vokaalide üldarvust, kõige harvem esineb /ø/ (alla 0,5%) (vt EKH(V): 21).

MONOFTONGID

FO 7. Kõik üheksa vokaali tulevad ette pearõhulise silbi (→ FO 32, 35) tuumas **lühikese** või **pika vokaalina** ehk **monoftongina**. Pikad monoftongid esinevadki vaid pearõhulises silbis.

Vokaalisüsteemi seisukohalt on pikk monoftong kahe samasuguse vokaalfoneemi ühend, mis jääb samasse silpi ja on seotud kahe mooraga. Õigekirjas märgitakse lühikesed monoftongid ühe, pikad kahe tähega. Kui lühikesed monoftongid saavad pearõhulise silbi tuumana esineda mistahes vältega taktis, siis pikad monoftongid esinevad vaid teise- ja kolmandavärtelises taktis, nt *sagi!* (I v) 'sagima, 2SG.IMP' – *saki* /sakki/ 'sakk, SG.GEN' ja *saagi* /saaki/ 'saak, SG.GEN' (II v) – *sakki* /sak:ki/ 'sakk, SG.PRT/ADT' ja *saagi* /saa:ki/ 'saag, SG.PRT/ADT' (III v).

Pearõhulise silbi vokaalide hääldus varieerub vähe. Pikad monoftongid hääldatakse lühikestega võrreldes küll täpsemalt ja selgemalt, kuid teise- ja kolmandavärteliste sõnade pikkade monoftongide kvaliteedis ei ole olulist erinevust. Lühikeste tagavokaalide märgatavamast varieerumist võib põhjustada sõnaalguline /j/, mille järel võidakse tagavokaalid hääldada eespoolsematena või eesvokaalidena, nt *just* [jʊs:t] ~ [jys:t], *juba* [jupaː], *janu* [jʌnuː] ~ [jænuː], *jant* [jʌn't:] , *jaksama* [jak:sama], *joti* [jɔtʲi], *jonn* [jɔn'ː].

FO 8. Järgsilpides ehk väljaspool pearõhulist esisilpi saavad esineda lühikesed primaarvokaalid /i, u, e, o, a/, nt *liigutada*, *sinised*, *tulemused*, *varasema*, *häämaruses*, *kinno*. Tänapäeva kirjakeeles tuleb järgsilbivokaalidest /o/ siiski ette vaid isikunimedes, laen- ja võõrsõnades (nt *Kaupo*, *Aino*, *foto*, *auto*, *kino*, *demo*), kuid oli kirjakeeles üsna tavaline veel 19. sajandi esimesel poolel.

Võõrsõnades, aga keelemuutuse tulemusel mõnes hüüdsõnaski tuleb väljaspool esimest silpi ette ka lühikese sekundaarvokaale, seda nii pearõhulistes kui ka rõhututes järgsilpides, nt, *ametüst* /,amet'tys:t/, *šašlõkk* /ʃaʃ'ɫk:k/, *miljonär* /'miljonær/, *polüester* /,poly'es:ter/, *kontrolör* /'kontrolør/, *aitäh* /ait'tæh:h/, *aitüma* /ait'tyma/. Hüüd- ja võõrsõnade pearõhulises järgsilbis saavad olla ka pikad monoftongid, nt *hurraa* /hur'raa:/, *ohhoo* /oh'hoo:/, *massöör* /mas'søø:r/, *foneem* /fo'nee:m/, *etüüd* /et'tyy:t/ jms.

Järgsilpide vokaalide häälduses on rohkem varieerumist. Nii on kõige selgemini ja täpsemalt hääldatud esmavärteliste sõnade teise silbi vokaalid, mis on esisilbi lühikesest vokaalist pikemad ehk nn poolpikad (→ FO 41). Kolmandavärteliste sõnade teise silbi vokaalid on aga kestuselt kõige lühemad, mis toob kaasa **redutseerumise** ehk vokaali kestuse lühenemise ja

kvaliteedi ebamäärastumise. Reduktsioon puudutab rohkem taga- kui eesvokaale, nt *kohta* [koh:tə], *antakse* [ant:təkse]. Argikõnes võib lühenemine viia ka vokaalikaoni, nt *ütles* [yt:s], *mõtles* [mɔt:s]. Keskkõrgetest vokaalidest kaldub aga /e/ järgsilpides madalduma, hääldudes ä-poolsena (seda eriti esma- ja teisevältelistes sõnades), nt *sile* [silɛ], *hääle* [hæ:lɛ], või lühikese /h/ järel ä-na, *vähe* [væhɛ], *lähen* [læhɛ:n]. Argikõnes tuleb ette ka muusugust varieerumist, nt keskkõrgete vokaalide /e/ ja /o/ kõrgenemist ehk hääldamist vastavalt i- ja u-poolsena, nt *esimeses* [esi:mɛses], *auto* [autto], *kino* [kinɔ], või kõrge vokaali /i/ madaldumist ehk e-poolsena hääldamist, nt *taldrik* [taltrik:].

DIFTONGID

FO 9. Lisaks monoftongidele on eesti keeles rohkesti **diftonge**. Kui pikk monoftong on kahe samasuguse vokaalfoneemi ühend, siis diftong on kahe erineva vokaalfoneemi ühend, mis kuulub ühte silpi ja mis on kahemooriline. Nagu pikad monoftongid, tulevad ka diftongid ette teise- ja kolmandavältelises taktis rõhulise silbi tuumana, nt *kaunis* /kaunis/, *kaunid* /kau:nit/, *lainete* /lainette/, *lained* /lai:net/, *ausaid* /au:sai:t/, *kauneid* /kau:nei:t/.

Diftongidega ei ole tegemist selliste vokaalijärgendite puhul, kus kvaliteedilt erinevad vokaalid jäävad eri silpi, st tegemist on hiaatusega või jääb häälduses silbipiirile siirdehäälikuna poolvokaal ([j] või [w]), nt *avaus* /a.va.us/, *rodeo* /ro.te.o/, *koaala* /ko.aa.la/, *duett* /tu.et:t/, *duo* /tu.o/, *minia* /mi.ni.a/, [mini:ja]; *riie* /rii.e/, [ri:je]; *luua* /luu.a/, [lu:wa] – /luu:.a/, [lu:..wa] jne.

Diftongi esimeseks osiseks on kõik üheksa vokaali /i, y, u, e, ø, ɤ, o, æ, a/, teiseks aga vaid primaarvokaalid /i, u, e, o, a/. Kui kõik kombinatsioonid oleks võimalikud, oleks diftonge kokku 40, kuid kuna neli neist (*üü*, *öu*, *öö*, *äa*) puudub, on esisilbidiftonge 36. Kõik diftongid on toodud tabelis 2.

Diftongid jagatakse tavaliselt omadiftongideks (tabelis 2 tava- ja kaldkirjas) ja võõrdiftongideks (tabelis 2 sulgudes). 26 omadiftongist esineb 18 nii teise- kui ka kolmandavältelistes sõnades (nt *naeru*, *koera*). *üi* esineb omadiftongina kirjutatud tekstis harva (nt *rüü*, *ptüi*), aga tuleb ette häälduses, kui *üü*-le järgneb järgmises silbis *a*, *e* või *u* (nt *süüa* [syi:ja], *püüe* [pyije], *hüüu* [hyiju]), või argikõnes ka pika *üü* variandina, nt *nüüd* [nyi:t], *müünud* [myi:nt].

Kaheksa omadiftongi tuleb ette ainult kolmandavältelistes sõnades (nt *loa*, *köeb*, *näoli*, *raad*). Vältehäälduse varieerumise tõttu võivad mõned neist

Tabel 2. Eesti diftongid (omadiftongid teise- ja kolmandaväitelistes sõnades on tavakirjas, omadiftongid ainult kolmandaväitelistes sõnades kaldkirjas ning võõrdiftongid sulgudes; kui lahtris on kaks sõna, on esimene neist teises ja teine kolmandas vältes)

1. OSIS	2. OSIS				
	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>a</i>
<i>i</i>		kiurud, kiure	(pieteet)	(bioloogia)	(diadeem)
<i>ü</i>	rüüu, süüa [syi:ja]	--	(müeliit)	(krüoliit)	(hüatsint)
<i>u</i>	kuivad, kuivi		(pueriilne)	(fluor)	(suaree)
<i>e</i>	leivad, leiba	(reuma)		teod	seadet, seaded
<i>ö</i>	köied, köisi	--	söed	--	pöab
<i>õ</i>	õied, õisi	õunad, õunu	nõelad, nõelu	lõoke	lõa
<i>o</i>	oinas, oinad	soustid, souste	koerad, koeri		toas
<i>ä</i>	säinas, säina	kräunub, kräunus	päevad, päevi	näod	--
<i>a</i>	laiad, laiu	lauad, laudu	laevad, laevu	kaod	

diftongidest tulla ette ka teisevätelisena hääldatud sõnavormides, nt *lugema*-tüüpi tegusõnade kindla kõneviisi mitmuse pöörete varieeruva välte puhul, nt *kaome* [kao:me] ~ [kaome], *seote* [seot:te] ~ [seotte], *köevad* [køe:vət] ~ [køevət].

Ainult võõrsõnades esineb kümme diftongi (nt *kiosk*, *reuma*, *pieteet*). Võõrdiftong jääb tavaliselt rõhutusse esisilpi (nt *tualett* /tua'let:t/, *Euroopa* /eu'roop:pa/), kuid nt /eu/ ja /uo/ esinevad ka rõhulises esisilbis (nt *euro*, *neuron*, *fluori*). Võõrdiftongid võidakse hääldada kahte eri silpi jääva vokaali järjendina, nt *fluor* [flu.or], *krüoliit* [kry.o'li:t:], *pueriilne* [pu.e'ri::lne].

FO 10. Oma- ja laensõnade järgsilpides tuleb ette kolm diftongi: /ai, ei, ui/. Neis diftongides on *i* kas mitmuse tunnus või kuulub ülivõrde tunnuse -im koosseisu. Nt kausrõhulises järgsilbis: *naljakaid* /'nal'jak,kai:t/, *teateid* /teat:ˌtei:t/, *õnnetuid* /'ɯnnet,tui:t/, *toredaima* /'tore,taima/, aga ka rõhutus järgsilbis: *tänamatuid* /'tæna,mattuit/, *huvitavaid* /'huvit,tavait/.

Hüüd- ja võõrsõnade rõhulistes järgsilpides võib esineda siiski ka muid diftonge kui nimetatud kolm, nt *ahhoi* /ah'hoi:/, *kurnäu* /kur'næu:/, *asalea* /,asa'lea:/, *farmatseut* /,farmat'seut:t/, *epopöa* /,eppop'pöa:/.

FO 11. Diftongid hääldatakse sageli oma põhikujul, kuid võib siiski täheledada ka diftongi ühe või teise osise kvaliteedi märgatavamalt varieerumist. Diftongi esimeseks osiseks olevad vokaalid sarnanevad küll kvaliteedilt lühikeste vokaalidega, kuid nende kvaliteet on viimaste omast palju varieeruvam. Kui kolmandavärtelises sõnas on diftongi teine osis hääldatud esimesest pikemana, sarnaneb see kvaliteedilt pigem pika vokaaliga. Muidu on aga viie teiseks osiseks oleva vokaali kvaliteedi varieerumine ulatuslikum kui üheksal esimeseks osiseks oleval vokaalil.

Osiste häälduse varieerumise tulemusel võib diftongi esimeseks osiseks olev keskkõrge vokaal kõrgeneda (/o/, /e/ ja /ø/ vastavalt *u*-, *i*- *ü*-poolseks või siis [u]-ks, [i]-ks, [y]-ks), nt *koerad* [køerat] ~ [kuerat], *toas* [tõa:s] ~ [tua:s], *pean* [pɛa:n] ~ [pia:n], *peol* [pɛo:l] ~ [pio:l], *söed* [sø:et] ~ [syet], või tagavokaal muutuda eespoolsemaks, nt /a/ *ä*-poolseks: *praegu* [præ:ku]. Teiseks osiseks olev tagavokaal võib samuti muutuda eespoolsemaks, nt *seal* [se:l], või kõrge vokaal madalduda (/i/ *e*- ja /u/ *o*-poolseks), nt *ainult* [aĩnult:], *laulab* [laʊlap].

Diftongi teine osis võib varieerumise tulemusel ka assimileeruda ehk sarnastuda täielikult esimesega, nii et diftong hääldatakse pika monoftongina, nt *päevad* [pæ:væt], *käes* [kæ:s], *öelda* [ø:lta], *teine* [te:ne]. Eriti iseloomulik on monoftongistumine diftongile *äe*.

Sagedates mittetäistähenduslikes sõnades, lauserõhutus positsioonis hääldatud täistähenduslikeski sõnades või rõhutus esisilbis kalduvad diftongid redutseeruma, nii et neid hääldatakse kas lühikese vokaalina või jäetakse üldse hääldamata, nt *muidugi* [mut'uki] ~ [mtuki], *kuidas* [kuta's] ~ [kʉt'a's] ~ [kts], *siuke* [sʉkkɛ], *peab* [pæp] ~ [pep], *päev* [pæv], *Euroopa* [e'roop:pa].

Järgsilpide diftongide /ai, ei, ui/ vokaalide kvaliteet varieerub veelgi rohkem ning nende osisvokaalid on oma kvaliteedilt redutseerunumad kui neile vastavad rõhulised vokaalid. Esimeseks osiseks olev vokaal mõjutab järgnevat vokaali nii, et /i/ hääldub madala vokaali /a/ järel madalamalt ja tagavokaali /u/ järel tagapoolsemalt samas, kui tagavokaalid /a/ ja /u/ häälduvad /i/ ees eespoolsemalt, nt *veatuid* [væt:tʉit], *teibaid* [tei:pqit].

Kirjandust vokaalide kohta: ASU, EVA LIINA, PIRE TERAS 2009. Illustrations of the IPA: Estonian. | EEK, ARVO 2008. Eesti keele foneetika I. | EEK, ARVO, EINAR

MEISTER 1994. Eesti vokaalide sihtväärtused hääldus- ja tajuruumis. | EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1998. Quality of standard Estonian vowels in stressed and unstressed syllables of the feet in three distinctive quantity degrees. | EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1999. Estonian speech in the BABEL multilanguage database: Phonetic-phonological problems revealed in the text corpus. | LEHISTE, ILSE 1970. Diphthongs versus vowel sequences in Estonian. | LIIV, GEORG 1961. On qualitative features of Estonian stressed monophthongs of three phonological degrees of length. | LIIV, GEORG 1962. Acoustical features of Estonian vowels pronounced in isolation and in three phonological degrees of length. | LIPPUS, PÄRTEL jt 2013. Quantity-related variation of duration, pitch and vowel quality in spontaneous Estonian. | PIIR, HILLE 1985. Acoustics of the Estonian diphthongs. | TERAS, PIRE 1996. Eesti keele teise silbi diftongide akustikast. | TERAS, PIRE 2012. Eesti diftongid spontaankõnes.

3. KONSONANDISÜSTEEM

KONSONANTIDEST ÜLDISELT

FO 12. Konsonandi hääldamisel tekitatakse õhuvoolule ette takistus, mida vokaalide hääldamisel pole. Õhuvoolu väljapääs võib sealjuures olla täielikult suletud (**klusiilide** ehk **sulghäälikute** hääldamisel) või võib õhuvool liikuda läbi ahtuse, milles tekib turbulents (**frikatiivid** ehk **hõõrd-** ehk **ahtushäälikud**). Õhk võib pääseda ka voolama vabalt nina kaudu (**nasaa-** **lid** ehk **ninahäälikud**) või üle keele külgede (**lateraalid** ehk **külghäälikud**). **Tremulantide** ehk **värihäälikute** hääldamisel vaheldub sulg kitsama või laiema ahtusega ning **poolvokaalide** korral võib õhk pääseda liikuma suhteliselt vabalt ka suu keskest (→ FO 13).

Eesti keeles on 17 konsonantfoneemi /p, t, tʃ, k, f, v, s, sʃ, ʃ, h, m, n, nʲ, r, l, lʲ, j/. Konsonantide põhilised artikulaatoorsed tunnused ja minimaalpaarinäited on toodud tabelis 3 (enamasti alguskonsonandivastandus, aga palataliseeritud konsonantide puhul lõpukonsonandivastandus). Täpsemad häälduskohad ja aktiivsed artikulaatorid on näidatud joonisel 3 (→ FO 14).

Palataalne poolvokaal /j/ esineb vaid silbialgulises positsioonis, nt *jänes* /jæ.nes/, *paljas* /palʲ.jas/, *kaja* /ka.ja/. [j] hääldatakse silbi algusesse ka juhul, kui /ii/-le või /i/-ga lõppevale diftongile järgneb veel üks vokaal, nt *siia* [si::ja], *maias* [mai.jas], *müüa* [myi::ja]; aga ka siis, kui lühikesele /i/-le järgnev vokaal jääb järgmisse silpi, nt *teooria* [te.'o::ri.ja] ~ [te.'o::r.ja], *Itaalia* [it.'ta::li.ja] ~ [it.'ta::l.ja]. Juhul, kui /uu/-le või /u/-ga lõppevale diftongile järgneb veel üks vokaal, hääldatakse silbi algusse labiovelaarne poolvokaal [w], nt *suue* [su:we], *luua* [lu:.wa] – [lu::wa], *laua* [lau.wa]. Häälduses tuleb ette muidki konsonandisüsteemi mitte kuuluvaid konsonante, nt **larüngaal-** ehk **glotaalklusiil** ehk **kõrisulghäälik** [ʔ] eitussõnades *mqm* [mʔ'ʔm:], *äqä* [æʔ'ʔæ:] ~ [eʔ'ʔe:] ~ [əʔ'ʔə:].

Tabel 3. Eesti konsonandid hääldusviisi, põhilise häälduskoha ja helilisuse järgi

	BILA- BIAAL	LABIO- DENTAAL	ALVEO- LAAR	PALATALI- SEERITUD	POST- ALVEOLAAR	PALA- TAAL	VELAAR	LARÜN- GAAL
Klusiil	p		t	tʲ			k	
Nasaal	m		n	nʲ				
Tremulant			r					
Frikatiiv		f v	s	sʲ	ʃ			h
Lateraal			l	lʲ				
Poolvokaal						j		

/p/	<i>pakk</i>	/pak:k/	/m/	<i>makk</i>	/mak:k/	/f/	<i>farss</i>	/fars:s/
/t/	<i>takk</i>	/tak:k/	/n/	<i>nakk</i>	/nak:k/	/v/	<i>varss</i>	/vars:s/
	<i>patt</i>	/pat:t/		<i>kann</i>	/kan:n/		<i>vakk</i>	/vak:k/
/tʲ/	<i>patt</i>	/patʲ:tʲ/	/nʲ/	<i>kann</i>	/kanʲ:nʲ/	/s/	<i>sakk</i>	/sak:k/
/k/	<i>kakk</i>	/kak:k/	/r/	<i>rakk</i>	/rak:k/		<i>sikk</i>	/sik:k/
			/l/	<i>lakk</i>	/lak:k/		<i>toss</i>	/tos:s/
				<i>hall</i>	/hal:l/	/sʲ/	<i>toss</i>	/tosʲ:sʲ/
			/lʲ/	<i>hall</i>	/halʲ:lʲ/	/ʃ/	<i>šikk</i>	/ʃik:k/
			/j/	<i>jakk</i>	/jak:k/	/h/	<i>hakk</i>	/hak:k/

FO 13. Fonatsiooni järgi jagunevad konsonandid kaheks: helilised konsonandid /v, m, n, nʲ, r, l, lʲ, j/ ja helitud konsonandid /p, t, tʲ, k, f, s, sʲ, ʃ, h/. Helilisi konsonante hääldades häälekurrud võnguvad, helituid hääldades aga mitte. Konsonantide hulgas on vaid üks helilisuse alusel vastanduv paar: /v/ on heliline ja /f/ helitu, nt *vaas* – *faas*, *rivvi* 'rivi, SG.ADT' – *riffi* 'riff, SG.PRT/ADT'. Heliliste häälikute vahelised lühikesed helitud konsonandid /p, t, tʲ, k, s, sʲ, h/ võivad argikõnes häälduda helilistena (→ FO 22).

Hääldusviisi ehk õhuvoolu liikumise viisi järgi jagunevad konsonandid kahte suurde klassi: **sonorandid** ja **obstruendid**. Sonorandid jagunevad neljaks: nasaalid [m, n, nʲ], tremulant [r], lateraalid [l, lʲ] (tremulant ja lateraalid kokku moodustavad **liikvidate** ehk **sulahäälikute** klassi), poolvokaal [j].

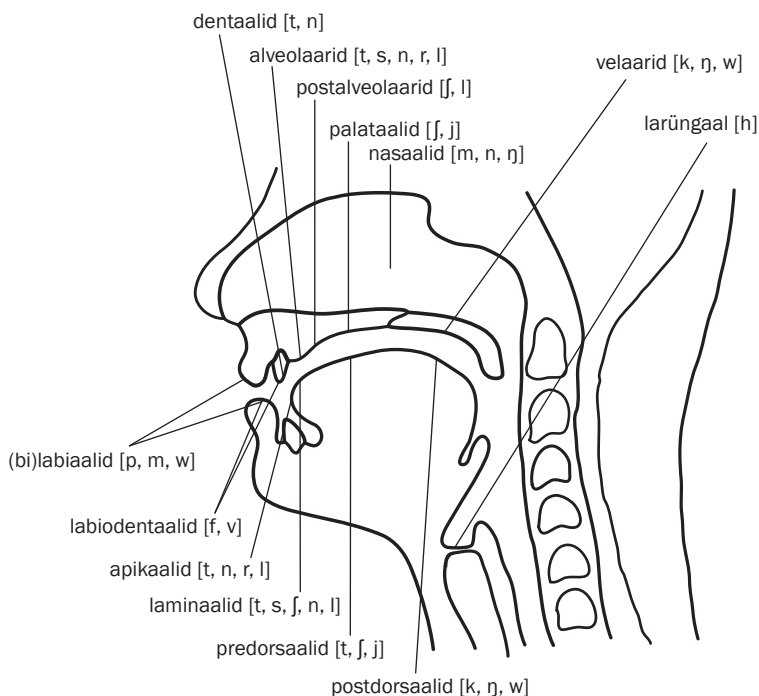
Obstruendid jagunevad kaheks: klusiilid [p, t, tʲ, k] ja frikatiivid, mis moodustavad suurima klassi, jagunedes **sibilantideks** ehk **sisihäälikuteks** [s, sʲ, ʃ] ja **spirantideks** ehk **piluhäälikuteks** [f, v, h]. Frikatiivid [f] ja [ʃ] esinevad ainult laen- ja võõrsõnades. Kirjapildis esinevad tähed *z* ja *ž* hääldatakse tavaliselt lühikeste helitute frikatiividena [s] ja [ʃ], nt *zoologia* ['so::'lo::kija] ~ [so'lo::kija] ~ [so'lo::kja], *beežid* [pe:ʃit].

Sõna sees helilises ümbruses esinevaid või sõnalõpulisi lühikesi klusiile (ortograafias *b, d, g*) on nimetatud nõrkadeks ehk **leenisklusiilideks**, sõnaalgulisi, helitute konsonantide naabruses esinevaid ja geminaatklusiile

(ortograafias *k/kk, p/pp, t/tt*) tugevateks ehk **fortisklusiilideks**. Lausungi sees on sõnaalgulised klusiilid siiski pigem leenisklusiilid. Leenised on ka sõna sees helilises ümbruses esinevad lühikesed frikatiivid /s/ ja /h/ ning sõnalõpuline lühike /s/. Geminaadina ja helitu konsonandi naabruses on needki tugevad nagu ka /s/ sõnaalgulisena. Leenis- ja fortisobstruentide puhul on tegemist sama foneemi allofoonidega.

FO 14. Põhilise **häälduskoha** järgi jagunevad konsonandid järgmiselt: **bilabiaalid** ehk kahe huulega hääldatud häälikud [p, m], **labiodentaalid** ehk **huulhammashäälikud** [f, v], **alveolaarid** ehk **somphäälikud** [t, n, r, s, l] ja **palataliseeritud** ehk **peenendatud alveolaarid** [tʲ, nʲ, sʲ, lʲ], **postalveolaar** [ʃ], **palataal** ehk **kõvasuulaehäälik** [j], **velaar** ehk **pehmesuulaehäälik** [k] ja **larüngaal** ehk **kõrihäälik** [h].

Joonisel 3 on näidatud konsonantide täpsemad häälduskohad (ülal) ja ka aktiivsed artikulaatorid (all). Foneemidele on lisatud siirdehäälikuna esinev labiovelaarne [w] ja alveolaarse /n/-i põhiline velaarse /k/ naabruses häälduskoha sarnastumisel tekkiv positsiooniline allofoon [ŋ], nt *kangas* [kaŋkas].

Joonis 3. Aktiivsed artikulaatorid ja häälduskohad konsonante hääldades

FO 15. Konsonantfoneemide distinktiivtunnused on toodud tabelis 4, kus tunnus [+pidev] (ingl *continuant*) märgib konsonanti, mille hääldamisel ei suleta kõnetrakti mõnes osas täielikult õhuvoolu väljapääsu; tunnus [+koronaalne] konsonanti, mida hääldades viiakse keeletipp, -laba või keeleselja eesosa vastu hambaid, hambasompe, hambasompude tagust ala või kõva suulage; tunnus [+anterioorne] konsonanti, mille häälduskoht on huultest hambasompudeni. Konsonantidel, millel on tunnus [+labiaal], on ühtlasi ka tunnus [+anterioorne]. Sonorantide puhul ei ole tunnus [±sisisev] oluline ning obstruentide ([−sonorant]) puhul pole oluline tunnus [±nasaalne], sest nende tunnuste alusel nad ei vastandu.

Tabel 4. Konsonantfoneemide distinktiivtunnused

TUNNUS	/p/	/f/	/v/	/t/	/tʰ/	/s/	/sʲ/	/ʃ/	/k/	/h/	/m/	/n/	/nʲ/	/l/	/lʲ/	/r/	/j/
[±sonorant]	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	+	+	+	+	+	+	+
[±pidev]	−	+	+	−	−	+	+	+	−	+	−	−	−	−	−	+	+
[±sisisev]	−	−	−	−	−	+	+	+	−	−							
[±lateraalne]	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	+	+	−	−
[±nasaalne]											+	+	+	−	−	−	−
[±labiaal]	+	+	+								+						
[±koronaalne]				+	+	+	+	+	−	−		+	+	+	+	+	+
[±anterioorne]				+	+	+	+	−	−	−		+	+	+	+	+	−
[±palataliseeritud]	−	−	−	−	+	−	+	−	−	−	−	−	+	−	+	−	−
[±heliline]	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	+	+	+	+	+	+	+

FO 16. Konsonantidest on suurima **esinemissagedusega** /t/ ja /s/ (umbes 20% konsonantide üldarvust). Suhteliselt suure esinemissagedusega on ka /k/, /l/ ja /n/ (veidi üle 10%). Alla 10% jääb /m/-i ning alla 5% muude konsonantide, nagu /p/, /h/, /v/, /r/, /j/ esinemissagedus. Võõrkonsonandid /f/ ja /ʃ/ on väikseima esinemissagedusega (alla 0,5%). (Vt EKH(V): 66–67.)

PALATALISATSIOON

FO 17. Eesti palatalisatsiooni ehk peenenduse puhul on tegemist **sekundaarse palatalisatsiooniga**, sest konsonandi põhihäälduskoht jääb samaks ehk alveolaarseks ning sellele lisandub häälduskoht kõval suulael. Võrreldes palataliseerimata konsonandiga tõuseb palataliseeritud konsonanti hääldades keeleselja eesosa *i*-laadselt kõva suulae poole ning keelekülgede lateraalne kontakt suulaega laieneb. Eesti palatalisatsioon on nn **prepalatalisatsioon**, mida iseloomustab konsonandi palataliseerimiseks valmistumine juba

konsonandile eelneva vokaali hääldamise ajal, nii et keeleseljatõusu tõttu tekib akustiliselt vokaali lõppu pikem *i*- või *e*-laadne siire. Pikale konsonandile eelneva lühikese vokaali kestus on pikem palataliseeritud kui palataliseerimata konsonandi ees. Lisaks toimub muutus konsonandi kvaliteedis, aga nt pika konsonandi lõpuosas võib erinevus palataliseeritud ja palataliseerimata konsonandi vahel kaduda, mistõttu foneetilises transkriptsioonis märgitakse palataliseerituks vaid esimene konsonant.

FO 18. Palatalisatsioon on ühelt poolt **koartikulatsiooni** ehk **kaasahäälduse** tulemus: palataliseeruvad kõik pearõhulise ja sellele järgneva silbi piiril /i/ või /j/-i ette jäävad alveolaarsed konsonandid /t, s, n, l/, aga mitte enam /r/, nt *pani* [pan'i], *kondi* [kon'ti], *tuli* [tul'i], *tellis* [tel'lis] – [tel':lis], *tassivad* [tas'sivat], *paadi* [pa:ti], *palju* [pal'ju]. *i*-tüveliste nimisõnade nimetavas käändes võib palataliseeruda ka sõnalõpukonsonant, nt *sõnn* [sɔn'i], *mass* [mas'i], *paat* [pa:t'i]. Konsonant võib, aga ei pruugi palataliseeruda /i/ ees ka järgsilpide piiril, nt *lõpetati* [lɔpɛttati] ~ [lɔpɛttat'i]. Sõnaalguskonsonandid ei palataliseeru.

FO 19. Teisalt on palatalisatsioon **fonoloogiline**, st sellel on tähendust eristav ülesanne. Palataliseeritud konsonantfoneeme on neli: /l̥, n̥, s̥, t̥/. Kirjapildis ei eristata neid, häälduses muudab aga palataliseerimata konsonandi vaheamine palataliseeritud konsonandiga sõna tähenduse, nt *punu* – /punu/ 'punuma, 2SG.IMP' vs. /pun̥u/ 'köht; punane veis', *kulu* – /kulu/ vs. /kul̥u/ 'kalkun; tuvi', *mata* – /matta/ 'matma, 2SG.IMP' vs. /mat̥a/ 'matemaatika', *kann* /kan:n/ vs. /kan̥:n̥/, *nutt* /nut:t/ vs. /nut̥:t̥/, *vill* /vil:l/ vs. /vil̥:l̥/, *palk* /palk:k/ vs. /pal̥k:k/, *süst* /sys:t/ vs. /sys̥:t̥/, *alt* /alt:t/ vs. /al̥t̥:t̥/, *noot* /noot:t/ vs. /noot̥:t̥/, *muul* /muu:l/ vs. /muu̥:l̥/, *kutsu* /kutsu/ 'kutsuma, 2SG.IMP' vs. /kut̥s̥u/ 'koer' jpt.

Fonoloogilise palatalisatsiooni korral on konsonant palataliseeritud ka mõne muu vokaali kui /i/ ees, nt *kotte* /kot̥:t̥e/, *patse* /pat̥:s̥e/. Minimaalpaare võib tekkida ka nende sõnade vormides, nt *kanne* /kan̥:ne/ 'kann kui nõu, PL.PRT' vs. /kan̥:n̥e/ 'kann kui mänguasi, PL.PRT', *nutte* /nut̥:te/ 'nutt kui nutmine, PL.PRT' vs. /nut̥:t̥e/ 'nutt kui lillenupp, PL.PRT', *kotti* /kot̥:ti/ 'kott kui kantud jalats, PL.PRT' vs. /kot̥:t̥i/ 'kott kui kandeese, SG.PRT/ADT'.

FO 20. Pikad konsonandid palataliseeruvad järjekindlamalt, nt *kallis* [kal'lis], *palle* [pal̥:le], *potti* [pot̥:ti], *sussid* [sus'sit], aga lühikese *i*-eelse konsonandi palataliseerimine varieerub, nt *tädi* [tæt̥'i] ~ [tæt̥i], *uni* [un'i] ~ [uni], samuti varieerub *i*-tüvelise sõna lõpus pikale vokaalile järgneva konsonandi

palataliseerimine, nt *saal* [sa::l] ~ [sa::l], *moos* [mo::s] ~ [mo::s]. Viimasel juhul on oma osa kõneleja päritolul: Põhja- ja Lääne-Eestis pigem ei palataliseerita ja mujal Eestis pigem palataliseeritakse.

Palatalisatsioon tuleb ette ka *e*-tüvelistes sõnades, nt *sulg* [sulʲ:k] (: *sule* [sulʲ:]), *põsk* [pʲsʲ:k] (: *põse* [pʲsʲ:]), *talv* [talʲ:v] (: *talve* [talʲ:]), kus hääldus on varieeruv ja konsonant ei pruugi palataliseeruda. Samuti varieerub hääldus *i*-tüveliste sõnade tuletistes, kus palatalisatsioon võib püsida, aga ei pruugi, nt *kõnd* [kʲnʲ:t] > *kõnnak* [kʲnʲ:nak:] ~ [kʲnnak:], *pall* [palʲ:] > *pallur* [palʲ:lur] ~ [pal:lur] jms. Hellitussõnades, hoidjakeeles, aga ka slängisõnades võidakse taotluslikult palataliseerida konsonante ükskõik millise vokaali ees, nt *lotu* [lotʲtu], *kussutama* [kusʲuttama], *kalla* [kalʲla] 'kallis', *notsu* [notʲsu] 'siga', *lallu* [lalʲlu] 'jalg', *kõtu* [kʲtʲtu] 'kõht', *mata* [matʲta] 'matemaatika', *füssa* [fʲysʲsa] jne.

Palataliseerimine või mittepalataliseerimine tuleneb ka kõneleja piirkondlikust taustast. Nii ei pruugi Hiiumaalt või Kirde-Eestist pärit kõnelejate häälduses palatalisatsiooni olla, nt *kulp* [kulp:]. Saaremaalt pärit kõnelejad küll palataliseerivad, aga neil pigem puudub palatalisatsioon järgneva /i/ olemasolu korral, nt *matt* [matʲ:], aga *mati all* [matti al:]. Lõuna-Eestist pärit kõnelejatel on palatalisatsioon tugevam (nn postpalatalisatsioon, kus *i*-line siire tekib ka pärast konsonanti vokaali algusosas) ning seda võib tulla ette ka selliste konsonantide puhul või sellistes sõnades, kus seda ühiskeeles kõnelejatel ette ei tule, nt *kapp* [kapʲ:], *pakk* [pakʲ:], *mantel* [manʲ:tel], *pudel* [putʲe:l]. Ühiskeeles ei palataliseerita enam /r/-i, mille palataliseerimine hakkas taanduma 20. sajandi keskpaiku, aga mõnes Eesti piirkonnas võib selle palataliseerimist siiski veel kuulda, nt Saare- ja Võrumaal, nt *torm* [torʲ:m], *torn* [torʲ:n], *park* [parʲk:], *värk* [værʲk:].

KONSONANTIDE HÄÄLDUSE VARIEERUMINE

FO 21. Konsonantide hääldus varieerub nii **koartikulatsioonist** tulenevalt kui ka sotsiolingvistiliste tegurite mõjul. Kaasahääldusest tulenev varieerumine võib olla vaba, aga konteksti tõttu ka järjekindel. Nii on järjekindel konsonantide **huulassimilatsioon** ümarate vokaalidega, st sarnaselt ümarate ehk labiaalvokaalidega hääldatakse ka konsonant ümardunud huultega, nt *orus* [orʷu:s], *olud* [olʷu:t], *romu* [romʷu:], *tuju* [tujʷu:], *usun* [usʷu:n], *kogub* [kokʷu:p]. Vokaalid varieerivad /k/ häälduskohta: eesvokaalide vahel on tema häälduskoht eespoolsem [k̟], nii et sulg tekib pigem keeleselja tagaosa viimisel vastu kõva suulae tagaosa, mitte vastu pehmet suulage, nt *kikitan* [kik̟kittan], *tegi* [teki:], *teki* [tekk̟i], *rikki* [rik̟ki:]. Nii huulassimilatsiooni kui

ka /k/ eespoolsema häälduskoha puhul on tegemist foneetilise kontekstiga seletatava varieerumisega, mis võib jääda kuulajale märkamatuks ning mida tavaliselt foneetilises transkriptsioonis ei märgita.

FO 22. Vaba varieerumine fonatsiooni osas toimub lühikeste helitute obstruentide (klusiilide ja frikatiivide) hääldamisel. Kuna lühikesed obstruendid on nõrgad, kaldutakse neid helilises ümbruses ja eriti vokaalide vahel hääldama kas osaliselt või täielikult helilistena, nt *nagu* [naɣu], *midagi* [miɣaːki], *kohe* [koɣe], *esimene* [eʃiːmene], *sellepärast* [sellepærast]. Lühikeste klusiilide helilistumine on sagedasem kui lühikese /s/-i helilistumine. Sagedasim on aga siiski lühikese /h/ helilistumine, nt *kohe* [koɣe], *piha* [piɣa], *mehe* [meɣe], nii et /h/ hääldatakse lühikesena väga harva helituna. Kui lühikeste klusiilide helilistumist mõjutab mingil määral suhtlusolukord, siis /h/ ja /s/-i helilistumist suhtlusolukord ei mõjuta. Pigem argikõnes ja eriti lauserõhututes sõnades võib /h/ (aga ka klusiilid) helilistudes vokaalide vahelt ka kaduda ning harvem võib lauserõhutus positsioonis kadumise tulemusel vokaal lüheneda, nt *kohe* [koːe] ~ [koeː], *piha* [piːa] ~ [piaː], *mehe* [meːe] ~ [meːː] ~ [me].

Varieeruv on ka sõnaalgulise /h/ hääldamine. Kuigi sõnaalguline /h/ eristab sõnade tähendusi, nt *halastus* vs. *alastus*, *harv* vs. *arv*, jäetakse see sageli hääldamata. Sõnaalgulise /h/ hääldamine tuleneb paljuski suhtlusolukorrast: avalik-ametlikus suhtlusolukorras enamasti /h/-d hääldatakse, kusjuures pea alati hääldatakse sõnaalgulist /h/-d lugedes, aga argiolukorras hääldatakse /h/-d alla poole juhtudest. (Vt lähemalt sõnaalgulise /h/ häälduse varieerumise ja seda mõjutavate tegurite kohta EKH(V): 113–115.)

Kui helitud konsonandid kalduvad lühikestena vokaalide vahel helilistuma, siis helilised konsonandid /v, m, n, r, l/ muutuvad sõna lõpus helitute konsonantide /t, s, h/ järel helituks, nt *latv* [latːv], *käsn* [kæsːn], *lehm* [lehːm], *mahl* [mahːl]. Helitustumise vältimiseks võidakse sellises lausungilõpulisel või pauside vahele jäävas sõnas konsonant hääldada silbilisena ehk nii, et see moodustab järgmise silbi tuuma, nt *lehm* [lehːm], *lõhn* [lɔhːn], või hääldatakse sõna lõppu neutraalne vokaal, nt *lehm* [lehːmə], *lõhn* [lɔhːnə].

FO 23. Obstruentide häälduse varieerumine tuleneb nii hääldusviisi- kui ka häälduskohaassimilatsioonist. Rohkem kui kahe konsonandi ühendis võivad klusiilid nasaalide vahel **nasaleeruda**, nt *andmed* [anːmet], *kandnud* [kanːnut], frikatiivide vahel aga **frikatiivistuda**, nt *lihtsalt* [lihːsaltː] ~ [lisːsaltː], *ostsin* [osːsin].

Kui lühike larüngaalne /h/ on vokaalide vahel heliline ja jääb sõnaalgulise argikõnes sageli hääldamata, siis pikal /h/-l võib tulla ette kaks allofooni:

tagavokaalide järel velaarne frikatiiv [x], nt *krahhi* [krax:xi], *ohu* [ox:tu], ja eesvokaalide järel palataalne frikatiiv [ç], nt *tihti* [tiç:ti], *kehva* [keç:va]. Siin on siiski tegemist vaba varieerumisega, sest /h/ võidakse neis sõnades hääldada ka [h]-na.

Lühikese labiodentaalse spirandi /v/ allofoonina tuleb häälduses ette nii labiodentaalne poolvokaal [v] kui ka labiovelaarne poolvokaal [w], nt *kava* [kavaː] ~ [kawaː]. Nii /v/ kui ka /f/ võib häälduskohalt sarnastuda eelneva bilabiaaliga /m/, saades nii bilabiaalse allofooni [β] ja [ɸ], nt *sümfoonia* [symɸˈfoːnija], *triumfi* [triumɸfi], *triumviraat* [ˌtriumβiˈra:tː] ~ [ˌtriumβiˈra:tʰː], *inimväärne* [inimβæːrne] ~ [inˈimβæːrne].

Labiodentaalne geminaatspirant /ff/ võidakse hääldada konsonantühendina [hf], nt *šefid* [ʃehfit], *proffe* [proh:fe]. Sõnaalguline /f/ ja /s/ võivad saada argikõnes allofoonid [v] ja [s], nt *foto* [votto], *film* [vil:m], *šokolaad* [sokkolaːtʰ] ~ [sokkolaːt]. [s]-ina võidakse hääldada ka ž sõna alguses või sees, nt *žürii* [syriː], *beeži* [pe:si] ~ [pe:sʰi]. Nende kõigi hääldusvariantide puhul on tegemist vaba varieerumisega.

FO 24. Sonorantide allofoonid tulenevad lisaks helitustumisele häälduskoha-assimilatsioonist. Alveolaarne /n/ assimileerub häälduskohalt järgneva velaarise klusiiliga /k/, saades velaarise positsioonilise allofooni [ŋ], nt *panga* [paŋka], *panka* [paŋk:ka], *pingutan* [piŋkuttan]. Kui /n/-ile järgneb *gi*-liide, siis sarnastumist tavaliselt ei toimu, nt *tulengi* [tulenki], *konngi* [kon:ki], *kanngi* [kan:ki] (vrd *kongi* [kon:ki], *kangi* [kaŋ:ki]), kuid seda võib siiski ette tulla, nt *teengi* [teːnki] ~ [teːŋki], *ongi* [on:ki] ~ [oŋ:ki]. Sarnastumine võib toimuda ka kahe sõna piiril, nt *on küll* [oŋ ˈkylː], *lähen külla* [læhɛːŋ kylːla]. Alveolaarne /n/ võib kahe sõna piiril assimileeruda ka järgneva /m/-i või /p/-ga, saades bilabiaalse allofooni [m], nt *joon mahla* [joːm mahːla], *kehkenpüks* [kehkempyk:s].

Bilabiaalne /m/ võib assimileeruda järgneva labiodentaalse frikatiiviga /f/ või /v/, saades labiodentaalse allofooni [ɱ], nt *sümfoonia* [symɸˈfoːnija], *triumfi* [triumɸfi], *triumviraat* [ˌtriumviˈra:tː] ~ [ˌtriumviˈra:tʰː], *inimväärne* [ininyæːrne] ~ [inˈimvyæːrne]. Siin on tegemist vaba varieerumisega.

Lühike tremulant /r/ võidakse hääldada üheväringulise puutehäälikuna [r], nt *reha* [reħaː], *nari* [nariː], *paber* [papeːr]. Kõnes tuleb ette ka huulvärihäälik ehk bilabiaalne tremulant [ɸ] hobuse peatamist või külmatunnet väljendavates hüüdsõnades, millel on mitu eri kirjakuju (*ptruu*, *ptrr*, *prrr*), aga need kõik hääldatakse sarnaselt [ɸː]. Madalate ja keskkõrgete vokaalide vahel võidakse poolvokaal /j/ hääldada madalama keeleseljatõusuastmega ehk *e*-laadsena, nt *kaja* [ka.jaː], *oja* [o.jaː].

ÜKSIK- JA GEMINAATKONSONANDID

FO 25. Sõna- ja silbialguskonsonandid on eesti keeles alati lühikesed. Pea kõik konsonandid esinevad pearõhulise ja sellele järgneva silbi piiiril lühikese vokaali järel lühikese üksikkonsonandina või pika **geminaatkonsonandi** ehk **geminaadina**, mis on kahe samasuguse konsonantfoneemi järjend, milles esimene konsonant on mooraga seotud.

Õigekirjas kirjutatakse lühikese vokaali järel lühikesed konsonandid ühe, pikad kahe tähega, nt *lina* /lina/ – *linna* /linna/ – /lin:na/, *kala* /kala/ – *kalla* /kalla/ – /kal:la/, *kosu* /kosu/ – *kossu* /kossu/ – /kos:su/, *ahi* /ahi/, *krahhi* /krahhi/ – /krah:hi/. Erandiks on klusiilide ning nende eeskujul *f-i* ja *š* õigekiri. Lühikesed klusiilid kirjutatakse lühikese vokaali järel tähtedega *b*, *d* ja *g*, pikad aga kas *p*, *t*, *k*, *f-i*, *š*-ga (II välde) või *pp*, *tt*, *kk*, *ff-i*, *šš*-ga (III välde), nt *lagi* /laki/ (I v), *laki* /lakki/ (II v), *lakki* /lak:ki/ (III v), *šefi* /šeffi/ (II v), *šeffi* /šef:fi/ (III v), *duši* /tušʃi/ (II v), *dušši* /tušʃ:ʃi/ (III v). Frikatiivid /f/ ja /ʃ/ esinevadki sõna sees lühikese vokaali järel vaid geminaadina, nt *blufi* /pluffi/ – *bluffi* /pluf:fi/, *guaši* /ku.ˈaʃʃi/ – *guašši* /ku.ˈaʃʃ:ʃi/. /v/ esineb geminaadina vaid kolmandavärtelises sõnas, nt *kavva* /kav:va/. Samuti vaid kolmandavärtelises sõnas ette tulevat /jj/-i ei hääldata tavaliselt geminaadina, vaid [ij]-ina, nt *majja* /maj:ja/ [mai:ja] (vrd *maia* /mai:a/ [mai:ja] ’maias, SG.GEN’).

Pika monoftongi ja diftongi järel esineb lühikese üksikkonsonandina enamik konsonante (v.a omasõnades /h/ ja võõrsõnades /f/), aga geminaadina vaid klusiilid ja frikatiivid, millest /s/ kirjutatakse geminaadina õigekirjas kahe tähega, klusiilid, /f/ ja /ʃ/ aga ühe tähega, nt *poissi* /pois:si/, *kausse* /kaus:se/, *saate* /saattel/ ’saama, 2PL.IND’, /saat:te/ ’saade, SG.GEN’, *Aita* /aitta/, *aita* /ait:ta/ ’ait, SG.PRT/ADT; aitama, 2SG.IMP’, *Kaupo* /kauppo/, *kaupa* /kaup:pa/ ’kaup, SG.PRT/ADT’, *stroofi* /strooffi/ ’stroof, SG.GEN’, /stroof:fi/ ’stroof, SG.PRT/ADT’, *geiša* /keiʃʃa/, *seiše* /seif:ʃe/ ’seiš ehk seisulaine, PL.PRT’. Lühikest /ʃ/-d pika vokaali järel märgib kirjas ž, nt *massaaži* /massaa:ʃi/ ’massaaž, SG.PRT/ADT’, *beežid* /peeʃit/.

Järgsilpide piiiril tulevad geminaadina ette klusiilid ja mõni frikatiiv, nt *ahhetama* /ahhettama/, *kirjutati* /kirjuttatti/, *magamata* /makamatta/, *viljakas* /viljakkas/, *kallakute* /kallakkutte/, *sinepi* /sineppi/, *atsihhitab* /atsihhittap/, *mõtetesse* /mõttettes:se/, *finišisse* /finiʃʃis:se/, *avalikus* /avalikkus/, *avalikkus* /avalik:kus/.

FO 26. Sõnalõpulised konsonandid on kas lühikesed üksikkonsonandid või pikad geminaatkonsonandid, nt *raam* /raa:m/, *ramm* /ram:m/ (vrd *rammu* /rammu/ – /ram:mu/), *müür* /myy:r/, *mürr* /myr:r/, *saag* /saa:k/,

sakk /sak:k/, *saak* /saak:k/, *koos* /koo:s/, *koss* /kos:s/, *paus* /pau:s/, *kauss* /kaus:s/, *dušš* /tuʃ:f/, *raamatud* /raamattut/, *raamat* /raamatt/, *raamatut* /raamattut:t/. /v/ esineb sõna lõpus vaid lühikesena, /j/ pole aga kunagi sõna lõpus. Sõnalõpuline /h/ on aga alati geminaat, mida õigekirjakokkulepete tõttu mõnikord kahe tähega ei märgita, nt *puhh* /puh:h/, *krahh* /krah:h/, aga *aitäh* /ait'tæh:h/, *noh* /noh:h/, *tohoh* /to'hoh:h/.

KONSONANTÜHENDID

FO 27. Konsonandid moodustavad kahest kuni viiest erinevast foneemist koosnevaid konsonantühendeid, mis esinevad nii sõna alguses, sees kui ka lõpus. Sõnaalgulises ja -lõpulis konsonantühendis on siiski maksimaalselt kolm konsonanti.

Kitsamalt tähistab konsonantühend konsonandikombinatsioone, mis tulevad ette sõnatüves, st konsonantühend on tüvisisene konsonandijärjend (nt *vintske*, *pliiats*). Laiemalt tähistab konsonantühend aga kõiki sõnas esinevaid konsonandijärjendeid, mis tekivad nt tüvele tuletusliidete, vormitunnuste, kliitiku *-ki* liitumisel või liitsõnapiiril, nt *linlane*, *looklema*, *lootsin*, *limpsti*, *teadlastki*, *üksteist*).

FO 28. Sõnaalgulistest konsonantühenditest on rohkem kahe ja vähem kolme konsonandi ühendeid. Sõnaalgulised konsonantühendid on eesti keelest algselt puudunud ning laensõnades on need sageli lihtsustunud (nt sks *Schleife* > ee *lehv*, alamsks *schap* [skap] > ee *kapp*). Sõnaalgulised konsonantühendid esinevadki peamiselt võõrsõnades (nt *klass*, *stseen*), aga ka onomatopoeetilis-deskriptiivsetes sõnades (nt *praksti*, *kräunub*, *klirin*).

Kahe konsonandi ühendites kombineeruvad teiste konsonantidega enim klusiilid ja frikatiivid. Klusiilid on ühendis tavaliselt esimese osisena, nt *plaat*, *pragu*, *pneuma*, *psalm*, *tvist*, *tramm*, *tsipa*, *tšello*, *kvartal*, *klaas*, *kroon*, *kniks*, *ksiilitool*, nagu on seda ka frikatiivid (ainuke *v*-alguline ühend on *vr*), nt *sport*, *smuuti*, *släng*, *snakk*, *stend*, *skaut*, *šnitsel*, *flööt*, *fraas*, *vrakk*. Kui klusiil on ühendis teine osis, eelneb talle frikatiiv (vt eelmisi näiteid). Lisaks tuleb ette mõni üksik kahe klusiili või kahe frikatiivi ühend, nt *ptüi*, *sfäär*, *svamm*.

Nasaalid on harva ühendis esimeseks osiseks (kokku 3 ühendis), nt *mnemo*, *njuuton*, *nganassaan*. Liikvidad /l/ ja /r/ kombineeruvad sageli muude konsonantidega teise osisena (vt eelmisi näiteid), aga esimese osisena tulevad ette vaid koos poolvokaaliga /j/ mõnes üksikus sõnas, nt *ljöö*,

rjaženka. /j/-i ja /h/-ga lõppevad konsonantühendid esinevadki vaid mõnes üksikus sõnas, nt *pjestaal*, *djakk*, *kjatt*, *fjord*, *bhakti*, *dharma*, *khaan*.

Sõnaalgulises kolme konsonandi ühendis on alguskonsonandiks enamasti /s/, millele järgneb tavaliselt mõni klusiil. Mõnes üksikus ühendis on alguskonsonant klusiil, millele järgneb frikatiiv. Viimane konsonant on enamasti mõni heliline konsonant, nt *skvottima*, *skleroos*, *skript*, *spliin*, *sprint*, *sfragistika*, *streik*, *stseen*, *stjuuard*, *tsvikkima*, *ksjonds*, *khmeer*.

FO 29. Konsonantühendite hulgas on ülekaalus sõnasisesed konsonantühendid, millest on enim kahe konsonandi ühendeid. Vähemal määral tuleb ette ka kolme ja nelja konsonandi ühendeid ning mõnes üksikus sõnas viie konsonandi ühend (nt *vintsklema*, *ongström*). Sõnasiseses konsonantühendis kuulub järgmisse silpi tavaliselt viimane konsonant, aga rohkem kui kahe konsonandi ühendis võib viimasesse silpi minna lühike klusiil koos järgneva helilise konsonandiga (nt *kringli* [kriŋ:k.li] ~ [kriŋ:.kli], *kambri* [kam:p.ri] ~ [kam:.pri]).

Tabel 5 annab ülevaate sõnatüvesisestest kahe konsonandi ühenditest, millest mõned esinevad nii lühikese kui ka pika vokaali järel, mõned aga ainult lühikese või ainult pika vokaali järel. Tabel 5 näitab, et ühendeid moodustavad enim sibilant /s/, liikvidad /l/ ja /r/, mis esinevad nii konsonantühendi esimese kui ka teise osisena. Mitme muu konsonandiga kombineeruvad ka klusiilid, nt *kangas*, *panka*, *kindad*, *kompan*. Lühikese vokaali järel tulevad lühikese klusiiliga algavad üendid ette vaid teisevältelistes sõnades (nt *vedru*, *kobras*, *lõdva*), aga pika vokaali järel ka kolmandavältelistes sõnades (nt *poogna*, *nuudli*, *keegli*). Klusiili ja nasaali üendid tekivad käänamisel vokaalikao tulemusel, nt *aken* : *akna*, *võti* : *võtme*, *liige* : *liikme*, *lõpe* : *lõpme*, *räppen* : *räpna*. Selliselt tekib ka mitu /l/-i ja /r/-iga lõppevat ühendit, nt *kimmel* : *kimli*, *traavel* : *traavli*, *küünar* : *küünra*, aga ka kahe nasaali ühend: *köömen* : *köömne*.

Kahe konsonandi ühendis ei ole poolvokaal /j/ kunagi esimene osis, sest /j/ esineb ainult silbi alguses, küll on see aga teine osis, nt *kurja*, *osja*, *lubja*. Kuigi /v/ ei ole tavaliselt ühendis esimene osis, esineb see siiski vokaalikao tulemusel üksikutes ühendites esimese osisena, nt *röövel* : *röövli*, *kiiver* : *kiivri*. Konsonant /h/ ei ole tavaliselt kahe konsonandi ühendis teine osis, küll aga esimene, nt *lahke*, *kohmakas*, *kahvel*, *kahju*. /h/ võib teise osisena tulla ette siiski mõnes võõrsõnas, nt *bronhid*, *melhior*, *parhi*.

Konsonantidele /v, m, n, r, l/ eelnevad või järgnevad klusiilid on kas üksik- või geminaatklusiilid, neile järgnev /s/ on samuti kas üksik- või geminaatkonsonant. /f/ ja /ʃ/ on konsonantide /m, n, l, r/ ees või järel geminaadid, /ʃ/ tuleb ette nende järel ka lühikese konsonandina (kirjas tähistajaks ž). (Vt tabel 6.)

Tabel 5. Sõnatüvesisesed kahe konsonandi ühendid
(kolmandavältelist sõna märgib kursiiv)

1. OSIS	2. OSIS											
	/p/	/t/	/k/	/s/	/ʃ/	/f/	/v/	/m/	/n/	/l/	/r/	/j/
/p/		abtid, krüptid, <i>abte,</i> <i>krüpte</i>	knopka	kapsas, kraapsud, <i>kapsad,</i> <i>kraapse</i>				<i>lõpmed,</i> <i>rööpmed</i>	<i>räpnä</i>	ablas, <i>apla,</i> <i>kaabli</i>	sõbra, repro, <i>sõpra,</i> <i>naabri,</i> <i>leepä</i>	kabja, <i>kapja</i>
/t/			kotkas, <i>kotka</i>	platsid, rootsud, <i>platse,</i> <i>rootse</i>	letšo, kautšuk, <i>matše,</i> <i>vautšer</i>		ladva, <i>latva</i>	rütmid, <i>rütme,</i> <i>suudme</i>	etno	<i>katla,</i> <i>aadli,</i> <i>spaatli</i>	adra, nitro, <i>atra,</i> <i>kaadri,</i> <i>kaatri</i>	padja, <i>patja</i>
/k/		aktid, foogtid, <i>akte,</i> <i>foogte</i>		uksed, kraaksub, <i>uksi,</i> <i>kraaksus</i>	rikša		õgva, <i>õkva</i>	dogma, <i>rakmed,</i> <i>liikmed</i>	tekno, <i>aknad,</i> <i>vaagna</i>	vagla, <i>vakla,</i> <i>peegli,</i> <i>seekli</i>	kogre, makro, <i>kokre,</i> <i>laagri,</i> <i>peekri</i>	
/s/	<i>vispel</i>	kastid, laastud, <i>kaste,</i> <i>laaste</i>	<i>kaski,</i> <i>kuuske</i>			<i>fosfor</i>	kasvud, <i>kasve</i>	kisma, <i>kosmos,</i> <i>riismed</i>	käsnad, <i>käsnä</i>	müslid, <i>ströslid,</i> <i>kiisli</i>	<i>keisri</i>	asjad, <i>asju</i>
/ʃ/		rišta	matr- jõška, <i>muškel</i>						mišna			
/f/		nafta, šriftid, <i>šrifte</i>								<i>teflon</i>	afro, <i>safran</i>	
/v/										<i>röövli</i>	<i>kiivri</i>	
/h/		<i>lehte</i>	<i>pihku</i>				jõhvid, <i>jõhve</i>	lehmad, <i>lehmi</i>	lõhnad, <i>lõhnu</i>	mahlad, <i>mahlu</i>	kõhred, <i>kõhri</i>	ahjud, <i>ahje</i>
/m/	kambad, kompu, <i>kombed,</i> <i>kampu</i>			simsi, <i>simssi</i>		lümfid, <i>lümfe</i>			hümnid, <i>kümne,</i> <i>köömne</i>	<i>trumli</i>	kõmri, <i>haamri</i>	
/n/		pandid, <i>pantide,</i> <i>kondab</i>	kingi, tankid, kinki, <i>kingi</i>	šansid, <i>šansse,</i> <i>ainsa</i>	punšis, <i>punše</i>					<i>küünla</i>	žanrid või <i>žanrid,</i> <i>peenra</i>	donja, <i>kanjon</i>
/l/	tulba, <i>tulpa,</i> <i>kõlbab</i>	sildi, <i>silti,</i> <i>silda,</i> <i>keeldus</i>	pilgu, parka, <i>pilku,</i> <i>hülge</i>	valsi, <i>valssi</i>		golfis, <i>golfi</i>	põlved, <i>põlvi</i>	kulmud, <i>kulme,</i> <i>koolme</i>			<i>maalri</i>	paljas, <i>paljad</i>
/r/	karbi, <i>karpi,</i> <i>varbad</i>	pardi, vartel, kaardi, saarte, <i>pardal,</i> <i>parte,</i> <i>sõõrdu,</i> <i>kaarti</i>	targa, parka, <i>tarku,</i> <i>kargab,</i> <i>veergu</i>	varsad, <i>varssa,</i> <i>varsi</i>	buršid, <i>burše</i>	harfid, <i>harfe</i>	kõrvad, <i>kõrvu</i>	sõrmed, saarmas, <i>sõrmi,</i> <i>saarmad</i>	sarnad, <i>sarnu,</i> <i>kaarna</i>	pärlid või <i>pärliid,</i> <i>pärle</i>		harjad, <i>harju</i>

Tabel 6. Klusiilid, /s/, /f/ ja /ʃ/ konsonantühendites heliliste konsonantidega
/v, m, n, r, l/

	ÜKSIKKONSONANT ESIMESENA	ÜKSIKKONSONANT TEISENA	GEMINAAT ESIMESENA	GEMINAAT TEISENA
/p/	<i>nabra</i> /napra/	<i>lambi</i> /lampi/, <i>lambad</i> /lam:pat/	<i>repro</i> /reppro/, <i>napra</i> /nap:pra/	<i>kompu</i> /komppu/, <i>lampe</i> /lamp:pe/
/t/	<i>vedru</i> /vetru/, <i>ladva</i> /latva/	<i>vardi</i> /varti/, <i>varde</i> /var:te/	<i>retro</i> /retto/, <i>rütmi</i> /ryttmi/, <i>vetru</i> /vet:tru/, <i>rütmi</i> /ryt:tmi/, <i>latva</i> /lat:tva/	<i>varte</i> /vartte/, <i>varte</i> /vart:te/
/k/	<i>mägra</i> /mækra/	<i>kingi</i> /kinki/, <i>pargi</i> /parki/, <i>kingi</i> /kin:ki/, <i>kirgi</i> /kir:ki/	<i>tekno</i> /tekkno/, <i>mikro-</i> /mikkro/, <i>akna</i> /ak:kna/, <i>mäkra</i> /mæk:kra/	<i>konku</i> /konkku/, <i>kirka</i> /kirkka/, <i>kinki</i> /kink:ki/, <i>kirka</i> /kirk:ka/
/s/	<i>pusle</i> /pusle/, <i>lasna</i> /lasna/	<i>varsa</i> /varsa/, <i>šansi</i> /ʃansi/, <i>simsi</i> /simsi/, <i>varsi</i> /var:si/	<i>lasna</i> /las:sna/, <i>strösli</i> /strös:sli/	<i>varssa</i> /vars:sa/, <i>šanssi</i> /ʃans:si/, <i>simssi</i> /sims:si/
/f/			<i>afro-</i> /affro/ <i>safran</i> /saf:fran/, <i>teflon</i> /tef:flon/	<i>triumfi</i> /triumffi/, <i>surfi</i> /surffi/, <i>triumfi</i> /triumf:fi/, <i>surfi</i> /surf:fi/
/ʃ/		<i>šarži</i> /ʃarʃi/, <i>oranži</i> /oranʃi/ <i>šarži</i> /ʃar:ʃi/, <i>oranži</i> /oran:ʃi/	<i>mišna</i> /miʃʃna/	<i>borši</i> /porʃʃi/, <i>borši</i> /porʃ:ʃi/

FO 30. Sõnasisesse kolme konsonandi ühendi moodustavad nasaalid või liikvidad klusiilide ja frikatiividega, nt *kampsun*, *kalpsab*, *kärbse*, *kartva*, *võltsi*, *kortsus*, *vantsib*, *kolksu*, *ärksa*, *konksus*, *hõlsti*, *arsti*, *velsker*, *värske*. Klusiil või frikatiiv võib jääda ka nasaali ja liikvida või liikvidate vahele, nt *õmblen*, *vimpli*, *kambri*, *kampri*, *mandli*, *mantli*, *mandri*, *pantri*, *ingli*, *vinkli*, *vankri*, *mamsli*, *pulbri*, *rabarbri*, *möldri*, *filtri*, *pardli*, *kortli*, *spargli*, *sirkli*, *vürfli*, *revolvri*. Ka moodustavad ühendeid frikatiiv, klusiil (või vastupidi) ja liikvida või nasaal, nt *raspli*, *kapsli*, *süstla*, *šnitsli*, *astri*, *sahtli*, *lahtri*, *piksli*, *naaskli*, *pähkli*, *lähkri*, *pühkmed*, või kaks eri klusiili või frikatiivi koos liikvidaga, nt *skeptri*, *elektri*, *tahvli*, *kohvri*. Esineb ka muid kombinatsioone, nt *hirmsa*, *maitsva*, *tähtsa*, *ihnsa*. Mõnikord tekivad kolme konsonandi ühendid sufiksi liitumisel tüvele, nt *kilplane*, *piltlik*, *hargmik*, *keskne*, *jooksja*, *maitsma*, *lehvjas*, *modernse* jne. Mõned kolme konsonandi ühendid esinevad ainult võõrsõnades, nt *aktsia*, *pingviin*, *skulptuur*, *marsruut* jne.

Harvem esinevad **nelja konsonandi ühendid** tulevad ette nt sõnades *korstna*, *pintsli*, aga ka võõrsõnades, nt *tšarlston*, *instrument*, *abstraktne*, *funktsioon*, või tekivad sufiksi liitumisel, nt *ampsti*, *jõnksti*, *kunstnik*.

FO 31. Sõnalõpulist konsonantühendite hulgas on samuti enim kahe konsonandi ühendeid, aga on ka kolme konsonandi ühendeid. Sõnalõpulist konsonantühendite struktuur kattub sõnasisestega. Nagu sõnasiseste konsonantide korral, kombineeruvad ka sõnalõpulist kahe konsonandi ühendites omavahel kõige paremini klusiilid ja frikatiivid, nt *laps, kriipt, latv, mats, matš, akt, kasv, last, suusk, lift, laht*. Klusiilid ja frikatiivid moodustavad ühendeid ka nasaalide ja liikvidatega, seejuures nasaalile klusiil pigem järgneb kui eelneb; nt *rütm, käsn, tahm, mahl, kõhr, halb, salv, õlg, karv, part, vars, monarh, lamp, lümf, mänd, seanss, punš*. Ka moodustavad kahe konsonandi ühendeid liikvidad omavahel nii, et /r/ eelneb /l/-ile, või nasaalidega, eelnedes neile, nt *pärl, kolm, arm, kärn*. Paaris sõnas tuleb ette kahe nasaali ühend, nt *hümn, kolumn*.

Sõnalõpulise kolme konsonandi ühendi moodustavad nasaalid või liikvidad klusiilide ja frikatiividega, nt *amps, võlts, tants, korts, kolks, konks, kirst, tursk, kunst, tsunft*, või kahe eri klusiiliga, nt *eksprompt, infarkt, punkt*. Esineb ka frikatiivide ja klusiilide ühendeid, nt *paavst, kihvt, tekst*.

Kirjandust konsonantide kohta: ASU, EVA LIINA, PIRE TERAS 2009. Illustrations of the IPA: Estonian. | EEK, ARVO 1970a–1971c. Articulation of the Estonian sonorant consonants I–V. | EEK, ARVO 1972. Acoustical description of the Estonian sonorant types. | EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1996. Eesti sõnaalguliste sulghäälikute akustika ja tajumine. | EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1999. Estonian speech in the BABEL multilanguage database: Phonetic-phonological problems revealed in the text corpus. | ERMUS, LIIS 2017. Eesti keele lühikeste klusiilide häälduse variatsioon ja seda mõjutavad tegurid. | LAUGASTE, GERDA 1956. Konsonantide palatalisatsioon eesti keeles. | LEHISTE, ILSE 1965. Palatalization in Estonian: some acoustic observations. | LIIV, GEORG 1965. Some experiments on the effect of vowel-consonant transitions upon the perception of palatalization in Estonian. | MALMI, ANTON, PÄRTEL LIPPUS, EINAR MEISTER 2022. Spectral and temporal properties of Estonian palatalization. | PAJUSALU, KARL 2003. What has changed in Estonian pronunciation: The making of Estonian accents. | RANNUT, MART 1986. Consonant combinatorics in Estonian. | TERAS, PIRE, KARL PAJUSALU 2014. Palatalisatsioonist ja prepalatalisatsioonist spontaanses eesti keeles. | VIITSO, TIIT-REIN 2007b. Structure of the Estonian Language. Phonology, morphology and word formation.

4. SÕNAPROSOODIA

SILP, KÕNETAKT, PROSOODILINE SÕNA

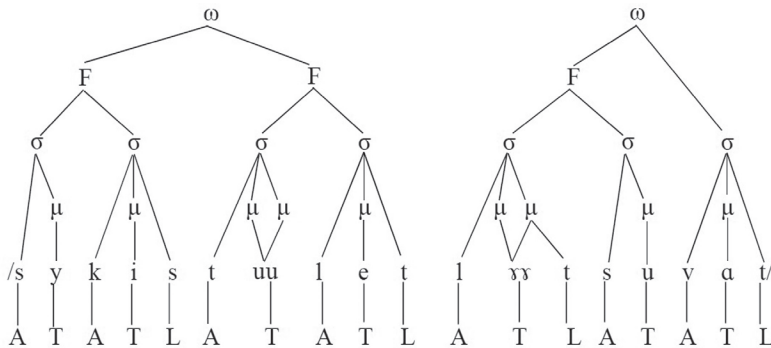
FO 32. Häälikud moodustavad **silpe**, mis omakorda koonduvad **kõnetaktideks**. Silp on kõneüksus, milles häälikud on omavahel tugevamalt seotud. Silbid on struktuurilt mitmesugused (vt joonis 1 ja 4). Silbi põhiosa on tuum, milleks on eesti keeles enamasti lühike või pikk vokaal või diftong. Lisaks alati olemas olevale silbi tuumale on silbil enamasti algus, milleks on konsonant. Kui vokaalide vahel on lühike üksikkonsonant, alustab see järgmise silbi, kui aga geminaat või konsonantühend, alustab järgmise silbi selle viimane konsonant. Ka sellistes sõnades, kus pikale vokaalile või diftongile järgneb kirjapildis veel üks vokaal, alustab häälduses teise silbi poolvokaalist konsonant, nt *viul* /vii.ul/ [vi:.jul], *laiub* /lai:.up/ [lai:.jup], *luuad* /luu.at/ [lu:.wat], *laua* /lau.al/ [lau.wal]. Pärast pausi lausungi algusesse jäävate vokaaliga algavate sõnade esisilbil ei ole algust, kuid lausungi sees alustab sellise silbi tavaliselt eelmise sõna lõpukonsonant, nt *on üks asi* ['on. nyk. 'sa.s'i'], *sügis on ilus* ['sy.ki'.so.'ni.lu's]. Silbi algus puudub juhul, kui vokaalide vahele jääb silbiipiir, st tegemist on **hiaatusega**, nt *rodeo* /ro.te.o/, *avaus* /a.va.us/, *koala* /ko.'aa.la/, *duell* /tu.'el:l/. Kui üks sõna lõpeb ja teine algab vokaaliga, võib kõnes toimuda vokaalikadu, seda eriti liitsõnades, nt *vanaema* [va.na'.ma], *lasteaed* [las.'tae:t], *sa ei saa* [sai'sa:']. Silbil võib olla ka lõpp ehk kooda, milleks on konsonant. Silbi tuum ja lõpp moodustavad silbi **riimi**, nt *al* ja *id* sõnades *pal.lid*, *sal.lid*. Erandlikult võib hääldusvariandina silbituuma moodustada ka heliline nasaal või liikvida, nt püüdlikus häälduses *lehm* [leh:.m], *mahl* [mah:.l], *kõhr* [kʰh:r], argikõnes *midagi* [m.taki].

Silbilõputa silbid on **lahtised** ja silbilõpuga silbid **kinnised**. Kui silbi tuumas on lühike vokaal ja puudub silbilõpp, on silp **lühike**. Kui aga silbi tuumas on pikk vokaal või diftong või kui silp on kinnine, on tegemist **pika** silbiga. Silbistruktuurilt on silbid lühikesed ja lahtised (nt *E-ma tu-li ko-ju*), pikad ja lahtised (nt *Mai tõi nii tee kui mee*) või pikad ja kinnised (nt *Peen-ral kas-vab roh-kelt por-gan-deid*).

Ehkki morfeeme lisades saab konstrueerida vägagi pikki sõnu (nt 12-silbiline sõna *vastastikustatamatumatelegi* /vas.tas.tik.kus.tat.ta.mat.tu.mat.te.le.ki/), tuleb spontaanses kõnes enim ette ühe- kuni kolmesilbilisi

sõnu (neist ühesilbilised moodustavad kõnevoolus siiski tavaliselt prosoodilise sõna koos mõne teise sõnaga). Suhteliselt palju on ka neljasilbilisi sõnu, kuid viie- kuni seitsmesilbilised mitteliitsõnad esinevad spontaanses kõnes harva. Kirjutatud tekstideski on sõnad enamasti ühe- kuni neljasilbilised, kuid seal esineb võrreldes spontaanse kõnega veidi rohkem ka viie- kuni kaheksasilbilisi mitteliitsõnu, kusjuures pikemaid kui neljasilbilisi sõnu tuleb rohkem ette teadustekstides kui aja- ja ilukirjandustekstides. (Vt ka EKH(V): 154–156.)

FO 33. Silbid koonduvad **kõnetaktideks** (vt joonis 1 ja 4) – kõneüksusteks rõhulisest silbist kuni järgmise rõhulise silbini (vt lähemalt FO 34–36). Kõnes vahelduvad enamasti rõhulised silbid rõhututega, moodustades kahe- silbilisi kõnetakte, nt *mõtlen põnevale sündmusele* /'mɔt.t.len 'pɤ.ne. va.le 'syn.t.mu. se.le/, aga ühesilbilised sõnad ja järjestikused rõhulised silbid pikemates sõnades võivad moodustada kõnetakte ka üksi, nt *mets* /'met.s/, *kindlalt* /'kin.t. lalt.t/. Kui pikemas sõnas on paaritu arv silpe, jääb kõnes rõhuliste silpide vahele ka kaks rõhutut silpi, nt *lõõtsuvad* /'lɔ̃t.su.vat/, *põnevatele* /'pɤ.ne. vat.te.le/, *unustamatutele* /'u.nus.ta. mat.tut. te.le/. Kui rõhulisele silbile järgneb kaks rõhutut silpi, võib takti käsitada fonoloogiliselt kahesilbilisena nii, et kolmas silp ei ole mitte takti osa, vaid on prosoodilise sõna osa (vt joonis 4).

Joonis 4. Moorad (μ), silbid (σ), taktid (F) ja prosoodilised sõnad (ω) lauses *Sügistuuled lõõtsuvad* ning silbistruktuurid (A – algus, T – tuum, L – lõpp)

Silbi ja sellest pikemate kõneüksustega on seotud prosoodianähtused, nimelt rõhk, rütm, kvantiteet ja intonatsioon. Sõnaprosoodia puudutab häälikust pikemaid, kuid fraasist lühemaid kõneüksusi. Suhtlussituatsioonis on sõnaprosoodia lahutamatult seotud lausungiprosoodiaga. Sõnarõhk on seotud

silbiga, aga rõhu esiletulekuks läheb vaja võrdlust ümbritsevate silpidega. Lauserõhk avaldub intonatsioonifraasis, lausungis. Ehkki räägitakse ka lühikestest, poolpikkadest, pikkadest, ülipikkadest jm häälikutest, on nende pikkus suhteline ning pikkuse fonoloogiliseks eristamiseks läheb vaja vähemalt takti. Kõnetaktist pikemates kõneüksustes leiab aset pikkuse varieerumine seoses kõnetempomuutustega, lauserõhuga jms. Intonatsiooni varieerumine tuleb aga esile kõnetaktis, prosoodilises sõnas, fraasis või lausungis.

SÕNARÕHK JA RÜTM

FO 34. Sõnarõhk on ühe silbi esiletõstmine ehk prominentsus võrreldes teiste silpidega. Eesti keel on **fikseeritud** ehk **kinnistunud sõnarõhuga** keel, milles pearõhk on esimesel silbil. Hüüd- ja võõrsõnades, aga ka mõne tuletusliite (nt *-nna*) korral võib pearõhuline olla muugi kui esisilp, nt *ahoi* /ah'hoi:/, *aitäh* /ait'tæh:h/, *foneetika* /fo'neettikka/, *ballett* /pal'let:t/, *lauljanna* /laul'janna/ (~ ['lau:l.janna]), *vürstinna* /vyrs'tinna/.

Eesti keele rõhk on identifitseeriv, eristades sõna mittesõnast ja andes märku sõna algusest. On siiski üksikuid samasuguse häälikulise struktuuriga, aga erineva pearõhu asukohaga sõnapaare, nt *traktorist* /'trak:to,ris:t/ – /,trakto'ris:t/, *fõljetonist* /'fõl.jet, to.nist/ – /,fõl.jet.to.'nis:t/, kus moodustavad paari sama tüvega nimisõna seestütleva käände vorm ja tuletis ning kus rõhk eristab tähendust, kuid lisaks rõhkude varieerumisele varieerub seal ka värde.

FO 35. Rõhuliste silpide vaheldumine rõhututega rütmistab kõne. Pikemates sõnades eristatakse **pea-** ja **kaasrõhulisi** takte. Eesti keeles on tavaliselt rõhulised paaritu arvulised silbid: 1. silp pearõhuline ja sellele järgnevad paaritu arvulised ehk 3., 5., 7. jne silp kaasrõhulised. Paarisarvulised silbid on rõhutatud. Kahesilbilises pea- või kaasrõhulises taktis järgneb rõhulisele silbile rõhutu silp, st tegemist on silbilise **trohheusega**, nt *vestlesime põnevatest raamatutest* ('ves:t)le (,si.me) ('pɤ.ne)(,vat.test) ('raa.mat)(,tut.test), *muutusi uudishimulikuks* ('muut:)tu (,si.me) ('uu.tis)(,hi.mu)(,lik.kuks). Paaritu arvu silpide korral järgneb pea- või kaasrõhulises taktis rõhulisele silbile kaks rõhutu silpi, millest viimase(d) silbi(d) võib lugeda prosoodilise sõna osaks, nt *põnevad raamatud* ('pɤ.ne)vat ('raa.mat)tut, *sellele poisile* ('sel.le)le ('poi.si)le, *naljakatele küsimustele* ('nal.jak)(,kat.te)le ('ky.si)(,mus.te)le, *pikkade päevade* ('pik:)ka.te ('pæ:)va.te.

Kui tegemist on ühesilbilise sõnaga, võib takt olla ühesilbiline, nt *pikk mees* ('pik:k) ('mee:s). Kui pea- või kaasrõhuline üksik silp ei ole lausungi

lõpus, võib see silp moodustada prosoodilise sõna järgmise silbiga, nt *mets on suur ja tihe* ('met:son ('suu:r)ja ('ti.he), *ta vastas kindlalt ja otsekohe-selt* ta ('vas:)tas ('kin:t)(,lalt:t)ja ('ot.se)(,ko.he)(,selt:t). Järjestikused ühesilbilised taktid tekivad siis, kui mitmesilbilises kolmandavärtelises sõnas järgneb pearõhulisele silbile kaasarõhuline silp, nt *ohtlik teekond* ('oh:t)(,lik:k) ('tee:)(,kon:t), *armsalt* ('ar:m)(,salt:t), *aastaid* ('aa:s)(,tai:t). Kaasarõhuline silp saabki järgneda vahetult pearõhulisele silbile vaid kolmandavärtelises sõnas. Lisaks tekivad ühesilbilised taktid siis, kui kaasarõhu saab pikema kui kahesilbilise sõna viimane pika klusiiliga lõppev silp, nt osastavas *raamatut* ('raa.mat)(,tut:t) (vrd mitmuse nimetavaga *raamatud* ('raa.mat)tut), või konsonantühendiga lõppev silp, nt *raamatust* ('raa.mat)(,tus:t). Spontaanses kõnes võivad aga sellised sõnalõpulised kaasarõhulised silbid jääda rõhutu- teks, nt *armsalt kaaslaselt* ['ar:m.salt: 'ka::slaselt:].

Rõhu akustilised korrelaadid on põhitoon ja kestus, nt pearõhuline silp hääldatakse kõrgema põhitooniga kui kaasarõhuline ja rõhutu silp, pearõhutaktide kogukestus on pikem kui kaasarõhutaktide oma.

Nelja- kuni viiesilbilisi lühikestest lahtistest silpidest koosnevaid ühe- tüvelisi sõnu (nt *mesilasi, küsimusele*) iseloomustab põhitoonikontuuri tipu paiknemine esimeses taktis, kuid neljasilbilistes sõnades võib põhitoonitipp olla vahel ka teises taktis või mõlemas taktis. See tähendab, et selliseid pike- maid sõnu hääldatakse ühe tervikuna. Nelja- ja viiesilbilised sarnase struk- tuuriga liitsõnad (nt *merevesi, kavalehele*) sarnanevad põhitooniliikumisel selliste pikemate sõnadega, sest ka neis jääb põhitoonitipp enamasti esimesse kõnetakti, neljasilbilistes liitsõnades võib see harva jääda teise takti ning nelja- ja viiesilbilistes liitsõnades tulla vahel ette mõlemas taktis. (Vt lähemalt EKH(V): 157–159.)

FO 36. Mõned tuletusliited, nt *-lik, -stik, -mik, -nik, -likkus, -line, -lane, -kene, -kond, -mine* jms kalduvad endale tõmbama kaasarõhku, mis ei pruugi siiski olla järjekindel, nt *õnnelik* /'ɛnne.li:k/ (vrd *õnnelik inimene* ['ɛnnelik 'kini.mene]), *nimestik* /'nimes.tik:/ (vrd *nimestik ongi* ['nimestik 'kon:ki]), *lugemik* /'luke.mik:/, *vestmik* /'ves:t.mik:/, *lookene* /'look:kene/, *ilusakene* /'ilusak.kene/ (~ ['ilu.sakkene]), *lagunemine* /'lakune.mine/ (~ ['laku.nemine]), *hääletamine* /'hææletta.mine/ (~ ['hæ:let.tamine]), *allikaline* /'allikka.line/ (~ ['al'.lik.ka.li.ne]).

Rütmilise liigendamisega saab muuta ka tähendust, nt tähejärjendi *kohvikunagi* saab liigendada taktideks mitmel moel: *kohvikunagi* ['kohvik.kunaki] 'kohvik, SG.ESS+gi, *kohviku+nagi* ['kohvikku'naki], aga ka *kohvi kunagi* ['kohvi 'kuna:ki].

Morfofonoloogiliselt on olulised need kaasrõhud, mis mõjutavad sõna morfoloogilist muutmist. Nii on sõnad nagu *lugemik*, *elanik*, *vajalik*, *kirjanik*, *loomulik*, *vestmik*, *aednik*, *usklik*, *künklik*, *ämblik*, *väärtuslik*, *asfalt*, *kontsert*, *teemant* pearõhulise takti järgi eri vältes ning neis on eri arv silpe, kuid neid muudetakse viimase kaasrõhulise takti järgi nagu ühesilbilisi astmevahelduslikke sõnu. Nii nagu käänatakse sõna *lukk* (: *luku* : *lukku* : *lukkude* : *lukkusid* ehk *lukke*) ja *part* (: *pardi* : *parti*, *partide*, *partisid* ehk *parte*), nii käänatakse ka sõna *ohtlik* (: *ohtliku* : *ohtlikku* : *ohtlikkude* (ehk *ohtlike*) : *ohtlikkusid* ehk *ohtlikke*) ja *kontsert* (: *kontserdi* : *kontserti* : *kontsertide* : *kontsertisid* ehk *kontserte*). *ohtlik*-tüübi sõnades on tulnud eelistatuna tarvitusele tüvemitmuse vormid: omastavas *ohtlike* ja osastavas *ohtlikke*. Need kolmandavärtelised sõnad, kus kaasrõhuline silp järgneb pearõhulisele, on kaasrõhu nõrgenedes hakanud vahetama tüüpi, nii et neid on hakatud käänama nagu teisevärtelisi sõnu *õpik* või *raamat*, kus pearõhulisele silbile järgneb rõhutu silp, nt **ohtlikut*, **ohtlikute* : **ohtlikuid*, **kontserdit* : **kontserdite* : **kontserdeid*) (→ M 67).

FO 37. Rütmi poolest ei ole eesti keel selgelt ei silbiajastuskeel, kus silbid hoitakse sama kestusega, ega rõhuajastuskeel, kus rõhud esinevad võrdsete intervallidega ja rõhkudevahelised üksused hoitakse sama kestusega. Eesti keeles on eri fonoloogilistel tasanditel iseseisvad rõhumustrid: kui vaadata silbikestuste varieerumist, siis on see suhteliselt väike (iseloomulik silbiajastuskeelte), kui vaadata aga taktikestuste varieerumist, siis on ka see väike (iseloomulik rõhuajastuskeelte). Vältehäädusega seoses on siiski esile toodud just **taktiajastust** ehk **taktiisokrooni**at, st rõhulise ja sellele järgneva rõhutu silbi kogukestus hoitakse enam-vähem sama kestusega: mida pikem on rõhuline silp, seda lühem on rõhutu silp (→ FO 41).

VÄLDE

FO 38. Eesti keel kuulub kvantiteedikeelte hulka, kus toimib pikkusvastandus. Pikkuskategoorial on tavaliselt kaks liiget: lühike ja pikk. Pikkuse akustiline korrelaat on kestus: samas häälikukontekstis oleva hääliku korral on pika hääliku kestus lühikese omast ligikaudu kaks korda pikem.

Foneetiliselt on häälikutasandil eristatud rohkemgi pikkusi, nt võib lahtise esisilbi vokaal olla lühike, pikk või ülipikk. Kolmandavärtelise takti kinnise esisilbi pikka vokaali on peetud poolteist- resp. kolmveerandpikaks. Esmavärteliste sõnade teise silbi lühike vokaal võib olla hääldatud esisilbi lühikesest vokaalist pikemana ehk poolpikana, kolmandavärteliste sõnade

teise silbi vokaal aga vaeglühikesena. Vt näiteid tabelist 7, kus neid pikkusi on eristatud, kasutades IPA-t. Grammatika foneetilise transkriptsiooni näidetes ei ole märgitud kolmandaväلتeliste sõnade poolteistpikka ega vaeglühikest vokaali.

Tabel 7. Kõnetaktistruktuuride seitsmik

I VÄLDE	II VÄLDE	III VÄLDE
<i>ude</i> [uteː], /ute/	<i>uude</i> [uːte], /uute/	<i>uude</i> [uːt̪t̪e], /uuːte/
	<i>ute</i> [utte], /utte/	<i>utte</i> [ut̪t̪e], /utːte/
	<i>uute</i> [uːtte], /uutte/	<i>uute</i> [uːt̪t̪e] /uutːte/

Eesti keele **välde** ei ole aga seotud ainult häälikupikkusega, vaid see on häälikuülene prosoodianähtus, st välteeristus tuleb esile häälikust pikemates kõneüksustes, täpsemalt rõhulise ja sellele järgneva rõhutu silbi jooksul. Eesti keeles on kolm välde (I, II ja III välde ehk rahvusvaheliste lühenditega Q1, Q2 ja Q3). Esimeses ja teises vältes taktid on kahesilbilised, kolmandas vältes taktid aga ühesilbilised. (→ FO 40, 43). Morfofonoloogiliselt on olulisim pearõhulise takti välde, teatud sõnatüüpides siiski ka kaasarõhulise tuletusliite välde.

Välte on ka fonoloogiline ülesanne eristada kas sõnade leksikaalset tähendust, nt *kala* /kala/ (I v) – *kalla* /kalla/ (II v) 'ilutaim' – *kalla* /kalːla/ 'kallama, 2SG.IMP', või grammatilist tähendust, nt *halla* /halla/ (II v) 'hall, SG.GEN' – *halla* /halːla/ (III v) 'hall, SG.PRT/ADT'.

FO 39. Kahesilbilistes sõnades tulevad ette järgmised silbistruktuurid ja välted: esisilp lühike ja lahtine, teine silp lühike ja lahtine või pikk ja kinnine: (C)V-CV(C), nt *ude* /u.te/, *sada* /sa.ta/, *kala* /ka.la/, *kärud* /kæ.rut/, *adud* /a.tut/ jms. Lühikesele lahtisele esisilbile peab alati järgnema veel üks silp, nii et need sõnad on vähemalt kahesilbilised. Samuti on need sõnad alati esmavälteelised; esisilp pikk ja lahtine, teine silp lühike ja lahtine või pikk ja kinnine: (C)VV-CV(C), nt *uude* /uu.te/ – /uuː.te/, *saada* /saa.ta/ – /saaː.ta/, *laulu* /lau.lu/ – /lauː.lu/, *käärud* /kææ.rut/, *aadel* /aaː.tel/ jms; esisilp pikk ja kinnine, teine silp lühike ja lahtine või pikk ja kinnine:

- esisilbi tuumas lühike vokaal: (C)VC-CV(C), nt *kalla* /kal.la/ – /kalː.la/, *sete* /set.te/, *sette* /setː.te/, *metsa* /met.sa/ – /metː.sa/, *pargis* /par.kis/, *oksal* /ok.sal/ jms;
- esisilbi tuumas pikk vokaal või diftong: (C)VVC-CV(C), *saate* /saat.te/ – /saatː.te/, *lauta* /lautː.ta/, *ootan* /ootː.tan/, *autod* /aut.tot/,

saarmad /saa:r.mat/, *lootsid* /loot.sit/ – /loot:.sit/, *laulsin* /lau:lsin/ jms. Kinnises silbis võib konsonantühendi korral jääda silbi lõppu ka rohkem kui üks konsonant, nt *kompsud* /komp.sut/, *korstna* /kors:t.na/, *vintskleb* /vint:sk.lep/.

Pika lahtise ja pika kinnise esisilbiga sõnad on kas teises või kolmandas vältes. Teisevältelises taktis järgneb alati rõhulisele silbile rõhutu silp. Kolmandavältelises taktis järgneb rõhulisele silbile prosoodilise sõnaga seotud rõhutu silp (v.a ühesilbilistes sõnades, mis on rõhulistena alati kolmandavätelised, nt *maa* /maa:/, *lai* /lai:/, *pikk* /pik:k/, *pats* /patʰ:sʲ/, *korts* /kort:s/, *laul* /lau:l/, *saak* /saak:k/, *väits* /væit:s/).

FO 40. Vältevastandus tuleb esile rõhulise ja sellele järgneva rõhutu silbi jooksul. Tabelis 8 on toodud kõigis kolmes vältes sõnadest näiteid. Teises ja kolmandas vältes on kaheasilbilistel sõnadel reati sama kirjpilt, aga erinev välde, tulbati erinev esisilbistruktuur, aga sama välde.

Tabel 8. Kolmes vältes sõnad, kus tulbas olevate teise- ja kolmandaväteliste sõnade esisilbi struktuur on erinev

I VÄLDE	II VÄLDE	III VÄLDE
<i>koli</i> /koli/ <i>sade</i> /sate/	(selle) <i>kooli</i> /koolʲi/ <i>saade</i> /saate/ (selle) <i>laulu</i> /laulu/	(seda) <i>kooli</i> /koo:li/, <i>kool</i> /koo:lʲ/ (neid) <i>saade</i> /saa:te/, <i>saad</i> /saa:t/ (seda) <i>laulu</i> /lau:lu/, <i>laul</i> /lau:lʲ/
<i>koli</i> /koli/ <i>säde</i> /sæte/	(selle) <i>kolli</i> /kolʲʲi/ <i>säte</i> /sætte/ (selle) <i>kirka</i> /kirkka/ (selle) <i>matka</i> /matka/ (selle) <i>konksu</i> /konksu/	(seda) <i>kolli</i> /kolʲ:li/, <i>koll</i> /kolʲ:lʲ/ <i>sätte</i> /sæt:te/, <i>katt</i> /kat:t/ (sellise) <i>kirka</i> /kirk:ka/, <i>kark</i> /kark:k/ (seda) <i>matka</i> /mat:ka/, <i>matk</i> /mat:k/ (seda) <i>konksu</i> /konk:su/, <i>konks</i> /konk:s/
<i>sade</i> /sate/	(teie) <i>saate</i> /saatte/ (teie) <i>sõite</i> /svitte/ (selle) <i>säutsu</i> /sæutsu/	(selle) <i>saate</i> /saat:te/, <i>saak</i> /saak:k/ (neid) <i>sõite</i> /svit:te/, <i>sõit</i> /svit:t/ (seda) <i>säutsu</i> /sæut:su/, <i>säuts</i> /sæut:s/

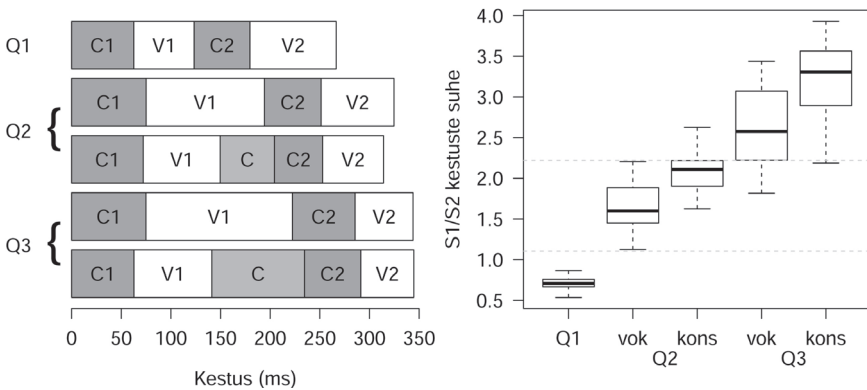
Tabel 8 näitab, et rõhulise lühikese silbiga sõnad on esmavätelised (vt 1. tulp). Rõhulise pika silbiga sõnad on teise- või kolmandavätelised, kusjuures samas vältes saavad olla väga erineva häälikustruktuuriga sõnad (vt 2. ja 3. tulp).

Häälikukestuste mõõtmine on näidanud, et pika lahtise esisilbiga teise- ja kolmandaväteliste sõnade (nt *vaala* /vaala/ vs. /vaa:la/ 'vaal, SG.GEN vs. SG.PRT/ADT') pikk vokaal on esmaväteliste sõnade (*vala* /vala/ 'valama, 2SG.IMP') lühikesest vokaalist vastavalt 1,6–2 ja 2–2,6 korda pikem, aga kolmandaväteliste sõnade pikk vokaal teiseväteliste sõnade omast vaid

1,2 korda pikem. Pika kinnise esisilbiga teise- ja kolmandavähteliste sõnade (nt *valla* /valla/ 'vald, SG.GEN' vs. /val:la/ 'lahti') silbipiiri geminaat on sõltuvalt konsonandist esmavähteliste sõnade (*vala* /vala/) üksikkonsonandist vastavalt 2,3–2,9 ja 3,3–4,7 korda pikem, aga kolmandavähteliste sõnade geminaat on teisevähteliste sõnade omast 1,3–1,6 korda pikem. Häälikukestuse järgi eristub küll lühike pikast, kuid teise- ja kolmandavähteliste sõnade pikad häälikud üksteisest selgelt ei eristu, st teise ja kolmanda vähte eristus toimub rõhulise ja sellele järgneva rõhutu silbi jooksul.

FO 41. Väldete häälduses üksteisest eristamisel ei ole niivõrd olulised mitte häälikukestused (nt on kolmandavähtelise takti pikk vokaal teisevähtelise takti omast väga vähe pikem), vaid esmasena on osutunud oluliseks rõhulise ja sellele järgneva rõhutu silbi kestussuhe, aga ka naaberhäälikute omavahelised **kestussuhted**. Silpide kestussuhete leidmisel võetakse esimese silbi kestuseks esimese silbi riimi (→ FO 32) kestus ning teise silbi kestuseks teise silbi tuuma kestus, sest silbialguskonsonandi ja rõhutu silbi lõpukonsonandi puhul ei ole pikkusvastandust.

Joonisel 5 on toodud häälikukestused lahtise ja kinnise (silbipiiril konsonantühend) esisilbiga sõnades ning kahe silbi kestussuhted.

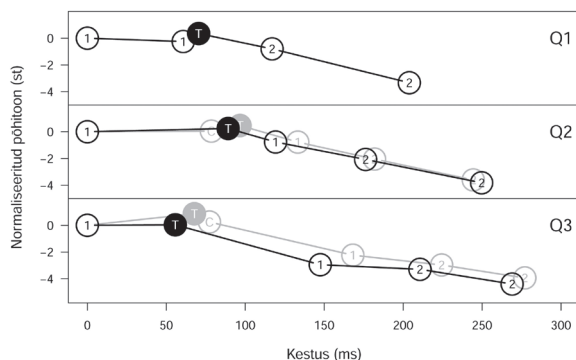

Joonis 5. Lahtise esisilbiga (vokaalile järgneb üksikkonsonant) ja kinnise esisilbiga (lühikesele vokaalile järgneb konsonantühend) sõnade häälikukestused ja silpide kestussuhted (S1 kestuseks on silbiriimi kestus, S2 kestuseks silbituuma kestus) (EKH(V): 135)

Jooniselt 5 on näha, et lahtise esisilbiga sõnades esimese silbi vokaali kestuse pikenedes teise silbi vokaali kestus lüheneb. Esma- ja teisevältelistes sõnades on teise silbi vokaal hääldatud pikemalt kui kolmandavältelistes sõnades, kus teise silbi vokaal võib olla väga lühike ja kvaliteedilt redutseerunud. Konsonantühenditega sõnades pikeneb konsonantühendi kogukestus, kolmandavältelistes sõnades on silbilõpukonsonant tunduvalt pikema kestusega kui teisevältelistes sõnades, samuti võib märgata teise silbi vokaali lühenemist. Teise- ja kolmandavälteliste sõnade võrdluses on täheldatud ka diftongi teise vokaali pikenedes, kuid pikeneda võivad ka diftongi mõlemad osised.

Vältehäälduse kohta tehtud uurimused näitavad, et esmavältelistes sõnades jääb kahe silbi kestussuhe vahemikku 0,5–0,8, teisevältelistes sõnades on see 1,2–2,3 ja kolmandavältelistes 2,0–3,9. Kuigi eri uurimustes saadud kestussuhted jäävad üsna suurde vahemikku ning teise- ja kolmandavältelistes sõnade kestussuhte vahemik kattub osaliselt, on kestussuhted ühe uurimuse piires osutunud heaks veldete eristajaks: esmavältelises sõnas on teise silbi vokaal esimese silbi omast umbes poolteist korda pikem, teisevältelises sõnas on esimese silbi riim teise silbi vokaalist poolteist korda ja kolmandavältelistes kolm korda pikem.

FO 42. Teisesena on veldete eristamisel osutunud oluliseks ka **põhitooniliikumine** ja põhitooni langusele pööramise suhteline asukoht ehk põhitooni pöördepunkt (vt joonis 6).

Joonis 6. Rõhulise silbi vokaali alguse suhtes normaliseeritud põhitooniliikumine pooltooniskaalal (st – ingl *semitone* 'pooltoon') (Lippus jt 2013 põhjal). Number 1 tähistab esimese silbi vokaali algust ja silbi lõppu, number 2 aga teise silbi vokaali algust ja lõppu (1 ja 2 vahele jääb teise silbi alguskonsonant), C tähistab kinnises silbis rõhulise silbi vokaali ja koodakonsonandi vahelist piiri ning T põhitooni pöördepunkti. Musta joonega on tähistatud lahtise ja halli joonega kinnise esisilbiga sõnad. (EKH(V): 141)

Joonis 6 näitab, et esmavärtelistes sõnades pöörab põhitoon langusele esisilbi vokaali lõpus, teisevärtelistes sõnades esisilbi pika vokaali lõpuosas või silbilõpukonsonandi algusosas ning langus jätkub teises silbis. Kolmandavärtelistes sõnades pöörab aga põhitoon langusele juba pika vokaali esimeses pooles või silbilõpukonsonandi algusosas ning langeb juba esimese silbi lõpuks. Sellised värteid eristavad põhitoonikontuurid tulevad siiski esile vaid lauserõhulistes sõnades, kuid lauserõhututes sõnades need neutraliseeruvad nii, et kõigis vāldetes on lame või ühtlaselt langev põhitoonikontuur.

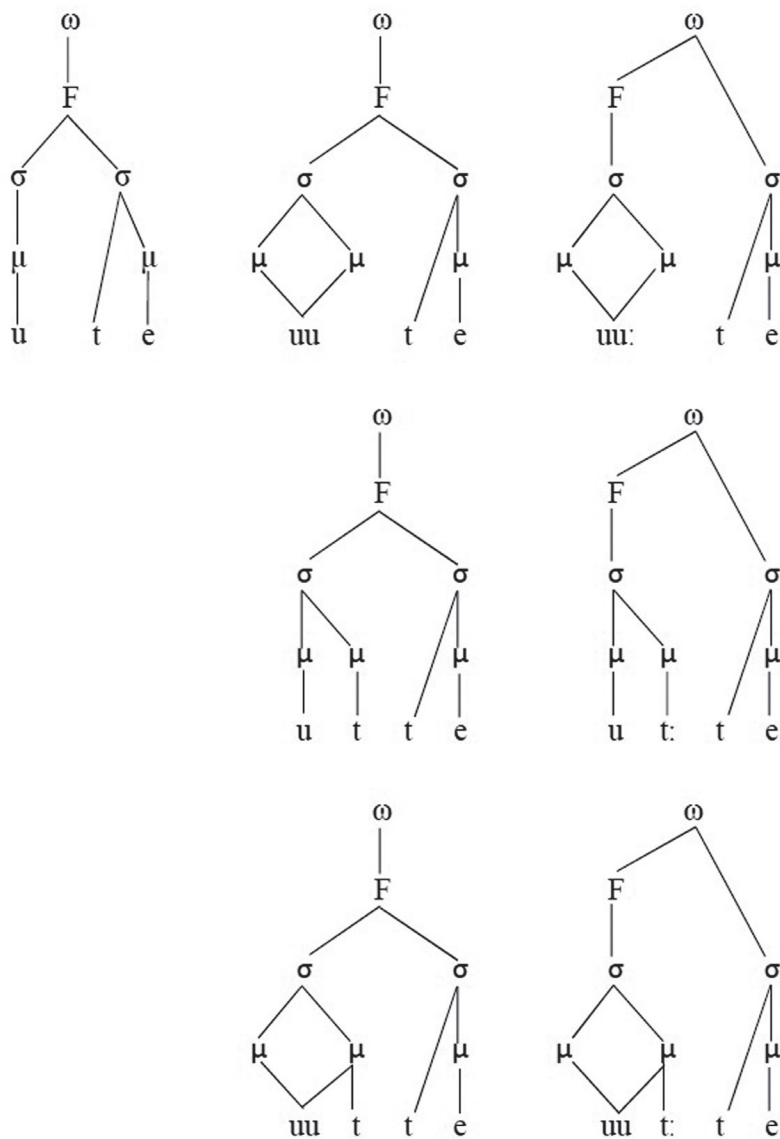
FO 43. Fonoloogiliselt on hāāliku ja silbi vaheliseks üksuseks **moora**. See on prosoodilises hierarhias kõige madalama tasandi üksus, mis on silbi kaalu näitav silbi moodustaja: vastanduvad ühemooralised kerged ja kahe-mooralised rasked silbid. Rõhulises silbis on lühikesed vokaalid seotud ühe, pikad aga kahe mooraga. Mooraga on rõhulises silbis enamasti seotud ka silbilõpukonsonandid: lühikese vokaali järel ühe mooraga, pika vokaali või diftongi järel jagavad aga sellega moorat. Silbi kaalu mitte mõjutavad silbialguskonsonandid ei ole mooraga seotud.

Joonisel 7 on toodud tabeli 7 seitsmiku kõik struktuurid moorade, silpide, taktide ja prosoodiliste sõnadena.

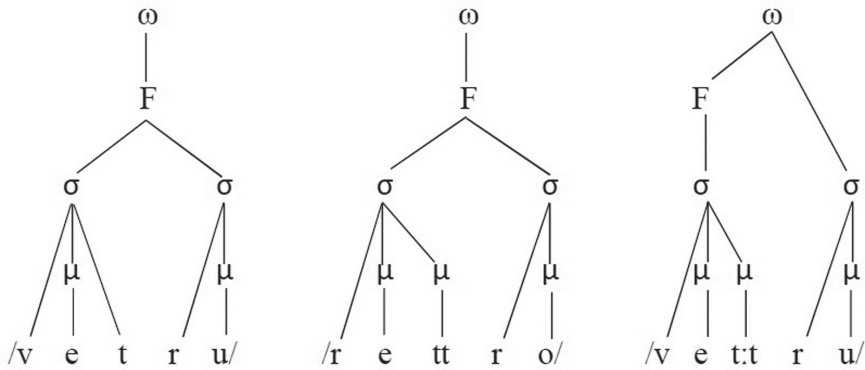
Esma- ja teisevärteline takt on alati kahesilbiline: esmavārtelises taktis on esisilp ühemooraline ja teisevärtelises kahemooraline, teine silp on mõlemas vāltes ühemooraline ja sellele võib järgneda prosoodilise sõnaga seotud silp, nt *utele* ('ut.te)le. Kolmandavārteline takt on alati ühesilbiline ja kahemooraline, sellele järgneb prosoodilise sõnaga seotud üks ühemooraline silp või sõnatüve ja prosoodilise sõnaga seotud kaks ühemooralist silpi, nt *uttede* ('ut:)te.de, või siis järgmise takti kaaserõhuline silp, nt *koolkonnas* ('koo:l') (,kon.nas), või siis ei järgne ühtki silpi, nt *uu* ('uu:), *utt* ('ut:t), *uut* ('uut:t).

Taktidele on iseloomulik lõpupikenemine. Esimeses ja teises vāltes pikeneb rõhutu teise silbi vokaal. Kolmandas vāltes pikeneb aga rõhulise silbi lõpuosa ja takti mitte kuuluv rõhutu silbi vokaal redutseerub. Samuti iseloomustab takte põhitoonilangus takti jooksul.

Kui esisilbi lõppu jääb lühike leenisklusiil enne järgmise silbi alguse helilist konsonanti, on teisevärtelise sõna esisilp erandlikult ühemooraline nii, et silbilõpukonsonant ei ole seotud mitte moora, vaid silbiga, nt *vedru* /vet.ru/, *pudru* /put.ru/, *sõbra* /sɤp.ra/, *māgra* /mæk.ra/ (vrd samuti teisevärteliste sõnadega *retro* /rett.ro/, *repro* /repp.ro/, *tekno* /tekk.no/, aga ka kolmandavārteliste sõnadega *vetru* /vet:t.ru/, *napra* /nap:p.ra/, *mākra* /mæk:k.ra/, kus geminaatklusiilist osa on mooraga seotud, osa silbiga) (vt joonis 8).

Joonis 7. Esma-, teise ja kolmandaväitelised eri häälikustruktuuriga prosoodilised sõnad (ω), taktid (F), silbid (σ) ja moorad (μ) (vt ka Prillop 2015: 184)

Joonis 8. Silbilõpuklusiiliga teisevältelised sõnad *vedru*, *retro* ja kolmandavälteline sõna *vetru* – moorad (μ), silbid (σ), taktid (F) ja prosoodilised sõnad (ω)

Kirjandust sõnaprosoodia kohta: ASU, EVA LIINA, FRANCIS NOLAN 2006. Estonian and English rhythm: a two-dimensional quantification based on syllables and feet. | ASU, EVA LIINA, PIRE TERAS 2009. Illustrations of the IPA: Estonian. | EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1997. Simple perception experiments on Estonian word prosody: foot structure vs. segmental quantity. | EEK, ARVO, EINAR MEISTER 2004. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (II). Takt, silp ja välde. | HINT, MATI 1973. Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid. | LEHISTE, ILSE 1997. Search for phonetic correlates in Estonian prosody. | LIPPUS, PÄRTEL 2011. The Acoustic Features and Perception of the Estonian Quantity System. | LIPPUS, PÄRTEL jt 2013. Quantity-related variation of duration, pitch and vowel quality in spontaneous Estonian. | LIPPUS, PÄRTEL jt 2014. An acoustic study of Estonian word stress. | PRILLOP, KÜLLI 2015. Hääliku-, silbi- ning jalavälde: ühe nähtuse mitu tahku. | PRILLOP, KÜLLI 2018a. Mida teeb moora eesti keeles? | PRILLOP, KÜLLI 2018b. Varjatud muutused eesti keele prosoodilises struktuuris.

5. INTONATSIOON

INTONATSIOONIST ÜLDISELT

FO 44. Intonatsioon on akustiliselt põhitooni varieerumine lausungi piires. Sellist põhitoonivarieerumist tajutakse häälekõrguse varieerumisenä. Intonatsiooni põhiüksus on intonatsioonifraas, millele vastab terveiklik intonatsioonikontuur. Intonatsiooni domeen on lausung, mis võib koosneda ühest või mitmest infonatsioonifraasist, nt *Mulle öeldi et räägiksin temaga* ~ *Mulle öeldi | et räägiksin temaga* ~ *Mulle öeldi et | räägiksin temaga*.

Lisaks põhitoonivarieerumisele on intonatsiooni puhul oma osa ka intensiivsuse ja kõnetempo varieerumisel ning pausidel, mis märgivad lausungipiire. Lisaks pausidele võivad lausungipiire märkida sõna viimase häälikuga seotud lõpupikenemine, kärin või takerdumist väljendav venitus, aga ka ühtlaselt langev põhitoonikontuur ning häälekõrguse taasseadistus (liikumine madalamalt häälekõrguselt tagasi kõrgemale).

Intonatsiooni mõjutab nii lausungi grammatiline kui ka infostruktuur, aga ka suhtlusfunktsioon. Intonatsiooni abil saab eristada lausetüüpe, tuua esile uut või olulist infot, muuta lausungi infostruktuuri, anda märku kõnevooru jätkamisest või lõpetamisest, väljendada suhtumist ja emotsioone. Intonatsioonilised muutused seostuvad prominentsete silpidega, millega seostatakse fonoloogilised tooniaktsendid, mis koosnevad ühest või kahest toonist (→ FO 45). Mitme tooniaktsendiga lausungis on primaarne viimane tooniaktsent.

TOONIAKTSENDID

FO 45. Intonatsioonikontuure saab autosegmentaal-meetrilise intonatsioonimudeli raames kirjeldada kahe fonoloogilise suhtelise häälekõrgusetasandi ehk tooni abil: kõrge H (ingl *high*) ja madal L (ingl *low*). Sealjuures märgitakse tärniga (*) meetriliselt tugevate ehk prominentsete silpide asukohad, millega seotakse fonoloogilised tooniaktsendid, mis koosnevad kas ühest toonist (H* või L*) või kahest toonist, nt H*+L – langev toon (vt joonis 9),

H+L* – kõrge algusega madal toon (vt joonis 10), kus kesksele toonile järgneb või eelneb sellega seotud toon.

Kui ühes lausungis on mitu tooniaktsenti, võib seal toimuda astmeline tõus nii, et võrreldes vahetult eelneva tooniaktsendiga algab langeva tooniaktsendi puhul langus kõrgemalt. Sel juhul on tegemist nn üles astunud ehk eelmise tooniaktsendiga võrreldes kõrgemalt langeva tooniga. Üles astunud tooniaktsenti märgib ülespoole suunatud nool (\wedge H*+L, vt joonis 11). Samuti võib tooniaktsent olla võrreldes talle vahetult eelneva kõrge tooniaktsendiga astmeliselt laskuv, jäädes kõrgemale püsima (H+!H*). Sellist nn alla astunud tooniaktsenti tähistab hüüumärk.

Lausungipiire märgivad piiritoonid: H% – kõrge piiritoon, L% – madal piiritoon. Märkida võidakse ka olulise muutuse puudumist intonatsiooni-fraasi piiiril (0%). Eesti tooniaktsendid ja piiritoonid on toodud tabelis 9.

Tabel 9. Eesti tooniaktsentide ja piiritoonide loend (EKH(V): 168)

INTONATSIOONI- ÜKSUSED	FONOLOOGILINE ANALÜÜS	PÕHITOONI FONEETILINE KIRJELDUS
Tooniaktsendid	H* L* H*+L \wedge H*+L L*+H H+L* H+!H*	(Lihtne) kõrge (Lihtne) madal Langev Üles astunud langev Tõusev Kõrge algusega madal Kõrge algusega alla astunud kõrge
Piiritoonid	% H%	Ilma põhitooni muutuseta fraasipiiri vahetus läheduses Kõrge fraasilõpp

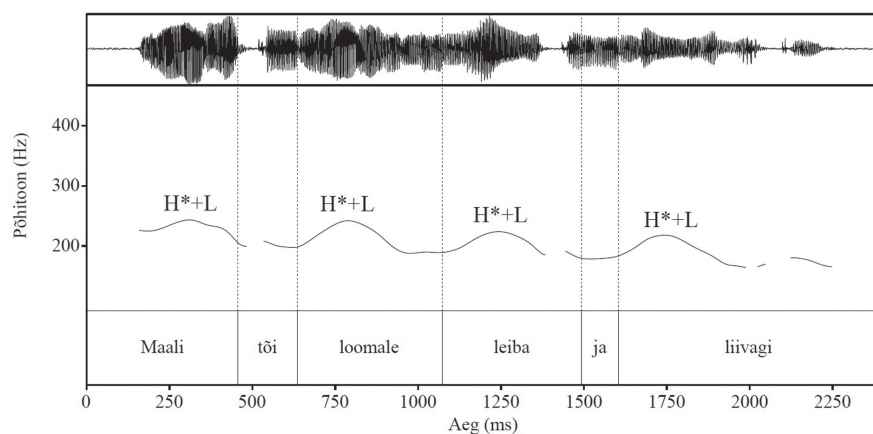
INTONATSIOON JA LAUSETÜÜBID

FO 46. Intonatsiooni grammatilised funktsioonid on lausetüüpide eristamine ja lause grammatilise struktuuri märkimine. Suhtluseesmärgist lähtuvalt eristatakse väit-, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseid (\rightarrow SÜ 306, SK 87, 129). Lausetüübi ja suhtluseesmärgi vastavus ei pruugi just intonatsiooni tõttu olla täielik. Eesti keeles ei ole intonatsiooni arvatud lausetüüpe eristavate tunnuste hulka, sest selles on palju varieerumist. Nii loetakse nn küsiva intonatsiooniga esitatud väitlause siiski väitlauseks, millel on sekundaarsena küsitähendus. Lausetüüpidest on uuritud väit- ja küsilause, vähem hüüdlause intonatsiooni, kuid uuritud pole käsk- ja soovlause intonatsiooni.

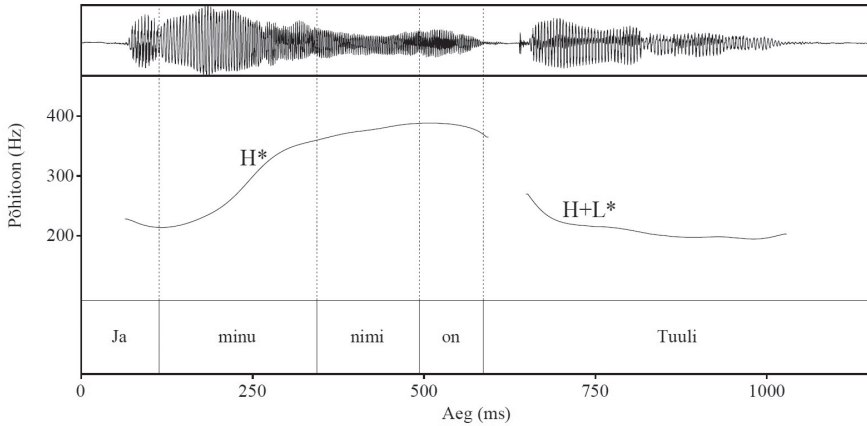
Hüüatustena esitatud küsilauseste ja tajukatsete tulemustele toetudes saab siiski midagi öelda ka hüüatuste intonatsiooni kohta (\rightarrow FO 48, vt ka EKH(V): 176–179).

Enamasti iseloomustab eesti keele kõiki lausetüüpe langev intonatsioon. Lõpetamata lauset eristab lõpetatud lausest see, et põhitoon jääb lõpus kõrgemale (\rightarrow FO 50).

FO 47. Väitlauses esineb kõige sagedamini viimase tooniaktsendina langev tooniaktsent (H^*+L , vt joonis 9). Samuti tuleb ette kõrge tooniga rõhutule silbile järgnevat madalat tooniaktsenti ($H+L^*$). Sellise tooni korral eelneb kõrgele rõhutule silbile platoona püsiv kõrge toon (vt joonis 10). Kõrge tooniga rõhutule silbile järgnevat madal rõhulise silbi toon esineb näiteks loetelu lausungilõpulisel positsioonis sidesõna ja järel (nt *Tema sünnipäevale tulid Liisi, Mihkel, Hanna, Teele ja Rauno*), aga ka predikatiivil pärast verbi *olema* (nt *Tema vanaisa oli kuulus. Laps on väsinud*). Samuti võidakse seda kasutada saatelause viimasel sõnal (nt *Ta osutas lae suunas: „Kas see on tala?“*). See tooniaktsent ei seostu kunagi küsilausestega. Mingil määral esineb väitlauses ka üles astunud langevat tooni ($^H H^*+L$), mis on siiski iseloomulik küsilausele.

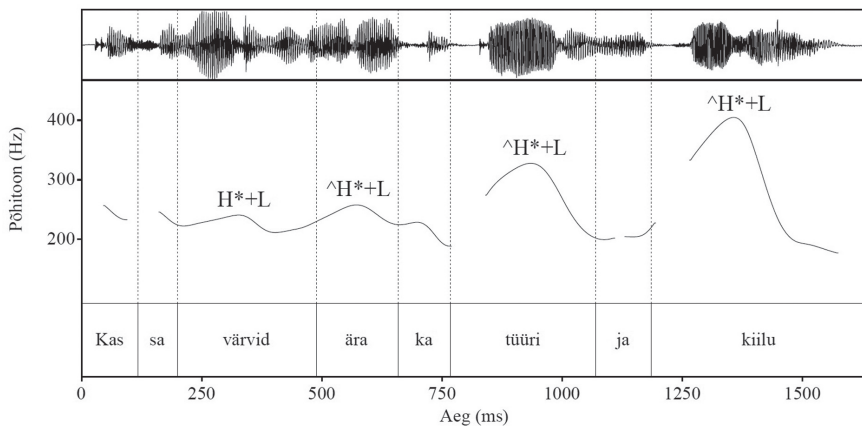

Joonis 9. Kõrge tooniga rõhulisele silbile järgnevat madala tooniga rõhutu silp väitlauses *Maali tõi loomale leiba ja liivagi* (lausungi ostsilogramm ja põhitoonikontuur)

Joonis 10. Kõrge tooniga rõhutule silbile järgnev madala tooniga rõhuline silp väitlauses *Ja minu nimi on Tuuli* (lausungi ostsilogramm ja põhitoonikontuur) (EKH(V): 170)

FO 48. Väitlausetega võrreldes seostub **küsilausetega** keskmiselt kõrgem põhitoon. Üld- ja eriküsilausete viimase tooniaktsendi korral esineb pea samavõrra nii langevat (H^*+L) kui ka üles astunud langevat tooni ($^{\wedge}H^*+L$). Neist viimane on iseloomulikum küsilausetele kui väitlausetele (vt joonis 11). Eriküsilausetes tuleb ette ka tõusvat tooni (L^*+H).

Joonis 11. Üles astunud langev toon üldküsilauses *Kas sa värvid ära ka tüüri ja kiilu?* (lausungi ostsilogramm ja põhitoonikontuur) (EKH(V): 170)

Kui langeva põhitoonikontuuriga väit- ja küsilauses on mitu aktsenti, sõltub järgmise aktsendi põhitoonikõrgus vahetult eelmise aktsendi põhitoonikõrgusest. Väit- ja üldküsilauses on kahe aktsendi vaheline põhitoonikalle

sarnane, olles järsem kui väitlauselises küsimuses ja *või*-küsimuses, mille esimene aktsent on madalama põhitooniga ja põhitoonikalle on laugem (lõpusagedus on kõrgem kui väit- ja üldküsilause). Põhitoonikalle sõltub intonatsioonifraasi pikkusest: mida pikem on intonatsioonifraas, seda laugem on kalle ja vastupidi. Pikemad lausungid algavad ka kõrgema ja lõpevad madalama põhitooniga kui lühemad lausungid, mille puhul võib olla tegemist nt lõpetamata lausungitega.

Retoorilise küsimusena esitatud eriküsilauseid ja eriküsilauseaolisi hüüdlauseid (→ SÜ 327, SK 90, 109, 110), nagu *Kuidas sa tööle lähed?!* (mõlemale ilmse kohta või üllatusega küsides, mis transpordivahendiga), eristab infoküsimusena toimivatest eriküsilausest lausungi pikem kogukestus, keskmiselt madalam põhitoon, suurem põhitooniulatus, kusjuures üllatusküsimustel on see kõige suurem ning samuti iseloomustab neid kõrgem põhitoon lausungi alguses. Retoorilistes eriküsimustes ja hüüdues esineb sagedamini kärinat ning selle osakaal lausungi kogukestusest on suurem. Hüüdlauseid (nt *Kui palju Leena reisib!*) eristab eriküsilausest (nt *Kui palju Leena reisib?*) lausungi pikem kogukestus, keskmiselt madalam põhitoon ja madalam põhitoon lausungi alguses ja lõpus, lausungi suurem põhitooniulatus, suhteliselt sagedasem kärina esinemine ja suurem kärina osakaal lausungi kogukestusest.

Tajukatse on aga näidanud, et küsimusena ja hüüatusena tajutud ühesõnalises lausungis *saab* (*Saab? Saab!*) on põhitoonikontuurid sarnased, kuid hüüatusena tajutakse pigem põhitoonikontuuri, mille lõpus jääb põhitoon kõrgemale kui küsimuse lõpus, ka on küsimusena tajutud lausungis põhitoonitipp hilisem. Neis lausungites on lisaks põhitoonitipp rõhulisel üksusel kõrgem kui neis lausungites, mida tajutakse lõpetatud või lõpetamata lausungitena.

INTONATSIOON JA LAUSE INFOSTRUKTUUR

FO 49. Infostruktuuri all mõistetakse lause vormilist ehitust informatsiooni edastamise seisukohalt (→ SÜ 328). Intonatsiooni abil saab tõsta esile olulist või uut infot ja jätta mitteolulise või vana info taustale. Lause infostruktuuri saab muuta sõnajärge muutes, aga seda saab muuta ka sõnajärge muutmata, muutes intonatsiooni.

Intonatsioon on tihedalt seotud lauserõhkudega. Lauserõhulistel sõnadel on pikem kestus, suurem põhitooniulatus ja kõrgem põhitoonitipp, kõrgem intensiivsuse maksimumtase kui lauserõhututel sõnadel. Lausungis kõige

esiletõusvam sõna on **fookuseks**. Tavaliselt tõstetakse esile ehk fookusesse uus info ning vana info on taustaks. Fookuse suuruse järgi eristatakse laia ja kitsast fookust ning kitsa fookuse tüüpidenä veel info- ja kontrastiivset fookust.

Laia fookuse korral väljendab uut infot intonatsioonifraas või kogu lausung, millega kirjeldatakse toimuvat olukorda ja mis vastab mõttelisele küsimusele *Mis toimub?* (vt näide 1). Laia infofookuse korral on lauserõhk lause viimasel moodustajal.

- (1) (Mis toimub? –) [Lapsed mängivad peitust]_{FOOKUS}.

Kitsa fookuse korral väljendab uut infot üks lause moodustaja, millega näiteks vastatakse lause kohta käivale eriküsimusele (näited 2a ja b – kitsas infofookus) või üldküsimusele (näited 3a ja b – kitsas kontrastiivne fookus).

- (2) a) (Mida lapsed mängivad? –) Lapsed mängivad [peitust]_{FOOKUS}.
 b) (Kes mängivad peitust? –) [Lapsed]_{FOOKUS} mängivad peitust.
 (3) a) (Kas lapsed mängivad kulli? –) Lapsed mängivad [PEITUST]_{FOOKUS}.
 b) (Kas noored mängivad peitust? –) [LAPSED]_{FOOKUS} mängivad peitust.

Fookus on neis lausetes kas hiline ehk jääb lause lõppu (näide 2a ja 3a) või varane ehk jääb lause algusse (näide 2b ja 3b). Lausealgulise kitsa fookusega kaasneb suurem põhitooniulatus kui lauselõpulise kitsa fookusega, samuti on põhitoonitipp hilisem. Lause lõpulise kitsa fookusega seostub kas langev toon (H^*+L) või kõrgele rõhutule silbile järgnev madal toon ($H+L^*$) ja teda eristab laiast fookusest see, et tegemist on emfaasi ehk tunderõhuga, mis tähendab prominentsemat hääldust, mille kõige stabiilsem akustiline korrelaat on kestuse pikenemine. Põhitooniliikumise poolest ei erine aga lauselõpuline kitsas ja lai fookus oluliselt. Kui kitsas fookus on mujal kui lause lõpus, siis seostub sellega vaid langev toon (H^*+L). Kitsas kontrastiivne ja infofookus ei eristu üksteisest prosoodiliselt ei kestuse ega põhitooniliikumise poolest.

KÕNE LIIGENDAMINE INTONATSIOONI ABIL

FO 50. Intonatsiooni funktsiooniks diskursuses on märkida ka lausungi või kõnevooru (→ SK 3, 4) lõpetatust või jätkumist. Jätkumisest annab märku kõrgemal püsiv põhitoon ning vaatamata langevale intonatsioonile jääb lõpetamata lausungi lõpus põhitoon palju kõrgemale kui lõpetatud lausungi lõpus (nt esimene osalause lauses *Elasid kord eit ja taat, kellele meeldis juttu vesta ühelt poolt ja teiselt poolt lause* *Elasid kord eit ja taat*).

Lausungi jätkumist võib märkida ka tõusev toon, mis esineb spontaanses kõnes kahel kujul. Ühe puhul järgneb madala tooniga rõhulisele silbile kõrge tooniga rõhutu silp, mis jääb kõrge tooniga platoona püsima lõpuni (L^*+H 0%). Teise puhul algab tooniaktsent samuti madala tooniga rõhulisel silbil, millele järgneb põhitoonitõus kuni rõhutu silbi lõpuni ($L^* H\%$). Tõusev toon seostub diskursusepartiklitega *jaa*, *mhmm*, *noo*, aga seda tuleb ette ka mujal nii kõnevooru sees kui ka lõpus. Ühtlase kõrge platooga lõppev tooniaktsent (L^*+H 0%) seostub eelkõige lausungi jätkumisega ja kõnevooru hoidmisega. Lausungi lõpus tõusev toon ($L^* H\%$) märgib aga kuulajalt tagasisidet ootava lausungi lõppu või tagasiside andmist diskursusepartiklitega.

Kirjandust intonatsiooni kohta: ASU, EVA LIINA 2004. The Phonetics and Phonology of Estonian Intonation. | ASU, EVA LIINA 2005. Towards a phonological model of Estonian intonation. | ASU, EVA LIINA jt 2016. F_0 declination in spontaneous Estonian: implications for pitch-related preplanning in speech production. | MIHKLA, MEELIS, HEETE SAHKAI 2017. Lauserõhu akustilised korrelaadid eesti keeles. | SAHKAI, HEETE jt 2015. Emfaas ja fookus eesti keeles. | SAHKAI, HEETE jt 2021. Prosodic characteristics of exclamatives and questions in Estonian. | SAHKAI, HEETE jt 2022. Prosodic characteristics of canonical and non-canonical questions in Estonian. | SALVESTE, NELE 2015. On the pragmatic and semantic functions of Estonian sentence prosody. | VENDE, KULLO 1975. Intonation of question and answer in Estonian: I. | VENDE, KULLO 1982. Intonation of question and answer in Estonian: II. Synthetic Stimuli.

II

SÕNAMUUTMINE

1. SISSEJUHATUS SÕNAMUUTMISSE: PÕHIMÕISTED	99
Sõna, vorm ja vormistik	99
Sõna, lekseem, sõnavorm, sõne	99
Vormistik	101
Vaegmuutelisus	101
Vormihomonüümia	106
Morfeemid	107
Morfeemiliigid	107
Sõnad leksikaalsuse-grammatilisuse kontiinumis	109
Afiksides tuletusliidete ja vormitunnuste kontiinumis	110
Tüve- ja tunnusevariandid	110
Leksikaalsete ja grammatiliste morfeemide variandid	110
Fonoloogiliselt, morfoloogiliselt ja leksikaalselt tingitud tunnusevariandid	111
Supletiivsus	113
Vormimoodustusviisid	114
Aglutinatsioon ja fleksioon	114
Morfotaktika	115
2. MORFOLOOGILISED SÕNAKLASSID	118
Morfoloogilised kategooriad	118
Kolm morfoloogilist sõnaklassi	119
Võrdlussõnad ja kohakäändesõnad	120
Sõnaklasside piirialad	121
Käänd- ja pöörd sõna piiriala	121
Pöörd sõna ja muutumatu sõna piiriala	123
Tegusõna ja kaassõna piiriala	123
Tegusõna ja määrsõna piiriala	123
Tegusõna ja rõhumäärsõna piiriala	124
Tegusõna ja hüüdsõna piiriala	124
Käändsõna ja muutumatu sõna piiriala	125
Nimisõna ja kaassõna piiriala	125
Nimisõna ja määrsõna piiriala	125
Nimisõna ja abimäärsõna piiriala	127

Nimisõna ja rõhumäärsõna piiriala	128
Nimisõna ja hüüdsõna piiriala	128
Omadussõna ja määrsõna piiriala	128
Omadussõna ja rõhumäärsõna piiriala	129
Nimi- ja omadussõna piiriala	129
3. TÜVEVAHELDUSED	131
Astmevaheldus	131
Astmevahelduse määratlus	131
Vältevaheldus	133
Laadivaheldus	133
Käändsõna astmevaheldusmallid	137
Pöördõna astmevaheldusmallid	138
Lõpuvaheldus	139
Lõpuvahelduse määratlus	139
Käändsõna tüvekujude lõpphäälikute erinevused	139
Pöördõna tüvekujude lõpphäälikute erinevused	142
4. KÄÄNDSÕNA VORMID	144
Käändsõna paradigma	144
Vormidevahelised seosed käändsõna paradigmas	146
Käändekategooria	148
Käänete funktsioonid	150
Nimetav kääne	150
Omastav kääne	151
Osastav kääne	152
Sisseütlev kääne	153
Seesütlev kääne	153
Seestütlev kääne	154
Alaleütlev kääne	155
Alalütlev kääne	156
Alaltütlev kääne	157
Saav kääne	157
Rajav kääne	158
Olev kääne	158
Ilmaütlev kääne	159
Kaasaütlev kääne	159
Käändetunnused	160
Arvukategooria	163
Võrdluskategooria	168

5. PÖÖRDSÕNA VORMID	171
Pöörd sõna paradigma	171
Vormidevahelised seosed pöörd sõna paradigmas	175
Tegumoe kategooria	177
Pöörd e kategooria	178
Kõne viis i kategooria	179
Aj a kategooria	180
Kõnel iig i kategooria	182
Infiniit vormid	183
6. MUUTTÜÜBID	186
Tüübistamispõhimõtted	186
Selgituseks muuttüüpide tabelite juurde	188
Käändtüübid	188
Koondpilt	188
Käändsõna rööptüübid	191
Käändsõna tüübinihete üldised suundumused	193
Tüübikirjeldused	195
<i>aasta</i> -tüüp	195
<i>raamat</i> -tüüp	196
<i>raamat</i> -tüübi erandliku vältega sõnad	198
<i>ase</i> -tüüp	199
<i>liige</i> -tüüp	199
<i>mõte</i> -tüüp	200
<i>hammas</i> -tüüp	202
<i>tütar</i> -tüüp	203
<i>katus</i> -tüüp	204
<i>soolane</i> -tüüp	205
<i>harjutus</i> -tüüp	206
<i>oluline</i> -tüüp	207
<i>suur</i> -tüüp	208
<i>uus</i> -tüüp	208
<i>käsi</i> -tüüp	209
<i>tubli</i> -tüüp	210
<i>pesa</i> -tüüp	210
<i>sõda</i> -tüüp	212
<i>seminar</i> -tüüp	213
<i>nimi</i> -tüüp	214
<i>jõgi</i> -tüüp	214
<i>sepp</i> -tüüp	215

<i>hein</i> -tüüp	217
<i>padi</i> -tüüp	218
<i>õnnelik</i> -tüüp	219
<i>puu</i> -tüüp	220
<i>ahne</i> -rööptüüp (<i>aasta</i> - ja <i>mõte</i> -tüüp)	222
<i>aula</i> -rööptüüp (<i>aasta</i> - ja <i>tubli</i> -tüüp)	222
<i>akvaarium</i> -rööptüüp (<i>raamat</i> - ja <i>seminar</i> -tüüp)	223
<i>mõis</i> -rööptüüp (<i>raamat</i> - ja <i>sepp</i> -tüüp)	224
<i>sepp</i> ja <i>raamat</i> -tüübi kokkupuuteala	225
<i>ümbrik</i> -rööptüüp (<i>raamat</i> - ja <i>õnnelik</i> -tüüp)	226
<i>armas</i> -rööptüüp (<i>raamat</i> - ja <i>liige</i> -tüüp)	227
<i>kallis</i> -rööptüüp (<i>liige</i> - ja <i>hammas</i> -tüüp)	227
<i>pale</i> -rööptüüp (<i>tubli</i> - ja <i>mõte</i> -tüüp)	228
<i>raskus</i> -rööptüüp (<i>katus</i> - ja <i>harjutus</i> -tüüp)	229
<i>lahtine</i> -rööptüüp (<i>soolane</i> - ja <i>oluline</i> -tüüp)	230
<i>logo</i> -rööptüüp (<i>tubli</i> - ja <i>pesa</i> -tüüp)	230
<i>idu</i> -rööptüüp (<i>pesa</i> - ja <i>sõda</i> -tüüp)	231
Erandliku vormimoodustusega asesõnad	231
Pöördtüübid	236
Koondpilt	236
Pööordsõna rööptüübid	238
Pööordsõna tüübinihete üldised suundumused	239
Tüübikeirjed	240
<i>elama</i> -tüüp	240
<i>õppima</i> -tüüp	241
<i>hüppama</i> -tüüp	243
<i>riidlema</i> -tüüp	244
<i>rabelema</i> -tüüp	245
<i>seisma</i> -tüüp	246
<i>naerma</i> -tüüp	247
<i>saatma</i> -tüüp	248
<i>tulema</i> -tüüp	249
<i>võima</i> -tüüp	251
<i>sööma</i> -tüüp	252
<i>sulgema</i> -rööptüüp (<i>elama</i> - ja <i>õppima</i> -tüüp)	253
<i>naljat(e)lema</i> -rööptüüp (<i>elama</i> - ja <i>tulema</i> -tüüp)	254
<i>kaits(e)ma</i> -rööptüüp (<i>elama</i> - ja <i>seisma</i> -tüüp)	255
<i>saastama</i> -rööptüüp (<i>elama</i> - ja <i>hüppama</i> -tüüp)	256

Sõnamuutmise kirjeldus hõlmab noomeneid ehk käändsõnu ja verbe ehk pöörd sõnu. Need on sõnad, millel on erinevaid vorme. Sõnamuutmise peatükis kirjeldatakse vormimoodustust, sarnaselt muutuvaid sõnu esindavad muuttüübid. Muuttüübid võimaldavad eesti keele muutuvate sõnade mitmekesist ja eriilmelist vormistikku ülevaاتlikult kirjeldada. Siinse muuttüüpidel põhineva sõnamuutmise ülevaate teoreetiliseks lähteks on WP-morfoloogiamudel (*Word and Paradigm* – sõna ja vormistik, vt nt Blevins 2016), kus sõna muutmisi viisi kohta annab teavet sõna muuttüüp ning sõnavormi tähenduse määrab vormi koht teiste vormide hulgas. Selle teoreetilise aluse poolest erineb käsitus eelmises teaduslikus grammatikas, EKG-s, kasutatud protsessilisest IP-mudeli kohasest lähenemisest (*Item and Process* – üksus ja protsess, vt nt Beard, Volpe 2005).

Kõige täpsemalt ja ülevaاتlikumalt on eesti sõnad senini muuttüüpidesse jaganud Ülle Viks, mistõttu on ka siin kasutusel tema „Väikese vormisõnastiku“ tüüdistik, üksnes *vaher*-tüüp on liidetud *raamat*-tüübiga ja *nutma*-tüüp *saatma*-tüübiga. Jaotades sõnad tüve- ja tunnusevariantide järgi, saadakse 25 käänd- ja 11 pöördtüüpi. Neid tüüpe on lühidalt iseloomustatud tabelites 1 ja 2, mis kajastavad vaid osa tüüpidevahelistest erinevustest. Põhjalikumalt kirjeldatakse neid muuttüübi peatükis (→ M 64–125). Vormide kirjeldamisel kasutatud sümbolid ja lühendid on avatud tähisteloendis (→ Lühendid, sümbolid, transkriptsioonimärgid).

Sõnamuutmise ülevaate koosneb kuuest osast. Esimeses osas tutvustatakse vormimoodustuse põhimõisteid, teises morfoloogilisi sõnaklasse ja kolmandas vormimoodustuses olulisi tüvevaheldusi. Neljas osa annab ülevaate käändsõna ja viies pöörd sõna vormistikust. Kuuendas, kõige mahukamas osas kirjeldatakse eesti käändsõnade 25 ja pöörd sõnade 11 muuttüüpi.

Muuttüüpide suurust on siinses käsitluses arvuliselt ilmestatud, nt täpsustades, et *jõgi*-tüüpi kuulub kaheksa sõna. Arvutuste aluseks on 2013. aasta õigekeelsussõnaraamat, kus on samuti kasutusel Ülle Viksi muuttüübid. Sõnaraamatu põhjal tehtud järeldusi ei saa küll ühemõtteliselt kogu keelele üle kanda, kuid sõnade hulga üldisi suhteid tüüpide võrdluses peaksid need arvud väljendama. Tüüpide erinev suurus sõnastikus kajastab sedagi, et osa tüüpe on produktiivsed ehk avatud ja neisse lisandub pidevalt uusi sõnu.

Väikese sõnade hulgaga tüübid on ebaproduktiivsed ehk suletud – neisse uusi sõnu ei lisandu.

Eesti **pöörd sõna** produktiivseim tüüp on astmevahelduseta *elama*, uutele sõnadele on avatud ka astmevahelduslikud *õppima*-, *hüppama*- ja *riidlema*-tüüp. Ebaproduktiivsed pöördtüübid on *saatma*, *rabelema*, *seisma*, *naerma*, *tulema*, *sööma* ja *võima*. (Vt tabel 1.)

Tabel 1. Pöördtüüpide lühiloend

PÖÖRDTÜÜP	SÕNU	TÜVEVAHELDUSED		TUNNUSED	
		ASTME- VAHELDUS	LÕPU- VAHELDUS	PTP _{tud}	INF _{da}
elama	4676	–	–	-tud	-da
võima	6	–	–	-dud	-da
sööma	9	–	–	-dud	-a
rabelema	40	–	-/+	-tud ~ -dud	-da
tulema	7	–	+	-dud	-a
õppima	1924	nõrgenev	-	-tud	-da
saatma	82	nõrgenev	+	-tud	-a
seisma	7	nõrgenev	+	-tud	-ta
naerma	9	nõrgenev	+	-dud	-da
hüppama	562	tugevnev	-	-tud	-ta
riidlema	191	tugevnev	+	-dud	-da

Eesti **käändsõna** produktiivseimad muuttüübid on astmevaheldusliku tüve- muutusega *sepp* ning astmevahelduseta *aasta* ja *raamat*. Veel lisandub uusi sõnu *puu*-, *tubli*-, *pesa*-, *seminar*-, *õnnelik*-, *harjutus*-, *oluline*-, *soolane*- ja *katus*-tüüpi. Ebaproduktiivsed käändtüübid on *mõte*, *hammas*, *liige*, *padi*, *sõda*, *tütar*, *suur*, *ase*, *uus*, *hein*, *nimi*, *käsi* ja *jõgi*. (Vt tabel 2.)

Tabel 2. Käändtüüpide lühiloend

TÜÜP	SÕNU	TÜVEVAHELDUSED		TUNNUSED		
		ASTME- VAHELDUS	LÕPU- VAHELDUS	SG PRT	PL GEN	PL PRT
aasta	1726	–	–	-t	-te	-i-d
tubli	978	–	–	-t	-de	-sid
pesa	554	–	–	–	-de	-sid ~ V
puu	349	–	–	-d	-de	-sid ~ -i-d
raamat	5484	–	+	-t	-te	-i-d

TÜÜP	SÕNU	TÜVEVAHELDUSED		TUNNUSED		
		ASTME- VAHELDUS	LÕPU- VAHELDUS	SG PRT	PL GEN	PL PRT
katus	1170	–	+	-t	-te	-i-d
soolane	763	–	+	-t	-te	-i-d
ase	29	–	+	-t	-te	-i-d
harjutus	2522	–	+	-t	-te	V
oluline	1926	–	+	-t	-te	V
seminar	476	–	+	–	-de	V
nimi	16	–	+	–	-de	-sid
sõda	49	+	–	–	-de	-sid ~ V
mõte	400	+	–	-t	-te	-i-d
suur	30	+	+	-t	-te	V
uus	26	+	+	-t	=te	V
käsi	9	+	+	-t	=te	V
jõgi	8	+	+	–	-de	-sid
sepp	7127	+	+	–	-de	-sid ~ V
õnnelik	987	+	+	–	-de ~ V	-sid ~ V
hein	18	+	+	–	-te ~ -de	-sid ~ V
padi	74	+	+	–	-de	-sid ~ V
liige	117	+	+	-t	-te	-i-d
hammas	146	+	+	-t	-te	-i-d
tütar	39	+	+	-t	-de	-i-d

Muuttüübikirjeldustes on rööpvormide kasutussageduse ja loomuliku varieerumise ulatuse kohta värskeima info saamiseks tehtud tähelepanekuid eesti keele ühendkorpuse (2021) põhjal. Vormikasutust on kommenteeritud nt *tütar*-tüübi sõnades levinud eritüveliste vormide *peenarde* ja *peenrate* võrdluses. Vormide kõrvutusest selgub, et *te*-tunnuseliste vokaaltüveliste mitmusevormide osakaal *de*-tunnuseliste konsonanttüveliste vormidega võrreldes on sõnas *peenar* 2,7%. Seda tüüpi rööpkasutuse juhtudele on tähelepanu pööratud, kui vormide varieerumises on näha süstemaatilisi kõrvalekaldeid kehtivast normingust.

Muuttüübikirjelduste pikkus oleneb tüüpi kuuluvate sõnade mitmekesisusest ja vormistiku keerukusest. Juhul kui käändtüüpi kuulub nii nimi-sõnu kui ka omadussõnu, on näidisvormistik esitatud mõlema sõnaliigi sõna kohta. Näidisvormistikke ja kommentaare on lisatud ka juhul, kui tüübis esineb üksteisest tuntavalt erineva vormimoodustusega erandlikke sõnu.

1. SISSEJUHATUS SÕNAMUUTMISSE: PÕHIMÕISTED

M 1. Sõnamuutmine ehk **muutemorfoloogia** on grammatilise info edastamine sõnavormidega. Sõnamuutmine vaatab sõna tema vormide kogumina ning jälgib sõnavormide seoseid nii ühe sõna piires kui ka võrdluses teiste sõnadega. Sõnamuutmise alla kuuluvad sõnade käänamine, pööramine ja võrdlusastmete moodustamine, astmevaheldus ja muud tüvevaheldused.

Keelesüsteemis on sõnamuutmine tihedalt seotud süntaksi, fonoloogia ja sõnamoodustusega. Eriti palju ühist on sõnamuutmisel ja sõnamoodustusel, sest mõlemal juhul kombineeritakse morfeeme. Seetõttu käsitletakse neid sageli ka ühe keelesüsteemi osana: **morfoloogia**, kusjuures sõnamuutmist nimetatakse muute- ja sõnatuletust tuletusmorfoloogiaks (→ SM 2). Vahe seisneb selles, et sõnamuutmise korral saadakse algsest sõnast sama sõna vormid (nt sõnast SÕBER vormid *sõbra*, *s'õpra*, *sõbra-le* ja *s'õpra-de-ga*), sõnatuletuse korral aga uued sõnad (nt sõnast SÕBER uued sõnad *sõbra-nna*, *sõbra-lik*, *sõbra-ke* ja *sõbru-sta-ma*). Morfoloogiat ja süntaksi ühendab **morfosüntaks** ehk vormide kasutamine lauses. Eesti morfosüntaksi uurimustes on käsitletud nt sihitise käändevormi valikuid, infinitiivitarindite kujunemist ja funktsioone või sama morfoloogilise vormi kasutamist eri tüüpi ja eri aegade tekstides. Morfoloogia ja fonoloogia piirimaile jääb **morfofonoloogia** ehk morfeemide häälikulise kuju varieerumine. Eesti morfofonoloogia uurijaid on huvitanud iseäranis astmevaheldus, aga ka teised tüvevariantide vaheldumise viisid.

SÕNA, VORM JA VORMISTIK

Sõna, lekseem, sõnavorm, sõne

M 2. Sõna on keele põhiüksus. Terminit *sõna* saab kasutada mõnevõrra erinevas tähenduses olenevalt sellest, kas selle all peetakse silmas grammatilist, fonoloogilist, ortograafilist või semantilist üksust. Üldkeeles mõistetakse sõnana eelkõige lekseemi ehk sõna kui tähendusüksust. **Lekseem** on sõnavaraüksus: abstraktsioon, mis hõlmab kõiki selle sõna vorme. Lekseem on ühtlasi sõnastiku põhiüksus ning seda võib nimetada ka sõnaraamatusõnaks.

Tekstis esineb sõna alati mingi konkreetse sõnavormina. Muutumatud sõnad esinevad alati samal kujul, nt määrsõna *eile*, hüüdsõna *ohoo*, sidesõna *sest* ja kaassõna *tõttu*, muutuvad sõnad aga mingis muutevormis. Muutuvate sõnade esinemiskujusid nimetatakse **sõnavormideks** ehk **muutevormideks** ehk lihtsalt **vormideks**. Sõna tähistamiseks kasutatakse üht sõnavormi, nn **sõnaraamatuvormi**, milleks on käändsõnadel eesti traditsioonis kujunenud ainsuse nimetav ja pöörsõnadel *ma*-tegevusnimi, nt *jõgi* ja *suplema*.

Sõna konkreetset esinemisjuhtu tekstis nimetatakse **tekstisõnaks** ehk **sõneks**. Sõnavorm ei ole alati sama mis tekstisõna, sest sõnavorm võib olla mitmesõnaline. Sõnade arvu järgi eristatakse ühesõnalisi ehk sünteetilisi ehk **lihtvorme** ning mitmesõnalisi ehk analüütilisi ehk **liitvorme**. Pöörsõnal on palju liitvorme, mis väljendavad eitust ja/või minevikku ning milles põhivõrbi lisanduvad *olema*, *ei* või *ära*, nt täismineviku jaatav vorm *ole-n ava-nud*, lihtmineviku eitav vorm *ei ava-nud* ning käskiva kõneviisi eitav vorm *är-ge ava-ge*. Käändsõnal on vaid üks liitvorm: sõna *kõige* abil moodustatav liitliviõrre, nt *kõige r'aske-m*.

Eesti keeles on küllaltki levinud ka **rööpvormid** ehk **paralleelvormid** ehk morfoloogilised sünonüümid ehk sama sõna vormistikus esinevad ühesuguse grammatilise tähendusega vormid.

Pöörsõna paradigmas esinevad rööpvormid on kahesugused eitusvormid (nt *ei ole ela-nud* ja *pole ela-nud*), tingiva ja kaudse kõneviisi liht- ja liitvormiline minevik (*ela-nu-ks* ja *ole-ks ela-nud* ning *ela-nu-vat* ja *ole-vat ela-nud*) ning tingiva kõneviisi pöördetunnusega ja ilma selleta moodustatavad vormid (nt (ma) *ela-ksi-n* ja (ma) *ela-ks*).

Vähestest tegusõnadest on võimalik moodustada erineva tüvevaheldusega rööpvormid, nt vokaaltüveline *rabele-takse* ja konsonanttüveline *rabel-dakse*, astmevahelduseta *s'ulge-n* ja laadivahelduslik *sule-n* ning vältevahelduslik *mõtel-da* ja laadivahelduslik *m'õel-da*.

Käändsõna paradigma levinuimad rööpvormid on paljudes muuttüüpides esinevad vokaal- ja *de*-mitmus (nt *'aasta-i-s* ja *'aasta-te-s*), liht- ja liitliviõrre (nt *olulisi-m* ja *kõige olulise-m*), lühike ja pikk sisseütlev (nt *p'atja* ja *padja-sse*) ning vokaal- ja *sid*-lõpuline mitmuse osastav (nt *pesi* ja *pesa-sid*).

Lisaks neile on üksikutes muuttüüpides paralleelvormideks mitmuse osastava vormistamise muud variandid (nt vokaallõpuline *r'askusi* ja *id*-lõpuline *r'askuse-i-d* või *id*-lõpuline *p'u-i-d* ja *sid*-lõpuline *p'uu-sid*), *de*- ja *te*-tunnuseline mitmuse omastav (nt *h'eina-de* ja *hein-te*), vokaal- ja *de*-mitmuslik mitmuse omastav (nt *õnnelike* ja *õnnel'ikku-de*), *t*-tunnuseline ja tunnusetu ainsuse osastav (nt *akv'aariumi-t* ja *akv'aariumi*) ning

tüevahelduslikud ja tüevahelduseta vormid (nt *k`alli-te ~ kallis-te* või *p`alge-i-d* ja *pale-sid*).

Vormistik

M 3. Sõna kõigi vormide kogum on **paradigma** ehk **vormistik**. Eesti keeles koosneb tüüpilise käändsõna paradigma 28 sõnavormist. Pöörd sõnavormide arvu võib tõlgendada mitut moodi, ühe arvestusviisi järgi on pöörd sõna paradigma suurus 82 finiiitset ja 8 infiniitset vormi.

Vormistikku, mis sisaldab kõiki vorme, mida on sõnatüvest võimalik moodustada, nimetatakse **täisparadigmaks**. Kitsamalt on võimalik rääkida ka nt tingiva kõneviisi või umbisikulise tegumoe vormistikust.

Mõningate sõnade puhul on arutletud, kas pidada neid üheks või mitmeks lekseemiks, nt kas sõnakujusid *alla*, *all* ja *alt* pidada sama sõna koha-käänevormideks või kolmeks erinevaks kaas- või määrsõnaks (→ M 20). Kuna selles sarjas puuduvad muud käänevormid, sh nimetava vorm, nimetatakse selliseid sõnasarju **kohakäändesõnadeks**.

Rööpparadigma ehk **paralleelvormistik** on vormistik, milles on liitunud kahe muuttüübi vormid. Nt sõna *pidu* võib käänta nii astmevahelduslikult *sõda*-tüübi järgi (*pidu : p`eo*) kui ka astmevahelduseta *pesa*-tüübi järgi (*pidu : pidu*).

Harva esineb ka segaparadigmasid. **Segaparadigma** on vormistik, mille osa vorme on omased ühele muuttüübile, osa teisele. Nt on sõna *kaitsema* paradigmas umbisikulise tegumoe vormid moodustatud *seisma*-tüübi järgi, nt *k`aitstakse*, *k`aitsti*, *k`aitstud* (nagu *k`aitsta*). Sõna *kaitsma* vormistikus on lihtmineviku jaatavad vormid, nt *k`aitsesin*, *k`aitsesime*, moodustatud *elama*-tüübi järgi.

Vaegmuutelisus

M 4. Vormistikku, millest puudub osa tavapäraseid vorme, nimetatakse **vaegmuuteliseks vormistikuks** ehk **defektiivseks paradigmaks**. Vastavalt sellele, kas vaegmuutelisust tingib sõna tähendus või mitte, eristatakse morfoloogiliselt ja semantiliselt vaegmuutelisi sõnu.

Üksnes **vormiliselt** ehk **morfoloogiliselt vaegmuutelised** on sõnad, millel puudub mõni ootuspärane vorm, ilma et seda põhjustaks sõna tähendus. Nt on võimalik vaegmuutelise tegusõna paradigmana käsitleda üksikutest verbivormidest koosnevaid sarju, millest puudub algvorm. Need on *pole : polnud : poleks : polevat* ja *ära : ärgem : ärge : ärgu ; s`äh : s`ähke : s`ähku*. Enamasti on osa vormide puudumise põhjuseks siiski tähenduslik piirang.

Tähenduse tõttu ehk **semantiliselt vaegmuutelised** on sõnad, mille leksikaalne tähendus ei võimalda neist kõiki grammatilisi vorme moodustada.

Vaegmuutelised pöörd sõnad. Eesti keeles on palju selliseid verbe, mida kasutatakse tüüpjuhul ainult kolmandas isikus (a), kuna need väljendavad tegevust, mis toimub kõneleja tahtest sõltumatult ning millel puudub inimestegija. Seega võidakse küll öelda kolmandas isikus (vesi) *niriseb*, (haigus-tunnused) *ilmnesid*, (haavad) *kipitavad*, (päev) *koitis*, (remont) *laabus* või (laulud) *kõlalu*, aga üldjuhul ei kasutata muid isikuvorme. Stiilivõttena (kujundlikus tähenduses) on neist tegusõnadest siiski võimalik ka muid isikuvorme kasutada (b).

- (a) Pardel pingsalt *pläriseb*, raadio kaasa säriseb. (I) *Sajab, sajab, sajab...* Internetis *avaneb* Pandora laegas. Miks sääsehammustuse koht *sügeleb* ja kuidas sügelusest vabaneda? (A)
- (b) Ära *plärise*, kui midagi ei tea. Kardan, et *sajan* sinna minnes läbimärjaks. Sellest õhtust alates me *avanesime* üksteisele. Kui neid ei kasuta, siis *sügelete* mitu päeva ning kurk on katki kraabitud. (N)

Veel on semantiliselt vaegmuutelised sellised abstraktsed protsessiverbid, millel puudub inimestegija, nt *meenuma* ja *huvitama*. Inimestegija puudumise tõttu ei saa neist kasutada umbisikulise tegumoe vorme, nt lihtmineviku vorme *meenuti* ja *huvitati*. On küll võimalik moodustada isikuvorme, nt lihtmineviku mitmuse esimese isiku vorm *meenusime* ja mitmuse teise isiku vorm *huvitate*, kuid näitelauses (c, d) nende vormidega ühilduvad alused *meie*, *tema* *endised töökaaslased* ja *teie* pole tegijad, vaid tegevusobjektid.

- (c) Viimasel hetkel *meenusime* talle meie, tema endised töökaaslased. (N)
- (d) Teie *huvitate* mind kui võimalikud kliendid. (N)

Nimisõnadest on tähenduse tõttu vaegmuutelised ainsus- ja mitmussõnad. **Ainsussõnad** ehk **singulare tantum -sõnad** esinevad tavaliselt ainsuse vormides, **mitmussõnad** ehk **plurale tantum -sõnad** mitmuse vormides.

Mitmussõnad tähistavad mitmest sarnasest osast moodustuvat hulka. Nendega nimetatakse kahest või enamast sarnasest osast koosnevaid objekte (*käärid, päitsed, püksid, niuded, vuntsid*), rahvakogunemisi ja pühasid (*pulmad, peied, talgud, jõulud, vastlad*), haigusi ja valusid (*leetrid, rõuged, sügelised, tuhud*), aineid ja jäätmeid (*kliid, tangud, heitmed, rapped, uhtmed*) ning inimeste ja olendite rühmi (*kolmikud, omaksed, õeksed, härrased*). Osal mitmussõnadest puuduvad kõik ainsuse vormid (nt *veimed, andmed, sõelmed*) (e), ülejäänutest saab siiski kasutada osa ainsuse vorme (f).

- (e) *Rõuged* on üks surmavamaid haigusi, mis tapab neljandiku patsientidest ja tekitab tervenemise näole sügavaid arme või muudab nad pimedaks. Maailmalõpus on *peied*. Tehkem panuseid, *häärased*! (A)
- (f) Sind oodatakse *jõuluks* koju. Võta *käär* ja võid oma elukindlustuspoliisi mitmeks tükiks lõigata. (N) On ka sünnitusi, kus üleminekufaas kestab vaid paari *tuhu* jagu. (A)

Ainsussõnad märgivad enamasti abstraktmõisteid (*ausus, julgus, edu, nälg, helendavus, keemia, luule*), aga ka aineid (*manna, piim, savi, tolm, sülg*), kogumõisteid (*mööbel, aristokraatia, intelligents, inimkond*), haigusi (*katk, suhkurtõbi, skisofreenia*) ja ainumõisteid (*lääs, igavik, olevik*). Ehkki selliseid sõnu kasutatakse tavaliselt ainsuses (g), võib osa neist siiski esineda ka mitmuses (h).

- (g) *Inimkond* pakseneb. Lugu hüpleb *mineviku* ja *oleviku* vahel. Täna kinnitas Europarlament, et EL-is võib müüa mis tahes rasvasisaldusega *piima*, kui see on pakendile korrektselt märgitud. Meie aja *katk* on juba teel. (A)
- (h) Nad reisivad teistesse galaktikatesse ning on mitmetelt planeetidelt leidnud mitte ainult elu, vaid *inimkondi*, samasuguseid nagu Maal, kuid erinevatel ajaloolise arengu astmetel. (A) Siin raamatus oli pikki vigaseid lauseid ja mõnikord ka *olevikud-minevikud* ühes lauses päris segamini. Katsetasime Eesti kauplustes levinumaid *piimasid*. *Katkudest* oleme ju ometi enam-vähem lahti saanud. (G)

Lisaks taolistele üsna selgetele mitmus- ja ainsussõnadele leidub ka keerukamaid juhtumeid, nimelt polüseemseid sõnu, mille mõni tähendusvariant võib esineda nii ainsuses kui ka mitmuses, mõni teine aga mitte. Võimalikud on erisugused kombinatsioonid. Sõna *rahutus* esineb abstraktses tähenduses 'mitte rahu andev ärevus' üksnes ainsuses, tähenduses 'vastuhakk' aga ainult mitmuses. Sõna *õlu* esineb tähenduses 'vähese alkoholisisaldusega jook' üksnes ainsuses, tähenduses 'vähese alkoholisisaldusega joogi sort' seevastu nii ainsuses kui ka mitmuses. Sõna *mälestus* esineb tähenduses 'memuaarid' ainult mitmuses, tähenduses 'meenutuspilt' aga mõlemas arvus. Sõna *raud* esineb tähenduses 'keemiline element' ainult ainsuses, tähenduses 'püünis' või 'ahelad' vaid mitmuses ja tähenduses 'hobuseraud' mõlemas arvus.

Vaegmuutelisi omadussõnu on kaht sorti: vaegomadussõnad ja vaegvõrdelised omadussõnad. **Vaegomadussõnadel** ehk muutumatutel omadussõnadel puuduvad igasugused vormid, nt *aravõitu* (mehike), *inglise* (keel), *kuldaväärt* (nõuanne). Sellised sõnad esinevad küll lauses täiendina, kuid ei ühildu oma põhisõnaga nagu tüüpilised omadussõnad.

Eesti kirjandus hingab ka *inglise* keeles. Ehituskunsti värske number on keskendatud *külmavõitu* kliimale. Küsimusele, mis on selliste *poisiohtu* suusalendurite edu saladus, vastab Puikkonen kiiresti ja kõhklemata: „Nad ei oska ju karta!“ Meie miljonilise rahva peades liigub ringi palju *väärt* mõtteid, mis tuleb sobival kujul ja hambad ristas Euroopasse eksportida. Nt tühja kõhuga on kommipaber lakkumiseks, aga *täis* kõhuga saab sellest kas tore krabisev objekt või muu mänguasi. (A)

Vaegomadussõnade rühmad eesti keeles:

- 1) omastavalised sõnakujud, millel selles tähenduses muud käändevormid puuduvad, nt *romaani* (keeled), *luteri* (kirik), *katoliku* (usk), *kulla* (sõber), *ligida* (maa pealt);
- 2) liitsõnalised sõnakujud, mille lõpposis on osastavaline *-karva*, *-laadi*, *-võitu*, *-ohtu*, *-verd*, *-värki* ja millel liitsõnalisena selles tähenduses muud käändevormid puuduvad, nt *plikaohtu* (tüdruk), *isevärki* (mõte), *kehvavõitu* (kõhutäis), *täisverd* (töönimene);
- 3) sõnakujud, mis ei seostu ühegi muu sõna omastava ega osastavaga, nt *eri* (asjad), *ise* (asjaajamine), *väärt* (mõtted), *auväärt* (iga).

Vaegvõrdelised omadussõnad muutuvad küll käändes ja arvus, aga mitte võrdlusastmes. Tüüpilisest omadussõnast saab moodustada võrdevorme, nt *tark* (mees) : *targem* (mees) : *kõige targem* ~ *targim* (mees). Vaegvõrdelistest sõnadest aga ei moodustata üldiselt võrdevorme, kuna nendega väljendatavat omadust ei ole erineval määral, nagu see on tavalisel omadussõnal. Nt tavaliselt ei öelda, et üks objekt on *kolmnurkne*, aga teine veel *kolmnurksem* (i), kuigi mõnikord tuleb seda siiski ette (j).

- (i) Iidne *kolmnurkne* monoliit võis olla astronoomiline abivahend. (A)
- (j) Vana mikker oli vanem neljakandilise disainiga aga uuem on *kolmnurksema* kujuga. (N)

Vaegvõrdeliste sõnade rühmad on järgmised (→ SÜ 283):

- 1) omadus on esindatud absoluutsel määral (kas esineb või puudub täiesti), nt *rase* (naine), *isane* (jänes), *surelik* (ihu), *eestikeelne* (võrguentsüklopeedia), *alumine* (korrus), *viimane* (mänguminut);
- 2) omaduse ülimat määra väljendab juba algvõrdevorm, mille esikomponendiks on intensiivistav prefiksoid, nt *imearmas* (laps), *üliasjalik* (raamat), *lābimārg* (vaip), *tibatilluke* (unistus), *õudkallis* (tehnika), *hirmnaljakas* (film), *hiigelsuur* (maja), *maruvahva* (lumelaud), *uhuuus* (kiiver);
- 3) *pool-* ja *mitte-*algulised omadussõnad, nt *poolkuiv* (vein), *mitteametlik* (kiri);

- 4) aega märkivad omadussõnad, nt *eestiaegne* (serviis), *esmakordne* (külastus), *praegune* (maksupoliitika), *tänane* (menüü);
- 5) täpset mõõtu, määra märkivad omadussõnad, nt *meetrilaiune* (muru-riba), *kaheksanurkne* (spordihall), *kümnekilone* (haug), *kaheaastane* (taim);
- 6) võrdlust sisaldavad omadussõnad, nt *põlvekõrgune* (koer), *piltilus* (merevaade), *kottpime* (öö), *sametpehme* (juustusupp), *peegelsile* (meri), *kivikõva* (kaitseliin), *surmtõsine* (suhtumine), *majakõrgune* (lõke);
- 7) konkreetset (valmistamis)materjali märkivad omadussõnad, nt *vaskne* (ahi), *kuldne* (karikas);
- 8) kui omadussõnale liitunud *tu*-järelliide märgib konkreetse tunnuse puudumist, nt *jalutu* (sisalik). Abstraktse omaduse puudumist väljendada *-tu* puhul saab sõna kompareerida, nt *abitu* (kutsikas) : *abitum* (kutsikas) : *abituum* (kutsikas).

Vaegvõrdelistest sõnadest ei moodustata võrdevorme tüüpjuhul (k), küll aga loomingulises kujundlikus keelekasutuses (l).

- (k) Alver oli aga *eestiaegne* inimene, ta jäi elu lõpuni *eestiaegseks*. Viimase kahekümne aasta jooksul on Eesti vetest leitud ja kahjutuks tehtud üle 1200 lõhkekeha. Ja kuigi Kivisildnik avaldab ka iga kuu uue raamatu, siis *sureliku* kirjaniku keskmine on üks teos aastas. (A)
- (l) Viljandi on saanud juurde uusi värve, hooneid ja inimesi, aga enam ammu pole ta *kõige eestiaegsem* Eesti linn. (A) Kaableid mööda serverite ja terminaalide vahet tormavad baidid on veelgi *surelikumad* kui ajalehepaber. Õde ütles mulle hiljuti söögilauas mu mehe mossitamise peale, et mehed on alati *rasedamad* kui naised. (G)

Asesõnad. Paljudel asesõnadel puudub osa käändsõnadele tavalistest vormidest (→ M 107). Nt sõnadel *teineteise* ja *üksteise* puuduvad ainsuse nimetav ja mitmuse vormid; sõnadel *iga*, *igaiüks*, *keegi*, *miski*, *ükski* ja *kumbki* mitmuse vormid; sõnal *iseenese* ainsuse ja mitmuse nimetav; sõnal *kõik* mitmuse nimetav; sõnadel *meie* ~ *me* ja *teie* ~ *te* osa mitmuse vorme; sõnal *kogu* kõik vormid peale ühe (*kogu*). Ainult ainsuse nimetava vorm on vajaka asesõna *mõlemad* paradigmast.

Vormihomonüümia

M 5. Eesti keeles on äärmiselt levinud **vormihomonüümia** ehk samakujuliste vormide esinemine kas ühe või mitme lekseemi paradigmas. Levinuim on **paradigmasisene homonüümia** ehk kokkulangevus sama lekseemi eri vormide vahel, nt langevad kõigil verbidel kokku kindla kõneviisi lihtmineviku ainsuse teine ja mitmuse kolmas pööre: (sina) *elasid* ja (nemad) *elasid*. Järgneb **vormidevaheline homonüümia** ehk kokkulangevus eri lekseemide eri vormide vahel, nt on sama kujuga verbi *soovima* tingiva kõneviisi ja substantiivi *soov* saava käände vorm, mis on mõlemal lekseemil *sooviks*. Üsna palju leidub ka **vormisisest homonüümiat** ehk kokkulangevust eri lekseemide sama vormi vahel, nt langeb sõnadel *lihane* ja *lihas* kokku ainsuse omastav, mis on mõlemal lekseemil *lihase*.

Paradigmasisene homonüümia avaldub kõige ulatuslikumalt ja järjekindlamalt tegusõna vormistikus. Seal on neli absoluutse produktiivsusega homonüümpaari: kõigil verbidel on ühesugused 1) kindla kõneviisi lihtmineviku ainsuse teine ja mitmuse kolmas pööre, nt (sina) *v`õitsid* ja (nemad) *v`õitsid*; 2) tingiva kõneviisi oleviku ainsuse teine ja mitmuse kolmas pööre, nt (sina) *võidaksid* ja (nemad) *võidaksid*; 3) tingiva kõneviisi mineviku ainsuse teine ja mitmuse kolmas pööre, nt (sina) *v`õitnuksid* ja (nemad) *v`õitnuksid*; 4) käsikiva kõneviisi oleviku ainsuse teine pööre ja oleviku eitusvormi tüvi, nt (*ära*) *võida* ja (*ei*) *võida*. Üsna paljudel verbidel langeb kokku ka *da*-tegevusnimi ja umbisikulise tegumoe oleviku eitusvorm, nt *võidelda* ja (*ei*) *võidelda*.

Käändsõnadel puuduvad absoluutse produktiivsusega homonüümisarjad: ükski neist ei esine kõigis sõnatüüpides. Kõige sagedamini langevad kokku ainsuse osastava ja lühikese sisseütleva vorm, nt (seda) *m`etsa* ja (sellesse) *m`etsa*. Küllaltki levinud on ka ainsuse nimetava ja omastava homonüümia (nt (see) *osuti* ja (selle) *osuti*) või nimetava ja seesütleva vormi samakujulisus (nt (see) *purjekas* ja (selles) *purjekas*). Osal sõnadest langeb kokku kolm vormi: kas ainsuse nimetav, omastav ja osastav (nt (see) *pesa*, (selle) *pesa* ja (seda) *pesa*) või ainsuse omastav, osastav ja lühike sisseütlev (nt (selle) *m`uuseumi*, (seda) *m`uuseumi* ja (sellesse) *m`uuseumi*). Samakujulised võivad olla ka ainsuse osastav ja mitmuse nimetav (nt (seda) *`ööd* ja (need) *`ööd*) või ainsuse nimetav ja osastav (nt (see) *tuba* ja (seda) *tuba*). Vaid üksikuil sõnadel ühtivad ainsuse ja mitmuse nimetav (nt (see) *j`õud* ja (need) *j`õud*), ainsuse nimetav ja mitmuse osastav (nt (see) *süsi* ja (neid) *süsi*) või ainsuse omastav ja osastav (nt (selle) *suve* ja (seda) *suve*). (→ EKSM(V) § 6)

MORFEEMID

Morfeemiliigid

M 6. Morfeem on väikseim tähendusega keeleüksus. Morfeemil võib olla leksikaalne, grammatiline või leksikogrammatiline tähendus.

Leksikaalne tähendus on sõna keskne tähendus, see on sama sõna kõigile muutevormidele ühine tähendus, mida kannab sõnatüvi. **Grammatiline tähendus** on ühesugustele muutevormidele ühine grammatilise kategooriaga seotud tähendus, mida kannavad harilikult tunnused, mis suhestavad leksikaalseid tähendusi. Nt lausetes *Ema 'õmble-s k'auni vesti* ja *Ema-le õmmel-d-i k'aune-i-d v'este* esinevad küll samad lekseemid EMA, ÕMBLEMA, KAUNIS ja VEST, kuid kuna neid seovad lauses erinevad muutevormid, erineb ka lausete tähendus. Üldiselt on leksikaalsed tähendused grammatilistest spetsiifilisemad, märkides isikuid (*ema*), nähtusi (*ilu*), omadusi (*hea*), tegevusi (*ela-*) jne. Grammatilised tähendused on üldisemad ning kontekstisidusamad, märkides suhteid või funktsioone, nt seesütleva käände tunnus *-s* võib väljendada olenevalt sõna leksikaalsest tähendusest asukohta (*käisime loomaaia-s*), toimumisaega (*tütar s'ündis nov'embri-s*), seisundit (*õpilased on stressi-s*) vms.

Morfeeme on mitut tüüpi: juurtüved, tuletusliited, (vormi)tunnused ja kliitikud. Neist juurtüved on **leksikaalsed morfeemid**, mis kannavad tavaliselt leksikaalset tähendust (*l'uu*). Tuletusliited on **leksikogrammatilised morfeemid**, sest juurtüvele liitudes kujundavad nad koos sõnatüve leksikaalse tähenduse (*l'uu-st'ik*). Tunnused ja kliitikud on **grammatilised morfeemid**, mis kannavad grammatilist tähendust (*l'uu-stiku-le-gi*). Kirjeldatud seosed morfeemiliigi ja tähenduse vahel ei kehti siiski kõikjal (→ M 7).

Sõnatüvi ehk tüvi on sõnaosa, mis jääb järele, kui sõnast eraldatakse vormitunnused ja kliitikud. Sõnatüvi võib koosneda ühest või mitmest morfeemist. Kõige lihtsamat tüüpi tüvi on **juur**, mis koosneb ühestainsast leksikaalsest morfeemist, nt *m'ees*. **Liittüvi** sisaldab mitut juurt, nt *kala+m'ees*. **Tuletatud tüvi** sisaldab lisaks juurele või juurtele üht või mitut tuletusliidet, nt *mehe-l'ik*, *m'ees-k'ond*, *m'ees-k'ond-l'ik*. **Tuletusliide** on leksikogrammatiline morfeem, mille abil moodustatakse olemasolevatest tüvedest uusi lekseeme. Tuletusliide määrab tuletise sõnaliigi. Eesti keeles on noomeni- (adjektiivi- ja substantiivi-), verbi- ja adverbiliiteid, nt *r'öövel-l'ik*, *s'üüd-lane*, *sala-tse-ma*, *j'ultunu-lt*. Noomeniliidetest annavad enim sõnaraamatulekseeme *ne-*, *ik-* ja *us-lõpulised* liited, nt on *ne-lõpulise* liitega moodustatud tuletised *pilvi-ne*, *üüri-line* ja *tassi-kene*; *ik-lõpulise* liitega

kuus-ik, *eesti-l'ik* ja *r'ist-m'ik* ning *us-lõpulise* liitega *h'aig-us*, *'eksi-mus* ja *kala-ndus* (→ SM 121). Verbiliidetest moodustatakse enim sõnu *ta*-liite ja selle variantidega, mida kasutatakse nt tuletistes *roosa-ta-ma*, *mõte-sta-ma* ja *soome-nda-ma* (→ SM 56), adverbiliidetest on levinuim *-lt*, mida sisaldavad nt tuletised *r'õõmsa-lt* ja *külalis-l'ahke-lt* (→ SM 210).

Vormitunnus ehk **tunnus** on grammatiline morfeem, mille abil moodustatakse sõnavorme. Vormitunnuste hulka kuuluvad käände- (nt *kassi-le*), arvu- (*kassi-d*), võrde- (*l'eidliku-m*), aja- (*maga-si-d*), tegumoe- (*maga-t-i*), kõneviisi- (*maga-ksi-d*) ja pöördetunnused (nt *maga-me*).

Kliitik on grammatiline morfeem, mis liitub sõnavormile või tervikfraasile ning võib erinevalt vormitunnusest liituda eri sõnaliikide sõnadele (→ EKSM(V) § 11). Eesti keele sagedasim ja vormimoodustuses olulisim kliitik on rõhutav *-gi* ~ *-ki*, nt *tr'eener-gi*, *l'eidis-ki*, *r'õõmsalt-ki*, (*maja*) *'ees-ki*. Harva ja vaid kivinenud sõnavormides esinevad veel näiteks rõhutav *-nd* (*ärge-nd t'ehke*, *ära-nd j'ända*, *seda-nd k'üll*), rõhutav *-p* (*s'ee-p s'ee'on*), küsiv-rõhutav *-s* (*'on-s s'ee'õige*, *kuhu-s mujale*).

Formatiiv on sõnavormi kõiki vormitunnuseid sisaldav osa. Formatiiv võib koosneda niihästi ühest kui ka mitmest vormitunnusest, nt ainsuse kaasaütleva formatiiv on *-ga* (*lille-ga*), mitmuse kaasaütleva formatiiv aga *-dega* ~ *-tega* (*l'ille-dega*, *saabas-tega*), mis koosneb mitmuse tunnusest *-de* ~ *-te* ja kaasaütleva tunnusest *-ga*.

Esinemispiirangute alusel jaotatakse morfeemid vabadeks ja seotud morfeemideks. **Vabad morfeemid** saavad esineda iseseisvalt, ilma et neile peaks liituma muid morfeeme (*ilus*, *'ilm*, *j'a*, *kõnni*). **Seotud morfeemid** ei saa tekstis esineda omaette sõnana, vaid üksnes vaba morfeemiga koos. Seotud morfeemid on kõik **afiks**id (tuletusliited ja tunnused) ning osa juurmorfeeme (nt *l'iht-*, *viker-*).

Afikslike liikidest domineerivad eesti keeles ülekaalukalt **sufiks**id ehk sõnatüve järel paiknevad afiks

id (nt tuletusliide sõnas *m'äe-st'ik*, vormitunnus sõnavormis *m'äe-le* ja kliitik sõnavormis *mägi-gi*). Tuletusliidete seas esineb ka **prefiks**eid, mis on kõik laenulist päritolu, nt *anti-*, *de-*, *non-* (*anti-bakteri'aalne*, *de-aktiv'eerima*, *non-konform'ism*). Veel leidub prefiksilaadseid tüvesid ehk prefiksoide ehk pooleesliiteid, mida kasutatakse nii liitsõnade kui ka tuletiste esikomponendina, nt *ala-*, *üli-*, *kaas-*, *sise-* (*ala+talitus*, *üli+k'ool*, *k'aas+mõju*, *sise+häälik*; *ala-nda-ma*, *üli-sta-ma*, *k'aas-ne-ma*, *sise-mine*). Nii tüve kui ka afiksi omadusi on ka morfeemidel *eba* ja *m'itte*, mis sarnanevad rohkem tüvedega, kuna *m'itte* on kasutusel ka omaette sõnana ning *eba-st* saab tuletada uusi lekseeme (nt *eba-rd*, *eba-le-ma*) (→ SM 20).

Sõnad leksikaalsuse-grammatilisuse kontinuumis

M 7. Sõnatüvi kannab enamasti leksikaalset tähendust, kuid leidub ka ebamäärase leksikaaltähendusega või grammatilise tähendusega tüvesid. Leksikaalseid tähendusi kannavad iseseisvad täistähenduslikud sõnad: tegu-, nimi-, omadus-, arv- ja määrsõnad (→ SÜ 5). Märksa ähmasema leksikaaltähendusega on asendavad sõnad (asesõnad ja asemäärsõnad). Abisõnad (abiverbid, abimäärsõnad, kaassõnad, sidesõnad) on grammatilise tähendusega ning kuuluvad lauses täistähenduslike sõnade juurde või seovad neid omavahel.

Leksikaalse ja grammatilise tähenduse vahel pole teravat piiri. Pigem moodustavad keele sõnad kontinuumi, mille ühes otsas on selgelt leksikaalse ja teises otsas selgelt grammatilise tähendusega üksused, mille vahele jääb lai üleminekuala. Üheks põhjuseks, miks leksikaalse ja grammatilise tähendusega keelendite vahele ei saa tõmmata ühemõttelist piiri, on **grammatiseerumine** – protsess, mille käigus tekib grammatikaüksusi leksikaalse(ma)st ainesest. Grammatiseeruv keelend saab abstraktsema tähenduse, üldistub uutesse kasutuskontekstidesse, kinnistub keeles ning võib vormiliselt ja häälikuliselt redutseeruda. Nt on paljudest nimi- ja tegusõnavormidest kujunenud kaas- ja määrsõnad (*väitel*, *peast*; *vaatamata*, *hoolimata*, *võrreldes*) ning täistähenduslikest verbidest poolabiverbid (nt *laskma*, *võtma*, *tahtma*, *panema*, *andma*). Vorminihe on toimunud nt imperatiivivormidest *oota* ja *vaata* vestluspargiks muutuvate sõnadega *oot* ja *vaat*. Järk-järgult grammatiseeruva keelendi endine ja uuem kasutus eksisteerivad pikka aega kõrvuti.

Vrd iseseisva leksikaaltähendusega sõna ja grammatilisema tähendusega abisõna:

Sel **väitel** ei ole alust.

Õpetaja **väitel** ei tea seda suur hulk lastest.

Lapse **peast** leiti puuk.

Õppisin juba lapsest **peast** uisutama.

Märklauale **vaatamata** ei õnnestu kümnesse tabada.

Aktiivsele trennile **vaatamata** on kaal seisma jäänud.

Koertest **hoolimata** oleks varjupaigas raske töötada.

Koertest **hoolimata** ei leidnud päästjad kadunud inimest.

Silmi taevatähtedega **võrreldes** polnud kirjanik kuigi originaalne.

Taevatähtedega **võrreldes** on kirjatähed palju lähemal.

Ema **võttis** suppi.

Supp **võttis** suu õhetama.

Poiss **pani** jope nagisse.

Teatris nähtu **pani** mõtlema.

Vaata seda ilusat mütsi!

Vaat kus unimüts!

Afiksids tuletusliidete ja vormitunnuste kontinuumis

M 8. Osal afiksitest on nii grammatilise tähendusega vormitunnuste kui ka leksikaalsema tähendusega tuletusliidete omadusi. Need on morfeemid *-ja*, *-mine*, *-nud*, *-tud* ~ *-dud*, *-v*, *-tav* ~ *-dav*, *-m* ja *-im* ~ *-m*, mida saab tõlgendada nii pöörd- ja käändsõnast regulaarselt moodustatavate vormide tunnustena kui ka uusi lekseeme moodustavate tuletusliidetena. Kõnealuste afiksitega moodustatavatel teo- ja tegijanimetustel, kesksõnadel ning võrdevormidel on nii sõnavormide kui ka tuletiste omadusi. Teo- ja tegijanimetusi ning kesksõnu saab moodustada enamikust verbidest ning võrdevorme enamikust omadussõnadest (nt verbist *sööma* saab moodustada teonimetuse *s'öömine*, tegijanimetuse *s'ööja*, mineviku kesksõnad *söönud* ja *s'öödud* ning oleviku kesksõnad *s'ööv* ja *s'öödav*; adjektiivist *suur* saab moodustada võrdevormid *suurem* ja *suurim*), mistõttu on neid peetud tegu- ja omadussõnale iseloomulikeks muutevormideks (*mine-* ja *ja-*tuletisi käsitleti 1933. aastani verbivormistiku osana, hiljem nimisõnadena). Samas on neil omaette käänamisparadigmad (nt saab neist moodustada vormid *s'öömine* : *s'öömist*, *s'ööja* : *s'ööjad*, *söönud* laps : *s'öönumad* lapsed, *s'öödud* kurk : *s'ööduim* kurk, *s'ööv* hobune : *s'öövale* hobusele, *s'öödav* taim : *s'öödavatest* taimedest), mistõttu on neid võimalik tõlgendada ka tegu- ja omadussõnast tuletatud uute lekseemidena.

Tänapäevases eesti keele kirjelduses loetakse *mine-* ja *ja-*morfeemiga moodustatud sõnad nimisõnatuletisteks ning *m-* ja *im-*morfeemiga moodustatud sõnad omadussõna muutevormideks. Kesksõnad seevastu paiknevad tegusõna ja omadussõna piiril. Osa neist on tegusõna vormistikust eemaldunud ja omadussõnastunud, nt *v-*tuletis *elav* (laps), *tav-*tuletis *p'estav* (tapeet), *nud-*tuletis *vilunud* (kõneleja) ja *tud-*tuletis *t'untud* (inimene) (→ SM 174). Eriti *nud-* ja *tud-*morfeemiga sõnad kuuluvad aga sageli selgelt tegusõna vormistikku, sest neid kasutatakse mh liitvormides (nt *oleme käinud*, *olevat k'äidud*).

Tüve- ja tunnusevariandid

Leksikaalsete ja grammatiliste morfeemide variandid

M 9. Osa tüvi- ja tunnusmorfeeme esineb kõikjal samal kujul, nt tüvi *aasta* ja alaltütleva käände tunnus *-lt*. Paljudel tüvedel ja vormitunnustel on aga variante, nt tüvekujud *lammas* ja *l'amba*, mis kannavad sama leksikaalset tähendust, ning käskiva kõneviisi tunnuse kujud *-ge* ja *-ke*, mis kannavad

sama grammatilist tähendust. Morfeemide variante nimetatakse ka **allomorfideks** ehk sama morfeemi avaldumiskujudeks. Tüved võivad koosneda ühest morfeemist (lihttüved) või mitmest morfeemist (tuletatud tüved), mitmemorfeemse tuletise tüvekujud sõltuvad tüve koosseisu kuuluva liite allomorfidest, nt *poja-ke*, *poja-kese*, *poja-k'esse* ja *poja-kesi*). Tüvede grammatiliste käänete vormide koht paradigmas on sageli ühemõtteliselt selge ka ilma grammatilise morfeemi lisamise vajaduseta (nt *k'app*, *kapi*, *k'appi*; *pöder*, *põdra*, *p'õtra*).

Eesti sõnatüvedel võib olla üks kuni kaheksa kuju. Käändsõnadest esineb muu hulgas *oluline*-tüübi sõnadel viis tüvekaju, mida kasutatakse nt vormides *oluline*, *olulise-l*, *olulis-te*, *olulisi* ja *olul'isse*. Pöörd sõnadest on kõige rohkem tüvekujusid *tulema*-tüübi segaparadigmaga erandsõnal *minema*, kus eri vormides on kasutusel tüve erinevad kujud, nt *min-ge*, *mine-ma*, *m'in-dud*, *m'inn-a*, *lähe-n*, *läh-me*, *läh-si-n* ja *läi-nud*.

Eesti grammatilistel morfeemidel võib olla kuni viis allomorfi. Käändsõna tunnustest on kõige rohkem allomorfe mitmuse tunnusel, mis esineb neljal kujul, nt *vurru-d*, *v'untsi-de-ga*, *habeme-te-s*, *j'uukse-i-d*, lisaks on mitmuse osastava vormides mõnikord mitmuse tunnus sulanud kokku osastava tunnusega (nt *saba-sid*) või tüvega (nt *k'arvu*).

Fonoloogiliselt, morfoloogiliselt ja leksikaalselt tingitud tunnusevariandid

M 10. Seda, milline tunnuse kuju tüve juurde valitakse, mõjutavad erisugused tegurid. **Fonoloogiliselt tingitud allomorfide** puhul oleneb allomorfi valik sellest, millises häälikuümbruses see esineb. Eesti keeles on fonoloogiliselt tingitud allomorfid nt tingiva kõneviisi tunnuse kujud *-ksi* ja *-ks*, millest esimene esineb siis, kui tunnusele järgneb veel häälikuid. Käändsõnatunnuste puhul olenevad tüve häälikujust alaleütleva tunnuse allomorfid: *-le* esineb erinevates häälikuümbrustes (*t'ee-le*, *minu-le*, *sarnase-le*), *-lle* aga esineb ainult siis, kui tunnus järgneb esisilbi lühikesele vokaalile (*m'ulle*, *s'ulle*, *t'alle*).

Allomorfid võivad olla ka **morfoloogiliselt tingitud**, st allomorfi valik oleneb sellest, millises morfoloogilises vormis see esineb. Eesti keeles on morfoloogiliselt tingitud allomorfid nt osastava tunnuse kujud *-da* ja *-t*, mis erinevalt allomorfist *-d* esinevad üksnes ainsuses, ja mitmuse esimese pöörde tunnuse kujud *-m* ja *-me*, millest esimene esineb käskivas kõneviisis ning teine kindlas ja tingivas kõneviisis. Samamoodi esineb mitmuse tunnuse allomorf *-d* üksnes nimetavas ja *-de* või *-te* ülejäänud käänetes.

Keeleõppija jaoks kõige keerulisemal juhul on allomorfid **leksikaalselt tingitud**, st allomorfi valik oleneb konkreetsest sõnast ega ole reeglitega kirjeldatav, mistõttu see tuleb lihtsalt meelde jätta. Eesti kirjakeeles on leksikaalselt tingitud nt lühikese sisseütleva tunnuse allomorf *-hV*, mis esineb vaid üksikuis *puu*-tüübi sõnades (*m`aa : ma-ha*, *p`ea : pä-he*, *s`oo : so-hu*, *s`uu : su-hu*, *t`öö : tö-he*, *`öö : ö-he*). Teistes sama struktuuriga sama muuttüübi sõnades on *-hV* aga väga harv või võimatu (*sp`aa : ?spa-ha*, *h`ea : ?hä-he*, *p`uu : ?pu-hu*, *v`öö : ?vö-he*, *milj`öö : ?miljö-he*).

Muuttüübiga seotud tunnusevariantidest on suurem osa leksikaalselt tingitud, sest enamasti ei saa sõna fonoloogilise struktuuri põhjal otsustada, millisesse muuttüüpi see kuulub ja millised tunnuseallomorfid seega valitakse. Fonoloogilisest struktuurist järeldeb muutmisviis automaatselt üksnes kolmesilbilistel (nt *häälitsema*) ja kahesilbilistel (nt *siblima*) teisevältelistel vokaallõpulise tüvega pöördõsnaadel, mis kuuluvad *elama*-tüüpi ning moodustavad sellest umbes poole ja kõigist eesti verbidest umbes kolmandiku. Ehkki leidub palju muuttüüpe, millesse kuulub ainult ühesuguse ehitusega sõnu, on sama ehitus omane ka teistele muuttüüpidele (→ EKSM(V) § 112). Sarnase häälikujuga sõnadele võivad liituda erisugused allomorfid, vrd sõnade *joon* ja *koon* osastava vorme *j`oon-t* ja *k`oonu*, sõnade *tuli*, *suli* ja *kali* osastava vorme *t`ul-d*, *suli* ja *k`alja*, sõnade *suur* ja *puur* mitmuse omastava vorme *suur-te* ja *p`uuri-de* ning sõnade *pime* ja *ime* mitmuse osastava vorme *pimeda-i-d* ja *ime-sid*.

Osa muuttüübiti varieeruvad tunnusekujusid on siiski fonoloogiliselt tingitud. Nt umbisikulise mineviku kesksõna formatiivivariantidest liitub nõrga klusiiliga algav *-dud* helilise konsonandiga lõppevale tüvele (*l`aul-dud*), tugeva klusiiliga algav *-tud* aga helitu konsonandiga lõppevale tüvele (*m`aits-tud*). Suuremas osas on fonoloogiliselt tingitud ka *da*-tegevusnime, käskiva kõneviisi ja mõõnva kõneviisi tunnuse kuju valik. Üldjuhul järgneb helilise häälikuga lõppevale tüvele nõrga klusiiliga algav allomorf *-da*, *-ge* või *-gu* (*ela-da*, *riiel-ge*, *n`aer-gu*) ning helitu häälikuga lõppevale tüvele tugeva klusiiliga algav allomorf *-ta*, *-ke* või *-ku* (*s`eis-ta*, *s`ööt-ke*, *n`ut-ku*). Erandiks on *hüppama*-tüüp, kus tugeva klusiiliga allomorf järgneb vokaafile (*hüpa-ta*, *haka-ku*). Selles sõnatüübis, kus kunagi lõppes sõnatüvi osas vormidest konsonandiga, on erandlik allomorf leksikaalselt tingitud.

Supletiivsus

M 11. Tüvevariante, mille vahel puudub häälikuline seos, nimetatakse **supletiivseteks**. Selgelt fonoloogiliste ja selgelt supletiivsete tüvekujude vahele jäävad piirijuhtumid, mil tüved on küll häälikuliselt sarnased, kuid seda sarnasust ei ole võimalik või otstarbekas kirjeldada fonoloogiliste reeglite abil. Selliseid piiripealseid juhtumeid nimetatakse **nõrgaks supletiivsuseks** (EKG-s pseudosupletiivsuseks), häälikuliselt täiesti erinevate tüvekujude esinemist aga **tugevaks supletiivsuseks**. Niisiis on selgelt fonoloogilised tüvevariandid nt sõna *ootama* paradigmas esinevad tüvekujud *'oota-* ja *ooda-* või *lugema* paradigmas esinevad tüvekujud *luge-* ja *l'oe-*, sest tegemist on häälikuliselt lähedaste variantidega, mis alluvad astmevahelduse üldistele seaduspärasustele. Seevastu *minema* paradigmas esinevad tüvekujud *mine-* ja *lähe-* on tugevalt supletiivsed, kuivõrd need on häälikuliselt täiesti erinevad. Vahepeale jäävad sõnad, mille vormistikus pole kunagine reeglipärane vaheldus enam täielikult säilinud, nt *tegema*, mille paradigmas leidub regulaarsete laadivahelduslike vormide (*tege-ma : t'ee-n* nagu *luge-ma : l'oe-n*) kõrval ka erandlikke tüvekujusid (*tei-nud : t'eh-tud*, vrd *luge-nud : l'oe-tud*).

Tugevalt supletiivseid tüvesid esineb eesti keeles tegusõna *minema*, mõningate asesõnade ja omadussõna *hea* vormistikus:

- a) *mine-ma : lähe-n : läk-si-n : läi-nud*;
- b) *mina : meie ~ me : m'e-i-le*;
- c) *sina : teie ~ te : t'e-i-le*;
- d) *tema : nema-d : nen-de-le*;
- e) *s'ee : n'ee-d : n'e-i-le*;
- f) *t'oo : n'oo-d : non-de-le*;
- g) *ise : enese ~ enda : ennas-t ~ en-d*;
- h) *h'ea : pare-m*.

Nõrgalt supletiivseks võib eesti keeles lugeda sõnu, mille vormistikus leidub haruldasi tüvekujusid, nt järgnevad tegusõnad ja käändsõnad:

- a) *tule-ma : t'ull-a : tull-akse*;
- b) *pane-ma : p'ann-a : pann-akse*;
- c) *sure-ma : s'urr-a : surr-akse*;
- d) *ole-ma : o'll-a : oll-akse : 'on : ol-i*;
- e) *tege-ma : t'ee-n : teh-akse : tei-nud*;
- f) *näge-ma : n'äe-n : näh-akse : näi-nud*;
- g) *aja-ma : 'ae-takse*;
- h) *s'öö-ma : s'üü-a : s'õ-i-n*;
- i) *j'oo-ma : j'uu-a : j'õ-i-n*;

- j) *t`oo-ma : t`uu-a : t`õ-i-n*;
- k) *l`oo-ma : l`uu-a : l`õ-i-n*;
- l) *h`ea : h`ä-id*;
- m) *p`ea : p`ä-id*;
- n) *m`ees : mehe*;
- o) *õlu : õlle*;
- p) *lühike : lühe-m*;
- q) *õhuke : õhe-m*;
- r) *pisike : pise-m*;
- s) *v`äike : vähe-m ~ v`äikese-m ~ v`äikse-m*;
- t) *k`es : kelle : ke-da*;
- u) *m`is : mille : mi-da*.

Vormimoodustusviisid

Aglutinatsioon ja fleksioon

M 12. Eesti keeles kasutatakse sõnavormide moodustamiseks ulatuslikult nii **aglutinatsiooni** (morfeemide ühendamist selgelt eristatavate morfeemi-piiridega) kui ka **fleksiooni** ehk **fusiooni** (sõnatüve muutmist, morfeemide sulandumist). On palju niihästi aglutinatiivseid vorme, mille grammatilist tähendust väljendab lisanduv tunnus (nt *maja-sse*), kui ka flektiivseid vorme, kus grammatilisele tähendusele viitab spetsiaalne tüvekuju (nt *m`ajja*). Tihti kasutatakse sama vormi moodustamiseks nii aglutinatsiooni kui ka fleksiooni (nt *s`ea-le*: astmevahelduslikult muutuvale sõnatüvele lisatakse alaleütleva käände tunnus). Eesti pöördsõna vormimoodustus on peamiselt aglutinatiivne, käändsõnamuutmine märksa flektiivsem.

Flektiivsele keelele omaselt esineb eesti keeleski **sulandmorfeeme**, mis väljendavad korraga mitut tähendust. Nii on osas sõnatüüpides kasutusel spetsiaalne sisseütleva tüvekuju, mis esinebki ainult selles vormis ning väljendab korraga nii sõnatüve leksikaalset tähendust kui ka sisseütleva grammatilist tähendust. Nii on see nt vormides *k`inno*, *p`atta* ja *m`äkke*. Samamoodi on spetsiaalne vormitüvi kasutusel tüvemitmuses, kus mitmuslikkust väljendab omaette tüvekuju, nii et mitmuse tunnust aglutinatiivselt ei lisata ja see on sulandunud tüve lõppvokaaliga, nt vormides *olulisi-l*, *suuri-l*, *vanu-l*, *heinu-l*, *õnnelike-l*. Nendes vormides eelneb aglutinatiivselt liituvale käändetunnusele *-l* omaette mitmusetüvi. Osas vormides ei ole aga ühte sulanud mitte tüvi ja grammatiline tunnus, vaid mitu grammatilist tunnust omavahel. Nii on see nt mitmuse osastavas, kus formatiiv *-sid* väljendab nii

mitmust kui ka osastavat käänet (*maja-sid*), ning mineviku kesksõnas, mille formatiiv *-nud* väljendab ühtaegu mineviku ja kesksõna grammatilist tähendust (nt vormis *osa-nud*) ja formatiiv *-tud* ühtaegu mineviku, kesksõna ja umbisikulise tegumoe tähendust (nt vormis *osa-tud*).

Morfeemide grammatilise tähenduse tuvastamist sõnavormis raskendab peale fleksiooni ka asjaolu, et grammatilisel tähendusel, mida vorm kannab, ei pruugi olla häälikulist väljendust, nt *ela-s* on lihtmineviku ainsuse kolmanda pöörde vorm, kust aga puudub isikutunnus, mis on olemas kõigis teistes lihtmineviku isikuvormides, vrd *ela-si-n*, *ela-si-d*, *ela-s-Ø*, *ela-si-me*, *ela-si-te*, *ela-si-d*. Mõnikord on öeldud, et sellistel juhtudel väljendab grammatilist tähendust nullmorfeem ehk morfeem, millel puudub fonoloogiline kuju, kuid selline käsitlus pole vältimatu.

Morfotaktika

M 13. Aglutinatiivsetes vormides paiknevad morfeemid kindla seaduspära järgi. Eri morfoloogiliste kategooriate tunnused paiknevad sõnavormis kindlas järjekorras, mis sõltub keele morfeemide kombineerimise reeglistikust – **morfotaktikast**. Eesti keele morfotaktika kohaselt paiknevad eri tüüpi morfeemid järjekorras juur-tuletusliited-vormitunnused-kliitik, nt *tantsi-ja-t-ki*, *elu-sta-n-gi*. (Vt tabel 3.)

Tabel 3. Eesti tuletiste morfotaktika

LEKSEEM	SÕNAVORM	SÕNA-TÜVI	TÜVE OSAD		VORMI-TUNNUSED	KLIITIK
			JUUR	TULETUS-LIIDE		
SÖÖDIK	<i>söödikuid</i>	<i>söödiku</i>	<i>söö</i>	<i>diku</i>	<i>i+d</i>	
SIDE	<i>sidetki</i>	<i>side</i>	<i>sid</i>	<i>e</i>	<i>t</i>	<i>ki</i>
JUURUTAMA	<i>juurutasime</i>	<i>juuruta</i>	<i>juur</i>	<i>u+ta</i>	<i>si+me</i>	
LOENDAMA	<i>l'oendatigi</i>	<i>l'oenda</i>	<i>loe</i>	<i>nda</i>	<i>t+i</i>	<i>gi</i>

Tunnuste seas omakorda järgneb noomenitüvele kõigepealt arvu- ja seejärel käändetunnus (nt *lugu-de-st*). Omadussõnade keskvärdes ja *i*-ülivärdes on nende ees ka võrdetunnus (nt *põneva-ma-te-st*, *põneva-ima-te-st*). (Vt tabel 4.)

Tabel 4. Eesti käandsõna morfolaktika

LEKSEEM	SÕNAVORM	TÜVI	VÕRDETUNNUS	ARVUTUNNUS	KÄÄNDETUNNUS
KASS	<i>k'assidel</i>	<i>k'assi-</i>		<i>de</i>	<i>l</i>
KASS	<i>kassiga</i>	<i>kassi-</i>			<i>ga</i>
KASS	<i>kassid</i>	<i>kassi-</i>		<i>d</i>	
KENA	<i>kenamatest</i>	<i>kena-</i>	<i>ma</i>	<i>te</i>	<i>st</i>

Verbitüve järel paiknevad tunnused järjekorras tegumood-aeg-kõneviis-pööre (nt *ela-ta-vat*, *ela-nu-ksi-d*, *ela-si-me*). Verbivormis ei ole aga kunagi üle kolme tunnuse, kuna tegumoe- ja pöördetunnus ei saa esineda korraga: kui kasutatakse umbisikulise tegumoe tunnust, ei ole tegevuse sooritaja teada ja järelikult puudub ka sellele viitav pöördetunnus (*ela-t-i*); ja vastupidi, kui tegevuse sooritaja on teada, ei kasutata umbisikulist tegumoodi (*ela-si-n*). Kõige rohkem tunnuseid esineb tingiva kõneviisi mineviku lihtvormides (nt *ela-nu-ksi-me*), kus on kasutusel nii aja-, kõneviisi- kui ka pöördetunnus. (Vt tabel 5.)

Tabel 5. Eesti pöörsõna morfolaktika

LEKSEEM	SÕNAVORM	TÜVI	TEGUMOE-TUNNUS	AJA-TUNNUS	KÕNEVIISI-TUNNUS	PÖÖRDE-TUNNUS
ELAMA	<i>elatakse</i>	<i>ela-</i>	<i>ta-kse</i>			
ELAMA	<i>elasin</i>	<i>ela-</i>		<i>si</i>		<i>n</i>
ELAMA	<i>elaksite</i>	<i>ela-</i>			<i>ksi</i>	<i>te</i>
ELAMA	<i>elanuksime</i>	<i>ela-</i>		<i>nu</i>	<i>ksi</i>	<i>me</i>
ELAMA	<i>elati</i>	<i>ela-</i>	<i>t</i>	<i>i</i>		
ELAMA	<i>elatagu</i>	<i>ela-</i>	<i>ta</i>		<i>gu</i>	

Kirjandust sõnamuutmise põhimõistete kohta: BEARD, ROBERT E., MARK VOLPE 2006. Lexeme-morpheme base morphology. | BLEVINS, JAMES 2016. Word and Paradigm morphology. | BLEVINS, JAMES 2006. Word-based morphology. | EHALA, MARTIN 1997. Eesti keele struktuur. Õpik gümnaasiumile. | EHALA, MARTIN 2009. Linguistic strategies and markedness in Estonian morphology. | EREL, MATI 1977b. Eesti adjektiivide süntaks. Gradatsioon. | FABREGAS, ANTONIO, SERGIO SCALISE 2012. Morphology. From data to theories. | HABICHT, KÜLLI, PILLE PENJAM 2007. Kaassõna keeleuurija ja -kasutaja käsituses. | HASPELMATH, MARTIN 2011. The indeterminacy of word segmentation and the nature of morphology and syntax. | HASPELMATH, MARTIN, ANDREA D. SIMS 2010. Understanding morphology. | HINT, MATI 1986. Eesti mitmusetüübid keeletüpoloogilisest seisukohast. | HINT,

MATI 2004. Eesti keele foneetika ja morfoloogia: süvaõpik. | KASIK, REET 2015. Sõnamoodustus. | KERGE, KRISTA 1998. Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon: oleviku kesksõna võrdluse all. | KOIVISTO, VESA 2013. Suomen sanojen rakenne. | METSLANG, HELLE 2002. *-ki/-gi, ka* ja nende soome kaimud. | METSLANG, HELLE 2006a. Grammatiseerimisteooria tänapäev. | PALJAK, JOOSEP 1961. Supletiivsusest eesti keeles. | PALO, TRIINU 2002. Soome ja eesti keele mitmussõnad ehk pluratiivid. | TIRTS, MAI 1983. Lüngad eesti noomenivormistikus. | VIKS, ÜLLE 1984. Sõnavormide homonüümia eesti keeles. | VIKS, ÜLLE 1992. Väike vormisõnastik.

2. MORFOLOOGILISED SÕNAKLASSID

MORFOLOOGILISED KATEGOORIAD

M 14. Morfoloogiline kategooria on morfoloogiliste tunnuste kujul vormistuvate üksteist välistavate tähenduste klass. Morfoloogilisel kategoorial on vähemalt kaks liiget. Eesti käändsõnadel on kaks (omadussõnadel kolm), pöörsõnadel viis morfoloogilist kategooriat. (Vt tabel 6; kaldkiri tähistab kategooriate markeerimata liikmeid.)

Tabel 6. Eesti muutuvate sõnade morfoloogilised kategooriad

SÕNAKLASS	MORFOLOOGILINE KATEGOORIA	LIIKMED
Noomen	kääne	<i>nimetav</i> , omastav, osastav, sisseütlev, seesütlev, seestütlev, alaleütlev, alalütlev, alaltütlev, saav, rajav, olev, ilmaütlev, kaasaütlev
Noomen, verb	arv	<i>ainsus</i> , mitmus
Noomen (adjektiiv)	võrre	<i>algvõrre</i> , keskvõrre, ülivõrre
Verb	tegumood	<i>isikuline</i> , umbisikuline
Verb	aeg	<i>olevik</i> , lihtminevik, täisminevik, enneminevik, (üld)minevik
Verb	kõneviis	<i>kindel</i> , tingiv, kaudne, möönev, käskiv
Verb	kõneliik	<i>jaatav</i> , eitav
Verb	arv	} ainsuse 1., ainsuse 2., <i>ainsuse</i> 3., mitmuse 1., mitmuse 2., mitmuse 3.
Verb	isik	

Igas muutevormis ilmneb korraga vaid üks sama morfoloogilise kategooria liige. Nt verbivormis *vaatle-ksi-n* on esindatud tegumoe kategooriast isikuline tegumood, ajakategooriast olevik, kõneviisikategooriast tingiv kõneviis, pördekategooriast ainsuse 1. pööre ja kõneliigikategooriast jaatus.

Morfoloogilise kategooria liiget esindab muutevormis sageli morfeem, mis on ühtlasi kategooria tunnus, kuid leidub ka ilma tunnuset

moodustatavaid vorme, nt käändekategooria liikme seestütleva tunnus on *-st* (*raamatu-st*), kuid omastaval käändel tunnus puudub (*raamatu*).

Üks morfoloogilise kategooria liikmetest on tavaliselt **markeerimata**. See on põhiline ja esmane vorm, mistõttu see esineb ka tekstides teistest kategooria liikmetest sagedamini ja rohkemates ümbrustes, see omandatakse keelt õppides kiiremini ja seda leidub rohkemates maailma keeltes. Tavaliselt on kategooria tähenduslikult markerimata liige ka morfoloogiliselt markerimata – tunnuseta ja tüvemuutuseta. Morfoloogilise kategooria **markeritud** liige ei väljenda põhilist tähendust ning võib seetõttu olla ka erilisem vorm ja esineda harvem. Tähenduslikult markeritud vorm on tavaliselt markeritud ka vormiliselt, st sellel on oma vormitunnus või allub see tüvemuutusele.

Eesti keeleski on enamik morfoloogiliste kategooriate markerimata liikmeid selle kategooria tunnuseta (nt nimetava vormid *maja* ja *raamat*), markeritud liikmed on aga sageli tunnusega (nt seesütleva vorm *maja-s* ja kaasaütleva vorm *raamatu-ga*) või flektiivse tüvega (nt sisseütleva vorm *m`ajja*). Nii on see kõigis kategooriates peale pöördekategooria, kus kindla kõneviisi olevikus on tunnused kõigil isikutel. Pöördekategooria markerimata liikmeks võib siiski pidada ainsuse 3. pööret, millel kindla kõneviisi lihtminevikus ja tingiva kõneviisi olevikus puudub tunnus (*ela-s*, *ela-ks*, vrd isikutunnusega moodustatud ainsuse 1. pöördde vormid *ela-si-n*, *ela-ksi-n*) ning mis esineb isikuvormidest kõige rohkemates kontekstides. Ka kindla kõneviisi ainsuse 3. pööre on sekundaarse pöördetunnusega, sest *-b* on keeleajalooliselt oleviku tunnus ning sama päritolu kui mitmuse 3. pöördes esinev *-va-* ja oleviku kesksõnas esinev *-v*.

KOLM MORFOLOOGILIST SÕNAKLASSI

M 15. Vastavalt sellele, milliseid vorme on võimalik sõnast moodustada, jagunevad eesti keele sõnad kolme suurde morfoloogilisse sõnaklassi: 1) **pöörd sõnad** on sõnad, millel on tüüpjuhul olemas tegumoe-, aja-, kõneviisi-, pöörd- ja kõneliigikategooria, 2) **käändsõnad** on sõnad, millel on tüüpjuhul olemas käände- ja arvukategooria ja 3) **muutumatud sõnad** on sõnad, mis ei seonu tüüpjuhul ühegi morfoloogilise kategooriaga.

Tüüpilised käändsõna morfoloogilised kategooriad avalduvad ka teistes sõnaklassides: arvukategooria on osa pöörd sõna pöördekategooriast, käände- ja võrdluskategooria hõlmavad osaliselt ka muutumatud sõnu ja pöörd sõnu. Pöörd sõna *ma*-tegevusnimi käändub osaliselt (→ M 63),

kesksõnadest saab moodustada ka võrdevorme (→ M 18). Osa muutumatuid sõnu on tegelikkuses osaliselt muutuvad sõnad, millel on olemas võrdvormid, kohakäänevormid või mõlemad (→ M 16).

VÕRDLUSSÕNAD JA KOHAKÄÄNDESÕNAD

M 16. Kohakäändesõnad on sõnad, mis seonduvad ainult kohakäänetega (*ette* : *ees* : *eest*, *poole* : *pool* : *poolt*). Sageli esinevad kohakäändesõnad ainult sihi- ja asukohakäändes ning mitte lähtekäändes, st samatüvelise keelendiga väljendatakse küll olukorda sisenemist ja seal olemist, aga mitte sealt väljumist, nt *elevile* : *elevil*, *mölki* : *mõlkis*, *raagu* : *raagus*, *sassi* : *sassis*, *ärkvele* : *ärkvel*. Kahekäändelised kohakäändesõnad esinevad süntaktiliselt seisundimäärsõnana (*jänni* : *jännis*). Kolmekäändelised võivad esineda niihästi iseseisva määrsõna, abimäärsõna kui ka kaassõnana (*ette* : *ees* : *eest*; *ette* juhtuma : *ees* seisma : *eest* võtma; kino *ees* : kino *ette* : kino *eest*) või piiratumalt (nt *kokku* : *koos* : *koost*; *kokku* rääkima, *koos* seisma, *koost* lagunema; *koos* päikesega).

Võrdlussõnad on sõnad, millel on olemas võrdluskategooria. Võrdlussõnade hulka kuulub lisaks omadussõnadele (nt *tark* : *targem* : *targim*) ka osa määrsõnu nt *targasti* : *targemini* : *kõige targemini*). Kohakäände- ja võrdlussõnad kattuvad osaliselt (*kaugele* : *kaugemale* : *kõige kaugemale*, *lähedal* : *lähemal* : *kõige lähemal*).

Nii kohakäände- kui ka võrdlussõnu on võimalik tõlgendada kaheti: 1) sama sõna muutevormidena, 2) lähedaselt seotud sõnade sarjana. Omadussõnade võrdvormid koos oma paradigmadega (*tark* : *targa* : *tarka* jne, *targem* : *targema* : *targemat* jne, *targim* : *targima* : *targimat* jne) kuuluvad ühe ja sama omadussõna vormistikku, sest võrdevorme saab regulaarselt moodustada enam-vähem kõigist omadussõnadest. Määrsõnalisi võrdlussõnu peetakse aga muutumatute sõnade sarjadeks, kuna kohakäände- ja võrdevorme saab moodustada vaid vähestest määrsõnadest ning nendegi moodustus varieerub sõnuti, nt järgnevais näiteis on alg- ja keskvärdes kasutatavate sõnakujude kombinatsioon iga kord erinev: *rängalt* : *rängemalt*, *meelsasti* : *meelsamalt* ~ *meelsamini*, *tasa* : *tasem* ~ *tasemini*, *hilja* : *hiljem* ~ *hiljemini*. Algvõrret väljendatakse *lt*- või *sti*-liitelise või liiteta määrsõnaga (*rängalt*, *meelsasti*, *hilja*), keskvärret *lt*- või *mini*-liitelise või keskvärdevormilise määrsõnaga (*rängemalt*, *meelsamini*, *hiljem*).

SÕNAKLASSIDE PIIRIALAD

M 17. Lisaks oma sõnaklassi tüüpilistele esindajatele leidub hulk vorme, millel on mitme sõnaklassi omadusi. Seetõttu selgub tihti alles kontekstist, millise sõnaklassi esindajana sõnavorm lauses käitub. Pöörd sõna kesksõnavormidel on nii käänd- kui ka pöörd sõna omadusi. Muutuvate ja muutumatute sõnade piir on kohati hägune aga seetõttu, et muutumatud sõnad (täpsemalt määrsõnad, abimäärsõnad, rõhumäärsõnad, kaassõnad ja hüüdsõnad) on sageli kujunenud käänd sõna või pöörd sõna vormidest.

Käänd- ja pöörd sõna piiriala

M 18. Käänd sõnale kõige lähedasemad pöörd sõnavormid on kesksõnad. Neis avalduvad pöörd sõna morfoloogilistest kategooriatest üksnes aeg ja tegumood, käänd sõna morfoloogilistest kategooriatest aga kääne (a) ning kohati isegi arv (b) ja võrre (c).

- (a) Analoogia millegi *tuntuga* muudab mudeli alati arusaadavamaks. (G)
- (b) Emajõe luhtadel on viis aastaaega nagu Soomaalgi – lisaks laialt *tuntutele* ka ülejutusteaeg. (G)
- (c) *Kõige tuntum* metall on raud ja tema sulamid teras ja malm. (G)

Lisaks sõnamuutmisele on kesksõnavormid sõnaklasside piiril ka oma süntaktilise kasutuse poolest. Neid ühendab omadussõnadega see, et need saavad esineda lauses öeldistäite (d) ja täiendina (e) ning oleviku kesksõna ka ühildub oma põhjaga (f), tegusõnadega aga see, et nendega seostuvad verbile omased laiendid (g) ja mineviku kesksõna vormid esinevad öeldise koosseisus (h).

- (d) Nad on küll passiivsed ja *tüdinud*, aga mõistavad käegälöömise hukka ja ironiseerivad ükskõiksuse üle. Muuseumitöötaja hinnangul ei ole võimalik teost müüa, sest see on liiga *tuntud*. Keeduse filmi ülesehitus on lihtne ja *tabav*. On *kaheldav*, kas nii säilib õpetamise kvaliteet. (A)
- (e) Omavalitsused loovad ühisaedu ka sellepärast, et hoida töötuid *nõr dinud* inimesi vaos ja anda neile igapäevane tegevus ning motivatsioon toast välja tulla. Maa-ameti maakatastrisse *kantud* katastriüksuste pindala ületas maikuus nelja miljoni hektari piiri. Son di kaitseb äärmiselt *vastupidav* kuumakilp, mis suudab kaitsta masinat ülikõrgete temperatuuride ja radiatsiooni eest. Ilu on vastuoluline, *vaieldav* elamus. (A)

- (f) Tallinna linn soovib, et *lagunevale* Maarjamäe memoriaalile tehakse arhitektuuriline ja muinsuskaitseiline ekspertiis. Nõudepesumasinate arvestab automaatprogramm ka *pestavate* nõude hulka ja nende määrdumise astet. (A)
- (g) Anttila stipendium on teistest *erinev*. (~ Anttila stipendium erineb teistest.) EMTA olgu *kuuldav* ja *nähtav* nii Eestis kui ka maailmas. (~ EMTA kuuldagu ja nähtagu nii Eestis kui ka maailmas.) Arvan, et inimesed on kriitikast *väsinud*. (~ Arvan, et inimesed väsisid kriitikast.) Taani kunstnik Marco Evaristti pakkus õhtusöögile kutsutud külalistele oma rasvas *praetud* roogi. (~ Taani kunstnik Marco Evaristti pakkus õhtusöögile kutsutud külalistele roogi, mida oli praadinud omaenda rasvas.) (A)
- (h) Olen Pärnus mõnusalt *puhanud*. Alustuseks aga *olgu üles loetud* sel aastal esiettekanDEL kõlanuist enim puudutanud teosed. (A)

Sageli on ilmne, et *nud-*, *tud-*, *v-* ja *tav-*morfeemiga moodustatud sõnad on juba pöörd sõna paradigmat eemaldunud ning toimivad uute sõnadena: *nud-*, *tud-*, *v-* ja *tav-*liiteliste tuletistena (i) (→ SM 174). Iseäranis ilmne on väljumine tegusõna paradigmat siis, kui sõna ei kannu enam tegusõnavormi algset tähendust ning muutub käändsõnale omastes vormides (j). *nud-* ja *tud-*kesksõnast edasi arenenud *nu-* ja *tu-*tuletiste nimisõnalisust näitab juba nende lühem *d-*ta kuju (a, b, k) (→ SM 92, 139–140).

- (i) Nõnda murravad autorid teadusmaailmas tugevasti *juurdunud* trendi – et palju kergem on teha tarka nägu kui oma tarkust teistele edasi anda. Põnni saatus sõltus *loetud* tundidest. Raskustes tööandja jättis *alluvad* hätta. Kõik ei ole *müüdav*. (A)
- (j) Minibaari toas pole, *joodavat* saab administraatori juurest baarist. Palju on juttu *maitsvatest* ja vürtsistest toitudest. Kõik lapsed, olenemata sellest, kas nad on sõnakuulelikud või sõnakuulmatud, rahulikud või *elava* loomuga, istuvad nagu naelutatult televiisorite ees, kui näidatakse animafilme. (A)
- (k) Üle poole läinud aastal *uppunutest* oli joobes. Minu jaoks on väga oluline, et minu *armastatu* tahab olla minu ja minuga igas mõttes, olla olemas, jääda minuga vanaks. (D)

Mineviku kesksõna sõnaliiki on sageli raske ühemõtteliselt määrata. Nii jäävad järgmiste lausete *nud-* ja *tud-*vormid kahe sõnaliigi piirimaile, kuna on võimatu öelda, kas need on osa öeldisest või öeldistäide (→ SÜ 530).

Võti on *kadunud*. (I) Kui muna on *keedetud* ja kuum, koori see ning hoia sooja muna sinikal 15–20 minutit, eemaldades selle vahepeal veidiks, kui liiga soe hakkab. (G)

Sageli on siiski selge, kas mineviku kesksõna kuulub liitjavormi koosseisu ja tuleks lugeda verbivormiks (l) või kasutatakse seda täiendina ja sõna tuleks lugeda omadussõnaks (m) (→ SÜ 528).

- (l) Võrreldes eelmise sajandi algusega on Eestis *kadunud* rohkem kui 95 protsenti niitudest. Toiduvalmistamisel on suund naturaalsele, nii et kalasupp on *keedetud* kalast, mitte puljongikuubikust. (A)
- (m) *Kadunud* läänlane on leitud. (A) Kuumtöötlemata peeti ei soovitata sügavkülmutada, sest sulatamisel muutub see pehmeks, küll aga sobib sügavkülmutada *keedetud* peeti. (G)

Pöörd sõna ja muutumatu sõna piiriala

M 19. Mõningatest pöörd sõnavormidest on aja jooksul kujunenud muutumatu sõnu.

Tegusõna ja kaassõna piiriala

Kaassõnade sõnaliik täieneb peamiselt noomeni käändevormide grammatiseerumise teel, kuid adpositsioonideks võivad kujuneda ka tegusõna infiniitvormid. Kaassõnastunud on *hoolimata*, *vaatamata*, *alates*, *lõpetades*, *arvates*, *võrreldes* ja selles suunas paistab liikuvat ka *teada* (vt EKS(V) 13).

Valitsus läheb Est-Fori tselluloositehase uuringutega edasi, *hoolimata* tartlaste meeleheitlikust vastuseisust ja Tartu linnavolikogu pöördumisest eriplaneeringu lõpetamiseks. Rabapõlengud Harju- ja Läänemaal on *vaatamata* eile tõusnud tugevale tuulele suudetud kontrolli all hoida ning uusi põlengukoldeid ei ole juurde tulnud. Eestis on ideedega asi hetkel põhimõtteliselt korras, nüüd vaieldakse inimeste üle *alates* kasvõi riigiprokurörist ning *lõpetades* justiitsministriga. Angerjaga kauplemise keeld on kalurite *arvates* hiljaks jäänud. Eesti olukord on *võrreldes* teiste riikidega parem. BBC ajakirjaniku *teada* on Eestisse paigutatud 136 põgenikku, kellest 79 on riigist lahkunud. (A)

Tegusõna ja määrsõna piiriala

Osa määrsõnu on ajalooliselt kujunenud tegusõnavormidest (→ SM 210), nt *kogemata*, *lõpmata*, *teadmata*, *elades*.

Teadlased tapsid *kogemata* maailma vanima looma. Võis olla aga *lõpmata* palju põhjuseid, miks oli vaja sinna minna. *Teadmata* kadunud mees viibis politseimajas koolitusel. (A) Ei oleks *elades* arvanud, et minu silmad midagi sellist näevad. (N)

Tegusõna ja rõhumäärsõna piiriala

Tegusõnavormidest on lisaks iseseisvatele määrsõnadele kujunenud ka rõhumäärsõnu, nt *võib-olla*, *tõtt-öelda*, *teadagi*, *mõistagi*, *paraku* (< *pargamal paratama* 'parandama').

Võib-olla on asi hoopis selles, et meil polegi õieti päevalehtede kirjanduslisasid. *Tõtt-öelda* paneb pisut õlgu kehitama küll. Juulis läks Türgis *teadagi* palavaks. Kõige põnevam on *mõistagi* küsimus, kes moodustab uue koalitsiooni. *Paraku* on olukord selline. (A)

Tegusõna ja hüüdsõna piiriala

Osa hüüdsõnu on partiklistunud verbivormid, nt *oot*, *vaat*, *seis*, *võtt*, *pöörd* (→ SK 49).

Oot, äkki see on nüüd nii kohatu, et ei tohi isegi naerda? *Vaat* siis saad aru, et teeme ikka õiget asja! Kui aga sattusin Vabaduse väljakule, siis tundsin, et marsin – üks-kaks-üks-kaks, *seis*, parem pool – lippude lehvides heroilise muusika saatel. (A) Hommik tõi endaga lisaks harilikule rutiinile („Toenglamang *võtt*! Üks üleval, kaks all!“ – kätekõverdused) kiire riietumise pidulikku vormi ja sõidu Lasnamäele, Kuristiku gümnaasiumi. (D) Mina olen pikki aastaid kohandanud toidulaua nii: täna makaronid ketšupiga, homme ketšup makaronidega ja *ümber pöörd*. (N)

Erinevalt neist juba vormiliselt redutseerunud sõnadest, mida võib hüüdsõnaks lugeda, jääb sõnaliigipiir ähmaseks selliste verbivormide puhul, mis on imperatiivi või indikatiivi vormis ja võiksid seega lauses olla öeldiseks, kuid esinevad tegelikult hüüdsõnale omaselt omaette lausungina või lause süntaktiliselt sõltumatu osana.

Näe, ema tuli juba järele. *Näete*, oletegi oma eesmärgi saavutanud paari ajupestud ullikese näol. (Web)

Käändsõna ja muutumatu sõna piiriala

M 20. Osa muutumatuid sõnu on lähtunud käändsõnavormidest (vt EKS(V) 9–14).

Nimisõna ja kaassõna piiriala

Kaassõnad on enamjaolt kujunenud nimisõna käändevormidest, nt *jaoks*, *juurde*, *kõrvale*, *peal*, *pärast*.

Kaassõnastumise käigus muutub iseseisva käändevormi tähendus abstraktsemaks ning seda hakatakse kasutama abisõnana. Kui tekib kahtlus, kas mõni sõnakuju on veel nimisõna käändevorm või juba kaassõna, võib proovida sellele lisada omadussõnalise täiendi. Kui täiendi lisamine pole võimalik, on tegu kaassõnaga, nt *kannul*, *küüsis*, mille ette nendega ühilduva omadussõna lisamine tundub ebaloomulik, nt lausetes *Astusin eesmineja* (*?kiireil*) *kannul* ja *Linn oli katku* (*?ahneis*) *küüsis*. Kui täiend on juurdemõeldav, aga mõjub kunstlikult, siis osutab see, et nimisõnavorm on kaassõnastumas, nt võib fraasis *sinu toel* vormile *toel* lisada sellega ühilduva adjektiivi *hoolival*, kuid selline kasutus on siiski ebatüüpiline.

Just nii tunned hästi sa end, ja mina sinu *hoolival toel*! (I)

Konkreetses tekstisõna puhul on enamasti üsna selge, kas tegu on algses tähenduses nimisõnavormiga (a) või üksnes grammatilist tähendust väljendava kaassõnaga (b).

- (a) Ta reedab käigu olemasolu Ivangorodi kindluse väepealikule ja nii kohtuvadki jõe all kitsas *käigus* kaks vaenutsevat väesalka. (G)
- (b) Täpse hinna määrab arst konsultatsiooni *käigus*. (Web)

Nimisõna ja määrsõna piiriala

Paljud määrsõnad on nagu kaassõnadki kujunenud nimisõnavormide tähendusliku iseseisvumise teel (→ M 7). Osal sõnavormidest on substantiivi ja adverbi omadused niivõrd tasakaalus, et polegi võimalik öelda, kas määrsõna esinev sõnakuju on tavaline käändevorm või käändeparadigmast väljunud määrsõna. Nt võib tekkida küsimus, milleks pidada keelendeid *likku* ja *pakku*. Tänapäeva ühiskeeles kohtab peamiselt sisekohakäändevorme *likku*, *leos*, *leost* ja *pakku*, *paos*, *paost*, mida kasutatakse ilma täiendita, mistõttu võiks neid pidada kohakäändsõnalisteks määrsõnadeks. Samas esinevad

need liitnimisõna osana (*linalikku*, *maapakku*), sh omastavas käändes (*leovesi*, *paopaik*), mis toetab jällegi nende käsitlemist *sõda*-tüübi nimisõnade *ligu* ja *pagu* vormidena. Sõnast *pagu* leidub tekstides ka muid käändevorme peale sisekohakäändevormide, sõnast *ligu* aga vähemasti tänapäevastest internetitekstidest mitte.

Kapitali *pagu* aga pole praeguses maailmas võimalik valitsustel ka karmimaid meetmeid kasutades eriti ohjeldada. (A) .. sul pole mõtet loota millestki ega kelleltki kaitset ega *pagu*. (Web)

Kui nimisõnavorme on häälikuliselt ja/või tähenduslikult raske seostada algse käändsõnaga, võib need lugeda adverbistunuks, nt *sinna* : *siin* : *siit* (< *see*), *eemale* : *eemal* : *eemalt* (< *esi*). Üks oluline kriteerium, mis aitab tuvastada, kas tegu on veel nimisõnavormi või juba määrsõnaga, on nime-tava käände vormi olemasolu. Kui seda pole võimalik (tänapäeva keeles) moodustada, pole tegu nimisõnaga, nt *alla* : *all* : *alt*, *taha* : *taga* : *tagant*, *taamale* : *taamal* : *taamalt*, *ripakile* : *ripakil*, *sõjajalale* : *sõjajalal*.

Mõnikord sellest kriteeriumist siiski ei piisa, sest osal kohakäändelistel sarjadel võib olla olemas ka nimetav ning teisigi käändevorme, nt *auk*, *augus*, *august* ja *aukudeta* (c) nende vormide kõrval, mis on juba määrsõnastunud (*auku* ja nimisõnavormi seesütlevast erinev tugevaastmeline seisundivorm *aukus*) (d).

- (c) Kohtla-Järvel tekkis maa sisse sügav *auk*. (G) Väikse väina tamm jääb endiselt *aukudeta*. (A)
- (d) Silmaalused on mul ka tumedad ja silmad *auku* vajunud. (G) *Aukus* silmaaluste neutraliseerimiseks sobivad kollakamad, roosakamad, oranžikamad ja virsikukarva peitekreemid, mis on näonahaga identsed või näonahast pisut heledamad. (D)

Seesütlevavormi kuju (*augus* vs. *aukus*) võibki mõnikord aidata sõnaklassi tuvastada. *sepp*- ja *padi*-tüübi käändsõnade seesütlev (e) on nõrgas astmes, kohakäändesõnaline seisundivorm (f) võib aga olla tugevas astmes.

- (e) Kas probleem on *nupus* või puhuris endas? (N)
- (f) Asjaolu, et varsakabi alles *nuppus* on, kinnitab taas kord tänavuse kevade aeglast kulgu. (G)

Ebaselgetel juhtudel võib rakendada lisaks nimetavavormi olemasolu kontrollile teist nimi- või määrsõnalisuse tuvastamise kriteeriumi, nimelt omadussõnalise täiendi lisamise võimalikkust. Kui vaadeldavale sõnale on võimalik täiend lisada, on tegu nimisõnaga.

Väiksesse külla kerkib laguneva asfalditehase asemele vineeritehas. Pärnumaal käisid päästjad eile aitamas kaht meest, kes olid kukkunud *sügavasse auku*. Pärnu automüük istub endiselt *sügavas augus*. Enamjaolt satuvad programmi aga pered, kelle jaluleaitamiseks või *sügavast august* väljatoomiseks läheb aega. (A) Stendiga on kaasas mugav *tugevast riidest* must kandekott. (G)

Kui täiendit pole võimalik lisada, on tegemist määrsõnaga.

Tule mulle homme (‘väiksesse) *külla*! Silmad vajusid (‘sügavasse) *auku*. Silmad on (‘sügavas) *aukus*. Võtke laps (‘pealmisest) *riidest* lahti, vabastage ta kindlasti ka mähkmetest.

Nimisõna ja abimäärsõna piiriala

Nimi- ja määrsõna piiri on raske määratleda paljudes püsiühendites, kus tekib küsimus, kas tegusõnaga moodustab ühendi nimisõnavorm ja tulemuseks on väljendverb või moodustab sellega ühendi abimäärsõna ja tegu on ühendverbiga. Selgelt nimisõnavormiks liigituvad sellised sõnad, millest saab nagu nimisõnadestki moodustada nimetava käände vormi ja mis seega kuuluvad väljendverbi koosseisu, nt *hammast (ihuma)*. Selgelt abimäärsõnaks võib liigitada muutumatud sõnad, mis väljendavad üldist tähendust (orientatsiooni, perfektiivsust, seisundit või modaalsust) (→ SÜ 36), nt *pärale (jõudma)*.

Selgete väljend- ja ühendverbide vahele jääb aga hägus ala, kus püsiühendi mitteverbilise komponendi sõnaliik jääb nimi- ja abimäärsõna piirile, nt *tuupi tegema, putket tegema, vehkat tegema, poppi tegema, täide minema*. **Väljendverbid** on defineeritud kui verbi ja käandsõna ainukordsed idiomaatilised ühendid, mille sisuliseks tuumaks on käandsõna (→ SÜ 34). **Ühendverbid** on defineeritud kui verbi ja abimäärsõna ühendid, mille sisuliseks tuumaks on tegusõna, mida modifitseerib tähenduslikult üsna üldine abimäärsõna (→ SÜ 36). Äsja näiteks toodud ühendid jäävad kahe määratluse vahele. Nende väljendverbideks pidamist soodustab asjaolu, et tegu on ainukordsete idiomaatiliste ühenditega, mille sisuliseks tuumaks pole verb, vaid teine komponent *tuupi, putket, vehkat, poppi, täide*, mis pealegi ei kanna abimäärsõnale omast üldisemat orientatsiooni-, perfektiivsus- vms tähendust, vaid nimisõnale omast konkreetsemat tähendust. Teisalt on need ühendid lähedased ühendverbidele, kuna neis on verbiga ühendit moodustav nimisõnavorm adverbistunud ja selle nimisõna ülejäänud vorme ei kasutata.

Nimisõna ja rõhumäärsõna piiriala

Osa rõhumäärsõnade allikaks on olnud nimisõnavormid, nt *kahjuks*, *õnneks*, *koguni* (→ SM 210).

Kevadine liikluskaos kordub *kahjuks* ka tänavu. *Õnneks* jäid kõik terveks. Tšehhovile dramaturgiliselt alla jääda pole häbiasi, pigem loogiline, *koguni* omamoodi väärikas. (A)

Nimisõna ja hüüdsõna piiriala

Osa hüüdsõnu on kujunenud käändsõnadest, nt *heldeke*, *jõudu*, *jätku*, *tervist*, *terviseks*.

Heldeke, miks sa siis kohe ei öelnud, et ma võiksin sulle kauemaks appi jääda?

Mõni nimisõna on kujunenud hüüdsõnast, sellised on mitmed linnu-nimetused, nt *sorr*, *rääk*. Ka lastekeelsed sõnad *muu*, *aua*, *mõmm* esinevad nimisõnadena, kui tähistavad vastavaid loomi. Nimisõnastunud on muidki hüüdsõnu.

Muidugi ei tohi suure *hurraaga* kohe maratoni jooksma tõtata. Ma ise eelistan helinana just neid tavalisi *piukse* ja *viginaid*, sest need eristuvad ümbritsevast müra-
st kõige paremini. (Web)

Omadussõna ja määrsõna piiriala

Omadus- ja määrsõna piirimaile jääb hulk morfoloogiliste vormideta sõnu, mis võivad konkreetsetes lauses esineda nii omadussõna tüüpilises funktsioonis täiendi või öeldistäitena kui ka määrsõna tüüpilises funktsioonis määru-
sena. Tihti on konkreetsetes lauses võimatu sõnaliiki üheselt tuvastada: täien-
dina esineb (vaeg)omadussõna (g), viisi- või lokatiivse seisundimääru-
sena (h), muudes ülesannetes sõna on aga tihti võimalik tõlgendada nii
öeldistäite ja seega vaegomadussõnana kui ka määru- ja seega määrsõnana
(i). (→ SÜ 183).

- (g) Noarootsi on juba kord selline *teistmoodi* paik. (G) Nõmme kool jätab
hilinejad *lukus* ukse taha. (A)
- (h) Avalikus sektoris käivad asjad *teistmoodi* kui äris. (G) Koduüksed tasub
lukus hoida. (A)
- (i) Ma olen ükski, sest olen *teistmoodi*. (G) Krabi koolis oli eile vaikus, õpilas-
kodu aga lausa *lukus*. (A)

Omadussõna ja rõhumäärsõna piiriala

Omadussõnadest kujuneb määrsõnatuletise vaheastme kaudu ka rõhumäärsõnu, nt *ilmselt, kindlasti, tegelikult, arvatavasti, iseenesestmõistetavalt* (→ SM 206).

Poiste ja tüdrukute lugemisoskuse suur lõhe on *kindlasti* probleem. *Tegelikult* ei kavatsenud ma üldse arhitektiks saada. Ühistranspordi eelistamine on Tallinnale *arvatavasti* parim valik. *Iseenesestmõistetavalt* tuli sõjaväeteenistus läbida vene keeles. (A)

Nimi- ja omadussõna piiriala

M 21. Väga ulatuslik sõnaliikide piiriala on võrdluskategooriaga ja ilma võrdluskategooriata käändsõnade ehk teisisõnu nimi- ja omadussõna vahel. Leidub rohkesti sõnu, mida kasutatakse mõlemas sõnaliigis, kusjuures esineb nii substantiivide adjektiveerumist kui ka adjektiivide substantiveerumist.

Osa sõnu käitub tüüpjuhul nimisõnana (a), aga mõnikord ka omadussõnana (b), st esinedes ka ühilduva täiendina ja muutudes võrdlusvormides. Sellised on nt *sant, koer, maru, räbal* (→ SM 19) ning paljud *ja*-liitelised tegijanimetused.

- (a) Mürsuplahvatus tegi kolm koolipoissi *sandiks*. Justiitsministri kokkukutsutud põhiseaduse *asjatundjate* kogu arutab, kas ja kuidas tuleks põhiseadust muuta või täiendada. (A)
- (b) Tõsi see on, et ei mäletagi, et linna tänavad nii *sandis* seisus oleks kunagi olnud. (G) Tundud siin üks kõige *asjatundjamaid* mehi olevat. (N)

Leidub ka vastupidiseid näiteid: sõnu, mida kasutatakse primaarselt omadussõnana (c) ja sekundaarselt nimisõnana (d) (→ SM 19), nt *haige, tark, pime, loll, vaene, armas*.

- (c) *Haiged* koerad tuleb hospitaliseerida. (D) Aju piirkondade erinev aktiivsus paistab eristavat rikastest ja *vaestest* peredest pärit lapsi. (G)
- (d) Võimlemine on reumatoidartriidiga *haigele* eriti vajalik, et säilitada liigeste funktsioon ning tugevdada lihaseid, mis toetavad haiget liigest. (G) Lastetoetuse ja töötu abiraha puhul ei olegi eesmärk, et see jõuaks ainult *vaestele*. (A)

Kirjandust morfoloogiliste sõnaklasside kohta: EREL, MATI 2008c. Veel kord vaegomadussõnadest. | HABICHT, KÜLLI jt 2011. Sõnaliik kui rakenduslik ja lingvistiline probleem: sõnaliikide märgendamine vana kirjakeele korpuses. | HALLAP, VALMEN 1986. Omastava käände, vaegkäandsõnade ja määrsõnade vahekorra-
st. | KARELSON, RUDOLF 2005. Taas probleemidest sõnaliigi määramisel. | KEEVALLIK, LEELO 2005b. Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. | KÜNGAS, ANNIKA 2014. Pragmaatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. | SEPPER, MARIA-MAREN 2006. Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. | TIITS, MAI 1982. Seisundiadverbide-
st. | VIITSO, TIIT-REIN 2007a. Nn vaegomadussõna ja selle taust.

3. TÜVEVAHELDUSED

M 22. Eesti muutuvate sõnade vormistikus saadakse üheainsa tüvevariandiga hakkama üksnes *aasta*-tüüpi käändsõnades ehk umbes 7%-s käändsõnadest ja *elama*-tüüpi pöördõnades ehk umbes 61%-s pöördõnadest. Ülejäänud sõnade paradigmas esineb kaks kuni seitse tüvekujut. Tüvekujudel võib olla erinev välde (selle *kooli* : seda *k'ooli*), lahknev häälikuline koostis (*redel* : *redeli*, *hobune* : *hobuse*, *mari* : *marja*) või mõlemad erinevused korraga (*k'app* : *kapi*, *lammas* : *l'amba*). Sõnatüve häälikulise koostise varieerumise viise on väga palju, vrd nt *koda* : *koja*, *kadu* : *k'ao*, *kade* : *kadede*, *kate* : *k'atte*, *k'ark* : *kargu*, *k'att* : *katu*, *kitsas* : *k'itsa*, *kitsikus* : *kitsikuse*, *k'iiver* : *k'iivri*, *kuri* : *kurja*.

Vastavalt sellele, milline osa tüvest varieerub, saab öelda, kas tüvi on astmevahelduslik (juhul kui üksteisest erinevad tüvekujude välde ja/või esimese ja teise silbi piiril asuvad häälikud), lõpuvahelduslik (juhul kui üksteisest erinevad tüvekujude lõpphäälikud) või mõlemat.

Astmevaheldus ei ilmne mitte kogu tüves, vaid üksnes viimase rõhusilbiga algavas sõnaosas. Pikad sõnad muutuvad sarnaselt lühikestega, kui nende rõhuline lõpuosa sarnaneb vastavate lühikeste sõnadega. Nt on ühtviisi nõrgeneva vältevaheldusega sõnad *s'iid*, *oks'iid*, *glükos'iid* ja *bakterits'iid*, mille tüved on küll esisilbist lugedes erisuguse pikkuse ja vältega, kuid viimasest rõhusilbist lugedes on kõigi nende ühesilbiline nimetav kolmandas ja kahe-silbiline omastav teises vältes. Sõna algusest kaugemale jääb astmevaheldus peale paljude võõrliidetega noomenite ka (C)*ik*- ja *kond*-liitelistel sõnadest ning *eeri*-liitelistel verbidel (*argum'ent* : *argumendi*, *report'aaž* : *reportaaži*, *plural'ism* : *pluralismi*, *habem'ik* : *habemiku*, *adress'eeri-da* : *adreseeri-n*).

ASTMEVAHELDUS

Astmevahelduse määratlus

M 23. **Astmevaheldus** on eri astmes, täpsemalt tugevas ja nõrgas astmes tüvevariantide süsteemne vaheldumine käänd- või pöördõna vormistikus. **Aste** käibib terminina ainult astmevahelduse määratlemise kontekstis ja on

siin mõistetud sõnavormi ajalooliselt kujunenud omadusena esineda tugeval või nõrgal kujul (tähis ● või ○).

Astmeerinevus võib väljenduda kas a) erinevas vältes (● *p'all* : ○ *palli*), b) selles, et teise silbi alguses esineb osas sõnavormides sulghäälik või *s*, teistes aga mitte (● *pada* : ○ *paja*) või c) mõlemas korraga (○ *piire* : ● *p'iirde*). Vastavalt astmeerinevuse tüübile loetakse sõna kas vältevahelduslikuks (a) või laadivahelduslikuks (b). Kui sõnas ilmnevad mõlemat tüüpi erinevused ühtaegu, loetakse see laadivahelduslikuks (c).

Astmevahelduslikuks peetakse üksnes sõnu, mille aste erineb kindlates tüvekujudes süsteemselt. Need tüvevariantid esinevad üldjuhul käändsõna ainsuse nimetava ja omastava vormis ning pöörd sõna *da*-tegevusnimes ja oleviku vormides. Erandiks on siin vaid *padi*-tüüpi sõnad, kus nimetava vorm on keeles ajalooliselt muutunud ega ole enam kolmandas vältes. Omastava ja osastava vormi võrdluses ilmneb *padi*-tüübi sõnade regulaarne astmevahelduslikkus (*kuri* : *kurja* : *k'urja*; *sõber* : *sõbra* : *s'õpra*). Astmevahelduse tuvastamiseks piisab seega enamasti kontrollimisest, kas nimetava ja omastava või *da*-tegevusnime ja olevikuvormi tüvekujude vahel on süsteemne erinevus (kui ühe tüvekuju esimese silbi lõpus või teise silbi algul on *k*, *t*, *g*, *b*, *d*, *s* ja teisel tüvekujul mitte, siis on tegu laadivaheldusliku sõnaga; kui üks neist tüvekujudest on teises ja üks kolmandas vältes, on tegu vältevaheldusega). Pikemate tüvede puhul jälgitakse nende lõpuosa, mis algab viimasest rõhusilbist (→ M 22).

Nõrga- ja tugevaastmeliste vormide paigutus paradigmas ehk **astmevaheldusmall** on sõnuti erinev.

Nõrgenev astmevaheldusmall on tüvevariantide paigutus, mille korral on käändsõna nimetav tugevas ja omastav nõrgas astmes ning pöörd sõna *da*-tegevusnimi tugevas ja olevikuvorm nõrgas astmes, nt ● *p'oeg* : ○ *poja*, ● *k'õndi-da* : ○ *kõnni-b*.

Tugevnev astmevaheldusmall on tüvevariantide paigutus, mille korral on käändsõna nimetav nõrgas ja omastav tugevas astmes ning pöörd sõna *da*-tegevusnimi nõrgas ja olevikuvorm tugevas astmes, nt ○ *tütar* : ● *t'ütre*, ○ *hüpa-ta* : ● *h'üppa-b*.

Nii tugevneval kui ka nõrgeneval astmevaheldusmallil on mitu varianti vastavalt sellele, kuidas erinevad astme poolest sõna ülejäänud vormid (→ M 27–28).

Vältevaheldus

M 24. Vältevahelduseks nimetatakse teise- ja kolmandavärteliste tüvevariantide vaheldumist sõna vormistikus. Vältevahelduse korral on tugevaastmelised tüvekujud kolmandas vältes ja nõrgaastmelised tüvekujud teises vältes, nt
 ○ *hääre* : ● *h`ääre* : ○ *hääre-t*, ● *m`ets* : ○ *metsa* : ● *m`etsa*, ● *k`okk* : ○ *koka* :
 ● *k`okka*, ● *s`eep* : ○ *seebi* : ● *s`eepi*, ○ *vaadel-da* : ● *v`aatle-n*, ● *p`akku-da* :
 ○ *paku-n*, ○ *keela-ta* : ● *k`eela-n*, ● *s`õit-a* : ○ *sõida-n*. Padi-tüübi ainsuse nimetavas esineb ajaloolistest muutustest tingitud, erandlikult esmavälte-line kuju, nt ○/● *padi* : ○ *padja* : ● *p`atja*. Uusi vältevahelduslikke tuletisi moodustatakse produktiivsete noomeniliidetega *-e*, *-stik*, *-ndik*, *-lik* ja *-ik* (nt *teke*, *küsimustik*, *kümnendik*, *egoistlik*, *madalik*) ning verbiliidetega *-a*, *-u* ja *-le* (nt *tormama*, *krooksuma*, *vihtlema*). Neist liidetega *-ik*, *-u* ja *-le* saab tuletada ka astmevahelduseta sõnu (nt *õpik*, *armuma*, *unelema*). Õnnelik-tüübis allub vältevaheldusele liide: ● *habem`ik* : ○ *habemiku* : ● *habem`ikku*,
 ● *võrgust`ik* : ○ *võrgustiku* : ● *võrgust`ikku*, ● *r`ikkal`ik* : ○ *r`ikkaliku* :
 ● *r`ikkal`ikku*.

Vältevahelduslikke sõnu leidub *sepp-*, *õnnelik-*, *mõte-*, *hammas-*, *liige-*, *padi-*, *suur-* ja *hein-*käändtüübis ning *õppima-*, *saatma-*, *hüppama-*, *riid-lemma-*, *seisma-* ja *naerma-*pöördtüübis, samuti neid tüüpe hõlmavates rööp-tüüpides. (Vt tabel 7.) (Rööptüübid, kus on kasutusel ka astmevahelduseta paralleelvormid, on tabelites tähistatud trelliga #).

Kõiki sõnu, mille vormistikus esineb erinevas vältes tüvekujusid, ei loeta vältevahelduslikuks. Vältevahelduslikuks ei peeta esmavärtelisi sõnu, mille vormistikus esineb vaid üksikuid kolmandavärtelisi vorme (*`ellu*, *olul`isse*, *harjut`usse*, *t`ulla*, *naljat`ella*).

Laadivaheldus

M 25. Laadivahelduseks nimetatakse selliste tüvevariantide vaheldu-mist, mis erinevad esimese ja teise silbi piiril asuvate häälikute poolest. Laadivahelduse korral on tugevaastmeliste tüvekujude esimese silbi viimane või teise silbi esimene häälik *s* või klusiil (mis pannakse heliliste häälikute naabruses kirja tähtedega *g*, *b*, *d* ja helitute häälikute naabruses tähtedega *k* ja *t*) ning nõrgaastmelistes tüvekujudes selline häälik puudub, nt ● *käsi* :
 ○ *k`äe* : ● *k`ät-t*, ○ *ohe* : ● *`ohke* : ○ *ohe-t*, ○ *ahas* : ● *`ahta* : ○ *ahas-t* ~
 ● *`ahta-t*, ● *jõgi* : ○ *j`õe* : ● *jõge*, ● *uba* : ○ *`oa* : ● *uba*, ● *rada* : ○ *raja* : ● *rada*. Ainukesed sõnad, kus laadivaheldus paikneb sõna algusest kaugemal, on kond-liitelised sõnad, nt ● *ühisk`ond* : ○ *ühiskonna* : ● *ühisk`onda*.

Tabel 7. Vältevahelduslikud muuttüübid

SÕNAKLASS	MUUTTÜÜP	VÄLTE- VAHELDUSLIKKE SÕNU	NÄIDISSÕNA VORMID VÄLTEVAHELDUSLIKU MUUTMISE JÄRGI
Käänd- sõnad	<i>sepp</i>	6641	<i>p`ilk : pilgu : p`ilku : p`ilku-de</i>
	<i>õnnelik</i>	981	<i>palav`ik : palaviku : palav`ikku : palav`ikku-de ~ palavike</i>
	<i>mõte</i>	252	<i>lause : l`ause : lause-t : lause-te</i>
	<i>hammas</i>	128	<i>hernes : h`erne : hernes-t : hernes-te</i>
	<i>liige</i>	77	<i>iste : `istme : iste-t : `istme-te</i>
	<i>padi</i>	71	<i>kiri : kirja : k`irja : k`irja-de</i>
	<i>suur</i>	30	<i>h`ääl : hääle : h`ääl-t : hääl-te</i>
	<i>tütar</i>	28	<i>pipar : p`ipra : pipar-t : pipar-de</i>
	<i>hein</i>	18	<i>s`ein : seina : s`eina : s`eina-de ~ sein-te</i>
	<i>#armas</i>	17	<i>õilis : `õilsa : õilis-t : `õilsa-te</i>
	<i>#ahne</i>	12	<i>tulnu : t`ulnu : tulnu-t : tulnu-te</i>
	<i>#mõis</i>	11	<i>ž`anr : žanri : ž`anri : ž`anri-de</i>
	<i>#ümbrik</i>	6	<i>p`ikn`ik : p`ikniku : p`ikn`ikku : p`ikn`ikku-de ~ p`iknike</i>
	<i>#pale</i>	3	<i>luule : l`uule : luule-t : luule-te</i>
	<i>#kallis</i>	2	<i>kaunis : k`auni : kaunis-t : k`auni-te ~ kaunis-te</i>
Pöörd- sõnad	<i>õppima</i>	1806	<i>k`ukku-da : kuku-b : kuku-tud : kuku-takse : k`ukku-si-n</i>
	<i>hüppama</i>	449	<i>laena-ta : l`aena-b : laena-tud : laena-takse : l`aena-si-n</i>
	<i>riidlema</i>	137	<i>töödel-da : t`öötle-b : töödel-dud : töödel-dakse : t`öötle-si-n</i>
	<i>saatma</i>	63	<i>t`oit-a : toida-b : toide-tud : toide- takse : t`oit-si-n</i>
	<i>#sulgema</i>	31	<i>l`õppe-da : lõpe-b : lõpe-tud : lõpe-takse : l`õppe-si-n</i>
	<i>naerma</i>	9	<i>l`aul-da : laula-b : l`aul-dud : l`aul-dakse : l`aul-si-n</i>
	<i>seisma</i>	7	<i>t`õus-ta : tõuse-b : t`õus-tud : t`õus-takse : t`õus-i-n</i>
	<i>#kaits(e)ma</i>	4	<i>m`aits-ta : maitse-b : m`aits-tud : m`aits-takse : m`aitse-si-n</i>
	<i>#saastama</i>	2	<i>laasta-ta : l`aasta-b : laasta-tud : l`aasta-si-n</i>

Laadivahelduslikke sõnu leidub *sepp*-, *sõda*-, *jõgi*-, *uus*-, *käsi*-, *padi*-, *mõte*-, *hammas*-, *tütar*- ja *liige*-käändtüübis ning *õppima*-, *saatma*-, *hüppama*- ja *riidlema*-pöördtüübis, samuti neid tüüpe hõlmavates rööptüüpides. (Vt tabel 8).

Tabel 8. Laadivahelduslikke sõnu sisaldavad muuttüübid

SÕNA-KLASS	MUUT-TÜÜP	LAADI-VAHELDUS-LIKKE SÕNU	NÄIDISSÕNA VORMID LAADIVAHELDUSLIKU MUUTMISE JÄRGI
Käänd-sõnad	<i>sepp</i>	473	<i>j`älg : jälje : j`älge : j`älge-de</i>
	<i>mõte</i>	119	<i>tehe : t`ehte : tehe-t : tehe-te</i>
	<i>sõda</i>	44	<i>sigä : s`ea : sigä : sigä-de</i>
	<i>uus</i>	26	<i>`õis : õie : `õi=t : õi=te</i>
	<i>liige</i>	20	<i>ranne : r`andme : ranne-t : r`andme-te</i>
	<i>hammas</i>	18	<i>varvas : v`arba : varvas-t : varvas-te</i>
	<i>tütar</i>	10	<i>põial : p`õidla : põial-t : põial-de</i>
	<i>käsi</i>	9	<i>vesi : v`ee : v`et-t : ve=te</i>
	<i>jõgi</i>	8	<i>mägi : m`äe : mäge : mäge-de</i>
	<i>#idu</i>	5	<i>pidu : p`eo : pidu : pidu-de</i>
	<i>padi</i>	3	<i>rohi : rohu : r`ohtu : r`ohtu-de</i>
	<i>#armas</i>	2	<i>õnnis : `õndsa : õnnis-t ~ `õndsa-t : `õndsa-te</i>
	<i>#mõis</i>	1	<i>k`õrb : kõrve : k`õrbe : k`õrbe-de</i>
	<i>#pale</i>	1	<i>pale : p`alge : pale-t : pale-te</i>
Pöörd-sõnad	<i>hüppama</i>	110	<i>muia-ta : m`uiga-b : muia-tud : muia-takse : m`uiga-si-n</i>
	<i>õppima</i>	77	<i>k`õndi-da : kõnni-b : kõnni-tud : kõnni-takse : k`õndi-si-n</i>
	<i>riidlema</i>	56	<i>vehel-da : v`ehkle-b : vehel-dud : vehel-dakse : v`ehkle-si-n</i>
	<i>saatma</i>	21	<i>t`aht-a : taha-b : tahe-tud : tahe-takse : t`aht-si-n</i>
	<i>#sulgema</i>	11	<i>p`ürgi-da : püri-b : püri-tud : püri-takse : p`ürgi-si-n</i>
	<i>#saastama</i>	1	<i>ööra-ta : `öördä-b : ööra-tud : ööra-takse : `öördä-si-n</i>

M 26. Laadivahelduslike sõnade esimese ja teise silbi piiril sulghäälikut (*käsi*- ja *uus*-tüübis ka *s-i*) sisaldav tüvekuju võib nõrga astme kujuga vahelduda kolmel moel. (Vt tabel 9.)

1. **C ~ Ø.** 612 sõna tugevas astmes on sulghäälik või *s*, nõrgas astmes aga mitte, nt nõrgeneva astmevaheldusega ● *m`ahtu-da* : ○ *mahu-n*,

Tabel 9. Laadivahelduse tüübid

VAHELDUS	NÕRGENEV ASTMEVAHELDUS: OMASTAV VÕI OLEVIKUVORM NÕRGAS ASTMES, NIMETAV VÕI <i>da</i> -TEGEVUSNIMI TUGEVAS (678 sõna)		TUGEVNEV ASTMEVAHELDUS: OMASTAV VÕI OLEVIKUVORM TUGEVAS ASTMES, NIMETAV VÕI <i>da</i> -TEGEVUSNIMI NÕRGAS (337 sõna)	
	SÕNU	NÄIDE	SÕNU	NÄIDE
C_1C_2 : C_1C_1	232		85	
nd : nn	173	<i>v`end</i> : <i>venna</i> : <i>v`enda</i>	24	<i>kannel</i> : <i>k`andle</i> : <i>kannel-t</i>
	8	<i>k`õndi-da</i> : <i>kõnni-n</i>	13	<i>hinna-ta</i> : <i>h`inda-n</i>
rd : rr	12	<i>m`urd</i> : <i>murru</i> : <i>m`urdu</i>	11	<i>varras</i> : <i>v`arda</i> : <i>varras-t</i>
	1	<i>m`urd-a</i> : <i>murra-n</i>	9	<i>korra-ta</i> : <i>k`orda-n</i>
ld : ll	15	<i>t`ald</i> : <i>talla</i> : <i>t`alda</i>	4	<i>kalle</i> : <i>k`alde</i> : <i>kalle-t</i>
	2	<i>p`ildu-da</i> : <i>pillu-n</i>	8	<i>halla-ta</i> : <i>h`alda-n</i>
mb : mm	11	<i>`amb</i> : <i>ammu</i> : <i>`ambu</i>	11	<i>sammas</i> : <i>s`amba</i> : <i>sammas-t</i>
	3	<i>l`embi-da</i> : <i>lemmi-n</i>	5	<i>emma-ta</i> : <i>`emba-n</i>
rs : rr	7	<i>v`ars</i> : <i>varre</i> : <i>v`ar=t</i>		
$C_1 : C_2$	50		36	
b : v	24	<i>t`iib</i> : <i>tiiva</i> : <i>t`iiba</i>	17	<i>teivas</i> : <i>t`eiba</i> : <i>teivas-t</i>
	2	<i>h`älbi-da</i> : <i>hälvi-n</i>	10	<i>kõlva-ta</i> : <i>k`õlba-n</i>
g : j	17	<i>j`älg</i> : <i>jälje</i> : <i>j`älge</i>	2	<i>hüljes</i> : <i>h`ülge</i> : <i>hüljes-t</i>
			7	<i>pelja-ta</i> : <i>p`elga-n</i>
d : j	6	<i>sõda</i> : <i>sõja</i> : <i>sõda</i>		
	1	<i>sada-da</i> : <i>saja-n</i>		
$C : \emptyset$	396		216	
g : \emptyset	91	<i>tegu</i> : <i>t`eo</i> : <i>tegu</i>	14	<i>muie</i> : <i>m`uige</i> : <i>muie-t</i>
	16	<i>luge-da</i> : <i>l`oe-n</i>	24	<i>kara-ta</i> : <i>k`arga-n</i>
k : \emptyset	81	<i>`õhk</i> : <i>õhu</i> : <i>`õhku</i>	26	<i>puhe</i> : <i>p`uhke</i> : <i>puhe-t</i>
	23	<i>p`ühki-da</i> : <i>pühi-n</i>	65	<i>laha-ta</i> : <i>l`ahka-n</i>
d : \emptyset	57	<i>j`õud</i> : <i>j`õu</i> : <i>j`õudu</i>	45	<i>riie</i> : <i>r`iide</i> : <i>riie-t</i>
	30	<i>kadu-da</i> : <i>k`ao-n</i>	15	<i>vaiel-da</i> : <i>v`aidle-n</i>
t : \emptyset	37	<i>j`uht</i> : <i>juhi</i> : <i>j`uhti</i>	16	<i>puhas</i> : <i>p`uhta</i> : <i>puhas-t</i>
	23	<i>m`ahtu-da</i> : <i>mahu-n</i>	11	<i>koha-ta</i> : <i>k`ohta-n</i>
b : \emptyset	7	<i>tuba</i> : <i>t`oa</i> : <i>tuba</i>		
s ~ t : \emptyset	30	<i>käsi</i> : <i>k`äe</i> : <i>k`ät-t</i>		
s : \emptyset	1	<i>p`aas</i> : <i>p`ae</i> : <i>p`aasi</i>		

- *p`ühki-da* : ◯ *pühi-n*, • *tuba* : ◯ *t`oa* ja • *käsi* : ◯ *k`äe* ning tugevneva astmevaheldusega ◯ *koha-ta* : • *k`ohta-n* ja ◯ *muie* : • *m`uige*.
- 2. $C_1C_2 \sim C_1C_1$. 317 sõna tugevas astmes on helilise konsonandi ja sulghääliku või *s-i* järjend, nõrgas astmes aga pikk heliline konsonant, nt nõrgeneva astmevaheldusega • *p`ildu-da* : ◯ *pillu-n*, • *`amb* : ◯ *ammu* ja • *k`õrs* : ◯ *kõrre* ning tugevneva astmevaheldusega ◯ *emma-ta* : • *`emba-n* ja ◯ *kannel* : • *k`andle*.
- 3. $C_2 \sim C_1$. 86 sõna tugevas astmes on sulghäälik, nõrgas astmes aga *v* või *j*, nt nõrgeneva astmevaheldusega • *sada-da* : ◯ *saja-n* ja • *j`älg* : ◯ *jälje* ning tugevneva astmevaheldusega ◯ *pelja-ta* : • *p`elga-n* ja ◯ *teivas* : • *t`eiba*.

Käändsõna astmevaheldusmallid

M 27. Nõrgeneva astmevaheldusega sõnad (mallid a–d tabelis 10). Enamiku eesti astmevahelduslikest käändsõnadest moodustavad sõnad, mille ainsuse nimetavas kasutatakse tugevaastmelist, omastavas nõrgaastmelist ja osastavas taas tugevaastmelist tüvekuju. Mõningate ülejäänud vormide aste võib eri muuttüüpides olla erinev.

Astmevahelduslikest mallidest sõnarohkeim on mall a, mille ainsuse nimetav on tugevas, omastav nõrgas, osastav tugevas ja mitmuse omastav tugevas astmes (●○●●). Seda malli esindavad äärmiselt produktiivse *sepp*-tüübi sõnad ning väikesed laadivahelduslikud muuttüübid *sõda*, *uus*, *käsi* ja *jõgi*. Malliga a peaaegu identne on mall b (●○●●~○), mis erineb mallist a ainult selle poolest, et mitmuse omastavas on olemas nõrgaastmeline rööpvorm. Selle malli alla kuuluvad *õnnelik*-tüüpi sõnad, mille mitmuse omastavas eelistataksegi nõrgaastmelist tüvekuju (*õnnelike*) tugevaastmelisele (*õnnel`ikku-de*). Samuti on mallile a väga lähedased mall c, mis erineb mallist a üksnes nõrgaastmelise nimetava poolest (○○●●) (*padi*), ja mall d, mis erineb mallist a nõrgaastmelise mitmuse omastava poolest (●○●○) (*suur-te*).

Tugevneva astmevaheldusega sõnad (mallid e ja f tabelis 10). Umbes seitsmesajal astmevahelduslikul käändsõnal on nimetav nõrgas, omastav tugevas ja osastav taas nõrgas astmes. Neist enamikul, st *mõte*-, *hammas*- ja *tütar*-tüübi sõnaudel, paiknevad tugeva ja nõrga astme vormid astmevaheldusmalli e kohaselt (○●○○). Astmevaheldusmalli f sõnaades, st *liige*-tüübis, kasutatakse aga ulatuslikumalt tugevaastmelist tüvekuju (○●●●), mis esineb muu hulgas ka mitmuse omastavas (*l`iikme-te*).

Tabel 10. Käändsõna astmevaheldusmallid

ASTMEVAHELDUSMALL JÄRJEKORRAS SG NOM : SG GEN : SG PRT : PL GEN	PRODUKTIIVSED TÜÜBID	EBAPRODUKTIIVSED TÜÜBID
●○○●	<i>sepp</i> 7127	<i>sõda</i> 49, <i>uus</i> 26, <i>käsi</i> 9, <i>jõgi</i> 8
●○○●~○	<i>õnnelik</i> 987	
○○●●		<i>padi</i> 74
●○○○		<i>suur</i> 30, <i>hein</i> 18
○●○○		<i>mõte</i> 400, <i>hammas</i> 146, <i>tütar</i> 39
○●○●		<i>liige</i> 117

Pöörd sõna astmevaheldusmallid

M 28. Nõrgeneva astmevaheldusega sõnad (mallid a ja b tabelis 11). Astmevahelduslikest pöörd sõnadest suuremas osas on olevikuvorm nõrgas ja *da*-tegevusnimi tugevas astmes. Kõige levinum on astmevaheldusmall a, kus *da*-infinitiiv on tugevas astmes; olevikuvorm, *tud*-kesksõna ja umbisikulise tegumoe olevikuvorm nõrgas astmes ning lihtmineviku vorm tugevas astmes (●○○○●). Seda malli järgib lisaks produktiivsele *õppima*-tüübile ka ebaproduktiivne *saatma*-tüüp. Vähestes *seisma*- ja *naerma*-tüübi sõnades, mida iseloomustab astmevaheldusmall b (●○○●●), kasutatakse vormides a-mallist ulatuslikumalt tugevat astet.

Tugevneva astmevaheldusega sõnad (mall c tabelis 11). Küllaltki palju sõnu kuulub ka astmevaheldusmalli c (○●○○●), kus olevikuvorm on tugevas ja *da*-tegevusnimi nõrgas astmes. Nii muutuvad produktiivsete *hüppama*- ja *riidlema*-tüüpide sõnad.

Tabel 11. Pöörd sõna astmevaheldusmallid

ASTMEVAHELDUSMALL JÄRJEKORRAS INF _{da} : 3SG : PTP _{tud} : IMPS : PST 1SG	PRODUKTIIVSED TÜÜBID	EBAPRODUKTIIVSED TÜÜBID
●○○○●	<i>õppima</i> 1924	<i>saatma</i> 82
●○○●●		<i>seisma</i> 7, <i>naerma</i> 9
○●○○●	<i>hüppama</i> 562, <i>riidlema</i> 191	

LÕPUVAHELDUS

Lõpuvahelduse määratlus

M 29. Lõpuvaheldus on lõpphäälikute poolest erinevate tüvevariantide vaheldumine sõna vormistikus. Lõpuvahelduseta sõnade vormistikus on kasutusel üheainsa lõpphäälikuga tüvekuju või tüvekujud, lõpuvahelduslike sõnade paradigmas leidub erinevate lõpphäälikutega tüvevariante, nt *kavand* : *kavandi*, *allikas* : *allika*, *p`intsel* : *p`intsi*, *n`aer-ma* : *naera-n*, *jagele-ma* : *jagel-da*, *v`aidle-ma* : *vaie-da*.

Käändsõna tüvekujude lõpphäälikute erinevused

M 30. Enamikus eesti käändsõnades erinevad ainsuse nimetava ja omastava tüvi lõpphäälikute poolest. Ainsuse nimetava vorm on seejuures paljuski erandlik. *Raamat-*, *nimi-*, *jõgi-*, *sepp-*, *seminar-*, *padi-*, *õnnelik-*, *oluline-*, *soolane-* ja *uus-*tüübi käändsõnadel kasutatakse ainsuse nimetavas ainukordset tüvekuju, mis muudes vormides esile ei tule. Nimetava tüvekuju kasutatakse ka muudes vormides *harjutus-*, *katus-*, *suur-*, *hein-*, *ase-* ja *liige-*tüübis, kus see vaheldub ühe või mitme muu tüvekujuga.

Nimetavas ja omastavas esinevate tüvekujude lõpphäälikud võivad üksteisest erineda eri viisidel: 1) nimetavas on vähem häälikuid kui omastavas (EKG-s *lisandumine*, vt allpool p 1); 2) nimetava lõpus on *s*, mis omastavas puudub (EKG-s *kadu*, vt allpool p 2); 3) nimetavas ja omastavas on erinevad lõpphäälikud (EKG-s *asendumine*, vt allpool p 3).

1. Nimetavas on vähem häälikuid kui omastavas.

(EKG häälikute *lisandumine*)

Enamikul sellistest käändsõnadest on omastava tüvekuju lõpus vokaal, milleks kõige sagedamini, umbes kaheksal tuhandel sõnal, on *i* (nt *biskv`iit* : *biskviidi*, *r`ändur* : *r`änduri*, *insener* : *inseneri*, *p`oiss* : *poisi*). Mitme tuhande taolise sõna tüvevokaaliks on *e* (*k`atsumus* : *k`atsumuse*, *s`eos* : *s`eose*, *p`õu* : *põue*, *s`een* : *seene*, *õis* : *õie*, *p(`)een* : *p`eene*), pisut vähematel *u* (*t`eatm`ik* : *t`eatmiku*, *tõrvik* : *tõrviku*, *r`õõm* : *rõõmu*) ja tuhatkonnal *a* (*sibul* : *sibula*, *erak`ond* : *erakonna*, *oks* : *oksa*).

Vähem on sõnu, mille omastavas on võrreldes nimetava tüvekujuga rohkem kaks häälikut (*da*, *me* või *se*). Kõige rohkem on *ke(ne)*-liitelisi deminutiive (*õeke* : *õekese*), nt seletussõnaraamatusse on jõudnud umbes seitse-sada selle liitega sõna ja tuletustüüp on avatud (→ SM 122). Sadakonnas sõnas

esineb väljaspool ainsuse nimetavat *da* (*krõbe : krõbeda*) ja mõnekümnes sõnas *me* (*pide : pideme*). (Vt tabel 12.)

Tabel 12. Käändsõnad, mille nimetava vormis on vähem häälikuid kui omastava vormis

TÜVE LÕPPHÄÄLIKUD NIMETAVAS JA OMASTAVAS	SÕNU	NÄITEID
Ø : <i>i</i>	8009	<i>t`uhm : tuhmi, `album : `albumi, poolatar : poolatari, k`ool : kooli</i>
Ø : <i>e</i>	3865	<i>igavus : igavuse, eelis : eelise, j`ärv : järve, h`ääl : hääle, kevad : kevade</i>
Ø : <i>u</i>	2397	<i>lapsel`ik : lapseliku, puhang : puhangu, k`äik : käigu</i>
Ø : <i>a</i>	1257	<i>aabits : aabitsa, ilm : ilma, k`oer : koera</i>
Ø : <i>da</i>	88	<i>hõbe : hõbeda, jahe : jaheda</i>
Ø : <i>me</i>	29	<i>pude : pudeme, tase : taseme</i>
Ø : <i>se</i>	arv pole teada	<i>l`ooke : l`ookese, p`äike : p`äikese ~ p`äikse</i>

2. Nimetava lõpu *s* puudub omastavas. (EKG häälikute kadu)

Tuhatkonnas sõnas puudub nimetava lõpus olev konsonant *s* omastava tüves (*s : Ø*), nt *parukas : paruka, ketas : k`etta, kohus : k`ohtu, kaunis : k`auni*.

3. Nimetavas ja omastavas on erinevad lõpphäälikud.

(EKG häälikute asendumine)

Rohkem kui kolmel tuhandel sõnal on nimetava tüve lõpus *ne*, omastava tüve lõpus aga *se* (*hubane : hubase*).

Palju (üle kuuesaja) on ka sõnu, mille nimetava lõppvokaali ja konsonandi järjend vaheldub omastava tüves oleva konsonandi ja vokaali järjendiga (VC : CV), kus konsonant jääb samaks. Vokaal võib samuti olla sama (*tatar : t`atra*), aga rohkem on sõnu, milles see erineb (*tütar : t`ütire*). Vaheldusel VC : CV on palju variante, millest tavalisimad on *er : ri* (*h`amster : h`amstri*) ja *el : li* (*v`äävel : v`äävli*), mis mõlemad ilmnevad enam kui kahesajas sõnas.

Ülejäänud vaheldused on märksa harvemad: nimetava lõppvokaal vaheldub *me*-ga sadakonnas sõnas (*seade : s`eadme, suue : s`uudme, mitu : m`itme, võti : v`õtme*), nimetava lõpu *i* vaheldub järjendiga *jV* umbes neljakümnes (*mari : marja, vali : valju, puri : purje*) ja nimetava lõppvokaal teistsuguse vokaaliga umbes kahekümnes sõnas (*tüvi : tüve, veli : velle, rohi : rohu, sina : sinu*).

Ülejäänud, haruldasematest vaheldustest on levinuim *s : nda*, mis iseloomustab kõiki järgarvsõnu peale sõnade *esimene* ja *teine* (*kolmas : kolmanda*,

sajas : sajanda) ning kaht asearvsõna (*m`itmes : m`itmenda, m`itmes-s`etmes : m`itmenda-s`etmenda*). Nimetavatüve lõpus olev *ne* vaheldub tavapärase *se* asemel *sa*-ga seitsmes sõnas (*`ehtne : `ehtsa, h`oogne : h`oogsa, l`ihtne : l`ihtsa, m`oodne : m`oodsa, p`ingne : p`ingsa, s`oodne : s`oodsa, r`õhtne : r`õhtsa*). Kuues sõnas toimub vaheldus *s : kse* (*j`uus : j`uukse, vennas : vennakse, omas : omakse*), viies sõnas *s : ne* (*k`aas : kaane, k`üüs : küüne, l`aas : laane, l`ääs : lääne, `õõs : õõne*) ja kolmes sõnas *i : ve* (*p`õli : põlve, tali : talve*). Ülejäänud lõpuvaheldused avalduvad vaid ühes-kahes sõnas, nt vaheldus *e : ja* üksnes sõnades *s`oe : sooja* ja *r`oe : rooja* ning vaheldus *s : ja* ainult sõnas *paras : paraja*. (Vt tabel 13.)

Tabel 13. Käändsõnad, mille nimetavas ja omastavas on erinevad lõpphäälikud

TÜVE LÕPPHÄÄLIKUD NIMETAVAS JA OMASTAVAS		SÕNU	NÄITEID
<i>ne : se</i>		3554	<i>sugulane : sugulase, kult`uurne : kult`uurse, pilvine : pilvise</i>
V ₁ C : CV ₂			
<i>eC : Ci</i>	<i>er : ri</i>	255	<i>k`elder : k`eldri, m`ander : m`andri</i>
	<i>el : li</i>	209	<i>dž`ungel : dž`ungli, h`aavel : h`aavli</i>
<i>eC : Ca</i>	<i>er : ra</i>	27	<i>oder : odra, v`apper : v`apra, v`eider : v`eidra, aher : `ahtra</i>
	<i>el : la</i>	16	<i>k`indel : k`indla, pastel : p`astla, kubel : kubla</i>
	<i>ev : va</i>	14	<i>k`estev : k`estva</i>
	<i>en : na</i>	11	<i>k`aaren : k`aarna, aken : `akna</i>
	<i>es : sa</i>	2	<i>tõrges : t`õrksa</i>
	<i>em : ma</i>	1	<i>k`oorem : k`oorma</i>
<i>eC : Cu</i>	<i>er : ru</i>	3	<i>puder : pudru</i>
<i>uC : Ca</i>	<i>us : sa</i>	16	<i>h`irmus ~ hirmus : h`irmsa, ainus : `ainsa</i>
<i>iC : Ca</i>	<i>is : sa</i>	5	<i>sünnis : s`ündsä, t`ähtis : t`ähtsa</i>
<i>aC : Ce</i>	<i>ar : re</i>	1	<i>tütar : t`ütire</i>
V ₁ C : CV ₁			
<i>aC : Ca</i>	<i>al : la</i>	16	<i>küünal : k`üünla, pannal : p`andla</i>
	<i>ar : ra</i>	15	<i>pipar : p`ipra, k`änkar : k`änkra</i>
	<i>as : sa</i>	9	<i>hoolas : h`oolsa, võimas : v`õimsa</i>
<i>uC : Cu</i>	<i>ur : ru</i>	10	<i>h`aigur : h`aigru, s`uhkur : s`uhkru</i>
<i>eC : Ce</i>	<i>er : re</i>	4	<i>koger : kogre, teder : tedre</i>
	<i>el : le</i>	2	<i>kannel : k`andle, lemmel : l`emle</i>
	<i>en : ne</i>	1	<i>k`öömen : k`öömne</i>
	<i>es : se</i>	1	<i>kärbes : k`ärbse</i>

TÜVE LÕPPHÄÄLIKUD NIMETAVAS JA OMASTAVAS		SÕNU	NÄITEID
V : me	e : me	95	iste : `istme, juhe : j`uhtme
	u : me	2	mitu : m`itme, setu : s`etme
	i : me	1	võti : v`õtme
i : jV	i : ja	34	kiri : kirja, tühi : tühja
	i : ju	5	ahi : ahju, vari : varju
	i : je	2	puri : purje, veli : velje
V ₁ : V ₂	i : e	27	meri : mere, süsi : s`õe, tõbi : tõve, rehi : rehe
	a : u	2	mina : minu, sina : sinu
	i : u	1	rohi : rohu
s : nda		15	kuues : kuuenda, tuhandes : tuhandenda
ne : sa		7	l`ihtne : l`ihtsa, m`oodne : m`oodsa
s : kse		6	j`uus : j`uukse, vennas : vennakse
s : ne		4	k`üüs : küüne, l`ääs : lääne
i : ve		3	põli : põlve, tali : talve
e : ne		2	kümme : k`ümne, seeme : s`eemne
ks : he		2	k`aks : kahe, `üks : ühe
e : ja		2	r`oe : rooja, s`oe : sooja
end : ne		1	(k`aks)kümmend : (kahe)k`ümne
u : le		1	õlu : õlle
t : nde		1	tuhat : tuhande
t : di		1	kurat : kuradi
s : ja		1	paras : paraja
ne : tse		1	s`eesinane : sellesina(t)se

Pöördsõna tüvekujude lõpphäälikute erinevused

M 31. Pöördsõna lõpuvaheldused on sarnased käandsõna omadega. Siingi jagunevad tüvekujude erinevused nii: 1) olevikuvormis esineva tüvekuju lõpus on rohkem häälikuid kui *ma*-tegevusnime tüvekuju lõpus; 2) *da*-tegevusnime tüve lõpus on vähem häälikuid kui *ma*-tegevusnime tüve lõpus; 3) *da*- ja *ma*-tegevusnime tüve lõpphäälikud paiknevad erinevas järjestuses. (Vt tabel 14.)

Tabel 14. Pöördsonad, mille *ma*-tegevusnime tüve lõpphäälikud erinevad olevikuvormi või *da*-tegevusnime tüve lõpphäälikutest

TÜVE LÕPPHÄÄLIKUD MA-TEGEVUSNIMES JA OLEVIKUVORMIS VÕI DA-TEGEVUSNIMES	SÕNU	NÄITEID
Ø : a	91	<i>m`õist-ma : mõista-n, v`õt-ma : võta-n, l`aul-ma : laula-n, l`üps-ma : lüpsa-n</i>
Ø : e	11	<i>j`ooks-ma : jookse-n, n`aas-ma : naase-n, l`ask-ma : lase-n, l`õp-ma : lõpe-n</i>
e : Ø	103	<i>kogele-ma : kogel-da, pane-ma : p`ann-a</i>
le : el	191	<i>k`aeble-ma : kaevel-da, s`uple-ma : supel-da</i>

1. Olevikuvormis esineva tüvekuju lõpus on rohkem häälikuid kui *ma*-tegevusnimes esineva tüvekuju lõpus. (EKG häälikute lisandumine)
Sadakonna pöördsona paradigmas vaheldub *ma*-tegevusnimes esinev konsonantlõpuline tüvekuju olevikuvormis esineva *a*- või *e*-lõpulise tüvekujuga. Umbes üheksakümnes sõnas on olevikuvormis esineva tüve lõpus *a* (nt *k`at-ma : kata-n, s`uut-ma : suuda-n, v`een-ma : veena-n, m`aks-ma : maksa-n*), üheteistkümnes sõnas *e* (nt *t`õus-ma : tõuse-n, k`uul-ma : kuule-n*).

2. *da*-tegevusnime tüve lõpus on vähem häälikuid kui *ma*-tegevusnime tüve lõpus. (EKG häälikute kadu)
Sadakonna pöördsona paradigmas vaheldub *ma*-tegevusnimes esinev vokaallõpuline tüvekuju *da*-tegevusnimes esineva konsonantlõpulise tüvekujuga (nt *tõrele-ma : tõrel-da*).

3. *da*- ja *ma*-tegevusnime tüve lõpphäälikud paiknevad erinevas järjestuses. (EKG häälikute asendumine)
Paarisaja pöördsona paradigmas vaheldub *ma*-tegevusnimes esinev *le*-lõpuline tüvekuju *da*-tegevusnimes esineva *el*-lõpulise tüvekujuga (nt *v`õimle-ma : võimel-da*).

Kirjandust tüvevahelduste kohta: HINT, MATI 1997. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. | HINT, MATI 2004. Eesti keele foneetika ja morfoloogia: süvaõpik.

4. KÄÄNDSÕNA VORMID

KÄÄNDSÕNA PARADIGMA

M 32. Eesti käändsõna morfoloogilised kategooriad on kääne ehk kaasus, millel on 14 liiget, ja arv ehk numberus, millel on kaks liiget. Nende kombineerumisel moodustub 28-liikmeline paradigma, kusjuures liikmetel võib esineda rööpvorme.

KÄÄNE	AINSUS	MITMUS
Nimetav	<i>s`epp</i>	<i>sepa-d</i>
Omastav	<i>sepa</i>	<i>s`eppa-de</i>
Osastav	<i>s`eppa</i>	<i>s`eppi ~ s`eppa-sid</i>
Sisseütlev	<i>s`eppa ~ sepa-sse</i>	<i>s`eppa-de-sse (~ sepi-sse)</i>
Seesütlev	<i>sepa-s</i>	<i>s`eppa-de-s (~ sepi-s)</i>
Seestütlev	<i>sepa-st</i>	<i>s`eppa-de-st (~ sepi-st)</i>
Alaleütlev	<i>sepa-le</i>	<i>s`eppa-de-le (~ sepi-le)</i>
Alalütlev	<i>sepa-l</i>	<i>s`eppa-de-l (~ sepi-l)</i>
Alaltütlev	<i>sepa-lt</i>	<i>s`eppa-de-lt (~ sepi-lt)</i>
Saav	<i>sepa-ks</i>	<i>s`eppa-de-ks (~ sepi-ks)</i>
Rajav	<i>sepa-ni</i>	<i>s`eppa-de-ni</i>
Olev	<i>sepa-na</i>	<i>s`eppa-de-na</i>
Ilmaütlev	<i>sepa-ta</i>	<i>s`eppa-de-ta</i>
Kaasaütlev	<i>sepa-ga</i>	<i>s`eppa-de-ga</i>

M 33. Omadussõnal lisandub veel üks morfoloogiline kategooria: võrdlus ehk komparatsioon, millel on kolm liiget: alg-, kesk- ja ülivõrre. Omadussõna morfoloogiliste kategooriate kombineerumisel moodustub 84-liikmeline paradigma, kusjuures paradigma liikmetel võib esineda rööpvorme.

Kääne	Algvõrre	Ainsus Keskvoorre	Ülivõrre	Algvõrre	Keskvoorre	Mitmus
Nimetav	osav	osava-m	osava-im ~ kõige osava-m	osava-d	osava-ma-d	osava-ima-d ~ kõige osava-ma-d
Omastav	osava	osava-ma	osava-ima ~ kõige osava-ma	osava-te	osava-ma-te	osava-ima-te ~ kõige osava-ma-te
Osastav	osava-t	osava-ma-t	osava-ima-t ~ kõige osava-ma-t	osava-i-d	osava-ma-i-d	osava-ima-i-d ~ kõige osava-ma-i-d
Sissetulev	osava-sse	osava-ma-sse	osava-ima-sse ~ kõige osava-ma-sse	osava-te-sse ~ osava-i-sse	osava-ma-te-sse ~ osava-ma-i-sse	osava-ima-te-sse ~ osava-ima-i-sse ~ kõige osava-ma-te-sse ~ kõige osava-ma-i-sse
Seesütlev	osava-s	osava-ma-s	osava-ima-s ~ kõige osava-ma-s	osava-te-s ~ osava-i-s	osava-ma-te-s ~ osava-ma-i-s	osava-ima-te-s ~ osava-ima-i-s ~ kõige osava-ma-te-s ~ kõige osava-ma-i-s
Seestütlev	osava-st	osava-ma-st	osava-ima-st ~ kõige osava-ma-st	osava-te-st ~ osava-i-st	osava-ma-te-st ~ osava-ma-i-st	osava-ima-te-st ~ osava-ima-i-st ~ kõige osava-ma-te-st ~ kõige osava-ma-i-st
Alaleütlev	osava-le	osava-ma-le	osava-ima-le ~ kõige osava-ma-le	osava-te-le	osava-ma-te-le ~ osava-ma-i-le	osava-ima-te-le ~ osava-ima-i-le ~ kõige osava-ma-te-le ~ kõige osava-ma-i-le
Alalütlev	osava-l	osava-ma-l	osava-ima-l ~ kõige osava-ma-l	osava-te-l ~ osava-i-l	osava-ma-te-l ~ osava-ma-i-l	osava-ima-te-l ~ osava-ima-i-l ~ kõige osava-ma-te-l ~ kõige osava-ma-i-l
Alaltütlev	osava-lt	osava-ma-lt	osava-ima-lt ~ kõige osava-ma-lt	osava-te-lt ~ osava-i-lt	osava-ma-te-lt ~ osava-ma-i-lt	osava-ima-te-lt ~ osava-ima-i-lt ~ kõige osava-ma-te-lt ~ kõige osava-ma-i-lt
Saav	osava-ks	osava-ma-ks	osava-ima-ks ~ kõige osava-ma-ks	osava-te-ks ~ osava-i-ks	osava-ma-te-ks ~ osava-ma-i-ks	osava-ima-te-ks ~ osava-ima-i-ks ~ kõige osava-ma-te-ks ~ kõige osava-ma-i-ks
Rajav	osava-ni	osava-ma-ni	osava-ima-ni ~ kõige osava-ma-ni	osava-te-ni	osava-ma-te-ni	osava-ima-te-ni ~ kõige osava-ma-te-ni
Olev	osava-na	osava-ma-na	osava-ima-na ~ kõige osava-ma-na	osava-te-na	osava-ma-te-na	osava-ima-te-na ~ kõige osava-ma-te-na
Ilmaütlev	osava-ta	osava-ma-ta	osava-ima-ta ~ kõige osava-ma-ta	osava-te-ta	osava-ma-te-ta	osava-ima-te-ta ~ kõige osava-ma-te-ta
Kaasütlev	osava-ga	osava-ma-ga	osava-ima-ga ~ kõige osava-ma-ga	osava-te-ga	osava-ma-te-ga	osava-ima-te-ga ~ kõige osava-ma-te-ga

Vormidevahelised seosed käandsõna paradigmas

M 34. Eesti käandsõnadel võib olenevalt muuttüübist olla 1–5 tüvevarianti. Erisugused tüvevariandid ei paikne paradigmas juhuslikult, vaid kindla süsteemi järgi, st on mõningad vormide komplektid, kus kasutatakse kõigis või peaaegu kõigis käandsõnades alati samasugust tüvekuju. Seevastu on vorme, mis osas käandsõnades kasutavad unikaalset, paradigmas vaid korra ette tulevat tüvekuju: ainsuse nimetav (nt *sõber*), ainsuse lühike sisseütlev (nt *v'ette*), mitmuse osastav (nt *p'arke*) ja tüveülivõrre (nt *närvi*- sõnast *närb*).

Enamasti sama tüvekuju kasutavad vormide rühmad käandsõna vormistikus on järgnevad:

1)

ainsuse omastav	<i>hinnalise</i>	<i>l'amba</i>
kõik ainsuse käänded alates sse-tunnuselisest sisseütlevast	<i>hinnalise-sse, hinnalise-s, hinnalise-st, hinnalise-le, hinnalise-l, hinnalise-lt, hinnalise-ks, hinnalise-ni, hinnalise-na, hinnalise-ta, hinnalise-ga</i>	<i>l'amba-sse, l'amba-s, l'amba-st, l'amba-le, l'amba-l, l'amba-lt, l'amba-ks, l'amba-ni, l'amba-na, l'amba-ta, l'amba-ga</i>
mitmuse nimetav	<i>hinnalise-d</i>	<i>l'amba-d</i>
sageli ka keskvõrre ja i-ülivõrre	<i>hinnalise-m</i>	<i>h'alja-m, h'alja-im</i>

2)

mitmuse omastav	<i>hinnalis-te</i>	<i>lammas-te</i>
kõik <i>de</i> -mitmuse vormid alates sisse- ütlevast	<i>hinnalis-te-sse, hinnalis-te-s, hinnalis-te-st, hinnalis-te-le, hinnalis-te-l, hinnalis-te-lt, hinnalis-te-ks, hinnalis-te-ni, hinnalis-te-na, hinnalis-te-ta, hinnalis-te-ga</i>	<i>lammas-te-sse, lammas-te-s, lammas-te-st, lammas-te-le, lammas-te-l, lammas-te-lt, lammas-te-ks, lammas-te-ni, lammas-te-na, lammas-te-ta, lammas-te-ga</i>
sageli ka ainsuse osastav	<i>hinnalis-t</i>	<i>lammas-t</i>

3)

mitmuse osastav	<i>hinnalisi</i>	<i>l'amba-i-d</i>
sageli ka vokaalmitmuse vormid	<i>hinnalisi-sse, hinnalisi-s, hinnalisi-st, hinnalisi-le, hinnalisi-l, hinnalisi-lt, hinnalisi-ks</i>	<i>l'amba-i-sse, l'amba-i-s, l'amba-i-st, l'amba-i-le, l'amba-i-l, l'amba-i-lt, l'amba-i-ks</i>

Ainsuse omastavas esinevat tüvekuju kasutatakse ka kõigis ainsuse käänetes alates sse-tunnuselisest sisseütlevast, mitmuse nimetavas, keskvõrdes ja *i*-ülivõrdes. Kõigi võrdevormide puhul see seos siiski ei kehti. Vokaallõpulise mitmuse osastavaga sõnades on kasutusel tüveülivõrre (*hinnaline* : *hinnalisi* : *hinnalisi-m*, *õnnel'ik* : *õnnel'ikke* : *õnnelike-m*, *s'uur* : *s'uuri* : *suuri-m*) ning väheste omadussõnade keskvõrdes on omastava tüvevokaali asemel tüve lõpus *e* (nt *vana* : *vane-m* : *vani-m*, *j'ärsk* : *järse-m* ~ *järsu-m* : *kõige järse-m* ~ *kõige järsu-m* ~ *järsi-m*) (→ M 55).

Mitmuse omastavas esinevat tüvekuju kasutatakse kõigis *de*-mitmuse vormides peale mitmuse nimetava. Enamasti kasutatakse samasugust tüvekuju ka ainsuse osastavas (nt *s'eppa* : *s'eppa-de*, *mõte-t* : *mõte-te*, *katus-t* : *katus-te*), osas muuttüüpides aga mitte (nt *ase-t* : *aseme-te*, *liige-t* : *l'üikme-te*, *s'uur-t* : *suur-te*).

Mitmuse osastavaga samakujulist tüve kasutatakse vokaalmitmuses, mis esineb vähemates käänetes kui *de*-mitmus: vokaalmitmuslikku rajavat, olevat, ilmaütlevat ja kaasaütlevat kohtab vähe. Kui mitmuse osastav lõpeb formatiiviga *i-d* (*aasta-*, *raamat-*, *ase-*, *liige-*, *mõte-*, *hammas-*, *tütar-*, *katus-*, *soolane-* ja *puu-tüübis*), moodustatakse *i*-tunnuselisena ka vokaalmitmuse vormid: *l'amba-i-d*, *l'amba-i-sse*, *l'amba-i-s*, *l'amba-i-st*, *l'amba-i-le*, *l'amba-i-l*, *l'amba-i-lt*, *l'amba-i-ks*. Kui sõnal on üksnes *sid*-formatiiviga mitmuse osastav, pole vokaalmitmus võimalik (enamikus *pesa-tüübis*, *nimi-*, *jõgi-* ja *tubli-tüübis*). Kui sõnal on olemas flektiivne vokaallõpuline mitmuse osastav, on mitu võimalust:

- astmevahelduseta sõnal (*harjutus-*, *oluline-* ja *seminar-tüübis* ning enamikus *pesa-tüübis*) ning astmevaheldusliku *käsi-tüübi* sõnal lisatakse mitmuse osastava vormile käändetunnus: tüve *harjutusi* kasutatakse ka vormides *harjutusi-sse*, *harjutusi-s*, *harjutusi-st*, *harjutusi-le*, *harjutusi-l*, *harjutusi-lt*, *harjutusi-ks*
- astmevahelduslikul sõnal (*suur-*, *uus-*, *sõda-*, *sepp-*, *padi-* ja *õnnelik-tüübis*) kasutatakse mitmuse osastavas esineva tugevaastmelise tüvekuju (*s'uuri*) asemel nõrgaastmelist (*suuri-sse*, *suuri-s*, *suuri-st*, *suuri-le*, *suuri-l*, *suuri-lt*, *suuri-ks*)
- vokaalmitmust ei kasutata üldse või on see kõrgstiilse varjundiga (*hein-tüübis*; enamikust *sõda-*, *seminar-*, *sepp-* ja *padi-tüübi* sõnadest): *k'oer* : *k'oeri* → *koeri-st*, *koridor* : *koridore* : *koridore-st*, *h'õim* : *h'õime* → *hõime-st*, *põder* : *põtru* : *põdru-st*

Kirjeldataud vormidevahelised seosed ei kehti reeglipäratute asesõnade *see*, *too*, *kes*, *mis*, *mina*, *sina*, *tema*, *keegi*, *miski*, *ise* ~ *enese* ~ *enda*, *iseenese* ~ *iseenda*, *omaenese* ~ *omaenda* ega kumbki puhul.

KÄÄNDEKATEGOORIA

M 35. Kääne ehk **kaasus** on käändsõna morfoloogiline kategooria, mis näitab nimisõna(fraasi) süntaktilisi ja semantilisi funktsioone lauses. Eesti keeles on 14 käänat (vt tabel 15): nimetav ehk nominatiiv, omastav ehk genitiiv, osastav ehk partitiiv, sisseütlev ehk illatiiv, seesütlev ehk inessiiv, seestütlev ehk elatiiv, alaleütlev ehk allatiiv, alalütlev ehk adessiiv, alaltütlev ehk ablatiiv, saav ehk translatiiv, rajav ehk terminatiiv, olev ehk essiiv, ilmaütlev ehk abessiiv ja kaasaütlev ehk komitatiiv.

M 36. Käänded jagunevad vastavalt sellele, milliseid suhteid need väljendavad, kahte suurde rühma: abstraktseteks ja konkreetseteks kääneteks.

Abstraktsed ehk **grammatilised käänded** väljendavad nimisõna(fraasi) süntaktilisi funktsioone lauses, kandes aluse, täiendi, sihitise jm väga üldisi grammatilisi tähendusi. Abstraktsete käänete tähendus ei sõltu seega sõna leksikaalsest tähendusest ning neid käänevorme pole lauses võimalik asendada leksikaalsete vahenditega – määrsõnade või kaassõnafrasidega. Eesti keele abstraktsed käänded on nimetav, omastav ja osastav.

Konkreetsed ehk **semantilised käänded** väljendavad nimisõna(fraasi) täpsemalt eristatavaid tähendusi, nt kohta, aega, viisi, otstarvet, ilmaolu või vahendit. Konkreetsetes käändes sõnavorme on seetõttu võimalik lauses asendada sama funktsiooni täitvate leksikaalsete vahenditega, v.a juhul, kui neid kasutatakse abstraktses tähenduses. Nt sisseütleva vormi *lumme* lauses *Koer hüppas lumme* saab asendada asemäärsõnaga *sinna* lauses *Koer hüppas sinna* või kaassõnafrasiga *lume sisse* lauses *Koer hüppas lume sisse*. Seevastu sisseütlevat *peremehesse* lauses *Koer on peremehesse kiindunud* asendada ei saa (*Koer on ?sinna kiindunud*, *Koer on ?peremehe sisse kiindunud*), kuna tegu on sõna *kiinduma* sõltlaiendilise käänevormiga: see verb eeldab endaga seostuvalt nimisõna(fraasi)lt sisseütleva vormi. Eesti keele konkreetsed käänded on sisseütlev, seesütlev, seestütlev, alaleütlev, alalütlev, alaltütlev, saav, rajav, olev, ilmaütlev ja kaasaütlev.

Konkreetsetest käänetest on maailma keeltes iseäranis levinud kohakäänded, ka eesti keeles on kaks kolmeliikmelist kohakäänete sarja, mis esmase tähendusena väljendavad ruumisuhteid (*läksin laevale*), aga abstraktsemas kasutuses ka toimumisaega (*puhkasin juulis*), seisundit (*olin masenduses*), omajat (*lapsel on tõukeratas*), materjali (*riidest mähkmed*) jpm.

Sisekohakäänded sisse-, sees- ja seestütlev väljendavad ruumiga seotud kohasuhteid. **Väliskohakäänded** alale-, alal- ja alaltütlev väljendavad pinna seotud kohasuhteid. Kummaski sarjas on sihi-, asukoha- ja lähtekääne.

Tabel 15. Käänded

KÄÄNE	TUNNUS	NÄIDE			
Nimetav nominatiiv		<i>lammas</i>			
Omastav genitiiv		<i>l'amba</i>			
Osastav partitiiv	<i>-t</i> <i>-d</i> <i>-da</i> tunnuseta	<i>lammas-t</i> <i>p'uu-d</i> <i>se-da</i> <i>k'otti</i>			
Sisseütlev illatiiv	<i>-sse</i> ja lühike illatiiv: <i>-hV</i> <i>-de</i> tunnuseta	<i>l'amba-sse</i> <i>pä-he</i> <i>s'äär-de</i> <i>k'otti, p'essa</i>	sisekohakäänded		
Seesütlev inessiiv	<i>-s</i>	<i>l'amba-s</i>			
Seestütlev elatiiv	<i>-st</i>	<i>l'amba-st</i>			
Alaleütlev allatiiv	<i>-le</i> <i>-lle</i>	<i>l'amba-le</i> <i>m'u-lle</i>	väliskohakäänded		
Alalütlev adessiiv	<i>-l</i>	<i>l'amba-l</i>			
Alaltütlev ablatiiv	<i>-lt</i>	<i>l'amba-lt</i>			
Saav translatiiv	<i>-ks</i>	<i>l'amba-ks</i>	erikäänded		
Rajav terminatiiv	<i>-ni</i>	<i>l'amba-ni</i>			
Olev essiiv	<i>-na</i>	<i>l'amba-na</i>			
Ilmaütlev abessiiv	<i>-ta</i>	<i>l'amba-ta</i>			
Kaasaütlev komitatiiv	<i>-ga</i>	<i>l'amba-ga</i>			

abstraktsed ehk
grammatilised käänded

kohakäänded

konkreetset ehk semantilised käänded

Sihi- ehk **latiivkäänded** sisse- ja alaleütlev väljendavad sihtkohta ehk latiivsust (*läksin linna ja tänavale*), **asukoha-** ehk **lokatiivkäänded** sees- ja alalütlev asukohta (*olin linnas ja tänaval*) ehk lokatiivsust ning **lähte-** ehk **separatiivkäänded** lähtekohta ehk separatiivsust (*tulin linnast ja tänavalt*).

Saavat, rajavat, olevat, ilmaütlevat ja kaasaütlevat on nende spetsiifiliste tähenduste järgi nimetatud **erikääneteks**.

Obliikvakäänded on kõik käänded peale nimetava. Nimetava ja obliikvakäänete vastandusest räägitakse siis, kui nimetav erineb millegi poolest kõigist ülejäänud käänetest. Eesti keeles kasutataksegi nimetavas tihti tüvekuju, mis ei esine üheski muus käändes. Nii on see *raamat-*, *soolane-*, *oluline-*, *uus-*, *seminar-*, *jõgi-*, *sepp-*, *hein-*, *padi-* ja *õnnelik-*tüübi sõnades.

Käänete funktsioonid

M 37. Käänevormidega väljendatakse lauseelementide seoseid. Grammatilised käänded (nimetav, omastav, osastav) võivad tänu oma abstraktsusele vormistada väga erinevaid lauseliikmeid alusest kuni määruseni. Semantilised käänded (kohakäänded ja erikäänded) on konkreetsema tähendusega ja väljendavad tüüpiliselt määrustähendusi. Semantiliste käänete puhul sõltub käändefunktsioon tugevalt sõna leksikaalsest tähendusest, nt seestütleva vormiga võib väljendada nii lähtekohta (*See kott on Itaaliast*) kui ka materjali (*See kott on nahast*). Mõne määrustähenduse, sageli nt viisi puhul, tuleb arvestada sujuva üleminekuga nimisõna käänevormidelt omaette tähendusega leksikaliseerunud määrsõnadeks (→ M 20).

Nimetav kääne

M 38. Nimetava põhifunktsiooniks on vormistada täisalus (→ SÜ 146 jj), sh absoluuttarindis (a) (→ SÜ 532–533). Muudest öeldisverbi laienditest on nimetavas tavaliselt öeldistäide (b) (→ SÜ 182), kindlatel tingimustel täisihitis (c) (→ SÜ 174–177) ja täissihitisesarnane aja- ja hulgamäärus (hulgasõna nimetavas) (d) (→ SÜ 178, 213, 217). Üksikjuhtudel võib nimetavas olla ka toimumisaega väljendav ajamäärus (e) (→ SÜ 210) ja öeldistäitemäärus (f) (→ SÜ 224).

- (a) *Mees ehitab maja. Ta seisis, käed puusas.*
- (b) *Taevas on sinine.*
- (c) *Laps viidi lasteaeda. Isa viis lapsed lasteaeda.*
- (d) *Sadu kestis mitu päeva. Lõunasöök maksis viis eurot.*
- (e) *Järgmine nädal sõidame maale.*
- (f) *Ilm tundus vaikne.*

Nimisõnafraasis võib nimetavas olla põhjaga ühilduv määratlev täiend ja omadussõnaline täiend (g) (→ SÜ 247–249), lisand (h) (→ SÜ 256), liitsõnas ka nimisõnaline esiosa (i) (→ SM 163–164).

- (g) *see poiss, väike poiss*
- (h) Kohtasin *professor* Tamme. See on Jaan, minu *hea sõber*.
- (i) *puitmaja, kalendermärkmik*

Mittelauseliikmelistest lauseelementidest on nimetavas üte (j) (→ SÜ 236; → SK 45–48), eelteema (k) (→ SÜ 236, 331; → SK 39–40) ja järelreema (l) (→ SÜ 236, 331; → SK 38).

- (j) *Jaan*, palun tule siia!
- (k) *Jaan*, tema on meie innustaja.
- (l) Ta paistab olevat tugev sportlane, *see sinu treeningukaaslane*.

Omastav kääne

M 39. Omastav on eelkõige noomeni ja nominaalse verbivormi laiendi kääne. Selline omastav vormistab omastavalist täiendit (→ SÜ 251–253) ja liitsõna esiosa (a) (→ SM 162), teo- ja tegijanimetuse laiendina subjektivist ja objektivist täiendit (b) (→ SÜ 252), eeslisandit (→ SÜ 261) ja lisandisarnast liitsõna esiosa (c), infiniititarindeis tegijamäärust (d) (→ SÜ 192, 503, 524, 527), ekvatiivsetes võrdlustrindites võrdlusalust (→ SÜ 289), sh liitsõna esiosana (e) (→ SM 172) ning kaassõna laiendit (f) (→ SÜ 293–294).

- (a) *õpilase koolikott, ülikooli raamatukogu*
- (b) *laulja esinemine, laulu esitaja, laulu esitamine*
- (c) *Ülikooli tänav, Annekese šokolaad; tohtrihärra*
- (d) See jääb *juhatuse* otsustada. *Pimeduse* saabudes asusime tee. Poiss puudus koolist *vanemate* teadmata. *Tormi* tekitatud kahju oli suur. Tartumaa muuseum on *kultuuriministeeriumi* hallatav riigiasutus.
- (e) Jüri on *Jaani* pikkune; *meetripikkune* (laud), *viieaastane* (laps); *sidruni*-maitseline (tarretis)
- (f) *metsa* taga; üle *saja*

Keeleajaloolise arengu tulemusel on omastavaga kokku sulanud endine sihitise kääne akusatiiv. Akusatiivne omastav vormistab kindlatel tingimustel täissihitist (g) (→ SÜ 174–176) ja sellega sarnast aja- ja hulgamäärust (h) (→ SÜ 213, 217).

- (g) Isa tõi *kuuse* tuppa.
- (h) Ootasin *mõne päeva*. Koorem kaalus *terve tonni*.

Omastava tüve kujulised on järgarvsõna ja konkreetse käändes põhiarv-sõna esikomponendid (i), rajav, olevas, ilmaütlevas ja kaasaütlevas käändes nimisõnafraasi määratlev või omadussõnaline täiend (→ SÜ 248) ja hulgasõna hulgafraasi tuumana (j) (→ SÜ 297, 301), fakultatiivselt ka rajav, olevas, ilmaütlevas ja kaasaütlevas käändes rindtarindi eesliikmed (k) (→ SÜ 396).

- (i) Ta on sündinud *tuhande kaheksasaja kuuekümn*e viiendal aastal.
- (j) *Selle/mõne* aastaga muutus kõik. Ta käis tööl veel *eaka* inimesena. Ooteaeg pikenes *kolme* kuuni. Piirdusin seekord *tassi* kohviga.
- (k) Liha toodi *pipra* ja soolata. Tegi tööd *kiindumuse* ja innuga.

Osastav kääne

M 40. Osastav kääne näitab tegevuse või referendi piiritlematust ning vormistab osasihitist (a) (→ SÜ 168 jj), osasihitisesarnast aja- või hulgamäärust (b) (→ SÜ 213, 217), osaalust (c) (→ SÜ 151 jj), osaöeldistäidet (d) (→ SÜ 186), mitmuslikku lisandit (e) (→ SÜ 263), hulgasõna laiendit (f) (→ SÜ 295), määrsõnade *täis* ja *tulvil* laiendit (g) (→ SÜ 304), mõne kaassõna laiendit (h) (→ SÜ 293–294), hüüdfraasides nimisõnu (i) (→ SÜ 327), asesõnu *see* ja *mis* komparatiivivormis omadus- või määrsõna laiendina (j) (→ SÜ 444, 448).

- (a) Ma jälgisin looma *käitumist*. Ta ei saatnud mulle *sõnumit*. Tüdruk korjas *seeni*. Jaan pesi *autot*.
- (b) Jaan ootas Tiinat *tunde / teist tundi*. Ta ei läbinud uiskudel *kümmet meetritki*. Tee-ehituseks kulutati *sadu tonne* kruusa.
- (c) *Jaani* praegu kodus ei olnud. Toast kostis *kolinat*.
- (d) Hiiumaa ja Saaremaa on Eesti *suurimaid saari*.
- (e) Liivi, meie *lähimaid sugulaskeeli*, on säilitanud palju eesti keelega ühiseid sõnu. (T)
- (f) kaks *sõpra*, klaas *vett*, vähe *rahvast*, hulk *vaeva*, osa *kuulajaid*
- (g) *lapsi* täis (buss), *sündmusi* tulvil (suvi)
- (h) *tänavat* pidi; vastu *seina*, pärast *seitset*
- (i) Oh seda *rõõmu*! Ah teid *vallatuid*!
- (j) *Mida* vanem, *seda* targem.

Osastavas käändes on tavaliselt ka parameetersõnast tuumosaga fraasid, nt *suurt kasvu*, *punast värvi*, *maatõugu*, *tundmatut liiki* jms, mis esinevad nii

öeldistäitena (k) (→ SÜ 186), täiendina (l) (→ SÜ 250) kui ka öeldistäite-määrusena (m) (→ SÜ 224).

- (k) See tugev hobune on eesti *tõugu*.
- (l) eesti *tõugu* hobune, *punast värvi* maja, *suurt kasvu* mees
- (m) Ta värvis maja *punast värvi*.

Sisseütlev kääne

M 41. Sisseütlev kääne on sisekohakäänete seas sihikääne, mille abil väljendatakse sihtkohta (→ SÜ 205), või lõpp-piiri, seejuures peale ruumiliste kohtade ka kehaosi, kollektiive, sündmusi jms (a) (→ SÜ 203, 208), seisundit, millesse siirdutakse (b) (→ SÜ 221), mõnel juhul ka ajalist lõpp-piiri (täht-aega) (c).

- (a) Läksin *poodi*. Laps pani asjad *kappi*. Ema pani mantli *selga*. Mees astus *parteisse*. Pere läks *suusatama*. Lipp tõmmati *poolde masti*.
- (b) Liikleja sattus *paanikasse*. Töökaaslane haigestus *grippi*.
- (c) Töö lõpetamine lükkus *uude nädalasse*.

Kindlate verbide laiendina võib sisseütlev vormistada ka isikut, eset või nähtust, kellele või millele tegevus on suunatud (→ SÜ 200): suhtumise, tunde või mõju objekti (d), mõnel juhul rööpselt saava käändega tulemust (e). Üksikjuhtudel kasutatakse sisseütlevat ka põhjuse väljendamiseks (f) (→ SÜ 231).

- (d) *Sellesse juhtumisse* võib suhtuda mitut moodi. Noormees oli *neiusse* armunud. Otsus ei puutu *kõrvalistesse isikutesse*.
- (e) Õpilased jagati *rühmadesse* (~ rühmadeks).
- (f) Loom suri *nälga*. Kõne mattus *suminasse*.

Süntaktiliselt on sisseütlev määruuse (a–f) ja täiendi (g) kääne.

- (g) *Kooli* minek on lapse elus suur sündmus.

Seesütlev kääne

M 42. Seesütlev kääne on sisekohakäänete seas asukohakääne, mille abil väljendatakse asukohta, seejuures peale ruumiliste kohtade ka kehaosi, kollektiive, sündmusi jms (a) (→ SÜ 202–204), seisundit, milles ollakse või mis selles olijat iseloomustab (b, c) (→ SÜ 222), toimumisaega (d) (→ SÜ 210).

- (a) Olen *poes*. Asjad on *kapis*. Emal on mantel *seljas*. Ta kasvas *heas perekonnas*.
Poiss mängib *orkestris*. Pere on *suusatamas*. Lipp on *pooles mastis*.
- (b) Liikleja on *paanikas*. Töökaaslane on *gripis*.
- (c) *paanikas* liikleja, *gripis* töökaaslane
- (d) Kokkusaamine korraldatakse *oktoobris*. Tema *nooruses* oli elu ilusam.

Peale selle võib seesütlevat kasutada märkimaks hinnangupredikaatide laiendina tegevussubjekti toimimissfääri või omadust (e) (→ SÜ 270), mõne verbi laiendina ka tegevusobjekti toimimissfääri (f) (→ SÜ 200, 271).

- (e) Ta on andekas *matemaatikas*, kuid abitu *igapäevaelus*. *Püüdlikkuses* ületas Jaan meid tublisti.
- (f) Ma kahtlen *temas*. Ma kahtlen tema *võimetes*. Ta oli ürituse *kordaminekus* veendunud. Ta aitab meid *hädas*.

Süntaktiliselt on seesütlev määruse (a, b, d, e, f) ja täiendi (c, g) kääne.

- (g) Elu *linnas* muutus mu jaoks liiga närviliseks.

Seestütlev kääne

M 43. Seestütlev on sisekohakäänete seas lähtekääne, mille abil väljendatakse lähtekohta, seejuures peale ruumiliste kohtade ka kehaosi, kollektiive, sündmusi jms (→ SÜ 202–203, 206), samuti alguspiiri (a) (→ SÜ 208), kohta osana mingist tervikust (b), algusaega (c) (→ SÜ 211), lähteseisundit (d) (→ SÜ 223).

- (a) Tulin *poest*. Laps võttis asjad *kapist* välja. Ema võttis mantli *seljast* ja kindad *käest*. Sära kadus laste *silmist*. Nad on pärit *heast perekonnast*. Mees heideti *parteist* välja. Õpilased tulid *võistlemast*. Tee on suletud Vabaduse *puiestest* kuni Männiku teeni.
- (b) Saunaline oli *näost* punane. Õun oli *seest* mäda. Ta puudutas mind *käest*.
- (c) Ta on tööl kella *kaheksast* viieni. Seal vaieldakse *hommikust* saati.
- (d) Patsient ärkas *narkoosist*. Ta toibus *jahmatusest*.

Seestütleva käände abil saab väljendada veel infiniitkonstruktsiooni tegevussubjekti (e) (→ SÜ 192), protsessi muutuvat osalist tulemuslauses (f) (→ SÜ 23), materjali (g) (→ SÜ 250), põhjust (h) (→ SÜ 231), viisi (i) (→ SÜ 218), komparatiivtarindis võrdlusalust (j) (→ SÜ 285), rühma või tervikut, mille osaks miski on (k) (→ SÜ 300).

- (e) See jääb *minust* tegemata. Nad elasid *kõigist* hüljatuna metsatalus. *Minust* oleks ebaeetiline vastutust vältida.
- (f) *Vennast* tuli kuulus sportlane.
- (g) Maja on ehitatud *palkidest*; *rauast* käepide, *lauludest* sild
- (h) Loom on *näljast* nõrk.
- (i) Laps karjus *täiest kõrist*.
- (j) Poeg on *isast* osavam.
- (k) Jaan on *sellest rühmast* kõige edukam. Üks *kahest külalisest* käitus veidralt.

Seestütlev vormistab ka paljude verbide sõltlaiendina tegevusobjekti (l) (→ SÜ 200).

- l) Püüdsin *vestlusest* hoiduda. Ma unistan *paremast maailmast*. Elu koosneb *pisiasjadest*. Tõlgendus oleneb *taustast*. Ta oli *juhtunust* teadlik.

Seestütlev on põhiliselt määruse kääne, kuid mõnel juhul võib vormistada ka öeldistäidet, nt *Maja on **puidust*** (→ SÜ 183), või täiendit, nt ***puidust** maja* (→ SÜ 250). Samuti on seestütlev lisandi kääne, nt ***tülinorijast** naaber*, ***Jaanist** sõber* (→ SÜ 262).

Alaleütlev kääne

M 44. Alaleütlev kääne on väliskohakäänete seas sihikääne, mille abil väljendatakse sihtkohta, sh ka sihtkohana mõistestatud sündmust (a–b) (→ SÜ 205), tulemusseisundit (c) (→ SÜ 221), tähtaega (d) (→ SÜ 211), vastu võtjat (e) (→ SÜ 194), isikut, harvem muud, kelle või mille jaoks, heaks või kahjuks midagi toimub või on (f) (→ SÜ 194), kogejat (g) (→ SÜ 194).

- (a) Töökaaslane sõitis *välisreisile*. Traktor suundus *põllule*. Istusin *pingile*. Grupp läks *matkale*. Üliõpilased kogunesid *loengule*. Sõidame *marjule*.
- (b) Katuselt avanes vaade *kirikule*.
- (c) Haige tuli *teadvusele*. See jutt ajas ta *vihale*. Ilm kisub *vihmale*. Munad klopiti *vahule*. Kuulaja nägu läks *naerule*.
- (d) Registreerimise tähtaeg nihutati *esmaspäevale*.
- (e) Isa andis *pojale* taskuraha. Rääkis *talle* uudiseid.
- (f) *Lastele* tulid külalised. See riietus sobib *sulle*. *Mulle* piisab vähesest. Suitsetamine on *tervisele* kahjulik.
- (g) *Jaanile* meeldib muusikat kuulata. *Mulle* tundub see vanamoelisenä. See selgus *asjaosalistele* hiljem.

Alaleütlev vormistab ka verbide või omadussõnade sõltlaiendeid, mis määravad tegevusvaldkonda (h) (→ SÜ 270), osutuse, mõtetegevuse või hoiaku objekti (i) (→ SÜ 200, 271). Süntaktiliselt on alaleütlev määruse (a, c–i) ja täiendi (b) kääne.

- (h) Juhan on avatud *suhtlemisele*.
- (i) Jaan osutas *Juhanile*. Ta lootis *sõpradele*. Me mõtlesime oma *õnnetule elule*. Ära ole *mulle* kuri. Ta on oma *kodumaale* truu. Ta on uhke oma *saavutustele*.

Alalütlev kääne

M 45. Alalütlev kääne on väliskohakäänete seas asukohakääne, mille abil väljendatakse asukohta, sh asukohana mõistestatud sündmust (a) (→ SÜ 204), seisundit (b) (→ SÜ 222), toimumisaega (c) (→ SÜ 210), valdajat, kogejat või muud tegevussubjekti (d) (→ SÜ 193–195), vahendit (e) (→ SÜ 199), harva viisi (f) (→ SÜ 218). Viisitähenduse puhul toimub üleminek leksikaliseerunud määrsõnadeks. Selle taustaks on mh kunagised viisiütleva käände vormid, mis on tänapäevaks kivinenud lisaks viisiütlevale sageli ka alalütlevas, nt *suuril silmil*, *nõtkuvil jalul*. Alalütlevas käändes vorm võib esineda ka sõltuvusmäärusena (g) (→ SÜ 200) või tingimusmäärusena (h) (→ SÜ 232).

- (a) Töökaaslane on *välisreisil*. Traktor töötab *põllul*. Istusin *pingil*. Grupp käis *matkal*. Üliõpilased on *loengul*. Olime *marjul*.
- (b) Haige on *teadvusel*. Munad on *vahul*. Tüdruku nägu on *naerul*.
- (c) *Õhtul* läheb jahedaks. Registreerimine lõpeb *esmaspäeval*.
- (d) *Pojal* polnud taskuraha. See ununes *mul* täielikult. Ta lubas *meil* lahkuda.
- (e) Jaan mängis *kitarril* ühe loo. Sõitsin *jalgrattal* tööle.
- (f) Laps kuulas vanemate juttu kikkis *kõrvul*. Ta ütles oma arvamuse *valjul häälel* välja.
- (g) Uurimus põhineb lindistatud *materjalil*. Tema väarikus rajaneb *viisakusel*.
- (h) Viljakate kuuskede *olemasolul* võib orav küll asuda elama lindudele üles pandud pesakasti. Info *puudumisel* täidavad tühja koha kuulu- ja õudusjutud.

Süntaktiliselt on alalütlev määruse (a–h) ja täiendi (i) kääne.

- (i) Õhk on täis *rännul* röövlinde.

Alaltütlev kääne

M 46. Alaltütlev kääne on väliskohakäänete seas lähtekääne, mille abil väljendatakse lähtekohta, sh lähtekohana mõistestatud sündmust (a) (→ SÜ 206), info, tegevuse, asja vm allikat (b) (→ SÜ 196). Samuti vormistab alaltütlev viisi (c) ning grammatilistes konstruktsioonides nimi- või omadussõna olemuslikult täpsustavat laiendit, mis on sünonüümne kaassõnaühendiga NP_{gen} + *poolest* (d) (→ SÜ 200). Kahel viimasel rühmal on tihe seos vormide leksikaliseerumisega, viisitähendusel ka *lt*-liiteliste viisimäärsõnadega (→ SM 211), mistõttu tekib sujuv piiriala määrsõnadega.

- (a) Ta tuli *reisilt*. Traktor sõitis *põllult* ära. Tõusin *pingilt*. Grupp saabus *matkalt*. Üliõpilased lahkusid *loengult*. Tulime *marjult*.
- (b) Ma kuulsin seda *isalt*. Ta võttis *vennalt* võtme. Palun *sinult* üht teenet.
- (c) Ta tuli *joonelt* minu juurde.
- (d) Tädi on *elukutselt* pedagoog. Jaan on *päritolult* saarlane. *Olemuselt* oli ta kinnine inimene.

Süntaktiliselt on alaltütlev määruse (a–d) ja täiendi (e) kääne.

- (e) Nautisin vaadet *mäelt* linnale.

Saav kääne

M 47. Saava käände abil väljendatakse muutuse tulemusseisundit, s.o olekut või seisundit, millesse siirdutakse (a) (→ SÜ 225), juhuslikku või ajutist olekut või seisundit, milles ollakse (b) (→ SÜ 226), otstarvet (c) (→ SÜ 234), tähtaega ja kestust (d) (→ SÜ 211–212, 214).

- (a) Teadlaste olukord muutus *raskeks*. Laps sai *terveks*. Klaas purunes *kildudeks*.
- (b) Koosoleku *juhatajaks* oli tookord Jaan. Ega ma *sinuks* pole!
- (c) *Joomiseks* ärge seda vett kasutage. Ta polnud valmis *koostööks*.
- (d) Töö tuleb kuu *lõpuks* üle anda. Kohtumine määrati *kolmapäevaks*. Ta jäi sugulaste juurde *kaheks päevaks*.

Süntaktiliselt on saav määruse (a–d) ja täiendi (e) kääne.

- (e) *Arstiks* õppimine nõuab palju aega.

Rajav kääne

M 48. Rajava käände abil väljendatakse ruumilist lõpp-piiri, ka kujundlikus tähenduses (a) (→ SÜ 208), ajalist lõpp-piiri (b) (→ SÜ 211), kvantitatiivset lõpp-piiri, kusjuures vormid on tihtipeale leksikaliseerunud, nt *ääreni*, *silmini*, *pilgeni* (c).

- (a) *Mindi järveni*. Õunaaed ulatus *teeni*. Auto oli *velgedeni* poris. Ujusime *rinnuni* vees.
- (b) Etendus kestis kella *kümneni*. Ta teeb oma igapäevaseid toimetusi hommi-kust *õhtuni*. Olin peol (kuni) *lõpuni*.
- (c) Vähendage vahemaad viie *meetri*ni. Temperatuur langes viie *kraadi*ni. Närvid olid viimse *võimaluseni* pingul. Ämber oli vett *ääreni* täis. Ma olin *surmani* väsinud.

Süntaktiliselt on rajav kääne määruse (a–c) ja täiendi (d) kääne.

- (d) Õmblesin *maani* seeliku.

Olev kääne

M 49. Oleva käände abil väljendatakse tegevussubjekti või -objekti olekut või seisundit (a) (→ SÜ 227–228). Seisunditähendusega võib kaasneda otstarbe ja vahendi (b), tingimuse (c), aja (elujärgu) (d), viisi (e) tähendus.

- (a) Ta istus *väsinuna* nurgas. See kõik tundus lausa *uskumatuna*. Tiina töötab *õpetajana*. Ma tunnen teda sõbraliku *kaaslasena*.
- (b) Üks tuba oli kasutusel *hoiuruumina*. Parti kasutati jahil *peibutisena*.
- (c) Hoolikalt *kavandatud*na õnnestub rahvapidu kindlasti.
- (d) *Kümneaastasena* esines ta suurel laval.
- (e) Tee lookles lõputu *paelana*.

Süntaktiliselt toimib olevas käändes fraas põhiliselt öeldistäitemäärusena (a–e), kuid võib olla ka järellisand (f) (→ SÜ 258) või täiend (g).

- (f) Mari Kask ja Jüri Tamm doktorantide *juhendajatena* (~ kui doktorantide juhendajad) said sõna hiljem.
- (g) Tema suurim unistus oli laulupeol *solistina* esinemine. Töö *kokana* õpetas mind paremini pingeid taluma.

Ilmaütlev kääne

M 50. Ilmaütlev kääne on funktsioonidelt kaasaütleva vastandkääne, mille abil näidatakse kaaslaste või kaasasoleva eseme puudumist (a) (→ SÜ 197–198), vahendi puudumist (b) (→ SÜ 199), millegi puudumist kui viisi, seisundit või omadust (c–e) (→ SÜ 218, 222, 250), samuti põhjuse puudumist (f) (→ SÜ 231). Sageli kasutatakse ilmaütlevas käändes fraasi koos kaassõnaga *ilma*.

- (a) Ema käis poes ilma *lapseta*. Ta väljus poest (ilma) *ostudeta*.
- (b) Pidin (ilma) *autota* tööle minema.
- (c) Sain pääsme *tasuta*. Seal elati koos (ilma) *armastuseta*. *Liialdamata* võib öelda, et etendus oli suurepärase.
- (d) Haige oli *meelemärkuseta*. Talv oli (ilma) *lumeta*.
- (e) *Nisujahuta* rabarberikook maitstes hästi. *Vööta* mantel mõjus kaunilt. Olukord selles riigis on inimõiguste rikkumise *lõputa* lugu.
- (f) Inimene õpib kõige paremini huvist, (ilma) välise *sunnita*.

Süntaktiliselt toimib ilmaütlev kääne ennekõike määrusena (a–c, f). Omadust või seisundit väljendav abessiivne fraas esineb öeldistäite (d) ning täiendina (e).

Kaasaütlev kääne

M 51. Kaasaütleva käände abil väljendatakse kaaslast, s.o situatsiooni mingi osalisega (olendi, asja või nähtusega) koos toimivat, sama rolli täitvat, kuid vähem esile tõstetud osalist (a), põhiliikmega (passiivselt) kaasas olevat osalist (b), retsiprookpredikaatide (*abielluma*, *vestlema*, *vaidlema*, *kaklema*; *liitma*, *ühendama*; *sarnane olema* jms) puhul partnerit kui vastastikuse tegevuse või suhte obligatoorset ja võrdväärset osalist, st vastastikusust (c). Kaaslast ja kaasas olijat väljendav komitatiivne fraas võib esineda kaassõnaga *koos* või *ühes*, vastastikuse tegevuse partnerit väljendav fraas mitte (→ SÜ 197–198).

Kaasaütlevaga võib väljendada ka vahendit (d) (→ SÜ 199), viisi (e) (→ SÜ 218), põhjust või tingimust (f) (→ SÜ 231–232), sündmuse lõpulejõudmiseks kuluvat aega (g) (→ SÜ 214), kvantumit (h), omandit kui omadust või seisundit (i–k) (→ SÜ 222, 250), kindlate predikaatide sõltlaidendina ka suhestust, täpsemalt midagi (hrl tegevusobjekti), millele tegevussubjekti tegevus on suunatud või millega see on muul viisil seotud (l) (→ SÜ 200).

- (a) Mees läks (koos) *naisega* kontserdile.
- (b) Esineja astus (koos) *kitarriga* publiku ette.
- (c) Tütar tülitseb *emaga*. Poeg sarnaneb *isaga*. Osa Peetri ja Voka vallast liideti Vaivara *vallaga*.
- (d) Mees püüdis *õnnega* kala. Tuisk kattis maa *lumega*. Sõitsin *trammiga* Kadriorgu.
- (e) Teen seda hea *meelega*. Ta lahkus *solvumisega*. Koer tuli aiast suure *lõrinaga*.
- (f) Temperatuuri *tõusuga* suureneb aurustumine. Ilusa *ilmaga* läheme matkale. Suure *kiirustamisega* unustasin telefoni koju.
- (g) Toit saab valmis poole *tunniga*.
- (h) Vahemaa oli läbitav mõnekümne *sammuga*. Võtsin teksti sisu kokku viie *reaga*. Iga pakike on erinev, aga kõigis neis on sees *lusikaga* rõõmu, *kulbiga* naeru ja suure *kapaga* häid soove.
- (i) Müüja tundus heatahtliku *olekuga*.
- (j) Maatükk oli madala *väärtusega*.
- (k) Kurva *lõpuga* lugu liigutas kõiki.
- (l) Ära võrdle mind *endaga*. Ema pahandas *tütrega*. Teil tuleb harjuda uue *olukorraga*. Arvestage *sellega*, et tunded ei kesta igavesti. Vaevalt jõudsin *tööga* lõpuni, kui kõlas kell.

Süntaktiliselt on kaasaütlev ennekõike määruse kääne (a–h, l). Omadust või seisundit väljendav komitatiivne fraas esineb öeldistäitena (j) ning täiendina (k).

Käändetunnused

M 52. Nimetaval ja omastaval käändel puudub tunnus. Samuti võib tunnus puududa osastaval ja sisseütleva, millel on ka tunnusega vormistusviise. Olenevalt sõnatüübist võib tüvi olla nimetavas, omastavas, osastavas ja sisseütlevas ühesugune (nt väike *pesa*, väikese *pesa*, väikest *pesa*, väikesesse *pesa*-sse) või osaliselt erinev (mugav *padi* : mugava *padja* : mugavat *p`atja* : mugavasse *p`atja*; suur *tuba* : suure *t`oa* : suurt *tuba* : suurde *t`uppa*).

Kõigil ülejäänud käanetel on tunnused. Enamik käändetunnustest esineb kirjakeeles alati samal kujul. Seesütleva tunnus on kõikjal *-s*, seestütleva *-st*, alalütleva *-l*, alaltütleva *-lt*, saaval *-ks*, rajaval *-ni*, oleval *-na*, ilmaütleva *-ta* ja kaasaütleva *-ga*. Osastava, sisseütleva ja alaleütleva tunnusel on mitu allomorfi.

Osastava käände tunnuse allomorfid on *-t*, *-d* ja *-da* (*inimes-t*, *maa-d*, *ma-i-d*, *se-da*). Lisaks on võimalik, et tunnus puudub (armastan oma *ema*

ja *isa*). Tunnuseta osastavas võidakse kasutada ülejäänud vormidest erinevat tüve (*õnnel'ikku*, *õnnel'ikke*). Osastava käände vormistus oleneb sõnatüübist, vt tabel 16. Kõige levinum on osastava tunnus *-t*, sageli kasutatakse ka tunnuseta osastavat. Paarisajas sõnas on võimalikud mõlemad vormistused (nt seda *memo* ~ *memo-t*). Allomorf *-d* on kasutusel mõnesajas ning *-da* mõnes sõnas. Argikeeles kasutatakse ka *pesa*-tüübi sõnadest normingulise tunnuseta osastava asemel *t*-tunnuselist (a) ning esmavätelistest *tubli*-tüübi sõnadest, mida varem on kirjeldatud *kõne*-alltüübina (nt Peebo 1997: 49), normingulise *t*-tunnuselise asemel tunnuseta osastavat (b).

- (a) Ma kutsun *isat* issiks ja *emat* empsiks, teiste kuuldes isa ja ema tavaliselt. *Kenat* päevitamise jätku! Kõik lapsed ootasid staadioni juures tiigi ääres pingsalt *tädit*, et teada saada, kes küll elab vees. Tere, mul mure, mees tahab koju tuua oma pere *vanat* mööblit. (Web)
- (b) Mu abikaasa teab, et armastan üle kõige oma *pere*. Kuigi samas kui räägitakse et e34 2.0 ei liiguta õieti seda rasket *kere* siis oma kogemustest võin öelda et jäin rahule minekuga ja mida siis see 2.0 veel e36 kere vahel teeks? (G)

Tabel 16. Ainsuse osastava vormistus

VORMISTUS	SÕNU	NÄITEID
Allomorf <i>-t</i>	16416	<i>aasta-t</i> , <i>raamatu-t</i> , <i>ase-t</i> , <i>lüge-t</i> , <i>mõte-t</i> , <i>soolas-t</i> , <i>harjutus-t</i> , <i>olulis-t</i> , <i>s'uur-t</i> , <i>'uu=t</i> , <i>k'ät-t</i> , <i>tubli-t</i> , (<i>'</i>) <i>ahne-t</i> , (<i>'</i>) <i>aula-t</i> , <i>'armsa-t</i> ~ <i>armas-t</i> , <i>kallis-t</i> , <i>r'askus-t</i> , <i>l'ahtis-t</i> , <i>h'irmsa-t</i> , <i>pale-t</i>
Tunnuseta osastav	9310	<i>pesa</i> , <i>sõda</i> , <i>seminari</i> , <i>nime</i> , <i>jõge</i> , <i>s'epa</i> , <i>h'eina</i> , <i>p'atja</i> , <i>õnnel'ikku</i> , <i>idu</i>
Allomorf <i>-d</i>	349	<i>p'uu-d</i>
Tunnuseta osastav ~ allomorf <i>-t</i>	260	<i>akv'aariumi</i> ~ <i>akv'aariumi-t</i> , <i>m'õisa</i> ~ <i>mõisa-t</i> , <i>logo</i> ~ <i>logo-t</i> , <i>'ümbr'ikku</i> ~ <i>ümbriku-t</i> , <i>r'ehte</i> ~ <i>r'eh-t</i> , <i>'ühte</i> ~ <i>'üh-t</i> , <i>k'ahte</i> ~ <i>k'ah-t</i> , <i>v'oosi</i> ~ <i>v'oo=t</i> , <i>'õkva</i> ~ <i>õgeva-t</i>
Allomorf <i>-da</i>	5	<i>se-da</i> , <i>to-da</i> , <i>ke-da</i> , <i>mi-da</i> , <i>te-da</i>
Allomorfid <i>da</i> ~ <i>-d</i>	1	<i>m'õn-da</i> ~ <i>m'õn-d</i>

Mitmuse osastavas võidakse kasutada osastava tunnust *-d*, mis liitub mitmuse tunnusele *-i* (*l'õkke-i-d*); formatiivi *-sid*, kus on osastava tunnus kokku sulanud mitmuse tunnusega (*tule-sid*); flektiivselt moodustatud omaette mitmuse osastava tüve (*l'eeke*). Kõik need kolm mitmuse osastava moodustamise viisi on väga levinud ning paljudest sõnadest on võimalik moodustada

ka rööpvorme (nt *osi* ~ *osa-sid*, *p`u-i-d* ~ *p`uu-sid*, *`eestlasi* ~ *`eestlase-i-d*). (Vt tabel 17.)

Tabel 17. Mitmuse osastava vormistus

VORMISTUS	SÕNU	NÄITEID
<i>id</i> -formatiiv	9909	<i>`aasta-i-d</i> , <i>raamatu-i-d</i> , <i>aseme-i-d</i> , <i>l`iikme-i-d</i> , <i>m`õtte-i-d</i> , <i>h`amba-i-d</i> , <i>t`ütte-i-d</i> , <i>katuse-i-d</i> , <i>soolase-i-d</i> , <i>`ahne-i-d</i> , <i>h`irmsa-i-d</i> , <i>`armsa-i-d</i> , <i>k`alle-i-d</i>
Tunnuseta osastav ~ <i>sid</i> -formatiiv	8290	<i>pesi</i> ~ <i>pesa-sid</i> , <i>sõdu</i> ~ <i>sõda-sid</i> , <i>s`eppi</i> ~ <i>`seppa-sid</i> , <i>h`einu</i> ~ <i>h`eina-sid</i> , <i>p`atju</i> ~ <i>p`atja-sid</i> , <i>õnnel`ikke</i> ~ <i>õnnel`ikku-sid</i>
Tunnuseta osastav <i>sid</i> -formatiiv	4513 1526	<i>harjutusi</i> , <i>olulisi</i> , <i>s`uuri</i> , <i>`uusi</i> , <i>käsi</i> <i>elu-sid</i> , <i>tubli-sid</i> , <i>nime-sid</i> , <i>jõge-sid</i> , <i>idu-sid</i>
Tunnuseta osastav ~ <i>id</i> -formatiiv	1254	<i>`ümbr`ikke</i> ~ <i>`ümbriku-i-d</i> , <i>r`askusi</i> ~ <i>r`askuse-i-d</i> , <i>l`ahtisi</i> ~ <i>l`ahtise-i-d</i>
<i>sid</i> -formatiiv ~ <i>id</i> -formatiiv	359	<i>p`uu-sid</i> ~ <i>p`u-i-d</i> , <i>aula-sid</i> ~ <i>`aula-i-d</i> , <i>pale-sid</i> ~ <i>p`alge-i-d</i>
<i>id</i> -formatiiv ~ tunnuseta osastav ~ <i>sid</i> -formatiiv	215	<i>akv`aariume-i-d</i> ~ <i>akv`aariume</i> (~ <i>akv`aariumi-sid</i>), <i>m`õisa-i-d</i> ~ <i>m`õisu</i> ~ <i>m`õisa-sid</i>

Sisseütleva vormistamiseks on samuti mitu võimalust. Kõigist sõnadest on võimalik pikk ehk *sse*-tunnuseline sisseütlev, paljudest lisaks lühike sisseütlev. Ehkki *sse*-tunnuseline sisseütlev on teoreetiliselt võimalik kõigist sõnadest, mõjub lühike sisseütlev sageli loomulikumalt. Mitu uuringut on näidanud, et keelekasutajad eelistavad rööpvormi võimalusega tüüpides lühikest sisseütlevat.

Lühikese sisseütleva tunnuse allomorfid on *-hV* ja *-de* (*ma-ha*, *k`eel-de*). Veel võidakse kasutada omaette flektiivset geminatsioonilist lühikese sisseütleva tüve (*p`essa*, *k`ätte*) või tunnuseta vormi, mis langeb kokku ainsuse omastava ja osastava tüvega (*koridori*), ainsuse osastava tüvega (*m`etsa*, *k`appi*, *m`õnda*) ja üksikuis *mõte*- ja *hammas*-tüübi sõnades ainsuse omastava tüvega (*k`ütte*, *t`aeva*). Neist kasutatavaim on osastava tüvega kokkulangev vorm, küllaltki palju kasutatakse ka geminatsioonilist tüve. Haruldased on *de*-tunnuseline sisseütlev, mille kasutus piirdub paarikümne sõnaga, ja *hV*-tunnuseline illatiiv, mis on kasutusel üksnes kuuest sõnast. (Vt tabel 18.)

Tabel 18. Lühikese ainsuse sisseütleva vormistus

VORMISTUS	SÕNU	NÄITEID
Osastava tüvi	8212	<i>s`eppa, õnnel`ikku, p`atja, h`eina, `ümbr`ikku</i>
Geminatsiooniline tüvi	u 5850	<i>harjut`usse, olul`isse, k`ätte, j`õkke, r`askusse, l`ahtisse, `ittu; s`õtta, t`ulle, p`essa, p`erre</i>
Omastava ja osastava tüvi	685	<i>seminari, akv`aariumi, m`õisa; t`asku, v`oodi; k`õrbe, pagasi</i>
Allomorf -de	56	<i>s`uur-de, `uu=de</i>
Omastava tüvi	10	<i>m`õisa; k`ütte, k`ütke, p`alge; p`uhma, t`aeva</i>
Allomorf -hV	6	<i>ma-ha, pä-he, so-hu, su-hu, tö-he, õ-he</i>

Mitmuse sisseütlev moodustatakse enamasti vaid sse-tunnusega, üksikuist sõnadest on võimalikud ka tunnuseta paralleelvormid: *hammas-te-sse ~ h`amba-i-sse ~ h`ambu-sse ~ h`ambu, lammas-te-sse ~ l`amba-i-sse ~ l`ambu*. Sisseütleva tunnuseta vormid võivad kokku langeda tunnuseta osastava tüvekujuga: *j`alga-de-sse ~ jalu-sse ~ j`algu, k`õrva-de-sse ~ kõrvu-sse ~ k`õrvu*.

Alaleütleva käände tunnusena kasutatakse enamasti allomorfi -le. Morfeemivariant -lle esineb ainult kolme isikulise asesõna rööpvormides: *minu-le ~ m`u-lle, sinu-le ~ s`u-lle, tema-le ~ t`a-lle*.

ARVUKATEGOORIA

M 53. Arv ehk **numerus** on käänd- ja pöörsõna morfoloogiline kategooria, mis näitab asjade, olendite jms hulka. Pöörsõnal väljendub arv alati koos 1., 2. või 3. isikuga (→ M 59). Eesti keeles on arvukategoorial kaks liiget: ainsus ehk singular ja mitmus ehk plural.

Osal käandsõnadel puudub üks arvukategooria liikmetest (→ M 4). Ainsus- ja mitmussõnu kasutatakse tavaliselt kas ainult ainsuse või ainult mitmuse vormis, teistsugune tarvitus on tugevalt markeeritud, vrd *inimkond sõdib* ja *?inimkonnad sõdivad*, *huvitavad arhiiviandmed* ja *?huvitav arhiivianne*. Mitmuse vormistik puudub ka asesõnadel *iga, igaiüks, keegi, miski, ükski, kumbki, üksteise* ja *teineteise*. Paaril asesõnal esineb mitmus üksnes supletiivse tüvevariandina (*mina : meie, sina : teie, tema : nema-d, see : nee-d, too : noo-d*).

Ainsusel puudub tunnus. Mitmuse väljendamiseks on mitu võimalust: *de*-mitmus, *i*-mitmus, tüvemitmus ehk flektiivne mitmus ja *sid*-formatiiviga mitmus.

de-mitmus on mitmuse liik, mille korral väljendavad mitmust tunnuse allomorfid *-d*, *-de*- ja *-te*-. *de*-mitmust on võimalik moodustada kõigist sõnadest, millel on olemas mitmuse vormid. Allomorfidest *-d* esineb nimetavas (*targa-d*, *m`õtte-d*). Ülejäänud mitmuse käänetes peale osastava kasutatakse vastavalt sõnatüübile allomorfi *-de*- või *-te*- (*t`arka-de*, *mõte-te*; *t`arka-de-st*, *mõte-te-st*) või mõlemat (*hein-te* ~ *h`eina-de*). (Vt tabel 19.)

Tabel 19. *de*-mitmuse tunnused väljaspool nimetavat

VORMISTUS	SÕNU	NÄITEID
<i>-te</i>	15647	<i>`aasta-te</i> , <i>raamatu-te</i> , <i>ase-me-te</i> , <i>l`iikme-te</i> , <i>mõte-te</i> , <i>hammas-te</i> , <i>katus-te</i> , <i>soolas-te</i> , <i>harjutus-te</i> , <i>olulis-te</i> , <i>suur-te</i> , <i>uu=te</i> , <i>kä=te</i> , (<i>`</i>) <i>ahne-te</i> , <i>h`irmsa-te</i> , <i>ümbriku-te</i> , <i>`armsa-te</i> , <i>k`alli-te</i> ~ <i>kallis-te</i> , <i>r`askus-te</i> , <i>l`ahtis-te</i>
<i>-de</i>	10657	<i>tütar-de</i> , <i>tubli-de</i> , <i>pesa-de</i> , <i>sõda-de</i> , <i>seminari-de</i> , <i>nime-de</i> , <i>jõge-de</i> , <i>s`eppa-de</i> , <i>p`atja-de</i> , <i>õnnel`ikku-de</i> , <i>p`uu-de</i> , <i>logo-de</i> , <i>idu-de</i>
<i>-te</i> ~ <i>-de</i>	243	<i>hein-te</i> ~ <i>h`eina-de</i> , <i>`aula-te</i> ~ <i>aula-de</i> , <i>akv`aariumi-te</i> ~ <i>akv`aariumi-de</i> , <i>m`õisa-te</i> ~ <i>m`õisa-de</i> , <i>pale-te</i> ~ <i>pale-de</i>

sid-formatiiviga mitmus on mitmuse liik, mille korral väljendatakse mitmuse osastavat formatiiviga *-sid*, milles on ühte sulanud arvu- ja käändetunnus. *sid*-formatiiviga mitmus on ainuvõimalik vorm enamikus *pesa*-tüübist, *nimi*-, *jõgi*- ja *tubli*-tüübis (*elu-sid*, *nime-sid*, *jõge-sid*, *tubli-sid*) ning üks rööpvormidest osas *pesa*-tüübi sõnades, *sõda*-, *seminar*-, *sepp*-, *hein*-, *padi*-, *õnnelik*- ja *puu*-tüübis (*pesi* ~ *pesa-sid*, *sõdu* ~ *sõda-sid*, *s`eppi* ~ *s`eppa-sid*).

Vokaalmitmus on mitmuse liik, mille puhul mitmust väljendab kas tunnus *-i*- (sel juhul on tegu *i*-mitmusega) või omaette mitmusetüvi (sel juhul on tegemist tüvemitmusega ehk flektiivse mitmusevormiga). Vokaalmitmus on võimalik ainult osas sõnatüüpides. Vormidest esineb vokaalmitmus kas ainult osastavas või lisaks osastavale ka kohakäänetes ja saavas käändes, kohati ka ülejäänud käänetes peale ainsuse nimetava. Erandiks on sõnad *hammas*, *lammas* ja *rõivas*, millest saab lisaks ootuspärastele tugevaastmelistele *i*-mitmuse vormidele (*h`amba-i-sse*, *h`amba-i-s*, *h`amba-i-st*; *l`amba-i-sse*, *l`amba-i-s*, *l`amba-i-st*; *r`õiva-i-sse*, *r`õiva-i-s*, *r`õiva-i-st*) moodustada ka tugevaastmelise tüvemitmuse (*h`ambu-sse* ~ *h`ambu*, *h`ambu-s*, *h`ambu-st*; *l`ambu*, *l`ambu-s*, *l`ambu-st*; *r`õivi-sse*, *r`õivi-s*, *r`õivi-st*).

i-mitmus on vokaalmitmuse alaliik, mille korral väljendab mitmust tunnus *i*. *i*-mitmuse vormid esinevad osastavas, kohakäänetes ja saavas käändes. *i*-mitmust on võimalik moodustada *aasta*-, *raamat*-, *ase*-, *liige*-, *mõte*-, *hammas*-, *tütar*-, *katus*-, *soolane*- ja *puu*-tüübi sõnadest (*aasta-i-d*,

aasta-i-sse, aasta-i-s jne). Mõnikord kasutatakse tunnuse *-i-* ees teistsuguse lõpphäälikuga tüvekuju kui ülejäänud vormistikus. Nõnda on see *puu*-tüübis, kus mujal paradigmas lõpeb tüvi pika vokaaliga, aga *i*-mitmuses on mitmuse tunnuse ees vokaal lühenenud (*p`uu : p`u-i-d*), ning nendes *aasta-*, *raamat-* ja *hammas*-tüübi sõnades, kus mujal paradigmas on tüvevokaal *i* ja *i*-mitmuses *e* (*v`äeti : v`äeti : v`äete-i-d, n`umber : n`umbri : n`umbre-i-d, m`ander : m`andri : m`andre-i-d, naeris : n`aeri : n`aere-i-d*).

Tüvemitmus on vokaalmitmuse alaliik, mille korral väljendab mitmust omaette tüvevariant. Tüvemitmust on võimalik moodustada osast *pesa*-tüübi sõnadest ning *harjutus-*, *oluline-*, *suur-*, *uus-*, *käsi-*, *sõda-*, *seminar-*, *sepp-*, *hein-*, *padi-* ja *õnnelik*-tüübi sõnadest. Kõige levinum on tüvemitmus astmevaheldusliku *ik*-lõpulise liitega sõnu sisaldavas *õnnelik*-tüübis, kus seda kasutatakse kõigis käänetes peale nimetava, ning samuti üsna levinud *seminar-*, *harjutus-* ja *oluline*-tüübis. Ülejäänud tüüpides kasutatakse tüvemitmust enamasti üksnes osastavas käändes (*pesi, s`uuri, `uusi, sõdu, s`eppi, h`einu, p`atju*). Muudes käänetes esineb tüvemitmus vaid üksikuist sõnadest ja üksikuist fraseologismide vormides, nt *käsi-l* olema, *käsi-le* võtma, *jalu-st* rabama, *jalu-le* seadma, *kõrvu-st* tõstma, *silmi-st* laskma, sõba *silmi-le* saama, *jäli-le* jõudma, ja poeetilises keelekasutuses (nt Marie Underi luuletuses *noori-st lehi-st* kujun uue).

M 54. Mitmuse osastav on üks käändsõna erandlikemaist vormidest: osas sõnades on selles vormis kasutusel paradigmas ainukordne tüvekuju. *id*-formatiiviga mitmuse osastavas kasutatakse sama tüvekuju mis ainsuse osastavaski (*mõte : m`õtte : m`õtte-i-d, soolane : soolase : soolase-i-d*), *sid*-formatiiviga mitmuse osastavas sama tüvekuju mis ainsuse osastavaski (nt *jõgi : jõge : jõge-sid, padi : p`atja : p`atja-sid*), tüvemitmuslikus pluurali partitiivis kasutatakse aga omaette mitmuslikku tüvekuju.

Tüvemitmuslik mitmuse osastav on *pesa-*, *sõda-*, *seminar-*, *sepp-*, *hein-*, *padi-* ja *õnnelik*-tüübi sõnadel kõige sarnasem ainsuse osastava tüvega, *harjutus-* ja *oluline*-tüübi sõnadel aga ainsuse omastava tüvega. Mõlemal juhul erineb ainsuse ja mitmuse vormidel enamasti üksnes tüve lõppvokaal. Nii on see *pesa*-tüübi lühikese mitmuse osastava võimalusega sõnades ning *sõda-*, *seminar-*, *sepp-*, *hein-*, *padi-* ja *õnnelik*-tüübis, kus ainsuse ja mitmuse osastava vormid erinevad üksnes lõpphääliku poolest (*pesa : pesi, seminari : seminare, s`eppa : s`eppi, h`eina : h`einu, p`atja : p`atju, õnnel`ikku : õnnel`ikke*). *Harjutus-* ja *oluline*-tüübis seevastu on selleks vormiks, millest mitmuse osastava tüvi üksnes lõpphääliku poolest erineb, ainsuse omastav (*harjutuse : harjutusi, olulise : olulisi*). Ainsuse vormide ja mitmuse osastava tüve

erinevused on suuremad väikestes *suur-*, *uus-* ja *käsi*-tüüpides, vrd *suure* : *s'uur-t* : *s'uuri*, *uue* : *'uu=t* : *'uusi*, *kõrre* : *k'õr=t* : *k'õrsi*, *k'äe* : *kät-t* : *käsi*.

Tüvemitmusliku mitmuse osastava ja ülejäänud tüvekujude vahel valitsevad siiski kindlad, ehkki üsna keeruliselt kirjeldatavad seosed, mille kohaselt vaheldub ainsuse vormis esinev tüvevokaal mitmuses teistsugusega ja mõnikord leidub tüves muidki erinevusi.

Tüvevokaal on ainsuse omastava vormi lõpus olev vokaal. Enamasti esineb sama vokaal ka ainsuse osastava tüve lõpus, juhul kui osastava tüvi on vokaallõpuline. Erandiks on vähesed *sepp*-tüübi *d-* ja *g-lõpulised* sõnad (nt *v'oog* : *v'oo* : *v'oogu* : *v'ooge*, *r'oog* : *r'oo* : *r'oogu* : *r'ooge*, *r'aag* : *r'ao* : *r'aagu* : *r'aage*, *p'ood* : *p'oe* : *p'oodi* : *p'oode*, *m'ood* : *m'oe* : *m'oodi* : *m'oode*, *pr'aad* : *pr'ae* : *pr'aadi* : *pr'aade*, *s'aag* : *s'ae* : *s'aagi* : *s'aage*).

Ainsuse omastava (või äsja loetletud erandlike *sepp*-tüübi sõnade puhul osastava) tüve lõppvokaal vaheldub lühikese mitmuse osastava lõppvokaaliga süstemaatiliselt *u-*, *i-* ja *e-tüveliste* sõnade puhul. Tüvevokaalid *i* või *u* vahelduvad alati *e-ga* (*t'ekk* : *teki* : *t'ekki* : *t'ekke*, *vari* : *varju* : *v'arju* : *v'arje*), tüvevokaal *e* alati *i-ga* (*h'iir* : *hiire* : *h'iir-t* : *h'iiri*).

Tüvevokaali *a* korral võib aga mitmuse osastava lõpus olla *u*, *i* või *e* sõltuvalt sellest, millised vokaalid esinevad sõna esimeses silbis. *a-tüveliste* sõnade mitmuse osastava lõppvokaaliks on *u* juhul, kui esimeses silbis on lühikesed vokaalid *a*, *i*, *õ*, pikad vokaalid *aa*, *ii*, *õõ* või diftongid *ae*, *ai*, *ei*, *äi*, *õi*, *au*, *iu*, *õu* (*'aeg* : *aja* : *'aega* : *'aegu*, *l'inn* : *linna* : *l'inna* : *l'innu*, *l'õug* : *lõua* : *l'õuga* : *l'õugu*). Erandiks on sõnad *king*, *pikk* ja *silm*, kus mitmuse osastav lõpeb *i-ga* (*k'ing* : *kinga* : *k'inga* : *k'ingi*). *a-tüveliste* sõnade mitmuse osastava lõppvokaaliks on *e* juhul, kui lühikeses esisilbis esineb *u* (*luba* : *l'oa* : *luba* : *lube*). Ülejäänud *a-tüvelistes* sõnades on mitmuse osastava lõpus *i* (*osa* : *osa* : *osa* : *osi*, *tera* : *tera* : *tera* : *teri*, *k'oer* : *koera* : *k'oera* : *k'oeri*). Erandiks on vaid juhud, kus see osutuks fonotaktilistel põhjustel võimatuks, sest reeglite järgi tuleks vormi lõppu keele hääldusreeglistikuga sobimatu ühend *ji*. Nii on see *padi*-tüübis, mille *a-tüvelistes* sõnades see seaduspära ei kehti (*väli* : *välja* : *v'älja* : *v'älju*, mitte *²v'älji*; *kuhi* : *kuhja* : *k'uhja* : *k'uhje*, mitte *²k'uhji*), samuti *sepp*-tüübi sõnas *nui* (*n'ui* : *nui* : *n'uia* : *n'ui*, mitte *²n'uiji*). (Vt tabel 20.)

Tabel 20. Ainsuse tüvekuju ja flektiivse mitmuse osastava tüvekuju lõpus oleva vokaali vaheldumise seaduspärasused

AINSUSE JA MITMUSE TÜVE LÕPP- VOKAAL	ESINEMIS- TINGIMUS	NÄITEID		ERANDID	
<i>u : e</i>	alati	<i>ahi : ahju : `ahju</i> <i>puder : pudru : p`utru</i>	<i>`ahje</i> <i>p`utre</i>		
<i>i : e</i>	alati	<i>kivi : kivi : kivi</i> <i>huvi : huvi : huvi</i> <i>`purk : purgi : p`urki</i>	<i>kive</i> <i>huve</i> <i>p`urke</i>		
<i>e : i</i>	alati	<i>oluline : olulise : olulis-t</i> <i>s`uur : suure : s`uur-t</i>	<i>olulisi</i> <i>s`uuri</i>		
<i>a : u</i>	kui esisilbis on <i>a, aa,</i> <i>i, ii, õ, õõ,</i> <i>ae, ai, ei,</i> <i>äi, õi, õe,</i> <i>au, iu, õu</i>	<i>v`ald : valla : v`alda</i> <i>v`aal : vaala : v`aala</i> <i>`ilm : ilma : `ilma</i> <i>p`iisk : piisa : p`iiska</i> <i>s`õrg : sõra : s`õrga</i> <i>l`aev : laeva : l`aeva</i> <i>l`aisk : laisa : l`aiska</i> <i>l`eib : leiva : l`eiba</i> <i>j`aik : jäiga : j`äika</i> <i>t`õik : tõiga : t`õika</i> <i>n`õel : nõela : n`õela</i> <i>k`aust : kausta : k`austa</i> <i>l`iud : liua : l`iuda</i> <i>`õun : õuna : `õuna</i>	<i>v`aldu</i> <i>v`aalu</i> <i>`ilmu</i> <i>p`iisku</i> <i>s`õrgu</i> <i>l`aevu</i> <i>l`aisku</i> <i>l`eibu</i> <i>j`äiku</i> <i>t`õiku</i> <i>n`õelu</i> <i>k`austu</i> <i>l`iudu</i> <i>`õunu</i>	<i>k`ing : kinga :</i> <i>k`inga</i> <i>p`ikk : pika:</i> <i>p`ikka</i> <i>s`ilm : silma :</i> <i>s`ilma</i>	<i>k`ingi</i> <i>p`ikki</i> <i>s`ilmi</i>
<i>a : e</i>	kui lühikeses esisilbis on <i>u</i>	<i>muna : muna : muna</i>	<i>mune</i>		
<i>a : i</i>	muudel juhtudel	<i>`ots : otsa : `otsa</i> <i>keha : keha : keha</i> <i>püha : püha : püha</i> <i>mäger : mägra : m`äkra</i> <i>s`ööt : sööda : s`ööta</i>	<i>`otsi</i> <i>kehi</i> <i>pühi</i> <i>m`äkri</i> <i>s`ööti</i>	<i>kuri : kurja :</i> <i>k`urja</i> <i>ori : orja :</i> <i>`orja</i> <i>s`oe : sooja :</i> <i>s`ooja</i> <i>turi : turja :</i> <i>t`urja</i> <i>tühi : tühja :</i> <i>t`ühja</i> <i>neli : nelja :</i> <i>n`elja</i>	 <i>k`urje</i> <i>`orje</i> <i>s`ooje</i> <i>t`urje</i> <i>t`ühje</i> <i>n`elju</i>

VÖRDLUSKATEGOORIA

M 55. Võrdlus ehk **komparatsioon** on omadussõna morfoloogiline kategooria, mis väljendab omaduse suhtelist määra. Kuna iga võrdevorm omakorda muutub käändes ja arvus, siis on neil nii tuletiste kui ka muutevormide omadusi ning võrdluskategooriat ei saa seetõttu pidada käände- ja arvukategooriaga samaväärseks morfoloogiliseks kategooriaks. Võrdluskategooria liikmed ehk võrdlusastmed ehk võrded on algvõrre ehk positiiv, keskvõrre ehk komparatiiv ja ülivõrre ehk superlatiiv. Võrdevormid puuduvad vaegomadussõnadel, millel pole morfoloogilisi vorme (nt *kuldaväärt* oskus), ja vaegvõrdelistel omadussõnadel, millest ei saa nende tähenduse tõttu võrdevorme moodustada (nt *lähimärg* vaip).

Algvõrdel puudub tunnus (*puhas*, *pidulik*).

Keskvõrde tunnus on *-m*, mis liitub enamasti omastava tüvele (*puhta-m*, *piduliku-m*). Osas *sepp-*, *padi-*, *pesa-* ja *tubli*-tüübi *a-* ja *u*-tüvelistes sõnades kasutatakse keskvõrde tunnuse ees *e*-ga lõppevat tüvekuju (nt *p`aks* : *paksu* : *pakse-m*, *tühi* : *tühja* : *tühje-m*, *vana* : *vana* : *vane-m*, *lahja* : *lahja* : *lahje-m*), osas aga mitte (*v`õik* : *võigu* : *võigu-m*, *kena* : *kena* : *kena-m*, *roosa* : *roosa* : *roosa-m*).

Lisaks on osast *sepp*-tüübi sõnadest kasutusel nii *e*-lõpulise tüvega kui ka omastavaga kokkulangeva tüvega keskvõrre, nt *h`ull* : *hullu* : *hulle-m* ~ *hullu-m*, *h`õrk* : *hõrgu* : *hõrge-m* ~ *hõrgu-m*, *j`ärsk* : *järsu* : *järse-m* ~ *järsu-m*, *l`oid* : *loiu* : *loie-m* ~ *loiu-m*, *p`irts* : *pirtsu* : *pirtse-m* ~ *pirtsu-m*.

Ülivõrret saab moodustada kahel moel: liit- ja lihtvormina (*kõige p`uhta-m* ~ *p`uhta-im*, *kõige piduliku-m* ~ *pidulike-m*).

Liitülivõrre ehk **kõige-ülivõrre** ehk **analüütiline superlatiiv** on võrdevorm, mis koosneb abisõnast *kõige* ja keskvõrde vormist, nt *kõige kirju-m*, *kõige kurje-m*.

Lihtülivõrre ehk **sünteetiline superlatiiv** ehk **tüveülivõrre** on ühesõnaline flektiivselt moodustatud ülivõrdevorm. Lihtülivõrre on võimalik ainult neist sõnadest, millel on olemas *i*-mitmus või tüvemitmus. Ülivõrde tunnuseks on kas omastava tüvele liituv *-im* nendes sõnatüüpides, kus esineb aglutinatiivne *i*-mitmus (selliselt moodustatud vormi nimetatakse ka ***i*-ülivõrdeks**), või mingile muule vokaaltüvevariandile liituv *-m* nendes sõnatüüpides, kus esineb tüvemitmus (**tüveülivõrre**).

Tunnusega *-im*, mis liitub omastava tüvele, moodustatakse *i*-ülivõrre *aasta-*, *raamat-*, *liige-*, *mõte-*, *hammas-* ja *soolane*-tüübi omadussõnadest (*inetu-im*, *n`ukra-im*, *`ahtra-im*, *h`oolsa-im*, *k`iire-im*, *`apla-im*, *januse-im*).

Puu-tüübi sõnas *tr`uu* kasutatakse tunnuse *i* ees lühenenud vokaaliga lõpevat tüvevarianti *tr`u-im*. Juhul kui tüvevokaaliks on *i*, kasutatakse ülivõrde tunnuse ees *e*-lõpulist tüvekujut. Nii on see *hammas*-tüübi sõnades *aldis*, *jaunis*, *malnis*, *nugris*, *sulnis* ja *tiivis*; *kallis*-rööptüübi sõnades *kaunis* ja *kallis*; *raamat*-tüübi sõnades *sens`iibel* ja *v`almis* ning *aasta*-tüübi sõnas *v`äeti* (nt *`alte-im*, *s`ulne-im*, *k`aune-im*, *v`alme-im*, *v`äete-im*).

Tunnusega *-m* moodustatakse tüveülivõrre *oluline-*, *õnnelik-* ja *suur*-tüübis, osast *sepp-* ja *pesa*-tüübi sõnadest, *uus*-tüübi ainsast omadussõnast *uus* ning *padi*-tüübi sõnast *nõder* (*pitsilisi-m*, *praktilisi-m*, *turvalisi-m*; *ametlike-m*, *l`eplike-m*, *põhjalike-m*; *noori-m*, *peeni-m*, *suuri-m*; *õrni-m*, *halvi-m*, *julmi-m*, *jäigi-m*, *järsi-m*; *keni-m*, *kõvi-m*, *pahi-m*, *pühi-m*, *vani-m*; *uusi-m*). Enamasti langeb tunnusele *-(i)m* eelnev tüvevariant kokku tüve-*mitmuse* tüvega (nt *olulisi-m ülesanne* ja *olulisi-l hetki-l*). Astmevahelduslikes tüüpides langeb ülivõrde tüvekujut kokku tüve-*mitmuse* nõrgaastmelise tüvega, juhul kui seda sõnast üleüldse kasutatakse (nt *õnnelike-m inimene* ja *õnnelike-st aega-de-st*, vrd tugevas astmes vokaalmitmuslik pluurali partitiiv *õnnel`ikke õnnetusi*). Erandiks on osa *sepp-* ja *pesa*-tüübi sõnu, kus on kasutusel üksnes ülivõrdevormis esinev tüvekujut, nt *nõrgi-m lüli* ja *nõrgu-l jalu-l*, *vani-m h`iidpanda* ja *vanu-l päevi-l*.

Kesk-*võrdevorme* moodustatakse üldiselt normingupäraselt (nt *lulli-m*, *sooje-ma-d*, *`alti-ma-d*, *are-ma-d*), ehkki argikeeles esineb ka teistsuguse tüvega vorme (nt *lolle-m*, *s`oe-ma-d*, *aldi-ma-d*, *ara-ma-d*).

Kesk-*võrde* vormidest märksa keerulisemaks on osutunud liht-*ülivõrde* vormide moodustamine. Veebikerele võib leida rohkesti normingust erinevaid näiteid, kus diftongilist *im*-tunnuselist ülivõrret kasutatakse ka väljaspool normitud tüüpe, nt normingupärase vormide *hinnalisi-m*, *südamlike-m*, *noori-m*, *külmi-m* ja *keni-m* asemel *hinnalise-im*, *südamliku-im*, *noore-im*, *külme-im*, *kena-im*. Harva esineb ka analüütilist topelt-*ülivõrret*, s.o ülivõrret, milles kesk-*võrde*lise osise asemel on liht-*ülivõrde*line osis, nt *kõige pikim*.

Kirjandust käändsõnavormistiku kohta: EREL, MATI, MATTI PUNTTILA 1996. The superlative in literary Estonian in comparison with literary Finnish. | HASPELMATH, MARTIN 2009. Terminology of case. | HASSELBLATT, CORNELIUS 2000. Eesti keele ainsuse sisseütlev on lühike. | HINT, MATI 1986. Eesti mitmusetüübid keele-*tüpoloogilisest* seisukohast. | KAALEP, HEIKI-JAAN 2009. Kuidas kirjeldada lühikest sisseütlevat kasutusandmetega kooskõlas? | KAALEP, HEIKI-JAAN 2010. Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. | KAALEP, HEIKI-JAAN 2012. Eesti käänamis-süsteemi seaduspärasused. | KIO, KATI 2006. Sisseütleva käände kasutus eesti kirja-*keeles*. | METSLANG, HELLE, KÜLLI HABICHT, TIIT HENNSTE, ANNI JÜRINE, KIRSI

LAANESOO, DAVID OGREIN 2017. *Artikkel õnnesoovidega*. Komitatiivi funktsioonidest eri aegade ja registrite eesti kirjakeeles. | METSLANG, HELLE, LIINA LINDSTRÖM 2017. *Essive in Estonian*. | MILJAN, MERILIN, VIRVE VIHMAN 2023. A corpus study of grammatical case forms in written and spoken Estonian: Frequency, distribution and grammatical role. | PALMEOS, SIRLI 2014. Superlatiivi moodustus ja kasutus suulises eesti keeles. | PEDAJA-ANSEN, ANU 2015. Vördevormid tänapäeva eesti keeles. | RAAG, VIRVE 1998. The Effects of Planned Change on Estonian Morphology. | SIIMAN, ANN 2019. Vormikasutuse varieerumine ning selle põhjused osastava ja sisseütleva käände näitel. | SIIMAN, ANN 2023. Normi määramisest: lühikese ülivõrde varieerumise juhtumiuuring. | TRUMMER, IREEN 2005. Mitmuse osastava käände vormide kasutus eesti kirjakeeles. | TŠERNOVA, NADEŽDA 2014. Lühikese illatiivi kasutamise sagedus kirjakeeles massimeedia allikate toel. | VAINIK, ENE 1995. Eesti keele väliskohakäänete semantika.

5. PÖÖRDSÕNA VORMID

PÖÖRDSÕNA PARADIGMA

M 56. Eesti pöörd sõna morfoloogilised kategooriad on **pööre** – kategoorial on kuus liiget; **tegumood** ehk geenus, millel on kaks liiget; **aeg** ehk tempus, millel on sõltuvalt kõneviisist üks kuni neli liiget; **kõneviis** ehk moodus, millel on viis liiget; **kõneliik** ehk polaarsus, millel on kaks liiget.

Pöörd sõna vormid jagunevad **pöördelisteks** ehk **finiitseteks** ja **käändelisteks** ehk **infiniitseteks** vormideks. Pöördelistes vormides avalduvad pöörd sõna vormikategooriad, nt vorm *elasime* on isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtmineviku mitmuse 1. pöörd e jaatav vorm. Käändelisi vorme saab küll moodustada kõigist pöörd sõnadest, aga neis avalduvad pigem käänd sõna morfoloogilised kategooriad, nt vormis *elamas* seesütlev kääne.

Verbivormide hulgas on nii ühesõnalisi ehk **liitvorme** kui ka mitmesõnalisi ehk **liitvorme**, mis koosnevad abisõnast ja verbist. Liitvormid on näiteks täis- ja enneminevik (*on elanud, oli elanud*) ning eitus- ja keeldvormid (*ei ela, ära ela, ärge elage*).

Pöörd sõna vormistiku koosseisu on keerulisem määratleda kui käänd sõna oma, sest enamik kategooriaid kombineerub teiste kategooriatega vaid osaliselt (nt käskiv kõneviis esineb aegadest ainult olevikus ja tegumoodidest ainult isikulises tegumoes) ning osa käändelisi vorme käändub kas täielikult (*v-* ja *tav-*kesksõna) või osaliselt (*ma-*tegevusnimi). (Vt tabelid 21–26.)

Tabel 21. Kindla kõneviisi paradigma

AEG	TEGUMOOD	PÖÖRE	KÕNELIIK	
			JAATAV	EITAV
Olevik	Isikuline	ains 1.	<i>ela-n</i>	
		ains 2.	<i>ela-d</i>	
		ains 3.	<i>ela-b</i>	<i>ei ela</i>
		mitm 1.	<i>ela-me</i>	
		mitm 2.	<i>ela-te</i>	
		mitm 3.	<i>ela-vad</i>	
	Umbisikuline	–	<i>ela-takse</i>	<i>ei ela-ta</i>
Lihtminevik	Isikuline	ains 1.	<i>ela-si-n</i>	
		ains 2.	<i>ela-si-d</i>	
		ains 3.	<i>ela-s</i>	<i>ei ela-nud</i>
		mitm 1.	<i>ela-si-me</i>	
		mitm 2.	<i>ela-si-te</i>	
		mitm 3.	<i>ela-si-d</i>	
	Umbisikuline	–	<i>ela-t-i</i>	<i>ei ela-tud</i>
Täisminevik	Isikuline	ains 1.	<i>ole-n ela-nud</i>	
		ains 2.	<i>ole-d ela-nud</i>	
		ains 3.	<i>on ela-nud</i>	<i>ei ole ela-nud ~ pole ela-nud</i>
		mitm 1.	<i>ole-me ela-nud</i>	
		mitm 2.	<i>ole-te ela-nud</i>	
		mitm 3.	<i>on ela-nud</i>	
	Umbisikuline	–	<i>on ela-tud</i>	<i>ei ole ela-tud ~ pole ela-tud</i>
Enneminevik	Isikuline	ains 1.	<i>ol-i-n ela-nud</i>	
		ains 2.	<i>ol-i-d ela-nud</i>	
		ains 3.	<i>ol-i ela-nud</i>	<i>ei ol-nud ela-nud ~ pol-nud ela-nud</i>
		mitm 1.	<i>ol-i-me ela-nud</i>	
		mitm 2.	<i>ol-i-te ela-nud</i>	
		mitm 3.	<i>ol-i-d ela-nud</i>	
	Umbisikuline	–	<i>ol-i ela-tud</i>	<i>ei ol-nud ela-tud ~ pol-nud ela-tud</i>

Tabel 22. Tingiva kõneviisi paradigma

AEG	TEGUMOOD	PÖÖRE	KÕNELIIK	
			JAATAV	EITAV
Olevik	Isikuline	ains 1.	<i>ela-ksi-n ~ ela-ks</i>	
		ains 2.	<i>ela-ksi-d ~ ela-ks</i>	
		ains 3.	<i>ela-ks</i>	
		mitm 1.	<i>ela-ksi-me ~ ela-ks</i>	<i>ei ela-ks</i>
		mitm 2.	<i>ela-ksi-te ~ ela-ks</i>	
		mitm 3.	<i>ela-ksi-d ~ ela-ks</i>	
	Umbisikuline	–	<i>ela-ta-ks</i>	<i>ei ela-ta-ks</i>
Minevik	Isikuline	ains 1.	<i>ole-ksi-n ela-nud ~ ole-ks ela-nud ~ ela-nu-ksi-n ~ ela-nu-ks</i>	
		ains 2.	<i>ole-ksi-d ela-nud ~ ole-ks ela-nud ~ ela-nu-ksi-d ~ ela-nu-ks</i>	
		ains 3.	<i>ole-ks ela-nud ~ ela-nu-ks</i>	<i>ei ole-ks ela-nud ~</i>
		mitm 1.	<i>ole-ksi-me ela-nud ~ ole-ks ela-nud ~ ela-nu-ksi-me ~ ela-nu-ks</i>	<i>pole-ks ela-nud ~ ei ela-nu-ks</i>
		mitm 2.	<i>ole-ksi-te ela-nud ~ ole-ks ela-nud ~ ela-nu-ksi-te ~ ela-nu-ks</i>	
		mitm 3.	<i>ole-ksi-d ela-nud ~ ole-ks ela-nud ~ ela-nu-ksi-d ~ ela-nu-ks</i>	
	Umbisikuline	–	<i>ole-ks ela-tud</i>	<i>ei ole-ks ela-tud ~ pole-ks ela-tud</i>

Tabel 23. Kaudse kõneviisi paradigma

AEG	TEGUMOOD	PÖÖRE	KÕNELIIK	
			JAATAV	EITAV
Olevik	Isikuline	ains 1. – mitm 3.	<i>ela-vat</i>	<i>ei ela-vat</i>
	Umbisikuline	–	<i>ela-ta-vat</i>	<i>ei ela-ta-vat</i>
Minevik	Isikuline	ains 1. – mitm 3.	<i>ole-vat ela-nud ~ ela-nu-vat</i>	<i>ei ole-vat ela-nud ~ pole-vat ela-nud ~ ei ela-nu-vat</i>
	Umbisikuline	–	<i>ole-vat ela-tud</i>	<i>ei ole-vat ela-tud ~ pole-vat ela-tud</i>

Tabel 24. Mõõnva kõneviisi paradigma

AEG	TEGUMOOD	PÖÖRE	KÕNELIIK	
			JAATAV	EITAV
Olevik	Isikuline	ains 1. – mitm 3.	<i>ela-gu</i>	<i>är-gu ela-gu</i>
	Umbisikuline	–	<i>ela-ta-gu</i>	<i>är-gu ela-ta-gu</i>
Minevik	Isikuline	ains 1. – mitm 3.	<i>ol-gu ela-nud</i>	<i>är-gu ol-gu ela-nud</i>
	Umbisikuline	–	<i>ol-gu ela-tud</i>	<i>är-gu ol-gu ela-tud</i>

Tabel 25. Käskiva kõneviisi paradigma

Aeg	Tegumood	Pööre	Kõneliik	
			Jaatav	Eitav
Olevik	Isikuline	ains 2.	<i>ela</i>	<i>ära ela</i>
		ains 3.	<i>ela-gu</i>	<i>är-gu ela-gu</i>
		mitm 1.	<i>ela-ge-m</i>	<i>är-ge-m ela-ge-m ~</i> <i>ärme elame ~ ärme ela</i>
		mitm 2.	<i>ela-ge</i>	<i>är-ge ela-ge</i>
		mitm 3.	<i>ela-gu</i>	<i>är-gu ela-gu</i>
	Umbisikuline	–	<i>ela-ta-gu</i>	<i>är-gu ela-ta-gu</i>

Tabel 26. Infiniitsed vormid

VORM	AEG	TEGUMOOD	
		ISIKULINE	UMBISIKULINE
<i>des</i> -vorm	Olevik	<i>ela-des</i>	–
	Minevik	<i>oll-es ela-nud</i>	<i>oll-es ela-tud</i>
Oleviku kesksõna	Olevik	<i>ela-v</i>	<i>ela-ta-v</i>
Mineviku kesksõna	Minevik	<i>ela-nud</i>	<i>ela-tud</i>
<i>da</i> -tegevusnimi	Olevik	<i>ela-da</i>	–
	Minevik	<i>oll-a ela-nud</i>	<i>oll-a ela-tud</i>
<i>vat</i> -tegevusnimi	Olevik	<i>(kuulis) ela-vat</i>	<i>(nägi) ela-ta-vat</i>
	Minevik	<i>(teadis) ole-vat ela-nud ~</i> <i>ela-nu-vat</i>	<i>(märkas) ole-vat</i> <i>ela-tud</i>
<i>ma</i> -tegevusnimi:			
<i>ma</i> -vorm		<i>ela-ma</i>	<i>ela-ta-ma</i>
<i>mas</i> -vorm		<i>ela-mas</i>	
<i>mast</i> -vorm		<i>ela-mast</i>	
<i>maks</i> -vorm		<i>ela-maks</i>	
<i>mata</i> -vorm		<i>ela-mata</i>	

Märkus. Osa infiniitseid vorme kasutatakse ülejäänutega võrreldes väga piiratud. *ma*-tegevusnime umbisikuline vorm esineb üksnes koos *pidama*-verbiga kvotatiivse tähendusega tarindites (*pidi tehtama, pidavat käidama* → SÜ 519). *vat*-tegevusnime kasutatakse üksnes kõne-, mõtlemis-, tunde- ja tajuverbide laiendina (*väitis teadvat, arvasin Juhani magavat, kartsin sind seda teinud olevat, kuulsin Peetrit ohkavat* → SÜ 495–498) või ahelverbis koos tegusõnadega *näima, paistma, tunduma* ja *kuulduma* (*näis teadvat, paistab elatavat, tundub olevat muutunud, kuuldub olevat* → SÜ 499). *da*-tegevusnime oleviku- ja minevikuvorme kasutatakse kvotatiivsetes tarindites (*nad käia sageli koos, ta olla maal elanud*) (→ SÜ 75).

Vormidevahelised seosed pöörd sõna paradigmas

M 57. Nagu käändsõnadel on pöörd sõnadelgi mõningad vormide sarjad, kus kasutatakse samasugust tüvekuju.

ma-tegevusnimes ja selle käändevormides esinevat tüvekuju kasutatakse ka isikulise tegumoe lihtminevikus, kaudse kõneviisi olevikus, *vat*-tegevusnimes ja isikulise tegumoe oleviku kesksõnas.

da-tegevusnimes esinevat tüvekuju kasutatakse ka *des*-vormis, käskiva kõneviisi mitmuses, möönva kõneviisi olevikus, tingiva ja kaudse kõneviisi lihtvormilises minevikus ja *nud*-kesksõnas.

Kindla kõneviisi olevikus esinevat tüvekuju kasutatakse veel tingiva kõneviisi olevikus ja käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördes.

Ühesugust tüvekuju kasutatakse ka kõigis umbisikulistes vormides: oleviku- ja minevikuvormides, samuti *tud*- ja *tav*-kesksõnas ning *ma*-tegevusnimes.

Enamasti sama tüvekuju kasutavad vormid pöörd sõna vormistikus on kokkuvõtvalt järgmised.

1.

<i>ma</i> -tegevusnimi	<i>r`iidle-ma, r`iidle-mas,</i>	<i>l`eppi-ma, l`eppi-mas,</i>
ja selle käändevormid	<i>r`iidle-mast, r`iidle-maks,</i>	<i>l`eppi-mast, l`eppi-maks,</i>
	<i>r`iidle-mata</i>	<i>l`eppi-mata</i>
Kindla kõneviisi	<i>r`iidle-si-n, r`iidle-si-d,</i>	<i>l`eppi-si-n, l`eppi-si-d,</i>
lihtminevik	<i>r`iidle-s, r`iidle-si-me, r`iidle-</i>	<i>l`eppi-s, l`eppi-si-me,</i>
	<i>si-te, r`iidle-si-d</i>	<i>l`eppi-si-te, l`eppi-si-d</i>
Kaudse kõneviisi olevik	<i>r`iidle-vat</i>	<i>l`eppi-vat</i>
<i>vat</i> -tegevusnimi	<i>r`iidle-vat</i>	<i>l`eppi-vat</i>
Isikulise tegumoe		
oleviku kesksõna	<i>r`iidle-v</i>	<i>l`eppi-v</i>

2.

<i>da</i> -tegevusnimi	<i>riiel-da</i>	<i>l`eppi-da</i>
<i>des</i> -vorm	<i>riiel-des</i>	<i>l`eppi-des</i>
Käskiva kõneviisi	<i>riiel-ge-m</i>	<i>l`eppi-ge-m</i>
mitmuse 1. ja 2. pööre	<i>riiel-ge</i>	<i>l`eppi-ge</i>
Möönva kõneviisi olevik	<i>riiel-gu</i>	<i>l`eppi-gu</i>
Isikulise tegumoe		
mineviku kesksõna	<i>riiel-nud</i>	<i>l`eppi-nud</i>
Tingiva ja kaudse		
kõneviisi sünteetiline	<i>riiel-nu-ks, riiel-nu-vat</i>	<i>l`eppi-nu-ks, l`eppi-nu-vat</i>
minevik		

3.

Kindla kõneviisi olevik	<i>r`iidle-n, r`iidle-d,</i> <i>r`iidle-b, r`iidle-me,</i> <i>r`iidle-te, r`iidle-vad</i>	<i>lepi-n, lepi-d, lepi-b,</i> <i>lepi-me, lepi-te, lepi-vad</i>
Tingiva kõneviisi olevik	<i>r`iidle-ksi-n, r`iidle-ksi-d,</i> <i>r`iidle-ks, r`iidle-ksi-me,</i> <i>r`iidle-ksi-te, r`iidle-ksi-d</i>	<i>lepi-ksi-n, lepi-ksi-d, lepi-ks,</i> <i>lepi-ksi-me, lepi-ksi-te,</i> <i>lepi-ksi-d</i>
Käskiva kõneviisi ainsuse		
2. pööre	<i>r`iidle</i>	<i>lepi</i>

4.

Umbisikuline tegumood	<i>riiel-dud, riidel-dakse,</i> <i>riiel-d-i, riidel-da-ks,</i> <i>riiel-da-vat, riidel-da-gu,</i> <i>riiel-da-v, riidel-da-ma</i>	<i>lepi-tud, lepi-takse, lepi-t-i,</i> <i>lepi-ta-ks, lepi-ta-vat,</i> <i>lepi-ta-gu, lepi-ta-v,</i> <i>lepi-ta-ma</i>
-----------------------	---	---

Tavapärased vormidevahelised suhted ei kehti *tulema*-, *võima*- ja *sööma*-tüübis ning *õppima*-tüübi sõnades *pidama* 'kohustatud olema', *tegema* ja *nägema*, millel kasutatakse mõnes vormisarjas rohkem kui üht tüvekuju.

Sõnade *laskma* ja *pidama* ning *tulema*-tüübi lihtmineviku vormides kasutatakse teistsugust tüvekuju kui ülejäänud 1. sarja vormidel (vrd *l`ask-ma* ja *las-i*, *pida-ma* ja *pid-i*, *kuse-ma* ja *kus-i*, *pese-ma* ja *pes-i*, *pane-ma* ja *pan-i*, *sure-ma* ja *sur-i*, *tule-ma* ja *tul-i*, *ole-ma* ja *ol-i*, *mine-ma* ja *l`äk-s*). Sõnal *olema* erineb ka kindla kõneviisi oleviku kolmanda pöörde kuju 3. sarja ülejäänud vormidest (vrd *ole-n* ja *`on*), sõnal *minema* erinevad ka *nud*-kesksõna ning tingiva ja kaudse kõneviisi minevikuvormid 2. sarja ülejäänud vormidest (vrd *m`inn-a* ja *läi-nud*, *min-ge* ja *läi-nu-ks*) ja käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöörde vorm 3. sarja ülejäänud vormidest (vrd *lähe-d* ja *mine*).

sööma-tüübi sõnadel erineb umbisikulise tegumoe oleviku vormi tüvekuju ülejäänud 4. vormisarja vormide tüvest (vrd *s`öö-d-i* ja *süü-akse*).

võima-tüübi sõnadel on ülejäänud vormidest erinevas vältes 1. vormisarjas lihtmineviku vormid (vrd *v`õi-ma* ja *või-si-n*) ja 2. vormisarjas *da*-tegevusnimi ja *des*-vorm (vrd *või-nud* ja *v`õi-da*, *v`õi-des*).

Sõnadel *nägema* ja *tegema* leidub erandlikult moodustatud vorme 1. vormisarjas, ülejäänud vormidest erineb lihtmineviku vormi tüvi (vrd *näge-ma* ja *näg-i*), ja 2. sarjas, kus ülejäänud vormidest lahkneva tüvevariandiga moodustatakse *nud*-kesksõna ning tingiva ja kaudse kõneviisi minevikuvormid (vrd *näh-a* ja *näi-nud*).

TEGUMOEKATEGOORIA

M 58. Tegumood ehk **geenus** on pöördsõna morfoloogiline kategooria, mis väljendab grammatilise subjekti ehk aluse vahekorda tegevussubjektiga. Eesti keele tegumoe kategooria markeerimata liige on isikuline tegumood ehk personaal, mille puhul tegevussubjekt on aluseks, ja markeeritud liige on umbisikuline tegumood ehk impersonaal, mille puhul tegevussubjekt on aluse positsioonist välja tõrjutud. Impersonaali vormiga osutatakse, et verbiga väljendatud tegevuse tegija või seisundis olia on indefiniitne isik ehk umbisik. (→ SÜ 119)

Isikuline tegumood on tunnusetu.

Umbisikulise tegumoe tunnusel on neli allomorfi: *-ta-*, *-da-*, *-t-* ja *-d-*. Allomorfe *-ta-* ja *-da-* kasutatakse tingiva, kaudse ja mööuva kõneviisi olevikus (*hüpa-ta-ks*, *hüpa-ta-vat*, *hüpa-ta-gu*; *rael-da-ks*, *rael-da-vat*, *rael-da-gu*) ja oleviku kesksõnas (*hüpa-ta-v*, *rael-da-v*). Veel moodustatakse nendega *ma*-tegevusnime umbisikuline vorm (*hüpa-ta-ma*, *rael-da-ma*). Tunnusevariandid *-t-* ja *-d-* on tarvilusel kindla kõneviisi lihtmineviku jaatusvormides (*hüpa-t-i*, *rael-d-i*). Lisaks kasutatakse kindla kõneviisi oleviku vorme formatiividega *-takse*, *-dakse* ja *-akse*, mis väljendavad ühtaegu umbisikulise tegumoe ja oleviku tähendust, ning umbisikulise tegumoe mineviku liitvormides kesksõnavorme formatiividega *-tud* ja *-dud*, mis väljendavad ühtaegu umbisikulise tegumoe, mineviku ja kesksõna tähendust.

Formatiivivariantide valik oleneb sõnatüübist. Enim, tuhandetes verbides, kasutatakse kõigis umbisikulistes vormides tugeva sulghäälikuga algavaid formatiivivariante *-takse*, *-t-*, *-ta-* ja *-tud* (*ela-takse*, *ela-t-i*, *ela-ta-ks*, *ela-tud*). Paarisaja sõna umbisikulise tegumoe vormides on kasutusel nõrga sulghäälikuga algavad formatiivivariandid *-dakse*, *-d-*, *-da-* ja *-dud* (*riiel-dakse*,

riiel-d-i, riiel-da-ks, riiel-dud). Kümme-konnas *tulema-* ja *sööma-*tüübi sõnas kasutatakse nõrga sulghäälikuga formatiivivariantide kõrval *akse-*formatiiviga kindla kõneviisi oleviku vormi. Tugeva ja nõrga sulghäälikuga või ilma selleta algavad formatiivivariandid on rööpselt kasutusel poolesajastõnalises *naljat(e)lema-*rööptüübis ja veidi väiksemas *rabelema-*tüübis. *naljat(e)lema-*rööptüübi sõnadel algab üks umbisikulise tegumoe oleviku formatiivi-variantidest tugeva sulghäälikuga ja teine ilma sulghäälikuta. (Vt tabel 27.)

Tabel 27. Umbisikulise tegumoe tunnused

FORMATIIVIVARIANDID	SÕNU	NÄITEID
<i>-takse, -t-, -ta-, -tud</i>	6742	<i>ela-takse, ela-t-i, ela-ta-ks, ela-tud;</i> <i>õpi-takse, õpi-t-i, õpi-ta-ks, õpi-tud;</i> <i>s'eis-takse, s'eis-t-i, s'eis-ta-ks, s'eis-tud;</i> <i>sööde-takse, sööde-t-i, sööde-ta-ks, sööde-tud;</i> <i>sule-takse ~ s'ulge-takse, sule-t-i ~ s'ulge-t-i,</i> <i>sule-ta-ks ~ s'ulge-ta-ks, sule-tud ~ s'ulge-tud;</i> <i>s(')aasta-takse, s(')aasta-t-i, s(')aasta-ta-ks,</i> <i>s(')aasta-tud; k'aits(e)-takse, k'aits(e)-t-i,</i> <i>k'aits(e)-ta-ks, k'aits(e)-tud</i>
<i>-dakse, -d-, -da-, -dud</i>	206	<i>riiel-dakse, riiel-d-i, riiel-da-ks, riiel-dud;</i> <i>n'aer-dakse, n'aer-d-i, n'aer-da-ks, n'aer-dud;</i> <i>v'õi-dakse, v'õi-d-i, v'õi-da-ks, v'õi-dud</i>
<i>-akse, -d-, -da-, -dud</i>	16	<i>tull-akse, t'ul-d-i, t'ul-da-ks, t'ul-dud;</i> <i>süü-akse, s'öö-d-i, s'öö-da-ks, s'öö-dud</i>
<i>-takse ~ -akse, -t- ~ -d-,</i> <i>-ta- ~ -da-, -tud ~ -dud</i>	57	<i>naljatle-takse ~ naljatell-akse, naljatle-t-i ~</i> <i>naljat'el-d-i, naljatle-ta-ks ~ naljat'el-da-ks,</i> <i>naljatle-tud ~ naljat'el-dud</i>
<i>-takse ~ -dakse, -ta- ~ -da-,</i> <i>-tud ~ -dud</i>	40	<i>rabele-takse ~ rabel-dakse, rabele-t-i ~ rabel-d-i,</i> <i>rabele-ta-ks ~ rabel-da-ks, rabele-tud ~</i> <i>rabel-dud</i>

PÖÖRDEKATEGOORIA

M 59. Pööre on pöörsõna morfoloogiline kategooria, mis väljendab verbiga märgitava tegevuse subjektisiku seost kõneleja ja kuulajaga. Pöördekategooria on sulandkategooria, mis hõlmab arvukategooriat, millel on kaks liiget (ainsus ja mitmus), ning isikukategooriat, millel on kolm liiget (1., 2., 3. isik). Neid kahte ühendaval pöördekategoorial on kuus liiget: ainsuse 1., ainsuse 2., ainsuse 3., mitmuse 1., mitmuse 2. ja mitmuse 3. pööre. Ainsusliku pöörde-vormi korral on subjektisikuid üks, mitmusliku vormi korral mitu. Esimeses

pöördes kuulub subjektisikute hulka kõneleja ise (*ela-n, ela-me*), teises pöördes kuulaja (*ela-d, ela-te*), kolmandas pöördes ei kuulu nende hulka ei kõneleja ega kuulaja (*ela-b, ela-vad*).

Ainsuse 1. pöörde tunnus on *-n* ning see esineb kindla ja tingiva kõneviisi jaatusvormides: *ela-n, ela-si-n, ela-ksi-n, ela-nu-ksi-n*.

Ainsuse 2. pöörde tunnus on *-d* ning see esineb kindla ja tingiva kõneviisi jaatusvormides (*ela-d, ela-si-d, ela-ksi-d, ela-nu-ksi-d*). Käskiva kõneviisi ainsuse teine pööre on lisaks konnegatiivi vormile (*ei ela*) selline verbivorm, mis koosneb ühegi tunnusetast verbitüvest (*ela*).

Ainsuse 3. pöörde tunnus on kindla kõneviisi oleviku jaatusvormis *-b* (*ela-b*), mujal sellel pöördel tunnus puudub (*ta ela-ks, ela-vat, ela-gu, ela-s*).

Mitmuse 1. pöörde tunnusel on kaks allomorfi, millest *-m* esineb käskivas kõneviisis (*ela-ge-m*) ning *-me* kindla ja tingiva kõneviisi jaatavates vormides (*ela-me, ela-si-me, ela-ksi-me, ela-nu-ksi-me*).

Mitmuse 2. pöörde tunnus on *-te* ning see esineb kindla ja tingiva kõneviisi jaatusvormides (*ela-te, ela-si-te, ela-ksi-te, ela-nu-ksi-te*). Käskiva kõneviisi mitmuse teise pöörde vorm sisaldab ainult käskiva kõneviisi tunnust, mitte pöordelõppu (*ela-ge*).

Mitmuse 3. pöörde tunnus on *-vad* ning see esineb kindla kõneviisi oleviku jaatusvormis (*ela-vad*).

Tingiva kõneviisi jaatuses on rööpselt võimalikud pöördetunnusega ja -tunnuseta vormid: *ma ela-ksi-n ~ ela-ks, ole-ksi-n ela-nud ~ ole-ks ela-nud, ela-nu-ksi-n ~ ela-nu-ks*.

KÕNEVIISIKATEGOORIA

M 60. Kõneviis ehk **moodus** on pöörd sõna morfoloogiline kategooria, mis väljendab suhtluseesmärki, kõneleja ja kuulaja osa teatamissituatsioonis ja kõneleja hinnangut sündmuse suhte tegelikkusega. Eesti keele kõneviisikategooria liikmed on kindel kõneviis ehk indikatiiv, tingiv kõneviis ehk konditsionaal, käskiv kõneviis ehk imperatiiv, möönev kõneviis ehk jussiiv ja kaudne kõneviis ehk kvotatiiv. (→ SÜ 77)

Kõneviisikategooria markeerimata liikmel kindlal kõneviisil puudub tunnus.

Tingiva kõneviisi tunnuse allomorfid on *-ksi-* või *-ks*, millest esimest kasutatakse juhul, kui järgneb pöördetunnus (*ela-ksi-n, ela-ksi-te*), ja teist juhul, kui tingiva kõneviisi tunnus jääb sõnavormi lõppu (*ela-ks, ela-ta-ks*).

Kaudse kõneviisi tunnus on *-vat* (*ela-vat, ole-vat ela-nud*).

Käskiva kõneviisi tunnus on *-ge* või *-ke*, *-gu* või *-ku*. Selle kõneviisi isikud on vormistatud igaüks erinevalt: ainsuse teises pöördes kasutatakse tunnusteta verbitüve (*ela*, *ära ela*), mitmuse esimeses pöördes lisanduvad tüvele kõneviisitunnus *-ge* või *-ke* ja pöördetunnus *-m* (*ela-ge-m*, *är-ge-m ela-ge-m*), mitmuse teises pöördes üksnes kõneviisitunnus *-ge* või *-ke* (*ela-ge*, *är-ge ela-ge*) ning ainsuse ja mitmuse kolmandas pöördes kõneviisitunnus *-gu* või *-ku* (*ela-gu*, *är-gu ela-gu*). Tunnuse allomorfi valik sõltub sõnatüübist.

Möönva kõneviisi tunnuse allomorfid on *-gu* ja *-ku* (ma *ela-gu*, *ol-gu ela-nud*) ning nende esinemus sõltub sõnatüübist.

Nõrga või tugeva sulghäälikuga algavad tunnusekujud esinevad käskivas ja möönvas kõneviisis samades muuttüüpides. Enamasti kasutatakse allomorfe *-ge* ja *-gu* (*ela-ge*, *ela-gu*; *l'eppi-ge*, *l'eppi-gu*). Enam kui kuuesajas sõnas kasutatakse allomorfe *-ke* ja *-ku* (*hüpa-ke*, *hüpa-ku*; *s'ööt-ke*, *s'ööt-ku*) ning umbisikulises tegumoes ka *-gu* (*hüpa-ta-gu*, *sööde-ta-gu*). Mõnest sõnast on kirjakeeles normingupärased mõlema tunnusega vormid (*s'aasta-ge* ~ *saasta-ke*, *s'aasta-gu* ~ *saasta-ku*). (Vt tabel 28.)

Tabel 28. Käskiva kõneviisi mitmuse ja möönva kõneviisi tunnused

KÄSKIVA KÕNEVIISI MITMUSE JA MÖÖNVA KÕNEVIISI VORMISTUS	SÕNU	NÄITEID
Allomorfid <i>-ge</i> ja <i>-gu</i>	6764	<i>ela-ge</i> , <i>ela-gu</i> ; <i>õppi-ge</i> , <i>õppi-gu</i> ; <i>riiel-ge</i> , <i>riiel-gu</i> ; <i>rabel(e)-ge</i> , <i>rabel(e)-gu</i> ; <i>n'aer-ge</i> , <i>n'aer-gu</i> ; <i>tul-ge</i> , <i>tul-gu</i> ; <i>või-ge</i> , <i>või-gu</i> ; <i>söö-ge</i> , <i>söö-gu</i> ; <i>naljatel-ge</i> , <i>naljatel-gu</i> ; <i>s'ulge-ge</i> , <i>s'ulge-gu</i>
Allomorfid <i>-ke</i> ja <i>-ku</i> ~ <i>-gu</i>	655	<i>hüpa-ke</i> , <i>hüpa-ku</i> , <i>hüpa-ta-gu</i> ; <i>s'eis-ke</i> , <i>s'eis-ku</i> , <i>s'eis-ta-gu</i> ; <i>s'aat-ke</i> , <i>s'aat-ku</i> , <i>saade-ta-gu</i>
Allomorfid <i>-ge</i> ~ <i>-ke</i> , <i>-gu</i> ~ <i>-ku</i>	7	<i>k'aitse-ge</i> ~ <i>k'aits-ke</i> , <i>k'aitse-gu</i> ~ <i>k'aits-ku</i> ; <i>s'aasta-ge</i> ~ <i>saasta-ke</i> , <i>s'aasta-gu</i> ~ <i>saasta-ku</i>

AJAKATEGOORIA

M 61. Aeg ehk **tempus** on pöördsona morfoloogiline kategooria, mis väljendab verbiga tähistatava tegevuse suhet kõnehetkega (absoluutset aega) või teise tegevusega (suhtelist ehk relatiivset aega). Eesti verbi ajakategooria liikmed on olevik ehk preesens, lihtminevik ehk preteeritum ehk imperfekt, täisminevik ehk perfekt, enneminevik ehk pluskvamperfekt ja (üld)minevik. Ajakategooria liikmete arv oleneb kõneviisist: kindlas kõneviisis esinevad olevik, lihtminevik, täisminevik ja enneminevik; möönvas, tingivas

ja kaudses kõneviisis olevik ja minevik; käskivas kõneviisis ainult olevik (täpsem eristus süntaksiosas → SÜ 55–56).

Olevik on enamasti tunnusetä. Üksnes impersonaali jaatusvormides kasutatavad formatiivid *-takse*, *-dakse* ja *-akse* väljendavad ühtaegu umbisikulist tegumoodi ja olevikku.

Kindla kõneviisi lihtmineviku jaatav kõne moodustatakse lihtvormina, kus minevikku väljendatakse ajatunnusega. Enamasti kasutatakse allomorfi *-s* ainsuse kolmandas pöördes ja allomorfi *-si-* ülejäänud pööretes, kus lihtmineviku tunnusele järgneb pöördetunnus (*r`iidle-s*, *r`iidle-si-n*), sadakonnas *naerma-* ja *saatma-*tüübi sõnas kasutatakse aga ainsuse kolmandas pöördes konsonanttüvele liituvana allomorfi *-is* (*s`aat-is*, *n`aer-is*). Kümmeonnas *seisma-*tüübi sõnas kasutatakse allomorfi *-is* ainsuse kolmandas pöördes ja allomorfi *-i-* mujal (*s`eis-is*, *s`eis-i-n*). *Tulema-* ja *sööma-*tüübis, *õppima-*tüübi erandsõnades *tegema*, *nägema* ja *pidama* 'kohustatud olema' ning *murdma-*tüübi erandsõnas *laskma* kasutatakse üksnes tunnust *-i-*. Tunnusega *-i-* moodustatav rööpvorm on *-s* ja *-si-* kõrval normingu-pärane ka *naljat(e)lema*-rööptüübis (*naljatl-s*, *naljatl-si-n*; *naljatel-i*, *naljatel-i-n*). (Vt tabel 29.)

Tabel 29. Lihtmineviku tunnused

LIHTMINEVIKU VORMISTUS	SÕNU	NÄITEID
Allomorfid <i>-s</i> , <i>-si-</i>	7408	<i>ela-s</i> , <i>ela-si-n</i> ; <i>õppi-s</i> , <i>õppi-si-n</i> ; <i>h`üppa-s</i> , <i>h`üppa-si-n</i> ; <i>r`iidle-s</i> , <i>r`iidle-si-n</i> ; <i>v`õi-s</i> , <i>või-si-n</i> ; <i>s`ulge-s</i> , <i>s`ulge-si-n</i> ; <i>k`aitse-s</i> , <i>k`aitse-si-n</i> ; <i>s`aasta-s</i> , <i>s`aasta-si-n</i>
Allomorfid <i>-is</i> , <i>-si-</i>	91	<i>n`aer-is</i> , <i>n`aer-si-n</i> ; <i>s`aat-is</i> , <i>s`aat-si-n</i>
Allomorf <i>-i/-i-</i>	20	<i>tul-i</i> , <i>tul-i-n</i> ; <i>s`õ-i</i> , <i>s`õ-i-n</i> ; <i>teg-i</i> , <i>teg-i-n</i> , <i>näg-i</i> , <i>näg-i-n</i> ; <i>pid-i</i> , <i>pid-i-n</i> ; <i>las-i</i> , <i>las-i-n</i>
Allomorfid <i>-is</i> , <i>-i-</i>	11	<i>s`eis-is</i> , <i>s`eis-i-n</i>
Allomorfid <i>-s</i> , <i>-si-</i> ~ <i>-i/-i-</i>	57	<i>naljatl-s</i> ~ <i>naljatel-i</i> , <i>naljatl-si-n</i> ~ <i>naljatel-i-n</i>

Kindla kõneviisi lihtmineviku eitus moodustatakse liitvormina, mis koosneb eituspartiklist *ei* ning mineviku kesksõnast (*ei ela-nud*, *ei ela-tud*). Kindla kõneviisi täis- ja ennemineviku vormid saadakse põhiverbi mineviku kesksõnast ja abiverbist *olema*, mis täisminevikus on oleviku ja enneminevikus lihtmineviku vormis (*ole-n ela-nud*, *ei ole ela-nud* ~ *pole ela-nud*, *ei ole ela-tud* ~ *pole ela-tud*; *ol-i-n ela-nud*, *ei ol-nud ela-nud* ~ *pol-nud ela-nud*, *ol-i ela-tud*, *ei ol-nud ela-tud* ~ *pol-nud ela-tud*).

Tingivas, kaudses ja möönvas kõneviisis on kasutusel *olema*-abiverbiga moodustatud minevikuvormid: *ole-ksi-n ela-nud*, *ole-ks ela-tud*, *ole-vat ela-nud*, *ole-vat ela-tud*, *ol-gu ela-nud*, *ol-gu ela-tud*. Analüütiliste vormidega rööpselt kasutatakse tingivas ja kaudses kõneviisis ka sünteetilisi vorme, mis moodustatakse tüvele liituva mineviku tunnuse *-nu* abil (*ela-nu-ksin*, *ela-nu-vat*).

KÕNELIIGIKATEGOORIA

M 62. Kõneliik ehk **polaarsus** on pöörd sõna morfoloogiline kategooria, mis väljendab verbiga tähistatava tegevuse jaatust või eitust. Kõneliigikategooria liikmed on jaatav kõne ehk afirmatiiv ja eitav kõne ehk negatiiv.

Jaataval kõnel puudub tunnus.

Eitava kõne kindla, tingiva ja kaudse kõneviisi vormides kasutatakse muutumatut eituspartiklit *ei* (*ei ela*, *ei ela-ks*, *ei ela-vat*), käskivas ja möönvas kõneviisis vaegmuutelist eitusabiverbi *ära* (*är-ge ela-ge*, *är-gu ela-gu*). Eitusvormi teine osa on vormiti erinev:

- vastav jaatusvorm tingivas, kaudses, käskivas ja möönvas kõneviisis (*ela-ks* : *ei ela-ks*, *ela-vat* : *ei ela-vat*, *ela-ge* : *är-ge ela-ge*, *ela-gu* : *är-gu ela-gu*)
- tunnusetä tüvi kindla kõneviisi olevikus (*ei ela*), tegemist on konnegatiivi ehk eitusvormis kasutatava tüvekujuga
- pöördetunnusetä vorm tingivas kõneviisis (*ela-ksi-n* : *ei ela-ks*)
- võrreldes jaatusvormiga teistsugust formatiivi kasutav vorm kindla kõneviisi umbisikulise tegumoe olevikus (*ela-takse* : *ei ela-ta*)
- mineviku kesksõna kas koos abiverbiga *olema* või ilma selleta kindla kõneviisi minevikuvormides (*ela-si-n* : *ei ela-nud*, *ole-n ela-nud* : *ei ole ela-nud*, *ol-i-n ela-nud* : *ei ol-nud ela-nud*)

Tegusõnal *olema* esineb eituses *p*-alguline paralleelvorm (*ei ole ~ pole*), mistõttu on vastavad paralleelvormid ka kõigil paradigma liikmetel, kus *olema* abiverbina esineb: *ei ole ela-nud ~ pole ela-nud*, *ei ole-ks ela-tud ~ pole-ks ela-tud* jne.

Normingupärased eitusvormid on lisaks käskiva kõneviisi 1. pöörde eitavale vormile (*är-ge-m ela-ge-m*) ka sageli kasutatavad kindla kõneviisi kujulised vormid (*är-me ela* või *är-me ela-me*). Harvem esineb norminguväliseid kasutusjuhte, kus eitusverbi kujule *ärgem* lisandub põhiverbi käskiva kõneviisi mitmuse või ainsuse teise pöörde vorm (*är-ge-m ela-ge*, *är-ge-m ela*).

Argikeeles kasutatakse möönva kõneviisi umbisikulise tegumoe olevikus vormi, kus impersonaali tunnus on lisatud ka abiverbile (*är-da-gu ela-ta-gu*), ja optatiivses (soovivas) tähenduses vormi, mille *nud*-kesksõna tunnus lisatakse ka abiverbile (*är-nud ela-nud*).

INFINIITVORMID

M 63. Käändelised ehk infiniitsed vormid ehk infiniitvormid on pöördsonavormid, mis enamasti ei saa moodustada ühesõnalist öeldist ja milles avaldub vähem pöördsona morfoloogilisi kategooriaid kui finitiivsetes vormides (üks kuni kolm kategooriat). Eesti pöördsona käändelised vormid on *ma*-tegevusnimi ehk *ma*-infinitiiv, *da*-tegevusnimi ehk *da*-infinitiiv, *vat*-tegevusnimi ehk *vat*-infinitiiv, mineviku kesksõna ehk mineviku partitsiip, oleviku kesksõna ehk oleviku partitsiip ning *des*-vorm ehk konverb.

Pöördsona morfoloogiliste kategooriate kõrval või asemel ilmneb käändelistel vormidel käändekategooria (→ M 18). Iseäranis lähedased on käändsõnadele kesksõnad, mis käituvad lauses käändsõnataoliselt, esinedes täiendina (a) ja käändudes (b).

- (a) Eestis *elav* hinduperekond on eluga riigis väga rahul. (A) Unistusteni aitavad jõuda tervena *elatud* aastad. (G)
- (b) *Elatavad* tänavad on suhteline mõiste, sest ühe tänava eri otsad võivad juba erinevad olla. (D) Meie tegelikkusekäsitlus tuleneb teistelt inimestelt – nii kaasaegsetelt kui varem *elanutelt*. (N)

ma-tegevusnimel on samuti käändevormid: *ma*-tegevusnime sisseütlev ehk *ma*-vorm (*ela-ma*), seesütlev ehk *mas*-vorm (*ela-mas*), seestütlev ehk *mast*-vorm (*ela-mast*), saav ehk *maks*-vorm (*ela-maks*), ilmaütlev ehk *mata*-vorm (*ela-mata*). Käändekategooriaga seostatakse ajalooliselt ka *da*-infinitiivi ja *des*-vormi. *da*-infinitiivi peetakse ajalooliselt kujunenenuks läänemeresoome *t*-lisest infinitiivist, millele liitus kohakäände latiivi tunnus, ja *des*-vormi läänemeresoome *t*-lisest infinitiivist, millele liitus inessiivi tunnus.

ma-tegevusnimi ning oleviku ja mineviku kesksõna seostuvad tegumoe-kategooriaga: *ma*-tegevusnime umbisikuline vorm on *ela-ta-ma*; oleviku kesksõnal on nii isikuline (*ela-v*) kui ka umbisikuline vorm (*ela-ta-v*) nagu ka mineviku kesksõnal (*ela-nud*, *ela-tud*). Kesksõnade tegumoevorme võib käsitleda ka eraldi kesksõnadena, st kahe kesksõna asemel neljana: *v*-kesksõna, *tav*-kesksõna, *nud*-kesksõna ja *tud*-kesksõnana.

Osa infiniitvormide formatiive esineb ühelainsal kujul. *vat*-tegevusnime tunnus on alati *-vat*, *nud*-kesksõna formatiiv kõikjal *-nud* ning *ma*-tegevusnime formatiivid *-ma*, *-mas*, *-mast*, *-maks* ja *-mata*.

Ülejäanud infiniitvormide formatiividel on mitu kuju. *v*-kesksõna formatiiviks on ainsuse nimetava vormis *-v* ja ülejäänud vormides *-va* (*h`üppa-v : h`üppa-va*). *seisma-*, *naerma-* ja *saatma-*tüübi nimetava vormis kasutatakse švaavokaaliga allomorfi *-ev* (*s`eis-ev : s`eis-va*, *n`aer-ev : n`aer-va*, *s`aat-ev : s`aat-va*). *tav*-kesksõna formatiiv on ainsuse nimetava vormis *-dav* või *-tav*, mujal *-dava* või *-tava* (*l`oo-dav : l`oo-dava*, *loode-tav : loode-tava*). *tud*-kesksõna formatiivi variandid on *-dud* või *-tud*, *da*-tegevusnimel *-da*, *-ta* ja *-a*, *des*-vormil *-des*, *-tes* ja *-es* (*k`äi-dud*, *jaluta-tud*; *kihuta-da*, *torma-ta*, *s`ööst-a*; *r`ühki-des*, *matka-tes*, *m`inn-es*). Kõigi nende formatiivvariantide esinemus sõltub sõnatüübist (*tud-* ja *tav*-kesksõna kohta → M 58).

Enamikus pöördõnades kasutatakse allomorfe *-da* ja *-des* (*l`eppi-da*, *l`eppi-des*), tunnusekomplekti *-ta* ja *-tes* umbes pooles tuhandes sõnas (*s`eis-ta*, *s`eis-tes*), *-a* ja *-es* umbes saja viiekümnes sõnas (*t`ull-a*, *t`ull-es*). Rööpselt esimest ja kolmandat komplekti kasutatakse umbes kuuekümnes (*naljatle-da ~ naljat`ell-a*) ning esimest ja teist seitsmes sõnas (*k`aitse-da ~ k`aits-ta*). (Vt tabel 30.)

Argikeeles varieerub ka *nud*-kesksõna formatiivi kuju. Normingukohase *-nud* kõrval kasutatakse ka tunnust *-nd*, nt *r`ääki-nud ~ r`ääki-nd*, *ooda-nud ~ `oota-nd ~ ooda-nd*.

Tabel 30. *da*-tegevusnime ja *des*-vormi tunnused

DA-TEGEVUSNIME JA DES-VORMI KUJU	SÕNU	NÄITEID
Allomorfid <i>-da</i> ja <i>-des</i>	6697	<i>ela-da</i> , <i>ela-des</i> ; <i>õppi-da</i> , <i>õppi-des</i> ; <i>n`aer-da</i> , <i>n`aer-des</i> , <i>v`õi-da</i> , <i>v`õi-des</i> ; <i>rabele-da ~ rabel-da</i> , <i>rabele-des ~ rabel-des</i> ; <i>s`ulge-da</i> , <i>s`ulge-des</i>
Allomorfid <i>-ta</i> ja <i>-tes</i>	573	<i>hüpa-ta</i> , <i>hüpa-tes</i> ; <i>s`eis-ta</i> , <i>s`eis-tes</i>
Allomorfid <i>-a</i> ja <i>-es</i>	98	<i>s`aat-a</i> , <i>s`aat-es</i> ; <i>t`ull-a</i> , <i>t`ull-es</i> ; <i>s`üü-a</i> , <i>s`üü-es</i>
Allomorfid <i>-da ~ -a</i> ja <i>-des ~ -es</i>	57	<i>naljatle-da ~ naljat`ell-a</i> , <i>naljatle-des ~ naljat`ell-es</i>
Allomorfid <i>-da ~ -ta</i> ja <i>-des ~ -tes</i>	7	<i>k`aitse-da ~ k`aits-ta</i> , <i>k`aitse-des ~ k`aits-tes</i> ; <i>s`aasta-da ~ saasta-ta</i> , <i>s`aasta-des ~ saasta-tes</i>

Kirjandust pöörd sõnavormistiku kohta: BLEVINS, JAMES 2003. Passives and impersonals. | EREL, MATI 2002a. Does Estonian have the jussive? | EREL, MATI 2012. Lisandusi tegumoe käsitlesele. | EREL, MATI 2013a. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Öeldis. | EREL, MATI 2013b. Keeldkõne vormidest. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2004. Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. | EREL, MATI jt 2006. Tense and evidentiality in Estonian. | HENNOSTE, TIIT 2009. *Ei ole* ja *pole* kasutus suulises spontaanses eesti keeles. | HINT, MATI 1978. Kas olevik vajab tunnust. | HINT, MATI 1981. Oleviku tunnus ja morfoloogiline analüüs. | KAALEP, HEIKI-JAAN 2015. Eesti verbi vormistik. | KEEVALLIK, LEELO 1994. <nud> varieerumine tänapäeva eesti kõnekeeles. | KERGE, KRISTA 1980. Tingiva kõneviisi vormistikust. | METSLANG, HELLE 2006b. Imperatiivist ja direktiivsusest ning nende dünaamikast eesti ja soome keeles. | METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. | MUST, GETTER 2018. Eesti verbi argikeelsed vormid. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2004. The conditional in everyday Estonian: its form and functions. | RÄTSEP, HUNO 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? | TAMM, ANNE 2015. Negation in Estonian. | TORN-LEESIK, REELI 2009. The voice system of Estonian. | UIBO, UDO 1980. Morfoloogilise analüüsi seiku. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2007. Impersonaliseeritud impersonaal kui konstruktsioonitasandi grammatiseerimine.

6. MUUTTÜÜBID

TÜÜBISTAMISPÕHIMÕTTED

M 64. Eesti keele muutuvate sõnade vormistik erineb sõnuti väga palju. Varieeruda võivad nii tüved kui ka grammatilised morfeemid, erineb tüvevariantide paigutus paradigmas. Morfoloogilisest kirevusest annab üldistava ülevaate muuttüübistik, kus paigutatakse ühte rühma ehk **muuttüüpi** sõnad, millel on ühesugune vormistik. Muuttüüpi kuuluvaid sõnu iseloomustab kolm ühist omadust: 1) ühtmoodi lõppevad tüvekujud ehk sarnane lõpuvaheldusmall, 2) ühesugune astmevaheldusmall ja 3) ühesugused grammatilised tunnused.

1. Muuttüübi sõnadel on ühesugune lõpuvaheldusmall. Mõnes muuttüübis jääb tüvekuju kogu vormistikus muutumatuks, nt sõnas *tubli* lõpeb tüvi kõigis vormides *i*-ga. Tüvekuju varieerumist iseloomustab lõpuvaheldusmall, mis näitab indikaatorvormideks valitud ainsuse nimetava, omastava ja osastava ning mitmuse omastava ja osastava tüvevariante. Sõna *tubli* puhul on kõigis viies indikaatorvormis sama lõpuvariant A ja sõna lõpuvaheldusmall on seega AAAAA. Mõnes muuttüübis on kasutusel ka teisiti lõppevaid tüvekujusid, mida tähistatakse vormistikus esinemise järjekorras tähestiku järgmiste tähtedega, nt sõna *soolane* kolmes esimeses käändes on kasutusel kolmesuguse lõpuga tüvevariandid: *ne*-lõpuline A-variant *soolane*, *se*-lõpuline B-variant *soolase*- ja *s*-lõpuline C-variant *soolas*- ning sõna lõpuvaheldusmall eespool nimetatud viies vormis on ABCCB. Muuttüüpe eristab ka nende variantide paigutus vormistikus. Nt sõnas *raamat* esineb lõpuvariant A üksnes ainsuse nimetavas, sõnas *hammas* aga ka ainsuse osastavas ja *de*-mitmuses. Niisiis on esimese sõna lõpuvaheldusmall ABBBB ja teise sõna oma ABAAB.

AAAAA *tubli* : *tubli* : *tubli-t* : *tubli-de* : *tubli-sid*

ABCCB *soolane* : *soolase* : *soolas-t* : *soolas-te* : *soolase-i-d*

ABBBB *raamat* : *raamatu* : *raamatu-t* : *raamatu-te* : *raamatu-i-d*

ABAAB *hammas* : *h`amba* : *hammas-t* : *hammas-te* : *h`amba-i-d*

2. Muuttüübi sõna del on ühesugune astmevaheldusmall. Samasse muuttüüpi kuuluvatel astmevahelduslikel sõna del paiknevad tugevas ja nõrgas astmes vormid ühtmoodi. Nt *sepp*-tüüpi kuuluvad sõnad, millel on nimetav tugevas astmes (●) ja omastav nõrgas (○), *mõte*-tüüpi aga sõnad, millel nimetav on nõrgas ja omastav tugevas astmes.

●○○● *s'epp : sepa : s'eppa : s'eppa-de*

○●○○ *mõte : m'õtte : mõte-t : mõte-te*

3. Muuttüübi sõna del on ühesugused grammatilised tunnused. Grammatilised tunnused ei ole kõigis sõna des samasugused, vaid varieeruvad muuttüübiti. Ühe muuttüübi sõna del on ainsuse osastava, mitmuse omastava ja mitmuse osastava vormides kasutusel samasugused tunnused. Nt on kõigis *raamat*-tüübi sõna des kasutusel ainsuse osastava formatiivivariant *-t*, mitmuse omastava formatiivivariant *-te* ja mitmuse osastava formatiivivariant *-id*. *puu*- ja *seminar*-tüübis on kasutusel mõnevõrra teistsugused formatiivivariandid.

-t : -te : -i-d *raamatu-t : raamatu-te : raamatu-i-d*

-d : -de : -sid ~ -i-d *p'uu-d : p'uu-de : p'uu-sid ~ p'u-i-d*

Ø : *-de : -sid ~ Ø* *seminari : seminari-de : seminari-sid ~ seminare*

Muuttüüp on sõnarühm, kus kasutatakse samasuguseid grammatilisi tunnuseid ning samalaadseid tüvesid samades vormides. Üks taolisi sõnarühmi, mille kõik sõnad on ülal nimetatud omaduste poolest ühesugused, on *seminar*-tüüp. Sinna kuuluvad astmevahelduseta sõnad, millel on kolmesuguse lõpuga tüvekujud (A *seminar*, B *seminari*-, C *seminare*-) ning ainsuse osastav on tunnusetu, mitmuse omastav *de*-formatiivivariandiga ja mitmuse osastav kas *sid*-formatiiviga või vokaallõpuline. Selliseid sõnu on nt *pelikan*, *talisman*, *koridor*, *apelsin*, *mikrofon*, *leksikon* ja *šampinjon*.

A : B : B : B de : B sid ~ C
seminar : seminari : seminari : seminari-de : seminari-sid ~ seminare

Rööptüüp on sõnarühm, millesse kuuluvatel sõna del on olemas mitmele muuttüübile omased vormid. Nt *akvaarium*-rööptüübi nimisõna dest saab moodustada nii *seminar*- kui ka *raamat*-tüübile iseloomulikke vorme.

	A OS	M OM	M OS
	<i>akv`aariumi :</i>	<i>akv`aariumi-de :</i>	<i>akv`aariumi-sid ~ kv`aariume</i>
nagu	<i>seminari :</i>	<i>seminari-de :</i>	<i>seminari-sid ~ seminare</i>
	<i>akv`aariumi-t :</i>	<i>akv`aariumi-te :</i>	<i>akv`aariume-i-d</i>
nagu	<i>raamatu-t :</i>	<i>raamatu-te :</i>	<i>raamatu-i-d</i>

Tüübikirjeldustes on tüüpi kuuluvate sõnade näidetes eraldatud märgiga ° viimase rõhusilbiga algav tüveosa juhtimaks tähelepanu sellele, et muuttüüpi kuuluvad sarnase tüvestruktuuriga sõnad, nt *sepp*-tüüpi sõnad, mille nimetav on rõhusilbist arvestades ühesilbiline kolmandavälteline (*pr`aad*, *ruol`aad*, *šoko^ol`aad*), ja *pesa*-tüüpi sõnad, mille nimetav on (viimast) rõhusilpi arvestades kahesilbiline esmavälteline (*koli*, *suri^omuri*, *tohuva^obohu*).

Selgituseks muuttüüpide tabelite juurde

Käänd- ja pöördtüüpide koondtabelites (→ M 65, 108) tähistatakse kolme tüüpe eristavat omadust vormikoodiga, mis koosneb tüvelõpukuju märkivast suurtähest, tüve astet märkivast ringist ning tüvele lisanduvast formatiivist. Eri astmes vormidele osutavad ringid: valge täidisega ring märgib nõrka, musta täidisega ring tugevat astet, nt sõnal *õnnelik* on nõrgas astmes omastav ○ *õnneliku* ja tugevas astmes osastav ● *õnnel`ikku*. Formatiiv on keelenäites eraldatud sidekriipsuga, nt ainsuse osastava formatiiv vormis *raamatu-t*, samuti on sidekriipsuga eraldatud formatiivis sisalduvad tunnused, kui neid leidub, nt vormis *raamatu-i-d* sisalduvad mitmuse osastava formatiivis *-id* mitmuse tunnus *-i* ja osastava tunnus *-d*.

Kui sõna on astmevahelduseta, siis ei märgita tüve astet, ja kui vormi moodustamiseks ei kasutata formatiivi, kajastab seda ka vormikood. Nt muuttüübi *suur* ainsuse osastava vormikood A● t märgib seda, et kasutusel on tüve lõpuvariant A, tüvi on tugevas astmes ja sellele liitub tunnus *-t*, *nimi*-tüübi ainsuse osastava kood B aga viitab sellele, et selles vormis kasutatakse tüvevarianti B, millele ei liitu tunnust, ja sõna on astmevahelduseta.

Lisaks vormikoodile on tabelis näitena esitatud üks selliste omadustega sõnavorm.

KÄÄNDTÜÜBID

Koondpilt

M 65. Kui jaotada omaette muuttüüpidesse kõik käändsõnad, mis erinevad üksteisest tunnusekujude, lõpuvahelduse ja/või astmevahelduse poolest, saame 25 käändtüüpi (vt tabel 31) ning nende kombineerumisel veel 12 rööptüüpi (vt tabel 32). Käändevormid, milles ilmnevad tüüpe määravad erinevused, on ainsuse nimetav, omastav, osastav ja lühike sisseütlev ning mitmuse omastav ja osastav.

Tabel 31. Käändtüübid

TÜÜBI NR ÕS-IS	TÜÜP	SÕNU	SG NOM	SG GEN	SG PRT	PL GEN	PL PRT	LÜHIKE ILL
1	<i>aasta</i>	1726	A 'aasta	A 'aasta	A t 'aasta-t	A te 'aasta-te	A id 'aasta-i-d	(A) t'asku
2–3	<i>raamat</i>	5484	A raamat	B raamatu	B t raamatu-t	B te raamatu-te	B id raamatu-i-d	(B) pagasi
4	<i>ase</i>	29	A ase	B ase	A t ase-t	B te ase-te	B id ase-i-d	
5	<i>liige</i>	117	A○ liige	B● l'iikme	A○ t liige-t	B● te l'iikme-te	B● id l'iikme-i-d	
6	<i>mõte</i>	400	A○ mõte	A● m'õtte	A○ t mõte-t	A○ te mõte-te	A● id m'õtte-i-d	(A●) k'ütte
7	<i>hammas</i>	146	A○ hammas	B● h'amba	A○ t hammas-t	A○ te hammas-te	B● id h'amba-i-d	(B●) t'aeva
8	<i>tütar</i>	39	A○ tütar	B● t'ütre	A○ t tütar-t	A○ de tütar-de	B● id t'ütre-i-d	
9	<i>katus</i>	1170	A katus	B katuse	A t katus-t	A te katus-te	B id katuse-i-d	
10	<i>soolane</i>	763	A soolane	B soolase	C t soolas-t	C te soolas-te	B id soolase-i-d	
11	<i>harjutus</i>	2522	A harjutus	B harjutuse	A t harjutus-t	A te harjutus-te	C harjutusi	D harjutusse
12	<i>oluline</i>	1926	A oluline	B olulise	C t olulis-t	C te olulis-te	D olulisi	E olulisse
13	<i>suur</i>	30	A● s'uur	B○ suure	A● t s'uur-t	A○ te suur-te	C● s'uuri	A● de s'uur-de
14	<i>uus</i>	26	A● 'uus	B○ uue	C● t 'uu=t	C● te uu=te	D● 'uusi	C● de 'uu=de
15	<i>käsi</i>	9	A● käsi	B○ k'äe	C● t k'ät-t	C● te käte	A● käsi	D● k'ätte
16	<i>tubli</i>	978	A tubli	A tubli	A t tubli-t	A de tubli-de	A sid tubli-sid	(B) k'õnne
17	<i>pesa</i>	554	A pesa	A pesa	A pesa	A de pesa-de	A sid ~ B pesa-sid ~ pesi	(C) p'essa
18	<i>sõda</i>	49	A● sõda	A○ sõja	A● sõda	A● de sõda-de	A● sid ~ B● sõda-sid ~ sõdu	C● s'õtta
19	<i>seminar</i>	476	A seminar	B seminari	B seminari	B de seminari-de	C seminare	B seminari
20	<i>nimi</i>	16	A nimi	B nime	B nime	B de nime-de	B sid nime-sid	C l'umme

TÜÜBI NR ÕS-IS	TÜÜP	SÕNU	SG NOM	SG GEN	SG PRT	PL GEN	PL PRT	LÜHIKE ILL
21	<i>jõgi</i>	8	A● <i>jõgi</i>	B○ <i>j'õe</i>	B● <i>jõge</i>	B● <i>de</i> <i>jõge-de</i>	B● <i>sid</i> <i>jõge-sid</i>	C● <i>j'õkke</i>
22	<i>sepp</i>	7127	A● <i>s'epp</i>	B○ <i>sepa</i>	B● <i>s'eppa</i>	B● <i>de</i> <i>s'eppa-de</i>	B● <i>sid</i> ~ C● <i>s'eppa-sid</i> ~ <i>s'eppi</i>	B● <i>s'eppa</i>
23	<i>hein</i>	18	A● <i>h'ein</i>	B○ <i>heina</i>	B● <i>h'eina</i>	A○ <i>te</i> ~ B● <i>de</i> <i>hein-te</i> ~ <i>h'eina-de</i>	B● <i>sid</i> ~ C● <i>h'eina-sid</i> ~ <i>h'einu</i>	B● <i>h'eina</i>
24	<i>padi</i>	74	A○ <i>padi</i>	B○ <i>padja</i>	B● <i>p'atja</i>	B● <i>de</i> <i>p'atja-de</i>	B● <i>sid</i> ~ C● <i>p'atja-sid</i> ~ <i>p'atju</i>	B● <i>p'atja</i>
25	<i>õnnelik</i>	987	A● <i>õnnel'ik</i>	B○ <i>õnneliku</i>	B● <i>õnnel'ikku</i>	B● <i>de</i> ~ C○ <i>õnnel'ikku-de</i> ~ <i>õnnelike</i>	B● <i>sid</i> ~ C● <i>õnnel'ikku-sid</i> ~ <i>õnnel'ikke</i>	B● <i>õnnel'ikku</i>
26	<i>puu</i>	349	A <i>p'uu</i>	A <i>p'uu</i>	A <i>d</i> <i>p'uu-d</i>	A <i>de</i> <i>p'uu-de</i>	A <i>sid</i> ~ A <i>id</i> <i>p'uu-sid</i> ~ <i>p'u-i-d</i>	(B) <i>hV</i> <i>su-hu</i>

Muuttüübid, millesse lisandub uusi lekseeme laenamise ja sõnamoodustuse kaudu, on ühtlasi **produktiivsed** ehk **avatud**, ning muuttüübid, millesse uusi lekseeme ei lisandu, on **ebaproductiivsed** ehk **suletud**. Produktiivsetesse muuttüüpidesse liiguvad mõnikord ka ebaproductiivsete muuttüüpide sõnad. Produktiivsuse kontinuumi ühes otsas on väga produktiivsed tüübid, mis täienevad rohkete uute laenude ja tuletistega, ja teises otsas suletud tüübid, mille sõnade hulk võib üksnes väheneda, sest osa sõnu jääb kasutusest kõrvale või liigub produktiivsesse muuttüüpi. Osa vahepealsetest tüüpidest on avatud ainult tuletistele ja mitte laenudele (*õnnelik*-käändtüüp ja *riidlema*-pöördtüüp).

Kõige produktiivsem käändtüüp on *sepp*. Nõrgeneva astmevaheldusega *sepp*-tüüpi kuulub kõige rohkem sõnu, selle tüübiga liituvad paljud uued laennoomenid, see on esimene eesti lapse omandatud muuttüüp. Sõnade arvult järgmised tüübid ÕS-is on muutumatu tüvega *aasta* ja peaaegu muutumatu tüvega *raamat*, ka laennoomenid lisanduvad *sepp*-tüübi järel kõige sagedamini just nendesse tüüpidesse. Veel on laennoomeneid lisandunud *puu*-, *tubli*-, *pesa*-, *seminar*-, *oluline*-, *soolane*- ja *katus*-tüüpi ning

mitme produktiivse tüübi vorme hõlmavatesse rööptüüpidesse *akvaarium*, *logo*, *raskus* ja *lahtine* (vt rööptüüpide kohta M 66). *sepp*-tüüpi on tulnud nt *dr`oon*, *f`it`on`ess* ja *visio`n`äär*; *aasta*-tüüpi *grafiti*, *tšakra* ja *ronila*; *raamat*-tüüpi *prots`essor*, *mara`ot`oonar* ja *ska`neering*; *puu*-tüüpi *resü`om`ee*, *sp`aa* ja *dis`pl`ei*; *tubli*-tüüpi *late*, *pesto* ja *sa`laami*; *pesa*-tüüpi *blogi*, *lobi* 'kuluaaripoliitika' ja *pubi*; *seminar*-tüüpi *e`motikon*, *kardigan* ja *parmesan*; *oluline*-tüüpi *innovaati`oline*; *soolane*-tüüpi *eurone*, *megane* ja *trans`og`eenne*; *akvaarium*-rööptüüpi *s`ootsium* ja *reposi`ot`oorium*; *logo*-rööptüüpi *jala`openo*, *sulu`guni* ja *tira`omisu*; *raskus*-rööptüüpi *kon`os`ensus*, *reli`o`aablus* ja *k`orpus*. Uusi sõnu on lisandunud ka *õnnelik*-tüüpi, milles on *lik*- ja *stik*-liiteliste sõnade avatud tuletustüüp (nt *rep`orter`ol`ik*, *`aknas`ot`ik*), ja *harjutus*-tüüpi, milles on *us*-, *ndus*- ja *mus*-liitelised avatud tuletustüübid (nt *pinevus*, *sildindus*, *l`oobumus*). Ebaproductiivsed on keerukama vormimoodustusega sõnatüübid, nt keeruliste tüvevaheldustega *hammas* ja *tütar*; rohkete tüvekujudega keeleajalooliselt s-i laadivaheldusega *uus* ja *käsi* ning nimetava ja omastava lõpus erinevate häälikutega *padi*, *nimi* ja *jõgi*. Nendes tüüpidesse enam uusi sõnu ei lisandu.

Osa neist käändtüüpidest on omavahel väga sarnased. Produktiivseimast *sepp*-tüübist eristab *õnnelik*-tüüpi ainult mitmuse omastavas lühikese, ilma *de*-tunnuseta rööpvormi olemasolu. Produktiivsusest järgmised tüübid *raamat* ja *aasta* erinevad samuti üksnes ühe vormi, ainsuse nimetava poolest, mis on *aasta*-tüübis samasuguse tüvega nagu kõikjal mujalgi paradigmas, *raamat*-tüübis aga teistsugune, ilma vokaalita. Ka *oluline*- ja *harjutus*-tüübi vormistik erineb üksnes nimetava poolest: esimeses tüübis lõpeb see *ne*-, teises *s*-ga. Samamoodi on nimetava käände kuju ainus *soolane*- ja *katus*-tüübi erinevus. Astmevahelduseta *tubli*- ja *pesa*-tüüp eristuvad vaid selle poolest, et väikesest osast *pesa*-tüübi sõnadest on võimalik *sid*-formatiiviga mitmuse osastava kõrval moodustada ka vokaalmitmust (*pesi*) ning et *tubli*-tüübi ainsuse osastav moodustatakse tunnusega *-t* ja *pesa*-tüübis mitte.

Käändsõna rööptüübid

M 66. Eesti keeles on mitu tuhat käändsõna, millest moodustatakse mitmele muuttüübile omaseid vorme. Produktiivsed käändtüübid *aasta*, *raamat*, *liige*, *katus*, *soolane*, *tubli*, *pesa* ja *sepp* on endaga sidunud ka teiste tüüpide sõnu. Osa uutest rööpvormidest kuulub keelenormingu kohaselt kirjakeelde, osa aga vähemalt esialgu mitte. (Vt tabel 32.)

Tabel 32. Rööpmuutmisega käandsõnad

ESIMENE TÜÜP	LIIKUMIS-SUUND	TEINE TÜÜP	RÖÖPVORMI NÄIDIS	KIRJAKEELNE RÖÖPKÄÄNAMINE	VEEL SÕNU, MILLE RÖÖPKÄÄNAMIST VÕIB TÄHELDADA
<i>mõte</i>	→	<i>aasta</i>	<i>ahne-t ~ `ahne-t</i>	12-sõnaline <i>ahne-rööptüüp</i>	
<i>tubli</i>	→		<i>aula-sid ~ `aula-i-d</i>	6-sõnaline <i>aula-rööptüüp</i>	<i>video, t`algud</i>
<i>seminar</i>	→	<i>raamat</i>	<i>akv`aariume ~ akv`aariume-i-d</i>	203-sõnaline <i>akvaarium-rööptüüp</i>	
<i>sepp</i>	→		<i>m`õisa ~ m`õisa-t</i>	12-sõnaline <i>mõis-rööptüüp</i>	<i>k`onts`ert, t`eem`ant, k`uur`ort</i>
<i>õnnelik</i>	→		<i>`ümbr`ikke ~ ümbriku-i-d</i>	6-sõnaline <i>ümbrik-rööptüüp</i>	<i>`ämb`ik, `üürn`ik, v`istr`ik</i>
<i>pesa</i>	→		<i>nüri-sid ~ mitte-normingupärane nürida-i-d</i>	–	<i>nüri, südi, tragi</i>
<i>suur</i>	→		<i>peen-te ~ p`eene-te</i>	<i>peen</i>	
<i>liige</i>	→		<i>armas-t ~ `armsa-t</i>	17-sõnaline <i>armas-rööptüüp</i>	
<i>hammas</i>	→	<i>liige</i>	<i>kallis-te ~ k`alli-te</i>	2-sõnaline <i>kallis-rööptüüp</i> ja kõik <i>hammas-tüübi</i> omadussõnad	
<i>tütar</i>	→		<i>korsten-de ~ k`orstna-te</i>	<i>korsten</i>	<i>kannel, lemmel, pundar, peenar, kämmal</i>
<i>harjutus</i>	→	<i>katus</i>	<i>r`askusi ~ r`askuse-i-d</i>	861-sõnaline <i>raskus-rööptüüp</i>	<i>r`aadius, g`eenius, bakal`aureus</i>
<i>oluline</i>	→	<i>soolane</i>	<i>l`ahtisi ~ l`ahtise-i-d</i>	387-sõnaline <i>lahtine-rööptüüp</i>	<i>klassikaline, äädikane, nädalane</i>
<i>pesa</i>	↔	<i>tubli</i>	<i>logo ~ logo-t</i>	34-sõnaline <i>logo-rööptüüp</i>	<i>tädi, kena, kilo; hüve, pere, kõne</i>
<i>mõte</i>	→		<i>p`alge-d ~ pale-d</i>	4-sõnaline <i>pale-rööptüüp</i>	
<i>sõda</i>	→	<i>pesa</i>	<i>`eo-d ~ idu-d</i>	5-sõnaline <i>idu-rööptüüp</i>	<i>nõbu</i>
<i>uus</i>	→	<i>sepp</i>	<i>v`oe-d ~ voosi-d</i>	<i>v`oos</i>	

Käändsõna tüübinihete üldised suundumused

M 67. Vokaaltüve üldistumine. Mitmes sõnatüübis levib keerulisema konsonant- ja vokaaltüve vahelduse asemel lihtsam üksnes vokaaltüve kasutatav muutmisviis. Nt on *hammas-* ja *tütar-*tüübi sõnu siirdunud *liige-*tüüpi. Kõige jõudsamalt taanduvad konsonantlõpulised tüvekujud *tütar-* ja eriti *hammas-*tüübis (nt *p`eenra-te* pro *peenar-de*, *h`ülge-te* pro *hüljes-te*). *hammas-*tüübi omadussõnadest on vokaaltüveline muutmine ka normingupärane (nt *kaunis-te* ~ *k`auni-te*, *sulnis-te* ~ *s`ulni-te*).

Astmevahelduse kadu või lihtsustumine. Mitmes muuttüübis on märgata laadivahelduse taandumist, mis haarab eelkõige harvem esinevaid ja tundmatuma tähendusega sõnu. Nt on *kubu* liikunud *sõda-*tüübist *idu-rööptüüpi* (*k`oo-d* ~ *kubu-d*), *pale* nihkunud *mõte-*tüübist *pale-rööptüüpi* (nt *pale* : *p`alge* ~ *pale*), *voos* aga *uus-*tüübist *sepp-*tüüpi (*v`oe-d* ~ *voosi-d*). Laadivaheldusliku kõrval on normingupärane vältevahelduslik rööpmuutmine sõnast *voos* (*v`oos* : *v`oe-d* ~ *voosi-d*), lisaks sellele suundub vältevaheldusliku muutmise poole muidki sõnu (nt *n`ärb* : *närbi-d* pro *närvad*, *t`alb* : *talbi-d* pro *talva-d*).

Samuti liiguvad astmevahelduseta muuttüüpidesse vältevahelduslikud sõnad, nt on ka keelenorminguga aktsepteeritud osa sõnade liikumine *mõte-*tüübist *ahne-rööptüüpi*, kus neil on *aasta-*tüübile omased paralleelvormid (nt *terve* : *t`erve* : *terve-t* ~ *t`erve* : *t`erve* : *t`erve-t*), ja *sepp-*tüübist *mõis-rööptüüpi*, kus neil on *raamat-*tüübile omased paralleelvormid (nt *v`esot`ern* ~ *vestern* : *v`esterni* ~ *vesterni* : *v`esot`erni* ~ *vesterni-t*).

Rõhustruktuuri lihtsustumine. Viimase aja suurimaks muutuseks võib pidada aastakümneid tagasi alguse saanud muuttüübinihet, mille käigus hakati osa *oluline-*, *harjutus-*, *õnnelik-* ja *sepp-*tüüpi kuuluvaid sõnu käänama *soolane-*, *katus-* ja *raamat-*tüübi järgi. Nihe haaras neid sõnu, kus kolmanda vältelisele pearõhulisele silbile järgnes kaasarõhuline silp, mis alustas omaette kõnetakti – see on kõigis neis tüüpides omastavas käändes kahesilbiline. Kuna eesti keelele omaseimas trohheilises kõnerütmis vahelduvad rõhulised silbid rõhututega, siis hakati 20. sajandi jooksul sellistes sõnades üha enam pearõhulise silbi järele kaasarõhku ära jätma (→ FO 36). Selle tagajärjel muutusid need sõnad kolmesilbiliseks kolmandavälteliseks ning hakkasid käänduma neis muuttüüpides, kus on palju omastavas kolmesilbilisi sõnu.

Uuenenud hääldus muutis sõnade käänamisviisi nt mitmuse osastavas nii, et *oluline-*, *harjutus-*, *õnnelik-*, *sepp-* ja *seminar-*tüübile omaste flektiivsete vormide kõrval hakati kasutama *soolane-*, *katus-* ja *raamat-*tüübile omaseid *id*-formatiiviga vorme: *`aim`du.si* (nagu *harju`tu.si*) kõrval ka *`aim*.

du.se-i-d (nagu *ka.tu.se-i-d*) jne. (Punktiga märgime selles lõigus silbipiiri.) *seminar*-tüübi sõnades hääldati lõppkonsonandile eelnevaid vokaale algul eraldi silpides ning viimane kõnetakt oli alati kahesilbiline (nt *p`ensio.ni*, *konsevat`oorio.mi*). Paljudes sõnades hakati aga neid vokaale kokku hääldama, nii et nad sulandusid ühte silpi ning sõna viimane kõnetakt muutus kahesilbilisest kolmesilbiliseks (nt *p`ens.io.ni*, *konsevat`oor.iu.mi*).

Kõigist *harjutus*-, *oluline*- ja *seminar*-tüübi sõnadest, mida on võimalik hääldada ka kolmandas vältes ja kolmesilbilisena, ongi alates 1980. aastatest normingupärane rööpkäänamine (*raskus*-, *lahtine*- ja *akvaarium*-rööptüüp). *õnnelik*-tüübis on *raamat*-tüübi eeskujulisi paralleelvorme normingupäraseks peetud siiani vaid kuuest sarnase struktuuriga sõnast (*ümbrik*-rööptüüp). *sepp*-tüübis on selle nihkega kaasa läinud laensõnad, mille nimetav koosneb kahest kolmandavältelisest silbist, eriti *kontsert*, *teemant*, *asfalt* ja *kuurort*.

Lähedase häälikkujuga sõnade muutmise ühtlustumine. Paari *uus*-tüübi sõna, mida normikeeles iseloomustab lõpuvaheldus *s* : *ne* (*k`üüs* : *küüne* : *k`üüsi*, *k`aas* : *kaane* : *k`aasi*), muudetakse *suur*-tüübi analoogial lõpuvaheldusega *Ø* : *e* (*k`üün* : *küüne* : *k`üüni*, *k`aan* : *kaane* : *k`aani*). Tüübid on häälikkujult väga lähedased: mõlemasse kuuluvad ühesilbilised konsonantlõpulised sõnad, erineb vaid lõpphäälik (kõik *uus*-tüübi sõnad lõpevad *s-i* ja kõik *suur*-tüübi sõnad helilise konsonandiga *l*, *m*, *n*, *r*).

Et lõpphäälik pole paljude keelekasutajate jaoks enam piisav tüüpe eristav tunnus, on ilmekalt näha ka astmevahelduseta kahesilbilistest esmavältelistest vokaallõpulistest sõnadest, mille seast on *a*-, *i*-, *o*- ja *u*-lõpulised traditsiooniliselt käändunud nagu *pesa* : *pesa* : *pesa* ehk *pesa*-tüübis, *e*-lõpulised aga nagu *kõne* : *kõne* : *kõne-t* ehk *tubli*-tüübis. Paarikümnel uuelmal *pesa*-tüübile omase ehitusega laensõnal on aga rööpselt normingupärane ka *tubli*-tüübi kohane muutmine, nt *logo* : *logo* : *logo* ~ *logo-t*, samasugune rööpkäänamine on nimedel, nt *Jüri* : *Jüri* : *Jüri* ~ *Jüri-t*. Lisaks normingulistele rööpsustele on tüüpide vormimoodustus keelekasutuses märksa enam segunenud: *pesa*-tüüpi sõnadest moodustatakse *t*-lise osastavaga vorme (nt *seda visa-t tädi-t*), *tubli*-tüüpi sõnadest aga *t*-tunnuseta vorme (nt *seda pere*).

Eksitavalt lähedase häälikkujuga sõnu leidub ka vältevahelduslikus *õnnelik*-tüübis ja astmevahelduseta *raamat*-tüübis. Tänapäeva keelekasutuses nihkuvad üldjuhul *õnnelik*-tüübiga *raamat*-tüüpi need *ik*-lõpulised sõnad, kus pearõhulisele kolmandavältelisele esisilbile järgneb kaasrõhuline kolmandavälteline silp (nt *`ohtol`ik*, *k`unst`on`ik*, *m`aas`ot`ik*, *l`õp`el`ik*). Kuna selline rõhustruktuur ei ole eesti keele fonoloogiasüsteemis tavaline, kaob teiselt silbilt kaasrõhk ning sõnu hakatakse käänama *raamat*-tüübi eeskujul (*`ohtol`ik* : *`ohtliku* : *`ohtol`ikku* asemel *ohtlik* : *ohtliku* : *ohtliku-t*). Vastupidises suunas,

astmevahelduseta tüübist astmevahelduslikku, on liikunud sõna *pealik*. Eesti keele ühendkorpuses 2021 on *õnnelik*-tüübi järgi muutuvat vormi *p`eal`ikku* kasutatud 1,7 korda rohkem kui *raamat*-tüübi järgi muutuvat vormi *pealikut*.

Selliseid nihkeid on edaspidi kirjeldatud tüüpide tutvustuse lõpus tänapäevastes veebitekstides märgatud suundumuste alusel.

Tüübikirjeldused

Tüüpe kirjeldatakse samas järjekorras, nagu need on esitatud muuttüüpide tabelites. Rööptüüpe, kuhu kuuluvatel sõnadel on kahele muuttüübile oma-seid vorme, kirjeldatakse põhitüüpide järel. Tüübikirjeldus algab muuttüübi mahu kirjelduse ja mõne näitesõnaga ning kui tüüpi kuulub omadussõnu, on esitatud ka omadussõna muutmise näide, k.a võrdevormid. Kui tüüpi on paigutatud mitu erinevalt muutuvate sõnade rühma, siis tuuakse mõlema näidisvormistik. Järgmisena iseloomustatakse tüübis toimuvaid tüvevaheldusi ning sõnade häälikulist kuju ja sõnades kasutatud tuletusliiteid. Seejärel kirjeldatakse vormistikku üldiselt ning peatutakse erandlikult muutuvatel sõnadel. Tüübikirjelduse lõpus täpsustatakse, kas argikeeles on see tüüp sõnu kaotanud või juurde saanud. Samuti on seal mainitud, kas see tüüp kuulub mõnda rööptüüpi.

aasta-tüüp

M 68. *aasta*-tüüpi kuulub mitu tuhat sõna, nt *ae°roobika*, *arvuti*, *brokoli*, *kaamera*, *k`ange*, *k`änguru*, *k`ätki*, *l`eige*, *m`ingi*, *safari*, *t`üüne*, *v`eski*.

AINSUS	MITMUS	VÕRDLUS
<i>`aasta</i>		
<i>`aasta</i>	<i>`aasta-te</i>	
<i>`aasta-t</i>	<i>`aasta-i-d</i>	
<i>`aasta-sse</i>	<i>`aasta-te-sse ~ `aasta-i-sse</i>	
<i>v`äeti</i>		<i>v`äeti</i>
<i>v`äeti</i>	<i>v`äeti-te</i>	<i>v`äeti-m</i>
<i>v`äeti-t</i>	<i>v`äete-i-d</i>	<i>kõige v`äeti-m ~ v`äete-im</i>
<i>v`äeti-sse</i>	<i>v`äeti-te-sse</i>	

Tegemist on astme- ja lõpuvahelduseta käändsõnadega, mille tüvi jääb kogu paradigmas identseks. *aasta*-tüüpi kuulub igas vältes kahe- ja kolmesilbilisi

vokaallõpulis sõnu, enim on kolmesilbilisi teise- ja kolmandavätelisi sõnu.

Tuletistest kuuluvad tüüpi sõnad liidetega *-ja* (*v`õitja, pärija, program`eeri*ja), *-la* (*t`ankla, magala, nuumikla*), *-tu* (*ajatu, põhjatu, k`ehtetu*), *-matu* (*l`aitmatu, püsi`matu, distsiplin`eeri`matu*), *-du* (*m`õeldu, k`uuldu, t`oodu*), *-stu* (*ajastu, kinnistu, p`uistu*), *-mu* (*pühamu, eramu, valamu*), *-ti* (*kusiti, summuti*), samuti osa *i*-liitega (*lüliti, lahtisti, valgusti*) ja *nu*-liitega sõnu (*põlenu, regist`eerunu, haiges`tunu*).

Tüübi *i*-lõpulistest sõnades kasutatakse mitmuse tunnuse *-i* ja ülivõrde tunnuse *-im* ees *e*-lõpulist tüvekuju (*v`äeti : v`äete-i-d, v`äete-i-s, v`äete-im, vrd ohutu : ohutu-i-d, ohutu-i-s, ohutu-im*).

Sõnade *põrgu, tasku* ja *voodi* sse-tunnuselise sisseütleva kõrval kasutatakse lühikest rööpvormi, mis on samakujuline ainsuse nimetava ja omastavaga: *p`õrgu-sse ~ p`õrgu, t`asku-sse ~ t`asku, v`oodi-sse ~ v`oodi*.

Argikeeles on sõnadest *video* ja *talgud* täheldatud *de*-tunnuselisi mitmusevorme (*video-de, t`algu-de*).

aasta-tüübile omased vormid on olemas ka *ahne*- ja *aula*-rööptüübi sõnadel (→ M 94–95).

raamat-tüüp

M 69. *raamat*-tüüpi kuulub tuhandeid sõnu, nt *ahel, ere, isand, kibe, konstruk`tiivne, reflek`toorne, saadik, sibul, treening, tüdruk*.

raamat

raamatu raamatu-te

raamatu-t raamatu-i-d

raamatu-sse raamatu-te-sse ~ raamatu-i-sse

n`oobel

n`oobel

n`oobli n`oobli-te

n`oobli-m

n`oobli-t n`ooble-i-d

kõige n`oobli-m ~ n`ooble-im

n`oobli-sse n`oobli-te-sse ~ n`ooble-i-sse

Tegemist on astmevahelduseta lõpuvahelduslike käändsõnadega, mille ainsuse nimetavas on kasutusel üks, enamasti konsonantlõpuline tüvekuju, ja mujal teine, vokaallõpuline tüvekuju. Teine tüvekuju võib esimesest erineda sõnuti erinevalt, vrd *koorik : kooriku, kr`eemjas : kr`eemja, hale : haleda*.

raamat-tüüpi kuuluvad peamiselt kahe- ja kolmesilbilised mis tahes vältes sõnad, enim sõnu on kahesilbilised kolmandavätelised. Nende kõrval esineb ka paarkümmend ühesilbilist kolmandavätelist sõna.

Tuletistest kuuluvad tüüpi kõik sõnad liidetega *-ur* (*vagur, pidur, m'ängur*), *-r* (*mõjur, ihar, k'uular*), *-ar* (*m'eikar, r'oimar, tr'ummar*), *-mar* (*s'öömar, j'oomar, l'öömar*), *-bik* (*ööbik*), *-el* (*h'õõrel, pr'oovel, p'ardel*), *-v* (*tabav, erinev, vägev*), *-in* (*müdin, sahin, helin*), *-kas* (*punakas, m'õttekas, poolakas*), *-jas* (*sametjas, kellukjas, spi'or'aaljas*), *-ng* (*puhang, leping, l'oeng*), *-nd* (*tihend, võrrand, v'öönd*), *-(a)rd* (*õgard, juhmart, käpard*) ja *-ts* (*p'eats, kaabits, jalats*), lisaks osa sõnu liidetega *-al* (*tr'eial, p'arkal, tr'ükkal*), *-ne* (*'umbne, 'algne, n'üüdne*), *-us* (*tegus, k'uulus, h'õlpus*), *-s* (*s'eos, lõbus, viies*), *-las* (*õgilas*), *-m* (*ravim, unelm, 'andam*), *-ik* (*imik, kandik, lapik*), *-dik* (*söödik, joodik*), *-k* (*tulek, rännak, sähvak, õpik*) ja *-nik* (*tihnik*).

Samuti käänduvad selle tüübi järgi keskvõrdevormid (*vasem, h'elgem, mugavam*), ülivõrdevormid (*ülim, siniseim, vanim*), *v*-kesksõnad (*elav, lähenev, j'uhktiv*) ja *tav*-kesksõnad (*ahis'tatav, ennus'tatav, täien'odatav*).

Kõige sagedasem nimetava tüvekujust teise tüvevariandi erinemise viis on lõpuvaheldus Ø : V (*'aatom : 'aatomi, areng : arengu, kevad : kevade, kaval : kavala, redel : redeli*).

Osaliselt on lõpuvahelduse liik ennustatav tüve ehituse põhjal. *raamat*-tüüpi kuuluva sõna kahesilbiline esmavärteline *e*-lõpuline nimetav vaheldub kolmesilbilise *da*-lõpulise omastavaga (*kare : kareda*). *rd*- ja *nd*-liitelise nimetavaga sõnades on türevokaaliks *i* (*käpard : käpardi, puhtand : puhtandi*); *ts*-tuletistes, *v*- ja *tav*-kesksõnades ja *m*-võrdlussõnades *a* (*kombits : kombitsa, krabisev : krabiseva, l'oetav : l'oetava, ülim : ülima*). Järgarvsõnades vaheldub *s*-lõpuline tüvekuju *nda*-lõpulisega (*kaheksas : kaheksanda*). Nimetavas *kas*-ja *jas*-lõpulistes sõnades on alates omastavast kasutusel ilma *s*-ta tüvekuju (*lustakas : lustaka, m'õrkjas : m'õrkja*).

Samasuguse struktuuriga sõnad võivad muutuda ka erinevalt, nt *ng*-liiteliste sõnade türevokaaliks võib olla nii *i* (*istung : istungi*) kui ka *u* (*vääring : vääringu*) ja *ts*-liiteliste sõnade türevokaaliks nii *i* (*jalats : jalatsi*) kui ka *a* (*kombits : kombitsa*). *C_{ne}*-lõpulistes sõnades vaheldub tüve lõpus olev *-ne* enamasti järjendiga *-se* (*loj'aalne : loj'aalse*), üksikuis sõnades *-sa* (need sõnad on *'ehtne : 'ehtsa, h'oogne : h'oogsa, l'ihtne : l'ihtsa, m'oodne : m'oodsa, p'ingne : p'ingsa, r'õhtne : r'õhtsa, s'oodne : s'oodsa* ja rööpse vokaalikuuga *'õudne : 'õudse ~ 'õudsa*).

Tüübi *i*-tüvelistel sõnadel on ülejäänutest üks tüvekuju rohkem, sest mitmuse tunnuse *-i* ja ülivõrde tunnuse *-im* ees kasutatakse fonoloogiliselt tingitud *e*-lõpulist tüvekuju (*n'umber : n'umbre-i-d, n'oobel : n'ooble-i-d : n'ooble-im*).

Osast sõnadest on väljaspool ainsuse nimetavat normingupärased rööpvormid, millest üks erineb nimetava tüvekujust üksnes türevokaali poolest

(nagu sõnas *paber* : *paberi*), teises tüvekujus puudub aga ka nimetavas esinenud teise silbi vokaal (nagu sõnas *n`umber* : *n`umbri*). Sageli võtavad uued laensõnad omaks kõigepealt lihtsama käänamise (*st`opper* : *st`opperi*) ja seejärel langeb välja ka teise silbi vokaal (*st`opper* : *st`opri*). Taoliste rööpvormidega sõnad on nt *rab`arber* (*rab`arberi* ~ *rab`arbri*, *rab`arberi-t* ~ *rab`arbri-t*) ja *sn`aiper* (*sn`aiperi* ~ *sn`aipri*, *sn`aiperi-t* ~ *sn`aipri-t*). Ka *v*-kesksõnadel, mis üldiselt on lihtsama käänamisega (*`õppiv* : *`õppiva*, *magav* : *magava*), võib teise silbi vokaal välja langeda (*h`aisev* : *h`aiseva* ~ *h`aisva*, *`õitsev* : *`õitseva* ~ *`õitsva*). Argikeeles esineb rööpvorme ka sellistel sõnadel, mida normikeeles iseloomustab ainult vaheldus Ø : i (*buld`ooseri-d*, *ad`apteri* kõrval ka *buld`oosri-d*, *ad`aptri*).

raamat-tüübile omased vormid on olemas ka *akvaarium*-, *mõis*-, *armas*-ja *ümbrik*-rööptüübi sõnadel (→ M 96–97, 99–100).

Rööpmuutmine on veel sõnal *p`een*, millest moodustatakse ka *suur*-tüübile iseloomulikke vorme (*p`een* : *p`eene* ~ *peene*, *p`eene-t* ~ *p`een-t*, *p`eene-sse* ~ *p`een-de*), ja sõnal *korsten*, millest moodustatakse ka *tütar*-tüübile iseloomulikke vorme (*k`orsten* ~ *korsten* : *k`orstna* : *k`orstna-t* ~ *korsten-t*).

raamat-tüübi erandliku vältega sõnad

M 70. *raamat*-tüüpi kuulub sõnu, mille nimetav kääne on ülejäänud vormidest erandlikult teistsuguses vältes. Sellised on sõnad *aher* ja *vaher*, mille tüvi on ainsuse nimetavas esimeses vältes ja kõikides muudes vormides kolmandas vältes.

<i>aher</i>		<i>aher</i>
<i>`ahtra</i>	<i>`ahtra-te</i>	<i>`ahtra-m</i>
<i>`ahtra-t</i>	<i>`ahtra-i-d</i>	<i>kõige `ahtra-m</i> ~ <i>`ahtra-im</i>
<i>`ahtra-sse</i>	<i>`ahtra-te-sse</i> ~ <i>`ahtra-i-sse</i>	

Veel kuulub tüüpi *us*- ja *er*-lõpulisi sõnu, mille nimetavas varieerub kolmanda- ja teisevärteline hääldus: *h`irmus* ~ *hirmus*, *h`oogus* ~ *hoogus*, *j`õudus* ~ *jõudus*, *k`uulus* ~ *kuulus*, *r`õõmus* ~ *rõõmus*, *s`iivus* ~ *siivus*, *s`oodus* ~ *soodus*, *t`iidus* ~ *tiidus* 'kiire', *v`oodus* ~ *voodus* 'viljakandev' ja *m`ander* ~ *manner*, *t`ander* ~ *tanner*. Üksnes omadussõna *seadus* 'sünnis, mõnus' on normitud nimetavas käändes vaid teisevärtelisena.

*h`irmus ~ hirmus**h`irmsa**h`irmsa-t**h`irmsa-sse**h`irmsa-te**h`irmsa-i-d**h`irmsa-te-sse ~ h`irmsa-i-sse**h`irmus ~ hirmus**h`irmsa-m**kõige h`irmsa-m ~ h`irmsa-im**m`ander ~ manner**m`andri**m`andri-t**m`andri-sse**m`andri-te**m`andre-i-d**m`andri-te-sse ~ m`andre-i-sse***ase-tüüp**

M 71. *ase*-tüüpi kuulub paarkümmend sõna, nt *habe, jäse, kübe, sade, side, tase*.

*ase**aseme**ase-t**aseme-sse**aseme-te**aseme-i-d**aseme-te-sse ~ aseme-i-sse*

Tegu on astmevahelduseta lõpuvahelduslike käändsõnadega, mille ainsuse nimetavas ja osastavas on kasutusel kahesilbiline *e*-lõpuline (sõnas *süda* *a*-lõpuline) ja kõigis ülejäänud vormides kolmesilbiline *me*-lõpuline tüvekuju (*ase* : *aseme* : *ase-t* : *aseme-le*). Sõnal *süda* on ülejäänud sõnadest üks tüvekuju rohkem, seda kasutatakse ainsuse osastava vormis *südan-t* (vrd *ase-t, ebe-t, ese-t* jne).

Osa tüübi sõnadest on *e*-liitega tuletised (nt *ase, pune, vare*).

liige-tüüp

M 72. *liige*-tüüpi kuulub sadakond sõna, nt *aste, (jääde :) j`äätmed, juhe, kese, mitu, nääre, (meede :) m`eetmed, märke, ranne, ripse, sõõre, toore, vööde*. Tüüpi kuulub hulk termineid, mida kasutatakse ainult mitmuses, nt *k`aapmed, l`endmed, p`uurmed, r`akmed*.

*liige**l`iikme**liige-t**l`iikme-sse**l`iikme-te**l`iikme-i-d**l`iikme-te-sse ~ l`iikme-i-sse*

Tegu on tugevneva astmevaheldusega lõpuvahelduslike sõnadega. *liige*-tüübis on enim nimetavas kahesilbilisi teisevältelisi *e*-lõpulisi sõnu (*mööde*), nende

kõrval ka kümme esmavärtelist (*juhe*) ning üks esmavärteline *s*-lõpuline sõna (*kohus*). Tuletistest kuulub tüüpi osa *e*-liitega sõnu (*kese, alge, köide*).

Nimetava ja omastava tüvekuju võivad lõpphäälikute poolest teineteisest erineda sõnuti erineval moel. Enamikku vokaallõpulistest sõnadest iseloomustab lõpuvaheldus *V : me* ning ainult üksikuis sõnades, mille silbipiirile jääb *m*, vaheldus *V : ne* (*kööme : k'öömne, kümme : k'ümne, v'iisokümmend : viieok'ümne, seeme : s'eemne*). Tüübi ainsas konsonantlõpulisel sõnas *kohus* esineb lõpuvaheldus *s : Ø* (*kohus : k'ohtu*).

Enamik sõnu on vältelahenduslikud (*köide : k'öitme*). Laadilahenduslikud on paarkümmend sõna, nt (*anne :*) *'andmed, kese, (mähe :)* *m'ähkmed, ranne*. Nõrgaastmelist tüvekuju kasutatakse ainsuse nimetavas ja osastavas, tugevaastmelist kõigis ülejäänud vormides. Nt vältelahenduslikul sõnal *mõõde* on nõrgas astmes teisevältelised vormid *mõõde* ja *mõõde-t*, tugevas astmes kolmandavältelised *m'õõtme, m'õõtme-te, m'õõtme-i-d* jne; laadilahenduslikul sõnal *suue* on nõrgas astmes *d*-ta vormid *suue* ja *suue-t*, tugevas astmes *d-d* sisaldavad vormid *s'uudme, s'uudme-te, s'uudme-i-d* jne.

liige-tüübile omaseid vorme on hakatud moodustama ka osast *hammas*-tüübi sõnadest, mis on läinud *kallis*-rööptüüpi. Rööptüübi sõnad järgivad *liige*-tüübi üldist astme- ja lõpuvaheldusmalli, kuid mitte tüübis käibivaid lõpuvahelduse liike *V : me* ega *V : ne*.

mõte-tüüp

M 73. *mõte*-tüüpi kuulub mitusada sõna, nt *aade, hange, hoone, hõige, häire, ilme, irve, joove, kalle, leke, määre, nihe, nuukse, olme, paiste, pinge, rike, süüde, tahe, tuige, tõrge, vihje, võime, välde*.

mõte

m'õtte mõte-te

mõte-t m'õtte-i-d

m'õtte-sse mõte-te-sse ~ m'õtte-i-sse

ahne

'ahne ahne-te

ahne-t 'ahne-i-d

'ahne-sse ahne-te-sse ~ 'ahne-i-sse ~ 'ahne-te-sse

ahne

'ahne-m

kõige 'ahne-m ~ 'ahne-im

Tegu on tugevneva astmevaheldusega lõpuvahelduseta käändsõnadega.

Tüüpi kuuluvad enamjaolt nimetavas kahesilbilised teisevältelised *e*-lõpulisel sõnad (*hüüe*), nende kõrval ka paarkümmend esmavärtelist *e*-lõpulist

(*suhe*) ning üksikud muu struktuuriga sõnad, nt ühesilbiline kolmanda-välteline *l'oe* ning kaheasilbiline teisevälteline *a-lõpuline lõuna*.

Tuletistest kuulub tüüpi osa *e-* (*tehe, surve, vaade*) ja *nu*-liitega sõnu (*tulnu, olnu, jäänu*).

Enamik sõnu on vältevahelduslikud (*vaade : v'aate*), sadakond sõna laadivahelduslikud (*vanne : v'ande*). Nõrgas astmes on ainsuse nimetav ja osastav ning *de*-mitmuse käänded alates omastavast. Nt vältevahelduslikul sõnal *vaade* on nõrgas astmes teisevältelised vormid *vaade, vaade-t, vaade-te, vaade-te-st* jne ja tugevas astmes kolmandavältelised vormid *v'aate, v'aate-i-d, v'aate-i-st* jne; laadivahelduslikul sõnal *vanne* on nõrgas astmes *d*-ta vormid *vanne, vanne-t, vanne-te, vanne-te-st* jne ja tugevas astmes *d*-d sisaldavad vormid *v'ande, v'ande-i-d, v'ande-i-st* jne.

Üksikuist sõnadest kasutatakse *sse*-tunnuselise kõrval ka lühikest sisse-ütlevat (nt *küte : k'ütte-sse ~ k'ütte, kütke : k'ütke-sse ~ k'ütke, pale : p'alge-sse ~ p'alge*).

mõte-tüübile omased vormid on olemas ka *ahne-* ja *pale*-rööptüübi sõnadel (→ M 94, 102).

Keelde on sõnaloomes käigus toodud rohkesti ühesuguse nimetavaga paronüümipaare, millest üks käändub *liige*-tüübi järgi ning millel on *me-lõpuline* tüvekuj, ja teine käändub *mõte*-tüübi järgi, mis on sarnase astmevaheldusmalliga, kuid ilma lõpuvahelduseta *V : me*. Tavaliselt märgivad paronüümipaaride *mõte*-tüübi sõnad tegevusprotsessi ning *liige*-tüübi sõnad tegevuse tulemust, harvem ka vahendit (→ SM 143). Nimetavas samakujuliste, kuid erinevatesse tüüpidesse kuuluvate ja eritähenduslike sõnade paarid on näiteks järgmised (loend ei ole ammendav).

LIIGE-TÜÜP	MÕTE-TÜÜP
<i>anne : 'andme' info'</i>	<i>anne : 'ande' andekus, talent'</i>
<i>aste : 'astme' trepi osa'</i>	<i>aste : 'aste' astumine, samm'</i>
<i>heide : h'eitme' kõrvaleheidetu'</i>	<i>heide : h'eite' heitmise üksikjuht'</i>
<i>iste : 'istme' tool'</i>	<i>iste : 'iste' istumisasend'</i>
<i>kaitse : k'aitsme' kaitsevahend'</i>	<i>kaitse : k'aitse' kaitsmine'</i>
<i>kaste : k'astme' soust'</i>	<i>kaste : k'aste' veeauru kondensaat'</i>
<i>mõõde : m'õõtme' dimensioon'</i>	<i>mõõde : m'õõte' mõõtmine'</i>
<i>pääse : p'ääsme' pilet, kutse'</i>	<i>pääse : p'ääse' pääsemine'</i>
<i>seade : s'eadme' omavahel ühendatud seadiste v plakkide kogum'</i>	<i>seade : s'eade' seadmine; heliteose esituskoosseis'</i>
<i>teade : t'eatme' andmed'</i>	<i>teade : t'eate' teadaanne, sõnum'</i>

Kuna tähendused on lähedased, seguneb mõnikord ka kahe tüübi käänamine. Nt sõna *alge* käänatakse küll enamasti esemelises tähenduses *liige*-tüübi järgi (a: *alge* : `algme) ja abstraktses tähenduses *mõte*-tüübi järgi (b: *alge* : `alge), aga kasutuses leidub ka harvu vastupidiseid näiteid, nagu (c).

- (a) Esialgu on ritsikatel seljas vaid *tiivaalgmed*. (A)
- (b) Iseasi, kas lapsevanem leiab, et tema võsukele oleks vaja ka selliseid hariduse *algeid* anda ja nende eest maksta. (D)
- (c) Iga kestmisega kasvavad *tiivaalged* suuremaks ja vastsed muutuvad valmi kute järgest sarnasemaks. Normi tuleks ka mõista ja mitte lihtsalt osata tsiteerida, see eeldab muidugi teatud filoloogilise hariduse *algmeid*. (G)

hammas-tüüp

M 74. *hammas*-tüüpi kuulub üle saja sõna, nt *ahas*, *habras*, *juudas*, *kapsas*, *lammas*, *maias*, *narmas*, *okas*, *paljas*, *reibas*, *saabas*, *toores*, *urgas*, *varas*, *üllas*.

hammas

h`amba *hammas-te*

hammas-t *h`amba-i-d*

h`amba-sse *hammas-te-sse* ~ *h`amba-i-sse*

aldis

`alti *aldis-te* ~ *`alti-te*

aldis-t ~ *`alte-i-d*

`alti-t

`alti-sse

aldis

`alti-m

kõige `alti-m ~ *`alte-im*

aldis-te-sse ~ *`alte-i-sse* ~ *`alti-te-sse*

Tegu on tugevneva astmevaheldusega lõpuvahelduslike sõnadega.

Tüübi sõnad on enamjaolt nimetavas kahesilbilise teisevältelise s-lõpulise tüvega, üksnes sõnadel *ahas*, *puhas* ja *varas* on see tüvekuju esimeses vältes.

Tuletistest leidub tüübis s-tuletisi: osa as-liitega (*kärmas*, *taltsas*, *võõras*) ja las-liitega (*suulas*, *söölas*) sõnadest.

Enamik sõnu on vältetvahelduslikud (*ratas* : *r`atta*), üksnes 17 laadi vahelduslikud (*lammas* : *l`amba*). Tüves toimub lõpuvaheldus s : Ø (*helmes* : *h`elme*, *laegas* : *l`aeka*, *naeris* : *n`aeri*), sõnas *kärbes* aga VC : CV (*kärbes* : *k`ärbse*).

Nõrgaastmeline s-lõpuline tüvekuju on kasutusel ainsuse nimetavas ja osastavas ning de-mitmuse käänetes alates omastavast, tugevaastmeline vokaallõpuline tüvekuju kõikjal mujal. Nt sõnal *ratas* on nõrgas astmes teisevältelised konsonantlõpulise tüvega vormid *ratas*, *ratas-t*, *ratas-te*, *ratas-te-st*,

tugevas astmes kolmandavärtelised vokaallõpulise tüvega vormid *r`atta*, *r`atta-st*, *r`atta-i-d*, *r`atta-i-st*. *hammas*-tüübi *i*-tüvelistel sõnadel (*aldis*, *jaunis*, *kabris*, *malnis*, *naeris*, *nugris*, *rukis*, *sulnis*, *tiivis*, *tuhlis*) on tüübi ülejäänud sõnadest üks tüvekuju rohkem, sest mitmuse tunnuse *-i* ja ülivõrde tunnuse *-im* ees kasutatakse fonoloogiliselt tingitud *e*-lõpulist tüvekuju (*naeris* : *n`aere-i-d*, *sulnis* : *s`ulne-i-d* : *s`ulne-im*).

Üksikuist sõnadest kasutatakse *sse*-tunnuselise vormi kõrval lühikest ainsuse sisseütlevat (*pahmas* : *p`ahma-sse* ~ *p`ahma*, *puhmas* : *p`uhma-sse* ~ *p`uhma*, *taevas* : *t`aeva-sse* ~ *t`aeva*, *võllas* : *v`õlla-sse* ~ *v`õlla*).

Üksikuist sõnadest on *de*- ja *i*-mitmuse kõrval kasutusel ka tüvemitmus (*hammas* : *hammas-te-sse* ~ *h`amba-i-sse* ~ *h`ambu-sse* ~ *h`ambu*, *rõivas* : *rõivas-te-sse* ~ *r`õiva-i-sse* ~ *r`õivi-sse*).

Sõna *põrsas* tugevas astmes esinevad rööpvormid: *p`õrsa* ~ *p`õrssa*, *p`õrsa-sse* ~ *p`õrssa-sse*, *p`õrsa-i-d* ~ *p`õrssa-i-d*, *p`õrsa-i-sse* ~ *p`õrssa-i-sse*.

hammas-tüübi omadussõnadel on alates 2021. aastast ainsuse osastavas ja *de*-mitmuses rööpmuutmine, kus lisaks varasematele nõrgaastmelistele konsonanttüvelistele vormidele on normingupäraseks loetud ka tugevaastmelised vokaaltüvelised vormid (*üllas-t* ~ *`ülla-t*, *üllas-te* ~ *`ülla-te*, *üllas-te-ga* ~ *`ülla-te-ga*; vt eespool sõna *aldis* muutmise näidet).

hammas-tüübile iseloomulikke vorme moodustatakse ka *kallis*-rööptüübi sõnadest (→ M 101).

tütar-tüüp

M 75. *tütar*-tüüpi kuulub mitukümmend sõna, nt *aken*, *astel*, *katel*, *kukal*, *kämmal*, *küünal*, *pannal*, *pastel*, *pipar*, *pundar*, *pöial*, *sõstar*, *süstal*, *tatar*.

tütar

t`üt্রে

tütar-t

t`üt্রে-sse

tütar-de

t`üt্রে-i-d

tütar-de-sse ~ *t`üt্রে-i-sse*

Tegu on tugevneva astmevaheldusega lõpuvahelduslike sõnadega.

Tüübi sõnad on nimetavas kahesilbilise teisevärtelise *l*-, *n*- või *r*-lõpulise tüvega. Tüübis leidub *al*-liitega tuletis (*süstal*).

Enamik sõnu on vältevahelduslikud (*kukal* : *k`ukla*), kümme sõna laadi vahelduslikud (*kannel*, *kinner*, *kämmal*, *pannal*, *pöial*, *sammal*, *vemmal*, *vinnal*, *õnnal*, *õnnar*). Tüve lõpus toimub lõpuvaheldus VC : CV (*kannel* : *k`andle*, *kukal* : *k`ukla*).

Väga lähedasest, samuti kahesilbilisi teisevältelisi konsonantlõpulisi sõnu sisaldavast astmevahelduslikust *hammas*-tüübist erineb *tütar*-tüüp mitmuse tunnuse allomorfi valiku poolest. *hammas*-tüübis liitub helitule *s*-ile allomorf *-te*, *tütar*-tüübis liitub helilisele *l*-ile, *n*-ile, *r*-ile allomorf *-de*: *koobas-te-sse*, aga *kannel-de-ga*, *aken-de-st*, *peenar-de-l*.

Nõrgaastmeline konsonantlõpuline tüvekuju on kasutusel ainsuse nime-tavas ja osastavas ning *de*-mitmuse käänetes alates omastavast, tugeva-astmeline vokaallõpuline tüvekuju kõikjal mujal. Nt vältevahelduslikul sõnal *katel* on nõrgas astmes teisevältelised konsonantlõpulise tüvega vormid *katel*, *katel-t*, *katel-de*, *katel-de-st*, tugevas astmes kolmanda-vältelised vokaallõpulise tüvega vormid *k`atla*, *k`atla-st*, *k`atla-i-d*, *k`atla-i-st*. Laadivahelduslikul sõnal *sammal* on nõrgas astmes *b*-ta konsonant-lõpulise tüvega vormid *sammal*, *sammal-t*, *sammal-de*, *sammal-de-st*, tugevas astmes *b*-ga vokaallõpulise tüvega vormid *s`ambla*, *s`ambla-st*, *s`ambla-i-d*, *s`ambla-i-st*.

tütar-tüübi harvemate sõnade *de*-mitmuse vormides on levinud argi-keelne vokaaltüveline käänamine (eriti nt sõnades *kannel* ja *pundar*, mil-lest moodustatakse mh vorme *k`andle-te-le* pro *kannel-de-le* ja *p`untra-te* pro *pundar-de*). Sagedamates sõnades ja ainsuse osastavas leidub sellist norminguvastast kasutust märksa vähem, nt *p`eenra-te* pro *peenar-de*. Sõnas *korsten* on vokaaltüvelised rööpvormid ka normingupärased (*korsten-t* ~ *k`orstna-t*, *korsten-de* ~ *k`orstna-te*).

katus-tüüp

M 76. *katus*-tüüpi kuulub mitusada sõna, nt *alus*, *eelis*, *hoidis*, *jänes*, *nõges*, *s`eos*, *sõrmus*, *tellis*, *tunnus*, *vanus*, *vennas*.

katus

katuse

katus-t

katuse-sse

katuse-te

katuse-i-d

katuse-te-sse ~ *katuse-i-sse*

Tegu on astmevahelduseta lõpuvahelduslike sõnadega.

katus-tüüpi kuulub peamiselt selliseid (V)*s*-lõpulisi sõnu, mis on kahe-silbilised ja teises vältes (nt *madrus*, *küünis*, kaasrõhust alates silpe lugedes *epi`dermis*) või esimeses vältes (nt *jalus*). Veel kuulub sinna paarkümmend ühesilbilist sõna (nt *k`aos* ja kaasrõhust alates silpe lugedes *skara`b`eus*).

Tuletistest kuulub tüüpi osa sõnu liidetega *-mus* (*esi`nemus*, *karas`tumus*), *-s* (*sidus*, *pilges*, *t`eos*), *-is* (*süvis*, *topis*) ja *-us* (*panus*, *sõrmus*, *jäänus*).

Konsonantlõpuline tüvekuju *katus* on kasutusel ainsuse nimetavas ja osastavas ning *de*-mitmuse käänetes alates omastavast (*katus-t*, *katus-te-l*), vokaallõpuline tüvekuju *katuse* kõikjal mujal (*katuse-l*, *katuse-i-l*). Mitmuse osastava formatiiviks on *-id*, kasutusel on nii *de*- kui ka *i*-mitmus ning puudub lühike ainsuse sisseütlev.

Üksikuid vanu omasõnu, nt *j`uus*, *omas* ja *vennas* iseloomustab lõpuvaheldus *s* : *kse*. Enamasti kasutatakse neid sõnu siiski vaid mitmuse vormides.

<i>j`uus</i>	<i>j`uukse</i>	<i>j`uus-t</i>	<i>j`uukse-sse</i>	<i>j`uus-te</i>	<i>j`uukse-i-d</i>	<i>j`uus-te-sse ~</i> <i>j`uukse-i-sse</i>
<i>vennas</i>	<i>vennakse</i>	<i>vennas-t</i>	<i>vennakse-sse</i>	<i>vennas-te</i>	<i>vennakse-i-d</i>	<i>vennas-te-sse ~</i> <i>~ vennase</i>
			<i>~ vennase-sse</i>		<i>~ vennase-i-d</i>	<i>vennakse-i-sse ~</i> <i>vennase-i-sse</i>

katus-tüübile omaseid vorme moodustatakse ka *raskus*-rööptüübi sõnadest (→ M 103).

soolane-tüüp

M 77. *soolane*-tüüpi kuulub mitusada sõna, nt *argine*, *esmane*, *hiline*, *hobune*, *jahune*, *kilone*, *kl`iine*, *k`uune*, *l`uine*, *munane*, *pekine*, *põline*, *viimane*, *vürtsine*, *`öine*.

<i>soolane</i>		<i>soolane</i>
<i>soolase</i>	<i>soolas-te</i>	<i>soolase-m</i>
<i>soolas-t</i>	<i>soolase-i-d</i>	<i>kõige soolase-m ~ soolase-im</i>
<i>soolase-sse</i>	<i>soolas-te-sse ~ soolase-i-sse</i>	

Tegu on astmevahelduseta lõpuvahelduslike sõnadega.

soolane-tüüpi kuulub mitmesuguse fonoloogilise ehitusega nimetavas (V)*ne*-lõpulisi sõnu. Tüüpi kuuluvad enamjaolt teises (*otsene*, *šoko^olaadine*) ja esimeses vältes (*ühine*) kolmesilbilised sõnad, üksnes paarkümmend sõna on kahesilbilised ja kolmandas vältes (*t`õene*).

Tuletistest kuulub tüüpi osa *ne*-liitega sõnu (*vesine*, *moosine*, *t`öine*). Konsonantlõpuline tüvekuju *soolas-* on kasutusel ainsuse osastavas ning *de*-mitmuse käänetes alates omastavast (*soolas-t*, *soolas-te-st*), vokaallõpuline tüvekuju *soolase* kõikjal mujal (*soolase-l*, *soolase-i-s*) peale ainsuse nimetava, kus on kasutusel tüvekuju *soolane*. Mitmuse osastava formatiiviks on *-id* (*soolase-i-d*), kasutusel on nii *de*- kui ka *i*-mitmus (*soolas-te-le*, *soolase-i-le*) ning puudub lühike ainsuse sisseütlev. Tüübi vormimoodustus kattub täiesti

katus-tüübiga, ainsaks erinevuseks on ainsuse nimetav, kus *soolane*-tüübis esineb omaette *ne*-lõpuline tüvekuju.

soolane-tüübile iseloomulikke vorme moodustatakse ka *lahtine*-rööptüübi sõnadest (→ M 104).

harjutus-tüüp

M 78. *harjutus*-tüüpi kuulub umbes poolteist tuhat sõna, nt *agarus*, *h`ambumus*, *ikaldus*, *joonistus*, *konarus*, *luuletus*, *nägelus*, *sulatis*, *uputus*, *üllitis*.

harjutus

harjutuse

harjutus-t

harjutusse ~ harjutuse-sse

harjutus-te

harjutusi

harjutus-te-sse (~ harjutusi-sse)

Tegu on astmevahelduseta lõpuvahelduslike sõnadega.

harjutus-tüüpi kuuluvad (V)s-lõpulised kolme- või viiesilbilised sõnad. Enim on nende hulgas teise- (*kimbatus*, *infor`meeritus*) ja esmavärtelisi (*vana-dus*, *mõju`tatavus*), vähem kolmandavärtelisi (*k`artmatus*, *vari`eeruvus*) sõnu.

Tuletistest kuulub tüüpi osa sõnu liidetega *-lus* (*eraklus*, *`autorlus*, *r(`)ahvuslus*), *-mus* (*lugemus*, *tõdemus*, *`arvamus*), *-ndus* (*merendus*, *kirjan-dus*, *rek`laamindus*), *-us* (*enamus*, *nägelus*, *haruldus*), *-dus* (*pühadus*, *vajadus*, *tublidus*), *-is* (*soperdis*, *leiutis*, *tarretis*) ja *-tis* (*jagatis*, *tagatis*, *rinnatis*).

Konsonantlõpuline tüvekuju on kasutusel ainsuse nimetavas ja osastavas (*harjutus*, *harjutus-t*) ning *de*-mitmuse käänetes alates omastavast (*harjutus-te-ga*). Esimene vokaallõpuline tüvekuju (*harjutuse*) on kasutusel ainsuse omastavas, ülejäänud ainsuse käänetes alates *sse*-tunnuselisest sisseütlevast ja mitmuse nimetavas (*harjutuse*, *harjutuse-le*, *harjutuse-d*). Veel üht vokaallõpulist tüvekuju (*harjutusi*) kasutatakse mitmuse osastavas ja selle baasil moodustatavates muudes tüvemitmuse vormides (*harjutusi*, *harjutusi-ks*). Sisseütlevas on kasutusel lühike geminatsiooniline vorm (*harjutusse*), mida eelistatakse *sse*-sisseütlevale.

harjutus-tüübile iseloomulikke vorme moodustatakse ka *raskus*-rööptüübi sõnadest (→ M 103).

oluline-tüüp

M 79. *oluline*-tüüpi kuulub umbes poolteist tuhat sõna, nt *'aasta^oke(ne)*, *diplomaati^oline*, *kolme^etine*, *ligi^omene*, *mesi^olane*, *organis^{'eeri}mine*, *sõnni^okune*, *ümmar^ogune*.

<i>oluline</i>		<i>oluline</i>
<i>olulise</i>	<i>olulis-te</i>	<i>olulise-m</i>
<i>olulis-t</i>	<i>olulisi</i>	<i>kõige olulise-m ~ olulisi-m</i>
<i>olulisse ~ olulise-sse</i>	<i>olulis-te-sse (~ olulisi-sse)</i>	

Tegu on astmevahelduseta lõpuvahelduslike sõnadega.

oluline-tüüpi kuuluvad enamjaolt (V)*ne*-lõpulised sõnad, kus tüvele järgneb kahesilbiline liide (*tütre^okene*, *säilita^omine*, *ol[']ümpia^olane*, *provokatsiooni^oline*) või kolmesilbilisele tüvele *ne*-liide (*hommi^okune*, *vaari^okane*, *süga^ovune*), lisaks kaks kahesilbilist teisevältelist sõna (*naine*, *teine*).

Tuletistest kuuluvad tüüpi kõik *ldane*-liitega sõnad (*harul^odane*, *õhel^odane*, *küllal^odane*) ja osa sõnu liidetega *-ke(ne)* (*poja^oke(ne)*, *saia^oke(ne)*, *v[']aese^oke(ne)*), *-lane* (*mesi^olane*, *õpet^olane*, *uuendus^olane*), *-line* (*küla^oline*, *'okka^oline*, *revolutsiooni^oline*), *-mine* (*alu^omine*, *h[']inga^omine*, *pidurda^omine*) ja *-ne* (*same^otine*, *tuna^ovune*, *laper^ogune*). Kõikidest *ke(ne)*-liitelistest sõnadest on kasutusel ka ilma *ne*-osiseta nimetav: *armsakene ~ armsake*.

Konsonantlõpuline tüvekuju (*olulis-*) on kasutusel ainsuse osastavas ning *de*-mitmuse käänetes alates omastavast (*olulis-t*, *olulis-te-na*). Esimene vokaallõpuline tüvekuju (*oluline*) on kasutusel ainsuse nimetavas, teine kuju (*olulise*) ainsuse omastavas, ülejäänud ainsuse käänetes alates *sse*-tunnuselisest sisseütlevast, mitmuse nimetavas ja keskvõrdes (*olulise*, *olulise-s*, *olulise-d*, *olulise-m*). Veel üht vokaallõpulist tüvekuju (*olulisi*) kasutatakse mitmuse osastavas ja selle baasil moodustatavas tüvemitmuses ja tüveülivõrdes (*olulisi*, *olulisi-l*, *olulisi-m*). Sisseütlevas on kasutusel lühike geminatsiooniline vorm (*olulisse*), mida eelistatakse *sse*-sisseütlevale (*olulise-sse*). Tüübi vormimoodustus kattub täiesti *harjutus*-tüübiga, ainsaks erinevuseks on ainsuse nimetav, kus *oluline*-tüübis esineb omaette *ne*-lõpuline tüvekuju.

oluline-tüübile iseloomulikke vorme on võimalik moodustada ka *lahtine*-rööptüübi sõnadest (→ M 104).

suur-tüüp

M 80. *suur*-tüüpi kuulub paarkümmend sõna, nt *h`ääl*, *j`uur*, *k`eel*, *n`iin*, *n`oor*, *s`een*, *t`uul*.

<i>s`uur</i>		<i>s`uur</i>
<i>suure</i>	<i>suur-te</i>	<i>suure-m</i>
<i>s`uur-t</i>	<i>s`uuri</i>	<i>kõige suure-m ~ suuri-m</i>
<i>suure-sse ~ s`uur-de</i>	<i>suur-te-s ~ suuri-s</i>	

Tegu on nõrgeneva astmevaheldusega lõpuvahelduslike käändsõnadega.

suur-tüübi sõnad on nimetavas ühesilbilise kolmandavärtelise tüvega, milles helilisele lõppkonsonandile eelneb pikk vokaal.

Nimetava ja omastava tüvi erineb lisaks vältele ka lõpuvahelduse Ø : *e* poolt. Ainsuse nimetavas, osastavas ja lühikeses sisseütlevas esineb kolmandavärteline konsonantlõpuline tüvekuju (*s`uur*, *s`uur-t*, *s`uur-de*), *de*-mitmuses teisevärteline konsonantlõpuline tüvekuju (*suur-te*, *suur-te-sse*); mitmuse osastavas spetsiaalne kolmandavärteline vokaallõpuline mitmuse osastava tüvi (*s`uuri*); ainsuse omastavas ja sama tüvekuju kasutavates teistes ainsuse käänetes alates *sse*-sisseütlevast, samuti mitmuse nimetavas esineb teisevälte-line *e*-lõpuline tüvekuju (*suure*, *suure-le*, *suure-d*); tüvemitmuses ja -ülivõrdes omaette nõrgaastmeline tüvevokaali teisendusega tüvi (*suuri-le*, *suuri-m*). Fonotaktilistel põhjustel ei kasutata sõna *l`eem* konsonanttüves *d*- ja *t*-ga algavate tunnuste ees tavapärasest *m*-i, vaid *n*-i (*l`eem* : *l`een-t*, *l`een-de*, *leen-te*).

Sõnast *peen* esineb *de*-mitmus ka kolmandavärtelise ja vokaaltüvelisena: *p`eene-te-le*, *p`eene-te-st* jne.

uus-tüüp

M 81. *uus*-tüüpi kuulub paarkümmend sõna, nt *k`öis*, *k`üüs*, *l`aas*, *r`eis*, *v`ars*, *v`iis*.

<i>`uus</i>		<i>`uus</i>
<i>uue</i>	<i>uu=te</i>	<i>uue-m</i>
<i>`uu=t</i>	<i>`uusi</i>	<i>kõige uue-m ~ uusi-m</i>
<i>`uu=de ~ uue-sse</i>	<i>uu=te-sse (~ uusi-sse)</i>	
<i>k`õrs</i>		
<i>kõrre</i>	<i>kõr=te</i>	
<i>k`õr=t</i>	<i>k`õrsi</i>	
<i>k`õr=de ~ kõrre-sse</i>	<i>kõr=te-sse</i>	

Tegu on nõrgeneva laadivaheldusega lõpuvahelduslike käandsõnadega.

uus-tüüpi kuulub mitmesuguse ehitusega ühesilbilisi kolmandavärtelisi *s*-lõpulisi sõnu: sellised, kus lõppkonsonandile *-s* eelneb pikk vokaal või diftong (*k`aas*, *l`ääs*, *`õis*); sellised, mis lõpevad *rs*-ga (*k`õrs*, *t`õrs*, *v`ars*) ning sõnad *l`aps* ja *`uks*.

Tüve ajalooline lõppkonsonant (*t*) on ainsuse osastava ja *de*-mitmuse vormides tunnusega kokku sulanud. Tüübi sõnadel on neli tüvekuju *`uus*, *uue*, (*`uu*=, (*`uusi*, mis esinevad nt vormides *`uus*, *uue-d*, *`uu=de* ja *uu=te-s*, *`uusi* ja *uusi-s*. Tugevas astmes on tüves *s*-i või *t-d* sisaldavad vormid ainsuse nimetav, osastav, lühike sisseütlev, mitmusevormid alates omastavast ja liht-ülivõrre (*`uus*, *`uu=t*, *`uu=de*, *uu=te-lt*, *uusi-m*). Nõrgas astmes on omastav ja ülejäänud ainsuse käänded alates *sse*-tunnuselisest sisseütlevast, mitmuse nimetav ning keskvõrre (*uue*, *uue-na*, *uue-d*, *uue-m*).

Sõnarest *l`aps* ja *`uks* ei saa moodustada lühikest sisseütlevat. Nende ainsuse osastavas ja *de*-mitmuses on kasutusel tüvekuju, kus häälduslikel põhjustel puudub teistes vormides esinev sulghäälik (*`uks* : *ukse* : *`us-t* : *us-te-st*; *l`aps* : *lapse* : *l`as-t* : *las-te-ga*).

Arvsõnadel *viis* ja *kuus* on ainsuse osastavas normingupäraseks ka vokaal-lõpulised rööpvormid: *v`iit* ~ *v`iite*, *k`uut* ~ *k`uute*.

Sõna *v`oos* käänatakse ka *sepp*-tüübi järgi *v`oos* : *voosi* : *v`oosi*, mitte ainult *uus*-tüübi järgi *v`oos* : *v`oe* : *v`oo=t*.

käsi-tüüp

M 82. *käsi*-tüüpi kuulub üheksa sõna: *käsi*, *mesi*, *susi*, *süsi*, *tõsi*, *vesi* ning unarsõnad *esi*, *kesi* ja *lüsi*.

käsi

k`äe

k`ät-t

k`ätte ~ *k`äe-sse*

kä=te

käsi

kä=te-sse (~ *käsi-sse*)

Tegu on laadi- ja lõpuvahelduslike sõnadega. Nimetavas ja omastavas kasutatavad tüvekujud erinevad lisaks laadivaheldusele ka lõpuvahelduse *i* : *e* poolest.

käsi-tüübi sõnad on nimetavas kahesilbilise esmavärtelise *si*-lõpulise tüvega.

Sõnadel on neli tüvekuju. *s*-i või *t-d* sisaldavaid tugevaastmelisi tüvekujusid kasutatakse ainsuse nimetavas, osastavas ja lühikeses sisseütlevas ning mitmuses alates omastavast (*käsi*, *k`ät-t*, *k`ätte*, *kä=te*). *de*-mitmuse vormides

kattub tüve lõppkonsonant *t* tunnuse algusega (*kä=te-ga*). Nõrgaastmeline tüvekuju *k`äe* esineb ainsuse omastavas, ülejäänud ainsuse vormides alates *sse-sisse*ütlevast ja mitmuse nimetavas (*k`äe*, *k`äe-ks*, *k`äe-d*).

tubli-tüüp

M 83. *tubli*-tüüpi kuulub tuhatkond sõna, nt *auto*, *avo°kaado*, *juuni*, *jänku*, *kara°oke*, *kliima*, *kõne*, *neiu*, *nunnu*, *nõre*, *para°digma*, *pid°žaama*, *piiga*, *vahe*, *vedru*.

<i>tubli</i>		<i>tubli</i>
<i>tubli</i>	<i>tubli-de</i>	<i>tubli-m</i>
<i>tubli-t</i>	<i>tubli-sid</i>	<i>kõige tubli-m</i>
<i>tubli-sse</i>	<i>tubli-de-sse</i>	

Tegu on astme- ja lõpuvahelduseta käändsõnadega, mille tüvi jääb enamasti kogu paradigmas muutumatuks. Enamik sõnu on kahesilbilised teisevältelised (*pusle*, *pia°niino*), osa ka esmavältelised ja *e*-lõpulised (*ime*, *uku°lele*). Elmar Muugi käändtüübistikus ja sellest lähtuvates käändtüübikäsitlustes (nt Peebo 1997) paigutati viimased omaette alltüüpi *kõne*.

Tüüpi kuuluvad *nn*a-liitega tuletised (*tantsi°janna*, *õpeta°janna*, *ameerik°lanna*).

Paarist esmavältelisest sõnast on kasutusel flektiivne lühike ainsuse sisseütlev: *k`erre* ~ *kere-sse*, *k`õnne* ~ *kõne-sse*, *p`erre* ~ *pere-sse*, *p`okri* ~ *pogri-sse*, *r`esto* ~ *resto-sse*, *t`arre* ~ *tare-sse*. Paaris omadussõnas asendub türevokaal keskvärde tunnuse ees *e-ga* (*lahja* : *lahje-m*, *tillu* : *tille-m*), enamasti aga mitte (nt *roosa* : *roosa-m*, *nunnu* : *nunnu-m*, *tubli* : *tubli-m*).

tubli-tüübile omaseid vorme moodustatakse ka *logo-* ja *aula-rööptüübi* sõnadest (→ M 105, 95).

pesa-tüüp

M 84. *pesa*-tüüpi kuulub umbes viissada sõna, nt *aru*, *edu*, *guru*, *hala*, *hüva*, *higi*, *kaja*, *kana*, *kino*, *küla*, *lõvi*, *mono*, *mälu*, *nüri*, *udu*, *vaba*, *võlu*.

<i>pesa</i>	
<i>pesa</i>	<i>pesa-de</i>
<i>pesa</i>	<i>pesi</i> ~ <i>pesa-sid</i>
<i>p`essa</i> ~ <i>pesa-sse</i>	<i>pesa-de-sse</i> (~ <i>pesi-sse</i>)

<i>kena</i>		<i>kena</i>
<i>kena</i>	<i>kena-de</i>	<i>kena-m</i>
<i>kena</i>	<i>keni ~ kena-sid</i>	<i>kõige kena-m ~ keni-m</i>
<i>kena-sse</i>	<i>kena-de-sse (~ keni-sse)</i>	

Enamik *pesa*-tüübi sõnadest on kahesilbilise esmavärtlise *a-*, *i-*, *o-* või *u-lõpulis*e tüvega. Tüüpi kuulub ka pikemaid sõnu, millel on kahesilbiline ja esmavärtliline kaasrõhust algav osa (*aru^otelu*, *kila^okola*, *tohuva^obohu*), mis teeb nad muutmisviisilt sarnaseks *pesa*-tüüpi sõnadega.

Tüüpi kuulub osa *u-liitega* tuletistest (*poju*, *mõtis^okelu*, *pesu*).

Tegu on astme- ja lõpuvahelduseta käändsõnadega, millest enamiku tüvi jääb alati või kõikjal peale lühikese sisseütleva, tüvemitmuse ja tüveülivõrde muutumatuks. Keelenormingu järgi on lühikese sisseütleva sobivus selles tüübis keelekasutaja otsustada ning teoreetiliselt võimalik kõigist sõnadest. Osa selliseid lühikese sisseütleva vorme on tänapäevaks leksikaliseerunud ja seotud enamasti verbiühendites kindla kasutusümbrusega, nt *appi* (tulema, kutsuma), *kerra* (tõmbama, keerama), *sappa* (võtma, saama (sulge *sappa*)). Tegelikus kasutuses on flektiivne lühike sisseütlev levinud vaid osast sõnadest, nt *h^oätta ~ häda-sse*, *ihhu ~ ihu-sse*, *k^oinno ~ kino-sse*, *k^oivvi ~ kivi-sse*, *k^oülla ~ küla-sse*, *m^outta ~ muda-sse*, *p^oikki ~ pigi-sse*, *r^oappa ~ raba-sse*, *r^oivvi ~ rivi-sse*, *t^oujju ~ tuju-sse*, *l^ooet^oellu ~ l^ooetelu-sse*, *n^oinna ~ nina-sse*, *ossa ~ osa-sse*.

Paarikümnest *a-* ja *i-lõpulisest* *pesa*-tüübi sõnast on kasutusel rohkem rööpvorme kui teistest (nt *huvi*, *kivi*, *kruvi*, *kõva*, *maja*, *vaba*). Mitmuse osastavas tarvitatakse neis sõnades lisaks *sid*-formatiiviga moodustatavale vormile vokaallõpulist vormi, mitmuse käänetes alates sisseütlevast lisaks *de*-mitmusele vokaalmitmust ja ülivõrdes lisaks *kõige*-superlatiivile lühikest tüveülivõrret: *vana-sid ~ vanu*, *vana-de-l ~ vanu-l*, *kõige vane-m ~ vani-m*; *püha-sid ~ pühi*, *püha-de-l ~ pühi-l*, *kõige püha-m ~ pühi-m*. Vokaalmitmust kasutatakse väljaspool mitmuse osastavat siiski väga harva ja stiiliselt markeerituna, nt vorme *sõnu-le* 'sõnadele', *pühi-st* 'pühadest', *kehi-st* 'kehadest', *vabu-ks* 'vabadeks', *maju-s* 'majades'. Enamikust *pesa*-tüübi sõnadest ei kasutata ka lühikest mitmuse osastavat, rääkimata muudest tüvemitmuse vormidest ja tüveülivõrdest. Sellised on kõik *o-* ja *u-lõpulis*ed sõnad ning enamik *i-* ja *a-lõpulis*i sõnu (*kilo*, *niru*, *blogi*, *mäda*).

Keskvõrde tunnuse *-m* ees on mõnes *a-lõpulis*es sõnas kasutusel *e-ga* lõppev tüvekuju (*kõva* : *kõve-m*, *paha* : *pahe-m*, *süva* : *süve-m*, *vana* : *vane-m*), mõnel sõnal aga jääb keskvõrdes vokaal samaks (*kena* : *kena-m*, *püha* : *püha-m*, *vaga* : *vaga-m*).

Paari *pesa*-tüüpi sõna võidakse argikeeles käänata *raamat*-tüüpi kuuluvate *e*-lõpuliste omadussõnade eeskujul: nagu *pime* : *pimeda*, *tõre* : *tõreda*, nii ka *mõru* : *mõruda*, *nüri* : *nürida*.

pesa-tüübile omaseid vorme moodustatakse ka *logo*- ja *idu*-rööptüübi sõnadest (→ M 105–106).

sõda-tüüp

M 85. *sõda*-tüüpi kuulub mitukümmend sõna, nt *jagu*, *koda*, *kubu*, *kude*, *luba*, *lugu*, *magu*, *nuga*, *nägu*, *rida*, *sada*, *sig*, *tõde*, *uba*, *viga*, *õde*.

sõda-tüübi sõnad on nimetavas kahesilbilise esmavältelise *a*-, *e*- või *u*-lõpulise tüvega, mille teise silbi algul on lühike sulghäälik.

sõda

sõja

sõda

s'õtta ~ *sõja*-sse

sõda-de

sõdu ~ *sõda*-sid

sõda-de-sse

Tegu on laadivahelduslike lõpuvahelduseta käändsõnadega. Esimest, tugevaastmelist sulghäälikut sisaldavat tüvevarianti *sõda* kasutatakse ainsuse nimetavas ja osastavas, *de*-mitmuses ja *sid*-formatiiviga mitmuse osastavas ((see) *sõda*, (seda) *sõda*, *sõda*-de-st, *sõda*-sid), teist tüvekuju *sõdu* vokaallõpulises mitmuse osastavas ning geminatsioonilist kuju *s'õtta* lühikeses ainsuse sisseütlevas. Nõrgaastmeline tüvekuju esineb ainsuse omastavas, ülejäänud ainsuse käänetes alates sisseütlevast ja mitmuse nimetavas (*sõja*, *sõja*-s, *sõja*-d). *u*-ga lõppev nõrgaastmeline tüvemitmuse vorm on kasutusel sõnast *sõda*, kuigi see esineb väga harva, nt *suuri*-s *sõju*-s.

Lühike mitmuse osastav on kasutusel tüübi *a*-tüvelistest sõnadest, v.a *iga* (nt *luba* : *lube*, *nuga* : *nuge*, *tuba* : *tube*, *uba* : *ube*, *rada* : *radu*, *rida* : *ridu*, *sada* : *sadu*, *sig* : *sigu*, *sõda* : *sõdu*, *viga* : *vigu*), kusjuures neist sõnadest eelistataksegi lühemat vormi (*nuge*) pikemale *sid*-formatiiviga (*nuga*-*sid*) vormile. Eelmistest märksa harvem kasutatakse mittenorringulisi *si*-formatiiviga vorme (*nuga*-*si*).

Osast sõnadest eelistatakse lühikest sisseütlevat (nt *iga* : *'ikka*, *magu* : *m'akku*, *nägu* : *n'äku*, *pada* : *p'atta*, *tuba* : *t'uppa*), osast pikka (*vedu* : *v'eo*-sse, *viga* : *v'ea*-sse, *sugu* : *s'oo*-sse).

sõda-tüübile omaseid vorme moodustatakse ka *idu*-rööptüübi sõnadest (→ M 106).

seminar-tüüp

M 86. *seminar*-tüüpi kuulub paarsada sõna, nt *džentelmen, insener, juubilar, koridor, maraton, molekul, personal*.

seminar

seminari

seminari-de

seminari

seminare

seminari (~ *seminari-sse*)

seminari-de-sse

Nimetavas on *seminar*-tüübi sõnad enamjaolt kolmesilbilised esma- ja teisevältelised sõnad (*telefon, kardemon*). Pikemad sõnad on kolmesilbilised viimasest rõhusilbist lugedes (*karakte^oristikum, neuro^oleptikum, polü^osündeton*). Peale kolmesilbiliste kuulub tüüpi ka üks ühesilbiline sõna (*don*). Peale võõrnimisõnade kuuluvad tüüpi ka kõik *tar*-liitelised sõnad olenemata silpide arvust (*n`aabritar, n`äitleja^otar*). Omastavas on kõigi *seminar*-tüübi sõnade viimane kõnetakt kahesilbiline ja esmaväteline (*semi^onari, naabri^otari, kosmeeti^okumi*), sarnanedes nii *pesa*-tüübi sõnade fonoloogilise ülesehitusega.

Tegu on astmevahelduseta lõpuvahelduslike sõnadega. Norminguga on kooskõlas ka sellised rööpvormid, mida tegelikkuses kuigivõrd ei kasutata. Tänapäevastes veebitekstides ei esine 2021. a ühendkorpuse andmetel mitmuse osastavas *sid*-formatiiviga vormi (*seminari-sid*) ning järgmistes mitmuse käänetes leidub tüvemitmuslikke *e*-lõpulise tüvega vorme (*seminare-sse, seminare-st*) väga harva ja stiililiselt markeeritud kontekstides. Viimati kasutati taolisi vorme ulatuslikumalt 1920.–1930. aastatel. *sse*-tunnuselist sisseütleva vormi (*koridori-sse*) 2021. a ühendkorpuses küll leidis, kuid väga vähe võrreldes tunnusetä rööpvormiga (*koridori*).

seminar-tüübi sõnal on kolm tüvekujut, millest esimene, konsonantlõpuline, esineb üksnes ainsuse nimetavas (*seminar*); teine, türevokaaliga *i* lõppev tüvi, kõigis ülejäänud ainsuse käänetes ja *de*-mitmuses (*seminari-le, seminari-de-le*); ja kolmas, türevokaali teisendusega tüvi, mitmuse osastavas (*seminare*). Osa kunagisi *seminar*-tüübi sõnu on liikunud *akvaarium*-rööptüüpi (→ M 96).

Vahtkonda tähistavat sõna *karaul* (silbitatuna ka.ra.ul) kasutatakse argikeeles ka rõhuga viimasel silbil. Sellisena on sõna nimetavas viimasest rõhusilbist lugedes ühesilbiline *kara`uul* ja käändub *sepp*-tüübi järgi.

nimi-tüüp

M 87. *nimi*-tüüpi kuulub kuusteist sõna: *hani, lovi, lõhi, lõvi, lävi, nimi, suvi, süli, tüvi* ja eranditena *kusi, lumi, meri, mõni, tuli, uni, veri*.

nimi-tüübi sõnad on kahesilbilise esmavärtelise *i*-lõpulise tüvega.

<i>nimi</i>	
<i>nime</i>	<i>nime-de</i>
<i>nime</i>	<i>nime-sid</i>
<i>nime-sse</i>	<i>nime-de-sse</i>
<i>tuli</i>	
<i>tule</i>	<i>tule-de</i>
<i>t`ul-d</i>	<i>tule-sid</i>
<i>t`ulle ~ tule-sse</i>	<i>tule-de-sse</i>

Tegu on astmevahelduseta lõpuvahelduslike käändsõnadega, mille tüvi jääb peaaegu kõikides vormides muutumatuks. Samasuguse häälikkujuga *pesa*-tüübi sõnadest eristuvad *nimi*-tüübi sõnad üksnes lõpuvahelduse poolest: *nimi*-tüübis on nimetavas kasutusel *i*-ga ja mujal *e*-ga lõppev tüvekujud, *pesa*-tüübis kõikjal (peale lühikese sisseütleva ja mitmuse osastava) sama tüvi, vrd (rammus) *hani* : (rammusa) *hane* : (rammusat) *hane*; (lõbus) *elu* : (lõbusa) *elu* : (lõbusat) *elu*.

Tüübis on normingupärane geminatsiooniline flektiivne lühike sisseütlev (nt *s`ülle ~ süle-sse, m`erre ~ mere-sse*), mille tegeliku kasutuse ulatus varieerub sõnuti. Sõnast *mõni* moodustatakse lühike sisseütlev *da*-tunnusega: *m`õn-da ~ mõne-sse*, sõnast *kusi* on võimalik ainult *sse*-tunnuseline sisseütlev.

Ainsuse osastav on muudes *nimi*-tüübi sõnades tunnusetas (*nime*), seitsmes erandlikus sõnas aga *d*- või *t*-tunnuseline ja konsonanttüveline (*t`ul-d, k`us-t*).

jõgi-tüüp

M 88. *jõgi*-tüüpi kuulub kaheksa sõna: *jõgi, lagi, mägi, nõgi, regi, tugi, tõbi, vägi*.

<i>jõgi</i>	
<i>j`õe</i>	<i>jõge-de</i>
<i>jõge</i>	<i>jõge-sid</i>
<i>j`õkke ~ j`õe-sse</i>	<i>jõge-de-sse</i>

Kõik *jõgi*-tüübi sõnad on nimetavas kahesilbilise esmavätlise *i*-lõpulise tüvega.

Tegu on laadi- ja lõpuvahelduslike nimisõnadega. Esimene tugevaastmeline tüvekuju *jõgi* esineb üksnes ainsuse nimetavas, teine tugevaastmeline kuju *jõge* ainsuse osastavas ja kõigis mitmuse vormides peale nimetava (*jõge-de-st*, *jõge-de-ni*). Kolmas tugevaastmeline kuju, geminatsiooniline *j'õkke*, esineb lõputa ainsuse sisseütlevas. Nõrgaastmelist tüvekuju *j'õe* kasutatakse ainsuse omastavas, ülejäänud ainsuse käänetes alates *sse-sisseütlevast* ja mitmuse nimetavas (*j'õe*, *j'õe-le*, *j'õe-d*).

Tüüp on väga lähedane *sõda*-tüübile, kuid lõpuvahelduse *i : e* poolest erinevad nimetava ja omastava tüvekuju (*jõgi* : *jõe*, vrd *sig*a : *sea*) ning puudub lühike mitmuse osastav.

sepp-tüüp

M 89. *sepp*-tüüpi kuulub tuhandeid sõnu, nt *abstraktsiõ'oon*, *b'orš*, *h'õim*, *j'uht*, *k'uld*, *n'iit*, *p'ood*, *s'iuts*, *t'umm*, *univeros'aal*, *v'irv'arr*, *'ämm*, *östro'g'een*.

<i>s'ëpp</i>	
<i>sepa</i>	<i>s'ëppa-de</i>
<i>s'ëppa</i>	<i>s'ëppi ~ s'ëppa-sid</i>
<i>s'ëppa ~ sepa-sse</i>	<i>s'ëppa-de-sse (~ sepi-sse)</i>

<i>k'ülm</i>		<i>k'ülm</i>
<i>külma</i>	<i>k'ülma-de</i>	<i>külme-m</i>
<i>k'ülma</i>	<i>k'ülmi ~ k'ülma-sid</i>	<i>kõige külme-m ~ külmi-m</i>
<i>k'ülma ~ külma-sse</i>	<i>k'ülma-de-sse (~ külmi-sse)</i>	

<i>p'õu</i>	
<i>põue</i>	<i>p'õue-de</i>
<i>p'õue</i>	<i>p'õue-sid</i>
<i>p'õue ~ põue-sse</i>	<i>p'õue-de-sse</i>

sepp-tüüpi kuuluvad enamjaolt nimetavas ühesilbilised konsonantlõpulised sõnad (*n'ööp*, *mandar'iin*), lisaks neile kümme-kond ühesilbilist diftongiga lõppevat sõna (*k'äi*, *p'õu*, *s'ai*).

Tuletistest kuuluvad tüüpi kõik *kond*-liitega nimisõnad (*kümme-k'ond*, *t'oim-k'ond*, *kasutajas-k'ond*) ning *k*-liitega sõnu (*s'aak*, *j'ook*, *k'äik*).

Tegu on nõrgeneva astmevaheldusega lõpuvahelduslike käändsõnadega. Enamik sõnu on vältevahelduslikud (*p'ikk* : *pika*) ja mitusada nimetavas

ühesilbilist sõna laadivahelduslikud (*r`ind : rinna*). Sõnu *`alg* ja *p`elg* käädatakse laadi- või vältevahelduslikuna (omastav *alu ~ algu*, *pelu ~ pelju ~ pelgu*). Konsonantlõpulise nimetava tüvega võrreldes lisandub omastava tüvekuju lõppu vokaal, milleks enamasti on *i* (*`aut : audi*, *k`iht : kihi*, *k`ork : korgi*) ning omasõnades ja vanades laenudes ka *a*, *e* või *u* (*`ait : aida*, *t`äht : tähe*, *v`õrk : võrgu*). Tüübi vähestes vokaallõpulistest sõnades (*`ai*, *k`õu*, *k`äi*, *l`ai*, *n`ui*, *p`au*, *p`õu*, *s`ai*, *s`au : saua`kepp*, *s`au : saue`puhas saviaine*, *v`ai*, *`õu*, *`äi*) lisandub nimetava tüvekujule omastavas samuti vokaal, milleks enamasti on *a*, kuid sõnades *k`õu*, *p`õu*, *`õu* ja *s`au`puhas saviaine`e*.

Esimene tugevaastmeline tüvevariant (*s`epp*, *k`ülma*, *p`õu*) esineb ainsuse nimetavas, teine (*s`eppa*, *k`ülma*, *p`õue*) ainsuse osastavas ja sisseütlevas, *de*-mitmuses ja *sid*-formatiiviga mitmuse osastavas ((seda) *s`eppa*, *k`ülma*, *p`õue*; (sellesse) *s`eppa*, *k`ülma*, *p`õue*; *s`eppa-de-na*, *k`ülma-de-ks*, *p`õue-de-sse*; *s`eppa-sid*, *k`ülma-sid*, *p`õue-sid*). Nõrgaastmeline tüvekuju (*sepa*, *külma*, *põue*) esineb ainsuse omastavas, kõigis ülejäänud ainsuse käänetes alates *sse*-tunnusega sisseütlevast ja mitmuse nimetavas (*sepa*, *külma*, *põue*; *sepa-ga*, *külma-ks*, *põue-st*; *sepa-d*, *külma-d*, *põue-d*). Nimetavas konsonantlõpulistest sõnadest on teoreetiliselt võimalik, kuid harva kasutatav nõrgaastmeline tüvemitmus (*sepi-sse*, *külmi-sse*). Tüvemitmuse vormid peale lühikese mitmuse osastava esinevad leksikaliseerunud kujul peamiselt mõningais väljendverbides (*jälile jõudma*, *jalule saama*, *kannul käima*, *silmist lugema*, *kõrvu kostma`kuulduma*) ja luulekeeles.

sid-formatiiviga mitmuse osastavale (*s`eppa-sid*) eelistatakse kasutuses lühikest vokaalmitmuse vormi (*s`eppi*). Mõnevõrra kasutatakse ka argikeelset *si*-formatiiviga vormi (*s`eppa-si*). Pikale ainsuse sisseütlevale (*külma-sse*) eelistatakse lühikest (*k`ülma*).

Omadussõnade keskvärde vormis kasutatakse enamasti omastavas esinevat tüvekuju. Nii on see kõigis *i*-tüvelistes (nt *`alp : albi : albi-m*, *n`app : napi : napi-m*, *š`ikk : šiki : šiki-m*) ning harvades *u*-tüvelistes adjektiivides (nt *v`õik : võigu : võigu-m*). Erandlik *e*-lõpuline keskvärdetüvi esineb normingu järgi üksnes *a*- ja *u*-tüvelistes sõnades (nt *`õrn : õrna : õrne-m*, *h`alb : halva : halve-m*, *k`ehv : kehva : kehve-m*, *p`aks : paksu : pakse-m*). Neis sõnades erinevad üksteisest ka nõrgaastmelise tüvemitmuse ja lihttülivõrde tüvi, nt *`õrn : õrnu-st* (sosina-i-st) : *õrni-ma-d* (aasta-d).

Mõnest sõnast on rööpselt normitud nii omastavatüveline kui ka *e*-tüveline keskvärdevorm (nt *`erk : ergu : ergu-m ~ erge-m*, *h`õrk : hõrgu : hõrgu-m ~ hõrge-m*, *l`oid : loiu : loiu-m ~ loie-m*, *j`ärsk : järsu : järsu-m ~ järse-m*).

Rohkem kui sajast sõnast saab moodustada tugevaastmelist seisundivormi, mis toimib kohakäändesõnana (→ M 16): *k`ortsus*, *k`ottis*, *k`üürus*,

kl`impis, l`ehtes, l`eilis, m`õlkis, n`ärvis, pl`atsis, r`aagus, s`alkus, s`ukkis, s`õlmes, tr`aksis, tr`eppis, v`iikis, v`illis, v`immas, v`innis.

Sõnarest *jalg, kõrv, rind* ja *silm* on mitmuse sisseütlevas kasutusel lisaks tüübis tavalistele vormidele (*j`alga-de-sse* ja *jalu-sse*) ka tugevaastmeline tunnusetat mitmuse osastava tüvega kokkulangev vorm ((jääb) *j`algu*). Sõnarest *jalg, rind* ja *silm* saab *de*-mitmusele lisaks moodustada *e*-mitmuse (*j`alge all*).

sepp-tüübile omaseid vorme moodustatakse ka *mõis*-rööptüübi sõnarest (→ M 97).

hein-tüüp

M 90. *hein*-tüüpi kuulub kaheksateist sõna: *`ais, `oks, `ots, `õun, h`ein, k`ael, k`aer, k`aun, k`oer, n`ael, n`õel, p`ael, p`oiss, p`üks (püksid), s`aks, s`ein, s`õel, v`its*.

h`ein

heina

h`eina

h`eina (~ heina-sse)

hein-te ~ h`eina-de

h`einu (~ h`eina-sid)

hein-te-sse ~ h`eina-de-sse

hein-tüübi sõnad on nimetavas ühesilbilise kolmandavärtlise tüvega, mille lõpus on kas heliline konsonant (*`õun, k`oer, n`õel*) või *s* (*`ais, p`oiss, `ots*).

Tegu on nõrgeneva vältevaheldusega lõpuvahelduslike sõnadega, mida iseloomustab lõpuvaheldus Ø : V. Tüevokaaliks on enamasti *a*, sõnadel *p`oiss* ja *püksid* aga *i* (*k`ael* : *kaela, p`oiss* : *poisi*).

Esimene tugevaastmeline kolmandavärtlise tüvekuju *h`ein* esineb üksnes ainsuse nimetavas, teine tüvekuju *h`eina* ainsuse osastavas ja lühikeses sisseütlevas, *de*-mitmuses ja *sid*-formatiiviga moodustatavas mitmuse osastavas ((seda) *h`eina*, (sellesse) *h`eina, h`eina-de-ta, h`eina-sid*), kolmas tugevaastmeline kuju *h`einu* lühikeses mitmuse osastavas. Nõrgaastmeline tüvekuju *heina* esineb ainsuse omastavas, ülejäänud ainsuse käänetes alates *sse*-tunnuselisest sisseütlevast ja mitmuse nimetavas (*heina, heina-st, heina-d*). Samuti on nõrgaastmelised teisevärtlised *de*-mitmuse vormid, kus kasutatakse tüvekuju *hein* (*hein-te, hein-te-sse*). Nendega rööpselt kasutatakse tugevaastmelisi *de*-allomorfiga vorme (*h`eina-de, h`eina-de-sse*), mis on mõnest sõnast levinumad kui nõrgaastmelised vormid (nt *s`õel, k`aun, v`its*), mõnest vähem levinud (nt *k`oer, p`oiss*). Mitmuse osastava rööpvormidest eelistatakse vokaallõpulist vormi ülekaalukalt *sid*-lõpulisele ning ainsuse sisseütleva rööpvormidest tunnusetat vormi *sse*-tunnuselisele.

padi-tüüp

M 91. *padi*-tüüpi kuulub umbes seitskümme sõna, nt *ahi, asi, hari, kali, kiri, mari, mäger, neli, oder, puder, puri, rohi, s'oe, sõber, tühi, vari, vili*.

padi

padja

p`atja-de

p`atja

p`atju ~ p`atja-sid

p`atja ~ padja-sse

p`atja-de-sse (~ padju-sse)

nöder

nōdra

n`ōtra

n`ōtra ~ nōdra-sse

n`ōtra-de

n`ōtru ~ n`ōtra-sid

n`ōtra-de-sse (~ nōdru-sse)

nöder

nōdre-m

kõige nōdre-m ~ nōdri-m

padi-tüüpi kuuluvad enamjaolt kahesilbilised esmavärtelised sõnad, millest umbes kaks kolmandikku on *i*-lõpulised (*asi, rohi, vari*) ja kolmandik *l*- või *r*-lõpulised. Lõppkonsonandile eelneb *e* (*vigel, puder*). Lisaks kuulub tüüpi kaks ühesilbilist kolmandavärtelist sõna *r`oe* ja *s`oe*.

Tegu on nõrgeneva astmevaheldusega lõpuvahelduslike sõnadega. Konsonantlõpulise nimetavaga sõnades toimub lõpuvaheldus *eC* : *CV* (*kubel* : *kubla, ader* : *adra, teder* : *tedre*); vokaallõpulistes tavaliselt *i* : *jV* (*hari* : *harja, puri* : *purje, vari* : *varju, s`oe* : *sooja*) ning mõnes sõnas muud vaheldused (*tali* : *talve, põli* : *põlve; rehi* : *rehe, rohi* : *rohu, ruhi* : *ruhe*). Omadussõnades kasutatakse keskvõrde tunnuse ees *e*-lõpulist tüvekuju (*kuri* : *kurja* : *kurje-m, tühi* : *tühja* : *tühje-m, vali* : *valju* : *valje-m, nöder* : *nōdra* : *nōdre-m*).

Enamik sõnu on vältevahelduslikud. Laadivahelduslikud on üksnes *rehi, rohi* ja *ruhi*. Tüüpi kuuluvatel nimisõnadel on viis tüvekuju.

Esimene tüvekuju (*padi, sõber*) esineb üksnes ainsuse nimetavas. Ainsuse nimetava kuju on ebatavaline: kõigis ülejäänud nõrgaastmelise omastavaga vältevahelduslikes sõnatüüpides on ainsuse nimetav kolmandas vältes, üksnes *padi*-tüübis esimeses vältes. Teine nõrgaastmeline tüvekuju *padja* esineb omastavas, ülejäänud ainsuse käänetes alates *sse*-sisseütlevast ja mitmuse nimetavas (*padja, sõbra; padja-le, sõbra-le; padja-d, sõbra-d*). Kolmandat nõrgaastmelist tüvekuju *padju*- kasutatakse tüvemitmuses (*padju-l, sõbru-l*). Esimest tugevaastmelist tüvekuju *p`atja* kasutatakse ainsuse osastavas ja lühikeses sisseütlevas, *de*-mitmuses ja *sid*-formatiiviga mitmuse osastavas ((seda) *p`atja, s`õpra*; (sellesse) *p`atja, s`õpra; p`atja-de-ga, s`õpra-de-ga; p`atja-sid, s`õpra-sid*), teist tugevaastmelist kuju *p`atju* vokaallõpulises mitmuse osastavas. Omadussõnal *nöder* on veel kaks tüvekuju, mis esinevad keskvõrdes

(*nõdre-m*) ja tüveülivõrdes (*nõdri-m*), *i*-lõpulistest omadussõnadest *kuri*, *tühi* ja *vali* ei saa aga *ji*-ühendit vältiva fonotaktiliste piirangu tõttu tüveülivõrret moodustada. Sama piirangu tõttu kasutatakse ka sõnadest *puri* ja *veli* üksnes *sid*-formatiiviga mitmuse osastava vorme *p`urje-sid* ja *v`elle-sid* ~ *v`elje-sid*. Paarist sõnast saab kasutada ka tugevaastmelist seisundivormi, mis on tänapäeva keeles pigem määrsõnadele lähenevad leksikaliseerunud vormid (*k`ipra*, *k`ipras*; *k`upla*, *k`uplas*).

Sõnast *veli* on kasutusel tavapärasest rohkem tüvevariante: omastavas ja osastavas *velje* ja *v`elje* kõrval ka *velle* ja *v`elle*: ((toreda) *velle* ~ *velje*, (toredat) *v`elle* ~ *v`elje*, *velle-sse* ~ *velje-sse*, *v`elle-de* ~ *v`elje-de*, *v`elle-sid* ~ *v`elje-sid*, *v`elle-de-sse* ~ *v`elje-de-sse*).

Erandlike tüvekujudega on sõna *õlu* (*õlu*, *õlle*, *õlu-t*, *õlle-sse*, *õlle-de* ~ *õlle-de*, *õlle-sid* ~ *õlle-sid*, *õlle-de-sse* ~ *õlle-de-sse*).

Rööpvormidest eelistatakse *padi*-tüübis lühikest sisseütlevat pikale ja lühikest mitmuse osastavat *sid*-lõpulisele (pigem *p`atja*, *n`alju* kui *padja-sse*, *n`alja-sid*). Tüveomitmust kasutatakse vähestest sõnadest, nt *asju-s*, *kurje-st*, *ohje-s*, *padju-l*, *tühje-s*.

õnnelik-tüüp

M 92. *õnnelik*-tüüpi kuulub tuhatkond sõna, nt *`aed`on`ik*, *diplo`m`aat`ol`ik*, *h`ap`on`ik*, *`ots`om`ik*, *p`ist`or`ik*, *sihi`ol`ik*, *taimes`ot`ik*, *võima`ol`ik*, *`ämb`ol`ik*, *üma`or`ik*.

<i>õnnel`ik</i>		<i>õnnel`ik</i>
<i>õnneliku</i>	<i>õnnelike</i> (~ <i>õnnel`ikku-de</i>)	<i>õnneliku-m</i>
<i>õnnel`ikku</i>	<i>õnnel`ikke</i> (~ <i>õnnel`ikku-sid</i>)	<i>kõige õnneliku-m</i> ~
<i>õnnel`ikku</i> ~ <i>õnneliku-sse</i>	<i>õnnelike-sse</i> (~ <i>õnnel`ikku-de-sse</i>)	<i>õnnelike-m</i>

Kõik tüüpi sõnad on kaasrõhust lugedes ühesilbilised kolmandavärtelised ja *ik*-lõpuliselised. Enamjaolt on tegu tuletistega. Tüüpi kuuluvad kõik sõnad liidetega *-mik* (*vahe`om`ik*, *raies`om`ik*, *`ots`om`ik*), *-vik* (*ole`ov`ik*, *mine`ov`ik*, *iga`ov`ik*), *-lik* (*koha`ol`ik*, *võima`ol`ik*, *ideal`ist`ol`ik*), *-stik* (*olus`ot`ik*, *m`aas`ot`ik*, *koordinaadis`ot`ik*) ja *-ndik* (*lagen`od`ik*, *kasvan`od`ik*, *s`eitsmen`od`ik*), lisaks osa sõnadest liidetega *-ik* (*mada`ol`ik*, *tera`ov`ik*, *üma`or`ik*), *-dik* (*mahe`od`ik*, *tasan`od`ik*, *sega`od`ik*) ja *-nik* (*ela`on`ik*, *v`õlgon`ik*, *`üüron`ik*). Peale tuletiste kuulub tüüpi paar *ik*-lõpulist võõrsõna (*bolše`ov`ik*, *menše`ov`ik*).

Tegu on nõrgeneva vältevaheldusega lõpuvahelduslike sõnadega, millel on viis tüvekuju. Neist esimene, *õnnel`ik*, on kasutusel üksnes ainsuse nime-tavas. Nõrgaastmelist tüvevokaaliga lõppevat tüvekuju *õnneliku* kasutatakse

omastavas, ülejäänud ainsuse käänetes alates sse-sisseütlevast, mitmuse nimetavas ja keskvõrdes (*õnneliku*, *õnneliku-le*, *õnneliku-d*, *õnneliku-m*). Nõrgaastmelist tüvekuju *õnnelike* kasutatakse mitmuse omastavas, tüve-mitmuses ja tüveülivõrdes (*õnnelike*, *õnnelike-l*, *õnnelike-m*). Tugevaastmelist tüvekuju *õnnel'ikku* kasutatakse ainsuse osastavas ja sisseütlevas, samuti *de*-mitmuses ja *sid*-formatiiviga mitmuse osastavas (*õnnel'ikku* (inimest), *õnnel'ikku* (inimesse), *õnnel'ikku-de-l*, *õnnel'ikku-sid*). Tugevaastmelist tüvevarianti *õnnel'ikke* kasutatakse vokaallõpulisel mitmuse osastavas. *sid*-formatiiviga mitmuse osastav ning tugevaastmeline *de*-mitmus on küll normingupärased, kuid äärmiselt harvad ja mõjuvad vanamoeliselt (nt *'ämbel'ikku-sid*, *lagend'ikku-de-l*).

õnnelik-tüübile omased vormid on olemas ka *ümbrik*-rööptüübi sõnad (→ M 99).

puu-tüüp

M 93. *puu*-tüüpi kuulub mitusada sõna, nt *ava^or'ii*, *b'ee*, *epo^op'öa*, *fi^ol'ee*, *fo^op'aa*, *h'ea*, *interv^oj'uu*, *j'ää*, *kr'ae*, *l'uu*, *mil^oj'öö*, *pü^or'ee*, *roko^ok'oo*, *r'üü*, *v'ai*, ning noodi- ja tähenimetused, nagu *mi* [mii] ja *š* [šaa].

p'uu

p'uu *p'uu-de* ~ *puu-de*

p'uu-d *p'u-i-d* ~ *p'uu-sid*

p'uu-sse *p'uu-de-sse* ~ *puu-de-sse* (~ *p'u-i-sse*)

tr'uu

tr'uu *tr'uu-de* ~ *truu-de*

tr'uu-d *tr'u-i-d* ~ *tr'uu-sid*

tr'uu-sse *tr'uu-de-sse* ~ *truu-de-sse* (~ *tr'u-i-sse*)

tr'uu

tr'uu-m

kõige tr'uu-m ~ *tr'u-im*

k'oi

k'oi *k'oi-de*

k'oi-d *k'oi-sid*

k'oi-sse *k'oi-de-sse*

p'ai

p'ai *p'ai-de*

p'ai-d *p'ai-sid*

p'ai-sse *p'ai-de-sse*

p'ai

p'ai-m

kõige p'ai-m

puu-tüübi sõnad on ühesilbilise pika vokaali või diftongiga lõppeva tüvega. Tüübi sõnadest umbes kolmandik on algusest lugedes ühesilbilised (nt *s'oo*,

m`aa, p`oi, m`ai), ülekaalus on siiski pikemad võõrsõnad, mille pearõhk on viimasel silbil (nt *ni^{ov}`oo, pasti^{ol}`aa, kau^{ob}`oi, samu^{or}`ai*).

Tegu on astme- ja lõpuvahelduseta käändsõnadega, mille tüvi jääb kas kogu paradigmas muutumatuks või kasutatakse osas vormidest ka lühikese tüvevokaaliga tüvekuju (*so-hu, s`o-i-d*).

Tüüpi kuuluvate sõnade vormimoodustus võib omavahel pisut erineda. Osast sõnadest saab mitmuse osastavas moodustada ainult *sid*-formatiiviga vormi (*k`oi-sid, p`ai-sid*) ja ülivõrdes *kõige*-ülivõrde (*kõige p`ai-m*) ning nende tüvi jääb kogu paradigmas muutumatuks (nt *k`oi, p`ai*). Osa sõnade vormistik on keerukam: seal esineb lisaks eelnimetatud vormidele ka *id*-formatiiviga mitmuse osastav (*p`u-i-d, tr`u-i-d*) ning sellel põhinevad vokaalmitmus (*p`u-i-s, tr`u-i-s*) ja lihtülivõrre (*tr`u-im*), kusjuures neis *i*-ga algavaid formatiive kasutavates vormides on muidu pika tüvevokaali asemel lühike. Üksikute pika vokaaliga lõppevatest omasõnadest on *sse*-tunnuselise sisseütleva kõrval kasutusel ka lühike *hV*-tunnuseline: *m`aa-sse ~ ma-ha, p`ea-sse ~ p`ää-sse ~ pä-he, s`oo-sse ~ so-hu, s`uu-sse ~ su-hu, t`öö-sse ~ tö-he, `öö-sse ~ ö-he*. Vormid *maha* ja *pähe* on adverbistunud, vrd *Maasse puuriti auk* ja *Jäin rongist maha*; *Valu kiirgab peasse* ja *Õppisin luuletuse pähe*.

Mitmuse omastav ja sama tüve kasutavad *de*-mitmuse vormid võivad esineda kolmanda välte kõrval ka teises vältes, nt *m`aa : m`aa-de ~ maa-de, m`aa-de-le ~ maa-de-le; h`ea : h`ea-de ~ hea-de, h`ea-de-le ~ hea-de-le*.

Sõnadel *h`ea ~ h`ää* ja *p`ea ~ p`ää* on kirjakeeles eri vokaalainesega segaparadigma, kus üldiselt on kasutusel diftongiline tüvi, kuid lühikeses sisseütlevas ja mitmuse osastavas üksikvokaaliga tüvekuju (*pä-he; h`ä-i-d, p`ä-i-d*).

Sõnadest *`au* ja *n`õu* on ainsuse osastav vokaallõpuline: (suur) *`au* : (suure) *`au* : (suurt) *`au*; (sobiv) *n`õu* : (sobiva) *n`õu* : (sobivat) *n`õu*. Need sõnad on lühenenud ühesilbiliseks varasematest kahesilbilistest kujudest *auvu* ja *nõuvu*.

Kiireinelat märkiv sõna võib muutuda kaht moodi: pearõhuga teisel silbil hääldamise korral *puu*-tüübis (*bist^{or}`oo*), pearõhuga esimesel silbil hääldatuna (*b`istro*) *aasta*-tüübis. Gruusia rahvussuppi märkiv sõna kuulub lõppsilpi rõhutava hääldusega *hartš`oo puu*-tüüpi, esisilpi rõhutava hääldusega *hartšo* aga *tubli*-tüüpi.

ahne-rööptüüp (aasta- ja mõte-tüüp)

M 94. *ahne*-rööptüüpi kuulub kaksteist sõna: `ahne ~ ahne, `ihne ~ ihne, j`äänu ~ jäänu, k`aine ~ kaine, k`iire ~ kiire, k`ärme ~ kärme, l`äinu ~ läinu, `olnu ~ olnu, p`oonu ~ poonu, t`erve ~ terve, t`iine ~ tiine, t`ulnu ~ tulnu.

`ahne ~ ahne		`ahne ~ ahne
`ahne	`ahne-te ~ ahne-te	`ahne-m
`ahne-t ~ ahne-t	`ahne-i-d	kõige `ahne-m ~ `ahne-im
`ahne-sse	`ahne-te-sse ~ `ahne-i-sse ~ ahnetesse	

ahne-tüüpi kuulub kahesuguseid kahesilbilisi teise- või kolmandavärtelisi sõnu: *e*-lõpulised omadussõnad (`ihne ~ ihne) ja *nu*-tuletised verbidest, mille *nud*-kesksõna tüvi on ühesilbiline ja teisevärteline (jäänud > j`äänu ~ jäänu).

ahne-tüübi sõnu võidakse muuta *aasta*-tüübi alusel muutumatu kolmandavärtelise tüvega või *mõte*-tüübi alusel astmevahelduslikult nõnda, et mõnes vormis esineb ka teisevärteline tüvi. Rööptüüpi kuuluvad sõnad siirduvad aja jooksul astmevahelduslike hulgast astmevahelduseta käänamistüüpi. Rööpvormid esinevad ainsuse nimetavas ja osastavas ning *de*-mitmuses, kus on võimalik kasutada nii *aasta*-tüübile iseloomulikku kolmandavärtelist kui ka *mõte*-tüübile iseloomulikku teisevärtelist tüve: `ahne ~ ahne, `ahne-t ~ ahne-t, `ahne-te ~ ahne-te, `ahne-te-le ~ ahne-te-le; `olnu ~ olnu, `olnu-t ~ olnu-t, `olnu-te ~ olnu-te, `olnu-te-le ~ olnu-te-le.

Tüübi *nu*-tuletistes, eriti liitsõnades, on tavalisem teine välde, nt *ellu-jäänu*, *ületulnu*.

aula-rööptüüp (aasta- ja tubli-tüüp)

M 95. *aula*-rööptüüpi kuulub kuus sõna: `aula ~ aula, k`irju ~ kirju, l`audi ~ laudi `lauast riiul, lagi vms, m`eski ~ meski `leotis õlle, puskari vms joogi valmistamiseks, n`eitsi ~ neitsi, p`isku ~ pisku.

`aula ~ aula	
`aula ~ aula	`aula-te ~ aula-de
`aula-t ~ aula-t	`aula-i-d ~ aula-sid
`aula-sse ~ a`ula ~ aula-sse	`aula-te-sse ~ `aula-i-sse ~ aula-de-sse

aula-rööptüüpi kuuluvad kahesilbilised vokaallõpulised sõnad, mida hääldatakse kas kolmandas või teises vältes.

Kolmandavärtelise häälduse korral muudetakse sõnu *aasta*-tüübi, teisevärtelise häälduse korral *tubli*-tüübi järgi. Tüvi jääb mõlemal juhul kogu

paradigmas muutumatuks, erandiks on üksnes sõna (')*aula* sisseütlev, kus on *tubli*-tüübi järgi muutes võimalik lühike tunnuseta kolmandavälteline paralleelvorm (*a'ula* ~ *aula-sse* nagu *k'õnne* ~ *kõne-sse*). Rööpvormid ilmnevad kogu paradigmas, mis on *aasta*-tüübis läbivalt kolmanda- ja *tubli*-tüübis läbivalt teisevälteline. Mitmuses kasutatakse lisaks erinevas astmes tüvele ka eri formatiive: '*aula-te* ~ *aula-de*, '*aula-i-d* ~ *aula-sid*, '*aula-te-sse* ~ '*aula-i-sse* ~ *aula-de-sse*.

akvaarium-rööptüüp (raamat- ja seminar-tüüp)

M 96. *akvaarium*-rööptüüpi kuulub umbes kakssada sõna, nt *evang'eelium*, *gümn'aasium*, *j'uunior*, *konserveer'oorium*, *petr'ooleum*, *st'aadion*, *t'üümian*.

akv'aarium

akv'aariumi *akv'aariumi-te* ~ *akv'aariumi-de*

akv'aariumi-t ~ *akv'aariume-i-d* ~ *akv'aariume* (~ *akv'aariumi-sid*)

akv'aariumi

akv'aariumi ~ *akv'aariumi-te-sse* ~ *akv'aariume-i-sse* ~ *akv'aariumi-de-sse*

akv'aariumi-sse (~ *akv'aariume-sse*)

akvaarium-rööptüübi sõnad on nimetavas 3- ja enamasilbilised võõrsõnad, mille lõppkonsonandi ees on kaks vokaali. Nende sõnade viimast kõnetakti ehk viimasest rõhulisest silbist algavat sõnaosa võib hääldada ainsuse nimetavas nii kahe- kui ka kolmesilbiliselt sõltuvalt sellest, kas lõppkonsonandi ees olevad vokaalid hääldatakse ühes silbis või eraldi silpides. Nõnda on lõppkonsonandi ees olevaid vokaale samasse silpi hääldades sõnad kahe-silbilised (*akv'aarium*) ja muutuvad *raamat*-tüübi järgi, eraldi silpi hääldades aga kolmesilbilised ja muutuvad *seminar*-tüübi järgi (*akv'aa.ri.um*).

Rööpvormid esinevad ainsuse osastavas ja sisseütlevas ning kõigis mitmuse vormides peale nimetava. *raamat*-tüübi alusel moodustatavad vormid on ainsuse osastavas *t*-tunnusega ja mitmuses *te*- või *i*-tunnusega: *akv'aariumi-t*, *akv'aariumi-te*, *akv'aariume-i-d*, *akv'aariumi-te-sse* ~ *akv'aariume-i-sse*. *seminar*-tüübis on ainsuse osastav tunnuseta; *sse*-tunnuselise sisseütleva kõrval on rööpvormina kasutusel omastava ja osastavaga samakujuline lühivorm; *de*-mitmuses kasutatakse *de*-allomorfi, vokaalmitmuses flektiivset mitmusetüve ja mitmuse osastavas lisaks ka *sid*-formatiivi: *akv'aariumi*, *akv'aariumi* ~ *akv'aariumi-sse*, *akv'aariumi-de*, *akv'aariume* ~ *akv'aariumi-sid*, *akv'aariumi-de-sse* ~ *akv'aariume-sse*. Teoreetiliselt võimalikule *sid*-formatiiviga mitmuse osastavale eelistatakse kasutuses siiski *id*-formatiiviga või flektiivset vormi. Flektiivne vokaalmitmus

on stiiliselt markeeritud (*akv`aariume-s*), nt sõnast *akvaarium* ei leidunud 2021. a ühendkorpuses ühtki flektiivset kohakäändevormi.

Vormidest on kasutuses kõige enam *raamat*-tüübi suunas nihkunud *de*-mitmus, aeglasemalt on nihkunud mitmuse osastav ja veelgi pikaldasemalt ainsuse osastav. Osa *akvaarium*-tüübi normingulisi vorme kasutatakse väga harva (nt *seminar*-tüübi lühikesest mitmuse osastavast lähtuvaid tüve-mitmuslikke vorme ning *sid*-formatiiviga mitmuse osastavat).

Lisaks tavapärase struktuuriga sõnadele kuulub tüüpi veel kolm sõna: *h`amb`urger ~ hamburger*, *kont`iinum ~ kont`iin`uum* ja *trans`istor ~ transistor*. Needki sõnad võivad kaasrõhust lugedes olla kas kahesilbilised ja käänduda *raamat*-tüübi järgi (*h`am`ob`ur.ger*, *h`am`ob`ur.geri-t*) või kolmesilbilised ja käänduda *seminar*-tüübi järgi (*ham.bur.ger*, *ham.bur.geri*).

mõis-rööptüüp (*raamat-* ja *sepp*-tüüp)

M 97. *mõis*-rööptüüpi kuulub neliteist sõna: *amok ~ a`om`okk*, *kebab ~ ke`ob`aab*, *k`eev*, *k`õrb*, *k`üps*, *kokard ~ ko`k`ard*, *m`õis*, *mustang ~ mus`ot`ang*, *p`ärl*, *suport ~ su`op`ort*, *šimpans ~ šim`op`ans*, *ž`anr*, *vestern ~ v`es`ot`ern*, *v`äär*.

m`õis

m`õisa ~ mõisa

m`õisa-t ~ m`õisa

m`õisa ~ m`õisa-sse

m`õisa-te ~ m`õisa-de

m`õisa-i-d ~ m`õisu ~ m`õisa-sid

m`õisa-te-sse ~ m`õisa-i-sse ~

m`õisa-de-sse (~ mõisu-sse)

v`äär

v`äära ~ väära

v`äära-t ~ v`äära

v`äära ~ v`äära-sse

v`äära-te ~ v`äära-de

v`äära-i-d ~ v`ääri ~ v`äära-sid

v`äära-te-sse ~ v`äära-i-sse ~

v`äära-de-sse (~ vääri-sse)

v`äär

v`äära-m ~ vääre-m

kõige v`äära-m ~

v`äära-im ~ kõige

vääre-m ~ vääri-m

kebab ~ keb`aab

kebab-i ~ kebaabi

kebab-i-t ~ keb`aabi

kebab-i-sse ~ k`ebaabi

~ kebaabi-sse

kebab-i-te ~ keb`aabi-de

kebabe-i-d ~ keb`aabe ~ keb`aabi-sid

kebab-i-te-sse ~ keb`aabi-de-sse

mõis-tüüpi kuuluvad nimetavas ühesilbilised kolmandavärtelised konsonantlõpulised sõnad (*p`ärl*, *v`äär*) või kahesilbilised võõrsõnad, millel on algul olnud rõhk teisel silbil (*ke`ob`aab*, *ko`k`ard*, *mus`ot`ang*, *su`op`ort*, *šim`op`ans*, *v`es`ot`ern*), kuid välde on nõrgenenud ja rõhk liikunud esisilbile

nagu omasõnades (*kebab*, *kokard*, *mustang*, *suport* 'tööpingi osa', *šimpans*, *vestern*).

Sõnu saab muuta nii astmevahelduslikult *sepp*-tüübi järgi kui ka astmevahelduseta *raamat*-tüübi järgi. Rööpvormid esinevad ainsuse omastavas ja osastavas ning kõigis mitmuse käänetes peale nimetava. *sepp*-tüübi järgi käänates on omastav teisevälteline, osastav tunnuset, mitmus *de*-allomorfiga või tüvemitmuslik, mitmuse osastav lühike vokaallõpuline või *sid*-formatiiviga, keskvõrdetüvi teisevälteline ja *e*-lõpuline ning lihtlülivõrre flektiivne: (selle) *mõisa*, (seda) *m'õisa*, *m'õisa-de*, *m'õisa-de-sse* (~ *mõisu-sse*), *m'õisu* ~ *m'õisa-sid*; *vääre-m*, *vääri-m*. *raamat*-tüübi järgi käänates on omastav kolmandavälteline, osastav *t*-tunnuseline, mitmus *te*- või *i*-mitmus, mitmuse osastav *id*-formatiiviga, keskvõrdetüvi kolmandavälteline ja *a*-lõpuline ning lihtlülivõrre *im*-formatiiviga: (selle) *m'õisa*, (seda) *m'õisa-t*, *m'õisa-te*, *m'õisa-te-sse* ~ *m'õisa-i-sse*, *m'õisa-i-d*; *v'äära-m*, *v'äära-im*.

***sepp* ja *raamat*-tüübi kokkupuuteala**

M 98. Huvitavaid tüübinihkeid pakub kahe suurima käändtüübi, astmevahelduseta sõnu koondava *raamat*-tüübi ja nõrgeneva astmevahelduseta *sepp*-tüübi kokkupuuteala. Mõlemad on produktiivsed käändtüübid, mis seovad suure osa keelde tulevatest uutest sõnadest, sh laensõnadest. Muuttüüpide kokkupuutealal toimub aga nihkumine astmevahelduslikust astmevahelduseta muuttüübi suunas. See lihtsustab ühtlasi võõrsõnade fonoloogilist struktuuri ja sellest lähtuvalt ka nende muutmist.

Keelekasutuses on lisaks kirjakeeles normingupärastele rööpkäänamisega sõnadele palju teisigi (nt *pilv*, *talv*, *jõulud*), mille vormimoodustus nihkub normingulisest astmevahelduslikust *sepp*-tüübist lihtsama, astmevahelduseta *raamat*-tüübi suunas. Tuntuim selline rühm on kaht järjestikust kolmandavältelist silpi sisaldavad võõrsõnad, mida on varasemates käsitlustes nimetatud ka *kontsert*-tüübiks. Kuna kaht järjestikust rõhulist silpi sisaldav fonoloogiline struktuur muudab sõnad raskesti hääldatavaks, on keelekasutajad hakanud neid hääldama teist silpi rõhutamata. Selle tagajärjeks on käänamine astmevahelduseta *raamat*-tüübi järgi: mitte enam *käisin k'onts'ertidel*, vaid *käisin k'ontserditel*, mitte enam *ostab t'eem'ante*, vaid *otsib teemandeid*; mitte *kuumal 'asfaldil*, vaid *kuumal 'asfaltil*. Kuna osas vormides ja sõnades on üleminek toimunud kiiremini kui teistes, st muutused ei ole puudutanud ühtlaselt kogu tüüpi, ei ole siiani võimalik olnud normingut tegelikule keelekasutusele lähendada.

ümbrik-rööptüüp (raamat- ja õnnelik-tüüp)

M 99. *ümbrik-rööptüüpi* kuulub kuus sõna: *kolhoosnik* ~ *kolh`oos`on`ik*, *pealik* ~ *p`ea`ol`ik*, *piknik* ~ *p`ik`on`ik*, *polits`einik* ~ *polits`eion`ik*, *sovhoosnik* ~ *sovh`oos`on`ik*, *ümbrik* ~ *`ümbr`ik*.

ümbrik ~ *`ümbr`ik*

ümbriku ~ *`ümbriku*

ümbriku-t ~ *`ümbr`ikku*

ümbriku-sse ~ *`ümbr`ikku* ~

`ümbriku-sse

ümbriku-te ~ *`ümbrike* (~ *`ümbr`ikku-de*)

ümbriku-i-d ~ *`ümbr`ikke* (~ *`ümbr`ikku-sid*)

ümbriku-te-sse ~ *ümbriku-i-sse* ~ *`ümbrike-sse*

(~ *`ümbr`ikku-de-sse*)

ümbrik-tüüpi kuuluvad *ik-lõpulised* sõnad, mille nimetav võib sõltuvalt hääldusviisist olla kas kahesilbiline teisevälteline (*ümbrik*) või sisaldada kaht järjestikust kolmandavälist silpi, millest teises olev liide on astmevahelduslik (*`ümbr`ik*).

Tuletistest kuulub tüüpi sõnu liidetega *-ik* (*ümbrik* ~ *`ümbr`ik*), *-lik* (*pealik* ~ *p`ea`ol`ik*) ja *-nik* (*kolhoosnik* ~ *kolh`oos`on`ik*, *sovhoosnik* ~ *sovh`oos`on`ik*).

Sõnu muudetakse nii *raamat-tüübi* järgi astmevahelduseta kui ka *õnnelik-tüübi* järgi vältevahelduslikult. *raamat-tüübi* järgi käänates on kõikjal kasutusel teisevälteline tüvi, mis on nimetavas kahesilbiline konsonantlõpuline ja mujal kolmesilbiline vokaallõpuline. Omastav ja sama tüve kasutavad ainsuse käänded on teises vältes, osastav on *t-tunnuseline*, mitmus *te-allomorfiga* või *i-mitmus* ja mitmuse osastav *id-formatiiviga*: *ümbriku*, *ümbriku-sse*, *ümbriku-t*, *ümbriku-te*, *ümbriku-te-sse* ~ *ümbriku-i-sse*, *ümbriku-i-d*. *õnnelik-tüübi* järgi käänates vahelduvad vormistikus teise- ja kolmandavälistel liitega vormid. Teises vältes on omastav ja sama tüve kasutavad ainsuse käänded alates *sse-sisseütlevast*, samuti flektiivne mitmuse omastav ja tüvemitmus; ülejäänud vormid on kolmandas vältes. Flektiivsete tüvemitmuse ja mitmuse osastava kõrval on teoreetiliselt võimalikud, ehkki harva kasutatavad *de-mitmus* ja *sid-formatiiviga* mitmuse osastav: *`ümbriku*, *`ümbr`ikku*, *`ümbr`ikku* ~ *`ümbriku-sse*, *`ümbrike* (~ *`ümbr`ikku-de*), *`ümbrike-sse* (~ *`ümbr`ikku-de-sse*), *`ümbr`ikke* (~ *`ümbr`ikku-sid*).

Kuna kahe järjestikuse kolmandavälistelise silbi hääldamine pole eesti keeles tavaline ega mugav, on neid sõnu hakatud hääldama levinumal ja lihtsamal moel nõnda, et teine silp on rõhuta. Nii on osa sellise ehitusega sõnu siirdunud astmevahelduslikust *õnnelik-tüübist* astmevahelduseta *raamat-tüüpi*. Ülal mainitud kuuest sõnast on rööpkäänamine praeguseks

normingupärane. *raamat*-tüübi suunas nihkub teisigi *õnnelik*-tüüpi normitud kaht järjestikust kolmandavärtelist silpi sisaldavaid sõnu, mida hääldades võidakse teine, *ik*-liitega silp jätta kaasrõhuta, nt norminguliste vormide 'ämb^l'ikku, 'ämb^l'ikke, 'ämb^l'ikkudest ~ 'ämb^likest; 'otsmikku, 'otsmikke, 'otsmikele; v'istr'ikku, v'istr'ikke, v'istrikkudest ~ v'istrikest asemel ämblikut, ämblikuid, ämblikutest; otsmikut, otsmikuid, otsmikutele; vistrikut, vistrikuid, vistrikutest. 2021. a ühendkorpuse põhjal on siiski ka kõige sagedamate vormivarieeruvuste puhul *õnnelik*-tüüpi muutmist vähemalt neli korda rohkem kui *raamat*-tüüpi muutmist. Tüübinihkega muutevormide osakaal ei ulatu seega ühelgi varieeruval juhul üle 25%, jäädes enamasti alla 10%.

armas-rööptüüp (*raamat*- ja *liige*-tüüp)

M 100. *armas*-rööptüüpi kuulub 17 sõna: *ainus, armas, ergas, hoolas, hõlbus, ihnus, märgas, siivas, sünnis, tõrges, valvas, voolas, võimas, õilis, õnnis, õõnes, ärgas*.

<i>armas</i>		<i>armas</i>
'armsa	'armsa-te	'armsa-m
'armsa-t ~ armas-t	'armsa-i-d	kõige 'armsa-m ~ 'armsa-im
'armsa-sse	'armsa-te-sse ~ 'armsa-i-sse	

armas-tüübi sõnad on nimetavas kahesilbilise teisevärtelise s-lõpulise tüvega.

Kõik tüübi sõnad on s-liitega tuletised, üksnes sõna *õilis* päritolu on ebaselge.

Rööpvorm esineb ainsuse osastavas, mis võib olla nii *raamat*-tüübi järgi tugeva- kui ka *liige*-tüübi järgi nõrgaastmeline: 'armsa-t ~ armas-t. Nimetava tüvekujuga lõpus olev -as, -es, -is või -us asendub omastavas sa-ga: *ärgas* : 'ärksa, *õõnes* : 'õõnsa, *sünnis* : s'ündsa, *hõlbus* : h'õlpsa.

kallis-rööptüüp (*liige*- ja *hammas*-tüüp)

M 101. *kallis*-rööptüüpi kuulub vaid kaks sõna: *kallis* ja *kaunis*.

<i>kallis</i>		<i>kallis</i>
k'alli	k'alli-te ~ kallis-te	k'alli-m
kallis-t	k'alle-i-d	kõige k'alli-m ~ k'alle-im
k'alli-sse	k'alli-te-sse ~ k'alle-i-sse ~ kallis-te-sse	

kallis-tüübi sõnad on ainsuse nimetavas kahesilbilise teisevältelise tüvega.

Sõnad on tugevneva astmevaheldusega ning neid saab muuta nii *liige*-tüübi järgi vokaaltüvelisena kui ka *hammas*-tüübi järgi, kus osas vormides kasutatakse konsonantlõpulist tüvekuju. Rööpvormid esinevad *de*-mitmuses, kus *liige*-tüübi järgi kasutatakse kolmandavältelist vokaallõpulist tüvekuju (*k`alli-te*, *k`alli-te-le*) ja *hammas*-tüübi järgi teisevältelist konsonantlõpulist tüvekuju (*kallis-te*, *kallis-te-le*).

hammas-tüübi omadussõnadest, kus ennekoike *de*-mitmuse vormides on konsonanttüvelise kõrval ka vokaaltüveline käänamine väga levinud (eriti nt sõnades *toores*, *maias*, *habras* ja *kitsas*, millest moodustatakse vorme *t`oore-te* ~ *toores-te*, *m`aia-te* ~ *maias-te*, *h`apra-te-le* ~ *habras-te-le*, *k`itsa-te-le* ~ *kitsas-te-le*), on Emakeele Seltsi keeleteoimkond oma 2021. aasta otsusega aktsepteerinud vokaaltüvelisi rööpvorme. Rööpvormid on võimalikud ainsuse osastavas ja *de*-mitmuses (*`ülla-t*, *`alti-t*; *`ülla-te*, *`alti-te*). *kallis*-rööptüübi sõnadest erinevad need omadussõnad seega selle poolest, et *hammas*-tüübi omadussõnadel on ainsuse osastavas rööpvormid, *kallis*-tüübi sõnadel aga mitte (vrd *kallis-t*, *kaunis-t*; *kiilas-t* ~ *k`iila-t*, *maias-t* ~ *m`aia-t*).

***pale*-rööptüüp (*tubli*- ja *mõte*-tüüp)**

M 102. *pale*-rööptüüpi kuulub neli sõna: *luule*, *okse*, *pale*, *p`eied* ~ *peied*.

pale

pale ~ *p`alge*

pale-t

pale-sse ~ *p`alge-sse* ~ *p`alge*

pale-de ~ *pale-te*

pale-sid ~ *p`alge-i-d*

pale-de-sse ~ *pale-te-sse* ~ *p`alge-i-sse*

Sõnu saab muuta nii *mõte*-tüübi järgi astmevahelduslikult kui ka *tubli*-tüübi järgi astmevahelduseta. Rööpvormid esinevad kõikjal peale ainsuse nimetava ja osastava. *mõte*-tüübi järgi käänates vahelduvad nõrgaastmeline tüvekuju *pale* ja tugevaastmeline *p`alge*, *tubli*-tüübi järgi on kõikjal peale lühikese sisseütleva kasutusel tüvekuju *pale*. Erinevad ka muutetunnused: *mõte*-tüübi järgi käänates kasutatakse *de*-mitmuses *te*-tunnust ja mitmuse osastavas *id*-formatiivi, samuti on mitmuse osastava alusel võimalik *i*-mitmus. *tubli*-tüübi järgi käänates kasutatakse *de*-mitmuses *de*-tunnust ja mitmuse osastavas *sid*-formatiivi. *mõte*-tüübi järgi moodustatakse vormid (selle) *p`alge*, *p`alge-sse*, *pale-te*, *p`alge-i-d*, *pale-te-sse* ~ *p`alge-i-sse*, *tubli*-tüübi järgi vormid (selle) *pale*, (sellesse) *p`alge* ~ *pale-sse*, *pale-de*, *pale-sid*, *pale-de-sse*.

raskus-rööptüüp (katus- ja harjutus-tüüp)

M 103. *raskus-rööptüüpi* kuulub tuhatkond sõna, nt *ab^{os}'urdsus*, *'aeglus*, *ava^{ol}'ikkus*, *'eestlus*, *famili^o'aarsus*, *h'aigus*, *h'eitlus*, *j'ulgu*, *j'õukus*, *k'aebus*, *k'urbus*, *l'iiklus*, *m'ustus*, *n'oorus*, *po^{ol}'aarsus*, *päri^{ol}'ikkus*, *sala^ojasus*, *valgus^otatus*, *varju^olisus*, *v'äärtus*.

r'askus

r'askuse

r'askus-t

r'askuse-sse ~ r'askusse

r'askus-te

r'askuse-i-d ~ r'askusi

r'askus-te-sse ~ r'askuse-i-sse (~ r'askusi-sse)

raskus-tüübi (V)s-lõpulistest sõnadest enamik on kahesilbilised kolmanda-värtelised sõnad (*'ümbrus*, *efek^{ot}'iivsus*). Nende kõrval leidub ka umbes viiskümmend pikemat, kaasrõhust lugedes kahesilbilist esmavärtelist sõna (*karas^otumus*, *lahus^otuvus*, *keeru^olisus*), sama palju kahesilbilisi teisevärtelisi (*koordin'eeri^omatus*, *varus^otatus*, *õpe^otatus*) ja üksikuid kolmesilbilisi teisevärtelisi sõnu (*aren^odatavus*, *külas^otatavus*, *mõju^otatavus*).

Tuletistest kuulub tüüpi osa sõnu liidetega *-is* (*t'eatis*, *t'ervis*), *-dis* (*'öeldis*, *p'ealdis*), *-tis* (*k'oostis*), *-us* (*v'estlus*, *'aimus*, *'äärmus*), *-dus* (*h'eadus*, *m'ööndus*, *tr'uudus*), *-lus* (*h'õimlus*, *k'ooslus*, *paras^oiitlus*), *-mus* (*t'undmus*, *s'ündmus*) ja *-ndus* (*m'äendus*, *'õendus*, *v'eondus*).

Tegu on astmevahelduseta sõnadega, mida saab muuta nii *katus-* kui ka *harjutus-tüübi* järgi. Rööpvormid esinevad mitmuse osastavas ja selle baasil moodustatavas vokaalmitmuses. *katus-tüübi* järgi on need vormid *i*-tunnuselised (*r'askuse-i-d*, *r'askuse-i-sse*), *harjutus-tüübi* järgi tüvemitmuslikud (*r'askusi*, *r'askusi-sse*). *harjutus-tüübile* omaselt on võimalik ka lühike sisseütlev (*r'askusse*).

Lisaks normingupärastele rööptüübi sõnadele esineb *katus-tüübile* omast *id*-formatiiviga mitmuse osastava vormi sageli sõnadest *g'eenius*, *r'aadius* ja *bakal^oaureus*, mis keelenormingu kohaselt on nimetavas kolmesilbilised, kuid argikeelses häälduses ja veebitekstide muutevormide põhjal otsustades silbi võrra lühenenud: *g'eeniuse-i-d*, *r'aadiuse-i-d*, *bakal^oaureuse-i-d*. 2021. a ühendkorpuse andmetel on vormide *geeniuseid* ja *raadiuseid* osakaal umbes kolmandik nende sõnade mitmuse osastava vormidest. Et *bakalaureus* on korpuses harv sõna, ei saa selle osastava vormide põhjal järeldusi teha, kuid vorm *bakalaureuseid* esineb korpuses.

lahtine-rööptüüp (soolane- ja oluline-tüüp)

M 104. *lahtine*-rööptüüpi kuulub sadu sõnu, nt *`aastane*, *h`iiglane*, *k`atkine*, *l`iitrine*, *l`inlane*, *l`õoke(ne)*, *l`õunane*, *ni`og`eerlane*, *orhi`d`eeline*, *p`iprane*, *p`äike(ne)*, *skandi`on`aavlane*, *s`õltlane*, *t`ahtmine*, *t`ainane*.

<i>l`ahtine</i>		<i>l`ahtine</i>
<i>l`ahtise</i>	<i>l`ahtis-te</i>	<i>l`ahtise-m</i>
<i>l`ahtis-t</i>	<i>l`ahtise-i-d ~ l`ahtisi</i>	<i>kõige l`ahtise-m ~ l`ahtise-im ~</i>
<i>l`ahtise-sse ~</i>	<i>l`ahtis-te-sse ~</i>	<i>l`ahtisi-m</i>
<i>l`ahtisse</i>	<i>l`ahtise-i-sse (~ l`ahtisi-sse)</i>	

lahtine-rööptüüpi kuuluvad (V)*ne*-lõpulised sõnad on kolmesilbilised ja kolmandas vältes (*s`uuline*, *eu`or`ooplane*).

Tuletistest leidub tüübis osa sõnu liidetega *-line* (*t`eeline*, *he`or`oiline*, *ava`or`iiline*), *-lane* (*k`aaslane*, *t`äidlane*, *i`t`aallane*), *-mine* (*t`eadmine*, *p`indmine*, *n`õudmine*), *-ke(ne)* (*l`õoke(ne)*, *`õeke(ne)*, *v`äike(ne)*) ja *-ne* (*v`iltune*, *`õhtune*, *pr`aegune*).

Tegu on astmevahelduseta sõnadega, mida saab muuta nii *soolane*- kui ka *oluline*-tüübi järgi. Rööpvormid esinevad mitmuse osastavas ning selle baasil moodustatavas vokaalmitmuses ja lihtülivõrdes. *soolane*-tüübi järgi on need vormid mitmuses *i-* ja ülivõrdes *im*-tunnuselised (*l`ahtise-i-d*, *l`ahtise-i-sse*, *l`ahtise-im*), *oluline*-tüübi järgi tüvemitmuslikud ja tüveülivõrdega (*l`ahtisi*, *l`ahtisi-sse*, *l`ahtisi-m*). *oluline*-tüübile omaselt on võimalik ka lühike sisseütlev (*l`ahtisse*).

Sõnadel *p`äike(ne)*, *`väike(ne)* ja *`äike(ne)* esineb lühenenud tüvega paralleelvorme: *v`äikese ~ v`äikse*, *v`äikese-sse ~ v`äikse-sse ~ v`äike-sse*; *v`äikesi ~ v`äikese-i-d ~ v`äikse-i-d*, *v`äikes-te-sse ~ v`äikesi-sse ~ v`äikese-i-sse ~ v`äikse-i-sse*; *v`äikese-m ~ v`äikse-m ~ vähe-m*, *v`äikese-im ~ v`äikesi-m ~ v`äikse-im ~ vähi-m*.

logo-rööptüüp (tubli- ja pesa-tüüp)

M 105. *logo*-tüüpi kuulub mitukümmend üldnime, nt *hara`kiri*, *ike`bana*, *jala`peno*, *judo*, *memo*, *mini*, *ori`gami*, *promo*, *skiso*, *soja*, *sumo*, *taro*, *tira`misu*, lisaks sellised kahesilbilised esmavärtelised pärisnimed, mille lõpus on vokaal, mis pole *e*, nt *Kadi*, *Tõnu*, *Lille`küla*, *Lohu`salu*.

<i>logo</i>	
<i>logo</i>	<i>logo-de</i>
<i>logo-t ~ logo</i>	<i>logo-sid</i>
<i>logo-sse</i>	<i>logo-de-sse</i>

logo-tüübi sõnad on kahesilbilised (sh kaasrõhust arvates), vokaallõpulise ja enamasti esmavärtelise tüvega. Teises vältes on üksnes *kahju*, *rubla* ja *vedru*.

Sõnadel esineb rööpvorm ainsuse osastavas, mis võib olla nii *tubli*-tüübi järgi *t*-tunnuseline kui ka *pesa*-tüübi järgi tunnusetu (samakujuline nimetava ja omastavaga): *logo-t* ~ *logo*, (tarka) *Jüri-t* ~ *Jüri*, (kaunist) *H`aapsalu-t* ~ *H`aapsalu*.

Rööptüüpi on argikeeles nihkunud ka osa *pesa*-tüübi sõnu, nt *blogi* ~ *blogi-t*, *gala* ~ *gala-t*, *kena* ~ *kena-t*, *tädi* ~ *tädi-t*, *kõri* ~ *kõri-t*, *ego* ~ *ego-t*, *kilo* ~ *kilo-t*, *romu* ~ *romu-t*, *rõdu* ~ *rõdu-t*, samuti *tubli*-tüübi sõnu, nt nimi-sõnad *vale* ~ *vale-t* ja *hüve* ~ *hüve-t*.

idu-rööptüüp (*pesa*- ja *sõda*-tüüp)

M 106. *idu*-rööptüüpi kuulub viis sõna: *hägu*, *idu*, *kubu*, *lagu*, *pidu*.

idu

idu ~ `eo

idu-de

idu

idu-sid

idu-sse ~ `ittu ~ `eo-sse

idu-de-sse

idu-rööptüübi sõnad on nimetavas esmavärtelise kahesilbilise *u*-lõpulise tüvega.

Sõnu saab muuta nii *pesa*-tüübi järgi astmevahelduseta kui ka *sõda*-tüübi järgi laadivahelduslikult. Rööpvormid esinevad ainsuse omastavas, ülejäänud ainsuse käänates alates *sse*-tunnuselisest sisseütlevast ja mitmuse nimetavas, kus *pesa*-tüübi järgi käänates kasutatakse sulghääliku kaota tüvekuju *idu* (*idu*, *idu-sse*, *idu-d*) ja *sõda*-tüübi järgi käänates sulghääliku kaoga tüvekuju `eo (`eo, `eo-sse, `eo-d).

sõda-tüübist on *pesa*-tüüpi liikunud ka sõna *nõbu*, mis normingupäraselt sellesse rööptüüpi ei kuulu. Sellest sõnast leidub veebitekstides ka astmevahelduseta vorme, nt *n`õo-d* ~ *nõbu-d*.

Erandliku vormimoodustusega asesõnad

M 107. Lihttüveliste asesõnade hulgas on 13 ebaregulaarselt muutuvat asesõna: *ise* ~ *enese* ~ *enda*, *keegi*, *kes*, *kumbki*, *kõik*, *mina*, *mis*, *miski*, *see*, *sina*, *tema*, *too*, *ükski*. Lisaks nendele muutub ebaregulaarselt liitsõna struktuuriga *eimiski*, mille esiosa on muutumatu ja järelosa muudetakse kaht moodi: nagu lihtasesõna *miski* (*miski* : *millegi* : *mi-dagi* : *mille-ssegi*) ja regulaarselt *aasta*-tüübi järgi (*miski* : *miski* : *miski-t* : *miski-sse*). Ebaregulaarselt muutuvate

käändsõnade rühma kuuluvad ka esikomponenti *see* sisaldavad liitasesõnad *seesama*, *seesamane*, *seesinane* ja ebaregulaarselt muutuvad esikomponenti *too* sisaldavad *toosama*, *toosamane*, *toosamune*. Nende esikomponent kändub kõigis vormides nagu *see* ja *too* ning järelkomponendid *samane*, *samune*, *sinane* kuuluvad *soolane*-tüüpi ja *sama* kuulub *pesa*-tüüpi (nt *see-samane* : *selle-samase* : *se-da-samas-t* : *nee-d-samase-d* : *nen-de-samas-te* : *ne-i-d-samase-i-d*; *too-sama* : *tolle-sama* : *to-da-sama* : *noo-d-sama-d* : *non-de-sama-de* : *no-i-d-samu* ~ *no-i-d-sama-sid*).

Enesekohased asesõnad *enda* ja *enese* on vaegmuutelised käändsõnad, mille muuteparadigmas puudub nimetava käände vorm. Muuteparadigma algab omastava vormiga ning läheb alates omastava vormist kokku vaegmuutelise asesõna *ise* käänamisparadigmaga. Seetõttu on otstarbekas esitada *ise*, *enese* ja *enda* näidisparadigma koos. Sama moodi käänduvad ka järelkomponendiga *enese* liitasesõnad *iseenese* ja *omaenese*, mille esikomponent jääb muutumatuks.

	AINSUS	MITMUS
Nimetav	<i>ise</i>	
Omastav	<i>enese</i> ~ `enda	<i>enes-te</i> ~ `endi
Osastav	<i>ennas-t</i> ~ `en-d	`endi-d
Sisseütlev	<i>enese-sse</i> ~ `enda-sse	<i>enes-te-sse</i> ~ `endi-sse
Seesütlev	<i>enese-s</i> ~ `enda-s	<i>enes-te-s</i> ~ `endi-s
Seestütlev	<i>enese-st</i> ~ `enda-st	<i>enes-te-st</i> ~ `endi-st
Alaleütlev	<i>enese-le</i> ~ `enda-le	<i>enes-te-le</i> ~ `endi-le
Alalütlev	<i>enese-l</i> ~ `enda-l	<i>enes-te-l</i> ~ `endi-l
Alaltütlev	<i>enese-lt</i> ~ `enda-lt	<i>enes-te-lt</i> ~ `endi-lt
Saav	<i>enese-ks</i> ~ `enda-ks	<i>enes-te-ks</i> ~ `endi-ks
Rajav	<i>enese-ni</i> ~ `enda-ni	<i>enes-te-ni</i> ~ `endi-ni
Olev	<i>enese-na</i> ~ `enda-na	<i>enes-te-na</i> ~ `endi-na
Ilmaütlev	<i>enese-ta</i> ~ `enda-ta	<i>enes-te-ta</i> ~ `endi-ta
Kaasaütlev	<i>enese-ga</i> ~ `enda-ga	<i>enes-te-ga</i> ~ `endi-ga

Umbmäärastel asesõnadel *keegi*, *miski*, *kumbki*, *ükski* on *gi-/ki*-liide leksikaliseerunud tüve osaks ega ole produktiivselt lisatav kliitik, mistõttu kaldub *-gi/-ki* nende argikeelses kasutuses paiknema tüve järel, mitte vormi lõpus pärast käändetunnust. Seda tõendab ka nn topelt *gi-/ki*-ga vormide, nt *kellegi-st-ki*, *millegi-le-gi* olemasolu normimata kirjakeeles. Sellised asesõnad tekitavad keelekasutajale muutmisprobleeme ning neid kiputakse muutma norminguvastase, loomulikkude (*gi-/ki*-list) tüvekuju säilitades,

nt normingupäraste *kelle-l-gi*, *mille-st-ki*, *kumma-le-gi*, *ühe-ga-gi* asemel *kellegi-l*, *millegi-st*, *kummagi-le*, *ühegi-ga*.

Näide umbmäärase asesõna *keegi* käänamisest.

	AINSUS
Nimetav	<i>k`eegi</i>
Omastav	<i>kellegi</i>
Osastav	<i>ke-dagi</i>
Sisseütlev	<i>kelle-ssegi</i>
Seesütlev	<i>kelle-ski</i>
Seestütlev	<i>kelle-stki</i>
Alaleütlev	<i>kelle-legi</i>
Alalütlev	<i>kelle-lgi</i>
Alaltütlev	<i>kelle-ltki</i>
Saav	<i>kelle-kski</i>
Rajav	<i>kelle-nigi</i>
Olev	<i>kelle-nagi</i>
Ilmaütlev	<i>kelle-taggi</i>
Kaasaütlev	<i>kelle-gagi</i>

Küsiivatel-siduvatel asesõnadel *kes* ja *mis* moodustatakse omastava käände vorm *kelle-mille-tüvega* ning käändelõpud alates sisseütlevast liituvad regulaarselt omastava tüvele. Mitmuses puuduvad nimetava ja osastava vorm, ülejäänud käändevormid moodustatakse tüvele *kelle*, *mille* mitmuse tunnust *-de* ja käändetunnuseid lisades.

	AINSUS	MITMUS
Nimetav	<i>m`is</i>	
Omastav	<i>mille</i>	<i>mille-de</i>
Osastav	<i>mi-da</i>	
Sisseütlev	<i>mille-sse</i>	<i>mille-de-sse</i>
Seesütlev	<i>mille-s</i>	<i>mille-de-s</i>
Seestütlev	<i>mille-st</i>	<i>mille-de-st</i>
Alaleütlev	<i>mille-le</i>	<i>mille-de-le</i>
Alalütlev	<i>mille-l</i>	<i>mille-de-l</i>
Alaltütlev	<i>mille-lt</i>	<i>mille-de-lt</i>
Saav	<i>mille-ks</i>	<i>mille-de-ks</i>
Rajav	<i>mille-ni</i>	<i>mille-de-ni</i>
Olev	<i>mille-na</i>	<i>mille-de-na</i>
Ilmaütlev	<i>mille-ta</i>	<i>mille-de-ta</i>
Kaasaütlev	<i>mille-ga</i>	<i>mille-de-ga</i>

Näitavad asesõnad *see* ja *too* kasutavad omastavas ja selle põhjal moodustata-
vates käändevormides tüvekujusid *selle*, *tolle*. Mitmuses on tegu supletiivsete
vormidega, mille tüvi on nimetavas *nee*-, *noo*-. Näitena on esitatud asesõna
too paradigma.

	AINSUS	MITMUS
Nimetav	<i>t`oo</i>	<i>n`oo-d</i>
Omastav	<i>tolle</i>	<i>non-de</i>
Osastav	<i>to-da</i>	<i>n`o-i-d</i>
Sissütle	<i>tolle-sse ~ t`o-sse</i>	<i>non-de-sse ~ n`o-i-sse</i>
Seesütle	<i>tolle-s ~ t`o-s</i>	<i>non-de-s ~ n`o-i-s</i>
Seestütle	<i>tolle-st ~ t`o-st</i>	<i>non-de-st ~ n`o-i-st</i>
Alaleütle	<i>tolle-le</i>	<i>non-de-le ~ n`o-i-le</i>
Alalütle	<i>tolle-l ~ t`o-l</i>	<i>non-de-l ~ n`o-i-l</i>
Alaltütle	<i>tolle-lt ~ t`o-lt</i>	<i>non-de-lt ~ n`o-i-lt</i>
Saav	<i>tolle-ks ~ t`o-ks</i>	<i>non-de-ks ~ n`o-i-ks</i>
Rajav	<i>tolle-ni</i>	<i>non-de-ni</i>
Olev	<i>tolle-na</i>	<i>non-de-na</i>
Ilmaütle	<i>tolle-ta</i>	<i>non-de-ta</i>
Kaasaütle	<i>tolle-ga</i>	<i>non-de-ga</i>

Isikuliste asesõnade *mina*, *sina* omastava vorm moodustatakse *u*-lõpulisena
(*minu ~ mu*, *sinu ~ su*). Paljudes ainsuse vormides on võimalikud lühi-
tüvelised kujud (vt järgnevat asesõna *sina* näidisparadigmat). Mitmuses on
kasutusel supletiivsed tüvekujud *meie ~ me*, *teie ~ te*.

	AINSUS	MITMUS
Nimetav	<i>sina ~ s`a</i>	<i>teie ~ t`e</i>
Omastav	<i>sinu ~ s`u</i>	<i>teie ~ t`e</i>
Osastav	<i>s`in-d</i>	<i>t`e-i-d</i>
Sissütle	<i>sinu-sse ~ s`u-sse</i>	<i>t`e-i-sse</i>
Seesütle	<i>sinu-s ~ s`u-s</i>	<i>t`e-i-s</i>
Seestütle	<i>sinu-st ~ s`u-st</i>	<i>t`e-i-st</i>
Alaleütle	<i>sinu-le ~ s`u-lle</i>	<i>t`e-i-le</i>
Alalütle	<i>sinu-l ~ s`u-l</i>	<i>t`e-i-l</i>
Alaltütle	<i>sinu-lt ~ s`u-lt</i>	<i>t`e-i-lt</i>
Saav	<i>sinu-ks</i>	<i>teie-ks ~ t`e-i-ks</i>
Rajav	<i>sinu-ni</i>	<i>teie-ni</i>
Olev	<i>sinu-na</i>	<i>teie-na</i>
Ilmaütle	<i>sinu-ta</i>	<i>teie-ta</i>
Kaasaütle	<i>sinu-ga ~ su-ga</i>	<i>teie-ga</i>

Isikulise asesõna *tema ~ ta* käänamisel kasutatakse mitmuses suplettiivset tüvekuju *nema- ~ na-*. Ainsuse nimetavas, omastavas ja kohakäänetes esinevad ka lühitüvelised vormid. Mitmuses on lühitüvelised vormid olemas nimetavas ja saavas käändes ning kõikides kohakäänetes.

	AINSUS	MITMUS
Nimetav	<i>tema ~ t`a</i>	<i>nema-d ~ n`a-d</i>
Omastav	<i>tema ~ t`a</i>	<i>nen-de</i>
Osastav	<i>te-da</i>	<i>n`e-i-d</i>
Sisseütlev	<i>tema-sse ~ t`a-sse</i>	<i>nen-de-sse ~ n`e-i-sse</i>
Seesütlev	<i>tema-s ~ t`a-s</i>	<i>nen-de-s ~ n`e-i-s</i>
Seestütlev	<i>tema-st ~ t`a-st</i>	<i>nen-de-st ~ n`e-i-st</i>
Alaleütlev	<i>tema-le ~ t`a-lle</i>	<i>nen-de-le ~ n`e-i-le</i>
Alalütlev	<i>tema-l ~ t`a-l</i>	<i>nen-de-l ~ n`e-i-l</i>
Alaltütlev	<i>tema-lt ~ t`a-lt</i>	<i>nen-de-lt ~ n`e-i-lt</i>
Saav	<i>tema-ks</i>	<i>nen-de-ks ~ n`e-i-ks</i>
Rajav	<i>tema-ni</i>	<i>nen-de-ni</i>
Olev	<i>tema-na</i>	<i>nen-de-na</i>
Ilmaütlev	<i>tema-ta</i>	<i>nen-de-ta</i>
Kaasaütlev	<i>tema-ga</i>	<i>nen-de-ga</i>

Määrav asesõna *kõik* käändub ainsuses *e*-tüvelisena ja mitmuses flektiivse vokaaltunnusega *-i*. Ainsuse ja mitmuse nimetava vorm on homonüümsed.

	AINSUS	MITMUS
Nimetav	<i>k`õik</i>	<i>k`õik</i>
Omastav	<i>kõige</i>	<i>k`õiki-de ~ kõigi</i>
Osastav	<i>k`õike</i>	<i>k`õiki</i>
Sisseütlev	<i>kõigesse ~ k`õike</i>	<i>k`õiki-de-sse ~ kõigi-sse</i>
Seesütlev	<i>kõige-s</i>	<i>k`õiki-de-s ~ kõigi-s</i>
Seestütlev	<i>kõige-st</i>	<i>k`õiki-de-st ~ kõigi-st</i>
Alaleütlev	<i>kõige-le</i>	<i>k`õiki-de-le ~ kõigi-le</i>
Alalütlev	<i>kõige-l</i>	<i>k`õiki-de-l ~ kõigi-l</i>
Alaltütlev	<i>kõige-lt</i>	<i>k`õiki-de-lt ~ kõigi-lt</i>
Saav	<i>kõige-ks</i>	<i>k`õiki-de-ks ~ kõigi-ks</i>
Rajav	<i>kõige-ni</i>	<i>k`õiki-de-ni ~ kõigi-ni</i>
Olev	<i>kõige-na</i>	<i>k`õiki-de-na ~ kõigi-na</i>
Ilmaütlev	<i>kõige-ta</i>	<i>k`õiki-de-ta ~ kõigi-ta</i>
Kaasaütlev	<i>kõige-ga</i>	<i>k`õiki-de-ga ~ kõigi-ga</i>

Liitasesõna *seesinane* käänates muutub nii esikomponent *see* (vt eespool sõna *too* näidisparadigmat) kui ka järelkomponent *sinane*, mida saab muuta nii *soolane*-tüübi järgi kui ka vanamoeliselt, tüvesse lisanduva *t*-ga, nt *see-sinane*: *selle-sinase* ~ *selle-sinatse*, *se-da-sinas-t*, *selle-sse-sinase-sse* ~ *se-sse-sinase-sse* ~ *selle-sse-sinatse-sse* ~ *se-sse-sinatse-sse* jne.

PÖÖRDTÜÜBID

Koondpilt

M 108. Kui eraldada omaette muuttüüpidesse kõik pöörd sõnad, mis erinevad üksteisest tunnusekujude, lõpuvahelduse ja/või astmevahelduse poolest, saame 11 pöördtüüpi (vt tabel 33) ja lisaks neli rööptüüpi, mille sõnadel on mitmele tüübile iseloomulikud vormid (vt tabel 34). Tabelis 33 on nimetatud esmasteks põhivormideks pöördvorme, mis võimaldavad eristada enamiku muuttüüpe: *ma*-tegevusnime, *da*-tegevusnime, oleviku ainsuse kolmandat pööret ja *tud*-kesksõna. Lisaks avalduvad tüüpide erinevused ka teistes põhivormides: *ma*-tegevusnime ilmaütleva vormis, *v*-kesksõnas, möönvas kõneviisis, oleviku mitmuse esimeses pöördes, umbisikulise tegumoe olevikus ning lihtmineviku ainsuse esimeses ja kolmandas ning mitmuse esimeses pöördes.

Pöördtüüpide produktiivsus on tugevalt seotud nende vormimoodustuse lihtsusega: mida lihtsam tüüp, seda rohkem sõnu sinna kuulub. Muutumatu tüvega *elama*-tüüpi kuulub märksa rohkem sõnu kui kõigisse ülejäänud tüüpidesse kokku. Sõnade arvult järgmine on nõrgeneva astmevaheldusega *õppima*-tüüp, juba tunduvalt vähem sõnu kuulub tugevneva astmevaheldusmalliga *hüppama*- ja *riidlema*-tüüpi. Need ongi ainsad uutele tuletistele ja laenudele avatud verbi muuttüübid. *elama*-tüüpi kuuluvad nt sõnad *zombistuma*, *joogatama* ja *snorgeldama*, *õppima*-tüüpi *sk`aipima*, *digi`t`eerima* ja *l`iisima* ning *hüppama*-tüüpi *š`oppama*, *tš`ekkama* ja *f`ännama*. *riidlema*-tüüp võib samuti täieneda produktiivse tuletusliitega *-le* moodustatavate sõnadega (*`ostlema*, *p`oodlema*).

Ülejäänud muuttüüpide järgi pöördub üksnes paar kuni paarkümmend verbi. Ebaproductiivsete tüüpide vormimoodustus on killustunud, erinedes rohkem või vähem nii productiivsetest tüüpidest kui ka omavahel. Kõige mitmekesisema vormimoodustusega on viisteist ühesilbilist pika vokaali või diftongiga lõppeva tüvega sõna.

Tabel 33. Pöördtüübid

NR	TÜÜP	SÕNU	PÕHIVORMID										TEISESED									
			ESMASED																			
			INF _{ma}	INF _{da}	3SG	PTP _{tud}	INF _{ma} ABE	PTPV	PST _{3SG}	JUS	1PL	IMPS	PST _{1SG}	PST _{1PL}								
27	elama	4676	A ma ela-ma	A da ela-da	A b ela-b	A tud ela-tud	A mata ela-mata	A v ela-v	A s ela-s	A gu ela-gu	A me ela-me	A takse ela-takse	A sin ela-si-n	A sime ela-si-me								
28	õppima	1924	A oma õppi-ma	A oda õppi-da	A õb õpi-b	A otud õpi-tud	A omata õppi-mata	A v õppi-v	A s õppi-s	A gu õppi-gu	A me õpi-me	A otakse õpi-takse	A osin õppi-si-n	A osime õppi-si-me								
29	hiippama	562	A oma hiippa-ma	A ota hiippa-ta	A õb hiippa-b	A otud hiipa-tud	A omata hiippa-mata	A v hiippa-v	A s hiippa-s	A ku hiipa-ku	A me hiippa-me	A otakse hiipa-takse	A osin hiippa-si-n	A osime hiippa-si-me								
30	riidlema	191	A oma riidle-ma	B oda riiel-da	A õb riidle-b	B odud riiel-dud	A omata riidle-mata	A v riidle-v	A s riidle-s	B gu riiel-gu	A me riidle-me	B odakse riiel-dakse	A osin riidle-si-n	A osime riidle-si-me								
31	rabelema	40	A ma rabele-ma	A da ~ B da rabele-da	A b rabele-b	A tud ~ B dud rabele-tud	A mata rabele-mata	A v rabele-v	A s rabele-s	B gu rabele-gu ~ rabel-gu	A me rabele-me	A takse ~ B dakse rabele-takse	A sin rabele-si-n	A sime rabele-si-me								
32	seisma	7	A oma s'eis-ma	A ota s'eis-ta	B õb seisa-b	A otud s'eis-tud	A omata s'eis-mata	A v s'eis-ev	A s s'eis-is	A ku s'eis-ku	Bome seisa-me	A otakse s'eis-takse	A osin s'eis-i-n	A osime s'eis-i-me								
33	naerma	9	A oma n'aer-ma	A oda n'aer-da	B õb naerna-b	A odud n'aer-dud	A omata n'aer-mata	A v n'aer-ev	A s n'aer-is	A gu n'aer-gu	Bome naerna-me	A odakse n'aer-dakse	A osin n'aer-si-n	A osime n'aer-si-me								
34–35	saatma	82	A oma s'aat-ma	A oa s'aat-a	B õb saada-b	C otud saade-tud	A omata s'aat-mata	A v s'aat-ev	A s s'aat-is	A ku s'aat-ku	Bome saada-me	C otakse saade-takse	A osin s'aat-si-n	A osime s'aat-si-me								
36	tulema	7	A ma tule-ma	B a t'ull-a	A b tule-b	B dud t'ul-dud	A mata tule-mata	A v tule-v	C i tul-i	C gu tul-gu	A me tule-me	B akse tull-akse	C in tul-i-n	C ime tul-i-me								
37	võima	6	A ma või-ma	A da või-da	A b või-b	A dud või-dud	A mata või-mata	A v või-v	A s või-s	A gu või-gu	A me või-me	A dakse või-dakse	A sin või-si-n	A sime või-si-me								
38	sööma	9	A ma s'öö-ma	B a s'üü-a	A b s'öö-b	A dud s'öö-dud	A mata söö-mata	A v s'öö-v	C i s'ö-i	A gu söö-gu	A me söö-me	B akse siüü-akse	C in s'ö-i-n	C ime sö-i-me								

Pöörd sõna rööptüübid

M 109. Suurim ja produktiivseim pöörd sõnatüüp *elama* mõjutab mitme muu tüübi vormimoodustust. Kõik neli kirjakeelset pöörd sõna rööptüüpi *naljat(e)lema*, *sulgema*, *kaits(e)ma* ja *saastama* hõlmavad lisaks mõnele tüvevahelduslikule pööramisviisile muutumatu tüvega pööramisviisi. Neisse rööptüüpidesse suundub tegelikus keelekasutuses aina uusi sõnu ja vorme, kus tüveteisendusest loobutakse muutumatu tüve kasuks. Sõnad pole siiski liikunud ühesuunaliselt ainult *elama*-tüüpi, vaid üksikjuhtudel ka *elama*-tüübist mujale, st astmevahelduseta sõnu on hakatud muutma astmevahelduslikult. *elama*-tüübi sõna *töötama* pööratakse sageli *hüppama*-tüübi järgi, sõna *taotlema* *riidlema*-tüübi järgi ning *julgema* *õppima*-tüübi järgi.

Tabel 34. Rööpmuutmisega pöörd sõnad

ESIMENE TÜÜP	LIIKUMIS-SUUND	TEINE TÜÜP	RÖÖPVORMI NÄIDIS	KIRJAKEELNE RÖÖP-PÖÖRAMINE	VEEL SÕNU, MILLE RÖÖPPÖÖRDUMIST ON TÄHELDATUD
<i>tulema</i>		<i>elama</i>	<i>naljat`ell-a ~ naljatle-da</i>	57-sõnaline <i>naljat(e)lema</i> -rööptüüp	
<i>õppima</i>	→ (hrv ←)		<i>sule-n ~ s`ulge-n</i>	42-sõnaline <i>sulgema</i> -rööptüüp	<i>küdema, põdema, s`aagima, pr`aadima, s`üüvima, aut`entima; j`ulgema</i>
<i>seisma</i>	→		<i>k`aits-ku ~ k`aitse-gu</i>	4-sõnaline <i>kaits(e)ma</i> -rööptüüp	<i>n`aasma</i>
<i>hüppama</i>	→ (hrv ←)		<i>saasta-ke ~ s`aasta-ge</i>	3-sõnaline <i>saastama</i> -rööptüüp	<i>s`iirdama, p`uistama, t`üütama, k`õlbama; t`öötama</i>
<i>riidlema</i>	→ (hrv ←)		<i>ringel-ge ~ mitte-normingu-pärane r`ingle-ge</i>	–	<i>r`inglema, n`autlema, k`eerlema, k`ehklema, l`iuglema, v`ähkrema, t`aplema, p`oodlema; t`aotlema</i>
<i>naerma</i>	→		<i>k`ool-si-d ~ mitte-normingu-pärane k`oole-si-d</i>	–	<i>v`eenma, m`öönma, k`oolma</i>

Pöörd sõna tüübinihete üldised suundumused

M 110. Vokaaltüve üldistumine. Osas sõnatüüpides levib keerulisema konsonant- ja vokaaltüve vahelduse asemel lihtsam üksnes vokaaltüve kasutatav muutmisviis. *rabelema*-tüübis ja *naljat(e)lema*-rööptüübis on mõlemad muutmisviisid normingupärased (*kõnele-da* ~ *kõnel-da*, *kõnele-tud* ~ *kõnel-dud*; *vallatle-da* ~ *vallat'ell-a*, *vallatle-tud* ~ *vallat'el-dud*), kuid domineerib läbivalt vokaaltüveline muutmine. *naljat(e)lema*-rööptüübis on *elama*-tüübile omased läbivalt vokaaltüvelised vormid peaaegu ainuvaldavad ning *tulema*-tüübi eeskujulisi vorme (*naudisk'ell-a*) kohtab äärmiselt harva. *elama*-tüübile omast lihtsaimat võimalikku pööramist on täheldatud veel osast *riidlema*- ja *naerma*-tüübi sõnadest, kuid keelenorming ei aktsepteeri vähemalt praegu neist sõnadest *elama*-tüübi analoogial moodustatud tugeva astme üldistusel põhinevaid vokaaltüvelisi vorme, nagu *n'autle-da*, *p'oodle-da*; *veena-tud*, *mööna-takse*.

Astmevahelduse kadu. Mitmest *õppima*-, *hüppama*- ja *riidlema*-tüübi laadivahelduslikust verbist on kasutusel astmeüldistuslikke vorme (nt *küdeb* pro *k'öeb*, *s'iirda-takse* pro *siira-takse*, *l'iugle-nud* pro *liuel-nud*), mis on osast sõnadest ka normingupäraseks loetud (*sulgema*- ja *saastama*-rööptüübis). Samuti on astmevahelduseta muutmisviisi üle võtnud mõningad vältevahelduslikud sõnad, nt on ka keelenorminguga aktsepteeritud osa sõnade liikumine *hüppama*-tüübist *elama*-tüüpi (nt *l'aasta-ma* : *laasta-ta* ~ *l'aasta-da* : *laasta-nud* ~ *l'aasta-nud*) ja *õppima*-tüübist *elama*-tüüpi (nt *s'ulge-ma* : *sule-b* ~ *s'ulge-b*).

Lähedase häälikkujuga sõnade muutmisviisi ühtlustumine. *elama*- ja *õppima*-tüübi ainuke erinevus seisneb *õppima*-tüübi astmevahelduslikkuses, tunnused on muutevormidel samad ning tüüpi kuulub palju sarnase häälikkujuga sõnu. Seetõttu on paljud sõnad nihkunud keelekasutuses ühest tüübist teise, nt *settima* *õppima*-tüübist *elama*-tüüpi ja *süttima* *elama*-tüübist *õppima*-tüüpi ning paarikümnest taolisest sõnast on normingupärased mõlema tüübi vormid.

Tüve häälik mõjutab ka *elama*-tüübi sõna *taotlema* pööramist. Verbist *taotlema* moodustatakse sageli (ja verbist *loetlema* harva) astmevahelduslikule *riidlema*-tüübile iseloomulikke vorme tüvemuutusteta *elama*-tüübi vormide asemel, sest kõik ülejäänud sellise ehitusega verbid (konsonant + *-le*) kuuluvad *riidlema*-tüüpi. 2021. a ühendkorpuse andmetel on *riidlema*-tüübile omaste vormide (*taodelda*, *taodelnud*, *taodeldi*, *taodeldud*) osakaal keskmiselt 2,5%.

Tüübikirjeldused

Tüübikirjeldused esitatakse samas järjestuses, nagu need on antud pöördtüüpe iseloomustavas tabelis 33. Vasakus tulbas on käändelised, paremas pöördelised vormid.

elama-tüüp

M 111. *elama*-tüüpi kuulub tuhandeid sõnu, nt *h`ääbuma*, *julmutsema*, *lapsendama*, *mürgeldama*, *n`ördima*, *rudimenot`eeruma*, *s`öltuma*, *ümarduma*.

<i>ela-ma</i>	<i>ela-n</i>
<i>ela-da</i>	<i>ela-si-n</i>
<i>ela-v</i>	<i>ela-s</i>
<i>ela-nud</i>	<i>ela-gu</i>
<i>ela-tud</i>	<i>ela-takse</i>

Tegu on astme- ja lõpuvahelduseta verbidega, mille tüvi jääb kogu paradigmas muutumatuks.

elama-tüübi sõnade seas on kõige rohkem kolmesilbilisi teisevältelisi (*täiendama*, *bürookraaditsema*) ja esmavältelisi (*süvenema*, *nõukogustama*) ning kahesilbilisi kolmandavältelisi sõnu (*h`aihtuma*, *adsorob`eeruma*). Nende kõrval on ka paarsada kahesilbilist esmavältelist (*kolima*), mitukümmend kahesilbilist teisevältelist (*sobrama*, *siblima*, *triblama*) ja viis ühesilbilist kolmandavältelist sõna (*tr`eima*).

Tuletistest kuuluvad tüüpi kõik pöörd sõnad liidetega *-ne* (*hilinema*, *kuumenema*, *v`õlgnema*), *-tse* (*ravitsema*, *silmitsema*, *riivaalitsema*), *-ise* (*krabisema*, *vihisema*, *ümisema*), *-ata* (*röhatama*, *hüüatama*, *vilksatama*), *-ahta* (*värahtama*, *ümahtama*, *kiljahtama*), *-ta* (*sobitama*, *laenutama*, *t`oetama*), *-da* (*tugevdama*, *nummerdama*, *h`äaldama*), *-sta* (*vabasatama*, *orjastama*, *`austama*), *-nda* (*valendama*, *jäljendama*, *k`äendama*), *-lda* (*sisaldama*, *tükeldama*, *v`eeldama*), *-rda* (*püherdama*, *tuigerdama*, *näperdama*), *-stu* (*lesestuma*, *vennastuma*, *raugastuma*), *-bu* (*j`oobuma*, *s`aabuma*, *l`oobuma*), *-bi* (*v`iibima*, *s`ööbima*, *k`äibima*), *-du* (*k`uulduma*, *m`äärduma*, *p`ainduma*), *-di* (*m`eeldima*) ja *-nd-u* (*rakenduma*, *keskenduma*, *m`aanduma*). Veel leidub tüübis sõnu liidetega *-u* (*k`ülmuma*, *l`ahkuma*, *p`eituma*), *-gu* (*v`alguma*), *-le* (*mõnulema*, *valulema*, *igavlema*), ja *-i* (*sõdima*, *kerima*, *n`älgima*).

Erandina kasutatakse sõna *ajama* umbisikulise tegumoe vormides muust paradigmast erinevat tüvekuju: *`ae-takse*, *`ae-t-i*, *`ae-tud*.

Tüübi *da-/ta-*liitelistest tegusõnadest kasutatakse stiili ilmestamiseks *det-/tet-*lõpulist *tud-*kesksõna vormi, eriti sagedasti sõnadest *austet*, *armastet*, *nimetet*, *kirjutet*. Selline kasutus pole norminguvastane.

Sõnadest *taotlema* ja *töötama* (→ M 122) esineb argikeelseid nõrgastmelisi vorme (nt norminguliste *t'aotle-tud*, *t'ööta-des* kõrval ka *taodel-dud*, *tööda-tes*). Nt vormide *töödatud*, *töödati* ja *töödates* osakaal oli 2021. a ühendkorpuses normingupäraste vormidega *töötatud*, *töötati* ja *töötades* võrreldes alla 1%.

elama-tüübile omased vormid on ka *naljat(e)lema-*, *sulgema-*, *kaits(e)ma-* ja *saastama-rööptüübi* sõnadel (→ M 122–125).

õppima-tüüp

M 112. *õppima*-tüüpi kuulub paar tuhat sõna, nt *balanss'eerima*, *k'aaluma*, *kaduma*, *l'ääkima*, *ped'aalima*, *p'eitsima*, *s'örkima*, *v'iitsima*, *õhkima*.

<i>õppi-ma</i>	<i>õpi-n</i>
<i>õppi-da</i>	<i>õppi-si-n</i>
<i>õppi-v</i>	<i>õppi-s</i>
<i>õppi-nud</i>	<i>õppi-gu</i>
<i>õpi-tud</i>	<i>õpi-takse</i>
<i>näge-ma</i>	<i>n'äe-n</i>
<i>näh-a</i>	<i>näg-i-n</i>
<i>näge-v</i>	<i>näg-i</i>
<i>näi-nud</i>	<i>n'äh-ku</i>
<i>n'äh-tud</i>	<i>näh-akse</i>

õppima-tüüpi kuuluvad enamjaolt kahesilbilised kolmandavärtelised sõnad (*r'ääkima*, *ratsionalis'eerima*), nende kõrval ka kakskümmend esmavärtelist sõna (*pugema*, *sadama*).

Tuletistest kuuluvad tüüpi kõik sõnad liidetega *-ku* (*h'aukuma*, *p'aukuma*, *t'örkuma*), *-ki* (*p'uhkima*, *ähkima*, *k'ärkima*) ja *-gi* (*m'äägima*) ning osa sõnu liidetega *-u* (*l'õhkuma*, *pr'aksuma*, *v'õnkuma*), *-gu* (*n'äuguma*) ja *-i* (*l'onkima*, *kl'ähvima*, *h'oolima*).

Tegu on astmevahelduslike verbidega. Enamik sõnu on vältevahelduslikud (*r'ääkida* : *räägin*), leidub ka umbes seitsekümmend laadivahelduslikku sõna (*s'aagida* : *s'aen*) ning neli sõna, mida normingu järgi võib muuta nii välte- kui ka laadivahelduslikuna (*m'eldima*, *v'aagima*, *p'uskima*, *n'äuguma*, mille rööpvormid on nt *meldi-b* ~ *melli-b*, *vaagi-b* ~ *v'ae-b*, *puski-b* ~ *pusi-b*, *näugu-b* ~ *n'äu-b*).

Nõrgaastmeline tüvekuju on kasutusel kindla ja tingiva kõneviisi olevikus, käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördes ja umbisikulises tegumoes, ülejäänud vormid on tugevas astmes. Nt vältevahelduslikul sõnal 'õppima on nõrgas astmes teisevältelised *õpi-n*, *õpi-ksi-n*, *õpi*, *õpi-tud*, *õpi-takse*, *õpi-t-i* jne ja tugevas astmes kolmandavältelised 'õppi-si-n, 'õppi-vat, 'õppi-ge, 'õppi-nud jne; laadivahelduslikul sõnal *lugema* on nõrgas astmes sulghäälikuta *l'oe-n*, *l'oe-ksi-n*, *l'oe*, *l'oe-tud*, *l'oe-takse*, *l'oe-t-i* ja tugevas astmes sulghäälikut *g* sisaldavad vormid *luge-si-n*, *luge-vat*, *luge-ge*, *luge-nud* jne.

Sõnade *k'iskuma*, *k'askima* ja 'uskuma umbisikulise tegumoe vormides kasutatakse ka konsonantlõpulisel tüvekujusid lisaks tüübis tavalistele vokaal-lõpulistele: *k'is-takse* ~ *kisu-takse*, *k'is-t-i* ~ *kisu-t-i*, *k'is-tud* ~ *kisu-tud*; hrv 'us-takse ~ usu-takse, hrv 'us-t-i ~ usu-t-i, hrv 'us-tud ~ usu-tud; *k'äs-takse* ~ hrv argikeelne *käsi-takse*, *k'äs-t-i* ~ hrv argikeelne *käsi-t-i*, *k'äs-tud* ~ hrv argikeelne *käsi-tud*.

Sõnad *nägema* ja *tegema* erinevad ülejäänud tüübist rohkemate tüvevariantide olemasolu ja kohati teistsuguste tunnusekujude poolest. Erandlikult moodustatakse *da*-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe vormid *näh-* ja *teh-*tüvega, *nud*-kesksõna *näi-* ja *tei-*tüvega (*näh-a*, *teh-a*, *n'äh-t-i*, *t'eh-t-i*, *näi-nud*, *tei-nud*).

Sõnal *pidama* on mitu tähendust, mida eristab osaliselt erinev vormistik. Tähendustes 'hoidma', 'korraldama', 'hoolima', 'arvama' moodustatakse lihtminevikuvormid *õppima*-tüübis tavalise *s(i)*-tunnusega (*Ta pidas kanu*, *Nad pidasid sünnipäeva*), tähenduses 'kohustatud olema' aga *i*-tunnusega: (*Ta pidi minema lõikusele*). Umbisikulise tegumoe ja käskiva kõneviisi vorme saab moodustada ainult sõnast *pidama* tähenduses 'hoidma', 'korraldama', 'hoolima', 'arvama', nt *p'eetakse*, *p'eeti*; *p'ea*, *pidage*. Umbisikulise tegumoe vormides kasutatakse erinevalt ülejäänud tüübist omaette tüvekuju *p'ee-*.

Veebitekstides leidub sõnade *nägema* ja *tegema* normingupäraste umbisikuliste vormide *näh-akse*, *teh-akse*, *ei näh-ta*, *ei teh-ta* kõrval vähesel määral ka vorme *näh-takse*, *teh-takse*, *ei näh-a*, *ei teh-a*. Verbidest *s'aagima* ja *pr'aadima* on samuti täheldatud normingupäraste laadivahelduslike kõrval vältevahelduslike vorme (nt normingulise *s'ae-vad* kõrval *saagi-vad* ja *pr'ae-me* kõrval *praadi-me*) ning sõnast *k'askima* normingupäraste *i*-tüveliste kõrval *e*-tüvelisi vorme (nt normingulise *käsi-b* kõrval *käse-b*). Viimaste osakaal ulatub 2021. a ühendkorpuse andmetel 3. pöörde vormides 20%-ni, muudes vormides on *e*-tüvelist kasutust mõnevõrra vähem.

õppima-tüübile omaseid vorme saab moodustada ka *sulgema*-rööptüübis (→ M 122).

hüppama-tüüp

M 113. *hüppama*-tüüpi kuulub umbes kuussada sõna, nt *'aimama*, *h'ak-kama*, *h'indama*, *k'eelama*, *l'ahkama*, *l'õikama*, *p'aiskama*, *s'algama*, *v'oolama*.

<i>h'üppa-ma</i>	<i>h'üppa-n</i>
<i>hüpa-ta</i>	<i>h'üppa-si-n</i>
<i>h'üppa-v</i>	<i>h'üppa-s</i>
<i>hüpa-nud</i>	<i>hüpa-ku</i>
<i>hüpa-tud</i>	<i>hüpa-takse</i>

Tegu on tugevneva astmevaheldusega lõpuvahelduseta verbidega.

hüppama-tüübi sõnad on *ma*-tegevusnimes kahesilbilise kolmanda-värtelise *a*-lõpulise tüvega.

Tuletistest kuuluvad tüüpi kõik *a*-liitelised verbid (*'arvama*, *h'ullama*, *t'uiskama*) ning osa *ka*- (*h'õikama*, *'ohkama*, *p'ilkama*) ja *ga*-liitega sõnu (*'oigama*, *m'öögama*, *r'uigama*).

Enamik sõnu on vältevahelduslikud (*arvata* : *'arvan*), sadakond sõna laadivahelduslikud (*ohata* : *'ohkan*). Nõrgaastmeline tüvekuju on kasutusel *da*-tegevusnimes, *des*-vormis, *nud*-kesksõnas, tingiva ja kaudse kõneviisi sünteetilistes minevikuvormides, käskivas kõneviisis (v.a ainsuse teises pöördes), möönvas kõneviisis ja umbisikulises tegumoes; ülejäänud vormides kasutatakse tugevaastmelist tüvekuju. Nt vältevahelduslikul sõnal *tõttama* on nõrgas astmes teisevärtelised vormid *tõta-ta*, *tõta-tes*, *tõta-nud*, *tõta-nu-ks*, *tõta-nu-vat*, *tõta-ke*, *tõta-ku*, *tõta-takse* jne, tugevas astmes kolmanda-värtelised *t'õtta-ma*, *t'õtta-si-n*, *t'õtta-vat*, *t'õtta-n*, *t'õtta*, *t'õtta-ks* jne. Laadivahelduslikul sõnal *l'endama* on nõrgas astmes tüvega sulghäälikuta *lenna-ta*, *lenna-tes*, *lenna-nud*, *lenna-nu-ks*, *lenna-nu-vat*, *lenna-ke*, *lenna-ku*, *lenna-takse* jne, tugevas astmes tüvega sulghäälikut *d* sisaldavad *l'enda-ma*, *l'enda-si-n*, *l'enda-vat*, *l'enda-n*, *l'enda*, *l'enda-ks* jne.

Sõna *pärgama* nõrgaastmelist tüvekuju üldistatakse sageli kogu paradigmasse, nt on normingupäraste laadivahelduslike vormide *p'ärge-me*, *p'ärge-si-me* ja *p'ärge-ks* kõrval normingupärastest levinumad vormid vältevahelduslikud *p'ärja-me*, *p'ärja-si-me* ja *p'ärja-ks*.

hüppama-tüübile omaseid vorme saab moodustada ka *saastama*-rööptüübis (→ M 125).

riidlema-tüüp

M 114. *riidlema*-tüüpi kuulub paarsada sõna, nt *`ekslema*, *h`ooplema*, *j`uurdlema*, *k`iitlema*, *n`äitlema*, *p`oodlema*, *t`aplema*, *t`õmblema*, *v`õimlema*, *õmblema*.

<i>r`iidle-ma</i>	<i>r`iidle-n</i>
<i>riiel-da</i>	<i>r`iidle-si-n</i>
<i>r`iidle-v</i>	<i>r`iidle-s</i>
<i>riiel-nud</i>	<i>riiel-gu</i>
<i>riiel-dud</i>	<i>riiel-dakse</i>

Tegu on tugevneva astmevaheldusega lõpuvahelduslike verbidega.

riidlema-tüübi sõnad on *ma*-tegevusnimes kahesilbilise kolmanda-värtelise *le*-lõpulisel tüvega (üksnes sõnas *v`ähkrema re-lõpulisega*). Sellise ehitusega on ka üks pikem sõna, mille pearõhk on järgsilbil (*parad`okslema*).

Tuletistest kuuluvad tüüpi kõik *dle*-liitelised verbid (*m`aadlema*, *s`uudlema*, *j`uurdlema*) ning osa sõnu liidetega *-le* (*l`endlema*, *h`üplema*, *kr`amplema*), *-skle* (*t`eesklema*) ja *-t-le* (*k`äitlema*, *n`äitlema*, *t`öötlema*).

Enamik sõnu on vältevahelduslikud (*supelda* : *s`uplen*), 54 sõna laadivahelduslikud (*vaielda* : *v`aidlen*). Sõnade *m`õtlema* ja *ütlemä* nõrga astme vormides kasutatakse rööpvormidena välte- ja laadivahelduslikku tüvekuju *mõtel-da* ~ *m`õel-da*, *ütel-da* ~ *`õel-da*, *mõtel-des* ~ *m`õel-des*, *ütel-des* ~ *`õel-des*, *mõtel-ge* ~ *m`õel-ge*, *ütel-ge* ~ *`õel-ge* jne.

Nõrgaastmelist konsonantlõpulist tüvekuju kasutatakse *da*-tegevusnimes, *des*-vormis, käskivas kõneviisis (v.a ainsuse teises pöördes), möönvas kõneviisis, *nud*-kesksõnas, tingiva ja kaudse kõneviisi sünteetilistes minevikuvormides ja umbisikulises tegumoes; ülejäänud vormides kasutatakse tugevaastmelist vokaallõpulist tüvekuju. Nt vältevahelduslikul sõnal *suplema* on nõrgas astmes teisevärtelised konsonantlõpulisel tüvega vormid *supel-da*, *supel-des*, *supel-ge*, *supel-gu*, *supel-nud*, *supel-nu-ks*, *supel-nu-vat*, *supel-dakse* jne, tugevas astmes kolmandavärtelised vokaallõpulisel tüvega vormid *s`uple-ma*, *s`uple-n*, *s`uple-si-n*, *s`uple-vat*, *s`uple-ks*, *s`uple* jne. Laadivahelduslikul sõnal *õmblema* on nõrgas astmes sulghäälikutä konsonantlõpulisel tüvega vormid *õmmel-da*, *õmmel-des*, *õmmel-ge*, *õmmel-gu*, *õmmel-nud*, *õmmel-nu-ks*, *õmmel-nu-vat*, *õmmel-dakse* jne, tugevas astmes aga *b-d* sisaldavad vokaallõpulisel tüvega vormid *õmble-ma*, *õmble-n*, *õmble-si-n*, *õmble-vat*, *õmble-ks*, *õmble* jne.

Argikeeles esineb astmeüldistuslikke *elama*-tüübiga sarnaseid vorme, kus tugevaastmelist tüvekuju kasutatakse laiemalt kui kirjakeeles, nt

normingupäraste nõrgaastmeliste *nud*-kesksõna vormide *ringel-nud*, *naudel-nud*, *keerel-nud*, *liuel-nud*, *väher-nud*, *tapel-nud*, *poodel-nud* kõrval ka vormid *r`ingle-nud*, *n`autle-nud*, *k`eerle-nud*, *l`iugle-nud*, *v`ähkre-nud*, *t`aple-nud*, *p`oodle-nud*. Näiteks vormide *ringelnud* ja *ringlenud*, *vähernud* ja *vähkrenud*, *naudelnud* ja *nautlenud* põhjal 2021. a ühendkorpuses on norminguvastaste vormide osakaal keskmiselt 20%.

rabelema-tüüp

M 115. *rabelema*-tüüpi kuulub mitukümmend sõna, nt *jagelema*, *jamelema*, *kibelema*, *kihelema*, *kogelema*, *muhelema*, *purelema*, *rüselema*, *sädelema*, *tegelema*, *tõrelema*, *unelema*, *vedelema*, *värelema*.

<i>rabele-ma</i>	<i>rabele-n</i>
<i>rabele-da</i> ~ <i>rael-da</i>	<i>rabele-si-n</i>
<i>rabele-v</i>	<i>rabele-s</i>
<i>rabele-nud</i> ~ <i>rael-nud</i>	<i>rabele-gu</i> ~ <i>rael-gu</i>
<i>rabele-tud</i> ~ <i>rael-dud</i>	<i>rabele-takse</i> ~ <i>rael-dakse</i>

Tüüpi kuuluvad *ma*-tegevusnimes kolmesilbilise *ele*-lõpulise tüvega sõnad, mille tüvi on enamasti esimeses ja sõnal *viljelema* teises vältes.

Tuletistest leidub tüübis osa *le*-liitega sõnu (*tõrelema*, *sügelema*, *jagelema*).

Tegu on astmevahelduseta sõnadega, millest moodustatakse rööpselt nii lõpuvahelduseta kui ka lõpuvahelduslikke vorme.

rabelema-tüübi sõnu saab pöörata nii muutumatu vokaallõpulise tüvega (nagu *elama*-tüübis) kui ka osas vormides konsonanttüve kasutades. Rööpvormid esinevad umbisikulises tegumoes, *da*-tegevusnimes ning selle alusel moodustatavates käskivas ja möönvas kõneviisis, *nud*-kesksõnas ja *des*-vormis. Need vormid võivad olla kasutusel nii vokaallõpulise tüvega (*rabele-takse*, *rabele-t-i*, *rabele-tud*, *rabele-da*, *rabele-ge*, *rabele-gu*, *rabele-nud*, *rabele-des*) kui ka konsonantlõpulise tüvega (*rael-dakse*, *rael-d-i*, *rael-dud*, *rael-da*, *rael-ge*, *rael-gu*, *rael-nud*, *rael-des*). Umbisikulises tegumoes algavad formatiivid vokaaltüvele liitudes tugevat sulghäälikut sisaldava allomorfiga (*-takse*, *-ti*, *-tud*), konsonanttüvele liitudes nõrga sulghäälikuga (*-dakse*, *-di*, *-dud*).

Veebitekstides on verbide *rabelema*, *kibelema*, *nägelema*, *kügelema* ja *amelema* rööpvormidest levinumad vokaaltüvelised vormid, nt sõna *nägelema* *nud*-kesksõnas moodustasid vokaaltüvelised vormid *nägele-nud* üle 90% konsonanttüvelistega (*nägel-nud*) võrreldes, sõna *kügelema* *da*-tegevusnimes ja sõna *amelema* *des*-vormis oli vokaaltüveliste vormide osakaal

konsonanttüvelistega võrreldes üle 80%, sõna *rabelema* umbisikulise tegumoe olevikuvormis (*rabele-takse*) ja sõna *kibelema* möönva kõneviisi vormis (*kibele-gu*) üle 70%.

seisma-tüüp

M 116. *seisma*-tüüpi kuulub seitse sõna: *j`ooksma*, *l`üpsma*, *m`aksma*, *n`aasma*, *p`eksma*, *s`eisma*, *t`õusma*.

<i>s`eis-ma</i>	<i>seisa-n</i>
<i>s`eis-ta</i>	<i>s`eis-i-n</i>
<i>s`eis-ev</i>	<i>s`eis-is</i>
<i>s`eis-nud</i>	<i>s`eis-ku</i>
<i>s`eis-tud</i>	<i>s`eis-takse</i>

seisma-tüübi sõnad on *ma*-tegevusnimes ühesilbilise s-lõpulise tüvega, mis on kolmandas vältes.

Tegu on nõrgeneva vältevaheldusega lõpuvahelduslike verbidega, mille tüvi on kindla ja tingiva kõneviisi olevikus ning käskiva kõneviisi ainsuse teises pöördes vokaallõpuline ja teises vältes (*seisa-n*, *seisa-ksi-n*, *seisa*), ülejäänud vormides konsonantlõpuline ja kolmandas vältes (*s`eis-i-n*, *s`eis-ke*, *s`eis-ku*, *s`eis-vat*, *s`eis-takse*). Tüvevokaaliks on *a*. *v*-kesksõna ainsuse nimetavas *s`eis-ev* kasutatakse švaavokaali sisaldavat tunnuseallomorfi *-ev*. Lihtmineviku vormides on tüve lõpu *s* sulanud kokku tunnuse *s*-ga, nii et lihtmineviku tunnuseks võib tänapäeval lugeda *-i*, välja arvatud ainsuse kolmandas pöördes, kus see on *-is*: *s`eis-i-n*, *s`eis-i-d*, *s`eis-is*, *s`eis-i-me*, *s`eis-i-te*, *s`eis-i-d*.

Sõnast *j`ooksma* kasutatakse *t*-algulisele formatiivile liituvana *k*-ta tüvekuju *j`oos-* : *j`ooks + ta > j`oos-ta*, *j`ooks + takse > j`oos-takse*, *j`ooks + ti > j`oos-t-i*, *j`ooks + tud > j`oos-tud*. Argikeeles on kasutusel ka algset tüvekuju säilitavad *k*-ga vormid *jooksta*, *jookstakse*, *jooksti*, mille osakaal normingulistega võrreldes on 2021. a ühendkorpuse andmetel keskmiselt 3%.

Sõna *n`aasma* argikeelses kasutuses on sageli üldistunud vokaallõpuline tüvekuju, st levivad *elama*-tüübile omased vormid, nt normingulise *n`aas-ta* asemel *n`aase-da*, *n`aas-tes* asemel *n`aase-des*, *n`aas-t-i* asemel *n`aase-t-i*. Isäranis levinud on vokaallõpulise tüvega lihtminevikuvormid, mille osakaal on 2021. a ühendkorpuse andmetel üle 20%, suurim on see ainsuse 1. pöörde vormis – 35%.

seisma-tüübile iseloomulikke vorme on võimalik moodustada ka *kait(s)e**ma*-rööptüübi sõnadest (→ M 124).

naerma-tüüp

M 117. *naerma*-tüüpi kuulub üheksa sõna: *k`eelma*, *k`oolma*, *k`uulma*, *l`aulma*, *m`öönma*, *n`aerma*, *n`eelma*, *s`iirma*, *v`eenma*.

<i>n`aer-ma</i>	<i>naera-n</i>
<i>n`aer-da</i>	<i>n`aer-si-n</i>
<i>n`aer-ev</i>	<i>n`aer-is</i>
<i>n`aer-nud</i>	<i>n`aer-gu</i>
<i>n`aer-dud</i>	<i>n`aer-dakse</i>

naerma-tüüpi kuuluvad *ma*-tegevusnimes ühesilbilise *l*-, *n*- või *r*-lõpulise kolmandavärtelise tüvega sõnad.

Tegu on nõrgeneva vältevaheldusega lõpuvahelduslike verbidega, mille tüvi on kindla ja tingiva kõneviisi olevikus ning käskiva kõneviisi ainsuse teises pöördes vokaallõpuline ja teises vältes (*naera-n*, *naera-ksi-n*, *naera*), ülejäänud vormides konsonantlõpuline ja kolmandas vältes (*n`aer-si-n*, *n`aer-ge*, *n`aer-gu*, *n`aer-vat*, *n`aer-dakse*). Tüvevokaaliks on *a*.

Väga sarnasest *seisma*-tüübist eristab *naerma*-tüüpi asjaolu, et *naerma*-tüüpi kuuluvate sõnade helilisele tüvekonsonandile liituvad nõrga sulghäälikuga algavad tunnuseallomorfid (*n`aer-dakse*, *n`aer-d-i*, *n`aer-dud*, *n`aer-da*, *n`aer-ge*, *n`aer-gu*, *n`aer-des*), *seisma*-tüübis aga liituvad helitule *s*-le tugeva sulghäälikuga algavad tunnusekujud. Lihtmineviku ainsuse kolmandas pöördes kasutatakse allomorfi *-is*, ülejäänud pööretes allomorfi *-si* (*n`aer-si-n*, *n`aer-si-d*, *n`aer-is*, *n`aer-si-me*, *n`aer-si-te*, *n`aer-si-d*).

Vanamoelistest sõnadest *k`eelma* ja *n`eelma* kasutatakse märksa rohkem nende *hüppama*-tüüpi kuuluvaid vokaaltüvelisi sünonüüme *k`eelama* ja *n`eelama*.

Sõnadest *veenma*, *möönma* ja *koolma* on osa norminguliselt konsonanttüvelisi vorme kasutusel ka vokaaltüvelisena. Veebitekstides esineb 2021. a ühendkorpuse andmetel nt normingupäraste *v`een-is* ja *m`öön-is* asemel vorme *v`eena-s* ja *m`ööna-s*, nende osakaal on normingupäraste vormidega võrreldes umbes 3%; *k`ool-si-d* asemel kasutatakse ka vormi *k`oole-si-d*, mille osakaal on 5%.

saatma-tüüp

M 118. *saatma*-tüüpi kuulub umbes 80 sõna, nt *'andma*, *j'õudma*, *h'aistma*, *h'eitma*, *k'estma*, *l'askma*, *l'ootma*, *m'õõtma*, *n'iitma*, *'ostma*, *p'etma*, *s'õitma*, *s'äästma*, *t'ahtma*, *t'apma*.

<i>s'aat-ma</i>	<i>saada-n</i>
<i>s'aat-a</i>	<i>s'aat-si-n</i>
<i>s'aat-ev</i>	<i>s'aat-is</i>
<i>s'aat-nud</i>	<i>s'aat-ku</i>
<i>saade-tud</i>	<i>saade-takse</i>
<i>m'urd-ma</i>	<i>murra-n</i>
<i>m'urd-a</i>	<i>m'urd-si-n</i>
<i>m'urd-ev</i>	<i>m'urd-is</i>
<i>m'urd-nud</i>	<i>m'urd-ku</i>
<i>m'ur-tud</i>	<i>m'ur-takse</i>

saatma-tüübi sõnad on *ma*-tegevusnimes ühesilbilise *k*-, *d*-, *t*- või *p*-lõpulise kolmandavärtelise tüvega.

Tuletistest leidub tüübis osa *ta*-liiteliste sõnade *t*-liitega alltüübist (*k'eetma*, *t'äitma*, *t'õstma*).

Tegu on nõrgeneva astmevaheldusega lõpuvahelduslike verbidega, millest neljandik on laadivahelduslikud. Ka vältevahelduslike verbide *j'ätma*, *k'atma*, *k'ütma*, *m'atma* ja *v'õtma* umbisikulise tegumoe vormides on kasutusel sulghäälrikuta tüvevariant: *k'ae-takse*, *m'ae-takse*, *v'õe-takse*, *j'äe-takse*, *k'öe-takse*.

Tüvevokaaliks on üldiselt *a* ning üksnes sõnadel *lõpma*, *laskma*, *mõskma* ja *tundma* *e* (*lõpe-b*, *vrđ jäta-b*, *kata-b*).

Tüüp jaguneb umbisikulise tegumoe vormide poolest kaheks. Rohkem on sõnu, milles kasutatakse kahesilbilist teisevärtelist *e*-lõpulist tüvekujuga (*saade-tud*, *saade-takse*, *saade-t-i*), 18 *d*- või *k*-lõpulise tüvega sõnas (*'andma*, *h'oidma*, *h'üüdma*, *j'õudma*, *k'andma*, *k'ündma*, *l'askma*, *l'eidma*, *m'urdma*, *m'õskma*, *n'eedma*, *n'õudma*, *p'üüdma*, *s'eadma*, *s'õudma*, *t'eadma*, *t'undma*, *v'õidma*) aga on kasutusel ühesilbiline kolmandavärteline konsonantlõpuline tüvevariant (*m'ur-tud*, *m'ur-takse*, *m'ur-t-i*). Ülejäänud vormid moodustatakse kogu tüübis ühtviisi: kindla ja tingiva kõneviisi olevikus ning käskiva kõneviisi ainsuse teises pöördes vokaallõpulise teisevärtelise tüvekujuga (*saada-n*, *murra-n*; *saada-ksi-n*, *murra-ksi-n*; *saada*, *murra*) ja mujal konsonantlõpulise kolmandavärtelise tüvekujuga (*s'aat-si-n*, *m'urd-si-n*; *s'aat-ku*, *m'urd-ku*; *s'aat-vat*, *m'urd-vat*; *s'aat-nud*, *m'urd-nud*;

s`aat-a, m`urd-a). Sõnas *kütma* on umbisikulisel tegumoes kasutusel paradigmatavapärase ü asemel ö-d sisaldav tüvekuju, vrd *k`üt-nud* ja *k`öe-tud*.

Kümnel sõnal (*j`ätma, k`atma, k`ütma, l`õpma, m`atma, n`utma, p`etma, t`apma, `utma, v`õtma*) on kolmandavärtelistes vormides kasutusel kaks tüvekuju. Nende *da*-tegevusnimes, *v*-kesksõnas ja lihtmineviku ainsuse kolmandas pöördes esineb tüvekuju (C)Vtt-, nt *n`utt-* (*n`utt-a, n`utt-ev, n`utt-is*), mis erineb ortograafiliselt teistes kolmandavärtelistes vormides kasutusel olevast tüvekujust (C)Vt-, nt *n`ut-* (nt *n`ut-ma, n`ut-nud, n`ut-si-me*).

Sõnadest *matma* ja *kütma* esineb argikeeles norminguliste *t*-ta impersonaalivormide (nt *m`ae-takse, k`öe-ti*) kõrval vähesel määral ka ülejäänud tüübile omaseid *t*-lisi vorme (nt *mate-takse, küte-t-i*). Vormi *matetakse* osakaal oli 2021. a ühendkorpuses 0,4% võrreldes normingupärase vormiga *maetakse* ning vormi *küteti* norminguvastaste kasutusjuhtude osakaal oli umbes 5%.

tulema-tüüp

M 119. *tulema*-tüüpi kuulub seitse sõna: *tulema, panema, surema, olema, minema, kusema, pesema*.

<i>tule-ma</i>	<i>tule-n</i>
<i>t`ull-a</i>	<i>tul-i-n</i>
<i>tule-v</i>	<i>tul-i</i>
<i>tul-nud</i>	<i>tul-gu</i>
<i>t`ul-dud</i>	<i>tull-akse</i>
<i>mine-ma</i>	<i>lähe-n</i>
<i>m`inn-a</i>	<i>læk-si-n</i>
<i>mine-v</i>	<i>l`äk-s</i>
<i>läi-nud</i>	<i>min-gu</i>
<i>m`in-dud</i>	<i>minn-akse</i>
<i>pese-ma</i>	<i>pese-n</i>
<i>p`es-ta</i>	<i>pes-i-n</i>
<i>pese-v</i>	<i>pes-i</i>
<i>p`es-nud</i>	<i>p`es-ku</i>
<i>p`es-tud</i>	<i>p`es-takse</i>

tulema-tüübi sõnad on *ma*-tegevusnimes kahesilbilise esmavärtelise *e*-lõpulise tüvega.

Tegu on astmevahelduseta lõpuvahelduslike verbidega. Konsonandiga lõppev tüvekuju on kasutusel umbisikulisel tegumoes, käskivas ja möönvas

kõneviisis, tingiva ja kaudse kõneviisi minevikus, *da*-tegevusnimes, *des*-vormis ja *nud*-kesksõnas (nt *t`ul-d-i*, *tul-ge*, *tul-gu*, *ole-ks t`ul-dud*, *t`ull-a*, *t`ull-es*, *tul-nud*). Ülejäänud vormides kasutatakse vokaaltüve (nt *tule-n*, *tule-ksi-n*, *tule-vat*, *tule-ma*). Vormistikus vahelduvad esma- (*tule-n*, *pese-n*), teise- (*tul-gu*, *pan-gu*) ja kolmandavärtelised vormid (*t`ul-dud*, *p`es-tud*), kuid vaheldus on liiga ebasüsteemne, et vastata vältevahelduse kriteeriumitele.

Tüübi sõnad erinevad üksteisest vormistiku poolest. Kaks suuremat allrühma on tegusõnad 1) *tulema*, *panema*, *surema*, *olema* ja *minema* ning 2) *pesema* ja *kusema*, mida ongi sageli käsitletud eraldi tüüpidesse kuuluvana. Umbisikulises tegumoes, käskivas ja möönvas kõneviisis, *da*-tegevusnimes ja *des*-vormis kasutatakse neis kahes rühmas erinevaid formatiive: verbidel *tulema*, *panema*, *surema*, *olema* ja *minema* on tarvitusel allomorfid *-akse*, *-di*, *-dud*, *-ge*, *-gu*, *-a* ja *-es*, tegusõnadel *pesema* ja *kusema* seevastu *-takse*, *-ti*, *-tud*, *-ke*, *-ku*, *-ta* ja *-tes* (*tull-akse*, *t`ul-d-i*, *tul-ge*, *tul-gu*, *t`ull-a*, *t`ull-es* ja *p`es-takse*, *p`es-t-i*, *p`es-tud*, *p`es-ke*, *p`es-ku*, *p`es-ta*, *p`es-tes*).

Võrreldes enamiku eesti verbidega on *tulema*-tüübi sõnade vormistik keerulisem. Umbisikulise tegumoe olevikuvormi tüvekuju erineb ülejäänud impersonaalivormidest (*tull-akse*, aga *t`ul-dud*, *t`ul-d-i*, *t`ul-da-vat*, *t`ul-da-v*), v.a sõnades *pesema* ja *kusema*, kus tüvi on kõigis umbisikulistes vormides ühesugune (*p`es-takse*, *p`es-tud*, *p`es-t-i*, *p`es-ta-vat*, *p`es-ta-v*). Samuti erinevad erandlikult *da*-tegevusnime ja *nud*-kesksõna tüvekuju, mis on esimesel juhul kolmandas ja teisel juhul teises vältes (*t`ull-a*, aga *tul-nud*), v.a sõnades *pesema* ja *kusema*, millel on mõlemad vormid samas vältes (*p`es-ta*, *p`es-nud*). Veel on selles tüübis erandlikud lihtminevikuvormid. Need kasutavad tavaliselt *ma*-tegevusnimega sama tüve, mis esineb ka kaudse kõneviisi olevikus ja *v*-kesksõnas. *tulema*-tüübis seevastu kasutatakse lihtminevikus konsonantlõpulist tüvekuju *tul-* (vrd *tule-ma*, *tule-vat*, *tule-v*, aga *tul-i-n*).

Sõnaga *tulema* samamoodi pöörduvad *panema* ja *surema*. Sõnade *olema* ja *minema* vormistik aga lahkneb mõneti tüübi üldisest vormimoodustusest.

Sõna *olema* paradigmas esineb kindla kõneviisi oleviku ainsuse ja mitmuse 3. pöördes tunnusetat tüvekuju *`on*. Kindla, tingiva ja kaudse kõneviisi eituses on lisaks tavapärasele eitussõnaga *ei* moodustatavatele liitvormidele võimalikud *p*-algulised liitvormid: *`ei ole ~ pole*, *`ei ol-nud ~ pol-nud*, *`ei ole-ks ~ pole-ks*, *`ei ole-vat ~ pole-vat*, *`ei ol-nu-ks ~ pol-nu-ks*, *`ei ol-nu-vat ~ pol-nu-vat*.

Sõnal *minema* on kahest verbist kokku sulanud segaparadigma, mille osas vormides kasutakse tüvekujusid *min-* ~ *mine* ~ *minn-* ~ *m`in(n)*-, osas

vormides tüvekujusid *lähe* ~ *läh*- ~ *læk*- ~ *läi*-. Umbisikulise tegumoe olevikuvorm moodustatakse *minn*-tüvega (*minn*-akse); ülejäänud umbisikulised vormid, *da*-tegevusnimi ja *des*-vorm *m`in(n)*-tüvekujuga (*m`in-d-i*, *m`in-dud*, *m`inn-a*, *m`inn-es*); *ma*-tegevusnimi, *v*-kesksõna, kaudse kõneviisi olevik ja käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre *mine*-tüvekujuga (*mine-ma*, *mine-v*, *mine-vat*, *mine*); käskiva kõneviisi ülejäänud vormid ja möönev kõneviis *min*-tüvekujuga (*min-ge*, *min-ge-m*, *min-gu*); kindla ja tingiva kõneviisi olevik *lähe*-tüvekujuga (*lähe-n*, *lähe-ksi-n*); kindla kõneviisi mitmuse esimese pöörde kõnekeelne rööpvorm *läh*-tüvekujuga (*läh-me*); kindla kõneviisi lihtminevik *læk*-tüvekujuga (*læk-si-n*); *nud*-kesksõna ning tingiva ja kaudse kõneviisi mineviku lihtvormid *läi*-tüvekujuga (*läi-nud*, *läi-nu-ksi-n*, *läi-nu-vat*).

Argikeeles esineb sõnadest *minema* ja *tulema* norminguliste *minnakse* ja *tullakse* asemel *dakse*-formatiiviga impersonaalivorme *m`in-dakse* ja *t`ul-dakse*. 2021. a ühendkorpuses on nende osakaal normingupäraste vormidega võrreldes siiski kõigest 0,25%.

tulema-tüübile omaseid vorme moodustatakse ka *naljat(e)lema*-rööptüübi sõnadest (→ M 123).

võima-tüüp

M 120. *võima*-tüüpi kuulub kuus sõna: *v`õima*, *k`eema*, *l`eema*, *n`aima*, *j`ääma*, *s`aama*.

<i>v`õi-ma</i>	<i>v`õi-n</i>
<i>v`õi-da</i>	<i>või-si-n</i>
<i>v`õi-v</i>	<i>v`õi-s</i>
<i>või-nud</i>	<i>või-gu</i>
<i>v`õi-dud</i>	<i>v`õi-dakse</i>
<i>s`aa-ma</i>	<i>s`aa-n</i>
<i>s`aa-da</i>	<i>s`a-i-n</i>
<i>s`aa-v</i>	<i>s`a-i</i>
<i>saa-nud</i>	<i>saa-gu</i>
<i>s`aa-dud</i>	<i>s`aa-dakse</i>

võima-tüübi sõnad on *ma*-tegevusnimes ühesilbilise kolmandavärtelise pika vokaali või diftongiga lõppeva tüvega.

Tegu on astmevahelduseta verbidega, mille vormistikus leidub üldiselt kolmandavärteliste vormide kõrval siiski ka teisevärtelisi. Terves *võima*-tüübis on formatiivivariantidest kasutusel *da*-tegevusnimes *-da*, *tud*-kesksõnas *-dud* ning ülejäänud umbisikulises tegumoes *d*-algulised *-dakse*, *-di*,

-*davat*, -*daks*, -*dav* (*v`õi-da*, *v`õi-dud*, *v`õi-dakse*, *v`õi-d-i*, *v`õi-da-vat*, *v`õi-da-ks*, *v`õi-da-v*). Tüübis on kahesuguse lihtmineviku tunnusega vorme: enamikus sõnades kasutatakse lihtmineviku tunnust -*si* ~ -*s* (*või-si-n*, *v`õi-s*), sõnades *j`ääma* ja *s`aama* aga tunnust -*i* (*s`a-i-n*, *s`a-i*).

Osa tavapäraseid vormidevahelisi seoseid *võima*-tüübis ei kehti. Tavaliselt kasutatakse *da*-tegevusnimes ja *des*-vormis samasugust tüve *nud*-kesksõna, käskiva ja möönva kõneviisiga, kuid *võima*-tüübis on *v`õi-da* ja *v`õi-des* kolmandas ning *või-nud*, *või-gu*, *või-ge* ja *või-ge-m* teises vältes.

Osa sõnavormide välde võib isikuti ja piirkonniti varieeruda, nt *või-vad* ~ *v`õi-vad*, *või-si-d* ~ *v`õi-si-d*, *või-me* ~ *v`õi-me*, *või-gu* ~ *v`õi-gu*.

sööma-tüüp

M 121. *sööma*-tüüpi kuulub üheksa sõna: *j`ooma*, *k`äima*, *l`ooma*, *l`ööma*, *m`üüma*, *p`ooma*, *s`ööma*, *t`ooma*, *v`iima*.

<i>s`öö-ma</i>	<i>s`öö-n</i>
<i>s`üü-a</i>	<i>s`õ-i-n</i>
<i>s`öö-v</i>	<i>s`õ-i</i>
<i>söö-nud</i>	<i>söö-gu</i>
<i>s`öö-dud</i>	<i>süü-akse</i>
<i>k`äi-ma</i>	<i>k`äi-n</i>
<i>k`äi-a</i>	<i>käi-si-n</i>
<i>k`äi-v</i>	<i>k`äi-s</i>
<i>käi-nud</i>	<i>käi-gu</i>
<i>k`äi-dud</i>	<i>käi-akse</i>

sööma-tüübi sõnad on *ma*-tegevusnimes ühesilbilise kolmandavärtlise pika vokaaliga lõppeva tüvega. Tegu on astmevahelduseta verbidega, mille vormistikus leidub kolmandavärtlise vormide kõrval ka teisevärtlisi. Ühesilbiliste vokaallõpuliste sõnade seas on *sööma*-tüübi vormistik kõige keerulisem.

sööma-tüübis on formatiivivariantidest kasutusel *da*-tegevusnimes -*a*, *tud*-kesksõnas -*dud* ning ülejäänud umbisikulises tegumoes *d*-algulised tunnused -*di*, -*davat*, -*daks*, -*dav*, v.a *akse*-tunnuseline olevikuvorm (*s`üü-a*, *s`öö-dud*, *s`öö-d-i*, *s`öö-da-vat*, *s`öö-da-ks*, *s`öö-dav*, *süü-akse*). Tüübi sõnad eristuvad lihtmineviku tunnuse poolest: viies sõnas on see -*i* (*s`õ-i*, *s`õ-i-n*), ülejäänud neljas (*k`äima*, *m`üüma*, *p`ooma*, *v`iima*) aga -*s* ~ -*si* (*k`äi-s*, *käi-si-n*).

Esineb kõikuva vältega vorme: *poo-si-n* ~ *p`oo-si-n*.

Lisaks vältekõikumisele esineb sõnadel *j`ooma*, *l`ooma*, *l`ööma*, *s`ööma* ja *t`ooma* ka erisuguse tüvevokaaliga vorme. Pikk tüvevokaal *oo* vaheldub *da*-tegevusnimes ja umbisikulise tegumoe olevikus pika *uu*-ga; pikk tüvevokaal *öö* pika *üü*-ga (*j`oo-n : j`uu-a : juu-akse*; *s`öö-n : s`üü-a : süü-akse*). Lihtmineviku tunnuse *-i* ees on kasutusel omaette tüvekuju *s`õ-*. *a-* ja *e*-ga algavate tunnuste ees on kasutusel tüvekuju kõrge lõppvokaaliga *ü* või *u*: *süü-akse*, *s`üü-es*; *juu-akse*, *juu-es*.

Nagu *võima*-tüübiski, ei kehti *sööma*-tüübi paradigmas osa tavapärastest vormidevahelistest seostest, kuid kõrvalekaldeid on veel rohkem. Nõnda erinevad *sööma*-tüübis järgnevad tavaliselt sarnased vormid:

- kindla kõneviisi oleviku kolmandavärtelised ainsuse ja mitmuse vormid (*s`öö-n*, aga *söö-me*)
- lihtmineviku mitmuse 1. ja 2. pööre ülejäänud vormidest (*s`õ-i-n*, aga *sõ-i-me*)
- *ma*-tegevusnimi ja lihtminevik (*s`öö-ma*, aga *s`õ-i-n*)
- *ma*-tegevusnimi ja kaudse kõneviisi olevik (*s`öö-ma*, aga *söö-vat*)
- *ma*-tegevusnimi ja osa selle käändevorme (*s`öö-ma*, aga *söö-mata*)
- *da*-tegevusnimi ning käskiv ja möönev kõneviis (*s`üü-a*, aga *s`öö*, *söö-ge*, *söö-gu*)
- umbisikulise tegumoe olevik ja ülejäänud impersonaalivormid (*süü-akse*, aga *s`öö-dud*, *s`öö-d-i*, *s`öö-da-vat*, *s`öö-da-ks*, *s`öö-da-v*). Argikeeles leidub aga ka umbisikulise tegumoe olevikus ülejäänud umbisikuliste vormidega sama tüvekuju ja normingulise *akse*-formatiivi asemel *dakse*-formatiivi, nt *p`oodakse* ja *v`ii-dakse*. 2021. a ühendkorpuse andmetel on vormi *poodakse* osakaal normingupärasega võrreldes 2% ja vormil *viidakse* veel väiksem (0,1%)

sulgema-rööptüüp (elama- ja õppima-tüüp)

M 122. *sulgema*-rööptüüpi kuulub mitukümmend sõna, nt *h`aisema*, *h`auduma*, *h`õljuma*, *l`ehtima*, *l`õppema*, *n(`)ämmuma*, *s`äilima*, *v`eerema*.

<i>s`ulge-ma</i>	<i>s`ulge-n ~ sule-n</i>
<i>s`ulge-da</i>	<i>s`ulge-si-n</i>
<i>s`ulge-v</i>	<i>s`ulge-s</i>
<i>s`ulge-nud</i>	<i>s`ulge-gu</i>
<i>s`ulge-tud ~ sule-tud</i>	<i>s`ulge-takse ~ sule-takse</i>

sulgema-tüüpi kuuluvad enamjaolt kahesilbilised kolmandavärtelised sõnad (*s`attuma*), nende kõrval ka kolm kahesilbilist esmavärtelist (*kudema*,

pügama, liguma). Paari sõna on kolmanda välte kõrval võimalik hääldada ka teises (*n(´)ämmima*).

Tuletistest leidub tüübis osa *i*-liitega sõnu (*s´ulgima, l´ehtima*).

sulgema-rööptüübi sõnu saab muuta nii nõrgeneva astmevaheldusega (*õppima*-tüübi järgi) kui ka astmevahelduseta (*elama*-tüübi järgi). Rööpvormid esinevad umbisikulises tegumoes, kindla kõneviisi olevikus, tingiva kõneviisi olevikus ja käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördes. Need vormid võivad olla kasutusel nii *elama*-tüübi järgi tüvemuutuseta (*s´ulge-takse, s´ulge-t-i, s´ulge-tud; s´ulge-n; s´ulge-ks; s´ulge*) kui ka astmevaheldusliku *õppima*-tüübi järgi nõrgaastmelisena (*sule-takse, sule-t-i, sule-tud; sule-n; sule-ks; sule*).

Normingust erinevalt, astmevahelduseta *elama*-tüübi järgi, pööratakse tegelikus kasutuses muidki *õppima*-tüübi sõnu, nt *küdema, põdema, taguma* ja *autentima* (*k´õe-b* kõrval ka *küde-b, p´õe-b* kõrval *põde-b, t´ao-n* kõrval *tagu-n, autendi-tud* ~ kõrval *autenti-tud*).

naljat(e)lema-rööptüüp (*elama-* ja *tulema*-tüüp)

M 123. *naljat(e)lema*-rööptüüpi kuulub umbes kuuskümmend sõna, nt *kuulat(e)lema, mölgut(e)lema, naudisk(e)lema*.

<i>naljatile-ma</i> (~ <i>naljatele-ma</i>)	<i>naljatile-n</i> (~ <i>naljatele-n</i>)
<i>naljatile-da</i> (~ <i>naljat`ell-a</i>)	<i>naljatile-si-n</i> (~ <i>naljatel-i-n</i>)
<i>naljatile-v</i> (~ <i>naljatele-v</i>)	<i>naljatile-s</i> (~ <i>naljatel-i</i>)
<i>naljatile-nud</i> (~ <i>naljatel-nud</i>)	<i>naljatile-gu</i> (~ <i>naljatel-gu</i>)
<i>naljatile-tud</i> (~ <i>naljat`el-dud</i>)	<i>naljatile-takse</i> (~ <i>naljateℓ-akse</i>)

naljat(e)lema-tüüpi kuuluvad sõnad, millel on *ma*-tegevusnimes rööpselt võimalik kolmesilbiline *tℓe-* või *skℓe-lõpuline* või neljasilbiline (kaasrõhust kahesilbiline) *tele-* või *skeℓe-lõpuline* tüvi. Tuletistest kuuluvad tüüpi kõik *t(e)ℓe-* (*õnnitlema* ~ *õnni◦telema*, *kaalutlema* ~ *kaalu◦telema*) ja *sk(e)ℓe*-liitega verbid (*lamasklema* ~ *lomas◦kelema*, *roomasklema* ~ *roomas◦kelema*, *otsisklema* ~ *otsis◦kelema*).

Sõnu saab pöörata nii *elama*-tüübi järgi muutumatu tüvega kui ka *tulema*-tüübi järgi lõpuvahelduslikult ja välteerinevusega. *elama*-tüübi järgi moodustatud vormides on tüvi kõikjal *tℓe-* või *skℓe-lõpuline*, *tulema*-tüübi järgi moodustatud vormides tüvekujude varieerub ning kohati kasutatakse ka teistsuguseid tunnuseid kui *elama*-tüübis. *elama*-tüübile omased muutumatu tüvega vormid on nt *naljatile-takse, naljatile-t-i, naljatile-s, naljatile-da, naljatile-nud, naljatile-tud, naljatile-ma, tulema*-tüübile omased

tüvemuutuslikud vormid aga *naljatell-akse*, *naljat`el-d-i*, *naljatel-i*, *naljat`ell-a*, *naljatel-nud*, *naljat`el-dud*, *naljatele-ma*.

Sõnu pööratakse peaaegu alati *elama*-tüübi järgi, *tulema*-tüübil põhinevaid kõrgstiilse varjundiga rööpvorme kasutatakse haruharva ning mõnest sõnast üldse mitte (→ SM(V) § 105). Osa *tulema*-tüübile omastest vormidest tundub täiesti puuduvat: 2021. aasta eesti keele ühendkorpuses tehtud otsing ei andnud tulemuseks ühtki konsonanttüvelist lihtmineviku ega möönva kõneviisi vormi (s.o *naljatel-i*- ja *naljatel-gu*-taolisi vorme). Harvematel sõnadel puudusid *tulema*-tüübi järgsed vormid üldse (sõnadel *sosisklema*, *kõhatlema*, *kenitlema* jpt).

***kaits(e)ma*-rööptüüp (*elama*- ja *seisma*-tüüp)**

M 124. *kaits(e)ma*-rööptüüpi kuulub neli sõna: *k`aits(e)ma*, *m`aits(e)ma*, *p`ääs(e)ma*, *õits(e)ma*.

k`aitse-ma ~ k`aits-ma

k`aitse-da ~ k`aits-ta

k`aitse-v

k`aitse-nud ~ k`aits-nud

k`aits-tud

k`aitse-n ~ kaitse-n

k`aitse-si-n

k`aitse-s

k`aitse-gu ~ k`aits-ku

k`aits-takse

p`ääse-ma ~ p`ääs-ma

p`ääse-da ~ p`ääs-ta

p`ääse-v

p`ääse-nud ~ p`ääs-nud

p`ääse-tud ~ p`ääs-tud

p`ääse-n ~ pääse-n

p`ääse-si-n ~ p`ääs-i-n

p`ääse-s ~ p`ääs-is

p`ääse-gu ~ p`ääs-ku

p`ääse-takse ~ p`ääs-takse

Tegu on kolmandavärteliste *e*-tüveliste verbidega, mille *ma*-tegevusnimes esinevad rööpselt ühesilbiline *ts-* või *s*-ga lõppev ja kahesilbiline *tse-* või *se-*ga lõppev tüvekuju.

kaits(e)ma-rööptüübi sõnu pööratakse nii *seisma*-tüübi järgi lõpu- ja astmehelduslikult kui ka *elama*-tüübi järgi tüveheldusteta. Mitme tüübi sõnad on siin sulanud kokku segaparadigmaks, kus osa vorme moodustatakse ainult ühe, osa ainult teise tüübi järgi.

Rööpvormid esinevad sõnadel *k`aits(e)ma* ja *m`aits(e)ma* *ma*-tegevusnimes, *da*-tegevusnimes, *des*-vormis, *nud*-kesksõnas ning kõigis kõneviisides: *k`aits-ma ~ k`aitse-ma*, *k`aits-ta ~ k`aitse-da*, *k`aits-tes ~ k`aitse-des*, *k`aits-nud ~ k`aitse-nud*, *k`aitse-n ~ kaitse-n*, *k`aitse-ksi-n ~ kaitse-ksi-n*, *k`aitse-nu-ksi-n ~ k`aits-nu-ksi-n*, *k`aitse-vat ~ k`aitsvat*, *k`aitse-nu-vat ~ k`aits-nu-vat*, *k`aitse-ge ~ k`aits-ke*, *k`aitse-gu ~ k`aits-ku*. Erandiks on

lihtminevik, mis moodustatakse ainult *elama*-tüübi järgi (*k'aitse-si-n* jt), ja umbisikuline tegumood, mis normingukohaselt moodustatakse ainult *seisma*-tüübi järgi (*k'aits-takse* jt), argikeeles aga siiski ka *elama*-tüübi järgi (*k'aitse-takse* jt).

Pisut rohkem rööpvorme on sõnadel *p'ääs(e)ma* ja *'õits(e)ma*, mida muudetakse ka astmevaheldusliku lõpuvahelduseta *õppima*-tüübi järgi. Nii on umbisikulises tegumoes kasutusel kolm rööpvormi: *p'ääse-takse* ja *'õitse-takse* (*elama*-tüübi järgi), *p'ääs-takse* ja *'õits-takse* (*seisma*-tüübi järgi), *pääse-takse* ja *õitse-takse* (*õppima*-tüübi järgi). Lihtminevik moodustatakse sõnal *'õits(e)ma* üksnes *elama*- ja *õppima*-tüübi järgi vokaaltüvelisena (*'õitse-si-n*, vrd tekstides puuduv *'õits-i-n*). Sõnast *p'ääsema* kohtab lisaks vokaaltüvelisele vormile (*p'ääse-s*) ka *seisma*-tüübi järgi moodustatud konsonanttüvelist vormi (*p'ääs-is*), kuid see on väga harv ja mõjub vana-moeliselt.

saastama-rööptüüp (*elama*- ja *hüppama*-tüüp)

M 125. *saastama*-rööptüüpi kuulub kolm sõna: *l'aastama*, *s'aastama*, *'öördama*.

<i>s'aasta-ma</i>	<i>s'aasta-n</i>
<i>s'aasta-da</i> ~ <i>saasta-ta</i>	<i>s'aasta-si-n</i>
<i>s'aasta-v</i>	<i>s'aasta-s</i>
<i>s'aasta-nud</i> ~ <i>saasta-nud</i>	<i>s'aasta-gu</i> ~ <i>saasta-ku</i>
<i>s'aasta-tud</i> ~ <i>saasta-tud</i>	<i>s'aasta-takse</i> ~ <i>saasta-takse</i>

saastama-tüübi sõnad on *ma*-tegevusnimes kahesilbilise kolmandavärtlise *a*-lõpulise tüvega.

Sõnu võib muuta nii *hüppama*-tüübi järgi tugevneva astmevaheldusega kui ka *elama*-tüübi järgi astmevahelduseta. Rööpvormid esinevad *da*-tegevusnimes, *des*-vormis, *nud*-kesksõnas, umbisikulises tegumoes, tingiva ja kaudse kõneviisi minevikus, käskivas kõneviisis (v.a ainsuse teises pöördes) ja möönvas kõneviisis. Need vormid võivad olla kasutusel nii astmevahelduseta *elama*-tüübi järgi tüvemuutuseta (*s'aasta-da*, *s'aasta-des*, *s'aasta-nud*, *s'aasta-tud*, *s'aasta-takse*, *s'aasta-t-i*, *s'aasta-nu-ks*, *s'aasta-nu-vat*, *s'aasta-ge*, *s'aasta-gu*) kui ka astmevaheldusliku *hüppama*-tüübi järgi nõrgaastmelisena (*saasta-ta*, *saasta-tes*, *saasta-nud*, *saasta-tud*, *saasta-takse*, *saasta-t-i*, *saasta-nu-ks*, *saasta-nu-vat*, *saasta-ke*, *saasta-ku*).

Tugevaastmelise tüvekuju üldistumist võib täheldada muudiski *hüppama*-tüübi verbides. Veebitekstide põhjal võib järeldada, et eriti verbi

siirdama tajutakse sageli muutumatu tüvega sõnana: norminguliste nõrgaastmeliste vormide *siira-ta*, *siira-takse*, *siira-tud* ja *siira-nud* kõrval kasutatakse astmeüldistuslikke vorme *s'iirda-da*, *s'iirda-takse*, *s'iirda-tud* ja *s'iirda-nud*. Teistestki *hüppama*-tüübi verbidest leidub veebitekstides norminguliste nõrgaastmeliste vormide (nt *puista-ke*, *puista-ta*, *tüüda-ta*, *kõlva-ta*, *lenna-nud*, *oia-nud*, *möira-nud*, *sala-nud*, *valla-nud*, *lubja-nud*) kõrval mõnevõrra ka norminguvastase astmeüldistusega vorme (nt *p'uista-ge*, *p'uista-da*, *t'üüta-da*, *k'õlba-da*, *l'enda-nud*, *'oiga-nud*, *m'öirganud*, *s'alganud*, *v'aldanud*, *l'upjanud*).

Vastupidises suunas, astmevahelduseta *elama*-tüübist astmevahelduslikku *hüppama*-tüüpi, on täheldatud nihkuvat sõna *töötama*, nt võib veebitekstidest leida normingupäraste *t'ööta-da* ja *t'ööta-tud* kõrval vähesel määral ka argikeelseid vorme *tööda-ta* ja *tööda-tud*. 2021. a ühendkorpuses on viimaste osakaal siiski vaid umbes 1%.

Kirjandust muuttüüpide ja asesõnade kohta: ARGUS, REILI 2008. Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. | EREL, MATI 1999b. Asesõnadest *ise*, *enese* ~ *enda* ja *oma* ning eesti asesõnade süsteemist. | EREL, TIJU 2000. Mis on eestlasele eesti morfoloogias raske? | EREL, TIJU 2015. Veel kord keelenormist ja luulest. | HABICHT, KÜLLI jt 2006. Keele muutumine kasutuskontekstis. | HINT, MATI 1979. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Nõrgaastmeline *i*-mitmus. | HINT, MATI 1980a. Astmevahelduslike ja astmevaheldusete tüüpide piirist kooligrammatikas. | HINT, MATI 1980b. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Prosoodiasüsteemi nihked ja selle tagajärjed. | HINT, MATI 1980c. *ne*- ja *s*-sõnade morfoloogia. | HINT, MATI 1980d. Võrdlusastmete morfoloogia raskused. | JÄRVIK, ELISE 2011. Laadivahelduse taandumine eesti kirja-keeles. | KAALEP, HEIKI-JAAN 2010. Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. | KAALEP, HEIKI-JAAN 2012. Eesti käänamissüsteemi seaduspärasused. | KALJUMÄGI, KARIN 2001. *ohklik*- ja *kontsert*-tüüpi sõnade tegelikust tarvitusest. | KARNÖ, SIIM 2010. Eesti normikirjakeele probleemsete verbivormide kasutamine interneti-keeles. | KROSS, KRISTIINA 1984. Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus. | LINDSTRÖM, LIINA, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. *Ise ise*. | MÄEARU, SIRJE, MAIRE RAADIK 2012. Kas *vaeb* või *vaagib*? | PANT, ANNIKA 2020. Pronoomenite *keegi*, *miski*, *kumbki*, *ükski* käändevormide kasutus tänapäeva eesti keeles. | PEDAJA, ANU 2010. Muutused *hammas*- ja *tütar*-tüüpi sõnade vormimoodustuses kooliõpilaste keelekasutuse näitel. | PEDAJA, KATI 2006. Uute laensõnade kohanemine eesti keele morfoloogilise süsteemiga. | PEDAJA, KATI, KATI KIO 2006. Loomuliku morfoloogia teoreetilised lähtekohad. | PEEBO, JAAK 1981. *kõnelema*-tüüpi verbide muutmine (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). | PEEBO, JAAK 1982. *muuseum*-

tüüpi sõnade käänamisest. | PEEBO, JAAK 1997. Eesti keele muutkonnad. | PEEBO, JAAK 1999. Kahetüvelisuse taandumisest *hammas-* ja *tütar-*tüüpi sõnades. | POOL, RAILI 1999. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. | REINBERG, KRISTINA 2013. *pesa-*tüübi vormimoodustus tänapäeva eesti keeles ja selle taust. | TÜRNO, MARI-LIIS 2012. Vorminihked *õppima-* ja *hakkama-*muuttüübis. | UIBO, UDO 1981. *õppima-* ja *muutuma-*tüüpi verbide muutmine. | VIKS, ÜLLE 1977. Klassifikatoorse morfoloogia põhimõtted. | VIKS, ÜLLE 1980a. Klassifikatoorne morfoloogia. Verb. | VIKS, ÜLLE 1982. Klassifikatoorne morfoloogia. Noomen. | VIKS, ÜLLE 1992. Väike vormi-sõnastik. | WURZEL, WOLFGANG ULLRICH 1987. System-dependent morphological naturalness in inflection.

III

SÕNAMOODUSTUS

1. SISSEJUHATUS SÕNAMOODUSTUSSE:	
KOMPLEKSSÕNA STRUKTUUR JA TÄHENDUS	269
Moodustusviisid	269
Komplekssõnad	269
Tuletamine	270
Muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia	270
Tuletusõpetuse mõisteid	270
Tuletis või liitsõna	277
Laensõnad	279
Deskriptiivsed sõnad	280
Produktiivsus	281
Liitmine	282
Liitsõna moodustusosad ja moodustustüübid	282
Liitsõna ortograafia	285
Muid sõnamoodustusviise	288
Lühendamine	288
Konversioon	290
Prefiksid ja prefiksilaadsed sõnaosad	290
Moodustustähendused	292
Tähendusstruktuur	292
Leksikaalne tähendus ja leksikaliseerumine	297
Tuletusliidete tähendusest	300
Sõnamoodustus ja süntaks	302
2. VERBIMOODUSTUS	307
Mutatiivne verbimoodustus	307
Kausatiivsed verbid	308
Antikausatiivsed verbid	310
Refleksiivsed verbid	312

Olekuverbid	313
Vahendiverbid	314
Jäljendusverbid	316
Muid moodustustähendusi	317
Modifitseeriv verbimoodustus	319
Korduvuse rõhutamine	319
Hetkelisuse rõhutamine	321
Intensiivsuse määra rõhutamine	322
Moodustusviisid	322
Verbiliidetest	322
Liitliited	323
Verbide tuletustüübid	325
<i>ta-</i> , <i>da-</i> , <i>sta-</i> , <i>nda-</i> , <i>lda-</i> , <i>rda-</i> , <i>t-</i> ja <i>a-</i> tuletised	325
Põhitüüp: <i>ta-/da-</i> tuletised	325
Alltüüp: <i>sta-</i> tuletised	327
Alltüüp: <i>nda-</i> tuletised	327
Alltüüp: <i>lda-</i> tuletised	328
Alltüüp: <i>rda-</i> tuletised	328
Alltüüp: <i>t-</i> tuletised	329
Alltüüp: <i>a-</i> tuletised	329
<i>le-</i> , <i>t(e)le-</i> , <i>dle-</i> ja <i>sk(e)le-</i> tuletised	330
Põhitüüp: <i>le-</i> tuletised	330
Alltüüp: <i>tle-/dle-</i> ja <i>tele-</i> tuletised	331
Alltüüp: <i>skle-</i> ja <i>skele-</i> tuletised	331
<i>u-</i> , <i>stu-</i> , <i>bu-</i> , <i>bi-</i> , <i>du-</i> ja <i>di-</i> tuletised	332
Põhitüüp: <i>u-</i> tuletised	332
Alltüüp: <i>stu-</i> tuletised	333
Alltüüp: <i>bu-</i> ja <i>bi-</i> tuletised	333
Alltüüp: <i>du-</i> ja <i>di-</i> tuletised	333
<i>tse-</i> tuletised	334
<i>ne-</i> tuletised	335
<i>i-</i> , <i>ki-</i> , <i>gi-</i> , <i>ku-</i> ja <i>gu-</i> tuletised	336
Põhitüüp: <i>i-</i> tuletised	336
Alltüüp: <i>ki-</i> , <i>gi-</i> , <i>ku-</i> , <i>gu-</i> tuletised	336
<i>ata-</i> ja <i>ahta-</i> tuletised	336
<i>ise-</i> tuletised	337
<i>ka-</i> ja <i>ga-</i> tuletised	338
Liitverbid	338

3. NIMISÕNAMOODUSTUS	342
Transponeeriv nimisõnatuletus	342
Teonimetused	343
Omadusnimetused	345
Mutatiivne nimisõnamoodustus	347
Tegijanimetused	348
Sündmusmoodustajaga tegijanimetused	349
Sündmusmoodustajata tegijanimetused	351
Tulemus- ja objektinimetused	355
Vahendinimetused	357
Koha- ja ajanimetused	359
Asjanimetused	362
Rühmanimetused	368
Modifitseeriv nimisõnamoodustus	371
Mõõdu rõhutamine	371
Soo rõhutamine	373
Väärtuse rõhutamine	374
Moodustusviisid	376
Käändsõnaliidetest	376
<i>ke(ne)</i> -tuletised	377
Nimisõnaliidetest	378
Denominaalsete nimisõnade tuletustüübid	379
<i>lane</i> -tuletised	379
<i>line</i> -tuletised	380
<i>kond</i> -tuletised	381
<i>stik</i> -tuletised	381
<i>ndus</i> -tuletised	382
<i>lus</i> -tuletised	382
<i>nna</i> -tuletised	383
<i>tar</i> -tuletised	383
<i>nik</i> -tuletised	383
<i>ndik</i> -tuletised	384
<i>kas</i> -tuletised	384
<i>stu</i> -tuletised	385
Deverbaalsete nimisõnade tuletustüübid	385
<i>mine</i> -tuletised	386
<i>ja</i> -tuletised	386
<i>nu</i> -tuletised	387
<i>tu</i> - ja <i>du</i> -tuletised	387

<i>ng</i> -tuletised	388
<i>mus</i> -tuletised	388
<i>e</i> -tuletised	389
<i>u</i> -tuletised	389
<i>is</i> -, <i>tis</i> - ja <i>dis</i> -tuletised	390
<i>i</i> - ja <i>ti</i> -tuletised	391
<i>m</i> -tuletised	391
<i>el</i> -tuletised	392
<i>in</i> -tuletised	392
Denominaalseid ja deverbaalseid nimisõnu hõlmavad	
tuletustüübid	393
<i>us</i> - ja <i>dus</i> -tuletised	393
Põhitüüp: <i>us</i> -tuletised	393
Alltüüp: <i>dus</i> -tuletised	396
<i>ik</i> -, <i>dik</i> -, <i>mik</i> - ja <i>vik</i> -tuletised	396
Põhitüüp: <i>ik</i> -tuletised	396
Alltüüp: <i>dik</i> -, <i>mik</i> - ja <i>vik</i> -tuletised	397
<i>nd</i> -tuletised	397
<i>ur</i> -, <i>ar</i> -, <i>er</i> - ja <i>r</i> -tuletised	398
Põhitüüp: <i>ur</i> -tuletised	398
Alltüüp: <i>r</i> -, <i>ar</i> -, <i>mar</i> - ja <i>er</i> -tuletised	398
<i>la</i> -tuletised	399
<i>k</i> -tuletised	399
<i>ts</i> -tuletised	400
Liitnimisõnad	401
4. OMADUSSÕNAMOODUSTUS	410
Transponeeriv omadussõnamoodustus	410
Suhteomadussõnad	410
Seisundiomadussõnad	411
Mutatiivne omadussõnamoodustus	413
Possessiivsed omadussõnad	413
Karitiivsed omadussõnad	417
Võrdlusomadussõnad	418
Modifitseeriv omadussõnamoodustus	421
Moodustusviisid	424
Omadussõnaliidetest	424
Omadussõnade tuletustüübid	425
<i>ne</i> -tuletised	425

<i>line</i> -tuletised	427
<i>lik</i> -tuletised	428
<i>kas</i> -tuletised	430
<i>jas</i> -tuletised	431
<i>tu-</i> ja <i>matu</i> -tuletised	432
<i>s-</i> , <i>as-</i> , <i>las-</i> , <i>us-</i> , <i>es-</i> ja <i>is</i> -tuletised	433
<i>mine</i> -tuletised	433
Liitomadussõnad	434
5. MÄÄRSÕNAMOODUSTUS	439
Moodustustähendused	439
Viisimäärsõnad	440
Muid moodustustähendusi	442
Moodustusviisid	446
Määrsõnaliidetest	446
Määrsõnade tuletustüübid	447
<i>lt</i> -tuletised	447
<i>sti</i> -tuletised	447
<i>mini</i> -tuletised	448
<i>misi</i> -tuletised	448
<i>ti</i> -tuletised	449
<i>tsi</i> -tuletised	450
<i>kesi</i> -tuletised	450
<i>li</i> -tuletised	450
<i>stikku</i> -tuletised	451
<i>si</i> -tuletised	451
<i>ldasa</i> -tuletised	451
<i>ldi</i> -tuletised	451
Kohakäändelised määrsõnaliited	452
Liitmäärsõnad	453

Sõnad võivad morfoloogilise koostise (struktuuritüübi) poolest olla lihtsad või kompleksed. Lihtsõna ehk juursõna on ühemorfeemilise, liigendumatu tüvega lekseem. Komplekssõna tüvi koosneb rohkem kui ühest morfeemist. Sõnamoodustus kirjeldab neid üldisi põhimõtteid, mille järgi kompleksõnad on moodustatud ja mille alusel on võimalik moodustada uusi sõnu.

Tähtsaimad sõnamoodustusviisid on **tuletamine** ja **liitmine**. Tuletised ja liitsõnad on avatud, pidevalt kasvavad sõnarühmad. Komplekssõnu on tunduvalt rohkem kui lihtsõnu. Eesti keele sõnaraamatutes on lihtsõnu harilikult vähem kui kümnendik, tuletisi umbes 30% ja liitsõnu üle 60%. Tuletisi ja liitsõnu moodustatakse ka vahetult tekstiprotsessis ja suur osa neist pole sõnaraamatutesse jõudnud või ei jõua sinna kunagi. Spontaanse moodustuse kõrval esineb teadlikku, eesmärgipärast sõnamoodustust: nii luuakse näiteks kindlate mõistete tähistamiseks oskuskeele termineid. Sel viisil moodustatud sõna on täpsema tähendusega kui spontaanselt moodustatud tekstisõna.

Tuletamine ja liitmine on kõige üldisemad sõnavara rikastamise viisid. Haruldasemad on lühendav sõnamoodustus, st mingi sõnaosa ärajätmine, ja konversioon ehk sama tüve kasutamine noomeni ja verbina.

Sõnamoodustus kui keelekirjelduse osa esitab, milliseid tähendusseoseid on kompleksõnadega võimalik väljendada, ning kirjeldab keelele iseloomulikke sõnamoodustusviise. Sellise protsessikeskse lähenemise poolest erineb käsitus varasemates sõnamoodustuskirjeldustes, ka eelmises teaduslikus grammatikas, EKG-s kasutatud struktuurikesksest lähenemisest. Eesti keele sõnamoodustust vaadeldakse järgnevas sõnaliikide kaupa. Iga sõnaliigi puhul esitatakse kõigepealt sõnamoodustusega väljendatavad tähendusstruktuurid ja nende tähistamiseks kasutatavad tuletiste ja liitsõnade moodustustüübid, seejärel kirjeldatakse moodustustüüpide morfoloogilist ja fonoloogilist struktuuri. Iga tüübi näitena esitatakse lühikesi sõnaloendeid. Moodustustüübi produktiivsuse osutamiseks esitatakse koos sõnaraamatunäidetega ka keelekorpustest jm tekstidest kogutud uudissõnu ja tekstisõnade tähendust ilmestavaid lausenäiteid. Käsitus on sõna- ja paradigmapõhine, sarnanedes põhimõtteliselt sõnamuutmise käsitluse aluseks oleva mudeliga. Sõnamoodustuse mehhanismiks on moodustusmallidel põhinev analoogia. Tähendusstruktuuride kirjeldus järgib funktsionaalse grammatika

põhimõtteid. Vormide kirjeldamisel kasutatud sümbolid ja lühendid on avatud tähisteloendis (→ Lühendid, sümbolid, transkriptsioonimärgid).

Eesti keeles moodustatakse produktiivselt kompleksseid verbe, nimi-sõnu, omadussõnu ja määrsõnu. Kompleksverbide hulka kuuluvad kausatiivsed, antikausatiivsed ja refleksiivsed tuletised, samuti oleku-, vahendi- ja jäljendusverbid. Modifitseeriva moodustusega saab rõhutada sündmuse korduvust, hetkelisust ja intensiivsust. Kompleksnimisõnade suuremad tähendusrühmad on teonimetused, omadusnimetused, tegijanimetused ja asjanimetused; aga moodustatakse ka tulemus- ja objektinimetusi, vahendinimetusi, koha- ja ajanimetusi ning rühmanimetusi. Modifitseeriva moodustusega saab rõhutada nimetatu mõõtu, sugu või väärtust. Kompleksomadussõnade tähendusrühmad on suhte- ja seisundiomadussõnad, samuti possessiivsed, karitiivsed ja võrdlusomadussõnad. Modifitseeriva moodustusega saab rõhutada omaduse intensiivsust. Kompleksmäärsõnad on põhiliselt viisimäärsõnad.

1. SISSEJUHATUS SÕNAMOODUSTUSSE: KOMPLEKSSÕNA STRUKTUUR JA TÄHENDUS

MOODUSTUSVIISID

Komplekssõnad

SM 1. Komplekssõnad on tuletised ja liitsõnad. Tuletise tüvi koosneb juur-morfeemist ja tuletusliitest või -liidetest, liitsõna tüvi koosneb mitmest juur-morfeemist. (Vt tabel 1.)

Tabel 1. Sõnade struktuuritüübid

LIITSÕNAD	KOMPLEKSSÕNAD	
	TULETISED	LIITSÕNAD
luu	luu-stik, luu-stu-ma	luu+murd, pea+luu
kodu	kodu-ne, kodu-sta-mine	kodu+maa, maa+kodu
suur	suure-line, suur-us	suur+riik, hiigel+suur
üks	üks-ik, ühi-ne-ma	üks+teist, ühte+lugu
ujuma	uju-mine, uju-la	uju+lest, kujund+ujuma

Pikemad komplekssõnad võivad koosneda mitmest juurmorfeemist, aga sisaldada ka tuletusliiteid: *vaba-riik-lane*, *rahva-stiku-tead-lane*, *ühe-pool-ne*, *suure-pea-line*, *kuri-tarvita-mine*. Sellise komplekssõna tõlgendamine tuletiseks või liitsõnaks sõltub sõna **moodustusstruktuurist** ehk sellest, millised on konkreetse keeleüksuse **vahetud moodustajad**. Vahetute moodustajate järgi on *vabariiklane* ja *kuritarvitamine* tuletised, sest need on tuletatud vastavalt *lane-* või *mine*-liite abil liitsõnadest *vabariik* ja *kuritarvitama* (*vabariik-lane*, *kuritarvita-mine*), *rahvastikuteadlane* on liitsõna, sest on moodustatud kahe tuletise liitmise teel (*rahvastiku+teadlane*). Komplekssõnad *ühepoolne* ja *suurepealine* on liitsõnatuletised, sest kolme morfeemi (kahe juurmorfeemi ja tuletusliite) ühendamise teel on moodustatud samaaegselt nii liitsõna kui ka tuletis (*ühe+pool-ne*, *suure+pea-line*).

Tuletamine

Muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia

SM 2. Vormimoodustus ja liiteline sõnamoodustus kasutavad ühesuguseid morfoloogilisi võtteid. Mõlemal juhul liidetakse juurmorfeemile afikseid: vormitunnuseid või tuletusliiteid, mis eesti keeles järgnevad tüvele. Ka afiksitele eelnevad tüvekujud, st muutetüvi ja tuletustüvi, on sageli samad:

VORMIMOODUSTUS: saare-d, kasva-b, kart-si-n

SÕNAMOODUSTUS: saare-stik, kasva-ta-(ma), kart-lik

Eristavaks teguriks on afiksi funktsioon: vormitunnused tähistavad sõnaliigile omaseid morfoloogilisi kategooriaid (→ M 14), tuletusliited väljendavad leksikosemantilisi funktsioone. Vastavalt sellele jaguneb morfoloogia **muutemorfoloogiaks** ja **moodustusmorfoloogiaks**. Rohkem sarnasusi on sõnamuutmisel ja sõnatuletusel. Vormitunnuste abil moodustatakse sama lekseemi erinevate morfosüntaktiliste omadustega vorme; tuletusliidete abil moodustatakse uusi lekseeme, millel võib oma sõnaliigile vastavalt esineda morfoloogiline paradigma ehk vormistik.

Kuigi põhimõtteline erinevus muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia vahel on selge, ei ole vormimoodustuse eristamine sõnamoodustusest alati enesestmõistetav. Grammatikakirjelduse traditsioonist sõltub see, kuhu muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia vaheline piir on tõmmatud. Olulisemad piirijuhtumid on teo- ja tegijanimetused, verbide kesksõnad, omadussõnade võrdevormid ja teatud määrsõnatüübid. Vt põhjalikumalt SM(V) § 30.

Tuletusõpetuse mõisteid

SM 3. Tuletamine ehk **derivatsioon** tähendab uue sõna (tuletise) moodustamist tuletusliite abil. Sõnatuletus on protsessina rekursiivne: tuletised võivad omakorda olla uute tuletiste alussõnadeks, nii et moodustub tuletusahel.

täht > tähe-stik > tähestiku-line > tähestikulise-lt

aru > aru-ta-ma > arut-le-ma > arutel-u

rivi > rivi-sta-ma > rivist-u-ma > rivistu-mine

Kõik sama lihtsõna tuletised kuuluvad samasse sõnaperre.

SUUR, suurus, suurstama, suurstamine, suurstaja, suurstanu, suurstus, suurstelema, suurstelemine, suurstelu, suureline, suurelisis, suureliselt, suurenema, suureneni, suurenemine, suurenemus, suurenevus, suurendama,

suurendamine, suurendaja, suurendanu, suurendatu, suurendus, suurendi, suurnik, suurelt, suuremalt, suuresti

Eesti sõnatüvede tuletuskoormus on erinev. Väikesel hulgal tüvedel on suured sõnapered, kuhu kuulub väga palju tuletisi, samas suurel hulgal lihttüvedel pole neid üldse või on ainult üks tuletis.

Tuletis on liite abil moodustatud sõna. Tuletis koosneb juurtüvest ja ühest või mitmest tuletusliitest. Tuletisi on igas avatud sõnaliigis ja neid nimetatakse tuletise sõnaliigi järgi: eesti keeles on tuletatud nimisõnu ehk nimisõnatuletisi (*saare-stik, taga-la, el-u*), tuletatud omadussõnu ehk omadussõnatuletisi (*ande-kas, õig-lane*), tuletatud arvsõnu ehk arvsõnatuletisi (*nelja-ndik*), tuletatud verbe ehk verbituletisi (*lõpe-ta-ma, haige-stu-ma*) ja tuletatud määrsõnu ehk määrsõnatuletisi (*tugeva-sti, hommiku-ti*). Mitteiseseisvate sõnade (asesõnade, abisõnade ja partiklite) hulgas tuletisi ei ole.

Tuletusliide on eesti keeles tüüpiliselt sufiks ehk järelliide, mis liitub sõnatüvele ja moodustab koos sellega uue lekseemi. Liide moodustab tavaliselt ühe kindla sõnaliigi sõnu. Liide võib muuta alussõna sõnaliiki (a) või moodustada uue lekseemi, mis kuulub alussõnaga samasse sõnaliiki (b).

(a) tegema > teg-u, pikk > pikk-us, kiire > kiire-sti, viht > viht-le-ma

(b) kala > kal-ur, ori > orja-tar, must > must-jas, veenma > veen-du-ma

SM 4. Liidetel võib olla variante ja häälikulisi teisendkujusid. **Liitevariandid** moodustavad sarnaselt põhiliitega uusi lekseeme, liite **teisendkujud** ehk allomorfid esinevad sama tuletise eri vormides.

Liitevariandi esinemine võib sõltuda häälikuümbrusest, nt helilisele või helitule konsonandile liituvad sama verbiliite variandid *-da* ja *-ta* (*avar-da-ma, rikas-ta-ma*). Liited võivad erineda ka algusvokaali poolest, nt *-ur* ja *-r* (*ved-ur, tiib-ur; kuva-r, kuula-r*), *-us*, *-es*, *-is* ja *-as* (*rõõm-us, tõrg-es, õnn-is, arm-as*). Sel juhul ei ole alati üheselt selge, kas tegu on sama liite variantide või eri liidetega.

Kuna vokaalalgulised liited liituvad vokaaltüvele vaid erandjuhtudel (*prii-us*), on enamikul vokaaliga algavatel liidetel konsonantalgulisi variante (*-us, -dus; -ik, -dik, -mik; -e, -me*), mis rakenduvad siis, kui tüve lühendamine ei ole võimalik või muudaks tüve raskesti äratuntavaks – enamasti ühesilbilisele vokaaltüvele ja kahesilbilisele esmavältelisele vokaaltüvele liitudes: *hea-dus, hari-dus; joo-dik, luge-mik; loo-me*. Ka sel juhul on tõlgendamise küsimus, kas pidada selliseid liiteid vokaaliga algava liite variantideks või eri liideteks.

Tuletises võib olla üks või mitu liidet. Teineteisele järgnevad liited võivad mõnikord kokku sulada uueks iseseisvaks liitevariandiks, mis liitub otse lihttüvele. See on iseseisvunud kumulatiivne **sulandliide**, mille osadel ei ole oma tähendusfunktsiooni. Sellised on näiteks verbiliited *-tle*, *-nda*, *-stu*, mis kujutavad endast vastavalt *le-*, *ta-* ja *u-*liite variante.

KAKS LIIDET

-ta + -le > -t-le

-ne + -da > -n-da

-sta + -u > -st-u

aru-t-le-ma

kuju-n-da-ma

relva-st-u-ma

SULANDLIIDE

-tle küsi-tle-ma

-nda kava-nda-ma

-stu haige-stu-ma

Liitevariandi algusosa võib olla ka mõni muu fonoloogiline element kui tänapäeva keele sufiks, nt verbiliite *-le* variant *-skle* (*tantsi-skle-ma*, *ole-skle-ma*).

Teistes sõnaliikides peale verbi on selliseid kokkusulanud liitevariante harvem.

KAKS LIIDET

-sta + -us > -st-us

-lane + -nna > -la-nna

tõe-st-us

vene-la-nna

SULANDLIIDE

-stus töö-stus

-lanna hindu-lanna

Verbi- ja käändsõnaliidetel võib olla eri muutevormides häälikulisi teisendeid ehk allomorfe, nt tüvemuutuse või järgneva muute- või tuletusmorfeemi mõjul kasutatavad vokaal- ja konsonantlõpulisel allomorfid (*kange-lane* : *kange-lase* : *kange-lase-le* : *kange-las-t*, *kange-las-lik*; *mäng-le-ma* : *mäng-el-da*). Teisendeid võib põhjustada astmevaheldus (*joo-k* : *joo-gi*, *oht-lik* : *oht-liku* : *oht-likku*). Konsonantlõpulistel liidetel on alati ka vokaallõpuline kuju: *loe-ng* : *loe-ngu*, *mine-k* : *mine-ku*, *lend-ur* : *lend-uri*. Liite põhikuju, mille järgi tuletustüüpi kokkuleppeliselt nimetatakse, on lekseemi sõnaraamatuvormis (verbidel *ma*-tegevusnimes, käändsõnadel nimetavas käändes) esinev liitekuju.

SM 5. Alussõnaks nimetatakse seda lekseemi, millest tuletis on moodustatud ja mille tüvi moodustab osa tuletise tüvest, nt *mägi* > *mäe-stik*, *tegema* > *teg-u*, *kindel* > *kindla-sti*. Alussõnaks võib peale liitsõna olla ka tuletis või liitsõna, nt *mäestik* > *mäestiku-line*, *kasvatama* > *kasvata-mine*, *suurriik* > *suurriik-lik*, *meeleolu* > *meeleolu-tse-ma*. Teatud tuletustüüpides võib alussõnaks olla sõnaühend, nt *kaks korrust* > *kahe+korruse-line*, *mitu korda* > *mitme+kord-ne*, *hea maitse* > *hea+maitse-line*, *hoolt kandma* > *hoole+kann-e*, *tähele panema* > *tähele+pane-lik*, või muu leksikaal-morfeemide kombinatsioon, nt *lühi+näge-lik*, *võrd+õigus-lane*, *kuri+tegevus*. Sellist moodustust nimetatakse **liitsõnatuletuseks**, sest niiviisi moodustatakse samal ajal nii tuletis kui ka liitsõna. Liitsõnatuletust esineb

regulaarselt omadussõnatuletuses ja deverbaalses nimisõnatuletuses. Liitsõnatuletiste ja liitsõnade piir on kontiinumilaadne: kui tuletis on kasutatav ka laiendosata, võib seda morfoloogiliselt analüüsida kaheti (*tööd otsima* > *töötsi-ja* või *töö+otsija*, vrd *otsija*). Kindlad liitsõnatuletised on sellised, kus tuletis iseseisva lekseemina, st laiendosata ei esine (*kahekorruseline*, *met-satagune*, *tähelepanelik*, vrd **korruseline*, **tagune*, **panelik*), aga neiski allub laiendosa vorm liitsõna moodustusreeglitele (*suur pea* > *suure+pea-line*, *meelt heitma* > *meele+heit-lik*, *lilli müüma* > *lille+müü-ja*). Liitsõnatuletised sarnanevad oma süntaktiliste omaduste poolest liitsõnadega. Neist moodustatud rindtarindis võib ära jätta korduva tüveosa (*maa- ja meretagune*, *kahe- või kolmetoaline*); samuti on liitsõnatuletus (nagu üldse liitsõnamoodustus) osalt mõjutatud kehtivatest õigekirjareeglitest, mis määravad sõnade kokku- ja lahkukirjutamist, vrd *kahekorruseline* ja *kolmekümne kahe korruseline*, *metsatagune* ja *paksu metsa tagune*.

Alussõna sõnaliigi järgi nimetatakse tuletisi tegusõna- ehk verbitüvelisteks (deverbaalseteks), käandsõna- ehk noomenitüvelisteks (denominaalseteks) ja määrsõna- ehk adverbitüvelisteks, noomenitüvelisi omakorda nimisõna- ehk substantiivitüvelisteks ja omadussõna- ehk adjektiivitüvelisteks. Näiteks *lugemine* on verbitüveline, *mäestik* nimisõnatüveline, *suurendama* omadussõnatüveline, *tänane* määrsõnatüveline tuletis. Asesõnad, arvsõnad ja mitteiseseisvad sõnad on alussõnaks harva. Kuigi abisõnade baasil tuletamine ei ole regulaarne, on eesti keeles ka selliseid tuletisi, nt *koosnema*, *eitama*, *eeldama*, *ärastama*, *pealmine* jt. See osutab ühelt poolt abisõnade kahepaiksusele – neil on nii leksikaalne kui ka grammatiline tähendus –, kuid teisalt ka sõnamallidel põhinevale analoogiamoodustusele (→ SM 8).

SM 6. Tuletustüvi on see osa alussõnast, millele liide või liited lisatakse. Tuletustüvi võib olla vokaal- või konsonantlõpuline, nõrga- või tugevastmeline. Alussõna on tuletise leksikaalne baas, tuletustüvi on tuletise morfoloogiline struktuuriosa.

Tuletustüveks võib olla ka kinnistüvi, mis lekseemina ei esine, aga mida korrelaatsõnade (→ SM 9) olemasolu tõttu tajutakse leksikaalse tüvena, nt *liht-ne* (vrd *liht+sõna*), *üli-sta-ma* (vrd *üli+kool*), *mõt-e* (vrd *mõt-le-ma*), *mäl-u* (vrd *mäle-ta-ma*). Sellistel tuletistel on morfoloogiline tuletustüvi, kuid ei ole leksikaalset alussõna. Tuletamist ilma alussõnata esineb rohkesti deskriptiivsõnade moodustuses (→ SM 11).

Mõnes tuletustüübis võib tuletustüveks olla ka sõna muutevorm, millel on iseseisva lekseemi tunnuseid. Nii moodustatakse reeglipäraselt *us*-liitelisi nimisõnu verbide *v-*, *tav-* ja *tud*-kesksõnast (*sobi-v* > *sobiv-us*, *kuul-dav* > *kuuldav-us*, *näh-tud* > *näht=u=s*). Kesk- ja ülivõrde vormidest moodustatakse

lt-liitelisi määrsõnu (*kiire-m* > *kiirema-lt*, *osava-im* > *osavaima-lt*), juhuslikumalt ka muid tuletisi (*parem-us*, *enam-lane*, *vähem-ik*). Alati ei saa muutevormikujulist tuletustüve tõlgendada lekseemina. Omadussõnaliide *-matu* võib liituda verbi umbisikulise tegumoe tunnusega tüvekujule (vrd *mõtle-matu* ja *mõelda-matu*). Mitmes tuletustüübis võib tuletustüveks olla käändsõna vokaallõpuline mitmusetüvi (*puie-stik*, *marju-line*, *perekonni-ti*), üksikjuhtudel ka *de*-mitmuse tunnusega tüvekuju (*laste-tu*, *juurte-tu*).

Kahesugust tõlgendamist võimaldavad tuletised, mille tuletustüve võib vormi järgi pidada nii verbi kui ka käändsõna tüveks: *oma* > *oma-nik* või *omama* > *oma-nik*, *sõda* > *sõd-ur* või *sõdima* > *sõd-ur*. Alati pole selge ka see, kas verb on tuletatud liht- või tuletatud tüvest: *rõõm* > *rõõmu-sta-ma* või *rõõmus* > *rõõmus-ta-ma*, *ilu* > *ilu-sta-ma* või *ilus* > *ilus-ta-ma*, *kinni* > *kinni-sta-ma* või *kinnine* > *kinnis-ta-ma*, *kivi* > *kivi-sta-ma* või *kivine* > *kivis-ta-ma*, *kurt* > *kurdi-stu-ma* või *kurdistama* > *kurdist-u-ma*.

SM 7. Tuletustüveks on tavaliselt mõni alussõna muutevormides esinev tüveteisend, aga mõnikord ka selline tüvekuju, mida alussõna muutevormides ette ei tule. Tuletamisel võib alussõna tüvi lüheneda või selle häälikkoostis muutuda rohkem kui vormimoodustuses. Tüve ja liite kombineerumist juhib morfofonoloogiline reeglistik, mis põhjustab ka niisuguseid tüvekujusid, mis esinevad ainult järgneva tuletusmorfeemi eel. Tavalisimad tüvemuutused on järgmised.

Vokaallõpuline alustüvi lüheneb reeglipäraselt konsonantlõpuliseks vokaaliga algava liite ees: *lülita-ma* > *lülit-i*, *kajasta-ma* > *kajast-u-ma*, *sada-ma* > *sad-u*, *tõrju-ma* > *tõrj-e*, *vaatle-ma* > *vaatl-us*, *kala* > *kal-ur*, *kõrge* > *kõrg-us*. Sellest reeglist on üksikuid erandeid: *ava-us*, *prii-us*, *kuu-ik*. Tuletustüvi võib lüheneda konsonantlõpuliseks ka konsonandiga algava liite ees: *vaata-ma* > *vaat-le-ma*, *leppi-ma* > *lep-lik*, *kerge* > *kerge-lane*, *tihke* > *tihk-jas*.

Kui liide algab sama häälikuga, millega tüvi lõpeb, võib kahest sarnasest häälikust tuletises säilida ainult üks: *seisa-b* + *ata* > *seis=a=tama*, *muutu-ma* + *us* > *muut=u=s*, *sündmus* + *stik* > *sündmu=s=tik*, *kuju* + *ur* > *kuj=u=r*, *tühi* + *ik* > *tüh=i=k*. Kattumine on regulaarne vokaalide ja s-i korral, muude konsonantide puhul kattumist ei toimu: *rüütel-lik*, *röövel-lik*, *iisrael-lane*, *portugal-lane*, *kirjanik-kond*, *paik-kond*, *siin-ne*, *humaan-ne*.

Kui tuletustüüp on reeglipäraselt esma- või teisevältelise tuletustüvega, siis nõrgeneb ka kolmandavälteline alussõna, mille muuteparadigmas astmevaheldus puudub: *valge* > *valge-ne-ma*, *julgus* > *julgus-ta-ma*, *peegel* > *peegel-da-ma*, *puudu-ma* > *puu-e*, *joobu-ma* > *joov-e*, *teata-ma* > *tead-e*, *loobu-ma* > *loovu-ta-ma*.

Liite ees võib vokaal alussõna türevokaalist erineda. Näiteks on tüve-
muutus *a* > *e* ja *u* > *e* regulaarne omadussõnast moodustatud *ne*-verbide
tuletustüves ja sarnaneb samasuguse tüvemuutusega keskvõrde tunnuse ees:
must > *muste-ne-ma*, *järsk* > *järse-ne-ma* (vrd *muste-m*, *järse-m*). Analoogia
mõjul võib see tüvemuutus laieneda muudele *ne*-liitelistele verbidele: *kitsas* >
kitse-ne-ma, *ahas* > *ahe-ne-ma* (vrd *kitsa-m*, *ahta-m*).

Kahesilbilise *e*-tüvega esmavärtelistes verbides on *ja*-liite ees tuletustüvi
enamasti *i*-lõpuline: *oli-ja*, *tuli-ja*, *pesi-ja*, *pani-ja*, *suri-ja*, *nägi-ja*, *tegi-ja*,
ühesilbiline pika vokaaliga lõppev alussõna diftongistub osas tuletustüüpi-
des (*jäi-ne*, *mai-tsi*, *pui-stu*). Verbiliite *-tse* ees on sageli alussõna türevokaal-
list erinev *-i* või *-u*: *immi-tse-ma* (vrd *imbuma*, *immutama*), *hingi-tse-ma*,
kaubi-tse-ma, *õrnu-tse-ma*, *õelu-tse-ma*, *nukru-tse-ma*. Ekspressiivse tähen-
dusega tuletistes on tuletustüves mõnikord alussõna türevokaalist erinev *-a*:
juhma-rd, *õga-rd*, *kerga-ts*, *jupa-ts*, *küüra-kas*, *lolla-kas*, *jonna-kas*.

Juhuslikumalt esineb ka muid vokaalimuutusi: *käpp* : *käpa* > *käpe-rda-
ma*, *püsti* > *püsta-kas*, *puhu-ma* > *puha-ng*, *tõmma-ta* > *tõmmi-ts*, *vala-ma*
> *vali-ng*, *astu-ma* > *asta-ng*, *liha* > *lihu-nik*, *kolm* : *kolme* > *kolma-ndik*,
järsk : *järsu* > *järsa-ndik*. Mõnd türevokaali muutust saab tõlgendada nii,
et alussõnast on kasutatud mitmuse tüvekuju: *sõbru-ne-ma*, *pesi-tse-ma*,
sõrmi-tse-ma, *marju-line*, *päevi-line*, *pui-stu*, *järvi-stu*, *keeli-ti*.

Tuletustüve fonoloogiline kuju on erandlik ka mõnes vanas tuletises,
nagu *jää-ma* > *jä-t-ma*, *küde-ma* > *kü-t-ma*, *tõus-ma* > *tõs-t-ma*, *püüd-ma*
> *püü-k*.

Erandliku tuletustüve kujuga on kohakäändesõnadel põhinevad tuletised.
Kohakäändesõnad on sellised vaegmuutelised määrsõnad, nagu *ette-ees-eest*,
alla-all-alt, *sisse-sees-seest*, *üles-ülal-ülalt*, *taha-taga-tagant* jt. Nende tüve-
kuju võib muutuda ja tekitada uue, vormianaloogiast tingitud tuletustüve.
Osa neid tüvesid ei ole tuletises enam läbipaistvad ja on tõlgendatavad kin-
nistüvena (*esi-ne*, *es=i=k*, *esi-ta-ma*, *ee-nda-ma*, *ede-ne-ma*; *alu-ne*, *alu-mine*,
ala-ne-ma; *sise-mine*, *sise-ne-ma*, *sise-ne*, *tagu-ne*, *tagu-mine*, *taa-nda-ma* jt).

ja-liiteliste alussõnade ja *kond*-liite vahel on reeglipäraselt vahekonso-
nant *-s*: *saatjas-kond*, *kuulajas-kond*. Sama analoogia põhjal on moodustatud
liikmes-kond, *jaos-kond*.

SM 8. Sama liitega tuletatud sõnad moodustavad **morfoloogilise tuletus-
tüübi**. Tuletustüübil võib olla liitevariandi järgi nimetatud **alltüüpe**, mis
moodustavad liite ühisosa järgi nimetatud tuletustüübi. Selliseid alltüüpe
moodustavad liitevariandid eriti verbide, harvem muude sõnaliikide puhul.

TULETUSTÜÜP	ALLTÜÜBID
<i>ta</i> -tuletised	<i>ta</i> -, <i>da</i> -, <i>t</i> -, <i>a</i> -, <i>sta</i> -, <i>nda</i> -, <i>lda</i> -, <i>rda</i> -tuletised
<i>u</i> -tuletised	<i>u</i> -, <i>bu</i> -, <i>du</i> -, <i>stu</i> -tuletised
<i>le</i> -tuletised	<i>le</i> -, <i>skle</i> -, <i>tle</i> -, <i>dle</i> -tuletised
<i>us</i> -tuletised	<i>us</i> -, <i>dus</i> -, <i>tus</i> -tuletised
<i>ik</i> -tuletised	<i>ik</i> -, <i>mik</i> -, <i>dik</i> -tuletised
<i>s</i> -tuletised	<i>s</i> -, <i>us</i> -, <i>as</i> -, <i>es</i> -, <i>is</i> -tuletised
<i>tu</i> -tuletised	<i>tu</i> -, <i>matu</i> -tuletised

Osalt on tuletustüübi ja alltüübi piiritlemine ja eristamine tõlgendamise küsimus. Kui kompleksse struktuuriga liide moodustab lihtsama struktuuriga liitest selgelt erineva tähendusstruktuuriga tuletisi, on otstarbekas pidada neid eri liideteks, nt *ne*- ja *line*-liitelised omadussõnad, *ik*-, *stik*- ja *ndik*-liitelised nimisõnad.

Samasse tuletustüüpi kuuluvad sõnad on sarnase struktuuri ja morfoloogiliste omadustega. Kompleksse sõnatüve lõpuliide on sõnakuju seisukohalt põhiline: see osutab sõna kuulumise teatud sõnaliiki ja tuletustüüpi ning annab viiteid sõna võimaliku muuttüübi kohta. Tuletusliide mõjutab ka eelnevat tüveosa, tingides liite jaoks sobiva tuletustüve vormi ja kuju: mitu silpi selles on, kas see tüvi võib olla nt esmavälteline, nõrgas või tugevas astmes, lõppeda vokaali või konsonandiga, olla struktuurilt lihtne või kompleksne. Tuletise morfoloogilist koostist kirjeldab **tuletusmall**. Tuletusmalle eristatakse alussõna sõnaliigi ja tuletustüve vormi alusel.

Teiselt poolt esindavad tuletustüübid alati ka mingit üldisemat sõnakuju, nt *lendur*, *rändur* jt sellised nimisõnad on tugeva astme verbitüvest moodustatud *ur*-tuletised, aga sõnakuju järgi kahesilbilised kolmandavältelised *ur*-lõpulised käandsõnad (vrd *suhkur*, *ankur*, *haigur*, *junkur*, *purpur*); *näitama*, *töötama*, *valetama* jt on *ta*-liitelised verbid, aga esindavad avaramalt iseloomustatavat rühma, mitmesilbilisi *ta*-lõpulise tüvega verbe (vrd *ootama*, *vaatama*, *üllatama*). Selline tuletustüübis väljenduv sõnakuju ehk **sõnamall** on fonotaktiline muster, mis näitab, millise kujuga peab olema kindla liitega tuletatud sõna. Sõnamall pakub analoogial põhineva mudeli, mille alusel võib sündida nii uusi tuletisi kui ka muid samakujulisi sõnu (vrd nt *kihi-stu* ja *taristu*, *hälv-e* ja *selve*). Tuletamine on analoogial põhineva sõnalooma kõige sagedamini kasutatav liik. Analoogia ja sõnamallid on uute sõnade moodustamise aluseks. Sama sõnamalliga võivad kohaneda eri algupäraga sõnad: laensõnad (→ SM 10), tuletised ja muud sama malli järgi loodud sõnad.

Tuletustüüpi võib kuuluda mitme tuletusmalli järgi moodustatud sõnu ja mitme sõnamalli analooge. Näiteks *la*-liide võib moodustada nimisõnu kahe

tuletusmalliga – nii käandsõna kui ka verbi lihttüvest – ja mõlemast kahe sõnamalli järgi: liite ees on kahesilbiline esimeses vältes vokaaltüvi (*kana-la*, *sig-la*; *uju-la*, *maga-la*) või ühesilbiline kolmandas vältes konsonanttüvi (*lind-la*, *haig-la*; *park-la*, *hoid-la*). Tuletustüübis võib olla ka erandlikult moodustatud sõnu, mis ei vasta tuletustüübi kummalegi sõnamallile, kuid võivad edaspidi anda analooge (*kirik-la*, *piruk-la*, *erak-la*), või ei toetu tüübi-omast liiki alussõnale, st ei vasta tuletusmallile, ehkki on kooskõlas sobiva sõnamalliga (*taga-la*, *söök-la*).

Tuletis või liitsõna

SM 9. Sõnasised morfeemipiirid ei ole alati selged. Tuletiste läbipaistvust on kõige sagedamini ähmastanud keeleajaloolised tüvekujude ja tähenduste muutused. Alussõna võib olla tüvekuju põhjal aimatav, kuid selge tähendusese puudumine alussõna ja võimaliku tuletise vahel ei võimalda juurtüvega seostada nt selliseid sõnu nagu *kannatama* (vrd *kandma*), *valitsema* (vrd *vald*, *valdama*, *valima*), *võimlema* (vrd *võim*, *võima*), *kodu* (vrd *koda*), *veis* (vrd *vedama*). Alussõnas võib olla toimunud fonoloogilisi muutusi: *jätma* (vrd *jääma*), *tõstma* (vrd *tõusma*), *põgenema* (vrd *pagema*), *palav* (vrd *põlema*), *varrukas* (vrd *vars*), *arenema* (vrd *haru*). Alussõna asemel võib olla seotud ehk **kinnistüvi**, mis eraldi lekseemina ei esine, küll aga juurtüvena eri tuletustüüpides ja liitsõnades, nt *liht-ne*, *sise-mine*, *üli-sta-ma*. Kaudselt on tuletistena võimalik tõlgendada ka selliseid sõnu, millel küll ei ole alussõna, aga on olemas samatüvelisi korrelaate. Näiteks *mõt-le-ma* on *le*-liiteline verb ja *mõt-e* on sama tüvega *e*-liiteline nimisõna, aga alussõna, millest nii *mõtlemä* kui ka *mõte* võiksid olla moodustatud, ei ole eesti keeles olemas. Liitega sõnu, millel on sama alustüvi, aga mida ei saa tõlgendada teineteise tuletistena, nimetatakse tuletuslikus mõttes **korrelaatideks**. Selliseid on ka nt *mäletama* ja *mälu*, *jahvatama* ja *jahu*, *kahtlema* ja *kahtlane*.

Sõna ei saa pidada tuletiseks, kui juurtüvi on unikaalne, nii et seda ei ole tänapäeva keeles võimalik seostada ühegi teise sõnaga, sellest hoolimata, et sõna fonoloogilise kuju poolest meenutab tuletist, nt *suplema*, *õmblema*, *inetu*, *ontlik*, *võhik*, *kõurik*, *takjas*, *vasikas*, *vaene*.

Piirid kirjeldatud alarühmade vahel ei ole alati kuigi selged ja üksikute sõnade paigutamine ühte või teise rühma võib olla tõlgendamise küsimus. Tabelites 2 ja 3 on esitatud mõningaid tavalisemaid tüvekujusid nende struktuurilise liigenduvuse alusel. Näiteks *s*-lõpulised nimisõnad *seo-s* (< *siduma*) ja *veo-s* (< *vedama*) on selged tuletised; *käis* on etümoloogiliselt seotud sõnaga *käsi* ja *veis* sõnaga *vedama*, seega võib neid keeleajalooliselt

s-tuletisteks pidada, aga tänapäeva keele seisukohast on tuletusseos läbipaistmatu ja ebamäärane; *mais* ja *kaos* on laensõnad, mille sõnamall kattub juhuslikult *s*-tuletiste sõnamalliga. Verbid *kand-u-ma* (< *kandma*) ja *selg-u-ma* (< *selge*) on selged *u*-tuletised; sama sõnamalliga verbidel *ehmuma* ja *nõrguma* ei ole alussõna, aga samatüveliste korrelaatsõnadega *ehmatama*, *nõre*, *nõristama* võrreldes võib neidki ehk kaudselt *u*-tuletisteks pidada, seevastu *istuma* ja *kutsuma* on sama sõnamalliga lihtsõnad, millel ei ole alussõna ega samatüvelisi korrelaatsõnu.

Tabel 2. Käändsõnade struktuur

LIIDE/ TÜVEOSA	SELGE TULETIS	ÄHMANE VÕI VÕIMALIK TULETIS	EI OLE TULETIS
-u	elu, tegu	idu, mälu	ilu, talu
-e	tõuge, vise	pinge, meene	kõne, selve
-s	seos, veos	käis, veis	mais, kaos
-is	jäätis, trükis	kätis, tähtis	sügis, kaunis
-ne	soolane, vesine	naine, endine	vaene, sulane
-ng	päring, toodang	ühing, varing	telling, lahing
-kas	mustikas, purjekas	vetikas, orikas	ohakas, vasikas
-m	sõnum, sulam	võim, uim, loom	koorem, eksam
-v	terav, lihav	osav, mugav	sorav, tuttav
-ur	sõdur, lendur	vihur, ettur	suhkur, ankur
-el	möötel, pöörel	vedel, tundel	höövel, kringel
-lane	mesilane, sportlane	kimalane, kihulane	varblane, herilane
-ik	männik, õpik	oivik, hommik	koomik, küülik

Tabel 3. Verbide struktuur

LIIDE/ TÜVEOSA	SELGE TULETIS	ÄHMANE VÕI VÕIMALIK TULETIS	EI OLE TULETIS
-ta	valetama, töötama	kannatama, väetama	ootama, üllatama
-t	söötma, keetma	tõstma, tootma	heitma, veetma
-u	kanduma, selguma	ehmuma, nõrguma	istuma, kutsuma
-i	sähvima, lükkima	juhtima, vettima	eksima, tekkima
-le	hüplema, jutlema	kahtlema, mõtlema	suplema, kaklema
-tse	tigetsema, nokitsema	immitsema, valitsema	kiratsema, manitsema
-ne	pimenema, võlgnema	hilinema, esinema	kahanema, minema

Laensõnad

SM 10. Laensõnad on üldiselt mугanenud eesti keele fonoloogilise struktuuriga ja sõnamallidega. Laensõna vanus peegeldub mingil määral sõnakujus: mida vanem laensõna, seda mугanenum. Osa mitmesilbilistest laensõnadest on kohanenud keele varasemate liiteliste sõnastruktuuridega ja meenutab oma kuju poolest tuletisi, aga laensõnal pole harilikult lekseemina käibivat alussõna, vaid need on laenatud tervikliku üksusena. Eesti käändsõnatuletiste struktuuritüüpidega kohanenud laensõnakujud on näiteks järgmised.

meister, jääger, maaler, velsker, mölder, tohter
 lusikas, kopikas, majakas, vasikas, tubakas, pirukas
 angerjas, haldjas, takjas, abajas, põngerjas
 kringel, spargel, hõövel, mantel, naaskel, pintsel
 muusik, keemik, meedik, tehnik, kroonik, küünik

Omaette laensõnade rühma moodustavad ladina või kreeka algupära nimi- ja omadussõnad. Nimisõnad on laenatud koos võõrliitega, võõromadussõna tüvele on eesti keeles liidetud *ne-* või *line-*liide (→ SM 189). Võõrsõnadega on eesti keelde lisandunud uusi liitelaadse osisega nimisõnu, nt

solist, aktivist, anarhist, kommunist, sotsialist, realist
 kommunism, humanism, realism, mehhanism, egoism
 revolutsioon, operatsioon, depressioon, evolutsioon
 allergia, keemia, antropoloogia, tragöödia, teooria
 tehnika, graafika, akustika, klassika, poliitika

Ka osa laenverbe on mугanenud eesti verbide tuletusstruktuuriga.

kritseldama, tükeldama, targeldama, heegeldama
 manitsema, kammitsema, kiratsema, valitsema
 kemplema, vaidlema, piidlema, riidlema

Eesti keele sõnastruktuuri reeglitega kohanemata võõrverbid on *eeri-lõpulise* tüvega.

isoleerima, improviseerima, instrueerima, kritiseerima

Osad laenverbidest on paralleelselt kasutusel nii käändsõnakujuline kui ka *eeri-lõpuline* tüvi: *protestima* ja *protesteerima*, *tapeetima* ja *tapetseerima*, *normima* ja *normeerima*, *plaanima* ja *planeerima*, *boikottima* ja *boikoteerima*, *installima* ja *installeerima*.

Laensõna võib tõlgendada tuletisena, kui on laenatud või tüvena käibele võetud ka sellele sobiv alussõna, nagu *tõlgitsema* (vrd *tõlkima*), *tükeldama* (vrd *tükk*), *teener* (vrd *teenima*), *riidlema* (vrd *riid*) jpt.

Mõned võõrsõnade korduvad tüvelõpud on võidud abstraherida liiteks või liitsõnaosaks, millega moodustatakse uusi sõnu: *medalist*, *masinist*, *automudelism*, *aavikism*, *tööhoolik*, *kambakraatia*, *arvutiseerima*, *sõnumeerima*.

Valga linnapea on jäänud *kambakraatia* pantvangi. (A) Lõpetasin sellega, et ees seisab nädalavahetus ja vajadusel jätkame *sõnumeerimisega* esmaspäeval. (N) Või tuleb välja mõelda tuttuus *aavikism*. (N) *Tööhoolik* ei sulge arvutit ka puhkepäevadel. (G)

Deskriptiivsed sõnad

SM 11. Deskriptiivsed on häälikuliselt motiveeritud sõnad. Nende häälikuline kuju ja fonotaktika võib erineda tavapärasest ja põhineda häälikusümboolikal. Deskriptiivsõnu moodustatakse üldiselt mallide järgi, mis esindavad mingit tuletustüüpi. Selgetest tuletistest eristab neid see, et neis sisalduv tuletusliide ei liitu harilikult leksemile, vaid deskriptiivsele tüvekujule, mis ei esinda mingit leksemit. Deskriptiivseid verbe moodustatakse paljude tuletusmallide järgi ja neid võib tuletusliite järgi pidada vastava tuletustüübi sõnadeks.

- ise kolisema, susisema, kahisema, tinisema
- u laksuma, kriiksuma, niutsuma, piiksuma
- a(h)ta laksatama, kriiksatama, piuksatama, hirnata
- le võnklema, võplema, huiklema, ärplema
- ki, -gi puhkima, ohkima, rõökima, rõhkima, määgima
- rda paterdama, kakerdama, laaberdama, vaderdama
- tse pulbitsema, näkitsema, nakitsema, köpitsema

Ka deskriptiivsetel käänd- ja mäarsõnadel on oma tuletusmallid.

- in vulin, kohin, kahin, sisin, mürin, kolin
- rd koobard, kööbard, lupard, latard, lõhvard
- kas matsakas, kipakas, lohmakas, lopsakas
- ti, -di praksti, laksti, klirdi, köldi, kõmdi
- kil(e) röötsakil(e), upakil(e), sorakil(e), lösakil(e)

Sama tüvekujuga deskriptiivsed tuletised võivad olla üksteisega korreleeritud (laks-u-ma – laks-ata-ma – laks-ti; kõl-ise-ma – kõl-in – kõl-di) või reeglipärased edasituletised (sah-ise-ma > sahis-ta-ma, võppu-ma > võp-le-ma, kõlin > kõlina-l).

Piir deskriptiivse ja mittedeskriptiivse sõnavara vahel ei ole kuigi selge. Osa vanemaid deskriptiivtõesid on võinud leksikaliseeruda kindla tähendusega lihtsõnadeks: *välg, pauk, köha, sära, müra, vibu*.

Produktiivsus

SM 12. Tuletustüübi **produktiivsus** tähendab, et moodustus on reeglipärane ning hõlmab kogu vormi ja tähenduse poolest sobilike alussõnade klassi. Pole oluline, kas tuletis on lekseemina registreeritud ja sõnaraamatus esindatud, produktiivsed tuletusreeglid kuuluvad keekekasutaja keelepädevusse sarnaselt vormimoodustuse ja lausemoodustuse reeglitega. Keekekasutaja on vajaduse korral võimeline moodustama teksti sobiva tuletise.

Produktiivsus on sünkrooniline ja astmeline mõiste. Tuletustüüp võib olla täiesti produktiivne või potentsiaalselt produktiivne. Täiesti produktiivses tuletustüübis on sõnamoodustus tekstis süntaktiliselt tingitud ja meenutab vormimoodustust (nt deverbaalne *mine*-tuletus). Potentsiaalselt produktiivsed on sellised tuletustüübid, kuhu lisandub hõlpsasti ja sageli uusi sõnu (nt *stik*-liitelised rühmanimetused). Kuna produktiivsetesse tuletustüüpidesse võib lisanduda uusi lekseeme, nimetatakse neid **avatud tuletustüüpideks**.

Üldisim produktiivsuse piirang on alussõna liik, nt *lt*-liitelisi määrsõnu on tuletatud nii omadus- kui ka nimisõnadest (nt *lihtsalt, keeruliselt; nimelt, vaevalt*), aga ainult omadussõnast *lt*-määrsõnade tuletamine on produktiivne, nimisõnast ei ole. Nimisõnatüvelisi *lt*-määrsõnu on vähe ja ebaselge tuletustähenduse tõttu on nende puhul tõlgendamise küsimus, kas tegemist on tuletistega või leksikaliseerunud käändevormidega.

Produktiivse tuletustüübi võimalike alussõnade klass võib olla ka kitsam kui sõnaliik: see võib olla mingi sõnaliigi morfoloogiliste, süntaktiliste või semantiliste piirangutega osa. Näiteks *lane*-liitelise nimisõna võib moodustada igast kohanimest (*buenosaireslane, võrumaalane*), *lik*-liitelise omadussõna igast kontekstis võrdlusaluseks sobivast nimisõnast või selle asendajast (*juhanliivilik, konnalik, sinulik*). *i*-liiteliste vahendinimetuste moodustus on produktiivne kolmesilbilise tüvega *ta*-liitelistest verbidest (*uinuti, tilguti*), mitte aga muudest verbitüüpidest; *u*-liiteliste verbide moodustus on produktiivne sihilistest verbidest (*peituma, sulguma, eralduma*), mitte aga sihitutest. Kõige rohkem on morfoloogilisi piiranguid – enamiku liidete puhul sõltuvad tuletusvõimalused alussõna struktuurist.

Ebaproductiivsed on sellised tuletustüübid, kuhu uusi sõnu juurde ei tule. Neile tüüpidele on iseloomulik tuletiste läbipaistmatus ja leksikaliseerumine, tuletusmallide varieerumine ja harilikult ka tuletiste vähesus.

Tuletustüübi muudab ebaproduktiivseks suletud alussõnade rühma ammen-dumine (nt *mine*-liitega ruumisuhtesõnad *eesmine*, *tagumine*, *külgmine* jms). Tuletustüübi produktiivsus ei ole siiski otse võrreldav seda esindavate tuletiste hulga. Näiteks kahesilbilisest keelenimetusest võib alati moodustada *nda*-liitega sellesse keelde tõlkimist väljendava verbi (*leedundama*, *norrandama*), st tuletustüüp on selle malli piires avatud, aga võimalike alussõnade piiratud hulga tõttu suhteliselt tagasihoidliku arvukusega.

Tuletustüübi produktiivsus võib aja jooksul muutuda. On tuletustüüpe, mis sõnaraamatutes on rikkalikult esindatud, aga kuhu tänapäeval uusi tuletisi ei lisandu. Sellised on näiteks *ne*-liitelised verbid, *u*- ja *k*-liitelised deverbaalsed nimisõnad. Ebaproduktiivne tuletustüüp võib muutuda uuesti produktiivseks, nt tugevneva astmevaheldusega *a*-verbide tuletustüüp (*tuulama*, *ristama*) on viimasel ajal üsna produktiivne. Eriti argikeeles lisandub sinna hõlpsasti uusi lekseeme: *klikkama*, *šoppama*, *surfama*, *strippama*, *fännama*, *ülbama*. Ebaproduktiivsete tuletustüüpide teadlikku elavdamist kasutatakse terminimoodustuses. Näiteks ebaproduktiivse *k*-tuletiste malli (*söök*, *jook*, *jääk*) eeskujul on *viima*-verbist moodustatud tehnikatermin *viik*.

Väljaviik ehk *viik* on kiibi korpusest väljaulatuv metallkontakt, mis on ette nähtud kiibi elektriliseks ühendamiseks trükkiskeemi või kiibipesaga. (W)

Liitmine

Liitsõna moodustusosad ja moodustustüübid

SM 13. Liitsõna on kompleksne lekseem, mis koosneb kahest või enamast sõnast, aga on keeleüksusena, s.o häälduselt ja kirjpildilt üks sõna. Moodustusviisi järgi võib eristada kahesuguseid liitsõnu: sünteetilised liitsõnad ja tüviliitsõnad. **Sünteetiline liitsõna** on kokkukirjutatud sõnaühend, mille osade vahel on morfosüntaktiliselt vormistatud laiendusseos, st morfoloogiline vormistus lubaks selle ka laiendi ja põhisõna ühendina lahku kirjutada, vrd *laste raamat* ja *lasteraamat*, *vana isa* ja *vanaisa* (nii ka *lasteaed*, *külmhoone*, *palgatõus*, *vähetähtis*, *taasiseseisvuma*). **Tüviliitsõna** osade vahel on morfosüntaktiliselt vormistamata tähendusseos, st lahku kirjutatuna oleks selline ühend eagrammatiline (*laudpõrand*, *naisarst*, *sinasõber*, *viisnurk*, *välkkiire*, *allkiri*, *kuritarvitama*). Liitsõna vahetud moodustajad ehk leksiikaalsed struktuuriosad on **moodustusosad**. Moodustusosadeks võivad olla eri sõnaliikidest ja erisuguse struktuuriga sõnad: lihtsõnad (a), tuletised (b) või liitsõnad (c).

- (a) valla+maja, vana+isa, kolm+nurk, ime+suur, üle+hindama
- (b) kodu+eestlane, joonistus+oskus, elamis+kõlblik, jää+purjetama
- (c) elektri+raudtee, maailma+rekord, põhimõtte+kindel, pool+sõjaväeline

Liitmine nagu tuletuski on protsessina rekursiivne: liitsõnadest võib edasi moodustada uusi liitsõnu: *aja+teenistus* > *ajateenistus+kohustus*, *rahva+saadik* > *nais+rahvasaadik*. Rekursiivsete liitsõnade hulgas on ka korduva moodustajaga lekseeme: *vana+vanaema*, *üle+üleile* jt.

Liitsõna moodustusosad on **esiosa** ja **põhiosa**. Põhiosa on liitsõna viimane vahetu moodustaja, põhiosale eelnev moodustaja on liitsõna esiosa. Põhiosa määrab liitsõna kui lekseemi süntaktilised ja morfoloogilised omadused. Reeglipäraselt moodustatud liitsõna sõnaliik on sama, mis selle viimase moodustusosa sõnaliik. Seotud morfeemid (muudetunnused, tuletusliited ja rõhuliited) liituvad liitsõna põhiosale ehk liitsõna lõppu: *välismaa*, *välismaale*, *välismaalane*, *välismaalgi*.

Sellest reeglist on mõned erandid. Mõlemad moodustajad käänduvad liitnimisõnades *vaenelaps*, *teinepool* 'abikaasa' ja *viimnepäev*: *vaeselapse*, *teiselpool*, *viimsetpäeva*. Samuti käänduvad mõne liitasesõna ja -määrsõna mõlemad moodustusosad: *seesama* : *sellesama* : *sedasama* : *sellessamas*; *tahapool* : *tagapool* : *tagantpool*.

Liitmisega moodustatakse eesti keeles põhiliselt nimisõnu ja omadussõnu, harvem tegusõnu ja määrsõnu. Liitasesõnu on kümme, liit-
arvsõnu moodustatakse vaid põhiosadega *-teist*, *-kümme* ja *-sada*.

SM 14. Liitsõna moodustajate vahel võib olla rinnastav või alistav seos. Rinnastava seosega liitsõnu nimetatakse **rindliitsõnadeks** ehk **kopulaatiivseteks liitsõnadeks**. Moodustajate süntaktilise suhte järgi on sellised liitsõnad kõrvutatavad rindtarindiga: moodustajad on samast sõnaliigist, võrdse tähenduskaaluga ning üksteisega samasuguses suhtes nagu rindtarindi liikmed (*ööpäev*, *aegruum*, *kalendermärkmik*, *kurtumm*, *madalti*). Rindliitsõnas võib nagu rindtarindiski olla rohkem kui kaks moodustusosa (*sinimustvalge*, *autor-lavastaja-esitaja*). Rindliitsõnadele sisult lähedased on liitasesõnad (*omaenda*, *iseenese*, *teineteise*, *igauks*, *seesama*). Rinnastusseosega on ka **paarissõnad**, mis ühendavad sama skaala antoonüüme või sama ülemmõiste allmõisteid: *edasi-tagasi*, *üles-alla*, *ost-müük*, *naised-lapsed*, *kuulajad-vaatajad*. Erisuguse struktuuriga rühma paarissõnade hulgas moodustavad ekspressiivse tähendusega **kordussõnad** ehk **reduplikatiivsed liitsõnad**, milles kordub minimaalse fonoloogilise muutusega sama või lähedase tähendusega, sageli deskriptiivne sõnatüvi: *kila-kola*, *kribu-krabu*, *kimpsud-kompsud*, *tühi-tähi*, *tingeltangel*, *sigrimigri*, *vinta-vänta*,

uisapäisa, tipp-topp. Sisult reduplikatiivsed on ka liitasesõnad (*omaenda, iseenese, seesama, emb-kumb, mitu-setu, üksteise, teineteise*) ja mõned liitmäärsõnad (*ennevanasti, ennemuiste, tasahilju*). Rindliitsõnadega osalt sarnane, aga omaette liitsõnatüüp on liitarvsõnad, mille moodustusosad on ka samast sõnaliigist.

Valdavas osas liitsõnadest on moodustajate vahel alistav seos: esiosa laiendab põhiosa. Sellised liitsõnad on **põimliitsõnad** ehk **determinatiivsed liitsõnad**. Moodustajate süntaktilise suhte järgi on sellised liitsõnad kõrvutatavad fraasiga (→ SÜ 2): moodustajad on üksteisega samasuguses suhtes nagu fraasituum ja laiend. Põimliitsõna koosneb kahest vahetust moodustajast, põhiosale eelnev moodustaja on **laiendosa**. Sellise liitsõna tähenduse määrab põhiosa, laiendosa liigitab või täpsustab põhiosaga tähistatavat mõistet.

kool > algkool, põhikool, kutsekool, ülikool, vabakool, eliitkool
valge > lumivalge, kriitvalge, hõbevalge, säravvalge
hindama > alahindama, ülehindama, eelhindama, järelehindama

SM 15. Põimliitsõna põhiosale eelnev **laiendosa** esindab enamasti mingit lekseemi. Vormilt võib see olla ükskõik mis sõnaliigi tüve- või sõnavorm, kuid ka kinnistüvi. Kõige sagedamini on laiendosaks mõni käändsõna muutevorm:

klaaslagi, laualampe, maalesõit, käterätik, vetelpääste, mustakirju, külma-kindel, teedrajav, kuumtöötlemine, kaitsepookima

Verbivormide esinemine laiendosana on piiratud. Pöördeline ehk finiiitne verbivorm on liitsõna laiendosaks vaid tsiteeritud sõnana (*elaguhiie*) või määrsõnastunud verbiühendis (*võibolla*). Esiosa võib olla verbitüvi (a), deverbaalse põhiosaga nimisõnas ka käändeline ehk infiniitne verbivorm (b).

(a) küsilause, pistoda, rippisild, triikraud, püsikindel
(b) magamaminek, olemasolu, lüüasaamine, teadaanne

Laiendosaks võivad olla ka muutumatud sõnad (*tänapäev, vähetähtis, taasavastama*) ja sellised moodustajad, mis ei esinda iseseisvaid, produktiivse muuteparadigmaga lekseeme: kinnistüved või prefiksilaadsed sõnaosad (a), võõrprefiks (b), lühenenud tüvekujud, mis esinevad ainult liitsõna laiendosana (c), unikaaltüved või tuletised, mis esinevad ainult liitsõna laiendosana (d), liitsõnasarnased mitme sõna ühendid, mis ei esine iseseisva liitlekseemina (e), ortograafiline aines, mis ei esinda mingit sõna (f).

- (a) keskkool, lihtlause, ülisuur, ürgvana, alahindama, umbusaldama
- (b) pseudovõlg, miniseelik, eksrektor, superigav, ekstraõnnelik
- (c) inimasula, hobuvanker, kõrgkool, kuningriik, kiirusutama
- (d) laupäev, pisuhänd, ulgumeri, paduigav, puhkepäev, sõudepaat
- (e) kartuli-hakklihavorm, soolaleivapidu, mustavalgekirju
- (f) *ne*-liide, *i*-mitmus, 75-aastane, *st*-lõpuline, E-kaubamaja, @-märk.

Liitsõnade **moodustustüüpe** eristatakse põhiosa sõnaliigi järgi. Eesti liitsõnade produktiivsed moodustustüübid on liitnimisõnad, liitomadussõnad ja liitverbid. Liitnimisõnade ja liitomadussõnade hulgas on nii rindliitsõnu kui ka põimliitsõnu, liitverbid on põimliitsõnad. Liitnimisõnade moodustus on täiesti produktiivne, liitomadussõnade ja liitverbide moodustus on produktiivne vaid piiratud ulatuses. Liitomadussõnade moodustuses on piirangud seotud enamasti põhiosa valikuga, liitverbide moodustuses laiendosa valikuga. Teatud prefiksilaadsete esiosadega saab moodustada ka liitmäärsõnu (*üliahsti, üliharva, üliväga; poollahti, poollamaskil, poolvargsi*), muid määrsõnalise põhiosaga liitsõnu (*tunamullu, üleele, ülehomme, pahatihti, ihuüksi*) on vaid mõni.

Põimliitsõnade moodustustüüpi võib kuuluda mitmesuguste liitmis-mallide järgi moodustatud liitsõnu. **Liitmismalle** eristatakse laiendosa sõnaliigi ja vormi alusel. Sama malli järgi moodustatud liitsõnadel võib olla ka mingi tähenduslik ühisosa, aga see on nõrgem ja ebakindlam kui tuletuse puhul, samuti on liitmismallid varieeruvamad kui tuletusmallid. Liitsõna laiendosana esinev tüvekuju on **moodustustüvi**.

Liitsõna ortograafia

SM 16. Sõnavaraüksusena on liitsõna põhitunnus eesti keeles leksikaalne ter-viklikkus. Ortograafiliselt on liitsõnad kõik sellised mitmest sõnast koosnevad kompleksüksused, mis kirjutatakse kokku sõnavaheta või sidekriipsuga. Kõnes on liitsõnal tüüpiliselt tugevam rõhk esiosal ja langev intonatsioon. Ei semantiline ega prosoodiline kriteerium pole siiski alati piisav liitsõna ja mitmesõnalise fraasi eristamiseks. Eesti liitsõnad eristuvad lekseemidena eeskätt kirjalikus keelekasutuses. Kuigi liitsõna moodustab harilikult tähendusterviku, ei moodusta kõik mitmesõnalised lekseemid (tähendusli-kult kokkukuuluvad sõnad) ortograafilist liitsõna: sõnade kokku- ja lahku-kirjutamise põhimõtted on osalt kokkuleppelised ja eri sõnaliikides erinevad. Lahku kirjutatakse kindlast leksikaalsest tähendusest hoolimata ühend- ja väljendverbid (*tähele panema, alla käima, lugu pidama, ette kandma, nõu pidama*), nende tuletised (k.a adjektiveerunud kesksõnad) võivad aga

moodustada liitsõna (*lugupeetud, tähelepandav, allakäinud, lugupidamatus, ettekandja, nõupidamine*). Mitmest arvujärgusõnast koosnevate arvsõnade kirjutamine on sarnasest tähendusest hoolimata kokkuleppeline: liitsõna moodustavad eelneva arvsõnaga üksnes põhiosad *-teist, -kümme* ja *-sada*, muud arvsõnaosad kirjutatakse lahku: *kakskümme neli, viis tuhat kakssada kolmeist*.

Teatud moodustusviisiga liitsõnad on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad. Sellised on tüviliitsõnad, mille laiendosaks on nimetavas käändes nimisõna (a), lühenenud vormiga tüvi (b) või sõnaliigiga seostamatu kinnistüvi (c), samuti omastavas käändes laiendosaga liitomadussõnad (d).

- (a) paneelmaja, tippjuht, vesijahutus, veripunane, geenmuundama
- (b) tööliklass, põliselanik, rippild, külalislahke, ühiskasutama
- (c) liitsõna, sinilill, regulaarmee, umbusaldama, võhivõõras
- (d) viljarikas, külmakindel, suhkruvaba, mustakirju, kohvipruun

Selliste liitsõnade laiendosaks on seotud tüvekuju, või siis ei ole liitsõnale vastav kahesõnaline väljend võimalik süntaktiline struktuur. Nii ei saa selliseid ühendeid süntaktilise fraasina lahku kirjutada ja liitsõnaks pidamine on neile ainus grammatiliselt võimalik tõlgendus.

Põimiliitsõna moodustusosad kirjutatakse kokku sidekriipsuga, kui kõrvuti satub rohkem kui kaks eri moodustusosadesse kuuluvat sama tähte (a), kui moodustusosaks on täht, number, lühend, sõnaosa või muu mitte-sõna (b), pärisnimi või tsitaatsõna (c), mitmesõnaline *ad hoc* seosega aheliitsõna (d).

- (a) plekk-kast, lõpp-peatus, kuu-uuriija, kutse-eetika, turu-uudised
- (b) C-vitamiin, 17-aastane, EM-võistlused, *de*-mitmus, *line*-liide
- (c) Tartu-lähedane, Põhja-Ameerika, *õppima*-tüüp, *taxfree*-leping
- (d) aega-küll-meeleolu, jaga-ja-valitse-poliitika, keelan-käsin-stiil

Mõnel juhul (rühm a, number koos *ne*- või *line*-liitelise omadussõnaga) on sidekriips fakultatiivne (vrd *lõppepeatus, turuuudised, 18aastane*), mõni aheliitsõna võib kujuneda pärisliitsõnaks (*äraunustamind*-lill). Sidekriipsuga võidakse ühendada ka rindliitsõna osi (*autor-lavastaja, avalik-õiguslik*) ja nendesarnaseid laiendosi (*põhja-lõunasuunaline, kevad-sügismantel*). Ka paaris- ja kordussõnad kirjutatakse enamasti sidekriipsuga: *edasi-tagasi, sool-leib, naised-lapsed, kimpsud-kompsud, kila-kola, tipp-toppp* (aga vrd *sigrimigri, uisapäisa, tingeltangel*).

SM 17. Kirjutatud tekstis võivad varieeruda sünteetiline liitsõna ja samadest sõnadest koosnev kahesõnaline fraas või muu sõnaühend.

mere põhi > merepõhi, maja katus > majakatus
 hapu koor > hapukoor, noor mees > noormees
 endist viisi > endistviisi, oma moodi > omamoodi
 koju tulek > kojutulek, tööle minek > tööleminek
 silmi pimestav > silmipimestav, meelde jääv > meeldejääv
 üle hindama > ülehindama, taas elustama > taaselustama

Millal süntaktiliselt seotud fraas liitub üheks sõnaks, millal mitte, sõltub nii tähendus- kui ka struktuuriteguritest. Loendatav sõna ehk asjasõna (→ SÜ 154) on liitsõna laiendosana reeglipäraselt indefiniitne ega viita kindlale referendile, temale vastav süntaktiline laiend võib olla definiitne ja viidata kindlale referendile (vrd *raamatukaas* ja *raamatu kaas*). Liitumine võib seostuda leksikaalse tähenduse diferentseerumisega (vrd *lasteraamat* ja *laste raamat*, *vanaisa* ja *vana isa*). Sageli pole aga fraasil ja liitsõnal mingit hoomatavat tähenduserinevust (*päikesekiirgus* = *päikese kiirgus*, *üksikjuhtum* = *üksik juhtum*, *eresinine* = *ere sinine*, *taaskäivitama* = *taas käivitama*). Reeglipärase eristuse puudumisel toimib ka siin uute sõnade moodustamisel olemasolevate sõnade analoogia ja/või kasutussagedus (vrd *hapukoor* ja *rõõsk koor* või *rõõskkoor*).

Nimisõnafraasi kokku- ja lahkukirjutamist mõjutavad ka struktuuritegurid. Kui kogu sõnaühendil on eeslaiend, on sõnaühendil kalduvus muutuda liitsõnaks.

Tal on *mitme kuu korteriüür* maksmata ja teda ootab väljatõstmine. (A) Nii *mõnedki rahutud bussiootajad* kipuvad ootepaviljoni seintele oma mõtte-
 teri kirja panema. (A) Rääkis *pika ettevõtjakogemusega* riigikogu majandus-
 komisjoni liige TP. (A)

Käändsõnafraasi kalduvus muutuda liitsõnaks on nõrgem või takistatud, kui laiendi positsioonis on liitsõna, mitmesõnaline fraas või mitmusevormis sõna. Kergemini ühinevad fraasipõhjaga liitsõnaks ühesõnalised ja ainsusevormis laiendid. (Vt tabel 4.)

Tabel 4. Kokku- ja lahkukirjutamine

LAIENDOSA	LAHKU	KOKKU
LIITSÕNA/ LIHTSÕNA	täiskuu paiste, köögiakna klaas, hiigelsuur linn, kahjutule oht	kuupaiste, aknaklaas, suurlinn, tuleoht
LAIENDIGA/ LAIENDITA	roheline elektri tootmine, meie küla elanik, väga noor mees, suure metsa tagune	elektritootmine, külaelanik, noormees, metsatagune
MITMUSES/ AINSUSES	isade maa, kartulite hoidla, kirjade kirjutamine, majade ümbrus	isamaa, kartulihoidla, kirjakirjutamine, majaümbrus

Muid sõnamoodustusviise

Lühendamine

SM 18. Lühendamine ehk **raie** on uue sõna moodustamine nii, et olemasolevast sõnast jäetakse ära mingi(d) tüveosa(d). Lühendamisega moodustatud sõna on morfoloogiliselt ühemorfeemiline ja struktuurilt lihtsõna. Raie on enamasti puhtvormiline sõnamoodustusviis: lühendsõna leksikaalne tähendus ja sõnaliik jäävad samaks, küll aga võib erineda uue sõna stilistiline värving. Kuigi lühendsõnu kasutatakse ka kirjakeeles, on tavalisem, et üldkeele sõna viiakse raide tulemusel argikeelde või slängi. Lühendsõnu moodustatakse mitmel viisil.

Üks võimalus on, et pikemast sõnast jäetakse ära mingi osa, tavaliselt sõna lõpuosa, nii et tulemuseks on ühe- või kahesilbiline lihttüvi. Enamik selliselt moodustatud lühendsõnu põhineb võõrsõnadel (a), argikeeles ka omasõnadel (b).

- (a) info (< informatsioon), labor (< laboratoorium), stipp (< stipendium, sots (< sotsiaaldemokraat), demo (< demonstratsioonsalvestis), proff (< professionaal), stripp (< striptiis), nats (< natsionaalsotsialist), bronn (< broneering)
- (b) trenn (< treening), kunn (< kuningas), jätt (< jäätis), somm (< soomlane), mill (< miljon), konn (< konjak), komm (< kompvek), ports (< portsjon), suht (< suhteliselt)

Teise lühendamisvõimaluse puhul on ära jäetud liitsõna üks osis ja algselt kompleksse sõna tähendust jääb kandma alles jäänud tüvi. Sellisedki lühendsõnad põhinevad enamasti võõrsõnadel.

auto (< automobiil), buss (< autobuss, omnibuss), homo (< homoseksuaal), kilo (< kilogramm), troll (< trollibuss), porno (< pornograafia), hevi (< heavimuusika)

Kolmas lühendsõnade moodustusviis on selline, et liitsõnast või sõnaühendist võetakse juurmorfeemide (algus)osad ja liidetakse kokku uueks sõnaks. Seda tüüpi lühendsõnad on ülekaalukalt kahesilbilise vokaaltüvega.

sudu (< suits + udu), masu (< majandussurutis), kapo (< kaitsepolitsei), mupo (< munitsipaalpolitsei), kulka (< kultuurkapital)

Mõnikord on lühendatud ainult liitsõna esimene (võõr)osis: *orgkomitee*, *sotsrealism*, *medõde*, *dokfilm*, *popmuusika*, *digiretsept*, *ökojalajälg*.

Sõnade lühendamist on kasutatud ka eritähendusega oskussõnade loomiseks. Muutunud tuletustüvega või tuletisekujulisest verbist on ära jäetud liide ja tuletustüvi on võetud kasutusse nimisõnana: *eelistama* > *eelis*, *ravitsema* > *ravi*, *seletama* > *sele* 'selgitav illustratsioon'. Sellist lühendusviisi on kutsutud pöördtuletuseks.

Lühendsõnaks võib pidada ka akronüüme, mis on moodustatud sõnaühendi algustähtedest ja mida hääldatakse enamasti tähekaupa veerides: PR (pee-ärr < *public relations*), WC (vee-tsee < *water closet*), LP (ell-pee < *long play* 'vinüülplaat, mis ei ole singel'), SKT (ess-kaa-tee < sisemajanduse kogutoodang). Sõnana väljaloetavaid tähtlühendeid võidakse hakata kasutama iseseisva leksemina: *ufo*, *aids*, *vets*, *vipp*, *jokk* (< 'juriidiliselt on kõik korras'), *itimees* (< IT 'infotehnoloogia'). Pejoratiivse tähendusega sõnast võib sündida sõna esitähdest moodustunud uus eufemism: *ell* (< lits), *pee* (< perse).

Argikeelsete ja slängisõnade moodustamisel markeeritakse raiet sageli spetsiifiliste liidete või liitesarnaste sõnaosadega. Sellistel argiliidetel ei ole oma eripärast tähendust: *õps*, *jäts*, *õlts*, *nats*, *liks*, *limps*; *mobla*, *jota*, *küssa*, *krinka*, *jalka*; *telku*, *venku*, *mersu*. Eriti produktiivne on liitnimisõnade asendamine esiosa baasil moodustatud *kas*-tuletistega: *pastapliiats* > *pastakas*, *viltpliiats* > *vildikas*, *juturaamat* > *jutukas*, *pressikonverents* > *pressikas*, *koduleht* > *kodukas*. Selline ümbernimetamine ei ole seotud asendatava liitsõna vm ühendi põhiosa tähendusega, nt *tunnikas* võib olla tunnikontroll, tunnibuss, tunnihobune vm, *naistekas* võib olla naistele mõeldud raamat või film, aga ka nt naiste koosviibimine vm.

Teil oli täna lotas *tunnikas*, mis küsimused olid? (N) Tallinna ja Tartu vahet on küll palju mugavam sõita *tunnikaga*, kes neid rongiaegu jõuab passida. (N) Sõidan *tunnikaga*, kes alati, kui boksi juurde lähed, paneb kõrvad vastu pead ja katsub hammustada. (N)

Konversioon

SM 19. Konversioon ehk **nulltuletus** tähendab noomenitüve kasutamist verbina (a) või verbitüve kasutamist noomenina (b) ilma liidet lisamata.

- (a) puur > puurima, etikett > etikettima, hari > harjama, julge > julgema, kuiv > kuivama
 (b) mõjuma > mõju, levima > levi, uskuma > usk, kõndima > kõnd, röövima > rööv

Moodustussuunda saab tuvastada tähenduse alusel – uus sõna on kompleks-sema tähendusega kui alussõna, nt *harjama* 'harja vahendina kasutama', *mõju* 'protsessi (mõjuma) tulemus'. Konversiooni nimetatakse ka nulltuletuseks, sest tähendussuhted noomenit verbina või verbi noomenina kasutades on samasugused kui liitega tuletistel ja nende alussõnad, vrd vahendiverbid *puur* > *puurima* ja *õng* > *õngi-tse-ma*, *etikett* > *etikettima* ja *tara* > *tara-sta-ma*, olekuverbid *julge* > *julgema* ja *laisk* > *laisk-le-ma*, teonimetused *levima* > *levi* ja *langema* > *lang-us*. Konversioonile on iseloomulik, et verb ja noomen moodustavad sõnapaari, millel on sellega kõrvutatavaid samasuguse semantilise vahekorraga lekseemipaare liitelise sõnatuletuse valdkonnas.

Konversiooni esineb peamiselt verbide ja käändsõnade vahel, kus see on mingil määral produktiivne. Palju ühesuguse tüvekujuga nimisõnu ja verbe on eesti keelde tulnud inglise otselaenudena: *klikk* ja *klikkima*, *meil* ja *meilima*, *rokk* ja *rokkima*, *breik* ja *breikima*, *folk* ja *folkima*. Nende vahel ei pruugi olla tuletussüsteemile iseloomulikke semantilisi suhteid. Ka muude sõnaliikide, nt nimi- ja omadussõnade kasutuses võib täheldada sõnaliigimuutust omadussõnast nimisõnaks (*haige*, *tark*, *pime*, *loll*) või nimisõnast omadussõnaks (*sant*, *lemmik*, *räbal*, *maru*), mille puhul üks kasutus on primaarne, teine sekundaarne, aga sellist kasutust ei peeta harilikult sõnamoodustuseks.

Prefiksid ja prefiksilaadsed sõnaosad

SM 20. Prefiks ehk **eesliide** on seotud morfeem, mis liitub sõnatüve ette. Liidetega seob teda eeskätt leksikaalsest üldisem tähendus. Struktuurilt sarnanevad prefiksituletised liitsõnadega: moodustise sõnaliigi määrab põhiosa ja sama prefiksiga võib moodustada eri sõnaliiki kuuluvaid sõnu.

Tähenduselt selgepiirilise rühmana on eesti keele kirjeldustes mõnikord esitatud prefiksituletistena *eba-* (a) ja *mitte-*algulisi kompleks sõnu (b). Sama tähendusega on mitmeid võõrapäraseid eitusprefikseid (c). Morfeemidena sarnanevad *eba-* ja *mitte-* siiski pigem tüvimorfeemide kui afiksitüüpidega: *mitte*

on iseseisev eitussõna, *eba-* võib liita endaga tuletusliiteid ja olla uute lekseemide moodustamise aluseks: *eba-rd*, *eba-k*, *eba-le-ma*.

- (a) ebakindel, ebamugav, ebaviisakas, ebausk, ebasoosing, ebaõnnestuma
- (b) mitteametlik, mitterahuldav, mitteekortsuv, mittetulundusühing
- (c) ateist, antipaatia, deformeerima, disharmoonia, impersonaal, indiskreetne

Peale nimetatute on hulk muid mitmesuguse tähendusvarjundiga võõrprefikseid, nt *eks-*, *post-*, *pre-*, *re-*, *bi-*, *poli-*, *multi-*, *semi-*, *mono-*, *homo-*, *sub-*, *trans-*, *pro-*, *proto-* jt. Võõrprefiksiga sõnad on harilikult laenatud tervikuna, nt *antipaatia*, *ateist*. Mõni võõrprefiks võib liituda ka omasõnale (*antikangelane*, *eksabikaasa*, *pseudoteadus*, *miniseelik*, *megäüritus*, *superhind*), aga eesti sõnamoodustuses tajutakse selliseid komplekssõnu pigem liitsõnadena, mille esiosa võib argikeeles leksikaliseeruda ka iseseisvaks sõnaks.

Ta kirjutab jätkuvalt oma *eksile* armastusest nõretavaid kirju. (N) Aga mina oma 40 aastaga ajan endiselt selga kõige lühemad *minid*. (N) Ilves tegeleb igasugu *pseudoga* ja rahva lollitamisega. (N)

Nende kõrval on teisigi leksikaalseid või leksikaalsest suuremal üldistusastmel (modifitseeriva funktsiooniga) kinnismorfeeme, mis esinevad komplekssõna esikomponendina ja tuletiste tüvena paljudes tuletustüüpides, nii et neist võib rääkida ka kui prefiksilaadsetest tüvedest ehk prefiksoididest ehk poolliidetest, nt *ala-*, *üli-*, *üla-*, *eri-*, *igi-*, *ulgu-*, *vaeg-*, *liba-*, *padu-*, *puht-* jt (*alahindama*, *ülikool*, *ülakeha*, *libajurist*). Needki (nagu ka esiosa *eba*) võivad argikeeles leksikaliseeruda iseseisvateks sõnadeks.

Tuleb siiski tõdeda, et tänase Eesti põhihädad tulenevad nüüdisaja *ebadest*: praeguse rahva matslusest, kultuuritusest, lollusest ja ahnusestki. (N) Käitumine on nii silmakirjalikult *eba*, et lõpuks salastatakse asju iseenda, mitte vaenlase eest. (N) On oluline, et inimesed oskaksid vahet teha päris ja *libal*. (N) Vihma lausa *paduna* on taevast alla sadamas. (G)

Ka mõni vaba morfeem on grammatiseerunud prefiksoidiks (*imeilus*, *püstirikas*, *roppkallis*, *sigaoдав*). Kompleks sõnade moodustusviise kirjeldades vaa-deldakse prefiksilaadsete esiosadega moodustatud lekseeme siin raamatus liitsõnadena, mitte tuletistena.

MOODUSTUSTÄHENDUSED

Tähendusstruktuur

SM 21. Täendusstruktuur kirjeldab kompleks sõna semantilist koostist moodustajate mõisterühmade ja semantiliste funktsioonide kaudu. Sõnamoodustuses olulised mõisterühmad on asjad, sündmused, omadused ja asjaolud. Asjade ja nende suhete eristusel põhineb leksika prototüüpne jagunemine sõnaliikidesse: asju väljendatakse tüüpiliselt nimisõnadega, suhteid verbide, omadussõnade ja määrsõnadega. Suhtemõisted (sündmused, omadused, asjaolud) ei saa esineda isoleeritult: tegevus ei saa toimuda tegijata, protsessil on alati kogeja, kellega või millega midagi toimub, seisund on kellegi või millegi olek, samuti seostub omadus alati selle kandjaga, asjaolu kirjeldab mingi sündmuse toimumistingimusi. Need mõistete seoseid osutavad funktsioonid on sõnamoodustuses olulised.

Märkus. Siinses käsitluses lähtutakse mõistekategooriatest, mille järgi nimisõnad tähistavad asju ja verbid tähistavad sündmusi (vt Pajusalu 2009: 60, 64). Sõnamoodustuses relevantssed asjanimetused on nimisõnad, mille tähendusstruktuur ei ole seotud sündmusega. Sõnamoodustuses relevantssed sündmuste liigid on tegevused, protsessid ja seisundid. Selline liigitus erineb mõnevõrra süntaksis kasutatavast liigitusest (→ SÜ 39, 154).

Kompleks sõna moodustajate vahel võib olla kolme tüüpi moodustussuhteid: mutatiivne, transponeeriv ja modifitseeriv.

Mutatiivne ehk **leksikaalne moodustus** loob keeles uue leksikaalse tähenduse nii, et mingi mõistekategooria olemist (asja, sündmust, omadust või asjaolu) nimetatakse vastavalt tema suhte teise olemiga samast või muust mõistekategooriast. Mutatiivne moodustussuhe võib olla nii tuletise kui ka liitsõna moodustajate vahel. Nii nimetab *sulgur* asja tegevuse kaudu, *kivikõva* omadust asja kaudu, *laisklema* väljendab seisundit omaduse kaudu, *vihjamisi* iseloomustab asjaolu tegevuse kaudu, *tornkraana* asja teise asja kaudu.

Transponeeriv ehk **süntaktiline moodustus** ei loo uut leksikaalset tähendust, vaid muudab olemasoleva sõna süntaktilise kasutuse võimalusi. Tuletussüsteem võimaldab suhtemõisteid väljendavate sõnade (verbide, omadussõnade, määrsõnade) sõnaliiki muuta mõistet ennast muutmata, nt tähistada sündmust nimisõnaga (*ehitamise, areng*) või omadussõnaga (*muutlik, liikuv*), omadust nimisõnaga (*tugevus, kiirus*) või määrsõnaga (*kiiresti, tugevalt*), asjaolu omadussõnaga (*tänane, lahtine, pealmine*).

Modifitseeriv ehk **varjundav moodustus** ei loo uut mõistet ega muuda sõnaliiki, vaid paigutab mõiste mõnele kogu mõisterühma iseloomustavale väärtusteskaalale (sageli seotuna emotsioonide ja hinnangutega). Nimetamisel lisatakse olemasolevale sõnale täpsustav liide või liitsõna-osa, mis märgib nt asja suurust (*maja* > *majake*, *rong* > *hiigelrong*), isiku sugu (*laulja* > *lauljatar*), omaduse intensiivsust (*suur* > *ülisuur*), sündmuse korduvust (*hõikama* > *hõiklema*) või hetkelisust (*karjuma* > *karjatama*).

SM 22. Moodustustähendus seostab komplekssõna moodustajate leksikonitähendused nende funktsioonidega komplekssõnas. Transponeeriva, modifitseeriva ja mutatiivse moodustussuhte korral on komponentide mõju komplekssõna moodustustähendusele erinev.

Transponeeriva tuletuse korral vormistab liide üksnes sõnaliiki, komplekssõna moodustustähendus kattub alussõna leksikaalse tähendusega. Nimisõnaliidetega tuletatakse verbidest teonimetusi (*vaatamine*, *minek*, *toiming*) ja omadussõnadest omadusnimetusi (*suurus*, *tegelikkus*); omadussõnaliidetega tuletatakse seisunditähendusega verbidest või määrsõnadest seisundiomadussõnu (*sobilik*, *lahtine*) ja koha-, aja- või mõõdutähendusega sõnadest sama tähendusega suhteomadussõnu (*äärmine*, *äsjane*, *meetrine*), määrsõnaliidetega tuletatakse omadussõnadest sama tähendusega viisi-määrsõnu (*uniselt*, *rõõmsasti*).

Modifitseeriva moodustuse korral lisab modifitseeriv moodustaja teise moodustaja leksikaalsele tähendusele mingi täpsustava (sageli hinnangulise) tunnuse. Modifitseeriv komponent võib olla tuletusliide (*lauljanna*, *pruunikas*, *hüplema*) või liitsõna laiendosa (*naisarst*, *pisitrükis*, *vähesoolane*, *taasesitama*), harva ka liitsõna põhiosa (*eidekröbi*, *rattalogu*, *uhkevõitu*). Mingis mõttes sarnaneb modifitseeriva moodustusega rindliitsõna moodustajate vaheline seos, aga siin on mõju sümmeetriline: kumbki moodustaja lisab teise moodustaja leksikaalsele tähendusele oma tähenduse (*kööktuba*, *magushapu*).

Mutatiivse moodustussuhte korral sõltub komplekssõna tähendus mõlema moodustaja funktsioonist konstruktsioonis. Komplekssõna viimane vahetu moodustaja (tuletusliide või liitsõna põhiosa) on moodustuspõhi. Konstruktsiooni esikomponent (tuletuse alussõna või liitsõna laiendosa), mille kaudu moodustuspõhja iseloomustatakse, on determineeriv moodustaja. Moodustuspõhi tähistab primaarselt sõnaliiki, sekundaarselt (sõnaliigi piires) vastava sõnaliigiga väljendatavaid mõisterühmi ja semantilisi funktsioone.

SM 23. Mutatiivse moodustuse korral oleneb moodustuspõhja mõisterühmast, milliste tähendusfunktsioonide kaudu teda saab iseloomustada. Kompleksset sündmust kirjeldatakse situatsiooni osalise või asjaolu kaudu. Kompleksverbi esikomponent võib semantilise funktsiooni järgi olla verbiga

tähistatava sündmuse tegija (*giiditsema*), vahend (*suusatama*, *nõeltöötlemä*), tulemus (*aurustama*, *suurenema*), tegevusobjekt (*kalastama*, *ravikindlustama*), koht (*paiknema*, *jääpurjetama*), aeg (*suvitama*, *hommikvõimlema*) või omadus (*kadetsema*). Sõnamoodustussüsteem võimaldab nimetada sündmust ka teise sündmuse kaudu, muutes sündmuse protsessist tegevuseks või tegevusest protsessiks. Esimesed on moodustustähenduselt kausatiivid (*uputama*), teised antikausatiivid (*murduma*). (Vt tabel 5.)

Tabel 5. Kompleksverbide tähendusstruktuure

DETERMINEERIV MOODUSTAJA	MOODUSTUSPÕHI	NÄIDE
TEGIJA	TEGEVUS	giidi-tse-ma
VAHEND	TEGEVUS	suusa-ta-ma, nõel+töötlemä
TULEMUS	TEGEVUS/PROTSESS	auru-sta-ma/suure-ne-ma
TEGEVUSOBJEKT	TEGEVUS	kala-sta-ma, ravi+kindlustama
KOHT	SÜNDMUS	paik-ne-ma, jää+purjetama
AEG	SÜNDMUS	suvi-ta-ma, hommik+võimlema
OMADUS	SEISUND	kade-tse-ma
PROTSESS	TEGEVUS	upu-ta-ma
TEGEVUS	PROTSESS	murd-u-ma

Moodustajate mõju on kahepoolne. Kui osalise või asjaolu kaudu saab isoleerida sündmust, siis sündmuse kaudu saab nimetada situatsiooni osalisi ja asjaolusid. Selliselt moodustatud kompleksne nimisõna märgib tegijat (*lugeja*, *pesunaine*), tegevusvahendit (*uinuti*, *triikraud*), tulemust (*ehitis*, *keeduvorst*), tegevusobjekti (*söök*, *joogivesi*). Situatsiooni asjaoludele saab viidata nimisõnade või määrsõnadega: eesti sõnamoodustuses väljendatakse sündmuse kohta (*ujula*, *kõnnitee*), aega (*tulevik*, *õppeaasta*), viisi (*vihjamisi*).

Sõnamoodustussüsteem võimaldab väljendada situatsiooni osalisi ja asjaolusid ka kaudselt, sündmusmoodustajata. Näiteks tegijat on tavapärane nimetada sündmuse kaudu (*õmbleja*, *rändlind*), aga sama funktsiooni saab väljendada ka tegevuskoha (*veskiline*, *põllumees*), tegevusvahendi (*noodaline*, *trummitüdruk*) või tegevusobjekti kaudu (*juuksur*, *kalamees*).

Nimisõnamoodustus ei ole alati seotud sündmusega. Kompleksse nimisõnaga võib viidata asjale või isikule rühmana (*nimestik*, *inimkond*) või isoleerida asja või isikut nt omaduse (*vanamees*, *kuivik*), koha (*vesiroos*), aja (*suvekleit*), vahendi (*tuuleveski*), otstarbe (*passipilt*), materjali (*kivimaja*), valdaja (*paadimootor*), osa (*sarvloom*) või võrdluse (*tornkraana*, *padjand*) kaudu. (Vt tabel 6.)

Tabel 6. Kompleksnimisõnade tähendusstruktuure

DETERMINEERIV MOODUSTAJA	MOODUSTUSPÕHI	NÄIDE
TEGEVUS	TEGIJA	luge-ja, pesu+naine
TEGEVUS	VAHEND	uinut-i, triik+raud
TEGEVUS	TULEMUS	ehit-is, keedu+vorst
TEGEVUS	TEGEVUSOBJEKT	söö-k, joogi+vesi
SÜNDMUS	KOHT	uju-la, kõnni+tee
SÜNDMUS	AEG	tule-vik, õppe+aasta
KOHT	TEGIJA	veski-line, põllu+mees
VAHEND	TEGIJA	nooda-line, trummi+tüdruk
TEGEVUSOBJEKT	TEGIJA	juuks-ur, kala+mees
ASI/ISIK	RÜHM	nime-stik, inim-kond
OMADUS	OMADUSE KANDJA	vana+mees, kuiv-ik
KOHT	ASI	vesi+roos
AEG	ASI	suve+kleit
VAHEND	ASI	tuule+veski
OTSTARVE	ASI	passi+pilt
MATERJAL	ASI	kivi+maja
VALDAJA	ASI/ISIK	paadi+mootor, tädi+tütar
OSA	ASI	sarv+loom
VÕRDLUSALUS	ASI	torn+kraana, padja-nd

Kompleksset omadust saab nimetada asja või isiku olemasolu (*kivine, lasterikas*), puudumise (*jalutu, jäävaba*) või võrdlussuhte kaudu (*orjalik, süsimust*).

SM 24. Moodustuspõhi on struktuurilt alati lihtne (sõna või tuletusliide), sellele eelnev moodustaja, mille kaudu põhja iseloomustatakse, võib olla lihtne (*müü-ja*) või kompleksne (*lillemüü-ja*), kui liitsõnatuletise alussõnaks või liitsõna laiendosaks on fraas vm sõnaühend. **Kompleksne moodustaja** koosneb kahest komponendist, millest üks on moodustuspõhjast tingitud, teine täpsustab või piirab selle tähendust. Näiteks *lillemüüja* märgib tegijat (*-ja*) tegevuse kaudu (*müüma*), mida täpsustab objekt (*lill*), *vetelpääste* nimetab sündmust (*-e*), mis esindab tegevust (*päästma*), mida täpsustab koht (*vesi*), *jätkusuutlik* väljendab omadust (*-lik*) tegevuse kaudu (*suutma*), mida täpsustab protsess (*jätkuma*), *peenetriibuline* väljendab omadust (*-line*) asja kaudu (*triip*), mida täpsustab omadus (*peen*), *külmaveekraan* väljendab asja (*kraan*) teise asja kaudu (*vesi*), mida täpsustab omadus (*külm*). (Vt tabel 7.)

Tabel 7. Kompleksse esimoodustajaga sõnu

KOMPLEKSNE ESIMOODUSTAJA		MOODUSTUSPÕHI
TÄPSUSTAV KOMPONENT	DETERMINEERIV KOMPONENT	
lille	müü	-ja
vetel	pääst	-e
jätku	suut	-lik
peene	triibu	-line
külma	vee	kraan

SM 25. Komplekssõna determineeriv komponent ei ole nii ühemõtteliselt seotud sõnaliigiga kui moodustuspõhi. Liitsõna laiendosa või tuletise alusõna valikut ja kuju mõjutab keeleomane vormimall ja keelend võib sõnaliigiliselt jääda ambivalentseks, nt *triik+raud*, *püsi+lill*, *sääst-lik*, *liht-ne*. Teiselt poolt võib sama tähendust väljendada eri sõnaliigiga. Nii võib sobivast vormimallist lähtuvalt valida sündmust väljendavaks moodustajaks verbitüve või transponeeritud nimisõna (vrd *pesi-ja* ja *pesu+masin*). On vormimalli küsimus, kas nimetada arvutiprogrammi *otsimootoriks*, *otsingumootoriks* või *otsimismootoriks*.

Otsingumootor ehk *otsimootor* on arvutiprogramm, mille väljundi abil saab veebis infot kiiremini leida. (W)

Sellist esimoodustaja sõnaliigilist varieeruvust võib esineda paljude tähendusstruktuuride keelelises väljenduses. Näiteks kui sündmust nimetatakse selle tulemuseks oleva omaduse kaudu, võib tulemomadust väljendav moodustaja olla omadussõna (*rikas-ta-ma*) või transponeeritud nimisõna (*võrd-sus-ta-ma*); koht võib sõnaliigilt olla nimisõna (*äär-mine*) või määrsõna (*ees-mine*). Eesti sõnamoodustussüsteemis võivad determineerivaks moodustajaks olla ka deiktilised pronoomenid, proadverbid jm suhtesõnad, mis ei tähista kindlat, vaid situatsiooni- või kontekstisidusat mõistet (*oma-nda-ma*, *üle-ta-ma*, *siin-ne*, *peal-mine*, *praegu-ne*, *taga+hoov*, *järel+kuulama*).

SM 26. Tähendusstruktuurid ei ole vahetult seotud ühe sõnamoodustusviisiga. Semantilise aspektist on **tuletamine** ja **liitmine** ühesugused protsessid, st tuletise ja liitsõna moodustajate semantilised suhted võivad olla ühesugused. Nii on näiteks *kalur* ja *kalamees*, *linlane* ja *linnainimene* sama moodustustähendusega. Liitsõnade ja tuletiste erinevus väljendub eeskätt leksikaalses konkreetsuses: ühel juhul on moodustuspõhi kindla leksikaalse tähendusega sõna, teisel juhul selle tähendusfunktsioonile viitav liide (vrd ka *risttee* ja *ristmik*, *eramaja* ja *eramu*, *lõikeriist* ja *lõikur*, *anderikas* ja *andekas* jt). (Vt tabel 8.)

Tabel 8. Täendusstruktuuri keelendamine

TULETISEGA	LIITSÕNAGA
kal-ur	kala+mees
lin-lane	linna+inimene
rist-mik	rist+tee
era-mu	era+maja
lõik-ur	lõike+riist
ande-kas	ande+rikas

Muidugi ei tähenda see, et kõiki tähendusstruktuure saaks keeleliselt väljendada nii tuletise kui ka liitsõnaga. Eesti keeles väljendatakse teatud tähendusstruktuure üksnes liitsõnadega, teatud tähendusstruktuure tuletistega, teatud tähendusstruktuure tuletamist ja liitmist kombineerides. Moodustusviisi valik nimetamist vajava mõiste keelendamiseks oleneb leksikosemantilistest, vormilistest ja pragmaatilistest kriteeriumidest.

Leksikaalne tähendus ja leksikaliseerumine

SM 27. Komplekssõna võib lekseemina saada moodustustähendusest erineva leksikaalse tähenduse. Näiteks *keedis* on moodustustähenduse järgi sama mis *keetmistulemus*, leksikaalse tähenduse järgi aga 'moos'; relvanimetus *suurtükk* ei ole seotud konstruktsiooni moodustustähendusega ega kummagi moodustaja leksikaalse tähendusega. Sellise tähenduse kirjeldamine ei kuulu otseselt sõnamoodustuse, vaid leksikoloogia valdkonda. Leksikoloogia uurimisobjektiks on üksiksõna (kindla lekseemi) tähendus(ed), sõnamoodustus keskendub struktuursele ehk moodustustähendusele ning kirjeldab keeles võimalikke tähendusstruktuure. Harilikult mahub reeglipäraselt moodustatud sõna leksikaalne tähendus moodustustähendusega määratud raamidesse (nt *keedis*), aga ei pruugi mahtuda (nt *suurtükk*).

Tuletise ja liitsõna (nagu iga sõna) tähendus võib aja jooksul muutuda. Näiteks *õhtuleht* ei ilmu harilikult enam õhtul, vaid tähendab meelelahutusliku sisuga lehte; *tuulik* 'asi, mis töötab tuule abil' tähistas varem tuuleveskit, nüüd aga ka tuuleturbiini; *kirjakeel* tähistas algselt kirjalikku keelekuju, nüüd aga ka ühtseimat, standardset keelevarianti.

Teatud moodustustüüpidesse kuuluvatel komplekssõnadel (eriti tuletistel) on suurem kalduvus leksikaliseeruda kui teistel. Leksikaliseerudes muutub sõna semantiliselt jagamatuks, nii et selle tähendust pole enam võimalik tõlgendada (pelgalt) moodustajate tähenduste kaudu. Leksikaliseerumine on

olemuselt astmeline, komplekssona leksikaalne tähendus võib moodustustähendusest erineda rohkem või vähem. Ka regulaarses moodustustähenduses kasutatavatel tuletistel võib paralleelselt olla leksikaliseerunud tähendusi: *valimised*, *koosviibimine*, *nõupidamine* ürituse tähenduses, *joonistamine*, *võimlemine* jt õppeaine nimetustena, *koristaja*, *õpetaja* jt elukutse tähenduses. Erinevate liidetega tuletatud teonimetustest osa on leksikaliseerunud tegevuse tulemuse (*luuletus*, *tõlge*, *toode*, *toodang*, *segu*, *saak*) või vahendi tähenduses (*toetus*, *küte*, *määre*, *kutse*). Produktiivses tuletustüübis ei välista sõna leksikaliseerumine selle kasutamist regulaarses moodustustähenduses, nt *kirjeldus* tegevuse ja selle tulemusena, *kutse* tegevuse ja vahendina, *toimetus* tegevuse, koha ja tegijate kollektiivina jne.

Uut sõna ei moodustata harilikult siis, kui tema tähendus on leksikonis kaetud, kuid produktiivsetes tuletustüüpides see piirang ei kehti (vrd *kohe* ja *koheselt*, *katalaan* ja *kataloonlane*, *uuenema* ja *uuenduma*, *kostma* ja *kostuma* jt). Sellise nn **rekursiivtuletuse** korral hakatakse kaht tähistajat hõlpsasti tõlgendama kahe tähendusena ja tekib leksikaalne tähenduslahknevus (vrd *pelg* ja *pelglikkus*, *arm* ja *armastus*, *otse* ja *otseselt* jt).

Kui mingi tähendusstruktuuri väljendamiseks on keeles mitu võimalust, siis võidakse anda igale tähistajale erinev leksikaalne tähendus. Oskuskeeles kasutatakse seda võimalust täpse tähendusega terminite eristamiseks. Näiteks tähendavad *kate*, *katus*, *katik*, *katend* moodustustähenduse järgi kõik katmisvahendit, aga kui sõnaga *kate* võib viidata igasugusele katmisvahendile, siis *katus*, *katik* ja *katend* on kitsama leksikaalse tähendusega terminid; *omastama* ja *omandama* moodustustähendus on tulemuslik tegevus 'omaks tegema', leksikaalsel tasandil tähistatakse esimesega illegaalset, teisega legaalset kuuluvuse teket.

SM 28. Leksikoni kuulub ka niisuguseid komplekssonu, mis on küll morfoloogiliselt osadeks analüüsitavad, aga mille tähendust ei saa tõlgendada nende moodustajate tähenduste toel. Ähmane võib olla tuletise alussõna tähendus tähistatava mõiste komponendina, mistõttu seda ei saa seostada mingi tähendusfunktsiooniga: *tähendama* (vrd *täht*), *vabandama* (vrd *vaba*, *vabanema*), *väljendama* (vrd *väli* > *välja*), *kannatama* (vrd *kandma*), *käsitama* (vrd *käsi*), *keevitama* (vrd *keema*), *näotu* (vrd *nägu*), *isand* (vrd *isa*).

Tuletise kohandamine sobiva sõnamalliga võib moodustaja kuju muuta, nii et tuletise vormiline struktuur ei vasta tähendusele. Nt *teadlane* esindab tähendusstruktuuri, kus tegijat nimetatakse tegevusala (*teadus*) kaudu, tuletise vormiliseks alussõnaks on aga verb (*teadma*); *võimaldama* ja *avaldama* väljendavad tegevust selle tulemomaduse kaudu (*võimalik*, *avalik*), kuigi tuletise kuju seda moodustustähendust ei peegelda.

Moodustustähenduse ähmasus võib tuleneda ka liite erandlikkusest. Alussõna võib olla oma tavapärase leksikonitähenduses, aga mõne liite tähendus on oma sõnaliigi piires nii ebamäärane, et tema semantiline funktsioon tähendusstruktuuris ei ole äratuntav ja vormilt kompleksse sõna tähendust saab kirjeldada üksnes leksikaalselt (*sajand, malend, aiand, naljand; esik, päevik, põlvik, tõrvik*).

Tuletise leksikaliseerumisega võib kaasneda ka selle morfoloogilise läbiipaistvuse astmeline vähenemine, kuni kompleks sõnast kujuneb vormilt liigendamatu sõna, mille moodustanud morfeemid ei eristu enam selgelt üksteisest ja ajaloolist tuletist hakatakse tajuma ühemorfeemilise liitsõnana, nt nimisõnad *vōti* (vrd *võtma*), *sōim* (vrd *sööma*), *veis* (vrd *vedama*), *loom* ja *loodus* (vrd *looma*), *nāgu* (vrd *nägema*), *lugu* (vrd *lugema*); omadussõnad *nāgus* (vrd *nägema, nāgu*), *osav* (vrd *oskama*), *vedel* (vrd *vesi*), *meelas* (vrd *meel*); verbid *teesklema* (vrd *tegema*), *matma* (vrd *maa*), *saatma* ja *saabuma* (vrd *saama*) jt. Sõnasiseste morfeemipiiride ähmastumise kohta vt SM 9.

SM 29. Leksikaalse tähenduse ja moodustustähenduse suhe on sageli metafoorne või metonüümiline (*õitseng, avang, pendeldama, linnupete, võtmeisik*). Liitsõnade hulgas moodustavad arvestatava rühma metonüümilisel ülekandel põhinevad nn bahuvihi liitsõnad,¹ mille tähendus ei lähtu põhiosa tähendusest. Näiteks *hallpea* ei ole pea alaliik, vaid tähistab isikut, kelle tunnuseks on moodustustähendusele vastav asi ('inimene, kellel on hall pea'). Suur hulk selliseid liitsõnu nimetab semantiliselt isikut omaduse või tegevuse kaudu, aga see tähendusstruktuur ei peegeldu moodustusstruktuuris (*lollpea, kantpea, maiasmokk, kuldsuu, libekeel, nöbinina, punanahk, kaunis hing, särasilm, teravilm, sinikrae, valgekrae, sinikiiver*). Bahuvihi liitsõnad on enamasti afektiivse tähendusega sõnad. Neutraalse tähendusega on loodusteaduslike terminite kasutatavad metafoorsed looma- ja taimenimetused (*varsakabi, kuldnohk, kuldking, käokeel, kassikäpp, lõosilm, pääsusilm*), aga ka nende hulgas on stiililiselt markeeritud rahvapäraseid nimetusi (*mesikäpp, kriimsilm, pikk-kõrv, lontkõrv*). Mõni liitsõna võib olla kasutusel nii metonüümilises kui ka moodustustähenduses, nt *punapea* võib tähistada nii 'punase peaga inimest' kui ka 'punast pead', *sinikiiver* niihästi 'sinise kiivriga rahuvalvajat' kui ka 'sinist kiivrit'.

Hõbekõri Maria Listra kolis Eestisse tagasi. (A) Hingamistakistuse korral võib osutada vajalikuks trahheotoomia (hingetoru avamine ja nn *hõbekõri* panek). (T)

¹ Sõna *bahuvihi* pärineb sanskriti keelest, kus sõnaga *bahuvihi*, mille algne tähendus on 'palju riisi', on tähistatud isikut, kellel on palju riisi. (VSL)

Samas osutavad metonüümiliste ja metafoorsete liitsõnade moodustus ja kasutus asjaolule, et tähendusülekanne on üks inimõtlemise kognitiivseid mehhanisme, mille puhul ühte kogemuslikku valdkonda mõistetakse teise abil ning suhtlejate ühine tõlgendusruum lubab moodustada uusi bahuvihiiliitsõnu ja metafoorsel ülekanDEL põhinevaid liitsõnu produktiivselt tekstisõnadena (*puuküürnik, idufirma, doonorriik, fantoomlinn, rohenäpp, hõbekeel*).

Kuule *prügipea*, sul on ikka asjad päris sassis. (N) Vanka ütles eestlase kohta, mis ta *süldiaju* talle suhu tõi. (D) Ei tea, kas *päiksenägu* on veel töö! (N)

Semantiliselt kuuluvad metonüümiliste bahuvihiiliitsõnade hulka ka arvõnalise laiendõsaga liitnimisõnad *kolmnurk, nelinurk, viisnurk, kaheksajalg* jt.

On ka muid liitsõnu, millel ei ole moodustustähendust, vaid üksnes leksikaalne tähendus, mida ei saa analüüsida moodustajate tähenduste suhtena. Eriti rohkesti on kindlas vormis fraasi leksikaliseerumise tagajärjel tekkinud liitmäärsõnu (*pealtnäha, omateada, igatahes, kõigepealt, omapead, eeskätt*), mille põhiosa ei ole määrsõna (→ SM 226).

Tuletusliidete tähendusest

SM 30. Tuletusliide või liitsõna põhiosa määrab komplekssõna sõnaliigi. Liidete tähendus on iseseisvate sõnade omast avaram – nad tähistavad oma sõnaliigi piires enamasti mingeid üldisi tähendusi. Moodustuspõhi võib olla ka liitelaadse funktsiooniga kinnistüvi (*-ohtu, -võitu*). Kuna tuletusliited ja sellist tüüpi kinnistüved ei esine iseseisvalt, vaid ainult komplekssõna ühe moodustajana, ilmneb nende tähendus konstruksioonis, seose põhjal teise moodustajaga. On liiteid, mis kannavad alati sama tähendust, nt alussõnaga märgitu puudumisele viitav omadussõnaliide *-tu* (*mõttetu, muretu, pilvitu*), kohale viitav nimisõnaliide *-la* (*ujula, kanala, tagala*), isiku naissugu väljendavad *-tar* ja *-nna*, asja või omaduse deminutiivsust rõhutav *-ke(ne)*, vähendava tähendusega kinnistüved *-ohtu* ja *-võitu* jt.

Liite funktsioon moodustustähenduse osana võib oleneda alussõnast. Omadust väljendav *kas*-tuletis võib viidata omaduse rohkusele (*mahlakas, andekas*) või vähesusele (*pruunikas, hapukas*), sõltuvalt sellest, kas alussõnaks on nimi- või omadussõna. Niisamuti väljendab nimisõnale liituv *-jas* sarnasust (*munajas, traatjas*), omadussõnale liituv *-jas* omaduse vähesust (*mustjas, tuhmjas*).

Mõned tähendusfunktsioonid ja nende väljendusvahendid on lähedased. Neid lähedasi funktsioone väljendavatele liidetele on omane süstemaatiline

polüseemia. Näiteks tuletatakse paljudes keeltes tegijanimetusi ja tegevusvahendi nimetusi samade liidetega, sest kaudselt saab ka vahendit tõlgendada tegevuse sooritajana (vrd *traktorist künnab* ja *traktor künnab*). Eesti keeles on sellised liited *-ja* ning *-ur*, vrd tegijat tähistavad *vaataja*, *kaevur*; vahendit tähistavad *tolmuimeja*, *lõikur*. Tegijal ja vahendil võidakse vahet teha leksiikaalselt (vt eelmisi näiteid), aga mitte alati: nt hammaste, pesu jm *valgendaja* võib olla nii elus tegija kui ka vahendiks olev aine. Tekstituletistena moodustatakse *ja-* ja *ur-*tuletisi nii tegija kui ka tegevusvahendi tähenduses, tõlgendus toetub kontekstile.

Töenäoliselt jahmatas suur osa Äripäeva *lugejatest* sellise pealkirjaga artiklit nähes. (A) Seetõttu sobib Mobiil-ID internetikohvikutes, kus puudub ID-kaardi *lugeja*. (A)

On siiski ka spetsiifilisi tegijaliiteid (nt *-nik*: *elanik*, *omanik*, *üürnik*) ja vahendiliiteid (nt *-i*: *uinuti*, *lahusti*, *valgendi*).

Eesti keele arvukate liidete hulgas on homonüümiat, mille puhul samakuuliste liidete vahel ei ole tähenduslikku seost, nendega moodustatud sõnad kuuluvad eri sõnaliikidesse ja tähistavad eri kategooria mõisteid. Selliseid liiteid on nt tegevuse kordumisele viitav verbiliide *-i* (*sähvima*) ja vahendinimetusi tuletav nimisõnaliide *-i* (*uinuti*), muutumisverbe tuletav *-u* (*selguma*), deminutiivseid nimisõnu tuletav *-u* (*poju*) ja teonimetusi moodustav *-u* (*sadu*), muutumisverbe tuletav *-ne* (*kallinema*) ja omadussõnu tuletav *-ne* (*soolane*), teonimetusi tuletav *-mine* (*lugemine*) ja kohasuhet väljendav *-mine* (*äärmine*) jt.

Paljudel liidel on nii üldine tähendus, et neid saab kasutada mitmesuguste tähendusstruktuuride väljendamiseks. Sellise kasutusega on enamik verbiliiteid, omadussõnaliited *-ne* ja *-lik*, nimisõnaliidetest *-ik*. Näiteks verbiliide *-sta* märgib vaid üldiselt tegevust ja selle baasil saab tuletada eri moodustustähendusega verbe, sõltuvalt alussõna tähendusest: nimisõnaga seotult kogumisverbe (*kalastama*), vahendiverbe (*relvastama*) ja manustamisverbe (*einestama*), omadussõnaga seotult kausatiivverbe (*vabastama*) ja olekuverbe (*kadestama*), deskriptiivtüvest jäljendusverbe (*sädistama*). *lik*-liide märgib vaid üldiselt omadust, tuletised võivad verbiga seotult väljendada seisundit (*kartlik*), nimisõnaga seotult possessiivsust (*murelik*), kuuluvust (*riiklik*) või võrdlust (*naiselik*), omadussõnaga seotult modifitseerida omaduse määra (*arglik*). Nimisõnaliide *-ik* on nii üldise tähendusega, et tuletis võib verbiga seotult nimetada tegijat (*põgenik*), tegevusvahendit (*möödik*), kohta (*peidik*), tegevusobjekti (*saadik*); omadussõnaga seotult omadust kandvat isikut (*ülbik*), asja (*külmik*) või kohta (*madalik*); nimisõnaga seotult kohta

(*kohvik*) või asja (*põlvik*). *ik*-liite semantilise funktsiooni määramatuse tõttu on enamik *ik*-tuletisi loodud moodustustähendusest spetsiifilisema leksi-kaalse tähenduse väljendamiseks, sageli konkreetse liitsõna või fraasi asendamiseks (*kohvimaja* > *kohvik*, *põlvsukk* > *põlvik*, *sõrmkinna* > *sõrmik*).

Sõnamoodustus ja süntaks

SM 31. Sõnamoodustusel on rohkesti kokkupuutepunkte süntaksiga. Sõnamoodustuse ja süntaksi vahel saab eristada kolme tüüpi seoseid: 1) moodustajate semantilised funktsioonid lauses ja kompleks sõnas on teatud ulatuses sarnased (→ SM 32); 2) mõne tähendusstruktuuri keelises väljenduses põimuvad sõnamoodustus ja fraasisüntaks (→ SM 33); 3) kompleks sõna süntaktilises kasutuses võivad peegelduda selle moodustajate süntaktilised omadused (→ SM 34): moodustajate rinnastusvõimalused sõnas ja lauses on osalt sarnased, samuti võib verbist tuletatud nimisõna moodustada koos oma laienditega fraasi, mille liikmed vastavad alusverbi lausestruktuurile.

SM 32. Sündmusi saab kirjeldada analüütiliselt (verbi ja selle laiendiga) või sünteetiliselt (verbituletisega). Nii saab kaheti vormistada tegevusobjekti (*kala püüdma* või *kalastama*); protsessi tulemust (*külmaks minema* või *külmenema*), tegevuse tulemust (*vabaks muutma* või *vabastama*), tegevusvahendit (*kelguga sõitma* või *kelgutama*). Situatsiooni osalisi ja asjaolusid, mida lauses väljendavad verbi laiendid, saab väljendada sama verbi tuletistega, nt *kirjutama*-verbist *kirjutaja* (tegija), *kirjutis* (tulemus), *kirjuti* (vahend).

Teatud ulatuses saab asjade ja omaduste seoseid väljendada analüütiliselt nimisõna- või omadussõna fraasiga või sünteetiliselt liitsõnaga (*maja sein* ja *majasein*, *noor mees* ja *noormees*). Millal süntaktiliselt seotud nimisõna fraas liidetakse üheks sõnaks, millal mitte, sõltub nii tähendus- kui ka struktuuriteguritest (→ SM 17). Liitomadussõnal võib olla sama moodustustähendus kui võrdlust väljendaval omadussõna fraasil (*välkkiire* ja *kiire kui välk*, *peegelsile* ja *sile kui peegel*), ka omaduse määra võib väljendada omadussõna fraasiga või liitomadussõnaga (*lausa vale* ja *lausvale*, *vähe tähtis* ja *vähetähtis*). Tähendusseose sünteetiline või analüütiline väljendamine (sõnaga või fraasiga) on ositi mõjutatud kehtivatest ortograafiareeglitest, mis määravad sõnade kokku- ja lahkukirjutamist, vrd *kakssada* ja *kaks tuhat*, *väga suur* ja *ülisuur*.

Nii fraasi kui ka liitsõna moodustajate vahel võib olla alistav või rinnastav seos (→ SM 14). Alistava seosega liitnimisõnas võib moodustajate suhe olla atributiivne nagu täiendi ja selle põhisõna vahel (*raamatukaas*, *vallamaja*) või apositsiooniline nagu lisandi ja selle põhisõna vahel (*veteranpoliitik*,

lapsajakirjanik). Ka eitust saab väljendada süntaktiliselt või kompleks sõnaga (vrd *ei ole aus* ja *on ebaaus*, *ei ole küllaldane* ja *on mitte küllaldane*).

SM 33. Süntaks põimub sõnamoodustusega juhtudel, kui tuletise alussõna või liitsõna laiendosa põhineb mitmesõnalisel ühendil. Sõnaühendist saab liite abil moodustada uue lekseemi, mis struktuuri järgi on liitsõnatuletis. Selline tuletamine on eesti keeles produktiivne kahes struktuuritüübis. Omadussõnu saab tuletada omadussõna ja nimisõna ühendist (*kõrgepalgaline*, *päevapikkune*), hulgasõna ja nimisõna ühendist (*kahetoaline*, *paljusõnaline*) või kaassõnafraasist (*õhtueelne*, *metsatagune*). Teo- ja tegijanimetusi saab tuletada verbiühendist (*majaehitus*, *kojutulek*, *sõekaevur*, *kodustöötaja*). Verbiühendist saab tuletada ka omadussõnu (*asjatundlik*, *seadusandlik*, *jumalakartmatu*). Kahesõnaline fraas võib olla liitnimisõna laiendosaks (*hullulehmatõbi*, *soola-leivapidu*, *hallipassimees*, *külmaveekraan*, *neljakuningapäev*, *kolmevärvitruk*). Et sõnaühend võiks saada liitsõna moodustajaks, peab see olema mingil viisil mõistena või moodustuspõhja liigitajana fikseerunud: *hull lehm* kui diagnoos, *hall pass* kui kodakondsuseta isiku tunnus, *sool-leib* kui vastuvõttutseremoonia, *külm vesi* ja *kuum vesi* kui kraanide liigitajad. Igasugused vabad nimisõna- või hulgafraasid liitsõna moodustajana esineda ei saa, vrd *valge maja uks*, *ausa mehe maine*, *mitme tänava ristmik*, *kümne hektari talu*.

Omapärase rühma moodustavad niisugused tekstisidusad ahelliitsõnad, mille laiendosaks on suvalise struktuuriga süntaktiline konstruktsioon, mida tähendusstruktuuris on võimalik käsitada moodustuspõhja iseloomustaja või liigitajana: *vali-mind-naeratus*, *mitte-minu-tagaõue-hoiak*, *jaga-ja-valitse-poliitika*.

Tõeline *kord-saja-aasta-kestel-üleujutus* tekitas Shanghais tõsiseid kahjustusi. (A) Massilist *minu-laps-sinu-korterisse-petuskeemi* seoses koolivalikuga pole täheldatud, kirjutas Kiisler. (A) Ametiühingud on traditsiooniliselt ajanud demokraatidega *käsi-peseb-kätt-poliitikat*. (A) Kaupmeeste puhul on tegemist *ninast-veri-väljas-konkurentsiga*. (A) Poliitiline süsteem paneb inimese valima ühe või teise valimisplatvormi vahel *võta-või-jäta-meetodil*. (A)

Sellised konstruktsioonid võivad alluda ka tuletusele, kui nad moodustavad mingis mõttes tähendusliku terviku ja viimane koostisosa on tuletustüvele sobiva fonoloogilise kujuga. Järgmistes näidetes on tuletuse aluseks teose nimi „Lendas üle käopesa“ ja kampaania nimetus „Teeme ära“.

Ega seal hullumajas suurt midagi ei juhtugi, teised hulludki mõjuvad võrdlemisi klišeelikenäiteks ja *lendas-üle-käopesalikena*. (A) *Teemeäralised* tegid selle üheskoos ära viie tunniga. (N)

SM 34. Osa süntaktilisi nähtusi seostub komplekssõnade kasutusega teksti-moodustuses. Üks tavalisemaid on rinnastusellips (→ SÜ 368). Nagu fraasis võib olla rinnastatud täiendeid (*eesti ja saksa keel*), nii võib ka liitsõnu rinnastades ära jätta korduva põhiosa: *õuna- ja marjaaed, puu- või kivimaja, suur- ja väikeaktsionärid; kuuma- ja külmakartlik, kolme- või neljatoaline, kirsi- või lipupunane; eel- ja järelhindama, ala- või ülekoormama*.

Tuletusliite ellips ei ole üldjuhul võimalik. Erandi moodustab sõna-sarnane ja rinnastusel ellipsile alluv *kond*-liide: *nais- ja meeskond, pere- ja sugukond, vaatajas- või kuulajaskond*.

Liitsõna esiosa väljajätt on harvem. Nt eesti kirjakeele korpuse tasakaalustatud korpuses on 11 näidet ühendist *vanaisa ja vanaema*, ent mitte ühtki näidet ellipsi *vanaisa ja -ema* kohta. Kui tähendus võimaldab, on rind-ühendites loomulikum lahkukirjutamine: guugeldades leiab ühendile *päikesetõus ja loojang* kaks korda rohkem vasteid kui ühendile *päikesetõus ja -loojang*.

Süntaksit ja tuletust ühendab ka nominalisatsioon (→ SÜ 535). Verbist tuletatud teonimetus võib koos oma laienditega moodustada nimisõnafraasi, mille liikmed vastavad alusverbi lausestruktuurile.

Pärast *mitu päeva arhiivis töötamist* oli ta lõpuks jõudnud RJM eriteateni. (A) *Politseilt taustauuringu tellimine* pole seni olnud erastamisagentuuri tavaline praktika. (A) Žalgirisel tuleb see maa *meistriks tulekuga* teistkordselt välja teenida. (A)

Nominalisatsiooniga võib kaasneda laiendite teistsugune vormistus tekstis (→ SÜ 536). Tegevussubjekt ja tegevusobjekt saavad nimisõna laiendile ise-loomuliku omastavavormi (*külaliste lahkumine, karja rännak, riikide teke, vaenlase hävitamine, sääskede tõrje*). Omastavalise täiendiga võib küll väljendada nii tegevussubjekti kui ka tegevusobjekti (*põtrade küttimine, jahimeeste küttimine*), aga mitte mõlemat samas fraasis (**jahimeeste põtrade küttimine*), v.a juhul, kui objektgenitiiv on koos deverbaaliga moodustanud liitsõna: *jahimeeste põdraküttimine, kokkade toiduvalmistamine, keemikute sääsetõrje*. Sihitute verbide teonimetuste omastavaline täiend on subjektiline (a), sihiliste verbide tuletiste laiendina harilikult objektiline (b):

- (a) üliõpilaste kogunemine, riigi häving, kaaslaste tulek
- (b) maksude kogumine, kadunu otsing, olukorra kirjeldus

Kui tegevusobjekti ei ole, on sobiva konteksti korral ka sihiliste verbide tuletistega seostatud subjektilist täiendit.

Rootsi ajal *talupoegade iseseisev küttimine* keelati. (A) *Mart Poomi* suurepärased *tõrjed* tõid laupäeval meeskonnale tänavu esimese võidu. (A)

Tegijat väljendatakse ka *poolt*-konstruktsiooniga, eriti siis, kui omastavalise täiendi positsioon on tegevusobjektiga hõivatud.

Hoopis uue kvaliteedi tõi kaasa klubimuusika *pidude üha kasvav rahastamine mõjukate sponsorite poolt*. (A) Kaitseministeerium ei ole piisavalt järginud *riigi poolt eraõiguslike juriidiliste isikute asutamise* ja nendes osalemise seaduses toodud põhimõtet. (A)

Situatsiooni aega, kestust ja viisi väljendav asjaolu saab teonimetuse laiendina harilikult nimisõnafraasile iseloomuliku omadussõnalise vormi: *kiire jooks, ootamatu lahkumine, mitmepäevane ootamine; mine-deverbaali* laiendina võib aga säilitada ka verbilaiendi vormi.

Kliendivajaduste selgitamiseks ja neile *paindlikult reageerimiseks* on juurutatud kliendisuhete juhtimissüsteem. (A) Pärast *mitu aastat ootamist* sai noor David endale tenorsaksofoni. (A)

Tegijanimetused tähistavad semantiliselt sündmuse keskset osalist (tegevussubjekti) (*korraldaja, puhkaja, ärganu, lugu*). Nagu teonimetused, nii võivad ka leksikaliseerumata *ja-* ja *nu-*tuletised kasutuses siduda endaga muid situatsiooniosalisi märkivaid laiendeid. Tegevusobjekt on *ja-*tuletise laiendina omastavas (*ürituse korraldaja, tänavate ehitaja*), *nu-*tuletise laiendina aga säilitab objekti vormi (*matemaatikat õppinu, luuletuse kirjutanu*). Muid osalisi ja asjaolusid väljendavad lauseliikmed esinevad tegijanimetuse laiendina samas vormis kui verbilaiendina (*Eestist lahkuja, pommiga ähvardaja, kõige juhanliivilikuma luuletuse kirjutanu, avariis vanemad kaotanu, välismaal metsandust õppinu*).

Sihilisena mõtestatud verbidest saab moodustada ka tegevuse objekti tähistavaid *tu/du-*tuletisi: *oodatu, armastatu, korraldatu*. Needki esinevad enamasti koos muudele situatsiooniosalistele või asjaoludele viitavate laienditega: *minu tehtu, kemikaalidega töödeldu, möödujate poolt kunstliku hingamisega ellu äratatu, eile ühiselt alustatu*. Semantilisele seosele passiiviga viitab tegija sage väljendamine *poolt*-tarindiga nimisõnalaiendile iseloomuliku omastava kõrval.

Ei ole lootustki, kui iga uus valitsus põhimõtteliselt ignoreerib *eelmise valitsuse poolt tehtut, arendatut ja algatatut*. (A) Ometi suutis ta *teiste teadlaste poolt leitu* nii usutavalt ümber panna, et publik uskuma hakkas, justkui oleks tema see avastaja olnudki. (A)

Kirjandust sõnamoodustuse teooria kohta: KASIK, REET 2010a. Eesti keele sõnatuletus. | KASIK, REET 2011b. Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel: *nd-* ja *ndus-*liitelised verbaalnoomenid. | KASIK, REET 2012a. Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. | KASIK, REET 2014. Eesti sõnamoodustus ja süntaks. | KERGE, KRISTA 1990. Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. | KERGE, KRISTA 1998. Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon: oleviku kesksõna võrdluse all. | KERGE, KRISTA 2003. Keele variatiivsus ja *mine-*tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. | LEEMETS, TIINA 2014. Mida-neist-arvata-küsimus. Ahelliitsõnad. | LEPIK, ELIN 2018. Lühendsõnad 20. ja 21. sajandi eesti kirjakeeles. | MÄEARU, SIRJE 1987. Sufiksi liitumine tunnusele eesti kirjakeeles. | SAARI, HENN 1993. Sõnamoodustuse mõisteid. Liigivaheldus. | VARE, SILVI 1979. Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitleks. | VARE, SILVI 1991. Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra-
st. | VARE, SILVI 1993a. Konversioonist eesti keele sõnamoodustuses. | VARE, SILVI 1993b. Tuletusliidetest uue nurga alt. | VARE, SILVI 2003. Back-formation of verbs in Estonian. | VARE, SILVI 2008. Potentsiaalsetest sõnadest leksika ja grammatika vaatenurgast. | VARE, SILVI 2012. Eesti keele sõnapered. | VARE, SILVI 2014. Lühendamise ja lühendsõnade fenomenist eesti keeles.

2. VERBIMOODUSTUS

MUTATIIVNE VERBIMOODUSTUS

SM 35. Moodustussuhte järgi on verbimoodustust kahte tüüpi: mutatiivne ja modifitseeriv. (Transponeerivat verbituletust ei ole, sest verbiga ei saa tähistada asju ega omadusi.) **Mutatiivne verbimoodustus** muudab sündmuse liiki või nimetab sündmust situatsiooni osalise või asjaolu kaudu. Moodustustähenduse järgi eristuvad kompleksverbide hulgas suurimate rühmadena kausatiivid ehk põhjustamisverbid (→ SM 37–38) ja antikausatiivid ehk muutumisverbid (→ SM 39–40). Kausatiivsust väljendatakse nii deverbaalsete kui ka denominaalsete tuletistega (*langetama, orjastama*), samuti saab mõlema tuletistüübiga väljendada antikausatiivsust (*sulguma, vana-nema*). Refleksiivsed ehk enesekohased verbid (→ SM 41) on deverbaalsed tegevusverbid (*riietuma, viskuma*). Denominaalsete tuletiste hulgas eristuvad olekuverbid (→ SM 42–43), vahendiverbid (→ SM 44) ja jäljendusverbid (→ SM 45), mõnel määral on ka kõnetus- (→ SM 46) ja manustamisverbe (→ SM 47).

Denominaalsetes verbides ei ole liide seotud kindla funktsiooniga. Sageli on liitel üksnes verbistaja ülesanne (vormistada sündmust), tuletise moodustustähendus oleneb alussõna tähendusest. Paljude liidetega võib regulaarselt tuletada erineva tähendusstruktuuriga verbe ja sama moodustustähendusega verbe tuletatakse eri liidetega. Ka samast alussõnast sama liitega moodustatud tuletise tähendus võib varieeruda, vrd *kraavi torustama* 'toruga varustama' või *naftat torustama* 'torusse panema'.

Tuletise kasutamine teatud kontekstis võib kinnistada verbistajaga moodustatud tuletisele kindla tähenduse: *mustendama* on olekuverb tähenduses 'musta värvi olema, mustana/tumedana paistma', samas *valgendama* on kausatiivne verb tähenduses 'valgeks tegema' (olekuverb on *valendama*). Tuletisi, mis on moodustatud üldise tähendusega verbistaja toel, võib kasutada ka muus kui kindlaks kujunenud leksikaalses tähenduses: nt sõnaraamatud annavad *seenetama*-verbile üksnes tähenduse 'puiduseenest kahjustuma' (*maja seenetab*), kasutusnäiteid leidub aga ka tähenduste 'seeni istutama/külvama' ja 'seeni korjama' kohta.

Seenekasvatus paku sees – praegu olevat paras aeg soojas ruumis pakud *seenetada*, et juba sel aastal saaki saada. (N) Veel on metsades kohti, kus nädalavahetusel *seenetada*. (N)

Keelekasutajate ühine kultuuritaust võimaldab tõlgendajal mõista selliseidki spontaanselt loodud tuletisi, mis on üksnes kaudselt, situatsioonile ja kontekstile toetudes, seostatavad sõnamoodustussüsteemis regulaarselt väljendatavate tähendusstruktuuridega.

Kui euroliiduga ei ühineta, siis *banaanistub* Eesti veelgi enam. (D) Täna *koeratasin* kaks tundi mööda linna. (N) Täna on üsna hull, aga ega ilm igaveseks *koeratama* jää. (N) Kiisu lipsas uksest välja, küll ma siis otsisin ja *kassitasin*, iga paari tunni tagant ja nii terve öö. (N)

SM 36. Liitverbid (→ SM 49) on sõnaliigiliselt ebakindel kategooria. Algselt on nad tekkinud sündmustähendusega liitnimisõnade (*sügavküünd*, *sundkindlustus*) kõrvale terminitena (*sügavküündma*, *sundkindlustama*), aga nende kasutus laieneb: uusi tekstisidusaid liitverbe võib leida nii ajakirjandusest kui ka interneti suhtlusmeediast. Liitsõnalise deverbaalnoomeni (nt *isapuhkus*) kõrval kasutatav verbivorm võib olla juhuslik teksti sobiv valik: *Järgmise, meie neljanda lapsega isapuhkan ka kindlasti* (A). Siiski osutab korpuseainestik, et keeles eristuvad teatud tähendusstruktuurid, mida on regulaarselt hakatud väljendama liitverbidega. See viitab liitverbimoodustusele kui iseseisvale või iseseisvumisfaasis olevale sõnamoodustusviisile. Liitverbiga väljendatakse tegevust selle vahendi kaudu (*suusahüppama*), aga enamasti märgib laiendosa mõnd sündmuse asjaolu: aega (*järelkuulama*), kohta (*vesivõimlema*), viisi (*kiirparandama*).

Kausatiivsed verbid

SM 37. Põhjustamine ehk **kausatiivsus** on kahe sündmuse suhe, mille puhul üks sündmus põhjustab teise. Kausatiivsust saab väljendada perifrastiliselt ahelverbiga (→ SÜ 140–143) või derivatiivselt. Kausatiivtuletis väljendab põhjustavat tegevust, selle alussõna põhjustatud protsessi või seisundit. Kausatiivide hulgas on nii deverbaalseid kui ka denominaalseid tuletisi. Verbidest tuletatakse kausatiive *ta*-liitega, mis fonoloogilistel põhjustel – helilise konsonandi järel – võib esineda ka *da*-kujulisena (*arendama*). Osas vanades tuletistes esineb *ta*-liide pika vokaali või diftongi järel *t*-kujul (*jootma*, *naitma*), uuemates tuletistes on selliseski positsioonis *-ta* (*käitama*, *müütama*).

põletama, eksitama, kõrvetama, küpsetama, langetama, lõpetama, kolistama, libistama, halvendama, kuumendama, soojendama, uuendama, söötma, keetma

Kausatiivituletuse produktiivsust osutavad tekstituletised.

Siis arvati, et terrorismioht pole nii suur, et GPSi täpset näitu *hälvitada*. (D) Vahest annab üks ööbimine sinnakanti *satutada*. (N) Aktsiisitõusud *õitsetavad* salaviinaäri. (A)

Mõni kausatiiv on ka muu liitega: *lamama* > *lamandama*, *väärima* > *väärindama*, *püsima* > *püüstama*, *seisma* > *seiskama*.

SM 38. Denominaalsetes kausatiivides tähistab alussõna põhjustatava tegevuse tulemust, mis võib olla asi (*pilbastama*), sihtkoht (*lavastama*), omadus (*avalikustama*) või seisund (*püstitama*). Denominaalseid kausatiive tuletatakse nagu deverbaalseidki *ta-/da*-liitega, aga regulaarselt ka *sta*-liitega. Mõnel määral on selles tähenduses *nda*-tuletisi, *i*-tuletisi ja nulltuletisi, aga need tuletustüübid ei ole uute sõnade moodustamisel produktiivsed.

ta-/da-TULETISI: silbitama, rühmitama, majutama, hirmutama, jäätama; puhastama, paljastama, madaldama, tugevdama; pingutama, krimsputama

sta-TULETISI: aurustama, kahjustama, tuhastama, sandistama, pildistama, ohustama, venestama; nõrgestama, karmistama, vabastama, nüristama

nda-TULETISI: eestindama, lätindama, saksandama; kavandama, kirjendama, võõrandama, lapsendama, küljendama, keelendama, luulendama

i-TULETISI: joonima, sõlmima, koorima, juurima, sulgima, poegima, lehtima, õhkima

NULLTULETISI: haavama, ruunama, võlvima, kuhjama, sodima, saastama, vaevama, hurmama, lummama, nullima, nürima, nudima, märgama

Mõnda kausatiivverbi võib tõlgendada deverbaalsena või denominaalsena: *pimenema* > *pimen-da-ma* või *pime* > *pime-nda-ma*.

ta- või *sta*-liite valik võib oleneda alussõna kujust ja tähendusest, aga mõnikord on paralleelselt kasutusel mõlema liitega tuletised. Neid võidakse leksikaalselt eristada (*kinnitama* ja *kinnistama*) või sünonüümselt kasutada (*mõjutama* ja *mõjustama*, *kraavitama* ja *kraavistama*). Vokaaltüve korral näib uusi tuletisi lisanduvat peamiselt *sta*-liitega: *mahlastama*, *metsastama*, *põllustama*, *ketistama* jts.

Midagi on püütud *põnevdada*. (N) Halbu laule me ei *kaverda*, ütleb Contra oma loomingu kohta. (A) Üksikud poed ei tule toime, need peab kuidagi *ketistama*. (D) Lõpuks vein filtreeritakse ja *pudeldatakse*. (T) Kas ei või põhjus olla selles, et seda gaasi, mida *torustada*, lihtsalt ei jätku? (D)

nda-tuletiste hulgas moodustavad väikese avatud allrühma **tõlkimisverbid**: *lätindama, leedundama, venendama, saksandama, norrاندama*. Teistel *nda*-tuletistel on moodustustähendusest konkreetsem leksikaalne (sageli terminoloogiline) tähendus. Oskuskeeles võidakse erinevaid leksikaalseid tähendusi markeerida eri liidetega, vrd *tõestama* ja *tõendama*, *omastama* ja *omandama*, *koostama* ja *koondama*.

i-liiteliste ja konversiooni teel tuletatud muutmisverbide hulgas on nn **eraldamisverbe**, mille puhul tulemus ei teki, vaid eraldatakse millestki: *rohima, juurima, poegima, koorima, sulgima*. See tähenduserinevus on leksikaalne, vrd *sulgima* 'sulgi kaotama', aga *lehtima* 'lehti looma', *koorima* 'koort eemaldama', aga *sõlmima* 'sõlme tekitama'.

Antikausatiivsed verbid

SM 39. Antikausatiivsed ehk **muutumisverbid** väljendavad tulemsündmust. Need on protsessid, mis toimuvad väliste tegurite mõjul spontaanselt (*puud peegelduvad vees*) või põhjustaja on taandatud (*uks sulgub*). Neid on nimetatud ka automatiivseteks verbideks. Nagu kausatiivsust nii saab ka antikausatiivsust väljendada nii perifrastiliselt ahelverbiga (→ SÜ 144) kui ka derivatiivselt. Antikausatiivide hulgas on nii deverbaalseid kui ka denomi-naalseid tuletisi.

Deverbaalseid antikausatiive tuletatakse *u*-liitega, mis fonoloogilistel põhjustel (pikale vokaalile järgneva helilise konsonandi järel) võib esineda ka *du*-kujulise variandina (*keelduma*).

leiduma, kanduma, sulguma, jätkuma, kleepuma, kattuma, erituma, teostuma, keerduma, valguma, korduma, haakuma, avarduma, järelduma, veendum

Tuletus on avatud.

Siis *laenusid* sõnad ühest keelest teise. (A) Panen siia mõned faktid, mis internetist välja *guugeldusid*. (D) Elanikud on sunnitud iseseisvalt *soojustuma*. (D)

Argikeeles on suhteliselt palju tarbetut rekursiivtuletust. Tekstinäited osutavad, et *u*-liidet kiputakse lisama ka sisult automatiivsetele verbidele: *kos-tuma, minestuma, võpatuma, seisatuma, punastuma, vihastuma, ehmatuma*,

kurvastuma, põlvituma, emigreeruma, deserteeruma. Samuti moodustatakse *u*-tuletisi deverbaalsetest põhjustamisverbidest, mille alusverbid juba väljendavad protsessi: *langema > langetama > langetuma, hävima > hävitama > hävituma, tekkima > tekitama > tekituma, täienema > täiendama > täienduma, lahjenema > lahjendama > lahjenduma* jne.

Surelik sinu ees *langetub* põrmu. (N) Sünkroniseerimine *lõpetub* kohe. (T)
Kõik teie keha organid *noorenduvad* mitmeid kordi elu jooksul. (N) Kõige selle tulemusena *tekituvad* pealkirja ja teksti vahele keerulised tähenduslikud pinged. (A)

Sama semantilise funktsiooniga liited võivad üksteist asendada. Kui vormimall ei võimalda *u*-liidet kasutada, on deverbalseid antikausatiive tuletatud ka harilikult denominaalseid muutumisverbe tuletava *ne*-liitega: *avama > avanema, koguma > kogunema, rebima > rebenema*. Siingi on näiteid, kus *ne*-liide üksnes markerib alusverbis niigi sisalduvat protsessitähendust: *sulanema, hävinema, ununema, ligunema, tüdinema*.

SM 40. Denominaalsetes antikausatiivides tähistab alussõna muutmise tulemust, mis võib olla asi (*pragunema*), sihtkoht (*randuma*), omadus (*ägenema*) või seisund (*irduma*). Neid tuletatakse regulaarselt *ne*-, *u*- ja *stu*-liitega.

ne-TULETISI: *kujunema, rahunema, killunema, pragunema; lühenema, täienema, vananema, tühjenema, laienema, kitsenema, uuenema*

u-TULETISI: *lupjuma, kuhjuma, viljuma, poolduma, kaarduma; külmuma, tuhmuma, kõhnuma, vaesuma, lõtvuma; lõhkuma, krampuma*

stu-TULETISI: *lesestuma, naisestuma, lapsestuma, pätistuma, loomastuma, vennastuma, kraadestuma, eidestuma; haigestuma*

u- või *ne*-liite valik sõltub osalt alussõna kujust, kuid kui aluseks on omadussõna, siis korreleerub *ne*-tuletise tähendus keskvõrdega (vrd *külmenema* ja *külmemaks muutuma*) ning tekib astmelise muutmise varjund, mis *u*-tuletistest puudub (vrd *külmuma* ja *külmenema*, *tuhmuma* ja *tuhmenema*, *leiguma* ja *leigenema*, *mustuma* ja *mustenema*). *ne*- ja *stu*-liite valik võib ühe ja selle sama antikausatiivse moodustustähenduse piires olla tingitud pragmaatiliselt (vrd *haigus ägeneb*, aga *inimene ägestub*). *stu*-tuletise tähendus eeldab sageli protsessi kogejana vaikimisi inimest.

Alussõna leksikaalsest tähendusest lähtuvalt võib muutus seostuda ka hulgaga (*ühinema, vähenema, rohkenema, paljunema*) või kohaga (*taganema,*

randuma, silduma, hambuma, maabuma, suubuma, kohanema, mööduma, väljuma).

Tekstisidusaid muutumistuletisi moodustatakse produktiivselt omadus-sõnadest *u*-liitega (*kainuma, malbuma, kuivuma*) ja nimisõnadest *stu*-liitega (*grupistuma, getostuma, juudistuma, karbistuma, eliidistuma*). *ne*-liite produktiivsus näib olevat taandunud: kuigi sõnaraamatus on neid lekseeme registreeritud paarsada, moodustatakse tekstituletisi harva (*igavnema, vaesenema*).

Võib-olla peaksid mõlemad *kainuma* ja ajaloolisi realiteete arvestama. (I) Tartu hakkas *karbistuma* Ansipi ajal. (D) Näib, et enamik 1000–5000 inimesega linn-omavalitsusi on Eestis määratud *vallastuma*. (D)

Refleksiivsed verbid

SM 41. Refleksiivsed ehk enesekohased verbid on tegevusverbid, mille puhul tegija põhjustab muutuse iseendale. Refleksiivsust saab väljendada derivatiivselt (*Ta riietub*) või süntaktiliselt (*Ta riietab ennast*) (→ SÜ 145). Refleksiivsete ja antikausatiivsete verbide moodustus on eesti keeles sarnane ja toimub sama liitega. Ka pole refleksiivide ja antikausatiivide tähenduspiir kindel, sest alati pole selge, kas tegu on kavatsusliku tegevuse või spontaanse protsessiga, ning paljusid tuletisi kasutatakse mõlemas tähenduses.

Motomehed *eraldusid* Autoklubist 1936. aastal, moodustades Eesti Motospordi Klubi. (A) Kesklinnas on 15-hektarine merest *eraldunud* lahesopp. (A) Ilmselt kahjustab virtuaalne maailm meid nii palju, et inimesed tahavad *puhastuda*. (A) Esimesed nädalad võib pea päris kole välja näha, aga varsti *puhastuvad* juuksed ise. (N)

On üksikuid näiteid, kus antikausatiiv (*sirguma, kalduma*) on aluseks kau-satiivtuletisele (*sirutama, kallutama*) ja sellest on omakorda moodustatud enesekohane tegevusverb (*sirutuma, kallutuma*). Selline protsessiverbide ja enesekohaste tegevusverbide vormiline eristamine ei ole eesti sõna-moodustussüsteemile laiemalt omane.

Enesekohased verbid on deverbaalsed tuletised ja neid moodustatakse sihilistest tegevusverbidest *u*-liitega.

hoiduma, viskuma, peituma, organiseeruma, registreeruma, eemalduma, elatuma, ärrituma, samastuma, peatuma

Olekuverbid

SM 42. Olekuverbid on denominaalsed tuletised, mis märgivad alussõnaga iseloomustatavat seisundit. Seisundis olija võib olla inimene (*ägetsema, igavlema, ööbima*), aga rühmas on ka verbe, mis väljendavad ruumiliselt (*laiuma, kõrguma, koosnema*) või visuaalselt tajutavaid seisundeid (*punetama, helendama, hõbelema*). Tüüpilise olekutuletise alussõna märgib omadust või sündmuse asjaolu (kohta, aega, viisi), nt *nukrutsema, laisklema, paiknema, saba-tama, eelnema, suvitama, ööbima*. Ka vormilt nimisõnaline alussõna võib tähenduskomponendina viidata seisundile või omadusele, saades tuletustüvena ökonoomsema väljenduse, vrd *põlvili olema* ja *põlvitama*, *närviline olema* ja *närvitsema*, *laineline olema* ja *lainetama*, *tusane olema* ja *tusatsema*, *higine olema* ja *higistama*. Tuletusalune nimisõna võib omadustähendusega seostuda ka metafoorse ülekande kaudu, andes tuletisele võrdleva (leksikaalse) tähenduse: *pärlendama, sädelema, hõbelema, looklema, siuglema, parvlema*.

Kui alussõnaks on isikuviieline lekseem (*sõbrustama, arstima, orjama, giiditsema*), siis viitavad tuletised alussõnaga märgitu rollis tegutsemisele (*arstima* = *arstina tegutsema*), olles seega leksikaalse tähenduse järgi tegevusverbid.

SM 43. Olekuverbe tuletatakse kõigi denominaalseid verbe tuletavate liidetega. Rühmaspetsiifiline on *tse*-liide, mille kasutamine muudes tähendustes on marginaalne. Sõnaraamatulekseemide hulgas on kõige rohkem tuletisi *ta-/da-* ja *tse*-liitega, mõnevõrra vähem on *nda-*, *ne-* ja *le*-tuletisi, samuti nulltuletisi. Üksikuid verbe on ka *u-* (*laiuma, kõrguma*), *lda-* (*uhkeldama*), *bi-* (*ööbima*) ja *sta*-liitega (*kurvastama, sõbrustama, kadestama, uhkustama*).

ta-/da-TULETISI: lillatama, roosatama, külmetama, kavaldama, eretama, rõõmustama, laiutama; kükitama, redutama, looderdama, pilvitama

tse-TULETISI: kadetsema, ägetsema, õelutsema, mornitsema, ülbitsema, tigetsema; tujutsema, tusatsema, lõbutsema, muretsema, rivaalitsema

nda-TULETISI: erendama, valendama, helendama, kollendama, sinendama, mustendama, haljendama

ne-TULETISI: häbenema, piirnema, põhinema, tuginema, võlgnema, paiknema, tipnema; eelnema, järgnema, kaasnema, koosnema, erinema

le-TULETISI: närvlema, mõnulema, ihalema, valulema, uimlema, tusklema, ilulema, unelema; igavlema, arglema, laisklema, kiivlema

NULLTULETISI: *julgema, kuumama, mustama, laiama; sinama, lõhnama, lehkama, järgima, vajama, arstima, küttima, orjama, nuhkima*

Eri liidetega olekutuletistel on kasutuserinevusi. *tse*-tuletised ja leksikaliseerumata *le*-tuletised eeldavad alussõna semantikast sõltumata seisundis olijana inimest (*toorutsema, peenutsema, ägetsema, sigatsema, mõnulema, igavlema*). Kui *tse*-verbi alussõna märgib isikut, on tuletisel matkimise, jäljendamise, teeskluise halvustav lisavarjund (*peremehetsema, staaritsema, härratsema*). *nda*-tuletised väljendavad üksnes substantsi (asja või aine) visuaalselt tajutavat olekut (*helendama, mustendama*). Samast alussõnast on eri liidetega tuletatud erineva leksikaalse tähendusega (vrd *järgima* ja *järgnema; laiama, laiuma* ja *laiutama*) või sünonüümseid olekuverbe (*sõbrustama* ja *sõbrutsema, ülbama* ja *ülbitsema, eretama* ja *erendama*).

Tekstituletistena luuakse olekuverbe peamiselt *ta-/da-* ja *tse*-liitega, argikeeles ka *a*-liitega: *karnevalitama, lesbitama, geitama, beibetama, luuserdama; hipitsema, hobitsema, homotsema, iroonitsema, staaritsema, nostalgitsema; ülbama, fännama, jõulama* jt.

Valgas hakatakse *volberdama* juba 29. aprillil. (A) Nooruses võiksid kõik, kes tahavad, *lesbitada* ja vananedes *geitada*. (N) Tahaksin ülekõige lossimägedesse *hipitsema* minna. (N) Ärge ronige siia *ülbama*. (D) Noh, tegelikult said jõulud selleks korra *jõulatud*. (N)

Vahendiverbid

SM 44. Vahendiverbid on kompleksed tegevusverbid, mis väljendavad tegevust vahendi kaudu. Sellist tähendusstruktuuri võib väljendada tuletistega või liitsõnadega. Tuletise moodustustähendus oleneb alussõna tähendusrühmast ja leksikaalsest tähendusest: kas tegemist on tööriistaga (*höövel-dama, vihtlema, rehitsema*), katmisainega (*õlitama, kruusatama, tõrvama*), muusikainstrumendiga (*viuldamata, kanneldama*); kinnitamis- või sulgemisvahendiga (*aheldama, ankurdamata*), liikumis- (*laevatama, kelgutama*) või liigutamishvahendiga (*aerutama, purjetama*). Semantiliste piirangute puudumise tõttu moodustavad kõige suurema rühma need vahendituletised, kus alussõna märgib niisugust vahendit, millega tegevusobjekt varustatakse või mis talle lisatakse (*saduldama, vöötama, relvastama*).

Vahenditähenduse ja kausatiivse tähenduse kokkupuutealale kuuluvad tuletised, mis väljendavad millegi lisamist või millegagi varustamist sel teel, et lisatav vahend ühtlasi luuakse, nt *väljakut hoonestama, luuletust viisistama, lepingut allkirjastama, teed kraavistama*.

Vahendiverbe tuletatakse regulaarselt *ta-/da-* ja *sta-*liitega, rohkesti on ka nulltuletust. Mõnel määral on selles tähenduses veel *tse-*verbe, muude liidete kasutamine on juhuslik (*vihtlema, kätlema, näppima*).

ta-/da-TULETISI: pidurdama, liivatama, kreemitama, köietama, ankurdama, rõngastama, trellitama, vooderdama, pasundama, klaverdama

sta-TULETISI: tarastama, lõhnastama, suukorvistama, pealkirjastama, etike-tistama, haagistama, märgistama, prügistama, reeglustama

NULLTULETISI: puurima, liimima, nõelama, korkima, kammima, rulama, pumpama, soolama, värvima, tõrvama, lupjama, salvima

tse-TULETISI: õngitsema, silmitsema, käsitsema, rehitsema, rohitsema, sõrmitsema

Vahendiseosega tekstiverbide tuletamine on produktiivne, tekstituletisi on nt *kanuutamata, autotama, bussitama, rongitama, lumelauutamata, suupillitama, passistama, lipsustama, traksistama, vintsima, keplema* jt.

Kinnisvaraobjektid tuleb edaspidi *passistada* nagu autod. (A) Abivajaja *vint-siti* kopterisse ning toimetati Topu sadamasse. (A) *Autotasime* läbi imelise rahvuspargi. (N) Mulle meeldib, kui inimesed liigutavad, aga ei pea ju *keplema* keset teed ja käed kahte lehte laiali. (N)

Üsna sageli moodustatakse samast tüvest sünonüümseid tuletisi (ka käibel olevate verbide kõrvale): *korkima* ja *korgitsema*; *salvima* ja *salvitama*; *silditama* ja *sildistama*; *rulama* ja *ruulatama*; *raamima*, *raamistama* ja *raamitsema*.

Neli jaapanlast suri pärast *mürgitatud* riisi söömist. (A) Göring kutsus ta enda juurde õhtusöögile, kus lauljannale pidi serveeritama *mürgitatud* kalarooga. (A)

Sama tähendusstruktuuriga on mõned oskuskeeke **liitverbid**, mille põhi-osa tähistab tegevust, laiendosa aga selle tegevuse vahendit: *tuultolmlema, loomtolmlema, putuktolmlema, õhkjahutama, nõeltöötlemata, raadiopeilima, fotokopeerima, purilendama, riistvõimlema*. Sarnase seosega on moodustatud ka tekstiliitsõnu.

Kes tahaks ülepäeviti Kadrioru pargis *kepikeõndida*? (N) Mingi probleem pole *automatkata* 1000 km päevas. (N) Kimas vapralt mäest alla ja tahtis kangesti *suusahüppama* minna – ehk lähebki, kui suuremaks kasvab. (N) Kesklinna ei hakata *videovalvama* enne järgmist aastat. (A)

Jäljendusverbid

SM 45. Jäljendusverbe on kahesuguseid. Ühed märgivad alussõnaks oleva keelendi tsiteerimist, eeldades tegijana inimest; neid moodustatakse *ta*-liitega: *eitama, jaatama, nõõtama, hurraatama, ohootama, hallootama*. Sõnaraamatutes on selliseid tuletisi vähe, aga moodustus on avatud.

Keegi ei survesta sind midagi uskuma, aga lihtsalt lapsmoodi *miksitada* on ka kuidagi jabur. (D) Muuseas, inimesel, kes *eksoletab*, on haridusest vajaka. (D)

Jäljendusverbide suurema rühma moodustavad deskriptiivsed verbid, mille aluseks olev foneemijärjend imiteerib oma tüvekujuga mingit heli või nägemismuljet. Deskriptiivtüvesid verbistatakse erinevate liidetega. Liite valik võib varieerida sündmuse laadi, vrd *rõhkima* ja *rõhatama, praksuma, praxisema* ja *praksatama* (→ SM 51–52).

u-TULETISI: laksuma, kriiksuma, kraaksuma, praksuma, piiksuma, kolksuma, vulksuma, nuutsuma, säutsuma, loksuma, välkuma, pilkuma

ise-TULETISI: habisema, krabisema, kobisema, podisema, ragisema, praxisema, sahisema, vihisema, susisema, inisema, kärisema, ümisema

ta-TULETISI: lõõritama, kaagutama, tuututama, kepsutama, sipsutama, lösutama, jõllitama, lõmitama, matsutama, lõõtsutama, laksutama

sta-TULETISI: sosistama, puristama, madistama, vadistama, kädistama, kähistama, sädistama, vilistama, susistama

ata/-ahta-TULETISI: rõhatama, naksatama, piiksatama, vilksatama, prantsatama, potsatama, raksatama, plaksatama, oiatama, põmahtama, helahtama

u- ja *ise*-liiteliste deskriptiivverbidega kirjeldatakse tüüpiliselt loodusheliseid, vaid harva on hääle tekitajaks elusolend (*urisema, inisema, kõõksuma, säutsuma*). *ta*- ja *sta*-liiteliste deskriptiivverbidega kirjeldatakse tahtlikult tekitatud heliseid, mille allikaks on elusolend (*kaagutama, kokutama, kähistama*) või kõlavahend (*tuututama, koputama*). On ka visuaalseid muljeid kirjeldavaid verbe (*kepsutama, lösutama, jõllitama, välkuma*). Sama deskriptiivtüvi võib olla aluseks nii isetekkelisele kui ka tekitatud helile: *tuul lõõtsub*, aga *inimene lõõtsutab*; *laine laksub*, aga *ööbik laksutab*, *suu matsub*, aga *sõõja matsutab*.

Vähesel määral märgitakse tekitatud hääli liidetega *-ki/-gi* (*puhkima, ähkima, rõhkima, röökima, põrkima, kärkima, määgima, möögima*), *-ku/-gu* (*näuguma, haukuma*) ja *-ka/-ga* (*ohkama, õhkama, hõikama, huikama*,

möögama, ruigama, oigama). Deskriptiivsete morfeemide moodustus ja nende verbistamine on produktiivne.

Mu pinginaaber kogemata *kööksatas* valjult. (N) Asi ka, mille pärast *präägata*. (D) Üks naine, Helene Vannari, *särahtas* aga erilise võrratu koomika tajuga. (A) Plaat *põmahtas* briti singlimüügi tabelis paugust esimesele kohale. (N) Omavahel *kräksivad* nad nagunii iga jumala päev. (G) Kullesprototüübid, kes ka siin foorumis ringi *solpsuvad*. (N)

Muid moodustustähendusi

SM 46. Kõnetusverbid on *ta*-tuletised, mida kasutatakse kõnetusviisi kirjeldamiseks: *prouatama, härratama, preilitama, noorhärratama, sinatama, teietama*. Kõnetusverbiga väljendatav tegevus on põhiolemuselt korduv, habituaalne (→ SÜ 34), erinedes selle poolest jälgendusverbide esimesest rühmast. Kõnetusverbid on tekstimoodustuses avatud tähendusrühm, kuigi sõnaraamatutes tagasihoidlikult esindatud. Tekstituletisi on nt *daamitama, härratama, meietama, tematama, vanaematama, mammatama, papatama, geitama, homotama, litsitama, hooratama* jt.

Kõik *daamitavad* ja *härratavad*, kas sa elad ahju all või? (N) Nii et pole siin midagi *savisaaretada* ega iga Delfi loo juures Tallinna linnavalitsust ja Savisaart kritiseerida. (D) Pole siin midagi *geitada* ega *homotada*. (D)

SM 47. Manustamisverbid väljendavad alussõnaga märgitud tegevusobjekti tarvitamist toiduks-joogiks. Neid tuletatakse *ta-* (harvem *sta-*) liitega: *eine-tama, einestama, lõunatama, lõunastama, napsitama, maiustama, kohvitama*. Alussõnaks sobivate sõnade piiratud hulga tõttu on selliseidki tuletisi sõnaraamatutes vähe, aga moodustus on avatud. Tekstides leiduvad nt *supitama, saiatama, veinitama, õlletama, viinatama*.

Peale laata kõik *supitama* Kuressaare linnuse vallikraavi! (N) Läheks värskes õhus *veinitama* sümpaatse naisega. (N) Viimasel paaril aastal on mehel tekkinud komme paar korda nädalas *õlletada*. (N)

SM 48. Kogumisverbe, mis väljendavad alussõnaga tähistatava objekti kogumist-korjamist, ei ole sõnaraamatutes rohkem kui *kalastama*. Tüüpiliselt väljendatakse sellist tähendust fraasiga, milles oleku-, lähte- ja sihtsündmust tähistavat verbi laiendab väliskohakäändes nimisõna: *kalal olema/käima, kalale minema, kalalt tulema*; nii ka *käima seenel, marjul, heinal, pohlal* jne. Tähendusstruktuur tundub siiski potentsiaalselt sobivat eesti

sõnamoodustusse, vähemalt *seenetama* ja *seenestama* on spontaanselt kasutusel, juhunäidetena esinevad ka *marjastama* ja *vähitama*.

See oli paar nädalat tagasi, kui *seenetasin* Rapla külje all ja leidsin haruldase seene – kroonliudiku koloonia. (N)

SM 49. Liitverbiga nimetatud kompleksset sündmust võib lisaks eespool käsitletud oskuskeeleomasele vahenditähendusele (→ SM 44) iseloomustada ka tegevuse asjaolu kaudu: laiendosa võib märkida tegevusviisi, kuid ka aega, kohta, põhjust.

Tegevusviisi märkimiseks kasutatakse liitverbi laiendosana viisimäärsõna asemel tema alusomadussõna kujulist vm kinnistüve (*kuumalt töötleva* > *kuumtöötleva*, *salaja kuulama* > *salakuulama*). Sellise struktuuriga liitverbe kohtab oskuskeele kõrval mõnevõrra ka ajakirjanduskeeles – enamasti küll sealgi terminina.

sügavkülmutama, märgsoolama, kiirpuhastama, väärkohtlema, ühiskasutama, salakaebama, sundparteistama, ainujuhtima, kaasrahastama, tasalülitama

Indiat on nädalaid hirmutanud verejanuline röövel, kes *salakütib* elevante ja *salakaupleb* sandlipuuga. (A) Vastasel juhul *sundteisaldatakse* sõiduk tasulisse parklasse. (A)

Ajasuhet väljendavad liitverbides regulaarselt laiendosad *eel* ja *järel*, juhuslikumalt ka muud ajatähendusega sõnad.

eelsoojendama, eelidandama, eeltäitma, järelküpsama, järelhooldama, järelkuulama, esietenduma, hommikvõimlema, talisportima

Kõhutunde asemel saab nüüd tulemusi ka *eel-* ja *järeltestida*. (A) DB käis *talisuplemas*. (A) Täna õhtul vist Kaarma maalinnaale *ööorienteeruma* ka taskulambi ja GPS-iga. (N)

Tegevuskohta märkiva laiendosaga on nt *jääpurjetama*, *vesivõimlema*, *veesuusatama*, *mäesuusatama*, *mägironima*, *mägimatkama*.

Kas keegi täna Võru haiglasse *vesivõimlema* läheb? (N) Sinu uusaastalubadus oli õppida *mäesuusatama* või lumelauatama. (N)

Terminitena on kasutusel ka kohasuhet väljendavad *pealtvâetama*, *pealtharima*, *vaheltharima*.

Tegevuse põhjusena võib laiendosa näha tuletistes *kaitsepookima*, *hädamaanduma*, *eelisarendama*.

MODIFITSEERIV VERBIMOODUSTUS

SM 50. Modifitseeriva moodustaja semantiline mõju hõlmab verbiga väljendatud sündmuse laadi. Modifitseeriv tuletus seostub verbi aspektiga, viidates piiritletud või piiritlemata sündmusele (→ SÜ 39) Modifitseeritud tähendusega on frekventatiivsed ja momentaansed tuletised. Frekventatiivtuletised väljendavad sündmuse korduvust ja jätkuvust (*pöörlema*, *lükkima*). Momentaanid väljendavad oma iseloomult piiritletud sündmust: nende verbidega kirjeldatakse ajaliselt jätkumatut, punktuaalset või lühiajalist sündmust (*seisatama*, *liigatama*). Liitverbiga saab väljendada sündmuse kordumist (*taasavaldama*, *taaskasutama*) või intensiivsust (*alaväärtustama*, *ülerahvastama*).

Korduvuse rõhutamine

SM 51. Frekventatiivtuletuse tähendus on seotud alussõnaks oleva verbi semantikaga. Korduvus või korratavus eeldab, et modifitseeritav verb väljendab mingis mõttes piiritletud sündmust: see on punktuaalne (*sähvama* > *sähvima*, *välgatama* > *välgatlema*) või ühekordne piirivõimalusega sündmus (*pöörama* > *pöörlema*, *hüppama* > *hüplema*). Korduvus võib olla tajutat jätkumisena, kui korduv sündmus on hetkeline või lühike ja toimub lühikeste, ühesuguste etappidena (*immitsema*, *pomisema*). Kui modifitseeritav verb märgib ajaliselt piiritlemata sündmust, nt seisundit või piirivõimaluse tegevust, on sündmuskordi võimatu loendada ja tuletise tähendus seega paratamatult vähem konkreetne. Selliste tuletiste tähendusse lisandub frekventatiiviliitega teatud juhuslikkuse ja ebakorrapärasuse varjund: *läiklema*, *tunglema*, *ekslema*. Sageli seostub frekventatiivsusega vähese intensiivsuse või kerguse (*hüplema*, *otsisklema*, *nokitsema*) või imiteerimise varjund (*mänglema*, *tundlema*). Frekventatiivtuletiste kasutus on kohati teatud mõttes valikuline: tuletis ja selle alusverb kirjeldavad põhimõtteliselt sama sündmust ja nende tähenduserinevus võib üldkeeles olla üsna väike, vrd *näppima* ja *näpitsema*, *ahmima* ja *ahmitsema*, *naljatama* ja *naljatlema*.

Uks oli praakil ja selle vahelt *imbus* halli vinet. (I) Maapind oli üleni must ja konarlik, siin-seal *immitse*s pragudest auru. (A)

Märkus. Eesti keeleteaduslikus kirjanduses on frekventatiivseks peetud eeskätt sündmuse korduvust väljendavaid tuletisi; sündmuse jätkumist kirjeldavaid verbe on nimetatud kontinuatiivseteks tuletisteks (EKG 1995). Nende piir pole

siiski kuigi selge: frekventatiivne või kontinuatiivne varjund võib nt oleneda alusverbi semantikast, sündmuse kordumist võib tõlgendada selle jätkumisena vms. Siinses käsitluses vaadeldakse kõnealuseid tuletisi koos, frekventatiivsete verbidena (vrd ka ISK 2004).

Verbidest tuletatakse frekventatiivtuletisi peamiselt *le*-liitega, harvem *tse*-, *skle*- ja *i*-liitega. Üksikuid tuletisi on ka *tle*-liitega (*kaalutlema*, *küsitlema*), mõni afektiivse tähendusega tuletis on *rda*-liitega (*tuigerdama*, *songerdama*).

le-TULETISI: pöörlema, vehklema, tunglema, väiklema, karglema, keerlema, ekslema, tukslema, naljatlema, võpatlema, koputlema, arutlema

tse-TULETISI: immitsema, ahmitsema, nokitsema, näpitsema, sõlmitsema, hingitsema, käratsema, kaabitsema, tegutsema, urgitsema

skle-TULETISI: tantsisklema, kõnnisklema, istusklema, otsisklema, sosisklema, lamasklema, olesklema, naudisklema, meelisklema, mõtisklema

i-TULETISI: sähvima, kraapima, lahmima, lonkima, lükkima, kopsima, limp-sima, torkima, ohkima, müksima, rapsima, klõpsima, nähvima

Eri liidete tuletistel on kasutus- ja tähenduserinevusi. *-i* modifitseerib üksnes momentaanse tähendusega deskriptiivverbe ja viitab ühemõtteliselt korduvusele. Liited *-tse* ja *-skle* annavad tuletisele pigem vähehaavalise jätkumise varjundi, aga erinevalt *tse*-tuletistest eeldab *skle*-tuletise tähendus tegijana inimest – ka siis, kui alusverbi tähenduses sellist piirangut ei ole (*lamasklema*, *olesklema*).

Liide *-le* modifitseerib mitmesuguse semantikaga alusverbe ja lisab erinevaid tähendusvarjundeid. Ebakorrapärasuse ja juhuslikkusega võib kaasneda toimumisviisi või liikumissuuna muutumine (*tolmlema*, *jookslema*, *pöörlema*), eesmärgipärasuse taandumine (*rutlema*, *rändlema*, *lendlema*, *tõtlema*). *le*-tuletiste hulgas on üsna palju leksikaliseerunud tähendusega tuletisi (*võitlema*, *töötlema*, *näitlema*, *kohtlema*, *esitlema*, *eritlema*, *käsitlema*), milles enamasti on säilinud frekventatiivne tähendusvarjund.

le-liitega võib moodustada edasituletisi *u*- ja *i*-liitelistest deskriptiivverbidest, sel juhul lisab *-le* alussõnas juba sisalduvale korduvuse tähendusele ebakorrapärasuse varjundi (*välkuma* > *välklema*, *loksuma* > *lokslema*, *hõikuma* > *hõiklema*, *võnkuma* > *võnklema*, *kompima* > *komplema*).

Viimastel aastatel on Eesti ajakirjandus avaldanud rohkesti allpool mõistlikkuse piiri *raplevat* kriitikat. (A) BS ähvardab tuua avalikkuse ette video, kus tema endine sõbratar *lembleb* naisega. (D) Aga nüüd on aeg *toitlema* minna. (N)

Sündmuse laadi iseloomustav tähendus võib kaasneda teiste tähendussuhetega. Frekventatiivne tähendusvarjund on ka *le*-liitega moodustatud vahendi- ja olekutuletistel (*vihtlema*, *kättelema*, *looklema*, *siuglema*, *ringlema*, *ristlema*, *tiirlema*, *parvlema*). Deskriptiivsete jäljendusverbidega (→ SM 45) väljendatava sündmuse laadi võib varieerida. Sama heli jäljendavale deskriptiivtüvele lisatakse korduvust märkides *-u* või *-ise*, sellele vastanduvat hetkelisust märkides *-ata* (vrd *laksuma* – *laksatama*, *kööksuma* – *kööksatama*, *kõmisema* – *kõmatama*). Liitest tingitult võib deskriptiivtüve häälikkuju varieeruda (vrd *kääksuma*, *kääksatama* ja *kägisema*; *raksuma*, *raksatama* ja *ragisema*; *praksuma*, *praksatama* ja *pragisema*). *u*-liitelistel deskriptiivverbidel on alati samatüveline *ata*-liiteline paarik, *ise*-liiteliste frekventatiivsete deskriptiivverbide momentaanse tähendusega vastandtuletist häälikulistel põhjustel alati moodustada ei saa (*habisema*, *kobisema*, *podisema*, *sahisema*).

Hetkelisuse rõhutamine

SM 52. Momentaantuletis väljendab ühekordset, lühiajalist sündmust, võrreldes alusverbi või samatüvelise korrelaatverbiga: *liigatama* (vrd *liikuma*), *kõhatama* (vrd *kõhima*), *neelatama* (vrd *neelama*). Seisundiverbist tuletatud momentaan märgib seisundi algamist: *seisatama* (vrd *seisma*), *vakatama* (vrd *vakka olema*). Kõik momentaanid ei ole tuletistele iseloomuliku sõnamalliga, on ka momentaanse tähendusega kahesilbilisi *a*-tüvelisi deskriptiivverbe, mida vormiliselt võib pidada lihtverbideks või deskriptiivtüve *a*-tuletisteks: *sähvama*, *torkama*, *limpsama*, *kraapama*.

Momentaane tuletatakse *ata*- (*ahta*-)liitega. *-ahta* on *ata*-liite stiililiselt markeeritud variant. Momentaantuletiste moodustamine verbidest on eba-produktiivne ja tuletisi on vähe.

liigatama, liigahtama, seisatama, naeratama, muiatama, kuulatama, neelatama, suigatama, hüüatama, karjatama, karjahtama

Suurem osa momentaane on deskriptiivsed jäljendusverbid (→ SM 45).

kõmatama, kõmahtama, kriiksatama, kolksatama, kääksatama, praksatama, põmahtama, rõhatama, sulpsatama, särahtama, viiksatama, võpatama

Intensiivsuse määra rõhutamine

SM 53. Tegevuse või protsessi intensiivsuse määra rõhutatakse sündmusmõistet astendades. Sellist sündmuse laadi modifitseerivat tähendust väljendatakse liitverbidega. Sündmuse intensiivsust skaleerivad laiendosad *ala-* ja *üle-* (*hindama* – *alahindama* – *ülehindama*).

alaarenema, alalaekuma, alarahastama, alavääristama, alatoitma, ülekoor-mama, üleküllastama, ülerahvastama, ületähtsustama, üleküllastuma

Selliste liitverbide moodustus tekstisõnadena on produktiivne ajakirjanduskeeles, aga näiteid leiab ka internetisuhtlusest: *alarakendama*, *aladiagnoosima*, *alaravima*, *üleetootma*, *ülehooldama*, *ülearendama*, *ülekiitma*, *ülemaksma*, *ülepolitiseerima* jt.

Olen loobunud oma uneaja jälgimisest ega ole isegi mitte teadlik, kas ma olen *ala-* või *ülemaganud*. (N) Eks mingil ajal sai *ületreenitud*. (N) Minu arust pigem enamus inimesi *alatreenib* jõusaalis ja raiskab seal oma aega. (N)

MOODUSTUSVIISID

Verbiliidetest

SM 54. Verbiliidetega tuletatakse verbe nii teistest verbidest kui ka käändsõnadest, harvem määrsõnadest ja abisõnadest. Sõnamallid võimaldavad moodustada teatud tuletustüüpidesse kuuluvaid verbe (nt deskriptiivverbe) ka ilma alussõnata. Enamik verbiliiteid võib liituda mitme sõnaliigi tüvele. Vaid mõni verbiliide on tänapäeva keeles täiesti eaproductiivne (*-bu*, *-bi*, *-ka*).

Enamikul verbiliidetel on mitu varianti ja tuletustüüpidel seega rohkesti alltüüpe. Vokaalliidetel on eri konsonantidega algavaid variante (*-u*, *-bu*, *-du*, *-gu*, *-ku*; *-i*, *-bi*, *-di*, *-gi*, *-ki*), samuti võivad teineteisele järgnevad liited moodustada uue liitevariandi, sulandliite (*-ta*, *-nda*, *-sta*, *-lda*; *-le*, *-tle*, *-dle*, *-skle*). (Vt tabel 9.)

Tabel 9. Verbide tuletustüübid

LIIDE	VARIANDID	ALUSSÕNA		
		VERB	NOOMEN	MUU
-ta	-t -da -a -nda -lda -rda -sta	kasva-ta-ma söö-t-ma pimen-da-ma loe-nda-ma tuige-rda-ma rebe-sta-ma	töö-ta-ma muu-t-ma ahel-da-ma tuul-a-ma kava-nda-ma liia-lda-ma käpe-rda-ma pime-sta-ma	püsti-ta-ma eel-da-ma lahk-a-ma valla-nda-ma ära-sta-ma
-le	-tle -dle -skle	tege-le-ma küsi-tle-ma ole-skle-ma	ring-le-ma ime-tle-ma suu-dle-ma	
-u	-stu -bu -du -gu -ku	kand-u-ma saa-bu-ma keel-du-ma val-gu-ma	selg-u-ma lese-stu-ma maa-bu-ma juur-du-ma tõr-ku-ma	mööd-u-ma näu-gu-ma hau-ku-ma
-i	-bi -gi -ki	lukk-i-ma käi-bi-ma	sõd-i-ma öö-bi-ma	 mää-gi-ma rõh-ki-ma
-ne		rebe-ne-ma	halve-ne-ma	eel-ne-ma
-tse		ahmi-tse-ma	veri-tse-ma	sala-tse-ma
-ata	-ahta	liig-ata-ma hirn-ahta-ma		pots-ata-ma kõm-ahta-ma
-ka		pil-ka-ma		oh-ka-ma
-ise				vir-ise-ma

Liitliited

SM 55. Verbituletus on olemuselt rekursiivne: tuletatud verbidest saab teatud morfofonoloogiliste reeglite järgi moodustada uusi verbituletisi. **Liitliite** moodustavad tuletises üksteisele järgnevad sama sõnaliigi liited. Tuletiste liigitamise seisukohalt on määrav viimane, verbitüve lõpus olev liide. Esimese liite fonoloogiline kuju võib teise liite ees muutuda: klusiil võib astmevaheldusreeglite sarnaselt nõrgeneda (*-du* > *-u*, *-bu* > *-vu*, *-bi* > *-vi*) või vokaal kaduda (*-ise* > *-is*, *-ne* > *-n*, *-ta* > *-t*, *-ka* > *-k*). Kombinatsioon *-ta* + *-le* annab kahesilbilisele lihttüvele liitudes kaks sünonüümset liitliidet – esimese liite

vokaal võib *le*-liite ees kaduda või muutuda *a > e*: *-ta + -le > -tle* ja *-ta + -le > -tele*. (Vt tabel 10.)

Tabel 10. Verbiliidete kombinatsioonid

1. LIIDE	2. LIIDE	NÄIDE
-u	-ta	lai-u-ta-ma
-du	-ta	juur-u-ta-ma
-bu	-ta	loo-vu-ta-ma
-bi	-ta	söö-vi-ta-ma
-ise	-ta	hel-is-ta-ma
-ne	-ta	suure-n-da-ma
-ta	-u	riie-t-u-ma
-sta	-u	killu-st-u-ma
-nda	-u	aste-nd-u-ma
-lda	-u	era-ld-u-ma
-ta	-le	aru-t-le-ma aru-te-le-ma
-ka	-i	oh-k-i-ma

le- ja *i*-lõpulised liitliited tuletavad frekventatiivverbe. *ta*- ja *u*-lõpulised liitliited suhestavad omavahel kausatiive ja antikausatiive. Lihttüve struktuurist sõltuvalt on kasutusel üks kahest võimalikust tuletusmallist. Lihttüvest võib moodustada *u*- või *ne*-liitelise antikausatiivi ja sellest *ta*-liitelise kausatiivi (*all > all-u-ma > allu-ta-ma*, *suur > suure-ne-ma > suuren-da-ma*) või vastupidi: lihttüvest võib moodustada *ta*-liitelise kausatiivi ja sellest *u*-liitega enesekohase või automatiivse verbi (*riie > riie-ta-ma > riiet-u-ma*, *avar > avar-da-ma > avard-u-ma*).

Rohkem kui kahest liitest koosnevaid liitliiteid, kus kordub sama liide või kaks sarnase tähendusega liidet, esineb eesti verbituletussüsteemis harva. Üksikuid näiteid on liitliite *-utu* kasutamise kohta, mis sisaldab kahte *u*-liidet (*sirg-u-ma > siru-ta-ma > sirut-u-ma*; *kald-u-ma > kallu-ta-ma > kallut-u-ma*). Ühiskeeles levivad *ne*-tuletiste kõrval produktiivse *u*-tuletuse analoogial moodustatud *ndu*-tuletised (*ne + da + u*): *muganduma*, *peenenduma*, *leevenduma*, kuigi normikirjakeel neid ei aktsepteeri (→ SM 39).

Verbide tuletustüübid

ta-, da-, sta-, nda-, lda-, rda-, t- ja a-tuletised

SM 56. *ta*-liite ja selle variantidega tuletatud sõnaraamatulekseeme² on kokku umbes kaks ja pool tuhat, tuletisi on nii käändsõnadest, verbidest kui ka muutumatust tüvest. Liide ei ole seotud kindla tähendusstruktuuriga. Tuletiste hulgas on kausatiivverbe (→ SM 37–38), olekuverbe (→ SM 42–43), vahendiverbe (→ SM 44), piiratumalt ka kõnetus- (→ SM 46) ja manustamisverbe (→ SM 47). Deskriptiivtüvest tuletatakse jäljendusverbe (→ SM 45).

ta-liite variandid on *da-*, *sta-*, *nda-*, *lda-*, *rda-*, *t-* ja *a*-liide. Ühesilbilisele pika vokaalainesega tüvele liituv sufiks on vanemates tuletistes ajaloolise sisekao tõttu *t*-kujuline (*kee-t-ma*). Liitevariandid *-sta*, *-nda*, *-lda*, *-rda* on sulandliited, mis on tekkinud tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu (vrd *võõras-ta-ma* ja *kaja-sta-ma*, *suurenema* > *suuren-da-ma* ja *lapse-nda-ma*, *madal-da-ma* ja *liia-lda-ma*, *kõver-da-ma* ja *näpe-rda-ma*). Tugevneva astmevaheldusega verbides (*hakkama*, *hüppama*) on ajaloolisest *ta*-liitest konsonant kadunud ja alles jäänud liiteosa *-a* tüvevokaaliga kokku sulanud ega eristu sünkroonanalüüsis tüvimorfeemist. Samas toimib see verbitüüp sõnamallina, kuhu lisandub käändsõnatüvel põhinevaid laensõnu ja slängisõnu, milles *-a* eristub tuletusliitena (*fänn-a-ma*, *ülb-a-ma*).

Põhitüüp: *ta-/da*-tuletised

SM 57. Liite põhikuju on *-ta* (*-da*) ja selle tuletised moodustavad tuletustüübist suurima osa. *ta-* ja *da*-liiteliste verbide jagunemine on komplementaarne: *-ta* liitub vokaalile ja helitule konsonandile, *-da* liitub helilisele konsonandile.

Kui alussõnaks on lihttüveline verb, liitub *-ta* ühe- või kahesilbilisele vokaaltüvele, astmevaheldusliku alussõna korral nõrgale astmele: *kaema* > *kae-ta-ma*, *kaduma* > *kao-ta-ma*, *sobima* > *sobi-ta-ma*, *pleekima* > *pleegi-ta-ma*. Kolmandavärteline alusverb on tuletustüvena nõrgenenud ka siis, kui alussõna ise on astmevahelduseta: *kõrbema* > *kõrve-ta-ma*, *jahtuma* > *jahu-ta-ma*, *kerkima* > *kergi-ta-ma*, *nõrguma* > *nõru-ta-ma*, *imbuma* > *immu-ta-ma*.

² Termin *sõnaraamatulekseem* tähistab „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ võrguversioonis (2009) esinevaid sõnu. Arvud on tugevasti ümardatud ja andmed ei sisalda liitsõnu, milles tuletis on liitsõna esiosaks.

Produktiivne on *ta*-verbide moodustamine tuletatud verbidest. *-ta* võib moodustada liitliiteid *u-*, *du-*, *ne-* ja *ise*-liitega.

-u + -ta > -u-ta	allutama, korrutama, hukutama
-du + -ta > -u-ta	võõrutama, moonutama, keerutama
-ne + -ta > -n-da	halvendama, kõvendama, laiendama
-ise + -ta > -is-ta	kolistama, libistama, väristama

u- ja *du*-liitelistest alusverbidest moodustatud *ta*-tuletistes on liitliide ühesuguse kujuga: tuletustüve nõrgenedes *du*-liite klusiil kaob (vrd *sirg-u-ma* > *siru-ta-ma* ja *võõr-du-ma* > *võõru-ta-ma*). Analoogilise klusiilikaoga on ka *di*-liitelisest verbist moodustatud *meel-di-ma* > *meeli-ta-ma*. Tuletustüvi nõrgeneb ka *bu-* ja *bi*-liitelistest verbidest moodustatud *ta*-tuletistes: *loobu-ma* > *loovu-ta-ma*, *söö-bi-ma* > *söövi-ta-ma*, *käi-bi-ma* > *käivi-ta-ma*. Sulandliide on sõnas *kee-vita-ma* (< *kee-ma*), millest *bi*-liitelist verbi ei kasutata. *ise-* ja *ne*-liiteliste alussõnade tüvi lüheneb konsonantlõpuliseks (*kah-ise-ma* > *kahis-ta-ma*, *kerge-ne-ma* > *kergen-da-ma*). Ühel juhul liitub *-ta* *le*-liitele: *tolm-le-ma* > *tolmel-da-ma*.

Kui alussõnaks on käandsõna või muutumatu tüvi, võib tuletustüveks olla kahesilbiline konsonanttüvi (*ahel-da-ma*, *avar-da-ma*, *järel-da-ma*), kahesilbiline vokaaltüvi (*hõbe-ta-ma*, *püsti-ta-ma*) või ühesilbiline CVV-struktuuriga tüvi (*jää-ta-ma*, *koi-ta-ma*). Deskriptiivtuletistes on kahesilbiline vokaallõpuline tuletustüvi (*tuutu-ta-ma*, *lõõri-ta-ma*, *lösu-ta-ma*). Astmevahelduslik alussõna on tuletustüvena nõrgas astmes: *tugi* > *toe-ta-ma*, *kelk* > *kelgu-ta-ma* (erandlikult on moodustatud *raud* : *raua* > *rau-ta-ma*). Tüvevokaal liite ees harilikult ei muutu, mõnes tuletises võib eeldada mitmuslikku tuletustüve: *põlvi-ta-ma*, *maju-ta-ma*, *rühmi-ta-ma*, *pooli-ta-ma*. Kolmandavärteline alussõna nõrgeneb liite ees teisevärteliseks tuletustüveks: *sahteldama*, *vooderdama*, *peegeldama*; *ennetama*, *püstitama*. Nõrgenenud tüvi võib ka kirja pildilt meenutada astmevaheldussüsteemi nõrka astet: *nummer-da-ma* (< *number*), *klammer-da-ma* (< *klamber*), *vanger-da-ma* (< *vanker*), *tembel-da-ma* (< *tempel*), *tärgeldama* (< *tärklis*), *nikeldama* (< *nikkel*).

Erandlikult on mõnest *suur*-tüüpi alussõnast kasutusel konsonantlõpuline CVVC-struktuuriga tuletustüvi: *hool-da-ma*, *hääl-da-ma*, *joon-da-ma*, *pool-da-ma* (vrd *pooli-ta-ma*, *hääle-ta-ma*). Sama sõnamalliga on ka muutumatul tüvel põhinevaid tuletisi (*koos-ta-ma*, *taas-ta-ma*, *eel-da-ma*).

Tuletatud käandsõnadele liitub *-ta* piiratumalt kui tuletatud verbidele. Tuletisi on kahesilbilise nimetavaga *us*-liitelistest nimisõnadest, *ne*-liitelistest omadussõnadest ja *v*-liitelistest omadussõnadest.

-us + -ta > -us-ta	sõrmustama, panustama, õigustama
-ne + -ta > -s-ta	üldistama, punastama, uimastama
-v + -ta > -v-da	elavdama, teravdama, tugevdama

Harvadel juhtudel võib tuletusmall eristada tähendusi. Mõnes värvinimetusel põhinevas vanas olekutuletises on *-ta* liitunud kaheasilbilisele kinnistüvele: *rohe-ta-ma*, *kolle-ta-ma*, *sine-ta-ma*, *pune-ta-ma*. Samadel alussõnadel põhinevates muut(u)mistuletistes on reeglipärane tuletustüvi: *punane* > *punas-ta-ma*, *kollane* > *kollas-ta-ma*.

Alltüüp: *sta*-tuletised

SM 58. *sta*-liitelised verbid moodustavad *ta*-liiteliste verbide kõige suurema alltüübi. Enamik tuletisi on käändsõna tüvest, eranditeks on verbitüveline *rebestama*, abisõnast tuletatud *ärastama* ja kinnistüveline *ülustama*.

-sta liitub enamasti lihttüvele. Ühe- või kaheasilbiline tuletustüvi on vokaallõpuline ja astmevahelduslike alussõnade korral nõrgas astmes: *au-sta-ma*, *rea-sta-ma*, *rivi-sta-ma*, *rase-sta-ma*, *mõte-sta-ma*, *kurva-sta-ma*, *killu-sta-ma*, *tuha-sta-ma*. Astmevahelduseta kolmandavärteline tüvi nõrgeneb liite ees teisevärteliseks: *pulbristama*, *suhkrustama*, *reeglistama*, *julgestama*, *vaesestama*, *süngestama*. Deskriptiivtüvelistes tuletistes on liite ees esmavärteline kaheasilbiline vokaaltüvi (*sosi-sta-ma*, *vili-sta-ma*, *vadi-sta-ma*).

Oskuskeeles on *sta*-verbe tuletatud *lik-* ja *tu*-liitelistest omadussõnadest, osa neist kasutatakse ka üldkeeles.

-lik + -sta > -liku-sta	avalikustama, näitlikustama, pidulikustama
-tu + -sta > -tu-sta	kahjutustama, karvatustama, lõhnatustama

Sõnamalli analoogial on moodustatud ka muid pikema kui kaheasilbilise tuletustüvega verbe: *omaniku-sta-ma*, *isiku-sta-ma*, *inimese-sta-ma*, *arvuti-sta-ma*.

Alltüüp: *nda*-tuletised

SM 59. *nda*-liidet on kasutatud kindla leksikaalse tähendusega terminite loomiseks. Produktiivne on see tuletustüüp ainult keelenimetustest tõlkimisverbe moodustades (→ SM 38). Muudes tuletistes on alussõnaks nimisõna (*lapsendama*, *tõkendama*, *varjundama*), omadussõna (*helendama*, *erendama*, *haljendama*) või verb (*teenindama*, *ajendama*, *juhendama*). Üksikuid tuletisi on muutumatutest sõnadest (*vallandama*,

vastandama, väljendama). Omadussõnaga korreleeruv kinnistüvi on tuletistes *kolle-nda-ma, sine-nda-ma*.

-nda liitub kahesilbilisele vokaaltüvele (*eesti-nda-ma, kava-nda-ma, ere-nda-ma, ime-nda-ma*). Astmevaheldusliku alussõna korral on tuletistüvi nõrgas astmes (*külje-nda-ma, tõlge-nda-ma*), nii et ka astmevahelduseta kolmandavärteline alustüvi nõrgeneb (*pärlendama*) või muutub laadivaheldusega sarnasel moel (*valge > vale-nda-ma*; vrd *da*-põhise liitliitega *valgene-ma > valgen-da-ma*).

Paljudes tuletistes on alussõna türevokaal liitliite sõnamalli analoogia (vrd *halve-n-da-ma*) asendunud *e*-ga: *kulle-nda-ma, pärle-nda-ma, välje-nda-ma, aje-nda-ma, narme-nda-ma*.

Ühesilbilisele laadivahelduslikule nõrga astme tüvele on *-nda* liitunud tuletistes *loe-nda-ma, tõe-nda-ma, käe-nda-ma*. Sama sõnamalli esindab ühesilbilise tüvega tuletis *maandama* ja kinnistüvelised *koondama, taandama*.

Alltüüp: *lda*-tuletised

SM 60. *lda*-liitega on tuletatud väike rühm varieeruva moodustustähendusega denominaalseid verbe. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Ühe omadussõnatüvelise erandiga (*uhkeldama*) on alussõnaks nimisõna: *hädaldama, ihaldama, korraldama, veeldama, kirjeldama, tükeldama, täheldama, paigaldama*.

Samatüveliste korrelaatsõnade najal võib *lda*-tuletiste hulka lugeda kinnistüvelised *ala-lda-ma* (vrd *ala-line*), *võima-lda-ma* (vrd *võim, võim-e, võim-lik*), *sisa-lda-ma* (vrd *sisu, sise-mine*), *ühi-lda-ma* (vrd *ühi-ne, ühi-ne-ma*).

-lda liitub kahesilbilisele esma- või teisevärtelisele (nõrgaastmelisele) vokaaltüvele: *liig > liia-lda-ma, koht > koha-lda-ma*. Sõnades *ohje-lda-ma, tüke-lda-ma, teisa-lda-ma* erineb liite ees olev vokaal alussõna türevokaalist.

Alltüüp: *rda*-tuletised

SM 61. Suurem osa *rda*-lõpulise tüvega verbe on tänapäeva keeles liigendamatud, diakroonilisest aspektist on enamasti tegu laenatud või deskriptiivse tüvega, mis on kohandatud tuletisele omase sõnamalliga: *ähvardama, kooberdama, leierdama, kakerdama, ukerdama*. Tüve ja liidet võib näha vaid vähestes sõnades. Verbitüvega seostuvad *tuige-rda-ma* (< *tuikuma*), *songe-rda-ma* (< *sonkima*), *vände-rda-ma* (< *väntama*), kaudselt ka *pühe-rda-ma*

(< *pühkima*), *lohme-rda-ma* (< *lohmama*). *rda*-verbide hulgas on üksikuid denominaalseid tuletisi: *käpp* > *käpe-rda-ma*, *näpp* > *näpe-rda-ma*, kinnistüveline *pune-rda-ma* (vrd *pune-ta-ma*). Tuletustüveks on kahesilbiline esma- või teisevärteline (nõrgaastmeline) vokaaltüvi. Tüvevokaal on asendunud *e*-ga.

Alltüüp: *t*-tuletised

SM 62. *t*-tuletised on tänapäeva keeles ebaproduktiivne tuletustüüp, kuhu kuulub kümmekond tuletist. Korrapärane ja läbipaistev on *t*-tuletus siis, kui tuletusaluseks on ühesilbiline CVV-struktuuriga verbitüvi: *keema* > *kee-t-ma*, *jooma* > *joo-t-ma*, *naima* > *nai-t-ma*, *sööma* > *söö-t-ma*. Samasse tuletustüüpi kuulub asesõnatüveline *muu-t-ma*. Uuemates tuletistes on ka sellisele tüvele liitunud *-ta* (vrd *müütama*, *käitama*, *näitama*, *jäätama*). Sageli on tuletustüve kuju alussõnaga võrreldes muutunud: *kõi-t-ma* (vrd *köis*), *täi-t-ma* (vrd *täis*), *uu-t-ma* (vrd *uus*), *jä-t-ma* (vrd *jääma*), *tõs-t-ma* (vrd *tõusma*), *pääs-t-ma* (vrd *pääsema*), *kü-t-ma* (vrd *küdema*), *ma-t-ma* (vrd *maa*). *t*-liitelised verbid on astmevahelduslikud. Nõrga astme vormis on liitekujud *-ta*, *-da*, *-de*: *kü-ta-b*, *söö-da-b*, *söö-de-tud*. Mõnes erandlikus nõrga astme vormis on klusiil kadunud ja liide ei ole sünkrooniliselt analüüsitav: *kõetakse*, *maetud*.

Alltüüp: *a*-tuletised

SM 63. Kahesilbilisi *a*-tüvelisi verbe on eesti keeles rohkesti, aga ainult väike osa neist on läbipaistva struktuuriga tuletised, millel on äratuntav alussõna. *a*-liitega tuletistest saab rääkida neil juhtudel, kui alusnooteni tüvevokaaliks on mõni liitest erinev vokaal: *tuul-a-ma* (< *tuul* : *tuule*), *sülg-a-ma* (< *sülg* : *sülje*), *hull-a-ma* (< *hull* : *hullu*). Selliseid tuletisi on mõnikümmend: *lahkama*, *tuiskama*, *kiilama*, *tolmama*, *tormama*, *trumpama*, *näppama*, *piirama*, *aurama*.

a-liitelisi verbe lisandub mingil määral ka tänapäeval. Need on enamasti uuemad laensõnad, mis häälikuliselt on kohanenud *a*-liiteliste verbide sõnamalliga ja tugevneva astmevaheldusega verbide muuttüübiga. Laentüvi on lähtekeele eeskujul võetud kasutusele nii käandsõnana kui ka verbina, aga kui käandsõna on eesti keeles võõrsõnade muutmalli kohaselt *i*-tüveline (*stress* : *stressi*, *meil* : *meili*), siis verbitüvi on sageli *a*-lõpuline (vrd *meilima* ja *meilama*). Mall on laienenud ka omasõnadele. Enamik uutest *a*-tuletistest on argikeelsed. Nende alussõnaks on muukeelne või eesti sõna, mille tüvi on

slängisõnadele omaselt võinud lüheneda: *surfama*, *šoppama*, *seilama*, *klikkama*, *fännama*, *tšekkama*, *ülbama*, *jõulama*.

Mu sünnale *strippama* tuled? (N) Kõige tähtsam on mitte üle *stressata*. (N)
ID-kaart peaks nüüd *funkama*. (N)

Ka deskriptiivtüvel põhinevaid *a*-tüvelisi momentaanverbe (→ SM 52) võib sõnamallile toetudes tõlgendada *a*-tuletistena: *sähvama*, *limpsama*, *kraapama*, *volksama*, *vilksama*, *solpsama* jt.

le-, *t(e)le-*, *dle-* ja *sk(e)le-*tuletised

SM 64. *le*-liide ja selle variandid võivad moodustada verbe nii käändsõnale kui ka verbitüvele liitudes. Verbitüvelised tuletised on modifitseeritud tähendusega (→ SM 51), käändsõnatüvelised on moodustustähenduselt valdavalt olekuverbid (→ SM 43). Sõnaraamatulekseeme on umbes kolmsada. *le*-tuletiste alltüübid on *t(e)le-* ja *sk(e)le-*tuletised. *-t(e)le* on sulandliide, mis on tekkinud liitliite *ta* + *le* analoogial (vrd *aru-ta-ma* > *arut-le-ma* ja *küsi-ma* > *küsi-tle-ma*), *sk(e)le*-liide on eesti keelde tulnud laensõnade kaudu. Sulandliidetel, nagu ka nende eeskujuks olnud liitliidetel, on kaks varianti: *-tle* ja *-tele*, *-skle* ja *-skele*.

Põhitüüp: *le*-tuletised

SM 65. Liite põhikuju on *-le* ja selle tuletised moodustavad tuletustüübist suurima osa.

Verbitüvelise *le*-tuletise alussõnaks võib olla liht- või tuletatud verb, käändsõnade puhul liitub *-le* vaid lihttüvele. Tuletustüveks on ühesilbiline konsonanttüvi (*look-le-ma*, *laisk-le-ma*, *hüppa-ma* > *hüp-le-ma*, *eksi-ma* > *eks-le-ma*) või kahesilbiline esmavätlene vokaaltüvi (*mõnu-le-ma*, *iha-le-ma*, *une-le-ma*, *tege-le-ma*). Kahesilbilise verbitüve vokaal asendub *e*-ga: *raba-ma* > *rabe-le-ma*, *süga-ma* > *süge-le-ma*.

le-tuletisi on harva moodustatud teistsuguse tüvekujuga alussõnadest. Selgi juhul lüheneb tüvi harilikult ühesilbiliseks: *kiivas* > *kiiv-le-ma*, *sarnane* > *sarn-le-ma*, *vintske* > *vintsk-le-ma*. Erandliku sõnamalliga on kahesilbilise konsonanttüve baasil moodustatud *igav-le-ma* ja *sülem-le-ma*.

Peale lihttüvede liitub *-le* *ta*-liitelistele verbidele. *ta*-liite vokaal kaob *le*-liite ees või asendub *e*-ga. Kahesilbiline liitliide liitub vaid kahesilbilisele juurtüvele.

-ta + -le > -t-le	arutlema, naljatlema, töötlema, näitlema
-ta + -le > -te-le	arutelema, käsitelema, esitelema, eritelema

Neljasilbilise tüvega *tele*-tuletisi kasutatakse harva, korpustes leidub nende kohta vaid üksikuid näiteid.

Keskkonnakaitse taseme määramist *käsitelen* viimases peatükis. (T) Olin naljakate ja hoogsate Tootsi seikluste kirjapanijat hoopis teistsugusena *kuju-telnud*. (I)

Kahesilbilise tüvega *le*-liitelised verbid on astmevahelduslikud, liite kuju konsonanttüvelistes vormides on *-el*: *hüp-le-ma* : *hüp-el-da*, *laisk-le-ma* : *lais-el-da*. Samad liiteteisendid on neljasilbilise tüvega *tele*-tuletistel: *arute-le-ma* : *arut-ell-a*, *naljate-le-ma* : *naljat-el-nud*, *arut-el-u*. Konsonanttüvelisi vorme kasutatakse ka esmavärtelistest verbidest, mille tuletustüvi on *e*-lõpuline. Neis esineb liiteteisend *-l*, nt *tege-le-ma* : *tege-l-da*, *rabe-le-ma* : *rabe-l-da*, *une-le-ma* : *une-l-da*.

Alltüüp: *tle-/dle-* ja *tele*-tuletised

SM 66. *tle*-tuletisi on kümme-kond. Tuletustüveks on kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade korral on nõrgas astmes. Verbitüvelised on nt *küsi-tle-ma*, *kaalu-tle-ma*, *määra-tle-ma*, *päri-tle-ma*, ühesilbilise nõrgaastmelise tuletustüvega on *loe-tle-ma*. Nimisõnast on tuletatud *ime-tle-ma*, *piiri-tle-ma*, *õnni-tle-ma*, *suuni-tle-ma*. Alussõna tüvevokaal võib tuletustüves asendada *i*-ga (vrd *õnn* : *õnne*, *suund* : *suuna*).

Kolmesilbilise tüvega *tle*-tuletiste kõrval kasutatakse ka nende *tele*-liitelisi variante (*õnni-tele-ma*, *kaalu-tele-ma*). Neljasilbilise tüvega verbide konsonanttüvelistes vormides on liite häälikuline teisend *-tel* (*õnni-tell-a*, *küsi-tel-nud*).

dle-variant esineb tuletistes *maa-dle-ma*, *suu-dle-ma*, *juur-dle-ma*. Nõrga astme vormides on liite konsonanttüveline teisend: *suu-del-da*, *juur-el-nud*.

Alltüüp: *skle-* ja *skele*-tuletised

SM 67. *skle*-liitega on mõnisteist peamiselt verbitüvelist tuletist. Liide liitub verbi kahesilbilisele vokaaltüvele (*ole-skle-ma*, *lama-skle-ma*), astmevaheldusliku alussõna korral nõrgaastmelisele tüvele (*tantsi-skle-ma*, *kõnni-skle-ma*, *istu-skle-ma*). Kinnistüvelised on *peesi-skle-ma* (vrd *peesi-ta-ma*), *sosi-skle-ma* (vrd *sosi-sta-ma*), *mõti-skle-ma* (vrd *mõt-le-ma*). Erandliku moodustumalliga on ühesilbilise tuletustüvega *tee-skle-ma* ja kahesilbilisest konsonantlõpulisest

noomenitüvest moodustunud *silmu*=*s=klema*, kus tüve lõppkonsonant ja liite alguskonsonant kattuvad (< *silmus*).

Kolmesilbilise tüvega *skle*-tuletistel on kõrval *skele*-variant: *lama-skele-ma*, *rooma-skele-ma*, *otsi-skele-ma*. Kahesilbilise tüvega *teesklema* on astmevahelduslik ja liite kuju on konsonanttüvelises vormis *-sel*: *tee-sel-da*. Neljasilbilise tüvega verbide konsonanttüvelistes vormides on liite hääliku-line teisendkuju *-skel-* (*lama-skell-a*, *otsi-skel-nud*).

u-, stu-, bu-, bi-, du- ja di-tuletised

SM 68. *u*-liite ja selle variantidega tuletatakse nii verbist kui ka käändsõnast. Täenduselt on sellised tuletised antikausatiivid (→ SM 39–40) või refleksiivid (→ SM 41). *u*-liiteliste verbide hulgas on deskriptiivse tüvega frekventatiivseid jälgendusverbe (→ SM 45), mille alussõna eraldi lekseemina ei esine. Sõnaraamatulekseeme on umbes poolteist tuhat. Liitega tuletatakse põhiliselt sihituid verbe, aga on ka üksikuid sihilisi vahendiverbe (*nõeluma*, *sõeluma*). Teatud struktuuriga tuletustüvedele liituvad *u*-liite variandid *-bu* (*-bi*) ja *-du* (*-di*). Liitliite analoogial on tekkinud liitevariant *-stu* (vrd *vormi-sta-ma* > *vormist-u-ma* ja *lese-stu-ma*).

Põhitüüp: *u*-tuletised

SM 69. Liite põhikuju on *-u* ja selle liitega tuletised moodustavad tuletustüübist suurema osa. Alussõnaks võib olla verb (*peituma*, *tõmbuma*), nimisõna (*kuhjuma*, *randuma*), omadussõna (*selguma*, *tuhmuma*) või määrsõna (*mööduma*, *väljuma*), aga ka sõnaliigiga seostamatu deskriptiivtüvi (*praksuma*, *krooksuma*).

-u liitub ühesilbilisele tugeva astme konsonanttüvele, asendades alussõna türevokaali: *kaeva-ma* > *kaev-u-ma*, *andma* > *and-u-ma*, *sulge-ma* > *sulg-u-ma*, *haaki-ma* > *haak-u-ma*. Esmavärtelisest verbitüvest on erandlikult moodustatud *jag-u-ma* (< *jaga-ma*) ja *aj-u-ma* (< *aja-ma*). *-u* liitub ka eeri-lõpulise tüvega võõrverbidele, asendades siingi türevokaali: *organiseeruma*, *aaklimatiseeruma*, *registreeruma*, *kontsentreeruma*.

Nimisõnast tuletatud *u*-verbide tuletustüveks on ühesilbiline konsonantlõpuline nimetavatüvi: *pung-u-ma*, *puit-u-ma*, *rand-u-ma*. Teine alusnimi-sõnade tüüp on lõpumuutusega *i* : *ja* (*vili* : *vilja*), *-u* liitub tugeva astme tüvele, asendades türevokaali: *vilj-u-ma*, *lupj-u-ma*, *kuhj-u-ma*.

Ka omadussõnadest annavad tuletisi ühesilbilised konsonantlõpulisel tüved: *külm-u-ma*, *must-u-ma*, *tuhm-u-ma*. Samuti liitub *-u* kahesilbilistele

kolmandaväلتelistele *e*-lõpulistele omadussõnadele: *selge* > *selg-u-ma*, *sirge* > *sirg-u-ma*, *niiske* > *niisk-u-ma*. Teistsuguse struktuuriga alussõnadest on *u*-tuletisi juhuslikumalt: *vaene* : *vaese* > *vaes-u-ma*, *nukker* : *nukra* > *nukr-u-ma*. Kõigil juhtudel asendab verbiliide alustüve vokaali.

Tuletatud tüvele liitub *-u* vaid verbide puhul. *-u* moodustab liitliiteid *ta*-liitega ja selle variantidega (*-da*, *-nda*, *-lda*, *-sta*), asendades enda ees oleva liite vokaali.

-ta + -u > -t-u	lülituma, laotuma, üllatuma
-da + -u > -d-u	peegelduma, avarduma, madalduma
-nda + -u > -nd-u	rakenduma, liigenduma, maanduma
-lda + -u > -ld-u	võimalduma, kohalduma, veelduma
-sta + -u > -st-u	vormistuma, aurustuma, killustuma

Alltüüp: *stu*-tuletised

SM 70. Enamik *stu*-tuletisi on nimisõnast (*lese-stu-ma*, *venna-stu-ma*), mõned ka omadussõnast (*haige-stu-ma*, *äge-stu-ma*) ja semantiliselt motiveeritud: kui alussõnast ei ole tähenduspiirangute tõttu kasutusel *sta*-liitelist sihilist verbi (nt **naisestama*, **ägestama*), siis on *-stu* liitunud otse käändsõna vokaaltüvele. Tuletustüvi on kahesilbiline ja nõrgaastmeline. Sõnaraamatulekseeme on paarkümmend, aga alltüüp on avatud (→ SM 40). Sõnamalli analoogial on moodustatud ka mõni *s*-lõpulise tuletustüvega *tu*-tuletis: *mehine* > *mehis-tu-ma*, *tõbine* > *tõbis-tu-ma*.

Alltüüp: *bu*- ja *bi*-tuletised

SM 71. *u*-liite konsonantalguine variant *-bu* või *-bi* liitub ühesilbilisele CVV-struktuuriga tüvele. Ajaloolise vokaalharmoonia jäänukina on liitel kaks varianti: eesvokaalsetele sõnadele on üldjuhul liitunud *-bi*, tagavokaalsetele *-bu*. Tuletisi on mõnesteist, nii verbist kui ka nimisõnast. Verbitüvelised on *joobuma*, *saabuma*, *loobuma*, *viibima*, *jääbima*, *lööbima*, *sööbima*, *käibima*, *müübima*, millest vaid osal on säilinud tähendusseos alussõnaga. Nimisõnast on tuletatud *maabuma*, *suubuma*, *ööbima*.

Alltüüp: *du*- ja *di*-tuletised

SM 72. *u*-liite konsonandiga algav variant *-du* rakendub juhtudel, kui CVVC-struktuuriga tuletustüvi lõpeb helilise konsonandiga. Tuletisi on nii verbidest kui ka käändsõnadest, kokku veerandsada. Verbitüvelises *du*-tuletises on

tuletustüvi lühenenud konsonantlõpuliseks (*keelama* > *keel-du-ma*, *pöörama* > *pöör-du-ma*, *hõõruma* > *hõõr-du-ma*, *määrima* > *määr-du-ma*, *veenma* > *veen-du-ma*). Nimisõnast on tuletatud *pool-du-ma*, *kaar-du-ma*, *juur-du-ma*, omadussõnast *noor-du-ma*, *väär-du-ma*, *peen-du-ma*. Omadussõnaga korreleerub kinnistüveline *võõr-du-ma* (vrd *võõras*). Mõni alussõna on tõlgendatav nii nimisõnana kui ka verbina (*sool* > *soolduma* või *soolama* > *soolduma*, *koor* > *koorduma* või *koorima* > *koorduma*). Ühes nimisõnatüvelises tuletises on liitevariant *-di*: *meel-di-ma*.

tse-tuletised

SM 73. *tse*-tuletise alussõnaks on enamasti nimisõna (*muretsema*, *sigatsema*) või omadussõna (*kadetsema*, *ülbitsema*), aga leidub ka verbitüvelisi (*ahmitsema*, *kaabitsema*). *-tse* on üks väheseid verbiliiteid, mis regulaarselt liitub ka võõrnimisõnadele vm võõrtüvedele: *rivaalitsema*, *huligaanitsema*, *snoobitsema*, *skandaalitsema*, *intrüigitsema*. Verbitüvelised tuletised on modifitseeritud tähendusega (→ SM 51), käandsõna baasil on tuletatud peamiselt olekuverbe (→ SM 42–43), aga ka vahendiverbe (→ SM 44). Sõnaraamatulekseeme on paarsada, tuletustüüp on avatud.

Tuletustüveks on (rõhulisest silbist arvates) kahesilbiline esma- või teisevälteline vokaaltüvi, astmevahelduslikest sõnadest enamasti nõrgas astmes: *närvi-tse-ma*, *võidu-tse-ma*, *võimu-tse-ma*, *triki-tse-ma*, *morni-tse-ma*, *ahmi-tse-ma*. Laadivahelduslikest sõnadest, mille nõrga astme vorm on ühesilbiline, käibib tuletustüvena kahesilbiline tugeva astme tüvi: *vesi-tse-ma*, *käsi-tse-ma*, *tegu-tse-ma*, *signa-tse-ma*.

Sõnamallist tingituna on liite ees mõnikord kinnistüvi ja tuletis korreleerub mõne teise samatüvelisega: *sala-tse-ma* (vrd *salaja*), *tarvi-tse-ma* (vrd *tarvis*, *tarvitama*), *silmakirja-tse-ma* (vrd *silmakirjalik*), *ümbri-tse-ma* (vrd *ümbri*, *ümbrus*), *uudi-tse-ma* (vrd *uudis*, *uudistama*), *arma-tse-ma* (vrd *armas*, *armastama*). Kinnistüvelised on ka paljud võõrtüvega *tse*-tuletised, *ia-* või *ka-*lõpuline alussõna on lühenenud *i-*lõpuliselt tuletustüveks: *melanhooli-tse-ma*, *irooni-tse-ma*, *tseremooni-tse-ma*. Kui kinnistüvi on konsonantlõpuline, lisandub tuletustüvesse vokaal *-i*: *moderni-tse-ma* (vrd *modern-ne*), *naiivi-tse-ma* (vrd *naiiv-ne*), *avameeli-tse-ma* (vrd *avameel-ne*), *pahempooli-tse-ma* (vrd *pahempool-ne*).

Paljudes tuletistes on alussõna omast erinev türevokaal. Nimisõna türevokaal on mõnikord asendunud *i*-ga. Kohati võib seda tõlgendada mitmuse tüvena: *pesi-tse-ma*, *pühi-tse-ma*, *sõrmi-tse-ma*, *silmi-tse-ma*, aga mitte alati: *rehi-tse-ma*, *õngi-tse-ma*, *sepi-tse-ma*, *kaubi-tse-ma*, omadussõnatüveline

ahni-tse-ma (< *ahne*). Omadussõna tüvevokaal on mõnikord asendunud *u*-ga: *õrnu-tse-ma*, *peenu-tse-ma*, *ihnu-tse-ma*, *õelu-tse-ma*, *nukru-tse-ma*.

ne-tuletised

SM 74. *-ne* on tavapärane omadussõnadest antikausatiive tuletav liide (→ SM 40), aga see võib liituda ka nimisõna, harvem verbi või muutumatu sõna tüvele. Nimi- ja määrsõna alusel tuletatakse lisaks antikausatiividele ka olekuverbe (→ SM 42–43). Sõnaraamatulekseeme on paarsada, aga uusi sõnu sellesse tuletustüüpi eriti ei lisandu. Viimaste aastakümnete tuletisi on üksnes *tipnema* ja juhutuletisena registreeritud *vaesenema*.

Omadussõnast moodustatud *ne*-verbide tuletustüveks on kahesilbiline (nõrga astme) vokaaltüvi. Enamasti on see keskvõrde tüvekuj, kus tüvevokaalid *-a* ja *-u* on sageli asendunud *e*-ga: *halve-ne-ma*, *kuive-ne-ma*, *pakse-ne-ma*, *valje-ne-ma*. Alussõna tüvi ei ole muutunud tuletises *vana-ne-ma*, keskvõrdest erinev vokaalimuutus on tuletistes *kitse-ne-ma*, *ahe-ne-ma*. Kolmandavärtliline omadussõna on nõrgenenud teisevärtliseks tuletustüveks: *kergenema*, *kaugenema*, *rohkenema*.

Nimisõnast moodustatud *ne*-tuletisi on kahesuguse sõnamalliga. Tuletustüveks võib olla kahesilbiline vokaaltüvi (*tugi-ne-ma*, *kuju-ne-ma*, *killu-ne-ma*, *põhi-ne-ma*) või ühesilbiline konsonanttüvi (*võlg-ne-ma*, *piir-ne-ma*, *põlv-ne-ma*, *paik-ne-ma*). Vokaalimuutust tuletistes *maju-ne-ma* ja *sõbru-ne-ma* on võimalik näha mitmuse tüvena. Ka muutumatul alussõnal põhineva *ne*-verbi tuletustüveks on enamasti esmavärtliline kahesilbiline vokaaltüvi (*taga-ne-ma*, *vähe-ne-ma*, *üle-ne-ma*) või ühesilbiline konsonanttüvi (*eel-ne-ma*, *koos-ne-ma*). Alussõna on sageli lühenenud sõnamalliga sobivaks tuletustüveks: *järgi* > *järg-ne-ma*, *kaasa* > *kaas-ne-ma*, *rikki* > *rik-ne-ma*, *hilja* > *hili-ne-ma*. Teisevärtliline vokaaltüvi on tuletustüveks sõna-des *looje-ne-ma*, *rute-ne-ma*, *palju-ne-ma*.

Verbitüvelised *ne*-tuletised on enamasti moodustatud esmavärtlitest kahesilbilise tüvega verbidest: *ole-ne-ma*, *tule-ne-ma*, *sula-ne-ma*, *hävi-ne-ma*, *sigi-ne-ma*, *unu-ne-ma*. Tüvevokaal on muutunud tuletises *rebe-ne-ma* (< *rebi-ma*). Teisevärtliline vokaaltüvi on sõnas *selgi-ne-ma*, ühesilbiline konsonanttüvi tuletistes *rip-ne-ma* ja *seis-ne-ma*.

-ne liitub peamiselt lihttüvele. Selle kõrval võib alussõnaks olla *v*-liiteline omadussõna: *tugev-ne-ma*, *terav-ne-ma*, *odav-ne-ma*.

i-, ki-, gi-, ku- ja gu-tuletisedPõhitüüp: *i*-tuletised

SM 75. Kahesilbilisi *i*-tüvelisi verbe on eesti keeles sadu, aga ainult väike osa neist on läbipaistva struktuuriga tuletised, millel on äratuntav alussõna või korrelaatsõna. Tuletisi on nii verbist kui ka käändsõnast. Verbitüvelised *i*-tuletised väljendavad sündmuse kordumist (→ SM 51), nad on moodustatud kahesilbilistest tugevneva astmevaheldusega *a*-tüvelistest verbidest, liide on asendanud türevokaali (*lükka-ma* > *lukk-i-ma*, *sähva-ma* > *sähv-i-ma*). Tüvi on sageli deskriptiivne. Üksikuid *i*-tuletisi on moodustatud *ga-* või *ka*-liitelistest deskriptiivverbidest: *oh-ka-ma* > *ohk-i-ma*, *möö-ga-ma* > *möög-i-ma*.

Käändsõnast moodustatud *i*-tuletised on enamasti samuti ühesilbilise konsonantlõpulise tuletustüvega, liide on asendanud türevokaali (*selge* > *selg-i-ma*, *poeg* > *poeg-i-ma*). Esmavältelisest alussõnast on moodustatud *sõd-i-ma* (< *sõda*), *ker-i-ma* (< *kera*), *köh-i-ma* (< *kõha*). Kinnistüvelised on *üht-i-ma* (vrd *ühtne*, *ühtlane*), *vett-i-ma* (vrd *vesi*).

Alltüüp: *ki-, gi-, ku-, gu*-tuletised

SM 76. *-ki* ja *-gi* on sulandliited, mis on iseseisvunud *k-i-* või *g-i*-liitliitega tuletatud verbidest (*oh-ka-ma* > *ohk-i-ma*, *möö-ga-ma* > *möög-i-ma*) ja millega on analoogia põhjal moodustatud verbe häälightsust imiteerivatest deskriptiivtüvedest (→ SM 45). Tuletustüüp on ebaproduktiivne, tuletisi leidub kümme-kond: *puh-ki-ma*, *äh-ki-ma*, *röh-ki-ma*, *põr-ki-ma*, *mää-gi-ma*. Korrelaatsõna põhjal võib samasse tuletustüüpi lisada *pehkima* (vrd *pehas-tama*), *kärkima* (vrd *kära*, *käratama*).

Ajaloolistel põhjustel, nimelt vokaalharmoonia kadumisega kaasnenud vokaalimuutuste tõttu, on *u-* ja *i*-tüvega verbid kohati segunenud ega moodusta selgelt eristuvaid tuletustüüpe (vrd nt *sähvima* ja *välkuma*). Nii on ka *ki-/gi*-liiteliste verbide kõrval mõnes analoogiliselt tuletatud sõnas *-ku/-gu*: *hau-ku-ma*, *näu-gu-ma*, *tõr-ku-ma* (< *tõre*), *val-gu-ma* (< *valama*).

ata- ja ahta-tuletised

SM 77. *ata*-liitelise momentaanverbi (→ SM 52) tuletustüveks on esma- või teisevälteline (nõrga astme) verbitüvi, milles liide on asendanud alussõna vokaali (*liiku-ma* > *liig-ata-ma*, *karjuma* > *karj-ata-ma*). Enamik *ata*-tuletisi

on alussõnata, liite ees on deskriptiivtüvi (*prants-ata-ma*, *pots-ata-ma*). Osalt neist on samatüveline *u-* või *ise-*liiteline korrelaatsõna (vrd *laks-ata-ma* ja *laks-u-ma*, *võp-ata-ma* ja *võpp-u-ma*, *sum-ata-ma* ja *sum-ise-ma*, *vär-ata-ma* ja *vär-ise-ma*).

Kui deskriptiivtüve lõpus on konsonantühend, siis korreleerub *ata-*tuletis *u-*liitelisega (*laks-ata-ma* – *laks-u-ma*), kui üksikkonsonant, siis *ise-*verbiga (*sum-ata-ma* – *sum-ise-ma*).

Kui alusverb on *a-*tüveline, kattub liite vokaal alussõna omaga ja *ata-*tuletis sarnaneb kuju poolest *ta-*tuletisega: *seisma* : *seisa-b* > *seis=a=ta-ma*, *naerma* : *naera-b* > *naer=a=ta-ma*. *ata-*tuletisi eristab *ta-*tuletistest intranitiivsus ja tähendus.

Astmevahelduslike alussõnade korral liitub *-ata* nõrga astme tüvele, see tõttu võib mõne laadivaheldusliku alussõna tuletustüvi lõppeda vokaaliga: *oigama* > *oi-ata-ma*, *hüüdma* > *hüü-ata-ma*, *muigama* > *mui-ata-ma*.

-ahta on *ata-*liite stiililiselt markeeritud variant. *ahta-*tuletiste moodustamine on deskriptiivtüveliste *ata-*liiteliste verbide kõrval tuletustüübis üsna vaba, verbitüvelistes tuletistes aga harva kasutatav (*liigahtama*). Rohkem kasutatakse *ahta-*varianti helilise tüvekonsonandiga kombineeritult ja eeskätt esmavälgelistes tuletistes: *särahtama*, *värahtama*, *kõmahtama*, *urahtama*, *kajahtama*, *ümahtama*, *vilahtama*. Võib aga leida ka teisevälgelise tüvega kasutusnäiteid: *kiljahtama*, *karjahtama*, *hirnahtama*.

ise-tuletised

SM 78. Verbiliide *-ise* liitub deskriptiivsele tüvele, tuletistel ei ole alussõna. Tuletised on kolmesilbilise tüvega esmavälgelised jälgendusverbid (→ SM 45). *ise-*tuletised korreleeruvad *in-*liiteliste nimisõnadega ja ositi ka *a(h)ta-*liiteliste verbidega (vrd *vulisema* ja *vulin*, *kõmisema*, *kõmin* ja *kõmatama*), mõnel *ise-*verbil on *ata-*tuletise kõrval mõni muu korrelaatverb: *kärisema* (vrd *kärama*), *vurisema* (vrd *vurama*), *kohisema* (vrd *kohama*). Sõnaraamatulekseeme on alla kolmesaja, aga tuletustüüp on avatud. Tuletustüveks sobivad igasugused (C)VC-kombinatsioonid, alguskonsonandi kohal võib olla ka konsonantühend *kl*, *kr*, *pl*, *pr*: *klirisema*, *krabisema*, *plärisema*, *pragisema*.

ka- ja ga-tuletised

SM 79. Verbiliidete *-ka* ja *-ga* abil on moodustatud väike hulk põhiliselt (C)VV-kujulise deskriptiivse tuletustüvega momentaanse tähendusega jäljendusverbe (→ SM 45): *oi-ga-ma*, *möö-ga-ma*, *rui-ga-ma*, *hõi-ka-ma*. Mõni tuletustüvi on konsonantlõpuline: *oh-ka-ma*, *põr-ka-ma*, *pil-ka-ma*. Paaril *ka*-tuletisel on samatüveline korrelaat (vrd *põrkama* ja *põruma*, *põrutama*; *pilkama* ja *pila*, *pilama*). Erand selles tuletustübis on verbist moodustatud kausatiivtuletis *seisma* > *seis-ka-ma* ja viimase sõnamalli analoogial sulandliitega moodustatud uudistermin *vee-ska-ma* '(laeva) vette laskma'. Tuletised on astmevahelduslikud, mistõttu mõne sõna vormides vahelduvad *-ka* ja *-ga* (*hui-ka-ma* : *hui-ga-ta*), laadivahelduslikes tüvedes on nõrgas astmes liite teisendkuju *-a* (*oh-ka-ma* : *oh-a-ta*, *rui-ga-ma* : *rui-a-ta*).

Liitverbid

SM 80. Liitverbid on kompleksõnad, mille teine vahetu moodustaja (põhi-osa) on verb ja mis kirjutatakse kokku kõikides vormides (*hädamaanduma*, *salakuulama*). Nii eristuvad nad ühelt poolt ühend- ja väljendverbidest, mida võib kokku kirjutada vaid kesksõnadena või *mata*-vormis (*silmapaistev*, *alla-laetav*, *üleküpsenud*, *lugupeetud*), teiselt poolt liitsõnalise alussõnaga tuletistest (*meeleolu-tse-ma*, *kooskõla-sta-ma*). Viimaste hulgas on ka nulltuletisi, nt *auhindama* (< *auhind*), *abielluma* (< *abielu*), *amatöörfilmima* (< *amatöör-film*). Kui sellise tuletise kõrval on olemas ka tema alussõna põhiosast tuletatud verb, ei ole alati võimalik eristada komplekstüvelise verbi moodustusviisi: vahetud moodustajad on kas liitüvi ja verbiliide (*alaliik* > *alaliigi-ta-ma*, *heliplaat* > *heliplaadi-sta-ma*) või on tuletatud verbile liidetud täpsustav laiendosa (*liigitama* > *ala+liigitama*, *plaadistama* > *heli+plaadistama*).

Liitverbid on eesti keeles suhteliselt noor liitsõnarühm. Sõnaraamatulekseemina on kindlaid liitverbe, mida tuletiseks pidada ei saa, registreeritud umbes sada viiskümmend. Enamik selliseid liitverbe on sõnaraamatutes kohti leidnud viimastel aastakümnetel; nt 1976. aasta õigekeelsussõnaraamat on neid veidi üle neljakümne.

SM 81. Liitverbi põhiosa võib olla lihtverb (*eel+tellima*) või tuletis (*taas+elustama*), samuti võõrverb (*kaas+finantseerima*). Laiendosaks on harilikult piiratud hulka kuuluv muutumatu sõna (*järel+valmima*) või kinnistüvi (*esi+linastuma*), harvem omadussõna (*kiir+uisutama*) või nimisõna (*kaitse+pookima*). Muutumatutest sõnadest moodustavad liitverbe sagedamini ajasuhteid väljendavad *taas*, *eel* ja *järel*, samuti protsessi intensiivsusele

viitav *üle*. Laiendosadega *eel* ja *järel* moodustatud lekseemid on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad. Määrsõnad *taas* ja *üle* esinevad ka sama tähendusega verbiühendites.

Sadeveed korjatakse kokku ja *kasutatakse taas* niisutamiseks. (A) Eestis *taaskasutatakse* vaid 5% olmejäätmetest. (A) Tekkis oht, et kütusemahuti *kuumeneb üle*. (A) Mida teha, kui arvuti *ülekuumeneb*? (N)

Laiendosaga *taas* on sõnaraamatulekseeme ligi kolmkümmend, laiendosadega *eel*, *järel* ja *üle* on igapäevaga registreeritud kümnekond liitverbi. Keelekorpustes leidub rohkesti lisanäiteid. (Vt tabel 11.)

Tabel 11. Määrsõnalise laiendosaga liitverbid

LAIEND-OSA	EKSS-I NÄITEID	LISANÄITEID KORPUSTEST
taas	taasesitama, taaskäivitama, taasühendama, taaslustama	taaslooma, taasliituma, taasavaldama, taaslavastama, taastootma
eel	eelsoojendama, eelpingestama, eelidandama, eelregistreerima	eelhindama, eeluurima, eeltäitma, eelretsenseerima
järel	järelküpsama, järelkustutama, järelkuivama, järeltöötlemata	järelhooldama, järelhindama, järelkuulama, järelvaatama, järelvalvama, järeltestima
üle	ülehindama, ülerahvastama, üleilmastama, üleküllastama	ülehooldama, ülekiitma, ülekuulama, ülekuumenema, ülelaekuma, ülemaksma, üleostma, ülepingutama, ülepaisutama, ülepolitiseerima, ületootma

Muu määrsõnalise esiosaga on *tasalülitama* ja põllumajandusterminid *pealtparandama*, *pealtväetama*, *pealtharima*, *vaheltharima*.

SM 82. Lühi- jm kinnistüvelisi liitverbe on nt *esietenduma*, *nurisünnitama*, *biolagunema*, *siirdistutama*, *taandarenema*. On korduvaid, sõnaliigiliselt määrsõna või verbiga korreleeruvaid kinnistüvesid, mis liituvad eri verbidele ja on enamasti avatud neologismide moodustamiseks. Tabelis 12 on näiteid selliste liitverbide kohta.

Kõige rohkem kinnistüvelisi sõnaraamatulekseeme on esiosaga *ala-*. Sageli on neil kõrval *üle*-alguline liitverb (nt *ala-* ja *ülehindama*). *ala-* kinnistüvega liitverbide suur hulk on võinud toetada *üle*-alguliste ühendverbide kiiret liitverbistumist.

Tabel 12. Kinnistüvelised liitverbid

ESIOSA	EKSS-I NÄITEID	LISANÄITEID KORPUSTEST
ala	alahindama, alakoormama, alarahastama, alaväärtustama, alaarenema, alafinantseerima, alatoitma	alamaksma, alalaekuma, alaravima, alarakendama
sala	salakaebama, salakuulama, salasepitsema	salamõrvama, salarahastama, salaküttima, salakauplema
sund	sundvõõrandama, sundasustama, sundhospitaliseerima, sundparteistama	sundteisaldama, sundtoitma, sundhaldama, sundkindlustama, sundkiibistama, sundlõpetama, sundlikvideerima, sundvõtma
siht	sihtfinantseerima	sihtrahastama
rist	ristküsitlenu, risttolmlenu, risttolmeldama, ristsugutama	ristkasutama, ristsubsideerima
ainu	ainuvalitsema	ainukasutama, ainuvastutama, ainu- esindama, ainujuhtima, ainukorraldama
kaas		kaasfinantseerima, kaasrahastama, kaasasutama, kaasannatama

SM 83. Omadussõnalise laiendosaga liitverbe on sõnaraamatulekseemidena paarkümmend. Nad korreleeruvad verbiühendiga, mida laiendab viisimäär-sõna (*sügavkülmutama*, vrd *sügavalt külmutama*), ja on enamasti moodustatud erialaterminitega. Korduvad laiendosad on *sügav*, *külm*, *kuum*, *märg*, *kuiv* ja *peen*.

sügavvääetama, sügavjahutama, sügavkülmama, kuumtöötlemine, kuum-suitsutamine, külm-suitsutamine, külmvaltsimine, märgsoolamine, kuivsoolamine, peenjahvatamine

Muudest omadussõnalise laiendosaga liitverbidest on üldkasutatavad leksikaliseerunud *kuritarvitama* ja uuemates tekstides *väärkohtlema*. Korpustes leidub näiteid ka lühitüveliste laiendosade *kiir*-, *kaug*-, *kõrg*- ja *ühis*- kasutuse kohta: *kiirkuivatama*, *kiirkirjutama*, *kiirtöötlemine*, *kiirkülmutama*, *kiiruisutamine*, *kiirparandamine*, *kaugõppimine*, *kaugtöötamine*, *kõrgharimine*, *ühiskasutamine*.

SM 84. Nimisõnalise laiendosaga liitverbe on sõnaraamatulekseemidena paarkümmend. Nende laiendosad ei kordu, samuti varieeruvad liit-sõnaga korreleeruvad süntaktilised struktuurid. Kõigi nende paralleelina on kasutusel märksa levinumad deverbaalse põhjaga liitnimisõnad (vrd *ravikindlustama* ja *ravikindlustus*), mis viitab viimaste reanalüüsile kui liitverbide

peamisele tekkeviisile. Moodustustüve vorm on sama kui rööpnimisõnas, enamasti nimetav, harvem omastav (*kaitsepookima, tiivaripsutama*). Osa neist liitverbidest on moodustatud terminitena ja kasutusel ennekoike oskusees, nt *putuktolmlema, tuultolmlema, loomtolmlema, nõeltöötlema, raadiopeilima, geenmuundama, fotokopeerima*, osa kohta leidub kasutusnäiteid ajakirjanduses, nt *eelisarendama, videosalvestama, rulluisutama, iluuisutama, iluvõimlema, hädamaanduma*.

Tekstides leidub näiteid ka selliste nimisõnalise laiendosaga liitverbide kasutusest, mida sõnaraamatutes ei ole, küll aga leiab sealt vastava deverbaalse põhiosaga liitnimisõna. Selliseid tekstiliitsõnu on nt *kaitseüstima, jääpurjetama, riistvõimlema, vesivõimlema, mägimatkama, mäesuusatama, veesuusatama, suusahüppama, automatkama, kepikõndima, paremusjärjestama, arenguestlema, videovalvama*.

Kirjandust verbimoodustuse kohta: KASIK, REET 1991. Derivatiivsetest laenudest. *u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles. | KASIK, REET 1995. Verbiderivatsiooni rekursiivsusest eesti keeles. | KASIK, REET 1996. Denominaalsed olemisverbid eesti keeles. | KASIK, REET 1997. Typology of Estonian and Finnish word-formation. The Verb. | KASIK, REET 2001. Analytic causatives in Estonian. | KASIK, REET 2003. Morphology of loan-verbs in the Estonian language. | KASIK, REET 2012a. Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. | KONT, ILSE 1959. Eesti *rd*-liitelistest substantiividest ja nende vahekorras *rda*-liste verbidega. | KYTÖMÄKI, LEENA 1990. Nominikantaisten verbijohdosten rakennemalleja. | KYTÖMÄKI, LEENA 1992. Suomen verbiderivaation kuvaaminen 1600-luvulta nykypäiviin. | LAAKSO, JOHANNA 1990. Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä. | MÄGER, MART 1991. Refleksiivid – sajandi järjepidevus. | PIHLAK, ANTS 1992. U-verbid ja enesekohasus eesti keeles. | PÕLMA, VALVE 1967. Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles. | RISBERG, LYDIA 2021. Jonnakas „kostuma“. | RÄTSEP, HUNO 1956. *i*-sufiksiliistest verbidest eesti keeles. | TOMINGAS, SILVA 1986. Sõnamoodustusest slängis. | TOMINGAS, SILVA 1987. Verbiliidete positsiooniklassid ja liitekombinatsioonid tuletatud verbides. | VARE, SILVI 1986. Liitverb eesti keeles. | VARE, SILVI 2001a. Nihetest eesti liitverbi kasutuses ja struktuuris. | VARE, SILVI 2005. Eesti keele verbimoodustus: desubstantiivne konversioon. | WIIK, KALEVI 1975. Suomen frekventatiivi ja kontinuaatiivi.

3. NIMISÕNAMOODUSTUS

TRANSPONEERIV NIMISÕNATULETUS

SM 85. Kompleksnimisõnad – tuletised ja liitsõnad – võivad tähistada erinevaid mõisterühmi: nimetada asju, sündmusi, omadusi ja asjaolusid, seostades neid sõnamoodustusvahendite kaudu teiste mõisterühmadega. Nimisõnatuletuses on verbituletusest enam oskuskeele vajadustest lähtuvat teadlikku terminimoodustust, mille puhul pole alati järgitud tüübiomast moodustustähendust. On liiteid, mida kasutatakse eeskätt oskuskeeles. Ka regulaarse moodustustähendusega terminitel on enamasti moodustustähendusest spetsiifilisem leksikaalne tähendus.

Moodustussuhte järgi on nimisõnamoodustust kõiki kolme tüüpi: transponeerivat, mutatiivset ja modifitseerivat. Transponeeriv moodustus muudab sündmus- või omadusmõistet tähistava verbi või omadussõna nimisõnaks ja toimub tuletuse kaudu. Moodustustähenduse järgi eristub kaks transponeeritud tuletiste rühma: teonimetused ja omadusnimetused.

Teonimetused on nimisõnad, mis tähistavad sündmusi (*vaatamine, sünnitus, pääste, sadu, tulek*). Alussõnaks on verb, liitel on sõnaliiki vormistav funktsioon. Teonimetusi moodustatakse ka verbiühenditest liitsõnatuleti-sena: transponeeritavat verbi võib täpsustada situatsiooni osalist või asjaolu väljendav laiend (*pildivaatamine, kodusünnitus, vetelpääste, lumesadu, maaletulek*). Teonimetustele on semantiliselt lähedased tegevusala märkivad mutatiivsed tuletised, mis nimetavad tegevust tegevusobjekti kaudu (*autondus, filmindus, tööstus*).

Omadusnimetused on nimisõnad, mis tähistavad omadusi (*pikkus, vabadus, südikus, keerulisus, kirglikkus, loovus, loetavus*). Alussõnaks on omadussõna või kesksõna, liitel on sõnaliiki vormistav funktsioon. Omadusnimetuste rühma kuulub ka nimisõnalise alussõnaga mutatiivseid tuletisi, mis nimetavad omadust selle kandja kaudu (*tõusiklus, riiklus, kahjurlus*).

Teonimetused

SM 86. Teonimetuste moodustamiseks on eesti keeles kaks paralleelset süsteemi. Teonimetusi tuletatakse produktiivselt *mine*-liitega, selle kõrval on piiratud ulatuses kasutusel ka muud liited: *-us*, *-ng*, *-e*, *-u*, *-k*, *-in*, mille kasutusvõimalused olenevad alussõna struktuurist.

mine-TULETISI: loomine, magamine, tegemine, muutumine, kasvatamine, muretsemine, õppimine, murdmine, veenmine, hakkamine, kaklemine

us-TULETISI: muutus, langus, kestus, vaatlus, pingutus, kannatus, laiendus, harrastus, kurvastus, hädaldus, kahetsus, võpatus

ng-TULETISI: puhang, väisang, õping, häving, avang, toiming, murrang, otsing, aisting, õitseng, areng, sööming, jooming, lööming

e-TULETISI: teke, tõrje, toime, luure, käive, surve, lepe, rünne, ränne, tõuge, karje, hõige, tõmme, haare, muie, hüpe

u-TULETISI: pesu, tegu, vedu, kadu, sadu, elu, käsitelu, arutelu, esitelu, eritelu

k-TULETISI: käik, löök, müük, püük, levik, minek, tulek, seisak, loojak, rünnak, rännak, panek, valik, laksak, uinak

in-TULETISI: vulin, kolin, mürin, korin, sahin, sabin, kohin, mühin, susin, sisin, rüsin, ümin, kõmin, inin, pinin

NULLTULETISI: levi, ravi, mõju, kulu, mõrv, tulv, mõön, streik, matk, lein, sund, sünd, kõnd, usk, reis, müha, koha, kõla, lõõsk

Moodustustähenduse piires võib eri liidetega tuletatud teonimetustel olla tähenduserinevusi. Teonime tähenduse muutumine ja kitsenemine on leksikaliseerumine (→ SM 27). Nähtus puudutab enamasti muid kui *mine*-tuletisi ja on astmeline. Moodustus võib peegeldada aspektierinevust: *mine*-tuletis viitab harilikult piiritlemata sündmusele, muude liidetega tuletised sageli ajaliselt piiritletud sündmusele (vrd *häälitsemine* ja *häälitsus*, *toimimine* ja *toiming*, *torkamine* ja *torge*, *tegemine* ja *tegu*, *rändamine* ja *rännak*, *kolisemine* ja *kolin*). Sellist sündmust tajutakse ühekordse ja terviklikuna ning see peegeldub tuletiste kasutuses, nt saab ajaliselt piiratud tähendusega teonimetusi kasutada ka mitmuses (*häälitsused*, *kaklused*, *toimingud* jne). Niisugune teonime tähenduse konkretiseerumine on leksikaliseerumise esimene aste ja sellist kasutust on ka *mine*-tuletistel.

Lisaks käivad meil *läbirääkimised* veel ühe projekti üle. (A) Kuid ta ei saa suure koalitsiooni tõttu oma *tegemistes* täiesti vaba olla. (A) Kaebuste kohaselt leidis aset jämedaid *rikkumisi* kümnes jaoskonnas. (A)

in-liitelised teonimetused kirjeldavad looduslikke helisid (*kärin, kahin, mürin, solin*), mõnikord ka liikumist (*vabin, värin*). Nad korreleeruvad vormilt ja tähenduselt deskriptiivsete *ise*-liiteliste jäljendusverbidega (→ SM 45).

Erinevalt *mine*-tuletistest seostuvad *ng*-, *e*-, *u*- ja *k*-liitelised teonimetused vaid kindla verbitähendusega. Mitmetähendusliku verbi erinevaid tähendusi võidakse transponeerida nimisõnaks eri liidetega (vrd *lindude ränne* ja *sõdurite rännak*, *püüe leida lahendus* ja *röövloomade püük*, *ravimi toime* ja *politseiniku igapäevased toimingud*). Ka konstruktsioon võib mõjutada liite valikut. Ühend- ja väljendverbidest tuletatakse *e*- ja *u*-liitega rohkem kui üksikverbidest.

ettekanne, ülekanne, väljalase, eestkoste, hukkamõist, vastuvõtt, sõnavõtt, osavõtt, ajaraisk

Ka siis, kui teonimetus on liitsõna laiendosaks, eelistatakse *mine*-liitelistele muid (lühemaid) teonimetusi.

kuivatuspaber, arengusuund, kõnnitee, pesupäev, sõiduauto, maksevahend, rüüsteretk

Liitsõna moodustustüvena on kasutusel *e*- ja *u*-liitelisi teonimetusi, mida leksikaliseerumata tähenduses ei kasutata.

kinkekaart, puhkepäev, sõudepaat, kaebekiri, kandraam, kõrbehais, ooteaeg, petukaup

mine-tuletus on täiesti produktiivne, aga tekstituletisi moodustatakse ka *us*-, *ng*- ja *e*-liitega.

Hoopis raskem on võidelda moe, *matkingu* ja maneeriga. (A) Kellelgi tuli mõte ristida see hoov Bastioni aiaks ja soov oleks, et see *risting* ka realiseeruks. (A) Sisuküllasemad on kitsama *hõlme* ja suurema põhjalikkusega käsiraamatud. (A)

Teonimetusi moodustatakse ka verbiühenditest liitsõnatuletisena, kaasates täpsustavaks moodustajaks situatsiooni osalist või asjaolu tähistava verbilaiendi. Kõige tavalisem on verbi laiendamine tegevusobjektiga. Tegevussubjekti väljendava moodustaja saab inkorporeerida teonimetusse, kui tähistatakse ajaliselt piiratud sündmust, *mine*-tuletise subjektlaiend vormistatakse täiendina (vrd *lapsenutt*, aga *lapse nutmine*; *päikeseloojang*, aga *päikese loojumine*). Täpsustav moodustaja võib funktsiooni järgi olla peale tegevussubjekti (a) ka tegevusobjekt (b), vahend (c), koht (d), aeg (e), viis (f) või põhjus (g).

- (a) sääsepirin, lumesadu, palgatõus, kuupaiste, riigihange
- (b) piletimüük, rahapesu, viljalõikus, enesekaitse, taustauuring
- (c) võrgupüük, masinlüps, gaasiküte, autovedu, suusahüpe
- (d) meresõit, turumüük, metsaskäik, õuesõpe, maaletulek
- (e) kevadpüük, sügisjooks, talvepuhkus, öövalve, järelkuulamine
- (f) kiirpuhastus, ühiskasutus, risküsitlus, otseülekanne
- (g) kaitsepookimine, hooldusravi, arenguestlus, lapsepuhkus

Sama tähendusstruktuuri esindavad ka liitsõnad, milles moodustuspõhja märgib tuletamata teonimetus (*mehetöö, põllutöö, kirvetöö, koostöö, arstiabi, eneseabi, kiirabi, mobiilikõne, kaugekõne, enesekriitika*).

SM 87. Semantiliselt on teonimetustele lähedased **tegevusala** tähistavad *ndus*-tuletised. Tähendusstruktuuriga seostuv sündmus on neis vormiliselt väljendamat. Tegevuse tähendust kannab tuletusliide, alussõnaks on tegevusobjekti (*rahandus, missindus*) või tegija (*kokandus, giidindus*) funktsioonis nimisõna. Otsese seose puudumise tõttu kindla sündmusega on *ndus*-tuletiste tähendusväli deverbaalsete teonimetuste tähendusest üldisem, hõlmates kogu tegija või tegevusobjektiga seotud tegevusala: *rahandus* on 'rahaga tegelemine', *giidindus* on 'giidina tegutsemine'.

pangandus, metsandus, missindus, kaubandus, aiandus, orjandus, kalandus, mäendus, veondus, postindus, ärindus, lennundus

Tähenduse poolest sobivast alussõnast saab hõlpsasti moodustada sedalaadi tekstituletisi.

Riik on pööranud suurt tähelepanu *perearstindusele*. (A) Just au, tarkus ja isikuvabadus on need alustalad, millele *ülikoolindus* on alati toetunud. (A) Sanitaarinspektorid aga vaatavad *putkandusest* mööda või läbi. (A) Eesti *mobiilinduses* ei olnud lõppev aasta sugugi edukas. (A)

Avaramalt tegevusalale, mitte konkreetsele sündmusele viitab ka väike hulklus-liitelisi teonimetusi: *aruandlus, seadusandlus, ettevõtlus, korilus, tootlus*.

Omadusnimetused

SM 88. Alussõna leksikaalsest tähendusest olenevalt võib **omadusnimetus** tähistada nii füüsiliselt tajutavaid (nt *kandilisuus, pikkus*) kui ka hinnangulisi omadusi (*olulisuus, rikkus*) või abstraktseid nähtusi (*tegelikkus, võrdsus*), mõnel juhul ka hulka (*paljus, vähesus, rohkus*). Omadusnimetusi moodustatakse *us*-liitega, mis fonoloogilistel põhjustel (vokaali järel) võib esineda kujul *-dus, -sus*.

tarkus, selgus, truudus, tublidus, madalus, hinnalisus, muutlikkus, kartmatus, andekus, hooletus, paljulapselisus, külmakindlus

Omadusnimetusi tuletatakse ka omadustähendusega *v*- ja *tav*-kesksõnadest (→ SM 174).

kuuluvus, sõltuvus, sobivus, veetlevus, olenevus, hoolitsevus, loetavus, nähtavus, sõidetavus, usutavus, saavutatavus

Selge tegevustähendusega kesksõnast (vrd *metsa eksiv marjuline, linnas seiklev laps, ootamatult kohatav sugulane*) omadusnimetust moodustada ei saa.

Omadusnimetusi nagu teonimetusigi moodustatakse hõlpsasti tekstisõnadena.

Seda määravad *trendikus* ja elustiil. (A) Admirali maja nimesse ja arhitektoonikasse on kätketud *merelisuse* müügi jutt. (A) Oma stiilipuhtas *christie'likkuses* on see lausa lõbus. (A)

Erinevalt teonimetustest on omadusnimetuste moodustamisel semantilisi piiranguid. Üldkeeles ei moodustata omadusnimetusi järgarvudest (*teine, kolmas*) ega omadussõna ülivõrdest (*suurim, õnnelikem*), aga oskuskeeles võib ka selliseid omadusi nimetada nähtusena.

Kolmasus on loome, mentaalne, asetab *esmasuse* suhtesse *teisusega*. (T) Jumal, kes on ise absoluutne *suurimus*, on valgus. (T)

Omadusnimetusi ei tuletata harilikult modifitseeritud tähendusega omadussõnadest (*armsake, pruunikas, mustjas, pikaldane*), samuti on marginaalne nende moodustamine mõõtu, määra, aega, kohta, materjali jms tähistavatest komplekssetest omadussõnadest, mis kirjeldavad omadusi absoluutsena või ajalis-ruumilise suhte alusel (*usjas, munajas, aastane, eilne, eelmine, pealmine, ülemine, nädalapikkune, mäekõrgune, kuldne*). See piirang pole keeleline, vaid kognitiivne. Keeleomast konstruktsiooni võib loovalt sisustada: kui omadust saab kujutada selle kandjast abstraherituna, võib sobivas kontekstis moodustada nimisõna.

Ega *pikemus* ja võõrsõna siin midagi ei paku. (A) 33-aastasus pidi ohtlik aeg olema. (A) No mida luksust see *kolmetoalisus* tähendab inimesele, kes peab jagama kahe inimesega kööki, esikut ja vannituba. (N)

Omadused, mis iseloomustavad sündmusi (*kiire liikumine, sage esinemine, vaba valik* jt), võivad moodustada liitsõnalise omadusnimetuse, mille laiendosaks on sündmusnimetus. Vormiliselt märgitakse sellist sündmust teonimetusega (*liikumine on kiire > liikumiskiirus*).

esinemissagedus, valikuvabadus, kaotusekibedus, kasutamiskergus, kohanimisraskus, liikumisvabadus, loominguvabadus

Omaduse kandjaks olevat isiku- või asjakategooria mõistet omadusnimetusse ei inkorporeerita, tekstimoodustuses vormistatakse see harilikult täiendina (vrd *vang on vaba* > *vangi vabadus*, *tee on sile* > *tee siledus*).

Eesti on *majandus*-, *eneseväljendus*- ja *internetivabaduse* poolest maailma enim arenenud riike. (A) Haava paranemine võtab aega ning *paranemiskiirus* on individuaalne. (G)

SM 89. Omadusnimetusi tuletatakse ka nimisõnalisel alusel, nimetades omadust selle kandja kaudu. Omadust väljendab moodustuspõhja märkiv nimisõnaliide, alussõnaks on isikuviiteline või sellisena tõlgendatav nimisõna. Selliseid omadusnimetusi moodustatakse *lus*-liitega.

juutus, skautlus, riiklus, nimekaimlus, munklus, paavstlus, hulkurlus, eraklus, tõusiklus, amatöörlus, parasiitlus, doonorlus

lus-tuletised korreleeruvad samatüveliste *lik*-omadussõnadega ja on samatähenduslikud viimastest moodustatud *us*-tuletistega (vrd *tõusiklus* ja *tõusikkus*, *eraklus* ja *eraklikkus*, *reeturlus* ja *reeturlikkus*, *riiklus* ja *riiklikkus*).

Tippkollektiivides sellist *mõlaklust* ei kohta. (A) *Kavalantslus* ja *rehepaplus* on ellujäämiseks vajalik olnud. (D) Sansa lugu on lootusetu *tütarlaplus*. (N)

Nimisõnast on omadusnimetusi moodustatud ka *us*-/ *dus*-/ *sus*-liitega, aga see tuletusmall on ebaproduktiivne: *emadus*, *isadus*, *osadus*, *sigadus*, *vanemus*, *sõprus*, *orjus*, *naabrus*. Eritähendusega oskussõnu, mis moodustustähenduse järgi on omadusnimetused, on tuletatud ka muude sõnaliikide alusel (*kõikus*, *mitmus*, *ainsus*, *kolmainsus*, *isedus*).

MUTATIIVNE NIMISÕNAMOODUSTUS

SM 90. Mutatiivselt moodustatakse nii nimisõnatuletisi kui ka liitnimisõnu. Moodustustähenduse järgi on kõige suurem ja struktuurilt kõige mitmekesisem rühm tegijanimetused (→ SM 91–95). Need on tuletatud või liitnimisõnad, mis nimetavad situatsiooni primaarset osalist. Tegijat nimetatakse tüüpiliselt sündmuse kaudu (*ehitaja*, *pesunaine*), aga tegijat saab nimetada ka tegevusobjekti, -tulemuse, -vahendi või -koha kaudu, nii et sündmus ei ole keeleliselt väljendatud (*seeneline*, *leibur*, *õngemees*, *liftipoiss*).

Tegijanimetusi tuletatakse ka verbiühendist liitsõnatuletisena (*vettekukkunu*, *kodustöötaja*, *öölendur*).

Muudest situatsiooni osalistest ja asjaoludest väljendatakse eesti sõnamoodustussüsteemis tegevuse tulemust, nt *joonistus*, *keeduvorst* (→ SM 96–99); tegevusvahendit, nt *võimendi*, *kuuldetoru* (→ SM 100–102); tegevuskohta, nt *ujula*, *elumaja* (→ SM 103–105), ja tegevusaega, nt *olevik*, *sünniaasta* (→ SM 106). Tuletise alussõnaks või liitsõna laiendosaks on harilikult verb, aga selleks võib olla ka situatsiooni osalist märkiv nimisõna, nii et tähendusstruktuuriga seostuv sündmus on vormiliselt väljendamatat: *lindla* 'koht, kus linnud elavad', *mahlapress* 'vahend, millega pressitakse mahla', *autorifilm* 'tulemus, mille loob autor'.

Kompleksnimisõnadena moodustatakse ka selliseid asja- ja rühmanimetusi, kus moodustajate vahel ei ole sündmuslikku seost. Niisuguseid kitsamas tähenduses asjanimetusi (→ SM 107–111) väljendatakse enamasti liitnimisõnaga, milles põhiosa ja laiendosa vahel võib olla mitut tüüpi tähendus-suhteid (*tiibklaver*, *viilupoogen*, *puutüvi*, *külmkapp*, *doonorriik*, *kuldraha*, *pildiraamat*), aga neid on moodustatud ka mõne liitega (*külmik*, *malend*, *vanur*, *sõrmus*). Rühmanimetusi (→ SM 112–114) väljendatakse produktiivselt nii tuletistega (*nimestik*, *inimkond*) kui ka liitsõnadega (*margikogu*, *liivahunnik*).

Tegijanimetused

SM 91. Tegijanimetus nimetab situatsiooni keskset osalist: tegevuse sooritajat (*tegija*, *põgenik*), protsessi kogejat (*kaotaja*, *langu*) või seisundis olijat (*seisja*, *elanik*). Tegijanimetuse võimalus sõltub sündmuse olemusest. Tegijat ei ole nt ilmastikunähtustel (*sadama*, *sulama*, *hämarduma*), isikuseoseta protsessidel ja seisunditel (*toimuma*, *juhtuma*, *leiduma*, *lõppema*, *seisnema*, *krudisema*), harilikult ka sündmustähenduseta modaalverbidel (*võima*, *pidama*, *tohtima*). Siiski ei ole sellised piirangud absoluutsed, produktiivset moodustustüüpi saab loovalt kasutada, nt moodustades tegijanime tegevusena mõtestatud modaalverbist või metafoorsena kasutatud ilmastikuverbist.

Mis *võija* või *tohtija* mina siin olen! Ei salli külalisi, eriti ootamatuid sissesadajaid.

Deverbaalse tegijanimetuse referendiks on alusverbi tegevussubjekt, mis prototüüpselt tähistab isikut, aga see võib olla ka muu elusolend, institutsioon või sellisena tõlgendatav sündmusosaline (*roomaja*, *mäletseja*, *näriline*, *sõudur*, *ujur*, *röövloom*).

Krokodill on maailma kõige tugevam *hammustaja*. (A) *Eesti* on konkurentsi-võime edetabelis suurim *kukkuja*. (A) Kõige suurem elektri hinna *tõstja* on olnud just *maksuosa* selles. (A)

Tegijanimetusi moodustatakse ka nii, et sündmus jääb keeleliselt väljendama. Moodustuspõhja märkiv tuletusliide või liitsõna põhiosa nimetab tegijat, tuletise alussõna või liitsõna laiendosa väljendab mingit teist situatsiooni osalist või asjaolu: tegevusobjekti (*seeneline*, *pallipoiss*), -vahendit (*rattur*, *adramees*) või -kohta (*linlane*, *turunaine*).

Sündmusmoodustajaga tegijanimetused

SM 92. Deverbaalseid tegijanimetusi tuletatakse verbidest produktiivselt *ja-* ja *nu-*liitega, mõnevõrra on selles tähenduses ka *ur-*tuletisi. Vähesel määral on tegijanimetusi (sageli spetsiifilise leksikaalse tähendusega) moodustatud muude liidetega: *ar-*liitega (*mõrvar*, *räppar*, *surfar*, *turvar*), *nik-*liitega (*elanik*, *omanik*, *asunik*), *ik-/dik-*liitega (*jooksik*, *põgenik*, *hälvik*, *tõusik*, *imik*, *joodik*, *söödik*), *lane-*liitega (*kosilane*, *tegelane*, *õpilane*, *õpetlane*, *korilane*), *line-*liitega (*näriline*), *kas-*liitega (*asukas*).

*ja-*TULETISI: sööja, avaja, hilineja, ootaja, tegija, muretseja, vaatleja, kavandaja, saatja, organiseerija, ülevaataja, ettekandja, osavõtja

*nu-*TULETISI: langenu, eksinu, lõpetanu, uppunu, saabunu, lahkunu, hukkunu, kannatanu, edasijõudnu, allakirjutanu, sissesõitnu

*ur-*TULETISI: laskur, leidur, rändur, mängur, kaevur, õppur, valvur, lendur, hulkur

ja- ja *nu-*tuletiste moodustustähendust mõjutab sündmusega seostuv ajakategooria. *nu-*tuletised väljendavad isikut vaatlushetkeks lõppenud sündmuse järgi, *ja-*tuletised viitavad geneerilisele või parajasti toimuvale sündmusele. Osa *ja-*tuletisi on leksikaalselt kinnistunud elukutse või muu püsisuhte väljendamiseks: *ehitaja*, *õmbleja*, *õpetaja*, *ettekandja*, *varustaja*, *laulja*, *maadleja* jt. *nu-*tuletiste hulgas on vähe leksikaliseerunud tuletisi (*kadunu*, *lahkunu*, *langenu*), enamasti on tegemist tekstisidusa tuletisega, mille kasutus on seotud eelnevas tekstis esineva verbi või deverbaaliga.

Üks laskuja kukkus ja kaaslased kandsid *kukkunu*, kes kaotas meelemärguse, lähedalolevasse tallu. (A)

Geneerilise sündmustähendusega seotud *ja*-tuletised võivad iseloomustada situatsiooniosalise püsiseisundit, mis võimaldab kasutada neid lauses nimi-sõna iseloomustava täiendina: *haukuja koer, muneja kana, kädistaja harakas* (→ SÜ 248).

Eestlased on *lugeja* rahvas. (D) Nii, *ootaja* mees – oledki mind leidnud. (N) *Töölkäija* naine on kui sootu tööloom. (D) Hernes va *ronija* taim tahab tuge. (N)

ur-liitelisi deverbaalseid tegijanimetusi kasutatakse eeskätt elukutse või muu püsisuhte väljendamiseks.

Jooksurid tegid teed. (I) Vedurijuhil, kaubavaguni *saaturil* ja teistel rongi teenindavatel isikutel tuleb esitada marsruudileht. (G)

Tegijanimetusi tuletatakse ka verbiühendist liitsõnatuletisena, milles verbi tähendust täpsustab teine situatsiooniosaline või asjaolu. *nu*-tuletiste selline moodustus on marginaalne ja hõlmab peamiselt kohta või aega märkivaid tähenduskomponente (*küllatulnu, vettekukkunu, kooliskäinu, vastsündinu, varemolnu*), *ja*-liitega on liitsõnatuletus avatud, eriti tegevusobjekti inkorporeerimine. Täpsustav moodustaja võib funktsiooni järgi olla tegevusobjekt (a), koht (b), viis (c), vahend (d), aeg (e) või põhjus (f).

- (a) medalisaaja, orjapidaja, suhtekorraldaja, mainekujundaja
- (b) kirikuõpetaja, mägironija, siinkirjutaja, kodustöötaja
- (c) teisitömõtleja, otseütleja, selgeltnägija, kaugõppija, jalakäija
- (d) masinakirjutaja, kepikõndija, klaverisaatja, teivashüppaja
- (e) pühapäevasuusataja, talisupleja, eelkäija, järelkuulaja
- (f) huvireisija, lõbusõitja, usumäratseja

Konstruksiooni analoogia lubab moodustada verbilaiendiga tegijanimetusi ka teiste tegijaliidetega, aga selline moodustus ei ole regulaarne: *sõekaevur, maailmarändur, ööhulkur, öölendur, piirivalvur, majaomanik, linnaelanik*.

Piirkonnas pole palju suuri *gaasikauplejaid*, kes jaksaks osta suure tankeritäie. (A) *Maijooksjate* arv on aasta-aastalt kasvanud. (A)

SM 93. Tegijanimetused on ka **liitsõnad**, mille põhiosa tähistab tegijat (harilikult isikut), laiendosa sündmust. Laiendosa võib vormiliselt olla lihttüvi (*rändrüütel*), aga sagedamini esineb see muu kui *mine*-liitelise teonimetuse kujul (*jooksupoiss*). Enim liitsõnalisi tegijanimetusi on põhiosaga *mees*, muude lekseemidega moodustatakse tegijanimetusi piiratumalt.

laulumees, matkamees, reisimees, joomamees, ehitusmees, spordimees, turvamees; pesunaine, õpipois, raviarst, rändlaulik, loomeinimene

mees-lõpulised liitsõnad võivad viidata üldisele sooneutraalsele isikutähendusele, mille erinevus *ja*-tegijanimest on marginaalne (vrd *rändaja* ja *rännumees*, *mässaja* ja *mässumees*, *võitja* ja *võidumees*).

Saadetised viib kohale *jooksutüdruk*, kel seljas T-särk kirjaga „Ärge kullerit tulistage“. (A) Meil on ka teisi häid *viskemehi*. (A) Tiit oli kõva *maadlusmees*. (A)

Põhiosaks võib peale isikunimetuse olla ka muu tegijat märkiv või sellisena tõlgendatav lekseem.

rändrahvas, ehitusmalev, päästarmee, röövsalk, ajukoer, rändlind, röövloom, traavihobune

Sama tähendusstruktuuri väljendavad ka liitsõnad, mille laiendosa ei ole vormiliselt deverbaalne teonimetus, vaid korreleerub sellest tuletatud kompleksse verbiga: *kaupmees* (vrd *kauplema*), *kõnemees*, *kõneisik* (vrd *kõnelema*), *töömees* (vrd *töötama*), *jutumees* (vrd *jutustama*), *abimees* (vrd *abistama*).

Sündmusmoodustajata tegijanimetused

SM 94. Sündmusmoodustajata tegijanimetuses on moodustuspõhjaks tegijatähendusega liide või liitsõna põhiosa, teiseks moodustajaks on muud situatsiooniosalist või asjaolu märkiv komponent: sündmuskoht (*laadaline*, *linnalaps*), tegevusobjekt (*kunstnik*, *hambaarst*) või tegevusvahend (*suuskur*, *trummitüdruk*). Kuna sündmus on nimetusest taandatud, siis ei ole alati selget kriteeriumi, mille järgi kompleks sõna liigitada sündmustähis-tajata tegijanimetuseks või asjanimetuste hulka kuuluvaks isikunimetuseks (→ SM 107). Näiteks elukoha kaudu iseloomustatud olijat tähistavad sõnad (*leedulane*, *pärnakas*, *linnalaps*) moodustavad üleminekupiirkonna, mida võib tõlgendada ka isikunimetustena, rõhutamata nende rolli situatsioonis. **Denominaalsed tuletised** võivad tähistada sama mõistet kui deverbaalsed liitsõnatuletised, aga sündmus pole nimetuses kajastatud (vrd *kal-ur* ja *kala-püüd-ja*; *lin-lane* ja *linnaela-nik*; *seene-line* ja *seenekorja-ja*). Denominaalseid tegijanimetusi moodustatakse produktiivselt *lane-* ja *line-*liitega, tagasihoidlikumalt *ur-*, *nik-* ja *kas-*liitega. On ka üksikuid *ar-*tuletisi (*trummar*, *narkar*, *pommar*).

lane-TULETISI: leedulane, tartlane, berliinlane, chicagolane, aafriklane, kalevlane, vabamüürlane, kaitseväelane, sportlane

line-TULETISI: tööline, teeline, seeneline, diskoline, noodaline, kiigeline, kõrtsiline, turuline, sünnipäevaline, pulmaline, matuseline

ur-TULETISI: suuskur, jalgrattur, kalur, kujur, juuksur, langevarjur, rattur, pallur, pankur, nahkur, lippur, relvur, põldur, lambur

nik-TULETISI: aednik, metsnik, kunstnik, poodnik, piltnik, laevnik, mõisnik, mesinik, osanik, talunik

kas-TULETISI: pärnakas, narvakas, poolakas, leedukas, võrukas, abjakas, järvakas

lane-tuletised märgivad seisundis olijat, kes on püsisuhtes tuletusaluseks oleva koha või kollektiiviga. Kohta võib tuletise alussõnana märkida kohanimi (*moskvalane*, *ameeriklane*, *väikemaarjalane*) või -nimetus (*saarlane*, *randlane*, *mägilane*). Kohana tõlgendatav kollektiiv võib olla konkreetne institutsioon (*vanemuislane*, *kaitseväelane*, *KGB-lane*) või muu kooslusele viitav mõiste (*hõimlane*, *rahvuslane*, *soomeugri-lane*, *liitlane*), aga ka hajusam, hoiakute või vaadete poolest kokku kuuluv koolkond, mida iseloomustatakse ja nimetatakse selle juhtisiku järgi. Selliste tuletiste vormiliseks alussõnaks on isikunimi (*tolstoilane*, *platonlane*).

Kümme on niisiis *veidemanlased*, kuus *savisaarlased*. (A) Peeter Linnap on Kunstiülikooli populaarne õppejõud, kel oma koolkond *linnaplasi* kasvamas. (A) *Kreisiraadiolane* Hannes Vörno rääkis edasistest plaanidest. (A)

Muude tähendussuhete väljendamine *lane*-tuletistega on juhuslikum. Tegijat saab nimetada tegevusobjekti kaudu, mis enamasti viitab tegevusalale: *sportlane*, *ajaloolane*, *kirjandusloolane*, *teatriloolane*, *usundiloolane*, *sõdalane*, *isetegevuslane*, *raskejõustiklane*, *raudteelane*, *kehakultuurlane*, *taimetoitlane*, *inimõiguslane*.

Iga apteeker Melchiori uue loo trükivalgusse jõudmine on kirjandussündmus, rääkigu *kõrgkultuurlased*, mida tahavad. (A)

lane-tuletisi on moodustatud ka loodusteaduslike terminitega, mis moodustustähenduselt märgivad samuti rühmakuuluvust: *kaslane*, *koerlane*, *vareslane*, *ahvlane*, *veislane*.

Sobiva kujuga kohanimest võib tuletada selle koha elanikku tähistava nimetuse ka *kas*-liitega; tuletised on sama tähendusega kui vastavad

lane-liitelised (vrd *norrakas* ja *norrallane*, *leedukas* ja *leedulane*, *abjakas* ja *abjalane*, *kohtlajärvekas* ja *kohtlajärvelane*).

Jõhvi keelepäeva kahest ettekandest käsitles *jõhvikate* oma otsuste raken-
dust viimase aasta jooksul. (A) *Võrukas* tõmbas Vasula järvest üheksakilose
haugi. (A) *Järvakas* olla on auasi. (A) *Harjukas* saab 2000 kr rohkem kui
võrukene. (A)

Erinevalt *lane*-tuletistest tähistavad *line*-tuletised eksplitseerimata sünd-
muses osalejat ajutise, ebapüsiva suhte alusel (vrd *randlane* ja *rannaline*).
Selliseid *line*-tuletisi moodustatakse regulaarselt nimisõnadest, millega kaas-
neb konstruktsiooniomane sündmustähendus: nende kohakäändelised väl-
jendid viitavad sündmusele (*olema/käima seenel*, *reisil*, *koosolekul*, *juuksuril*,
noodal).

Alussõna võib nimetada tegevusobjekti, tuletis väljendab tegijat, kes
vastavat objekti korjab, kogub, püüab.

heinaline, seeneline, marjuline, vaarikaline, kalaline, vähiline, õunaline,
maasikaline, mustikaline, pohlaline, jõhvikaline

Alussõnaks võib olla kollektiivset üritust tähistav nimetus, tuletis nimetab
sellest üritusest osavõtjat.

laadaline, pulmaline, matuseline, jahiline, peeline, peoline, diskoline, sünni-
päevaline, oksjoniline, katsikuline, rongkäiguline

Ka kohta märkiva alussõnaga *line*-tuletis viitab koha funktsiooniga seotud
sündmuses või tegevuses osalejale: *veskiline* ei ole iga isik, kes veskisse sisse
astub, vaid see, kes käib seal vilja jahvatamas, *kirikuline* ei ole iga kirikut
külastav turist, vaid jumalateenistusel osaleja.

veskiline, kirikuline, kohvikuline, reheline, turuline, kinoline, teatriline,
teeline, kõrtsiline, kohtuline

Ebaregulaarsemalt võib alussõna tähistada sündmusega seotud tegevus-
vahendit (*noodaline*, *võrguline*, *õngeline*), samuti kohana tõlgendatavat asja
või isikut, kelle/mille juures sündmus toimub (*arstiline*, *juuksuriline*, *king-
sepaline*, *kiigeline*, *kaevuline*), vrd ka vastavaid verbiühendeid *noodal*, *arstil*,
juuksuris, *kaevul käima*.

Dirigent Margus Kasemaa juhatab kõiki *väljakulisi*. (A) Vedelseebinõu kõrvale
paigutatud andur aktiveerub, kui *kempsuline* on kraanikausi juures seisnud
15 sekundit. (A)

On ka moodustustähendusest erineva leksikaalse tähendusega tuletisi, mis väljendavad püsisuhet või metafoorset seost tähismõistega: *tööline, üüriline, majuline, põrguline, metsaline, kalmuline* 'surnu'.

Loodusteaduste süstemaatikasse kuuluvate terminitena kasutatakse rühmakuuluvuse märkimiseks nii *line-* kui ka *lane-*tuletisi. Zooloogias tähistatakse *line-*tuletistega seltsi (*närilised, liblikalised, londilised, kabjalised, kanalised, sõralised, vähilised*), *lane-*tuletistega sugukonda (*koerlased, konlased, kärsaklased, kaslased*). Botaanikas tähistatakse *line-*tuletistega sugukonda (*kõrrelised, liblikõielised, nelgilised, nõgeselised, kaktuselised*), *lane-*tuletisi botaanika terminoloogias ei kasutata.

Nimisõnalisel alusel on tegijanimetusi tuletatud ka *ur-* ja *nik-*liitega. *ur-*tuletisega saab tegijat nimetada tegevusvahendi (*suuskur, jalgrattur, mootorrattur, langevarjur, lainelaudur, lumelaudur, võrkpallur*) või tegevusobjekti (*kalur, lippur, nahkur, lambur, juuksur, relvur*), harvem tegevuse tulemuse (*kujur, leibur*) või koha kaudu (*pankur, põldur*). Nagu deverbaalsed nii viitavad ka denominaalsed *ur-*tuletised harilikult alussõna kaudu nimetatud püsivale tegevusalale.

Nad rõõvisid Kastiilia *talureilt* loomakarju. (I) Ma ei näe, et te oma mõõku atradeks taoksite või oma odasid *viinamarjuri* nugadeks. (I)

*nik-*liitelised tegijanimetused moodustavad ebaproduktiivse rühma. Nad väljendavad elukutset või muud püsisuhet tegevuskoha (*aednik, metsnik, poodnik, laevnik, talunik, mõisnik*) või tegevusobjekti kaudu (*kunstnik, pilt-nik, võlgnik, mesinik, osanik*). Mõnel tuletisel on moodustustähendusega vaid kaudselt seostuv leksikaalne tähendus: *kirjanik, ametnik*.

SM 95. Sündmusmoodustajata tegijanimetusi moodustatakse ka **liit-sõnadena**, milles laiendosa iseloomustab põhiosaga nimetatud tegijat sündmuskoha (a), tegevusvahendi (b) või tegevusobjekti (c) kaudu. Liitsõna põhi-osaks on kõige sagedamini lekseem *mees*, muud isikunimetused esinevad juhuslikumalt.

(a) külamees, meremees, hällilaps, linnalaps, sülelaps, palatiarst, maainimene, saunanaine, liftipoiss, agulitüdruk, kaanetüdruk

Kaudselt on tegevuskohana tõlgendatav ka tegevusala või -valdkond: *ärimees, ärinaine, kirjandusnimene, kunstiinimene, kultuuriinimene, teaduseinimene, spordipoiss, sporditüdruk*.

(b) kellamees, kirvemees, masinamees, pillimees, püssimees, õngemees, rooli-mees, suusamees, pasunapoiss, trummitüdruk

- (c) kalamees, keelemees, torumees, haavaarst, hambaarst, loomaarst, saianaine, karjapoiss, koerapoiss, lapsetüdruk

Tähendusstruktuur võib seostada tegija ka tegevusajaga (*suvetüdruk*) või tegevusviisiga (*jalamees*, *ratsamees*, *salaagent*).

Magus suvi *maasikatüdrukuna* Soomes. (A) Tavaliselt ühtivad lahendid *kohtujuristi* arvamusega. (A) *Nüüdisinimene* on viimaste sajanditega pidevalt pikenenud. (A)

Kuna sündmus on märkimata, võib sõna looja selliselt moodustatud liitsõnaga silmas pidada erinevaid tegevusi, tõlgendus selgub keelekasutaja teadmistest ja/või kontekstist: *baarimees* 'baaris töötav mees', *linnamees* 'linnas elav mees', *lastearst* 'lapsi raviv arst', *trummitüdruk* 'trummi mängiv tüdruk', *piimanaine* 'piima müüv/toov/lüpssev naine'. Sageli on sellise moodustustähendusega liitsõnad kinnistunud mingi kitsama leksikaalse tähenduse väljendamiseks (*kojamees*, *soomepoiss*, *toapoiss*, *toatüdruk*, *tänavapoiss*, *tänavatüdruk* jt).

Tulemus- ja objektinimetused

SM 96. Tegevuse **tulemust** või **objekti** väljendavad kompleksnimisõnad – tuletised ja liitsõnad – nimetavad asja või seisundit, millele tähendusstruktuuri kuuluv sündmus on suunatud ja mis sageli tekib selle tegevuse või protsessi tagajärjel. Moodustustähendus oleneb tuletise allsõnaks või liitsõna laiendosaks valitud verbi leksikaalsest tähendusest: resultatiivse tegevuse tulemusena tekib miski, mida enne olemas ei olnud (*ehitis*, *toodang*, *tõlge*, *kloonlammas*), irresultatiivse tegevuse passiivne osaline on objekt, millele subjekti tegevus on suunatud ja mida sündmus mõjutab (*söök*, *armastatu*, *soosik*, *hakkliha*). Tulemus võib olla ka isikuseoseta protsessil (*toimunu*, *ununenu*). Allpool vaadeldakse tulemus- ja objektinimetusi ühe rühmana.

Osa selle tähendusrühma **tuletisi** on semantiliselt lähedased teonimetustele (→ SM 86) ja neid tuletatakse samade liidetega kui teonimetusi, välja arvatud *mine*-liide. Selliste tuletiste hulgas on kindla leksikaalse tähendusega termineid (*luuletus*, *jutustus*, *vastus*, *lause*, *võrse*, *paise*, *segu*, *toodang*, *looming*, *saak*, *jääk*), mida teonimetusena ei kasutata. Paljudes tuletistes on tulemustähendus teonimetuse semantiline edasiarendus, osa teonimetusi on aja jooksul leksikaliseerunud ja saanud lisatähenduse: nt tegevuse tulemust märkivad *us*-tuletised *joonistus*, *ehitus*, *eestindus*, *kirjeldus*, *e*-tuletised *tõlge*, *kärbe*, *pööre*, *u*-tuletised *sääst*, *keeld*, *hüüd* on moodustustähenduselt

teonimetused. Tulemus- või objektitähenduse saanud teonimetused on tüüpiliselt sihiliste verbide tuletised.

SM 97. Tegevuse tulemust või objekti väljendavaid nimisõnu tuletatakse ka niisuguste liidetega, millel teonimetuse tähendust ei ole.

tu-TULETISI: armastatu, keelatu, volitatu, tõestatu, vahistatu, karistatu, kindlustatu, autasustatu, õeldu, kuuldu, läbielatu

nu-TULETISI: juhtunu, toimunu, alanu, lõppenu, eelnenu, purunenu, ununenu, nurjunu

is-TULETISI: ehitis, kivistis, tuletis, leiutis, eraldis, jagatis, korrutis, sulatis, moonutis, küpsetis, tarretis, kirjutis, keedis, hautis, näidis

nd-TULETISI: avand, tikand, lisand, omand, rebend, arend, loend, kaevand, visand, suland, ristan, näidend, vaadend, liidend, lõigend

m-TULETISI: kulum, kudum, sõnum, sulam, andam, kogum, verevalum, liitum

Üldkeeles on regulaarne sihilistest verbidest moodustatud *tu*-/*du*-tuletiste ja isikuseoseta protsessivibidest moodustatud *nu*-tuletiste kasutamine. Muid liiteid (*-is*, *-nd*, *-m*) on tulemus- või objektisuhte väljendamiseks rakendatud peamiselt oskuskeeles. *nd*-tuletis nimetab sageli *nda*-liitelise verbiga väljendatud tegevuse tulemust (vrd *arendama* ja *arend*, *pärandama* ja *pärand*). Objektinimetuste hulka kuuluvad ka mõned verbist *ik*-liitega tuletatud isikunimetused (*soosik*, *saadik*, *heidik*, *leidik*).

SM 98. Osa tulemusnimetusi tähistab sündmuse **tulemseisundit**. Need on tähenduslikult seotud *nud*- või *tud*-kesksõna kujulise seisundiomadussõnaga (→ SM 174): *avatus* on 'avatud olek', *väsimus* on 'väsinud olek'.

mus-TULETISI: kogemus, tüdimus, nõrdimus, tülpimus, heldimus, kohanemus, kitsenemus, andumus, toitumus, pettumus, alistumus

us-TULETISI: haritus, avatus, eraldatus, treenitus, saadus, kaetus, tingitus, suurendatus, organiseeritus, kasvatatus, pleegitatus

Tulemseisundiga võib implitsiitselt kaasneda kvantiteeditähendus, eriti oskussõnana moodustatud *mus*-tuletistel (*lugemus*, *suremus*, *toitumus*). *mus*-liitega on moodustatud ka tulemusnimetusi, millel ei ole seisunditähendust: *uurimus*, *pihtimus*, *tellimus*, *uskumus*, *nägemus*.

Koer muutub aneemiliseks, tekib põrna *suurenemus* ja sageli ka kollatõbi. (T) Üldiselt ongi nii, et kõige olulisem isiklik hügieen, siis riiete puhtus ja

viimasena *tubade koristatus*. (N) Eksamile saamise eelduseks on *praktikumitööde sooritus*. (G)

mus-tuletisele võib lisada ka sündmust täpsustava moodustaja. Semantiliselt viitab liitsõnatuletise täpsustav moodustaja enamasti seisundi põhjusele: *elukogemus*, *koolitüdimus*, *reisiväsimus*, *töövilumus*.

SM 99. Tulemus- ja objektisuhet väljendatakse ka **liitsõnadega**. Produktiivne on liitsõnade moodustamine teonimelise laiendosaga, kui liitsõna põhiosaks on juba leksikaalselt tulemust või objekti nimetav sõna, nagu *tulemus*, *tagajärg*, *saadus*, *saak*, *objekt*.

mõõtetulemus, uurimistulemus, valimistulemus, õpitulemus, lasketagajärg, käärimissaadus, põlemissaadus, jahisaak, vaatlusobjekt

On ka liitsõnu, mille põhiosa ei viita leksikaalselt tulemusele, vaid tulemus- või objektisuhe sünnib moodustustähendusena: põhiosa nimetab asja, mis tekib laiendosaga nimetatud sündmuse tulemusena või mis on laiendosaga nimetatud tegevuse objekt. Laiendosaks on verbitüvi või teonimetus.

keeduvorst, kloonlammas, aretusmais, hakkliha, leidlaps, riivleib, suruõhk, taandrida, trükitekst, ühendkoor, joogivesi, söögiseen

Võib-olla tekib uus *ühendvald* hoopis 3–4 senisest. (A) Põhjapoolsemad sordid on vastupidavamad ja oder on tüüpiline *sordiaretustaim*. (A)

Liitsõnu, milles tähendusstruktuuriga seostuv sündmus on vormiliselt väljendamatuna, moodustatakse tulemusnimetustena harva. Laiendosaks on sel juhul tegijat märkiv lekseem, mis tähistab põhiosaga nimetatud tulemuse loojat: *autorifilm*, *inimlooming*, *mehesõna*, *pagarileib*, *meistriteos*.

Raamatu kujundas nahakunstnik Rene Haljasmäe, kes hiljuti võitis peapreemia *kunstnikuraamatute* näitusel. (A)

Vahendinimetused

SM 100. Vahendinimetused on tegevusega seotud tuletised ja liitsõnad, mis nimetavad asja, mille abil tegevust sooritatakse. Nimetata vahend on harilikult konkreetne asi või aine, harvem abstraktne olem. Vahendinimetused on samal ajal tõlgendatavad tegijana: nt *lülitiga* lülitatakse midagi, aga samal ajal see ka ise lülitab, *sõiduk* või *sõiduauto* sõidab ja sellega sõidetakse. Vahendinimetus ei väljenda inimegijat: harilikult eeldab vahend tegevusel tegijat, kes vahendit kasutab ja on vahendist erinev, kuigi on ka inimtegevusega kaudsemalt seotud, suhteliselt sõltumatult toimivaid vahendeid (*osuti*,

ärriiti, näidik, liikur). Tehnika areng kasvatab selliste mõistete ja nende nimetuste hulka: *arvuti, võimendi, külmuti, elektriarvesti, tekstitoimeti* jt.

Osa vahenditähendusega **tuletisi** on lähedased teonimetustele (→ SM 86). Vahenditähenduses on leksikaliseerunud paljud *us-* ja *e-*tuletised. Nende hulgas on spetsiifilise terminitähendusega tuletisi, mida teonimetustena ei kasutata (*katus, kütus, määrus, volitus, määre, hinne, võie*) või milles kasutatakse eri muutemorfoloogiliste teisenditega liitevarianti kui teonimetuses (*e-*tuletised *kaitse* : *kaitsme*, *pääse* : *pääsme*, *kõide* : *köitme*, *side* : *sideme*, *juhe* : *juhtme*). Enamasti on vahenditähendus teonimetuse lisatähendus (*valgustus, toetus, täiendus, sisustus, kate, kutse, süüde*).

SM 101. Vahendinimetusi tuletatakse ka liidetega, millega teonimetusi ei moodustata. Nende hulgas on nii spetsiifilisi vahendiliiteid (*-i, -ts, -el*) kui ka liiteid, mille abil saab väljendada erinevaid moodustustähendusi. *ja-* ja *ur-*tuletisi kasutatakse nii tegijanimetuste kui ka vahendinimetustena, *is-*, *nd-*, *ik-* ja *m-*tuletisega on oskuskeeles nimetatud nii tegevuse vahendit kui ka tulemust. Vahendinimetused, mis ei ole teonimetuste semantilised edasiarendused, on harilikult moodustustähendusest spetsiifilisema leksikaalse tähendusega oskussõnad, tähistades sageli mingit tehnilist instrumenti või keemilist ainet. Liidete varieerimine võimaldab eristada erisuguseid instrumente (vrd *möödik, möötur, möötel*). Vaid osa tuletisi on kasutatavad väljaspool oskuskeelt.

i-TULETISI: uinuti, summuti, võimendi, käiviti, pihusti, koputi, immuti, soojendi, uimasti, õhupuhasti, pesuvalgendi, tulekustuti

ts-TULETISI: hübits, tõmmits, kaabits, klopits, märgits, näpits, kombits

el-TULETISI: hõõrel, viskel, jootel, hoidel, möötel, märkel, pöörel

ja-TULETISI: valgendaja, vahustaja, kruvikeeraja, koorelahutaja, lennukikandja, tolmuimeja, niiskusekoguja, õhupuhastaja, jäälõhkuja

(u)r-TULETISI: sulgur, möötur, kandur, kallur, lõikur, liikur, kulgur, tõstur, andur, kandur, puhur, vedur, sidur, kõlar, kuvar, kuular

is-TULETISI: vajutis, väetis, vooderdis, peibutis, köidis, tagatis, täidis, ergutis, elatis, nühis

ik-TULETISI: köidik, sihik, sütik, roomik, näidik, möödik, päästik, katik, kandik, lehvik

k-TULETISI: sõiduk, lennuk, tõstuk, hõljuk, niiduk, veduk, veok

Mõni vahendinimetus on loodud ka *m*-liitega (*arstim, ravim, ajam*) ja *nd*-liitega (*tõend, tihend, juhend, täiend, katend*). Osa *nd*-tuletisi on vahendisuhtes *nda*-liiteliste verbidega (vrd *tõendama* ja *tõend, tihendama* ja *tihend*). Vahendinimetusi nagu *teo-* ja *tegijanimetus*igi saab tuletada verbiühendist liitsõnatuletisena, milles täpsustav moodustaja konkretiseerib üldise tähendusega või mitmetähenduslikku alusverbi: *helivõimendi, elektriarvesti, tekstitoimeti, jäämurdja, tolmuimeja, kuukulgur*.

SM 102. Produktiivne on tegevusvahendi nimetamine **liitsõnaga**, mille põhiosa tähistab vahendit ja laiendosa viitab tegevusele, milleks seda vahendit kasutatakse. Laiendosa võib vormiliselt olla verbitüvi või teonimetus.

ujulest, kleeplint, muukraud, tapariist, heitemasin, hääletussedel, hüppenöör, jooksuking, pakkeautomaat, turvavöö, kaitsekiiver

Verbaalne moodustaja võib olla laiendatud tegevusobjektiga: *nõudepesumasin, kiviheitemasin, veekeedunõu, kommipakkeautomaat*.

Samas kolm agentuuri raiskasid meie *maksedollareid*, kuulates minu kõnesid pealt, kui tõelised terroristid lendu läksid. (D) Politseinik ei ole meil mingi *trahvimasin*. (A) RIA hoiatab ülikoole *õngitsusmeilide* eest. (A)

Liitsõnalises vahendinimetuses võib vahendiga seostuv tegevus jääda vormiliselt väljendamatuna, laiendosaks on tegevuse tulemusele või objektile viitav asjanimetus, mis tähistab põhiosaga nimetatud vahendi abil valmistatud või töödeldut (vrd *kohvikeetmismasin* ja *kohvimasin, puskarivalmistusaparaat* ja *puskariaparaat*). Liitsõna põhiosaks on harilikult leksikaalse vahenditähendusega nimisõna, millest on kasutusel ka sihiline vahendiverb (→ SM 44), vrd *mahlapress* ja *mahla pressima, veepump* ja *vett pumpama*.

mahlapress, veepump, rauasaag, kummiliim, puukruvi, supisool, kivipuur, värvipintsel, meevurr, müürivasar, linakamm

Koha- ja ajanimetused

SM 103. Koht või aeg ei ole tegija, tegevuse tulemuse või tegevusvahendiga võrreldav osaline, vaid situatsiooni asjaolu, mis tegelikkuses võib seostuda iga sündmusega. Eesti sõnamoodustussüsteemis luuakse kompleksseid kohanimetusi produktiivselt nii tuletiste kui ka liitsõnadena, kompleksseid ajanimetusi luuakse peamiselt liitsõnadena. Kompleksed koha- ja ajanimetused kuuluvad avaramasse kohta või aega tähistavate nimisõnade mõisterühma, mida võib väljendada ka liitsõnaga (*õu, mets, turg, koht; öö, suvi, aasta, aeg*).

Need lihtnimisõnad võivad omakorda moodustada liitsõnu sobiva laiend-
osaga (*kalaturg, elukoht, õppeaasta*), mis märgib seda, mida moodustus-
põhjaga nimetatud kohas või ajal tehakse, või muid suhteid.

Kompleksne **kohanimetus** võib kohta nimetada sündmuse (*elamu*), oma-
duse (*lagendik*) või kohaga mingil viisil seotud asjamõiste (*kanala*) kaudu.
Suurima rühma moodustavad tuletised ja liitsõnad, mille tähendusstruktuur
seostab koha seal toimuva sündmusega (*ujula, magala, peidik, jooksurada,*
kasvukoht). Kohta nimetatakse ka asjamõiste kaudu, mis/kes elab, kasvab või
paikneb moodustuspõhjaga märgitud kohas (*kanala, sigala, erakla, männik,*
lepik, linnufarm, palgimets, heinamaa), aga seos võib olla kaudsem ja ebaselge
semantilise funktsiooniga (*liivik, kohvik, mesila, lehtla, otsmik*). Samuti võib
teine moodustaja märkida kohta, millega nimetatav koht suhestub (*rannik,*
rannaniit, tagala), või aega, millal kohta kasutatakse (*suvila, päevakodu,*
öömaja).

SM 104. Kohatuletisi moodustatakse eri liidetega. Spetsiifiline koha-
tähendust väljendav liide on *-la*, teiste liidetega saab väljendada ka
muid funktsioone. Deverbaalsed *la*-tuletised on läbipaistva moodustus-
tähendusega.

ujula, asula, ravila, levila, mõjula, magala, hoidla, võimla, kümbbla, parkla,
pääsla, tankla, remontla, jaotla

Laiendatud alussõnaga on liitsõnatuletised *juukselõikla* ja *nõuandla*.
Fakultatiivselt võib täpsustava moodustaja inkorporeerida teistessegi dever-
baalsetesse kohatuletistesse.

jäätmehoidla, veehoidla, väetisehoidla, inimasula, sõjaväeasula, autoparkla,
allmaaparkla, bensiinitankla, gaasitankla

Eriti reostunud on *õlipumplate* ümbrus. (A) Valukoja tänaval põles *auto-*
remontla. (A) Tartu saab uue *bussiparkla*. (A)

Oskuskeeles on sündmuskohta nimetatud ka deverbaalsete *ndik*-tuletistega
(*põlendik, istandik, lõhandik*), *mik*-tuletistega (*ristmik, valgmik, liitmik,*
hargmik, lahkmik), *ik*-tuletisega (*peidik*) ja *mu*-tuletistega (*elamu, valamu,*
koelmu). Kohatähenduses on leksikaliseerunud mõned deverbaalsed
us-tuletised (*kauplus, kirjastus, toimetuse, kaevandus*).

Denominaalseid kohatuletisi moodustatakse regulaarselt samuti
la-liitega.

lindla, kanala, sigala, suvila, mesila, prügila, vangla, lehtla, rohtla, juuksla,
einela, kirikla, erakla, pirukla, haigla, manala

Kohta on asjamõiste kaudu nimetatud ka *k*-tuletistega (*nõlvak, liivak, väljak, soolak, rinnak, seljak, linnak*), *ik*-tuletistega (*kohvik, leplik, männik, haavik, rannik, liivik, esik*), *mik*-tuletistega (*rindmik, otsmik, ninamik, tagumik, vahemik*), *stu*-tuletistega (*rõivistu, puistu, kaaristu, järvistu*), *ndik*-tuletistega (*tarandik, seljandik, võrendik*), *mu*-tuletisega (*varamu*).

Kohatuletis võib nimetada kohta ka omaduse kaudu: sellised on *ndik*-tuletised *lagendik, paljandik, tasandik, hõrendik, noorendik, järsandik, kõrgendik, ik*-tuletised *pimik, tühik, madalik, sügavik, k*-tuletised *soojak* ja *paljak, mik*-tuletis *tühimik, mu*-tuletised *pühamu, eramu*.

Kohatuletised erinevad muid tähendusfunktsioone väljendavatest regulaarsetest tuletistest selle poolest, et neid ei kasutata üldises moodustähenduses, vaid kõigil liitega tuletatud kohanimetustel on spetsiifiline leksikaalne tähendus. Sageli on sama tähenduse väljendamiseks käibel nii liitsõna kui ka sellega sünonüümne tuletis (vrd *haigemaja* ja *haigla, sealaut* ja *sigala, risttee* ja *ristmik, elumaja* ja *elamu*). Leksikaalse tähenduse järgi liigituvad tuletatud kohanimetused kolme tüüpi: 1) kultuurikohad, mis on loodud inimese tegevuse tulemusena (*ujula, kohvik, vangla, kanala, elamu*); 2) looduslikud kohad, maastikuelemendid (*tasandik, põlendik, rannik, liivik, rohtla, järvistu*); 3) suhtelised kohad, mis nimetavad kohta mingi teise koha või suhte kaudu (*tagala, levila, manala, rindmik, ümbrus, vahemik*). Need tähendusrühmad on ositi seotud tuletustüübiga: *la*-tuletised nimetavad enamasti kultuurikohti (aga vrd *rohtla*), *ndik*-tuletised enamasti looduslike kohti (aga vrd *tarandik*), teiste liidete tuletised võivad viidata eri tüüpi kohtadele.

Tekstituletistena moodustatakse kohanimetusi üksnes *la*-liitega, nii verbilisel kui ka nimisõnalisel alusel: *trükla, telkla, jookla, toitla, õllela, soengla, lustla* jt.

Tartu linnavolikogu või rahvaste *rändla*. (A) Paluks interaktiivse *soengla* linki. (N) Pildil on Kadrioru lossikompleksi *lustla*. (D)

SM 105. Kohaliitsõnas on põhiosaks leksikaalse kohatähendusega nimisõna ja neid moodustatakse kaht tüüpi laiendosaga. Kohta võib iseloomustada sündmuse kaudu, mida selles kohas tehakse või mis seal toimub. Selline laiendosa on vormiliselt teonimetus.

elukoht, arengumaa, heitering, hoiukarp, hoiukassa, hüppekast, istepink, sõidutee, jooksurada, sõudekanal, ootepaviljon

Laiendosa võib olla laiendatud: *majaehituskrunt, kettaheitering, bussisõidutee, kiirjooksurada, rongiootepaviljon*.

Teist tüüpi kohanimetustes on sündmus keeleliselt väljendamat ja kohta nimetatakse mõne muu iseloomuliku tunnuse kaudu. Laiendosa võib semantilise funktsiooni järgi nimetada olijat, mis/kes paikneb, elab või kasvab põhjaga nimetatud kohas (*kapsamaa, lasteaed, mustikamets, vanadekodu*), või tegevusobjekti, millele põhjaga nimetatud kohas toimuv eksplitseerimata tegevus on suunatud (*kalaturg, saapavabrik, mööblitsehh*). Laiendosa võib viidata ka sündmusajale (*suvekodu, talvelaager, öömaja*) või teisele kohale, millega põhiosaga nimetatud koht suhestatakse (*maakodu, kodumaa, metsalagendik*).

SM 106. Kohanimetustega võrreldava komplekssonade rühma moodustavad **ajanimetused**. Need on liitsõnad, mis nimetavad sündmusaega. Põhiosaks on leksikaalse ajatähendusega sõna, laiendosaks sündmused tähendusega teonimetus.

lahtiolekuaeg, keelutund, lahkumistund, õppepäev, puhkepäev, sünnipäev, surmaöö, õppeaasta, lõpuaasta, võidukevad

Sündmus võib jääda vormiliselt väljendamat, liitsõna laiendosa nimetab mõnd muud kujuteldava sündmusega seotud tähenduskomponenti: *seene-aeg, jääaeg, kooliaasta, teatrikuu, emadepäev, haiglaöö*. Ajanimetuste hulgas on ka oskussõnadena moodustatud *ik*-tuletisi: *olevik, minevik, tulevik, kaduvik, möödanik, igavik*.

Asjanimetused

SM 107. Avaramas tähenduses on asjanimetus igasugune asjamõistet tähistav nimisõna. Siin vaadeldavas kitsamas tähenduses käsitatakse komplekssete **asjanimetustena** nimisõnu, mille tähendusstruktuur ei ole seotud sündmuse osalistega, st kompleksse tähendusega asjanimetust ei saa kategoriseerida tegijaks, tegevusvahendiks, tegevuse tulemuseks, sündmuskohaks või sündmusajaks. Tähendusstruktuuri põhja märkiv moodustaja nimetab elutut asja (sageli konkreetset eset), nähtust, isikut vm, määratlemata tema rolli situatsioonis. Teine moodustaja iseloomustab seda mingi täpsustava või piirava tunnuse kaudu. Üleminekupiirkonna moodustavad olijat tähistavad komplekssonad, mis siinses käsitluses on liigitatud sündmustähistajate tegijanimetusteks (→ SM 94), aga mida saaks tõlgendada ka asjanimetuste hulka kuuluvate isikunimetustena.

Selliseid tähendusstruktuure väljendatakse produktiivselt liitsõnadega. Kategooriaalse asjatähendusega tuletusliiteid eesti keeles ei ole, aga mõne liitega (nt *-ik, -nd, -ts*) on moodustatud spetsiifilise leksikaalse tähendusega

asjanimetusi, mille tähendusstruktuur ei suhestu sündmusega (*põlvik, tuulik, kuivik, malend, emand, lavats, jalats, nokats, sõrmus, linnus*). Sageli on need loodud käibel oleva liitsõna sünonüümina (vrd *malenupp* ja *malend, aasta-sada ja sajand, sõrmkinnas* ja *sõrmik, nokkmüts* ja *nokats*).

SM 108. Kompleksse asjanimetuse laiendosaks on sageli **koha-** (a) või **ajanimetus** (b). Selline laiendosa seostab nimetatava asja kaudselt sündmusega, liitsõna laiendosa viitab põhiosaga nimetatud asja esinemis- või kasutustingimusele. Ka **vahendilaiendiga** (c) asjanimetused on laiendosa kaudu kaudselt seotud sündmusega, liites kaks asjanimetust, millest üht (pühiosaga nimetatut) kasutatakse teise abil.

- (a) põlduba, vesiroos, meriahven, põllulill, kõrbeliiv, nurgakivi, läänetuul, pargipink, merevesi, potilill, ookeanilaev, seljakott
- (b) kevadmantel, suvekleit, suvinisu, talvemüts, hommikukohv, õhtuülikond, ööülikool, öösärk, päevaleht, nädalaleht, aastaraamat
- (c) tuuleveski, auruvedur, gaasiahi, elektripliit, jalgpall, käsikivi, käsimasin, käsivasar, käsivikat, käsikaamera, käsipuur

Koha- või ajatähendusega laiendosaks võib olla kohakäändesõna vm abisõna: *allkiri, kõrvalmaja, tagatrepp, tagakaas, eesuks, eesnimi, vastassein, siitpere, vastumürk, pealkiri, järelsõna, järeleksam, eelroog, eelvägi*. Sama tähendusstruktuuri väljendavad ka *lane-tuletised eellane* ja *järglane*.

Kohalaiendiga asjanimetuste hulgas on rühm kehaosaga seotud esemete nimetusi: *põlvsukk, põlvpüksid, sõrmkinnas, säärsaabas, sõrmkübar, kaelkook, kõrvaklapp*. Sellist suhet väljendavad ka mõned kindla leksikaalse tähendusega *ik-* või *us-*tuletised: *põlvik, sõrmik, säärik, sõrmus, jalus*. *ik-*tuletisi on moodustatud ka muude koha- või vahendilaienditega asjanimetuste sünonüümina, vrd *tuuleveski* ja *tuulik, aurulaev* ja *aurik, tõrvalont* ja *tõrvik* jt.

SM 109. Asjanimetuse laiendosa võib märkida **omadust**. Omaduse ja selle kandja nimetus liidetakse üheks kompleksõnaks, mille põhiosaks on omaduse kandjat tähistav nimisõna, laiendosaks omadussõna või *v-*kesksõna.

vanamees, noorpoliitik, odavfirma, puhaskasum, täistera, välisuks, ühisfirma, põlismets, loovisik, taastuenergia, tegevavulkaan

Omaduslaiendiga asjanimetusi moodustatakse vabalt tekstiliitsõnadena.

Rein Veidemann tegi loetavaks tähelepanuväärse *tarksõna*. (A) Prantsuse *kolekirjanduse* lipulaeva Michel Houellebecq'i kurb raamat naudingühiskonnast. (A) Hulgimüük kasvas *jooksevhindades* 20 protsenti. (A)

Oskuskeeles on *v*-kesksõna asemel mõnikord laiendosaks verbitüvi: *roni-taim*, *rippsild*, *hõõglamp*. Omadust võib liitsõna laiendosana märkida ka seisundimäärsõna või selle tüvi: *kaldkiri*, *kaldpind*, *põiktänav*, *otsepilet*, *pikitriip*, *kaasautor*, *püstkriips*, *püstkrae*. Prefiksilaadse funktsiooniga on laiendosa *pool-* (< *pooleldi*), mis võib vabalt liituda eri põhisõnadega: *pool-ahv*, *pooltoode*, *poolvend*, *poolkõrb*, *poolsaar*, *poolnimene*.

Terved külad, peaaegu *poollinnad*, on ehitatud sama põhimõtet järgides. (D)
Olles veel *n-ö poolsõdur*, ei tehtud meile veel seda õiget mahvi. (N)

Omadussõnast on asjanimetusi tuletatud ka mõne liitega. Mõnevõrra produktiivne on *ur*-liiteliste isikunimetuste tuletamine. Alussõna tähistab isikukategooriaga seostuvat omadust, tuletis nimetab omaduse kandjat (*julmur*, *ihnur*, *laiskur*, *ahnur*, *õelur*, *vanur*, *rikkur*).

BMVga *uljur* rammis Moskvast tsiklit ja hukkus jões. (A) *Ülbur* väljus ja peksis jalaga mõlki kääžesti teinud mehe masina. (D) Olen tõbras ja *õelur*, küllap sa tead. (N)

Argikeeles moodustatakse omadussõnalisel alusel ka *ik*-liitelisi isikunimesusi: *pehmik*, *nüridik*, *pühadik*, *sõgedik*, *rõvedik*, *jubedik*.

Vabariiklaste kandidaat Mitt Romney püüab ametis olevat presidenti näidata välispoliitilises plaanis *pehmikuna*. (A) Igavesti 14-aastased *nüridikud* on end maksma pannud juba 88 riigis. (D) Jeesus oli hea ja mõnus tüüp, mitte hull *pühadik*. (N)

Osa sellise tähendusstruktuuriga tuletisi on moodustustähendusest kitsama leksikaalse tähendusega: *ik*-tuletised *noorik*, *kehvik*, *veidrik*, *kuivik*, *külmik*; *nd*-tuletised *puhtand*, *mustand*; *lane*-tuletistest kuuluvad sellesse tähendusrühma *karsklane*, *kangelane*, *mustlane*, *üksiklane*, kaudselt ka seisundis olijat märkivad *süüdlane*, *kaaslane*, *võlglane*, *hiiglane*, *vaenlane*, *vägilane*.

SM 110. Enamik kompleksseid asjanimetusi esindab tähendusstruktuure, kus asja on iseloomustatud teise asja kaudu. Eesti sõnamoodustussüsteemis on kuus produktiivset tähendusstruktuuri, mis peegeldavad kahe asjamõiste omavahelist suhet: liitsõna laiendosaks oleva asjanimetusega võib iseloomustada põhiosaga nimetatud asja selle otstarbe, valdaja, allika, materjali, osa või sellega võrreldava asja kaudu.

Terminimoodustuses ja kohati ka üldkeeles on tähenduserinevust markeritud laiendosa vormiga: *paberikott* 'paberist tehtud kott' ja *paberikott* 'kott paberite jaoks', *piltraamat* 'piltidest koosnev raamat' ja *pildiraamat* 'raamat, milles on pilte', aga see vormierinevus puudutab üksiksõnu. Tüüpiliselt on

põimliitsõna nimisõnaline laiendosa omastavas või oleneb selle vorm sõnakujust (→ SM 162–165). Liitsõnaga väljendatavad tähendusstruktuurid ei ole seotud moodustustüve vormiga, kuigi mõne tähendusstruktuuri keelelises väljenduses kasutatakse nimetavalist liitumist rohkem kui teistes.

Laiendosaga saab väljendada **otstarvet**, mille jaoks põhiosaga nimetatud asi on tehtud või kasutatav.

marjakorv, laternapost, lipsunõel, lillepott, supitaldrik, passipilt, varjunimi, signaalrakett, kütusepaak, käterätik, kultuuriministeerium

Uutest seadustest on kõnekamad kevadel vastu võetud *põhikooli- ja gümnaasiumiseadus*. (A) Kolleegid usuvad, et *miinituuker* kaotas ootamatult teadvuse. (A) *Kiiruskaamera* kasutamine on reeglina avalik. (A)

Otstarbetähendusega liitsõna laiendosaks võib olla rinnastus- või alistussuhtega nimisõnafraas: *kaheinimesevoodi*, *laiatarbekaup*, *kuumaveeboiler*, *üheotsapilet*, *soolaleivakink*.

Paljusid otstarbesuhtega liitnimisõnu võib klassifitseerida mitmeti, nt asja- või kohanimetusena: *kohvitass* 'tass kohvi jaoks' või 'tass, milles on kohv', *marjakorv* 'korv marjade jaoks' või 'korv, milles on marjad' (→ SM 105); samuti asja- või vahendinimetuseks: *kohvimasin* 'masin, mis sisaldab kohvi' või 'masin, millega tehakse kohvi', *rauasaag* 'saag raua jaoks' või 'saag, millega saetakse rauda' (→ SM 102).

Laiendosaga saab nimetada **valdajat**, mille osa või mille oma on põhiosaga tähistatav asjamõiste.

paadimootor, loomasarv, laevamast, raamatukaas, pildiraam, puuleht, sõbra-käsi, lapsevanem, õetütar, linnupoeg, seapõrsas, lambatall

Igasse maakonda on kavas luua *riigigümnaasium*. (A) *Politseibuss* paiskus vastu *majaseina*. (A) Väike on tõsine Robbie fänn, teda sai lohutada *fännisärgiga*. (A)

Kui põhiosaks on isikuviiteline nimisõna, siis kuuluvad sellesse rühma sugulussuhteid väljendavad liitsõnad (*õepoeg*, *vennanaine*).

Laiendosaga saab viidata **allikale**, millest põhiosaga nimetatud asi on saadud, tehtud või kust see on pärit.

peedisuhkur, lambavill, lehmapiim, taimeõli, sealiha, maisitärklis, seebivaht, hernesupp, koorevõi, oakohv, turbamuld, maagaas

Meie tulevik on odav *prügielekter*. (A) *Raamatutarkus* pole alati kõige parem. (A) Euroopas võeti *kaltsupaber* kasutusele 12. sajandil. (A)

Laiendosa võib nimetada **materjali**, millest põhiosaga nimetatud asi koosneb.

hõbelusikas, marmorsammas, kivimaja, kipskuju, klaaspurk, nõõrredel, köistee, pabernöör, siid(i)lipp, paekallas, lumevaip, tuhamägi

Koosnevuslaiendiga on ka nimetused, mille põhiosaks on mõõtu väljendav nimisõna: *piimaliiter, vorstikilo, kullagramm, riidemeeter*.

Harjumaal avastati maapõuest tuhande aasta vanune *hõbeaare*. (A) Nimelt külmutas Venemaa selle raha Eesti riigilt nõutava väidetava *valuutavõla* katteks. (A)

Polüseemilise laiendosa korral, mis võib tähistada nii ainet kui ka konkreetset asjamõistet, saab seda tõlgendada nii allika kui ka materjalina (*kurgisalat, loorberipärg, klaasitükk*).

Laiendosa saab esile tõsta põhiosaga nimetatava asja **osa**, mis on selle iseloomulikuks tunnuseks. Selline laiendosa on vormilt sageli nimetavas, eriti juhul, kui liitsõna on moodustatud oskussõnana. Üldkeeles võib laiendosa kääne varieeruda (*paakauto ja paagiauto, tuttmüts ja tutimüts*).

pastapliats, keelpill, sarvloom, meekook, okaspuu, õistaim, helifilm, purje-paat, tuttmüts, kilpkonn, vesivoodi, rulluisk, trepikoda

Selle jaoks on spetsiaalsed *liimpaberid*. (A) Üürile anda kahetoaline *ahikorter* vanalinnas. (G) Laeva võõris lehvib rõõmsalt sini-valge Soome *ristlipp*. (A)

Osa ja terviku suhtega on samalaadne laiendosa ja põhiosa suhe sellistes piiratud võimalikes liitsõnades, kus põhiosa märgib laiendosaga nimetatut ülemmõistet, laiendosa aga esindab üksi sama tähendust, mis on liitsõnal (*kuusepuu = kuusk*).

siiakala, tammepuu, maikuu, murdekeel, maasikmari, sirelipõõsas

Selline rekursiivne nimisõnamoodustus ei ole regulaarne ning on stilistiliselt hajus. Niiviisi nimetatakse kalendrikuid, marju, puid ja põõsaid, piiratud ulatuses kalaliike, aga harilikult mitte näiteks loomi, linde, lilli vm liiginimetusi. Tekstiliselt on nimetusviis siiski mõnel määral produktiivne ja tundub laienevat abstraktsete mõistete nimetamisele (*leivatooded, raviteenus, lugemis-tegevus, käitumisprotsess* jms).

Palun vähemalt kolm näidet *slängikeele* kasutamisest Kullamäe suust. (D) Uus *elamumaja* Rakvere kesklinnas. (D) Polnud seal viha ega mingit muud häirivat tunnet – ainult üleüldine *armastusseisund*. (D)

Asjamõistet saab iseloomustada **võrdluse** kaudu, kui liitsõna põhiosaga nimetatud asi oma kujult vm tunnuse järgi sarnaneb laiendosas nimetatud asjaga.

tahvelarvuti, korvmööbel, sallkrae, haaknöel, tornkraana, välkmiiting, tuhk-lumi, kärbeskaal, hundikoer, kammköide, piltkiri, kärgpere

Mõnikord saab laiendosa tõlgendada kas võrdlusalusena või iseloomuliku tunnust esitava osana: *kaarsild* 'kaarega sild' või 'kaarekujuline sild', *tornmaja* 'torniga maja' või 'tornikujuline maja'. Võrdlusalust väljendav laiendosa on enamasti nimetavas, aga võib kasutuses varieeruda (*tükksuhkur* või *tükisuhkur*, *sukkpüksid* või *sukapüksid*). Võrdlussuhe võib olla metafoorne: *kärbeskaal*, *püstolreporter*, *kärgpere*.

Pärnumaal kerkib *püramiidmaja*. (A) Samal põhimõttel rahastatakse *pendelronge* Stockholmis ja teistes Euroopa linnades. (A)

Võrdlussuhtel põhinevat tähendusstruktuuri väljendatakse ka *nd*-liiteliste nimisõnadega. Tuletised on spetsiifilise leksikaalse tähendusega ja enamik neist on loodud mõne vana tuletise (*emand*, *isand*) eeskujul terminitena.

padjand, vaiband, naljand, aiand, kirjand, jaland, õland, seinand, munand, tarand, haavand, tavand, võrgend, lävend, tüvend, võsund

SM 111. Seni käsitletud liitsõnalised asjanimetused on moodustajate süntaktilise suhte järgi tüüpilised põimliitsõnad, mis on kõrvutatavad süntaktilise fraasiga; laiendosa liigitab moodustuspõhjaga nimetatut mingi funktsiooni alusel. Nende kõrval on rindliitsõnu, mille osade vahel on **ühendav** seos. Moodustajad kirjeldavad sama referenti eri aspektist, nimetus kuulub nii laiendosa kui ka põhiosaga nimetatud mõisterühma, nt *üliõpilassportlane* on nii *üliõpilane* kui ka *sportlane*, *kööktuba* on niihästi *köök* kui ka *tuba*. Sõltuvalt moodustajate tähendusest on sellised liitsõnad kõrvutatavad lisandiga fraasiga (*veteranpoliitik*, *lapsajakirjanik*) või rindtarindiga (*kunstniklavastaja*, *diivanvoodi*). Selle rühma liitsõnade esiosa on nimetavas käändes või (*ne*-lõpulise esiosa korral) *s*-tüveline.

poisslaps, lesknaine, tüdruksober, lapssõdur, vasallriik, kahjurputukas, lauljanäitleja, koristaja-käskjalg, kalendermärkmik, saunuvila, kohviksöökla, katuslagi, kapplaud, näitusmüük

Tähendusseos võib olla metafoorne: *doonorriik*, *piraatabuss*, *pilootprojekt*, *tütarettevõte*.

Soome luuletaja, legendaarne *joodikgeenius* Pentti Saarikoski on osutunud ajaproovile üllatavalt hästi vastupidavaks nähtuseks. (A) Aeg annab arutust, mis saab traditsioonidega liidetud *põhikoolgümnaasiumidest*, kes on otsustanud jätkata ühe asutusena. (A)

Moodustusosade süntaktilise seose järgi sarnanevad ühendava seosega liitsõnadega **paarissõnad**. Erinevalt tüüpilistest liitsõnadest ei tähista paarisõnad üht tegelikkuse olemit, vaid ühendavad kaks samasse mõisterühma kuuluvat sõsarmõistet (*õed-vennad*) või prototüüpset esindajat (*potid-pannid*) mingi loogilise ühistunnuse alusel üheks sõnaks. Paarissõna võib käibida oma moodustajate ülemmõiste tähistajana ehk hüperonüümia või selle asendajana. Vastav hüperonüüm võib keeles ka olemas olla (*isa-ema* 'vanemad', *poisid-tüdrukud* 'lapsed', *käed-jalad* 'jäsemed'), aga enamasti viitab paarissõna kasutamine hüperonüümi tähistava sõna puudumisele keeles. Paljusid paarissõnu kasutatakse eeskätt mitmuses ja nad sarnanevad semantiliselt rühmanimetustega (→ SM 114), viimastest eristab neid distributiivne tähendusstruktuur.

naised-lapsed, õed-vennad, isad-emad, kuulajad-vaatajad, käed-jalad, silmad-kõrvad, ukсед-aknad, sukad-sokid, leib-sai, ost-müük, tulud-kulud

Rühmanimetused

SM 112. Rühmanimetused väljendavad kollektiivsust, asja- või isikurühmi. Rühmanimetusi moodustatakse produktiivselt tuletistena, samuti viitavad kollektiivsusele liitsõnad, mille põhiosa on kogutähendusega nimisõna. Komplekssed rühmanimetused kuuluvad avaramasse kollektiivsõnade mõisterühma, mida võib väljendada ka liitsõnaga (*pere, sugu, hõim, rahvas, hunnik, kogu, kuhi, kari, virn*). Need võivad omakorda moodustada liitsõnu laiendosaga, mis märgib, millest see rühm või kogu koosneb (*inimsugu, liiva-hunnik, loomakari*). On osalt tõlgendamisküsimus, kas ja millal sellist kogutähendusega põhiosa pidada kvalitatiivselt eri mõisteks (asjanimetuseks) ja laiendosa materjalile viitavaks, nt *ekspertkomisjon*, *lastekoor* (→ SM 110) või tõlgendada põhiosa eeskätt kvantiteedile viitava moodustajana (*rahahulk* on 'palju raha', *loomakari* on 'palju loomi', aga *ekspertkomisjon* ei ole üksnes 'palju eksperte' või *lastekoor* 'palju lapsi', kuigi ka *komisjon* ja *koor* on rühmanimisõnad ja laiendosa osutab, kellest see kollektiiv koosneb).

SM 113. Kollektiivtuletis väljendab kogu või tervikut, mis tüüpiliselt koosneb alussõnaga nimetatud elututest asjadest või isikutest. Selliseid rühmanimetusi moodustatakse *stik-* ja *kond-*liitega.

stik-TULETISI: sõnastik, tähestik, nimestik, luustik, määrustik, kombestik, andmestik, probleemistik, hoonestik, okastik, faktistik

kond-TULETISI: inimkond, meeskond, elanikkond, kalurkond, kuulajaskond, lugejaskond, liikmeskond, õpilaskond, töölistik

stik-tuletised tähistavad reeglina elutute asjade rühmi, välja arvatud elusolendeid märkivad *kalastik*, *loomastik*, *linnustik*, *rahvastik*. *stik*-tuletiste hulgas on oskussõnu, mille leksikaalne tähendus on moodustustähendusest spetsiifilisem: *ajastik*, *helistik*, *õhustik*, *olustik*, *kergejõustik*, *raskejõustik*. Osa kollektiivtuletisi on samaaegselt kohatuletised. Kui tähiseks on loodusobjekt, siis viitavad *stik*-tuletised nii kollektiivsusele kui ka kohale, mille see kogu moodustab: *mäestik*, *saarestik*, *põõsastik*, *puiestik*, *küngastik*, *koobastik*.

Olen kokku kogunud *murestiku*, mis on minu rahutut hinge mingitel hetkedel häirinud. (A) Kunstihoone *saalistik* on massiivselt staatiline, igav ja väheinspireeriv. (A) Nagu ka bussi- ja raudteejaama puhvetid Tallinnas ja Klooga ranna *putkastik*. (N)

kond-liitega moodustatakse produktiivselt isikunimetustest inimirühmi märkivaid nimisõnu. Erinevus *kond*-tuletise ja alussõna mitmusevormi vahel on tihti marginaalne: *arstkond*, *autorkond*, *õppurkond*, *pagulaskond*, *sõitjaskond*, *korraldajaskond*, *sõdurkond* jt.

Vaesuvad paraku ka õpetajad, teadlased ja *professorkond*. (A) Vürst ja tema *sõdurkond* asusid piiskopi juurde. (I)

kond-tuletiste hulgas on palju spetsiifilise leksikaalse tähendusega sõnu, mille alussõnaks on eri mõisterühmadesse kuuluvaid lekseeme. Osas tuletistes on *kond*-liitel lekseemiga võrreldav tähendus: liide kategoriseerib tuletise inimirühma nimetuseks ka juhul, kui alussõnaks ei ole isikunimetus. Sellistes tuletistes märgib alussõna kollektiivi siduvat, selle moodustumise või püsimise alusena toimivat olemit üsna vabalt. See võib olla koht (*paatkond*, *laudkond*, *telkkond*, *majakond*, *hoovkond*, *pesakond*), tegevus (*võistkond*, *saatkond*, *toimkond*, *seltskond*, *vahtkond*), suhe (*sõpruskond*, *tutvuskond*, *kaaskond*, *ühiskond*), sugulus (*perekond*, *sugukond*, *hõimkond*) vm.

Oskussõnadena on moodustatud *kond*-tuletisi ka abstraktsemas tähenduses: *keelkond*, *muutkond*, *käändkond*, *pöördkond*, *aegkond*, *õhkkond*, *rõhkkond*. Kohatähenduses on *kond*-liidet kasutatud haldus- ja maateaduslike terminite moodustamiseks: *maakond*, *kihelkond*, *krahvkond*, *piiskopkond*, *ringkond*, *piirkond*, *metskond*, *lähikond*, *paikkond*, *keskkond*, *jõgikond*, *vesikond*. Needki tuletised seostuvad kaudselt kollektiivmõistelise tähendusega.

Arvsõnast moodustatud tuletised *kümmekond*, *sadakond*, *tuhatkond* on hulgasõnad, milles liide ähmastab alussõnaga väljendatud täpset hulka, aga nad on kasutatavad ka rühmanimetusena.

Päästjad evakueerisid *tuhatkond* inimest. (A) Tal oli *sadakond* lehekülge teisest raamatust valmis. (A) Khaan ise jaotas tatarlased *tuhatkondadeks*, *sadakondadeks* ja *kümmekondadeks*, ja määras neile ise *tuhatkonnaülemad*, *sadakonnaülemad*, *kümmekonnaülemad*. (I)

Muude liidetega on kollektiivnimisõnu tuletatud juhuslikumalt. Väikese regulaarse rühma moodustavad puude kasvukohaga seotud *ik*-tuletised *haavik*, *lepik*, *tammik*, *männik*, *kuusik* jt. Muud tuletised on harilikult spetsiifilise leksikaalse tähendusega, sageli oskussõnad. *stu*-liitega on selles tähenduses *andmestu*, *teatmestu*, *nimistu*, *kehvistu*, *ik*-liitega *tuumik*, *õisik*, *astmik*, *enamik*, *vähemik*, *paremik*. *ik*-liitega on rühmanimetusi moodustatud ka arvsõnadest (*kolmik*, *nelik*, *viisik*, *kuuik*, *seitsmik*). Erandliku tähendusega on selles rühmas *kaksik*, *paarik* ja *mitmik*, mille alussõna väljendab hulka, tuletis üht sellest hulgast. Mõne muugi *ik*-tuletise puhul on kogumõisteline tähendus taandunud ja tuletis nimetab asja, mille leksikaalne tähendus viitab siiski mingit tüüpi kollektiivsusele: *ahelik*, *laulik*, *salmik*, *märkmik*, *teatmik*, *toimik*, *ladvik*. Osa rühmast (tervikust) märgivad ka murdarve tähistavad arvsõnade *ndik*-tuletised (*kolmandik*, *kaheksandik*, *kuueteistkümnendik*, *sajandik*).

SM 114. Liitsõnalisi rühmanimetusi moodustatakse nii elutute asjade kui ka isikurühmade tähistamiseks. Põhiosaks on kogutähendusega nimisõna, laiendosa osutab, millest see kogu koosneb. Sellised liitsõnad moodustavad kontiinumiga koosnevust väljendavate asjanimetustega (→ SM 110), sest asjanimetuse ja kogunimetuse vahel ei ole selget piiri: kogutähendusega nimisõnad kirjeldavad samal ajal sageli ka selle kogu kuju või vormi (*kimp*, *virn*, *kera*, *hunnik*) ja neid saab tõlgendada asjanimetustena.

liivahunnik, kartulikuhi, traadikera, lauavirn, lillekimp, lambakari, rahvahulk, lastepere, plaadikogu, kunstikogu, margikogu

RKAS seletab, kuivõrd odavam tuleb nelja ministeeriumi pidada ühtses *hoonetekompleksis*. (A) Pärast sellise tühja *sõnahulga* läbilugemist on tulemus sama mis enne lugemist. (A)

MODIFITSEERIV NIMISÕNAMOODUSTUS

SM 115. Modifitseeriva moodustaja semantiline mõju hõlmab nimetatava asja mõõtu, sugu või väärtust. Sageli kaasneb modifitseeriva moodustusuhtega afektiivne tähendusvarjund. Modifitseerivaid tunnuseid võib asjanimetusele lisada tuletusliitega (*osake*) või liitsõna esiosaga (*pisiosa*), aga on ka liitsõnu, milles modifitseerijaks on liitsõna põhiosa. Erinevus sellise liitsõna ja selle laiendosa tähenduste vahel on üksnes stiililine: mõistet nimetab laiendosa, modifitseeriv põhiosa lisab sellele afektiivse tähendusvarjundi. Erinevalt muudest modifitseerijatest ei ole selline moodustaja terve mõisterühma jaoks ühesuguse kujuga, vaid modifitseerib üht kindlat lekseemi või piiratud lekseemirühma.

eidekõbi, poisiklutt, tüdrukutirts, plikanääps, õeraas, vennaraas, kaabulott, piibunosu, autoloks, rattalogu, kuuenäru, sõnakõlks

Mõõdu rõhutamine

SM 116. Sõnamoodustusega saab esile tõsta nimetatava asja mõõtu, osutades selle tavapärasest suuremale või väiksemale füüsilisele suurusele või emotsionaalsele väärtusele. Vähendusliitega *-ke(ne)* moodustatakse **deminutiiv-tuletisi**. Elutu asja nimetustest moodustatud *ke(ne)*-tuletised märgivad harilikult füüsilist väiksust, millega enamasti kaasneb afektiivne vähendav suhtumine.

lauake, pingike, aknake, tükike, onnike, lambike, toake, kausike, tänavake, raamatuke, leheke, ämbrike, mõtteke, soovike

Elusolendit tähistavatest sõnadest (ka eesnimedest) moodustatud *ke(ne)*-tuletised märgivad esmajoones subjektiivset positiivset suhtumist, afektiivset deminutiivsust, hellitust.

emake, lapseke, pojake, tütreke, onuke, vennake, koerake, kassike, linnuke, varsake, tibuke, talleke, Peetrike, Tiinake

Negatiivset väärtust väljendavad leksikaliseerunud tähendusega afektiivsed tuletised *mehike* ja *vennike* ning sageli ka isikuviiteline *võsuke*.

Afektiivsele deminutiivsusele osutavad ka peamiselt hoidja- ja lastekeeles kasutatavad *u*-tuletised *poisu*, *poju*, *kätu*, *kutsu*, *kiisu*, *notsu*, *pissu*. Mõnikord modifitseeritakse nimetusi rekursiivselt, kahe eri liitega: *naisuke*, *lapsuke*, *pojuke*, *kiisuke*, *kutsuke*.

Kriitikutele mittemeeldinud *filmike* võib rahul olla. (A) Igal valdkonnal on oma *tõekesed*. (A) Nimekirja tipus troonivad tuntud ärimeeste *võsukesed*. (A) Ei *silmuke* seleta, ei enam *hambuke* hakka, ei enam *jaluke* jõua. (N)

SM 117. Nimetatava asja mõõtu väljendatakse produktiivselt **liitsõnadega**. Modifitseeriva varjundi lisavad põhiosaga nimetatud asjamõistele laiendosad *suur*, *väike* ning prefiksilaadsed kinnistüved *hiigel-*, *pisi-*. Modifitseerija võib viidata füüsilisele mõõdule, aga enamasti kaasneb sellega mentaalne hinnang (*suurriik*, *väikeriik*), paljudel juhtudel on modifitseerival moodustajal selgelt väärtustav funktsioon (*suurkirjanik*, *väikekodanlane*). *Hiigel-* ja *pisi-* on afektiivsema lisavarjundiga kui *suur* ja *väike*. Erinevalt laiendosadega *suur* ja *väike* moodustatud liitsõnadest on *hiigel-* ja *pisi-*alguliste liitsõnade hulgas vähem kinnistunud lekseeme.

suurfirma, suurvõistlus, suurmüük, suurteos; väikeametnik, väikeauto, väikevend, väikeomanik; pisiasi, pisigraafika, pisimure, pisipuudus; hiigelehtis, hiigelelukas, hiigeljõud, hiigelrikkus, hiigelsamm

Suurtulemust rihtides peab ka õnne olema. (A) See on *hiigelkokkuvõte* oma tõekspidamistest seitsmes köites. (A) Nad pole viitsinud selgeks teha mitmeid olulisi *pisitõdesid*. (A)

Piiratumalt on sõnaraamatulekseemidena registreeritud sõnu, milles mõõtu väljendatakse võõrprefiksitega *mini-*, *maksi-* ja *mega-* (*midi-* esineb vaid sõnas *midiseelik*).

minikleit, minimood, minigolf, miniarvuti; megahitt, megakäive, megaüritus; maksimum, maksipikkus, maksiseelik

Tekstiliitsõnu moodustatakse nendegi laiendosadega.

Minikool arendab koostööoskust, tähelepanu ja mõtlemisoskust. (N) Ületasin ennast ja suutsin reaalselt ühe kaua haudunud *minisooviga* hakkama saada. (N) Minu suurim, lausa *megaunistus* on hetkel väike uinak. (N) *Maksikirja* lubatud mõõtmed muutuvad palju väiksemaks. (A)

Möödutähendust võib näha ka prefiksilaadse esiosaga *laus-* moodustatud liitsõnades *lausvihm*, *lausjää*, *laustuli*.

Soo rõhutamine

SM 118. Tuletussüsteem võimaldab esile tõsta isiku **naissugu**, meessoole viitavaid liiteid ei ole. Naissugu märkivaid tuletisi moodustatakse isikuviteelistest nimisõnadest *нна-* ja *tar-*liitega.

нна-TULETISI: lauljanna, müüjanna, näitlejanna, kangelanna, vürstinna, sõbranna, venelanna, kreeklanna, inglanna, tartlanna, itaallanna, naabrinna

tar-TULETISI: orjatar, sõbratar, juuditar, naabritar, vürstitar, krahvitar, poolatar, hiinatar, pariisitar, tšehhitar, lauljatar, näitlejatar, müüjatar

Naissootuletisi moodustatakse peamiselt ametit või ühiskondlikku staatust märkivatest isikunimetustest, samuti rahvusele või elukohale viitavatest isikunimetustest. Enamasti ei ole *нна-* ja *tar-*tuletistel tähenduslikku erinevust (*roomlanna, roomatar; lauljanna, lauljatar*), liite valikut võib mõjutada alussõna kuju. Päritavate tiitlite nimetustes tähistab *нна-*tuletis naisvalitset või valitseja abikaasat (*vürstinna, krahvinna, keisrinna, tsaarinna, hertsoginna, kuninganna*), *tar-*tuletis valitseja tütart (*vürstitar, tsaaritar, krahvitar*).

Muudest isikunimetustest on naissootuletisi moodustatud juhuslikumalt (*kaaslanna, jumalanna, naabrinna, sõbranna, pärijanna, kangelanna; naabritar, sõbratar, orjatar, poisitar*). *tar-*tuletise alussõna võib nimetada ka kohta, tegevusvaldkonda või muud tunnust, sel juhul tähistab liide nii isikut kui ka sugu (*kaunitar, poolatar, rokitar, diskotar*).

Soo markeerimine on produktiivne teatud valdkonna tekstides, nt spordi-uudistes: *võistlejanna, ujujanna, jooksjanna, hüppajanna, vutitar* jt. Samuti on naissootunnuse rõhutamine levinud seltskonnaajakirjanduses.

Zontalannad möllavad Glorias. (A) „Sõbrad küsivad aasides, millal ma silikoonrinnad hangin,“ muigab põhimõttekindel *vetelpäästjanna*. (A) Hollywoodi eksootilisim leid ei taha, et režissöör teise järel teda mustasilmseks *võrgutajannaks* määraks. (D) Skandaalne iiri *rokitar* Sinead O'Connor avameelitses hiljuti. (D) Kokku on kahel blondil ja kahel brünetil *bänditaril* seitse last. (D) Hullunud *fännitar* ilmus Sidneys tema koju. (D) Teemantahelad ja briljantsed käeraud *glamuuritaridele*. (D)

SM 119. Liitsõnadega markeeritakse mõlemat sugu sümmeetriliselt. Liitsõna põhiosa nimetab isikut, laiendosa *mees* ja *nais-* lisavad sootunnuse. Isiku soole viitavad liitsõnad on stiililt neutraalsed.

naisarst, naisõpetaja, naisametnik, naisosaline, naiskunstnik; meesdiktoria, meesjuuksur, meestuttav, meeskelner, meesrätsep

Põhiliselt markeeritakse sootähisega ametinimetusi, muid isikuid sooliselt liigitavaid sõnu on juhuslikumalt (*nais- ja meessõber, nais- ja meeskolleeg*). Liitsõna esiosana esineb ka muid soospetsiifilisi sõnu (*tüdruksõber, tüdruk-laps, tütarlaps, poisslaps, poissmees, poeglaps, lesbikirjanik, geiartist*), aga nende leksikaalne tähendus on sootähendusest erilisem ja nendega moodustatud liitsõnad liigituvad ühendava seosega liitsõnade hulka (→ SM 111). Ühendava ja modifitseeriva moodustussuhtega liitsõnade piiril on ka meessoost isikut nimetavad *härra*-lõpulised liitsõnad: *presidendihärra, professorihärra, õpetajahärra, saadikuhärra*, mida kasutatakse samas tähenduses kui kõnetussõnaga fraasi (vrd *härra president, härra professor*). Lastekeeles on kasutusel ka *tädi-* ja *onu-*lõpulised liitsõnad (*arstionu, hoidjatädi*). Samasuguse sõnamalli järgi moodustatud *proua*-lõpulised liitsõnad väljendavad teistsugust tähendusstruktuuri ja nimetavad laiendmoodustajaks oleva isiku abikaasat: *presidendiproua, professoriproua, õpetajaproua, saadikuproua*. Kui selles ametis on naine, kasutatakse kõnetussõnaga fraasi (vrd *proua president, proua professor*).

Lugupeetud *presidendihärra* Arnold Rüütli kõned on laialt tuntud. (A)
Aukülaline, *presidendiproua* Ingrid Rüütel tundis heameelt, et saade on eetris püsinud. (A)

Nimetuse *ministriproua* mõistesisu on muutunud, see on uuemal ajal saanud juurde ka 'naisministri' tähenduse.

Nägite seda fotouudist, kuidas *ministrihärra* Kruuse üritas *ministriproua* Palo autot „ära ajada“. (D)

Väärtuse rõhutamine

SM 120. Väärtushinnangut rõhutatakse mõistet astendades. Sõnamoodustussüsteem võimaldab rõhutada nimetatava asja, isiku või sündmuse institutsionaalse või mentaalse väärtusskaala kõrgeimat astet. Väärtushinnangut väljendatakse liitsõnadega, mille modifitseeriv komponent on sageli üldistunud tähendusega prefiksilaadne laiendosa.

Institutsionaalse hierarhia tiptaset kirjeldavad liitsõna laiendosad *pea-* (< *peamine*) ja *kesk-* (< *keskne*). Laiendosaga *pea-* skaleeritakse nii ametinimetusi kui ka asutusi jm objekte, laiendosaga *kesk-* peamiselt asutusi.

peaaine, peaarst, peadirigent, peahoone, pealinn, peatänav; keskjaam, kesk-asutus, keskarhiiv, keskrank, keskturg, keskvalitsus

Objektiivset hierarhiat väljendavad ka laiendosad *alam* ja *ülem*.

ülemvõim, ülemkoda, ülemkohus, ülemlaul, ülemmäär, ülempiir; alamliik, alamkoda, alampiir, alamkiht, alampalk

Skalaarset liigendust võib näha ka mõnes kindla leksikaalse tähendusega liit-sõnasarjas, nt *alg-*, *kesk-* ja *kõrgharidus*, *alg-*, *kesk-* ja *kõrgaste*, *alg-*, *kesk-* ja *ülikool*, *alg-*, *kesk-* ja *ülivõrre*.

Mentaalsele hinnangule viitavad modifitseerijad *tipp-* ja *super-*, harvem *üli-*, *padu-*, *maru-*.

tippaasta, tippsport, tipplavastus, tippmark; superkülaline, superhind, super-saavutus; üliinimene, ülikasum, üliküllus; paduvihm, paduvaimustus, padu-jooming, padukommunist; marujoodik, marurahvuslane

Oli endastmõistetav kanda iseseisvuspäeva *tippvastuvõtul* rahvarõivaid. (A) Vanemast vennast sai punane, nooremast *maruateist*. (D) See 47-aastane Hiiumaa mees on ju teinud *superkunsti*. (D) Ma olen kuidagi *ülienergiat* täis praegu. (N) Äkki on jälle mingi *padujama*? (N)

Laiendosaga saab osutada asja, isiku või nähtuse **madalale väärtusele**. Nimetused on afektiivse negatiivse tähendusega. Selles tähenduses kasutatakse prefiksilaadseid esiosi *eba-*, *liba-*, *värd-*. Võõrprefiksiga sõnad on harilikult laenatud terviksõnana, aga mõni võõrprefiks (*anti-*, *pseudo-*) on kasutusel ka eesti sõnamoodustuses.

ebasoosing, ebateadus, ebaõnn; libapolitseinik, libaarst, libajurist; anti-kangelane; pseudovõlg, pseudoprobleem, pseudoteadus

Sõnaraamatutes on registreeritud vaid üksikuid *liba-* ja *pseudo-*algulisi sõnu, *värd-* puudub hoopiski, aga argikeeles on nende moodustamine produktiivne: *libaeestlane*, *libainvaliid*, *libaarimees*, *pseudoõpetaja*, *pseudopoliitika*, *pseudokunstnik*, *värdseadus*, *värdlubadus*, *värdkeel*, *värdsõdur*. Negatiivse modifitseerijana kasutatakse ka laiendosa *pool*: *poolkirjanik*, *pooljurist*, *poolpoliitik* jt.

Is e kipun arvama, et kuriteo tellijaks võib olla mõni *poolpoliitik* või pätist ärimees. (D) Vanalinnas parkiv *libainvaliid* riivab õiglustunnet. (D) Ei tea, aga minust saab nälgiv *pseudokunstnik*. (N) Siis sai sellest Res Publica käes *värdseadus*. (D)

Tinglikult võib modifitseeritud tähendusega liitsõnade hulka lugeda ka *vaeg-* ja *eks-*algulised lekseemid, ka need osutavad moodustuspõhjaga tähistatu väärtuse muutmisele. *eks-* liitub isikunimetusele ja viitab endisele ametile

või positsioonile: *eksjuht, eksabikaasa, eksmees, eksnaine, eksõpetaja*; vaegseostub sündmustähendusega, moodustades liitsõnu teo- ja tegijanimetustega. Selle malli järgi on moodustatud oskussõnu (*vaegnägija, vaegnägemine, vaegkuulja, vaegtöö*), aga argikeeles ka halvustava tähendusega tekstiliitsõnu: *vaegõppija, vaegmõtteleja, vaegarmastus* jt.

Kuhu on auväärse koha saanud ekside suurim ebaõnnestuja *eksrektor, ekslinnavolikoguesimees, ekspresidendikandidaat, eksteadlane* jne Peeter Tulviste? (D) Ja siis on veel lihtsalt *vaegmõttelejad*, kes ei saa asjadest aru. (D)

Hinnangulise tähendusega modifitseerijad võivad üksteist asendada, vrd *ebajumal* ja *väärjumal*; *ebakirjanik, libakirjanik, pseudokirjanik, väärkirjanik* jt.

Ilmselt selline *ebaarst* varsti enam Magdaleena haiglas osakonda ei juhata. (D) Soome *libaarst* läheb vangi. (A) *Pseudoarst* kirjutab rumalaid retsepte ja rohtusid. (N)

MOODUSTUSVIISID

Käändsõnaliidetest

SM 121. Käändsõnaliidetega tuletatakse nimisõnu ja omadussõnu, nende hulka liigituvad ka arvsõnadest tuletatud murdarvude ja järgarvude nimetused. Suurimad noomenituletiste rühmad on *ne*-lõpulise liitega (*-ne, -lane, -line, -mine, -kene*), *ik*-lõpulise liitega (*-ik, -stik, -nik, -ndik, -lik, -mik*) ja *us*-lõpulise liitega (*-us, -lus, -mus, -ndus*). *ne*-lõpulisid sõnaraamatulekseeme on umbes 20 000, mis moodustavad rohkem kui kümnendiku kõigist „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ sõnadest, *us*-lõpulisid käändsõnu on umbes 15 000, *ik*-lõpulisid ligi 7000. Erinevalt verbiliidetest on käändsõnade võimalikud liitliited ühesugusest lõpuosast hoolimata semantikalt ja kasutus tingimustelt nii erinevad, et neid on sünkrooniliselt otstarbekas käsitleda eri liidetena, mitte *ne*-, *us*- või *ik*-liite variantidena.

Enamik käändsõnaliiteid tuletab kas ainult nimisõnu või ainult omadussõnu, väiksem osa nii nimi- kui ka omadussõnu, aga ühesuguse liitega tuletatud nimi- ja omadussõnad erinevad tuletusmallilt ja semantikalt nii selgesti, et on käsitletavad eri tuletustüüpidega (vrd *lugemine* ja *äärmine, eestlane* ja *õiglane, pärnakas* ja *andekas, oodatu* ja *õnnetu*). Ainus käändsõnaliide, millel on sama tähendusfunktsioon ja moodustusviis nii nimisõnu kui ka omadussõnu tuletades, on *-ke(ne)* (*lilleke, hellake*), mistõttu kuuluvad kõik *ke(ne)*-liitelised noomenid samasse tuletustüüpi.

ke(ne)-tuletised

SM 122. *ke(ne)*-liide ei muuda alussõna sõnaliiki, vaid modifitseerib selle tähendust (→ SM 116, 186). Nimisõnu tuletatakse nimisõnadest (a) ja omadussõnu omadussõnadest (b).

- (a) lauake, pingike, tükike, kausike, emake, pojake, tibuke, onuke
- (b) hellake, armsake, ahtake, kergeke, õrnake, nõrgake, kõhnake

Tuletustüveks on alussõna omastav (*tassi-ke, väikse-ke*). Sõnaraamatulekseeme on umbes seitsesada ja tuletustüüp on avatud. Enamik sõnaraamatulekseeme on ühe- või kahesilbilise tuletustüvega lihttüvedest, aga alussõna kuju või struktuur ei piira tuletise moodustamist: tekstides leiduvad nt *raamatuke, ametkonnake, tellimusekene, komanderinguke, viletsake, saamatuke* jt.

Ainult et sel õpetusekesel on asja juures kaunis kasin tähtsus. (A) Ka minu väike poeg on päeval rõõmsake, öösel kipub nutma. (N)

Paljudes tuletistes on alussõna türevokaali asemel *-u*: *naisu-ke, poju-ke, lapsu-ke, laevu-ke; õrnu-ke, nõrgu-ke, rumalu-ke, kitsu-ke, nooru-ke, piku-ke*. *-u* on deminutiiviliide, mis iseseisva tuletuselemendina esineb hoidja- ja lastekeeles (*poju, poisu, kutsu, kõtu*), vahel ka slängisõnades (*telku, seeru, venku* (→ SM 18)), aga sageli moodustab seotud tüvekuju nii nimi- kui ka omadussõnade *-kene* ees. *kene*-liide on tuletussüsteemis erandlik oma rekursiivsuse tõttu: ta võib liituda mitte üksnes teisele deminutiiviliitele *-u*, vaid moodustada ka kordusliite.

Kui pudel tühi, siis laulan nagu *linnukesekene*. (N) Väga armsad ja *ilusakesekesed* olete, ja Nellu on nii suureks juba kasvanud, lahe vaadata. (N)

Rekursiivtuletus näib levivat argikeeles: internetivestlustest on registreeritud nt *õeluke, lolluke, targuke, hambuke, jaluke, silmuke*. Erandliku tuletustüvega on nimisõnad *mehi-ke* (< *mees* : *mehe*), *venni-ke* (< *vend* : *venna*).

ke(ne)-liitel on erandlikult nimetavas käändes kaks teisendit, *-ke* või *-kene*, harilikult kasutatakse liite lühemat kuju *-ke*. Muutevormides esinevad teisendkujud *-kese, -kes, -kesi* (*tädi-ke, tädi-kese-le, tädi-kes-te, tädi-kesi*).

Nimisõnaliidetest

SM 123. Nimisõnu tuletatakse käändsõnadest (*tarkus*) ja verbidest (*langus*). Käändsõnadest võivad alussõnaks olla nimisõnad (*aednik*) ja omadussõnad (*rikkur*), harvem arvsõnad (*kaksik*) ja asesõnad (*muulane*). Alussõnaks võib olla ka muutumatu sõna (*tagala*). Kindlat alussõna ei ole deskriptiivtëvega tuletistel, mis on moodustatud *in*-liitega (*kolin*, *mürin*, *vulin*), *sk*-liitega (*volask*, *lorask*) ja *rd*-liitega (*kööbard*, *kohmard*). Nimisõnatuletuses on ka pelgalt sõnamallidel põhinevat analoogiamoodustust ja teatud tuletustüüpi-desse (nt *lane*- ja *kas*-sõnade hulka) kuulub läbipaistmatuid, unikaaltüvelisi moodustisi (*herilane*, *vasikas*). Osas struktuuritüüpides (nt *ik*- ja *ng*-lõpuliste nimisõnade hulgas) on peale tuletiste ka hulgaliselt laensõnu, mida tüveks ja liiteks jagada ei saa (*muusik*, *puding*).

Nimisõnaliidetest on verbiliidetest vähem variante. Vaid *ik*- ja *us*-liitel on konsonandiga algavaid variante (*-dik*, *-mik*; *-dus*, *-sus*) ning *ur*-liitel eri vokaaliga variante (*-ar*, *-mar*, *-er*) ja alussõna türevokaalile liituv *-r*, mille kõigi tuletisi võib pidada omaette alltüüpideks. Nimisõnaliidetest on verbi-liidetest oluliselt rohkem allomorfe ehk muutevormides esinevaid häälikulisi teisendeid.

Enamik nimisõnaliiteid liitub kas ainult verbi või ainult käändsõna tüvele. Muutumata alussõnale liituvad samad liited kui käändsõnale. Mõne liitega saab moodustada nii deverbaalseid kui ka denominaalseid tuletisi. Nimisõnatuletuses on verbituletusest enam oskuskeele vajadusest lähtuvat teadlikku terminimoodustust, mille puhul pole alati järgitud tuletustüübi reeglipäraseid tuletusmalle. Paljudesse tuletustüüpidesse kuulub erandliku struktuuriga tuletisi ja sõnamallidel põhinevaid analoogiamoodustisi.

Valdavalt denominaalseid nimisõnu tuletatakse *lane*-, *line*-, *kond*-, *stik*-, *ndus*-, *lus*-, *nn*a-, *tar*-, *nik*-, *ndik*-, *kas*- ja *stu*-liitega. Alussõnaks on harilikult teine nimisõna, vaid mõnes tuletustüübis võib selleks olla ka omadussõna, arvsõna, asesõna või muutumatu sõna.

Denominaalsete nimisõnade tuletustüüpidesse võib kuuluda ka üksikuid verbitüvelisi tuletisi.

Deverbaalseid nimisõnu tuletatakse *mine*-, *ja*-, *nu*-, *tu*-, *ng*-, *mus*-, *e*-, *u*-, *m*-, *is*-, *i*-, *el*- ja *in*-liitega. Verbitüvelised nimisõnad moodustavad omaette, semantiliselt ja süntaktiliselt ühesuguste omadustega nimisõnatuletiste rühma.

Tuletusvõimalused ei ole piiratud alussõna sõnaliigiga *us*-, *ik*-, *k*-, *nd*-, *ur*-, *la*- ja *ts*-liiteliste nimisõnade tuletustüüpides.

Märkus. Selles peatükis eraldi käsitletavate tuletustüüpide kõrval on mõningaid marginaalseid tuletustüüpe, kuhu kuulub vaid mõni lekseem: *-s* (*veos, teos, seos, pinnas, lihas*), *-mu* (*elamu, varamu, valamu, eramu, pühamu*), *-al* (*parkal, treial, trükkal*), *-sk* (*lorask, logusk, krõbusk, harjusk*), *-rd* (*ebard, sõjard, lakard, õgard, jõhkard, juhmart, käpard*), *-u* (*poju, poisu, nuku*).

Denominaalsete nimisõnade tuletustüübid

lane-tuletised

SM 124. *lane*-liitega tuletatakse koha või kollektiiviga seotud isikunimetusi (→ SM 94) peamiselt nimisõnadest. Tüübiomaseks alussõnaks on kõige sagedamini pärisnimi (koha- või perekonnanimi), aga ka institutsioonide või muude rühmitiste nimed ja nimetused. Tuletisi moodustatakse ka nimelühenditest: *KGB-lane, EÜE-lane*.

-lane liitub nii vokaal- kui ka konsonantlõpulisega pärisnimele. Kahesilbiline kohanimi (võõrnimede puhul rõhulisest silbist arvates) võib liite ees lüheneda ühesilbiliseks konsonantlõpuliseks tuletustüveks (*roots-lane, saks-lane, ing-lane, egipt-lane, tart-lane, kihn-lane*), aga mitte alati (*elva-lane, põlva-lane, paide-lane, odessa-lane, norra-lane, leedu-lane, gaana-lane, bosnia-lane*). Ka kolmesilbiline kohanimi võib tuletustüvena olla alussõnakujuline (*jõgeva-lane, pirita-lane, sangaste-lane, kanada-lane, florida-lane*) või lüheneda konsonantlõpuliseks tuletustüveks (*viljand-lane, helsing-lane, aafrik-lane, ameerik-lane, varssav-lane*). Reeglipäraselt kalduvad lüheneda *ia-* ja *ika-*lõpulisel kohanimed (*itaal-lane, etioop-lane, aafrik-lane, korsik-lane*). *ne-*lõpulisel nimel on *lane*-liite ees *s-*lõpuline konsonanttüvi (*Vanemuine > vanemuise-lane*). *la-*lõpulistest kohanimedest moodustunud tuletistes võib esineda osalist kattumist: *Karjala > karja=la=ne, Ugala > uga=la=ne, Sakala > saka=la=ne* (vrd siiski *kohila-lane, kändla-lane, rapla-lane*). Mitme helitu konsonandiga, eriti *sk*-ühendiga lõppevate kohanimede tuletustüvi on *lane*-liite ees omastavakujuline (*minski-lane, omski-lane, pjatigorski-lane, tomski-lane*).

lane-tuletisi on moodustatud ka üldnimedest. Tuletustüveks on alussõna nimetav kääne, kas ühesilbiline konsonant- või vokaaltüvi (*rand-lane, saar-lane, sport-lane, öö-lane, välismaa-lane*) või kahesilbiline esmavärteline vokaaltüvi (*vägi-lane, sugu-lane, mägi-lane, sõda-lane, käsi-lane, mesi-lane*). Erandlikult nõrgaastmeline on liitsõnaline tuletustüvi sõnades *mere-, sõja-, kaitseväge-lane; aja-, kodu-, kirjandusloo-lane* jms.

Harilikult liitub *-lane* lihttüvele, aga mõni tuletis on ka tuletatud tüvest: *laevastik-lane*, *tasandik-lane*, *kergejõustik-lane*, *üksik-lane*, *rahvus-lane*, *ise-tegevus-lane*.

Omadussõnast on tuletatud *must-lane*, *kange-lane* ja lühenenud tuletustüvega *karsk-lane* (< *karske*), asesõnast *muu-lane*. Muutumatul alussõnal põhinevates *lane*-tuletistes on liite ees ühesilbiline konsonanttüvi, kahe- silbiline alussõna on lühenenud ühesilbiliseks tuletustüveks (*eel-lane*, *kaas-lane*, *süüd-lane*, *järg-lane*). Kinnistüvi on tuletustüveks harva, nt *pisi-lane* (vrd *pisi-ke*), *eesrind-lane* (vrd *eesrind-lik*).

On ka mõni verbitüveline tuletis: *kosi-lane*, *tege-lane*, *õpi-lane*, *tead-lane*, lühenenud tuletustüvega *sõlt-lane* (< *sõltu-ma*), *kori-lane* (< *korja-ma*) ja *õpet-lane* (< *õpeta-ma*) ning viimase analoogial *haritlane*.

Liite põhikuju *-lane* esineb ainsuse nimetavas, teisend *-lase* vokaaltüvelistes muutevormides ja teisend *-las* konsonanttüvelistes vormides (*sugu-lane*, *sugu-lase-d*, *sugu-las-tel*), liite mitmusekuju on *-lasi* (*sugu-lasi*). Liitekuju *-las* esineb ka edasimoodustuses (*sugu-las-kond*, *sugu-las-lik*, *sugu-las-rahvas*).

***line*-tuletised**

SM 125. *-line* on produktiivne omadussõnaliide (→ SM 191), *line*-liitelisi nimisõnu on sõnaraamatulekseemina registreeritud mõnikümmend, aga tuletustüüp on avatud. Moodustustähenduse järgi on need tegijanimetused (→ SM 94). Paari erandiga (*manuline*, *vastaline*, *näriline*) on alussõnaks nimi- sõna, mis võib olla ka võõrsõna (*olümpiaadiline*, *kontserdiline*).

Liite ees on harilikult ühe- või kahe- silbiline vokaaltüvi, muutuva tüve korral on tuletustüveks alussõna omastav: *töö-line*, *peo-line*, *küla-line*, *seene-line*. Tuletisi on ka kolmesilbilisest tüvest (*kiriku-line*, *katsiku-line*, *oksjoni-line*), mis võib ise olla tuletis: *kohviku-line*, *väljaku-line*, *koosoleku-line*, *matuse-line*. Tuletustüve vokaal võib alussõna omast erineda, niisugust tüve saab tõlgendada mitmuslikuna: *päevi-line*, *maju-line*, *marju-line*.

Liite põhikuju *-line* esineb ainsuse nimetavas, teisend *-lise* vokaaltüvelistes muutevormides ja teisend *-lis* konsonanttüvelistes vormides, mitmusekuju on *-lisi* (*küla-line*, *küla-lise-d*, *küla-lis-tel*, *küla-lisi*). Liitekuju *-lis* esineb ka edasimoodustuses (*töö-lis-kond*, *töö-lis-klass*).

kond-tuletised

SM 126. *kond*-liide moodustab rühmatähendusega nimisõnu (→ SM 113) teistest nimisõnadest. Sõnaraamatulekseeme on paarsada, tuletustüüp on avatud. Lihttüvi on tuletustüvena ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (*paat-kond, laud-kond, selts-kond*) või kahesilbiline esmavälteline vokaaltüvi (*sugu-kond, maja-kond, jõgi-kond*). Samade sõnamallide järgi on moodustatud üksikuid tuletisi ka teiste sõnaliikide baasil (*vaba-kond, sada-kond, kogu-kond*), tuletustüveks võib olla lühenenud vm kinnistüvi (*lähi-kond, võist-kond, kaas-kond*) või ühesilbiline verbitüvi: *saat-kond, muut-kond, käänd-kond, pöörd-kond, toim-kond*. Erandliku kahesilbilise tuletustüvega on kümme-*kond* ja tuhat-*kond*.

Kui alussõnaks on tuletatud nimisõna, on tuletustüvi konsonantlõpuline (*elanik-kond, kirjanik-kond, kunstnik-kond, teadus-kond, tutvus-kond, kalur-kond, õppur-kond*). *ne-*, *line-* ja *lane*-liitelistest alussõnadest on tuletustüvi *s*-lõpuline (*naine* > *nais-kond, ühine* > *ühis-kond, tööline* > *töölis-kond, tegelane* > *tegelas-kond*), *ja*-liitelise alussõna ja *kond*-liite vahele lisandub analoogiline sidehäälik *-s* (*saatja* > *saatjas-kond, lugeja* > *lugejas-kond*). Samale sõnamallile toetuvad *liikmes-kond* ja *jaos-kond*. Erandliku tüvekujuga on *inim-kond*.

kond-liide on astmevahelduslik. Muutevormides ja edasituletuses vahelduvad liite põhikuju ning teisendid *-konna* ja *-konda* (*pere-konna-s, pere-konda-de-s, pere-kond-lik*) ning mitmusekujud *-konni, -kondi* (*pere-kondi, pere-konni-ti*).

stik-tuletised

SM 127. *stik*-liitega tuletatakse rühmanimetusi (→ SM 113) teistest nimisõnadest. Sõnaraamatulekseeme on umbes pool tuhat, tuletustüüp on avatud.

Tuletustüveks on ühe- või kahesilbilise alussõna omastav (*luu-stik, nime-stik*), mis astmevahelduslike alussõnade korral võib olla nõrgas (*mäe-stik, laeva-stik, killu-stik*) või (*e*-lõpulistel alussõnadel) tugevas astmes (*kombe-stik, võtte-stik, astme-stik*). *s*-lõpuliste alussõnade korral on tuletustüveks alussõna nõrgaastmeline nimetav (*ratastik, sammastik, koobastik*). Alustüve lõpuhäälik *-s* kattub liite algushäälikuga (*rahva=s=tik*). Sama sõnamalliga tuletatakse *stik*-noomeneid ka kahe- ja kolmesilbilistest *us*-liitelistest alussõnadest, kolmandavälteline *s*-lõpuline alussõna on nõrgenenud teisevälteliseks tuletustüveks: *määrustik, seadustik, sündmustik, kõrgustik, küsimustik, harjutustik*. Mitmuse tüvele liitub *-stik* sõnas *puie-stik*.

stik-liide on astmevahelduslik. Muutevormides ja edasituletistes vahelduvad teisendid *-stiku*, *-stikku*, *-stike*, *-stikke* (*tähe-stiku-d*, *tähe-stikku*, *tähe-stike-l*, *tähe-stikke*, *tähe-stiku-line*).

ndus-tuletised

SM 128. *ndus*-liitega tuletatakse tegevusala märkivaid nimisõnu (→ SM 87) teistest nimisõnadest. Tuletustüveks on ühe- või kahe silbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade korral on nõrgas astmes (*mäe-ndus*, *veo-ndus*, *raha-ndus*, *põllu-ndus*).

Tuletustüüp on avatud, alussõnaks võib olla ka liitsõna (*ülikoolindus*, *lumelinnandus*, *reisirongindus*, *loomaaiaandus*), sobiva struktuuriga võõrsõna (*börsindus*, *mobiilindus*, *kooperatiivindus*) või ka tuletatud tüvi, kui see sarnaneb struktuurilt lihttüvega, nagu mõned *u*- ja *e*-deverbaalid: *leiu-ndus*, *maksu-ndus*, *side-ndus*, *lennu-ndus*.

Liite vokaallõpulised teisendid on *-nduse* ja *-ndusi* (*kirja-nduse-st*, *kirja-ndusi*).

lus-tuletised

SM 129. Reeglipäraselt moodustatakse *lus*-tuletisi nimisõnalisel alusel. Moodustustähenduselt on need omadusnimetused (→ SM 89). Tuletustüüp on avatud. Tuletustüveks on ühe- või kahe silbiline konsonanttüvi (*juut-lus*, *riik-lus*, *looder-lus*, *sangar-lus*). Kahe silbiline alusnimisõna võib olla ka tuletis (*erak-lus*, *tõusik-lus*, *hulkur-lus*, *joomar-lus*). Pikem alussõna lüheneb kahe silbiliseks tuletustüveks: *mühak-lus*, *kaabak-lus*, *kadak-lus*. Alussõna tüvi on lühenenud ka tuletises *kolk-lus* (< *kolgas* : *kolka*). Tuletustüveks võib olla sobiva häälikulise struktuuriga võõrtüvi: *sektant-lus*, *piraatlus*, *novaator-lus*, *doonor-lus*.

lus-tuletised ei ole väga selgepiiriline tuletustüüp. Võimalike tuletiste hulka suurendab avatud korrelaadi suhe teiste *l*-alguliste liidete tuletistega: *lane*-liiteliste nimi- ja omadussõnadega ning *lik*-liiteliste deverbaalsete omadussõnadega. Nimisõnatüvelised *lus*-tuletised korreleeruvad sageli *lane*-liiteliste nimisõnadega ja selliste tuletiste hulgas on ka vokaaltüvelisi (vrd *sugulane* ja *sugulus*, *korilane* ja *korilus*; *hõimlane* ja *hõimlus*, *tagurlane* ja *tagurlus*, *katoliiklane* ja *katoliiklus*). Selliseid nimisõnu võib pidada *lus*-tuletisteks või lühenenud tuletustüvega *us*-tuletisteks (*sugu-lus* või *sugul-us*). Samamoodi korreleeruvad *lane*-liiteliste omadussõnadega nt *õiglus* (vrd *õiglane*), *täidlus* (vrd *täidlane*), *kohtlus* (vrd *kohtlane*), *kerglus* (vrd *kerglane*), *väiklus* (vrd

väiklane). Verbitüveliste *lik*-omadussõnadega korreleeruvad nt vormilt verbitüvelised *tahtlus* (vrd *tahtlik*), *kõlblus* (vrd *kõlblik*), *nõudlus* (vrd *nõudlik*), *tootlus* (vrd *tootlik*). Analoogia põhjal on moodustatud samasuguse sõnamalliga *kokkuleplus* ja *aruandlus* ning muutumatu tüvega *kooslus*.

Liite vokaallõpulised teisendid on *-luse* ja *-lusi* (*riik-luse-le*, *riik-lusi*).

nnatuletised

SM 130. *nn*-liitelised naissootuletised (→ SM 118) on eesti keeles erandliku fonoloogilise struktuuriga, rõhk on tuletustüve viimasel silbil. Sõnaraamatulekseeme on sadakond, tuletustüüp on avatud. Alussõnaks on tüüpiliselt isikut märkivad *ja*-tuletised (*lauljanna*, *näitlejanna*) või *lane*-tuletised (*kangelanna*, *venelanna*). *lane*-liide ja *nn*-liide kattuvad osaliselt: *-lane* + *-nn* > *-la=n=na* (*kaas-lane* > *kaasla=n=na*). Liitliite analoogial on *-nn*a variandina tekkinud sulandliide *-lanna*, mis esineb mõnes sõnas iseisva liitena: *hindu-lanna*, *baškiir-lanna*, *saratseen-lanna*.

Lihttüvelisi tuletisi on vähe. Tuletustüveks on alussõna omastava kujuline kahesilbiline vokaaltüvi: *vürsti-nna*, *sõbra-nna*, *naabri-nna*. Kolmesilbilise tuletustüvega on *jumala-nna*, *kuninga-nna* ja *hertsogi-nna*.

tar-tuletised

SM 131. *tar*-liitega tuletatakse nimisõnast naissugu märkivaid isikutuletisi (→ SM 118). Sõnaraamatulekseeme on mõnikümmend, tuletustüüp on avatud. Tuletustüveks on kahesilbiline nõrgaastmeline vokaaltüvi (*orja-tar*, *sõbra-tar*, *juudi-tar*), mis võib olla ka sobiva struktuuriga võõrnimi (*baski-tar*, *pariisi-tar*, *slovaki-tar*).

Kolmesilbilise tuletustüvega on *kuninga-tar*, omadussõnatüvelised tuletised on *kauni-tar* ja seotud tuletustüvega *naiivi-tar* (vrd *naiiv-ne*). Tuletisi moodustatakse ka *ja*-liitelistest tegijanimedest: *lauljatar*, *müüjatar*, *tantsijatar*, *näitlejatar*.

Liite vokaallõpulised teisendkujud on *-tari* ja *-tare* (*juudi-tari-ga*, *juudi-tare*).

nik-tuletised

SM 132. *nik*-tuletised on ebaproduktiivne tuletustüüp, tänapäeva keeles on aktiivselt kasutusel paarkümmend *nik*-tuletist. Tüübiomane moodustus tähendus on tegijanimetus (→ SM 94), aga on ka muu tähendusega termineid

(*süsinik, vesinik, hapnik, mädanik, tihnik*). Tuletustüveks on reeglipäraselt kas ühesilbiline tugeva astme konsonanttüvi (*aed-nik, kunst-nik, mets-nik, üür-nik*) või kahesilbiline esmavärteline vokaaltüvi (*mesi-nik, koda-nik, osanik, oma-nik*). Omadussõnast on moodustatud *suur-nik, tih-nik, hap-nik*, verbist *ela-nik* ja *asu-nik*. Tuletustüübis on ebareeglipäraselt moodustatud tuletisi, nagu ühesilbilise vokaaltüvega *nõu-nik*, kahesilbilise teises või kolmandas väärtes vokaaltüvega *kirja-nik, kohtu-nik, ratsa-nik, mööda-nik* või kahesilbilise konsonantlõpulise tuletustüvega *amet-nik*.

Liide on astmevahelduslik (v.a sõnas *tihtnik*). Ainsuse nimetavas on põhi-kuju *-nik*, mujal teisendkujud *-niku, -nikku, -nike, -nikke* (*mets-niku-l, mets-nikku-de-l, mets-nike-l, mets-nikke*).

ndik-tuletised

SM 133. Produktiivselt moodustatakse *ndik*-liitega arvsõnadest murdarvu nimetajat märkivaid tuletisi. Tuletustüveks on alussõna omastav (*nelja-ndik*), mistõttu tugevaastmelise tuletustüvega on *seitsme-ndik* ja *kümne-ndik*, tuletustüve vokaal on muutunud sõnas *kolma-ndik*. Pikemate arvsõnade puhul kattuvad tuletustüvi ja liide osaliselt: *tuha=nd=ik, miljo=n=dik*.

Sama liitega on moodustatud kümme-kond nimi- või omadussõnatüvelist kohatuletist (→ SM 104). Tuletustüveks on kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevaheldusliku alussõna puhul on nõrgas astmes: *lage-ndik, tara-ndik, selja-ndik, palja-ndik, noore-ndik*. Verbilisel alusel on *kasva-ndik, põle-ndik*. Tuletustüve vokaal on muutunud sõnades *ista-ndik, lõha-ndik* ja *järsa-ndik*. Kolmandavärteline alussõna on nõrgenenud teisevärteliseks (*kõrgendik*).

ndik-liide on astmevahelduslik. Põhikuju *-ndik* esineb nimetavas; muudes vormides ja edasituletistes on kasutusel teisendid *-ndiku, -ndikku, -ndike, -ndikke* (*tasa-ndiku-d, tasa-ndikku, tasa-ndike-l, tasa-ndikke; tasa-ndiku-line*).

kas-tuletised

SM 134. *-kas* on kasutusel nii omadussõna- (→ SM 194) kui ka nimisõnaliitena. *kas*-lõpulisel nimisõnu on eesti keeles rohkem kui läbipaistva tähendusstruktuuriga *kas*-tuletisi ja sageli seostub *kas*-lõpuga afektiivne tähendusvarjund. Tuletustüüp on avatud isikutuletiste moodustamiseks, kui alussõnaks on kahesilbiline kohanimi (→ SM 94). Sõnaraamatulekseemidena on registreeritud vaid *narvakas, poolakas, leedukas* ja *pärnakas*, aga teksti-tuletisi võib leida muidki: *virukas, võrukas, abjakas, järvakas, harjukas*,

jõhvikas, kohtlajärvekas. Muud kirjakeelsed *kas*-tuletised on selge moodustähenduseta, sageli terminid: *mustikas, tulikas, jõhvikas, emakas, soolikas, munakas, purjekas*.

Tuletustüveks on kahesilbiline vokaaltüvi. Alussõnaks on enamasti nimi-sõna (*mesi-kas, tuli-kas, purje-kas*). Seotud tüvekuju on tuletustüveks sõna-des *veti-kas* (vrd *vesi*) ja *sini-kas* (vrd *sini-ne*), tuletatud tüvest on *tulnu-kas* (< *tulnu*). Mõnes tuletustüves on alussõnast erinev vokaal: *pärna-kas, kaltsa-kas, musti-kas, sooli-kas*. Verbitüveline on *asu-kas*.

kas-tuletiste kasutamine on produktiivne argikeeles ja tuletiste hulgas on palju slängisõnu: *telekas, pastakas, jutukas, naistekas, meestekas, lastekas, ühikas, kodukas, sopakas, kilekas, liinikas, vildikas, memmekas, lubjakas*. Need on enamasti moodustatud pikemate sõnade (sageli liitsõnade) lühendamiseks, asendades sõna lõpuosa (liitsõna põhiosa) *kas*-liitega (→ SM 18). Liitel on vokaallõpuline teisend *-ka*, mis esineb kõigis muutevormides peale nimetava, samuti edasituletistes (*musti-ka-d, musti-ka-line*).

stu-tuletised

SM 135. *stu*-liitega on moodustatud väike hulk rühma- (→ SM 112) ja koha-tuletisi (→ SM 104) teistest nimisõnadest. Tuletustüüp on ebaproductiivne, sõnaraamatulekseeme on umbes kolmkümmend. Tuletustüveks on alus-sõna omastava kahesilbiline vokaaltüvi, mis alussõna muuttüübist sõltuvalt võib olla nõrga- või tugevaastmeline: *ilma-stu, kauba-stu, aja-stu, kihi-stu, andme-stu, teatme-stu*. Nimetavakujuline tuletustüvi on sõnades *nimi-stu, vesi-stu, lade-stu*, mitmusetüvekujuline sõnades *järvi-stu, rõivi-stu, kaari-stu, pui-stu*. Seotud tüvekujuga on arvsõnal *üks* põhinev *ühi-stu* (vrd *ühi-ne, ühi-ne-ma*). Tüvevokaal on muutunud ka tuletises *kalmistu*. Sõnamall on olnud aluseks vähemalt ühele terminoloogilisele neologismile: *taristu*.

Deverbaalsete nimisõnade tuletustüübid

SM 136. Kuigi denominaalsed nimisõnaliited võivad anda üksikuid tuletisi ka verbitüvele liitudes, on tuletustüüpe, kuhu kuulub üksnes (või peamiselt) verbi alusel moodustatud nimisõnu. Seos verbiga mõjutab nii nende tähendust kui ka kasutust. Nende fraasistruktuur põhineb osaliselt alusverbil: verbitüveline nimisõna võib koos oma laienditega moodustada nimisõnafraasi, mille liikmed vastavad alusverbi lausestruktuurile (→ SM 34). Alusverbi laiendid osalevad deverbaalsubstantiivide moodustuses: verbiühendist moodustatakse liitsõnatuletisi (→ SM 86). Vormiliselt kohaneb verbilaiend

liitnimisõna moodustusmalliga või säilitab oma vormi: *kettaheide*, *võrgupüük*, *moosikeetmine*, *kodustöötaja*, *paigaltnihkumine* (→ SM 169).

mine-tuletised

SM 137. *mine*-liide tuletab verbist nimisõna, muutmata selle leksikaalset tähendust (→ SM 86). Sufiks liitub kõigile verbi tüvetüüpidele ja kõigile verbi-lekseemidele. Tuletustüveks on alussõna *ma*-infinitiivi tüvekuju (*joo-mine*, *murd-mine*, *ela-mine*, *sulge-mine*, *kavatse-mine*). *mine*-tuletus on sedavõrd grammatiline, et võimaldab moodustada tuletisi mitte ainult sõnaraamatulekseemidest, vaid ka igast potentsiaalsest verbitüvest, isegi kui samast tüvest ei ole näiteid verbivormide kasutamise kohta.

Planeeringu järgi pidi uute majade *vundamentimine* välistama vibratsiooni.

(A) Ameerikas on laste *nukustamine* juba suurmood. (A) Liigsest *titetsemisest* tuleks kindlasti hoiduda. (A)

Liite põhikuju *-mine* esineb ainsuse nimetavas. Muutevormides on teisendid *-mise*, *-misi*, *-mis* (*vali-mise-ga*, *vali-misi*, *vali-mis-tel*). Liitekuju *-mis* esineb ka liitsõna moodustustüves (*vali-mis-kord*, *maga-mis-tuba*).

ja-tuletised

SM 138. *ja*-liitega tuletatakse verbidest tegijanimetusi (→ SM 92) ja vahendinimetusi (→ SM 100). Tuletustüüp on morfoloogiliselt täiesti produktiivne. Kõik verbi tüvetüübid on alussõnadena võimalikud, aga võimalikud ei ole kõik lekseemid: tuletusvõimalus sõltub alusverbi semantikast (→ SM 91). Tuletustüveks on alussõna *ma*-infinitiivi tüvekuju (*söö-ja*, *seis-ja*, *luge-ja*, *hakka-ja*, *arutle-ja*).

Osalt *e*-tüvelistel esmaväitelistel verbidel on tuletustüves häälikumuutus *e > i*: *tegija*, *nägija*, *tulija*, *olija*, *pesija*, *suriija*, *panija*. Sarnaselt *mine*-tuletusega on *ja*-tuletus sedavõrd grammatiline, et alussõnadeks võivad peale sõnaraamatulekseemide olla ka potentsiaalsed verbitüved, sõltumata sellest, kas neist verbivorme kasutatakse või mitte: *sõbrannataja*, *suvetuuritaja*, *volberdaja* jt.

Ma ise olen krooniline *varaneja*, nii et hilinejad käivad eriti närvidele. (N)

nu-tuletised

SM 139. *nu*-liitelised nimisõnad korreleeruvad alusverbi *nud*-kesksõnaga. Sõltuvalt alussõna semantikast on nad moodustustähenduselt tegija- (→ SM 92) või tulemusnimetused (→ SM 96–97). Sõnaraamatulekseeme on sadakond, tuletustüüp on avatud.

Kuna diakrooniliselt on tegu substantiveerunud *nud*-kesksõnadega, siis on *nu*-tuletised moodustatud samuti nagu vastav verbivorm. Tuletustüveks on *nud*-vormi tüvekuj, seega võib *-nu* liituda nii vokaaltüvele (*teeni-nu*, *toimu-nu*, *kukku-nu*, *rääki-nu*) kui ka konsonanttüvele (*ol-nu*, *võidel-nu*, *kõnel-nu*), nii astmevahelduseta (*saa-nu*, *ela-nu*) kui ka astmevahelduslikule tüvele. Astmevahelduslike alusverbide puhul võib tuletustüvi olla nii tugevas (*õppi-nu*, *pälvi-nu*, *luge-nu*) kui ka nõrgas astmes (*ooda-nu*, *väidel-nu*, *haka-nu*, *õmmel-nu*). Samuti võib *-nu* liituda tuletatud verbitüvedele (*lõpeta-nu*, *tegutse-nu*, *töödel-nu*) ja võõrverbidele (*reageeri-nu*, *dramatiseeri-nu*).

tu- ja du-tuletised

SM 140. *tu*- või *du*-liitelised nimisõnad korreleeruvad alusverbi *tud*-kesksõnaga. Moodustustähenduselt on nad objektinimetused (→ SM 96–97). Sõnaraamatulekseeme on umbes sada kolmkümmend, tuletustüüp on avatud. Diakrooniliselt on *tu*- ja *du*-tuletised substantiveerunud *tud*-kesksõnad. Tuletustüveks on verbi umbisikulise tegumoe vormides esinev tüvekuj, mis astmevahelduslikest tüvedest on reeglipäraselt nõrgas astmes. Tuletustüvi võib olla vokaallõpuline (*õpi-tu*, *ooda-tu*, *kiide-tu*) või konsonantlõpuline (*pes-tu*, *pan-du*, *teh-tu*). Samuti võib alussõnaks olla tuletatud verbitüvi (*võrguta-tu*, *armasta-tu*, *ihalda-tu*, *kõnel-du*) ja võõrtüvi (*organiseeri-tu*, *dresseeri-tu*).

Liitel on kaks varianti: *-tu* ja *-du*, mille valik sõltub tuletustüve struktuurist. Variantide valiku põhimõtted on samad kui *tud*-kesksõna tunnuse ees: helilisele konsonandile ja ühesilbilisele vokaaltüvele liitub *-du* (*too-du*, *öel-du*, *töödel-du*), helitule konsonandile ja pikemale vokaaltüvele liitub *-tu* (*ooda-tu*, *näh-tu*, *alusta-tu*).

ng-tuletised

SM 141. *ng*-liitega tuletatakse teonimetusi (→ SM 86). Alussõnaks on lihttüveline verb. Sõnaraamatulekseeme on umbes sada viiskümmend, tuletustüüp on avatud. Tuletustüveks on enamasti kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade puhul on nõrgas astmes (*hävima* > *hävi-ng*, *olbama* > *olva-ng*, *õppima* > *õpi-ng*, *murdma* > *murra-ng*); nõrga astme tuletustüvi võib olla ühesilbiline: *lugema* > *loe-ng*, *sugema* > *soe-ng*, *tugema* > *toe-ng*. Mõnes sõnas erineb tuletustüve lõppvokaal alussõna omast: *vala-ma* > *vali-ng* (vrd reeglipärane *vala-ng*), *astu-ma* > *asta-ng*, *tegema* : *teha* > *tehi-ng*, *looju-ma* > *looja-ng* (vrd *looja minema*), *kiiku-ma* > *kiiki-ng*. Mõnikord on kinnistüvelise *ng*-tuletise korrelaadiks samatüveline *ne-* või *ise*-liiteline verb: *are=n=g* (vrd *are-ne-ma*), *ala=n=g* (vrd *ala-ne-ma*), *ühi=n=g* (vrd *ühi-ne-ma*), *var=i=ng* (vrd *var-ise-ma*), *vär=i=ng* (vrd *vär-ise-ma*). Tuletisi moodustatakse ka *eeri*-lõpulise tüvega võõrverbidest: *komandeering*, *reageering*, *maskeering*, *formuleering*.

Sõnamalli analoogial põhinevad mõned tuletisterminid, nagu nimisõnatüveline *ringhääling* ja selle analoogid *taskuhääling*, *keelehääling*, ning muutumatu tüvega *üläng*.

Ühesilbilisest pika vokaaliga lõppevast verbitüvest on tuletatud *söö-ming*, *joo-ming*, *loo-ming*, *löö-ming*. Liitevariant *-ming* on tõlgendatav sulandliitena *-mine* + *-ng* > *-ming*.

Liite vokaallõpuline teisend on *-ngu*, mis esineb muudes vormides peale nimetava, samuti edasituletistes (*hinna-ngu-d*, *hinna-ngu-line*). Kui tuletustüvi lõpeb *u*-ga, on liite vokaallõpulised teisendid *-ngi*, *-nge* (*kutsu-ngi-d*, *laadu-ngi-ga*, *istu-nge-id*).

mus-tuletised

SM 142. *mus*-liitega moodustatakse verbidest tulemusnimetusi (→ SM 98). Sõnaraamatulekseeme on paarsada, tuletustüüp on avatud. Lihttüvelisi *mus*-tuletisi moodustatakse peamiselt kahesilbilise tüvega verbidest, nii astmevahelduseta kui ka astmevahelduslikest (tüveva astme) tüvedest. Tuletustüveks on esmavälteline (*koge-mus*, *tüdi-mus*, *luge-mus*, *näge-mus*) või kolmandavälteline *i-* või *u*-lõpuline vokaaltüvi (*eksi-mus*, *tingi-mus*, *roidu-mus*, *usku-mus*).

Üksikuid *mus*-tuletisi on ka ühesilbilise tuletustüvega, nt vokaaltüvega *loo-mus*, *kae-mus*, *mahajää-mus*, konsonanttüvega *sünd-mus*, *tund-mus*, *taht-mus*, *tead-mus*.

Tuletatud alusel moodustatakse *mus*-tuletisi *ne*-liitelistest verbidest (*kohane-mus*, *kitsene-mus*, *esine-mus*) või *u*-liite ja selle variantidega (*-bu*, *-du*, *-stu*) tuletatud verbidest (*pettu-mus*, *joobu-mus*, *veendu-mus*, *alistu-mus*, *kibestu-mus*).

Mõned *mus*-tuletised korreleeruvad *mine*-liiteliste omadussõnadega: *äär-mus* (vrd *äärmine*), *sise-mus* (vrd *sisemine*), *väli-mus* (vrd *välimine*).

Liite vokaallõpulised kujud on *-muse*, *-musi* (*arva-muse-l*, *arva-musi*).

e-tuletised

SM 143. *e*-liitega tuletatakse teonimetusi (→ SM 86). Sõnaraamatulekseeme on umbes kolmsada, tuletustüüp on avatud. Alussõnaks on kahesilbilise tüvega astmevahelduslik verb, liide on asendanud alussõna tüvevokaali (*tekkima* > *tek-e*, *tõrjuma* > *tõrj-e*, *torkama* > *torg-e*, *võtma* > *võt-e*). Astmevahelduseta verbitüvest on moodustatud *ajama* > *aje* ja *vajuma* > *vaje*. Ühesilbilise CVV-struktuuriga verbitüvele liitub konsonandiga algav liitevariant *-me*: *loo-ma* > *loo-me*, *või-ma* > *või-me*.

Deverbaalse sõnamalli analoogial on oskussõnadena moodustatud ka üksikuid denominaalseid tuletisi: *sõne*, *rinne*, *ulme*, *hape*, *pahe*, *hüve*, *kirje*.

e-deverbaalid on kahesuguse muutmisviisiga. Enamiku tuletiste liitekuju on kõigis vormides *-e*. Oskuskeeles on selle muutemalli kõrval tulemus- ja vahendinimetuste teonimetustest eristamiseks võetud kasutusele üldkeeles haruldane (*ase* : *aseme*), vahelduva liitekujuga muuttüüp *-e* : *-me*: *pääs-e* : *pääs-me*, *tõus-e* : *tõus-me*, *märg-e* : *märk-me*, *kann-e* : *kand-me*, *juh-e* : *juht-me*, *köid-e* : *köit-me*, *sid-e* : *sid-eme*. Mõnest tuletisest on paralleelselt kasutusel mõlemad muutemallid: *köide* : *köite* ja *köide* : *köitme*, *side* : *side* ja *side* : *sideme*. Kui tuletustüveks on ühesilbiline vokaaltüvi, esineb liitekuju *-me* kõigis vormides: *loo-me*, *või-me*.

u-tuletised

SM 144. *u*-liitelised nimisõnad on teonimetused (→ SM 86). Neid tuletatakse kahesilbilise tüvega esmavältelistest verbidest (*elu*, *tänu*, *pesu*, *jagu*, *sadu*, *vedu*, *tegu*) ja neljasilbilise tüvega *le*-liitelistest verbidest (*arutelu*, *käsitelu*, *õnnitelu*, *mõtiskelu*, *oleskelu*).

u-liide asendab alussõna tüvevokaali (*ela-ma* > *el-u*, *käsite-le-ma* > *käsi-tel-u*). Kahesilbilise tüvega tuletusmall on ebaproduktiivne, vähestest neljasilbilise tüvega *le*-liitelistest verbidest on kõigist kasutusel ka *u*-tuletis.

Arvukas, aga tänapäeva keeles ebaproductiivne rühm *u*-liitelisi deverbale on kahesilbilise tüvega kolmandavälistest verbidest moodustatud astmevahelduslikud tuletised. Neis tuletistes on ajaloolise lõpukao tagajärjel liide nimetavast käändest kadunud, aga esineb kõigis teistes muutevormides, asendades alusverbi türevokaali.

lõpp : lõpu (< lõppema), kasv : kasvu (< kasvama), rutt : rutu (< ruttama),
tõus : tõusu (< tõusma : tõuseb), jook : jooksu (< jooksmas : jookseb)

Ühemorfeemilise nimetava tõttu on lõpukaolisi deverbale keeleteaduslikus kirjanduses mõnikord tõlgendatud nulltuletistena (Vare 2004). Ühesilbilise nimetavaga *u*-tuletised ja osa kahesilbilisi *u*-tuletisi on astmevahelduslikud, neis vahelduvad liitekujud Ø : *u* (lõpp : lõp-*u*, sööst : sööst-*u*) ning *u* : *o* (ved-*u* : ve-*o*, teg-*u* : te-*o*). Vastavalt tüvemitmusliku mitmuse osastava moodustuse reeglitele (→ M 54) on kolmandavälistest tuletiste mitmusetüves toimunud vokaalimuutus *u* > *e* (lõppe, nutte, jookse), mis pole otseselt seotud tuletuse, vaid sõnamuutmisega.

is-, tis- ja dis-tuletised

SM 145. *is*-tuletised on üldkeeles ebaproductiivne deverbaalsete nimi-sõnade rühm (*laaberdis, lõkerdis, käperdis*), aga tuletustüüp on võetud kasutusele oskuskeeles tulemusnimetuste (→ SM 97) ja vahendinimetuste (→ SM 101) moodustamiseks. Sõnaraamatulekseeme on paarsada, alussõnaks kahe- või kolmesilbiline verbitüvi. Liide asendab alusverbi türevokaali. Astmevahelduslike alussõnade puhul on tuletustüvi nõrgas astmes: näitama > näid-*is*, täitma > täid-*is*, tõmbama > tõmm-*is*, nühkima > nüh-*is*). Astmevahelduseta kahe- või kolmesilbilistest verbidest sobivad *is*-tuletiste alussõnadeks vaid *ta-* (*sta-*, *lda-*, *rda-*) liitelised verbid: *hautama* > *haut-is*, *leiutama* > *leiut-is*, *korrutama* > *korrut-is*, *eraldama* > *erald-is*. Astmevahelduseta lihttüvele *-is* reeglipäraselt ei liitu, erandiks on *venima* > *venis*. Sellisest lihttüvest on tuletisi moodustatud *is*-liite konsonantalguilise variandiga *-tis* – tegemist on sulandliitega, mis on võetud kasutusele liitekombinatsiooni *-ta + -is* (*leiuta-ma* > *leiut-is*) analoogial: *raja-tis*, *taga-tis*, *lama-tis*, *vala-tis*, *suru-tis*, *ihu-tis*, *sega-tis*, *jaga-tis*. Sama liitevariant on liidetud ka paarile astmevahelduslikule tüvele, tuletustüveks on nõrga astme vorm: *kuhja-tis*, *sule-tis*. Erandliku tuletustüvega on *ae-tis* (< *ajama*). Mõnes tuletises esineb liite konsonantalguiline variant *-dis*: *sega-dis*, *öel-dis* ja sama malli analoogial moodustatud muutumatu alustüvega *peal-dis*.

Deverbaalse sõnamalli analoogial on oskussõnadena moodustatud ka denominaalseid *is*-tuletisi: *ääris, küünis, tähis, sääris, metsis, kätis, lehis, sõrmis, süvis, osis*. Kinnistüvelised on *muistis* (vrd *muistne*), *ümbris* (vrd *ümber, ümbritsema*).

Liite vokaallõpuline teisend on *-(t)ise* (*jäät-ise-ga, raja-tise-d*), mitmuse tüves *-(t)isi* (*jäät-isi, raja-tisi*).

i- ja ti-tuletised

SM 146. *i*-liitelised deverbaalsed nimisõnad on oskuskeeles vajadustest lähtudes kasutusele võetud tuletustüüp tegevusvahendi nimetamiseks (→ SM 101). Alussõnadeks sobivad *ta*-liite või selle variantidega *-sta, -lda, -nda* tuletatud kolmesilbilise tüvega verbid. Liide asendab alussõna tüvevokaali: *uinitama* > *uinit-i*, *võimendama* > *võimend-i*.

Liitekombinatsiooni *-ta + -i* (*arvuta-ma* > *arvut-i*) analoogial on kasutatud ka sulandliidet *-ti*, mis liitub verbi kahesilbilisele vokaaltüvele: *munema* > *mune-ti*, *hõõruma* > *hõõru-ti*.

i-tuletiste hulka kuuluvad ka mõned vanad teonimetused, mis ajaloolise lõpukao tõttu on nimetavas ühesilbilised ja liide eristub vaid vokaaltüvelistes vormides. Selline *i*-liide on ajalooliselt *u*-liite eesvokaalne vaste.

külv : külv-i (< külvama), nõök : nõögi (< nõökama), künd : künni (< kündma : künn-a-b), and : anni (< andma : anna-b), lüps : lüpsi (< lüpsma : lüps-a-b)

Analoogiliselt *u*-tuletistega on ka lõpukaolisi *i*-deverbaale ühemorfeemilise nimetava tõttu keeleteaduslikus kirjanduses mõnikord tõlgendatud null-tuletistena (Vare 2004).

m-tuletised

SM 147. *m*-tuletised moodustavad väikesearvulise deverbaalsete tuletiste rühma. Sõnaraamatulekseeme on mõnikümmend. Tuletustüüp on üldkeeles ebaproduktiivne (*luiskam, tuiam*), aga kasutusel oskuskeeles tulemusnimetuste (→ SM 97) ja vahendinimetuste (→ SM 101) moodustamiseks. Alussõnaks on kahesilbiline verb, tuletustüveks alussõna (tugevaastmeline) vokaaltüvi: *sula-m, kulu-m, kudu-m, ravi-m, anda-m, juhtu-m, liitu-m*.

Konsonanttüvelise tuletustüvega on *le*-liitelistest verbidest moodustatud *unel-m* ja *kujutel-m* ning tekstituletisena registreeritud *loetel-m*.

Tuletisi on ka ühesilbilisest CVV-struktuuriga verbitüvest, aga need esinevad tänapäeva keeles vaid liitsõnaosisena või väljendites: *söömaaeg*,

joomakoht, lõomamees, saamahimu, arusaam, läheb lõomaks, käima peal, saama peal väljas. Iseseisva lekseemina käibib vaid leksikaliseerunud tuletis *loo-m* (< *loo-ma*); *sööm, lõöm* ja *joom* on argikeeles üldistunud omastava kujul.

Midagi ei tahagi, sest eile oli ka suurem *sööma*. (N) Kui tean, et tuleb suurem *jooma*, siis ostan arbuusi valmis. (N) Kuna on tegemist naistega, on kõva *lööma* tulekul. (N)

Sõnamalli analoogial on terminitena üksikuid *m*-tuletisi moodustatud ka käändsõnast: *jalam, kivim, kasum, sülem, kahjum*.

Ühesilbilise tuletustüvega *m*-tuletised on substantiveerunud *ma*-tegevusnime vormid ja nendes sõnades on vokaallõpuline liitekuju *-ma*. Kahesilbilise tuletustüvega tuletiste vokaallõpulisel liitekuju on *-mi* ja *-me* (*sõnu-mi-d, kanda-mi-ga, sõnu-me-id*).

el-tuletised

SM 148. *el*-liitega on oskussõnadena tuletatud paarkümmend vahendinimetust (→ SM 101). Alussõnaks on astmevahelduslik verb, tuletustüveks ühesilbiline tugevaastmeline konsonandiga lõppev tüvevariant (*hoidma* > *hoid-el, keetma* > *keet-el, märkima* > *märk-el*). Sõnamalli analoogial on nimisõnast tuletatud *vorm-el* 'valem' ja *pard-el*. Erandlik on nõrgaastmelise tuletustüvega *süst-al* (< *süstima*), milles erineb ka liite algusvokaal.

el-tuletised kuuluvad lõpumuutusega VC > CV käänamistüüpi, liite vokaallõpuline variant võib olla *-li* või *-la*: *hoid-el* : *hoid-li, tund-el* : *tund-la*. Liite algusvokaal säilib tuletises *vormel* : *vormeli*.

in-tuletised

SM 149. Deverbaaliliide *-in* liitub valdavalt deskriptiivsele (C)VC-kujulisele esmavärtelisele tüvele, mis vabana (lekseemina) ei esine. *in*-tuletised on teonimetused (→ SM 86), mis korreleeruvad *ise*-liiteliste deskriptiivverbiga (vrd *vär-in* ja *vär-ise-ma, koh-in* ja *koh-ise-ma, plär-in* ja *plär-ise-ma*). *ise*-liiteline korrelaat puudub tuletistel *sagin* (< *sagima*) ja *rüsin* (< *rüsimä*), millel on olemas alusverb. Erandlik on noomenitüveline *tülin* (< *tüli*). Liite vokaallõpuline teisend on *-ina* (*koh-ina-ga*).

Denominaalseid ja deverbaalseid nimisõnu
hõlmavad tuletustüübid

SM 150. Kuigi sõnamalli eeskujul moodustatud oskussõnadena kuulub denominaalsete nimisõnade tuletustüüpidesse erandlikke verbitüvelisi tuletisi ja deverbaalsete nimisõnade tuletustüüpidesse erandlikke noomenitüvelisi tuletisi, on eespool vaadeldud tuletustüüpides tuletusvõimalused reeglipäraselt seotud alussõna sõnaliigiga. Selles alapeatükis kirjeldatakse tuletustüüpe, kus tuletusvõimalusi ei piira alussõna liik: samade mallide järgi saab regulaarselt tuletada nii verbist kui ka käandsõnast. (Vt tabel 13.)

Tabel 13. Eri liiki alussõnaga tuletustüübid

LIIDE	ALUSSÕNA			
	VERB	NIMISÕNA	OMADUSSÕNA	MUU
-us	langus	sõprus	tarkus	küllus, mitmus, alatus
-ik	peidik	männik	kuivik	isik, ümbrik, enamik
-k	minek	soolak	paljak	erak
-nd	olend	aiand	mustand	teisend, erand, sisend
-(u)r	valvur	tiibur	rikkur	
-la	ujula	lindla	haigla	tagala
-ts	haarats	lavats	kergats	lõkats

us- ja dus-tuletised

Põhitüüp: us-tuletised

SM 151. *us*-liitega moodustatakse nimisõnu produktiivselt verbidest ja omadussõnadest, harvem on alussõnaks nimisõna või määrsõna. Verbitüvelised *us*-tuletised on teonimetused (→ SM 86), omadussõnatüvelised *us*-tuletised on omadusnimetused (→ SM 88). Ühenduspiirkonna verbitüveliste ja omadussõnatüveliste tuletiste vahel moodustavad *v-*, *tav-* ja *tud*-kesksõnal põhinevad *us*-tuletised, mis morfoloogiliselt seostuvad verbitüveliste, semantiliselt aga omadussõnatüveliste tuletistega. *nud*-kesksõnadest *us*-tuletisi ei moodustata.

Verbitüvelise *us*-tuletise alussõnaks võib olla nii lihttüvi (*langus*) kui ka tuletatud tüvi (*kasvatus*). Lihttüvelisi tuletisi moodustatakse astmevahelduslikest verbidest, tuletustüveks on enamasti tugeva astme tüvi, kus liide on asendanud tüevokaali (*õppi-ma* > *õpp-us*, *kaeba-ma* > *kaeb-us*). Nõrgaastmelise tuletustüvega on leksikaliseerunud tähendusega *katus*,

matus, kütus, hoius, annus, tunnus, keedus, vastus, hulgas, kerjus, lõngus. Esmavältelisest verbist on tuletatud *pane-ma* > *pan-us* ja erandliku sõnamalliga *avama* > *ava-us*.

Tuletustüüp on produktiivne eeskätt tuletatud verbide alusel. Alussõnaks võivad olla kahe- ja kolmesilbilise tüvega *ta-* (*-sta, -lda, -nda*), *le-*, *tse-*, *ata-* liitelised verbid. Liide asendab tüvevokaali. *us*-tuletisi ei moodustata *ne-* ja *ise*-liitelistest verbidest, samuti mitte *eeri*-lõpulise tüvega võõrverbidest.

<i>-(s)ta + -us > -(s)t-us</i>	ulatus, kasvatus, eitus, sõnastus
<i>-lda + -us > -ld-us</i>	kirjeldus, avaldus, korraldus, liialdus
<i>-nda + -us > -nd-us</i>	kujundus, laiendus, tõlgendus, loendus
<i>-le + -us > -l-us</i>	seiklus, teesklus, arutus, küsitlus
<i>-tse + -us > -ts-us</i>	kavatsus, igatsus, hääliitus, kahetsus
<i>-ata + -us > -at-us</i>	naeratus, võpatus, praksatus, kriiksatus

Liitekombinatsiooni *-ta + -us > -t-us* analoogial on sulandliitega *-tus* moodustatud *noomi-tus, muuda-tus, eksi-tus*, kus *ta*-liitelist alusverbi ei ole. Sulandliitega on ka *raba-ndus*, millel *nda*-liitelist alusverbi ei ole.

Omadussõnatüvelise *us*-tuletise alussõnaks võib olla nii lihttüvi (*tarkus*) kui ka tuletatud tüvi (*tegelikkus*). Tuletustüüp on produktiivne enamiku omadussõnatüüpide puhul. Liide asendab alussõna tüvevokaali ja liitub konsonantlõpulisele tüvele (erandlikult on vokaallõpulise tuletustüvega *priius, laius, maius, täius*). Lihttüvi on tuletustüvena enamasti ühesilbiline. Alussõnaks võib olla ühesilbilise nimetavaga astmevahelduslik omadussõna (*suur-us, hall-us*), kahesilbiline *e*-lõpuline omadussõna (*julge > julg-us, uhke > uhk-us*) või kahesilbiline lõpumuutusega VC > (C)V omadussõna, millest tuletustüveks on vokaali kaotanud omastav (*jõhker : jõhkra > jõhkr-us, toores : toore > toor-us*). Tuletustüveks võib olla ka esmavätlise omadussõna kahesilbiline konsonanttüvi (*madal-us, kaval-us, tugev-us*).

us-tuletise alussõnana käibib enamik tuletatud omadussõnatüüpe. Produktiivsed tuletusmallid on järgmised.

<i>-(V)s + -us > -s-us</i>	ausus, hoolsus, lõbusus
<i>-ne + -us > -s-us</i>	sarnasus, unisus, kinnisus
<i>-line + -us > -lis-us</i>	tõelisus, kandilisus, energilisus
<i>-lik + -us > -likk-us</i>	muutlikkus, rahulikkus, tegelikkus
<i>-kas + -us > -k-us</i>	andekus, mõjukus, eakus
<i>-tu + -us > -t-us</i>	õnnetus, hooletus, tänamatus

Tuletustüveks võib olla ka omadus- või määrsõna keskvoorre: *parem-us, pikem-us, lühem-us, halvem-us, ülem-us, alam-us, enam-us, vähem-us*.

tu-liitelistest omadussõnadest moodustatud *us*-tuletistes türevokaal ja liite vokaal kattuvad: *õnnetu* + *-us* > *õnnet=u=s*. *ta*-liitelistest verbidest ja *tu*-liitelistest omadussõnadest moodustatud *us*-tuletised on ühesuguse sõnamalliga, mistõttu sama juurtüvega *tus*-lõpulised nimisõnad on kahe-tähenduslikud homonüümsed lekseemid (vrd *pilvitama* > *pilvit-us* ja *pilvitu* > *pilvit=u=s*, *nimetama* > *nimet-us* ja *nimetu* > *nimet=u=s*, *kasutama* > *kasut-us* ja *kasutu* > *kasut=u=s*).

ldane- ja *lane*-liitelise omadussõna tüvi lüheneb *us*-liite ees liite lõpu-osa võrra: *üksi-ldane* > *üksild-us*, *haru-ldane* > *haruld-us*, *õig-lane* > *õigl-us*, *täid-lane* > *täidl-us*. Sama malliga tuletisi on ka mõnest *mine*-liitelisest omadussõnast: *äär-mine* > *äärm-us*, *sise-mine* > *sisem-us*. Neid saab tõlgendada ka lihttüvest moodustatud *lus*- ja *mus*-tuletistena (→ SM 129, 142). Liitekombinatsiooni *-ne* + *-us* (*lihtne* > *lihts-us*) analoogial on sulandliitega *-sus* moodustatud *kõik-sus*, *kirju-sus*, *iseära-sus*, *isik-sus*.

Analoogiliselt tuletatud omadussõnadega moodustatakse *us*-tuletisi ka *v*-, *tav*- ja *tud*-kesksõnadest.

-v + -us > -v-us	sobivus, sõltuvus, veetlevus
-tav + -us > -tav-us	loetavus, nähtavus, sõidetavus
-tud + -us > -t-us	haritus, eraldatus, kuuldus

Kesksõna vahendusel võivad alussõnadeks olla ka *eeri*-lõpulise tüvega võõr-verbid (*reageerivus*, *normeeritavus*, *organiseeritus*). Lõpumuutusega VC > CV *v*-kesksõnadest moodustatud *us*-tuletistes on tuletüstüveks vokaalikaoga omastav: *kestev* : *kestva* > *kestv-us*, *teadev* : *teadva* > *teadv-us*. *tud*-kesksõna lüheneb lõppklusiilita tuletüstüveks, tunnuse ja liite vokaal kattuvad (*hari-tud* > *harit=u=s*).

Nimisõnast moodustatud *us*-tuletisi on vähe. Liite ees on ühesilbiline konsonanttüvi, mis omadustähendusega tuletistes on tugevas (*sõprus*, *orjus*, *naabrus*), asjätähendusega tuletistes harilikult nõrgas astmes (*sõrmus*, *jalus*, *silmus*, *korrus*, *linnus*). Ühesilbiline tugevaastmeline tuletüstüvi on ka arv- ja asesõnatüvelistel (*üksus*, *mitmus*) ning mäarsõnatüvelistel tuletistel (*paljus*, *küllus*). Kahesilbilise tuletüstüvega on *alastus* (< *alasti*).

Liite vokaallõpuline teisend on *-use* (*muut-use-d*, mitmusetüves *-usi* (*muut-usi*)).

Alltüüp: *dus*-tuletised

SM 152. *us*-liite konsonantalguuline variant *-dus* rakendub siis, kui alustüve ei ole võimalik lühendada: alussõna on ühesilbiline vokaallõpuline (*hea-dus*, *loo-dus*) või kahesilbiline esmavärteline tüvi (*ema-dus*, *kogu-dus*, *vaga-dus*, *tragi-dus*, *vaja-dus*, *sega-dus*). Tuletustüüp on ebaproduktiivne, tuletisi on nii käändsõnadest (*truudus*, *sigadus*, *vanadus*) kui ka verbidest (*saadus*, *lubadus*, *haridus*).

Nn *eda*-adjektiividest (*pime* : *pimeda*) moodustatud tuletisi võib analüüsida kaheti: kas *dus*-tuletistena analoogiliselt teiste esmavärteliste tuletistega (*pime* > *pime-dus*) või *us*-tuletistena, millel on tuletustüveks vokaali kaotanud omastav (*pime* : *pimeda* > *pimed-us*).

Mõni *dus*-tuletis on ka teisevärtelise kahesilbilise tuletustüvega: *tubli-dus*, *kitsi-dus*, *kalli-dus*, *kauni-dus*. Konsonanttüvi on tuletistes *möön-ma* > *möön-dus*, *aima-ma* > *aim-dus*.

ik-, dik-, mik- ja vik-tuletisedPõhitüüp: *ik*-tuletised

SM 153. *ik*-tuletised on mitte ainult tähenduselt (→ SM 30), vaid ka tuletusmallilt heterogeenne tuletustüüp, tuletisi on moodustatud eri sõnaliikide ja tüvetüüpide alusel. Enim tuletisi on nimisõnadest (*lepik*, *häälik*) ja verbidest (*jooksik*, *põgenik*), aga alussõnaks võivad olla ka omadussõnad (*kehvik*, *madalik*) ja arvsõnad (*üksik*, *kolmik*). Asesõnast on tuletatud *isik*, *teisik* ja *mitmik*; määrsõnast *ümbrik* ning keskvõrdel põhinevad *enamik*, *vähemik*.

Tuletustüveks on sagedamini ühesilbiline, astmevahelduslike alussõnade puhul nõrga astme tüvi, kus liide on asendanud türevokaali (*lepp* : *lepa* > *lep-ik*, *rand* : *ranna* > *rann-ik*, *pime* > *pim-ik*, *teine* : *teise* > *teis-ik*, *õppi-ma* > *õp=i=k*). Laadivahelduslik *-s* säilib tuletustüves (*õis-ik*, *käs=i=k*, *viis-ik*), välja arvatud homonüümiat vältiv *kuus* : *kuue* > *kuu-ik* (vrd *kuusk* : *kuuse* > *kuus-ik*). Tugevaastmeline tuletustüvi on nt sõnades *märkm-ik* (< *märge* : *märkme*), *astm-ik* (< *aste* : *astme*), *teatm-ik* (< *teade* : *teatme*), *seitsm-ik* (< *seitse* : *seitsme*), *kümn-ik* (< *kümme* : *kümne*), *veidr-ik* (< *veider* : *veidra*). Tuletustüveks võib olla ka kahesilbiline konsonanttüvi: *ahel-ik*, *habem-ik*, *madal-ik*, *sügav-ik*, *põgen-ik*, *parem-ik*, *tiged-ik*. Tuletustüvi on alussõnaga võrreldes häälikuliselt muutunud tuletistes *kaasik* (vrd *kask* : *kase*), *ümbrik* (vrd *ümb*er). Kinnistüvelised on *oivik* (vrd *oivaline*), *naiivik* (vrd *naiivne*) ja deskriptiivtüvega *nohik* (vrd *nohisema*, *nohin*).

ik-lõpulise tuletise muutetüvi võib olla astmevahelduseta või astmevahelduslik. Vokaallõpuline liiteteisend on *-iku* (*õp-iku-t*, *madal-iku-le*), astmevahelduslikes sõnades ka *-ikku*, *-ikke*, *-ike* (*madal-ikku-de*, *madal-ikke*, *madal-ike-l*).

Alltüüp: *dik*-, *mik*- ja *vik*-tuletised

SM 154. *ik*-liite konsonantalgulised variandid on *-dik*, *-mik* ja *-vik*. Ükski alltüüpidest ei ole produktiivne. *-dik* liitub ühesilbilisele pika vokaaliga lõppevale verbitüvele (*söö-dik*, *joo-dik*) ja kahesilbilisele esmavärtelisele vokaaltüvele: *vaba-dik*, *sega-dik*, *sigi-dik*, *raba-dik*, *räga-dik*. Tekstidest võib leida näiteid *eda*-omadussõnade analoogial esmavärtelistest alussõnadest moodustatud *dik*-substantiivide kohta: *nüri-dik*, *püha-dik*, *mõru-dik*, *sega-dik*.

mik-tuletisi on nii käandsõnast kui ka verbist. Üldkeeles haruldane (vrd tuletise struktuuriga vana laensõna *kõrtsmik*) liitevariant on võetud kasutusse oskuskeeles. Tuletustüveks on ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (*rist-mik*, *ots-mik*, *kat-mik*) või kahesilbiline esmavärteline vokaaltüvi (*nina-mik*, *vahe-mik*, *tühi-mik*, *luge-mik*). Kolmandavärteline vokaaltüvi on liite ees lühenenud konsonantlõpuliseks tuletustüveks: *istu-ma* > *ist-mik*, *vaata-ma* > *vaat-mik*.

Liitevariant *-vik* esineb tuletistes *ole-vik*, *mine-vik*, *tule-vik*, *iga-vik*, *kadu-vik*, *ela-vik*. Verbitüvelistes tuletistes võib tuletustüvena näha ka *v*-kesksõna ja liitena *ik*-liidet: *olev-ik*, *minev-ik*, *tulev-ik*, *kaduv-ik*.

nd-tuletised

SM 155. *nd*-liitelisi nimisõnu on moodustatud käandsõnadest ja verbidest. Sõnaraamatulekseeme on paarsada. Tuletustüüp on üldkeeles eaproduktiivne (*emand*, *isand*), aga kasutusel oskuskeeles mitmesuguse tähendusega terminite loomiseks.

Tuletustüveks on enamasti kahesilbiline esma- või teisevärteline (nõrga astme) vokaaltüvi (*kaeva-ma* > *kaeva-nd*, *lukkama* > *luka-nd*, *pista-ma* > *pista-nd*), mis käandsõnalise aluse korral on omastavas (*padi* > *padja-nd*, *sada* > *saja-nd*, *usk* > *usu-nd*). Kolmandavärteline omastavatüvi on tuletises nõrgenenud: *puhta-nd* (vrd *puhas* : *puhta*), *palja-nd* (vrd *paljas* : *palja*). Tuletustüveks võib olla ka ühesilbiline, pika vokaalainesega lõppev (nõrga astme) tüvi: *vöö-nd*, *tugi* > *toe-nd*, *tõsi* > *tõe-nd*, *luge-ma* > *loe-nd*. Tüvevokaal on muutunud tuletises *tikkima* > *tika-nd*.

Harilikult liitub *-nd* lihttüvele, aga mõnes verbitüvelises tuletises on vahetuks moodustajaks *e-* või *u-*liiteline deverbaal oma nõrgas astmes: *side-nd*, *ase-nd*, *varje-nd*, *näide-nd*, *märge-nd*, *liige-nd*, *pake-nd*, *seisu-nd*, *käsu-nd*, *sulu-nd*.

Paljud tuletised korreleeruvad *ne-* ja *nda-*liiteliste verbidega, vrd *laie-nd*, *laie-ne-ma* ja *laie-nda-ma*; *pakse-nd*, *pakse-ne-ma* ja *pakse-nda-ma*; *are-nd*, *are-ne-ma* ja *are-nda-ma*.

Kahe erandiga (*ema-nd* : *ema-nda* ja *isa-nd* : *isa-nda*) on liite vokaallõpulised teisendid *-ndi* ja *-nde* (*laie-ndi-d*, *laie-nde-id*). *nda-*liitelistest verbidest moodustatud *i-*liiteliste terminite (*soojendi*, *võimendi*, *seemendi*, *pehmendi*, *kuumendi*) ja *nd-*tuletiste muuteparadigmad kattuvad ja seetõttu pole muutevormide põhjal võimalik otsustada, milline on termini põhikuju.

ur-, ar-, er- ja r-tuletised

Põhitüüp: *ur-*tuletised

SM 156. *ur-*liitelisi tegijanimetusi (→ SM 92) tuletatakse käändsõnadest ja verbidest, oskuskeeles on verbi alusel tuletatud ka vahendanimetusi (→ SM 101). Erandlik nimisõnatüveline asjanimetus on *tiibur*. Sõnaraamatulekseeme on umbes 160, tuletustüüp on avatud.

Tuletüstüveks on esmavärteline kahesilbiline vokaaltüvi, kus liide on asendanud tüvevokaali (*kala* > *kal-ur*, *vana* > *van-ur*, *tege-ma* > *teg-ur*), või kolmandavärteline tugeva astme tüvi (*suusk* > *suusk-ur*, *lammas* > *lamb-ur*, *rikas* > *rikk-ur*, *sulge-ma* > *sulg-ur*). Erandliku tuletüstüvega on *raid-ur* (< *raiu-ma*).

Liite vokaallõpulised teisendid on *-uri* ja *-ure* (*juuks-uri-le*, *juuks-ure-id*), mõnes vanemas tuletises *-ru*: *kang-ur* : *kang-ru*, *tuhk-ur* > *tuhk-ru*.

Alltüüp: *r-*, *ar-*, *mar-* ja *er-*tuletised

SM 157. Kuigi *ur-*liide harilikult asendab alussõna tüvevokaali, võib *-r* liituda ka alussõna tüvevokaalile: *roima-r*, *mõrva-r*, *surfa-r*. Tähtsusetult on need tegijanimetused, aga oskuskeeles on nii tuletatud ka vahendanimetusi: *kõlama* > *kõla-r*, *lugema* > *luge-r*. Kõige sagedamini on alussõnaks *a-*tüvelised käändsõnad või verbid, astmevaheldusliku alussõna puhul on tuletüstüvi tugevas astmes: *kuva-r*, *kuula-r*, *mõrva-r*, *roima-r*, *turva-r*, *surfa-r*. Tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu on tekkinud liitevariant *-ar*: *trumm* : *trummi* > *trumm-ar*, nii ka *pomm-ar*, *rokk-ar*, *popp-ar*, *reiv-ar*, *räpp-ar*, *stripp-ar*,

džäss-ar, nark-ar. Kirjakeelseid tuletisi on vähe, hõlpsasti moodustatakse selliseid isikutuletisi argikeeles ja noorteslängis.

Ühesilbilisest pika vokaalainesega verbitüvest on moodustatud konsonantalgaluse liitevariandiga *söö-mar, joo-mar, löö-mar* ja juhutuletisena *käi-mar*.

er-lõpulise tüvega nimisõnad on laensõnad, aga kui eesti keelde on laenatud ka samatüveline verb, võib nimisõna tõlgendada *er*-liitega tuletiseks: *maali-ma > maal-er, teeni-ma > teen-er, treeni-ma > treen-er*.

la-tuletised

SM 158. *la*-liitega tuletatakse kohanimetusi (→ SM 104) nimisõnadest (*prügila, vangla*) ja verbidest (*ujula, tankla*). Muutüvelisi *la*-tuletisi on *haigla, tagala*. Sõnaraamatulekseeme on umbes 60, tuletustüüp on avatud.

Alus on enamasti lihttüvi, tuletustüveks esmaväelteline kahesilbiline vokaaltüvi (*kana-la, maga-la*) või ühesilbiline (tugevaastmeline) konsonanttüvi (*lind-la, haig-la, roht-la, park-la*). Võõrtüvest on tuletatud *remont-la* ja juhutuletisena registreeritud *hamburger-la*. Kahesilbilise vokaallõpulise tugevas astmes tuletustüvega on *eine-la, palve-la*, kahesilbilise konsonantlõpulise tuletustüvega *kirik-la* ja *piruk-la*.

Mõni tuletis on moodustatud ka tuletatud tüvest (*söö-k-la, müü-k-la, era-k-la*), aga reeglipäraselt liitub *-la* enamasti otse juurtüvele, asendades korrelaatsõna liite: *võim-la* (vrd *võim-le-ma*), *kilp-la* (vrd *kilp-lane*), *mudi-la* (vrd *mudi-lane*).

k-tuletised

SM 159. *k*-liitega on tuletatud umbes poolsada nimisõna, tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alussõnaks võib olla verb (*müük, minek, rännak*), nimisõna (*maak, nõlvak, linnak*) või omadussõna (*soojak, paljak, pühak*).

-k on algselt olnud deverbaaliliide, millega on moodustatud teonimetusi (→ SM 86) ühe- ja kahesilbilistest lihtverbidest. Deverbaalseid *k*-tuletisi on sõnaraamatulekseemidena registreeritud umbes kolmkümmend. Astmevahelduslik verb on tuletustüvena nõrgas astmes (*ränna-k, rünna-k, pööra-k*). Ühesilbilise tuletustüvega *k*-tuletiste analoogial on moodustatud *püük* (< *püüd-ma : püüa-b*). Astmevahelduslikest verbidest on alussõnaks enamasti *a*-tüveline verb, üksikute muu türevokaaliga alusverbide türevokaal on tuletustüves asendunud *a*-ga: *uinu-ma > uina-k, looju-ma > looja-k, astu-ma > asta-k, kõndi-ma > kõnna-k*.

Osas oskussõnadena moodustatud verbitüvelistes vahendituletistes (→ SM 101) on denominaalse malli analoogial vahetu moodustajana alussõnaks *u*-deverbaal: *veo-k* ja *vedu-k* (vrd *veda-ma* : *vea-b*), *tõstu-k* (vrd *tõst-ma* : *tõsta-b*), *lennu-k* (vrd *lenda-ma* : *lenna-ta*), *niidu-k* (vrd *niit-ma* : *niida-b*), *sõidu-k* (vrd *sõit-ma* : *sõida-b*). *nu*-tuletise baasil on moodustatud *jäänu-k* ja *uustulnu-k*.

Sõnamallile toetudes on *k*-liitelisi oskussõnu hakatud moodustama teiste sõnaliikide alusel. Nende semantika erineb tüübi tuletiste tavapärasest tähendusest ja ühendab selliseid nimisõnu pigem *ik*-tuletistega, nt *koha*-tuletised *soolak*, *paljak*, *rinnak*, *linnak* jts (→ SM 104).

Kahesilbilise tuletustüvega tuletistes on vokaallõpuline liitekuju *-ku* (*valiku-d*), välja arvatud *u*-lõpulise tuletustüvega tuletistes, mille vokaallõpulised liitekujud on *-ki* ja *-ke* (*menu-ki*, *sõidu-ki-d*, *lennu-ke-id*). Ühesilbilise tuletustüvega *k*-tuletised on astmevahelduslikud. Pika vokaaliga tuletistes on vokaallõpulised liitekujud *-ki*, *-gi* ja *-ke* (*joo-gi-d*, *joo-ki-de*, *joo-ke*), diftongiga lõppevast verbitüvest moodustatud tuletises *käik* on liitekujud *-ku*, *-gu* ja *-ke* (*käi-gu-d*, *käi-ku-de*, *käi-ke*).

ts-tuletised

SM 160. *ts*-tuletised on väike ebaproduktiivne tuletustüüp. Sõnaraamatulekseeme on paarkümmend. *ts*-lõpuliste sõnade hulgas on deskriptiivtüvelisi isikunimetusi, millel alussõna ei ole (*köögats*, *kehkats*, *kiigats*, *kekats*, *lökats*), kuigi neil võib olla sama või lähedase tüvega korrelaate (vrd *kecutama*, *lõkerdama* jt). Isikunimetusi on ka paarist omadussõnast (*kergats*, *virgats*). Enamik tuletisi on nimisõnast (*lavats*) või verbist (*hüipits*) oskussõnadena moodustatud asjanimetused. Verbitüvelised tuletised tähistavad tegevusvahendit (→ SM 101).

Välja arvatud ühesilbilise tuletustüvega *pea-ts*, on tuletustüveks kahesilbiline (nõrgaastmeline) vokaaltüvi: *lava-ts*, *jala-ts*, *korgi-ts*, *märgi-ts*, *nühi-ts*. Tuletustüvi on *a*- või *i*-lõpuline, mõnes tuletises on muutunud alussõna tüvevokaal: *kerge* > *kerga-ts*, *jupp* : *jupi* > *jupa-ts*, *hõõru-ma* > *hõõri-ts*, *hüppa-ma* > *hüpi-ts*, *tõmba-ma* > *tõmmi-ts*.

Liitel on kaks vokaallõpulist teisendit: *-tsa* ja *-tsi*, mille esinemine sõltub tuletustüve lõppvokaalist. *a*-lõpulise tuletustüve korral on tuletiste muuteüvi *tsi*-kujuline, mitmusevormides ka *-tse* (*lava-tsi-l*, *lava-tse-id*), *i*-lõpulise tuletustüvega tuletiste muutevormides on liitekuju *-tsa* (*klopi-tsa-d*, *korgi-tsa-ga*).

Liitnimisõnad

SM 161. Liitnimisõna põhiosaks on nimisõna. Moodustusosade seose järgi võivad liitnimisõnad olla põimliitsõnad või rindliitsõnad (→ SM 170). Põimliitsõna põhiosa võib struktuuri järgi olla liitsõna (*kraadi+klaas*), tuletis (*välis+eestlane*) või liitsõna (*lava+eesriie*). Liitsõnu moodustatakse nii oma- kui ka võõrsõnadest (*maksu+inspeksioon*, *põlevkivi+elekter*, *tuule+generaator*). Ka laiendosa võib struktuurilt olla liitsõna (*klaasi+töökoda*), tuletis (*kirjandus+lugu*) või liitsõna (*maailma+kodanik*), samuti võõrsõna (*struktuuri+tunnus*) või sõnaühend (*hullulehma+tõbi*). Põimliitsõna laiendosaks võib olla eri sõnaliigi sõnu. (Vt tabel 14.)

Tabel 14. Liitnimisõnad laiendosa sõnaliigi järgi

LAIENDOSA SÕNALIIG	NÄITEID
NIMISÕNA	ehitusluba, oasupp, lastearst, töötatööline
OMADUSSÕNA	pühapäev, külmkapp, kergetööstus, nooremteadur
ASESÕNA	omalooming, enesekaitse, sinasõber, mitmenvõistlus
ARVSÕNA	üksmeel, nelinurk, kümnevõistlus, miljonilinn
VERB	maksmapanek, teadaanne, suruõhk, hõõglamp
MÄÄRSÕNA	allkiri, järeleksam, teisitimõtletaja, hulgimüük
kinnistüvi	eraarst, keskharidus, vaegkuulja, ulgumeri

Laiendosa vormi järgi on liitnimisõnadel erinevaid liitmismalle. Deverbaalse põhiosaga liitnimisõnadel on oma liitmismallid (→ SM 169).

SM 162. Käändsõnalise laiendosa vormi järgi eristub kolm produktiivset liitmismalli: moodustustüveks on nimetav (a), omastav (b) või lühenenud konsonanttüvi (c).

- (a) kuldraha, juurvili, peensuhkur, minategelane, kolmnurk
- (b) tõkkepuu, suudmeala, söögilaud, sõiduauto, miljonilinn
- (c) naisõpetaja, lugemistuba, töölisklass, välismaa, kiirtee

Nimisõna on moodustustüvena enamasti nimetavas või omastavas, tüve lühikuju on omane teatud struktuuriga esiosadele. Laiendosa vorm võib eristada moodustustähendusi (vrd *paberkott* ja *paberikott*), teadlikult püütakse sellist eristust rakendada oskuskeeles, aga süsteemset seost põimliitnimisõna vormilise struktuuri ja tähendusstruktuuri vahel eesti üldkeeles ei ole. Pealegi on paljudel eesti käändsõnadel nimetav ja omastav vormihomonüümia tõttu

ühesuguse kujuga. Järgnev kirjeldus moodustustüve käände kohta puudutab käändsõnu, mille nimetav ja omastav vormiliselt erinevad.

Nimisõnalise moodustustüve tüüpiline vorm on **omastav**.

juturaamat, varjunimi, äärelinn, järjejutt, hüüumärk, kingapood, suvemaja, kattevari, kirjaviis, ajalugu, laualamp, tõukoer, nädalaleht

Ka siis, kui liitnimisõna laiendosaks on sõnaühend, mis liitlekseemina ei esine, on moodustustüvi omastavas. Selline laiendosa võib olla paarissõna või struktuurilt sellega sarnanev ühend (a), süntaktiline hulgafras (b), omadussõnalise täiendiga (c) või määratlejaga (d) nimisõnafras.

(a) soolaleivapidu, kurgi-tomatisalat, leiva-saiapood

(b) kolmevärvitrükk, mitmeparteisüsteem

(c) laiatarbekaup, kuumaveeboiler, vabaajakeskus

(d) omakandimees, ühepereelamu

Laiendosa võib olla ka mitmuse omastavas, eriti kui see on kahesilbiline.

luuderohi, kätekreem, veteväli, lastekoor, poistekool, naisterahvas, naistearst, meesteklubi, noortelaager, keeltekool, sakstekamber

Pikema omastavalise moodustustüvega liitsõnu on vähem, nt *teadetetahvel*, *emadepäev*, *vanadekodu*, *võõrastemaja*, *teenetemärk*, *uudisteankur*. Sageli on ka mitmusliku sisuga laiendosa ainsuse omastavas (*raamaturiiul*, *kartulipõld*, *õpikukirjastus*).

Et prototüüpne liitnimisõna on omastavalise laiendosaga, sellele viitab ühiskeele spontaanne liitsõnamoodustus. Terminitena moodustatud nime-tavalise laiendosaga lekseemide asemel või kõrval kasutatakse sageli omastavalise laiendosaga liitsõnu: *lõõtspill* või *lõõtsapill*, *siidlipp* või *siidilipp*, *tükk-suhkur* või *tükisuhkur*, *tõsijutt* või *tõejutt*, *metsloom* või *metsaloom*, *merisiga* või *meresiga*, *paakauto* või *paagiauto* jt.

Uus mure on küttesüsteemi omavoliline muutmine korrusmajas ehk üleminek keskküttelt *elektter-* või *gaasküttele*. (A) Üldiselt külmetavad pariislased talvel nagu rotid urus, raatsimata oma *elektri-* või *gaasikütet* sisse lülitada. (I)

SM 163. Nimetavalise moodustustüvega on laiendosana omadussõnad (*külmkapp*) ja arvsõnad (*nelinurk*), aga nimetavaliselt võivad liituda ka nimi-sõnad.

kaupmees, õhkvest, löökauk, kammköide, vesivoodi, käsitöö, nimisõna, rulluisk, piltkiri, ahelsuitsetaja, lehtmets, jalgratas

Nimetavaline laiendosa viitab sageli sellele, et liitnimisõna korrelaadiks on tuletatud omadussõnalise täiendiga nimisõnafraas: *põhimõte* (vrd *põhiline mõte*), *kunstnahk* (vrd *kunstlik nahk*), *erandolukord* (vrd *erandlik olukord*), *menuautor* (vrd *menukas autor*).

Nimetavaliselt liituvad ka prefiksilaadsed esiosad, mis moodustavad skalaarseid sarju ja seostuvad vabalt eri põhiosadega (nt *alg*, *lõpp*, *pool*, *tipp*).

tippспорт, tippüritus, algklass, algarv, lõppkuju, lõppjaam, poolahv, poolkoks, poolvend

Alati on nimetavas käändes liitnimisõna **omadussõnaline laiendosa**. Selline laiendosa on tüüpiliselt lihtomadussõna.

noormees, külmkapp, vanalinn, vabariik, märgala, madallend, sügavtrükk, teravnurk, odavlend, vedelkütus, puhaskasum, täistera

Terminitena on moodustatud liitnimisõnu, mille laiendomadussõna on moodustustüvena keskvõrde vormis: *nooremleitnant*, *nooremteadur*, *vanemseersant*, *vanemõpetaja*, *vanemökonomist*. Avarama kasutusala on võrdkujud *ülem* ja *alam*.

ülemvõim, ülemkoda, ülemkohus, ülemlaul, ülempiir, alamliik, alamkoda, alampiir, alamjooks, alamkiht, alampalk

Omadussõnaga sarnaselt moodustatakse liitsõnu *v*-kesksõnalise laiendosaga: *põlevkivi*, *elavhõbe*, *elavjõud*, *tegevtoimetaja*, *loovtöö*, *taastuvenergia*, *jooksevkonto*.

Laiendosaks võib olla ka nimetavalise moodustustüvega arvsõna: *üksmeel*, *kolmkõla*, *nelinurk*, *viisnurk*, *nullüritus*, üksikjuhtudel asesõna: *minategelane*, *sinasõprus*.

Sageli on nimetavas **võõrsõnaline laiendosa**. Osa selliseid liitsõnu on eesti keelde laenatud tervikleksemina, teised moodustatud nende analoogia.

ballettmeister, signaalrakett, aadressbüroo, detektiivromaan, kontrolltendus, komponentanalüüs, neonvärv, paraadala, pilootprojekt

Sellise liitnimisõna korrelaadiks on sageli tuletatud omadussõnalise täiendiga nimisõnafraas: *kvaliteetkaup* (vrd *kvaliteetne kaup*), *mobiilside* (vrd *mobiilne side*), *paralleelmaailm* (vrd *paralleelne maailm*), *passiivmaja* (vrd *passiivne maja*).

SM 164. Tuletatud laiendosaga liitnimisõnade liitmismall oleneb laiendosa tuletustüübist. Kolmesilbilised *us*-tuletised on laiendosana nimetavas:

haridusministeerium, kirjutuslaud, majanduselu, kirjandustund, vabastus-armee, põnevusjutt. Ka kahesilbiline kolmandavärteline *us*-nimisõna on moodustustüvena enamasti nimetavas (*nakkushaigus, küpsuseksam, loodus-kaitse, liikluseeskiri, haiguskolle, seadusandja, kiiruskaamera*), aga mitte alati (*tarkusehammas, näituseväljak, uhkuseasi*). Paljud sellised liitsõnad on käibel kahesuguse moodustustüvega: *saatuskaaslane* ja *saatusekaaslane, kiituskiri* ja *kiitusekiri, kaotuskibedus* ja *kaotusekibedus*.

Paljud kergejõustiklased on oma võidurõõmud ja *kaotuskibedused* üle elanud just sellel staadionil. (A) Kapo pidi taas *kaotusekibedust* tundma. (A)

Seevastu kahesilbilised teisevärtelised *us*-tuletised on moodustustüvena omastavas: *katusekorter, otsuseprojekt, kiitusepaak, linnusemägi*. Alati liituvad omastavaliselt ka *e*-liitelised nimisõnad: *tõrjeaine, ootepaviljon, sõudepaat, vandeadvokaat, laskemoon, lõhkekeha, süütevedelik, häirenupp, hankeleping, kaitsepolitsei*.

Ka muud teonimetused on moodustustüvena enamasti omastavas: *voolukiirus, jooksulint, säästupirn, peksupink, arengukava, murranguaastad, lahtiolekuaeg, valikupõhimõte, müügiplaan, käigutee*. Nimetavaliselt liituvad arvsonatüvelised *ik*-tuletised: *üksikelamu, üksikese, kaksikliik, kaksikvend, kaksikvõim, kolmikhüpe*, ning nende analoogial laiendosad *mitmik* ja *tervik*: *mitmiklooming, mitmiknumber, mitmiktäht, tervikteos, tervikvara, tervikpilt*.

SM 165. Lühenenud konsonanttüvi on moodustustüveks *lane-*, *line-* ja *mine*-liitelistel nimisõnadel.

sugulasrahvas, vägilasmuistend, liitlasarmee, kangelaseepos, töölisklass, külalisesineja, magamistuba, lugemishuvi, parkimispilet

ne-lõpuliste nimisõnade moodustustüvi on omastavas või lühenenud. Omastavalise moodustustüvega on valdajatähendusega laiendosa, nt *naisevanemad, naiseihu, hobusemees, inimeselaps, rebaseurg*, ja *s*-lõpulise moodustustüvega sootähendusega laiendosa, nt *naiskoor, naisõpetaja*. *s*-tüveliselt võivad liituda ka *ne*-liitelised omadussõnad: *välismaa, põlismets, hilisõhtu, ühiselamu*. Sagedamini esinevad *ne*-omadussõnad liitsõna laiendosana siiski ilma liiteta, nii et moodustustüveks on kinnistüvi (*punane lipp > punalipp* → SM 168). *ne*-lõpuline laiendosa on nimetavakujuline kolmes liitnimisõnas: *viimnepäev, vaenelaps, teinepool*.

Moodustustüve kuju vaheldub ka mitmes tuletisesarnase struktuuriga laiendosas. Lühitüve või omastava kujuga võib olla *kas*-lõpuliste nimisõnade moodustustüvi: *maasikmari, allikmaterjal, äädikhape, ristikhein, kuningriik, kasukvest*, aga *maasikamoos, allikavesi, kuningatroon, kasukanahk*.

Kahesilbilised kolmandavärtelised *e*-lõpulised omadussõnad moodustavad liitnimisõnu kahesuguse liitmismalliga: moodustustüvi võib olla täiendi sarnaselt nimetavas (a) või ühesilbiliseks lühenenud konsonanttüvi (b).

- (a) julgeolek, kergetööstus, kergejõustik, rasketööstus, raskejõustik, kaugekõne
- (b) kaugõpe, kaugside, kõrgkool, kõrgpunkt, kiirtee, kiirabi, kiirlaen, sirgjoon

Kahesuguse moodustustüvega on liitnimisõnade laiendosana omadussõna *võõras*: *võõrkeel*, *võõrsõna*, *võõrmõju*, *võõrkeha*, *võõrnimi*, *võõrtäht*, aga pereliikmete nimetusena *võõrasisa*, *võõrasema*, *võõrastütar*, *võõraspoeg*. Omadussõna *toores* liitub ainult lühitüveliselt: *tooraine*, *toormoos*, *toornahk*, *toorsiid*.

SM 166. Verbitüvelise laiendosaga liitnimisõna korrelaadiks on enamasti kesksõnalise täiendiga nimisõnafraas (*ronitaim*, vrd *roniv taim*, *leidlaps*, vrd *leitud laps*). Moodustustüveks on kahesilbilise esmavärtelise verbi vokaaltüvi (a) või kolmandavärtelise verbi ühesilbiline (lühenenud) konsonanttüvi (b).

- (a) avamäng, avakõne, püsilill, kerilaud, küsimärk, ujulest, suruõhk
- (b) triivjää, kleeplint, tõmblukk, purskkaev, pöördlava, taandrida

e-tüvelistel esmavärtelistel verbidel on moodustustüvi *i*-lõpuline: *surivoodi*, *purihammas*, *panipaik*, *imipump*. Nõrgaastmelise vokaallõpulise moodustustüvega on laiendosana *tapma*-verb (*tapariist*, *tapatöö*, *tapamaja*, *tapatalgud*), kahesilbiline konsonanttüvi on moodustustüveks *suplema*-verbist (*supelrand*, *supelkostüüm*, *supellina*, *supelbassein*).

Laiendosa sõnaliik võib jääda ambivalentseks: tüvekuju järgi ei ole alati selge, kas moodustustüveks on verbitüvi või samatüveline nimisõna (*leviala*, *mõjuväli*, *kuluraha*, *lendleht*, *rändlind*, *ühendkoor*).

SM 167. Liitnimisõna **muutumatuks laiendosaks** on sageli ruumilisi või ajalisi suhteid väljendav määrsõna: *all*, *ees*, *taga*, *kõrval*, *vastas*, *vastu*, *eel*, *järel*.

- allkiri, eesnimi, eesmärk, tagahoov, kõrvaltänav, kõrvalosa, vastaskallas, vastuluure, vastutasu, eelnõu, eelaimus, järeleksam, järelsõna

Muude määrsõnadega on liitsõnu vähem: *pealkiri*, *pärastlõuna*, *varahommik*, *ülekaal*, *ülekohus*, *otsepilet*, *poolthääl*, *lähimõõt*, *ümbermõõt*, *kooskõla*, *pikitriip*, *hulgikaup*, *tänapäev*, *siitpere*. Kahesilbiline määrsõna võib lüheneda ühesilbiliseks moodustustüveks: *kaasaeg*, *kaasautor*, *kaassõna* (aga vrd *kaasavara*), *kaldjoon*, *kaldkiri*, *kaldpind*, *püstkriips*, *püstkiri*, *püstkrae*, *äkkrünnak*, *äkkost*.

SM 168. Kinnistüvelise laiendosaga liitnimisõnu on kahesuguseid. Osa kinnistüvesid seostub kindla sõnaliigiga. Nende hulgas on ajalooliselt kujunenud tüvekujusid (nt *maantee*, vrd *maa*; *kullassepp*, *kellassepp*, *plekissepp* jts, vrd *kuld*, *kell*, *plekk*). Lihttüveline laiendosa korreleerub enamasti samast juurtüvest tuletatud omadussõnaga (vrd *puna-ne pea* ja *puna+pea*, *sise-mine turg* ja *sise+turg*). Selline kinnistüvi võib olla kahesilbiline vokaaltüvi (a), ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (b) või seotud võõrtüvi (c).

- (a) punalipp, sinilill, kollatõbi, välikohvik, esmaabi, lähirong
- (b) lihtsõna, umbtänav, ürgmets, üldkriis, keskväljak
- (c) horisontaaljoon, reaalpalk, intiimelu, sotsiaalmeedia

Muid lühenenud tüvetüüpe esindavad nt *hobujõud*, *inimahv*, *viripill*, *sisi-häälik*, *lääkakõha*, *heegelnõel* jt.

Liitnimisõna laiendosana esineb ka prefiksilaadseid sõnaosi ja kinnistüvesid, mida ei ole võimalik seostada ühegi sõnaliigiga (*segamets*, *ülakoma*, *ülilikool*). Osa neist liitub prefiksilaadselt eri põhiosadega (ka eri sõnaliikidega, vrd *alaliik*, *alahindama*; *igivana*, *igijää*, *igiammu*), mõni on kindla põhiosaga seostuv unikaaltüvi (*ulgumeri*, *laupäev*, *piibelet*), aga see piir pole kindel: unikaaltüved *padu-* ja *liba-* (*paduvihm*, *libahunt*) on kujunenud produktiivseks moodustustüveks, millega viimase kümmekonna aasta tekstidest leidub kümneid eri põhiosadega liitnimisõnu (→ SM 120). Selliste kinnistüvede ja prefiksilaadsete sõnaosade hulgas on ka võõrtüvesid (*superhind*, *eksjuht*, *ökopood*, *krimikirjanik*).

SM 169. Deverbaalse põhiosaga liitnimisõnad moodustavad kontiinumilaadse rühma liitsõnatuletistega: *töö+otsija* või *tööd otsima* > *töötsi-ja*. Laiendosa vorm on ositi kohanenud liitnimisõnade moodustustüübiga, ositi on liitmismallid seotud tuletuse aluseks oleva verbi lausestruktuuriga. Omastavas laiendosa võib süntaktilise seose järgi olla sihitu alusverbi subjekt (a), enamasti aga tähistab objekti (b). Alusverbi laiendavad määrused on deverbaalse põhiosaga liitsõnas samas käändevormis kui tuletuse aluseks olevas verbiühendis (c) või saanud liitnimisõnale iseloomuliku omastavavormi (d).

- (a) lumesadu, lapsenutt, palgatõus, päikeseloojang, kuupaiste
- (b) lõhepüük, maadevahetus, rahapesu, viljalõikus, lapsehoidja
- (c) ellusuhtumine, kodustöötaja, maalesõit, käegalõõmine, peataolek
- (d) meresõit, turumüük, masinakirjutaja, kepikõnd, autovedu

Terminitega on adverbiaalse laiendosaga deverbaale moodustatud ka nime-tavalise esiosaga: *masinlüps*, *riistvõimlemine*, *hommikvõimlemine*, *nõeltöötlus*,

teivashüpe, ahiküte, mägironija jt. Kui laiendosaks on asesõna, siis on subjektilise ja objektilise seosega liitsõnad erineva laiendosaga: laiendosa *ise* viitab subjektile (*iseteenindus, isemajandamine, isevalitseja*), objektiseosega laiendosa on *enese* (*enesepiinamine, eneseimetlus, enesekaitse*). *us*-tuletis võib süntaktilisest seosest hoolimata olla moodustustüvena nimetavas ka deverbaalse põhiosa ees: *liikluskorraldaja, tervishoid, kirjandusarvustus*.

Deverbaalse nimisõna laiendosaks võib olla alusverbi laiendav *ma*-tegevusnimi või selle käändevorm: *magamaminek, istumajäämine, olemasolu, ütlematajätmine*. *da*-tegevusnimi on laiendosaks harvem. Sellise liitsõna moodustamise aluseks on püsiväljend, nii et need on tõlgendatavad pigem liitsõnatuletistena: *teadaanne, teadasaamine, lüüasaamine, mõistaandmine*. Alusverbi *da*-tegevusnimes laiend nominaliseerub enamasti deverbaalseks moodustustüveks: *tahab õppida* > *õppimistahe* või *õpitahe*, *loodab võita* > *võidulootus* või *võitmislootus*. Sama malli järgi moodustatakse liitsõnu ka *da*-tegevusnimelise täiendiga nimisõnafrasist: *õigus lahkuda* > *lahkumisõigus*, *kirg mängida* > *mängukirg, mängimiskirg*, *otsus osaleda* > *osalemisotsus*.

Enamik määrsõnalise laiendosaga deverbaale on tuletatud ühendverbidest: *laialivedu, ettepanek, mahajääja*. Alusverbi laiendavad vabad määrsõnad moodustavad deverbaaliga liitsõna harvem: *teisitimõtteleja, jällenägemine, siiajäätmine, üksiolek, hulgimüük*.

Deverbaalse liitnimisõna laiendosa võib olla omadussõna või selle lühitüvi: *sügavküünd, kuumtöötlus, väärkohtlemine, kiirparandus, kaugõpe*. Sellise liitsõna moodustamise aluseks on määrsõnalise laiendiga verbiühend (vrd *sügavalt kündma, kiiresti parandama* jt); laiend on vormiliselt kohanenud liitnimisõna moodustusmalliga. Moodustustüveks võib olla ka sõnaliigiliselt ambivalentne vm kinnistüvi, mis samuti korreleerub mõne vormilt pikema verbilaiendiga: *ainuvalitseja, salakuulaja, risküsitus, sundmüük, kaaskannataja*.

Seotud (lühivormi- või kinnistüvelise) laiendosaga liitdeverbaalid on aluseks liitverbide kujunemisele, nt *ainuvalitseja* > *ainuvalitsema* (→ SM 82–83).

SM 170. Rindliitnimisõnad on ühendava seosega liitsõnad: nad koosnevad kahest või enamast võrdse kaaluga moodustusosast, mis on üksteisega samasuguses süntaktilises suhtes nagu rindtarindi või lisandiga fraasi liikmed.

sõdurkuningas, lemmikloom, aegruum, näitusmüük, diivanvoodi, muuseum-kontserdisaal, arst-resident, sekretär-asjaajaja, kirjanik-tõlkija

Rindliitsõna moodustusosad kirjutatakse kokku või ühendatakse sidekriipsuga. Rinnastusseos eeldab, et moodustajad on samast sõnaliigist ja samas

vormis. Seetõttu on rindliitnimisõna esiosaks nimetavas käändes nimisõna. Rindliitsõna moodustusosadeks võivad olla liitsõnad (*ööpäev*), tuletised (*näitusmüük*) või liitsõnad (*lasteaed-alkool*).

Muutemorpholoogialt sarnanevad rindliitsõnad põimliitsõnadega. Põhiosana toimib liitsõna viimane moodustusosa, millele liituvad muute-tunnused ja tuletusliited. Üht mõistet tähistavate rindliitsõnade moodustusosad harilikult ei ühildu.

Esimest korda said *näitusmüügilt* maalide ostjad kaasa kunstniku sertifikaadi.

(A) Ta on varem töötanud ajakirja „Anne“ *autor-toimetajana*. (A) Kahest *lasteaed-alkoolist* jäid järele vaid lasteaiarühmad. (A)

Rinnastusseosega on ka **paarissõnad**. Paarissõna osad kirjutatakse kokku sidekriipsuga. Paljusid paarissõnu kasutatakse eeskätt mitmuses.

naised-lapsed, õed-vennad, isad-emad, käed-jalad, silmad-kõrvad, tulud-kulud, sukad-sokid, ukсед-aknad, ost-müük, leib-sai, sool-leib

Kindlat mõistet tähistavatest rindliitsõnadest erinevad paarissõnad oma rindtarindilaadse muutmisviisi tõttu (*naistele-lastele, ostu-müügileping*).

Paarisnimisõnade hulka kuulub **kordussõnu**, milles kordub minimaalse fonoloogilise muutusega sama või lähedase tähendusega, sageli deskriptiivne sõna või tüvi.

kila-kola, kribu-krabu, tühi-tähi, pudi-padi, kimpsud-kompsud, kilin-kolin, rigin-ragin, surimuri, tingeltangel, sigrimigri

Enamasti ühendatakse sellised kordussõnad sidekriipsuga, aga neid võidakse ka vahetult kokku kirjutada (*tingeltangel, surimuri*). Kordussõnade hulgas on ka mittedeskriptiivseid sõnu, milles korduvad sünonüümsed, lähedase tähenduse või sarnase kõlaga lekseemid: *eluolu, luud-kondid, kisa-kära, sitsid-satsid, särgid-värgid*.

Kirjandust nimisõnamoodustuse kohta: HABICHT, KÜLLI 1995. *us*-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles. | KASIK, REET 1975. Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. | KASIK, REET 1998. Viron *line*-suffiksilliset tekijännimet. | KASIK, REET 2010a. Eesti keele sõnatuletus. | KASIK, REET 2010b. Tähelepanekuid soome ja eesti keele liitnimisõnadest. | KASIK, REET 2011b. Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel: *nd*- ja *ndus*-liitelised verbaalnoomenid. | KASIK, REET 2012a. Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. | KASIK, REET 2012b. Sõnaliik oskuskeeles: *e*-tuletised ja nende alusverbid. | KASK, ARNOLD 1967. Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumis-

viisid eesti keeles. | KERGE, KRISTA 1990. Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. | KERGE, KRISTA 1996. The Estonian agent nouns: grammar versus lexicon. | KERGE, KRISTA 2001. Action nouns on *-mine* in Estonian grammar and lexicon. | KIIK, JOHANNA 2021. Nelja uusklassikalise keelendi kohanemisest eesti keeles: Supermees jooksis hüperkiiresti megaraskel ultramaratonil. | KONT, ILSE 1955. Isikut märkivad sufiksilised nimisõnad eesti keeles. | KONT, ILSE 1959. Eesti *rd*-liitelistest substantiividest ja nende vahekorra *rda*-liste verbidega. | KULL, REIN 1967. Liitnimisõnade kujunemine eesti kirjakeeles. | LIIVAK, MIRJAM 2023. *ke(ne)*-liitelised deminutiivid eesti suulises argisuhtluses. | MUND, ARGO 2005. *ndus*-liide eesti keeles ehk *pek-sandusest* ja *pärandusest e-postinduse* ja *perearstinduseni*. | MÄND, LOVIISA 2023. Deminutiivsete nimi- ja omadussõnade funktsioonid eesti ilukirjanduses. | NEETAR, HELMI 1994. Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes. | RIIKOJA, ELLI 1960. Eesti keele nimisõnade nominatiivse liitumise reeglite rahvakeelne alus. | VARE, SILVI 1981. Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. | VARE, SILVI 1991. Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra. | VARE, SILVI 1993b. Tuletusliidetest uue nurga alt. | VARE, SILVI 2001b. Üldkeele ja oskuskeele nihestunud suhe. | VARE, SILVI 2004. Põgusalt ühest leksika ja süntaksi piirinähtusest. | VARE, SILVI 2008. Potentsiaalsetest sõnadest leksika ja grammatika vaatenurgast.

4. OMADUSSÕNAMOODUSTUS

TRANSPONEERIV OMADUSSÕNAMOODUSTUS

SM 171. Kompleksomadussõnad – tuletised ja liitsõnad – nimetavad omadust teiste mõistekategooriate kaudu. Moodustussuhte järgi on omadussõnamoodustust kõiki kolme tüüpi: transponeerivat, mutatiivset ja modifitseerivat. Transponeeriv tuletus toimub süntaktilistel põhjustel ja muudab tuletusliite abil suhtemõistet tähistava sõna või mitmesõnalise fraasi omadussõnaks, selle tähendust muutmata. Moodustustähenduse järgi eristub kaks transponeeritud tuletiste rühma: suhteomadussõnad ja seisundiomadussõnad.

Suhteomadussõnad väljendavad omadust situatsiooni asjaolude – koha, aja või mõõdu – kaudu, esitades sündmuse kohta, aega või mõõtu situatsiooniosalise omadusena (*otsus tehakse täna > tänane otsus, maja asub järve ääres > järveäärne maja, järjekord kestab nädala > nädalane järjekord*).

Seisundiomadussõna väljendab omadust seisunditähendusega sündmuse kaudu. Verbi või määrsõnaga väljendatud seisund transponeeritakse seisundis olija omaduseks (*vastus sobib > sobilik vastus, aken on lahti > lahtine aken*).

Transponeerivana saab käsitada ka järgarvsõnade ja neid asendava asesõna tuletamist (*kolmas, kümnes, mitmes*).

Suhteomadussõnad

SM 172. Suhteomadussõnu moodustatakse lihttüvest *ne-* ja *mine-*liitega.

ne-TULETISI: äsjane, eilne, kauane, varane, ammine, kodune, õhtune, öine, talvine, sügisene, nädalane, meetrine, grammiline, sinne, sealne

mine-TULETISI: peamine, ülemine, äärmine, pindmine, külmine, nurkmine, põhimine, alumine, tagumine, välimine, eelmine, järgmine

Tüüpiliselt väljendatakse aja- ja mõõdusuhet *ne*-tuletisega, kohasuhet *mine*-tuletisega, aga on erandeid (*sinne, sealne; eelmine, järgmine*).

Produktiivne on liitsõnatuletus: koha- või ajatähendusega kaassõnafraas transponeeritakse omadussõnaks *ne*-liitega (*laua peal > lauapealne, stardi*

eel > *stardieelne*, *metsa taga* > *metsatagune*, *üle maailma* > *ülemaaailmne*). *line*-liitega on moodustatud *üleeuroopaline*, *üle-eestiline*, *ülelinnaline*, *ülemaaline*.

Mõõtu väljendavad lekseemid sobivad alussõnaks üksi (*meetrine*, *aastane*, *kilone*) või koos täpsustava komponendiga. Liitsõnatuletise täpsustavaks moodustajaks võib olla arv- või asesõna (a), aga ka mõõdetav omadus: paksus, laius, sügavus jm (b) või võrdlusalus (c).

- (a) kolmeaastane, viiekilone, mitmekuune, iganädalane
- (b) meetrikõrgune, tollisügavune, vaksapikkune, aastavanune
- (c) toasuurune, tänavalaiune, kotiraskune, pöidla pikkune

Võrdlus võib olla samastav: *ühepikkune*, *ühelaiune*, *samaraskune*, *samakõvadune*.

Panasonic GD55 on ainult *tikutopsisuurune* telefon. (A) Nägijale on see ainult *kilepaksune* kärbsenust valgel taustal. (A)

Suhet (mõõtu või aega) väljendavad ka fraasipõhised tuletised *esmakordne* (vrd *esimest korda*), *mitmekordne*, *kahekordne*, *igakordne*.

Seisundiomadussõnad

SM 173. Seisundiomadussõnu moodustatakse verbidest *lik*-liitega ja seisundimäärsõnadest *ne*-liitega.

lik-TULETISI: sobilik, lõplik, tundlik, teadlik, nõudlik, püüdlik, muutlik, alandlik, kannatlik, õpetlik, osavõtlik, ettevaatlik, tagasihoidlik

ne-TULETISI: kinnine, katkine, viltune, lõhkine, tasane, põigiline, kahetine, vastastikune, kohastikune, järjestikune, ligistikune, pealistikune

Modaalsete verbide baasil on tuletatud seisundiomadussõnu *line*-liitega: *suuteline* (ka *suutlik*), *võimeline*. Transponeerida saab üksnes habituaalse seisunditähendusega verbe.

Kursustel omandatakse *säästlik* ja *kaitslik* sõidustiil. (A) *Sundlik* õppekeel oli vene keel. (A) Toode on väga *toitlik*. (A) Oksiidi laastav mõju on väga *peitlik*. (A)

Määrsõnaga väljendatud seisundi transponeerimine omaduseks oleneb määrsõna struktuuritüübist. Tuletusele alluvad seisunditähendusega lihtmäärsõnad ning *stikku*- ja *ti*-tuletised.

Tomograafia saadakse objekti *kihiline* kujutis. (T) Laine oli korrapärane, *iilitine* tuul veeretas mõne järsumagi ette. (I) Perekülvitiste seadusega soositakse laste *järjestikuseid* sünde. (A)

Mõni tuletis on selles tähendusrühmas moodustatud ka *line*-liitega: *äkiline*, *vinkavonkaline*, *kiirakääraline*.

Verbi alusel on väike hulk seisundiomadussõnu tuletatud *kas-* ja *jas-*liitega, aga selline moodustus ei ole produktiivne: *tormakas*, *rutakas*, *kuulekas*; *kleepjas*, *helkjas*, *pleekjas*.

SM 174. Seisundiomadussõnade hulka liigitub ka osa verbide adjektiveerunud **kesksõnu** (→ SÜ 528). Komplekssete omadussõnadena saab käsitada eeskätt seisundis olija püsiseisundit, mitte konkreetset (ühekordset) sündmust väljendavaid kesksõnu (vrd *seisva veega tiik*, mitte aga *nurgas seisvat poissi noomiv õpetaja*; *söödav seen*, mitte aga *õhtusöögiks söödav praad*).

v-TULETISI: elav, erinev, rabav, pimestav, sulav, särav, liikuv, tabav, huvitav, põlev, kaduv, voolav, murenev, lagunev, määrduv, vastupidav

tav-TULETISI: käidav, jäädav, joodav, müüdav, vaieldav, kaheldav, laevatatav, ihaldatav, arvatav, nähtav, kuuldav, pestav, läbikäidav

nud-TULETISI: põlenud, vilunud, tüdinud, nõrkinud, tülpinud, roidunud, surnud, kogenud, juurdunud, väsinud, puhanud, kaasasündinud

tud-TULETISI: avatud, pestud, kantud, tuntud, praetud, löödud, koristatud, pühitud, loetud, teatud, haritud, kaetud, lugupeetud

v-liitelised seisundiomadussõnad sarnanevad tähenduselt *lik*-liitelistega (*käitumine on sobiv/sobilik*, *meel on muutuv/muutlik*). *nud*-tuletis osutab sündmuse tulemseisundile (*jooksja on väsinud*, *ametnik on kogenud*), *tav*-tuletis osutab omadusseisundile, milles tegevus on võimalik (*seen on söödav*, *distants on joostav*), *tud*-tuletis osutab vaatlushetkeks lõppenud tegevuse tulemseisundile (*ametnik on haritud*, *aken on avatud*). *tav*-tuletisega väljendatud omaduse kandjaks on tegevusobjekt (*kaup on müüdav*, *tapeet on pestav*) või tegevuskoht (*tee on sõidetav*, *jõgi on laevatatav*, *korter on elatav*).

SM 175. Liitsõnatuletisena saab *ne*-liite abil seisundiomadussõnaks transponeerida sündmust või situatsiooni asjaolu väljendava kahesõnalise ühendi, mis kontekstipõhiselt tähistab seisundit: *lepingut järgima*, *lepingu järgi* > *lepingujärgne*, *vene keeles* > *venekeelne*.

sünnipuhune, arvutipõhine, eesmärgipärane, usaldusväärne, elukohajärgne, graafikujärgne, projektijärgne, nahakaudne, suukaudne

Mall näib laienevat uutele fraasitüüpidele, uuemal ajal levivad jõudsalt nt *põhine*-osaga liitsõnatuletised (vrd *millegi põhjal*, *millelgi põhinema*), samuti *laadne*-osaga (vrd *millegi laadi*): *aatepõhine*, *veebipõhine*, *väärtuspõhine*, *skandaalipõhine*, *õhinapõhine*; *turulaadne*, *filmilaadne*, *demokraatialaadne*, *pastalaadne*, *kunstilaadne*. Tekstisidusate seisundiomadussõnade tuletamine fraasist on produktiivne.

Rectori *juubelipuhune* jutt eelmises Sirbis sisaldas üllatavalt mõistlikku kriitikat. (A) *Automeelne* lähenemine on natuke üle läinud ja hakatud rääkima vajadusest ühistranspordi ja kergliiklust arendada. (A) *Juustulaadne* toode on ilmselt mingi trans-rasvhappeid täis sodi. (N)

Kaassõnafras *millegi viisi* transponeeritakse omadussõnaks *line*-liitega: *eraviisiline*, *grupiviisiline*, *seeriaviisiline*, *etapiviisiline*.

MUTATIIVNE OMADUSSÕNAMOODUSTUS

SM 176. Mutatiivse moodustussuhte korral iseloomustatakse omadust asjamõiste kaudu. Sellist moodustussuhet väljendatakse nii tuletiste kui ka liitsõnadega. Moodustustähenduse järgi jagunevad mutatiivselt moodustatud kompleksomadussõnad kolme rühma: possessiivsed omadussõnad kirjeldavad omadust asjamõiste olemasolu või kuuluvussuhte kaudu (*rasvane*, *ruuduline*, *õnnelik*, *viljarikas*), karitiivsed omadussõnad kirjeldavad omadust asjamõiste puudumise kaudu (*andetu*, *sisutühi*), võrdlussuhtega omadussõnad kirjeldavad omadust sarnasuse kaudu (*lapselik*, *munajas*, *sirelililla*).

Possessiivsed omadussõnad

SM 177. **Possessiivne** suhe moodustajaks oleva asjamõiste ja omaduse kandja vahel võib olla kahesuunaline (vrd *andekas viiuldaja* = *viiuldajal on anne*; *riiklik ülikool* = *riigil on ülikool*). Esimesel juhul nimetab omadussõna determineeriv moodustaja substantsi, mis omaduse kandjal on olemas (*andekas viiuldaja*, *tahtekindel juht*), märkimisväärselt eristuv (*kondine inimene*, *sõnaosav lektor*) või sellele iseloomulik (*sõnaline väljendus*, *koristusküps vili*). Selliselt nimetatud omadusega seostub sageli kvantiteeditähendus, moodustuskomponendi rohkus (*viljakas*, *mahlane*, *anderikas*). Teise suunaga possessiivsust peegeldab kuuluvussuhe: tuletise alussõna on omaduse kandja suhtes valdaja funktsioonis, nimetades ala, institutsiooni või valdkonda, kuhu või millele omaduse kandja kuulub. Samasugust valdajasuhet väljendatakse

liitnimisõnaga: *keeleline küsimus*, vrd *keeleküsimus*; *riiklik ülikool*, vrd *riigi-ülikool* (→ SM 110).

Tuletise puhul oleneb possessiivse suhte iseloom alussõna tähendusrühmast (nt kas see on abstraktne või konkreetne, ese või aine, institutsioon, koht või tegevusala jne).

Possessiivseid omadussõnu tuletatakse produktiivselt *ne-*, *line-*, *lik-* ja *kas-*liitega. Neid on moodustatud ka liidetega, mis tänapäeva keeles on oma produktiivsuse minetanud. Sellesse tähendusrühma kuulub mõnikümmend *s-*tuletist (*aus*, *lõbus*, *ilus*, *mõnus*, *rõõmus*, *hõlpus*, *õõnes*, *hoolas*), väike rühm *v-*tuletisi (*vägev*, *lihav*, *verev*, *terav*) ja *ik-*tuletisi (*sõõrik*, *poolik*, *vöödik*, *lapik*, *joonik*).

*ne-*TULETISI: liivane, kivine, lumine, villane, vihane, näljane, tusane, autoriteetne, efektne, hasartne, temperamentne, vaimne, taevane

*line-*TULETISI: triibuline, laiguline, kortsuline, sõnaline, sõjaline, kehaline, sisuline, vormiline, arhitektuuriline, statistiline, mereline

*lik-*TULETISI: riiklik, kiriklik, ilmalik, isiklik, ametlik, majanduslik, rahvuslik, kirjanduslik, erakondlik, tänulik, kirglik, kasulik, ohtlik, auklik

*kas-*TULETISI: menukas, kombekas, eakas, töökas, häälekas, ambitsioonikas, rinnakas, küürakas, viljakas, tuumakas, mahlakas

Liite valik oleneb osalt alussõna kujust ja tähendusest, osalt saab sama tüve eri liidetega kasutades väljendada erinevat possessiivse suhte laadi (vrd *vormikas* ja *vormiline*, *mõttekas* ja *mõtteline*, *sõnakas* ja *sõnaline*), osalt on eri liidetega tuletised sama tähendusega (*mahlakas* ja *mahlane*, *vürtsikas* ja *vürtsine*), osalt erineva kasutuskontekstiga (vrd *auklik tänav* ja *auguline muster*, *okkane rada* ja *okkeline siil*). Liite valik võib olla sõnakohane (vrd tundeid väljendavatest nimisõnadest tuletatud *vihane*, *rõõmus*, *murelik*).

Nädalalõpuretsept: *heeringane* talvesupp. (N) Noor *aktsendikas* ametnik ei tahtnud mind krooniga sisse lasta. (D) Siin *merisel* maal on tegemist vist ka Rootsi mõjuga. (A) Mali maastik on *savine* ja *savanniline*. (A) Leida peale võis *arstinduslike* seikade saladusespidamise surmkindel olla. (I) Siin üks *postinduslik* mõtisklus. (D)

SM 178. Omaduse kandjale iseloomulikku asjamõistet võib täpsustada asja kvantiteeti või kvaliteeti kirjeldava komponendiga. Selliseid liitsõnatuletisi moodustatakse *ne-*, *line-* ja *lik-*liitega.

ne-TULETISI: valjuhäälnne, ausameelne, pruunisilmne, neljajalgne, välejalgne, sirgeselgne, mitmekülgne, ühekülgne, laiaõlgne, punalehine

line-TULETISI: pikajuukseline, mustanahaline, kõrgekontsaline, madalapalgaline, ühekohaline, neljaköiteline, mõnerealine, vähelauseline

lik-TULETISI: laiaulatuslik, täisväärtuslik, kõrgeväärtuslik, nõrgamõistuslik, truusüdamlik, heasüdamlik, mitmetähenduslik, kolmevaatuslik

Liite valik sõltub osalt alussõna kujust, osalt on leksikaalselt kinnistunud (vrd *mitmekülgne* ja *mitmeküljeline*), osalt vabalt varieeruv (*heledahäälnne* või *heledahääleline*).

Fraasipõhiste *line*-tuletiste moodustamine on täiesti produktiivne, *ne*-tuletisi moodustatakse selles tähenduses tagasihoidlikumalt. Fraasil põhinevate *lik*-tuletiste moodustamine on piiratud ning eeldab, et käibel on ka fraasituumast moodustatud omadussõna (*ulatuslik*, *väärtuslik*, *südamlik*, *tähenduslik*).

Punapintsakuline must teeb tüdrukuga imepäraseid tempe. (A) Meelde jäi pisut *julmanaljaline* Henry. (A) Mu *tõmmunahkne* õdegi kasutab SPF 20 kreemi. (N) Rütmiliselt õõtsuv *ümarsilmne* tramm viib Kalamajja. (N)

SM 179. Possessiivset suhet saab väljendada ka **liitomadussõnaga** (vt tabel 15, 16). Täendusstruktuur on sama kui omadussõnalise täiendiga nimi-sõnafraasist moodustatud liitsõnatuletistel ja mõnikord on kasutusel nii liitsõna kui ka fraasipõhine tuletis, vrd *sõnaosav* ja *osavasõnaline*, *värvirõõmus* ja *rõõmsavärviline*.

Tabel 15. Fraasipõhine tuletis või liitsõna

rõõmsavärvi-line	värvi+rõõmus	kujundus
osavasõna-line	sõna+osav	lektor
kindlameel-ne	meele+kindel	poliitik
kindlasihi-line	sihi+kindel	tegevus
osavanäpu-line	näpu+osav	meister
puhtastiili-line	stiili+puhas	kunst
tihedasisu-line	sisu+tihe	ajakiri

Liitomadussõna moodustustähendus oleneb põhiosa leksikaalsest tähendusest. Produktiivselt moodustatakse omamissuhet väljendavaid liitomadussõnu kõige enam põhiosadega *rikas*, *rohke*, *vaene* ja *kindel*.

anderikas, lasterikas; askeldusrohke, ohvriterohke, rahvarohke; fantaasia-
vaene, hapnikuvaene, rauavaene; kavakindel, plaanikindel, tahtekindel

rikas- ja *rohke-*lõpulised omadussõnad on tähenduselt lähedased *kas-* ja *line-*
tuletistele (vrd *andekas*, *andeline*, *anderikas*, *anderohke*).

Tabel 16. Possessiivne tuletis või liitsõna

mahla-ne	mahla+rikas	õun
metsa-ne	metsa+rikas	maastik
rasva-ne	rasva+rikas	liha
vilja-kas	vilja+rohke	põld
sisu-kas	sisu+rikas	koosolek
õnne-lik	õnne+rikas	lapsepõlv
rõõm-us	rõõmu+rohke	kohtumine

*Kindel-*lõpulised omadussõnad on kahesuguse moodustustähendusega. Nendega saab väljendada possessiivsust (mille poolest kindel) ja selliste liitsõnade tähendus on lähedane fraasipõhisele *line-* või *ne-*tuletisele (vrd *sihikindel* ja *kindlasihiline*, *meelekindel* ja *kindlameelne*). Sama vormimalliga väljendatakse ka teistsugust suhet (mille vastu kindel): *helikindel sein*, *niiskuskindel kate*, *külmakindel sort*.

Lühemaid sarju või üksiksõnu moodustatakse ka muude tähenduselt sobivate põhiosadega.

sisutihe, tundevärske, kõneosav, elutark, sordipuhas, stiilipuhas, värvirõõmus,
kombelõtv, vihmamärg, külalislahke, lastesõbralik

Tekstilekseemidena moodustatakse possessiivseid liitomadussõnu mitmesuguste põhiosadega.

Soovitaks investeerida ka *näpuosavatel* ja *silmaerksatel* koduperenaistel. (A)
Kogenud, *riigitark*, *teovõimas* valitseja pühib raskused lühima aja teelt. (I)
Need olid keevalised ja *usuagarad* sõdalased. (I) Kallis pärgament – see
kuulus, *saatustiine* pärgament. (I)

Karitiivsed omadussõnad

SM 180. Karitiivtuletisi moodustatakse nimisõnast *tu*-liitega, verbist *matu*-liitega.

tu-TULETISI: andetu, hooletu, kodutu, nõutu, töötu, truudusetu, väärtusetu, tähtsusetu, lootusetu, perspektiivitu, kompromissitu, pretsedenditu

matu-TULETISI: saamatu, püsimatu, tundmatu, kartmatu, ületamatu, arenematu, mõtlematu, tähelepanematu, vastuvõetamatu, distsiplineerimatu

tu-liitelised omadussõnad vastanduvad tähenduselt omamissuhet väljendavatele possessiivsetele omadussõnadele (vrd *andekas* ja *andetu*, *sarviline* ja *sarvitu*).

matu-tuletised on eitava tähendusega seisundiomadussõnad, mis vastanduvad tähenduselt *lik*-liitelistele seisundiomadussõnadele (vrd *ekslik* ja *eksimatu*, *kõlblik* ja *kõlbmatu*) või kesksõnadele (vrd *sõltuv* ja *sõltumatu*, *ravitav* ja *ravimatu*, *vilunud* ja *vilumatu*, *tuntud* ja *tundmatu*). Tüüpiliselt on sihitute verbide *matu*-tuletised subjektiviitelised (omaduse kandjaks on tegevussubjekt), sihiliste verbide *matu*-tuletised objektiviitelised (omaduse kandjaks on tegevusobjekt), vrd *eksimatu juht*, *ravimatu haigus*.

Sel puhul ei oleks tagatud inimeste *häiretu* üksteisest arusaamine. (A)
Vaadeldamatu e-häaletus pole usaldusväärne. (A) Need on tavamõistes *ehitamatud* nagu püramiidid, platoonid, koopad, kujud jm, mis jäävadki ideeks. (D)

SM 181. Liitomadussõnu moodustatakse karitiivide tähendusrühmas põhi- osadega *vaba*, *lage* ja *tühi*, mis nagu *tu*-tuletised viitavad laiendosaga nimetatatu puudumisele.

maksuvaba, müravaba, roostevaba, viisavaba; arulage, ideelage, mõttelage; inimtühi, mõttetühi, sisutühi, õhutühi

Sõnaraamatud on registreerinud vaid mõne *tühi*-lõpulise omadussõna, aga tekstiliitsõnu leiab kõigi karitiivtähendusega põhiosadega.

Polder oli üldse sisuliselt *linnutühi*. (A) Vaakumhõõglamp on *gaasitühi*. (A)
 Metsades ilutsevad nüüd *puutühjad* lagealad. (A) Koht oli kiirlõunalikult *omapäravaba*. (N) Saare põhjaosa on tasane, *metsalage* rohtla. (A)

Põhiosaga *puhas* saab moodustada nii possessiivse tähendusega omadussõnu (*stiilipuhas*, *kõlapuhas*) kui ka karitiivse tähendusega omadussõnu (*umbrohupahas*).

Juudipuh Andaluusias töötas juutide salapalvelaid. (I)

Karitiivse tähendusega tuletised ja liitsõnad on samatähenduslikud ja sageli vastastikku asendatavad (vt tabel 17).

Tabel 17. Karitiivne tuletis või liitsõna

lume-tu	lume+vaba	lagendik
rasva-tu	rasva+vaba	piim
pinge-tu	pinge+vaba	esinemine
aru-tu	aru+lage	mõttekäik
maitse-tu	maitse+lage	sisustus
sisu-tu	sisu+tühi	sõnavõtt
õhu-tu	õhu+tühi	ruum

Võrdlusomadussõnad

SM 182. Võrdlustuletisi moodustatakse produktiivselt *lik-* ja *jas-*liitega. Nimisõnatüvelised *jas*-tuletised on alati võrdlustähendusega, *lik*-tuletised võivad väljendada ka muid tähendussuhteid.

lik-TULETISI: emalik, keigarlik, süüdlaslik, tõusiklik, daamilik, kuninglik, diletantlik, matstraadilik, ameerikalik, taevalik, põrgulik

jas-TULETISI: siidjas, tornjas, munajas, muldjas, kaarjas, niitjas, nõeljas, nooljas, paberjas, püramiidjas, sametjas, spiraaljas, metaljas

lik- ja *jas*-tuletised väljendavad sama moodustustähenduse piires erinevat laadi võrdlust: *lik*-tuletised viitavad funktsionaalsele sarnasusele alussõnaga, *jas*-tuletised kirjeldavad füüsilist sarnasust.

Võrdlussuhet väljendava *lik*-tuletise alussõna nimetab tüüpiliselt elusolendit (*lapselik*, *orjalik*, *juhanliivilik*) või kohta (*euroopalik*, *tartulik*, *paradiislik*) ja tuletis viitab iseloomu, käitumise, olemuse vms sarnasusele.

Amsterdam on linn, millest õhkub *külalikku* sarmi. (A) Keldripoe kuidagi nii *kalamajalik* müüjaeit naeratas mulle esimest korda, kui teda prooviks vene keeles kõnetasin. (N) Siin raamatus jätkub *viiviluigelik* elu mõtte otsing. (A) Seda viga poetavad just haritlased oma *haritlaslikku* sõnastusse. (A)

Muud tüüpi asjanimetuste baasil tuletatud *lik*-liitelisi võrdlusomadussõnu on registreeritud vähe: *masinlik*, *kramplik*, *mõistatuslik*, *eeskujulik*, aga teksti-tuletiste moodustamine on selleski rühmas avatud.

Esmamaitse tundub huvitavalt küps, *leivalik* ja rikkalikult pehme. (N) Ega seal hullumajas suurt midagi ei juhtugi, teised hulludki mõjuvad võrdlemisi *klišeelikena* ja *lendas-üle-käopesalikena*. (A)

jas-tuletisi moodustatakse elutu asja nimetustest ja nad viitavad harilikult alussõnaga sarnanevale väliskujule (*tornjas*, *püramiidjas*, *munajas*) või muule füüsiliselt tajutavale omadusele (*siidjas*, *paberjas*, *metallas*). Ka *jas*-tuletiste moodustamine tekstilekseemidena on produktiivne, aga neid leiab rohkem ilukirjandusest ja teaduslikest kirjeldustest.

Samblik on algul *lehtjas*, hiljem *põõsasjas*. (T) *Seinjas* vesi kukkus taevast alla. (I) Nad olid pooleldi surnud, *laipjad* nagu kalad turul. (I) Tuhmpruunikast näost lühikese täishabeme raamist vaatasid *mandeljad* silmad. (I)

SM 183. Võrdlusomadussõnu moodustatakse ka **liitsõnadena**. Erinevalt possessiivse või karitiivse tähendusega liitomadussõnadest ei ole võrdlusomadussõna põhiosa valik piiratud. Eriti rohkesti on võrdlussuhtel põhinevaid värvinimetuste sarju.

kirsipunane, süsimust, sidrunikollane, taevasinine, leheroheline, kohvipruun, tuhkhall, lumivalge, kriitvalge, linavalge

Värvinimetuse asemel võib liitsõna põhiosaks olla osastavas käändes nimi-sõna *värvi*, *tooni* või *karva*: *lipuvärvi*, *tulbivärvi*, *šokolaadikarva*, *maksakarva*, *samblatooni*.

Võrdlusomadussõnu moodustatakse vabalt ka muid omadusi väljendavate põhiosadega.

kivikõva, sametpehme, tinaraske, kiudpeen, nugaterav, nõörsirge, peegelsile, mesimagus, haudvaikne, lindprii, kaljukindel, jääkül

Erinevalt värvinimetustest ei kirjelda muud varieeruvate laiendosadega liitomadussõnad alati selgelt erinevaid omadusi, vaid viitavad võrdluse kaudu omaduse intensiivsusele (*kivikõva*, *raudkõva*, *teraskõva* tähendavad kõik 'väga kõva'), sarnanedes tähenduselt modifitseeriva omadussõnamoodustusega (→ SM 188).

Oli ta ju end koormanud *tallvaga* don Rodrigue'i püsiva juuresolekuga. (I) *Piitspeenike* ja *tünnjäme* on mõlemad äärmused, meeste meeldib ikka liivakellafiguur. (N) Värvuselt on ta tume *maksavärvi* pruun, mustalaiguline või *tiigertribuline*. (N)

Samastavale võrdlusele viitavad liitsõna põhiosana omadussõnad *sarnane* ja *taoline*. Sõnaraamatud on selliseid liitsõnu registreerinud üksikuid (*enda-sarnane*, *temasarnane*, *omataoline*, *selletaoline*). Moodustus on siiski produktiivne ka nimisõnalise laiendosaga, tekstiliitsõnu on nt *parteisarnane*, *noolesarnane*, *puusarnane*, *õpikutaoline*, *riigitaoline*, *linnataoline* jt.

Rootsi naisõiguslased asutasid *parteisarnase* poliitühenduse. (D) Esimesed *linnataolised* asulad ehk muinaslinnad hakkavad Eestimaal kujunema juba X sajandil. (T) Bambus on kõrreliste sugukonda kuuluv *puusarnane* taim. (T)

Väikese võrdlusomadussõnade rühma moodustavad põhiosaga *-ohtu* moodustatud liitsõnad: *poisiohtu*, *lapseohtu*, *neiuohtu*, *plikaohtu*, *tütarlapseohtu*, *poisikeseohtu*, *kutsikaohtu*, *vasikaohtu*. *-ohtu* on liitesarnase funktsiooniga kinnistüvi, mis tähenduse poolest sarnaneb modifitseerivate kinnistüvedega *-võitu* ja *-poolne* (→ SM 187), aga laiendosaks pole omadussõna, vaid võrdluslust märkiv nimisõna.

SM 184. Ühendavat võrdlussuhet võib näha ka liitsõnades, mille mõlemad moodustusosad väljendavad omadust. Ühelt poolt moodustatakse selliseid omadussõnu värvinimetust täpsustava laiendosaga (*hele*, *tume*, *erk*, *tuhm*, *kahvatu*, *matt*) ja need on lähedased modifitseeritud tähendusega liitomadussõnadele: *helesinine*, *tumepruun*, *ererohteline*, *erkpunane*, *tuhmkollane*, *kahvaturoosa*, *mattsinine*. Analoogilise funktsiooniga laiendosaks võib olla ka mõni *v*-kesksõna.

Oli parajasti *säravselge* talvehommik. (I) Mina soovitaksin selle asemel hoopis *leekivpunast* kasutada. (A) Staar sõitis seal ringi *pimestavvalge* autoga. (A)

Ühendava seosega on ka rindliitsõnad, mille moodustajate vahel pole muud võrdlussuhet, kui et nad iseloomustavad omaduse kandjat korraga mitme omaduse alusel.

kurttum, nõguskumer, kõrgtihe, madaltihe, mustvalge, ühiskondlik-poliitiline, silbilis-rõhuline, kaubalis-rahaline, sõnalis-muusikaline

Kuna moodustajad on võrdväärased, võib nende järjekord varieeruda: *nõguskumer* või *kumernõgus lääts*, *kaubalis-rahalised* või *rahalis-kaubalised suhted*. Kasutussagedus või terminoloogiline tähendus võib sõnakuju leksikaalselt kinnistada (*kurttum*, *pimekurt*, *madaltihe*, *sinimustvalge*).

Lõhnas vastu laialikantud roogade rasvu, *mõrkjas-toorest* õlut ja rõskeid laudlinu. (I) Nuusutage korra raamatukoguõhku – *imal-terav* mõttetöö hais ühes seda saatvate looduslike kõvaketaste surinaga tasalülitavad reaalsuse. (I)

MODIFITSEERIV OMADUSSÕNAMOODUSTUS

SM 185. Omadused võivad olla suhtelised (*pikk, korralik, töökas, sõnaosav*) või absoluutsed (*rase, äärmine, sabatu, ringikujuline*). Suhtelist omadust võib selle kandjal olla rohkem või vähem ja sellise omaduse määra võib astendada. Modifitseeriv omadussõnamoodustus hõlmab tuletisi ja liitsõnu, millega rõhutatakse nimetatava omaduse intensiivsuse astet: vähesust (*pruunikas*), rohkust (*ülisoolane*) või vastandväärtust (*ebaaus*). Liitomadussõnas võib modifitseerijaks olla nii põhiosa (*soolasevõitu*) kui ka laiendosa (*vähesoolane*). Modifitseerivate laiendosade hulgas on selliseid, mis modifitseerivad nii nimi- kui ka omadussõnade tähendust (vrd *ülilodav* ja *üliinimene*; *padukommunist* ja *padukarske*; *ebausk* ja *ebaaus*), aga ka selliseid, mis seostuvad üksnes omadusega. Omaduse vähesust väljendatakse nii tuletiste kui ka liitsõnadega, omaduse rohkust vaid liitsõnadega.

SM 186. Vähendava tähendusega tuletistes nimetab alussõna modifitseeritavat omadust, modifitseerijaks on liide. Selliseid omadussõnu tuleatakse produktiivselt *ke(ne)-*, *kas-* ja *jas-*liitega.

kene-TULETISI: ahtake, kergeke, õrnake, nõrgake, kõhnake, nõdrake, hulluke

kas-TULETISI: pruunikas, hapukas, kibekas, mõrukas, tumekas, kollakas

jas-TULETISI: mustjas, mõrkjas, blondjas, tihkjas, sünkjas, tuhmjas

kene-liitega modifitseeritakse hinnangulisi omadusi, tuletised väljendavad deminutiivset tähendust. Võrreldes deminutiivsete nimisõnadega (→ SM 116) kaasneb *kene*-liiteliste omadussõnadega selgemalt subjektiivne suhtumine, afektiivne deminutiivsus, sageli hellitus. Deminutiivtuletised esinevad peamiselt öeldistäite või kõnetussõnana, marginaalne on nende kasutus nimisõnafrasias täiendina (*kitsuke tee*).

USA väliskaubandus on sel aastal *viletsake*. (A) Ka minu väike poeg on päeval *rõõmsake*, öösel kipub nutma. (N) Ei ole sa *lolluke*, puhta tohman oled. (N)

kas- ja *jas*-tuletised väljendavad omaduse vähest intensiivsust, neid moodustatakse värvi, maitset, kuju vm füüsilisi omadusi väljendavatest omadussõnadest. Liite valik on ositi leksikaalselt kinnistunud (*mustjas, punakas*), ositi vabalt varieeruv (*pruunjaskas* ja *pruunikas, tõmbakas* ja *tõmpjas*).

Taimel on *kibejas* koirohu lõhn. (N) Jakil on seest *paksjas* fliisvooder. (N) Endine omanik oli *kõhnakas* ja 171 cm pikk. (N) *Tuhmikad* peeglid näitasid aega otse lõputusse laiuvat. (I)

Vähendava tähendusega omadussõnu on tuletatud ka muude liidetega, aga ükski tuletustüüp ei ole produktiivne: *lane*-tuletised *haiglane*, *kerglane*, *täidlane*, *õiglane*; *ldane*-tuletised *vanaldane*, *laialdane*, *lüheldane*, *pikaldane*; *lik*-tuletised *arglik*, *piklik*, *kurblik*; *ik*-tuletised *ümarik*, *kumerik*, *köverik*, *lausik*; *ne*-tuletised *argne*, *uudne*.

SM 187. Vähendava tähendusega liitsõnas võib modifitseerijaks olla liitsõna põhiosa või laiendosa. Vähendava tähendusvarjundi lisavad laiendosaga nimetatud omadusele liitelaadsed põhiosad *-võitu* ja *-poolne*.

aeglasevõitu, haigevõitu, hapuvõitu, igavavõitu, laisavõitu; noorepoolne, kehvapoolne, kõhnapoolne, laisapoolne, nõrgapoolne

võitu- ja *poolne*-lõpuliste liitsõnade moodustamine on produktiivne suhtelist omadust väljendavatest omadussõnadest.

Kiirusepiirang on 110 ja isegi *korralikuvõitu* rootslased sõidavad seal pigem 130-ga. (A) Oravate valimispeo toon oli rahulik, aga pisut *väsinuvõitu*. (A) Noor on iseenesest õnnelik ja vana on iseenesest *õnnetupoolne*. (A)

Modifitseerijaks võib olla ka liitsõna laiendosa. Põhiosaga nimetatud omaduse astendamisele viitavad laiendosad *vähe*-, *kesk*- ja *pool*- (vrd *pooleldi*).

vähekasulik, vähetähtis, vähenõudlik, väheoluline; keskpikk, keskkõrge; poolkuiv, poolametlik, poolhaige, poolpime

Laiendosad *eba*- ja *mitte*- vähendavad omaduse tema vastandväärtuseni.

ebaaus, ebapiisav, ebainimlik, ebakindel, ebaloogiline; mittekortsuv, mitte-kvaliteetne, mittetäielik, mittevajalik

Osalt on *eba*- või *mitte*- valik leksikaalselt kinnistunud (*ebaõige*, *mitte-statsionaarne*), osalt vabalt varieeruv (*ebaametlik* või *mitteametlik*, *ebatäielik* või *mittetäielik*).

Tekstinäiteid leidub ka eitusprefiksoidiga *pseudo*- moodustatud omadussõnadest.

Meeldival uimastiretkel ei tee inimene midagi muud kui teeb *pseudoõnnelik* pulbitsev (pingest vahutav) neurootik ilma uimastita. (N) Maailmale ei ole vaja veel ühte nõmedat ajakirja, veel ühte *pseudotarka* raamatut. (D)

SM 188. Intensiivistava tähendusega liitsõnaosa on sageli vormilt kinnistüvi (*ürgandekas*, *puhtisiklik*), aga võib olla ka prefiksilaadse tähenduse omandanud nimi-, omadus- või määrsõna (*imeilus*, *roppkallis*, *püstirikas*). Põhiosa valik on vaba, modifitseerida saab igasuguseid suhtelisi omadusi.

Selliseid modifitseerijaid on nt *ime-*, *tuli-*, *veri-*, *maru-*, *surm-*, *põrgu-*, *püsti-*, *puru-*, *padu-*, *ropp-*, *hull-* jt.

imehea, imelahke, tuliuus, tulivihane, verinoor, verivärske, maruigav, maru-andekas, surmigav, surmkindel, põrgupalav, põrguigav, puupaljas, püstirikas, püstihull, puruhaige, purulaisk, paduigav, padukarske, roppkallis, ropprikas, hulljulge, hullkiire

Esimestele liitujatele postitame *tulivärske* singli „Kaugel“. (G) Vesi on neis randades *surmsoolane*. (N) Räuskab hullemini kui *põrguhull* Žirinovski. (D) Kui sa oled nii *surmtõsine*, *surmvihane* ja *surmloll*, siis ära loe. (D) Kui jõuluks kootud õlarätiku sain, olin *hullõnnelik*. (N)

Prefiksilaadse laiendosaga liitomadussõnad on afektiivse tähendusega. Selletaolisi liitsõnu kasutatakse palju argikeeles, kus neid ka lisandub. Noorte argikeeles levivad nt prefiksilaadse tähendusega modifitseerijad *lõpp-*, *tipp-*, *tutt-*, *elu-* ja *sig-*.

See hobune on tõesti *lõppilus*. (N) Ja midagi lihtsalt *lõppägedat*. (N) Oprja oleks 30-ndatel kohtadel *tippõnnelik*. (N) Kris Kose *tipphea* või *tippmõnus* siis, äge? (N) Aastane naabritüdruk tuleb oma liivaste kätega mu *tuttuut* ja *tuttpuhast* beebit katsuma. (N) Uskuge, küpsuseksam saab *eluäge* olema. (N) Selline püügiviis on *elunõme* – lastakse silla pealt kork vette ja siis tunde järgi tiritakse. (N) *Sigahea* loo leidsin. (N) Üks *sigamaitstva* toiduga hiinakas. (N)

Eelmainitute kõrval kasutatakse ka võõrprefiksoide (*super-*, *mega-*), samuti mitmesuguste fraasisiseste laienditega korreleeruvaid kinnistüvesid: *puht-* (vrd *puhta*), *laus-* (vrd *lausa*), *eht-* (vrd *ehtsalt*), *ürg-* (vrd *ürgselt*), *ilm-* (vrd *ilma*, *ilmatu*).

puhtisiklik, puhtteaduslik, lausselge, lauslibe, lausvale, ehteestilik, ehtnaiselik, ürgandekas, ürgmehelik, ilmsüütu, ilmvõimatu

Kuna mul on *superigav*, siis kirjutan fakte. (N) Minu tehtud pilt ja ma olen *megauhke* selle üle. (N) Õmblusfirma viis tootmise ära, kui *hiigelodav* tööjõud lõppes. (D) Nagu oleks tal mingi *ilmtähtis* asi ajada. (A) Muusikaakadeemia ehitati *ilmuhke*. (A)

Kõigi liitomadussõnu moodustavate modifitseerijatega ei kaasne afektiivset tähendusvarjundit. Omaduse maksimaalset määra rõhutavad prefiksilaadne kinnistüvi *üli-* (*ülisuur*, *ülimoodne*, *ülitundlik*, *ülipüüdlik*), samuti laiendosad *täis-*, *läbi-* ja *üld-* (vrd *täiesti*, *läbinisti*, *üldiselt*): *täisvalge*, *täisvillane*, *täisküps*,

täispikk, täisväärtuslik, täishermeetiline; läbimärg, läbiküps, läbilinane, läbivillane; üldkasulik, üldhuvitav, üldinimlik.

On liitomadussõnu, milles omaduse intensiivsust on rõhutatud teise omaduse kaudu: *kibekiire, krõbekuiv, kärekülm*. Laiendosa leksikaalne tähendus võimaldab tõlgendada mõnda liitomadussõna nii modifitseerituna kui ka võrdlusomadussõnana: *tulikuum, jääkülm, põrgupalav*.

Omaduse intensiivsust saab rõhutada ka tüvekordusega (*sinisinine, punapunane, roheroheline, pisipisike*) või tautoloogilise kordusega (*ränkraske, pisitilluke, tühipaljas*). Algriimilaadset reduplikatsiooni kui intensiivsusevõtet esindavad unikaalsed laiendosad adjektiivides *võhivõõras, vonnnuvõõras, uhiuus, vihuviimane*. (→ SÜ 267–268.)

MOODUSTUSVIISID

Omadussõnaliidetest

SM 189. Omadussõnu tuletatakse peamiselt nimisõnadest, vähem on tuletisi verbidest, teistest omadussõnadest ja määrsõnadest. Paljud omadussõnaliited on sarnased nimisõnaliidetega (→ SM 121), aga on ka üksnes omadussõnu tuletavaid käändsõnaliiteid (*-ne, -lik, -jas*). Võrreldes nimisõnaliidetega on omadussõnaliiteid vähe ja neistki on enamik ebaproduktiivsed. Suurem osa kompleksomadussõnu on tuletatud kolme liitega: *ne*-liitelisi ja *line*-liitelisi sõnaraamatulekseeme on kumbagi ligi kuus tuhat, *lik*-liitelisi omadussõnu üle kahe tuhande. Arvukus on paljusi tingitud sellest, et *-ne, -line* ja *-lik* liituvad vabalt ka liitsõnadele ja võõrtüvedele, samuti tuletavad nad omadussõnu mitmesuguse ehitusega sõnaühenditest.

Eesti keeles on vähe lihttüvelisi või võõrliidetega võõr- ja laenomadussõnu (*šikk, popp, noobel, rentabel*). Enamik võõromadussõnu on tuletatud võõrnimisõnadest eesti liitega (*egoist > egoist-lik, reaktsioon > reaktsiooni-line*) või kujutavad endast seotud võõrtüve ja eesti tuletusliite kombinatsiooni. Need on eesti keele struktuuriga kohandatud võõrpäritolu sõnad, milles laenatud tüvele on sõnaliigi eristajana lisatud eesti omadussõnaliide (vrd inglise *attractive*, eesti *atraktiiv-ne*) või on lähtekeele liide asendatud eesti omadussõnaliitega. Sama on tunnuslik paljude keelte omadussõnadele, vrd eesti *kaooti-line*, saksa *chaotisch*, inglise *chaotic*, rootsi *kaotisk*, soome *kaotinen*. Tuletusmalli järgi on suur osa võõromadussõnu kinnistüvelised tuletised.

Avatud tuletustüübid on ka *kas-*, *jas-* ja *tu-*tuletised, kuigi vormi- ja tähenduspiirangute tõttu on need *ne-*, *line-* ja *lik-*tuletistest väiksema arvukusega. Muud omadussõnaliited on ebaproduktiivsed.

Erinevalt paljudest verbi- ja nimisõnaliidetest ei ole omadussõnaliidetel harilikult variante, välja arvatud *tu*-tuletiste *matu*-liiteline alltüüp (*mõtte-tu*, *mõtletu-matu*) ja vahelduva algusvokaaliga (V)s-liited *-as*, *-es*, *-is*, *-us* (*ergas*, *õnnis*, *tõrges*, *ihnu*s).

Märkus. Selles peatükis eraldi käsitletavate tuletustüüpide kõrval on mõningaid marginaalseid tuletustüüpe, kuhu kuulub vaid mõni lekseem: *-v* (*lihav*, *terav*, *tugev*, *verev*, *vägev*), *-ik* (*lapsik*, *metsik*, *poolik*, *lapik*, *ülemeelik*), *-lane* (*haiglane*, *kerglane*, *õiglane*, *täidlane*, *väiklane*, *aeglane*), *-ldane* (*vanaldane*, *laialdane*, *lüheldane*, *pikaldane*, *haruldane*) ning järgarvsõnu ja asesõnu tuletav *-s* : *-nda* (*kolmas*, *kümnes*, *sajas*, *mitmes*).

Omadussõnade tuletustüübid

ne-tuletised

SM 190. Kuigi *ne*-lõpuliste sõnade hulgas on ka nimisõnu (*inimene*, *sulane*, *rebane*, *hobune*), on nende struktuur tänapäeval läbipaistmatu ja tuletusliitena on *-ne* üksnes omadussõnu moodustav liide. Alussõnaks on nimi-sõnad (*vesine*, *näljane*, *moodne*), arvsõnad (*kahene*, *neljane*, *sajane*) ja määr-sõnad (*lahtine*, *tänane*, *kauane*), aga ka mõni omadussõna (*uudne*, *argne*, *tühine*) või sõnaliigiga seostamatu kinnistüvi (*argine*, *lihtne*). Määrsõnale liitudes on liitel üksnes sõnaliiki vormistav funktsioon (→ SM 172–173), nimisõnatüvelised tuletised on possessiivse tähendusega (→ SM 177–178). Verbitüvele *-ne* ei liitu.

Nimisõna on tuletustüvena enamasti omastavas (*kriidi-ne*, *kondi-ne*, *sambla-ne*, *hommiku-ne*), esmavärtelise kahesilbilise alussõna korral nime-tavas (*vesi-ne*, *mägi-ne*, *tuba-ne*, *tühi-ne*). Mõnes tuletises on liite ees ühesilbiline konsonanttüvi: *vask-ne*, *raud-ne*, *kuld-ne*, *nahk-ne*; sama näeb liitsõnatuletistes *laiaõlgne*, *välejalgne*, *teravmeelne*, *nelinurkne*, *üleaedne*, *seinaäärne*. Tuletusmalli on kohati kasutatud tähenduste eristamiseks (vrd *kuld-ne* ja *kulla-ne*, *muld-ne* ja *mulla-ne*, *tõe-ne* ja *tõsi-ne*), aga süsteemset seost vormimalli ja tähenduse vahel ei ole. Erandliku tuletustüvega on *uud-ne* (< *uus*). Vanade ühesilbiliste pika vokaaliga alussõnade korral on tuletustüvi liite ees diftongistunud ja seda võib tõlgendada ka mitmuse tüvena: *pui-ne*, *tõi-ne*, *mai-ne*, *õi-ne*, *soi-ne*, *hallipäi-ne*, *naerusui-ne*. Ka on mõne kahesilbilise *e*-tüvelise alussõna vokaal asendunud *i*-ga: *tuuli-ne*, *talvi-ne*, *tammi-ne*, *pilvi-ne*. Tuletatud nimisõnale *-ne* reeglipäraselt ei liitu, üksikuid leksikali-seerunud või liitsõnasarnase struktuuriga tuletisi alussõnana siiski leidub: *saju-ne*, *määrde-ne*, *kastme-ne*, *jõhvika-ne*, *hallituse-ne*.

Määrsõna tüvi *ne*-liite ees võib olla ühesilbiline konsonanttüvi (*siin-ne*, *seal-ne*, *nüüd-ne*) või kaheasilbiline vokaaltüvi (*täna-ne*, *ammu-ne*, *katki-ne*). Mõne alussõna lõppvokaal on tuletustüves kadunud: *eile* > *eil-ne*, *homme* > *hom-ne*, *muiste* > *muist-ne*.

Tuletatud määrsõnadest liitub *-ne* reeglipäraselt *ti-* ja *stikku*-tuletistele, viimaste klusiil nõrgeneb tuletustüves.

-ti + -ne > -ti-ne	paigutine, kohatine, hootine, ainitine, alatine
-stikku + -ne > -stiku-ne	vastastikune, ligistikune, järjestikune, reastikune

On rühm tuletisi, kus *ne*-liite ees on sõnaliigiga seostamatu kinnistüvi, mis esineb samas tähenduses ka liitsõna laiendosana.

lihtne (vrd *lihtsõna*), *algne* (vrd *algkool*), *iidne* (vrd *iidvana*), *keskne* (vrd *kesklinn*), *umbne* (vrd *umbtänav*), *vaikne* (vrd *vaikelu*), *võrdne* (vrd *võrdkuju*), *ürgne* (vrd *ürgaeg*), *esmane* (vrd *esmaabi*), *segane* (vrd *segamets*), *väline* (vrd *välkohvik*), *punane* (vrd *punalipp*), *sinine* (vrd *sinitaevas*), *kollane* (vrd *kollatõbi*), *argine* (vrd *argipäev*)

Produktiivne on sõnaühendil põhinev liitsõnatuletus, mille *ne*-liiteline järel-osis iseseisva, st laiendita lekseemina ei esine. Liitsõnatuletuse aluseks on kaassõnafraas (*õhtueelne*, *kaldapealne*, *lepingujärgne*) või võrdlust väljendav omadussõnaühend (*majasuurune*, *põlvekõrgune*, *kiviraskune*), piiratumalt ka nimisõnafraas (*saksakeelne*, *pruunisilmne*, *lihtsameelne*) (vt tabelleid SM(V) § 263). Sõltumata fraasi süntaktilisest struktuurist on laiendosa tuletustüves enamasti omastavas: *meeter pikk* > *meetripikkune*, *kiitu väärt* > *kiiduväärne*, *mitu korda* > *mitmekordne* (vrd siiski *ootuspärane*, *märkimisväärne* jms). Põhiosaks on fraasituumast moodustatud *ne*-tuletis. Omadussõnal põhinevates tuletistes viitab *u*-lõpuline tuletustüvi korrelaadiisuhte *us*-liiteliste nimisõnadega (vrd *pikkus* ja *-pikku-ne*, *vanus* ja *-vanu-ne*). Eri kujuga tuletustüvi võib olla kaassõnana esineval kohakäändesõnal: *all* > *-alu-ne*, *taga* > *-tagu-ne*, *ees* > *-esi-ne*, *sees* > *-sise-ne*.

Võõrnimisõnadest saab tuletada omasõnade malli järgi ja sarnase moodustustähendusega (*alkoholine*, *tärpentinine*, *essentsine*), aga reeglipäraselt on *ne*-liite ees rõhulise lõppsilbiga konsonantlõpuline võõrtüvi. See võib ka nimisõnana kasutusel olla (*kapriisne*, *efektne*, *kontrastne*), aga valdavalt on tuletises kinnistüvi. Tuletisi moodustatakse kahesuguse kujuga tüvedest, mis mõlemad on pearõhust arvates ühesilbilised.

VVC + -ne	stabiilne, naiivne, solidaarne, spontaanne, sümpaatne
VCC + -ne	elegantne, riskantne, elastne, kompleksne, perversne

Liite põhikuju *-ne* esineb vaid nimetavas. Vokaaltüvelistes muutevormides on kasutusel teisendid *-se* ja *-si* (*kinni-se-d*, *kinni-si*), konsonanttüves *-s* (*vesi-s-t*, *kinni-s-te*). Samad teisendid esinevad ka edasimoodustuses (*kinni-se-lt*, *kinni-s-tüvi*).

line-tuletised

SM 191. *line*-liitega moodustatakse nimisõnu ja omadussõnu. Sõnaraamatulekseemidest on nimisõnu mõnikümmend (→ SM 94), omadussõnu aga mitu tuhat. *line*-liitelisi omadussõnu tuletatakse nii oma- kui ka võõrsõnadest, nii liht- kui ka tuletatud tüve baasil. Alussõnaks on nimisõna ja tuletised on moodustustähenduselt possessiivsed (→ SM 177–178), üksikuid muu sõnaliigi tuletisi on omadussõnatüvelised *suureline* ja *pikaline* ning määrsõnatüvelised *äkiline*, *vinkavonkaline*, *kiirakääraline*. Liide liitub ka seotud võõrtüvele.

Tuletustüvi on vokaallõpuline, enamasti alussõna kahesilbiline omastav, mistõttu astmevahelduslik alussõna võib muuttüübist sõltuvalt olla nõrgas (*aja-line*, *ruudu-line*, *laigu-line*) või tugevas astmes (*okka-line*, *aate-line*, *mõtte-line*). Kui alussõna omastav on ühesilbiline, võib *-line* liituda ka sellisele vokaaltüvele: *suu-line*, *tõe-line*, *jõu-line*, *ea-line*. Mitmusetüvi on nt sõnades *sarvi-line*, *hambu-line*, *tiivu-line*, *sõlmi-line*. Verbitüvele *-line* ei liitu, aga alussõnaks võib olla kahesilbiline *e*-liiteline deverbaal: *suute-line*, *piste-line*, *tölke-line*, *teene-line*, *mõiste-line*, *võime-line*.

Pikemale tuletustüvele liitub *-line* piiratud. Tuletatud nimisõnadest on edasituletisi järgmiste mallidega.

-stik + -line > -stiku-line	mäestikuline, kärestikuline, olustikuline
-ik + -line > -iku-line	valikuline, isikuline, olevikuline
-ng + -line > -ngu-line	loenguline, hinnanguline, murranguline
-nd + -line > -ndi-line	sajandiline, asendiline, varjundiline
-us + -line > -use-line	vanuseline, koguseline, tunnuseline

Valdava osa *line*-liitelistest omadussõnadest moodustavad liitsõnatuletised. Alussõnaks võib olla liitnimisõna (*päikesepaiste-line*, *ametiühingu-line*, *ajaviite-line*, *ajaloo-line*, *muinasjutu-line*), aga eriti produktiivne on kahesõnalisel fraasil põhinevate omadussõnade tuletamine. Tuletustüveks on nimisõna, mida laiendab omadussõna (a) või hulgasõna (b). Liitsõnatuletise laiendosa on enamasti omastavas.

- (a) pikajuukseline, mustanahaline, kitsaääreline, nõrganärviline
- (b) ühekohaline, kaheistmeline, mitmepealine, paljurahvuseline

Osa *ne*-omadussõnu (nt värvinimetused *punane*, *sinine*) võib liituda kinnistüve kujul (*punajuukseline*, *sinitriibuline*) või konsonanttüveliselt (*ühistekekeline*, *praegusajaline*).

Kaassõnafrasist harilikult *line*-tuletisi ei moodustata, v.a eessõnaga *üle* (*üleeuroopaline*, *üleriigiline*, *ülemaaline*) ja kinnistüvega *ala*:- *alamõõduline*, *üle*- ja *alakaalulised*, samuti tagasõnaga *viisi*: *etapiviisiline*, *seeriaviisiline*, *sunniviisiline*, *eraviisiline*.

Võõrtüvelised *line*-tuletised on sama tuletusmalliga kui omatuletised. Tuletustüveks on alussõna omastav.

elektriline, arhitektuuriline, kultuuriline, meditsiiniline, perioodiline, revolutsiooniline, konstitutsiooniline, reaktsiooniline, opositsiooniline

Nagu *ne*-tuletisi, nii on ka *line*-liitelisi omadussõnu tuletatud seotud võõrtüvest, mida lekseemina ei kasutata. Liite ees on *i*-lõpuline vokaaltüvi.

füüsiline, etniline, kaootiline, süstemaatiline, narkootiline, dramaatiline, teoreetiline, idiomatiline, fanaatiline, hüpoteetiline

Kinnistüvelised *line*-tuletised korreleeruvad sageli *ia*- ja *ika*-lõpuliste võõrnimisõnadega. Sellist tuletustüve võib analüüsida ka lühenenud nimisõnatüvena.

-ia + -line > -i-line keemiline, geograafiline, demagoogiline, allergiline

-ika + -line > -i-line akustiline, graafiline, grammatiline, didaktiline

Liite põhikuju *-line* esineb nimetavas. Muudes vormides ja edasituletistes on liitekujud *-lise*, *-lisi* ja *-lis* (*keele-lise-d*, *keele-lisi*, *keele-lis-te*, *keele-lise-lt*).

lik-tuletised

SM 192. *-lik* võib liituda nii oma- kui ka võõrsõnale, nii liht- kui ka tuletatud tüvele ja liitsõnale, nii konsonantlõpulisele kui ka vokaallõpulisele tuletustüvele. Nimisõnatüvelised tuletised on possessiivse (→ SM 177–178) või võrdleva moodustustähendusega (→ SM 182), verbist tuletatakse seisundiomadussõnu (→ SM 173). On ka omadussõnatüvelisi tuletisi (*rikkalik*, *piklik*, *arglik*, *kurblik*, *pühalik*, *täielik*).

Tuletustüüp on produktiivne pärisnimedest võrdlusomadussõnade moodustamisel. Alussõnaks võivad olla kohanimed (*euroopalik*, *soomelik*, *hiinalik*, *tartulik*, *narvalik*) ja isikunimed (*luterlik*, *tammsaarelik*, *pearulik*, *goethelik*, *donquijotelik*, *brechtlik*).

Tuletisi moodustatakse ka ees- ja perekonnanime ühendist: *juhanliivilik*, *richardrohulik*, *eduardvildelik*, *matstraadilik*.

Nimisõnatüvelised omadussõnad moodustavad suurima *lik*-tuletiste rühma. Lihttüvelised tuletised on eelistatult ühe- või kaheasilbilise tuletustüvega. Tuletustüveks võib olla alussõna nimetav (a) või omastav (b).

- (a) auklik, riiklik, kirglik, ohtlik, masinlik, ametlik, konarlik, rõõvellik, kiriklik
(b) asjalik, korralik, õnnelik, põhjalik, kirjalik, sõbralik, loomulik, vaenulik

Osaliselt sõltub tuletusmall alussõna muuttüübist. Tuletustüvi on omastavas astmevahelduslikest *s*-lõpulistest sõnadest (*taeva-lik*, *rahva-lik*, *kohtu-lik*) ja sõnadest, mille tüves on lõpuvaheldus *i* : *ja* (*asja-lik*, *orja-lik*, *kirja-lik*). Kui alussõna nimetav on ühe- ja omastav kaheasilbiline, võib tuletustüveks olla ükskõik kumb tüvekuju (*oht* : *ohu* > *oht-lik*, *koht* : *koha* > *koha-lik*). Kolmesilbilise omastavaga sõnadest, mille nimetav on konsonantlõpuline, on tuletustüveks enamasti nimetav (*amet-lik*, *kirik-lik*), aga tuletisi on ka pikema tuletustüvega: *aabitsa-lik*, *raamatu-lik*, *mõrtsuka-lik*.

lik-liitega moodustatakse omadussõnu ka tuletatud nimisõnadest. Tuletus on produktiivne järgmiste mallidega:

-us + -lik > -us-lik	rahvuslik, teaduslik, väärtuslik
-ndus + -lik > -ndus-lik	kaubanduslik, majanduslik, kirjanduslik
-kond + -lik > -kond-lik	ühiskondlik, seltskondlik, piirkondlik
-lane + -lik > -las-lik	sportlaslik, kangelaslik, vägilaslik
-ja + -lik > -ja-lik	õpetajalik, valitsejalik, näitlejalik
-nna + -lik > -nna-lik	sõbrannalik, kuningannalik, tartlannalik

Piiratult on tuletisi moodustatud *ur*-liitelistest (*sõdurlik*, *reeturlik*, *kahjurlik*, *petturlik*), *ik*-liitelistest (*isiklik*, *tõusiklik*, *terviklik*, *võhiklik*) ja *nd*-liitelistest alussõnadest (*katkendlik*, *vastandlik*, *erandlik*, *visandlik*).

Alussõnaks võib olla ka liitnimisõna: *asjaarmastajalik*, *keeleteaduslik*, *iseteeninduslik*, *pärisorjuslik*, *suurlinlik*, *tütarlapselik*, *härasmehelik*. Liitsõnatuletisi moodustatakse *lik*-liitega harvem kui *ne*- või *line*-liitega, alussõnaks on omadus- või hulgasõnalise täiendiga nimisõna, fraasituumast moodustatud *lik*-tuletis on harilikult käibel ka iseseisva leksemina: *laiaulatuslik*, *täisväärtuslik*, *nõrgamõistuslik*, *heanaaberlik*, *truusüdamlik*, *heapere-mehelik*.

Tuletustüüp on produktiivne ka võõromadussõnade moodustamisel. *-lik* liitub valdavalt isikutähendusega võõrsõnale, mistõttu tuletustüve lõpus on sageli võõrliide. Võõrtüvede puhul liitub *-lik* üksnes konsonandile: *egoistlik*, *humanistlik*, *organisaatorlik*, *reformaatorlik*, *demokraatlik*, *bürokraatlik*, *askeetlik*, *majasteetlik*, *pedantlik*, *protestantlik*.

SM 193. *-lik* on üks väheseid omadussõnaliiteid, mis liitub ka verbitüvele. Tuletustüveks on kahesilbiline esmavärteline vokaaltüvi (*sure-lik*, *ava-lik*, *sobi-lik*, *päri-lik*, *tege-lik*) või ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (*tead-lik*, *leid-lik*, *reet-lik*, *pet-lik*, *taht-lik*).

Kahesilbilise kolmandavärtelise vokaaltüvega alusverb lüheneb ühesilbiliseks tuletustüveks: *kaeba-ma* > *kaeb-lik*, *taipa-ma* > *taip-lik*, *leppima* > *lep-lik*, *lõppe-ma* > *lõp-lik*.

Üksikuid tuletisi on ka kolmesilbilise tüvega kompleksverbidest, tuletustüvi lüheneb neiski konsonantlõpuliseks: *kannata-ma* > *kannat-lik*, *õpeta-ma* > *õpet-lik*, *alanda-ma* > *aland-lik*, *unusta-ma* > *unust-lik*.

lik-tuletise aluseks võib olla ka kahesõnaline verbiühend. Liitsõnatuletisi moodustatakse enamasti püsiühenditest: ühendverbidest (*ette vaatama* > *ettevaatlik*) ja väljendverbidest (*sõna murdma* > *sõnamurdlik*). Nende hulgas on omadussõnu, mille põhiosa iseseisva lekseemina ei esine (*-võtlik*, *-andlik*, *-panelik* jt).

ülevaatlik, tagasihoidlik, ettevõtlik, järeleandlik, allaheitlik, ettenägelik, kohusetäitlik, asjatundlik, külmakartlik, meelegeitlik, tähelepanelik

lik-liide on astmevahelduslik. Põhikuju *-lik* esineb ainsuse nimetavas ja ülivõrde tunnuse ees (*korra-lik-em*), muudes vormides ja edasituletistes on liitekujud *-liku*, *-likku*, *-like*, *-likke*, *-likk* (*korra-liku-d*, *korra-liku-lt*, *korra-likku-de*, *korra-likke*, *korra-like-l*, *korra-likk-us*).

kas-tuletised

SM 194. *kas*-liitega tuletatakse nii nimisõnu kui ka omadussõnu. Sõnaraamatulekseemide hulgas on *kas*-liitelisi nimisõnu mõnikümmend (→ SM 134), omadussõnu ligi kolmsada. Nende hulgas on deskriptiivtüvelisi sõnu, millel ei ole alussõna, nagu *matsakas*, *lopsakas*, *sihvakas*, *lohakas*, *pirakas*, *kentsakas*, *pontsakas*. Läbipaistva struktuuriga tuletisi moodustatakse peamiselt nimi- ja omadussõnadest. Alussõna liik määrab tuletise moodustustähenduse: nimisõnast tuletatud omadussõnad väljendavad possessiivset suhet (→ SM 177), omadussõnast tuletatud omaduse vähesust (→ SM 186). Verbitüvelised on *tormakas*, *kiusakas*, *kuulekas*, asesõnast on tuletatud *isekas*, määrsõnast *püstakas* ja *vildakas*.

-kas liitub valdavalt kahesilbilisele vokaaltüvele. Denominaalse tuletise tüvi on omastava vormis, mis astmevahelduslike alussõnade puhul on vastavalt alussõna muuttüübile nõrgas või tugevas astmes: *nimi* > *nime-kas*, *õlg* > *õla-kas*, *pruun* > *pruuni-kas*, *komme* > *kombe-kas*, *anne* > *andekas*.

Kui omastav on ühesilbiline, võib *-kas* liituda ka ühesilbilisele pika vokaal-ainesega lõppevale tuletustüvele: *jõu-kas*, *nõu-kas*, *töö-kas*, *ea-kas*, *toe-kas*. Kinnistüvele liitub *-kas* *ne*-omadussõnadega korreleeruvates tuletistes *puna-kas* (vrd *puna-ne*), *kolla-kas* (vrd *kolla-ne*), *rohe-kas* (vrd *rohe-line*).

Verbitüvelise tuletise tüvi on nõrgas astmes: *torma-kas*, *kiusa-kas*, *kuule-kas*.

Ekspressiivse tähendusega omadussõnades on alussõna tüvevokaal tuletustüves sageli asendunud *a*-ga: *juhma-kas*, *lolla-kas*, *jonna-kas*, *küüra-kas*, *turtsa-kas*. Samasugune vokaalimuutus on toimunud määrsõnatüvelistes tuletistes *püsta-kas*, *vilda-kas*.

-kas liitub ka võõrtüvele, sellised tuletised vastavad omasõnade mallile: *pretensioonikas*, *perspektiivikas*, *ambitsioonikas*, *aktsendikas*, *sürpriisikas*.

Liite vokaallõpuline teisend on *-ka*, mis esineb kõigis muutevormides peale algvõrde nimetava käände, samuti edasituletistes (*edu-ka-d*, *edu-ka-im*, *edu-ka-lt*), v.a tüve lühenedes (*edu-k-us*).

jas-tuletised

SM 195. *jas*-liitega tuletatakse üksnes omadussõnu. Alussõnaks on nimisõna (*siidjas*, *sametjas*) või omadussõna (*mõrkjas*, *pruunjas*). Nimisõnal põhinevad tuletised on võrdleva tähendusega (→ SM 182), omadussõnast tuletatud väljendavad omaduse vähesust (→ SM 186). Sõnaraamatulekseeme on ligi viissada. Lisaks on üksikuid verbitüvelisi tuletisi: *kleepjas*, *helkjas*, *pleekjas*, *vooljas*, *hüübjas*.

-jas liitub valdavalt ühesilbilisele tugevaastmelisele konsonanttüvele, kolmandavärteline vokaaltüvi lüheneb liite ees: *vooli-ma* > *vooli-jas*, *tihke* > *tihk-jas*. Esma- ja teisevärteline tuletustüvi on kahesilbiline ja vokaallõpuline (*muna-jas*, *habe-jas*, *vedru-jas*), pikemate alussõnade puhul võib *-jas* liituda ka kahesilbilisele konsonantlõpulisele tuletustüvele (*paber-jas*, *lehvik-jas*, *ümar-jas*). Kolmesilbiline alussõna lüheneb *jas*-liite ees kahesilbiliseks konsonantlõpuliseks tuletustüveks (*liblik-jas*, *kelluk-jas*, *labid-jas*), lüheneda võib ka kahesilbiline *s*-lõpuline alussõna (*põõsas* > *põõs-jas*, *hernes* > *hern-jas*, *tainas* > *tain-jas*, aga vrd *hammas-jas*, *ratas-jas*).

-jas liitub harilikult lihttüvele, üksikuid tuletatud alussõnast moodustatud lekseeme on *silmusjas*, *kallakjas*. Leidub ka võõrtüvelisi tuletisi, kui võõrnimisõna rõhulisest silbist arvates sarnaneb struktuurilt omasõnaga: *blondjas*, *spiraaljas*, *kristaljas*, *labürintjas*, *püramiidjas*, *metalljas*, *embleemjas*, *bituumenjas*.

Liite vokaallõpuline teisend on *-ja*, mis esineb kõigis muutevormides peale algvõrde nimetava käände, samuti edasituletistes (*siid-ja-d*, *siid-ja-lt*).

tu- ja matu-tuletised

SM 196. *tu*-liitega tuletatakse nii nimisõnu kui ka omadussõnu. *tu*-liitelised nimisõnad on deverbaalid (→ SM 97), *tu*-liitelisi karitiivomadussõnu (→ SM 180) tuletatakse nimisõnadest. Sõnaraamatulekseeme on umbes kolmsada.

Omadussõnaliide *-tu* liitub vokaaltüvele. Tuletustüveks on enamasti ühe- või kahesilbiline alussõna omastav, mille aste sõltub muuttüübist: *nägu* > *näo-tu*, *hool* > *hoole-tu*, *kord* > *korra-tu*, *mõte* > *mõtte-tu*, *tarve* > *tarbe-tu*. Alussõnaks sobib ka kahesilbilise rõhulise liitega tuletis: *sõbrannatu*, *perekonnatu*. Liide võib liituda mitmuse tüvele: *silmi-tu*, *jalu-tu*, *tiivu-tu*, *kõrvu-tu*. *-tu* on ainus liide, mis võib liituda *de*-mitmuse tunnusele. Sõnaraamatulekseemidena esinevad mitmusliku tüvega *laste-tu*, *käte-tu*, *juurte-tu*, aga sellise tüve kasutus on avaram: tekstituletistena on registreeritud nt *sõpradetu*, *soovidetu*, *asjadetu*, *joontetu*.

Pikema tuletustüvega on *us*-liiteliste nimisõnade *tu*-tuletised: *seadusetu*, *truudusetu*, *selgusetu*, *tähtsusetu*, *lootusetu*. Juhutuletisi leidub ka teistest tuletatud nimisõnadest.

Terve esimene vaatus oli absoluutselt *näitlejatu*: ühed tegelased liiguvad üle lava otsekui udused varjud, teised on paari joonega piiritletud karakterid.
(A) Meie *külalisetu* nädalavahetuse päästis Harri. (N)

Põhiliselt liitub *-tu* omatüvele, aga tuletisi on ka sobiva tüvega võõrsõnadest: *perspektiivitu*, *kompromissitu*, *printsiibitu*, *pretsedenditu*.

SM 197. Verbitüvele liitub *tu*-liite variant *matu*-liide. Sõnaraamatulekseeme on umbes nelisada. Alussõnaks sobivad igasuguse tüvestruktuuriga verbid. Tuletustüveks on *ma*-infinitiivi tüvekuju (*püsi-matu*, *oota-matu*, *kart-matu*, *ületa-matu*) või umbisikulise tegumoe tunnusega tüvi (*mõtlemata* > *mõel-da-matu*, *kahtlemata* > *kahel-da-matu*, *mõistmata* > *mõiste-ta-matu*). Alussõnaks võivad olla ka võõrverbid (*distsiplineerimatu*, *organiseerimatu*, *vaksineerimatu*). *matu*-liide võimaldab moodustada ka liitsõnatuletisi, mille alussõnaks on ühend- või väljendverb: *ettevaatamatu*, *silmapaistmatu*, *tähelepandamatu*, *vastuvõetamatu*.

s-, as-, las-, us-, es- ja is-tuletised

SM 198. Läbipaistva struktuuriga, moodustustähenduselt possessiivseid (→ SM 177) *s*-lõpulisi omadussõnu on umbes nelikümmend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alussõnaks on enamasti nimisõna (*aus, lõbus, rõõmus*), harvem verb (*sidus, sünnis, tõrges*). Leidub ka mõni omadussõnatüveline tuletis: *ergas, kärmas, ihnus*.

Tuletustüveks on enamasti esma- või teisevälteline (nõrga astme) vokaaltüvi: *ärka-ma > ärga-s, sündi-ma > sünni-s, õõs > õõne-s*. Umbes pooltes tuletistes liitub *-s* alussõna tüevokaalile: *lõbu-s, nägu-s, rõõmu-s, sidu-s, ärga-s, voola-s, õõne-s, sünni-s*. Paljudes *s*-tuletistes erineb tuletustüve vokaal alussõna tüevokaalist ja siin on võimalik näha vahelduva algusvokaaliga liitevariante *-as* (*hool-as, kärm-as, erg-as, vilg-as*), *-us* (*vag-us, ihn-us, teg-us*), *-es* (*tõrg-es, pilg-es*), *-is* (*õnn-is*). Osa tuletisi on tõlgendatavad kahe tuletusmalli järgi, nähes alussõnana verbi või nimisõna: *jagama > jag-us* või *jagu > jagu-s, elama > el-us* või *elu > elu-s*.

Leidub ka kinnistüvelisi tuletisi, millel on samatüvelisi korrelaate: *võõr-as* (vrd *võõr-ik, võõr-keel*), *talts-as* (vrd *taltsu-tama*), *ainu-s* (vrd *ainu-ke, ainu-lt, ainu*(võimalik)). Mõnes tuletises on *as*-liitel konsonandiga algav variant *-las*: *suu-las, söö-las* (< *sööma*), *õgi-las* (< *õgima*).

Liitevariante ühendab enamikus tuletistes sama vokaallõpuline teisend *-sa*. Osas tugevneva astmevaheldusega tuletistes vahelduvad liite põhikuju *-as* ja teisend *-a* (*meel-as : meel-a : meel-as-t, vilg-as : vilk-a : vilg-as-t*); sama toimub *las*-tuletistes (*suu-las : suu-la : suu-las-t*).

mine-tuletised

SM 199. *mine*-liitega tuletatakse nii nimisõnu kui ka omadussõnu. *mine*-liitelised nimisõnad on deverbaalid ja tuletustüüp on täiesti produktiivne (→ SM 86). *mine*-liitelisi suhteomadussõnu (→ SM 172) on sõnaraamatuis umbes kolmkümmend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alussõnaks on nimisõna (*peamine, pindmine, tipmine, äärmine*) või määrsõna (*järgmine, eelmine, vahelmine*), tuletisi on ka kohakäändesõnaga korreleeruvast kinnistüvest (*alumine, tagumine, sisemine, välimine*).

Omadussõnaliide *-mine* liitub enamasti ühesilbilisele konsonanttüvele (*pind-mine, eel-mine*), esmavälteline tuletustüvi on vokaallõpuline (*põhi-mine, alu-mine, väli-mine*). Üksikutes määrsõnatüvelistes tuletistes on liite ees kaheasilbiline konsonanttüvi (*vahel-mine, järel-mine*).

Liite põhikuju esineb nimetavas, mujal kasutatakse teiseideid *-mise, -misi* ja *-mis* (*järg-mise-d, järg-misi, järg-mis-t*).

Liitomadussõnad

SM 200. Liitomadussõna põhiosaks on omadussõna või adjektiveerunud kesksõna. Moodustusosade seose järgi võivad liitomadussõnad olla põimliitsõnad või rindliitsõnad. Valdav osa liitomadussõnadest on põimliitsõnad. Struktuuri järgi võib põhiosa olla liitomadussõna (*lumi+valge*) või tuletis (*kultuuri+vaenulik*), laiendosaks on nimisõna (*välk+kiire*) või omadussõna (*tume+pruun*), harvem muu sõnaliik (*vähe+tähtis*) või kinnistüvi (*üli+odav*). Deverbaalse põhiosaga liitomadussõnadel on oma liitmismallid (→ SM 202).

SM 201. Enim liitomadussõnu on **nimisõnalise laiendosaga**. Laiendosaks võib olla liitsõna (*jää+vaba*, *õhu+kindel*), tuletis (*askeldus+rohke*, *ilmastiku+kindel*) või liitsõna (*marutaudi+kahtlane*, *käibemaksu+vaba*, *eesmärgi+kindel*), samuti vöörsõna (*reklaami+vaba*, *konkurentsi+tihe*, *fantaasia+vaene*). Moodustustüvi on nimetavas (a) või omastavas (b), teatud sõnatüüpidest ka lühikujuline (c).

- (a) välkkiire, leekpunane, piltilus, peegelsile, askeldusrohke
- (b) külmakindel, kiiduväärt, saagivaene, soolavaba, värvirõõmus
- (c) külalislahke, liitlasvaenulik, inimsõbralik

Moodustustüve vorm oleneb enamasti laiendosa struktuurist, teatud ulatustes ka moodustustähendusest. Kolmesilbilised *us*-tuletised ja kahesilbilised kolmandavärtelised *us*-tuletised on tähendusest sõltumata laiendosana nimetavas: *elamusrikas*, *haridussõbralik*, *nakkusohtlik*, *seiklusrikas*, *noorusvärske*. *lane*-, *line*- ja *mine*-liitega laiendosal on liitsõnas alati konsonanttüvi: *õpilasvaenulik*, *külalislahke*, *varisemisohlik*. Mõned muudki tuletisearnase struktuuriga nimisõnad liituvad lühitüveliselt (*allikselge*, *liblikkerge*, *inimvaenulik*).

Kui struktuur ei nõua teisiti, on nimisõna liitomadussõnades nagu liitnimisõnadeski moodustustüvena sagedamini omastavas. Omastavaline moodustustüvi võib olla ka mitmuslik (*kariderohke*, *sündmustevaene*, *lastesõbralik*, *nõuetekohane*). Osastavakujulise moodustustüvega on *kuldaväärt* (vrd omastavalise moodustustüvega *naeruväärt*, *kiiduväärt*).

Lihttüvi on laiendosana nimetavas vaid võrdlusseosega liitsõnades (→ SM 183). Nagu ühiskeele liitnimisõnade (→ SM 110), nii ka liitomadussõnade moodustuses on kalduvus kasutada omastavalist liitumist nimetavalise kõrval või asemel, mitte aga vastupidi. Nii varieerub ka võrdlusomadussõnade liitumismall (*kohvipruun* või *kohvipruun*, *kirsspunane* või *kirsipunane*, *sidrunkollane* või *sidrunikollane*). Kui laiendosaks on liitnimisõna, on

moodustustüvi alati omastavas: *rukkilillesinine, sibulakoorekollane, kaselehe-roheline*.

Laiendosaks võib olla ka muutumatu sõna või tüvi, nt *vähekasulik, vähetähtis, väheviljakas, läbikäps, läbimärg*. Prefiksilaadse modifitseeriva funktsiooniga on eitussõna *mitte-* (*mitteametlik, mittekuüllaldane*), samuti *püsti-*, *puru-*, *padu-*, *eba-*, *eri-*, *üli-* ja seotud tüvekujud *puht-* (vrd *puhas : puhta*), *laus-* (vrd *lausa*), *ilm-* (vrd *ilmselt, ilma, ilmatu*), *eht-* (vrd *ehtne*), *ürg-* (vrd *ürgne*), *pool-* (vrd *pooleldi*), *üld-* (vrd *üldiselt*).

püstirikas, puruhaige, paduigav, puhtisiklik, lausselge, ilmsüütu, ehteestilik, ürgandekas, poolkuiv, ebapiisav, üldinimlik, erikujuline, ülimoodne

Mõnes liitomadussõnas on unikaalne modifitseeriv laiendosa: *võhivõõras, võnnuvõõras, uhiuus, vihuviimane*.

SM 202. Deverbaalse põhiosaga omadussõnad moodustavad kontiinumilaadse rühma liitsõnatuletistega. Põhiosaks on ühend- ja väljendverbide või muude verbiühendite adjektiveerunud kesksõnad ning *lik-* või *matu-* liitega tuletised. Nende liitmismallid on seotud tuletuse aluseks oleva verbi lausestruktuuriga, aga verbilaiendi kuju kompleksõnas ei sõltu sellest, kas vahetuks moodustajaks on kompleksne esiosa või kompleksne põhiosa (vrd *külma kartma > külmakart-lik* ja *külma+tundlik* 'tundlik külma suhtes').

Liitkesksõna laiendosaks on ühendverbi kuuluv või põhiverbi laiendav määrsõna (a), väljendverbi kuuluv või verbi rektsioonilaiendi vormis käändsõna (b). Kesksõnad erinevad muudest deverbaalsetest liitsõnadest selles suhtes, et käändsõna võib laiendosana (nagu verbilaiendinagi) olla osastavas (vrd *vett pidama, tuld purskama*).

- (a) ligitõmbav, läbikäidav, vaevukuuldav, paljulubav, tõestisündinud, varalahkunud, eelnimetatud, hästikasvatatud, vastunäidustatud
- (b) arusaadav, rahulolev, umbetuisanud, täistuubitud, lugupeetud, südantkosutav, elujaatav, usaldustäratav, vabadustarmastav, elukogenud

Subjektiseosega laiendosa on omastavas: *päikesekuivatatud, külmavõetud*. Laiendosaks võib olla ka asesõna *oma* või *ise*: *omakasvatatud, omatehtud, isevalmistatud, isemajandav, iseliikuv*. Osa kesksõnakujulisi liitomadussõnu on laiendosa vormi tõttu kindlad liitsõnad: *masinloetav, kõikmõeldav, elukardetav, elukestev, endastmõistetav*. Lühi- või kinnistüvelised on nt *ainumõeldav, ainumäärav, kaugjuhitav, kergõpitav*. Omadussõna laiendosana esinevad prefiksilaadsed tüved võivad moodustada liitsõnu ka kesksõnadega.

üldlevinud, üldkasutatav, poollagunenud, poolsurnud, ülikardetav, üliväsinud, puruväsinud, ebarahuldav, mittesöödav, mittearvestatud

Enamik *lik-* ja *matu-*liitelise põhiosaga liitomadussõnu on struktuuri järgi kindlad liitsõnad, vastav lahku kirjutatud fraas ei ole võimalik. Üksikuid sünteetilisi liitsõnu on nt *senitundmatu*, *ennekuulmatu*, *ennenägematu* jt. Deverbaalsed liitomadussõnad on ühend- ja väljendverbituletised (*vastutulelik*, *osavõtmatu*) või verbiühendiga korreleeruvad liitsõnad (*senitundmatu*, *energiasäästlik*). Deverbaalse liitomadussõna laiendosaks on tuletuse alussõnaks oleva verbi lausestruktuuri kuuluv määrsõna (a) või alusverbi sihitis, mis on moodustustüvena omastavakujuline (b).

- (a) edasipüüdlik, kokkuleplik, vähenõudlik, vähetootlik, kättesaamatu, järelemõtlematu, ennekuulmatu, seninägematu, senitundmatu
- (b) trenditeadlik, puutetundlik, kunstinõudlik, energiasäästlik, jätkusuutlik, jumalakartmatu, asjatundmatu, pahaaimamatu

Kui tuletise alusverbi objektiks on *us*-liiteline kolmandas vältes nimisõna, on moodustustüvi nimetavas: *seaduskuulelik*, *valgustundlik*, *kiirgustundlik*, *loodussäästlik*. Erandliku liitmismalliga on omadussõnalise laiendosaga *vabatahtlik*, *priitahtlik*, *kuritahtlik*, *kuritegelik*.

Omadussõna laiendosana esinevad prefiksilaadsed kinnistüved võivad liituda ka deverbaalsete omadussõnadega: *ebateadlik*, *ülitundlik*, *alateadlik*, *ilmvõimatu*.

SM 203. Põimliitsõna on harilikult samast sõnaliigist kui selle põhiosa. Leidub aga ka niisuguseid fraasil põhinevaid liitsõnu, milles tähen-duse leksikaliseerumise ja kokkukirjutusega kaasneb sõnaliigi muutumine. Liitomadussõnade hulgas on rühm osastavakujulisi ühendeid, milles on toimunud süntaktiliselt tingitud sõnaliigimuutus täiendilisest käänduvast ühendist käändumatuks omadussõnaks. Laiendosaks on *ase-*, *omadus-* või *nimisõna*, moodustustüve vorm sõltub fraasistruktuurist.

sedalaadi, iselaadi, isevärki, mustaverd, puhastverd, tulekarva, vahakarva, vikerkaarvärvi, lapseohtu, poisiohtu, laisavõitu, nõrgavõitu

Tuletiste ja liitsõnade kokkupuutealale jäävad *sugune*-lõpuosaga kompleks-sed omadussõnad. Nende hulgas on omadussõnalisi asesõnu: *seesugune*, *samasugune*, *niisugune*, *mingisugune*, *missugune*. Suurem osa sama põhiosaga liitsõnu jäävad tõlgenduslikult asesõnade ja reeglipäraste omadussõnade piirialale ning nende sõnaliigikuuluvus on seetõttu ebamäärane: *igasugune*, *mitmesugune*, *omasugune*, *minusugune*, *teistsugune*, *ühesugune*.

SM 204. Kahest omadussõnast koosnevad liitsõnad on rindliitsõnad. Need koosnevad kahest või enamast võrdse kaaluga moodustusosast, mis on üksteisega samasuguses süntaktilises suhtes nagu rindtarindi liikmed.

kurtumm, pimekurt, nõguskumer, magushapu, imalmagus, mõrumagus, kibehapu, kibesoolane, mustvalge, ühiskondlik-poliitiline

Rindliitsõna moodustusosad kirjutatakse kokku või ühendatakse sidekriipsuga (*sõnalis-muusikaline*). Moodustusosadeks võivad olla liitsõnad (*must-valge*) või tuletised (*punakaskollane*). Rindliitomadussõna esiosa võib olla ka *v*-kesksõna: *kaduv-nõrk*, *pimestav-valge*.

Esiosa on nimetavas käändes või lühitüveline. *ne*-liitelised värvinimetused on moodustustüvena sageli ilma liiteta kinnistüved: *sinipunane*, *sinimust-valge*, *punakuldne*. Liiteta on sageli ka võõrsõnaline moodustustüvi: *sotsiaalmajanduslik*, *sotsiaal-poliitiline*, *naiiv-romantiline*. *line*-liiteline omadussõna on rindliitsõna esiosana *s*-lõpulise moodustustüvega: *silbilis-rõhuline*, *kau-balis-rahaline*, *sõnalis-muusikaline*. Põimliitsõnadele on lähedased sellised liitomadussõnad, mille esiosa on värvinimetust täpsustav liht-, *kas*- või *jas*-liiteline omadussõna: *helesinine*, *tumepruun*, *tuhmkollane*, *rohekaskollane*, *sinakashall*, *hallikassinine*, *mustjashall*, *valkjassinine*, *hapukas-magus*.

Muutemorfoloogialt sarnanevad rindliitsõnad põimliitsõnadega. Põhiosana toimib rindliitsõna viimane moodustusosa, millele liituvad muutetunnused ja tuletusliited. Üht mõistet tähistavate rindliitsõnade moodustusosad harilikult ei ühildu.

Eraldi kõneldakse *pimekurtide* probleemidest. (A) Turule ilmus roosakas ning *imalmagusalt* lõhnava seepi. (I) Tavaliselt visatakse *naiiv-nahaalsed* öömajaküsjad ukse taha. (I) Mirjami kalade ja lindudega medaljonid olid lõbusateks *puna-sini-rohelisteks* muutunud. (I)

Sidekriipsuga ühendatud rindliitomadussõnas võivad käänduda ka mõlemad moodustusosad.

Seda märkis Rääma põhikooli direktor Elmo Jõe talle omase *mahlakamuheda* tooniga. (A)

Rindliitsõnade ja põimliitsõnade piir ei ole selge. Kokkukirjutamine sidekriipsuga või ilma võib kallutada tõlgendust ühes või teises suunas: sidekriips viitab pigem rindliitsõnale, kokkukirjutus põimliitsõnale, vrd *hallikassinine* või *hallikas-sinine*, *pimestavvalge* või *pimestav-valge*, *kahvatukollane* või *kahvatu-kollane*. Omastavas on põhiosaga *kirju* liituvad värvinimetused, nt *sinisekirju*, *punasekirju*, *mustavalgekirju*.

Rinnastava seosega on ka kordustüvelised liitomadussõnad: *sinisinine*, *punapunane*, *roheroheline*, *pisipisike*. Neidki võidakse liita sidekriipsuga.

Taevas oli *sinine-sinine*. (I) Meil on ees *pikk-pikk* tee. (I)

Kirjandust omadussõnamoodustuse kohta: KABUR, HELVE 1967. Omadussõnasufiksi *-kas* tähendusfunktsioone. Metoodiline katse. | KASIK, REET 1978. Verbaaladjektiividest. | KASIK, REET 2010a. Eesti keele sõnatuletus. | KERGE, KRISTA 1998. Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon: oleviku kesksõna võrdluse all. | MÄEARU, SIRJE 2012. Pilguheit adjektiivile. | MÄND, LOVIISA 2023. Deminutiivsete nimi- ja omadussõnade funktsioonid eesti ilukirjanduses. UNIVERE, AILI 1972. Eesti *tu*-liitelistest omadussõnadest. | UUSPÖLD, ELLEN 1978a. Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. | VARE, SILVI 1984. Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. | VIIRES, HELMI 1963. *ne*-sufiksilised omadussõnad eesti murretes.

5. MÄÄRSÕNAMOODUSTUS

MOODUSTUSTÄHENDUSED

SM 205. Vaid osa kompleksseid määrsõnu esindab tähendusstruktuure, mida saab kirjeldada moodustusosade semantilise suhte kaudu. Regulaarselt tuletatakse kompleksmäärsõnu kümme-konna liitega, liitmäärsõnu saab piiratud ulatuses moodustada intensiivsuse määra väljendava laiendosaga (*poolpüsti, poolärkvel, ülihästi, üliväga, igiammu, kibekähku, ihuüksi*), muid moodustajate semantilise suhte alusel kirjeldatava tähendusega liitmäärsõnu on üksikuid (*üleeile, ülehomme*).

Määrsõnad on keelekasutuses hajusate piiridega sõnaliik. Nad tähistavad sündmuse asjaolusid: aega, kohta, viisi, määra jm. Määrsõnatuletised on moodustustähenduse järgi viisimäärsõnad. Nende hulgas saab omaette allrühmadena eristada suhtemäärsõnu ja seisundimäärsõnu, mis avarama tõlgenduse järgi kuuluvad samuti viisimäärsõnade hulka. Tegevusviisi väljendavad omadussõnadest ja verbidest tuletatud määrsõnad (*ägedalt, hullemini, kobamisi*), kohta, aega või määra väljendavast alussõnast tuletatakse vastavalt ruumi-, aja- ja määrasuhteid kirjeldavaid määrsõnu (*küljetsi, õhtuti, kahekesi*), seisundimäärsõnu tuletatakse verbidest ja omadussõnadest (*ärkvel, laiali, istukil*). Piir nende moodustustähenduste vahel on osalt hajus, sest lisaks alussõna tähendusrühmale on kompleksse määrsõna tähendus tihti seotud ka alussõna leksikaalse või kontekstitähendusega, mistõttu ei ole kerge ega alati võimalikki eristada määrsõna moodustustähendust ja leksikaalset tähendust.

Moodustussuhte järgi on omadussõnadest tuletatud viisimäärsõnad tõlgendatavad transponeeriva tuletusena: liite funktsiooniks on muuta sõnaliiki, vormistada omadussõna määrsõnaks, kui süntaktiline positsioon lauses seda nõuab (vrd *kiire jook* ja *kiiresti jooksmine*, *aeglane kõne* ja *aeglaselt kõnelemine*). Transponeeriv määrsõnatuletus kaasneb sündmustähenduse vormistamisega: omadussõna laiendab teonimetust, määrsõna laiendab verbivorme. Nimi- ja tegusõnatüvelisi määrsõnu saab tõlgendada mutatiivse tuletusena (*õhtuti, küljetsi, ärkamisi*).

Leksikaalse tähenduse järgi väljendavad mõne liite tuletised tegevusviisi intensiivsust (*kiiremini, kavalamini*) või korduvust (*õhtuti, suviti*), aga seda

ei saa tõlgendada modifitseeriva moodustussuhtena: liide ei modifitseeri alussõna tähendust, vaid korduvus või intensiivsus ilmneb korrelaatsuetes teise samatüvelise viisi või aega tähistava lekseemiga (vrd *kiiresti* ja *kiiremini*, *kavalalt* ja *kavalamini*; *õhtul* ja *õhtuti*, *suvel* ja *suviti*).

Viisimäärsõnad

SM 206. Viisimäärsõnad nimetavad sündmusviisi omaduse või sündmuse kaudu. Omadussõnast moodustatakse produktiivselt *lt-*, *sti-* ja *mini-*liitelisi määrsõnu, *mis-* ja *l-*liiteliste määrsõnade alussõna väljendab sündmust. Leksikaalse tähenduseta deskriptiivtüvele lisandub viisitähendus *ti-/di-*liitega.

lt-TULETISI: järsult, uniselt, alandlikult, vaevaliselt, arutult, innukalt, rõõmsalt, efektselt, meeldivalt, veendunult, sunnitult, rõõmsameelselt

sti-TULETISI: halvasti, õigesti, lollisti, kangesti, kergesti, uhkesti, valjusti, kenasti, hullusti, pahasti, rängasti, rõõmsasti, tugevasti

mini-TULETISI: halvemini, kiiremini, kõvemini, lollimini, rängemini, valjemini, kindlamini, mugavamini, toredamini, sagedamini

mis-TULETISI: kobamisi, vilksamisi, vihjamisi, pilkamisi, aimamisi, ruttamisi, riivamisi, tingimisi, vaikimisi, naljatamisi, oletamisi

l-TULETISI: mürinal, kolinal, mühinal, sahinal, visinal, kohinal, plaginal, krõbinal, särinal, podinal, vudinal, sulinal, vilinal

ti-/di-TULETISI: mürtsti, niuhti, lopsti, prauhti, prõksti, viuhti, vilksti, sumdi, klõmdi, kõldi, põmdi, vurdi

Vähe on ka sõnaliigiliselt varieeruva alussõnaga *si*-liitelisi (*jalgsi*, *vargsi*, *ilmsi*, *silmsi*, *argsi*, *vägisi*, *vagusi*), *ldi*-liitelisi (*meeleldi*, *pooleldi*, *areldi*, *eraldi*, *liigeldi*-*loogeldi*) ja *kesi*-liitelisi viisimäärsõnu (*salakesi*, *tasakesi*, *hiljukesi*). Ükski neist tuletustüüpidest ega -mallidest pole produktiivne ja tuletiste tähendus on leksikaliseerunud. Viisimäärsõnu on tuletatud rekursiivselt ka määrsõnalisel alusel või määrsõnast tuletatud omadussõna vahendusel, nende tähendus ei erine alussõna tähendusest, vrd *äkki* ja *äkisti*, *vist* ja *vististi*, *koguni* ja *kogunisti*, *kohe* ja *koheselt* jt. Mõnikord on kasutuses tekkinud tähenduserinevus, vrd *küll* ja *küllalt*, *otse* ja *otsealt*.

Kui alussõna kuju võimaldab, on *lt-* ja *sti-*liite valik vaba (vrd *kiirelt* ja *kiiresti*, *rõõmsalt* ja *rõõmsasti*). Kesk- või ülivõrdes omadussõna baasil moodustatakse *lt-* ja *mini*-tuletis: *kartlikumalt*, *kriitilisemalt*, *vaevalisimalt*,

taltunumalt, avatuimalt, targemini, paremini, hullemini, hirksamini. Semantiliselt on võrdevormi alusel tuletatud *lt-* ja *mini*-liitelised määrsõnad sünonüümsed (vrd *kiiremalt* ja *kiiremini*, *osavamalt* ja *osavamini*) ja astendavad modifitseerimata alusel tuletatud *sti-* või *lt*-määrsõnaga nimetatud sündmusviisi (vrd *hästi* ja *paremini*, *järsult* ja *järsemalt* või *järsemini*). *lt-* ja *mini*-tuletisi on vormianaloogia toetudes moodustatud rekursiivselt ka komparatiivsetest määrsõnadest, nende tähendus on leksikaliseerunud (*vähemalt*, *hiljemalt*, *ennemini*) või kattub alussõna tähendusega, vrd *varem*, *varemalt* ja *varemini*, *rutem*, *rutemalt* ja *rutemini*, *ennem* ja *ennemalt*, *tasem* ja *tasemini*, *kauem* ja *kauemini*, *harvem* ja *harvemini*.

Semantiliselt korreleeruvad omadusega ka järgnevustähendusega korduvtüst moodustatud *lt*-määrsõnad *aeg-ajalt*, *kord-korralt*, *samm-sammult*, *päev-päevalt*, *järk-järgult*. Need on sünonüümsed omadussõnast regulaarselt moodustatud *lt*-määrsõnadega (vrd *sammsammuliselt* ja *samm-sammult*), aga pragmaatilistel põhjustel (lühemus) eelistatakse nimisõnatüvelisi tuletisi. Selline moodustus on mõnevõrra produktiivne.

Inimene kirjutab *rivi-rivilt* raamatust maha ja imestab siis, et sellest tuleb jama. (D) Sarja eesmärgiks on usutunnistus tänase päeva näidete varal *lause-lausel* lahti seletada. (G) Sisesta mälukaart ja süsteem pakub sulle *pööre-pöördelt* juhiseid sihtkohani. (N)

Eri tähendusrühma moodustavad *tav*-kesksõnadest tuletatud *sti*-määrsõnad. Need on sündmusviisiga seotud kaudsemalt, väljendades episteemilist modaalsust. Modaaladverbi alussõnaks sobib mentaalset protsessi väljendava verbi *tav*-kesksõna.

arvatavasti, oletatavasti, nähtavasti, eeldatavasti, loodetavasti, mäletatavasti, oodatavasti, teatavasti, usutavasti, öeldavasti

Sobiva tähendusega verbide *tav*-kesksõna alusel moodustatakse uusi modaaladverbe ka tekstituletistena: *kaheldavasti*, *kinnitatavasti*, *lubatavasti*, *kahetsetavasti*, *töötatavasti*, *räägitavasti* jt.

Siis paneb Konstatinoopoli peapiiskop oma muude (*kinnitatavasti* tähtsamate) tööde seas paberile need 24 palvet. (A) Vetemäng kestab *lubatavasti* mai keskpaigani. (A) Praegu on jäänud üksnes kaks päeva meie *töötatavasti* väga seiklusrohke reisini. (N) *Räägitavasti* 60-ndate lõpus oli see raudtee veel kasutuses. (N)

Teistelgi *sti*-tuletistel on kalduvus muutuda modaaladverbideks: *kindlasti*, *kangesti*, *suuresti*, *tublisti*, *hirmsasti*, *kenakesti*, *kaunikesti*, *üsnakesti*. Selline

tähendusmuutus on toimunud ka mõnes *lt*-tuletises: *tegelikult*, *loomulikult*, *ilmselt*, *vähemalt*, *väidetavalt*, *täpselt*. Modaalset tähendusega on ka *sti*-tuletised, mille alussõnaks pole omadussõna: *üsnakesti*, *tõesti*, *kogunisti*, *vähemasti*, *tervenisti*, *läbinisti*, *enamasti*, *vististi*. Ajatähenduses on leksikali-seerunud *uuesti* ja *parajasti*.

Lütseumil on *kenakesti* paljutöötav tulevik. (D) Talumetsa pidamine on *kauni-kesti* kulukas hobi. (N) Inimesed, kes suudavad nalja teha, on üldreeglina *üsnakesti* mõtlevad inimesed. (D)

misi-liitelised määrsõnad nimetavad viisi sündmuse kaudu. Tuletised korre-leeruvad semantiliselt alussõna konverbiga (vrd *aimates* ja *aimamisi*). Tuletus on põhimõtteliselt avatud, aga tekstituletisi leidub peamiselt ilukirjanduses.

Peaks kui kõnelema tasahääli, *hingamisi* ainult sõnuma. (I) Siis tõusis ta matsakas kogu *hoobamisi* toolilt. (I) *Sorimisi* ja *tuustimisi* jõutakse määruste juurde. (I) Seal tõstis ta järsku nagu *ärkamisi* pead. (I) Räägin siin mineviku-listest poleemikatest ainult *loetlemisi*. (A)

l-liitelised määrsõnad kirjeldavad *ise*-tuletisega väljendatud loodusheli (→ SM 45) tekitamist viisina ja sarnanevad tähenduselt *ise*-liiteliste deskrip-tiivverbide konverbiga (vrd *müdin* ja *müdisedes*), kuigi vormiliselt on alus-sõnaks *ise*-verbiga korreleeruv *in*-liiteline teonimetus. Tuletustüüp on täiesti produktiivne.

Deskriptiivsetest, loodushelisiid jälgendavatest tüvedest moodustatakse vormimallil põhinevaid *ti*- ja *di*-liitelisi imitatiivse tähendusega viisimäär-sõnu, mis korreleeruvad samatüveliste jälgendusverbidega, vrd *mürtsti* ja *mürtsuma*; *kõmdi*, *kõmama* ja *kõmisema* jts.

Muid moodustustähendusi

SM 207. Osa tuletatud määrsõnu kirjeldab viisiadverbidest konkreetsemaid ruumi- või määrasuhteid. Sellised on distributiivsed määrsõnad, suhte-määrsõnad ja seisundimäärsõnad.

Distributiivsed viisimäärsõnad väljendavad sündmuse osalist või asja-olu (aega, kohta, määra) märkiva olemi regulaarset kordumist või jagunemist mitme olemi vahel. Neid tuletatakse *ti*- ja *kesi*-liitega.

ti-TULETISI: õhtuti, suviti, hommikuti, nädalalõputi, reedeti, tonniti, liigiti, kihiti, murdeti, isikuti, piirkonniti, rühmiti

kesi-TULETISI: kahekesi, viiekesi, kahekümnekesi, sajakesi, mitmekesi, hulgakesi, mõnekesi, paarikesi, paljukesi, vähekesi

ti-tuletise tähendus oleneb alussõna tähendusrühmast. Ajatähendusega sõnade *ti*-tuletised väljendavad kordumist (*öösi*, *suviti*, *reedeti*, *hommikuti*) ja vastanduvad ühekordset sündmusaega väljendavatele kohakäändes ajamäärsõnadele (vrd *öösel*, *suvel*, *reedel*, *hommikul*). Koha-, määra- või asjatähendusega sõnade *ti*-tuletised viitavad mitmuslikule olemile ja kirjeldavad selle esinemisviisi rühmade kaupa (*tonniti*, *iiliti*, *rühmiti*, *piirkonniti*). Distributiivse tähendusega *ti*-määrsõnade tuletamine tekstilekseemidena on produktiivne.

Õpetajate keskmine palk erineb *linnati*-*vallati* kaks korda. (A) Tunniplaan põhikoolis *õppeaineti* ja *aastati*. (A) Toime on väga subjektiivne ja *inimeseti* erinev. (G) Elevandid on hämmastavalt sotsiaalsed, nad elavad *suguvõsati* koos. (G)

Mõnikord kaasneb tuletise distributiivsusega alussõna leksikaalsest tähendusest tulenev juhuslikkuse, hetkelisuse vm pisendav tähendus: *ajuti*, *kohati*, *paiguti*, *jupiti*, *hetkiti*, *mõneti*. *kesi*-liitelised distributiivsed viisimäärsõnad väljendavad sündmusviisi situatsiooniosaliste hulga kaudu, neid tuletatakse produktiivselt arvsõnadest jm hulgasõnadest (*kolmekesi*, *paljukesi*, *mitmekesi*, *vähekesi*).

SM 208. Suhtemäärsõnad kirjeldavad sündmusviisi ruumilise vm suhte või füüsilise asendi kaudu. Neid on tuletatud paljude eri liidetega, aga enamik tuletustüüpe on ebaproduktiivsed. Mõne liitega luuakse ka uusi tekstilekseeme, ent nendegi tuletustüüpide produktiivsus pole võrreldav viisimäärsõnade ja distributiivsete määrsõnade moodustusvõimalustega. Piirangud tulenevad sobivate alussõnade piiratud hulgast.

tsi-TULETISI: küljetsi, sülitsti, silmitsi, rinnutsi, kaelutsi, sõrmitsi, meritsi, meilitsi, õhutsi

li-TULETISI: küljeli, külili, seljali, selili, kõhuli, ninali, pikali, laiali, maoli, rinnuli, näoli, põlvili, servili, käpuli, silmili

stikku-TULETISI: vastastikku, kaelastikku, rinnastikku, reastikku, küljestikku, otsastikku, järjestikku, äärestikku, paaristikku

kuti-TULETISI: seljakuti, kaelakuti, rinnakuti, küljekuti, kohakuti, otsakuti, ristakuti, vastakuti, ülekti, pealekti

kil-/kile-TULETISI: *ninakil*, *ninakile*, *seljakil*, *seljakile*, *praokil*, *naerukil*, *ripakil*, *istukil*, *püstakil*, *kallakil*, *vildakil*, *käsipõsakil*

ldasa-TULETISI: *ealdasa*, *kasvuldasa*, *ajaldasa*, *mahuldasa*, *loomuldasa*, *arul-*
dasa, *sisuldasa*

misi-TULETISI: *jadamisi*, *ridamisi*, *külgemisi*, *järgemisi*, *kihtimisi*, *vastamisi*,
ristamisi

ti-TULETISI: *põigiti*, *serviti*, *pikuti*, *laiuti*, *otseti*, *pooliti*

Ühe allrühma moodustavad tuletised, mille alussõnaks on kehaosa märkiv nimisõna. *tsi*-, *kuti*- ja *stikku*-tuletised kirjeldavad vastastikust asendit, tuletised on omavahel sünonüümsed (vrd *sülit*si, *sülekuti*, *sülestikku*; *kaelut*si, *kaelakuti*, *kaelastikku*). *kuti*- ja *stikku*-liitega saab moodustada retsiprookset asendit kirjeldavaid tuletisi ka suhtelist kohta märkivatest nimi- ja määrsõnadest. Tuletised on osaliselt sünonüümsed (*otsakuti* ja *otsastikku*, *kohakuti* ja *kohastikku*, *vastakuti* ja *vastastikku*, *ülekuti* ja *ülestikku*), ositi on liite valik leksikaalselt kinnistunud (*reastikku*, *järjestikku*).

Retsiprooksuse tähendust ei ole *li*- ja *kil*-tuletistel. Kehaosa märkivast alussõnast saab *li*- või *kil*-liitega tuletada asendit kirjeldava määrsõna. Ositi on needki sünonüümsed (vrd *seljali* ja *seljakil*, *ninali* ja *ninakil*, *käpuli* ja *käpakil* või *käpukil*), ositi on leksikaalselt kinnistunud vaid *li*-tuletis (*põlvili*, *küljeli*, *kõhuli*, *maoli*). *-kil* on muutevormiline adverbiliide, mille kõrval on kasutatav ka asendisse sattumist väljendav *kile*-liide (vrd *käpakil* ja *käpakile*, *seljakil* ja *seljakile*).

tsi-liitega tuletatakse lisaks vastastikuse asendi märkimisele ka teistsuguse moodustustähendusega suhtemäärsõnu, mis kirjeldavad ühendusviisi alussõnaga nimetatud vahendi kaudu: *meritsi*, *vesitsi*, *käsitsi*, *silmitsi*, *sõnutsi*, *õhutsi*, *sihitsi*. See tähendus on laiemalt käibele tulnud keelekorralduse tõukel. Sidevahendite areng kasvatab selliste tuletiste hulka: *telefonitsi*, *kirjatsi*, *mobiilitsi*, *veebitsi*, *netitsi*, *internetitsi*, *blogitsi*, *e-postitsi*.

Kahju, et ei oska teile, head kuulajad, *eetritsi* edasi anda seda mõnusat tundmust. (R) Kitarr on araabia päritolu *näpitsi* mängitav keelpill. (A) See on põlisbalti sõna ja hoopiski mitte germaani keelest otse või *slaavitsi* saabunud. (A)

Abstraktset suhet väljendavad *ldasa*-liitelised määrsõnad, mille alussõnaks on abstraktse tähendusega nimisõna: *ealdasa*, *kasvuldasa*, *ajaldasa*, *mahuldasa*, *loomuldasa*, *aruldasa*, *sisuldasa*. Tuletised on sünonüümsed kaasõnafrasiga *millegi poolest* (*ealdasa* = *ea poolest*). Tuletustüüp on mõnel määral produktiivne, teksti tuletisi leiab ilukirjandusest, aga vahel ka ajakirjandusest: *kujuldasa*, *keeleldasa*, *kõlaldasa*, *iluldasa* jt.

Ent Raquel oli ammendamatu *iluldasa* ja mitmekesine *loomuldasa* nagu taeva pilved. (I) Vaikselt lootis don, et ta *varaldasa* tost usutaganejast ja uhkurist vaevalt maha jääb. (I)

Alussõna mõisterühmast ja leksikaalsest tähendusest johtuvalt liigitub suhtemäärsõnadeks ka osa *misi-* ja *ti-*tuletisi. Asendit väljendavad nt *jadamisi*, *ridamisi*, *külgemisi*, *järgemisi*, *kihtimisi*, *vastamisi*, *ristamisi*. Osa neist on sünonüümsed teiste retsiprooksete asendituletistega (vrd *järgemisi* ja *järjestikku*, *vastamisi* ja *vastakuti*), osa on saanud eri leksikaalse varjundi (vrd *reastikku* ja *ridamisi*). *ti-*tuletistest märgivad asendit nt *põigiti*, *serviti*, *pikuti*, *laiuti*, *otseti*, *pooliti*.

SM 209. Seisundimäärsõnad nimetavad seisundit sündmuse või omaduse kaudu. Neid moodustatakse kohakäändeliste liidetega *-vel* ja *-vele* ning *-vil* ja *-vile*. *vel-* ja *vil-*tuletised kirjeldavad seisundis olekut, *vele-* ja *vile-*tuletised seisundisse sattumist.

vel-/vele-TULETISI: muigvel, muigvele, hõõgvel, hõõgvele, lendvel, kohkvel, suikvel, liikvel, ärkvel, ripvel, maksvel, poikvel, kalkvel

vil-/vile-TULETISI: hajuvil, hajuvile, elevil, elevile, ärevil, rebevil, puhevil, põnevil, lodevil, kohevil, hajevil, kihevil, kõhevil

vel- ja *vele-*tuletistega nimetatakse seisundit sündmuse kaudu, alussõnaks on verb. Nende tuletamine tekstilekseemidena on mõnel määral produktiivne ilukirjanduskeeles, aga näiteid leidub ka ajakirjandusest jm: *ootvel*, *puhkvel*, *vaatvel* jt.

Varem viljakas kirvereegel jäeti *kehtvele*. (A) Ja kahistavad ainult *rändvel* tuuled siin rannal olnud ülbest inimtöust. (I) Eile oli palju marte *jooksvil*. (N)

vil- ja *vile-*tuletistega nimetatakse seisundit sündmuse (*hajuvil*, *elevil*, *rebevil*, *sirevil*) või omaduse kaudu (*kõhevil*, *ärevil*, *põnevil*, *kohevil*), alussõnaks vastavalt verb või omadussõna. Tuletustüüp on ebaproduktiivne.

Alussõna leksikaalsest tähendusest johtuvalt liigitub seisundimäärsõnadeks ka osa *kil(e)-* ja *li-*liitelisi määrsõnu. *kil-* ja *kile-*liitega moodustatakse seisundimäärsõnu muudest kui kehaosa märkivatest asjanimetustest (*praokil*, *praokile*, *pilukil*, *pilukile*), samuti verbidest (*istukil*, *istukile*, *roomakil*, *roomakile*). Alussõnaks võib olla ka seisundimäärsõna, aga sel juhul on tuletus rekursiivne ja tuletise moodustustähendus ei erine oluliselt alussõna tähendusest (vrd *püsti* ja *püstakil*, *püstakile*; *irvi* ja *irvakil*, *irvakile*; *viltu* ja *vildakil*, *vildakile*). Ka mõned *li-*määrsõnad on moodustatud muu kui asjamõiste baasil (*avali*, *istuli*, *pikali*, *laiali*, *vallali*, *pinguli*, *siruli*). Olenevalt alussõna

leksikaalsest tähendusest kirjeldavad need asendit (*pikali, istuli, siruli*) vm seisundit (*laiali, avali, pinguli*).

Sobiva tähendusega seisundimäärsõnast saab moodustada liitmäärsõna modifitseeriva laiendosaga *pool* (< *pooleldi*): *poolistikil, poolärkvel, poolupakil, poolpõigiti, poolpüsti*. Juhuslikumalt on viisimäärsõnu modifitseeritud intensiivistava laiendosaga (*ülihästi, üliväga, üliharva, kibekähku, igiammu, hirmruttu, ihuüksi*), enamasti on aga tegu tuletistega, mille alussõnaks on modifitseeritud tähendusega omadussõna (*tulivihane > tulivihaselt, ebaaus > ebaausalt, ülisage > ülisageli*).

MOODUSTUSVIISID

Määrsõnaliidetest

SM 210. Lihtmäärsõnu on vähe ja neistki on paljud läbipaistmatuks muutunud sõnavormid: *täna, eile, otse, viltu, kohe, hilja, üle, all, taga, vist*. Suurem osa määrsõnu on morfoloogiliselt kompleksed. Nende hulgas on regulaarseid tuletisi (*aeglaselt, halvasti, kiiremini*), aga ka muutevorme ja mitmesuguse ehitusega fraasidest tekkinud liitsõnu (*kõigepealt, üleliia, aegamööda, samamoodi, omateada*). On ka niisuguseid liitumeid, mille vorm ei ole motiveeritud (*seepeale, kusjuures, mispärast, niiviisi, siinsamas*). Arvuka määrsõnarühma moodustavad muutetunnusega vormid: leksikaliseerunud käändsõna- või verbivormid (*viimaks, asjata, teoksil, kimpus, tingimata, mõistagi*) (→ SM(V) § 306). Niiviisi kasvab määrsõnade hulk eri teid pidi.

Määrsõnadel on mõnisteist läbipaistva struktuuriga tuletustüüpi. Suurem osa neist on ebaproduktiivsed, produktiivseima ja arvukaima tuletustüübi moodustavad *lt*-liitelised määrsõnad, piiratud produktiivsusega on *sti*-, *mini*-, *misi*-, *ti*-liitega tüübid. Määrsõnu tuletatakse kõige rohkem omadussõnadest, aga alussõnaks võib olla ka muu sõnaliik. Enamik määrsõnaliiteid liitub vaid lihttüvele – ainus produktiivselt liht-, liit- ja tuletatud alussõnadega sobituv liide on *-lt*.

Määrsõna tuletustüüpidel ei ole süsteemseid alltüüpe, leidub aga sõnamallidel põhinevat analoogiamoodustust. Tuletustüve ja liite piiri ähmastumine võib tekitada sulandliiteid (*tasa-kesti*, vrd *kaunike-sti*; *hulga-nisti*, vrd *koguni-sti*) ja läbipaistmatu tuletusmalliga määrsõnu, millel on unikaalne või kinnistüvi, nt *ire-vil*, *poik-vel*, *seli-li* (vrd läbipaistvate tuletistega *haju-vil*, *liik-vel*, *selja-li*). Määrsõnaliited ei moodusta liitliiteid, aga mõnes tüübis sisaldab liide muutetunnust, nagu *-ni* tuletistes *kogu-ni-sti*, *terve-ni-sti* või *-l* ja *-le* tuletistes *prao-ki-l*; *prao-ki-le*, *ärk-ve-l*; *ärk-ve-le*, *kohe-vi-l*; *kohe-vi-le*.

Edasituletust võimaldavad üksnes *stikku-* ja *ti-*liitelised mäarsõnad, millest saab *ne-*liitega moodustada omadussõna: *vastastiku-ne*, *kohati-ne*, muud tuletatud mäarsõnad paiknevad võimaliku tuletusahela lõpus.

Mäarsõnade tuletustüübid

lt-tuletised

SM 211. *lt*-liitega tuletatakse peamiselt omadussõnadest (*järsult*, *uniselt*, *alandlikult*) ja kesksõnadest (*eelnevalt*, *mõistetavalt*, *veendunult*, *välja-peetult*), harvem nimisõnadest (*nimelt*, *vaevalt*, *hoobilt*, *kord-korralt*). Sõnaraamatulekseeme on ligi kolm ja pool tuhat. *-lt* liitub vokaaltüvele. Välja arvatud kinnistüvelised *ainu-lt* ja *esma-lt*, on tuletustüveks alusõna omastav: *valju-lt*, *tõrksa-lt*, *kuuldava-lt*. Alussõnadeks sobivad ka tuletised (*kartliku-lt*, *vaevalise-lt*), liitomadussõnad (*nõrganärvilise-lt*, *ettenägeliku-lt*, *külalislahke-lt*) ja võõrtüvelised omadussõnad (*kapriisse-lt*, *naiivse-lt*, *organiseeritu-lt*). Reeglipärane on *lt*-mäarsõnade moodustus ka omadussõnade, kesksõnade ja mäarsõnade kesk- ja ülivõrde alusel: *kriitilisema-lt*, *arvukama-lt*, *heledaima-lt*, *vaevalisima-lt*, *vähema-lt*, *hiljema-lt*.

Nimisõnatüvelisi *lt*-mäarsõnu on kümmekond, aga ebaselge tuletustähenduse tõttu on nende puhul tõlgendamise küsimus, kas tegu on tuletiste või alaltütleva käände leksikaliseerunud vormidega.

Teerada oli rohtu kasvanud ja Magnus astus *silmalt* läbi heina. (I) Poiss oli tulnud *joonelt* töö juurest. (I)

lt-liitega moodustatakse nimisõnadest ka korduvtüvelisi fraasilaadseid liitsõnatuletisi: *aeg-ajalt*, *kord-korralt*, *samm-sammult*, *päev-päevalt*, *järk-järgult*. Sõnaraamatulekseeme on paarkümmend, aga tuletusmall on mõnevõrra produktiivne ja analoogia võimaldab moodustada tekstituletisi üsna vabalt: *rivi-rivilt*, *lause-lauselt*, *maja-majalt*, *tänav-tänavalt*, *pööre-pöördelt* jt.

sti-tuletised

SM 212. *sti*-liitelised mäarsõnad moodustavad teise arvukama tuletustüübi *lt*-mäarsõnade järel. Sõnaraamatulekseeme on umbes kaks ja poolsada. *sti*-liitelisi mäarsõnu tuletatakse peamiselt lihttüvelistest omadussõnadest. Välja arvatud muutunud tüvekujuga *hästi* (< *hää*), on tuletustüveks kahe- või kolmesilbiline alussõna omastav: *halva-sti*, *lollo-sti*, *valju-sti*, *haleda-sti*, *rumala-sti*. Komplekstüvedest sobivad *sti*-adverbide alussõnadeks (V)s- ja v-liitelised omadussõnad ning verbide *tav*-kesksõnad.

-(V)s + -sti > -sa-sti:	rõõmsasti, hoolsasti, hirmsasti, ilusasti
-v + -sti > -va-sti:	teravasti, tugevasti, vägevasti, osavasti
-tav + -sti > -tava-sti:	arvatavasti, kuuldavasti, oletatavasti

Mõni tuletis on moodustatud *ke*-liitelisest omadussõnast: *kenake-sti*, *kaunike-sti*, analoogia põhjal on sulandliitega moodustatud *tasa-kesti* ja tekstituletis *üsna-kesti*, millel *ke*-liitelist alussõna ei ole.

Muudele sõnaliikidele liitub *-sti* juhuslikumalt. Nimisõnatüvelised on *hädasti*, *ilusti*, *tõesti*, määrsõnatüvelised *äkisti*, *vististi*. Keskvõrdelisest määrsõnast on tuletatud *enama-sti*, *vähema-sti*. *-sti* võib liituda ka kolmesilbilisele rajava käände kujulisele määrsõnale: *koguni-sti*, *läbini-sti*, *terveni-sti*, viimaste analoogial on tekkinud sulandliide *-nisti* ja moodustatud tuletisi ka sõnadest, millest *ni*-lõpulist määrsõna ei kasutata: *hulga-nisti*, *täie-nisti*, *poole-nisti*, *puhta-nisti*. Kinnistüveline on *igave-sti* (vrd *igave-ne*).

mini-tuletised

SM 213. *mini*-liitelisi määrsõnu tuletatakse peamiselt omadussõnadest. Sõnaraamatulekseeme on umbes 80, aga *mini*-tuletisi saab moodustada võrdluskategooriat võimaldavatest suhtelise tähendusega omadussõnadest üsna vabalt: *hirmsamini*, *palavamini*, *efektsemini*, *meeldivamini* jt. Tuletustüveks on alussõna keskvärde vorm, võrdetunnus ja liide kattuvad osaliselt, vrd *targe-m* ja *targe=m=ini*, *pare-m* ja *pare=m=ini*, *järse-m* ja *järse=m=ini*, *efektse-m* ja *efektse=m=ini*. Erandlikult nimetavakujulise tuletustüvega on *tihe-mini*, ülivõrde tüvi on sõnas *parimini*. *mini*-tuletisi on rekursiivselt moodustatud ka määrsõnast, aga see tuletusmall ei ole produktiivne. Alussõnaks on samatähenduslik keskvärdeline määrsõna: *varemini*, *ennemini*, *rutemini*, *hiljemini*, *tasemini*, *kauemini*, *harvemini*, *pigemini*. Verbitüvest on moodustatud *segamini* (< *segama*).

misi-tuletised

SM 214. *misi*-liitega tuletatakse põhiliselt verbitüvest – keeleajalooliselt on tegemist *mine*-deverbaali instruktiivivormiga (*kobamisi*, *vilksamisi*, *vai-kimisi*). Liide on iseseisvunud ja sellega on moodustatud tuletisi ka muudest sõnaliikidest. Nimisõnatüvelised on nt *ridamisi*, *hädamisi*, *jadamisi*, *aegamisi*, omadussõnalisel alusel on tuletatud *pikkamisi* ja *laugemisi*; ase-sõnast *endamisi*, määrsõnast *vastamisi* ja *salamisi*. Sõnaraamatulekseeme on umbes 130.

Tuletustüveks on enamasti kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade puhul on tugevas astmes (*rutta-misi, aega-misi, külge-misi*). Alussõnaks võib olla ka tuletatud verb: *võrdle-misi, naljata-misi, vaheldu-misi*.

ti-tuletised

SM 215. *ti*-liitelisi määrsõnu moodustatakse käändsõnadest. Alussõnaks on peamiselt nimisõnad (*õhtuti, isikuti, perekonniti*), harvem omadussõnad (*pikuti, laiuti, vääriti*), või arv- ja asesõnad (*üksiti, kaksiti, igati, mitmeti*). Sõnaraamatulekseeme on paarsada. *ti*-liitega moodustatakse ka deskriptiivtüvelisi määrsõnu – neid otsese alussõnata *ti*-lõpulisli sõnaraamatulekseeme on samuti ligi paarsada (*mürtsti, niuhti, plaksti*).

Käändsõnatüvelises tuletises liitub *-ti* kuni kolmesilbilisele vokaaltüvele. Tuletustüveks on enamasti alussõna omastav: *jao-ti, tõu-ti, koha-ti, astme-ti, lause-ti, kihi-ti, liigi-ti, sügise-ti, hommiku-ti*. Liite ees võib olla mitmuse tüvi: *servi-ti, päevi-ti, öi-ti, hetki-ti, keeli-ti, salgu-ti, osi-ti*. On ka seotud tüvekujuga tuletisi, mille tuletustüvi seostub noomeniga: *seli-ti, küli-ti, nurge-ti, üksi-ti, kaks-ti, laiu-ti, öie-ti, piku-ti, kõveri-ti, kõrgu-ti*. Mõnikord on paralleelselt kasutusel eri tüvekujuga tuletised: *selja-ti* ja *seli-ti, külje-ti* ja *küli-ti, kahe-ti* ja *kaksi-ti*. Paiguti on tuletustüve lähtesõnaliik ebamäärane: *ainiti, esiti, alati, võõriti, nuriti*.

Kahesilbiliste alussõnade hulgas on üksikuid tuletatud nimisõnu: *astme-ti, liikme-ti, murde-ti*. Produktiivselt moodustatakse *ti*-määrsõnu *kond*-liitelistest nimisõnadest. Tuletustüveks on nõrgaastmeline mitmuse tüvi: *perekonni-ti, piirkonni-ti, ringkonni-ti, laudkonni-ti*. Tuletisi on ka liitsõnadest: *teisipäeviti, pühapäevahommikuti, nõrkushetkiti*.

Deskriptiivtüvelistes tuletistes on liite ees ühesilbiline konsonanttüvi, mis ei ole lekseem. Selles tuletusmallis on liitel kaks varianti: helitule tüvekonsonandile (*h, s*) liitub *-ti* (*mauhti, lopsti, vilksti*), helilisele tüvekonsonandile (*l, m, r*) liitub *-di* (*kõldi, kõmdi, klirdi*).

Sobiva fonotaktikaga deskriptiivsete morfeemide moodustus ja neist *ti-/di*-määrsõnade tuletamine on täiesti produktiivne (nt *solpsti, lumpsti, kräksti*).

tsi-tuletised

SM 216. *tsi*-liitega tuletatakse peamiselt nimisõnadest. Sõnaraamatulekseeme on umbes poolsada. Tuletustüve vorm varieerub: enamasti on liite ees kahe-silbiline vokaaltüvi, mis võib olla alussõna omastav (*külje-tsi, nime-tsi, sihi-tsi, meili-tsi*) või nimetav (*meri-tsi, süli-tsi, vesi-tsi, käsi-tsi*). Osas tuletistes on tuletustüveks mitmuse tüvi (*silmi-tsi, rinnu-tsi, sõrmi-tsi, sõnu-tsi*). Ainult mitmuslik tuletustüvi on kasutusel ühesilbilistest CVV-tüvega alussõnadest: *jäi-tsi, mai-tsi, tei-tsi*. Kahesuguse tuletustüvega on *selja-tsi* ja *seli-tsi, külje-tsi* ja *küli-tsi*.

Muudele sõnaliikidele liitub *-tsi* juhuslikumalt. Muutumatust alussõnast on tuletatud *äki-tsi, üle-tsi*, omadussõnatüveline on *süvi-tsi*, kinnistüvelised *esi-tsi, tagu-tsi, alu-tsi*.

kesi-tuletised

SM 217. *kesi*-liitelisi määrsõnu on sõnaraamatulekseemidena umbes veerandsada. Tuletustüüp on ebaproduktiivne, sest võimalike alussõnade rühm on ammendunud. *kesi*-liitega moodustatakse määrsõnu kõiki-dest arvsõnadest (*kolmekesi, viiekesi, kahekümnekesi*) ja muudest hulga-sõnadest (*mitmekesi, mõnekesi, paarikesi, hulgakesi, paljukesi, vähekesi*). Tuletustüvi on alussõna omastava kujuline (*hulga-kesi, seitsme-kesi*). Mõni tuletis on ka määrsõna tüvest: *sala-kesi, tasa-kesi, hilju-kesi*.

li-tuletised

SM 218. *li*-liitega on tuletatud peamiselt nimisõnadest (*ninali, näoli, kül-jeli*), mõnevõrra ka teistsuguste tüvede alusel (*pikali, laiali, pinguli, otseli*). Sõnaraamatulekseeme on umbes poolsada, tuletustüüp on ebaproduk-tiivne. Tuletustüveks on ühe- või kahe-silbiline (nõrga astme) vokaaltüvi, mis käändsõnade puhul võib olla alussõna omastav (*selja-li, kõh-uli, poole-li*) või mitmusetüvi (*jalu-li, rinnu-li, põlvi-li*). Kahesuguse tuletustüvega on *nina-li* ja *ninu-li, selja-li* ja *seli-li, külje-li* ja *küli-li*. Alussõna türevokaal on muutunud tuletises *käpu-li*. *eda*-adjektiividest on tuletustüveks kahe-silbiline nimetav: *sage-li, tihe-li*. Verbitüvelised on *ava-li* ja *istu-li*, määrsõnatüvelised *valla-li, otse-li*, kinnistüvelised *õieli, ammuli, harali, hajali, pinguli, pungili, siruli*.

stikku-tuletised

SM 219. *stikku*-liitelised määrsõnad on ebaproduktiivne tuletustüüp, kuhu kuulub paarkümmend peamiselt nimisõnatüvelist tuletist. Tuletustüveks on kaheasilbiline, alussõna omastava (nõrga astme) tüvi: *koha-stikku*, *kaela-stikku*, *järje-stikku*, *ääre-stikku*. Ühesilbilise tuletustüvega on *rea-stikku*. Üksikuid tuletisi on ka muutumatust sõnast, tuletustüveks on neiski kaheasilbiline vokaaltüvi: *vasta-stikku*, *üle-stikku*, *läbi-stikku*, *ligi-stikku*. Kujult sobiv kinnistüvi on tuletistes *lähestikku*, *pealistikku*.

ne-liitelistes edasituletistes on liitel teisendkuju *-stiku* (*vasta-stiku-ne*, *rea-stiku-ne*).

si-tuletised

SM 220. Väikese ebaproduktiivse tuletustüübi moodustavad mõnisteist *si*-liitelist määrsõna. Alussõnaks on enamasti nimisõna: *jalgsi*, *ilmsi*, *silmsi*, *vägisi*. Määrsõnast on tuletatud *tagasi* ja kinnistüveline *edasi*. Kinnistüvelised on ka *varg-si* (vrd *varas* : *varga*), *sise-si* (vrd *sise-mine*), *seda-si* (vrd *see*) ja *vagu-si* (vrd *vagu-ne*).

Tuletustüveks on ühesilbiline tugeva astme konsonanttüvi (*jalg-si*, *varg-si*, *ilm-si*) või kaheasilbiline esmaväline vokaaltüvi (*vägi-si*, *vagu-si*, *taga-si*).

ldasa-tuletised

SM 221. Sõnaraamatulekseemidena on registreeritud kümme-kond *ldasa*-liitega tuletatud nimisõnatüvelist määrsõna. Tuletustüveks on alussõna (nõrga astme) omastav (*ea-ldasa*, *aja-ldasa*, *loomu-ldasa*). Tuletustüüp on avatud: tekstituletistena on registreeritud nt sõnaraamatutest puuduvad *sisul-dasa*, *kujuldasa*, *keeledasa*, *kõlaldasa*, *iluldasa*, *loomuldasa*, *varaldasa* jt.

ldi-tuletised

SM 222. Väikese ebaproduktiivse tuletustüübi moodustavad kümme-kond *ldi*-liitelist määrsõna. Nimisõnatüvelised on *meeleldi*, *pooleldi*, *ajaldi*, *vaheldi*, omadussõnatüvelised *areldi*, *paheldi*, *närveldi*, kinnistüvelised *eraldi*, *päridi*, *liigeldi*-*loogeldi*.

Tuletustüveks on kaheasilbiline (nõrga astme) vokaaltüvi, omadussõna tüvevokaal on asendunud *e*-ga: *arg* : *ara* > *are-ldi*, *paha* > *pahe-ldi* (vrd *pahempidi*), *närb* : *närva* > *närve-ldi*.

Kohakäändelised mäarsõnaliited

SM 223. Osas mäarsõnatüüpides on liitel kaks kohakäändekuju. Tuletise moodustab sulandliide, mille lõpuosaks on väliskohakäändete tunnused *-l* ja *-le*. Liitelisest osast ja käändetunnusest koosnevad sulandliited on *-vel* ja *-vele*, *-vil* ja *-vile*, *-kil* ja *-kile* (*liikvel* ja *liikvele*, *ärevil* ja *ärevile*, *istukil* ja *istukile*).

vel(e)-liitelisi mäarsõnu tuletatakse verbidest. Alussõnaks on kahe-silbilise tüvega verb, mis liite ees on lühenenud ühesilbiliseks tugeva astme konsonanttüveks: *liiku-ma* > *liik-vel(e)*, *hõõgu-ma* > *hõõg-vel(e)*. Sõnaraamatulekseeme on umbes kolmkümmend. Tuletustüüp on avatud ja võimaldab moodustada tekstituletisi astmevahelduslikest verbidest, nt *ootvel*, *vaatvel*, *puhkvel*, *rändvel*, *kehtvel* jt.

Liide võib liituda ka deskriptiivtüvele, mis verbilekseemina ei esine: *kahkvel(e)*, *kikhvel(e)*, *poikvel(e)*, *kalkvel(e)*, *tolkvel(e)*.

SM 224. *vil(e)*-liiteliste mäarsõnade tuletustüveks on kahe-silbiline esma-värteline vokaaltüvi, mis paari erandiga on *e*-lõpuline. Sõnaraamatulekseeme on alla kolmekümne, tuletustüüp on ebaproduktiivne. Vaid üksikud tuletised on seostatavad alusverbiga: *hajuma* > *hajuvil(e)*, *rebima* > *rebevil(e)*, *sirama* > *sirevil(e)*, *puhuma* > *puhevil(e)*. Enamikus tuletistes on liite ees *e*-lõpuline kinnistüvi, tuletis korreleerub sageli *v*-lõpulise omadussõnaga: *ärevil(e)* (vrd *ärev*), *põnevil(e)* (vrd *põnev*), *pinevil(e)* (vrd *pinev*), *lodevil(e)* (vrd *lodev*), *kohevil(e)* (vrd *kohev*), *elevil(e)* (vrd *elev*). Korrelaattüvelised on ka *hajevil(e)* (vrd *haja-meelne*), *õhevil(e)* (vrd *õhe-ta-ma*), *harevil(e)* (vrd *haru*). Deskriptiivtüvelised on *kahavil(e)*, *ehevil(e)*, *kihevil(e)*, *kõhevil(e)*, *virevil(e)*.

SM 225. *kil(e)*-liitelisi mäarsõnu on registreeritud ligi 150, aga valdav osa neist on deskriptiivtüvelised ning neid ei saa seostada mingi alussõnaga korrelaatsõnaga: *röötsakil(e)*, *upakil(e)*, *längakil(e)*, *kössakil(e)*, *lotakil(e)*, *lidukil(e)*, *lösakil(e)*, *sorakil(e)*, *uurakil(e)*, *räsakil(e)*. Morfoloogiliselt liigenduvaid tuletisi on umbes kolmkümmend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Enamasti on alussõnaks nimisõna: *ninakil(e)*, *seljakil(e)*, *käpakil(e)*, *servakil(e)*, *praokil(e)*, *pilukil(e)*, *naerukil(e)*, *naljakil(e)*, *hirmukil(e)*. Verbitüvega seostuvad nt *roomakil(e)*, *ripakil(e)*, *istukil(e)*, *kükakil(e)*, mäarsõnaga *püstakil(e)*, *kallakil(e)*, *irvakil(e)*, *vildakil(e)*. Tuletustüveks on kahe-silbiline (nõrga astme) vokaaltüvi, välja arvatud ühesilbilise tuletustüvega *prao-kil(e)*, *lao-kil(e)*. Tuletustüve lõppvokaal on sageli asendunud *a*-ga: *käsi-põsa-kil(e)*, *rippuma* > *ripa-kil(e)*, *kükki* > *küka-kil(e)*, *püsti* > *püsta-kil(e)*, *kaldu* < *kalla-kil(e)*. Nimisõnatüvelises tuletises *varvu-kil(e)* on liite ees mitmuse tüvi. Sõnas *kummar-gil(e)* on liitevariant *-gil(e)* liitunud

konsonanttüvele. Mõnest tuletisest on kasutatud ka *lt*-lõpulist kuju: *kükakilt*, *käpakilt*, *kummargilt* (üles).

Liitmäärsõnad

SM 226. Liitmäärsõnad on sõnaliigiliselt erandlik liitsõnatüüp. Liitsõna on harilikult samast sõnaliigist kui selle põhiosa. Selliseid läbipaistva moodustusstruktuuriga liitsõnu, mille põhiosaks on määrsõna oma põhitähenduses, on vähe (*ennevanasti*, *pahatihti*, *üleeile*, *tunamullu*, *kibekähku*, *hirmruttu*, *ihuüks*), ja ainus mingil määral produktiivne liitmismall on modifitseeriva esiosaga *pool* (< *pooleldi*), kui liitsõna põhiosaks on seisundimäärsõna: *poolpüsti*, *poolviltu*, *poolärkvel*, *poolpikali*, *poollamaskil*, *poolistikul* jt.

Enamik liitsõnalisi määrsõnu on tekkinud mitmesugustest määruslikest sõnaühenditest, mille tähendus on leksikaliseerunud ja sõnaliik muutunud. Niisuguste ühendite süntaktiliselt tingitud sõnaliigimuutus käänd- või pöördõnalisest määrusest määrsõnaks toob tihti kaasa kokkukirjutuse, fraas muutub ortograafiliseks sõnaks. Sellistes liitsõnades võib näha leksikaalseid moodustusosi, aga terviku sõnaliik ei vasta põhiosa sõnaliigile. Vormi järgi võib eristada määrsõnastunud käändsõnaühendeid (a), verbiühendeid (b) ja kaassõnaühendeid (c).

- (a) paljajalu, avasüli, ükskord, otseteed, vaeseomaks, omapead, käsikäes, teistmoodi, ühtelugu
- (b) pealtnäha, möödaminnes, omateada, vahetpidamata, igatahes, mistahes, võib-olla, nii-öelda
- (c) kõigepealt, kahevahel, plussiväel, vastukarva, jõudumööda, õnnekombel, hädakorral, ülekäte, kättpidi, käepärast, pealekauba, ennekoike

Osa neist määrsõnadest on kindlad liitsõnad, mille tähendus on fraasi omast selgesti eristunud (*vastuoksa*, *vastumeelt*, *paugupealt*, *kõigepealt*) või millele tänapäeval ei vasta samasuguse ehitusega fraas. Sellised on näiteks instruktiivvormilised käändsõnaühendid (*ummisjalu*, *kinnisilmi*, *paljapäi*) ning praegusest erinevas järjestuses liitunud kaassõnafraasid, nt *eelkõige*, *alkulmu*, *althõlma*, *alkäe*, *allamäge*, *eeskätt*. Morfosüntaktiliselt motiveerimata liitsõnu moodustub kunagistest kaassõnafraasidest, mille laiendosaks on praegu nimetavas käändes asesõna (*seepeale*, *mispeale*, *seetõttu*, *mistõttu*, *seeläbi*, *seepärast*, *mispärast*). Kindlad on määrsõnalise laiendosaga liitsõnad *niiviisi*, *niipidi*, *vastupidi*, *nõndamoodi*, *pärastpoole*, *siinjuures*, *siitpeale*, *tihti-peale*, *kustkaudu*, millele fraasi ei vasta, sest kaassõnafraase moodustatakse vaid käändsõnaga. Kohakäändesõnu *poole–pool–poolt* laiendavad regulaarselt

liitudes kohakäändelised suunamäärsõnad, kuid mall on ammendunud: *alla-poole, allpool, altpoolt; ettepoole, eespool, eestpoolt* jt.

Sarnaselt muude põimliitsõnadega ei erine liitmäärsõna alati oma tähenduselt kuigi selgesti lahku kirjutatud rööbikust ja tekstis võidakse neid kaht varieerida.

Järvamaal tegutsevad kurikaelad *endistviisi*. (A) Soomlased viskasid mullu viina *endist viisi*. (A) Esinemiseni ei jõudnud bänd ealeski, ehkki proove tehti *mehemoodi*. (A) Heal tasemel oli Reinkort, kes tabas hästi ja rassis kaitses *mehe moodi*. (A)

SM 227. Komplekssete määrsõnade hulgas on ka **paarissõnu** (a), mis ühendavad sama skaala antonüüme, ja **kordussõnu** (b), milles kordub minimaalse fonoloogilise muutusega sama või lähedase tähendusega, sageli deskriptiivne sõna või tüvi.

(a) edasi-tagasi, üles-alla, siia-sinna, siit-sealt, ette-taha, risti-põigiti, enam-vähem, varem-hiljem, hästi-halvasti

(b) vinta-vänta, tipa-tapa, kiira-käära, risti-rästi, sinka-sonka, pimm-pamm, sirr-sorr, tipp-topp, ääriveeri, uisapäisa

Enamasti kirjutatakse sellised liitsõnalaadsed ühendid sidekriipsuga, aga kordussõnade hulgas on ka vahetult kokkukirjutatud (*uisapäisa, ääriveeri*).

Kordussõnadele on lähedased liitmäärsõnad, milles korduvad sama või lähedase tähendusega lekseemid: *ennevanasti, ennemuiste, tasahilju*.

Kirjandust määrsõnamoodustuse kohta: EREL, TIU 1987. *tsi*-sõnade grammatikat ja semantikat. | KASIK, REET 2010a. Eesti keele sõnatuletus. | KEEVALLIK, LEELO 2005b. Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. | KÜNGAS, ANNIKA 2014. Pragmaatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. | PALMEOS, PAULA 1985b. Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. | TIITS, MAI 1982. Seisundiadverbidest. | UUSPÖLD, ELLEN 2001. *des*- ja *mata*-vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. | VESKI, ASTA 1970. Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna. | VILLUP, ASTRID 1969. Adverb eesti keeles.

IV

SÜNTAKS

1. SISSEJUHATUS LAUSEGRAMMATIKASE	471
Lauseõpetus ja lause	471
Lause ja tema moodustajad	472
Sõnaliigid ja fraasiliigid	474
Sõnaliigid	475
Fraasiliigid	480
Moodustajate seosed: rinnastus ja alistus	482
Moodustajate semantilised funktsioonid	486
Tegevussubjekt	487
Tegevusobjekt	488
Tegevussubjekti ja tegevusobjekti esmane ja teisene vormistus	489
Moodustajate pragmaatilised funktsioonid	491
Lause infostruktuur	491
Viitamine ehk referents	492
Lauseliikmed	493
Mittelauseliikmelised lauseelemendid	497
Lause põhitüübid (struktuuritüübid)	498
Muid lausetüüpe	500
2. LAUSELIIKMED	503
Õeldis	503
Liht- ja liitõeldis	503
Põimkonstruktsioon Vf + Vinf	504
Perifrastilised verbivormid	504
Ahelverbid	506
Rindkonstruktsioon Vf + Vf	507
Reduplikatiivsed verbitarindid	507
Rindverbid	508
Väljend- ja ühendverbid	509

Väljendverbid	509
Väljendverbile sarnanevaid konstruktsioone	511
Ühendverbid	512
Õeldisverbi grammatilised tähendused	514
<i>Situatsiooni ajastruktuur. Tegevuslaad, aspekt ja aeg</i>	515
Tegevuslaad	515
Aspekt	518
Piiritlusaspekt	518
Faasiapekt	522
<i>Situatsiooni sisefaaside väljendamine</i>	523
Ingressiivsus	523
Kontinuatiivsus	524
Progressiivsus	524
Egressiivsus	526
<i>Situatsiooni eel- ja järelfaasi väljendamine</i>	526
Prospektiiv	526
Retrospektiiv	528
Kvantitatiivne aspekt	529
Aeg	530
Preesens	532
Minevikuajad	533
Lihtminevik	533
Täis- ja enneminevik	533
Markeeritud kõneviiside minevik	536
Tulevik	537
<i>saama-tulevik</i>	537
<i>hakkama-tulevik</i>	538
<i>Irreaalsus, modaalsus ja evidentsiaalsus. Kõneviis ja eitus</i>	540
Irreaalsus	540
Modaalsus	540
Dünaamiline modaalsus	542
Osalejaväline modaalsus	543
Osalejaväline mittedeontiline modaalsus	544
Deontiline modaalsus	545
Episteemiline modaalsus	546
Modaalverbide <i>saama</i> , <i>võima</i> ja <i>pidama</i> polüseemia	548
Evidentsiaalsus	550
Otsene ja kaudne evidentsiaalsus	550
Evidentsiaalsus ja modaalsus	553

Kõneviis	554
Kindel kõneviis	554
Tingiv kõneviis	555
Käskiv kõneviis	558
Möönev kõneviis	562
Kaudne kõneviis	564
Eitus	566
Lauseeitus	567
Eitav verbivorm	567
Eitava lause omadusi	569
Lauseeituse erijuhtumeid	570
Partikkel <i>ei</i> lause algul	570
Pronoomenid ja proadverbid lauseeituse fookuses	570
Eitus rindtarindis	571
Eitus vastandava rinnastuse korral	571
Eitus ühendava rinnastuse korral	572
<i>ega</i> pealause algul	573
Moodustajaeitus	574
Lauseeitus ja moodustajaeitus samas lauses	576
Sisu ja vormi mittevastavusi eituse ja jaatuse väljendamisel	576
<i>Isik, arv, tegumood</i>	578
Isik ja arv. Õeldise ühildumine alusega	578
Pöörete tähendused	579
Pöörete põhitähendused	579
Üld- ja umbisikule viitavad pöörded	580
Isikuühildumine	581
Arvuühildumine	581
Õeldise arvuvorm, kui alus on mitmuse vormis,	
kuid sisult ainsuslik	582
Õeldise arvuvorm, kui alus on ainsuse vormis,	
kuid sisult mitmuslik	582
Tegumood	585
Impersonaal	586
Impersonaal ja lause põhitüübid	586
Impersonaali isikutõlgendus	587
Impersonaalilause tegevussubjekt	588
Impersonaali ühisjooni passiiviga	590
Passiiv	591
Passiivilause tegevussubjekt	592

Passiivi partitsiibi predikatiivsus	592
Mitteresultatiivne seisundipassiiv	593
Muid passiivi- ja impersonaalikonstruktsioone	593
<i>saama</i> -seisundipassiiv	593
<i>saama</i> -tegevuspassiiv	594
<i>saama</i> -impersonaal	595
Impersonaal või passiiv	595
Impersonaliseerimise erijuhtumeid	596
Passiivile ja impersonaalile lähedasi konstruktsioone	597
Kausatiiv, antikausatiiv ja refleksiiv	599
Kausatiiv	599
Tuletuslik kausatiiv	601
Süntaktiline kausatiiv	601
Antikausatiiv	603
Refleksiiv	605
<i>Nominaalsed lauseliikmed</i>	606
Alus	606
Normaallause alus	607
Olemasolu-, omaja-, kogeja- ja tulemuslause alus	608
Täis- ja osaalus	609
Aluse kääne eitavas lauses	610
Aluse kääne jaatavas lauses	610
Aluseta laused	613
Sihitis	617
Täis- ja osasihitis	620
Täissihitise kääne	625
Erandliku vormivaheldusega sihitised	626
Sihitis ja sihitisekäänelised määrused	628
Öeldistäide	630
Omadussõnaline öeldistäide	632
Nimisõnaline öeldistäide	633
Täis- ja osaöeldistäide	636
Öeldistäite ühildumine alusega	637
Määrus	638
Määruse liigid	638
Osalisi väljendavad määrused	640
Tegijamäärus	640
Valdajamäärus	642
Latiivne valdajamäärus	643

Lokatiivne valdajamäärus	644
Separatiivne valdajamäärus	646
Kaasnemismäärus	646
Vahendimäärus	647
Sõltuvusmäärus	648
Asjaolumäärused	650
Kohamäärus	650
Asukohamäärus	651
Sihtkohamäärus	653
Lähtekohamäärus	654
Liikumise teed väljendav kohamäärus	656
Piiri väljendav kohamäärus	657
Ajamäärus	658
Toimumisaega väljendav määrus	659
Ajalisi piire väljendav määrus	661
Ajalist kestust väljendav määrus	662
Sagedust väljendav määrus	665
Hulgamäärus	667
Viisimäärus	670
Seisundimäärus	672
Latiivne seisundimäärus	674
Lokatiivne seisundimäärus	675
Separatiivne seisundimäärus	676
Öeldistäitemäärus	676
Saavas käändes öeldistäitemäärus	678
Olevas käändes öeldistäitemäärus	679
Öeldistäitemääruse arvuühildumine	682
Põhjuslikud määrused	683
Põhjusmäärus	683
Tingimusmäärus	685
Mööndusmäärus	686
Otstarbemäärus	687
Tagajärjemäärus	688
Mittelauseliikmelisi lauseelemente	690
Üldlaiend	691
Sidend	695
Rinnastussidendid	697
Alistussidendid	699

3. FRAASID JA FRAASILIIKMED	703
Nimisõnafraas	703
Nimisõnafraasi struktuur	705
Määratlejad	706
Adjektiivatribuut	708
Genitiivatribuut	710
Adverbiaalatribuut	712
Lisand	713
Järellisand	716
Eeslisand	718
Lisandi mitteühildumise erijuhtumeid	721
Lisandiga sarnaseid nähtusi	722
Omadussõnafraas	724
Määramäärus omadussõnafraasi laiendliikmena	726
Sõltuvusmäärus omadussõnafraasi laiendliikmena	730
Muud määrad omadussõnafraasi laiendliikmena	732
Määrsõnafraas	734
Määrus määrsõnafraasi laiendliikmena	735
Võrdlustarind omadus- ja määrsõnafraasina	737
Komparatiivtarind	739
Inklusiivne võrdlus: inklusiivne komparatiiv ja superlatiiv	741
Absoluutne komparatiiv ja superlatiiv	742
Ekvatiivtarind	743
Kvalitatiivne võrdlus	745
Kaassõnafraas	747
Kvantorifraas	752
Kvantorid ja kvantorifraasid	752
Arvsõnaline kvantorifraas	754
Nimisõnaline kvantorifraas	756
Määrsõnaline kvantorifraas	759
Tendentse kvantorifraaside kasutuses	761
4. LAUSE KOMMUNIKATIIVNE STRUKTUUR	763
Kommunikatiivsed lausetüübid	763
Väitlause	764
Küsilause	764
Üldküsilause	765
Eriküsilause	768
Alternatiivküsilause	771

Käsklause	772
Soovlause	773
Hüüdlause	773
Lause infostruktuur ja sõnajärg	775
Lause infostruktuur	775
Teema ja reema	775
Väline omaja	777
Irdelemendid: eelteema ja järelreema	778
Tuntud ja uus info	778
Fookus	780
Lause sõnajärg	781
Sõnajärg ja infostruktuur	783
Aluse asukoht lauses	784
Õeldise asukoht lauses	785
Verb teisel kohal	785
Õeldisverb lause algul	787
Õeldisverb lause lõpus	789
Sihitise asukoht lauses	791
Õeldistäite asukoht lauses	792
5. ASENDUS JA ELLIPS	794
Asendus	794
Lausesisene asendus	796
Refleksiivne asendus	796
Retsiprookne asendus	800
Ellips	802
Kontekstiellips	803
Nominaalfraasi tuuma või laiendosa ellips	804
Nimisõnafraasi tuuma ellips	804
Täiendi ellips	806
Lause moodustajate ellips	807
Verbieelse nominaalfraasi ellips	807
Verbijärgse nominaalfraasi ellips	808
Õeldisverbi ellips	809
Õeldisverbi ja tema laiendite ellips	
võrdsustavas ja vastandavas rindlauses	810
Grammatiline ellips	811

6. RINNASTUS	813
Moodustajarinnastus ja lauserinnastus	814
Rinnastuse semantilised liigid	818
Ühendav rinnastus	820
Eraldav rinnastus	824
Vastandav rinnastus	825
Moodustajarinnastuse erijooni	831
Nimisõnafraaside rinnastus	831
Koos- ja eraldivaatlev rinnastus	831
Öeldisverbi arvu- ja isikuvorm rindtarindist aluse korral	832
Öeldistäite ja öeldistäitemääruse arvuvorm	
rindtarindist aluse ja sihitise korral	834
Rindtarind nimisõnafraasi osana	836
Rindtarind nimisõnafraasi tuumana	
ja omadussõnalise täiendi arvuvorm	836
Rinnastatud täiendid ja nende põhja arvuvorm	838
Käändelõpu, kaassõna ja ülivõrde <i>kõige</i> ellips	840
Rinnastuse kinnistumine	841
Rindtarind ja komitatiivtarind	843
7. KOMPLEKSLAUSE	845
Liitlause	845
Sissejuhatus	845
Rind- ja põimlause	845
Kõrvallause vs. rindosalause	847
Komplementlause	850
Väitlause komplemendina	852
<i>et</i> -kõrvallause komplemendina	852
Komplementlauseid ekvatiivisidesõnadega	
<i>nagu ~ justnagu, kui ~ justkui ~ otsekui</i>	855
Komplementlauseid sidendiga <i>kui et</i>	856
Komplementlauseid tingimus- või ajasidesõnaga <i>kui</i>	857
<i>kuni</i> -komplementlause	858
Küsilause komplemendina	858
<i>et</i> + küsiv sõna kõrvallauselise küsilause algul	861
<i>olema</i> -verbita pealausega komplementlause	862
Sidendita komplementlause ja pealause kiilustumine	862
Komplementlause referaadina	863
Kaudkõne ja otsekõne	865

Saatelause asend otse- ja kaudkõne suhtes	866
Otse- ja kaudkõne deiktilised suhted	866
Otse- ja kaudkõne öeldisverbi kõneviis	867
Siirdkõne	867
Adverbiaallause	868
Restriktiivsed ja mitterestriktiivsed adverbiaallaused	871
Ajalause	872
<i>kui</i> -ajalause	873
Muude sidenditega ajalause	875
Pea- ja ajalause grammatilised ajad	876
Kvantumi-, viisi- ja kõrvutuslause	877
Kvantumilause	878
<i>et</i> -kvantumilause	879
Kvantumilauseid ekvatiivisidesõnadega <i>nagu</i> ja <i>kui</i>	880
Kvantumilauseid komparatiivisidesõnaga <i>kui</i>	881
Muude sidenditega kvantumit väljendavad laused	881
Viisilause	882
<i>et</i> -viisilause	882
Ekvatiivisidendiga viisilause	883
Viisilauseid komparatiivisidesõnaga <i>kui</i>	884
Kõrvutuslause	884
Sarnastav kõrvutus	884
Vastandav kõrvutus	884
<i>Põhjuslikke suhteid väljendavad laused</i>	885
Põhjuslause	887
<i>et</i> -põhjuslause	887
<i>sest (et)</i> -põhjuslause	888
<i>kuna</i> -põhjuslause	888
Tagajärglause	889
Otstarbelause	890
Otstarbelause öeldisverb. Sõltuv ja sõltumatu otstarbelause	892
Tingimuslause	893
Tingimuslause öeldisverb	894
Tingimuslause partikleid	895
Tingimuslause vahekord ajalausega	896
Mööndlause	896
<i>vaatamata</i> -tüüpi mööndlause	897
<i>et</i> -mööndlause	897
<i>kuigi</i> - ja <i>ehkki</i> -mööndlause	898

olenemata-tüüpi mööndlaused	898
Mööndlause ja vastandus	900
Relatiivlause	902
Restriktiivsed ja mitterestriktiivsed relatiivlaused	904
<i>kes</i> vs. <i>mis</i>	906
Relatiivpronoomeni ja relatiivlause öeldisverbi arvuvorm	907
Relatiivlause öeldisverbi isikuvorm	908
Tingivas kõneviisis ja <i>da</i> -infinitiivse	
predikaadiga relatiivlaused	908
Relatiivlause asukoht lauses	909
Põhjata relatiivlaused	910
Relatiivlaused, mille põhjaks on kogu lause	910
Põimlause sõnajärjest	911
Sekundaartarindiga laused	914
Sissejuhatus	914
Sekundaartarindid ja nende liigid	914
Sekundaartarindite süntaktilised funktsioonid	915
Sekundaartarindite lauselisus	916
Infiniittarindid	919
<i>vat</i> -infinitiivitarind	919
<i>vat</i> -tarind komplemendina	919
Tõstetud sihitise vorm	920
<i>vat</i> -tarindi öeldistäite vorm	921
<i>vat</i> -infinitiiv väljaspool sekundaartarindit ahelverbi osana	921
<i>da</i> -infinitiivitarind	922
<i>da</i> -infinitiivitarind komplemendina	923
<i>da</i> -infinitiivitarind alusena	923
<i>da</i> -infinitiivitarind sihitisena	926
<i>da</i> -infinitiivitarind määrusena	928
<i>da</i> -infinitiivitarind seotud täiendina	931
<i>da</i> -infinitiivitarind üldlaiendina	933
<i>da</i> -infinitiivitarind omadussõnalise täiendi ja öeldistäitena	933
<i>da</i> -infinitiiv väljaspool sekundaartarindit	934
<i>da</i> -infinitiiv öeldisena	934
<i>da</i> -infinitiiv ahelverbi või perifrastilise verbivormi	
koosseisus	935
<i>da</i> -infinitiivi laiendava sihitise vormist	936
<i>ma</i> -infinitiivi tarindid	937
<i>ma</i> -tarind	939

<i>mas</i> -tarind	941
<i>mast</i> -tarind	943
<i>maks</i> -tarind	944
<i>ma</i> -, <i>mas</i> -, <i>mast</i> - ja <i>maks</i> -tarind täiendina	946
<i>ma</i> -, <i>mas</i> - ja <i>mast</i> -vorm väljaspool sekundaartarindit	947
<i>ma</i> -infinitiivi vorme laiendava sihitise vormist	948
Konverbitarindid	949
Sõltuvad konverbitarindid	951
Sõltumatud konverbitarindid	953
Konverbitarindite ajasuhted alistava lausega	955
Konverbitarindite tähendused ja vahekord muude tarinditega	955
Kesksõnatarindid	958
Kesksõnatarind täiendina	959
Kesksõnatarind öeldistäite ja öeldistäitemäärusena	963
Kesksõnade süntaktiline substantivatsioon	965
Absoluuttarindid	966
Absoluuttarindi struktuur ja suhted alistava lausega	967
Absoluuttarindi tähendused	968
Nominalisatsioon	969
Nominalisatsiooni struktuur.	
Sõltumatu ja sõltuv nominalisatsioon	970
Nominalisatsiooni süntaktilised funktsioonid	971
Nominalisatsiooni vahekord muude sekundaartarinditega	972
Teonimi väljaspool nominalisatsiooni	975

Lause struktuuri käsitus põhineb moodustajasüntaksi mudelil, mis hakkas eesti süntaksi uuringutes levima 1960.–1970. aastatest alates. Eesti süntaksi tervikkirjeldus (Mihkla jt 1974) põhines sel ajal veel traditsioonilise grammatika mudelil; Rootsis ilmunud Valter Tauli grammatika süntaksiköide (Tauli 1980) vaatles aga lauset sõnaühenditest koosnevana. Grammatikakirjeldusse tõi moodustajasüntaksi mudeli eelmine eesti keele grammatika (EKG II 1993). Selle koostamise ajal jõudis aga juba ilmuda moodustajasüntaksi malli rakendav lauseõpetus koolidele Peep Nemvaltsilt (Nemvalts, Vare 1984). Siinse grammatika, nagu ka EKG süntaksikäsitluses rakendub moodustajastruktuuri mallile funktsionaalne ja tüpoloogiline lähenemisviis (vt nt Dik 1989, Givón 2001, Hakulinen, Karlsson 1995, Shopen 2007). Neid aspekte ühendava eesti süntaksi kirjeldusmudeli töötas välja Mati Erelt (1979, 1986b).

EG süntaksipeatükk koosneb seitsmest osast:

1. **Sissejuhatus süntaksisse.** Annab kokkuvõtliku ülevaate süntaksi põhimõistetest.
2. **Lauseliikmed.** Sisaldab öeldise ja nominaalsete lauseliikmete (aluse, sihitise, öeldistäite ja määruse) vormide ja tähenduste kirjelduse. Mahukaim on öeldise osa, milles käsitletakse liht- ja liitöeldise tüüpe ning öeldises väljenduvaid grammatilisi (nii morfoloogiliselt kui ka perifrastiliselt vormistuvaid) kategooriaid. Peale lauseliikmete endi on lauseliikmete osas käsitletud ka üldlaiendit ja sidendit; muid mitte-liikmeid (ütet, kiilu, eelteemat ja järelreemat) kirjeldatakse suulise keele osas.
3. **Fraasid ja fraasiliikmed.** Käsitleb nimisõna-, omadussõna-, määr sõna-, kaassõna- ning kvantorifraasi ehitust ja funktsioone.
4. **Lause kommunikatiivne struktuur.** Sisaldab kommunikatiivsete lausetüüpide (väit-, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlause) ning lause infostruktuuri ja lause sõnajärje kirjelduse.
5. **Asendus ja ellips.** Asendusest käsitletakse lähemalt refleksiivset ja retsiprookset asendust, ellipsist põhiliselt kontekstiellipsit, seejuures nii nominaalfraasi liikmete kui ka lause moodustajate ellipsit. Lühidalt on peatutud ka grammatilisel ellipsil.

6. **Rinnastus.** Kirjeldatakse nii lause moodustajate kui ka nimisõnafraasi moodustajate rinnastust, nii koondlauset kui rindlauset.
7. **Komplekslause.** Komplekslause kirjeldus jaguneb liitlauset ja sekundaartarindeid käsitlevaks osaks. Liitlause kirjelduses keskendutakse põimlausele, eraldi vaadeldakse komplementlauseid, määruslauseid ning relatiivlauseid. Sekundaartarindite osas käsitletakse lauselühendeid (infiniittarindeid ja absoluuttarindeid) ning nominalisatsioone.

Kirjeldatud on põhiliselt kirjalikku keelekuju korpusmaterjalide põhjal. Kuna suulist keelekasutust käsitletakse omaette grammatikaosas, siis süntaksis on suulise keele näiteid vaid üksikuid. Korpustest või muudest allikatest võetud näited on varustatud viitega kasutusregistrile või allikale. Lisaks leidub ka peatüki autorite keelepädevusel põhinevaid näiteid, millel allikaviide puudub. Kasutatud lühendid ja sümbolid on selgitatud lühendite loetelu osas „Grammatilised kategooriad ja üksused, muu lausetasandi info“ (→ Lühendid, sümbolid, transkriptsioonimärgid).

1. SISSEJUHATUS LAUSEGRAMMATIKASSE

Lauseõpetus ja lause

SÜ 1. Lauseõpetus ehk **süntaks** on grammatika osa, mis kirjeldab lausete ehitust ning lause kui terviku ja tema osade funktsioone.

Lause on lausungi kui suhtlusüksuse grammatilisi realisatsioone, suulises keeles üks paljudest, kirjalikus aga põhiline. Tüüpiline lause sisaldab finiitset (ehk pöördelist) verbivormi ja üht või mitut sellist osa, mille keskmeks on käänd- või mäarsõna.

[Minu poeg] lõpetas [möödunud kevadel] [Tartu ülikooli].

Lause väljendab mingit sündmust või olukorda, mida võib tinglikult nimetada **situatsiooniks**. Näiteks lause *Ülle müüs Reinule lambakintsu* tähistab müümise situatsiooni selle kolme osalisega (kes müüb, mille müüb, kellele müüb). Lausest nähtub ka lausesisu suhe kõneolukorra aja, koha ja osalistega (kõneleja ja kuulajaga), sageli ka kõneleja hinnang situatsiooni tegelikkuse, võimalikkuse või vajalikkuse kohta ja info allikas. Näiteks lause *Ülle müüs Reinule lambakintsu* paigutab müümise situatsiooni minevikku, lause *Ülle olevat müünud Reinule lambakintsu* aga väljendab lisaks eelnevale ka seda, et kõneleja vahendab kelleltki teiselt saadud infot. Situatsiooni ja selle vaadeldud suhete väljendamist võib käsitada lause **semantilise** funktsioonina. Semantilisele funktsioonile lisandub **pragmaatiline** funktsioon, mis hõlmab lause suhtluseesmärki (väidet, küsimust, käsku, soovi või hüüdu) ning lausega edastatava teate esitamist kuulaja jaoks informatiivsena; näiteks lause *Lambakintsu müüs Reinule Ülle* väidab sündmuse toimumist minevikus ja esitab selle kuulajale, kellele müümise fakt on teada, aga müüja teadmata; lause *Kas Ülle müüs Reinule lambakintsu?* esitab küsimuse müümise tõel- vastavuse kohta.

Nende funktsioonide täitmiseks kasutab keel **leksikaalseid** ja **grammatilisi vahendeid**. Leksikaalsed vahendid on iseseisva leksikaalse tähendusega sõnad (lekseemid). Nende põhiülesandeks on situatsiooni komponentide tähistamine. Grammatilised vahendid väljendavad situatsiooni komponentide semantilisi rolle (tähendusi 'kes', 'kellele', 'kuhu', 'kuidas' jms), arvu jm, samuti mitmesuguseid situatsiooniüleseid semantilisi ja pragmaatilisi

funktsioone. Leksikaalsed vahendid kuuluvad süntaksisse niivõrd, kuivõrd grammatiliste vahendite valik on sõltuvuses sellest, millise sõnaga on tegemist (nt sarnase tähendusega verbidel on harilikult sarnane rektisioon). Süntaksit ei huvita siiski enamasti mitte konkreetne sõna, vaid sõnaklass. Süntaktiline kirjeldus esitataksegi tavaliselt sõnaklasside ja grammatiliste vahendite terminis.

Grammatilisi vahendeid on viit liiki:

- leksikaalgrammatilised vahendid – abisõnad, s.o abiverbid, kaassõnad, abimäärsõnad, sidesõnad, ka osa asesõnu
- morfoloogiliste kategooriate tunnused ehk muutetunnused, s.o noomeni käände- ja arvutunnused ning võrdlusastmete tunnused, verbi arvu-, isiku-, aja-, kõneviisi-, tegumoe- ja kõneliigitunnused, samuti infiniitsete verbivormide tunnused; muutetunnuse funktsiooni võib täita ka sõna tüvekuju
- osa tuletusliiteid, nt kausatiivi- ja refleksiiviliited
- prosoodilised vahendid: rõhk, intonatsioon
- sõnajärg

Süntaksi ülesanne on kirjeldada neid seaduspärasusi, mille järgi grammatilised vahendid seovad leksikaalseid vahendeid funktsionaalseteks tervikuteks: lause moodustajateks ja terveteks lauseteks.

Lause ja tema moodustajad

SÜ 2. Lause on süntaktiline konstruktsioon, mille põhistruktuuri moodustavad **finiitne verbivorm** ja selle juurde kuuluvad **fraasid**. Nt lause *Väike pois haigutas üsna magusasti* koosneb finiiitverbist *haigutas* ja fraasidest *väike pois* ja *üsna magusasti*.

Finiitne verbivorm on lause **tuum**(sõna) ehk peasõna – lause esindaja, millest olenevad lause kui terviku omadused ja mis võib ka üksi lausena toimida, nt *Müristab. Tulen*. Samas on finiiitne verb tema juurde kuuluvate fraaside suhtes **põhi**(sõna), mis määrab nende kui **laiendite** omadused ja seega määrab lause ülesehitusmudeli – lausemalli (→ SÜ 9).

Fraasid on lause moodustajad, mis tüüpjuhul koosnevad mitmest sõnast. Nende seast tõuseb esile fraasi tuum – sõna, mis määrab fraasi kui terviku omadused, on kas mingi muu sõnaliigi sõna kui verb või siis verbi käändeline vorm. Fraasi omadused olenevad ennekõike tema tuuma sõnaliigist ning fraase nimetataksegi tema tuumsõna liigi järgi. Fraas *väike pois* on nimisõna-fraas, sest selle kasutusvõimalused lauses määrab nimisõna *poiss*, fraas *üsna magusasti* aga on määrsõna-fraas, sest tema tuumaks on määrsõna *magusasti*.

Oma laiendite suhtes toimib ka fraasi tuum põhisõnana. Nii on fraasi *väga magusasti* tuum *magusasti* oma laiendi *väga* põhi ning fraasi *väike poiss* tuum *poiss* laiendi *väike* põhi (→ SÜ 9).

Märkus. Termin *fraasi põhi* on tegelikult kaheti tõlgendatav. See võib tähistada sedasama mis fraasi tuum, s.o fraasisisest põhja, nagu toodud näidetes. Kuid see võib osutada ka põhjale, mida fraas tervikuna laiendab, s.o fraasivälisele põhjale, nt nimisõnafraasis *väga väike poiss* sisalduva omadussõnafraasi *väga väike* põhjaks on *poiss*.

Enamiku fraaside puhul võib fraasi tuum esineda ka ilma laienditeta, ühesõnalise fraasina, nt *poiss* ja *magusasti* lauses *Poiss haigutas magusasti*. Fraasilisuse (s.o lause moodustajaks oleku) määramise seisukohast pole seega oluline, kas sõnal on konkreetsetes lauses laiendeid või mitte, vaid pigem see, kas tal saab või ei saa olla laiendeid. Laiendatavad ning fraasidena käsitatavad on ennekõike iseseisvad täistähenduslikud sõnad (→ SÜ 5 p 1–5), nagu *poiss* ja *magusasti* siinses näitelauses. Fraasid on ka asesõnad (*tema, mis, see* jms) ja asemäärsõnad (*siin, siis, nii* jms) (→ SÜ 5 p 6–7), mille laiendatavus on piiratud või puudub üldse, kuid täistähenduslike fraaside asendajatena täidavad nad lauses viimastega sama süntaktilist funktsiooni. Laiendatavad ning fraasidena käsitatavad pole aga partiklid ja partiklilaadsed määrsõnad (→ SÜ 5 p 12–13). Fraasideks ei ole ka abisõnad (→ SÜ 5 p 8–11), sest nad ei esine ilma laienditeta.

Seda, kas mingid sõnad kuuluvad kokku ja moodustavad fraasi, aitab määrata fraasi asendatavus asesõnaga ning fraasi moodustajate lahutamatus. Nt sõnade ühend *väike poiss* lauses (a) on lause (b) teises osalauses asendatud isikulise asesõnaga *ta* ning lauses (c) küsiva asesõnaga *kes*.

- (a) *Väike poiss* andis koerale kondi.
- (b) *Väike poiss* andis koerale kondi, sest *tal* hakkas koerast kahju.
- (c) *Kes* andis koerale kondi?

Fraasideks ei ole aga nt *koerale kondi* või *poiss .. koerale*, sest mingit asesõna nende sõnajadade asemele panna ei saa.

Fraasi terviklikkuse näitajaks on ka see, et harilikult ei puuduta lause sõnajärje muutused fraasisisest sõnade paigutust, st fraasid liiguvad lauses tavaliselt tervikutena. Vrd

Väike poiss luges raamatut. – Raamatut luges *väike poiss*. – **Väike* luges raamatut *poiss*.

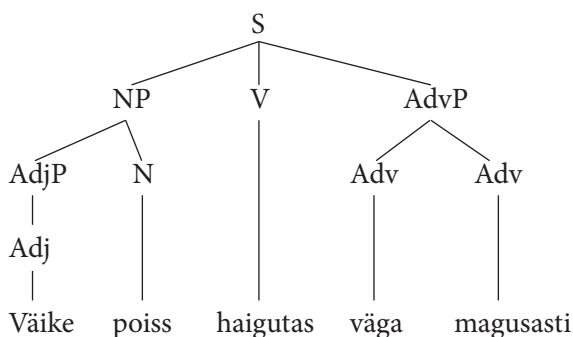
Lause moodustajaks võib peale fraaside olla ka teine lause, seda nii finiiitverbi laiendina, s.o lause vahetu moodustajana (a), kui ka fraasi koosseisus (b). Selliseid lauseid nimetatakse **osalauseteks** ning osalauseid sisaldavaid lauseid endid **liitlauseteks**.

(a) Ma tean, [et ta tuleb täna].

(b) Peeter tunneb [seda meest, kes selle artikli kirjutas].

Moodustajad on omavahel **koosnemis-sisaldumissuhetes** ja moodustavad kokku hierarhilise fraasi- ehk moodustajastruktuuri, mida on võimalik graafiliselt kirjeldada mitmel viisil, nt hargmiku (puu), kastskeemi või sulgskeemi abil.

HARGMIK

KASTSKEEM

SULGSKEEM

[[[Väike] poiss] [haigutas] [[väga] magusasti]]]

Joonis 1. Moodustajastruktuuri esitusviisid

Sõnaliigid ja fraasiliigid

SÜ 3. Fraasi liigi määrab põhijuhtudel tema tuuma sõnaliik. Seda siiski ainult põhijuhtudel, sest sõnade jaotamisel sõnaliikidesse on arvesse võetud neidki tunnuseid, mis lause fraasistruktuuri seisukohast olulised pole, nt seda, kas sõna täidab asendavat funktsiooni või mitte. Lisaks on sõnaliike, mille esindajad jäävad fraasistruktuurist välja, iseloomustades situatsiooni kui tervikut.

Sõnade jagunemine sõnaliikide vahel ei ole jäik, näiteks omadussõnu saab kasutada ka nimisõna funktsioonis, nimisõna või tegusõna vormist võib kujuneda kaassõna, määrsõnast partikkel. Neid nihkeid vaadeldakse lähemalt vastavate teemade juures. Siinses sõnaliikide ülevaates on näiteid toodud ennekõike vastavalt sõna tüüpilisele kasutusele kirjaliku keele andmetel.

Sõnaliigid

SÜ 4. Sõnaliigirühmad. Sõnad jagunevad kahte suurde rühma: sõnadeks, mis tüüpjuhul kuuluvad lause põhistruktuuri, tähistades situatsiooni osalisi või nende suhteid, ning sõnadeks, mis jäävad lause põhistruktuurist välja.

Lause põhistruktuuri kuuluvad sõnad jagunevad:

- süntaktiliselt – **iseseisvateks sõnadeks** ja **mitteiseseisvateks** ehk **abisõnadeks**
- semantiliselt – **täistähenduslikeks** ja **mittetäistähenduslikeks sõnadeks**
- morfoloogiliselt – **muutuvateks** ja **muutumatuks sõnadeks**

Iseseisvad on sõnad, mis saavad üksi esineda fraasina. Abisõnad üksi fraasina esineda ei saa, nad seovad omavahel lause moodustajaid või kuuluvad moodustaja koosseisu ainult koos iseseisva sõnaga. Näiteks *ja* ühendab lauses (a) omavahel kahte nimisõnafraasi, *üle* moodustab fraasi koos nimisõnaga (b):

(a) Jüri *ja* Mari sõitsid linna.

(b) *üle* mere

Täistähenduslikud on sõnad, mis kannavad denotatiivset ehk deskriptiivset tähendust ega vaja selle väljendamiseks konteksti abi, nt sõnad *poiss*, *sööma*, *väike*, *kiiresti*. Ühte sõnaliiki kuuluvatel täistähenduslikel sõnadel on tavaliselt ka üldisem tüüpiline tähendus ehk **kategoriaalne tähendus**. Sõnaliigi üldisem tähendus võib olla asja (laias mõttes), omaduse või tegevuse tähendus, määrsõnade puhul ka tegevuse omaduse või omaduse omaduse tähendus.

Mittetäistähenduslikud sõnad on suhteliselt abstraktse ehk „tühja“ tähendusega. Iseseisev mittetäistähenduslik sõna (ehk asendav sõna) võib kontekstis saada konkreetse tähenduse. Näiteks lauses

Mari võttis *õuna* ja andis *selle* Jürile

viitab sõna *see* õunale ja saab seeläbi konkreetse tähenduse. Mitte-täistähenduslik sõna, mis on ühtlasi abisõna, täpsustab mõne täistähendusliku moodustaja tähendust või väljendab moodustajate suhet. Näiteks sõna *sisse* modifitseerib sõna *elama* tähendust: *sisse elama* 'millegagi harjuma; millessegi süvenema'. Kõik abisõnad ongi mittetäistähenduslikud.

Morfoloogiliselt muutuvad sõnad jagunevad:

- pöörd sõnadeks
- käänd sõnadeks ehk noomeniteks

Sõnad, mis jäävad lause põhistruktuurist välja, on **partiklid**. Need võivad toimida vaid omaette lausungina või lause süntaktiliselt sõltumatu osana. Morfoloogiliselt on partiklid muutumatud sõnad.

Ai! Kahjuks te eksite. Ta on ju alles laps!

SÜ 5. Sõnaliigid on sõnade põhilised leksikaalgrammatilised klassid, mis määratakse sõnade semantiliste või pragmaatiliste, süntaktiliste ja morfoloogiliste tunnuste kombinatsioonide alusel. Eesti keele grammatilise kirjelduse jaoks on eristatud 13 sõnaliiki (vt tabel 1).

Iseseisvad täistähenduslikud sõnad:

1. **Tegusõnad** ehk **verbid** on tüüpjuhul tegevust (laias mõttes) väljendavad sõnad, mis saavad esineda lauses öeldisena ning muutuvad pöördes, ajas, kõneviisis, tegumoes ja kõneliigis.

Ma sõidan Kreekasse. Poisid püüdsid kala. Mine koju! Eestis juuakse hapupiima. Ta ei tahtnud magada.

2. **Nimisõnad** ehk **substantiivid** on tüüpjuhul asju (esemeid, olendeid jms) nimetavad sõnad, mis saavad lauses esineda verbi seotud laiendina ning muutuvad käändes ja arvus.

Poiss andis koerale kondi. Mehed parandavad autot.

3. **Omadussõnad** ehk **adjektiivid** on tüüpjuhul (asja) omadust väljendavad sõnad, mis saavad lauses esineda ühilduva täiendina ja öeldistäitena ning muutuvad käändes, arvus ja võrdlusastmes.

Otsin uue auto. Mari ja Epp on andekad, aga Leeni on veelgi andekam.

4. **Arvsõnad** ehk **numeraalid** on (asjade) hulka või järjestust väljendavad ning käändes ja arvus muutuvad sõnad. Arvsõnad jagunevad **põhiarvsõnadeks** ehk **kardinaalideks** ning **järgarvsõnadeks** ehk **ordinaalideks**.

Põhiarvsõnad väljendavad absoluutset (*kaks, kümme* jt) või suhtelist arvu (*pool, veerand, kümnendik* jt). Arvsõnad (v.a *üks*) käituvad süntaktiliselt kaheti: ainsuse nimetavas nõuavad harilikult oma laiendilt osastavat käänet, teistes käänetes aga ühildavad laiendi endaga.

Autos istus *kaks* meest. *Kahele* mehele meil tööd ei jätku. *Pool* rühma saadeti koju tagasi.

Järgarvsõnad (*esimene, neljas* jt) väljendavad asjade kohta mingis järjeshetuses ning saavad esineda omadussõnade kombel ühilduva täiendina.

Peeter tuli ujumises *neljandale* kohale.

5. **Määrsõnad** ehk **adverbid** on muutumatud sõnad, mis väljendavad kohta, aega, viisi, seisundit, hulka ja määra jms ning esinevad lauses määrusena (verbi, adjektiivi või teise adverbi modifitseerijana).

Eemalt kostis automürinat. Ta külastab meid *sageli*. Pille mõtleb ja räägib *kiiresti*. Täna tuleb *väga* palav ilm. Auto on *täiesti lõmmis*.

Iseseisvad mittetäistähenduslikud sõnad ehk asendavad sõnad:

6. **Asesõnad** ehk **pronoomenid** on käändsõnad, mis käituvad lauses nimi-, omadus- või arvsõnade taoliselt, kuid on nendega võrreldes „tühjema“, abstraktsema, sageli deiktalise (kõnehetke olukorraga seotud) sisuga. Vastavalt sellele, missuguse täistähendusliku sõnaliigi taoliselt pronoomenid käituvad, võib neid jagada a) **asenimisõnadeks** ehk **prosubstantiivideks**, nt *mina, tema, kes*, ja b) **aseomadussõnadeks** ehk **proadjektiivideks**, nt *niisugune, missugune, iga*.
7. **Asemäärsõnad** ehk **proadverbid** on (täistähenduslike) määrsõnade mittetäistähenduslikud vasted, mis väljendavad nagu määrsõnadki peamiselt kohta, aega, viisi, seisundit, hulka ja määra (*sinna, seal, sealt, kuhu, kus, kust; siis, millal, kunas; nii, nõnda, sedasi, kuidas, niivõrd* jne) (a). Kuid peale selle võivad asemäärsõnad osutada ka sündmuste põhjuslikele seostele, väljendades nt põhjust või otstarvet (*sellepärast, seeläbi, miks, mispärast; misjaoks, mistarvis*) (b).

(a) *Kuhu* sa lähed? Olime *siis* kõik alles noored ja rohelised. *Kuidas* sa minuga räägid! See on *nii* ilus!

(b) Hilinesin *sellepärast*, et buss läks katki. *Miks* sa seda tegid?

Mitteiseseisvad mittetäistähenduslikud sõnad ehk abisõnad:

8. **Abiverbid** on leksikaalselt väga üldise või grammatilise tähendusega pöörd sõnad, mis kuuluvad lauses täistähendusliku põhiverbi juurde, aidates sellel moodustada liit- või perifrastilist vormi.

on (teinud), *ärge* (tehke), *saab* (toimuma)

9. **Abimäärsõnad** ehk **afiksaaladverbid** on muutumatud sõnad, mis kuuluvad lauses tegusõna juurde, andes sellele mingi uue tähendusvarjundi või konkretiseerides tegusõna tähendust.

läbi (elama), *vastu* (võtma), *kallale* (kippuma), *ära* (sõitma)

Abimäärsõnad on tähenduselt lähedased verbiliidetele: nad moodustavad koos tegusõnaga uue tähendusterviku (→ SÜ 36).

10. **Kaassõnad** ehk **adpositsioonid** on muutumatud sõnad, mis seostuvad lauses nimisõnafrasiga, andes sellele ligilähedaselt samasuguseid tähendusi nagu käändetunnused.

(meie maja) *taga*, (linna) *kohal*, *pärast* (sööki)

11. **Sidesõnad** ehk **konjunksioonid** (*ja, ning, ega, ehk, või, aga, kuid, ent, vaid, et, kui, kuna, sest, kuni, kuigi, ehkki, nagu*) on muutumatud sõnad, mille süntaktiliseks funktsiooniks on siduda lauses moodustajaid, seejuures viimaste vormi mõjustamata (→ SÜ 242).

mees *ja* naine, Juku on väike, *aga* tubli. Hakka minema, *sest* kell on juba palju.

Süntaktilise seoseta pragmaatilise funktsiooniga sõnad ehk partiklid:

12. **Rõhumäärsõnad** on muutumatud sõnad, mis toimivad lauses üldlaiendina (→ SÜ 237–241). Nad annavad edasi kõike seda, mis käib otsest või kaudselt lausega väljendatava situatsiooni kui terviku kohta, s.o situatsiooniüleseid tähendusi, nagu modaalhinnanguid (*võib-olla, vist, arvatavasti, kahjuks* jne) (a), suhtluseesmärki (*kas, las*) (b), sündmuse või selle osaliste seoseid, tuntust või olulisust kuulaja jaoks (*ju, siis, ka, samuti, eelkõige, veel, hoopis, küll, just, juba, ometi* jne) (c).

(a) *Võib-olla* ma eksin.

(b) *Kas* sa sööma tuled? *Las* ta läheb.

(c) Ma *ju* ütlesin seda. See on *hoopis* nii.

Märkus. Rõhumäärsõnadele on lähedased mõned intensiivsust või ligikaudsust väljendavad määrsõnad (*eriti, väga, peaaegu* jms), mida samuti ei ole võimalik laiendada. Erinevalt rõhumäärsõnadest kui partiklitest toimivad sellised määrsõnad aga ennekõike omadus-, määra- või arvsõna laiendina, nt *eriti suur, väga ilus, peaaegu kaks meetrit*, ega käi lausega väljendatud situatsiooni kui terviku kohta. (→ SK 49)

13. **Hüüdsõnad** ehk **interjektsioonid** on omaette lausungina või lause süntaktiliselt sõltumatu osana esinevad sõnad, mis väljendavad kuulaja afektiivseid reageeringuid (*oi, ahaa, tohoh, ohhoo, ai, voh, hurraa* jne) (a), tahteimpulsside (*äss, nõõ, kött, säh, marss, kuss* jne) (b) või on suhtluses kontakti sõlmimise ja hoidmise vahendid (*halloo, noh, no, jah, ah nii, ah soo, nii-nii* jne) (c).

(a) *Hurraa! Oi, kui ilus!*

(b) *Kuss! Säh, võta labidas!*

(c) *Noh, kuidas sa siis elad?*

Märkus. Partiklitel on muidki funktsioone. Partiklite põhjalikumad ja siinsest mõnevõrra erinevad liigitused on kasutatud suulise keele osas (→ SK 49–53).

Vastavused keelesüsteemi eri tasandite vahel ei ole absoluutsed. Mingi sõnaliigi tüüpiliste esindajate kõrval leidub sõnu, mis ühe või teise omaduse poolest sarnanevad mingi teise sõnaliigi sõnaga. Näiteks *roostekarva* väljendab omadust ning võib esineda täiendina (*roostekarva pintsak*), kuid ei käändu. Viimase asjaolu poolest sarnaneb ta määrsõnaga. Niisugustel juhtudel saab sõnaliigilise kuuluvuse määramisel otsustavaks see, mis sõnaliigi omadused on sõna puhul ülekaalus. *Roostekarva* loetakse omadussõnaks, sest tema puhul domineerivad omadussõna omadused. Ainult et tegu ei ole mitte tüüpilise, vaid perifeerse omadussõnaga.

Ühe või teise sõnaliigi alltüüpe ning nende tüüpilisi ja perifeerseid esindajaid käsitletakse lähemalt süntaksi neis osades, kus vastaval sõnaliigil on keskne roll. Vaegmuutelisi sõnu ning sõnaklasside, sh sõnaliikide piirialasid kirjeldatakse ka sõnamuutmise osas (vastavalt → M 4 ja M 17–21).

Tabel 1. Sõnaliigid

I. LAUSE PÕHISTRUKTUURI SÕNAD		
ISESEISVAD TÄISTÄHENDUSLIKUD SÕNAD	ISESEISVAD MITTETÄISTÄHENDUSLIKUD SÕNAD ehk ASENDAVID SÕNAD	MITTEISESEISVAD MITTETÄISTÄHENDUSLIKUD SÕNAD ehk ABISÕNAD
MUUTUVAD	MUUTUVAD	MUUTUVAD
1. tegusõnad ehk verbid	6. asesõnad ehk pronoomenid	8. abiverbid
2. nimisõnad ehk substantiivid		
3. omadussõnad ehk adjektiivid		
4. arvsõnad ehk numeraalid		
MUUTUMATUD	MUUTUMATUD	MUUTUMATUD
5. määrsõnad ehk adverbid	7. asemäärsõnad ehk proadverbid	9. abimäärsõnad ehk afiksaaladverbid
		10. kaassõnad ehk adpositsioonid
		11. sidesõnad ehk konjunktsioonid
II. PARTIKLID		
	12. rõhumäärsõnad	
	13. hüüdsõnad ehk interjektsioonid	

Fraasiliigid

SÜ 6. Fraasiliike on siinses käsitluses eristatud kuus – viis nominaalfraasi ning infiniitne verbifraas (tabel 2).

Tüüpilised fraasid on nimisõna-, omadussõna- ja määrsõnafraas. Need on tervikuna asendatavad asesõna või asemäärsõnaga. Nende osi ei ole tüüpjuhul võimalik lahutada.

Mõningaid ühiseid omadusi on käandsõnalise tuumaga fraasidel (nimisõnafraas, omadussõnafraas, arvsõnalise või nimisõnalise tuumaga hulgafras). Neid on kokkuvõtvalt nimetatud **käändsõnafraasideks**.

Tabel 2. Fraasiliigid

FRAASILIIK	TÄHIS	NÄIDE
NOMINAALFRAASID:		
NIMISÕNAFRAAS	NP	väike <i>poiss</i> ¹
OMADUSSÕNAFRAAS	AdjP	väga <i>ilus</i>
MÄÄRSÕNAFRAAS	AdvP	väga <i>kiiresti</i>
KAASSÕNAFRAAS	PP	<i>üle aia, laua peale</i>
HULGA(SÕNA)FRAAS ehk KVANTORIFRAAS	QP	<i>kaks meest, hulk mehi, mitu meest, palju mehi</i>
INFINIITNE VERBIFRAAS	InfP	<i>süüa saia, saia sööv</i>

Infiniitsed verbifraasid, s.o fraasid, mille tuumaks on infiniitne verbivorm, on oma omaduste poolest lähedased osalausele. Infiniitverbi laiendeid on võimalik infiniitverbist lahutada, nt *Ma tahan vaadata seda filmi – Seda filmi tahan ma vaadata*, ning infiniitverbil võib olla finiiitverbile omaseid laiendeid, nt *sihitis (seda filmi)*. Sageli ongi infiniitseid verbifraase peetud mitte fraasideks, vaid infiniitseteks osalauseteks. Siinses süntaksis käsitatakse neid küll fraasidena, kuid kirjeldatakse koos muude situatsioonide väljendavate konstruktsioonidega (nominalisatsioonide ja absoluuttarinditega) sekundaartarindite osas **infiniittarindite** nime all.

Finiitse verbifraasi mõiste aga puudub käesolevas süntaksis sootuks. Erinevalt infiniitsest verbist saab finiiitne verb seostuda ka alusega, mille olemasolu ja tähendusklass olenevad verbist samamoodi kui verbi muude laiendite puhul. Aluse pidamine verbifraasi osaks aga tähendaks, et kogu lause ongi verbifraas. Finiitverbi ühendit muude laienditega kui alus nime-tatakse siin **öeldisrühmaks**.

Nimi-, omadus- ja määrsõnafraas ning infiniitne verbifraas on **endotsentrilised** fraasid. Nende tuum on süntaktilistelt omadustelt ekvivalentne fraasi kui tervikuga, mistõttu need fraasid võivad olla ka ühesõnalised, koosneda ainult tuumast. Kaassõnafraas seevastu on **eksotsentriline**. Tema tuum ei ole süntaktiliselt ekvivalentne fraasi kui tervikuga, mistõttu kaassõna ei saa tüüpjuhul üksi fraasina toimida, vaid nõuab laiendust nimisõnafraasi näol. Vrd

Ta elab *minu juures*. – *Ta elab *juures*.

Hulgafraasi tuumaks on hulka väljendav sõna: põhiarvsõna (*kolm meest*), nimisõna (*rühm mehi, hulk mehi*), asesõna (*mitu meest*) või määrsõna (*palju mehi* jm). Kõik nad käituvad lauses ühtmoodi, nõudes oma laiendilt

¹ Kursiiv märgib fraasi tuumsõna.

osastavat kääned. Ebatavaline ja problemaatiline on see fraas mitte üksnes selle poolest, et hulgasõna lõikub nii mitme sõnaliigiga, vaid ka selles suhtes, et käänduvana on hulgasõna selgelt fraasi tuumaks üksnes nimetavas (vrd *rühm mehi ja rühmale meeste*).

Asesõnad (vähemasti enamik neist) käituvad süntaktiliselt nagu täis- tähenduslik sõnaliik, mida nad asendavad. Seetõttu pole olemas asesõnafraasi, vaid asesõnalise tuumaga fraas võib olla kas nimisõnafraas (*meie, Tartu ülikooli vilistlased*), omadussõnafraas (*umbes selline*) või hulga- sõnafraas (*mitu meest*).

Arvsõnadest käituvad põhiarvsõnad niisiis hulgasõnadena, järgarvsõnad aga toimivad nagu omadussõnad, esinedes nimisõna ühilduva täiendina, nt *kümnenendas klassis*. Seega fraas *täpselt kümnes* on omadussõnafraas.

Kui kaassõnad välja arvata, siis abisõnad fraase ei moodusta. Fraasideks pole ka partiklid, s.o rõhumäärsõnad ja hüüdsõnad, sest nad jäävad lause põhistruktuurist välja.

Moodustajate seosed: rinnastus ja alistus

SÜ 7. Nii lause kui ka fraasi moodustajate vaheline seos on **alistus**- ehk **subordinatsiooniseos** või **rinnastus**- ehk **koordinatsiooniseos** ning sel- liste seostega konstruktsioonid vastavalt **põim**- ehk **subordinatiivtarind** või **rind**- ehk **koordinatiivtarind**.

SÜ 8. **Rinnastus** ehk **koordinatsioon** (→ SÜ 367–400) ühendab süntaktiliselt võrdväärseid vahetuid moodustajaid, olgu neiks fraasid või osalused.

Mees istutas aeda [õunapuud] ja [marjapõõsad]. Ta on [väike], aga [tubli].
[Taevas läks pilve] ja [hakkas vihma sadama].

Moodustajate täieliku võrdväärsuse korral, s.o semantiliselt markeerimata koordinatsiooni korral on ühend lauses samas funktsioonis, milles rinnasta- tud moodustajad. Rinnastust vormistavad sidesõnad jm sidendina toimivad sõnad (a), moodustajate kõrvasend (b), konnektiivsed üldlaiendid, sageli koos sidendiga (c).

- (a) mees ja naine; väike, aga tubli; ei söö *ega* joo.
- (b) suur, paks mees
- (c) mitte *ainult* tark, vaid ka ilus

SÜ 9. **Alistus** ehk **subordinatsioon** on põhiline ja seejuures komplitseeri- tum seosetüüp. See on moodustaja sõltuvus teisest moodustajast. Alistavat

moodustajat nimetatakse **põhjaks**, alistuvat **laiendiks**. Alistus on ennekõike sisuline sõltuvus, mis seisneb sisulistes piirangutes võimalikule laiendile. Alistusseos on näiteks lauses *Poiss loeb raamatut* verbi *loeb* ja nimisõna *raamatut* vahel, sest verb seab sisulised piirangud sihitiseks olevale nimisõna-fraasile, Tavakasutuses ei kohta näiteks elusa objektiga lauseid nagu *Poiss loeb õpetajat*. Alistusseoses on ka nt omadussõna-fraasi *väga ilus* ja nimisõna-fraasi *ilusale tüdrukule* moodustajad, sest intensiivistamise võimalus oleneb omadusest ja omaduse tüüp selle kandjast. Lähtudes sellest, kas laiend on põhjast otseselt tingitud, st põhi eeldab oma tähenduse tõttu sellist laiendit, või seisneb laiendi olenevus põhjast üksnes mingites (sageli väga üldistes) esinemispiirangutes, eristatakse **seotud laiendeid** ehk **komplemente** ning **vabu laiendeid**. Seotud ja vabade laiendite seos põhjaga on aga vastavalt **komplementatsioon** ja **modifikatsioon**. Lauses *Poiss loeb raamatut* on nii *poiss* kui ka *raamatut* verbi *lugema* seotud laiendid, sest verb *lugema* väljendab tegevust, millel on nii tegija kui ka objekt, millele tegevus on suunatud. Samas ei kuulu lugemise spetsiifikasse näiteks koht või aeg, mistõttu koha- ja ajalaiendid on *lugema*-verbi juures vabad laiendid. Küll aga on seotud laiend näiteks verbi *asuma* kohalaiend lauses *Kultuuriministeerium asub Tallinnas*.

Seotud laiendid on eelkõige verbidel, kusjuures alati on seotud laienditeks alus ja sihitis, teatud juhtudel ka määrus. Igal verbil on talle omane seotud laiendite komplekt, mis koos moodustab sellele verbile omase lausemalli. Peale verbide võib seotud laiendeid olla ka nimisõnadel, omadussõnadel, kaassõnadel ja hulgasõnadel.

PÕHI

verb	Isa [SBJ] kinkis emale [ADVL] lilli [OBJ]
omadussõna	teiste peale <i>kade</i>
nimisõna	<i>riid</i> naabrite vahel
kaassõna	<i>üle</i> aia, <i>ilma</i> rahata, ukse <i>taga</i>
hulgasõna	<i>kaks</i> inimest, <i>mitu</i> inimest

Mõnikord ei pruugi seotud laiendi olemasolu olla tingitud niivõrd põhja enda tähendusest, kuivõrd konstruktsiooni kui terviku tähendusest. Näiteks verbi *rääkima* tavatähendusse ei kuulu tulemus, mistõttu verb *rääkima* ei nõua ka vastava laiendi olemasolu lauses. Kuid konstruktsiooni tõttu võib see laiend seal siiski olla, nagu nt lausetes *Räägime asjad selgeks*. .. öö räägitakse päevaks ja must valgeks .. (N)

Sõna seotud laiendite arvu on nimetatud selle sõna **valentsiks**. Kui sõna tingib nt kaht seotud laiendit, nagu sõna *lugema*, siis selle sõna valents on kaks ehk see sõna on kahe**valentne**. Öeldakse ka, et sõna *lugema* on

kahe**kohaline**. Selline käsitus pärineb loogikast: sõna käsitatakse loogikalise predikaadina, millel on teatud arv argumentikohti, mida saab täita konkreetsete sõnadega.

Vabu laiendeid saab lisada väga paljudele ja väga erineva tähendusega sõnadele. Sellised on enamik määrusi. Nt ajamääruse (*täna, eelmisel aastal, mõnikord*) või viisimääruse (*kiiresti, hästi*) võib lisada peaaegu kõigile verbidele:

Ma käisin *täna* linnas. Ta lõpetas *elmisel aastal* ülikooli. Magasin *hästi*.
Rong sõitis *kiiresti*.

Vabade laiendite hulka kuuluvad ka enamik täiendeid (a) ning omadus- ja määrsõnade määralaiendid (b).

- (a) *ilus tüdruk, puidust* paat, *venna* lapsed
(b) *väga* ilus, *üsna* kiiresti

Seotud laiendid on tüüpjuhul süntaktiliselt obligatoorsed, vabad laiendid fakultatiivsed. Siiski ei ole laiendi obligatoorsus või fakultatiivsus laiendi seotuse või vabaduse absoluutne näitaja. Seotud laiend võib tihtipeale ära jääda verbist sõltumatutel põhjustel, näiteks üldviitelisena (→ SÜ 20). Vrd

Ta suitsetab *sigaretti*. – Ta suitsetab.

Teiselt poolt võib laiend, mis üldiselt toimib vaba laiendina, olla mõne põhja suhtes siiski obligatoorne. Näiteks viisimäärus, millega võib soovi korral iseloomustada igasuguseid tegevusi (*kõnnib kiiresti, vaatab kurvalt*), ei või puududa nt verbi *käituma* puhul.

Ta käitub *halvasti*. – *Ta käitub.

SÜ 10. Alistuse vormistus. Tüpoloogiliselt kuulub eesti keel laiendit markeerivate keelte hulka, seega alistuse näitajaks on enamasti laiendi, mitte põhja grammatiline vorm (näiteks lauses *Panin raamatu oma sahtlisse* on verbi ja seda laiendavate nimisõnafraaside seos näha viimaste käändevormidest, omastavast ja sisseütlevast). Komplementatsioon avaldub vormiliselt **rekt-sioonina**, s.o seosena, kus laiendi grammatilise vormi määrab üldjuhul põhja leksikaalne tähendus. Põhja leksikaalsest tähendusest võib oleneda:

- käandsõna kääne, nt kohanes *linnaeluga*, kirjutas alla *lepingule*
- käandsõnaga seostuv kaassõna, nt uhke *poja üle*, halastamatu *poja vastu*
- verbi käändeline vorm, nt tahab *laulda*, hakkab *laulma*
- lauselise moodustaja sidend, nt Noored räägivad, *et* elu on ilus.

Mõnikord oleneb laiendi grammatiline vorm lisaks tähendusele ka põhja leksikaalsest kujust, st sünonüümidel võib vahel olla erinev rektsioon.

osales talgutel, arutelus – võttis osa talgutest, arutelust

Enamasti võib ühe ja sama põhja üht ja sama semantilist rolli täitvatel laienditel siiski olla mitu vormistusvõimalust, st põhi tingib tavaliselt pigem lähedase tähendusega grammatiliste vormide klassi (substitutsiooniklassi) kui ühe kindla vormi. Substitutsiooniklassi ühe või teise liikme valiku määravad sel juhul muud asjaolud kui põhja leksikaalne tähendus.

Jüri sai Marilt ~ Mari käest riielda. Jüri tuli ülikoolist ~ Munga tänavalt ~ maja tagant ~ kaugelt. Mari osales talgutel ~ arutelus ~ veinite juures ~ kõikjal.

Nendesamade grammatiliste vahenditega markeeritakse ka vabu laiendeid, kuid erinevalt seotud laiendeist ei olene laiendi grammatiline vorm põhja leksikaalsest tähendusest, vaid laiendist endast ja konstruktsioonist tervikuna.

Teine alistuse grammatilise markeerimise viis on põhja ja laiendi (grammatiline) **ühildumine** ehk **kongruents**. Ühildumine on selline seos kahe moodustaja vahel, kus ühe moodustaja (ühildumise kontrollija) grammatiline vorm või grammatiline tähendus tingib teise moodustaja samalaadse grammatilise vormi. Näiteks nimisõna laiendav omadussõna on nimisõnaga samas käändes ja arvus, st omadussõnaline laiend ühildub nimisõnalise põhjaga käändes ning arvus.

ilus tüdruk, ilusale tüdrukule, ilusatest tüdrukutest

Alistuse markeerijana toimib ühildumine nii modifikatsiooni kui ka komplementatsiooni korral. Modifikatsiooni markeerivat ühildumist esindab eelmainitud omadussõnalise täiendi käände- ja arvuühildumine nimisõnalise põhjaga. Peale omadussõnaliste täiendite võivad nimisõnalise põhjaga arvus ja käändes ühilduda ka määratlejad, s.o nimisõnafraasi referentsi näitavad asesõnad ja täiendina toimivad hulgasõnad (a) ning lisandid (b) (→ SÜ 247, 255–263).

- (a) *see mees – need mehed – nendele meestele, nende meestega; mõni mees – mõnest mehest*
- (b) *see poiss, meie poeg – need poisid, meie pojad; Jaan, meie esimene poeg – Jaanile, meie esimesele pojale; mina maksumaksjana – meie maksumaksjatenä; ülikoolilinn Tartu – ülikoolilinnas Tartus; siiski: professor Karelson – professor Karelsonile*

Komplementatsiooni markeerivat ühildumist esindab öeldisverbi ühildumine alusega isikus ja arvus (→ SÜ 114–118).

Mina puhkan / meie puhkame. Sina puhkad / teie puhkate. Sina puhka / teie puhake.

Ühildumist esineb ka väljaspool otseseid grammatilisi seoseid. Öeldistäide (semantilise predikaadi osana) ühildub arvus alusega (a) ning öeldistäitemäärus võib ühilduda aluse või sihitisega, vaba laiendina ka määrusega (b) (→ SÜ 187, 229).

- (a) Laps on *haige*. – Lapsed on *haiged*. Ta on *keeleteadlane*. – Nad on *keeleteadlased*.
- (b) Nende näod värvusid *punas(t)eks*. Ta värvis ukseid *valge(te)ks*. Nad määrasid *ettevõtte finantsjuhtideks*. Poisid istusid *nukra(te)na* nurgas. Ta töötas *sanitarina*. Nad töötasid *sanitaridena*. Neil tuli töötada *sanitaridena*.

Moodustajate semantilised funktsioonid

SÜ 11. Lause tervikuna tähistab mingit situatsiooni, lause moodustajad aga selle komponente. Verb (ka verbi ühend öeldistäite või öeldistäitemäärusega) väljendab tegevust, protsessi või seisundit, verbi seotud laiendid situatsiooni osalisi ning vabad laiendid ennekõike situatsiooni asjaolusid, s.o toimumise aega, kohta, viisi, tingimusi jms. Näiteks lauses (a) väljendab verbivorm *ehitas* tegevust, seotud laiendid *Jaan* ja *suvila* situatsiooni osalisi ning vaba laiend *tänavu* tegevusaega. Lauses (b) väljendab *olema*-verb koos predikaatiivse omadussõnaga *uhke* seisundit, seotud laiendid *Jaan* ja *oma suvila üle* aga osalisi.

- (a) Jaan ehitas tänavu suvilat.
- (b) Jaan on uhke oma suvila üle.

Loogilis-semantilises mõttes on verb (koos predikaatiivse seotud laiendiga – öeldistäitega) **semantiline predikaat** ja tema (mittepredikaatiivsed) seotud laiendid **argumendid**.

Argumentsetel seotud laienditel on kaks semantilist põhifunktsiooni ehk semantilist **makrorolli** – **tegevussubjekt** ehk **toimija** ja **tegevusobjekt** ehk **toimealis**. Nende olulisus lauseehituses avaldub eelkõige nende käitumisomadustes, s.o selles, et nad esinevad mõningate lausesiseste asenduste ning väljajätmiste **kontrollijana**.

Tegevussubjekt

SÜ 12. Tegevussubjekt on argument, mis väljendab situatsiooni keskset osalist – kas tegevuse sooritajat või protsessis olijat. Näitelauses *Jaan ehitas tänavu suvilat* on selleks *Jaan*, mis on ühtlasi grammatiline subjekt (alus). Lauses *Tüdrukule meeldib poissi narrida* on tegevussubjektiks aga *tüdrukule*, mis grammatiline subjekt ei ole. Mõlemad seotud laiendid võivad kontrollida refleksivatsiooni, s.o moodustaja asendust enesekohase asesõnaga. See näitab, et tegevussubjekti grammatiline vormistus selles asenduses oluline ei ole.

Jaan ehitas tänavu oma suvilat.

Tüdrukule meeldib oma poissi narrida.

Sama kehtib ka infinitiivitarindi implitsiitse aluse (s.o infinitiivitarindi lausevaste aluse) kohta. Lausest *Tüdrukule meeldib poissi narrida* nähtub, et infinitiivitarindi (*poissi narrida*) implitsiitne subjekt peab identne olema (sihitu) põhilause tegevussubjektiga, st narrija saab siin olla ainult tüdruk.

SÜ 13. Olenevalt verbi tähendusest võib tegevussubjekti konkreetne **semantiline roll** olla erinev. Prototüüpne tegevussubjekt on **tegija** ehk **agent** – tegevuse otsene, aktiivne läbiviija, teadlik toimija, oma tegevust täielikult kontrolliv elusolend (harilikult inimene).

Mees ehitas maja. Neiu ujub. Kass lakub piima.

Tegija asemel võib sama predikaadiga lauses tegevussubjektiks olla **mitte-teadlik toimija**, harilikult elutu objekt.

Palgid ujusid allavoolu.

Viimase alaliigiks on **jõud** – aktiivsusest tegijale lähedane, kuid seda tegevust mittekontrolliv elutu toimija (eelkõige loodusjõud).

Maavärin purustas sadu hooneid.

Tegevuslauses võib tegevussubjektiks olla ka **vahend** ehk **instrument**.

Pall löhkus akna. Vapra sõduri tappis vaenlase kuul.

Erinevalt mitteteadlikust toimijast eeldab vahend tegija olemasolu sündmuses. Vahend võib saada tegevussubjektiks siis, kui tegija ei vormistu öeldisverbi eksplitsiitse laiendina, vaid on kas implitsiitne või üksnes vahendiargumendi täiend, nagu eelmistes näidetes. Muudes tegevuslausetes on tegevussubjektiks ikka tegija, nt *poiss* lauses

Poiss lõhkus palliga akna.

Taju-, tunde- ja modaalpredikaatide puhul võib tegevussubjektiks olla **kogaja**, s.o psüühilises protsessis või seisundis olija.

Ma nägin metsas rästikut. Mulle meeldib muusika. Mul on vaja natuke süüa.

Omamislause on tegevussubjektiks **omaja** (a), lauseis, mis väljendavad millegi üleminekut ühe omaja valdusest teise, võib tegevussubjektiks olla **saaja** (b).

(a) *Mul* on kaks venda.

(b) *Poeg* sai isalt taskuraha.

Seisundimuutust väljendavais lauseis võib tegevussubjektina toimida **lähe**, s.o lähteseisund.

Poisist kasvas mees.

Tegevusobjekt

SÜ 14. Tegevusobjekt on argument, mis näitab seda, kellele või millele tegevus või protsess on suunatud.

Poiss loeb raamatut. Ta ehitas endale suvila.

Nii nagu tegevussubjekt, toimib ka tegevusobjekt süntaktiliste protsesside kontrollijana. Näiteks järgmistes lausetes on laps see, kes hakkab või tuleb sööma, mitte ema. Et kontrollijaks on just tegevusobjekt, mitte grammatiline objekt (sihitis), seda näitab tegevusobjekti alalütlev kääne teises lauses:

Ema kutsub *lapse* [*laps* sööb]. → Ema kutsub *lapse* sööma.

Ema käsib *lapsel* [*laps* tuleb sööma]. → Ema käsib *lapsel* sööma tulla.

Refleksivatsiooni kontrollijana konkureerib tegevusobjekt tegevussubjektiga (→ SÜ 350–353). Kui lauses on nii tegevussubjekt kui ka tegevusobjekt, võib jääda lahtiseks, kummale neist enesekohane asesõna viitab, nt kas jutt on tüdruku või poisi asjadest.

*Tüdruk*¹ saatis *poisi*² *oma*^{1/2} asjade järele.

*Tüdruk*¹ käskis *poisil*² *oma*^{1/2} asjad ära tuua.

SÜ 15. Ka tegevusobjekti konkreetne semantiline roll võib olenevalt verbi tähendusest avalduda mitmel moel. Prototüüpne tegevusobjekt on **patsient** – objekt, mille seisund või asukoht tegevussubjekti tegevuse tulemusena muutub.

Jüri avas *akna*. Isa viis *poja* kooli.

Sellele lähedane semantiline roll on **teemaobjekt** (ehk **käsitlusobjekt**) – objekt, millele tegevus on küll suunatud, kuid mida tegevus ei mõjuta.

Jaan luges *ajalehte*.

Seisundimuutust väljendavates tulemuslausetes võib tegevusobjektina toimida **siht**, s.o tulemusseisund.

Poisist kasvas *mees*.

Taju-, tunde- ja modaalpredikaatide puhul, kui tegevussubjektiks on **kogaja**, võib tegevusobjektiks olla **stiimul** (taju, tunde vms esilekutsuja).

Ma nägin *sind*.

Lauseis, mis väljendavad millegi siirmist ühelt valdajalt teisele, on mõeldav tegevusobjektiks pidada ka **saajat** (a). Selle kasuks räägib muu hulgas asjaolu, et saaja võib niisuguses lauses kontrollida infinitiivi subjekti kustutamist (b). Samas tähendaks see kahe tegevusobjekti (poeg ja taskuraha) koosinemise võimaluse tunnistamist lauses (a).

(a) Isa andis *pojale* taskuraha.

(b) Ema andis *lapsse* [*laps sööb*]. → Ema andis *lapsse* süüa.

Saajale lähedane semantiline roll on **kasusaaja** ehk **benefitsient**.

Isa ehitas *pojale* lennuki.

Paljudes keeltes vormistatakse nii teemaobjekt kui ka saaja grammatilise objektina (sihitisena), mistõttu neis keelis nimetatakse mõlemat objekti sisaldavaid lauseid **ditransitiivseteks** lauseteks. Eesti keeles on saajaga laused siiski (mono)transitiivsed, sest saajat vormistab alaleütlevas määrus. (Leidub ka käsitlusi, kus saajat vormistav määrus on liigitatud kaudsihitiseks.)

Tegevussubjekti ja tegevusobjekti esmane ja teisene vormistus

SÜ 16. Tegevussubjekt vormistub esmaselt grammatilise subjektina (alusena). Tegevusobjekt (patsient, teemaobjekt, vahel ka stiimul) vormistub tegevussubjektiga lauses esmaselt grammatilise objektina (sihitisena), kujundades sihilise ehk transitiivse lause. Kas tegevussubjekt *resp.* -objekt vormistub esmaselt alusena *resp.* sihitisena, või teiseselt, s.o määрусena, oleneb predikaadi tähendusest ja moodustaja semantilisest rollist, aspektist ja jaatusest või eitusest ning tegumoe.

Tegevussubjektina saab mitteprototüüpse, kaudse vormistuse tihtipeale taju-, tunde- ja modaalpredikaadi kogejaargument (a), verbi *olema* omajaargument (b), muutusverbide lähteargument (c) ning tegevusobjektina patsientargument (d), muutusverbe laiendav sihiargument (e) (→ SÜ 23).

- (a) *Marile* meeldib muusika. *Teil* tuleb vabandada. *Mind* hämmastab teie silmakirjalikkus.
- (b) *Mul* on kaks venda.
- (c) *Poisist* kasvas mees.
- (d) Ta palus *neil* ~ *neid* lahkuda.
- (e) Poiss kasvas *meheks*.

Olemasolulauses võib tegevussubjekt vormistuda ka mitteprototüüpse alusena – osaalusena.

- Peenral kasvas *lilli*. Klaasis on *vett*.
- Laual pole *raamatut*. Kas sellel vaidlusel on *mötet*?

Markeeritud tegumoes (passiivis ja impersonaalis) jääb tegevussubjekt kas implitsiitseks või saab kaudse vormistuse peamiselt kujul NPgen + *poolt* (a) või NPade (b) (→ SÜ 124, 127).

- (a) Dissidendid saadeti *valitsuse poolt* maalt välja.
- (b) *Mul* on töö tehtud.

Tegevussubjekti vormistus oleneb ka sellest, kas tegemist on lause või sekundaartarindiga. Sekundaartarindi lausevaste tegevussubjekt, kui see ei ole samaviiteline põhilause tegevussubjektiga, saab sekundaartarindis üldjuhul omastavalise vormistuse (a), (b). Nominalisatsioonis võtab omastavalise kuju ka nominalisatsiooni lausevaste tegevusobjekt (c).

- (a) *Minu* kuuldes ta nii ei räägi.
- (b) *Kriminaalide* tulemine erakonna liikmeks on välistatud.
- (c) *Juurvilja* söömine on tervisele kasulik.

SÜ 17. Peale tegevussubjekti ja tegevusobjektiga hõlmatud semantiliste rollide on ka mitmeid kõrvalrolle, mida vormistavad peaaesjalikult määrusena toimivad vabad laiendid. Nende hulka kuuluvad (**asu**)koht (a), **tee** (b), põhjus (c), **aeg** (d), **viis** (e) jne.

- (a) Peeter magas *diivanil*.
- (b) Peeter jooksis *trepist* üles.
- (c) Peeter hakkas *valust* nutma.

(d) Peeter jäi *õhtul* magama.

(e) Peeter magas *sügavasti*.

Makrorolliga sarnaneb **kaaslase** roll, mida vormistab kaasaütlevas nimisõna-fraas (a), või ka ilmaütlevas fraas, kui rõhutatakse kaaslase puudumist (b). Sellistel fraasidel on samal ajal seesama konkreetne semantiline roll mis fraasil, mille juurde nad kuuluvad, nt esitatud lausetel tegija (→ SÜ 197–198, 400).

(a) Jüri sõitis (*koos*) *naisega* Tartusse.

(b) Jüri sõitis (*ilma*) *naiseta* Tartusse.

Moodustajate pragmaatilised funktsioonid

SÜ 18. Suhtlusüksusena on lause peamisi ülesandeid info (väite, küsimuse, käsu jne) edastamine adressaadile (kuulajale). Info peab olema esitatud kuulaja teadmisi ja eelnevat kaasteksti arvestavalt. Funktsioone, mida moodustajad täidavad selleks, et info jõuaks kuulajani, nimetatakse moodustajate **pragmaatilisteks funktsioonideks**. Osa nendest on seotud lause infostruktuuriga, osa referentsiga.

Lause infostruktuur

SÜ 19. Info serveeritakse kuulajale nii, et üks osa sellest võetakse teate lähtepunktiks, teine osa haagitakse selle külge. Seda osa lausest, mille kohta midagi teatatakse (teate lähtepunkt), nimetatakse **teemaks**. Ülejäänud lause-osa, mis väljendab seda, mida millegi kohta teatatakse, on **reema**. Harilikult sisaldab teema adressaadile **tuntud** infot, reema aga **uut** infot. Teemat eristab reemast põhiliselt sõnajärg: teema on harilikult lause algul, reemast eespool. Olenevalt kontekstist võib lause teemaks saada kord üks, kord teine moodustaja:

TEEMA REEMA

(a) Peeter luges luuletust.

(b) Luuletust luges Peeter.

Iga öeldisverbi korral on siiski mingi primaarne teema-reema liigendus ehk pragmaatiline orientatsioon. Näiteks verbi *lugema* puhul esindab primaarset teema-reema liigendust lause (a), kus teemaks on tegijat väljendav alus *Peeter*. Sellist teemat nimetatakse **primaarseks** ehk **neutraalseks teemaks**. Eri lausetüüpide puhul võib primaarne teema olla nii semantiliselt kui ka

süntaktiliselt funktsioonilt erinev (→ SÜ 23). Näiteks järgmises lauses on primaarseks teemaks hoopis kogejat väljendav sihtis:

TEEMA	REEMA
Marit	vihastas Jüri saamatus.

Reemas võib olla esile tõstetud (fookustatud) kõige uuemat või ennustamatut ja seega kõige olulisemat infot väljendav osa – **fookus**. Fookustamiseks kasutatakse tunderõhku, sõnajärge ja partikleid (→ FO 49; → SK 49). Fookus võib olla kas üksnes uut infot esitav või ühtlasi vastandav ehk kontrastiivne.

(Kes seal istub?) Seal istub *Mari*. (Kas Jüri istub seal?) Ei, seal istub ju *Mari*.

Märkus. Fookuse käsitlused eri keeleteadusharudes võivad mõnevõrra erineda. Siin kirjeldatud fookus kattub üldjoontes foneetika ja fonoloogia osas käsitletud kitsa fookusega, millele vastandub lai fookus. Laiaks fookuseks on peetud lauset tervikuna, kui teda saab käsitada vastusena küsimusele „Mis toimub?“, nt (*Mis toimub?*) – *Klaas kukkus maha*. (→ FO 49)

Lause infostruktuuri kohta vt lähemalt SÜ 328–333.

Viitamine ehk referents

SÜ 20. Kõneleja võib nimisõnafraasi kasutada kas **referentsena** või **mitte-referentsena**. Referentne NP viitab tegeliku või kujuteldava maailma olemile (entiteedile), mis saab seeläbi NP **referendiks**. Referentsed on näiteks järgmise lause kõik nimisõnafraasid peale *ehitajana*. Viimane ei viita referendile, vaid väljendab referendi omadusi.

Jaan vestles laeval ühe noore mehega, kes ütles, et ta töötab Tampere ehitajana.

Referentsed fraasid võivad olla **spetsiifilised**, **geneerilised (üldviitelised)** või **mittespetsiifilised**. Esimesed teevad mingi kindla valiku võimalike referentide hulgast (a), teised viitavad kõikidele võimalikele sama klassi referentidele (b), kolmandad suvalisele võimalikule referendile (c).

(a) *Naabrimees* laenas mult raha. Käisin *oma vanemaid* vaatamas.

(b) *Rott* on näriline.

(c) Tahaksin süüa *paar banaani*.

Referentne fraas võib olla ka **definiitne** ehk **määratud** või **indefiniitne** ehk **määramatu** ehk **umbmäärane**. Definiitse fraasi referenti saab kuulaja (kõneleja arvates) tuvastada, indefiniitse fraasi referenti mitte.

Jaanil [DEFINIITNE] käis üks *klassivend* [INDEFINIITNE] külas.

NP referent võib olla määratud (tuvastatav):

- kõneolukorra kaudu – definiitsed on kõnelemise ajal kohalolijatele nähtavad või kuuldavad referendid, näiteks *salatikauss* on järgmises lauses definiitne siis, kui salatikauss on laual:

Palun ulata mulle *salatikauss*!

- eelnevas kontekstis mainimise läbi, näiteks järgmise tekstilõigu teises lauses on *see klassivend* definiitne just seetõttu, et selle referenti on esimeses lauses mainitud:

Jaanil käis *üks klassivend* külas. *See klassivend* rääkis, et ta läheb kaitsevähke.

- implitsiitselt, näiteks üldteada (a) või vestluspartnerite ühisest teadmusest järelduvad (b) referendid:

(a) *Maakera* on ümmargune. (Maakera on ainuline objekt, mida kõik teavad.)

(b) Osta *pastori* käest mett. (Nii kõneleja kui ka kuulaja tunnevad üht pastorit, kes mett müüb.)

Definiitne NP on harilikult (ehkki mitte päris alati) ka spetsiifiline, s.o kindlale referendile viitav, nagu eeltoodud näidetes. Samas spetsiifiline ei pruugi sugugi olla kuulaja jaoks määratud, näiteks esitatud tekstilõigus *Jaanil käis üks klassivend külas. See klassivend rääkis, et ta läheb kaitsevähke* on spetsiifiline nii esimese lause indefiniitne *üks klassivend* kui ka teise lause definiitne *see klassivend*.

Eesti keel ei ole artiklikeel ning definiitsus ja indefiniitsus võivad jääda markeerimata. Nende eksplitsiitseiks väljendusvahendeiks on eelkõige asesõnad. Sageli markeerib indefiniitsust umbmäärane asesõna *üks* või *mingi*, definiitsust näitav asesõna *see*, seda nii üksi kui ka määratlejana (→ SÜ 247).

Viiteseoste kohta vt lähemalt EKS(V) 19.

Lauseliikmed

SÜ 21. Lauseliikmed on lause moodustajate klassid nende süntaktilise käitumise (funktsiooni) ja grammatilise vormi alusel. Erinevalt sõnaliigist on lauseliige mõiste, mis näitab moodustaja suhet tervikuga – lauseliikmed on lause või selle moodustaja liikmed (nt *mingi* lause alus, täiend *mingis* nimi-sõnafraasis).

Lause koosneb tüüpjuhul **öeldisest** ehk (**grammatilisest**) **predikaadist** ning ühest või mitmest seda laiendavast **nominaalsest lauseliikmest**. Nominaalsed (mitteverbilised) liikmed on **alus** ehk (**grammatiline**) **subjekt**,

sihitis ehk (**grammatiline**) **objekt**, **öeldistäide** ehk **predikatiiv** ja **määrus** ehk **adverbiaal**. Nt:

Anna	kudus	seminari ajal	usinasti	kampsunit.
ALUS	ÖELDIS	MÄÄRUS	MÄÄRUS	SIHITIS
NP	V	PP	AdvP	NP
Anna	on	väga jutukas.		
ALUS	ÖELDIS	ÖELDISTÄIDE		
NP	V	AdjP		

Öeldis (→ SÜ 26 jj) on finiidne verbivorm, nagu *kudus* ja *on* esitatud lauseis, või sellega funktsioonilt võrdväärne finiidse osisega ühend:

Poiss hakkas minema. Poiss laskis jalga.

Nominaalsetest liikmetest on alus, sihitis ja öeldistäide verbi seotud laiendid ehk komplemendid – alus ja sihitis situatsiooni osalisi väljendavad komplemendid ehk **argumendid**, öeldistäide *olema*-verbi laiendav omadust või liiki väljendav **predikatiivne komplement**. Tüüpjuhul esinevad alus, sihitis ja öeldistäide grammatilistes käänetes (nimetavas, omastavas või osastavas) käändsõnafraaside kujul ning osalevad ühildumisprotsessides. Aluse ja sihitise vormil ja käitumisel puudub otsene seos konkreetsete semantiliste rollidega, nagu tegija, vahend jms, küll aga on need seotud semantiliste makrorollidega tegevussubjekt ja tegevusobjekt, mis määravad suurel määral aluse ja sihitise süntaktilise käitumise. Samuti oleneb nende vorm, s.o. tootalne (nimetavaline ja omastavaline) või partsiaalne (osastavaline) kuju referendi kvantitatiivsest piiritletusest, sihitise puhul ka lausega väljendatud situatsiooni piiritletusest (piiritlusaspektist).

Alus (→ SÜ 146 jj) on tüüpjuhul nimetavas käändes nimisõnafraas, mis väljendab tegevussubjekti, selle puudumisel tegevusobjekti, ning ühildab endaga öeldisverbi isikus ja arvus.

Mees [ts] ehitab maja. *Aken* [to] purunes.

Ma magan. *Me* magame.

Arvus ühildab alus ka öeldistäite (a) ning võib ühildada öeldistäitemääruse (b).

(a) *Lapsed* olid läbimärjad.

(b) *Poisid* jõudsid koju läbimärjana ~ läbimärgadena.

Peale tüüpilise, nimetavas käändes aluse loetakse aluseks ka markeeritud tüüpi lause osastavas käändes nimisõna(fraasi), ehkki see ei ühilda öeldisverbi.

Õues jooksis *lapsi*.

Sihitis (→ SÜ 163 jj) on tüüpjuhul verbist sõltuv nimisõnafraas osastavas, omastavas või nimetavas käändes, millega tähistatule on verbiga väljendatud tegevus suunatud, st mis on ühtlasi tegevusobjekt.

Mees parandas *autot*. Mari andis Jürile *kõrvakiilu*. Jürile anti *kõrvakiil*.

Sihitis ei ühilda öeldisverbi, kuid võib ühildada öeldistäitemääruse.

Loodan neid *rõõmsa ja tervena* ~ *rõõmsate ja tervetena* kohata.

Öeldistäide (→ SÜ 179 jj) on tüüpjuhul verbist *olema* sõltuv nimi- või omadussõnafraas nimetavas või osastavas käändes, mis toimib semantilise predikaadi osana, näidates, kes, mis, missugune või mis seisundis on alusega, erijuhul muu nominaalse lauseliikmega tähistatu. Nimetavas käändes öeldistäide ühildub alusega arvus.

Laps / lapsed on *haige / haiged*. Ta / nad on *insener / insenerid*. Ta on *Eesti paremaid maletajaid*. Lapsel on *palav*. Väljas on *tuuline*. Laps on *väsinud / söömata*.

Määrusele (→ SÜ 188 jj) pole võimalik anda hõlmavat sisulist, vormilist ja süntaktilist iseloomustust. See on nominaalsete lauseliikmete jääkliige, s.o igasugune verbi laiend, mis pole alus, sihitis ega öeldistäide.

Jüri andis *Marile* raamatu. *Maril* on raamat. Lähen *tööle*. *Eile* sadas. *Pärast tööd* käisin kohvikus. Ta hilines, *sest auto läks katki*.

Tüüpiline määrus on verbi vaba laiend määrsõnafraasi, kaassõnafraasi või semantilistes käänetes nimi- või omadussõnafraasi kujul. Sellise määruse vormi määrab ennekõike tema konkreetne semantiline funktsioon. Sellest tuleneb ühelt poolt määruse vormide rohkus, teiselt poolt asjaolu, et enamik määrusi säilitab lause nominaliseerimise korral oma tähenduse ja vormi (vrd *vette hüppama* → *vette hüppamine*). Samas on vabade laienditena esinevate määruste kõrval ka määrusi, mis toimivad seotud laiendina (komplement-adverbiaalina). Enamik komplementadverbiaale on argumendid, nt *Ema andis lapsle süüa*. *Narva purustati Vene vägede poolt*. Predikatiivset komplementi esindab öeldistäitemäärus ehk predikatiivadverbiaal, mis on nii sisult kui ka süntaktilistelt omadustelt lähedane öeldistäitele. Ühelt poolt laiendab see verbi, teiselt poolt aga iseloomustab kas subjekti või objekti, ühildudes sageli sellega arvus.

Ta tundus *imelikuna*. Jüri istus *väsinuna* nurgas. Tüdruk muutus *rahutuks*.
 Koosolijad valisid Jüri *koosoleku juhatajaks*. Haiged nägid välja *üsna viletsad*.

Määruse sisulisest ja süntaktilisest heterogeensusest tulenevalt võib lauses korraga olla mitu eri tüüpi määrust, nt *Ta töötas eelmisel aastal natuke aega kaupluses turvamehena*, erinevalt alusest, sihitisest ja öeldistäitest, mis üldjuhul esinevad üksi.

Nominaalsed liikmed on tüüpjuhul nimisõna-, omadussõna-, kaassõna-, kvantori- või määrsõnafraasid, kuid peale nende võivad nominaalseteks lauseliikmeteks olla ka infiniittarinid ja kõrvallaused, kuivõrd neid on võimalik kontekstis asendada asesõna või asemäärsõnaga.

Mõtelda on mõnus. – *Mis* on mõnus? *See* on mõnus.

On tore, *et sa tulid*. – *Mis* on tore? *See*, *et sa tulid*, on tore.

Koju tülles käis Mari poes. – *Millal* käis Mari poes? – *Siis* käis Mari poes.

Eesti lauseõpetuse traditsiooni järgides peetakse siinses süntaksikäsitluses lause nominaalseteks liikmeteks peale lause vahetute, verbi laiendavate moodustajate ka nimi-, omadus- ja määrsõnafraasi koosseisu kuuluvaid moodustajaid. Omadus- ja määrsõna laiend on määrus.

silmpimestavalt ilus, *üsna* palju, *külmast* kange, *kõhu alt* kollane, *ootusest* ärevil

Nimisõna laiend on **täiend** ehk **atribuut**. Selle liikideks on: **määratlejad** (a), mis näitavad põhja referendi informatsioonilisi omadusi ning seoseid teiste referentidega ja millena toimivad asesõnad ja asemäärsõnad (→ SÜ 247), **omadussõnalised täiendid** ehk **adjektiivatribuudid** (b), mis väljendavad põhja referendi omadust ning milleks on peamiselt omadussõnafraasid (→ SÜ 248–250), **omastavalised täiendid** ehk **genitiivatribuudid** (c), mis näitavad ennekõike kuuluvussuhteid ja mida vormistavad omastavas käändes nimisõnafraasid (→ SÜ 251–253), ning **määrustäiendid** ehk **adverbiaalatribuudid** (d), mis väljendavad mitmesuguseid määruslikke sisusuhteid põhjaga ning esinevad adverbiaalile omasel kujul (→ SÜ 254). Täiendi eriliigiks (mida tihtipeale täiendina ei käsitatagi) on **lisand** ehk **apositsioon** (e). Selleks on põhjaga samaviiteline nimisõnafraas, mis piiritleb või täpsustab põhjaga väljendatut (→ SÜ 255–264).

(a) *see* maja, *siit* majast, *mitmed* inimesed

(b) *ilus* naine, *väga pikk* mees

(c) *pruudi* pilt, *reede* pärastlõuna, *eesti keele* grammatika, *tubli õpilase* kirjand

(d) *maalt* tulek, puhkus *pärast* tööd

(e) *ülikoolilinn* Tartu, *professor* Kask; Jüri, *punapäine* habemik

Mittelauseliikmelised lauseelemendid

SÜ 22. Peale lauseliikmete võib lause sisaldada elemente, mis ei ole lause moodustajad ega kuulu lauseliikmestruktuuri. Lause struktuuriga seotuse astmelt jagunevad need elemendid kolmeks rühmaks: 1) **üldlaiendid** ja **sidendid**, 2) **kiilud**, 3) **irdelemendid**: **eelteema** ja **täpsustusjätk**.

Nii nagu lauseliikmed, kuuluvad ka **üldlaiendid** (→ SÜ 237–241) ja **sidendid** (→ SÜ 242) lause koosseisu, kuid erinevalt lauseliikmetest ei tähistanud lausega väljendatud situatsiooni komponente. Üldlaiendid modifitseerivad kogu lause tähendust (a), sidendid vormistavad moodustajate vahelisi rinnastus- ja alistusseoseid (b).

(a) *Kahjuks* ma ei saa teid aidata.

(b) Ta on väike, *aga* tubli. Ema tahtis, *et* ma tuleksin koju.

Kiil ehk **parentees** (→ SÜ 236; → SK 41–44) kuulub samuti lause koosseisu. Funktsioonilt sarnaneb see üldlaiendiga, kuid erinevalt viimasest saab lausesse kiilutud tarind esineda ka väljaspool lauset iseseisva tekstiüksusena (a). Kiilu eriliik **üte** (→ SÜ 236; → SK 45–48) on nimetavas käändes nimisõnafraas, mis nimetab adressaati, kellele lause on määratud (b).

(a) Keskmise õhuniiskuse juures (*enamike hügrokoopiliste materjalide jaoks on see piirkond vahemikus 30–60% suhtelist õhuniiskust*) on ka küllaltki suured õhuniiskuse muutused (*10–15% suhtelist õhuniiskust*) pöörduvad ning ei põhjusta materjalidele kahjustusi. (Web) Esimesed katused on juba lume raskuse all sisse vajunud, *tõsi küll*, vanadel ja viletsatel majadel. (Web)

(b) *Jüri*, tule siia!

Lause irdelemendid on lause algul või lõpus paiknevad, lause mingi elemendiga viiteseoses olevad elemendid, mis moodustavad lausega sisulise, infostruktuurilise ja kirjas ka ortograafilise terviku, kuid mitte süntaktilist tervikut. **Eelteema** (→ SÜ 236, 331; → SK 39–40) on lausealguline nimetavas käändes või *da*-infinitiivne fraas, mis tähistab seda, mille suhtes kogu järgnev lause on relevantne ning millega on harilikult viiteseoses lause pronominaalne teemaosa (a). **Täpsustusjätk** ehk **järeltreema** (postreema) (→ SÜ 236, 331; → SK 38) on lause mingit moodustajat järeltäpsustav, sellega viiteseoses olev nimisõnafraas (b).

(a) *Jüri* – teda tunnen ma hästi. *Õnnelikud olla* – seda tahame me kõik.

(b) Ta on tubli mees, *see Jüri*.

Lause põhitüübid (struktuuritüübid)

SÜ 23. Tüüpjuhul on alus nimetavas käändes ja verbi ühildav nimisõnafraas, mis on ühtaegu nii tegevussubjekt kui ka neutraalne teema. Lause struktuuritüüpi, kus valitseb selline otsene vastavus grammatilise, semantilise ja pragmaatilise struktuuri vahel, nimetatakse **markeerimata** lausetüübiks ehk **normaallauseks**. Normaallause võib olla sihitisega, s.o **sihiline** ehk **transitiivne** (a), või ilma sihitiseta, s.o **sihitu** ehk **intransitiivne** (b). Sihitu lause erijuhtumiks on **öeldistäitega** ehk **predikatiiviga lause** (c).

- (a) Jaan ehitab suvilat.
- (b) Jaan magab.
- (c) Jaan on haige / üliõpilane.

On keeli, kus ongi ainult või peaaegu ainult normaallaused, nt inglise keel. Eesti keeles on siiski küllaltki palju ka teistsuguseid, **markeeritud** lausetüüpe, kus puudub üksühene vastavus teema, tegevussubjekti ning aluse vahel.

Olemasolu- ehk **eksistentsiaallause** väidab kellegi või millegi olemasolu mingis kohas ja/või mingil ajal, esitleb kedagi või midagi. Prototüüpse olemasolulause lausealguliseks neutraalseks teemaks ongi harilikult koha- või ajamäärus (*õues, peenral, täna*), samas kui alus, mis on ühtlasi tegevussubjekt (*lapsed, lilli, kõva tuul*) paikneb reemas verbi järel.

Õues on naabermaja lapsed. Peenral kasvab peiulilli ja neiusilmi. Täna on kõva tuul.

Omajalause on lausealguline neutraalne teema samuti määrus, nimelt alalütlevas käändes valdajamäärus, ning grammatiline subjekt järgneb verbile. Erinevalt olemasolulausest alalütlevas käändes teema ühtlasi tegevussubjekt koos vastavate süntaktiliste omadustega (kontrollib näiteks enesekohast asendust lauses).

Pillel on uus lasteraamat. Peetril on oma tuba.

Omaja- ja normaallause vahepeale jäävad nn välise omajaga laused (→ SÜ 195), nt *Mul on käsi haige*, milles normaallause *Mu käsi on haige* nimisõnafraasist on omajat väljendav atribuut tõstetud välja verbi laiendiks.

Kogejalause sarnaneb paljus omajalausega. Siingi on lausealguline teema harilikult alalütlevas käändes määrus ja see täidab ühtlasi tegevussubjekti rolli, nagu näitab enesekohaste asesõnade ning infinitiivitarindi tõlgendus.

Peetril oli oma (s.o Peetri) sõbra pärast häbi. *Peetril oli häbi* / *piinlik* / *vaja* lahkuda (s.o lahkuja oli Peeter).

Kogejat märkiv lausealguline moodustaja võib olla ka sihitis.

Teda huvitab botaanika. *Mind* hämmastab teie võhiklikkus.

Erinevalt omajast ei pruugi kogejast tegevussubjekt siiski mitte alati lause algust eelistada, ka stiimulit väljendav alus võib olla neutraalseks teemaks, vrd nt

Mulle meeldib suusatada. – kuid: *Sa* meeldid mulle. *Mind* hämmastab teie võhiklikkus. – *Teie võhiklikkus* hämmastab mind.

Tulemuslauses (resultatiivlauses) on lausealguliseks teemaks ja tegevus-subjektiks isiku, asja vm lähteolekut väljendav seestütlevas käändes määrus, tulemust (sihti) väljendav grammatiline subjekt aga kuulub reemasse.

Ulakast poisist kasvas tubli mees.

Markeeritud tüüpide lauseile (vähimal määral kogejalauseile) on iseloomulik, et alus, kui see on lauses olemas, võib olla peale nimetava käände (täisalus) ka osastavas (osaalus), seejuures eituse korral lausa kohustuslikult (→ SÜ 151 jj).

Toas olid *inimesed* / oli *inimesi*. Toas ei olnud *inimesi*. Mul on *head sõbrad* / *häid sõpru*. Tal ei ole *häid sõpru*. Poisist kasvas *mees*. Ulakast poisist ei kasvanud *tublit meest*.

Nii asend verbi järel kui ka osastava käände võimalus ning asjaolu, et osastavaline alus ei ühilda öeldisverbi, muudavad markeeritud tüüpi lause aluse mõnevõrra sihitise sarnaseks.

Tabel 3. Lause põhitüübid

LAUSE PÕHITÜÜP	TEEMA		REEMA		
MARKEERIMATA (NORMAALLAUSE)	TS: ALUS	<i>Jaan</i> <i>Jaan</i> <i>Jaan</i>	<i>ehitab</i> <i>magab</i> <i>on</i>	TO: SIHITIS ÖELDISTÄIDE	<i>suvilat</i> <i>haige</i>
MARKEERITUD					
OLEMASOLULAUSE	MÄÄRUS	<i>Aias</i>	<i>kasvab</i>	TS: ALUS	<i>lilli</i>
OMAJALAUSE	TS: MÄÄRUS	<i>Jaanil</i>	<i>on</i>	ALUS	<i>auto</i>
KOGELAJAUSE	TS: MÄÄRUS	<i>Jaanile</i>	<i>meeldib</i>	ALUS	<i>muusika</i>
	TS: SIHITIS	<i>Jaanil</i>	<i>huvitab</i>	ALUS	<i>muusika</i>
TULEMUSLAUSE	TS: MÄÄRUS	<i>Jaanist</i>	<i>tuli</i>	ALUS	<i>muusik</i>

Omamist, kogemist ja tulemust (resultatiivsust) võib väljendada ka normaal-lausega. Vrd

OMAJALAUSE: *Mul on maja.* – NORMAALLAUSE: *Ma oman maja.*

KOGEJALAUSE: *Sa meeldid mulle.* – NORMAALLAUSE: *Ma armastan sind.*

TULEMUSLAUSE: *Poisist kasvas mees.* – NORMAALLAUSE: *Poiss kasvas meheks.*

Muid lausetüüpe

SÜ 24. Moodustajate struktuuril põhinevad kaks liigitust (joonis 2). Ühelt poolt on oluline lausesemantika: kas lause väljendab ühte või rohkemat situatsiooni. **Elementaarlaused** on laused, mis väljendavad ühte situatsiooni, nad ei sisalda situatsiooni väljendavaid konstruktsioone – osalauseid või sekundaartarindeid (lauselühendeid, nominalisatsioone). Laused, mis sisaldavad nimetatud osi, on **komplekslaused** (→ SÜ 401 jj).

Teine liigitus põhineb lausel kui süntaktilisel üksusel: kas lause sisaldab omakorda osalauseid või mitte. Kui lause ei koosne osalausestest, on ta **lihtlause**. Lihtlause võib sisaldada lauselühendit või nominalisatsiooni. Osalausetega lauseid nimetatakse **liitlauseteks**.

ELEMENTAAR-
LAUSE

Jüri läheb pensionile. Jüri vaatab jalgpalli. Päike paistab. Jüril on alati õigus.

KOMPLEKS-
LAUSE

LIHTLAUSE

Jüri kavatses pensionile minna. Jüri läks paadiga sõitma. Jürit vaadates tuli meelde noorus. Jüri istus, müts peos. Jüri tegutsemine pole olnud asjatu.

LIITLAUSE

Vihma sajab, aga päike paistab. Ma tean, et Jüril on alati õigus.

Joonis 2. Lauseite liigitus moodustajate struktuuri põhjal

Lause kui struktuuriline tervik ei pruugi kirjas alati kokku langeda **ortograafilise lausega**, mis algab suurtähga ja lõpeb lauselõpumärgiga. Ortograafiline lause võib vastata ka mingile osale lihtlausest, liitlause osalausele või hoopis mitme liht- või liitlause ühendile. Näiteks lause (a) on üks liitlause, aga kaks ortograafilist lauset, lause (b) üks ortograafiline lause, aga kaks liitlausest (teine algab asesõnaga *see*). Piir struktuurilise ja ortograafilise lause vahel pole siiski terav.

(a) Kõik nägid seda pealt. Aga ometi ei teinud keegi midagi.

(b) Siin on naine, kellele on äsja teatatud, väga saamatult muide, et ta abikaasa sõidab teisega ära, see naine jumaldab oma meest ja tema ainuke reaktsioon on vastus: „Suurepärane. Kui tema on õnnelik, siis olen seda ka mina.“ (I)

Lause, mille sisu on maksimaalselt eksplitseeritud, on **täislause**.

Laps sööb jäätist.

Laused, millest mõni vormielement on välja jäetud, kuid mis on mõistetavad kas konteksti, konsituatsiooni või grammatilise teadmise abil, on **elliptilised laused** ehk **lünklaused** (→ SÜ 355 jj).

Varem Peeter üksnes töötas Tartus, nüüd ka elab (← .. nüüd Peeter ka elab Tartus). Sul ju elu alles ees (← Sul on ju elu alles ees).

Täis- ja elliptiliste lausete vahepealse lausetüübi moodustavad **vaeglaused**. Need on laused, milles mingite sisukomponentide jätmisel süntaktilise väljenduseta on kindel tähendus (→ SÜ 157–161). Näiteks lauses

Selle teeb valmis paari päevaga

järeldub aluse puudumisest, et öeldu kehtib kelle tahes kohta.

Peale nende lauselise struktuuriga konstruktsioonide on keeles hulganisti kindlates kontekstides kasutatavaid kinnis- või poolkinniskonstruktsioone, mis esinevad küll lausungina, kuid millel puudub struktuuriside lausega, nt *Tere hommikust! Jõudu! Käed üles!* Et sellised konstruktsioonid on eriti tavalised suulises kasutuses, siis vaadeldakse neid lähemalt suulise keele osas (→ SK 54–57).

SÜ 25. Lausete abil antakse edasi mitmesuguseid suhtlustegevusi. Neist viie jaoks – väide, küsimus, käsk, soov ning emotsionaalne hinnang (hüüd) – on keeles kujunenud spetsiaalsed **kommunikatiivsed lausetüübid** (→ SÜ 306 jj):

VÄITLAUSE	Vihma sajab.
KÜSILAUSE	Kas teil raha on? Kes te olete? Kas sa soovid teed või kohvi?
KÄSKLAUSE	Mine ära! Ärge segage mind! Las nad ootavad!
SOOVLAUSE	Kui oleks ainult tervist! Et kurat sind võtaks! Ilusat päeva!
HÜÜDLAUSE	Milline hääl! Küll see elu on ilus!

Osa lausetüüpe võivad sekundaarselt väljendada ka muid suhtlustegevusi, kui nende struktuur eeldaks. Kõige laiemad kasutusvõimalused on **väitlausel** (→ SÜ 307), millega saab peale väite enda edasi anda ka nt väite vormis küsimust (*Ma küsin su arvamust meie välispoliitika kohta*), käsku (*Ma käsin sul kohe koju minna. Sa lähed kohe koju!*) või soovi (*Soovin sulle ilusat päeva*). Seetõttu on väitlauset peetud ka funktsioonilt markeerimata lausetüübiks.

Kirjandust sissejuhatuse kohta: EREL, MATI 1977a. Ebamäärasusest sõnade liigitamisel. | EREL, MATI 1980b. Some notes on the classification of words and the transposition of adjectives in Estonian. | EREL, MATI 2004a. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. | EREL, MATI 2005. Source-marking resultatives in Estonian. | EREL, MATI 2017f. Sissejuhatus süntaksisse. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2006. Estonian clause patterns – from Finno-Ugric to Standard Average European. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2008. Kogea vormistamine eesti keeles: nihkeid SAE perifeerias. | HENNOSTE, TIIT 2002. Suulise kõne uurimine ja sõnaliigi probleemid. | LINDSTRÖM, LIINA 2012. Tundekausatiivikonstruktsioon eesti moodi. | LINDSTRÖM, LIINA, PIIA TAREMAA 2013. Semantilised rollid keeleuurimise vahendina. | LINDSTRÖM, LIINA, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2017. Who needs it? Variation in experiencer marking in Estonian ‘need’-constructions. | MILJAN, MERILIN jt 2017. Interplay between case, animacy and number: Interpretations of grammatical role in Estonian. | PAJUSALU, RENATE 2009. Sõna ja tähendus. | RAADIK, LYDIA 2020. Sõnatähenduste normimisest eesti keelekorralduses verbi *vabandama* näitel. | RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. | RÄTSEP, HUNO 1981. Eesti keele lihtlausete põhitüübid kontensiivse tüpoloogia vaatekohast.

2. LAUSELIIKMED

ÖELDIS

Liht- ja liitöeldis

SÜ 26. Öeldiseks ehk (**grammatiliseks**) **predikaadiks** on harilikult pöördeline verbivorm (a) või pöördelise verbivormi ühend käändelise verbivormiga, erijuhul teise pöördelise verbivormiga, käänd- või mäarsõnaga (b).

(a) Mees *ehitas* maja. Mees *on/oli ehitanud* maja. Mees *ei ehita* maja. Ära *ehita* maja.

(b) Ta *pidi lahkuma*. Mine *osta* leiba. Kass *pistis* hiire *nahka*. Poiss *sõi* saia *ära*.

Pöördelised verbivormid võivad olla ühesõnalised **lihtvormid** ja mitmesõnalised **liit-** ehk **analüütilised vormid**. Liitvormid on verbi täis- ja ennemindeviku vormid, mis koosnevad abiverbi *olema* pöördelisest vormist ja põhiverbi mineviku kesksõnast, ning eitavad verbivormid, mis koosnevad eituspartiklist *ei* või muutuvast eitusverbist *ära, ärge, ärgu, ärgem ~ ärme* ja põhiverbist (→ M 2, 56). Pöördelised verbivormid, nii ühe- kui ka mitmesõnalised, on **liitöeldised**.

Põhiverb, nagu näidetes (a) *ehitanud, ehita*, on liitvormi leksikaalne osis, mis määrab lausemalli. Abiverb ja eitusõna osalevad ennekõike liitvormi grammatiliste tähenduste väljendamisel.

SÜ 27. Pöördelise verbivormi ühendid käändelise verbivormiga (konstruktsioon Vf + Vinf) või teise pöördelise verbivormiga (Vf + Vf) ning käänd- või mäarsõnaga, mis tervikuna toimides määravad lausemalli, on **liitöeldised**.

PERIFRASTILISED VERBIVORMID	See	<i>saab olema</i>	tema suurpäev
AHELVERBID	Laps	<i>hakkas sööma</i>	
REDUPLIKATIIVSED VERBITARINDID	Ema	<i>ootas ja ootas</i>	
RINDVERBID	Ma	<i>lähen toon</i>	piletid
VÄLJENDVERBID	Lahing	<i>leidis aset</i>	öösel
ÜHENDVERBID	Maja	<i>lagunes ära</i>	

Perifrastilised verbivormid sarnanevad morfoloogiliste liitvormidega. Enamik ülejäänud ühendeid on võrreldavad tuletistega: nende üks komponent toimib umbes samamoodi kui verbiliide (vrd *läheb sisse* – *siseneb*, *paneb riidesse* – *riietub*). See analoogia on motiveerinud ka nende nimetamist eesti keeleteaduses verbideks. Siiski tuleb rõhutada, et nende „verbide“ puhul ei ole tegemist mitmeosalise sõnaga, vaid ikkagi sõnade ühendiga, mille komponendid kuuluvad igaüks oma sõnaliiki. Et need ühendid moodustavad süntaktilise terviku, ei ole veel kriteerium nende kuulutamiseks üheks sõnaks. Samamoodi käituvad ka näiteks kaassõna ühendid nimisõnaga.

Põimkonstruktsioon Vf + Vinf

SÜ 28. Liitöeldisena toimiva tarindi moodustavad suuremal või vähemal määral grammatiseerunud (abiverbistunud) finiitverb ja leksikaalse ehk sisuka verbi käändeline vorm. Käändeline verbivorm kannab nende ühendite põhisisu ja määrab ka võimalikud laiendid. Finiitverbi ja konstruktsiooni grammatiseerumise astme järgi jaguneb konstruktsioon **perifrastiliseks verbivormiks** ja **ahelverbiks**. Perifrastiliste verbivormide finiitne osis on abiverb ja ühend tervikuna sarnaneb verbi liitvormiga. Ahelverbide finiit- sel osisel on rohkem leksikaalverbi omadusi ning konstruktsioon tervikuna jääb perifrastilise verbivormi ning leksikaalse verbi ja selle seotud laiendina (komplementina) toimiva infinitiivi ühendi vahemaile (joonis 3). Piirid tarinditüüpide vahel pole siiski teravad.

LIITÖELDIS		LIITÖELDIS	ÖELDIS + KOMPLEMENT
VERBI	PERIFRASTILINE	AHELVERB	VERB + INFINITIIV
LIITVORM	VERBIVORM		
<i>on söönud</i>	<i>on lahkumas</i>	<i>hakkas sööma</i>	<i>tahtis süüa</i>

Joonis 3. Finiitse ja infiniitse verbivormi ühendi funktsioonide kontiinum

Perifrastilised verbivormid

SÜ 29. Perifrastiliseks verbivormideks peetakse a) *olema*-verbi ühendeid mingi muu käändelise verbivormiga kui *nud*- ja *tud*-kesksõna või b) mingi muu suhteliselt üldise tähendusega verbi, nt *saama*, *jääma*, *pidama* ühendeid käändelise verbivormiga (harva ka teonimega: → nt SÜ 48), juhul kui need ühendid on küllaltki regulaarse kasutusega ning kannavad seda tüüpi tähendust, mida võib edasi anda morfoloogilise tunnusega, s.o aja, aspekti, tegumoe või kõneviisi tähendust.

Tabel 4. Perifrastilisi verbivorme

NIMETUS	KONSTRUKTSIOON	NÄIDE	
TULEVIK	<i>saama + Vma</i>	See <i>saab olema</i> tema suurpäev	→ SÜ 64
	<i>hakkama + Vma</i>	Tunnid <i>hakkavad toimuma</i> reedeti	→ SÜ 65
PROGRESSIIV	<i>olema + Vmas</i>	Kuritegevus <i>on vähenemas</i>	→ SÜ 48
PROKSIMATIIV		Külalised <i>on lahkumas</i>	→ SÜ 50
SAAMA-TEGEVUSPASSIIV	<i>saama + Vda</i>	Ta <i>sai</i> ema käest <i>riielda</i>	→ SÜ 132
SAAMA-IMPERSONAAL	<i>saama + Vda/tud</i>	Eile <i>sai</i> kõvasti tööd <i>teha / tehtud</i>	→ SÜ 133
KVOTATIIV	<i>pidi + Vma</i>	Ta <i>pidi</i> haige <i>olema</i>	→ SÜ 75
AVERTIIV		Ta <i>pidi</i> kukkuma	→ SÜ 51

Perifrastilised verbivormid erinevad liitvormidest järgmiste omaduste poolest:

- nende abiverb esitab rohkem piiranguid verbi tüübile, nt *saama-tulevikku* ei saa kuigi vabalt moodustada tegevusverbidest (**Ma saan tööl käima*)
- nende abiverb ei seostu nii vabalt grammatiliste kategooriatega, mõnikord aga saab olla ainult kindlas grammatilises vormis, nt avertiivi puhul saab *pidama*-abiverb olla ainult lihtminevikus (*Ma pidin kukkuma*)

Perifrastilistele verbivormidele lähedased struktuurid on **retrospektiivid** ehk sündmuse järelfaasi (tulemusseisundit) väljendavad verbikonstruktsioonid, mis erinevad verbivormidest selle poolest, et kesksõnad on neis käsitatavad öeldistäite või öeldistäitemääрусena.

Tabel 5. Retrospektiivid

AKTIIVNE RETROSPEKTIIV	<i>olema + Vnud</i>	Ta <i>on</i> sellest <i>üllatunud</i>	→ SÜ 53
PASSIIVNE RETROSPEKTIIV ehk SEISUNDIPASSIIV	<i>olema + Vtud</i>	Leping <i>on</i> kinnitatud	→ SÜ 126
	<i>olema + Vmata</i>	Leping <i>on</i> kinnitamata	→ SÜ 53
	<i>saama + Vtud</i>	Leping <i>saab</i> kinnitatud	→ SÜ 53,
	<i>jääma + Vmata</i>	Leping <i>jääb</i> kinnitamata	131

Ahelverbid

SÜ 30. Ahelverbid on mõningate suhteliselt abstraktse tähendusega või deskriptiiv- ja onomatopoeetiliste verbide kokkukuuluvad ühendid *da-*, *ma-* ja *vat-*infinitiiviga, nt *võib juhtuda*, *peab olema*, *hakkab minema*, *tundub olevat*, *paugub kõhida*. Nii nagu liit- ja perifrastiliste verbide abiverbid, seostuvad ka enamiku ahelverbide finiiitsed osised vahetult ainult infiniitse verbivormiga, muud laiendid olenevad juba infiniitsest verbivormist endast. Samas on neil finiiitsetel verbidel abiverbiga võrreldes selgem leksikaalne tähendus, mis moodustab tähendussarju ja võib siiski seada piiranguid nii infiniitse osise kui ka (tegevus)subjekti valikule. Selles suhtes sarnaneb ahelverbi finiiitne osis infiniitset seotud laiendit nõudvate verbidega ja teda võib parimal juhul pidada poolabiverbiks.

Ahelverbide hulka kuuluvad järgmised tarindid:

- 1) faasiverbide ühendid infinitiiviga: tegevuse algust väljendavate faasiverbide ühendid *ma-*tegevusnimega, nt (laps) *hakkab sööma*, *kukub / pistab karjuma*, *jääb magama* (a) (→ SÜ 46); proksimatiivsust (sündmuse lähenemist) väljendavate verbide ühendid *da-*tegevusnimega, nt *ähvardab kokku kukkuda*, *tahab põhja kõrbed* (b) (→ SÜ 50) või *ma-*tegevusnimega, nt *kipub ära vajuma* (c) (→ SÜ 50); tegevuse lõppu väljendava faasiverbi *lakkama* ühend *mast-*vormiga, nt (kõrvad) *lakkavad kumisemast* (d) (→ SÜ 49).

(a) Õhtul *hakkas sadama*. .. mullikas *tuli lüpsma* alles mais. (I) .. lapsuke *pistis* täiest kõrist *karjuma*. (I)

(b) Tuhala Nõiakaev on tänavu juba kaks korda *ähvardanud keema hakata*. (A)

(c) Alles nüüd on tunda, et õhk *kipub* kuumaks *minema*. (A)

(d) Ühe asja parandad, kaks asja *lakkavad töötamast*. (I)

- 2) episteemilise (tõenäosushinnangulise) tähenduse korral: modaalverbi *pidama* ühend *ma-*tegevusnimega (a), modaalverbide *võima*, *saama*, *tohtima*, harvemini *tarvitsema* ja *pruukima* ühendid *da-*tegevusnimega (b) (→ SÜ 72, 74).

(a) Keegi ei vastanud, midagi *peab juhtunud olema*.

(b) See ei saa õige olla. Uskumatuid asju võib *juhtuda*. (A) Meie soov ei pruugi täituda. Sellist sadu ei tohiks enam tulla.

- 3) evidentsiaalverbide *näima*, *paistma*, *tunduma* ühendid *vat-*vormiga (→ SÜ 75).

Nadja müüb vaimulikke raamatuid ja näib üsna vaga ja usin olevat. (I)
Täna paistab asi ruttu minevat. (I) Kuumust tundub olevat üle nelja-
kümne. (A)

- 4) tegevuse põhjustamist väljendavate verbide *panema*, *ajama*, *saama* jt ühendid *ma*-tegevusnimega (a) ning verbi *laskma* ühendid *da*-tegevusnimega (b), mis esindavad suhteliselt lõtva ahelverbi tüüpi (→ SÜ 142). Neile on sisutüübilt lähedased verbide *andma* ja *võtma* leksikaliseerunud ühendid *da*-infinitiiviga (*annab teada* / *mõista* / *tunda*, *võtab kuulda*) (c).

- (a) Teil on õigus, raha *pane*b rattad *käi*ma ja naised kodumaa *hülga*ma. (I)
Küsimus *aja*s mind oma lihtsusega *naer*ma ja hämmeldas pisut ka. (I)
(b) Mina *lase*ksin ülikonna *õmmel*da. (A)
(c) Pille *and*is *mõista*, et ta oleks valmis kandideerima. *Anti teada*, et võistlus jääb ära. Neerud võivad kergelt *tunda anda*. Venekeelset elanikkonda *pole Eestis kuulda võetud*. (A)

- 5) tegevuse viisi iseloomustavate deskriptiiv- ja onomatopoeetiliste verbide ühendid põhiverbi *da*-tegevusnimega, s.o **koloratiivtarindid**, nt (keegi) *nähvab vastata*, *paugub kõhida*, *kihistab naerda*, *logistab sõita*, *vehib käia*, *vudib joosta*, *vitsutab süüa*, *vihub töötada*; (pea) *huugab valutada*; (väljas) *krabistab sadada*.

Müüja *nähv*as midagi *vastata*. Jüri on juba poolteist nädalat *kõhida paukunud*.
(N) .. pea *huuga*b *valuta*da, tahaks pikali visata. (N)

Mõned koloratiivtarindid on sünonüümsed tarinditega, kus põhiverbi laiendab deskriptiiv-onomatopoeetiline konverb, nt *paugub kõhida* – *kõhib paukudes*, kuid: *vitsutab süüa* – **sööb vitsutades*.

Rindkonstruktsioon Vf + Vf

Reduplikatiivsed verbitarindid

SÜ 31. Reduplikatiivsed verbitarindid on identsetest liikmesverbidest koosnevad ühendavad või vastandavad rindtarindid (→ SÜ 399). Verbide ühendav reduplikatsioon väljendab tegevuse või protsessi jätkumist, edasikestmist (kontinuatiivsust) (→ SÜ 47). Rindliikmeid seob harilikult sidesõna *ja*, eituse korral *ei* .. *ega*. Sidesõnalise rinnastuse korral on liikmeid tavaliselt kaks, harva kolm, sidesõnaga kõigi liikmete vahel (a). Sidesõnatu rinnastuse puhul on rindliikmeid harilikult kolm, harva kaks (b). Vormilt vastandavad

rindtarindid sidesõnaga *aga* väljendavad heakskiitu, lubamist jm tähendusi (c) (→ SÜ 399).

- (a) *Ta ootab ja ootab. Ta ei tule ega tule. Mina seisin ja seisin nagu tola ega osanud ära minna.* (I) *Koer aina kaugenes ja kaugenes, ta poleks vist enam hüüdmiski kuulnud ..* (I) *Melu kestis ja kestis ja kestis, lõpuks ma andsin alla ..* (N)
- (b) *Aga peaks tegutsema, tegutsema, tegutsema ..* (I) *Ta ootas, ootas kannatamatult Praha-nädala algust ..* (I)
- (c) *Söö aga söö. Mine aga mine.*

Rindverbid

SÜ 32. Rindverb on peamiselt mõningate liikumisverbide (kõige sagedamini verbide *minema* ja *tulema*, harvemini *käima*, *jooksmas* jm), vähemal määral ka muude verbide (*võtma*, *otsima*) finiiitvormide kokkukuuluvad rindühendid muude verbide finiiitvormidega. Rinnastus on siin enamasti ilma sidesõnata (a), kuid küllaltki levinud on ka sidesõna *ja* kasutus (b). Tavaliselt koosnevad eesti keele rindverbid kahest verbist, kuid võimalik on ka rohkemate finiiitverbide ühendamine (c).

- (a) *Lähen heidan* korraiks pikali. Nüüd ma *lähen panen* kohvivee üles. (I) *Mine tee* uks lahti. .. võib-olla Krista *tuleb otsib* mind üles .. (I) *Tule vaata* paberitest järele. *Käib kuulutab* kohvikutes, et mehel on armuke. (A) *Jooksen toon* selle ära. *Võta pane* see sinna. (I)
- (b) *Lähen ja heidan* pikali. *Käisin ja lugesi* seda Nuume tööd. (N)
- (c) *Mine jookse too* see siia. *Lähen käin* viin kirja posti. *Lähen käin toon* sulle šokolaadi. (A)

Tüüpiliste eesti rindverbide komponendid on küll ühesuguse grammatilise vormistusega, kuid neil on erinev süntaktiline ja semantiline ülesanne. Selles suhtes sarnanevad rindverbid ahelverbidega. Põhisisu kannab siingi järelkomponent, mis määrab lausemalli (liitöeldise kui terviku seotud laiendite olemasolu ja vormi). Tüüpilise rindverbi esikomponent on liikumisverb, kuid see ei väljenda mitte niivõrd mingisse kohta suundumist kui tegevuse alustamist ehk ingressiivset aspekti (→ SÜ 46). Näiteks lauses *Lähen heidan korraiks pikali*. *Lähen ostan lehe* on laiendid *pikali* ja *lehe* tingitud verbide *heitma* ja *ostma*, mitte aga *minema* tähendusest. Liikumise sihtpunkt aga jääb neis ühendites määramata, mistõttu liikumisverb näitab pigem tegevusse kui tegevuskohta suundumist. Tegevusse suundumise ehk tegevuse alustamise

tähendus on ühtlasi see, mis eristab liikumisverbilise esikomponendiga rindverbi üksikverbist (*Heidan pikali. Ostan lehe*). Tegevuse alustamise tähendusega on kooskõlas ühendi esikomponendi sage esinemine imperatiivis (*Mine tee uks lahti*).

Verbi ja infinitiivi ühendist erinevad rindverbid sisuliselt selle poolest, et nende puhul nähtub lausest kõneleja suurem veendumus tegevuse toimumises. Vrd

Ma lähen lehte ostma. – Ma lähen ostan lehe.

Esimese verbiga väljendatud liikumine või muu tegevus võib siiski sageli mõtestuda ka iseseisva tegevusena, misjuhuks on tegemist pigem öeldisrühmade või osalause kui verbide endi rinnastusega. Kindlasti on tegemist eraldi öeldistega, kui esimesel verbil on laiend või ta on teisest verbist kõnes pausiga eraldatud. (→ SÜ 371)

Lähme nüüd ja aitame tal sohva üles viia. Lähme, aitame tal sohva üles viia.

SÜ 33. Tüüpilistest rindverbidest erinevad kinnisühendid nagu *mine tea*, *mine saa aru*, *mine võta kinni*, mis väljendavad järelkomponendiga märgitu eitust.

Mine tea (= *ei tea*), mis ta teha kavatseb. *Mine saa* nüüd neist *aru*. (I)

Erinevalt muudest rindverbidest pole *mine*-kinnisühendite komponentide vahele võimalik panna sidesõna. Erinevuseks on seegi, et *mine*-kinnisühendite komponente saab vabalt teineteisest lahutada.

**Mine ja tea* .. *Mine sa tea*, kuhu ükskord välja jõutakse. (I) *Mine* neid *tea*, nemad ju kangesti koolitatud ja haritud. (I)

Väljend- ja ühendverbid

Väljendverbid

SÜ 34. Väljendverbid on verbi ja käändsõna, harvemini verbi ja laiendatud käändsõnalise fraasi või verbi ja kaassõnafraasi ainukordsed ühendid, mis moodustavad idiomaatilise tähendusterviku, st toimivad fraseologismidena: *aru saada*, *aset leidma*, *jutule võtma*, *tähele panema*, *hammast ihuma*, *silma hakkama*, *jalga laskma*, *korrale kutsuma*, *poppi tegema*, *sõjajalal olema*, *jumalaga jätma*, *pahaks panema*, *kindlaks tegema*, *vedelaks lööma*, *libedale minema*, *hea seisma*, *(mitte) mikski panema*, *omaks võtma*; *ühist keelt leidma*; *naha peale andma* jne.

Ma ei saa su jutust aru. Kohtumine leidis aset neutraalsel territooriumil. RMK juhtkond ihus hammast Norra metsadele. (A) Kaks Koread on siiani juriidiliselt sõjajalal. (A) Me jätsime Anteroga sealsamas lokaali ees kella kümne ajal jumalaga. (I) Ta seisis hea selle eest, et poeg saaks põhjaliku hariduse. (I) Mustamäe haigla võtab süü omaks. (A) Ametiühingud ja tööandjad ei leidnud ühist keelt. (A) 71-aastane vanadaam andis kurjategijale naha peale. (D)

Väljendverbi põhisisu kannab nominaalne komponent, mille vormivõimalused on enamasti piiratumad kui samasugusel iseseisval lauseliikmel:

- see esineb ühes kindlas vormis (Püüdlused jooksevad liiva / *liivasse. Kord läks käest / *kätest ära)
- sel puudub sihitise käändevaheldus (Kohtumine leidis aset / *aseme neutraalsel territooriumil)
- sellele ei saa lisada laiendeid (*Ta laskis sealt vasakut jalga)
- selle olemasolevaid laiendeid ei saa ära jätta (*Me ei leidnud temaga keelt)
- seda ei saa küsimustada (Koosolek venis pikale. – *Millele koosolek venis?)

Verbaalne osis lisab käändsõnale tegevusliku sisu ja on sageli üsna üldise tähendusega (*olema, tegema, jätma, ajama, minema, lööma, andma, panema, võtma, pidama* jne). Väljendverbi lausemall on teistsugune kui sellesse kuuluva verbi lausemall (vrd nt *ihus mida? ihus hammast millele?*).

Kõrvalekaldeid loetletud omadustest siiski mõnevõrra leidub, näiteks esineb vormilist varieerumist, sealhulgas sihitise käände vaheldust (a) ja laiendi lisamise võimalikkust (b). Varieeruda võib ka verb (c). Suurem varieerumine osutab eraldi lauseliikmetega konstruktsioonile (→ SÜ 35).

- maad ~ maid jagama, pintsliste ~ pintsli pistma*. Vähi on oravate selja taga hoopis isamaalastele *silmi teinud*. (A) Selleks ajaks olin ma juba nii purjus, et *tegin* kogu aeg Marcole *silma*. (I) Valga *tegi* tabeli viimasele *tuule alla* (A) .. Kärkla tähtsaimat teeristi valvavale Kivi-Jürile *tuult alla ei tehtud*. (A)
- Koosolek *venis üsna pikale*. Ta *ei teinud* sellest *suurt* / *erilist numbrit*.
- Poiss *tegi*/viskas koolist *poppi*.

Väljendverbile sarnanevaid konstruktsioone

SÜ 35. Leidub verbi ja käändsõna püsiühendeid, mis mõneti meenutavad väljendverbe, kuid ei moodusta eeltoodud omadustega idiomaatilist tähendustervikut (→ SÜ 34) ja seega ka mitte liitöeldist.

Väljendverbid ei ole verbi ja (enamasti kehaosa väljendava) käändsõna kollokatsioonid, millel on ainult otsene tähendus, nt *õlgu kehitama, silmi pilgutama, saba liputama, pead vangutama, käsi ringutama*. Nt lauses *Koer liputas saba* pole öeldiseks mitte *liputas saba*, vaid *liputas üksi, saba* aga on sihitis. Nimisõna *saba* on võimalik laiendada, päris võimatu pole ka käändevaheldus:

Koer liputas saba. – *Koer liputas oma väikest saba.* *Koer liputas oma väikese saba ära* ja jooksis minema.

Samuti pole väljendverbideks **tugiverbiühendid**, mis koosnevad sündmust (tegevust või protsessi) väljendavast nimisõnafraasist ning suhteliselt sisutühjast verbist (*tegema, ajama, pidama, lööma, käima* jms), mis „toetab“ nimisõna grammatiliselt, kandes verbi grammatilisi tunnuseid. Konstruktsiooni sisulise keskmena toimiv nimisõnafraas täidab lauses kas sihitise (a) või aluse funktsiooni (b). Tugiverbiühendit saab tihtipeale asendada samasisulise verbiga (c), mis näitab, et ühend moodustab lause tähenduses tervikuna semantilise predikaadi.

- (a) Eesti *pidas* Venemaaga *läbirääkimisi*. Samas on Rootsi *teinud* NATOga kogu aeg *reaalset koostööd*. (A)
- (b) Korteris *toimub* remont. Piimatootjate vahel *käib* äge *hinnaõda*.
- (c) Jüri *tegi* tööd ~ *töötas*.

Väljendverbideks pole ka öeldistäitest ja suhteliselt sisutühjast *olema*-verbist koosnevad konstruktsioonid (a), samuti muutumist (b) või põhjustamist (c) väljendavate verbide ühendid määrusena toimivate tulemusseisundit väljendavate käändsõnadega (→ SÜ 142, 144). Needki ühendid on käsitatavad semantilise predikaadina, millel sageli on ka paralleelvaste tuletatud verbi näol (nt *jäi haigeks* = *haigestus*).

- (a) Mari *on* illus. Jüri auto *on* vana.
- (b) Mari *jäi* haigeks.
- (c) Vihm *tegi* pesu *märjaks*. Kaotus *ajas* Jüri *närvi*.

Ühendverbid

SÜ 36. Ühendverbid on verbi kokkukuuluvad ühendid **abimäärsõnaga** ehk **afiksaaladverbiga**. Erinevalt väljendverbidest kannab ühendverbi põhisisu verbaalne osis, määrsõna lisab sellele mingi nüansi sarnaselt mõnele tuletusliitele (→ SM 50). Abimäärsõnaks võib olla lokaalne ehk koha-, perfektiivus-, seisundi- ja modaal-määrsõna.

Lokaalsed abimäärsõnad osutavad üldistatud kujul suhtelist suundumis-, paiknemis-, eemaldumis- või kulgemiskohta: *alla, asemele, eemale, ette, juurde, kaasa, kohale, kätte, külge, maha, otsa, pärale, peale, sisse, taha, vastu, välja, üles, ümber; all, asemel, eemal, väljas; alt, asemelt, eemalt, pealt, väljast; läbi, mööda, ringi, üle* jne.

Jänes *jooksis* autole *ette*. Koor *laulis* solistidega *kaasa*. Küllap ma *otsin* su ise *üles*. Mind panebki imestama, et sellised mehed *kukkusid sisse*. (A) Meid aga *naerdi välja*. (A) Vedur ja osa tsisterne *läksid ümber*. (I) Harald *vaatas* peremehe askeldusi lõbusalt muiates *pealt*. (I) Rong *sõitis* sadamakraanade *alt läbi*. (I)

Lokaalsete abimäärsõnade juures ilmneb kõige selgemini ühendverbide jagunemine kahte rühma – ainukordseteks ja korrapärasteks. Ainukordsed ehk idiomaatilised ühendverbid koosnevad piiratud kombinatsioonivõimlus- tega osistest, mis moodustavad mitte ainult süntaktiliselt, vaid ka semantiliselt liigendamatu terviku, st verbi ja abimäärsõna ühend on omandanud uue tähenduse: *peale käima, alla andma, üle ajama, maha võtma, peale ajama, üles ütlema, taga otsima, üles lööma, üles ässitama* jne. Korrapärased ühendverbid kujunevad mingi tähendusrühma verbide (nt liikumisverbide) suhteliselt regulaarsel kombineerumisel kindlasse rühma kuuluvate abimäärsõnadega: *alla / eemale / juurde / kohale / ligi / pärale / tagasi .. + minema / jooksmas / astuma / kihutama / sõitma*. Mõlemad ühendi osised säilitavad tähendusliku iseseisvuse. Vaatamata sellele moodustavad ka korrapärased ühendverbid süntaktiliselt lahutamatu terviku. Lausemalli ei määra siin mitte finiiitverb üksi, vaid koos abimäärsõnaga. Näiteks erinevalt verbist *jooksmas* on ühendverbil *üle jooksmas* laiend seestütlevas käandes: *Poiss jooksis sillast üle*. **Poiss jooksis sillast*.

Paljudel ühendverbi osana esinevatel kohta väljendavatel abimäärsõnadel on samakujuline kaassõnaline vaste, nt *Poiss jooksis üle silla*. Abimäärsõna ja kaassõna vahekorra- st lähemalt EKS(V) 11 § 3.

Perfektiivusust väljendavad abimäärsõnad näitavad tegevuse piiritletust (s.o lõpetatust või tulemuslikkust) või vähemalt piirivõimaluse olemasolu

(→ SÜ 41, 43). Sellised abimäärsõnad on *ära* (sööma), *läbi* (lugema), *maha* (müüma), *minema* (minema), *otsa* (lõppema), *tulema* (tulema), *täis* (kritsel-dama), *välja* (kannatama) jne:

Laps sõi pudru *ära*. Ta *luges* raamatu *läbi*. Jättis kõik ja läks *minema*. Tulime koosolekult *tulema*. Dontsova sõnul on ta õnnelik, et sovetiaeg *otsa lõppes* .. (A)

Seisundit väljendavad määrsõnad kuuluvad abimäärsõnadena ühendverbide koosseisu vaid siis, kui nad moodustavad koos verbiga uue tähendusterviku ja tingivad lausemalli. Vastasel juhul on nad iseseisvad adverbid ja lauses seisundimääruseks. Afiksaalsetena esinevad *kinni* (*nabima*), *lahti* (*saama*), *viltu* (*minema* / *kiskuma*) jms.

Komisjonikaupluses *saab* kaubast *lahti*. Meid *nabiti kinni* igasuguse vastupanuta. (I) Mis päev see küll täna oli, et kõik asjad nii koledasti *viltu kiskusid*! (I) Transiidita oleks firma ammu *kokku kukkunud*. (A)

Vajalikkusmodaalsust väljendavad abimäärsõnad *vaja* ja *tarvis* ühendverbides *vaja minema* / *olema*, *tarvis minema* / *olema*.

Sulle *ei lähe* midagi *vaja* peale püssi ja piibliraamatu. (I) *Pole vaja* uskuda seda, mida näed. (I) Suurt ajamist *oli tarvis*, enne kui ta läks. (I)

Ühendverbide määrsõnalises osas võivad kombineeruda ka eri tüüpi abimäärsõnad.

Ta oli kõik selle tööpoolest *ette ära näinud* .. (I)

Abimäärsõna võib kombineeruda ka väljendverbi mitteverbaalse osisega, nt *arust ära olema*, *jalga maha saada*, *puust ette tegema*:

Väikelapsed ja koerad *olid* täiesti *arust ära* .. (A) Kuid minule peab kõik ikka *puust ette tegema*. (I)

Kirjandust liht- ja liitöeldise kohta: EREL, MATI 1997. Reduplication in Estonian. | EREL, MATI 2001. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. | EREL, MATI 2017h. Öeldis. | HASSELBLATT, CORNELIUS 1990. Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. | MUISCHNEK, KADRI 2004. Verbi ja noomeni püsiühenditest eesti keeles. | MUISCHNEK, KADRI 2005. Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele. | MUISCHNEK, KADRI 2006a. Tugiverbist üldiselt ja intransitiivsest tugiverbikonstruktsioonist lähemalt. | MUISCHNEK, KADRI 2006b. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles, 9–45. | OJUTKANGAS, KRISTA 1998. Asyndeettisistä verbi-ilmaisuiista suomalais-ugrilaisissa

kielissä. | PIHLAK, ANTS 1985a. Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspekti-tähenduse väljendajana. | RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. | SAHKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. | SAHKAI, HEETE, KADRI MUISCHNEK 2010. Liitpredikaadid leksikoni-grammatika kontinuumil: konstruktsioonide produktiivsusest verbiga *minema* moodustatud liitpredikaatide näitel. | TAMM, ANNE 2004a. On the grammaticalization of the Estonian perfective particles. | TRAGEL, ILONA 2003a. Eesti keele seriaalkonstruktsioonist.

Öeldisverbi grammatilised tähendused

SÜ 37. Öeldisverbi grammatilises vormis avalduvad mitmesugused sündmusülesed (sündmust kui tervikut hõlmavad) tähendused: **tegevuslaad** (→ SÜ 39), **aspekt** (→ SÜ 40–54), **aeg** (→ SÜ 55–65), **reaalsus / irreaalsus** (→ SÜ 66), **modaalsus** (→ SÜ 67–74), **evidentsiaalsus** (→ SÜ 75–76), **kõneliik (jaatus / eitus)** (→ SÜ 94–109), sündmuse osalistega seotud tähendustest **isik** ja **arv** (→ SÜ 110–118) ning sündmuste ja selle osaliste vahetõrva haaravatest tähendustest **tegumood** (→ SÜ 119–138) ning **kausatiivsus** (→ SÜ 139–143), **antikausatiivsus** (→ SÜ 144) ja **refleksiivsus** (→ SÜ 145). Need tähendused võivad väljenduda morfoloogiliselt, leksikaalgrammatiliselt, vahel ka derivatiivselt. Regulaarseim ja verbi enda tähendusest vähem olenev on morfoloogiline vormistus. Et morfoloogiliselt pole võimalik väljendada kõiki loetletud tähendusi ning kuna morfoloogiline vorm võib väljendada ka grammatiliste tähenduste kombinatsioone, siis on verbi morfoloogiliste tähenduste ehk morfoloogiliste kategooriate loend mõnevõrra erinev ülal esitatud grammatiliste tähenduste loendist. Eesti keele morfoloogilised verbikategooriad on **aeg** (hõlmab osalt ka aspekti), **kõneviis** (modaalsust, evidentsiaalsust ja reaalsust / irreaalsust, lisaks ka suhtluseesmärki ühendav kategooria) (→ SÜ 77–93), **tegumood**, **pööre** (hõlmab isikut ja arvu) ning **kõneliik**.

Öeldisverb on loetletud tähenduste esmane, kuid mitte ainus kandja. Samad tähendused võivad väljenduda muudeski lauseelementides (kas grammatiliselt või leksikaalselt), samuti süntaktilistes konstruktsioonides kui tervikut. Näiteks tüüpilisi aspekti väljendamise vahendeid on sihitise kääne, modaalsust väljendavad sageli rõhumäärsõnad, suhtluseesmärki lausekonstruktsioon jne. Tervikpildi saamiseks vaadeldavate tähenduste väljendamise võimalustest käsitletakse öeldisverbi juures ka mitteverbilisi võimalusi.

Situatsiooni ajastruktuur. Tegevuslaad, aspekt ja aeg

SÜ 38. Lausega väljendatud situatsioon on ajaline nähtus, millele on ühelt poolt omane ajaline kulg, sisemine ajastruktuur, teiselt poolt aga asetus kõnehetke suhtes. Sisemine ajastruktuur hõlmab **tegevuslaadi** ja **aspekti**, otsene või kaudne suhe kõnehetkega on **aeg**. Aeg on seega deiktiline, lause sisu ja suhtlussituatsiooni seostav kategooria.

Tegevuslaadi mõiste hõlmab lausega väljendatavate situatsioonide omadusi nagu muutuvus, kestvus, hetkelisus. Aspekti mõistesse kuulub eelkõige see, kuidas me situatsioone vaatleme – kas väljastpoolt, jagamatute tervikutenä, või seestpoolt, nende toimumises. Aspekt hõlmab ka seda, millises toimumisfaasis situatsiooni vaadeldakse, ning situatsioonide korduvust. Ei tegevuslaad ega aspekt ei ole deiktilised kategooriad.

Tegevuslaadi on mõnikord nimetatud ka **leksikaalseks aspektiks** ja aspekti siinses tähenduses **grammatiliseks aspektiks**, arvestades nende tüüpilisi vormistusviise. Tegevuslaadi ja aspekti ühisnimetusena on kasutatud ka terminit **aspektuaalsus**.

Tegevuslaad

SÜ 39. Situatsiooni sisemist ajastruktuuri ja vastavaid situatsioonitüüpe ehk tegevuslaade määravad kolm põhikategooriat: **dünaamilisus**, **duratiivsus** ja **piiritletavus (teelisus)**. Situatsioonide liigitamisel arvestatakse lisaks neile kategooriatele ka **agentiivsust**. Tegevuslaadidel on mõju lauseelementide grammatilisele vormistusele ja süntaktilisele käitumisele.

Dünaamilisuse alusel jagunevad situatsioonid **dünaamilisteks** situatsioonideks ehk **sündmusteks** ja **staatilisteks** situatsioonideks ehk **seisunditeks**. Dünaamiline situatsioon pigem „toimub“ kui „on olemas“, ta kulgeb heterogeensena, mingis mõttes muutuvana. Staatiline situatsioon pigem „on olemas“ kui „toimub“, on homogeenne, pidev ja muutumatu.

SÜNDMUS: Jüri koostab aruannet. Ilmad läksid soojaks. Kanuupõhi koliseb mööda kive. (Web)

SEISUND: Ilmad on / püsivad soojad. Kohv maksab neli eurot. Vaal on imetaja. Nina on tal sinine. Julgete päralt on maailm. Vesi sisaldas kloori. Ma armastan sind.

Tüüpilise seisundipredikaadina toimib verb *olema* koos öeldistäite või öeldistäitemäärusega (*on punane, on president; on eesistujaks*). Tüüpilised

seisundiverbid, s.o normaaljuhul seisundipredikaadina toimivad verbid, on a) paiknemisverbid: *asuma, elama, elunema, paiknema, leiduma, olema* 'asuma' jt; b) suhteverbid: *olema, kuuluma, koosnema, sisalduma, sisaldama, sõltuma, võrduma, omama, puuduma, vajama, piisama, jätkuma, sarnanema, näima* jt; c) tajuverbid (mentaalverbid): *tunduma, uskuma, mäletama, teadma, meeldima, armastama* jt.

Seisundiverbidest ei saa üldjuhul moodustada progressiivset aspekti, s.o parajasti toimumist väljendavat konstruktsiooni (**oli koosnemas, *oli näimas*, aga siiski on kujunenud kinnisühend *on olemas*), nendega ei seostu perfektiivsusadverbid (**ära asuma, *ära sisalduma*). Seisundiverbe on suhteliselt vähe, enamik verbe on dünaamilise tähendusega.

Sündmused jagunevad omakorda **kestusega** ehk **duratiivseteks** sündmusteks ja **hetkelisteks** ehk **punktuaalseteks** ehk **momentaanseteks** sündmusteks.

KESTUSEGA (DURATIIVNE) SÜNDMUS: Jüri loeb raamatut. Auto kihutab teel.

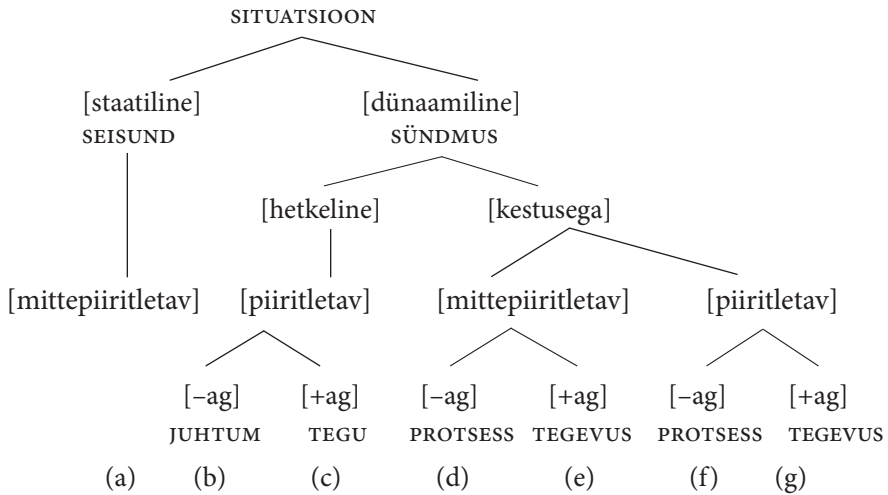
HETKELINE (PUNKTUAALNE) SÜNDMUS: Jüri kustutas tule. Jahimees võpatas ja pillas võrgu maha. (Web)

Duratiivsetes lausetes on predikaadiks harilikult duratiivsed verbid: *ujuma, askeldama, kasvama, viima, tooma* jt, punktuaalsetes lausetes aga punktuaalsed ehk momentaansed verbid: *sähvatama, praksatama, välgatama, võpatama, liigahtama* jne. Duratiivide korral näitab *mas*-tarind sündmuse toimumist vaatlushetkel (*on / oli tantsimas*), punktuaalide korral peatselt aset leidva sündmuse eelfaasis olekut vaatlushetkel (*on vihast plahvatamas*) (→ SÜ 50). Punktuaalsed on normaaljuhul ka seisundimuutust väljendavad verbid *lõppema, algama, avanema, uinuma, süttima, kustuma, valmima* jne. Nende eripäraks on aga see, et nad võivad esineda ka duratiivsetes lausetes, kui situatsiooni kestmist väljendavad lisavahendid, nt teatud tüüpi aja- või viisimäärused: *Laps uinus. – Laps uinus tasapisi.*

Piiritletavuse poolest jagunevad situatsioonid sellisteks, millel on mingi sisemine, loomulik ammenumispiir, ja sellisteks, millel selline piir puudub, mis ei jõua kuhugi välja ning mille lõpp on vaid katkemine. Esimesi nimetatakse **piiritletavateks** ehk **teelisteks**, teisi **mittepiiritletavateks** ehk **ateelisteks** situatsioonideks. Tüüpiliselt mittepiiritletavad on seisundid, nt *Ta on kurb*, tüüpiliselt piiritletavad on hetkelised sündmused, nt *Ta jäi magama*. Kestusega sündmused võivad olla nii piiritletavad, nt *Ta kirjutas luuletuse/luuletust*, kui ka mittepiiritletavad, nt *Ta pikutab diivanil*.

Agentiivsus tähendab tegija (agendi), s.o situatsiooni suhtes aktiivse, seda kontrolliva osalise olemasolu situatsioonis. Agentiivsed saavad olla ainult

sündmused (dünaamilised situatsioonid). Agentiivsuse alusel jagunevad hetkelised sündmused agentiivseteks **tegudeks**, nt *Jüri ulatas Peetrile sae*, ja mitteagentiivseteks **juhtumiteks**, nt *Oks murdus*, kestusega sündmused aga **tegevusteks**, nt *Jüri saagis oksa*, ja **protssideks**, nt *Puu kõikus tuule käes*. (Vt joonis 4.)

- (a) Jüri on rõõmus.
- (b) Pomm plahvatas.
- (c) Jüri lahkus ministeeriumist.
- (d) Jüri käed värisevad.
- (e) Jüri istub ministeeriumis.
- (f) Puud kasvasid suureks.
- (g) Jüri kirjutab aruannet.

Joonis 4. Situatsioonitüübid²

² Lühend *ag* märgib agentiivsust.

Aspekt

SÜ 40. Aspekt näitab situatsiooni piiritletust, situatsiooni ajalist faasi või situatsiooni kvantiteeti, jagunedes vastavalt **piiritlus-**, **faasi-** ja **kvantitatiivseks aspektiks**.

Piiritlusaspekt

SÜ 41. Piiritlusaspekt on aspektikategooria tüüpilisim esindaja, mida sageli peetaksegi ainsaks aspektiliigiks. Piiritlusaspekt (paragrahvides SÜ 41–44 aspekt) näitab, kas situatsiooni ammendumispiir on saavutatud, st kas situatsioon on piiritletud või mitte. **Piiritletud** ehk **perfektiivsed** situatsioonid on piiri saavutanud piiritletavad (teelised) sündmused (*Puud kasvasid suureks*), kusjuures alati on piiritletud hetkelised sündmused (*Pomm plahvatas*). **Piiritlemata** ehk **imperfektiivsed** situatsioonid on nii piiritletavad sündmused, mis pole saavutanud oma piiri (*Puud kasvasid. Jüri kirjutab aruannet*), kui ka kõik mittepiiritletavad situatsioonid, s.o seisundid (*Jüri on rõõmus*) ja mittepiiritletavad kestusega sündmused (*Jüri istub kodus*). Aspektivaheldus esineb niisiis ainult piiritletavate kestusega sündmuste puhul:

Ta ehitas suvilat. (PIIRITLEMATA) – Ta ehitas suvila. (PIIRITLETUD)

Puud kasvasid. (PIIRITLEMATA) – Puud kasvasid suureks. (PIIRITLETUD)

Piir, millega sündmus võib ammenduda, on tegevusobjekti või -subjekti tulemus(seisund) (a), sihtkoht (b) või lõppaeg (c). Perfektiivset sündmust, mis saavutab tulemuspiiri, nimetatakse ka **resultatiivseks** sündmuseks.

(a) Mees ehitas suvila. Noorik kandis kaksikud ilmale. Põud närtsitas rohu.
Tuba muutus külmaks. Uks vajus lahti.

(b) Laev läks merepõhja. Lennuk viis reisijad teisele lennuväljale.

(c) Koosolek vältas õhtuni. Päev venitati õhtusse.

SÜ 42. Lausega väljendatud situatsiooni aspekt sõltub ennekõike verbist, selle sisemisest (leksikaalselt väljenduvast) aspektitähendusest. Aspekti seisukohast saab verbe jaotada kolmeks põhitüübiks.

- Imperfektiivsed verbid** väljendavad mittepiiritletavat kestusega sündmust või seisundit ja esinevad seega tüüpjuhul (kui verbi laiendid ei määra teisiti) aspektilt piiritlemata lausetes, nt sihitud verbid *paiknema, elama, magama, jooksuma, liikuma, kiikuma, nutma, naerma* (a) ja sihilised verbid *armastama, vihkama, vaatama, mõtlema, ette heitma* (b). Sihilise imperfektiivse verbi sihtis on tüüpjuhul osastavas (st sellel puudub kolme

sihitisekäände võimalus), mistõttu neid verbe on nimetatud ka **partitiiv-verbideks**.

(a) Jüri *elab* Tartus. Laps *magab*.

(b) Jüri *armastab* Marit ja *heidab* talle *truudusetust ette*.

2. **Perfektiivsed verbid** väljendavad hetkelist sündmust, esinedes seega tüüpjuhul aspektilt piiritletud lauses. Perfektiivsed verbid on valdavalt sihitud: *plahvatama*, *lahkuma*, *uinuma* jt (a), kuid leidub ka sihilisi perfektiivseid verbe: *ammendama*, *andestama*, *leidma*, *kaotama*, *saavutama* jt (b). Viimaste sihtis on jaatavas lauses piiritletud objektieseme korral alati täissihitis (→ SÜ 168–169).

(a) Pomm *plahvatas*. Jüri *lahkus* Tartust.

(b) Jüri *saavutas* oma *eesmärgi*.

3. **Imperfektiiv-perfektiivsed verbid** ehk **aspektverbid** väljendavad piiritletavat kestusega sündmust ja esinevad nii aspektilt piiritlemata kui ka piiritletud lauses. Imperfektiiv-perfektiivsed verbid on valdavalt sihilised: *ehitama*, *parandama*, *sööma*, *kirjutama* jt (a), kuid on ka sihituid: *kasvama*, *vähenema* jt (b).

(a) Jüri *ehitas* suvilat. [PIIRITLEMATA] – Jüri *ehitas* suvila. [PIIRITLETUD]

(b) Puud *kasvasid* kiiresti. [PIIRITLEMATA] – Puud *kasvasid* suureks. [PIIRITLETUD]

SÜ 43. Eesti keeles ei ole piiritlusaspekt verbi morfoloogiline ega derivatiivne kategooria. Seetõttu väljendatakse aspektivaheldust võimaldavate verbide puhul aspekti verbiväliste vahenditega. Sihiliste verbide korral on aspekti väljendamise morfosüntaktiliseks vahendiks sihitise kääne – täissihitis on omastavas ja nimetavas, osasihitis osastavas käändes. Tegemist pole siiski parima vahendiga. Täissihitis osutab küll alati sündmuse piiritletusele (a), kuid osasihitis võib viidata nii piiritlemata sündmusele (b) kui ka piiritletud sündmusele (objektieseme mittepiiritletuse korral) (c) (→ SÜ 168 –169).

(a) Jüri tõi Marile *tordi*. Mehed ehitasid endale *suvilad*.

(b) Mehed ehitasid endale *suvilaid*.

(c) Jüri tõi Marile *torti*.

Pealegi on eesti sõnade objektikäänete vormid sageli eristamatud (NOM *kala* – GEN *kala* – PRT *kala*).

Verbi juures on võimalik väljendada perfektiivset aspekti leksikaalgrammatiliselt – **perfektiivsusadverbidega** (ehk **piirajatega**) *ära*, *läbi*,

otsa, välja, üles, valmis jne, mis muudavad verbi ühendverbiks (→ SÜ 36). Distributsioonilt kõige vähem piiratud on *ära*, mis on kujunemas universaalseks perfektivsust väljendavaks abimäärsõnaks.

Mari *kaotas* rahakoti *ära*, aga Jüri *leidis* selle *üles*. Kirjandid ei *mahtunud* enam *ära* tavalisse koolivihikusse, vaid ostsin nende jaoks kõvade kaantega klade. (I)

Püsivalt perfektivsete verbide (a) ja aspektverbide (b) puhul dubleerivad perfektivsused verbiga või sihitise käändega väljendatud perfektivsust, olles aspektitähenduse seisukohast seega fakultatiivsed. Sihiliste aspektverbide puhul aitab nende kasutamine mõnikord üle saada sihitise käänete homonüümiast (c). Enamasti tingib perfektivsusedverbi kasutamise siiski infostruktuur. Lause lõpus paikneb normaaljuhul (neutraalse rõhumalli puhul) uut infot väljendav lauseelement. Perfektivsusedverbi paigutamine lause lõppu võimaldab näidata talle eelneva sihitise tust, ilma et oleks vaja muuta lause neutraalset rõhumalli, nt verbi rõhuliseks (d). Ka annab see võimaluse jätta kogu lausesisu teemasse ja rematiseerida pelgalt perfektivsust (e). Viimane tuleb eriti selgelt esile millegi tekitamist väljendavate perfektivsete verbide puhul (*saavutama, looma, leiutama, püstitama, sünnitama* jms).

- (a) Jüri *tappis* sääse (*ära*). Hulk raamatuid on siiski ka *ära* *päästetud*. (I) Kuid enne, kui selle saate *ära lõpetan*, paar sõna veel. (S) Vaenlane *suri* (*ära*). Koosolek *lõppes* (*ära*). Ained *segunesid* (*ära*). Ma *väsisin* (*ära*).
- (b) Ta *kooris* kartulid *ära*. Ta *täitis* tabeli lüngad (*ära*). Valged taldrikud ilmuvad lauale ja *koristatakse* jälle *ära*. (I)
- (c) Jüri *ehitas* maja. [1. PRT, PIIRITLEMATA, 2. GEN, PIIRITLETUD] – Jüri *ehitas* maja (*valmis*). [GEN, PIIRITLETUD] Vrd Jüri *ehitas* uut tuba. – Jüri *ehitas* uue toa.
- (d) Jüri *parandas* aia *ära*. – Jüri *PARANDAS* aia.
- (e) Naine tuleb sünnitusmajja, *sünnitab* *ära* ning kui ema ja laps on terved, võivad nad soovi korral kohe koju minna. (Web)

Perfektivsusedverbid võivad lisanduda ka imperfektivsetele verbidele ja muuta verbi aspekti. Sellisel juhul toimivad nad peamiste, valdavalt obligatoorsete ja intransitiivverbide korral ainsate perfektivsusedmarkeritena lauses. Osal juhtudel nad ühtlasi modifitseerivad verbi leksikaalset tähendust, kujundades perfektivse ühendverbi näol uue leksikaalse üksuse (nt *tundma* – *ära tundma, narrima* – *ära narrima*) (a), osal juhtudel muudavad vaid aspekti (*põlema* – *ära põlema, lugema* – *läbi lugema*) (b). Vahel võib

perfektiivsusadverbi kohta täita ka mingi latiivne määrus (c). Lisaks perfektiivsuse väljendamisele täidab perfektiivsusadverb siingi infostruktuurilist ülesannet (d).

- (a) Jüri *tundis* Marit. – Jüri *tundis* Mari *ära*. Ma teen äri selleks, et *ära elada*.
(A)
- (b) Maja *põles maha*. Ta *luges* raamatu *läbi*.
- (c) Terese võttis ta riidest lahti, *pesi* jaheda veega *puhtaks* ning andis süüa. (I)
- (d) Jüri *suudles* Marit. – Jüri *suudles* Mari *ära* ja läks tööle. *Puhka* *ära* ja asu uuesti ametisse!

Siirmist ja siirdumist väljendavate verbide puhul märgivad abimäärsõnad *ära*, *välja*, *maha* jt, samuti sihtkohamäärused ennekõike piiri ja on verbi tähendusest johtuvalt harilikult obligatoorsed. Perfektiivsete ja neutraalsete siirdeverbide puhul dubleerib latiivne laiend ühtlasi perfektiivsust (a) ja täidab infostruktuurilist ülesannet. Imperfektiivsete verbide puhul lisavad need laiendid situatsioonile üksnes piiri, kuid ei näita selle piiri saavutamist, s.o situatsiooni piiritletust. Lause aspekti väljendamine jääb sihilises lauses sihitise käändevormi ülesandeks (b), sihitud laused jäävad tihtipeale aspektilt kaheti tõlgendatavaks (c).

- (a) Ta *pani* raamatu *ära* / *lauale*. Jüri *andis* oma palga *Marile*.
- (b) Ta *veeretas* *vaadi* *ära* / *õue*. – Ta *veeretas* *vaati* *ära* / *õue*.
- (c) Jüri *sõitis* *Brüsselisse*.

Kui perfektiivsust on võimalik väljendada perfektiivsusadverbide ja latiivsete määruste (→ SÜ 190) abil, siis imperfektiivsust annavad edasi aja- ja viisimäärsõnad *aeglaselt*, *pikkamööda*, *tasapisi*, *järk-järgult*, *aina*, *üha*, *parajasti*, *edasi*, *alati*, *pidevalt* jt. Imperfektiivsete verbide puhul täpsustavad need juba kestuslikuna esitatud sündmuse ajaliskulgu (a), perfektiivse verbiga seostudes aga muudavad mittekestva sündmuse kestvaks (b).

- (a) Jüri puhkab *parajasti*.
- (b) Väik *parajasti* sähvatas, kui mulle äkki kõik selgeks sai. Jüri võib Peetrit *alati*. Ta kaotab *pidevalt* väärtasju. Oks murdus *järk-järgult*. Tööpäev lõppes *tasapisi*.

Selle asemel, et muutust ennast kestvana käsitada, võib käsitada kestvana selle eelfaasi, asjade seis, mis selle muutuseni viib.

- Ta suri *pikkamööda* / kolm päeva. Ta ammendab oma jõuvarusid. Ta tappis *signaali*. Jüri võib viimast partiid.

SÜ 44. Piiritletud ja piiritlemata lausetel on mõningaid erinevaid grammatilisi omadusi. Erinevad on mitmete ajavormide tõlgendused (→ nt SÜ 57). Ainult piiritletud aspektiga lauses esineb kaasaütlevas käändes kestust märkiv ajaadverbiaal, mis märgib piirini jõudmise kiirust (a), ja saavas käändes määrus, mis märgib ajalist vaatluspunkti, milleks peab tegevus olema piirini viidud (b).

(a) Raamat sai *kahe aastaga* valmis. Poiss suusatas viis kilomeetrit *parima ajaga*.

(b) Raamat sai valmis *uueks aastaks*. Poiss oli *õhtuks* suusatanud viis kilomeetrit.

Sihitisesarnased aja- ja hulgamäärused (→ SÜ 213, 217) liituvad piiritlemata lausele. Totaalne määrus annab sellele piiritletuse (a), partsiaalne aspekti ei muuda (b).

(a) Vihma sadas *kaks tundi*. Minu vaatlusala asus *kuu aega* Häädemeestel. Jüri käis *kaks aastat* filmiklubis. Poiss suusatas *viis kilomeetrit*. Poiss suusatas viit kilomeetrit *tund aega*.

(b) Minu vaatlusala asus *teist kuud* Häädemeestel. Poiss suusatas *viit kilomeetrit*.

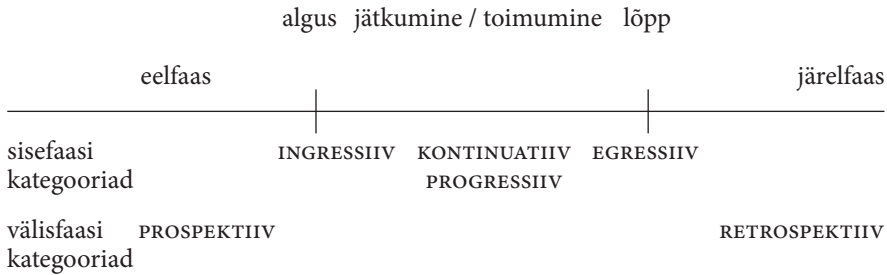
Lause aspekti võib korduvalt muuta. Vrd

Heinategu venis. [PIIRITLEMATA] – Heinategu venis *augustikuusse* [PIIRITLETUD] – Heinategu venis *alati* augustikuusse. [PIIRITLEMATA]

Faasiaspekt

SÜ 45. Faasiaspekt näitab, millises toimumisfaasis olevana situatsiooni vaadeldakse. Faasiaspekti liigid on:

- situatsiooni enda sisemisi ajafaase, s.o algust (ingressiivsust), jätkumist või toimumist (kontinuatiivsust või progressiivsust) ja lõppu (egressiivsust ehk terminatiivsust) näitavad aspektid
- situatsiooni eelfaasi (prospektiivsust) ning järelfaasi (retrospektiivsust) näitavad aspektid

Joonis 5. Faasiaspektid

Faasiaspekte väljendavad mitmesugused grammatilised ja leksikaalgrammatilised verbikonstruktsioonid.

Situatsiooni sisefaaside väljendamine

Ingressiivsus

SÜ 46. Situatsiooni algust ehk **ingressiivsust** väljendavad:

- 1) faasiverbid *hakkama, asuma, minema, tulema, jääma* koos *ma*-infinitiiviga (a). Need verbid väljendavad algust neutraalselt, lisatähenduseeta. Infinitiivi asemel võib olla ka tegevustähendusega nimisõna alaleütlevas või saavas (b). Osa neist verbidest, eriti *hakkama, jääma, minema* võivad väljendada lisaks algusele ka seisundimuutust (inchoatiivsust), seostudes psüühilist või füsioloogilist seisundit väljendava käänd- või määr sõnaga (c).

- (a) Ta *hakkas sööma*. Haigestumine *hakkas* tasapisi vähenema. Vesi läks *keema*. Ära tule mulle *rääkima*, et tema sinu suhtes plaani ei pea! (I) Laps *jäi magama*.
- (b) Ta *hakkas tööle*. Asuti uue seltsi *organiseerimisele*. Homme *lähevad loosi*misele avatud uste päeva auhinnad. (A) Ukraina kriis *tuleb arutusele* ka Vene-EL-i tippkohtumisel. (A) Meil *läheb* / läks *ehitamiseks* ~ *ehituseks*.
- (c) (Kellelgi) *hakkas kiire* / *külm* / *kahju*. (Keegi) *hakkas õmblejaks* / *jäi haigeks*.

- 2) faasiverbid *lööma, panema, pistma, puhkema, kukkuma* jt ning deskriptiiv- või onomatopoeetilised verbid *lahvatama, purskama, prahvatama* jt koos *ma*-infinitiivi või käändsõnaga. Loetletud verbid väljendavad intensiivset ehk järsku algust.

Mees *lõi kartma*. Poiss *pani röökima*. Poisid *pistsid jooksmas* ~ *jooksu*. Kuulajad *puhkesisid naerma*. Ema *kukkus hädaldama*. Mootor *prahvatas käima*.

3) *ma*-infiniitiv üksi, peamiselt rahvanarratiivis ja kõnekeeles.

Kalevipoeg hobust *proovima*. Sina kohe *norima* selle tähe kallal. (G)

4) liikumisverbid rindverbide koosseisus, eriti *minema* ja *tulema* (→ SÜ 32).

Lähen ostan leiba. Lähen ja ostan leiba.

Kontinuatiivsus

SÜ 47. Kontinuatiivsust, s.o seda, et sündmus on (kunagi) alanud ning kestab vaatlushetkel edasi, väljendavad reduplikatiivsed rindtarindid, harilikult sidesõnaga, harva ilma (a) (→ SÜ 31) ning väljaspool predikaati kestusadverbid *aina*, *üha*, *ikka*, *järjest*, *muudkui* jne, sageli koos verbikordusega (b) (→ SÜ 399).

(a) Ta *jookseb ja jookseb*. Ta *ootas, ootas* kannatamatult Praha-nädala algust .. (I)

(b) Elu *aina* paraneb. Ta *muudkui ootab ja ootab*.

Progressiivsus

SÜ 48. Progressiivsus on sündmuse toimumine vaatlushetkel (parajasti). Toimumist käsitatakse kui sündmuse „sisselülitatud“ seisundit, kestust rõhutamata.

Ehkki imperfektiivse situatsiooni puhul järeldeb progressiivsus juba verbi oleviku- või lihtminevikuvormi kasutusest (a), toimib spetsiaalse progressiivtarindina perifrastiline verbivorm *olema* + *mas*-vorm (b). Mõlemal juhul saab lisavahendina kasutada vaatlushetkele osutavat määrust *parajasti*, *just* jne.

(a) Laps *magab / magas*. Jüri *töötab / töötas*. Jüri *paneab / pani* ust kinni. Rong *saabub / saabus* *parajasti* teisele tee.

(b) *Toimumas oli* Filter Temposõidu III etapp, kus distantsiks oli 10 km. (Web)
Ühel jäätükil *on parajasti käimas* ujumistund. (Web)

mas-tarind on ühemõtteliselt progressiivne protsessiverbide (nt *toimuma*), sh eriti järkjärgulist muutust väljendavate verbide (nt *vähenema*) puhul.

Kuritegevus *on vähenemas*.

Kestuseta sündmuse (sh seisundimuutust) väljendavate verbide puhul väljendab *mas*-tarind aga sündmuse eelfaasi (imminentsust ehk peatsust) (→ SÜ 50).

Eestis *on* tekkimas palgamiljonäride klass. (A)

Kestusega agenttiivse sündmuse korral on *mas*-tarind harilikult kasutusel oma algtähenduses, kohta ja otstarvet väljendavana (→ SÜ 514).

Kus Juku on? – Juku *on* suusatamas.

Siiski võib *mas*-tarind ka agenttiivsete sündmuste korral väljendada progressiivsust lausetes, millega luuakse tekstis taust põhisündmustele. Sellised on nt eksistentsiaallaused jt remaatilise subjektiga laused, millega tuuakse sündmustesse uusi osalisi ja kus aktiivne tegevus mõtestub ümber „olemise viisiks“ (a). Taustalause hulk kuuluvad ka põhisündmustele ajaraame loovad laused, sh ajakõrvallaused (b). Agentiivsed progressiivilaused on iseloomulikud reportaažistiilile (c).

(a) Linna vahel *on* hulkumas kahtlasi isikuid.

(b) Eile, kui lapsed *olid* parajasti kirjandit *kirjutamas*, läks korraka elekter ära.

(c) .. väga head sõitu *on* tegemas Urmo Aava. (A)

Kestusega agenttiivsete sündmuste puhul on *mas*-vormi kasutus hakanud mõnevõrra levima mujalegi.

Ehkki USA meedia *on* elavalt *arutamas*, millal .., *on* meedia juba Obamat võitjaks *pidamas* ja Obama ise ka võitjana *käitumas*. (A) Partei juhtkonnas *on* jätkuvalt *tekitamas* ärevust mõte, et .. (A)

Kuivõrd progressiivsus eeldab hetkevaadet sündmusele, st „parajasti“ tähendab ainult hetke, ajapunkti, mitte ajavahemikku, siis ei esine progressiivses lauses kestusadverbiaale (b), vrd (a).

(a) Staadionil *oli* kell kaksteist / *eile õhtul* *toimumas* meeste kaugushüpe.

(b) *Staadionil *oli* kaks tundi *toimumas* meeste kaugushüpe.

Passiivses lauses kasutatakse progressiivsuse väljendajana perifrastilist verbivormi *olema* + teonimi adessiivis (a) (→ SÜ 137). Teonime asemel kasutatakse mõnikord ka *us*-deverbaali (b). Nagu *mas*-tarind, nii *misel*- ja *usel*-tarindki võib toimida ka proksimatiivselt (→ SÜ 50).

(a) Maja *on* lammutamisel.

(b) Samal ajal *on* *arutusel* uus kvaliteedisüsteem.

Egressiivsus

SÜ 49. Egressiivsust ehk sündmuse lõppemist (tulemusele osutamata) väljendab verb *lakkama* + *mast*-vorm.

Arvuti *lakkas* töötamast. Ma *ei lakanud* uskumast, et Jumal on olemas. (N)

Situatsiooni eel- ja järelfaasi väljendamine

Prospektiiv

SÜ 50. Prospektiivsed konstruktsioonid väljendavad sündmuse eelfaasi. Neile on omane **imminentsustähendus**, st nad osutavad sündmuse peatsele toimumisele. Prospektiivi liigid on proksimatiiv ja avertiiv. **Proksimatiivi** saab kasutada nii mineviku kui ka oleviku situatsioonide korral (a). See jätab ka lahtiseks, kas situatsioon leiab tegelikkuses aset või mitte, mistõttu on aktsepteeritav nii lause (b) kui ka lause (c).

(a) Puder *tahtis* / *tahab* põhja kõrbeda.

(b) Puder *tahtis* põhja kõrbeda, kuid õnneks ei kõrbenud.

(c) Puder *tahtis* põhja kõrbeda ja kahjuks kõrbeski.

Proksimatiiv esineb põhiliselt kaht tüüpi verbikonstruktsioonide kujul:

- 1) konstruktsioonid osaliselt abiverbistunud tahtverbidega *ähvardama*, *töotama*, *tahtma*, *kavatsema* + *Vda* (a), algusverbiga *hakkama* (b) ning verbidega *kippuma*, *kibelema*, *tikkuma*, *tükkima* jt + *Vma* (c).

(a) Tuhala Nõiakaev on tänavu juba kaks korda *ähvardanud* keema *hakata*, kuid mõlemal korral on heitlik ilm seda takistanud. (A). Tasuta Interneti leviala *töotab* pealinnas tasapisi *laieneda*. (A) Mul *tahab* see [mulgipuder] alati *põhja* kõrbeda. (A)

(b) Laps *hakkas* haigeeks *jääma*.

(c) Uute eramute müümine *kipub* soiku *jääma*. (A)

- 2) konstruktsioon *olema* + *Vmas* (progressiivtarind). Tarindi proksimatiivne tähendus ilmneb ennekõike punktuaalsete, sh seisundimuutust väljendavate verbide puhul, nagu *lõppema*, *algama*, *lahkuma*, *uinuma*, *plahvatama*, *nõustuma* jms (a). Pelgale imminentsustähendusele osutab muu hulgas võimalus lisada minevikuvormi puhul lausesse sündmuse hilisema toimumise kinnitus. Viimasel ajal on mõnevõrra hakanud *mas*-tarindit proksimatiivsena kasutama ka duratiivsete verbidega seoses (b).

- (a) Vene väed *on* Gorist *lahkumas*. (A) Laps *on* uinumas. V. S. *on* kosmilisest armuenergiast *plahvatamas*. (N) Valitsusliit *on nõustumas* elektriaktsiisi tõstmise ja kilekotimaksuga. (A) Väed *olid* linnast *lahkumas* ja mõne aja pärast lahkusidki.
- (b) Eesti Vabariigi Valitsus *on* peatselt *arutamas* põlevkivisektori keskkonnamaksude tõstmise kava järgnevak 15 aastaks. (G)

Verbide *minema* ja *tulema* mas-vormi asemel kasutatakse ka teonimesid *minek* / *minemine*, *tulek* / *tulemine* alalütlevas või kaassõnaga *peal* (a). Passiivilauses (→ SÜ 137; lähemalt EKS(V) 3 § 122) ongi teonimi ainus võimalus (b).

- (a) *Tulekul on* metsaseaduse muudatused. (A). Üks neist vigastatutest *on mineku peal*, kui mitte läinud juba. (A)
- (b) Sõmerpalus *on* *avamisel* sisekrossihall. (A)

SÜ 51. Avertiiv näitab, et sündmus oli peaaegu toimumas, kuid jäi siiski toimumata. Avertiivsus sisaldab seega kolme tähenduskomponenti: minevik + imminentsus + eitus. Avertiivset tähendust väljendab *pidama*-verbi lihtminevikuvorm + *ma*-infinitiiv.

Klaas *pidi* maha kukkuma. Tuul .. *pidi* patsikummi peast ära puhuma. (I)

Avertiivsus sarnaneb proksimatiivsusega imminentsustähenduse poolest, erineb aga obligatoorse minevikutähenduse ja eitavuse poolest. Avertiivne tähendus on ainult minevikuvormil, lihtmineviku asendamine olevikuga kaotab imminentsuse, nt lause *Klaas peab maha kukkuma* on tõlgendatav vaid modaalsena (→ SÜ 67). Jaatava sisu tõttu aga on üksnes modaalne tõlgendus ka lausel *Klaas pidi maha kukkuma ja kukuski*.

SÜ 52. Prospektiivsus võivad väljendada ka üldlaiendid *peaaegu* ~ *peagu* (et), *äärepealt*.

Mandri külje all on ka Manilaid, teel Kihnule *peaaegu et* riivatakse seda maatükki. (A) Väidetavalt oligi Kadrioru staadion eilseks *peaaegu välja müüdnud*. (A) Estonian Airi nõukogu liige *oleks äärepealt* lennuõnnetuse põhjustanud. (A)

Neil laienditel on peale imminentsustähenduse ka eitav tähendus, mida kinnitab võimatus lisada selliste lausete juurde toimumist kinnitavat konteksti.

peaaegu et riivatakse, kuid *siiski ei* riivata – **peaaegu et* riivatakse, kuid *siiski* riivatakse

Eitava tähenduse tõttu sobivad need üldlaiendid kokku ka konditsionaaliga (näide: .. *oleks äärepealt lennuõnnetuse põhjustanud*).

Kuna sellised laiendid ei eelda verbi minevikuvormi, siis jäävad nad oma tähenduselt (imminentsus + eitus) proksimatiivi (imminentsus) ja avertiivi (imminentsus + eitus + minevik) vahepeale.

Retrospektiiv

SÜ 53. Retrospektiiv väljendab vaatlushetke seisundit kui eelneva sündmuse tulemust, sündmuse järelsaasi. **Aktiivne retrospektiiv** näitab tegevussubjekti seisundit, **passiivne retrospektiiv** ehk **seisundipassiiv** tegevusobjekti seisundit (→ SÜ 126). Esimest vormistab (eelkõige seisundimuutust väljendavate) verbide *nud*-kesksõna (a), teist *tud*-kesksõna (b).

(a) Poiss *on üllatunud*.

(b) Aken *on avatud*.

Seisundis olemise eitust võib tihtipeale edasi anda ka *mata*-vorm, seda nii aktiivi (a) kui ka passiivi (b) puhul.

(a) Ma *olen magamata*.

(b) Aken *ei ole avatud*. – Aken *on avamata*.

Kesksõna käitub retrospektiivtarindis nagu adjektiiv. See väljendab seisundit ning temaga seostuv *olema*-(abi)verb võib muutuda kõigis aegades (*on / oli / on olnud / oli olnud üllatunud / avatud*) märksa regulaarsemalt kui perifrastilise verbivormi puhul, olla peale kindla kõneviisi muudiski kõneviisides (*oleks / olgu / olevat üllatunud / avatud*) ning peale isikulise tegumoe ka umbisikulises (*oldi üllatunud / petetud*). Kesksõna võib seega retrospektiivtarindis käsitleda öeldistäitena (→ SÜ 128).

Retrospektiiv erineb tähenduselt täis- ja ennemindevikust, nt *Poiss on / oli koju läinud*, *Ust on / oli parandatud* (→ SÜ 60–61; EKS(V) 3 § 40). Samas võivad täis- ja ennemindevik vormilt kokku langeda olevikulise ja lihtmindevikulise retrospektiiviga, nt *Aken on avatud* tõlgendub nii retrospektiivse seisundina (aken on lahti) kui ka perfektivse sündmusena (aken on lahti tehtud).

Retrospektiivina võib käsitada ka muutustähendusega konstruktsioone *saama* + *tud*-kesksõna, üksikjuhtudel ka *nud*-kesksõna, ning *jääma* + *mata*-vorm (→ SÜ 131). Esimesed osutavad seisundisse jõudmisele, teised mittejõudmisele. Nagu *olema* nii ka *saama* ja *jääma* muutuvad retrospektiivses tarindis kõigis aegades. Kesksõna võib siingi käsitada öeldistäitena.

Töö saab / sai / on saanud / oli saanud tehtud. Lapsed said söönud ja joonud.
Aken jääb / jäi / on jäänud / oli jäänud avamata.

Kvantitatiivne aspekt

SÜ 54. Mõnel erijuhul saab rääkida ka kvantitatiivsest aspektist kui verbi (leksikaal)grammatilisest kategooriast, mis näitab situatsioonide paljust. See väljendub peamiselt verbiliidetes või väljaspool verbi leksikaalselt. Süntaktilistest vahenditest kasutatakse kordust (reduplikatsiooni).

Põhilisi kvantitatiivse aspekti tähendusi on **iteratiivsus** – samade osalistega situatsiooni kordumine. Seda väljendatakse peamiselt leksikaalselt – sagedusmäärustega *sageli, tihti, aeg-ajalt, õhtuti, kaks korda, mitu korda* jms (a) (→ SÜ 215). Iteratiivsust on võimalik edasi anda ka kordamist väljendavate määrsõnade (*veel, uuesti, jälle* jne) kordamisega (b). Ka verbikordus ise väljendab korduvat tegevust, kuid üldisemas ajaplaanis mõtestub see pidevusena (kontinuitiivsusena) (c).

- (a) Käin *tihti* kinos. *Õhtuti* küpsetame pannkooke. Loen *iga päev* tund aega raamatut.
- (b) Tüdruk mangus, et loeksin seda *veel ja veel kord*. (I)
- (c) Ta *sööb ja sööb*, aga paksemaks ikka ei lähe.

Iteratiivsuse alaliik on **habituaalsus**. See on tegevussubjekti omadusena (harjumusena) mõtestuv situatsiooni regulaarne kordumine. Habituaalsuse leksikaalgrammatilisteks väljendusvahenditeks on verbid *tavatsema* ja *armastama* ning ühendid *on tava(ks)*, *on kombeks* ~ *komme*, *on harjumus(eks)* jms, mis moodustavad habituaalse konstruktsiooni koos põhiverbi *da*-infinitiiviga (a). Habituaalsetena võivad tõlgendada ka verbi oleviku või lihtmineviku vormid (b). Seda tõlgendust aitavad esiplaanile seada mitmuse osastavas sihtis (c) ning korduvust või sagedust väljendav määrus (d).

- (a) Juhan *tavatseb* hommikuti jooksmas *käia*. Juhanil *on tava(ks)* / *komme* (*kombeks*) hommikuti jooksmas *käia*. Nad ei tulitanud kedagi, kuid *armastasid* mööda koridore *jalutada*, kusjuures neil *oli harjumuseks piiluda sisse* kõigist udest. (A)
- (b) Kas te *suitsetate*? Varem ma *suitsetasin*.
- (c) Ta *loeb kriminaalromaane*.
- (d) *Koristan* tuba *laupäeviti*. *Koristan igal laupäeval* toa ära.

Märkus. Muude kvantitatiivse aspekti tähenduste (distributiivsuse ja frekvendiivsuse ehk multiplikatiivsuse) kohta vt SM 59–62; EKS(V) 3 § 32–33.

Kirjandust aspekti kohta: EREL, MATI 2001. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. | EREL, MATI 2009. Prospektiiv ja retrospektiiv eesti keeles. | EREL, MATI 2017h. Öeldis. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2009. Some notes on proximative and avertive in Estonian. | METSLANG, HELLE 1993a. Kas eesti keeles on olemas progressiiv? | METSLANG, HELLE 1995. The progressive in Estonian. | METSLANG, HELLE 2001b. On the developments of the Estonian aspect: The verbal particle *ära*. | METSLANG, HELLE 2009. Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons. | NORVIK, MIINA, PIRET PIIROJA 2013. Aeg ja aspekt. | OGREN, DAVID 2017a. Aspect and irregular object case variation in Estonian *da*-infinitive constructions. | PIHLAK, ANTS 1985a. Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana. | PIHLAK, ANTS 1985b. Tähelepanekuid kursiivsusest ja terminatiivsusest eesti keeles. | PIIROJA, PIRET 2010. Verb *hakkama* situatsiooni alguse väljendajana eesti keele ahelverbides. | SAHKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. | SULKALA, HELENA 1996. Expression of aspectual meanings in Finnish and Estonian. | TAMM, ANNE 2004b. Relations between Estonian Aspect, Verbs, and Case. | TAMM, ANNE 2018. Aspectual triplets in Estonian. | TOMMOLA, HANNU 1984. On the aspectual significance of „phase meanings“. | TOMMOLA, HANNU 2000. Progressive aspect in Baltic Finnic. | VAISS, NATALIA 2021. Verbide transitiivsuse kontinuumist eesti keeles.

Aeg

SÜ 55. Aeg lause grammatilise kategooriana näitab lauses väljendatud situatsiooni ajalist suhet kõnehetkega või teise situatsiooniga. See suhe võib olla **samaaegsus** ehk **olevik**, **eelnevus** ehk **minevik** või **järgnevus** ehk **tulevik**. Suhe kõnehetkega on **absoluutne aeg**.

OLEVIK	Ma <i>kirjutan</i> kirja.
MINEVIK	Ma <i>kirjutasin</i> kirja.
TULEVIK	Teil <i>saab olema</i> väga raske.

Ajasuhe teise sündmusega on **relatiivne aeg**. Näiteks järgmistes lausetes väljendab infiniitne verbivorm *tehes* lause põhisündmusega samaaegset tegevust, verbivorm *tehtud* aga sellele eelnevat tegevust:

RELATIIVNE OLEVİK	Tööd <i>tehes</i> unistasime puhkusest.
RELATIIVNE MINEVİK	Töö <i>tehtud</i> , läksime puhkama.

Teades teise situatsiooni seost kõnehetkega, selgub lausest ka relatiivse aja seos kõnehetkega. Näiteks lauses *Tööd tehes unistasime puhkusest* ja *Töö tehtud, läksime puhkama* paikneb relatiivse aja lähtepunkt finiiitverbivormide *unistasime* ja *läksime* ajatähenduse tõttu absoluutses minevikus, mistõttu kõnehetke suhtes paigutub töö tegemine esimeses lauses mineviku olevikku, teises lauses mineviku minevikku. Kuivõrd ka relatiivse aja lähtepunktiks on kaudselt lõpuks kõnehetk, on aeg oma olemuselt deiktiline kategooria.

Ajatähenduste põhilisi väljendusvahendeid on verbi morfoloogilised ajavormid. Morfoloogilise ajakategooria ehk **tempuse** liikmed on **olevik** ehk **preesens**, **lihtminevik** ehk **preteeritum** (traditsiooniliselt nimetatud imperfektiks), **täisminevik** ehk **perfekt** ja **enneminevik** ehk **pluskvamperfekt** (**pluperfekt**). Iseseisvas finiiitses lauses väljendavad olevik ja lihtminevik absoluutset aega, täis- ja enneminevik aga ajasuhteid, kus absoluutne aeg on ühendatud relatiivsega. Kõrvallause sündmusaeg suhestub eesti keeles pealause sündmusajaga, mistõttu kõrvallauses väljendavad relatiivset aega kõik morfoloogilised ajavormid. Ainult relatiivset aega väljendavad infiniit-tarindite tuumsõnana toimivad infiniitsed verbivormid (*tehes*, *tehtud* jms).

Peale morfoloogiliste verbivormide väljendavad ajasuhteid mõned perifrastilised verbivormid, lauses ka ajamäärused ja lauselaiendid.

SÜ 56. Eesti keele tempussüsteemi põhivastandus on mitteminevik – minevik, st eesti keeles puudub morfoloogiline tulevikuvorm. Tulevik järeldub teatud tingimustel olevikuvormist või väljendub perifrastiliselt (→ SÜ 63–65). Morfoloogilised minevikuvormid on eri kõneviisidel esindatud erineval määral. Kõik mineviku ajad – liht-, täis- ja enneminevik – on üksnes kindlal kõneviisil. Tingival, kaudsel ja möönval kõneviisil on üksnes üldine minevikuaeg (→ M 56; → SÜ 62, 79, 88–91, 93), käskival kõneviisil minevikukategooria puudub (→ M 56; → SÜ 62).

Verbi morfoloogilise ajavormi oleviku-, mineviku- ja tulevikutähendus on ennekõike sündmusaja (S) ja kõnehetke (K) suhe. See suhe pole siiski otsene, vaid tekib vaatlushetke (V) vahendusel. Vaatlushetk on kas kõnehetkele langev, sellele eelnev või järgnev hetk ajas, mille seisukohast sündmust vaadeldakse. Lihtaegade – oleviku ja lihtmineviku puhul paigutab kõneleja end (näiliselt) sündmusaega, mis oleviku puhul hõlmab kõnehetke või on sellest hilisem, lihtmineviku puhul aga eelneb sellele. Seega lihtaegade tähenduste kirjeldamise puhul pole vaatlushetke ja sündmusaja eristus

ilmtingimata vajalik. Liitaegade täis- ja ennemineviku korral on vaatlushetk sündmusajast hilisem. Kõneleja vaatleb sündmust tagantjärele, kokkuvõtvalt, koos sündmusest järelduvaga. Liitaegade minevikulisus on seega relatiivne. Täismineviku puhul langeb vaatlushetk üldjuhul kokku kõnehetkega (oleviku minevik), erijuhul on sellest hilisem (tuleviku minevik), ennemineviku puhul aga eelneb kõnehetkele (mineviku minevik).

Preesens

SÜ 57. Kindla kõneviisi preesens väljendab mitteminevikku, olles selle piires markeerimata ajavorm. Tema põhifunktsiooniks on näidata, et situatsioon leiab aset kõnehetkel (kõnehetkega kokkulangeval vaatlushetkel) ($S=V=K$). See preesensi põhitähendus (aktuaalne olevik) realiseerub vaid aspektilt piiritlemata (imperfektiivses) lauses (\rightarrow SÜ 41), kui selles või kontekstis ei sisaldu tulevikuviiteid.

Ma loen raamatut.

Olevikuvormis öeldisega lause, mis on aspektilt piiritletud (perfektiivne) (\rightarrow SÜ 41), või lause, mis ise või mille kontekst sisaldab tulevikuviiteid (nt ajamääruste *homme, tulevikus* vms kaudu), väljendab tulevikulist situatsiooni ($S>V=K$).

Ma loen raamatu läbi. Seda raamatut loen ma homme.

Preesensit kasutatakse retoorilise võttena ka minevikusündmuste kirjeldamisel – see on **ajalooline olevik** ehk ladina grammatika *praesens historicum*. Kõneleja esitab sel juhul minevikusündmuse nii, nagu see toimuks olevikus.

Ühel hommikul *avastab* Rüütel, et lumi on maas. See *näib* teda rõõmustavat, president *ei võtagi* sisse oma tavalist platsi. (A)

Preesensit kasutatakse ka üldise ajana, näiteks üldkehtivate tõdede (a) ja habituaalse aspekti (harjumuspärasuse) väljendamisel (b) (\rightarrow SÜ 54).

(a) Eesti keel *on* soome-ugri keeli.

(b) Kas te *suitsetate*? (= Kas te olete suitsetaja?)

SÜ 58. Ka markeeritud kõneviiside preesensivormid märgivad harilikult olevikku (a), perfektiivses või tulevikuviiteid sisaldavas lauses aga tulevikku (b). Käsku ja soovi väljendavais lauseis märgib preesens alati tulevikku, sõltumata aspektist (c).

- (a) Ma *oleksin* parema meelega kodus. Mari *kirjutavat* luuletusi.
 (b) Jüri *kirjutavat* luuletuse. Homme *töötavat* ta kodus.
 (c) *Kirjuta* luuletus / luuletust! *Mingu* sul hästi!

Minevikuajad

Lihtminevik

SÜ 59. Lihtminevik ehk preteeritum näitab, et situatsioon leidis aset mingil kindlal kõnehetkele eelneval vaatlushetkel ($S=V<K$), st lihtminevik on definiitne minevikuaeg. Sageli konkretiseeritakse vaatlushetke ajamäärusega.

Jüri *elas* tol ajal Pärnus. Ma *käisin* eile Tartus. Ma *lugesin* raamatut.

Kõneleja kujutus kandub täielikult ühele ajale minevikus – ta ei seosta seda kuidagi olevikuga ega ka mingi teise minevikuhetkega. Nt lausest *Ma olin eile õhtul kodus* ei saa teha mingeid järeldusi minu praeguse asukoha suhtes. Preteeritum on kõige tavalisem jutustamise ajavorm.

Preteeritumi sekundaarseid kasutusi on **meenutusminevik**: tuletades meelde minevikus teadasaadut, kasutatakse minevikku vaatamata sellele, et öeldu võib kehtida olevikuski.

Mis teie nimi *oligi*? Mis see *maksis*?

Täis- ja enneminevik

SÜ 60. Täisminevik ja enneminevik väljendavad relatiivset minevikku. Täisminevik on oma põhitähenduselt oleviku minevik, mis näitab, et situatsioon leidis aset või vähemalt algas enne olevikulist vaatlushetke ($S<V=K$), samuti seda, et minevikus toimunu on oluline oleviku jaoks, selle tulemused avalduvad olevikus. Millal sündmus minevikus aset leidis, see jääb (tüüpilise täismineviku puhul) ebamääraseks, st täisminevik on indefiniitne minevikuaeg.

Ma *olen* seda raamatut juba *lugenud*. Seda raamatut *on* palju *loetud*.

Vaatlushetk võib ka järgneda kõnehetkele, kui sellele osutavad vastavad ajamäärused. Niisugusel juhul on tegemist tuleviku minevikuga.

Sügiseks *on* katus *parandatud*.

Enneminevik erineb täisminevikust vaatlushetke minevikulisuse poolest ($S < V < K$).

Ma *olin* seda raamatut juba *lugenud*. Seda raamatut oli *palju loetud*.

Vaatlushetke olevikulisusele perfekt puhul ja minevikulisusele pluperfekt puhul osutab *olema*-verbi oleviku *resp.* lihtmineviku vorm, relatiivsele minevikule põhiverbi mineviku kesksõna. Perfektiaegade ajalisele kaheplaanilisusele vastab seega liitaegade vormiline kaheosalisus.

SÜ 61. Põhitähenduse raames eristatakse nelja täismineviku kasutustüüpi.

1. **Tulemusperfekt** esitab oleviku seisundi minevikusündmuse resultaadina. Täismineviku ajaline kaheplaanilisus avaldub kõige selgemini just tulemusperfekti puhul. Tulemusperfekti kasutatakse tüüpiliselt olevikulisel kontekstis.

Paistab, et *on käinud* vargad: aken on katki, asjad vedelevad põrandal.

Analoogiline kasutus on ka enneminevikul. Tulemuspluperfekt esitab mingi minevikuaaja seisundi varasema sündmuse tulemusena.

Paistis, et *olid käinud* vargad: aken oli katki, asjad vedelesid põrandal.

2. **Kogemusperfekt** võtab kõnehetke seisukohalt kokku sündmuse esinemise või mitteesinemise eelneva ajavahemiku jooksul. Kogemusperfektiga seostub nii olevikuplaan ja seega preesensi kasutamine kui ka minevikusündmuste täpsustamine lihtmineviku vormis.

Ta on tark inimene, kes *on käinud* mitmes ülikoolis. Pärast keskkooli *õppis* ta tehnikaülikoolis, hiljem aga *lõpetas* Tartu ülikooli ajakirjanikuna.

Kogemuspluperfekt võtab kokku mingile mineviku ajahetkele eelnenu.

Ta oli tark inimene, kes *oli käinud* mitmes ülikoolis.

3. **Lähimineviku perfekt** (ehk **kuuma uudise perfekt**) kasutatakse stiilivõttena hiljaaegu toimunud sündmuste nimetamisel rõhutamaks sündmuse aktuaalsust või olulisust kõnelemisaja vaatepunktist.

Kanter *on* maailmarekordi *püstitanud*!

Lähimineviku perfekt kasutatakse tekstis tavaliselt sündmuse esmanimetamisel. Edasine sündmuse kirjeldus kasutab defiiniitset minevikuaega lihtminevikku.

Kanter *on* maailmarekordi *püstitanud*! Ta *parandas* seda tervelt 50 sentimeetriga.

Siiski on täismineviku kasutamine uudsuse toonitamiseks suhteliselt harv. Enamasti aetakse läbi lihtminevikuga.

Lihtminevikku kasutatakse tihtipeale ka teiste perfektitüüpide asemel, mis väljendavad olevikuliseks vaatlushetkeks lõppenud sündmust, s.o tulemus- ja kogemuserfekti puhul (a), samuti tulemus- ja kogemuserfekti asemel (b).

(a) Standardi *tõlkis* NN ning *vaatas läbi* ja *kiitis heaks* tööühm (pro *on tõlkinud* NN ning *läbi vaadanud* ja *heaks kiitnud* tööühm).

(b) Juhtuski see, mida juba kaua *aimati* ja *oodati* (pro *oli aimatud* ja *oodatud*). Heitsin veel kord pilgu maalile, mille kallal kunstnik meie tuleku eel *töötas* (pro *oli töötanud*).

Kuivõrd täis- ja ennemineviku puhul on ajaline kaheplaanelisus ilmsem ja liitajavormi asendamisel üheplaanelise liitajavormiga sisukadu suurem – kaotsi läheb viide vaatlushetke olukorrale ja tähelepanu suundub asjatult üksnes toimumisajale – siis on keelekorraldus sellist lihtmineviku kasutust tauninud.

4. **Jätkuva situatsiooni perfekt** väljendab situatsiooni, mis on alanud minevikus ja jätkub kõnehetkel. Jätkumisele osutab kestusmäärus, sageli koos partikliga *juba*. Selline perfekt esineb tüüpiliselt oleviku kontekstis.

Ma *olen elanud* siin juba kümme aastat ja tunnen kõiki elanikke.

Sageli kasutataksegi jätkuva situatsiooni täismineviku asemel olevikku.

Teadlased *uurivad* (pro *on uurinud*) seda probleemi juba pikemat aega.

Nagu perfekti korral võib ka pluserfekti puhul sündmus vaatlushetkel jätkuda, kui sellele viitavad kestusmäärused.

Ma *olin elanud* siin kümme aastat ja tundsin kõiki elanikke.

Perfektiajad võivad väljendada ka kaudset evidentsiaalsust. Seejuures saab perfekt oma olevikulise vaatlushetke tõttu kontekstis enamasti järeldusliku (a), pluserfekt aga minevikulise vaatlushetke tõttu vahendava (refereriva) (b) evidentsiaalsuse tõlgenduse (→ SÜ 75).

(a) Siin *on keegi käinud*. ~ Paistab nii, et siin *on keegi käinud*.

(b) Mart *oli* (= *olevat*) suvel Kreekas *käinud*. ~ Räägitakse, et Mart *oli* (= *olevat*) suvel Kreekas *käinud*.

Markeeritud kõneviiside minevik

SÜ 62. Markeeritud kõneviiside minevikuajad erinevad kindla kõneviisi minevikuaegadest.

Tingiva ja **kaudse kõneviisi** põhiline minevikuaeg on vormilt kaheosaline (*oleks sünninud, olevat sünninud*) ning vormist lähtudes võiks seda pidada täisminevikuks. Tähenduslikult on see aga pigem üldminevik, sest see märgib sündmuse eelnemist kõnehetkele, eristamata liht-, täis- ja enne-mineviku tähendusi.

- (a) Eile hommikul *ei oleks* Mari endast seda *uskunud*. Veel varem *poleks* ta isegi väikese õhtuse jalutuskäiguga kuidagi *hakkama saanud*.
- (b) Mari *olevat* pika maa *maha käinud* ja *ära väsinud*. Ta *olevat* teele *asunud* juba kell kuus hommikul. Enne seda *olevat* ta kolm päeva vihasena *ringi käinud*.

Enamasti väljendab tingiva ja kaudse kõneviisi minevik sedasama ajasuhet, mis kindla kõneviisi lihtminevik, olles seega sisult üheplaaniline.

Ta *olevat* teele *asunud* juba kell kuus hommikul.

Eelkõige lihtmineviku tähenduses on liitvormi kõrval kasutusel ka keeleuuenduslikud liitvormid – *nuks*-vorm (*söönuks*) (a) ja *nuvat*-vorm (*söönuvat*) (b) (→ M 56, SÜ 93). Esimest kasutatakse võrdlemisi sageli, teine on vähem juurdunud, põhjuseks ilmselt ühelt poolt kaudse kõneviisi üldine harv kasutus, teiselt poolt vormi pikkus. Nende sünteetiliste vormide kasutusele tulekus on nähtud ikoonilisustendentsi avaldust, s.o tendentsi väljendada üheplaanilist ajatähendust liitvormiga.

- (a) Juhan *söönuks* praadi, aga tal ei olnud raha. Aga *teinuks* igaüks kasvõi oma võimetelähedase tulemuse, *polnuks* asi sugugi hull. (A)
- (b) Juhan *söönuvat* praadi, kui sõber talle helistas. Kui Jumalale meeldiski savist inimeste vorpimine, siis *olnuvat* see tema isiklik asi. (I)

Käskival kõneviisil puudub minevikuaeg. Vormid nagu *olgu läinud, olgu tehtud* esindavad tuleviku retrospektiivi (→ SÜ 86).

Olgu ta siit homseks *läinud*. *Olgu* see töö teil homseks *tehtud*.

Möönva kõneviisi harva esinev minevik on nagu tingiva ja kaudse kõneviisi minevik vormilt kaheosaline ning seda kasutatakse harilikult täismineviku tähenduses (→ SÜ 89–90).

Olgu nad *pealegi* tifosi' de esituses palju hullematki *näinud*, eestlaste rumalus pidi itaallasi igal juhul üllatama. (Web)

Tulevik

SÜ 63. Eesti keele ajakategoorias puudub grammatiline tulevikuaeg (futuurum). Situatsiooni tulevikulisust väljendavad olevikuvormis öeldisega laused: aspektilt piiritletud situatsiooniga lause (a), piiritlemata (imperfektiivse) situatsiooni korral toetavad tulevikumõtestust leksikaalsed vahendid (nt ajamäärused *tulevikus*, *homme*, *varsti* jms) (b) või kontekst.

- (a) Ma *loen* selle raamatu läbi.
- (b) Seda raamatut *loen* ma *homme*.

Tulevikule osutavad ka situatsiooni algusfaasi väljendavad (ingressiivsed) (a) ja eelfaasi väljendavad (prospektiivsed) (b) konstruktsioonid (→ SÜ 46, 50). Tulevikule osutavad samuti situatsiooni järelfaasi väljendavad (retrospektiivsed) tarindid – muutustähendusega retrospektiiv (*saama* + *tud*-partitsiip, *jääma* + *mata*-vorm) nii koos ajamäärusega kui ka üksinda (c), seisunditähendusega retrospektiiv (*olema* + *tud*-partitsiip) koos ajamäärusega (d) (→ SÜ 53).

- (a) Ma *hakkan* / *asun* (*homme*) seda raamatut *lugema*.
- (b) *Olen* uksest välja *minemas*.
- (c) Mul *saab* see raamat (*homseks*) *loetud*. Mul *jääb* see raamat *lugemata*.
- (d) *Homseks* on mul see raamat *loetud*.

Eesti keeles on siiski olemas kaks perifrastilist tulevikuvormi: *saama*-tulevik (verbi *saama* preesensivorm + *Vma*) (a) ja alguskonstruktsioonist kujunenud *hakkama*-tulevik – verbi *hakkama* preesensivorm + *Vma* (b). Mõlema konstruktsiooni kasutusala on mõnevõrra laienemas.

- (a) Meil *saab* kõik *olema* nii nagu teistel.
- (b) Seminar *hakkab toimuma* kolmapäeviti.

saama-tulevik

SÜ 64. *saama*-tulevik on tähenduselt üldine, lisatähendusteta tulevikutarind. Teda kasutatakse peamiselt *olema*-verbiga, mõnevõrra ka muude, peamiselt seisundit või mitteagentiivseid protsesse väljendavate verbidega (*sõltuma*, *tähendama*, *mõistma*; *toimuma*, *kujunema* jms).

Kaugõpe Tartu ülikoolis *saab olema* tasuline. (A) Heategevuslikud summad *saavad sõltuma* kaubamaja läbimüügist .. (Web) Avakontsert *saab toimuma* aga Tallinnas. (A)

Soodsad kontekstid *saama*-tuleviku kasutamiseks on eksistentsiaallused (a), ajaplaani vastandused (b), samuti selget tulevikuviidet nõudvad väljendid, nt *on kavas* (c).

- (a) Siin *saab olema* nelja tüüpi eluasemeid .. (A)
- (b) Inimest ümbritseb palju saladusi, mida ta ei mõista ja vahel iial *ei saa mõistma*. (I) Alati *on olnud, on ja saab olema* maailmas õnnetuid, keda ei aita arst, keda ei lohuta ega kinnita ei kunst ega kirjandus. (I)
- (c) Ministeeriumil on kavas moodustada programmi juhtkomitee. See *saab olema* seitsmeliikmeline. (A)

Mõnevõrral leidub keelekasutuses ka näiteid *saama*-tuleviku kohta ka aktiivse tegevusega seoses.

Elektrijaam *saab andma* tööd tuhandetele Negevi elanikele. (Web)

hakkama-tulevik

SÜ 65. *hakkama*-tulevik on kujunenud ingressiivsest (tegevuse algust väljendavast) konstruktsioonist. Kui ingressiivses konstruktsioonis on esiplaanil alguse tähendus ja sündmuse enda järgnev toimumine järeldeb, siis *hakkama*-tuleviku korral on esiplaanil sündmuse toimumine tulevikus, selle algus aga tagaplaanil. Alguse tähendus on esiplaanil eelkõige ühekordsete sündmuste puhul, mille algus on lokaliseeritud ja pragmaatiliselt oluline (a). Tulevikutähendus seevastu tõuseb esiplaanile tulevikus regulaarselt korduvate tegevuste ja protsesside, ka kestvate seisundite puhul, mille täpne algusaeg pole oluline (b).

- (a) Viie minuti pärast *hakkab* kell *helisema*.
- (b) Järgmisel aastal *hakkavad* tunnid *toimuma* reedeti. (~ Järgmisel aastal toimuvad tunnid reedeti). Tuleval nädalal *hakkab* *sadama*. Hoones *hakkab paiknema* kaabeltelevisiooni peajaam .. (A)

hakkama-futuurum ei ole nii üldise tulevikutähendusega kui *saama*-futuurum. Ta väljendab situatsiooni, mis algab ja kestab edasi tulevikus. Erinevalt *saama*-tulevikust ei näidata sellega juba alanud situatsiooni jätkumist tulevikus. Vrd

- (a) Nõukogu on praegu ja *saab* ka edaspidi *olema* seitsmeliikmeline.
- (b) ?Nõukogu on praegu ja *hakkab* ka edaspidi *olema* seitsmeliikmeline.

Samas ei ole *hakkama* (pool)abiverbina põhiverbi suhtes valiv. Ta seostub nii staatiliste kui dünaamiliste verbidega, seejuures sageli ka agentiivsete verbidega, mis *saama* puhul on väga erandlik.

Piimatööstus *hakkab tegema* juustu .. (A)

Lihtminevikuvormiline *hakkama*-verb väljendab harilikult tegevuse algust (a), kuid võib ka väljendada mineviku tulevikku (b).

(a) *Hakkasin* kirja kirjutama.

(b) Tunnid *hakkasid toimuma* reedeti.

Kirjandust aja kohta: EREL, MATI 2017h. Öeldis. | LOORITS, OSKAR 1923b. Tingiva ja kaudse kõneviisi minevik. | METSLANG, HELLE 1991a. Ajast ja tema vormist verbitarindeis. | METSLANG, HELLE 1991b. Die temporale Bedeutung der Verbalkonstruktionen im Estnischen. | METSLANG, HELLE 1993b. Verbitarind ajatähendust väljendamas. | METSLANG, HELLE 1993c. Viron aika: muoto, merkitys, ikonisuus. | METSLANG, HELLE 1994a. Eesti ja soome – futuurumita keeled? | METSLANG, HELLE 1994b. Mõnda ajast eesti ja soome keeles. | METSLANG, HELLE 1997a. Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid. | METSLANG, HELLE 1997b. On the use of the Estonian past tense forms during the last century. | METSLANG, HELLE, HANNU TOMMOLA 1995. Zum Tempussystem des Estnischen. | MÄGISTE, JULIUS 1936. Eesti *saama*-futuuri algupärast ja tarvitamiskõlblikkusest. | NORVIK, MIINA, PIRET PIROJA 2013. Aeg ja aspekt. | PRASS, KERLI 2011. *Saama*- ja *hakkama*-tulevik tänapäeva eesti kirjakeeles. | SAARI, HENN 1976. Keele kultuurikihist, 3: Quale verbum est futurum: *leema*! | TOMMOLA, HANNU 1992. The marking of future time reference in Estonian. | USTAL, ÜLLE 1981. Perfekti kasutamise semantilistest tingimustest tänapäeva eesti keeles. | VIITSO, TIIT-REIN 1976. Eesti muutkondade süsteemist.

Irreaalsus, modaalsus ja evidentsiaalsus. Kõneviis ja eitus**Irreaalsus**

SÜ 66. Õeldisest nähtub, kas lausega väljendatud situatsioon leiab / leidis vaatlushetkel aset tegelikkuses, st on / oli **reaalne**, või mingis irreaalses, kujutletavas „maailmas“, st on / oli **irreaalne**.

Situatsiooni **reaalsust** väljendavad kindla ja kaudse kõneviisi vormid.

Mari õpib / õppivat (parajasti) eesti keelt.

Irreaalsuse tähendus kaasneb mitme grammatilise tähendusega, nagu mitte-episteemiline modaalsus (a), käsk (b), soov (c), üldküsimus (d), tulevik (e), prospektiivsus (f) jne.

- (a) Ta on võimeline töötama. Tal tuleb töötada.
- (b) Tule tuppa!
- (c) Ma tahaksin juua.
- (d) Kas sa suppi sööd?
- (e) See saab olema huvitav eksperiment.
- (f) Haige oli suremas. Pidin kukkuma.

Irreaalsuse spetsiaalseks grammatiliseks väljendusvahendiks on **tingiv kõneviis** (→ SÜ 79).

Arvan, et sellisele lõpp-üritusele *tuleks* palju kuulajaid ning võimalus *oleks* ka kutsuda rohkelt väliskülalisi. (Web)

Irreaalsust on käsitletud ka modaalsuse liigina (→ EKS(V) 3 § 45).

Modaalsus

SÜ 67. Modaalsus on kõneleja hinnang situatsiooni võimalikkuse või vajalikkuse kohta. Modaalsuse põhitüübid on episteemiline ja mitte-episteemiline modaalsus. **Episteemiline** ehk **tõenäosusmodaalsus** avaldub situatsiooni tõenäosus- või usutavusastme määranguna – episteemiline võimalikkus väikese tõenäosusena, episteemiline vajalikkus suure tõenäosusena.

Uue kooliga harjuda on vist / kindlasti raske.

Mitte-episteemiline modaalsus annab hinnangu tegevussubjekti võimalustele tegevuses. Seetõttu on mitte-episteemilist modaalsust nimetatud ka **osaleja-keskseks modaalsuseks**, mis võib olla **osalejasisene** või **osalejaväline**.

Esimesel juhul oleneb tegevuse võimalikkus või vajalikkus tegevussubjektist endast – võimalikkus avaldub tegevussubjekti suutlikkusena (a), vajalikkus aga sisemise sunnina (b). Osalejasest modaalsust nimetatakse ka **dünaamiliseks** ehk **võimelisusmodaalsuseks**.

- (a) Ta on võimeline arvutiga töötama.
- (b) Ma pean natuke mõtlema, mida teha.

Osalejavälise modaalsuse puhul määravad tegevuse võimalikkuse või vajalikkuse osalejavälised tingimused (a) või väline autoriteet – isik, institutsioon, sotsiaalsed normid (b). Välisautoriteedist tingitud võimalikkus avaldub lubatusena, vajalikkus kohustusena ning sellist modaalsust nimetatakse **deontiliseks modaalsuseks**.

- (a) Võime minna, sest enam ei saja. Peame kiirustama, sest varsti hakkab sadama.
- (b) Ta tohib tulla. Ta peab tulema. Küttidel on lubatud lasta 30 karu. (A) Kõik asukad on kohustatud majas korda hoidma. (A)

Tabel 6. Modaalsuse liigid

	OSALEJAKESKNE ehk MITTE-EPISTEEMILINE			EPISTEEMILINE
	OSALEJASISENE ehk DÜNAAMILINE	OSALEJAVÄLINE		
		MITTEDEONTILINE	DEONTILINE	
VÕIMALIK	Ta on võimeline arvutiga töötama	Ta saab tulla, sest ilm on ilus	Ta tohib tulla	Võib-olla tuleb homme ilus ilm
VAJALIK	Ta lihtsalt peab alati vastu vaidlema	Ta peab koju jääma, sest vihma sajab	Ta peab ukse taga ootama	Homme tuleb kindlasti ilus ilm

Lauset, kus modaalsus eksplitsiitselt väljendub, nimetatakse modaliseeritud lauseks. Modaalsust väljendatakse peamiselt leksikaalselt: verbide jm semantilise predikaadina või selle osana toimivate sõnade abil (a), episteemilist modaalsust ka väljaspool predikaati rõhumäärsõnade abil (b). Modaalse tõlgenduse võivad saada veel *tav*-kesksõna ja *matu*-omadussõna (c).

- (a) Tal *tuleb* minna. Ta *peab* minema. Tal *on vaja* minna. On *kindel*, et ta läheb.
- (b) Ta *vist* läheb. Ta läheb *kindlasti*.
- (c) See ülesanne *on lahendatav*. = Seda ülesannet *on võimalik* lahendada. See ülesanne *on lahendamatu*. = Seda ülesannet *pole võimalik* lahendada.

Ühe komponendina sisaldub modaalsus ka kõneviiside tähenduses – epis-teemiline modaalsus eelkõige tingiva (→ SÜ 79–80) ja kaudse (→ SÜ 75–76) kõneviisi tähenduses, nt *Ta loobuks / loobuvat sellest kohast*, ning deontiline modaalsus eelkõige käskiva (→ SÜ 81) ja evidentsiaalse möönva (→ SÜ 91) kõneviisi tähenduses, nt *Loobu sellest kohast. Mina loobugu sellest kohast*.

Mitte-episteemilise modaalsuse puhul laiendab modaalpredikaati ena-masti infinitiiv, mille implitsiitne tegevussubjekt langeb kokku modaal-predikaadi tegevussubjektiga:

Ta tohib *tulla*. < Ta tohib [*ta tuleb*].

Mitte-episteemilise modaalpredikaadi (enamasti inimest väljendav) tegevus-subjekt esineb kas lause alusena (aktiivses normaallauses) (a) või alalütlevas käandes määrusena (kogejalauses) (b). Osalejavälise modaalpredikaadi tegevussubjekt võib ka esineda välist omajat märkiva adessiivadverbiaalina (c) või jääda üldisikuliseks ja seega väljendamata, kusjuures lause aluseks võib saada hoopis tegevusobjekt (d).

- (a) *Ta* on võimeline arvutiga töötama. *Ta* suudab arvutiga töötada. *Ta* võib koju minna. *Ta* peab koju minema.
- (b) *Tal* tuleb koju minna.
- (c) *Meil* peab laual olema nii soolast kui ka magusat.
- (d) Intervall kahe väljumise vahel ei saa olla vähem kui 5 minutit. *See viga* on parandatav.

Episteemilise modaalsuse puhul infinitiivi tegevussubjekt ei ole kustutatud, vaid on tõstetud lause tegevussubjektiks – selle vormi ja tähendus-tüübi määrab infinitiiv, mitte modaalverb (a). Käändsõnaliste episteemiliste predikaatide puhul on laiendiks üldjuhul *et*-kõrvallause (b).

- (a) Võib [*Mari* jääb tänase külmetamise peale haigeks]. → *Mari* võib tänase külmetamise peale haigeks jääda.
- Võib [*Tal* on piinlik]. → *Tal* võib piinlik olla.
- (b) On võimalik, *et homme tuleb ilus ilm*.

Dünaamiline modaalsus

SÜ 68. Dünaamiline ehk võimelisusmodaalsus on hinnang osaleja (tegevus-subjekti) võimelisuse või sisemise vajaduse kohta midagi teha. Dünaamiliste modaalpredikaatide tegevussubjekt on kas nimetavas (alus) või alalütlevas (määrus).

Dünaamilist võimalikkust (võimelisust) väljendavad ühemõtteliselt tarindid [TSnom] *olema võimeline / võimetu / suuteline* + *Vma* (a) ja [TSnom] *suutma* + *Vda* (c). *ma*-infinitiivi asemel kasutatakse vahel saavas käändes noomenit (b).

- (a) Ants *on võimeline / võimetu* autot *juhtima*. Eelarvamused on inimesele vajalikud, kui ta *pole suuteline looma* arvamusi. (I)
- (b) Ehkki ta teisi inimesi nende ihuhädades oskas aidata, *oli* ta enda *aitamiseks võimetu*. (I) Ent *enamaks polnud* Kalev kogu mängu jooksul *suuteline*. (A)
- (c) Ants *suudab* autot *juhtida*.

Võimelisustõlgenduse võib saada ka tarind [TSnom] *saama / võima* + *Vda*.

Ants *saab* ('suudab') autot *juhtida*. „Tänu oma kogemustele *saan* vanemaid *aidata*,” on Leesi kindel. (A) Peaga *võib* suuri asju *korda saata*. (A)

Võimelisus võib järelduda kindla, tingiva ja kaudse kõneviisi isikulise vormi kasutusest:

Ta *teeb / teeks / tegevat* selle töö ära poole tunniga.

Dünaamilisel vajalikkusel (sisesunnil) puuduvad ühemõttelised väljendusvahendid. Seda väljendavad ühe tähendusena tarindid: [TSade] *olema*:3sg *vaja / tarvis* + *Vda* (a), [TSnom] *pidama vajalikuks / tarvilikuks* + *Vda* (b), [TSnom] *pidama* + *Vma* (c), [TSnom] *olema sunnitud* + *Vma* (d).

- (a) Mul *on vaja* süüa *minna*. Mul *oli tarvis* veidi üksi *olla*, et end koguda. (I)
- (b) Linnapea *pidas vajalikuks selgitada* tekkinud arusaamatust. (A)
- (c) Ta kohe *peab vahele rääkima*. Ma *pean ütleva*, et iga kord oli see üsna valus. (I)
- (d) See, mida ma olen otsinud, on ikkagi vist, ma *olen sunnitud* seda *tunnistama*, parema sõna puudumisel, armastus. (I)

Osalejaväline modaalsus

SÜ 69. Osalejaväline modaalsus on situatsiooni võimalikkus või vajalikkus, mis ei tulene tegevussubjekti enda võimetest või vajadustest, vaid välistest mõjutajatest. Modaalsushinnang on suunatud tegevussubjektile kas otseselt (a) või üksnes kaudselt (b), tegevust esiplaanile seades. Viimasel juhul on tegevussubjekt üldisik.

- (a) *Võite minna!* Tal *tuli* reis lendurite streigi tõttu *ära jätta*.
- (b) Aeda *pääses* tagaukse kaudu. Sinna *ei tohi / on keelatud minna*.

Osalejaväline mittedeontiline modaalsus

SÕ 70. Osalejaväline mittedeontiline modaalsus ehk asjaolumodaalsus on situatsiooni võimalikkus või vajalikkus, mis põhineb objektiivsetel asjaoludel, mitte välise autoriteedi tahtel.

Mittedeontilist võimalikkust ('välistingimused võimaldavad kellegi midagi teha') väljendavad üheselt tarindid: [TSade] *andma*:3sg + *Vda* (a), [TOnom] *olema* + *Vtav/Vmatu* (b); ühe tõlgendusena tarindid: [TSnom] *saama* / *võima* + *Vda* (c), [TSade] *olema*:3sg (*võimalik*) + *Vda* (d).

- (a) Mul *annab* seda värki tükk aega *seedida*. Paremini *annab* teha alati. (A)
- (b) See viga *on parandatav*. (= Seda viga *on võimalik parandada*.) See haigus *on ravimatu*. (= Seda haigust *ei ole võimalik ravida*.)
- (c) (Ilm on ilus.) Me *saame* / *võime* täna ujuma *minna*. Selles majas *saab* / *võib* *elada* küll. Hoidsime raha kokku ja nüüd *saame osta* need uued tugitoolid elutuppa. (I) Aasta hiljem *võime öelda*, et vajumine on peatunud. (A)
- (d) Mul *on* (*võimalik*) elult jälle midagi *loota*. Tal *pole* suuremat siin *valida* midagi .. (I)

Mittedeontiline võimalikkus järeldub kindla, tingiva ja kaudse kõneviisi isikulise tegumoe 3. pöörde või impersonaali üldisikulisest kasutusest.

Aeda pääses / *pääseks* / *pääsevat* tagaukse kaudu. Sellise asja eest *satub* vangi. Selle palgaga ära *ei ela*. Vigadest *õpitakse*.

Mittedeontilist vajalikkust ('välistingimused sunnivad tegevussubjekti midagi tegema') selle nõrgemal kujul väljendavad tarindid: [TSade] (*ära*) *kuluma* / *tasuma* / *maksma* / *tarvitsema* / *pruukima*:3sg + *Vda* (a), [TSnom] *tarvitsema* / *pruukima* + *Vda* (b).

- (a) „Grey anatoomiat“ *kuluks vaadata* meie noortel residentidel. (A) Kodanikel *tasub* / *maksab* oma õigusi *nõuda*. *Tarvitseb* / *pruugib* mul korra ära *käia*, kui kõik jääb laokile. Sul *ei tarvitse* / *pruugi* seda endale *hankida*.
- (b) Ta *ei tarvitse* / *pruugi* seda *teada*. Talvel *ei tarvitse* isa metsas *sõtkuda*, tal on kindel kodulähedane töökoht. (A) *Tarvitses* Undusk erakonda *vahetada*, kohe sai prostituudi sildi külge. (A) Vaevalt *tarvitsen* lisada, et võite ka mind oma usinate lugejate hulka arvata. (A)

Modaalsena harva esinev verb *kuluma* on alati jaatavavormiline. Verbid *tarvitsema* ja *pruukima* esinevad nii nimetavas kui ka alalütlevas tegevussubjektiga (*Sa ~ sul ei tarvitse tõusta*), kusjuures eriti nimetava korral on

selgelt eelistatav verbi eitav vorm (→ SÜ 97). Verbid *tarvitsema* ja *pruukima* võivad väljendada ka episteesmist modaalsust (→ SÜ 72).

Peale nimetatud verbitarindite võib nõrka mittedeontilist vajalikkust väljendada ka alusega seostuv verb *tahtma*. Modaalsus on sel juhul orienteeritud sündmusele, aluseks on tegevusobjekt; *da*-infinitiivi asemel võib tegevust vormistada ka *mine*-teonimi osastavas: [TOnom] *tahtma* + *Vda/mine*.

Tööd *tahavad teha* / *tegemist*. Sest kartul *tahtis panna* ja aed *harida*. (A)
Mitu kohvritäit märgi dokumente *tahavad läbivaatamist*. (S)

Tugevamat vajalikkust väljendavad ühe tähendusena tarindid: [TSade] *olema*:3sg *vaja* / *tarvis* + *Vda* (a), [TSnom] *pidama* / *olema sunnitud* + *Vma* (b), [TSade] *tulema*:3sg + *Vda* (c), [TSnom] *saama* + *Vda* (d), [TSade] *olema*:3sg + *Vda* (e).

- (a) Neil *oli vaja lahkuda*, sest tuul hakkas tõusma. Niimoodi võib igaüks kirjutada, selleks *pole vaja olla* luuletaja! (I) Meil *on tarvis* väga palju tööd *teha* .. (A)
- (b) Elu päästmiseks *pidi* ta saarelt *lahkuma*. MMil *pidi* ta *leppima* 6. kohaga.
(A) Finnair *oli* kavandatud streigi tõttu *sunnitud ära jätma* kõik 135 lendu. (A)
- (c) Tal *tuli lahkuda*. Et toime tulla, *tuleb lisa teenida*. (A)
- (d) *Saame* natuke *oodata* .. (A)
- (e) Meil *on* ainult paar sammu *astuda*. Tal *on* suur pere *toita*.

Deontiline modaalsus

SÜ 71. Deontiline modaalsus on välisautoriteedi tahtel põhinev võimalikkus või vajalikkus.

Deontilist võimalikkust (lubatust) ('tegevussubjektil on lubatud midagi teha') väljendavad konstruktsioonid: [TSnom] *tohtima* / *võima* / *saama* + *Vda* (a), [TSade] *sobima* / *kõlbama* / *sündima* / *passima*:3sg + *Vda* (b).

- (a) Sa *tohid* siia *jääda*. *Ei tohi* väiksemaid *kiusata*! Kaasa *saab võtta* ainult 10 kilo. Laenu *võivad võtta* ka korteriühistud. (A)
- (b) Sul *sobib* / *kõlbab* / *on sobiv* endast *märku anda*. Sellest *ei sünni* / *ei passi* meil praegu rääkida.

Verb *tohtima* väljendab deontilist võimalikkust põhitähendusena, *võima* ja harva ka *saama* ühe tähendusena. Verbi *tohtima* tingiva kõneviisi vorm võib kõrvaltähendusena väljendada ka tõenäosust (→ SÜ 72).

Lubatust või selle eitust väljendavad ka verbid *lubama* ja *keelama* ise.

Alaealistel *pole lubatud* / *on keelatud* alkoholi osta.

Deontilist vajalikkust (kohustust) ('tegevussubjekt on kohustatud midagi tegema') väljendavad ühe tähendusena: [TSnom] *pidama* + *Vma* (a), [TSade] *tulema*:3sg + *Vda* (b), [TSade] *olema*:3sg *vaja* ~ *vajalik* / *tarvis* ~ *tarvilik* + *Vda* (c).

- (a) (Jüri ütles, et) *te peate lahkuma*. *Te peate loobuma* vaimsest tööst. (I)
- (b) (Jüri ütles, et) *teil tuleb lahkuda*. *Neil tuleb* veel kõvasti kodutööd *teha*. (A)
- (c) *Teil on vaja* ~ *vajalik* / *tarvis* ~ *tarvilik* *homme* ise kohal *olla*.

Sündmusele orienteerituse korral võib *tulema* juures aluseks olla ka tegevusobjekt.

Ja ta otsustas, et mahajäetud Kivimäe ots tuleb uuesti põlluks *teha*, et kivid *tulevad* välja võtta, *tulevad* puruks *lasta*. (I)

Nõrka deontilist vajalikkushinnangut võib mõnel juhul edasi anda verb *võima*, mis üldiselt on võimalikkuse väljendaja.

Haava *servad võiks teha kokku* joodiga. (A)

Deontiline vajalikkus (kohustus) järeldub: käskivast (a) ja möönvast (b) kõneviisist ning konstruktsioonist *las* + verb kindla kõneviisi olevikus või *da*-infinitiivis (c).

- (a) *Mine* koju!
- (b) *Mina elagu* teisel korrusel, *talle jääb* esimene .. (A)
- (c) *Las* see *jutt jääb* / *jääda* *meie vahele*.

Episteemiline modaalsus

SÕ 72. Episteemiline ehk tõenäosusmodaalsus on kõneleja hinnang situatsiooni kui terviku esinemise tõenäosuse kohta. Tõenäosushinnang jaguneb astmeteks (vt tabel 7).

Tabel 7. Episteemilise modaalsuse astmed

VÕIMALIK	VÄHE TÕENÄOLINE (KAHTLANE)	Vaevalt ta tuleb.
	TÕENÄOLINE (KESKMISE TÕENÄOSUSEGA, USUTAV)	Võib-olla ta tuleb.
VAJALIK	VÄGA TÕENÄOLINE	Ilmselt ta tuleb.
	TÕSIKINDEL	Ta peab tulema.
		Ta tuleb (kindlasti).

Modaliseerimata mittegeneerilisest kindlas kõneviisis lausest (*Ta tuleb*) järel-
dub harilikult öeldu tõsikindlus. Tõsikindlust eraldi markeerides (*Kindlasti*
ta tuleb) kummutab kõneleja kuulaja võimaliku kahtluse väite tõsikindluse
suhtes.

Episteemilist modaalsust väljendatakse peamiselt leksikaalselt. Modaal-
hinnangut sisaldavad öeldisena toimivad performatiivverbid *tõdema*, *kinni-*
tama, *teadma*; *arvama*, *oletama*, *uskuma*; *kahtlema* jt (a), öeldistäitena toi-
mivad omadussõnad *ilmne*, *selge*, *kindel*, *paratamatu*; *tõenäoline*, *võimalik*,
usutav, *kahtlane* jt ning nimisõnad *tõsi*, *õigus*; *vale*, *jama*, *tühi jutt* jt (b).
Hinnangualust lausesisu väljendab *et*-kõrvallause või *vat*-tarind, *kahtlema*
ja *kahtlane* puhul ka *kas*-kõrvallause.

(a) Ma *tean* / *usun*, et ta tuleb. *Arvan* teda tulevat. Ma kahtlen, *et* / *kas* ta tuleb.

(b) On *kindel* / *tõsi* / *võimalik* / *vale*, et ta tuleb.

Verbide *arvama*, *lootma*, *kartma* puhul esineb ka üldisikuline episteemiline
predikaat kujul *olema* + *Vda*.

On *arvata* / *loota* / *karta*, et ta hilineb.

Episteemilist hinnangut väljendavad üldlaiendina toimivad rõhumäärsõnad,
kiilud ja diskursusemarkerid (→ SÜ 426, SK 81–83).

Tõenäoliselt / *kindlasti* ta hilineb. Ma olen teid *nagu* kuskil näinud. Sina, *tõsi*
küll, seekord saalis ei viibinud. Sekretär *minu teada* oskab sõnu seada. Sekretär,
nagu teame, oskab sõnu seada. Minu isa oli põhjalik inimene, *usun*, et ta oli
puuse risti voolimist varem kuuri all harjutanud. (I)

Episteemilisuse ehk tõenäosuse leksikaalgrammatilisteks väljendus-
vahenditeks on modaalverbid, mis moodustavad infinitiiviga ahelverbe.
Põhilisteks episteemilisteks modaalverbideks on *võima*, *saama* ja *pidama*.
Konstruktsioon *võima* + *Vda* väljendab keskmist tõenäosust (a), *pidama*
kindla kõneviisi vormid + *Vma* paratamatust või suurt tõenäosust (b),
pidama tingivas kõneviisis aga keskmist tõenäosust (c). Harva episteemi-
lisena kasutatav *saama* + *Vda* väljendab (keskmist) tõenäosust vaid tahte-
le allumatute sündmuste korral (d).

(a) Ilm *võib* veel soojaks *minna*. Kongressilt *ei võinud* ta Habemikule *meelde*
jääda. (I)

(b) Vesi ei voolanud ära, pinnas *peab* siin savine *olema*.

(c) See *peaks* küll maksumaksjale *meeltmööda olema*. (A)

(d) Ootamatusi *saab* alati *juhtuda*. Too *ei saanud* see olla. (I)

Episteemiliste modaalverbidena võivad esineda ka verbid *tarvitsema* ja *pruukima*, mis põhijuhul annavad edasi mitte-episteemilist osalejavälist vajalikkust (→ SÜ 70):

See, et ta on haige, *ei tarvitse* / *ei pruugi* tösi olla. Ta *ei tarvitse* / *ei pruugi* haige olla. Soodne aeg *ei tarvitse* igavesti kesta.

Töenäosust võib kõrvaltähendusena väljendada ka verbi *tohtima* tingiva kõneviisi vorm, mis muidu väljendab deontilist võimalikkust (→ SÜ 71).

Neid tuleb tõenäoliselt veel, kuid sellist lumesadu *ei tohiks* enam tulla. (A)

Episteemiline võimalikkus kaasneb evidentsiaalsusega (→ SÜ 76) ja (tingiva kõneviisiga väljendatud) irrealse väitega (→ SÜ 79).

Modaalverbide *saama*, *võima* ja *pidama* polüseemia

SÜ 73. Eelnevast ilmnes, et enamikku modaalverbe kasutatakse rohkem kui ühe modaal tähenduse väljendamiseks. Levinumaid modaalverbe on *saama*, *võima* ja *pidama*, mis esinevad nii dunaamilises, osalejavälises mitte-episteemilises kui ka episteemilises tähenduses – verbid *saama* ja *võima* põhiliselt võimalikkust ning verb *pidama* põhiliselt vajalikkust või paratamatust väljendavana. Nende kesksed tähendused (tabelis 8 varjutatud) on siiski erinevad. Vt ka EKS(V) 3 § 52.

Tabel 8. Modaalverbide *saama*, *võima* ja *pidama* polüseemia

OSALEJAKESKNE (MITTE-EPISTEMILINE)					
		OSALEJASISENE (DÜNAAMILINE)	OSALEJAVÄLINE		EPISTEMILINE
			MITTE- DEONTILINE	DEONTILINE	
<i>saama</i>	VÕIMALIK	Sina <i>saad</i> mind aidata	Ta <i>saab</i> tulla, sest ilm on ilus	Kaasa <i>saab</i> võtta 100 eurot	Ootamatusi <i>saab</i> alati juhtuda
	VAJALIK		<i>Saime</i> tublisti oodata		
<i>võima</i>	VÕIMALIK	Sina <i>võid</i> mind aidata	Ta <i>võib</i> tulla, sest ilm on ilus	Sina <i>võid</i> koju minna	Sa <i>võid</i> külmetada
	VAJALIK			Sina <i>võiksid</i> koju minna	
<i>pidama</i>	VÕIMALIK				Ilm <i>peaks</i> / <i>pidi</i> külmaks minema
	VAJALIK	Ta lihtsalt <i>peab</i> alati vastu vaidlema	Ta <i>peab</i> koju jääma, sest vihma sajab	Sa <i>pead</i> koju minema	See <i>peab</i> õige olema

SÜ 74. Episteemilises tähenduses on modaalverbid *võima*, *saama* ja *pidama*, samuti *tarvitsema*, *pruukima* ja *tohtima* muutunud poolabiverbideks (→ SÜ 30). Nende süntaktilisse mõjualasse jääb üksnes infinitiiv, modaalverbist ei olene lause muude moodustajate, sealhulgas aluse olemasolu, tähendustüüp ega vorm. Vrd

Ta hilineb. – Ta *võib* hilineda. Ta *peaks* hilinema. Ta *ei pruugi* hilineda.

Sajab. – *Võib* sadada. *Peaks* sadama. *Ei pruugi* sadada.

Töös esineb vigu. – Töös *võib* esineda vigu. Töös *peab* esinema vigu. Töös *ei pruugi* esineda vigu.

Modaalne poolabiverb moodustab koos infinitiivse verbivormiga liitpredikaadina toimiva ahelverbi (→ SÜ 30), milles subjekti valib infinitiivivormis verb.

Märkus. Osalejakeskses tähenduses *saama*, *võima* ja *pidama*, samuti muude sellises tähenduses verbide grammatilisus on vähem ilmne, sest modaalne hinnang on suunatud tegevussubjektile ja tegevussubjekti tähendus ning sageli ka vorm (nt *Teil tuleb lahkuda*) olenevad modaalverbist. Piirid pole siiski teravad, mistõttu mõnikord on ahelverbidenäiteid käsitletud ka osalejakesksete modaalverbide ühendeid infinitiiviga. Siinses grammatikas on grammatilisuspiir tõmmatud episteemiliste ja mitte-episteemiliste verbide vahele, mis siiski ei tähenda teistsuguste lahenduste täielikku eitamist.

Kirjandust modaalsuse kohta: EREL, MATI 2017h. Öeldis. | HABICHT, KÜLLI jt 2010. Kas *tahtma* tahab abiverbiks? | HENNOSTE, TIIT jt 2020. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*). | HENNOSTE, TIIT jt 2021. Kuue (inter)subjektiivsuspartikli kasutus eesti keele registrites. | HENNOSTE, TIIT jt 2022. Komplementausega predikaatidel põhinevate diskursusemarkerite kasutus eri registrites. | KEHAYOV, PETAR 2009a. Interactions between grammatical evidentials and lexical markers of epistemicity and evidentiality: A case-study of Bulgarian and Estonian. | KEHAYOV, PETAR, REELI TORN-LEESIK 2009. Modal verbs in Balto-Finnic. | KLAAS-LANG, BIRUTE, RENATE PAJUSALU 2016. Modaalkonstruksioonid eesti ja soome palvetes. | METSLANG, HELLE 1985a. Sisukas ja sisutu *nagu*. | METSLANG, HELLE 2001a. Eesti *las* – imperatiivivormist partiklik. | NURMI, TIMO 1991. Nessessiivkonstruktsiooni kasutamine eesti ajalehtede juhtkirjades. | PAJUSALU, RENATE jt 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. | PENJAM, PILLE 2006a. Development of the modal function of the verb *tulema* 'come' in Written Estonian. | PENJAM, PILLE 2006b. *tulema*-verbi grammatilised funktsioonid eesti kirjakeeles. | PENJAM, PILLE 2008. Eesti kirja-keele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. | PENJAM, PILLE 2011. Eesti kirja-keele subjektilised ja adessiivadverbiaaliga *tarvitsema*-konstruktsioonid. | RÄTSEP,

HUNO 1972. The syntactic characterization of the Estonian modal verbs. | RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. | TORN-LEESIK, REELI 2007. Voice and modal verbs in Estonian. | TRAGEL, ILONA 2003b. Eesti keele tuumverbid, 10–60. | TRAGEL, ILONA 2004. Tuumverbi ja *da*-infinitiivi ühendid. | TRAGEL, ILONA 2007. Modaalverbide *saama* / *saada* ja *võima* / *voida* vastandkasutus eesti ja soome keeles. | TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2012. Grammaticalization of the Estonian *saama* 'get'. | TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2017. *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. | TÜÜTS, LAURA, REILI ARGUS 2016. Episteemilise modaalsuse leksikaalsete väljendusvahendite tajumisest: *arvatavasti*, *äkki* ja *võib-olla*. | UUSPÖLD, ELLEN 1989. Modaalsusest ja modaalset predikaadist eesti keeles. | VALDMETS, ANNIKA 2010. Mõne modaalpartikli kujunemine ja kasutamine eesti kirjakeeles alates 1890. aastatest. | VALDMETS, ANNIKA 2011. Kahe eesti kirjakeele modaalpartikli arengust viimase sadakonna aasta jooksul. | VALDMETS, ANNIKA, KÜLLI HABICHT 2013. Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles. | ÕIM, HALDUR 1965. *tulema*, *saama* ja *pidama* tähenduste strukturealne analüüs.

Evidentsiaalsus

Otsene ja kaudne evidentsiaalsus

SÕ 75. Episteemilise modaalsusega seotud tähendusi on **evidentsiaalsus** – keeleliselt vormistuv viide info allikale. Evidentsiaalsus võib olla otsene või kaudne. **Otsene evidentsiaalsus** on viide sellele, et kõneleja on ise olnud sündmuse vahetu tunnistaja (näinud või kuulnud seda). **Kaudne evidentsiaalsus** võib olla **vahendav (refereeriv)** või **järelduslik**. Esimesel juhul väljendab keelevorm, et kõneleja vahendab kelleltki kolmandalt saadud infot. Teisel juhul näidatakse, et teade põhineb mingitest tundemärkidest tehtud järeldustel.

Otsese evidentsiaalsuse väljendamiseks puuduvad eesti keeles grammatilised vahendid. Seda on võimalik markeerida vaid leksikaalselt, nt öeldisverbiga:

Ma *nägin*, et kass jäi auto alla.

Otsene evidentsiaalsus ja tõsikindlus kuulub kindlas kõneviisis öeldisega lause vaikimisi tõlgendusse:

Kass *jäi* auto alla.

Kaudset evidentsiaalsust saab väljendada nii grammatiliselt kui ka leksikaalselt.

Väite vahendatust väljendab spetsiaalne kõneviis – kaudne kõneviis ehk kvotatiiv (→ SÜ 93).

Juhan *olevat* haige. (= Keegi rääkis, et Juhan on haige.)

Peale kaudse kõneviisi väljendavad väite vahendatust öeldise muudki vormid:

- 1) *da*-tegevusnimi (peamiselt *olema*-verbist, harva muudest).

Ta *olla* (= *olevat*) haige. Ütles, et ma *olla olnud* tookord kuskil kolmene. (I)
Sugulased *ei tahta* sinna matta (I).

- 2) *pidama*-verbi lihtmineviku vorm koos *ma*-tegevusnimega (a). Tarindit esineb ka *pidama*-verbi *vat*-vormiga (b) ja *da*-infinitiiviga (c).

(a) Teine katsetus *pidi olema* sel pühapäeval. (A) Järelejäanud vara müügist saadud raha *pidi üle antama* NKGB-le .. (Web)

(b) Eestis *pidavat* haritud meeste põud *olema*. (A)

(c) See vennike *pidada olema* punase peaga vanake .. (A)

vat- ja *da*-vorm ning *pidi*-tarind oleviku tähenduses on vahendava evidentsiaalsuse markerid, mille kasutusest järeldub ka episteemiline modaalsus – mõningane kahtlus teate tõsikindluses (→ SÜ 76). Seevastu *pidi*-tarind mineviku tähenduses, samuti *pidama*-verbi muud ajavormid väljendavad ennekõike modaalsust, kusjuures episteemilise modaalsuse puhul suhteliselt suurt tõenäosust. Episteemilise modaalsusega kaasneb väite järelduslikkus.

Kui läikivmust *pidi* küll too kurat *olema*, kes juhtis need armsad lapsukesed ja süütud noorukid tolele inferno-teele! (Web) Midagi väga tähtsat ja olulist *peab* seal küll peidus *olema*, miks muidu oleks vaja nii mahukas suitsukate tekitada. (Web)

Väite vahendatust või järelduslikkust ning sellest tulenevat episteemilisust näitavad ka osaliselt grammatiseerunud tajuverbid koos põhiverbi *vat*-partitsiibiga (→ SÜ 499) – vahendatust *kuulukse* (a), järelduslikkust *näima* ~ *näikse*, *tunduma* ~ *tunnukse*, *paistma* (b).

(a) Siseministeerium aga *kuulukse tahtvat* seda [Ninase kordonit] avalikule enampakkumisele panna. (A)

(b) Ainus, kes pulbitsevat protsessi vaid kõrvalt *näib vaatavat*, on avalik võim.

(A) Ta *näikse* / *paistab olevat* haige. Tänav *tundub olevat* vaiksemaks jäänud.

(I) Kevad *tunnukse tulnud olevat* tolele Poe tänava nurgale Ugandisse. (A)

Kaudset evidentsiaalsust kui sellist annavad edasi ennemineviku ja täismineviku vormid, kui need esinevad lihtmineviku ajalises plaanis. Vahendatuse või järelaluslikkuse tõlgendus järeldeb nende puhul verbist või kontekstist. Näiteks suhtlus- või tajuverbide puhul on vahendatuse tõlgendus nii täis- kui ka ennemineviku korral tavaline (a), samas verbide korral, millega väljendatu jätab nähtavaid jälgi, on võimalik nii üks kui teine tõlgendus ja otsustab kontekst (b). Siiski on vahendatus tavalisem tõlgendus ennemineviku puhul, järelaluslikkus täismineviku korral. Seejuures ennemineviku vorm on kõige tavalisem vahendava evidentsiaalsuse väljendamise vahend suulises keeles.

- (a) „Ja välja sõita ma soovitan,“ on Leo salapäraselt *sosistanud*. (I) Ta *oli* unes *näinud* surnut .. ja see surnu *oli andnud* Theole musta lille. (I)
- (b) Siin on keegi *käinud*. Siin *oli* keegi *käinud*. "Räägitakse, esimees *oli* talvel Arukuusikust metsa *maha võtnud* ja *rahaks teinud*, küllap laseb terve kolhoosi kõrist alla." (I)

Peale verbi morfoloogiliste või leksikaalmorfoloogiliste vormide võivad defiinitsele või indefiinitsele teateallikale osutada ka väljaspool öeldisverbi paiknevad elemendid: referaadi (kaud- või otsekõne) saatelause (a), samuti sellega samas funktsioonis infiniittarind (b) (→ SÜ 427), alalütlevas deverbaaltarind või kaassõnafraas (c) ning määrsõnad (d).

- (a) *Mart ütles*, et ta lahkub. *Ema rääkis*, et mind toideti kitsepiimaga .. (I)
- (b) *Mardi arvates* ta lahkub.
- (c) *Mardi väitel / meelest* ta lahkub. *Ristoki hinnangul* peaks järgmisel aastal abi saama 10–15 asulat. (A) *Oma sõnade kohaselt* ei olnud Gabriel terve päeva söönud. (I)
- (d) *Väidetavasti* ta lahkub. Selveris *kuuldavasti* pole veel kõik korras. (A)

Mõnikord kasutatakse koos nende vahenditega ka öeldisverbi kaudset kõneviisi vm evidentsiaalseid vorme.

- Piia ise teatas*, et ta *olevat* meile oma käekella maha unustanud. (I) Aegade hämaruses *olevat ajaloolaste sõnul valitsenud* rahumeelne matriarhaat. (A)
- Pavliku jutu järgi pidid* sa alles sügisel välja saama. (I)

Kaudkõnelauses, mis algab sidesõnadega *nagu*, *justnagu*, *justkui* või *otsekui*, on verb harilikult tingivas kõneviisis (→ SÜ 79), ehkki välistatud pole ka kaudne kõneviis.

- Venemaa väidab, *nagu oleks* Gruusia toetanud tšetšeeni mässulisi. (A)
- Probleem on aga selles, et direktor väidab *nagu oleks* see tasemekoolitus (eripedagoogika) ja see *pidavat maksma* 70 % rohkem .. (Web)

Peale vahendatud väite on eesti keeles grammatiliselt võimalik edasi anda ka **vahendatud käsku**. Evidentsiaalsena võib tõlgendada jussiiv, eriti kui käsk on suunatud kõnelejale (a) (→ SÜ 91). Kaudkõnelauses vaheldub jussiiv tingiva kõneviisiga (b).

- (a) Me *oodaku* ukse taga.
- (b) Te ütlesite, et me *oodaku* = *ootaks* ukse taga.

Evidentsiaalsus ja modaalsus

SÜ 76. Eespool esitatust nähtus, et evidentsiaalsusega kaasneb tavaliselt episteemilismodaalne hinnang lause sisule. Otsene, järelduslik ja vahendav evidentsiaalsus erinevad tõenäosusastme poolest: mida otsesem on infoallikas, seda suurem on kõneleja usk väite tõsikindlusesse (seda tõenäosem on kõneleja arvates situatsioon). Täiesti tõsikindel on väide kõneleja jaoks siis, kui ta on selle vahetu tunnistaja (a), vähem tõenäone siis, kui ta järeldab selle toimumist kaudsete jälgede põhjal (b), ning veel vähem siis, kui ta on kuulnud sellest kelleltki kolmandalt (c).

- (a) Ma nägin, et Jaan on haige.
- (b) Jaan näikse olevat haige.
- (c) Jaan olevat haige.

Kaudse kõneviisi kahtlusvarjund tuleb kõige selgemini esile siis, kui väite vahendatus on juba muul viisil väljendatud, näiteks otse- või kaudkõne saate-lausega.

Ema ütles, et Jaan olevat haige.

Kaudne kõneviis ja muud vahendava evidentsiaalsuse väljendamise vahendid annavad võimaluse viisakal moel ilmutada kahtlust kõnelejale endale või kuulajale suunatud väidete paikapidavuses.

Mina olevat liiga kärsitu. Sina ei pidavat tahtma tööl käia.

Kirjandust evidentsiaalsuse kohta: EREL, MATI 2001. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. | EREL, MATI 2002b. Evidentiality in Estonian and some other languages. Introductory remarks. | EREL, MATI 2017h. Öeldis. | EREL, MATI jt 2006. Tense and evidentiality in Estonian. | KEHAYOV, PETAR 2002. Typology of grammaticalized evidentiality in Bulgarian and Estonian. | KEHAYOV, PETAR 2004a. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. | KEHAYOV, PETAR 2004b. Eesti keele evident-

siaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Semantika. | KEHAYOV, PETAR 2008. An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: The Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas, 12–58. | KEHAYOV, PETAR 2009a. Interactions between grammatical evidentials and lexical markers of epistemicity and evidentiality: A case-study of Bulgarian and Estonian. | KEHAYOV, PETAR, FLORIAN SIEGL 2007. The evidential past participle in Estonian reconsidered. | METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU 2002. Evidentsiaalsusest eesti keeles ja Tartu murde *na*-tunnuselisest kaudsest kõneviisist. | NUKKA, EILI 1999. Kaudsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. | RÄTSEP, HUNO 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? | SANG, JOEL 1978. Teatamislaadid Tammsaare tekstis. | SEPPER, MARIA-MAREN 2002. Evidentsiaalsuse väljendamine eesti kirjakeeles ühe sajandi jooksul. | SEPPER, MARIA-MAREN 2007. Indirectal in Literary Estonian. | TOOMET, PIRET 2000. Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles.

Kõneviis

SÜ 77. Kõneviis on verbi morfoloogiline kategooria, mis väljendab 1) sündmuse reaalsust või irrealaalsust, episteemilist või deontilist modaalsust, 2) suhtluseesmärki (väidet, soovi või käsku) ning 3) teate mittevahendatust või vahendatust. Eesti keele kõneviisid on: kindel kõneviis ehk indikatiiv, tingiv kõneviis ehk konditsionaal, käskiv kõneviis ehk imperatiiv, möönev kõneviis ehk jussiiv ja kaudne kõneviis ehk kvotatiiv.

Kindel kõneviis

SÜ 78. Kindel kõneviis ehk **indikatiiv** on nii sisult kui ka vormilt markeerimata kõneviis. Kui lauses puuduvad muudele kõneviisitähendustele osutavad vormivahendid, siis näitab indikatiivse verbivormi olemasolu lauses vaikimisi, et tegemist on reaalse sündmusega, tõsikindla väitega, vahendamata teatega.

Juhan sõitis Soome.

Indikatiivi sisuline neutraalsus võimaldab tal süntaktiliste või leksikaalsete vahendite abil, vahel ka lihtsalt konteksti toel väljendada teistele kõneviisidele omaseid tähendusi.

IRREAALNE

IRREAALNE, VAHENDATUD

IRREAALNE, DEONTILINE, KÄSK

Ta on *justnagu* arust ära.

Ta *arvas*, et loodus *ei salli* tühja kohta.

Selle mürgli *lõpetate* nüüd kohe ära.

Kindla kõneviisi vormistik on kõige rikkalikum, siin on võimalikud kõik isikud, ajad jm kategooriad (→ M 56; → EKS(V) 3 § 57).

Tingiv kõneviis

SÜ 79. Tingiva kõneviisi ehk **konditsionaali** tähenduses on ühendatud irreaalsustähendus episteemilise võimalikkuse tähendusega. Tingiv kõneviis markerib sündmuse irreaalsust vaatlushetkel ja selle esinemise tõenäosust (episteemilist võimalikkust) mingis kujuteldavas situatsioonis („võimalikus maailmas“). Tingival kõneviisil on kaks aega: olevik ja minevik (→ M 56). Minevik osutab, et sündmus on tegelikkuses jäänud vaatlushetkeks toimumata, kuigi oleks võinud teatud tingimustel aset leida.

.. kui me *poleks* seda *teinud*, siis *oleks* rong juba praeguseks ajaks *läinud*. (A)

Ka tingiva kõneviisi olevik näitab, et sündmus pole vaatlushetkel reaalsuses toimunud, mis aga ei pruugi välistada edaspidist toimumist mingi tingimuse korral.

Ma ei tea, mis ma sulle *annaksin* või sinu heaks *teeksin*. Aga mina tahan, et teie minu käest midagi *ei tahaks*. Kui mul aega *oleks*, *läheksin* kinno.

Tingiva kõneviisi tüüpilised kasutuskontekstid on:

- 1) tingimuslause (a), mis väljendab tingimuse esinemise väikest tõenäosust (kõrget hüpoteetilisust) (→ SÜ 470), ka sellest kujunenud soovlause (b) (→ SÜ 325).

(a) Kui vihma *hakkaks* sadama, saaksime märjaks.

(b) Kui seda metsa ees *ei oleks*! *Saaks* see möll ükskord läbi!

- 2) tingimuslause pealause (a), samuti mittelauselise tingimusmäärusega lause (b). Tingimus võib järelduda ka kontekstist või jääda hoopis ebamääraseks (c). Viimasel juhul on tegemist pelga oletuse väljendamisega.

(a) Sa *aitaksid* mind, kui saaksid.

(b) Võimaluse korral sa *aitaksid* mind.

(c) Temast *tuleks* hea korvpallur. Sellest nahast *saaks* ilusa krae.

- 3) komplementlause, mis laiendab tahteavaldust väljendavat predikaati (*soovima*, *tahtma*, *paluma*, *käskima*, *nõudma*, *ette panema*, *soovitama*, *lootma*, *ootama* jne), samuti käskivas kõneviisis või modaalset predikaati (a), ka komplementlausest kujunenud soovlause (b) (→ SÜ 325). Käsü refereerimisel kasutatakse peale tingiva kõneviisi ka möönvat (c) (→ SÜ 91).

- (a) Ma tahan, et kõik see kiiremini *lõpeks*. Mari nõudis, et Jüri ta rahule *jätaks*. Tehke nii, et kõik *oleks* laitmatult korras. Kuidas (saaks, oleks võimalik) tagada, et värv peal *püsiks*?
- (b) Et ta ometi vait *jääks*! (< Ma soovin, et ta ometi vait *jääks*.)
- (c) Heli ütles, et sina *tooksid* lapse ~ *toogu* laps lasteaiast ära.
- 4) relatiivlause, mille pealause on tahteavaldusliku sisuga, modaalne, eitav või muul viisil relatiivlause sündmust hüpoteetiliseks muutev. Tingivas kõneviisis verbivormiga relatiivlause on harilikult restriktiivne (piiritlev) (→ SÜ 484) ja tema põhi mittespetsiifiline.
- Tahan naist, kes *oleks* õrn ja hea. Otsi lolli, kes ei *kardaks* kolli. Anna mulle midagi, mis *võtaks* valu ära. Oleksin võinud abielluda kellegagi, kes *oleks* Jorma lapsendanud. (I) Niisugust rongi pole, mis poole kaheksaks Viljandisse *jõuaks*.
- 5) mööndlause.
- Ta sõitis ära, kuigi *oleks* võinud veel siia jääda.
- 6) rindosalause, millele on vastandatud teine osalause.
- Sööksin veel, aga ei jaksa.
- 7) viisilause, mis algab sidendiga *ilma et* (→ SÜ 452).
- Ilma et ta *oleks teadnud*, kes ta ees seisab, oli ta võtnud ebasõbraliku hoiaku.
- 8) otstarbelause (→ SÜ 468).
- Katsin suu käega, et teised mu muiet *ei märkaks*.
- 9) sidendiga *nagu, kui, justnagu, otsekui, nii kui* algavad kõrvallaused – sarnastavad kõrvutuslausel (a) (→ SÜ 456) ja verbe *näima, paistma, tunduma* jne laiendavad komplementlausel (b), väitvad kaudkõnelaused (c) (→ SÜ 415–417).
- (a) Kõik läksid rutates, justnagu *oleksid* nad *kartnud* hiljaks jääda.
- (b) Näis, nagu *läheks* kõik hästi.
- (c) Jüri väidab, nagu *oleks* teda *petetud*.

SÜ 80. Tingivat kõneviisi kasutatakse ka keelelise viisakuse vahendina väite või tahteavalduse pehmendamiseks, s.o tõenäosuse või kohustuse vähendamiseks.

Ebakindla, kõhkleva väite levinumaid vahendeid on episteemilises tähenduses modaalverbi *pidama* tingiva kõneviisi vorm *peaks* (a). Vähem kõhklust on *oleks*-vormi sisaldavais väiteis (b).

- (a) See *peaks* kaks kilo kaaluma. Mul *peaks* bussi jagu raha veel olema. (I)
 (b) Tähtsamad ärkamisaja tegelased *oleksid* Jakobson ja Hurt.

Soovi, kavatsuse vms pehmendamisel kasutatakse põhiverbi tingivat kõneviisi (a), veelgi sagedamini aga *tahtma*-verbi (b) ning (mitte-episteemilises tähenduses) *pidama*-verbi tingiva kõneviisi vormi (c).

- (a) Ma *ütleksin* ka omalt poolt paar sõna.
 (b) *Tahaksin* teid õnnitleda juubeli puhul.
 (c) *Peaks* koju minema hakkama.

Käsu puhul kasutatakse tavaliselt mitut pehmendamisvahendit korraga: põhiverbi või modaalverbi tingiva kõneviisi vormi (*peaks*, *võiks*, *saaks*, *tuleks*, *tahaks* jt) sageli koos küsimuse, adressaadi nimetamata jätmise, eituse ja tõenäosuslaiendiga.

Paluks teid natuke edasi astuda. *Astuksite* natuke edasi. Ehk / võib-olla / äkki *astuksite* natuke edasi. Kui *astuksite* natuke edasi. Kas te ei *astuks* natuke edasi. Kas te ei *võiks* / *saaks* / *tahaks* natuke edasi astuda. *Peaks* vist natuke edasi astuma. *Tuleks* vist natuke edasi astuda.

Kirjandust tingiva kõneviisi kohta: EREL, MATI 1990. Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamise võimalusi eesti keeles. | EREL, MATI 2017h. Õeldis. | JÕGI, MIRJA 2008. Konditsionaali minevikuvormide kasutus 1930.–1990. aastatel eesti kirjakeeles. | LOORITS, OSKAR 1923b. Tingiva ja kaudse kõneviisi minevik. | METSLANG, HELLE 1999. Is the Estonian and Finnish conditional actually a conditional? | METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2004. The conditional in everyday Estonian: Its form and functions. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2005. Ways of revealing and concealing person: The conditional in Estonian conversation. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2010. Konditsionaal relatiivlauses. | PEEBO, JAAK 1957. Tingiv kõneviis tänapäeva eesti kirjakeeles. | PEEGEL, JUHAN 1957. Tingiva kõneviisi tähenduslikest funktsioonidest ja kohast eesti kõneviiside süsteemis. | SARAPUU, KATHY 2003. Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. | UUSPÕLD, ELLEN 1983b. Tänapäeva eesti kirjakeele grammatilise vormistiku mõningaist arenguist.

Käskiv kõneviis

SÜ 81. Käskiv kõneviis ehk **imperatiiv** väljendab põhitähendusena käsku – kategoorilist käsku, nõuet, üleskutset, palvet, luba, keeldu (→ SÜ 96; SK 128–129). Imperatiivne verbivorm kujundab käsklause, nt *Pese käed ära! Ärge rääkige rumalusi!* Käsu tähenduses sisaldub ühelt poolt deontilise vajalikkuse modaaltähendus, teiselt poolt aga direktiivsus – taotlus, et käsu adressaat verbiga väljendatud tegevuse sooritaks (eitava käsu ehk keelu korral – sooritamata jätaks). Imperatiivi suhtluseesmärk on seega taotluslik. Käsk on alati suunatud tulevikku, mistõttu põhitähenduses kasutatud käskival kõneviisil on ainult (tulevikuliselt mõtestuva) preesensi vormid (→ M 56).

Kuivõrd käsk paneb käsu adressaadi teadlikult tegutsema, siis käsklause alus ei saa üldjuhul väljendada elutut objekti ega käsklause öeldis protsessi või seisundit, mida subjektsisik ei kontrolli, nt **Lõpe! *Ole pikka kasvu!* Erandiks on nt isikustamisjuhtumid, nagu *Lõpe, lõpe, päevakene! Laula, laula, suukene!*

Märkus. Termin *käsk* sisu EG süntaksi peatükis on laiem kui suulise keele peatükis, vastates üldjoontes direktiivi mõistele suulise keele käsitluses.

SÜ 82. Käskiv kõneviis on kõneviiside seas erandlik oma isikuvormide heterogeensuse poolest. Imperatiivi paradigma keskseteks liikmeteks on 2. isiku vormid (*Kutsu arst! Kutsuge arst!*), sest nende taga on loomulik käsusituatsioon: kõneleja on käsu allikas, kuulaja käsu adressaat ja ühtlasi kästava toimingu sooritaja (tegevussubjekt). 1. ja 3. isiku korral selline vastavus puudub. Mitmuse 1. pöörde korral, nt *Hoidkem tervist!*, on teistsugune nii kõneleja suhtlusroll kui ka semantiline roll: olles küll siingi käsu allikas, on ta samas ka üks käsu adressaate ja tegevussubjekte. Ainsuse 1. pööre aga puudub üldse, sest käsu allikas ei saa (vähemasti eesti keeles) samal ajal olla ainus käsu adressaat ja tegevussubjekt. 3. pöörde korral, nt *Peeter kutsugu arst*, on teistsugune kuulaja suhtlusroll ning semantiline roll. Kuulaja pole käsu adressaat ega tegevussubjekt, vaid üksnes käsu vahendaja. Käsu adressaadiks ja tegevussubjektiks on hoopis keegi kolmas, kõnesituatsiooni väline isik, käesolevas näites Peeter (→ SÜ 324).

SÜ 83. Ainsuse ja mitmuse 2. pöörde vormid väljendavad põhitähendusena otseselt kuulaja(te)le suunatud käsku (a). Sekundaarselt võib imperatiivi 2. pöördel olla mõõnev (b) või optatiivne – vajaduse (c, d) või soovi (e) tähendus.

- (a) *Mine koju! Istuge!*
- (b) *Pinguta* palju tahad, tööga sa rikkaks ei saa. *Ole* sa pealegi noor ja rumal, oma tegude eest tuleb ikka vastust anda.
- (c) Aasta lõpus läheb kiireks, muudkui *käi* jõulupidudel ja *lõpeta* tegemata töid. Lukk ei tööta. *Keera* jälle torutangidega südamik lahti. (= Peab jälle torutangidega südamiku lahti keerama.)
- (d) Tõesti, tegemist on palju. Inimesed muudkui paluvad minult igasugu asju! Ja mina muudkui *kuula* siis nende hädasid ja *katsu* aidata! (A)
- (e) *Ela* hästi! *Saa* õnnelikuks! *Kasva* suureks! *Ole* sa tänatud! *Olge* tervitatud! *Võida* eluaegne tasuta pääse Tallinna teletorni! (Web)

Vajadus on seejuures situatsiooniväliselt allikalt tulev ning kõnelejale endale suunatud sund. Kõneleja jääb tüüpjuhul implitsiitseks (c), ennast esile tõsta saab pronoomeni pika vormi *mina* abil (d). Soovi tähenduse puhul võib imperatiivivormis predikaat väljendada ka protsessi või seisundit, mida subjektisik ei kontrolli. Sageli on selline predikaat seisundipassiivis, nt *Ole sa tänatud!*

Nende sekundaarsete tähenduste poolest sarnaneb imperatiivi 2. pöörde vorm jussiviiga (→ SÜ 89–90) ja mõnikord ongi viimasega vahelduv, vrd *Mina muudkui kuula*. ~ *Mina muudkui kuulaku*. *Saa õnnelikuks* ~ *Saagu sa õnnelikuks!* Jussiivi asemel kasutatakse imperatiivi 2. pööret eriti suulises keeles. Kõrvallauses on see võimalik ka jussiivi evidentsiaalse tõlgenduse puhul, mis on kooskõlas üldise tendentsiga kasutada suulise keele kaudkõnes otsekõnele iseloomulikku verbivormi, s.o asendada kaudkõne siirdkõnega, nt *Ta ütles meile, et tulgu me ~ tulge jälle* (→ SÜ 432).

SÜ 84. Mitmuse 1. pööre. Tänapäeva eesti keeles kasutatakse *gem-/kem-*tunnuselist käskiva kõneviisi mitmuse 1. pööret eelkõige juhul, kui tahe-takse rõhutada kõneleja kesket rolli verbiga väljendatud tegevuses. Kõneleja kutsub kuulajat üles kõneleja tegevuses kaasa lööma. Pragmaatiline eesmärk võib seejuures olla enda rolli vähendamine kuulaja kaasatõmbamise kaudu (a) või kuulajale suunatud käsu leevendamine endale põhivastutuse võtmise teel (b). Mõlemal juhul on tegemist lähendava viisakusstrateegiaga.

- (a) Kuid *rõhutagem* veel kord – ajalooteadmisel on kaugelt rohkem tarbijaid kui teadlased ise, publikuks on tegelikult terve ühiskond. (A)
- (b) *Õppigem* kõigepealt selgeks oma keel ja omad laulud, siis suudame ka muu maailma kultuuriväärtusi paremini mõista. (A) *Osakem* seda hinnata! (I)

gem-/kem-imperatiiv on tüüpiline oraatoriimperatiiv, eriti pidulik-üleva retoorika puhul. See on formaalse registri nähtus ega esine spontaanses kõnes.

Käsu pragmaatiliselt markeerimata väljendajaks on kujunenud kindla kõneviisi mitmuse 1. pööre.

Kutsume arsti!

Erinevalt *gem-/kem*-imperatiivist ei eelda imperatiivi tähenduses kasutatud kindla kõneviisi mitmuse 1. pööre kõneleja liidrirolli – kõneleja ja kuulaja on pigem võrdväärsed partnerid verbiga väljendatud tegevuses. Indikatiivivormiline imperatiiv erineb *gem-/kem*-vormilisest imperatiivist veel sellegi poolest, et seda ei saa erinevalt viimasest kasutada teadmise- ja oskamisverbide puhul. Nt järgmistes lausetes puudub indikatiivivormidel *tõdeme* ja *oskame* käskiv tähendus.

Tõdegem aga seda, et narkootikumiprobleem on meile ikkagi uus. (A) –
Tõdeme aga seda, et narkootikumiprobleem on meile ikkagi uus. *Osakem*
 Riviera-meeste pingutusi hinnata. (A) – *Oskame* Riviera-meeste pingutusi
 hinnata.

me- ja *gem-/kem*-tunnuselise vormi süntaktiline erinevus avaldub neid laiendava täissihitise käändevormis. Kui imperatiivi korral on ainsuslik täisobjekt nimetavas, siis käskiv indikatiivivorm on säilitanud indikatiivile omase omastavalise objektireksiooni.

Viigem *poiss* [NOM] koju! Viime *poisi* [GEN] koju!

SÜ 85. Ainsuse ja mitmuse 3. pööre väljendab põhijuhul kõnesituatsiooni välis(t)ele osalis(t)ele suunatud käsku.

Peeter *viigu* oma naine haiglasse.

Adressaadi kaudsuse tõttu on käskiva kõneviisi 3. pöörde direktiivsus suhteliselt nõrk. Enamasti selgub alles kontekstist, kas tegemist on täitmiseks mõeldud käsuga või üksnes sooviga, et midagi tehtaks või juhtuks, seega optatiivse jussiviga (→ SÜ 89).

Erijuhul võib käskiva kõneviisi 3. pöördega väljendada ka kuulajatele suunatud käsku. Seda võib käsitada distantseeriva viisakusstrateegia avaldusena – kuulaja poole otsese pöördumise vältimisena.

Ants ja Jüri *jäägu* siia, teised võivad ära minna.

SÜ 86. Käskiva kõneviisi **impersonaaliga** väljendatakse kõnesituatsiooni välisele indefiniitssele isikule suunatud käsku.

Viidagu see risu siit minema!

Umbisikulise tegumoe kasutamine otseselt kuulajale suunatud käsu väljendamiseks ei ole tavaline, ehkki päris võimatu pole tõlgendada ülaltoodud lauset ka kuulajaid hõlmavana. Seevastu täiesti tavaline on kuulajatele suunatud kategoorilise käsu väljendamine imperatiivse **seisundipassiiviga** (a), nagu ka muude tuleviku seisundit väljendavate predikatiivsete tarinditega (b).

(a) *Olgu see risu siit homseks minema viidud! Saagu see töö teil homseks tehtud! Jäägu ebaoluline märkimata.*

(b) *Olgu see risu siit homseks kadunud! Homseks olgu plats puhas!*

SÜ 87. Peale käskiva kõneviisi ja osaliselt imperatiivistunud kindla kõneviisi mitmuse 1. pöörde vormi võivad (peamiselt otsest, vahel ka kolmandale isikule suunatud) käsku väljendada muudki konstruktsioonid.

Imperatiiviga võrreldes kategoorilisemat käsku väljendab: *da*-infinitiiv (a), kindla kõneviisi olevik (b), verbita lause (c).

(a) *Jutt jätta! Mitte ära hirmutada, valida lihtsamaid sõnu, rääkida aeglaselt ja rahulikult.*

(b) *Sa jätad oma hädaldamise! Poisid viivad lehma karjamaale.*

(c) *Kiiresti siia! Suu kinni! Mulle ka veini! Stopp!*

Pehmemat käsku väljendavad deontilismodaalsed verbid *pidama, võima, tulema, maksma* jt kas tingivas (a) või kindlas kõneviisis (b). Pehmet käsku võib edasi anda ka põhiverbi enda tingiva kõneviisi vorm (c) (→ SÜ 80). Sageli esinevad need vahendid koos muude direktiivsust vähendavate vahenditega – küsimuse, eituse, adressaadi nimetamata jätmise, episteemiliste modaallaienditega (d).

(a) *Me peaks(ime) nüüd koju minema. Tal ei maksaks oma nina igale poole toppida!*

(b) *Võite minna! Sul tuleb tuba ära koristada.*

(c) *Koristaksid oma toa ära.*

(d) *Kas te ei võiks natuke wait olla! Peaks vist koju minema hakkama.*

Imperatiivi 3. pöörde tähendust, s.o kõnesituatsiooni välisele osalisele suunatud käsku, võib väljendada ka *las*-tarind (→ SÜ 92).

Käsku võib vormistada ka väljaspool (põhi)predikaati performatiivlausena.

Ma nõuan, et te lahkuksite.

Kirjandust käskiva kõneviisi kohta: EREL, MATI 2017h. Õeldis. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2004. Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. | METSLANG, HELLE 2000. Reflections on the development of a particle in Estonian. | METSLANG, HELLE 2004. Imperative and related matters in everyday Estonian. | METSLANG, HELLE 2006b. Imperatiivist ja direktiivsusest ning nende dünaamikast eesti ja soome keeles. | METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. | MÄGISTE, JULIUS 1976. Viron imperatiivin preteriti. | RAUDSEPP, V. 1957. Käskiv kõneviis ja käsu-keelu väljendamine käesoleva sajandi eesti kirjakeeles. | ROOS, AARAND 1982. Imperatiivi *mina*-vormist ja optatiivist.

Möönev kõneviis

SÕ 88. Möönev kõneviis ehk **jussiiv** on *gu-/ku*-tunnuseline kõneviis, millel on isikulises ja umbisikulises tegumoes kaks aega: olevik (*tehku, tehtagu*) ja minevik (*olgu teinud, olgu tehtud*) (→ M 56). Jussiivne verbivorm langeb kokku käskiva kõneviisi 3. pöörde vormiga, kuid erinevalt käskivast kõneviisist võib jussiivne verbivorm seostuda kõigi isikutega (*ma / sa / ta tehku*) ning tal puudub kuulaja vahendusel kolmandale isikule suunatud käsu tõlgendus. Jussiivi vormidel on a) sooviv ehk optatiivne, b) möönev ehk kontsessiivne või c) evidentsiaalne tähendus.

SÕ 89. Optatiivse tähenduse korral teatab kõneleja kuulajale, et peab sündmust (näidetes kevade tulekut, poliitikute mõtlemist rahva peale jne) vajalikuks ja soovitatavaks:

Tulgu juba kevad! Poliitikud *mõelgu* rohkem rahva peale! Kui minu valu sind aitaks, siis *saagu* ma haiget. *Olgu* siis vähemalt õiglane, *öelgu* mis südamel, *ärgu mängigu* inglit! (I)

Samas ei allu see sündmus kõneleja mõjule, tähenduses puudub erinevalt imperatiivist direktiivsus – see väljendab soovi ega ole suunatud täitmisele. Sündmuse teostumine võib tegelikkuses olla nii võimalik kui ka võimatu.

Optatiivse jussiivi minevikuvormid on harilikult täismineviku tähendusega, kusjuures enamasti väljendatakse impersonaali vormis kõneleja enda soovtegevust (a). Lihtmineviku tähenduses kasutatakse harilikult mineviku kesksõnu (b). Peale jaatavate vormide kohtab ka üksikuid eitavaid vorme.

- (a) Lõpetuseks *olgu öeldud*, et Tartus on uisutamine taas au sisse tõusnud.
 (A) Seda väidet saab illustreerida mitmel moel, *olgu* siin *toodud* vaid üks näide. (A)
 (b) *Öelnud* siis kohe, et sa tulla ei saa. Eks *mindud* siis õigel ajal magama.
Ärnud siis käinud Ansipi sahvris moosivargil. (G)

SÜ 90. Möönva ehk **kontsessiivse** tähenduse puhul väljendab kõneleja oma leppimist või nõustumist sellega, mida muuta ei saa. Lauses aitavad seda väljendada partiklid *pealegi*, *kas* või jm.

Vaielgu nad *pealegi*, küll nad ükskord ära tüdinevad. *Sadagu* homme *kas* või lund, me läheme siiski matkama. *Olgu* ma *pealegi* noor ja rumal, küll ma kasvan! *Räägitagu* *pealegi* Arturi mis tahes vimkadest – ta oli ikkagi sügavalt usklik inimene. (Web) Ta on igal ajal valmis oma Issanda ette astuma, *tulgu* too *kas* või varga kombel salaja südaööl. (Web)

Möönva jussiivi minevik on harilikult täismineviku tähendusega. Seda kasutatakse väga harva, eriti eitavana.

(Ta on teid juba pool tundi oodanud.) – *Olgu* ta *pealegi* pool tundi *oodanud*.
Ärgu *olgu* ta *pealegi* seda ise *teinud*, kiitust väärib ta ikkagi. .. kui vähe maksab inimlik töotus, *olgu* see *pealegi* *antud* altari ees või käsi piibilil. (Web).

SÜ 91. Evidentsiaalse ehk evidentsiaal-imperatiivse tähenduse (→ SÜ 75) puhul osutavad jussiivi vormid sellele, et käsu allikas on keegi muu kui kõneleja – kas kolmas isik (a) või kuulaja (b). Kõneleja vaid vahendab käsku. Käsu allikas võib jääda ka väljendamata (c).

- (a) Ja lisa, et *ärgu nähku* ma *vaeva* .. (I) *Ta* ütles, et see on tema viimane raha, aga *ärgu* sa *muretsugu*, ta teenib kohe juurde. (I) Ja too lahke *mees* andiski loa, et *pangu* tüdruk selga mis tahes, *vaadaku* ainult et ei külmeta. (I)
 (b) *Tē* ütlesite, et me *oodaku* ukse taga.
 (c) Sina *oodaku* ukse taga. ('Keegi käskis sul oodata ukse taga')

Eksplitsiitse käsuallika puudumise korral (c) on evidentsiaalne tõlgendamine (viide implitsiitsele käsuallikale) tõenäolisem, kui käsu adressaadiks on 1. ja 2. isik, sest erinevalt 3. isikust langeb sel juhul ära võimalus tõlgendada konstruktsiooni otsese, s.o kõnelejalt endalt lähtuva käsuna.

Kõrvallauses kasutatakse jussiivi asemel ka tingivat kõneviisi.

Te ütlesite / ta ütles, et me *oodaku* / *ootaksime* ukse taga.

SÜ 92. Jussiivile on funktsioonidelt lähedane **las-tarind**. Selle põhi- ja lähtetähenduseks pole küll soov (optatiivsus), vaid luba (permissiivsus) (a), millest on välja arenenud möönev tähendus (b) ja evidentsiaalne tähendus (c). *las-tarindit* kasutatakse ka 3. isiku imperatiivi funktsioonis (d).

- (a) *Las ma magan* veel natuke.
- (b) *Las nad vaidlevad* pealegi, küll nad ükskord ära tüdivad.
- (c) Arst ütles, et *las Ott ootab* ukse taga. Te ütlesite, et *las me ootame* ukse taga.
- (d) *Las Peeter kutsub* arsti.

Kirjandust möönva kõneviisi kohta: EREL, MATI 2002a. Does Estonian have the jussive? | EREL, MATI 2017h. Õeldis. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2004. Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. | KLAAS, BIRUTE 2002. Reported commands in Lithuanian compared to Estonian. | METSLANG, HELLE 2000. Reflections on the development of a particle in Estonian. | METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. | MÄGISTE, JULIUS 1976. Viron imperatiivin preteriti. | PAJUSALU, KARL 1989. Suhtlustaotlused inimkeelt muutmas. | PENJAM, PILLE 2005. Jussiivi kasutusest eesti vanemas kirja-keeles. | ROOS, AARAND 1982. Imperatiivi *mina*-vormist ja optatiivist. | RÄTSEP, HUNO 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? | VIITSO, TIIT-REIN 1976. Eesti muutkondade süsteemist.

Kaudne kõneviis

SÜ 93. Eesti keele tähelepandavamaid erijooni on spetsiaalse evidentsiaalse kõneviisi – **kaudse kõneviisi** ehk **kvotatiivi** olemasolu. Kaudses kõneviisis realiseerub **vahendav** ehk **refereeriv evidentsiaalsus** (→ SÜ 75). Kaudse kõneviisi vormid osutavad sellele, et teate allikas on keegi muu kui kõneleja.

Kaudsel kõneviisil on isikulises ja umbisikulises tegumoes kaks aega – olevik (a) ja minevik. Minevik esineb analüütilisel kujul (*olevat* + mineviku kesksõna) (b) ning isikulises tegumoes harva ka stiililt markeeritud keeleuuendusliku *nuvat*-vormina (c) (→ M 56). Kaudse kõneviisi mineviku tähenduses võib esineda ka kesksõna üksi (ainult jaatavas kõneliigis) (d).

- (a) Tõrva elanike seas liiguvad kõiksugu hirmujutud: rahapuudusel *pandavat* kinni kohalik gümnaasium, linnavalitsuse ametkond *saadetavat* sundpuhkusele, öine tänavavalgustus *jäävat* edaspidi ära, talvel teid enam lumest *ei puhastatavat*, kütmist *polevat* tänavu talvel üldse loota. (A)

- (b) Marta *olevat* kapist võõra mantli *võtnud* ja selga *pannud*. (I) Pühajõe *olevat tehtud* ka veeproovi, et kui põhja ei vaju, siis hoiab teda saatana käsi. (I)
- (c) See *olnuvat* esimene sõna, mida portugallased 1520. a siia saabudes kuulsid. (A) *Polnuvat* õige aeg – laulsid nad ühest suust. (A) Jobs .. *armastanuvat* öelda, et pole mõtet kasutajate käest küsida, mida nad tahavad .. (A)
- (d) Strasbourg'i otsus on temagi meelest õige, ise *olnud* ta noor ja otsinud hellust, mida vend *ära kasutanud*. (A) .. praeguse „Kännu Kuke“ nimelise restorani kohal aga *püütud* kala. (I)

Nagu tingiva ja möönva nii ka kaudse kõneviisi minevik on üldminevik, mida saab kasutada nii liit- kui ka lihtmineviku tähenduses (→ SÜ 62). See kehtib eriti mineviku liitvormi kohta, üksikut mineviku kesksõna ning *nuvat*-vormi kasutatakse eelkõige lihtmineviku tähenduses. Samas funktsioonis kasutatakse ka kindla kõneviisi ennemineviku vormi *oli* + *Vnud/tud*, harvemini täismineviku vormi *on* + *Vnud/tud* (→ SÜ 75).

Peale nende minevikuvormide kohtab vahel ka kahest mineviku partitsiibist (*olnud* / *oldud* + *Vnud/tud*) koosneva vorme. Kesksõna topeldamisega tahab kõneleja suurendada distantssi enda ja lausega esitatu vahel, vähendada vastutust öeldu eest.

Pidu *olnud kestnud* juba omajagu, *oldud tantsitud* ja *laule lauldud*. (A)
Lääneriikidega püüti luua paremaid suhteid, kui seda *oli oldud tehtud* siamaani. (A)

Kahest mineviku kesksõnast koosneva vormi korral võib olla tegu ka retrospektiiviga, mille puhul põhiverbi kesksõna väljendab seisundit (→ SÜ 53).

Raamatukogu *olnud suletud* (= *olevat olnud* ~ *olnuvat suletud* / kinni). Esimese kirja saanud ta ka kohe ja see *olnud adresseeritud* Narvas elutsevale Aleksei Pavlovskile. (Web)

Kaudse kõneviisi minevikuaegade kohta vt ka EKS(V) 3 § 73.

vat-kvotatiivi kõrval kasutatakse muidki grammatiseerunud evidentsiaalsuse väljendusvahendeid (→ SÜ 75), eriti *pidama*-tarindit (a) ja *da*-infinitiivi (b) (peamiselt *olema*-verbi puhul).

- (a) Tagavälja Johanna, kes *pidi olema* lapse ristiema, sasis poisikesel turjast kinni ning siplev ja täiest kõrist röö kiv Heinrich tirti tuppa .. (I)
- (b) Neiu tõrkus algul jubedalt vastu, itsitas ja ütles, et *olla* abielus. (I) Ta *olla* ju ka naise *võtnud*, aga naine *olevat* niisugune .. (I)

Kaudse kõneviisi tekke ja leviku kohta vt EKS(V) 3 § 74.

Kirjandust kaudse kõneviisi kohta: AIRILA, MARTTI 1935. Viron kielen oratio obliqua'sta. | ALVRE, PAUL 1993a. Anmerkungen zum obliquen Modus im Estnischen und Livischen. | CAMPBELL, LYLE 1991. Some grammaticalization changes in Estonian and their implications. | EREL, MATI 2001. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. | EREL, MATI 2002b. Evidentiality in Estonian and some other languages. Introductory remarks. | EREL, MATI 2017h. Öeldis. | EREL, MATI jt 2006. Tense and evidentiality in Estonian. | IKOLA, OSMO 1953. Viron ja liivin modus obliquuksen historiaa. | KASK, ARNOLD 1985. Kaudse kõneviisi päritolust eesti keeles. | KEHAYOV, PETAR 2002. Typology of grammaticalized evidentiality in Bulgarian and Estonian. | KEHAYOV, PETAR 2004a. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. | KEHAYOV, PETAR 2004b. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Semantika. | KEHAYOV, PETAR 2008. An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: the Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas, 12–58. | KEHAYOV, PETAR, FLORIAN SIEGL 2007. The evidential past participle in Estonian reconsidered. | KLAAS, BIRUTE 1997. The quotative mood in the Baltic Sea areal. | KÜNNAP, AGO 1992. *Elanud kord ...* | KÜNNAP, AGO 1994. On the Uralic indirectal. | METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. | MUIŽNIECE, LIENA jt 1999. Eesti ja läti keele mineviku partitsiibi finiidistumine. | MÄGISTE, JULIUS 1952. Eesti nn. *da*-infinitiivilise kaudse kõneviisi selgituseks. | NUKKA, EILI 1999. Kaudsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. | RÄTSEP, HUNO 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? | SEPPER, MARIA-MAREN 2007. Indirectal in Literary Estonian. | TOOMET, PIRET 1999. Kaudne kõneviis tänapäeva eesti keele suulistes tekstides. | TOOMET, PIRET 2000. Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles. | UUSPÖLD, ELLEN 1983b. Tänapäeva eesti kirjakeele grammatilise vormistiku mõningaist arenguist. | VIITSO, TIIT-REIN 1976. Eesti muutkondade süsteemist.

Eitus

SÜ 94. Eitus ja jaatus on kõneliigi ehk polaarsuse kategooria liikmed. Eitus on lause tähenduskomponent, mis kummutab mingite asjaolude tõlevastavuse (a) või keelab mingi tegevuse (b).

- (a) Täna ajalehed *ei ilmu*.
- (b) *Ära tee* rumalusi!

Lause jaatava sisu märkimiseks ei leidu spetsiaalseid vormivahendeid. Seetõttu peetakse kõneliigist kui öeldisverbi grammatilisest kategooriast rääkides silmas eeskätt eitust.

Mõjuala järgi liigitub eitus **lauseeituseks** ja **moodustajaeituseks**. Lauseeituse mõjualas on lause tervikuna ja üldjuhul markeeritakse seda eesti keeles öeldisverbi juures, nagu eespool lauseis (a) ja (b). Vormistuslikult on lauseeitus seega ennekõike verbieitus. Lauseeitus võib olla küll fookustatud mingile muule lauseosale, mille markeerimiseks kasutatakse muu hulgas spetsiaalset eitusmarkerit *mitte*, kuid verb on üldjuhul ikkagi eitavas vormis.

Kuid nagu Jamb-to neenetsite puhul näha, *ei meelitanud* riigiabi siiski kaugeltki *mitte* kõiki väikeste karjade omanikke astuma kolhoosi. (T)

Moodustajaeituse mõjualas on üksnes lause moodustaja (kõrvallause, infiniititarind, muu fraas). Moodustajaeitusest ei olene moodustajat alistava öeldisverbi jaatav või eitav vorm ning moodustajaeitust vormistatakse ainult selle moodustaja juures.

Jüri kartis, et Mari *ei tule*. – Jüri *ei kartnud*, et Mari *ei tule*. Ta püüdis end *mitte lasta* segada naaberkorterist kostvast lärmist. Ta lahkus sõnagi *lausumata*. Juhtum oli *ebatavaline*. Jüri käitus *ebaviisakalt*.

Moodustajaeitus on lauseeitusega siiski seotud (→ SÜ 105, 106), osalt on vahendidki samad, mis õigustab tema käsitlemist öeldise juures.

Lauseeitus

Eitav verbivorm

SÜ 95. Eesti kirjakeeles väljendatakse kindlas, tingivas ja kaudses kõneviisis eitust muutumatu eituspartikli *ei* abil, mis eelneb pöördetunnuseta verbivormile või mineviku partitsiibile, moodustades koos sellega verbi eitava liitvormi, nt *ei tee / tehta, ei teinud / tehtud, ei ole teinud / tehtud, ei olnud teinud / tehtud; ei teeks, ei tegevat*. Seejuures kindla kõneviisi kaasneb eituspartikliga eitusele omane tüvekuju – **konnegatiiv**, nt *ei tee / tehta*. Vt ka M 62.

Verbil *olema* on kaks eitavat vormi: *ei ole* ja *pole* (< *ep* + *ole*), minevikus *ei olnud* / *ei oldud* ja *polnud* / *poldud*.

Ta *ei ole* = *pole* rumal. Ta *ei olnud* kodus = *polnud* kodus.

Põhiline *olema* eitusvorm on *ei ole*. On kontekste, kus *pole* kasutus on eba-
harilik, nt lakoonilised vastuslaused (a). Seevastu eitust tagaplaanile suruv rõhutu *pole* sobib hästi siis, kui eitus on fookustatud mingile muule lauseosale kui *olema*-verbile (b).

(a) Kas sa söönud oled? – *Ei ole* / *?pole*.

(b) Ma *pole* seda kuulnudki.

Partikkel *ei* on kujunenud endise eitusverbi ainsuse 3. pöörde vormist. Eitussõna *ei* on kaotanud kõik oma kunagised verbi omadused ja paikneb tavaliselt lauses vahetult öeldisverbi ees, teda ei saa sellest lahutada muude sõnadega (a). Erandiks on juhtum, kus *ei* on lause algul ja eituse fookuses on alus või muu nominaalne lauseliige (b) (→ SÜ 98).

(a) Ma homme *ei tule*. – *Ma *ei* homme *tule*.

(b) *Ei mina* seda *tee*.

SÜ 96. Eitava käsu ehk **keelu** väljendus on varieeruv. Seda vormistab pöördes muutuv eitusabiverb *ära* koos põhiverbi käskiva kõneviisi vormiga: *ära tee* (*ärge tehke*, *ärgem tehkem*, *ärgu tehku*, umbisikulises tegumoes *ärgu tehtagu*, harva *ärdagu tehtagu*) (a). Mitmuse 1. pöördes kasutatakse keelu väljendamiseks käskiva kõneviisi vormi asemel enamasti siiski kindla kõneviisi vormi, mille pöördelõpp liitub nii eitusverbile kui ka põhiverbile (*ärme teeme*), kõnekeeles väga sageli ainult eitusverbile, misjuhul põhiverb jääb konnegatiivi kujuliseks (*ärme tee*, *ärme lähe*) (b).

(a) *Ära* homme *tule*. *Ärgu* ta homme *tulgu*. *Ärgem tehkem* ka volikogust kummitemplit! (A)

(b) *Ärme teeme* Eestist Kreekat. (A) *Ärme tee* majanduskasvust ebajumalat.

(A) Palun *ärme lähe* lapsikuks, räägime asjast. (N)

Vähesel määral kasutatakse ka segavorme, kus eitusverb on indikatiivi pöördelõpuga, põhiverb aga *gem-/kem*-tunnuseline (a), ja vorme, kus eitusverb on *gem-/kem*-tunnuseline ja põhiverb indikatiivikujuline või konnegatiiv (b).

(a) Aga *ärme tehkem välja*. (N)

(b) *Olgem* rahulikud ja *ärgem lähme* isiklikuks. (N) *Ärgem lähe* teemast välja! (N)

Vorm *ärgu* koos põhiverbi vastava vormiga on peale imperatiivi kasutusel ka jussiivis, kus sellega väljendatakse eitavat soovi või mõõndust. Erinevalt imperatiivist on jussiivis peale eitavate olevikuvormide (*ärgu tehku*, umbisikulises tegumoes *ärgu tehtagu*, harva *ärdagu tehtagu*) (a) ka eitavad minevikuvormid (*ärgu olgu teinud*, *ärgu olgu tehtud*), sh vorm *ärnud teinud* (b), mida kasutatakse küll väga harva (→ SÜ 89–91).

- (a) Tehtagu Toompeal midagi või *ärgu tehtagu*, see justkui ei huvitagi kedagi.
 (A) *Ärdagu nähtagu* vastuse peale mõtlemisega vaeva. (A)
 (b) *Ärgu olgu* ta pealegi seda ise *teinud*, kiitust väärib ta ikkagi. *Ärnud* siis *ajanud* mehe hinge nii täis .. (N)

Eitussõna *ära* suuremat verbilisust eituspartikliga *ei* võrreldes näitab peale muutevormide ka see, et ta võib olla põhiverbist lahutatud muude sõnadega (nagu eespool lauses *Ära homme tule*).

Eitava lause omadusi

SÜ 97. Peale eituse enda on eitaval lausel mõningaid muid iseärasusi jaa-tavate lausetega võrreldes. Esiteks, eitus tühistab lauses totaalsuse ja part-siaalsuse vahelduse. Üldjuhul on eitavas lauses osastavas nii olemasolu- ja omajalause alus (a), sihitis (b) kui ka sihitisekujuline aja- ja hulgamäärus (c).

- (a) Hoovis on *koer*. – Hoovis ei ole *koera*. Juhanil on *naine*. – Juhanil ei ole *naist*.
 (b) Ma ehitasin *paadi* / *paati*. – Ma ei ehitanud *paati*.
 (c) Me ootasime *aasta*. – Me ei oodanud *aastatki*. Pakk kaalus *kaks kilo*. – Pakk ei kaalunud *kahte kilogi*.

Teiseks, leidub **eituslembeseid** sõnu ja väljendeid, mis esinevad ainult või eelistatavalt eitavas lauses: partiklid *veel* (vs. *juba*), *enam* (vs. *veel*) jne, verbid *parata*, *tarvitsema*, *tasuma*, *maksma*, *pruukima*; *kõssama*, *iitsatama*, *viitsima*, *passima*, *sõandama* jne, pronoomenid ja proadverbid *ükski*, *iialgi*, *ealeski*, *sugugi*, *teragi*, *põrmugi*, *ühtigi*, kõnekeeles *ühti* jne.

Lõuna ei ole (*on) *veel* valmis. Vanaema ei ole (*on) *enam* noor. Euroopa ei saa sinna mitte midagi *parata*, kui immigrandid tulevad paremat elu otsima. (A) Perele ma sellest esiotsa *ei kõssanudki*. (A) Kõik vallad ei saa *iialgi* päästekomandosid. (A) Pole ta nii purjus *ühti*. (I)

Samas on ka **jaatuslembeseid** sõnu ja väljendeid, mis ei saa kunagi esineda või esinevad harva eitavas lauses: *juba* (vs. *veel*), *alles*, *veel(gi)* (vs. *enam*), *aina*, *üha*, *vaevalt*, *hädavaevalt* ~ *hädavaevu*, *äärepealt*, *üsna*, *vaata et*, *üle noatera*, *ligikaudu*, *keskeltläbi*, *umbes* jne.

Vanaema on (*ei ole) *juba* vana. Haige jäi (*ei jäänud) *aina* jõuetumaks.

Lauseeituse erijuhtumeid

Partikkel *ei* lause algul

SÜ 98. Eituspartikkel *ei* paikneb tavaliselt lause keskel vahetult verbi ees. Mõnel juhul võib eitussõna olla tõstetud lause algusesse – kas koos verbiga (a) või verbist lahku (b). Viimasel juhul nihkub verb enamasti päris lause lõppu. Lausealguline eitus on harilikult afektiivne fookustatud lauseeitus.

- (a) *Ei lähe mina neid õpetama! Ei ole neil tüdrukutel kerge olnud.* (I)
 (b) *Ei mina seda tee! Ei sellest poisist töömeest saa! Ei meie siia tule! – Ei me siia tule! Ei tema enam sobikski kodumaa kitsastesse oludesse, mõtles Jott kahjutundega.* (I)

Verbist lahutatud lausealgulise eituse korral võib vahel olla *ei* lisaks ka verbi juures.

Ei see mees ei ole ehitusmees, sel on miski must munder ja laisk paistab ka olema. (I)

Pronoomenid ja proadverbid lauseeituse fookuses

SÜ 99. Lauseeituse fookuses võivad esineda indefiniitsed asesõnad ja määr sõnad *keegi, miski, mingisugune, kuskil, üldse* jne. Fookustajana toimib partikkel *mitte*, asesõnade *keegi* ja *miski* juures vahel koos sidesõnaga *kui*. Täislauses on *mitte* fakultatiivne. Tema puudumisel näidatakse eituse fookusesse kuulumist pelgalt indefiniitsõna rõhutamise teel. Verb on mõlemal juhul eitavas vormis.

Mind ei häiri (mitte) miski. Enamikku inimesi ei huvita suvel peaaegu *mitte kui miski* .. (A) .. seal pole tõepoolest *mitte kui midagi*. (A) *Ta ei käi (mitte) kuskil.* Sa *ei armasta mind (mitte) üldse*.

Lisaks intensiivistavale määrsõna (*üldse, sugugi* jne) võib partikkel *mitte* ka üksi verbi eitust tugevdada.

Ma kohe *mitte üldse / üldse / mitte ei tahaks* seda lubada. Ja me *ei pea mitte* kartma, et meid ei mõisteta. (A) *Mitte ei taha* toriseda ega viriseda, aga nii hästi kukub välja. (A) Ma *ei tee seda mitte! Ära mitte proovigi* ära kaduda! (A) Alkohol ja pumpppüss *ei sobi kohe mitte* kokku. (A)

Eitus rindtarindis

Eitus vastandava rinnastuse korral

SÜ 100. Vastandava rinnastuse korral markerib eituse fookust samuti partikkel *mitte*. **Korrigeeriva** vastanduse puhul, mis märgib eitava väljendi asendamist jaatavaga (→ SÜ 385), on eitav kas ees- või järelliige. Esimesel juhul on tegemist *mitte X*, *vaid Y* -vastandusega (a), teisel juhul *Y*, *mitte X* -vastandusega (b). *Mitte X*, *vaid Y* -vastanduse korral jääb ka verb tavaliselt eitavasse vormi. Lauseis, kus fookus paikneb verbi järel, esineb ka jaatavat verbivormi (c), kuid topelteitus ehk „eituse ühildumine“ on märksa tavalisem (a). Topelteitus on obligatoorne, kui fookuses on öeldisverb ise (d) või kui see fookus paikneb enne öeldist (e).

- (a) Laps *ei* vaja *mitte* maiustusi, *vaid* armastust.
- (b) Laps vajab armastust, *mitte* maiustusi.
- (c) Laps *vajab mitte* maiustusi, *vaid* armastust.
- (d) Kass *mitte ei maga*, *vaid* on surnud. – *Kass *mitte magab*, *vaid* on surnud.
- (e) *Mitte* isa *ei lähe* reisima, *vaid* ema. – **Mitte* isa *läheb* reisima, *vaid* ema.

Fookustada võib ka partiklit *mitte* kasutamata, verb on siis üheselt juhul eitavas vormis.

Laps *ei vaja* maiustusi, *vaid* armastust.

Eitava eesliikmega tarindid on pööratavad *Y*, *mitte X* -tarinditeks.

- (a) Laps vajab armastust, *mitte* maiustusi.
- (b) Kass on surnud, *mitte ei maga*.
- (c) Reisima läheb ema, *mitte* isa.

Korrigeeriva lauseeituse puhul ei kehti tavalisele lauseeitusele omane partsiaalsuspiirang. Võimalik on kasutada nii totaalset alust (a), sihitist (b) kui ka määrust (c). See kehtib ka „pööratud“ konstruktsioonide kohta (d). *Mitte X*, *vaid Y* -järje korral esineb ka osastava vormi, eriti sihitise puhul (e).

- (a) Juhanil *ei ole mitte* naine, *vaid* tulehark.
- (b) Peeter *ei ostnud mitte* auto, *vaid* korteri.
- (c) Me *ei oodanud mitte* kaks nädalat, *vaid* kaks kuud.
- (d) Peeter *ostis korteri, mitte* auto.
- (e) Peeter *ei ostnud mitte* autot, *vaid* korteri. Teadlik inimene *ei võta mitte* vastu kohustust, *vaid* vastutuse. (A)

SÜ 101. Partiklit *mitte* kasutatakse ka **mittekorrigeeriva** (ennekõike möönva, ootuspärasust kummutava) vastanduse elliptilises järelliikmes eitava verbi-vormi asemel (→ SÜ 365).

Täna on Peeter töööl, (aga / kuid) homme *mitte*. Peeter ostis korteri, (aga / kuid) *autot mitte*.

Erinevalt korrigeerivast vastandusest kehtivad sellistes lausetes eitava lause piirangud, nt sihitise partsiaalsus. Eituspartikkel on tavaliselt fookuse järel, mitte ees. Ka tõlgenduselt erineb fookustatud mittekorrigeeriv eitus korrigeerivast. Kui korrigeeriva eituse puhul on eeldatud ainult ühe võimaluse kehtimist, siis mittekorrigeeriva eituse puhul selline eeldus puudub, nt eelnevate lausete puhul ongi loomulikum eeldus, et Peeter võiks olla töööl nii täna kui ka homme ning Peeter oleks võinud osta nii korteri kui ka auto.

Eitus ühendava rinnastuse korral

SÜ 102. Kui lauseeituse mõjualasse jäävad ühendavalt rinnastatud moodustajad, pannakse rindtarindi viimase liikme ette eitav sidesõna *ega*, kui tahetakse näidata, et eitus käib iga rindliikme kohta eraldi (a), ning *ja*, kui rindliikmeid vaadeldakse koos (b).

(a) Seal *polnud* enam loomi *ega* linde. Ma *ei* tahtnud süüa *ega* juua.

(b) Loomi *ja* linde seal *polnud*. Süüa *ja* juua ma *ei* tahtnud.

Tavalise lauseeituse korral pole eraldi- ja koosvaatluse eristus siiski enamasti kuigi oluline ja sidesõna valik on seetõttu kõikuv. Eraldivaatlus tuleb selgemini esile rindtarindi fookustamise puhul. Selleks pannakse rindtarindi ette eituspartikkel *ei*, st kasutatakse paarissidendit *ei ... ega*.

Seal *polnud* enam *ei* loomi, linde *ega* inimesi. Ma *ei* tahtnud *ei* süüa *ega* juua.

Kui tahetakse näidata, et loend jääb lahtiseks, pannakse eituspartikkel *ei* iga rindliikme ette, st kasutatakse kordussidendit *ei ... ei*.

Ta *ei* söö *ei* liha, *ei* kala, *ei* puuvilja. Ma *ei* tahtnud *ei* süüa, *ei* juua, *ei* ..

SÜ 103. Finiitsete verbitarindite rinnastust saab enamasti tõlgendada osalausete rinnastusena. Ühe osalause kõneliik ei olene teise kõneliigist. Kui mõlemad osalaused ongi eitavad, siis kummalgi juhul on tegemist sõltumatu lauseeitusega. Järelliikme eitust vormistab *ega* või *ja ei* nii eitava (a) kui ka jaatava (b) eesliikme korral.

- (a) Ta *ei* hooli sinust *ega* / *ja ei* mõtle ka oma perele.
- (b) See, mis oli, *on* möödas *ega* / *ja ei* tule enam kunagi tagasi.

Eitava rinnastajana toimib kas *ega* üksi (a) või koos partikliga *ei* (b).

- (a) Väikeinvestor peab mõtlema rahulikult *ega* tohi tormata. (A)
- (b) Ei ole see siin mingi foorum *ega ei* saa ka seda olema. (N)

Eituse kohta ühendava rinnastuse korral vt ka SÜ 373.

ega pealause algul

SÜ 104. Pealause algul paiknev partikkel *ega* võib täita mitut funktsiooni.

1. *ega*-lause võib õigustada millegi eelnevat eitust (millegi toimumata jäämist), leevendada ootusvastasust vms (a, b). Eitusele omasele verbivormile lisandub harilikult eituse marker (a), kuid see võib ka puududa (b). Tänapäeval on hakatud partiklit *ega* kasutama ka jaatava verbivormiga (c), misjuhu *ega* eitav tähendus on vaid tausttähendus.

- (a) *Ega* see toit suurem asi *polnud*. (A) *Ega* ma kuigi palju teilt *ei* küsiks. (A)
Mitte keegi pole seda varem teinud. *Ega* ma *poleks* vist lasknud ka. (A)
- (b) Tema elu on voolanud nagu vaikne ojake – *ega* ta *oleks* tahtnudki paremat. (A)
- (c) Aga mis seal salata, *ega* ma söön ka täna ainult Rakvere tooteid. (A) *Ega* selles on politsei ju ise süüdi, kui korralikud kodanikud palusid ausammas ära viia. (A)

2. Lausealguline *ega* võib toimida afektiivse eituse partiklina. Eituspartikkel *ei* on verbi juures fakultatiivne.

Ega MINA seda (*ei*) *tee*! Mis te karjute, *ega* ma kurt *ole*! (A) *Ega* ma mingi invaliid või vaimselt alaarenenud *pole*, et mind aitama peaks! (A)

3. Partiklit *ega* kasutatakse ka eitava küsipartiklina (→ SÜ 310). Verbi juures on sel juhul enamasti partikkel *ei* (a), ehkki välistatud pole ka selle ärajätt (b).

- (a) *Ega* te *ei* käinud seal? *Ega* te *ei* lubaks mind läbi? (A)
- (b) *Ega* te mu naist *ole* möödumas näinud? (A) *Ega* te ometi *arvanud*, et kommerts ja konservatiivsus muusikast sootuks ära kaovad? (A)

Partiklit *ega* kasutatakse ka küsimarkerina (→ SÜ 310).

Eitussõna on lähtekomponendiks ka emfaatilises kinnitavas partiklis *eks*. Sellega seletub verbi konnegatiivivormi kasutus ka *eks*-sõnaga algavates

lausetes (a). Et tänapäeval *eks*-sõnal eitavat sisu enam ei ole, kasutatakse ka jaatavat vormi (b).

(a) *Eks ta* natuke imelik lugu *ole*. (A) *Eks me näe*.

(b) Kuid *eks* iga peremees *otsustab* ise, millal maaharimisega alustada. (A)

Moodustajaeitus

SÜ 105. Moodustajaeitus on eitus, mille mõjualas on üksnes moodustaja, mitte lause tervikuna. Eituseluseks moodustajaks võib olla kõrvallause, infiniittarind või käändsõnafraas. Kõrvallause eitus ei erine pealause eitusest, muude moodustajate eitus aga küll, kusjuures olenevalt moodustaja tüübist vormistatakse eitust erinevalt.

Komplementlausetest (a) ja infiniittarinditest (b) moodustajate puhul esineb **eituse tõstet** alistatud moodustajast põhilausesse, näiteks kui eitatav moodustaja laiendab uskumis-, soovimis- või näimispredikaati (*uskuma, arvama, tahtma, soovima, näima, tunduma, paistma* jms) puhul. Nii kandub näites (b) verbivormi *hoolivat* eitus üle verbi *paistma* eituseks.

(a) Ma tahan, et sa ära *ei läheks*. – Ma *ei taha*, et sa ära läheksid.

(b) Ta paistab sellest *mitte hoolivat*. – Ta *ei paista* sellest hoolivat.

(c) See on *ebasobiv*. – See *ei ole sobiv*.

Infinitiivi- ja konverbitarindite kui suhteliselt kõrge lauselisusastmega tarindite puhul on võimalik eitust väljendada partikliga *mitte*, mis paigutatakse infiniitse verbivormi ette, harilikult vahetult (a, b). Seejuures konverbide (b) puhul lisandub teise võimalusena *ma*-infinitiivi ilmaütlev (*mata*-vorm), mõnikord koos kaassõnaga *ilma*.

(a) Palun teid *mitte karjuda*! Kui sul on ohatis, siis kõige parem on seda *mitte näppida* ja kindlasti *mitte katki pigistada*. (A) Ta veenis mind *mitte loobuma* oma põhimõtetest. Kui teda on õpetatud *mitte kartma*, siis ta ei karda. (A) Ta paistab sellest *mitte hoolivat*.

(b) *Mitte hoolides* sõpradest, kaotame nende usalduse. Me õpime aja jooksul asju tegema neile tähelepanu *pööramata*. (A) Ta valitseb kogu maailma üle, midagi ei saa *ilma tema teadmata* või *lubamata* sündida. (A)

Nii täiendina kui ka predikatiivina esineva kesksõna eitust võib samuti vormistada *mitte*.

Ostukorvis olevate, kuid maksmiseks *mitte kinnitatud* tellimuste nimekirja võib leida rubriigis „Tellimused“. (A) – *Mittekinnitatud* andmetel on

maailma vanimaks inimeseks aga hoopis Kasahstanis elanud naine Sakhan Dosova. (A)

seadust *mitte arvestav* ja teise inimesse küüniliselt suhtuv ametnik (A) – vabatahtlik, vaba tahet *mittearvestav* ja tahtmatu eutanaasia (A)

See õpetaja lihtsalt on liiga pealetükkiv ning teistega *mitte arvestav*. (A) – Riiklik diskontomäär on tavaliselt ühtne ja riske *mittearvestav*. (A)

Mineviku kesksõnade põhilise eitava vastena toimib *mata*-vorm – atribuut-tarindis paralleelselt partikliga *mitte* (a), retrospektiivsetes tarindites ainu-võimaliku moodustajaeituse vormina (c).

- (a) *Nende algul avanemata* (~ *mitte avanenud*) tagamaade ulatuses ja ilmes ongi luule ühiskondlik funktsioon. (A) Meie poolel teel oleku ja *lõpetamata* (~ *mitte lõpetatud*) remondi sümboliks saab Tallinna lennujaam. (A)
- (b) *Tööd olid tehtud / tegemata*. Mul on seal juba *käidud / veel käimata*.
- (c) *Tööd said tehtud / jäid tegemata*. Tööd saadi *tehtud / jäeti tegemata*. Tööd *ununesid / unustati tegemata*.

Adjektiveerunud kesksõnade ja omadussõnade eitust väljendab lisaks prefiksilaadsele *mitte*-osisele (*mittesöödav, mittesoovitav; mitteteadlik, mittelõplik, mittetõine*) (a) vähem regulaarselt ka osis *eba-* (*ebameeldiv, ebasoovitav, ebausutav, ebapäsisiv, ebaühtlane, ebakindel*) (b) ning liide *-tu* (*käändumatu, talumatu; arutu, andetu, lootusetu, õnnetu*) (c) (→ SM . *v-* või *tav*-kesksõna *tu*-liiteline eitus (*matu*-eitus) on modaalne (*talumatu* 'võimatu taluda'). Vt ka SM 187, 197, 201.

- (a) Vilja *mittesöödav* kest on sile ja umbes 5 mm paks. (A) Mäng on alaealistele *mittesoovitav*. (A) .. osa seltskonnast saab *mittetõist* tulu. (A)
- (b) Nii et tervikuna on Malviuse versioon „Chessist“ *ebaühtlane* ja *ebaveenev*. (A) Elu oli *ebakindel*, ent läks edasi. (A)
- (c) Olukord on *talumatu*. Lotila on Urmeti kõrval *andetu* käpard. (A)

Nimisõnade puhul väljendab eitust eelkõige ilmaütleva käände lõpp *-ta* (vahel koos kaassõnaga *ilma*) (a), mõnevõrra ka laiendosad *eba-* (*ebatõde, ebaviisakus*) (b) ja *mitte-* (*mitte-eestlane, mittesuitsetaja*) (c).

- (a) 1971/72. aasta talv *oli lumeta*, kuid külm. (A) Seal lihtsalt elati *ilma armastuseta*, üksteist vihates .. (I)
- (b) Olen alati arvanud, et enamus ajakirjanduses antud kaalust alla võtmise soovitusi on pehmelt öeldes *ebatõde*. (A) Valetamine on viisakus, ja ausus – matslik *ebaviisakus*. (A)
- (c) Lahkemad pistiseandjad on noored ja *mitte-eestlased*. (A)

Sõnamoodustuslike eitusmarkerite kasutus ja nende omavahelised suhted ei ole aga regulaarsed, olenedes alussõna tähendusest ja tavast. Mida väiksem on moodustaja lauselisuse aste, seda ebaregulaarsem eitusmarkerite kasutus on (→ SM 20).

Lauseeitus ja moodustajaeitus samas lauses

SÜ 106. Kui lauses on nii lauseeitus kui ka moodustajaeitus, siis üks tihti-peale tühistab teise ja lause tervikuna on sisult jaatav (a). See ei kehti aga kontraarse (vaheastmeid võimaldava) vastanduse liikme eituse korral (b).

- (a) Meie tegevus *ei jäänud märkamata* ka kohalikele võimudele. (A) (~ Meie tegevust märkasid ka kohalikud võimud.) Kahjuks *ei kulgenud* raamatukogu arengutee *raskuste* ja *seisakuteta*. (A) (~ Kahjuks kulges raamatukogu arengutee raskuste ja seisakutega.) Eurotsooni murenemine *ei ole võimatu*. (A) (~ Eurotsooni murenemine on võimalik.) Ma arvan, et elu *ei ole ebaõiglane*. (A) (~ Ma arvan, et elu on õiglane.)
- (b) Juhan *ei ole andetu*. (≠ Juhan on andekas.)

Sisu ja vormi mittevastavusi eituse ja jaatuse väljendamisel

SÜ 107. Eitavate ja jaatavate lausete piir ei ole terav. On vormilt eitavaid lauseid, millel on jaatav sisu, ja vormilt jaatavaid lauseid, millel on eitav sisu, s.o nn pööratud polaarsusega lauseid. Sisule vastav on tihtipeale ka jaatuslembeste ja eituslembeste sõnade ja väljendite kasutus. Sellised laused on enamasti küsilauseid.

Retooriline küsimus väljendab seisukohta, mis on eituse-jaatuse poolest vastupidine sõnastatule (→ SÜ 316; → SK 109).

- Kes siis seda *ei tea*, see on ju kooskäimise ja pidude panemise koht. (G) (~ Kõik teavad seda...) Kas sa *oleksid ealeski arvanud*, et sa nii kaugele jõuad? (G) (~ Sa ei oleks ealeski arvanud...)

Kahtlusküsimuse puhul on eituse-jaatuse suhted analoogilised retoorilise küsimusega (→ SÜ 315; → SK 98).

- (a) Kas ta *ei ole* juba küllalt kannatanud? (~ Arvatavasti on ta juba küllalt kannatanud.)
- (b) Kas nad siinilmas *enam kohtuvadki*? (~ Arvatavasti nad siinilmas enam ei kohtugi.) Kas ta *maldab oodata*? (~ Arvatavasti ta ei malda oodata.)

Käsku väljendavatest küsilausestest väljendavad eitavavormilised üldküsilauseid jaatavavormilistega võrreldes enamasti pehmemat (viisakamat) käsku või palvet (a). Vormilt eitavad eriküsilause kujulised käskküsilauseid väljendavad käsku, st on sisult jaatavad (b), vormilt jaatavad aga keeldu, st on sisult eitavad (c).

- (a) Kas te *ei lubaks* mind läbi? (~ Palun lubage mind läbi!)
- (b) Miks sa mind *ei kallista*? (~ Kallista mind!)
- (c) Kuhu sa *tormad*? (~ Ära torma!) Mis sa *naerad*? (~ Ära naera!)

SÜ 108. Mõnel juhul võib jaatava sisu edastamiseks kasutada nii jaatavat kui ka eitavat verbivormi, nt mööndlauseis (a) ja *kuni*-ajalauseis (b).

- (a) Mida sa ülemusest ka *arvad* = *ei arva*, käsu pead ikka täitma. Mida iganes inimlaps elus ka ette *võtaks* = *ei võtaks*, on see kõik vaid tühi töö ja vaimu närimine.
- (b) Arstid streigivad, kuni ministeerium *on rahuldanud* nende nõudmised = *pole rahuldanud* nende nõudmisi.

SÜ 109. Vormilt jaatavale lausele võib anda eitav-kahtleva sisu rõhumäärsõna *vaevalt* (a), samuti lause algul fookustatuna sõnad *tuhkagi*, *tühjagi*, *sittagi* jms, mis muidu esinevad ainult eitavas lauses (b). Ka tarindist rõhumäärsõnaga *küll* järeldeb eitus (c).

- (a) *Vaevalt* oskas 1992. aastal keegi ennustada, et saavutatakse niivõrd kiire areng. (A) Järgmised põlvkonnad *vaevalt* seda kuulevad .. (A)
- (b) *Tuhkagi* ta (seda) teab! ('Ei pea paika, et ta (seda) teab.') – Vrd Ta ei tea *tuhkagi*. ('Ta ei tea mitte midagi') Aga *tühjagi* ta uuesti tuli, see uni! (I) Ehitad interface'i ümber ja *sittagi* nad sind enam kätte saavad. (I)
- (c) Usun ma sind *küll*! Tuleb ta sul *küll*!

Kirjandust eituse kohta: EREL, MATI 1977c. Ühest eitamise viisist. | EREL, MATI 2013b. Keeldkõne vormidest. | EREL, MATI 2017h. Öeldis. | HENNOSTE, TIIT 2009. *Ei ole* ja *pole* kasutus suulises spontaanses eesti keeles. | KEEVALLIK, LEELO, KÜLLI HABICHT 2017. Grammaticalization, (inter)subjectification, and sequencing of actions: the Estonian epistemic (question) particle *ega*. | KEHAYOV, PETAR 2009c. Taboo intensifiers as polarity items: evidence from Estonian. | LAANESOO, KIRSI 2018. Polüfunktsionaalsed küsilauseid eesti argivestluses, 9–41. | LINDSTRÖM, LIINA 2023. Keeldkõne mitmuse 1. isiku vormide varieerumine ja tüpoloogiline keelemuutus: kas probleem keelekorralduse jaoks? | NEETAR, HELMI 1966. *eks*-lauseid. | PALDRE, LEHO 1998. Eitustundlikud üksused eesti keeles. | RAJANDI, HENNO 1967b. Some general properties of Estonian negation system. | SANG, JOEL 1980.

Eituse keerdküsimusi. | SANG, JOEL 1983. Eitus eesti keeles. | SAVIJÄRVI, ILKKA 1977. Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I: Suomi. | TAMM, ANNE 2011. Cross-categorical spatial case in the Finnic nonfinite system: Focus on the absentive TAM semantics and pragmatics of the Estonian inessive *m*-formative nonfinites. | TAMM, ANNE 2015. Negation in Estonian. | UUSPÖLD, ELLEN 1978a. Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. | UUSPÖLD, ELLEN 1983a. Sanajärjestyksestä viron ja suomen kielteisessä lauseessa. | VIITSO, TIIT-REIN 2003. Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel.

Isik, arv, tegumood

Isik ja arv. Õeldise ühildumine alusega

SÜ 110. Keeltele on omane alati näidata, kes sündmuse osalistest on ühtlasi kõnesituatsiooni osaline, s.o **kõneleja** ehk **esimene isik** või **kuulaja** ehk **teine isik**, ja kes kõnesituatsioonist väljapoole jääv **kõnealune isik** ehk **kolmas isik**. Lingvistilise kategooriana hõlmab viimane nii inimesi kui ka teisi olen-deid, asju jm. Isikut väljendatakse ennekõike isikuliste asesõnade abil, s.o leksikaalselt. Osaliselt dubleerib seda infot verbi morfoloogiline **isiku- ja arvukategooria** ehk **pööre** (→ M 59). Osaliselt sellepärast, et kui isikuline asesõna näitab mis tahes süntaktilises positsioonis olles oma referendi rolli kõnesituatsioonis (ka näiteks määrusena: **Mul tuleb ära minna**), siis pöörde-vorm näitab vaid lause täisalusega tähistatu rolli kõnesituatsioonis (nt **Ma pean koju minema**).

Lauses määrab õeldise isiku- ja arvuvormi alus. Õeldis **ühildub** täis-alusega (**ma loen, te loete**), õeldise vorm võib vihjata ka puuduvale alusele, nt

Ehitan maja. – Ma ehitan maja. Ehita! maja. – Sa ehita! maja. Oma tööd peab armastama. – Oma tööd peab igaüks armastama. Tulge koju!

Pöördekategoorial on distributiivseid ja semantilisi piiranguid. Pöörde-kategooria puudub eitava kõneliigi vormides (v.a käskivas kõneviisis) ning kaudse ja mööuva kõneviisi puhul ka jaatavates vormides. Loetletud vormide korral võib aluse referendi isik ja arv väljenduda üksnes leksikaalgramma-tiliselt, s.o aluseks oleva asesõna või noomeni kaudu. Pöördekategooriat ei pruugi esineda ka tingiva kõneviisi jaatava kõneliigi vormides. Vt ka M 59.

Osa verbe on semantilistel põhjustel **vaegpöördelised**. Kuivõrd kõneleja on inimene, kuulaja elusolend, siis ei kasutata 1. ja 2. pöördes verbe, mis väljendavad tegijata või ainult elutu objektiga toimuva protsesse, sh loodus-nähtusi ja füsioloogilisi protsesse, nt *sadama, koitma, loojuma, valutama*,

*iiveldama, esietenduma, avarduma, pimenema, krigisema jne (Tuba pimes. – *Mina pimenesin).*

Eile *müristas* kõvasti. Kas täna *sajab* jälle? *Iiveldab*. Päev *koidab* juba. Päike *loojus* metsa taha.

Nihkunud leksikaalse tähenduse korral võivad siiski sellisedki verbid esineda kõigis pöördteis.

Meil oli eile M-ga äike: tema lõi välku ja mina *müristasin*. (Web) *Sadasin* sealt katuselt alla, ilma et oleksin jõudnud appigi karjuda. „Ma armastan sind,“ *krigisesin* ma ja arvuti saatis mu ebaadekvaatsed sõnad edasi. (Web)

Pöörete tähendused

Pöörete põhitähendused

SÜ 111. Ainsuse 1. pööre (1sg) väljendab seda, et subjektisik on identne kõnelejaga.

(*Ma*) sõidan Tartusse.

Mitmuse 1. pööre (1pl) väljendab seda, et subjektisikuid on kaks või enam ja üks neist on identne kõnelejaga.

(*Me*) sõidame Tartusse.

Kui teiseks subjektisikuks on kuulaja, on tegemist **inklusiivse mitmuse 1. pöördega**. Alati inklusiivne on käskiva kõneviisi mitmuse 1. pööre.

Sõitkem Tartusse.

Ainsuse 2. pööre (2sg) väljendab seda, et subjektisik on identne kuulajaga.

(*Sa*) sõidad Tartusse.

Peale põhitähenduse võib 2sg väljendada ka üldisikut (→ SÜ 112).

Mitmuse 2. pööre (2pl) väljendab seda, et subjektisikuid on mitu ja nende hulka kuulub kuulaja, aga ei kuulu kõneleja.

(*Te*) sõidate Tartusse.

Mitmuse 3. pööre (3pl) väljendab seda, et subjektisikuid on vähemalt kaks, kuid ei kõneleja ega kuulaja ei kuulu nende hulka.

Nad elavad meie lähedal. Metsas kasvavad *puud*. *Aknad* avanevad aeda.

Ainsuse 3. pööre (3sg) näitab üksnes seda, et subjektisik pole ei kõneleja ega kuulaja, andmata subjektisiku kohta konkreetsemat infot. 3sg on pöördekategooria kõige neutraalsem (markeerimata) liige. See esineb siis, kui subjektisikuid on üks:

Ta elab meie lähedal. Metsas kasvas kuusepuu.

Verb on ainsuse 3. pöörde vormis ka aluse puudumisel – üldisikulisel (→ SÜ 112) ja isikuta (→ SÜ 161) lauses – ning juhtudel, kui alus küll on, kuid ei võimalda ühildumist: osaalusega lauses (*Aias kasvab lilli*) ja mitte-käändsõnalise alusega lauses (*Oodata oli tüütu*).

Üld- ja umbisikule viitavad pöörded

SÜ 112. Üldisikuline ehk **geneeriline 3sg**. 3sg kui markerimata isikuvorm võib esineda üldisikulisel lauses, kus aluse puudumine näitab, et potentsiaalne tegevussubjekt võib olla kes tahes inimene (või personifikaat). Üldisikuline 3sg-lause väljendab potentsiaalset (irreaalset) sündmust ja selle oeldiseks on sageli modaalne verb (a), kuid ka muud verbid (b).

(a) Seda *võib / saab / suudab* teha / *peab* tegema.

(b) Selle töö *teeb* ära (= võib ära teha) poole tunniga. Nooruses *omandab* kõike kergesti. Seal *kuuleb* huvitavaid asju.

Üldisikuline 3sg erineb tähenduselt üldisikulisest impersonaalist (→ SÜ 123), millel harilikult modaalne tõlgendus puudub, nt *Eestis süüakse musta leiba*, ehkki päris võimatu see siiski pole, vrd *Söögilauas ei räägita*.

Üldisikuliste lausete kohta vt ka SÜ 160.

Üldisikuline 2sg. Üldisikuliselt võidakse tõlgendada ka ainsuse 2. isikut.

(*Sa*) *teed* tööd ja *näed* vaeva, kuid kasu ei mingit. Kool on tasuta ja õpetajad on ideaalsed – muudkui *õpi*. (Web) Kelle leiba (*sa*) *sööd*, selle laulu (*sa*) *laulad*.

Umbisikuline 3pl. Mitmuse 3. pöörde vorme kasutatakse vahel indefiniitse isiku ehk umbisiku väljendamiseks, s.o impersonaali tähenduses. See kehtib eriti verbi *rääkima* kohta, mille 3pl kasutatakse indefiniitsele teateallikale viidates. Kuid mõnel määral esineb muudegi verbide 3pl vormi umbisikulist kasutust, nt indefiniitsele võimule viidates.

Räägivad = *räägitakse*, et tänavu tuleb külm talv. *Tahavad* mind (= mind *tahetakse*) sõjaväkke võtta. Selge, et invaliidsuspensioniga endal kokka ei pea ja kauaks seda pensioni ikka on, arvata, et aasta pärast *võtavad* ära. (I)

SÜ 113. Dialogis on kõnelejale iseloomulik vältida peamiselt viisakuskaalutlustel otsest viidet iseendale või kuulajale, varjata iseenda või kuulaja „nägu“. Põhilised viisakusstrateegiad on kõnelejat ja kuulajat lähendav ehk positiivne strateegia ning distantseeriv ehk negatiivne strateegia. Esimesel juhul kaasab kõneleja näiliselt kas kuulaja iseenda tegevusse, nt (juuksur kliendile:) *Kuidas me lõikame?*, või iseenda kuulaja tegevusse, nt (arst patsiendile:) *Teeme suu lahti*. Teisel juhul seob kõneleja iseenda või kuulaja justnagu kõnesituatsiooni väliste ebamääraste isikutega, nt *Kuidas te end tunnete?* Viisakuspragmaatikat vormistab mitmuse kasutamine ainsuse asemel (meietamine ja teietamine), 3. isiku kasutamine 1. ja 2. isiku asemel või isiku väljendamata jätmine. Vt lähemalt EKS(V) 3 § 96.

Isikuühildumine

SÜ 114. Kui täisaluseks on 1. või 2. isiku asesõna, siis pöördemuudetega kõneviisides on öeldisverb vastavalt 1. ja 2. pöördes, 3. isiku asesõna või nimisõna korral 3. pöördes.

Ma loen. Sa loed. Ta loeb. Me loeme. Te loete. Poiss loeb. Nad loevad. Poisid loevad.

Kui täisalusteks on rinnastatud isikulised asesõnad või ase- ja nimisõna(d), siis öeldisverb on mitmuses ja tema isikuvormi määrab harilikult isikuhierarhias kõrgemal paiknev asesõna:

ISIKUHIERARHIA: 1. isik > 2. isik > 3. isik

Mina ja sina loeme. Sina ja tema loete. Mina ja Peeter loeme. Sina ja Peeter loete. See tähendab seda, et selle raha *oleme mina ja sina* leivapoes kinni maksnud. (A) Tunnistad, et *sina ja Tatjana* tegite mulle sarved pähe. (I)

Kui rindühendis on peale 1. või 2. isiku pronoomeni nimisõna, võib verb mõnikord olla ka 3. pöördes (→ SÜ 390).

Ma näen, kuidas *mina ja mu lapsed* saavad vabaks jõude-elust (A) .. *sina ja su pere* austavad meid iga päev .. (I) Ametnikest *oskavad* eesti keelt *mina ja kantselei juhataja*, kes on eestlanna. (A)

Arvuühildumine

SÜ 115. Kui 3. pöörde vaegisikulised (üld- ja umbisikulised) kasutused kõrvale jätta, siis oleneb öeldisverbi arvuvormi valik aluse vormist või sisust. Kui aluse tuumaks on loendatav (jaotamatu) sõna, s.o sõna, mille puhul

ainsuslikku sisu annab edasi ainsuse vorm ja mitmuslikku mitmuse vorm (nt *poiss – poisid*), siis on öeldisverbi arvuvorm alati vastavuses aluse arvu- vormiga.

Ta / poiss loeb. – Nad / poisid loevad. Raamat oli igav. – Raamatud olid igavad.

Kõikuvusi verbi arvuvormi valikul esineb aluste puhul, mille sisu ja vorm ei ole kooskõlas, s.o aluste puhul, millel on mitmuse vorm, kuid ainsuslik sisu (nt mitmussõnad, üksikobjektide mitmuslikud nimed) või ainsuse vorm, kuid mitmuslik sisu (nt kollektiivnimisõnad ja hulgafrasid).

Öeldise arvuvorm, kui alus on mitmuse vormis,
kuid sisult ainsuslik

SÜ 116. Mitmuse vormis, kuid ainsusliku sisuga sõnade puhul määrab öeldisverbi arvuvormi tavaliselt aluse arvuvorm, st ühildumine on vormiline (süntaktiline). Eriti kehtib see mitmussõnade ehk *plurale tantum* -sõnade puhul, nagu *püksid, käärid, sarlakid, pulmad*.

Püksid läksid katki. Pulmad olid suurejoonelised.

Kui aluseks on üksikobjekti mitmuslik pealkiri või nimi, siis võib öeldis olla nii mitmuses (ühildub süntaktiliselt) kui ka ainsuses (ühildub semantiliselt).

„*Suvitajad*“ mõjutasid Eesti filmi arengut. – „*Suvitajad*“ (= film „*Suvitajad*“) valmis poole aastaga. Pressiteate Liiva külaseltsi loomise kohta avaldasid *Nõmme Sõnumid*. (G) *Nõmme Sõnumid* (= ajaleht *Nõmme Sõnumid*) avaldas loetelu tüüptingimuste punktidest .. (G) *Tensi Reisid pakuvad* Leedu reise. (G) *Tensi Reisid* (= OÜ *Tensi Reisid*) korraldab pakettreise juba 1992. aastast. (G)

Öeldise arvuvorm, kui alus on ainsuse vormis,
kuid sisult mitmuslik

SÜ 117. Vormilt ainsusliku, kuid sisult mitmusliku aluse puhul esineb kõikuvust öeldisverbi arvuvormi valikul rohkem.

Kollektiivnimisõnad *rahvas, seltskond, kamp, rühm* jms väljendavad üldjuhul kollektiivi kui piiritletud hulka (tervikut). Neil on nii ainsuse kui ka mitmuse vorm ning nad käituvad nagu loendatavad nimisõnad – verbi arvuvorm oleneb sellest, kummas arvus kollektiivnimisõna parajasti kasutatakse.

Vrd

Rahvas elab hästi. – Rahvad tahavad rahu.

Märkus. Mitmuslik asesõna *kõik* : *kõigi* väljendab distributiivset (hulga elemente eraldi vaatlevat) hulka ja nõuab öeldisverbi mitmust, ainsuslik *kõik* : *kõige* aga väljendab koguhulka ja nõuab öeldisverbi ainsust. Vrd *Kõik* (= kõik inimesed) *said* oma osa: noor naine, kes imetas last, mõned täiskasvanud tüdrukud ja üsna pisikesed poisid-plikad. (I) – Sasiga varustatud ase, sellel olev vaip, lina, püksid, jänesevillast padi – *kõik* (= kõik see) *võtab* kohe tuld. (I)

Hulgafraasist aluse puhul oleneb öeldisverbi arvuvorm kõigepealt hulga-sõna laiendist. Kui selleks on **loendamatu** nimisõna (nt *suhkur*, *vesi*, *kurbus*), on öeldisverb alati ainsuses.

Moosile kulus kilo *suhkrut*. Osa / *enamik* / *muist* *suhkrut* jäi kasutamata.

Kui hulgasõna laiendiks on **loendatav** nimisõna (nt *inimene*, *maja*, *mägi*), siis oleneb öeldisverbi vorm hulgasõnast, lausetüübist ja hulgafraasi defi-niitsusest.

Adverbid *palju*, *vähe*, *natuke* tingivad verbi ainsusevormi oma kvantita-tiivse ebamäärasuse tõttu.

Trammis oli *palju* / *vähe* *inimesi*.

Osa väljendavad nimisõnad *osa*, *enamik*, *muist*, harva ka üldisema hulga-tähendusega kollektiivnimisõnad *hulk*, *rühm*, *kamp*, *jõuk* jms nõuavad olemasolu- ja omajalauses (a) verbi ainsust, normaallauses (b) lubavad ka mitmust.

- (a) Koolis oli *osa* / *enamik* *õpilasi*. Lähedal *lõhkes* mitu *kuuli*. Mul oli *vaid osa* *selle sarja raamatuid*. Mul oli kodus *hulk vanu raamatuid*.
- (b) *Osa* / *enamik* / *muist* *õpilasi* *sai* (~ *said*) *kahed*. Hirmuäratavalt suur *hulk inimesi* *joob* end jaaniõhtul ühekorraga täis! (A) Suurem *hulk inimesi* *eral-davad* nähtavasti *vähe* tähelepanu mõtisklusele surmast .. (A) *Kamp poisse tegeles* ilmselt millegi keelatuga. *Kamp mehi* *istuvad* ja *joovad* laua ääres .. (A)

Sõnade *paar*, *mitu*, *tosin* (a) ja põhiarvsõnade (b) puhul kasutatakse nii verbi mitmuse kui ka ainsuse vormi.

- (a) *Paar selles piiripunktis olnud inimest* *arvavad*, et saateauto katusel on kaks sinist vilkurit. (A) *Paar sõnavõtjat rõhutas*, et majanduslikult tugevate riikide investeringute puhul nii öelda nõrgematesse on kaks takistust. (A) Seinte ääres *seisid* *vaid paar viljasalve*, mis lõhnasid meeldivalt .. (I) *Möödus* *veel paar päeva*. *Mitu Pärnu hotelli taotlevad* endale tärne juurde .. (A) *Mitu tunnistajat* *aga väidab*, et auto lähenes suure kiirusega .. (A) XX sajandi lõpus *olid konkureerimas* juba *mitu majandusdünastiat* .. (I) Ühe pildi peal *istus* *mitu naist* ümber väikese laua .. (I)

- (b) .. *kolm meest kargasid* talle kallale ja paiskasid pikali maha. (I) *Kolm vene fraktsiooni liiget jäi* erapooletuks. (A) Põõsaste varjus *seisid kolm meest*, vennad Roostepõllu metsatalust. (I) Tartu nahahaiguste kliinikus *võtab* iga päev suguhaiguse kahtlusega inimesi *vastu kolm arsti*. (A)

Põhiarvsõna puhul eelistatakse normaallauses siiski ülekaalukalt mitmust. Ainsus domineerib juhtudel, kui alus järgneb öeldisele: eksistentsiaallauses (a), omajalauses (b), pöördonajärjega normaallauses (c). Ainsust kaldustakse eelistama, kui alus tähistab ebamäärast või suurt arvu (a), (c).

- (a) Koosseis on aastast aastasse kahanenud, kuid viimati *istus* laua taga siiski veel *ligi kümme ätti-mutti*. (A)
 (b) Neil *oli kolm / mitu koera*. Kaubo ühel vanaonul *oli kuus poega*, kõigist said kaugesõidukaptenid .. (I)
 (c) Prognooside järgi *võib* töö kaotada *1000 kuni 2000 kaevurit*. (A)

Alusega tähistatava hulga distributiivsust ja seeläbi mitmuse kasutamist soodustavad arvu väiksus ja lause transitiivsus.

Neli meest avavad menüü ja *loevad* esimeselt leheküljelt pealkirja "Tervisekuu". (A)

Kui arvsõnalisel hulgafrasil on mitmuslik täiend, on öeldis mitmuses.

Need / kõik kümme poissi meie klassist *astusid* ülikooli. *Esimesed kaks meest hakkasid* odadega seppa torkima. *Tulid ka teised neli*. *Ülejäänud viis-kuus õpilast võivad* koju minna. *Viimased kaks aastat möödusid* kiiresti. *Järgnevad paar suvekuud kujunesid* mul üsna pingelisteks. .. *nendega olid kaasas veel mingid kolm poissi*. (G)

SÜ 118. Kõikuvust öeldisverbi mitmuse ja ainsuse kasutuse vahel esineb ka siis, kui aluseks on ainsuslike liikmetega rindtarind, nt *Jüri ja Juhan läksid linna*, aga: *Sauna juurde kuulub ~ kuuluvad mullivann ja puhkeruum*, harva ka siis, kui aluseks on rindtarindile lähedane komitatiivtarind, nt *President Meri koos abikaasaga käis ~ (harva) käisid riigivisiidil*. Neid juhtumeid käsitletakse lähemalt rinnastuse kirjelduses (→ SÜ 388–389, 400).

Kirjandust isiku ja arvu kohta: EREL, MATI 1990. Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamise võimalusi eesti keeles. | EREL, MATI 1999a. Agreement in Estonian. | EREL, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. | EREL, MATI 2017h. Öeldis. | JAAGU, KÄRT-KRISTIIN 2023. Arvsõnalise kvantorifraasi ühildumine verbiga. | JOKELA, HANNA 2006. Geneerinen nollasubjekttilause suomessa ja

virossa. | KEEVALLIK, LEELO 1999b. The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. | KEEVALLIK, LEELO 2005a. Politeness in Estonia: A matter of fact style. | LINDSTRÖM, LIINA 2010. Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiaid eesti keeles. | LINDSTRÖM, LIINA, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. *Ise ise*. | MIHKLA, KARL 1962. Õeldis ja selle ühildumine alusega tänapäeva eesti kirjakeeles. | PAJUSALU, RENATE 2015. Hidden subjects in conversation: Estonian personless verb forms as referential devices. | PAJUSALU, RENATE jt 2010. Eestlaste ja venelaste suhtluskäitumine: *sina, teie* ja keegi veel. | SEPAMAA, HENRIK 1959. Õeldise ainsusest ja mitmusest arvõnalise aluse puhul. | VALGMA, JOHANNES 1963. Aluse ja öeldise kongruentsist eesti kirjakeeles.

Tegumood

SÜ 119. Tegumood on verbi grammatiline kategooria, mis näitab nominaalsete lauseliikmete ja nende semantiliste funktsioonide vahet. Sama lause tegumoodelised variandid tähistavad üht ja sama situatsiooni, erinev on argumentstruktuuri lauseliikmeline kujundus. Selle poolest erineb tegumood derivatiivsest kategooriast, mis hõlmab kausatiivi, antikausatiivi ja refleksiivi (→ SÜ 139–145).

Põhiliselt märgitakse verbi morfoloogilise või perifrastilise vormiga lause aluse ja sihitise vahet tegevussubjektiga, s.o lausega tähistatava situatsiooni aktiivseima osalisega, ja tegevusobjektiga. Tegumoe kategooria markeerimata liiget, mille puhul tegevussubjekt on aluseks, nimetatakse **aktiiviks**. Markeeritud liikme, **passiivi** korral, on tegevussubjekt aluse positsioonist välja tõrjutud – muudetud kas tegijamääruseks või üldse välja jäetud – ja aluseks on ülendatud muidu sihitisena vormistuv tegevusobjekt. Passiivseks saab muuta ainult sihitisega lauset, st passiivivorm on ainult sihitistel verbidel. Niisugune passiiv on iseloomulik paljudele keeltele, nt inglise keelele:

AKTIIV: He [TS:ALUS] wrote some letters [TO:SIHITIS]

PASSIIV: Some letters [TO:ALUS] were written by him [TS:MÄÄRUS]

Passiivile lähedane on maailma keeltes mõnevõrra harvemini esinev, kuid eesti ja teiste läänemeresoome keelte põhiline markeeritud tegumood – **impersonaal** ehk **umbisikuline tegumood**, millele vastandub markeerimata lähtetegumoodena **personaal** ehk **isikuline tegumood**.

PERSONAAL: Ta *loeb* raamatut.

IMPERSONAAL: *Loetakse* raamatut (= Keegi loeb raamatut).

Nagu passiivi nii ka impersonaali puhul on lausestruktuuri semantiliselt olulisim, esilduv argument, tegevussubjekt aluse positsioonist välja tõrjutud. Kuid erinevalt passiivist seisneb see väljatõrjumine impersonaali korral üksnes aluse referendi muutmises indefiniitseks, mitte aluse osatäitja vahetamises. Seega impersonaali põhiline eripära on personaalist erinev isikutõlgendus, mitte niivõrd teistsugune argumentstruktuur.

Impersonaal

SÜ 120. Impersonaali ehk umbisikulise tegumoe vormid (→ M 58) on nii sihilistel kui ka sihitutel verbidel, nt *loetakse raamatut, joostakse*. Et impersonaal ei kujunda ümber personaali argumentstruktuuri, jääb sihiliste verbide puhul impersonaalilauses sihitis alles ja säilib ka täis- ja osasihitise vastandus (a). Nagu personaali nii ka impersonaali puhul muudab eitus täissihitise osasihitiseks (b).

(a) *Lapsi / lapsed* saadetakse kooli.

(b) *Lapsi* ei saadeta kooli.

Kuigi alus impersonaali korral lauses vormiliselt puudub, ei kao ta jäägitult, vaid säilitab implitsiitsenagi viiteseose nt enesekohaste ja vastastikuste asõnadega:

Tuldi kokku, *osteti oma* vähesed asjad ja mindi rõõmsalt laiali. (A) Enne kojuminekut *pesti ennast* muidugi puhtaks .. (I) *Üksteist hoiti* asjade käiguga kursis.

Impersonaal ja lause põhitüübid

SÜ 121. Impersonaali saab panna ennekõike normaallauseid. Impersonaalis kaob lausest (muutub implitsiitseks) personaali alus, mis semantiliselt on tegevussubjekt.

Poiss [TS] *loeb* lehte [TO]. – *Loetakse* lehte. *Poiss* [TS] *jookseb*. – *Joostakse*.

Markeeritud lausetüüpide lausete – kogeja- (a), omaja- (b), tulemus- (c) ja eksistentsiaallausete (d) – puhul impersonaali panek üldjuhul vastuvõetav ei ole.

(a) Neil *on vaja* müüjat. – **Ollakse vaja*.

(b) Tal *on* häid sõpru. – **Tal ollakse*.

(c) Poistest *kasvasid mehed*. – *Poistest *kasvati*.

(d) Selles koolis *leidub andekaid noori*. – *Selles koolis *leidutakse*.

Küll aga saab impersonaliseerida kogemist, omamist ja muutumist väljendavaid normaallauseid.

Nad vajavad müüjat. – *Vajatakse müüjat*. *Ta omab häid sõpru*. – *Omatakse häid sõpru*. *Poisid kasvasid meesteks*. – *Kasvati meesteks*.

Vt lähemalt EKS(V) 3 § 106.

Impersonaali isikutõlgendus

SÜ 122. Impersonaali indefiniitne referent (umbisik) on tüüpjuhul inimene. Vahel võib selleks siiski olla ka muu elusolend.

Suurem osa kutsikaid jätkab sama tegevust, mis uru juures – *ronitakse* keset välja asetseva külmakerke künka otsa ja *üritatakse* üksteist sealt alla nügida. (T) Keegi jääb huntide kätte ja *süüakse* ära. (A) Meie külas olen veel mõnda koera näinud, suuremates linnades – ka Naganos – *haugutakse* haruharva. (A) *Pesitsetakse* [roosakajakas] kas üksinda või enamasti kuni 5 paariliste kolooniatena. (T) Munad *munetakse* [kiilid] veetaimede vartele, vastseiga kestab ühe aasta. (T) Teises akvas 24 C° juures *kooruti* [kuldkalad] eile ehk neljandal päeval. (T)

Impersonaal puudub verbidel, mille alus ei saa tähistada elusolendit, nt verbil *kestma* ja *sujuma*. Vrd

Viimane kursus *kestis* nädala. – **Kesteti* nädal.

Impersonaali referentide hulka laiendab isikustamine ehk personifikatsioon, mis võimaldab inimestele ainuomast tegevust või protsessi üle kanda nii teistele olenditele kui ka mitte-olenditele. Peale loomade (a) personifitseeritakse loodusjõude või loodusprotsesside „sooritajaid“ (b) ning inimesetaoliselt toimivaid seadmeid (c).

(a) Metsas *peeti* lõvi eesistumisel koosolekut.

(b) Sellel suvel oli Eestimaal suur torm, *murti* maha palju puid ning *laastati* kasvuhooneid. (A) Vaheosakestel saab selline seos kehtida vaid juhul, kui tema tekke- ja kaduprotsessides *rikutakse* energia jäävuse seadust. (A)

(c) Word jaotab arvutisse sisestatud teksti lehekülgedeks vastavalt lehekülje mõõtmetele. Kui üks lehekülg on tekstiga täidetud, *alustatakse* uuega. (A)

Võimalik on ka vastupidise suunaga metafoorne ülekanne – muudele elusolenditele omase tegevuse omistamine inimesele.

Briti parlamendis hüütakse, naerdakse, *määgitakse* rääkijale vahele. (A)

SÜ 123. Impersonaali indefiniitne isik, s.o kuulaja jaoks tuvastamatu isik võib olla **üldisik** ehk **geneeriline isik** (a) või **umbisik** ehk **mittegeneeriline isik** (b–d). Umbisik võib olla kas spetsiifiline (kindel isik, ehkki kuulaja jaoks tuvastamatu) (b) või mittespetsiifiline ('kes tahes') (c). Umbisiku erijuhtum on **korporatiivne isik**, s.o organisatsioon, institutsioon või selle esindaja (d).

- (a) Enne sööki *pestakse* käsi. Vigadest *õpitakse*.
- (b) Turul *müüdi* täna lambaliha.
- (c) Siberist *on leitud* kulda.
- (d) Eestis *makstakse* Euroopa kehvemaid pensione. (A)

Mõnikord kasutatakse impersonaali ka **definiitsele isikule** viitamiseks, et vältida isiku otsest nimetamist (distantseeriv viisakusstrateegia). Isik võib seejuures olla nii kõneleja (a), kuulaja (b) kui ka kolmas juuresolija, nt varem esinenud ettekande pidaja (c).

- (a) Minu artiklis *juhitakse* tähelepanu vajakajäämistele juhtkonna tegevuses.
(= Oma artiklis juhin ma tähelepanu vajakajäämistele juhtkonna tegevuses.)
- (b) Kas veini *soovitakse*? (= Kas te veini soovite?)
- (c) Head arupärijad! Kuna küsimused *loeti* kõik ette, siis ei ole mul mingit tarvidust neid uuesti kordama hakata. (RK)

Spetsiifilisena tõlgenduv impersonaal jätab referentide arvu lahtiseks, st verbivormist endast ei selgu, kas tegu on ühe või mitme referendiga. Lauset *Turul müüdi täna lambaliha* on sobiv kasutada nii siis, kui müüjaid oli mitu, kui ka siis, kui müüs üksainus. Öeldistäitega lauses on võimalik referentide mitmuslikkust ühemõtteliselt näidata öeldistäite mitmusevormiga.

Sellel jõuluõhtul *oldi vaiksed* ja *kurvad*, sest isa surm rõhus kõiki.

Impersonaalilause tegevussubjekt

SÜ 124. Hoolimata sellest, et impersonaalile on olemuslik subjektsiku ebamäärastamine, võib sihilises lauses teatud juhtudel siiski esineda ka tegevussubjekti väljendav tegijamäärus, valdavalt kujul NPgen + *poolt*. See esineb eelkõige kollektiivse (sh korporatiivse) tegevussubjekti korral, mida väljendab mitmuslik nimisõna, kogunimisõna, organisatsiooni või institutsiooni

märkiv nimisõna ja kollektiivi esindajat märkiv nimisõna (a). Sageli jääb tegevuse tegelik teostaja kollektiivse tõlgenduse puhul ikkagi ebamääraseks ('keegi neist'). Ebamäärasusele osutab seegi, et kogumit, organisatsiooni või institutsiooni märkiva *poolt*-adverbiaali saab tihtipeale asendada kohamäärusega (b). *poolt*-adverbiaali ei kasutata sihitu verbiga lauses.

- (a) Üks miilitsatöötaja *tapeti meeleavaldajate poolt* vintpüssiga .. (A) Nii Nadji kui ka Pepeljajevi etendused *võeti publiku poolt* kuumalt vastu. (A) Mõelge, kui koledaid visioone *loodi* selleks vanasti *kiriku poolt* sama eesmärgi saavutamiseks! (A) Ülemkohtu liikmed *nimetatakse* ametisse *presidendi poolt* eluks ajaks. (A) Viimane investeerimisettepanek *tehti* paar kuud tagasi *Lõhmuse, Haaveli ja Viisemanni poolt* .. (A)
- (b) Parandusettepanekud *lükati Riigikogu poolt* ~ *Riigikogus* tagasi.

Impersonaali liitaegades võib tegevussubjekti mõnikord väljendada ka alalütlevas määrus (a), mis tavaliselt esineb seisundipassiivis (→ SÜ 127). Erinevalt *poolt*-määrusest paikneb see harilikult teemana lause algul. Et tegemist on impersonaaliga, mitte seisundipassiiviga, seda näitab sihitise partsiaalsus. Impersonaali liitaegades alalütlevas määrus tegevussubjektile osutada ei saa, nt lauses (b) väljendab see omajat.

- (a) Aga *Eval on* midagi veel krõbedamat minu jaoks *varutud*. *Meil ei ole* veel *tehtud* süvaanalüüsi. Kui kellelgi magu üles ütleb, siis *mul on* Rennie tablette *ostetud*.
- (b) *Mul viidi* ema haiglasse.

Tegevussubjekti määramispiirkonda võib väljendada asukohamäärus (a–c), mõningate suhtlusverbide puhul ka lähtekohamäärus (d). Enamasti paikneb seegi teemana lause algul. Sellistele impersonaalilauselele on sageli tähenduselt lähedased, kuid siiski mitte identsed (puudub kohatõlgendus) personaalilause, milles määruase asemel on täisalus. Institutsiooni väljendav kohamäärus on sihilises lauses tihtipeale asendatav *poolt*-tegijamäärusega (c).

- (a) *Eestis streigitakse* harva. – *Eestlased streigivad* harva.
- (b) *Meil tarvitatakse* liiga palju suhkrut. – *Me tarvitame* liiga palju suhkrut.
- (c) *Riigikogus lükati* parandusettepanekud tagasi. – *Riigikogu lükkas* parandusettepanekud tagasi. – *Riigikogu poolt lükati* parandusettepanekud tagasi.
- (d) *Ministeeriumist teatati*, et programmi arutamine toimub nädala pärast. – *Ministeerium teatas*, et programmi arutamine toimub nädala pärast.

Impersonaali ühisjooni passiiviga

SÕ 125. Kuigi impersonaali ei saa käsitada passiivi alaliigina, on eesti keele sihitisega impersonaalilauseel siiski mitmeid passiivilausele omaseid jooni.

Olulisim sarnasus on see, et impersonaalilause sihitisel, eriti täissihitisel, on mõningaid aluse omadusi. Täissihitis on impersonaali korral nimetas, mitte omastavas, seega tüüpilises aluse käändes (a, b). Enneminevikus võib öeldisverb ühilduda ja enamasti ühildubki täissihitisega arvus (b). Rinnastuse puhul võib eelneva osalause alus kontrollida impersonaali täissihitise väljajätu (c).

(a) *Külaline pandi* magama isa kabinetti.

(b) *Külalised oli(d)* magama pandud isa kabinetti.

(c) *Pehka* tegi viienda vea ja Ø [= Pehka] *saadeti* platsilt minema.

Sarnasust passiiviga näitab seegi, et *poolt*-tegijamäärus on peale institutsioonide mõnevõrra kasutusel ka mitteinstitutsiooniliste konkreetsete isikute puhul.

Endistel riigi- ja poliitikategelastel *hoiti NKVD poolt* teraselt silma peal .. (Web) 9.–11. detsembrini korraldab Kai Liiva näituse „Keraamika“ Pariisi saatkonnas. *Tema poolt finantseeritakse* ka kataloog. (A) Tõmbliku eellane *leiutati* juba 1851 ameeriklase *Elias Howe' poolt*. (A)

Eri impersonaalilauseil on passiivi omadusi erineval määral. Passiivsuse aste oleneb eelkõige sihilisusest ja perfektiivsusest. Passiivist eristuvad selgemini sihitu verbiga laused, kus puudub nii aluse kandidaat kui ka tegijamäärus (*Asjaosaliste poolt vaieldi õhtuni*). Passiivikauged on ka osasihitisega laused (*Paberit toodetakse puidust*), kuna osasihitisel puuduvad aluse omadused ning ka tegijamäärus esineb neis lausetes suhteliselt harva. Kõige rohkem sarnanevad passiivilausedega täissihitist sisaldavad laused, mille verb on mineviku liitaja vormis (Kui *vargad oli(d) politseinike poolt kinni püütud ja pokri pistetud, asusid tegutsema varaste sõbrad*). Selliste lausete täissihitisel on üsna palju aluse omadusi ning ka tegijamäärus esineb neis suhteliselt sageli.

Passiiv

SÜ 126. Impersonaalsed laused nagu *Uksed oli(d) suletud juba kell kuus* väljendavad ennekõike mineviku tegevust, uste sulgemist. Sellele tegevusele järgnevat uste kinniolemist saame vaid järeldada. Lauses *Uksed olid suletud juba pikemat aega / alates kella kuuest / kuni kella kuueni* on seevastu esiplaanil uste kinniolek, taustaks minevikutegevus, mis selle seisundi on tekitanud. Tegemist on **resultatiivse seisundipassiiviga** ehk aspektitähenduse seisukohast **passiivse retrospektiiviga** (→ SÜ 53). Passiivsetes lausetes on lausealguline moodustaja selgelt alus, millega *olema*-verb obligatoorselt ühildub. Seda nii arvus kui ka isikus, sest subjektina saavad esineda ka 1. ja 2. isiku asesõnad, nt *Ma olin / sa olid otsustamisest kõrvale jäetud*. Kesk sõnal on öeldistäite omadusi, mistõttu seisundipassiivil on impersonaalsega võrreldes teistsugune ajavormide paradigma.

Tabel 9. Impersonaali ja passiivi ajavormid

	IMPERSONAAL	PASSIIV
OLEVIK	uksed <i>suletakse</i> kell kuus	<i>uksed on suletud</i> (~ kinni) alates kella kuuest
LIHTMINEVIK	uksed <i>suleti</i> kell kuus	<i>uksed olid suletud</i> (~ kinni) alates kella kuuest
TÄISMINEVIK	uksed <i>on suletud</i> kell kuus	<i>uksed on olnud suletud</i> (~ kinni) alates kella kuuest
ENNEMINEVIK	uksed <i>oli(d) suletud</i> kell kuus	<i>uksed olid olnud suletud</i> (~ kinni) alates kella kuuest

Tabelist nähtub, et impersonaali täisminevik langeb vormilt kokku passiivi olevikuga, impersonaali arvus ühilduv enneminevik aga passiivi lihtminevikuga.

Et sihitisest on saanud alus, seda näitab ka see, et eitus ei muuda seda lauseliiget partitiivseks. Tulemusseisundile osutab aga võimalus kasutada paralleelselt *ei*-eitusega *mata*-eitust.

Tänased tööd ei olnud veel lõpetatud. – Tänased tööd olid lõpetamata. Siis olid inimesed veel *tsivilisatsioonist ja kunstist rikkumata*, ehedad ja siirad. (A)

Passiivilause tegevussubjekt

SÜ 127. Erinevalt impersonaalist ei pruugi seisundipassiiv osutada inimegijale ega ka muule elusolendile (b). Tõrjutud tegevussubjekti väljendatakse küll harva, kuid selleks on suurem valik vahendeid kui impersonaali puhul. Peale *poolt*-tegijamääruse (a) võib seisundit põhjustavat tegevussubjekti vormistada seestütlevas käändes määrus (b). Tüüpiline tegevussubjekti väljendav määrus on omastavas käändes ja kuulub kesksõnatarindi koosseisu (c). Tegevussubjekti saab esindada ka alalütlevas käändes määrus (d). Lauses (d) kontrollib see tegevussubjektile omaselt refleksivatsiooni (asendust enesekohase asesõnaga).

- (a) Ülesanded olid *meie poolt* lahendatud.
- (b) Õunapuud olid *külmast* kahjustatud.
- (c) Maja oli *Mardi* ehitatud.
- (d) *Mul* on *oma / enda* nõud juba pestud.

Passiivi partitsiibi predikatiivsus

SÜ 128. Kui impersonaalis on *tud*-kesksõnal selgelt verbi omadused, siis passiivi puhul on samal kesksõnal nii omadussõna kui ka verbi omadusi. Nagu omadussõna esineb kesksõnagi siin öeldistäitena, seostudes kõigis aegades muutuva *olema*-verbiga, mida elusa subjekti korral on võimalik impersonaliseerida (a). Omadussõnaga seob kesksõna passiivi korral ka mõningane kompareerimisvõimalus (b). *tud*-kesksõna käsitlemist verbina toetab aga seliste laiendite esinemise võimalus, mis iseloomustavad pigem tegevust kui selle tulemust – tegijamäärused, viisi- ja ajamäärused (c).

- (a) Ta on / oli / on olnud / oli olnud üllatatud. Ollakse / oldi / on oldud / oli oldud üllatatud.
- (b) Nende liikumisvabadus on *piiratum* kui teistel.
- (c) See töö on *nende poolt* küll *väga kiirustades* tehtud.

Lõppkokkuvõttes on passiivi korral kesksõna pigem omadussõna ja verbi piirijuhtum kui kumbki neist. Öeldistäitena kasutatud olla ja seega osaliselt adjektiveeruda võivad kõik kesksõnad ja nende eitavad vasted (→ SÜ 53).

Mitteresultatiivne seisundipassiiv

SÜ 129. Mitteresultatiivse seisundipassiivi saab moodustada vaimset seisundit väljendavatest verbidest, nagu *armastama, vihkama, põlgama, kartma, tundma, hindama* jms.

AKTIIV: Kõik *armastavad / vihkavad* suurt juhti.

PASSIIV: Suur juht *on kõigi poolt armastatud / vihatud*. Lõtkini teadustööd *on mongolistidest kolleegide poolt hinnatud* tänini. (T) .. on auahne ja *kõigist vihatud* reporter, kes kõiki reegleid eirates neid uurima läheb. (G)

Seisund ei ole siin mingi eelneva tegevuse või protsessi tulemus, vaid püsiv olek. Mitteresultatiivse seisundipassiivi puhul ei kasutata *mata*-eitust ning tegevussubjekt esineb üldjuhul kujul *Ngen + poolt*, harvemini ka kujul *Nela*.

Muid passiivi- ja impersonaalikonstruksioone

SÜ 130. Peale morfoloogilise impersonaali ja predikatiivse *olema*-seisundipassiivi on eesti keeles ka teisi passiivi ja impersonaali omadustega konstruksioone: *saama*-verbi predikatiivne ühend põhiverbi *tud*-kesksõnaga (*saama*-seisundipassiiv) ning mitmed perifrastilised passiivi- ja impersonaalivormid.

saama-seisundipassiiv

SÜ 131. Resultatiivse seisundipassiivi erivariant on konstruksioon TO:GS *saama + Vtud* (a) ja selle eitav vaste TO:GS *jääma + Vmata* (b).

(a) Lauad *saavad kaetud*. Ma tahan tänada kõiki neid, tänu kellele see töö *on saanud tehtud*. (RK)

(b) Lauad *jäävad katmata*. Maja oli puuehitus, mida ilmselt oli kavatsatud ka kunagi krohvida, kuid see *oli jäänud tegemata*. (A)

Erinevalt *olema*-verbiga moodustatud seisundipassiivist, mis väljendab seisundis olemist, annab *saama-* / *jääma*-passiiv edasi seisundisse jõudmist või jõudmata jäämist. Seisundipassiivsele konstruksioonile omaselt on kesksõna ka siin käsitatav predikatiivina. Tegevussubjekt aga võib siingi vormistuda *poolt*-tegijamäärusena (a) või seestütlevas käändes määrusena (b). Ka alalütlevas määrus võib osutada tegevussubjektile (c).

- (a) Kõikide kommunikatsioonide liitumised *saavad tehtud meie poolt*, otsad korterisse toodud, mõõdikud paigaldatud. (A)
- (b) Näis, et ka ta pikad tumedad juuksed *jäid tasasest kõrbetuulest puutumata* .. (A) *Minust jääb see liigutus tegemata*. (N)
- (c) *Isal sai* töö varsti *tehtud*. *Isal jäi* töö *tegemata*. *Mul said* asjad kiiresti *aetud* .. (N) .. paljud iseloomulikud detailid *jäävad mul märkamata*. (I)

Intransitiivsete verbidega annab *jääma*-verb ka aktiivseid retrospektiivseid *mata*-ühendeid, nt *jääksid olemata* / *tulemata* / *toimumata* jne (→ SÜ 53).

saama-tegevuspassiiv

SÜ 132. Tarind TO:GS *saama* + *Vda* esindab tegevusliku sisuga perifrastilist passiivivormi.

Poiss *saab* isa käest *noomida*. Poiss *sai* raskesti *vigastada* ja ta viidi ravile Tallinna lastehaiglasse. (A) Pille *on* oma postiljonistaaži ajal vaid korra koeralt *hammustada saanud*. (A) Need, kes läksid sellest lavastusest filosoofiat otsima, *said petta*. (A) „Ja selle eest *saim* turvameestelt *peksa*,“ muigab Tolk nukralt. (A) Neljandik vaatluse all olnud ajalooõpetajatest (11 õpetajat) *said* ideoloogilise kasvatus eest *kiita*. (T)

Tegevussubjekt vormistub enamasti tegijamäärusena kujul NPgen + *käest* või NPabl. Põhiverbina esinevad põhiliselt kannatuse põhjustamist väljendavad verbid: *noomida*, *riielda*, *sõimata*, *karistada*, *sugeda*, *nuhelda*, *tappa*, *pureda*, *küünistada*, *kõrvetada*, *haavata*, *põrutada*, *vigastada*, *raputada*, *petta*, *tõmmata* jne. Mõne verbi puhul on infinitiiv lühenenud ja leksikaliseerunud: *peksa*, *parki*, *lakki*, *kolki*. Positiivset tegevust väljendavatest verbidest esineb selles konstruktsioonis *kiita*.

Sisult on neile lauseile lähedased tegevussubjektilise alusega aktiivilaused, mis sisaldavad mittekasatiivseid kannatust ja proovimist väljendavaid verbe: *kannatada*, *maitsta*, *proovida*, *katsuda*, ning taju ja teadmist väljendavaid verbe: *näha*, *kuulda*, *tunda*, *teada*. Negatiivse tähendusega situatsiooni korral väljendab *saama*-verb selles tarindis (v.a *teadma*-verbi puhul) osaleja-välist vajalikkust ('pidama, sunnitud olema'), positiivse situatsiooni korral osalejavälist võimalikkust.

Sõja ajal *sai* Tallinn tugevasti *kannatada*. Poiss *sai* püksirihma *maitsta*. Poisid *said* *näha* kõvasti vaeva (= Poisid *pidid* *nägema* kõvasti vaeva). Ta *sai* *tunda* austust ja lugupidamist (= Tal oli *võimalik* *tunda* austust ja lugupidamist). Kõigest sellest *said* poisid *teada* alles järgmisel hommikul .. (I)

saama-impersonaal

SÜ 133. Siia kuuluvad umbisikulised perifrastilised konstruktsioonid *saama:3sg + Vtud* ja *saama:3sg + Vda. tud*-kesksõnaga *saama*-konstruktsiooni kasutavad kõnelejad harilikult endale viitamiseks, et umbisikustamisega vältida iseenda liigset esiletõstu. Tegemist on seega distantseeriva viisakusstrateegia väljendusvahendiga.

Täna *sai* kõvasti trenni *tehtud*, *magatud* ka. (S) Alustuseks *sai katsetatud* töötegemist basseini ääres lamamistoolis. (S) Nagu saates *sai öeldud* – ei lahenda see klubi probleeme kaugeltki. (S)

da-infinitiivne tarind esineb mõnkord sünonüümsena *tud*-tarindiga:

Kui me kunagi alustasime, siis aegajalt *sai mõelda* (= *mõeldud*), et kohtaks kedagi, kes räägiks n.ö telgitagustest ja nii saaks arengus teha paariaastase hüppe. (A)

Tavalisem on *da*-infinitiivi puhul siiski *saama* modaalne ja üldisikuline kasutus:

Ja see meeldis mulle – meeldis isegi väga, sest vähemalt *sai mõelda* (= *oli võimalik mõelda*) millestki muust kui Miroslav ja surm. (I) Sisutüüpe *saab defineerida* vastavalt vajadustele. (Web)

Impersonaal või passiiv

SÜ 134. Mõningad taju- ja mentaalverbid, nagu *nägema*, *kuulma*, *märkama*, *tundma*, *kartma*, *arvama*, *lootma*, *ootama*, moodustavad *da*-infinitiivina *olema*-verbiga ühendi, mis esineb nii impersonaali- kui ka passiivilauseid meenutavate lausete öeldisena. Enamasti on tegevusobjekt küll sihtis ja lause impersonaalne (a). Kuid mõnel juhul võib tegevusobjekt olla ka alus ja lause passiivne (b), kusjuures tihtipeale puudub neil variantidel selge sisuline erinevus (c). Ainus verb, mille tegevusobjekt realiseerub alati alusena, on *teadma* (d).

(a) Kedagi *polnud näha*. Telefonis *oli kuulda* hingamist. Juba kaugelt *oli tunda* suitsulõhna. (A) .. meelega Kärt teda välja ei annaks, seda *polnud karta*. (I)

(b) *Leegid olid näha* juba kaubamaja tagant. (A) *Priimäe käekiri on tunda* ka Keskerakonna rusikaid rõhutavas noortekampanias. (A)

(c) *Seda maja ~ see maja on siit hästi näha. Seda ~ see oli arvata*, et tast ei saa asja.

(d) *See on teada*, et ta on haige.

Passiivi korral võib vahel esineda tegevussubjekt alale- või alalütlevas käändes:

Kogumikus on ka mõned tõigad, mis *mulle on teada* mõnevõrra teistsugusena. (A) Reinola tähendas, et *tal on teada* kolme võimaliku sundlikvideerija nimed. (A)

Verbi *teadma* puhul on konstruktsioon mittemodaalne, ülejäänud verbide puhul on sellel aga võimalikkuse või vajalikkuse tähendus. Seejuures passiivi puhul saab *da*-infinitiivi mõnikord asendada modaalse *tav*-kesksõnaga.

See maja on siit hästi näha ~ nähtav. Samuti on karta, et hoogustub organiseeritud kuritegevus. (Web)

Impersonaliseerimise erijuhtumeid

SÜ 135. Personaalist impersonaali moodustamise tingimuseks on see, et personaalilause alus peab väljendama olendit. Selle tingimuse täidetud olles saab umbisikuliseks muuta ka passiivseid personaalilauseid – nii *olema*- kui ka *saama*- / *jääma*-verbiga.

Ta on üllatatud. → *Ollakse* üllatatud. Nad said karistada. → *Saadi* karistada. Nad said karistatud. → *Saadi* karistatud. Nad jäid karistamata. → *Jäädi* karistamata. Nad olid hästi näha. → *Oldi* hästi näha.

Impersonaliseerida on mõistagi võimalik ka adjektiveerunud *nud*-kesksõnaga lauseid.

Ta on üllatunud. → *Ollakse* üllatunud.

Samas ei piirdu impersonaliseerimise võimalused ainult adjektiveerunud *nud*-kesksõna sisaldavate konstruktsioonidega. Esineb lauseid, kus impersonaliseeritud on liitaja koosseisu kuuluv *olema*-verb.

Nad on korduvalt *petnud* oma kaaslasi. → *Ollakse* korduvalt *petnud* oma kaaslasi. Siis selgus, et *oldi kogunenud* jälgima Rootsi-Taani jalgpallimatši. (A)

Pole päris selge, kas konstruktsioonid *ollakse petnud (kedagi)* ja *on petetud (kedagi)* erinevad ka sisuliselt või on nad vaid vormilised variandid, kus ühel juhul kannab impersonaali vormitunnust kesksõna, teisel juhul *olema*-verb.

SÜ 136. Lisaks eeltoodud juhtumitele, mida ühendab see, et personaali-lausest on kaotatud alus, leidub ka juhtumeid, kus impersonaliseeritud on lauseid, mis on juba impersonaalsed. Sellist topeitimpersonaali või impersonaaliühildumist esineb nii sihiliste kui ka sihitute verbide puhul. Seejuures sihiliste verbide puhul on sihtis alati osastavas.

Teda oldi pildistatud (pro oli pildistatud) korduvalt. Nende kodukandis oldi harjutud muusikat seostama Bachi nimega. (A)

Sihiliste verbide puhul on topeitimpersonaali kasutust seletatud *tud*-kesksõna semantilise pleekimisega, mis nõuab impersonaalsuse kinnitust väljaspool kesksõna.

Passiivile ja impersonaalile lähedasi konstruktsioone

SÜ 137. Aspektilt progressiivseid või prospektiivseid (sündmuse parajasti toimumist või peatselt toimuva sündmuse eelfaasi väljendavaid) passiivile lähedasi tarindeid moodustab verb *olema* koos alalütlevas teonimega (a), ingressiivseid (tegevuse algust väljendavaid) konstruktsioone verbid *tulema* ja *minema* koos alaleütlevas teonimega (b). Harvemini esineb *mine*-vormi asemel *us*- või *e*-deverbaal (c).

- (a) *Kava on koostamisel. Maja on lammutamisel. Opelit juhtinud isik on väljaselgitamisel. (A) Sõmerpalus on avamisel sisekrossihall. (A) Arutamisel on tubakatoodete direktiivi muutmine. (A) Euroopa Komisjoni poolt on koostamisel mahukas juhend .. (A)*
- (b) *Kava tuleb koostamisele. Maja läheb lammutamisele. Kaalumisele tuleb ettepanek moodustada Kriminaalpreventsiooni Nõukogu juurde töörühm .. (A) Töölepingu seadus läheb muutmisele. (A)*
- (c) *Arutusel on Euroopa Liidu ühtne välis- ja julgeolekupoliitika. (A) Berlusconi kohtuasi tuleb arutusele aprillis. (A) Poiss on koduõppel. Katlamaja läheb detsembris õliküttele.*

Vt lähemalt SÜ 540; EKS(V) 3 § 122.

SÜ 138. Vormilt personaalsed, kuid sisult impersonaalsed on tarindid, milles leksikaalse verbi asemel on tugiverb *käima*, *toimuma* või *juhtuma* ja tegevust ennast väljendab lause alusena toimiv teonimi vm tegevust või protsessi väljendav nimisõna.

Seal käib kõva töö (~ Seal töötatakse kõvasti). Siin käivad läbirääkimised. Kuukulguri juhtimine toimub otse Maalt. Mul juhtus õnnetus. Suurte nime

tekitamine käis Turul lihtsalt. (A) Kuid eestikeelse poliitikategemise varjus käib ettevalmistus võimule pääsemiseks ka jõudude poolt, kes on teenimatult varju jäänud. (A)

Vt lähemalt EKS(V) 3 § 123.

Kirjandust tegumoe kohta: ALVRE, PAUL 1993b. Mõningaist passiivi erijoontest. | EREL, MATI 1977d. Заметки о пассиве в эстонском языке. | EREL, MATI 1979. Eesti lihtlause probleeme. | EREL, MATI 2012. Lisandusi tegumoe käsitlusele. | EREL, MATI 2017h. Öeldis. | HIIETAM, KATRIN, SATU MANNINEN 2005. Some thoughts on Balto-Finnic passives and impersonals. | HOLVOET, AXEL 2001. Impersonals and passives in Baltic and Finnic. | KAISER, ELSI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2007. Invisible arguments: Effects of demotion in Estonian and Finnish. | KONT, KARL 1963. Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. | LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2007. Eesti keele impersonaali ja seisundipassiivi vahekorrad adessiivargumendi kasutamise põhjal. | LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2010. The possessive perfect construction in Estonian. | MUISCHNEK, KADRI 2005. Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele. | MUISCHNEK, KADRI 2006a. Tugiverbist üldiselt ja intransitiivsest tugiverbikonstruktsioonist lähemalt. | NURME, MAILI 2012. Impersonaali objekt. | PIHLAK, ANTS 1993. A Comparative Study of Voice in Estonian. | RAJANDI, HENNO 1966. Arutlusi eesti impersonaali üle. | RAJANDI, HENNO 1967a. Passiivne *tud*-adjektivisatsioon. | RAJANDI, HENNO 1999 [1968]. Eesti impersonaali ja passiivi süntaks. | SAKKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. | TOMMOLA, HANNU 1993. Ambipersonainen suppressiivi: diateesista suomessa ja virossa. | TORN, REELI 2002. The status of the passive in English and Estonian. | TORN, REELI 2006a. *poolt*-tarind eesti keele impersonaalis ja passiivis. | TORN, REELI 2006b. The Estonian periphrastic passive. | TORN-LEESIK, REELI 2007. Voice and modal verbs in Estonian. | TORN-LEESIK, REELI 2009. The voice system of Estonian. | TORN-LEESIK, REELI 2016. An investigation of voice constructions in Estonian, 11–91. | TORN-LEESIK, REELI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. The uses of impersonals in spoken Estonian. | TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2017. *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2002. Middle voice in Estonian. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2004a. Construction-based interpretation of implicit arguments. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2004b. Valency Reduction in Estonian. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2007. Impersonaliseeritud impersonaal kui konstruktsioonitasandi grammatiseerimine. | VIITSO, TIIT-REIN 2005. Eesti tegusõna tüpoloogiat.

Kausatiiv, antikausatiiv ja refleksiiv

SÜ 139. Mõningaid argumentstruktuuri kujundusi ehk argumentkonstruktsioone saab markeerida verbis muutetunnuste asemel tuletusliidetega. Erinevalt tegumoest, mille puhul markeerimata ja markeeritud konstruktsioon tüüpjuhul ei erine ei predikaadi valentsilt (argumentide arvult) ega argumentide semantilistelt funktsioonidelt, on tuletuslikele (derivatiivseile) argumenttarindeile iseloomulikud just seda tüüpi suhteliselt regulaarsed erinevused. Sellised tüüpjuhul liitelise vormistusega verbikategooriad ja vastavad argumenttarindid on kausatiiv, antikausatiiv (inchoatiiv) ja refleksiiv. Kausatiivil ja antikausatiivil on seejuures paralleelselt võimalik ning tuletuslikust levinumgi ka vormistus süntaktilise konstruktsioonina – ahelverbina. Argumentstruktuuride tuletuslikud kujundused ja nende süntaktilised vasted on võrreldes muitemorfoloogiliselt markeeritud tegumoeliste kujundustega siiski vähem regulaarsed, olenedes predikaatverbi leksikaalsest tähendusest.

Kausatiiv

SÜ 140. Kausatiivtarind ehk **kausatiiv** on lausekonstruktsioon, mille liht- või liitpredikaat väljendab ühtaegu nii põhjustamist kui ka selle tulemust, nagu lauseis (a), kus verb *käivitama* ja liitpredikaat *pani käima* kannavad tähendust 'põhjustas käivitumise'. Kausatiivi deontilis-modaalseks eriliigiks on (ainult ahelverbina vormistuv) **permissiiv** (b), mille kausatiivsus seisneb tulemusündmuse toimumise lubamises, mittetakistamises.

(a) Mees *käivitas* auto. Mees *pani* auto *käima*.

(b) Ema *laskis* lapsel *mängida*.

Kausatiivtarind seob niisiis kokku kaks sündmust – põhjustava ehk kauseeriva sündmuse ja põhjustatava ehk tulemusündmuse, vormistades need ühes leksikaalses üksuses ja (elementaar)lauses. Kausatiivtarindina ei käsitata komplekslauseid, kus põhjustavat tegevust ja selle tegevuse tulemust väljendatakse kahe leksikaalselt sisuka ja süntaktiliselt iseseisva üksusega – konkreetset põhjustamistegevust näiteks verbidega *käskima*, *paluma*, *lubama*, põhjustatavat sündmust aga sellise verbi komplemendina toimiva lause või infiniititarindiga:

Ma *palusin*, et ta *tervitaks* oma vanemaid.

Ma *palusin* tal *tervitada* oma vanemaid.

Kahe sündmuse ühendamist kausatiivtarindi moodustamisel käsitatakse seetõttu predikaadi valentsi suurendava ja argumentstruktuuri muutva operatsioonina. Tulemussündmust väljendav struktuur on lähtestruktuur, kausatiivne struktuur aga tuletatud struktuur. Lisanduv uus argument – **põhjustaja** (kauseerija) hõivab kausatiivtarindi aluse positsiooni, lähtetarindi alus hakkab kausatiivtarindis täitma **mõjutatava** argumenti funktsiooni ning degradeerub alusest sihitu lähtestruktuuri korral sihitiseks (a), sihilise lähtestruktuuri puhul kas sihitiseks (b) või määruseks (c).

- (a) *Ukseklaas* [ALUS] purunes. →
Mees [PÕHJUSTAJA:ALUS] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:SIHITIS].
- (b) *Lapsed* [ALUS] lahendavad ülesandeid [SIHITIS]. →
Õpetaja [PÕHJUSTAJA:ALUS] pani *lapsed* [MÕJUTATAV:SIHITIS] ülesandeid lahendama.
- (c) Ma [ALUS] *nägin tema maja* [SIHITIS]. →
Ta [PÕHJUSTAJA:ALUS] näitas *mulle* [MÕJUTATAV:MÄÄRUS] oma maja.

Põhjustajaks võib olla kas põhjustava sündmuse osaline või see sündmus ise (ka asjaolu, omadus vms). Kauseeriv osaline võib olenevalt predikaadi tähendusest olla kas agent (teadlikult tegutsev osaline) (a, b) või jõud (härilikult elutu osaline, või ka elus, kuid oma toimet mitteteadvustav osaline) (c). Põhjustajaks võib saada ka vahend, mis muidu ei kuulu konstruktsiooni tuuma, vaid määrusena vormistudes perifeeriasse, ja ka kausatiivtarindi subjektiks muudetuna eeldab varjatud agendi olemasolu (d). Põhjustavat sündmust (omadust vms) ennastki saab tõlgendada ja vormistada nagu osalist, näiteks nagu vahendit (e) või stiimulit (f). Kausatiivtarindi mõjutatav argument võib täita tulemussündmuses eri semantilisi rolle, nt agendi (b: *alluvad* jooksid), kogejat (f: *naine* üllatus) või patsienti (a, c, d, e: *ukseklaas* purunes).

- (a) *Mees* [PÕHJUSTAJA:AGENT] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:PATSIENT].
- (b) *Ülemus* [PÕHJUSTAJA:AGENT] jooksuputas *alluvaid* [MÕJUTATAV:AGENT].
- (c) *Tuul* [PÕHJUSTAJA:JÕUD] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:PATSIENT].
- (d) *Kivi* [PÕHJUSTAJA:VAHEND] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:PATSIENT].
 (← Keegi purustas ukseklaasi kiviga.)
- (e) *Mehe rusikahoop* [PÕHJUSTAJA:VAHEND] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:PATSIENT]. (← *Mees* purustas ukseklaasi rusikahoobiga.)
- (f) *Mehe käitumine* [PÕHJUSTAJA:STIIMUL] üllatas *naist* [MÕJUTATAV:KOGEGA].

Kausatiivse predikaadi vormistus võib olla tuletuslik, s.o liiteline, nagu *käivitama* puhul, või ahelverbiline, nagu *käima panema* puhul, kus

täistähenduslikule lekseemile *käima* lisandub üldise põhjustamistähendusega poolabiverb *panema*, mis koos moodustavad lause keskmena toimiva (semantilise) liitpredikaadi.

Tuletuslik kausatiiv

SÜ 141. Kõige kindlamalt seovad tulemusündmuse ja selle põhjustamise üheks tegevuseks verbile, käänd- või määrsõnale liituvad kausatiivsed tuletusliited, milleks eesti keeles on *-ta-*, *-da-*, harvemini esinevad *-sta-*, *-nda-* jm (→ SM 37–38). Konstruktsiooni predikaat vormistub lihtpredikaadina.

Mees *käivitas* auto. Päike *sulatab* lume. Mees *purustas* ukseklaasi.

Tuletuslik kausatiiv moodustatakse peamiselt sihitust lähtetarindist.

Lumi *sulab*. – Päike *sulatab* lume. Hobune *jookseb*. – Mees *jooksutab* hobust.

Sihilistest tarinditest toimivad tuletusliku kausatiivtarindi lähtetarindina enamasti mitteagentiivsed, harilikult kogejasubjektiga tarindid (verbidega nagu *nägema*, *teadma*), tegevusverbidest annavad kausatiivseid tuletisi vaid vähesed, nagu *sööma*, *õppima*, *mängima*. Sihilise lähtekonstruktsiooni alus vormistub tuletuslikus kausatiivtarindis alati (alaleütlevas) määrusena, sest ühel predikaadil ei saa üldjuhul kaht sihitist olla.

Ma *nägin* tema maja. – Ta *näitas* mulle oma maja. Laps *õpib* inglise keelt. – Õpetaja *õpetab* lapsele inglise keelt.

Sihilise tegevuse põhjustamist ehk **kuratiivkausatiivsust** saab väljendada põhiliselt süntaktiliselt (→ SÜ 142–143).

Süntaktiline kausatiiv

SÜ 142. Põhjustamise ja tulemusündmuse ühtsus avaldub mõnevõrra nõrgemini süntaktilise kausatiivi korral. Üldist põhjustamistähendust väljendavad:

- 1) *ma*-infinitiiviga ahelverbe moodustades kausatiivsed poolabiverbid *panema*, *ajama* ja *saama*, *da*-infinitiivi juures verb *laskma*. Verbi *panema* puhul võib põhjustajaks olla nii mitte-agent (a) kui ka agent (b), *ajama* puhul on valdav mitte-agentiivne tõlgendus (c), agentiivne tõlgendus on mõeldav üksnes sihitute verbidega seoses, sedagi vaid teise tõlgenduse (d). Transitiivverbidega seostuv *ajama* on leksikaalne verb, millel erinevalt poolabiverbist on sihtkohta väljendav seotud määrus (f). Osal juhtudel on *panema* ja *ajama* võrdvõimalikud (e).

- (a) Päike *pane*b jäälilled *säde*lema.
- (b) Mees *pani* auto *käi*ma.
- (c) Su jutt *ajab* mind *naer*ma.
- (d) Ma *ajasin* ta meelega *nut*ma.
- (e) Lugemine *pane*b = *ajab* mu pea *valu*tama.
- (f) Isa *ajas* poisid (kuuri) puid *ladu*ma.

Verb *saama* moodustab resultatiivseid kausatiivtarindeid.

Ta *sai* mootori *käi*ma. Ta *sai* vankri *pid*ama.

Verb *laskma* on kahetähenduslik: direktiivne, s.o käsku, korraldust või palvet väljendav (a), ja lubav ehk permissiivne, st näitab tulemusündmuse toimumise mittetakistamist (b).

- (a) Ta *lasi* endale uue ülikonna *õmmel*da.
- (b) Ta *laseb* majal *lagu*neda.

- 2) käänd- või määrsonaga seostuvad kausatiivverbid: *tegema* (*puhtaks*, *avalikuks*, *lihtsaks*, *rõõmu*), *ajama* (*paljaks*, *kinni*, *püsti*), *andma* (*vabaks*, *õnnistust*, *laenu*), *valmistama* (*kurbust*, *mõnu*, *rõõmu*), *tekitama* (*hirmu*, *kahju*, *rõõmu*), *muutma* (*kurvaks*, *tugevamaks*), *tooma* (*kahju*, *õnnistust*) jt. Omadussõna on harilikult saavas käändes (*teeb rõõmsaks*), nimisõna osastavas (*teeb rõõmu*).

Mees *tegi* auto *puhtaks* / klaasi *puruks*. Sinu edusammud *teevad* mind *rõõmsaks* / *teevad* mulle *rõõmu*.

Ahelverbi kujulised kausatiivpredikaadid ning kausatiivverbide ühendid käänd- ja määrsonaga on käsitatavad lõdva liitpredikaadina. Nad moodustavad küll semantilise terviku, aga süntaktiliselt pole välistatud nende infiniitse või nominaalse komponendi pidamine kausatiivverbi sihitiseks (*teeb rõõmu*) või määruseks (*ajab naerma* / *hulluks*). Vt lähemalt EKS(V) 3 § 127.

SÕ 143. Süntaktiline moodustus on tuletuslikuga võrreldes kaugelt produktiivsem. Paljudel süntaktilistel kausatiivpredikaatidel pole tuletuslikku vastet, nt *ajab vanduma*, *pane*b *imesta*ma. Mõlema võimaluse olemasolul on tuletis ahelverbilisest paarikust enamasti tähenduslikult mõnevõrra erinev. Süntaktiliselt on võimalik moodustada nii **otse**st kui ka **kaudset põhjustamist** väljendavaid kausatiive, samas kui tuletised väljendavad ainult otsest põhjustamist. Otseste põhjustamise puhul on põhjustaja tulemusündmuse vahetu, sageli füüsiline tekitaja ja toimib kogu tulemusündmuse toimumisaja jooksul, nt *Ta tuulutas tuba*. Kaudne põhjustamine on omaette protsess,

mis üksnes käivitab tulemusprotsessi ega mõjuta oluliselt selle edasist kulgu, nt *Ta pani toa tuulduma*.

Põhjustamise kaudsus avaldub eriti selgelt siis, kui tulemusündmus on tegevus, st tulemusündmuse tegevussubjektiks on agent (a–c). Niisugusel juhul annab põhjustaja vastutuse täitmise eest üldjuhul üle täitjale, kusjuures põhjustamine ja selle tulemus võivad olla ajaliselt eraldatud. Teiste hulgas kuuluvad siia kuratiivkausatiivid (b) ja permissiivid (c).

(a) Õpetaja *pani* poisid *jooksma*.

(b) Ma *panin* nad homme külalisi *vastu võtma*.

(c) Ma *lubasin* tal koju *minna*.

Otsest põhjustamist väljendav ja tulemuslikuga samatähenduslik on süntaktiline kausatiiv eelkõige hetkeliste sündmuste korral. Samatähenduslikud on näiteks tundekausatiivid *pane* *ehmuma* – *ehmatab* (kedagi), *ajab vihale* – *vihastab* (kedagi) jne. Aspekti poolest paarikud siiski erinevad: ahelverbid on aspektverbid, tuletised partitiivverbid (→ SÜ 168).

Antikausatiiv

SÜ 144. Antikausatiivtarind (inchoatiivtarind) on konstruktsioon, milles on markeeritud tulemusündmust, s.o põhjustatud seisundimuutust väljendav predikaat.

Klaas *purunes*. Uks *sulgus*.

Antikausatiiv rõhutab protsessi mitteagentiivsust, automatiivsust, spontaansust. Tegija tagaplaanile jätmise poolest sarnaneb see (seisundi)passiiviga. Sellel on ühisjooni ka refleksiiviga (→ SÜ 145), sest protsess toimub subjekti endaga. Seetõttu kasutatakse paljudes keeltes antikausatiivsuse väljendamiseks osalt refleksiiviga ühiseid liiteid.

Antikausatiivi moodustust on peetud valentsi vähendavaks protsessiks, mis seisneb tegija eemaldamises kausatiivsest lähtestruktuurist, selle muutmises sihituks.

Mees *purustas* klaasi. → Klaas *purunes*.

Märkus. Selle näitepaari võib samahästi pöörata kausatiivi moodustust esindama, nagu eespool (→ SÜ 140) ongi tehtud. Kui kausatiivi ja antikausatiivi vastanduse puhul on verbiliitega markeeritud mõlemad vastanduse liikmed (*purus-sta-s* : *puru-ne-s*), siis ongi protsessi suund pigem kirjeldusobjekti valikust tingitud kui olemuslik.

Kuna antikausatiivsesse konstruktsiooni aga saab lisada põhjustavat sündmust väljendava seestütlevas määruse, siis võiks antikausatiivi lähtetariiniks pidada ka põhjuslähtest kausatiivi ning käsitada antikausatiivi moodustust pigem põhjuse-vahendi (*mehe tugev löök*) degradeerimisena alusest määruseks.

Mehe tugev löök *purustas* klaasi. → Klaas *purunes* mehe tugevast löögist.

Eesti keeles kasutatakse antikausatiivsuse markeerimiseks refleksiiviga ühist liidet *-u-*, nt *ärrituma*, *huvituma*, *kivistuma* jm. Kuid on olemas ka spetsiaalne liide *-ne-*, nt *noorenema*, *suurenema*. Enamikul juhtudel oleneb liite valik kas alussõna ehitusest või juhusest, üksnes omadussõnast lähtuvate verbide puhul väljendatakse *ne*-liitega järkjärgulist muutust, *u*-liitega aga lihtsalt muutust, nt *mustenema* – *mustuma* (→ SM 39–40).

Peale tuletusliku vormistuse kasutatakse antikausatiivi puhul ka süntaktilist vormistust. Üldise muutumistähendusega verbid *muutuma*, *jääma*, *saama*, *minema* ja *tulema* esinevad eelkõige käänd- ja määrsõnade juures (viimased täidavad sel juhul öeldistäite- või seisundimääruse funktsiooni), mõnel juhul ka poolabiverbidena infinitiivi juures. Ühise muutumistähenduse raames on neil verbidel mõningaid erinevaid semantilisi ja pragmaatilisi nüansse.

MUUTUMA: Olukord *muutus* raskeks. Ingel *muutus* saatanaks.

JÄÄMA: Laps *jäi* haigeks. Isa *jäi* vanaks. Mees *jäi* purju. Kõneleja *jäi* vait. Laps *jäi* magama. Rong *jäi* seisma.

SAAMA: Laps *sai* terveks. Mees *sai* kaineks. Laulja *sai* kuulsaks. Töö *sai* valmis. Mõte *sai* teoks. Vang *sai* põgenema.

MINEMA: Kõht *läks* tühjaks. Käed *läksid* mustaks. Elu *läks* raskemaks. Klaas *läks* katki. Ta *läks* närvi, pabinasse. Taevas *läks* pilve. Tuli *läks* põlema.

TULEMA: Pettus *tuli* avalikuks. Haige *tuli* teadvusele. Opositsioon *tuli* võimule.

Verb *jääma* võib erinevalt muudest muutusverbidest väljendada nii muutust kui ka ootuspäratut püsimist. Kuivõrd viimane on kõrvalekaldumine ootuspärasest seisundist, nt *Mees kukkus katuselt alla, kuid jäi terveks* (ootuspärane oleks, et mees saanuks viga), siis saab püsimist tõlgendada suhtelise muutusena.

Refleksiiv

SÜ 145. Refleksiivtarindiks nimetatakse lausekonstruktsiooni, mille öeldis markeerib mingi osalise samaviitelisust tegevussubjektiga, esmajoones seda, et tegevussubjekti tegevus on suunatud tegevussubjektile endale. Refleksiivsust ehk enesekohasust näitab refleksiivtarindis kas verbiliide *-u-* (a) või väljaspool verbi enesekohane asesõna ehk refleksiivpronoomen (b).

- (a) Poiss *riietub*.
- (b) Poiss riietab *ennast*.

Tuletuslik refleksiivatsioon (nt *riietama* > *riietuma*) on erinevalt asesõnalisest valentsi vähendav protsess, kuid seda ainult vormilisest aspektist, sisuline valents ei muutu, st verbi tähenduses säilib viide objektile. Refleksiivverbiga ja refleksiivpronoomeniga konstruktsiooni vahel puudub üksühene vastavus. Refleksiivverb markeerib üksnes sihitise samaviitelisust tegevussubjektiga ja on ka siis moodustatav suhteliselt vähestest verbidest (*registreeruma*, *elatuma* jms) (→ SM 41). Refleksiivpronoomen võib esineda ka sihitus lauses ning asendada teisigi lauseelemente (a), sh täiendeid (b), märkides millegi kuuluvust tegevussubjektile endale (possessiivne refleksiivsus), ja lisandeid (c), toimides enesekohase kontrastiivse määratlejana (kontrastiivne refleksiivsus) Vt ka SÜ 350–353.

- (a) Ma ostsin *endale* uue ülikonna. Ta tegeleb ainult *iseendaga*.
- (b) Ma läksin *oma* vennaga kinno.
- (c) *Temast endast* pole enam asja.

Tuletusliku refleksiivi ja samakujulise antikausatiivi vahel puudub terav piir, sest alati pole selge, kas tegu on tahtliku enesemuutmisega või mittetahtliku spontaanse protsessiga.

Kirjandust kausatiivi, antikausatiivi ja refleksiivi kohta: EREL, MATI 2017h. Öeldis. | KASIK, REET 1991. Derivatiivsetest laenudest. *u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles. | KASIK, REET 2001. Analytic causatives in Estonian. | KASIK, REET 2015. Sõnamoodustus. | KEHAYOV, PETAR, VIRVE VIHMAN 2014. The lure of lability: A synchronic and diachronic investigation of the labile pattern in Estonian. | MUUK, ELMAR 1938. *-uma*-intransitiivide tarvitamise piiri küsimus. | PIHLAK, ANTS 1992. U-verbid ja enesekohasus eesti keeles. | TOMSON, KAIRIT 2018. *Panema*-verb ja selle grammatilised kasutused. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2002. Middle voice in Estonian. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2003. Estonian middle semantics with evidence from discourse.

NOMINAALSED LAUSELIHKMED

ALUS

SÜ 146. Alus ehk **grammatiline subjekt** on tüüpjuhul nimetavas käändes nimisõnafraas, mis ühildab endaga öeldisverbi arvus ja isikus (nende verbi-vormide puhul, kus ühildumine on võimalik).

Mart joonistab maja. Lapsed joonistavad maja. Te joonistate maja.

Peale verbi ühildab alus arvus öeldistäite (a) ning võib ühildada ka öeldis-täitemääruse (b).

(a) *Ta on veel noor. Nad on veel noored.*

(b) *Poiss oli meie abiliseks. Poisid olid meie abilisteks. Nad jõudsid koju läbi-märjana ~ läbimärgadena.*

Markeeritud lausetüüpides võib alus olla ka osastavas ning öeldisverbi mitte ühildada.

Rannas kasvasid kadakad. – Rannas kasvas kadakaid.

Nimetavas käändes alust nimetatakse **täisaluseks** ehk **totaalsubjektiks**, osas-tavas käändes alust aga **osaaluseks** ehk **partsiaalsubjektiks**.

SÜ 147. Peale fraasi, mille tuumsõnaks on nimisõna või nimisõnaline ase-sõna, võivad alusena toimida muudki fraasid, kui need on asendatavad ase-nimisõnaga, nt küsiva-siduva või näitava asesõnaga.

Mis seal telekas praegu on? – Siin jookseb parajasti „Kodus ja võõrsil“. See on päris huvitav seriaal.

Siia kuuluvad fraasid, mille tuumsõnaks on süntaktiliselt nimisõnastunud, s.o nimisõna funktsioonis esinevad kesksõnad, omadussõnad, järgarvsõnad ning asesõna *oma* (a), samuti mitmesugused tavalistest sõnadest ja fraasi-dest erinevad, kuid nimisõnana käituvad keelendid (b). Alusena esinevad ka hulgafraasid (c), *da*-infinitiivifraasid (d) ja osalused (e), mis käituvad verbi suhtes samamoodi kui nimisõnaline alus. Kõrvallause puhul näitab seda võimalus lisada pealausesse kõrvallause vaste *see*. Osalauseliste ja *da*-infinitiivsete aluste puhul on öeldisverb ainsuse 3. pöördes ja võib ka puu-duda; seega ei avaldu selliste aluste puhul aluse põhilised tunnused: nimetav (või ka osastav) kääne ja öeldisverbi ühildamine.

- (a) *Noorim satiirilehe rünnakus kahtlustatav* andis end ise politsei kätte. (A)
Suuremad aitavad pisemaid. (A) *Esimene* toimus 1994. aastal ja *teine* nüüd, detsembris. *Minu oma* küll nii palju ei maksnud.
- (b) *-sta* liitub enamasti lihttüvele. (T) „*Eesti otsib superstaari*“ on TV3 ekraanil pühapäeviti kell 20.30. (A) See „*omal viisil*“ vihastas kaasvestlejat .. (I)
- (c) Tal on *kaks koera* ja *mitu kassi*.
- (d) Kurv oluaks *astuda rajalt kõrvale poolel teel*. (I)
- (e) Mind üllatas (*see*), *et ta rääkis vabalt eesti keelt*. Kahju, *et teised seda ei näe*.

Normaallause alus

SÜ 148. Tüüpiline alus on normaallause alus, mis on semantiliselt predikaadi esimene, olulisim argument – tegevussubjekt. Vormilt on (nimisõnaline) alus nimetavas käandes ning ühildab endaga öeldisverbi arvus ja isikus. Pragmaatilisest aspektist on normaallause alus esmane teema. Sellisena on ta referentsi poolest tuntud (definiitne) ja paikneb neutraalse infostruktuuri korral lause algul.

Me [TS] ehitasime maja. *Tüdrukud* **vaatasid** neid rahulolevalt. (A)

Passiivilauses väljendab alus tegevusobjekti.

Majad [TO] olid meie ehitatud.

Märkus. Tegevussubjekti ja -objektina on tüüpiline alus mitme süntaktilise protsessi, nt tõste, samasuskustutus, rindliikme ellips, refleksivatsioon jm kontrollija või sihtmärk (→ EKS(V) 4 § 4).

Mitteneutraalse sõnajärje korral võib ka normaallause alus olla mujal kui lause alguses (→ SÜ 339). Vrd

Jüri käib õhtuti jooksmas. – Õhtuti käib *Jüri* jooksmas. Jooksmas käib õhtuti *Jüri* (, mitte Mari).

Alusega võivad sarnaneda muud lauseliikmed, nagu sihtis ja öeldistäide. Eesti keele neutraalsest sõnajärjest SVX (→ SÜ 335) lähtudes on verbi ees tõenäolisemalt teemaks olev alus, muud lauseliikmed paiknevad verbi järel lause reemaosas.

Ema [ALUS] armastab *isa* [SIHITIS]. *Lapsed* [ALUS] võtsid *külalised* [SIHITIS] suure hurraaga vastu .. (Web). *New York* [ALUS] on *maailma pealinn* [ÖELDISTÄIDE] .. (I)

Liigitavas lauses ei ole öeldistäide erinevalt alusest referentne (a). Öeldistäite määramise abivahendiks on siin öeldistäitega öeldisrühma rinnastamine ilma öeldistäiteta öeldisrühmaga (b) või öeldistäite asendamine saavas käändes öeldistäitemäärusega (c).

(a) Hunt [ALUS] on kiskja [ÖELDISTÄIDE].

(b) Hunt on kiskja ega söö rohtu. Jüri on kirjanik ja kirjutab jutustusi.

(c) New York on maailma pealinnaks.

Samastavais lauseis, kus nii alus kui ka öeldistäide on referentsed, nagu lauses *See üle mere paistev laid on Kõinastu*, on aluse ja öeldistäite erinevus ebamäärasem (→ SÜ 185).

Olemasolu-, omaja-, kogeja- ja tulemuslause alus

SÜ 149. Olemasolu-, omaja-, kogeja- ja tulemuslause alus erineb normaallause tüüpilisest alusest nii semantiliselt, infostaatusest kui ka vormivõimaluste poolest. Markeeritud tüüpi lause on üldjuhul sihitu, selle alus paikneb neutraalse infostruktuuri korral reemas ning on tavaliselt mittespetsiifiline ja indefiniitne. Teemana aga esineb harilikult määrus. Kõigis neis lausetüüpides võib öeldist ühildav täisalus vahelduda öeldist mitteühildava osaalusega.

OLEMASOLULAUSE	Metsas kasvasid <i>seened</i> . Metsas kasvas <i>seeni</i> .
OMAJALAUSE	Kassil olid <i>pojad</i> . Kõigil on <i>muresid</i> .
KOGEJALAUSE	Tal oli <i>tahtmine lahkuda</i> . Tal polnud <i>tahtmist lahkuda</i> . Jürile meeldivad <i>ilusad naised</i> . Tal polnud <i>aadressi mees</i> .
TULEMUSLAUSE	Poistest kasvasid <i>mehed</i> . Temast ei saanud <i>poliitikut</i> .

Tüüpilise olemasolulause alus erineb normaallause alusest ainult infostaatusest, mitte semantilise funktsiooni poolest – mõlemas lausetüübis väljendab alus tüüpiliselt tegevussubjekti. Olemasolulause põhiline sisuline ülesanne on aga millegi olemasolust teatamine. Lausealguline määrus väljendab kohta või aega, alus aga referenti, mille eksisteerimist selles kohas või ajal väidetakse (või küsitakse või eitatakse). Infostruktuuris on teemaks määrus, reemaks olemasolu (või ka puudumist) väljendav predikaat ja alus. Selliseid remaatilise alusega olemasolulauseid kasutatakse sageli suhtlusakti või tekstiosa alustamiseks – uute referentide esitlemiseks. Ülejäänud markeeritud lausetüüpide alused erinevad tüüpilisest alusest ka semantiliselt: need ei ole tegevussubjektid (→ SÜ 23).

Olemasolulauseid on ka teistsuguse infostruktuuriga. Alus võib olla definiitne ja paikneda lause algul, määrus aga kuuluda lause reemaossa. Seejuures võib alusega tähistatu olla kuulajale tuttav kas varasemast teadmisest (a) või eelnevast tekstist (b). Sellised temaatilise alusega eksistentsiaallauseid ei esitle uusi referente, vaid rõhutavad juba tuntud referentide olemasolu mingis kohas ja/või ajal. Tavalisest erineva infostruktuuriga lauseid leidub ka teiste markeeritud tüüpide lausete, nt omaja- ja tulemuslausete seas (c).

- (a) *Peetrit / sind* ei olnud täna tööl.
- (b) Linn kirendas plakatitest. *Plakateid* oli seintel, vaateakendel, prügikastidel.
Kas su töös vigu leidub? – *Neid* tuleb ju igas töös ette.
- (c) Minul ei ole autot. *Auto* on mu vanematel. *Ahti Pae stipendium* moodustus sihtasutusele üleantud Ahti Pae mälestusfondi rahast. (A)

SÜ 150. Markeeritud infostruktuuriga lauseiks võib pidada ka järgmisi markeeritud tüüpide lauseid, kui eeldada, et neis on aluseks oleva fraasi osad lahku viidud.

- (a) *Inimesi* on seal *igasuguseid* / *häid ja halbu*. – Seal on *igasuguseid* / *häid ja halbu inimesi*.
- (b) *Aega* on mul *vähe*. – Mul on *vähe aega*. *Lapsi* on tal ainult *kaks*. – Tal on ainult *kaks last*.

Niisugustes lausetes on rematiseeritud laadi või hulka väljendav nimisõna-fraasi (a) või kvantorifraasi (b) osa. Aluseks oleva fraasi nimisõnaline osa on paigutatud lause algusse – see on lähteinfo, millega seostub reemas väljendatud omadus või hulk (→ SÜ 295; → EKS(V) 4 § 5).

Täis- ja osaalus

SÜ 151. Täis- ja osaaluse vastandus esineb eelkõige olemasolu- ja omaja-lauseis, kogeja- ja tulemuslausete puhul on vahelduse võimalused piiratud. Kogejalausetest võib osaalus esineda vaid neis lauseis, kus kogejat väljendav moodustaja on alalütlevas käändes, nt *Mul on tahtmine / pole tahtmist seda teha*. *Mul on nende nimed meeles / polnud nende nimesid meeles*.

Aluse kääne eitavas lauses

SÜ 152. Alus on osastavas sisult **eitavas** markeeritud lausetüüpi kuuluvas lauses (a). Ka **kahtleva** ning **üldküsiva** lause (b) alus võib (ehkki ei pruugi) irreaalsustähenduse tõttu olla partsiaalne. Kogejalauseis pole osaalus siiski mõnikord ka eituse korral obligatoorne (c).

- (a) Mul ei ole *eesmärki*. (A) Tõnul *talismani* ei ole. (A) Sajandi lõpuaastast ei tulnud *laipade rekordaastat*. (A) Minust ei saaks kunagi *head kantri- või folkartisti*. (A) Tõsi, *Vilmat* sellel fotol ei olnud. (I) *Pommirünnakut* tol päeval ei tulnud. (I)
- (b) Kas on *mõtet võtta nii suurt riski*? (A) Kas on olemas *jumalat ja tema riiki*, selle üle arvamused lahknevad. (Web) Agnostik on see, kes ei ole kindel, kas *jumal* on olemas või mitte .. (Web) Ma ei usu, et tal *laps ~ last* on. Kas tal *laps ~ last* on?
- (c) Nii et *hirmu* mul tõesti ei ole .. (A) ~ Nii et *hirm* mul tõesti ei ole .. Minul *kangelase tunnet* pole. (A) Ilmselt pole endalgi *hea tunne*. (Web) *Kirjaniku nime* pole meeles .. (A) .. jahedust õhkus saatejuhust (*nimi* pole meeles). (A)

Kui markeeritud tüüpi lause on sisult jaatav, kuigi vormilt eitav, võib osaaluse asemel esineda ka täisalus. Vrd

„*Mis* teile küll pähe ei tule,“ ütles Eduard. (I) Meie vastu tehakse hullemaid asju, asju, *mida* isegi endal pähe ei tule. (N)

Aluse referendi olemasolu ei eitata ka **identifitseerivas** lauses, sh korrigeeriva (*mitte*) ... *vaid* -eituse korral (→ SÜ 100), mistõttu sealgi pole osaalus vajalik.

Klaasis ei ole *vesi*. *Klaasis* polnud (*mitte*) *vesi*, *vaid* õlu.

Markeeritud sõnajärgjega eitav või üldküsiv olemasolulause, mille algul on definiitne osaalus, võib mõnel juhul olla sisult lähedane eitava normaalausega (→ EKS(V) 4 § 6).

Peremeest ei ole homme kodus. ~ *Peremees* ei ole homme kodus.

Aluse kääne jaatavas lauses

SÜ 153. Sisult **jaatavas** olemasolulauses ja omajalauseis võib enamiku verbide puhul esineda nii täis- kui ka osaalus. Harvemini esineb osaalus kogejalauseis ja tulemuslauses. Leidub siiski mõningaid olemasolu, tekkimist, siirdumist

jms väljendavaid verbe, mis eelistavad või koguni lubavad kas üksnes nime-tavalist (a) või üksnes osastavalist (b) alust.

- (a) Meil algas töö. Meestele koitis *vabadus*. Sealt vaatas vastu *segadus*. (I)
- (b) *Meistrit* jätkus igale poole. *Leiba* jätkus kõigile. *Turgu* meile Ukrainas igal juhul jätkub. (A) *Edevust* tal piisas .. (I) Eile sadas Tartus *rahet*.

Ainult täisaluselise struktuure leidub nt verbidel *algama*, *hakkama*, *koitma*, *tõusma*, *lähenema*, *liginema*, *vastu vaatama*; ainult osaalusega struktuure nt verbidel *piisama*, *jätkuma*, *leiduma*, *tunduma*, (*välku*) *lööma*, (*vihma*) *sadama*, *rabistama*.

SÜ 154. Kui lausekonstruktsioon võimaldab nii nimetavat kui ka osastavat, oleneb aluse käändevormi valik eelkõige referendi **kvantitatiivselt piiritletusest**. Kvantitatiivselt piiritletud alusfraaside korral on alus nimetavas. Ainsuses on alati nimetavas **asjasõnad**, s.o sõnad, mille referent ei ole jaotatav ja mis märgivad konkreetseid loendatavaid objekte (*inimene*, *maja*) või piiritletud objektikogumeid (*kännustik*, *järvistu*, *haritlaskond*, *perekond* (a). Mitmuses on nimetavas **komplektisõnad** – mitmuslikud sõnavormid, mis märgivad objektikogumeid (*vanemad*, *kingad*, *malendid*), sh ka need *plurale tantum* -sõnad, mis märgivad piiritletud objekti (*talgud*, *kosjad*, *looteveed*, *püksid*, *juuksed*) (b). Nimetavas on ka hulgafrasid (*kolm saia*, *tükk leiba*, *pool torti*) (c), samuti need ainsuslikud sõnad, mis on tavaliselt ükskõiksed asja–aine vastanduse suhtes, nt ilmakaarte nimetused (*lääs*, *põhi*), olukordi märkivad sõnad (*tõus*, *langus*, *vaikus*, *ühendus*, *võimalus*), haiguste nimetused (*kopsupõletik*, *angiin*) (d).

- (a) Autos istus *vanem naine* / *perekond*. – *Autos istus *vanemat naist* / *perekonda*.
- (b) Tal olid *uued kingad* / *pikad juuksed*. Meil on homme *talgud*.
- (c) Väljas ootas *kaks meest*. Mul on selle tõestuseks *mitu näidet* olemas.
- (d) Arhitektuuris on *tohutu identiteedi langus*. Lapsel oli *angiin*.

Täis- ja osaaluse vaheldus on võimalik vaid nende sõnade ja sõnavormide korral, mis oma tähenduse poolest on kvantitatiivselt piiritlemata (jaotatavad). Need on esiteks ainsuse vormis **ainesõnad**, mis märgivad nii aineid sõna otseses tähenduses (*liiv*, *jahu*, *leib*, *õhk*, *vesi*) kui ka abstraktnähtusi (*lootus*, *armastus*, *soojus*, *palavik*) ja piiritlemata objektikogumeid (*mööbel*, *rahvas*, *aedvili*, *elavjõud*). Ainesõnad on oma loendamatusel tõttu kasutatavad üksnes ainsuses. Teiseks on oma tähenduselt piiritlemata nn **juhuhulga sõnad**, asjasõnade mitmusevormid, mis märgivad piiritlemata objektihulka

(*lilled, aknad*), ja piiritlemata tähendusega *plurale tantum* -sõnad (*kliid, jäätmed, heitmed*).

Keelele omane mitmetähenduslikkus võimaldab paljude sõnade puhul eri kategooriatesse kuuluvat kasutust, nt ainsuslik *leib* võib tähendada kas toitu (ainet) või leivapätsi (asja). Teisel juhul on see jaatavas lauses alati nimetavas (*Laua! oli suur leib*), esimesel juhul on võimalik käändevaheldus (*Laua! on leib / leiba ja vorst / vorsti*). Samamoodi on kahesuguse leksikaalse tähendusega *töö* (tegevus üldse ja konkreetne ülesanne), *kana* (lind ja linnuliha), *raud* (materjal ja sellest tehtud ese) jne.

SÜ 155. Leksikaalse tähenduse poolest kvantitatiivselt piiritlemata sõnade puhul võib alus olla nii nimetavas kui ka osastavas käändes. Mõlemal juhul väidab lause aluse referendi olemasolu ja identifitseerib selle referendi. Kui sellega piirdatakse, pööramata tähelepanu referendi kvantiteedile, on alus nimetavas käändes (a). Lisaks saab osastava käände abil näidata referendi kvantitatiivset piiritlematust – koguse ebamäärasust või osalisust (b), kaasneda võib vähesus- või osalisusvarjund. Leidub ka juhtumeid, kus kvantitatiivse ebamäärasuse näitamine tundub väheolulisena või puudub üldse, mistõttu nimetav ja osastav on üsna samaväärsed (c).

- (a) Alatihti juhtusid temaga *õnnetused*. Lähikonnas kostis *kolin*. Piltidel olid *koduloomad*. Tallinna kesklinna ümbruses on *puitmajade rajoonid* .. (Web) Mets on ise üks hiiglasuur vari, paks vari, millest päike naljalt läbi ei tungi; varjude sees on *teised varjud*, aga need on õhemad ja sõbralikumad ning nende servas kasvavad *kukeseened*. (I)
- (b) Alatihti juhtus temaga *õnnetusi*. Lähikonnas kostis *kolinat*. Piltidel oli *koduloomi*. Aino Kallases oli selgelt *ainest suurilma daamiks* .. (I) Külmkapis leidis *eilset toitu*.
- (c) Aknast hoovas tupp *külm õhk = külma õhku*. Meil oli kodus alati *või = võid* laual. Promenaadil jalutasid *puhkajad = jalutas puhkajaid*.

Koguse piiritlematust – tervikut või koguhulka – saab näidata nimetava käände abil.

Siin on *ülejäänud toit*, võta see endale. Meil on selle kohta *kindlad tõendid*.

Eksistentsiaallause alus võib olla fookustatud (→ SÜ 333), kui lause põhiülesanne on aluse referendi identifitseerimine.

(Siin oleks nagu vingu. – Ei ole.) Toas on *gaasilõhna = gaasilõhn*. Keldris on *rotid*. Klaasis on *vesi*.

SÜ 156. Piiritlemata ja piiritletud koguse vastandus kujuneb siis, kui lausesu või kontekst annab piiritlemise võimaluse. Sel juhul saab täisalusega väljendada piiritletud ja osaalusega piiritlemata kogust. Kvantiteedivastandus tekib selgelt nende sõnade puhul, mis vahetavad kategooriat: juhuhulgasõna käitub kompleksisõnana (a), kompleksisõna juhuhulgasõnana (b), ainesõna asjasõnana (c), asjasõna ainesõnana (d).

- (a) Mul on selle kohta *tõendeid*. [ebamäärane hulk] – Mul on selle kohta *tõendid*. [koguhulk]
- (b) Sul on *ilusad kingad*. [kingapaari kohta] – Sul on *ilusaid kingi*. [ebamäärane kogus kingi või kingapaare]
- (c) Laual on *leiba*. [ebamäärane kogus leiba] – Laual on *leib*. [leivapätsi kohta].
- (d) Siin on *luuletaja*. [inimene] – Siin on *luuletajat*. [omadus]

Nimetavalise aluse piiritletus võib järelduda kontekstist näiteks osa-terviku suhtena. Lausetes (a) ja (b) on mitmuse nimetava vormid mõistetavad antud klassi õpilaste või külaelanike koguhulgana. Seetõttu märgib samades lausetes osastav ebamäärast hulka, s.o osa klassi lastest või küla elanikest.

- (a) Selles klassis on *andekaid lapsi*. – Selles klassis on *andekad lapsed*.
- (b) Külas elab *ukrainlasi*. – Külas elavad *ukrainlased*.

Juhul kui alus väljendab millegi lahutamatu omandust ja esineb lauses vaid koos täiendiga, on osastav eksistentsi väljendamiseks ainus ühemõtteline võimalus (a). Nimetavas käändes alusega lause väljendab pigem mingi omaduse olemasolu aluse referendil kui aluse referendi enda olemasolu (b).

- (a) Kasel on *suuri lehti*. Meie klassis on *andekaid lapsi*.
- (b) Kasel on *suured lehed*. – *Kase lehed* on suured. Meie klassis on *andekad lapsed*. – *Meie klassi lapsed* on andekad.

Aluseta laused

SÜ 157. Kuigi alus on lauses öeldise olulisim laiend, esineb ka ilma aluseta lauseid. Eesti keeles võib alus lausest puududa kas sisulis-vormilistel põhjustel, puhtsisulistel põhjustel või ellipsi tõttu. Sisulis-vormilistel põhjustel puudub alus obligatoorselt umbisikulises tegumoes ja *da*-infiniitvise öeldisega lausetes, puhtsisulistel põhjustel üldisikulistes ja isikuta lausetes. Neid lauseid võib käsitada **aluseta vaeglausetena**. Laused, milles alus puudub ellipsi tõttu, on **aluseta lünklaused**.

SÜ 158. Umbisikulistes ehk impersonaalsetes lausetes markeerivad öeldisverbi tegumood ja aluse puudumine seda, et tegevuse sooritajaks on indefiniitne, s.o kuulaja jaoks tuvastamatu, kuid siiski tegelik elusolend. Umbisikuliseks tegijaks on tüüpjuhul inimene / inimesed (a), harvemini ka loom(ad) (b) või personifitseeritud loodusjõud (c) (→ SÜ 122). Umbisikulise lause tegijaks ei ole tavaliselt suhtlussituatsiooni osalised, siiski võib umbisikulist lauset kasutada juhul, kui kõneleja või kuulaja umbisikustamine on tingitud soovist vältida nende otsest nimetamist (d) (→ SÜ 123).

- (a) Haridusorganeid *kohustati* nõudma aineõpetamise seostamist ateistliku temaatikaga. (T) Palka *maksti* vaid kahel korral. (A)
- (b) Munad *munetakse* harilikult hommikul, ärkamise ja kella 12–13 vahel. (A)
- (c) Keeristormis tihenevad aeg ja ruum üheks tombuks. Kui satud selle keskele, *rebitakse* sind koos juurtega ja *paisatakse* riismed jumal teab kuhu. (I)
- (d) Käesolevas doktoritöös *käsitletakse* riskianalüüsi ja ettevaatusprintsipi seoseid .. (T) Kas magustoitu ka *soovitakse*?

SÜ 159. *da*-infinitiivse öeldisverbiga lausetest puudub alus samuti obligatoorselt. *da*-infinitiivne öeldisverb võib esineda iseseisvatest lausetest küsilausetes (a) (→ SÜ 509) ja käsklausetes (b) (→ SÜ 324) ning kõrvallausetest küsivates komplementlausetes (c) (→ SÜ 509), finaalse sisuga relatiivlausetes (d) (→ SÜ 485) ning otstarbe- (→ SÜ 468) ja tingimusmääruslausetes (→ SÜ 470) (e).

- (a) Kuidas praegusest kriisist *välja tulla*? (A) Keda *toetada*? (A)
- (b) Jutt *jätta*! (I)
- (c) Isa ei tea, millest *alustada*. (I) .. mõtlesin, kas *kirjutada* Raulile või mitte. (I)
- (d) Otsi endale üks vaikne bimbo, kellele raha *kulutada*. (I)
- (e) Teaduslikes artiklites kasutatakse palju viitamist, et *anda* tööle suuremat kaalu. (T) Kui aus *olla*, siis olin päris pettunud, õigemini täiesti pettunud. (I)

Kõrvallause öeldisverbi *da*-infinitiivne vorm näitab, et kõrvallause implitsiitse aluse referent on identne kas pealause mingi osalisega – enamasti tegevussubjekti (a) või tegevusobjektiga (b), vestlussituatsioonis osalejaga – kõneleja või kuulaja(te)ga, nt lauses (c) kõnelejaga, või on tegija üldisikuline (d). Küsi- ja käsklause puhul on tegevuse sooritajaks enamasti suhtlussituatsiooni osaline, nt käsu (*Jutt jätta!*) puhul harilikult kuulaja.

- (a) *Poeet* elab katusekambris, et *olla* lähemal tähtedele. (I)
- (b) *Kohtunikud* juhatati lava taha, et misse oma silmaga ja lähedalt *näha*. (A)

- (c) .. kui aus *olla*, olin algul veidi skeptiline. (A)
 (d) Piimaseen häviks, kui *jätta* ta õigeaegselt pesemata. (A)

Alus on siiski olemas lausetes, kus *da*-infinitiiv täidab kaudse kõneviisi funktsiooni, s.o näitab väite vahendatust, nt *Ta olla = olevat haige* (→ SÜ 75).

SÜ 160. Üldisikulised ehk geneerilised laused on ainsuse 3. pöördes öeldisverbiga laused, milles aluse nullvormistus näitab seda, et potentsiaalseks subjektisikuks on kes tahes inimene. Enamasti esinevad eesti keele üldisikuliste lausete öeldistes modaalverbid, ka tajuverbid (nt *nägema*, *kuulma*), muudest verbidest näiteks *harjuma*, *leidma*. Nendegi puhul tõlgendub lause modaalsena (*Seal näeb = võib näha töötamas ainult mehi*) (a). Eitavas kõneliigis võib esineda ka konkreetseid verbe (b). Tüüpjuhul on üldisikuliste lausete ajavormiks olevik, siiski esineb ka minevikuvormilisi üldisikulisi lauseid.

- (a) Kohvikus *saab* malet mängida ja lehti lugeda. (A) Tee peal *võis kohata* väga erinevaid inimesi. (A) Suure värviekraani ja selle võimalustega *harjub* kiiresti. (A) Seal *näeb* töötamas ainult mehi. Lisainfot *leiab* projekti kodulehelt. (A)
 (b) Renault pöörab üsna järsult parema pidamisega poole suunas ja kui seda rooliga kohe *ei takista*, viskab auto külje ette. (A)

Üldisikuline lause annab edasi üldviitelisi (geneerilisi) sündmusi ja olukordi (a), samuti kasutatakse üldisikulisi lauseid tegevusjuhiste andmiseks (d). Implitsiitse subjekti referendiks on kes tahes potentsiaalne osaline, mis suhtlussituatsioonis võib aga täpsustuda kõnelejaks (eriti kui öeldiseks on modaalverb koos suhtlusverbiga (c)) või kuulajaks (eriti juhtnööride puhul (d)).

- (c) 60 000 km on selja taga ja *võib tõdeda*, et edu võrdlustestides pole alusetu. (A)
 (d) Maikuu *võib* tomatitaimed *istutada* klaasiga kaitstud rõdule. (A)

Lisaks üldisikulisele lausele võib üldisikuline tähendus mõnikord olla ka vormilt impersonaalsel lausel (a) (→ SÜ 123) ning *da*-infinitiivse öeldisverbiga lausel (b). Samuti võib üldisikulist referenti edasi anda ainsuse 2. pöördega (c). Viimasel juhul ei pruugi sisult üldisikuline lause olla aluseta, selle alusena võib esineda 2sg asesõna *sa* (→ SÜ 112). Erinevalt 3sg lausest ei pruugi neil üldisiku sekundaarsetel väljendusvormidel olla modaalsel tõlgendust, nende abil lihtsalt kirjeldatakse tegevusi.

- (a) Vigadest õpitakse. Aru ei mõõdetata habeme järgi.
- (b) Saagikust saab tõsta, kui *asetada* puu ümber rohkelt komposti. (Web)
- (c) (Sa) *teed* tööd ja *näed* vaeva, aga kasu ei mingit.

SÜ 161. Isikuta ehk apersonaalsed laused on ainsuse 3. pöördes öeldisverbiga laused, milles aluse puudumine on tingitud verbi leksikaalsest tähendusest. Sagedamini esinevad isikuta lausetes loodusnähtusi kirjeldavad verbid (a), aga on ka füsioloogilisi ja tunnetuslikke protsesse kirjeldavaid verbe (b) ning köitme ja öeldistäite ühendeid (c).

- (a) Maikuu alguses asendus soe külmaga, sadas lund, öösel *külmetas*. (T)
Tormiga, kui *müristab* ja *välku lööb*, on surnuaial üsna kõhe. (A) Väljas *hämardus* juba. (I) Kui *koidab*, avastab üks jagu õige tee. (A)
- (b) Mul hommikuti kergelt *iiveldab*. (I) Seisin uimasena paigal, kõrvus *kumises*.
(I) Millegipärast *ei aja oksele*. (I)
- (c) Mul *on külm*. Raadi kalmistul *on vaikne*, nagu varahommikul ikka. (A)

SÜ 162. Lünklausetest (→ SÜ 362) ellipteeritakse alus selleks, et näidata tema samaviitelisust eelneva (osa)lause alusega (a). Alus jäetakse tihtipeale välja ka vältimaks 1. ja 2. isiku nimetamist juhul, kui seda näitab juba öeldisverbi pöördevorm (b).

- (a) Asubki tohter hobust uurima. Ø Uurib eest ja tagant, suust ja silmist .. (I)
Ta ei lahkunud, kuigi Ø oli väsinud.
- (b) Mäletan seda väga hästi! (A) Ütlesid, et kasvatad oma koduaias lilli. (A)

Kirjandust aluse kohta: EREL, MATI 2004a. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. | EREL, MATI 2005. Source-marking resultatives in Estonian. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2006. Estonian clause patterns – from Finno-Ugric to Standard Average European. | EREL, MATI jt 2017. Alus. | HUUMO, TUOMAS, LIINA LINDSTRÖM 2014. Partitives across constructions: On the range of uses of the Finnish and Estonian „partitive subjects“. | JOKELA, HANNA 2012. Nollapersoonalause suomes ja virossa. | JOKELA, HANNA, HELEN PLADO 2015. Subjects under generic conditions: Implied subjects in Finnish and Estonian *if*-clauses. | KOKS, HELEN 2004b. Subjekti ja objekti käitumisreeglid komplekslauses. | LINDSTRÖM, LIINA 2004a. Sõnajärg lause tuumargumentide eristajana eesti keeles. | LINDSTRÖM, LIINA 2012. Tundekausatiivkonstruktsioon eesti moodi. | LINDSTRÖM, LIINA 2015. Subjecthood of the agent argument in Estonian passive constructions. | LINDSTRÖM, LIINA 2017b. Partitive subjects in Estonian dialects. | METSLANG, HELENA 2013. Grammatical Relations in Estonian: Subject, Object and Beyond. | NEMVALTS, PEEP 2000. Aluse

sisu ja vorm. Alusfraasi käändevaheldus tänapäeva eesti kirjakeeles. | POOL, RAILI 1999. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. | RANNUT, LEHTE 1964. Täis- ja osaalus tänapäeva eesti kirjakeeles. | RANNUT, LEHTE 1969. Eksistentsiaallausest ja aluse juurde-mõtlemisest.

SIHITIS

SÜ 163. Sihitis ehk **grammatiline objekt** on tüüpjuhul verbist sõltuv ja tegevusobjekti väljendav nimisõnafraas osastavas, omastavas või nimetavas käändes.

Lugesin parasjagu *põnevat raamatut*. Sinu jaoks ma kirjutasin *selle raamatu*. (I)
Raamat andke mulle tagasi. (I)

Sihitiseks võivad olla ka muud fraasid või keelendid, kui need on asendatavad asenimisõnalise sihitisega: nimisõna funktsioonis omadussõnafraasid (a), kvantorifraasid (b), samuti kvaasisubstantiivsed keelendid (c), komplekslauses ka sekundaartarindid, nt *da-* või *vat-*infinitiivitarindid (d) ja komplementlaused (e).

- (a) Saatus soosib *julgeid*. – *Keda* saatus soosib? Kuidas sa suudad kõiges *halba* näha? Ootan *oma neljandat* ja kohe-kohe ka kohtun temaga. (D)
- (b) Subjekti õigus sisaldab endas *kahte võimalust*. (T) – *Mida* subjekti õigus sisaldab? Isa andis pojale *kümme eurot*.
- (c) Üks kirjutab „*Afrika, Amerika, Asia*“, teine jälle „*Aafrika, Ameerika, Aasia*“, kolmas „*Ahwrika, Aamerika, Aasia*“. (Web)
- (d) Käskisime *sulgeda juurdepääsu lõhkekehale*. (A) Arvasin tal *piinlik olevat*.
- (e) Teadsin, *et 1992. aastal võin pääseda olümpiamängudele*. (A) – Teadsin *seda*.

Osastavas käändes käändsõnalist sihitist nimetatakse **osasihitiseks** ehk **partsiaalobjektiks**, omastavas või nimetavas käändes sihitis on **täissihitis** ehk **totaalobjekt**.

SÜ 164. Lauset, milles öeldisverbi laiendab sihitis, nimetatakse **sihiliseks lauseks** ehk **transitiivlauseks**; lauset, kus sihitis puudub, **sihituks lauseks** ehk **intransitiivlauseks**. Sihilise lause kujundab sihiline ehk transitiivne verb, mille seotud laiendite hulka sihitis kuulub. Sihitis võib olla verbi obligatoorne laiend, nt verbide puhul, mis väljendavad põhjustamist või abstraktset suhet,

nagu *põhjustama*, *valmistama*, *eeldama*, *sisaldama*, *moodustama*, *omama* puhul. Sihitis võib vormiliselt puududa, kui lünk lauses on täidetav konteksti või situatsiooni põhjal, seega on laused ikkagi sihilised.

Kas *see toit* sisaldab *pähkleid*? Ø sisaldab Ø küll.

Teisalt aga võivad paljud sihilised verbid nagu *sööma*, *õmblema*, *pesema*, *hammustama*, *harjutama* olla kasutatavad nii sihitise kui ilma; sihitise puudumisel on lause tähelepanu keskmes verbiga väljendatud tegevus. Vormistamata sihitis võib tähendada mis tahes mõeldavat referenti üldiselt (nt *Ta sööb* – mingit sööki) või viidata kontekstisidusalt teadaolevale referendile, näiteks kõnelejale või kuulajale (nt *Lähen pesema*. *Mine pesema* – ennast).

Sihiliste ja sihitute verbide piir ei ole terav. On sihilisi verbe, mille sihitist saab asendada määrusega, nt *Mõtlen seda / sellest / sellele / selle peale*. Samas paljud tüüpilised sihitud verbid võivad saada verbi tähendust täpsustava sisaldussihitise, nt *Magas sügavat und*. *Elas oma elu* (→ SÜ 167).

Sihilises lauses on tavaliselt ainult üks sihitis. Mõningaid sihilisi verbe, mida laiendab *vat-* või *da-*tarindist sihitis, võib siiski samal ajal laiendada ka nimisõnafrasist sihitis, nagu lauseis *Ta arvas poisi koju minevat*. *Ta käskis poissi koju minna*. Kahe sihitisega ehk ditransitiivsed verbid ja laused on eesti keeles väga erandlikud (→ SÜ 496, 502).

SÜ 165. Sihitis esineb tavaliselt normaallauses, väljendab tegevusobjekti ja kuulub markeerimata infostruktuuri korral lause reemaossa (→ SÜ 346). Sihitise tavaline asukoht normaallauses on öeldise järel. Umbisikulistes lausetes, kus puudub tüüpiline lausealguskomponent – alus, kaldub tuntud referenti tähistav sihitis paiknema lause alguses (→ SÜ 341, 346).

Laps viidi haiglasse.

Tegevusobjektist sihitis jaguneb **suunasihitiseks** (a, b) ja **tulemussihitiseks** (c). Suunasihitise korral on tegevus suunatud olemasolevale referendile, tulemussihitise korral sihitise referent tekib tegevuse tulemusel. Suunasihitis väljendab kas patsienti (a), s.o referenti, mille seisund, asukoht vms tegevuse tulemusel muutub, või teemaobjekti (b), s.o referenti, millele tegevus on küll suunatud, kuid mida see tegevus ei mõjuta. Tulemussihitise tüüpiline semantiline roll on siht (c).

(a) Värvis *plangu* rulliga valgeks. Viis *külalise* autoga lennujaama. Õpetas *last* lugema.

- (b) Ta luges *raamatut*. Ostes tuleb alati jälgida *kaminahju võimsust*. (A)
 (c) Ta ehtas palkidest *väikese maja*. Ta joonistas klaasile pintsliga *sinise lille*.
 Udu loob *meeleolu* – nii filmis kui elus. (I)

Mitmed muutmise tähendusega verbid võivad tõlgenduda nii töötlemist kui ka valmistamist vms väljendavatena, nt *keetma, küpsetama, jahvatama, sulatama, palmima, köitma, kohandama, laduma, õmblema, tegema, kasvatama, rullima, vormima, treenima, hõõruma, käänama, painutama, vormima, koolutama, tegema*, ja esineda vastavalt kord suunasihitisega (a), kord tulemussihitisega (b). Esimene väljendab muudetavat objekti tema lähteseisundi järgi, teine muutmise tulemusena tekkiva oleku järgi. Suunasihitise korral vormistab tulemusseisundit latiivne määrus, tulemussihitise korral lähteseisundit separatiivne määrus.

- (a) Ema kasvatas *lapse* korralikuks inimeseks. Nad ladusid *puid* riitadesse.
 (b) Ema kasvatas *lapsest korraliku inimese*. Nad ladusid puudest *riitasid*.

SÜ 166. Mõningate verbide puhul võib olla muidki objektirolle kui patsient, teemaobjekt ja siht. Tegevusobjektina võivad mõnel juhul mõtestuda ja sihitisena vormistuda näiteks vahend või koht (a), mida tüüpiliselt väljendavad määrused (b).

- (a) Söber pidi ise laval *viulit* mängima ja olema üks peaosaline.
 (b) Juba mitu aastat on ta mänginud *kuulsa „Yusupov“ Stradivarius viuliga – samal instrumendil* on mänginud ka David Oistrakh ja Leonid Kogan.
 (Web)

Kogejalauses võib sihtis väljendada ka tegevussubjektiks olevat kogejat.

- Ilmselt üllatas *teda* talumehe julge vastus. (I) *Teda* huvitab väga psühholoogia.
 (A) Esimest korda elus ajas *mind* merel iiveldama. (I)

Eksistentsiaalse mõtestusega transitiivlausetes (verbidega nagu *ääristama, ümbritsema, piirama, raamima*) võib sihitist tõlgendada koha väljendajaks, mis moodustab lause teema, nagu eksistentsiaallauses kohamäärus:

- Kaldavett* [sihitis] ääristavad niidud. Vrd *Kaldavee ääres* [määrus] on niidud.

Eksistentsiaalset tähendust kannavad ka seisundit väljendavad laused verbiga *sisaldama* või *kätkema*, nt *Jook sisaldab suhkrut*, samuti väljendid nagu *süda tilgub verd* või *silmad jooksevad vett*, kuid siin väljendab kohta alus, sihtis aga on tegevussubjekt.

SÜ 167. Sihitis võib moodustada öeldisverbiga ka tihedama tähendusterviku. Sihilistes tugiverbiühendites nagu *tööd / otsust / nalja / tegemist / sporti tegema, kõnet / loengut / ettekannet / jutlust / läbirääkimisi pidama* korral on öeldiseks üldise sisuga tugiverb, tegevuse põhisisu annab aga edasi sihitis (→ SÜ 35). Koos moodustavad nad semantilise predikaadi.

Komitee käis koos, tegi *asjalikku tööd* ja koostas lõpuks pika aruande. (TK) .. Kennedy ja .. Hruštšov pidasid *pingelisi läbirääkimisi*. (TK) Suured aktsiapangad ei teinud *tegemist* väikemehega. (Web)

Perifeerseks sihitiseliiigiks on **sisaldussihitis**. Selle põhiosaks on nimisõna, mille leksikaaltähendus sisaldub verbi tähenduses või järeldub sellest. Nimisõnast üksi sihitisena tavaliselt ei piisa (*magas und, [?]elas elu, [?]jooksis jooksu, [?]hüppas hüpet, [?]sõi sööki, [?]tantsis tantsu, [?]laulis laulu, [?]mängis mängu*), vaid sihitis sisaldab iseloomustavaid ja täpsustavaid täiendeid. Sisaldussihitis võib laiendada nii sihilisi kui ka sihituid verbe, olla nii suunakuu ka tulemusihitis. Kõige tüüpilisem sisaldussihitis on sihitule verbile lisatav sihitis, mis sisaldab verbiga samatüvelist või samatähenduslikku nimisõna.

Tal on tunne, et see mantel *elab* praegu Tallinnas *omaenda isiklikku elu* .. (I) Kihva-Jerrid jäi *surema aeglast surma*. (I) Jänksi jänes *sööb ühte ja sama sööki* kaks korda. (A) Saeveski vanataat *läinud kord metsa mööda ja laulnud vaimulikku laulu*. (Web)

Täis- ja osasihitis

SÜ 168. Valik öeldist laiendava täis- ja osasihitise vahel sõltub põhiliselt kolmest asjaolust: 1) eitusest / jaatusest, 2) lause piiritlusaspektist (→ SÜ 41–44), 3) sihitise referendi kvantitatiivsest piiritletusest (→ SÜ 154).

Lause **piiritlusaspekt** iseloomustab lausega tähistatavat situatsiooni: kas sellele on omane mingi ammendumispiir (tulemus, kestuspiir vms) ja kas lausest ilmneb selle ammendumispiiri saavutamine. Piiritletud ehk perfektiivsed on laused, milles situatsiooni vaadeldakse piiri saavutanud tervikuna (*Peeter sõi viimase koogi ära*); piiritlemata ehk imperfektiivsed aga laused, mis märgivad situatsiooni kui jätkuvat, mitteammendunut (*Pere sõi pannkooke*). Lause aspekt sõltub ennekõike verbi sisemisest aspektist, mille järgi jagunevad sihilised verbid kolme peamisse rühma:

- 1) imperfektiivsed ehk partitiivsed verbid (nt *armastama, vihkama, nägema, vaatama, mäletama*),

- 2) imperfektiiv-perfektiivsed ehk aspektverbid (nt *ehitama, parandama, kirjutama, joonistama, kutsuma*),
- 3) perfektiivsed verbid (nt *ammendama, andestama, jätma, kaotama, leidma, saavutama; ära jätma, ära arvama*).

Imperfektiivsetel verbidel puudub ammendumispiir ning nende juures kasutatakse osasihitist (*armastab last, nägi rebast*). Aspektverb võimaldab mõlemat vormivarianti: jaatavas lauses perfektiivse aspekti ja kvantitatiivselt piiritletud objektieseme korral on täissihitis (*kirjutas luuletuse, ehtas suvila*), muudel juhtudel osasihitis (*kirjutas luuletust, kirjutas luuletusi*). Perfektiivsete verbide sihitis on üldjuhul täissihitis, kui lisaks aspektile ka muud täissihitise tingimused on täidetud (*jättis lapse koju, ammandas võimaluse*).

Sihitis on oma referentsi poolest **kvantitatiivselt piiritletud**, kui ta tähistab asja (nt *ese, inimene*), mitmusevormilisena komplekti (nt *sokid, kingad, vanemad*) või kogust (nt *kaks kassi, mitu seent, mõned välisriigi juhid, neli naela vaheltkasi, suur hulk lapsi*). Piiritlemata tähendusega on ainesõnad (*liiv, suhkur, õhk, armastus, luule*) ja mitmuses juhuhulka väljendavad sõnad (*inimesed, lapsed, raamatud, asjad, loomad*) (→ SÜ 154). Kasutuses võib tähendus nihkuda, nt tüüpiline ainesõna tõlgenduda asjasõnana, juhuhulgasõna kompleksisõnana, ja vastavalt muutuda ka sihitise vormivõimalused (*panin suhkru toosi sisse, viisin raamatud raamatukokku tagasi*).

SÜ 169. Predikaati laiendav sihitis on totaalne, kui on täidetud kolm tingimust: lause on jaatav, lause on aspektilt piiritletud (perfektiivne) ja sihitise referent on kvantitatiivselt piiritletud (nt sihitiseks on asjasõna).

Juhataja jättis koosoleku ära. Otsin kringli. Kutsusin sõbrad meile külla. *Laud* kaeti valge linaga. Kunstnik jättis kuulajaisse *sügava mulje*. Tapetult on ära võetud *püstol Parabellum* ja *seitseteist padrunit*. (I) Sirje jäi autosse, sest oli enne *jala* katki astunud. (A) Kui *laps* muretsetakse mingi eesmärgi saavutamiseks, on see vale. (A)

Ülejäänud juhtudel, kui vähemalt üks kolmest tingimusest täidetud ei ole, on sihitis partsiaalne – niisiis on osasihitis tavalisem vormivariant. Sihitis on muudest teguritest sõltumata partsiaalne eitavas lauses (a). Jaatavas lauses on osasihitis, kui aspekt on imperfektiivne (b) või referent on kvantitatiivselt piiritlemata – sihitiseks on ainesõna või juhuhulka väljendav mitmuslik sõna (c); samuti kui piiritlemata on nii aspekt kui ka sihitise referent (d). (Vt tabel 10.)

- (a) Juhataja ei jätnud *koosolekut* ära. Ma ei ostnud ei *kringlit* ega *tatart*. Jüri ei loe *luulet*. Tuleb vaadata, kas *antud normi* ei ole hiljem muudetud. (Web)
- (b) Jüri luges *raamatut*. Olen poes ja ostan *kringlit*. Kui toit on valmis, helistatakse *kellukest*. (Web)
- (c) Leidsin külmkapist *jäätist*. Otsin *tatart*. Kunstnik jättis kuulajate hinge *segaseid tundeid*. Koos maaga võeti taludelt ära ka *hobuseid*, *kariloomi*, *põllutööriistu ning seemnevilja*, vastavalt võõrandatud maa suurusele. (I)
- (d) Jüri luges *luulet*. Märkasin ta näol *rõõmu*. Olen poes ja ostan *tatart*. Kiirelt ringi vaadates aimas ta tammede vahel paistmas *kaarseinalisi ehitisi* .. (I)
- Tavapäraselt tihti abistati *südame-* ja *vererõhuhaiged*. (A)

Tabel 10. Täis- ja osasihitise semantilised tingimused jaatavas lauses

ASPEKT	OBJEKT KVANTITATIIVSELT PIIRITLEMATA	OBJEKT KVANTITATIIVSELT PIIRITLETUD
IMPERFEKTIIVNE	OSASIHITIS <i>Olen turul ja ostan tatart.</i> <i>Olen turul ja ostan maasikaid.</i>	OSASIHITIS <i>Ma viin praegu last lasteaeda.</i> <i>Olen poes ja ostan saapaid.</i>
PERFEKTIIVNE	OSASIHITIS <i>Käisin turul ja ostsin tatart.</i> <i>Käisin turul ja ostsin maasikaid.</i>	TÄISSIHITIS <i>Viisin lapse lasteaeda.</i> <i>Ostsin saapad.</i>

Kui jaatavas lauses on piiritletud tähendusega sihitis, näitab sihitise vorm lause aspekti: täissihitise korral on aspekt perfektiiivne (a), osasihitise korral imperfektiivne (b) (→ SÜ 154).

(a) Piia joonistas *päikese*. Sõber ahvatles *Peetri* vargusele.

(b) Piia joonistas *päikest*. Sõber ahvatles *Peetrit* vargusele.

Kui lause aspekt on ühemõtteliselt perfektiiivne, saab ka sihitise vorm omakorda näidata objekti referendi kvantitatiivset piiritletust. Nimisõnade tähenduste piiritletus varieerub üldiselt vähem kui lause aspektitähendus, siiski leidub juhte, kus sihitise vorm viitab objekti referendi nihkunud kvantiteedile: täissihitiseks oleva ainesõnaga või mitmusevormilise sõnaga tähistatakse kindlat kogust.

Panin *jäätise* külmkappi. *Maiustused* peideti kappi. Ema kasvas *lapsed* korralikeks inimesteks. Haigla ootab siiski veel ära *täiendavad testitulemused*, mis peaksid selguma tänase päeva jooksul .. (A)

Infiinitsete verbivormidega kaasnevate sihitiste vormivalikul on erinevusi võrreldes öeldist laiendava sihitise reeglistikuga (→ SÜ 497, 511, 520).

SÜ 170. Eitavas lauses on tavaliselt osasihitis, sõltumata ülejäänud teguritest.

Need ained ei moodusta *mingit ühtset gruppi* ei oma keemiliselt koostiselt ega toimelt inimesele. (A) Kui Allik ei kogu *vajalikku hulka hääli*, määrab üheks aastaks dekaani kohusetäitja rektor. (A)

Täissihitis säilib enamasti *mitte ... vaid* eituse korral (→ SÜ 100).

Ta ei otnud *mitte maasturi(t)*, *vaid* paadi. Eraettevõtja teatavasti kaotab *mitte palga*, *vaid* ettevõtte käibe ja selle kasumiosa! (Web) Rahvaliit taotles tulutult, et indekseerimisel võetakse aluseks *mitte tarbijahinnaindeksi ning sotsiaalmaksu laekumise kasv*, *vaid* keskmine palk. (A)

Sihitise vormi mittevastavusega lause eitavale-jaatavale vormile saab väljendada kahtlust (→ SÜ 315), nt osasihitis perfektiivse sisuga jaatavavormilises küsilauses viitab eitava vastuse eelistamisele (a), täissihitis eitavavormilises küsilauses jaatava vastuse eelistamisele (b).

(a) Kas sa jaksad ära oodata *eesmärkide täitumist*? (Web)

(b) Me ütlesime: „Oo Jumala Sõnumitooja, kas me ei võiks sulle (*korraliku*) *ase*me teha?“ (Web)

SÜ 171. Lause aspekt tuleneb ennekõike verbi aspektist. Siiski on võimalik verbi aspekti lausesiseste vahenditega muuta. Partitiivverbidele (*veeretama, pressima, hoidma, lõikama, tõstma, imama, ässitama, juhtima, kallama, aitama* jne) saab lauses lisada piirivõimaluse abimäärsõna (*ära, läbi, välja, katki, täis, üles, minema*), väljendverbi osise või määruse (ennekõike latiivse koha-, seisundi- või valdajamääruse) abil. Vrd nt partitiivverbidega laused, kus on ainult osasihitis (a), ja piirivõimalusega laused, kus leidub nii täissihitist (b) kui ka osasihitist (c).

(a) Mehed veeretasid *vaati*. Jaan lõikas *kõrvitsat*. Ega ta ise võib-olla ei tulegi, *vaid* ässitab *teisi*. (I)

(b) Mehed veeretasid *vaadi* õue. Jaan lõikas *kõrvitsa* tükkideks. Tugeva verejooksuga ema viidi haiglasse, kus *laps* keisrilõikega ilmale aidati. (A) Ässitaksid sa jälle *teised* minu vastu üles? (I)

(c) Mehed veeretasid *vaati* õue. Jaan lõikas *kõrvitsat* tükkideks. Juba on narkomaanidega hädas sünnitusmajadki, kus aidatakse ilmale *enneaegseid lapsi*. (A) Nemad see kurja juur olidki, kes *teisi* üles ässitasid! (I)

Samade vahenditega saab aspektverbide (*kujundama, tekutama, kirjutama, aratama, sooritama, koostama, leotama, moodustama, võtma, saama*,

haarama, volta, laenama, tooma, viima, kutsuma, teatama, varuma jne) korral lause perfektiiivsust ühemõtteliselt esile tuua.

Vanglate asukohad ja ajakava kujundatakse välja kokkuleppel justiitsministeeriumiga. (A) Ma äratasin *poisi* üles. Nad haarasid *algatuse* enda kätte. On mõned raamatud, mis kirjutavad *linna* raamatuks ja *raamatu* linnaks. (Web) Sooritame *kohustuslikud elemendid* ikka ära, ilma jääle prantsatamata. (Web)

Abimäärsõna (*ära, maha, läbi*) või radikaalset muutust väljendav määrus võib lause muuta nii tugevalt perfektiiivseks (seejuures ka resultatiivseks), et jaatavas lauses kaldub olema täissihitis ka ainesõnaliste ja mitmusevormiliste sihitiste korral. Need muutuvad seega kvantitatiivselt piiritletuks ja lauses eelviimasel positsioonil paiknemise korral saavad infostruktuuris tuttava info staatuse (vrd *Ta ostis suhkrut*. – *Ta ostis suhkru ära*. – **Ta ostis suhkrut ära*. *Ta luges raamatud ribadeks*. – ?*Ta luges raamatuid ribadeks*).

SÜ 172. Olevikuvormilisest perfektiiivsest lausest järelneb tavaliselt, et sündmuse piir on kõnehetkest hilisem ja seetõttu kasutatakse selliseid lauseid tuleviku väljendamiseks (a). Siiski on võimalikud ka muud ajatõlgendused, kus sündmus teostubki vaatehetkel: minevikusündmuste järjestamine *prae-sens historicum*’i korral (b), kuulamise-vaatamisega samaaegne sündmus nt reportaaži ja pildiallkirja korral (c), seisundi kehtmine (d) või üldine ajaplaan (e).

- (a) Fra Mare avas Thalasso Spa, Laine aga hotelli ning ehitab *ravikorruse* ümber. (Web)
- (b) Saabunud kodumaale, kirjutab kirjanik *uue romaani*. Lion teeb *aseme* ära ja keerab *näo* seina poole. (A)
- (c) Praegu ületab hüppaja *lati*: uus rekord on sündinud. (A) .. paremal saab Tšehhoslovakkia esindaja *mälestuseseme* tehaselt „Estoplast“. (A)
- (d) Näited hõlmavad *olulise* ja *esmavajaliku* nii puhkuse kui ka argipäeva miljööst. (Web)
- (e) *Koosoleku* kutsus kokku Seltsi esimees. (Web)

SÜ 173. Perfektiivsuse-imperfektiivsuse vastanduse raames saab täissihitisega väljendada, et objekt on tegevuse või seisundiga täielikult hõlmatud (a), osasihitisega aga näidata hõlmatus mittetäielikkust või ajutisust (b). Perfektiivsusele kalduvate verbidega nagu *andma, laenama* saab seejuures osasihitisega esile tõsta ka muutuse ajutisust. Imperfektiivsusele kalduvate põhiolemuselt piirivõimaluseta verbide nagu *volitama*, seisunditähenduses *sisaldama, moodustama, hõlmama, kätke* korral on neutraalseks

vormivariandiks osasihitis (c), täissihitis aga tõstab esile objekti hõlmatus (d).

- (a) Korrigeerisime *maksegraafiku*. Anna mulle *pliiats*. Ma laenan sulle *oma jaki*.
- (b) Korrigeerisime *maksegraafikut*. Keerasin *lehte* ja lugesin edasi. Anna mulle *pliiatsit*. Peale kahte-kolme triipu oma lauaga laenasin *vana head võistluslauda*, st *Kristeli lauda*. (Web)
- (c) Volitan *Jüri Silku* minu palga välja võtma. Aruanne sisaldab *andmeid kaitsekulutuste kohta*.
- (d) Volitan *Jüri Silgu* minu palga välja võtma. Aruanne sisaldab *andmed kaitsekulutuste kohta*.

Täissihitise kääne

SÜ 174. Täissihitis esineb ainsuse omastavas ja nimetavas ning mitmuse nimetavas käändes.

Isa viis *laps* lasteaeda. *Laps* viidi lasteaeda. Isa viis *lapsed* lasteaeda.

Ainsuse korral on öeldisverbi laiendav täissihitis tavaliselt omastavas. Nimetavas on ta siis, kui laiendab öeldisverbi, mis on umbisikulises tegu-moes (a), käskivas või möönvas kõneviisis (b) või *da*-infinitiivis (välja arvatud kaudse kõneviisi funktsioonis esinev *da*-infinitiiv) (c).

- (a) *Laps* viidi lasteaeda. *Piir* tehakse võimalikult kauniks. (I)
- (b) Vii *laps* lasteaeda! Laske *korv* otsekohe alla! (I) Ta oli öelnud, et võtku siis *mõni pudel teistsugust napsi* ka .. (I)
- (c) Isa ajas auto välja, et viia *laps* lasteaeda. *Laps* kohe lasteaeda viia! Kas viia *laps* lasteaeda? Kui viia *laps* lasteaeda autoga, võime natuke kauem magada.

Käsku väljendavas lauses kaldub täissihitis olema nimetavas käändes ka muudel juhtudel (a). Kui käskiva kõneviisi tähenduses kasutatakse kindlat kõneviisi, on täissihitis siiski omastavas (b).

- (a) Ma palun teil *võti* siia anda. Käsin tööpäeva lõppedes teha *märke* registrisse. Kohe paluks *päevik* siia! (Web)
- (b) Teeme *vaheaja*! Sa lõpetad otsekohe *vasturääkimise*! Vrd Tehkem *vaheaeg*! Lõpeta otsekohe *vasturääkimine*!

Nimetavas käändes on *da*-infinitiivi laiendav sihitis ka siis, kui *da*-infinitiivitarind on lauses aluseks (a) või täiendiks (b). Kui aga *da*-infinitiivitarind on

lauses sihitiseks, siis on *da*-infinitiivi laiendav sihitis siiski tavaliselt omastavas (c). Infiniittarinditega seostuvat käändekasutust on lähemalt käsitletud komplekslause osas (→ SÜ 497, 511, 520).

- (a) Isal oli kavas viia *laps* lasteaeda.
- (b) Tal on kavatsus viia *laps* lasteaeda. Idee rajada *keskus* Kopli metallikooli kukkus H. R-i sõnul läbi. (A)
- (c) Ta tahtis viia *lapse* lasteaeda. Avo Üpruse juhatusel kavatseme ehitada kinnistule *pisikese kiriku*. (A)

Muudel juhtudel on ainsuslik täissihitis omastavas käändes, kui teistsugune vorm ei tulene sihitiseks oleva fraasi eripärast või lausekonstruktsioonist (→ SÜ 175).

Erandliku vormivaheldusega sihitised

SÜ 175. Sihitise reeglitele ei allu isikulised asesõnad *mina ~ ma, sina ~ sa, meie ~ me, teie ~ te* ja enesekohased asesõnad *enese ~ enda, iseenese ~ ise-enda*. Nende puhul kasutatakse osastavat ka siis, kui üldreegli järgi peaks olema täissihitis. Mitmuslikud asesõnad on alati osastavas (a), kuigi mitmuslik nimisõna fraas oleks nimetavas. Ka ainsuslike asesõnade puhul kasutatakse osastavat obligatoorselt siis, kui üldreegli järgi peaks olema nimetav (b), nagu umbisikulise tegumoe või käskiva kõneviisi korral. Juhtudel, kui üldreegli järgi peaks olema omastav, võib nende asesõnade korral olla nii omastav kui ka osastav (c). Niisiis ei ilmne nende asesõnade puhul sihitise käändest lause aspekt. Kolmanda isiku asesõnad *ta* ja *nad* käituvad vastavalt üldreeglile: *Kaaslased jätsid ta / nad maha. Ta / nad jäeti maha.*

- (a) Kaaslased jätsid *meid / teid* maha. (Vrd: Kaaslased jätsid *sõbrad* maha.) Kuidagi mahutasime siis *endid* ära .. (Web)
- (b) *Sõber* jäeti maha. – *Mind / sind* jäeti maha. Jäta *mind* rahule! Pane *ennast* minu olukorda!
- (c) Nad jätsid *kaaslase* maha. – Nad jätsid *mind ~ mu / sind ~ su* maha. Ta võttis *end ~ ennast ~ enda* kokku.

Asesõna *mis* puhul kasutatakse sageli nimetavat omastava (a) ja osastava (b) asemel.

- (a) Kas see ongi see raamat, *mis ~ mille* sa eile ostsid? Nad elasid põhiliselt selle arvel, *mis* nad meie käest ära võtsid või ostsid. (I)
- (b) *Mis ~ mida* te sellest arvate? Miljonär, *mis* sa selle eest ostad? (I)

SÜ 176. Nii nagu mitmuses olevad nimisõnad, nii ka mitmusliku sisuga sõnad (põhiarvsõnad alates *kahest*, murdarvsõna *poolteist*, ligikaudset hulka märkivad sõnad *paar*, *paarsada*, *kümmekond*, *sadakond* jne ning *mitu*; ase-sõna *kõik*) on täissihitise tuumas nimetavas käändes.

Tegin täna *kaks heategu*. Andsin talle *poolteist kilo pohli*. Ta ostis *paarsada grammi küpsiseid*. Kokku kutsuti *mitu helget pead*. Selle lapsega tõestan ma teile *kõik ära*. (I)

Murdarvsõnad *veerand*, *kolmveerand* ja *pool* on nimetavas (a) või omastavas (b). Omastavat kasutatakse pigem siis, kui jutt on mingi teadaoleva terviku osast.

- (a) Olga sõi ära *veerand jäätist*. Korjasin *kolmveerand ämbritäit õisi*. (Web)
- (b) Olga sõi ära *veerandi jäätist*. Ligemale *poole varutavast piimast* annavad Lacto enda tütarfirmad Hiiumaa Agro ja Ala Piim. (A)

Hulgafrasid, mille tuumsõnaks on mõõdunimisõnad *liiter*, *meeter*, *korvitäis*, *tass*, *klaas* vms, käituvad üldreegli järgi sarnaselt nimisõnafrasiga. Täissihitise tuumsõnana on mõõdunimisõnad harilikult omastavas käändes (a). Siiski esineb ka arvsõnale omast nimetavat (b). Nii arvsõna kui ka hulga-nimisõna taoliselt käitub sõna *tosin*.

- (a) Tõin metsast *korvitäie seeni*. Joon *tassi kohvi*. Otsin *meetri riidet*. Laura pani põrandale *sületäie küünlaid* .. (Web) Üks tund voolu võtab *liitri bensiini*. (A) Kui ta juba selle juures oli, klõpsis ta ka ümbrusest *tosina pilte*. (N)
- (b) Otsin *meeter riidet* .. siis tavaliselt võtan veel *tass kohvi* ja täistera võileiva kus on sink, salat. (Web) Laev võtab pardale *tosin inimest* .. (Web)

SÜ 177. Nimetavas käändes kalduvad olema ka tsitaaditaoliselt kasutatud nimed ja elukutsete nimetused vms ühendite nagu *nimeks andma*, *nimeks panema*, *ametiks kirjutama* juures.

Peeter pani lapsele nimeks *Jaan*. Ma panin talle nimeks *Maik* .. (Web) Koostöös Siim Aimla saksofoniga võis tulemusele nimeks anda *21. sajandi džäss*. (Web) Sellepärast, et peab kunagi oma CV-sse ametiks „*endine tippsportlane*“ kirjutama, Pahapill ei muretse. (A)

Sihitis ja sihitisekäändelised määrused

SÜ 178. Sihitisega sarnanevad sihitisekäändelised hulga- ja ajamäärused. Erinevalt sihitisest ei pruugi need määrused laiendada sihilist verbi ega ole asendatavad sihitise vormis asesõnadega, vaid vastavad küsimustele *kui palju? kui kaua? kui tihti?*

Lõunasöök maksis *viis eurot*. Kütusevagun kaalub *mitmeid tonne*. Aastapäeva tähistamine kestab *kogu päeva*. Juku suusatas *kolm õhtut*. Juku suusatas *kolmandat õhtut*. Katrin ja Marge mängisid *mõne korra* kabet. Konverents „Noorte hääled“ toimub sel aastal *seitsmendat korda*. (Web) Ma käin ka *esimesi kordi* ja minule seal Ihastes meeldib. (Web)

Ka sihitisekäändelised määrused esinevad totaalsel ja partsiaalsel kujul, kusjuures nende vormivaheldus põhineb osaliselt samadel teguritel mis sihitise vormivaheldus. Vt lähemalt EKS(V) 5 § 15.

Sihitise ja määruse piiril paiknevad hulgaväljendid ühendites nagu *sadat meetrit jooksmas, viit kilomeetrit suusatama*, kus hulgaväljend võib tähistada nii spordialale omast määra kui ka kogust üleüldse. Osastavas väljendavad need hulgaväljendid spordiala (küsimus *mida?*) ja on (sisaldus)sihitised (→ SÜ 167).

Jüri jooksis *sadat meetrit* (vrd Jüri jooksis *sprinti*, Jüri jooksis *tõkkejooksu*). Jaan suusatas *viitkümmend ~ viitkümmet kilomeetrit* (vrd Jaan suusatas *maratonidistanti*). Täna ujuvad *naiste sadat meetrit* Jana Kolukanova ja Elina Partõka. (A)

Totaalsel kujul on võimalikud mõlemad tõlgendused: sihitis küsimusega *mis, mille?* ja määrus küsimusega *kui palju?*

„Te tahate, et ma ujuks *sada meetrit* seotud käte ja jalgadega,“ kaebas ta. (A)
Jüri jooksis *sada meetrit*. Jaan suusatas *viiskümmend kilomeetrit*.

Kui aga lauses on piiri andev abimäärsõna või määrus, tähistab hulgaväljend pigem alale omast määra ja on seega sihitis küsimusega *mille?*

Jüri jooksis *sada meetrit* ära. Jaan suusatas *viiskümmend kilomeetrit* lõpuni.

Sihitisekäändelisi määrusi on lähemalt käsitletud määruse osas (→ SÜ 213, 217).

Kirjandust sihitise kohta: EREL, MATI 2005. Source-marking resultatives in Estonian. | KEHAYOV, PETAR, VIRVE VIHMAN 2014. The lure of lability: A synchronic and diachronic investigation of the labile pattern in Estonian. | KOKS, HELEN 2004b. Subjekti ja objekti käitumisreeglid komplekslauses. | KONT, KARL 1959a. Lause eitavast sisust sõltuv objekt läänemeresoome keeltes. | KONT, KARL 1959b. Teadusliku süntaksi metodoloogias. Objektist passiivi liitkonstruktsioonides. | KONT, KARL 1963. Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. | METSLANG, HELENA 2013. Grammatical Relations in Estonian: Subject, Object and Beyond. | METSLANG, HELLE 2001b. On the developments of the Estonian aspect: The verbal particle *ära*. | METSLANG, HELLE 2017c. Sihitis. | MUISCHNEK, KADRI 2005. Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele. | OGREN, DAVID 2014. Objekti kääne hinnangukonstruktsioonis: kas on võimalik osta auto või autot? | OGREN, DAVID 2015a. Differential object marking in Estonian: Prototypes, variation, and construction-specificity. | OGREN, DAVID 2015b. Sõnajärg, infostruktuur ja objekti kääne eesti keeles. | OGREN, DAVID 2017a. Aspect and irregular object case variation in Estonian *da*-infinitive constructions. | OGREN, DAVID 2017b. Finiitverbi mõju objekti käänale *da*-infiniitviga objektikonstruktsioonis. | OGREN, DAVID 2018. Object Case Variation in Estonian *da*-infinitive Constructions, 10–80. | POOL, RAILI 2007. Eesti keele teise keelena omandamise seaduspärasusi täis- ja osasihitise näitel, 7–44. | RAJANDI, HENNO, HELLE METSLANG 1979. Määramata ja määratud objekt. | RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. | TAMM, ANNE 2012. Scalar Verb Classes. Scalarity, Thematic Roles, and Arguments in the Estonian Aspectual Lexicon. | TAMM, ANNE, NATALIA VAISS 2019. Setting the boundaries: Partitive verbs in Estonian verb classifications. | TAULI, VALTER 1968. Totaalobjekt eesti kirjakeeles. | VAISS, NATALIA 2004. Eesti keele aspekti väljendusvõimalusi vene keele taustal. | VAISS, NATALIA 2020. Kogesin *vapustust* või *vapustuse*? Sihilised verbid valikute ees. | VAISS, NATALIA 2021. Verbide transitiivsuse kontiinumist eesti keeles. | VAISS, NATALIA 2023. Eesti vaatamisverbide sihilisusest. | Veel kord 1962.

ÕELDISTÄIDE

SÜ 179. Õeldistäide ehk **predikatiiv** on tüüpjuhul *olema*-verbi grammatilises käändes seotud laiend, mis iseloomustab või identifitseerib tegevus-subjektist alusega tähistatut.

Juhan on *tark*. Taavi on *õpetaja*. Kersti Kaljulaid oli *Eesti Vabariigi president*.

Olles küll *olema*-verbi laiend, on õeldistäide samas lause sisuline kese, semantilise predikaadi nominaalne tuumosa, millega peab olema vastavuses aluse tähendustüüp (a) ja muud (seotud) lauseliikmed (b).

(a) Ilm / *mees oli *sombune*. *Ilm / mees oli *pahane*.

(b) Jüri oli *Mari peale pahane*. Jüri oli *Mari järele hull*. Jüri oli *Mari ees džen-telmen*. Jüri oli *Mari jaoks liiga vana*. Jüri oli *Mari järel paremuselt teine*.

Verb *olema* toimib **koopulana** ehk **kõitmena**, s.o üldise tähendusega grammatilise predikaadina, mis kannab vaid õeldisverbi grammatilisi (kõneviisi, aja jne) tunnuseid. Õeldistäitega lause on seega neid lauseid, kus grammatiline ja semantiline predikaat (→ SÜ 11) ei kattu:

Juhan [[on]_{GR.PRED} tark]_{SEM.PRED}

Markeerimata vormis, s.o isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pöördes (mõnikord muudiski pööretes) *olema*-verb võib vahel ära jääda (→ SÜ 366). Verbi *olema* grammatilist ellipsit esineb rohkem kõrvallauses (a), samuti lauseis, kus õeldistäide seostub partiklitega *juba*, *alles*, *veel*, *ju* (b).

(a) Kui tops *tühi*, siis kallati juurde. (A)

(b) Koer alles *aastane* ja sellised hüpped :-o (Web)

Ellipsit tingivad sageli stilistilised tegurid. Koopula ärajätu esineb eriti lakoonilise väljendusviisiga stiilides: lühisõnumites, pealkirjades, teatmeteostes (a), kujundlikus väljendusviisis, eriti kõnekäändudes ning koos süntaktilise parallelismiga (b), kinnisväljendites (c).

(a) Laps *raskesti haige*, sõida kohe. Rahvusülikool *100-aastane*. Jahutuspatarei – *seade õhu soojussisalduse vähendamiseks*. (A)

(b) Mis *kallis*, see *kaunis*. Täna *sõber*, homme *vaenlane*.

(c) Seltsis *segasem*.

Verb *olema* võib puududa ka hinnangulise öeldistäite juurest, millele järgneb komplementlause:

Tore, et sa tuled. Imelik, miks ta nii teeb. Kohutav, kuidas ta välja näeb. Hea, et ema ja isa ei pea seda kuulma. (Web)

Sellist ilma *olema*-verbita konstruktsiooni ei peeta aga enam täislause elliptiliseks variandiks, vaid vaeglauseks – juba väljakujunenud omaette hinnangukonstruktsiooniks (→ SÜ 425).

SÜ 180. Peale *olema*-verbi võivad öeldistäite põhjaks olla ka poolkopulatiivsed, üldise seisundimuutuse tähendusega verbid *tulema*, *saama* ja *jääma*. Seejuures *olema*-verbi ning verbe *saama* ja *jääma* laiendava öeldistäitena võivad esineda ka *nud-* ja *tud-*kesksõna (*on üllatunud*, *on / sai söönud*, *on / sai tehtud*) ning *mata*-vorm (*on / jäi tegemata*) retrospektiivsetes konstruktsioonides (→ SÜ 53, 128, 131):

Ilm tuleb *ilus*. Sõlm sai *tugev*. .. tulemus sai *suurepärase*. (A) Mulje jäi *positiivne*. .. see aasta tuleb *parem kui oli eelmine*. (A) Liha jääb *mahlane ja maitsev*, kui ta küpses ühtlasel temperatuuril. (A) Ta oli *soojast vastuvõtust meeldivalt üllatunud ~ üllatatud*. Ma tahan tänada kõiki neid, tänu kellele see töö on saanud *tehtud*. (S) .. paljud iseloomulikud detailid jäävad mul *märkamata*. (I)

Öeldistäite põhjaks on mõnikord peetud mitmeid muidki verbe (vt EKS(V) 6 § 2).

SÜ 181. Tüüpjuhul iseloomustab öeldistäide alusega tähistatud. Erandiks on aluseta laused, kus öeldistäide näitab olukorda mingis kohas (a), ning kogejalaused, kus öeldistäide (omadussõnad *igav*, *piinlik*, *halb*, *valus* jne, ka üksikud nimisõnad, nt *häbi*) näitab alalütlevas käändes vormistuva tegevussubjekti vaimset või füüsilist seisundit ning grammatiline subjekt (alus) võib esineda *da*-infinitiivitarindina (b). Nagu normaallauseis (→ SÜ 179), esineb siingi *olema*-verbi ellipsit, eriti kogejalauseis (c). Kogejalauseis võib öeldistäide laiendada ka poolkopulatiivset *hakkama*-verbi (d).

- (a) Poes oli *hämar*. (Web)
- (b) Mul on *piinlik / häbi* (seda küsida). Mul on *valus* neid ridu oma päeva- raamatusse kirjutada. (A)
- (c) Saade *igav*, saatejuhtidel *igav*, vaatajatel *igav*, kellele seda jama siis vaja on? (N)
- (d) Mul hakkas *halb / häbi*. Mul hakkas lihtsalt *mõnus* ja *häbi* korraga. (Web)

SÜ 182. Öeldistäide jaguneb **omadussõnaliseks** ja **nimisõnaliseks** öeldistäiteks. Omadussõnaline öeldistäide väljendab aluse referendi omadust või seisundit (a) (→ SÜ 183). Nimisõnaline öeldistäide aga liigitab (b) või identifitseerib (c) aluse referenti (→ SÜ 185).

(a) Peedu on *kõhetu* ja *lühikest kasvu*.

(b) Peeter Pauk on *õpetaja*.

(c) Mina olen *Peeter Pauk*.

Käändsõna on öeldistäitena enamasti nimetavas, harvemini osastavas käändes (a). Nimetavas käändes öeldistäide on **täisöeldistäide** ehk **totaalpredikatiiv**, osastavas käändes **osaöeldistäide** ehk **partsiaalpredikatiiv** (→ SÜ 186). Omajat väljendav öeldistäide (b) ning *vat*-tarindi koosseisus olev öeldistäide (c) võib olla ka omastavas käändes (→ SÜ 498). Genitiivsele omajafraasile lisatakse tavaliselt siiski põhjaks asenimisõna *oma*, mis näitab, et aluse referent on omand.

(a) Vormsi on *Eesti suuremaid saari*.

(b) See maja on *minu*. – See maja on *minu oma*.

(c) Ma arvasin Juhani *natuke targema* / *Jüri venna* olevat.

Täisöeldistäide ühildub tavaliselt alusega arvus (→ SÜ 187).

Mu käsi on *märg*. – Mu käed on *märjad*. See noormees on *üliõpilane*. – Need noormehed on *üliõpilased*.

Omadussõnaline öeldistäide

SÜ 183. Omadussõnaline öeldistäide vastab küsimusele *missugune?* või *mitmes?* ja tema tuumsõnaks on kas omadussõna (a) või omadussõnaline asesõna (*selline, niisugune, milline, missugune, mitmes* jne) (b); ka muud liiki sõna, kui see väljendab omadust ja on asendatav omadussõnalise asesõnaga: oleviku kesksõna (c), järgarvsõna (d), mineviku kesksõna ja *mata*-vorm (e), adjektiveerunud *da*-infinitiiv (f), nimisõna kaasa- või ilmaütlevas käändes (g), parameetrit väljendav nimisõna osastavas käändes (*liiki, tõugu, sorti, klassi, tüüpi, värvi, laadi, järku, sugu, kasvu* jne) (h), materjali väljendav seestütlevas käändes nimisõnafraas (i), võrdlusalusena toimiv *kui*- ja *nagu*-tarind (j).

(a) Kõik kaunis on *ajutine* .. (A) Vundament sai *tugev*. (A) Kleit oli talle *pisut suurevõitu*. (I)

(b) *Niisugune* on juba kord artisti saatus! (A) *Missugused* on noorte väärtushinnangud? (A) *Mitmes* ma lõpuks olin? (A)

- (c) Ta oli edev ja *kergesti ärrituv*. (A) Enamik eesmäärke elus on *saavutatavad* ainult teiste inimestega suheldes. (A)
- (d) Tiidemann võitis jooksu, oli *teine* laskmises, *neljas* vehklemises .. (A)
- (e) A. P. ütles ajalehele, et on *sügavalt pettunud*. (A) Tema töö on *tehtud*. (A)
Ajakirjanduse väited on *tõestamata*. (A) Otsus jäi *tegemata*. (A)
- (f) Olukord pole *kiita*. Teenistus pole *laita*. (A)
- (g) Insult on *raskete tagajärgedega*. Mees oli *tumedate juustega*. .. need väited on esialgu *tõestuseta* .. (A)
- (h) Arvuti on *uut tüüpi*. (A) Maja on *halli värvi*. Ats on *pikka kasvu*.
- (i) Sõrmus on *kullast*. Uue kaubamaja siseviimistlus tuleb *puust, kivist ja korgist*, mööbel *punasest pöögist*. (A)
- (j) Tüdruk on *kui lilleke*. (~ Tüdruk on *ilus kui lilleke*.) Pisike viilkatusega palkmaja jõe ääres on *nagu nukumajake*. (A)

Käänduv omadussõna, oleviku kesksõna, järgarvsõna ning omadussõnaline asesõna (eelmises näiteplokis a–d) ühilduvad nimisõnalise alusega arvus (→ SÜ 187).

Omadussõnaline öeldistäide täidab iseloomustavat funktsiooni, väljendades tüüpjuhul aluse referendi omadust või püsivat seisundit, mida saab samuti käsitada omadusena. Öeldistäite, seisundit väljendava öeldistätitemääruse ja seisundimääruse vahele on piire tõmmatud mitmeti. Siinses grammatikas arvestatakse *olema*-verbi laiendava öeldistäite esmaste kriteeriumitena vormistust grammatiliste käänetega ja arvuühildumise võimalust, öeldistätitemääruse puhul saavas ja olevas käändes vormistust ja samuti arvuühildumise võimalust. Muul viisil vormistuvatest koopulaverbi laienditest peetakse öeldistäiteks üksnes omadust väljendavaid nimisõnafraase, nt *Maja on kivist*. *Poiss on tumeda peaga*. Määrsõnu kui ajutise seisundi väljendajaid aga peetakse seisundimääruseks (nt *Juhan on alasti / purjus / norus*). Eri lauseliikmeteks olemine ei sega aga nende rinnastust, nt *Leena oli kuidagi äraolev* [ÖELDISTÄIDE] ja *hajali* [SEISUNDIMÄÄRUS]. (I) Vt ka SÜ 219, 222.

Nimisõnaline öeldistäide

SÜ 184. Nimisõnaline öeldistäide on nimisõnafraas, mille tuumaks on nimisõna (a), nimisõnaline asesõna (b) või kvaasinimisõna (c). Nimisõnaline öeldistäide saab olla ka hulgafraas (d) või *da*-infinitiivifraas, kui verb *olema* esineb tähenduses 'tähendama' (e).

- (a) Juhan on põllumees. *Koosoleku juhataja* oli Peeter. Rootsis oli sürrealism .. *võrdlemisi marginaalne nähtus*. (A) Maatriks on lihtsalt üks võimalus olemasolevate andmete esitamiseks. (T)
- (b) Kes see härra oli? (A) Mis see siis nüüd on? (A) Muidugi pole abieluvälised armuafäärid *midagi eriti erakorralist*. (A) Kõik fotod selles raamatus on ka *minu omad*. (A)
- (c) See lõhn küll *mingi „La vie est belle“* ei ole. See kolmnurk olgu *ABC*.
- (d) Üks autoripoo on 40 000 täheruumi.
- (e) Vähem süüa on ('tähendab') *kauem elada*.

SÜ 185. Nimisõnalised öeldistäited jagunevad sisusuhete põhjal alusega **iseloostavateks-liigitavateks** (a) ja **samastavateks** ehk **identifitseerivateks** (b). Aluse ja liigitava öeldistäite referendid on kuuluvussuhtes: alusega tähistatu on öeldistäitega märgitud klassi liige. Seevastu aluse ja samastava öeldistäite referendid kattuvad, kumbagi ei saa käsitada teise osana või elemendina.

- (a) Lammas on *koduloom*. Juhan on *tubli mees*. Inglaesed on *ühed suured jalgpallifännid*. Keravälg on *seletamatu ja kummaline nähtus*. Elu pole muud kui enda püsiv *sundimine* .. (A)
- (b) See, mis sealt kaugelt paistab, on juba Otepää. Peeter olen mina. Poisi nimi on Jüri. Oma kodu on ikka *oma kodu*. Hooletus on *õnnetuse ema*. Koolituskava on *mingi ala täienduskoolituse põhidokument*. Rikkaks saada oli *paljude eestlaste eluunistusi*. Tallinn on *Eesti pealinn*. Eesti tuntuimad ülikoolid on Tartu Ülikool ja Tallinna Tehnikaülikool. Tartu Ülikool ja Tallinna Tehnikaülikool on *Eesti tuntuimad ülikoolid ~ tuntuimad Eesti ülikoolidest*. Rahasüsteem on *üks rahakäibe organiseerimise vorm ~ üks rahakäibe organiseerimise vormidest ~ (üks) rahakäibe organiseerimise vorme*.

Neutraalse infostruktuuri korral on öeldistäitelause alus teema ja öeldis koos öeldistäitega reema. Liigitavas lauses esinebki ainult selline infostruktuur, vrd

Lammas on *koduloom*. – ?*Koduloom* on lammas.

Samastuslause infostruktuur seevastu on pööratav, alus võib saada reemaks ja öeldistäide teemaks. Vrd

Tallinn on *Eesti pealinn*. – *Eesti pealinn* on Tallinn.

Samastav öeldistäide oma ehedaimal kujul ei näita aluse referendi tunnust, vaid üksnes nimetab referenti, mis on kuulajale mingis muus seoses juba tuttav, nt *Peeter* lauses *Peeter olen mina*. Sellise lause ülesandeks on näidata aluse referendi samasust öeldistäite referendiga.

Enamik samastavaid öeldistäiteid tähistab referente siiski mingi tunnuse (klassi) kaudu. Öeldistäide võib väljendada tunnuse konkreetset kandjat, millega aluse referent samastub, konkretiseerijaks võib olla asesõna *see (need)*, *üks (ühed)*, omadussõna *ainus ~ ainuke, esimene, viimane, järgmine, vähene* jms, samuti ülivõrdes omadussõna, sageli koos relatiivlausega:

See tubli mees on Jüri. Üks tubli mees selles seltskonnas on Jüri. Jüri on ainus tubli mees nende hulgas. Ott Sepp on (üks) meie andekamaid koomikuid. Eesti suurim saar on Saaremaa. Kali on üks väheseid suvejooke, mida siin tarbiti. (A)

Samastavaks öeldistäiteks võib olla ka ammendav määratlus:

Liitlause on kahest või enamast osalausest koosnev lause.

Öeldistäide võib saada kord identifitseeriva (a), kord liigitava (b) tõlgenduse ka olenevalt kontekstist või kuulaja eeldatavast teadmistest.

(a) Kes see Jüri on, kellest sa räägid? – Jüri on *meie suusatreener* (, keda sa ju tead).

(b) Mida Jüri teeb? – Jüri on *meie suusatreener* (ja töötab ka geograafiaõpetajana).

Kui samastav öeldistäide esineb teema positsioonis, võib ta enamasti vahelduda saavas käändes öeldistäitemäärusega, ilma et seejuures tähendus märgatavalt muutuks (→ SÜ 226).

Ainus tubli mees ~ ainsaks tubliks meheks nende hulgas on Jüri. Türgi Vabariigi pealinnaks on Ankara .. (A)

Asendatavust saavas käändes öeldistäitemäärusega saab kasutada sellise öeldistäite eristamisel alusest. Vrd

*Tuglase Selts oli mardilaada peakorraldaja. – Mardilaada peakorraldaja ~ peakorraldajaks oli Tuglase Selts. – *Mardilaada peakorraldaja oli Tuglase Seltsiks.*

Juhul, kui kaks nimetavalist nimisõnafraasi sobivad mõlemad semantiliseks predikaadiks, on öeldistäite ja aluse grammatiline erinevus neutraliseerunud.

*Sinu vanaema vennatütar on minu täditütar. (*Sinu vanaema vennatütteks on minu täditütar. *Sinu vanaema vennatütar on minu täditütteks.) Pskov on eesti keeles Pihkva. Koidutäht on Ehatäht.*

Liigitav öeldistäide vaheldub saavas käändes öeldistäitemäärusega reema positsioonis. Liigitav öeldistäide ei näita, kas klassikuuluvus on püsiv ja

olemuslik või ajutine ja juhuslik (a), saavas käandes öeldistäitemääruse kasutusega aga võib kaasneda ajutisuse ja juhuslikkuse tähendus (b) (→ SÜ 226).

- (a) Kaja oli *Eesti suursaadik Saksamaal*.
- (b) Kaja oli *Eesti suursaadikuks Saksamaal*.

Täis- ja osaöeldistäide

SÜ 186. Öeldistäide on üldjuhul nimetavas käandes, s.o täisöeldistäide. Nimetavalise ja osastavalise vormivariandi regulaarset vaheldumist öeldistäite puhul ei ole. Osaöeldistäide on perifeerne ja stiililt enamasti literatuurne liigitav öeldistäide.

Ainsuslike osaöeldistäidetena toimivad fraasid, mille tuumaks on parameetrit väljendav nimisõna, nagu *liik, tõug, klass, tüüp, värv, laad, sort, järk, sugu, mast* (a) või umbmäärane asesõna *miski* (b). Parameetersõnadel ja hariplikult ka asesõnal *miski* peab olema mingi täpsustav täiend, ilma selleta ei ole lause informatiivne.

- (a) Enamik nende ratsusid on *eesti tõugu*. (A) (*Enamik nende ratsusid on *tõugu*.) Läänemere-äärseist rahvaist on mitmed *soome ja balti sugu*.
- (b) See roog on *midagi iseäranis hõrku*. See on hoopis *midagi muud*. See on juba *midagi!*

Tarindid, kus osastavas käandes nimisõna on mitmuses, väljendavad hulka, mille konkreetse(te) liikme(te)ga aluse referent samastatakse (a). Osa seliseid tarindeid saab ainsusliku aluse korral käsitada elliptiliste täisöeldistäidetena, millest arvsõna *üks* on ära jäetud (b).

- (a) Muhumaa ja Saaremaa on *Eesti suurimaid saari*. Ta oli *neid inimesi, kes ei karda kõrgust*. Ta oli *viimaseid kohtualuseid Prantsusmaal, kes hukati giljotineerimisega*. (A) Uku Masing oli *neid väheseid, kes üldkehtivaist väärtusist ei hoolinud*. (A)
- (b) Aegna saar on *tallinlaste meelispuhkepaiku* = *üks tallinlaste meelispuhkepaiku*. Ta oli *üks väheseid maailmanimega teadlasi, kes jäi elu lõpuni kodumaale* .. (A)

Osastavas on ka näitav asesõna *see* iseloomustava öeldistäitena. Et asesõna *see* asendab nii nimi- kui ka omadussõna, siis ei esinda ta kumbagi öeldistäitetüüpi eraldi:

- Palju on meil räägitud talust kui rahvusliku elustiili kandjast ja ta on *seda* tõesti. (A) Hea haridus on kallis, ent ta on *seda* ikka olnud. (A)

Märkus. Lausetes nagu *Kaarte on musti ja punaseid. Inimesi on igasuguseid* võib osastavas omadussõnu käsitada pigem lahktäiendi kui öeldistäitena (→ SÜ 150).

Öeldistäite ühildumine alusega

SÜ 187. Täisöeldistäide ühildub harilikult nimisõnalise alusega arvus. Kui alusel on üks referent, on öeldistäide ainsuses (a), kui mitu, siis mitmuses (b). Öeldistäite ühildumine alusega on semantilisem kui öeldisverbi ühildumine alusega. Kui aluseks on viisakusvorm *teie*, on öeldisverb mitmuses, öeldistäide aga harilikult ainsuses (c). Mitmussõnast aluse korral on öeldistäide siiski mitmuses (d).

- (a) Ta on *haige*. Ta on *insener*. Hans Fallada „Lood lastele“ on *hea raamat*. Enamik / osa / muist vilja oli *kasutuskõlbmatu*. Ruum oli *piklik* ja *kolmeosaline*. (A)
- (b) Ta käed olid *külmad*. Me oleme *keeleteadlased*. Enamik turiste olid *soomlased*. Mitu / kaks meest olid *sõjaväelased*. Ants ja Tarmo olid *Tartu ülikooli tudengid*. Kokkusattumised on *kenad asjad*. (I)
- (c) Teie olete *vaba* / *minu sõber*. Siiski: *Olge lahked* (~ *lahke*), härra president! (A)
- (d) Kui kuub on paras, siis *püksid* on *väikesed*. (A)

Kogunimisõna, abstraktnimisõna vm hulka hõlmav nimisõna jääb öeldistäitefraasi tuumsõnana ainsusesse.

Lapsed on *inimkonna tulevik*. Vennaksed olid kokku *terve jalgpallimeeskond*. Aastad enne Esimest maailmasõda olid *julgete ja perspektiivsete projektide koostamise ja elluviimise ajajärk*. (A)

Öeldistäite arvuvormi rindtarindist aluse puhul käsitletakse lähemalt rindastuse juures (→ SÜ 391).

Kirjandust öeldistäite kohta: EREL, MATI 1989. Eesti lauseliikmeid (grammatika marginaale). | EREL, MATI 1999a. Agreement in Estonian. | EREL, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. | EREL, MATI 2017i. Öeldistäide. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2003. Case marking of the predicative in Estonian. | HUUMO, TUOMAS, LIINA LINDSTRÖM 2014. Partitives across constructions: On the range of uses of the Finnish and Estonian „partitive subjects“. | KASK, ARNOLD 1936. Mõningaid märkmeid eesti predikatiivi kohta. | KEEVALLIK, LEELO 2010b. Hinnangu grammatikast. | KEHAYOV, PETAR 2009b. *Olema*-verbi ellipsist eesti kirjakeeles. | KLAAS, BIRUTE 1987. Ühisjooni ja erinevusi eesti ja leedu keele predikatiivi iseloomus. | MIHKLA, KARL 1969. Täiendavaid märkusi eesti öeldistäite kohta. | PAJUSALU, RENATE 1994. Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles.

MÄÄRUS

SÜ 188. Määrus ehk **adverbiaal** on verbi laiend, mis pole sihitis ega öeldis-täide, samuti on see igasugune omadus- ja määrsõna laiend.

Ta unistab *õnnest*. Jüri kinkis *Marile* sõrmuse. See jääb *minust* tegemata. Aadu sõidab *õhtul Pärnusse*. Lähme *sööma*. Maali räägib *hirmus palju* ja *väga kiiresti*. See on *liiga* ilus *selleks, et olla tõsi*.

Siin vaadeldakse põhiliselt verbi laiendavaid määrusi. Omadus- ja määrsõna laiendeid (neid on vahel nimetatud ka fraasimäärusteks) käsitletakse valdavalt omadus- ja määrsõnafraaside juures.

Kuivõrd määrusel puudub ühtne selgepiiriline süntaktiline funktsioon, on määrus üks lauseliige vaid tinglikult. Ka tähenduslikult ei ole määrus ühtne klass, vaid üsna paljude tähendusfunktsioonidega, mis määravad tema vormi ja süntaktilise käitumise.

Määruse süntaktiline seos verbiga või muu põhjaga võib varieeruda vabast laiendist (nt *Juku jookseb kiiresti*. *Ellu on silmipimestavalt ilus tüdruk*) obligatoorse seotud laiendini (nt *Köök kubiseb prussakatest*).

Määruseks võib olla mis tahes fraas. Määrusena võivad esineda ka kõrval-laused, neid käsitletakse lähemalt liitlause osas (→ SÜ 433–477).

Määruse liigid

SÜ 189. Määrust kirjeldatakse eelkõige tema süntaktiliselt relevantsete semantiliste funktsioonide kaupa. Tähenduse alusel jagunevad määrused kolme põhirühma: osalisi väljendavad määrused, asjaolumäärused ning põhjuslikud määrused. Puhtsüntaktilisi omadusi arvestades on siiski asjaolu-määruste rühmas omaette alaliigina esitatud öeldistäitemäärus, mis sisu poolest on lähedane seisundimäärusele ja vahel (nt EKG-s) ka sellena käsitletud.

1. **Osalisi väljendavad määrused** näitavad oluliste osaliste rolle lausega väljendatud situatsioonis ja/või on predikaadiga seotud rektsooni-liselt. Osalisi väljendavate määruste liigid on: 1) **tegijamäärus** ehk **agentadverbiaal**, 2) **valdajamäärus** ehk **habitiivadverbiaal**, 3) **kaasnemis-määrus** ehk **komitatiivadverbiaal**, 4) **vahendimäärus** ehk **instrumentaal-adverbiaal**, 5) **sõltuvusmäärus** ehk **rektsiooniadverbiaal**.

- (1) Sööki oli jäänud *külastest* ~ *külaste poolt* puutumata.
- (2) Isa andis *pojale* taskuraha. *Pojal* on taskuraha. Poeg sai *isalt* taskuraha.
- (3) Mart sõitis *koos naisega* Egiptusesse.

- (4) Joosep kaevas *labidaga* auku.
 (5) Ta mõtles *oma õnnetu elu peale* ja unistas *õnnest*.

2. **Asjaolumäärused** näitavad lausega väljendatud situatsiooni ruumilisi, ajalisi, kvalitatiivseid või kvantitatiivseid omadusi. Siia kuuluvad: 6) **kohamäärus** ehk **lokaaladverbiaal**, 7) **ajamäärus** ehk **temporaaladverbiaal**, 8) **hulga-** ehk **kvantumimäärus**, 9) **viisimäärus**, 10) **seisundimäärus**, 11) **õeldistäitemäärus** ehk **predikatiivadverbiaal**.

- (6) Mart sõitis *Egiptusesse*. Mart on *Egiptuses*. Mart tuli *Egiptusest*.
 (7) *Homsest alates* on see teelõik suletud. Ema sõidab *homme* ära. Töö kestab *kella viieni*. Ta ootas bussi *pool tundi*. Juhan aevastas *mitu korda*.
 (8) Ta magab *liiga palju*. Koorem kaalub *kümme tonni*.
 (9) Mari laulab *hästi*.
 (10) Pane ennast *riidesse*. Patsient on *teadvusel*. Inimesed pääsesid *näljast*.
 (11) Laps kasvas *suureks*. Nad ei pea meid *süüdlaseks ~ süüdlasteks*. *Haigena* tuli tal sõidust loobuda.

3. **Põhjuslikud määrused** osutavad situatsioonide põhjuslikele seostele. Sellised määrused on: 12) **põhjusmäärus** ehk **kausaaladverbiaal**, 13) **tingimusmäärus** ehk **konditsionaaladverbiaal**, 14) **mööndusmäärus** ehk **kontsessiivadverbiaal**, 15) **otstarbemäärus** ehk **finaaladverbiaal**, 16) **tagajärjemäärus** ehk **konsekutiivadverbiaal**.

- (12) Kiirustati, *sest oli juba hilja*. Suusamaraton jäeti *lumepuuduse tõttu* ära.
 (13) *Kui sa ei taha*, ära tule. *Sõja korral* on alati võimalus kellegagi liitu astuda.
 (14) *Kuigi laps on alles väike*, oskab ta juba mõndagi. *Raskustest hoolimata* tuli ta oma eluga toime.
 (15) Sööme *selleks, et elada*. Ta sirutas mulle *tervituseks* käe.
 (16) Elektrijaamas juhtus avarii, *nii et linn jäi mitmeks tunniks elektrita*.

SÜ 190. Osalisi väljendavad määrused on enamasti seotud, asjaolumäärused ning põhjuslikud määrused enamasti vabad laiendid (→ SÜ 9). Osa (enamasti seotud) määruste puhul kehtib **suhtereegel**: intransitiivlause määrus käib alusega tähistatu kohta, transitiivlause määrus sihitisega tähistatu kohta. Vrd *Kivi kukkus vette*. – *Ta viskas kivi vette*.

Osalisi väljendavad määrused sarnanevad kolmest määruserühmast kõige enam aluse ja sihitisega kui osaliste peamiste väljendajatega. Neid vormistavad nimisõna- ja kaassõnafraasid. Kõige tüüpilisemaks määruserühmaks on asjaolumäärused, millel on ka kõige laiem vormistusvahendite hulk: määrsõna(fraasi)d, käändsõnafraasid, kaassõnafraasid, aga ka sekundaar-

tarindid ja kõrvallaused. Kõiki asjaolumäärusi on võimalik vormistada määrsõnade abil, sel juhul vastab määrsõna tähendus määruse tähendusklassile (ajamäärsõnad vormistavad ajamäärusi jne). Põhjuslikele määrustele iseloomulik vormistus on kõrvallause. Käändsõnafraasiline määrus esineb tüüpiliselt konkreetsetes käänetes (st käänded alates illatiivist), kuid mõnel juhul võivad määrust vormistada ka abstraktsed käänded.

Valdaja-, koha-, aja- ja seisundimäärus jagunevad sisult ja grammatiliselt vormilt **latiivseks** ehk sihti väljendavaks, nt *Ta kinkis pruudile lilli*, *Ta sõitis linna*, *Koosolek kestis õhtuni*, *Ta läks marru*; **lokatiivseks** ehk asukohta (laias mõttes) väljendavaks, nt *Tal pole raha*, *Ta on linnas*, *Õnnetus juhtus kolmapäeval*, *Ta on mures*; ja **separatiivseks** ehk lähet väljendavaks, nt *Ta laenas sõbralt auto*, *Ta tuli linnast*, *Töö toimus varahommikust alates*, *Ta keeras ukse lukust lahti*.

Määruse vahekorrrast teiste lauseliikmetega vt lähemalt EKS(V) 8 § 3–6.

Osalisi väljendavad määrused

SÜ 191. Osalisi väljendavatest määrustest on seotud määrused tavaliselt tegija-, valdaja- ja sõltuvusmäärus, vabad vahendi- ja kaasnemismäärus. Seotud määrustel on sarnasusi aluse ja sihitisega, vabadel asjaolumääruste hulka kuuluva viisimäärusega. Osalisi väljendavate määruste piirid on üsna tinglikud. Seotud määruste puhul on oluliseks eristamise aluseks peale tähenduse ka grammatiline vorm.

Tegijamäärus

SÜ 192. Tegijamäärus ehk **agentadverbiaal** väljendab tegevussubjekti, mis ei vormistu alusena, vaid on konstruktsioonist tingituna saanud määrusele omase vormistuse. Tegijamääruseks võivad olla nimisõnafraasid seestütlevas ja omastavas ning kaassõnafraas kujul NPgen + *poolt*.

1. Seestütlevas tegijamäärus esineb:

- passiivilauseis ja passiivseis kesksõnatarindeis *tud*-kesksõna (sh *tuna*-vormi) (a) ning *mata*-vormi (b) laiendina. Määrus võib väljendada nii elutut kui ka elusat tegevussubjekti (→ SÜ 127–132, 527).

- (a) Aga mõne ukse kohal oli see osaliselt katki, teisel lihtsalt paksu värvi-kihi all ja *koidest* puretud. (I) .. paremal kõrgus ebamaiselt kolossaalne *prožektoritest* valgustatud elevaator. (I) Nad seisis *inimestest* müksatuna ja tõugatuna porisel teel .. (I)

(b) Siis olid inimesed veel *tsivilisatsioonist ja kunstist* rikkumata, ehedad ja siirad. (A) Aga ma ei teadnud, kus see asus ja see jäi *minust* lõhkumata (I)

- aktiivilausetes, kus aluseks on *da*-infinitiivitarind ja öeldistäiteks hinnananguline omadussõna. Tegevussubjektiks on elusolend, hrl inimene (→ SÜ 501).

Minust oleks pealetükkiv ja ebaviisakas küsida, mis on teiega juhtunud .. (I)

2. Kaassõna fraas NPgen + *poolt* vaheldub seestütlevas tegijamäärusega nii 1) kui ka 2) punkti lausetüüpides (a). *Poolt*-määrust kasutatakse ka impersonaalses lauses, kus see väljendab isikut või kollektiivi ega vaheldu seestütleva määrusega (b) (→ SÜ 124).

(a) *Tuulest* ~ *tuule poolt* murtud kuused lebasid väljal. *Sinust* ~ *sinu poolt* on inetu nii arvata. Vihmade ajal juunist septembrini on parem oma nina Nepali mitte pista, kuigi põhja- ja lääneosa jäävad *sajust* suures osas puutumata. (Web)

(b) Üks miilitsatöötaja tapeti *meeleavaldatajate poolt* vintpüssiga. (A) Protokoll on kirjutatud minu sõnadega õigesti ja *minu poolt* läbi loetud. (I)

3. Omastavas käändes tegijamäärus esineb ainult sekundaartarindi koosseisus:
 - passiivses *tud*- ja *tav*-tarindis, siiski mitte laiendades *tud*-kesksõna eitava vastena toimivat *mata*-vormi ega *mitte*-osisega kesksõnu (→ SÜ 127, 527).

See hekk on *minu* istutatud. *Minu* istutatud hekk oli välja juuritud. (I) *Tormi* tekitatud veemassiivid hävitasid mitu silda .. (Web) Tartumaa muuseum on *kultuuriministeeriumi* hallatav riigiasutus. (Web)

- *da*-tarindis, mis laiendab verbe *olema*, *jääma*, *minema*, *jätma*, *võtma*, harva ka muid (→ SÜ 503).

.. kõik, mis toimub, on *enese* teha. (I) See on *juhatuse* otsustada. Lausa naerma-ajav oli mõte, et siinsed inimesed oma lapsed *tema* kasvatada usaldaksid. (I) Me ei peagi *olema iga tuule* kõigutada .. (N)

- konverbitarindis (→ SÜ 524).

Pimeduse saabudes asusime teele. Ma ei tahtnud seda *teiste* kuuldes öelda. .. olin äsja *enda* teadmata üle elanud mini-infarkti. (I)

Valdajamäärus

SÜ 193. Valdajamäärus ehk **habitiivadverbiaal** väljendab tüüpiliselt elusolendit, kelle valduses või omanduses miski on või kelle valdusesse või omandusse miski suundub või sealt lähtub. See vastab küsimustele *kellele? kellel? kellelt?*, vahel ka *millele? millel? millelt?*, liigitudes nagu kohamäärus latiivseks (a), lokatiivseks (b) ja separatiivseks (c) adverbiaaliks.

(a) Jüri kinkis *Marile* sõrmuse. – *Kellele* kinkis Jüri sõrmuse?

(b) *Maril* on sõrmus sõrmes. – *Kellel* on sõrmus sõrmes?

(c) Mari sai *Jürilt* sõrmuse. – *Kellelt* sai Mari sõrmuse?

Valdajamääruse tüüpilisteks markeriteks on väliskohakäänded. Peale nende kasutatakse ka kaassõnu (*kätte, käes, käest; peale, peal, pealt*; ka *jaoks*, kui tahetakse rõhutada valdajale suunatud tegevuse otstarbelisust) ja enamasti kohakäändetes kaassõnalaadseid nimisõnavorme (*valdusesse ~ valdusse, valduses, valdusest; käsutusse, käsutuses, käsutusest; hoolde, hooleks*), mis täpsustavad tähendussuhteid.

Tema käest ei saa kunagi midagi. .. ta nägi, et Leena otsustamise täiesti *tema peale* oli jätnud. (I) Hoonet elektriga varustanud alajaam läks AS *Osgra valdusesse*. (A) *Linnaelanike ja külaliste käsutuses* on kaasaegsed spordirajatised .. (Web) *Minu peal* oli peenarde rohimine ja kastmine .. (A) Siin trükitakse *pimedate jaoks* raamatuid.

Valdajamääruse semantiline lähe on kohatähendus, mis on laienenud sotsiaalse ruumi valdkonda, kus see võib näidata konkreetset omandussuhet, aga ka abstraktsemat laadi suhteid, nt sugulussuhteid, osa-terviku suhteid, juriidilist kuuluvust, samuti kellegi toime-, huvi-, taju-, vastutus- vms piirkonda kuulumist. Kui üldiselt on valdajamääruse referent elus, siis osa-terviku suhe võimaldab ka elutut referenti.

Aknal puudub üks klaas. *Majale* pandi uus katus.

Valdajamäärus esineb sageli kogeja-, omaja- ja eksistentsiaallausetes.

Tal oli piinlik. *Tal* on kaks last. *Tal* juhtus õnnetus. *Talle* piisab vähesest.

Alalütlevas valdajamääruse kasutamine aluse asemel on tihti seotud pigem agendi varjamisega (varjutamisega) kui possessiivsusega, nt selle asemel et öelda **Sa** *pead täna veel õppima*, öeldakse sageli pehmemalt **Sul** *on täna veel õppida*.

Valdaja mõistmine ja väljendamine kohana muudab piiri valdaja- ja kohamääruse vahel mõnel juhul ebaselgeks, seda enamasti asesõnaliste määruste puhul. Nii ei ole järgmistes näidetes selge, kas mõeldud on 'meie juures kindlas asukohas (koolis, Eestis)' või 'meie valduses, abstraktses omanduspiirkonnas':

Meil õnneks kunstitarbed teisest koolipäevast alates kuni kevadeni klassis riiulil ja eraldi tassimist pole. (Web) *Meil* ja Lätis on künnis 5% ning Rootsis 4%. (Web)

Omaja ja kogeja tähenduses adessiivse adverbiaali esinemine on sageli seotud seisundipassiivi konstruktsiooniga.

Mul on töö tehtud. *Meil* on ülesanded lahendatud.

Latiivne valdajamäärus

SÜ 194. Latiivne valdajamäärus vastab küsimusele *kellele? millele?* ning seda vormistab enamasti alaleütlevas käandes nimisõnafrasas.

Latiivne valdajamäärus väljendab:

- 1) saajat, s.o enamasti isikut, harva muud, kelle või mille füüsilisse või vaimsesse valdusesse miski läheb. Selline määrus laiendab siirmist väljendavaid sihilisi verbe *andma, jätma, võtma, pakkuma, kinkima, tooma, viima, saatma, pärandama, teatama, meenutama, rääkima, õpetama, usaldama* jt. Määrust võib peale alaleütleva vormistada ka kaassõna *kätte* ning kaassõnalaadsed nimisõnad *valdusesse ~ valdusse, hoolde, hooleks*, ka fraas *hoole alla*.

Kui oled rahata, pakub Juudas *sulle* raha ja rikkust. (I) Linnake ei meenu-
tanud *talle* küll ühtegi kodust paika. (I) Ma olen seda *kõigile* rääkinud ..
(I) Usaldasime oma uue imago loomise täielikult *Teie kätte* .. (Web) Eli
jäeti *arstide hoole alla*. (A)

Saaja tähenduses latiivne valdajamäärus võib peale loetletud verbide laiendada ka muid sihilisi verbe, seda juhul, kui määrus on sisult võrdväärne latiivse kohamääruse koosseisus oleva omajat väljendava genitiivatribuudiga. Vrd

Õde torkas *talle* süstla käsivarde. – Õde torkas *tema* käsivarde süstla.

- 2) kasusaajat, s.o isikut, harva muud, kelle või mille jaoks midagi toimub, on sobiv või ebasobiv, kasulik või kahjulik jne. Määrus laiendab verbe

jm predikaate, mis väljendavad tekkimist, juhtumist, piisamist (põhiselt eksistentsiaallauses), ka sobimist vms: *olema, tulema, saabuma, sattuma, juhtuma, tekkima, kasvama, sirguma, jätkuma, piisama, aitama, jääma, sobima, kõlbama, passima; olema + ohtlik, kasulik, vajalik, kohane, olema / minema vaja / tarvis* jt. Määrust võivad peale alaleütleva vormistada ka kaassõnad *jaoks* ja *tarvis*.

Mulle piisab vähesest. *Lastele* tulid külalised. Talu jäi *vanemale* pojale.

(I) Ka Briti laevastik oli *Hitlerile* ohtlik. (I) Hoia alles, neid kaadreid läheb *ajaloole* tarvis. (I) Ostis *laste jaoks / tarvis* riideid. .. naaber arvas, et niipalju aega peaks *enda jaoks* ikkagi leidma. (I)

- 3) kogejat, kelle taju- või tundesfääri miski tuleb. Määrus laiendab kogejalauses seisundi- ja modaalpredikaate: *näima, paistma, tunduma, meeldima, maitsema; olema + kallis, vastik, olema teada* jne.

Lapsena tundus *mulle* teisiti. (I) Tüdruk meeldis *talle* väga. (I) Aga nagu öeldud, see selgus *talle* hiljem. (I) Olav oli *talle* nii kallis .. (I)

Selge latiivne sisu on latiivsel muutel olemas eelkõige esimest tüüpi näidetes (siirmine füüsilisse või vaimsesse valdusesse). Muudel juhtudel on latiivne sisu tihtipeale ähmastunud ning latiivne muude võrdväärne lokatiivsega.

Mehele ~ *mehel* ei sobi nutta. *Mulle* ~ *mul* on see kõik juba teada. *Talle* ~ *tal* juhtub alatasa äpardusi.

Üldse ongi kogeja-, omaja- ja eksistentsiaallausetele tüüpilisem lokatiivne muude (→ SÜ 195).

Lokatiivne valdajamäärus

SÜ 195. Lokatiivne valdajamäärus vastab küsimusele *kelle? mille?* ning seda vormistab nimisõnafraas alalütlevas, samuti kaassõnafraasid kaassõnaga *käes* ja kaassõnalaadsete nimisõnavormidega *valduses* ja *käsituses*.

Lokatiivne valdajamäärus väljendab:

- 1) omajat omaja- ja olemasolulauses predikaatide *olema, leiduma, puuduma, olema + oodata / märgata / näha* jne laiendina.

Kas *sul* leidub jupp traati? Ent *katoliiklusel* puudus selline tugev liider, kui oli olnud Karl V. (I) *Temal* polnud kedagi kusagilt oodata. (I) *Neil* on märgata väsimuse tundemärke. *Meie valduses / käsituses* neid andmeid pole.

- 2) kogejat kogejalauseis, laiendades vaimset või füüsilist seisundit väjendavaid predikaate: *olema / hakkama / saama + hea, halb, külm, palav, igav, kerge, lõbus, õudne, valus, kiire, raske, kahju, piinlik, hale, huvitav, armas, vastik, meelepärane, vastumeelne, meeldiv, häbi, villand, kõrini; olema + teada* jne; tegevussubjekti ka modaalsust ning õnnestumist väljendavate predikaatide laiendina: *olema / minema + vaja, tarvis; olema / jääma / tulema + puudu; minema + hästi, halvasti; vedama, õnnestuma, ebaõnnestuma, äparduma* jne.

Tal oli piinlik. Jaagul hakkas külm. (I) Mul sai villand. Emal oli kiire. Tal hakkas minust kahju. (I) Mul on see teada. Mul oleks siis abi tarvis. Tal tuli puudu rahast. Poisil läks halvasti. (I) Katil ei vedanud meestega. Tema käes äpardub kõik. Tavaliselt on pärast Kääriku laagrit Rockil esimesed mängud alati õnnestunud. (Web)

- 3) patsienti, laiendades verbe, mis väljendavad direktiivsust (taotlust) – palveid, käske, keelde, soovitusi (*käskima, paluma, lubama, keelama, soovitama, laskma*) ja direktiivsusega seotud tegevusi (*aitama, takistama, segama, võimaldama, soodustama*). Sihitis on neis lausetes vormistatud *da*-infinitiivi või teonimega; keelde ja takistusi väljendavates lausetes võib sihitise asemel olla *mast*-vormis sõltuvusmäärus (→ SÜ 502, 515). Alalütlevas valdajamäärus vaheldub direktiivsetes *da*-infinitiivi või *mast*-vormiga lausetes sageli sihitisega (v.a verbide *soovitama, võimaldama, soodustama* laiendina).

*Isa käskis poisil ~ poissi koju minna. Ometi on tema töö ainus, mis takistab tal koosolemist oma unelmate naisega. (Web) ~ .. takistab tal (~ teda) olla koos / olemast koos oma unelmate naisega. See võimaldab valgusel (*valgust) klaasi läbida rohkemate nurkade all .. (Web)*

Lokatiivseks valdajamääruseks on ka nn **väline omaja**. See võib olla sisult võrdväärne lauses primaarse teemana või sihitisena toimiva nimisõna või kaassõna genitiivlaiendiga (a), kuid võib olla ka sündmust tervikuna lokaliseeriv määrus (b). Vt ka SÜ 330.

- (a) *Tal on püksid jalas. ~ Tema jalas on püksid. Meil seisab ees raske katsumus. ~ Meie ees seisab raske katsumus. Ta pesi lapsel käed puhtaks. ~ Ta pesi lapse käed puhtaks. Võttis hobusel ise valjad peast ja pesi puhtaks. (Web)*
 (b) *Küll sa oled mul tubli. Siin on autoril kaks viga. Torm on teil siin palju pahandust teinud.*

Omastavalise täiendiga samaväärsena kasutatakse fraasivälist valdajamäärust eelkõige siis, kui nimisõnafraasis põhjaks olev nimisõna väljendab täiendiga tähistatu lahutamatu omandit, nt inimese kehaosa.

Separatiivne valdajamäärus

SÜ 196. Separatiivne valdajamäärus vastab küsimusele *kellelt? millelt?* ja teda vormistab nimisõnafraas alaltütlevas või kaassõnafraas kaassõnaga *käest*. Separatiivne valdajamäärus laiendab verbe, mis on seotud mingi konkreetse või abstraktse entiteedi (esemed, info) pärinemisega, infovahetuse ja osalt ka direktiivsusega (*kuulma, küsima, pärima, paluma, nõu küsima, nõudma, tahtma, laenama, ostma, röövima, riisuma, varastama, saama, tooma, tulema, võtma, õppima; saama + teada / kuulda* jt).

Ma palun *sinult* ~ *sinu* *käest* üht teenet. Küsi *teadjamatelt* ~ *teadjamate* *käest* nõu. Peeter ostis *sõbralt* ~ *sõbra* *käest* auto. Hirmus uudis võttis kõigilt kuraasi. Nüüd oli tunne, et naerumürin viib *majalt* katuse pealt. (I)

Kaasnemismäärus

SÜ 197. Kaasnemismäärus ehk **komitatiivadverbiaal** märgib tüüpjuhul olendit, eset või nähtust, kes või mis kaasosaleb tegevuses või protsessis aluse, sihitise või valdajamääruse referendiga (*Silva tuli koos mehega poest. Silva kutsuti koos mehega vastuvõtule*). Sellist kaasnejat (laias tähenduses) väljendavat kaasnemismäärust vormistavad kaassõnafraasid kaassõnadega *koos, ühes* ja *tükkis*, mis esinevad nii ees- kui ka tagasõnana ja mille laiend on kaasaütlevas käändes (*koos mehega* ~ *mehega koos*) (a), ning tagasõnadega *seltsis* ja *saatel*, mille laiend on omastavas (*mehe seltsis*) (b). Kaasneja puudumist väljendab eessõna *ilma* koos ilmaütlevas käändes nimisõnafraasiga (*ilma mehega*) (c). Kaasnemismäärust võib vormistada ka kaasaütlevas või ilmaütlevas nimisõnafraas ilma kaassõnata (d), kuid enamasti on esimesele võimalik lisada *koos* või *ühes*, teisele *ilma*. Kaasaütlevas kaasnemismäärusele kaassõna lisamise võimalus eristab kaasnemismäärust muudest kaasaütlevas käändes määrustest (sõltuvusmäärusest, vahendimäärusest, viisimäärusest, seisundimäärusest).

- (a) Otsime praegu *koos emaga* lahendust, kuhu tütar viia. (A) Väiksed poisikesed *ühes koertega* jooksid vankritele järele ja kilkasid rõõmust. (I) Plahvatused kisuvad puid *juurtega tükkis* upakile .. (A) .. jätan ta *tükkis lapsega* maha. (I)

- (b) Ainult *Kiskja seltsis* ei pruukinud ma midagi karta. (I) Talbott astub *kolme turjaka ihukaitsja* saatel majja. (A)
 (c) Ausalt öeldes muretsesin väga, kui tüdrukud olid Itaalias *ilma isata*. (A)
 (d) Mees läks *naisega* (~ *koos naisega*) kinno .. (D) Eestis on keelatud alla 16-aastastel *saatjata* (~ *ilma saatjata*) ringi jõlkuda pärast kella 23.00 .. (A)

Kaasnemismääruse referent täidab situatsioonis sedasama rolli (on agent, kogeja või patsient) mis aluse, sihitise vm liikme referent, millega ta tegevuses kaasneb. Selle poolest sarnaneb kaasnemismäärus rindliikmega (→ SÜ 400). Lause, mis sisaldab sõnadega *koos* ja *ühes* vormistatud kaasnemismäärust, on sageli teisendatav rindühendiga lauseks, kus *koos* ja *ühes* muutuvad viisimääruseks (või ühendverbi määrsõnaliseks komponendiks). Vrd

Juku mängis (*koos / ühes*) teiste poistega õues palli. – Juku ja teised poisid mängisid õues (*koos / üheskoos / seltsis*) palli.

Kuid kaasnemismäärus pole rindliikmega siiski päris võrdne, ta ei moodusta põhiliikmega ühtset nominaalset tervikut, näiteks ainsusliku alusega seostuv kaasnemismäärus ei tingi öeldisverbi mitmust. Sageli tähistab kaasnemismäärus (erinevalt rindliikmest) põhiliikmega võrreldes midagi teisejärgulist (→ SÜ 400).

SÜ 198. Peale vaadeldud tüüpi määrusejuhtude võib kaasnemismääruseks pidada ka neid kaasa- ja ilmaütlevaid fraase, mis ei väljenda mitte aluse vm liikme referendiga koos toimivaid, vaid üksnes sellega kaasas olevaid referente, nt kaasas kantavaid esemeid (*Ta tuli poest suure kotiga / ilma kotita*). Sellised määrused ei täida situatsioonis sedasama rolli mis põhiliige, vaid spetsiaalset KAASNEJA rolli, ega ole seetõttu sarnased rindtarinditega. Kaasaütlev nimisõnafraas vormistab määrust enamasti ilma kaassõnata, kuid esineb ka kaasõnade *koos*, *ühes* ja *tükkis* kasutust.

Uks kolksub lahti ja tänavale astub naine *kahe suure kotiga*. (A) Nii tuligi mees heauskelt *koos kohvritega* koju tagasi. (Web)

Vahendimäärus

SÜ 199. Vahendimäärus ehk **instrumentaaladverbiaal** märgib tegevuse vahendit. Seda vormistab nimisõnafraas kaasaütlevas ning fraasid kaasõnadega või kaassõnastumas nimisõnavormidega *abil*, *abiga*, *jõul*, *väel*, *varal*, *vahendusel*, *läbi*, *kaudu*, vahendi olemasolu eitamise korral ilmaütlevas nimisõnafraas, millega võib kaasneda rõhutav eessõna *ilma*.

Laps sõidab *jalgrattaga*. Tüdruk joonistab *pliiatsiga*. Pidin seekord (*ilma autota*) tööle minema. Valmis tera tuleb esmalt *abrasiivpaberi abil* silmale nähtamatu struktuurini lihvida. (I) Pangaisad hoiaksid *minu abil* miljoneid kokku. (I) Osa neist lootis *väliseestlaste abiga* haljale oksale pääseda .. (I) Keha külge kinnitatud lohe veab sõitjat *tuule jõul* .. (A) .. nõmeduse ja kannatuste unest ärkamiseni jõutakse ainult *omaenda pingutuste väel*. (N) *Võluvõimete varal* juhatan tütarlapse õigele teele. (I) Ka vastamise võimalus *interneti vahendusel* avardab eksami sooritamise asukohavalikuid. (N) Kogenud juht – nagunii vaatab *peegli kaudu* tagasi. (I)

Vahendimääruusel on kokkupuutepunkte ka koha-, viisi- ja põhjusemääru-sega. Kohamääruusega seob vahendimäärust võimalus käsitada ja vormistada mõningaid asju, eriti sõidukeid, pille ja seadmeid kord tegevusvahendina, kord tegevuskohana (*Ta sõidab jalgrattaga ~ jalgrattal. Ta mängib kitar-riga ~ kitarril ühe loo. Signaale töödeldakse arvutiga ~ arvutil ~ arvutis*).

Viisimääruusest eristab vahendimäärust ennekõike referentsus. Tüüpiline vahendimääruus on referentne, tunnuse kandjat (osalist) väljendav liige, mis vastab küsimusele *millega? mille abil?*, nt *Ta kirjutas pastakaga. Selle oli ta äsja ostnud*. Tüüpiline viisimääruus seevastu on mittereferentne, tunnust väl-jendav liige, mis vastab küsimusele *kuidas?*, nt *Ta kirjutas vaimustusega*.

Põhjusemääruuse ja vahendimääruuse eristamise raskus tuleneb asja-olust, et (ühe) tegevuse vahend võib olla ka (teise) sündmuse põhjus. Vahendimääruusele on iseloomulik, et see esineb vaid tegevust väljendavates lausetes (*Saagikust suurendati maaparandusega*), samal ajal kui põhjus-määruus kuulub ka protsessi ja seisundit väljendavate lausete juurde (*Tervis halvenes töödaja süü läbi. Maaparandusega suureneb saagikus*).

Sõltuvusmääruus

SÜ 200. Sõltuvusmääruus ehk **rektsiooniadverbiaal** on osalisi väljenda-vate seotud määruste jääkklass. See ühendab enda alla (semantilise) predi-kaadi rektsioonilised laiendid (sõltlaiendid), mis ei kuulu mingisse muusse määruseliiki. Sõltuvusmääruste tähendused ei moodusta ühtset klassi, mää-ruse vorm oleneb pigem põhjast kui määruse vormi tüüpilisest tähendusest (nt kohakäänetes sõltuvusmäärused ei väljenda kohta).

Sõltuvusmäärusi vormistavad nimisõnafraasid mingis käändes, kaas-sõnafraasid, kõrvallaused ja verbi infiniitvormid.

1. Sõltuvusmääruse kääneteks on sisseütlev (a), seesütlev (b), seestütlev (c), alaleütlev (d), alalütlev (e), alaltütlev (f) ja kaasaütlev (g).

- (a) Ta suhtub *inimestesse* hästi.
- (b) Veenge mind *vastupidises!* (I)
- (c) Püüdsin *vestlusest* hoiduda. (I) Ma unistan *paremast maailmast*. (I) Elu koosneb *pisiasjadest*. Tõlgendus sõltub *taustast*.
- (d) Mõtlen *lastele* (~ *laste peale*). Metsavennad eelistasid *orjusele* vabadust .. (A)
- (e) Teises peatükis peatutakse *põlvkonnamõiste erinevatel liigitustel* ja esitatakse omaenda lähenemisviis. (T)
- (f) Vennad erinesid *iseloolest* (~ *iseloomu poolest*).
- (g) Jüri abiellus *Mariga*. Ema tõreles / riidles / pahandas *tütrega*. Vanemad nägid *poja kasvatamisega* palju vaeva.

2. Kaassõnagraasidest esinevad sõltuvusmäärusena: NPgen + *all, eest, järele, kallal, kohta, peale, poole, poolest, pärast, vastu, üle, suhtes* jt.

Ta kannatas *suhtlemisvaeguse all*. Neid hoiatati *ohu eest*. Ema igatses *lapse järele*. Autor on *oma käe kirja kallal* kõvasti vaeva näinud. (I) Eelnev jutt kehtib muidugi *suletud süsteemi kohta*. (T) Aga *Juhani peale* oli keegi kaevanud. (I) Ometi püüdleb Chateaubriandi proosa *kõikehõlmava visuaalsuse poole*. (I) *Mille poolest* erinesid kahe maa joomakombed? (I) Muretseb *talvevarude pärast*. See mees tundis huvi ka *teaduse ja teaduskirjanduse vastu*. (Web) *Mille üle* te vaidlete? Piirangud ei kehti *renditööjõu suhtes* (~ *renditööjõu kohta*). (Web)

3. Kõrvallausest esinevad sõltuvusmäärusena komplementlauseid (→ SÜ 406 jj).

Tartu linna haridusosakond rõõmustab kõige rohkem *selle üle, et Tartu koolid on heal tasemel*. (A) Nende arvates piisab, *kui kurikaelad pikemaks ajaks ketti panna*. (A) Mul pole aimugi (*sellest*), *kas ta tuleb või ei / kuhu ta läks / mida ta teeb*.

4. Sõltuvusmäärusena võivad üksikjuhtudel esineda ka *ma*-infinitiivi tarinid (→ SÜ 512–517).

Poiss harjus *valetama*. Eesel tõrkus *edasi minemast*. Ta unustas ukse *lukustamata*.

Sõltuvusmääruse kohta vt lähemalt EKS(V) 8 § 15.

Asjaolumäärused

SÜ 201. Asjaolumäärused moodustavad semantiliselt määruste kõige tüüpilisema rühma, väljendades verbiga märgitud situatsiooni ruumilisi, ajalisi ning kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid tunnusoone (kohta, aega, hulka, viisi ja seisundit) ja toimides üldjuhul verbi vaba laiendina. Asjaolumäärustel on määrustest kõige rohkem vormistusvahendeid. Seejuures on iseloomulik, et neil kõikidel on vasted sõna tasandil vastavalt koha-, aja-, hulga-, viisi- ja seisundimäärsõnade näol. Asjaolumääruste puhul on võimalik ka lauseline vormistus: aja-, kvantumi- ja viisimäärust saab vormistada määruskõrvalausega (→ SÜ 436 jj, 443 jj, 451 jj), kohamäärust kohamäärusliku relatiivlausega (→ SÜ 433, 478).

Kohamäärus

SÜ 202. Kohamäärus ehk **lokaaladverbiaal** väljendab lauses kirjeldatud tegevuse vm sündmuse kohta (selle laias tähenduses). Koht võib olla sihtkoht (a), asukoht (b), lähtekoht (c), liikumistee (d) või piir (e) ja vastav määrus vastata küsimusele *kuhu? kus? kust? kustkaudu? kustsaadik?*

- (a) Jüri sõitis *Tartusse*.
- (b) Jüri on *Tartus*.
- (c) Jüri tuli *Tartust*.
- (d) Jüri sõitis *Tartu kaudu* Riiga.
- (e) Jüri sõitis *Tartuni*.

Kohamääruseks võib olla kohamäärsõna või kohatähendusega asemäärsõna (a), nimisõnafraas sise- ja väliskohakäändes või rajavas käändes (b), kaassõnafraas (c). Tegevusele võib anda kohatähenduse ka *ma-*, *mas-* või *mast-*tarind (→ SÜ 512–515) (d). Kohta võib konkretiseerida veel kohamääruslik relatiivlause, mille sidendeiks on proadverbid *kuhu*, *kus*, *kust* jms, mis toimivad pealause kohamääruse asendajatena (ja seega relatiivsete proadverbidenä) kõrvallauses (e) (→ SÜ 478).

- (a) *Väljas* sajab. *Eemalt* paistab tulekuma. Tule *siia*!
- (b) Külalised sisenesis *majja*. Ema käis *turul*. Nad tulid *metsast*. Mine *järgmise tänavanurgani* ja keera *sealt paremale*.
- (c) Kõndisin *üle silla*. Pange käed *laua peale*! Kohvioad on *purgi sees*.
- (d) Ta läheb *ujuma*. Käisin *seeni korjamas*. Ave tuli *tantsimast*.
- (e) Kõikjalt, *kus kaste maas oli*, tõusis paks udu. Mine (*sinna*), *kuhu tahad*!

SÜ 203. Peale tüüpiliste geograafiliste kohtade ning välis- ja siseruumide saab kohana mõista ka kehaosi (a), kollektiive (b), sündmusi ja tegevusi (c) ning mõningaid muid abstraktseid mõisteid (d).

- (a) Tal on kingad *jalas*. Ta pani mantli *selga*. Külaline võttis mütsi *peast*.
- (b) Ta mängib *orkestris*. Mees astus *parteisse*.
- (c) Kaia tuli *võistlemast*. Nad läksid *vestlusele*. Käisin *marjul*.
- (d) Elame *sõpruses*. Ta orienteerub hästi *oma erialas*.

Kohamääruse piirid muude määruseliikidega ei ole aredad. On kohamäärusi, millel on ka valdaja (a) või vahendi (b) tähendus. Sündmuslikul kohamääru- sel on peale kohatähenduse sageli otstarbe (eesmärgi) (c), aja (d) või tingi- muse (e) kaastähendus. Otstarbetähendus on tugevam siis, kui lauses on ka tüüpilist kohta väljendav määrus (näites c *ujulasse* ja *peahoonesse*).

- (a) Saadik esines oma *valijaskonna ees*.
- (b) Ta pesi käsi *külmas vees*.
- (c) Ta läks *ujulasse ujuma*. Lähen *peahoonesse loengule*.
- (d) *Loengul* ei mängita nutitelefoniga.
- (e) *Mujal* ei tunneks sind keegi.

Vt ka EKS(V) 8 § 18.

Asukohamäärus

SÜ 204. Asukohamäärus ehk **lokatiivne lokaaladverbiaal** vastab küsimu- sele *kus?*, väljendades kohta, kus lauses märgitud sündmus aset leiab.

Jüri elab *Tartus*. Me hoiame kartuleid *keldris*.

Asukohamäärus on enamasti verbi vaba laiend. Seotud laiendina esineb see eelkõige asukohaverbide (*olema, asuma, paiknema, viibima, peituma* jt), asendiverbide (*istuma, seisma, lebama* jt), säilitamist märkivate ver- bide (*hoidma, pidama, säilitama* jt) ning eksistentsiverbide (*elama, elut- sema, elunema, olema, leiduma* jt) juures, kuid mitmete teistegi verbidega (*käima, levima, tuhnima, sorima, pööritama, pistma, kirvendama, kumisema, esinema, kujunema, laskma*).

Stroomi rand paikneb *suurte korruselamute vahetus läheduses*. (A) *Letiklaasi all* lebavad kindad. (I) *Kus paganama kohas* ma neid nüüd hoiangi. (I) *Helilooja kõrvas* kumises veider meloodia. (I)

Asukohamäärus võib viidata lauses nii sündmuse kui ka selle osaliste asukohale. Suhtereegel siin üldiselt määrav pole; see, mille asukohta silmas peetakse, oleneb sageli keelevälistest teadmistest. Näiteks lauses *Ema keetis köögis putru* näitab kohamäärus terviksündmuse toimumise kohta, lauses *Ema keetis potis putru* aga sihitise referendi asukohta.

Asukohamäärust vormistavad:

- 1) määrsõnad ja asemäärsõnad *kõrgel, ülal, ees, väljas, maas, siin, seal, kuskil*, küsi- ja relatiivlauses eelkõige *kus*.

Komm kukkus kividele ja oli *seal kaugel all* hästi väikene. (I) Juhanit polnud *kuskil*. *Kus* te elate? Iga laps sai ka raamatu, *kus* tema jutt sees oli. (A) Ole *seal*, *kus* on teised.

- 2) nimisõnafraasid seesütlevas (a) ja alalütlevas (b).

(a) *Eestis* on hea elada. *Pimeduses* liikusid varjud. (I)

(b) Ta on sündinud *Saaremaal*. Vastused on *järgmisel leheküljel*. (A)

Üksikjuhtudel on sama sõna võrdselt võimalik kasutada kohamääruksena nii välis- kui ka sisekohakäändes, nt *tänaval* ja *tänavas*; *surnuaial* ja *surnuaias* (võimalus kehtib ka siht- ja lähtekohamääruse korral):

Kaia elab *Koidu tänaval* .. (Web) Noorpaar elab *Tammsaare tänavas*. (Web) Käin nädalas vähemalt kaks korda *surnuaias*. (A) Käisin hiljuti *Torgu surnuaial* .. (A)

- 3) kaassõnafraasid NPgen + *keskel, ees, taga, all, kannul, hulgas, kõrval, küljes, vahel, ümber, peal, sees* jt ning *keset, kesk; all-, peal-, ees-, taga-pool* + NPprt.

Sõidame Valgast Antslasse mineva *bussi kannul* Tuulemäe poole. (A) *Maamaja ümber* laiub muru. (A) Väikese tüdrukuna oli ta arvanud, et *maa sees* on samamoodi toad nagu *maa pealgi*. (I) Kirjeldatav sündmuspäik asub *keset Pärnut*. (A) .. seekord oli kohe tunda suure kala vonkeid *allpool veepinda*. (Web)

Asukohatähendust koos kaasneva otstarbetähendusega sisaldab ka *mas-tarind* (→ SÕ 514).

Kati on *ujumas*. (A) Paljud käivad *veelinde laskmas* .. (T)

Sihtkohamäärus

SÜ 205. Sihtkohamäärus ehk **latiivne lokaaladverbiaal** vastab küsimusele *kuhu?* ja väljendab lauses kellegi või millegi siirdumise või siirmise kohta – sihtkohta või suunda. Sihtkohamäärus esineb verbi seotud laiendina. Vastavalt suhtereeglile näitab sihtkohamäärus sihtus lauses aluse referendi siirdumise kohta (*Raamat kukkus põrandale*), sihilises lauses kohta, kuhu sihitise referent üle viiakse (*Pillasin raamatu põrandale*).

Peale otseselt siirdumist või siirmist väljendavate liikumisverbide laiendab sihtkohamäärus ka verbe, mis väljendavad jätmist, jäämist või tekkimist kuskile, samuti tegevust, mille tulemusel miski jääb või tekib kuskile: *jääma, jätma, ehitama, rajama, tekkima, unustama, uppuma* jpt. Verbide *jääma* ja *jätma* puhul on seotud laiend obligatoorne (a). Muude verbide korral on sihtkohalaiend fakultatiivne, ühtlasi võib sihtkohalaiendi asemel esineda vaba asukohamäärus, mis näitab sündmuse toimumiskohta, mitte referendi asupaika (b).

(a) Poisi käsi jäigi taskusse. Ta jättis lapse vanaema juurde.

(b) Linn ehitab siia ~ siin uue kontserdimaja.

Veel laiendab sihtkohamäärus verbe *kipsuma, tikkuma, kibeleva, tükkima* (a) ning mõningaid võimalikkust, piisavust või sobivust väljendavaid predikaate: *mahtuma, pääsema, jõudma, jätkuma, kõlbama, sobima, kõlblik / kohane / paras + olema, liiga- ja küllalt-ühend* (b).

(a) Lapsed kippusid koju. Lapsed kibelesid mängima.

(b) Häid lambaid mahub palju ühte lauta. See vaip on siia täpselt paras.

Kuna sihtkohamäärus esineb eelkõige koos nende verbidega, mis väljendavad millegi liikumist või liigutamist ühest kohast teise, siis sageli on samas lauses ka lähtekohamäärus, nt *Viisin kohvri keldrist tuppa*.

Sihtkohamäärust vormistavad:

- 1) määrsõnafraasid ja asemäärsõnad *alla, eemale, ettepoole, kaugele, edasi, välja, üles, kõrvale, siia, sinna, tänna* jne, küsi- ja relatiivlauses eelkõige *kuhu*.

Vahepeal võib rong *lootusetult kaugele* kihutada. (A) Sinna peab tulema seitse tuulemasti koguvõimsusega 20 MW. (A) Kuhu sa lähed? Euroliit on uus katel, *kuhu* kuulume. (Web) Mine (*sinna*), *kuhu* kästakse.

- 2) nimisõnafraasid sisseütlevas (a) ja alaleütlevas (b).

- (a) Astusime *majja*. Mees hüppas *paati*. Söitsime naisega *Austraaliasse*. Ta kukutas kirja *pilusse*. Panin mantli *selga*. Ema mässis leiva *rätikusse*. Poiss viskas palli *korvi*. Ta saatis karje *öövaikusesse*. Augustis toodi kõik Pärnus kohtuotsuse saanud *Tallinna Lasnamäe vanglasse*. (Web)
- (b) Ma istusin *pingile*. Auto tuiskas *teele*. Traktor suundus *põllule*. Ma tõtsin lapse *kelgule*. Me läksime *matkale*. Ma läksin *koosolekule*. Sõidame pühapäeval *seenele*.

- 3) kaassõnafraasid NPgen + *ette, taha, äärde, kohta, külge, otsa, alla, kohale, järele, peale, vahele* jne, *vastu* + NPprt.

Pane raamat *laua peale*. Poiss viskas õuna *vastu planku*.

Sihtkohatähendust koos kaasneva otstarbetähendusega sisaldab *ma*-tarind (→ SÜ 513).

Ta läks *sööma*. Jookseme *vaatama*. Panin õunad (ahju) *kuivama*.

Lähtekohamäärus

SÜ 206. Lähtekohamäärus ehk **separatiivne lokaaladverbiaal** vastab küsimusele *kust?* ja väljendab kellegi või millegi lähtumise kohta, liikumistee alguspunkti või päritolu. Sihitus lauses näitab lähtekohamäärus vastavalt suhtereeglile aluse referendi, sihilises lauses sihitise referendi lähtumise kohta.

Poisid tulid *kinost*. Võtsin kella *taskust* välja.

Tavaline on siirdumis- ja siirmisverbidega lausetes esitada lähtekohaga koos ka sihtkoht, peale selle võib neis lauseis esineda ka liikumisteed märkiv määrus.

Söitsime *Tallinnast Tartusse* mööda *Piibe maanteed*.

Ilma sihtkohamääruseta esineb lähtekohamäärus peamiselt siis, kui verb ise väljendab lähtumist (nn lähtumisverbid *lahkuma, eemalduma, lähtuma, eemaldama*) või kui sihti väljendab ühend- või väljendverbi mitteverbaalne osis (*ära minema, minema jooksmas, tagasi tulema, kohale tooma* jms).

Ta lahkus *toast*. Lähtusin *eeldusest*, et see protsess on pöördumatu. Nad kolisid *maalt* ära. Järgmisel päeval eemaldati *naise ajast* verevalum. (A) Palun viige mu õde *sellest kohutavast majast* ära. (A) Näiteks rukkijahu tuuakse *kohale Väike-Maarjast Kaarli talust*. (Web)

Lähtekohamäärus võib laiendada tekkimist ja kadumist väljendavaid verbe, märkides (eriti olemasolulauseis) helide, tunnete jms lähtumise või pärinemise kohta. Lähtekohamäärus võib väljendada ka info pärinemise kohta.

Ahju äärest öhkus kuuma. Rahva seast kostis hüüdeid. Rinnust pulbitseb rõõmu. Sära kadus laste silmist. Kas sellest raamatust saab teada, kuidas Saulusest sai Paulus? (Web) Ettekandja luges jutu paberi pealt maha.

Lähtekohamäärus laiendab ka saamist või võtmist väljendavaid sihilisi verbe, täpsustades saamise viisi (*saama, tooma, viima, hankima, ostma, küsima, nõudma, võtma, õngitsema*). Lauses võib olla ka latiivne koha- või valdajamäärus.

ID-kaardi lugeja saab pangakontorist või tehnikapoest. (Web) Materjali hangiti peamiselt välismaalt. (A) Õngitsesin külmikust purgi külma õlut .. (Web) Muuseumi hooneks osteti naaberkülast vana ait .. (Web) Täpset infot vajalike dokumentide kohta küsi pangast. (Web) Hea pereema toob poest lastele küpsiseid.. (Web)

Mõningatel juhtudel on võimalik kasutada sama olukorra märkimiseks sünonüümselt nii lähtekohamäärust kui ka asukohamäärust, nt *Raamat on poest ~ poes otsas. Tema silmist ~ silmis paistab mure*. Vt lähemalt EKS(V) 8 § 21.

Lähtekohamäärust vormistavad:

- 1) määrsõnafraasid ja asemäärsõnad *alt, eemalt, pealt, seest, kaugelt, väljastpoolt, mujalt, paremalt, ülevalt, siit, sealt* jne, küsi- ja relatiivlauses eelkõige *kust*.

Siis hakkab *eemalt* kostma mürinat. (A) Lisaks käib firmas sageli ärimehi Türgist ja *mujaltki*. (A) „Näeb ikka asju *siit ülevalt*,” sosistasin vaikselt. (I) *Kust* sa tuled? Ma ei tea, *kust* ta tuli. Ta tuli *sealt, kust* teisedki olid tulnud.

- 2) nimisõnafraasid seestütlevas (a) ja alaltütlevas (b).

- (a) Tulime linnast. Ta väljus kodust. Me saabusime äsja Ungarist. *Silmist* paistab mure. Võtsin mantli *seljast* ja saapad *jalast*. Tõmbasin *taskust* rätiku. Öövaikusest kostis karjeid. *Mehest* hoovas kanget viinalehka. Ta on pärit *heast perekonnast*. Saarele pääseb laevaga, mis väljub *Funchali sadamast* iga päev kl 8.00 ning Porto Santolt tagasi kell 18.00 (Web)
- (b) Ma tõusin *pingilt*. Võtan *laualt* raamatu. *Merelt* tuli tuulehoog. Ema tuleb *jõhvikalt*.

- 3) kaassõnafraasid NPgen + *eest, tagant, juurest, äärest, kohalt, küljelt, otsast, alt, järelt, pealt, vahelt, kõrvalt* jne.

Ta hüppas *kännu otsast* maha. Leidsin labida *kuuri alt*, mitte *põõsaste vahelt*. *Laua pealt* kadus sai.

Lähtekohatahendust koos kaasneva otstarbetähendusega sisaldab *mast-tarind* (→ SÜ 515).

Ta tuli *söömast*. Ema võttis õunad (ahjust) *kuivamast*.

Liikumise teed väljendav kohamäärus

SÜ 207. Liikumise teed väljendav kohamäärus ehk **prolatiivne lokaal-adverbiaal** on liikumisverbide seotud laiend. Sellel pole üldist küsiasendajat, olenevalt määruse leksikaalsest sisust võib see vastata küsimustele *kust-kaudu? mis teed mööda? mida mööda? mida pidi?*

Määrust vormistavad:

- 1) kaassõnafraasid sõnadega *kaudu, piki, läbi, üle, ümber, mööda, pidi* jne.

Ta lahkus internaadist *tagaukse kaudu*. (A) Mees tuleb *mööda teed ~ teed mööda*. Mari keerles *ümber Jüri ~ Jüri ümber*. Poisid tulid koolist *läbi porilompide*.

- 2) liitmäärsõnad *sealtkaudu, siitkaudu*, küsi- ja relatiivlauseis ka *kust-kaudu*; samuti mõned prolatiivi käände vormidest lähtunud *tsi-liitelised* määrsõnad, nagu *meritsi, maitsi, (jää-, vee-, õhu-, mägi)teitsi*.

Teine haru keerab itta ja *sealtkaudu* pääsete lõpuks Järva-Madisele. (A) *Kustkaudu* te siia sõitsite? Põranda all on tühimik, *kustkaudu* on võimalik teha kontrollkäike. (Web) Ta nendib, et lõviosa turiste saabub *meritsi*. (A) Seni pääseb Belgiasse *õhuteitsi* vaid ümberistumistega .. (A)

Tavapärase, korduva liikumise väljendamisel võib liikumistee tõlgenduse saada ka lähte- ja sihtkohamääruse ühend, nt *Laps rändas sülest sülle*. Samuti võivad vormiliselt lähtekohta märkivad kaassõnafraasid NPgen + *vahelt, kõrvalt, juurest* olla sisuliselt tõlgendatavad liikumise teed näitavana, nt *Praokile jäänud ukse vahelt* *siugles kööki Mants* .. (I)

Piiri väljendav kohamäärus

SÜ 208. Piiri (täpsemalt lõpp-piiri) **väljendavat kohamäärust** ehk **terminatiivset lokaaladverbiaali** võib pidada latiivse kohamääruse erijuhtumiks. See rõhutab tegevuse või liikumise suunda, ulatust ja lõppemist, mitte sihti (vrd siht: *Jooksin koju* – piir: *Jooksin koduni*). Piiri väljendav kohamäärus vastab küsimustele *kustsaadik? kuhumaani? milleni?* ja esineb suunduvat tegevust või ulatust väljendavate verbide (*jõudma, ulatuma, jätkuma* jt) seotud laiendina.

Määrust vormistavad:

- 1) nimisõnafaasid rajavas (*koduni, uksemi, piirini, põlvini, kaelani, kõrvuni* jms), lisanduda võib tähendust intensiivistav terminatiivne eessõna *kuni* (a); üksikjuhtudel lühikeses sisseütlevas (b).

(a) Botaanikaaed laieneks piki Kroonuaia tänavat *kuni Kloostri tänavani*.

(A) Surusime kätt ning ta saatis mind *liftini*. (I) Ent temast ei paistnud kandagi – kuja oli algusest *lõpuni* tühi. (I)

(b) Vesi ulatus *poolde säärede* (~ *poole sääreni*). Lipp tõmmati *poolde masti*.

- 2) kaassõnafaasid sõnadega *saadik, saati*. Tavaliselt esinevad need kaassõnad siiski ajapiiri märkivates määrustes (→ SÜ 211).

Ta sumpas *põlvist saadik* meres ja tundis sellest rõõmu. (I) Tiit mõtles ennast merre tagasi, kuigi oli juba *poolest saati* väljas. (I)

- 3) määrsõnad *siiani, sinnani, siitsaadik, siiaamaale, sinnamaale, siiaamaani, sinnamaani*, küsi- ja relatiivlauses *kustsaadik, kuhumaale, kuhumaani*. Ka need sõnad on sagedasti kasutusel ajamääruse vormistamiseks (→ SÜ 211).

Te väsite enne ära, kui *sinnani* jõuate. (I) Esiteks pannakse piir, *kuhumaani* põlevkivi kasutada ja kaevandada võib. (A)

Peale lõpp-piiri võib lause väljendada ka alguspiiri. Seda vormistab seestütlevas käändes nimisõnafaas kas üksi (a) või koos kaassõnadega *saadik, saati* (b) või *alates* (c). Ilma kaassõnata seestütlevas nimisõnafaasi erinevus lähtekohamäärusest ei pruugi alati selge olla (nt *Sõitsin Tallinnast Tapani*). Selgemini eristub alguspiir lähtekohast siis, kui verb ei väljenda suunduvat tegevust (a). Mitmed algus- ja lõpp-piiri tähistavate sõnade ühendid on idioomistunud määraväljenditeks tähendusega 'täiesti, üleni', nt *algusest lõpuni, otsast otsani, kaanest kaaneni, maast laeni, äärest ääreni*. Kaassõnadega *saadik* ja *saati* saab väljendada nii lõpp- kui ka alguspiiri ning tihti peale (b) avab vaid kontekst, kummaga on tegemist.

- (a) Tee on suletud *Vabaduse puiestest* (kuni) Männiku teeni.
- (b) Mõnda aeda ei saa sisse kiigata, sest *väravast saati* katavad vaatevälja pea kohale ehitatud restides väänlevad viinamarjad. (A)
- (c) Tundra bioom esineb ainult põhjapoolkeral Põhja-Ameerika, Aasia ja Euroopa mandritel *alates Põhja-Jäämere kallastest*. (T) Neid esineb kõigil geograafilistel laiustel, *alates tundrast* kuni kõrbeteni. (T) Sümfüsiaalkõõlus kinnitub vaagnaliidusele *alates süleluukammist* kuni istmikukaareni. (T)

Ajamäärus

SÜ 209. Ajamäärus ehk **temporaaladverbiaal** näitab lauses väljendatud sündmuse ajalisi parameetreid: sündmuse toimumise aega (a), sündmuse ajalisi piire (algust ja lõppu) (b), kestust (c) ning sagedust (d), vastates küsimustele *millal? mis ajast alates? mis ajani? kui kaua? kui tihti? mitu korda?* jne.

- (a) See juhtus *õhtul / kolmapäeval / sügisel / 2014. aastal*.
- (b) Ma ootan sind seal kella viiest kella kuueni. Ta ootab hommikust *alates / kolmapäevast* saadik. Ta ootab *õhtuni / homseni*.
- (c) See kestis terve *õhtu / kogu koosoleku aja / seitse aastat* järjest.
- (d) Ta peseb ennast *igal õhtul / mitu korda päevas / harva*.

Verbi ajavormiga (→ SÜ 55–65) pannakse paika lauses kirjeldatud sündmuse üldine ajaline asetus kõne- ja vaatlushetke suhtes. Ajamäärus täpsustab seda asetust kas mingil rohkem või vähem üldisel ajaskaalal (nt *25. juunil 2016 kell 19; nooruses, esimeses klassis*) või mingi teise sündmuse (*enne pulmi, kooli lõpetamisega samal ajal*) või kõnehetke suhtes (*nüüd, siis, hetk tagasi, varsti, ülehommel*). Vt lähemalt EKS(V) 8 § 25–26.

Ajamäärusi vormistavad nimisõna- ja kvantorifraasid kohakäänetes ja ka teistes käänetes, sh sihitise käänetes (*neljapäeval, märtsis, järgmisel nädalal, pikka aega, kogu päeva, terve nädal*) (a), ajamäärsõnad (*nüüd, eile, siis, kaua, tihti, ilmaski*) (b), kaassõnafraasid (*kahe nädala eest, kolme aasta pärast*) (c), konverbitarindid (d).

- (a) Külalised saabuvad *neljapäeval* ja on siin *laupäevani*, st *kolm päeva*.
- (b) *Eile* oli ilus ilm, seda ei juhtu *kuigi tihti*.
- (c) *Kahe nädala eest* oli eksam.
- (d) *Töölt tulles* oli väljas juba pime.

Ajamäärust võivad vormistada ka kõrvallaused, mille sidendiks on põhiliselt *kui*, ajapiire ja kestust väljendavate lausete puhul ka *kuni*, harvemini

muud (a). Ajatähenduse määrab harilikult koos kõrvallausega määruse moodustav korrelaat (siis, *sel ajal*; *siitpeale*, *sellest peale*; *seni*, *senimaani*, *selleks ajaks*; *niikaua* jt), kuid esineb ka korreleadita lauseid (→ SÜ 436–440). Peale määruslause võib ajasuhet täpsustada ka temporaalne relatiivlause, mis algab sidendiga *mil(lal)*, *kus* või *kui* (b) (→ SÜ 440, 478).

- (a) Ta tuli alles siis, kui me juba lõpetama hakkasime. Pärast seda / niipea, kui külalised olid läinud, läksime magama. Läbiriikimised kestavad seni, kuni on saavutatud kõiki pooli rahuldav tulemus. (A) Kuid Piret ei kavatse alla anda, selleks ajaks, kui ülikool läbi saab, on Piretil kaks isa. (I) Kui Mart rääkis, olid teised vait. Ootasime, kuni ta minema hakkas.
- (b) Nüüd, mil ma neid märkmeid kirjutan, tundub mulle kõik see kuidagi teistmoodi. (I) Praegu, kus kõik õllekad kiriklikult püütakse sisse õnnistada, oleks sel arvatavasti edu. (I) Täna on siis see päev, kui (= millal) peame lõpuks jõudma Horvaatiasse. (Web)

Toimumisaega väljendav määrus

SÜ 210. Toimumisaega väljendav määrus on ajas lokaliseeriv määrus, mis vastab küsimusele *millal? mis ajal?* Küsida saab ka täpsemalt, näiteks *mis aastal? mis kell? mis päeval?* jne. Lause aspekti suhtes on ajas selline määrus neutraalne, esinedes nii aspektilt piiritletud kui ka piiritlemata lauses, nt *Jüri ostis eile leiba / leiva*. Toimumisaega väljendav määrus on üldiselt verbi vaba laiend, kuid on mõningaid verbe, mille puhul see on seotud laiend: *toimuma* (Koosolek toimub teisipäeval), *juhtuma*, *sündima*, *algama*, *lõppema*, *kujunema*, *välja kujunema*, *puhkema*, *olema* tähenduses 'toimuma, juhtuma'.

Toimumisaega väljendavat määrust vormistavad:

- 1) määrsõnad ja asemäärsõnad: *algul*, *ammu*, *eal*, *ealeski*, *eile*, *eluilmaski*, *enne*, *ennemuiste*, *ennevanasti*, *ennemalt*, *esiti*, *homme*, *hiljuti*, *iial*, *iialgi*, *jalamaid*, *kord*, *kunagi*, *millal* (küsi- ja relatiivlause), *millalgi*, *muiste*, *mullu*, *niipea*, *nüüd*, *otsekohe*, *pea*, *peagi*, *peatselt*, *praegu*, *pärast*, *seepeale*, *sedamaid*, *seekord*, *sellal*, *siis*, *tollal*, *tookord*, *toona*, *tunamullu*, *täna*, *tänavu*, *vanasti*, *viimaks*, *varsti*, *äsjä*, *öösel*, *öösi*, *ükskord*, *üleeile*, *ülehomme* jt.

Homme on laupäev. *Veel üsna hiljuti* käisime Krimmis suvitamas. *Millal* sa tuled? *Eile, mil(lal)* (~ *kui*) sind polnud, oli meil üsna igav. Kui ma näen, et mu lilled on veepuudusest longu vajunud, siis kastan ma neid otsekohe. (Web)

Suur osa toimumisaega väljendavatest määrsõnadest on olemuselt deiktilised, nende osutatud aeg on suhestatud kõnehetkega (*ammu, eile, enne, homme, hiljuti, mullu, nüüd, praegu, täna, tänavu, äsja, üle-eile, ülehomm* jt). Kuid on ka ajamäärsõnu, mis lokaliseerivad sündmuse toimumisaega mingist muust ajalisest pidepunktist lähtudes, näiteks *ükskord, esiti, iialgi, kunagi* (nende väljendite osutus ajas ei sõltu otseselt nende lausumise ajast).

- 2) nimisõna fraasid alalütlevas, seesütlevas ja nimetavas. Kõige tavalisem toimumisaega väljendava määruse kääne on alalütlev (*talvel, hommikul, viimasel ajal, 2014. aastal*) (a). Seesütlevas on ajamäärus peamiselt siis, kui ta märgib eluea etappi või kuud ilma kuupäevata (*vanaduses, jaanuaris*) (b), lisaks ka näiteks *minevikus, tulevikus, videvikus*.

(a) *Hommikul* läbitakse 85 km grupisõit, *õhtul* 26 km eraldistardist. (A)

(b) Viimati tõsteti soojahindu *märtsis*. (A)

Nimetavat kasutatakse paralleelselt alalütlevaga määruste puhul, mille tuumsõnaks on *aasta, kuu, nädal, päev, kord, aeg, kevad, suvi, sügis, talv* (a). Aastarvu ja kuupäeva korral on seni olnud tavalisem (ja keelekorralduslikult soovitatav) kasutada arvosa väljendamiseks järgarvsõna ja vormistada määrus alalütlevas (b), kuid viimase aja tugev tendents on kasutada kuupäevade puhul arvu väljendamiseks põhiarvsõna ja vormistada kogu määrus nimetavas (c). Aastarvude puhul on põhiarvsõna (ja ainult see) alati nimetavas, kui see järgneb sõnale *aastal* või koosnebki ainult põhiarvsõnast (d). Nimetavaga märgitakse ka kellaaega (e).

(a) Kuula siis *järgmine päev* koolis neid kommentaare! (I) Näiteks *eelmine aasta* töid sa mulle käpikud ja paari sokke. (I) *Mõni nädal* õnnestus mul elatuda juhutöödest.

(b) Ta sündis *teisel mail tuhande üheksasaja viiekümnendal aastal*.

(c) Koosolek on *viisteist oktoober*.

(d) Ta sündis (*aastal*) *tuhat üheksasada viiskümmend neli*.

(e) Loengud algavad *kell üheksa*. Kontsert algab *kaheksa viisteist*.

- 3) kaassõna fraasid, mis lokaliseerivad sündmuse ajas mingi teise sündmuse suhtes või võrdluses, näidates nende sama- või eriaegsust (fraasid kaassõnadega *enne, aegu, eel, järel, keskel, paiku, peale, pärast, vahel, ümber, jooksul, kestel*). Võrdlusajaks võib olla ka kõnehetk, sel juhul on tegemist deiktilise väljendiga (fraasid kaassõnadega *eest, pärast, tagasi*).

Südaöö paiku saabub majja vaikus. (A) Sellel kilbikesel oli eriline koht meie peres *pärast 1947. aastat*. (Web) See võis olla pühapäeva hommikul nii *kella viie ümber*. (Web) Täpselt nii juhtus umbes *nädala eest, enne suurt udu*. (Web) *Rahareformi järel* polnud paar aastat sentigi maas näha. (A) *Mõne aasta pärast* ehk oleme oma varud ammendanud. (A)

Kaassõnafaasi võib kuuluda ka ajalist kaugust või kestust märkiv või täpsustav kvantitatiivne komponent (*kaks nädalat tagasi, veidi enne jõule, kolme päeva jooksul*). Kaassõnade *jooksul* ja *vältel* kohta: → SÜ 214.

- 4) *des-* ja *nud-*konverbitarindid ning absoluuttarind (→ SÜ 526, 534).

Tallinnast väljudes olid puud alles pungades, *Riiale lähenedes* nägin rohe-tavaid metsi. (I) *Jäänud üksinda*, tegi noormees endale ränki etteheiteid. (I) *Töö tehtud / valmis*, läksime koju.

Ajalisi piire väljendav määrus

SÜ 211. Ajalisi piire väljendav määrus märgib separatiivse määrusena sündmuse algusaega, vastates küsimusele *mis ajast (alates)?*, ning latiivsena lõppaega, vastates küsimustele *mis ajani? mis ajaks?* Algusaega väljendab seestütlevas nimisõnafaas kas üksi (a) või koos kaassõnaga *peale, saadik, saati* või *alates* (b). Samuti väljendavad algusaega määrsõnad ja kinnisühendid nagu *siitpeale, seitsaadik, maast madalast* jne (c).

- (a) Kauplus on avatud juba *kella kaheksast*.
- (b) Uurimine on käinud *kevadest saadik*. (I) Söönud polnud ta *hommikust saati* midagi. (I) *Sellest ajast peale* jäi aga Künka ja Vareselja omade vahele vaen püsima. (I) *Alates 1. juulist 2012* juhtis Tartu Ülikooli rektorina professor Volli Kalm. (Web)
- (c) *Siitpeale* muutuski mängukirg Pauli haiguseks. (I) Olin *maast madalast* metsaga harjunud.

Lõpp-piiri saab ajas märkida mitmeti, sõltuvalt sündmuse kirjeldamise ise-loomust. Ajalist lõppu väljendatakse kõige sagedamini rajavas käandes nimi-sõnafaasiga, millele võib lisanduda eessõna *kuni* (a). Samuti väljendavad lõppaega terminatiivsed ajamäärsõnad *senimaani, siiamani, seni, senini, tänini* ning ruumiväljenditest kujunenud allatiivsed ajamäärsõnad *sinna-maale* ja *siiamale* (b).

- (a) Töö kestis (*kuni*) kella viieni. Pidu palees jätkus veel *hommikuni*. (I) Igal lapsel on õigus lapsetoetusele *kuni 16-aastaseks saamiseni*. (Web)
 (b) Haavad pole paranenud *tänini*. (A) Ta peab mind *siinemaani* lolliks. (I)

Algusaega väljendav määrus ja rajavas käändes lõppaega väljendav määrus võivad lauses koos esineda, näidates sündmuse kestust, seda mõnel juhul (nt *hommikust õhtuni*) rõhutades.

Ta on tööl kella kaheksast viieni. Kevadest sügiseni elavad nad suvilas. Ta rabab *hommikust õhtuni* tööd teha.

Lõpp-piiri märgib ka saavas käändes ajamäärus, mis vastab küsimusele *mis ajaks?* Selline määrus paneb paika sündmuse lõppemise või lõpetamise aja (a). Samas võib translatiivne määrus siiski väljendada ka sündmuse kavandatavat või eeldatavat toimumisaega, st toimida ajas lokaliseeriva määrusena (b).

- (a) Töö tuleb esitada *kolmapäevaks*. Aasta alguseks tahan õppida kuduma.
 (b) Muide, Raul lubas *suveks* kokkutulekut. (Web)

Saavas käändes ajamääruse teiseks funktsiooniks on näidata sündmuse kestust, täpsemalt sündmuse lõpulejõudmiseks kulunud aega (→ SÜ 214).

Ajalist kestust väljendav määrus

SÜ 212. Ajalise kestuse väljendamine on seotud aja mõõtmisega, sündmuse pidevuse või muutlikkusega, samuti ajaliste piiride märkimisega. Kestust näitavaid ajamäärusi saab suhtelise ajasuunitluse põhjal jagada kaheks: 1) tegevuse kulgemise kestust näitav määrus vastab küsimusele *kui kaua?*, 2) sündmuse lõpulejõudmiseks kuluvat aega näitav määrus vastab kas küsimusele *kui kauaks?*, *kui pika ajaga?* *kui pika aja vältel?* Osa küsimusele *kui kaua?* vastavaid käändsõnafraase sarnanevad oma mitmete grammatiliste omaduste poolest (totaalsuse ja partsiaalsuse vaheldumine, toime lause aspektile) sihitisega.

SÜ 213. **Tegevuse kulgemise kestust** väljendav määrus vastab küsimusele *kui kaua?* Määrus laiendab põhiliselt duratiivseid verbe, olles otseselt kestmist väljendavate verbide *kestma*, *vältama* jt seotud laiend (a), muul juhul vaba laiend (b).

- (a) Etendus kestis *kaks tundi* / *kaua* / *õhtu otsa*.
 (b) Ta ootas bussi *pool tundi*.

Tegevuse kulgemise kestust näitavaid määrusi vormistavad ajamäärsõnad, kaassõnafraasid, nimisõnafraasid ja kvantorifraasid.

1. Kestust väljendavad ajamäärsõnad on *aina, kaua, niikaua, pikalt, pidevalt, seni, senikaua* jne.

Ta on *päris kaua* elanud Soomes. Ma käin linnas, sina võid *seni* puhata.

2. Kaassõnafraasidest väljendavad kestust fraasid kaassõnadega *läbi, otsa, jooksul, vältel, kestel* koos ajamõõdu nimisõna sisaldava kvantori-fraasiga (nt *kahe tunni jooksul*) või ka nimisõnaga üksi (nt *päev läbi / otsa*). Mitmusliku nimisõnaga seostudes osutavad kestusele ka *kaupa* ja *viisi*.

Päev läbi / otsa istun toas. Viimase viie aasta jooksul on siiani teadmata kadunud 296 inimest. (A) .. elanikud ei saanud *nädalate kaupa* kodunt välja. (A)

3. Suure rühma kestust väljendavatest määrustest moodustavad **sihitise-käändelised** nimisõna- ja kvantorifraasid. Nimisõnafraasid, mille tuumsõnaks on ajamõõdu nimisõna (*päev, tund, aasta, aeg* jne), sisaldavad harilikult hulgateiendit (kvantoratribuuti) *üks, mõni, terve, kogu, paljud* vms (a), kuid võivad esineda ka ilma selleta, sel juhul sageli koos järjestust väljendava täiendiga *järgmine, eelmine, viimane* vms (b).

(a) Mõtlesin *terve aasta*, kuidagi ei tahtnud ära tulla. (Web)

(b) Kirjutasin tööd (*terve*) *nädala* / (*terve*) *eelmise nädala*.

Kestust väljendavad ka kvantorifraasid, mille tuumsõnaks on põhiarv-sõnad, arvsõnalised asesõnad *mitu, paar* jne või nimisõnad *hulk, osa, pool, tükk* jne ning täiendiks ajamõõdu nimisõna. Peale sihitisekäändeliste kvantorifraaside väljendavad kestust ka hulgamäärsõnaga *palju, vähe* jne fraasid.

Grammatika kirjutamine kestis *kümme aastat / mitu aastat / palju aastaid*.

Totaalsed sihitisekäändelised kestusmäärused muudavad nagu muudki kvantumit märkivad määrused lauses väljendatud piiritlemata situatsiooni piiritletuks. Vrd

Jüri ootas Marit. – Jüri ootas Marit *kaks tundi*. Korjasime marju. – Korjasime marju *terve pärastlõuna*.

Partsiaalne sihitisekäändeline määrus kehtvat sündmust ei piiritle. Partsiaalne kestusmäärus esineb peamiselt eituse korral (a), järgarvu

sisaldava määrusena (b), mitmusliku määrusena ebamäärase ajahulga väljendamiseks (c).

- (a) Jüri ei oodanud Marit *kahte tundi*.
- (b) Jüri ootas Marit *teist tundi*. Mihkel käib juba *kolmandat aastat suusatrennis*.
- (c) Jüri ootas Marit *tunde*. Linnavalitsuselt loa saamiseks kulub *aastaid*.

Atributiivse kvantoriga nimisõnafraasid käituvad totaalse kestusmäärusena vastavalt sihitise reeglile (→ SÜ 174): ainsuslik totaalmäärus on enamasti omastavas (a) ja mitmuslik alati nimetavas (b). Ainsuslik totaalkäändes kestusmäärus on nimetavas siis, kui määrus laiendab käskivas kõneviisis verbi (c), umbisikulises tegumoes olevat öeldisverbi (d), täiendina esinevat *da*-tegevusnime või käsklause või vaegisikulise lause öeldisverbist sõltuvat *ma*- või *da*-tegevusnime (e).

- (a) Ta ootas *mõne minuti*.
- (b) Ta ootas *mõned minutid*.
- (c) Oodake *mõni minut*!
- (d) Oodati *mõni minut*.
- (e) Tal oli kavatsus oodata *mõni minut*. Palume oodata *mõni minut*. Katsu oodata *mõni minut*. Harju ootama *mõni minut*. Otsustati / On vaja oodata *mõni minut*.

Kui kestusmääruseks on kvantorifraas, s.o fraas, milles kvantor on tuumsõnaks (→ SÜ 295), ja selleks kvantoriks on põhiarvsõna (*kaks, kakskümmend* vm) või arvsõnaline asesõna (*mitu, paar*), siis totaalsena on need kestust väljendavad määrused nimetavas (a). Nii nimetavas kui ka omastavas saab olla kestust väljendava kvantorifraasi tuumsõnana mõõdunimisõna (*tükk, natuke, veidike, ivake* jne), eelistatum on siiski nimetav (b).

- (a) Ootasime *kaks / paar tundi*.
- (b) Ootasime *natuke ~ natukese aega*.

4. Kestusmääruste seas võib eristada veel kinnistunud fraasistruktuuriga ühendeid, mis väljendavad tegevuse või protsessi kulgemise pidevust (*ajast aega, põlvest põlve, päevast päeva, nädalast nädalasse, kuust kuusse; päev-päevalt, tund-tunnilt, aasta-aastalt; päev päeva järel, tund tunni järel, aasta aasta järel, inimpõlv inimpõlve järel; ööl ja päeval; (nii) ööd kui päevad jt*).

Nii kordus see *päevast päeva, nädalast nädalasse*. (A) Kuigi talvel arvasin, et suurem töö on tehtud, avastan *päev-päevalt* uusi asju .. (A) *Päev päeva järel, tund tunni järel, sekund sekundi järel* liikusime me sealt, kus olime, sinna, kus oleme praegu. (Web) Rebased on nuhtluseks *nii ööl kui päeval*. (A)

SÜ 214. Sündmuse lõpulejõudmiseks kuluvat aega näitav määrus vastab küsimusele *kui kauaks? kui pika ajaga? kui pika aja vältel?* Määrus, mis vastab küsimusele *kui kauaks?*, laiendab verbe, mis väljendavad situatsiooni muutust, kas algust või üleminekut ühest situatsioonist teise (*jääma, jätma, panema, tulema, minema, seisatama, varuma* jt). Ajamäärus ise näitab sel juhul tulemusituatsiooni kestust. Seda vormistavad saavas käändes nimi-sõna- ja kvantorifraasid (a), translatiivsed ajamäärsõnad *kuniks, kauaks, alati*seks, *igaveseks, päri*seks, ka ajamäärsõna *jäädavalt* (b).

(a) *Silmapilguks* unustasin kõik muu. Tädi jääb meile külla *kaheks päevaks*. Panen raamatud *aastateks* riiulile seisma. Turvavöö võttis *hetkeks* hinge kinni. (A) Sellest Jacqueline du Prést sai igatahes mu absoluutne lemmik *aastateks*. (I) Mees mõisteti *kuueks kuuks* vangi. (A)

(b) (Kui) *kauaks* tädi meile külla jääb? Ta lahkus meie hulgast *igaveseks / jäädavalt*.

Küsimustele *kui pika ajaga?* ja *kui pika aja vältel?* vastavad määrused näitavad tegevuse või situatsiooni lõppemiseks või lõpuleviimiseks kuluvat aega. Neid vormistavad kaasäütlevas käändes nimisõna- ja kvantorifraasid (a) ning kaassõnaфраasid tagasõnadega *vältel* või *jooksul* (b). Kaasäütlevas kestusmäärusega lausetes on seejuures tavalised tulemuslikkusele viitavad verbid, nagu *tabama, õnnestuma, saama, jõudma, lahendama* (a) (→ SÜ 44).

(a) Toit saab *mõne minutiga* valmis. (A) Politsei lahendas jöhkra kuriteo *kahe päevaga* .. (Web) Mandrilt jõuti *50 minutiga* saarele. (Web)

(b) Tavaliselt saate kirjale vastuse *24 tunni jooksul*. (Web)

Sagedust väljendav määrus

SÜ 215. Sagedust väljendav ajamäärus märgib sündmuse kordumist ajas, vastates küsimusele *mitu korda? kui tihti?* ja *mitmendat korda?* (*neli korda, harva, teist korda*). Korduvust saab näidata kas **kardinaalselt** (kordade arvu või sageduse alusel) või **ordinaalselt** (järjekorra alusel).

Kardinaalne loendamine võib olla kas absoluutne või suhteline. Absoluutset kardinaalset korduvust väljendavad ajamäärused vastavad

küsimusele *mitu korda?* ja neid vormistavad nimisõnu *kord* või *puhk* sisaldavad sihitisekändelised kvantori- või nimisõnafraasid.

Tõmbasin ninaga *paar korda* õhku. (I) Vaatas mind veel *korra* oma pruunide silmadega. (I) Olen siin vaid *mõne korra* olnud .. (A) Neid võtteid peaks läbi mängima *kümneid kordi*. (A) *Mitut puhku* oli Maia jutus esinenud keegi literaat. (I)

Suhtelist kardinaalset korduvust väljendavad ajamäärused vastavad küsimusele *kui tihti?* Need võivad olla:

- 1) sagedust märkivad ajamäärsõnad *tihti, harva, sageli, mõnikord, vahel, ühtelugu, ühtepuhku, alalõpmata, alatasa, ilmast ilma, aeg-ajalt, alati, järjepan(n)u, vahetpidamata* jne, samuti ajaperioodi märkivatest nimisõnadest *ti*-liite abil tuletatud adverbid, nagu *kevadeti, öösiti, nädalavahetusesti, hooajati*.

Raskeid õnnetusi juhtub *harva*, kergemaid *üsna sageli*. Ta nuttis *vahetpidamata*. (I) *Aeg-ajalt* seda ikka juhtub. (A) Muuseumid on *teisipäeviti* kinni.

- 2) kaassõnafraasid tagasõnadega *järel, tagant, takka, kaupa* ja eessõnaga *üle*.

Seminar toimub *üle nädala*, konverents *iga kahe aasta tagant ~ takka / järel*.
Postil seisavad poisid *kahe tunni kaupa*. (A)

- 3) sihitisekändelised nimisõnafraasid *iga / kõik + ajanimisõna*, mille vahele võib lisada ka järgarvsõna (*iga neljapäev, kõik hommikud, iga kolmas nädal*). *Iga* puhul võib nimisõnafraas olla ka alalütlevas (*igal aastal ~ iga aasta*).

Iga hetk võib bensiini otsa saada. *Kõik õhtud* vaatas ta kodus telekat. *Iga teine neljapäev ~ igal teisel neljapäeval* olen ma Tartus.

- 4) kvantori- või nimisõnafraas sõnaga *kord* koos ajas lokaliseeriva määruusega, mida vormistab ajamöödunimisõna seesütlevas, nt *kaks korda päevas, (üks) kord nädalas, mitu korda aastas* (a) ja kvantor + ajamöödu nimisõna omastavas + *kohta*, nt (*üks*) *kord kahe päeva kohta* (b).

(a) Rohtu tuleb võtta *kaks korda päevas*. (*Üks*) *kord nädalas* käis ta võimlemas.

Kihnus käib lennuk *viis korda* ja Ruhnus *kord nädalas*. (A)

(b) Tõeliselt värvilisi sügiseid tulevat *üks kord viie-kuue aasta kohta*. (A)

Ordinaalset korduvust väljendavad määrused vastavad küsimusele *mitmendat korda?* ning seda vormistavad: määrsõnad *esmakordselt, uuesti, jälle, taas* jne (a) ning sihitisekändes (tavaliselt osastavas) nimisõnafraasid, kus

täiendiks on järgarvsõna või selle asendaja ja põhjaks mõõdusõna *kord* või *puhk* (b).

- (a) *Esmakordselt* tundis ta end õnnelikuna. *Taas* tuleb meil siit lahkuda.
- (b) *Esimest korda* tundis ta end õnnelikuna. Ta üritas juba *mitmendat puhku* ülikooli pääseda. Ta tuli juba *kolmas kord* oma pakki küsima.

Hulgamäärus

SÜ 216. Hulga- ehk **kvantumimäärus** väljendab situatsiooni osaliste hulka, kogust või mõõtu (a) või situatsiooni kvantitatiivset iseloomustust (b). Kvantumimäärus vastab üldisemalt küsimustele *kui palju? mil määral? kuivõrd?*, täpsemalt võivad küsimused olla *kui mitu? kui mitmekesi?* jne.

- (a) Mu ema ei lase mul *üksinda* kuskile ööseks jääda .. (I) Koolikott kaalub *kuni üheksa kilo*. (A) Proovige joosta *110 meetrit*, hüpates iga kümne meetri tagant üle kõigest 1.06 tõkkest. (A)
- (b) .. talle oli *väga* meeldinud arsti naeratus. (I) Me rändame *rohkesti* ringi. (I)

Kvantumimäärus esineb nii verbi seotud kui ka vaba laiendina. Seotud laiendiks on kvantumimäärus eelkõige mõõduverbide *kaaluma*, *maksma*, *väärt olema* jt puhul (a), vaba laiendina mitmesuguste muude verbide puhul (b).

- (a) Ta kaalub *ligi sada kilo*. Kaardid maksavad *kümne krooni ringis*. (A)
- (b) Ostime *autokoormate kaupa* mulda .. (A) Pearuumi jäaks *paarikümne sentimeetri jagu* ülegi. (A) Ta suitsetab *palju*.

Semantiliselt on kvantumimääruse sarnane kestust väljendav ajamäärus, mis vastab samuti üldisemalt küsimusele *kui palju?* Süntaktiliselt seob kestust väljendavat ajamäärust kvantumimäärusega sihitisekäänete kasutus ning aspektivaheldus (→ SÜ 213, 217). Määra näitaval kvantumimäärusel on ühisosa määrsõnaga vormistatud viisimäärusega (→ SÜ 218).

SÜ 217. Kvantumimäärust vormistavad 1) kvantiteeti näitavad määrsõna(fraasi)d, sh võrdlustarindid, 2) kvantorifraasid ja nimisõnafraasid sihitise käänetes, 3) nimisõnafraasid kohakäänetes, 4) kaassõnafraasid ning 5) kõrvallaused koos kvantumile osutavate korrelaatidega.

1. Kvantumimäärusena toimivad määrsõnad *hulganisti*, *hästi*, *igati*, *valdavalt*, *natuke*, *palju*, *rohkesti*, *kõigiti*, *mõnevõrra*, *sootuks*, *täiesti*, *võrdlemisi*, *väga*, *vähe*, *pisut*, *veidi*, *arvukalt*, *üks*, *kahekesi*, *rohkem* (kui *x*), *enam* (kui *x*), *vähem* (kui *x*), *üpriski* jpt.

Ma olen selliseid isendeid *hulganisti* kohanud. (A) Olin äsja abiellunud, elasime *kahekesi* väikeses üüritoas. (Web)

2. Sihitisekäändeline määrus sarnaneb sihitisega vormistiku (ainsuse nimetav, omastav ja osastav, mitmuse nimetav ja osastav), totaalse ja partsiaalse vormi vaheldumise ja selle vaheldumise tingimuste poolest (→ SÜ 178). Viimased pole siin aga nii järjekindlalt ja süsteemselt esindatud kui sihitise juures.

Partsiaalne kvantumimäärus esineb vaid piiritlemata situatsiooni väljendavas lauses. Määrus on partsiaalne peamiselt siis, kui ta allub eitusele, osutades seejuures väiksemale kogusele (a), või on mitmuses ja väljendab ebamääraat kvantumit (b).

(a) Ta ei püsi uiskudel *sadat meetritki*.

(b) Mõned saared on *meetreid* paigast nihkunud. (A) Auku kallati *sadu tonne* betooni. (I)

Piiritlemata situatsiooniga lausesse võib lisanduda ka totaalne määrus, mis muudab situatsiooni piiritletuks.

Andrus suusatas eriti kiiresti. – Andrus suusatas *viimased viis kilomeetrit* eriti kiiresti.

Totaalne määrus on enamasti nimetavas, harva omastavas. Alati on nimetavas a) mitmuslik määrus (*käis mõned kilomeetrid*), b) enamik numeraalseid määrusi (põhiarvud alates *kahest*, murdarvud *poolteist*, *pool*, *veerand* ja *kolmveerand*, ligikaudset hulka väljendavad sõnad *mitu*, *paar*, *paarsada*, *kümmekond*, *sadakond* jt) (*käis kaks / pool / mitu kilomeetrit*) ning vastavalt sihitise reeglitele ainsuslik nimisõnaline määrus, kui see laiendab c) käskivas kõneviisis verbi (*Jookse (üks) kilomeeter!*); d) umbisikulises tegumoes olevat öeldisverbi (*Joosti (üks) kilomeeter*); e) täiendina esinevat *da*-tegevusnime (*kavatsus joosta (üks) kilomeeter*).

Omastavas võib esineda üksnes ainsuslik nimisõnaline kvantumimäärus (sh nimisõnafraas ühilduva hulgateiendiga *üks* või *mõni*), mis neile tingimustele ei vasta.

Koorem kaalub *terve tonni*. Raamat maksis ainult *ühe euro*. Läksime veel *mõne kilomeetri* piki raudteetammi, kuni jõudsime punkrini. (I)

Kvantumitähendusega nimisõnad *tükk*, *hulk*, *terake*, *ivake* jms, mida laiendab partitiivne nimisõna, võivad kvantumimääruse tuumsõnana siiski olla nii omastavas (a) kui ka nimetavas (b), kusjuures ülekaal on nimetavalisel kasutusel.

- (a) Olime käinud juba *hulga maad*. (Web)
 (b) Üllatus oli *hulk maad* taganenud ja lumi oli ka peaaegu ära sulanud, nii et olulisi probleeme polnudki. (Web)
3. Kohakäändelise kvantumimääruse tuumosaks on hulka või kogust kui sellist või mõõtu näitav nimisõna, nagu *määr, osa, hulk, jagu, kogus, ulatus, laius, pikkus*.
- Uute tööde ülesehitus kordab *suurel määral* varem nähtut. (A) Ta ise kaotas käe ja sai *lugematul hulgal* haavu. (I) Mõnes kohas kõrgusid juba *parajas pikkuses* küttepuude riidad. (I)
4. Kaassõnafraasid, mille nominaalseks komponendiks on kvantorifraas või kvantumitähendusega nimisõnafraas, võivad väljendada sõltuvalt kaassõna tähendusest: ligikaudset hulka eessõnadega *alla, üle, ligi* ja tagasõnaga *ümber* (a), hulga kordumist kaassõnadega *kaupa, viisi, haaval* (b), suhtealust kaassõnadega *kohta, peale* või erinevuse määra kaassõnadega *võrra, jagu* (c).
- (a) Aktsiate hinnad tänavu ei tõuse või tõus jääb *25 protsendi ümber*. (A)
 (b) Ei saa ju se pistada tera *vaksapikkuste juppide haaval*. (I) Kala lasti *kümnete tonnide viisi* raisku minna. (I) Arstid lahkuvad *sadade kaupa*. (Web)
 (c) *2496 cm³ töömahu kohta* on mootor ülimalt kompaktne. (A) Bensiini hind tõusis *15 senti* ja diisli hind *10 senti liitri kohta*. (A) Maja olla raamatu pidamiseväärtusest *15 miljoni võrra* odavam. (A)
5. Kvantumimäärusena toimivad ka kõrvallaused koos oma korrelaatidega, samuti kinniskonstruktsioonid (*nii mis hirmus / kole / jube* → SÜ 443–450).
- Türgi jälle tahab liituda, kuid pole sugugi valmis avanema ega muutuma *sel määral, nagu Euroopa nõuab*. (A) RER ja Rail Estonia kinnitavad, et investeerivad raudteesse täpselt *nii palju kui vaja*. (A) Mind häirib hommikune linnulaul, röögivad aias *nii mis kole*. (A)

Viisimäärus

SÜ 218. Viisimäärus väljendab tegevuse või protsessi toimumise või omaduse avaldumise viisi, vastates küsimustele *kuidas? mismoodi? mil viisil? mil moel?*

Eraldatud maa-ala hoonestati *kiiresti* põhiliselt pooleteise- ja kahekorruseliste tüüpmajadega. (A) Välgumihkel kumas kuidagi *kummaliselt* baarivalguses. (I)

Viisimäärus on enamasti verbi vaba laiend, kuid nagu teistegi vabade määruste puhul, piirab ka viisimääruste valikut konkreetse verbi tähendus. Näiteks protsessiverbi *voolama* ei saa laiendada samade viisimäärustega nagu tegevusverbi *toimima* (*toimis käsu järgi, uisapäisa, aga voolas vulinal, tasakesi*). Mõne verbi juures, nt *käituma* (*käitus viisakalt*), *suhtuma* (*suhtus pagulastesse tõrjuvalt*), *kohtlema*, *toimima*, *kõlama*, *välja nägema*, *arenema*, on viisimäärus seotud laiend.

Viisimäärust vormistavad määrsõna(fraasi)d, nimisõnafraasid mitmesugustes käänetes ja kaassõnafraasid, samuti *des-* ja *mata-*konverbitarindid ja kõrvallaused.

1. Viisimäärusena esinevad kõik olemis- või tegutsemisviisi väljendavad määrsõnad, nt *aegamisi, halvasti, hoolimatult, jalgsi, kiiresti, kogemata, korraga, käsitsi, meelsasti, märkamatu, salamahti, ummisjalu; nii, nõnda, niimoodi, sedasi, sedamoodi, teisiti, kuidas, täht-tähele, sõna-sõnalt; onomatopoeetilised ja deskriptiivsed krabinal, müriinal, sisinal; tiirataara, vinta-vänta; sulpsti, plärtsti* jne.

Ivo harutas *aegamisi*, sõnagi lausumata paberi lilled ümbert. (I) Kirjanikud on alati elanud *halvasti*. (A) Mõned kirjadest on *käsitsi* kirjutatud, mõned trükitud. (A) *Salamahti* püüdis ta siiski pilku ka hinnalipikutesse heita. (N) Juhan hakkas *müriinal* naerma. Üks konn hüppas vooderdise õnaruselt *sulpsti* alla ja kadus. (I)

Viisimäärsõnad võivad olla ka gradeeritud (*kiiremini, kõige kiiremini, väga kiiresti, liiga kiiresti*) ja moodustada võrdlustrindeid (*kiiremini kui heli, kõige kiiremini maailmas; samamoodi / teisiti kui seni, nii nagu teised, vaikselt nagu / kui tukunui* jne).

Muld päris nad *kindlamini kui kedagi teist*. (I) Ori peksab orja *kõige julmemalt, kõige leidlikumalt*. (I) Ühispanga hoonet ma näen *samamoodi kui teie* .. (I)

2. Nimisõnafraasid, mis vormistavad viisimäärust, on sageli kinnisühendid. Nimisõnalistele viisimäärustele on iseloomulik, et enamasti väljendab viisi fraasi laiendosa, selle põhi (fraasi tuumosa) aga näitab verbi tegevust iseloomustavat parameetrit. Ilma laiendita oleks parameetersõna liiane ja muudaks lause vastuvõetamatuks. Selliste viisimääruste laiendikesksust näitab ka see, et harilikult saab nimisõnafraasilise viisimääruse tähendust edasi anda fraasi laiendiga samatähendusliku määrsõna abil.

Nõtkel sammul astub ta meie suunas ja peatub vee piiril. (A) Vrd **Sammul* astub ta meie suunas. *Nõtkelt* astub ta meie suunas. Sõidame koos *rahulikus tempos*. (N) Vrd **Sõidame* koos *tempos*. Sõidame koos *rahulikult*.

Käänetest vormistavad viisimäärust sees- (a), seest- (b), alal- (c), kaasa- (d) ja ilmaütlev (e). Abessiivne fraas võib esineda ka koos eessõnaga *ilma*. Puht viisimääruse kääne on ajalooline viisiütlev ehk instruktiiv, mida kasutatakse enamasti somaatiliste sõnadega ja kinnistunud väljendites ning mille moodustised jäävad käändevormi ja adverbi piirimaile (nt *suuri silmi*, *jumalakeeli*) (f). Vt ka SM 226.

- (a) Rahvusraamatukogu küsimus tuleb *kiiremas korras* lahendada. (A)
- (b) Laps karjus *täiest kõrist*. Mina hoian *kõigest jõust* silmi kinni .. (I) Nii et soovime grusiinidele *südamest edu* .. (A)
- (c) Mis valvet, pomes ta *segasel pilgul* mind vahtides. (I) Ta kuulas meid *kipras kulmul*. Aeg on nad kodanike *ühisel jõul* rääkima sundida. (A)
- (d) Täidan su soovi *hea meelega*. (A) Sai siis *suure surmaga* tuludeklaratsioon ära täidetud. (Web)
- (e) Ühing sai *tasuta* enda käsutusse ka väikese töökabineti. (Web) *Ilma turvakaardita* ei saa uusi võtmeid teha. (N)
- (f) Ming seisis *langetatud päi* ja näppis patsiotsa. (I) See on trikiga küsimus, *värisevi hääli*, *suurisilmi* esitatud väljapressimine. (N)

Viisi väljendavad ka võrdlusalust tähistavad nimisõnafraasid võrdlusside-sõnadega *kui* ja *nagu*, kui nad ei seostu adverbist võrdlussõnaga, samuti nendega sageli sünonüümsed olevas käändes nimisõnafraasid. Tihtipeale on need fraasid idioomistunud. Oma predikatiivse iseloomu (ja suhtereeglile allumise) tõttu jäävad sellised määrused viisi- ja öeldistäitemääruse vahepeale (→ SÜ 228).

Kohti müüakse *nagu hambapastat*. (Vrd Kohti müüakse *nii / samamoodi nagu hambapastat*.) Ta seisab *nagu tukunui ~ tukunuiana*. Tüdruk säras *kui kalliskivi ~ kalliskivina*.

Viisimääruslikud on ka mitmed kahest nimisõnast koosnevad idiomaa-tilised ühendid: *silmast silma*, *näost näkku*, *käest kätte*, *suust suhu*, *peost suhu*, *seinast seina* jt.

Video vahendusel kohtuti Brookiga ka *silmast silma*. (A) Pool Eesti elanikkonnast elab täna ikkagi *peost suhu*. (A)

3. Kaassõnadest vormistavad viisimäärust *alusel*, *järgi*, *kombel*, *kohaselt*, *nimel*, *moodi*, *mööda*, *pidi*, *põhjal*, *sarnaselt*, *taoliselt*, *teel* jne. Ka kaassõnafrasid võivad viisimäärusena olla idioomistunud, nt *nelja silma all*.

Töötaja võib vaheaga kasutada *oma äranägemise järgi*. (Web) Tema oletust *mööda* pidi seal kandis olema jõgi. (I) On need mingil kombel siis tõesti olemas? (I) Rask räägib Vähiga *nelja silma all*. (A)

4. Sekundaartarindest kasutatakse viisimääruse vormistamiseks *des-* ja *mata-*konverbitarindeid, mis sageli on ühesõnalised ja leksikaliseerunud (nt *kõheldes*, *vaikides*, *kiirustamata*, *peatumata*) (→ SÜ 526).

Vaikides siseneti rahvamajja, *vaikides* võeti istet. (I) Kui endaga rääkijat üldse tähele pannakse, siis pöörduvad pilgud *nõksatades* kõrvale. (I) *Liialdamata* võib öelda, et ta oli mulle nagu teine isa. (A) *Kära tekitamata* ronisid nad narile ja heitsid pikali. (I)

5. Viisimääruseks võib olla ka kõrvallause (→ SÜ 451–454).

Pea asetati *nõnda*, et ta seda liigutada ei saanud .. (A) Kõik ei sujunud (*nii*), nagu tema tahtis. Tartus võib 15 minutit kõndida, ilma et ühtegi prügikasti kohtaks. (A)

Seisundimäärus

SÜ 219. Seisundimäärus väljendab lause aluse või sihitise referendi asendit või seisundit. Üldist küsiasendajat seisundimäärusel ei ole, sellena toimib lokatiivse seisundimääruse puhul viisimäärusega ühine küsimus *kuidas?*, täpsemad küsimused on seisundimääruse puhul *mis asendis?* *mis seisundis?* *mis olukorras?* (*mis asendisse?* *mis asendist?* *mis seisundisse?* *mis seisundist?* *mis olukorda?* *mis olukorrast?*).

Kuidas hakkavad uued majad vanade suhtes paiknema? Mees kukkus ja jäigi *pikali*. Kanalisatsioon on *umbes* ja telefon *rikkis*. Oleme harjunud *lähestikku* elama.

Seisundimäärus võib olla verbiga nii tihedalt seotud, et tema kohta üksi küsimust esitada ei saagi, nt *Mehel läksid närvid **krussi**. Jooksja vajus **kokku***. Selliste seisundimääruste piir väljend- ja ühendverbi osistega on hajus.

Seisundimääruse erinevus viisimäärusest pole alati päris selge. Üldiselt kehtib siiski see, et viisimäärus käib verbiga väljendatud tegevuse kohta, nt *Mees lõi **vihase**lt rusikaga vastu lauda*, aga seisundimäärus aluse või sihitise referendi oleku kohta, nt *Mees lõi **vih**as ~ **vihahoos** rusikaga vastu lauda*.

Kuna seisundit väljendatakse kohakäänete abil, siis võib seisundimäärusel näha ühisosa ka kohamäärusega. Seda, et seisund ja asend seostuvad nii otseselt kui ka metafoorselt kohaga, näitavad ka sagedasti koos seisundimäärusega kasutatavad liikumis- ja positsiooniverbid *minema, jääma, seisma, lükkama, ajama, tõmbama, tõmbuma, asetama* jt, nt *Rahvas läks elevile. Uksed seisavad pärani*.

Tähenduslikult on seisundimäärusel ühisosa ka öeldistäite ning öeldistätitemäärusega, mis samuti võivad näidata seisundit, nt *Ta on haige. Ta jäi haigeks. Ta läks haigena tööle* (→ SÜ 183, 224).

SÜ 220. Võimalus väljendada seisundi püsimist või muutumist liikumisverbi ja kohakäänete abil jagab seisundimäärused kolmeks: latiivseks (seisundisse siirdumine, nt *pani ukse **lukku***), lokatiivseks (seisundis olemine, nt *uks on **lukus***) ja separatiivseks (seisundist väljumine, nt *keeras ukse **lukust** lahti*).

Latiivne seisundimäärus väljendab tulemusseisundit ja esineb seotud laiendina põhiliselt siirdumist või siirmist märkivate verbide juures. Suhtereegli alusel väljendab seisundimäärus sihitus lauses aluse referendi seisundit (*Mees läks **marru***) ja sihilises lauses sihitise referendi seisundit (*See ajas **mehe marru***).

Lokatiivne seisundimäärus väljendab seisundit, milles parajasti ollakse. Verbi seotud laiendina allub lokatiivne seisundimäärus suhtereeglile (*Uks seisab **lukus**. Ta hoiab **ust lukus***). Verbi vaba laiendina pole see nõutav (*Selles **mantlis** ei tundnud ma sind ära*), kuid selliseid lauseid esineb harva.

Latiivne ja lokatiivne seisundimäärus esinevad tunduvalt sagedamini kui separatiivne seisundimäärus. Tavalisem on väljendada seisundi muutust pigem uude või vastandolekusse siirdumise kaudu (*jäi **purju**, oli **purjus**, aga: sai **kaine**ks*). Kui separatiivset määrust kasutatakse, siis sageli lisatakse sellele ka latiivne määrus, nt *keeras ukse **lukust** **lah**ti*.

Seisundimäärust vormistavad: 1) määrsonad; 2) käändsõnafraasid kohakäänetes, ilma- ja kaasaütlevas; 3) kaassõnafraasid.

Määrsonad on seisundimääruse põhilisi väljendusvahendeid. Tavaliselt on samast sõnatüvest olemas lokatiivne ja latiivne määr sõna, nt *kortsu*,

kortsus; ärkvele, ärkvel. Separatiivne muude on vaid vähestel seisundimäärsõnadel. Kolme muutega seisundimäärsõnad on nt *lukku, lukus, lukust; kummargile, kummargil, kummargilt; istukile, istukil, istukilt*. Osal määrsõnadel langevad latiivne ja lokatiivne muude kokku, nt *tegi karbi lahti, karp seisis lahti*. Vt M 16, SÜ 221.

Latiivne seisundimäärus

SÜ 221. Latiivset seisundimäärust vormistavad:

- 1) määrsõnad *elevile, harki, irevile, jõlli, jänni, kikki, kimpu, kissi, koheville, kokku, kortsu, kängu, kössi, laokile, lokki, longu, marraskile, norgu, nurja, pingule, praokile, purju, ripakile, sassi, turri, valvele, vinti, ärkvele, istukile, kummargile, kükakile, kükki, sirgu, upakile* jt; latiivne muude langeb kokku lokatiivsega määrsõnadel: *lahti, laiali, pahempidi, pooleli, segi, sega-mini, õieli, vait, täis, istuli, kummuli, kõhuli, käpuli, külili, otseti, pikali, põigiti, põlvili, rinnuli, risti, selili, seliti, siruli, viltu, kõrvu, kõrvuti, lahku, ligistikku, lähestikku, otsakuti, ridamisi, risti, risti-rästi, vaheliti, vastamisi, vastastikku* jne.

Vaevaliselt tõusis ta *istukile*. (I) Vanaema pani käed *vaheliti* rinnale. (I)

- 2) nimisõnafraasid sisseütlevas (a) ja alaleütlevas (b).

(a) Naine sattus *paanikasse*. Mees vajus *mõttesse*. Õunapuud puhkesid *õide*. Noored astusid *abiellu*. Laps haigestus *grippi*. Inimesed jäid *nälga*. Söö köht täis ja kukud *unne*. (Web)

(b) Haige tuli *teadvusele*. Nii ülekohtune mõte ajab Fjokla *vihale*. (I) Kisub *vihmale*. Ta kloppis munad *vahule*.

- 3) kaassõnafraasid kaassõnadega *kätte, sisse, alla, küüsi* jt. Olukord võib olla ka metonüümiliselt väljendatud isiku või olendi kaudu, kes on olukorra tekkimise põhjustaja (nt *petturi küüsi*).

Üks mees saanud pakku, teine surnud sinnasamma *hirmu kätte* ära. (I) Küllap too nälgagi oleks surnud või *mustuse sisse* uppunud .. (I) Ei ole mingit põhjust tema tunnistust *kahtluse alla* panna, seletanud uurija. (I) Et kohe mitte *stressi küüsi* langeda, soovitatakse alustada rahulikult. (Web) Teil on sel aastal oht langeda *mõne petturi küüsi*. (Web)

Nagu muud latiivsed määrused nii ka latiivne seisundimäärus piiritleb lausega väljendatavat situatsiooni. Sihitusse lausesse aluse referendi seisundit väljendava latiivse seisundimääruse lisamine muudab situatsiooni

piiritletuks (a). Transitiivsesse lausesse latiivse sihitisekohase seisundimääruse lisamine muudab piirita situatsiooni piiriga situatsiooniks, luues situatsiooni piiritlemise võimaluse, piiritletust väljendatakse sihitise käände abil (b).

- (a) Kumm venis [PIIRITLEMATA] – Kumm venis *pingule* [PIIRITLETUD]
 (b) Peale kartulivõtu ladusid töölaagrilised veel *puid*. [PIIRITLEMATA] – Peale kartulivõtu ladusid töölaagrilised veel *puid riita*. [PIIRITLEMATA, kuid piirivõimalusega] – Peale kartulivõtu ladusid töölaagrilised veel *puud riita*. [PIIRITLETUD]

Lokatiivne seisundimäärus

SÜ 222. Lokatiivset seisundimäärust vormistavad:

- 1) määrsõnad *elevil, harkis, irevil, jõllis, jännis, kikkis, kimpus; istukil, kummargil, kükakil, kükkis, koos, lahus* jt; osal määrsõnadel langeb lokatiivne muude kokku latiivsega: *lahti, laiali, istuli, kõrvu* jt (veel näiteid: → SÜ 221 p 1).

Lapsed olid jõuluvana ootes *kangesti elevil*. Elasime vanematega *lähestikku*. Töö ja puhkus tuleb *lahus* hoida.

- 2) nimisõnafraasid seesütlevas (a), harva alalütlevas (b), kaasaütlevas (c) ja ilmaütlevas (d).

- (a) Ta oli mitu päeva olnud *hirmsas janus ja näljas*. Olen taas *kopsupõletikus*. Terve linn oli *pimeduses*. Mitte ühelgi peol ei käinud tema *samas kleidis*.
 (I) Tehing oli *vastuolus* seadusega.
 (b) Ajakiri „Pikker“ on ammu *hingusel*. (A) Haige oli veel *teadvusel*. Hobune oli üleni *vahul*. Selles asjas oleme temaga *ühel arvamusel*. Olime *hirmul* ja ei julgenud ringigi vaadata. (Web)
 (c) Aina hulkus *juuatäis peaga* mööda küla ringi ning karjus .. (I) Poisike seisab *pettunud näoga* paigal .. (I)
 (d) .. nii et ma *meelemärkuseta* maha kukkusin. (I) Väsimusest ja murest *peaaegu mõistuset*a istus Minna pooled ööd üleval. (I) Ja ta oli *ainsagi kriimuta* oma naha kõigest läbi toonud. (I)

- 3) kaassõnafraasid kaassõnadega *käes, sees, all, küüsis* jt.

Võrumaa klubi pallimeestest praegu keegi *vigastuse küüsis* pole. (A) Patsient on *narkoosi all*. *Tarbimiseks pakutud hüvede külluse sees* elatakse läbi kaotuse elamusi. (Web) L. peab *palgateema käes* aga väänlema terve valimisteaasta. (A)

Lokatiivse seisundimäärusena on käsitatavad ka kaassõnalaadse sõnavormi *peast* ühendid seestütlevas käändes omadussõnaga, nt *elusast peast*, *unistest peast*, *rumalast peast*, *ägedast peast*, *uuest peast* jms. Ajalise varjundiga seisundimääruksed on *noorest peast*, *vanast peast*, *lapsest peast* jms.

Kui ma esimest korda Juhanit *elusast peast* nägin, lausa ehmusin. (A) Clinton tunnistas, et on *noorest peast* kanepit proovinud .. (A)

Separatiivne seisundimäärus

SÕ 223. Separatiivset seisundimäärust vormistavad:

1) määrsõnad *haagist*, *lukust*, *riidest* jt.

Ta keeras ukse *lukust* lahti. Võta end *riidest* lahti.

2) nimisõnafraasid seestütlevas.

See oleks kui *surmast* tagasitulek .. (I) Patsient ärkas *narkoosist*. Vaadake, olin ainult tsirkuses näinud, kuidas keegi end *sellisest asendist* üles vinnab.

(I) Ta on ihanud kogu aeg *oma seisusest* kuhugi välja. (I)

3) kaassõnafraasid kaassõnadega *seest*, *alt*, *küüsisest*, *käest* jt.

.. toodi sõja jalust ära, päästeti *nälja käest* .. (A) Kroonilise sõltuvuse *küüsisest* on aga teadagi raske lahti rabeleda. (Web)

Öeldistäitemäärus

SÕ 224. Öeldistäitemäärus ehk **predikatiivadverbiaal** on öeldisverbi seotud või vaba laiendina esinev nimi- või omadussõnafraas (sh kesksõnalise peasisalduse fraas), mis samas täidab predikatiivset funktsiooni, iseloomustades aluse või sihitise referenti, vaba laiendina ka määruse referenti ning harilikult ühildudes nende lauseliikmetega arvus. Öeldistäitemäärus on tüüpjuhul saavas (a), olevas (b) või nimetavas (c) käändes.

(a) Milvi hakkas *müüjaks*. Laps jäi *haigeks*. Ema ravis lapse *terveks*.

(b) Edgar töötab *bussijuhina*. Laps näis *haigena*. Nad istusid *väsinuna* ~ *väsinutena* nurgas. Ema saatis lapse *poolhaigena* kooli. Nad ei tunne end *süüdlasena* ~ *süüdlastena*. Noore *mehena* oli tal kange tahtmine reisida.

(c) Ilm tundus *soe*.

Ühes ja samas lauses võivad vaba ja seotud öeldistäitemäärus ka koos esineda, nt *Bussijuhina rikkaks ei saa*.

Öeldistäitemäärusel on nii määruse kui ka öeldistäite omadusi. Täistähendusliku verbi obliikvakäandelise seotud või vaba laiendina sarnaneb öeldistäitemäärus määrusega, predikatiivse (iseloostustava, kategoriseeriva) funktsiooni ning arvuühildumise poolest aga öeldistäitega. Et predikatiivset funktsiooni võivad siiski täita mõned muudki määrused, nt seisundimäärus, siis öeldistäitemääruse muudest määrustest eristavaks tunnuseks on eelkõige arvuühildumine.

Üleminekukategooriana pole öeldistäitemääruse piirid öeldistäite ja määrusega päris täpselt määratavad. Need on rohkem kokkuleppelised kui olemuslikud. Kopulatiivsete ja poolkopulatiivsete verbide laiendina peetakse öeldistäitemääruse ja öeldistäite eristavaks tunnuseks käänat. Öeldistäitemäärus on verbide *olema*, *saama* ja *jääma* saavas käändes laiend (*Ega ma sinuks pole. Ema jäi vanaks. Ats sai üliõpilaseks*), öeldistäite aga nende verbide ja ka verbi *tulema* nimetavas (vahel ka osastavas) käändes laiend (*Ema on vana. Sõlm sai tugev. Pilt tuli ilus*). Muude verbide laienditest käsitletakse öeldistäitemääruse all nii saavas ja olevas kui ka nimetavas käändes käändsõnafraase (*Ilm läks ilusaks. See tundub imelikuna ~ imelik. Ilm juhtus soe*), arvestades arvuühildumise võimalust ja/või asendatavust olevas või saavas käändes vormiga ka mõningaid muid fraase, nt kaassõnafraase NPgen + *kujul* ja NPgen + *näol* (*esineb jääkuubikute kujul ~ jääkuubikutena, avaldub raevu näol ~ raevuna*) ning osastavalise parameetersõnaga fraase (*värvis katuse punast värvi ~ punaseks*).

Öeldistäitele ja öeldistäitemäärusele sisult lähedasi seisundit väljendavaid, kuid vormilt ühildumisevõimetuid määrsõnafraase (*Püksid on lõhki. Aken läks katki*) on verbist olenemata alati käsitletud seisundimääruse all (→ SÜ 219 jj). Samuti on seisundimääruse alla jäetud kaassõnalaadse *peast* ühendid seestütlevas käändes omadussõnaga, nt *elusast peast*, ning neile vastavad *lt*-adverbid (käsitatavad ka alaltütlevas käändes omadussõnana), nt *elusalt*, olgugi et nad võivad olevas käändes öeldistäitemäärust asendada, nt *Elusast peast ~ elusalt ~ elusana ma ennast kätte ei anna* (→ SÜ 222).

Öeldistäitemääruseks ei ole põhjust pidada ka selliseid fraase, mis ei iseloostust lauseliikmete referente, vaid kogu lausega väljendatud sündmust, toimides muude määrustena või üldlaienditena.

Viimaste aastate halva traditsioonina hakatakse talve saabudes rääkima gaasist. (Web) Igaks juhuks otsisin ma taskud läbi. Kirikuteener kummardab jaatuseks, needki noogutavad vastuseks. (I)

Saavas käändes öeldistäitemäärus

SÕ 225. Saavas käändes öeldistäitemääruse põhifunktsiooniks on väljendada aluse või sihitise referendi muutuse tulemusseisundit, seda nii omadusõnana (a) kui ka nimisõnana (b).

(a) Jüri muutus *rõõmsaks*. Uudis tegi Jüri *rõõmsaks*.

(b) Juhan sai *peaministriks*. President kinnitas Juhani *peaministriks*.

Resultatiivsena võib saavas käändes öeldistäitemäärus muuta sihitu lausega väljendatud situatsiooni aspektilt piiritletuks (*Juhan sai peaministriks*) ja anda sihilise lausega väljendatud situatsioonile piirivõimaluse (*President kinnitab parajasti Juhani peaministriks* – *President kinnitas Juhani peaministriks*).

Tulemusseisundit väljendav öeldistäitemäärus kuulub seotud laiendina (komplementina) muutumist, sh muutumise algust või eelfaasi väljendavate sihitute verbide (*muutuma, minema, kujunema, saama, jääma, arenema, kasvama, moonduma, paisuma, purunema, sulama; asuma, hakkama; kippuma; sattuma, juhtuma* jm) juurde (a) ning muutmist väljendavate sihiliste verbide (*muutma, ajama, tegema, kohendama, kuivatama, kütma, määrama* jm) juurde (b). Saavat käänat kasutatakse ka verbide korral, mis väljendavad üksnes näilist muutust, nagu sihitu verb *osutuma*, või kellekski või millekski pidamist või nimetamist väljendavad sihilised verbid *pidama, arvama, hindama, laitma, nimetama, kutsuma, sõimama* jm, teatud mööndustega ka sobivust kui muutumise eeldust väljendavad verbid *sobima, kõlbama* jm (c). Seotud laiendina allub saavas käändes öeldistäitemäärus suhtereeglile.

(a) Ilm läks *külmaks*. Lapsed kasvasid *suureks*. Isa jäi *vanaks*. Klaas purunes *kildudeks*. Nad sattusid *toakaaslasteks*.

(b) Ministeerium määras Jüri kooli *direktoriks*. Jüri küttis ahju *tuliseks*.

(c) Jüri osutus *härrasmeheks*. Pidasin teda *rumalaks* / *lollpeaks*. Kaks meest loeti *kadunuks*. Tartut nimetatakse *Emajõe Ateenaks*. Jürgen sobib *ministriks*.

Muutmiskonstruktsioonis kasutatakse saavat öeldistäitemäärust sageli ka selliste verbide laiendina, mis tavajuhul muutust ei väljenda. Sihitu verb mõtestub niisugusel juhul ümber sihiliseks, algselt sihiline verb aga vahetab talle tüüpilise sihitise ebatüüpilise vastu. Sageli osutab sihtis sellistel juhtudel refleksiivselt aluse referendile endale.

Ta *magas oma kaela kangeks*. Ta *jooksis mu kingad puruks*. Ta *õppis end lolliks*. – Vrd Ta *õppis füüsisikat*.

SÜ 226. Nimisõnaline saavas käändes määrus võib laiendada ka *olema*-verbi ning väljendada ajutist, juhuslikku või mitteolemuslikku seisundit.

Siin on küll kits *kärneriks* olnud. Maimu on (klassi) *korrapidajaks*. Jüri on Treffneri gümnaasiumis *õpetajaks*. Ega ma *sinuks* pole! Aga järgmisel päeval polnud minu must lint enam kellelegi *uudiseks*. (I)

Sellisenä erineb ta enamasti funktsioonilt nimetavas käändes nimisõnalisest öeldistäitest, nt *Peeter on väravavaht*, mis jätab lahtiseks, kas seisund on püsiv või ajutine (see selgub muudest asjaoludest). Lause alguses paiknev saavas käändes määrus võib olla ajutisuse suhtes ükskõikne, näiteks pööratud sõnajärje korral, mille saavas käändes määrus lause alguses selgelt esile toob. (→ SÜ 185)

1992. aastal sündinud *Välg* emaks oli täisvereline araabia tõugu mära Saida ja isaks eesti raskevehobune Vagar. (Web) *ETP*Fi kõrgeimaks organiks on üldkoosolek. (Web)

Omadussõna *olema*-lauses saavas käändes öeldistäitemäärusena ei esine.

Enamasti on saavas käändes määrusega *olema*-lauses ka mingi muu määrus (nt ülaltoodud näites *Treffneri gümnaasiumis*) või täiend (nt *klassi*), mis piirab öeldistäitemäärusega väljendatu esinemisala.

Olevas käändes öeldistäitemäärus

SÜ 227. Olevas käändes öeldistäitemäärus väljendab seisundit, milles ollakse, ning esineb nii seotud kui ka vaba määrusena.

Verbi seotud laiendina allub ka olevas käändes öeldistäitemäärus suhtereeglile, toimides sihitute verbide korral subjektilise (subjekti iseloomustava), sihiliste verbide puhul objektilise (objekti iseloomustava) määrusena. Subjektilise seotud määrusena laiendab olevas käändes öeldistäitemäärus sihituid näimisverbe: *näima*, *paistma*, *tunduma*, *kuulduma* jm (a), püsimisverbe: *püsima*, *säilima*, *seisma* 'püsima' jm (b), toimimis- ehk funktsioneerimisverbe: *toimima*, *funktsioneerima*, *esinema*, *käituma*, *avalduma*, *teenima*, *töötama*, *käibima*, *kehtima* jm (c). Erinevalt saavas käändes öeldistäitemäärusest ei esine olevas käändes öeldistäitemäärus verbi *olema* seotud laiendina. Olevas võib olla vaid muu määrusega *olema*-lause vaba määrus (d).

(a) Elu näib *ilusana*. See kõik paistis *uskumatuna*. Ta tundub *tubli mehena*.

(b) Ilm püsis *külmana*. Supp seisis *soojana*.

- (c) Jüri töötab *õpetajana*. Mart teenis kaitseväes *ohvitserina*. Jüri käitus *härasmehena*. Talongid käibisid *rahana*.
 (d) Kaja oli Saksamaal *Eesti suursaadikuna*. – *Kaja oli *Eesti suursaadikuna*.

Näimisverbid võivad väljendada ka sarnasusseost ning neid laiendav nimi-sõnaline öeldistäitemäärus võrdlusalust. Viimane võib peale olevas käändes nimisõnafraasi vormistuda ka kujul *nagu / kui* + NPnom.

- Eriliselt jäi meelde preester Albertus, ta näis *nagu pühak* (~ *pühakuna*).
 (Web) Iga sekund tundus *kui igavik* (~ *igavikuna*). (Web)

Näimis- ja püsimisverbide omadussõnaline öeldistäitemäärus võib olla ka nimetavas käändes, nt *Elu näib ilusana* ~ *ilus*. *Ilm püsis külmana* ~ *külm*. Selliseid laiendeid on vahel peetud ka öeldistäiteks (→ EKS(V) 6 § 2).

Objektile suunatud seotud määrusena laiendab olevas käändes öeldistäitemäärus sihilisi verbe: *kasutama*, *tarvitama*, *pruukima*, *teadma*, *tundma*, *käsitleva*, *kujundama*, *esitlema*, *esitama* jm.

- Ühte tuba kasutati *hoiuruumina*. Ma tean teda *hea õpetajana*. Ta esitles end *vaga lambana*.

SÕ 228. Olevas käändes määrus võib esineda ka vaba määrusena, mis suhtereeglile ei allu, vaid võib iseloomustada mis tahes lauseliikme referenti, seejuures lause transitiivsusest olenemata. Enamasti on selleks lauseliikmeks tegevussubjekti või tegevusobjekti väljendav liige (a), kuid välistatud pole nt viisimäärus (lausel (b) *nii*). Iseloomustatav referent võib olla ka indefinite, kui öeldisverb on umbisikulises tegumoes (c). Suhtereegli mitte-toimimise tõttu võib sihiline lause mõnikord jääda kaheti mõistetavaks (d).

- (a) Ta lamas *haigena* voodis. Ta osales kongressil *vaatlejana*. *Ärritatuna* tuli tal tahtmine karjuda. *Teadlasena* hinnatakse teda kõrgelt. Ma pean temast *teadlasena* väga lugu.
 (b) Nii võiks *ühena paljudest võimalustest* iseloomustada Tallinna linnavalitsuse ideed minna üle tasuta ühistranspordile. (Web)
 (c) Kui käes oli hüvastijätu aeg, mindi lahku *sõpradena*. (Web)
 (d) Maimu saatis Reinu *solvununa* minema. (1. Maimu oli solvunud; 2. Rein oli solvunud.)

Tähenduslikult on vaba laiendina toimiv öeldistäitemäärus kirjeldav, lisan-duda võib kausaalne (nt põhjuse või tingimuse) või temporaalne (elujärgu, nt *vanana*, *lapsena*, *kolmeaastasena*) tähendus.

PÕHJUS: *Taani endise peaministrina* mõistab Rasmussen meie maailmanurga muresid. (Web) TINGIMUS: *Õigesti kasutatuna* aitab aurusaun vabaneda igapäevastest pingetest .. (Web) AEG: *Noorena* ju ei mõtle eriti elu ja surma peale .. (A) Vanaema nimi oli *neiuna* Katri Kahr .. (Web)

Vaba laiendina toimib olevas käändes öeldistäitemäärus sõnaliigist ja tähendusest olenemata sageli konverbitarindi taoliselt ja on tihtipeale sellega asendatav või rinnastatav.

Taani endise peaministrina (~ *olles Taani endine peaminister*) mõistab Rasmussen meie maailmanurga muresid. (Web) *Noorena* (~ *noor olles*) ju ei mõtle eriti elu ja surma peale .. (A) *Jüri käitumisest nõrdinuna* (~ *olles Jüri käitumisest nõrdinud*) pööras Mari talle selja. Ilves pani minema ja tuli *verisena* ja *longates* välja. (Web)

Osa nimisõnalisi kirjeldavaid öeldistäitemäärusi, mis on tegevussubjekti või -objektiga samasus-kuuluvussuhtes, võivad peale olevas käändes fraasi esineda ka kujul NPgen + *kujul* / *näol* või samastava *kui*-tarindina (a). Sarnasussuhtes öeldistäitemäärused aga võivad esineda *nagu/kui*-võrdlustarindina (b). Eriti viimastel puudub terav piir viisimäärusega (→ SÜ 218).

- (a) .. tulen su juurde *valge kassi kujul* (~ *valge kassina*). (I) Eestis trahvi raha pangas hoidmise eest küll *negatiivse intressi näol* (~ *negatiivse intressina*) maksma ei pea. (Web) 20. jaanuaril 1936 suri George V ning Edward tõusis troonile *kui kuningas Edward VIII* (~ *kuningas Edward VIII-na*). (Web)
- (b) Tee aga lookles *lõputu paelana* ~ *nagu* / *kui lõputu pael*.

Olevas käändes ning *nagu*- ja *kui*-tarindi kujul vormistub ka järellisand (→ SÜ 258). Lisand erineb samastav-kirjeldavast nimisõnalisest öeldistäitemäärusest selle poolest, et ta pole mitte lause vahetu liige, vaid nimisõna-fraasi liige ja sellisena kuulub ta ainult nimisõna juurde, samas kui öeldistäitemäärusele on iseloomulik kahetine seos – ühelt poolt see laiendab verbi, teiselt poolt verbi nimisõnalist või asenimisõnalist laiendit. Paraku on põhjale vahetult järgnevat ja sellega arvus ühilduvat öeldistäitemäärust raske lisandist eristada ja tihtipeale ongi sellised fraasid kaheti analüüsitavad.

Töö kvaliteedi eest vastutab Jüri Tark *instituudi direktorina*.

Osal omadussõnalistel olevas käändes öeldistäitemäärustel puudub ka terav piir viisi- (a) ja ajamäärusega (b). Sellised essiivsed omadussõnad või adjektiveerunud kesksõnad on tavaliselt asendatavad või rinnastatavad vastava *lt*-määrsõnaga.

- (a) Ta istus *väsinuna* ~ *väsinult* / *kurvana* ~ *kurvalt* / *haigena* ~ **haigelt* nurgas. „Ei,“ ütlesin ma *solvunudult* ja veidi *vihasena* (~ *vihaselt*). (Web) „Ise võtan tankirooli pihku või?“ lõpetas Laaneots juba päris *vihaselt* (~ *vihasena*). (Web)
- (b) *Kolmeaastasena* (~ *kolmeaastaselt*) astus ta üles suurel laval. (Web) Kõndima õppis Matz alles *kolmeaastaselt* (~ *kolmeaastasena*) Rootsist saadud proteesiga. (Web)

Öeldistäitemääruse arvuühildumine

SÕ 229. Öeldistäitemäärus võib ühilduda arvus nimisõnafraasiga, mille referenti ta iseloomustab (ühildumise kontrollijaga). Seotud öeldistäitemääruse ühildumist kontrollib vastavalt suhtereeglile sihitus lauses alus ja sihilises lauses sihtis, vaba määruse puhul saab ühildumise kontrollijaks olla ka mõni teine määrus.

Nimisõnaline öeldistäitemäärus ühildub oma kontrollijaga arvus. Öeldistäitemäärus on mitmuses tavaliselt siis, kui kontrollijal on rohkem kui üks referent (a), ainsuses aga tavaliselt siis, kui neid referente on ainult üks (b). Kui nimisõnaline öeldistäitemäärus märgib pigem omadust või seisundit kui omaduse kandjat või seisundis olijat, siis eelistatakse ainsust ka mitmusliku kontrollija korral, ehkki võimalik on ka mitmus (c). Ainsusesse jääb ka kogunimisõna, kui see hõlmab kõiki kontrollijaga tähistatud asju või olendeid (d).

- (a) Nad sobivad / saadeti mulle *abilisteks*. Nad töötasid *minu abilistena*. Meestel tuli töötada *sanitaridena*. Vähemalt pooled gümnaasiumidest peaksid muutuma *nn rakenduslikeks keskkoolideks*. (Web) Küsisime *politseid abistanud isikutena*, kellele ja kuhu auto tagastati. (Web)
- (b) Sa sobid mulle *abiliseks*. Teie (viisakusvormina) sobite mulle *abiliseks*. Ta töötas *minu abilisena*.
- (c) Kümme last jäid *orvuks* ~ *orbudeks*. Asjalikud kaitseväelased saavad *patrioodina* hakkama ka mujal kui kaitseväes. (Web) Kõik tallinlased võivad end taas *pealinlastena* tunda. (Web)
- (d) Mehed läksid *salgana* mööda teed.

Omadussõnalise öeldistäitemääruse puhul on sisult mitmusliku kontrollija puhul arvuühildumine võimalik, kuid domineerib siiski ainsus, eriti saavas (a), vähem olevas käändes öeldistäitemääruse (b) puhul. Alati ainsuses on mitmussõna või kompleksisõna iseloomustav saavas käändes öeldistäitemäärus (c).

- (a) Ta silmad muutusid *kurvaks* ~ *kurbadeks*. Ta värvis seinad *valgeks* ~ *valgeteks*. Tegelased on mulle *nii omaseks* saanud. (Web) .. [muusika] ajab inimesed *vaimustusest pööraseks*. (Web) Need raamatud on viimastel aastakümnetel *tooniantvaiks* olnud. (Web) Lihtne on teha maju *lilladeks* ja *siiruviiurulisteks*, nagu mood nõuab. (Web)
- (b) Puuvili ja liha saabusid müügile juba *riknenuna* ~ *riknenuina*. Poisid jõudsid koju *läbimärjana* ~ *läbimärgadena*. Seevastu Stalinit ja tema tegusid nähakse *metsikusse itta kuuluvana*. (Web) *Asjatundmatuna* mõjuvad liiga täpsed, näiteks protsendikümnendiku täpsusega prognoosid. (Web) Tavaliselt tunduvad sedalaadi arvamused *kunstivaenulikena*. (Web) Politsei pidas *kuriteos kahtlustatavatena* kinni kaks Aleksandrit. (Web) Loodan teid *rõõmsatena ja tervetena* kohata. (Web)
- (c) Priidu tõusis püsti ja kloppis püksid kuivanud okastest *puhtaks*. (I) Ta seab peegli ees juukseid ja värvib huuled *punaseks*. (Web)

Öeldistäitemääruse arvuvormi rindtarindist kontrollija puhul (nagu *Puuvili ja liha saabusid müügile juba riknenuna* ~ *riknenuina*) käsitletakse lähemalt rinnastuse osas (→ SÜ 391–392).

Põhjuslikud määrused

SÜ 230. Põhjuslikud määrused väljendavad sündmustevahelisi põhjuslikke seoseid ning on enamasti verbi vabad laiendid. Põhjuslikeks määrustena toimivad moodustajad, mis otse või kaudselt osutavad mingile sündmusele. Põhjuslike määruste liigid on põhjus-, tingimus-, mööndus-, otstarbe- ja tagajärjemäärus.

Põhjusmäärus

SÜ 231. Põhjusmäärus ehk **kausaaladverbiaal** väljendab lausega tähistatud situatsiooni tekkimise põhjust, vastates küsimusele *miks? mispärast? mis põhjusel?*

Põhjusmäärust vormistavad:

- 1) põhjuskõrvallaused (→ SÜ 459–462).

Nad ostsid niisuguse raadio *sellepärast, et see oli odavam*. Kiirustati, *sest päike vajus juba madalamale*. (I) Kuna Rod viibis sageli Los Angeleses, jäid suhted soiku. (A) *Et lektor haigestus, (siis) jääb loeng ära*.

2) konverbitarindid (→ SÜ 526).

Pahandust kartes pistsid poisid jooksu. *Leidmata teist lahendust*, leppis ta olemasolevaga. *Olles tulemustes pettunud*, loobus ta üritamast. (A)

3) asemäärsõnad *miks*, *mistõttu*, *mispärast*, *misläbi* küsi- (a) ja relatiivlauses (b).

(a) *Miks* sa seda tegid? *Mispärast* see nii halvasti välja kukkus?

(b) See polnud kogu maailma viimane riis, *mistõttu* kuhjasin taldriku ääreni. (I) Kaob üks senine autoriteedi objekt, *misläbi* muutub pere senine hierarhia. (Web)

4) nimisõnafraasid seestütlevas (a), alalütlevas (b), sisseütlevas (verbi *surema* või selle sünonüümi seotud laiendina) (c), kaasaütlevas (vahel kaassõnaga *koos*) (d), ilmaütlevas (põhjuse puudumise korral; koos kaassõnaga *ilma* kui ka ilma selleta) (e).

(a) Vabises *naerumõnust* ja *parastamisest* .. (I)

(b) Kas ta ikka läks *omal tahtel*? (I)

(c) Ta suri 1883. aastal Veneetsias *südamerabandusse*, olles oma kuulsuse tipul (I). Koer kõnges *nälga ja janusse*.

(d) (*Koos*) *temperatuuri tõusuga* suureneb aurustumine.

(e) Ta pidi hakkama laulma (*ilma*) *vähimagi soovita seda teha*.

5) fraasid tagasõnadega *tõttu*, *pärast*, *peale*, *kätte*, *läbi*, *eest* ja eessõnaga *tänu* (a) ning kaassõnalaadsete alalütlevas või olevas käändes nimi- sõnadega *tagajärjel*, *mõjul*, *tulemusel*, *tulemusena*, *eesmärgil*, *kutsel*, *puudusel* jms (b).

(a) *Kuumuse ning vingu tõttu* suri kanalas umbkaudu tuhat kana. (A) Aga ma ei tahaks surra *liigsöömise kätte*. (I) Ost õnnestus *tänu Ühispangalt* saadud laenule. (A)

(b) *Valguse mõjul* muutuvad taimed roheliseks. (A) *Reorganiseerimise tulemusel* (~ *tulemusena*) alaneb soojahind asutustele ja ettevõtetele. (A)

Tingimusmäärus

SÜ 232. Tingimusmäärus ehk **konditsionaaladverbiaal** väljendab lausega tähistatud situatsiooni esinemise tingimust, vastates küsimusele *mis tingimusel? mis puhul? millisel juhul?* vms.

Tingimusmäärust vormistavad:

- 1) tingimuskõrvallused (→ SÜ 469–472).

Kui ta oleks olnud targem, (siis) poleks ta seda teinud. (Sel) juhul, kui sa oled haige, ära parem tule. Oleksid sa varem tulnud, poleks me hiljaks jäänud.

- 2) konverbitarindid (→ SÜ 526).

Mind aidates saad sa rikkalikult tasutud. Teoseid analüüsimata on raske otsustada plagiaadi üle.

- 3) asemäärsõna *millal* küsilause.

Millal on füüsiline vägivald õige vastus juhtkonna poliitikale? (Web)

- 4) nimisõnafraasid alalütlevas, ka alalütlevas nimisõnafraasidest kujunenud või kujunemisel olevad kaassõnafraasid NPgen + *juhul, puhul, korral* jm (a) ja kaasaütlevas (b).

(a) Teised võivad jahti pidada *omaniku loal*. (Web). *Sellise maksulepingu olemasolul* tööandja tehtud erisoodustusest tulumaksu ei maksa. (Web). tema tahe ei lugevat *sellisel juhul* kröömigi. (I) .. *pettuse väljatuleku korral* ootab teda karistus. (I)

(b) *Külma ilmaga* pane sall kaela. *Suure näljaga* süüakse kõike.

Tingimusmäärused, millele on lisatud partiklid *ka, isegi, -gi/-ki*, on möönva lisatähendusega ja seetõttu lähedased mööndusmäärustele (a). Tingimusmäärus on tähenduslikult tihedasti seotud ka aja- ja põhjusmäärusega, samuti seisundimäärusega (b).

- (a) *Isegi siis, kui võtta auto*, ei jõuaks me õigeks ajaks. *Isegi / ka halva ilmaga* käib vanaema jalutamas. *Nääridegi puhul* sobivat lilli kinkida.
- (b) *Ujumisega* [TINGIMUS / PÕHJUS] karastub keha. *Millal* [TINGIMUS / AEG] tuleks autoga õlivahetusse minna, selle arvutab auto ise välja. (Web) *Hädas* [TINGIMUS / SEISUND] küsi minu abi.

Mööndusmäärus

SÜ 233. Mööndusmääruse ehk **kontsessiivadverbiaaliga** lause näitab lause-sisu ootuspäratut kehtimist. Määrus vastab küsimustele *millele vaatamata? millest olenemata?*, väljendades olukorda, mille tegelikule esinemisele vaatamata või võimalikust esinemisest olenemata leiab lausega väljendatu aset. Hüpooteetilise sisu tõttu on *olenemata*-tüüpi määrused lähedased tingimusmäärusele. Määrusega väljendatud mööndust võivad dubleerida möönvad konnektiivpartiklid *siiski, ometi* ja *ikkagi*, eriti kui määrus vastab küsimusele *millele vaatamata?*

Mööndusmäärust vormistavad:

- 1) mööndkõrvallused (→ SÜ 473–477).

Vaatamata sellele, et usk pole nende jaoks väga tähtis, leiavad ligi pooled neist, et usk annab neile midagi. (A) *Kuigi lunaraha oli ränk*, tuli sellega nõustuda. (A) *Olenemata sellest, kuidas kujuneb valitsusliit*, jääb opositsioon igal juhul väga kirjuks. (A)

- 2) konverbitarindid, mis sageli sisaldavad partiklit *küll* (→ SÜ 526).

Olles küll üsna head lendajad, eelistavad nad ohu korral *siiski* pigem sukelduda. (Web) *Jõudmata ülesandesse õieti süveneda*, oli talle *ometi* selge, et kõik oskused tuleb mängu panna.

- 3) kaassõnafraasid kaassõnadega *vaatamata, hoolimata, olenemata* (a), kaassõnaga *kiuste* (b).

(a) *Sajule vaatamata* käsutati terve ühismajandi töövägi kõik heinamaale. (I) Poisid olid väsimusest *hoolimata* elevil. *Hoolimata aeglasest voolust* pole vähimatki lootust üle ujuda. (I) .. sest täiskasvanute maailmal on nii tohutu võime *laste kujutlustest olenemata* oma seletamatuid radu kulgeda .. (I)

(b) *Halva ilma kiu*ste käib vanaema jalutamas.

- 4) kinnisväljendid *vastu* (*kellegi*) ootusi, *kõige parema*(gi) *tahtmise juures*, *tahes-tahtmata* jms.

.. Mihkel pidi *tahes-tahtmata* kõik tema käsud ja korraldused täitma. (I) Ukse on ta lukust lahti saanud *vastu ootusi* kergelt ja täiesti hääletult. (I) *Ka kõige parema tahtmise juures* ei saa ma sind aidata.

Otstarbemäärus

SÜ 234. Otstarbemäärus ehk **finaaladverbiaal** väljendab lausega tähistatud situatsiooni otstarvet, vastates küsimusele *milleks? misjaoks? mistarvis?*

Otstarbemäärust vormistavad:

- 1) otstarbekõrvallaused (→ SÜ 465–468).

Sööme selleks, et elada. Et maksta konkurentsivõimelist palka, on vaja töötajate arvu vähendada. (A) Inimene ei ole kunagi liiga vana selleks, et uusi asju õppida. (A)

- 2) *maks*-tarind (a) (→ SÜ 516–517); kaastähendusena võivad otstarvet edasi anda ka kohta väljendavad *ma*-, *mas*- ja *mast*-tarindid (b) (→ SÜ 513–515).

(a) Ta libistas pöidlaga üle tera, veendumaks selle vaheduses. (I)

(b) Läksin põllule *kartuleid võtma*. Pühapäeval käisime metsas *marju korjamas*. Ta tuli metsast *marju korjamast*.

- 3) *da*-infinitiivi tarindid (→ SÜ 503).

Need seemned kõlbavad päris hästi süüa. Andsin artikli teistele *lugeda*.

- 4) nimisõnafraasid, eelkõige nominalisatsioonid, saavas käändes.

Ta ei leiutanud ajamasinat mitte *rahateenimiseks*. (I)

Saavas käändes otstarbemäärusele on lähedased öeldistäätemäärused, eelkõige sobivust väljendavate verbide *sobima*, *kõlbama* jm seotud laiendina, nt *Jürgen sobib ministriks* (→ SÜ 225).

- 5) kaassõnafraasid tagasõnadega *jaoks*, *tarvis*, *nimel* ja kaassõnastuvate nimisõnavormidega *eesmärgil*, *eesmärgiga*, *otstarbel*, *sihiga*, *mõttega* jt.

Huldenile terendasid väärtuslikud märkmed *raporti jaoks* .. (I) Me peame seda tegema riigi rahanduse usaldusväarsuse *nimel*. (Web). Selleks *otstarbeks* on tal hästi arenenud iminokk. (Web) Mujale minnakse ju ikka *mõttega seal läbi lüüa ja õnnelikuks saada*. (Web)

- 6) asemäärsõnad *milleks*, *misjaoks*, *mistarvis* küsilauses (a) ja relatiivlauses (b).

(a) *Milleks* lapsele koduhoov? Aga *misjaoks* on vaja lastele „kommi“ nime all mingit tervist rikkuvat solki müüa? (A)

(b) Samuti on kõne all tootmise väljaarendamine Ukrainas ja Venemaal, *milleks* erastatud Kalevi juhtkond on eeltöid tegemas. (A)

Otstarbemäärus esineb nii vaba kui ka seotud laiendina. Predikaatide puhul, mis iseloomustavad millegi piisavust või sobivust mingiks otstarbeks (nt *sobima*, *kõlbama*, *passima*, *sündima*; *kohane* / *paras* / *paslik* / *sobiv* + *olema*; *liiga* / *küllalt* / *piisavalt* (+ adjektiiv) + *olema*), esinevad seotud laienditena otstarbemääruse kõik kirjeldatud vormid.

Kui vanad ja ussitanud seemed söögitegemiseks (~ söögitegemise jaoks ~ süüa) ei kõlba, siis värvimiseks on need küll väga head. (A)

Seotud otstarbemääruslik laiend on ka sihitute verbide *olema*, *jääma*, *minema* ja sihiliste verbide *saama*, *andma*, *jätma*, *võtma*, *viima*, *tooma*, *ajama*, *saatma*, *pakkuma* jt juurde kuuluv *da*-infinitiiv.

Mulle jäi *kontrollida* plaani täitmine. Naine võttis lapse *kasvatada*. Tehnikaringile pakuti vanu aparate *ennistada*.

Tagajärjemäärus

SÜ 235. Tagajärjemäärus ehk konsekutiivadverbiaal väljendab lausega esitatud sündmuse tagajärge ning esineb peamiselt kõrvallause kujul (a) (→ SÜ 463–464), mõnel juhul ka *des*-konverbitarindina (b) (→ SÜ 526).

- (a) Olid sa purjus, *et auto kraavi ajasid*? Elanikud hakkavad siinsamas töötama, *nii et parkimismure langeb ära*. (A)
- (b) Kõik hüppasid korraga *õlgede sahisedes* püsti. (I) Närska .. lihtsalt valetas oma naha päästmiseks, *kahjustades sellega oma tööandjat*. (A)

Kirjandust määruse kohta: AIGRO, MARI 2022. In Any Case? Estonian Spatial Cases as Argument Markers. | AIGRO, MARI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2023. Oblique complements in Estonian: A corpus perspective. | ALVRE, PAUL 1996. Läänemeresoome terminatiivseist konstruktsioonidest (eriti eesti keelt silmas pidades). | EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. | EREL, MATI 1989. Eesti lauseliikmeist (grammatika marginaale). | EREL, MATI 1999a. Agreement in Estonian. | EREL, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. | EREL, MATI 2004a. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. | EREL, MATI 2017j. Öeldistäitemäärus. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2003. Case marking of the predicative in Estonian. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2008. Kogēja vormistamine eesti keeles: nihkeid SAE perifeerias. | KARU, KATRIN 2007. Mõõnduse väljendamisest ühes lihtlause tüübis (eesti ja vene keele näitel). | KLAAS, BIRUTE 1987. Ühisjooni ja erinevusi eesti ja leedu keele predikatiivi iseloomus. | KLAAS, BIRUTE 1988. Indirektne objekt. | KLAAS, BIRUTE 1992. Vaba daativi väljendusvõi-

malustest Balti keelearealis. | KLAAS, BIRUTE 1994. Adressaatobjekt Balti keelearealis. | KONT, KARL 1955. Translatiivist läänemeresoome keeltes ja mordva ning lapi keeles. | MATSUMURA, KAZUTO 1996. The Estonian translative: A corpus-based description. | METSLANG, HELENA 2005. Sihitisekändelised määrused eesti keeles. | METSLANG, HELENA 2008. Sihitisesarnased määrused: kui sarnased? | METSLANG, HELLE 2007. Translatiivi ja essiivi kasutusest eesti ja soome keeles. | METSLANG, HELLE jt 2017. Artikkel õnnesoovidega. Komitatiivi funktsioonidest eri aegade ja registrite eesti kirjakeeles. | METSLANG, HELLE, LIINA LINDSTRÖM 2017. Essive in Estonian. | NURKA, MAIU 2014. Eesti keele elatiivi semantika kognitiivse keeleteaduse vaatenurgast. | PAI, KRISTINA 1997. Essiivse ja translatiivse predikatiiv-adverbiaali ühildumine eesti keeles. | PAI, KRISTINA 2001a. Essiivne ja translatiivne predikatiivadverbiaal. | PAI, KRISTINA 2001b. Translatiivne ja essiivne predikatiiv-adverbiaal eesti kirjakeeles. | PAJUSALU, RENATE 1994. Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles. | PAJUSALU, RENATE jt 2013. The encoding of motion events in Estonian. | RANNUT, LEHTE 1960. Ajamäärus eesti keeles (täendusfunktsioonid). | RANNUT, LEHTE 1961. Ajamäärus eesti keeles. | RISBERG, LYDIA, LIINA LINDSTRÖM 2023. Eesti keeleteaduse ja keelekorralduse areng verbireksiooni näitel. | ROSS, KRISTIINA 1988. Instruktiiv läänemeresoome keeltes. | SAHKAI, HEETE 2011a. Eesti keele genitiivse agendifraasi süntaks. | TAREMAA, PIIA 2014. Fictive and actual motion in Estonian: Encoding space. | TAREMAA, PIIA 2017. Lokatiivsete demonstratiivadverbide asetusest ja funktsioonidest liikumist väljendavate klauside näitel. | TERÄVÄ, RAGNE 2009. Terminatiivsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. | TIITS, MAI 1982. Seisundiadverbidest. | TRAGEL, ILONA, LIINA LINDSTRÖM 2006. *Mul on saba*. Adessiivsest omajakonstruksioonist. | VAINIK, ENE 1995. Eesti keele väliskohakäänete semantika. | VEISMANN, ANN 1997. Eesti keele leksikaalne ajadeiksis. | VEISMANN, ANN 2000. Aega väljendavad ruumimetafoorid: teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele. | VEISMANN, ANN 2001. On the conceptualization of time in Estonian. | VEISMANN, ANN jt 2017. Määrus. | VELSKER, EVA 1991. Lähte- ja sihtkohaadverbiaali semantikast ja väljendusviisidest. | YLIKOSKI, JUSSI 2019. The distributive „dwarf case“ in Estonian.

MITTELAUSELIIKMELISI LAUSEELEMENTE

SÜ 236. Lauseliikmete kõrval kuulub lausesse ka elemente, mis ei ole lause moodustajad ning on lausega lõdvemalt seotud. Nad ei tähista lausega esitatud situatsiooni komponenti ega ole grammatiliselt seotud ühegi lauseliikmega. Nad seovad lause moodustajaid omavahel või annavad lausele kui tervikule kindla grammatilise tähenduse või pragmaatilise funktsiooni, väljendavad suhtumist lause kui terviku või selle mingi osaga väljendatusse, täpsustavad lause või selle osaga väljendatut, loovad kontakti vestluspartnerite vahel jne. Selliseid elemente nimetatakse **mittelauseliikmelisteks lauseelementideks** ehk lühemalt **mittelauseliikmeteks**. Mittelauseliikmete liigid on **üldlaiendid** ja **sidendid**, **kiilud** ning **irdelemendid**, mis ei moodusta siiski aredate piiridega kooslust. Vt ka SK 15, 37.

Üldlaiendid (a) (→ SÜ 237–241) ja **sidendid** (b) (→ SÜ 242–244) on lause struktuuri integreeritud elemendid, mis iseseisvate lausungitena tavaliselt ei esine. Selle poolest sarnanevad nad lause moodustajatega ja grammatiliste morfeemidega.

- (a) Ma ei saa *kahjuks* täna tulla. *Ega* sa haige ei ole?
- (b) Pane võti mati alla, *kui* minema hakkad.

Kiilud on samuti lause struktuuri kuuluvad elemendid, kuid erinevalt üldlaiendeist võivad need sama moodi kui lause esineda iseseisva lausungina (a). Kiilu eriliigiks on **üte** – adressaati tähistav nimetavas käandes nimisõnafraas (b).

- (a) „Olen lugenud ühte eelnõu, *vabandust*, paberit, mis esitati vabariigi valitsuse kabineti istungile,“ rääkis õiguskantsler. (RK) *Juhan* lõpetas töö, *ta oli liiga väsinud*, ja läks minema. *Kuule*, hakkame nüüd minema. (S) *Nõus*, teeme nii.
- (b) *Peeter*, laena mulle natuke raha.

Irdelemendid on lause alguses või lõpus paiknevad fraasid, mis on lause põhiosaga seotud samaviitelisussuhte kaudu. Nad tõstavad teemana esile järgneva lause mingi moodustaja referenti või järeltäpsustavad eelneva lause mingi moodustaja referenti. Lausealguline irdelement on **eelteema** (a), lause lõpuline irdelement **täpsustusjätk** ehk **järeltreema** (b) (→ SÜ 331; → EKS(V) 15 § 20).

- (a) *Juhan*, tema on meil priimus.
- (b) Ta paistab olevat tubli poiss, *see sinu vend*.

Siinse grammatika süntaksiosas kirjeldatakse üksnes üldlaiendeid ja siden-deid kui kõige selgemini lause struktuuri kuuluvaid mittelauseliikmelisi lauseelemente. Kiile ja irdelemente, sh ka kirjalikule keelele omaseid, käsitletakse suulise keele osas (→ SK 38–48).

Üldlaiend

SÜ 237. Üldlaiend on lause koosseisu kuuluv, kuid ülejäänud lausega grammatiliselt sidumata element. Ta ei tähista lausega esitatud situatsiooni komponenti ega esine lauseliikmena. Suulise keele süntaksis käsitletakse selliseid keelendeid diskursusemarkeritena (→ SK 49).

Üldlaiend on seotud lause kui tervikuga või mõne selle fookustatud osaga ja modifitseerib kogu lause tähendust. Üldlaiendina esinevad üldjuhul partiklid, ennekõike rõhumäärsõnad, harva muudesse sõnaliikidesse kuuluvad sõnad või nende ühendid. Leksikaalne tähendus üldlaiendil puudub või on see lausega väljendatud situatsiooni suhtes metatekstilisel tasandil.

Elame *ju* üks kord. (A) *Vähemalt* koolis olen ma käinud. Edgar on meie hulgast *juba* lahkunud! (A) Kui läheks *õige* homme kalale? Ega *siis* tali taeva jää, *küll* ta kord *ikka* maha tuleb. Minagi olin Arkaadia teel. (I)

Üldlaiendina kasutatavad partiklid langevad mõnikord kokku sidesõnadega (nt *aga*) või määrusi vormistavate määrsõnadega (nt *siis*, *nüüd*), kuid üldlaiendina ei ole neil siduvat ega määruslikku rolli. Nt *siis* ja *nüüd* ei viita üldlaiendina ajale (*Kes ta siis tegelikult on?*).

Üldlaiendi võib üldjuhul lausest ära jätta ilma lause vormi muutmata (a). Mõnikord toob ärajätmine siiski kaasa sõnajärjemuutuse, ennekõike juhul, kui üldlaiend paikneb lause alguses ning on põhjustanud aluse vm lausealgulise moodustaja ja öeldisverbi inversiooni. See näitab, et üldlaiendil võib olla samasugune mõju sõnajärjele nagu lause moodustajatel (b). Juhtumeid, kus üldlaiendi kõrvaldamine lausest muudaks lause mõttetuks või eba grammatiliseks, esineb harva (c).

- (a) Siin pole *ju* midagi näha. Vrd Siin pole midagi näha.
- (b) *Arvatavasti* sõitis isa hommikul maale. – Isa sõitis hommikul maale.
- (c) *Vaevalt* me kunagi Mirnõini kohtame ühtegi laeva. (I) Vrd *Me kunagi Mirnõini kohtame ühtegi laeva.

SÜ 238. Lause- ja fraasilaiendid. Oma mõjuala poolest jagunevad üldlaiendid **lause-** ja **fraasilaienditeks**. Lauselaiendi mõjualaks on kogu lause, ta paikneb tavaliselt lause alguses (a) või öeldise juures (b).

(a) *Küllap* teab ta isegi, mis ussikesse hing ses keres siputab. (A)

(b) Ta *ju* ei tule.

Fraasilaiendi mõjualaks on lause moodustaja. Laiend asub tavaliselt vahetult mõjuala ees (a), harvemini ka järel (b). Osa laiendeid, nt *ainult*, saab kasutada ainult eesasendis.

(a) Ma usun *ainult* oma isa.

(b) Võta Juhan *ka* kaasa.

Fraasilaiend mõjutab fraasi vahendusel kaudselt ka lause kogutähendust. Eeltoodud näites *Ma usun ainult oma isa* on üldlaiendi *ainult* kasutamisel kogu lausega esitatav väide tõene vaid siis, kui ütleja usub ainult oma isa ja mitte kedagi teist, partikli *ka* puhul näites *Võta Juhan ka kaasa* aga ainult siis, kui peale Juhani võetakse (nt reisile) kaasa ka teisi.

Nii fraasi- kui ka lauselaiendid jagunevad funktsioonilt kolme rühma: 1) siduvad ehk konnektiivlaiendid, 2) grammatilised laiendid ja 3) hinnangulised laiendid. Piirid rühmade ja laiendina kasutatavate sõnade vahel ei ole alati aredad. Sama sõna võib olla kasutatav mitmes funktsioonis ning täita ka samas lauses korraga mitut funktsiooni. Järgnevad näited esindavad ennekõike tüüpilisi kasutusi.

SÜ 239. Siduvad üldlaiendid ehk konnektiivlaiendid konkretiseerivad rinnastusseost (→ SÜ 367, 372–386):

1) **ühendavad konnektiivid**: üldühendavat või seletav-ühendavat seost väljendavad *ka*, *-gi/-ki* (kui see kliitik ei liitu finiiitverbile), *isegi*, *koguni*, *eriti*, *muide*, *lisaks*, *näiteks*, *ühtlasi*, *samuti*, *kõigepealt*, *esiteks*, *vii-maks*; *s.o*, *st*, *nimelt*, *seejuures*, *kusjuures* jms (a) (→ SÜ 377), ühendavat põhjusseost väljendavad *seega*, *järelikult*, *niisiis*, *siis*, *seetõttu* jms (b) (→ SÜ 376).

(a) *Esiteks* ei ole Juhanil aega, *teiseks* ei viitsi ta ennast ka siis liigutada, kui aega on. Me tegeleme omalaadse kogumisega, *nimelt* kogume jumalateenistusi.

(A) Venemaal on harjutud arveldama sularahas, *kusjuures* summad pole sugugi pisikesed. (A)

(b) Maria on koolis, *järelikult* hakkab sõda kohe jälle pihta. (A)

2) **eraldavad konnektiivid**, mis väljendavad järeldav-vastandavat eraldavat seost: *muidu*, *vastasel korral*, *vastasel juhul* jms (→ SÜ 378–379).

Kirjutasin lepingule alla, *muidu* / *vastasel korral* oleks tulnud töölt lahkuda.

- 3) **vastandavad konnektiivid:** üldvastandavat seost väljendavad *seevastu, vastupidi, jälle, omakorda, samas* jms (a) (→ SÜ 381); möönvat vastandust väljendavad *siiski, ikka(gi), küll, just, ka siis, ometi(gi), sellegipoolest* jms (b) (→ SÜ 383–384); korrigeeriva vastanduse ('mitte see, vaid too') fookusele osutavad partiklid *ainult* või *üksnes* eeslauses ja/või *ka, isegi, koguni, üldse, juba, hoopis(ki), pigem(ini), seevastu* jms järellauses (c) (→ SÜ 385).

- (a) Montaaž on keeruline, teostus *seevastu* mitte eriti. (Web)
- (b) Teda oli küll hoolega tuunitud, aga *siiski* paistsid vanad kortsud välja.
- (c) Süüdistas teisi, aga keeras *hoopis* ise käki kokku. (A) Niisiis on piiriküsimus problemaatiline mitte *ainult* Venemaale, vaid *ka* meile. (A)

SÜ 240. Grammatilised üldlaiendid võtavad osa oma mõjualale kindla grammatilise tähenduse ja pragmaatilise funktsiooni andmisest. Nende hulka kuuluvad ühelt poolt kommunikatiivsete lausetüüpide, möönduse ja eituse markerid ning teiselt poolt infostruktuurilaiendid.

1. **Kommunikatiivsete lausetüüpide, möönduse ja eituse markeritena** toimivad järgmised partiklid: lausealgulised partiklid *kas* ja *ega* (eitavas lauses) ning lause lõpus partikkel *või* (suulises kõnes *ka vä*) markeerivad üldküsimust (a) (→ SÜ 310); lausealguline partikkel *küll* muudab lause hüüdlauseks ning fraasi ees paiknevad fraasilaiendid *vast, aga, alles, ikka* markeerivad hüüufookust (b) (→ SÜ 327); partikkel *et* esineb komplementlausekujulise ja *kui* tingimulausekujulise soovlause tunnuse (c) (→ SÜ 325); verbiga seonduvad *-gi/-ki* ja *ka* annavad kõrvallausele möönvä siset (d) (→ SÜ 476); partikkel *ega* muudab lause eitavaks, *mitte* märgib eituse fookust (e) (→ SÜ 94–109).

- (a) *Kas* te süüa tahate? *Ega* sa koju ei lähe? Sa pole varem siin olnud *või*?
- (b) *Küll* oli vastik ilm! Oli see *alles* ronimine!
- (c) *Et* sa kõngeksid, neetud lutikas! *Kui* seda metsa ees ei oleks!
- (d) Tema armastus oli kõigile näha, kui väga ta *ka* oma tundeid poleks varjata püüdnud. (I)
- (e) *Ega* ole tarvidustki tühja tuult tallata. (A) Ohtlik pole *mitte* gripp ise, vaid sellest tekkinud tüsistused. (Web)

2. **Infostruktuurilaiendid** viitavad sellele, et lausega tähistatu on kas teadaolev (nt *ju, eks*), teadaolevast järelduv (nt *siis*) või sellest lähtudes ootuspärane (nt *ikka, -gi/-ki* finitiivverbile liitununa). Nende mõjuala on lause kommunikatiivses fookuses.

Sina oled meil *ju* tuntud geenius. See on *siis* küll üks hull lugu. (A) Andke *ikka* raha ka. Seda ma teada tahtsingi.

Esimese näitelause laiendi *ju* mõjualaks on *tuntud geenius* kui subjekti kohta varem teadaolev hinnang. Selle rühma laiendid lisavad lausele mõnikord ka hinnangulise värvingu. Nii lisab *ju* subjekti *sina* kohta irooniat.

SÕ 241. Hinnangulised üldlaiendid annavad lausele või selle osale mingi hinnangulise, hoiakulise, suhtumusliku lisatähenduse. Hinnangulised laiendid jagunevad modaallaienditeks, väärtushinnangu laienditeks ja intensiivistavateks laienditeks.

1. **Modaallaiendid** väljendavad tõenäosus- ehk usutavushinnanguid (episteemilist modaalsust) võimalikkusest paratamatuseni (kahtlasest tõsiskindlani): *vaevalt, vist, nagu, võib-olla, nähtavasti, ehk tõesti, järsku, äkki, nähtavasti, tõenäoliselt, kindlasti, minu teada, minu arvates* jms.

Eesti ülikooli tekkimine avas tee professoritoolile paljudele assistentidele, kes muidu *vaevalt* oleks sinna jõudnud. (T) *Võib-olla* elab ta praegu kuskil Ameerikas ja tuleb siis, kui asjad rahunenud on. (A) Kui keegi võtab minu positiivseid jooni, siis eks see ole tore, aga ma loodan, et *äkki* oma poegi suudame ikkagi suunata. (A) Päris mürgiseid tooteid *tõenäoliselt* jaemüüki ei satu. (A) Oleks *nagu* Juhan ja ei ole ka. *Minu teada* on tahiti animism ainus religioon, kus ühiskonnaklasside jaoks eri taevad. (I)

2. **Väärtushinnangu laiendid** väljendavad positiivset ja negatiivset väärtushinnangut: *õnneks, kahjuks, paraku, (kellegi) õnneks* jms.

Õnneks on praegu saadaval suur hulk kvaliteetseid allergiaravimeid. (Web) *Kahjuks* ei saa ma seda kommenteerida. (A) *Paraku* tähendas see ajakirja mahu tunduvat vähenemist. (Web) *Minu õnneks* ja *tema kurvastuseks* on tal homme tööpäev. (I)

3. **Intensiivistavad üldlaiendid** tugevdavad a) suhtlustaotlusi: *no, ometi, õige, nüüd, aga*, b) ka jaatust või eitust: *küll, muidugi, just, üldse* jms.

(a) *No* hakkame *ometi* minema.

(b) *Muidugi* on film intensiivsem kui päriselu .. (A) Teadlase moodi ta *küll* välja ei näinud. (Web) Kas siin ei ole *üldse* mingeid seadusi? (Web)

Kirjandust üldlaiendite kohta: HENNOSTE, TIIT 2017. Üldlaiend, kiil, irdelemendid. | HENNOSTE, TIIT jt 2021. Kuue (inter)subjektiivsuspartikli kasutus eesti keele registrites. | KÜNGAS, ANNIKA 2014. Pragmaatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel, 9–50. | METSLANG, HELLE 2002. *-ki/-gi, ka* ja nende soome kaimud. | PARM, SIRLI 2007. Partiklite *veel, juba, alles, jälle* tähendused eesti kirjakeeles. | VALDMETS, ANNIKA, KÜLLI HABICHT 2013. Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles.

Sidend

SÜ 242. Sidend on moodustajapiiril paiknev ühe- või mitmesõnaline lauseelement, mis vormistab moodustajate grammatilist seost.

[Jüri] *ja* [Mari] heitsid magama. [Jüri oli väsinud], *kuid* [magama ei heitnud].
Jüri heitis magama, [*sest* ta oli väsinud].

Tüüpiline sidend 1) on sidesõna, s.o sõna, mis täidab ainult siduvat funktsiooni, 2) ei kuulu kummagi moodustaja lauseliikmestruktuuri, 3) näitab seost, mitte ei tähista referente, 4) seostab moodustajaid ilma nende grammatilist vormi mõjustamata, 5) paigutub moodustajapiirile – rindliikmete vahele või alistuva moodustaja koosseisus selle algusse.

Peale sidesõnade (*ja, ehk, kuid, nagu, et, sest* jne) võivad sidendina toimida ka mõned partiklid, nt *kas, küll, ei* (a), alistussidesõnad koos kõrvalause korreelaadiga, nt *nii et, siis kui, nii nagu* (b), ning küsivad-siduvad ase- ja määrsõnad, nt *kes, mis, milline; kus, mistõttu* (c). Erinevalt sidesõnadest täidavad küsivad-siduvad ase- ja määrsõnad lisaks siduvale funktsioonile ühtaegu ka alistuva lause liikme funktsiooni, mistõttu nende nimetamine sidenditeks on tinglik.

- (a) Ütle, *kas* sa tõesti midagi ei aimanud? (I) Nad nimetavad endid *küll* tsentristideks, *küll* mõõdukateks, *küll* põllumeesteks ja pensionärideks. (A) Selline programm ei kõida *ei* noori, *ei* vanu. *Ei* eputamist, *ei* suuri sõnu, vaid lihtne inimene igäühe kõrvaltänavast. (A)
- (b) Viljapõldude ja heinamaade all on ka rendimaid, *nii et* talul tuleb kokku ligi kolmsada hektarit. (A) *Siis kui* ruumid on täis, tuleb magada esikus. (A)
- (c) Vaata, *kes* [ALUS] tuli. Näita, *mida* [SIHITIS] sa ostsid. Ta istus taburetil, *millel* [MÄÄRUS] oli kolm jalga.

Seose tüübi järgi jaotuvad sidendid **rinnastussidendeiks** (*ja, ning, ega, ehk, või, aga* jne) ja **alistussidendeiks** (*et, kui, nagu, kuigi* jne). Rinnastussidendid seostavad nii osalauseid kui fraase (a), alistussidendid vormistavad ennekõike

osalausetevahelist (b), võrdlust väljendavad sidesõnad ka lausesisest alistuss-seost (c).

- (a) [Nii langeb kiipide maksimaalne töösagedus] *ja* [suurenevad lülitusviited. (T) Ikka tuuakse kontorisse [hernesuppi] *või* [neid vahukoorega tupsutatud kukleid]. (A)
- (b) Kardan, [*et* pettud minus]. (I)
- (c) Nii pühendunult [*nagu* Mart] ei tööta Eestis keegi teine. (A) Eesti keelt õpetatakse seal [*kui* võõrkeelt]. (Web) Taas rõhutati rahvusliku identiteedi tähtsust, keele [*kui* suhtlemis- ja mõtlemisvahendi] rolli. (Web)

Rinnastuse ja osalausete alistuse puhul võib sidend mõnikord ära jääda. Moodustajate niisugust seostamisviisi nimetatakse **kõrvutuseks** ehk **asündeetiliseks** ehk **sidendita** seostuseks.

Ilmus teose kolmas, täiendatud trükk. Pandlatikk vallandus rihmaaugust, nõõp rebenes lahti, lukk langes alla, ihu vabanes kammitsaist. (I) Jüri pole kindel, suudab ta endast võitu saada või ei.

Ühesõnalised sidendid on **lihtsidendid**, mitmesõnalised **ühendsidendid**. Alistavad ühendsidendid moodustavad kõrvu esinevate komponendi- dega terviku (*nii et, sest et* jms). Rinnastavad ühendsidendid seevastu on lahksidendid. Nende komponendid eelnevad üks ühele, teine teisele rind- liikmele. Kahest erinevast osisest koosnevaid lahksidendeid nimetatakse **paarissidenditeks**, piiramata hulgast ühesugustest osistest koosnevaid sidendeid **kordussidenditeks**. Paarissidendid (*ei ... ega, kas ... või, nii ... kui, niihästi ... kui, mitte niivõrd ... kui*) väljendavad eri rinnastusliike (a), kordus- sidendid (*küll ... küll, ei ... ei*) vormistavad ühendavalt rinnastatud loetelu (b). Ühendsidendi kogutähendus on võrreldes osiste algsete tähendustega nihkunud (nt *nii ... kui* ei väljenda enam võrdlussuhet). (→ SÜ 371–373, 378)

- (a) *Nii* uut moodi taimed *kui* loomad võisid saada dinosaurustele saatuslikuks.
(A) Kõikidelt tema etendustelt on inimesed saanud *kas* peatäie nutta *või* köhutäie naerda. (A)
- (b) Maa ja keel teevad eestlaseks, *ei* veri, *ei* asi, *ei* vara, *ei* au. (I)

Rinnastusseoseid väljendavad peale sidendite ka konnektiivsed ja gramma- tilised üldlaiendid, nt partiklid *ka, -gi/-ki, hoopis, ainult, üksnes, küll, järeli- kult, see tähendab* (→ SÜ 239). Erinevalt sidenditest ei paigutu konnektiivid rindliikmete vahele, vaid ühe rindliikme sisse. Nad võivad, kuid ei pruugi paikneda moodustajapiiril.

Marit pole, *järelikult* ta on haige ~ ta on *järelikult* haige.

Sageli esinevad konnektiivid koos sidenditega, täpsustades referentidevahelist suhet.

Demokraatia on vabalt tõlgendatav *mitte ainult* meil, *vaid ka* mujal. (A) Seda on kinnitanud *nii* Riigikogu esimees *kui ka* korralduskomitee juhid. (A) Me ei taha õppida *ei* teiste *ega ka* oma vigadest. (A) Arutu ravimite võtmine ei pruugi tervist tagasi tuua, *vaid hoopis* uusi kaebusi tekitada. (A) Midagi oli *küll* puudu, *kuid* publik jäi Moore'iga rahule. (A) .. need on meie oma poisid, *ehk küll* ei tunne neid isiklikult .. (A)

Tüüpilised järjendid, mis seejuures moodustuvad, on nt *mitte ainult ... vaid ka* (koosneb esimese rindliikme eitust väljendavast või eituse fookust näitavast partiklist *mitte*, üldlaiendeist *ainult* ja *ka* ning lihtsidendist *vaid*) ja *nii(hästi) ... kui ka* (koosneb paarissidendist *nii(hästi) ... kui* ja üldlaiendist *ka*).

Mõnel juhul väljendavad konnektiivid ja grammatilised üldlaiendid ka alustusseost, nt mööndust partikkel *küll* sidesõnaga *ehk ~ ehkki* seostudes:

Eks ta ikka armas ole, *ehk* ta *küll* oma ei ole. (I)

Rinnastussidendid

SÜ 243. Rinnastussidend ei kuulu ühegi rindliikme koosseisu, vaid paigutub seostatavate moodustajate vahele. Lahksidendite osised paigutuvad iga rindliikme ette.

Ta oli veidi tugevam kui mina, *kuid* kaalu näis tal olevat vähem. (I) See oli *nii* ettepoole *kui* tahapoole vaadates õige. (I)

Et rinnastussidend ei kuulu moodustajate koosseisu, säilitab ta nende ümberpaigutamisel oma koha. Lihtsidend ega lahksidendi järelsis ei saa liikuda eesliikme ette.

Mari läks koju, *aga* Jüri jäi veel tööle. – **Aga* Jüri jäi veel tööle, Mari läks koju. *Nii* Mari *kui ka* Jüri läksid koju. – **Kui ka* Jüri *nii* Mari läksid koju.

Sidendi koha säilimise tõttu säilib rindühendi kogutähendus vaid sümmeetrilise seose korral (a), asümmeetrilise seose suund muutub aga vastupidiseks (b) (→ SÜ 372).

(a) noored *ja* vanad = vanad *ja* noored

(b) väike, *aga* tubli ≠ tubli, *aga* väike

Kui sümmeetriline rinnastusseos ühendab rohkem kui kahte moodustajat, siis vormistatakse moodustajatevahelistest sidenditest tavaliselt vaid viimane (a); sidendite pidev kordamine on stiilivõte, millega tõstetakse iga moodustajat eraldi esile (b).

- (a) naised, lapsed *ja* vanurid; *kas* naised, lapsed *või* vanurid.
- (b) *küll* naised, *küll* lapsed, *küll* vanurid; *ei* naised, *ei* lapsed, *ei* vanurid. *Ja* rahvas kidus *ja* loom põdes *ja* rohi kuivas. (I)

Rinnastussidend võib lausest ka üldse välja jääda, eriti rindlause puhul. Kõrvutuse korral jääb rinnastusseose täpsustamine põhiliselt konnektiivide (*niisiis*, *ainult*, *ka*, *seega*, *seetõttu*, *hoopis*, *siiski*, *saati* jne) kanda.

Ma mõtlen, olen *niisiis* olemas. Ta oli minu maitse, *ainult* veidi suur suu ja natuke liiga jutukas. (I) Päris enda elamisega läheb veel aega, elame *seetõttu* mehe vanematega ühes majas. (A)

Sidendite ärajätu soodustab ka parallelism rindliikmete vahel, mis loob ise tihedaid seoseid.

Lõoke toob lõunasooja, pääsuke toob päevasooja, ööbik toob öösooja.

Rinnastussidendeina toimivad järgmised sõnad ja väljendid:

- 1) sidesõnad: ühendavad *ja*, *ning*, *ega* (a); eraldavad *või*, *ehk*, arhailine *elik* (b); vastandavad *aga*, *kuid*, *ent*, *vaid* (c).

- (a) Teede *ja* tänavate ehitus koosneb planeerimisest, projekteerimisest, ehitusest (ehitusjärelvalvest), hooldusest *ning* rekonstrueerimisest. (A) Mittevajalike hoonete saatust ei saa *ega* tohi uisapäisa otsustada. (A)
- (b) Nad jäid oma kodudesse *või* vähemalt kodumaa turvalisse ümbrusesse. (A) .. mullu sündis Tartu naistekliinikus kaks klassitäit *ehk* 65 last rohkem kui eelmisel aastal. (A) Saate teema oli ootuspärane ja vorm kahjuks tava-pärane *elik* halb. (A)
- (c) Šotimaa valdas küll rohkem palli, *kuid* Eesti kontrollis seda mängu. (A) Koerad hauguvad, *aga* karavan läheb edasi. Vesi oli külm, *ent* värskendav. (I) Ärge hoidke kogu raha ühes kohas, *vaid* jaotage see mitmesse ossa. (A)

Lausesisest eraldavat rinnastust vormistab ka üldiselt alistussidendina toimiv *kuni* (a), fraaside rindühenditega sarnanevad ka ühendid alistussidenditega *kuigi*, *ehkki*, *olgu* (*et*) ja *ehk küll* (b) (→ SÜ 378, 383, 477).

- (a) Toiduainetetööstuse töötlemisvõimsuste ülejääk on 30 *kuni* 80 protsenti. (A)
- (b) Majad on siin mugavad, *kuigi* sajanditagused.

- 2) partiklid *küll* ja *ei* (kordussidendeis *küll ... küll* ja *ei ... ei*).

Küll oli dokumentide viija haige, *küll* vajalik ametnik komandeeeringus, *küll* tuli rahast puudus. (A) *Ei* ta joo, *ei* ta suitseta, *ei* ta riku abielu.

- 3) paarissidendeis sidesõna koos partikliga (*ei ... ega, kas ... või*), põimlauseist pärit sidendeis koos korreelaadiga (*nagu ... nii, nii ... kui*).

Ta ei lausunud *ei* head *ega* halba. *Nagu* Itaalias, *nii* on ka Eestis puhaste kätega jäänud vaid vasakpoolsed. (A)

Paarissidendist *nii ... kui* on peamiselt kinnisühendeis kasutusel elliptiline variant *kui*.

Midagi ei ole salata, kütusefirmad töötasid viimasel ajal *ööd kui päevad*. (A)

Küll aga teadsin ma *üht kui teist* Eesti asja ajamisest Londonis. (A)

Alistussidendid

SÜ 244. Alistussidend kuulub tüüpjuhul alistuva tarindi koosseisu ja asetseb selle alguses, olenemata tarindi kohast oma põhja suhtes.

Seda ei osanud küll arvata, *et* Jüri habeme maha ajab. – *Et* Jüri habeme maha ajab, seda ei osanud küll arvata. – Seda, *et* Jüri habeme maha ajab, ei osanud küll arvata.

Alistussidendeina toimivad järgmised sõnad ja väljendid.

1. Alistavad sidesõnad: *et, kui, kuivõrd, nagu, justkui, otsekui, justnagu, kuni, kuna, sest, kuigi, ehkki*. *Et* on üldalistav sidesõna, millel puudub konkreetne tähendus. Ülejäänud sidesõnad kannavad määrustähendusi. Kõik alistavad sidesõnad seovad kõrvallauseid (a), võrdlevad sidesõnad *nagu, kui, justkui, justnagu, otsekui* ka lihtlauseiseseid moodustajaid (b).

- (a) Enamik inimesi ei tahagi, *et* neid aidatakse. (A) Tundus, *justkui* mängiksime (Soome) esiliigameeskonnaga .. (A) Ma elan aga nii, *nagu* mulle antud on. (A) Eriti hästi läheb teil siis, *kui* olete jurist, loodusteadlane või sportlane. (A) On see tõsisem, *kui* arvatakse? (A) Ma ei taha sellele mõelda, *sest* siis ma muutun nukraks. (A) Ministeerium ei ole revideerinud peastaapi mitme aasta jooksul, *kuigi* see on tema kohus. (A)
- (b) Fanaatikutest *nagu* tema tuleb eemale hoida. Pedagoogilisest aspektist saab vaadelda muusikat *kui* hingelis-vaimset kasvustiimulit. (T)

Kõrvallausest iseseisvunud soovlausetes on *et* ja *kui* minetanud oma siduva funktsiooni ja toimivad suhtluseesmärgi väljendavate lauselaienditena (→ SÜ 325).

Et sa oma nägu siia enam ei näitaks! (I) *Kui* seda metsa ees ei oleks!

Muudest alistavatest sidesõnadest erineb põhjussidesõna *sest*, mis esineb üksnes järellauses ja käitub nagu korrelaatsidend (vt p 2; → SÜ 461).

Peeter hilines, *sest* rongide sõidugraafik oli muutunud. – **Sest* rongide sõidugraafik oli muutunud, Peeter hilines.

2. Korrelaatsidendid, mis koosnevad sidesõnast ja asendavast sõnast või fraasist.

Sidendisse nihkuv asendusfraas on algselt määruskõrvallause korrelaat pealauses, millega kõrvallause on viiteseoses. Korrelaadid on nt *siis*, *seetõttu*, *sellepärast*, *selleks*, *ilma selleta*, *nii*, *hoolimata sellest*, *vaatamata sellele* jne, mis kujundavad lauses määruslikke (viisi-, aja-, põhjuslikke jms) seoseid (→ SÜ 434).

Põrguks läks elu *siis*, *kui* lõime ühisfirma. (A) Nad elavad just *nii*, *nagu* oskavad. (A) Rootslastele on Gotlandi loodus eriti armas just *sellepärast*, *et* ta on teistsugune. (A)

Kui pealause on terviklik ja informatiivne ka ilma korrelaadita, võib sidesõnade *et*, *kui*, *nagu* korral korrelaat kaotada süntaktilise ja semantilise iseseisvuse ning nihkuda sidendi koosseisu: *siis kui*, *selleks et*, *sellepärast et*, *nii et*, *ilma et*, *nii nagu*, *sel ajal kui*, *hoolimata sellest et*, *vaatamata sellele et* jne. Kirjas märgib seda koma nihkumine korrelaadi ette. Sellist korrelaati sisaldavat sidendit nimetataksegi korrelaatsidendiks. Korrelaadi viimine pealausest kõrvallause sidendisse on võte, mis võimaldab suurendada olulisuse erinevust pealause sisu kui põhilise ning kõrvallausega esitatud asjaolude kui teisejärguliste vahel, tõsta esile pealause öeldist. Vrd

Hinnad tõusid *sellepärast*, *et* kasutusele tuli euro. – Hinnad tõusid, *sellepärast et* (= *sest*) kasutusele tuli euro.

Iseseisvuse kaotanud korrelaat ei aktualiseeri enam üht komponenti pealause grammatilises ja semantilises struktuuris, mida kõrvallause piiritleb, vaid sidendisse kuuluvana tõstab esile ja täpsustab lausetevahelise seose laadi, muutes kõrvallause mittepiiritlevaks, pealause sisu kommenteerivaks (→ SÜ 435). Eriti ilmneb see kinnisühendeiks muutunud korrelaatsidendite nagu *ilma et*, *olgugi et*, *seda enam et*, *nii et*, *nii nagu*, *nii kui*

puhul. Nende kasutamisel pole enam tegemist korrelaadi nihutamisega ühest lauseosast teise, vaid valmisüksuse abil sidendamisega; korrelaatsidendiga lause erineb sisuliselt pealausesisese korrelaadiga lausest või pole viimane üldse võimalik. Vrd

Koostasime aruande *nii*, et ametnikud jäid rahule. – Koostasime aruande, *nii* et ametnikud jäid rahule. *Ta kuulas mind *ilma*, et ta näos ükski lihas oleks liikunud. – Ta kuulas mind, *ilma* (< *ilma selle*) et ta näos ükski lihas oleks liikunud.

Hulk korrelaatsidendeid on kindlates põimlausetüüpides regulaarsed: *sellepärast et, hoolimata sellest et, vaatamata sellele et, niipea kui, sel ajal kui, enne kui, pärast seda kui, niikaua kui, seni kui, juhul kui, selleks et* jne, kuid vajadust mööda moodustub neid ka tekstis: *asjaolul et, selle mõttega et, tingimusel et, eeldusel et, tänu sellele et, selle vahega et, selle nimel et, olenemata sellest et* jne. Eriti soodus korrelaatsidendi tekkimiseks on hõlmava paigutusega põimlause, kus korrelaat paikneb üksi, muust pealausest lahus kõrvallause ees. Sellises asendis on korrelaat esile tõstetud; korrelaadi lülitamine sidendi koosseisu on eelkõige esiletõstu kaotamine. Vrd

Selleks, et elada, peab ka sööma. – *Selleks et* elada, peab ka sööma.

Korrelaat ei saa sidendisse nihkuda siis, kui ta ei paikne vahetult sidendi ees, samuti siis, kui ta on pealauses struktuurselt obligatoorne (a), rinnastatud (b), moodustab koos kõrvallausega eriküsimuse vastuse (c).

- (a) Seletan talle, et mind kutsuti *selleks* siia, et ma võistleksin koos Antonio Penalveriga. (A) Mind hämmastas *see, et* ta kohe nõus oli. Ka meie korporatiivne ajakirjandus käitus *nii, nagu* oleks Jeesus välisministeeriumist lahkunud. (A) Läbirääkimised kestavad *seni, kuni* on saavutatud kõiki pooli rahuldav lahendus. (A)
- (b) Guff sai targemaks ka sellega, et tollimaksu ei maksta eraisiku arvele *ja enne, kui* masin saabunud. (A)
- (c) Millal sa meie võidust kuulsid? – *Enne, kui* teade lehtedesse jõudis.

3. Küsipartiklid *kas* ja *ega* komplementlauses.

Huvitav, *kas* Ekspress Hotline oskaks vastata nendele küsimustele? (A) Keegi ei sõanda neilt enam küsida, *ega* nad komsomolisekretärid pole olnud. (A)

4. Küsivad-siduvad asendavad sõnad ja väljendid: pronoomenid *kes, mis, milline, kumb* jne, proadverbid *kus, kunas, kuniks, millal, miks, milleks*,

mistarvis, mismoodi, kuidas, ühendid mis värvi, kui pikk, kui kaua, (kui) mitu, mis põhjusel, mis otstarbel, mis asjaoludel jne. Erinevalt muudest sidenditest toimivad küsivad-siduvad elemendid peale sidendiks olemise ühtaegu kõrvallauseste sees lauseliikmetena.

Hästi mõjub see, *mis* [SIDEND; ALUS] on funktsionaalselt põhjendatud. Ta ei tea täpselt, *kuhu* ta teel on. (A) Uskumatu, *kui palju* halba võib ühes inimeses olla .. (A) *Mida* suuremad sissetulekud, seda rohkem tarbime. (A)

Kirjandust sidendi kohta: EREL, MATI, HELLE METSLANG 2017. Sidend. | KARELSON, RUDOLF 1959. Sidesõnad läänemeresoome keeltes. | KARELSON, RUDOLF 1971. Eesti ühendsidesõnad, nende senine käsitlus. | KARELSON, RUDOLF 1980. Lisandusi eesti sidesõnade liigitusele. | PALMEOS, PAULA 1985a. Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. | REMMELG, RAILI 2006b. Korrelaatsidendist eesti keeles: Sööme selleks, et elada – Sööme, selleks et elada.

3. FRAASID JA FRAASILIIKMED

NIMISÕNAFRAAS

SÜ 245. Nimisõna- ehk **substantiivifraas** (NP) on fraas, mille tuumaks on nimisõna või asenimisõna.

suur sinine õhupall, minu vanemate maja, pikkade juuste ja lühikese kleidiga tüdruk, maalt tulek, soov võistelda; maja, tema; Anna talle vaasekesele süüa.

Nimisõnafraasi tuumsõnana võivad toimida ka kvaasinimisõnad, s.o tsitaadid, pealkirjad, mis tahes mainitavad keeleüksused jms.

„Tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb armastus“ on üks Tammsaare tuntumaid tsitaate. Filmidest meeldib mulle kõige rohkem *„Suvi“*. Äkki on ennekõike dialoogilise suhtluse partikkel nii silmast silma kui netisuhtluses. (T) Kirja lõpus oli kaval ☺.

Märkus. Nimisõnafraasi tuuma taoliselt käitub ka nominaalne kvantorifraas (hulgasõnafraas), mida saavad laiendada samad täiendid, mis päris nimisõnafraasi, nt *need kümme aastat, viimased sada meetrit, järgmine klaas veini* (→ SÜ 295–303).

Nimisõnafraasi põhifunktsiooniks on viidata referentidele, kuid ta võib olla ka mittereferentne (nt töötab *õpetajana*). Nimisõnafraas võib funktsioneerida lauses mis tahes nominaalse lauseliikmena, samuti kuuluda mõne teise fraasi koosseisu.

NP võib koosneda kas tuumsõnast üksi või tuumsõnast ja seda laiendavatest **täienditest** ehk **atribuutidest**, mis väljendavad tuumsõnaga tähistatu tunnust. Täiendite suhtes toimib fraasi tuumsõna põhjana. NP tuumsõnal võib olla ees- ja järeltäiendeid, nende hulk ei ole piiratud. NP-l võib eriti kirjalikus tekstis olla mitmeosaline ja mitmekihiline struktuur, mis siiski funktsioneerib lauses ühe nominaalüksusena.

Tedretähed tema palgel võbelesid, ta oli *ilus punasejuukseline tüdruk lõbusate roheliste silmadega*. (I) Nad olid tema tõusu maha maganud, polnud märganud, kuidas *hädasti remonti vajava korrusmaja teise korruse alati tumedate kardinatega kaetud akna* taga oli küpsenud vandenõu. (I) Roland

otsis põuest välja oma Urgumetsas elava vanatädi kootud hallid, roheliste kukekestega labakud ning Paul tõmbas need hoolikalt, kiirustamata kätte. (I)

NP-s võivad täienditeks olla omadussõnafraas (a), nimisõnafraas (b), määr sõnafraas (c), infiniitne verbifraas ja absoluuttarind (d) ja kaassõnafraas (e).

- (a) *väga ilus tüdruk, okkeline siil; ookean, suur ja võimas; järgarvsõnad: esimene päev, kuues tund*
- (b) *meie õpetaja raamat, puust laud, pitsilise kraega kleit, mõte poisist*
- (c) *lokkis juuksed, siin linnas*
- (d) *lauldud laul, suudlemata huuled, soov kõvasti karjuda, tahtmine kuulata, istudes töötamine; Esimene, keda nägin, oli vanas tuntud jopis Eduard, nina kõver, silmad põlemas, läkiläki kuklas. (I)*
- (e) *üle küla mees, ukse ees seismine, mööda teed jooksmine, tee metsa taha, karjapoiss õunapuu otsas*

Täiendina võivad esineda ka kõrvallaused, eriti tüüpiline NP täiend on relatiivlause (a), aga mõtlemis- ja suhtlustegevusi väljendavate nimisõnade täiendina võib käsitada ka komplementlauset (b). Olles küll NP osad, on lauselised täiendid siiski oma põhjaga nõrgemalt seotud kui muud täiendid. Näiteks võib relatiivlause olla lauses põhjast eraldatud kaassõnaga, kui kaas sõna järgneb nimisõnale (c). Lauselisi täiendeid käsitletakse põhjalikumalt liitlause osas (→ SÜ 478 jj).

- (a) *poiss, kes laulis; buss, mis sõitis teelt välja; maja, kus ta elab*
- (b) *mõte, et varsti tuleb minna; küsimus, kust saada raha*
- (c) *Mul on silmi vaid selle ebamaiselt ilusa ja suursuguse looma jaoks, kes nüüd huvi ja uudishimuga sir Edwini lähenemist jälgib. (I)*

Nimisõnaline asesõna toimib üldjuhul terve fraasina. Asesõnaga ei saa tavaliselt kasutada eestäiendeid ([?]*ilus tema*). Erandiks on nimisõna asendav *oma*, mida enamasti laiendab genitiivtribuut (a). Küll aga on vahel võimalik kasutada järeltäiendeid (b).

- (a) *See nuga on minu oma.*
- (b) *Mina rumal hakkasin vaidlema. Tahaks midagi paremat.*

Nimisõna täiendid võivad olla ühilduvad (a) või ühildumatud (b).

- (a) *ilus sinine lill, ilusa sinise lille, ilusale sinisele lillele; midagi rõõmsat ja ilusat, millessegi rõõmsasse ja ilusasse, millelegi rõõmsale ja ilusale*
- (b) *poisi raamat, poisi raamatu, poisi raamatule; maani kleit, maani kleidi, maani kleidile; juttu homsest reisist, juttu homsest reisist; kogu rahvas, kogu rahva, kogu rahvast*

Täienditega nimisõnafraasile on sageli võimalik leida tähenduselt vastav lause. Omadussõnalise täiendiga NP saab sageli muuta öeldistäitega lauseks: *ilus tüdruk* → *tüdruk on ilus*. Seetõttu on omadussõnalist täiendit nimetatud ka **predikaatseks**. Mõnda NP-d (eelkõige neid, mille tuumsõnaks on deverbaal) saab muuta lauseks nii, et atribuut osutub aluseks, sihitiseks või mõneks muuks nominaalseks lauseliikmeks: *minu õpetamine* → *mina õpetan* või *mind õpetatakse*; *linnast tulek* → *tullakse linnast*. Siiski ei saa NP-d täielikult võrdsustada temast tuletatud lause(te)ga, sest NP kasutusel on teised suhtluseesmärgid kui pealtnäha sarnase tähendusega lausel.

Nimisõnafraasi struktuur

SÜ 246. Kõik nimisõna või nimisõnana toimivate keelendite laiendid on täiendid ehk atribuudid, kuid täpsemalt võib nad liigitada funktsiooni järgi: **määratlejateks**, mis näitavad NP informatsioonilist ja referentsiaalset staatust (uus või vana referent, seosed teiste referentidega) (a); **adjektiiv-atribuutideks** ehk **omadussõnalisteks täienditeks**, mis edastavad referendi omadusi ja on tavaliselt sõnaliigilt adjektiivid või adjektiivsed verbivormid (b); **genitiivatribuutideks** ehk **omastavalisteks täienditeks**, mis väljendavad põhja referendi omajat või temaga muus seoses olevat teist referenti ja on tüüpiliselt nimisõnad (c); **adverbiaalatribuutideks** ehk **määrus-täienditeks**, mis väljendavad põhja referendi adverbiaalseid omadusi ja on tüüpiliselt määrusele omases käändes nimisõnad, kaassõnafraasid või määr-sõnad (d), ja **lisanditeks** ehk **aposisioonideks**, mis on põhjaga koreferentsed ehk samaviitelised NP-d või kvantorifraasid, st näitavad sama referenti mingist teisest vaatenurgast (e).

- (a) *see poiss, mingi auto, üks rõõmus suvepäev*
- (b) *vana inimene, lõputu jutt, töötav mees; lapsed, rõõmsad ja lärmakad*
- (c) *poisi raamat, tänavate remont, lapse nutt*
- (d) *maja linnas, puhkus pärast tööd, kaugelt tulek*
- (e) *professor Tamm; minule, töökale ja tublile inimesele; Jüri, Peeter ja Mari, kolm toredat inimest*

Põhjaga ühilduvad tüüpjuhul määratlejad ja adjektiivatribuudid, ei ühildu genitiiv- ja adverbiaalatribuudid, lisandeid on nii ühilduvaid kui ka ühildumatuid. Samuti võivad kõik täienditüübid olla ees- ja järeltäiendiks, kuigi enamasti eelistatakse eesti keeles eestäiendeid. Neid ja muid atribuutide omadusi vaadeldakse allpool liikide kaupa.

Määratlejad

SÜ 247. Määratlejad (ingl *determiners*) on asesõnad, mis täiendina näitavad põhja referendi informatsioonilisi omadusi ja seoseid teiste referentidega. Määratlejad seovad nimisõnafraasi varasema teksti referentidega või näitavad, et referent on tuvastatav vestluse toimumise ajal ja kohas. Määratlejad toimivad seega eelkõige viitesuhete ja/või referentide hulga väljendajana. Määratlejatega grammatiliselt sarnased adjektiivtribuudid (ühilduvad samuti põhjaga) aga väljendavad nimisõna referendi omadust. Määratlejad asetsevad üldjuhul fraasis esimesel kohal, enne muid täiendeid ja NP tuumsõna. Määratlejana kasutatakse demonstratiivpronoomeneid *see, too, selline, sihuke, sama, muu, eri* jt ning neist moodustatud liitasesõnu *seesugune, samasugune* jt (a), demonstratiivadverbe *siia, siin, siit; sinna, seal, sealt* (b), indefiniitpronoomeneid ehk indefiniitseid kvantorpronoomeneid *üks, mingi, keegi, mõni* (c), muid kvantorpronoomeneid *mitmed, kõik, kogu* jms (d), interrogatiiv-relatiivpronoomeneid *milline, missugune, kes* jt (e), refleksiivpronoomeneid *oma* ja *enda* (f) ja retsiprookpronoomeneid *teineteise* ja *üksteise* (g).

- (a) *see* poiss, *too* tüdruk, *selline* leib, *sihuke* maja, *seesugune* laiskus
- (b) *siia* metsa, *sinna* lauale, *siin* majas, *siit* majast, *sealt* linnast
- (c) *üks* poiss, *ühed* paberid, *mingi* laul, *keegi* pikk mees, *mõni* sitsikleit
- (d) *mitmed* lapsed, *kõigile* kohalolijatele, *kogu* rühmast
- (e) *mis* kohad, *milline* löige, *missugune* soov; *Kelle* lolli riigikogulase idee *see* oli, et praktikantide tasu ära kaotada. (N)
- (f) *oma* mees, *oma(le)* seltskonnale, *enda* töö
- (g) Pooled kuulasid ära *teineteise* seisukohad .. (A).

Üldiselt määratlejad ühilduvad põhjaga. Erandiks on asesõna *oma*, mis ühildub vaid kindlates ühendites ja lauserõhulisena (*omal kohal, omal ajal, omast arust, omast vabast tahtest, omal algatusel*), enamasti aga püsib muutumatuna (*oma mehelt, oma ettevõttesse, oma sõbrale*). Kvantor *kogu* on alati käändumatu ega ühildu seega nimisõnaga (*kogu ehule, kogu rõõmust*). Piiratud on demonstratiivadverbide ühildumine: kuna neil ei ole nimisõna käandeid, siis sise- või väliskohakäändes nimisõnaga kasutatakse latiivi, lokatiivi ja separatiivi vorme (vastavalt *siia, sinna; siin, seal* ja *siit, sealt*) (näide b eespool).

Märkus. Määratlejatena toimivatest hulgasõnadest ehk atributiivsetest kvantorigest erinevad kvantorifraasi tuumsõnana toimivad kvantorid, s.o põhiarvsõnad, nt *kaks (meest)*, nimisõnalised kvantorid, nt *osa (inimesi)*, ning määrsõnalised kvantorid, nt *palju (muret)*, mida käsitletakse kvantorifraasi osas (→ SÜ 295–305).

Määratlejate tähenduse kohta vt täpsemalt SÜ 348–354; EKS(V) 19. Kokkuvõtlikult võib öelda, et demonstratiivpronoomenid ja -adverbid (näited a, b eespool) on definiitsed määratlejad, mis näitavad, et referent on tuvastatav kas varasemast tekstist (anafoorne viitamine) või kõnesituatsioonist (deiktiline viitamine). Indefiniitsed määratlejad (näide c eespool) näitavad, et referent ei ole kuulajale tuvastatav.

Küsiavad-siduvad asesõnad laiendavad NP-d küsivas kontekstis ja/või relatiivlause põhisõna laiendina (a). Asesõna *mis* esineb neis tarindeis käändumatul kujul (*mis asjus*, *mis mõttega* jne). Asesõnad *mis* ja *missugune* võivad omakorda seostuda määrsõnaga *ükskõik* või mõne umbmäärasust väljendava sõnaühendiga, nagu *kes teab*, *jumal teab* vms (b), mis toimivad nende asesõnade suhtes nagu laiendid.

- (a) Ei ta usu palju ringi vahtida ega papalt pärida, *mis* kohad need kõik on. (I)
Järgmine küsimus kerkiks ehk sellest, *millist* lõiget eelistada.
- (b) Käsü korras võime üle minna *ükskõik missugusele* Idas või Läänes kasutatavale mõõtühikule. Ta jäi tihti peegelpiltide ette peatuma, nagu peituks pööratutes *kes teab mis* saladus. (I)

Määratleja funktsioonis refleksiiv- (a) ja retsiprookpronoomenid (b) näitavad lausesiseseid viiteseoseid, toimides tüüpjuhul lause tegevussubjekti samaviitelise asendajana (→ SÜ 348–354; → EKS(V) 19 § 12–13).

- (a) Terve öö hulkus keegi mööda koridori ega leidnud *oma* tuba. (I) Peeglist näen *enda* peegelpilti. (I) Mina olen siin *iseoma* raha eest. (I) Toatüdruk riietugu ükspäinis *omaenda* pilgu all. (I) Talle ei meeldi enam *oma* senised harrastused.
- (b) Esimese 10 km järel olid kaheksa võistlejat *üksteise* vaateväljas. (A)

Samas NP-s võib esineda eri vaatenurki esindavaid määratlejaid. Järgnevas näites on sama nimisõna laiendajaks määratleja *üks*, mis näitab referendi (naeratuse) tuvastamatust kuulajale, ja *oma*, mis seob naeratuse sama osalause subjektiga *ta*.

- Ta on ka muidu väga ilus, aga eriti meeldib ta mulle, kui ta naeratab *ühte oma* teatud naeratust. (I)

Adjektiivatribuut

SÜ 248. Adjektiivatribuut ehk **omadussõnaline täiend** on nimisõna laiend, mis väljendab referendi omadust, vastates küsimusele *missugune?* Tüüpiliselt on selleks fraas, mille tuumsõnaks on omadussõna, sh omadussõnastunud tegijanimi (a). Peale omadussõna väljendavad omadust ja on adjektiivatribuudid ka järgarvsõna (b), oleviku või mineviku kesksõna ja *mata*-vorm (c), mõni *da*-infinitiiv (d), nimisõnavorm (e), kaassõnafraas (f), määrsõna (g).

- (a) *kollane rätik, väga pikk poiss, lõputu lugu; täiesti loetamatu kiri; hakkaja poiss*
- (b) *esimene tund, kümnes mees*
- (c) *lugev tüdruk, loetav raamat, läinud nädal, tehtud töö, tegemata töö*
- (d) *kõigile teada asi; See pole kiita / laita olukord.*
- (e) *puust taldrik, lipsuga mees*
- (f) *üle küla mees, ülespoole põlvi mantel*
- (g) *alasti inimene, omaette tuba*

Adjektiivatribuut asetseb normaalkühul oma põhja ees, määratleja olemasolu korral viimase järel, s.o põhjale lähemal (*see väike maja*). Teatud juhtudel võib adjektiivatribuut olla ka põhja järel (→ SÜ 249).

Omadussõnad, järgarvsõnad ja oleviku kesksõnad ühilduvad põhjaga asendist olenemata. Ühildumine leiab aset arvus ja käändes (*suurele inimesele, suurtele inimestele*). Oleva, rajava, kaasa- ja ilmaütleva käände lõppu võib käsitada fraasimarkerina, mis ühildumisel liitub vaid kogu fraasi viimasele sõnale (a). Mineviku kesksõnad ühilduvad vaid järelasendis (→ SÜ 249), ülejäänud atribuudid esinevad kindlas vormis. On ka vaegomadussõnu, mis ei käändu ega saa seetõttu ühilduda (b).

- (a) *suure inimesena, sinava metsani, abistavate käteta, punaste bussidega*
- (b) *katoliku koolis, prantsuse keeles, lapseohtu neiule, tipp-topp tööle, isevärki meestele, eri tingimustes, paganama kused, ise asjad*

SÜ 249. Järeltäienditest on osa ilukirjandusliku kõrgstiili esindajad, kusjuures sageli on tegemist mitme rõhutatud ja omavahel rinnastatud täiendiga (a). Peale selle on aga terve hulk üksikjuhtumeid, kus järeltäiend on tavaline või isegi ainuvõimalik. Näiteks saab isikupronoomenit (harilikult pikka kuju *mina, sina* jm) laiendada ainult järeltäiendiga (b), samuti on järeltäiend tavaline asesõnade *mis, miski* laiendajana (c). Järeltäiendina saavad esineda ka *kui-* ja *nagu*-võrdlustarindid, mis ei pruugi alati paikneda otse laiendatava nimisõna järel (d).

- (a) Metsas, *ohklikus ja võikas*, pime sõdur ringi põikas. (I)
- (b) Ja mina *loll* mõtlesin, et sa sellepärast tulid, et sa mind armastad. (I) Meid *õnnetuid* kogunes sinna päris palju.
- (c) Mida *targemat* ütelda? Ning ma ise võin midagi *võimalikku ja ilusat ja hilisemat* ära rikkuda. (I) Hinge müümine oli kunagi Kilianile tundunud midagi *väga tühist ja ebaolulist*. (I)
- (d) Mul oli endal kaval, *hoopis etem kui see Edmund*, umbes nii nagu sina. (I) Vaevu aimatav ahetus langes tema laugudele, *kerge kui õietolm koiduliblika tiibadel*. (I)

Järeltäiendi ühildumine erineb mõnevõrra eestäiendi ühildumisest. Järeltäiendina ühilduvad ka mineviku kesksõnad (a). Järeltäiend ühildub neljas viimases käändeski, kusjuures mõnel juhul, nt ühesõnalise täiendi korral või kui põhjaks on asesõna *miski*, võib käändelõpp liituda ainult fraasi viimasele sõnale (b).

- (a) Naine andis õunu kõigile lastele, *nii söönutele kui ka näljastele*. Ta rääkis ainult ilusate tüdrukutega, *hästi meigitute ja rietatutega*.
- (b) Kasvas see laps üles *ema(ta) hellata*. Puututi kokku *millegi tundmatu ja kohutavaga*.

SÜ 250. Eesti keelele on omane **ühildumatute nimisõnaliste adjektiiv-atribuutide** kasutus. Semantiliselt on nende ühine tunnus see, et nad annavad nagu adjektiivid edasi põhja mingit omadust ja ligikaudu sama sisu saab edasi anda öeldistäätlausega (*tutiga müts* → *müts on tutiga*). Markeerimata kontekstis asuvad ka nimisõnalised adjektiivatribuudid põhja ees, olles seega eestäiendid. Käändevormilt võivad nad olla: osastavas, põhiliselt fraasidena, mille tuumaks on parameetersõna *liiki, laadi, masti, tõugu, kasvu* jm (a), seesütlevas, väljendades seisundit (b), seestütlevas, väljendades ainet või materjali (c), alalütlevas, väljendades parajasti toimuvat tegevust (d), raja-vas, väljendades mõõtmeid (e), ilmaütlevas, väljendades osa või omaduse puudumist (f), kaasaütlevas, väljendades osa või omaduse olemasolu (g).

- (a) *suurt kasvu* mees, *punast tõugu* lehm, *tundmatut liiki* seen
- (b) *abielus* naine, *gripis* töökaaslane, *õites* õunapuu, *rusikas* käsi
- (c) *rauast* uks, *siidist* kleit
- (d) *hüppel* tiiger, *naerul* suu
- (e) *maani* kleit, *rinnuni* vesi
- (f) *tutita* müts, *soolata* toit, *lõputa* lugu
- (g) *tutiga* müts, *soolaga* toit, *lõpuga* lugu

Märkus. Ilmaütlevas käandes täiendi tähendus võib olla üsna sarnane karitiivse täiendi tähendusega, kuid tendentsina kehtib see, et ilmaütlev väljendab lihtsalt millegi (osa, detaili vms) puudumist, sh ka ajutist või juhuslikku (*lõputu lugu*), karitiiv aga pigem omaduse või osa täielikku puudumist, seda kui referendile iseloomulikku tunnust (*lõputu lugu*). Vt ka SM 180.

Nimisõna käändevormide sarnaselt võivad adjektiivatribuudina esineda ka seisundimäärsõnad, millest paljud sisaldavad lokatiivset käändelõppu -s või -l (a), kuid võivad olla ka muul viisil moodustatud (b).

- (a) *lokkis* pea (vrd *pea on lokkis*), *sassis* juuksed, *longus* lilled, *pilukil* silmad, *hõõgvel* söed
- (b) *ammuli* suu, *põigiti* lauad, *kohastikku* majad, *omaette* tuba.

Genitiivatribuut

SÜ 251. Genitiivatribuut ehk **omastavaline täiend** on omastavas käandes nimisõnaline eestäiend, mis on tüüpjuhul referentne ja mille vorm näitab üksnes täiendi referendi suhestatust põhja referendiga. Suhte täpsem liik selgub tähenduse ja konteksti põhjal, grammatiliselt seda ei väljendata.

Enamasti annab genitiivatribuudiga fraas edasi **kuuluvussuhet**, milles atribuut väljendab: valdajat selle mitmesugustes variantides: vahetut omajat; institutsiooni, millesse põhja referent kuulub; isikut, kellega põhjaga tähistatu on mingites sotsiaalsetes suhetes; tervikut, mille osaks põhja referent on; nähtust, mille parameetrit põhi väljendab (a), autorit vm tegijat (b), kohta (c), aega (d), kvantumit (e), otstarvet (f), muid tähendusi (g).

- (a) *poisi* raamat, *minu* pall; *ülikooli* nõukogu, *instituudi* töötaja, *osakonna* juhataja; *sõbra* onu, *tema* isa, *venna* sõber, *minu* töökaaslane; *minu* pea, *auto* ratas, *ajalehtede* arvamused, *raamatukogu* raamat, *kollektiooni* esimene mark; *raamatu* hind, *paadi* sügavus, *mõtete* konkreetsus
- (b) *Tauli* grammatika, *Viiralti* graafika, *ema* pirukad
- (c) *Siberi* taiga, *saarte* taimestik, *Vargamäe* Andres, *Tallinna-Tartu* kiirrong
- (d) *neljapäeva* hommik, *XX sajandi* kirjandus
- (e) *viie kilomeetri* jooks, *kolme kuu* palk, *nädala* töö
- (f) *väarikate* ülikool
- (g) *kastide* virn, *eesti keele* grammatika, *pruudi* foto

Märkus. Genitiivatribuute, mis väljendavad valdajat, on nimetatud ka **posse-siivseteks atribuutideks**, ülejäänud kuuluvussuhet edastavaid genitiivatribuute aga **definitiivseteks atribuutideks** (nt EKLP I 1974: 296 jj).

Osa kuuluvust väljendavaid genitiivatribuute on samatähenduslikud adverbiaalatribuutidega (→ SÜ 254), nt *pruudi foto – foto pruudist, saarte taimestik – taimestik saartel, sõprade kiri – kiri sõpradelt*.

SÜ 252. Deverbaalse põhja (teonimi, tegijanimi) genitiivatribuute liigitatakse selle järgi, millist süntaktilist funktsiooni täidaksid vastavad fraasid lauses verbi laiendina, **subjektilisteks** (a) ja **objektilisteks** (b) **täienditeks** (→ SÜ 536).

- (a) *laulja* esinemine – *Laulja* [SBJ] esineb; *presidendi* kõne, *lapse* nutt
- (b) *laulu* esitamine – *Laulu* [OBJ] esitatakse; *õuna* söömine, *luuletuse* lugeja, *tänavate* remont

Alati pole ilma kontekstita võimalik otsustada, kas tegemist on subjektilise või objektilise genitiivatribuudiga, nt *venna mõrv* (kas vend mõrvas või mõrvati vend), *professori õpetamine* (kas professor õpetas või õpetati professorit). Samuti neutraliseerub subjektilise ja objektilise atribuudi puhul totaalsuse / partsiaalsuse vastandus, nii et sõltumata aluse või sihitise omadustest on nad täiendina omastavas. Ühtmoodi omastavas käändes on nt partitiivverbi sihitisest lähtuv täiend (*mitme keele kõnelemine*) ja perfektiivverbi sihitisest lähtuv täiend (*varanduse leidmine*).

Subjektilise ja objektilise genitiivatribuudi piir kuuluvust väljendava genitiivatribuudiga pole terav. Kui deverbaal väljendab tegevuse tulemust või tegevust kui piiritletud akti, võib genitiivatribuuti samahästi käsitleda kuuluvusatribuudina.

laulja esinemine; *õpilase* kirjand; *laulu* esitus, *kiiruse* definitsioon

Kui samas NP-s on mitu genitiivatribuuti, on neist esimene tavaliselt kõige possessiivsem (a). Kui sama tuumsõna juures on nii subjektiline kui ka objektiline genitiivatribuut, on subjektiline enne objektilist (b). Mõlemal juhul on eespoolse atribuudi põhjaks kogu järgnev fraas.

- (a) *tüdruku* [kolme minuti tee]; *õpetaja* eesti keele õpik, *ministri* esimese perioodi vead
- (b) *Isa* [puude saagimine] kostis kaugele.

SÜ 253. Genitiivatribuudi ja adjektiivatribuudi tähenduste piirialasse kuuluvad **mittereferentsed** ehk **liigiviitelised** (ja seega pigem omadust kui asja väljendavad) omastavas käändes täiendid. Kui selliseks täiendiks on asjasõna (→ SÜ 154), vormistatakse see kirjas põhjaga kokku liitnimisõnaks. Vrd

- (a) *puu leht, selle bussi pilet* [referentne, kuuluvust konkreetsele puule või bussile väljendav genitiivatribuut]
- (b) *puuleht, bussipilet* [kuuluvust väljendava genitiivatribuudi ja adjektiivatribuudi mittereferentne, puud või bussi üldiselt tähistav piirijuhtum]

Uunikumide, ainesõnade ja liigiviiteliste täiendsõnade korral on kokku- ja lahkukirjutus referentsuse suhtes ükskõikne või oleneb muudest teguritest.

päikese kiired ~ päikesekiired, loogika leksikon ~ loogikaleksikon

Adverbiaalatribuut

SÜ 254. Adverbiaalatribuut ehk **määrustäiend** on täiend, mille vormis väljendub täiendi sisusuhe põhjaga. Adverbiaalatribuudina võib esineda nimisõna määruuse käändes (a), kaassõnafraas (b), määrsõna (c) või infiniitne verbivorm (d). Eriti suur on võimalike adverbiaalatribuutide valik nominalisatsioonides (→ SÜ 535).

- (a) tüdruk *maalt*, linnast tulek
- (b) puhkus *pärast tööd, enne õhtut* hõiskamine
- (c) *kaugelt* tulek, *asjalikult ja põhjalikult* rääkimine, *kiiresti* ujumine
- (d) *matkama* minek, *ujumast* tulek, aeg *lahkuda*

Tavalisemad adverbiaalatribuudi tüübid, mis esinevad nii nominalisatsioonis kui ka muudes nimisõnafraasides, on habitiivatribuut, s.o allikat või adressaati väljendav atribuut (a), kaasnemisatribuut (b), sõltuvusatribuut, mille vorm sõltub nimisõna rektsioonist (c), kohaatribuut (d), ajaatribuut (e), kvantumiatribuut (f), otstarbeatribuut (g), seisundiatribuut (h). Nominalisatsioonis võib esineda ka muude tähendustega adverbiaalatribuute, nt viisiatribuute (i).

- (a) kiri *emalt*, stipendium *parimale üliõpilasele*, teade *kõikidele õpetajatele*, raamat *isa käest*
- (b) poiss *sõbraga*, *suure kotiga* mees
- (c) pilt *naisest*, austus *vanemate vastu*, mõtisklus *ilusast elust*, õigus *puhkusele*
- (d) uks *koridori*, valu *seljas*, *metsast* tulek, poisid *sõjaväes*, ärkamine *uude ellu*
- (e) luba *kaheks kuuks*, puhkus *pärast tööd*, kirjavahetus *möödunud aastast*
- (f) tööstaaz *üle viie aasta*, aeg *alla nelja minuti*, saak *neli korvi peenralt*
- (g) valmisolek *tööks*, laager *matkajate jaoks*, võimalus *põgenemiseks*
- (h) *kummargil* istumine, töö *õpetajana*, tähtsus *sadamana*
- (i) *kõvasti* karjumine

Adverbiaalatribuutide paiknemist mõjutab see, kas nende põhi on verbist tuletatud nimisõna (deverbaal) või mitte. Mittedeverbaali laiendav määrus-täiend on üldjuhul järeltäiend. Eesasendis annab tihti sama tähendust edasi genitiivatribuut (→ SÜ 251), vrd *kiri sõprade käest – sõprade kiri*. Kui määruse vormis nimisõna paikneb mittedeverbaalse põhja ees, on see pigem adjek-tiivne (omadust väljendav) atribuut kui adverbiaalatribuut, nt *tutiga müts, koorega kohv, paanikas inimene* (→ SÜ 250).

Nominalisatsioonis on sagedam eestäiend (a), kuid deverbaalset subs-tantiivi võib laiendada ka järeltäiend (b). Seejuures tegevust väljendavas nominalisatsioonis on sageli võimalikud mõlemad, vrd *tööst mõtlemine* ja *mõtlemine tööst*, *metsas jooksmine* ja *jooksmine metsas*, *kodust tulek* ja *tulek kodust*. Viisi ja seisundit väljendavate adverbiaalatribuutide, samuti mõningate aega väljendavate atribuutide eelisasend on nominalisatsiooni korral siiski deverbaali ees (c), kusjuures viisi- ja ajaadverb võib vahelduda adjektiiviga, nt *kummargil istumine*, *kõvasti ~ kõva karjumine*, *vara(kult) ~ tõusmine ~ varane tõusmine*.

- (a) Elu *huvitavamaks* tegemise eesmärgil oli Loovi ära võrgutanud seni kolm proosakirjanikku ja nüüd seisis neljas sihikul. (I) *Juuksuri juurde* mineku oli Marit tal maha laitnud. (I) Varasematel aegadel ei oleks *pargini* jaluta-mine mingi mure olnud. (I)
- (b) Ta teadis, et üleminek *ühest maailmast teise* ei mõjuta ta eluaastaid. (I) Ja retsept „3 korda 20 minutit energilist jalutamist *värskes õhus*“ ei ole tänapäeval paljudes riikides mingi haruldus. (A)
- (c) Et tühipalja hammaste *irevile* ajamisega teisi oma võimu alla saada, selleks läks niisamapalju jõudu tarvis nagu puude riitaladumiseks või *ühe hinge-tõmbega* üle õue jooksmiseks. (I) Selles asjas miskit *kahtepidi* mõtlemist olla ei saa. (I)

Lisand

SÜ 255. Lisand ehk **apositsioon** on nimisõnaline täiend, mis on oma põhjaga samaviiteline. Tegemist on põhja referendi dubleeriva nimetamisega mingist teisest vaatenurgast. Lisandiga tarindis kasutatakse seega samale referendile viitamiseks mitut nimisõnafraasi, mis on omavahel grammatiliselt seotud ja moodustavad ühe kõrgema tasandi nimisõnafraasi. Nagu muud täiendit nii ka lisandit sisaldav nimisõnafraas toimib ühe lauseliikmena. Tüüpilised lisandid on ühelt poolt nime juurde kuuluvad liiginimetused (*minu vend Jaagup, kohvik Gustav*), teiselt poolt mitmesugused täpsustused (*minu sõber,*

parim inimene maailmas; soomlasest turist). Peale nimisõnafraasi võib ka kvantorifraas olla lisandiks (*Jüri ja Mari, **kaks toredat inimest***) või lisandi põhjaks (***kolm inseneri**, meie tehase kõige targemad mehed*).

Lisandi funktsiooniks on eelkõige teisiti väljendamine kaudu viitesuhte konkretiseerimine, et aidata vastuvõtjal referent tuvastada või lisada sellele mingi uus nüanss. Näites (a) oleks nimisõnavormid *restoranis* ja *likööri* mõnes olukorras üksinda viitamiseks liiga üldised, mistõttu on neile lisatud lisandina restorani ja likööri nimi. Sellistel juhtudel kuulub lisandiga nimetatatu põhjaga nimetatatu hulka, st *Gloria* on üks *restoranidest*. Näites (b) on aga referentsiaalne suhe selge ka ainult nime puhul, lisand vaid täiendab infot referendi kohta ning üks ei ole teise osa.

(a) Istusime restoranis *Gloria* paar tundi ja jõime likööri *Vana Tallinn*.

(b) Kohtusime Toomas Hendrik Ilvesega, *Eesti Vabariigi presidendiga*.

Alati pole võimalik öelda, kas lisandit on või ei ole vaja referendi tuvastamiseks. Näites (c) on fraasi *selles ehitises* lisanditeks fraasid *mägitee käänakule ehitatud palkmajas* ja *moodsas grillrestoranis*, kuid väga raske on öelda, kas nad on vajalikud viidatava objekti tuvastamiseks või annavad selle kohta lisainfot.

(c) Selles ehitises, *mägitee käänakule ehitatud palkmajas, moodsas grillrestoranis* valitsesid mahedad lambid, kaminasüte sinakas lõõm ja tasane vestlussumin. (A)

Lisand on semantiliselt olemuselt tihti sarnane (mitterestriktiivse) relatiivlausega (*Jüri, minu parim sõber* → *Jüri, kes on minu parim sõber*; *restoran Gloria* → *restoran, mille nimi on Gloria*).

SÕ 256. Lisandid liigitatakse asendi järgi põhja suhtes **ees-** ja **järellisandiks**. Kuna lisand ja tema põhisõna on mõlemad nimisõnafraasid, siis on nende eristamine tihti raske. Siinses käsitluses lähtutakse järgmistest asjaoludest.

- Kuivõrd NP süntaktilist funktsiooni näitab tuumsõna (lisandi põhja) vorm, siis juhul kui lisanditarind koosneb käändes muudetavast ja muutumatust (püsivormilisest) fraasist, peetakse muudetavat põhjaks, muutumatut lisandiks (a). Leidub ühendeid, kus muutumatuks jääda ja seega lisandina esineda võib nii üks kui teine liige, ehkki ühendi tähendus on mõlemal juhul sama. See, kumb liige on sellistes ühendites parajasti lisand, on selge üksnes siis, kui põhjana toimiv liige on mingis muus käändes kui nimetav (b). Kui mõlemad liikmed on nimetavas (*restoran Gloria*), on ühend kaheti analüüsitav.

(a) *õpetajast* ema (*õpetajast* emale, *õpetajast* emaga); ema *õpetajana* (emale *õpetajana*, emast *õpetajana*); *Professor Aristel* oli kombeks teha soome-ugri kohvi. Ta elas *Vanemuise* tänaval. Restoranis *Suudlevad Tudengid* oli vaikne.

(b) *restoran* *Glorias* – restoranis *Gloria*

- Kui mõlemad fraasid muutuvad, ühildudes käändes, siis tuleb jälgida, kas järelasendis fraas eristub suulises kõnes eelnevast pausiga. Selline fraas on lisand, mis eraldatakse kirjas vahemärkidega (a). Kui aga sellist eraldatust pole, siis loetakse lisandiks laiema mõistemahuga fraas, milleks harilikult on eespool paiknev fraas (b).

(a) Ta tutvustas meile oma meest, *tüsedavõitu kiilaspead*.

(b) *Ta uuel naisel Üllel* on sinised silmad. Festival toimus *ülikoolilinnas* Tartus.

SÜ 257. Lisanditega fraasid võivad moodustada hierarhilisi struktuure, näiteks fraasis *tema näitlejast papa Klaus Kinski* järgneb genitiivatribuudile (*tema*) seestütlevas käändes eeslisand (*näitlejast*), siis nende põhisõna (*papa*) ja siis ees- ja perekonnanimi, mille suhtes eelnev kahetasandiline NP (*tema näitlejast papa*) on eeslisandiks.

Filmis on tema tegelase pojal koguni kaks isa, kuid Kinski ise jäi isata juba varases lapsepõlves, kui *tema näitlejast papa Klaus Kinski* oma perekonna hülgas. (A)

Ametlikus tekstis on lisandeid suhteliselt palju, sest vajadus lühidalt esitada suur hulk informatsiooni soosib lisandite kasutust nt aadresside, kuu-päevade, ametinimetuste jms esitamiseks.

Koolituspäev toimub laupäeval, 3. oktoobril kell 11–15 Tallinna Misjonikeskuses aadressil *Tehnika 115*. (Web) Keeleauhinna üks kandidaate, *Tartu Ülikooli Füüsika Instituudi direktori nõunik* Henn Käämbre .. (Web)

Lisandiks võib pidada ka kokkuvõtvale sõnale või fraasile järgnevat rindtarindist loetelu (a). Sel juhul võib lisandi põhjaks osutuda kvantorifraas (*kolm peamist tunnust*) (b).

(a) Kiirused on kavandatud sellised, et kõik – *nii ponid kui ka suuremad hobused* – jõuavad raja ilusasti läbida. (Web)

(b) Seega on riigil kolm peamist tunnust: *maa-ala, kodanikkond ja suverääanne riigivõim*. (A)

Järellisand

SÜ 258. Järellisand on tavaliselt täpsustav nimisõnafraas, mis lisab ees oleva nimisõnafraasi tähendusele mingi uue aspekti (a). Mõnikord sarnanevad järellisandid ka eneseparandustega (→ SK 28 jj), mille puhul antakse põhifraasist õigem või täielikum samale referendile viitav fraas, justkui parandaks kirjutaja oma ebatäpsust (b).

- (a) Sina oled meie toitja, *meie öine ingel*. (I) Kohtusime Jüri Mäega, *minu naabriga lapsepõlve ajast*. Marikale, *minu pikaageelse pinginaabrile*, meeldis joonistada. Jüri majal, *valgel telliskiviehitisel*, lehvis uhkelt lipp.
- (b) Auk maakera pimedasse kuuma kõhuõõnde, *õigemini küll selle ülemine serv*, hakkas kuju võtma. (I)

Järellisand võib olla mõistemahult samasugune kui põhi (eelnevad näited a, b), aga ta võib ka olla klassifitseeriv, st liigitada oma põhja mingisse laiemasse klassi või tüüpi.

.. nad olid ehk igavamad kui enda valitud sõbrad, *nõukoguliku Eesti haritlase*liit. (I)

Peale nende grammatiliselt markeerimata juhtumite esineb ka *nagu-* ja *kui-*lisandit (a) ja olevas käändes lisandit (b).

- (a) Eesti keele *kui teise keele* õppimine ja õpetamine on kogu taasiseseisvumise aja olnud aktuaalne arutlusteema ja tihti ka kirklik vaidlusobjekt. (A) Seepärast rõhutan ilukirjanduse *kui empaatiavõime, vaimsuse, humanistliku eluvaate kujundaja* võimalusi üleüldse. (T) Varrude puhul oli ta isegi Putkala Loonale kõik tema üleastumised vana Mihkliga andestanud ning tema *nagu sugulase* kunagi endale peo ettevalmistamiseks appi palunud. (I) Säärased vabakutselised õigusemõistjad *nagu Paul ja Roland* pidid lakkamatult kokku puutuma trotslike keeldumistega. (I)
- (b) Kalininil *Nõukogude Liidu vanemana* on õigus armu anda kõigile .. (I) Pärast panustavad needsamad inimesed *maksumaksjatena* taas keskmisest rohkem. (Web)

Märkus. Lisandiks saab pidada üksnes nimisõnalisele põhjale vahetult järgnevaid olevas käändes fraase ja nad on väga lähedased öeldistäätemäärusele. Vrd Kõigepealt võttis sõna R. P. *doktorandi juhendajana*. – *Doktorandi juhendajana* on R. P. teinud head tööd. (→ SÜ 228)

Järellisand ühildub harilikult oma põhjaga käändes ja arvus, essiivne lisand arvus.

Muutumatu järellisandina esinevad eelkõige toote- ja üritusenimed (a), tsitaadid, pealkirjad, aadressid (b), marsruudiväljendid ja põhjaga tähistatu komponente märkivad väljendid (c) ning muud lauses muutumatuna püsivad keeleüksused, millel on oma, lauses süntaktilist rolli kandev põhi.

- (a) Otsin likööri *Vana Tallinn*. Sõitsime rallile *Valged Ööd*.
- (b) Pioneeride hüüd „*Alati valmis!*“ Arutame teemal „*miks sõbrad jäävad vanaks*“ ja „*kuidas aeg mõjutab sõprust*“. (A) .. tegid proovi Oskar Lutsu näidendiga „*Kapsapea*“. (I) Käisin ajakirja *Keel ja Kirjandus* kolleegiumi koosolekul. Sõnal *pehme* on rohkesti tähendusi. Ta elas eramajas, *Ehitaja tänav 43*.
- (c) .. lend *Tallinn–Pariis* väljub sõiduplaani järgi kell 17.30 ja jõuab Pariisi kell 19.30. (G) Taas sõitis buss uuel marsruudil, *Tartu–Põlva–Koidula*. Aplodeeriti balletipaarile *Age Oks ja Toomas Edur*.

Muutumatu järellisandina võivad toimida ka asutuste, ettevõtete ja ühenduste nimed, samuti tähtsümbolid ja numbrid (a). Kuid juhul kui nende kuju võimaldab käänamist ja eriti kui nendega seostuv liiginimetuse on ilma täienditeta või suurtähtlühend, võib liiginimetuse saada muutumatuks eeslisandiks ja nimi muutuvaks põhjaks (b).

- (a) Olime eile Tartu kohvikus *Suudlevad Tudengid*. Panin lõppu märgi ☺.
- (b) kohvikus *Gustav* – kohvik Gustavis; ASil *Andmevara* – AS Andmevaral; numbris *12* – number 12-s; kolmnurgas *ABC* – kolmnurk ABC-s; punktis *A* – punkt A-s

Ettevõtetnimede puhul eelistatakse liiginimetuse muutmist ja seega nime käsitamist lisandina siis, kui tahetakse näidata nime algkuju, nt *ASis Tallinna Vesi* on selgem kui *AS Tallinna Veas*.

Paljud nii toote-ürituse-pealkirja rühma nimed kui ka ettevõtetnimed võivad käänduvatena esineda ka genitiivse eeslisandina (→ SÜ 261), seega vahelduda võivad järgmised nimemallid:

- (a) likööri *Vana Tallinn* = *Vana Tallinna* likööri
- (b) kohvikus *Gustav* = kohvik Gustavis = *Gustavi* kohvikus

SÜ 259. Järellisand võib laiendada ka isikuasesõna, eelkõige selle pikka kuju.

Ütleb kohe suu sisse, et tema, *Allika Manda*, jalutas jõe äärde sellepärast, et sulasega kokku saada. (I)

Teise isiku pronoomenit laiendav lisand võib kokku langeda üttega (*Kas sina, Annika, oskad?* (I)). Seda siiski vaid nimetavas käändes, sest muudes käändetes eristab lisandit lisandilaadsest üttest ühildumine – lisand ühildub oma põhjaga käändes (*Kas sul, vana! inimesel, häbi pole!*), üte jääb nimetavasse (*Kas sul, vana inimehe, häbi pole!*) (→ EKS(V) 15 § 19).

Pronoomenijärgse lisandi tavalisemaid eesmärke on lisada juba tuvastatud, pronoomeniga viidatud referendile mingi tegevuse seisukohast oluline aspekt (a). Mõnikord võib pronoomenijärgse lisandi tingida pronoomeni ebaselge referents, nt kellegi sõnade refereerimise korral või juhul, kui ei ole päris selge, keda mõeldakse *tema* või *meie* all (b). Kui esimeses või teises isikus olevat subjekti lauses eksplitsiitselt esitatud polegi, võib lisand laiendada ka verbi isikuvormi põhjal juurdemõeldavat NP-d (c).

- (a) Mina, *lootusetu unustaja*, ajasin kõik jälle segi. Mees oli aru saanud, et eelkõige muretses koer *tema*, *peremehe* pärast. (I) Seejärel oli ta natuke kuivalt nutta tihkunud, *tema*, *neli aastat sõdinud Wehrmachti ohvitser*. (I) Joome põhjamaist likööri, *meie*, *noored idaeurooplased ilmajõe äärel*. (I)
- (b) Kui sulane põhjalikult läbi pekstud, nii et ta enam tõusta ei jaksa, pidi *tema*, *Juku*, saunale tule räästasse torkama. (I) Traktoristid ja kombaineriid teenivad mitu korda rohkem kui *meie*, *teadlased*. (I)
- (c) Mõtlesin, *vana loll*, et püüdsin kinni paabulinnu. (I)

Eeslisand

SÜ 260. Eeslisand võib olla vormilt markeerimata (põhjaga ühilduv või muutumatult nominatiivis), genitiivne või elatiivne. Markeerimata eeslisand on tüüpjuhul nime üldnimeline laiend. Alati on markeerimata eeslisandina käsitletav inimese vm olendi nime (a), samuti kohanime (b) ees paiknev üldnimeline laiend. Kohanime lisand ühildub alati oma põhjaga, inimese vm olendi nime lisand võib ka mitte ühilduda (tingimusi vt allpool).

- (a) Kinkisin *vanale sõbrale* Vollile raamatu. *Buldog* Donnale anti konti. Kohtusime *professor* Karuga.
- (b) Kontsert toimus *kuurortlinnas* Pärnus.

Inimese nime laiendav eeslisand on ametinimetus, tiitel, kõnetlussõna, sugulussõna vms (a). Mitmeosalise nime puhul (nt ees- ja perenimi) võib mitte-käänduvad osad lugeda samuti lisandiks, sest vormiliselt on nad sarnased tiitlitega (b).

- (a) *professor Metsalt, doktor Mäega, kindral Pöder, president Karisel, proua Linda, onu Juhan, tädi Maali, mamma Lindale*
- (b) *Jüri Tammele, Karl Erik Taukariga, Peeter I-ga; Tuntud vanemate varjust on raske välja hüpata, aga see ei ole probleemiks näitleja Hendrik Toompere juniorile .. (A)*

Märkus. Tingimata vajalik mitmeosalise nime ühildumatu osa pidamine lisandiks siiski pole, sest sisuliselt on mitmeosaline nimi pigem tervik, millest käändub ainult viimane osa. Nii kalduvad lisandiga fraasid käituma fraasimarkeriga fraasidena (→ SÜ 248), see kehtib näiteks ka mitteühilduva tiitli, kõnetlussõna ja ametinimetusega nimede, ettevõtetnimede jms kohta. Tervikuks tõlgendamise korral kaob ka probleem lisandi referentsusega – on mõistlikum öelda, et fraas *õpetaja Mart Mägi* viitab tervikuna ühele isikule, kui et fraasid *õpetaja, Mart* ja *Mägi* dubleerivad üksteist viiteüksusena.

Inimese vm olendi nime laiendav lisand ei ühildu oma põhjaga, kui ta on ainsuslik, ilma täienditeta, ei kuulu rindühendisse ega pole esile tõstetud.

Andsin selle raamatu *Juhan Mäele*. Vii see *professor Tammele*. *Härri* direktoril on täna tähtis koosolek. Kohtasin täna *neiu Teelet*. Nimetatud kirjutises on *kirjanik* Visnapuu kohta järgmised laimavad ja teotavad ütlused. (Web) *Papagoi* Lakile ei meeldi kassid.

Eeslisand ühildub, kui ta on mitmuses (a) või kui tal on täiend (b). Ühilduvad ka *ke(ne-)* ja *lane*-liitelised lisandid ning kalduvad ühilduma *ja*-liitelised lisandid (c). Muidu ühildumatu ainsuslik laiendamata lisand ühildub harilikult ka siis, kui ta on rindühend (d) või kui ta on kontrastiivselt fookustatud (e).

- (a) *vendade* Grimmide muinasjutud; Näosaates parodeeriti *õdesid* Sõnajalgu.
- (b) *inglise kirjaniku* Herbert Wellsi „Maailmade sõda“; Nikolai II armastus *kuulsa baleriini* Mathida Kšessinskaja vastu peegeldub tema poliitika vigades. (Web) *Vanale papagoile* Lakile ei meeldi kassid.
- (c) Toppis *pojakesele* Jürile putru lusikaga suhu. *Inglasele* John Smithile tulid külalised. *Leiutaja(le)* Tiit Sepale anti patent.
- (d) Kultuuriauhind anti *kirjanikule ja tõlkijale* Jüri Kasele. Siiski: Jõhvi linnagaleriis *baleriin* Age Oksa õe, *skulptor ja disainer* Anke Oksa maalide näitus. (Web)
- (e) Ma ei mõtle mitte *vasaraheitjat* Jüri Tamme, vaid *taksojuhti* Jüri Tamme.

Markeerimata eeslisandina võib peale olendi- ja kohanime laiendite esineda ka ettevõtetnimede, samuti tähtsümbolite ja numbrite üldnimeline laiend, kuid seda vaid laiendamata kujul ja käänduvate nimede juures. Nagu eespool (→ SÜ 258) nägime, selline tarind vaheldub tarindiga, kus nimekomponent on muutumatuks järellisandiks, nt *kohvik Gustavis* = kohvikus *Gustav*, *number 12-s* = numbris *12*.

Markeerimata eeslisandina on hakatud kasutama ka nime. Keelekorraldus on sellise järjestuse puhul soovitanud kasutada eeslisandit genitiivis (→ SÜ 261) või ka liitsõna (b).

- (a) Valeri Vinogradovi maalid ja kollaažid *Vaal* galerii alumises saalis, 4.–21. september. (A) Maja on kindlustatud *Seesam* Kindlustuse poolt. (A) *Tiit* Reisidel on õigus reisipakettide hinda muuta .. (Web) Ameerika Ühendriigid saadavad enda *Abrams* tankid ja *Patriot* õhutorje Ukrainasse varem lubatust kiiremini. (A)
- (b) Max Ernsti graafika ja raamatuillustratsioonid Eestis on kindlasti suurem sündmus kui mitme avangardiklassiku müüginäitus *Vaal*galeriis .. (A) Meil on rõõm teatada, et 15.03.2019 kolib *Tiit-Reiside* Tallinna büroo suurematesse ruumidesse. (G)

Liitsõna esiosana on võimalik vormistada ka laiendamata tsitaatsõna või tähtsümbolit.

R-klahv (= klahv *R*), *x*-telg (= telg *x*), *x*-täht (= täht *x*), *olema*-verb (= verb *olema*), *C*-vitamiin (= vitamiin *C*), *lik*-liide (= liide *-lik*)

SÜ 261. Tavaliselt on nimi eeslisandina **omastavas käändes**. Genitiivse eeslisandi kasutusala on lai. Seda kasutatakse nt kohanimedes (a), ettevõtetnimedes (b), tootenimedes (c), autasunimedes (d), üritusenimedes (e). Liitsõnades võib lisandiga analoogilist funktsiooni täita ka genitiivne isikunimi (f) või koguni mittenimi (g).

- (a) *Marylandi* osariik, *Pärnu* linn, *Võmmorski* küla, *Peipsi* järv, *Ülikooli* tänav
- (b) *Varraku* kirjastus, *Vanemuise* teater, *Kolme Sibula* restoran, *Aura* veekeskus
- (c) *Vana Tallinna* liköör, *Atleedi* juust, *Abramsi* tank
- (d) *Valgetähe* teenetemärk
- (e) *Valgete* Ööde ralli
- (f) *Juhani*-onu, *Marguse*-härra, *Põdra*-mutt
- (g) *pastorihärra*, *sekretäripreili*

Lisandiks loetakse ühendi esimene osis eelkõige süntaktilistel kaalutlustel: üldmõistet väljendav sõna käändub ja osaleb seega süntaktilistes protsessides, nimi jääb aga ühildumatuna alati genitiivi, nt *Käisin Vanemuise teatris*.

Otsin Vana Tallinna likööri. Rääkisin Marguse-härraga. Vormilt on genitiivne eeslisand sarnane genitiivatribuudiga, kuid erinevalt viimasest on lisandi puhul tegemist põhisõnaga samaviitelise fraasiga. Mõnikord võib see vormiline sarnasus siiski segadust tekitada, nt sugulussõnade puhul. Fraasis *Juhani onu* võib genitiivset eesliiget mõista nii genitiivatribuudina (kelle onu?) kui ka eeslisandina. Tõlgenduse ühestab kokkukirjutus (*Juhani-onu*) või hoopis sugulusnime esitamine markeerimata eeslisandina (*onu Juhan, onu Juhanile*). Kohanimede puhul eristab genitiivset lisandit genitiivatribuudist see, et lisandiga ühendis, nt *Tallinna linn*, on nimeks üksnes pärisnimi (linna nimi on *Tallinn*), genitiivatribuudiga ühendis, nt *Tallinna laht* või *Pärnu jõgi*, toimib nimenäga aga pärisnimi koos liiginimetusega (lahe nimi ei ole *Tallinn*, vaid *Tallinna laht*).

SÜ 262. Elatiivne eeslisand väljendab põhja referendi mingit omadust, kõige tüüpilisemalt rahvust või ametit:

inglasest treener, autojuhist naaber, rusikakangelastest mafioosod

Tavaliselt ei ole sel juhul tegemist nimega, siiski leidub ka näiteid nimest elatiivse eeslisandina.

Tõnis ostab naisevenna talu ära, oma talu müüb *Jaanist* vennale. (I)

Mõnikord on lisandit ja selle põhja võimalik ümber pöörata, sõltuvalt sellest, kumba tahetakse rohkem rõhutada.

kunstnikest abielupaar – *abielupaarist* kunstnikud

Elatiivne lisand ühildub oma põhjaga arvus (*näitlejast* sõbrale – *näitlejatest* sõpradele).

Lisandi mitteühildumise erijuhtumeid

SÜ 263. Kui lisanditarindi üks liige, lisand või tema põhi, märgib hulka, teine aga selle liiget või liikmeid, võivad nad erineda nii grammatiliselt käändelt (nimetav, omastav, osastav) kui ka arvult. Sellist ühildumata jäämist esineb nii järel- kui ka eeslisandi puhul.

Ühildumatu on rühma väljendav täpsustav-liigitav mitmuse osastavas käändes lisand, mis laiendab rühma üht liiget väljendavat ning ainsuse nimetavas vormistuvat põhja (vrd ka analoogilist öeldistäidet: → SÜ 186).

Liivi, *meie lähimaid* sugulaskeeli, on säilitanud palju eesti keelega ühiseid sõnu. (T)

Sellist lisandit saab käsitada ka elliptilise fraasina, kust on välja jäetud arv-sõna *üks*. Vrd

Raamatu autor on *Eesti üks parimaid mõisaajaloo tundjaid* Ants Hein. (Web)
Niisiis saab sel aastal kaisukaru, *üks laste armastatuid mänguasju*, juba 110-aastaseks. (Web)

Eri käänetes või arvus võivad lisand ja ta põhi olla ka siis, kui nad oma erisuguse vormi tõttu nõuavad sama lauseliikme vormistamisel eri käände kasutamist. Näiteks kui kollektiivset mõistet edastav ainsuse vormis põhi võib saada lisandiks mitmusliku fraasi, siis on üks ainsuses ja teine mitmuses (a). Kui selline tarind on objektiks, siis võib ka käanne olla erinev (b). Samuti võib põhi olla indefiniitsena osastavas, lisand aga definiitsena nimetavas või omastavas (c).

- (a) Muidugi, aastakümnete pikkune nõukogude propaganda on eesti rahva, *eriti just nooremate eestlaste* teadvusse oma jälje jätnud. (Web)
- (b) Ta pani näitusele välja oma kuulsa kunstikogu, *uued ja vanad pildid*. Ta pani kirja uued ja vanad liikmed, *kogu meie teaduskonna nõukogu*.
- (c) Meie kursusele tuli uusi üliõpilasi: *Mare, Ülo ja Ants*.

Lisandiga sarnaseid nähtusi

SÜ 264. Lisand laiendab nimisõna fraasi, kuid ka mõne teise fraasiga võib seostuda temaga sarnase tähendusega fraas. Nähtus on olemuselt sama: tähendus kas avatakse või täpsustatakse teise sama tüüpi fraasi abil. Selliseid ühendeid võib käsitleda seletav-ühendavate rindühenditena (→ SÜ 377), paljudel juhtudel on neile võimalik lisada seletav konnektiiv *s.o.*, *nimelt* jne. Näiteks võib omadussõna fraasiga kaasneda teine sarnase tähendusega või täpsustav omadussõna fraas (a), adverbifraasiga kaassõna- või nimisõna fraas (b) jm. Tihti on siin tegemist asesõna või asemäärsõna tähenduse täpsustamisega (b).

- (a) Valitsuse finantspositsioon on praegu väga tugev, *üks tugevamaid Euroopa Liidus*. (Web) Just sellistena, *omas ajas kohmetute ja võõrastena*, ma neid inimesi mäletan. (I) Ta oli neist kõige ilusam, *ilusam kui isegi Maarja Magdaleenat meenutav Galja seal kloostri*. (I)
- (b) *seal, metsade ja merede taga*; Ka siin, *selles väikeses hapras riigis* .. mõtleme oma lähedastele ja teeme üksteisele kingitusi. (A)

Ka järellisandi ühend oma põhjaga on semantiliselt sarnane seletav-ühendavate rindühenditega, paljudel juhtudel oleks rinnastuskonnektiivi võimalik tarindisse lisada ja tarindit süntaktiliselt kaheti analüüsida.

Kohtusime Toomas Hendrik Ilvesega, (s.o) *Eesti Vabariigi presidendiga*.
Koolituspäev toimub laupäeval, (s.o) 3. oktoobril. (Web) Siin, (nimelt) öitsvate
õunapuude ja pärnade all, oli ta loonud oma kaunimad viisid. (I)

Kirjandust nimisõnafraasi kohta: EREL, MATI 1980a. Adjektiivatribuut eesti keeles. | EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. | EREL, MATI 1992. Adjektiivse eesatribuudi ühildumisest eesti keeles. | EREL, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. | HINT, HELEN jt 2021. Demonstratiivpronoomenid ja -adverbid määratlejatena. Miks me oleme siin ilmas, selles olukorras? | KASIK, REET 1968. Omastavalise täiendi subjektilisusest ja objektilisusest *mine*-konstruktsioonis. | LAANEST, ARVO 1958. Liiki ja laadi väljendavast genitiivatribuudist läänemeresoome keeltes ja tema vahekorra genitiivi muude tähendusfunktsioonidega. | LAANEST, ARVO 1959a. Kohakäändeliste substantiivatribuutide kasutamisest. | LAANEST, ARVO 1959b. Partitiivi abil väljendatud substantiivsest atribuudist läänemeresoome keeltes. | LAANEST, ARVO 1959c. Substantiivne atribuut läänemeresoome keeltes. | LAANEST, ARVO 1960. Sisekohakäänete vormis esinevatest nimisõnalistest atribuutidest läänemeresoome keeltes. | NURKSE, REIN 1937. Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles. | PAJUSALU, RENATE 1999. Deiktikud eesti keeles, 7–84. | PAJUSALU, RENATE 2000. Indefinite determiners *mingi* and *üks* in Estonian. | PAJUSALU, RENATE 2017a. Nimisõnafraas. | PAJUSALU, RENATE jt 2020. Eesti keele viitevahendid kirjeldustes ja jutustuses. | RIIKOJA, ELLI 1974. Ühte nägu, kuid eri tegu. (Lisandi ja teiste lauseliikmete sarnasusest.) | RIIKOJA, ELLI 1975. On the nature of the Estonian apposition. | SAARESTE, ANDRUS 1948. Atribuudi asendist eesti keeles. | SAHKAI, HEETE 2003. Demonstrative Doubling in Spoken Estonian. | TAREMAA, PIIA jt 2021. Constructional variation in Estonian: Demonstrative pronouns and adverbs as determiners in noun phrases. | TAREMAA, PIIA jt 2022. Sise- ja väliskohakäänete kasutus määratlejaga nimisõnafraasides. | TAULI, VALTER 1961. Lisandist ja jutumärkidest. | VALMIS, AAVO 1972a. Eesti keele lisandi esinemisvormid. | VALMIS, AAVO 1972b. Eesti keele lisandi ühildumisest. | VALMIS, AAVO 1972c. Lisandi liigid tähendusfunktsiooni järgi. | VALMIS, AAVO 1972d. Mis on lisand. | VALMIS, AAVO 1977. Eesti keele lisandi piirist.

OMADUSSÕNAFRAAS

SÜ 265. Omadussõnafraas ehk adjektiivifraas on omadussõnast ja tema laienditest koosnev fraas. Fraasina toimib ka omadussõna üksi. Omadussõnafraas esineb lauses täiendina (a), öeldistäitena (b), öeldistäitemäärusena (c).

- (a) *suur maja, väga suur maja*
- (b) *Ta on kingituse üle rõõmus. .. ta on näost kahvatu ja jõuetu. (A)*
- (c) *Tõsiselt haigena jäi ta pensionile. Ilmad läksid külmaks.*

Omadussõna laiendiks võib olla nimisõnafraas (a), kaassõnafraas (b), infinitiivifraas (c), määrsõna funktsioonis omadussõnafraas (d), kvantorifraas (e), määrsõnafraas (f), kõrvallause (g).

- (a) *käsi varre jämedune, sellest teadlik, kaardimängus osav, temale paras*
- (b) *poja üle uhke, külaliste vastu viisakas*
- (c) *ahne sööma*
- (d) *kole valus, põhjatu rikas, igavene suur*
- (e) *viie päeva vanune, kahe meetri pikkune*
- (f) *väga haige, igavesti rikas, lausa kujuteldamatult suurejooneline*
- (g) *Ta tütar on ilusam, kui ta ise nooruses oli.*

Omadussõna laiendid esinevad seotud või vaba laiendina toimiva määrusena, väljendades situatsiooni osalisi ning situatsiooni ruumilisi, ajalisi, kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid karakteristikuid (a). Omadussõnafraasi juurde võib kuuluda ka üldlaiendeid (b).

- (a) *inimeste vastu hoolimatu, seest toores, alati reibas, väga pikk, naljakalt kõver*
- (b) *ilmselt katkine (auto), juba vana (mees), ikka reibas (inimene)*

Osa määrusi on tingitud omadussõna võrdlusvormist või võrdluslikust sisust (*Ta on pikem kui mina. Viik oli samaväärne kaotusega*). Neid käsitletakse koos võrdluslikku määrsõna laiendavate määrustega eraldi (→ SÜ 282 jj).

Eestäiendina toimiva omadussõna laiendid paiknevad alati omadussõna ees (a), öeldistäite ja öeldistäitemääruse, samuti ka järeltäiendi laiendid võivad olenevalt infostruktuurist olla nii ees- kui ka järelasendis (b).

- (a) *emale kingituse eest tänulik poiss – *tänulik emale kingituse eest poiss*
- (b) *Poiss on emale tänulik kingituse eest ~ emale kingituse eest tänulik ~ tänulik emale kingituse eest.*

Omadussõnafraasi esmane funktsioon on täiendi funktsioon ning selles funktsioonis on omadussõnafraasi elemendid kõige selgemini tuvastatavad. Et atribuudi sisusuhe oma põhjaga on sama mis predikatiivi sisusuhe grammatilise subjektiga (*väike poiss – poiss on väike*), siis aitab öeldistäitelause adjektiivifraasi laiendelemente tuvastada lause kõrvutamise atribuutarindiga. Nt lauses *Poiss on õnnelik kingituse üle* on *õnnelik kingituse üle* adjektiivifraas, sest see võib esineda subjektnimisõna atribuudina *kingituse üle õnnelik poiss*, lauses *Poisil on väga igav tüdrukuga vestelda* aga ei ole *tüdrukuga vestelda* adjektiivifraasi laiendliige, sest eelmisetaolist atribuuttarindit (*tüdrukuga vestelda igav*) siin moodustada ei saa. Probleeme tekib eelkõige adjektiivide komplementidega, mitte aga määralaienditega, mis kuuluvad alati adjektiivifraasi koosseisu (*väga igav*).

Märkus. Kui mitte arvestada määratähenduses kasutatavaid omadussõnu, nagu *tohutu, määratu; jube, kole, hirmus* jt, mida kui mitteühilduvaid laiendeid saaks käsitada ka määradverbidenä, samuti omadussõnu *paras* ja *igavene*, siis omadussõna üldjuhul ei laienda teist omadussõna. Ühte nimisõnafraasi kuuluvad omadussõnad võivad kas rinnastuda omavahel (*raske, lootusetu haigus*) või alistuda nimisõnale astmeliselt (*esimene suur armastus*) (→ SÜ 395).

Omadussõnafraasi nagu ka muude fraasitüüpide liikmed ei pruugi lauses alati kõrvuti asetseda. Nt lauses *Kingituse üle on poiss õnnelik* on laiend *kingituse üle* omadussõnast *õnnelik* infostruktuurilistel kaalutlustel lause algusesse tõstetud ning omadussõnafraas seeläbi lahkfraasiks muudetud. Seega aitab fraasi liikmeid leida võrdlemine neutraaljärjega lausetega.

SÜ 266. Omadussõnafraasi struktuurivõimalused olenevad paljus sellest, kas omadussõna väljendab **suhtelist (relatiivset)** või **absoluutset omadust**. Suhtelised omadused on skalaarsed ja sõltuvad omaduse kandjast ja/või kõneleja seisukohast, absoluutsed omadused aga mitteskalaarsed ja sõltumatud.

Suhteline omadus on näiteks suurus, sest see, kas midagi peetakse suureks või väikeseks, oleneb asjast ja kõneleja arvamusest. Suhteline on ka ilu, mis ühelt poolt oleneb asjast, teiselt poolt aga kõneleja maitsest. Skalaarseid omadusi väljendavatele omadussõnadele ehk **suhtelistele adjektiividele** on iseloomulik gradeeritavus – neid võivad laiendada intensiivsusest väljendavad määralaiendid (*kohutavalt suur, väga ilus*) ning nad on kompareeritavad (*suurem, kõige suurem, niisama suur* jne). Suhtelised adjektiivid moodustavad harilikult antonüümide paare (*suur : väike, vana : noor, kallid : odav, ilus : inetu, tark : rumal, hea : halb* jne), kusjuures tegemist on vastanditega, mille puhul ühe liikme eitus ei võrdu teise jaatusega (kontraarne vastandus),

nt *Mees on pikk* ≠ *Mees ei ole lühike*, sest on võimalik ka *Mees ei ole ei pikk ega lühike*, vaid keskmist kasvu. Kõige tüüpilisemad suhtelised adjektiivid on mõõduadjektiivid, s.o mõõdetavaid omadusi väljendavad adjektiivid, nagu *pikk, kõrge, vana, raske* jms. Mõõduadjektiive võivad laiendada kvantorifraasid (2 meetrit pikk, 100 kilo raske) ning mõõduadjektiivide puhul võib antonüümipaari omaduse suuremat astet väljendav liige (*pikk, vana, kallis* jne) esineda ühtlasi neutraalse, mõõtu (*pikkus, vanus* jms) väljendava liikmena (1,5 meetrit pikk / [?]lühike; Kui vana / [?]noor sa oled?)

Absoluutne omadus on selline, mis omaduse kandjal kas on või ei ole, seda ei saa harilikult olla natuke või palju, rohkem või vähem. Neid mitterskalaarseid omadusi väljendavad omadussõnad ehk **absoluutsed adjektiivid** on nt *karusnahkne, hommikune, lingvistiline, elus, rase* jms. Tüüpjuhul selline adjektiiv ei võta intensiivsusestet väljendavaid laiendeid ([?]väga hommikune, [?]väga rase) ega kompareeru. Absoluutsetel adjektiividel pole kontraarseid antonüüme, nad moodustavad paare eitavate vastanditega (kontradiktoorne vastandus), nt *elus* : *elutu*, *lingvistiline* : *mittelingvistiline*.

Relatiivsete ja absoluutsete omaduste ning neid väljendavate adjektiivide vahel puudub siiski terav piir. Täendusnihke korral võib tüüpjuhul gradeerumatu adjektiiv siiski mõnikord gradeeruda (*Kas sa oled ikka elus?* – *Ma olen vägagi elus. Teie ettekanne on liiga lingvistiline*). Mitmed tüüpjuhul kontradiktoorseid paare moodustavad adjektiivid aga kompareeruvad ja esinevad koos määralaienditega ka ilma igasuguse tähendusnihketa, nt *liivane* – *liivasem, väga liivane*. Sellised adjektiivid moodustavad omaette vahepealse adjektiivirühma, kuhu kuuluvad nt *haige* : *terve*, *täis* : *tühi*, *õige* : *väär*, *võimalik* : *võimatu*, *aus* : *autu*, aga ka *punane, ümmargune, liivane, verine* jms. Nende adjektiivide iseloomulikuks jooneks on asjaolu, et peale intensiivsusestet väljendavate määralaiendite võivad neid laiendada ka omaduse olemasolu või seisundis oleku täielikkuse astet väljendavad adverbid (*täiesti haige, peaaegu terve, üleni liivane* jne) (→ SÜ 267–268).

Määramäärus omadussõnafraasi laiendliikmena

SÜ 267. Määramäärus kui hulgamääruse alaliik väljendab omadussõna laiendina kas omaduse intensiivsusestet (*väga / üsna suur*), omaduse olemasolu või seisundis oleku täielikkuse astet (*täiesti / peaaegu haige*) või omaduse määra vastavuse astet mingiks otstarbeks (funktsiooniks) vajalikule (*küllalt / liiga suur selleks*).

Intensiivsusadverbiaalid laiendavad nii relatiivseid adjektiive (*pikk, raske, vana* jms) kui ka osa absoluutseid adjektiive (*haige, punane,*

ümmargune jms). Täenduslikult liigituvad intensiivsusadverbiaalid 1) suurt intensiivsust väljendavateks ehk **augmentatiivideks**, 2) keskmist intensiivsust väljendavateks ehk **intermediaarideks** ning 3) väikest intensiivsust väljendavateks ehk **detraktiivideks**.

Suurt intensiivsust väljendavad: adverbid *väga, üpris, kohutavalt, ülimalt, haruldaselt, ebatavaliselt, hullupööra, õudselt, ääretult* jne (a); mitteühilduvana adjektiivid *määratu, tohutu, põhjatu* (sügav); *hirmus, kole, jube* jne; (ühilduvana) *igavene* (suur) / *igavese* (suure) (b); adverbistuvad genitiivsed nimisõnad *kuradi, pagana* jne, terminatiivsed *surmani* jne, kõnekeeles ka translatiivne *sitaks* (c).

- (a) See on *väga* jäik reegel. Kubani mägiões elavad *ebatavaliselt* suured sägad. (Web)
- (b) .. nad saavad oma osast *määratu* suurt tulu. (Web) Mul on *kole* hea meel näha teid kõiki. (Web) Ma panin neid sõnu kohe hulgi kirja, *igavese* pika joru. (Web)
- (c) See on sul *kuradi* hea mõte, .. (Web) Kõigele lisaks olin *surmani* väsinud ja kannatasin unehäirete all. (A) Kotid olid *sitaks* rasked. (Web)

Peale määraadverbiaalide väljendavad suurt intensiivsust ka adjektiivi koosseisu kuuluvad prefiksilaadsed osad: *hiigel-* (*hiigelsuur*), *hiigla-* ~ *hiigla* (*hiiglasuur* ~ *hiigla suur*), *igi-* (*igivana*), *ime-* (*imeilus*), *maru-* (*maruvihane*), *pori-* (*porilaisk*), *tuli-* (*tulisoolane*), *veri-* (*verivärsk*), *üli-* (*üliharuldane*) (a) (→ SM 188). Augmentatiivset funktsiooni täidab ka reduplikatsioon – omadussõna või selle esiosa kordus (b). Väljendamaks eriti suurt intensiivsust korratakse augmentatiivset adverbiaali (c).

- (a) Korraga nägi poiss *imeilusat* naist. (Web)
- (b) *Suur-suur* aitäh teile! Taevas oli *sini-sinine*. (Web)
- (c) Ta on *väga-väga* hea ema, abikaasana väga kehv. (Web)

Keskmist intensiivsust väljendavad adverbid *kaunikesti, keskmiselt, keskpäraselt, küllaltki, mõõdukalt, parasjagu, päris* 'üsna', *võrdlemisi, üsna(gi)* jne (a); mitteühilduv adjektiiv *kaunis* (b); nn absoluutne komparatiiv (c) (→ SÜ 288).

- (a) Nina oli puudutades *kaunikesti* valus. (I) Teater kui kunstiilik on läbi ajaloo olnud *küllaltki* inertne muutuste suhtes .. (T) Kaks tööd on *päris* heal tasemel. (A)
- (b) Sellel, millega mina tegelen, on *kaunis* krõbe hind. (A) Ostja ei hooli *kaunis* krõbedast hinnast.
- (c) Ta on juba *vanem* inimene.

Väikest intensiivsust väljendavad adverbid ja pooleldi adverbistunud nimisõnad *kergelt*, *natuke(ne~se)*, *pisut*, *suti(ke(ne~se))*, *tsipa(ke(ne~se))*, *veidi(ke(ne~se))*, *vähe(ke(ne~se))*, *ivake(ne~se)*, *tera(ke(ne~se))* jne.

Olen teise koha üle *natukene* kurb. (A) Ta on *pisut* skeptiline praeguste liberaalsete reformide suhtes. (A) Meile järele tulnud said *tsipa* poriseks .. (Web) Maailm koosneb kiirtest, absoluudi puudumise tõttu pole need sirged, vaid *terake* kõverad. (I) .. väljundita oleksid sellised haagid ju *vähekesse* veidrad, eks ole. (Web)

SÜ 268. Täielikkusastme adverbialid laiendavad osa absoluutseid adjektiive, nagu seisundiadjektiivid *haige*, *terve*, *tühi*, *täis*, *küps*, *valmis* jne või adjektiivid *punane*, *sinine*, *ümmargune*, *ovaalne* jne. Sellised adverbialid näitavad, kas referendil on mingi omaduse või seisundi tunnuseid sel määral, et saab rääkida omaduse või seisundi olemasolust, või on referent üksnes lähedal sellisele olekule. Mõnikord näitavad need adverbialid ka seda, kui suurel osal referendist on adjektiiviga väljendatud omadus või seisund.

Täielikkust väljendavad adverbid *täielikult* ~ *täiesti* ~ *täitsa*, *absoluutselt*, *lausa*, *päris* 'täiesti', *puhta*, *puht(alt)*, *läbini*, *üleni* (a); ühendid *täiel määral*, *läbi ja lõhki*, *läbi ja läbi* (b); adverbistuv nimisõna genitiivivorm *jumala*, ka elatiiv *jumalast*, samuti terminatiivid *lõpuni*, *surmani* jne (c).

- (a) Ta on *täiesti* haige. Sa oled *lausa* naeruväärne. Selle teostamine on *absoluutselt* võimatu. Tänapäeva noored on *puhta* hullud. (A)
- (b) *Läbi ja lõhki* roosiline asi siiski polnud. (A) Seadme füüsikaline tööprintsip ei ole veel *täiel määral* selge .. (T)
- (c) Mati räägib sellest puhvetist *jumala* õiget juttu. (A) Tähelepanek on *jumalast* õige. (Web) „Kui *lõpuni* aus olla, siis tegime seda nalja pärast,“ ütles Soome ELi üks delegaate. (Web)

Liitadjektiivi koosseisus väljendavad täielikkust eesosised *täis*- (a), *puru*- (*puruhaige*), *puu*- (*puupaljas*), *püsti*- (*püstirikas*, *püstihull*) (b) (→ SM 188). Täielikkust saab väljendada ka adjektiivide korduse abil. Korduva adjektiive seob sellisel juhul pronoomen *mis* (*haige mis haige*, *täis mis täis*) (c).

- (a) Tänu Ainole oli Eno üksteist kuud aastas *täiskarske* .. (Web)
- (b) Nad riisusid ta vaese pagana *puupaljaks* .. (Web)
- (c) .. riigi rahakott on ikka *tühi mis tühi*. (Web)

Mittetäielikkust väljendavad adverbid *peaaegu* ~ *peagu* (et), *pooleldi* ~ *poole-nisti*, *enam-vähem* (a), liitadjektiivi koosseisus ka *pool-* (b) ja terminoloogias *vaeg-* (c).

- (a) Oli *peaaegu* võimatu pisaraid tagasi hoida. (Web) .. põõsad-puukesed klammerduvad kõrgele, *peagu* püstloodsele lubjakiviseinale. (T) Nende põhimõtted on olnud *enam-vähem* ühesugused .. (Web)
- (b) Must pipar on *poolküps* pipramari. (Web)
- (c) *vaegmuuteline* verb, *vaegvõimeline* nooruk, *vaegsilbiline* värss.

SÜ 269. Omaduse määra vastavuse astet mingiks otstarbeks vajalikule või sobivale väljendavad määrsõnad *liiga* ja *küllalt* ning nende sünonüümid. Määrsõnad *liiga*, *ülearu*, *ülemäära* jms osutavad, et võrreldava objekti omaduse määr on sobivast suurem või väiksem (a). Määrsõnad *küllalt*, *parajalt*, *piisavalt* jms ning ühendid *küllaldasel määral*, *parajal määral* jms aga näitavad, et määr on normi piires (b).

- (a) Ants on *lenduriks liiga pikk*. Ants teenib *liiga vähe*, et peret ülal pidada.
- (b) Ants on *korvpalluriks küllalt pikk*. Ants teenib *küllalt palju*, et peret ülal pidada.

Otstarbemäärusena esineb: (*selleks*) et + KL, kusjuures kõrvallause öeldis on kas *da*-infinitiivis või tingivas kõneviisis (a), nominalisatsiooni saavas käändes (b), *ma*-infinitiiv, harva ka *maks*-vorm (c), *da*-infinitiiv (d) (→ SÜ 467, 503, 513, 517, 539).

- (a) Ta on *liiga arg selleks*, et tõtt rääkida. .. vahed tippfirmade vahel on *liiga suured*, et üks aasta midagi oluliselt muudaks. (A) Ka ravimudavaru on *küllalt suur*, et kindlustada selle kasutus aastakümneteks. (Web)
- (b) Ta on *tõrääkimiseks liiga arg*. .. lugu pole *piisavalt hea Briti enimkuulatavas jaamas mängimiseks*. (A)
- (c) Ta on *liiga arg tõtt rääkima*. .. sa pole nende arvates *piisavalt pädev näiteks määrust lugema*. (Web) Inglise keeles ei ole see fraas *küllalt tugevakõlaline*, andmaks edasi nende sõnade tähendust. (Web)
- (d) Terve kast oleks *liiga raske kanda*. (Web) .. popkultuur on *piisavalt lihtne tarbida* .. (Web)

Määrust võib vormistada ka nimisõna alaleütlevas või koos kaassõnaga *jaoks* või *kohta*. Sageli tähistab selline määrus otstarbetegevuse sooritajat vm otstarbetegevusega seotut, mõnikord siiski ka tegevust ennast.

Muidugi ta hoiatas, et raamat on *algajaile liiga paks*. (A) Tundsin, et tekst oli *minu jaoks liiga õrn ja habras*. (A) Imponeeriv on *liiga nõrk sõna Rudolf Tobiasi teose kohta*. (A) Rada oli *minu jaoks liiga kerge* .. (A) Ma olen *seksi jaoks liiga püha* .. (Web) .. Eesti riik ei ole *minu jaoks piisavalt hea*. (Web)

Tihti peale tarvitatakse määrsõnu *liiga* ja *küllalt* ning nende sünonüüme ilma otstarbelaiendita. *Liiga* jt puhul säilib sel juhul implitsiitne võrdlus mingi otstarbelise normiga (mis selgub kontekstist või situatsioonist) (a), määrsõnu *küllalt* ja *piisavalt* aga kasutatakse sel juhul tähenduses 'üsna' (b). Määrsõnal *küllaltki* ongi ainult see tähendus (c).

- (a) Jüri on *liiga paks* mees. Sa sõidad *liiga kiiresti*.
- (b) Kuigi nad on *piisavalt* (= *üsna*) *tüütud*, on nad ikka vajalikud. (A) Läänemaa kultuuripilt on praegu *küllalt mitmekesine* .. (A)
- (c) Üldiselt oleme *küllaltki kodused* inimesed. (A)

Tähendust 'liiga' võib edasi anda ka omadussõna üksi või koos vähesust märkivate määrsõnadega *natuke*, *pisut*, *veidi* jms, ka liitsõna järelkomponendiga *-võitu*.

Ma olen *selle jaoks (natuke) vana*. Küllap jääb sinne suvi *talle lühikeseks*. (Web) Esmapilgul võivad raamatus käsitletavad teemad tunduda lapsele *pisut keerulised ja arusaamatud*. (Web) .. ja nüüd oleme *natuke vanad, et omada oma lapsi*. (A) Pealegi on 5-kilone kott *kaasaskandmiseks raskevõitu* .. (Web)

Sõltuvusmäärus omadussõnafraasi laiendliikmena

SÜ 270. Tegevust, tegevusvaldkonda või tegevusobjekti väljendavad **sõltuvusmäärused**: Vma – omadussõnade *kiire*, *aeglane*, *ahne*, *kange*, *südi*, *visa* jne puhul (a); NPgen + *peale* – *hakkaja*, *kange*, *maias* jne puhul (b); harva NPall – *usin*, *maias* jne puhul (c); NPine – *osav*, *hakkaja*, *abitu*, *edukas*, *geniaalne* jne puhul (d); NPgen + *järele* – *näljane*, *ahne*, *hull* jne puhul (e).

- (a) .. usalduskriis on *kiire levima* (~ *levib kiiresti*).
- (b) *Puuvilja peale* on maiad punarind, siidisaba ja võsaraat .. (Web)
- (c) Aga see, keda mina ise välja valisin, oli *usin tööle*. (Web)
- (d) Jaan on *hakkaja puidutöös*, tema valmistatud on Maarja küla viidad. (A)
- (e) Järelikult see tüdruk on *näljane kuulsuse järele*. (A)

SÜ 271. Hoiaku objekti (eriti isikut) tähistavad määrused: NPgen + *vastu* – *viisakas*, *aupaklik*, *armutu*, *karm*, *mürgine*, *õrn*, *kena*, *apaatne*, *tundetü* jne puhul (a); NPkom – *sõbralik*, *familiaarne*, *lahke*, *leplik*, *üleolev* jne puhul (b);

NPall – *halb, truu* jne puhul (c); NPgen + *ees – siiras, aus* jne puhul (d); NPgen + *suhtes – abivalmis, upsakas, vaenulik, umbusklik* jne (e). Erinevalt muudest selle tähendusrühma määrustest seostub kaassõna *suhtes* ühtviisi vabalt nii elutu kui ka elusa objektiga ja kipub oma kasutust laiendama teiste määruste arvel.

- (a) .. olge *teineteise vastu* kenad ja viisakad. (Web)
- (b) Hobusedki .. on *inimestega sõbralikud* ja *lastega leplikud*. (Web)
- (c) Mu mees teab, et olen *talle truu*. (Web)
- (d) Kui laps õpib *siira ja ausa ema ees siiras* ja *aus olema* .. (Web)
- (e) Ole *kõigi suhtes sõbralik* ja *heatahtlik*. (Web) Igaüks on *umbusklik kellegi teise algatatud asjade suhtes*. (Web)

Psüühilise seisundi või hoiaku objekti või tekitajat väljendavad määrused esinevad kujul: NPall või NPgen + *peale – kade, pahane, kindel* jne puhul (a); NPine – *kindel* puhul (b); NPgen + *üle – rõõmus, õnnelik, tusane, uhke* jne puhul (c); NPgen + *pärast – rahutu, muretu, murelik* jne puhul (d); NPkom – *tuttav* puhul (e); NPela – *teadlik* puhul (f). Hoiaku objekt ja tekitaja langevad tavaliselt kokku, nt *Ta on poja üle uhke*, kuid mõnel juhul võivad ka eristuda, nt adjektiiv *tänulik* puhul väljendab seisundi objekti NPall, tekitajat aga NPgen + *eest* (g).

- (a) Ta võib tunda kibedust ja olla kade *abikaasale* .. (Web) Kurjust on palju, inimesed on kadedad *üksteise peale*. (Web) Me ei saa olla kindlad *ühelegi tehnilise lahendusele* .. (A) .. ka mina olen *loopijate peale* kuri. (Web)
- (b) Paistab, et tütargi pole päris kindel *sinus ja su otsustes*. (Web)
- (c) .. mistõttu peaks *sallivuse ja erinevuste üle* uhke demokraatlik ühiskond neid väärtusi kahekordselt järgima. (Web)
- (d) Korraldage *oma laste pärast* murelike lapsevanemate palvegrupp. (Web)
- (e) Oled sa *tuttav olukorraga kaasaegsetes psühhiaatria haiglates?* (I)
- (f) Kuid kõik ei ole teadlikud *reeglitest*, mida tuleks sel juhul järgida. (Web)
- (g) Jahimehed olid *meile abi eest* tänulikud. (Web)

SÜ 272. Määrus kujul NPabl või NPgen + *poolest / seisukohalt ~ seisukohast / aspektist* näitab, mis aspektist kedagi või midagi omadussõnaga iseloomustatakse.

Paunküla veehoidla on *suuruselt* teine veehoidla Harjumaal Kõue vallas. (Web). Karjala on teatavasti rikas *metsade, jõgede ja väikejärvede poolest*. (Web) Mööduv aasta oli *teraviljakasvatajatele hindade poolest* soodne .. (Web)

Märkus. Enamasti on vaadeldud määruse puhul siiski tegemist vaba määrusega, mis seostub paljude adjektiividega. Seda võib käsitada ka omaette määruse-liigina – suhtemäärusena, nagu on tehtud „Eesti keele lauseõpetuse põhijoontes“ (EKLP I 1974: 220–221).

Adjektiive *vaba, paljas, tühi, puhas* laiendab NPela kujuline sõltuvusmäärus, mis näitab, millest ilma miski on. Muude adjektiivide laiendina on NPela pigem põhjusmäärus (→ SÜ 276).

Tänav oli *inimestest* tühi. Kas järv on juba *jääst* vaba? (Web)

Muud määrused omadussõnafraasi laiendliikmena

SÜ 273. Valdajamäärusena esinevad kogejat väljendavad fraasid kujul NPall, mis laiendavad omadussõnu *meelepärane, südamelähedane, vastik, vastumeelne, ebameeldiv; selge, ebaselge, selgusetu, tuttav, võõras, tundmatu* jms.

.. see on tõeliselt *jumalale* meelepärane tegu. (Web) Eelkõige alustaks *lugejale* ebameeldivast teemast – motivatsioonist. (Web) Nii et, kui see *kõigile* selge pilt sind, Jaanus, paelub, siis lase edasi. (Web)

Need omadussõnad on suures osas samad mis hoiaku objekti või tekita-jat väljendavate sõltuvusmääruste puhul (→ SÜ 271), sest tegemist on sama hoiaku eri osaliste tähistajatega.

NPall, vahel ka NPgen + *jaoks* laiendab ka omadussõnu *sobiv, paras, vaja-lik, oluline, kasulik, soodne, kahjulik, tavaline, ebatavaline, tüüpiline, iseloo-mulik* jne, tähistades osalisi, kellele / millele midagi sobivaks vm peetakse.

Vajadusel kohtume kliendiga *talle* sobivas kohas. (Web) Tuudorstiilis kiriku välisviimistluses on kasutatud *ajajärgule* iseloomulikke materjale – graniiti ja tellist. (Web) Tarnekindluse seisukohalt on Estlink II kaabel *Eesti jaoks* ülioluline. (Web)

SÜ 274. Kohamäärusena esinevad peamiselt NPela (a), kaassõnafraasid NPgen + *alt / pealt / äärest / kohalt ...*, (*kuni* +) NPtrm, NPela + *saadik* (b) ning kohaadverbid *pealt, seest, kohati* jne (c).

(a) *Näost* roheline ja end kerra tõmmanud Ago tema taga noogutas ainult. (Web)

(b) *Kõhu alt* kollane, *selja pealt* sinine lind .. (Web) .. lapsel on esimesed hambad *igeme äärest* kollakad .. (Web) Peatee on *kuni silmapiirini* tühi. (A) Olen *rinnust* *saadik* halvatud .. (A)

- (c) Kõpsetis tuli *pealt* tume, *seest* nätske ja vastas kvaliteedile ka veel järgmisel päeval. (Web) Vool on siin mõõdukas, kaldad madalad, *kohati* soised. (Web)

SÜ 275. Ajamäärusena esinevad peamiselt NPine (a), kaassõnafraasid NPela + *saadik*, (*kuni* +) NPtrm, *läbi* + NPgen jne (b) ning ajamäärsõnad *alati*, *mõnikord*, *korduvalt* jne (c).

- (a) *Noores eas* varjulembese ja külmaõrnana uueneb saar looduslikult vanemate puistute turbe all paremini kui lagedal. (T)
- (b) *sünnist saadik* pime inimene; Issandale *kuni surmani* truuks jäämine nõudis suurt usku ja üliinimlikku vaprust. (Web) ASi Tallinna Sadama sadamaid läbis möödunud aastal *läbi aegade* rekordilised 8,84 miljonit reisijat .. (Web)
- (c) *Alati* ühesugune toit polnud küllalt erutav, et ta seda märganuks. (Web)

SÜ 276. Põhjusmäärust vormistab harilikult NPela.

- Vaid üks sõom *suitsust* paksu õhku ning juba olingi reaalsusest eraldatud. (Web) Nende *külmast* kanged näpud värisid ega kuulanud sõna. (Web)

SÜ 277. Otstarbemäärus laiendab seotud määrusena põhiliselt sobivust, võimelisust, vajalikkust või valmisolekut väljendavaid omadussõnu *sobiv*, *kohane*, *kõlblik*, *paras*, *suuteline*, *võimeline*, *vajalik* jne ning esineb kujul Vma (a), NPtrl (b) ja NPgen + *jaoks* (c).

- (a) Erakonnad on lihtsalt veendunud, et praegune president on sobilik *jätkama*. (Web) Iisraeli hinnangul on iraanlased juba 2009. aastaks suutelised *tuuma-pomme tootma*. (Web)
- (b) Koostööprojektidest huvitatud ja *nende elluviimiseks* võimelisi inimesi on liiga vähe .. (A) *Printimiseks* sobiv versioon muide meeldib paljudele ka lugemiseks .. (Web)
- (c) .. Kerstil on *saate jaoks* sobiv lauluhääl täiesti olemas. (A)

SÜ 278. Seisundimäärus esineb määrusena peamiselt kujul AdjP/NPess või AdjP/NPela + *peast*. Essiivne adverbiaal on seisundimäärusena käsitatav eelkõige omadussõnalise täiendi laiendina (*haigena rahutu laps*), mujal võib seda tõlgendada ka (seisundit väljendava) öeldistäitemäärusena (*laps on haigena rahutu*).

- küpsest peast* ~ *küpsena* tumepunased marjad; Selleks et Setumaa suveniir oleks *meenena* eriline, peab see kandma endas midagi olulist piirkonna omapärast, traditsioonist, kultuurist. (A)

SÜ 279. Viisimäärusena toimivad peamiselt *lt*-adverbid. Viisimäärus võib väljendada omaduse avaldumise viisi (*sinkjalt kahvatu nahk*) (a), seda, mis aspektist midagi iseloomustatakse (*teoreetiliselt kõrgetasemeline uurimus*) (b), või hinnangut omaduse esinemise määrale (*üllatavalt ilus ilm* = on üllatav, et ilm on nii ilus) (c).

- (a) Pealagi *punakalt* pruun, musta värvi nokaalne ulatub silmadeni .. (Web)
- (b) *Juriidiliselt ja tehniliselt* nüansirohke rahvusvaheline lepe ei saa sündida üleöö .. (Web)
- (c) Ta oli ennast juba mõnda aega tundnud *kummaliselt* rahutuna. (Web)
Teatrimaja on *imelikult* vaikne. (Web)

Kirjandust omadussõnafraasi kohta: EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks.
| EREL, MATI 2017c. Omadussõnafraas.

MÄÄRSÕNAFRAAS

SÜ 280. Määrsõnafraas ehk **adverbifraas** on fraas, mille tuumaks on määr-sõna või asemäärsõna. Fraas esineb lauses verbi laiendava määrusena, väljendades põhiliselt kohta, aega, viisi, seisundit või kvantumit (a) (→ SÜ 201–223; → EKS(V) 11 § 5–10), omadus-, määr- või arvsõna laiendava määrusena, väljendades viisi või määra, harva kohta või aega (b) (→ EKS(V) 11 § 11), nimisõna laiendava määrustäiendina, väljendades samu tähendusi mis verbi laiendina (c) (→ SÜ 254).

- (a) KOHT: Ta elab *väga kaugel*. Siin pole kedagi; AEG: Isa tuleb *varsti*; VIIS: Ta laulab *väga hästi*; SEISUND: Ta heitis *päris pikali*; KVANTUM: Nad tulid *kahekesi*.
- (b) VIIS: *kummaliselt* kiire / kiiresti; MÄÄR: *võrdlemisi* rumal, *üsna palju* lõhki, *väga hästi*, *peaaegu* kolmandik; KOHT: *seest* mäda, *vasakule* viltu; AEG: *alati* mossis
- (c) KOHT: *kaugelt* külalised, *seal* viibimine; AEG: *hilja* söömine; VIIS: (asjade) *tõsiselt* võtmine; SEISUND: *pärani* silmad, *mängutuhinast* elevil laps; MÄÄR/HULK: *päris* lõpus, *kahekesi* kõndimine

Asemäärsõnad võivad esineda pealauses ka kõrvallause korreelaadina, näidates kõrvallause lauseliikmelist funktsiooni (a). Küsivad-siduvad asemäärsõnad täidavad kõrvallauses lisaks lauseliikme (määruse) funktsioonile sidendi funktsiooni (b) (→ SÜ 244).

- (a) Ta tuli *siis*, kui oli juba hilja. Ta tuli *sellepärast*, et teda paluti.
- (b) Ma ei tea, *miks* ta lahkus. Ta läks sinna, *kus* oli parem. Tulen, *millal* tahan.

Määrsõna laiendiks võib olla teine määrsõnafraas (a), nimisõnafraas (b), kaassõnafraas (c), kvantorifraas (d) või kõrvallause (e).

- (a) *väga* hästi, *väga vähe* viltu
- (b) ootusest ärevil, *kõikidest konkurentidest* paremini
- (c) *selja pealt* katki
- (d) paar päeva varem, *mitu kilomeetrit* kaugemal
- (e) Ta rääkis kauem, *kui mina seda tegin*.

Määrsõna laiendeid käsitatakse määrustena (→ SÜ 281). Osa neist on tingitud määrsõna võrdlusvormist või võrdluslikust sisust, nagu *väga* (*hästi*), *teistest* (*paremini*) jms. Neid käsitletakse koos võrdlusliku omadussõna laienditega eraldi (→ SÜ 285–286, 290).

Määrsõna juurde võib kuuluda ka üldlaiendeid, nt *ainult*, *just*, *ka*, *ikkagi*, *alles*, *vist*, *peamiselt* jt, mis aga erinevalt adverbiaalist mõjutavad kogu lause tähendust (→ EKS(V) 15 § 2 jj).

Ta rääkis vahel meiega *ka* viisakalt. Seda tuleb teha *just* / *ainult* / *vaid* nii.

Määrus määrsõnafraasi laiendliikmena

SÜ 281. Määrsõna tüüpilisteks laienditeks on määra- ja viisimäärused, seejuures enamasti needsamad mis omadussõna puhul.

Määrsõnu laiendava **määramäärusena** toimivad eelkõige määrsõnad (a), kuid ka vähem või rohkem adverbistunud nimisõnad genitiivis: *jumala*, *pagana*, *kuradi*, *kuramuse* jt (b), harva elatiivis: *jumalast* (c), terminatiivis: *ääreni*, *katkemiseni*, *surmani*, *maani*, *lõpuni* jt (d), harva translatiivis: *sitaks* (e), samuti omadussõnad: *määratu*, *tohutu*, *ilmatu*; *hirmus*, *kole*, *jube* jt (f).

- (a) Ta laulab *võrdlemisi* hästi. (Web) Seda saab *täiesti* kindlalt väita. (Web) Meid on *liiga* vähe, et selliseid eksperimente teha. (A)
- (b) *kuradi* kiiresti, *jumala* äkki, *pagana* kahju; Progressist on saanud maal regress ja maaelu hävib *kuradi* kiiresti! (A) See sobib mulle *jumala* hästi. (Web) Sellest oleks *pagana* kahju. (A)
- (c) Meil on *jumalast* ükskõik, mis kleit tal seljas on. (Web)
- (d) Valas oma klaasi uuesti *ääreni* täis .. (Web) .. närvid olid *katkemiseni* pingul. (Web) .. või on nad laste pärast *surmani* hirmul. (Web)
- (e) Sul on *sitaks* palju raha .. (Web)
- (f) Oja ääres on *tohutu* palju sääski .. (Web) Kõik käis *hirmus* kiiresti. (Web)

Viisimääрусena esinevad *lt*-adverbid.

Linnud lõugasid *vastikult* kõvasti .. (Web) Juures oli ka algeline joonistus nullini lõigatud juustega Vaarikust, kes kandis *mõnusal*t voltis kampsunit. (A)

Põhiliselt seisundimäärsõnade laiendina esineb ka muid määrusi, nt 1) kohamäärus, mida vormistab hrl elatiivne nimisõnafraas (a), kaassõnafraas (b) või määrsõna (c); 2) elatiivse nimisõnafraasi kujuline põhjusemäärus (d); 3) seotud otstarbemaaruse kujul *Vma* või translatiivse nimisõnafraasina adverbide *nõus*, *valmis* jt laiendina (e) ning 3) komitatiivne sõltuvusemäärus adverbide *nõus*, *päri*; *jännis*, *kimpus*; *segamini*, *vaheldumisi* jt laiendina (f).

- (a) Vasaku käe keskmise sõrme küüs on *sisemisest äärest* lahti. (Web) Tagumine aknalaud oli *ühest otsast* katki. (Web)
- (b) Pintsak on *selja pealt* lõhki. (Web) Ülikonnapiintsakut valides tuleb kindlasti pöörata tähelepanu asjaolule, et riie ei oleks *nööpaukude kohalt* pinges. (Web)
- (c) Mu spinning oli paraja pinge all *paremale* lookas .. (Web)
- (d) Mehed on *ootusest* ärevil .. (Web) Laud oli *söögist* lookas.
- (e) Pärast seda on ta nõus *rohkem infot jagama*. (Web) Olin siis peatoimetajana vägagi valmis *koostööks*. (Web)
- (f) Ma ei ole *teiega* nõus / päri. Nüüd mängime setu lugusid *pojaga vaheldumisi* .. (Web) „Sisse-sisse, uks on lahti“, kostis *naerurõkkega* segamini. (Web) Olen aastaid *tervisega* kimpus olnud .. (Web)

Kirjandust määrsõnafraasi kohta: ALLIK, KAJA 1990. Kohamäärsõnade semantilised rühmad. | EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. | SUKK, MERLE 2000. Määraadverbid 20. sajandi eesti kirjakeeles. | TIITS, MAI 1982. Seisundiadverbidest. | VEISMANN, ANN 2009. Eesti keele kaas- ja määrsõnade semantika võimalusi. | VEISMANN, ANN, MATI EREL 2017b. Määrsõnafraas. | VESKI, ASTA 1970. Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna.

VÖRDLUSTARIND OMADUS- JA MÄÄRSÕNAFRAASINA

SÜ 282. Omadussõnadega ning ka paljude viisi-, kvantumi-, seisundi-, koha- ja ajamäärsõnadega seostuv tüüpiline kategooria on **võrdlus** ehk **komparatsioon**, s.o objektide omaduste intensiivsusestmete erinevuse või samasuse väljendamine sõna vormis ja/või lause struktuuris. Erinevust väljendavad **komparatiiv-** ja **superlatiivtarind**, samasust **ekvatiivtarind**.

			VÖRDLUSTARIND
KOMPARATIIV	Jüri	on	<i>pikem kui Jaan ~ Jaanist pikem</i>
	Jüri	õpib	<i>paremini kui Jaan ~ Jaanist paremini</i>
SUPERLATIIV	Jüri	on	<i>vendadest vanim ~ vendadest kõige vanem</i>
	Jüri	elas	<i>vendadest kõige kauem</i>
EKVATIIV	Jüri	on	<i>niisama pikk kui/nagu Jaan</i>
	Jüri	elas	<i>niisama kaua kui/nagu Jaan</i>

Märkus. Erinevalt süntaksist, kus võrdluskategooria on tarindina vormistuv kategooria, mis jaguneb komparatiiv-, superlatiiv- ja ekvatiiv(tarind)iks, käsitletakse morfoloogias võrdluskategooria vormistajana üksnes morfoloogilist sõnavormi ning jaotatakse võrdluskategooria markeerimata võrdluskategooriaks ehk algvõrdeks ehk positiiviks, keskvoordeks ehk komparatiiviks ning ülivõrdeks ehk superlatiiviks (→ M 55).

Võrdlustrind koosneb omadus- või määrsõna võrdlusvormist, mis võib olla sünteetiline (nt *pikem*, *vanim*; *paremini*) või analüütiline (nt *kõige vanem*, *kõige kauem*, *niisama vana*), ja võrdlusalust väljendavast fraasist, mida seob omavahel võrdlussidesõna (*kui* või *nagu*) või võrdluskääne (sagedamini elatiiv).

Võrdlusalust väljendava fraasi asemel võib esineda ka lause, mis enamasti näitab peale võrdlusaluse enda võrdlusaluse esinemise tingimusi. Võrdluslause on tavaliselt elliptiline (→ SÜ 442):

Kas nende valimiste järel on kontroll tõhusam *kui varem?* (Web) Pank pügab klienti nii palju, *kui on võimalik, et jätta veel usaldusväärsed muljet.* (A)
Telerist vaadates tundub mäng sama lihtne *nagu suvel rannas toksides.* (A)

Omadus- või määrsõna võrdlusvormil võib olla erinevuse või samasuse astmele osutav laiend, mis koos võrdlusalust märkiva fraasiga on käsitatav kompleksse võrdlusliku kvantumimäärusena, nt *Jüri on palju pikem kui Jaan. Jüri elab Jaanist tunduvalt paremini.* Määralaiendi puudumisel toimib

kvantumimäärusena võrdluslust väljendav fraas üksi, nt *Jüri on Jaanist pikem*.

Märkus. Implitsiitselt sisaldub võrdlus ka lauseis, kus omadus- või määrsõna laiendiks on määramäärsõna, nagu lauses *Jüri on väga pikk mees*. Objekti omaduse intensiivsust hinnatakse sel juhul absoluutselt, kogu selle klassi ulatuses, kuhu objekt kuulub, nt kõnealuses lauses väidetakse, et Jüri pikkus ületab tunduvalt meeste keskmise pikkuse. Intensiivsustastme edastamise seisukohast on nii vormis väljendatud (eksplitsiitse) kui ka väljendamata (implitsiitse) võrdluse puhul tegemist gradatsiooninähtusega. Eksplitsiitset võrdlust on nimetatud **relatiivseks gradatsiooniks**, implitsiitset **absoluutseks gradatsiooniks**. Eksplitsiitse ja implitsiitse võrdluse piirialasse kuuluvad tarindid adverbidega *liiga* ja *küllalt*, nt *Ants on lenduriks liiga pikk. Jüri teenib küllalt palju, et perekonda ülal pidada*, kus võrreldakse objekti omaduse tegelikku määra mingiks otstarbeks vajalikuga. Kuivõrd see vajalik määr on eksplitsiitselt väljendatud võrdlusalus, siis on *liiga-* ja *küllalt* -tarindeid mõnikord käsitletud eksplitsiitsete võrdlustarinditena ja sellist tüüpi võrdlust nimetatud **funktsionaalseks võrdluseks**. Nii on viimati toiminud ka EKS (V) 12 § 11. Kuivõrd aga *liiga* ja *küllalt* puhul on siiski tegemist määraadverbiga ning ei võrrelda mitte objekte või nähtusi, vaid võrdlusalus osutab mingile normmäärale nagu absoluutsele gradatsioonile omane, siis siinses grammatikas on *liiga-* ja *küllalt*-tarindeid kirjeldatud määralaiendite juures (→ SÜ 269). Nii on talitatud ka mitme teise keele grammatikas.

SÜ 283. Kaugeltki mitte kõiki omadussõnu ei saa kompareerida (ega gradeerida muulgi viisil). Kompareerida pole tavajuhul võimalik a) omadussõnu, mis on juba moodustatud kvantitatiivse võrdluse teel, st eksplitsiitse võrdluslust märkiva osisega omadussõnu, nt *teemantkõva* (= nii kõva nagu teemant), *sametpehme*, *nöörsirge*, *piltilus*, *päevselge*, *välkkiire*, *jääkülma*; *meetripikkune*, *tollipaksune*, *sõrmejämedune*, *meetrine*, *puudane* jt; b) omadussõnu, mis sisaldavad intensiivistavat elementi, nt *ülitundlik*, *uhisuus*, *võhivõõras*, *pururumal*, *püstihull*, *kurikuulus*, *läbimärg*, *tuliuus* jt, või on sisult võrdluslikud, nt *võrdne*, *optimaalne*, *maksimaalne*, *minimaalne*; c) absoluutseid adjektiive, s.o omadussõnu, mis väljendavad objektidele alati tervikuna ja ühel määral kuuluvat omadust, nt *isane*, *emane*, *venekeelne*, *sabatu*, *tiivutu*, *parteitu*, *finiitne*, *nahkne*; sh aega või kohta väljendavaid võrdluslikke omadussõnu, nt *tsaariaegne*, *sõjajärgne*, *mineva-aastane*, *surmaeelne*, *eilne*, *tänane*, *siinne*, *sealne* jt. Kompareerida-gradeerida ei saa ka sisult võrdluslikke ja väga suurt intensiivsust väljendavaid määrsõnu, nagu *nöörsirgelt*, *välkkiirelt*, *ülrikõvasti*, *hirmkaua*. Vt lähemalt M 4.

Komparatiivtarind

SÜ 284. Komparatiivtarind väljendab tavaliselt objektide mingi omaduse suuremat või väiksemat määra võrreldes teiste objektide vastava omadusega (a). Võrreldakse ka üht ja sama objekti eri situatsioonides (eri ajal, kohas vm) (b).

- (a) Jüri on *pikem kui Jaan ~ Jaanist pikem*. Maapind soojeneb *rutem kui vesi*. (A)
 (b) Jüri on täna *tublim kui eile*. Võimalus teadmisi kiiresti ja varakult rakendada saabus *rutem kui muidu ..* (A)

Omadus- ja määrsõna on komparatiivi (keskvörde) vormis ning seostub võrdlusalust väljendava fraasiga sidesõna *kui* abil; kui see fraas on noomeni-fraas, võib viimane olla ka seestütlevas käändes. Omadussõna komparatiiv moodustatakse komparatiivimorfeemi *-m* liitmise teel omadussõna tüvele. Enamik komparatiivseid määrsõnu on tuletatud vastavate omadussõnade komparatiivvormidest, nt *kiirem + mini* → *kiiremini*, *kõrgem + l/le/lt* → *kõrgemal / kõrgemale / kõrgemalt* (→ SM 213), vaid üksikutel määrsõnadel puudub samatüveline omadussõnaline vaste, nt *ruttu : rutem*, *tasa : tasem*. Omadussõnade puhul väljendatakse komparatiivsust vähesel määral ka analüütiliselt – kvantormäärsõnade *rohkem* ja *vähem*, harvemini *enam* abil, samuti ühenditega *suuremal määral*, *vähemal määral* jt (a). Kasutuses kohtab vahel ka morfoloogilise ja analüütilise komparatiivi kooskasutust ehk topelt-komparatiivi (b).

- (a) Kadriori kui presidendilossi ala ei ole ajalooliselt või arhitektuurselt *vähem väärtuslik kui Kadriori muuseumialana*. (A) Tema on lugejale ehk *rohkem tuttav Silmeti ühe kaasomanikuna*. (A) Alles siis suudame võtta omaks Jeesuse suhtumise ja pidada teisi *enam oluliseks kui iseendid*. (Web)
 (b) .. nähtavasti pöörduvad meie poole aktiivsemad, rahulolematumad, *vähem tasakaalukamad*, samuti raskemas majanduslikus olukorras olevad inimesed. (A)

Analüütilist komparatiivi ei kasutata mõõduomadussõnade, s.o mõõdetavaid omadusi väljendavate omadussõnade (*suur, pikk, vana, raske* jms) puhul, nt *See puu on rohkem / vähem pikk kui too*. Määrsõnad *rohkem* ja *vähem*, peale nende veel kaassõnad *üle* ja *alla* väljendavad mõõduomadussõnade puhul võrdlust vaid siis, kui võrdlusalust tähistab arvsõnaga kvantorifraas (nt *kaks meetrit*). Sellisel juhul aga ei seostu need määrsõnad ja kaassõnad mitte omadussõna endaga, vaid kvantorifraasiga:

Jüri on *rohkem* / *vähem kui kaks meetrit pikk*. Jüri on *üle* / *alla kahe meetri pikk*. Praegu on ta kuus päeva vana ja *üle kahesaja kilo raske*. (A)

SÕ 285. Komparatiivivormil võib olla määralaiendeid, mis väljendavad objektide omaduste intensiivsuserinevuse absoluutset või suhtelist määra. Absoluutse intensiivsuserinevuse puhul väljendavad suurt intensiivsuserinevust määrsõnad *hoopis(ki)*, *hulga*, *kaugelt*, *kõvasti*, *palju*, *sootuks*, *tublisti*, *tunduvalt* jt (a), keskmist intensiivsust määrsõnad *mõnevõrra*, *möödukalt*, *parasjagu* jt (b), väikest intensiivsust määrsõnad ja pooleldi määrsõnas-tunud nimisõnad *natuke(ne~se)*, *pisut*, *veidi(ke(ne~se))*, *vähe(ke(ne~se))*, *ivake(ne~se)*, *raasike(ne~se)*, *sutsu(ke(ne~se))* jt (c). Osa loetletud määrsõnu võivad omakorda laiendada määramäärsõnad.

- (a) Jüri on *väga palju* Jaanist pikem. Tänavu kadusid kured *hoopis varem kui harilikult* .. (A)
- (b) Jüri on Jaanist *mõnevõrra* pikem. .. Eesti majandusolukord on kuue kuu pärast *möödukalt* halvem kui *septembris*. (A)
- (c) Jüri on *üsna vähe* Jaanist pikem. Ka tavalise soomlase elu on läinud *pisut* paremaks. (A) .. võib juhtuda, et jääme *sutsuke kauemaks* lobisema. (Web)

Suhtelist intensiivsuserinevust väljendavad võrdlustarindid, mille keskmeks on eelkõige määrsõnade *palju* ja *vähe* võrdlusevormid *rohkem*, *vähem*, *kõige rohkem*, *niisama palju* jne, kvantorifraaside korral ka *üle* ja *alla*. Enamasti väljendataksegi suhtelist intensiivsuserinevust kvantorifraasiga (arvsõna + mõõtühikut väljendav sõna), millele võib selle funktsioonis lisanduda kaas-sõna *võrra*.

.. kaks tundi pärast treeningu lõppu on tase *rohkem kui kolm korda kõrgem treeningueelsest*. (Web) Lily Hantsoni kinnitusel on tänavu jagatava toiduabi kogus *üle tuhande tonni suurem kui möödunud aastal*. (Web) Edelaraudtee müüs Kõnnu jaamahoone *alghinnast ühe krooni võrra kallimalt* .. (A) Jüri on Jaanist *pikem rohkem kui Mart*. Jüri on Jaanist *pikem niisama palju kui Mart*.

SÕ 286. Komparatiivse omadus- või määrsõnaga kaasnevad partiklid *veel(gi)*, *isegi*, *koguni* rõhutavad omaduse oodatust suuremat intensiivsust võrdlusalusel.

Jüri on *veelgi pikem kui Jaan*. .. paistab, et asjad selleski vallas laabuvad *loodetust isegi veel paremini*. (A)

Seisundimuutust väljendavates ilma võrdlusaluseta komparatiivilausedes esi-nevad *aina*, *ikka*, *järjest*, *üha* näitavad omaduse intensiivsuse kasvamist või kahanemist (a). Vahel korratakse ka komparatiivset omadus- või määrsõna

ennast (b). Samad partiklid näitavad positiivivormis omadus- ja määrsõnade juures omaduse või seisundi pidevust (c).

- (a) Päev läheb *aina pikemaks*. Tagavarad jäid *järjest väiksemaks*. Kleiti tehti *üha lühemaks*. Tartu on alati olnud küllalt suur, kuid teda on *ikka ja jälle väiksemaks* nügitud. (Web) Ja rõõm siledatest jalgadest kestab *järjest kauem*, kuna karvakesed tärkavad *aina aeglasemalt*. (A)
- (b) See muutub *järjest suuremaks ja suuremaks, säravamaks ja säravamaks*. (Web) Kummimatt venib *üha kiiremini ja kiiremini*, tulevikus isegi kiiremini valgusest. (A)
- (c) Muidugi mis naisesse puutub, siis tema arvamus minust on *ikka endine*. (A)

Seisundimuutuslik sisu on iseloomulik ka *mida ... seda* tarindiga võrdluseile:

.. *mida suuremaks* läheb pahe, *seda paremini* teda talutakse. (A)

Inklusiivne võrdlus: inklusiivne komparatiiv ja superlatiiv

SÜ 287. Tüüpiline komparatiivtarind nagu lauses *Jüri on pikem kui Mari* näitab vaid seda, et võrreldaval objektil on omadust võrdlusalusest erineval määral. Sellisest tüüpilisest võrdlustarindist erineb **inklusiivne võrdlustarind** ehk rühmasisest võrdlust väljendav tarind, mis näitab, missugune on võrreldava objekti positsioon tema objektirühma sees. Olenevalt sellest, kas võrreldaval objektil on omadust lihtsalt üle vastava objektirühma keskmise või lausa maksimaalsel määral, jaguneb inklusiivne võrdlus inklusiivseks komparatiiviks (a) ja superlatiiviks, mis on alati inklusiivne (b).

- (a) Jüri on *minu paremaid sõpru*.
- (b) Jüri on *minu parim / kõige parem sõber*.

Inklusiivne komparatiivtarind (a) koosneb tavaliselt omadussõna komparatiivivormist ja rühma kui tervikut väljendavast fraasist, milleks on partitiivne nimisõnafraas (omadussõna toimib selle ühilduva täiendina) või kaasõnafraas kujul NPgen + *seas/hulgas* (omadussõna on selle põhi). Harilikult piiritleb tarindit omastavaline või määrustäiend ning fakultatiivselt ka *üks* (a). Superlatiivtarind (b) koosneb omadussõna analüütilisest või sünteesilisest superlatiivivormist (*kõige*-superlatiiv või *i*-superlatiiv) ning samasugusest rühma väljendavast fraasist nagu komparatiivi puhul. Inklusiivne komparatiiv osutab ebamäärasele, enamasti siiski suhteliselt suurele, superlatiiv maksimaalsele erinevusele rühma keskmisest.

- (a) Jüri on (üks) *Eesti paremaid maletajaid*. Jüri on (üks) *paremaid maletajaid Eestis*. Jüri on *Eesti maletajate seas (üks) paremaid*.
- (b) Jüri on *Eesti kõige parem ~ parim / (üks) kõige paremaid ~ parimaid maletajaid*. Jüri on *kõige parem ~ parim / (üks) kõige paremaid ~ parimaid maletajaid Eestis*. Jüri on *Eesti maletajate seas kõige parem ~ parim / (üks) kõige paremaid ~ parimaid maletajaid*.

Eesti kirjakeel ei tundnud enne keeleuuendust *i*-superlatiivi. Selle tõi 1915. aastal kirjakeelde Johannes Aavik. Varem oli maksimum vahel markeeritud *kõige*-superlatiiviga, kuid enamasti jäeti see üldse markeerimata, st kasutati inklusiivset komparatiivi, seda ka juhul, kui maksimum koosnes ainult ühest, nt *Malemäng on tema armsam ajaviide*. Aaviku superlatiivireform nägi ette mitte üksnes *kõige*-superlatiivi asendamist *i*-superlatiiviga, vaid maksimumi markeerimist kõikjal, kus ta sisuliselt olemas oli.

Tänapäeva kirjakeeles on Aaviku reform läbi läinud neil juhtudel, kui maksimum koosneb ühest (a). Kui aga teistele vastandatavaid objekte on mitu, jäetakse ka tänapäeva keeles maksimum sageli markeerimata (b).

- (a) Jüri on *minu parim / minu kõige parem sõber*. ≠ Jüri on *minu parem sõber*.
- (b) Tuleval aastal pääseb mõlemast alagrupist edasi *kolm paremat*. (A) – Auhindamisele lähevad *kolm parimat kaarditegijat*. (A)

Superlatiivi vormidest on tänapäeva keeles endiselt põhiline *kõige*-superlatiiv. *i*-superlatiivi esineb vähem ja seda ei saa moodustada kõigist omadussõnadest (→ M 55). Ka pole *i*-superlatiivi erinevus inklusiivsest komparatiivist keeletarvitajate teadvuses mitte alati tajutav, mida näitab topeitsuperlatiivi küllaltki sage esinemine.

- Tai politsei arreteeris mehe, keda peetakse maailma *kõige suurima narkosündikaadi* juhiks. (A) Eesti Päevalehe valik langes seekord *kõige vanimale*, Hertzile. (A)

Absoluutne komparatiiv ja superlatiiv

SÜ 288. Komparatiivne ja superlatiivne omadussõna võib esineda ka ilma võrdlusalust märkiva fraasita. Kui võrdlusalus ei nähtu ka kontekstist, on tegemist absoluutse komparatiivi ja superlatiiviga, mille puhul eksplitsiitset võrdlustarindit ei moodustu.

Absoluutne komparatiiv osutab vähestele erinevusele mingi üldklassi keskmisest. Sageli kasutatakse seda väljenduse pehmemdamiseks (*vanem naine pro vana naine*).

Üks vanem naine hakkas minuga õiendama. (Web) Kaks väiksemat sõidukit pörkasid kokku ja liiklus seisis pikemat aega. (A)

Absoluutne superlatiiv näitab keskmise väga suurt, ülimat ületamist. See on alati liialdus, mille ülesandeks ei ole niivõrd kuulaja informeerimine, kuivõrd emotsionaalne hinnang.

Pärtel oli jätnud kõige positiivsema mulje ('nii positiivse kui võimalik, ülimalt positiivse'). Omapärase lõhnaefekti annab ka kõige harilikuma piparmündi põletamine. (A)

Absoluutse komparatiiviga võrreldes esineb absoluutne superlatiiv tänapäeva keeles harvemini. Harilikult on absoluutne superlatiiv *kõige*-superlatiiv. Mõnes konstruktsioonis on siiski võimalik ka *i*-superlatiiv.

See fond on tehtud *parimate kavatsustega*. (A)

Omaduse intensiivsuse skaalas jääb absoluutse komparatiivi ja superlatiivi vahele omadussõna positiivvorm: *suurem – suur – kõige suurem*.

Absoluutne komparatiiv ja absoluutne superlatiiv on suhteliselt selgesti eristuvad nähtused. Leidub siiski näiteid, kus nende erinevus on väike või puudub üldse.

tühisemgi ~ kõige tühisemgi eksimus; väiksemgi ~ kõige väiksemgi viga.

Ekvatiivtarind

SÜ 289. Ekvatiivtarind näitab objektide omaduste intensiivsustaset samasust. Seda väljendatakse näitava asemäärsõna *nii* (a) või *(nii)sama* (b) abil, kusjuures võrdlusalust tähistavat fraasi või osaluset seovad omadus- või määrsõnaga sidesõnad *kui* või *nagu*, *aja-* ja *kohamäärsõnade* korral ka *kuni*.

- (a) Jüri ei ole *nii tark / pikk kui ~ nagu Jaan*. Jüri ei tegutse *nii targalt kui ~ nagu Jaan*. Saime selle vist tõesti *nii odavalt kui üldse võimalik*. (Web)
See kestab *nii kaua kuni lollid saavad otsa ..* (Web) Meri on küll kinni *nii kaugele kuni silm ulatub vaatama ..* (Web)
- (b) Jüri on *(nii)sama tark / pikk kui ~ nagu Jaan*. Jüri tegutseb *(nii)sama targalt kui ~ nagu Jaan*. Naised armastavad seksi *täpselt niisama palju kui mehed*. (Web)

Nii-ekvatiiv on osutava tähendusega, st võrreldava objekti omaduse aste määratakse osutamise kaudu võrdlusalusele objektile. Seevastu *(nii)sama*-ekvatiiv on põhiliselt samastava tähendusega, s.o näitab üksnes

kvantitatiivset võrdsust teise objektiga, mitte objekti enda omaduse astet. Ekvatiivtarind võib esineda ka ilma näitava asemäärsõnata, eriti kinnisväljendites. Võrdlusaluseks on sel juhul sageli mingi kultuurisidus etalon-objekt ning tarind väljendab suurt intensiivsust: *kaval kui rebane* 'väga kaval', *valge kui lumi*, *kiiresti kui kulutuli* 'väga kiiresti'.

Mõõduomadussõnadest on võimalik moodustada ka sünteetilist ekvatiivi. Viimasel juhul lisandub omadussõna tüvele liide *-(u)ne* (→ SM 173), millele omakorda liitub ekvatiivsete määrsõnade moodustamisel *-lt* (*pikkuselt*, *vanuselt*, *raskuselt*), ekvatiivsete kohamäärsõnade korral ka *-l*, *-le* või *-lt* (*kaugusel*, *kaugusele*, *kauguselt*; *kõrgusel*, *kõrgusele*, *kõrguselt*). Osutava ekvatiivi korral on võrdlusalust tähistav fraas harilikult omastavas (a), samastava ekvatiivi korral kas kaasaütlevas või rindtarindi puhul nimetavas, kusjuures omadus- ja määrsõnale liitub eesosis *ühe-* (b).

- (a) Jüri on Jaani pikkune. Presidendi isiklik töökabinet on saja ruutmeetri suurune. (A) Lagi pudenes umbes kahe meetri pikkuselt ja poole meetri laiuselt .. (A) Kuhjaveres asub Viljandist 16 kilomeetri kaugusel. (Web)
Lumekeerised võivad ulatuda 1,5–2 m kõrgusele .. (Web)
- (b) Jüri on Jaaniga ühepikkune. Jüri ja Jaan on ühepikkused. Meie praegune ajaarvamine on Kristusega ühevanune. (A) Lihalõigud peaksid olema kõik ühepaksused. (A) Peaaegu üheaegselt siirdusid nad 1980. aastate lõpul ka emerituuri. (Web) .. mees on ühekaugusel taevast ja maast. (Web)

Liitelist ekvatiivi saab moodustada ainult neist mõõduomadussõnadest, mis kuuluvad mõõduskaala plusspoolele (*suurune*, *pikkune*, *raskune*, *paksune*, *vanune* jt), mitte aga nende antonüümidest (**väiksune*, **lühidune*, **kergune* jt).

Üksnes sünteetiline ekvatiiv, seejuures ainult osutava funktsiooniga, on tarvitatakvantorifraasist võrdlusaluse puhul. Omadussõnade puhul on lisaks *(u)ne*-liitelisele variandile (a) siin võimalik ka liiteta variant (b).

- (a) Jüri on kahe meetri pikkune ~ kaks meetrit pikk. Hingis oli võidupäeval 15 aasta ja 282 päeva vanune. (A)
- (b) R. P. on 179 cm pikk ja võistlusteks 74 kilo raske. (A)

SÕ 290. Ekvatiivseid omadus- ja määrsõnu võivad laiendada võrdsuse täielikkust või ligikaudsust (mittetäielikkust) rõhutavad määrsõnad ja kaasõnad. Võrdsuse täielikkust väljendavad määrsõnad *täpselt*, *parajasti*, *just*.

Ta on täpselt nii pikk kui mina ~ täpselt minu pikkune. Samas on Pobeda võimeline sõitma just nii kiiresti kui vaja. (A)

Võrdsuse ligikaudsuse (mittetäielikkuse) markerid jagunevad kolme rühma: neutraalset ligikaudsust väljendavad *umbes*, *umbkaudu*, *ligikaudu*, *hinda-misi*, *enam-vähem* (a), vähemust (ligikaudsust altpoolt) väljendavad *peaaegu* ~ *peagu*, *ligemale*, *napilt*, *vaevalt*, *ligi*, *kuni*, ainult kvantorifraasiga ka komparatiivimarkerid *alla*, *vähem kui* (b), enamust (ligikaudsust ülaltpoolt) väljendavad *vähemalt* ning ainult kvantorifraasiga ka *üle*, *rohkem* / *enam kui* (c).

- (a) Ta on *umbes nii pikk kui mina* ~ *umbes minu pikkune*. Inimesed sõidavad *ligikaudu sama palju kui varem*. (A)
- (b) Ta on *peaaegu nii pikk kui mina* ~ *peaaegu minu pikkune*. Kodukakk on *napilt varese suurune* .. (Web) Temasugune härg – *ligi kaks meetrit pikk ja peaaegu sada kilo raske* – peab seitseteist tõukama. (A) Eile suri Jaapani toidumürgitusepidemia kaheksas ja seni noorim ohver, *alla kahe aasta vanune* tütarlaps. (A) Eesti vaesub *peaaegu sama kiiresti kui Portugal* .. (A)
- (c) Ta on *vähemalt nii vana kui mina* ~ *vähemalt minu vanune*. Üks neist võis olla *veidi üle kahekümne aasta vana* .. (Web) .. töö edenes *vähemalt sama kiiresti kui Tallinnas tervel brigaadil*. (I)

Markerid, mis väljendavad ligikaudsust altpoolt, liigituvad pragmaatiliselt kaheks. Määrsõnu *napilt* ja *vaevalt*, ka komparatiivimarkereid *alla* ja *vähem* kasutatakse siis, kui võrreldavate objektide omaduse määra peetakse ootus- või tavapärasest väiksemaks (*Latt on napilt kahe meetri pikkune*), määrsõnu *peaaegu* ~ *peagu*, *ligemale* ja *ligi* aga siis, kui seda peetakse ootus- või tavapärasest suuremaks (*Mees on ligi kahe meetri pikkune*). Seevastu markerid, mis väljendavad ligikaudsust ülaltpoolt, näitavad, et omaduse määra on ootus- või tavapärasest suurem (*Mees on vähemalt kahe meetri pikkune*).

Märkus. Keelekasutuses on märgata markerite *alla* ja *vähem* pragmaatilise neutraliseerumise tendentsi, s.o nende kasutust sealgi, kus eeldaks *peaaegu* või *ligi* kasutust, nt *USA-l on Iraagis alla 50 000 sõduri*. (A)

Kvalitatiivne võrdlus

SÜ 291. Samasugune struktuur nagu kvantitatiivset võrdsust väljendaval (*u*)ne-ekvatiiviga tarindil on ka kvalitatiivset võrdsust väljendaval tarindil. Tarindis esinevad sisult võrdluslikud omadussõnad: *sarnane*, *taoline*, *analoog(ili)ne*, *adekvaatne*, *ekvivalentne*, *identne*, *paralleelne*, *proportsionaalne*, *võrdeline*, *võrdne* jne, neist moodustatud ja mitmed muudki määrsõnad: *sarnaselt*, *taoliselt*, *ühtmoodi* jne; samuti liitadjektiivid, mille

esikomponendiks on *sama-*, *ühe-* ja *võrd-*: *samalaadne*, *samaliigiline*, *sama-väärne*, *ühesugune*, *võrdväärne*, *võrdõiguslik* jne, või vastavad adverbid: *võrdväärselt*, *samamoodi* jne. Need omadussõnad ja neile vastavad määr-sõnad võivad olla nii samastavas kui ka osutavas funktsioonis. Samastava funktsiooni korral ei eristu võrreldav ja võrdlusalune objekt ei semantiliselt rollilt ega vormi poolest ning moodustavad nimetavas käändes liikmetega sümmeetrilise ühendava rindtarindi (a). Need ei pruugi leksikaalseltki eristuda, vaid võivad jääda üksnes mitmusliku nimisõna tähendusse (b). Seevastu osutava funktsiooni korral on võrdlusalust tähistav fraas kaasaütlevas (c), mõnel juhul ka omastavas (d). Omadussõna *taoline* ja määr-sõna *taoliselt* on alati osutavad ning võrdlusalust väljendav fraas alati omastavas (e).

- (a) Poeg ja isa on *sarnased*. .. mees ja naine on *võrdõiguslikud*. (A) Estland ja Island kõlavad *sarnaselt*. (A)
- (b) Telefonid on *väga sarnased* nii riist- kui ka tarkvara osas .. (Web) .. kas tõesti arvad, et kõik naised käituvad *ühtmoodi*. (Web)
- (c) Poeg on *isaga sarnane*. Veise söömine on hindudele *samaväärne* *ema õgimisega*. (A) B-hepatiit ehk kollapalavik on haigus, mis *sarnaselt aidsiga* levib vere ja süstalde kaudu ning sugulisel teel. (A)
- (d) Poeg on *isa sarnane*. Oleme alati tahtnud uisutada *nende sarnaselt* .. (A)
- (e) Sarajevo parim ööklubi oli *meie Karja Keldri taoline*. (A) Ta võib olla sirgetüveline või *õunapuu taoliselt harunevate*, jändrike ja kõverike okstega .. (T)

Märkus. Sõnu *sarnane* ja *taoline* kasutatakse osutavas funktsioonis ka väljaspool võrdlutarindit nagu näitavaid asesõnu *selline* ja *säärane*, nt *Ta lahkus sõnagi lausumata*. *Sarnane* käitumine hämmastas kohalviibijaid. (Web) Aga see oli nagu kassi mäng hiirega, sest pärast *taolist* puhkust kannatas ta veelgi rohkem .. (Web)

Kvalitatiivsele erinevusele osutavad omadussõnad esikomponendiga *eri-*: *erilaadne*, *erisugune*, *eriilmeline* jne ning deverbaaladjektiiv *erinev*, samuti neile vastavad määrsõnad. Kõigi nende omadus- ja määrsõnade puhul väljenduvad võrreldav ja võrdlusalune objekt nimisõnafraside rindtarindina või mitmusliku nimisõnafrasina (a), *erinev* ja *erinevalt* võivad esineda ka osutavas funktsioonis, seestütleva nimisõnafrasiga (b).

- (a) Häälikumuutus ja analoogia on *erilaadsed* nähtused. Poeg ja isa on *erinevad*. Inimesed on *erisugused* nii vaimu kui ka keret pidi. (A) Täiesti *eriilmelised* on rannarootsi ja peipsivene alad. (Web) Eestlased suhtuvad Saar Polli andmetel mitte-eestlaste siiajäämisse *erinevalt* .. (A)

- (b) Poeg on *isast erinev*. .. *erinevalt Põhjamaadest* ei ole belglastele Eesti eriti tuttav riik. (A)

Märkus. Peale võrdlusliku tähenduse on sõna *erinev* mitmusevorm omandanud ka tähenduse 'mitmesugused, mitmed, paljud', nt *Pluss umbes kolmandik on saanud erinevaid ettepanekuid erinevatelt organisatsioonidelt*. (Web)

Kirjandust võrdlustarindi kohta: ALVRE, PAUL 1992. Ekvatiivtarindeist (eriti eesti keeles). | EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. | EREL, MATI 2017g. Võrdlustarind omadus- ja määrsõnafraasina. | EREL, MATI, MATTI PUNTTILA 1996. The superlative in literary Estonian in comparison with literary Finnish. | MUST, GUSTAV 1953–1954. Der Äquativ in den ostseefinnischen Sprachen. | NURKSE, REIN 1946. Superlatiivi küsimusest eesti kirjakeeles. | RAUN, ALO 1949. Zur Komparation im Finnisch-Ugrischen.

KAASSÕNAFRAAS

SÜ 292. Kaassõnafraas ehk adpositsioonifraas on fraas, mille tuumaks on kaassõna – **taga-** või **eesõna** (post- või prepositsioon) – ja laiendiks nimi-sõnafraas:

[[valge kapi]_{NP} taga]_{PP} [enne [lõunat]_{NP}]_{PP}

Kaassõnafraasi kumbagi liiget ei saa lausest ära jätta, sest kaassõnafraas pole süntaktiliselt ekvivalentne ei põhja ega laiendiga, vaid täidab süntaktilist funktsiooni tervikuna. Selle poolest erineb kaassõnafraas (nagu ka kvantori-fraas) teistest nominaalfraasidest. Nimisõnafraasi suhtes põhjaks peetakse kaassõna seetõttu, et kaassõna reksioon tingib nimisõnafraasi olemasolu, paiknemise ja käändevormi, nt fraasis *valge kapi taga* kaassõnale eelneva NP omastavas, fraasis *enne lõunat* aga kaassõnale järgneva NP osastavas. Samas on kaassõnafraasi sisuliseks keskmeks süntaktiliselt laiendina toimiv nimisõnafraas. Kaassõna täidab viimase suhtes samalaadset funktsiooni nagu käändetunnus ning kaassõnafraas tervikuna samu funktsioone mis nimisõna semantilises käandes vorm, s.o toimib määrusena (a) või määrus-täiendina (b).

- (a) Käisime puhkamas *metsajärve ääres*.
(b) puhkus *metsajärve ääres*

Siiski ei ole kaassõnafaas nimisõnafaasiga täiesti samaväärne. Mõnel juhul on kaassõnafaas küll asendatav nimisõna käändevormiga, nt *Toit on laua peal* ~ *laual*, kuid enamiku kaassõnafaaside puhul (nt *üle puude, tänu emale, teed mööda, poja tõttu, vastu kõrvu*) on siiski raske leida vastavat käändevormi. Üldiselt on käändetunnuste tähendus abstraktsem ja seetõttu käänete kasutusala laiem, samas kui kaassõnad võimaldavad edasi anda täpsemaid tähendusi.

Tüüpilisel kaassõnal ja ka kaassõnafaasil ei saa olla täiendeid. Kui kaassõnafaasiga seostub mingi täiend, siis see saab olla üksnes nimisõnafaasi laiendelement, nt [*kauni metsajärve*] ääres, *keset* [*paksu metsa*]. Määramäärsõnad, proadverbid ja kvantorifraasid võivad siiski kaassõnafaasi modifitseerida (a), kusjuures eessõna korral pole võimatu käsitada neid ka kaassõna enda laiendina (b). Kaassõnafaasi laiendeid käsitleme määrusena.

- (a) [täiesti [[mere]_{NP} ääres]_{PP}]_{PP} Tema maja on *täiesti mere ääres*.
 (b) Ta läks ära *natuke enne sinu tulekut*. Tema maja on *seal metsa ääres*. *Varsti pärast tunde* algas näidendi proov. Koht asub *500 meetrit üle merepinna*.

Kaassõna ja teda laiendav nimisõnafaas paiknevad vahetult teineteise kõrval. Enamasti on kaassõna vahetu naaber nimisõna või nimisõnaline asesõna (*poisi/tema käes*), välja arvatud need eessõnajuhud, kus nimisõnafaasis on täiend(id) (*keset paksu metsa*). Ka tagasõna ja talle eelneva nimisõna vahel võib mõnikord olla nimisõnafaasi kuuluvaid omadussõnalisi järeltäiendeid, samuti lisandeid, nt *poisi, väikese ja vallatu käes oli püss; poisi, selle pahandusekoti käes oli püss*. Kuid määrustäiendi paigutamine tagasõna ja nimisõna vahele ei ole võimalik, nt **maja mäenõlvakul juures*.

Märkus. Üks kaassõnafaasi ja nimisõna käändevormi erinevusi on see, et kaassõnafaaside rinnastamisel jäetakse korduv kaassõna harilikult kaugema liikme juurest ära, nt *laua (peal) ja tooli peal, vastu lauda ja (vastu) tooli*, käändetunnust aga mitte, nt *lauale ja toolile*, st kaassõna käitub rindtarindis nagu muud sõnad. Käänete puhul on erandiks rajava, oleva, ilma- ja kaasaütleva käände tunnused, nt *laua(ni) ja toolini, laua(na) ja toolina*, mida selle omaduse tõttu on mõnikord peetud kliitilisteks kaassõnadeks. Kaasaütlev kääne ongi kujunenud kaassõnast.

SÕ 293. Eesti keeles kasutatakse nii taga- kui ka eessõnu, kuid valdav osa kaassõnadest on siiski tagasõnad (vt tabel 11). Tagasõnade laiend on enamasti omastavas käändes, nt *maja juures, aasta algul, üksteise võidu*, harva seestütlevas, nt *hommikust saadik*, nimetavas, nt *päev otsa*, osastavas, nt *enne hommikut*, kaasaütlevas, nt *sõbraga koos*. Eessõnad nõuavad tavaliselt

osastavat, nt *vastu sein*a, *pärast lõun*at, harva omastavat, *läbi mets*a, *alla s*aja, alaleütlevat, nt *tänu vanemate*le, rajavat, nt *kuni hommikuni*, ilmaütlevat, nt *ilma rahata*, kaasaütlevat *koos sõbr*aga. Osa kaassõnu võivad esineda nii taga- kui ka eessõnadena. Tavaliselt on taga- ja eessõnaline kasutus tähenduse ja/või reksioonipoolsest erinev, vrd *Seda ei oska keegi peale tema*. – *Peo korraldamine jäi tema peale*. *Toetas luua vastu aeda = aia vastu*. Kuid on ka mõlemas asendis kasutatavaid kaassõnu, mis tähenduselt ja reksioonilt ei erine, nt *Käisin emaga koos / koos emaga teatris*. *Hoolimata kõigest / kõigest hoolimata kirjutati edasi*. (→ EKS(V) 13 § 5–8)

SÜ 294. Kaasõnafraasid toimivad nagu nimisõna käändevormidki lauses määрусena, nii a) verbi laiendava määрусena, nt *Jõe äärest kostis laste kilkeid*, kui ka b) omadus- ja määрусõna laiendava määрусena, nt *poja üle uhke, selja pealt katki*, ning c) määrustäiendina, nt *puhkus pärast tööd*, väljendades seejuures peaaegu kõiki määrustäiendusi (vt tabel 11; plussmärk laiendi järel (nt Ngen+) osutab tagasõnale, ees (nt +Nkom) – eessõnale) (→ EKS(V) 13 § 9).

Tabel 11. Kaasõnafraasi tähendused ja vormid

VAHEND	Ngen+	<i>abil, varal, väel, kaudu, läbi, teel, najal</i>	Ta ajas end kargu <i>abil</i> püsti. Ta püüab <i>vale läbi</i> rikkaks saada.
TEGIJA	Ngen+	<i>poolt</i>	Projekti rahastati <i>riigi poolt</i> .
VALDAJA	Ngen+	<i>kätte, käes, käest, päralt</i>	Laenasin <i>isa käest</i> raha.
KAASNEJA	Ngen+	<i>saatel, seltsis</i>	Ta tuli peole <i>sõprade seltsis</i> .
	Nkom+/ +Nkom	<i>koos, tükkis, ühes</i>	Sõitsime <i>koos abikaasaga ~ abikaasaga koos</i> Pariisi.
SÕLTUVUS	Ngen+	<i>eest, järele, kallale, kallal, kallalt, kohta, vastu, peale, suhtes jt</i>	<i>Artikli kohta</i> kirjutati arvustus. Mõtlesin kaua <i>juhtunu peale</i> .
KOHT	Ngen+	<i>alla, all, alt, ette, ees, eest, hulka, hulgas, hulgast, järele, järel, järelt, kannule, kannul, kannult, najale, najal, najalt, peale, peal, pealt, seltsi, seltsis, seltsist jt</i>	Ta lükkas kasti <i>laua alla</i> . <i>Maja ees</i> kasvas sirel. <i>Rahva hulgast</i> kostis nurinat. Koer jooksis <i>peremehe kannul</i> .
	Nela+	<i>saadik~saati, peale, alates</i>	Nad olid <i>põlvist</i> <i>saadik</i> vees.
	Nprt+	<i>mööda</i>	Ta kõndis <i>mööda</i> <i>tühje tänavaid</i> .
	+Nprt	<i>keset~kesk, mööda, piki, vastu, -poole, -pool, -poolt</i>	<i>Keset linna</i> kõrgub tigutorn. Laps kukkus <i>vastu lauaäärt</i> . Talu asub <i>sealpool</i> <i>raudteed</i> .
	+Ngen	<i>läbi, üle</i>	Jalutasime <i>läbi metsa</i> ja <i>üle aasa</i> .
	+Ntrm	<i>kuni</i>	Läksime <i>kuni koolimajani</i> .

AEG	Ngen+	<i>aegu, eel, eest, jooksul järele, järel, järelt, kestel, paiku, peale, poole, pärast, sees, tagant~takka, vältel jt</i>	<i>Jõulude eel osteti palju kinke. Kahe päeva eest oli täiskuu. Koosolek lükati reede peale.</i>
	Nnom+	<i>läbi, otsa</i>	<i>Päev läbi sadas vihma.</i>
	Nela+	<i>peale, pihta, saadik~saati</i>	<i>Pea valutab hommikust saadik.</i>
	+Nprt	<i>enne, keset~kesk, peale, pärast, vastu</i>	<i>Tõusin juba enne kukke ja koitu. Õnnetus juhtus ööl vastu reedet.</i>
	+Ngen	<i>läbi, üle</i>	<i>Üle mitme nädala üks ilus päev.</i>
	+Ntrm	<i>kuni</i>	<i>Näitus on avatud kuni märtsini.</i>
SEISUND	Ngen+	<i>kätte, käes, käest, sisse, sees, seest, alla, all, alt, küüsi, küüsis, küüsisist, näol, väel, kujul</i>	<i>Jäime tee peal vihma kätte. Vanurid langesid petturi küüsi. Tunnistus pandi kahtluse alla.</i>
	Nela+	<i>peast</i>	<i>Ta oli jutukas juba lapsest peast.</i>
VIIS	Ngen+	<i>alusel, järgi, kombel, kohaselt, nimel, moodi, mööda, pidi, põhjal, taoliselt, teel</i>	<i>Ta käitus narri kombel. Nad kiitsid üksteise võidu toitu.</i>
MÄÄR /HULK	Ngen+	<i>haaval, kaupa, viisi, kohta, peale, ligi, ümber, võrra, ringis</i>	<i>Inimesed lahkuvad sadade kaupa. Osalejaid oli tuhande ligi.</i>
	+Ngen	<i>alla, üle</i>	<i>Osalejaid oli üle tuhande.</i>
PÕHJUS	Ngen+	<i>pärast, tõttu, peale, kätte, läbi, eest</i>	<i>Töö katkestati vihma tõttu. Ma suren igavuse kätte.</i>
	+Nall	<i>tänu</i>	<i>Ta pääses üksnes tänu juhusele.</i>
TINGIMUS	Ngen+	<i>juhul, puhul, korral jt</i>	<i>Õnnetuse korral kutsuge kiirabi.</i>
OTSTARVE	Ngen+	<i>jaoks, tarvis, heaks jt</i>	<i>Sinu heaks olen kõigeks valmis.</i>
MÖÖNDUS	Nela+/ +Nela	<i>hoolimata</i>	<i>Üritus toimub vihmast hoolimata ~ hoolimata vihmast.</i>
	Nall+/ +Nall	<i>vaatamata</i>	<i>Raskustele vaatamata ~ vaatamata raskustele jõudsime kohale.</i>
	Ngen+	<i>kiuste</i>	<i>Ta tegi seda minu kiuste.</i>

Kaassõnad on kujunenud täistähenduslike sõnade vormidest – põhiliselt nimisõnade vormidest, nt (*mere*) ääres, (*õnnetuse*) korral, vähesel määral ka verbide *des-* ja *mata-* vormidest, nt *võrreldes* (*millegagi*), *hoolimata* (*kõigest*). Et grammatiseerumine on järkjärguline protsess, siis pole kaassõnade piirid täistähenduslike sõnade vormidega teravad. Vt lähemalt EKS(V) 13 § 2–4.

Kirjandust kaassõnafaasi kohta: BAKHOFF, LIISI 2008. Eesti kirjakeele kujunemisstaadiumis kaassõnadest. | EHALA, MARTIN 1994. Russian influence and the change in progress in the Estonian adpositional system. | EHALA, MARTIN 1995. Explaining the bipositional head-complement order in adpositional systems. | GRÜNTAL, RIHO 2003. Finnic Adpositions and Cases in Change. | GRÜNTAL, RIHO 2005. Miksi itämerensuomessa on prepositioita? | HABICHT, KÜLLI, PILLE PENJAM 2007. Kaassõna keeleuurija ja -kasutaja käsitus. | JERET, MARIANN 2012. Sõna *suhtes* semantika. | JÜRINE, ANNI 2011. Vormierinevused tähenduserinevuste ilminguna: kaassõnaühendite grammatiseerumine konstruktsioonides. | JÜRINE, ANNI 2016. The Development of Complex Postpositions in Estonian: A Case of Grammaticalization via Lexicalization. | JÜRINE, ANNI, KÜLLI HABICHT 2013. Kaassõnade tsükliline areng. | KARELSON, RUDOLF 1972. Märkmeid kaassõna piirimailt. | KARU, KATRIN 2007. Mõõnduse väljendamisest ühes lihtlause tüübis (eesti ja vene keele näitel). | KLAVAN, JANE jt 2011. The division of labour between synonymous locative cases and adpositions: the Estonian adessive and the adposition *peal* 'on'. | LIIVAMÄGI, KERTU 2014. Kaassõna *mööda* pre- ja postpositsioonina. | LILLES, IVI 2012. Kaassõnafaasi *koha pealt* grammatiseerumine ja semantiline varieerumine toimetamata kirjakeeles. | NEVIS, JOEL 1987. The comitative, terminative, abessive, and essive as clitics in Estonian. | OJUTKANGAS, KRISTA 2001. Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. | OKK, MAARJA 2003. Kehaosanimetuste mitmusevormide kasutus ja funktsioonimuutused saja aasta vältel. | PALMEOS, PAULA 1985b. Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. | RUUTMA, MIRJAM 2014. Kaassõnade *läbi*, *mööda*, *vastu*, *üle* ja *ümber* pre- ja postpositsioonilisest varieerumisest eesti murretes. | TAMM, KRETEL 2023. Sõna *osas* kasutamisest eesti keeles. | THOMSON, EDITH HELIAN 2012. Eesti keele kaas- ja mäarsõnade *läbi*, *kaudu*, *järele*, *järel* ja *järgi* kasutusest ja semantikast. | UUSPÖLD, ELLEN 2001. *des*- ja *mata*-vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. | VEISMANN, ANN 2008. Eesti kaassõnade tähenduste kirjeldamise probleemidest. | VEISMANN, ANN 2009. Eesti keele kaas- ja mäarsõnade semantika võimalusi. | VEISMANN, ANN, MATI EREL 2017a. Kaassõnafaas.

KVANTORIFRAAS

Kvantorid ja kvantorifraasid

SÜ 295. Kvantorid on nimisõnafraasiga seostuvad moodustajad, mis näitavad nimisõnafraasiga tähistatu kvantiteeti. Süntaktilistelt omadustelt jagunevad need atributiivseteks kvantoriteks ja põhjana toimivateks kvantoriteks. Atributiivsed kvantorid kuuluvad nimisõnafraasi koosseisu. Nad laiendavad omadussõnalise täiendi taoliselt nimisõnalist põhja (nimisõnafraasi tuuma), ühildudes sellega käändes, vahel ka arvus, nt *üks inimene, ühele inimesele; kahed prillid, kahtedest prillidest; mitmed maad, mitmetel maadel; mõni inimene, mõnest inimesest, mõned inimesed; paljud inimesed, paljudelt inimestelt*. Teist tüüpi kvantorid käituvad ise fraasi tuumana, olles põhjaks neid laiendavale nimisõnafraasile ja määrates selle käände, nt *palju inimesi; hulk inimesi, hulga inimestele; kaks inimest, kahele inimesele*. Kvantorifraasid kui sellised pööratud alistussuhtega fraasid jäävad siiski mitmes suhtes nimisõnafraasi sarnasteks. Nad on lauses ja tekstis asendatavad asenimisõnaga, rinnastatavad nimisõnafraasiga (*Kes siin käis? – Peeter ja kaks meest käisid sind otsimas. Nad palusid sul helistada.*) ning täidavad samu süntaktilisi funktsioone mis nimisõnafraas.

Kvantorifraas on niisiis fraas, mille moodustajatest on põhjaks (fraasi tuumaks) kvantorsõna ja laiendiks nimisõnafraas. Laiend märgib kvantifitseeritavat objekti, objektihulka või ainet, põhi selle kogust. Sarnaste süntaktiliste omaduste tõttu koonduvad kvantorifraasi alla hulka, mõõtu või määra väljendavad fraasid, milles põhjaks on põhiarvsõna(ühend) või vastav asesõna (a), kvantiteedinimisõna, mis märgib mõõtu (nt *meeter, liiter, tonn, tund, kraad*), hulka, kogu, rühma jne (nt *hulk, kimp, kari, komplekt*), osa (nt *osa, enamik*) (b) või kvantiteedimäärsõna (nt *palju, vähe, veidi*) (c).

- (a) kolm poissi, sada viisteist autot, mitu last
- (b) meeter riiet, kilomeeter sõrki, pudel vett, tass teed, aasta õppimist, tund puhkust, kimp lilli, kari lehma, salk õpilasi, enamik inimesi, tükk kooki
- (c) palju pahanlust, vähe vigu, pisut kannatust, veidi vett

Alistusseos kvantori ja ta laiendi vahel on tüüpiliselt rektsooniseos: kvantor tingib laiendi osastava vormi. Käänduva põhjaga kvantorifraas erineb muudest kvantorifraasidest selle poolest, et rektsooniseos esineb siis, kui põhi on nimetavas, ülejäänud käänetes põhja korral asendub rektsoon enamasti kongruentsiga. Vrd

kaks poissi – kahe poisi, viis inimest – viiele inimesele, osa õpilasi – osal õpilastel

Noomenist kvantori laiend on täiend, määrsõna laiend sõltuvusmäärus. Kuivõrd kvantorifraas ei märgi kvantumit kui sellist, vaid mingite konkreetsete objektide kvantumit, siis ei saa ta üldjuhul koosneda ainult kvantorist (a). Laiend võib siiski jääda sõnastamata, kui mõõdetav ilmneb kontekstist või situatsioonist (b).

- (a) Aasta lõpuni on jäänud *kümme päeva*. – *Aasta lõpuni on jäänud *kümme*.
 (b) Söö murakaid, aga jäta *muist* Ø [= murakaid] vennale. Kas *tassitäiest* Ø [= murakatest] jätkub sulle?

Märkus. Kui käänduva kvantorsõna ja nimisõna vahel on ühildumisseos, ei ole üheselt selge, kumb neist kahest sõnast on põhi ja kumb laiend. Erinevaid käsitusi leidub nii eesti ja soome kui ka muude keelte puhul. Seisukohta, et põhjaks on kvantor fraasi kõigi käänete puhul, toetavad asjaolud, et 1) kvantori käändevorm määrab, kas fraasi moodustajate vahel on sõltuvus- või ühildumisseos, 2) elliptiliselt ära jääda saab nimisõna, mitte kvantor.

Kvantor paikneb tavaliselt enne oma laiendit: *viis raamatut, virn raamatuid, palju raamatuid*. Esineb ka vastupidist järjekorda, nt ligikaudse arvu märkimisel (a) ja seestüleva laiendi puhul (b) (→ SÜ 300).

- (a) Väljas oli *kraadi kolmkümmend* ja väga niiske. (Web)
 (b) *Raskesti vigastada saanud meestest kolm* olid samuti Austria jahituristid. (A)

Fraasi osad võivad lauses ka lahus paikneda (→ SÜ 300, 303–304). Põhjuseks on tavaliselt infostruktuur (→ SÜ 300, 303): kvantor tõstetakse fookustatuna eraldi esile lause lõpus või alguses.

- Rõstitud ja purustatud võilillejuuri* võta klaasi keeva vee kohta *üks teelusikatäis*. (Web) *Nii palju* meil, kulleritel, jumal tänatud, *tervet mõistust* jätkub. (Web) Koolitus toimub, kui *koolituli* on kogunenud vähemalt 6 *hinge*. (Web). *Mune* on ostenud *tosin, piima liiter* või *kaks*. (I)

Omaette konstruktsiooniks on kujunenud koopulaga kvantorilause, kus kvantoritarindi osad paiknevad lahus (→ SÜ 150).

- Tube* on *neli*, *kirjutuslaudu kolm*. (I) *Seltsi aktiivseid liikmeid* on *paarkümmend*. (A)

SÜ 296. Kvantorifraas esineb lauses samades funktsioonides nagu nimisõna-fraas: alusena (a), sihitisena (b), öeldistäitena (c), täiendina (d), määrusena

(e). Määrusena võib kvantorifraas kuuluda ka komparatiivse või ekvatiivse omadussõna- või määrsõnafraasi koosseisu, seda kas otse või kaassõnade *võrra, jagu* vahendusel (f). Kvantorifraasi tüüpiliseks ülesandeks on toimida sihitisesarnase aja- või kvantumimäärusena (g) (→ SÜ 213, 215–216).

- (a) Värava taga passis *kaks suurt koera*.
- (b) Otsin *kolm pakki kompvekke*.
- (c) Üks toll on *2,54 sentimeetrit*. Need siin on *kolm karu*.
- (d) Tema *viimase paari aasta* looming on olnud lausa murranguline.
- (e) Filmi müüdi *paarikümnesse riiki*. *Kahele kolmandikule sellest august* pani Kaarel lepakaikad peale .. (I) Nüüd olid nii köök kui tuba *kila-kola täis* .. (I)
- (f) Lumekiht ise jäi *17 cm võrra* õhemaks. (A) Haki lehed *2–3 cm* laiusteks ribadeks. (Web) Abielumehed elavad *10 aastat* kauem kui üksikud. (Web)
- (g) *Viiskümmend aastat* ei peetud üldse kohut. (I) Lõõgastav nädalalõpupakett maksab *160 eurot*.

Arvsõnaline kvantorifraas

SÜ 297. Arvsõnalise kvantorifraasi põhjaks (fraasi tuumaks) on vormilt ainsuslik põhiarvsõna (a), asesõna *mitu, mitu-setu, paar* (tähdenduses 'umbes kaks'), *tosin, mitukümmend, mitusada, kümme-kond, sadakond* jne (b), oskuskeeles ka kvaasinumeraalid nagu *n* või *x* (c). Laiendiks on kvantitatiivselt piiritletud tähendusega nimisõna (→ SÜ 154).

- (a) kaks akent, null kraadi, viisteist aastat, pool torti, veerand sajandit
- (b) mitu koera, tosin taldrikut, sadakond pealtvaatajat
- (c) *n korda* rohkem turvaservereid annab *n korda* rohkem jõudlust. (T)

ndik-lõpulised murdarvsõnad (*kolmandik*) käituvad nagu osa märkivad kvantornimisõnad (→ SÜ 301, 303); arvsõna *üks* ja mitmusevormilised (ase)arvsõnad (*mitmed*) aga omadussõnalise täiendi taoliselt (→ SÜ 247).

Arvsõnalise kvantorifraasi laiendosa käändevorm sõltub põhja käändest järgmiselt: kui kvantor on nimetavas, on tema laiend osastavas (*kaks akent*) (a), kui kvantor on muudes käänetes, ühildub laiend kvantoriga käändes (*kahe akna, kahest aknast*) (b). Oleva, rajava, kaasa- ja ilmaütleva käände lõpud toimivad fraasimarkeritena nagu ka omadussõnafraasis (→ SÜ 248), liitudes vaid kogu fraasi viimasele sõnale. Eelnevad sõnad on funktsioonilt küll samas käändes milles viimane sõna, kuid vormilt omastava käände tüved (*kahe aknani, kahe aknaga*) (c).

- (a) Lõpuaplausi ajal tõusis *kolm kuulajat* saalis püsti. (A)
- (b) Toomla arvates piisaks Eestile *neljast parteist*. (A)
- (c) Hakkama peab saama *viiesaja euroga*. (A)

Fraasides arvsõnadega *null*, *veerand* ja *kolmveerand* võib käänamisel lisaks nimetatud neljale käände ka muudes käänetes muutuda ainult viimane sõna. Kvantor, mis fraasis käändelõppu ei saa, jääb harilikult nimetavakujuliseks (*null senti*, *null sendist*) (a). Üksikuid erandeid siiski leidub (b).

- (a) .. fondil on vara enam-vähem *null sendi* eest. (Web). Mäng seisatus *ligi veerand tunniks*. (A) Siiski lugesin piiratud vaateväljaga *kolmveerand tunniga* 12 geminiidi. (Web)
- (b) Toodete pakkumishind algab tavaliselt *nullist kroonist*. (Web) *Kolmveerandi distantsi* järel oli Võrumaa motomees 12. kohal, .. (Web)

SÜ 298. Arvsõnafraas võib omakorda kuuluda täiendina nimisõnafraasi (a), määрусena omadussõna- ja määrsõnafraasi (b) ning (mittelauseliikmelise) komplemendina kaassõnafraasi koosseisu (c).

- (a) *kahe lapse* ema; Siit turuplatsini oli veel *viie minuti* maa. (I)
- (b) *kolme meetri* sügavune auk; Ta oli teistest meestest *kümmekond aastat* noorem. (A) *sadakond meetrit* eemal; Paar *sekundit* hiljem haaras laine ka minu. (A)
- (c) *Järgmise viie päeva* jooksul selgus tõde. (A)

SÜ 299. Ka arvsõnalise fraasi enda koosseis võib olla üsna keerukas. Sinna võib lisanduda nii kogu fraasi kui ka ainult kvantoreid laiendavaid täiendeid. Kvantorifraasi tervikuna laiendavad omadussõnalised täiendid ja omastavas käändes nimisõnalised täiendid. Kvantorifraas käitub niisugusel juhul nagu nimisõnafraas.

medali kaks poolt; Järgmisel kahel päeval kuulati kaheksa ettekannet. (T)

Kvantori enda laiendeiks on määrustäiendid, mis näitavad arvu täpsust või ligikaudsust, nt *täpselt*, *peaaegu* ~ *peagu*, *vähemalt*, *umbes*, *ümmarguselt*, *orienteerivalt*, *ligi*, *napilt*, *kuni*, *nii*, *oma*, *kuskil* ~ *kusagil*, *siia-sinna*, *kõva* (= *kõvasti*), *tubli* (= *tublisti*) jne või mõõteskaala piirkonda, nt *miinus*, *pluss*.

Hiiumaal sündis 1997. aastal *täpselt sada last*. (A) Poolas on Saksa kapital andnud tööd *umbes 500000 inimesele*. (A) *Peaaegu viiskümmend aastat* on möödas. (I) Elektriauto maksab *ligi 40 000 eurot*. (A) Lõpuks kogunes paberile *oma 30 küsimust*. (A) Juhtus nii, et *kuskil neli kuud* tagasi sain järsku lapse. (I) Toona jäi *tubli 20% ilmunust* registreerimata. (T) *Hommikune miinus 22 kraadi* oli keskpäevaks tõusnud 7 pügalat kõrgemale .. (Web)

Märkus. Peale määrustäiendite võib arvu ligikaudsust väljendada ka kaassõnadega *ringis, ümber, piires*, nt *Kartuleid oli 5 kilo ringis*, pöörd sõnajärje (*Kogunes inimest sada*; → SÜ 295) ja liite *-kond* abil, nt *sadakond inimest*. Ligikaudsust väljendavad laiendid on sageli pragmaatilised (nt *napilt, vaevalt, vähemalt*) ning nende piir üldlaienditega (*veel, juba, koguni, tervelt, kõigest* jms) on hägus.

Kvantorit laiendavat nimisõnafraasi võib esindada nimisõna üks või koos laienditega (a). Nimisõna positsioonis võib olla ka kvantorifraas; nii sisestub üksteisesse kaks või enamgi kvantorifraasi (b).

- (a) Vanaema Anna elas *kümme viimast eluaastat* Truubi saunas täiesti üksi. (I)
- (b) Koolis seisab *25 paari suuski*. (A) Praeguseks on *70 protsenti pileteid* välja müüdnud. (A) Käesoleval aastal plaanib ettevõtte realiseerida kokku *5 miljonit pakki mahla*. (A)

SÜ 300. Üks kvantorifraasi tüüpilisi laiendeid on seestütlevas määrustäiend, mis märgib hulka, kogust või asja, millest kvantorifraasiga tähistatav kogus moodustab mingi osa.

Presidendile ja Riigikogu liikmetele makstakse esinduskuludeks iga kuu *20 protsenti ametipalgast*. (A) Garanteeritud iga-aastane intressitulu on *seitse protsenti nimiväärtusest*. (A) *Umbes veerand külastajatest* pärineb väljastpoolt Eestit. (Web)

Seestütleva laiendiga fraas võimaldab fraasi komponentide pöördjärjestust (a) ja lahkpaigutust (b) (→ SÜ 295).

- (a) *Meie laevadest kaks* olid juba selgelt leekides .. (I) Näiteks *Eesti Kirjanike Liidu liikmetest kolmandik* hakkas juunikommunistideks. (A)
- (b) *Eesti meestest* suitsetab *48 protsenti*, sõnas Kasmel. (A) *Sulgemisele määratud koolidest* pidasid *üheksat* ülal kohalikud omavalitsused. (A)

Nimisõnaline kvantorifraas

SÜ 301. Kvantorifraasid, kus põhjaks (fraasi tuumaks) on nimisõna, jagunevad kolme põhilise tüübi vahel:

- 1) fraasid, kus põhjaks on mõõtu väljendav nimisõna, mis nõuab laiendiks kvantitatiivselt piiritlemata nimisõnafraasi. Selliseks nimisõnaks võib olla oma põhitähenduselt mõõtu väljendav primaarne ehk esmane kvantornimisõna (nt *liiter, meeter, tonn, tund, tükk, ivake, korvitäis*); sekundaarne ehk teisene kvantornimisõna, mis märgib mingit anumat, kogumit vms objekti ja saab toimida ka sellele

objektile vastava mõõdu väljendajana (nt *klaas, korv, kott, ämber, hunnik*); liigitav nimisõna (nt *sort, liik*).

liiter piima, tund aega, päev sekeldusi, tükk aega, tükk tegemist, ivake tött, toatais lapsi; klaas vett, kott kartuleid; sort teed, liik putukaid

- 2) fraasid, kus põhjaks on komplekti märkiv sõna (nt *komplekt, hulk, rühm, kari, paar, kimp, virn, trobikond*), mis nõuab laiendiks juhu- hulka märkivat mitmuslikku sõna või ka ainsussõna (nt *rahvas, sõjavägi, mööbel*).

hulk inimesi, hulk rahvast, paar kingi, kari mägiveiseid, virn puid, komplekt magamistoamööblit

- 3) fraasid, kus põhjaks on terviku osa märkiv mõõdunimisõna (nt *osa, enamik, lõik*) või nimisõna funktsioonis *ndik*-lõpuline murdarvsõna, mis võimaldab laiendina kvantitatiivselt piiritletud tähendusega nimisõnafraasi. Mitmuslikud laiendid tähistavad neis kvantorifraasides komplekte (nt sõprade, häälte, delegaatide koguhulka). (Kvantitatiivse piiritletuse eri tõlgenduste ja üleminekute kohta: → SÜ 154.)

osa mu sõpru, kolmandik hääli, lõik juubelitorti, enamik kongressi delegaate

Nimisõnaline kvantor alistab oma nimisõnalise laiendi järgmiselt: kui kvantor on nimetavas või osastavas, on laiend osastavas (a); kui kvantor on ainsuse omastavas, sõltub laiendi vorm fraasi funktsioonist: kui fraas on lauses sihitiseks, on laiend osastavas (b), muudel juhtudel ühildub käändes (c). Ülejäänud käänetes oleva kvantoriga laiend ühildub käändes (d). Oleva, rajava, ilma- ja kaasaütleva käände lõpp liitub vaid fraasi viimasele sõnale (e). Laiendi arv (ainsus või mitmus) sõltub laiendi ja kvantori tähendusest ning jääb kogu paradigmas samaks.

- (a) Tegelikult on Tiido arvestatavam avaliku elu tegelane kui *suur osa poliitikuid*. (A) Nendega oli *tükk tegemist*. (A) Õhtul ei tule *tükk aega* und. (A) Louisiana keldrisse on paigutatud *terve rida videoekraane*. (A) Näiteks *klaas viskit* maksab Minskis kuus korda rohkem kui Sofias. (A) Zidane'i üleolekusse uskus *enamik vaatlajaid*. (A) Paar aastat tagasi sai üks Tallinna keskkool humanitaarabina Rootsist *mõned kastitüüed atlasi*. (A) Saaremaa poiss A. K. pole kunagi varem *kümnendikku kilomeetrit* 12,8 sekundiga läbinud. (A)

- (b) Stella tellis endale vaid *klaasi mineraalvett*. (I) Ta tõi meile *tohtu korvi-täie toitu*. (Web) *Enamiku mõõtmisi* saab teha isegi kuni kuue meetri sügavusel .. (T)
- (c) Fenomenaalse mälua proua mäletab peast *enamiku abistatute* nimesid, vanuseid ja isegi aadresse. (A) *Tüki aja* pärast leidis Marit enese diivanil lesimas .. (I) Üldjoontes taandub küsimus *osa inimeste* kultuuritusele. (A)
- (d) *Kolmandikus leibkondades* kasvab laps. (A) Eraldi reklaamiseadust *enamikus riikides* ei ole. (A) *Osad patsientidel* paraneb ravitoime, kui annust suurendada 9–12 mg-ni. (T) Selle juht jäi *tükiks ajaks* vait, kui kuulis, et olen eestlane .. (A) Tahtsin aktiveerida, kuid sain peale *natukest ootamist* teate, et aktiveerimine ebaõnnestus. (Web)
- (e) Autode puhul on eesmärgiks pikem läbisõit *liitri kütusega*. (T) Ükski päev ei möödunud *mitme pudeli õlleta*. (Web)

Sõnade *osa* ja *enamik* puhul ilmneb tendents kasutada neid osastavat nõudva kvantori asemel atributiivse mitmusliku ühilduva kvantorina: *osad* / *enamikud inimesed* pro *osa* / *enamik inimesi*, *osadele* / *enamikele inimestele* pro *osale* / *enamikule inimestele*.

Osad kogujad on korraldanud sootuks kurioosseid kogumisi. (T) *Osadel haudadel* põlesid küünlad. (I) *Enamikud narkootikumid* on dekriminalseeritud .. (Web) Oktoobriga võrreldes langesid *enamike tähtsamate kauba-gruppide* hinnad. (A)

Laiendiks olev niisõna võib olla ka seestütlevas: *tükk leivast*, *osa päevast*, *enamik saadikuist*, *päev puhkusest*, *liiter marjadest*, *kolmandik häältel* (vrd → SÜ 300).

Siin viibis teadlane *suurema osa päevast*. (A) *Enamik olulistest valdkondadest meie elus* on standardiseeritud. (Web) Firefox'il on Eestis *kolmandik brauseriturust*. (Web)

Seestütlev laiend võib infostruktuurilistel põhjustel (→ SÜ 295, 300) olla kvantorifraasist lahutatud või paigutatud kvantori ette.

Välis-Eesti kirikuarhiividest on suur osa Rootsi riigiarhiivis. (Web) Kevadeks, mil metsatöölaagrist lahkuti, oli *250-st mehest* järel vaid *kolmandik*. (Web)

SÜ 302. Kvantorifraasi laiad kasutusvõimalused lauses ilmnevad ennekõike ainsusliku põhjaga fraasi korral. Mitmuses on nimisõnalised kvantorifraasid kasutusel eelkõige aluse või sihitisena, s.o nimetavas ja osastavas.

Laohoone tulekahjus põleb *tonne prügikütust*. (Web) Talle helistati sooviga osta *mõned kastid sigarette*. (A)

Mitmuslike kvantorifraaside asemel kasutatakse pigem mitmesuguseid nimi-sõnafraase, kus laiendnimisõna on nt omastavas või kaasaütlevas käändes: *puude virnad, pudelid mahлага, korvid marjadega*.

Rassisin – ja üha jõudsamalt kahanes *saagimata puude virn*. (I) *Mandariinide kastid* lükatakse sorteerimata müüki .. (Web) Otsustati paigaldada kriitilismate teelõikude, näiteks tõusude juurde, *kastid killustikuga* .. (A) *Suve suur-üritusel Õllesummeril ära joodud kesvamärjukesel liitrid* räägivad tegelikkuses ilmselt teist keelt. (Web)

SÜ 303. Nimisõnalist kvantorit või kvantorifraasi võivad laiendada nii atributiivsed kvantorid (a) kui ka omadussõnalised (b), omastavalised (c) ja määrustäiendid (d).

- (a) *üks kilo sealiha, mõned kastitüübid atlasi, mõni sort jäätist, terve virn taldrikuid, kogu komplekt klotse, paljud lehed*
- (b) *suur osa poliitikuid, suur korvitäis kivipuravikke, täna toodud hunnik liiva*
- (c) *minu komplekt käsilehti, sinu tükk torti, kellegi paar talvesaapaid*
- (d) *paks kiht lund autokatusel, osa aega päevast, kast veini pulmadeks*

Määrsõnaline kvantorifraas

SÜ 304. Määrsõnalises kvantorifraasis on tuumaks kvantormäärsõna *palju, vähe, pisut, veidi, küllalt, rohkesti* jt. Laiendiks on kvantitatiivselt piiritlemata tähendusega nimisõnafraasid osastavas: *vähe puhast vett, palju tarku inimesi, rohkesti musta tööd, muist makse*, mida erinevalt arv- ja nimisõnalise kvantori määrustäiendina toimivast laiendist võib käsitleda fraasisisese sõltuvusmäärusena. Mõne määrsõna, nagu *pisut, veidi* tarvitusel on leksi-kaalsemantilisi piiranguid, nt *veidi heinu, pisut marju*, aga *veidi lahingu-laevu, pisut pilvelõhkujaid*.

Tehnikas väga palju võimalusi ei ole. (A) Me saame varuda *veidi vett, peamisi toiduaineid, ravimeid ja riideid*, et soojas püsida. (Web)

Ka määrsõnafraasis võib kvantorit laiendada elatiivne nimisõna(fraas) (→ SÜ 300–301).

Talle torkas meeleavaldusel aga silma, et *muist osalenuist* ei suutu kandidaat-riikidesse sugugi soovival. (A)

Määrsõnaline kvantorifraas on lauses tavaliselt aluseks (a), sihitiseks (b) või määruks (c).

- (a) Volkswagenil on tänavu *vähe uudiseid*. (A) Muidu hea küll, kui aga kaardil selleks *küllalt ruumi* oleks. (A)
- (b) Ometi saadeti *palju asju* korda. (A) .. pean vajalikuks tuua olukorda *pisut selgust*. (A) .. sõnumite hulk tekitab saajaile *rohkesti probleeme*. (T)
- (c) *Veidi aega* kõnnitakse vaikides. (I) Paigal seistes on süttimise tõenäosus *palju* kordi väiksem. (Web)

Kvantormäärsõnade ja seisundimäärsõnade piirimaile jäävad määrsõnad *täis* ja *tulvil*, mis kujundavad määrustäiendina (a) ja seisundimäärusena (b) toimivaid fraase. Täiendi, aga vahel ka määruse korral paikneb kvantor teda laiendava nimisõna järel, olles järelasendis ka oma laiendist enam esile tõstatatud. Määrsõna *tulvil* korral võib kvantifitseeritav nimisõna olla nii osastavas kui ka seestütlevas. Seestütlev, kuid mitte osastav rektsioon on tal ühine muude kvantifitseeriva tähendusega seisundit või omadust väljendavate sõnadega nagu *tühi* või *paks* (*maja oli inimestest tühi, õhk oli suitsust paks*).

- (a) Näiteks Kadaka tee ääres on mitu *risu täis* krunti .. (A) *Vaimukaid võistlusi tulvil* päev kulmineerus tõrvikurongkäiguga. (A)
- (b) Surnuaed on *ekslevaid vaime täis*. (Web) Eestimaa on ju *tublisid inimesi tulvil*. (Web) Suure-Jaani valla Jälevere küla oli eile *inimestest ja hobustest tulvil*. (A)

Nagu muude kvantorite puhul, nii ka määrsõnalise kvantori esiletõstmiseks võivad kvantorifraasi osad lahus paikneda:

Selliseid kommentaare kuuled sa veel *palju*! (Web) Ja *aastaringe* oli ju veel nii *vähe*! (A)

Määrsõnaliste kvantorite *palju* ja *vähe* muutumatust korvavad atributiivsed kvantorid *paljud* ja *vähesed*, mis kujundavad käänduva nimisõnafraasi, vrd *palju inimesi* – *paljud inimesed*, *paljude inimeste*, *paljusid inimesi*; *vähe lapsi* – *vähesed lapsed*, *vähestel lastel*, *väheste lastega*.

Paljud töötajad on pensioniealised. (Web) *Paljudes konfliktides* on kasulikum jääda kõrvaltvaataja rolli. (Web) Sellist luksust saavad nautida vaid *vähesed firmad*. (Web)

Mõned kvantormäärsõnad kompareeruvad: *palju*, *rohkem*, *kõige rohkem*; *vähe*, *vähem*, *kõige vähem*; *napilt*, *napimalt*, *kõige napimalt* jne.

Tal on *palju raha* / *rohkem raha* kui mul / *kõige rohkem raha*.

Kvantorit võivad laiendada määramäärsõnad *nii, väga, eriti, üsna, küllaltki, tohutult, kohutavalt* jt (a), komparatiivse kvantori korral määramäärsõnad *pisut, veidi, vähe, tublisti, palju, hoopis, hulga, mõnevõrra, tunduvalt, järjest* jne (b) (→ SÜ 285).

- (a) *nii palju muresid, väga vähe andmeid*; Eesti puidutööstuse ettevõtetesse on tehtud *küllaltki palju välisinvesteeringuid* .. (T)
- (b) *palju rohkem filme, pisut enam lootust*; Mul on *tunduvalt vähem raha* kui Eesti rikastel. (A) Ta näitab, kuidas Hansapank läbirääkimistes *järjest rohkem trumpe* enda kätte koondas. (A)

Tendentse kvantorifraaside kasutuses

SÜ 305. Kõigi kolme kvantorifraasi tüübi ühisjoontena saab peale osastava reksiooni välja tuua mõningaid kasutuses ilmnevaid sarnaseid tendentse:

- 1) struktuuris: kvantorifraasi seestütleva laiendi muutumine kvantori enda laiendiks (vrd *seitse poissi kõigist poistest* ja *seitse poistest*).

Kuidas reageerivad suurriigid energiakriisile, kui *veerand senistest nafta-tarnetest* kaob? (Web) Samas on *osa parklast* ju ikkagi alles. (A) Et enam ei kompenseerita *nii palju ravimihinnast*. (A)

- 2) infostruktuuris ja sõnajärjes: kvantori esiletõstmine sõnajärje muutmise abil, s.o kvantorifraasi osade järjestuse muutmine (a) ning kvantori ja ta laiendi lahkuviimine (b).

(a) *Kolme kuu kaheksast reisist kuus* on meestel olnud ühised. (A) Tema andmetel elab *Tallinna kümnest tuhandest heidikust enamik* Põhja-Tallinnas, Lasnamäel ja Nõmmel. (A) Panin *pudelite rahast muist* kõrvale, kuigi see oli keelatud. (I)

(b) *Mu viimasest neljast raamatust* on *kolm* preemia saanud. (A) „Olen isegi sinna inimesi viinud ajal, mil *vett* ei ole *tilkagi*,“ märkis Kurepalu. (A) *Mida rohkem* ajaühikus *õhku* vahetub, seda suurem on ka lenduva ammoniaagi hulk. (T)

- 3) eri tüüpi fraaside vahekorras: muu lausega raskesti seostuvate, sisemise sõltuvusseosega kvantorifraaside asemel samatähenduslike ühilduva täiendiga nimisõnafraaside ja liitsõnade kasutamine.

Raamatu esimese veerandi lõpuks on Mao vähemalt tosin korda ebasoosin-gusse sattunud .. (Web) See suhkru ära kadumisehirm ühendab *mitmeid põlv-kondi*. (I) *Mida rohkem* ajaühikus *õhku* vahetub, seda suurem on ka *lenduva*

ammoniaagi hulk. (T) *Sõnapaarideks nimetan ühe värsi piires ühendatud sõnade paare.* (T) *Paljudele peredele ei ole ka arstiabi alati kättesaadav.* (A)

Kirjandust kvantorifraasi kohta: EREL, MATI, HELLE METSLANG 1998. Oma või võõras? | EREL, MATI, MATTI PUNTTILA 1994. Approksimatiivisuuden ilmaisemisesta virossa ja suomessa. | HUHMARNIEMI, SAARA, MERILIN MILJAN 2016. The partitive split in Finnish and Estonian. | KOPTJEVSKAJA-TAMM, MARIA 2001. „A piece of the cake“ and „a cup of tea“: Partitive and pseudo-partitive nominal constructions in the Circum-Baltic languages. | LAANEKASK, TIIA 2000. Eesti hulgasõnade süntaktilisi omadusi. | LÖBU, TRIIN 2011. Hulgasõnade kasutamisest eesti kirjakeeles. | METSLANG, HELLE 2017b. Kvantorifraas.

4. LAUSE KOMMUNIKATIIVNE STRUKTUUR

KOMMUNIKATIIVSED LAUSETÜÜBID

SÜ 306. Keele kui suhtlusvahendi peamisi ülesandeid on vormistada mitmesuguseid suhtlustegevusi: väita, informeerida, küsida, keelata, käskida, ähvardada, lubada, väljendada tundeid ja soove jne. Eriti mitmepalgeliselt avalduvad erinevad suhtlustegevused suulises suhtluses. Lauseõpetuse seisukohalt on olulised ennekõike kindlate suhtlustegevuste väljendamisele spetsialiseerunud lause vormitüübid. Põhilised kommunikatiivsed lausetüübid on väitlause (a), küsilause (b), käsklause (c), ka soovlause (d) ja hüüdlause (e).

- (a) Peeter tuli kiiresti koju.
- (b) Kas Peeter tuli kiiresti koju?
- (c) Tule kiiresti koju!
- (d) Tuleks Peeter kiiresti koju!
- (e) Küll tuli Peeter kiiresti koju!

Väitlause on markeerimata lause, mille kasutusvõimalused on väga laiad. Lisaks info andmisele saab väitlause abil väljendada ka muid suhtlustegevusi, näiteks käsku, küsimust, oletust, ähvardust, nõustumist jne. Ülejäänud lausetüübid on markeeritud, nende esmane funktsioon on väljendada kindla-piirilist suhtlustegevust: küsimust, direktiivi, soovi või hüüdu. Küsimused ja direktiivid on dialoogile omased lausungid, millega taotletakse adressaadi vastust või tegevust. Soovid ja hüüud väljendavad emotsionaalset suhtumist. Siinses süntaksis esitatakse lausetüübid kirjalike tekstide põhjal. Vastavate lausungite esinemist suulises dialoogis kirjeldatakse suulise keele osas (SK 86–137).

Markeeritud lausetüüpide peamised vormistusvahendid eesti keeles on partiklid nagu küsilause *kas* (*Kas Peeter tuli kiiresti koju?*), hüüdlause *küll* (*Küll tuli Peeter kiiresti koju!*), sõnajärg küsilause (*Oled sa täna kodus?*) ja soovlause (*Tuleks Peeter kiiresti koju!*), kõrvallausestel põhinevad struktuuri-mallid partiklistunud sidesõnaga (*Et Peeter kiiresti koju tuleks! Kui ootama-tult kiiresti Peeter täna koju tuli!*).

Väitlause

SÜ 307. Väitlause kui funktsioonilt ja vormilt markeerimata kommunikatiivne lausetüüp on kasutuses sagedaim ning struktuurivõimalustelt rikkalikem. Väitlause võib kuuluda mis tahes struktuuritüüpi, nt normaal- ja eksistentsiaallause, elementaar- ja komplekslause jne, tal saab olla mitmesugune infostruktuur ja sõnajärg, lauses saavad olla kõik lauseliikmed, predikaadil on rohkesti vormivõimalusi. Väitlause keskne funktsioon suhtluses on info andmine.

Ehitusfirma EMV turuletoomine võttis terve aasta. (A)

Väitlause abil saab väljendada ka mitmesuguseid muid suhtlustegevusi, nt lubaduse andmist (a), küsimist (b), soovimist (c), käsku (d).

- (a) Luban, et jätan suitsetamise maha.
- (b) Ei tea, kuhu me sõidame? Me oleme vist ära eksinud?
- (c) Tahaks, et keegi mulle selle vaeva eest ka maksaks.
- (d) Sa lähed kohe koju!

Väitlause vormilise markeerimatuse tõttu lähtutakse temast muude lausetüüpide ehituse kirjeldamisel.

Küsilause

SÜ 308. Küsilause põhiline ülesanne on vormistada küsimust. Küsimuse põhifunktsioon omakorda on taotleda küsimuse adressaadilt infot küsija teadmistes oleva lünga täitmiseks. Peale selle on küsilausel ja küsimusel ka muid funktsioone (→ SK 86 jj).

Küsimused ja vastavalt ka küsilaused jagunevad kolme põhitüüpi selle järgi, mis on täitmist ootav lünk küsija teadmises lause põhisisu (propositsiooni) kohta.

1. **Üldküsimus** on küsimus propositsiooni tõlevastavuse kohta. Üldküsimuse tüüpiline vormistaja on küsipartikkel *kas*. Vastus jaatab või eitab propositsiooni tõlevastavust.

Kas Indiasse sõiduks on vaja viisat? – Jah, on küll. / Ei, ei ole.

2. **Eriküsimus** taotleb infot mingi lauseosa kohta eeldades, et lausesisu ülejäänud osas vastab tõele. Lünka teadmises väljendab küsifraas, nt *kes*, *mis*, *kus*, *millal*, *mis kell*, *kui palju*, *kui kaua*. Vastus asendab küsifraasi sisuka väljendiga. Suhtlusuuringutes, küsitlustes jm on eriküsimust nimetatud

avatud küsimuseks, sest see küsimus ei anna ette konkreetseid vastuse-variante.

Kes kröbistab? – Hiir. Mis kell laev väljub? – Kell kümme.

3. **Alternatiivküsimus** eeldab samuti, et lause põhisisu vastab tõele, ja lüngaks on mingi lausekomponendi sisu. Erinevalt eriküsimusest pakub alternatiivküsimus välja valiku lünga võimalikest väärtustest. Kaks või mitu varianti on vormistatud eraldava rinnastuse abil. Oodatav vastus peaks välja valima ühe pakutud alternatiividest. Seeläbi sarnaneb alternatiivküsimus sisuliselt üldküsimusega, mis pakub välja valiku jaatava ja eitava vastuse vahel. Ka vormi poolest sarnaneb alternatiivküsimus üldküsimusega. Tavaline küsivust näitav vormivahend on siingi partikkel *kas*. Küsitlustes jm on alternatiivküsimust nimetatud ka valikvastustega küsimuseks.

Kas teie koolis on tänavu aktus reedel või esmaspäeval? – Reedel. / Esmaspäeval.

Kas aktus on neljapäeval, reedel või koguni laupäeval? – Ongi laupäeval.

Üldküsilause

SÜ 309. Üldküsilause **vormistusviisid** saab jagada kahte põhitüüpi. Esimesel juhul väljendavad küsivust lause alguses või lõpus paiknevad partiklid ning küsijätkud, teisel juhul kasutatakse eripärast sõnajärge.

SÜ 310. Üldküsilause **markerid** on:

- 1) lausealgulised partiklid: *kas* (nii jaatavas kui ka eitavas lauses), *ega* (eitavas lauses) (→ SÜ 104).

(a) *Kas Eestis tekib koostöömiv ühiskond?* (T) *Kas uus tohutu ooperimaja probleeme ei tekita?* (A)

(b) *Ega mõni osapool ei saa liialt kahjustatud?* (T) *Ega ta selle ilmaga trennis käinud?* (A)

- 2) lauselõpuline partikkel *või~vä*.

Sa pole varem kuuliauku näinud *või*? (A) Mingi tigimoni fännklubi on siin *vä*? (N)

- 3) küsijätk nagu *eks ole*, *kas pole*, *mis*, *ega ju*. Küsijätkude tavapaik on lause lõpus (a), kuid neid esineb ka lause alguses (b).

- (a) Moodne abielu on ju varalohutuse põhimõttel, *eks ole?* (N) Kummaline, *kas pole?* (I) Et üsna osava kadumistriki lavastasid meie noored põgenikud, *mis?* (I) Sa pole ju vastu, *ega ju?* (N)
- (b) *On ju*, see on hea? (Web) Kord tuli noorem poiss meie juurde ja päris: „*Eks ju* mina olen uuem laps?“ (A)

SÜ 311. Markerita vormistusviisiks on küsilausest väitlausest eristav sõnajärg:

- 1) finiitverbi ja aluse vm lausealgulise moodustaja inversioon finiitverbi paigutamisega lause algusse:

Saad sa sellest lähemalt rääkida? *Tahad sa* süüa? *On nendel* üldse metsaheinamaid? (I) *Jäeti sind* maha?

- 2) finiitverbi paigutamine lause lõppu:

Sul raha *on*?

Eri vormivahendid võivad esineda koos, näiteks marker nii lause alguses kui ka lõpus (a); markeriga kaasnev sõnajärje muutus (b).

- (a) *Kas* esimene lõik läks juba meelest ära *või?* (A) *Kas* see pole siis mõjuv põhjus, *mis?* (I)
- (b) *Kas* sul raha *on*?

SÜ 312. Fookustatud üldküsilause. Üldküsilauses võib esile tõsta mingi lauseosa, millele küsimus keskendub. Kui fookustamata üldküsimus (a) ootab kogu lausesisu jaatavat või eitavat vastust, siis fookustatud küsimus (b) ootab vastust ainult fookustatud osa kohta ja eeldab ülejäänud lausesisu (näites: kellegi süüdistamise) tõele vastavust.

- (a) Kas ta sind tüldes süüdistab? – Süüdistab küll. / Ei süüdistata.
- (b) Kas tema süüdistab tüldes just *sind*? (N)

Küsimuse mõjuala märgivad partiklid *ka*, *-ki/-gi*, *just*, *nimelt*, *isegi*, *ikka*, *hoopis*, *pigem* jne, fookustatud lauseosa nihutus lause lõppu, suulises kõnes rõhk.

Kas oled *Sinagi* langetanud kaalu mõne rasvavaba dieediga? (N) Kas *just* siis sügenes must plekk ta meeltesse? (I) Kas ta nägi kaptenit *PÄRAST* laevahukku?

SÜ 313. Küsimuses võib peituda vihje sellele, kumba vastust, kas jaatavat või eitavat, küsija tõenäolisemaks peab. Suhtluses võib see vihje mitmel moel ilmnedada või järelduda. Siin vaatleme vastuseootusele viitavaid keelelisi vahendeid sisaldavaid küsilauseid: **oletus-** ja **kahtlusküsilauseid**. ,

SÜ 314. Oletusküsilause osutab sellele, et tõenäolisemaks peetakse vastust, mis on küsimuse vormiga kooskõlas: jaatavavormilise küsimuse korral peab küsija ootuspäraseks jaatavavormilist vastust, eitavavormilise küsimuse korral eitavavormilist vastust. Oletusele küsivad kinnitust küsijätkudega (a) ning tõenäosust ja järelduslikkust väljendavate partiklitega *ju*, *-gi/-ki*, *onju*, *siis*, *järelikult* jne (b) küsilauseid (→ SÜ 310).

- (a) Aga asjaolud võivad *ju* muutuda, *kas pole?* (N) „Te teete seda meelega, *eks ju?*“ küsis ta. (N)
- (b) Aga asjaolud võivad *ju* muutuda, *kas pole?* (N) Kas see ongi see palju kiidetud (ja mehi alavääristav) nais-eliit? (N) Kas ma *onju* olen väga-väga kole nende uute piltide peal oma uue soengu ja meigiga? (N) Kas siis *järelikult* oleks ükstapuha milline kasvatajapoolne noomiv lause tundunud ehk häbistamisena? (A)

SÜ 315. Kahtlusküsilause viitab sellele, et küsija eelistab vastust, mis küsiva lause vormiga eituse-jaatuse poolest kokku ei lange: jaatava öeldisega küsimuse korral eitava öeldisega vastust, eitava öeldise korral jaatava öeldisega vastust. Kahtlusküsimuse peamisteks vormivahenditeks on sõnad, mis kalduvad esinema ainult jaatavas või ainult eitavas lauses, s.o jaatus- ja eituslembed sõnad (→ SÜ 97, 107). Jaatuslembed on näiteks sõnad *juba*, *hoopis*, *kenasti*, *päris*, *tublisti*, *kaunis*, *kaunikesti*, *üpris(ki)*, *küllaltki*. Eitavavormilises küsilause viitavad nad jaatava vastuse eelistamisele:

- „Kas nad *juba* surnud ei peaks olema?“ muigas Zem. (N) Aga kas oktoobri-revolutsiooni ei korraldanud *hoopis* Trotski oma sünnipäeva tähistamiseks?
- (I) Kas me ei võiks olla kordki *päris* teineteise päralt, nii nagu kunagi? (I)

Eituslembed on näiteks sõnad ja sõnaühendid *üldse(gi)*, *eales(ki)*, *iial(gi)*, *ikka*, *viitsima*, *tasuma*, *maksma*, *mõtet olema*, *läbema*, *maldama*, *raatsima*, *tarvitsema*, *vaevuma*, *vaevaks võtma*; *raasugi*, *tilkagi*, *piiskagi*. Jaatavavormilises küsilause viitavad nad eitava vastuse eelistamisele.

- Kas need kaks protsessi on *üldse* võrreldavad? (A) Külas olles kiikavad nad hindavalt teie rämpsukotti: „Kas te *ikka* prügi sorteerite?“ (N) „Kas *maksab* seda aborti kohe tegema hakata.“ (I)

Kahtlust väljendama kalduvad ka eitust esiletõstvad küsilauseid, näiteks sellised, kus partiklile *kas* järgneb eitavas vormis öeldis (a) või lauses on eituse fookust näitav emfaatiline eituspartikkel *mitte* (b).

- (a) Maailm on suur ja lai, *kas pole* seal ehk mulle paremini istuvaid tüüpe?
(N) *Kas ehk pole* mõlemal juhul tegu saamahimu rahuldamisega? (Web)
(b) *Kas mitte* Word Perfect polnud sealtkandist pärit? (N) *Kas* elust, õnnest ja inimloomusest ei räägi *mitte* kõik (head) raamatud? (A)

SÜ 316. Küsimuse ja väite piirijuhtumitest. Kinnitust ootavad küsimused moodustavad ülemineku küsimuse ja väite vahel. Oletusküsimust võib väljendada ka väitlausega, millel küsilause vormitunnused puuduvad, seejuures võib oletuslikkust väljendada partiklite abil (a). Sama sõnastusega lause võib olla ka väide (b).

- (a) Kirjad kirjutas *ju* hoopis Rumm? (N) *Äkki* on vanaperenaisel ikka õigus, et kära põhjuseks on lihtlabane kadedus? (A)
(b) Kirjad kirjutas *ju* hoopis Rumm. *Äkki* on vanaperenaisel ikka õigus, et kära põhjuseks on lihtlabane kadedus.

Kahtlusküsimus aga läheneb **retoorilisele küsimusele**, s.o põhifunktsioonilt väitena toimivale küsimusele. Tõlgendus küsimuseks või väiteks sõltub sageli lause sisust ja kontekstist.

Kas meie ühiskonda ei iseloomusta *mitte* suur õnn vähestele väljavalitutele? (N)

Lähemalt käsitletakse eri tüüpi lausungite suhteid suulise keele käsitluses (→ SK 109 jj).

SÜ 317. Vastus üldküsimusele. Tüüpilisi vastuseid on kolme tüüpi: 1) partiklivastused, milleks on jaatust või eitust väljendavad sõnad, 2) kordusvastused, milles korratakse küsilause verbi või fookustatud küsilause korral fookustatud osa, 3) partikli ja korduse kombinatsioon. Nt küsimuse *Kas Mari läheb homme eksamile?* puhul on partiklivastused *Jaa / Jah* ja *Ei*, kordusvastused *Läheb küll* ja *Ei lähe*, mõlema kombinatsioonid *Jaa / Jah, läheb küll* ja *Ei, ei lähe*. Suhtluses esinevate vastuste kohta vt suulise keele osa (→ SK 94 jj).

Eriküsilause

SÜ 318. Eriküsilausele on tunnuslik infolünka tähistav küsifraas (küsisõna või küsiühend). See paikneb lause alguses olenemata sellest, mis oleks sama moodustaja tavaline koht väitlause.

Kes siin istub? *Mida* sa loed? *Miks* te naerate? *Kui palju* sõrmus maksab?

Märkus. Suhtluses esineb ka eriküsimusi, milles küsimustatud moodustaja on jäänud oma tavalisse kohta (tüüp nagu *Sõrmus maksis kui palju?*), või on lausest hoopiski puudu, asendatud lüngaga (*Sõrmus maksis ..?*).

Küsisõnadeks on küsivad-siduvad asesõnad *kes, mis, kumb, milline, missugune* jne, asemäärsõnad *kuhu, kus, kust, millal, kunas, kuidas, miks, milleks, mismoodi, misjaoks* jne (a). Küsivad sõnaühendid on 1) sõna *kui* ja skalaarse tähendusega määr-, omadus- või asesõna ühendid: *kui palju, kui kauget, kui kaua, kui suur, kui pikk, kui kallid, (kui) mitu* (b); 2) ühendid, kus üheks moodustajaks on küsisõna või küsiühend: *mitu päeva, mil viisil, kumb käsi, milline raamat, milline minister, kelle laps, mida tegema; kelle jaoks, mille tõttu, kui mitu minutit filmi; mis värvi, mis päev, mis tüüpi, mis kell* (c).

- (a) *Missugune* peaks olema hea seadus? (A) *Mismoodi* saavad nemad tänapäeval sellest raamatust aru? (Web)
- (b) *Kui palju* sa õieti must noorem oled? (I) *Kui mitmel* juhul on tuvastatud, et autot ei ole kasutatud sihtotstarbekalt? (A) *Kui suur* on tõenäosus, et ma lennukiga maa peale elusalt tagasi ei jõua? (A)
- (c) *Mis päev* täna on? (I) *Mis kell* ta sündis? (I) *Kelle laps* see oli? (I) *Mille pärast* nad neid rakette lasevad ja pomme panevad? (N) *Mitu minutit* filmi peab mahtuma ühe tunni sisse? (A)

SÜ 319. Asesõnadest on kõige üldisema kategooriaalse tähendusega *mis* (käänduva) asenimisõnana, see võib küsimustada objekti, olukorda, situatsiooni (a). Asenimisõna *kes* viitab elusolendile (b). Proadjektiivid *milline* ja *missugune* küsivad referentide omadusi või referendi identifitseeringut (c). Identifitseerivat funktsiooni täidab ka *mis* (käändumatu) aseomadussõnana täiendi positsioonis (d). Asemäärsõnad (e) tähistavad mitmesuguseid määruslikke kategooriaid, nt *kuhu, kus, kust, kuhupoole, kustkaudu* kohta, *millal, kunas, kuniks* aega, *kuidas, mismoodi* viisi, *miks, mispärast, mistõttu* põhjust, *milleks, misjaoks, mistarvis* otstarvet. *Kuidas*-küsimus (f) võib olla ka laia tähendusega, hõlmates viisi, situatsiooni, põhjust, otstarvet.

- (a) *Mida* siis emadepäeval kingitakse? (N) *Mida* sõbrad arvasid? *Mis* saab edasi?
- (b) *Kes* saab toetust taotlema?
- (c) *Millised* oleksid reaalsed sihid uueks hooajaks? (Web) *Missugune* peaks avalik ruum olema? (Web) *Missuguse usu* kontekstis need etteheited kõlavad? (Web)
- (d) *Mis ametid* pidanud olete? (Web)

- (e) *Kuniks* padroneid jätkub? (N) *Kuidas* ma saan end ise kontrollida? (N)
Milleks ühele väikesele riigile on oluline teha ilma kosmoseuuringutes?
 (Web)
- (f) *Kuidas* on tavakodanikul võimalik *tax-free* poodidest kaupa ostes tagasi
 saada kaubale lisatud käibemaks? (Web)

SÜ 320. Küsimustada saab kõiki lauseliikmeid peale öeldise: alust (a), sihi-
 tist (b), öeldistäidet (c), täiendit (d), määrusi (e). Öeldise jaoks eesti keeles
 küsisõna ei ole, öeldisrühma küsiasendajaks on *mida tegema* (f). Kogu
 situatsiooni kohta käivad küsimused nagu *Mis juhtus ..? Mis toimub ..? Mis*
saab ..? Kuidas on (lood) ..? (g). Eriküsimusi situatsiooni kohta väljendavad
 ka mõned kinniskonstruktsioonid, nt *Mis siis? Mis nüüd? Kuidas edasi?*

- (a) Kes maksab töötajatele palka? *Kumb* on kiirem?
- (b) *Mida* nad räägivad? *Millist rolli* näete Stepanovil ja Novikovil klubi juures?
 (N)
- (c) *Milline* on praegu olukord Süürias? *Mis värvi* on meri? *Mis raamat* see
 on?
- (d) *Kelle* vabadust siin õieti piiratakse? *Mis värvi* lindu te nägite?
- (e) *Kellele* on seda kõike vaja? *Mis tänaval* te elate? *Miks* noorte arvamust
 tihti peale ei arvestata? (N)
- (f) *Mida teeb* eriarst, kui patsienti ei tule? (T)
- (g) *Mis juhtub* siis, kui elekter läheb ära? (A) *Mis saab* edasi? (N)

SÜ 321. Vastus asendab küsifraasi täistähendusliku moodustajaga, mis on
 samaks lauseliikmeks ja kuulub küsifraasiga etteantud tähenduskategooria
 raamidesse.

Keda rahvas armastab? – Oma kangelasi. (A) *Mis* takistab lepingutele
 üleminekut? – Eelkõige postsotsialistlik elu. (A) *Mis* on A-kauplus? –
 A-kauplus on pood, mis on ühinenud nn A-kontseptsiooniga. (A) „*Mis*
raamat see on?“ ümises Pekka. – „Väino Linna: Siin Põhjatähe all.“ (I) *Kui*
pikalt te enne jah-sõna andmist mõtlesite? – Mõne päeva. (A) *Mida* ta tegi?
Aga mida ta ei teinud? – Koristas kodu ära, ei viinud taarat ära. (N)

Tegelikult suhtluses ei pruugi infot andvad vastused küsimustega nii üksühe-
 selt seostuda, vaid lisavad täiendavat või täpsustavat infot vms, nt *Mis isa*
kodus ütles? – *Soovis õnne ja ostis endale šampust.* (A) Vt lähemalt SK 101 jj.

Alternatiivküsilause

SÜ 322. Alternatiivküsimus keskendub samuti mingile lauseosale, kuid erinevalt eriküsimusest loetleb võimalikud variandid, mis sellesse lauseossa sobiksid. Alternatiivküsilause tavaline vormivahend on lausealguspartikkel *kas*. Küsimusalune moodustaja paikneb alternatiive loetleva *või*-rindühendi kujul lause lõpus.

Kas Helsingi ja Tallinna sadamad on sõbrad või konkurendid? (A) Kas me lakkame olemast või eksisteerime edasi? (Web) Kas vajad lihtsalt veebilehte või tegelikult müügikanalit? (A) Kas eelistada kallimat või odavamalt elektroonikat? (Web)

Alternatiivküsimuse tüüpiline vastus sisaldab väljavalitud alternatiivi.

Kas sa tahad elada maal või linnas? – Maal.

SÜ 323. Kuivõrd eri tüüpi küsimused pakuvad kõik valikuid mingite võimalike vastuste hulgast, on neil ka mõningaid kokkupuutealasid. Üldküsimusega pakutavat valikut lause põhisisu jaatamise ja eitamise vahel saab eksplitsiidselt, rinnastades lause lõppu *või* abil eituse.

Kas ta lõpetab või ei? On ta juba terve või ei ole?

Eri- ja alternatiivküsimuse piiril on küsilauseid küsisõnaga *kumb*, mis annab ette valiku kahe alternatiivi vahel. Tüüpiline kasutusmall ongi funktsioonilt alternatiivküsilause: *kumb*-küsilause koos kahe alternatiivi rinnastusega (a). Samalaadset kasutust esineb ka muude küsisõnadega, järgnevaid pikema loeteluga alternatiivküsimusi kasutatakse näiteks küsitlustes, testides, mälu-mängudes (b). Suhtluses saab eriküsimusele järgneva üld- või alternatiivküsimusega vastusevõimalusi täpsustades vastajale tuge pakkuda (c).

- (a) *Kumb on õige, kas Köleri või Köhleri tänav? (A)*
- (b) *Milline neist aladest on olnud olümpiamängude kavas? a. karate b. kõievedu c. saapaheide d. keegel. (A)*
- (c) *Kes selle tsitaadi autor võiks olla? Smuul või Kivirähk? Mis värvi see uks on, kas elevandiluu?*

Käsklause

SÜ 324. Käsklause põhiülesanne on vormistada **direktiivi** – lausungit, mille funktsiooniks on taotleda adressaadilt lausega väljendatud tegevuse teostamist. Adressaadiks on tavaliselt kuulaja või kuulajad, kuid direktiiv võib olla suunatud ka muudele isikutele. Direktiivil on hulk alaliike: kategooriline või neutraalne käsk, keeld, palve, üleskutse, ettepanek, nõuanne, hoiatus, loa andmine jne. Käsklause põhiliseks vormivahendiks on öeldisverbi vormistamine käskivas kõneviisis, kusjuures imperatiivi mitmuse 1. pöörde asemel kasutatakse tavaliselt vastavat indikatiivi pöördevormi (a). Predikaadiks võib olla ka *da*-infinitiivivorm (b) või kolmandale isikule suunatavat käsku väljendav *las*-tarind (c). Käskiva kõneviisi subjekt ('sina', 'teie', 'meie') jääb lauses enamasti sõnastamata. Adressaati võib tähistada aga üte. Subjekti sõnastada ei saagi, kui verb on *da*-infinitiivis.

- (a) *Tule siia! Mihkel, palun loe ette! Ära kiusa mind! Mälestagem teda hardunult!* (A) *Mängime midagi! Vastaku saates olev keskerakonna liige!* (A) *Parem otsitagu vangla tarbeks sobivam krunt!* (A)
- (b) *Lamada vaikselt! Parteide valimisnimekirjad kaotada!* (Web)
- (c) *Las kõrgem juhtkond põhjendab sõja mõtet.* (A)

Käsklause saab moodustada kõigi struktuursete lausetüüpide baasil. Direktiivina aga toimivad vaid normaallaused, mille tegevussubjektiks on teadlikult tegutsev aktiivne tegija (→ SÜ 81). Muud tüüpi laused väljendavad pigem soovi (→ SÜ 325–326).

Unustage kaheksajalg Paul! (A) *Olgu need sõnad avalikuks komplimendiks naissoo paremikule.* (Web) *Saagu su päevadest healõhnaline laul, milles Taevas ja maa pidevalt kokku puutuvad.* (Web)

Käsklause eripärasteks struktuurideks on veel näiteks latiivset elementi sisaldav verbita konstruktsioon (a) ja *et*-komplementlause kujuline kindlas kõneviisis öeldisverbiga lause (b), mis lähtub põimlausest, kus *et*-kõrvallause laiendab imperatiivseid verbe: *vaata* (, *et* ..), *tee* (, *et* ..), *hoia* (, *et* ..) vms.

- (a) *Suu lahti! Joped-mantlid varna, tervisekaitsenõuetele vastavad sinised kilesussid saabaste otsa!* (Web)
- (b) *Et sa enam selle plika juurde ei lähe!* (I) *Et sa kaod! Et te mul kella kümneks tagasi olete!*

Käsklausest on kujunenud kinnisväljendeid nagu *pagan võtku, taevas / jumal hoidku, susi sind söögu*.

Käsklause lähem käsitus leidub öeldise osas (→ SÜ 81–87), direktiivide käsitus suulise keele osas (→ SK 127 jj).

Soovlause

SÜ 325. Soovlause põhiülesanne on vormistada soovi: lausungit, mis esitab situatsiooni soovitava, kuid ei ole direktiivne, soovitava olukorra teoks- tegemist taotlev. Erinevalt käsklausega väljendatavast direktiivist, mis on suunatud tegutsemisele olevikus või tulevikus, saab soovlausega väljendada ka minevikku suunatud täitumatuks jäävat soovi. Soovlausel on kaks põhilist struktuuritüüpi: tingimuslausekujuline lause, sh nii *kui*-lause kui ka verbi- alguline lause (a) ja *et*-komplementlause kujuline lause (b). Verb on nendes lausetes tingivas kõneviisis. Soovi võivad väljendada ka jussiiivse predikaat- verbiga laused (c) (→ SÜ 89), samuti mitmesugused kinnisväljendid (d).

- (a) *Kui* mulle ka selle eest keegi *maksaks*! (A) *Oleks* temasuguseid julgeid ja hakkajaid mehi ainult rohkem! (A) *Oleksid* sa tema korterit näinud! (A)
- (b) *Et* kõik su soovid *täituksid*! *Et* ta ometi *oleks* natukenegi *aidanud*!
- (c) *Tulgu* juba kevad! Poliitikud *mõelgu* rohkem rahva peale!
- (d) Head reisi! Päikest meie kõikide hinge! Palju õnne!

SÜ 326. Käsk- ja soovlause vahel on üleminekuid ja piirijuhtumeid. Käsklausega, mida sisu või konteksti tõttu ei saa direktiivsena tõlgendada, saab väljendada soovi (a), soovlausega aga (leebet) käsku, kui ta võimaldab tõlgendamist kõnelejale suunatud direktiivina (b).

- (a) Saa terveks! Kinnisvaraarendajad mõisa talli! (Web) Turvafirmad ahju!
- (A) Maha vandenõuteoretikud! (N)
- (b) Kui sa veel natuke ootaksid!

Hüüdlause

SÜ 327. Hüüdlause põhiülesanne on vormistada emotsionaalset hinnangut.

Kui ilus sa oled! Küll sellel mehel on julgust! Oh häda!

Hüüdlausele on tüüpiline fookustada mingi lauseosa, millega tähistatavale hääuga antav hinnang keskendub, nt eelmistes näidetes *kui*-fraas, nimisõnad *julgus*, *häda*. Erinevalt käsk- ja soovlausetest on hüüdlause sisu eeldatavasti tõene, uueks infoks on vaid hinnang omaduse või kvantumi suure määra ja selle üllatuslikkuse kohta.

Hüüdlausel on kaks põhilist ülesehitustüüpi: komplementlausekujuline ja väitlausepärane.

Komplementlausekujuline hüüdlause on tõenäoliselt kujunenud üllatust, imetlust või tähelepanu juhtimist väljendavat predikaati laiendava eriküsilause (→ SÜ 421) iseseisvumise tulemusena. Lause algab küsiva-siduva fraasiga, mis sisaldab tüüpiliselt sõnu *kui*, *milline*, *missugune*, *kuidas*, *mis*, *kus*.

Milline sa välja näed! *Kus* nad küll juba ära pole käinud! *Kus* tänavu on seeneaasta! *Mida kõike* ta on minuga teinud! *Kuidas* ma vihkasin neid liiklusummikuid kodus! (Web) *Kui ilus* võib olla tema maailm! (Web) *Milline mõnu* on lihtsalt olla ja maailma vahelduseks mõmisedes kõrvalt jälgida! (Web)

Väitlausepäraseid hüüdlauseid iseloomustab lausestruktuuri kujundamine partikli või sõnajärje abil. Laused jagunevad kahte rühma: 1) laused lausealgulise lauselaiendiga *küll* (a), 2) laused pöördsoñajärjega ja fraasilaiendiga *aga*, *ikka*, *alles* või *vast* fookustatud fraasi ees (b). Ka lauselaiendiga hüüdlause võib lisanduda fraasilaiend.

(a) *Küll* on sul *hea mälu*! *Küll* mõnel on *ikka pikad juhtmed*! (Web) *No küll* oled sa, vennas, *alles õnneseen*!

(b) Oli see *vast katsumus*! Oli *vast* Peetril *seda võhma*! (Web) On see *ikka* tõeline vitaalsuse kehastus! Tuli täna *aga* vihma!

Hüüdlause funktsioonis esineb ka küsiv-siduv fraas üksi (a) või hüüdsõna koos nimisõnaga (enamasti osastavas käändes) (b).

(a) *Mis tore hobune*! *Kui hirmus*! *Milline rõõgatu ülekohus*! (Web)

(b) *Oh seda rõõmu*! *Ah neid naisi küll*!

Kirjandust kommunikatiivsete lausetüüpide kohta: AIGRO, MARI 2020. Polar question particles and their sources: A semantic approach to grammaticalization. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2007a. Nihetest eesti imperatiivi paradigmas. | HENNOSTE, TIIT jt 2013. Küsimused eestikeelses infodialoogis II. Küsimused ja tegevused. | HENNOSTE, TIIT jt 2009a. Küsimused eestikeelses infodialoogis I. Küsimuste vorm. | HENNOSTE, TIIT jt 2016. Üldküsimuse vorm ja funktsioonid läbi nelja sajandi ja kuue tekstiliigi. | LAANESOO, KIRSI 2012. Pööratud polaarsusega retoorilised küsimused argivestluses. | LAANESOO, KIRSI 2018. Polüfunktsionaalsed küsilause eesti argivestluses, 9–60. | LINDSTRÖM, LIINA 2001a. Grammaticalization of *või/vä* questions in Estonian. | METSLANG, HELLE 1981. Küsilause eesti keeles. | METSLANG, HELLE 1984. Ühest eesti hüüdlause tüübist. | METSLANG, HELLE 1985b. Система коммуникативных типов предложений в эстонском языке. |

METSLANG, HELLE 1990. Eesti hüüdlausest afektiivse süntaksi taustal. | METSLANG, HELLE 2004. Imperative and related matters in everyday Estonian. | METSLANG, HELLE 2010. Isepäine üldküsilause. | METSLANG, HELLE 2013. „Kes palju küsib, saab targemaks.“ Küsimusest ja selle keelelisest vormist. | METSLANG, HELLE 2017a. Kommunikatiivsed lausetüübid. | METSLANG, HELLE jt 2011. Developmental paths of interrogative particles: The case of Estonian. | METSLANG, HELLE jt 2014. Koordinatiivsed partiklid lause perifeerias. | METSLANG, HELLE jt 2015. Conjunctive markers of polar questions in Estonian. | PAJUSALU, RENATE 2006. Multiple motivations for meaning of an elative *wh*-construction in Estonian. | RAUD, SIGRID 2012. *Et*- ja *kui*-soovlause. | RUMM, ANDRA 2019. Avatud küsimused ja nende vastused eesti suulises argivestluses. | TARABAROVA, OLGA 2014. Eesti keele täiskujuline hüüdlause kui konstruktsioon 20. sajandi kirjakeeles.

LAUSE INFOSTRUKTUUR JA SÕNAJÄRG

Lause infostruktuur

SÜ 328. Lause **infostruktuuriks** ehk **teatestruktuuriks** nimetatakse lause struktuuri, mis kajastab lause osade rolle info edastamise protsessis: teema (see, mille kohta lause käib) ja reema (see, mida teema kohta öeldakse), tuntud (definiitne) ja uus (indefiniitne) referent ning millegi esiletõstetus, olulisus (fookus). Infostruktuur avaldub lause sõnajärjes, partiklite ja muude leksikaalsete vahendite kasutamises ning prosoodias.

Teema ja reema

SÜ 329. **Teema** on lausega esitatava teate lähtepunkt, st lauseosa, mille referendi kohta ülejäänud lause informatsiooni lisab ning millest ühtlasi adreseat lausega väljendatavat teadet „lahti harutama“ hakkab. **Reema** on teate sihtpunkt ning väljendab infot, mis väidab midagi teema kohta. Teema ja reema on erineva ulatusega: teema on üldjuhul üks moodustaja, reema aga ülejäänud lauseosa.

Teema paikneb infostruktuurilt neutraalses, kontekstivabas lauses lause algul ning väljendab tüüpiliselt tuntud infot (viitab tuntud referentidele). Ülejäänud lauseosa on reema, mis väljendab uut infot või modifitseerib teemaga seotud infot.

Rein [TEEMA] pani käsikirja lauale [REEMA].

Mul [TEEMA] on sellest kõigest väga kahju [REEMA].

Infostruktuurilt neutraalse lause teema on üldjuhul lause tegevussubjekt: normaallauses alus (a), omajalauses omajat tähistav määrus (b), kogeja-lauses kogejat tähistav määrus (c) või sihitis (d), tulemuslausel lähteseisundit tähistav määrus (e). Eksistentsiaallausetes toimib teemana lausealguline lokaliseeriv element (aja- või kohamäärus) (f).

- (a) *Rein* pani käsikirja lauale. *Koer* näris lauajala puruks.
- (b) *Toomal* on praegu palju tööd. *Tiinal* ei ole raha, et koolitusele minna.
- (c) *Mul* on külm. *Mulle* meeldib, kui tuba on korras.
- (d) *Poissi* huvitavad keemiakatsed. *Annikat* ärritas Peetri juures kõik: välimus, maneerid ja dotseeriv kõnemaneeer.
- (e) *Ettevõtmisest* ei saanud asja. *Marist* sai minu teine juhendaja.
- (f) *Väljas* on külm. *Laua peal* on uued raamatud. *Hommikul* algas üks suur sidistamine ja vidistamine.

Teema võib mõningatel juhtudel lausest puududa, sellisel juhul on reemaks kogu lause. Sellised on näiteks lausealgulise lokaliseeriva määruseta olemasolulaused (a), aga ka laused, kus teema on üldine või ebamäärane, nt üld- ja umbisikulised laused (b), või laused, milles sisulistel põhjustel ei saagi olla sobivat teemat, nt isikuta laused (c). Teemata lausete hulka kuuluvad ka sellised, mis küll pealtnäha on teema-reema jaotusega, ent sisuliselt esitab kogu lause uut infot, vastates küsimusele *mis juhtus?* (d). Neis lausetes ei toimi lausealguline element teemana (teate lähtekohana), mis on varasemast (kon)tekstist teada, vaid esitab uut infot ja kuulub reemasse.

- (a) Leidub igasuguseid veidrikke. Sadas paksu lund.
- (b) Avastati uus liblikaliik. Süüa võib söögisaalis.
- (c) On pime ja tuiskab.
- (d) Esikust kostis kolinat. Isa tuli koju.

Teema võib lausestruktuurist puududa ka siis, kui ta on lausest välja jäetud, ent on tuvastatav kontekstist (a) või verbivormist (b).

- (a) Tiido peaaegu elas KUKU toimetuses. Ø Lõpetas vahel kell kolm öösel Öötelefoni, Ø viskas nurgadiivanile, Ø tõmbas magamiskoti peale. Ainult prillid Ø võttis eest. (A)
- (b) Ø Lõpetasin töö kell kaheksa öhtul.

Teema võib paikneda lause algusest kaugemal, kui reemaosast on lause esiliikmeks toodud mingi muu element, tüüpiliselt määrus, sihitis või üldlaiend. See esiliige toimib sekundaarse ehk teisese teemana, mis loob uue infostruktuurilise raamistiku lause mõistmiseks. Sekundaarne teema on tavaliselt

kontrastiivne või tekstisidus lauseelement, mille lisandumisel lause algusesse kujundatakse lause sõnajärg ümber: V2-printsibist tulenevalt säilitab finiidne öeldisverb oma teise koha lauses, primaarne ehk esmane teema tõrjutakse kolmandale kohale (a–d). Eriti iseloomulik eesti keelele on aja- (b, c) või kohamääruse (d) toomine sekundaarseks teemaks (→ SÜ 340).

- (a) Kui juba ära minna, siis iseseisvat elu elama. *Seda* [SEKUNDAARNE TEEMA] tahtsin ma [PRIMAARNE TEEMA] väga varakult. (A)
- (b) Mul [TEEMA] oli kohutavalt külma. → *Täna hommikul* [SEKUNDAARNE TEEMA] oli mul [PRIMAARNE TEEMA] kohutavalt külma.
- (c) Püssiprahvatused olid nüüd harvemad, kõlasid vaid siis, kui mõni laup või käsi nähtavale ilmus. *Sel hetkel* [SEKUNDAARNE TEEMA] hakkas vastane [PRIMAARNE TEEMA] paremini tabama. (I)
- (d) *Trepikäänakult* [SEKUNDAARNE TEEMA] märkas ta [PRIMAARNE TEEMA] kaugel eemal Madde lillat ja Friide valget pearätti. (I)

Väline omaja

SÜ 330. Lausealgulise teema positsioonis on sageli **väline omaja** – lausele lisatud alalütlevas käändes moodustaja, mis osutab omandussuhtele mingi teise moodustajaga ning on mõjutatud lausega väljendatud sündmusest (→ SÜ 195). Välise omaja lisamisel teema positsiooni seostatakse sündmus välise omajaga ning sündmust ennast väljendatakse lause reemaosas. Selline liigendamine võimaldab vältida konflikti, kus teemasse satuks varem mainimata referent (uus info, järgmisest näiteplokist nt *auto* ja *buss*), selle asemel valitakse väline omaja tuntud referentide hulgast. Välise omaja lisamine on eriti iseloomulik suulisele keelekasutusele.

Isal on praegu auto katki, ma tulen oma autoga. *Tal* tuleb kell kuus juba buss linna. *Kristiinal* on jalg haige. Vabandust, *mul* katkes enne kõne ära. *Mul* on emal korteris remont.

Väline omaja ei paikne alati lause alguses, vaid võib paikneda lauses ka kaugemal. Seega ei ole tema peamine ülesanne lause infostruktuurilise ülesehituse korraldamine, vaid kaudselt mõjutatud osalise markeerimine.

Irdelemendid: eelteema ja järelreema

SÜ 331. Lause süntaktilisest struktuurist väljaspool paiknevad ehk ird-lemendid on eelteema ja järelreema ehk täpsustusjätk. Mõlemad on tingitud info struktureerimisest ning on omased eelkõige suulisele keelele, ent on mõningal määral levinud ka kirjalikus.

Eelteema on lause alguses paiknev, lause põhiosaga süntaktiliselt sidumata nimetavas käändes nimisõnafraas, mida lauses esindab samaviiteline asesõna. Eelteemaga tarind võimaldab edastada infot jaokaupa, mainides esmalt lihtsas vormis teemat, mille kohta põhilauses midagi väidetakse.

.. muidugi *see haridus poistel* [EELTEEMA], *sellest* [SAMAVIITELINE ASESÕNA]
on mul väga kahju. (S)

Järelreema on lause lõpus paiknev nimisõnafraas, mis on samaviiteline ja harilikult ka samas vormis mingi lauses oleva asesõnaga, mille referenti ta täpsustab.

jah jah mis te ise arvate kaua *see* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] võib kesta *see nõupidamine* [JÄRELREEMA]. (S)

Lähemalt käsitletakse irdelemente suulise keele osas (→ SK 38–40).

Tuntud ja uus info

SÜ 332. Tuntud-uue info jaotuse puhul peetakse silmas seda, kas ja mil määral on teksti või diskursuse referendid kõneleja arvates adressaadi jaoks identifitseeritavad. Konteksti, situatsiooni või üldteadmiste kaudu identifitseeritavad referendid on tuntud referendid, mitteidentifitseeritavad aga uued referendid. Tuntud-uute referentide skaalal on mitmeid vaheastmeid.

Uued referendid võivad olla adressaadi jaoks päris uued (a) või seni mainimata, kuid mingi tuntud referendiga seostatud (b), samuti üldiselt teadaolevad, ent tekstis varem viitamata referendid (c).

- (a) Ma ostsin eile endale *uue kleidi*.
- (b) *Üks mees, kellega ma koos töötan*, ostis endale Cadillaci.
- (c) *Noam Chomsky* valiti maailma mõjukaimaks intellektuaaliks.

Tuntud referendid on tekstis varem mainitud (a) või kõneolukorrast osalistele teada (b, c).

- (a) Jaanus läks kooli. *Ta* tassis seljas rasket kotti.

- (b) (kõrvalasuva ehitise kohta:) *Seda* on küll kiiresti ehitatud.
 (c) *Sa* võiksid nüüd minema hakata, muidu jääd veel hiljaks.

Nende kahe rühma vahele jäävad sellised referendid, mis on mingist varasemast referendist järeldatavad: näiteks kui on räägitud poest, siis üldteadmiste põhjal võib järeldada, et seal on ka müüja.

Tahtsin poest kommi osta, aga *müüja* rääkis nii kaua telefoniga, et ma väsisin ootamast ja tulin ära.

Tuntud info paikneb eesti keeles tüüpiliselt lause algul, uus info lause lõpus. See tähendab, et lause teema väljendab tavaliselt tuntud infot ning reema uut infot. Siiski ei ole tuntud-ue info jaotus sama, mis teema-reema jaotus: tuntud referente võib olla lauses mitu ning need võivad paikneda ka reemaosas (a), samuti võib uus referent olla lause teemaks (b).

- (a) *See* [TUNTUD, TEEMA] oli *mulle* [TUNTUD, KUULUB REEMASSE] *suureks üllatuseks* [UUS, KUULUB REEMASSE].
 (b) *Vanades geograafiaõpikutes kirjeldatud pustat* [TEEMA, TEKSTIS UUS INFO] ei leidu enam üldse. (I) *Midagi pehmet* [UUS, TEEMA] vajus *talle* [TUNTUD, KUULUB REEMASSE] *sülle* [UUS, KUULUB REEMASSE]. (I)

Tuntud ja uute referentide väljendamine mõjutab sõnajärge: tuntud referendid kalduvad esinema oma tavalisest neutraalasendist eespool, uued referendid (eriti kui neile langeb ka fookus) aga tagapool (→ SÜ 338).

Tuntud-ue info jaotuse paiskab segi ka sekundaarse teema toomine lause algusse. Sekundaarne teema võib esitada nii tuntud kui uut infot, ent sekundaarse teema toomisel lause algusse satub kõige tüüpilisem tuntud infot esitav element – primaarne teema – inversiooni tulemusena verbijärgsesse positsiooni.

Seda [SEKUNDAARNE TEEMA, TUNTUD] küsisin *ma* [PRIMAARNE TEEMA, TUNTUD] endalt juba enne sõda Venemaal. (I) *Mingit kirja* [SEKUNDAARNE TEEMA, UUS] polnud *ta* [PRIMAARNE TEEMA, TUNTUD] maha jätnud. (I)

Referentide tuntust või uudsust saab markeerida leksikaalselt: tuntud referentide puhul kasutatakse selleks defiinitseid määratlejaid (*see mees, need poisid, kõik poisid, minu telefon*), pärisnimesid (*Peeter, Piret, Noam Chomsky*), asesõnu (*ta, mina*). Uute referentide markeerimiseks kasutatakse indefiniitseid määratlejaid (*üks mees, mingi poiss*), pikemaid laiendatud nimisõnafraase (*kollane Fiat*), indefiniitpronoomeneid (*keegi, miski*) (→ SÜ 247).

Eesti keelele on iseloomulik, et tuntud ja uus info jääb leksikaalselt markeerimata, kui seda väljendav moodustaja paikneb oma tüüpilises

positsioonis. Nt lausetes (a) on tuntud referente väljendavad fraasid oma tüüpilistes asukohtades ega vaja seetõttu markeerimist. Küll aga vajab leksikaalset markeerimist samas positsioonis uus info (b).

- (a) *Auto* sööstis paigalt. *Pilt* ripub seinal. Jüri kirjutas *raamatu* valmis. *Direktor* võttis *külalised* vastu.
- (b) *Üks auto* sööstis paigalt. *Mingi pilt* ripub seinal. Jüri kirjutas *paksu raamatu* valmis.

Ka uus info võib jääda markeerimata, kui ta paikneb tüüpilises uue info positsioonis lause lõpus (a). Samas positsioonis tuntud info on aga leksikaalselt markeeritud (b).

- (a) Seinal ripub *pilt*. Direktor võttis vastu *väliskülalisi*. Jüri kirjutas *raamatu*.
- (b) Seinal ripub *seesama pilt*. Jüri kirjutas valmis *oma uue raamatu*.

Fookus

SÜ 333. Lauses võib olla ka fookus. **Fookus** on reema kõige olulisem, esiletõstetud osa, mis esitab mitteootuspärast või millelegi vastanduvat infot. Fookust markeerivad sõnajärgemuutused, partiklite kasutamine, kõnes esilduvam hääldus (→ FO 49). Isikulised asesõnad on fookuses pikas vormis (*mina, sina* jne).

Fookuse kõige tavalisem asukoht on lause lõpus. Fookuse paigutamine lause lõppu võib põhjustada ka muid sõnajärgemuutusi. Lauselõpuline fookus on tüüpiline uue info fookus: see osutab, milline reema osa on uus või teate seisukohalt kõige olulisem ja varasema põhjal ennustamatu.

- Esimese vabariigi ajal sõitsid Eesti kaitseväelased muuhulgas *tankidega*. (A)
- Nii annetakse raha Tartu Kergejõustiku Koolile *naelikute ostmiseks*. (A)
- Nüüd sõitis daaliaid puruks sõtkudes mürinal õuele *kapten Porfirin*. (I)
- Ära ela oma lahkumineku valu välja *lapse peal*. (A)
- Seda pärispõhjust või põhjuste sõlme tead vaid *sina*. (I)
- Naastrehvide kasutamine on lubatud *1. aprillini*.

Fookus võib paikneda ka lause keskel, kui sellega kaasneb fookustavate partiklite (nt *isegi, -gi/-ki*) või asesõnade (nt *ise*) kasutamine, kõnes emfaatiline rõhk.

- Ma *isegi kartsin* sind natuke. See rasvalõhn ei lahku tegelikult *päeva lõpukski* kontoriruumidest. (A)
- See on *kooli enda* teha, mis kell tunnid hakkavad.

Fookus võib paikneda ka lause algul. Lausealgulist elementi võib fookusena käsitada eelkõige juhtudel, kus ta kuulub selgelt reemasse ja sisaldab uut või ootamatut infot (a). Lausealguline kontrastiivne fookus loob kontrasti mingi teise referendiga või eelneva tekstiga (b). Lausealguline fookus ei pruugi alati selgelt eristuda sekundaarsest (kontrastiivsest) teemast, mõlemaid koondavaks ühismõisteks on lausealguline *kontrast*.

(a) *Lapse peal ära oma lahkumineku valu välja ela. Naha peale peaks sinu sugusele andma.*

(b) (Kas ema tuli koju?) Ei, *isa* tuli koju. *Mina* selle sõja saatust ei otsusta. (I)

Lause sõnajärg

SÜ 334. Lause sõnajärje all mõistetakse mitte niivõrd sõnade kuivõrd lause moodustajate, samuti mittelauseliikmeliste lauseelementide (üldlaiendid, sidendid) paigutust lauses.

Eesti sõnajärg on suhteliselt vaba, see tähendab, et sõnajärge reguleerivad peamiselt pragmaatilised tegurid (infostruktuur): teema ja reema, tuntud ja uute referentide esitamine lauses ning fookus. Sõnajärge võib mõjutada ka moodustajate pikkus, mis on aga enamasti seotud nende tuntuse astmega: pikemad moodustajad väljendavad tüüpiliselt uusi referente, lühikesed moodustajad tuntud referente.

SÜ 335. Eesti keele **põhisõnajärg** on SVX: alus (S) – öeldis (V) – öeldise laiend (X), viimase hulka kuuluvad nii sihitis (O), öeldistäide (P) kui ka määrus (A).³

Põhisõnajärg iseloomustab neutraalset, kontekstivaba, lihtsa struktuuriga normaallauset.

SVO: *Ema | keetis | neli purki maasikamoosi.*

SVAP: *Taevas | on | täna | erakordselt selge.*

Põhisõnajärg on ka statistiliselt kõige sagedam sõnajärg. See vastab kõige paremini eesti infostruktuuri printsiipidele: lause alguses paikneb teema, mis on ühtlasi lause alus, lause lõpus aga kaalukaim info.

³ Lause sõnajärje käsitluses on lauseliikmete tähistamiseks kasutatud teistsuguseid lühendeid kui muudes osades.

SÜ 336. Markeeritud lausetüüpide põhisõnajärg erineb normaallausetest selle poolest, et lause alguses ei paikne mitte alus, vaid mõni muu lauseliige, ning alus, mis viitab tavaliselt uuele referendile, on lause lõpus (XVS).

- EKSISTENTSIAALLAUSE: Taevas on suured tumedad vihmapiilvered. [AVS] Naadi varrest tuli näpu peale rasket läikivat mahla. [AVAS]
 OMAJALAUSE: Emal on neli purki maasikamoosi. [AVS]
 TULEMUSLAUSE: Emast sai meisterkokk. [AVS]
 KOGEJALAUSE: Lapsele meeldivad roosad õhupallid. [AVS] Jürit huvitab soome-ugri väikerahvaste olukord. [OVS] Jürile on vaja uut arvutit. [AVS]

SÜ 337. Õeldise osade ja laiendite kõige neutraalsem sõnajärg on: verbi finiitvorm – latiivne valdajamäärus – vaba määrus – sihitis / öeldistäide / seotud määrus – väljend- ja ühendverbi nominaalne või adverbiline osis – infiniitne verbivorm. Üldprintsipiina seega: mida tugevamalt on laiend finiitverbiga seotud, seda kaugemale ta lauses paigutub. Erandi moodustavad latiivse valdajamäärusega laused, kus määrus on küll seotud laiend, ent paikneb neutraalses lauses enne teisi laiendeid.

Seega neutraalse järjestuse puhul

- latiivne valdajamäärus (valA) eelneb sihitisele:

Iga õige eestlane annab setu põgenikule [valA] peavarju ja sooja toitu [O].

- vaba määrus (vA) eelneb öeldistäitele:

Mina olen oma viie või kuue tuhandega [vA] tema kõrval [vA] täielik kõnn [P].

- vaba määrus eelneb seotud määrusele (sA):

Nii et ma kõnnin jõudsal, aga kiirustamata sammul [vA] mööda jaama tagant algavat tänavat [sA] alevisse [sA].

- vaba määrus eelneb sihitisele:

.. ja karjub huupi [vA] igasuguseid söimusõnu [O].

- igasugune määrus eelneb mitmesõnalise verbi(vormi) mitteverbaalsele ja infiniitsele osisele:

Rong sõitis peatumata [vA] mööda [ÜHENDVERBI OSIS]. Ta oli unes ilmuva Elli ettekuulutuste mõjul [vA] hommikuti [vA] alati [vA] hirmukangestuses [vA] ärganud [VERBI LIITVORMI OSIS]. (I) Ta oli äsja [vA] pikaliiniautobussi mugaval istmel [vA] üles [ÜHENDVERBI OSIS] ärganud [VERBI LIITVORMI OSIS].

Verbi laiendeid võib nihutada paremale grammatilistel põhjustel (element on sekundaartarind, kõrvallause või temast sõltub kõrvallause) või pragmaatilistel põhjustel (element on fookustatud).

Sõnajärg ja infostruktuur

SÜ 338. Sõnajärje kujundamise aluseks on eesti keeles infostruktuur. Neutraalse infostruktuuriga lauses paigutatakse esimesele kohale teema, lause lõppu kaalukaim info. Neutraalse põhisõnajärje võivad segi paisata referentide tuntus või uudsus ning fookustatus.

Lause algus on tüüpiline tuntud info asukoht, mis neutraalsel juhul langeb kokku (primaarse) teemaga.

See teade oli ta jalad nõrgaks teinud, nii et *ta* istus pargi linnapoolsele pingile ning hakkas nutma. (I) *Meil* oli sihtpunkt ja koht, kus maha tulla. (I) Ametlikult vahetati vaid tuhat viissada rubla saja viiekümneks krooniks. *Seda* oli nii vähe, et ei õnnestunud näha saada kõiki uusi rahatähti. (I)

Tuntud referendid, mille neutraalne asukoht on lauses kaugemal (reemas), võivad liikuda oma neutraalkohast ettepoole. Näiteks tuntud referendile viitav sihtis võib liikuda neutraalsest lauselõpulisest positsioonist ettepoole finitiverbi järele.

Ta oli laupäeva õhtuti televiisorist *ühte sarja* [UUS INFO] vaadanud. [NEUTRAALNE SÕNAJÄRG] → Ta oli *sedal sarjal* [TUNTUD INFO] laupäeva õhtuti televiisorist vaadanud. Mees sõitis *enda* [TUNTUD, ASESONALINE O] eelmisel aastal [vA] purjus peaga [vA] mootorrattaga [vA] surnuks [sA].

Uue info asukoht on üldjuhul reemas lause lõpuosas. Kui moodustaja kannab lause fookust, paigutatakse ta oma neutraalsest asukohast lause vahetusse lõppu.

Ta oleks pidanud kõik oma rohud kaasa võtma. [NEUTRAALNE SÕNAJÄRG] → Ta oleks pidanud kaasa võtma *kõik oma rohud* [FOOKUS].

Ka normaallause alus võib paikneda lause lõpus, kui ta viitab uuele referendile, on struktuurilt keerukas või pikk või on fookustatud (→ SÜ 339).

Aluse asukoht lauses

SÜ 339. Aluse asukoht **neutraalses normaallause**s on lause alguses. Lausealguline alus kaldub olema lühike (asesõna või laiendamata nimi-sõna) ning viitab (tekstis, diskursuses) tuntud referendile, sageli inimesele või muule elusolendile. Seega sarnaneb lausealguline alus enim prototüüpse alusega (→ SÜ 148).

Nad [TUNTUD, ELUS+INIMENE] ronisid raudrinnatise alt läbi, *mees* [TUNTUD, ELUS+INIMENE] hüppas müürilt liivale ja *naine* [TUNTUD, ELUS+INIMENE] libistas end ta käte vahele alla. (I) *See* [TUNTUD, ELUTU] läheb edasi kinnitamisele linnavolikogusse. (A)

Kui normaallause alus viitab uuele referendile (a), on fookustatud (b), pikk ja/või sisaldab alustatud struktuure (kõrvallause, sekundaartarind) (c), võib ta paikneda ka lause lõpus.

- (a) Seminaril osalejate valiku teeb saadetud avalduste põhjal *Taani komisjon*. (A) Avaris sai viga *bussijuht ja 18 reisijat*. (A)
- (b) Harilikult alustas kõnelust *isa*. Divisjoni direktoriks saab *Jaak Anton*. (A)
- (c) Kaitsevägele läksid väga kulukaks *kaitseministeeriumi tellitud ja „Lindas“ valmistatud seljakotid*. (A)

Normaallause alus paikneb lauses kolmandal kohal, kui lause esiliikmeks on tõstetud mõni muu lauseliige (sekundaarne teema) (→ SÜ 340). V2-printsibist tingitud inversiooni tulemusena kolmandal kohal paiknev alus on omadustelt sarnane lausealgulise alusega: ta on tüüpiliselt lühike, viitab tuntud referendile, sageli inimesele või muule elusolendile (a), aga ka elutule tuntud referendile viitamine on tavaline (b).

- (a) Nüüd teeb *Timmo* [INIMENE, TUNTUD] juba ise eakaaslaste seas „valgustööd“. (A) Hiljem läks *ta* [INIMENE, TUNTUD] tagasi kaitsevähke, sealt kohtusse ja kohtust pikaks ajaks arestimajja. (A)
- (b) Giuseppele teeb *minu ahastus* [TUNTUD, ELUTU] nalja. (A) Kokku läks *see projekt* [TUNTUD, ELUTU] maksma 20 miljonit krooni. (A)

Markeeritud lausetüüpides paikneb alus neutraalse sõnajärje korral lause lõpus ning väljendab uut infot; sageli viitab ta abstraktsele või elutule referendile.

Mul on küllaltki hea *fabuleerimisoskus*. (A) Laual on „*Concerto ritornello*“ versioon *kammerorkestrile, samuti üks pikem kooriteos*. (A) Temast sai *e-äri lipulaev*. (A) Mulle meeldib *selle poe õhkkond, kujundus, vaim*. (A)

Kui alus viitab tuntud referendile, kaldub see ka markeeritud tüüpi lausetes paiknema öeldise ees ning kogu lause sarnaneb sel juhul sõnajärje poolest normaallausega.

Ta meeldib mulle nii hirmus väga. (A) *See* meeldib igale pankurile. (A) *Eelis* on ettevõtetel, mis on tegelenud tööstuskeraamikaga. (Web)

Öeldise asukoht lauses

Verb teisel kohal

SÜ 340. Kõige olulisema süntaktilise piiranguna toimib eesti kirjakeeles **printsip „verb teisel kohal“ (V2)**, mille kohaselt finiiitne verbivorm (öeldis või selle osa) kaldub lihtlauses või põimlause pealauses säilitama teise koha ka siis, kui infostruktuurist tulenevate lausestruktuuri ümberkujunduste käigus liigub lause algusesse sekundaarseks teemaks mõni muu lauseliige kui põhisõnajärjes tavaliselt. Selle tagajärjel toimub normaallauses aluse ja öeldise inversioon.

Täna on taevas erakordselt selge. [AVSP]

Ka markeeritud lausetüüpide puhul toimib V2-reegel, ent sellisel juhul ei vaheta kohti mitte alus ja finiiitne verbivorm, vaid muu primaarse teemana toimiv lauseliige ning finiiitne verbivorm.

Läinud talvel *oli tal* kord külm ja masendav olla. (A)

Sekundaarse teema lause algusse asetamisest ning V2-st tingitud inversioon toimub sõltumata aluse infostruktuurilisest staatusest, st ka asesõnalised jm tuntud referendid liiguvad selle tulemusena verbi järele.

Lause alguses on XVS-pöördjärjega lausetes kõige sagedamini kas aega või kohta väljendav määrus või verbiga tugevalt seotud viisimäärus (a), ent see võib-olla ka mõni muu lauseliige, nt sihitis (b) või öeldistäide (c).

- (a) *Hommikul kell viis* lähen ma minema. (I) *Bussi peale* läks ta ikka jalgsi ümber järve .. (I) *Kiiresti* tegi ta oma tähelepanematusheaks. (I)
- (b) *Oma unistust* ongi ta juba teostama asunud. (A)
- (c) *Ranked* on need olnud just sellepärast, et klubi ümber on olnud kõik need muud asjad. (Web)

Peale lause moodustajate võivad inversiooni tingida ka lause alguses paiknevad üldlaiendid.

Äkki vajab ta hoopis muskaatveini, arutlesin ma närviliselt. (I) *Õnneks* oli Adu ise telefoni juures. (I)

V2-piirangust tulenev inversioon toimub ka põimlausete pealauses, kõige sagedamini juhtudel, kui esimese koha hõivab määruslause (a) või otsene kõne (b) (→ SÜ 490).

(a) Kuigi vaid üks sisenejatest oli nahktagis [MÖÖNDLAUSE], *määras Anne* eksimatu vaistuga meeste varandusliku seisu – need mehed raha ei lugenud.

(I) Kui ta ühel päeval haiglast välja kirjutati [AJALAUSE], *oli tal* siiski väga hea meel. (I)

(b) „Mul ei ole millestki rääkida,“ [OTSENE KÕNE, SIHITIS] *ütles ta* toona. (I)

Kõrvallauses võib inversiooni põhjustada ka võrdlussidesõna *nagu, kui, otse-kui, justkui, justnagu*.

Samas levib Valklas kuuldus, *nagu oleksid valvurid* mehe vaeseomaks peksnud.

(A) Aegajalt kumises pea, justkui *oleks see* vett täis nagu punktpall. (I)

SÜ 341. Umb- ja üldisikulistele lausetele on iseloomulik sihitise paiknemine neutraalse teemana lause alguses ning verbi paiknemine teisel kohal.

Teadust tehakse selleks, et näidata, mis on tulus praegusele hetkele või vähemalt valitsevale kildkonnale. (I) *See haige* viiakse täna meilt üle. (I)

Ka umb- ja üldisikulise lause algusesse võib nihkuda sekundaarne teema, mille tulemusena sihtis primaarse teemana liigub öeldisverbi järele kolmandale kohale. Sekundaarne teema on aluseta lausetes samasugune nagu mujal: tüüpiliselt aja- või koha-, või ka mõni muu määrus (a) või hinnanguline üldlaiend (b).

(a) *Oktoobris* valitakse ka kooli Aasta ja Aastate Õpetaja. (Web) *Bordeaux's* nimetataksegi ju veine kohanime järgi. (A) *Igasse metsa* võib end taga-ajajate eest peita. (I)

(b) *Võibolla* suletakse see ühel päeval hoopis. (A) *Kahjuks* vaadatakse Baltimaid ühe piirkonnana. (Web)

Nii sihitise paiknemine neutraalse teemana lause alguses kui ka inversioonist tingitud kolmandal kohal oleneb suuresti infostruktuurist: primaarse teemana toimib umb- ja üldisikulistes lausetes tuntud referendile viitav sihtis, samas kui uut infot väljendav sihtis on pigem lause lõpus (→ SÜ 346).

Passiivilausetes toimub inversioon sarnaselt aktiivilausetega, st alusena toimiv, aktiivilause sihitisele vastav moodustaja vahetab kohad finiiitverbiga.

Nüüd *on ta* kutsutud USAsse Santa Fe biennaalile. (A)

SÜ 342. V2-st tingitud inversioon on kirjakeeles statistiliselt valdav, kuid siiski mitte obligatoorne nähtus. Inversioon võib jääda toimumata, kui aluse referent on tuntud ja asesõnaline (a) või öeldis on fookustatud (b). Ka hinnangulise üldlaiendi järel ei ole inversioon järjekindel ning võib jääda toimumata (c).

- (a) Täna ma tõusin juba kell viis.
- (b) Viimendal aastal asi pööras.
- (c) Tegelikult laps jääb elu lõpuni sulle märku andma, kas kasvatasid teda hästi, või halvasti. (Web) Õnneks lapsed oskavad ka koos mängida. (Web)

V2-st tingitud inversioon on vastuolus uue-tuntud info neutraalse jaotamisega lauses: lause algul paiknev sekundaarne teema ei ole tingimata tuntud referent, vaid võib esitada ka uut infot. Inversiooni tulemusena paikneb lause alus, mis tüüpiliselt viitab tuntud referendile, lauses kolmandal kohal. Seega inversioon võib muuta tuntud ja uue info jaotumist lauses nii, et kõige tuntum element ei paikne enam lause alguses, vaid pärast finitiiset öeldise osa. Selle vastuolu vältimiseks jäetakse alus vahel lausest hoopis välja, kui see on kontekstist või verbivormist tuletatav, näiteks juhul, kui aluseks on 1. või 2. isiku pronoomen:

Aga öise tööga *panin* endal ka tervise nahka. (A) Uue nädala algul *oled* tööasjus menukas .. (A) Järgmisel päeval *alustame* oma teekonda Etna tippu tujutult. (A)

Märkus. Suuline kõne on infostruktuuri suhtes tundlikum ning seetõttu on ka V2-st tekkinud inversiooni suulises kõnes vähem. See tähendab, et suulises kõnes on tugevam tendents paigutada tuntud referendiga alus verbi ette ning aluse ja öeldise inversiooni asemel liigub öeldis kolmandale kohale, nt *igasugused ained ma olen tegelt ära=teind= välja arvatud see `seminaritöö*. (S) Siiski ei ole inversioon tundmatu ka suulises kõnes, nt *varsti hakkad sa `uppuma*. (S) Vt SK 1.

Öeldisverb lause algul

SÜ 343. Finiitverb paikneb lause alguses tavaliselt emfaatilistel kaalutlustel, st juhtudel, kui sellele langeb fookus. Verb kaldub paiknema lause algul järgmistel juhtudel.

1. Eitavas lauses võivad emfaatiliselt rõhutatud olla alus ja öeldis mõlemad.

Ei tarvita mina sinu abi, katsu, kuidas enesega toime saad! *Ei taha mina* seda teha!

Kui üldiselt eesti keeles paikneb eitussõna alati põhisõna ees, siis emfaatilise rõhutuse korral võib eitussõna ja põhiverbi ka lahutada, nii et alus paikneb nende vahel.

Ei mina tea, kuhu Peeter selle pani.

2. Üldküsilause (→ SÜ 311) paikneb verb lause alguses, kui lauses puudub küsimarker. Kui lauses on alus vm tüüpiliselt lause alguses paiknev lauseliige, nihkub see verbi järele (inversioonküsimus).

Oled (sa) juba näinud seda uut näitust? Tahab ta välismaale minna? On sul külm? Oli sellest kasu ka?

3. Tingimuslauses (→ SÜ 469) ja tingimuslausekujulises soovlauses (→ SÜ 325) kasutatakse verbialgulist pöördjärge, kui lauses puudub sidesõna *kui*.

Tahad sõbrast lahti saada, siis laena talle raha. Oleks keegi enne võistlust öelnud, et ma hüppan teivast 3.10, oleksin ma teda hulluks pidanud. (A) Ütleks ema ometi midagi! Läheks tal kõik hästi!

4. Hüüdlauses (→ SÜ 327) on verb lause alguses, kui sealt puudub partikkel *küll*.

Oled sina alles tubli! Tuli täna aga vihma!

5. Käsklauses (→ SÜ 324) esineb verbialgulisust nii aluseta kui ka alusega lauseis.

Loe raamatut! Jätke see lause meelde. Käi sa vahepeal kodus ära.

Otsest käsku väljendavas lauses esineb alus harva, ent kui alus on, võib see esineda nii öeldise ees kui ka järel. Alust kasutatakse sageli kontrastiivsel eesmärgil, vastandades käsu saajat kellelegi teisele, sh käsu andjale (*Mine sina nõusid pesema, mina teen süüa*). Aluse kasutamine toob kaasa ka mitmeid pragmaatilisi varjundeid, nt VS-järge kasutatakse sageli emfaatiliselt (peamiselt kinnisväljendeis), nt *No oota sa! Mine sa õige põrgu! Olge te tuhandest tänatud!*, SV-järge aga käsu pehmendamiseks või nõu andmiseks: *Sa mõtle ikka sellele ka, et ma olen kaheksateist aastat vana*.

Ka vahendatud käsu (a) ja mööndkonstruktsioonide puhul (b) paikneb finiiiverb tavaliselt lause alguses ning alus (kui alus lauses on) selle järel teisel kohal.

- (a) *Tulgu ta siia! Antagu see võrdlus andeks, aga .. (A) Helistagu ma pooleteise tunni pärast. (A)*

- (b) *Olgu* mood milline tahes, mina värvidest loobuda ei suuda. (A) *Langegu* või löksu, mul ükskõik, otsustas ta ning lahkus metsast, hirm ja õudus südames. (I)

6. Narratiivi sündmusliini edasiandvates lausetes kasutatakse verbialgulisi lauseid võttena, mis toob esiplaanile tegevuse.

Lähen mina hommikul kanu söötma, vaatan tunni, et teri võtta, aga ilus karvamüts tunnis. (Web) *Istub* mees sõpradega peenes lokaalis ja mekib veini. (Web)

Eelkõige narratiivile on iseloomulik ka verbialguline lause, mille aluseks või alusfraasi koosseisus on *teine* / *teised* tähenduses 'ta / nad, see / need'.

Olid teised nalja viluks kaasa võtnud ruupori, mis laskis ka sireeni ja selle patareid kestsid hommikuni. (Web) Läinud kord mees jahile. *Oli teine* mitu päeva kodust ära, aga saaki ei midagi.

7. Jaatavas eksistentsiaallauses, kus puudub lausealguline koha- või ajamäärus ning milles kogu lause kuulub reemasse, ei ole verbialgulisus seotud fookustamisega (emfaatilisusega), vaid teema puudumisega (a). Selliste lausete eitavad vasted kalduvad olema pigem SV-järjega (b).

- (a) *Saabus hommik. Laskus öö. Tekkis vaikus. Juhtus ränk õnnetus. Tulid külalised. On ilus ilm. Piserdas tihedat vihma. Sajab lund.*
(b) *Külalised ei tulnudki. Vaikust ei tekkinud.*

Õeldisverb lause lõpus

SÜ 344. Iseseisvas lauses on õeldisverb harilikult lause lõpus järgmistel juhtudel:

- 1) lauses, kus verbile langeb fookus.

Sellela asi alles käima *läheb*. Maakonnaveinide, Vin de Pays'de hinnad ehk kogunisti *tõusevad*. (A)

- 2) eitavas lauses, kus lause alguses on sekundaarne teema või eitussõna.

Täna ta meile külla *ei tule*. Lepingut uueks aastaks veel sõlmitud *pole*. (A)
Ega ma telekast saateid eriti *ei vaatagi*. (A)

- 3) episteemilise üldlaiendiga algavas lauses, mis osutab õeldisega märgitud tegevuse toimumise tõenäosusele.

Vaevalt ta täna *tuleb*. Ehk me homme ikka *kohtume*. Ju ma sealt siis inspiratsiooni *sain*. (A) Vaevalt ma selle ise sinna *saatsin*.

4) küsilauses.

Kas sa minuga homme kinno *tuled*? Millega Post ajakirjanduse ajalukku *läheb*? (A)

SÜ 345. Kõrvallausetes kaldub predikaadi finiiitne osis paiknema lause lõpus eelkõige küsisõnaga algavates kõrvallausetes, moodustades nii ülemineku iseseisvatelt küsilausetelt sarnase struktuuriga alistatud lausetele. Kõrvallausete verbilõpulisus on varem olnud siiski oluliselt laiem, hõlmates ka suure osa *et*-lauseid, kus praeguseks on valdav V2-sõnajärg. Sõnajärje varieeruvus kõrvallausetes on siiski suur ning sõltub sidendist, lause tüübist, pikkusest ja infostruktuurist.

Finiitverb on sageli lause lõpus järgmistel juhtudel:

1) küsivas komplementlauses.

Enam-vähem mäletan, mis teavitamiskohustused endale *võtsin*. (A)

2) relatiivlauses.

Suurepärane alternatiiv kõigele triviaalsele, mis Eesti muusikas praegu *valitseb*. (A) Siiski on Tallinnas vähemalt kaks meest, kes uuest linnavolikogust siirast rõõmu *tunnevad*. (A)

3) aja- ja tingimuskõrvallauses, mis algavad sidesõnaga *kui*.

Mu pärisisa suri kuus aastat tagasi, just siis, kui mul Jost *sündis*. (A) Keeld mõjub siis, kui selle hea tulemus nähtavaks *saab*. (A)

4) *et*-kõrvallausetest on verbilõpulisi lauseid enim otstarbelausete hulgas (a), ent varieeruvus on siin siiski küllaltki suur (b).

(a) Raamatupidajad hakkasid vaikselt pabereid ette täitma, et pensionärid õigel ajal raha kätte *saaksid*. (A)

(b) Ja minu ülesandeks on püüda lapsi, et nad *ei kukuks* üle kaljuserva .. (A)

5) kõrvallauses, mille pealause on eitav või küsiv.

Me ei teadnudki, et teil koer *on*. Kuidas on võimalik, et inimene ilma liikumiseta nii palju *alla võtab*. (Web)

Sihitise asukoht lauses

SÜ 346. Sihitis on tavaliselt öeldise järel. Kui sihitis tähistab uut referenti, paikneb ta harilikult lause lõpus (a). Seevastu tuntud referenti tähistav sihitis on tavaliselt eespool, enne infiniitset verbivormi, öeldise mitteverbaalset osist (abimäärsõna, noomenit) või sündmust piiritlevat määrust (b). Tuntud sihitis võib liikuda veelgi ettepoole, vahetult verbi järele (vaba) määruse ette (c). Päris lause lõpus ei pruugi olla ka fookustamata uus sihitis (d). Küll aga on alati lause lõpus fookustatud sihitis (e).

- (a) Isa lõhub juba hommikust saadik kuuris *puid*. Ma kinkisin sõbrale sünnipäevaks *raamatu*. Kuid Rüütli poolt harrastatav demokraatia on toonud tema lähikonda *diletante* ja suisa *veidrikke*. (A)
- (b) Mina pole *seda* teinud. Nad lõpetavad homme *selle töö* ära.
- (c) Estonian Airi kassiriid tegid *seda* tavaliselt siiski. (A) Ma süstisin *teda* aastakümneid. (A) Ma olin *neid lugusid* enne soome keeles lugenud. (A)
- (d) Mehed olid kõrvalkvartali trahteris *väikesed tropid* teinud, *eeltehingut* niisutanud, *pliine* peale hammustanud ja siis *kalamarja* teise klõmakaga alla loputanud. (A)
- (e) 1939. aastal mõtles 18aastane karikaturist Bob Kane välja *uue kangelase* .. (A)

Mõnel juhul võib sihitis olla ka lause alguses: rõhutamise tulemusena (a), teksti sidususe huvides (b), (neutraalses) kogejalauses (c), eksistentsiaalse sisuga transitiivlauses (d).

- (a) *Mõningaid klassikaaslasi* polnud me juba aastaid näinud.
- (b) Kui juba ära minna, siis iseseisvat elu elama. *Seda* tahtsin ma väga varakult.
(A) *Seda hinda* ei pannud mina! (A)
- (c) *Naist* häiris mehe põikpäisus. *Mind* hämmastas nende kaupluste tühjus.
- (d) *Väljakut* ümbritsevad kõrged majad.

Impersonaalsetes lausetes võib sihitis asetseda nii enne kui ka pärast öeldisverbi. Sihitise asukoht oleneb siin ennekõike referendi tuntuusest: tuntud sihitis paikneb pigem enne öeldisverbi, olles ühtlasi lause teemaks (a), uus sihitis pärast öeldisverbi (b).

- (a) *See haige* [TUNTUD] viiakse täna meilt üle. (I) *Tiraaž* [TUNTUD] müüdi kiiresti läbi. (A)
- (b) Tavaliselt kaetakse sellise riidega *pilte* [UUS]. (I) Ajakirjades anti romaanile *kiitev hinnang* [UUS].

Tuntud ja teemana toimiv sihitis on verbi järel siis, kui lause alguses paikneb sekundaarne teema, nt määrus (→ SÜ 341).

Uuesti tõmmatakse *mölder* kraedpidi laua äärde: kirjuta alla! (I)

Öeldistäite asukoht lauses

SÜ 347. Öeldistäite neutraalne asukoht on lause lõpus teiste verbi laiendite järel.

Tollal olin ma *sellegi summa eest väga tänulik*. (A) Kindlasti märkad, et oled seltskondlikus plaanis senisest *populaarsem*. (A) „Kuristik rukkis“ oli aasta-kümneid miljonitele noorukitele üle kogu maailma *tõeline „eluõpik“*. (A)

Kui lause aluseks on *da*-infinitiivitarind või kõrvallause, paiknevad öeldistäide ja koopula tüüpiliselt enne alust.

Tobe oleks olnud küsida. (I) *Tavaline* oli, et Postis võis tihti lugeda positiivseid lugusid Isamaa liikmetest. (A) *Huvitav*, et need asjad tunduvad olevat pöördvõrdelises seoses. (A)

Kirjandust lause infostruktuuri ja sõnajärje kohta: AMON, MARRI 2015. Initial and Final Detachments in Spoken Estonian: A Study in the Framework of Information Structuring. | EHALA, MARTIN 1998. How a man changed a parameter value: The loss of SOV in Estonian subclauses. | HUUMO, TUOMAS 1993. Suomen ja viron kontrastiivista sanajärjestysvertailua. | HUUMO, TUOMAS 1994. Näkökulmia suomen ja viron sanajärjestyseroihin. | HUUMO, TUOMAS 1995. On the position of subject in Finnish and in Estonian. | LAUREND, TEELE 2011. Subjekti väljendamine käsklauses. | LINDSTRÖM, LIINA 2001b. Verb-initial clauses in narrative. | LINDSTRÖM, LIINA 2002. Veel kord subjekti ja predikaadi vastastikusest asendist laiendi järel. | LINDSTRÖM, LIINA 2004b. Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlaused. | LINDSTRÖM, LIINA 2005. Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles, 10–49. | LINDSTRÖM, LIINA 2006. Infostruktuuri osast eesti keele sõnajärje muutumisel. | LINDSTRÖM, LIINA 2012. Tundekausatiivikonstruktsioon eesti moodi. | LINDSTRÖM, LIINA 2017a. Lause infostruktuur ja sõnajärg. | MARTOKAINEN, LIINA 2015. *des*-konstruktsiooni sõnajärg. | NURME, MAILI 2012. Impersonaali objekt. | OGREN, DAVID 2015b. Sõnajärg, infostruktuur ja objekti käänne eesti keeles. | RAJANDI, HENNO, HELLE METSLANG 1979. Määramata ja määratud objekt. | REMMEL, NIKOLAI 1963. Sõnajärjestus eesti lauses. | SAHKAI, HEETE 1999. Eesti verbifraasi sõnajärg. | SAHKAI, HEETE 2015. Demonstratives and information structure in spoken Estonian. | SAHKAI, HEETE, ANNE TAMM 2018. The syntax of con-

trastive topics in Estonian. | SAHKAI, HEETE, ANNE TAMM 2019. Verb placement and accentuation: Does prosody constrain the Estonian V2? | SAHKAI, HEETE, ANN VEISMANN 2015. Predicate-argument structure and verb accentuation in Estonian. | SALVESTE, NELE 2015. On the pragmatic and semantic functions of Estonian sentence prosody. | TÄEL, KAJA 1988a. Infostruktuur ja lauseliigendus. | TÄEL, KAJA 1988b. Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). | SIMMUL, CARL ERIC 2023. Information structure of converb constructions: Estonian *-des*, *-mata* and *-maks* constructions. | TÄEL, KAJA 1990. An Approach to Word Order Problems in Estonian. | TRAGEL, ILONA, LIINA LINDSTRÖM 2006. *Mul on saba*. Adessiivsest omajakonstruktsioonist. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI, GEORGE WALKDEN 2021. Verb-second in spoken and written Estonian.

5. ASENDUS JA ELLIPS

ASENDUS

SÕ 348. Asenduseks nimetatakse süntaktilist protsessi, mille puhul tekstis kasutatakse üldise tähendusega asendussõnalist keelendit (**asendusvormi**), mis on mingi samas tekstis antud konkreetsema tähendusega moodustaja (**lähtevormi**) suhtes sama- või ühisviiteline.

Kui olin *uusi kingi* [lähtevorm] pool päeva kandnud, tuli *need* [asendusvorm] poodi tagasi viia. Kõigepealt soovitas *Mari* [lähtevorm] Jürile *iseennast* [asendusvorm].

Asendavad sõnad, s.o tüüpjuhul pronoomenid (*see, ta, mis, kes, ise, oma* jt) ja proadverbid (*siis, millal, seetõttu* jt) saavad iga kord oma sisu seosest lähtevormiga. Lähtevormiga samaviiteline (koreferentne) asendusvorm tähistab lähtevormiga sama objekti või nähtust (a); lähtevormiga ühisviiteline (kross-referentne) asendusvorm aga samaliigilist, ühenimelist objekti või nähtust (b) või samalaadset tunnust, tegevust, seisundit, protsessi (c).

- (a) Mari ehtis *ennast* peole. Jüri juba ootas *teda*. Ta tundis *igavust*, kuid ei osanud *seda* millegagi peletada.
- (b) Viisin sõbrale kingiks *elektrihambaharja*, aga selgus, et tal on *see* juba olemas.
- (c) Päev oli *kuum ja kurnav*. Ka järgmine töötab tulla *samasugune*.

Asendus on tekstisiseste viiteseoste vormistamisel üks peamisi vahendeid. Asendava sõna kasutusest tekstis järeldub, et sama (või samalaadset) referenti on veel kuskil nimetatud, st et tegemist on asendusvormiga, mille juurest viib reeglipärane viiteseos lähtevormi juurde (järgnevas näites märgib vormide samaviitelisust sama allindeks).

*Lapsed*₁ armastavad *teenisteist*₁ / *üksteist*₁.

Samade või samalaadsete referentide korduv tähistamine kujundab teksti siduvate viiteseoste võrgu.

Tüdruk nägi unes oma ema, kes seisis ta voodi ees. Rinnal rippus tal must tahvel, niisugune, nagu vanasti koolis tarvitati, ja see oli punaseid nõõpe

täis tikitud. Ema pani oma parema käe tahvli peale ja seletas, et ta oma patud on talle andeks antud, aga nõöbid, need on ta laste patud, mida talle kunagi andeks ei anta.

Seda näidet läbib viis viiteseoste ahelat:

1) *tüdruk – oma – ta*; 2) *oma ema – kes – tal – ema – oma – ta – oma – talle – ta – talle*; 3) *must tahvel – niisugune Ø – Ø – see – tahvli*; 4) *punaseid nõöpe – nõöbid – need*; 5) *ta laste patud – mida*.

Viiteseosed ühendavad põhiliselt sama referendi eri tähistusjuhte tekstis, vahel ka samaliigilisi referente. Nii ei mõelda osalauses *nagu Ø vanasti koolis tarvitati* mitte tüdruku ema tahvlit, vaid samasuguseid tahvleid üldse. Täistähendusliku sõna või sõnade ühendiga nimetatakse referenti esimesel mainimisel; edaspidi võib seda küll korrata (2, 3, 4), võimalust mööda aga piirdatakse asesõnaga, nagu *ta, see, oma, mida* või nullväljenduse ehk ellipsiga (3) (→ SÜ 355–366).

Referenti märkiva sõna tähendus peab olema vastavuses referendi oluliste tunnusjoontega. Täistähenduslik sõna on seejuures täpsem, asendus sõna aga üldisem: see valib välja vaid mõned üksikud tunnused, nagu ELUS (*enese ~ enda*), INIMENE (*tema mõningad kasutusjuhud*), MITMUS (*üksteise, need*), KAKSUS (*teineteise, kumbki, mõlemad*). Et need kategooriad ka lätevormi tähenduses sisalduvad, siis tekib nende suhtes sisuline ühildumine lätevormi ja asendusvormi vahel. Nii ühildub asesõna *enese ~ enda* lätevormiga (*poisid*) tunnuse ELUS poolest; tunnuse MITMUS poolest võib see aga kas ühilduda või mitte ühilduda.

Poisid otsisid *endale ~ endale* tegevust.

Vastavalt lähte- ja asendusvormi järjestusele eristatakse kahte liiki asendust: **anafoori**, mille puhul lätevorm eelneb asendusvormile (a), ja **katafoori**, mille puhul lätevorm järgneb asendusvormile (b). Tavalisem on anafoorisuhe: enne avatakse asja sisu ja seejärel tähistatakse ta asendusvormiga.

(a) *Poliitikud* kiidavad *ennast* igal võimalusel.

(b) *Ennast* kiidavad *poliitikud* igal võimalusel. Millest ja milleks *teda* päästa, *maailma* nimelt. (A). *Hirm on see, mis inimese araks teeb*. (I)

Asendus võib olla kas **lausetevaheline** või **lausesisene**. Lausetevahelise asenduse korral kuuluvad lätevorm ja asendusvorm eri lausesse või osalausesse, lausesisese asenduse korral aga samasse lausesse või osalausesse. Lausetevaheliseks asenduseks kasutatakse põhiliselt 3. isiku asesõnu (*tema, ta, nemad, nad*), demonstratiive (asesõnu *see, need, too, nood*, asemäärsõnu

siia, siin, siit, sinna, seal, sealt) ning muid asendavaid sõnu (*üks, teine, kõik* jm). Üksi esinevaid asesõnu saab viitamiseks ühemõtteliselt kasutada siis, kui referent on diskursuses piisavalt tuttav ja esilduv ning tal ei ole võistlevaid sama staatusega referente.

Taavi vaikis, *ta* kühveldas vett, kuigi vesi paadis ei vähenenud. (I) Härradel on *uus habemesoeng*, *see* teeb neid nagu vanemaks. (I) Vaat kui ilusasti *me* *siia* laua taha kahekesi ära mahume, *üks* ühele ja *teine* teisele poole. (I) Hoovis hüppas kõuts *prügitünnile* ja *sealt* edasi kuuri katusele. (I) Algasid päevauudised ja *tort* veeti teleka ette ja nii oli hea. Madisele maitstes *see tort* ja vanematele samuti. (I)

Lausetevaheline asendus, nagu muudki tekstinähtused, ei ole rangelt reegli-pärane. Osalt on see fakultatiivne.

Lausetevahelise asenduse kui kordusviitamise vahendi kohta vt lähemalt EKS(V) 19. Siinses peatükis (→ SÜ 349–354) piirdatakse lausesisese asenduse kui kindlaid tähendusi väljendava ja süntaktiliselt reeglipärasema protsessi käsitlemisega.

Lausesisene asendus

SÜ 349. Asendus on lausesisene, kui asendusvorm ja lähtevorm on ühes ja samas lihtlauses või liitlause osalauses. Lausesiseselt asendavad pronoomenid ei piirdu üksnes viitega lähtevormile, vaid neis väljendub ka lauses kirjeldatava tegevuse **refleksiivne** (a) või **retsiprookne** (b) iseloom. Neid tähendusi väljendavana on lausesisene asendus alati obligatoorne.

- (a) *Isa ja poeg* [lähtevorm] kiidavad *endid* [asendusvorm] valjul häälel. *Mari* [lähtevorm] andis Jürile *oma* [asendusvorm] luuletusi lugeda. *Sa* [lähtevorm] *ise* [asendusvorm] tellisid kõik need viis toitu [s.o mitte keegi teine].
- (b) *Isa ja poeg* [lähtevorm] kiidavad *teineteist* [asendusvorm] valjul häälel.

Refleksiivne asendus

SÜ 350. Asendusena vormistuv refleksiivsus võib avalduda kas tegevuse suunatuses tegevussubjektile endale (a), millegi kuuluvuses tegevussubjektile endale (possessiivne refleksiivsus) (b) või tegevuse osalise kontrastiivses määratlemises ('tema, mitte keegi teine') (kontrastiivne refleksiivsus) (c).

- (a) *Ta* vaatas *ennast* peeglist.
- (b) *Ta* pesi *oma* käed puhtaks.
- (c) *Ta ise* oli sel ajal haige.

SÜ 351. Tegevuse suunatust tegevussubjektile endale väljendavad põhiliselt refleksiivpronoomeni *ise* obliikvakäänete vormid, s.o *enese ~ enda, ennast ~ end* jne, samuti nende fookustavad variandid *iseenese ~ iseenda*. Seda siis, kui nad toimivad verbi või deverbaali laiendina. Verbi laiendina on nad kas sihitised (a) või määrused (b), deverbaali laiendina kas objektilised genitiiv-atribuudid (c) või määrustäiendid (d). Refleksiivpronoomenist sihitise ja kausatiivse verbi ühend, nt *riietab end*, on sageli võrdväärne refleksiivverbiga, nt *riietub* (a) (→ SÜ 145).

- (a) *Peeter riietab end.* (= Peeter riietub.) Eks *sa* katsu *ennast* ikka hoida. (I) Hommikul jõime *endid* uuesti purju. (I)
- (b) *Sul pole mõtet endale etteheiteid teha. Mõni inimene on endale sõber, mõni vaenlane. Selles asjas looda ainult iseenda peale. Ta tegeleb ainult iseendaga.*
- (c) *Enese mukkimine* peab ükskord vilja kandma.
- (d) *Iseendale* mõtlemiseks kipub *emadel* aega väheks jääma.

Vaadeldud refleksiivpronoomenite lähtevormiks on tegevussubjekt, tavaliselt alus või valdajamäärus, mis tähistab elusolendit nagu eelnevais näiteis a–d, *enese ~ enda* korral vahel ka elusana mõtestatud objekti või nähtust.

Haige pea tuletas *end* pidevalt meelde. Tagajärjed olid kohe käes, aga *tulemused* annavad *endid* siamaani oodata. *Teod* räägivad ise *enda* eest.

Tegevussubjekti referent võib jääda ka implitsiitseks. See võib järelduda verbi pöördevormist või kontekstiellipsi korral eelnevast kontekstist (a), üld- ja umbisikulisest lauses on referendiks vastavalt üldisik (kes tahes potentsiaalne isik) või umbisik (kes tahes tegelik isik) (b).

- (a) (*Maril* on käed-jalad tööd täis.) *Enesele* mõtlemiseks kipub Ø aega ikka väheks jääma. (Miks *su vanemad* mind kritiseerivad?) Ø Vaadaku parem *iseennast*! Seejärel ajasin *end* kiiresti teki alt välja ja tõmbasin riided selga. (I)
- (b) Muusikasse võib *ennast* kaotada. Eilsel koosolekul räägiti *end* tühjaks.

Sekundaartarindisse kuuluva asendusvormi lähtevormiks võib olla nii lause tegevussubjekt (a) kui ka tegevusobjekt (b). Tegevusobjektiga lauses võib asendusvorm mõnikord olla kaheti tõlgendatav (c). Tõlgenduse muudab ühemõtteliseks lause tegevussubjektile viitava enesekohase asesõna asendamine isikulisega (d).

- (a) *Televiisor toanurgas* kutsub igäühte *ennast* [= televiisorit toanurgas] vaatama.
- (b) Aastakoorem sunnib igäühte *ennast* [= igäühte] sagedamini peeglist vaatama. Andsin *talle enda* [= tema] kordategemiseks aega.

(c) Ma palusin Reinu *ennast* [= 1. Reinu, 2. mind] kohalviibijatele tutvustada.

(d) Ma palusin Reinu *mind* kohalviibijatele tutvustada.

Paljud verbi ja refleksiivse asesõna ühendid on kujunenud püsiühendeiks: *end ~ ennast ammendama / killustama / koguma / kokku võtma / leidma / ohverdama / raiskama / talitsema / teostama / unustama, endas ~ eneses kandma / kätkema, endasse sulatama, endast kujutama, endaga kaasa tooma, enda eest rääkima* jt.

Sihitise refleksiivne pronominalisatsioon pole võimalik verbide puhul, millega väljendatava tegevuse laad välistab sihitise ja aluse kokkulangemise: *alistama, hülgama, kaotama, mõrvama, pagendama, peletama, salvama, tagandama, tallama, vahistama; embama, imetama, kandma, külastama, süngitama, sünnitama, talletama, vältima, värbama, äratama; esindama, hooldama, hävitama, kartma, keelama, käskima, naerma, paljastama, petma, söötma, teenima, tänama, uskuma, võõrastama, õpetama* jt. Nii pole tavalises tõlgenduses mõttekas lause **Jüri külastas ennast*. Erijuhtumitel väljendab erandlikku refleksiivsust fookustav pronoomen *iseenda ~ iseenese*, nt *Mul jääb üle vaid iseennast tänada. Vaen sünnitab vaid iseennast*.

Aluse ja määruse samaviitelisust, seega refleksiivpronoomenit määrusena, ei võimalda selliste verbide tähendus nagu *erinema, pärinema, viipama, kohutuma, igatsema, käratsema; loovutama, tagastama, teatama, ulatama, esitlema, tutvustama, asendama, varjama, kaitsma*. Nii pole tavalises tõlgenduses mõttekad laused nagu **Jüri igatseb enda järele*. **Jüri pärineb endast*. **Mari tagastas endale raamatu*.

Verbi laiendava refleksiivpronoomenina esineb vahel ka *oma*, mille põhiülesanne on laiendada nimisõna ja märkida kuuluvust (→ SÜ 352). *Oma* kasutamine *enda* funktsioonis piirdub siin põhiliselt valdajamäärusega.

Soomlased teavad, keda nad *omale* presidendiks saavad. (A) Käisin maja läbi ja valisin *omale* kaminaga isandatoa .. (I) *Mari* laskis *omal* patsid ära löigata. Võta see *oma* kätte.

SÜ 352. Kuuluvuslikku ehk possessiivset refleksiivsust väljendavad nimisõna määratlejatena asesõna *oma*, asesõna *ise* genitiivid *enese ~ enda* ning possessiivsuse esiletõstmiseks ka *omaenda ~ omaenese, iseoma, iseenda ~ iseenese*. Ka possessiivse asenduse puhul on asesõna lähtevormiks põhiliselt lause tegevussubjekt (a). Sekundaartarindisse kuuluv possessiivne *oma* võib viidata nii lause tegevussubjektile kui ka tegevusobjektile. Tegevusobjektiga laused on seetõttu sageli kaheti tõlgendatavad (b). *Oma* on ükskõikne nii lähtevormi arvu kui elususe suhtes, *ise- ~ enda*-komponent eeldab elusat referenti. *Oma* esineb tavaliselt käändumatuna, käändudes vaid esiletõstetuna. Ülejäänud

asesõnad esinevad tavaliselt ainsuse käänetes, *enda*-lõpulised võivad referendi mitmuslikkuse esiletõstmiseks olla ka mitmuses.

- (a) Terve öö hulkus *keegi* mööda koridori ega leidnud *oma* tuba. (A) *Sellel majal on oma* keskküte. *Läbielatud aastad* jätavad meisse *omad* jäljed. Kas räägite *omast* kogemusest? (Web) *Me* peaksime tõesti *omadelt põldudelt* söönuks saama. (A) .. *tema* lähtus hindamisel *omaenda* sisetundest. (A) Ettevõtte rajasid *kolm meest omaendi* rahadega. Kas *ma* pean seda kõike *omaenese* lapse suust kuulma? *Perekond* on palganud *enda* huvide kaitseks advokaadi. (A) Selle maja on *ta iseoma* kätega ehitanud.
- (b) Härra laskis teenril *oma* [= 1. härra, 2. teenri] riided puhtaks pesta. Ø [= ma] Nägin Peetrit *omaenda* [= 1. minu, 2. Peetri] naisega kõndimas. Jüri keelas Marit *enda* [= 1. Jüri, 2. Mari] nime avaldamast.

Märkus. Sõna *oma* põhiülesanne seisneb lausesiseses asendamises ja possessiivsuse märkimises. Sellest tuleb eristada tema muid funktsioone ja tähendusi. *Oma* võib toimida ka substantiivse asesõnana (*Minu pesu on ammu pestud, sinu oma alles liguneb. See auto on minu oma*), aga ka täistähendusliku adverbina (*Sinna on oma viis aastat tagasi*) või nimisõnana (*Hoiame omadele põialt!* (Web)).

SÜ 353. Kontrastiivset enesekohasust väljendab refleksiivpronoomen *ise* nimisõna laiendava apositiivse määratlejana. Asesõna pole siin viiteseoses tegevussubjektiga, vaid nimisõnaga, mida ta määratleb, ühildudes sellega käändes ja arvus. Et asesõna sisaldav nimisõnafraas võib olla mis tahes lauseliige, siis saab *ise* esineda kõigis käänetes, sealhulgas ka nimetavas (mille ainsus ja mitmus on küll ühesugune *ise*).

Kas *sa ise* tahad sünnipäeva pidada? *Ise sa* lubasid mind aidata, aga jooksid minema. *Õpetajal endal* polnud klassi meeleoludest mingit ülevaadet. *Temast endast* pole enam asja. Ürituse läbiviimisega jäid rahule nii korraldajad kui ka *ansambel ise*. (A) *Luuletused ise* oleksid siis enesetunnetuslikud fragmentid .. (A) Välismaalast nähes oli šveitsler äkitselt *teenindusvalmidus ise*.

Määratleja *ise* võib olla ka oma põhjast lahutatud, nii ei pruugi ta selgelt eristuda määrusest, eriti viisimäärusest nimetavas käändes *ise* puhul (nt *Arst sidus mu haava ise kinni*).

Alalütlevas käändes tegevussubjekti määratlejana võib esineda *ise* asemel ka *oma*.

Kas *tal omal* naist on, seda ma ei tea. (I) *Om*al on *tal* kõrvatagused alles märjad, aga juba õpetab.

Välja arvatud juhtum, kus *ise* kuulub mingit omadust märkivasse öeldis-täitesse ja lause märgib, et subjektisik on selle omaduse kehastus (*Šveitsser oli teenindusvalmidus ise*), on asesõnal *ise* ülesanne kas tõsta esile referenti, kõrvutades seda teiste nimetatud või mõeldavate referentidega (a), või siis kõrvutada sama referendi eri tegevusi, omadusi vms, tuues esile nende kokkusobimatuse või paralleelsuse (b). Esimesel juhul laiendab *ise* tuntud referenti märkivat fraasi, seega ei saa *ise*-lause olla teksti või tekstiosa alguses. Teisel juhul on *ise* sageli esiletõstetuna lause alguses ja lahkasendis oma põhja suhtes.

- (a) (Te kindlasti mõtlete, et keegi saatis mind.) Ei, vajan andmeid ainult ja üksnes *ise*. *Kriitikul endal* nagu polekski loo kohta arvamust. Sind peetakse heaks kokaks – mis *sa ise* arvad? (Too vett!) Too *ise*!
- (b) *Ise* oled *sa* õpetaja, aga lehti ei loe ja uudiseid ei vaata. *Omal* on *sul* tööd pooleli, aga juba ära minemas.

Tihti peale esineb *ise* lauses, millest personaalpronoomenist alus (eriti kui see on 1. isiku pronoomen), on välja jäetud. Sellisel juhul toimib lause alusena *ise*. Asesõna *ise* niisugune kasutus võib olla seotud negatiivsest viisakus-strateegiast tuleneva isiku varjamisega.

Ise vist küll midagi tarka kosta ei teaks. (A)

Retsiprookne asendus

SÜ 354. Retsiprookset asendust vormistavad asesõnad *teineteise* ja *üksteise*. Koos verbiga väljendavad nad ennekõike vastastikust tegevust, hoiakut vm, s.o midagi, mida iga osavõtja teostab, tunneb vm iga teise osavõtja suhtes (a), kuid võivad väljendada ka retsiprooksust laiemas tähenduses, nt järjestikust tegevust, sarnast asendit vm (b).

- (a) *Rivaalid* vihkavad *teineteist* (s.o esimene rivaal vihkab teist ja teine esimest). *Sõbrad* olid *üksteisele* toeks (s.o iga sõber oli toeks igale teisele sõbrale).
- (b) Ta otsib rõhku madaldavat rohtu, arst vahetab *neid üksteise järel*. (I) Sadamas seisid *üksteise kõrval kolm laeva*. (I) Nad kõik teadsid *üksteise positsioone*. (I)

Tegevuse vastastikkus eeldab, et osavõtjaid, kes koos moodustavad liitse tegevussubjekti, on vähemalt kaks.

Peale asesõnade võib tegevuse retsiprooksus avalduda ka määrsõnade *omavahel*, *isekeskis* ja *vastastikku* (a) ning öeldisverbi enda kaudu (b).

- (a) Need kaks meest on *vastastikku* armukadedad. Raamatukogud vahetavad *omavahel* raamatuid.
- (b) Meie sinuga *sõbrustame* juba ammu. Mari ja Jüri *abiellusid*.

Retsiprookpronoomeni mitmusliku sisuga lähtevormiks võib olla rinnastatud (*Mari ja Jüri*), mitmuslik (*rivaalid*) või kaasaütleva täiendiga (*meie sinuga*) nimisõnafaas, samuti kvantorifraas (*need kaks meest*). Lähtevormiga tähistatavad objektid võivad olla nii elusad kui ka elutud. *Teineteise* märgib tavaliselt kahest referendist koosnevat rühma, *üksteise* mitmuslikku referenti üldse.

Jüri ja Mari igatsevad *teineteist* / *üksteist*. Puuri pandud loomad muutuvad *üksteise* suhtes agressiivseks.

Mitmusevormilisest lähtevormist ei nähtu referentide arv. *Teineteise* saab siin viidata sellele, et referente on kaks. Vrd

Kolleegid (s.o kaks kolleegi) loobivad *teineteisele* kaikkaid kodarasse. Kolleegid (s.o kaks või rohkem kolleegi) loobivad *üksteisele* kaikkaid kodarasse.

Retsiprookne asesõna on lauses sihitiseks (a), määruseks (b); nimisõna määratlejana objektiliseks genitiivtribuudiks või määrustäiendiks deverbaalsubstantiivi juures (c) või possessiivseks genitiivtribuudiks muude nimisõnade puhul (d). Analoogiliselt refleksiivpronoomenitega ei märgi ta viimasel juhul enam tegevuse retsiprooksust, vaid omamis- või kuulumis-suhte retsiprooksust.

- (a) Me pole *üksteist* viis aastat näinud. (I)
- (b) Kaks naist vaatavad *teineteisele* otsa. (A) Meil sinuga pole ammu *üksteise jaoks* aega leidunud. *Üksteise järel* lahkusid lapsed kodust.
- (c) Abikaasadel polnud *üksteise* soovide ja tahtmiste vastu suuremat huvi. *Teineteise järel* nuuskimine hinge ei kosuta.
- (d) Alaline *üksteise* spikrite kasutamine tüütab ükskord ära. Ühendasin detailid *üksteise* telgjoontel.

Lause vahetu liikmena esineva retsiprookpronoomeni lähtevormiks on lause tegevussubjekt (a), passiivses ja impersonaalses lauses ning kausatiivses aktiivlauses võib selleks olla ka tegevusobjekt (b).

- (a) Õed omandasid *üksteise võidu* elukogemusi. Neil on *teineteise jaoks* kingitused varutud.
- (b) *Teineteise abiga* said mõlemad *intrigandid* maatasa tehtud. *Mehed ja naised* lahutati teel *üksteisest*. Sekundant lepitab *duellandid* *üksteisega* ära.

Sekundaartarindis paikneva pronoomeni lähtevormiks on lause tegevus-objekt:

Härrased käskisid *teenreid* ~ *teenritel* *üksteist* puhtaks pesta. (I)

Referent, millele asendusvorm viitab, võib olla ka implitsiitne. Konteksti-elliptilises lauses on lähtevorm elliptiline tegevussubjekt (a), üldisikulises lauses viidatakse üldisikule (b), umbisikulises lauses umbisikule (c).

(a) (Kus lapsed on?) Ø lõbustavad *teineteist* nääriennustustega.

(b) Abielus tuleb *üksteisega* paratamatult kohaneda. Ei maksa *üksteise* *peale* vihistada.

(c) Abielus kohaneti *teineteisega*. Meie klassis ei kiusata *üksteist*.

Kirjandust asenduse kohta: EREL, MATI 1999b. Asesõnadest *ise*, *enese* ~ *enda* ja *oma* ning eesti asesõnade süsteemist. | LINDSTRÖM, LIINA, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. *Ise ise*. | PAJUSALU, RENATE 1999. Deiktikud eesti keeles, 7–84. | PAJUSALU, RENATE 2005. Anaphoric pronouns in Spoken Estonian: Crossing the paradigms. | PAJUSALU, RENATE 2015. Hidden subjects in conversation: Estonian person-less verb forms as referential devices. | PAJUSALU, RENATE 2017b. Viiteseosed. | PAJUSALU, RENATE jt 2020. Eesti keele viitevahendid kirjeldustes ja jutustuses. | PALMEOS, PAULA 1956. Eesti keele pronoomenist *enese* ~ *enda*. | VIKS, ÜLLE 1972a. Pronominalisatsioon eesti keele elementaarlauses. | VIKS, ÜLLE 1972b. Sõnast *oma* eesti keeles. | VIKS, ÜLLE 1973. Isevarki sõna. | VIKS, ÜLLE 1980b. Mõne pronoomeni kasutamisest (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). | VIKS, ÜLLE 1985. Pronoomenite *üksteise* ja *teineteise* ning *oma* ja *enda* kasutamine.

ELLIPS

SÕ 355. Ellips ehk väljajätt on lause mingi osa väljajätt, mis ei muuda lause sisu. Väljajäetud osa asemel on **elliptilises lauses** ehk **lünklauses** lünk, mille tõlgendamisel kasutatakse konteksti, konsituatsiooni või grammatilise teadmise abi. Näites (a) on alus teisest osalausest välja jäetud, kuid esimese osalause põhjal nähtub, et lünk on täidetav alusega *Juhan*. Teisiti öeldes, esimese osalause alus on siin teise osalause ellipsi **lähtevormiks**. Näites (b) on lünk esimese osalause sihitise asemel, selle korvab (selle lähtevormiks on) teise osalause sihtis *matemaatikat*.

(a) *Juhan* tuli koju ja Ø [= *Juhan*] heitis magama.⁴

⁴ Näidetes märgib ellipsit Ø, nurksulgudes on sellele lisatud väljajäetud element, lähtevorm on kursiivis.

(b) Juhan vihkas Ø [= matemaatikat], aga Mari armastas *matemaatikat*.

Ellipsisit on käsitletud asenduse eriliigina – nullasendusena. Näited (a) ja (b) esindavad asenduse kahte põhitüüpi – **anafoori** ja **katafoori** (→ SÜ 348).

Ellipsis on harilikult tähenduse seisukohast fakultatiivne, tema kasutamine või mittekasutamine on suuresti stilistiline või retooriline valik. Üldiselt on ellipsis pragmaatiliselt neutraalne või aitab viia tuntud infot tagaplaanile.

SÜ 356. Vastavalt sellele, kust on leitav elliptilise elemendi tõlgendamiseks vajalik lähevorm, jagunevad ellipsid kontekstiellipsiks, grammatiliseks ellipsiks ja situatsiooniellipsiks.

Kontekstiellipsi korral on lähevorm leitav sõnalisest kontekstist, milleks võib olla sama lihtlause (a), liitlause osalause (b), monoloogi teine lause (c) või dialoogi teine kõnevoor (d).

(a) Tal on *ilus* kleit ja Ø [= *ilus*] kübar.

(b) *Jüri* läks koju ja Ø [= *Jüri*] heitis magama. *Jüri* läks koju, sest Ø [= *Jüri*] oli väsinud.

(c) *Jüri* läks *koju*. Mari läks Ø [= *koju*] ka.

(d) Ma *lähen koju*. – Mina Ø [= *lähen*] ka Ø [= *koju*].

Grammatiline ellipsis on lause või osalause sisene ellipsis, milles jäetakse ära lause grammatilise info põhjal tuvastatav element, nt *olema*-verb koopulana.

Kui töö Ø [= *oli*] valmis, läks Jaagup koju.

Situatsiooniellipsi korral on puuduv referent või lähevorm leitav konsituatsioonist, mitte kontekstist või grammatiliste teadmiste põhjal. See võib olla visuaalselt nähtav, edastatud žesti või miimikaga vms. Tavaliselt jäetakse lause algusest ära elemendid, mille infoväärtus on madal. Näiteks toiduvalmistamise juures piisab lausest Ø [= *toit*] *paistab valmis olevat*.

Vt ka SK 21.

Kontekstiellips

SÜ 357. Kontekstiellips võib esineda nii nominaalfraasis kui ka lauses. Nominaalfraasi sisene ellipsis on fraasi tuuma või laiendosa ellipsis, mille lähevorm võib paikneda kas samas lihtlause või liitlause teises osalauses.

Lauetasandi ellipsis on lause moodustajate või nende ühendite ellipsis, mille lähevorm asub teises osalauses. Lauetasandi ellipsi võib jagada verbielse temaatilise moodustaja ellipsiks, verbijärgse moodustaja ellipsiks, öeldisverbi

ellipsiks ning öeldisverbi ja tema laiendite ellipsiks ühendav-kaasavas ja vastandavas rindlauses. (Vt tabel 12.)

Tabel 12. Ellipsi liigid

NOMINAALFRAASI SISENE ELLIPS	
TUUMA ELLIPS	Vana Ø [= inimene] ja noor <i>inimene</i> käituvad erinevalt. Vanale <i>inimesele</i> meeldib rahu, noor Ø [= inimene] armastab möllata.
LAIENDI ELLIPS	<i>Poisi</i> nägu ja Ø [= poisi] kael olid mustad. <i>Poisi</i> nägu oli puhas, aga Ø [= poisi] kael oli jäänud pesemata.
LAUSE MOODUSTAJATE ELLIPS	
VERBIEELSE TEMAATILISE MOODUSTAJA ELLIPS	<i>Isa</i> tuli koju ja Ø [= isa] heitis magama.
VERBIJÄRGSE MOODUSTAJA ELLIPS	Isa ostis <i>lilli</i> ja kinkis emale Ø [= lilled].
ÖELDISVERBI ELLIPS	Isa <i>läks</i> tööle, ema Ø [= läks] koju.
ÖELDISVERBI JA TEMA LAIENDITE ELLIPS ÜHENDAV-KAASAVAS JA VASTANDAVAS RINDLAUSES	Isa <i>tahtis koju minna</i> , ema ka Ø [= tahtis koju minna]. Isa <i>tahtis koju minna</i> , aga ema mitte Ø [= ei tahtnud koju minna].

Nominaalfraasi tuuma või laiendosa ellips

Nimisõnafraasi tuuma ellips

SÜ 358. Nimisõnafraasi (NP) tuuma ellips on korduva ühisviitelise tuumsõna või ka laiema fraasituuma väljajätt. Lihtlauses esineb nii lähtevormiga samas kui ka erinevas funktsioonis ja vormis tuumsõna väljajätu. Sama funktsiooni ja vormi eeldab väljajätt tavaliselt rindtarindis (a) ja sidesõnalisel võrdlustrindis (b), mujal mitte (c).

- (a) Minu vanem Ø [= poeg] ja noorem *poeg* käivad samas koolis. Minu tütar käib ühes klassis Mardi Ø [= pojaga] ja Joosepi *pojaga*.
- (b) Uus *asi* on ikka parem kui vana Ø [= asi]. Siiski: Poja *inglise keel* on parem kui Ø [= inglise keel] isal. (A)
- (c) Ta vahetas suurema *korteri* väiksema Ø [= korteri] vastu. Väiksem *korter* on suuremast Ø [= korterist] odavam. Esimees tutvustas uusi *nõukogu liikmeid* vanadele Ø [= nõukogu liikmetele].

Samas funktsioonis ja vormis NP-de rinnastuse korral on järelasendis tuumsõna ellips alati katafoorne (a), eesasendis tuumsõna (hrl määrustäiendiga deverbaali) ellips aga anafoorne (b). Erinevas funktsioonis ja vormis NP-de

korduva tuumsõna ellips on enamasti anafoorne, ehkki omadussõnalise täiendi puhul pole välistatud ka katafoor (c).

- (a) Eesti Ø [= välisminister] ja Soome *välisminister* allkirjastavad kahepoolse viisavabaduse lepingu kolmapäeval Tallinnas .. (A)
- (b) *Muru väetamine* varakevadel ja Ø [= muru väetamine] hilissügisel on hädavajalik.
- (c) Mari eelistab vanemaid *mehi* noorematele Ø [= meestele]. Mari eelistab noorematele Ø [= meestele] vanemaid *mehi*.

Lähtevorm võib paikneda ka rind- või põimlause teises osalauses. Lausete rinnastuse korral on NP tuumsõna ellips enamasti anafoorne – öeldisverbi ees alati (a), öeldisverbi järel on see mõnikord (eriti struktuurilt analoogilise lause lõpus) ka katafoorne (b). Lausete alistuse korral on ellips alati anafoorne (c).

- (a) Vanem *poeg* õpib gümnaasiumis, noorem Ø [= poeg] käib alles lasteaias. Vanem *poeg* õpib gümnaasiumis, nooremale Ø [= pojale] õpetatakse alles tähti.
- (b) ANAFOOR: Saatsin vanema *poja* kooli ja noorema Ø [= poja] lasteaeda. KATAFOOR: Saatsin kooli vanema Ø [= poja] ja lasteaeda noorema *poja*.
- (c) Saatsin vanema *poja* kooli, kui noorem Ø [= poeg] alles magas. Võta see *nuga*, sest teine Ø [= nuga] on liiga nüri.

Välja saab jätta ainult sellise korduva tuumsõna, mille referent erineb lähtevormi omast. Eri referentidele viitavate elliptiliste konstruktsioonidena tõlgenduvad ühemõtteliselt vaid välistavate täienditega rindtarindid, nt *noorem ja vanem poeg* (= noorem poeg ja vanem poeg), *esimene ja teine rida* (= esimene rida ja teine rida), *Mardi ja Joosepi poeg* (= Mardi poeg ja Joosepi poeg). Mittevälistavate täiendite puhul pole harilikult tegemist mitte nimi-sõnafraaside elliptilise rinnastusega, vaid rinnastatud täienditega, nt *pikk ja sirge noormees* (noormees, kes on pikk ja sirge), kuid on ka kaheti tõlgendatavaid rindtarindeid, nt *kunsti- ja spordihuviline inimene* (1. kunstihuviline inimene ja spordihuviline inimene; 2. inimene, kes on nii kunsti- kui ka spordihuviline), *Saaremaa ja Muhu esindaja* (komisjonis) (→ SÜ 394).

Järelasendis tuumsõna anafoorse ellipsi korral võtab tuumsõna rolli üle täiend. Tuumsõnaga ühilduv täiend jääb samasse käändesse ka elliptilises konstruktsioonis (a), käändetunnused liituvad omadussõnale ka raja-vas, olevas, ilma- ja kaasaütlevas käändes (b), atributiivne mineviku kesk- sõna võtab üle põhja mis tahes käände ja arvu tunnused (c). Kui täiend on muutumatu, nt määrustäiend, käändumatu omadussõna vms, mis ei saa

nimisõnalise põhja tunnuseid üle võtta (d), siis on kindlasti võimalik vaid nimetavas käändes tuumsõna ellips. Tuumsõna muude käänete korral on ellips vähemalt kahtlane. Genitiivse omajataiendi puhul toimub tuumsõna ellipsi asemel enamasti asendus refleksiivpronoomeniga *oma* (e).

- (a) Otsin endale uue auto, *endist* Ø [= autot] kasutab poeg.
- (b) .. mis on siis religioossetel küsimustel pistmist *poliitilistega* Ø [= küsimustega]? (Web)
- (c) Nende hulgas oli nii kõrgharidusega inimesi kui ka *üksnes põhikooli lõpetanuid* Ø [= inimesi].
- (d) *Kained inimesed* on meeldivamad kui *purjus* Ø [= inimesed]. – ?*Kainetest inimestest* peetakse rohkem lugu kui *purjus* Ø [= inimestest].
- (e) *Joosepi koer* haugub rohkem kui *Juhani* Ø [= koer] / *oma*. – **Joosepi koeral* on pikem saba kui *Juhani* Ø [= koeral]. *Joosepi koeral* on pikem saba kui *Juhani omal*.

SÕ 359. Ellipsi seisukohast käitub nimisõnafraasi taoliselt ka **kvantorifraas**. Kvantorifraasi tuumsõnana toimiva hulgasõna ellipsit esineb vaid lihtlauses ja see on anafoorne.

Kas see maksis *kaks* eurot või Ø [= kaks] krooni? Seal oli *palju* poisse ja Ø [= palju] tüdrukuid.

Tuumsõna võib ära jääda ka **kaassõnafraasis**. Tagasõna ellips on katafoorne (a), eessõna ellips anafoorne (b). Tagasõna taoliselt käituvad rajava, oleva, ilma- ja kaasaütleva käände tunnused (c).

- (a) Seda võib teha ka e-posti Ø [= teel] või telefoni *teel* .. (Web)
- (b) Tegime lühikese puhkepeatuse *enne* Pärnut ja Ø [= enne] Riit.
- (c) Põud jättis inimesed tööØ [= -ta] ja toiduta. (Web)

Täiendi ellips

SÕ 360. Täiendi ellips on koondlauses eestäiendi puhul anafoorne, järeltäiendi puhul katafoorne (a). Rind- (b) ja põimlauses (c) on täiendi ellips alati anafoorne.

- (a) ANAFOOR: Ta rääkis mulle *oma* emast ja Ø [= oma] isast. *Poisi* nägu ja Ø [= poisi] kael olid mustad. Juhani on *kena* naine ja Ø [= kena] tütar.
KATAFOOR: Talle meeldis elamine Ø [= Tartus] ja töötamine *Tartus*
- (b) *Vanad* mehed on sageli hädas eesnäärmega, Ø [= vanadel] naistel on omad mured. *See* maja on *kena*, aga Ø [= see] aed ei kõlba kuskile. *Eesti* naised

on kenad ja tublid, Ø [= eesti] meestel pole ka viga. *Minu* poeg õpib gümnaasiumis, Ø [= minu] tütar käib alles lasteaias.

- (c) *Mardi* poeg pandi reaalkooli, kuigi Ø [= Mardi] mõlemad tütreid õpivad humanitaargümnaasiumis.

Rinnastatud NPD, mille teine liige on ilma täiendita, võivad koondlauses tihtipeale kaheti tõlgenduda, nt *väike maja ja aed* (1. *väike maja ja väike aed*; 2. [*väike maja*] ja *aed*) (→ SÜ 368, 393). Elliptilise tõlgenduse võimalikkus või võimatus oleneb sellest, mil määral atribuudiga väljendatu sobib mõlema tuumsõna referenti iseloomustama. Elliptilise tõlgenduse võimalus on peaaegu olematu nt lause *Vastu tulid pikas kleidis naine ja mees* puhul. Segaduse korral aitab mõnikord laiem kontekst või situatsioon.

SÜ 361. Hulgasõna täiendi ellips võib olla nii katafoorne kui ka anafoorne.

KATAFOOR: Eelmine kord oli auditooriumis kaksikümne Ø [= tudengit], nüüd ainult kaheksa *tudengit*. ANAFOOR: Väsimatult norskav ja tekki sikutav partner häiris tõsiselt vaid kolme *inimest* kümnest Ø [= inimesest]. (Web) Kolm *poissi* panevad telgid üles, kaks Ø [= poissi] toovad metsast lõkke-materjali. (A)

Eessõna laiendi ellips on katafoorne (a), tagasõna laiendi ellips anafoorne (b).

- (a) Töötasime enne Ø [= lõunat] ja pärast *lõunat*.
 (b) Ta joob õlut nii *söögi* alla kui ka Ø [= söögi] peale. Eelmine kord istusime *tema* taga, seekord aga Ø [= tema] ees.

Lause moodustajate ellips

Verbieelse nominaalfraasi ellips

SÜ 362. Tüüpilisi ellipseid on verbieelse temaatilise moodustaja anafoorne ellips, mis esineb eelkõige rindosalauses. Moodustaja jäetakse väljendamatana, kui see on samaviiteline eelnevas osalauses harilikult samasuguses positsioonis paikneva ning tüüpjuhul ka samas funktsioonis ja vormis oleva lähtevormiga. Markeerimata infostruktuuriga normaallauses on elliptiliseks moodustajaks tavaliselt alus (a), impersonaalses lauses sihitis (b). Markeeritud tüüpi lauses võib selleks olla tegevussubjekti väljendav adverbial (c). Markeeritud infostruktuuriga lauses võib väljajäetavaks moodustajaks olla ka muu lausealguline teema (d).

- (a) *Putin* võtab laualt ajalehe ja Ø [= Putin] hakkab kõva häälega naerma. (Web)
- (b) .. *banaanid* pritsitakse üle ja Ø [= banaanid] viiakse poodi. (Web)
- (c) *Tal* hakkas pea valutama ja õhtul Ø [= tal] tõusis ka palavik.
- (d) *Festivali korralduskomiteele* esitati osalemistaotlus ja Ø [= festivali korralduskomiteele] saadeti koori tutvustav plaat. (Web)

Mõnikord võib väljajäetav moodustaja olla oma lähtevormist kas süntaktiliselt funktsioonilt või vormilt erinev. Väljajäetud aluse lähtevormiks võib olla impersonaalse lause täissihitis (a). Samas impersonaalse lause väljajäetud nimetavalise täissihitise lähtevormiks võib omakorda olla eelneva osalause täisalus (b). Alaleütlevas käändes valdajamäärus võib olla lähtevormiks tegevusobjekti väljendavale alalütlevas käändes määrusele (c).

- (a) *Banaanid* pritsitakse üle ja Ø [= banaanid] lähevad kohe müüki.
- (b) *Nad* jõudsid lossi juurde ja Ø [= nad] juhatati kohe sisse. (Web)
- (c) .. *igale osalejale* anti paberitükk ja Ø [= igal osalejal] paluti kirjutada oma kandidaadi nimi.

Verbieelse temaatilise moodustaja anafoorset ellipsit esineb ka kõrvallauses, nt möönd- (a), tingimus- (b) ja põhjuslaususes (c), samuti komplementlauses (d, e). Seejuures mõnikord võib kõrvallause väljajäetud aluse lähtevormiks olla ka muu lausealguline tegevussubjekt kui alus (b), samuti saajast tegevusobjekt (e).

- (a) *Poiss* ei lahkunud, kuigi Ø [= poiss] oli väsinud.
- (b) *Temal* on lihtsalt hea meel, kui Ø [= ta] saab teistelegi rõõmu või midagi kasulikku anda. (Web)
- (c) .. *mees* ei tule tööle, sest Ø [= mees] on haigena kodus voodis. (Web)
- (d) *Nad* võivad rääkida, mida Ø [= nad] tahavad.
- (e) Soovita *lapsele*, et Ø [= laps] otsigu netist otsingu abil nimeseadust .. (Web)

Märkus. Rinnastussidendiga seotud laiendamata öeldisverbe, nagu *Nad tantsisid ja laulsid. Me sõime ja jõime*, võib käsitada elliptilise lauserinnastuse asemel ka mitteelliptilise verbirinnastusena (→ SÜ 371).

Verbijärgse nominaalfraasi ellips

SÜ 363. Verbi järel esinevate moodustajate – sihitise (a), öeldistäite (b), samuti määruse (c) ellips esineb rindlaususes ning võib olla nii anafoorne kui ka katafoorne. Osalauseis on harilikult sama alus, mis on järelosalauseis samuti välja jäetud.

- (a) ANAFOOR: Alles sa ostsid *selle särgi* (~ *selle särgi* sa alles ostsid) ja nüüd juba viskad Ø [= *selle särgi*] minema. Otsin *paar kilo värskeid kurke* ja soolasin Ø [= *paar kilo värskeid kurke*] sisse. KATAFOOR: Ehitame Ø [= *maju*] ja remondime *maju*.
- (b) ANAFOOR: Arvasin, et ta on *haige*, aga paraku Ø [= *ta*] polnud Ø [= *haige*]. KATAFOOR: Olin enne Ø [= *pedant*] ja olen ka nüüd *pedant*.
- (c) ANAFOOR: Varem Peeter üksnes töötas *Tartus*, nüüd Ø [= *Peeter*] ka elab Ø [= *Tartus*]. KATAFOOR: Varem Peeter üksnes töötas Ø [= *Tartus*], nüüd Ø [= *Peeter*] ka elab *Tartus*.

Märkus. Nii nagu eelmises, SÜ 362 märkuses esitatud lauseid, nii ka lauseid nagu *Ehitame ja remondime maju* on võimalik käsitada mitteelliptiliste, rinnastatud öeldisverbidega lausetena.

Öeldisverbi ellips

SÜ 364. Rindlauses esineb anafoorne finiiitverbi ellips, st rindlause järel-osalauses tavaliselt ei korrata eelneva osalause finiiitset öeldisverbi või öeldisverbi finiiitset osa.

Tiina *mängib* viiulit ja Urmas Ø [= *mängib*] klaverit. .. pilet mängule *maksab* 5 eurot ning sooduspilet [= *maksab*] 3 eurot. (Web) Tallinnas *sadas* vihma, Tartus Ø [= *sadas*] lund. Ema *oli* korjanud maasikaid ja Ø [= *ema*] Ø [= *oli*] keetnud moosi. Kas Juhan *läks* kinno ja Mari Ø [= *läks*] teatrisse? Juhan *mingu* kinno ja Mari Ø [= *mingu*] teatrisse.

Välja jätta saab ka lähteverbist erinevas isiku- ja arvuvormis verbi.

Jüri ja Mari *söitsid* Võrru, Juhan Ø [= *söitis*] Narva ja mina Ø [= *söitsin*] Tallinnasse.

Peale finiiitse verbi ei pruugi korrata ka verbi liitvormi ja ahelverbi infiniitset osist ega ühend- ja väljendverbi mitteverbaalset osist.

Paula *oli läinud* kinno ja Voldemar Ø [= *oli läinud*] raamatukokku. Jaanil *tuleb korrata* matemaatikat ja Jüril Ø [= *tuleb korrata*] füüsikat. Tema *ei teinud* minust *välja* ja mina Ø [= *ei teinud*] temast Ø [= *välja*].

Kõrvalliikmega algavast järelosalausest saab koos öeldisverbiga välja jätta ka aluse vm tegevussubjekti.

Tallinnas *ta elab* / *Ta elab* Tallinnas eramajas, Tartus Ø [= *ta elab*] korrusmajas. Tallinnas *on tal* kaheksa tuba, siin Ø [= *on tal*] ainult kaks tuba. Suvel

meeldib mulle aias askeldada, talvel Ø [= meeldib mulle] metsas suusatada.
Kohvi *ma joon* hommikul, teed Ø [= ma joon] õhtul.

Harilikult saab välja jätta vaid sellise öeldisverbi, millel on järellaiend, sest verbi ellips ei saa toimuda lause lõpus. Erandiks on võrdsustavad ja vastandavad rindlaused (→ SÜ 365).

Märkus. Peale rindlause puudub öeldisverb tavaliselt ka võrdlustarindis nagu *Jüri on pikem kui Peeter. Jüri on niisama pikk kui Peeter* jms. Sidesõnale järgneva osa käsitlemine elliptilise lausena on enamikul juhtudel siiski kahtlane (→ SÜ 442). Lähemal elliptilisele lausele on need järelmoodustajad, kus on määrus *Jüri on täna paremas tujus kui* (ta oli) *eile. Jüri on rohkem raha kui* (on) *Peetril*, kaugemal need, mida esindab nimetavas käändes nimisõnafraas.

Öeldisverbi ja tema laiendite ellips võrdsustavas ja vastandavas rindlauses

SÜ 365. Öeldisverbi ja tema laiendite, sageli kogu öeldisrühma ellipsit kasutatakse rinnastuse korral sageli mingi nominaallikme fookusesse tõstmiseks ja tema ühendamiseks-kaasamiseks või jah/ei-vastandamiseks eeslause analoogilisele liikmele. Ühendamise korral on mõlemad rindosalaused ühtmoodi kas jaatavad või eitavad ning elliptilisse järellausele lisatakse fookustavad partiklid *samuti* või *ka*, nagu lauseis (a) ja (b), kusjuures eituse korral lisandub neile elliptilises osalauses eituspartikkel *mitte* (b). Partiklite asemel või kõrval võib olla ka sidesõna *ega*.

- (a) Tean, et *meile mõlemale meeldivad* lilled, *samuti* Ø [= *meile mõlemale meeldib*] loodus. (Web)
- (b) Jüri *ei taha endale uut autot osta*, mina *ka / samuti mitte* Ø [= *ei taha endale uut autot osta*]. *Meile kummalegi ei meeldi* lilled, *samuti / ka mitte ~ ega (ka mitte)* Ø [= *meile kummalegi ei meeldi*] loodus. *See ei ole* lihtne *ega* sageli Ø [= *see ei ole*] ka selge ülesanne .. (Web)

Jah/ei-vastanduse korral on üks rindosalaused jaatav, teine eitav. Enamasti möönvana tõlgenduva vastanduse korral on elliptiline eituslause ning eitust fookustab partikkel *mitte* (a), möönev-korrigeeriva vastanduse korral on elliptiline jaatuslause ning partiklik *küll* (b). Sidendiks on mõlemal juhul *aga* või *kuid*. Korrigeeriva vastanduse puhul on elliptiline järellause jaatav, sidendiks on *vaid* (c) (→ SÜ 101, 385–386).

- (a) Jüri *tahab endale uue auto osta*, (aga / kuid) mina Ø [= ei taha endale uut autot osta] mitte. Kõik *väsisid*, aga memm Ø [= ei väsinud] mitte. (A) Sõpru *saame valida*, aga sugulasi Ø [= ei saa valida] mitte .. (A) Ratsutajale *on asjad selged*, kuid tavainimesele Ø [= ei ole selged] mitte. (Web)
- (b) Jüri *ei taha endale uut autot osta*, (aga) mina Ø [= tahan endale uue auto osta] küll. Ise ma jumalat *ei usu*, küll aga Ø [= usun] muid spirituaalseid olendeid ja teemasid. (Web) .. kaotada *pole meil selles ettevõtmises midagi*, võita aga Ø [= on meil selles ettevõtmises midagi] küll. (Web) *Mul* täiskasvanute etendustelt *halbu kogemusi pole*, aga lasteetendustelt Ø [= on mul halbu kogemusi] küll. (Web) .. mulle *see ohtlik ei ole*, aga lapsele Ø [= on see ohtlik] küll. (Web) *Kerdo ei laulnud* valjusti, küll aga Ø [= Kerdo laulis] mõnuga. (Web)
- (c) *Laps ei vaja* mitte maiustusi, vaid Ø [= laps vajab] armastust. Mitte mina *ei valeta*, vaid sina Ø [= valetad]. *Ta ei ela* mitte Tartus, vaid Ø [= ta elab] Tallinnas. Sageli *ei läinud mõisad käest-kätte* mitte vahetult ostu-müügi, vaid esialgu Ø [= läksid mõisad käest-kätte] pantimise teel. (Web)

Grammatiline ellips

SÜ 366. Grammatiliselt tingitud on eelkõige järgmised ellipsid:

- 1) verbi *olema* puudumine perifrastilise verbivormi osana või koopulana: konverbitarindites (a), kogeja- ja omajakonstruksioonis ning koos sõnadega *juba, veel, tarvis, vaja, ju, alles, viga, ka*, eriti kõrvallauses (b). Väljajätav *olema*-verb on harilikult markeerimata vormis, s.o isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pöördes, konverbitarindis kujul *olles*, ning isik ja arv nähtuvad lauselisest kontekstist. Verbi *olema* väljajätu mõjutavad sageli stilistilised tegurid. Seda esineb eriti lakoonilise väljendusviisi korral (lühisõnumites, pealkirjades jms) (→ SÜ 179).

- (a) Ø [= olles] nähtust üllatunud, hakkas ta naerma.
- (b) Sul Ø [= on] ju elu veel ees. Mis sul *viga* Ø [= on], sul Ø [= on] poeg kasvamas. Kui õhtu Ø [= oli] käes ja aeg Ø [= oli] magama minna, leidis leitnant väljast tulles öösärki riietatud Erika voodit seadmas. (I) Ø [= On] Vaja kontrollida, kas minu jupid on ikka kõvasti külge pandud .. (I) „Tal vaeseakesel Ø [= on] ju igav siin päev läbi üksinda konutada,“ haletses Olli. (I) Kui portree valmis Ø [= oli], jooksis ta seda vaimustunult teistele näitama. (I)

- 2) kõrvallause korrelaadi puudumine pealauses. Väljajätud korrelaadi funktsioon ja vorm nähtub kõrvallausest, sh sidendist.

Teen Ø [= seda], mida tahan. Tulen Ø [= siis], kui aeg on täis. Näib Ø [= nii], et asi õnnestus. Kui ta sind märkab, Ø [= siis] oled omadega sees.

Märkus 1. Sellesse rühma paigutatakse vahel ka sidendi ellipsid (*Ma arvan, Ø [= et] sa eksid*) ja teised grammatiliste sõnade ellipsid.

Märkus 2. Grammatilise ellipsina ei käsitata 1. ja 2. isiku pronoomeni puudumist subjekti positsioonis, sest subjektsikut väljendab verbi isikuvorm, nt *Lähen koju. Käisime eile teatris. Vii see praht siit ära!*

Kirjandust ellipsi kohta: EREL, MATI 2017a. Ellips. | HAKULINEN, AULI 1978. Nollien syntaksia. | KEHAYOV, PETAR 2009b. *Olema*-verbi ellipsist eesti kirjakeeles.

6. RINNASTUS

SÜ 367. Rinnastus ehk **koordinatsioon** on grammatiline seos kahe või enama süntaktiliselt võrdväärse moodustaja vahel, millest kumbki *resp.* ükski ei määra teis(t)e olemasolu ega vormi.

Rinnastatud moodustajad ehk **rindliikmed** paiknevad kõrvuti ja moodustavad **rindtarindi**, mis toimib lause struktuuris ühe liitse komponendina. Rinnastust vormistab **rinnastussidend** (→ SÜ 242–243), millest harilikult oleneb rinnastuse **ühendav** (a) (→ SÜ 373–377), **eraldav** (b) (→ SÜ 378–379) või **vastandav** (c) (→ SÜ 380–386) tähendus.

(a) [Päike paistab] ja [linnud laulavad].

(b) Seda on teinud kas [Jüri] või [Juhan].

(c) [Päikseline,] kuid [jahe] ilm.

Rinnastust võib vormistada ka sidendita ehk asündeetiliselt, moodustajate kõrvuasendi kaudu. Sel juhul järeldeb rinnastusseose tähendustüüp rindliikmete tähendusest:

Tõde tõuseb, vale vajub. Väike, armas tüdruk.

Nii sidenduse kui ka asündeetilise rinnastuse ehk kõrvutuse korral aitavad tähendusseost väljendada **rinnastavad konnektiivid** (→ SÜ 239), nt *lisaks, järelikult, seega, muidu, siiski*, mis erinevalt sidenditest ei paigutu rindliikmete vahele, vaid nende sisse, ehkki võivad esineda moodustaja algul:

[Päike paistab,] kuid [väljas on siiski jahe]. Ta sai [seitsmenda,] [järelikult elviimase] koha.

Erinevalt alistusest ei kasutata eesti keeles rinnastuseks käändeid ega kaassõnu. Rinnastusmarkerile lähedast funktsiooni võib siiski täita kaasaütleva käände lõpp ja kaassõna *koos* (→ SÜ 400):

Peaminister (*koos*) *abikaasaga* läks visiidile Rootsi.

Rindliikmeiks võivad olla laused või lause mis tahes tasandi moodustajad (vt tabel 13). Rinnastatud osalausetega liitlause on **rindlause**, rinnastatud mittelauselisi moodustajaid sisaldav lause on **koondlause**.

Tabel 13. Rindliikmed

LAUSED	<i>Hakkas hämarduma, aga neid polnud ikka veel.</i>
LAUSE MOODUSTAJAD	
• kõrvallauseid	Ma arvan, <i>et sul oli õigus</i> ja <i>(et) mina eksisin.</i>
• sekundaartarindid	Jüri tahaks <i>kõhu täis süüa</i> ja <i>end välja magada.</i> <i>Süües ja magades</i> elus kaugele ei jõua.
• nimisõnafraasid	<i>Jüri</i> ja <i>Mari</i> sõitsid maale.
• kvantorifraasid	Toas oli <i>kaks meest</i> ja <i>kolm naist.</i>
• omadussõnafraasid	Nirgi pojad sünnivad <i>täiesti pimedate</i> ning <i>paljastena.</i>
• määrsõnafraasid	Ta tegi oma tööd <i>väga kiiresti</i> ja <i>igati korralikult.</i>
• kaassõnafraasid	Elu polnud rahulik ei <i>enne</i> ega <i>pärast sõda.</i>

Rinnastada saab ka öeldisrühmi (a), fraaside osi (b) ja eri tüüpi moodustajaid (b) (→ SÜ 368, 371).

- (a) Ta *haaras luubi* ja *uuris Kaarli naistesõrmusega ehitud kätt.* (I)
 (b) Traditsiooniliselt Kõivu-lavastustele oli piiri *fiktsiooni* ja *reaalsuse* vahel püütud hajutada. (T)
 (c) Hooned põletati 1941. aastal maani küll maha, kuid see, mis *maa all* ja *kaevus*, jäi tulest puutumata. (I)

Moodustajarinnastus ja lauserinnastus

SÜ 368. Selgemal kujul kui (iseseisvate) lausete vahel, avaldub rinnastus lause sees **koondlause moodustajate** vahel. Lausesisene rinnastus, eriti kui see on semantiliselt markeerimata (s.o lisatähenduseta) ühendav või eraldav rinnastus, seob moodustajaid, mis täidavad tavaliselt ühesugust semantilist ja süntaktilist funktsiooni ning on harilikult ka sõnaliigilt ja morfoloogiliselt vormilt sarnased.

Ta nuttis ja naeris ühekorraga. Väike ilus tuba. Ta nägu oli punane ja higist märg. Ta tegutses kiiresti ja osavalt. Küsi Jüri või Peetri käest.

Olulisem on sama funktsioon, mille raames võib esineda ka vormierinevusi. Seostuda võivad nii sama fraasitüübi eri vormid (a) kui ka eri fraasitüübid, nt omadussõnafraas määrsõnafraasiga, nimisõnafraas määrsõna- või kaassõnafraasiga ning isegi kõrvallausega (b). Tavaline on ka sama funktsiooniga sekundaartarindite ja kõrvallauseste rinnastus, nt konverbitarindi ning viisi- või ajalause, *vat*-tarindi ja *et*-komplementlause jms rinnastus (c).

Fraasi rinnastamise kõrvallausega muudab selgemaks kõrvallause korreelaadi kasutamine.

- (a) Seal oli kitsi, lehma, lambaid, parte, hanesid ning ka üks väga noor kana. (A)
Piriton ostis hooned ja sisseseade 27 miljoni krooni eest .. (A)
- (b) Väike omaette tuba. Ta esines inspiratsioonita ja igavalt. Räägi selgelt ja kõva häälega. See oleneb tõlgitavast tekstist ja sellest, mis järgus tõlkimine on. (A) Mulle meeldivad laulu- ja tantsupeod ja et Eesti on kodumaa. (A)
- (c) .. ajakava koostatakse üksnes norralaste soove arvestades ja nii, et see sobiks Norra meistrivõistlustega. (A) Teadlased on aga hoiatanud, et ilmade jahe- nedes ja siis, kui loomad karjamaadelt lautadesse aetakse, võib haiguspuhang uuesti vallanduda. (A) Tunnen kaasa neile, kes usuvad toetuste läbi toidu odava olevat ja et toetuste kaotamisel muutuks toit ülejõu kalliks. (A)

Fookustatuna võivad ühendatud olla ka erinevaid semantilisi või süntaktilisi funktsioone täitvad liikmed. Seda eriti siis, kui tegemist on küsimuste või vastustega ja rindliikmeteks on küsivad või siduvad ase- või asemäärsõnad.

Kus ja millal me kohtume? Kohtume homme ja siinsamas. Ta ei sõida ei Pärnusse ega autoga. .. kuid siin on olnud paljude sellest, kes [SBJ] ja kuidas [ADVL] neid teeb .. (A)

Mitmetähenduslik rindliige saab sarnasustendentsi tõttu tõlgenduse, mis on ühine teise rindliikmega. Näiteks täiend *naise* ühendis *naise ootamine* tõlgendatakse teise rindliikme eeskujul kas subjektiliseks (a) või objektiliseks (b).

- (a) *Naise ootamine ja mehe tõttamine* on pöördsuhtes.
- (b) *Naise ootamine ja ämma kasvatamine* on tühi töö.

Rindliikmete ühesugune struktuur võimaldab ühtelangevate komponentide väljajätku (ellipsit).

Jüril on [suur] maja ja Ø aed. Jüril on must Ø ja valge [kass]. Küsi Jüri Ø või Mari [käest]. Seda rohtu võib võtta enne Ø ja pärast [sööki].

Ellips võib muuta rindtarindi vormilt sarnaseks teise, mitteelliptilise rindtarindiga, seega kaheti tõlgendatavaks (→ SÜ 393).

- Jüril on väike maja ja aed.
- 1. Jüril on [väike maja] ja [väike aed]
- 2. Jüril on [väike maja] ja [aed]

Enamasti ühestab tõlgenduse kontekst või situatsioon.

SÜ 369. Erinevalt moodustajarinnastusest ei pruugi vormiliselt **rinnastatud lausete** sisuline ja vormiline sarnasus ning ühtekuuluvus tegelikus kasutuses olla kuigi suur. Tihti peale on rinnastavate sidesõnadega (eriti sidesõnadega *ja, või, aga*) seotud laused pigem üksteisele lisatavad teksti osad kui omaette tervikut moodustava rindlause osad (a) (→ SK 49). Mõnikord võivad selliste ühendite liikmed kommunikatiivselt tüübiltki erineda, nt lauses (b) on rinnastatud väit- ja küsilause.

- (a) Ta ei tulnud ja nii oligi kõige parem.
- (b) Asi läks untsu, aga kas see oleks saanudki teisiti minna.

Kõige selgemini on rindlause kui süntaktilise tervikuga tegemist siis, kui osalausetel on mingi ühine komponent, mis jäetakse ühes osalauses elliptiliselt väljendama, sealjuures nii, et allesjääv konstruktsioon ei ole käsitatav tervikliku moodustajana. Harilikult on selleks elliptiliseks komponendiks kas öeldisverb (üksi või koos laiendiga või selle osaga) (a) või alus vm verbielne temaatiline moodustaja (b) (→ SÜ 362, 364).

- (a) Jürile [meeldivad] koerad ja Marile Ø kassid.
 Jüri [saatis raha] tütrele ja Mari Ø pojale.
 Päeval [on Jüri] ministeeriumis, õhtul Ø kodus.
 Jüri [ostis] endale sinise [hambaharja], Mari Ø rohelise Ø.
- (b) [Jüri] sõitis Tallinnasse ega Ø võtnud Marit kaasa.
 [Jürile] anti ajaleht kätte ja Ø [= Jüril] kästi vait olla.

SÜ 370. Elliptilise lauserinnastusena on mõnikord käsitatud igasugust pindstruktuurilt mittelauselst rinnastust, ka sellist, kus rindliikmeiks on lause moodustajad, nt *Lehmad ja lambad on koduloomad*. < *Lehmad on koduloomad ja lambad on koduloomad*. Tänapäeval ollakse siiski valdavalt seda meelt, et moodustajarinnastuse puhul ei pea see paika. Ehkki osal juhtudel, nagu esitatud lausepaari puhul, vastab rinnastatud moodustajatega lausele tõepoolest (kui stiilierinevused kõrvale jätta) samaväärne rinnastatud osalausetega lause, siis paljudel juhtudel selline vastavus siiski puudub.

- (a) *Jüri ja Peeter* on sarnased (teineteisega). ≠ *Jüri on sarnane (teineteisega) ja Peeter on sarnane (teineteisega).
- (b) *Jüri ja Mari* vannitasid Juhanit. ≠ Jüri vannitas Juhanit ja Mari vannitas Juhanit.

Näites (a) on öeldistäide *sarnane* retsiprookne. Kuna retsiprooksus (vastastikkus) eeldab vähemalt kahte osalist, peab see väljenduma sama lause sees (→ SÜ 387). Näites (b) võib moodustajarinnastust tõlgendada nii koos- kui

ka eraldivaatlevana (s.o Jüri ja Mari vannitasid Juhanit kas koos või kumbki eraldi) (→ SÜ 387), lauserinnastust aga ainult eraldivaatlevana.

Ainsuslike alusfraaside rinnastus erineb lauserinnastusest ka öeldisverbi ühildumise seisukohast. Sisult mitmuslikuna tingib nimisõnafaaside rind-ühend tüüpjuhul öeldisverbi mitmusevormi, samal ajal kui lauserinnastuse puhul jäävad öeldisverbid ainsusesse (a). Ka verbi isikuvormid ei pruugi nimisõnafaaside rinnastuse ja lauserinnastuse puhul kokku langeda (b) (→ SÜ 390).

(a) Jüri ja Mari armastavad kasse. – Jüri armastab kasse ja Mari armastab kasse.

(b) Sina ja Mari armastate kasse. – Sina armastad kasse ja Mari armastab kasse.

Moodustaja- ja lauserinnastus võivad seega erineda ka juhul, kus tähendus erinevust polegi.

Moodustaja- ja lauserinnastuse mittevastavuse näited osutavad sellele, et pole vältimatut põhjust käsitada elliptilise lauserinnastusena neidki moodustajarinnastuse juhtumeid, kus selline vastavus esineb. Piisab nentimisest, et teatud moodustajarinnastuse ja lauserinnastuse juhtumid on samaväärsed.

SÜ 371. Kui rinnastusseoses on öeldised või öeldis ja öeldisrühm, pole sageli teravat piiri koondlause ja rindlause vahel. Rindlausele lähemal seisavad need laused, mille järeliikmesse saab puuduva aluse vm tegevussubjekti hõlpsasti lisada, ilma et lause tähendus teiseneks, seega laused, kus selgelt eristuvad rinnastatavad situatsioonid.

Need ei vilgu, järelikult (*need*) pole majakad.

Neist mõnevõrra vähem rindlauselised on laused, kus verbe või öeldisrühmi seovad ühendavad paarissidendid *nii(hästi) ... kui (ka), mitte niivõrd ... kui, kas ... või, ei ... ega*.

Jüri *niihästi* joob *kui ka* (*Jüri) suitsetab. Mind *niihästi* hämmastab *kui* (*mind) vihastab teie hoolimatus. Pühapäeviti *kas* käidi kinos *või* sõideti Piritale päevitama. „Ma *ei* tahtnud teda meeskonda kaks kuud tagasi, *ega* (?ma) taha ka nüüd,“ lausus Tardelli (A).

Koondlausele veel lähemal on laused, kus öeldiste vahel on tihe sarnastav tähendusseos, mida lausete lahutamine eri situatsioonideks (nt aluse lisamisega) muudaks. Sageli erineb rinnastatud öeldistega lause samasugusest, kuid üheselt rindlauseks vormistatud lausest näiteks reastatavate sündmuste ajalise, põhjusliku vm seose suurema tiheduse poolest. Et rindlausetest

tegevuste kokkukuuluvust ei nähtu, tunduvad need sobimatult rinnastatuna. Vrd

Sind on ära kuulatud ja sobivaks arvatud. – ?Sind on ära kuulatud ja sind on sobivaks arvatud. Viimaks jäid vanad mõttesse ja ohkasid. – ?Viimaks jäid vanad mõttesse ja nad ohkasid. Noor õpetaja õpetab ja õpib ühtaegu. – ?Noor õpetaja õpetab ja ta õpib ühtaegu.

Sellised sisuliselt tihedalt seotud rindühendid on lähedased nn loomulikele kinnistunud rindühenditele (a), millel on juba liitpredikaadi omadusi (→ SÜ 397). Päris liitpredikaatidena (ja seega mitte öeldiste rinnastusena) on aga käsitatavad rindverbid (b) (→ SÜ 32–33, 398) ning redupliktiivühendid (c) (→ SÜ 31, 399), mis ei viita eri tegevustele, vaid moodustavad sisuliselt tervikliku öeldise.

- (a) Ta *nuttis ja naeris* ühekorraga.
- (b) *Mine too* mulle kirves.
- (c) Jüri *ootab ja ootab*, aga Mari *ei tule ega tule*.

Rinnastuse semantilised liigid

SÜ 372. Semantiliselt jaguneb rinnastus kolmeks põhitüübiks:

- **ühendav** ehk **kopulatiivne** rinnastus, nt Ostame *postmarke ja münte*. *Ühel päeval võtan oma asjad ja lähen siit minema*.
- **eraldav** ehk **disjunktiivne** rinnastus, nt Võtke *teed või kohvi*. *Käed üles või ma lasen!*
- **vastandav** ehk **adversatiivne** rinnastus, nt *Vanem poiss käib koolis, aga noorem lasteaias*.

Ühendavalt ja vastandavalt seostatakse kooskehtiva sisuga üksused, eraldav seos aga näitab välistavat kehtivust. Mõnikord võib ühes ja samas lauses olla samahästi *ja*- kui ka *või*-rinnastus.

Pargi, haljasala ja/või koduaia rajamisel ei piisa üksnes rikkalikust haljastusmaterjalist. (A)

Nii ühendav, eraldav kui ka vastandav rinnastus võib olla kas semantiliselt **markeerimata**, s.o üldühendav, ülderaldav ja üldvastandav (nagu ülaltoodud näitelauseis), või **markeeritud**, s.o lisatähendustega. Lisatähendus võib tuleda sidendist, konnektiivist, lausesisust või kontekstist. Ühendav rinnastus võib olla peale üldühendava (→ SÜ 373) ka põhjuslik, sh põhjuslik-järeldav

(→ SÜ 376) või seletav (→ SÜ 377) (a), eraldav rinnastus lisaks ülderaldavale (→ SÜ 378) ka järeldav-vastandav (→ SÜ 379) (b), vastandav rinnastus lisaks üldvastandavale (→ SÜ 381) ka möönev (→ SÜ 383–384) või korrigeeriv (→ SÜ 385) (c) Lisatähendused on omased eelkõige rindlausele.

- (a) See oli liiga raske, *seetõttu* kõlbmatu. Mees oli üle kuuekümnepaigane, *niisiis* eakas. Laadalis oli korraldaja .. hinnangul paari tuhande ringis, *kusjuures* ringi liikus ka soomlasi ja rootslasi. (A)
- (b) Tee kiiremini, (*või*) *muidu* jääme hiljaks.
- (c) Väljas oli juba üsna külm, *kuid* ikkagi läksid nad ujuma. Väljas pole mitte külm, *vaid* röske.

Markeeritud rinnastus on asümmeetriline seos, mille korral rindliikmete järjekord on enamasti kindel. Seevastu markeerimata rinnastus on tavaliselt sümmeetriline seos, mille puhul rindliikmete järjestuse muutmine ei muuda ühendit ei kogutähenduse ega vastuvõetavuse aspektist.

Pargi, haljasala ja/või koduaia rajamisel ei piisa üksnes rikkalikust haljastusmaterjalist. – *Haljasala, koduaia ja/või pargi* rajamisel ei piisa üksnes rikkalikust haljastusmaterjalist.

Ei ema ega isa teadnud midagi. – *Ei isa ega ema* teadnud midagi.

Vanem poiss käib koolis, *aga noorem lasteaia*s. – *Noorem poiss* käib lasteaia, *aga vanem* koolis.

Järjestuse pööratavust võivad siiski piirata rinnastusvälised asjaolud: infostruktuur (a), tendents paigutada keerulisema struktuuriga elemendid lihtsamatest tahapoole (b), rindliikmete sisuline järjestumine (c), ühendi kinnistumine (d).

- (a) (Kas sa poisi emaga rääkisid? –) *Ei ema ega isa* ei teadnud midagi. ≠ *Ei isa ega ema* ei teadnud midagi.
- (b) Tema loomingus on *nii mõistust kui ka rabedalt seostuvaid irratsionaalsusepudemeid*. – ebatavalisem: Tema loomingus on *nii rabedalt seostuvaid irratsionaalsusepudemeid kui ka mõistust*.
- (c) Talle meeldis *süüa ja seedida*. – ?Talle meeldis *seedida ja süüa*. Viis kuni kuus päeva – ?kuus kuni viis päeva; Tallinna – Pärnu – Ikla buss ≠ Ikla – Pärnu – Tallinna buss.
- (d) *ihu ja hinge*ga, *siin ja seal*, nagu tuli ja vesi, kolm ja pool tundi, eite-taati, daamid ja härrad.

Ühendav rinnastus

SÜ 373. Markeerimata ühendavat ehk **üldühendavat** rinnastust vormistab kõige üldisemalt sidesõna *ja* (a). Sellega on sünonüümne sidesõna *ning* (b), mis esineb aga harvemini. Tihtipeale kasutatakse sidesõna *ning* stiilikaalutlustel, kui lauses eespool on *ja*. Seda eriti hierarhilises loetelus, kus *ning* seob suuremaid rühmi, aga sidesõna *ja* kasutatakse rühma sees (nt *poisid ja tüdrukud ning nende vanemad*). Sidesõnade *ja* ja *ning* asemel võib esineda kõrvutus (c). Eitav-ühendav lihtsidend on sidesõna *ega* (d). Koondlause öeldisverb on *ega* korral eitav ning *ega* rõhutab, et eitus laieneb mõlemale rindliikmele. Rindlause väljendab *ega* üksnes järgneva rindliikme eitamist, olles samaväärne ühendiga *ja ei* (→ SÜ 103).

- (a) Ta õppis Suure-Jaani kihelkonnakoolis, Tartu reaalkoolis *ja* Riia polütehnikumis. (A) Aias vedeles lumelabidas, väike koer haukus õues, korsten popsutas tasakesi suitsu *ja* kõik aknad olid jäälilli täis. (I)
- (b) Öö oli aga täiesti tuulevaikne *ning* hääletu. (I) Ta puhus piide vahelt mullakübemed välja, tõmbas kuus-seitse korda läbi juuste *ning* surus kammi kuklasse paika. (I) Ta tõstab taldrikud *ja* raskest hõbedast noad-kahvlid pesulauale *ning* jääb kivistunult seisma, tühi teebrett käes. (I) Poisid *ja* tüdrukud *ning* nende vanemad istusid saalis.
- (c) Tõeline eneseteostus on midagi kaugelt avaramat, terviklikumat, vaimsemat. Aastad kaovad, lapsed kasvavad, elu läheb edasi.
- (d) Olukorda ei päästa isiklikud suhted, jahipeod *ega* muud surveüritused. (A) Ta ei tundnud ühtegi näitlejat isiklikult, *ega* olnudki tal juhust nendega tutvuda. (I) Elisabeth lebas ristseliti sohval *ega* (~ *ja ei*) teinud mehe tulekust väljagi. (I) Ometi pole kuskil jõutud absoluutse avatuseni *ja ei* (~ *ega*) jõutagi. (A)

Peale lihtsidendite väljendavad üldühendavat rinnastust paarissidendid *nii(hästi) ... kui (ka)* (püsiühendites võib *nii(hästi)* ka ära jääda) (a) *ja ei ... ega* (b). *Ega* asemel võib harva olla ka *ei ka*. Lauserinnastuse korral paikneb paarissidendi *ei* esimese osalause ees. Paarissidendid rõhutavad rindliikmete võrdsust, kummutades võimaliku eelduse, et see, mis kehtib ühe liikme puhul, ei pruugi kehtida teise puhul.

- (a) *Nii* haiglal, kiirabil, päästeteenistusel *kui ka* politseil on eri arvamus *ja* erinevad tegutsemisplaanid. (A) .. kunstnike kauplus-töökoda Katariina käigus, kus keskaegse käsitöötraditsiooni kohaselt *niihästi* luuakse otse tellija silma all *kui ka* pakutakse müüa. (A) Ma mõtlesin sinust üksvahe ööd *kui* päevad. (I)

- (b) Kuid Vaherpõllul ei laulnud keegi, *ei* ema *ega* isa, *ei* vanemad õed – Aliide, Maie ja Elviira, *ei ka* vennad – Leo ja Volli. (I) Euroopa Liidu asutamislepingud ei näe ette *ei* liikmesmaade väljaastumist, *ei ka* väljaarvamist Liidust. (A) *Ei* lähe ilmad veel niipea soojemaks *ega* hakka päike kõrgemalt käima. (I)

Pikemates ridades paigutatakse lihtsidend tavaliselt vaid viimase rindliikme ette. Tunderõhulisel loetlemisel korratakse rinnastust näitavat elementi iga rindliikme ees. Korratakse: sidesõna *ja* (kordussidend *ja ... ja*; sidesõna *ja* ei saa siin asendada sidesõnaga *ning*; esimese rindliikme ees võib *ja* paikneda üksnes siis, kui selleks on rindosalause) (a); eitusõna *ei* (kordussidend *ei ... ei*) (b); muid samu või vähemalt samatüübilisi lauseelemente (kordussidend *küll ... küll*, *kord ... kord*, sõnapaarid või -rühmad *üks ... teine*, *siin ... seal* jne) (c).

- (a) Kõigist toanurkadest tuli korraga sitikaid *ja* konni *ja* kuradeid *ja* paharette, nii et vaene mees voodi alla põgenes. (I) Pääsukesed vidistasid ometi väljas *ja* päike paistis *ja* lehed sahisesid. (I) (*Ja*) pääsukesed vidistasid väljas *ja* päike paistis *ja* lehed sahisesid.
- (b) Ma ei näinud enam midagi, sõber, *ei* varje, *ei* tõmmut nahka .. (I) *Ei* küsita, *ei* peeta enam aru, *ei* viideta aega sõnadega, teretatakse ainult tummal viipel. (I) *Ei* ta joo, *ei* ta suitseta, *ei* ta riku abielu.
- (c) Lindpriisid oli teisigi, *küll* lähedal, *küll* kaugemal. (I) *Küll* oli dokumentide viija haige, *küll* vajalik ametnik komandeeringus, *küll* tuli rahast puudus. (A) *Kord* ei olnud mingit projekti valitsusele esitatud, *kord* ei mahtunud küsimus üldse valitsuse istungi päevakorda, *kord* ei olnud aega ja nii edasi. (A) *Üks* paragrahv lubab, *teine* keelab, *kolmas* võimaldab üht- ja teistmoodi teha. (A) *Siin* juuakse ametipiiritust, *seal* praevad aspirandid turska. (I)

SÜ 374. Ühendavalt rinnastatakse eelkõige neid moodustajaid, mis üksteist sisuliselt välistavad. Seejuures on rindliikmete kõige tavalisem tähendussuhe analoogia.

Evakueerimisele kuuluvad *nii* haiged *kui* terved, *nii* noored *kui* vanad.

Ja, *ega* ning kõrvutuse abil võib rinnastada ka identseid lauseelemente. Tähendused seejuures ei liitu, vaid nende üks ühine tähendus intensiivistub (→ SÜ 399).

Tule-tule-tule! Aina sajab ja sajab, ei jää ega jää üle. Juurde, juurde; tasa-tasa; kaugel, kaugel; küll ja küll. Nad seisavad ja vaatavad kahekesi, kuidas vesi ilutiiki voolab – voolab ja voolab ja voolab. (I)

SÜ 375. Markeeritud ühendava rinnastuse korral kaasneb ühendava seosega põhjus- või seletusseos. Seda väljendatakse harilikult järelliikme juures paikneva konnektiiviga, kuid vastav tõlgendus võib järelduda ka rindliikmete tähendusest.

SÜ 376. Põhjusseos esineb peamiselt rindlauses, kuid võib ühendada ka mittelauselisi moodustajaid, nt täiendi või öeldistäitena toimivaid omadussõnafraase. Järellause vm järelliige väljendab kas eesliikmega väljendatud põhjuse tegelikku tagajärge või oletatavat tagajärge ehk **järeldust**. Tähendusseost näitavad konnektiividena tagasiviitavalt toimivad korrelaandid *seetõttu*, *seepärast*, *sestap*, *selle tulemusel* ~ *tulemusena*, *selle tagajärjel* jm (a), järeldust veel ka *seega*, *niisiis*, *siis*, mittekorrelatiivne *järelikult* jm (b). Põhjuslikkus võib ilmned ka lausesisust (c).

- (a) Ma ei jõudnud õigel ajal rongi peale, (*ja*) *seetõttu* jäi Tartusse sõit ära. See oli liiga raske, *seetõttu* kõlbmatu detail. VK märkis, et lehes ilmunu on silmnähtavalt vale ja laim, *sestap* ei kõhelnud ta asja kohtusse andmisega. (A) Riigikogu ja valitsus on oma palka pidevalt tõstnud *ja selle tagajärjel* tõuseb ka vabariigi keskmine .. (A)
- (b) Analüütikud on osutanud, et kõike seda ei saagi Saddam täita, *niisiis* on sõda vältimatu. (A) Kõik öitses, kõik olid toidetud, tööga varustatud *ja seega* õnnelikud. (I) Gruppide startimise vahe on 10 minutit, *seega* saavad viimased rajale ligi tund aega hiljem kui esimesed. (A) Minu esivanemad olid eesti talupojad, (*ja/ning*) *järelikult* olen ka mina eestlane.
- (c) Seapidamine köögis häiris majaelanikke *ja* nad teatasid loost maja usaldusmehele ja miilitsale. (A) Tundsime puudust haigestunud S. R-ist, nüüd pidi K. L. tegutsema talle harjumatul keskründaja kohal. (A)

Märkus. Põhjusseost saab väljendada nii rindlauses (*Ma ei jõudnud õigel ajal rongi peale*, (*ja*) *seetõttu* jäi Tartusse sõit ära), põhjuskõrvallausega põimlauses (*Tartusse sõit jäi ära seetõttu*, *et ma ei jõudnud õigel ajal rongi peale*) (→ SÜ 459–462) kui ka lauset kui tervikut iseloomustavas relatiivlauses (*Ma ei jõudnud õigel ajal rongi peale, mistõttu* jäi Tartu reis ära) (→ SÜ 488). Proadverb *seetõttu* toimib teisel juhul kõrvallause korrelaadina pealauses, kolmandal juhul on sidendiks proadverb *mistõttu*.

SÜ 377. Seletusseos ühendab nii lauseid kui ka mittelauselisi moodustajaid. Seost vormistavad konnektiivid *nimelt*, *see on* (s.o), *see tähendab* (st) (a), täpsustavalt ka *sejuures*, *kusjuures*, *pealegi*; *nagu*, *näiteks*, *nagu näiteks*; *ka*, *samuti*; *lisaks*, *peale selle* jms (b) (→ SÜ 239), osalause puhul ka ainult kõrvutus, kui seda võimaldab osalause sisu (c).

- (a) Naiste MM on erinev meeste omast, *nimelt* on osavõtjad jagatud eelnevate saavutuste põhjal kahte kategooriasse. (A) Probleem on muus, *nimelt* informatsiooni puuduses. (A) Keskmise temperatuuri juures on kaks kraadi päris palju, *see tähendab*, et sulasid on tunduvalt rohkem. (A) Pinnasevette jõuab mõnikord isegi 90–100% tõenäolisest, *s.o* keskkonda sattunud reostusest. (A)
- (b) Teine teatas, et ei õpi üldse ja vastab tunnis seda, mis meelde jäänud, ega kirjuta *seejuures* kunagi maha. (A) Mina arvan, et turism on üks osa meie elust, *kusjuures* mitte tühine osa. (A) Ando Teino sõnadele on loodud Liz Franzi esimesed üldtuntud laulud, *nagu näiteks* too „Veider kuu“. (A) Kannatasid aga kõik, *ka* diktaatori lähimad kaaslased. (I) Viivitada oli rangelt keelatud, *samuti* rääkida, naerda või protesteerida. (I) Võisin nii kõik vajalikud puidutükid silendada, *peale selle* sain naabrimehe kohta mõndagi teada. (I)
- (c) Alles nüüd tundis Sven väsimust – jalad olid tuimad ja õlad valutasid. (I)

Koondlauses ühendavad loetletud konnektiivid eelkõige samasisulisi fraase, selgitades vähem tuntut tuntuma kaudu. Seletavalt võib selliseid fraase siduda ka *ehk*.

1996. aastal arvestati dividendi 865 800 krooni *ehk* 6,45% kasumist. (A)
 Rummelg ütles, et vältimaks sellist olukorda püütakse investeerimisportfelli mitmekesistada *ehk* otsida investoreid eri riikidest. (A)

Siiski pole sidesõna *ehk* põhiülesandeks üht teise kaudu seletada, vaid pigem alternatiive esitada. Seetõttu võib sidesõna *ehk* pidada ennekõike disjunktiivseks ehk eraldavaks konjunktsiooniks (→ SÜ 378).

Seletusseos on kohati vastupidine järeldusseosele. Kui järeldusseose puhul on järgnev rindliige sisult uudne, eelmise põhjal järeldatav, siis seletusseose korral on teine rindliige just see sisult tuttavam, mille kaudu esimest seletatakse. Vrd

- (a) JÄRELDUS: Tekst oli läti keeles, *järelikult* mulle arusaamatu.
 (b) SELETUS: Tekst oli arusaamatu, *nimelt* läti keeles.

Samas pole järelduse ja seletuse vahel teravat piiri. Nii võivad seletavad konnektiivid *see tähendab*, *see on* vormistada ka järeldusseost.

Hingan, *see tähendab* = *järelikult* elan. Tekst oli läti keeles, *see on* = *järelikult* mulle arusaamatu.

Märkus. Rindosalause, mille algul on korrelatiivne konnektiiv *seejuures* või *kusjuures*, on lähedane lauset kui tervikut iseloomustavale relatiivlausele (→ SÜ 488), mida seob relatiivpronoomenit *mis* sisaldav sidend *misjuures*. Nt *Aga statistika on osutanud, et kui näiteks 1988. aastal oli keskmine palk 249,2 rubla, siis 1995. aastal oleks see võrdne 4161,6 krooniga, misjuures selle summa ostujõud oleks vaid 50% toonasest.* (A) Konnektiivi *kusjuures* ennastki saab käsitada ka relatiivse proadverbina.

Eraldav rinnastus

SÜ 378. Markeerimata ehk ülderaldav rinnastust vormistab peamiselt sidesõna *või* (a). Alternatiivide välistussuhet rõhutab paarissidend *kas ... või* (b). Koondlause esineb harva ka paarissidend *olgu ... või* (c).

- (a) Villem oli talle nagu mingi kants, tugi *või* varjupaik. (I) Oli ta alles puutumata *või* langes see au sulle esimesena osaks? (I)
- (b) Kutsu kaasa *kas* Jüri, Peeter *või* Juhan. Ei tea, *kas* naerda *või* nutta. Muulased *kas* ei tea, kes võiksid liidrid olla, *või* ei usu üldse, et liidreid on. (A)
- (c) Ikka tabasid inimaju geniaalsed sähvatused lõpuks seda aju ennast, *olgu* siis aatompommi *või* utoopilise kommunismina. (I)

Paarissidendi osana (mitteküsilauses) paikneb partikkel *kas* esimese rindliikme ees. Alternatiivküsilauses on lausealguline *kas* küsipartiklina üldlaiend, eraldavaks sidendiks on *või* üksi (→ SÜ 322).

Kas te sõöte leiba *või* saia? *Kas* lähed üksi *või* ma saadan sind?

Üksi kasutatuna võib sidesõna *või* võimaldada peale välistava ka mittevälistavat tõlgendust. Selguse huvides kasutatakse sellele tõlgendusvõimalusele osutamiseks vahel sidesõnade ühendit *ja/või*.

Leedus võib tekkida probleeme pliivaba bensiini *ja/või* korraliku bensiinijaama leidmisega. (A) (= probleeme pliivaba bensiini või korraliku bensiinijaama või nende mõlema leidmisega)

Alternatiivseid sünonüüme või parafraase seovad sidesõna *ehk* (a) *ja/või* kinnistunud väljendid *teisisõnu*, *teisiti öeldes*, *ühe sõnaga* jms (b), vahel arhailine *elik* (c). *Ehk* asemel esineb ka sidesõna *või* (d). Sünonüümide või parafraaside disjunktsiooni ehk eraldust võib samahästi käsitleda seletava ühendava seosena (→ SÜ 377). Kinnisühendeist võib leida ka sidesõna *ehk* kasutust *või* asemel välistussuhte väljendamisel (e).

- (a) Idee mikroimpulssvõrgust *ehk* juhtmeteta energiaedastusest on sünnitanud muidki arendusi. (T) Selle lahuse ülesanne on kujutis kinnistada *ehk* fikseerida.
- (b) Esiteks tuleb vastata küsimusele „kus ma olen ?“ *ehk teisisõnu* – otsida kaardi pealt üles lennujaam. (T) Tunnistan, et usun mõnevõrra ennetesse ja märkidesse *ehk teisiti öeldes* – olen parajal määral ebausklik. (I) Operatsiooni, *teisiti öeldes* elu nimel on Mihkel valmis Eestist lahkuma, kuid mitte igaveseks. (A) Kujutlesin, et võiksin mõnes rahulikus tirooli külas ulualust leida, mägedes ringi hulkuda, mõelda ja mediteerida, *ühe sõnaga* – eraku kombel elada. (I)
- (c) Saate teema oli ootuspärane ja vorm kahjuks tavapärane *elik* halb. (A)
- (d) Just apelsine tagudes algas .. George Weah' vutimehe karjäär, *või teisiti öeldes* Tuhkatriinu-muinasjutt. (A) Uudis sellist rahulolu ei luba, *või teisiti öeldes*, uudis ei lase meil oma tarkust nautida. (A)
- (e) See oli ajajärk, kus noormees tahes *ehk* tahtmata elas ainult Peetside armust .. (I)

Märkus. Arvsõnade eraldav rindühend väljendab tihti peale ligikaudsust. Sidendi *või* funktsiooni võib sel juhul täita ka kõrvutus, samuti vahemikule osutav sidesõna *kuni*, nt *Meil on viis või kuus laulu ..* (Web) *Paar nädalat tagasi saeti maha kümme-viisteist (~ kümme kuni viisteist) suurt puud.*

SÜ 379. Markeeritud eraldav rinnastus on ainult ühte liiki – **järeldav-vastandav** ja seostab ainult rinnastatud osalauseid. Seost vormistavad konnektiivid *muidu*, *vastasel juhul* / *korral* ja/või sidesõna *või* järellause algul. Seos on kaheliikmeline ja asümmeetriline.

Mängu juhin mina (*või*) *muidu* valitseb kaos. Lülitage kohe muusika välja *või* ma kutsun politsei! (A) Ümbrikule tuleb ilmtingimata saada tempel 15.01.2001, *vastasel juhul* oled mängust väljas. (A) Kas võtate hinda alla, *või* jääb kaup katki. (I)

Vastandav rinnastus

SÜ 380. Vastandav ehk adversatiivne seos jaguneb **üld-** ehk **kontrastiivseks** vastanduseks (a) ning põhiliselt kaht tüüpi markeeritud vastanduseks – **mõõnvaks** ehk **kontsessiivseks** (b) ja **korrigeerivaks** ehk **asendavaks** vastanduseks (c).

- (a) Peeter käis tööl, *aga* Tiina hoidis kodus lapsi.
- (b) Sajab, *kuid* / *ent* / *aga* me läheme sellest hoolimata jalutama. Päev oli päikseline, *kuid* / *ent* / *aga* jahe.

- (c) Ta ei jäänud meile ööseks, *vaid* sõitis öhtul koju tagasi. Seda ei tee mitte Jüri, *vaid* Peeter.

Üldvastandus on lisaeldusteta vastandus. Mõõnva vastanduse puhul on vastand oodatule vastupidine, nt lause *Sajab, kuid me läheme sellest hoolimata jalutama* eeldab, et harilikult ei minda jalutama, kui sajab. Korrigeeriv vastandus on kontrast eitava ja jaatava väljendi vahel, kus jaatav asendab eitava. Üldvastandav rinnastus on ainult lausete vahel, mõõnev ja korrigeeriv nii lausete kui ka mittelauseliste moodustajate vahel.

SÕ 381. Üldvastandus on nõrk vastandus. See on erinevate ühendamine ühise raames, erineva variandi lisamine. Üldvastanduse puhul kasutatakse sidesõna *aga*, kuid kui osalausetega väljendatu vastandlikkus ilmneb juba osalausete leksikaalsest koosseisust või kontekstist, võib vastandava sidesõna asemel olla ühendav *ja* või *ning* või sidesõna üldse puududa. Üldvastandava ja üldühendava rinnastuse piir jääb seetõttu hajusaks.

(Kellena ta vanemad töötavad?) – Tema mõlemad vanemad on arstid, isa kirurg, (*aga* = *ja/ning*) ema terapeut.

(Mis su lapsed teevad?) – Vanem poiss käib koolis, (*aga* = *ja/ning*) noorem lasteaias.

Ema pesi nõusid, (*aga* = *ja/ning*) mina kuivatasin.

Üldvastandus sarnaneb üldühendava rinnastusega ka selle poolest, et vastandus võib olla pööratav (a) ning vastandusel võib olla rohkem kui kaks liiget (b).

(a) Vanem poiss käib koolis, *aga* noorem lasteaias. – Noorem poiss käib lasteaias, *aga* vanem koolis.

(b) Vanem poiss käib koolis, noorem lasteaias, *aga* tütar alles lastesõimes.

Märkus. Üldvastandust eristab üldühendavast rinnastusest siiski see, et kui üldühendavalt rinnastatud lauseid saab vabalt koos küsimustada, siis üldvastandavalt rinnastatud lausete puhul ei ole see kuigi loomulik (Petar Kehayovi tähelepanek). Vrd *Kas vanem poiss käib koolis ja noorem lasteaias?* – **Kas vanem poiss käib koolis, aga noorem lasteaias?*

Üldvastandavas osalauses võivad esineda ka vastandavad konnektiivpartiklid *seevastu*, *vastupidi*, *jälle*, *omakorda*, *samas* jms.

Euroopa Liidu lehmad elavad hästi, kanad *seevastu* halvasti. (A) Valitsusväed kahtlustavad kõiki külaelanikke koostöös sissidega, nood *aga* *omakorda* süüdistavad inimesi koostöös valitsusvägedega. (A)

Konnektiivpartikli omadusi on ka sidesõnal *aga* endal. Erinevalt teistest vastandavatest sidesõnadest ei pruugi ta olla üksnes lause algul, vaid võib paikneda samas tähenduses ka lause keskel. Sageli selline *aga* tõstab vastanduse fookusesse talle vahetult eelneva elemendi.

Teisel aastal suri vanaisa vaestemajas, *tema aga* läks üksi maailma. (I) Pealegi oli ta suur meister heinakuhjade voolimises, *muidu aga* peeti teda pisut tohmakaks. (I)

Samas ei saa lause keskel olev *aga* esineda koos teiste vastandavate sidesõnadega (nt **kuid tema aga läks*), mis konnektiivpartikli puhul oleks võimalik (vrd *kuid tema siiski läks*).

SÜ 382. Vahel harva võib vastandust markeerida ka sidesõna *kuna*. Enamasti on niisugusel juhul tegemist vastandusega samas ajas, seega **ajalis-kontrastiivse** vastandusega (a), kuid päris võimatu pole ka mitteajaline kontrastiivne vastandus (b). Sama kehtib ka ühendi *samal ajal kui* kohta (c).

- (a) Üks neist seisis, *kuna* teine liigutas oma tiibu aeglaselt, nagu oleks tal ränkraskeid aastaid jahvatada. (I)
- (b) Seda peab võimatuks 24 protsenti, *kuna* 42 protsenti ei oska midagi arvata. (A)
- (c) Euroopa väikeriikide kogemus õpetab, et sõjaks vastandumine lõpeb ummikuga, *samal ajal kui* kõigile kasulik olemise püüd tasandab eelarvamusi ja kõrvaldab pinged. (A)

Selliseid lauseid on siinses grammatikas käsitletud siiski mitte rindosalause-tena, vaid kõrvutuslausetena (→ SÜ 457).

SÜ 383. **Möönvat** ehk **kontsessiivset** (ootusvastast) **vastandust** väljendavad sidesõnad *kuid* ja *ent*. Kuivõrd enamasti selgub ootusvastasus kas rindliikmete tähendusest, kontekstist või möönvatest konnektiivpartiklitest *siiski*, *ikkagi*, *ka siis*, *ometi(gi)*, *sellest hoolimata*, *sellele vaatamata*, *sellekipoolset* jms ning kinnitavast partiklist *küll* eesliikme juures, siis on peaaegu alati kasutatav ka üldvastandav *aga*.

Juhan on (*küll*) haige, *kuid / ent / aga* käib (*siiski*) tööl. See oli (*küll*) lühike, *kuid / ent / aga* (*ometi*) meeldejääv reis. Ega kunagi saa lõpuni rahul olla, *aga* eks me tegime kõike nii hästi kui oskasime. (A) Muidugi oli see järeldus ekslik, *ent ometi* nii mõistetav. (A)

Nagu kontrastiivse nii ka kontsessiivse vastanduse korral võib vastandava sidesõna asendada ühendava sidesõnaga *ja/ning*. Ootusvastasust väljendavad sel juhul möönvad partiklid (a) või siis kõnes intonatsioon, kirjas hüüumärk vm graafilised vahendid (b). Sidesõna võib ka üldse ära jääda ja selle aset täita möönev partikkel (c).

- (a) Jüri on haige, *ja* käib *siiski* tööl. Tulemused on olnud nii lihtsad *ja* ometi nii ootamatud. (A) Ma ei ole mingi boheemlasetuüp, kes elab paadi all *ja* *ikkagi* suurepäraselt muusikat loob. (A)
- (b) Jüri on haige *ja* käib tööl!
- (c) Tuletikk valgustas auto sisemust vaid viivu, *siiski* jõudis Raul näha võõra mehe kõrval Monikat. (I)

Markeeritud vastandusena on möönev vastandus peaaegu eranditult pööramatu ja kaheliikmeline. Nende omaduste poolest sarnaneb möönev vastandlause kõrvallausega. Osalause te asümmeetrilisuse tõttu on näiteks alljärgneva lausepaari esimese ja teise lause puhul ootused (millele tegelikkus ei vasta) erinevad: esimeses on varjatud ootuseks see, et mõlemad poisid on koolielised, teises aga see, et nad on koolieelikud.

Vanem poiss käib koolis, *aga / kuid / ent* noorem *siiski* veel lasteaias. – Noorem poiss käib lasteaias, vanem poiss *siiski* juba koolis.

Üksikuid (peaaegu et) pööratavaid juhtumeid *siiski* esineb. Sellised on nt järgmised laused, kui mitte arvestada nende erinevat pragmaatilist suunitlust: esimeses vähendatakse hinnangu positiivsust, teises negatiivsust.

Teie seletus on parem kui õpiku oma, *kuid siiski* veidi pinnapealne. Teie seletus oli veidi pinnapealne, *kuid siiski* parem kui õpiku oma.

Möönev rinnastus sarnaneb möönva alistusega selle poolest, et mõlemal juhul väljendab üks osalause teisest järelduvale (oodatule) vastupidist. Ainult et alistuse puhul on tavaliselt markeeritud see, millest järeljub, rinnastuse korral see, mis järeljub. Üht ja sama situatsiooni on harilikult võimalik väljendada kord rind-, kord põimlausega.

Juhan on gripis, *kuid* käib *sellest hoolimata* tööl. → *Kuigi* Juhan on gripis, käib ta *sellest hoolimata* tööl.

Kui sidendid *kuigi, ehkki, ehk küll, olgugi (et)*, mis tavaliselt alustavad mööndkõrvallauseid, on järellause ees ja ühendis puudub või on ähmastunud pea- ja kõrvallause põhjuse ja tagajärje seos ning eriti kui seejuures ka liikmete lauselisuse aste on väike, siis võib selliseidki ühendeid pidada rindühendeiks

(a) (→ SÜ 477). Põhjuse-tagajärje seose olemasolu korral on tegemist põhjendava mööndlausega (b) (→ SÜ 458).

(a) Ta oli pahane, *kuigi* (~ *kuid*) ta ei näidanud seda välja. .. elamuse lõpp, mida ta tunneb endas olevat saabunud, *kuigi* (~ *kuid*) võib-olla mitte täiesti veel toimunud seal väljas. (I)

(b) Ta ei tahtnud midagi öelda, *kuigi* ta suu lahti tegi.

Põim- ja rindlause vahepealset lausetüüpi esindavad liitlause, kus põhjust märkivaks osalauseks on küll *olenemata*-tüüpi mööndkõrvallause, kuid sellest hoolimata on järgneva osalause ette lisatud vastandav sidesõna (→ SÜ 477).

Olgu(,) kuidas on, (kuid) hea see ei ole. Ükskõik mis ka ei juhtuks, (aga) meie jääme isamaale truuks.

SÜ 384. Möönva vastanduse erijuhtumeid. Mõnel juhul pole ootusvastane mitte niivõrd see, mida järelliige otseselt väljendab, vaid pigem see, mis järel liikmega väljendatust järeldub. Selline on näiteks **preventiivne** vastandus.

Juhan läks tööle, *kuid* jäi trammi alla (ning järelikult ei jõudnudki kohale).

Vastandav järelliige väljendab siin situatsiooni, mis takistas eesliikmega väljendatu asetleidmist. Tegemist on kaudse ootusvastasusega, sest vastandliikmest järeldub, et oodatud sündmus (Juhan jõudis tööle) ei leidnud aset.

Kui preventiivse vastanduse puhul tõlgendub kaudselt ainult järelliige, siis **argumenteeriva** vastanduse puhul pole kumbki vastanduse liige otseselt võetav. Nt lauset (a) võiks parafraseerida lausega (b).

(a) Maja on ilus, *kuid* kallis.

(b) Et maja on ilus, siis ma võiksin selle ära osta, *kuid* kuna see on (liiga) kallis, siis ma *siiski* ei osta seda.

Preventiivse vastanduse korral möönvaid konnektiivpartikleid järellausesse lisada ei saa, argumenteeriva vastanduse puhul aga küll. Vrd

*Juhan läks linna, *kuid* jäi *siiski* rongi alla.

Maja on ilus, *kuid* *siiski* kallis.

Ootusvastase vastanduse erijuhuna võib käsitada ka **erandi** (hüponüümi) **vastandamist üldisele** (hüperonüümile) selle osana. Lauserinnastuse korral markeritakse erandit vastandava sidesõna asemel partiklitega *ainult* (*et*), *vaid* 'ainult', *üksnes* jms, nimisõnafraaside puhul kasutatakse selleks väljendit *välja arvatud* või kaassõna *peale*.

Mul on kõik asjad pakitud, *vaid* / *ainult* hambaharja pistan pärast kohvrisse.
 Mul on kõik asjad, *välja arvatud* hambahari, pakitud. Mul on kõik asjad
peale hambaharja pakitud.

SÜ 385. Korrigeerivat vastandust väljendab sidesõna *vaid*, mis seob eitava eesliikme jaatava järelliikmega (→ SÜ 100). Tüüpilisteks korrigeeriva vastanduse konnektiivideks on järelliikmega seostuvad *hoopis(ki)*, *pigem(ini)*.

Harakas *mitte ei* kraaksu, *vaid (hoopis)* kädistab. Puudu *ei tule* / *tuleb mitte* tahtmisest, *vaid (pigem)* ajast. .. see pole veel päris teooria, *vaid* suhteliselt hästi tõestatud hüpotees. (T)

(*Mitte ...*) *vaid* -ühendiga on samaväärne ühend, kus jaatav liige eelneb eitavale ja liikmed on seotud kas sidendita või üldvastandava sidendi vahendusel.

Nüüd on aeg arendada majandust intensiivselt, (*aga*) *mitte* ekstensiivselt.

Korrigeerimine ei pruugi tähendada eesliikmega väljendatu täielikku eitust. See võib tähendada ka väljendatu **ammendavuse eitust**. Sellisel juhul kasutatakse korrigeerimiseks eesliikme juures partikleid *ainult*, *üksnes*, järelliikme juures *ka*, *isegi*, *koguni*, *juba*, *üldse* jms.

Tuli osata lugeda *mitte ainult* ridu, *vaid ka* ridade vahelt. (I) ~ .. *niihästi* ridu *kui ka* ridade vahelt. Olen siinsetes laantes ja võpsikutes näinud *mitte ainult* jäneseid ja metskitsi, *vaid koguni* põtru. (I) See on suur murrang *mitte üksnes* Rootsi õiguses, *vaid* keskkonnaõiguses *üldse*. (A)

SÜ 386. Marginaalseks vastandustüübiks mõõnva ja korrigeeriva vastanduse kõrval on **möönev-korrigeeriv** vastandus, mille puhul eitav liige eelneb jaatavale ning sidendiks on *aga*, *kuid* või *ent*. Selline vastandus eeldab, et vastandatud elemendid esinevad normaaljuhul koos ning ühe mitteesinemine (nt järgmises lauses saia mittesöömine) ja teise esinemine (leiva söömine) on ebatavaline. Jaatavas järelliikmes on sellisel juhul kinnitav üldlaiend *küll*.

Saia ma ei söö, *aga* / *kuid* / *ent* leiba *küll*. Riknenud kaupa seekord ei avastatud, *küll aga* olid paljudel müüjatel korrast ära kauba kvaliteeti ja päritolu tõendavad paberid. (A)3

Moodustajarinnastuse erijooni

Nimisõnafraaside rinnastus

Koos- ja eraldivaatlev rinnastus

SÜ 387. Nimisõnafraaside ühendav rinnastus võib olla kas koosvaatlev ehk kollektiivne (a) või eraldivaatlev ehk distributiivne (b). Eraldivaatlev rindtarind on parafraseeritav rindlausega, koosvaatlev mitte.

(a) Jüri ja Mari on abielupaar.

*Jüri on abielupaar ja Mari on abielupaar.

(b) Jüri ja Mari on lõpetanud Tartu ülikooli.

= Jüri on lõpetanud Tartu ülikooli ja Mari on lõpetanud Tartu ülikooli.

Sageli on nimisõnafraaside rindtarind kaheti tõlgendatav. Nt lause

Jüri ja Mari sõitsid maale

jätab lahtiseks, kas Jüri ja Mari sõitsid koos maale või tegid seda kumbki eraldi.

Olukord, mille osalised on vaadeldavad koos, võib olla kas ühine või vastastikune ehk retsiprookne. Lause *Jüri ja Mari sõitsid maale* koosvaatleva tõlgenduse puhul on tegemist ühistegevusega. Üheselt ühisolukorra tõlgenduse annavad rinnastusele partiklid *koos* ja *ühes*.

Jüri ja Mari sõitsid koos / ühes maale.

Retsiprookne tõlgendus tuleneb öeldise, öeldistäite või määruse tähendusest, mis eeldab kahte või enamat osalejat; rindtarind on üks viis neid vormistada. Rinnastatud alused on retsiprookse mõtestatuse korral verbidel *erinema*, *kaklema*, *jutlema*, *vaidlema*, *väitlema*, *kooskõlastama*, *kohtuma*, *liituma*, *lõikuma*, *ristuma*, *sarnanema*, *sobima*, *ühinema* jt, verbil koos öeldistäite või määrusega *abielus*, *erinevad*, *lähestikku*, *rööbiti*, *sarnased*, *sõbrad*, *võrdsed*, *samasugused*, *ühesugused*, *ühtmoodi* jt; rinnastatud sihitised on verbidel *eristama*, *lahutama*, *ühendama*, *liitma* jt. Lauses võivad fakultatiivselt esineda vastastikused asesõnad *teineteise*, *üksteise* või asemäärsõnad *omavahel*, *isekeskis* (→ SÜ 354).

Maantee ja raudtee ristuvad (*teineteisega*) eri tasapindades. *Poisid ja tüdrukud* nägelevad alatasa (*üksteisega*). Paljude jaoks on *religioon ja seksuaalsus omavahel* vastuolus. (A) Sport ühendab *rahvaid ja riike* .. (Web)

Alati eraldivaatlev on *nii ... kui ka, niihästi ... kui ka, ei ... ega* rinnastus (a). Eraldivaatleva tõlgenduse annavad rinnastusele ka asesõnad *kumbki, igaiüks* ning adverbid *kordamööda, ükskhaaval* (b).

- (a) Skorpion klientideks olid *nii* müügiputkad *kui ka* elektrijaamad. (A) .. *ei* Oilseeds Trade *ega* Kevili ole tänavu Werolile müünud grammigi rapsi. (A)
- (b) Tokitenku ning Aran ei tembutanud täna *kumbki* .. (A) .. sellised mehed nagu A. E., J. T., J. R., A. E., J. E. jt saavad *igaiüks* 21 toetusallkirja kokku .. (A) Enrico vaatas *kordamööda* arvutiekraani ja viskiklaasi. (A)

Ainsuslike liikmetega rindühendite kollektiivne või distributiivne tõlgendus mõjutab öeldise, öeldistäite ja öeldistäitemääruse arvuvormi valikut.

Öeldisverbi arvu- ja isikuvorm rindtarindist aluse korral

SÜ 388. Kui ühendavalt seotud ainsuslike liikmetega rindühend on lause aluseks, siis on öeldisverb enamasti (retsiprookse tõlgenduse puhul alati) mitmuses, ühildudes alusega sisuliselt (a). Ainsust eelistatakse *nii (hästi) ... kui (ka)* rinnastuse korral (b) ning kui rindühendi liikmeid laiendab asesõna *iga* (c), samuti juhul kui rindliikmeid käsitatakse tähenduslikult lähedasena, tervikut moodustavatena, seda eriti abstraktnimisõnade rinnastuse puhul (d). Ainsuse kasutust soosib ka rindtarindi paiknemine reema positsioonis (e), eriti omajalauses, kus mitmuslik öeldisverb on ainsuslike rindliikmete puhul väga erandlik (f). Alati kasutatakse ainsust sisulise ainsuse korral, s.o kui rindliikmed tähistavad üht ja sama referenti (g).

- (a) *Jüri ja Peeter astusid ülikooli. Jüri ja Mari abiellusid. Ants ja Meelis muigasid seepeale kuidagi imelikult.* (A)
- (b) *Nii üks kui ka teine nõjatub ~ nõjatuvad tuge otsides vastu uksepiita. .. nii Eesti kui ka Rootsi osalevad rahupartnerlusprogrammis nüüd ja edaspidi ..* (A)
- (c) *Iga mees ja (iga) naine peab ~ peavad teadma oma õigusi. .. iga vald ja vallavalitsus saavad oma elanike heaolu parandamiseks väga palju ära teha.* (Web)
- (d) *Armastus ja austus oli ~ olid talle rohkem häda kui õnne toonud. Aga kuhu jäävad au ja kuulsus?* (A)
- (e) *Praegu on suvi, kuid suvele järgneb sügis ja talv.* (A) *Buumile järgnevad kokkutõmbumine ja krahh.* (A)
- (f) *Tal oli maja Nõmmel ja suvila Võsul ..* (I) *Trajkovski oli abielus, tal 'olid poeg ja tütar.* (A)
- (g) *Siin seisab ≠ seisavad mu juht ja õpetaja.*

Õeldu kehtib ka juhul, kui aluseks on nimisõnafaaside elliptiline rindühend:

Tema noorem ja vanem vend elavad Tallinnas. Nii tema noorem kui ka vanem vend elab ~ elavad Tallinnas. Nii Eesti kui ka Läti delegatsioon olid istungjärguks ette valmistanud kaitseküsimuse alase pöördumise teksti. (A)

Rindtarind, mille liikmed on osalt ainsuses, osalt mitmuses, nõuab tavaliselt öeldisverbi mitmust. Lauseis, kus öeldisverb paikneb enne alust, esineb ka ainsust, kui ainsuslik liige on öeldisele lähemal:

Kokkupõrkes hukkusid Jänedalt pärit VW Golfi juht Tiit (26) ja tema kaasõitjad Leili (49) ning Maria (44), kes elasid Türil. (A) Pealtnägijate tunnistusel hukkus tulevahetuse käigus välikomandör Doka Mahhajev ja mõned võitlejad. (A) Väliselt aitab ta lapselikkust tõsta peenike kehaehitus, kõhnad käed ja punetav nahajume. (I)

SÜ 389. Kui aluseks oleva ainsusliku rindtarindi liikmete vahel on eraldav seos, oleneb öeldisverbi arvuvorm sellest, kas eraldusseos on välistav või mittevälistav. Välistava eraldusseose korral on öeldisverb ainsuses (a), mittevälistava seose korral on võimalik ka mitmus (b).

- (a) Briti politsei andmeil *tappis* BBC ühe tuntuma staari Jill Dando üleelele hommikul tema kodutrepil kas *professionaalne palgamõrvar* või *hullunud fänn*. (A)
- (b) Kui *tema* või *tema partei* parlamenti *jõuab*, hakkab ehk ka väiketalunike arvamus midagi maksma. (A) Siilats seevastu eitab, et *tema* või *Küng* oleksid Viking Motorsi vastast lobby-tööd teinud. (A)

SÜ 390. Kui aluseks on ühendavalt rinnastatud isikulised asesõnad, siis tavaliselt on öeldis mitmuses ning öeldise isiku määrab isikuhierarhias (1. isik > 2. isik > 3. isik) eespool paiknev asesõna (a) (→ SÜ 114). Ka juhul, kui 1. või 2. isiku asesõna seostub nimisõnaga, määrab öeldise isikuvormi tavaliselt asesõna, ehkki päris välistatud pole ka 3. isiku kasutus (b). Öeldisverb võib olla ka ainsuses, kui talle lähim (harilikult järgnev, harva eelnev) rindliige on ainsuses. Lähim rindliige määrab sel juhul ka öeldisverbi isikuvormi (c).

- (a) *Mina ja sina loeme. Tema ja sina loete.* See tähendab seda, et selle raha oleme *mina ja sina* leivapoes kinni maksnud. (A)
- (b) *Peeter ja mina loeme. Teie ja Peeter loete.* (A) Teadsin, et *mina ja Whitney* võime sellega hakkama saada .. (A) Tunnistad, et *sina ja Tatjana* tegite mulle sarved pähe. (I) Ametnikest *oskavad* eesti keelt *mina ja kantselei*

juhataja, kes on eestlanna. (A) .. sina ja su pere austavad meid iga päev sellega, et usaldavad meie kanda oma tagumikud! (I)

- (c) *Märtsis sain mina ja teised pingilttulijad rohkem mängida .. (A) Nii palju kui mina ja meie erakonna aktiiv käib esinemas, siis alati rõhutame, et valima tuleb minna. (A)*

Öeldistäite ja öeldistäitemääruse arvuvorm rindtarindist aluse ja sihitise korral

SÜ 391. Täisöeldistäide (a), samuti nimetavas käändes öeldistäitemäärus (b) on nagu öeldisverbki rindtarindist aluse korral harilikult mitmuses. See kehtib nii nimi- kui ka omadussõna kohta.

- (a) *Ta poeg ja tütar olid alles väikesed. Ema ja isa olid juba vanad. Peeter ja Juhan olid üliõpilased. Tema kõige noorem ja kõige vanem poeg olid väga andekad / olid põllumehed.*
- (b) *Jüri ja Mari näisid nukrad. Marika Vaarik ja Andres Mirme tundusid uudsemad .. (A) Kui kosutame hinge, võime kindlad olla, et ka meie keha ja meel püsivad terved. (Web)*

Ainsust eelistatakse siingi *nii(hästi) ... kui (ka)* rinnastuse korral (a) ja siis, kui rindliikmeid laiendab pronoomen *iga* (b), samuti rindliikmete (eriti abstraktnimisõnade) tähendusliku läheduse puhul (c). Öeldistäide ja öeldistäitemäärus võivad olla ainsuses ka siis, kui rindtarindist alus on reemas (d). Alati on need ainsuses siis, kui rindliikmed tähistavad üht ja sama referenti (e).

- (a) *Paraku on nii üks kui teine suurlinnades ettevõtetele oluliselt soodsam. (A) Aga nii liikuv kui ka seisev aeg on nähtamatud. (A)*
- (b) *Iga algus ja muutus on raske .. (Web), .. hulgi ostes on iga kaup ja teenus ju odavamad .. (Web) Iga raamat ja film on pusletükk, millest algab terviku kokku panemine. (Web) .. iga klient ja tellimus tundub hea. (Web)*
- (c) *Kuigi seda tüüpi oskusteave ja tehnoloogia tundus keeruline, ta tegelikult seda ei olnud. (Web)*
- (d) *Tähtis oli sõnum ja tegutsemine jumalariigi heaks .. (Web) Teate, kui jaburad olid õppekava ja õpik. (Web)*
- (e) *„Kultuur ja elu“ ei olnud sugugi elitaarne / oli hea ajakiri.*

Rindliikmetest ja verbivormist olenemata jääb alati ainsusesse kõiki rindliikmeid üheks tervikuks koondav kogunimi või abstraktnimisõna.

Kui koostööd veelgi lihvida, oleks *Maret ja Kaia tugev paar*. (Web) Nojah, tuletagem meelde, et *Savi ja Laur* olid *tandem*. (A) *Soome ja Rootsi* on pigem *õnnistus kui masendus!* (Web)

SÜ 392. Saavas või olevas käandes nimisõnaline öeldistäitemäärus on rindtarindist aluse või sihitise korral tavaliselt mitmuses, kuid sageli on paralleelselt võimalik ka ainsus, seda eriti saava käände puhul (a). Muidu on ainsuse kasutust soodustavad tegurid needsamad mis öeldisverbi ja öeldistäite puhul, s.o *nii(hästi) ... kui (ka)* rinnastus (b), pronoomen *iga* rindliikmete ees (c), rindliikmete tähenduslik lähedus või situatsiooniline ühtekuuluvus (d) ja remaatilisus (e). Samuti on öeldistäitemäärus alati ainsuses rindühendi sisulise ainsuse korral (f).

- (a) *Adele ja Maret* hakkavad *halastajaõdedeks* .. (Web) .. *Malta ja Küpros* peavad *liikmeks* saada samal ajal. (Web) *Isa ja äi* tehti *tankistiks* rahapesu eesmärgil. (A) K. K., L. L., A. P. töötasid *programmistidena*. (Web)
- (b) *Nii juur-* *kui varsseller* sobib suppidesse ja hautistesse ning *lihatoitude lisandiks*. (A) *Nii valetaja kui ka jamaja* esitavad ennast vääralt tõe *edas-tajatena*. (Web)
- (c) Ben Gurioni lennujaam, Tel Aviv, Jeruusalemm – *iga paik ja linn* on *siht-märgiks*. (Web) Teadmuspõhise sisejulgeolekupoliitika mõistes on *iga märksõna ja etapp* käsitletav nn *hammasrattana* poliitikamehhanismis .. (Web)
- (d) *Loovus ja innovatsioon* on *vahendiks*, et Eestile jõukust luua .. (Web) Minu arusaamist mööda *hirmutamine ja hüsteeria* ei tohiks olla *riigielu korraldamise vahenditeks*. (Web) *Tume puit ja dermatiin* mõjuvad *noogutusena* 1970-ndate ühiskondlikele interjööridele. (Web)
- (e) *Koosseisulise lavastajana* töötavad hetkel Linnateatris *Jaanus Rohumaa (alates 1992) ning Eva Klemets ja Mart Koldits (alates 2004)*. (Web) Kooli avamisest töötas koolijuhatajana *Arela (Borman), õpetajatena* töötasid *Ada Saulin (Truu) ja Marta Sepp*. (Web) *Tälu rajajaks* oli *Tõnu ja Mall Tamm*. (Web). *Merisigade nimeks* sai *Suhvik ja Juuso*. (Web)
- (f) *Koguduse nimeks* sai *Sool ja Valgus*.

Ainsusesse jääb siingi kogu- või üldmõistet väljendav sõna, kui see hõlmab kõiki rindaluse või -sihitisega tähistatud asju või olendeid.

Tandemina tegutsevad *Donald L. Barlett ja James B. Steele* .. (Web) *Türi Muuseum ja Eesti Ringhäälingumuuseum* osalevad muuseumiööl *ühtse meeskonnana*. (Web) .. *Aunaste ja Kallaste* jätkavad *duona*. (Web) Siit selgub, miks *Jaapan, Korea Vabariik ja Hiina* on jõudnud *maailma suurimaks majanduseks* .. (Web)

Omadussõnaline öeldistäitemäärus on rindaluse või -sihitise korral seevastu enamasti ainsuses, seda ka siis, kui lauses puuduvad eespool loetletud ainsust soosivad tegurid. Eriti tavaline on ainsus saavas käändes (a), ehkki päris võimatu pole ka mitmus. Olevas esineb mitmuse kasutust rohkem kui saavas (b).

- (a) Jüri ja Mari muutusid *ründavaks* ~ *ründavateks*. *Kallas ja Oviir* said sellise jutu peale lausa *pahaseks*. (Web) *Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa* muutusid *murelikeks* oma võimu säilitamise osas pärast uute riikide „tulva“ idast. (Web)
- (b) Regulaarne naeru grupiteraapia aitab vabaneda pingetest ning hoiab *keha ja vaimu värske ja tervena*. (Web) *Larissa ja Raissa* surid *paarinädalastena*. (Web)

Omadussõnade taoliselt eelistavad ainsust ka mittereferentsed nimisõnalis-
sed öeldistäitemäärused, mis väljendavad pigem omadust või seisundit kui
omaduse kandjat või seisundis olijat.

Jüri ja Juhan kasvasid ilma isata *pätiks*. *Jüri ja Juhan* on kasvanud *orvuna* ~ *orbudena*. 1922. aastal suri Olga Jelita von Wolsky, ning *kuueaastane Aleksei ja kaheaastane Olda* jäid *orvuks*. (A) Rahvuslasi, ehk siis inimesi, kes peavad *omariiklust ja iseseisvust väärtuseks* .. (Web)

Rindtarind nimisõnafraasi osana

Rindtarind nimisõnafraasi tuumana ja omadussõnalise täiendi arvuvorm

SÜ 393. Kui nimisõnafraasi tuumaks on rindtarind, mis koosneb ühendavalt seotud ainsuslikest nimisõnadest, siis seda laiendav ühine adjektiivatribuut on enamasti ainsuses.

Tal on väike maja ja aed.

Sellist ainsusliku täiendiga tarindit võib õigupoolest käsitada nimisõna-
fraaside rindtarindina, seejuures kaheti tõlgendatava tarindina (→ SÜ 368).
Ühe tõlgenduse kohaselt kuulub täiend mõlema nimisõna juurde, kuid on
teise juurest välja jäetud; teise tõlgenduse järgi aga üksnes esimese nimisõna
juurde. Tõlgenduse ühestavad elteadmised ja kontekst.

Tal on väike maja ja aed.

Tõlgendus 1. [väike maja] ja [Ø [= väike] aed]

Tõlgendus 2. [väike maja] ja [aed]

Mõlemat rindliiget hõlmava täiendi korral (tõlgendus 1) on tegemist vormilise ühildumisega. Täiendi arvuvormi määrab lähima rindliikme vorm. See nähtub hõlmava täiendiga tarindeist, mille üks liige on mitmuses, teine ainsuses.

Otsin *uue ülikonna* ja kingad.

Otsin *uued kingad* ja ülikonna.

Ainsuslikke rindliikmeid laiendava adjektiivatribuudi mitmus ei ole siiski päris erandlik. Niisugusel juhul ei ole enam tegemist täiendiga nimisõnafraa-side elliptilise rinnastusega, vaid täiend laiendab rindtarindist põhja, ühildudes sellega sisuliselt.

Pikakasvulised Jüri ja Peeter seisid tagumises reas.

Rindtarind käitub sellistel juhtudel nagu mitmuslik nimisõna, väljendades võrdväärtsetest osadest koosnevat tervikut. Rindliikmed on kvantitatiivselt piiritletud, enamasti definiitsed, sageli pärisnimed (a). Mitmus on tavaline, kui rindliikmetel eeldatakse olevat mingi ühisnimetaja ning kui tahetakse rõhutada, et täiend kuulub mõlema *resp.* kõigi rindliikmete juurde (b). Üldnimeliste tarindite puhul on sel juhul sageli tegemist nn loomulike rindühenditega (→ SÜ 397), s.o tüüpiliselt ühtekuuluvaid mõisteid väljendavate ühenditega, nagu *mees ja naine* (= inimesed), *ema ja isa* (= vanemad) jms. Üldnimede puhul on ühistäiendi mitmus tavaline ka siis, kui see täiend laiendab rinnastatud täienditega ainsuslikku nimisõna, eriti kui viimane väljendab mingi terviku osa (*osa, peatükk, punkt, paragrahv, tükk, tsoon, rühm, grupp, koht* jne) (c).

(a) .. suvel 1997 käisid neid kive kaemas muidu *graffiti-lembed* Jüri ja Mari.
(A)

(b) *Armsad Leelo ja Mari!* = *Armsad sõbrad (kolleegid vms) Leelo ja Mari!*
Punapäised poiss ja tüdruk = *punapäised lapsed – poiss ja tüdruk. Kallid*
ema ja isa, parimad soovid teile New Yorgist. (A)

(c) *Tarbetud 3. ja 4. punkt.* Lisaks sarja 12. kohale saavutas Klettenberg hobusel
Terror veel ka erinevates parkuurides *auhinnalised 5. ja 6. koha.* (Web)

Täiendi arvuvorm oleneb ka täiendist endast. Harilikult on mitmuses atribuudid, mis väljendavad otseselt või kaudselt kvantiteeti (a), ning oleviku kesksõnad (b).

(a) Prefektuuri toimetati Valgast pärit *16-aastased Jüri ja Aleksandr.* (A)

(b) *Abrukal elavad isa ja poeg* kukkusid laupäeva pärastlõunal teel koju läbi
õhukese merejää. (A)

Rinnastatud täiendid ja nende põhja arvuvorm

SÜ 394. Rinnastatud genitiivatribuutide ühine põhi võib olla kas ainsuses (a) või mitmuses (b). Keelekorraldajad on küll soovitanud ainsust, kuid tegelikus kasutuses esineb küllaltki palju ka mitmust.

- (a) Koosolekule kutsuti ka *Võru ja Põlva esindaja*. Palgatõendil peab olema tõendi väljastanud asutuse pitsat ja *juhi ning pearaamatupidaja allkiri*. (A)
- (b) Koosolekule kutsuti ka *Võru ja Põlva esindajad*. *USA ja Hiina presidendid* jõudsid kokkuleppele vastastikuste riigivisiitide korraldamises tuleval aastal.
(A) Operaatorlepingu igal lehel on *Jaak Tamme ja TSM-i juhatuse esimehe Einar Vettuse allkirjad*. (A)

Mõlemal juhul võib nimisõnafraase tõlgendada kas eraldi- või koosvaatlevalt. Nt fraas *Võru ja Põlva esindaja* lauses *Koosolekule kutsuti ka Võru ja Põlva esindaja* võib väljendada nii seda, et Võrul ja Põlval on kummaldi üks oma esindaja, kui ka seda, et neil on üks ühine esindaja. Ainsusliku põhja muutmine mitmuslikuks ei aita tõlgendust ühestada. Fraasiga *Võru ja Põlva esindajad* võib samuti edasi anda nii seda, et kummaldi linnal on üks või mitu oma esindajat, kui ka seda, et neil on mitu ühist esindajat. Tõlgendust aitab ühestada kontekst või eelteadmised, nt fraasi *USA ja Hiina presidendid* puhul teadmine, et USA-l ja Hiinal on kummaldi oma ja üksainus president. Ainsusliku põhja *USA ja Hiina president* puhul välistaks ühispresidenti tõlgenduse mitmuses öeldis *jõudsid*.

Ainsuse ja mitmuse kasutus kõigub ennekõike eraldivaatleva 1+1 tõlgenduse puhul. Mitmuses saavad esineda loendatavad, (kvantitatiivselt) piiritletud sõnad, samas loendamatud sõnad, nt abstraktnimisõnad (*tuju, tähtsus, tegevus, majandus, kultuur* jms) jäävad üldjuhul ainsusesse (a). Nagu adjektiivatribuudi mitmust tingiva rindtarindi puhul nii ka põhja mitmust tingiva genitiivatribuutide rindtarindi korral on mitmust soosivaks teguriks rindliikmete definiitsus. Põhja arvu kõikumist esineb ennekõike pärisnimede puhul, vrd (b) ja (c), vähesel määral siiski ka üldnimede korral, vrd (e) ja (f). Pärisnimeliste rindtarindite põhjana võib mitmuses mõnikord olla ka tavaliselt piiritlemata esinev substantiiv, nt *majandus*, mis sel juhul tõlgendub piiritletuna (d). Mitmuse kasutusjuhtudel (nt *Eesti ja Soome presidendid*) on tegemist otseselt atribuutide rinnastusega (*[Eesti ja Soome] presidendid*), mitte nimisõnafraaside elliptilise rinnastusega. Ainsusliku põhja kasutust eraldivaatleva tõlgenduse korral (nt *Eesti ja Soome president*) võib seletada põhja ellipsiga nimisõnafraaside rindühendist (nt *Eesti president ja Soome president – Eesti Ø [= president] ja Soome president*).

- (a) *Jüri ja Mari tuju* oli räbal. Lõuna-Eesti on huvitav seepärast, et siin on võimalik lühikese vahemaa tõttu tutvuda *eesti, vene ja läti kultuuriga* .. (A)
- (b) Kolm ööd-päeva töötanud piirivalve ja politsei operatiivtöötajad said relva kätte järgmisel öhtul *Sepa ja Maleva tänavate* nurgal asuvast katlamajast, kuhu röövlid selle peitsid. (A) *Eesti ja Soome välisministrid* kirjutasid kolmapäeval Helsingis alla koostöömemorandumile .. (A) *Eesti ja Soome valitsused* on Rootsile teatanud, et nad ei poolda surnukehade ülestoomist ja soovivad endiselt jätta Estonia vrakk puutumatuks paigaks. (A)
- (c) Rootsi ajal olevat samal kohal, *Laia ja Rüütli tänav* nurgal, asunud õuekohus. (A) *Eesti ja Soome välisminister* allkirjastavad kahepoolse viisavabaduse lepingu kolmapäeval Tallinnas .. (A) *Eesti ja Soome valitsus* kinnitasid eelmisel nädalal, et „Estonia“ vrakk ja seda ümbritsev ala on laevahuku ohvrite viimne puhkepaik. (A) Et see oli rahvusvaheliselt välja kuulutatud koht, oli ka ekspertide rühm rahvusvaheline: oma ala spetsialistid *Oxfordi, Pariisi, Stanfordi ja Kopenhaageni* ülikoolist. (A)
- (d) Analüütikute sõnul on *Itaalia ja Hispaania majandused* ilmselt juba languses. (Web) Riigid peaksid .. regulaarselt vaatama läbi *oma integreeritud planeerimise ja arendustegevuse poliitikat*. (Web)
- (e) .. möödunud nädalal leidis naine korterist *abikaasa ja poja surnukehad*. (Web) Analüüsides oluliste ministrikohtade jaotust valitsuses selgub aga, et KMÜ valimisliidul olid ainult *peaministri ja välisministri kohad*. (Web)
- (f) .. *meeste ja naiste keskmise palga* erinevus on 30%. (A) Seda põhjustas nähtamatu piiri tunnustamine *täiskasvanute ja laste maailma* vahel. (A)

SÜ 395. Rinnastatud ainsuslike adjektiivatribuutide nimisõnaline põhi on ainsuses, tõlgendusest olenemata, st nii juhul, kui täiendite rinnastus on tagasiviidav nimisõnafraaside elliptilisele rinnastusele (a) (→ SÜ 358), kui ka juhul, kui tegemist on otseselt atribuutide endi rinnastusega (b).

(a) *väike* Ø [= maja] ja *suur maja* [kaks maja]

(b) *väike ja ilus maja* [üks maja]

Adjektiivatribuutide endi rinnastuse puhul on samavõrra tavaline nii sidesõnaline kui ka sidesõnata seos. Sidesõnata rinnastatud täienditega nimisõnafraas sarnaneb vormilt alistatud täienditega nimisõnafraasiga, s.o fraasiga, milles iga vasakpoolne täiend laiendab kogu järgnevat fraasi. Erinevuse toonitamiseks kasutatakse rinnastuse korral kõnes pausi, kirjas koma. Rinnastuse ja vajaliku komaga on tegemist ennekõike siis, kui järgnev täiend täpsustab eelnevat.

suur, paljuharuline lühter; kuivetu, sooniline vanamees

Mõnel juhul moodustavad rinnastuvad ja pausiga / komaga eraldatud ning alistuvad ja pausiga / komaga eraldamata täiendid erineva tähendusega paare. Nt lause *Ilmus teose kolmas, täiendatud trükk* väidab, et üldse on ilmunud kolm trükki, kusjuures kolmas trükk on ühtlasi täiendatud. Seevastu lause *Ilmus teose kolmas täiendatud trükk* väidab, et kõnealune trükk on täiendatud trükkidest kolmas; selgumata jääb, mitu trükki üldse on ilmunud. Sageli jääb aga omadussõnaliste täiendite vahekord ähmaseks ja koma kasutamine või mittekasutamine ebaoluliseks, vrd *lai, läikiv vöö – lai läikiv vöö; noor, tagasihoidlik inimene – noor tagasihoidlik inimene*

Käändelõpu, kaassõna ja ülivõrde kõige ellips

SÜ 396. Rajavas, olevas, eriti aga ilma- ja kaasaütlevas käändes noomeni-fraaside rinnastamisel on käändetunnus harilikult vaid viimasel rindliikmel (a), ehkki võib esineda ka kõigil rindliikmetel (b). Käändetunnuse ellipsit (mis on käsitatav ka fraasimarkerina, → SÜ 248, 297) esineb nii ühendava, eraldava kui ka vastandava rinnastuse korral.

- (a) Soe õhk laiub praegu väga suurel alal Vahemerest *Novaja Zemlja ja Barentsi mereni* välja .. (A) .. M. L. pole usaldusväärne *ei poliitiku ega inimesena*. (A) .. töö kulges meiesuguste jaoks vastuvõetavas rütmis, *ilma ülearusena tunduvate kõrvalepõigete ja rituaalideta* .. (A) *Bussi ja rongiga* pääseb igale poole. (A) Me pole seda arutanud *ei peaministri ega kellegi teise*ga. (A) .. ära määri seda ka *õli või salviga*. (A) Ta on samastunud *mitte tingimatu, vaid tinglikuga* .. (A)
- (b) Olin kunagi vene ajal ühes Tallinna lasteaias praktikal, *mitte küll kasvatajana, vaid kokana*. (A) Pika tööpäeva järel lõdvestumiseks eelistab enamus britte muusikat kuulata või telekat vahtida, selle asemel et voodis *naisega või mehega mässata* .. (A)

Kui rindliikmeil on ühine kaassõna, siis eessõnana paikneb see harilikult esimese rindliikme ees, tagasõnana viimase rindliikme järel (a). Kaassõna kordust esineb rindliikmete rõhutava loetlemise korral või kui järgnev liige täpsustab eelnevat või kui rindliikmete vahel puudub sidesõna (b).

- (a) Tema meelistegevuseks oli *mööda metsi ja heinamaid* hulkuda ning pilli mängida ja laulda (I) Aliide kiristas *viha ja valu pärast* hambaid .. (I) Praegu tahaks kellegi kaisus olla, *mitte teenimise, vaid soojuse tõttu*. (I)

- (b) Neena nutab elu kaduvuse pärast, õnne mööduvuse pärast, oma üksilduse pärast, vanadekodu vaesuse pärast, aafriklaste näljasurma pärast ja nutmise enese pärast. (I) See kuuldus aga süütas Jaani rinnas sedamaid igatsuse seltsi järele, rõõmsate mureta inimeste järele. (I) Siommo sild on üle soo, üle raba, üle jõe, üle järve .. (Web)

Tavaliselt ei korrata ka ülivõrret väljendavat partiklit *kõige* (a). Kordust esineb kaassõna kordusega samadel tingimustel (b).

- (a) Kuid tema on katoliku preester ning seega ristiusu *kõige tugevama ja konservatiivsema* haru esindaja. (I)
 (b) Omanik olevat olnud linna *kõige vaesem, kõige tasasem, kõige alandlikum* mehike .. (I)

Rinnastuse kinnistumine

SÜ 397. Rindliikmete sisuline ja ka vormiline sarnasus on tavalisest, juhuslikust koordinatsioonist suurem **loomuliku koordinatsiooni** puhul, nagu

ema ja isa, õed ja vennad, käed ja jalad, nuga ja kahvel, siin ja seal, sööb ja joob, tuleb ja läheb, ei noor ega vana, ei näe ega kuule jne.

Selliste tarindite liikmed väljendavad mõisteid, mida tavapäraselt käsitletakse loomult kokkukuuluvaina, mis moodustavad ühtse mõistelise terviku, nt *isa ja ema = vanemad*. Loomuliku rinnastuse liikmed väljendavad sageli vastandmõisteid ja rindtarind tervikuna näitab vastandite ühtsust.

Nii sisult kui ka vormiomaduste poolest on loomulikud rindtarindid juhuslike rindtarindite ja liitsõnade vahepealsed tarindid. Nad on valdavalt kaheliikmelised ja kindla järjestusega. Võivad esineda ka asündeetilisel kujul, moodustades sel juhul intonatsioonilise terviku, mida kirjas vormistatakse sidekriipsuga, nt *isa-ema, käed-jalad, siia-sinna, süüakse-juuakse*:

Vajud hange, *suud-silmad* lund täis. (I) Pimedas tehtud, *kuuljaid-nägijaid* polnud. (I) .. restoranides või vabaõhukohvikutes *süüakse-juuakse* hilise õhtutunnini .. (A)

Kinnistunud rindühenditel on juhuslikega võrreldes erinevaid süntaktilisi omadusi, nt verbiühendite (*on ja jääb; võib, aga ei pea* jms) puhul laiendi kuulumine kogu tarindi juurde, kusjuures laiendi vormi määrab lähim rindliige.

Hindamine on ja jääb subjektiivseks. (I) Süü, mille alusel vastutus võib tekkida, on sotsiaalne süü, mis võib, aga ei pea sisaldama isiklikku etteheidetavust. (T)

SÜ 398. Möistelise terviku moodustavad ka **rindverbid** (→ SÜ 32–33).

Sina, vanamees, *mine too* kodunt tinkpiiritust ja poomvilla. (I) .. *lähen otsin* endale linnast mingit tööd .. (I) *Jookse too* poest piima. *Otsi too* mulle üks tükk paberit! *Mine ja vaata*, kuhu ta läks .. (A)

Ka rindverbid on valdavalt kaheliikmelised, kindla järjestusega, enamasti asündeetilised, nendegi laiend kuulub kogu tarindi juurde. Erinevalt loomulikust koordinatsioonist, mille liikmed on sisuliselt võrdväärsed, on rindverbi osaverbidel erinev sisuline staatus. Tarindi tuumaks on järelliige, mis tingib laiendid.

SÜ 399. Rinnastussisese sarnasusskaala tippu kuulub **reduplikatiivne** rinnastus (sõnade või sõnatüvede kordamine), mis täidab põhiliselt kvantifitseerivat funktsiooni selle erisugustes vormides.

Omadus- ja määrsõnu ühendav reduplikatiivne rinnastus väljendab enamasti intensiivsust, nt *suur-suur tänu*, *sini-sinine taevast*, *väga-väga ilus*, mõne määrsõna korral (*veel, jälle, uuesti* jms) ka korduvust, nt *tee seda jälle ja jälle, veel ja veel kord*; nimi- ja arvsõnade reduplikatsioon paljusust, nt *kõikjal on aina vesi ja vesi, tuhandet ja tuhandet mehed*, ning verbide reduplikatsioon kontinuiivsust, nt *ta muudkui ootab ja ootab, aga ema ei tule ega tule* (→ SÜ 47). Intensiivsuse jätkuvat kasvu või kahanemist väljendab komparatiivis omadus- ja määrsõnade reduplikatiivne rinnastus, nt *jääb ikka väiksemaks ja väiksemaks, jookseb üha kiiremini ja kiiremini*. Omadus- ja määrsõnade intensiivistav rinnastus on enamasti sidesõnata, muudel juhtudel on rinnastus harilikult sidesõnaline. Paljusust ja kontinuiivsust aitavad sageli väljendada korduvus- ja jätkuvusadverbid *aina, üha, ikka, muudkui* jms reduplikatiivse rindtarindi ees.

Verbide vormilt vastandav reduplikatiivne rinnastus väljendab heakskiitu, nt [Ema parajasti söövale lapsele:] *Söö aga söö*; millegi lubamist, nt [Vastus küsimusele: *Kas ma võiksin koju minna?*] *Minge aga minge*; lubamist koos hoiatusega, nt *Mine aga mine, küll sa veel pärast kahetsed!* või üllatust, nt *Vaata aga vaata!* Vt ka EKS(V) 21 § 31.

Rindtarind ja komitatiivtarind

SÜ 400. Komitatiivtarindiks nimetatakse tarindeid, mis koosnevad nimi-sõnafraasist ja sellega seotud kaasaütlevas käändes fraasist (*koos*) + NPkom. Tüüpjuhul esinevad mõlemad fraasid verbi laiendina ning komitatiivne fraas väljendab kedagi või midagi, mis kaasneb esimese nimisõnafraasi referendiga, enamasti elusat kaaslast (→ SÜ 197).

Jüri läks koos Mariga kinno. Ema saatis Jüri koos Mariga kinno. Jüri üüris auto koos haagisega.

Komitatiivtarind sarnaneb ühendava *ja/ning*-rindtarindiga (*Jüri ja Mari läksid kinno*) eelkõige selle poolest, et ka komitatiivtarindi liikmed täidavad verbi suhtes üht ja sama semantilist rolli, nt tegija rolli lauses *Jüri läks koos Mariga kinno* või patsiendi rolli lauses *Ema saatis Jüri koos Mariga kinno*. Erinevalt rindtarindist on kummalgi liikmel aga erinev lauseliikmeline funktsioon ning nad jagunevad vastavalt staatusele põhiliikmeks (*Jüri*) ja kaasliikmeks (*koos Mariga*). Enamasti on põhiliige alus või sihitis, kaasliige vaba kaasnemismäärus. Seevastu *ja/ning*-tarindi puhul on tegemist (suhteliselt) sümmeetrilise suhtega nimisõnafraaside vahel ning rindliikmed moodustavad kokku ühe moodustaja, mis toimib ühtse tervikuna nii semantiliselt kui ka süntaktiliselt.

Eesti keeles avaldub ühendava rindtarindi ja komitatiivtarindi erinevus mitmetes süntaktilistes ja semantilistes omadustes (vt lähemalt EKS(V) 21 § 32), sealhulgas sõnajärjes ja ühildumises. Kui komitatiivtarindi põhiliige on alus, siis tüüpjuhul on komitatiivne kaasnemismäärus temast verbiga lahutatud, paiknedes normaallauses verbi järel. Rinnastatud nimisõnafraasid seevastu on ühe moodustaja liikmetena alati teineteise kõrval. Rinnastuse korral kontrollivad verbi arvüühildumist mõlemad rindliikmed koos, komitatiivi puhul aga ainult põhiliige. Ainsuslike liikmetega rindtarindi puhul võib öeldisverb seetõttu olla mitmuses, komitatiivtarindi korral aga on ainsuses. Vrd

Jüri läks (koos) Mariga kinno. – Jüri ja Mari läksid kinno.

Paljudes keeltes on kaasasolu väljendav komitatiivtarind arenenud või arenemas rindtarindiks. Komitatiivne liige nihkub kõigepealt verbi järele vahetult põhiliikme järele (nn kontaktkomitatiiviks), liikmeid hakatakse järjest enam tajuma ühe terviku, lause moodustaja osadena, mis (alusest põhiliikme korral) viib lõpuks öeldisverbi mitmusevormi kasutuseeni. Need tendentsid on mõningal määral täheldatavad ka eesti keeles. Ehkki eesti keeles on kaasasolukomitatiiv veel valdavalt verbi laiendav määrus, esineb ka

kontaktset komitatiivtarindit. Eriti loomulik on kontaktasend siis, kui fraasid tähistavad sisemiselt – semantiliselt või kultuuriuuses tihedalt seotud mõisteid, nagu loomuliku rindühendi puhul (→ SÜ 397), nt *isa pojaga*, *president / peaminister abikaasaga* (a), kuid ühtekuuluvus võib olla tingitud ka ühisest situatsioonist (b).

(a) *Peaminister Tiit Vähi koos abikaasaga* jõuab tagasi visiidilt Soome. (A)

(b) *Tiger oma meestega* võttis kohad sisse juhtimiskeskuses. (A)

Üksikuid näiteid esineb ka verbi mitmusevormi kasutuse kohta kontaktkomitatiivi puhul.

Riias toimusid Läti Vabariigi 75. aastapäeva pidustused, millest *võtsid osa* ka *Eesti president Lennart Meri koos abikaasaga* .. (A)

Komitatiivtarindi liikmete kontaktasend on sagedasem ja öeldisverbi mitmus ainuvõimalik **inklusiivse komitatiivtarindi** puhul, s.o tarindi puhul, mille põhiliige on mitmuslik personaalpronoomen ja komitatiivse kaasliikme referent kuulub selle referentide hulka. Näiteks lausel (a) on inklusiivne üks kahest võimalikust tõlgendusest (tõlgendus 2), kontaktkomitatiiviga lauseil (b) on see aga ainuvõimalik tõlgendus. Vt lähemalt EKS(V) 21 § 34.

(a) *(Me)* käisime *isaga* maal. [1. meie + isa; 2. mina + isa]

(b) *Meie isaga* käisime maal. [mina + isa] Millegipärast ei tsiteerita aga kunagi poja vastust isale, mis kõlas umbes nii, et *teie emaga* olete küll tööd teinud ja vaeva näinud, aga armastust pole Vargamäel tänapäevani. (I)

Kirjandust rinnastuse kohta: EREL, MATI 1997. Reduplication in Estonian. | EREL, MATI 2008a. Concerning the relationship of the comitative construction to the coordinating construction in Estonian. | EREL, MATI 2008b. Intensifying reduplication in Estonian. | EREL, MATI 2010. Vastandavatest sidesõnadest eesti keeles. | EREL, MATI 2015. Rindtarindist nimisõnafraasi osana. | EREL, MATI 2017b. Liitlause. | EREL, MATI 2017d. Rinnastus. | KARELSON, RUDOLF 1980. Lisandusi eesti sidesõnade liigitusele. | PALMEOS, PAULA 1985a. Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. | PLADO, HELEN, LIINA LINDSTRÖM 2012. Eesti keele mööndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. | SALUVEER, HELLE 1971. Ühendavast ja vastandavast koordineerimisest tänapäeva eesti keeles. | SOKK, OLLE 2015. Möönvad *kuid*- ja *kuigi*-lauseid tänapäeva eesti keeles. | SOKK, OLLE 2017. Mööndus: millal *kuid* ja millal *kuigi*? | TRAGEL, ILONA 2003a. Eesti keele seriaalkonstruktsioonist. | VALGE, JÜRI 1979. Aluste ja öeldiste koordineerimisest. | VALGE, JÜRI 1981. Lauseliikmete koordineerimisvõimalused tänapäeva eesti keeles. | VALMIS, AAVO 1980. Rindlausest tänapäeva eesti keeles.

7. KOMPLEKSLAUSE

LIITLAUSE

Sissejuhatus

SÜ 401. Lause võib väljendada rohkem kui ühte situatsiooni. Lauset, mille moodustajate seas on situatsiooni väljendavaid konstruktsioone, nimetatakse **komplekslauseks**. Situatsioonilised moodustajad jagunevad **osalauseteks** (a) ja **sekundaartarinditeks** (b, c, d). Lauset, mille moodustajaks on osalause, nimetatakse **liitlauseks**, lauset, mille moodustajaks on sekundaartarind, **sekundaartarindiga lauseks**. Osalause struktuuriliseks keskmeks (peasõnaks) on nagu iseseisvas lauses verbi finitiivvorm, sekundaartarindil infiniitvorm (b), teonimi (c) või peasõna puudub üldse (d).

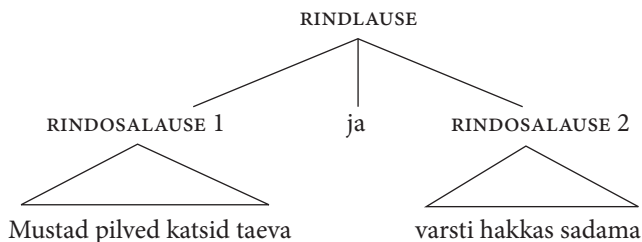
LIITLAUSE	a. <i>Päike paistab ja linnud laulavad.</i>
<i>Ta ei teadnud, et Juhan on haige.</i>
SEKUNDAAR-
TARINDIGA
LAUSE	b. <i>Jüri kavatses naist võtta. Ta läks korvpalli vaatama.</i>
<i>Vaadates Maalit, mõtlen Juulile.</i>
c. <i>Soolase toidu söömine on tervisele kahjulik.</i>
d. <i>Peeter istus söögilauas, müts peas.</i>

Rind- ja põimlause

SÜ 402. Liitlause osalauseid seob üheks süntaktiliseks tervikuks **rinnastus-** (a) või **alistusseos** (b). Liitlauset, mille osalause vahel on rinnastusseos, nimetatakse **rindlauseks**, liitlauset, mille osalause vahel on alistusseos – **põimlauseks**. Mõlemad seosed vormistatakse kas sidendite (seostumisviis: **sidendus**) või osalause vahelise sõnaga (seostumisviis: **kõrvutus** ehk **asündeton**) kaudu.

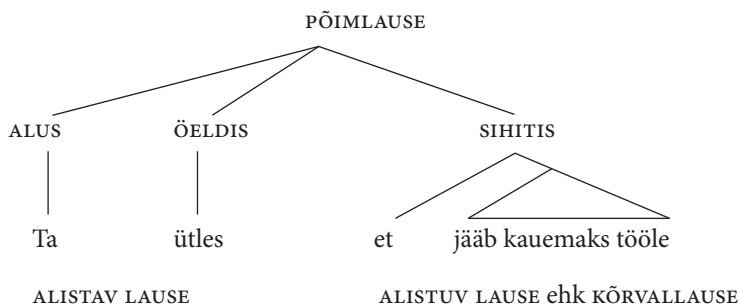
- (a) *Pilved katsid taeva ja hakkas sadama. Mina töötan, sina magad.*
(b) *Ta ütles, et jääb kauemaks tööle. Ma tean, ta tuleb varsti.*

Rinnastusseose puhul on liitlause osalused tüüpjuhul süntaktiliselt, samuti semantilis-pragmaatilisel sõltumatud ning suhteliselt võrdväärsed, kusjuures rinnastussidend ei kuulu kummagi osalause koosseisu. (Vt joonis 6.)

Joonis 6. Rindlause struktuur

Alistusseose korral on üks osalause – **alistuv osalause** ehk **kõrvallause** teisest sõltuv, toimides harilikult selle liikmena, ega saa esineda iseseisvana. Alistussidend jääb alati kõrvallause koosseisu. (Vt joonis 7.)

Joonis 7. Põimlause struktuur

Rindlauset on lähemalt vaadeldud rinnastuse peatükis (→ SÜ 367–386), järgnevas liitlause osas käsitletakse vaid põimlauset, seejuures eelkõige kõrvallausete funktsioone ja vorme.

SÜ 403. Kõrvallauset alistav lause võib nn **liitses liitlauses** omakorda alista mingile muule lausele. Nt lauses *Ta ütles, [et jääb kauemaks tööle, [kui on vaja]]* on kõrvallauset *kui on vaja* alistav lause *et jääb kauemaks tööle* omakorda kõrvallause, mis alistub lausele *Ta ütles* (→ EKS(V) 22 § 109, 110). Tüüpiline alistav lause on siiski iseseisev lause ehk **pealause**. Seetõttu on siinses põimlause kirjelduses enamasti kasutatud terminipaari **pealause** ja **kõrvallause**.

Peale kõrvallauses oleva sidendi (→ SÜ 242) seob põimlause osalauseid ka pealauses paiknev **korrelaat**:

Ma tean (*seda*) [KORRELAAT], *et* [SIDEND] sa käisid reisimas.

Korrelaat on kõrvallause asesõnaline esindaja pealauses – sõna või fraas, millega kõrvallause on viiteseoses. Korrelaat koos kõrvallausega esineb pealause mingi lauseliikmena (nt toodud näites sihitisena). Seejuures just korrelaat on see lauseelement, millel on lauseliikme vormilised tunnused, eriti just tema kaudu realiseerub vormis kõrvallause alistumine pealausele või pealause mingile liikmele. Sidend kannab kõrvallause sisu pealausesse (nagu *et* ülalesitatud näites), erandjuhul pealause sisu kõrvallausesse (nt *mis* lauses *Ta hakkas nutma, mis oli temast üsna ootamatu*) (→ SÜ 488). Juhul kui kõrvallause kuulub sisuliselt kogu pealause juurde (nt põhjuslikke suhteid väljendavates määruslausetes), võib korrelaat nihkuda ka kõrvallausesse ja moodustada sidendiga ühe terviku – **korrelaatsidendi**. Vrd

(a) Ma hilinesin *sellepärast* ~ *selle pärast*, *et* auto läks rikki.

(b) Ma hilinesin, *sellepärast et* (= *sest*) auto läks rikki.

Alistussidendiks võivad olla: sidesõnad *et*, *kui*, *nagu* ja nende ühendid korrelaatidega: *sellepärast et*, *selleks et*, *nii et*, *niipea kui*, *nii nagu* jne; ilma korrelaatideta ka sidesõnad *kuna*, *sest*, *kuigi* jne (a), küsisõnad *kas* ja *ega* (b), küsivad-siduvad ase- ja määrsõnad: *kes*, *mis*, *kumb*, *missugune*, *milline*; *kus*, *kust*, *kuhu*, *kunas*, *millal*, *kuidas*, *mismoodi*, *miks*, *misjaoks*, *mispoolest* ~ *mille poolest*, *kuivõrd* jne (c), küsifraasid, mis koosnevad harilikult küsivast-siduvast ase- või määrsõnast ning noomenist või määrsõnast: *mis ajani* / *viisil* / *põhjusel* / *eesmärgil* / *otstarbel*, *millisel viisil* ~ *mil viisil*, *kui palju* / *kaua* jne (d). Vt SÜ 244.

(a) Ta arvab, *et* täna on koosolek. Juhataja on haige, *nii et* täna jääb koosolek ära.

(b) Ta ei tea, *kas* täna on koosolek.

(c) Mind huvitab, *kes* see on / *miks* koosolek on täna.

(d) Mind huvitab, *kui kaua* koosolek kestab / *mis põhjusel* on koosolek täna.

Kõrvallause vs. rindosalause

SÜ 404. Kõrvallause sarnaneb iseseisva lausega ning rindlause osalausega öeldise (finiitse verbivormi) ja seda ühildava aluse poolest, samuti infostruktuurilt ning normaallausest erinevate lausetüüpide (eksistentsiaal-lause, omajalause jm) võimalikkuse poolest. Samas on kõrvallause tüüpjuhul moodustajana **sisestatud** pealausesse ning toimib selles lauseliikmena nagu noomeni- või määrsõnafraas, sarnanedes selle poolest sekundaartarindiga (sekundaartarindi ja kõrvallause erinevuse kohta vt SÜ 494). Pealause

moodustajana eristavad kõrvallauseid rindosalausest (muu hulgas) järgmised omadused.

- Kui mitte arvestada otse- ja siirdkõne kõrvallauseid, mille iseseisvus on suhteliselt suur (→ SÜ 428, 431–432), siis kõrvallause ei saa erinevalt rindosalausest väljendada otsest käsku, mistõttu tema öeldisverb ei saa tavaliselt olla imperatiivis. Imperatiiv on võimalik vaid mittekäskivana, modaalses tähenduses, nt *See on täiesti korralik elumaja, et **mine** või kohe sisse elama* (vrd otsest käsku väljendavat rindlauset ***Mine** koju ja **maga** ennast välja!*).
- Erinevalt rindosalausest ei pruugi kõrvallause öeldisverbi ajavorm alati väljendada sündmuse tegelikku ehk absoluutset toimumisaega, s.o suhet kõnehetkega, vaid näitab üksnes suhet pealause toimumisajaga, s.o relatiivset aega. Näiteks relatiivset olevikku (samaaegsust pealause sündmusega) väljendab verbi *olema* olevikuvorm põimlause kõrvallauses *Ema arvas, et poiss **on** koolis*. Et pealause suhestub ajaliselts kõnehetkega, siis kõrvallause tegelik sündmusaeg (käesoleva näite puhul minevik) selgub sel juhul kaudselt.
- Kõrvallause, kõige selgemini määruslause, kuulub harilikult pealause eituse mõjualasse. Näiteks lauses (a) ei eitata mitte seda, et Mari üldse ei lugenud raamatut, vaid üksnes seda, et Mari ei teinud seda sel ajal, kui Jüri televiisorit vaatas. Seevastu rindosalausete kui sõltumatute osalausete puhul ei kuulu tavaliselt kumbki teise eituse mõjualasse (b).
 - (a) Mari ei lugenud raamatut (siis), kui Jüri vaatas televiisorit.
 - (b) Mari ei lugenud raamatut ja Jüri ei vaadanud televiisorit /, aga Jüri vaatas televiisorit.
- Põimlause pealause moodustajat on võimalik küsimustada (a), rindosalause moodustajat mitte (b).
 - (a) Jüri *magas* parajasti, kui Mari ta sööma kutsus. – *Mida* Jüri *tegi* parajasti, kui Mari ta sööma kutsus?
 - (b) Jüri *magas* parajasti, aga Mari kutsus ta sööma. – **Mida* Jüri *tegi* parajasti, aga Mari kutsus ta sööma?
- Nagu muud alistatud moodustajad võib ka pealause ees paiknev kõrvallause põhjustada tegevussubjekti ja öeldisverbi inversiooni vastavalt V2-reeglile (a). Rindosalause järgnevas osalauses inversiooni ei põhjusta (b).
 - (a) Kui kell sai viis, *lõpetas* Jüri töö.
 - (b) Kell sai viis ja *Jüri lõpetas* töö.

Rind- ja põimlause erinevad ka võimalike sisusuhete poolest. On tähendusi, mida antakse edasi ainult põimlausega, nagu koht, viis, tingimus või otstarve, ning sisusuhteid, mida väljendatakse rindlausega, nagu eraldav *kas ... või* -seos. Samas on siiski ka seoseid, mis vormistuvad süntaktiliselt nii alistuse kui ka rinnastusena, nagu mööndus (→ SÜ 477, 383) või põhjus (→ SÜ 459–462, 376). Nt mööndussuhet annab edasi nii põimlause (a) kui ka rindlause (b).

(a) Kuigi olukord oli raske, saime siiski hakkama.

(b) Olukord oli küll raske, kuid saime siiski hakkama.

SÜ 405. Olenevalt sellest, milline on kõrvallause alistussuhe pealausega, liigituvad kõrvallased **komplementlauseteks**, **määrus-** ehk **adverbiaallauseteks** ning **relatiivlauseteks**. Komplement- ja määruslauseid on tervikuna pealause öeldise vm elemendi laiendid, relatiivlauseid hrl oma relatiivpronoomenist või -adverbist sidendi kaudu pealause mingi nominaalfraasi laiendid.

Komplementlauseid on pealause öeldise seotud laiendid ehk komplementid ning nad on tervikuna viiteseoses pealause mõnikord tegelikult olemasoleva, enamasti aga juurdemõeldava korrelaadiga.

Ma kuulsin (*seda*), et sa olid haige.

Määruslauseid on pealause öeldise vm lauseelemendi vabad laiendid. Sisu poolest iseloomustavad nad enamasti kogu pealausega väljendatut.

Kui sa seda teed, (*siis*) läheb sul halvasti. *Selle asemel* et õppida, vaatas ta telekat.

Ka määruslause on tervikuna viiteseoses korrelaadiga. Komplementlausega võrreldes on määruslause korrelaat (nt *selleks*, *sellepärast* jms) hoopis sagedamini obligatoorne.

Üksnes vabade laiendite nimetamine määruslauseteks on tingitud muude keelte tava järgimisest. Eesti süntaksi traditsioonis on määruslauseteks peetud ka neid määruslause vormis lauseid, mille esinemise võimalus ja vorm oleneb pealause öeldisest.

Ta unistas sellest, et kunagi on tal naine ja kolm last.

Siin käsitatakse neid lauseid komplementlause liigina ja nimetatakse komplementadverbiaallauseteks.

Kuid ka tüüpiliste määruslausete hulgas leidub neid, mille esinemine on mõnikord põhja tähendusest tingitud. Näiteks otstarbelause on seotud, kui ta laiendab sobivust väljendavaid predikaate *sobima*, *kõlbama* jms:

Ta ei ole sobiv *selleks*, et lapsi õpetada.

Laiendi seotus või vabadus on sellistel juhtudel küll oluline info pealause verbi või konstruktsiooni tüübi kohta, kuid laiendi enda kohta ei ütle see midagi. Kuivõrd selliste määruslausete konstruktsiooni ja omadused määrab määrustähendus, siis on siinses grammatikas käsitletud neid koos „päris“ vabade määruslausetega.

Relatiivlauseid kuuluvad tüüpjuhul täiendina pealause mingi nimi-sõnafraasi koosseisu (a), erandjuhul täiendavad kogu lauset (b). Viiteseoses nimisõnafraasi või kogu lausega on relatiivlause sidend.

- (a) Ta pole [*see mees, [kelleks sa teda pead]*].
- (b) [*Ta naeratas pilkavalt, mis mind vihale ajas.*]

Komplementlause

SÜ 406. Komplementlauseid laiendavad peamiselt mentaalseid protsesse ja seisundeid või verbaalset suhtlust väljendavaid sõnu või sõnade ühendeid, vähesel määral ka muid sõnu. Korrelaatideks on näitavad asesõnad *see, selline, säärane, niisugune, seesugune*, erandjuhul ka näitavad määrsõnad *nii, sedasi* jms. Nii nagu muud komplemendid (seotud laiendid), jagunevad ka lauselised komplemendid koos oma korrelaadiga **argumentideks** ja **predikatiivseteks komplementideks**. Argumendid väljendavad siin sündmust pealause sündmuse osalisena, nt (*seda*), *et sul juhtus äpardus* lauses (a), predikatiivsed komplemendid aga pealause sündmuse mingi osalise omaduse või seisundina, nt *selline, et ehitus tähtajaks valmis ei saa* lauses (b).

- (a) Ma *tean, et sul juhtus äpardus*.
- (b) Järeldus *on selline, et ehitus tähtajaks valmis ei saa*.

SÜ 407. Süntaktilise funktsiooni põhjal liigituvad argumentlauseid **alus-** ehk **subjektlauseteks** (a), **sihitis-** ehk **objektlauseteks** (b) ja **sõltuvusmääruslauseteks** (**argumentseteks komplementadverbiaallauseteks**) (c) ning predikatiivsed komplementlauseid **öeldistäite-** ehk **predikatiivlauseteks** (d) ja **öeldistäitemäärus-** ehk **predikatiivadverbiaallauseteks** (e).

- (a) (*See*) on kurb, *et ta on haige*.
- (b) Ta ei tea (*seda*), *kuidas käituda*.
- (c) Mul pole aimugi (*sellest*), *kas ta tuleb või ei*.
- (d) Asjalugu on *selline, et ta on haige*.
- (e) Arvamus kujunes *selliseks, et tuleb teha ekspertiis*.

Komplementlause võib esineda ka vaimset seisundit või protsessi, verbaalset tegevust või selle tulemust väljendavate abstraktnimisõnade (*mõte, idee, mulje, väide, küsimus* jms) täiendina.

See teadmine, et ta seisab õige asja eest, andis talle jõudu tegutsemiseks.

Sellised laused jäävad õigupoolest komplementlausete ja relatiivlausete piirimaile ja neid võib käsitleda **relatiivsete komplementlausetena** (→ SÜ 414).

SÜ 408. Kommunikatiivse struktuuri järgi liigitatakse komplementlaused **väit-** ja **küsilauseteks**. Väitlauseid seovad pealausega: üldalistav sidesõna *et* (a) (→ SÜ 410–414), ekvatiivisidesõnad *nagu* ~ *justnagu*, *kui* (tähen-
duses 'nagu') ~ *justkui* ~ *otsekui* (b) (→ SÜ 415–417), sidend *kui et* (c) (→ SÜ 418), tingimus- ja ajasidesõna *kui* (d) (→ SÜ 419) ning ajasidesõna *kuni* (e) (→ SÜ 420). Väitlause võib seostuda pealausega ka ilma sidendita (f) (→ SÜ 426).

- (a) Ta teadis, *et* sõbral oli õigus.
- (b) Talle näis, *nagu* poleks ta ära olnudki.
- (c) Oma isa kohta ei võivat ta öelda muud, *kui et* ta on isa.
- (d) See on hea, *kui* kord jälle majas on.
- (e) Kestis kaua, *kuni* Jüri tuli.
- (f) Igaüks mõistab, meie majandus on heal järjel.

Küsilausete puhul täidavad sidendi funktsiooni küsisõnad: küsipartikkel *kas* üld- ja alternatiivküsilause puhul (a) (→ SÜ 421) ning küsivad-siduvad asesõnad ja proadverbid *miks, kus, kuidas* jt eriküsilausete puhul (b) (→ SÜ 421). Üld- ja alternatiivküsilauses võib sidendi funktsiooni täita ka öeldisverbi inversiivne lausealguline asend (c) (→ SÜ 421).

- (a) Helle küsis, *kas* Leelo on haige.
- (b) Helle küsis, *miks* Leelo tööl pole.
- (c) Jüri pole kindel, *armastab ta* Marit või mitte.

Sidendi valiku peamisi mõjureid on see, kas kõneleja peab või ei pea kõrvalausega väljendatud tõseks. Tõesus-eelde suhtes on markeeritud kõik sidendid peale sidesõna *et*.

SÜ 409. Komplementlause neutraalasend on pealause predikaadi järel, eesasend on infostruktuurilt markeeritud. Vrd

Ma kuulsin, et sa sõidad Pariisi. – Et sa Pariisi sõidad, seda ma juba kuulsin.

Korrelaadi olemasolu korral ei pruugi predikaadi järel olev komplementlause korrelaadile vahetult järgneda.

See on tore, et sa Pariisi sõidad. Ma kuulsin seda juba ammu, et sa Pariisi sõidad.

Seevastu eesasendis kõrvallause ja selle korrelaat (kui seda kasutatakse) on alati vahetus kontaktis. Korrelaat kas järgneb vahetult kõrvallausele (a) või on viidud kõrvallause ette, ülejäänud pealausest lahku (b).

- a. *Et sa Pariisi sõidad, seda ma juba kuulsin. – *Et sa Pariisi sõidad, ma juba kuulsin seda.*
- b. *Seda, et sa Pariisi sõidad, ma juba kuulsin.*

Väitlause komplemendina

et-kõrvallause komplemendina

SÜ 410. Sidesõna *et* on üldalistav sidend, millest ei järeldu midagi kõrvalausega väljendatu tõesuse või vääruse kohta. Kui *et*-kõrvallausel on tõesus-eele, tuleneb see põhisõna leksikaalsest tähendusest. Näiteks kui põhisõnaks on verb *teadma*, eeldab kõneleja kõrvallausega väljendatu tõesust, olgu *teadma*-verb ise jaatavas või eitavas vormis. Selliseid tõesus-eeldega verbe nimetatakse **faktiivseteks** verbideks. Kui aga asendada *teadma* verbiga *uskuma*, siis tõesus-eele kaob. Vrd

Ta teab, et Juhan on haige. – Ta ei tea, et Juhan on haige.

Ta usub, et Juhan on haige. – Ta ei usu, et Juhan on haige.

SÜ 411. *Et*-komplementlause laiendab **objektina** (OBJ), **rektsiooniadverbiaalina** (ADVL) või **subjektina** (SBJ) teadmispredikaate (*teadma, teadlik olema, mõistma, aru saama, mäletama* jm) (a), tõesushinnangu predikaate (*arvama, uskuma, kahtlema, veendunud olema; näima, tunduma, paistma; tõenäoline / võimalik / kindel olema* jm) (b), kõnepredikaate (*ütleva, vastatama, vaikima, meenutama* jm) (c), tundepredikaate (*kahetsema, rõõmustama, meeldima, hea meel, huvitav, tähtis olema* jm) (d), soovi- ja vajalikkuspredikaate (*tahtma, unistama, lootma, vaja olema* jm) (e), tajupredikaate (*kuulma, nägema, tundma* jm) (f), mõjutuspredikaate (*nõudma, paluma, tegema, jälgima, hoolitsema, sõltuma* jm) (g) ja eksistentsipredikaate (*juhtuma, esinema, piisama* jm) (h) (vt lähemalt EKS(V) 22 § 27).

- (a) OBJ: Ta teadis, *et sõbral oli õigus*. ADVL: Olen teadlik *sellest, et* iga lavastuse iga kord lõpeb. (A) SBJ: *See* on ju teada, *et* see näitemäng kirjutati tema peale mõeldes. (A)
- (b) OBJ: Ära arva, *et* ma ainult pudru pärast kiidan. (I) ADVL: Üldsus on kahjuks veendunud, *et* Tallinna linnavalitsus on korrumpeerunud. (A) SBJ: Näib, *et* sõbralikud lahkumineked on tema stiil. (A)
- (c) OBJ: Meile vastati, *et* neil on oma ülesanded. (A) ADVL: *Sellest, et* Rene magamise pärast said mõnitada kolm jaotäit ajateenijaid, ta vaiks. (A)
- (d) OBJ: Olen mitmel korral kahetsenud, *et* ma välisklubisse ei läinud. (A) ADVL: Mul on hea meel, *et* ma olen siin. (A) SBJ: Talle meeldis, *et* Vello teda varjamatu ihalusega vaatas. (I) Huvitav tõesti, *et* lastele lumeinglid meeldivad. (Web)
- (e) OBJ: Ta muidugi ei tahtnud, *et* ma ära läheksin. (A) ADVL: .. olen ammu unistanud, *et* saan mõne elukutselise meesatleediga rinda pista. (I) SBJ: Praegu oleks vaja, *et* temast üldse ei räägitaks. (A)
- (f) OBJ: Õpetaja kuulis, *et* keegi krõbistab .. (A)
- (g) OBJ: Nad nõuavad, *et* linn selle otsuse tühistaks. (A) ADVL: Iga müügikoha omanik kannab ka ise hoolt, *et* tema plats puhas oleks. (A) SBJ: Temast sõltub, *et* ma hiljem poleks pildil äkki tumeda ihuvärviga või punase näoga. (A)
- (h) ADVL: Võib-olla piisab *sellest, et* ma olen seal kohal. (A) SBJ: Kuid küllalt juhtub *sedagi, et* keegi mõtlebki välja päris uue sõna. (A)

SÜ 412. Argumentsete *et*-komplementlausete korrelaadiks on harilikult asesõna *see*, mis neutraalse infostruktuuri korral jäetakse tavaliselt ära. Mõnel juhul võib *see* vahelduda näitavate määrsõnadega *nii*, *sedasi* vms, nt arvamist ja näimist väljendavate verbide, ütlemisverbide ja eksistentsiverbide *juhtuma* ja *olema* puhul. Näimisverbide *näima*, *paistma*, *tunduma* puhul on määrsõnaline korrelaat koguni ainuvõimalik. See osutab selliste subjektlausete sarnasusele viisilauseetega (→ SÜ 452).

Juhtus *see* ~ *nii*, *et* haige suri. Millegipärast arvan *nii* (~ *sedasi*), *et* siseministrina püüan nii palju kui võimalik hoiduda avalikkuse tähelepanust. (A) .. paistab *sedasi*, *et* Eestimaa on sedapuhku põhjamaade vallutuse alla langenud. (A)

SÜ 413. Õeldistäite- või õeldistäitemääruslausena esineb *et*-komplementlause juhul, kui (eesasendis) pealause aluseks on nimisõna, mis väljendab eespool (→ SÜ 411) loetletud mentaalseid protsesse ja verbaalseid toiminguid või nende tulemust (*kogemus*, *järeldus*, *eeldus*; *veendumus*, *arvamus*, *oletus*, *kujutlus*, *usk*; *soov*, *lootus*, *kavatsus*, *plaan*; *väide*, *käsk*, *nõue*, *palve*

jms). Seejuures nimisõnal ei pruugi alati olla verbivastet (nt *seisukoht*, *probleem*, *idee* jms puhul, vrd *käsk* – *käskima*, *soov* – *soovima*).

Pleenumi lõppjärgeldus oli hoopis *selline*, *et* võim tsentraliseeritakse .. (A)
 Lõplik seisukoht kujunes *seesuguseks*, *et* tuleb teha uus ekspertiis. (A) Meie plaan oli *selline*, *et* 1. juunil oluks maja valmis ja sügiseks sisustatud. (A)
 Käsk oli *selline*, *et* õhtuks olgu plats puhas. (I) Ka tubakavabriku sulgemisel oli üks argument *see*, *et* salatubaka osa on kasvanud. (A)

Et-lause võib esineda öeldistäite või öeldistäitemäärusena ka olukorda väljendavate nimisõnade (*olukord*, *situatsioon*, *asi*, *asjalugu* jms) juures, millel verbiline väljendusvõimalus üldse puudub.

„Olukord oli *selline*, *et* võta ja tee, kui ainult tahad,“ meenutab Tallinna roheliste tollane juht Rein Ratas. (A) Situatsioon kujunes *selliseks*, *et* valla volikogu, valla põhimäärus, valla arengukava – kõik on tehtud Kõrgessaare valla nimele. (N)

Osa nimisõnade (*mõte*, *probleem*, *idee*, *point*, *asi* jms) puhul võib korrelaat olla ka seesütlevas, mis pole öeldistäite või öeldistäitemääruse kääne. Samas selliste lausete ja nimetavalise korrelaadiga predikatiivsete komplementlausete vahel puudub enamasti sisuline erinevus. Vrd

Probleem on *selles* ~ *see*, *et* tal pole raha. Peamine point oli *selles*, *et* mida kirjum seda parem. (N) Point on *see*, *et* Suur Vend ei maga. (N)

SÜ 414. Relatiivse komplementlausena esineb *et*-lause kõigi nimisõnade laiendina, mis kuuluvad samadesse tähendusklassidesse nagu komplementlauset nõudvad predikaadid. Niisugune kõrvallause toimib nimisõna tähendusest oleneva, seotud täiendina.

Mind innustas teadmine, *et* võidan medali. (A) Aasta alguses võib inimestel tekkida tunne, *et* raha jääb üle. (A)

Erinevalt relatiivpronoomeneist ei ole sidesõna *et* kõrvallausel lauseliige. Samas on *et* siiski tihti asendatav relatiivpronoomenit sisaldava fraasiga *mille kohaselt*, *mille järgi*.

Valitsev oli arvamus, *et* (~ *mille kohaselt*) korralikud inimesed .. ei streigi. (A)

Päris relatiivlauseile on lähemal need nimisõna laiendlausead, mida ei saa käsitada komplementina ja kus *et* vaheldub relatiivpronoomeniga vabamalt (→ SÜ 478).

Laskesuusatamine on *selline* ala, *et* teda (~ *mida*) murdmaasuusatamisega võrrelda ei saa. (A)

Komplementlaused ekvatiivisidesõnadega
nagu ~ justnagu, kui ~ justkui ~ otsekui

SÜ 415. Võrdlussõnad *nagu* ja *kui* ning nende liitsed variandid näitavad tüüpjuhul koos kõrvallause öeldisverbi tingiva kõneviisi vormiga kõrvallausega väljendatu irreaalsust – seda, et kõneleja ei pea kõrvallausega väljendatud tegelikkusele vastavaks või vähemasti kahtleb selles. Nende sidesõnadega algavaid lauseid ei saa tarvitada faktiivsete, samuti soovi ja käsku väljendavate sõnadega.

Adamsi ja Laari juttudest paistab, *nagu veedaksid* nad suurema osa päevadest kusagil Saatse saapas .. (A) .. tundub *kui käiksin* seebimullis. (Web)

*Ta mõistis, *nagu oleks* ta *eksinud*. *Ta tahtis, *nagu lõpetaks* ta keskkooli.

Tingiva kõneviisi asemel kasutatakse harva ka kindlat kõneviisi (a) ning kõneverbide puhul kaudset kõneviisi (b).

(a) .. õpetajad on avaldanud seoses riigieksamitega rahulolematust, *justnagu* neid enam *ei usaldata* oma õpilaste tööde hindamisel. (A)

(b) .. *kurdetakse, justnagu olevat* sealne tarbija muutunud passiivseks .. (A)

Vaadeldavate sidenditega komplementlauseis on harilikult pöörd sõnajärg, verb paikneb lause alguses kohe pärast sidendit. Siiski esineb ka otsejärke (→ SÜ 341).

Pole põhjust oletada, *justkui ei võiks Venemaa ja Ukraina* olla teile kasulikud partnerid. (A) Ta tajus, *justkui sees miski pudeneks* mitmeks tükiks. (I)

Nagu, justnagu, justkui ja otsekui võivad esineda ka episteemiliste partiklitena *et*-lauseis, mis sageli on sünonüümsed nende sõnadega algavate lausetega. Vrd

Ära katsugi öelda, *justnagu* sina poleks olnud asjasse pühendatud! – Ära katsugi öelda, *et* sina *justnagu* poleks olnud asjasse pühendatud! Mulle tundus, *nagu* muigaks ta endamisi. – Mulle tundus, *et* ta *nagu* muigaks endamisi.

SÜ 416. Argumentsed *nagu ~ justnagu* ja *kui ~ justkui ~ otsekui* -laused laiendavad sihitisena mõningaid kujutlemist, uskumist või teesklemist väljendavaid verbe (*kujutlema, tundma, uskuma, teesklema* jms) (a), tajuverbe (*nägema, kuulma, tundma, tajuma* jms) (b) ning kõneverbe (*ütleva, rääkima, väitma, kordama* jms) (c); alusena näimist ja järeldumist väljendavaid verbe (*näima, paistma, tunduma, kuulduma, viirastuma, järelduma, tulenema, välja tulema, nähtuma* jms) (d).

- (a) OBJ: Ta kujutles, *nagu* ootaks Tehvan ukse taga .. (I) .. miks peaks uskuma, *nagu* meie „ei“ korral hinnad edaspidi ei tõuseks? (A) Jüri teeskles, *nagu* kuuleks ta asjast esimest korda. (I)
- (b) OBJ: Ta tajus, *justkui* sees miski pudeneks mitmeks tükiks. (I)
- (c) OBJ: Manicute puhul ei saaks ka karmim kriitik öelda, *nagu* ei oskaks nad kirjutada pophitte. (A) .. just natuke aega enne oli räägitud, *justnagu* oleks keegi kuulus laulja surma saanud .. (A)
- (d) SBJ: Tundus, *justnagu* jälgiks meid keegi. (I) Teie jutust tuleb välja, *nagu* oleks probleemid .. seotud eelmise, mitte praeguse direktoriga. (A) Tundub, *kui* pöörleksin karussellil. (Web)

Korrelaadi *see* asemel võib esineda ka asemäärsõna *nii*, *nõnda* või *sedasi*. Eriti näimisverbide puhul on sellised laused lähedased viisilauseatele (→ SÜ 453).

Näib *nõnda*, *nagu* ta oleks saksa vurhvi. (A) Tundub *nii*, *nagu* öhk, vesi ja maa plaanitseksid midagi, mida inimene pole uneski näind. (A)

SÜ 417. Predikatiivse komplementlausena esinevad *nagu* ~ *justnagu* ja *justkui* ~ *otsekui* -laused peamiselt mõningate näimisele osutavate nimisõnade (*mulje*, *tunne* jms) puhul (a), **relatiivse komplementlausena** ka muude osas SÜ 416 esitatud tähendusrühmadesse kuuluvate nimisõnade puhul (*usk*, *jutt*, *oletus*, *järeldus* jms) korral (b).

- (a) Tunne oli *niisugune*, *nagu* ta oleks peksa saanud. (I)
- (b) Isa jättis alati mulje, *nagu* poleks ta seda nime varem teadnud .. (I) Uuringus ei leidnud kinnitust varasem oletus, *nagu* põhjustaksid laevalained otseselt rannapurustusi. (A)

Komplementlaused sidendiga *kui et*

SÜ 418. *et*-komplementlause võib kuuluda võrdlustarindisse.

Ta ei tahtnud midagi *muud kui seda*, *et* nende armastus igavesti kestaks. (I)

Korrelaat *see* võib ära jääda ning komplement alata ka sidendiga *kui et*, *sega* nii objektlause (a) kui ka subjektlause (b) korral.

- (a) Oma isa kohta ei võivat ta muud ütelda, *kui et* ta on isa. (I)
- (b) Ja kui ma olen teie õetütar, siis mis oleks loomulikum, *kui et* me koos kirikusse läheksime? (I)

Märkus. Sidendiga *kui et* võivad võrdlustarindi koosseisus alata ka muud kõrvallaused kui komplementlaused, nt kõrvutuslause (→ SÜ 457): *Aga isa just ütles, et ta ei lähe, ennem teenib ilma palgata, kui et ära läheb.* (I)

Komplementlaused tingimus- või ajasidesõnaga *kui*

SÜ 419. Tingimusliku subjektlausena saab tõlgendada *kui*-lauset, mis laiendab faktiivseid hinnangusõnu *hea / halb / kurb / meeldiv* jms + *olema*.

Kahtlemata on *hea*, *kui* meeskonnas on mõned universaalid .. (A) Kurb on, *kui* need asjalikud uuringud on jäänud riigivõimul kahe silma vahele. (A)

Tingimusliku varjundiga *kui* tühistab tõesus-eelde, st seda saab tarvitada ainult neis kõrvallauseis, mis sidesõna *et* puhul on tõesed. Vrd

On *hea*, *et* teda aidatakse. (eele: Teda aidatakse.) – On *hea*, *kui* teda aidatakse. (tõesus-eele puudub)

On võimalik, *et* teda aidatakse. (tõesus-eele puudub) – *On võimalik, *kui* teda aidatakse.

Komplementlausena on tingimusliku *kui*-lause korreelaadiks *see*, erinevalt tingimusmääruslausest, mille korreelaadiks on *siis* (→ SÜ 469). Vrd

See on *hea*, *kui* oma naisega samal arvamusel ollakse.

Siis on *hea* (= hästi), *kui* oma naisega samal arvamusel ollakse.

Ajaline ja/või tingimuslik võib olla *kui*-ga algav objektlause või ka komplementadverbiaallause *siis*, kui see laiendab tundepredikaate: *kartma*, *pelgama*, *häbenema*, *armastama*, *pahaks / imeks panema* jms objektlause puhul (a); *rõõmustama*, *hoolima*, *rõõmus / tänulik / kahju olema* jms komplementadverbiaallause puhul (b).

(a) Ta ei armasta, *kui* segatakse, mina ka muide mitte .. (A) Samas pannakse *pahaks seda*, *kui* tööstus kaitseb oma majanduspositsioone, avardab oma õigusi. (A)

(b) Nad ei hoolinud *sellest*, *kui* midagi ka kaduma läks. (A) Ja meil oli kangesti *kahju*, *kui* need ära osteti .. (A)

Peamiselt ajalise varjundiga objektlausena saab *kui*-lauset käsitada mõningate tajuverbide, nagu *kuulma*, *tähele panema*, *märkama*, *nägema* jms laiendina (a), samuti verbi *mäletama* laiendina (b). Tajuverbide puhul on *kui* suhteliselt vabalt vahelduv sidesõnaga *et*.

- (a) Sageli vanemad ei märka, *kui* (~ *et*) lapsel tekib probleem. (A)
- (b) Kas sa mäletad, *kui* me koos kalal käisime?

Tingimusliku komplementadverbiaallausena esineb *kui*-lause predikaatide *piisama*, *piisav olema*, *aitama* laiendina. Komplementlause öeldisverb on sageli *da*-infinitiivis.

Lähedastele rõivaid ostma minnes piisab, *kui* olete eelnevalt kirja pannud nende mõõtmed. (A) Nende arvates piisab, *kui* kurikaelad pikemaks ajaks ketti panna. (A)

***kuni*-komplementlause**

SÜ 420. Kestusele viitav *kuni*-komplementlause esineb mõne üksiku verbi laiendina, objektlause nt verbide *ootama* ja *nägema* laiendina (a), subjektlause verbi *kestma* laiendina (b). Erinevalt adverbialauset alustavast sidendist *kuni* (→ SÜ 438) ei sea komplementlause *kuni* kestust esiplaanile. Korreleadita komplementlause ajalausest siiski alati selgelt ei eristu.

- (a) Ei isa silmad *seda* jõudnud näha, *kuni* pojad suureks sirgusid. (I) Meie inimesed ei oota, *kuni* tramm peatub, nad jooksevad juba enne sõiduteele. (A)
- (b) Kestis kaua, *kuni* Peeter tuli. Kestis palju aastaid, *kuni* saadi aru, et Puusepa hoiatus oli õigustatud. (A)

Küsilause komplemendina

SÜ 421. Kõrvallauselise komplemendina esinev küsilause võib olla nii üldküsilause (a), alternatiivküsilause (b) kui ka eriküsilause (c) (→ SÜ 308).

- (a) Helle küsis, *kas* Leelo on haige.
- (b) Helle küsis, *kas* Leelo on haige või ainult simuleerib haiget.
- (c) Helle küsis, *miks* Leelo töö pole.

Kõrvallauselist küsilausest vormistavad needsamad küsisõnad, mis iseseisvat küsilausest, kuid kõrvallauselises toimivad need ühtlasi sidendina. Üld- ja alternatiivküsilausest vormistab küsisõna *kas*, mis tüüpjuhul näitab, et kõneleja ei tea, kas kõrvallausega väljendatud sündmus leiab aset või mitte või milline kõrvallausega esitatud alternatiivsetest sündmustest toimub. Nagu iseseisvat küsilausest nii võib ka kõrvallauselist üld- ja alternatiivküsilausest *kas*-küsisõna asemel markerida pöördõnajärg (normaallauselises subjekti ja verbi inversioon SV→VS), mis läbi verb nihkub lause agussesse (→ SÜ 341).

Juhan pole kindel, *armastab ta* Liisit või ei. Ta ei teadnud, *saadetakse ta* kuhugi või ei. Ma ei märganud, *oli seal* kedagi.

Eriküsilauseste algul on küsivad asesõnad, määrsõnad ja fraasid: *kes, mis, kumb, missugune, milline, mäherdune, kuhu, kus, kust, kuhumaale, kusmaal, kustmaalt, kuhupoole, kuspool, kustpoolt, kustkaudu, kunas, millal, mil, kaua, kauaks, kuniks, miks, mispärast ~ mille pärast, mistõttu ~ mille tõttu, kuidas, mismoodi, misjaoks ~ mille jaoks, mispoolest ~ mille poolest, misüle ~ mille üle, misläbi ~ mille läbi, kuivõrd; kui hea / hästi / palju / kaua(ks); mis ajal / ajani / viisil / põhjusel / otstarbel / kombel, mil(lisel) viisil / kombel* jms. Sidend osutab situatsiooni komponendile või asjaolule, mida kõneleja ei tea või mille kohta ta ei taha infot anda.

Jüri ei küsinud, *kus* Mari öösel oli olnud. Ta ootas, *millal* isa ära läheb. Õelge mulle, *kui palju* teie maja maksab. Tahan teada, *kus* ja *mil viisil* ma seda teinud olen. (A) Ma ei ütle, *miks* ta seda tegi.

SÜ 422. Predikaadid, mida saavad argumendina laiendada ainult küsilausest, on küsiverbid ja muud irresultatiivsed info hankimist väljendavad verbid *küsima, pärima, uurima, proovima, kuulatama, mõistatama* jms objektlause puhul (a) ning kaalutlusverbid *kaaluma, kaalutlema, vaagima, mõtlema* 'kaaluma' jms objektlause puhul, *kõhklema, kahevahel olema* jms komplement-adverbiaallause puhul (b).

- (a) OBJ: Inimesed küsivad, *kas* peaga pallilöömine tekitab ajuvigastusi. (A) .. ta hakkas kohe pärima, *kus* on poisid ja millal nad tulevad. (I) Ta pidas natuke vahet ja kuulatas, *kas* teine vastab. (I)
- (b) OBJ: Laenu võttes tuleb põhjalikult kaaluda, *kas* elu on lihtsam laenuga või laenuta. (A) Nii et enne kui midagi teha, tuleb kindlasti kaaluda, *mida* eelistada. (A) ADVL: Olin jälle kahevahel, *kas* keerata tagasi alla või ei. (I)

Peale küsi- ja kaalutluspredikaatide võib küsilause laiendada paljusid neidki predikaate, mis esinevad *et*-väätlausega. Need on peamiselt: teadmisverbid, s.o info olemasolu, saamist, tulemuslikku hankimist ja unustamist väljendavad verbid (enamik verbe SÜ 411 rühmast a, nt *teadma, aimu olema, selguma, kindlaks tegema, unustama*) (a), mõningad kõneverbid vm info edastamist väljendavad verbid (osa verbe rühmast c, nt *ütleva, rääkima, teatama, näitama*) (b), huvipredikaadid (osa predikaate rühmast d, nt *huvitav / ükskõik / tähtis / kellegi asi olema*) (c), mõned mõjutuspredikaadid (eelkõige kontrolli-, ootus- ja olenevuspredikaadid rühmast g, nt *jälgima, ootama, olenema*) (d).

- (a) OBJ: Ma ei tea, *kas* kõik meie arvustajad mõistavad seda. (A) Nüüd alles taipan, *mis* selle ütlemise taga oli. (A) ADVL: Mul pole aimugi, *mis* edasi saab. (A) SBJ: Finiš on juba lähedal, aga veel pole selge, *kumb* võidab. (A)
- (b) OBJ: Siiski ei öelnud ta, *kas* teine arvas ära ta salajasi mõtteid või mitte. (A) Ta ei öelnud, *miks* ta seda tegi. SBJ: *Kas* ta mõtles põhjamineku all iseennast, oma parteid või veel midagi, jäi ütlemata. (A)
- (c) SBJ: On ju noorele juhile tähtis, *kas* ja *kuidas* ta suudab meeskonna ühiste eesmärkide nimel tööle panna. (Web) Pole aga sugugi ükskõik, *milliseid* raamatuid oma lastele pakume. (A)
- (d) OBJ: Vanem peab jälgima, *kas* lapse king kulub kahelt poolt ühepalju. (A) Jälgisin, *kuidas* ämblik võrku punus. (I) .. ma istusin kolm tundi sadamas ja ootasin, *millal* meri mul minna laseb. (A) SBJ: Kui rääkida tõsiselt, siis *see, kas* elame suures või väikeses maailmas, oleneb ainult meist endast. (A)

Nende predikaatide puhul lähevad aga üld- ja alternatiivküsilause kasutustingimused eriküsimuse omadest lahku. Kuivõrd *kas*-küsimuse puhul kõneleja ei tea, kas kõrvallausega väljendatud sündmus leiab aset või mitte, siis on faktiivne teadmisverb ning teadmise edastamist väljendav kõneverb harilikult *kas* eitavas vormis või väljendavad tulevikulist tegevust, sealhulgas ka nõutavat, kavatsetavat, soovivat vms tegevust.

Ta ei teadnud, *kas* Jaanil on õigus. Ta ei öelnud, *kas* Jaanil on õigus või mitte.
Ta tahab teada, *kas* Jaanil on õigus. Öelge, *kas* Jaanil on õigus!

Harvemini esineb verb jaatavas vormis mittetulevikulises tähenduses, mis viitab sellele, et kõneleja ei tea sündmuse tõlevastavust või ei avalda seda.

Tema ju teab, *kas* Jaanil on õigus (või mitte)! Arvatavasti Jaan teatas Juhani, *kas* ta sõidab või ei. Küllap mina juba tean, *kas* vastus on õige või mitte.

Eriküsimuse puhul need piirangud ei kehti, sest eriküsimus on suunatud üksnes situatsiooni komponendile, eeldades samal ajal, et komplement-lausega väljendatud situatsioon leiab aset. Vrd

*Ta ütles, *kas* ta seda tegi. – Ta ütles, *miks* ta seda tegi.

On üksikuid predikaate, mis saavad esineda *et*-lause ja *kas*-küsilausega, kuid mitte eriküsilausega, nt *kahtlema* ja *kahtlane olema* (a), mille puhul *et*- ja *kas*-küsimuse erinevus on neutraliseerunud. Samas leidub üksikuid predikaate, mis esinevad *et*-lause ja eriküsilausega, kuid mitte *kas*-küsilausega, nt *oletama* või *ennustama* (b).

- (a) Ma kahtlen, *et* Juhan sobib ministriks. – Ma kahtlen, *kas* Juhan sobib ministriks. – *Ma *kahtlen*, *milleks* Juhan sobib.
- (b) Ma oletan, *et* Juhan sõitis maale. – Ma oletan, *kuhu* Juhan sõitis. – *Ma oletan, *kas* Juhan sõitis maale.

Küsilause ei laienda soovipredikaate (*soovima*, *tahtma* jms), emotsionaalset hinnangut väljendavaid faktiivseid predikaate (*hea*, *meeldiv*, *hirmus* jms) ja eksistentsipredikaate (*juhtuma* jms).

SÜ 423. Nagu väitlause võib ka küsilause toimida peale päris komplementlause veel **relatiivse komplementlausena**.

Etapi lõpus antakse vastus küsimusele, *kas* jätkata või lõpetada. (T) .. ajakirjanduses ei ole arutatud probleemi, *missugune* klass on parim õpilase arengule. (A)

et + küsiv sõna kõrvallauselise küsilause algul

SÜ 424. Niihästi kõrvallauselise üld- ja alternatiivküsilause kui ka eriküsilause algul võib küsiva sõna ees olla sidesõna *et*.

Küsin meestelt, *et kas* neil kaitsevääst juba kõrini ei ole. (A) Pikisilmi ootas sauna Juss, *et millal* küll pere Andres hakkab pulmamõtteid mõtlema. (I)

Selline liitsidend ei saa laiendada faktiivseid, s.o kõrvallausega väljendatu tõesust eeldavaid predikaate. Seda erinevalt küsivast sõnast, mis võib esineda faktiivse predikaadi eituse, eriküsilauses ka jaatuse korral. Vrd

Ta teadis / ei teadnud, *miks* Jüri on vintis. Ta *teadis / ei teadnud, *kas* Jüri on vintis. Ta *teadis / *ei teadnud, *et kas* Jüri on vintis.

et + küsilause on enamasti referaat – kas kaudkõne või siirdkõne (→ SÜ 427, 430).

Ta oli ühe jalaga mehelt küsinud, *et kas* too ka invaliidide võistlustel osaleb. (A) Kohe oleks tulnud pärima, *et mis* sina, Valeri siin pusid? (I)

olema-verbita pealausega komplementlause

SÜ 425. Subjektlause eesendis pealause, mis sisaldab (eriti) hinnangut väljendavat nominaalset keelendit, võib viimase juurest *olema*-verb koos subjektlause korreelaadiga puududa. Selliste vaeg- või lünkpealausetena võivad esineda fraasid, mille peasõnaks on omadussõna: – *hea, huvitav, imelik, kahtlane, kurb, loogiline, meeldiv, normaalne, selge, tore, võimalik, õige* jne (a); nimisõna – *ime, õnn, häda, fakt* jne (b); määrsõna – *kahju, vaevalt, paljugi* jne (c); infinitiiv või määrsõnastunud infinitiiv – *näha, teadagi, arvatagi* (d). Komplementlause võib olla nii väit- kui ka küsilause.

- (a) Väga tore, *et* tulite. Hea, *kui* olemasolev tase säilib. (A) Kahtlane, *kas* ta seda teab. Huvitav, *kust* see komme pärit on? (A)
- (b) Ime, *et* veel õnnetusi pole juhtunud. (A) Fakt, *et* V. M. on surnud! (A)
- (c) Kahju, *et* toetus suurematele lastele ei laiene. (A) Vaevalt, *et* põhjuseks oli laen. (N) Paljugi, *mis* minister ütles ja koalitsioonileping määras. (A)
- (d) Näha kohe, *et* inimene on vaeva näinud. (A) Teada puha, *mis* „näkki“ sa otsid! (A) Teadagi, *mis* sellisele näitemängule kõik järgneb. (A)

Selline lühikujul pealause on alati reageering eelnevale infole. Neil lausetel, v.a *teadagi*-, *vaevalt*- ja *paljugi*-lausestel, on enamasti olemas ka täiskujuline vaste, kuid see ei pruugi oma suhtlustaotluselt samasugune olla.

Sidendita komplementlause ja pealause kiilustumine

SÜ 426. Sidend puudub inversiooniga üld- ja alternatiivküsilausest (→ SÜ 421) ning otsekõne väitlausest.

Ma ei tea, *on ta* seda raamatut lugenud või mitte.
Ta ütles: „Ma olen seda raamatut lugenud.“

Üldalistav sidesõna *et* jäetakse kõnes (järelasendis) komplementlausest sageli ära ka oma vähese informatiivsuse tõttu.

Iga lollgi mõistab, *riigi majandus on omadega põhjas*.

Mõnikord kujundatakse komplementlausest aga iseseisev lause ja (senine) pealause on sellesse sisestatud kiiluna, mis võib toimida diskursusemarkerina (KP-marker – komplementlausega predikaadil põhinev marker → SK 83–85).

Käime seal, *ma mõtlen*, juba homme ära.

Sellised kiilud on moodustatavad pealauseist, mis sisaldavad eelkõige mõnimgaid oletust või tõenäosuslikku hinnangut väljendavaid verbe, nagu *arvama*, *uskuma*, *mõtleva* 'arvama', *oletama*, *pakkuma*, *ette kujutama*, *ütleva*, ka verbe *lootma*, *kartma*. Verbid on ainsuse 1. pöördes (a), mõned (nt *oletama*, *ütleva*) ka mitmuse 1. pöördes (b), ainsuse korral harilikult koos asesõnast alusega, mitmuse puhul ilma. Sidesõna *et* jäetakse komplementlausest kas lihtsalt ära või nihutatakse pealausest moodustatud kiilu. Selline fakultatiivne nihutus eeldab kiilu paiknemist lause keskel reemaosa ees.

- (a) Ta sõidab, *ma arvan (et)*, päris hästi. Ja tegelikult seisis mul risti ees mingi, *ma arvan et* kristliku sisuga keeld .. (I) Siit võiks, *ma arvan*, isegi viisteist protsenti alla anda .. (I) Muidu, *ma kardan*, ei pruugi rituaal õnnestuda. (I) .. sisuliselt on 1954 siiski pigem 1946 kui 1950 – *ma loodan*. (I) Praegu aga, *ma ütleks*, on kirjade saatmine isegi sagenenud .. (A)
- (b) Nii maksaks iga kodanik, kes tasub, *oletame*, telefoni või elektri eest vastavate pankade kaudu, sümboolse summa ka kultuuriehitiste jaoks. (A)

Kiilu partiklistumine on kõige kaugemale edenenud verbi *ütleva* kindla kõneviisi mitmuse 1. pöörde laienditeta vormi *ütleme* puhul, mis võib toimida partiklina tähenduses 'näiteks', 'umbes' vms (vt lähemalt EKS(V) 22 § 43).

Tuleb, *ütleme*, valgel hobusel raudrüüs luukere .. (I) Ma suudaks selle summa hankida, *ütleme* kahe nädala jooksul. (I)

Komplementlause referaadina

SÜ 427. Lause või lausest suurem tekstilõik, millega antakse edasi teise isiku (või ka kõneleja enda) kõnet, on **refereeriv väljend** ehk **refereering**. See on vahendava ehk refereeriva evidentsiaalsuse väljendus (→ SÜ 75). Lauseline refereering koosneb harilikult kahest osast: **saateväljendist** ja **referaadist**. Saateväljend näitab, missugune on refereeritava kõne laad (ütlemise viis) ja selle suhtluseesmärk, ning esitab refereeritava kõne allika, vahel ka adressaadi. Referaat esitab aga refereeritava kõne enda. Prototüüpne refereering on põimlause, milles saateväljendiks on pealause (või üldisemalt – alistav lause), referaadiks aga komplementlause.

Ta ütles, et Jüri läheb koju. Ta ütles: „Jüri läheb koju.“

Refereering võib olla vormistatud ka sekundaartarindiga lausena. Põhilause on harilikult saateväljend, sekundaartarind aga referaat.

Ta arvas Jüri koju minevat. Ta käskis Jüril koju minna. Ta keelas Jüril koju minemast. Ta rääkis Jüri koju minekust.

Märkus. Lihtlausegi võib olla refereering. Teate vahendatust näitab sel juhul saateväljendina toimiv üldlaiend, nt *Jaani meelest / Jaani arvates / Jaani jutu järgi / Jaani sõnul / kuuldavasti läheb äri hästi*, või hoopis öeldisverbi kaudne kõneviis vm evidentsiaalsusvorm (→ SÜ 75), nt Sõudmisega *minevat* ölad *laiaks*. (A) *Aga paberid koos memodega olla autosse jäänud*. (A) *Allikavesi pidi neidudele tagasi tooma käest libiseva nooruse ja ilu*. (A)

Komplementlauselise referaadiga põimlauses avalduvad refereeringu komponendid, nende struktuur ja funktsioonid kõige selgemal kujul. Saateväljendiks on siin pealause, milles sisaldub enamasti kas ütlemist või mõtlemist märkiv verb (*ütleva, hüüdma, sosistama, mõtlema, meelde tulema, küsima, käskima, paluma* jne) või nimisõna (*ütlus, mõte, kõne, nurin, küsimus, vastus, lause, hää* jne), vahel ka teate vastuvõtmist väljendav verb (*kuulama, lugema* jne). Referaat on enamasti käsitatav verbi laiendava sihitislausena, harvemini aluslausena, nimisõna laiendades ka relatiivse komplementlausena.

OBJ: 14-aastane grupi liige ütles: „Oma 500 krooni tuleb päeva kohta ikka.“ (A) Peter luges üle tema öla: „Leicester Crewe – tema õige nimi on Lewston – tuleb teie juurde pool kümme.“ (I) SBJ: Järgmised kohtumised läksid väga hästi ning Kairil vilksatas juba peast läbi: „Issand, äkki tulen Euroopa meistriks.“ (A) Ühtäkki tuleb Hennule meelde, et ta on unustanud täna õhtul taskukalendrisse risti teha. (I) RELATIIVNE KOMPLEMENTLAUSE: Linnavalitsuse väide, et Haapsalu maksumaksja tasub võõraste laste eest, ei vasta seega tõele. (A) Eestpoolt kostis küsimus: „Kes on järgmine?“ (I)

Saatelause predikaadiks võivad olla ka kõnelemisega kaasnevat tegevust või tundeseisundit väljendavad sõnad (*nõksatama, ärkama, muigama, rõõmustama, kartma* jms).

„Mul polegi prille, loen luubiga Videvikku ja Postimeest,“ nõksatab hõbehall pea. (A) „Sa siis kaitsed Robit?“ ärkas metsavaht justkui sügavast mõttest. (I) „Kõik tahavad omal käel tõeni jõuda,“ muigas Endrik. (I) Ajakiri rõõmustas: „Tore, kui kodumaa taas üleilmse tähelepanu keskpunkti tõusis.“ (A)

Kaudkõne ja otsekõne

SÜ 428. Olenevalt sellest, kas referaat esitab refereeritava kõne selle vahendaja (refereerija) sõnastuses või kõne allika enda sõnastuses, liigitub referaat **kaudkõneks** ehk **indirektseks kõneks** (a) ja **otsekõneks** ehk **direktseks kõneks** (b). Kirjas pannakse otsekõne harilikult jutumärkidesse.

(a) Jüri ütles, *et ta käis eile siin*.

(b) Jüri ütles: „*Ma käisin eile siin*.“

Kaudkõne on tüüpiline komplementlause. Seevastu otsekõne kuulub pigem kõrvallause ja iseseisva lause piirile. Vajadus käsitleda referaati muudest komplementlausetest eraldi on tingitud just otsekõne olemasolust. Otsekõne alistasusest ei vormistata kunagi sidesõnade abil nagu kaudkõnes. Tavaliselt jääb see seos markerimata. Vahel võivad sellele siiski osutada saatelauses paiknevad korrelatiivsed sõnad *nii*, *sedasi*, *järgmist* vms.

Too lavastaja ütles *nii*: „Tänast Eesti teatrit võib iseloomustada sõnadega „pretensioonikas rahulolu“.“ (A)

Otsekõnet saab komplementlausena käsitleda põhiliselt vaid seetõttu, et tüüpjuhul see toimib kõne- või mõtlemisverbi argumentina. Nagu kaudkõne lauset nii ka otsekõne lauset võib küsimustada kui argumenti.

Mida Jüri ütles? – Jüri ütles: „*Ma käisin eile siin*.“

Erinevalt kaudkõnest on otsekõne vormilt iseseisev lause ja saab seejuures olla ka näiteks käsklause (a) või hüüdlause (b), sisaldada ütet (c), küsi-jätku (d), samuti teise keelesüsteemi (võõrkeele, murdekeele, slängi vm) väljendeid (e).

(a) FK-le meie kavad meeldisid ja ta ütles: „*Tehke aga ning jätkake samas vaimus*.“ (A)

(b) „*Küll on hea tee!*“ öhkab Ove. (A)

(c) Kord hõiganud krahv aknast õuel kõndivale kaheksa-aastasele poisile: „*Aadu*, kas sa talu tahad osta?“ (A)

(d) „Mõisavaremed mõjuvad kuidagi majesteetlikult, *eks ole?*“ ütleb MS .. (A)

(e) Mõtuse Jaan vahtis Aalepit kõrvalt vindise pilguga, tuli juurde, puudutas varrukast ja ütles: „*Ärge pange pahass, kuulmeistreärä, ma annass teile ääd nõu*.“ (I) „*Vecchio pollo fa buon rondo*,“ ütles Debo .. (I)

Otsekõne reprodutseerib sageli dialoogi osi, mistõttu tihtipeale pole see ehituselt täislause.

Selles see häda ongi, et öeldakse „ükskõik“. (I) Ettekandja peatus minu laua taga, teretas küsivalt, ütlesin „*Nagu tavaliselt*.“ (I)

Otsekõne kannab olulisemat infot kui saatelause, mistõttu viimasest esitatakse sageli (nt ilukirjandustekstis) vaid tingimata vajalik osa, harilikult kas alus või öeldis (a). Mõnikord puudub otsekõnel üldse saatelause, kui kõne allikas ja situatsioon järeldub kontekstist (b). Saatelauseta otsekõnet on nimetatud **vabaks otsekõneks**.

(a) *Helgi*: „Kas te arvate, et sakslased on juba ligidal?“ (I) *Käratas*: „Pingilt maha! Pink on istumiseks, mitte jalgupidi otsa ronimiseks!“ (I)

(b) „Teie pileet?“ Tõtsin pea ja nägin neiut, tangid käes. (I)

Saatelause asend otse- ja kaudkõne suhtes

SÜ 429. Otsekõne suhtes on saatelause asend vabam kui kaudkõne suhtes. Kaudkõne kui tüüpilise komplementlause puhul paikneb saatelause tavaliselt kaudkõne ees, otsekõne saatelause seevastu võib olla ka otsekõne järel või keskel. Selline saatelause on üldjuhul V2-st tingitud VS-järjega.

„Issand, kui kole,“ hüüdis *Silvi*. „Igas riigis on sõjakoolid,“ ütles *ta*, „aga rahukooli ei ole kuskil.“ (I)

Otse- ja kaudkõne deiktilised suhted

SÜ 430. Otsekõne esitab kõnes avalduvad deiktilised suhted, s.o kõneldu suhted kõneakti osaliste, kõnelemisaja ja -kohaga, nii, nagu nägi neid kõne autor, kaudkõne aga nii, nagu näeb neid refereerija. See tähendab, et isikuliste asesõnade ja verbi isikuvormide, samuti koha- ja ajaadverbide valik on otsekõnes kõne autori keskne, kaudkõnes aga refereerijakeskne. Näiteks otsekõnelausel (a) ja kaudkõnelausel (b) võib olla üks ja sama sisu, kuid nähtud erinevalt positsioonilt.

(a) Jüri ütles: „Ma tulen homme ülikooli, kui sa seal oled.“

(b) Jüri ütles, et ta tuleb täna ülikooli, kui ma siin olen.

Lauses (a) näitab isikuline asesõna *ma* ja pöördetunnus *-n* ülikooli tulija samasust kõne autoriga, s.o Jüri, asesõna *sa* märgib Jüri kõne adressaati, ajaadverb *homme* seda, et ülikooli tulek leiab aset päev pärast Jüri ütlust, kohaadverb *seal*, et sihtkoht ei ole see koht, kus Jüri kõnelemise ajal asub. Lauses (b) on kõik refereerijale ümber orienteeritud. Asesõna *ta* ja verbi

3. pöörde vormi kasutus näitab, et tulijaks ei ole refereerija, vaid kõne autor, asesõna *ma*, et ülikoolis olija on refereerija, ajaadverb *täna*, et tulek leiab aset kõne refereerimise päeval, ning proadverb *siin*, et refereerija asub ülikoolis.

Otse- ja kaudkõne öeldisverbi kõneviis

SÜ 431. Referaadi öeldisverb, mis otsekõne väitlauses on kindlas kõneviisis, on kaudkõnes kas kindlas või kaudses kõneviisis või muus kaudset evidentsiaalsust väljendavas vormis (a), kusjuures otsekõne lihtminevik võib asenduda kaudkõnes ka enneminevikuga (b). Otsekõne käskiv kõneviis aga asendub tingiva või möönva kõneviisiga (c). Vrd

- (a) Jüri ütles: „Sirje *läheb* mehele.“ – Jüri ütles, et Sirje *läheb* = *minevat* = *minna* = *pidi* ~ *pidavat minema* mehele. Juulikuus ilmus ta aga meie treeninglaagrisse ja ütles, et *läheb* Ameerikasse. (A) Minu osakonnajuhataja ütles, et ma *olevat* siin kõik hulluks ajanud. (A)
- (b) Jüri ütles: „Sirje *läks* mehele.“ – Jüri ütles, et Sirje *läks* = *on* / *oli läinud* = *olevat läinud* = *olla läinud* = *läinud* mehele. Kristina ise ütles, et *tegi* suuskade valikul vea .. (A) Politseisse helistas tundmatu õpilane, kes ütles, et üks Treffneri Gümnaasiumi õpetaja *olevat teinud* nende klassile kontrolltööahvarduse. (A)
- (c) Jüri ütles: „*Leppige* omavahel kokku.“ – Jüri ütles, et me *lepiksime* = *leppigu* omavahel kokku. Keegi tuli selja tagant .. ja ütles, et me teda mööda *lubaks*. (I) Ta ütles, et *tulgu* või *helistagu* ma mõni teine kord .. (I)

Siirdkõne

SÜ 432. Peale otse- ja kaudkõne on selliseidki referaate, millel on nii ühe kui ka teise kõne tunnuseid. Niisugust vahepealset referaaditüüpi nimetatakse **siirdkõneks**. Tüüpjuhul on selleks kaudkõne taoliselt sidesõnaga, kuid kõne autori keskse deiksisega (→ SÜ 430) kõrvallause. Suulises keeles on siirdkõne väga tavaline.

Saša veel ütles mulle, et *ema, ära sina tule, me ise räägime*. (A) Ja kadunud ema tavatses öelda, et *mis sa vanamees täis suuga söögilauas kobised!* (I) Keegi ei ole isegi öelnud, et *kas sa, Nugis, tahad meie erakonnas populist olla*. (A)

Paljudel juhtudel, eriti küsilause kujulise referaatosa korral, puudub sisuline ja vormiline erinevus otse- ja kaudkõne vahel. Vrd

Ta küsis: „Kes see poiss on?“ – Ta küsis, kes see poiss on.

Kirjandust komplementlause kohta: ADMANN, AINO 1975. Otsene kõne ja saate-lause. | ADMANN, AINO 1976. Otsese ja kaudse kõne segavormidest eesti kirjakeeles. | ADMANN, AINO 1983. Otsekõnele lähedastest juhtudest kirjakeeles. | EREL, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. | EREL, MATI 2004b. Märkmeid eesti komplekslause kohta. | EREL, MATI 2017b. Liitlause. | HELP, TOOMAS 1991. Complementation in Estonian. | HENNOSTE, TIIT 2004. *Et*-komplementlause kesksete põhiverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. | HENNOSTE, TIIT 2006. *Et*-komplementlause pea-verbide funktsioonid eestikeelses vestluses 2: *mõtlemas*. ? | HENNOSTE, TIIT jt 2020. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*). | HENNOSTE, TIIT jt 2022. Komplementlausega predikaatidel põhinevate diskursusemarkerite kasutus eri registrites. | KEEVALLIK, LEELO 2000. Keelendid *et* ja *nii et* vestluses. | KEEVALLIK, LEELO 2003b. From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversation. | KEEVALLIK, LEELO 2005b. Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. | KEEVALLIK, LEELO 2010b. Hinnangu grammatikast. | KEHAYOV, PETAR 2016. Complementation marker semantics in Finnic (Estonian, Finnish, Karelian). | KERGE, KRISTA 1979. Refereering tänapäeva eesti keeles. | METSLANG, HELLE, CARL ERIC SIMMUL 2022. *Ma kardan, et meie õnned on üksteisest eemal*. (Inter)subjektiivne diskursusemarker (*ma*) *kardan* (*et*). | RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles. | REMMELG, RAILI 2006a. *Et*-kõrvallaused tänapäeva eesti kirjakeeles.

Adverbiaallause

SÜ 433. Adverbiaallaused ehk määruslaused on lauselised määrused, mis toimivad pealause öeldise vm lauseliikme, samuti kogu lause vabade laienditena.

Tähenduse järgi liigituvad määruslaused järgmiselt:

1. AJA(MÄÄRUS)- ehk
TEMPORAAL(ADVERBIAAL)LAUSE	Siis, <i>kui Jüri veel noor oli</i> , käis ta sageli tantsupidudel.
2. KVANTUMI(MÄÄRUS)LAUSE	Olin temaga nii(võrd) harjunud, <i>et ta mind millegagi vapustada ei suutnud</i> .
Ta jooksis nii kiiresti, <i>kui jaksas</i> .
3. VIISI(MÄÄRUS)LAUSE	Ta seisis nii, <i>et ta nägu ma ei näinud</i> .
Läks teisiti, <i>kui kavatsesin</i> .
4. KÕRVUTUSLAUSE	Ta pigem elab viletsuses, <i>kui loobub aust</i> . <i>Selle asemel et kodus istuda</i> , võiks kuskile sõita.
5. PÕHJUS(MÄÄRUS)- ehk
KAUSAAL(ADVERBIAAL)LAUSE	Laps nuttis sellepärast, <i>et tal valutas hammas</i> .

6. TAGAJÄRJE(MÄÄRUS)- ehk
KONSEKUTIIV(ADVERBIAAL)LAUSE	Töö oli kiire ja korralik, <i>nii et kliendid peaksid rahule jääma.</i>
7. OTSTARBE(MÄÄRUS)- ehk
FINAAL(ADVERBIAAL)LAUSE	Juku õpib selleks, <i>et targemaks saada.</i>
8. TINGIMUS(MÄÄRUS)- ehk
KONDITIONAAL(ADVERBIAAL)LAUSE	<i>Kui sa seda teed</i> , läheb sul halvasti.
<i>Oleksid sa targem</i> , ei teeks sa seda.
9. MÖÖND(USMÄÄRUS)- ehk
KONTESSIIV(ADVERBIAAL)LAUSE	Jüri käib tööl hoolimata sellest, <i>et ta on haige. Kuigi Jüri on haige</i> , käib ta tööl.

Aeg, kvantum ja viis on tähendused, mida antakse edasi enamasti käänd- või määrsõnafraasiga (nt *Ta jõudis hommikul kohale väga kiiresti*), lisaks ka osalause või sekundaartarindiga. Kvantum ja viis on seejuures lähedased ja enamasti ka ühtmoodi vormistuvad tähendused, mida tihtipeale käsitletakse koos. Ülejäänud määruslikke tähendusi väljendavad peamiselt laused ja sekundaartarindid. Neist põhjus, tagajärg, otstarve, tingimus ja mööndus moodustavad põhjuslike tähenduste rühma ning see sisuline kokkukuuluvus kajastub ka vastavate lausete süntaksis. Kõrvutuslausetel puudub üldse mitte-lausedine vaste. Kohamäärust määruslausete hulgas pole, sest varasemates määruslausete kirjeldustes kohamääruslauseteks peetud lauseid käsitletakse siin relatiivlausetena (→ SÜ 478).

SÜ 434. Adverbiaalseid tähendussuhteid väljendatakse määruslausete puhul valdavalt sidesõnade ning neid täpsustavate korrelaatide abil. Nagu väitvates komplementlausetes nii ka määruslausetes on põhilisteks sidenditeks sidesõnad: *et, kui, nagu, ehkki, kuna, kuni* jm. Korrelaadiks on demonstratiivid (*see, nii, siis* jm) või demonstratiivse osisega fraasid, mille tuumaks on määrustähenduse liigile osutav nimi- või määrsõna (*sel ajal, sel viisil / põhjusel / tingimusel, niipalju* jm). Komplementausega võrreldes kasutatakse määruslause puhul korrelaate hoopis sagedamini, tihti on nad lausa obligatoorsed. See on tingitud sellest, et vaba laiendina ei olene määruslause sisuvahekord kuigi palju pealause predikaadi tähendusest ja nõuab seetõttu eraldi väljendust. Korrelaadid võivad paikneda kas pealauses (a) või korrelaatsidendi koosseisus kõrvallauses (b).

(a) Ta tuli *siis, kui* ma juba magasin.

(b) Osatäitjaid kiideti taevani, *samal ajal kui* lavastajatöö jäi tähelepanuta.

Tähendussuhteid võivad edasi anda ka mitmesugused partiklid kas pea- või kõrvallauses (a), kõrvallause kõneviis (b), tingimuslauses ka verbi paigutamine lause algusesse tingimusliku *kui* kasutamise asemel (c).

- (a) *Pigem* ma suren, kui alla annan. Kuigi Jüri on ametnik, pole ta *ometi* bürokratuur.
- (b) Lilled ei kõlba süüa, *olgu* nad ükskõik kui ilusad.
- (c) *Oleks* mul rohkem raha, ostaksin uue auto.

Tabel 14. Adverbiaallauseste põhilised sidendid ja korrelaadid / partiklid

	KORRELAAT / PARTIKKEL	SIDEND
AJALAUSE	<i>siis; sel ajal, samal ajal, enne seda, pärast seda, selle ajaga, niipea jms</i>	<i>kui</i>
	<i>nii jms</i>	<i>nagu</i>
	<i>seni, senikaua, nii kaua, nii kauaks jms</i>	<i>kuni, kuniks</i>
KVANTUMI-LAUSE	<i>nii, niivõrd, niipalju, sedavõrd, sel määral jms</i>	<i>et</i>
	<i>nii, niivõrd, sedavõrd, sel määral, niisama, samavõrd jms</i>	<i>nagu ~ kui</i>
	<i>niivõrd, sedavõrd</i>	<i>kui(võrd)</i>
	<i>nii</i>	<i>(just)nagu, justkui, otsekui</i>
	<i>rohkem, vähem jms</i>	<i>kui</i>
	<i>sedamööda</i>	<i>kuidas</i>
VIISILAUSE	<i>nii, nõnda, niiviisi, sedasi, sel viisil jms</i>	<i>et</i>
	<i>nii</i>	<i>nagu ~ kui, kuidas</i>
	<i>teisiti, teistmoodi jms</i>	<i>kui</i>
KÕRVUTUS-LAUSE	–	<i>(just)nagu, (just)kui, (otse)kui, nii kui</i>
	<i>pigem(ini), ennem(ini), parem jms</i>	<i>kui</i>
	<i>siis; sellal, sel ajal, samal ajal</i>	<i>kui</i>
	–	<i>kuna</i>
	<i>selle asemel (sidendi koosseisus)</i>	<i>et</i>
PÕHJUSLAUSE	<i>sellepärast jms; siis</i>	<i>et</i>
	–	<i>sest (et)</i>
	<i>siis</i>	<i>kuna</i>
TAGAJÄRJELAUSE	<i>nii (sidendi koosseisus)</i>	<i>et</i>
OTSTARBELAUSE	<i>selleks jms</i>	<i>et</i>
TINGIMUSLAUSE	<i>siis, (sellisel) juhul jms</i>	<i>kui</i>
	<i>siis, sellisel juhul jms</i>	<i>sidendita (verbialguline lause)</i>
MÕÖNDLAUSE	<i>vaatamata sellele, hoolimata sellest jms</i>	<i>et</i>
	–	<i>kuigi, ehkki</i>
	<i>hoolimata, olenemata sellest jms</i>	<i>küsisõna</i>
	<i>ükskõik, ka, -gi/-ki, tahes / iganes</i>	<i>küsisõna</i>

Restriktiivsed ja mitterestriktiivsed adverbiaallaused

SÜ 435. Olenevalt sellest, kas määruslause piiritleb (ajaliselt, tingimuslikult või muul moel) pealausega väljendatavat situatsiooni või lisab vaid kommentaari pealausega väljendatule (täpsustades seda), liigitatakse määruslaused **restriktiivseteks** ehk **piiritlevateks** (a) ja **mitterestriktiivseteks** ehk **lisavateks** määruslauseteks (b).

(a) Jüri oli väsinud *sellepärast*, et ta oli kaua tööl olnud.

(b) Jüri oli väsinud, *sellepärast et ~ sest* ta oli kaua tööl olnud

Ehkki süntaktiliselt kuuluvad mõlemat tüüpi laused lauseliikmena pealausele, on restriktiivsed määruslaused sisuliselt neisse tugevamini integreeritud kui mitterestriktiivsed. Restriktiivse määruslause puhul **eeldetakse** pealausega väljendatud tegevuse toimumist, mistõttu näiteks pealause eituse (a) ja küsimus (b) pole suunatud mitte pealause tegevusele, vaid määruslausega väljendatud põhjusele, tingimusele, ajale, otstarbele vms. Seevastu mitterestriktiivse määruslause puhul **väidetakse** pealause tegevuse toimumist ning määruslausega väljendatu jääb eituse (c) ja küsimuse mõjualast välja (d). Seejuures jaatava pealause juurde kuuluv põhjuslause ei sobi enam eitava pealause juurde (c).

(a) Jüri ei olnud väsinud mitte *sellepärast*, et ta oli kaua tööl olnud (, vaid ..).

(b) Kas Jüri oli väsinud *sellepärast*, et ta oli kaua tööl olnud (, või ..)?

(c) Jüri ei olnud väsinud, *sellepärast et ~ sest* ta oli kaua tööl olnud.

(d) Kas Jüri oli väsinud, *sellepärast et ~ sest* ta oli kaua tööl olnud?

Nagu esitatud näidetest nähtub, oleneb määruslause restriktiivsus või mitterestriktiivsus eelkõige korrelaadi asukohast. Kui korrelaat paikneb pealauses, on määruslause üldjuhul restriktiivne. Restriktiivsus avaldub eriti selgesti siis, kui korrelaat on fookustatud (lauserõhu ja fookustavate partiklite *vaid*, *ainult*, *veel*, *ka* jms abil).

Jüri oli väsinud *ainult sellepärast*, et ta oli kaua tööl olnud. Mul oli sind vaja *vaid selleks*, et julgeolek saaks Meinhardi kätte. (I)

Kui korrelaat kuulub määruslause enda koosseisu, moodustades sidendiga ühtse terviku – korrelaatsidendi, nagu *sellepärast et*, *selleks et*, siis on määruslause harilikult mitterestriktiivne. Korrelaatsidenditega on samaväärsed konkreetse määrusliku tähendusega sidesõnad, nt põhjussidesõnad *sest* ja *kuna*. Mitterestriktiivsed ongi sageli just põhjuslikke suhteid väljendavad määruslaused.

Mitterestriktiivsed määruslaused on lähedased rindosalausetele. Ka rindlause puhul ei haara ühe osalause eitus või küsimus teist osalauset (→ SÜ 404). Nii rindosalause kui ka mitterestriktiivne määruslause on kõnes sageli intonatsiooniliselt eraldatud ning kirjaski vormistatakse neid tihti peale omaette ortograafilise lausena. Vrd

Te teate, et kui ma saaksin praegu öelda, siis ma ütleksin. Aga kõigepealt tuleb hulk asju selgeks teha. (A)

KGB ja selle kasuks töötamine on minu silmis kraad kangem kui NLKP. *Kuigi* ka esimesse sattus inimesi õnnetul kombel. (A)

Ajalause

SÜ 436. Ajalause konkretiseerib pealausega väljendatud sündmuse toimumisaega, ajalisi piire, kestust või sagedust. Ajaline konkretiseering seisneb pea- ja kõrvallause ajasuhte – sündmuste sama- või eriaegsuse – fikseerimises ning toimub peamiselt sidendite ja korrelaatide abil. Ajalause põhiliiks sidendiks on sidesõna *kui*. Ajasuhteid täpsustavad korrelaadid ja predikaatide ajavormid, toeks on ka lausete leksikaalne sisu ja kontekst.

Kõrvallause korrelaadiks on asemäärsõna (a) või näitavat asesõna sisaldav nimisõna- või kaassõnafraas (b).

(a) Kulminatsioon saabus *siis*, *kui* näitlejatar luges Leena Krohni loomingut. (A)

(b) Õnnetus toimus *sel ajal*, *kui* oli palju reisijaid. (A) Kas oskate öelda, kui palju töötajaid on lahkunud *selle aja jooksul*, *kui* teie direktoriks olete? (A)

Korrelaat esineb kas fookustatuna pealauses (vt eelmisi näiteid) või mittefookustatuna kõrvallauses sidendi koosseisus.

Ta hakkas nutma, *niipea kui* kuulis, et pojaga on juhtunud õnnetus. (I)

Korrelaadi juures võivad olla ajasuhet täpsustavad või kõneleja ootust (eeldust) näitavad laiendid: *täpselt*, *just*, *parajasti*, *nimelt*; *alles*, *juba*, *veel* jms.

Värv tuli *just siis*, *kui* seda kõige vähem kartsime. (A) Valima läheme *alles siis*, *kui* kõigile luuakse võrdsed tingimused. (A)

Aega võib väljendada ka relatiivlause (→ SÜ 478). Temporaalse relatiivlause spetsiaalsidendiks on *mil(lal)*, kuid selle asemel kasutatakse sageli ka ajalause üldsidesõna *kui*, harva kohasidendit *kus*. Relatiivlause võib olla nii restriktiivne – sündmusaega piiritlev (a), kui ka mitterestriktiivne – juba piiritletud sündmusaega täpsustav (b).

- (a) *Samal hommikul, mil(lal) ~ kui* sa lahkusid, juhtus isaga õnnetus.
 (b) *Praegu, kus (~ kui)* Eesti Kunstimuuseum ehitab Lasnamäe nõlvale uut hoonet, on iga kroon arvel. (A) *Eile, kui* me lõpetasime, ei olnud ju redel seal. (A)

Ajasuhtega on seotud mitu teist määrussuhet, eelkõige kõrvutus (→ SÜ 457, 382) ja põhjuslikud suhted (→ SÜ 464, 472). Neist osa puhul kasutatakse samuti sidesõna *kui*.

kui-ajalauseid

SÜ 437. Sidesõna *kui* näitab üldiselt pea- ja kõrvallause ajalist suhestatust. Korrelaadiks võib olla näitav temporaalne proadverb *siis* või üldnäitavate asendavate sõnade *see, selline, niisugune, nii* jms ühendid mingi ajale osutava sõnaga, nt nimisõnaga *aeg* (nt *sel ajal kui*), ajakaassõnaga *enne, pärast* jms (nt *pärast seda kui*), ajamäärsõnaga *kaua, kohe* jms (nt *nii kaua kui*). Korrelaadina võivad toimida ka need temporaalsed elemendid ilma näitava sõnata (*enne kui, kohe kui*). Korrelaat kuulub kas pealause või sidendi koosseisu.

1. (*siis*) *kui* -kõrvallause⁵ väljendab sündmust, millega pealause sündmus on toimumisajalt seotud. Pea- ja kõrvallause konkreetne ajasuhe – sama- või eriaegsus – nähtub osalause grammatilistest aegadest.

SAMAAEGSED SÜNDMUSED: Sain oma mõtetele kindlust, *kui* 1988. a. suvel Ungaris ühes sealses kooperatiivis käisin. (A) R. jäi Rootsi politseile vahele *siis, kui* ta püüdis kellelegi pudelit viina maha ärida. (A)

PEALAUSE SÜNDMUS JÄRGNEB KÕRVALLAUSE SÜNDMUSELE: *Siis, kui* mina olen oma keetmise-praadimise-küpsetamise lõpetanud, katsun pere lauda saada. (A)

PEALAUSE SÜNDMUS EELNEB KÕRVALLAUSE SÜNDMUSELE: *Kui* ma autole uuesti järele läksin, *siis* olid töömehed esirattad juba ära kruvinud .. (A)

2. *sel ajal ~ sellal kui; samal ajal kui; sellisel ~ niisugusel ajal kui* -kõrvallauseid konkretiseerivad pealause sündmuse toimumisaega (a). Pea- ja kõrvallause sündmused on samaaegsed. Korrelaatsidenditena täidavad *sel ajal ~ sellal kui* ja *samal ajal kui* järelkõrvallauses tavaliselt siiski (ajalis-)vastandavat funktsiooni, alustades kõrvutuslauseid (b) (→ SÜ 457).

⁵ Kujul (*siis*) *kui*, *sel ajal kui* jm on tähistatud kõiki korrelaadi ja sidendi ühendeid, ka neid, kus korrelaat asub pealauses ja on kirjas sidendist komaga eristatud.

- (a) Seepärast valvab turvateenistus kalmistuid *vaid sel ajal, kui* kontor suletud. (A) *Samal ajal, kui* meie võistlus algas, tegid odaviskajad soojendusviskeid. (A)
- (b) Teisipäeval näis investorite huvi pöörduvat taas põhinimekirja suunas – kõigi seal noteeritud aktsiate hinnad tõusid pisut, *samal ajal kui* vabaturu aktsiate sulgemishinnad enamikus langesid. (A)
3. *pärast seda kui; sellest peale ~ sestpeale kui; sellest saadik ~ sest saadik ~ seitsaati kui; sellest ajast ~ sellest (ajast) alates ~ sest (ajast) alates kui; sealtmaalt kui* -kõrvallaused konkretiseerivad pealausega väljendatud sündmuse alguspiiri. Pealause sündmus järgneb kõrvallause sündmusele.
- Pärast seda(,) kui* külalised olid lahkunud, läksime magama. Läksime magama alles *pärast seda, kui* külalised olid lahkunud. Poola ja Venemaa suhted on pinevad *sestpeale, kui* Poola möödunud kevadel NATOga liitus. (A) Loomaliha tarbimine on Saksamaal järsult vähenenud, *seitsaadik kui* seal novembrikuus esimesed hullulehmatõve juhtumid leiti. (A) Tegelikuses on A. V. (31) kullavõidu nimel töötanud *sellest ajast alates, kui* ta 7. klassis Pärnust Otepääle TSIKi suusaklassi läks. (A) Arstiks olemine on olnud N. K. elustiil *sealtmaalt, kui* ta pärast ülikooli lõpetamist Aserisse lastearstiks läks. (A)
4. *niipea kui; nii kui; kohe kui, niikohe kui, nagu* -kõrvallaused konkretiseerivad samuti pealausega väljendatud sündmuse alguspiiri, näidates et pealause sündmus järgneb vahetult kõrvallause sündmusele.
- Niipea, kui* tuli kokku uus komisjon, kõrvaldati R. M. töölt. (A) Markus ajas *kohe* asja jutti, *nii kui* ma talle sellest rääkisin. (I) *Niikohe kui* vana kummi lahti võtsime, tuli sealt pool liitrit vett. (N) Kuid *kohe kui* vilistamise ja laulmise vahele väike vahe tekkis, pugesis praost sisse mooniseemned või mingi muu mõnuaine. (I) *Nagu* keegi üle õue käis, olid lambad kohal. (A)
5. *enne (seda) kui* -kõrvallaused konkretiseerivad pealause sündmuse lõpp-piiri. Pealause sündmus eelneb kõrvallause sündmusele (a). Kui kõrvallause väljendab võimalikku eelseisvat sündmust, on kõrvallause öeldisverb sageli *da*-infinitiivis (b).
- (a) *Enne seda, kui* saksofonimängija tema kõrvale kolis, tegeles Peeter mediteerimisega. (A) .. lõppjäreldus oli paberile pandud juba *enne seda, kui* ta üldse kedagi võrdlema hakkas. (A) Ta lihtsalt ei lõpeta nõudmisi *enne, kui* on saanud oma tahtmise. (A) Midagi oleme nime kohta muidugi mõelnud, aga *enne* ei tahaks seda avaldada, *kui* kõik on päris kindel. (A)
- (b) *Enne kui hakata (~ hakkad)* artiklit kirjutama, tuleks (~ tuleb) ikka terminoloogia selgeks teha. (A)

6. *selle ajaga kui, selle aja jooksul ~ kestel ~ vältel ~ sees kui; nii kaua ~ niikaua kui, seni kaua ~ senikaua kui, seni kui; senimaani kui; nii kauaks ~ niikauaks kui, seni kauaks ~ senikauaks kui, seniks kui* -kõrvallaused konkretiseerivad pealausega väljendatud sündmuse kestust. Korrelaadid *selle ajaga, selle aja jooksul ~ kestel ~ vältel ~ sees* osutavad ajavahemikule, milles pealause sündmus toimub (a). Korrelaadid *nii kaua ~ niikaua, seni kaua ~ senikaua, seni; senimaani; nii kauaks ~ niikauaks, seni kauaks ~ senikauaks, seniks* näitavad, et pealausega väljendatud sündmus kestab kõrvallausega väljendatud samaaegse sündmuse lõpuni või uue sündmuse alguseni; *kui = kuni* (→ SÜ 438). Korrelaadi translatiivivorm viitab pealause tegevuse eesmärgipärasusele (b).

- (a) *Selle ajaga, kui* ma kohale lendan, oleks viga ammu parandatud ja unustatudki. (A) Mis on Eesti Pangas juhtunud *selle aja jooksul, kui* oled olnud panga president? (A)
- (b) Ja sind hoian *nii kaua* kinni, *kui* ütled, kus Võlur on. (A) Kalju on olnud kogu aeg üks suurtest meie fotos, *niikaua kui* mäletan. (A) Kõrge hind on hea *seni kaua*, kui ta oma väärtust õigustab. (A) Elbrus on suhteliselt ohutu mägi ainult *senikaua, kui* ilm on selge ja nähtavus hea. (A) Mäng on lihtne, mängitakse *seni, kui* ühed nupud on teised väljalt minema pühkinud. (I) Ma sõitsin *senimaani* lahtise turvavööga, *kui* endale selle Porsche sain. (A) Olav palus jumalakeeli, et tohiks poja *niikauaks* Eia juurde jätta, *kui* naisega lõunas puhkab. (I) Töölt kõrvaldatakse inimene *seniks, kui* ta läbib arstliku kontrolli. (A)

Muude sidenditega ajalaused

SÜ 438. *kuni-* ja *kuniks*-laused. Kõrvallaused sidenditega *kuni* ja *kuniks* konkretiseerivad pealause sündmuse lõpp-piiri. Siduvaks elemendiks on kas *kuni* või *kuniks* üksi või koos korrelaadiga *seniajani, seni, senimaani; seniks, seni kaua ~ senikaua, seni kauaks ~ senikauaks; nii kaua ~ niikaua; nii kauaks ~ niikauaks*, mis näitavad, et pealause sündmus kestab kõrvallause sündmuse lõpuni või alguseni. Korrelaadi olemasolul võib piirisidendiks olla ka *kui*.

Oleme toas, *kuni* vihma sajab / *kuni* vihmasadu lõpeb / *kuni* vihma enam ei saja. Ootasime, *kuni* ta minema hakkas. Ootasime *niikaua, kuni = kui* ta minema hakkas. B. B. vahib tulukesi, *kuni* silmad hakkavad vett jooksuma. (I) Läbirääkimised kestavad *seni, kuni* on saavutatud kõiki pooli rahuldav lahendus. (A) Siis on mul ametlik alus peatada ehitustööd *seniks, kuni*

omanik uue järelevalvaja leiab. (A) Politsei viis mehed Tartu arestimajja, *kuniks* Viljandi mundrimehed neile järele tulid. (A) Müük kestab *nii kaua*, *kuniks* piima jätkub. (A)

SÜ 439. *kunas*-laused. Harva esinev *kunas*-kõrvallause konkretiseerib pealause sündmuse toimumisaega. Pea- ja kõrvallause sündmused on samaaegsed. Pealause korrelaat puudub.

Siis saavad inimesed osta mootorratta, *kunas* tahavad, mitte millal kästakse. (A)

SÜ 440. *mil(lal)*- ja *kus*-laused. Sidenditega *mil(lal)* (a) ja *kus* (b) algavad laused väljendavad küll ajasuhet, kuid struktuurilt on nad pigem tempo-raalsed relatiivlaused kui määruslaused, sest nende sidendid toimivad relatiivlausele omaselt pealause ajamääruse asendajana kõrvallauses. Nii *mil(lal)*- kui ka *kus*-kõrvallaused konkretiseerivad pealause sündmuse toimumisaega. Pea- ja kõrvallause sündmused on samaaegsed. *Kus* ja lühendvormi *mil* puhul on pealauses alati ajamäärus, millega kõrvallause seostub; *millal* saab esineda ka ilma selleta.

- (a) *Nüüd, mil* ma neid märkmeid kirjutan, tundub mulle kõik see kuidagi teistmoodi. (I) Elu paradoks: just *nüüd, millal* ühendus „Eesti elulood“ (asutatud 1996) juuri ajab, kaob üks eestlase elulugu teise järel. (A) Siin on sulle võti, tule, *millal* tahad! (I)
- (b) *Nüüd, kus* mul pole vaja enam vihikute taga istuda, on mul aega talle keeta ja küpsetada. (A)

Pea- ja ajalause grammatilised ajad

SÜ 441. Pea- ja kõrvallause sündmuste samaaegsuse korral on neis lausetes samad grammatilised ajad. Pealause täismineviku korral võib kõrvallauses siiski olla olevik või lihtminevik (a), ennemineviku korral lihtminevik (b).

- (a) Regulaator järve väljavoolul *on* kõneaineks *olnud* ikka siis, kui Võrtsuga *on* midagi korrast ära .. (A) Vall *on tekkinud* siis, kui langev meteoriiditükk *paiskas* dolomiidi ja saviräha omapäraseks peaaegu ümaraks kraatriks (A)
- (b) Ilmselt *oli* see *juhtunud* siis, kui laev põhja *vajus*. (A)

Sündmuste eriaegsuse puhul kehtib järgmine üldreegel:

	PEALAUSE	KÕRVALLAUSE
(a) Pealause sündmus toimub varem	olevik / täisminevik lihtminevik / enneminevik	olevik lihtminevik
(b) Pealause sündmus toimub hiljem	olevik lihtminevik	olevik / täisminevik lihtminevik / enneminevik

- (a) Paraku suri isa *enne, kui* „Riivatute juttude“ korrektuuripoognad trükikojast tulid. (T) Alati näen surnuid unes, *enne kui* ilm muutub. (A) Olen juba tubli tund siin külas olnud, *enne kui* taipan, et Alma jutt on seosetu. (A) Ja nii oli ta kolme romaaniga endale juba nime teinud, *enne kui* avastas detektiivžanri võlud. (A)
- (b) „*Kui* koolibuss tuleb, *siis* saab tuba lapsi täis,“ räägib A. M. (A) *Kui* selle ära olen öelnud, tuleb meelde, et enne me ju teietasime. (I) *Kui* kevadel lumi läks, kolisime sisse. (A) *Kui* naine oli läinud, otsustasin asja ise lähemalt uurida. (I)

Kvantumi-, viisi- ja kõrvutuslaused

SÜ 442. Kvantumit (määra või hulka) ning viisi väljendavad määruslaused on paljus sarnased ja mõnikord käsitletaksegi neid ühe liigina. Mõlemad jagunevad funktsioonilt ja vormilt kaheks alltüübiks: **tagajärjele orienteeritud** ehk **konsekutiivseteks** *et*-lauseteks (a) ning **võrdlevateks**, peamiselt *nagu*- ja *kui*-lauseteks (b).

- (a) KVANTUMILAUSE: Jüri oli nii kohmetu, *et ei saanud sõnagi suust*.
VIISILAUSE: Jüri seisis nii, *et ta nägu polnud näha*.
- (b) KVANTUMILAUSE: Jüri jooksis nii kiiresti, *nagu jaksas*. Rahvast kogunes vähem, *kui oodati*. Jüri on täna palju lõbusam, *kui ta eile oli*.
VIISILAUSE: Jüri ei käitunud nii, *nagu Mari tahtis*. Jüri käitus teisiti, *kui Mari tahtis*.

Märkus. Kvantumi- ja viisilausetega kuuluvad samasse rühma veel omadust või seisundit väljendavad relatiivlaused. Nt *Jüri on selline (mees), et ~ kes ei saa sõnagi suust*. *Jüri ei ole selline (mees), nagu ~ kelle ma arvasin ta olevat*. *Ots on käes ja ei tohiks tekkida selliseid häireid, nagu oli möödunud suvel*. (A)

Tagajärjele orienteeritud kvantumi- ja viisilaused erinevad päris tagajärje-lausetest (→ SÜ 463) selle poolest, et kui viimased (a) väljendavad pealause sündmuse kui terviku asetleidmisest johtuvat tagajärge, siis kvantumi- ja

viisilauseid (b) väljendavad sündmuse komponentide kvantitatiivsetest või kvalitatiivsetest omadustest tulenevat tagajärge.

(a) Ta on haige, *nii et* töö *teda täna pole*

(b) Ta on nii haige, *et* töö *teda täna pole*.

Erinevalt tagajärgelausest jääb korrelaat konsekutiivses kvantumilause alati ja konsekutiivses viisilause enamasti (→ SÜ 452) pealause.

Võrdluslikud kvantumi- ja viisilauseid koos pealausega moodustavad **võrdlulause** ning konkretiseerivad kvantiteeti ja viisi võrdlusaluse kaudu. Võrdluse olemasolu poolest sarnanevad nendega kõrvutuslauseid.

KÕRVUTUSLAUSE: Ta läks tasa, *otsekui oleks ta kartnud magajat äratada*.

Kvantumi- ja viisilause võrdlulause osana on harilikult elliptiline. See võib olla nii finitiivse predikaatverbilause (a) kui ka üksnes nominaalsetest komponentidest koosnev moodustis (b). Verbita kõrvallausega võrdlulause ja lausesisese võrdluse piir ei ole alati selge (vt lähemalt EKS(V) 22 § 59).

(a) Kõik ei lähe alati nii *nagu peab*. (A) .. see on nii tobe *kui üldse olla saab*. (A)

(b) Tahtsin oma poega Viktorit nii kaua rinnaga toita *kui võimalik* .. (A) Ülikooli naiskond kaotas, kuid mitte nii *nagu Moskva AKSK-le*. (A) Uusi väljaandeid ilmub ajalehekioskitesse *nagu seeni pärast vihma*. (A) Suusad olid tal ehk veidi paremad *kui Kristinal*. (A)

Järgnevas esitatakse kvantumi- ja viisilauseidena põhiliselt finitiivverbi sisaldavaid lauseid.

Kvantumilause

SÜ 443. Kvantumilause konkretiseerib pealause öeldise, öeldistäite, täiendi või määrusega väljendatud omaduse või seisundi määra, tegevuse või protsessi intensiivsust, samuti kestust, kaugust, hulka või kogust.

Ta *karjus, nagu* jaksas. Muusika on *nii ilus, et* võtab hinge kinni. Ta on *niivõrd tagasihoidlik* inimene, *et* ei sekku kunagi vaidlusesse. Tööd tuleb teha täpselt *nii palju ja nii hästi, kui* on vaja.

et-kvantumilause

SÜ 444. *et*-lause on **konsekutiivne kvantumilause**, mille korrelaadiks on:

- 1) asemäärsõnad *nii, nõnda, niivõrd, nõndavõrd, sedavõrd* ning nende ühendid kvantiteedimäärsõnadega *palju, rohkesti, kõvasti, väga* jms ning määrsõnadega *kaugele* ja *kaua* (*nii palju ~ niipalju, nii kaugele ~ niikaugele, nii kaua ~ niikaua*).

Puhkus peaks olema *nii* pikk, *et* tunned tahtmist tööle minna. (A) Kõik käib *nii* kiiresti, *et* sa ei saa asjast arugi. (A) *Nii palju* on neil siiski aru peas, *et* nad on vait .. (I) Eesmärk on jõuda *niikaugele*, *et* ka Eestis oleks kindlustusseltsi petmine seaduste järgi karistatav. (A)

- 2) asesõnad *see* või *selline* koos kvantiteeti nimetava nimisõnaga: *sel(lisel) määral / hulgal, sellises koguses* jms. Asesõna *see* osastavas käändes võib esineda ka komparatiivivormis omadus- või määrsõna laiendina.

Uks avanes *sel määral*, *et* tema vahelt tuli nähtavale pea. (I) Mari peretöö oli *seda loomulikum*, *et* ta pärast Jussi surma hakkas jälle saunikuks (I).

Korrelaat on harilikult obligatoorne. Kvantiteet, millele korrelaadiga osutatakse, ulatub sellise piirini, *et* kõrvallausega tähistatud tagajärgsündmus leiab aset. Üksikjuhtudel võib korrelaat ära jääda.

Ma, vanamees, jooksku, *et* süda tahab lõhki minna. (A)

Korrelaatide *nii, nõnda* jt juurde kuuluvail *et*-kõrvallauseil on sisulist sarnasust adverbide *liiga* ja *küllalt* juurde kuuluvate *et*-kõrvallausetega, mida allpool käsitletakse otstarbelausetena (→ SÜ 467). Vrd

Põllumajandussaaduste kokkuostuhinnad on *nii madalad*, *et* sellest ei jätku laenuprotsentidegi tasumiseks. (A) – .. *liiga madalad*, *et* laenuprotsentegi tasuda.

Verbi laiendina võivad *nii-* ja *nõnda-*korrelaadiga kõrvallaused osutada ka tegevuse või protsessi toimumise viisile, misjuhul *et*-kõrvallause on viisilause (→ SÜ 452). Tihtipeale aga pole kvantiteet ja viis lahutatavad ning siis tuleb vastavaid *et*-kõrvallauseid pidada viisi- ja määralauseste piirijuhtumeiks.

Sämm naerab *nii*, *et* krohv ähvardab laest alla kukkuda. (A)

Kvantumilaused ekvatiivisidesõnadega *nagu* ja *kui*

SÜ 445. Ekvatiivisidesõnadega *nagu* ja *kui* või neid sisaldavate sidenditega algavad kvantumilaused konkretiseerivad kvantiteeti ekvatiivse, s.o võrdsust väljendava **võrdluse** kaudu, kusjuures kõrvallause väljendab võrdluslust. Ekvatiivne võrdlus võib olla osutav ('x toimub *sel* viisil nagu y') või samastav ('x toimub *samal* viisil nagu y') (→ SÜ 289).

1. *nagu* ~ *kui* -kõrvallause seostub osutava võrdluse korral samade korrelaatidega mis *et*-kõrvallause (a) ja samastava võrdluse korral korrelaatidega *niisama*, *sama* ja *samavõrd* (b). Osutavad korrelaadid võivad mittefookustatuna esineda ka sidendi koosseisus (c).

- (a) Nad mängisid *nii* hästi, *nagu* jaksasid. (A) Raha on ettevalmistuseks just *niipalju*, *nagu* klubi leida suudab. (A) Türgi jälle tahab liituda, kuid pole sugugi valmis avanema ega muutuma *sel* määral, *nagu* Euroopa nõuab. (A) Kitsasmokk-ninasarvik pole sugugi *nii* lühinägelik, *kui* arvatakse. (A)
- (b) Lase olla just *niisama segaselt nagu* on. (Web) Ta januneb valgust *samavõrd, kui* pelgab pimedust. (I)
- (c) Ma ei kavatse nende isikut rünnata ega luba seda teha ka oma parteikaaslastel, *niipalju kui* see on minu võimuses. (A) Näitejuhil tuleks kahtlemata ka pedagoog olla, *sedavõrd kui* oskust ja aega jätkub. (A) Põhjamaade suurim festival valgustas jäämäe veelust osa, *niivõrd kui* üks festival seda teha suudab. (A)

Nii nagu *et*-lauseid, võib ka *nagu*- ja *kui*-lauseid verbi laiendina tõlgendada mõnikord nii kvantumi- kui ka viisilausetena.

Ta nuttis *nii*, *nagu* ei kunagi varem.

2. *kuivõrd*-lause võib seostuda korrelaatidega *niivõrd* ja *sedavõrd* (a). Laused, mille algul on *kui* ühend sõnadega *palju*, *kaugel*, *kaua* jms, seostuvad korrelaatidega *nii palju*, *nii kaugel*, *nii kaua* jms (b). Määraelemendid -*võrd*, *palju*, *kaua* jms jäetakse korrelaatide olemasolul sageli kordamata, nii et sidendiks on vaid *kui*. Korrelaat võib pealausest ka puududa (c).

- (a) Kujutelmad värvusid heledaks *niivõrd*, *kuivõrd* nad olid seotud eelseisva sündmusega. (I) Linnaosavalitsuse võimutäiust suurendatakse pidevalt ja *sedavõrd*, *kuivõrd* nad ise suudavad seda rakendada. (A) Mind huvitab härja S-i tegevus vaid *niivõrd*, *kui* ma hirmuga jälgin, kuidas ta jälle võimule rühib. (A)

- (b) Archimedese seaduse järgi kaotab vette asetatud keha oma kaalust *niipalju*, *kuipalju* kaalub tema välja tõrjutud vedelik. (A) Tööd tuli teha täpselt *nii palju*, *kui* seda oli. (A)
- (c) Aga meie garanteerime sooja toidu, ja nüüd on inimese oma asi, kas küsida portse juurde või osta ise juurde, *kuipalju* soovib. (A)
3. *nagu ~ justnagu ~ justkui ~ otsekui* -kõrvallause korrelaadiks on harilikult *nii*. Kõrvallause öeldisverb on tingivas kõneviisis, osutades sündmuse irreaalsusele.

Täna õhtul on kõik *nii* vagusad, (*just*)*nagu* kardaksid nad midagi. Hoov oli uurija sõnul *nii* verine, *nagu* oleks seal siga tapetud. (A) Masseeris mu jalga *nii* vihaselt, *otsekui* oleks sünnitusabi talle igapäevane tegevus. (A)

Kvantumilaused komparatiivisidesõnaga *kui*

SÜ 446. Komparatiivisidesõnaga *kui* algav kvantumilause seostub komparatiivivormis adverbidega *rohkem*, *enam*, *vähem*; *paremini*, *kiiremini* jne, ühenditega *suuremal määral* / *hulgal*, *väiksemal* / *vähemal määral* / *hulgal* jms.

Ta sõltub kellestki või millestki *rohkem*, *kui* tunnistada tahab. (A)
Maailmaruumi pääseb teda hoopis *vähemal määral*, *kui* aluspinnalt kiirgub .. (T) Kokkuvõttes läks isegi *paremini*, *kui* oodata oskasin. (A)

Muude sidenditega kvantumit väljendavad laused

SÜ 447. *kuidas-kõrvallause* korrelaadiks on *sedamööda* või *nii*, mis paikneb kas pealauses või sidendi koosseisus.

Sedamööda, *kuidas* iga oskus aina keerulisemaks muutub, täiustuvad ka tööriistad ja tõuseb nende hind. (A) Varjud tihenevad ja liiguvad, *sedamööda kuidas* kuu oma taevateekonda jätkab. (I) Mina ütlen, et hakka vastu *nii*, *kuidas* vähegi jaksad. (Web) *Nii kuidas* areneb robotite järele nõudlus, langevad hinnad, tõuseb kvaliteet ja laienevad võimalused. (Web)

SÜ 448. *mida-kõrvallause* korrelaadiks on *seda* (laiendab komparatiivivormis omadus- või määrsõna) või *sedamööda*.

Mida vanem ja lagunenum on maja, *seda* kallim on tema ülalpidamine. (A)
Mida aasta edasi, *seda* raskemaks see läheb. (A) Pinge naftakonverentsil oli tohutu; see kasvas *sedamööda*, *mida* enam lähenes lõpule maailmanaftea ressurss. (I)

SÜ 449. *mil määral* -kõrvallause on kvantumit väljendav relatiivlause, mille korrelaadiks on *sel määral*.

.. pank suurendab laenuportfelli vaid *sel määral*, *mil määral* kasvavad pangas hoiused. (A)

SÜ 450. *mis*-kõrvallause on perifeerne kvantumilause tüüp, sisult lähedane viisilausele. Korrelaadiks on *nii*, mis harilikult paikneb kõrvallauses ja moodustab asesõnaga *mis* korrelaatsidendi *nii mis*. Viimane on sünonüümne sidenditega *nagu* ja *kuidas* (→ SÜ 445, SÜ 447).

Poiss karjus, (*nii*) *mis* ~ *nagu* ~ *kuidas* kopsud võtsid. Koer lärmab, *nii mis* jõuab. (A) Elu käib, *mis* müriseb. (A)

Viisilause

SÜ 451. Viisilause konkretiseerib pealause öeldisverbiga väljendatud tegevuse või protsessi toimumise viisi. Nagu kvantumilause *nii* ka viisilause põhitüüpideks on **konsekutiivsed** *et*-viisilaused ning **võrdlevad** *nagu*- ja *kui*-viisilaused.

et-viisilause

SÜ 452. *et*-viisilause korrelaatideks on *nii*, *nõnda*, *niimoodi*, *nõndamoodi*, *sedamoodi*, *niiviisi*, *nõndaviisi*, *sedaviisi*, *sedasi*, *seesuguselt*, *selliselt*, *sääraselt*, *sel(lisel) kombel* / *viisil* (a). Üksikjuhtudel võib korrelaat ka ära jääda (b).

- (a) Valgusfoorid on seatud *nii*, *et* keskmise kiirusega sõites ei pea autojuht tegema liigseid peatusi. (A) Pea asetati *nõnda*, *et* ta seda liigutada ei saanud .. (A) Sibul istutage mulda *selliselt*, *et* umbes pool sibulast jääks mullast välja. (A) Ta sidus paljud pered endaga *sel viisil*, *et* andis neile laenu. (A)
- (b) Panin plagama, *et* kannad kuklas! (A)

Korrelaatide *nii* ja *nõnda*, harvemini teiste korrelaatide puhul, ei ole viisi- ja kvantumilauseste piir alati terav (→ SÜ 444).

Korrelaadid *nii* ~ *nõnda* võivad mõnikord olla ka kõrvallauses, moodustades sidesõnaga *et* korrelaatsidendi. Sellised konsekutiivsed viisilaused ei erine vormilt päris tagajärjelausetest ning on ka sisult viimastele lähedased (→ SÜ 463).

Tädid kirjutavad, *nii et* krabin taga. (A) Muhuga karvanäss hoiab oma sonimütsi kuklas, *nõnda et* ta lokiis juuksekarvad esile tungivad. (I)

Eitava sisuga viisilause sidendiks võib olla ühend *ilma et*, mis pärineb korrelatiivsest ühendist *ilma selleta et*. Sellise viisilause viisilause öeldisverb on harilikult tingivas kõneviisis. Kõrvallauset saab asendada *mata*-tarindiga (→ SÜ 526).

Sõitsime kaks aastat ühes rongis ja trammivagunis, *ilma et oleksime sõna-kestki vahetanud* (~ sõnakestki vahetamata). (A)

et-viisilausetega sarnanevad mõningad komplementlauseid, nt verbide *näima*, *paistma*, *tunduma*; *juhtuma*, *olema* jne komplementid. Ka nende pealause võib fakultatiivselt esineda korrelaat *nii*, *nõnda* või *sedasi* (→ SÜ 412).

Näib / paistab / tundub (*nii*), *et* sul on õigus. Võib juhtuda (*nii*), *et* ma hilinen. Olgu pealegi (*nii*), *et* sul on õigus.

Ekvatiivisidendiga viisilauseid

SÜ 453. Ekvatiivsed viisilauseid näitavad tegevuse või protsessi toimumise viisi võrdluse teel teise samamoodi kulgeva tegevuse või protsessiga (→ SÜ 289, 445). Osutava võrdluse korral on viisilause sidendiks *nagu*, samuti *kuidas* ~ *kuis*, korrelaadid on needsamad mis *et*-kõrvallause puhul. Korrelaat on enamasti fakultatiivne.

Kõik ei sujunud (*nii*), *nagu* tema tahtis. Kohelge inimesi (*niiviisi*), *nagu* te tahate, et teid koheldaks! Mehed viitsid aega, *kuidas* keegi paremaks pidas. Las jääda *nii*, *kuis* oli. (A)

Osutavatele ekvatiivsetele viisilauselele on lähedased verbe *näima*, *tunduma*, *paistma* jms laiendavad *nagu* ~ *kui* ~ *justnagu* ~ *justkui* ~ *otsekui* -komplementlauseid (→ SÜ 416).

Neile tundus (*nii*), *nagu* ~ *kui* oleksid nad linnud.

Samastava võrdluse põhilised sidendid on *nagu* ja *kui*, korrelaatidena esinevad *niisamuti*, *samamoodi*, *samal* / *samasugusel viisil* / *kombel* / *moel* jms.

Inimesed kalduvad Internetis rääkima *niisamuti*, *nagu* nad teevad seda päriselus. (A) Mulle tundub, et meie riiki ehitatakse praegu täpselt *samamoodi*, *kui* kunagi president Kekkoneni visiiti ette valmistati. (A) Eesti Vabariik oli Teises maailmasõjas okupeeritud oma suure naabri poolt just *samasugusel viisil*, *nagu* näiteks Taani Kuningriik oma suure naabri poolt .. (A)

Viisilauseid komparatiivisidesõnaga *kui*

SÜ 454. Komparatiivlause seostub *kui*-kõrvallause sisult komparatiivse adverbi või adverbialtarindiga *teisiti*, *teistmoodi* ~ *teist moodi*, *muidu*, *muul viisil* / *kombel* / *moel* jne.

Kuid kohtus ilmnes, et tegelik elu on kulgenud mõneti *teisiti*, *kui* näitab paber. (A) Ta ütleb, et ei saa kohe *muidu*, *kui* peab midagi tegema. (A) Seda preemiat pole võimalik saada *muul viisil*, *kui* keegi peab kandidaadi esitama. (A)

Kõrvutuslause

SÜ 455. Kõrvutuslauseid sarnanevad kvantumi- ja viisilausetega, sest neidki kasutatakse ühe sündmuse võrdlemisel teisega. Kui aga kvantumi- ja viisilauseid konkretiseerivad pealausega väljendatud sündmuse komponenti (eelkõige protsessi ennast), siis kõrvutuslause suhestub pealause kui tervikuga. Kõrvutuslauseid on sellisena mitterestriktiivsed ning lähedased rindlause osalauseatele. Kõrvutus võib olla kas **sarnastav** ja või (**eristav**-)**vastandav**.

Sarnastav kõrvutus

SÜ 456. Sarnastava kõrvutuse korral väljendab kõrvallause sündmust, millega pealause sündmust sarnaseks peetakse. Sidendeiks on ekvatiivsed sidesõnad *nagu*, *kui*, *justnagu*, *justkui*, *otsekui*, samuti ühend *nii kui*, kus korrelaat kuulub sidendi koosseisu. Iseloomulik on korrelaadi puudumine pealausest. Kõrvallause väljendab irreaalset sündmust, tema öeldisverb on harilikult tingivas kõneviisis ning paikneb vahetult sidendi järel.

Kõik läksid rutates, *nagu* oleksid nad kartnud kuhugi hiljaks jääda. (I) Ja siis läks elu nii ühtesoodu edasi, *kui* poleks midagi iseäralist sündinud. (I) Kõrged kaldaveerud kahanesisid ja murenesid, *otsekui* oleks neist tükke neelanud mingi ablas ja täitmatu elukas. (I)

Vastandav kõrvutus

SÜ 457. Vastandava kõrvutuse puhul väljendavad osalauseid vastanditeks peetavaid sündmusi. Kõrvallauseid on kolme tüüpi.

1. Kõrvallause võrdlussidesõnaga *kui* kuulub võrdluslauseesse, mille pealause väljendab kõrvallausega võrreldes eelistatud või tõenäolisemat sündmust. Eelistusele või tõenäosusele osutavad pealause partiklid *pigem(ini)*,

ennem(ini), enne, parem, parema meelega jne. Sidesõna *kui* võib laieneda sidendiks *kui et*, kui kõrvallause erineb struktuurilt pealausest.

Vana Purskaja ütleb, et *ennem* tapab mu, *kui* mujale laseb. (I) *Parem* raha tallele panna, *kui* mõnele oinale anda. (A) *Pigem* olgu nad üle hoitud ja nunnutatud, *kui et* tunnevad armastusest puudust, õpetab kunstnik. (A)

2. Kõrvallause tingimus- ja ajasidesõnaga *kui* seostub korrelaadiga *siis*, paiknedes sel juhul alati pealause ees (a), või korrelaatidega *sel(lal)* ~ *sel ajal*, *samal ajal*, mis paiknevad sidendi koosseisus (b). (Ajalis-)vastandavate sidenditega *sel(lal)* ~ *sel ajal kui*, *samal ajal kui* on võrdväärne sidesõna *kuna* (c). Selliseid lauseid saab tõlgendada ka vastandavate rindosalausena (→ SÜ 382).

(a) *Kui* Tallinnas on tekkinud soojatootjate vahel konkurents, *siis* maakohtades valik puudub. (A)

(b) Kvantteooria hõlmab väga pisikest asjade maailma, *sellal kui* relatiivsusteooria objektid on väga suured ja väga kiired. (A) Liider võttis raskeid tõuse mängeldes, *samal ajal kui* suurem osa kaaslasi ränka vaeva nägi. (A)

(c) Meie sõitsime tagasi Pärnu, *kuna* teine taksoauto sõitis Kabli poole. (A)

3. *et*-kõrvallause korrelaadiks on *selle asemel*, mis paikneb sidendi koosseisus. Lisaks korrelaatsidendile *selle asemel et* kasutatakse ka tehissidendit *selmet*. Kõrvallause väljendab hüpoteetilist sündmust, öeldisverb on *da*-infinitiivis.

Selle asemel et kägaras bussis loksuda, võib rongis lehti lugeda ja kohvi juua.

(A) Kisab siin poole tassi sooja vee pärast, *selmet* tööd teha. (A)

Põhjuslikke suhteid väljendavad laused

SÜ 458. Põhjuslikke suhteid väljendavad adverbiallaused jagunevad **põhjus-**, **tagajärje-**, **otstarbe-**, **tingimus-** ja **mööndlauseteks**:

1. PÕHJUSLAUSE	näitab pealausega väljendatu põhjust	Poiss kukkus, <i>sest</i> tee oli libe.
2. TAGAJÄRJELAUSE	näitab pealausega väljendatud põhjusest tulenevat tagajärge	Olid sa purjus, <i>et</i> auto kraavi ajasid?
3. OTSTARBELAUSE	näitab pealausega väljendatu otstarvet	Mart kiirustas, <i>et</i> õigeks ajaks kohale jõuda.

4. TINGIMUSLAUSE	näitab pealausega väljendatu asetleidmise tingimust	<i>Kui kohe minema hakata, jõuab õigeks ajaks kohale.</i>
5. MÖÖNDLAUSE	näitab ebasoodsaid asjaolusid, millest hoolimata või olenemata pealausega väljendatu aset leiab	<i>Ta tõusis üles, kuigi väljas oli veel pime.</i>

Tingimust ja mööndust võib üldisemas plaanis käsitada põhjuse erikujudena. Otstarve on ühelt poolt vaadatuna tagajärg, teiselt poolt (soov)põhjus (→ SÜ 466).

Põhjuslikke suhteid väljendavate määruslausete erivariantideks on **konversatsioonilised laused**, mille puhul otseseks, kuid enesestmõistetavuse tõttu harilikult väljendamata jäävaks tagajärjeks või tagajärjelause puhul põhjuseks on kõneakt, väljendatud tagajärjeks / põhjuseks aga sellega edastatud sõnum. Sellised laused pigem kommenteerivad pealausega esitatut, muutes selle suhtlussituatsioonis relevantseks (a), või väljendavad pealause sõnastuse sobivust (b).

(a) *Kui teid huvitab*, siis ma olen juba abielus. Vrd *Kui teid huvitab, siis ma ütlen teile, et* ma olen juba abielus.

(b) See on absurdne, *kui nii võib öelda*. Vrd *Kui nii võib öelda, siis ma ütlen, et* see on absurd.

Konversatsioonilisena võivad esineda kõik põhjuslikku suhet väljendavad lausetüübid:

KONVERSATSIOONILINE

PÕHJUSLAUSE	Mari tervis pole korras, <i>sest ma rääkisin arstiga.</i>
TAGAJÄRJELAUSE	Mari tervis pole korras, <i>nii et nüüd sa tead seda.</i>
OTSTARBELAUSE	Mari tervis pole korras, <i>et sa teaks.</i>
TINGIMUSLAUSE	<i>Kui sa veel ei teadnud</i> , siis Mari tervis pole korras.
MÖÖNDLAUSE	Mari tervis pole korras, <i>kuigi see ei pruugi sind huvitada.</i>

Kõigi nende näiteks toodud konversatsiooniliste lausete puhul sobib otsest tagajärge või põhjust väljendavaks lauseks kõneaktilause nagu *Ma ütlen sulle, et ..*

Ma ütlen sulle, et Mari tervis pole korras, *sest ma rääkisin arstiga*. Ma ütlen sulle, et Mari tervis pole korras, *nii et nüüd sa tead seda*. *Et sa teaksid*, siis ma ütlen sulle, et Mari tervis pole korras. *Kui sa veel ei teadnud*, siis ma ütlen

sulle, et Mari tervis pole korras. *Kuigi see ei pruugi sind huvitada*, siiski ma ütlen sulle, et Mari tervis pole korras.

Otsese kausaalsuhte, sh tingimus- ja mööndussuhte, harva ka otstarbesuhte saab „pöörata“ järeldussuhteks. Pööratud kausaalsuhte ehk järeldussuhte puhul väljendab kõrvallause tagajärge, millega põhjendatakse pealausega väljendatud järeldust selle tagajärje põhjuse kohta, mistõttu neid nimetataksegi **põhjendavateks** määruslauseteks.

PÕHJENDAV

PÕHJUSLAUSE	Ta tahtis (vist) midagi öelda, <i>sest ta tegi suu lahti</i> .
OTSTARBELAUSE	Ta tahtis (vist) midagi öelda, <i>et ta suu lahti tegi</i> .
TINGIMUSLAUSE	Ta tahtis (vist) midagi öelda, <i>kui ta juba suu lahti tegi</i> .
MÖÖNDLAUSE	Ta ei tahtnud midagi öelda, <i>kuigi ta suu lahti tegi</i> .

Põhjuslause

SÜ 459. Põhjuslause väljendab tüüpjuhul pealausega tähistatud sündmuse põhjust (a), pööratud kausaalsuhte korral pealausega väljendatud järel- duse (oletuse) põhjendust (b). Viimasel juhul sisaldab pealause tavaliselt tõenäosusmarkereid.

- (a) Jüri polnud täna tööl *sellepärast, et ta jäi haigeks*.
- (b) Jüri jäi vist / kindlasti haigeks, *sest teda täna tööl ei olnud*. Ma oletan / arvan, et Jüri jäi haigeks, *sest teda täna tööl ei olnud*.

Põhjuslause on kas *et*-kõrvallause, *sest* (*et*) -kõrvallause või *kuna*-kõrvallause.

et-põhjuslause

SÜ 460. Üldalistava sidesõnaga *et* algava põhjuslause puhul näitab põhjus- seost harilikult korrelaat. See on kas a) ühemõtteliselt kausaalne korrelaat *sellepärast ~ selle pärast ~ seepärast, seetõttu ~ selle tõttu, seeläbi*, ka korrela- tiivne nimisõnafraas (*sel*) *põhjusel*, b) üldisema tähendusega korrelaat *siis*.

Korrelaat *sellepärast ~ seepärast* kuulub fookustatuna pealausesse, mitte- fookustatuna kõrvallause sidendi koosseisu, korreleerivad *seetõttu* ja *seeläbi* on harilikult pealauses. Tavaliselt kõrvallause järgneb pealausele. Seda tüüpi kõrvallused on valdavalt põhjust väljendavad, mitte põhjendavad.

Nad väidavad, et kehad kukuvad alla *sellepärast, et* nad on rasked. (A) Või tehti seda lihtsalt *selle pärast, et* nii oli lihtsam .. (A) Mulle meeldib reisimas käia, *sellepärast et* see on huvitav .. (A) *Seepärast* nad Eestisse tulidki uurima,

kuidas meie hakkama saame, *et* seda ka kodumaal tutvustada. (A) Metsad säilisid osalt ka *seetõttu*, *et* juurdepääs neile oli raske. (A) Saaremaa kannatas tänavu rohkem *seeläbi*, *et* kevadised külmad võtsid saagi. (A) RMK ei ole raieid ära jätnud *põhjusel*, *et* see kellelegi ei meeldi. (A)

Põhjendavad on siiski need järelasendis *et*-laused, mis ei seostu korrelaadiga ning kus põhjusmarkerina toimib sidend *et* (= *sest*, *kuna*) ise.

Sa olid rumal, *et* ei võtnud vastu nii head ettepanekut.

Korrelaat *siis* on fakultatiivne ning paikneb kõrvallausele järgnevas pealauses. Seda tüüpi kõrvallause võib olla nii põhjust väljendav (a) kui ka põhjendav (b).

- (a) *Et* lektor haigestus, (*siis*) jääb loeng ära.
- (b) *Et* loeng jäi ära, *siis* ilmselt lektor haigestus.

sest (et) -põhjuslause

SÜ 461. Sidesõna *sest* on kõige sagedamini esinev kausaalsidend eesti keeles. See on korrelaatsidend, millel on nii korrelaadi kui ka sidesõna omadusi. Korrelaadi omadusteks on koosesinemise võimalus sidesõnaga *et* ja (teise) korrelaadi puudumine pealauses, sidesõna omadusi aga võime üksi sidendina toimida. *sest (et)* -kõrvallause järgneb alati pealausele, on alati mitte-restriktiivne ning võib väljendada nii põhjust (a) kui ka põhjendust (b).

- (a) See tundub neile võõrastav, kuid aitab süüa küll, *sest* ei karju hamba all. (I)
Mul hakkas süda ärevalt põksuma, *sest et* ma varem ühegi tüdrukuga ei olnud käinud. (I)
- (b) Jüri on vist haige, *sest (et)* tööl teda täna ei olnud.

kuna-põhjuslause

SÜ 462. Sidesõna *kuna* võib esineda sidendite *sest (et)*, *sellepärast* ~ *seepärast* *et* asemel korrelaadita pealausele järgnevas kõrvallauses (a) ning sidesõna *et* asemel pealausele eelnevas kõrvallauses, s.o siis, kui kõrvallause korrelaadiks on *siis* (mis võib ka ära jääda) (b). *kuna*-lause võib mõlemal juhul olla nii põhjust väljendav kui ka põhjendav.

- (a) Valitsus pooldas viinamüüki, *kuna* sellest loodeti riigile suurt tulu. (A)
Midagi pidi siin asjalikku olema, *kuna* mässajate hulgas oli küllalt tõsiseid, haritud ja positsiooniga inimesi. (I)

- (b) *Kuna* kirju loeb programm, siis tuleb vormistamisega olla täpne. (A) *Kuna* miinides tundus olevat mingi vedelik, kutsuti kohale keemiaeksperdid.
(A) *Kuna* kedagi ei tulnud, *siis* ilmselt oli teates vale kuupäev. (A)

Põhjussidesõnadest ainsana sobib *kuna* ka sidesõna *et* järele, s.o juhul, kui põhjuslausega põimlause on samal ajal *et*-kõrvallause suurema põimlause koosseisus.

Tädi arvas, *et kuna* tänavu on kevad nii varajane, *siis* võib viljapuid vabalt juba aprillis mulda sokutada. (I)

Tagajärelause

SÜ 463. Tagajärelause esitab sündmuse teise sündmuse tagajärjena. Tagajärelauseks on harilikult *et*-kõrvallause, mis järgneb pealausele. Kõrvallause seostub pealausega sidendi koosseisu kuuluva korrelaadi *nii* või *nõnda* vahendusel (a) või ilma selleta (b). Esimesel juhul on pealause põhjussündmust väljendav väitlause. Korrelaadita *et*-kõrvallause aga eeldab, et sündmus, mille tagajärjeks kõrvallausega väljendatu on, ei ole teada. Pealause esitab harilikult vaid küsimuse või oletuse selle põhjussündmuse kohta.

- (a) Elanikud hakkavad siinsamas töötama, *nii et* parkimismure langeb ära. (A)
(b) Mida sööd, *et* nii armas välja näed? (A) On sul midagi teada, *et* nii kindlasti võid öelda? (I) Sul on vist midagi teada, *et* nii võid öelda.

Sidendiga *nii et* algava tagajärelause piir viisilausetega ei ole terav, nt lause (a) väljendab nii viisi kui ka tagajärge (→ SÜ 452). Selgemini on viisi- või ka määratähendus esiplaanil neis lauseis, mille korrelaat *nii* või *nõnda* paikneb pealauses, ehkki tagajärjetähendus kaasneb siingi (b) (→ SÜ 444, 452). Sidendiga *nii et* lause võib mõnikord väljendada ka taotletavat tagajärge, misjuhuks pole võimatu käsitleda seda ka otstarbelausena (c).

- (a) Ta tõmbas kopsud õhku täis, *nii et* vilin taga.
(b) Ta seisis *nii*, *et* ta nägu ma ei näinud. Ta jooksis *nii* (*kiiresti*), *et* silme eest läks mustaks.
(c) Püüdsime teha *kiiresti* ja korralikult, (*nii et*) kliendid rahule jääksid.

Hägune on tagajärelause piir ka põhjendava *et*-põhjuslausega (→ SÜ 460), sest otsese kausaalsuhte aspektist väljendabki põhjendav põhjuslause tagajärge.

Sa oled rumal, *et* (= *sest*) ei võtnud nii head ettepanekut vastu. Minu omad on siis vist tõrkuma hakanud, *et* nii sinuga räägin. (I)

SÜ 464. Tagajärjelausete ja muude määruslausete piirialasse kuuluvad *kui*-laused, mille pealauses on modaalverbid *tasuma*, *maksma*, *pruukima*, *tarvitsema*.

Ukse tagant paistis ere kollane valgus, kuid *tasus* mul koputada millisele tahes uksele, *kui* valgus kustus silmapilkselt. (I)

Minevikuvormi korral jääb hägusaks selliste lausete (a) piir ajalausetega (b). Vrd

(a) *Tasus* võõral vaid aiale läheneda, *kui* koer endast märku andis. (I)

(b) *Niipea kui* võõras aiale lähenes, andis koer endast märku.

Oleviku korral jääb ebamääraseks reaalse ja hüpoteetilise tõlgenduse piir ning vastavalt tagajärje- ja otstarbetõlgenduse vahekord.

Maksab üks asi ära keelata, *kui* ta otsemaid ihaldusväärseks muutub. (I)

Sageli on neis lauseis alistav sidesõna *kui* asendatav rinnastava sidesõnaga *ja*.

Ent *tarvitses* Nybitil kaitsehaaret pisut tihendada *ja* (= *kui*) vahe paisus 19-punktiliseks – 45 : 26. (I)

Otstarbelause

SÜ 465. Otstarbelause väljendab pealausega tähistatud sündmuse otstarvet. Otstarbelause sidesõna on *et*, korrelaadiks on *selleks*, *seejaoks*, *selle jaoks*, *seetarvis*, *selle tarvis*, *sel(l) otstarbel*, *sel(l) eesmärgil*, *se(lle)ks otstarbeks* jne. Korrelaat on harilikult fakultatiivne. Korrelaat *selleks* võib kuuluda ka sidendi koosseisu.

Elmar kummardub juba, *et* Arturilt haamer võtta. (I) Samas ei tohiks vähendada peakaitset ainult *sel eesmärgil*, *et* uute hindadega ampritasude pealt raha säästa. (A) .. ma ei hakka varahommikul ärkama, *selleks et* läbi pimeduse ja vihma teatripiletisappa seisma minna. (A)

Otstarbelause asemel võib otstarvet väljendada ka *ma*- (→ SÜ 513) või *maks*-tarind (→ SÜ 516–517), samuti saavas käändes teonimetarind (→ SÜ 539).

Elmar kummardub juba *Arturilt haamrit võtma*. Berlusconi oli nõus kampa lööma isegi vihatud vasakpoolsetega, *vältimaks parlamendi laialisaatmist*. (A) – Berlusconi oli nõus *parlamendi laialisaatmise vältimiseks* kampa lööma ..

SÜ 466. Otstarbelause põhitüübi moodustavad need kõrvallaused, mis väljendavad otstarvet kui taotletavat (soovitavat), seega hüpoteetilist ehk irreaalset tagajärge (erinevalt tagajärgelausest, mis väljendab reaalselt tagajärge). Pealause predikaat väljendab harilikult tegevussubjekti tahtlikku tegevust või millegi vajalikkust selleks, et tagajärg realiseeruks.

Juku õpib *selleks, et* targemaks saada. *Et* maksta konkurentsivõimelist palka, on vaja töötajate arvu vähendada. (A)

Taotletav tagajärg on samas pealausega väljendatud sündmust tingiv soovpõhjus. Näiteks lausega *Juku õpib selleks, et targemaks saada* väljendatakse nii seda, et õppimine teeb targemaks, kui ka seda, et soov targemaks saada sunnib Juku õppima. Seetõttu on niisugused otstarbelaused lähedased põhjuslausetele, mõnikord ka nendega asendatavad. Vrd

Juku õpib *selleks, et* targemaks saada. – Juku õpib *sellepärast, et* (ta soovib) targemaks saada. Töötajate arvu on vaja vähendada, *et* maksta konkurentsivõimelist palka. – Töötajate arvu on vaja vähendada *sellepärast, et* (oleks võimalik) maksta konkurentsivõimelist palka.

Samas on otstarbelause (a) oma implitsiitse soovitähenduse tõttu lähedane ka soovi väljendavale predikaate laiendavale komplementlausele (b).

- (a) Juku õpib *selleks, et* ta saaks targemaks.
- (b) Juku tahab, *et* ta saaks targemaks.

Näilise otstarbena võidakse esitada sündmust, mis tegelikult üksnes järgneb pealausega esitatud sündmusele.

Päike vajus pilvenuki taha, *et* hetke pärast uuesti särama hakata. Temagi jätkas, kuid vaid *selleks, et* paarisaja meetri pärast lõplikult liiva söösta. (A)

Kui näilist otstarvet väljendavad laused välja arvata, siis põhitüüpi otstarbelaused võivad olla ka põhjendavad, s.o pööratud kausaalsuhtes pealausega.

Küllap Juku tahab targemaks saada, *et* muudkui õpib.

SÜ 467. Teise otstarbelause tüübi moodustavad kõrvallaused, millega väljendatud otstarvet funktsioon, mille täitmiseks miski või keegi on sobiv või sobimatu. Kõrvallause laiendab sobivust väljendavaid predikaate *paras olema, sobima, sobiv olema, passima, kõlbama* jne (a), samuti predikaate, mille juurde kuuluvad sobivuse astet märkivad määraelemendid *liiga, küllalt* või nende sünonüümid (b) (→ SÜ 269). Seega selliseid lauseid võib käsitleda seotud otstarbelausetena.

- (a) Nende päästearustus *ei olnud sobiv selleks, et* päästa inimesi veest või päästeparvedelt. (A)
 (b) Ta on *küllalt tark selleks, et* seda mitte tahta. (A) Inimene ei ole kunagi *liiga vana selleks, et* uusi asju õppida. (A)

Erinevalt otstarbelausete põhitüübist ei väljenda sellised laused pealause sündmuse soovpõhjust, vaid üksnes selle sündmuse (irreaalset) tagajärge. Seejuures määraelementidega *liiga* ja *küllalt* predikaate laiendavad otstarbelaused muudab see asjaolu lähedaseks konsekutiivsetele kvantumilausele (→ SÜ 444).

Otstarbelause öeldisverb. Sõltuv ja sõltumatu otstarbelause

SÜ 468. Otstarbelause öeldisverb on tingivas kõneviisis (a) või *da*-infinitiivis (b). Tingivas kõneviisis verbiga otstarbelause on pealausest referentsiaalselt sõltumatu – selle alus, nt lauses (a) *paat*, ei pea olema samaviiteline pealause mingi liikmega. Seevastu *da*-infinitiivse verbiga lause on pealausest referentsiaalselt sõltuv: selle finitiivse vaste alus on samaviiteline pealause mingi liikmega ja jääb seetõttu otstarbelauses endas väljendamata.

- (a) Ma hoidsin vaierist kinni, *et* paat vastu rahnu *ei paiskuks*.
 (b) *Ma* hoidsin vaierist kinni, *et* mitte vastu rahnu *paiskuda* (= *et ma* vastu rahnu *ei paiskuks*).

da-infinitiivse otstarbelause implitsiitseks jääv (kustutatud) grammatiline subjekt (GS_{da}) on harilikult identne pealause tegevussubjektiga (a), viimase puudumisel (nt seisundipassiivses lauses) tegevusobjektiga (b).

- (a) *Poiss* [TS] luges raamatut, *et* targemaks saada [*Poiss* [TS] saab targemaks]. Kiirustati, *et* õigeks ajaks kohale jõuda [*Kiirustajad* [TS] jõuavad õigeks ajaks kohale]. *Poisil* [TS] tuli kiirustada, *et* õigeks ajaks kohale jõuda [*Poiss* [TS] jõuab õigeks ajaks kohale].
 (b) *Iga aluskivi* [TO] pidi olema paika pandud suure hoolikusega, *et* kanda tulevase torni raskust [*Aluskivi* [TS] kannab tulevase torni raskust]. (A)

Tingivas kõneviisis öeldisverbiga otstarbelause referentsiaalne sõltumatus pealausest võimaldab teda kasutada olenemata sellest, kas otstarbelause alus on eri- (a) või samaviiteline (b) pealause mingi esilduva liikmega.

- (a) *Jüri* nägi kõvasti vaeva, *et* keelestrateegia tähtjaks valmiks.
 (b) *Jüri* nägi kõvasti vaeva, *et ta* tähtjaks keelestrateegia valmis jõuaks. *Mind* huvitas ainult kellaaeg, *et ma* juuksuritooli ei hilineks. (I)

Samasuse korral eelistatakse siiski harilikult *da*-infinitiivi. Mõnikord võib tingiva kõneviisi valiku taga olla soov vältida *da*-infinitiivide kuhjumist juhul, kui predikaadiks on nt modaalverb, mis seostub *da*-infinitiivse laiendiga.

Jüri nägi kõvasti vaeva, et saaks keelestrateegia välja anda (mitte: .. *et saada keelestrateegia välja anda*).

Tingimuslause

SÜ 469. Tingimuslause väljendab pealausega tähistatud sündmuse toimumise tingimust, s.o võimaliku sündmuse võimalikku põhjust. Tingimuslause on *kui*-kõrvallause (a) või verbialguline sidendita kõrvallause (b). Korrelaat on harilikult *siis*, harvemini ja formaalsemas registris *niisugusel / sellisel / sel juhul, sellisel / sel puhul* jms. Korrelaat on fakultatiivne ja esineb pealause koosseisus; *juhul* võib kuuluda ka sidendi koosseisu. Ilma sidendita kõrvalause esineb enamasti tingivas kõneviisis öeldisverbi puhul.

- (a) *Kui* ta oleks targem, *siis* poleks ta sinna läinud. *Kui* ta sind märkab, oled tehtud mees. *Sel juhul, kui* sa asjast midagi ei taipa, ära parem räägi. Opereti vastu poleks vähematki, *juhul kui* oleksime näinud mõnda särtsakat tükki. *Isegi siis, kui* võtta auto, ei jõuaks me õigeks ajaks. *Isegi siis* ei jõuaks me õigeks ajaks, *kui* võtta auto.
- (b) *Saaks* linadest hinda, ostaks hobuse. *Oleks* ta veel mõne aasta vanem, *siis* poleks ta meile sedagi raha saatnud.

Tingimuslauseid saab mõnikord asendada tingimusliku konverbitarindiga (→ SÜ 526).

Kui juurvilja liiga kaua keeta, lähevad vitamiinid kaduma. – *Juurvilja liiga kaua keetes* lähevad vitamiinid kaduma. *Kui vaeva ei nähta*, siis pole ka tulemust. – *Vaeva nägemata* pole ka tulemust.

Tingimussituatsioon ja pealausega väljendatud situatsioon on mõlemad suuremal või vähemal määral hüpoteetilised, s.o võivad, kuid ei pruugi esineda vaatlushetkel tegelikkuses (a), erinevalt näiteks põhjuskõrvallausega põimlausest, kus mõlemad situatsioonid on tegelikud (b).

- (a) *Kui* näitleja on haige, *siis* jääb etendus ära.
- (b) *Et* näitleja on haige, *siis* jääb etendus ära.

Tingimuslause öeldisverb

SÜ 470. Tüüpilise tingimuslause öeldisverb on kas kindlas kõneviisis (a), *da*-infinitiivis (ainult *kui*-lauses) (b) või tingivas kõneviisis (c). Tingivas kõneviisis öeldisverbiga tingimuslause korral on tavaliselt samas kõneviisis ka pealause öeldis.

- (a) Kui *hakkame* varem minema, jõuame õigeks ajaks kohale.
- (b) Kui *hakata* varem minema, jõuame õigeks ajaks kohale. **Hakata* varem minema, jõuame õigeks ajaks kohale.
- (c) Kui *hakkaksime* varem minema, *jõuaksime* õigeks ajaks kohale.

Tingivat kõneviisi kasutatakse selleks, et näidata tingimuse suhteliselt kõrget hüpoteetilisuse astet (esinemise väikest tõenäosust).

Kui Jüri *oleks* ministeeriumis, *istuks* ta koosolekul.

Tingiva kõneviisi hüpoteetilisusest tuleneb ka tingimuslause teisene kasutus käsu või palve pehmendamisel.

Ma *oleksin* teile väga tänulik, kui te *jätaksite* mind rahule.

Tingiva kõneviisi minevik näitab, et tingimus on jäänud vaatlushetkeks realiseerumata.

Kui Jüri *oleks olnud* eile ministeeriumis, siis ta *oleks istunud* koosolekul.

Kindlat kõneviisi kasutatakse nii kõrge kui ka madala hüpoteetilisuse astmega tingimuslauseis. Tingimuse esinemise tõenäosus oleneb sel juhul muudest asjaoludest kui tingimuslause kõneviis, nt pealause öeldisverbi kõneviisist. Kui pealause öeldis on kindlas või käskivas kõneviisis (a), on tagajärje ja sellest tulenevalt ka tingimuse esinemise tõenäosus vaatlushetkel suhteliselt suur. Kui pealause öeldis on tingivas kõneviisis (b), on tagajärje ja järelikult ka tingimuse esinemise tõenäosus väike.

- (a) Kui Jüri *on* / *oli* ministeeriumis, siis ta *istub* / *istus* koosolekul. Kui Jüri *on* ministeeriumis, siis *istugu* koosolekul.
- (b) Kui Jüri *on* ministeeriumis, siis *istuks* ta koosolekul. Sina *laseksid* ka, kui su kahekümneaastase töö vili sult ühel päeval teenimatult käest ära *võetakse*. (I)

Kindla kõneviisi kohta öeldu kehtib ka *da*-infinitiivi puhul, kuid erinevalt kindlast kõneviisist näitab *da*-infinitiiv harilikult ühtlasi tingimussituatsiooni üldkehtivust.

Kui juurvilja liiga kaua *keeta*, lähevad vitamiinid kaduma. Kui sulle lips ette *siduda*, näed sa päris viisakas välja. (A)

Nagu nähtub viimasest näitelausest, *da*-infinitiivi kasutamisel siin sama-subjektilisuse nõuet pole (vrd *enne kui* -ajalause: → SÜ 437 p 5).

Konversatsioonilise ja põhjendava tingimuslause öeldisverbi vormivalik on piiratum. Konversatsioonilise tingimuslause öeldisverb on kas *da*-infinitivis, kusjuures verb on valdavalt mõtlemis- või kõneverb (a), või kindlas kõneviisis (b).

- (a) Kui järele *mõelda*, siis olen oma elu ikka elanud kahe linna vahel. (A) Kui murest *rääkida*, siis ratastraktorist on küll suur puudus. (A)
- (b) Kui mind haletsema *tulid*, siis uks on seal. (S) See on alatu, kui teada *tahad*. (I)

Põhjendava tingimuslause öeldisverb on harilikult kindlas kõneviisis (a), harva tingivas (b), üksikjuhtudel *da*-infinitivis (c).

- (a) Kui toas tuli *põleb*, siis on isa kodus. Kui ma seda *suutsin*, siis suudan ma kõike. (I) Aken peab lahti olema, kui nii vali müra kuulda *on*. (I)
- (b) Kui toas tuli *põleks*, siis oleks isa kodus.
- (c) Kui siit kirikutorni *näha*, on nägemine korras.

Tingimuslause partikleid

SÜ 471. Tingimuslause pealauses korrelaadi juures või tingimuslauses endas võib olla partikleid, mis toonitavad tagajärje ootuspärasust, nt *eriti*, *iseäranis*, *liiati(gi)*, *pealegi* (a), erandlikkust, nt *ainult*, *üksnes*, *vaid* (b), või ootusvastasust, nt *isegi*, *ka*, *-gi/-ki* (c).

- (a) Punkt tuleb panna juhul, kui punktita lühend raskendab tekstist arusaamist, seega *eriti siis*, *kui* lühend langeb kokku mõne eestikeelse sõnaga. (T) Mare sõnul aga võivad lapsed, *liiati kui* see on neil esimene kogemus politseiga, kartma hakata ega pruugi juhtunust vanematele teatada. (A)
- (b) Kreekat saab aidata *vaid juhul*, *kui* nad end ise aidata tahavad. (A)
- (c) *Kui* ma *ka* noorem oleksin, ei suudaks ma seda kunagi nii hästi teha .. (I) *Kui* see viimane küsimus midagi *muutiski*, siis igatahes mitte liidrit. (A) Oleksin rahul *isegi siis*, *kui* tagastatav summa oleks väiksem. (A)

Tingimuslause vahekord ajalausega

SÜ 472. Tingimuslausele ja ajalausele on ühised sidesõna *kui* ja korrelaat *siis* ning ka teatav sisusarnasus – tagajärg ei saa eelneda tingimusele (põhjusele). Tingimuslausest eristab ajalausest aga suhte põhjuslikkus ja hüpoteetilisus. Lähemal ajalausele on kindlas kõneviisis öeldisverbiga tingimuslause, mille hüpoteetilisus on suhteliselt madal. Sellise öeldisverbiga *kui*-lause võib tõlgendada nii aja- kui ka tingimuslausena, eriti kui verb on oleviku vormis. Nt järgnevas põimlause võib *kui*-lause olenevalt kontekstist saada kas 'sel ajal kui' või 'juhul kui' tõlgenduse.

Kui sa Tartus oled, käi ka ülikooli vaatamas.

Mineviku vormis öeldisega lause on harilikult ajalause, st väljendab tegelikult aset leidnud situatsiooni (a), kuid väljendades habituaalset, korduvat situatsiooni saab see siiski hüpoteetilise tõlgenduse ja on käsitatav tingimuslausena (b).

(a) Kui selgus, et Jaan on tõsiselt haige, viidi ta haiglasse.

(b) Vanasti, kui selgus, et inimene on tõsiselt haige, viidi ta haiglasse.

kui-lause on ühemõtteliselt tingimuslause, kui sidesõnal on emfaatiline rõhk.

KUI sa Tartus oled, käi ka ülikooli vaatamas.

Mööndlause

SÜ 473. Mööndlause näitab, et pealausega väljendatu kehtib vaatamata sellele, et kehtib mööndlausega väljendatu (**vaatamata-tüüp**) (a), või olenemata sellest, kas, kus, millal, kuidas jne leiab mööndlausega väljendatud sündmus aset või kes, missugune jne on selle sündmuse osaline (**olenemata-tüüp**) (b). Tegemist on seega ootusvastase suhtega põhjuse ja tagajärje vahel. Näiteks järgmiste lausete puhul eeldatakse, et kui ollakse väsinud (a) või kui see väsimus ületab mingi kriitilise piiri (b), siis tavaliselt minnakse puhkama, kuid väidetakse, et tegelikult realiseerub oodatule vastupidine tagajärg.

(a) Kuigi Jaan oli väsinud, ei läinud ta puhkama.

(b) Ükskõik kui väsinud Jaan ka poleks, puhkama ta ikkagi ei lähe.

vaatamata-tüüpi mööndlauseid on tüüpilised mööndlause, mis väljendavad tegelikkuses aset leidvat sündmust. *Olenemata*-tüüpi mööndlauseid väljendavad aga hüpoteetilist sündmust ja see asjaolu seob neid tingimuslauseetega.

Vahel peetakse neid koos *isegi kui* -tingimuslausega mööndtingimuslause- teks. Siin käsitletakse neid siiski mööndlause alltüübina.

vaatamata-tüüpi mööndlausete sidenditeks on kas 1) üldalistav sidesõna *et* koos korrelaadiga või 2) möönvad sidesõnad *kuigi* ja *ehkki*. Seevastu *olenemata*-tüüpi mööndlauseid sisaldavad mingit indefiniitset elementi, enamasti küsisõna, ja lause muudavad möönvaks eelkõige mitmesugused partiklid.

***vaatamata*-tüüpi mööndlauseid**

et-mööndlause

SÜ 474. *et*-kõrvallausele annavad möönva tähenduse kaassõnastunud *mata*-vormid *vaatamata* ja *hoolimata*, mis seostuvad korrelaatasesõnaga *see*: *sellele ~ selle peale vaatamata, sellest hoolimata* (a) (→ EKS(V) 13 § 4). Korrelaat on kas pealauses või moodustab sidesõnaga *et* korrelaatsidendi. *et*-lause võib kuuluda ka pealauses paikneva nimisõna (*asjaolu, fakt, jutt, arvamus, soov* jms) juurde (b), kuid sellisel juhul on mööndusmääruseks pigem *vaatamata / hoolimata* + NP, *et*-lause aga relatiivne komplementlause selle NP koosseisus. Möönvaks sidendiks on kujunenud sidesõna *et* ühendid verbi *olema* möönva kõneviisi vormi ja kinnitava partikliga: *olgugi et, olgu küll et, olgu peale(gi) et* (c).

- (a) *Vaatamata sellele(,) et* aeg oli hiline, ei tahtnud keegi lahkuda. *Hoolimata sellest(,) et* vihma hakkas sadama, läksin ma õue.
- (b) *Hoolimata faktist, et* lugu avalikkuse ette ei jõudnud, ei lahenenud see ML hinnangul sugugi vaikselt. (A) *Vaatamata asjaolule, et* Henry värvavat ei lõõnud, sai ta minu meelest paremini hakkama. (A)
- (c) Seega olid kirjad tulnud Soomest kümne päevaga, *olgugi et* laev sõidab selle maa nelja tunniga. (A) Seda ma veel ei teadnudki, *olgu küll, et* olen juba kolm kuud VGIK-is õppinud. (I) Ei saa ju jätta teise kirju lugemata, *olgu pealegi, et* inimest ennast pole enam olemas. (I)

Kõik need vormistusvõimalused on kasutatavad ka konversatsiooniliste (a) ja põhjendavate (b) mööndlausete korral.

- (a) *Vaatamata sellele, et* nii ei ole ilus öelda, sa ei vääri enam.
- (b) *Olgugi et* Jüri on kodus kolm kassi, ei armasta ta eriti loomi.

kuigi- ja ehkki-mööndlaused

SÜ 475. *kuigi-* ja *ehkki-*kõrvallauseis muudab sidendi möönvaks partikkel *-gi/-ki*. Tüüpjuhul pealauses korrelaat puudub, kuid erijuhul võib selleks olla *siis* (→ SÜ 477). Peale *ehkki* kasutatakse harva ka sidesõna *ehk* ja partikli *küll* ühendit *ehk (...)* *küll*.

Põlgus ja vihkamine jäid ikkagi, *kuigi* teda lausa enam ei löödud ega lükatud.

(I) Aga ikkagi ütles ta temale ära, *ehkki* tundis, et ta Haraldit armastab. (I)

Hommikueine kulges üsna nukras meeleolus, *ehk küll* proua Hurt väga armas oli. (I) Eks ta ikka armas ole, *ehk* ta *küll* oma ei ole. (I)

Needki sidendid vormistavad ka konversatsioonilisi (a) ja põhjendavaid (b) mööndlauseid.

(a) *Kuigi* see ei ole minu asi, on sinu käitumine lihtsalt häbiväärne.

(b) *Kuigi* Mart tuli tagasi, ei armastanud ta oma naist.

olenemata-tüüpi mööndlaused

SÜ 476. *olenemata*-tüüpi mööndlaused jagunevad **alternatiivmööndlauseteks** ja **üldistavateks mööndlauseteks**, millel on osalt samad, osalt erinevad väljendusvahendid. Tavaliselt põhinevad mõlemad laused küsiva sõnaga algaval kõrvallausel: alternatiivmööndlause alternatiivküsilausel, mis algab küsipartikliga *kas*, üldistav mööndlause eriküsilausel küsiva asesõnaga või asemäärsõnaga (*kes*, *mis*, *milline*, *kuidas*, *kui* jms). Alternatiivmööndlauses võib partiklit *kas* asendada ka verbialguline sõnade pöördjärg. Mõlema lausetüübi puhul annavad lausele möönva tähenduse:

- küsiva sõna ees paiknevad osaliselt kaassõnastunud *mata*-vormide ühendid korrelaatpronoomeniga *see*: *sellest olenemata*, *sellest sõltumata*.

Iga raamat, iga luuletus, iga artikkel on olnud põletav, häbistav läbikukkumine, *sõltumata sellest*, *kas* neid on kiidetud või laidetud. (I) Võib-olla on tal südames kerged valud ning *olenemata sellest*, *on ta* noor või vana, tahab ta end kontrollida. (A) *Olenemata sellest*, *kuidas* täpselt kujuneb valitsusliit, jääb opositsioon igal juhul väga kirjuks. (N)

- sõnad *ükskõik*, *ükspuha* jms, üldistavas lauses sageli koos partikliga *ka* või öeldisverbile liituv partikliga *-gi/-ki*.

Vanaema istus tihtipeale ahjusuu ees, *ükskõik kas* see siis mustas või lõkendas. (I) *Ükskõik mis* põhjendusi *ka* välja ei pakutud, oli see agressioon

sõltumatu riigi vastu. (A) *Ükskõik kui* hästi kõik sujubki, lahkuge esimeselt kohtamiselt pärast poolteist tundi koosolemist. (A)

Sõna *ükskõik* võib ka ära jääda. Alternatiivmööndlauses annab mööndust sel juhul edasi vastandite rinnastus (a), üldistavas mööndlauses üksnes partikkel *ka* või öeldisverbile liituv *-gi/-ki* (b).

(a) Meie oleme ristirahvas, *kas me seda tahame või ei, kas me usume või mitte*.

(I) Mäng on elu loomulik osa ning tuleb lapse juurde iseenesest, ta muutub koos ajaga, *tahad sa seda või mitte*. (A)

(b) *Kuhu ta ka* läheks, ma järgnen talle. *Kuidas ka* Eedi poleks tahtnud vaikida, ometi pidi ta vastama. (I) Tema suur armastus direktori vastu oli kõigile näha, *kui* väga Helle oma tundeid varjata püüdis. (I)

Üldistavas tüübis võib möönvuse anda ka küsivale sõnale järgnev *tahes / iganes*.

Rääkis ja mõtles ta tagaselja *mida tahes*, ülemustega kokku saades lausus ta ikka mõne mõistliku sõna. (I) Õpetajate palgasüsteemi võib ümber korraldada nii palju *kui tahes*, vaesuse ümberjagamine ei vii meid kahjuks tekkinud olukorrast välja. (A) *Mida iganes* ma ka ei kuulnud, ikka kuulsime me midagi veel. (A)

Mööndust võib lisaks muudele vahenditele markeerida ka möönva kõnevii-siga või sellega samafunktsioonilise konstruktsiooniga *las + Vda/Vf*.

Sadagu / las sadada ~ sajab pealegi, mina jään siia. *Mingu kuhu tahes / tahab*, ma järgnen talle. Nii et piinlik seis igal juhul, *vingerdagu* me oma selgitustega *kuidas tahes*. (A) Aga enesekiitmisest ei tule midagi välja, *olgu* see *ükskõik kui* veenev. (A) Paberimäärimise maht on ikka üks, *olgu* kahju suur või väike. (A)

Möönvas kõneviisis on harilikult ka reduplikatiivset laadi möönvad kinnisväljendid, nt *maksku mis maksab, tulgu mis tuleb, olgu mis on, olgu kuidas on*, ehkki võimalik on ka kindel kõneviis, nt *läheb kuidas läheb*.

Mööndlause võib alata ka tarindiga *nii Adj/Adv kui V + -gi/-ki / ka V*.

Nii imelik, *kui* see *ka ei näi*, Eesti Pank otsustas mõlemad pangad päästa. (A)

Nii purjus, *kui* ta *oligi*, tundis ta ometi suurt lugupidamist vestluskaaslase vastu. (I)

olenemata-tüüpi mööndlauses võib eituse-jaatuse vastandus olla neutraliseerunud.

Ükskõik mis ka kellegagi juhtub = ei juhtu, põgenemine ei vii kedagi õnnele lähemale. Nii imelik, *kui see ka ei näi = näib*, Eesti Pank otsustas mõlemad pangad päästa.

Mööndlause ja vastandus

SÜ 477. Mööndus erineb teistest määruslikest tähendustest selle poolest, et seda võib edasi anda ka möönvate konnektiividega *siiski*, *ikkagi*, *ometi*, mis paiknevad kas mööndlause pealauses, dubleerides mööndustähendust (a), või vastandavas rindosalauses (koos vastandava sidesõnaga või selle asemel), muutes vastanduse möönvaks (b) (→ SÜ 383).

- (a) *Kuigi* Juhan on gripis, käib ta *siiski* tööl.
- (b) Jumaliku sfääriga oldi ettevaatlikumad, *kuid siiski* leidis nii Marsse kui Areseid, Neptuneid kui Apollosid. (I) Tuletikk valgustas auto sisemust vaid viivu, *siiski* jõudis Raul näha võõra mehe kõrval Monikat. (I)

Rindlauses võivad möönvate konnektiividena toimida ka põimlauses korre-laadina esinevad *sellest hoolimata*, *sellele vaatamata*.

Juhan on küll gripis, kuid käib *siiski* = *sellest hoolimata* tööl.

Kuivõrd mööndus sisaldab alati vastandust, siis järelasendis mööndlauset on mõnikord raske eristada möönev-vastandavast rindosalausest (→ SÜ 383).

Ta oli ilus, *ehkki* kurb. Ta oli pahane, *kuigi* ta ei näidanud seda välja.

Teiselt poolt tuleb möönduse side vastandusega ilmsiks *olenemata*-tüüpi mööndlauseteh puhul, mille järelasendis pealauseteh ette on võimalik mõnikord panna vastandav sidesõna.

„Ükskõik milline lahendus *ka* leitakse, *kuid* selge on see, et hoone vajab nii seest kui ka väljast renoveerimist,“ lisas ta. (A) *Olgu* noor või vana, *aga* oma õppetunni ta sellest saab. (A)

Kui möönduses sisalduv ootuspärasus põhineb nähtuste sarnasusel, mitte niivõrd otsesel põhjuse-tagajärje suhtel, kasutatakse vahel mööndlausele järgnevas pealauses korrelaati *siis*. Sellised *kuigi* / *ehkki* ... *siis* -laused jäävad selgelt möönvate *kuigi* / *ehkki* ... *siiski* -lauseteh ja selgelt vastandavate *kui* ... *siis* - kõrvutuslauseteh (→ SÜ 457) vahepeale. Vrd

Kuigi pääsusaba või kapsaliblika võib juba lennult ära määrata, *siis* iga liblikaga nii lihtsalt ei lähe. (A) – *Kuigi* pääsusaba või kapsaliblika võib juba lennult ära määrata, *siiski* .. – *Kui* pääsusaba või kapsaliblika võib juba lennult ära määrata, *siis* ..

Kirjandust adverbiallause kohta: EREL, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. | EREL, MATI 2004b. Märkmeid eesti komplekslause kohta. | EREL, MATI 2017b. Liitlause. | JOKELA, HANNA, HELEN PLADO 2015. Subjects under generic conditions: Implied subjects in Finnish and Estonian *if*-clauses. | KARU, KATRIN 2000a = Катрин Кару, О возможностях семантической классификации уступительных конструкций (на материале русского и эстонского языков). | KARU, KATRIN 2000b = Катрин Кару, Уступительные конструкции, оформленные союзами *хотя* и *хотя* ... но и их эстонские эквиваленты. | KARU, KATRIN 2001 = Катрин Кару, Сколько же уступительных союзов в эстонском языке? К постановке проблемы. | KARU, KATRIN 2003 = Катрин Кару, Семантика и прагматика некоторых эстонских уступительных конструкций и их соответствия в русском языке. | KARU, KATRIN 2004a. Mitmetähenduslikud mööndlauseid eesti ja vene keeles. | KARU, KATRIN 2004b. Ühest mööndlause alaliigist eesti ja vene keeles. | KARU, KATRIN 2006a = Катрин Кару, О специфике отношений уступительности в рамках ФСП обусловленности (на примере русского и эстонского языков). | KARU, KATRIN 2006b = Катрин Кару. Уступительные конструкции в эстонском и русском языках, 9–72. | KARU, KATRIN 2007. Möönduse väljendamisest ühes lihtlause tüübis (eesti ja vene keele näitel). | KARU, KATRIN, IRINA KÜLMOJA 2004 = Катрин Кару, Ирина Кюльмоя, Уступительные конструкции в эстонском языке. | KOKS, HELEN 2002. Kuidas aega väljendavast sidesõnast *kuna* sai põhjuslik. | KOKS, HELEN 2004a. Eesti kirjakeele mööndtingimuslausest. | KOKS, HELEN 2006. Tingimuskonstruksioonid tänapäeva eesti keeles. | KÜLMOJA, IRINA 1998 = Ирина Кюльмоя. Условные конструкции в эстонском языке. | MONTICELLI, DANIELLE 2003. Eesti keele tingimuslauseite liigitamise semantilised aspektid. | PLADO, HELEN 2008. Adverbiallauseite funktsioonipõhine liigitus eesti keele põhjus- ja tingimuslause näitel. | PLADO, HELEN 2010. Eesti keele *da*-infinitiivis öeldisverbiga tingimuslauseid. | PLADO, HELEN 2013a. Eesti keele otstarbelausest. | PLADO, HELEN 2013b. Estonian conditional clauses: The degree of hypotheticality and the link to temporal and concessive clauses. | PLADO, HELEN 2013c. Kausaalsuhete adverbiallauseid eesti keeles, 8–77. | PLADO, HELEN 2014. Development of Estonian conjunction *kuna* 'while, because' during the 20th century. | PLADO, HELEN, LIINA LINDSTRÖM 2012. Eesti keele mööndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. | RANNUT, LEHTE 1974. Konditsionaallausest ja selle piirimaadest. | RANNUT, LEHTE 1975. Tagajärge väljendavate kõrvallauseetega põimlausestest. | RANNUT, LEHTE 1978. Eesti

keele mööndlausest. | RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles. | SOKK, OLLE 2015. Möönvad *kuid-* ja *kuigi-*laused tänapäeva eesti keeles. | SOKK, OLLE 2017. Mööndus: millal *kuid* ja millal *kuigi*?

Relatiivlause

SÜ 478. Relatiivlauseid on relatiivpronoomenist või -adverbist sidendiga algavad kõrvallauseid, mis laiendavad (modifitseerivad) korrelaadi vahendusel või ilma selleta pealause nimisõnafraasi (ka nimisõnalist asesõna) või kvantorifraasi (a), koha- või ajamäärsõna (b) või erijuhul pealauset tervikuna (c).

- (a) Olen loomult *selline inimene, kes* tahab kogu aeg midagi uut ehitada .. (A)
Polnud *kedagi, kes* suutnuks neid takistada. (A) Majas asub *5 äripinda ja 28 korterit, mis* kõik on ehitatud ja planeeritud kvaliteetselt. (A)
- (b) *Kõikjal, kus* kaste maas oli, tõusis paks udu. (I) *Nüüd, mil* sõiduraha on otsas, võib kindlalt väita, et keegi on sõitnud kellegi kulul. (A)
- (c) Poiss käitus üldse veidralt, *mis* emale põrmugi ei meeldinud. (I)

Nimisõnafraasi laiendavad relatiivlauseid on täiendlauseid, adverbi või kogu lauset laiendavad relatiivlauseid aga määruslikud relatiivlauseid.

Peale relatiivlause võib nimisõnafraasi sündmusliku modifitseerijana toimida ka kesksõnatarind. Kesksõnaline vaste on mõne erandiga vaid neil relatiivlauseil, milles relatiivpronoomen on alus või sihitis (→ SÜ 529).

Mees, *kes* [GS] *ehitas meie maja*, on juba surnud. – [[*Meie maja ehitanud*] mees] on juba surnud. Majal, *mille* [GO] *ta ehitas*, on kaks korrust. – [[*Tema ehitatud*] majal] on kaks korrust.

Relatiivlause sidend (relativeerija) täidab ühtaegu kahte ülesannet: seob relatiivlause pealausega ning näitab oma vormiga, mis lauseliige tema põhi relatiivlause on. Sidendiks on relatiivsed asenimisõnad *kes*, *mis*, *kumb* mingis käändes (sh asesõna *mis* vananenud ja taas elavnenud kaasaütleva-vorm *miska*) või koos kaassõnaga, ka asesõna *mis* ja kaassõna liitsõnaks kujunenud ühendid *mispoolest* ~ *mille poolest*, *misüle* ~ *mille üle*, *misläbi* ~ *mille läbi* jms (a), aseomadussõnad *milline*, *missugune*, *mäherdune* (b) ja asemäärsõnad *kuhu*, *kus*, *kust*, *mil(lal)* (c).

- (a) Prügikott tuleks viia *selle tänava* äärde, *mida* marsruut läbib. (A) *Kellel* on raha, *see* tellib muusika. (A) Pistame pead vette ja *kumb* enne pea veest tõstab, *see* maksab. (A) Head nõuanded, *miska* elus kergemini võiksid läbi saada, pole kuhugi kadunud. (A)

- (b) .. ta tundis selle naise vastu *niisugust armastust, niisugust hingelist ja ihulist lähedust, millist* ta varem, nagu talle tundus, poleks osanud aimatagi .. (I)
- (c) Riigilipu muuseum ehitatakse *Otepää kirikumõisa hoonesse, kuhu* pannakse üles püsieksponaadid. (A) .. ravimid toodi Eestisse *sealt, kus* nad olid odavamad. (A) Anna *midagi, kust* juua! *Praegu, kus* Eesti Kunstimuuseum ehitab Lasnamäe nõlvale uut hoonet, on muidugi iga kroon arvel. (A) Varsti saabub *päev, mil(lal)* tuleb esitada ettepanek. *Nüüd, mil* ma neid märkmeid kirjutan, tundub mulle kõik see kuidagi teistmoodi. (I)

Asesõnaline sidend võib relatiivlauses toimida mis tahes lauseliikmena: alusena (a), sihitisena (b), öeldistäitena (c), seotud määrusena (d), vaba määrusena (e) ning täiendina (f).

- (a) Mees, *kes* siin käis, on minu sõber.
- (b) Mees, *keda* ma nägin, on minu sõber.
- (c) Poisikesed, *kes* me tookord olime, sõda karta ei osanud.
- (d) Mees, *kellega* ma rääkisin, on minu sõber.
- (e) Tuba, *kus* ma magasin, oli väike.
- (f) Mees, *kelle* abikaasa siin käis, on minu sõber.

Erandjuhul esinevad relatiivlause sidendina võrdlussidesõnad *nagu* ja *kui* (a), ajasidesõna *kui* (b) ning üldalistav sidesõna *et* (c). Nende sidesõnadega laused kuuluvad relatiivlausete perifeeriasse, sest erinevalt relatiivpronoome- neist ja proadverbidest ei toimi nad relatiivlause lauseliikmena. Samas saab neid siiski relatiivpronoomeniga asendada.

- (a) Ta pole *niisugune inimene, nagu ~ kui* (= *missugune*) sa arvad (ta olevat). Väljas oli *pehme ja soe septembriõhtu, nagu* neid mäletan kooliajast. (I) Tänavune kevad on *täpselt samasugune, kui* oli möödunud aastal.
- (b) Varsti saabub *päev, kui* (= *mil(lal)*) tuleb esitada ettepanek.
- (c) Laskesuusatamine on *selline ala, et* teda (~ *mida / millist*) murdmaa- suusatamisega võrrelda ei saa. (A)

Märkus. Neid komplementlause sidendiga algavaid täiendlauseid, mis komp- lementi (seotud laiendi) kombel tulenevad nimisõna rektisioonist, nt *Valitsev oli arvamus, et korralikud inimesed, eriti haritlased, ei streigi* (A), käsitle- takse komplementlausetena ja nimetatakse relatiivseteks komplementlauseteks (→ SÜ 414).

Restriktiivsed ja mitterestriktiivsed relatiivlaused

SÜ 479. Relatiivlause ja tema põhja tähendussuhte järgi liigituvad relatiivlaused **restriktiivseteks (piiritlevateks)** ja **mitterestriktiivseteks (täpsustavateks ehk lisavateks)**. Esimesed piiravad põhjaga väljendatud mõiste mahtu, s.o täidavad piiritlevat funktsiooni (a). Teised vaid kirjeldavad või täpsustavad eelnevalt juba piiritletud mõistet, andes selle kohta lisainfot (b).

- (a) Siiri on *see naine, keda* Elmar ihaldab.
- (b) Siiri, *kes* saabus eile, läks Elmariga kohtama.

Restriktiivsed relatiivlaused on tüüpilised kõrvallaused, mitterestriktiivsed relatiivlaused on pealausega nõrgemini seotud.

Restriktiivne relatiivlause täidab piiritlevat funktsiooni nimisõnaga seostuva korreelaadi kaudu, mis nimisõna suhtes toimib täiendi (a) või öeldistäite või öeldistäitemäärusena (b). Prosubstantiivne või sellisena mõtestuv korreelaat võib ka ise relatiivlause põhjaks olla (c).

- (a) Ta voodi ees seisis *seesama vesiste silmadega kiilaspea, kes* enne tugitoolis oli istunud. (I)
- (b) Ka *meeleolu* ei olnud *selline, millega* võiks kosjasõitu ette võtta. (I) – Ka *meeleolu* ei kujunenud *selliseks, millega* võinuks kosjasõitu ette võtta.
- (c) *See, kes* seal seisab, on Mart. Tunnen isiklikult *selliseid, kellel* on sõltuvus. (A) Läksime *sinna, kuhu* kästi.

Korreelaadiks on näitavad asesõnad: *see, too, sama, samane, seesama, too-sama, samasugune, niisugune, seesugune, selline, säärane, säherdune, see-sinane* (a), umbmäärasõnad: *igäüks, igrames, kõik, mõlemad, kumbki, ainus, keegi, miski, ükski, muu, mitu, mitmes, mõningad, paljud, üks, teine* (b), kohamäärasõnad: *siin, seal, siia, sinna, siit, sealt, siiani, sinnani, siitkaudu, sealtkaudu* jm (c). Piiritlemise seisukohast täidavad korreelaadiga samasugust funktsiooni järgarvsõnad (d) ja ülivõrdeväljendid (e).

- (a) Huviaratavaim osa programmist oli *see, kus* valitsus käsitleb Soome võimalikke sõjalisi ohte. (A) Meiegi üritame olla *selles seltskonnas, kes* ei mängi neid mängu. (A) On ikka *niisuguseid vanemaid, keda* üldse ei huvita, kas nende lapsed koolis käivad. (A) Kumbki mees pole *säärane, kellele* tahaks usaldada Eestis elektrijaamad ja raudtee. (A).
- (b) *Igäüks, kes* on tahtnud, on andmeid saanud. (A) *Kõik etendused, mida* me nelja aasta jooksul kursusega tegime, on olulised. (A) Ma ei ole *kumbagi keelt, millest* ma tõlgin, õppinud ülikoolis. (A) See pole *midagi niisugust,*

- mille* nimel riskida. (A) *Ühel neiu, kes* võitis reisi Dubaisse, jäi reis ära, sest ta ei saanud viisat. (A) *Ainus inimene, kellest* ta hoolib, on ema. (I) Nad segasid *teisi, kes* kontserdile tulid. (A)
- (c) *Kus* ei ole astujat, *seal* ei ole jälgi. Tulid õigel ajal *sinna, kuhu* vaja.
- (d) Londoni Chelsea's sai Euroopa jalgpalliklubide meistrite liigas *kolmas meeskond, kel* teise ringi viimases voorus enam võidusundi pole. (A)
- (e) *Kõige suurem töö, mis* ühistu õlule langeb, on maja remont. (A)

Korrelaat võib pealausest ka puududa, kuid seda on võimalik alati lisada lause tähendust muutmata.

Siiri on *naine, keda* Elmar ihaldab. → Siiri on *see naine, keda* Elmar ihaldab.

Mitterestriktiivse lause puhul korrelaati olla ei saa, sest põhi on juba määratud. Mitterestriktiivsed relatiivlausead võivad aga just viimase asjaolu tõttu erinevalt restriktiivsest relatiivlausest laiendada pärisnime (a) või isikulist asesõna (b), samuti geneerilist (üldisikulist) nimisõna fraasi (c).

- (a) *Liisi, keda* ta armastab, ei hooli temast üldse.
- (b) *Sina, keda* ma armastan, ei hooli minust üldse.
- (c) *Eestlased, kes* armastavad musta leiba, on üllatunud, kui teised sellest ei hooli. (A)

Mitterestriktiivne relatiivlause võib laiendada ka lauset (→ SÜ 488), restriktiivne mitte.

Ohverdati keisrile, *millega* sai end süüst puhtaks pesta. (I)

Piiritleva funktsiooni puudumisega seletub ka see, et eesti keele mitterestriktiivlausele ei ole kuigi omane alata aseomadussõnaga *milline, mis-sugune, mäherdune*. Sellist kasutust küll esineb (a), kuid ilmselt on selle taga olnud vene keele asesõna *который* eeskuju. Erandiks on mitterestriktiivlausead, kus aseomadussõnast sidend toimib relatiivlause enda sees täiendina (b). Proadjektiivsed sidendid on tavalised aga restriktiivlause, eriti siis, kui pealause on omadusele osutav korrelaat *selline, niisugune* vms (c).

- (a) Siin paiknevad *Otepää kõrgustiku suurimad allikad, millised* on huvipakkuvad .. (T) Vrd vn .. *родники, которые* ..
- (b) Nii võib ühest bakterist saada 271 miljonit bakterit, *milline kogus* täidaks pooleliitrise nõu. (T)
- (c) Nägin *niisugust liblikat, missugust* ma varem näinud polnud.

See asjaolu, et mitterestriktiivne relatiivlause pigem annab lisainfot pealauses väljendatu kohta, kui piiritleb selles esineva nimisõna mõiste mahtu, näitab, et ehkki vormistatud alistavalt, ei moodusta põhi ja kõrvallause siin nii tugevat subordinatiivset tervikut kui restriktiivse relatiivlause puhul. Mitterestriktiivlauset on sageli võimalik asendada iseseisva lihtlausega.

Ta aktsiate tõus oli märgitud *tuttavate naeratustesse*, mille ehtsuses ta muide kahtles. (I) = Ta aktsiate tõus oli märgitud *tuttavate naeratustesse*. Nende / *naeratuste* ehtsuses ta muide kahtles.

Mitterestriktiivse relatiivlause suhtelisele iseseisvusele osutab ka asjaolu, et verbi lõpuline sõnajärg (*tüdruk, kes hiiri kardab*) esineb mitterestriktiivses relatiivlause harvemini kui restriktiivses, st tema sõnajärg sarnaneb rohkem iseseisva lause sõnajärgiga (*tüdruk, kes kardab hiiri*) kui restriktiivlause oma.

Seega mitterestriktiivsed relatiivlauseid ei ole tüüpilised kõrvallauseid, vaid on nagu mitterestriktiivsed määruslauseidki (→ SÜ 435) lähedased rindosalausetele.

kes vs. mis

SÜ 480. Relatiivlause põhilisteks sidenditeks on relatiivpronoomenid *kes* ja *mis*. Emma-kumma valikut reguleerivad kaks hierarhiat:

ELUSUS:

INIMENE > KÕRGEM LOOM > MADALAM LOOM > MITTEOLEND

INDIVIDUAALSUS:

INDIVIID > DISTRIBUTIIVNE HULK > KOLLEKTIIV

Pronoomeni *kes* kasutuse tõenäosus väheneb ja *mis* oma suureneb vasakult paremale. Elutu referendi puhul on relatiivpronoomeniks alati *mis*, üksiku inimreferendi korral alati *kes* (a). Looma puhul võib esineda ka *mis* (b). Kui olendeid on mitu, oleneb *kes* või *mis* kasutus suuresti sellest, kas referentide hulk on distributiivne (eraldivaatlev) või kollektiivne (koosvaatlev). Esimesel juhul eelistatakse (inimeste puhul kasutatakse ainuvõimalikuna) asesõna *kes*, teisel juhul eelistatakse pigem asesõna *mis* (c). Valikut suunab ka verbi tähendus ja argumendi semantiline funktsioon. Mida aktiivsemat rolli täidab referent, seda tõenäolisem on asesõna *kes* kasutus, ehkki võimatu pole ka *mis* (d).

(a) *mees, kes* / **mis* ehitas maja – *maja, mille* / **kelle* ehitas mees

- (b) *koer, kelle / mille* sa ostsid; Ühel perekonnal oli agressiivne *koer, kes* on hammustanud mitut inimest. (A) Ja siis oli seal üks *koer, mis* oli paljaks aetud ja jooksis neile järele. (A)
- (c) *mehed kes / *mis* töötasid ehitusel – *brigaad, mis / kes* töötas ehitusel; .. *kiirabibrigaad, mis* sööstab välja haiglast. (A) See *brigaad, kes* praegu kiirabijaamast välja sõidab .. (A)
- (d) *valitsus, kes ~ mis* suunab riigi poliitikat; – *valitsus, mis / kes* moodustati eelmisel kevadel; *valitsus, kes* püüab tervishoiukulutusi korrastada .. (A) *valitsus, mis* terroriste aitas .. (A)

Relatiivpronoomeni ja relatiivlause öeldisverbi arvuvorm

SÜ 481. Asesõnadel *kes* ja *mis* puudub nimetavas mitmusevorm ning muudeski käänetes eelistatakse sageli mitmusevormide asemel ainsusevorme (a). Arvuühildumist mitmusliku põhjaga esineb suhteliselt harva (b).

- (a) .. elus on *palju küsimusi, millele* on vahest väga raske vastata. (A) Meie ümber on *palju inimesi, kellega* me suhtleme .. (A)
- (b) Teksti saab jagada *nähtamatute piiridega osadeks, milledest* igaühes saame kasutada *mitmesuguseid erinevaid parameetreid, millede* üheskoos kasutamine oleks tihti võimatu. (A) Võistlusprogrammi juht valib *võistkondade kaptenid, kellede* ülesandeks jääb võistkondade komplekteerimine. (A)

SÜ 482. Kui relatiivpronoomen on relatiivlause alus, siis oleneb relatiivlause öeldisverbi arvuvorm nimisõnafraasist, mida relatiivlause laiendab. Relatiivlause põhjaks olev NP kontrollib verbi arvuühildumist aluse ühildumisreeglite kohaselt (→ SÜ 115–118). Seda eriti siis, kui NP on pealauses aluseks või sihitiseks (a); määruse korral esineb ka üksikjuhtumeid, kus mitmuse asemel on kasutatud ainsust (b).

- (a) *Raamat, mis seisis* riivil, oli saksakeelne. – *Raamatud, mis seisid* (*seisis) riivil, olid kõik saksakeelsed. *Raamatut, mis seisis* riivil, polnud ma lugenud. – *Raamatuid, mis seisid* riivil, polnud ma lugenud. Üks, kes tulemata jäi, oli Peeter. *Need kolm daami, kes tulid* hiljem, lahkusid varem.
- (b) Spetsiaalne koolitus on mõeldud ka *neile, kes tahavad* avada oma firmat. (A) – SPA-Ilu pakett on täiesti uus pakett *neile, kes tahab* hellitada end kõige populaarsemate spa-hoolitsustega ühes paketis. (N)

Relatiivlause öeldisverbi isikuvorm

SÜ 483. Relatiivlause öeldisverbi isikuvorm oleneb põhja-NPst nõrgemini kui arvuvorm. Kui relatiivlause, mille aluseks on *kes*, laiendab 1. või 2. isiku asesõna või ütet, siis järgneb relatiivpronoomenile tavaliselt isiku-asesõna lühikuju, mis määrab ka verbi isikuvormi (a). Kui relatiivlause asesõnaline põhi on pealause alus, võib isikuasesõna lühikuju mõnikord relatiivpronoomeni juurest ära jääda ja relatiivlause verb otse pealause alusega ühilduda (b). Asesõna lühikuju võib üksikjuhtudel ära jääda ka siis, kui isikuasesõna toimib pealause mingi muu lauseliikmena, kuid niisugusel juhul jääb relatiivlause öeldisverb tavaliselt 3. isiku (s.o markeerimata) vormi (c). Isikuasesõna lühikuju võib lisanduda relatiivpronoomenile ka 3. isiku asesõna korral, kuid harvemini kui 1. ja 2. isiku korral (d).

- (a) Seda räägin *mina*, *kes ma* kunagi *olin* pimestatud mürgisest ja valest prohvetisalgajate usust .. (I) .. iga pargipuu taga seisis püssimees ning sihtis just *mind*, *kes ma* liiga palju *olin* näinud .. (I) .. *meie*, *kes me olime* tema olemasolus ja eluloos kindlad, jääme äkki orvuks. (I) *Meie isa*, *kes sa oled* taevas ..
- (b) .. *sina*, *kes pead* end kinkijaks, oled vaid tunnistaja .. (I)
- (c) .. ja seda ütled sa *mulle*, *kes on* siin elanud kogu oma elu. (I)
- (d) .. kuidas suutis üks tühine näitemäng *tema*, *kes ta pidas* ennast täielikult sõltumatuks .. märkamatuks endasse tõmmata .. (I) .. *tema*, *kes ühegi* neist asutustest, mida spondeeriti, pealikute kildagi *ei kuulu*, on äkki vägeva pilootprojekti juht. (I)

Tingivas kõneviisis ja *da*-infiniitvse predikaadiga relatiivlause

SÜ 484. Kui relatiivlause pealause on tahteavaldusliku sisuga, modaalne, eitav või muul viisil relatiivlause sündmust irrealseks muutev, siis on relatiivlause öeldisverb sageli tingivas kõneviisis, ehkki võimalik on ka kindel kõneviis.

Tahan naist, *kes oleks* ~ *on* õrn ja hea. Otsi lolli, *kes ei kardaks* ~ *karda* kolli. Anna mulle midagi, mis *võtaks* ~ *võtab* valu ära. Oleksin võinud kellegagi abielluda, *kes oleks* Jorma *lapsendanud*. Niisugust rongi pole, mis poole kaheksaks Viljandisse *jõuaks* ~ *jõuab*.

Tingivas kõneviisis verbivormiga relatiivlause on enamasti restriktiivne ja tema põhi mittedetsiifiline, nagu eelnevates lausetes. Harvemini esineb mitterestriktiivseid spetsiifilise põhjaga lauseid.

Mul ei õnnestunud leida Marti, kes *oleks* mu aia ära *parandanud*.

SÜ 485. Kui relatiivlause on otstarvet väljendavaks määrustäiendiks, võib öeldis olla *da*-infinitiivis (a). *da*-infinitiivne määrustäiend esineb omaja- või saajaargumendiga lausetes nagu ka *da*-infinitiivne määrus (b) (→ SÜ 503). Seejuures *da*-tarindi lausevaste alus on siingi omaja- või saajaargumendiga identne, seega pealausest referentsiaalselt sõltuv. Nagu tingivas kõneviisis predikaadiga relatiivlause, väljendab ka *da*-infinitiivne relatiivlause hüpoteetilisest sündmusest.

(a) **Tal** on kolm last, *keda kantseldada* [**Ta** kantseldab kolme last]. Tal pole lapsi, *kellele vara pärandada*. Mul pole kohta, *kuhu minna*. Jaan sai sõbralt auto, *millega maale sõita*.

(b) **Tal** on kolm last *kantseldada* [**Ta** kantseldab kolme last]. Ta andis mulle raamatu *lugeda*.

Nii määruse kui ka määrustäiendi puhul on *da*-tarindi lausevaste teine argument samaviiteline alistava lause tegevusobjektiga. Määruses seegi argument kustutatakse, relatiivlausest asendatakse relatiivpronoomeniga. Kustutatav argument on alati *da*-tarindi lausevaste sihitis, relatiivpronoomen aga võib olla ka muu lauseliige. Näiteks lauses *Tal on kolm last, keda kantseldada* on asesõna relatiivlause sihitis, ülejäänud (a)-lauseis aga määrus. Sihitise korral on *da*-infinitiivse relatiivlausega ning määrusega laused sisult lähedased, kuid struktuurilt erinevad. Vrd

[Tal] on_{GS}[kolm last, RELATIIVLAUSE[keda kantseldada]]

[Tal] on_{GS}[kolm last]_{MÄÄRUS}[kantseldada]

Relatiivlause asukoht lauses

SÜ 486. Mitterestriktiivne relatiivlause paikneb harilikult vahetult oma nimisõnalise põhja järel (a). Restriktiivne relatiivlause võib vahel ka põhjast lahutatud olla (b), isegi põhjast eespool paikneda (c).

(a) *Mart, keda* me usaldasime, vedas meid alt.

**Mart* vedas meid alt, *keda* me usaldasime.

(b) *Seda kala, mis* kaks päeva seisnud on, ma küll ostma ei hakka.

Seda kala ma küll ostma ei hakka, *mis* kaks päeva seisnud on.

(c) *See, kellele* ta pikemalt silma jäi vahtima, vaatas maha.

Kellele ta pikemalt silma jäi vahtima, *see* vaatas maha.

Probleemne on kaassõnafaasi või nimisõnafaasi esikomponenti laiendava relatiivlause asukoht. Kuigi esineb lause paigutamist fraasi osade vahele (a), leidub siiski võimalusi fraasi terviklikkus säilitada, paigutades relatiivlause fraasi järele ja lisades vajadusel korrelaadi (b).

(a) *Ajakirja Wind Power Monthly, mis* peab kogu maailma katvat statistikat tuuleenergeetika kohta, andmetel toodeti Taanis selle aasta algul 3118 MW tuuleenergiat .. (A)

(b) Viimane kehtib ka *Rahvaliidu kohta, mis* ei ole suutnud väljuda juhtimiskriisist. (Web) Ülo kuulus *niisuguse maa soola hulka, keda* leidub ja on puistat-peidet pea igasse Eestimaa kylla ja agulissegi. (Web) Õieti on küsimus *ülesannete vastuolus, mis* muudavad tippjuhi ameti keeruliseks. (Web) Mulle jättis kogu artikkel *sellise emotsionaalse pseudoteema mulje, mille* kajastamist ootaks Õhtulehelt, kuid mitte Äripäevalt. (Web)

Põhjata relatiivlauseid

SÜ 487. Mõnel juhul võib relatiivlause põhi ära jääda. Selliseid lauseid nimetatakse **põhjata** ehk **iseseisvateks relatiivlauseteks**. Põhjata relatiivlauseid esinevad pealause alusena (a), sihitisena (b), määrusena (c) või öeldis-täitena (d). Sellised liitlauseid on sageli püsiühendid.

(a) *Kes* tahab elada, peab tööd tegema. *Kel* närvid üles ütleavad, astub kõrvale. (A)

(b) *Sõi, mis* kätte juhtus. Teen, *mida* tahan. *Kes* üle piiri kulutas, kutsuti raiskamise pärast vaibale aru andma. (A)

(c) *Võttis, kust* sai. Tal pole, *kus* olla.

(d) *Olgu, kes* ta on.

Relatiivlauseid, mille põhjaks on kogu lause

SÜ 488. Sidend võib hõlmata kogu pealause sisu ja kanda selle kõrval-lausesse. Selline relatiivlause on alati mitterestriktiivne.

Ta hakkas nutma, *mis* oli temast üsna ootamatu.

Sidendeiks on sellistes lausetes relatiivpronoomen *mis* mingis käändes või koos kaassõnaga, samuti nende liitsõnalised ühendid: *mille juures* ~

misjuures, mille läbi ~ misläbi, mille peale ~ mispeale, mille üle ~ misüle, mille puhul ~ mispuhul, mille tõttu ~ mistõttu, mille pärast ~ mispärast, tänu millele jne (a), näitav asesõna *missugune, milline, mäherdune* täiendina mingi abstraktnoomeni juures, mis nimetab pealausega väljendatut (b).

- (a) Arvuti sihtimistäpsus pidavat olema 100 protsenti, *milles* võib aga suuresti kahelda. (A) Sellise kiiruse juures lõpeb arutelu kiiremini kui silmapilkselt, *miska* kuulutan kõnealuse arutelu absurdseks. (N) Nõnda päästaksime pöörase sangari allilma köidikuist valla, *misjuures* ka põrguvürst ise valveta jääks. (A) Alusraami on tugevdatud, *tänu millele* püsib kõrge sõiduk paremini tasakaalus. (A)
- (b) Mäletan sellist tunnet lapsepõlvest, kui sai loetud Franz Kafka „Protsessi“, *milline tegevus* oli omamoodi ränk .. (A)

Märkus. Lauset laiendava relatiivlause sidendile on mõnes kontekstis lähedane ka *kusjuures*, nt *Matkati jalgsi, kusjuures* ööbiti telkides, mida on siinses töös käsitletud siiski rinnastava konnektiivina (→ SÜ 377).

Kirjandust relatiivlause kohta: EREL, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. | EREL, MATI 1996. Relative words in Estonian relative clauses. | EREL, MATI 2004b. Märkmeid eesti komplekslause kohta. | EREL, MATI 2017b. Liitlause. | KÕPP, KADRI 2003. Relatiivlausest eesti vanemas kirjakeeles. | KÕPP, KADRI 2004. Relatiivlause põhijooned eesti vanemas kirjakeeles. | LINDSTRÖM, LIINA 2004b. Verbi asend eesti kõrvallausel. Relatiivlause. | PAJUSALU, RENATE 2021. Suuline relatiivlause viitevahendina. | PAJUSALU, RENATE 2022. Suulise relatiivlause süntaktilisi omadusi. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2010. Konditsionaal relatiivlause. | PIKVER, ANN 1983. Eesti relatiivlausest keeletüpoloogilisel taustal. | PÄRT, ELEN 2019. „Oma lause täpset sidumist pole ta endale mureks võtnud.“ Komplekssete interrogatiivrelatiivadverbide kasutusdünaamika. | REMES, HANNU 1992. Pronominien käytöstä viron relatiivilauseissa. | TAULI, VALTER 1980. Eesti grammatika II. Lauseõpetus.

Põimlause sõnajärjest

SÜ 489. Kõrvallause asend. Enamiku kõrvallause neutraalasend on pealause järel (a). Osa neist võib olla ka pealause keskel, vahetult selle elemendi (korrelaadi, relatiivlause puhul nimisõnafraasi) järel, millega ta on viiteseoses (b), ning markeeritud infostruktuuri korral ka pealause ees (c). Teine osa kõrvallauseid, nt tagajärjelaused, *sest*-põhjuslaused, osa kõrvutuslauseid ja mõningad muud väiksemad lausetüübid, on pealause järel; ka viisi- ja kvantumilaused ning kogu lauset laiendavad relatiivlauseid on eesasendis

väga harva (d). Kuid on ka kõrvallausetüüpe, mille puhul asend pealause ees on vähemalt sama tavaline kui järel, nt tingimus- või mõõndlauseid, või koguni ainuvõimalik, nt *et ... (siis)* -põhjuslauseid (e).

- (a) Ma tean (*sed*a) juba ammu, *et* sa siin käisid.
- (b) Ma tean *sed*a, *et* sa siin käisid, juba ammu. *Seda*, *et* sa siin käisid, tean ma juba ammu. *Siis*, *kui* me veel noored olime, oli ka rohi rohelisem. *See mees*, *kellega* ta vestleb, on tuntud advokaat.
- (c) *Et* sa siin käisid, (*sed*a) tean ma juba ammu. *Kellele* ta pikemalt silma jäi vahtima, *see* vaatas maha.
- (d) Ma oleksin kukkunud ilma sinu toetuseta, *nii et* olen sulle tänulik. Laps nuttis, *sest* tal valutab hammas. Kõik läksid rutates, *nagu* oleksid nad kartnud kuhugi hiljaks jääda. Mari naeratas mulle pilkavalt, *mis* mind tugevasti rõõpast välja viis.
- (e) *Kui* ta sind märkab, oled kadunud. *Kuigi* aeg oli hiline, ei tahtnud keegi lahkuda. *Et* võistluse korraldajail nappis raha, polnud ei žüriid ega uhkeid auhindu. (A)

SÜ 490. Pealause V2-sõnajärg. Kui kõrvallause (peamiselt määruslause ja otsekõneline komplementlause) eelneb pealausele, paikneb pealause verb vastavalt V2-reeglile pealause alguses (→ SÜ 340).

Niipea, kui teie väike oskab vabalt vankris istuda, *tahab ta* hakata ka ronima ning võib vankrist välja kukkuda. (A) Selle asemel, et õppida, *laskis ta* õues ringi. „Kust mina ta välja võtan?“ *pahandas Maret*. (I)

SÜ 491. Kõrvallause sõnajärg. Kõrvallause öeldisverb võib paikneda kas oma laiendite ees, nagu vastavas neutraaljärjega iseseisvas lauses (V2-sõnajärg), või siis, erinevalt viimasest, laiendite järel lause lõpus. Mõlema võimaluse juures domineerib V2-järg *et*-komplementlauseis (a) ja mitterestriktiivseis relatiiv- ja adverbiallauseis (b).

- (a) Ma usun, *et* Jüri sõitis hommikul Juhaniga Helsingisse.
- (b) Ta vaatas *Antsu*, kes *kõndis* vankri kõrval, ja märkas tema varrukal punast laiku. (I) Ta suudab oma tundeid valitseda, *nii et* neiu isegi *pelgab* seda morni meest. (I)

Verb on harilikult lause lõpus siis, kui verbi laiendite seas pole uut infot väljendavaid elemente. Verbilõpulisust esineb sagedamini küsilauselikes komplementlauseis (a), restriktiivses relatiivlauseis (b) ning *kui*-ga algavais aja- ja tingimuslauseis (c).

- (a) Ta ei öelnud, *miks* ta seda *tegi*.
- (b) Selle peavad kinni maksma *need*, kes seda teenust *tarbivad* .. (A)
- (c) Arstiks olemine on olnud N. K. elustiil *sealtmaalt*, *kui* ta pärast ülikooli lõpetamist Aserisse lastearstiks *läks*. (A) Sina laseksid ka, *kui* su töö vili sult ühel päeval teenimatult käest ära *võetakse*. (I)

Verb on sageli kõrvallause lõpus ka küsiva (a) või eitava (b) pealause korral. Niisugusel juhul on tegemist pealause küsimuse või eituse mõjuala laieningemisega kõrvallausesse.

- (a) *Kas* ta räägib nii *sellepärast*, *et* ta ise seda näinud *on*?
- (b) Ta *ei* räägi nii *mitte sellepärast*, *et* ta ise seda näinud *oleks*, vaid ..

Järelasendis viisi- ja kõrvutusalauseis, mis algavad sidenditega *nagu* ~ *justnagu*, *kui* ~ *justkui* ~ *otsekui* ja mille öeldisverb on tingivas kõneviisis, paigutub öeldisverb vahetult sidendi järele.

Neile tundus *nii*, *nagu oleksid nad* linnud. Talle näis, *kui variseks maailm* tema ümber kokku. Siis kostis mürinat, *justnagu* maanduks reaktiivlennuk. (A)

Verbialguline pöörd sõnajärg on ka sidendita tingimuslauseis, siingi eriti siis, kui öeldisverb on tingivas kõneviisis. Inversioon ja sellest johtuv lause verbi- algulisus asendab niisugusel juhul sidendit *kui*.

Saaksin ma viis-kuus kilomeetritki päevas joosta, annaks see lõdvestuseks palju. (A)

Kõrvallause sõnajärje kohta vt ka SÜ 345.

Kirjandust põimlause sõnajärje kohta: EHALA, MARTIN 1998. How a man changed a parameter value: The loss of SOV in Estonian subclauses. | EREL, MATI 2017b. Liitlause. | LEHTINEN, TAPANI 1992. Suomen ja viron verbi lõppuistest sivalauseist. | LINDSTRÖM, LIINA 2004b. Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlauseid. | LINDSTRÖM, LIINA 2005. Finitiverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles, 10–49. | LINDSTRÖM, LIINA 2006. Infostruktuuri osast eesti keele sõnajärje muutumisel. | LINDSTRÖM, LIINA 2007. Verb-final clauses in spoken Estonian. | REMMEL, NIKOLAI 1963. Sõnajärjestus eesti lauses.

SEKUNDAARTARINDIGA LAUSED

Sissejuhatus

Sekundaartarindid ja nende liigid

SÜ 492. Sekundaartarindid on sündmuse väljendamise vahendid, mis pole laused, kuid millel on lausega ühisjooni moodustajate koosseisu, nende vormi ja lause grammatiliste kategooriate poolest.

Struktuurilt liigituvad sekundaartarindid **infiniittarinditeks** (a), **absoluuttarinditeks** (b) ja **nominalisatsioonideks** (c). Infiniit- ja absoluuttarindeid on nimetatud ka **lauselühenditeks**.

- (a) Jaan läks *seeni korjama*. Uudist kuulates läks ta tuju paremaks. Leinasime *varalahkunud* kaaslast.
- (b) Ema tuli aiast, *õunakorv käes*.
- (c) Seminaris õpetati *teadustöö vormistamist*.

Infiniittarind on infiniitne verbifraas, s.o fraas, mille peasõnaks on infiniitne verbivorm – infinitiiv, konverb või partitsiip. Absoluuttarind on harilikult verbita, kahekomponendilise nominaalse põhistruktuuriga tarind. Nominalisatsioon on nimisõnafraas, mille peasõnaks on teonimi (harvemini muu tegevust, protsessi või seisundit väljendav nimisõna). Infiniittarindid ja nominalisatsioonid kui fraasid võivad olla ka ühesõnalised, koosnedes ainult sekundaarsest verbivormist või teonimest. (Vt tabel 15.)

Tabel 15. Sekundaartarindid

TARINDI LIIK	PEASÕNA VORM	NÄIDE
A. INFINIITTARINDID		
1. Infinitiivitarindid ehk tegevusnimetarindid		
1.1. <i>vat</i> -tarind	<i>vat</i> -infinitiiv	Arvasin Jaani <i>koju minevat</i> .
1.2. <i>da</i> -tarind	<i>da</i> -infinitiiv	Jaan kavatses <i>koju minna</i> .
1.3. <i>ma</i> -infinitiivi tarindid:		
1.3.1. <i>ma</i> -tarind	<i>ma</i> -infinitiivi illatiiv ehk <i>ma</i> -infinitiiv(i põhivorm)	Mari läks aeda <i>lilli istutama</i> .
1.3.2. <i>mas</i> -tarind	<i>ma</i> -infinitiivi inessiiv ehk <i>mas</i> -vorm	Mari käis aias <i>lilli istutamas</i> .
1.3.3. <i>mast</i> -tarind	<i>ma</i> -infinitiivi elatiiv ehk <i>mast</i> -vorm	Mari tuli aiast <i>lilli istutamast</i> .
1.3.4. <i>maks</i> -tarind	<i>ma</i> -infinitiivi translatiiv ehk <i>maks</i> -vorm	<i>Vältimaks haigestumist kopsuvähki tuleks loobuda suitsetamisest.</i>

1.3.5. <i>mata</i> -tarind	<i>ma</i> -infinitiivi abessiiv ehk <i>mata</i> -vorm	Mari jättis <i>leiva ostmata</i> .
2. Konverbitarind		
<i>des</i> -tarind	<i>des</i> -vorm ehk konverb	<i>Kiirabi kohale jõudes</i> oli kannatanu veel elus. (<i>Olles</i>) kõik südamelt ära öelnud, hakkas tal kergem. (<i>Olles</i>) kaaslaste poolt hüljatud, valdas teda masendus.
3. Partitsiibitarindid ehk kesksõnatarindid		
3.1. <i>v</i> -tarind	<i>v</i> -partitsiip ehk isikulise tegumoe oleviku kesksõna	<i>Süvenev</i> vastasseis riikide vahel võib viia sõjani.
3.2. <i>tav</i> -tarind	<i>tav</i> -partitsiip ehk umbisikulise tegumoe oleviku kesksõna	<i>Serveeritavad</i> toidud olid suurepärased.
3.3. <i>nud</i> -tarind	<i>nud</i> -partitsiip ehk isikulise tegumoe mineviku kesksõna	<i>Neljandaks jäänud</i> võistleja sai eripreemia.
3.4. <i>tud</i> -tarind	<i>tud</i> -partitsiip ehk umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna	Mehel rippus vööl <i>hõbedaga kaunistatud</i> mõök.
B. ABSOLUUTTARIND	–	Ta seisis, <i>silmad maas</i> .
C. NOMINALISATSIOON	<i>mine</i> -tuletis ehk teonimi vm sama tähendusega nimisõna	<i>Sigarettide suitsetamine</i> on tervisele kahjulik. <i>Maja viimistlus</i> võtab kaks kuud.

Sekundaartarindite süntaktilised funktsioonid

SÜ 493. Sekundaartarind kuulub alistava lause koosseisu selle liikmena nagu moodustajad ikka. Et verbi infiniitvormidest on infiniitv tüüpjuhul substantiivi, konverb adverbi ning partitsiip adjektiivi omadustega verbivorm, siis infiniitvitarindid esinevad harilikult komplemendina, konverbitarindid vaba määrusena ning kesksõnatarindid omadussõnalise täiendi, öeldistäite ja öeldistäitemäärusena. Selline vastavus kehtib siiski vaid tüüpjuhul. Enamikul infiniitsetel verbivormidel on ka sekundaarseid, teistele infiniitvormidele omaseid funktsioone. Mõnel juhul on raske määrata vormi tüüpilist süntaktilist funktsiooni ja selle põhjal vormi kuuluvust. Näiteks *mata*-vorm esineb kõigis kolmes funktsioonis, eelkõige aga konverbile ja kesksõnale omastes funktsioonides. Sellest hoolimata on siinses käsitluses *mata*-vorm jäetud traditsiooni järgides ja morfoloogiaga kooskõlas *ma*-infinitiivi ilmaütleva käände vormiks. Ka *maks*-vorm, mis esineb peaaegu alati vaba määrusena ja mida võiks seetõttu pidada konverbiks, on siin jäetud *ma*-infinitiivi saava käände vormiks. Viimase kasuks räägib asjaolu, et *maks*-vorm toimib ainult

otstarbemäärusena (→ SÜ 516), konverb aga väljendab ennekõike kaassündmust ning finaalne vm tähendus võib talle lisanduda vaid konteksti põhjal (→ SÜ 526). Absoluuttarindid sarnanevad funktsioonilt konverbitarindiga, toimides samuti vaba määrusena. Nominalisatsioonide kui nimisõnafraaside funktsionaalne ulatus on kõige laiem.

Sekundaartarindite lauselisus

SÜ 494. Sekundaartarindite sarnasus iseseisva lausega (lauselisus) on väiksem kui alistavas lauses sama süntaktilist funktsiooni täitvatel kõrvallausetel. Samas ei ole kõigi sekundaartarindite lauselisus päris ühesugune. Sekundaartarindeid eristavad kõrvallauseist järgmised omadused.

- Erinevalt kõrvallausestest puudub infiniittarindel grammatiline subjekt (alus), nominalisatsioonidel ka grammatiline objekt (sihitis). Subjekti puudumise tõttu puudub tarindi verbilisel komponendil ka isiku- ja arvuühildumine. Sekundaartarindid on alistavast lausest kas a) **referentsiaalselt sõltuvad** või b) **referentsiaalselt sõltumatud**. Referentsiaalselt sõltuva tarindi lausevaste grammatiline subjekt, harvemini objekt jääb samaviitelisuse tõttu alistava lause mingi moodustajaga (harilikult tegevussubjekti või tegevusobjektiga) tarindis väljendamata. Tarindi tõlgendus oleneb seega alistavast lausest. Referentsiaalselt sõltumatu tarindi lähtelause komponendid alistava lause komponentidega samaviitelised pole ja seega tarindist välja ei jää. Sekundaartarindi lausevaste (lähtelause) grammatiline subjekt, mõnel juhul objekt, on sekundaartarindis muudetud määruseks või täiendiks. Referentsiaalne sõltuvus on omane eelkõige infiniittarindeile. Nt *da*-infinitiivi puhul on tavaliselt tarindi lausevaste grammatiline subjekt samaviiteline alistava lause tegevussubjekti (TS) või tegevusobjektiga (TO) ja jääb seetõttu *da*-tarindis eksplitsiitselt väljendamata (a) (→ SÜ 500 jj). Osa infiniittarindeid, nt konverbitarindid, saavad siiski olla ka referentsiaalselt sõltumatud. Selliste konverbitarindite lausevaste grammatiline subjekt vormistub omastavalise määrusena (b) (→ SÜ 524). Valdavalt sõltumatuna esinevad nominalisatsioonid. Nende lausevaste grammatiline subjekt ja objekt vormistuvad omastavalise täiendina (c) (→ SÜ 536–537).

(a) **Lapsele** [TS] meeldib mängida [**Laps** [GS] *mängib*]. Ema käskis **last** ~ **lapsel** [TO] mängida [**Laps** [GS] *mängib*].

(b) **Lennuki** maandudes [**Lennuk** [GS] *maandus*] hakkas Jaagupil paha.

(c) Poiss vaatab **päikese** loojumist [**Päike** [GS] *loojub*]. **Rooside** kasvatamine [*Kavatatakse roose* [GO]] on meeldiv tegevus.

Sekundaartarindi struktuuriline iseseisvusetus võib avalduda ka sekundaarse verbivormi seotud laiendi vormilises tõstmises kõrgemasse süntaktilisse positsiooni – põhilause predikaadi alluvusse. Tõstet esineb eesti keeles *vat*-tarindis (→ SÜ 496–497). Nt järgmises lauses on *teda* alistava lause öeldisverbi *kartma* tõstetud laiend, s.o pelgalt vormiline laiend, sest sisuliselt kuulub ta *tulema*-verbi juurde.

Kartsin *teda* [siia tulevat]. – Kartsin [, et ta tuleb siia].

- Kõrvallause võib olla nii normaallause, s.o lause, kus tegevussubjekt vormistub nimetavas käändes alusena ning on neutraalse infostruktuuri korral ka teema, kui ka markeeritud tüüpi lause (eksistentsiaallause, omajalause, kogejalause või tulemuslause). Sekundaartarindite puhul on lausetüüpide valik piiratud. Enamiku infiniittarindite ja nominalisatsioonide lausevaste saab olla üksnes normaallause (a). Infiniittarindite seas on erandiks kesksõna- ja *vat*-tarindid, mille lausevasteks saab olla ka markeeritud tüüpi lause (b). Muudest sekundaartarindeist erineb absoluuttarind, mille lausevaste on alati possessiivne seisundilause (c).

(a) Ma lähen *kohvi jooma* [Ma joon kohvi]. Veidi *puhanud* [Ta puhkas veidi], astus ta edasi.

(b) *Rahvale meeldinud kontsert* [kontsert, mis rahvale meeldis] sai otsa. Teadsin *seda solisti rahvale meeldivat* [See solist meeldib rahvale].

(c) Jüri läks, *pea püsti* [Jüril oli pea püsti] ja *selg sirge* [Jüril oli selg sirge].

- Kõrvallausele omase sidendi (a) asemel vormistab sekundaartarindi alistust põhilausele tarindi peasõna (b) – infiniittarindi korral käändeline verbivorm, nominalisatsiooni korral teonime käändevorm või kaassõna. Erandiks on ilma alistusmarkerita absoluuttarind.

(a) Tõusin, *et* saaksin aknast välja vaadata. Tõusin, *et* aknast välja vaadata. Oli, *mida* vaadata.

(b) Tahtsin aknast välja *vaadata*. Kass on õppinud aknast välja *vaatama*. Tüdinesin aknast välja *vaatamisest* ~ *vaatamast*.

- Eitust ei väljendata sekundaartarindeis standardeitusele omase eituspartikli *ei* abil, vaid partikliga *mitte* ja *mata*-vormiga. Partiklit *mitte* kasutatakse kõigi infiniittarindite puhul ja nominalisatsioonis (a), *mata*-vormi konverbide ja kesksõnade (sh absoluuttarindis) eitava vastena (b).

(a) Ta püüdis kaaslasi *mitte häirida*. *Mitte* tahtes häirida oma kaaslasi .; kaaslaste *mittehäirimine*.

- (b) *Tahtmata* häirida oma kaaslasi .. *Tegemata* töö tuli ikkagi ära teha. Ta hakkas sööma, endal käed *pesemata*.
- Tegumood (impersonaal või passiiv) jääb väljendamatat infinitiivitarindeis ja nominalisatsioonis, kuid on väljendatud konverbi- (a) ja partitsiibitarindeis (b), samuti kesksõnaga absoluuttarindeis (c) ja *vat*-infinitiivitarindis (d).
 - (a) *Olles üksi koju jäetud*, oli ta algul nukker.
 - (b) *Soomest saadetud lauljad* viidi hotelli.
 - (c) Ta saabus, *nägu pestud ja juuksed kammitud*.
 - (d) Teadsin aias maad *kaevatavat*. (Vrd Teadsin Jaani aias maad *kaevavat*.)
 - Infiniittarindid väljendavad relatiivset aega, s.o infiniittarindi sündmusaja suhet põhilause sündmusajaga, nt samaaegsust (a) või eelnevust (b). Kõrvallause näitab finiiitne verbivorm kõnehetkega suhestuvat absoluutset aega.
 - (a) Ma tundsin end *temaga rääkides* ebamugavalt.
 - (b) *Kooli lõpetanud*, sõitis Jüri Brüsselisse.
 - Piiritusaspekti, s.o tegevuse piiritletust ehk perfektiivsust ja piiritlematust ehk imperfektiivsust, väljendavad (nt objektivahelduse kujul) laused ja ka konverbi- (a) ja partitsiibitarindid (b) ning *vat*-infinitiivitarindid (c). Seevastu *ma-* ja *da-*infinitiivitarindiga väljendatud tegevuse piiritletus või piiritlematus enamasti selgelt ei avaldu (→ SÜ 511, 520).
 - (a) Mees sai *ajalehte lugedes* pahaseks. – (*Olles ajalehe läbi lugenud*, viskas mees selle minema.
 - (b) Pargipingil istus *ajalehte lugev* mees. – *Ajalehe läbi lugenud* mees tõusis ja hakkas minema.
 - (c) Arvasin teda *ajalehte lugevat*. – Arvasin ta *ajalehe läbi lugenud olevat*.

Lausele iseloomulike omaduste olemasolu või puudumist arvestades on kõrvallausele lähemal absoluut-, konverbi-, partitsiibi- ja ka *vat*-tarindid. Tekstis on neid enamasti võimalik asendada osalausega. Kõige vähem on lause omadusi nominalisatsioonidel (→ EKS(V) 23 § 113).

Kirjandust sekundaartarindite üldkäsitluse kohta: EREL'T, MATI 2017e. Sekundaartarindiga laused. | UUSPÖLD, ELLEN 1975. Lauselühendi probleeme tänapäeva eesti keeles.

Infiniittarindid

vat-infinitiivitarind

SÜ 495. *vat*-tarindi peasõnaks on *vat*-infinitiiv, mis toimib komplementarindi peasõnana (→ SÜ 496) või väljaspool sekundaartarindit ahelverbi infiniitse komponendina (→ SÜ 499). *vat*-infinitiivil on neli aja- ja tegumoevormi: isikulise tegumoe olevikuvorm (a), umbisikulise tegumoe olevikuvorm (b), isikulise tegumoe minevikuvorm (c) ning umbisikulise tegumoe minevikuvorm (d). *vat*-infinitiiv on seega morfoloogilistelt omadustelt finiiitverbile lähemal kui teised infiniitiivid.

(a) Vvat	Ma arvasin seda juba <i>teadvat</i> .
(b) Vtavat	Teadsin seda juba <i>tehtavat</i> .
(c) <i>olevat</i> + Vnud/Vnuvat	Arvasin Antsu kirja juba <i>lugenud olevat</i> / <i>lugenuvat</i> .
(d) <i>olevat</i> + Vtud	Teadsin seda juba <i>tehtud olevat</i> .

vat-infinitiivitarind toimib transitiivverbide sihitisena (objektkomplemendina), olles *et*-sihitislause infiniitseks vasteks.

Ma arvasin, *et Juhan magab*. – Ma arvasin *Juhani magavat*.

a- ja c-tüüpi tarinditele vastab isikuline *et*-sihitislause (*et ma tean seda*; *et Ants on kirja lugenud*), b- ja d-tüüpi tarinditele umbisikuline *et*-sihitislause (*et seda tehakse*, *et seda on tehtud*).

a- ja b-tüüpi tarind väljendab alistava lause sündmusega samaaegset, c- ja d-tüüpi tarind sellele eelnenud sündmust.

Erinevalt muudest infiniitvitarinditest võib *vat*-tarindi lausevasteks olla ka markeeritud struktuuritüüpi lause, milles tegevussubjekt ei ole alus.

Ma arvasin, *et Juhanil on piinlik*. – Ma arvasin *Juhanil piinlik olevat*.

See asjaolu koos aja- ja tegumoevaheldustega näitab *vat*-tarindi suhteliselt kõrget lauselisuse astet.

vat-tarind komplemendina

SÜ 496. Sihitisena laiendab *vat*-tarind sihilisi kõne-, mõtlemis-, tunde- ja tajuverbe: *ütleva*, *arvama*, *aimama*, *kartma*, *mõtleva*, *nägema*, *tajuma* jms.

Nagu muudel infiniittarinditel nii ka *vat*-tarindil puudub alus. Lähtelause alusele vastav moodustaja on tõstetud põhilause sihitiseks (→ SÜ 494).

Kartsin, *et seda teed* / *oled teinud sina*. – Kartsin *sind* [*seda tegevat* / *seda teinud olevat*].

Kui pidada lisaks tõstetud sihitisele ka *vat*-tarindit ennast sihitiseks, siis on sellise lause näol tegemist kahe sihitisega (ditransitiivse) konstruktsiooniga. Umbisikulisele lausele vastav *tavat*- ja *olevat* + *tud*-tarind, samuti muudele alusele lausetele vastavad tarindid jäävad seevastu ainsaks sihitiseks.

Teadsin, *et seda tehakse / on tehtud*. – Teadsin [*seda tehtavat / tehtud olevat*].
Ma arvasin, *et Juhanil on piinlik*. – Ma arvasin [*Juhanil piinlik olevat*]. Ta kuulis *oma häält värisevat*. (I) Me kuuleme *räägitavat* palju kaladest. (Web)

Sihitislause alusele, mis on samaviiteline alistava lause alusega, vastab *vat*-tarindiga lause tõstetud sihitisena refleksiivpronoomen *enese* ~ *enda*.

Mart_i tundis, *et ta_i on haige*. – Mart tundis *enese / end haige olevat*. Mooses ei tundnud *end olevat valmis vabadusvõitleja ülesandeks*. (Web)

Tõstetud sihitise vorm

SÜ 497. Tõstetud laiendi objektilisust näitab tema allumine sihitise vormivahelduse üldreeglitele (→ SÜ 168–174). Täissihitis on siingi jaatava isikulise lause korral ainsuses omastavas, mitmuses harilikult nimetavas (a), umbisikulises lauses nimetavas (b). Eituse korral on sihitis osastavas (c).

- (a) Teadsin *külalise / külalised saabunud olevat*. On neid, kes usuvad *lahenduse olevat* taaskehastumises. (Web)
- (b) *Külaline* teati *saabunud olevat*. Koera keele otsas arvati *rohi olevat*.. (Web)
- (c) Ma ei teadnud *külalist saabunud olevat*. Toivo Pärn ei leia endal *mingit süüd lasuvat*. (A)

Samas ei vasta sellise sihitise vorm siiski päris täpselt alistava lause verbi tavalise sihitise vormile. Tõstetud sihitis on tihtipeale täissihitis ka partitiivverbide laiendina, eriti ainsuses.

Nägin *meest ~ mehe / mehi ~ mehed pikali olevat*. Arvasin *naist ~ naise / naisi ~ naised suvilas viibivat*. .. ta lootis *kohtumise jäävat korrektsuse piiresse* .. (A)

Osasihitise korral on tajuverbe laiendav *vat*-tarind tihtipeale asendatav *mas*-vormiga (→ EKS(V) 23 § 116; → SÜ 514).

Kujutlesin *inimest Kuul kõndivat (~ kõndimas)*. Tundsin *judinat / judinaid üle selja jooksvat (~ jooksmas)*.

vat-tarindi öeldistäite vorm

SÜ 498. Sihilisi verbe laiendava *vat*-tarindi öeldistäide on kas nimetavas või omastavas olenevalt põhilause sihitise käändest. Öeldistäide on nimetavas, kui sihitis on nimetavas või puudub üldse (a), omastavalise sihitise korral võtab ka öeldistäide harilikult omastavalise kuju (b), osastavalise sihitise puhul on öeldistäide ainsuses omastavas või nimetavas, mitmuses nimetavas (c).

- (a) *Tuba leiti olevat tühi. Linnas arvati olevat palav. Ma leidsin mehed kohased olevat. Kontseptsioon tunnistati heaks, ent arvati olevat liiga keeruline. (A) Koer Snuppy leiti siiski olevat ehtne klooonitud koer. (A)*
- (b) *Ta mäletas vanaisa tervise viletsa olevat. (I) Gustav arvas enda olevat spetsialisti .. (I)*
- (c) *Ma lootsin end / sõpra targema ~ targem olevat. Mees .. uskus presidenti olevat ajalooline tegelane. (A) Vares uskus hoolealuseid olevat piisavalt targad .. (A) Kuni viimase ajani uskus Albright end olevat katoliiklase. (A)*

vat-infinitiiv väljaspool sekundaartarindit ahelverbi osana

SÜ 499. *vat*-infinitiiv laiendab ka sihituid verbe *näima, paistma, tunduma, kuulduma*, samuti vorme *näikse, kuulukse, tunnukse*, moodustades nendega ahelverbe.

Ta näis kõike teadvat. Siin paistab elatavat päris hästi. Käesoleva näituse emotsionaalne ja visuaalne laad tundub olevat muutunud .. (A) Maja ülemõotmise kulu kuuldu olevat 50–70 krooni korteri pealt. (A) Igatahes Toompeal näikse eesti kunst õige kõrvale surutud olevat .. (A)

vat-infinitiivis verb on selliste ahelverbide leksikaalne kese, millest oleneb lause aluse (vm tegevussubjekti) tähendustüüp. Loetletud verbid aga kannavad eelkõige grammatilist tähendust, väljendades kaudset evidentsiaalsust ja sellest tulenevat episteemilisust (→ SÜ 75). Sellistele *vat*-infinitiiviga lausetele vastavad subjektlausega põimlaused, kusjuures subjektlause alusele vastab *vat*-infinitiiviga lause alus, nt *Näis, et ta teab kõike. – Ta näis teadvat kõike.* Viimast võib seetõttu käsitleda tõstetud alusena.

Verbide *näima, paistma, tunduma, kuulduma* puhul võib verbi *olema vat*-vorm nimetavalise öeldistäite juurest ära jääda. Nimetavaline öeldistäide muutub sel juhul öeldistäitemääruseks, mille saab panna ka olevasse käändesse (→ SÜ 224).

Ta näis / tundus / paistis olevat haige / väsinud / vaevatud. – Ta näis / tundus / paistis haige = haigena / väsinud = väsinuna / vaevatud = vaevatuna. Kokkuhoiust kõnelemine tundub siin kohatu. (A) .. jutt teatri eesmärgist tundub ilmselgelt kohatuna. (A)

Kirjandust vat-infinitiivitarindi kohta: EREL, MATI 1984b. On the vat-construction in Estonian. | EREL, MATI 1987. Sekundaartarindid eesti keeles. | EREL, MATI 2017e. Sekundaartarindiga laused. | UUSPÖLD, ELLEN 1982. Viron verbien infinitisten rakenteiden subjektsääntöjä. | UUSPÖLD, ELLEN 1985. Lisaandmeid vat-konstruksiooni tegevussubjektist.

da-infinitiivitarind

SÜ 500. *da*-infinitiivitarind esineb lauses põhiliselt komplemendina – alusena ja sihitisena, samuti otstarbemäärusena ja seotud täiendina.

Tarindi lauselisuse aste on madal. *da*-infinitiivil puuduvad verbi grammatilised kategooriad, infinitiivi sihitise vormi valikut mõjutab alistava lause eitus, aspekt ja kõneviis (→ SÜ 511). *da*-infinitiiv on suhteliselt tihe- dalt seotud alistava lause finiitverbiga, sageli moodustab sellega hoopis liit- predikaadi (ahelverbi või perifrastilise verbivormi), kuid võib täita ka üksi predikaadi rolli. Erandlik on *da*-tarindi esinemine omadussõnalise täiendi või öeldistäitena, samuti üldlaiendina. (Vt tabel 16.)

Tabel 16. *da*-tarindi süntaktilised funktsioonid

KOMPLEMENT		
ALUS	Matile meeldib <i>muusikat kuulata</i> .	→ SÜ 501
SIHITIS	Jüri kavatseb <i>pensionile minna</i> .	→ SÜ 502
OTSTARBEMÄÄRUS	Toit ei kõlba <i>külmalt süüa</i> .	→ SÜ 503–504
SEOTUD TÄIEND	Lootus <i>ettevõtte rajada</i> ei täitunud.	→ SÜ 505
ÜLDLAIEND	<i>Minu teada</i> on ta insener.	→ SÜ 506
OMADUSSÕNALINE TÄIEND	See pole <i>laita</i> tulemus.	→ SÜ 507
ÖELDISTÄIDE	Nende elu polnud <i>kiita</i> .	→ SÜ 507
DA-INFINITIIV VÄLJASPOOL SEKUNDAARTARINDIT		
ISESEISEV PREDIKAAT	Kui <i>minna</i> , siis <i>minna</i> .	→ SÜ 509
LIITPREDIKAADI OSA	Laps <i>kihistab naerda</i> . Poiss <i>sai rielda</i> .	→ SÜ 510

Tarind on alistavast lausest referentsiaalselt sõltuv. Subjektilise *da*-tarindi lausevaste grammatiline subjekt (alus) on samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga, objektilise ja harilikult ka atributiivse tarindi puhul

tegevussubjekti või tegevusobjektiga, adverbiaalse *da*-tarindi korral aga on tarindi (alati transitiivse) lähtelause grammatiline objekt (sihitis) sama- viiteline alistava lause tegevusobjektiga, grammatiline subjekt aga omajat või saajat väljendava määrusega.

***da*-infinitiivitarind komplemendina**

da-infinitiivitarind alusena

SÜ 501. *da*-infinitiivitarind esineb alusena peamiselt kogejalauseis. Tarindi lausevaste alus (GS_{InfP}) on harilikult samaviiteline põhilause tegevussubjek- tiga (TS_{lause}).

TS_{lause} = GS_{InfP}

Maril oli igav oodata [**Mari** ootas].

Marile ei meeldi oodata [**Mari** ootab].

Mind kurvastab *sind* sellisena näha [**Ma** näen *sind* sellisena].

da-infinitiivne alus laiendab järgmisi semantilisi predikaate.

1. Emotsionaalset või füsioloogilist seisundit väljendavad predikaadid:

- *olema*, harva ka *minema* + seisundiomadussõna: *ebamugav* / *hale* / *hea* / *huvitav* / *imelik* / *kerge* / *kurb* / *külm* / *meelepärane* / *paha* / *piinlik* / *raske* / *valus* / *vastik* / *vastumeelne* jne.

Infinitiiv esineb loetletud predikaatidega alalütlevas käandes tegevus- subjektiga lausemallis (a), omadussõnade *piinlik*, *vastik*, *meelepärane*, *vastumeelne* jms puhul võib tegevussubjekt olla ka alaleütlevas (b). Infinitiivi saab enamasti asendada teonimega, seejuures alalütlev tegevus- subjekt asendub alaleütlevaga.

(a) Mul on piinlik *meenutada eilset*. – *Eilse meenutamine* on mulle piinlik.

Mehel oli *tuule käes külm seista*. Lapsel on ikka *vastik kuulata*, kui vanem *karjub*, et nad on *laisad ja lollid*. (Web)

(b) Mul ~ mulle oleks *meelepärasem pidu edasi lükata*.

- *olema* / *tegema* / *valmistama* / *pakkuma* jms + seisundinimisõna *hirm* / *häbi* / *heameel* / *nali* / *lõbu* / *mõnu* / *rahuldus* / *raskus* jne.

Verbiga *olema* esinevad loetletud nimisõnad harilikult alalütlevaga mallis, seisundi põhjustamist väljendavate verbidega, nagu *valmistama*, *tekitama* jms, aga alati alaleütlevaga mallis. Alaleütleva korral saab infinitiivi asendada teonimega.

Mul on häbi *seda vaadata*. – **Selle vaatamine* on mul häbi. Jürile valmistab heameelt *naabreid aidata*. – *Naabrite aitamine* valmistab Jürile heameelt. (Web) Kas teil on hirm või häbi *tuua koju oma sõpru*? (Web)

- seisundiverbid *meeldima*; *vihastama*, *tüütama*, *kurvastama*, *huvitama*, *üllatama* jne. Verb *meeldima* esineb alaleütlevaga mallis (a), teiste verbide puhul vormistub tegevussubjekt osasihitisena (b). Infinitiivi on võimalik asendada teonimega.

(a) Tüdrukule meeldib *tantsida*. – *Tantsimine* meeldib tüdrukule. Rahvale meeldis *Asko kurvast elust kõnelda*. (I)

(b) Mind kurvastab *sind sellisena näha*. – *Sinu nägemine sellisena* kurvastab mind. Mind huvitas *just nendele inimestele ja nendest inimestest rääkida*. (A)

2. Sobivus- või väärtushinnangut väljendavad predikaadid:

- *sobima*, *kõlbama*, *siindima*, *passima*; *kohane* / *paras* / *paslik* / *sobiv* / *sobilik* / *sünnis* / *kahjulik* / *kahjutu* / *kasulik* / *kasutu* / *tulus* / *tulutu* / *ohtlik* / *ohutu* / *tülikas* + *olema*; *tüli* + *tekitama* / *tegema* / *valmistama*, *kasu tooma* jne.

Enamiku predikaatide puhul võib tegevussubjekt olla nii alal- kui ka alaleütlevas, *kasu tooma* puhul ainult alaleütlevas. Infinitiivi on alaleütleva korral võimalik asendada teonimega.

Mehel ~ mehele ei sobi *nutta*. – *Nutmine* ei sobi mehele. *Pudelit* ka ei passi *igaihele kinkida* .. (A) *Suitsetada* on kahjulik. *Pimedas* on *siin* võõral ohtlik *liikuda*. Kas teile teeb tüli *piletid ära võtta*? Teile tooks kasu *sagedamini väljas jalutada*.

- *olema* + *ilus* / *inetu* / *loomulik* / *rumal* / *viisakas* / *õige* jne.

Tegevussubjekt on alalütlevas. Mõnel juhul võib alalütlev vahelduda seestütlevaga või kaassõnaga *poolt*. Infinitiivi saab teonimega asendada põhiliselt siis, kui lauses puudub tegevussubjekt.

Ei ole viisakas *täis suuga rääkida*. – *Täis suuga rääkimine* ei ole viisakas. Teil (~ teist ~ teie poolt) ei olnud *ilus niimoodi rääkida*. .. inimlikult oleks loomulik *õnnetuste hüvitisi üldse mitte maksustada*. (A)

- ## 3. Mitteepisteemilised modaalpredikaadid, mis väljendavad vajalikkust:
- tulema*, *vaja* / *tarvis* / *vajalik* / *tarvilik* + *olema*; *tasuma*, *maksma*, *tarvitsema*, harvemini *kuluma*, *pruukima* (a) või võimalikkust: *võimalik* / *võimatu* + *olema* (b). Modaalasena, seejuures mõlemas modaal tähenduses, saab *da*-infinitiivse alusega kasutada ka verbi *olema* ennast (c).

Tegevussubjekt on alalütlevas. Võimalikkust väljendavate predikaatide laiendina saab infinitiivi mõnikord asendada teonimega.

- (a) Mul tuli *tegelda* *paljude asjadega*. Sul on vaja *hoida oma tervist*.
- (b) Mul pole võimalik *teda vaatama minna*. Muidugi oluks tal *Läände siirdumine* (= *Läände siirduda*) võimalik .. (A)
- (c) Meil on (= on vaja) *ainult paar sammu astuda*. Tal pole (= pole võimalik) *suuremat siin valida midagi* ..(I)

4. Õnnestumist väljendavad verbid: *õnnestuma, õnneks minema, korda minema*. Tegevussubjekt on alalütlevas. Infinitiiv on asendatav teonimega.

Tal läks korda *piletid hankida*. – *Piletite hankimine* läks tal korda. Kuidas teil õnnestus *selline metsik loom taltsutada?* (Web)

5. Soovi või kavatsust väljendavad nimisõnad: *soov, kavatsus, mure, mõte, ülesanne, eesmärk, harjumus, komme, unistus* jne, mõnel määral ka muud nimisõnad, nagu *kohus, võimalus* jne, koos verbidega *olema, jääma, muutuma, saama, kujunema, tekkima* jms.

Nimisõnafraas on kas määrus, tavaliselt saavas käändes öeldistäite-määrus (a), või öeldistäide (b). Tegevussubjekt esineb määrusliku nimisõnafraasi korral kas alalütlevas käändes määrusena või omastavalise täiendina, öeldistäitelise nimisõnafraasi korral ainult täiendina. Nimisõnad *kava, plaan, mõte* võivad *olema*-verbi laiendades olla ka seesütlevas (*kavas / plaanis / mõttes olema*), tegevussubjekt on sel juhul alalütlevas (c). Infinitiiv on sageli asendatav teonimega (d).

- (a) Tal oli kujunenud _{PRED.ADVL}[harjumuseks] _{GS}[*igal hommikul võimelda*].
_{PRED.ADVL}[Tema harjumuseks] oli kujunenud _{GS}[*igal hommikul võimelda*].
 Peetri unistuseks oli *osta auto*.
- (b) _{PREDIKATIIV}[Peetri unistus] oli _{GS}[*osta auto*].
- (c) Mul on kavas *kontserdile minna*.
- (d) *Igal hommikul võimlemine* oli muutunud talle harjumuseks.

Alalütlevas omajamäärusega possessiivses konstruktsioonis on nimetavas käändes nimisõna käsitatav alusfraasi põhjana ja *da*-tarind selle täiendina (relatiivtarindina) (→ SÜ 505).

Peetril oli _{GS}[unistus _{ATRIBUUT}[*osta auto*]].

6. *da*-infinitiivse alusega lausete seas moodustavad omaette tüübi üldisikulised laused struktuuriga InfP¹*da* Pred InfP²*da*/NP/KL. Öeldisverbiks on siin *olema* või *tähendama*. Verbi *olema* laiendina on järelkomponent

öeldistäide (a), *tähendama* laiendina sihitis (b) (→ SÜ 502). Infinitiivi on võimalik asendada teonimega.

- (a) $_{GS}$ [*Teenida rahvast*] on $_{PREDIKATIIV}$ [täita kohustus isamaa ees]. – *Rahva teenimine* on oma kohustuse täitmine isamaa ees.
- (b) $_{GS}$ [*Tööst ilma jääda*] tähendaks mulle ka $_{GO}$ [eluasemest ilma jääda]. – *Tööst ilma jäämine* tähendaks mulle ka *eluasemest ilma jäämist*. *Olla tervislik linn* ei tähenda seda, et linnas ei tohiks maha võtta ühtegi puud. (A)

da-infinitiivitarind sihitisena

SÜ 502. Viitesuhete alusel saab eristada põhiliselt kahte tüüpi infinitiiv-objekti: 1) tarindeid, mille lausevaste alus (GS_{InfP}) on samaviiteline alistava lause tegevussubjektist alusega ($TS:GS_{lause}$) (a), 2) tarindeid, mille lausevaste alus on samaviiteline alistava lause tegevusobjektiga (TO_{lause}) – alalütlevas määrusega või sihitisega (b).

$$TS:GS_{lause} = GS_{InfP}$$

- (a) **Poiss** kavatseb *õppida* [**Poiss** *õpib*].

$$TO_{lause} = GS_{InfP}$$

- (b) Ta käskis **Roosil** ~ **Roosit** lilli kasta [**Roosi** *kastab lilli*].

1. Esimest tüüpi infinitiivobjekt laiendab järgmisi predikaate:

- soovi, kavatsust või üritamist väljendavad verbid: *soovima, tahtma, kavatsema, nõuks võtma, otsustama, proovima, püüdma* jne.

Juhan soovis *kinno minna*. Ta kavatses *kevadell uue mootorpaadi osta*. Püüdsin *teda ümber veenda*.

- suutelisust, sh oskamist ja julgemist väljendavad verbid: *suutma, võima* 'suutma', *oskama, jaksama, mõistma, teadma, mäletama, unustama, julgema, kartma* jne (a). Verbi *unustama* puhul võib infinitiivi asemel olla *ma*-infinitiivi ilmaütleva (→ SÜ 512) või seestütleva vorm (→ SÜ 515) (b).

- (a) Tädi ei suutnud *jala käia*. Poiss oskab *ujuda*. Laps ei julgenud *tõtt rääkida*. Ta kartis *sõpru kaotada*.

- (b) Onu unustas *kuue selga panna* ~ *selga panemata*. Paraku unustasid kalurid tahtlikult *mainimast*, et 110 mm võrgusilmaga lubati *püüda* vaid *eelmisel hooajal*. (A)

- verb *tavatsema*.

Jüri tavatses *hommikuti kaua magada*. (Kuid alusena lauses: *Jüril oli tavaks hommikuti kaua magada*. → SÜ 501 p 5.)

- saavas käändes käändsõna ja verbi ühendid, mis väljendavad tegevuse vajalikuks, võimalikuks või sobivaks pidamist: *vajalikuks / kohuseks / võimalikuks / sobivaks / õigeks / loomulikuks* .. + *pidama / lugema / tunnistama / arvama*; *kohuseks / ülesandeks / eesmärgiks* .. + *võtma* jne. Infinitiiv on asendatav teonimega.

Mehed ei pidanud tarvilikuks *seletusi anda* ~ *seletuste andmist*. Ta pidas võimaluks *üritusest loobuda*. Juhan pidas loomulikuks *nõrgemaid aidata*. Ma ei saa võtta oma ülesandeks *teda iga päev koju saata*.

2. Teist tüüpi infinitiivobjekt laiendab sisult kausatiivses lauses tegevusobjektile suunatud kohustamist või võimaldamist väljendavaid verbe: *käskima, paluma, laskma* 'käskima / paluma', *laskma* 'lubama', *lubama, keelama, aitama, takistama, võimaldama, soodustama, soovitama*.

Tegevusobjekt, millega infiniittarindi lausevaste alus on samaviiteline, võib osa verbide puhul vormistuda nii (alalütlevas) määrusena kui ka sihitisena (a), osa verbide korral aga ainult määrusena (b). Tegevusobjekti vormistumine sihitisena muudab konstruktsiooni kahe sihitisega (ditransitiivseks) konstruktsiooniks.

- (a) Õpetaja käskis *poisil* ~ *poissi* *koju minna*. Ta laskis *neil* ~ *neid* *endale näkku hingata*. Poeg aitas *isal* ~ *isa* *maja ehitada*. Maanteeamet käskis bussifirmal *istmete vahed laiemaks teha*. (A) Sõštšikov käskis mind *veoautosse ronida ja seal pikali heita*. (A)
- (b) Õpetaja soovitas *poisil* (**poissi*) *koju minna*. .. muutused geneetikas võimaldasid varajastel nüüdisinimestel (*varajasi nüüdisinimesi) *hakata taimi sööma*. (N)

Verbide *keelama* ja *takistama* puhul saab *da*-infinitiivi asendada *mast*-vormiga (→ SÜ 515). Sihitisena vormistuva tegevusobjekti puhul ongi *mast*-vorm eelistatum kui *da*-infinitiiv (*Keegi ei keela / takista mind tõtt rääkimast*). Määrusliku tegevusobjekti korral on seevastu tavalisem *da*-infinitiiv (*Keegi ei keela / takista mul tõtt rääkida*).

Te ei saa keelata meest *abiellumast mitme naisega*. (Web) See ei takistanud tal *käia pojaga kohtumas ega sõitmast Ukrainasse haiget ema vaatama*. (A)

Verbide *keelama*, *takistama*, *lubama*, *võimaldama*, *soodustama* puhul võib infinitiivi asemel olla ka teonimi (→ SÜ 539). Tegevusobjekti vormistab sellisel juhul määrus, mis *lubama* ja *keelama* puhul võib olla ka alaleütlevas.

See ei takista tal *joosta* ~ tal *jooksmist*. Ta keelas mul *kinno minna* ~ mul / mulle *kinno minemise*.

3. Üksikuid näiteid leidub infinitiobjekti kohta, milles mitte tarindi lausevaste alus, vaid sihtis on identne alistava lause tegevusobjektiga. Osal juhtudel vaheldub infinitiiv teonimega (→ SÜ 539).

TO:GS_{lause} = GO_{InfP}

Põrandad tahavad *pesta* ~ *pesemist* [*Pestakse põrandaid*]. Laud ei kannata *tõsta* ~ *tõstmist* [*Tõstetakse lauda*]. Mustad puhvis trussikud annavad *venitada põlvini* .. (I)

4. *da*-infinitiivitarind võib toimida sihitisena ka lauses, kus öeldisverb *tähendama* võrdsustab ühe tegevuse teisega. Tavaliselt on alus sel juhul samuti *da*-infinitiivne (→ SÜ 501), ehkki mitte tingimata. Sihitiseks olev infinitiiv võib siingi vahelduda teonimega (→ SÜ 539).

Teha täna midagi homse või ülehomse nimel tähendab *valetada* (~ *valetamist*) *endale ja teistele*. (I)

da-infinitiivitarind määrusena

SÜ 503. *da*-tarind võib esineda lauses **seotud otstarbemäärusena**, olles sageli asendatav saavas käändes teonimega.

Need seened kõlbavad *süüa* ~ *söömiseks*.

Määrusena toimiva *da*-tarindi lausevaste on alati sihiline ning tarind on alistavast lausest referentsiaalselt sõltuv nii aluse kui ka sihitise poolest. Määrusliku *da*-tarindi eripära avaldub ennekõike sihitise referentsiaalses sõltuvuses. Tarindi lausevaste sihtis on üldjuhul samaviiteline alistava lause tegevusobjektiga, mis intransitiivlauses esineb alusena, transitiivlauses sihitisena. Alistav intransitiivlause on omajalause (a), sobivust väljendava öeldisega lause (b) või sisult passiivne lause (c), transitiivlause aga lause, mis väljendab enamasti tegevusobjekti üleminekut tegijalt saajale (d, e).

$$\text{TO:GS}_{\text{lause}} = \text{GO}_{\text{InfP}}$$

- (a) Jaanil on **kolm last** kasvatada [Jaan kasvatab **kolme last**].
- (b) **See toit** kõlbab inimestele ~ inimestel süüa [Inimesed söövad **seda toitu**].
- (c) **See** jääb sulle ~ sinu lõpetada [Sa lõpetad **selle**].

$$\text{TO:GO}_{\text{lause}} = \text{GO}_{\text{InfP}}$$

- (d) Ta andis mulle **raamatu** lugeda [Ma loen **raamatut**]. Ta jättis **selle** targematele ~ targemate lahendada [Targemad lahendavad **selle**].
- (e) Ma sain isalt **auto** endale ~ enda kasutada [Ma kasutan **autot**].

Infiinitaarindi lausevaste alus on omajalauses (a) samaviiteline omajat väljendava alalütlevas määrusega (*Jaanil*), lausetüüpides (b), (c) ja (d) (kasu)saajat märkiva alaleütlevas määrusega (vastavalt *inimestele* ja *mulle*), tüübis (e) nii alusega kui ka sellega samaviitelise refleksiivpronoomeniga (*ma* ja *endale*). Sobivuslauses (b) võib alaleütlev vahelduda alalütlevaga (*inimestele* ~ *inimestel*), tüüpides (c, d, e) mõnikord omastavaga (vastavalt *sulle* ~ *sinu*, *targematele* ~ *targemate* ja *endale* ~ *enda*).

Infinitiivne määrus laiendab järgmisi predikaate:

- omajalauses verb *olema*.

Meil pole midagi süüa.

- sobivuslauses predikaadid, mis väidavad või eeldavad, et alusega tähistatud on midagi olemas või puudu, piisavalt või ebapiisavalt mingiks otstarbeks: *sobima*, *kõlbama*, *sündima*, *passima*, sobivusadjektiivid: *kohane* / *paras* / *sobiv* / *kasulik* / *kasutu* / *tulus* / *tulutu* / *ohulik* / *ohutu* / *tülikas* / .. + *olema*; ka hinnanguadjektiivid *hea* / *halb* / *raske* / *kerge* / *ilus* / *inetu* / *viisakas* / .. + *olema*, samuti ühendid *liiga* / *küllalt* + Adj.

Liha kõlbab *praadida*. See tükk ei passi *vaadata*. Rein oli igati sobiv *esinema* saata. Kerguse tõttu on see hea *kaasa võtta*. See laul on ilus *kuulata*. Laud on liiga raske *tõsta*. Raamat sünnib *lugeda*. (A) Estragon sobib *lisada* nii *rohelisse* kui ka *tomati-*, *kartuli-* ja *kaalikasalatisse*. (Web)

- sisult passiivses lauses intransitiivverbid *olema*, *jääma*, *minema*.

Eesti on *tuulte tõugata* ja *tõmmata*. Laps jääb *sinu hoida*. Süü läheb *Antsu kanda*.

- lausetüüpides (d) ja (e) transitiivverbid *andma*, *jätma*, *võtma*, *viima*, *tooma*, *ajama*, *saatma*, *vedama*, *suunama*, *pakkuma*, *panema*, *viskama*, *laenama*, *laenutama*, *otsima*, *leidma*, *usaldama*, *hoidma*, *saama* jne.

Ma andsin talle *mõistatada* väga raske mõistatuse. Vii kell *parandada*!
 Too oma töö mulle *näha*! .. dokument jättis siiski konkreetseid küsimused
 eri ministeeriumide *otsustada*. (A) Ma tõin endale raamatu *lugeda*.

Alaleütlevas määrus väljendab saajat või kasusaajat, sellega sobivuslauses (üaltoodud lausetüüp b) vahelduv alaleütlevas määrus ning lausetüüpides (c) – (e) vahelduv omastavas määrus on pigem tegijamäärus. Seejuures omastavas tegijamäärus kuulub süntaktiliselt infinitiivitarindi enda koosseisu, muutes viimase referentsiaalselt sõltumatuks tarindiks.

Omastavas määruse kasutus on piiratum kui alaleütlevas. Seda kasutatakse infinitiivitarindeis, mis laiendavad eelkõige verbe *olema*, *jääma*, *minema*; *jätma*, *võtma*, harva muid, kusjuures *da*-infinitiivis on enamasti verbid *otsustada*, *lahendada*, *teha*, *kanda* (a) või kannatuse põhjustamist väljendav, sageli deskriptiivne verb (*nokkida*, *närida*, *tõugata*, *vintsutada* jms) (b). Omastavas määrus on erinevalt alaleütlevas määrusest alati kindlas positsioonis, vahetult *da*-infinitiivi ees ning tema esinemise korral *da*-infinitiivil muid laiendeid olla ei saa.

(a) Küsitluse läbiviimise aeg jääb *linnavolikogu otsustada*. (A)

(b) Kas ma olen *võõraste jõudude tõmmata ja tõugata*? (A)

Samas märkimisväärselt sisuerinevust alaleütlevas ja omastavas määrust sisaldavatel lausetel pole. Omastava korral on *da*-infinitiivi otstarbefunktsioon siiski vähem ilmne ning asendusvõimalus saavas käändes teonimega piiratum kui alaleütleva käände puhul.

See tüdruk pole igapähele *narrida* ~ *narrimiseks*. See tüdruk pole igapähele *narrida* ~ *narrimiseks*. See jäägu teile *lahendada* ~ *lahendamiseks*. See jäägu teile *lahendada* ~ **lahendamiseks*.

Omastavas määrusega tarindile võib peaaegu alati vastavusse seada alaleütlevas määrusega tarindi. Erandeiks on üksikud kinnisühendid.

Ta hoidis / jättis selle *enda* (**endale*) *teada*.

SÜ 504. *da*-infinitiivse otstarbemääruse erijuhtumiks on **temporaalse hinnangu tarind** (NPade) *olema* (*liiga*) *vara* / *hilja* InfPda, kus puudub viiteseos alistava lause tegevusobjektiga.

Aga hooaeg sel alal juba lõppes, oli *hilja otsida meeskondade seast endale lemmikut*. (I) „Vara on sul veel auto peale mõelda,“ informeeris Relli mind. (I)

da-infinitiivitarind seotud täiendina

SÕ 505. Seotud infinitiivtäiendid (relatiivsed infinitiivkomplemendid) on põhiliselt need täiendid, mille nimisõnalise põhja verbivastetel on *da*-infinitiivne sihtis (nt *soov õppida – soovib õppida*), või mis oma tähenduselt kuuluvad samasse rühma, kui selline verbivaste ka puudub (nt *eesmärk*). Harilikult saab niisuguste infinitiivikasutuste puhul esitada küsimuse *mis ~ missugune?* ning asendada infinitiivi omastavas käändes teonimega.

Jüri oli soov / eesmärk *ülikooli astuda*. *Mis(sugune)* soov / eesmärk tal oli?
Jüri oli *ülikooli astumise* soov / eesmärk.

Tegevust, protsessi või seisundit väljendavate deverbaalsubstantiivide täiend paikneb üldjuhul nimisõna järel. Erandlikult käituvad vaid teonime laiendavad infinitiivid, mis võivad paikneda nii järel- kui ka eesasendis.

Vahel tuleb **tahtmine** vallatust *teha*. Kinkida **tahtmine** on ilus tunne.

Seevastu osalist väljendava deverbaali täiend on eestäiend.

Ülikooli astuda soovijaile korraldatakse ettevalmistuskursused. Pensioni võib *vähegi töötada viitsinu* selle seaduse ajal kergesti kätte saada. (A)

Nimisõnafraas, millesse täiend kuulub, võib esineda erisugustes lausemallides.

Sinu soov ülikooli astuda väärib tunnustust. Jüri rääkis mulle *soovist ülikooli astuda*. Jüri tuli välja *sooviga ülikooli astuda*.

Leidub ka selliseid *da*-infinitiivse täiendiga lausemalle, kus *da*-infinitiivitarindi põhjaks olev nimisõna moodustab koos tugiverbi taolise öeldisverbiga semantilise predikaadi (vt lähemalt EKS(V) 23 § 124). Selliste konstruktsioonide hulka kuuluvad: omajakonstruktsioon NP¹ade V [NP² InfP_{da}], milles öeldisverbiks on *olema*, *puuduma*, *jätkuma*, *tulema*, *tek-kima*, *tärkama* jms ning kus infinitiivitarindi implitsiitne alus on samaviiteline tegevussubjekti väljendava alalütlevas valdajamäärusega (a); sihiline konstruktsioon NP¹nom V NP²all [NP³ InfP_{da}], kus öeldisverbiks on *andma*, *tegema*, *pakkuma* vms, milles infinitiivitarindi implitsiitne alus on samaviiteline saajat väljendava alaleütlevas valdajamäärusega (b); samuti sihilised, nii aktiivsed (tegevussubjektist alusega) kui ka sisult passiivsed (tegevusobjektist alusega) konstruktsioonid NP¹nom V [NP² InfP_{da}], vastavalt öeldisverbidega *tegema* jms ning *saama*, milles infinitiivitarindi implitsiitne alus on samaviiteline lause alusega (c).

- (a) Mardil oli **mõte** kalale minna [Mart läheb kalale]. = Mart **mõtles** kalale minna. Mardil tuli **mõte** kalale minna. Mardil oli / tekkis **idee** kalale minna.
- (b) Ülemus andis alluvatele **korralduse** lõpetada töö kella viieks [Alluvad lõpetavad töö kella viieks]. Naised tegid talle **ettepaneku** veeta talv nende majas.
- (c) Ta tegi **proovi** mootorit käima saada [Ta saab mootori käima]. = Ta **proovis** mootorit käima saada. Ministeeriumid said **käsu** 10% ametnikest koondada.

Atributiivse *da*-tarindiga omajakonstruktsiooni kasutusala on laiem kui verbi laiendava *da*-tarindiga lausel. See võimaldab edasi anda nii viimasega identset tähendust (*Tal oli mõte kalale minna* = *Ta mõtles kalale minna*) kui ka sellest erinevat tähendust – väljendada näiteks soovi tekkimist verbidega *tulema*, *tekkima* jms (*Tal tuli mõte kalale minna*) ning anda edasi ka neid seisundeid ja tegevusi, mille väljendamiseks (samatüveline) verb puudub (*Tal oli / tekkis idee kalale minna*).

Infiniitiivtäiend laiendab järgmisi nimisõnu:

- soovi, kavatsust või üritamist väljendavad nimisõnad: *soov*, *lootus*, *unistus*, *himu*, *tung*, *kiusatus*, *huvi*, *kavatsus*, *mõte*, *idee*, *plaan*, *ülesanne*, *otsus*, *proov*, *katse*, *püüe* jms.

Tal oli soov *juua klaas külma vett*. Tal oli kavatsus *külla sõita*. Plaan *üliskooli astuda* tekkis tal juba ammu. Kreeka teeb viimase katse *uusi valimisi vältida*. (D)

- käsku, keeldu, luba jms väljendavad nimisõnad: *käsk*, *korraldus*, *kutse*, *ettepanek*, *palve*, *soovitus*, *luba*, *keeld* jms.

Andsin alluvatele korralduse *lõpetada töö kella viieks*. Ministeeriumid said käsu *10% ametnikest koondada*. Balti riigid said kutse *osaleda kolme NATO riigi ühises sõjaväeüksuses*. (A) Iraan palus luba *osaleda ÜRO sanktsioonide hääletusel*. (N)

- nimisõnad, mis väljendavad tegevussubjekti sisemisi või väliseid „ressursse“ (võimalust, vajadust, võimet, sh julgust, oskust vms) infinitiiviga tähistatud tegevuse sooritamiseks: *vajadus*, *võimalus*, *õigus*, *juhus*, *põhjus*, *ajend*, *alus*, *au*, *julgus*, *jultumus*, *kartus*, *oskus*, *võime*, *eeldus*, *kalduvus*, *harjumus*, *komme*, *püsisivus*; ülekantud tähenduses ka *süda*, *käsi*, *silm*, *kõrv*, *selgroog* jms.

Naisele pakuti võimalust *teha karjääri*. Mul polnud juhust *temaga vestelda*. Meil ei ole alust *selles kahelda*. Mul on au *teid tervitada*. Tal puudus julgus *otsustada*. Mõnel inimesel on komme *raha laenata*. Meil kõigil on õigus

tunda rõõmu ja olla õnnelik. (N) Neid mehi, kellel oleks selgroogu ja südant *oma perekonda ülal pidada*, on ikka väga vähe. (N)

Loetletud nimisõnu laiendav täiend on kas objektatribuut või otstarbetähendusega adverbiaalatribuut, kusjuures need kaks funktsiooni ei ole alati selgesti eristatavad. Otstarbetäendus on kõige vähem esil esimese nimisõnarühma laiendite puhul. Infinitiivi ei ole siin enamasti võimalik asendada saavas käändes teonimega (a). Mõningate selle rühma nimisõnade puhul tuleb see asendus siiski kõne alla (b).

- (a) Naisel oli kavatsus *külla minna* ~ **külla minemiseks*. Tal oli soov *külma vett juua* ~ **külma vee joomiseks*.
- (b) Polnud peremehel himu *seda lõhkuda* ~ *selle lõhkumiseks*. Neis polnud himu ega kalduvust *kurja teha*. (N) Lihunikusellidel polnud himu *ostmiseks* .. (N)

Teise ja kolmandasse rühma kuuluvaid nimisõnu laiendavate infinitiivitarindite puhul on saava käände kasutus aga täiesti üldine.

.. Putin andis valitsusele korralduse *kiirendada uue kodakondsuseaduse eelnõu ettevalmistamist*. (D) Putin andis korralduse *uue kodakondsuseadusega kiirustamiseks*. (D) Tal puudus julgus *otsustada* ~ *otsustamiseks*.

da-infinitiivitarind üldlaiendina

SÜ 506. Infinitiivitarind on üldjuhul komplementlaiend, kuid mõned kinnisühendid, mille peasõnaks on verbi *teadma* või *ütleva* infinitiiv, esinevad ka üldlaiendina. Infinitiiv *öelda* vaheldub seejuures konverbiga *öeldes* (→ SÜ 524).

Minu teada õpib ta ülikoolis. *Ausalt öelda* (~ *öeldes*) ma ei tea, kuidas alustada. *Tõtt-öelda* (~ *tõtt öeldes*) ei tea ma ka ise, kuidas sinna sattusin. (A) *Õieti öelda* (~ *öeldes*) oli see mul kolmas kord Weimarisse sõita. (I)

da-infinitiivitarind omadussõnalise täiendi ja öeldistäitena

SÜ 507. Vormid *laita* ja *kiita* on adjektiveerunud ning esinevad öeldistäite ja täiendina, seejuures ainult eitavas lauses.

Teenistus pole *laita*. (A) Saada selles konkurents kolmas koht pole *laita* saavutus. (A) Laste vaimne tervis pole *kiita*. (D) Klubi lubas mind ju ära, pealegi pole koondisel praegu ründajatega *väga kiita* seis. (A)

Öeldistäitena esinevad infinitiivid ka lauseis, nagu

Olla tõeline sõber on *abistada kaaslast hädas*. Taganemine on *jätta võidu-võimalus vaenlasele*.

Verb *olema* esineb neis tähenduses 'tähendama' ning aluseks on infinitiiv või teonimi (→ SÜ 501, 539). Viimasel juhul saab ka infinitiivse öeldistäite teonimega asendada.

Taganemine on *võiduvõimaluse vaenlasele jätmine*.

da-infinitiiv väljaspool sekundaartarindit

SÜ 508. *da*-infinitiiv esineb ka väljaspool infiniittarindit, toimides iseseisva predikaadina nagu finiitne verbivorm või olles ahelverbi või perifrastilise verbivormi koosseisus.

da-infinitiiv öeldisena

SÜ 509. Finiitverbile omases iseseisva öeldise rollis (sh öeldiseks oleva verbi liitvormi koosseisus) kasutatakse *da*-infinitiivi hüpoteetilise (irreaalse) sündmuse väljendamiseks mõningat tüüpi kõrvallauseis, käsk- ja küsilauseis ning kaudse kõneviisi asemel kaudse evidentsiaalsuse väljendamiseks:

- tingimuslauses (→ SÜ 470).

Kui sulle lips *ette siduda*, näed sa päris viisakas välja.

- otstarbelauses (→ SÜ 468) ja otstarbetäiendina toimivas relatiivlauses (→ SÜ 485).

Ema ei tahtnud kõhida, et *mitte segada* lapse und. Ta oli küllalt tark, et seda *läbi näha*. Juku õpib selleks, et targemaks *saada*. Tal ei ole ühtegi sugulast, kellele *pärandada*. Jüri näitas mulle ametnikku, kelle poole *pöörduda*.

- mõningates võrdlusliku sisuga aja-, kvantumi- ja kõrvutuslausetes (→ SÜ 457).

Enne kui midagi *otsustada*, tuleb asi põhjalikult läbi kaaluda. Mida kauem eemal *olla*, seda väiksemaks jääb koduigatsus. Selle asemel et *tillulillutada*, võiks kodus tööd teha.

- kategoorilist käsku väljendavas käsklauses.

Lõpetada töö! ~ Töö *lõpetada*! (= *Lõpeta* / *lõpetage* töö!) *Mitte juttu ajada*! (= *Ära aja* / *ärge ajage juttu*!)

- küsilauses, nii iseseisvas kui ka komplementlauses, mis harilikult väljendab mitte-episteemilist vajalikkust.

Mida *teha*? (= Mida mul / meil *tuleb* ~ *tuleks teha*?) Ta ei teadnud, kas *naerda* või *nutta*. Mul oli selge, mida *teha*.

- kaudse kõneviisi tähenduses (→ SÜ 75).

Juhan *olla* haige. (= Juhan *olevat* haige.)

da-infinitiiv ahelverbi või perifrastilise verbivormi koosseisus

SÜ 510. Ahelverbi koosseisus laiendab *da*-infinitiiv:

- koloratiivtarindis deskriptiiv- ja onomatopoeetilisi verbe, mis näitavad *da*-infinitiiviga väljendatud tegevuse viisi (→ SÜ 30).

Ta *hirnus naerda* / *mugis süüa* / *nokitses tööd teha*.

- episteemilises tähenduses modaalverbe *võima*, *saama* ja *tohtima*, harve-
mini *tarvitsema*, *pruukima* ja *tahtma* (→ SÜ 30, 74).

Võib juhtuda, et loeng jääb ära. See ei *saa olla* tõsi. Teie soov ei *pruugi täituda*.
Neid tuleb tõenäoliselt veel, kuid sellist lumesadu ei *tohiks* enam *tulla*. (I)

- proksimatiivsust (sündmuse eelfaasi) väljendavaid verbe *ähvardama*,
töötama, *tahtma*, *kavatsema* (→ SÜ 30, 50).

Maja *ähvardab kokku kukkuda*.

- kausatiivsust väljendavat verbi *laskma*, mõnes leksikaliseerunud ühendis
ka verbe *andma* (*annab mõista* / *teada* / *tunda*) ja *võtma* (*võtab kuulda*)
(→ SÜ 30, 142).

Ta *lasi* endale uue ülikonna *õmmelda*. Naaber *laseb* majal *laguneda*. Eesti
Raudtee *andis teada*, et kümme-kond reisirongi võetakse käigust ära. (A)
Valitsus *võttis kuulda* välisekspertide nõu .. (A)

Verbidega *saama* ja *olema*: moodustab *da*-infinitiiv ka perifrastilisi passiivi-
ja impersonaali vorme:

- *saama*-tegevuspassiiv (→ SÜ 29, 132).

Poiss *sai* isa käest *riielda*.

- *saama*-tegevuspassiivile sisult lähedased aktiivitarindid (→ SÜ 132).

Inimesed lennuõnnetuses *kannatada ei saanud*. Sain temalt *teada*, et loeng
jääb ära.

- *saama*-impersonaal (→ SÜ 29, 133).

Aeg-jalt *sai mõelda*, et parem oleks loobuda.

- *olema*-impersonaal / passiiv (→ SÜ 134).

Ühtegi hinge *polnud näha*. Seda ~ see *oli arvata*, et temast ei saa asja. See on mulle *teada*.

da-infinitiivi laiendava sihitise vormist

SÜ 511. Objekti vormi valiku poolest käitub finiiitverbi ja *da*-infinitiivi ühend nagu liitpredikaat ka juhul, kui see muus suhtes seda ei ole. Nimelt laieneb finiiitverbi eitus ühendile tervikuna ja muudab *da*-infinitiivi sihitise partitiivseks.

Ma ei tahtnud *osta seda raamatut*. (Vrd Ma tahtsin *osta selle raamatu*.) Mul ei õnnestunud *osta seda raamatut*. (Vrd Mul õnnestus *osta see raamat*.)

Alistav lause võib muuta infinitiivitarindiga väljendatud piiritletud tegevuse piiritlematuks ja lubada (ehkki mitte nõuda) osasihitise kasutamist täis-sihitise asemel ka jaatuse korral.

Me tahame *leida partnerit* (~ *partneri*), kellega kaubamaja toitlustust arendada .. (A) (Vrd Me *leiame partneri* / **partnerit*, kellega ..) Sinna on lihtne *viisat saada*. (A) (Vrd Sinna *saadakse viisa* / **viisat*.)

Ka täissihitise kääne oleneb alistavast lausest: ainsuslik täissihitis on nimetavas siis, kui alistav lause väljendab käsku (a) või selles pole ega saa olla nimetavas käändes alust (b), samuti siis, kui infinitiivitarind kuulub täiendina nimisõnafraasi koosseisu (c).

(a) Laske *ühine söögilaud katta kõigile!* *Postitused* palume *teha ainult pildi alla!* (N)

(b) Otsustati *muretseda uue keisri pilt*. Mul tuleb *homseks ajalehele artikkel kirjutada*. Parema oleks *ehitus pooleli jätta*. Teenida rahvast on *täita oma kohustus kodumaa ees*.

(c) See oli soov *juua klaas vett*. Hageja nõustus Keila linnavalitsuse taotlusega *asja menetlus lõpetada*. (A)

da-infinitiivi laiendava sihitise käändekasutus varieerub ega sõltu sedavõrd aspektist kui finiiitset verbivormi laiendaval sihitisel.

Kirjandust *da*-infinitiivitarindi kohta: EREL, MATI 1984a. *da*-infinitiivi süntaktilised funktsioonid tänapäeva eesti keeles. | EREL, MATI 1987. Sekundaartarindid eesti keeles. | EREL, MATI 2017e. Sekundaartarindiga laused. | HELP, TOOMAS 1991. Complementation in Estonian. | OGREN, DAVID 2017a. Aspect and irregular object case variation in Estonian *da*-infinitive constructions. | OGREN, DAVID 2017b. Finiitverbi mõju objekti käände *da*-infinitiiviga objektikonstruktsioonis. | OGREN, DAVID 2018. Object Case Variation in Estonian *da*-infinitive Constructions, 10–80. | PENJAM, PILLE 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid.

***ma*-infinitiivi tarindid**

SÜ 512. *ma*-infinitiivi tarinditeks on *ma*-tegevusnime sisse-, sees- ja seest-ütleva ning saava ja ilmaütleva vorm koos oma laienditega.

ma-, *mas*- ja *mast*-tarindid on lauses seotud määrused (komplement-adverbiaalid) ning nominalisatsioonis neile vastavad määrustäiendid. *maks*-tarind esineb tüüpjuhul vaba määrusena ning vaba määrustäiendina, erijuhul seotud määrusena.

Väljaspool infiniititarindit võib *ma*-, *mas*- ja *mast*-vorm moodustada koos finiitverbiga ahelverbe ning perifrastilisi verbivorme. (Vt tabel 17.)

Tabel 17. *ma*-, *mas*-, *mast*- ja *maks*-tarindi süntaktilised funktsioonid

KOMPLEMENT		
SEOTUD MÄÄRUS		
MA-TARIND	Jüri sõitis Kreekasse <i>puhkama</i> .	→ SÜ 513
MAS-TARIND	Jüri käis Kreekas <i>puhkamas</i> .	→ SÜ 514
MAST-TARIND	Jüri tuli Kreekast <i>puhkamast</i> .	→ SÜ 515
MAKS-TARIND	Kontroll on piisav <i>hoidmaks ära maksupettusi</i> .	→ SÜ 517
SEOTUD TÄIEND		
MA-TARIND	Lõunasse <i>puhkama</i> minek on üsna kulukas.	→ SÜ 518
MAS-TARIND	<i>Jooksmas</i> käimine karastab tervist.	→ SÜ 518
MAST-TARIND	Kõige lõbusam oli <i>suplemast</i> tulek.	→ SÜ 518
VABA MÄÄRUS		
MAKS-TARIND	Robert tahtis püsti tõusta, <i>näitamaks, et ta kavatseb lahkuda</i> .	→ SÜ 516
VABA MÄÄRUSTÄIEND		
MAKS-TARIND	Pöördumine faktide poole <i>otsustamaks tegeliku olukorra üle</i> ..	→ SÜ 518
MA-INFINITIIVI VORMID VÄLJASPOOL SEKUNDAARTARINDIT		
LIITPREDIKAADI OSA		
MA-VORM	Ta <i>hakkas sööma</i> . Täna <i>pidi tehtama</i> sauna.	→ SÜ 519
MAS-VORM	Kontsert <i>on algamas</i> .	→ SÜ 519
MAST-VORM	Suitsuandur <i>lakkas plinkimast</i> .	→ SÜ 519

ma-, *mas-* ja *mast-*tarindi kui seotud laiendi lausevaste alus on suhtereegli kohaselt identne sihitu alistava lause tegevussubjektist alusega (a) ja sihilise lause sihitisega (b), *maks-*tarindi kui vaba laiendi alus aga alati alistava lause tegevussubjektiga (c).

$$TS:GS_{\text{lause}} = GS_{\text{InfP}}$$

- (a) **Ta** läheb sööma [**Ta** sööb]. **Ta** käis söömas [**Ta** sööb]. **Ta** tuli söömast [**Ta** sööb].

$$TO:GO_{\text{lause}} = GS_{\text{InfP}}$$

- (b) Sõber viis **ta** sööma [**Ta** sööb]. Sõber nägi **teda** söömas [**Ta** sööb]. Sõber saatis **ta** söömast koju [**Ta** sööb].

$$TS_{\text{lause}} = GS_{\text{InfP}}$$

- (c) Vältimaks kokkupõrget vastutuleva autoga [**Aadu** vältis kokkupõrget vastutuleva autoga], keeras **Aadu** rooli järsult paremale.

*mas-*vorm väljendab üldjuhul alistava lause sündmusega samaaegset sündmust (relatiivset olevikku), *ma-*, *maks-* ja *mast-*vorm aga eriaegset sündmust: *ma-* ja *maks-*vorm järgnevat sündmust (relatiivset tulevikku), *mast-*vorm eelnevat sündmust (relatiivset minevikku). Mõnikord võivad ajasuhted olla ka teistsugused.

mata-tarind toimib põhiliselt konverbitarindi kombel vaba määrusena ja vastava vaba määrustäiendina (a) ning kesksõnatarindi kombel öeldistäitena, öeldistäitemäärusena ja vastava määrustäiendina (b). Vaid verbide *unustama* ja *jätma* juures esineb *mata*-tarind infinitiivile omaselt seotud laiendina, seejuures *unustama* puhul *da*-infinitiivi (→ SÜ 502) ja *mast*-vormi (→ SÜ 515) rööpvormina (c). Arvestades *mata*-vormi funktsionaalset lähedust konverbile ning kesksõnale, käsitletaksegi *mata*-tarindit just nende, mitte *ma*-infinitiivi tarindite juures.

- Kaugemale tulevikule mõtlemata* ta nõustus. Nõustumine *mõtlemata kaugemale tulevikule* oli rumal tegu.
- Poisi käed on *pesemata*. Poisi käed *jäid pesemata*. Poisi *pesemata* käed pahasid õpetajat.
- Ta jättis *töö tegemata*. Ma unustasin *alla kirjutamata* (~ *alla kirjutada* ~ *alla kirjutamast*).

ma-tarind

SÜ 513. *ma*-tarindid toimivad **latiivse seotud määrusena**, s.o määrusena, mis väljendab tegevust (protsessi või seisundit), millesse suundutakse või võidakse suunduda (ollakse valmis, sobiv vms selleks). Sihitus lauses väljendab suundujat subjekt, sihilises objekt. *ma*-tarind laiendab järgmisi predikaate:

- liikumisverbid: *minema, tulema, sõitma, jooksmata, hüppama, istuma* jne.

Päästekomando sõitis Annelinna *tulekahju kustutama*. Mees hüppas vette *uppujat päästma*. Nad istusid *teisi ootama*.

- verb *jääma* juhul, kui tema tähenduses on esiplaanil seisundis püsimine.

Ma jäin koju *külalisi ootama*.

Märkus. Kui *jääma* tähenduses on esiplaanil algus, moodustab ta *ma*-infinitii-viga ahelverbe, nt *Ma jäin magama* (= *uinusin*) (→ SÜ 519).

- verbid tähenduses 'tahtma väga hakata (midagi tegema)': *kippuma, tikkuma, kibeleva* jne.

Lapsed tikkusid õue *mängima*. Juss kibeles *lahkuma*.

Märkus. Mitteagentiivse (hrl elutu) subjektiga seostudes on need verbid osaliselt grammatiseerunud sündmuse eelfaasi väljendavateks (proksimatiivseteks) poolabiverbideks ning moodustavad infinitiiviga ahelverbi, nt *Uni kipub peale tulema* (→ SÜ 519).

- mõned võimalikkusele või piisavusele osutavad verbid: *jõudma, küündima, pääsema, mahtuma, jätkuma*.

Peeter jõudis õigel ajal *aitama*. Ta mahtus parajasti sinna *istuma*. Lapsi jätkus igale poole *sekeldama*. Kurjategija pääses *põgenema*.

- tegevusse sattumist väljendavad verbid: *sattuma, juhtuma*.

Eile sattusin *lugema ühte New York Times'i artiklit*. (A) Õnneks juhtus üks peoline *trepist tulema* ja kratid andsid jalgadele valu. (A)

- sihilised siirmist väljendavad verbid: *viima, tooma, saatma, panema, riputama, tõstma, valama, kandma, sõidutama, viskama, ulatama* jne.

Nad viisid kannatanu tuppa *toibuma*. Ema saatis poisi *pesema*. Ta pani pesu *kuivama*. Peeter tõstis supi taldrikule *jahtuma*.

- kausatiivse tähendusega verbid: *käsutama, hõikama, kutsuma, paluma, sundima, meelitama, innustama, ehmatama, laskma, lubama, usaldama, tellima, palkama, provotseerima, volitama* jne.

Ema kutsus lapsed *sööma*. Vello palus Õie *tantsima*. Ta sunnib mind *seda tegema*.

Enamiku loetletud verbide laiendina võib *ma*-infinitiivi latiivset tähendust tõlgendada kas pigem sihtkohana või pigem otstarbena. Osa verbide, eriti liikumisverbide ja siirmisverbide puhul domineerib sihtkohatähendus siis, kui verbil puudub muu sihtkohta väljendav laiend, otstarbetähendus aga sellise laiendi olemasolu korral.

SIHTKOHT: Ta läks *jalutama* (kuhu?).

OTSTARVE: Ta läks promenaadile *jalutama* (milleks?).

Üksnes domineeriva tähenduse alusel pole ilmselt siiski põhjust *ma*-tarindeid kohamääruseks ja otstarbemääruseks lahutada. Mõlemal juhul on tegemist **lokaalfinaalse** adverbialiga, mis on lähemal kord kohamäärusele, kord otstarbemäärusele.

Verbe *sattuma* ja *juhtuma* laiendaval *ma*-infinitiivil otstarbetähendus puudub (nt *Juhtusin õnnetust pealt nägema*). Kausatiivverbide puhul aga ei pruugi *ma*-infinitiivsel laiendil olla sihtkoha tõlgendust (nt *Ema sundis poega sööma*).

Peale loetletud verbide laiendavad *ma*-tarindid (kusjuures juba selgelt otstarbemäärusena) predikaate, mis väljendavad otseselt või kaudselt sobivust:

- otseselt sobivust väljendavad verbid ja omadussõnad: *sündima, kõlbama, passima, sobima, olema + kõlblik / kohane / sobiv / sobilik / paslik / paras*, ka ühendid *küllalt* või *liiga* ja nende sünonüümid + Adj/Adv.

Keemik kõlbab tehasesse *tootmist juhtima*. Ta on liiga vana *akadeemikuks kandideerima*.

Märkus. Samade sobivuspredikaatide laiendina võib otstarvet väljendada ka *da*-tarind, nt *Toit kõlbab süüa*. *ma*-tarind väljendab tegevussubjekti, *da*-tarind aga tegevussubjekti sobivust mingiks otstarbeks.

- võimelisust, valmistumist ja valmisolekut, nõusolekut, kohustust jm kaudselt sobivust väljendavad verbid, omadus- ja mäarsõnad: *olema + suuteline / võimeline / võimetu / valmis; valmistuma, nõustuma, nõus olema, soostuma, vaevuma, kohustuma* jne.

Sa ei ole võimeline *seda tegema*. Ta valmistus *lõunasse sõitma*. Tütar ei ole nõus *kaasa tulema*. Peeter kohustub *reeglitest kinni pidama*. Ta ei vaevunud *nööpegi kinni panema*. Ta oli juhtunud heale inimesele, kes ilmselt oleks valmis olnud *teda rohkem aitama* .. (A)

Enamiku esimese ja osa teise rühma sobivuspredikaatide laiendina vaheldub *ma*-infinitiiv saavas käändes teonimega.

Ta on liiga vana *akadeemikuks kandideerima* ~ *kandideerimiseks*. Ta ei ole võimeline *seda tegema* ~ *selle tegemiseks*.

- omadussõnad, mis väljendavad tegevuse ja/või tegija omadusi, tehes selle sobivaks või ebasobivaks mingi otstarbe täitmiseks: *olema* + *abitu, ablas, aeglane, agar, ahne, erk, helde, hoolas, hooletu, kange, kerge, kiire, kitsi, kraps, käbe, kärke, laisk, nobe, närb, osav, raske, südi, terane, tige, tragi, tubli, usin, vali, varmas, viks, vilgas, virk, visa, väle*; ka mõned sama- laadsed nimisõnad: *mees, meister, spets(ialist)* jne.

Rong oli aeglane *sõitma*. Arst oli hooletu *ravima*. Nad olid kanged *suurus- tama*. Hädad on kerged *tulema*. Kuulujutud on kiired *levima*. Kalle oli kerge *selgitama*. Kopsupõletik on visa *vaibuma*. Smerdjakov polnud kitsi *seda kiitma* .. (I) Isand on meister *kasutama* *inimeste nõrkusi* .. (I)

Sobivuspredikaatide puhul väljendab *ma*-tarind alati otstarvet – ka siis, kui predikaadil kohalaiendit pole.

Ta sobib kooli *lapsi õpetama*. Ta sobib *lapsi õpetama*.

Leidub ka verbe, nt *harjuma* ja *õppima*, mida laiendaval *ma*-infinitiivil pole ei otstarbe ega sihtkoha tõlgendust, mistõttu seda võib pidada sõltuvus- määruseks.

Poiss harjus *valetama*. Laps õppis *rääkima*.

mas-tarind

SÜ 514. *mas*-tarindid toimivad **lokatiivse seotud määrusena**, mis väljendab tegevust (protsessi või seisundit), milles ollakse, tüüpjuhul tegevust kui asukohta. *mas*-tarind laiendab järgmisi predikaate:

- paiknemisverbid *olema* 'viibima', *viibima*, *istuma*, *seisma* ning liikumis- verb *käima*.

Nad istusid juba *söömas*, kui meie saabusime. Inimesed seisis järjekorras *vastust ootamas*. Jüri käis Võrus *sugulasi külastamas*.

- sihilised verbid *pidama* ja *hoidma*.

Ta pidas pesu nii kaua väljas *kuivamas*, kuni see täiesti kuivaks sai. (I) Jõulude ajal võiks hoida kõigis tubades tuled kogu aeg *põlemas*. (A)

- sihilised tajuverbid *märkama*, *nägema*, *silmama*, *kuulma*, *mäletama*, *tundma*, *tajuma*, *kujutlema*; *vaatama*, *vaatlema*, *jälgima*, *silmitsema*, *kuulama* jne (a); ka tajutavust väljendav sihitu verb *paistma* (b).

(a) Reede öösel poole kolme ajal märkas politsei linnas *kihutamas* punast Mazdat. (A) Vaatasin eile üht neidist teles *vestlemas kokkuhoiust*. (A)

(b) Rajaservas paistsid ka pisikesed kukeseenejunnid *sirgumas*. (A)

Osa tajuverbide puhul saab *mas*-vormi asendada *vat*-vormiga (→ SÜ 497) ja *et*-komplementlausega, vahel ka *kuidas*-komplementlausega (a). Osal juhtudel, nt jälgimist väljendavate verbide puhul, on *vat*-asendusvorm välistatud ning *mas*-tarind on asendatav *kuidas*-komplementlausega (kui taju on orienteeritud sündmusele) või *kui*-ajalausega (kui taju on suunatud objektile) (b).

(a) Ta märkas Juhanit *istumas* ~ *istuvat* ~ *et Juhan istub*. Tundsin palavikku *tõusmas* ~ *tõusvat* ~ *et / kuidas palavik tõuseb*.

(b) Vaatasin teda *last söötmas* ~ *kuidas / kui ta last söötis*.

- reprodutseerimist väljendavad verbid *kujutama*, *joonistama*, *esitama*. Nende verbide laiendina on *mas*-vorm lähedane oleviku kesksõna oleva käände vormile.

Maal kujutas tüdrukut *istumas aasal lillede keskel* ~ *aasal lillede keskel istuvana*.

- verbid *kohtama*, *leidma* ja *tabama*. Verbide *leidma* ja *tabama* laiendina on *mas*-vorm samaväärne *mast*-vormiga (→ SÜ 515).

Mu tuttav .. kohtas Kreeta saarel Moskva uusrikkurit *skandaalitsemas* .. (A) Ajakirjanik leidis vana aedniku *roose kastmas* ~ *kastmast*. Tihtipeale taban end *vaatamas teisi mehi* .. (Web) .. Mari aga tabas end samas *selja taha vaatamast*. (Web)

Osa verbide laiendina, kõige selgemini sihitute verbide *olema* 'viibima', *viibima*, *istuma*, *seisma*, *käima* puhul võib kohalaiendiga lauses *mas*-tarindit tõlgendada otstarvet väljendavana. Vrd

ASUKOHT: Leelo oli / käis *marju korjamas*.

OTSTARVE: Leelo oli / käis metsas *marju korjamas*.

mast-tarind

SÜ 515. *mast*-tarindid väljendavad **seotud määrusena** kas 1) tegevust (protsessi või seisundit), millest väljutakse, või 2) tegevust, millesse sisenemisest (ka milles olemisest) loobutakse *resp.* millesse sisenemist takistatakse.

1. Esimesel juhul laiendab *mast*-tarind:

- enamikku neidsamu liikumist, siirmist ja tegevuse põhjustamist väljendavaid verbe, mida laiendab *ma*-tarind (→ SÜ 513). Tavaliselt on *mast*-tarind lauses koos sihtkohamäärusega või abimäärsõnaga (a). Vaid saabumist väljendavate verbide laiendina võib *mast*-tarind esineda ka ilma sihtkohamääruseta (b).

(a) Läksime *võistlemast* koju. – *Läksime *võistlemast*. Ema tõi / kutsus lapsed *mängimast* tuppa / ära. – *Ema kutsus lapsed *mängimast*.

(b) Üllar tuli *laulmast* .. (A)

- verbe *leidma* ja *tabama*.

Ajakirjanik leidis vana aedniku *roose kastmast*. Peeter tabas sõbra *magamast*.

Mõlema verbirühma puhul lisandub lähtekohamääruse olemasolu korral *mast*-vormi tähendusele harilikult otstarbetähendus.

Ta tuli rahvamajast *laulmast*. A. G. tuli Leedust *oma isa matuseid ettevalmistamast*. (A)

Harilikult väljendab *mast*-vorm tegevust, mis algas või algab enne alistava lause tegevust ja on viimase toimumise ajaks lõppenud. Verbide *leidma* ja *tabama* laiendina *mast*-vorm siiski ei osuta tegevuse lakkamisele. Niisugusel juhul on *mast*-vormiga rööpselt kasutusel ka *mas*-vorm (→ SÜ 514).

2. Teisel juhul laiendab *mast*-tarind verbe, mille jaatavast vormist järeldub, et *mast*-tarindiga väljendatu ei toimu, eitavast vormist aga, et toimub. Siia kuuluvad:

- loobumist väljendavad verbid: *keelduma*, *hoiduma*, *loobuma*, *väsima*, *pääsema*, *võõranduma* (a); *häbenema*, *unustama*, *vältima* (b); *tõrkuma* (c). a-verbide puhul on *mast*-vorm asendatav seestütlevas teonimega (→ SÜ 539), b-verbide puhul sihitisekäändes teonimega (→ SÜ 539) ja *da*-infinitiiviga (→ SÜ 502, 539), verbi *unustama* puhul ka *mata*-vormiga (→ SÜ 512).

(a) Haige keeldus / hoidus / loobus *söömast* ~ *söömisest*.

(b) Ta ei häbene *seda tegemast* ~ *selle tegemist* ~ *seda teha*. Ants unustas *tänamast* ~ *tänamise* ~ *tänada* ~ *tänamata*.

(c) *Mõnda eset tõrkus käsi üles tõstmast*. (A)

- takistamist väljendavad verbid: *takistama*, *keelama* (a), *hoidma*, *hoiatama* (b). Verbide *takistama* ja *keelama* puhul on määruslik *mast*-tarind asendatav sihitiseks oleva teonimetarindiga (→ SÜ 539) või *da*-infinitiivi tarindiga (a) (→ SÜ 502). *mast*-tarindiga lause sihtis muutub neil juhtudel alalütlevas käändes määruseks või teonime omastavaliseks täiendiks. Verbide *hoidma* ja *hoiatama* puhul vaheldub *mast*-vorm seestütlevas teonimega või teonime ja kaassõna *eest* ühendiga (b) (→ SÜ 539).

(a) Mūra takistas meid *töötamast* ~ meil *töötada* ~ meil~meie *töötamist*. Ema keelas tüdart *välja minemast* ~ tütrele *väljamine* ~ tütrele *välja minna*.

(b) Ema hoiatas last *kukkumast* ~ *kukkumise eest*. Päike hoiab kive *sammaldumast* ~ *sammaldumisest* ~ *sammaldumise eest*.

Erinevalt 1. rühma verbide laiendina esinevast *mast*-tarindist, mis väljendab põhiverbi tegevusele eelnevat tegevust (*Ta tuli söömast* – söömine eelneb tulekule), väljendab 2. rühma verbe laiendav *mast*-tarind põhiverbi tegevusest hilisemat tegevust (*Ta keeldus söömast* – söömine olnuks keeldumisest hilisem).

3. *mast*-vormi kasutatakse ka tänu- ja tervitusväljendites.

Aitäh *kutsumast*! Aitäh *kuulamast*! Suur tänu *pakkumast*! Tere *tulemast*!
Täna teid *tulemast*, aga palun nüüd kõigil siit lahkuda .. (A)

maks-tarind

SÜ 516. *maks*-tarind on otstarbetähtsusega (finaalne) infinitiivitarind, mis esineb lauses tüüpjuhul **vaba määrusena**. Vaba *maks*-tarind on enamasti mitmesõnaline, kusjuures *maks*-vorm paikneb harilikult tarindi algul (a). Talle eelnevat laiendit esineb väga harva (b), sest siis on tavapärasem juba teonime kasutamine. *maks*-tarind ise paikneb kas lause järel või ees ja on suulises kõnes tavaliselt lausest pausiga eraldatud.

(a) Ta kehtas õlgu, *näitamaks oma abitust ajutu bürokraatia ees*. (Web)
Vältimaks süüdistusi otsustas erafirma eile vahetustehingu katkestada .. (A)

(b) *Seda rõhutamaks* (~ *selle rõhutamiseks*) pani Van der Waals oma klassikalise õpiku pealkirjaks „Termostaatika kursus“. (A)

maks-tarindi lausevaste alus on samaviiteline nii sihitu kui ka sihilise alistava lause tegevussubjektiga (a). Tüüpjuhul on tegevussubjekti referendiks elusolend või institutsioon. Referent võib olla ka indefiniitne (b).

- (a) *Berlusconi* oli nõus kampa lööma isegi vihatud vasakpoolsetega, *vältimaks parlamendi laialisaatmist* [*Berlusconi* vältis parlamendi laialisaatmist]. (A)
 „*Isamaa*“ pidi tegema mitmeid tagasitõmbumisi oma esialgsetest lubadustest, *saavutamaks koalitsioonipartneritega kompromissi* [„*Isamaa*“ saavutas koalitsioonipartneritega kompromissi]. (A)

- (b) *Saamaks ergutavat jooki* tuleb võtta rohkem tee-ekstrakti .. (A)

maks-tarindit saab vaheldada *da*-infinitiivse predikaadiga otstarbelausega (→ SÜ 465), mille asendamiseks ta loodud oligi. Enamasti on *maks*-tarindil vaste ka saavas käändes teonimetarindi näol (→ SÜ 539).

Vältimaks ~ et vältida süüdistusi ~ süüdistuste vältimiseks otsustas erafirma eile vahetustehingu katkestada ..

Vahelduvate tarindite valik oleneb peamiselt süntaktilis-stilistilistest teguritest. Vaba *maks*-tarindi ja otstarbelause vaheldamise lihtsus on tingitud asjaolust, et mõlemal juhul on tarindi keskmeks infiniitne verbivorm ning selle laiendid vormistuvad ühtmoodi. *maks*-tarindi eeliseks kõrvallause ees on võimalus vältida sidesõnade kuhjumist, mis tekib siis, kui kõrvallause sisaldab omakorda kõrvallauseid (a). *maks*-tarindi ja teonimetarindi vaheldamine on komplitseeritum suuremate struktuurierinevuste tõttu, kuid *maks*-tarindi eeliseks on võimalus vältida täiendite kuhjumist teonime ees ja sellest tingitud mõistmisraskusi (b).

- (a) Ta tahtis püsti tõusta, *et rõhutada sellega, et ta lahkub*. – Ta tahtis püsti tõusta, *rõhutamaks sellega, et ta lahkub*.
 (b) Esineja kutsus üles hoidma silmi lahti *teiste rahvastega kontaktide nägemiseks*. – Esineja kutsus üles hoidma silmi lahti *nägemaks kontakte teiste rahvastega*.

SÜ 517. *maks*-tarind võib esineda ka **seotud** (või suhteliselt seotud) **määrusena**, laiendades vajalikkust (a) või piisavust (b) väljendavaid predikaate, sh omadus- ja määrsõnu, mida laiendavad piisavuse astet väljendavad määradverbid *küllalt* ja *liiga* või nende sünonüümid. Osal juhtudel on *maks*-vorm võrdväärne *ma*-infinitiiviga (b).

- (a) .. pettust oli tal vaja olnud *endale tõestamaks, et ta pole reetnud perekonda*. (I)

- (b) Üle venelase ümmarguse näo lehvis sõbralik naeratus, mida jätkus *valgumaks* (~ *valguma*) *musta habemessegi*. (I) Ma ei tea, kas minu lugu on küllalt rafineeritud *võistlemaks* (~ *võistlema*) *teoreetilise vestlusega* .. (I)

Esineb näiteid, kus *maks*-tarind on üle võtnud finaalse seotud *ma*-tarindi rolli ka lauseis, mille predikaadiks on sihitu liikumisverb, mida laiendab latiivne kohamäärus. *maks*-tarind on sel juhul lause lõpus ja seda ei saa tõsta lause algusse.

- Seejärel saabus taas aeg minna stuudiosse *tootmaks* (~ *tootma*) *uut albumit*. (A)

Niisugusel juhul on *maks*-tarindi kasutamine siiski võrdlemisi ebatavaline. Küll aga on sellisteski lausetes tavaline *maks*-tarindi kasutus intonatsiooniliselt eraldatud, vabalt ümber paigutatava vaba määрусena.

- Ukraina ametlik delegatsioon saabus laupäeval Londonisse ja Brüsselisse, *selgitamaks* Kiievi seisukohti NATO laiendamise küsimuses. (A)

Üksikuid näiteid esineb *maks*-vormi kasutamise kohta *mas*-vormi asemel verbide *olema*, *käima* ja *viibima* puhul, kui neid laiendavad lokatiivsed kohamäärused.

- Pole inimest, kes ei tahaks käia Kassnurme mägedes *ammutamaks* jõudu loodusest ja vabanemaks stressist. (A)

ma-, mas-, mast- ja maks-tarind täiendina

SÜ 518. Peale verbide võivad *ma*-infinitiivi tarindid laiendada nominalisatsioonis neist verbidest moodustatud nimisõnu, säilitades sama tähenduse, mis vastava tuletusaluse verbiga seostudes, kuid toimides süntaktiliselt määrustäiendina – *ma*- (a), *mas*- (b) ja *mast*-tarind (c) seotud täiendina, *maks*-tarind (d) vaba täiendina. *ma*-, *mas*- ja *mast*-tarindi deverbaleks põhjaks võib olla nii teonimi (vm tegevust väljendav nimisõna) kui ka tegevuse osalist väljendav nimisõna. Tarind paikneb harilikult põhja ees, tegevust väljendava nimisõna puhul vahel ka järel. *maks*-tarind laiendab peale teonime (jm tegevusnimisõna) ka tegevusvahendit, tegevuskohta vms väljendavat nimisõna ning paikneb nimisõna järel.

- (a) Meid ootab ees *matkama minek*. *Sõit* Hispaaniasse *Franco vastu võitlema* ei saanud teoks. Küll aga tuleb uue turu loomist ja majandamist just meedial jälgida väga teraselt, et linna juhtima *valitutel* juba eos ära lõigata võimalus asuda taluturuga uuele ringile .. (A)

- (b) Teravaid elamusi pakkus Lennukilt *ujumas käimine*. (A) Sotsioloogi hinnangul tarvitasid / tarvitavad mingeid uimasteid umbes veerand kuni kolmandik pidudel *tantsimas käijatest*. (A)
- (c) *Käsitlemast keeldumine* tähendab selle probleemi mahavaikimist.
- (d) *Pöördumine* faktide poole *otsustamaks tegeliku olukorra üle* ei ole mitte üksnes vajalik, vaid ka paratamatu. (A) Hea *vahend* kontrollimaks oma *veini soojust* on käärimisnõu peale kleebitav kraadiklaas .. (Web)

ma-, mas- ja mast-vorm väljaspool sekundaartarindit

SÜ 519. ma-vorm võib esineda ahelverbide ning perifrastiliste verbivormide koosseisus.

ma-vorm moodustab ahelverbe:

- tegevuse algust väljendavate faasiverbide *hakkama, asuma, minema, tulema, jääma, panema, kukkuma, lööma* jt laiendina (→ SÜ 30, 46).

Jaan hakkas sööma. Laps jäi magama. Möis asub oma firmat arendama. (A)

- tegevuse eelfaasi (proksimatiivsust) väljendavate verbide *kippuma, kibeleva, tikkuma, tükkima* jt laiendina (→ SÜ 30, 50).

Seltsielu kipub soiku jääma. Banaanikasvatatajale tikub lagi ette tulema. (A)

Märkus. Agendist subjekti korral on proksimatiivverbid ise öeldised ja *ma*-tarind toimib määrusena, nt *Lapsed tikkusid õue mängima* (→ SÜ 513).

- tõenäosust väljendava *pidama*-verbi laiendina (→ SÜ 30, 72).

Midagi peab juhtunud olema. Esmapilgul näib, et vahevöös valitseva kõrge temperatuuri tõttu peaks seal kogu aine olema sulas olekus. (T)

- tegevuse põhjustamist väljendavate verbide *panema, ajama, saama* laiendina (→ SÜ 30, 142).

Külm pani ootajad lõdisema. See jutt ajas mind haigutama. Ta sai mootori käima.

ma-vorm moodustab perifrastilisi verbivorme verbidega *saama, hakkama* ja *pidama*:

- saama*-tulevik (→ SÜ 29, 64).

Molekulaarbioloogial saab olema kindlasti suur tulevik. (I)

- hakkama*-tulevik (→ SÜ 29, 65).

.. elektri hinna liikumised hakkavad olema Soomega samas taktis. (N)

- *pidama*-avertiiv (→ SÜ 29, 51).

Läti peaminister *pidi* auto alla *jääma*. (N) ('.. oleks peaaegu auto alla jäänud'.)

- *pidama*-kvotatiiv (→ SÜ 29, 75).

Ta *pidi* (ka *pidavat*, harva *pidada*) haige *olema*. Seal *pidi müüdama* pirkaid. Viinapoelt *pidavat* rohkem renti *saama* kui raamatupoelt .. (A)

mas-vorm moodustab verbiga *olema* perifrastilise progressiivtarindi, mis väljendab:

- tegevuse parajasti toimumist (progressiivsust) (→ SÜ 29, 48).

Kuritegevus *on vähenemas*. Riigikogu liige A. R. *on* pärast eelmise nädala lõpus tehtud südameoperatsiooni *paranemas*. (A)

- tegevuse peatset toimumist (proksimatiivsust) (→ SÜ 29, 50).

Külalised *on lahkumas*. Ühendriigid *on loobumas* oma ambitsioonikast plaanist veel sel aastakümnel Marsi pinnalt kive Maale tuua. (A)

mast-vorm moodustab ahelverbi tegevuse lõppemist väljendava faasiverbiga *lakkama* (→ SÜ 30, 49).

.. mõlemad mootorid *lakkasid töötamast* .. (A)

ma-infinitiivi vorme laiendava sihitise vormist

SÜ 520. *ma*-vormi sihitis on enamasti osasihitis (a), kuid juhul kui *ma*-infinitiiv on kausaalse sisuga konstruktsioonis, laiendades sundimist, lubamist vms väljendavaid verbe, võib tema sihitis olenevalt infiniitverbi aspektitähendusest olla osa- või täissihitis (b).

(a) Laps viidi *lilli korjama*.

(b) Ta sundis mind *putru sööma*. – Ta sundis mind *pudru ära sööma*. Ma pidin *putru sööma*. – Ma pidin *pudru ära sööma*.

Nagu *da*-infinitiivi puhul laieneb põhiverbi eitus ka *ma*-infinitiivile ja muudab selle täissihitise osasihitiseks.

See mees on volitatud *välja võtma uue koguse ehitusmaterjali*. – See mees ei ole volitatud *välja võtma uut kogust ehitusmaterjali*.

Totaalse ja partsiaalse vormi vaheldus (ehkki alati mitte väga reeglipärasena) on iseloomulik ka *maks*-vormi sihitisele.

Festivali juhatas sisse steel-bändide konkurss, *selgitamaks välja parimat briti „terastrummide orkestrit“*. (A) .. tegime siseministeeriumile ettepaneku korraldada teenistuslik juurdlus, *selgitamaks välja kaitsepolitsei ametnikud, kelle sõnadele Ekspress viitas* .. (A)

mas- ja *mast-*vormil on alati osasihitis.

Isa oli käinud *külalisi ära saatmas*. Isa tuleb *külalisi ära saatmast*.

Verbide *jätma* ja *unustama* seotud laiendina esineva *mata-*tarindi sihitis on täissihitis, sest nende verbide aspektitähendus mõjutab ka *mata-*vormi laiendavat sihitist.

Jätsin endale *leiva ostmata*. Jõuluvana unustas *mulle uisud toomata*, aga emal ei ole nende ostmiseks raha .. (A)

Märkus. Seevastu vaba laiendina esineva konverbilise *mata-*vormi objekt on *-mata* eituslikkuse tõttu alati osasihitis. Nt *Tahan teile rääkida sellest, kuidas on võimalik teha raha ilma kainet mõistust kaotamata*. (A)

Kirjandust *ma-*infinitiivi tarindite kohta: EREL, MATI 1987. Sekundaartarindid eesti keeles. | EREL, MATI 2017e. Sekundaartarindiga laused. | HELP, TOOMAS 1991. Complementation in Estonian. | KINDLAM, ESTER 1972. Translatiivse infinitiivivormi tarvitamisest. | METSLANG, HELLE 1993a. Kas eesti keeles on olemas progressiiv? | PAJUSALU, RENATE, HEILI ORAV 2008. Supiinid koha väljendajana: liikumissündmuse keelendamise asümmeetriast. | PENJAM, PILLE 2008. Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. | REMMELG, RAILI 2002. *maks-*konstruktsiooni tekke ja kasutuslugu eesti keelekorralduse taustal. | SIMMUL, CARL ERIC 2020. Süüvides jonnijätmata avamaks sõnajärjemustreid. *des-*, *mata-* ja *maks-*konverbitarindi sõnajärg. | SIMMUL, CARL ERIC 2023. Information structure of converb constructions: Estonian *-des*, *-mata* and *-maks* constructions. | UUSPÖLD, ELLEN 1980. *maks-*vorm ja teised finaalarverbiaalid.

Konverbitarindid

SÜ 521. Konverbitarindi moodustab *des-*vorm ehk konverb koos oma laienditega. Konverb on adverbiaalne infiniitvorm, millega väljendatakse üksnes määruslikke suhteid. Konverbil on üks oleviku ja kaks mineviku vormi. Oleviku konverbid on lihtvormid (*olles*, *tehes*) (a). Mineviku konverbid on analüütilised verbivormid, mis koosnevad verbi *olema* oleviku konverbist

ja *nud-* või *tud-*kesksõnast (*olles teinud, olles tehtud*) (b). Tavaliselt jäetakse *olema*-verb siiski ära, mistõttu konverbina toimib kesksõna üksi.

- (a) *Õhtul toas istudes mõtles ta sellele kaua. Tass läks pestes puruks.*
- (b) (*Olles*) *kohe kõik südamest ära öelnud, hakkas tal kergem. (Olles) kaaslaste poolt hüljatud, valdas teda masendus.*

Lihtsuse huvides nimetatakse olevikulisi konverbitarindeid *des*-tarindeiks, minevikulisi konverbitarindeid aga (konverbilisteks) *nud-* ja *tud*-tarindeiks.

Konverbitarindite eitavaiks vasteiks on tarindid, mille peasõnaks on *ma*-infinitiivi ilmaütleva vorm, kusjuures olevikus võib sellele lisanduda ka eitav kaassõna *ilma* (a). Harvemini esineb *mitte*-eitust (b).

- (a) *Kaugemale tulevikule mõtlemata ta nõustus. Õige kartul on nii mure, et sulab suus ilma närimatagi. (A) See on ütlematagi selge. .. olemata loobunud Egon Nuteri kui näitleja an sich pooldamisest, otsustasime talle saata avaliku kirja .. (A) .. välisministeeriumil on väga raske täita enda ees seisvaid ülesandeid, olemata esindatud kohapeal. (A)*
- (b) *Mitte tahtes eelistada üht rahvust teisele, on kriitiliste ja tuimade eestlaste jaoks ameeriklaste ülevoolavus siiski liig. (N) On mõeldamatu esitada tagajärge, olles mitte olnud osaline sündmustes .. (A)*

Konverbitarindid, eriti *nud-* ja *tud*-tarindid, kuuluvad eelkõige kirjaliku keele väljendusvahendite hulka. Kõnekeel tunnistab peamiselt lühemaid ja strereotüüpsema ehitusega *des-* ja *mata*-tarindeid. Üldiselt aga eelistatakse kõnekeeles konverbitarindite asemel ikkagi osalauseid.

Konverbitarindid võivad olla niihästi referentsiaalselt sõltuvad kui ka sõltumatud tarindid.

SÕ 522. Konverbitarind esineb tavaliselt lauses vaba määrusena, mis põhijuhul kuulub sisuliselt alistava lause kui terviku juurde, alistava lausega väljendatud sündmust ajaliselt, viisilt, põhjuslikult vm moel konkretiseerides (→ SÕ 526). Konverbitarind toimib seega määruslause infiniitse vastena.

Teksti lugedes hakkas minu kujutlust otse painajalikult kiusama üks tuntud seltskonnadaam. (I) – Kui ma teksti lugesin, hakkas minu kujutlust otse painajalikult kiusama üks tuntud seltskonnadaam.

Osa konverbitarindeid võib pidada määruslikeks üksnes seetõttu, et nad langevad vormilt kokku tüüpiliste määruslike konverbitarinditega, olles sisuliselt pigem rindosalause infiniitsed vasted, nt *Ta võitis kaks esimest setti, kaotades aga neli järgmist ~ kuid kaotas neli järgmist* (→ SÕ 526).

Sageli iseloomustab konverbitarind hoopis ennekõike sündmuse osalist – selle omadust või seisundit, ja alles sedakaudu sündmust tervikuna. Sellistes tarindites seostub konverbivorm *olles* adjektiveerunud kesksõna, noomeni või (seisundi)määrsõnaga. Kesksõna võib seostuda ka verbi *olema* mineviku konverbiga (*olles olnud seotud*).

Olles Jüri käitumisest nõrдинud, pööras Mari talle selja. *Olles olnud aastaid erakonna tegemistega väga lähedaselt seotud*, ei ole minul kordagi tekkinud kahtlust Silveri väidete tõepärasuses. (A) *Olles edust innustatud*, ei võtnud mees kedagi kuulda. Mart, *olles rõõmust segane*, kukkus edasi-tagasi jooksmas. *Olles juhtunust segaduses*, et teadnud ta, mida teha. M. P. sai *koomas olles* korralduse tagasi pöördumiseks ülevalt poolt. (N)

Nagu mineviku konverbi kesksõnaline osa, nii ka adjektiveerunud kesksõna, noomen või seisundimäärsõna võib esineda ilma *olles*-vormita. Sellised tarindid langevad nii vormilt kui ka sisult kokku kesksõna-, noomeni- või määrsõnatarinditega, olles ühtlasi sünonüümsed olevas käändes tarindiga (→ SÜ 530).

Jüri käitumisest nõrдинud, pööras Mari talle selja. ~ *Jüri käitumisest nõrдинuna* pööras Mari talle selja. *Edust innustatud*, ei võtnud mees kedagi kuulda. ~ *Edust innustatuna* ei võtnud ta kedagi kuulda. *Rõõmust segane*, tormas ta välja. ~ *Rõõmust segasena* tormas ta välja. *Juhtunust segaduses*, ei teadnud ta, mida teha.

Sõltuvad konverbitarindid

SÜ 523. Referentsiaalselt sõltuvate konverbitarindite isikulise lausevaste alus (a) ning sihilise umb- või üldisikulise lausevaste sihtis (b) on harilikult samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga ning jääb seetõttu konverbitarindis väljendamata.

$$TS_{\text{lause}} = GS_{\text{KonvP}}$$

- (a) *Õhtul toas istudes [Jaan istus õhtul toas]* mõtles **Jaan** sellele kaua. *Meie lähenemist märkamata [Põdrad ei märganud meie lähenemist]* sõid **põdrad** oja kaldal rahulikult edasi. *Veidi puhanud [Peeter puhkas veidi]*, astus **Peeter** jälle edasi.

$$TS_{\text{lause}} = GO_{\text{KonvP}}$$

- (b) (*Olles*) *vaenlase poolt tagasi löödud [Meie väed olid vaenlase poolt tagasi löödud]*, asusid **meie väed** kaitsle. **Kartulid** lähevad keetes [*Keedetakse*

kartuleid] pehmeks. (Vrd *Kartulid* lähevad *keedes* pehmeks [*Kartulid keevad*] pehmeks.) *Nad* tulevad *kutsumatagi* [*Neid ei kutsuta*].

Enamasti on alistava lause tegevussubjektiks alus, nagu eelmistes näidetes, kuid tegevussubjektina esilduda võib ka mõni muu lauseliige, näiteks omajat väljendav täiend või alalütlevas määrus (a), kogejalauses kogejat väljendav alal- või alaleütlevas määrus või sihitis (b), tulemuslauses seestütlevas määrus (c), olemasolulauses verbide *juhtuma*, *toimuma*, *korduma* jt puhul kaasaütlevas määrus ja verbide *tekkima*, *tärkama* jt puhul seesütlevas määrus (d), impersonaalilauses tegijamäärus (e). Tegevussubjekt võib ka alistavast lausest eksplitsiitsena puududa, jäädes kas indefiniitseks (umb- või üldisikuliseks) või selgudes kontekstist (f), konversatsioonilises lauses (→ SÜ 458), kus implitsiitseks tegevussubjektiks on harilikult kõneleja (g), ning omajamääruseta või -täiendita possessiivlauses (h).

- (a) *Telegrammi lugedes* [*Peeter luges telegrammi*] läksid *Peetri* ~ *Peetril* jalad nõrgaks.
- (b) *Raamatut läbi lugematagi* [*Ma ei lugenudki raamatut läbi*] oli *mul* selge ettekujutus, millega see asi lõpeb. (A) *Lapsepõlvele mõeldes* [*Peeter mõtles lapsepõlvele*] meenus *Peetrite* vana seinakell. Keskkoolis õppides [*Peeter õppis keskkoolis*] oli *Peetrit* huvitanud ajalugu.
- (c) *Olles mitmekülgne sportlane* [*Ta oli mitmekülgne sportlane*], kujunes *temast* hea kümnevõistleja.
- (d) *Rekordit üritades* [*Peeter üritas rekordit*] juhtus *Peetriga* õnnetus. *Seda kuuldes* [*Naine kuulis seda*] tärkas *naises* soov lahkuda.
- (e) Kõik need esemed on käsitsi lakitud Vietnami *parimate meistriteeste poolt*, kasutades ajaloolise retsepti järgi pähklitest valmistatud lakki [*Parimad meistritehed kasutasid ..*]. (A)
- (f) *Kohale jõudes* hakati kohe tegutsema. *Kodust lahkudes* tuleb uks lukku panna.
- (g) *Tulles tagasi inimese juurde* [*Ma tulen tagasi inimese juurde*] – kas me olemegi nii ettearvamatud? (A) ~ *Tulles tagasi inimese juurde*, küsin *ma*, kas me olemegi nii ettearvamatud?
- (h) *Koju tulles* [*Ma / ta ... tulin / tuli koju*] oli [*mul ~ mu / tal ~ tema ~ ta ..*] laual värske piim, pehme sai ja arvuti. (A) *Süües* [*Keegi / igaiüks sööb*] kasvab [*kellegi ~ kellelgi, igaiuhe ~ igaiühel*] isu.

Sihilise alistava lause puhul võib konverbitarindi implitsiitne alus olla viite-seoses alistava lause sihitisega (vahel ka määru-sega), mis pole tegevus-subjekt, vaid tegevusobjekt. Sel juhul on tegemist kas suhtlussituatsioonis

esile tõstetud tegevusobjektiga (a) või pooleldi viisiadverbistunud *des*-vormiga (b). Nagu tegevussubjekt võib ka alistava lause tegevusobjekt jääda indefiniitseks (c).

$$TO_{\text{lause}} = GS_{\text{KonvP}}$$

- (a) *Suureks saades* [**Ta** sai suureks] sundis isa **teda** oma firmas tööle .. (A)
Kohale jõudes [**Nad** jõuavad kohale] võetakse **neilt** passid ära .. (A)
- (b) Raivo lõi **pudeli** kolksudes [**Pudel** kolksus] lauale.
- (c) E-maksuametis on *seda avades* [**Keegi** / **igaiüks** avab] juba ootamas [**Kedagi** / **igaiüht** on ootamas] eeltäidetud tuludeklaratsioon. (A)

Konverbi eksplitsiitsed laiendid esinevad sõltuvas tarindis samal kujul nagu finiiitverbi juures, sh esineb ka objekti vormivaheldus.

Lugedes raamatuid saame targemaks. – *Lugenud raamatu läbi*, viis ta selle tagasi raamatukokku.

Sõltumatud konverbitarindid

SÜ 524. Referentsiaalselt sõltumatu tarindina, s.o tarindina, mille lausevaste alus ega sihtis ei ole samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga, esineb tänapäeva eesti keeles vaid *des*- ja *mata*-tarind.

Päikese loojudes [**Päike** loojus] läks ilm jahedaks.

Poiss puudus koolist **vanemate** teadmata [**Vanemad** ei teadnud].

Suhteliselt regulaarselt saab tänapäeva kirjakeeles moodustada üksnes sihtu verbiga sõltumatut *des*-tarindit. Lausevaste alus saab tarindis omastavalise vormi. Harilikult ongi konverbitarind kaheliikmeline (omastavaline määrus + konverb), ehkki võimatu pole ka muude verbilaiendite esinemine.

Külaliste saabudes tehti veel viimaseid ettevalmistusi. *Kontserdi lõppedes* ei tahtnud ovatsioonid vaibuda. *Päästjate sündmuskohale jõudes* põles lahtise leegiga maja esimene korrus. (A)

Märkus. Konverbitarindi tegevussubjekt saab olla ainult omastavas. Nimetavaline subjekt, nagu lauseis *Ma aina vabandasin ja vabandasin*, **ise** taipamata, mille eest. (N) Ootajad läksid laiali, **paljud** neist kehva asjaajamist kirudes (~ *paljud* neist läksid kehva asjaajamist kirudes) jääb väljapoole sekundaartarindit, moodustades viimasega pigem elliptilisi või vaeglauseid. Sellise lausega on tegemist ka näites *Mart lahkunud* (~ *Kui Mart oli lahkunud*), *hakkasime meiegi minema*. Näidetes *Istusin, pea rinnale vajunud. Töö tehtud, läksime minema* aga on alistuvaks tarindiks absoluuttarind (→ SÜ 533).

Omastavaline määrus võib sõltumatust *des*-tarindist ka puududa, kui selle referendiks on kõneleja ja/või referent selgub kontekstist.

Hommikul ärgates oli lumi maas. Tulles oli veel pime. Kohale jõudes oli fuajee tühi ja gurut mitte kusagil. (A)

Sihitu verbiga sõltumatuid *mata*-tarindeid keelekorpuskes ei leidunud.

Märkus. Pikka aega valitses eesti keele normatiivses süntaksis seisukoht, et sekundaartarindi implitsiitne subjekt peab kokku langema põhilause alusega ja seetõttu genitiivadverbiaalita sõltumatu tarindiga laused (nt *Töötades hakkas higi voolama*) nagu ka sõltuva tarindiga laused, milles alistava lause tegevussubjekt ei vormistu alusena ja/või on implitsiitne (nt *Linnale lähenedes valdas mind suur väsimus*), on vigased. Jäik samasubjektilisuse reegel püsis 1960. aastateni.

Sihilistest verbidest saab genitiivadverbiaaliga tarindeid moodustada vaid piiratud arvul. Kui mitte arvestada üksikuid juhunäiteid (→ EKS(V) 23 § 144), siis genitiivadverbiaaliga *des*-tarindid on moodustatavad verbidest *nägema*, *kuulma* ja *arvama*, harva *teadma* (a), *mata*-tarindid verbidest *nägema*, *märkama* ja *teadma* (b). Tarindid on leksikaliseerunud – kummaldi juhul ei saa tarindis esineda ei sihitist ega muid laiendeid. *mata*-tarindeid ühendab tähendus 'salaja' ning genitiivadverbiaaliks on sagedamini umbmäärane asesõna *keegi*.

- (a) Inimene jäi *minu* nähes auto alla. *Venna* kuuldes ta nii ei räägi. *Minu* arvates ei vasta see jutt tõele. Surnud on aga teinud seda *meie* teades. (I)
- (b) Ta ei osanud olla ega käituda ja nii katsus ta varakult *kellegi* nägemata varsti kaduda. (A) .. infolekitaja oleks pidanud leidma võimaluse *kellegi* märkamata sadu tuhandeid lehekülgi kopeerida .. (A) Nutitelefon võib *omaniku* teadmata arve suuremaks teha. (N)

Osa transitiivverbe (*üttelema*, *tunnistama*, *otsustama*, *arvestama*, *arvesse võtma* jms) laseb moodustada ilma genitiivadverbiaalita sõltumatuid *des*-tarindeid. Tarindi implitsiitse aluse referendiks on harilikult kõneleja. Needki tarindid on mõnevõrra leksikaliseerunud.

Ausalt öeldes ei juhtunud Cannes'i festivalil üldsegi üllatusi. (A) *Eeltoodut* arvestades ei pruugi see olla liialdus. (A)

Eelkõige verbist *üttelema* on võimalik moodustada ka genitiivadverbiaalita sõltumatuid pooleldi määrsõnastunud *mata*-tarindeid, mille implitsiitne alus ei pruugi kõnelejale viidata.

Kes on timukas ja kes ohver, on *ütlematagi* kõigile selge. (A)

Nii seda kui ka mõningaid kinnistunud *öeldes*-tarindeid, kus konverb *öeldes* vaheldub *da*-infinitiiviga (nagu *ausalt öeldes ~ öelda*) võib funktsioonilt pidada üldlaiendeiks (→ SÜ 506).

Osa sõltumatuna kasutatud *des*-vorme, nagu nt *alates* (*alates kolmest aastast*), *võrreldes*, *lõpetades* (a), ning *mata*-vormid *hoolimata* (*hoolimata raskustest*), *rääkimata*, *vaatamata* on grammatiseerunud kaassõnadeks (b) (→ EKS(V) 13 § 4).

Konverbitarindite ajasuhted alistava lausega

SÜ 525. *des*- ja *mata*-tarindid väljendavad harilikult alistava lause sündmusega samaaegset sündmust (a), *nud*- ja *tud*-tarind aga sellele eelnevat sündmust (b). Samaaegsuse asemel võib punktuaalsete (kestuseta) verbide *des*-vorm osutada ka vahetule eelnevusele (c), järelasendis ka järgnevusele (d).

- (a) Samas tõusis blondiin *lahkelt naeratades* arvuti tagant ja liikus ees. (I)
Omavahel vaieldes tulid postkontori juurde kaks noort meest, astusid *seisjaid nägemata* neist mööda, uksest sisse. (I)
- (b) Kooli *lõpetanud*, sõitis Olga Peterburi. *Vaenlase poolt tagasi löödud*, asusid meie väed kaitsesele.
- (c) *Jõudes ~ jõudnud mõtetega nii kaugele*, tundis ta piinlikkust.
- (d) Ta jäi majja vaid viivuks, *lahkudes ukse kaudu*, mis viis otse kotta.

Konverbitarindite tähendused ja vahekord muude tarinditega

SÜ 526. Konverbitarindeil pole üldjuhul ühe või teise tähenduse väljendamiseks erivahendeid – üheselt tõlgenduvaid käändevorme ega ka (väheste eranditega) partikleid ja sidesõnu. Tarind saab ühe või teise tõlgenduse kontekstis.

Konverbitarindid võivad väljendada nii neid tähendusi, mida tüüpjuhul antakse edasi rindosalausega, kui ka tähendusi, mida tüüpjuhul väljendavad määruslausead. Seetõttu on konverbitarindid enamasti üsna vabalt asendatavad osalauseetega. Peale osalauseete on konverbitarindeid mõnel juhul võimalik asendada ka nominalisatsiooni käände- või kaassõnalise vormiga.

1. Kui konverbitarind väljendab rinnastusele omaseid tähendusi, siis alistas ta alistavale lausele üksnes vormiliselt. Niisugused tarindid võivad väljendada:
 - alistava lausega tähistatud sündmusega kaasnevat või kaasnemata jäävat sündmust – *des*- ja *mata*-tarind. Tarindid on seejuures enamasti

asendatavad ühendavalt (*des*-tarind) või eitav-ühendavalt (*mata*-tarind) seotud rindosalausega.

Aeg-ajalt vaatab abiline oma bloknooti, hoides pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul. (I) ~ .. ja hoiab pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul / kusjuures ta hoiab pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul. Ervin läks kohe minema, teisi ootamata. ~ .. ega oodanud teisi.

- alistava lause sündmusega kaasnevat, kuid samas sellele vastanduvat sündmust – *des*-tarind. Tarindis võib esineda vastandusmarker *aga*. Tarindid on asendatavad vastandava rindosalusega.

Ta võitis kaks esimest setti, kaotades (*aga*) neli järgmist. (A) ~ .. kuid kaotas neli järgmist.

- alistava lause sündmuse selgitust – *des*- ja *mata*-tarind. Tarindis võib esineda seletusmarker *nimelt* vms.

Ta tegi eksami suurepäraselt, (*nimelt*) vastates veatult kõigile küsimustele. ~ .. *nimelt* vastas veatult kõigile küsimustele. Ta tegi eksami suurepäraselt, (*nimelt*) kordagi eksimata. ~ .. *nimelt* ei eksinud ta kordagi.

2. Alistavale lausele nii vormilt kui ka sisult alistuvad konverbitarindid võivad väljendada järgmisi määrustähendusi:

- viisi või vahendit – *des*- ja *mata*-tarind. Viisitõlgendus ilmneb kõige selgemini nende konverbide puhul, mis kuuluvad põhiverbiga samasse tähendusrühma (nt liikumisverbid: *käib longates*, kõneverbid: *räägib kogeledes* vms) (a), muudel juhtudel on raskem tõmmata piiri viisi ja pelga kaassündmuse vahele (b). Vahenditähenduse korral on põhipredikaadiga tähistatu konverbiga väljendatud tegevuse tulemuseks (*sulab kuumutades* vms) (c). Tüüpiliselt vormistavad viisi- ja vahendimäärusi fraasid, mistõttu sellist *des*-tarindit ei saa harilikult kõrvallausega asendada. *mata*-tarindit siiski võib asendada tingivas kõneviisis öeldisverbi sisaldava viisilausega, mis algab sidendiga *ilma et* (d).

(a) „Õnn .. õnn kaasa!“ hüüdis Bilbo külmast kokutades. (I) Peab end kokku võtma, et kokutamata ära lugeda. (A)

(b) *Lauldes* astub kurb seltskond surnuaia poole. (A) *Kära tekitamata* ronisid nad narile ja heitsid pikali. (I)

(c) Jaapanlased loodavad *süües* (söömisega ~ söömise abil / teel) võõrapärasest kalaliigist vabaneda. (N) *Ravikuuri läbi tegemata* ei ole võimalik haigusest jagu saada.

(d) Sõitsin südaööl TU-ga Moskvast välja, *laevale teatmata ja teadmata, kus laev on.* (I) ~ .. ilma et oleksin laevale teatanud ja teadnud, kus laev on.

- aega – *des-* ja *nud-*tarind. Tarind on asendatav ajalausega.

Tallinnast väljudes olid Eestis puud alles pungades .. (I) ~ *Kui ma Tallinnast väljusin*, olid Eestis puud alles pungades .. *Jäänud üksinda*, tegi noormees endale ränki etteheiteid. (I) ~ *Kui noormees oli jäänud üksinda*, tegi ta endale ränki etteheiteid.

- põhjust – kõik tarindid. Tarindid on asendatavad põhjuslausega.

Pahandust kartes lahkusid poisid laagrist. ~ *Et poisid kartsid pahandust*, siis lahkusid nad laagrist. Anna, *leidmata teist lahendust*, heidab end rongi alla. (I) ~ .. Anna heidab end rongi alla, *sest ta ei leia teist lahendust*. *Elanud päevast päeva, aastast aastasse ühetoonilist elu*, olid kolleegide küllakutsed talle teretulnud vahelduseks. (I) ~ *Et ta oli elanud päevast päeva, aastast aastasse ühetoonilist elu* .. *Üksi koju jäetud*, oli tal võimalus segamatult tegutseda. ~ *Et ta oli üksi koju jäetud*, oli tal võimalus segamatult tegutseda.

- tagajärge – väga harva *des-*tarind.

Internetipanga klientide arv kasvas 361000-ni (290000), *moodustades 56% klientide koguarvust.* (A)

- tingimust – *des-* ja *mata-*tarindid. Tarindid on asendatavad tingimislausega.

Tõmmates kõik külma loogika ja karmi järjekindluse liistule, teeme vägivalda inimese tundeelule. (I) ~ *Kui tõmbame kõik külma loogika ja karmi järjekindluse liistule*, (siis) teeme .. *Teoseid endid üksikasjalikult analüüsima* on raske otsustada, kui kaugele sellel teel konkreetsetes näidendites on mindud. (I) ~ *Kui teoseid endid üksikasjalikult ei analüüsita*, (siis) on raske otsustada ..

- mööndust – kõik tarindid. Mööndus on seejuures väheseid erandeid, mida saab ka konverbitarindis markeerida möönvate partiklitega. Tarindid on asendatavad mööndlausega.

Meie, *kuuldes paremini kui kurt Beethoven*, kuuleme ometi tuhat korda vähem. (I) ~ Meie, *ehkki / kuigi kuuleme paremini kui kurt Beethoven* .. *Jõudmata veel oma uude ülesandesse õieti süveneda*, oli talle ometi kohe selge, et siin tuleb kõik võimed ja oskused mängu panna. ~ *Kuigi ta ei jõudnud veel oma uude ülesandesse õieti süveneda* .. *Elus küll rohkesti pisaraid näinud* .. oli ta seekord liigutatud. (I) ~ *Ehkki ta oli elus küll rohkesti pisaraid näinud* ..

Olgugi siia marsiroodu ridadesse kohale needitud, pulbitses tas elutahe vahest võimsamini kui kunagi varem. (I) ~ Kuigi ta oli siia marsiroodu ridadesse kohale needitud ..

Peamiselt aega (a) väljendavad *des*-tarindid ja tingimust (b) väljendavad *des*- ja *mata*-tarindid on mõnikord asendatavad ka nominalisatsiooniga (→ SÜ 539).

- (a) *Maaelu arengu poliitikast rääkides* pean kohe algatuseks täpsustama, et jutt käib ÜPP osaks olevast maaelu arengu poliitikast. (A) ~ *Maaelu arengu poliitikast rääkimisel ..*
- (b) *Tegevusi planeerides* tuleks lähtuda võimalustest. ~ *Tegevuste planeerimisel .. Võimalusi arvestamata* ei tohiks tegevusi planeerida ~ *Võimaluste arvestamiseta ..*

Kirjandust konverbitarindite kohta: EREL, MATI 2017e. Sekundaartarindiga laused. | MARTÖKAINEN, LIINA 2015. *des*-konstruktsiooni sõnajärg. | PLADO, HELEN 2015a. *des*- ja *mata*-konverbi kasutusest eesti murretes. | PLADO, HELEN 2015b. The subject of the Estonian *des*-converb. | PLADO, HELEN 2017. Keelekorralduse mõju keelekasutusele eesti keele *des*-vormi kasutuse põhjal XX sajandi algusest 1970. aastateni. | SAHKAI, HEETE 2011a. Eesti keele genitiivse agendifraasi süntaks. | SIMMUL, CARL ERIC 2018. *des*- ja *mata*-konverbitarindi funktsioonid. | SIMMUL, CARL ERIC 2023. Information structure of converb constructions: Estonian *-des*, *-mata* and *-maks* constructions. | UUSPÖLD, ELLEN 1966. Määrusliku *des*-, *mata*-, *nud*- (*~nuna*-) ja *tud*- (*~tuna*-) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. | UUSPÖLD, ELLEN 1972. Agendi väljendamisest *des*-konstruktsiooniga lausetes. | UUSPÖLD, ELLEN 1975. Lauselühendi probleeme tänapäeva eesti keeles. | UUSPÖLD, ELLEN 1982. Viron verbien infiniittisten rakenteiden subjektiivsääntöjä. | UUSPÖLD, ELLEN 2001. *des*- ja *mata*-vormide kaas-sõnastumine ja eesti komareeglid. | VALIJÄRVI, RIITTA-LIISA 2003/2004. Estonian converbs – with special emphasis on early 18th-century literary languages.

Kesksõnatarindid

SÜ 527. Kesksõnatarind ehk partitsiibitarind on infiniittarind, mille peasõnaks on kesksõna või selle eitav vaste. Kesksõnad on omadussõna omadustega verbivormid. Aja- ja tegumoekategooria alusel eristatakse nelja kesksõna: isikulise tegumoe oleviku kesksõna ehk *v*-kesksõna (*lugev*), umbisikulise tegumoe oleviku kesksõna ehk *tav*-kesksõna (*loetav*), isikulise tegumoe mineviku kesksõna ehk *nud*-kesksõna (*lugenud*) ning umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna ehk *tud*-kesksõna (*loetud*).

Jaatavate kesksõnade regulaarseiks eitavaiks vasteiks on *mitte*-osisega kesksõnad: *mittelugev*, *mitteloetav*, *mittelugenud*, *mitteloetud*, *nud*- ja *tud*-kesksõnade vasteiks ka *mata*-tarindid: *söömata* (inimene), *lugemata* (raamat).

Märkus. Mõningate seisundiverbide oleviku kesksõnade eitava vastena kasutatakse vorme prefiksilaadse esiosaga *eba*, nt *ebameeldiv*, *ebausutav* jne, ning modaalse tähendusega *tav*-kesksõnade (harva muude sõnade) eitava vastena *matu*-tuletisi: *lubamatu*, *arusaamatu*, *loetamatu*.

Kesksõnatarindis säilivad finiitverbi laiendid ja nende vorm, sealhulgas *v*- ja *nud*-tarindis ka sihitis (a). *tav*- ja *tud*-tarindis sihitist olla ei saa, küll aga võib seal esineda tegevussubjekt NPgen või NPgen + *poolt* -kujulise, omastavas või seestütlevas tegijamäärusena (b).

- (a) *seisev* (mees), *tänaval seisev* (mees), *ajalehte lugev* (mees), *ajalehe läbi lugenud* (mees), *möödakäijatele häbematusi öelnud* (mees);
- (b) *eile valitsuse poolt tehtud* (avaldus), *meie tehtud* (töö), *koidest puretud* (riided)

Kesksõnatarind esineb lauses täiendina (a) (→ SÜ 528–529), öeldistäitena (b) (→ SÜ 530), öeldistäitemäärusena (c) (→ SÜ 530).

- (a) *põgenev loom*, *meid tervitanud mees*
- (b) Mees on tööst väsinud ja ärritatud.
- (c) Mees tuli tööst väsinuna ja ärritatuna koju. Erutusest värisevana tormas ta tuppa.

Väljaspool sekundaartarindit esineb *nud*- ja *tud*-kesksõna verbi liitvormi osana koos *olema*-verbi või eitussõnaga (a), *tud*-vorm ka perifrastilise impersonaalivormi komponendina koos *saama*-verbiga (b) (→ SÜ 133).

- (a) Mees on töötanud. Tööd on kõvasti tehtud. Mees ei maganud. Ei räägitud tõtt.
- (b) Saab kõvasti tööd tehtud. Aknad sai suletud.

Kesksõnatarind täiendina

SÜ 528. Oleviku kesksõnad esinevad lauses nii ees- kui ka järelasendis käändes ja arvus ühilduva täiendina (a), mineviku kesksõnad eesasendis ühildumatu, järelasendis ühilduva täiendina (b) ja *mata*-tarindid ühildumatu täiendina (c).

- (a) Ninna kargas *viinaks muutuva* jumalavilja lõhn. (I) Ta manas näole naeratus, *peenelt kahtleva, ülalt alla vaatava*. (I) Vestluse teevad elavaks *näitlejate poolt esitatavad* etüüdid. (I) Seda unistust, *kunagi nii selgesti kujuteldavat*, ei suutnud ta täita. (I)
- (b) *Sõjaväest tulnud* poistele tehti ülikooli sisseastumisel soodustusi. *Metsaga põhjatuulte eest varjatud* aasal kasvas ilusal kevadel palju lilli. Oma masinat, vana ja *kulunut*, kuid *hoolikalt parandatut*, ta tundis.
- (c) Nende *algul avanemata* tagamaade ulatuses ja ilmes ongi luule ühiskondlik funktsioon. (I) Viljavihud, osalt hakkidesse pandud, *osalt panemata*, jäid põldudele. (I)

Atributiivne kesksõnatarind võib olla nii verbiline (adjektiveerumata) kui ka adjektiveerunud. Adjektiveerumata *v-* ja *nud-*täiendi sisusuhe oma põhjaga on analoogiline finiiitverbi ja aluse suhtega (a) ning *tav-* ja *tud-*täiendi suhe põhjaga finiiitverbi ja sihitise suhtega (b).

- (a) *Põgenev* loom [Loom *põgenes*] tormas metsa poole. *Soomest Tallinnasse tulnud* lauljad [Lauljad *olid tulnud Soomest Tallinnasse*] viidi hotelli. *Magamata* autojuht [Autojuht *ei olnud maganud*] tegi avarii.
- (b) *Tagaaetav* loom [Looma *aeti taga*] tormas metsa poole. *Soomest Tallinnasse saadetud* lauljad [Lauljad *olid saadetud Soomest Tallinnasse*] viidi hotelli. *Veel lõpetamata* töö [Tööd *ei ole veel lõpetatud*] eest tasu ei makstud.

Kuivõrd umbisikulised kesksõnad ja neile vastavad *mata-*vormid iseloomustavad täiendina tegevusobjekti, mis finiiitverbi juures esineb sihitisena (*tagaaetav loom – Looma aeti taga*), siis sihitutest verbidest moodustatud kesksõnadega tarindeid tavaliselt täiendina kasutada ei saa. Leidub siiski verbe, mis olles küll üldjuhul sihitud, võimaldavad sekundaarselt ka sihilist kasutust.

valusaks magatud ölg – Ta *magas* öla *valusaks*.

Mõnel juhul, peamiselt mõningate suhtlusverbide puhul ei pruugi atributiivse umbisikulise kesksõna põhjaks olla finiiitverbi sihitis, vaid muus vormis tegevusobjekt.

vastatud / vastamata kiri – *vastati / ei vastatud* kirjale
palju räägitud probleem – probleemist *räägiti palju*
väidetavad tulemused – *väidetakse*, et saadavad / saadud tulemused on ..

Adjektiveerumata oleviku kesksõnad väljendavad harilikult teise sündmuse ajal jätkuvat sündmust, jättes lahtiseks selle algus- ja lõppaja (a). Mineviku

kesksõnad ning kesksõnaline *mata*-vorm väljendavad sündmust, mis on alanud enne teist sündmust. See, kas kesksõnaga väljendatud sündmus on teise sündmuse alguseks lõppenud (b) või mitte (c), oleneb aspektist ja kontekstist.

- (a) *Seeni korjav* tüdruk jalutas metsas ringi. *Serveeritavad* toidud olid suurepärased.
- (b) *Oma seened ära korjanud* tüdruk läks koju. *Loomadega tehtud* katsetest ilmneb, et uuel ravimil on tulevikku. *Tegemata* töö eest neile tasu ei makstud.
- (c) *Juba kaks tundi seeni korjanud* tüdruk hakkas ära väsima.

Sündmus, millega kesksõnatarindiga väljendatud sündmus ajaliselt suhestub, on harilikult põhilause sündmus, st tavaliselt väljendavad kesksõnatarindid relatiivset aega (→ SÜ 494). Kuid atributiivse kesksõnatarindiga väljendatu võib olla lokaliseeritud ka kõnehetke suhtes, st kesksõnad võivad edasi anda ka absoluutset aega.

Seal seisev mees oli kunagi tuntud sportlane. *Meid tervitanud* mees on tuntud sportlane.

Kesksõnatarindiga ei ole siiski võimalik edasi anda kõiki neid ajatähendusi, mida saab väljendada relatiivlausega, nt erinevaid minevikuaegu:

inimene, kes kaotas oma passi]	<i>passi kaotanud</i> inimene
inimene, kes on kaotanud oma passi		
inimene, kes oli kaotanud oma passi		

Kesksõnade adjektiveerumise korral tõuseb esiplaanile vaatlushetke seisund, seejuures ajasuhe, kausatiivsuse-refleksiivsuse ning tegumoe erinevus jääb tagaplaanile, mõnel juhul neutraliseerub, nagu *lugupeetud* ~ *lugupeetavad kuulajad*, *austatud* ~ *austatav juubilar*, *ärritatud* ~ *ärritunud mees* jne. Adjektiveerunud kesksõnatäiendi suhe põhjaga vastab aluse ja kesksõnalise öeldistäite (→ SÜ 530) suhtele.

Ärritunud ~ *ärritatud* kliendid [Kliendid olid *ärritunud* ~ *ärritatud*] nõudsid juhatajat.

Sellised kesksõnad ei erine kategooriaalse tähenduse (omadus, seisund) poolest päris omadussõnadest. Tegemist pole siiski sõnaliigi täieliku vahetusega, vaid üksnes osalise süntaktilise omadussõnastumisega, mis avaldub küll adjektiveerunud kesksõna seostumises omadussõnale omaste määralaienditega (*üsna lugupeetud mees*), võimaluses esineda ka öeldistäitena (*see mees on lugupeetud*) jm, mitte aga leksikaalse tähenduse muutumises.

Adjektiivile lähedased on ka üldist ajasuhet ('igal ajal, üldse') ja sellega kaasnevat modaaltähendust väljendavad oleviku kesksõnad.

käänduv omadussõna 'omadussõna, mis käändub = võib käänduda'; *söödav* puuvili (1) 'puuvili, mida (parajasti) süüakse', (2) 'puuvili, mida (üldse) süüakse = on võimalik süüa'; *haritav* maa (1) maa, mida (parajasti) haritakse, (2) maa, mida (üldse) haritakse = on võimalik / vajalik harida

Ühisjooned finiiivormiga ning kasutusregulaarsus võimaldavad selliseid üldajalisi kesksõnavorme pidada siiski verbi morfoloogilisteks vormideks. Ebaregulaarse kasutuse tõttu ei ole aga otstarbekas käsitada verbidena oleviku kesksõnade *matu*-liitelisi ning *eba*-osisega eitavaid vasteid. Selliste kesksõnade eitavaid vasteid moodustab regulaarselt üksnes prefiksilaadne *mitte*. (Vt SM 20, 180, 202.)

ületatav / *ületamatu* tõke, aga: *tehtav* / **tehtamatu* asendus; *süttiv* / *süttimatu* materjal, aga: *sädemest süttiv* / **sädemest süttimatu* materjal; *võidetav* / *võitmatu* väejuht; aga: *võidetav* / **võitmatu* ~ *võidetamatu* lahing; *püsiv* / *ebapüsiv* koosseis, aga: *muutuv* / **ebamuutuv* koosseis

SÜ 529. Täiendilisi kesksõnatarindeid saab harilikult asendada relatiivlausega.

üha kergemeelsemasse naljatujju sattuv mees = mees, kes *üha kergemeelsemasse naljatujju* satub; *ettekandes käsitletavat teemat* = teemat, mida käsitletakse *ettekandes*; *bussist väljunud inimesed* = inimesed, kes on *väljunud bussist*; *saatuse poolt määratud kaasa* = kaasa, kes oli *saatuse poolt määratud*

Vastupidist takistavad ülal mainitud piirangud kesksõnatarindi põhjale (→ SÜ 528). Kesksõnatarindiga on asendatavad põhiliselt vaid need relatiivlauseid, mille relatiivpronoomen on alus (a) või sihitis (b), seotud määrusena toimiva asesõnaga lauseist aga vaid mõne suhtlusverbiga laused (c, vrd aga d).

- (a) inimene, kes *mind* ootas – *mind* oodanud inimene
- (b) inimene, keda *oodati* – *oodatud* inimene
- (c) kiri, millele *vastati* – *vastatud* kiri
- (d) inimene, kellega / kellest *räägiti* – **räägitud* inimene

Erinevalt relatiivlausest ei saa kesksõnatarind laiendada asesõna.

sina, kes *sa mind* ootasid – **mind* oodanud *sina*

Kesksõnatarind öeldistäite ja öeldistäitemäärusena

SÜ 530. Kesksõnatarind laiendab öeldistäitena põhiliselt *olema*-verbi, mõnikord ka verbe *saama* ja *jääma* (a). Öeldistäitemäärusena laiendab kesksõnatarind muidki verbe ning on enamasti olevas või saavas käändes, vahel ka nimetavas (b). Öeldistäitena iseloomustab kesksõnatarind alust, öeldistäitemäärusena alust või sihitist.

- (a) Ta on *kerge*sti ärrituv. See toit on *sööda*v. „Kodanike kultuur“ kõige üldisemalt pole seega justkui *kultuurina* käsitletav. (Web) Veskimees on *väsi*nud. Laud on *kaetu*d / *katmata*. Maja on vanaisa *ehita*tud. Suur juht on *kõigi* poolt *armasta*tud. Mul on ülesanne *lahenda*tud / *lahenda*mata. Tööd said *tehta*tud / jäid *tege*mata. Probleem sai hetkeks *lahenda*tud.. (Web)
- (b) Praad tundus *sööda*v ~ *sööda*vana. *Erutuse*st *väri*sevana tormas ta tupp. Ta tuli *väsi*nuna / *vaeva*tuna koju. Ta jättis lapse *nutva*na ootama. Ta muutus *kerge*sti ärrituvaks. Kati muutis end *meeste*le *ahvatle*vaks. Ta jõi end *surnu*ks. Nad jäidki *petetu*ks. Noored õpetajad tunnevad end *ooda*tuna. [G]

Lause, milles öeldistäiteks on mineviku kesksõna ja kus *olema*-verb on olevikus või lihtminevikus, langeb väliselt kokku lausega, mille öeldis on mineviku liitaja vormis.

Tüdruk on / oli *üllata*nud. Uks on / oli *sule*tud.

Erinevalt liitmeneviku vormi koosseisu kuuluvast kesksõnast on predikaatiivne kesksõna süntaktiliselt adjektiveerunud. Selles on esiplaanile tõstetud olevikulise või minevikulise vaatlushetke seisund, mitte selle seisundini viinud tegevus. Öeldistäite põhjana aga võib *olema*-verb ise olla liitaja vormis, samuti on seda elusa subjekti puhul võimalik impersonaliseerida.

Tüdruk on *olnu*d / oli *olnu*d *üllata*nud. Uks on *olnu*d / oli *olnu*d *sule*tud.
Ollakse / oldi *üllata*nud / *üllata*tud.

Mineviku kesksõnad öeldistäitena moodustavad koos *olema*-verbiga retrospektiivse verbikonstruktsiooni – *nud*-kesksõna ja sellele vastav *mata*-vorm aktiivi retrospektiivi (*Ta on sellest üllata*nud. *Ta on magamata*) (→ SÜ 53), *tud*-kesksõna ja sellele vastav *mata*-vorm passiivi retrospektiivi ehk seisundipassiivi (*Lauad on kaetu*d / *katmata*). Passiivse retrospektiivse konstruktsiooni alaliigina on käsitatavad ka verbi *saama* ühendid öeldistäitemäärusena toimiva *tud*-kesksõnaga (*Tööd said tehta*d) ning *jääma* ühendid *mata*-vormiga (*Tööd jäid tege*mata) (→ SÜ 53, 131).

Muid verbe laiendava öeldistäitemääruse korral on *v-* ja *nud-*kesksõnaga tarindi lausevaste alus ning *tav-* ja *tud-*kesksõna puhul sihtis sama- viiteline sihitu alistava lause alusega (a) ning sihilise alistava lause aluse või sihitisega (b).

- (a) *Erutusest värisevana* [*Ta värises erutusest*] tormas **ta** tuppa. **Ta** istus väsinuna [*Ta oli väsinud*] pingil. **Ta** istus mahajäetuna [*Ta oli maha jäetud*] pingil.
- (b) Alaline pingulolek muutis **ta** kergesti ärrituvaks [*Ta ärritub kergesti*]. **Ta** saatis **nad** väsinuna [1. *Ta oli väsinud*. 2. *Nad olid väsinud*] koju. **Toimetaja** andis artikli autorile vihale aetuna [*Toimetaja oli vihale aetud*] tagasi. Toimetaja andis **artikli** autorile parandatuna [*Artikkel oli parandatud*] tagasi.

Erinevalt öeldistäitest, mis on süntaktiliselt adjektiveerunud, on öeldistäitemäärus nagu täiend kord verbi (a), kord adjektiivi (b) omadustega.

- (a) *Parajasti oma tööd lõpetavana* ei saanud ta meiega tulla.
- (b) *Üllatununa ~ üllatatuna* vaatas ta kõneleja poole.

Olevas käändes kesksõnalisel määruisel, kui see iseloomustab alust, on ühisooni konverbiga ja neid saab teineteisega vaheldada (→ SÜ 522). Neile mõlemale on sisult lähedased viisi- või seisundimääruisena esinevad **kesksõnade lt-adverbistused** (→ SM 211).

Kõike kahtlustavana ~ kõike kahtlustades ~ kõike kahtlustavalt uuris ta ümbrust. *Erutusest värisevana ~ erutusest värisedes ~ *erutusest värisevalt* tormas ta tuppa. *Mängust tüdinuna ~ (olles) mängust tüdinud ~ mängust tüdinult* jooksis ta tuppa. *Paberile kirjutatuna ~ (olles) paberile kirjutatud ~ paberile kirjutatult* polnud need sõnad enam nii mõjuvad.

Määruslik *mata-*vorm, mida on käsitletud konverbi juures, on siin kirjeldatud sisusarnasuse tõttu mõnel juhul ka oleviku kesksõna oleva käände vormi ning *lt-määrsõna* eitav vaste.

Midagi kahtlustamata uuris ta ümbrust.

Kesksõnade süntaktiline substantivatsioon

SÜ 531. Nagu omadussõnad, võivad ka kesksõnad nimisõnastuda ehk substantiveeruda (→ SM 92, 97). Süntaktilise substantivatsiooni korral asendub kesksõna verbilis-adjektiivne tähendus nimisõna kategoriaalse tähendusega: protsessi- või seisunditähendus muutub protsessis või seisundis olija tähenduseks, individuaalne leksikaalne tähendus jääb aga muutumatuks. Vastavalt muutub ka kesksõnatarindi süntaktiline funktsioon lauses – selleks saab aluse, sihitise vm esmaselt nimisõnale omane funktsioon, ent tarindi sisestruktuur jääb samaks.

Teel kaduma läinud [TÄIEND] inimesi oli hiljem võimatu kindlaks teha. – *Teel kaduma läinuid* [SIHITIS] oli hiljem võimatu kindlaks teha.

Süntaktilisel substantiveerumisel mineviku kesksõnade tunnused *-nud* ja *-tud* lühenevad kujule *-nu* ja *-tu*, oleviku kesksõnade tunnused *-v* ja *-tav* aga jäävad samaks. Isikulise tegumoe oleviku kesksõna substantiveerumisel on see eripära, et elusa subjekti korral asendub *v*-tunnus *ja*-liitega.

Neile järgnenud rühkis kiirel sammul mööda. *Hüütu* oli pikakasvuline blond poiss. *Iga eksamineeritav* saab eraldi ülesande. *Tänaval toimuv* [ELUTU] hakkas teda huvitama. *Iga keelduja* [ELUS] leidis mingi põhjuse.

Ellipsi korral võib nimisõna funktsiooni täitev *v*-kesksõnagi viidata elusale.

Luuletusi esitavad viis kümnenda klassi õpilast. *Parajasti värssse lugev* (= *parajasti värssse lugev õpilane*) tundub mulle tuttav.

Vaadeldavate substantivatsioonide süntaktilisust näitavad järgmised sisulised ja vormilised asjaolud.

- *v*-, *ja*- ning *nu*-substantivatsioonid viitavad aluse ning *tav*- ja *tu*-substantivatsioonid sihitise referendile samamoodi kui vastavad kesksõnad. Kui *nu*-, *tu*- või *tav*-substantivatsioon tähistab elusolendit (*söönu*, *petetu*), siis üksnes seetõttu, et konkreetne alusverb nõuab elusat referenti. Teiste alusverbide korral võivad need substantivatsioonid viidata ka elutule (*juhtunu*, *õpitu*) või jääda elususe suhtes ükskõikseks.

Neile järgnenud (kes?) rühkis neist mööda. *Hüütu* (kes?) astus sammu ette. *Eilsele tülile järgnenud* (mis?) ei tähendanud head. *Mahajäetu* (mille?) hulgas polnud midagi väärtuslikku.

v- ning *ja*-substantivatsioonid vastanduvad küll elutu-elusa referendi poolest, kuid nemadki ei muuda alusverbi leksikaalset tähendust, vaid jaotavad oma vormistusülesanded nende tähenduste piires.

- Kesksonade substantivatsioonides säilib kesksõnadele iseloomulik (harilikult relatiivse, harvemini absoluutse) oleviku ja mineviku opositsioon: *v-*, *tav-* ning *ja-* substantivatsioonid märgivad relatiivset olevikku, *nu-* ja *tu-* substantivatsioonid relatiivset minevikku.
- Kesksona substantiveerumine ei too endaga kaasa muutusi laiendite vormis. Selle poolest erinevad kesksõnade substantivatsioonid, välja arvatud *ja-*deverbaal, ka finiiitverbi (tegevus) nominalisatsioonist, mille puhul sihitis tavaliselt muutub objektiliseks täiendiks ning määrsõnaline laiend sageli omadussõnaliseks täiendiks (→ SÜ 536). Vrd

jaapani keelt õppinud inimene, *jaapani keelt* õppinu – *jaapani keele* õppimine;
hästi õppinud õpilane, *hästi* õppinu – *hea* õppimine

*ja-*deverbaal on selles suhtes mõnikord kahepaikne.

jaapani keele õppija = *jaapani keelt* õppija; *hea* õppija = *hästi* õppija

Kirjandust kesksõnatarindite kohta: EREL, MATI 2017e. Sekundaartarindiga laused. | KASIK, REET 2015. Sõnamoodustus. | KERGE, KRISTA 1998. Vormimoodustus, sõnamoodustus, leksikon: oleviku kesksõna võrdluse all. | UUSPÖLD, ELLEN 1978a. Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. | UUSPÖLD, ELLEN 1978b. *nuna-*, *tuna-*tarindi peasõna probleemist.

Absoluuttarindid

SÜ 532. Absoluuttarindid on struktuurilt lausele ja funktsioonilt konverbitarindeile lähedased sekundaartarindid, millel on tüüpjuhul kahekomponendiline põhistruktuur: nimetavas käändes alus + mingi muu nominaalne lauseelement (harilikult *kus-*kohakäändes nimisõnafras või vastav kaasõnafras, omadussõna- või määrsõnafras), samuti kesksõna, *mata-* või *mas-*vorm ning üksikjuhtudel koguni *da-*infinitiiv. Absoluuttarind väljendab alistava lause sündmusega samaaegset seisundit ning esineb lauses vaba laiendina – määrusena (a) või (aluse või sihitise juures) täiendina (b).

- (a) Ta läks, *kepp käes* / *vile huulil* / *seljakott üle õla* / *kaasas ainult võti ja rahakott* / *kaaslaseks vend* / *süda kerge* / *pea püsti* / *jalad väsinud* / *juuksed kammitud* / *nägu pesemata* / *hõlmad lehvimas* / *eesmärk teada*.
- (b) Alt paistis triibuline alusseelik, *vilturiidest volang all*. Esimene, keda nägin, oli vanas tuntud jopis Eduard, *nina kõver*, *silmad põlemas*, *lähiläki kuklas*. (I) Siberi jõgede ääres sai kunagi maalahmakaid, *tore ehitusmets peal*. (I)

Absoluuttarindi struktuur ja suhted alistava lausega

SÜ 533. Absoluuttarind erineb konverbitarindist eelkõige oma lausevaste tüübilt. Konverbitarindile vastab normaallause, mille tegevussubjekt on tüüpjuhul alus (a). Seevastu absoluuttarindile vastab possessiivne seisundilause struktuuriga NPade *olema* NPnom SEISUNDI-/KOHAFRAAS, milles tegevussubjekt ja grammatiline subjekt (alus) on eri moodustajad (b).

- (a) *Surmale mõeldes [Jüri mõtles surmale] hakkas Jüril hirm.*
- (b) *Jüri läks, pea püsti ja süda kerge [Jüril oli pea püsti ja süda kerge].*

Absoluuttarindi (lausevaste) tegevussubjektiks on omajat (laias mõttes) väljendav alalütlevas käändes nimisõnafraas (eelmises näitelause (b) *Jüril*), aluseks aga nimetavas käändes nimisõnafraas, mis väljendab harilikult tegevussubjekti omandust või ka osa (*pea* ja *süda*). Absoluuttarind on tüüpjuhul alistavast lausest referentsiaalselt sõltuv tarind, mille tegevussubjekt on samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga (atributiivse absoluuttarindi tegevussubjekt vahel ka sihitisega (→ SÜ 532) ja jääb absoluuttarindis seetõttu väljendamata. Samas aga alus jääb absoluuttarindis alles.

Alusega tähistatu võib kuuluda tegevussubjektile kas otseselt (a) või kaudselt – määrusliku komponendi omandi- (b), samuti koha- vm suhte (c) kaudu tegevussubjektiga.

- (a) Ta seisis, *jalad* harkis ja *suu* ammuli.
- (b) Piret istus, raamat *käes* ning *silmades* kurbus ja maailmavalu.
- (c) Ta istus, raamat *ees*. Varas põgenes, koer *kannul*. Ta lahkus, *kaasas* isa õpetused ja ema manitsused.

Kesksõnad, nende eitavad vasted, samuti *mas*-vorm ning *da*-infinitiiv väljendavad absoluuttarindi koosseisus omadust või seisundit (a, b). Seejuures passiivses tarindis (s.o *tud*- ja *da*-tarindis) ja ka mõningais nendega struktuurilt sarnastes sihitu verbiga tarindeis tõlgendub tarindi implitsiitne tegevussubjekt ühtaegu nii omaja- kui ka tegijamäärusena (b).

- (a) Tüdruk vaatas meid, *ilme ebalev* ja *ärev*. *Iseloom mõjutatav*, ei tulnud ta kandidaadina arvesse. Ema kuulas mind, *pisar palgele veerenud*. *Kartulid pliidil keemas* [*Emal on kartulid keemas*], läks ema õue pesu riputama.
- (b) *Töö tehtud* [*Meil oli töö tehtud*], läksime laiali. *Töö alles tegemata* [*Meil oli töö alles tegemata*], läksime laiali. *Poes käidud* [*Tal oli („käik“) poes käidud*], hakkas ta süüa tegema. *Tulemus teada* [*Meil oli tulemus teada*], läksime laiali.

Peale referentsiaalselt täielikult sõltuvate absoluuttarindite leidub ka osaliselt sõltumatuid tarindeid, mille koosseisus võib siiski olla omajat väljendav alalütlevas käändes määrus. Selleks on kas refleksiivpronoomen *ise* (üksnes juhul, kui omaja on elusolend) (a) või alistavas lauses väljendatud omajat täpsustav määrus (b, c, d).

- (a) Ta kirjutas, *endal sulepea vasakus käes*.
- (b) Lapsed tulid metsast, *kõigil korvid käes*.
- (c) Lapsed tulid metsast, *paljudel (neist) korvid käes*.
- (d) Lapsed tulid metsast, *Jukul korv käes, Mikul kott õlal*.

Selliseid tarindeid pole võimatu pidada ka elliptilisteks rindosalauseteks.

Lapsed tulid aiast, *kõigil korvid käes* [← *Kõigil olid korvid käes*].

Märkus. Kindlalt elliptiliste (mõnel juhul ehk ka vaegsete) rindosalausete hulka kuuluvaks tuleb aga lugeda tarindeid, mille tegevussubjektil endal on nimetavaline kuju, nt *Lapsed tulid metsast, ise rõõmsad* [*Lapsed olid rõõmsad*]. *Lapsed tulid metsast, Juku kurb, Miku rõõmus* [*Juku oli kurb, Miku oli rõõmus*]. *Lapsed tulid metsast, Juku korviga, Miku kotiga* [*Juku tuli korviga, Miku tuli kotiga*]. *Lapsed tulid metsast, Juku joostes, Miku käies* [*Juku tuli joostes, Miku tuli käies*]. *Lapsed tulid metsast, mõlemad söömata ja väsinud* [*Mõlemad lapsed olid söömata ja väsinud*].

Absoluuttarindi tähendused

SÜ 534. Määrusena väljendab absoluuttarind peamiselt viisi (a) või aega (b), koos mööndusmarkeriga ka mööndust (c), täiendina aga nimisõnalise põhjaga väljendatu omadust (d).

- (a) Koer lesis, *pea käppadel*.
- (b) Töö *valmis / tehtud*, läksime koju.
- (c) *Kuigi pea veel uimane*, sai ta ülesandega hakkama.
- (d) Alt paistis triibuline alusseelik, *vilturiidest volang all*. (I)

Aja- ja mööndusmäärusena toimivale absoluuttarindile vastab aja- (a) ja mööndlause (b), viisiadverbial ongi tüüpjuhul mittelauseline konstruktsioon. Atributiivse absoluuttarindi saab asendada relatiivlausega (c).

- (a) *Kui töö oli valmis / tehtud*, läksime koju.
- (b) *Kuigi ta pea oli veel uimane*, sai ta ülesandega hakkama.
- (c) Alt paistis triibuline alusseelik, *millel oli vilturiidest volang all*.

Kirjandust absoluuttarindi kohta: EREL, MATI 2017e. Sekundaartarindiga laused.
| UUSPÖLD, ELLEN 1970. Absoluutkonstruktsiooni struktuur ja tähendus eesti keeles.

Nominalisatsioon

SÜ 535. Nominalisatsioon on sekundaartarind, mille peasõnaks on tegevust või protsessi väljendav deverbaalsubstantiiv, eituse korral esiosaga *mitte*.

Laste mängimist [Lapsed mängivad] on vanematel mõnus vaadata. Ettevõtlusele takistuste mittetegemine [Ettevõtlusele ei tehta takistusi] suurendab kõikide kodanike heaolu. (A)

Erinevalt infiniittarindeist, mille peasõnaks on verbi infiniitne vorm, on nominalisatsiooni puhul selleks teise sõnaliiki kuuluv sõna – nimisõna. Kuid samas on tegemist tuletisega, milles jääb alles verbi kategoriaalne tähendus (tegevus või protsess) ja osa süntaktilisi omadusi ning mis süntaktiliselt erineb verbist väga kindlal ja regulaarsel viisil. Põhiliseks nominalisatsiooniliiteks on eesti keeles teonimeliide *-mine*, millel peaaegu puuduvad leksikaalsed piirangud.

Peale teonimeliite *-mine* võivad nominalisatsiooniliitena toimida veel järgmised liited:

- us: viimistlus, vaatlus, langus jms, nt *Hoone viimistlus* võtab aega.
- e: teke, tõrje, ränne jms, nt Koguti andmeid *lindude rände* kohta.
- u: kulg, kasv, tõus, vedu jms, nt Isa mäletab täpselt *sündmuste kulgu*.
- ng: areng, õitseng, häving jms, nt *Eesti majanduse areng* aeglustus.
- k: käik, levik, müük jms, nt *Kuulujuttude levikule* pandi piir.

Deverbaalsubstantiivina võib toimida ka verbitüvi: *külv, mõju, mõrv, sund* jms, nt *Talivilja külv* hilines.

Nende liidete ja tüvede kasutus oleneb aga tuletusaluse verbi morfoloogilisest tüübist ja on seetõttu hoopis piiratum kui *-mine* puhul (→ SM 86). Peale piiritlemata tegevust või protsessi väljendavate tuletiste leidub tulelisi, mis on vähem või rohkem leksikaliseerunud. Osaliselt leksikaliseerunud on tuletised, mis väljendavad piiritletud tegevust või protsessi – nn tegevuse üksikuhtu, nt *lөөk autolt* (vigastas mehe), *tarbijate hinnang majandusele*.

Selliste leksikaliseerunud deverbaalidega tarindid ei ole nominalisatsioonid. Need pole kõrvutatavad mitte samatüvelise verbiga lausetega, vaid lausetega, kus deverbaal on mingi saamist või teostamist väljendava verbi

(nt *saama*, *andma*) laiend. Just see verb, mitte leksikaliseerunud deverbaal määrab ka muud tarindis esinevad laiendid (*sai löögi autolt*, *tarbijate antud hinnang majandusele*).

Nominalisatsiooni struktuur. Sõltumatu ja sõltuv nominalisatsioon

SÜ 536. Nominalisatsiooni lauselisuse aste on teiste sekundaartarindite omast madalam. Erinevalt infiniittarindist kaotab nominalisatsioonis finiitverbi laiendile omase vormi ja vormistub omastavalise täiendina mitte ainult alus, vaid ka sihitis. Et tarindi peasõnaks on nimisõna, siis lause alusele vastab nominalisatsioonis subjektiline täiend (a), sihitisele objektiline täiend (b).

- (a) Isa vaatab **poiste** möllamist [**Poisid** möllavad].
- (b) **Kiriku** ehitamine [Ehitatakse **kirikut**] on raske töö.

Seevastu määrus (a) ja öeldistäide (b) on täiendina samas vormis mis verbi juures, v.a määrsõnaline viisi- ja ajamäärus, mis võivad esineda ka omadusõnalise täiendina (c).

- (a) **lastele välismaal** hariduse andmine [**lastele** antakse **välismaal** haridus]; majani jõudmine; suhtumine kaaslastesse; koostööst loobumine erimeelsuste tõttu; ehitajana töötamine; inseneriks õppimine, emaks olemine
- (b) Ma olen juba tüdinud **tema sõber** olemisest [Ma olen **tema sõber**].
- (c) **Kiiresti** ~ **kiire** käimine [Ta käis **kiiresti**] oli ta ära väsitanud. Õhtul ~ õhtune söömine ei ole tervisele kuigi kasulik. Varane ~ vara tõusmine oli saanud talle harjumuseks.

SÜ 537. Subjektilise või objektilise täiendi olemasolu nominalisatsioonis näitab nominalisatsiooni referentsiaalset sõltumatust alistavast lausest. Subjektiline täiend esineb tavaliselt sihitus nominalisatsioonis (*poiste möllamine* – *Poisid möllavad*). Sihilise verbi sõltumatus nominalisatsioonis on harilikult objektiline täiend (*kiriku ehitamine* – *Ehitatakse kirikut*), peamiselt selle puudumisel võib seal esineda ka subjektiline täiend (a). Koos esinevad subjektiline ja objektiline täiend suhteliselt harva (b), välja arvatud juhul, kui objektiline täiend esineb liigitähenduses, liitsõna esikomponendina (c).

- (a) Minu uskumist pidi on jõulud rahu ja kodu aeg. (A)
- (b) Sinu igaõine tähtede vahtimine käib mulle närvidele. Suurt rõhku pöörame õpilase iseseisvate otsuste tegemise oskustele .. (A)
- (c) Meeste majaehitamisel ja naiste pesupesemisel ei tule kunagi lõppu.

Subjektilt sõltumatud on ka impersonaalse lausevaste tõttu subjektilise täiendita nominalisatsioonid (a). Seejuures sihilise verbi teonimega ning objektilise täiendiga nominalisatsioonis võib esineda impersonaali tegevussubjekt kujul NPgen + *poolt* (b).

- (a) *Väljast kostev karjumine* [*Väljas karjutakse*] häiris mind.
- (b) *Pärast käsikirja ümbertöötamist autori poolt* [*Käsikiri töötatakse autori poolt ümber*] alustatakse selle tegelikku toimetamist.

Nominalisatsioonid võivad olla ka referentsiaalselt sõltuvad. Sõltuvate nominalisatsioonide lausevaste alus (a) või sihitis (b) on samaviiteline alistava lause mingi liikmega X (aluse puhul harilikult tegevussubjekti või saajat väljendavaga) ning jääb seetõttu eksplitsiitselt väljendamata.

$$X_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}} \text{ (subjektilt sõltuv)}$$

- (a) *Töötamine* [*Ma töötasin*] sujus **mul** täna hästi. **Ta** kasutas oma varandust vaeste toetamiseks [*Ta toetas vaeseid*]. Ülesannete lahendamiseks [*Õpilane lahendas ülesanded*] anti **õpilasele** kaks tundi. *Lepingu sõlmimisel* [*Kirjastus sõlmib lepingu*] kinnitab **kirjastus** teosele toimetaja.

$$X_{\text{lause}} = GO_{\text{Nomn}} \text{ (objektilt sõltuv)}$$

- (b) *Pärast remontimist* [*Remonditi korterit*] nägi **korter** hoopis parem välja / oli **korteris** hoopis rohkem ruumi.

Nominalisatsiooni süntaktilised funktsioonid

SÜ 538. Nagu nimisõnafraasid üldiselt, nii võib ka nominalisatsioon esineda lauses komplemendina: alusena (a), sihitisena (b), seotud määrusena (c) ning öeldistäitena (d); samuti vaba määrusena (e) ja täiendina (f). Nominalisatsiooni süntaktilist funktsiooni markeerib teonime kääne või kaassõna.

- (a) *Alluvate peale karjumine* ei meeldi Jürile. Tal oli tahtmine seda hävitada. *Ülesande lahendamine* oli keeruline.
- (b) Arst keelas tal *suitlemise*. Ma mäletan hästi seda minemist. Vanus ei võimaldanud tal enam *sporditegemist*.
- (c) Isa eelistas *meeletule kihutamisele* mõistlikku jalutuskäiku. Ta rääkis *laste kasvatamisest*. Ta tegeles *postkaartide kogumisega*.
- (d) See on *meie avalik mõnitamine*.
- (e) Ma ootan *tema saabumiseni*. Päikese loojumisel pilved punetasid. Ta tõi mulle *lugemiseks* paar raamatut. Ema oli *isalahinemise pärast* ärevil.
- (f) *Uue romaani kirjutamise* mõte haaras teda jäägitult.

Sihitud tugiverbid *toimuma, käima, aset leidma, teostuma* jne, mis väljendavad tegevuse toimumist (a), ja tegevuse teostamist väljendavad sihilised tugiverbid *teostama, tegema, sooritama* jne (b) moodustavad teonimega semantilise terviku, mis väljendab mitte kahte, vaid ühtainsat sündmust. Süntaktiliselt aga ei moodusta tugiverb deverbaaliga liitpredikaati (väljendverbi), vaid alistab kogu nominalisatsiooni (→ SÜ 35), mida näitab muu hulgas täiendi esinemise võimalus teonime juures (nt **kiire** *alanemine*). Sihitud tugiverbe laiendav nominalisatsioon on alus, transitiivseid verbe laiendav nominalisatsioon aga sihitis.

(a) Järves *toimus kiire veetaseme alanemine* = Järve *veetase alanes kiiresti*.

(b) Firma *teostab korterite renoveerimist* = Firma *renoveerib kortereid*.

Tegevust või protsessi väljendav teonimi võib siiski esineda ka väljaspool sekundaartarindit konstruktsioonides, millel on ahelverbi või perifrastilise verbivormi omadusi (→ SÜ 540).

Nominalisatsiooni vahekord muude sekundaartarinditega

SÜ 539. Alusena vaheldub nominalisatsioon osa predikaatide laiendina *da*-tarindiga (→ SÜ 501). Kuivõrd *da*-infinitiivitarindi lausevaste alus on samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga (milleks on harilikult alalütlevas, harvemini alaleütlevas määrus), siis on vaheldus võimalik, kui need referentsiaalsed suhted on samad ka nominalisatsiooni korral. Mõningad predikaadid, nt osa hinnangupredikaate ning saavutuspredikaadid eeldavadki alusena esinevalt nominalisatsioonilt selliseid suhteid.

Täis suuga rääkida ei ole viisakas. – *Täis suuga rääkimine* ei ole viisakas. Meil läks korda *teatripiletid hankida*. – *Teatripiletite hankimine* läks meil korda.

Teine osa predikaate, nt emotsionaalset seisundit väljendavad predikaadid, mille puhul tegevussubjektiks on kogeja, jätavad viitesuhted lahtiseks. Kui nominalisatsioonis puudub subjektiline täiend, on samasubjektiline tõlgendus ja vaheldusvõimalus *da*-tarindiga harilikult küll esmane, kuid mitte ainuvõimalik.

Vaeste aitamine meeldib talle.

1. *Vaeste aitamine* [**Ta** *aitab vaeseid*] meeldib **talle**. = Talle meeldib *vaeseid aidata*.
2. *Vaeste aitamine* [*Keegi aitab vaeseid. Aidatakse vaeseid*] meeldib **talle**.

Tõlgendust aitab ühestada kontekst, ka leksikaalsed vahendid, nt enese-kohaste asesõnade kasutus.

Sul oleks väga vaja(lik) *oma tervist paremini hoida*. – *Oma tervise parem hoidmine* oleks sulle väga vajalik.

Ka sihitisena vaheldub nominalisatsioon osa verbide puhul *da*-infinitiivse sihitisega (→ SÜ 502). Vaheldust esineb väljendverbide *vajalikuks*, *võimalikuks*, *sobivaks* jms + *pidama*, *arvama* jms laiendina (kui $TS_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$) (a), verbide *keelama*, *takistama*, *lubama*, *võimaldama*, *soodustama* laiendina (kui $TO_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$) (b), verbide *tahtma*, *kannatama*, *andma* laiendina sisult passiivses konstruktsioonis (kui $TO_{\text{lause}} = GO_{\text{Nomn}}$) (c), verbi *tähendama* laiendina (*da*-infinitiiviga võib siin vahelduda nii sihtis kui ka alus) (d).

- (a) Poliitikud ei pidanud tarvilikuks *seletuste andmist* ~ *seletusi anda*.
- (b) See ei takista tal *jooksmist* ~ *joosta*.
- (c) Laud ei kannata *tõstmist* ~ *tõsta*.
- (d) *Rahva teenimine* ~ *teenida rahvast* tähendab *oma kohustuse täitmist* ~ *täita oma kohustus rahva ees*.

Verbi *keelama* ja *takistama* puhul võib teonimeline sihtis vahelduda lisaks *da*-infinitiivsele sihitisele ka *mast*-vormilise määrusega (→ SÜ 515), verbi *unustama* puhul veel ka *mata*-määrusega (→ SÜ 512).

Emma keelas tütrele *väljamine mis* ~ tütrele *välja minna* ~ tüdarta *välja minemast*.
Ants unustas *täna mis* ~ *täna mast* ~ *täna da* ~ *täna mata*.

Seestütlev või kaassõnaga *eest* seostuv tegevusobjekti väljendav nominalisatsioon vaheldub *mast*-tarindiga loobumist väljendavate intransitiivsete verbide *loobuma*, *keelduma*, *hoiduma* jms laiendina (kui $TS_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$) (a) ning transitiivverbide *hoidma* ja *hoiatama* laiendina (kui $TO_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$) (b) (→ SÜ 515).

- (a) Haige keeldus *söömisest* ~ *söömast*. Hoidusin tema poole *pöördumisest* ~ *pöördumast*.
- (b) Emma hoiatas last *kukkumise eest* ~ *kukkumast*. Päike hoiab kive *sammaldumisest* ~ *sammaldumise eest* ~ *sammaldumast*.

Saavas käändes nominalisatsioon esineb nii seotud kui ka vaba otstarbe-määrusena. Seotud määrusena või määrustäiendina toimiv saavas käändes nominalisatsioon väljendab harilikult tegevusobjekti ots-tarvet ($TO_{\text{lause}} = GO_{\text{Nomn}}$) ja toimib *da*-infinitiivitarindi vastena (a) (→ SÜ 503). Nominalisatsioon võib väljendada ka tegevussubjekti otstarvet

(TS_{lause} = GS_{Nomn}) ja olla *ma*-infinitiivse (b), harva *maks*-vormis (c) otstarbemääruse vasteks (→ SÜ 513, 517).

- (a) Jüri tõi mulle *lugemiseks* ~ *lugeda* paar raamatut. Need seemned sobivad hästi *marineerimiseks* ~ *marineerida*. Vein on liiga hapu *joomiseks* ~ *juua*.
- (b) Jüri sobib *selle korraldamiseks* ~ *seda korraldama*.
- (c) Seda oli tal vaja olnud *oma pädevuse tõestamiseks* ~ *tõestamaks oma pädevust*.

Vaba otstarbemäärusena võib saavas käändes nominalisatsioon asendada *da*-infinitiivse predikaadiga otstarbelauset (→ SÜ 465) või *maks*-tarindit (→ SÜ 516).

Et otsustada tegeliku olukorra üle ~ *otsustamaks tegeliku olukorra üle* ~ *tegeliku olukorra üle otsustamiseks* pöördugem faktide poole.

Muudes vormides nominalisatsioonid võivad esindada muid vaba määruse liike, nt põhjusmäärust (a), mööndusmäärust (b) või kõrvutusmäärust (c), toimides tihti peale vastavate määruslausete vastena.

- (a) Laevaliiklus katkestati *tormi tugevnemise tõttu* (~ *sellepärast, et torm tugevnes*).
- (b) *Hoolimata tormi tugevnemisest* (~ *hoolimata sellest, et torm tugevnes*) ei katkestatud laevaliiklust.
- (c) *Puhkamise asemel* (~ *selle asemel, et puhata*) rabas ta tööd teha.

Aega (a) ja tingimust (b) väljendavad alalütlevas ja ilmaütlevas käändes või vastavate kaassõnadega (*ajal, korral, puhul* jms) nominalisatsioonid esinevad peale kõrvallausete ka *des-* ja *mata*-konverbitarindite vastetena (→ SÜ 526).

- (a) *Päikese loojumisel* ~ *loojumise ajal* (~ *kui päike loojus* ~ *päikese loojudes*) pilved punetasid. Laidoner ülendati kindralleitnandiks alles Vabadussõja lõpus *ülemjuhataja ametist lahkumisel* (~ *kui ta ülemjuhataja ametist lahkus* ~ *ülemjuhataja ametist lahkudes*). (A)
- (b) Hiljem selgus, et Käärma, kelle nimi öeldi välja pärast Rüütlit, andis nõusoleku kandideerida vaid *Rüütli loobumisel* (~ *juhul, kui Rüütel loobub* ~ *Rüütli loobudes*). (A) (*Ilma*) *võimaluste arvestamiseta* (~ *kui võimalusi ei arvestata* ~ *võimalusi arvestamata*) ei tohiks tegevusi planeerida.

Teonimi väljaspool nominalisatsiooni

SÜ 540. Teonimi, harva ka muu tegevust väljendav nimisõna võib esineda ka konstruktsioonides, millel on ahelverbi või perifrastilise verbivormi omadusi, ehkki teonime substantiivsus neid konstruktsioone päris ahelverbide või perifrastiliste verbivormidena käsitleda ei lase.

Ahelverbi omadusi on konstruktsioonidel:

- *kuuluma* + teonimi alaleütlevas, mis ühendab passiivset ja deontilis-modaalset tähendust ning on sünonüümne modaalverbi *saama*, *võima*, *tohtima* ja *da*-infinitiivi ühendiga. Selline nominalisatsioon on eriti iseloomulik õiguskeelele.

Kinkekaart on nimeline, *ei kuulu müümisele, kinkimisele, pärandamisele*. (A) (= .. seda *ei saa müüa, kinkida, pärandada*.)

- *asuma* + teonimi alaleütlevas, mis väljendab tegevuse algust aktiivi-lauses ja kus alaleütlevas teonimi võrdub *ma*-vormiga (→ SÜ 46).

„Vanema Edda“ tõlkimisele *asudes* oli mulle algusest peale selge .. (A)
(= *Asudes tõlkima* „Vanemat Eddat“ ..)

Perifrastiliste verbivormide omadustega on *olema* või *minema* / *tulema* ühendid alalütlevas, alaleütlevas või saavas käändes teonimega (vahel ka muu deverbaaliga):

- passiivne progressiiv või prospektiiv (proksimatiiv) – *olema* + teonimi alalütlevas (ühend väljendab tegevusobjektist aluse referendiga parajasti toimuvat tegevust või sellise tegevuse eelfaasi) (→ SÜ 48, 50, 137).

Hetkel *on ehitamisel* paekivist saun .. (A) Sõmerpalus *on avamisel* sise-krossihall. (A) Samal ajal *on arendusel* uus kvaliteedisüsteem .. (A)

- aktiivne prospektiiv (proksimatiiv) – *olema* + teonimi või *k*-deverbaal (*minema* ja *tulema* puhul) alalütlevas või kaassõnaga *peal* (harva *äärel*) sihitus aktiivilauses (ühend väljendab tegevussubjektist aluse referendi parajasti toimuvat tegevust või sellise tegevuse eelfaasi; alalütlevas teonime on sageli võimalik asendada *mas*-vormiga) (→ SÜ 50).

Koduleht *on valmimisel*. (A) *Tulekul* on metsaseaduse muudatused. (A)
Üks neist vigastatutest *on mineku peal*, kui mitte läinud juba. (A) .. [koer] hüppas, tiris kotti, mis tundus kuudi küljest lahti *tulemise äärel olevat*.
(A) Ema oli *minestamise ääre peal*.

- aktiivne ingressiiv – *minema* + teonimi saavas käändes (ühend väljendab tegevussubjekti referendi tegevuse algust) (→ SÜ 46).

Meil läheb / läks ehitamiseks ~ ehituseks.

- passiivne ingressiiv – *minema* / *tulema* + teonimi alaleütlevas (ühend väljendab tegevusobjektist aluse referendiga toimuva tegevuse algust) (→ SÜ 46, 137; → EKS(V) 3 § 122).

Ida-Saksamaa parlamendihoone *läheb / läks lammutamisele*. (A)
Kaalumisele tuleb ettepanek moodustada Kriminaalpreventsiooni
Nõukogu juurde töörühm... (A) Ukraina kriis *tuleb arutusele* ka Vene-
EL-i tippkohtumisel. (A)

Kirjandust nominalisatsiooni kohta: EREL, MATI 2017e. Sekundaartarindiga laused. | KASIK, REET 1970. Lähtelause subjekt ja objekt deverbaalsubstantiivilistes nominalisatsioonides. | KASIK, REET 1975. Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. | KASIK, REET 2014. Eesti sõnamoodustus ja süntaks. | KERGE, KRISTA 2001. Action nouns on *-mine* in Estonian grammar and lexicon. | MUISCHNEK, KADRI 2006b. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles, 9–45. | PILVIK, MAARJA-LIISA 2021. Action Nouns in a Constructional Network: A Corpus-based Investigation of the Productivity and Functions of the Deverbal Suffix *-mine* in Five Different Registers of Estonian. | SAHKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. | SAHKAI, HEETE 2011a. Eesti genitiivse agendifraasi süntaks. | SAHKAI, HEETE 2011b. Teine grammatika: eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis, 7–48. | SAHKAI, HEETE, KADRI MUISCHNEK 2010. Liitpredikaadid leksikoni-grammatika kontiinumil: konstruktsioonide produktiivsusest verbiga *minema* moodustatud liitpredikaatide näitel.

V

SUULINE KEEL

1. SISSEJUHATUS DIALOOGIGRAMMATIKASSE	987
Suulise ja kirjaliku keele põhierinevused	987
Dialoogigrammatika põhimõisted	992
Lausung, grammatika ja kõnevoor	992
Kõnevooru ehitus	999
Kõnevoorude vaheldamine	1005
Naabruspaarid ja eelistusjärjestus	1008
Muud vooruseoste variandid	1011
Probleemid ja nende lahendamine suhtluses	1013
2. SUULINE LAUSE	1016
Lausepiiride osutamine ja hajuvus	1018
Suulise lause piirid	1018
Jätkud	1021
Lauseketid ja muud pikklauseid	1023
Lausesulamid	1026
Ellips ja muud mittetäielikud laused	1029
Eneseeparandus	1031
Järjeotsimine	1033
Ümbertegemine	1040
Ümbertegemise tehted	1041
Lausesisene ümbertegemine kui protsess	1044
Ümbertegemislõigu struktuur	1044
Minimaalne ümbertegemislõik	
ja ümbertegemise põhielemendid	1046
Probleemüksuse ja lahendi vahel olevad	
lisaelemendid	1048
Lahendi järel esinevad lisaelemendid	1051
Mittelauseliikmetega laused	1052
Täpsustusjätkud	1053
Elteemad	1054
Sisulised kiilud	1056
Ütted	1061

3. DISKURSEMARKERID: PARTIKLID,	
VORMELID JA KP-MARKERID	1066
Suhtluspartiklid ja suhtlusvormelid	1069
Suhtluspartiklid	1069
Suhtlusvormelid	1074
Dialoogipartiklid ja koste	1078
Informeerituse muutumise osutamine	1079
<i>ahah</i> ja <i>ah(h)aa</i> : partnerilt pärit uue info osutajad	1079
<i>aa</i> : polüfunktsionaalne partikkel	1082
Samameelsuse osutamine	1085
<i>jah</i> ning <i>jaa</i> : väidete, seisukohtade, arvamuste	
kinnitamine	1085
<i>jah</i> ning <i>jaa</i> : suhtlushuvi määra osutamine	1086
Distantseerumise osutamine	1088
Piiripartiklid ja kõnevoorude suhted	1090
<i>ja</i> ja <i>nii</i> : üldised jätkuvuse ja piiri markerid	1091
<i>ota</i> ja <i>kule</i> : suunamuutuse markerid	1095
<i>noh</i> , <i>no</i> ja <i>noo</i>	1098
<i>et</i> ja <i>nii et</i>	1101
Liikuvad partiklid ja KP-markerid	1105
Pehmendavad partiklid	1106
KP-markerid: <i>(ma) arvan (et)</i> , <i>(ma) ütlen (et)</i> ,	
<i>(ma) ütleks (et)</i>	1108
4. KÜSIMUSED JA VASTUSED	1112
Üldküsimused	1114
Üldküsimuste vorm ja liigitus	1116
Infoüldküsimus	1116
Kinnitus(üld)küsimus	1118
Üldküsimuste vastused	1122
Eriküsimused	1129
Eriküsimuste vorm ja liigitus	1129
Eriküsimuste vastused	1131
Alternatiivküsimused	1134
Pööratud polaarsusega retoorilised küsimused	1139
5. KÜSIMUSED JA VASTUSED PARANDUSJÄRJENDIS	1143
Parandusjärjendi ehitus	1143
Avatud parandusalgatus	1145
Lokaliseeriv eriküsisõna	1148

Üleküsimine	1151
Tõlgendusettepanek	1156
Perifeersed parandusalgatused ja piirvariandid	1160
6. DIREKTIIVID JA INFOPALVED	1165
Direktiivid ja vastused	1165
Direktiivide esiliikmed	1165
Direktiivide järelliikmed	1171
Infopalved ja vastused	1173
7. ARGIKEEL JA INSTITUTSIONAALNE KEEL	1177
Argisuhtlus ja institutsionaalne suhtlus	1177
Argisuhtlus	1177
Institutsionaalne suhtlus	1178
Argikeel ja institutsionaalne keel	1180

Suuline ja kirjalik pearegister on kaks keskset allkeelt. Käesolev grammatika-osa annab ülevaate suulise spontaanse eesti keele süntaksi ja dialoogi nendest joontest, mis erinevad põhimõtteliselt ja/või oluliselt kirjalikust keelest.

Seda, et spontaanne suuline keel erineb kirjalikust keelest ja kirjakeelest, märgati ammu. Samas peeti seda lihtsalt kaootiliseks, lohakaks või ebakorrektselt keelekasutuseks, mis esineb ennekõike argises suhtluses. Suulise keele uurimises järgiti kirjaliku keele arusaamu, mõisteid ja uurimismudeleid ning keelenäidetena kasutati sageli kirjandusdialoogide keelt, mida tõlgendati piisavalt autentse materjalina. Muutused tulid 1960.–1970. aastatel, kui uurimiseks hakati kasutama tegelike spontaansete tekstide salvestisi. Nende analüüs tõi välja, et suuline keelekasutus ei ole kaootiline ja lohakas, teda kirjalikust keelest eristavad jooned on süsteemsed ning seotud ennekõike suulise keelekasutuse ärakaotamatute (kon)situatiivsete tingimustega.

Muutemorfoloogia, sõnamoodustus ja morfosüntaks on eesti suulises keeles samasugused nagu kirjalikus keeles ning neid siin eraldi ei käsitleta. Eesti keeles puuduvad suulisele keelele või argikeelele eriomased muutemorfoloogia vormiparadigmad ja sõnamoodustus on põhiolemuselt samasugune nagu kirjalikus keeles. Ka lauseliikmeid ja grammatilisi kategooriaid (kõneviise, tegumoodi jm) vormistatakse üldiselt samal viisil. Kõnes esineb muidugi vorme, mis kalduvad kõrvale kirjakeele normingutest, kuid need ei esine süstemaatiliselt, vaid üksikjuhtudena. Ka ei ole nende puhul tegu suulise keele erijoontega. Näiteks peaaegu kõik morfoloogiliste vormide kaldelised rühmad esinevad ka kirjakeele reegleid mittejärgivas kirjalikus keelekasutuses. Tuletuses esineb mõningaid erijooni argikeeles ja slängis, kus on kasutusel näiteks sõnade lühendamise võtted, mille abil viiakse sõnad argiregistrisse.

Juttu ei tule ka sõnade häälduse varieerumisest, mida on kirjeldatud grammatika foneetikaosas. Ära mainida tuleb vaid mõned spontaansele kõnele eriti olulised jooned: häälikute ja silpide sage lühenemine või kadu, häälikute venitamine ning sõnade kokkuhääldused. Neid puudutatakse vajadusel konkreetsete näidete juures.

Eesti keeles tulevad suulise keele erijooned esile ennekõike teatud süntaksiosades ja dialoogis, millele keskendub ka siinne grammatikaosa.

Esmalt antakse üldistav ülevaade suulise keele erijoontest ning suulise ja kirjaliku keele põhierinevustest. Seejärel tuleb juttu suulise dialoogigrammatika põhimõistetest, mida n-ö tavaline kooligrammatika ei käsitle (lausung, kõnevoor, naabruspaar jm). Järgnevad osad tutvustavad suulise eesti keele keskseid jooni ja selles valitsevaid kasutusnorme.

Kõigepealt on juttu suulise lause erijoontest. Siia kuuluvad lausepiiride hajuvus, jätkud, lauseketid, lausesulamid, eneseparandusmehhanism, eripärased mittelauseliikmed (täpsustusjätkud, eelteemad jm) ning neid sisaldavad laused.

Järgneb suulises keeles väga oluliste partiklite ja diskursusemarkerite ülevaade. Seal antakse ülevaade koste (tagasiside) põhiliikidest ja partiklitest (*ahah, jah, mhmh* jm), kõnevoorude suhteid väljendavatest voorualgulistest piiripartiklitest (*ja, ku(u)le, no* jm), kesksetest liikuvatest partiklitest ja KP-markeritest (*vist, ma arvan* jm).

Järgnevad osad on pühendatud suulise dialoogi kesksetele naabruspaaridele. Seal kirjeldatakse küsimusi-vastuseid, vestluspartneri algatatud parandusi ning direktiive ja infopalveid.

Peatüki lõpetab kokkuvõttev lühiülevaade argikeele ja ametlik-avaliku (institutsionaalse) suulise keele kesksest erinevustest.

Suulise keele peatükk kirjeldab spontaanset suulist keelekasutust, mitte paberilt maha loetud või päheõpitud tekstide keelt. Siin on esindatud suuline keel sellisel kujul, nagu eestlased seda igapäevaselt suheldes kasutavad. Vajadusel juhitakse tähelepanu sellele, kui mõni keelend või grammatiline joon esineb ennekõike või ainult argises või institutsionaalses suhtluses.

Suulise keele uurimine toetub reaalsetes suhtlussituatsioonides kogutud keelematerjalile, jättes kõrvale uurija introspektsiooni, küsitlused, väljamõeldud näited, laboris lavastatud situatsioonid jm. Uurimisel kasutatud keelematerjal pärineb Tartu ülikooli suulise eesti keele korpusest. See sisaldab üle 700 tunni suulise suhtluse salvestusi, millest on transkribeeritud üle 2 miljoni tekstisõna. Korpuse tekstid on valdavalt spontaansed dialoogid ja polüloogid, vähem monoloogid (loengud, ettekanded jms). Korpus hõlmab nii argist kui institutsionaalset suhtlust ning viimases eri suhtlusvaldkondi (teenindus, kauplus, kõned infotelefonile jms). Kõnelejateks on erineva hariusliku ja sotsiaalse taustaga ning Eesti eri osadest pärit inimesed.

Suuline keel on süsteemselt analüüsitav ainult transkribeerituna, kirjalikus vormis. Kõne märgitakse uurimiseks üles sellisel kujul, nagu kõneleja seda hetkel on kasutanud. Selleks kasutatakse transkriptsiooni, mis erineb kirjakeele ortograafiast. Suulise keele transkriptsioonimärkide loend sisaldub tähisteloendis (→ Lühendid, sümbolid, transkriptsioonimärgid). Kõik

põhitekstist eraldi ridadel paiknevad näited on suulise keele korpusest pärinevad originaalid, mis on esitatud transkriptsioonis. Teksti sees on mõnikord kasutatud ka lühikesi konstrueeritud näiteid, mis on vormistatud kirjakeele ortograafias.

Transkribeeritud näidete lugemisel on oluline meeles pidada, et tegemist on kõne üleskirjutusega, ja mitte lugeda seda nagu kirjalikku teksti. Ennekõike on tähtsad kolm asjaolu. Esiteks, sõnade hääldamine varieerub, sealhulgas samal inimesel samas tekstis. Sõnad on märgitud üles nii, nagu kõneleja neid just sel korral hääldab (nt sama inimene võib kasutada vaheldumisi sõnakujusid *obune* ja *hobune*). Teiseks, lausete jm süntaktiliste üksuste alguses suurtähte ei kasutata. Kolmandaks, kirjavahemärgid (punkt, koma, küsimärk) märgivad üksuste intonatsioonilisi, mitte grammatilisi piire (nt punkt märgib, et vastav üksus on lõpetatud langeva intonatsiooniga; küsimärk märgib tõusvat intonatsiooni, mitte küsilausest).

Suulise keele uurijad kasutavad terminoloogiat, mis erineb mõnes osas kirjaliku keele terminoloogiast. Sellel on kaks kesket põhjust. Esiteks, suuline keel sisaldab nähtusi, mida kirjalikus keeles (ja kirjakeeles) ei esine ja mis vajavad omi termineid. Teiseks, suurem osa suulise keele kvalitatiivsest uurimustööst on tehtud suhtluslingvistika raamistikus, mis toetub analüüsi-meetodi ja terminoloogia osas vestlusanalüüsile. Suhtluslingvistika eesmärgiks on kirjeldada keele kasutust sotsiaalses suhtluses ja tuua välja, kuidas suhtluse nõuded kujundavad keele ehitust ning keele struktuur omakorda mõjutab suhtluse võimalusi ja viise. Sealne terminoloogia on mitmes suhtes traditsioonilise keeleuurimise omast erinev, kuigi suur osa sellest on saanud suulise keele ja suhtluse uuringutes üldkasutatavaks. Olulised terminitähendused ja erinevused tuuakse välja konkreetsete terminite esmakasutuse juures.

Suulise keele kirjeldus toetub mitmete uurijate trükis avaldatud töödele, mida on loetletud iga alaosa lõpus. See ei tähenda siiski, et alati oleks järgitud täielikult nende seisukohti. Lisaks on kasutatud siinkirjutaja ja tema kolleegide uurimusi, mis on esitatud konverentsiettekannetes ja loengutes. Neid töid ei ole eraldi välja toodud. Esimeses, dialoogigrammatikat sissejuhatavas osas on viidatud ka rahvusvahelisele teoreetilisele taustale.

1. SISSEJUHATUS DIALOOGIGRAMMATIKASSE

SUULISE JA KIRJALIKU KEELE PÕHIERINEVUSED

SK 1. Suulist registrit eristab kirjalikust rida erinevusi, mille koos toimivad mõjurid on koondatavad kahte rühma: suulisus ja dialoogilisus-sünkroonsus.

Suulisuse alla on arvatud suulise keelekasutuse seitse püsiomadust: protsessuaalsus, lühiajalisus ja lenduvus, lineaarsus, seotus kõnelemise tempoga, seotus suhtlejate mälupiirangutega, väljaõeldu kustutamatus ja multimodaalsus. Teisalt iseloomustab prototüüpset suulist suhtlust **jagatud konsituatsioon**: suhtlejad tegutsevad füüsiliselt samas ajas ja kohas.

Suulise lausungi tegemine on reaalarajas kulgev protsess. Kõneleja ei tee lausungit enne väljaütlemist peas valmis, vaid toodab seda paralleelselt väljaütlemisega sõnahaaval (häälikhaaval). Seetõttu on kõne tootmine seotud kõnelemise tempoga. Kõnetempo on individuaalne, aga kõigub eri inimestel üldiselt 2–3 sõna vahel sekundis. Seega peab kõneleja tegema keskmise neljasõnalise lause umbes 1,5–2 sekundiga. Kõnelejat piirab ajaline surve, ta ei saa tempot suvaliselt aeglustada või vestluses pikalt vait jääda. Üldistavalt võib öelda, et suulise teksti tootmise tempo on kirjaliku teksti tootmisest vähemalt viis korda kiirem. Selle tulemusel on kõnetekst põhimõtteliselt palju spontaansem kui kirjatekst.

Suuline tekstitegemine sõltub inimese lühimälu võimalustest. Lühimälu maht on 4+/-1 üksust, mis keele seisukohast tähendab, et lausungit tehes saab kõneleja töödelda mälus korraga umbkaudu sellist hulka sõnu.

Kõneleja peab jagama oma teksti vastuvõtja tarvis portsjoniteks ja paigutama need ajaliselt järgnevasse. Protsessuaalselt toodetud tekst jõuab kuulajani sõna sõna järel (häälik hääliku järel) ning seda iseloomustavad lühiajalisus ja lenduvus. Üksused kestavad vaid millisekundeid ja kaovad selle järel, lausungit kui tervikut korraga ei eksisteeri. Kuna lineaarsus ei võimalda väljaõeldud tekstiosi kustutada, siis tehakse muudatused või parandused ainult tagantjärele samas kõnevoos. Seetõttu väljendub suulise lausungi spontaanne tegemise protsess eksplitsiitselt tekstis.

Kuulaja interpreteerib teksti paralleelselt selle ilmunisega, ta peab identifitseerima kõneüksused ja nende seosed ning sünteesima nende põhjal öeldu mõtte. Ta ei saa teksti n-ö tagasi kerida ja mitu korda kuulata.

Suuline keelekasutus on multimodaalne. Siin kasutatakse lisaks sõnadele ja grammatikale ka prosoodiat (rõhk, intonatsioon, kõnetoon, pausid jms) ning häälelisi vahendeid, mis jäetakse lingvistikas üldjuhul keelest välja (naer, köhatamine, naerev hääل jms). Vokaalse kanali kõrval on kasutusel ka kehakeel (žestid, miimika, pilk jms). Seda võib kasutada eraldi, aga ka koos verbaalse keelega, moodustades nt lauseid, mis koosnevad verbaalsest algusest ja žestiga väljendatud lõpust (*Mine sa õige {ropp žest}*).

Toodud tegurid on universaalsed keelte ja situatsioonide ülesed piirajad ega ole suulisest keelekasutusest põhimõtteliselt kõrvaldatavad. Seetõttu on suulise keele grammatika, ennekõike süntaks nendega kohandunud ning kujundanud välja piirajatega sobivad keelelised vormid ja nende kasutamise normid. Samuti on suuline keel piirajate tõttu eri registrites väga ühtne ja seda kirjalikest registritest eristavad tunnuste kimbud on püsivad.

Suulise süntaksi kesksete erijoonte näitlikustamiseks võrdleme sama tekstikatke kirjalikku (a) ja suulist (b) varianti.¹

- (a) .. Ent lisaks etendamisele ning läbielamisele leidub elus ka nukuteatrit. Kujutlegem stseeni tänaval, kus kohtuvad lapsevankrit lükkav naine ning tema põgus meestuttav. Aetakse juttu, mees paneb suitsu ja mõtleb daami lõbustada. Nii ta küsib imikult, kas too ka paberossi tahab. Oletame, et laps ei hakka lalisema, sest võõrastab tundmatut. Siis vastab ema mokki torutades lapse peenel häälel: „Meie veel ei suitseta. Meie oleme alles pisikesed.“ Selge nukuteater! Siin pole ümberkehastumist, ei kommenteerita, vaid kasutatakse meediumi, mis ongi nukuteatri tunnus. Lapse asemel võib samas situatsioonis olla mõni koduloom, köht (kõhurääkijatel) vms. ..
- (b) .. a=sis=ma mõtsin=et on olemas ka nukuteater tegelikult elus. nukuteater (.) mis on nukuteatri põhitunnus on see, (...) et näitleja (.) ei räägi ise, vaid ta kasutab mingisugust meediumi, no=antud juhul tndab nukku, või=ükskõik=noh=mingit mingisugust marionetti, ta räägib tema kaudu. sama asi esineb muide ka näitks kõhurääkijatel, sest kõhurääkijad on on ka sarnased nukuteatrile, sest kõhurääkija ju noh projitseerib oma hääle kas siis noh kellelegi nagu hobuse tagumikku=või või=noh ükskõik kuhu tähendab mis asi hakkab rääkima. ja vat ongi ütleme kui näiteks (.) kohtuvad lapsevankrit lükkav ema, väike laps on seal sees, ja ütleme tema meestuttav. (.) mingi juhuslik meestuttav. (.) akkavad juttu ajama. ja:: siis=noh see meestuttav tahab nagu (...) lõbustada daami või nalja teha, paneb suitsu ette=ja, ja pakub sellele imikule ka ütleme suitsu. (...) noh a=imik oletame

¹ Kirjalik tekstikatke pärineb Mihkel Muti esseest „Kunsti juurest elu juurde“ (Looming 1982, nr 3, lk 241). Suulise variandi esitas autor kohtumisel noorkirjanikega Tartus.

et ta lihsalt rääkida ei oska ja hakkab lalisema midagi noh laliseb lihsalt, ja sis ema ütleb peene häälega talle et noh=et ema räägib imiku eest peenikese imiku häälega et me oleme veel väikesed me veel ei suitseta. no=se ongi puhas nukuteater tähendab. (.) ema antud juhul kasutas seda last nagu nukku ja rääkis tema kaudu. (.) vat see on elus ka nukuteater esineb. ..

Tekstis leiduvad järgmised olulised suulise süntaksi erijooned:

1. Kõneleja piiritleb kasutatud keelelised üksused ennekõike intonatsiooni abil (= transkriptsioonis punktid). Need ei lange alati kokku kirjateksti (osa)lausete piiridega. (*ja vat ongi // ütleme kui näiteks (.) // kohtuvad lapsevankrit lükkav ema, // väike laps on seal sees, // ja ütleme tema mees-tuttav. (.) // mingi juhuslik meestuttav.*).
2. Kõneleja kasutab järje otsimiseks pause (.) (...), partikleid (*noh, nagu, tndab, tähendab*), kordusi (*kõhurääkijad on on ka sarnased nukuteatrile*) või häälikute venitusi (*ja:: siis=noh see meestuttav*).
3. Kõneleja teeb oma lausungeid tagantjärele eksplitsiitselt ümber:
 - asendab ühe sõna või konstruktsiooni teisega (*või=ükskõik=noh=mingit mingisugust marionetti; ema ütleb peene häälega talle et noh=et ema räägib imiku eest peenikese imiku häälega*)
 - jätab lause pooleli ja alustab uut (*nukuteater (.) mis on nukuteatri põhitunnus ..*)
4. Kõneleja kasutab lausekonstruktsioone, mida kirjas üldiselt ei kasutata või mis on seal keelatud:
 - lausungite alguses on eelteemafrasid (*noh a=imik oletame et ta lihsalt rääkida ei oska*)
 - kaks lausungit (siin küsimus ja vastus) on sulatatud kokku üheks kor-duva verbiga lausungiks (*mis on nukuteatri põhitunnus on see, (...) et näitleja (.) ei räägi ise*) või on kasutatud samas lauses kahte erinevat verbi (*vat see on elus ka nukuteater esineb*)
 - otsese kõne ees on kaudkõnele viitav sõna *et* (*ema räägib imiku eest peenikese imiku häälega et me oleme veel väikesed*, vrd: *ema räägib imiku eest peenikese imiku häälega; „Me oleme veel väikesed“*)
5. Kõneleja toob sõnu lausungisse viivitusega, pärast nende n-ö loomu-likku kohta. Seetõttu erineb sõnajärg kirjalause sõnajärjest (*a=sis=ma mõtsin=et on olemas ka nukuteater tegelikult elus* vrd: *et elus on tegelikult olemas ka nukuteater*).
6. Kõnes võivad lausepiirid olla ebaaredad. Osal juhtudel puuduvad piirid iseseisva lause lõpus, osal juhtudel on lausepiirimarkerid puudu. Tulemuseks on pikad **lauseketid** (*sama asi esineb muide ka näitks*

kõhurääkijatel, sest kõhurääkijad on on ka sarnased nukuteatrile, sest kõhurääkija ju noh projitseerib oma hääle kas siis noh kellelegi nagu hobuse tagumikku=või või=noh ükskõik kuhu tähendab mis asi hakkab rääkima.)

7. Kõnes on osalused erinevate sidenditega vähem seotud kui kirjas. Kõnes esinevad sageli lausealgulised sidesõnad ning sidesõna võib korduda lõpus ja alguses (*ja:: siis=noh see meestuttav tahab nagu (...) lõbustada daami või nalja teha, paneb suitsu ette=ja, ja pakub sellele imikule ka ütleme suitsu.*).
8. Kõneleja kasutab öeldu täpset tähendust udustavaid, pehmeid partikleid (*või=ükskõik=noh=mingit mingisugust marionetti*).
9. Kõnes on mitmed sõnad lühenenud või erinevad muul viisil kirjutatud keele ja kirjakeele sõnakujudest (*sis=siis, mõtsin=mõtlesin, tndab=tähendab* jne).

SK 2. Konkreetne suuline suhtlus on enamasti dialoog (nt sõprade argivestlus või ostmine-müümine kaupluses), harvemini monoloog (nt jutustus või loeng). Samas on suuline tekst alati **loomult dialoogiline, interaktiivne**, sündides vestluspartnerite pidevas koostöös. Ka nt jutustust kuulates annavad kuulajad jooksvalt tagasisidet (kostet) selle kohta, kuidas nad teksti vastu on võtnud (noogutused, *mhmh* jne), juhtides sellega ühtlasi kõneleja edasist tegevust. Ka võivad vestluskaaslased teha nt lauseid ühiselt.

Dialoogiline suhtlus vajab erinevaid tegevusi. Nende hulka kuuluvad vajadus ehitada ja vaheldada kõnevoore, anda ja võtta jooksvalt vastu infot, siduda kõnevoore kokku, teha vestluspartneriga koostööd, lahendada suhtluses tekkivaid probleeme. Nende tegevuste tarvis on vaja keelevahendeid ja kasutusnorme. Dialoogi erijoonte näitlikustamiseks vaatame katket, milles vestlevad telefonis kaks kolleegi.²

01 V: aga noh sa `tead et ta on siin Kuu ja `Sõbra tänava `nurga peal.

02 H: jah

03 V: Pagari Reeda maja sa `tead, kus ta seal `nurga peal on.=

04 H: =ota: sa oled selle

05 (1.0)

06 V: bussipea[tuse `juures kohe.]

07 H: [Rogatsõviga] `ühes majas.

08 V: ühes `majas.

09 H: no (.) `tema juurest ma `tõin arvuti ära.

² Tähed märgivad näidetes suhtlejaid. Telefonikõnedes märgib H helistajat ja V kõne vastuvõtjat.

- 10 V: no vot. noh ma olen täpselt samas `majas.
 11 H: noh, [s=ma=`tean.]
 12 V: [ainult `üks] `püstak siia::: `linna=p::oole.
 13 (0.5)
 14 H: ahah
 15 (0.4)
 16 V: jah.
 17 (.)
 18 V: et `tema on mu `kõrval`püstakus=ä.

Näitest leiab olulised suulise dialoogi erijooned:

1. Dialoog koosneb **kõnevoorudest**, mis on lihtsalt öeldes ühe kõneleja häälesolek. Kui vahetub kõneleja, siis vahetub ka kõnevoor. Voorud paiknevad valdavalt üksteise järel ning võivad vahelduda sujuvalt (nt read 01–04), üksteisele peale rääkides (nt read 06–07) või pausidega voorude vahel (nt rida 05).
2. Suheldes teevad kõnelejad mitmeid **suhtlustegevusi**: annavad infot, küsivad, vastavad, annavad märku oma informeerituse muutumisest (rida 14: *ahah*), nõustuvad (rida 02: *jah*), saadavad lihtsalt kõnejärge üksteisele tagasi (rida 16: *jah*).
3. Seesmiselt on vestlus ehitatud **järjenditena**. Suhtlusjärjend (sekvents) on kõnevoorude või suhtlustegevuste ja nende keeleliste vormide kindel korduv muster. Järjendite seas on kesksed eriti tugevasti seotud **naabruspaarid** (nt küsimus-vastus, tervitus-vastutervitus jms). Olulised vahendid naabruspaariseose loomisel on **dialoogipartiklid**, millega kõneleja vastab küsimusele, kinnitab partneri öeldut jne.: V: *aga noh sa `tead et ta on siin Kuu ja `Sõbra tänava `nurga peal*. || H: *jah*.
4. Kui üks kõneleja esitab pikemat vooru (nt räägib lugu), annavad partnerid **kostet** selle kohta, kuidas nad teksti vastu on võtnud (*mhmh*, *aa* jms). Seetõttu sisaldab dialoog voore, mis koosnevad üksnes kostepartiklist (nt rida 14: *ahah*).
5. Voorude alguses esinevad **piiripartiklid**, mis näitavad algava vooru sisulisi, temaatilisi või suhtlustegevuslikke seoseid eelnevaga (nt rida 04: *ota*, rida 18: *et*).
6. Kõneleja kasutab intersubjektiivseid partikleid ja markereid, mis suhtlevad otse partneriga (nt rida 01: *sa tead*).
7. Kõneleja võib jätkata juba lõpetatud lauset oma järgmises voorus, peale partneri vahepealset vooru (nt read 10 ja 12: V: *noh ma olen täpselt samas `majas*. || .. || *ainult `üks `püstak siia::: `linna=p::oole*).

8. Suhtlejad teevad mõnikord lauseid koos, partner jätkab kõneleja süntaktiliselt lõpetatud lauset (nt kõrvallauset lisades) või viib lõpule kõneleja alustatud lause (nt read 04 ja 06: H: =ota: sa oled selle || (1.0) || V: *bussi-peatuse* 'juures kohe.)
9. Vestluse kulgemise normiks (või ideaaliks) on probleemideta, sujuv tekstiehitus ja suhtlus. Samas esineb suhtluses pidevalt probleeme nii teksti moodustamisel, kuulmisel kui ka sellest arusaamisel. Probleemi korral algatab kuulaja **paranduse**, mille probleemi tekitaja läbi viib, näiteks kinnitades kuulaja pakutud fakti (read 04, 07 ja 08: H: =ota: sa oled selle ||..|| Rogatšoviga 'ühes majas. || V: *ühes* 'majas.).

Kirjandust suulise keele ja selle uurimise kohta: BIBER, DOUGLAS jt 1999. Longman Grammar of Spoken and Written English. | COUPER-KUHLEN, ELIZABETH, MARGRET SELTING 2018. Interactional Linguistics: Studying Language in Social Interaction. | COWAN, NELSON 2001. The magical number 4 in short-term memory: A reconsideration of mental storage capacity. | FIEHLER, REINHARD 2009. Gesprochene Sprache. | HENNOSTE, TIIT 2000a. Allkeeled. | HENNOSTE, TIIT 2000b–i. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I–VIII. | HENNOSTE, TIIT 2000j. Suulise eesti keele uurimine: transkriptsioon, taust ja korpus. | HENNOSTE, TIIT 2001. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IX. | HENNOSTE, TIIT 2024. Suuline eesti keel. | HENNOSTE, TIIT, KARL PAJUSALU 2013. Eesti keele allkeeled. Õpik gümnaasiumile. | HENNOSTE, TIIT jt 2009b. Suulise eesti keele korpus ja inimese suhtlus arvutiga. | KEEVALLIK, LEELO 2003a. Colloquial Estonian. | RÜHLEMANN, CHRISTOPH 2019. Corpus Linguistics for Pragmatics. | SIDNELL, JACK, TANYA STIVERS (eds.) 2013. The Handbook of Conversation Analysis. | STEVANOVIC, MELISA, CAMILLA LINDHOLM (toim.) 2016. Keskustelunalyysi.

DIALOOGIGRAMMATIKA PÕHIMÕISTED

Lausung, grammatika ja kõnevoor

SK 3. Inimeste eesmärk suhtluses keelt kasutades on teha selle abil midagi saavutamaks oma eesmärgi. Selliseid tegusid/tegevusi nimetatakse (sotsiaalseks) **suhtlustegevuseks** (nt küsimine, tervitamine, käskimine, vabandamine, kaebamine, paranduse tegemine jms). Suhtlustegevusi vahendavad **lausungid**, mis on suulise suhtluse **pragmaatilised** põhiüksused. Lausungi loob kasutaja *antud* suhtlussituatsioonis ja/või dialoogi *antud* järjendipositsioonis *antud* eesmärgi saavutamiseks. Ühe suhtlustegevuse läbiviimiseks

võib kasutada ühte lausungit, aga sama tegevus võib ulatuda üle mitme lausungi (nt pikema loo rääkimine) ja samasse lausungisse võib panna ka mitu eri tegevust (nt oma asutuse esitlemine ja tervitamine ametliku telefonikõne vastuvõtmisel). Sama lausung võib teha eri situatsioonides või suhtluse eri positsioonides erinevaid suhtlustegevusi. Nt lausung *Kas aken on lahti?* võib olenevalt situatsioonist olla küsimus, üllatuse väljendus või ettepanek aken sulgeda. Lausung väljendab ka **semantilist sisu**, mis võib olla konkreetne või üldine.

Lausungil puuduvad ettemääratud grammatilised tunnused. Lausungitena võivad toimida nii laused, mitmesõnalised fraasid kui ka üksiksõnad (ennekõike partiklid, aga ka nt ühesõnalised küsimused või vastused küsimusele), lisaks ka kinnisüksused ja sõnakooslused, mida ei saa grammatiliselt määratleda lauseteks ega fraasideks.

Näites esinevad kolm lausungit ja suhtlustegevust: küsimine (*mis see Salikon tähendab*), vastamine (*'Sander 'Liis 'konsultandid*) ning informeerituse muutumise ja arusaamise osutamine (*aaa*). Lausung väljendab konkreetset (*mis see Salikon tähendab*, *'Sander 'Liis 'konsultandid*) või üldist semantilist sisu (*aaa*). Grammatiliselt on esindatud lause (*mis see Salikon tähendab*), nimisõnafraas (*'Sander 'Liis 'konsultandid*) ning üksiksõna-partikkel (*aaa*).

01 V: mis see Salikon tähendab.

02 (0.4)

03 P: 'Sander 'Liis 'konsultandid

04 V: aaa

Kuulaja peab kõne mõistmiseks aru saama, millal lausungid algavad ja lõpevad ning kuidas nad on seotud. Lausungi piiri suulises suhtluses määravad selle pragmaatiline, semantiline, süntaktiline ja intonatsiooniline lõpetatus konkreetses kontekstis.

- Pragmaatiline lõpetatus = lausungiga tehtav suhtlustegevus on antud kontekstis lõpetatud.
- Semantiline lõpetatus = lausung on antud kontekstis semantiline tervik.
- Süntaktiline lõpetatus = antud kontekstis obligatoorsed lauseliikmed on olemas.
- Intonatsiooniline lõpetatus = lausungi lõpus on vastuvõtjale tajutav nn lõpetav intonatsioon.

Üldjuhul langevad neli lõpetatust kokku. Lausung *mis see Salikon tähendab* on pragmaatiliselt, semantiliselt ja süntaktiliselt lõpetatud lause, mille lõpus

on langev-lõpetav intonatsioon. Samas ei ole kõigi piirimarkerite koosesinemine norm. '*Sander* '*Liis* '*konsultandid* on pragmaatiliselt, semantiliselt ja süntaktiliselt lõpetatud vastus küsimusele, samas puudub selle lõpust piiritlev intonatsioon. Partikkel *aaa* ei ole traditsioonilise grammatika terminites semantiliselt ja süntaktiliselt analüüsitav. Samas moodustab ta omaette kindla rolliga partiklilausungi.

SK 4. Lausungi kõige keerulisem ja suurimate kasutusvõimalustega grammatiline realiseatsioon on **lause** (→ SÜ 2, 21). Lause on süntaktiline üksus, mille tuumaks on öeldis (finiitne verbivorm). Minimaalne lause on üksik finiitverb (*Tulen.*). Mitmesõnaline ilma öeldiseta grammatiline konstruktsioon ei ole lause (*suurte kasside pidu*). Öeldise kõrval kuuluvad lausesse öeldist otseselt või kaudselt laiendavad lause moodustajad, mille vahel on eri grammatilisi suhteid (*Suured koerad istuvad laua all.*). Moodustajaid vaadatakse süntaksis kahest aspektist. Sõnaliigi alusel tuuakse välja infiniitne verbifraas ja nominaalfraasid, mille liigid on määratletud tuumsõna liigi järgi (nimisõna-, omadussõna-, määrsõna-, kaassõna- ja hulgasõnafrasid) (→ SÜ 6). Süntaktilise funktsiooni ja grammatilise vormi alusel tuuakse välja lauseliikmed, millena toimivad finiitne verbivorm, nominaalfraasid, infiniittarindid ja kõrvallaused (→ SÜ 21). Lauseliikmed ja fraasiliigid on suulises keeles samad kui kirjalikus keeles. Erinevus siinse käsitlemise ja süntaksiosa vahel on fraasi mõiste piiritlemises. Süntaksiosa käsitlemise järgi koosnevad fraasid tüüpjuhul mitmest sõnast (*suured koerad, laua all*), aga tuumsõna võib esineda ka ühesõnalise fraasina (*koerad*) (→ SÜ 2). Suulise keele grammatikas on tarvilik pidada mitmesõnalisi ja ühesõnalisi lause moodustajaid lahus. Seetõttu on siin kasutatud *fraasi* ainult mitmesõnalise lauseliikme kohta. Ühesõnaline lauseliikme puhul on kasutatud *sõna*.

Eesti lause morfosüntaktiline põhistruktuur on suulisele ja kirjalikule allkeecele ühine. Seda on kirjeldatud süntaksiosas ning seetõttu seda siin ei korrata.

Samas erineb suuline lause kirjalikust lausest oma **loomuse** poolest. Suuline lause on **lineaarne protsessilause**, mis moodustatakse paralleelselt väljaütlemisega reaajas sõna sõna järel (häälik hääliku järel). Lause komponendid ilmuvad üksteise järel vaid hetkeks ja kaovad ning lauset kui tervikut füüsiliselt korraga ei eksisteeri. Seetõttu ei saa suulist lauset käsitleda kui lõplikku staatilist struktuuriüksust.

Protsessilause oluline omadus on **grammatiline projekteeritavus (prognoositavus)**: lause teatud elemendid projekteerivad grammatiliselt kindlaid puuduvaid elemente, mis on väljaöeldud elementide seisukohast vajalikud

(nt sihiline verb projekteerib sihitist, kaheosalise verbi esimene osa projekteerib selle teist poolt või lause *ütles et* projekteerib järgnevat ütlust sisaldavat kõrvallauset). Näites (a) projekteerib sihiline verb *ostis* sihitist, milleks on sõna *suvila*. Kui kõik projekteeritud elemendid on olemas, on lause süntaktilisest seisukohast **potentsiaalselt** lõpetatud.

(a) ja `Andrus nüd=kuskil `eelmine aasta sis **ostis** selle `Kiisale selle, (.) `suvila ..

Selle kõrval kasutab kõneleja ka süntaktilisi struktuure, mis ei ole väljaõeldud elementide poolt projekteeritud (nt täiendid, adverbialid, lauselaiendid). Selliseid elemente võib lisada nii projekteeritud elementide vahele kui pärast lause potentsiaalset lõppu. See teeb suulisest lausest elastsete piiridega **potentsiaalselt lõputu** lause. Näites (b) on sellised nt lauselaiendid *nüd=kuskil* ja *sis*, ajafraas *`eelmine aasta*, kohaadverbiaal *`Kiisale*.

(b) ja `Andrus **nüd=kuskil** `eelmine aasta sis ostis selle `Kiisale selle, (.)
`suvila ..

Lisaks võib kasutada elemente, mis ei lisa lausesse uusi süntaktilisi struktuure, vaid viitavad tagasi juba eksisteerivatele struktuuridele, mida nad taasaktiveerivad ja muudavad. Näites (c) toob kõneleja objekti positsioonis sisse asesõna *selle*. Seejärel ta taasaktiveerib selle ja asendab samas grammatilises vormis ja samas süntaktilises rollis nimisõnaga *suvila*.

(c) ja `Andrus nüd=kuskil `eelmine aasta sis ostis **selle** `Kiisale selle, (.)
`suvila ..

Kirjaliku keele süntaksis vastab projekteeritud elementidele üldjuhul seotud laiend ja mitteprojekteeritud elementidele vaba laiend (→ SÜ 9, 11). Taasaktiveeritavaid elemente kirjalik süntaks välja ei too, kuna neid kirjas üldjuhul ei esine. Põhiosa neist kuulub eneseparanduse alla (→ SK 22 jj), lisaks kuuluvad siia rutiinistunud korduskonstruktsioonid nagu täpsustusjätked ja eelteemad (→ SK 38–40).

Suuline lause on **lendu**, selle komponendid kaovad kohe peale väljaütlemist ning lause kui tervik korraga ei eksisteeri. Teisalt on suuline lause **kusutamatu**, milles välja õeldud elemente ei saa tagantjärele maha tõmmata. Selle tulemusena sisaldab lause peale lõpetamist ka elemente, mida kõneleja on tegemise protsessis muutnud või kasutanud abivahendina. Näites (d) esinevad üksteise järel esialgne fraas *juba tegelikult* ja hiljem ümberjärjestatud fraas *tegelikult juba* ning ümbertehtud lauseosa *ja=ja päris nisuses* *`koolipõlves* > *`keskkooli õpilasena*. Abivahenditeks on üneemid *öö*, *mm*, *ee*, partikkel *noh*, järjeotsimispausid ja ümbertegemise algataja *või=või*. Antud lause

implitsiitne lõppversioon oleks *ma hakkasin saksakeelseid raamatuid lugema tegelikult juba keskkooli õpilasena*.

- (d) **öö** ma: hakkasin `saksakeelseid raamatuid lugema **juba tegelikult** `noh
mm (0.6) mm: (0.6) ee tegelikult juba **ja=ja päris noh** nisuses `koolipõlves
või=või `keskkooli õpilasena.

Suuline lause on **dialoogiline**. Lause struktuur dialoogis on allutatud suhtluse üldisematele nõuetele. Vestluses mõjutab partner lause tegemise protsessi (e: read 07, 08, kus kuulaja M katkestab kõneleja O lause), samuti võivad suhtlejad teha lauseid ühiselt (f: read 02 ja 04). Lisaks sisaldavad laused elemente, mille roll on dialoogi ehitamine või kõnevoorude sidumine (f: *ota*).

- (e) 01 O: < selline `probleem, (0.5) `eile ostsin `siit >
 02 (1.0) ((otsib kotist silikoonipüstoli))
 03 siukse `asja.
 04 (0.5)
 05 M: jah
 06 (0.5)
 07 O: a:ga kui ma `kasutasin, **siis ta läks** `kohe
 08 M: a minge sinna taha juhataja juurde. seal `taga.
 09 O: ahah
- (f) 01 V: Pagari Reeda maja sa `tead, kus ta seal `nurga peal on.=
 02 H: =**ota: sa oled selle**
 03 (1.0)
 04 V: **bussipeatuse** `juures kohe.

Suulise lause tegemist mõjutavad tugevalt **lühimälu maht** 4+/-1 üksust ning ajaline piirang, mille määrab kõnelemise **tempo**. Kõneleja toodab lauset lühikeste spurtide kaupa. Need koosnevad lühimälu piiridesse mahtuvatest infoportsjonidest, mida iseloomustab terviklik intonatsioonikontuur ning mille piiridel on pausid ja/või põhiliselt järjeotsimisvahenditest koosnevad üleminekusegmendid (g). Grammatiliselt on sellised portsjonid tüüpiliselt fraasid või lihtlauseid, aga ka grammatilisi fraase mittemoodustavad sõna-järjendid. Tulemuseks on **fragmentaarne lause**.

- (g) .hh `samavõrd kui `kordub üks (0.3) `kevad, | (0.8) m `kõik need aasta`ajad,
 | .hhhhh `samavõrd `see `laul | (0.3) noh `on ju | (0.3) `selles mõttes nii
 (.) nii `ajatu

SK 5. Suulises keeles, ennekõike dialoogis esineb regulaarselt ja kirjast oluliselt enam lausungeid, mis ei ole grammatiliselt laused. Nende hulka kuuluvad iseseisvad mitmesõnalised fraasid ja üksiksõnad. Lisaks tulevad ette kinnisüksused ja sõnakooslused, mida ei saa määratleda lauseteks ega fraasideks.

Iseseisvad (vabad) fraasid ja üksiksõnad on ilma öeldisverbita grammatilised üksused, mis moodustavad üksi sisult tervikliku ja prosoodiliselt piiritletud lausungi või kõnevooru ning täidavad suhtluses kindlaid rolle. Sellistel fraasidel ja sõnadel on üldjuhul kindel kontekst ja/või positsioon järjendis. Neid kasutatakse ennekõike dialoogis naabruspaari järelliikmetena (nt lühivastused eriküsimustele a: rida 03; b: rida 06). Samuti kuuluvad siia lühivormilised parandusalgatused, korduse abil vormistatud kinnitused, üksnes küsisõnadest koosnevad küsimused (b: rida 04), üleküsid ja rõhutavad kordused jms. Mõnel juhul on need laiendatavad lauseks ellipsi reeglite järgi (nt *ma panen siia kaussi puhastatud maasikaid*), kuid elliptiliste konstruktsioonidena tõlgendatakse neid ainult kindlatel juhtudel (→ SK 21).

(a) 01 L: `mida ma `siia kaussi panen.

02 (0.3)

03 E: `puhastatud `maasikad.

(b) 01 H: mt=.hhh tere `öelge palun `mis `kellaaegadel lähevad `omme

02 `bussid (.)`Pärnust `Kuressaarde.

03 (0.4)

04 V: **kuhu**

05 (0.4)

06 H: **Kuressaarde.**

Suhtluspartiklid on dialoogis kasutatavad partiklid, mis saavad moodustada üksi tervikliku lausungi ja kõnevooru (partiklivooru) (*jah, ahah, mhmh, ah jm*) (c). Sellised partiklilausungid eristatakse suulise keele uurimises omaette ühesõnaliste lausungite rühmaks, mis esinevad teatud järjendipositsioonides ja teevad mitmeid suhtlustegevusi. (→ SK 49–53).

(c) 01 M: jah (.) see on `samaaegselt ehitatut=ee `jaamahoonega.

02 `Tartu jaamahoonega.

03 P: **ahah**

Kinnisüksused on suhteliselt kinnistunud grammatilise struktuuri ja leksi-kaalse koosseisuga kooslused, mis süntaktiliselt on üldjuhul mitmesõnalised fraasid või laused, kuid pragmaatiliselt toimivad tervikutena.

Ühe alarühma moodustavad siin iseseisvaid voore moodustavad **suhtlusvormelid** (d), mille keskmeks on viisakuse ja suhtlusrituaalidega seotud vormelid (*aitäh, andke andeks* jms), emotsionaalseid hinnanguid/hoiakuid väljendavad vormelid (*kurat võtaks, jumal hoidku, teadagi teadagi* jms) ning „uskumatuse“ vormelid (*ongi nii vä, tõesti vä* jms) (→ SK 54–57).

- (d) 01 V: \$ paistab=et `pühad väsitasiid `inimesed ära \$
- 02 H: \$ jah (.) keegi ei `kihuta kellelegi `otsa. \$
- 03 V: `tänu jumalale.
- 04 H: `vaikne (0.4) jah (.) häid `pühi=teile
- 05 V: teile `ka
- 06 H: aitäh

Teise alarühma lähevad **diskursusemarkerid**, mis iseseisvaid voore ei moodusta (e). Need on kujunenud ennekõike ütlemisverbide ja tõenäosusverbide ainsuse esimese isiku vormidest (*ütlen, arvan, mõtlen* jms; → SK 83–85).

- (e) 01 R: no=`ütle=et `esialgu=et `vist oled kaheksaga `nõus.
- 02 (2.5)
- 03 V: et kaheksast `piisab=vä.
- 04 R: ma `arvan et `esialgu sulle `piisab.

Ka mittelauseliste üksuste tegemist mõjutavad suulise keelekasutuse püsiomadused, samas ei ole nende mõju samasugune nagu lausete puhul. Mitmest sõnast koosnevad iseseisvad fraasid on protsessuaalsed, kuid üldjuhul on nad nii lühikesed, et mahuvad korraga lühimälusse. See võib olla põhjus, miks nende sees ei leidu ümbertegemisi. Üksiksõnad (sh partiklid) ja kinnisüksused on aga kasutusvalmis tervikud.

Lisaks esinevad tekstides **fragmendid**, mille korral katkestatud ning grammatiliselt ja semantiliselt lõpetamata lausung **jäetakse kõrvale**. Neid tekitavad lausekatkestusega eneseparandused, mille käigus kõneleja heidab alustatud lause ja mõtte kõrvale (f: rida 06) või alustab usutavasti sama mõtet teises vormis (g). Samuti võivad fragmendid tekkida kõnevooru katkestamisel, mille põhjustajaks on tihti partneripoolne pealerääkimine (→ SK 9). Prosoodiliselt võivad katkestamised olla teravad või sujuvad. Terava katkestamise puhul lõpetatakse tihti sõnakatkestusega (f: rida 06), samuti võivad piiril esineda kõnetempo või hääle kõrguse muutused. Sujuva katkestamise puhul on üleminek uuele lausele intonatsiooniliselt sujuv (g).

- (f) 01 H: ma olen kodus `jah ja ma pole `midagi eriti `teinud nii=et=et
- 02 (1.0)
- 03 H: [jah.]

04 V: [mm]

05 (0.5)

06 V: **ma=looda-** `esmaspäeval vist on `meil üks ühine aine kas sa:

07 `ajalehe selle `võtsid=vä.

(g) `**palju on`iga::** või palju on `kõigi nende all `kokku mingit `numbrit.

Fragmentidest tuleb lahus pidada selliseid katkestatud lauseid, mida kõrvale ei heideta, vaid mille projekteeritud lõpp jäetakse implitsiitseks ja partneri järeltada (f: rida 01) (→ SK 80).

Märkus. Suulises suhtluses esinevad ka sõnakooslused, mis moodustavad kõnevoore ning voorudes prosoodiliselt piiritletud ja kindla rolliga üksusi, mida aga ei saa määratleda grammatiliselt lauseteks, iseseisvateks fraasideks ega kinnisüksusteks. Neil puudub lausele vajalik öeldis, fraasile omane struktuur ning kinnisüksusele vajalik kinnistumine (*koertele õues, mees laua*).

Kõnevooru ehitus

SK 6. Suulise suhtluse keskne vorm on dialoog ja suulise keele grammatika on ennekõike dialoogigrammatika. Dialoog koosneb **kõnevoorudest**, mis on kõnelejavahetuse kaudu piiritletud suhtlustegevuslikud dialoogiüksused. Voorud on multimodaalsed kooslused, milles ühenduvad grammatika, sõnad, pilgud, žestid jm.

Voor on kõige üldisemalt jagatav kolmeks üksteisele järgnevas osaks: sissejuhatuse, tuumosa ja väljajuhatus (joonis 1).

Sissejuhatuse jaguneb kaheks: eelalgus ja eelosa. **Eelalgus** on vooru ettevalmistav osa, kuhu paigutuvad suhtlushääled (ennekõike sissehingamine *.hh*, harvemini matsutus *mt*) ning vooru planeerimisega seotud järjeotsimisüneemid (*ee, ää*) (a: rida 02; c: rida 03). Järgnev **eelosa** jaguneb omakorda kaheks. Esimene faas sisaldab piiripartikleid (*ja, et, aga, a, noh, no, noo, kule* jm), mis osutavad algava vooru seoseid eelneva vooru või laiema tekstiosaga ning ei ole järgnevasse vooruosasse süntaktiliselt integreeritud (a: rida 01; b: rida 01; c: rida 03) (→ SK 69 jj). Teises faasis tulevad elemendid, mis projekteerivad ja raamivad järgnevat tuumosa ning on sellega süntaktiliselt tugevamalt seotud. Siia kuuluvad kõneleja hoiakut väljendavad pealausevormilised, komplementlausega predikaadil põhinevad KP-markerid (*ma arvan et..*), referaatide raamid (*ma ütlen et..*), eelteemad (*Juhan, tema on..*), eelinfo (*tead, mis ma ütlen..*), ütted, pikemad järjeotsimised (*mis ma tahtsin ütelda..*) jm (c: read 01, 03) (→ SK 39–40, 45–48, 83–85).

Omaette rühma moodustavad voorud, milles esinevad eelnevale voorule reageerivad dialoogi- ja kostepartiklid (*ahah, aa, jah, jaa, mhmh, mm* jm) (→ SK 58 jj) või naer (*hehe, mhemhe*). Reageeringupartiklid paiknevad pea-aegu alati vooru absoluutses alguses enne eelalgust ja/või eelosa (a: rida 02; c: rida 03).

Vooru **tuumosasse** kuulub vooruga esitatav põhisõnum.

Vooru **väljajuhatus** jaguneb samuti kaheks. **Järelosa** esimesse faasi paigutuvad lõppeva vooruga sisuliselt ja/või süntaktiliselt seotud, kuid viivitusega sisse toodud elemendid. Need on jätkud (→ SK 17), voorulõpulisel eneseparandusel või kõneleja hoiakuid ja hinnanguid esitav aines (marker *ma arvan, või-üldlõpud*, hoiakupartiklid *ju, sis, vist, noh, küll*), samuti naer (b: rida 03; c: rida 03). Teises faasis tulevad partnerile suunatud interpersonaalsed partiklid (nt *eksju, onju*) ning voorulõpulisel piiripartiklid (*ja, et, aga*) (a: rida 02) (→ SK 71, 80). Vooru lõpus võib paikneda **lõpujärgne osa**, milles esinevad ennekõike häälekas hingamine (*hh, .hh*) ja üneemid (b: rida 03).

Tuumosast väljapoole jäävad vooru elemendid esinevad eesti tegelikus keelekasutuses valdavalt ühekaupa, mitmest elemendist koosnevaid kooslusi on vähe.

(a) 01 V: no: `meie akkasime `viie=aeg tulema.

02 H: ahah ahah (.) .hh leidsite ikka `õige koha `üles=ja=

(b) 01 H: kule: kas `Eiko `on kodus.

02 (0.4)

03 V: `Eik:o=i=`ole Eiko on oma `pruudiga minu=teada.=hh

(c) 01 L: =ma `arvan et see oli `lavastatud,

02 (0.8)

03 I: aa (0.6) mm aga noh tegelt re`aalses võib `kah sedasi juhtuda

04 mõnikord.

SK 7. Dialoogi seisukohast on kõnevooru baaskomponendiks **vooruehitusüksus**. Vooruehitusüksus on defineeritud kui lausung, mis on antud kontekstis tunnistatav kui koherentne, iseseisev ja potentsiaalselt lõpetatud üksus, millele järgneb potentsiaalne **voorusiirdekoht**. Sisuliselt on tegu vooruvahetuse seisukohast defineeritud lausungiga, mis võib grammatiliselt olla nii lause, fraas kui sõna, samuti multimodaalne kooslus.

Iga vooru saanud osaleja võib toota vähemalt ühe vooruehitusüksuse. Vooruehitusüksuste ja sellega ka kõnevoorude sõnaline pikkus ei ole ette määratud, kõikudes ühesõnalistest voorudest sadadest sõnadest koosnevate

VOORU OSAD	REAGEERINGUD	SISSEJUHATUS			TUUMOSA	VÄLJAJUHATUS		
		EELALGUS	EELOSA	JÄRELOSA		LÕPUJÄRGNE OSA		
			Seoste osutajad	Tuumosa projekteerijad		Viivitusega elemendid	Partnerile suunatud elemendid	
	Dialoogi- ja kostepartiklid, naer	Suhtlus- hääled, üineemid	Piiripartiklid	Hoiaku- markerid, eel- teemad jm		Jätkud, hoiaku- markerid, üldlõpud jm	Piiripartiklid jm	Hingamine, üineemid
PÕHI- VAHENDID			no:		'meie akkasime 'viie=aeg tulema			
	ahah ahah	.hh			leidsite ikka 'õige koha 'üles=		ja=	
			kule:		kas 'Eiko `on kodus			
					'Eiko:o=i='ole Eiko on oma 'pruudiga	minu=teada.		=hh
					ma `arvan et see oli 'lavastatud,			
	aa	mm	aga	noh tegelt	re`aalses võib 'kah sedasi juhtuda	mõnikord		

Joonis 1. Dialoogi kõnevooru põhistruktuur

narratiivideni. Põhiosa kõnevoorudest koosneb ühest vooruehitusüksusest, mis moodustub ühest suhtlustegevuslikust, süntaktilisest ja prosoodilisest tervikust. Vooru keskmine pikkus eesti dialoogis on *ca* 8 sõna ja tüüpiline pikkus kõigub ühe ja viie sõna vahel (a).

Sealjuures on eesti keeles grammatiline erinevus ühesõnaliste, kahe- ja kolmesõnaliste ning pikemate voorude vahel. Ühesõnalised voorud on valdavalt ühest suhtluspartiklist koosnevad partiklivoorud (a: rida 03). Kahe- ja kolmesõnalised voorud koosnevad põhiliselt partiklitest ja/või nimisõnafrasidest (a: rida 05). Neljasõnalised ja pikemad voorud on enamasti verbi finitvormi sisaldavad laused (a: rida 01).

(a) 01 K: no nendel on `hea `vanaisa.

02 (0.5)

03 A: noja:h,

04 (0.3)

05 K: `hea `papa.

Vooruehitusüksus ei ole üksikkõneleja looming, mille vestluskaaslane lihtsalt ära tunneb, vaid suhtluslik nähtus. Vooruehitusüksuse ja kõnevooru oluline omadus on **projekteeritavus (proгноositavus)**: üksuse varasem osa võimaldab prognoosida selle järgnevaid osi. Projekteeritavus toetub inimeste teadmiste maailmast, süntaksist, prosoodiast, sõnavarast, suhtlustegevustest, suhtluse struktuuridest. Dialoogi seisukohast on olulisim, et projekteeritavus võimaldab suhtlejal ette prognoosida ja ära tunda **potentsiaalse vooru-siirdekoha**, kus toimub suhtlejate vaikiv arutelu selle üle, kes kõneleb järgmisena. Prognoositavus tagab selle, et suhtlus toimub ilma pikkade pausideta voorude vahel.

Vooru **üleandmise markerid** esinevad nii prosoodilisel, süntaktilisel, semantilisel kui ka pragmaatilisel tasandil. Üldiselt langevad eri markerite osutatud voorulõpupiirid kokku. Kui need kokku ei lange, siis on otsustava markeri rollis prosoodiline lõpetatus (vrd lausung; → SK 3). Vooru üleandmist osutavad prosoodilised markerid, mis tulevad kõnesse tavaliselt vooru viimastel silpidel ja ei esine korraga:

- intonatsioonimuutused
- tugev häälekõrguse langus, järsk kiire tõus
- hääle nõrgenemine ja madaldumine
- kõne aeglustamine
- kuuldav väljahingamine (b: rida 02)³

³ Korpuse praegune transkriptsioon ei märgi neid prosoodilisi muutusi.

Samuti osutavad voorupiiri sisuliselt ja süntaktiliselt lõpetatud üksused, mis ootavad partneri reaktsiooni (nt küsimused, palved, tervitused jms) (b: rida 05).

Keerukamad voorud koosnevad mitmest ehitusüksusest. Selline voor võib koosneda mitmest suhtlustegevusest, mis võivad moodustada intonatsiooniliselt ja süntaktiliselt ühe või mitu üksust (b: read 02 ja 05).

- (b) 01 H: tervitus.=hhh
 02 V: **tervitus** `noh, kus sa sis `oled.=h
 03 H: `kodus olen.
 04 (0.6)
 05 V: **soo=jah. kule** `ilm on ilus jah?
 06 H: n `sajab ilusti?=hh

Mitmest vooruehitusüksusest koosneva vooru juhul võivad kõnelejal tekkida probleemid kõnevooru enda käes hoidmisega. **Kõnevooru hoidmiseks** ja enneaegse vooruvahetuse vältimiseks on mitmesuguseid võtteid. Vooru **jätkumise osutamise** kesksed võtted on põhitooni languse puudumine piiril (c, read 01, 02, transkriptsioonis pole märki) ning lõppeva lausungi viimase sõnaga kokku hääldatud *ja* (d, rida 04). Harva esinevad väiksem põhitooni langus ja madalam taasseadistus lause lõpus (transkriptsioonis märgitud komaga), jätku projekteerivad üneemid (*ee, õõ*) lause lõpus, uue lausungi algust projekteeriv häälekas sissehingamine piiril (*.hh*), uue lausungi esimese sõna kokkuhääldamine eelneva lause lõpuga (e: rida 02). Potentsiaalse voorusiirdekoha **kiireks ületamiseks** kasutatakse ennekõike tempo kiirendamist potentsiaalse siirdekoha ees, samuti sõnade kokkuhääldusi ja lühendamisi piiril (e).

- (c) 01 T: e `Peebul on täpselt=sama`moodi ega ma `üksi ädas ei=ole
 02 `Peep on `ka ju Peep teeb `ka ju aint `tööd praegu kogu=aeg,
 03 V: siedasi=on=jah ja=`e:mme rääkis et
- (d) 01 H: .hh mis selle neljanda ap`rilli suhtes nüüd `otsustati, `minnakse
 02 või [`ei.]
 03 V: [hh]
 04 (0.5) tead `minul on `tunne et ega ei `minda ikka küll, sest ma
 05 sain=vel `Mariga ka `kokku=ja (.) ja Mari küsis täpselt sama
 06 `küsimuse.
- (e) 01 H: .hhh tere. (.) .hhh öölge kas: te oskate `öölda kuhu `elistada kui
 02 inimene on jäänud `töötuks=et=mis: (.) ta peaks `tegema=või.
 03 (1.0)
 04 V: ma=arvan=et tööhõive`ametis peaks ennast=ää `kirja panema.

Samuti võib kõneleja projekteerida juba voozu alguses ühest voozuuehitusüksusest pikemat voozu (nt mitmest lausungist koosnevat jutustust või seletust) ja osutada seda keeleliste vahenditega (*enne ma mõtlesin et.., mul on küsimus.., esiteks ma tahan ütelda.., ma räägin sulle ühe loo..*) (f).

- (f) 01 E: `enne=ku=ma jälle `ära=unustan **ma räägin sulle ühe `loo**,
 02 {no=`ses}=mõttes=et mul on üks s- < [`sõber,] >
 03 U: [jah]
 04 E: kes=e (0.5) ehk no=siuke käsitööline, ..

Teisalt võib üht voozuuehitusüksust moodustav lausung liikuda üle voozupiiri. Siin tuleb teha vahet kahel variandil. Ühel juhul lõpetab kõneleja lausungi süntaktiliselt ja prosoodiliselt oma voozus ära. Sama üksuse jätkamiseks defineeritakse järgmistes voozudes piir ringi. Siia kuuluvad jätkud, järgnevas voozus ümbertehtud küsimused ja lausungijärgsed enesepearandused (g: read 04–05).

- (g) 01 H: =ma=i=`tea. aga ma=i=tea mis se **vibraatoriga `see** maksta võib.
 02 (0.5)
 03 V: vast issi `teab. (.) peab talle: `rääkima ma õhtu [`räägin.]
 04 H: [**vibraatori**]ga
 05 `lihviija.

Teisel juhul puuduvad voozupiiril intonatsioonilised ja grammatilised piirimerkid. Alustaja enda poolt järgmises voozus jätkatud lausungid esinevad ennekõike juhul kui partner paigutab oma kostet andva partiklivooru kõneleja lausungi vahele (h: rida 02).

- (h) 01 H: kuule `läheb jah, üks tal on ikka palju `õppida aga noh=
 02 V: =jah=
 03 H: =**ta ikka on `rahul omadega**.

Partnerid võivad ehitada voozu ka ühiselt. Alustaja poolt lõpetamata ja partneri jätkatud voozud esinevad ennekõike juhul, kui kõneleja voozu lõpu-elementid projekteerivad jätku, nagu sidesõna *ja* (i: rida 01). Samuti kuuluvad siia nt lünk küsimused ja lünkpearandusalgatused (→ SK 104, 122).

- (i) 01 V: s=võib sinna `muid vidinaid `juurde panna, `kommi=**ja**
 02 (0.5)
 03 H: \$ hiire`poegi=ja \$
 04 V: \$ hh jaa. \$

Kõnevoorude vaheldamine

SK 8. Suhtluse normiks on **sujuv edenemine**, mille puhul kõnevoorud vahelduvad ilma pausideta (a: read 01–03), lühikeste pausidega (maksimaalselt 0,3 sekundit) (a: read 03–05) või voorude kokkuhääldamisega (a: read 08–09).

- (a) 01 V: see `buss läheb kuskil `ühe paiku.
 02 H: `ühest=vä.
 03 V: mhmh, (.) Eve `ütles=et nad lähvad nüüd `varem.
 04 (.)
 05 H: aa
 06 ((hulk voore vahele jäetud))
 07 V: mul on pea `märg.
 08 H: pesid `pead või.=
 09 V: =jaa.

Sujuva vooruvahetuse kõrval esinevad järjekindlalt ka pikemate **pausidega vooruvahetused**. Voorudevaheliste pauside tüüpilist pikkust mõjutavad ühiskonna kultuurinormid (nt kasutavad põhjapoolsed rahvad pikemaid voorudevahelisi pause). Antud suhtlusolukorras **tüüpilisest pikemad pausid** osutavad üldjuhul mingile suhtlusprobleemile: kõneleja kavatseb formuleerida oma vooru mitteootuspäraselt, soovib anda mitteoodatud vastuse, ei soovi või ei oska vastata direktiivile või küsimusele (b), ei taha võtta vooru (c) jms. Teine pikemate pauside põhjustaja on suhtluspartnerite erinev tõlgendus voorusiirdekohast: kõneleja pakub partnerile vooru, aga viimane tõlgendab kõneleja vooru pooleliolevana (d: read 03–05). Lisaks tulevad mõjutajana kõne alla erinevad konsituatiivsed tegurid (nt kuulaja kõrvaltegevus vestlemise ajal vms).

- (b) 01 Õ: et `üks `probleem siis oli, (.) mis (.) tekkis seoses `Pariisi
 02 `kommuuniga.
 03 **(0.5)**
 04 Õ: noh? > Pariisi kommuuni eksisteerib kuni tänase `päevani=vä. <
 05 **(1.0)**
 06 A: `ei, see=s- saadeti `laiali=vist.
- (c) 01 K: `paistis=et=tale=`üsna akkas `meeldima=ja=sis `kirjatarvetesse või
 02 sinna `kantskaupa võeti `ka, (0.5) uus `tüdruk.
 03 **(0.9)**
 04 K: sest `eelmine tüdruk läks sealt dek`reeti.

- (d) 01 H: aga kus=se A`teena `kino sis `on. no (.) `ülikooli ma te- enamvähem
 02 kujutan `ette, kus=se=on.
 03 V: nii. kui te olete (0.8) kaubahalli juures?
 04 (0.5)
 05 H: nii?=
 06 V: =sis lähete Raekoja `platsi?

Kui partner ei võta voorusiirdekohas vooru, siis jätkab kõneleja oma vooru **avardades**. Avardamise oluliseks eesmärgiks on pakkuda välja uus vooru-siirdekoht (c) ja/või lisada elemente, mis teevad partnerile vooruvõtmise lihtsamaks. Selleks kasutatakse täpsustavaid eneseparandusi, jätke, eriküsimuse muutmist vastust pakkuvaks üldküsimuseks (b) jms.

SK 9. Sujuvast suhtlusest eristuvad ka olukorrad, milles toimub kahe kõneleja voorude **kattumine** (pealerääkimine).

Sagedasimad on kattumised, milles partner alustab potentsiaalses vooru-siirdekohas, silbi või paari jagu enne kõneleja jutu lõppu. Mõlemad suhtlejad viivad tavaliselt oma vooru lõpule (a).

- (a) 01 E: oled=sa seda `musta `joond üldse=vä.
 02 R: @ m(h)mudugi ole:n. @
 03 (.)
 04 E: kuna.
 05 R: \$ `Haagel oligi üks `pakk te[da.] \$
 06 E: * [ah] õige jah. *

Teise rühma moodustavad pealerääkimised, milles partner alustab enne voorusiirdekohta, aga kohas, kus kõneleja projekteeritud info on lõppenud ja kuulajal on reageerimiseks vajalik info olemas. Senine kõneleja võib viia oma vooru lõpule või mitte (b).

- (b) 01 H: e tervist. (.) ma palun `Tele `kahe (.) `mingisugust õ `infonumbrit
 02 või=või=või kus saab informatsi`ooni.=
 03 V: =.hh e (.) kas te `soovite `Tartus `esinduskauplust [`või] klie-
 04 H: [jah.]
 05 H: võib ka `see olla.

Kolmandasse rühma kuuluvad pealerääkimised, milles suhtlejad alustavad uut vooru korraga vahetult peale eelneva vooru lõppu või peale pausi. Selline algus tuleneb ennekõike tõlgenduste ristiminekest selle kohta, kelle kord on kõnelda. Üldjuhul jätab üks alustajatest oma vooru pooleli (c).

- (c) 01 M: `millest ta=sis `kirjutab.
 02 A: hehe
 03 (0.4)
 04 E: \$ ots`tarbekusest. \$
 05 (0.4)
 07 M: [otsta-]
 06 E: \$ [`otsta]rbekust `arvestades. \$
 08 (0.7)
 09 M: ahah?=
 10 E: =Soomes ja igal=`pool `antakse üliõpilaste `soodustusi ja
 11 sti`pendiumeid makstakse,

Kattumistest erinevad tõelised **katkestamise katsed**, mil partner proovib kõneleja jutu keskel vooru üle võtta. Üldjuhul on tegu sellega, et katkestaja soovib juhtida vestlust kõnelejast erinevas suunas või astuda vaidlusse (d).

- (d) 01 A: `mina aint säält `ostangi. (.) suurema osa raamatuid. (0.5) ainult
 02 siis kui see kirjastus [on kuskil `Haapsalus=või `Pärnus=või]
 03 B: [ja noh nüüd oli see kevadm:-]
 04 (.)
 06 A: või {mingi} `isetegevuslik kirjastus, et ma ei `teagi kus ta `on, siis
 07 ma säält ei `osta. [siis ma ei `saa sealt osta.]
 08 B: [kevad`müük oli nüüd `ka `raamatukogus,]
 09 rahvusraamatukogus, sis seal oli `ka.

Kõnevooru vooruvõitluses **endale saamiseks** kasutavad suhtlejad mitmesuguseid võtteid (e):

- valjem hää (read 04, 05, 09)
- kõrgem toon ja sõnade rõhutamine (read 09, 12, 13, 16)
- tempomuutus (read 13, 16)
- sõnade täielik või katkestusega kordamine (read 04, 05)
- häälikute pikendamine või venitamine (rida 13)

Need võtted ei esine korraga ega ole ka suulises suhtluses kasutusel ainult kõnevooru saamiseks.

- (e) 01 A: se `kastike muidugi mõjub `halvasti, sest eesti keeles on siuke:
 02 `suletud (.)tähendus=et nagu ei oleks mingit `liiku[mist seal] (.)
 03 D: [teg-]
 04 A [nii `KINDLALT FIKS- FIKSEERITUD,]
 05 D: [tege- TEGELIKULT TEGELIKULT] SEE EI OLE jah mingi kuradi
 06 `range raamiga küll.

- 07 ((hulk voore vahele jäetud))
 08 A: üks meetoditest on selline, et tähendab
 09 [puistata `ÕIGEL] MOMENDIL
 10 D: [üldse üldse]
 11 ((hulk voore vahele jäetud))
 12 A: mhemhe \$ see on hea=avaldad [`arvamust mõne asja kohta näiteks] \$
 13 D: [< `kus:juures >] jah.
 14 (0.8)
 15 D: kusagil: `koolis [ma kujutan]
 16 A: \$ < [ja `väga] `hästi `töötav, > (.) väga hästi
 17 [töötav meetod.] \$
 18 C: [aga mis]moodi, (0.8) avaldad `arvamust sa ütlesid.

Naabruspaarid ja eelistusjärjestus

SK 10. Dialoog on suhtluspartnerite ühistegevus, milles voorud järgnevad üksteisele üldjuhul lineaarselt ning on omavahel seotud.⁴ Lineaarse vooruliikumise all on dialoog ehitatud mitmest voorust koosnevate järjenditena.

Suhtlusjärjend (sekvents) on kõnevoorude ja nende keeleliste vormide kindel korduv muster.

Keskne järjenditüüp ja suhtluse põhistruktuuri alus on **naabruspaar** (varem nimetatud ka naaberpaariks) – kahe kõnevoorude järjend, milles voorudevaheline side on eriti tugev ja konventsionaliseerunud (nt küsimus – vastus). Minimaalne ehk baasnaabruspaar

- koosneb kahest voorust,
- mis on eri kõnelejade esitatud;
- voorud on ideaaljuhul kõrvuti,
- on jagatavad esiliikmeks ja järelliikmeks;
- teatud tüüpi esiliige tekitab kindlat tüüpi järelliikme ootuse. (Näide (a), joonis 2.)

(a) 01 A: mm kas ta `annab seal `kohapeal seda `materjali=vä.

02 B: jaa

⁴ Lisaks võivad vestluses esineda ka põikelised üksikvoorud, millel eelnevate ja järgnevate voorudega seoseid ei ole.

A	mm kas ta `annab seal `kohapeal seda `materjali=vä.	ESILIIGE	KÜSIMUS
B	jaa	JÄRELLIIGE	VASTUS

Joonis 2. Minimaalse naabruspaari ehitus

Kesksed naabruspaariliigid on vestluse alguse- ja lõpusignaalid (tervitused, hüvastijätud jms) – reaktsioonid, küsimused – vastused, infopalved – info andmised, direktiivid (käsud, palved, pakkumised) – reaktsioonid, partneri parandusalgatused – kõnelejapoolsed paranduse läbiviimised.

Minimaalset naabruspaari võib laiendada teiste järjendite, naabruspaaride või voorudega kolmes positsioonis.

Eeslaiendused paiknevad naabruspaari esiliikme ees. Tavaline eeslaiendus on eelküsimus, mis projekteerib järgnevat teksti (*Kas sa tead, mis minuga eile juhtus?*) või testib, kas baasnaabruspaari esiliiget on mõtet esitada jms (b: read 02–03).

- (b) 01 V: X ülikool Anneli {-} {tere}
 02 H: tere? .hh sooviksin saada informatsiooni teie `kooli kohta.
 03 V: **jaa=palun?**
 04 H: .hh et=e (.) teil on sin ärijuhtimis: `haru? .hh et kas: mis `õppesuunad
 05 teil täpselt `on. sellel `alal. (.) äri`juhtimise.

Vahelaiendused järgnevad esiliikmele ja lükkavad järelliikme produtseerimist edasi. Kesksed vahelaiendused on parandusjärjendid (→ SK 112 jj), mis lahendavad naabruspaari esiliikme mõistmisega seotud probleeme (c: read 03, 05). Nende kõrval esinevad vastuse tingimuste täpsustamised, millega naabruspaari järelliikme esitaja (küsimusele, palvele vms vastaja) küsib enne järelliikme esitamist lisainfot võimalikult hea vastuse andmiseks (d: read 04, 06). Kui parandusjärjend võib esineda ka väljaspool naabruspaari vahelaiendust, siis vastuse tingimuste täpsustamine paikneb alati naabruspaari esi- ja järelliikme vahel (d: read 02, 07).

- (c) 01 H: {no ega ma `üles ei ajanud.}
 02 (0.7)
 03 V: **mida?**
 04 (.)
 05 H: **ega ma `üles ei ajanud.=**
 06 V: =ei.

- (d) 01 V: Muksi mo`tell on `kus:=on `paadi ja `vesiratta `laenusut.
 02 H: nii. `andke mulle palun `number.
 03 (0.4)
 04 V: `lauatelefon mo`biil.
 05 (0.5)
 06 H: ee (.) andke `mõlemad=h.
 07 V: seitse seitse `kuus ..

Järellaiendused paiknevad baasnaabruspaari järelliikme järel. Nad annavad infot nt selle kohta, kas järelliige oli esiliikme esitajale sobiv ja kas antud naabruspaari võib lõpetada või mitte ning on vormistatud tihti partikli abil (e: rida 03; → SK 60, 63).

- (e) 01 A: >a ke- kesse=`on praegu `õppe[jõud]<
 02 E: [Ene] Park. (0.4) annab `algajatele.
 03 A: **ahah**

Mõnes kontekstis võivad järellaiendused olla ka kohustuslikud (nt koolitunnis õpetaja küsimus – õpilase vastus – õpetaja reaktsioon). Sel juhul ei ole õigustatud kõnelda naabruspaari laiendamisest, vaid olemuslikult kolmesalisest struktuurist.

SK 11. Tihti on naabruspaari järelliige valitav kahest vastandlikust võimalusest, millest üks on **eelistatud** ja teine **mitte-eelistatud**. Ühelt poolt on siin tegu sotsiaalse eelistusega (nt küllakutse vastuvõtmine on eelistatud ja tagasilükkamine mitte), teiselt poolt keeleliselt väljendatud eelistusega. Grammatika seisukohast on oluline, et eelistatud valikud vormistatakse süstemaatiliselt teistmoodi kui mitte-eelistatud valikud. Eelistatud järelliige

- 1) vormistatakse võimalikult väheste vahenditega (lühidalt ja lihtsalt),
- 2) seda ei kujundata kuidagi eriliselt süntaktiliselt ringi ja
- 3) see järgneb esiliikmele üldjuhul kiiresti.

Näites (a) vastab partner küsimusele bussiaja kohta, andes küsija soovitud info. Vastus on vormistatud lühidalt ja lihtsalt ning järgneb pärast mikro-pausi.

- (a) 01 H: ee (.) noh millal lähevad `viimased `kiirbussid täna `Tallinna.
 02 (.)
 03 V: kell=`õheksa on viimane ekspress.

Mitte-eelistatud järelliige:

- lükatakse edasi ja/või
- kujundatakse pehmemaks, mitmeti tõlgendatavaks või keerukamaks ja/või
- varustatakse vabanduse, seletuse või põhjendusega.

Edasilükkamiseks on mitmeid võtteid ja vahendeid:

- pikem paus
- partiklid ja üneemid (*ee, õõ, no, nojah, aga, kule* jms)
- häälekas (sisse)hingamine (*.hh*)
- muud suhtlustegevused (nt kiitmine, vabandused, oma tegevuse raskuse seletamine)
- vahejärjendi algatamine (nt parandusalgatus, lisainfo küsimine, palve korrata)

Näites (b) vormistab V oma vastuse H ettepanekule (read 09–10) mitteoodatud järelliikmena, lükates seda pausidega edasi (read 11 ja 13) ning kujundades sisult eitava vastuse arusaamatu põhjendusega lauseks (read 14–15).

- (b) 01 H: tere `Miina {-} `Siret [räägib.]
 02 V: [mm]
 03 H: .hh tead mis ma `räägin=sule ütle mis sa täna õhtul `teed.
 04 V: mis siis.
 05 H: .hh ee mul on `nimodi et ma saan `mei-, noh oma `klassi omadega
 06 `pool õheksa `Kivilinna poe juures `kokku.
 07 (.)
 08 V: noh
 09 H: .hh `mõtsin me `võiksime sis ma=i=tea kas m `sinuga midagi
 10 `teha=vä.
 11 **(0.5)**
 12 H: `saad=ru mul tuleb `kuus juba `buss `linna.
 13 **(0.5)**
 14 V: **ma=i=`tea seda sellepärast et=h (. teised vast hakkavad `maale**
 15 **minema `ka**

Muud vooruseoste variandid

SK 12. Naabruspaaride kõrval esinevad dialoogis ka lödvemalt seotud voorujärjendid, milles avaldub partnerite koostöö. Ühe rühma moodustavad järjendid, mis koosnevad informeerimisest ja partneri reageeringutest, teise rühma järjendid, milles esinevad seisukohad ja hinnangud ning partneri reageerimised neile.

Sellistes järjendites vahelduvad pikemad infot või hinnanguid andvad voorud ning partneripoolsed lühikesed **kosted**. Kosted vormistatakse põhiliselt **dialoogipartiklite** abil ja need osutavad ütleja informeerituse muutust (*ahah, aa jt*), öelduga samameelsust (*jah, jaa jt*) või distantseerumist ehk suhtluses passiivsena püsimist (*mhmh*) (→ SK 51, 58 jj). Näites reageerib kuulaja A teed juhatava B jutule partiklitega *jah* (rida 04) ning *ahah* (rida 08).

- 01 A: kas te saaksite öelda kuidas me saame `laululava juurde siit.
 02 (0.8)
 03 B: laululava juurde läheb (0.5) `näete, (.) kui lõpeb see `kollane `müür,
 04 A: **jah**
 05 B: läheb `tänav `ülesse `märke, (.) ja vat `sealt lähebki taha `laululavale.
 06 A: otse=
 07 B: =`minge aga ülesse `märke ja `küsigi. [sealt] `paremale.
 08 A: [ahah]

SK 13. Lisaks naabruspaari- ja kostesuhetele on dialoogi kõnevoorud seotud ka monoloogile ja kirjalikule tekstile analoogilise sidususe abil. Sidusus luuakse ühelt poolt referentide vaheliste viitesuhete abil, kasutades leksi-kaalseid ja grammatilisi vahendeid, nt kordusi (*Juhan – Juhan*), asesõnu (*Juhan – ta*) jms (→ SÜ 348). Teiselt poolt luuakse sidusus pikemaid üksusi siduvate konneksioonisuhete abil (lisamine, põhjendamine, tingimus, aeg ja koht jms), mille vahendeiks on ennekõike konnektiivid (→ SÜ 237 jj).

Suulises dialoogis esineb sealjuures eripärane **konneksioonivariant**, milles kõnevoorud seotakse kokku voorude alguses ja/või lõpus esinevate **piiripartiklite** abil (→ SK 69 jj). Kesksete piiripartiklite suhtlustegevused koonduvad kahte sarja. Osa partikleid tõstab esile ja/või konkretiseerib teemad ja suhtlustegevuste piire ja suhteid (*ja, ota, kule, no, noh jt*). Teine osa tõstab esile semantilisi-pragmaatilisi suhteid kõnevoorude vahel (*et, nii et jt*). Näites osutab partikkel *nii et* (rida 08), et järgnev on kokkuvõttev järeldus partneri eelnevast infost.

- 01 K: `räägi parem kuidas=sa `surma oleks saanud.
 02 (1.0)
 03 H: ah (.) tantsisin akrobaatiliselt `tantsu=ja (1.2) {-} (1.0) siis `Heiki vist i
 04 kuidag > ta ei püüdnud mind `kinni või `viimasel `hetkel nagu võttis
 05 minu `kinni=et=ma=oleks=muidu (.) `hooga nagu vastu `aknalauda
 06 või kuskile {maandunud} <
 07 (...)
 08 T: jah **nii=et** `pidutsesite `kõvasti.

09 (0.5)

10 H: noo=nagu `sünnipäevale `kohane.

Probleemid ja nende lahendamine suhtluses

SK 14. Suhtlejad püüavad pidada dialoogi sujuvalt, ehitades kõnevoorusid, mis on oma suhtlustegevuselt, sisult ja vormilt võimalikult täpsed ega sisalda vigu ning mida vestluspartnerid mõistavad ühtemoodi ja ilma probleemideta. Sujuvaks dialoogiks on vaja täita viis tingimust: a) öeldu peab olema vigadeta ja b) võimalikult täpne, c) vestluskaaslane peab öeldut piisavalt kuulma ja d) sellest piisavalt aru saama ning e) öeldu ei tohi olla tema jaoks eelneva jutu taustal ootusvastane (üllatav, vastuvõetamatu, väär), vaid peab olema ilma lisainfo või ülekinnitamiseta aktsepteeritav. Kui mõni tingimus ei ole täidetud, tekivad suhtluses probleemid. Nende lahendamiseks on suulises keeles kujunenud välja eraldi võtted.

Vigade, ebatäpsuse, kuulumis- ja arusaamisprobleemide lahendamiseks on välja kujunenud rutiinistunud **parandusmehhanism**, millel on kaks keskselt varianti: kõneleja enese algatatud ja läbi viidud **eneseparandus** (→ SK 22 jj) ning partneri algatatud ja kõneleja (probleemi tekitaja) poolt läbi viidud **partneriparandus** (→ SK 112 jj). Eneseparandus võimaldab kõnelejal parandada oma vigu ja teha teksti täpsemaks nagu näites (a), kus võimalikku mõistmisprobleemi tekitav üldine asesõna *nad* asendatakse täis- tähendusliku sõnaga `õpilased. Partneriparandus võimaldab adressaadil tuua esile omapoolse probleemi, nagu näites (b), kus H jaoks jääb arusaamatuks kohamääratlus *seal*. Ta algatab paranduse (rida 02: *kus*), mille V läbi viib (rida 03: `Eve juures).

(a) aga `nüüd **nad** vist (.) kont`rollisid=õõ (.) `õpilased *ma=mötlen*, (0.8)
niivisi=et (1.5) meil on ned `suitsuandurid on kah klassides `laes=ja

(b) 01 V: .hh kuidas sul `seal läks.

02 H: **kus**.

03 V: .hh `Eve juures.

04 H: aa `Eve juures oli `kihvt, ..

Nende kõrval esinevad harva ka kõneleja algatatud parandus, mida vestluspartner läbi viib (c) ning partneri algatatud ja tema enda poolt läbi viidud parandus (d).

- (c) 01 A: ei `kolm on=`Elvar on, (.) siis on `Janno ja siis *see*
 02 M: Elvari `sõber=va.
 03 (.)
 04 A: * *ei see `Maarika mingi.* *
 05 M: **Janar.**
 06 A: **Janar jah.**
- (d) 01 K: mis seal sis on, kaks `muna, (.) üks supilusikatäis `jahu, (.)
 02 `peterselli `lehti, üks väike `sibul, `paprikat, `võid, (.) kaks **sentiliitrit**
 03 `hapukoort, `soola
 04 M: \$ **mitte `sendiliitrit, vaid `supilusikat.** \$
 05 K: aah (h)ai kurat.
 06 (0.6)
 07 K: vat kui `tark.

Ootusvastasuse probleemid moodustavad keeruka ja mitmeti tõlgendatava ala. Kõnevoorud võivad olla vastuvõtja jaoks ootusvastased oma suhtlus-tegevuse, sisu ja/või vormi poolest, nt katkestades eeldatud seosed eelneva vooriga, esitades ebatavalisi või küsitavaid fakte või seisukohti jms.

Kõneleja saab prognoosida ja märku anda, et algav voor ei pruugi olla partneri jaoks ootuspärane, kasutades voorualgulisi markereid: hinnangulisi ütteid (→ SK 47), diskursusemarkereid (→ SK 83–85) või piiripartikleid (*no, kule, ota* jms, e: rida 07) (→ SK 73 jj).

- (e) 01 V: ja `Tartus ka `soe.
 02 H: mhmh
 03 V: ahah sis vähemalt emme ei `külmeta sul.
 04 H: ei `külmeta?
 05 V: noh
 06 (3.0) ((laps hõikab V juures: vanaema, Tom ja Tšerri akkavad.))
 07 V: nojah .h **kule** need räägivad Tommi ja Terri `akkavad sis ma pean
 08 varsti `lõpetama.

Vestluspartner saab omalt poolt anda märku, et tegu oli ootusvastase vooriga. Sellised reageeringud jagunevad kaheks. Ühele poole jääb laias mõttes üllatus ja teisele poole öeldu tõesuse, täpsuse, sobivuse, asjakohasuse jm problematiseerimine, milles väljendub lisaks üllatusele ka reageerija negatiivne hoiak („midagi on viltu“). Ootusvastasuse väljendamise võtted arvatakse osalt partneriparanduse alla, osalt mitte. Partneriparanduses viitavad aktsepteerimisprobleemile ennekõike üleküsimised (f: rida 04; → SK 115–117), parandusest väljapool on samas rollis „uskumatuse“ vormelid

(→ SK 57), dialoogipartikkel *ahhaa* (→ SK 61), küsipartikkel *vä/või* (→ SK 91), pööratud polaarsusega küsimused (→ SK 109–111) jm. Ootusvastase väljendaja ootab partnerilt öeldu kohta põhjendust, seletust või lisainfot (f: rida 06). Samas võib kuulaja ootusvastase info aktsepteerida ka ilma lisainfota, nt partikliga *aa* (→ SK 63).

- (f) 01 H: mis=te=sis `muidu teinud olete.
 02 (.)
 03 V: ee muidu istun >käisin `saunas täna,<
 04 H: @`saunas. @ ((üllatunult))
 05 V: jaa,
 06 H: `kuskohas.
 07 V: tädi küttis `sauna=ja,

Kirjandust dialoogi grammatika ja uurimise kohta: AUER, PETER 1992. The neverending sentence: rightward expansion in spoken language. | CHAFE, WALLACE L. 1982. Integration and involvement in speaking, writing and oral literature. | COUPER-KUHLEN, ELIZABETH, MARGRET SELTING 2018. Interactional Linguistics: Studying Language in Social Interaction. | DINGEMANSE, MARK, N. J. ENFIELD 2015. Other-initiated repair across languages: Towards a typology of conversational structures. | FORD, CECILIA E., SANDRA A. THOMPSON 1996. Interactional units in conversation: syntactic, intonational, and pragmatic resources for the management of turns. | ROSSI, GIOVANNI 2020. Other-repetition in conversation across languages: Bringing prosody into pragmatic typology. | RÜHLEMANN, CHRISTOPH 2019. Corpus Linguistics for Pragmatics. | SACKS, HARVEY jt 1974. A simplest systematics for the organisation of turn-taking for conversation. | SCHEGLOFF, EMANUEL A. jt 1977. The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. | SCHEGLOFF, EMANUEL A. 2000. Overlapping talk and the organization of turn-taking for conversation. | SCHEGLOFF, EMANUEL A. 2007. Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis.

2. SUULINE LAUSE

SK 15. Suuline lause on protsessuaalne, lineaarne, kustutamatu ja dialoogiline ning selle tegemist mõjutavad ajaline surve ja kõneleja lühimälu maht (→ SK 4). Need tegurid toovad kaasa suulise lause süntaktilised erijooned, mis on jagatavad kahte rühma.

Esiteks tulevad esile jooned, mida kirjalaususes ei esine või mis on seal perifeersed: hajusad lausepiirid, eneseparandused, mittelauseliikmeliste elementide ja korduste eripärane kasutus.

Suuliste lausete ja osalausete **piire** osutavad mitmed markerid, mille seast keskne on intonatsioon (→ FO 44, 50). Selle kõrval esinevad muud prosoodilised markerid, järjeotsimisvahendid ja sidesõnad (→ SK 16).

Suulise lause piirid on hajusamad kui kirjalausel, seal esineb oluliselt sagedamini juhtumeid, milles lause semantilised, süntaktilised ja prosoodilised piirid kokku ei lange (→ SÜ 24; → SK 16). Grammatiliselt lõpetatud lause piiril võivad piirimarkerid puududa, seal võib esineda lõpumarkeri asemel jätkuvust osutav intonatsioon või järjeotsimismarkerid. Selle tulemuseks on pikad, süntaktiliselt heterogeensed **lauseketid** (→ SK 18). Sellised ketid toovad kaasa kõne lausepikkuste suurema hajuvuse, nii et kõnes on kirjast vähem üheosalisi lauseid ning palju enam neljaosalisi ja pikemaid lauseid (kõnes 30%, kirjas 5% lausetest).

Kõneleja võib jätkata lauset peale lõpumarkereid, kasutades nt **jätke**, mis ei ole eelneva lause poolt projekteeritud, kuid on sellega semantiliselt ja grammatiliselt seotud (→ SK 17). Lisaks esinevad kõnelauses **lausesulamid** ehk **tihvtkonstruktsioonid**, milles laused sulatatakse ühise elemendi ehk tihvti abil kokku (→ SK 19–20).

Protsessuaalsus võimaldab kõnelejal spontaanselt sündivat lauset jooksvalt ümber teha, parandades vigu või liikudes täpsema sõnavaliku poole (nt asendades asesõna täistähendusliku sõnaga). Selle tarvis on kujunenud välja **eneseparandusmehhanism**, mille kasutuse tulemusel moodustuvad lausetes kindla ehitusega ümbertegemislõigud (→ SK 31 jj). Need lõigud moodustavad suulise lause olulisima erinevuse kirjalikust lausest.

Kui lauseliikmed ja nende vorminormid on suulises ja kirjalikus keeles üldiselt samad, siis **mittelauseliikmelistes elementides** on kahe allkeeles vahel olulised erinevused. Süntaksikirjelduses on mittelauseliikmete hulka

arvatud täpsustusjätkud, eelteemad, kiilud (sh üte), üldlaiendid ja sidendid (→ SÜ 22, 237–244). Suulises lauses on kasutusel enam mittelauseliikmete liike, nad esinevad sagedamini ning nende kasutamise normid on kohati erinevad. Suulise keele mittelauseliikmed koonduvad kahte rühma:

- 1) eneseparandusega seotud mittelauseliikmed, mis kirjalikus keeles (väljaspool ilukirjandust) samal kujul peaaegu ei esine: algatus-, otsimis- ja toimetamismarkerid ning lahendi leidmise eelkommen-taarid (→ SK 35);
- 2) mittelauseliikmed, mis esinevad kõnes kirjast sagedamini ja/või osalt erinevaid kasutusnorme järgides:
 - täpsustusjätkud ja eelteemad (→ SK 38–40)
 - sisulised kiilud (→ SK 41–44)
 - ütted (→ SK 45–48)
 - verbivormilised diskursusemarkerid, mis vahendavad tõenäosus-hinnangut (*arvan, mõtlen, usun* jm) või ütlemist (*ütlen, räägitakse* jm) (→ SK 83–85)
 - kõnevoorude seoseid märkivad piiripartiklid (*et, kule, noh* jm) (→ SK 69–80)
 - vabamalt liikuvad üldlaiendid, mida vormistavad ennekõike peh-mendavad ja intensiivistavad partiklid (*vist, nagu, muidugi, loomu-likult* jm) (→ SK 81–82)

Sealjuures on suulisele lausele kirjast enam omane lahknevus grammatika ja pragmaatika vahel. Kõnes esineb palju enam lauseid, milles (osa)lause grammatiline ja pragmaatiline määratlemine erinevad (nt tihti on süntakti-line pealause pragmaatiliselt diskursusemarker (→ SK 83–85)).

Märkus. Termin *kiil* märgib süntaksikirjelduses laia mittelauseliikmete rühma (→ SÜ 22, 236, 426), millest suulise keele analüüsis on sama termini alla paigutatud üksnes sisulised kiilud. Muudel juhtudel kasutatakse teisi termineid (diskursuse-markerid ja partiklid).

Adressaat peab lineaarset lauset mõistma paralleelselt selle komponentide ilmumise, seetõttu on oluline eksplitseerida seoseid semantiliselt ja gram-matiliselt seotud, kuid kõnevoos üksteisest kaugale jäävate elementide vahel. Selleks kasutatakse suulises kõnes palju **kordusi**. Nt seotakse kiilueelsete elementide kordusega kiilu järel raamlause osad kokku (→ SK 44), lokali-seeritakse ümbertegemise lahend ümbritseva lause suhtes probleemüksuse eel olnud süntaktilise üksuse kordusega (→ SK 35). Kordusel põhinevad ka suulisele keelele eriomased tihvtkonstruktsioonid ning eelteema ja täpsustus-jätkuga laused (→ SK 19, 38–40).

Märkus. Kordus esineb lisaks paljudes muudes rollides, millest käesolevas ülevaates tulevad kõneks üldküsimumuse vastus (→ SK 96), eneseparanduse järjekorras (→ SK 25), kuulmisprobleemi lahendava partneriparanduse lahend (→ SK 113) ja partneriparanduse algatus (→ SK 115–117, 122).

Teiseks tulevad esile spontaanse kõnelause **statistilised** erinevused kirjalausest, mis väljenduvad leksikaalses repertuaaris, lausete pikkuses ja lause liikide kasutuses.

- Suulises lauses on kitsas ja vähe varieeruv sõnade repertuaar. Seal esineb palju sõnakordusi sünonüümide asemel, palju üldise tähendusega sõnu (asesõnad, proadverbid, üldsõnad, lihtsad verbid) ja ühtlasi ka palju üldisi ja/või ebatäpseid kategoriseeringuid.
- Suulise lihtlause või osalause keskmine pikkus on lühem kui kirjalaulusel (eesti materjalil *ca* 5 vs. 7 sõna).
- Kõnes valitsevad lihtsa ehitusega, kergesti tehtavad ja mõistetavad liht- ja rindlased, põimlauseid on vähe ja keerukate lauselühenditega lauseid minimaalselt. Samuti on suulises lauses vähem täiendeid ja koondkonstruktsioone.
- Suulises keeles esineb kirjast oluliselt enam mittetäislauseid (fraase ja üksiksõnu), samas suurt osa neist ei käsitleta elliptiliste konstruktsioonidena, vaid iseseisvate terviklike üksustena (→ SK 21).

LAUSEPIIRIDE OSUTAMINE JA HAJUVUS

Suulise lause piirid

SK 16. Suuliste lausete ja osalause piirimarkerid koonduvad kolme rühma, mis esinevad kindlates positsioonides, kas lõppeva (osa)lause lõpus, uue alguses või piiril eraldi:

- 1) prosoodilised markerid:
 - intonatsioonimuutused, mis esinevad nii lõppeva (osa)lause lõpus kui uue alguses
 - hääletugevuse ja tempomuutused, mis esinevad nii lõppeva (osa)lause lõpus kui uue alguses
 - sidesõna kokkuhääldus talle eelneva sõnaga (osa)lause lõpus
 - (osa)lause viimase sõna kokkuhääldamine uue lause esimese sõnaga
 - häälekas väljahingamine (osa)lause lõpus
- 2) sidesõnad ja partiklid (osa)lausete vahel;

3) järjeotsimismarkerid:

- (mikro)paus (osa) lausete vahel
- lõppeva (osa)lause viimase hääliku pikendamine või venitamine
- häälekas sissehingamine uue (osa)lause alguses
- otsimispartikkel või üneem uue (osa)lause alguses
- sidesõna või (osa)lause esimese sõna venitus
- sidesõnade kordus (osa)lause lõpus ja uue alguses

Piirimarkerid võivad esineda üksi või moodustada mitmest markerist koosnevaid kobaraid. Seetõttu on (osa)lausete piirid markeeritud erineva tugevusega, vastavalt sellele kui palju ja kui tugevaid markereid kasutatakse.

Keskseks piirimarkeriks on **intonatsioonimuutused**, nii et suuline lause on ennekõike intonatsioonilause (→ FO 44, 50). Eesti keeles on lauselõppu markeeriv intonatsioon valdavalt langev ning uue lause alguses toimub hääle-kõrguse taasseadistus, moodustades terava lausepiiri (märgitud punktiga). Osalause piiril on põhitooni langus väiksem (a), samuti võib seal esineda tõusev põhitoon. Need osutavad lause jätkumist.

(a) `üks pere`liige on välismaal `tööl, `teine on siin lastega `koduss ..

Samas ei ole piirid intonatsiooni seisukohast alati üheselt markeeritud. Esiteks võib semantiliselt ja grammatiliselt iseseisvate lausete lõpus olla osalausepiirile omane jätkuvust osutav poollangev intonatsioon (b). Teiseks võib intonatsioonipiir puududa, enam osalause piiridel (c: read 01, 03), harvemini lausete piiridel (c: rida 02). Sel juhul moodustavad kaks (osa) lauset intonatsioonilise terviku või esinevad piiridel tempomuutused ja/või intonatsiooni sujuv tõus (praegune transkriptsioon selliseid piire ei märgi). Dialoogis kasutatakse jätkuvust osutavat intonatsiooni ja intonatsiooniliste lõpumarkerite ärajätmist mh kõnevooru hoidmiseks üle potentsiaalse voorusiirdekoha (→ SK 7).

(b) kule `omme `kõlla=sis, || ma püian ise ka sealt poest `läbi käia, || vaatan mis `räägivad.

(c) 01 A: kui ma: läheks=sinna: sellesse soome `keelde | kus ma `muidu käin,
 02 sinna `neljasesse | siis ma peaks kella `kaheks tööle minema ||
 03 se tundub mulle nii kohutavalt `ilja | et mul on juba `imelik sinna
 04 siuksel kellaajal `minna.

Olulised osalause piirimarkerid on **sidesõnad**. Suuline süntaks kasutab ennekõike markeerimata ehk üldseoseid väljendavaid sidesõnu: üldühendav

ja, üldvastandav *aga*, üldalistav *et*. Täpsemaid seoseid väljendavaid sidesõnu ja konnektiive esineb vähe.

Intonatsiooniliselt võivad üldsidesõnad paikneda nii osalause lõpus kui uue osalause alguses. *et* paikneb eesti keeles valdavalt osalause lõpus, väga sageli talle eelneva sõnaga kokku hääldatuna (d). *ja* ja *aga* paiknevad selles positsioonis umbes kolmandikul juhtudel.

et on kasutusel grammatilises põimlauses, mille seas kesksed on sihitislaused, nende seas omakorda referaadid (d). Samas on suur osa grammatilistest sihitislausetest tegelikult sellised, milles pealause toimib diskursusemarkeri või raamina ja *et* on tõlgendatav partiklina (→ SK 83–85).

- (d) ma=ütsn=**et** kulla `inimene, need on nii kallid `asjad=**et** et nigu üks `üks pere seda `ära ei: ei `osta.

et, *ja* ning *aga* esinevad ka **piiripartiklitena** voorusisestel lausepiiridel, kõnevooru algustes ja lõppudes (→ SK 70–71, 78–80). Sellised piiripartiklid projekteerivad jätkuvust ja osutavad, et tulemas on veel vähemalt üks eelnevaga sisult seotud lause. Samas ei markeeri nad piire üheselt ja võivad olla vastuolus teiste piirimarkeritega. Näites (e) lähevad intonatsioon ja sidesõna omavahel vastuollu. Intonatsioon osutab lausepiiri, samas *aga* ja kahe lause semantiline seotus viitavad algavale osalausele.

- (e) `jaah, ja `kõik olid nii \$ `vihased. hehe **aga** millegipärast keegi `häält ei `tõstnud ültse. \$

Kõige ebakindlam piirimarker on üldühendav *ja*, mis osutab, et järgnev lause on eelnevaga kuidagi seotud, kuid ilma intonatsioonimarkerita ei näita see üheselt, kas tegu on lause- või osalausepiiriga (f).

- (f) .hh ja siss jah=aga=no `kaksteist `kraadi on **ja**=noh ei=`ole nagu väga `soe=**ja** (.).hh **ja** siss=**ja** .hh kule ah, ma tahtsin `seda ütelda.

Lause ja osalause piirid võivad olla ilma planeerimise ja järjeotsimise markeriteta (näited a–c) või **järjeotsimismarkeritega**, mis osutavad, et algav (osa) lause ei ole varem projekteeritud või projekteeritakse ümber (→ SK 24–25).

Markerid võivad esineda üksi või moodustada kobaraid (g: read 02–03). Intonatsioonilise piiri puududes muudavad markerid ülemineku ühelt (osa) lauselt teisele sujuvaks ja piiri ebaaredaks (g: rida 03).

- (g) 01 H: a:ga siss=ee ta `üürib ikka seal või.
 02 V: ikka=ikka. (0.5) **ee sest see** ma uurisin selle `kohe välja et ta `üürib=
 03 **aga .hh aga noh** ega nad ei `tahtnud **ju: .hh ee** `lihtsam oli=ju
 04 `siin kus üüri ei `küsitä.

Lause intonatsioonipiiride sees võivad paikneda ka üksused, mis kuuluvad vooruliigenduse tasandile (h: rida 01) (→ SK 6).

- (h) 01 H: **kule:** kas `Eiko `on kodus.
 02 (0.4)
 03 V: `Eik:o=i=`ole Eiko on oma `pruudiga minu=teada.=hh

Kokkuvõttes on selge lausepiiriga tegu juhul, kui piiril toimub intonatsiooniline taasseadistus ning algav lause on semantiliselt ja grammatiliselt sõltumatu. Selge osalause piiriga on tegu, kui piiril on osalausepiirile viitav intonatsioonikurv ning algav lause on semantiliselt ja grammatiliselt eelnevaga seotud. Sellised on ennekõike põimlauseid. Süntaktiliselt terviklikule rindlausele viitab kõige selgemini ühes osalause esinev ellips (→ SÜ 362–364; → SK 21) (i).

- (i) `emal=on (0.6) `mõni öhtul on tal `palavik=ja (0.4) mõni `öösi Ø `magab
 kehvasti

Ülejäänud juhtudel ei ole piirid aredad. Taasseadistuse puudumisel on piir prosoodiliselt hajus ja/või ei ole üheselt määratav, kas tegu on lause- või osalausepiiriga.

Jätkud

SK 17. Protsessilause elastsus võimaldab lisada potentsiaalselt lõpetatud lause järele **jätke**, mis ei ole antud lause elementide poolt projekteeritud. Jätkud kuuluvad süntaktiliselt lausesse, kuid paiknevad prosoodiliselt väljaspool selle piiri, moodustades omaette prosoodilise üksuse. Sellisena on nad ülejäänud lausega lõdvemalt seotud kui prosoodilistes piirides paiknevad elemendid. Süntaktiliselt võivad jätkud olla sõnad, fraasid ja laused. Neid võib lisada nii lause tootja kui partner ning nad võivad esineda lausega samas või sellele järgnevas kõnevoorus. Kui samas voorus esinevad jätkud on seotud ennekõike lause protsessuaalse ehitamisega, siis järgnevas voorus esinevad jätkud on tihti seotud asjaoluga, et partner ei võtnud pakutud vooru. Selles positsioonis ei lisa nad tavaliselt uut infot, vaid neil on neil iseseisev pragmaatiline roll, pakkuda partnerile uuesti vooru.

Jätkud liigenduvad kahte dimensiooni pidi: a) nad lisavad lausesse uusi elemente juurde või täpsustavad olevaid ning b) nad sobituvad või ei sobitu positsiooniliselt lausesse.

Lisavad sujuvad jätkud (inkrementid) lisavad grammatiliselt ja intonatsiooniliselt lõpetatud lausesse uusi ja positsiooniliselt sobituvaid elemente. Need võivad olla nii lauseliikmed (a: rida 04), infiniittarindid (b), kui ka kõrvallaused (a: rida 03; c). Viimasel juhul reinterpreteerib jätk ühtlasi lihtlause põimlauseks. Jätkud võivad paikneda samas voorus vahetult lõpetatud lause järel (a), aga enam esinevad nad peale partneri kõnevooru (b) või pausi (c).

- (a) 01 V: ota kus=se `jääb.
 02 H: see on seal: `rinktee kandis, seal `Favora tankla= `pussipargi `vastas
 03 kohe. (.) > **vaata kus=see värvi=ja= `keskus on.**
 04 (.) **selle `kõrval, samas `majas. <**
- (b) 01 H: et ta lihtsalt ei `jaksa ilmselt.
 02 V: ma arvan küll=jah.
 03 H: **nimodi `suhelda**
 04 V: jah
- (c) 01 K: `paistis=et=tale= `üsna akkas `meeldima=ja=sis `kirjatarvetesse
 02 või sinna `kantskaupa võeti `ka, (0.5) uus `tüdruk.
 03 (0.9)
 04 K: **sest `eelmine tüdruk läks sealt dek `reeti.**

Lisavad kiilduvad jätkud on uued elemendid, mis erinevalt inkrementidest tulevad sisse viivitusega ja on sellisena positsiooniliselt teisaldatud. Sellised jätkud esinevad peale lause intonatsioonilist lõpupiiri (d), aga neid võib sisse tuua ka enne piiri (e). Viimasel juhul jääb lisatud element jätku ja lisava ümbertegemise piirile (→ SK 30).

- (d) 01 H: aga=nüd=se `Poom oli ju: > mis ta oli `Inglismaal siis `teine või,
 02 [ma=sain= `aru.] <
 03 V: [jah, nagu:] no `vembri `kuus valiti nagu: `teiseks ta.
 04 (0.6)
 05 V: **nagu `paremuselt.**
- (e) isikud, kes on toime pandnud=ee kuriteo, oma riigi=vastu, või isikud, kes on toime pannud inimsusevastase kuriteo või genotsiidikuriteo, (.) need isikud=õ (.) ei tohiks, > **ja=ka terrorikuriteo**, < ned isikud ei tohi:õ mitte mingil juhul saada: õõ (.) nõlda vabastatud ennetähtaegselt.

Ümberütlevad ehk täpsustavad jätkud on elemendid, mis täpsustavad öeldut, räägivad öeldu lahti, esitavad näiteid jne. Jätkudena on nad käsitletavad siis, kui nad paiknevad peale lause intonatsioonilist lõpupiiri. Sellised jätkud võivad nii olla kui mitte olla positsiooniliselt sobituvad. Nad võivad alata ilma markeriteta, aga nende ees võivad olla partiklid *nimelt*, *õigemini*, *ehk*, *või siis*. Näites (f) seletab jätk lahti fraasi *teatavad miinused*, alustades partikliga *nimelt*. Ka ümberütlevad jätkud võivad esineda peale pausi või partneri vooru. Ümberütlevaid jätke esineb eesti suhtluses harva.

- (f) .hhhhhhh (.) eeq mõnes mõttes on=tal=ka teatavad `miinused.=hh
nimelt=e=m `info ei `liigu heh (0.4) .hhh `minuni (.) `vahetevahel.

Lauseketid ja muud pikklaused

SK 18. Suulise lause elastsus ja lausepiiride ebaaredus toovad pikemates kõnevoorudes kaasa juhtumid, milles rida üksteisele järgnevaid lauseid ühendatakse intonatsiooniliseks tervikuks. Ühe rühma moodustavad ennekõike iseseisvana tõlgendatavatest lausetest koosnevad **intonatsioonilised lauseketid**. Sellised ketid koosnevad mitmest (tüüpiliselt kahest-neljast) lausest, mis võivad moodustada sisuliselt kokkukuuluva terviku (a: read 01–08) ning võivad koosneda ka lausetest, mis erinevad sisult (a: vrd read 01–08 ja 09–11) ja/või suhtlustegevuselt (b: palve vestluskaaslasele ja informeerimine). Lausepiiride ületamiseks on neis kaks kesket võtet: lõppeva lause lõpus puudub põhitooni langus (transkriptsioonis pole märki) või esineb seal lõppeva lause viimase sõnaga kokku hääldatud *ja* (a). Muud võtted esinevad harva, nt uue lausungi algust projekteeriv häälekas sissehingamine piiril (a) või väiksem põhitooni langus ja madalam taasseadistus (b). Kette kasutatakse mh mitmeosalise vooru tegemiseks (nt narratiivides) või potentsiaalse voorusiirdekoha ületamiseks (→ SK 7).

- (a) 01 H: mt nojah nüüd `sama saime koju ||
02 .hh `sõime natukene=ja ||
03 .hh ma jätsin endale ka natukene `süia ma seekord ossin `kaks
04 heeringa `karpi=ja ||
05 .hh ja ja ja=ja .hh isa võttis selle teise nüüd `lahti ||
06 noh muidu `eel(h)mine kord=ma viisin kõik `Tartusse ära söögid ||
07 .hh meil=ei=jäänd siia `midagi ||
08 aga nüüd mul oli .hh natukene `süia siin=ja ||
09 .hhh ja=sis `vaatan=et vist akkan `tööle, ||

- 10 no nüüd tulevad see mingi mälu `mäng vist tuleb see `Teletaip
 11 tuleb ||
 12 seda ma ikka `vaatan ||
 13 see on nisukene tobenaljakas `saade. .hh ahah `sõbrad käisid õues
 14 `ära siis jah.

- (b) 01 V: mul akkab `aku `tühjaks saama, varsti `katkeb.
 02 H: okei. (0.5) kule `omme `kõlla=sis, ||
 03 ma püüan ise ka sealt poest `läbi käia, ||
 04 vaatan mis `räägivad.

Põhiosa kettidest on sellised, milles laused järgnevad üksteisele ilma sidesõnata või on seotud üldise sidesõna *ja* abil. Eriti narratiividele on omased rinnastavate sidesõnade kordused, millest üks hääldatakse kokku lõppeva ja teine algava lausega (a: *ja* ridadel 04–05, 08–09). Samuti on seal tavaline ühendsõna *ja siis*, harvemini ka *nii et* (c). *ja siis* on tihti kasutusel ajalise ja ruumilise järgnevuse ja teekonna etappide osutamisel, *nii et* projekteerib algavat kokkuvõtet või järeldust (vt ka voorualgulised partiklid; → SK 70, 78).

- (c) .. `nemad sis olid ühed .hhhh `sellised kes=eee töit=õõõõõõõõ `rahva=ulka
 `tagasi sellised `rahvalikut `laulud meelu- `meenutagem kasvõi .hhh näiteks
 Õrn `ööbik nende: (.) `töötuses oli vägagi: `huvitav=ja .hhhh ee `samuti
 sis=see `kantrihitt Kullast `süda=**ja** **sis**=ega=see .hhhhh `präägune `laul
nii=**et**=ee `oma poolt annaksin sellele `laulule: (.) a- arvestades `aega
 (0.3) kõige .hhhh suuremad `pallid mis on võimalik `anda.

Teise suurema pikkause rühma moodustavad *kui-sis*-laused (d), mis võivad kombineeruda lausekettidega. *kui* ja *sis* ei pea paiknema lause alguses.

- (d) Nüüd `teisest küljest **kui** ainult `teie `oma osakond .hhhhh (.) ee teie oma
 osakond `arendab ennast kvaliteedijuhtimise `valdkonnas **sis** sellisel juhul
 võib jääda ju (.) khm (1.0) nii nii öelda `kogu süsteem `lonkama.

Kolmanda, eripärase rühma moodustavad **kettipõimlaused**, ennekõike *et*-ketid. Need esinevad enim ütlemiss- ja mõtlemissverbidega lausetes, moodustades süntaktiliselt keerukaid kooslusi, milles esinevad eri tasandite kõrvallaused. Näites (e) algab lause pealause tasandil osalausega (rida 01), mille järel olev *et* projekteerib järgnevat sihitislauset. Sellele järgneb kiil (rida 02), mille lõpus on järke projekteeriv *et*, mis võib alustada uut kiilu või olla üldistavas kokkuvõtvas tähenduses (vrd *nii et*). Järgneb taas järke projekteeriv *et* (rida 03), mis on kiilulõpu kordus ja võtab ühtlasi eelneva kokku.

Sellele järgneb uus liikumine pealause tasandile (rida 04), millele järgneb kaks kaasalistuvat kõrvallauset (read 05, 06). Selle järel liigub lause uuesti pealause tasandile (rida 07), millele järgneb kõrvallause (rida 08).

- (e) ma=ei=kujuta=ette=**et** ise olen n:agu: `Lääne=Eestist pärit=**et** (.) **et** meeldib see `kuppelmaastik ja=nii=edasi=**et** .hh **et** just `mõtsime=**et** ei ole nagu matkamas `käinud (.) sellise `kümne=viieteist (.) ee `inimesega, .hh **et** ee (.) `kuidas see nagu `välja näeks ise mõtlesime küll=**et** kas `Otepää kandis sis või või `seal kuskil näiteks.

01 PEALAUSE	ma=ei=kujuta=ette=et
02 KIIL	ise olen n:agu: `Lääne=Eestist pärit=et (.)
03 KIIL	et meeldib see `kuppelmaastik ja=nii=edasi=et
04 PEALAUSE	.hh et just `mõtsime=
05 KÕRVALLAUSE 1	et ei ole nagu matkamas `käinud (.) sellise
06	`kümne=viieteist (.) ee `inimesega,
07 KÕRVALLAUSE 2	.hh et ee (.) `kuidas see nagu `välja näeks
08 PEALAUSE	ise mõtlesime küll=
09 KÕRVALLAUSE	et kas `Otepää kandis sis või või `seal kuskil näiteks.

Sageli kasutatakse *et*-sidesõnaga lauseid, milles pealausele järgneb mitu üksteisega rinnastusseoses olevat kaasalistuvat lauset (f). Lausete piiril korratakse sidesõna, mis paikneb intonatsiooniliselt lõppeva lause lõpus (näites f kokku hääldatud lõppeva lause viimase sõnaga) ja projekteerib jätkumist. Korduvad sidesõnad rõhutavad ühtlasi rindliikmete võrdsust.

- (f) ma=ütsin=aga `kõigepealt äkki `alustame `sellest=**et**=ää .hhhh kas mul `on võimalik `rääkida onju=**et** mul on töö `pääv päägu=ja=**et**:: ma=i `saa rääkida eksju.

- Ma=ütsin=aga `kõigepealt äkki `alustame `sellest=
et=ää .hhhh kas mul `on võimalik `rääkida onju=
et mul on töö `pääv päägu=ja=
et:: ma=i `saa rääkida eksju.

Lausesulamid

SK 19. Kõnes kasutatakse spetsiifilist süntaktilist liitkonstruktsiooni, **lausesulamid** (tihvtkonstruktsioon). Selles sulatatakse prosoodiliselt kokku kaks süntaktilist konstruktsiooni (lause + lause, lause + fraas), kusjuures nende piiril olev süntaktiline element **tihvt** kuulub mõlema koosseisu.

Keskse tihvtkonstruktsioonide rühma moodustavad **süntaktiliselt püsivad sulamid**. Neis esineb kaks öeldist, mille vahel olev tihvt on mõlema öeldise suhtes samas süntaktilises rollis. Näites (a) on kaks öeldisverbi *käivad*, mille vahel olev tihvt *kuni märtsikuuni* on mõlema verbi suhtes adverbiaal. (Vt joonis 3.)

(a) *präegu=vel 'käivad kuni 'märtsi' kuuni käivad* rongid.⁵

EELOSA		TIHVT	JÄRELOSA	
	VERB 1	ADVERBIAAL	VERB 1	
Präegu=vel	' <i>käivad</i>	kuni 'märtsi' kuuni	<i>käivad</i>	rongid

Joonis 3. Tüüpilise eestikeelse kaheverbilise lausesulami ehitus

Süntaktiliselt püsivad sulamid jagunevad rühmadesse kahe tunnuse alusel:

- kas tihvtijärgses osas korraldatakse sama verbi (või verbi finitiisa) või asendatakse see sünonüümiga, uue verbiga, sama verbi teise vormiga vms;
- kas tihvti lõpuks on olemas süntaktiliselt potentsiaalselt lõpetatud lause või mitte.

Verbikordusega sulamid (peegelkonstruktsioonid) on kõige tavalisem sula-
mite liik. Need jagunevad protsessuaalselt kaheks vastavalt sellele, kas verbi
korraldatakse enne lause potentsiaalset grammatilist lõppu või peale seda. Eesti
keeles on kõige tavalisemad sulamid, milles kõneleja toob verbikorduse sisse
juba siis, kui osa projekteeritavaid lauseelemente puudub. Näites (b) puudub
lausest objekt '*jalaluu*, mis tuuakse sisse alles peale verbikordust. Selle taga-
järjel muutub adverbiaalfraas '*mai lõpus* tihvtiks, mis täidab sama gram-
matilist rolli mõlema verbi juures.

(b) jah, vot 'ongi=niimodi=noh, ta *murdis 'mai lõpus murdis* mõtle '*jalaluu*
ära onju,

⁵ Näidetes on tihvt paksus kirjas ja korduvad elemendid kursiivis.

Harvemini esinevad eesti keeles konstruktsioonid, milles kõneleja lisab verbikorduse siis, kui lause projekteeritud elemendid on olemas ja lause sellega potentsiaalselt lõpetatud. Näites (c) on lause peale öeldistäidet *trenn* potentsiaalselt valmis, kuid kõneleja lisab verbikorduse *oli*. Selle tagajärjel muutub tihtviks subjektifraas *täitsa jube `trenn*.

(c) `täna *oli täitsa jube `trenn `oli*.

Süntaktiliselt tuleb korduvat verbi tõlgendada teise öeldisena, kuigi kirjaliku keele grammatika sellist konstruktsiooni ei tunne. Sõnajärjeliselt paikneb kordusverb tihti eesti keelele mitteomases positsioonis. Vrd

`täna *oli täitsa jube `trenn `oli*.

Täna oli täitsa jube .. trenn

*täna .. täitsa jube trenn oli

Tüüpilised tihtvlausused on valdajamäärusega algavad laused või subjektiga algavad normaallaused, tihtvis aga paiknevad enamasti määrused. Tihtvause alguses paiknevad enamasti kerged anafoorsed elemendid (asesõnad, asemäär sõnad), mis viitavad eelnevasse teksti ning toovad esile selle, et peegelkonstruktsioonid on suhtluses kasutusel eeskätt käsiloleva teema jätkajana. Valitsev korduv verb on *olema*.

Tihtvi keskne roll on lauses oleva info portsjoniteks jagamine, rõhuline tihtvi võimaldab eraldada kaks fookustatud üksust ning verbikordus toob rõhulise tihtvi implitsiitselt verbielsesesse positsiooni otsekui lause algusesse (b: *ta murdis `mai lõpus murdis..*). Tihtvkonstruktsioonid on kasutusel ka eneseparanduses ennekõike verbiasenduse vahendina (→ SK 29).

Märkus. Peegelkonstruktsiooniga ei ole tegu juhul, kui verbide vahel ei paikne lauseliige, vaid lause moodustamise abielement (nt järjeotsimispartikkel) (vrd kordusega järjeotsimine → SK 25). Peegelkonstruktsiooni tuleb hoida lahus ka kordusest, mis esineb eneseparanduses raamina (→ SK 35–36).

SK 20. Süntaktiliselt ümberkujundatud sulamite korral teeb kõneleja tihtvi järel lause ümber, liikudes ühelt grammatiliselt konstruktsioonilt ja/või suhtlustegevuselt teisele.

Ühel juhul kujundab kõneleja lause grammatiliselt ümber, kuid suhtlustegevus ei muutu. Lause algusosa on sel puhul tüüpiliselt omaja- või olemasolulause ja teine pool normaallause (→ SÜ 23), kusjuures mõlema poole ühine, esimese poole reemas esitletud subjekt toimib teises pooles teemana. Sellega seoses asendatakse ka öeldisverb (a). Ka siin võib esimene konstruktsioon olla tihtvis lõpetatud või mitte. (Vt joonis 4.)

(a) 01 E: ma ma `löpetan selle `ära, sis=hakkan `kohe `koorima.

02 A: mul *on* juba **se**=`sibul hakkab `siia silma

OMAJALAUSE		
mul on juba	se=`sibul	hakkab `siia silma
NORMAALLAUSE		

Joonis 4. Süntakiliselt ümberkujundatud kaheverbiline lausesulam

Teisel juhul muudetakse sulami ehitamise käigus lausungi algset suhtlus-tegevust, nt sulatatakse kokku küsimus ja vastus, kusjuures öeldisverb võib samaks jääda või muutuda (b). (Vt joonis 5.)

(b) a=sis=ma mõtsin et on olemas ka nukuteater tegelikus elus nukuteater (.)
mis *on* **nukuteatri põhitunnus** *on* see, (...) et näitleja ei räägi ise, vaid ta kasutab mingisugust meediumi

KÜSIMUS		
mis on	nukuteatri põhitunnus	on see (.) et..
VASTUS		

Joonis 5. Suhtlustegevuslikult ümberkujundatud kaheverbiline lausesulam

Lisaks on olemas **ilma verbikorduseta** süntakiliselt ümberkujundatud sulamid. Tavaline on kaheosaline küsimus, mille käigus ühte liiki küsimus muudetakse sama prosoodilise üksuse piires teiseks. Keskne variant on siin eriküsimuse muutmise vastust pakkuvaks ja kinnitust ootavaks fokuseeritud üldküsimuseks (c). (Vt joonis 6.)

(c) 01 V: meil juba o:tsitakse pro`fessoreid.

02 (1.0)

03 H: *a kus* `need tulevad `läänest sis=vä.

04 V: `ei `tea.

ERIKÜSIMUS		
kus	`need tulevad	`läänest sis=vä.
VASTUST PAKKUV JA KINNITUST OOTAV ÜLDKÜSIMUS		

Joonis 6. Tihvtisese öeldisverbiga lausesulam

Ellips ja muud mittetäielikud laused

SK 21. Maksimaalselt eksplitseeritud sisuga lause on süntaksis **täislause** (→ SÜ 24). See on semantiline ja grammatiline tervik, milles on finiidne verbivorm ja selle juurde kuuluvad obligatoorsed (projekteeritud) elemendid (a: read 01, 03) ning mille lõpus on suulises lauses lõpetav intonatsioon või muud lausepiiri markerid (→ SK 16).

(a) 01 K: **nad teadsid juba `ammu, et ma siia pean `tulema.**

02 L: ahah=

03 K: **=ma `käisin juba siin ennem=ju.**

Selle kõrval tuuakse välja **elliptilised** laused, millest puudub mõni süntaktiline element, mis on leitav konteksti, grammatilise teadmise või konsituatsiooni abiga (→ SÜ 355 jj). Selle lähenemise aluseks on ellipsi grammatikakeskne kontseptsioon, mille järgi ellips on üks asenduse juhte (nullasendus) ja elliptilise lause taustaks on täislause, mille mingid osad on ellipsi korral nullväljendusega. Suhtluslingvistiline pragmaatikakeskne ellipsianalüüs seda arusaama ei jaga, sest täislause ei ole seal tõlgendatav normina. Radikaalsed mudelid jätavad ellipsi mõiste kõrvale, pehmemad piiravad seda. Siin on järgitud pehmemat lähenemist, mille järgi ellipsina tõlgendatakse väljajätteid monoloogides ja mitmelauseelistes kõnevoorudes (nt narratiivides).

Keskne ellipsi liik on ka suulises suhtluses **kontekstuaalne ellips**, mille korral sõna, fraasi või sõnaosa antud (osa)lauses ei korrata, kuna see esineb teises (osa)lauses ning teda tõlgendatakse selle alusel (→ SÜ 355–357). Puuduvad elemendid on implitsiitselt samas grammatilises vormis ja samas süntaktilises rollis kui lähtesõnad (b: ainsuse nominatiivis subjekt *meestuttav*). Suulise keele kontekstuaalne ellips ei erine kirjalauseste sama tüüpi ellipsist (→ SÜ 357–365). Kontekstuaalse ellipsi esinemise keskne koht on rindlausetes (b: *meestuttav* > Ø > Ø), aga ellips võib esineda ka põimlauases (c: subjektiellips *me*).

(b) ja: siis=noh see **meestuttav** tahab nagu (...) lõbustada daami või nalja teha, Ø paneb suitsu ette=ja, ja Ø pakub sellele imikule ka ütleme suitsu.

(c) muidu **me** mõtsime `siukest asja=et=et Ø ajaks ennast selle: ühese `praami=päle.

Ellipsi saab jagada anafoorseks ja katafoorseks (→ SÜ 357 jj). Üldjuhul valitseb rindlausetes anafoorne ellips, mille puhul elliptiline element paikneb lähtevormi järel (b). See on eriti oluline protsessuaalses-lineaarses suulises lauses, kus vastupidine järg teeb keerukaks või võimatuks esimest (osa)lauset

tõlgendada. Põimlause ellipsi saab lisaks jagada alla- ja ülesviitavaks. Allaviitava ellipsi korral paikneb lähtevorm kõrgemal positsioonil olevas osalauses. Siin valitsevad allaviitavad ellipsid (c: pealause > sihitiskõrvallause).

Erinevused ellipsi käsitluses tulevad sisse dialoogi analüüsis. Elliptilisena käsitletakse seal väljajätelisi seoseid sama kõneleja või eri kõnelejate voorude vahel, mis ei moodusta naabruspaari. Need seosed on analoogilised ellipsiga monoloogis (d: subjekt *ma* on elliptiline kõneleja samas kõnevoorus ja ka sama kõneleja järgnevas kõnevoorus). Elliptilise elemendi tõlgenduse aluseks olev lähtevorm paikneb tüüpiliselt vahetult eelnevas kõnevoorus (e), harva kaugemal eespool (d).

Tüüpiline dialoogiellips erineb monoloogiellipsist mahu poolest. Kui monoloogis on enamasti elliptiline üks sõna või fraas, siis dialoogis on tavaliselt elliptiliseks jäetud suurem osa lausest (e: *mina `samuti Ø [= räägin `asjadest millest ma=i `tea]*).

(d) 01 V: **ma** mõtsin=et Ø tulen `pükstega sinna umbes `kaheks.

02 (0.8)

03 H: @ ah=soo. @ =

04 V: =ku Ø vähegi `jõuan.

(e) 01 P: .hhhh (0.4) ma=i `tea ma räägin `asjadest millest ma=i `tea.

02 (1.6)

03 T: * mina `samuti Ø. *

Naabruspaari mittetäislauselisi (järel)liikmeid **elliptilistena ei tõlgenda**. Siia kuuluvad ennekõike vastused küsimustele ja direktiividele, aga ka partneri parandusalgatused ja teemat jätkavad täpsustavad küsimused (g). Sellised voorud võivad olla põhimõtteliselt laiendatavad täislauseks ellipsi normide järgi (joonis 7), aga suhtluse seisukohast ei ole siin tegu täislause elliptilise variandiga, vaid iseseisva tervikliku üksusega, mis on kasutusel pikast variandist erinevates kontekstides ja/või täidab erinevaid rolle (→ SK 5). Nt on kitsa eriküsimuse korral normiks just lühike sõna- või fraasvastus, täislauseline vastus aga täidab spetsiifilisi erirolle (→ SK 101).

(g) 01 K: mis sa eile `tegid.

02 (.)

03 M: ma käisin:=ee `sünnipäeval.

04 K: `kelle.

05 (0.4)

06 K: aa:. `seal.

07 M: seal `jah.

M:	ma käisin:=ee `sünnipäeval.	
K:	`kelle.	Kelle Ø [= sünnipäeval sa käisid]
K:	aa.: `seal.	Aa Ø [= sa käisid] seal
M:	seal `jah.	Ø [= ma käisin] seal jah

Joonis 7. Mittetäislauselised lausungid naabruspaaris

Kontekstuaalse ellipsi kõrval esineb ennekõike vahetus suulises suhtluses **situatsiooniellips**, mille korral puuduv lähtevorm on leitav konsituatsioo-
nist. See võib olla visuaalselt nähtav, lõhnast tuntav, edastatud žesti või mii-
mikaga vms. Näites (h) näitab N oma äsja lakitud küüsi, elliptiline subjekt
on identifitseeritav visuaalselt.

- (h) 01 N: noh, kuidas `tundub. ((näitab küüsi))
 02 (3.0)
 03 {-}: hhhhhh
 04 (1.3)
 05 M: väga `ilus on.

Kirjandust protsessilause kohta: HENNOSTE, TIIT 2011. Suuline süntaks ehk dia-
loogi protsessilause grammatika. | HENNOSTE, TIIT 2013. Pivot constructions in
spoken Estonian. | KEEVALLIK, LEELO 2008. Conjunction and sequenced actions:
The Estonian complementizer and evidential particle *et*.

ENESEPARANDUS

SK 22. Suuline protsessilausung on tegemise käigus kõneleja enda poolt
eksplitsiitselt parandatav. Paranduste eksplitsiitsuse põhjustajaks on kõne
kustutamatus ja lineaarsus. Kustutamatus ei luba väljaöeldud sobimatut
varianti ega järje otsimiseks kasutatud abivahendeid (nt üneeme) maha
kustutada ning vestluspartnerini jõuavad üksteise järel nii esmane kui muu-
detud variant. Lineaarsus lubab tuua parandused sisse ainult samas reas
muude lause komponentidega. Seetõttu on suulises grammatikas olemas
eneseparandusmehhanism. See on keeleliste vahendite, tehete ja normide
komplekt lausungi tegemisel ja väljaütlemisel tekkivate probleemide lahen-
damiseks kõneleja enda algatusel ja tema enda poolt. Probleemid võivad olla
mitmesugused, kusjuures grammatiline või sisuline viga on ainult üks paran-
duse tegemise võimalikest põhjustest. Sealjuures ei pruugi tegelikud vead
(vale kääne, vale rektsoon jms) parandust kaasa tuua. Probleemi parandus-
väärsuse otsustab konkreetset hetket paranduse algataja.

Eneseparanduse keskne mõiste on **tehe** (operatsioon), mida kõneleja parandamiseks teeb (nt otsib järgmist sõna, asendab ühe sõna teisega jne). Tehted jagunevad paranduse suuna poolest kahte rühma:

- 1) **järjeotsimine** ehk etteviitav parandamine, mille puhul on probleem väljaütle mata tekstis, kõneleja otsib jätku ja „lökkab“ otsitava tekstiosa väljaütle mist edasi;
- 2) **ümbertegemine** ehk tahaviitav parandamine, mille puhul on probleem väljaöeldud tekstis ning kõneleja teeb midagi juba väljaöeldud tekstis ümber (nt asendab mõne sõna).

Järjeotsimine sisaldab ainult ühe tehte. Ümbertegemise alla arvatakse mitmeid tehteid, mille nomenklatuuris uurijate üksmeelt ei ole. Siinses ülevaates on põhitehted jagatud kaheks. Probleemi sisaldava lausungi sees esinevad ühe üksuse asendamine teisega, üksuse lisamine, kustutamine ja ümberjärjestamine. Nende kõrval on kasutusel loobumine ehk alustatud lausungi katkestamine ja kõrvalejätmine.

Otsimine ja ümbertegemine ei ole jäigalt eraldatud. Kõnelejad võivad minna otsimiselt üle ümbertegemisele ja otsida järe ümbertegemise protsessi sees. Näites peatab kõneleja lausungi peale sõna *kell* poolelioleva fraasi keskel ning jätkab üneemiga *ee*, mis viitab järjeotsimisele. Seejärel algatab ta markeriga *või=see* ümbertegemise ning selle käigus kasutab omakorda järjeotsimiseks pausi (.), enne kui asendab kellaaja nädalapäevaga.

aga (0.5) me saame nüüd ` järgmine=kord **kell** *ee või=see* (.) ` **teisipäeval** kokku,

Eneseparanduste hulk kõigub teksti ja ka sama teksti piires ning on seotud paljude erinevate teguritega. Nii tekib enam probleeme sõnadega, mida kõneleja teab halvasti (nt haruldased sõnad), samuti juhul, kui mitu sõna (tavaliselt sünonüümi) n-ö võistlevad koht pärast lauses. Pikemad ja keerukama struktuuriga laused ning sisult keerukamad ülesanded toovad kaasa ka enam keelelisi probleeme. Samuti on eneseparanduste liigid, hulk ja asukoht seotud lühimälu mahuga (4+/-1 üksust) ja lausungi grammatilise loomusega. Ühesõnaliste lausungite ja fraaside puhul esineb eesti keeles üksnes järjeotsimisi vastava üksuse alguses. 2–5-sõnalistest lausetest sisaldab umbes kolmandik otsimisi lause alguses ning ligi viiendik eneseparandusi lause sees. Pikematest lausetest on alguses paikneva järjeotsimisega neljandik ja üle poole sisaldab eneseparandusi lause sees. Käesolevas osas kirjeldatakse järjeotsimist ja keskset ümbertegemise varianti, lausesisest ümbertegemist.

Järjeotsimine

SK 23. Järjeotsimine (takerdumine, hesitatsioon) on eneseparandus, milles kõnelejal on probleemid järgneva sõna või tekstiosa leidmise või produtseerimisega ning ta annab sellest partnerile märku. Otsitavad elemendid on tüüpiliselt nimed, terminid, võimalikult täpsed sõnad, ununenud või delikaatset väljendust nõudvad faktid jms.

Näites (a) on otsitavaks objektifraas *`ülikooli `kliinikumi infot* ning otsimise vahendiks öeldisverbi lõpuhääliku venitus *paluksin*: ja järgnev üneem *e*.⁶ Lausungisisese otsimise järel on lausungi jätk peaaegu alati süntaktiliselt ja semantiliselt kooskõlas enne otsimist väljaöeldud lausungiosaga. Näites (a) on partitiivis objektifraas *`ülikooli `kliinikumi infot* kooskõlas lausungi algusosaga *ma paluksin*.

(a) *ma paluksin: e `ülikooli `kliinikumi infot `Maarjamõisas,*

Järjeotsimised võivad toimuda kõnevooru alguses, vooru sees lausungite piiiril või kõnelejale vajalikus kohas lausungi sees. Ennekõike esinevad nad positsioonides, kus kõneleja peab planeerima pikemat ja/või keerukamat üksust või esitama uut infot. Seetõttu toimub enamik järjeotsimisi lausungite piiiril (sh kõnevooru alguses) ja lausungi sees enne uut infot (reemat), tüüpiliselt öeldisverbi järel (a) (reema kohta vt SÜ 19).

Järjeotsimine tekitab tekstis **järjeotsimislõigu**, mille maksimaalse variandi moodustavad otsimisvahendid (markerid), otsitav üksus (sõna, fraas, sõnaosa jm) ning otsimisprotsessi ja/või lahendit kommenteerivad üksused.

Näites (b) toimivad otsimisvahendina kaks korda korduv *see* ja küsilause *mis ta `on*, otsitav üksus on *`juustutööstus* ning järelkommentaar *või `mis ta on*, mis osutab, et kõneleja ei ole leitud lahendis kindel (joonis 8).

(b) *`Põltsamaal on see, mis ta `on, see `juustutööstus või `mis ta on*

	OTSIMISVAHENDID	OTSITAV ÜKSUS	JÄRELKOMMENTAAR
<i>`Põltsamaal on</i>	<i>see, mis ta `on, see</i>	<i>`juustutööstus</i>	<i>või `mis ta on</i>

Joonis 8. Järjeotsimislõigu maksimaalne struktuur

Järjeotsimise vahendid on otsimispausid, otsimiseks kasutatavad mitte-lauseliikmed, lausungi/teksti elementide modifitseerimised ja kohatäitjad (tabel 1).

⁶ Järjeotsimise näidetes on kõne all olev otsimisvahend paksus kirjas.

Tabel 1. Järjeotsimisvahendid

JÄRJEOTSIMISVAHENDI LIIK	JÄRJEOTSIMISVAHENDI KEELELINE VORM	NÄITED
Otsimispausid		(.)
Otsimiseks kasutatavad mittelauseliikmed	üneemid ja otsimispartiklid	ee, õõ, noh, nagu, see jm
	lause- või fraasikujulised otsimiskiilud	kuidas öelda, mis see oligi jm
Lausungi/teksti elementide modifitseerimised	sõnalõppude venitused ja „otsiv“ hääldus	oli::
	sõnade täpsed ja katkestusega vahetud kordused	ja ja, ko- kodus
Kohatäitjad		see, seal jm

Märkus. Eksplitsiitsete otsimisvahendite kõrval esinevad ka varjatud otsimisvahendid: järjeotsimiseks kasutatavad intonatsioonimuutused, kõnetempo aeglustamine, sõnajärje modifitseerimine ja vabad lauseliikmed, mis on korraga nii lause komponendi kui otsimisvahendi rollis. Lauses 'Andrus nüd=kuski 'eelmine aasta sis ostis **selle** 'Kiisale selle, (.) 'suvila... projekteerib asesõna **selle** grammatilist objekti genitiivis. Objekti asemel tuleb kohamäärus **Kiisale**, sõna **selle** kordus ja otsimispaus, mille järel objekt **suvila**. Adverbiaali **Kiisale** kasutus otsimisprotsessi keskel osutab, et selle näol on tegu ühtlasi varjatud otsimisvahendiga.

SK 24. Pausid on otsimisvahendid, kui nad paiknevad lausungi sees, neil ei saa olla antud tekstikohas liigendavat või retoorilist rolli ja nende ümber on muid otsimisvahendeid (a: read 01–02). Lausungite piiril paiknevad pausid võivad kanda korraga mitut rolli, mille seast otsimist ei saa välistada (a: rida 03).

- (a) 01 A: aga=et ja ja='läänemaailmas on 'täies'ti: noh **(0.5)** 'eraldi:
 02 (.) 'eraldi: **(1.4)** > *kuis=öelda * < 'kunstniku'staatus.
 03 **(0.4)**
 04 A: *pi'foomansi'kunstnik.*

Otsimiseks kasutatavad mittelauseliikmed on üneemid, otsimispartiklid ja otsimiskiilud.

Üneemid on sõna ja häälsuse piiril paiknevad üksused, mis koosnevad ennekõike vokaalidest (ee, õõ, ää) või nasaalidest (mm). Enim otsimisüneeme paikneb kõnevooru alguses või lausungite piiril. See viitab, et üneemi keskne roll võib olla kogu vooru või lausungi planeerimine (b: ee).

(b)

01 H: **ee** kuule Raido see mis `kell me minema `akkasimegi.

02 (0.5)

03 H: mul=on se=`aeg (.) m:eelest `ära läind.

Lisaks toimivad üneemid ümbertegemisjärjendis algatus- ja toimetamis-markeritena, alustavad probleemset ainek sisaldavaid kõnevoore (nt mitte-eelistatud vastuseid) ning markeerivad (osa)lausete või pikemate teksti-üksuste piire, olles seal mh kasutusel ka kõnevooru hoidmise vahenditena (→ SK 7, 11, 16, 27, 33, 35).

Üneemide serva paigutub samuti ennekõike kõnevooru ja harvemini ka voorusisese lausungi alguses esinev häälekas sissehingamine (transkriptsioonis .hhh), mida mõnikord on arvatud ka otsimismarkerite hulka.

Järjeotsimispartiklite seas on sagedased *noh*, *see*, *mingi*, *nagu*, lisaks mitmeid harva kasutatavaid sõnu (*tead*, *tändap*, *onju*, *kt/krt/kuat* 'kurat' jm), samuti kõnelejate individuaalseid otsimismarkereid. Otsimispartiklite esinemise sagedus on seotud suhtlussituatsiooni sotsiaalse määratlusega. Mõjutajaks on sotsiaalne norm, mille järgi tuleb avalik-ametlikus suhtluses vältida nn parasiit- ehk nugisõnu, mille all peetakse silmas ennekõike otsimispartikleid.

Keskne otsimises kasutatav partikkel on *noh*. Partikli *noh* kesksed asukohad on (osa)lausungi alguses ja lausungi sees tagapool verbi. Sealjuures on *noh* enamasti otsimisprotsessi lõppemise ehk järje **leidmise** osutaja. Selline *noh* on otsimislõigu viimane element enne otsitavat järge ja kuulub prosoodiliselt järjega kokku. Talle eelnevad teised otsimismarkerid (c). Otsimise jätkumist osutavale *noh*-ile järgnevad uued otsimismarkerid (d). (*noh* toimib lisaks piiri- ja dialoogipartiklina (→ SK 53, 75 jj).)

(c) se oli kõik=e (.) **noh** `ausatel `eesmärkidel=et(d) tändab **noh** (.) `kuulutus oli

Eripärane on eesti keeles asesõnast kujunenud otsimispartikkel *see*, mis on alati nominatiivis olenemata otsitava elemendi morfoloogilisest vormist (e). Sellisena ei esine ta lauseliikmena ega projekteeri jätkuna kindlat tüüpi ja kindlas vormis süntaktilist üksust nagu kohatäitja *see* (→ SK 26).

(e) .hh ja:=`siis ma `tahtsin veel `küsida `seda=m (0.7) õ `vaata sda: `v:edurijuhi `abi. (0.6) .h ja `ültse=**see** `veduriga `sõitmist=h.

Otsimislõigus paiknevad tihti verbide, pronoomenite ja proadverbide vormidest kujunenud partiklid *mingi*, *kuski*, *nagu*, *seal*, *selline*, *siuke*, *niisugune*,

ütteleme (f-i). Otsimisvahendina on nad tõlgendatavad juhul, kui nad paiknevad otsimislõigus ja neile järgnevad muud otsimismarkerid. Vahetult lahendi ees paiknevad partiklid on pigem pehmendavad-umbmäärastavad üldlaidid (*mingi* näites f).

- (f) ja heh heh oo(h)t (.) too too too `ämm on tähendab, ta on `pikk umbes e **üks ütteleme mingi** meeter kuuskümmend=e.
- (g) säl=on olemas täis`kööök? Säl=on kuivatus`kapid sees=ja kõik nõudepesu`masinad **ütteleme** kogu see (0.3) noh **ütteleme selline**: `tõeline Skandinaavia `standart.
- (h) =ilma sinu `teadmata oled sa `jälle. (0.8) õõ **nagu** (0.5) **niisugune** (.) `vastutav isik.
- (i) 01 E: a `millal=sa öövvv (0.4) `lõplikult `valmis pead selle tööga (.) `saama.
02 (1.5)
03 P: noh `seal=**nagu**:` sellest tuleb **nagu**: `diplomitöö `ka=ja=siss=ee (1.0)
04 ta: (.) `tähtaeg on noh **nagu** `kevadell kunagi=või

Otsimiskiil on eksplitsiitselt järjeotsimist väljendav lause (j) või fraas (k), mis võib olla küsilause, aga ka väitlause. Kiil toob sealjuures esile, kas tegemist on faktiteadmise probleemiga (j) või nimetamise/kategoriseerimise probleemiga (k).

- (j) 01 V: kus se Põdra publi `asub.
02 H: ee `Jaama (.) **mis=ta=oli** `kuuskend= `öheksa=vä midagi siukest
03 `kanti jääb.
- (k) aga: aga=et ja ja= `läänemaailmas on `täies`ti: noh (0.5) `eraldi: (.) `eraldi: (1.4) > * **kuis=öelda** * < `kunstniku` staatus.

Otsimiskiilud on suhtluses harvad. Neid kasutatakse tavaliselt siis, kui kõneleja ei leia järke peale pikka teiste vahenditega otsimist (k: sõnalõpu venituse – partikkel *noh* – paus – venituse – mikropaus – sõnakordus koos venitusega – paus – *kuis=öelda*).

SK 25. Otsimisvahendina kasutatavad lausungi elementide modifitseerimised on sõnalõppude venitused, sõnade eripärane hääldus ning sõna või selle osa kordused.

Venitused on üldjuhul otsimismarkerid, kui venitatakse sõna lõpuhäälikut, väga harva on selles funktsioonis sõnasiseste häälikute venitamine (a). Kõige tavalisem venitamise koht on lausungi alguses, kus venitatakse sidesõnu (*aga*:, *ja*: jms), piiripartikleid (*no*:) ja otsimispartikleid või üneeme

(*noh*., *ee*: jms). Teine tavaline koht on lausungi keskel enne uut infot, kus venitatakse verbe või verbijärgse noomeniühendi täiendeid (a).

Otsimisfunktsiooni täidavad ka tõusvalt-küsilvalt hääldatud otsitava üksuse eelsed sõnad (b: *eeldab?*).

- (a) .hhhh **no::** \$ `mina **kuulsin:::** `kuulsin `ühtteist `üleeile võ `üleüleeile. \$
 (b) ja=ja mh tõlgendus et olla tõlgenduste tasemel ja suuta neist aru saada, see **eeldab?** (...) NOH=kõrgemat nagu mõtlemis taset inimeselt ka.

Täielik kordus on selline, milles korratakse sõna (*ja ja*) või mitmesõnalist lauseosa (*kas ma kirjutan kas ma kirjutan*). Kordus on tõlgendatav otsimisvahendina siis, kui tal ei ole antud tekstikohas süntaktilist, retoorilist või dialoogiehituslikku rolli ja korratavate sõnade või fraaside vahel ei esine lause komponente, vaid üksnes teised otsimisvahendid (ennekõike pausid või üneemid; vrd peegelkonstruktsioonid → SK 19). Otsimiskordus on üldjuhul hääldatud samal helikõrguse tasemel nagu korratav sõna, samas retoorilised jms kordused on üldjuhul hääldatud erinevalt (rõhuliselt, valjemini jne). Eesti keeles on järjeotsimisel normiks ühe sõna ühekordne kordamine. Pikemaid kordusi esineb väga harva.

Kordamisel on kolm kesket rühma. Sagedasima otsimiskorduste rühma moodustavad lausungite piiril paiknevad sidesõnad ja partiklid (c: *ja*). Teine suur rühm on otsimisvahendite endi kordused (otsimispartiklid ja üneemid). Kolmanda rühma annavad öeldisverbi järgse nimisõnafraasi ees paiknevad täiendid, isikulised ja näitavad asesõnad (*see*, *selline* jms), määrused (c: `eraldi:).

- (c) **ja ja**=`läänemaailmas on `täies`ti: *noh* (0.5) `eraldi: (.) `eraldi: (1.4) >
 * *kuis*=öelda * < `kunstniku`staatus.

Kordamised võivad osutada otsimise jätkumist või järje leidmist. Otsimist osutavale kordusele järgnevad uued järjeotsimised (c: *eraldi* venitamine, järgnev paus ja otsimiskiil), leidmist osutavale kordusele järgneb otsitav üksus ja see on prosoodiliselt järgneva tekstiosaga seotud, tihti sellega kokku hääldatud (c: *ja*=`läänemaailmas).

Katkestusega korduse korral katkestatakse sõna ja korratakse seda tervikuna, katkestatud osa muutmata. Üldjuhul katkestatakse lihtsõnad esimese silbi lõpus (d: *te-* `telefon) ja komplekssõnad peale laiendosa või prefiksit (e: *eba-* *eba`seoses*). Korratav sõna järgneb vahetult katkestatud sõnale (d, e), nende vahel on harva mõni otsimismarker, ennekõike mikropaus (f: *Transil-* (.) `Transilvaanias). Katkestatud sõna korratakse peaaegu alati vaid üks kord.

Katkestusega kordused esinevad lause eri positsioonides ja nende puhul on harva võimalik välja tuua, mida otsitakse. Analüüsitava tel juhitud on enamasti tegu sama sõna väljaütlemata osa otsimisega (e: kõneleja loob sõna teist poolt leidmata uue liitsõna *eba* 'seoses). Samuti võivad katkestusega kordused olla märgid sisekõnes toimuvast eneseparandusest.

- (d) võibola 'ka, 'meil sin **te-** 'telefon teeb vahel selliseid=noh (0.5) 'vigureid.
- (e) m:u küsimused tulevad mm (.) **eba- eba** 'seoses olevalt aga (.) aa sul on:
(1.5) 'ruum nendes luuletustes on hästi 'kummaline alati, ..
- (f) noh 'päris kummitused. ega se **Transil-** (.) 'Transilvaanias või kuskohas se oli, see mõeldi 'välja ju.

Sõnakatkestuse keskne roll parandusmehhanismis on algatada ümber-
tegemisi (→ SK 33).

SK 26. Eraldi otsimisvahendite rühma moodustavad **kohatäitjad**. Need on asesõnad või asemäärsõnad (valdavalt *see*, harva *too*, *seal*, *siin*), mis tuuakse lausungisse kui otsitava spetsiifilisema nominaalse lauseosise ajutised asendajad (vrd otsimispartikkel *see*; → SK 24).

Asesõnaline kohatäitja osaleb lause morfosüntaktilises struktuuris ja projekteerib kindlat nominaalset elementi kindlas vormis (a: *nendega* > 'kookos' *helbetega*). Ta on alati samas grammatilises funktsioonis ja samas vormis kui otsitav üksus ning tema ümber esinevad teised otsimismarkerid (a: paus ja üneem *eee*). Lisaks toimib kohatäitja lahendi eelkommentaarina, osutades, et kõneleja on leidnud otsitava üksuse grammatilise vormi, kuid mitte konkreetset sõna või fraasi.

- (a) tead=ku 'ea 'jäätis oli, **nendega**, (0.6) eee 'kookos' **helbetega**, (0.8) kook-
kookos' elvestega, {tead} ned 'väiksed tükid seal.

See/need on kindlasti kohatäitja, kui ta esineb positsioonis, milles ta saab olla antud lausungis ainult kohatäitja rollis. Näiteks neljas viimases käändes ei saa *see* olla täiend (v.a. ellipsi korral) (a). Samuti ei saa *see* olla liitsõna põhiosa (b) või fraasi tuum (c).

- (b) 01 H: \$ mis siis 'veel? \$
02 R: \$ on siuke noh (.) 'haua **see** onju=et \$ (1.0) ee või noh (.) siuke (.)
03 'hauakivi onju.
- (c) a ma käisin 'täna sealt läbi, nad veel ütlesid ei ole neil vaja litsentsi. et neil ei ole nii **suurt**: e **seda**: 'tundide 'hulka (.) tt neil ei ole vaja litsentsi.

Kohatäitjana võib harva esineda ka kohaadverbiaal *seal* või *siin*, mis projekteerib adverbiaali (d: *seal* > *Neeme pubis*).

- (d) 01 M: ee `mina söön näiteks=eee `vähiraguud `tilliga? (0.8) < siis=ee >
 02 (0.9)
 03 K: aga `päriselt.
 04 (.)
 05 M: `peedi `kastet, (0.4) siis (.) `leiva `suppi=kule, vaat=se=on `see
 06 mis me **seal** (.) ee **Neeme pubis** `sõis sõin.

Kohatäitja paikneb otsimise ja ümbertegemise piiril. Ühelt poolt on ta järjeotsimise vahend, mis osutab, et otsimisprotsess on pooleli. Teisalt on ta tõlgendatav ka kui ümbertegemise probleemüksus (→ SK 32), kuna ta asendatakse hiljem täistähendusliku sõnaga.

SK 27. Järjeotsimine lõpeb üldjuhul **otsitava järjega**. Lausungisisese otsimise puhul on see peaaegu alati kooskõlas lausungi otsimiseelse osaga (a). Juhul kui kõneleja otsitavat järge ei leia, võib ta kasutada sõna asemel kirjeldavat fraasi (b: *ühe*=`lehe) või kõrvallauset (c: *noh kes oli `õpetaja teil ko- `Tisleris käis kellel `poeg on `näitleja Tallinas*). Samuti võib ta eksplitsiitselt väljendada, et ta lahendit ei leidnud (d: *seda: (0.6) ma=i=tea=mida*).

- (a) `Talur ka `ükspäev seda seal (.) `heietas ikka seda (.) seda `uue `aasta soovimist=ja.
- (b) 01 H: Rain `sina.
 02 V: jaa
 03 H: .hh siin `mina.
 04 V: jah
 05 H: kule ma `sain selle (0.8) ee:=hh (.) **ühe**=`lehe `kätte.
- (c) `kasvata sis `saake. (.) nagu see (.) ütles see (.) otot {---} **noh kes oli `õpetaja teil ko- `Tisleris käis kellel `poeg on `näitleja Tallinas**.
- (d) 01 P: mis=ned `koolimajad on sis (0.3) `ühel ja `samal `kuupäeval
 02 ehitatud=vä. et need `mõlemad on kaksküm- kahekümne=aastased.
 03 E: ei nad ei loe `ehitamise algust.
 04 (1.3)
 05 T: nad loevad seda: (0.6) **ma=i=tea=mida**.

Lahendi järel võib esineda **järelkommentaar**, mis osutab väljapakutud lahendi ebakindlust, ebatäpsust või ebasobivust. Tavaliselt kasutatakse selleks poolrutiinistunud pehmendavaid *või*-üldlõppe (e: *või mis ta on*).

(e) et ee nh `Põltsamaal on see, mis ta `on, see `juustutööstus **või** *`mis ta on*,

Märkus 1. Üldlõpud on kasutusel ka järelkommentaarina ümbertegemises (→ SK 36) ning väljaspool eneseparandusi. Grammatiliselt on need väitlauseid, fraasid või muud grammatiliselt seotud sõnakooslused (*või midagi sellist, või nii, või nii või, või mingi asi, või umbes nii, või ma ei tea* jms) või küsilauseid (*või mis see oli, või kuidas seda kutsutakse* jms). Sellisena on nad analüüsitavad põhimõtteliselt kui omaette süntaktilised üksused, mis pragmaatilisest seisukohast vaadates toimivad modaalset rolli kandva poolrutiinistunud tervikuna.

Märkus 2. Järjeotsimisvahendeid, eriti üneeme esineb tihti selliste üksuste alguses, mis sisaldavad probleemset ainet (nt mitte-eelistatud vastus küsimusele, probleemne info vms). Samuti toimivad nad vooruüksuste piiridel kõnevooru hoidmise vahenditena. Sellised juhtumid jäävad järjeotsimise piirile või neist väljapoole, neis kasutatakse järjeotsimise vahendeid ära suhtluslikel eesmärkidel (nt kõnevoor lapse kõnest vanemale: *aa ja=sis=see:: ääämm sinu `kott läks natuke `katki.=hhh*).

Ümbertegemine

SK 28. Ümbertegemine on eneseparanduse alaliik, mille korral kõneleja teeb väljaöeldud lausungis midagi ringi, et lahendada tagantjärele leitud probleeme. Ümbertegemise põhikomponendid on ümber tehtav **probleemüksus**, paranduse algust näitav **algatusmarker** ja paranduse **lahend**. Näites (a) asendatakse probleemüksus *kella* sõnaga *televiisoris*, mis on ümbertegemise lahend. Paranduse algust märgib algatusmarker *või*.⁷ (Vt joonis 9.)

(a) mis sealt **kella** *või tele`viisoris* `on.

	PROBLEEMÜKSUS	ALGATUSMARKER	LAHEND	
Mis sealt	kella	<i>või</i>	<i>tele`viisoris</i>	`on

Joonis 9. Ümbertegemisprotsessi põhikomponendid

Lahendatavate probleemide alusel jagatakse ümbertegemine kahte rühma: vea parandamine ja modifitseerimine (alternatiivi pakkumine).

⁷ Ümbertegemise näidetes on probleemüksus paksus kirjas, lahend paksu kirjaga kursiivis ja muud paranduslõigu osad vajadusel kursiivis.

Veaparanduste all peetakse silmas ümbertegemisi, mille käigus kõneleja parandab sisulise või vormilise vea. Ennekõike parandatakse referentsivigu, kusjuures sõna (või fraasi) morfoloogiline vorm ja süntaktiline roll jäävad üldjuhul samaks (b: *jär{gmises}* > *ülejärgmises*). Hääldevigu parandatakse eesti keeles vähe ja grammatilisi vigu väga harva.

(b) ja vat sis **jär- ülejärgmises** tuledki vat selles tuledki maha

Modifitseerimise alla kuuluvad ümbertegemised, milles probleemüksuses otsest viga ei ole. Kõneleja asendab siin väljaõeldud üksuse *antud* kontekstis või järjendipositsioonis tema jaoks *parema* alternatiiviga. Modifitseerimise valdav vallandaja on eesti keeles esmase formuleeringu ebapiisav täpsus ning eesmärgiks selle täpsustamine (konkretiseerimine). Tavalisim on ase-sõna asendamine täistähendusliku sõnaga (c: *nad* > *õpilased*), selle kõrval ka täpsustava lisainfo lisamine nimele (d: *Malle* + *see*=*vanem*=*müüja*). Suhtluse seisukohast on sellise modifitseerimise eesmärk enamasti ennetada partneri võimalikke arusaamisprobleeme. Aga modifitseerimise võib esile kutsuda ka kõneleja lausungiplaani muutumine väljaõeldu järel (e: *mingid õudset* > *mingi õudne*).

- (c) aga ` nüüd **nad** vist (.) kont` rollisid=õõ (.) *õpilased* *ma*=*mõtlen*, (0.8)
niivisi=et (1.5) meil on ned ` suitsuandurid on kah klassides ` laes=ja
(d) noh ` iljem (.) **Malle** nagu ` ütleski *see*=*vanem*=*müüja*=et, (0.3) @
oh=jah=et ` vaata jah seda ` arvuti ` asja .. @
(e) aga kas sul näiteks no (0.8) ütleme et sul noorena on **mingid õudset** *ee*
mingi õudne püüdlus,

Üldjuhul saab kõneleja probleemi lahendatud ühe ümbertegemisega, kuid vajadusel tehakse mitu ümbertegemist vahetult üksteise järel. Näites (f) tehakse esmalt asendus *meile* > *meie*, millega muutub sõna *meie* grammatiline roll adverbialist täiendiks ja selle järel asendus *meie* > *minu*, mis parandab ilmselt referentsivea.

- (f) @ nojah, ` raamatust oleks võind ` otsida jah aga .hh miks Märt **meile**
nu- meie numbri a- minu numbri ` andis talle. @

Ümbertegemise tehted

SK 29. Ümbertegemisel kasutatavad **tehted** (operatsioonid) on siin jagatud nelja rühma: asendamine, lisamine, kustutamine ja ümberjärjestamine. Lisaks esineb kompleksne ümbertegemine, milles tehakse mitu tehet korraga.

Statistiliselt on keskne tehe asendamine, harvemini kasutatakse lisamist. Kustutamine, ümberjärjestamine ja kompleksne ümbertegemine iseseisvate tehena on eesti keeles haruldased.

Asendamine on keelelise üksuse väljavahetamine uue vastu (nt asesõna asendamine täistähendusliku sõnaga, nime asendamine teisega, sõna asendamine sünonüümi või antonüümiga jne). Keskne variant on üksiksõna, ennekoike nimisõna või nime asendamine (a). Harvemini esineb mitmesõnalise fraasi asendamine (b). Asendamise abil parandatakse nii vigu (a: *Luu* - > *Selma*) kui ka modifitseeritakse öeldut (b: *üle* 'kolmekümne kroo- > 'kolmkend viis). Lahend täidab üldjuhul lauses sama süntaktilist funktsiooni kui probleemüksus.

- (a) siis seekord **Luu- Selma** 'tuligi minu poole=ja=sis nad tulid sis järgmine päev .hh siis sauna
 (b) 'jah. (.) siis on 'ankrukahvel läbi. (.) ühesõnaga 'seda saab 'teha aga 'see läheb **üle** 'kolmekümne kroo- 'kolmkend viis krooni.

Verbide asendamisel kasutatakse varjatud eneseparandamise vahendina ära tihtvtkonstruktsiooni (→ SK 19). Eesti keeles tehakse viivitusega algavad verbi asendamised üldjuhul tihtvtkonstruktsiooni abil (c). Põhiosa neist on sellised, milles kõneleja modifitseerib verbi, jättes lause süntaktilise ehituse samaks (c: *räägid* > *ajad suust välja*). (Vt joonis 10.)

- (c) 01 E: ja siis
 02 V: kule 'ära räägi=nüüd, palun no 'jätä noh=s, jätä 'järgi, no 'tõesti,
 03 no sa **räägid** täitsa 'rumalusi **ajad** praegu **suust välja**.
 04 E: no 'minule ei 'meeldind.

	VERB 1 PROBLEEMÜKSUS	TIHVT	VERB 2 LAHEND		VERB 2 LAHEND
sa	räägid	täitsa rumalusi	ajad	praegu	suust välja

Joonis 10. Verbiasendus tihtvtkonstruktsiooniga

SK 30. Lisamise korral lisatakse lausungisse tagantjärele juurde sõna või fraas, mis paigutub implitsiitselt enne lisamist väljaöeldud sõnade vahele.

Lisatav üksus on eesti keeles tüüpiliselt liitsõna laiendosa (a: *väike*) või täiend (b: *valget*), harvemini lisand, mille abil laiendatakse ühesõnaline lauseliige mitmesõnaliseks fraasiks (c: *Neeme õest*). Täiendi lisamise korral korratakse ka probleemüksuseks olnud põhisõna (b: *valget vatti*). Sõnale laiendosa lisamised jäävad lisamise ja asendamise piirile. Nad on loomu

poolest samasugused kui täiendi lisamised (a: *väikelastele* vs. *väikestele lastele*). Samas võib neid tõlgendada ka asendamisena, kuna *laps* ja *väikelaps* on eesti keeles omaette sõnad.

- (a) ja muidugi `eelkõige on ta **la-** `väikelastele.
- (b) `ned olid siis iluduseks siis pandi vati (0.5) ee `vatti **valget vatti** nagu oleks lumi `sadand,
- (c) aga (0.4) ega te **Ilmest** ei tea midagi **Neeme õest** vä

Kui uus üksus lisatakse tagantjärele mitmesõnalise fraasi sisse, siis korratakse lahendis kogu uut fraasi (d: *kolme kuu* > `kolme `viimase `kuu). Ilma lisata-vale üksusele eelneva sõna kordamiseta ei ole üheselt mõisteta, kas tegu on asendamise või lisamisega (e: *väga subjektiivne* > *sügavalt subjektiivne* või *väga sügavalt subjektiivne*).

- (d) nad võtavad töö=juurest omale selle `tõendi **kolme kuu** (.) `kolme `viimase `kuu `kohta.
- (e) ma=ütlen, (1.2) see=on **väga subjek-** `sügavalt subjektiivne innang.

Vähem kasutatud variant on **rinnastatud lauseliikme** lisamine viivitusega (f: *väärikuses* lisatakse viivitusega peale verbi *on*). Sellisel juhul lisatakse ka korduvate lauseliikmete sidumiseks vajalik sidesõna (f: *ja*). Sellise lisamisega muudetakse lause ühtlasi implitsiitselt koondlauseks.

- (f) külalise (.) staatus:es: on (.) **ja=ja** `väärikuses *on on* võimalus `valida (.) alati ka seda `muusikat, `mida (0.6) mida `täna siis (.) ja `iga pühapäev (0.4) külalisstuudios (0.4) `kuulda on.

Lisamist kasutatakse eesti materjalis üksnes öeldu modifitseerimiseks, mitte vigade parandamiseks. Peaaegu alati on lisamise eesmärk eesti keeles öeldu konkretiseerimine, et seda paremini identifitseerida (b: *vatti* > *valget vatti*). Väga harva on tegemist ka öeldu pehmendamise või intensiivistamisega (g: *päris*).

- (g) aga aga `alguses (.) **päris=** `alguses tal siiski ve- veidi sihuke `kahtlane seisukoht ta vaatab teiste reaktsioone enda peal.

Ülejäänud ümbertegemise tehted esinevad eesti keeles väga harva. Kustutamise korral jäetakse osa väljaõeldud lausungist implitsiitselt lõpp-versioonist välja ('*Allar võttis jumala* (.) **rahu-** *ma mm mind 'rajalt 'maha* > '*Allar võttis mind rajalt maha*'). Ümberjärjestamise korral vahetatakse ole-masolevate sõnade või fraaside järjekorda midagi lisamata, asendamata või kustutamata (*onu 'Aksel ja onu onu Peet-* '**Peetri=onu** *olid 'komisjonis* >

'onu Aksel ja Peetri-onu'). Neid tehteid kasutatakse öeldu modifitseerimiseks. Kompleksse ümbertegemise korral teeb kõneleja mitu ümbertegemistehet korraga (*kas=te 'tõesti kee- teist 'keegi usub, (.) et 'kaheksasaja krooni eest, (.) 'on võimalik 'ära elada; asendamine te > teist ja sõna 'tõesti kustutamine > 'kas teist keegi usub..')*).

Lausesisene ümbertegemine kui protsess

Ümbertegemislõigu struktuur

SK 31. Tegelikus suhtluses tehakse eesti keeles ümbertegemisi praegustel andmetel ainult lausete ehitamisel. Algatuse ja läbiviimise asukoha alusel jagunevad ümbertegemised kolme rühma: a) probleemüksusega lause sees, b) probleemüksusega lause järel samas kõnevoorus, c) probleemüksusele järgnevates sama kõneleja kõnevoorudes. Valitseb lausesisene ümbertegemine, teised kaks esinevad väga harva.

Lausesisene ümbertegemine on protsess, mille käigus kõneleja a) peatab pooleli oleva lause, b) teeb selle väljaöeldud osas muudatused ja c) viib seejärel sama lause lõpule. Selle tulemusel moodustub lausesse eraldi süntaktiline üksus, **ümbertegemislõik**.

Põhiosa lausesisestest ümbertegemistest annab tulemuseks **minimaalse ümbertegemislõigu**, milles esinevad ainult probleemüksus, algatusmarker ja lahend.

Nende kõrval võivad lõigus esineda lisaelemendid, mis jagunevad kolmeks vastavalt positsioonile põhielementide suhtes: probleemüksuse ja algatusmarkeri vahel võib paikneda viivitusosa, algatusmarkeri ja lahendi vahel toimetamismarkerid, eelkommentaar ja eelraam ning lahendi järel võivad esineda järelraam ja järelkommentaar. Nende kasutuse tulemuseks on **laiendatud ümbertegemislõik**, mis võib teoreetiliselt koosneda maksimaalselt üheksast elemendist:

- 1) **probleemüksus**, mida kõneleja ümber teeb;
- 2) **viivitusosa**: probleemüksuse ja algatusmarkeri vahele jääv lauseosa;
- 3) **algatusmarker**, mis osutab parandusprotsessi algust;
- 4) **toimetamismarker**, mis osutab, et lahendi otsimine on pooleli;
- 5) **eelkommentaar**: eelinfo või hinnang tulevase lahendi kohta;
- 6) **eelraam**: mingi probleemüksuse eelse osa kordus lahendi ees;
- 7) **lahend**: probleemi lahendamiseks pakutud sõna, fraas või lauseosa;
- 8) **järelraam**: viivitusosa kordus lahendi järel;
- 9) **järelkommentaar**: hinnang lahendi kohta lahendi järel.

Joonisel 11 on toodud kolme lause ühekordsed ümbertegemislõigud:

'augustus pödesin si- ee (.) 'sapi 'refluksi

kui sa 'seivid, sis ta sa- ta=läheb koos sellega 'ketta peale eksju

hotellides=ja 'muuseomides või vabandust 'restoranides=ja 'muuseomides

	PROBLEEM- ÜKSUS	VIIVITUS	ALGATUS- MARKER ⁸	TOIMETAMIS- MARKER	EEL- KOMMENTAAR	EEL- RAAM	LAHEND	JÄREL- RAAM
	si		-	ee (.)			'sapi 'refluksi	
Sis ta	sa		-			ta	läheb	
	hotellides	ja muu- seomides	või		vabandust		restora- nides	ja muuseo- mides

Joonis 11. Ühekordsed ümbertegemislõigud

Joonis 12 esitab kahe lause kahekordsed ümbertegemislõigud:

isegi 'keskkoolis nad ei=taht- ei=saanud .hh ei= 'tahtnud 'käia või 'kuidas öelda

vaatas ainult=õ (.) seda autore- (1.2) seda seda (1.0) auto 'numbrit. (1.4)

regist 'reerimise 'numbrit.

PROB- LEEM- ÜKSUS	ALGA- TUS- MARKER	TOIMETA- MIS- MARKER	ESMANE LAHEND	TOIMETA- MIS- MARKER	LAHEND	JÄREL- KOMMEN- TAAR
ei=taht	-		ei=saanud	.hh	ei= 'tahtnud 'käia	või 'kuidas öelda
autore	-	(1.2) seda seda (1.0)	auto 'numbrit.	(1.4)	regist 'reerimise- 'numbrit.	

Joonis 12. Kahekordsed ümbertegemislõigud

Märkus. Süntaktiliselt kuuluvad probleemüksus, viivitus, raamid ja lahend lause-
liikmete hulka. Järelkommentaar moodustab üldjuhul grammatiliselt omaette
osalause või lauseliikmelise fraasi, toimides samas pragmaatiliselt tervikliku
mittelauseliikmelise markerina (→ SK 83–84). Algatusmarkerid, toimetamis-
markerid ja eelkommentaari kuuluvad siinses terminoloogias mittelause-
liikmete hulka.

Järgnevalt kirjeldatakse esmalt minimaalset ümbertegemislõiku, seejärel
laiendatud ümbertegemislõigu elemente.

⁸ Katkestus algatusmarkerina on märgitud joonistel katkestuse transkriptsioonimärgiga -.

Minimaalne ümbertegemislõik ja ümbertegemise põhielemendid

SK 32. Probleemüksused on valdavalt üksiksõnad (a), harvemini sõna osad (silbid, häälikud) (b) või mitmesõnalised fraasid (c). Muud variandid on haruldased.⁹

- (a) ja vat sis **jär- ülejärgmises** tuledki vat selles tuledki maha ..
- (b) ot `seda ma vist rääkisin, see kus siil **jänu- eri `nägusi** hakkab järgi tegema.
- (c) ühesõnaga `seda saab `teha aga `see läheb **üle `kolmekümne kroo-`kolmkend viis krooni.**

Fraaside ümbertegemine on kompleksne tehe, mille sees võib fraasi liikmetega teha eri alamtehteid. Näites (c) asendatakse fraas *üle `kolmekümne kroo-fraasiga `kolmkend viis krooni*. Selle käigus toimub sõna *üle* kustutamine, sõna *viis* lisamine, sõnade *kolmkümmend* ja *kroon* käänete asendamine.

SK 33. Ümbertegemise algatusmarkerid jagunevad viide rühma:

- 1) sõna katkestamine (mõnikord esineb katkekohas glotaalklusiil);
- 2) algatuspartiklid (*või, või see, ei* jm);
- 3) algatuskiilud (*ma mõtlen, viltu läks, vabandust* jm);
- 4) järjeotsimispartiklid ja üneemid (*ee, õõ, noh* jm);
- 5) mitteverbaalsed markerid (paus, pearaputus jm).

Valitsev marker on katkestus, tema kõrval esineb sagedamini *või*. Muud variandid esinevad harva. Lisaks võib kõneleja alustada ümbertegemist ilma markerita või kasutada mitmest markerist koosnevat järjendit.

Markeritel on eri võimalused paranduse algatamiseks. Kõik markerid algatavad asendamisi, samas lisamise algatamiseks on praegustel andmetel eesti keeles kasutusel sõna katkestamine ja järjeotsimisvahendid. Eri markerid määratlevad algava ümbertegemise eri täpsusega, kusjuures kesksed markerid moodustavad täpsuse alusel rea: markerita algatus > otsimismarker > katkestus > *või* > *ei*.

Ilma verbaalse markerita algava ümbertegemise puhul ei saa partner mingit keelelist märki algava paranduse kohta (a). Sellist alustamist kasutatakse harva ja ennekõike institutsionaalses suhtluses (nt televisioonis). Sealjuures esinevad sel juhul sageli minimaalsed mitteverbaalsed markerid (nt väike pearaputus või žest paranduse alguses).

- (a) noh `iljem (.) `Malle nagu `ütleski **see=`vanem=`müüja**=et, (0.3) @
oh=jah=et `vaata jah seda `arvuti `asja .. @

⁹ Näidetes on kõne all olev nähtus paksus kirjas, paranduse lahend paksus kursiivis, ülejäänud ümbertegemislõigu elemendid kursiivis.

Otsimismarker (*ee, õõ, noh* jm) osutab, et algamas on eneseparandus, kuid mitte seda, kas järgneb järjeotsimine või ümbertegemine (b). Tüüpiliselt alustab otsimismarker siiski otsimisi.

(b) ütleme et sul noorena on *mingid õudset ee mingi õudne* püüdlus, ..

Katkestuse jaoks on eneseparanduse algatamine primaarne roll. Katkestus on avatud marker, millega põhiliselt algab ümbertegemine, kuid see ei osuta, kas tegu on veaparanduse (c) või modifitseerimisega (d). Lisaks esineb katkestus harva ka järjeotsimisel (→ SK 25).

(c) ja vat sis **jär-** *ülejärgmises* tuledki vat selles tuledki maha ..

(d) 'kase' riisikad olid 'lademes oli seekord=jah. (0.5) a \$ 'meie=s- me 'saime sealt. \$

või polüfunktsionaalse sõnana ei ütle üheselt, et on algamas parandus. Paranduse korral algatab ta ümbertegemise asendamisi, sealjuures eesti keeles nii modifitseerimisi (e) kui veaparandusi (f). Omaette markeri moodustab *või see*, mida kasutatakse osutamaks, et probleem oli juhuslik keelevääratus (*lapsus linguae*) ning kõneleja teab korrektset või sobivat lahendit (g).

(e) a:ga aga need *euro .hh õ= 'aknad või õ pakett 'aknad on 'ees.*

(f) mis sealt *kella või tele 'viisoris 'on.*

(g) a=ma olen seal 'kolma- **või selles** 'esimeses 'saalis.

ei ei ütle samuti üheselt, et algamas on eneseparandus. Paranduse korral on ta ainult asendava veaparanduse algataja (h).

(h) at sis 'seda 'tead=vä=et=see (.) no=et=nagu (0.3) 'rebane=ja (0.9) 'unt on onju. (0.6) **ei** 'jänes ja 'hunt kõik on seal

SK 34. Ümbertegemise eesmärk on lahendada keele- või suhtlusprobleeme. Tegelik tulemuste seisukohast jagunevad ümbertegemised kaheks.

Ümbertegemise tüüpiline ja statistiliselt valitsev **lahend** erineb probleemüksusest ning sobib probleemüksuse-eelse lauseosaga sisuliselt ja grammatiliselt, andes implitsiitseks tulemuseks korrektse lause. Näites (a) esineb probleemüksusest *kell* erinev lahend 'teisipäeval, mis sobib probleemüksuse-eelse lauseosaga. Tulemuseks on implitsiitne lause *me saame nüüd järgmine kord teisipäeval kokku*.

(a) aga (0.5) me saame nüüd 'järgmine=kord *kell ee või=see (.) 'teisipäeval* kokku,

Harva annab ümbertegemine tulemuseks **ebagrammatilise** (b) või **pooleli jääva** lause (c). Näites (b) jätab kõneleja muutmata adverbiaali *sealt* käände ja tulemuseks on implitsiitne ebagrammatiline lause **mis sealt televiisoris on*. Näites (c) otsib kõneleja asendust genitiivis nimisõnafrasile *`töö moodi asja*, mis on süntaktiliselt sihitis. Sobivat lahendit leidmata lõpetab ta lause genitiivis *v*-kesksõna vormiga *kokkuvõtva*. See võiks olla sihitise täiend, kuid mitte sihitis ning lause jääb sellisena pooleli.

- (b) 01 T: kule=aga=kule mis `kell on, ma pean tahan tele`viisorit vaadata.
 02 ah `aega veel on.
 03 L: mis sealt kella või **tele`viisoris** `on.
- (c) ma teen siis järgmine kord mingi siukese: (.) *`töö moodi asja või noh mingi (.) sellise (.) `kokkuvõtva*, (.) ja siis teeme pärast seda teeme `lugemist.

Harva esineb ka omaette tehtena käsitletav parandusalgatuse **tagasivõtmine**, milles kõneleja pakub lahendina välja esmase probleemüksuse. Sellega osutab ta, et varem probleemallikaks määratletud üksus on korrektne, sobiv või võimalikest parim (d: *üleeile* > *`üleeile*).

- (d) noh, ja Lauri tuli siis (.) *üleeile* või (.) *e-* (.) *ei=jah `üleeile või kuna ta käis (.) ei `eile käis, (.) ei `üleeile*, hh tuli (.) käis {taga rat-} seal midagi tahtis `näidata ..

Probleemüksuse ja lahendi vahel olevad lisaelemendid

SK 35. Probleemüksuse ja lahendi vahel võib paranduslõigis esineda lisaks verbaalsele algatusmarkerile neli lisaelementi. Need jagunevad kaheks: probleemüksuse ja algatusmarkeri vahel paiknev viivitusosa ning algatuse ja lahendi vahele paigutuvad toimetamismarkerid, eelkommentaari ja eelraam.

Viivitusosa moodustavad kõik probleemüksuse ja algatusmarkeri vahel olevad sõnaosad või sõnad (a: *õppe* probleemüksuse *sellel* ja katkestuse vahel). Algatusmarkeri puudumisel võib viivitus jääda probleemüksuse ja toimetamismarkeri, eelkommentaari või lahendi vahele (b: *`peresse tuli* probleemüksuse *nende* ja lahendi *selle Rauli* vahel). (Vt joonis 13.)

- (a) mis saab `olema ka `viimane nädal *sellel `õppe-* (1.0) *selle `õppeaasta teisel `veerandil*.
- (b) ja *nende `peresse tuli selle Rauli peresse tuli* `tütar ka nüüd nii=et neil on nüüd neli `last=sis.

PROBLEEMÜKSUS	VIIVITUSOSA	ALGATUSMARKER	LAHEND
<i>sellel</i>	<i>`öppe</i>	-	<i>selle</i>
<i>nende</i>	<i>`peresse tuli</i>		<i>selle Rauli</i>

Joonis 13. Viivitusosa ümbertegemislõigus

Pikema viivituse korral eelistatakse otseselt veale osutavat algatusmarkerit *ei* (c) või lisatakse kommentaar (d: *vabandust*).

(c) at sis `seda `tead=vä=et=see (.) no=et=nagu (0.3) `rebane=**ja** (0.9) `unt
on onju (0.6) *ei `jänes ja `hunt kõik on seal*

(d) *hotellides=ja `muuseumides* või *vabandust `restoranides=ja `muuseumides*.

Toimetamismarkeritena on ümbertegemisel kasutusel algatusmarkeri ja lahendi vahel paiknevad järjeotsimisvahendid, mis osutavad partnerile, et parandusprotsess ja lahendi otsimine on pooleli (pausid, üneemid, partiklid, kordused, venitused, kohatäitjad jm) (→ SK 23–26). Näites (e) esinevad üneem *ee* ja paus katkestatud sõna *si-* ja lahendi *`sapi `refluksi* vahel. (Vt joonis 14.)

(e) `augustis põdesin *si- ee* (.) *`sapi `refluksi*.

PROBLEEMÜKSUS	ALGATUSMARKER	TOIMETAMISMARKERID	LAHEND
<i>si</i>	-	<i>ee</i> (.)	<i>`sapi `refluksi</i>

Joonis 14. Toimetamismarkerid ümbertegemislõigus

Eelkommentaarid paiknevad algatusmarkeri ja lahendi vahel ning kommenteerivad järgnevat lahendit.

Umbmäärastajad/pehmedajad osutavad, et järgnev lahend ei ole kõneleja jaoks kõige täpsem. Selles rollis esinevad ennekõike umbmäärased asesõnad ja pehmedajad partiklid (*mingi, mingisugune, üks*) ning näitavad asesõnad (*selline, niisugune* jm) (f). Nad toimivad ühtlasi toimetamismarkeritena, kuid see ei ole nende primaarne roll. (Vt joonis 15.)

(f) ma teen siis järgmine kord mingi siukese: (.) *`töö moodi asja* või *noh mingi*
(.) *sellise* (.) *`kokkuvõtva*, (.) ja siis teeme pärast seda teeme *`lugemist*.

PROBLEEMÜKSUS	ALGATUSMARKER + TOIMETAMISMARKER	EELKOMMENTAAR	LAHEND
<i>`töö moodi asja</i>	<i>või noh</i>	<i>mingi</i> (.) <i>sellise</i> (.)	<i>`kokkuvõtva</i>

Joonis 15. Eelkommentaar ümbertegemislõigus

Vabandused (*vabandust* jms) tõstavad esile kõneleja vastutust probleemi tekitamise eest. Neid leidub ennekõike ametisuhtluses oluliste vigade paranduse korral (g – vale telefoninumber) ning siis, kui vea parandamine hilineb ja algab viivitusega (h). Vabandused eelkommentaarina paiknevad algatusmarkeri järel (h: *või vabandust*), ilma markerita ümbertegemise korral toimivad nad ühtlasi algatusmarkeri rollis (g).

(g) ja `klienditeenindus `kinnitamata=andmetel `seitse *kolm* `null >`**vabandust**
< `*kuus kolm* `null

(h) 01 V: tändab see on `transpordi`kaart, .hh mis siis ee (.) hõlmab Londoni
02 noh ühis`transporti=ja [`mille] `alusel saab=ka .hh soodus-
03 H: [mhmh]
04 V: (.) täheb soodustusi *hotellides=ja* `muuseomides *või vabandust*
05 `restoranides=ja `muuseomides.

Eelraam on probleemüksuse eel olnud süntaktilise üksuse kordus lahendi ees, selle rolliks on lokaliseerida lahend ümbritseva lause suhtes (i: *ta* > *ta*). (Vt joonis 16.)

(i) ta ei lase `seivida, ta ei lase sul: kui sa `seivid, sis **ta** sa- **ta**=*läheb* koos sellega `ketta peale eksju,

	PROBLEEMÜKSUS	ALGATUSMARKER	EELRAAM	LAHEND
ta	<i>sa</i>	-	ta	<i>läheb</i>

Joonis 16. Eelraam ümbertegemislõigis

Raamina korratakse eesti keeles minimaalset osa lausest, võimalusel vaid ühte sõna. Pikemate lauseosade kordamine on harv ja seotud spetsiifiliste tingimustega.

Probleemüksuse ja lahendi vahel esinevad üksused aitavad mh lükata lahendi esitamist edasi. Siin on kõnelejal kaks võimalust: kasutada algatamisel viivitust või alustada kohe probleemüksuse järel ning pikendada algatuse ja lahendi vahel olevat faasi, kasutades toimetamismarkereid ja eelkommentaare. Eesti suhtluses valitsevad üldiselt viivitusega algatused. Teisalt on erinevus veaparanduste ja alternatiivide pakkumise vahel. Veaparandused püütakse algatada ilma viivituseeta, alternatiivide pakkumisel esineb viivitusi enam.

Lahendi järel esinevad lisaelemendid

SK 36. Lahendi järel esinevad järelraam ja järelkommentaar.

Järelraam on viivitusosa lahendijärgne kordus, mis tekib alati, kui kõneleja alustab parandust viivitusega (a: `peresse tuli > peresse tuli). Kui viivitusosa oli katkestusega sõnaosa, siis korratakse järelraamina kogu sõna (b: õppe- > õppeaasta). (Vt joonis 17.)

- (a) ja *nende* `peresse tuli *selle Rauli* **peresse tuli** `tütar ka nüüd nii=et neil on nüüd neli `last=sis.
- (b) mis saab `olema ka `viimane nädal *sellel* `õppe- (1.0) *selle* `õppeaasta teisel `veerandil.

PROBLEEMÜKSUS	VIIVITUSOSA	ALGATUSMARKER	LAHEND	JÄRELRAAM
<i>nende</i>	`peresse tuli		selle Rauli	peresse tuli
<i>sellel</i>	`õppe	-	<i>selle</i>	`õppeaasta

Joonis 17. Järelraam ümbertegemislõigus

Järelraami analüüsimisel jääb eri tehete piirile lisamine, mille puhul korratakse sõna, mille ette täiend lisatakse (*vatti* > *valget vatti*). Korratavat sõna on tõlgendatud nii järelraamina kui lahendi osana. Lisaks on see sõna tegelikult ka probleemüksus, mida asutakse modifitseerima.

Järelkommentaar on lahendi järel paiknev fraas või lause, millega kõneleja kommenteerib lahendit, üldjuhul väljendades oma rahulolematust. Tüüpilised järelkommentaarid on rutiinistunud üldlõpud (*või mis ta oli, või kuidas see oli, või kuidas öelda jms*), mis osutavad lahendi ebatäpsust või eba-kindlust (c). Järelkommentaarina võib ennekõike institutsionaalses suhtluses esineda ka vabandamine (d).

- (c) siis oli see `õpetajate päev oli või see `valentinipäev **või mis ta `oli**, siis ma pidin seda `Summingut mängisin onju.
- (d) siis on `ekskursioonid on `jõuluprogramm see `mootorkelgusõit jõ-
`põdrapõhjasõit- sõit .hh ee \$ `põhjapõdrasõit \$ **vabandust**

Lausungisiseste ümbertegemiste kõrval esinevad ka **lausungijärgsed** ümbertegemised, mis algatatakse peale lausungi potentsiaalset süntaktilist lõppu. Need võivad alata peale lausungi intonatsioonilist lõppu (*ei=no aga teeme niimodi. mina ei `elista. või tändab mina `elistan sinna ja maksan kogu aeg `kinni sulle*) või ilma intonatsioonilise piirimarkerita (*no se=oli see, kus need `veetorud ühesõnaga olid läbi lõigatud või=e üpüp plastik-torud eksole.*). Paranduse algatajatena on siin kasutusel otsimismarkerid

ning ümbertegemise algatajad *või*, *tähendab* ja *mitte* (sõnakatkestus ei saa siin algatusmarkeriks olla, kuna sel juhul ei ole lausung lõpule viidud.). Lausungijärgse veaparanduse erivõtte on konstruktsioon „mitte A (vaid) B“, milles A on probleemüksuse kordus ja B lahend. *Mitte* ees võivad esineda ka algatusmarkerid *või*, *ei* (*mul=on=**Priima****=tehtud** 'Põlvas. *või=s=mitte*= '**Priima**. (.) *vaid see*: '**Delta**).*

Kirjandust eneseparanduse kohta: HENNOSTE, TIIT 1994a. Pragmaatiline partikkel *noh* eesti keeles. Sissejuhatav ülevaade. | HENNOSTE, TIIT 1994b. Prospektiivsed minimaalhesitatsioonid eesti keele suulises tekstis. | HENNOSTE, TIIT 1997. Planeerimisüneemid eestikeelsetes suulistes tekstides. | HENNOSTE, TIIT 2000i. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VIII. Lausung suulises kõnes 3: eneseparandused. | HENNOSTE, TIIT 2008. Sõnakatkestusega algava lausesisese reformuleerimise tüübid eestikeelses vestluses. | HENNOSTE, TIIT 2014a. Suuline keel. Ümbertegemine. | HENNOSTE, TIIT 2014b. *Või*-üldlõpud ja nende funktsioonid eesti keele suulises dialoogis. | KEEVALLIK, LEELO 2010e. The interactional profile of a placeholder: the Estonian demonstrative *see*.

MITTELAUSELIIKMETEGA LAUSED

SK 37. Suulises keeles esineb kirjast oluliselt enam mittelauseliikmetega lauseid. Käesolevas osas tulevad vaatluse alla üksused, milles esinevad lause struktuuriga lõdvalt seotud mittelauseliikmed: täpsustusjätkud, eelteemad, sisulised kiilud ja ütted. Need liikmed erinevad üksteisest grammatilise loomuse ja asukoha poolest protsessuaalses lauses.

Täpsustusjätk on lause lõpus paiknev täistähenduslik sõna või fraas, mis on lause mingi elemendiga viiteseoses.

Eelteema on lause alguses paiknev täistähenduslik sõna või fraas, mida lauses samaviitelise elemendiga korratakse. Eelteema moodustab talle järgneva lausega sisulise, kuid mitte üheselt süntaktilise terviku.

Sisuline kiil (parentees) on ennekõike lause, harva fraas, mis paigutub kõrvalepõikena keset pooleliolevat raamlauset ja ei ole antud lausega eksplitsiitselt grammatiliselt seotud.

Üte on nimetavas käändes nimisõna(fraas), mis osutab dialoogis, kellele on kõnevoor suunatud ja kellelt oodatakse sellele reageeringut. Ütte kodupositsioon on lause alguses, kuid ta võib paikneda ka tagapool.

Kõik vaadeldavad üksused on kasutusel nii kõne- kui kirjalauses (→ SÜ 22), kuid kõnes sagedamini ja osalt kirjast erinevate normide järgi.

Täpsustusjätkud

SK 38. Täpsustusjätk (järelreema, postreema) on lõpetatud lausele vahetult, ilma prosoodilise lauselõpu markerita järgnev täistähenduslik nimisõna(fraas), mis taasaktiveerib ja täpsustab/eksplitseerib lauses oleva samaviitelise asesõna või asemäärsõna referenti. Jätku ees on tihti definiitsusele viitav asesõna *see* (b) või asemäärsõna *seal* (a). Mõnikord eraldab jätku ülejäänud lausest paus või kerge intonatsiooniline piir (b). Lausesisese pro-noomeni või proadverbi asukoha, vormi ja funktsiooni määrab eelnev tekst ja lause struktuur, tüüpiliselt paikneb see lause alguses (b). (Vt joonis 18.)

(a) ehitavad juurde midagi, neil *seal* ruumi on natuke **seal krundi=peal**.

(b) *se 'sama* lõi ju 'kää peale 'ka mis mul 'jala peal oli, **see 'viirus**.

	ASESÕNA/ASEMÄÄRSÕNA		TÄPSUSTUSJÄTK
	<i>se 'sama</i>	lõi ju 'kää peale 'ka mis mul 'jala peal oli,	see 'viirus
neil	<i>seal</i>	ruumi on natuke	seal krundi=peal

Joonis 18. Täpsustusjätkuga lause ehitus

Täpsustusjätk on samas grammatilises vormis moodustajaga, mida ta täpsustab (*seesama* > *viirus*; *seal* > *krundi=peal*) ja esindab kaudselt sama grammatilist funktsiooni (*sesama*, *see viirus* = subjekt, *seal*, *seal krundi peal* = kohamäärus). Täpsustusjätku tõlgendatakse ümberütleva jätku grammatiseerunud vormina (→ SK 17).

Osa täpsustusjätke esindab tuntud infot ja modifitseerib samaviitelist sidusust, asendades asesõnalise sidususe kordusega (c: *seda järeldust* > *selle* > *selle järelduse*). Selliseid jätke esineb nt narratiivsete lõikude üldistavates kokkuvõtetes. Teised täpsustusjätkud toovad sisse antud tekstipositsioonis tundmatu/uue info, mille identifitseerimine võib kõneleja arvates olla partneri jaoks keeruline (d: *tal* > *Ainil*).

(c) ei noh mina pole *seda järeldust* teind. *selle* tegid oopis 'teised 'inimesed **selle 'järelduse**.

(d) > nad 'lõuna=al sõidavad 'ära < enne 'seda ma 'tilgutatan teda, *tal* on ikka 'jalga nii 'hull **Ainil=et**

Uut infot sisaldava täpsustusjätkuga konstruktsiooni asesõnalisel moodustajal (d) on sarnasusi eneseparanduse kohatäitjaga (→ SK 26). Siinses ülevaates on neid eristatud kahe tunnuse kaudu. Esiteks, täpsustusjätk paikneb peale lause projekteeritud lõppu, kohatäitjat asendav nimisõna fraas on peaaegu

alati lause sees, tüüpiliselt kohatäitja järel. Teiseks, täpsustusjatk kui rutiinse konstruktsiooni osa vormistatakse sujuvalt, kohatäitja ümber paiknevad otsimismarkerid (pausid, üneemid, otsimispartiklid jm). Piiriala moodustavad juhtumid, mil täpsustav nimisõna fraas paikneb asesõnast lahus, kuid lause sees ning ilma otsimismarkeriteta. Sellised jätkud võivad olla ka varjatud eneseparandused, mille puhul kõneleja kasutab täpsustusjätku kui rutiinistunud konstruktsiooni ära eneseparanduse varjamiseks.

Teisalt sarnaneb täpsustusjatk mõnevõrra kirjaliku keele lisandiga. Neid eristab asjaolu, et jatk on täpsustatavast moodustajast üldjuhul lahutatud, samas kui lisand paikneb selle kõrval (→ SÜ 255 jj).

Märkus. Täpsustusjätke esineb ka kirjas, kuid eesti keeles väga harva. Enam leiab neid võõrkeele mõjulistes tõlgetes ning spontaanses internetisuhtluses, millel on mitmeid ühisjooni suulise kõnega (Tundus, et *see* hoopis vihastas teda, *see minu kiri*. (N)).

Eelteemad

SK 39. Eelteema (ettetõstetud teema) on lause alguses (küsilauses küsisõna järel) paiknev täistähenduslik sõna või fraas, mis toob sisse teema (kõneaine), mille järgnev lause lahti räägib ja mida lauses samaviitelise asesõnaga või asemäärsõnaga korratakse. Eelteema tõstab ühelt poolt teema esile ja teisalt jagab lause kaheks eraldi osaks. (Vt joonis 19.)

- (a) .hhhhhh aga kas **need** `protseduurid *need* on nagu=sis `õhtul või: kui
`saabu-misel või=s `ommikul või kuna=ne- `need siis nagu on.

	EELTEEMA	SAMAVIITELINE ASESÕNA/ASEMÄÄRSÕNA	
aga kas	need `protseduurid	<i>need</i>	on nagu=sis `õhtul või:..

Joonis 19. Eelteemaga lause ehitus

Eelteema on tüüpiliselt identifitseeritavusele viitava määratlejaga (*see/need*) nominatiivis nimisõna(fraas) (a, b) või pärisnimi (c), väga harva ka rõhuline pronoomen (d) või *da*-infinitiivis verb. Kõneleja tõlgendab eelteema referenti üldjuhul tuntuna. See on kas tekstis varem mainitud, tekstist järeldatav või eeldatakse tema tuntust ühise maailmateadmise alusel.

Põhilauses esineb eelteemaga samaviiteline asesõna (a: *need*, c: *ta*) või asemäärsõna (b: *sinna*). Ase(määr)sõnaline moodustaja ühildub nimisõnalise eelteemaga arvus (c: *Laudner* > *ta*), samas tema kääne oleneb moodustaja funktsioonist lauses (b: *bõuling* > *sinna*).

- (b) .hhhhh aga näiteks **see**: **‘bōuling**, et kas **‘sinna** tuleb **‘ka=**sis nagu aeg
 ‘kinni panna (.) ‘ennem, (.) näiteks kui seal ‘õhtul mingi ‘mängida tahad,
 (c) a=vot=noh (.) **‘Laudner** ta on noh muidu ta on küll siukene ‘loll onju
 (d) kui sul tegelt ‘elus on tarvis akata (.) ‘arvutiga midagi tegema
 sis=**‘see**=mis=sa tegid teises ‘klassis, .hh {see mingit tähtsust ei oma.}

Eelteema (või talle järgneva relatiivlause (d, e)) ja järgneva põhilause vahel võib olla markereid, mis piiritlevad algava lause ja eelteema tugevamalt eraldiseisvateks üksusteks (e: *vot need*, mis vormistab järgneva osa nagu eelneva loendi kokkuvõtte).

- (e) .hh **need** **‘kulud** mis teil ‘lähevad ütleme teie ‘ravimiseks ja te- a e:t
 ‘ravimiteks ja ‘haiglaraviks võibolla ja=ja võibolla arsti vi ‘siidi tasuks ja
vot need ‘kaetakse.

Dialogis võib eelteemale järgneda partneri reaktsioonivoor, mille järel kõneleja jätkab lausega (f: *selle taignaosa* > *mhmh* > *selle*).

- (f) 01 V: {-} (.) ‘räägin sulle. .hh need (0.5) ee .hh **selle taignaosa**,
 02 H: mhmh
 03 V: *selle* vahustad ‘pehme (.) rasvaine suhkruga? kergeks ‘vahuks ..

SK 40. Eelteemaga lausete suurima rühma moodustavad eesti keeles konstruktsioonid, milles eelteemale järgneb teda laiendav relatiivlause. Sellised konstruktsioonid jagunevad grammatiliselt kaheks. Ühel juhul on relatiivlause järel asesõna, mis esineb lause subjektina ja on nominatiivis nagu eelteemagi. Selles variandis on eelteema ja järgnev lause tihedalt seotud (a: *kool* > *see*).

- (a) põhimõtselt **‘see** (.) **kool mis mul ‘lõpetatud on** *see* on praegu Eestis kõige
 ‘kõrgem ‘erialane ‘haridus meil Eestis.

Protsessuaalselt osutab asesõna sellises konstruktsioonis eelteema lõppu ning võimaldab siduda eelteema ja järgneva öeldisverbi tihedamalt kokku, lihtsustades sellega partneril lause mõistmist (vrd kiilueelse sõna kordamine kiilu järel; → SK 44). Kogu konstruktsioon sarnaneb liitlausega, milles kõrvallause paikneb pealause keskel (vrd *See kool, mis mul lõpetatud on*, on praegu Eestis kõige kõrgem erialane haridus meil Eestis.) (→ SÜ 404, 489).

Teisel juhul esineb relatiivlause järel eelteemast erinevas käändes asesõna või asemäärsõna (b: *hotellid* > *seal*). Sellisel juhul ei ole eelteema järgneva lausega süntaktiliselt seotud üksus, vaid iseseisev nimisõnafras, mis on lausega pigem tekstuaalsetes suhetes.

- (b) aga muidu on et ee **hotellid noh kus need ee kus randa ei ole siis seal** peab nagu eraldi mingit rannamaksu maksma või

Lisaks esinevad ka konstruktsioonid, milles relatiivlausele järgneb eelteema kordus, mitte asesõna (c: *need 'kahjud > need kahjud*).

- (c) 01 V: hhhhh aga `tervisekindlustusel ei ole ja reisil `ka ei ole oma
 02 vastutust. .hhh [nii=et] (.) **need `kahjud mis teie `saite** (0.4)
 03 H: [mhmh]
 04 V: *need kahjud* hüvitatakse.

Teise suurema eelteemalausete rühma moodustavad konstruktsioonid, kus eelteemale järgneb küsilause, milles eelteema referent on vormistatud asesõnaga (d) või asemäärsõnaga (e). Sellisel juhul on eelteema toodud küsisõna ette (*need viimased kolm rida > kas*) ja moodustab samuti iseseisva nimi-sõnafraasi, mis on küsilausega pigem tekstuaalsetes suhetes.

- (d) aa seda ma tahtsingi küsida et mm **need viimased kolm rida** (.) kas see on: (.) tõsine deklaratsioon sul
 (e) aga näiteks **see: `bõuling**, et kas `sinna tuleb `ka=sis nagu aeg `kinni panna (.) `ennem, (.) näiteks kui seal `õhtul mingi `mängida tahad,

Märkus. Eelteemaga lauseid kasutatakse eesti keeles harva ka kirjalikus tekstis, eriti pika teema ja/või relatiivlausega teema korral. Nt

Kõik ürikud, meeskohtu kohturaamatud, vasallide palvekirjad, maatehingud, milles Toompea võimud on osalenud, olgu see siis Taani ajal või ordu ajal, **kõiki** neid hoitakse siin ruumides. (I)

Selline noor, kes on ise aldis küsima ja ise kiiresti õpib, **tema** lööb läbi. (Web).

Kirjas eraldatakse eelteema järgnevast lausest tavaliselt koma või mõttekriipsuga.

Sisulised kiilud

SK 41. Sisuline ehk kommenteeriv kiil (varem nimetatud ka kiilungiks) on ennekõike lause, harva fraas, mis paigutub kõrvalepõikena keset pooleli-olevat lauset ja ei ole antud lausega eksplitsiitselt grammatiliselt seotud. Kiilu tõlgendatakse mittelauseliikmena (→ SK 15, SÜ 22), seda ümbritsev lause on **raamlause**. (Vt joonis 20.)

ses=me='saame: noh (0.4) muidugi me peame poistele `palka, **me käisime ju `lugemas seal ju viiekesi**, `kolmele `mehele palka maksma jälle.

RAAMLAUSE	KIIL	RAAMLAUSE
ses=me='saame: noh (0.4) muidugi me peame poistele `palka,	me käisime ju `lugemas seal ju viiekesi,	`kolmele `mehele palka maksma jälle.

Joonis 20. Sisuline kiil ja raamlause

Kiilu eristajaks lause moodustajatest on **grammatilise seose puudumine** raamlausega. Kiilu grammatiline vorm oleneb temaga väljendatavast sisust. Kiil ei ole süntaktiliselt integreeritud lause osaks, st ta ei ole raamlause lauseliige ning nende vahel ei ole alistus- ega rinnastusseost. Seetõttu puuduvad kiilus ja raamlauses sidesõnad (välja arvatud partiklina toimiv *ja*) või korrelaadid, mille abil eksplitseeritakse lausete vahelisi grammatilisi suhteid. Kiil ei too üldjuhul kaasa sõnajärje muutusi kummaski lausungi osas ja selle võib peaaegu alati ilma raamlausest muutmata ära jätta.

SK 42. Kiilu seosed raamlausega on semantilis-pragmaatilised. **Sisulisest (semantilisest)** seisukohast võivad kiilud lisada raamlausega seotud või sidumata infot.

Seotud kiilud täpsustavad, konkretiseerivad, laiendavad raamlauses öeldut. Nad lisavad taustainfot, seletavad või kommenteerivad raamlause üksuste tähendust või vormi, sündmuste põhjusi jms (a), samuti lisavad hinnanguid (b) jm.

- (a) Lutsu isa (...) hakkas (...) **noh=ta=oli väga ettevõtlik mees** (.) ja hakkas sis Palamusele veskijärve (...) ää äärde ise endale ühte väikest ärklikorruusega majakest (...) ehitama.
- (b) lakkus ja siis nokkis vahepeal nimodi **jumalast naljakas oli**, (1.2) `siit nimodi tervet seda näppu

Sidumata kiilu abil lisatakse raamlausega otseselt sidumata infot. Nt meta-tekstilised kiilud esitavad raamlauses oleva info andmete allika jms, kõrvalepõiked toovad sisse nt kommenteeriva küsimuse, pöördumise partneri poole vms (c).

- (c) 01 T: ee: (.) `kusjuures `natuke annab, vata `Toomase juures, **kui sa**
02 `mäletad me `proovisime.
03 E: ega ma `eriti ei mäleta `küll. [proovisid `jah aga]
04 T: [`Toomasel ol:id] ess `üheksakümned
05 olid `põhikõlarid,

Pragmaatilisest ja **dialoogilisest** seisukohast jätkavad kiilud raamlause suhtlustegevust või toovad sisse uue suhtlustegevuse. Vestluspartner võib reageerida raamlausele, tõlgendades sellega kiilu kui põiget vestluse pealiinist, aga võib ka reageerida esmalt või ainult just kiilule. Näites (c) toob T kiiluna sisse pöördumise partneri poole *kui sa 'mäletad* (read 01–02). Vestluskaaslane E reageerib kõigepealt kiilule ning seejärel raamlause infole (rida 03).

Dialoogi seisukohast võimaldab kiil lükata edasi voorusiirdekohta ja/või tuua sisse kõnelejale suhtluse seisukohast vajalikku infot. Näites (d) toob V keset vooru sisse kiilu, mis põhjendab tema järgnevat ettepanekut, mis on antud kontekstis partnerile ootamatu.

- (d) 01 V: et 'ma mõtlesin=et
 02 'nädalavahetusel on mul (0.5) mingi 'plaan kõvasti 'õppida=et
 03 äkki läheks 'omme kuskile kui 'sulle sobib.
 04 H: .hhhhhhh 'homme, oota ma jõuan õhtul kuskil kell 'kuus 'koju
 05 alles.

Märkus. Teatud juhtudel ei ole grammatilise seose olemasolu või puudumist võimalik üheselt määrata. Nt nimetavas käändes nimisõnafraasi, mis täpsustab teist nimetavas käändes nimisõnafraasi, võib käsitleda niihästi kiiluna kui ka lisandina (konstrueeritud näited).

KIIL: Hermafrodiitide (*mõlemasoolised organismid*) hulka kuuluvad näiteks kaanid ja teod.

LISAND: Hermafrodiitide (*mõlemasooliste organismide*) hulka kuuluvad näiteks kaanid ja teod.

KIIL või LISAND: Hermafrodiidid (*mõlemasoolised organismid*) on näiteks kaanid ja teod.

SK 43. Kuna suuline lause on protsess, siis on sisuline kiil **kõrvalepõige** lause tegemise protsessis. Kõneleja peatab käsil oleva lause, toob sisse kiilu ja viib seejärel peatatud lause lõpule. Kiilud tuuakse sisse üldjuhul kohas, kus lause järg on projekteeritud (→ SK 4), projekteeritus on partnerile semantiliselt ja/või süntaktiliselt äratuntav ning selle liik teatud määral prognoositav. Sellega antakse partnerile teada käsiloleva lause jätkumisest peale kiilu ja selle jätkumise viisist. Samas on kiil ise tuvastatav üksnes peale tagasiminekut raamlausele.

Kiilud võivad alata **keset lauset** või põimlause **kahe osalause** piiril. Näites (a) peatab kõneleja lause peale mh sihitist projekteerivat öeldisverbi *võtab*, toob sisse kiilu ning viib selle järel lause lõpule sihtisfraasiga *'pool=sada 'krooni*. Näites (b) algab kiil peale verbikonstruktsiooni

mõtlesin=et, mis projekteerib järgnevat sihitiskõrvallauset. Selle asemel järgneb kiil ja alles seejärel projekteeritud kõrvallause.

- (a) aga kui: näiteks `Tartus teete, siss on see (0.6) e `kinnistus` amet võtab >
kurat=ma=ei=tea, < ka- kas `pool=sada `krooni vä
 (b) `ma mõtlesin=et `nädalavahetusel on mul (0.5) mingi `plaan kõvasti
 `õppida=et äkki läheks `omme kuskile kui `sulle sobib.

Sealjuures võimaldab kiil tuua materjali sisse hiljem kui grammatiliselt sobiks erinevalt kõrvallausest, mille alguspositsioonid on süntaktiliselt määratud (c: kiil tuuakse sisse pärast verbi *hakkas*, kõrvallause peaks algama sõna *isa* järel).

- (c) Lutsu isa (...) hakkas (...) **noh=ta=oli väga ettevõtlik mees** (.) ja hakkas sis
 Palamusele veskijärve (...) ää äärde ise endale ühte väikest ärklikorrusega
 majakest (...) ehitama.

Vrd: *Lutsu isa, kes oli väga ettevõtlik mees, hakkas sis Palamusele veskijärve äärde ise endale ühte väikest ärklikorrusega majakest ehitama.*

Kõneleja jätkab raamlauset pärast kiilu üldjuhul sujuvalt (a–c), aga kiil võib lisada ka materjali, mis teeb vajalikuks kiilueelset raamlause osa tagantjärele ümber teha (d: *poistele > kolmele mehele*).

- (d) ses=me=`saame: noh (0.4) muidugi me peame poistele `palka, **me käisime**
ju `lugemas seal ju viiekesi, `kolmele `mehele palka maksma jälle.

SK 44. Kiilud moodustavad lausungis **omaette prosoodilised üksused**, mis eraldatakse raamlausest tüüpiliselt mitmesuguste markerite abil.

- Raamlause kiilueelne intonatsioon osutab lause peatamist ja pooleliolemist. See võib olla püsiv (a–c) või poollangev (d, märgitud komaga). Kiilu ja raamlause piiridel võivad esineda pausid (b).
- Kiil hääldatakse raamlausest erineva prosoodiaga, ennekõike erineva häälekõrguse või kiirema tempoga (c).
- Kiilu järel osutab kõneleja selle lõppu ning naasmist peatatud raamlause juurde. Raamlause alguses kasutatud sidesõnad näitavad, et lause jätkub (b: *ja*). Kiilueelse sõna/fraasi/lause täpsed või muudetud kordused (asesõna, sünonüüm, grammatilise vormi muutus) seovad kiilujärgse osa kokku kiilueelse lauseosaga (a: *et..et*; b: *hakkas..hakkas*; d: *poistele > kolmele mehele*).

Markerid ei esine kõik korraga ega ole ka obligatoorsed. Samuti ei viita antud prosoodilised markerid ühemõtteliselt kiiludele, vaid on kasutusel ka nt eneseparandustes.

- (a) 01 V: et `ma mõtlesin=*et*
 02 `nädalavahetusel on mul (0.5) mingi `plaan kõvasti `õppida=*et*
 03 äkki läheks `omme kuskile kui `sulle sobib.
 04 H: .hhhhhhh `homme, oota ma jõuan õhtul kuskil kell `kuus `koju alles.
- (b) Lutsu isa (...) hakkas (...) **noh=ta=oli väga ettevõtlik mees** (.) ja hakkas sis Palamusele veskijärve (...) ää äärde ise endale ühte väikest ärklikorrusega majakest (...) ehitama.
- (c) aga kui: näiteks `Tartus teete, siss on see (0.6) e `kinnistus`amet võtab > **kurat=ma=ei=tea**, < ka- kas `pool=sada `krooni või
- (d) ses=me=`saame: noh (0.4) muidugi me peame *poistele* `palka, **me käisime ju `lugemas seal ju viiekesi**, `kolmele `mehele palka maksma jälle.

Märkus. Kiilud esinevad ka kirjalikes tekstides.

- (a) Lause ise, *sihitis mõistagi välja arvatud*, on pärit ühest Juhan Liivi kirjast.
 (A)

Kirjalik kiil paikneb erinevalt suulisest kiilust selle lauseosa/elemendi järel, mida ta modifitseerib. Näites (b) lisatakse infot artikli ilmutumiskoha kohta, näites (c) A. Tshipko kohta. Mõnikord vormistatakse kirjalik kiil ka lähtudes tekstile esitavatest formaalsetest reeglitest (nt infoallikat märkiv kiil teadustekstides (b)).

- (b) Ärevust tekitavad A. Tshipko artiklis („*Nauka i Žizn*“, 1988, nr. 12) kirjeldatud avantürismitendentsid. (A)
- (c) Ärevust tekitavad A. Tshipko – *tuntud vene nõukogude filosoof* – artiklis kirjeldatud avantürismitendentsid.

Problemaatiline on siduva sõnaga algavate, kuid kõrvallausele mitteomasest positsioonis paiknevate lausete staatus. Näites (d) võiks lauset *mis noomijaid kõige enam vihastas* positsiooni põhjal pidada kiillauseks, grammatilise seose põhjal aga lause (e) analoogia põhjale eelnevaks relatiivlauseks.

- (d) Poiss vahtis maha ja, *mis noomijaid kõige enam vihastas*, ei hakanud nutmagi.
- (e) Poiss vahtis maha ja ei hakanud nutmagi, *mis noomijaid kõige enam vihastas*.

Kirjalikud kiilud eraldatakse raamlausest kirjavahemärkidega (a: komad, b: sulud ja c: mõttekriipsud). Mõttekriipsud ja sulud eraldavad kiilu raamlausest tugevamalt kui komad. Sulud viivad nende vahele paigutatud info raamlause suhtes tagaplaanile, samas kui mõttekriipsud seda ei tee. Selliselt väljendavad kirjavahemärgid ühtlasi raamlause ja kiilu info omavahelisi tähtsussuhteid. Sealjuures ei ole märgid ise piisav kriteerium määratlemaks nendega eraldatud üksust kui kiilu. Vajalik on grammatilise seose puudumine.

Ütted

SK 45. Üte on nimetavas käändes nimisõna(fraasi)na vormistatud lauseosa, mis osutab dialoogis, kellele on kõnevoor suunatud ja kellelt oodatakse sellele reageeringut (*Lõpeta ära, Juula!*). Üte esineb nii suulises kui kirjalikus dialoogis, kusjuures suulises dialoogis esineb ta eesti keeles väga harva väljaspool kindlaid situatsioone ja sotsiaalseid rolle.

Üte on üldjuhul kasutusel lausungites, mis on dialoogis naabruspaari esiliikmed (küsimused, käsud, palved jms) ja ootavad partnerilt keelelist või tegevuslikku reageeringut (*Tule siia, Juhan!*). Üte võib olla kasutusel ka eelteates ehk eelinfot andvas lauses, mis toob esile, kellele antud lausele järgnema plaanitud info on määratud (*See jutt on sulle, Juulika!*). Samuti võib üte markerida suhtluses tegevuste või tekstiosade piire. Nt avaliku kõne alguses osutab üte piiri kõne-eelse vaba suhtluse ja kõne kui antud suhtlussituatsiooni põhitegevuse vahel, kusjuures osalejate rollid, õigused ja kohustused piirist alates muutuvad.

Üte tähistab üldjuhul inimest, kelle poole pöördutakse. Üttena esinevad ennekõike isikunimed (ees-, perekonna- ja hüüdnimed: *Leena, Juhan Kask, Totu*) ja isikuid kindlatesse rühmadesse kategoriseerivad nimisõnad: sugulussõnad, ameti- ja tööalanimetused, aunimetused ja tiitlid, inimeste suhtlusrolle, bioloogilisi omadusi (vanus, sugu) jms väljendavad sõnad (*ema, professor, doktor, kindral, proua eesistuja*). Samuti on kasutusel inimesi kooslusteks ühendavad nimetused (*mu daamid ja härrad, austatud kuulajad*). Mõnikord kõnetatakse ka loomi (*Pontu, kesse magab kõht püsti?*) või pöördutakse üleloomulike jõudude poole (*Armas jumal, tee nii, et Juhanist saaks part!*). Üte on kasutatav ka elutute objektide puhul (*Miks sa nutad, lillekene?*). Sellisel juhul on tavaliselt tegu retoorilise pöördumisega.

Kuna ütte roll on adressaadi identifitseerimine, siis on üte üldjuhul definiitse referentsiga. Üttena võivad olla siiski kasutusel ka mittereferentsed sõnad, nt hinnangusubstantiivid (*Kasi minema, lontrus!*), substantiveerunud omadussõnad (*Viimased, kas te kuulete?*), järgarvud (*Iga teine, samm ette!*). Ütteks võib olla ka 2. isiku asesõna (*Kuule, sina, lõpeta oma jutustamine!*). Asesõna vajab adressaadi identifitseerimiseks tavaliselt mingit täiendit, milleks võivad olla nt kohta määratlevad määrsõnafraasid või adressaati omaduste või tegevuste abil piiritlevad nimisõnafraasid (*Kuulge, teie seal, tulge siia! Tõuse juba üles, sa igavene magaja!*)

SK 46. Ütte funktsioonid on koondatavad kahte rühma: kontakti loov (apellatiivne) üte ning hinnanguline/suhtumuslik üte.

Apellatiivne üte on suulises suhtluses üldjuhul fakultatiivne, kuna kontakti loomiseks ja hoidmiseks kasutatakse eeskätt muid keelelisi ja mittekeelelisi vahendeid (nt partikleid või pilku). Üte on kasutusel ennekõike kolmel juhul.

Esiteks, apellatiivse ütte abil eristatakse kõnetatav subjekt mitme võimaliku adressaadi seast. Selline üte on vajalik ja kasutusel suhtluses, milles osaleb enam kui kaks isikut ning kõneleja pöördub neist ainult osa poole (a). Samuti kasutatakse sellist ütet juhul, kui inimene sekkub teiste vestlusesse ja soovib suhelda ainult ühega neist. Ütte abil võib määratleda ka jutu adressaadi uuesti, nt ühendades uue adressaadi eelnevatega või osutades, et järgneva tekstiosa adressaat erineb eelneva osa omast. Tihti kasutatakse ütet lastega kõneldes (b).

(a) Kõnelevad kolm inimest, H, J ja Riina.

01 H: ma=pean (.) `keemiat õppima=ju.

02 (3.0)

03 J: `tead **Riina**=väh.

04 (1.2)

05 J: seal `linnas. (1.0) `me kõnnime onju seal Raekoja `platsis.

(b) 01 M: palun. ((müüja annab raha tagasi))

02 T: aitäh, `lähme **Annika** edasi.

Teiseks kasutatakse ütet siis, kui adressaadiga ei ole ilma ütte abita kontakti saadud. Näiteks adressaat on hõivatud muu tegevusega või tema tähelepanu on mujal (*Juhan, lõpeta arvutis mängimine ja tule siia!*). Samuti kasutatakse ütet siis, kui eelnev kontaktloomine või -hoidmine ilma ütteta ei olnud edukas (*Juhan, ma ütlesin, tule siia!*). Sellesse rühma kuuluvad ka mitmekordsed ütted, mis esinevad nt pealerääkimistes (c).

(c) 01 T: [hahahahaa]

02 E: [`Jann (.) `Jann (.) `Jann] räägi üks * `anekdoot *

03 T: .hhõõ:

04 (0.5)

05 J: `mina,

06 (0.5)

07 E: jah.

Kolmandaks, teatud tüüpi tekstides, situatsioonides ja sotsiaalsetes rollides on apellatiivne üte suhtlusnorm, mis on määratud ühiskonna või kitsama rühma suhtlusetiketi poolt (d, e). Üte on kohustuslik või soovitatav nt sõjaväes (*just nii, härra seersant*), avaliku kõne alguses (*kallid kuulajad, täna tahan ma rääkida..*), koolis (*õpetaja, palun..*), meediasuhtluses auditooriumi poole pöördumistes (*Tere õhtust, head vaatajad sealpool helesinist ekraani*) jm.

(d) 01 Õ: räägime neist `asjadest peale `tundi.

02 L: **õpetaja**

03 Õ: ma ei `jõua kõigile nagunii `korraga vastata sin `präegu. jah?

(e) .hh niisiss **head** `kuulajad=**õõ** (.) me `hindame täna laulu Kevad`ommik ja: selle (.) `laulu esitajaks on ansambel Tooma`pojad,

Ütte kasutus on osalt seotud sotsiaalse distantsiga ja sotsiaalsete rollide hierarhiaga. Nt sobib ütte abil pöördumine sotsiaalselt kõrgemate rollide puhul (*Tere, proua professor!*), kuid tavaliselt mitte madalamate rollide puhul, mõju- des siis pigem ironiana (*Tere, härra koristaja!*).

SK 47. Hinnanguline üte jaguneb kaheks.

Suhtumist väljendav üte annab edasi hinnanguid ja suhtumisi üttega määratletud isiku(te)sse (a). Tavalised üttega väljendatavad tegevused on kiitmine, meelitamine, hellitamine, haletsemine, etteheide, halvakspanu, solvamine, sõbralik nõökimine. Tihti näitab halvustavat, üleolevat või laiemalt negatiivset suhtumist ilma laiendita asesõna üttena (*Hei, sina, tule siia!*).

(a) 01 H: noo? ega keegi `elistand ei=`ole.

02 (0.3)

03 V: ei ole

04 (0.4)

05 H: noo? tšau **musi**.

06 (0.4)

07 V: noo tšau,

Vastuolu markeeriv üte tõstab esile mitmesugused vastuolud, mis on seotud antud situatsiooniga, partnerilt saadud infoga või tema käitumisega, keelekasutusega, seisukohtadega jne. Selline üte esineb tihti voorudes, mille abil osutatakse sellele, et eelnev oli üllatav, mitte-eelistatud, vaidlust tekitav. Nt võib üte esineda voorus, millega kõneleja keeldub palve täitmisest, väldib jah/ei-vastust, ei nõustu partneri öelduga jms (b). Sellised ütted osutavad ühtlasi mingil määral suhtumist üttega märgitud isikusse.

- (b) 01 A: ma tahan `siin, (0.5) `seda kohupiima.
 02 E: kule `Annika, meil on kodus `nii palju neid `Emma kreeme,
 03 et `praegu rohkem ei ole meil `vaja.

SK 48. Üte võib paikneda lausungi alguses, keskel (a) või lõpus (vt ka näited eelnevates paragrahvides). Kui lause alguses on öeldis või mittelauseliikmelised lauseelemendid (hüüund, lausealguline piiripartikkel, kiilud jms), siis paikneb üte tavaliselt nende järel (b). Üttega samas lauses võib olla adressaati märkiv ainsuse või mitmuse teise isiku pronoomen või adressaati ja kõnelejat hõlmav mitmuse esimese isiku pronoomen. Sellisel juhul on üte ja pronoomen samaviitelised ning üte võib paikneda nii lause alguses kui samaviitelise asesõna järel (a).

- (a) 01 E: aga `teate mis ma nüüd `õhtu süön ma=i=`või teile `ütelda, te akate
 02 jäle `naerma.
 03 K: mis=sa `sööd sis.=
 04 A: =`oi me=i=`naera sind **Erna** au`sõna ei `naera. hehe
- (b) 01 V: registratuur tere
 02 (.)
 03 H: `kuule `Liina, .hh kas sa `saad `niimoodi mulle `otsida kui ma
 04 ütlen `nime et kelle nime e e (.) alla ta kuulub.
 05 V: jaah

Märkus 1. Ütte suhe tema ees paikneva samaviitelise asesõnaga on lähedane lisandi ja selle põhisõna suhtele (nagu muudegi nimisõnaliste kiilude puhul). Kui asesõna on nominatiivne subjekt (**Sina, Juhan, oled tubli mees!**), siis on talle järgnevat nimisõnafraasi võimalik tõlgendada nii üttena kui ka lisandina (→ SÜ 259). Muudel juhtudel näitab ühildumine, kummaga on tegu – üte jääb nominatiivi (**Sulle, Juhan, ma sellest ei räägi.**), lisand peab oma põhjaga ühilduma (**Sulle, Juhanile, ma sellest ei räägi.**). Nominatiivse subjektina toimiva asesõna saab ütte eest ära jätta (**Sina, Juhan, oled tubli mees. = Juhan, oled tubli mees.**), muude lauseliikmetena või muus vormis esinevat asesõna aga mitte, sest asesõna vorm näitab nimisõnafraasi funktsiooni (**Sulle, Juhan, ma sellest ei räägi. ≠ Juhan, ma sellest ei räägi.**).

Märkus 2. Kirjalikus keeles tuleb üte esile ennekoike ilukirjanduse dialoogis („Noh, Paula, kuhu sa siis lähed?“ (I)), aga ka teadaannetes, loosungites, lendlehtedes (*Head tartlased!*), kirjades (*Head Keele ja Kirjanduse kolleegiumi liikmed, lisan kirja manuses tänase koosoleku protokoll.*). Teatud juhtudel on siin kasutusel iseseisev üttelause.

Ütte kasutus ilukirjanduses on sarnane suulise keele kasutusega. Ka kirjas esineb enim ütet, milles väljendatakse kasutaja suhtumist deminutiivide, hinnanguliste sõnade või ütte ees olevate laiendite abil („*Punukene, Punukene, joo ikka joo!*“ (I); *Kuid siis ma pöörutasin talle: „Eest ära, lojus, muidu astun sust üle!*“ (I)). Ütte eraldatakse muust lausest komadega, erandjuhtudel ka hüüumärgiga.

Kirjandust mittelauseliikmetega konstruktsioonide kohta: AMON, MARRI 2015. Initial and final detachments in spoken Estonian: a study in the framework of Information Structuring. | HENNOSTE, TIIT 2011. Suuline süntaks ehk dialoogi protsessilause grammatika.

3. DISKURSUSEMARKERID: PARTIKLID, VORMELID JA KP-MARKERID

SK 49. Suulises suhtluses mängivad olulist rolli **diskursusemarkerid** (*vist, muidugi, ju, ma arvan, minu teada, nagu näha* jms), mis ei kuulu lausungi semantilis-süntaktilisse struktuuri ja mille funktsioon seostub teksti või suhtluse organiseerimisega ning kõneleja-kuulaja suhtumiste ja hoiakute väljendamisega. Siin tulevad käsitlemisele partiklid, suhtlusvormelid ja komplementausega predikaadil põhinevad markerid ehk KP-markerid.

Partiklid jagunevad kolme rühma, mille eripära tuleb esile suhetes kõnevooru, lausungi ja suhtlustegevusega (süntaksiosas kasutatakse teistsugust liigitust; → SÜ 5).

Suhtluspartiklid saavad ja moodustavad üldjuhul üksi kõnevooru, aga võivad esineda ka pikema vooru iseseisva osana. Suhtluspartiklid jagunevad nelja rühma: dialoogipartiklid (*jah, ahah, aa* jms), avatud partneriparanduse algatajad (*ah, mida, kuidas* jm), afektiivsed suhtluspartiklid (*ohhoo, häh, pthüi* jm) ja tähelepanupüüdjad (*kõtt, uu, hallo* jm). Süntaksiosas on suhtluspartiklid määratletud kui tundeid ja tahteavaldusi väljendavad hüüdsõnad ja suhtlushüüdsõnad (→ SÜ 5).

Suhtluspartiklite serva kuuluvad üksi kõnevoore moodustavad rutiinitunud **suhtlusvormelid** (→ SK 54–57), mille seas tõusevad esile viisakuse, suhtlusrituaalide ja rutiinivormelid (*tere päevast, andke andeks, mida teile* jm), emotsionaalseid hinnanguid väljendavad vormelid (*kurat võtku, kas sa näe* jm) ja „uskumatuse“ vormelid (*ongi nii vä* jm).

Piiripartiklid (*ja, et, nii et, no, o(o)ta* jm) paiknevad süstemaatiliselt kõnevoorude, harvemini ka voorusiseste üksuste või monoloogilauseingite piiril, valdavalt nende alguses (→ SK 16). Iseseisvat kõnevooru nad peaaegu kunagi ei moodusta. Voorupiiridel tõstavad partiklid esile erinevaid voorudevahelisi suhteid. Piiripartiklite hulka on arvatud ka üldküsümise küsipartiklid ja küsijätkud (*kas, ega, vä/või, jah* jm), mis samuti märgivad suhtlustegevuste suhteid.

Piiripartiklitena esinevad sõnad ja sõnavormid on valdavalt polüseemsed. Osa neist toimivad ka sidesõnadena (*ja, aga, et, või*), (ase)määrsõnadena (*siis, no*) või verbivormidena (*vaata, kuule, oota*).

Märkus. Traditsioonilises sõnaliigituses piiripartiklite rühma välja toodud ei ole ning suhtluslingvistikas kõneldakse üldistavalt kõnevooru alguses esinevatest partiklitest. Süntaktiliselt kuuluvad piiripartiklid siduvate üldlaiendite ehk konnektiivide hulka ja on lähedalt seotud sidenditega (→ SÜ 239). Neid eristab asukoht ja seose liik. Piiripartiklid seovad terveid lausungeid, kõnevoore või pikemaid teksti või kõnevooru osi. Nende loodud suhe on pigem pragmaatiline. Sidendid paiknevad lause sees ning seovad omavahel sõnu, fraase ja osalauseid, luues nende vahele süntaktilise ja semantilise seose (→ SÜ 242–243).

Liikuvad partiklid ei moodusta samuti üksi kõnevooru, kuid saavad erinevalt piiripartiklitest voolus ja lausungis vabamalt liikuda. Neil on suhtluses tihti metatekstiline roll, nad väljendavad kõneleja hoiakuid ja suhet partneriga, seovad lausungit kontekstiga. Suurem osa liikuvatest partiklitest on kasutusel ka kirjas, eriti spontaansetes tekstides. Suuline keel erineb kirjallikust nende suurema kontsentratsiooni poolest. Seal kasutatakse väiksemat hulka partikleid ja eelistatakse enam kasutada sagedasemaid partikleid.

Liikuvate partiklite sisemine liigendus on ebamäärane. Kõige olulisema alarühma moodustavad episteemilist modaalsust väljendavad **modaalpartiklid** (→ SÜ 67, 72), mis näitavad kõneleja arusaama/hoiakut kõnealuse olukorra tõenäosuse kohta võimalikust/kahtlasest (*vist, küllap* jm) vajaliku/paratamatu/tõsikindlani (*muidugi, kindlasti* jm). Rolli poolest on neist suulises keeles olulisimad **pehmedavad modaalpartiklid**, mis väljendavad info ebakindlust, ligikaudsust, ebatäpsust, distantseerivad kasutaja öeldavast infost ja pehmedavad partneri jaoks mitte-eelistatud infot (*vist, võibolla, äkki, ilmselt, vast, tõenäoliselt, põhimõtteliselt, üldiselt, arvatavasti* jms). Pehmedajatele vastupidiselt toimivad **tugevdavad (intensiivistavad) modaalpartiklid**. Osa neist väljendavad hinnangut info tõsikindlusele, usaldusväärsele, paratamatusele, mida soovitakse antud kontekstis eraldi esile tõsta (*tegelikult, kindlasti, tõesti, kahtlemata, päriselt, paratamatult, tingimata* jm). Osa viitavad lisaks ka öeldava enesestmõistetavusele (*muidugi, loomulikult, ngunii, niikuinii* jm).

Modaalpartiklite kõrval on mitmed ebamäärasemate piiridega rühmad. Pehmedavat rolli täidavad ka **ettevaatuspartiklid**, mille abil osutab kõneleja, et ta ei soovi siduda ennast kindlalt öeldava väitega (*nagu, üsna* jms) ning info umbmäärasusele viitavad **ligikaudsuspartiklid**, mille keskseks tähenduseks on 'umbes' (*nii, ütleme, päris, umbes, kuskil* jm). Ka need distantseerivad kasutajat antavat infost ja pehmedavad vestluskaaslase jaoks mitte-eelistatud infot. Tugevdajatega samas suunas toimivad **intensiivsuspartiklid**, mille roll on tugevdada adjektiivi, adverbil või verbi abil väljendatava kvaliteedi või

määra astet (*väga, täiesti, eriti* jm). Need sõnad on partikli ja määrsõna piiril, olles olenevalt sõnast rohkem või vähem partiklistunud.

Väärtushinnangu partiklid tõstavad esile positiivset või negatiivset väärtushinnangut (*õnneks, kahjuks, paraku* jm). **Fookuspartiklid** tõstavad nende mõjualas oleva lauseosa fookusesse, osutades, et fookustatud üksus on kontrastis implitsiitsete alternatiividega (*ka, veel, juba, muidugi, ainult, just* jm). **Värvingupartiklid** (*nüüd, siis, ju, ikka, küll* jm) moodustavad ebamäärase ja seesmiselt heterogeense alarühma, mis toob lausungisse erinevaid lisatähendusi. Nt *ju* osutab, et viidatav info peaks olema partnerile tuntud ja endastmõistetav, *sis/siis* tõstab esile imestuse (*kuidas siis niimoodi*), pahameele (*miks ta siis vait on noh?*) jms. Osal neist on olemas paralleel adverbide seas. Sealjuures on need sõnad partiklitenä tihti lühenenud (*sis, s, nüüd*), üldjuhul rõhutatud ja paiknevad erinevalt adverbidest lausungi sees või lõpus. Liikuvate partiklite alla on selles ülevaates arvatud ka **eneseparanduspartiklid** ja **üneemid** (→ SK 24, 33).

Süntaktiliselt on liikuvad partiklid sõltumatud üldlaiendid või -kiilud, mis modifitseerivad kogu lause või selle osa tähendust (→ SÜ 237–241, 426). Sellisena on nad teistest partiklitest tugevamalt lausega seotud ning nende piirid adverbidega on hajusad. Süntaksiosa sõnaliigituses kuuluvadki liikuvad partiklid rõhumäärsõnade hulka (→ SÜ 4–5).

Liikuvate partiklite serva paigutuvad mitmesõnalised liikuvad markerid, milles seas on kesksed komplementlausega predikaadil põhinevad markerid ehk KP-markerid. Need on verbikesksed konstruktsioonid, mis väljendavad kasutaja hoiakuid. Nende seas on sagedased (*ma*) *arvan* (*et*); ((*ma*) *mõtlen* (*et*); (*ma*) *ütlen* (*et*). Lisaks on sage ebakindat teadmist väljendav marker *ma ei tea*. Diskursusemarkerite põhirühmad võtab kokku tabel 2.

Märkus. „Eesti keele seletav sõnaraamat“ määratleb rõhumäärsõnade partiklilised sõnakasutused nt fakultatiivseteks täitelementideks (*Millal sa siis sõidad?*), eri emotsioonide väljendajateks (*Mis siis enam, muudkui hakkame astuma.*) vms ning ei seo neid sõnaliikidega.

Tabel 2. Partiklite, vormelite ja KP-markerite rühmad

PÕHIRÜHM	ALARÜHMAD	NÄITED
Suhtlus-partiklid	dialogipartiklid	<i>jah, jaa, mhmh, ahah, ahaa, aa</i>
	avatud paranduse algatajad	<i>ah, mida, kuidas</i>
	afektiivsed partiklid	<i>oi, oh, oo, ah, ai, mnjah, hm</i>
	tähelepanupöödjad	<i>uu, hei, noh, kuss</i>
Suhtlus-vormelid	viisakuse, suhtlusrituaalide ja rutiinivormelid	<i>tere päevast, head aega</i>
	emotsionaalsed vormelid	<i>kurat võtaks, jumal hoidku, no kuule, kas sa näe, teadagi teadagi</i>
	„uskumatus“ vormelid	<i>ongi nii vä, tõesti vä</i>
Piiripartiklid		<i>ja, nii, ota, kule, no, noh, et, nii et, vä, kas</i>
Liikuvad partiklid	pehmendavad modaal-partiklid	<i>vist, äkki, võibolla, tõenäoliselt, ilmselt</i>
	tugevdavad modaalpartiklid	<i>tegelikult, kindlasti, tõesti, kahtlemata, muidugi</i>
	ettevaatuspartiklid	<i>nagu, üsna</i>
	ligikaudsuspartiklid	<i>nii, ütleme, umbes</i>
	intensiivsuspiklid	<i>väga, täiesti, eriti</i>
	väärtushinnangu partiklid	<i>õnneks, kahjuks</i>
	fookuspartiklid	<i>ka, juba, ise, just</i>
	värvingupartiklid	<i>nüüd, sis, ju</i>
	eneseperanduspartiklid	<i>noh, nagu, tähendab, ei</i>
KP-markerid		<i>ma arvan et, ma ütlen et</i>

SUHTLUSPARTIKLID JA SUHTLUSVORMELID

Suhtluspartiklid

SK 50. Suhtluspartiklid on intersubjektiivsed partiklid, mille keskne tegevus on suhtluse juhtimine. Nad võivad moodustada kõnevooru üksi ning esineda ka pikema vooru iseseisva osana, ennekõike vooru alguses, harva keskel või lõpus. Suhtluspartikleid võib esitada eri intonatsiooniga ning sellised variandid võivad teha erinevaid suhtlustegevusi. Nii moodustavad suhtluspartiklid omaette terviklikke lausungeid ja partiklivoore, mis ei ole analüüsitavad lauseteks ega fraasideks.

Paljud suhtluspartiklid sisaldavad ebatavalisi häälikuid ja vokaalühendeid (*õqõ, ptruu, aii, öäk*) või mitmest häälikust koosnevaid sõnaalgulisi konsonantühendeid (*pthüi, mnjah*). Mitmetel partiklitel on rõhk teisel silbil (*ah`haa, oh`hoo, ah`ah*). Partiklite hulgas on ainult konsonantidest koosnevaid sõnu (kahesilbiline *mhmh*, ühesilbiline *mh*) ja palju sõnalõpulist *h*-häälikut (*päh, noh, kah*). Samuti leidub seal üksusi, mis paiknevad sõna ja häämitsuse piiril (*öäk, pthüi*). Mõni partikkel on hääldatud kinnise suuga (*mhmh, mqm*) ja mõnda hääldatakse teatud kontekstides ka sisse hingates (*.jah*).

Suhtluspartiklid jagunevad rolli poolest nelja rühma: dialoogipartiklid, avatud partneriparanduse algatajad, afektiivsed suhtluspartiklid ja tähelepanupüüdjad (aktiivsed suhtluspartiklid).

Järgnevalt käsitletakse pikemalt afektiivseid suhtluspartikleid ja tähelepanupüüdjaid. Dialoogipartiklid ja partneriparanduse algatajad tulevad põhjalikumalt käsitlemisele vastavates osades (→ SK 58–68, 94, 113, 115–120, 133).

SK 51. Dialoogipartiklid on väike sõnaklass, mille liikmed on kasutusel koste-markerina, väljendades reaktsiooni partneri eelneva vooru kohta ning ühtlasi juhtides partneri edasist suhtlustegevust (→ SK 58–68). Dialoogipartiklitel on kolm keskset rühma: distantseerumise/kuuldel olemise (*mhmh, mhm, mh jt*), kõnelejaga samameelsuse (*jah, jaa, mhmh jt*) ja informeerituse muutumise osutamine (*aa, ahah, ahaa jt*). Samameelsust osutavad partiklid on kasutusel ka vastusena üldküsimustele, üleküsimistele ja tõlgendusettepanekutele, samuti direktiividele (→ SK 94, 115–120, 133). Dialoogipartiklid võivad moodustada liitpartikleid (*jajaa, jajah*). Samuti võib neid kasutada kahe- või mitmekordsetena partiklikettides: *jah jah, ahah ahah jne* (a).

(a) 01 V: .hh mis `uudist.

02 H: no ma sain=ee sain `bee.

03 V: **ahah=ahah**, sis on ju `väga ästi.

04 H: **jah** .hh

Avatud partneriparanduse algatajad on samuti väike suletud partiklirühm, millest osa on partiklistunud küsisõnavormid (*ah, mida, kuidas, mh, mis ja misasja*). Nad moodustavad üksi kõnevooru ning osutavad, et partneri vóorus oli probleem, seda täpsemalt lokaliseerimata (b) (→ SK 113).

(b) 01 V: mis `muidu teed sis.

02 H: **ah?**

03 (0.3)

04 V: mis `muidu teed sis.

SK 52. Afektiivsed suhtluspartiklid (ekspressiivid, hüüdparkiklid) väljendavad kõneleja tundeseisundit. Nad esinevad reaktsioonina partneri kõnevoorule (a), aga ka tegevusele, sündmusele, olukorrale vm mitteverbaalsele stiimulile (b). Reaktsioonivoorudes võivad partiklid esineda nii naabruspaari järelliikmena (nt vastusena küsimusele), kostena saadud infole (a) kui ka naabruspaari järellaiendusena.

Süntaktiliselt erinevad hüüdparkiklid muudest partiklitest selle poolest, et võivad moodustada fraasi. Nt *oi, oh, oo* võivad alistada osastavas või nimetavas käändes nimisõnafraasi (*Oh/oi häda!*). Ekspressiivid esinevad ühekordsena (b), aga võivad moodustada ka ühendeid (*oo jaa, ah nii*) ning esineda ketina (*oi=oi=oi, pthüi pthüi pthüi*) (a).

- (a) 01 P: mis `viissada. (.) see kaart maksab rohkem kui `viissada.
 02 [he he he]
 02 T: [oi oi oi oi oi oi oi]
 (b) 01 A: a=mingit `muud šokolaadi ei või sis osta. `Snickers on ültse `vastik
 02 mingi `venib nigu (.) `tatt.
 03 (0.9)
 04 A: päh.

Ekspressiivid on avatud sõnaklass ning nende seas esineb tihti idiolektilisi või *ad hoc* loodud ning ühekordse kasutusega sõnu. Foneetiliselt on just ekspressiivide hulgas palju sõnu, mis rikuvad keele fonotaktika reegleid või paiknevad sõna ja häälsuse piiril. Afektiivsete partiklite ja dialoogipartiklite piir ei ole alati are. Nt *ahhaa* võib olla nii dialoogipartikkel kui kahjurõõmu märkiv ekspressiiv, kusjuures ka dialoogipartiklina on tal tihti emotsionaalne värving (→ SK 61).

Ekspressiivid väljendavad emotsioone, mida võib üldjoontes jagada positiivseteks ja negatiivseteks, kuid mille lõplikku loendit pole võimalik anda. Positiivsete emotsioonide seas esinevad nt:

- imestus, üllatus: *hm, aa, ah, ohhoo, ohoh, oih, oi, oo, assa, ossa, vau*
- kergendus: *oohh, uh*
- rõõm, rahulolu: *hurraa, haa, vau, jess*
- vaimustus/innustus: *hurraa, jess, jee, vau, ah, oo*

Näites (c) väljendab kõneleja L oma imestust saadud info suhtes, näites (d) väljendavad suhtlejad vaimustust leitud idee üle.

- (c) 01 K: `see mh (0.4) aa (0.6) täendab `Raudla (0.4) räägitakse ju=et (0.4)
 02 pidi: (.) `esimese kooli `direktoriks saama.
 03 (0.6)

04 L: Raudla,

05 K: mhmh

06 L: **ohhoo**

- (d) 01 L: `rebased võiks `ise panna seda Elu `allikaid `ette lugema ja sis
 02 võiks `rebaste seast `valida (.) ä `Arvedit või `Tuuli ja `Poliitsia.
 03 (1.0)
 04 S: @ `JESS: @ =
 05 L: =jess selle me teeme `ära järgmine aasta.=

Negatiivsete emotsioonide seas on nt:

- kurbus/kahetsus: *ah, oh*
- tüdimus/käegalöömine: *ah, eh, oeh*
- ehmatuse: *oih, oh, oi*
- hirm: *aaa*
- valu: *ai, aih, aii*
- halvakspanu/üleolek: *häh, päh, fui, fuh*
- vastikus: *öäk, pthüi*
- kahtlus: *hm, tjah, mnjaa/mnjah, nojah*
- rahulolematuse: *oh, oih, näh*
- kahtlus: *hm, nooh*

Näites (e) väljendab kõneleja ehmatust valesti läinud tegevuse üle, näide (f) esindab rahulolematust, (g) vastikust ja (h) kahtlust. Negatiivset emotsiooni väljendavad partiklid esinevad tihti koos lausungiga, mis seletab emotsiooni väljendamise põhjust (e, f, g). See näitab, et negatiivse emotsiooni väljendamist tõlgendatakse mitte-eelistatud suhtlustegevusena, mis vajab seletust (→ SK 11).

- (e) 01 A: no=näiteks ku=ma `kirjutan näiteks `nimodi `näed=et .hhhhhh
 02 äää < ter- > oda=hhhhhh mhemhe \$ mul `alati jäävad `kõik neet
 03 `vahele. tere .hhh ma=panen: (.) ja=sis kirjutan näiteks=et (0.7) <
 04 kui- (0.6) das > **oih**, ma vajutasin valesti,

- (f) 01 R: @ `millist teed? (.) `kummeliteed? @
 02 E: **näh** `kummel pole `tee=ju.

- (g) 01 P: selle `plöga[ga=vä.] ((tõrvašampooniga))
 02 L: [must]
 03 I: `jaa, [`plögaga]
 04 P: [mhh] **öäkk** selle `pruuni `plögaga=vä.

- (h) 01 K: kas sa oled nende tüübikestele `öelnud=et nad peavad `ise enda
 02 alkoholi tooma=võ.
 03 S: jaa, see minu=arust peaks olema nagu `iseenesestmõistetav.
 04 (0.5)
 05 K: **nojah**

Osa afektiivseid partikleid on suhteliselt üldised tundeväljendused, osa aga väljendavad olenevalt intonatsioonist ja kontekstist eri tundeid (näiteks *ah* võib olla üllatus, vaimustus, nauding, valu, rahulolematus, kahetsus, kurbus, tüdimus (i)).

- (i) 01 V: aga=noh ((haigutab)) kuidas teil sis `muidu läheb.
 02 H: **ahh** (0.8) kõik sesama vana `jutt.

SK 53. Tähelepanupüüdjad (aktiivsed suhtluspartiklid) on sõnad, mille keskseks funktsiooniks on kellegi tähelepanu äratamine või kutsumine. Erinevalt teistest suhtluspartiklitest ei pea nad olema reaktsioonid mingile varasemale tegevusele või tekstile. Tähelepanupüüdjad esinevad üksi kõnevoorus või pikema voo alguses, väga harva mujal. Voo alguses esinevad nad mõnikord koos üttega (a: *kuule Raido*).

- 01 V: jaa
 02 (0.6)
 03 H: ee **kuule** Raido see mis `kell me minema `akkasimegi.
 04 (0.5)
 05 H: mul=on se=`aeg (.) m:eelest `ära läind.

Tähelepanupüüdjate seas võib eristada näiteks järgmisi rühmi:

- inimeste tähelepanu äratamine või kutsumine: *khõm, halloo, uu, hei, ahoi, uhuu* (b)
- käskimine, õhutamine, vaigistamine: *noh, pea, seis, stopp, kuss, pst* (c)
- pakkumine: *säh, näh, noh* (d)

Siia kuuluvad ka loomade kutsumise, juhtimise, peletamise sõnad (*ptruu, ass, nõõ, võts, kis-kis-kis, miki-miki, kõtt*).

- (b) **uu?** (0.5) kus=sa (.) kus=sa nüüd `lähed.
 (c) **stopp** (.) **stopp** (0.5) lugemisega (0.5) `pööra kohe (.) alga se `pööramine.
 (.) `pööra kohe `esimesega `sinna.
 (d) **KÕÕ** juures `pakk=üks `kolm `teist `tuhat `**säh** `võta.

Suhtlusvormelid

SK 54. Suhtluspartiklite kõrval kasutatakse ka omaette kõnevoore moodustavaid pragmaatilisi **suhtlusvormeleid** (*tere hommikust, mida teile, ja mis siis, ongi nii vä* jm), mis esinevad kindlates suhtlustegevustes, järjendipositsioonides ja/või -kontekstides.

Tüüpilised vormelid on enam kui ühest sõnast koosnevad kooslused, mida iseloomustab suhteliselt kinnistunud grammatiline struktuur, sõnajärg ja leksikaalsemantiline koosseis. Grammatiliselt ehituselt võivad nad olla laused (*kurat võtku*), fraasid (*palju õnne*) ning sõnakooslused, millel puudub lausele vajalik öeldis ja fraasile omane struktuur (*õigus jah, seda küll*). Eriti tavalised on ekspressiivist ja muust sõnast või fraasist koosnevad vormelid (*ai sa poiss, oh jummal, oh mind küll*). Osa vormeleid on püsiva sõnakooslusega, osa vahetab regulaarselt mõnda sõna vastavalt suhtlusolukorrale (nt telefonikõnes helistaja enesetutvustusena kasutatav *Tere XX olen*). Paljusid vormeleid iseloomustab algse sõnasõnalise tähenduse kitsenemine või teisenemine.

Osa sama kasutusega vormeleid esineb nii üksiksõna kui mitmesõnalise vormelina (*issand – issand Jeesus, andeks – palun andeks, kurat – kurat võtku*). Ühesõnalised vormelid on lähedased suhtluspartiklitele, kuid üldjuhul neid partiklite hulka ei arvata. Mitmesõnalised suhtlusvormelid on sarnased mitmesõnalistele diskursusemarkeritele, kuid võivad neist erinevalt moodustada omaette kõnevooru.

Kasutuse poolest tõusevad esile kolm suhtlusvormelite rühma:

- viisakuse ja suhtlusrituaalidega seotud vormelid (*õhtust, aitäh, andke andeks jms*) ning rutiinvormelid (*XX kuuleb*)
- emotsionaalseid hinnanguid/hoiakuid väljendavad vormelid (*signa, vördjas, kurat võtaks, lõpp, issand, jumal hoidku, no kuule, kas sa näe, teadagi teadagi jms*)
- „uskumatuse“ vormelid (*onggi nii vä, tõesti vä jms*)

Viisakuse ja suhtlusrituaalide vormelid ning rutiinvormelid esinevad enam institutsionaalses suhtluses ning on kasutusel kindlates kontekstides ja suhtlustüüpides. Emotsioone ja uskumatust väljendavad vormelid esinevad enam argisuhtluses ning on laiema konteksti suhtes vabad, reageerides eelneva vooru infole.

Vormelid saavad moodustada kõnevooru üksi, aga võivad paikneda ka pikema vooru alguses. Mõlemal juhul võivad nad projekteerida kindlaid järgnevaid suhtlustegevusi. Nt tervitus projekteerib vastutervitust (a) ning pöördumisvormel *vabandage et ma tülit*an järgnevat palvet, küsimust vms, mis võib järgneda ka samas voorus (b).

(a) 01 V: **tervist**, mööblimaja kuuleb.

02 H: mt **tere**. (.) .hh õ kas te `homme olete ka `lahti.

(b) 01 A: **vabandage et=ma `tülit**an, mt n küsida teie käest, kas te `oskate

02 mulle öelda, (0.5) kas=siin on `tööstuskaupade `poodi kuskil lähedal,

03 kus `saapaid või midagi selist müüakse.

Oluline on rõhutada, et tegelikus suhtluses esineb palju vormeleid, mida traditsioonilises käsitluses vormelite hulka ei ole arvatud. Nt kinnislause `mina olen (c) on rutiinselt kasutusel enda tutvustamiseks sõbrale või pereliikmele helistamisel. Sõnajärg on alati sama ning rõhk lause esimesel komponendil *mina*.

(c) 01 V: Andrus?

02 H: .hh kuule `mina olen.

SK 55. Viisakuse ja suhtlusrituaalidega seotud vormelid jagunevad mitmesse alarühma:

- kontakteerumisvormelid, mis loovad ja lõpetavad kontakti (*tere, nägemist*)
- soovivormelid (*Jõudu tööle! Head isu! Palju õnne!*)
- esitlus- ja tutvustusvormelid (*saage tutvavaks..*)
- palumised/tänamised (*palun, tänan, aitäh, võtke heaks*)
- vabandused (*andke andeks, vabandage*)

Osa vormeleid on kasutusel kindlates positsioonides, ennekõike vestluste alguses ja/või lõpus (nt tervitused, esitlemised, hüvastijätud), osa vestluses sees. Sealjuures võivad soovivormelid, esitlused ja palumised/tänamised töötada ka kontakteerumisvormelitena (nt võib öelda töötavale inimesele kontakti loomiseks mitte *tere*, vaid *jõudu tööle*).

Suhtluses moodustab osa vormeleid tugevaid naabruspaare (nt *tere – tere*), osa on kasutusel naabruspaari esiliikmena (*palju õnne, mida teile*), osa aga järelliikmena (*aitäh, tänan, võtke heaks*) (a).

(a) 01 A: **palju õnne** `sünnipäevaks.=

02 M: =aa. **aitäh=aitäh=aitäh**.

Teise alarühma moodustavad rituaalidest väljapoole jäävad **rutiinvormelid**, mida kasutatakse teatud tüüpi institutsionaalses suhtluses pidevalt ja rutiinselt, nii et tekst sarnaneb kohati formulari täitmisega (nt kaupluses, arstil jms). Siin moodustavad olulised rühmad erinevad pöördumised (*järgmine palun, oodake palun, mida teile*) ja rutiinsed küsimused või soovid

(b: tüüpilised arstilausungid *kõha, nohu, palavikku, nina`kinni, valus`neelata, {riidest} poolest saadik`lahti*).

- (b) 01 A: =**kõha, nohu, palavikku**,
 02 (0.5)
 03 P: \$ mhh \$
 04 A: **nina`kinni, valus`neelata**
 05 (0.8)
 06 P: ei, praegu`mitte.
 07 ((6 vooru vahele jäetud))
 08 A: **{riidest} poolest saadik`lahti, ma kuulan`ära**, {et midagi sin ei ole.}

SK 56. Emotsioone ja hoiakuid väljendavad suhtlusvormelid paigutuvad afektiivsete partiklite piirile ning osutavad kasutaja tugevat positiivset või negatiivset emotsiooni (*issand, jummal, issand kui jube, lõpp, õudne, õudne jama, jube ilus* (a), sh irooniat: *muidugi muidugi, teadagi teadagi* (b)).

- (a) 01 M: kus=se`Orava on=vel.
 02 (0.5)
 03 N: no: Oravale on siit kusagil vast üks`kolmekümne=
 04 kilomee[tri`ringis.]
 04 M: [oi`jee]sus`kristus.
- (b) 01 H: noh(.) minu`minu pärast sa võid`meile ka tulla.
 02 J: ei=ma`ise=eitaha.
 03 (0.8)
 04 J: mit=selest {ma teiega ei taha, aga} aga noh
 05 H: **teadagi teadagi**

Omaette rühmaks eristuvad siin sõimu- ja vandesõnad ning -vormelid. **Sõimusõnad ja -vormelid** ei iseloomusta ütlejat ennast, vaid partnerit või kedagi kolmandat (*sig, vördjas, mölakas* jms) (c). **Vandesõnad ja -vormelid** iseloomustavad üksnes kasutaja emotsionaalset seisundit, ennekõike emotsionaalset reageerimist negatiivsele infole või olukorrale (*kurat, raisk, fakk*) (d). Ka vandesõnade puhul ei pea adressaati situatsioonis olema. Päritolult on sõimu- ja vandesõnade näol tavaliselt tegu noomenitega, mille nimetavat käänat kasutatakse afektiivsetena (*kurat, raisk, sig* jms). Vandesõnad ja ekspressiivid moodustavad omavahel kergesti mitmesõnalisi vormeleid (*oi`jeesus`kristus, ai sa`raisk*) (a, e). Samuti esinevad vormelid, mis koosnevad sõimu- või vandesõnast ja verbist või noomenist (*kurat võtaks*). Nii

sõimu- kui vandesõnad on ennekõike argisuhtluse vahendid, mille kasutus avalikus suhtluses on sotsiaalselt taunitud.

- (c) 01 B: `Laudner määris `pähe=sule mida[gi=vä.]
 02 K: [jah,]
 03 (0.4)
 04 K: `eesti keele olümpi`aad. **jumala vördjas** `mutt. TAHAB=et ma
 05 hakkaks mingit `rahva`luulet koguma.
- (d) 01 K: ja sis ta ütles=et=`sada=vä.
 02 (1.3)
 02 K: või `kaks viie`kümnest=vä.
 03 (0.6)
 04 S: **kurat** ma=i=`mäleta enam.
- (e) 01 K: =`täna ma kuulasin sealt=ee päe- või see nendest
 \$ `uudistest=et \$ `Tartule tehti `viiel või `kuuel korral
 02 pommi`ähvards [siin.]
 03 P: [ai] **sa`raisk** küll.

SK 57. Omaette liigi moodustavad „uskumatuse“ vormelid, mille abil reageeritakse uuele infole, väljendades üllatust ja ühtlasi ka kahtlust öeldu tõesuse või sobivuse kohta. Vormi poolest on need ennekõike *vä*-küsimused, milles esineb mingi uskumatusele viitav sõna või *gi/ki*-liide (*ongi (nii) vä, tõsi vä, ausalt vä, nalja teed vä, ei või olla jms*). Sellised vormelid tõstavad üllatust või kahtlust põhjustava aspekti saadud infost uudisväärtuslikuna esile ja viitavad soovile vastavat teemat arendada (a). Sellisena on need alati naabruspaari esiliikmed. Kui arendust ei järgne, siis jätkab vormeli kasutaja järjendit oma-poolse küsimusega (b: rida 04).

- (a) 01 L: ja: (.) hehe \$ `P(h)ärnu lehest leidsin toreda \$ (0.6) ar`tikli=kus=et=e
 02 `iirte ja rottidel (0.3) `ästi ai- `aitama `piparmünti ei=salli
 03 `piparmündi ega `kummeli `lõhna.
 04 (1.2)
 05 K: **ongi`nii=vä.**
 06 (0.6)
 07 L: `nii oli `kirjutat=sedasi meil=põle nüüd `proovind meil ikka `lõks
 08 praegu (.) `töötab.

- (b) 01 P: kuu:le, ma otsustasin ikka `ommikul tulla sinuga, (.) või `lõuna ajal.
 02 A: `ausalt=vä.
 03 P: jaa.
 04 A: miks s(h)iuksed `otsused.
 05 P: ma: lihtsalt `mõtlesin=et ah (.) tulen `valges ära=ja,
 06 A: aa (.) no okei.

„Uskumatuse“ vormelite kasutus piirneb informeerituse muutumise partikliga *ahaa* (→ SK 61) ning aktsepteerimisprobleemile viitava parandusalgatusega (→ SK 117).

Kirjandust partiklite ja vormelite kohta: HENNOSTE, TIIT 2000e. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IV. Suulise kõne erisõnavara 3. Partiklid. | HENNOSTE, TIIT 2002. Suulise kõne uurimine ja sõnaliigi probleemid.

DIALOOGIPARTIKLID JA KOSTE

SK 58. Kõneleja annab vestluses mitmesugust infot, nt esitab fakte või väiteid, jutustab lugu, kirjeldab, avaldab seisukohti, annab hinnanguid. Vestluskaaslane reageerib kõneleja eelnevale või käsilolevale kõnevoorule (või muule infoallikale) mõnikord **koste** (minimaaltagasiside) abil, mis koosneb omaette vooru või lausungit moodustavast **dialoogipartiklist**. Koste annab infot selle kohta, kuidas öeldu on vastu võetud ning juhib ka partneri edasist (suhtlus)tegevust.

Erinevad kosteliigid ja partiklid tõstavad esile kindla aspekti saadud infos. Kesksed partiklid koonduvad kolme sarja:

- informeerituse muutuse osutamine: *ahah, ahaa/ahhaa, aa, selge*
- samameelsuse osutamine, kinnitamine: *jah, jaa, (jajaa, jajah, mhmh, hästi jt)*
- kuuldel olemise, distantseerumise osutamine: *mhmh (mh, jah, nii jt)*

Nende kõrval on kostena kasutusel ka ekspressiivid ning emotsionaalseid hinnanguid/suhtumisi väljendavad sõnad või vormelid (→ SK 52, 56).

Kostega voorujärjendid jagunevad kahte põhitüüpi. Üks variant on kahest voorust koosnev järjend: informeerimine – koste, millega kuulaja reageerib partneri antud infole (a: *ahaa*).

- (a) 01 V: siis=e ainult lisatasu eest oleks sis jõuluvana `külas `kes: soovib
 02 minna `santa `parki se=on jõuluvana `teemaline lõbustuspark.
 03 H: **ahaa**

Teine variant on kolmeosaline järjend, milles koste paikneb järjendi kolmandas positsioonis. Selle alaliigid on esiteks küsimus (infopalve vms) – vastus – koste, milles suhtleja reageerib kostega enda soovitud ja partnerilt saadud infole (b: aa) ning teiseks parandusalgatus – lahend – koste, mille puhul kõneleja reageerib enda algatatud paranduse partneripoolsele lahendile (c: aa).

- (b) 01 N: .hhhh eeee=`lõpuks ma sooviksin teada ka teie `vanust.
 02 (0.3)
 03 R: õheksa`teist.
 04 N: **aa**. m (.) suur aitäh teile.
- (c) 01 K: no: räägi mis mis `asi see sulle siis `rõõmu `toob.
 02 M: khm hh \$ assoo. \$.hh (0.5) ää: näiteks me mängime Välkudega
 03 `bõulingut vahel=sekka?
 04 K: `misasja. (.) > `bõulingut kas see on nagu `keegel=vä. <
 05 M: jah. .hhh
 06 K: **aa.**

Koste esinemise positsioonid järjendis ei ole nii rangelt määratletud nagu naabruspaari järelliikmete omad. Koste kasutaja võib valida konkreetsel suhtlusetkel sellise kosteliigi, mis sobib eelkõneleja teksti ja tema enda kavatsustega (nt osutada sama info puhul selle uudsust või kuuldel olemist).

Informeerituse muutumise osutamine

ahah ja ah(h)aa: partnerilt pärit uue info osutajad

SK 59. Peaaegu iga lausung sisaldab mingil määral uut infot, samas ei ole iga lausung mõeldud otseselt partneri informeerimiseks. Informeerivad lausungid on sellised, mille esitaja lähtub arusaamast, et tema episteemiline staatus on partneri omast kõrgem, tema on antud info suhtes teadja ja info saaja mitteteadja positsioonis (vrd küsimus → SK 86). Selline infoandmine muudab relevantseks saaja reaktsiooni, mille abil see osutab oma **informeerituse muutumist** (liikumist mitteteadmisele teadmisele). Selleks kasutatakse ennekõike partikleid *ahah* ja *ahaa/ahhaa*, nii kostejärjendi teises kui ka kolmandas positsioonis. Partikkel viitab ühelt poolt tagasi, informeeriva vooru

suunas ja teiselt poolt juhib ka partneri edasist tegevust. Tagasi viidates valib kasutaja, kas osutada üksnes info vastuvõtmist või ka arusaamist saadud infost. Edasi viidates annab partikkel kõnelejale märku, kas saadud info on piisav või oleks vaja sama teemat ja/või järjendit mingil põhjusel jätkata. Keskne partikkel on *ahah*, mis kuulub väga sagedaste sõnade hulka eesti keeles ja esineb enam institutsionaalses suhtluses. *Ahaa* esineb harva.

SK 60. *ahah* osutab, et info on vastu võetud ning sellest on aru saadud. Tüüpiliselt reageerib *ahah* neutraalsele infole ja osutab ühtlasi, et saadud info on ütleja jaoks neutraalne. Lisaks projekteerib *ahah* üldjuhul antud lokaalse järjendi (konkreetses naabruspaari) sulgemist, kuid ei sulge käsilolevat laiemat teemat (a, b). Umbes pooltel juhtudel moodustab *ahah* eraldi vooru (a), pooltel juhtudel esineb pikema vooru alguses, kus talle järgneb või uue (ala) teema algatus (b) või laiemate teema sulgemine. Viimasel juhul esineb *ahah*-i järel tihti lõpetamist tugevdav *selge* (c).

- (a) 01 L: `pühapäev tulime ommiku hästi vara `ära.
 02 (.)
 03 M: **ahah**.
 04 (0.5)
 05 L: vot=ja siss (1.0) lugesime linde=ja (.) kõigepealt sõitsime sinna
 06 `Kõpu poolsaarele `kohale eksju kuss (.) me pidime `lugema (.) ja
- (b) 01 H: tere. (.) ma sooviksin `teada `mis `film jookseb `hetkel Rakvere `kinos.
 02 (0.5)
 03 V: üks hetk (6.2) mm se= on= sis: `Mina, ma `ise ja I`reen.
 04 (.)
 05 H: .hhhh **ahah**? aga: mis `kell täna õhtul se`anss vel `on. (.) kui `ültse
 06 on.
- (c) 01 H: = < kas: me peame ette `elistama ka kui me nüt > `järgmine
 02 esmaspäev tule[me] `proo[vima.]
 03 V: [ei,] [siis] ei `pea.
 04 H: sis=ei=pea=
 05 V: =ei siis ei `pea aga just=et `üle`järgmist=et et [`kui] te
 06 H: [mhmh]
 07 V: järgmine kord ei `tule et siis elistage igaks juhaks ette
 08 [kuidas on `üle]järgmise `korraga.
 09 H: [**ahah**, selge]
 10 H: selge. .hh no väga `kena, aitäh teile.

SK 61. *ahaa/ahhaa* ei ole erinevalt *ahah*-ist neutraalne partikkel. Ta osutab, et saadud info on vastu võetud, kuid see on partikli kasutaja jaoks ebatavaline, ootamatu (või lihtsalt huvitav) (a). Emotsionaalses plaanis märgib *ahaa/ahhaa* tihti vastuolu kasutaja eelistuste või ootustega (b). Teiselt poolt näitab *ahaa/ahhaa*, et kasutaja soovib lisainfot, täpsustust, selgitust, kinnitust jms (a, b). Seda lisainfo soovi võib kõneleja ka eksplitsiitselt konkretiseerida või täpsustada (b). Seetõttu esineb *ahaa* valdavalt pikema vooru alguses. Partikkel *ahaa/ahhaa* on kasutusel ka siis, kui info on arusaadav ja piisav, kuid mingis mõttes problemaatiline. Probleem võib olla nii infos endas, partneripoolses suhtlusegevuses kui ka suhtlusegevuse vormistamises. Seega ei projekteeri *ahaa/ahhaa* üldjuhul antud suhtlusjärjendi ega laiema teema sulgemist.

- (a) 01 V: siis=e ainult lisatasu eest oleks sis jõuluvana `külas `kes: soovib
 02 minna `santa `parki se=on jõuluvana `teemaline lõbustuspark.
 03 H: **ahaa**
 04 V: `väike selline kalju=sisse raiutud `pargikene, (.) ja muidugi `eelkõige
 05 on ta la- `väikelastele.
- (b) 01 M: < sest et ma:=i `uskund et `Brehhti ja Kolmekrossiooperit (.) `võib
 02 lavastada kütkestavalt ja neli tundi mitte `igavalt. >
 03 A: mhmh
 04 (0.5)
 05 M: .hh (.) < ja=et (.) kui te `teise ka=vel `juurde panete > ano küllap
 06 `siis on see Maikl Tsäkksoni `kontsert.
 07 A: **ahaa**. (.) `heas või `halvas mõttes e-
 08 (.)
 09 M: ei, `heas. `mõlemad ikka `heas.

SK 62. *ahah* ja *ahaa/ahhaa* esinevad tüüpiliselt partneri vooru järel, aga võivad esineda ka tema vooru ajal. Vooru ajal öeldavad partiklid ei paigutu juhuslikult. Nende abil osutab kasutaja kõneleja tekstis kohta, kus esines talle oluline ja vajalik info (a: rida 08: emale oluline laste vanus) või märgib kohta, kus teksti tõlgendamiseks vajalik info on piisav ja edasine info pole koste kasutajale vajalik (b: rida 03).

- (a) 01 V: siis=e ainult lisatasu eest oleks sis jõuluvana `külas `kes: soovib
 02 minna `santa `parki se=on jõuluvana `teemaline lõbustuspark.
 03 H: *ahaa*
 04 V: `väike selline kalju=sisse raiutud `pargikene, (.) ja muidugi
 05 `eelkõige on ta la- `väikelastele.

- 06 H: jaahm?
 07 V: kuskil kuueaastased viie [seitsme neljased.]
 08 H: [ahah see] sobiks väga `hästi. mhemhe
 (b) 01 V: @ ei=olnd `mügrid @ ned=olid @ `pisiksed
 02 `kodu[`iired olid] `üleval. @
 03 M: [ahah]

aa: polüfunktsionaalne partikkel

SK 63. *aa* on polüfunktsionaalne partikkel, mis kuulub samuti väga sagedaste sõnade hulka. Sealjuures on *aa* enam argisuhtluse partikkel ning esineb enamasti pikema vooru alguses. *aa* toimib ennekõike **kostepartiklina**, mis puhul tema keskne tegevus on näidata kasutaja teadmise, arusaama või arvamuse **korrigeerimist**. Siin esineb kolm varianti, kusjuures kõigil juhtudel osutab *aa* ka arusaamist saadud infost, mis projekteerib käsil oleva järjendi sulgemist.

Suurem osa *aa* kasutusi osutab kasutaja **väära** teadmise, arusaama või arvamuse korrigeerimist partnerilt saadud info mõjul (a). Tüüpiliselt lisab partikli kasutaja samas voorus kommentaari oma senise väärarusaama allikate või põhjuste kohta (a: *ma `mõtlesin=et see on sul mingi `eriretsept*).

- (a) 01 L: kus`kohast [sa] seda `otsid ültse.
 02 K: [{-}]
 03 K: `küpssetistest, `küpssetised mul=on üks selline suur paks `raamat.
 04 L: **aa**::::, ma `mõtlesin=et see on sul mingi `eriretsept.

Teine *aa* roll on osutada **hilinenud meenumist**. Selline *aa* esineb küsimusvastus järjendi kolmandas positsioonis. Kõneleja on küsinud infot ja määratlenud sellega info enda jaoks tundmatuna. Vastuse järel meenub talle, et ta teadis infot varem, kuid see ei tulnud talle küsimise hetkel meelde (b). Sellisena märgib partikkel liikumist mittemeenumiselt meenumisele ja korrigeerib ajutist unustamist. Partiklile järgneb tihti samas voorus lausung, mis toob varasema teadmise ja/või selle allika eksplitsiitselt välja (rida 04: *sa `ütlesid juba*).

- (b) 01 P: jah {---} teate kui `äge eile `teater oli. (.) [`täis saalile.]
 02 K: [mis `teater] see oli.
 03 P: e Inimene elajas ja voorus.
 04 K: **a** sa `ütlesid juba.

Kolmas *aa* kasutus on **hilineud taipamise** korral. See esineb juhul, kui kuu-
laja mõistab partneri infot või küsimust hilinemisega, kusjuures taipamise
hetke markeerib partikkel *aa* (c: rida 09). Partiklile järgneb tihti verbaalselt
esitatud mõistetud info.

- (c) 01 H: .hhhh no:: \$ `mina kuulsin::: `kuulsin `ühtteist `üleeile võ
02 `üleüleeile. \$
03 (0.6)
04 H: ühe (.) `Välgu käest.
05 (0.6)
06 V: aa. mina kuulsin `nende käest et sa vist `külastasid neid mingi
07 `kolmapäev=või.
08 (0.5)
09 H: **AA::**, `Timmosid mõtled jah,
10 V: jah.

aa perifeerne roll on osutada ka **informeerituse muutumist** partnerilt
saadud info abiga. Sel juhul on *aa* kasutus sarnane partikliga *ahah* (d)
(→ SK 60).

- (d) 01 N: mhmh, (0.4) .hhhh eeee=`lõpuks ma sooviksin teada ka teie `vanust.
02 (0.3)
03 R: õheksa`teist.
04 N: **aa**. m (.) suur aitäh teile.

SK 64. *aa* on harvemini kasutusel ka positsioonis, kus partneri eelnev tekst
puudub ja/või informeerituse muutumine toimub partnerist sõltumatult. Sel
juhul ei ole tegemist kostega. Siin esineb neli *aa* kasutuse varianti (*ahah* ja
ahaa on neis kontekstides väga marginaalsed).

Sõltumatu meenumise korral märgib partikkel hetke, mil kõnele-
jale meenub info, jututeema vms, mille ta soovib vestlusesse sisse tuua.
Meenumine võib olla spontaanne (a), aga teema võib olla ka varem planee-
ritud (b). Partiklile järgneb meenunud info samas voorus (a, b). Analoogiline
on **sõltumatu märkamine**, mille korral kõneleja märkab midagi jutuväärilist
ümbritsevas situatsioonis ja toob selle vestlusesse sisse. Selline *aa* toimib
ühtlasi piiripartiklina, algatades vestluses suunamuutuse (vt ka *ota*, *kule*, *no*,
noh, *noo*; → SK 73, 74, 76).

- (a) 01 K: aa. `Laelatule sa siis ei: `sõi[dagi.]
02 M: [e:i] no eks kindlasti `sinna `ka, (.)
03 aga: noh, ei `tea veel täpselt=h, (.) `mis ja `kuidas. nii=et et noh

- 04 siukene: .hhhh (0.5) siuke `aeg=et noh vaatad `ise mis `teed,
 05 suhteliselt `palju. a=et=vahepeal ma käisin `Uppsalas?
 06 K: `Uppsalas, `issand.

- (b) 01 V: a:hah, ahah.
 02 (1.0)
 03 V: aa `Juss ta- käskis `edasi öelda=t ta oli sind `eile `näinud.
 04 (0.5)
 05 H: ee `Toivo nägi `ka muideks.

Sõltumatu hilinevad taipamise korral märgib partikkel hetke, mil kasutaja taipab hilinevise, et tema enda eelnev suhtlustegevus oli ebasobiv või pole enam relevantne, kuna see toetus valele arusaamisele või mitteamusaamisele. Nii võib kuulaja algatada mitteamusaamisele viitava partneriparanduse, kuid võib enne vastust taibata ise, millega on tegemist. Taipamist markerib partikkel *aa*, mis antud juhul ühtlasi tühistab parandusalgatuse (c).

- (c) 01 K: mis sa eile `tegid.
 02 (.)
 03 M: ma käisin:=ee `sünnipäeval.
 04 K: `kelle.
 06 (0.4)
 07 K: aa:. `seal.
 08 M: seal `jah.
 09 K: no kuidas seal `oli.
 10 M: päris `lõbus oli muide.
 11 (0.5)
 12 K: nii `kahju et ma sinna ei `jõudnud.

aa märgib ka info otsimise **lahendi leidmise** hetke. Tegu võib olla nii meenuvamisega (d) kui ka info otsimisega paberilt või muust allikast (e). Esimesel juhul on tegu eneseparanduse lahendile eelneva eelkommentaariga (→ SK 27, 35).

- (d) 01 N: nii (0.8) siis (.) m:ida=ma=tahtsin=veel küsida,
 02 aa `jaa ma=lugesin=et=ee e nendes paikades on tihti e suuri
 03 orkaane (.) see=on tõsi?
 (e) 01 A: ja sa `tahad=ee minu `allkirja siia `taha saada.
 02 R: mõlemale=`lehe=päale tahan saada.
 03 A: `mõlemale. ot sin on `see leht
 04 (0.8) ((lappab pabereid))

- 05 A: ja: kohe ma vaatan seda `teist lehte `ka.
 06 (1.5) ((lappab pabereid))
 07 A: **aa** siin on
 08 R: `ilmselt siia oma `nime taha.

Samameelsuse osutamine

SK 65. Kõneleja esitab vestluses omapoolseid väiteid, seisukohti, arvamusi. Partner võib väljendada koste abil **samameelsust** kõneleja öelduga, kasutades selleks partikleid *jah* ning *jaa*. Partiklid võivad moodustada omaette vooru või paikneda pikema vooru alguses. Samameelsuse osutamine jaguneb üldistavalt kaheks.

Partiklite *jah* ning *jaa* põhitegevus on osutada, et kasutaja kinnitab omalt poolt vestluskaaslase esitatud väidet, seisukohta, arvamust jms või nõustub sellega. Kinnitamine ja nõustumine esinevad erinevates vestluse positsioonides ning partikli valik on sealjuures analoogiline *jah* ning *jaa* kasutusega kinnitusüldküsümuse vastustena (→ SK 94).

Partiklite teine tegevus on osutada suhtlushuvi määra, mis tuleb esile ennekoike vestluste käänukohtades. *jaa* osutab suurt samameelsust pakutud suhtluse jätkamise suhtes ja valitseb suhtluse või uute teemade pakumiste alguses. *jah* osutab vähest suhtluse jätkamise soovi ja valitseb lõppudes. Selline partiklikasutus on sarnane kinnitusüldküsümuse vastuste puhul esineva järjendi sulgemise või jätkamise projekteerimisega (→ SK 94).

jah ning *jaa*: väidete, seisukohtade, arvamuste kinnitamine

SK 66. *jah* on markeerimata koste, mis on üldjuhul kasutusel info neutraalse kinnitajana, osutades, et kasutaja nõustub öelduga ja kinnitab omalt poolt, et see kehtib ka tema jaoks (a). Kui saadud info on hoiakuline, siis partikkel partneri väljendatud hoiakut ei vaidlusta (a: iroonia). Kasutaja võib sealjuures tuua esile omapoolset kõnelejast sõltumatut teadmist ja sellele ka eksplitsiitselt osutada (a: read 07–08). Samas ei pea tal sellist teadmist olema, ta võib lihtsalt partikli abil näidata, et nõustub partneri esitatud seisukoha või infoga.

- (a) 01 B: jah jah=et (0.5) < @ kui `mina seal `nõukogust `tulin, @ > > onju
 02 mingi nimodi=et=sinna < nõukogusse ma nüüd varsti `lähen onju,
 03 `koosolekud ja kõik mis tal on.
 04 K: põhisoona on tal < `vapustav. >

05 B: **jah.**

06 (0.5)

07 B: see näidend see oli nii < `vapustav, > no < `vapustavalt > mängisid

08 onju, jumala vapustav.

jaa on kasutusel mitteneutraalse info mitteneutraalse kinnitajana. Kõneleja esitatud info sisaldab sel juhul tüüpiliselt negatiivset hoiakut, kahtlust info tõesuses, või on partneri jaoks mingis mõttes problemaatiline, väär või mittesobiv (b: real 09 väljendab E negatiivset hoiakut sõnaga *mingi*). **jaa** abil kinnitab kasutaja info korrektsust, kuid distantseerib ennast kõneleja hoiakust (b: rida 10).

(b) 01 M: * varem=nagu=`pole=nii=ullusti `läind. *

02 (1.2)

03 A: * mh a=`hästi=läks=ju *

04 (.)

05 E: > oota `mida sa `õpid. <

06 (0.4)

07 M: m=õpin `klassikalist filo`loogiat=h.

08 (0.4)

09 E: ahaa::?=[mingi:] > `oota=see=on=ju=mingi < `kreeka `keel [{ja}]

10 M: [khe] [jaa]

11 =.hhh (.) `ladina=`kreeka=keel

jah ning jaa: suhtlushuvi määra osutamine

SK 67. *jah* ning *jaa* teine roll on osutada kasutaja suhtlushuvi määra. Partikkel **jaa** vestluse alguses reageeringuna eelküsimusele, eelsoovile, eelinfole jms osutab nõustumist suhtluse jätkamisega või partneri kehutamist jätkamisele (a: rida 15: *jaa*). **jah** samas positsioonis osutab, et kasutaja ei ole huvitatud antud suhtlusest (a: rida 05: *jah*). Jätkamist projekteeriv *jaa* on kasutusel ka telefonivestluste alguses vastusena kutsungile (b). Jätkamist projekteerivad *jaa*-partiklid on tihti hääldatud tõusva intonatsiooniga (a, b).

(a) 01 O: < selline `probleem, (0.5) `eile ostsin `siit >

02 (1.0) ((otsib kotist silikoonipüstoli))

03 siukse `asja.

04 (0.5)

05 M: **jah**

06 (0.5)

- 07 O: a:ga kui ma `kasutasin, siis ta läks `kohe
 08 M: a minge sinna taha juhataja juurde. seal `taga.
 09 O: ahah
 10 ((7 vooru vahele jäetud; O siseneb juhataja juurde))
 11 O: tere.
 12 J: tere.
 13 (6.0) ((juhataja vestleb kellegagi, siis pöördub ostja poole))
 14 O: `eile ostsin `siit (.) sellise `püstoli=ja=
 15 J: =**jaa**?
 16 O: kohe ta läks `katki.
 17 (0.8)
 18 J: * ma natuke vaataks={siis.} *

- (b) 01 ((kutsung))
 02 V: **jaa**?
 03 H: .hh tere `päevast
 04 V: tere?
 05 H: `mina helistan ajakirja `Söö:k `toimetusest teile.
 06 V: **jaa**?
 07 (.)
 08 H: ja: meil on siin praegu soodus`pakkumine teile teha. ..

jah projekteerib suhtluse lõpetamist ja valitseb seetõttu vestluse lõpetamist algatavates või lõpetavates järjendites. Seal esineb tihti eri osalejate poolt öeldud *jah*-sarju vooru tagasisaatmise vahendina (c). Ennekoike lõpujärjendites esineb lõpetamise soovi tugeva osutajana ka eesti keele seisukohast ebatavaline hääldusnähtus: sissehingatud *jah* (c: rida 11; d: read 03 ja 06).

- (c) 01 H: mhmh? (.) et=no=mingi=`tuhande `piires.
 02 V: jah
 03 H: **jah**
 04 (0.4)
 05 V: okei:=
 06 H: =**jah**=
 07 V: =`saadan=sis `sinna teile kõik
 08 H: jah
 09 V: `meili=peale.
 10 H: aitäh.
 11 V: * **.jah** *

- (d) 01 V: =ei='ei.
 02 H: mhmh selge.
 03 V: .jah 'need on need 'Tallina 'bussijaama 'ajad.
 04 (0.5)
 05 H: mhmh
 06 V: .jah
 07 H: jaa aitäh?=
 08 V: =palun

jaa esineb vestluse lõppudes ennekõike kindlates ühendites koos tänamiste ja palumistega ning hüvastijättudega (*jaa palun, jaa tänan, jaa aitäh, jaa nägemist*) (d: rida 07).

Distantseerumise osutamine

SK 68. Kõneleja võib koste abil osutada **distantseerumist** kõneleja rollist, vestluse teema omapoolsest arendamisest, kogu vestlusest, partneri seisukohtadest jne.

Distantseerumise keskne väljendaja on kinnise suuga hääldatud kaheosaline partikkel **mhmh** (vt ka *mhmh* üldküsimuse distantseeruva vastusena; SK 94). Partikkel *mhmh* osutab, et saadud info on vastu võetud, kuid ei võta erinevalt *ahah/ahaa/aa*-sarjast seisukohta saadud info uudsuse suhtes ning ei osuta erinevalt *jah/jaa*-sarjast ka eksplitsiitselt samameelsust kõnelejaga. Sellisena on *mhmh* passiivse vastuvõtu partikkel.

mhmh esineb enim **neutraalse jätkajana** pikema infoandmise korral (nt narratiivi kuulamisel). Sellisena osutab ta kuuldel olemist ja tahet püsida kuulaja rollis. Selline jätkaja esineb teistest partiklitest sagedamini partneri teksti sees, vahele või peale räägituna (a).

- (a) 01 L: ja=se=on 'Kärdla ainu- või=tähendab=see (.) 'Hiiumaa ainus
 02 'keskkool.
 03 (0.8)
 04 M: **mhmh**.
 05 (.)
 06 L: ja siis siuke:=et et nagu 'vana maja on=seal, > tändab seal {on}
 07 nagu < 'kolm maja 'kokku ehitatud.
 08 (.)
 09 M: **mhmh**.=
 10 L: =kõigepealt on see 'kõige vanem maja, siis on mm=ee 'nõugude
 11 ajal ehitati

- 12 mingi: `uus maja, (.) nüd=nüd `hiljuti tehti mingi `uus `juurdeehitus.
 13 (0.5)
 14 M: **mhmh**.
 15 L: et see on nagu mingi `öudne `labürint se (.) `koolimaja.
 16 M: **mhmh**.
 17 L: aga öudselt `mõnus. (.) esimesel õhtul seal {-} `taidlesime seal
 16 pagana `võimlas (0.5) mingi `rööbaspuudel ja päris palju `nalja
 17 sai=ja.

mhmh teine roll on osutada pakutud **kõnevoorust loobumist**. Sellisel juhul saadab kasutaja partikliga *mhmh* vooru partnerile tagasi (b: rida 07). Vestluse lõpuosas osutab *mhmh* soovi vestlus lõpetada (c: read 04–06).

- (b) 01 V: ta oli `raamatukogus=vä.
 02 H: no ma ei `tea, ta `küsis et kas sa `linna ei tahaks tulla.
 03 V: no mai=`tea kah. (.) ta `enne `helistas.
 04 (.)
 05 H: *mhmh*
 06 (1.8)
 07 V: **mhmmhhh**
 08 H: aga sise- `sisehaigustesse `tuled eksju.
- (c) 01 V: `viis akadeemilist tundi `korraga=et `selles on nagu jah kaks `kaks
 02 korda nädalas.
 03 (0.4)
 04 H: **mhmh** .hhhh no `selge siis ma `mõtlen [veel.]
 05 V: [b**mhmh**?]
 06 H: **mhmh** aitäh=teile

Kirjandust koste ja dialoogipartiklite kohta: HENNOSTE, TIIT 2000e. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IV. Suulise kõne erisõnavara 3. Partiklid. | HENNOSTE, TIIT jt 2009c. Towards an intelligent user interface: Strategies of giving and receiving phone numbers. | KASTERPALU, RIINA 2005. Partiklid *jah*, *jaa* ning *jajaa* naaberpaari järelliikmena müügiläbirääkimistes. | KASTERPALU, RIINA, TIIT HENNOSTE 2015. Estonian change-of-state tokens *ahah*, *ah(h)aa*, and *aa*: From neutral to affective response. | KASTERPALU, RIINA, TIIT HENNOSTE 2016. Estonian *aa*: A multifunctional change-of-state token. | KEEVALLIK, LEELO 1999a. Informatsioonikäsitluse partikkel *ahah* telefonivestluses. | RÄÄBIS, ANDRIELA 2009. Eesti telefonivestluste sissejuhatus: struktuur ja suhtlusfunktsioonid.

PIIRIPARTIKLID JA KÕNEVOORUDE SUHTED

SK 69. Kõnevoorud vestluses on omavahel seotud ja iga kõnevooru tõlgendatakse talle eelneva vooru ja/või pikema dialoogiosa suhtes. Sidusust loovad naabruspaarisuhted, kostesuhted, viiteseosed ja konneksioon. Voorudevaheline konneksioon on põhiliselt sarnane kirjalikus tekstis esineva konneksiooniga (→ SÜ 237 jj, 348; → SK 13). Selle kõrval esineb dialoogis eripärane konneksioonivariant, milles vooruseoste eksplitseerimiseks kasutatakse **piiripartikleid** (*et, noh, ku(u)le* jm). Need paiknevad kõnevooru alguses, harvemini ka vooru lõpus ning tõstavad esile teatud suhte antud vooru ja teiste voorude vahel. Sealjuures võivad nad markeerida kahe üksteisele järgneva vooru lokaalseid suhteid, aga ka partikliga vooru üldist suhet mõne kaugema vooru või pikema dialoogiosaga.

Kesksed voorualgulised piiripartiklid on *ja, ja siis, nii, et, nii et, no, noh, ku(u)le, o(o)ta*, voorude lõppudes esinevad sageli *ja* ning *et*. Konkreetseid partiklid on enamasti kasutusel mitmes rollis ja kontekstis ning nende kesksed suhtlustegevused koonduvad kahte sarja.

Osa partiklikasutusi tõstab esile ja/või konkretiseerib **teemade** ja **suhtlustegevuste** suhteid, toimides ennekõike suhtluse makrotasandil:

- *ja (siis)* on üldine jätkuvuse ja seotuse marker
- *nii* on üldine piirimarker
- *ota, kule, no, noo* ja *noh* naabruspaari esiliikme alguses projekteerivad vestluse suunamuutust
- *et* osutab tagasipöördumist (naasmist peatatud teema juurde, kordamist, parafraasi)

Osa kasutusi tõstab esile mikrotasandi **semantilisi-pragmaatilisi** suhteid kõnevoorude või lausungite vahel:

- *kule, no, noo* ja *noh* naabruspaari järelliikme alguses viitavad selle ootusvastasusele, mitte-eelistatusele, öeldava ebakindlusele
- *et* alustab seletust ja põhjendust
- *nii et* ja *et* alustavad järelust ja kokkuvõtet

Kõnevoorude lõppudes esineb ennekõike kaks partiklit:

- *ja (siis)* osutab jätkuvust ja seotust
- *et* osutab järelust ja võrdlust

Voorualgulised partiklid esinevad nii suhtlusjärjendi esimeses kui teises positsioonis. Esimeses positsioonis projekteerivad partiklid (peale *ja*) ennekõike vestluse **suunamuutust**, osutades, et algav voor katkestab eeldatud seosed eelneva vooru või pikema dialoogiosaga või on mitteootuspärane. Järjendi teises positsioonis kasutatavad partiklid alustavad ennekõike

esiliikme seisukohast **mitte-eelistatud kõnevoore**, väljendades ootusvastasust (reservatsiooni, tõrjumist jm) või öeldava ebakindlust. Teisalt projekteerivad partiklid ka jätkuvust, olles kasutusel ennekõike siis, kui jätkuvus ei ole ilma partiklita üheselt järeldatav.

Voorualgulised partiklid võivad paikneda vooru absoluutses alguses, kuid nende ees võivad esineda ka reaktsioonid eelnevale kõnevoorule (üldküsimeuse lühivastused, kosted, naer), häälekas sissehingamine, üneemid, samuti katkestatud voorualgulised lausungid (→ SK 6). Samuti võib kasutada vooru alguses mitut piiripartiklit. Häälduslikult moodustavad partiklid mõnikord eraldi prosoodilise üksuse, mõnikord kuuluvad järgneva lausungiga kokku, sealjuures eri tihedusega. Voorulõpulised partiklid paiknevad vooru absoluutses lõpus ja kuuluvad häälduslikult vooruga kokku.

Lisaks siinses osas käsitletavatele kuuluvad piiripartiklite hulka ka vooru algustes ja lõppudes paiknevad küsipartiklid/küsi jätkud (*kas, või/vä, jah* jm; → SK 87 jj). Samuti esineb vooru lõpus *noh*, teotsedes seal hoiakupartiklina. Voorualgulised piiripartiklid *ja, ja siis, aga, et* esinevad ka voorude sees lausepiiri markeritena (→ SK 16). Kostepartikkel *aa* toimib teatud juhtudel lisaks kostele ka vestluse suunamuutust markeeriva piiripartiklina (→ SK 64).

ja ja nii: üldised jätkuvuse ja piiri markerid

SK 70. *ja* on ennekõike üldühendav sidesõna (→ SÜ 373) ja lausepiiripartikkel (→ SK 16), aga esineb ka voorualgulise ja voorulõpulise partiklina.

Voorualguline *ja* projekteerib, et algav voor on eelmise vooru, käsiloleva teema või suhtlustegevuse jätk, kuid ei ütle midagi täpsemat kahe üksuse seose kohta. *ja* võib siduda nii kahte sama kõneleja vooru kui ka eri kõnelejate voorusid või voorust pikemaid tekstilõike (a). Erinevalt sidendist *ja* ei pea partikliga *ja* seotud voorud olema omavahel rinnastusseoses.

- (a) 01 H: tere sooviks `inva` taksot.
- 02 ((7 vooru vahele jäetud))
- 03 H: ja=kell `viisteist viis` teist.
- 04 (0.3)
- 05 V: **ja** `sõidab tema kuhu
- 06 (0.5)
- 07 H: ee `Ilmatsalu tänava taastus` ravisse.
- 08 V: viisteist viis` teist jah
- 09 H: jah
- 10 (1.0)

11 V: **ja**: `Ilmatsalu tänav.

12 H: jah

Tavaline on ka teema jätkumist projekteeriv ja märkiv voorualguline ühendpartikkel **ja siis/sis**, mis viitab üldisele seotusele ('lisaks', b: rida 04) ning ajalisele, harva ka ruumilisele järgnevusele.

(b) 01 K: nisukene `suur mingi `nisukene on=ja seal on need `klahvid=või

02 mingid `peal=et sealt lülitatakse vist `sisse=ja `välja teda.

03 (1.8)

04 K: **ja siis** on `nisukene (0.6) noh umbes `nii suur ((näitab kätega))

05 (.) punane siukene `karp=ä,

Samad partiklid on kasutusel ka teema või suhtlustegevuste sidumisel peale kõrvalepõiget, projekteerides lisaks jätkuvusele ka suunamuutust eelneva, põikava tekstiosa suhtes (c: katkestatud jutt real 02 ja selle jätkamine **ja sis** abil real 08).

(c) 01 L: ja {--} ma län (0.5) toon homme `turult=õ (1.0) mida (.) sutsu

02 kohu `piima=ja (.) ja ma=

03 T: =pärimi `taigen vist=vä.

04 L: jah, pärimi `taigen jah jah.=

05 T: =ja `maitse on ka `pärimi.

06 L: jaa.

07 (0.5)

08 L: **ja sis** ma teen ee `tordi=ja.

SK 71. Voorulõpulise *ja* kasutus jaguneb kaheks. *ja*-lõpulised voorud, mis vooru viimase lausungi jätku **ei projekteeri**, esinevad valdavalt kahes järjenditüübis: avatud loendid ja teemapakkumised. Harva tulevad nad ette ka öeldut kokku võtvates, kordavates või varieerivates voorudes.

Keskne *ja*-lõpuliste voorude variant on **avatud loend**, millesse võib lisada lõputult samatüübilisi elemente laiemast kogumist. Loendit võib teha üks kõneleja või partnerid koos ning selle osade vahel võib esineda dialoogi-partikleid, tihti samameelsust osutav *jah* (a).

(a) 01 V: no: `meie akkasime `viie=aeg tulema.

02 H: ahah ahah (.) .hh leidsite ikka `õige koha `üles=ja=

03 V: =jah

04 H: ahahah .hh ahah (.) .hh saite sis `süia=**ja**

05 V: jah.

- 06 H: .hh `juua=**ja**
 07 (.)
 08 V: `ujuda=**ja**
 09 H: .hh @ ujuda `ka. @ ((imestunult, on augusti lõpp))
 10 V: Võrts`järv.

ja-lõpulised voorud on ka informeerivad või küsivad üksiklausungid voorudes, mis pakuvad välja suhtluses uue ja samas partnerile teada oleva **teema** (b: rida 03). Kuigi partner ei tule siinses näites algatatud teemaga kaasa (pikk paus ja arusaamisele-lõpetamisele viitav *ahah*), jätkab K siiski teemat (rida 06), näidates, et tema *ja*-voor oli teema pakkumine, mitte lihtsalt informeerimine.

- (b) 01 K: * `hädaga pead=jah `minema `sinna. *
 02 (0.6)
 03 K: > ma andsin `täna `Tõnule=ka `mütsi `ära=**ja**, <
 04 (1.0)
 05 G: ahah. [hehe]
 06 K: > [`Elvi pesi] {si} `eila=`õhta `ära, täna andsin `kätte=ka
 07 `prouale, <

Jätku **projekteeriv** *ja* vooru lõpus on implitsiitselt sidend. Näites (c) projekteerib fraas *muid vidinaid* rohkem kui ühte näidet (rida 01) ning H lisab omalt poolt teise näite \$ *hiire`poegi=ja* \$ (rida 03). Tema vooru lõpus olev *ja* ei projekteeri enam üheselt jätku, kuna rohkem kui üks näide on olemas.

- (c) 01 V: s=võib sinna `muid vidinaid `juurde panna, `kommi=**ja**
 02 (0.5)
 03 H: \$ hiire`poegi=**ja** \$
 04 V: \$ hh jaa. \$
 05 H: nii=et=ee noh (.) se- `selle asja ma sis nagu: nagu `uurisin=nüd

Voorualguline ja voorulõpuline *ja* võivad esineda koos. Kõneleja võib osutada algava vooru eelneva vooru jätkuks, korrates eelneva vooru lõpus olnud *ja* uue vooru alguses. Sellega saab voorulõpuline partikkel tagantjärele tõlgenduse kui jätku ennustaja (d).

- (d) 01 B: aa kas `Vatslav Havel õppis `ka sis seal=vä.=
 02 A: =ei `tema oli nigu `orb.
 03 (0.8)
 04 A: `tal ikka `vanemad olid vist `tapetud=**ja**
 05 (0.8)

- 06 A: **ja** sis mingi > ästi naljakas `juhtum oli kus ta < (1.0) ee sinna toodi
 07 (0.6) jalg`ratas, ja sis kõik poisid käisid=nigu `kordamööda sellega
 08 `sõitmas, (0.8) ja sis noh oli Vatšlav `Haaveli kord, ..

SK 72. *nii* on eri rollides esinev partikkel. Kõige tavalisem on *nii* kasutus intensiivsuspantiklina (*see oli `nii suur*), lisaks kasutatakse teda ligikaudsuspantiklina tähenduses 'umbes' (*nii kakskümmend kilo*), harva ka jätkama kehtuva dialoogipantiklina, mis võib kanda ka eelneva voo suhtes kahtlevat hoiakut (tavaliselt tõusva intonatsiooniga *nii?*).

Piiripantiklina on *nii liigendaja*, mis osutab kasutaja siirdumist ühelt suhtlustegevuselt, teemalt, tekstilt või tekstiosalt (a: rida 06), aga ka füüsiliselt tegevuselt teisele (b: read 04, 06). *nii* võib esineda dialoogis eri suhtlejate voorude vahel, sama kõneleja voorude vahel ja ka monoloogis sama teksti osade vahel. *nii* erineb teistest piiripantiklitest kahes asjas: ta markeerib üksnes piiri, ütlemata midagi eraldatavate osade konkreetsete seoste kohta ning ta esineb ka omaette prosoodilise üksusena.

Piirimarker *nii* on hääldatud neutraalse, langeva või tasase intonatsiooniga. Selline intonatsioon osutab, et algava ja eelneva osa vahel on prosoodiline isokroonia, mis omakorda näitab suhtluse n-ö loomulikku jätkumist. *nii* järel tulev osa on oodatud/eeldatud. Prosoodiliselt moodustab *nii* tihti eraldi üksuse pauside vahele või talle eelneb paus või tugev intonatsiooniline piir, mis näitab, et *nii* juhatab ennekõike uue tegevuse või etapi sisse. Oma liigendava loomuse tõttu esineb *nii* ennekõike sama isiku mitmest järjestikusest tegevusest koosnevas institutsionaalses suhtluses.

- (a) 01 V: se=oli `üks `stampkiri mis läks välja `kõikidele,
 02 otsekorralduslepinguga `tellijatele.
 03 (1.8)
 04 H: no=`selge.
 05 (1.0)
 06 H: .hh **nii**, siis `teine asi tegelikud natuke `häirib.
 07 V: nii?
 08 H: kui ma nüüd õigesti `aru saan, siis=see otsekorralduse leping on
 09 `kahe`osaline.
- (b) 01 K: ee: ma `login sis administ`raatori all `sisse.
 02 A: jah, (.) `proovime `sedapidi.
 03 (6.5) ((A logib välja))
 04 K: `**nii**.
 05 (8.0) ((K logib sisse))

- 06 K: `nii, nüd=ma=olen administ`raatori all < `sees > (.) ja: ütleme
07 `sama `asi see `juhtpa`neel=ja:

Kõneleja võib kommenteerida *nii* järel oma lõpetatud tegevust. Selline *nii* on seotud kokkuvõttega (c: rida 05).

- (c) 01 H: `kaart on `Vilja[pöld.]
02 V: [`Vil]-ja-`pöld,
03 H: kindlasti jah?
04 (1.4)
05 V: `nii. (.) `on kirjas sis kaks kümend ok`toober ja õheksa
06 kolm`kümend.

ota ja kule: suunamuutuse markerid

SK 73. *ota* on verbivormist *oota* kujunenud partikkel, millel on mitmeid hääldusvariante (ennekõike *ota*, *oota*, *ot*) ja mis esineb põhiliselt argivestlustes.

ota osutab, et algava vooru roll on soov muuta **ajutiselt** teiste osalejate poolt planeeritud jutu suunda. Kõneleja peatab käsiloleva suhtlustegevuse või teema ja toob sisse teise tegevuse või teema. Sellisena on *ota* kasutuse taga teatud ootusvastasus või erimeelsus partneri(te)ga selles osas, kuidas jätkata. Suhtluslikult on *ota*-alguselised voorud tihti küsimused. *Ota* kasutuses paistab kergesti läbi algne verbivormitähendus 'oota, peatu, ära jätka' (b).

Kõige tavalisem *ota* algusega voor on kõrvalepõige küsija probleemi lahendamiseks (a: read 05, 09). Ajutise kõrvalepõike projekteerijana on *ota* kasutusel ka parandusalgatuse alguses (b: rida 07).

- (a) 01 M: * varem=nagu=`pole=nii=ullusti `läind. *
02 (1.2)
03 A: * mh a=`hästi=läks=ju *
04 (.)
05 E: > **oota** `mida sa `õpid. <
06 (0.4)
07 M: m=õpin `klassikalist filo`loogiat=h.
08 (0.4)
09 E: ahaa:::?=mingi: > `oota=see=on=ju=mingi < `kreeka `keel {ja}

(b) 01 H: \$ kui `sul on täna `aega *kell* `neli?
02 (0.8)
03 H: siis ermi `näitustemajas on üks hästi `kortsuline (.) neenetsi `ätt

- 04 (0.5) kes räägib muuhulgas `neenetsi `mütoloogiast. \$
 06 ((5 vooru vahele jäetud))
 07 V: **ota** mis `kell see `oli.
 08 H: kell `neli kell `kuusteist.

Ota teine tavaline kasutus on vooru alguses, millega kõneleja soovib muuta ajutiselt vestluse plaanitud suunda (toomaks sisse uue teema, süvendamaks käsiloleva teema mingit aspekti, püsimaks käsilolevas teemas, mida partner on lõpetatuks pidanud, pöördumaks tagasi katkestatud või lõpetatud teema juurde) (c).

- (c) 01 V: .hh ma võin `memme anda muidu. (.) `teab võibla `täpsemalt.
 02 H: **oota** kuidas sul see `autoeksam läks.
 03 (0.5)
 04 V: `ma sain `läbi.

SK 74. *kule* on verbivormist *kuule* kujunenud partikkel, mis on kasutusel valdavalt kahe hääldusliku variandina (*kuule*, *kule*) ja esineb ennekõike argi-vestlustes. Ta esineb nii naabruspaari esiliikmes kui järelliikmes.

kule keskne tegevus on projekteerida järgnevat suhtlustegevuse, teema või vestluse suuna pööret (a: rida 07). Selle keskmes võib olla uue teema sisse-toomine või ka kavatsus käsil olev teema lõpetada. *Kule* kasutus on sealjuures seotud (vaikiva) erimeelsusega partnerite vahel (a: rida 11).

- (a) 01 V: ja `Tartus ka `soe.
 02 H: mhmh
 03 V: ahah sis vähemalt emme ei `külmeta sul.
 04 H: ei `külmeta?
 05 V: noh
 06 (3.0) ((laps hõikab V juures: vanaema, Tom ja Tšerri akkavad.))
 07 V: nojah .h **kule** need räägivad Tommi ja Terri `akkavad sis ma pean
 08 varsti [`lõpeta]ma.
 09 H: [ahah]
 10 (1.0)
 11 H: noh=eks las=nad `vaatavad=sis.

kule on kasutusel pöörde osutajana ka telefonikõnede alguses ja lõpus, märkides liikumist sissejuhatavast osast helistamise keskse teema juurde (b: rida 03) või suhtluse lõpetamise algatust (b: rida 04). Ka siin seostub *kule* ootamatu või ebatavalise infoga.

- (b) 01 H: tere `Merike elist[ab=ä.]
 02 V: @ [noo?] tere=tere @
 03 H: **kule** kas sul `kemikaalidest ka `puudus on=vä.
 04 V: @ kemikaalidest. @
 05 H: jaa, `haigla likvideerib oma `laborit. seal (.) peale peale minu:
 06 röövretke: veel `on natukene.
- (c) 01 H: > kella `kümneks jõuab. <
 02 V: jah
 03 (1.0)
 04 H: > **kule** ää=`küll. <
 05 V: mhmh
 06 (.)
 07 H: nägude`ni=sis.
 08 V: \$ nägudeni.=hhh \$

kule erijoon on tähelepanu haaramine, vestluses mitteosaleva partneri sissetõmbamine vestlusesse, mille taustal on verbivormi *kuule* tähendus (d: rida 10). Selline *kule* ei vaja eelnevat samateemalist vooru.

- (d) 01 V: =seal peaks olema niivisi=et on `tavaline vindõus kaks=tuhat,
 02 vindõs kaks=tuhat pro`feššonal, vindõus kaks tuhat ädvaantst
 03 `server ja ind- vindõus kaks tuhat ee `deitabeis server.
 04 (1.0)
 05 V: neli `tükki oli ju.
 06 (2.8)
 07 V: kas ei `old.
 08 H: < ee vot ma ei `julge: `öelda. > > oota üks moment. <
 09 (0.5)
 10 H: **kule**=Annika. ((lapsele))
 11 A: noh
 12 H: mine sinna: minu `tuppa ja `too sält kummuti pealt üks: (.) `raamat.

Naabruspaari **järelliikmes** ühendab *kule* kasutusi **ootusvastasus**. *kule* alustab vooru, mis on eelneva esiliikme ütleja jaoks mitte-eelistatud, ootusvastane, katkestab tema projekteeritud suhtlustegevuse vms (e). Sellisena projekteerib partikkel ühtlasi minimaalsest pikemat järelliiget, mis sisaldab lisainfot, seletust, põhjendust (→ SK 11). Teine *kule* kasutus naabruspaari järelliikmes projekteerib järgnevat ebakindlat väidet või seisukohta (f).

- (e) 01 V: aga kuule kas see (1.0) oled midagi `teinud ka=vä.
 02 H: .hh **kule** tead ma sin `paar rida seal `Mahmastoli töös `mõtlesin
 03 onju=aga (.) .h ma ikka mõtlesin=et ma ikka pean `tegema onju=aga
 04 ma=ei=`ole eriti kuskile `jõudnud ma=i=tea
- (f) 01 V: aga kas=sä oled nõusoleku `saand, et=se jääb tei- `sinule=vä.
 02 H: **kule** ausalt öeldes `küll jah, et noh
 03 (0.5)
 04 V: `suu[sõ]naline lubadus
 05 H: [se-]
 06 H: mhemhe põhimõtselt küll jah.

kule ja *ota* naabruspaari esiliikme alguses projekteerivad mõlemad suhtluse pööret, aga neid eristab katkestatava ja algava teema/suhtlustegevuse suhe. *ota* markeerib suuna muutmise ajutiseks ja osutab võimalusele katkestatut hiljem jätkata. *kule* sellele võimalusele ei osuta. Kuna partiklite keskne tegevus on osutada suhtluses toimuvat pööret, siis võivad nad paikneda ka kõnevooru sees pöörde alguses (g).

- (g) 01 V: /../ .hh ahah `täna sa sis ei=`lähegi tööle.
 02 H: ei=lähe.
 03 V: ahahahah. .hh ah nii jah. **kule**=sellest `peost nüd **ota** eile
 04 `oli teil see `pidu jah.
 05 H: .hh e oli `küll jah.

noh, no ja noo

SK 75. *noh*, *no* ja *noo* moodustavad kolmiku, mis toimivad vestluses osalt sarnaselt ja osalt erinevalt. Partiklid esinevad nii argises kui ka institutsionaalses suhtluses, kusjuures annavad suhtlusele kergesti tuttavliku varjundi.

noh esineb enim järjeotsimispartiklina, mis paikneb lausungis ja voorus vastavalt vajadusele (→ SK 24). Selle kõrval toimib *noh* iseseisvat vooru moodustava dialoogipartiklina, mis kehtab partnerit jätkama ja esineb sellisena tihti peale sissejuhatavat infot (a). Selline *noh* on tihti esitatud tasase või tõusva intonatsiooniga, mis viitab jätkuvusele. Samas rollis esineb ka tõusva intonatsiooniga pika vokaaliga *noo*, mille häälduses kuulub lõpus tihti nõrk *h*-sarnane häälik (b).

- (a) 01 H: a .hh **kule** aga `tead mis sa võid `tegema akata vaikselt=vä.
 02 V: **noh**
 03 H: oma `sahtleid nagu: korda.

- (b) 01 H: kuule (.) mul on sulle üks=õ (0.5) `uudis.
 02 V: **noo**^h?
 03 H: .hh ja see on `selline=et `täna tulevad `külalised.

Lausungi ja voores lõpus esineb üksnes *noh* (c). See väljendab kõneleja hoiakut, tugevdab öeldut ('saad ju aru') ja osutab, et eelnevas olnud info pidanuks olema partnerile tuttav või asi on niigi selge.

- (c) 01 H: mis `kell ma `elistan.
 02 (0.5)
 03 V: sis ku (.) `saad, sis ku `tulema akkad, **noh**.
 04 H: jah.

Märkus. *noh* on eesti keele enimkasutatud partikkel, mis on ka omamoodi keele, ütlemise sünonüüm: *Mitte üks noh enam!* (= mitte üks sõna enam) või *Ei jõudnud nohki öelda.* (= ei jõudnud midagi öelda).

SK 76. *noh*, *no* ja *noo* ühine kasutuskontekst on kõnevoorude alguses piiripartiklina. Naabruspaari **esiliikme alguses** projekteerivad partiklid järgnevat **mõttepööret**, teema või vestluse suuna muutumist (a). Mitmed voorud sisaldavad sealjuures lisaks mõttepööret ja kontrasti märkivat partiklit *aga* või eitussõna *ei*, mis võib moodustada ka kokkuhääldatud terviku (*no=aga*, *ei no=aga*, *noh=aga*, *ei noh*).

- (a) 01 H: a `tule=sis sise`aigustesse.
 02 V: mhmh=hh
 03 H: **noh** ma lähen `õppima. muidu ma [ei jõua] `üldse.
 04 V: [mjah]
 05 H: hea=`küll \$ tšau. \$
 06 V: \$ tšau. \$

no ja *noo* esinevad sageli ka vestluse alguse ja lõpetuse kinnisväljendites, samas *noh* esineb seal harva (*no ei tea*, *no tänan väga*, *noh olgu*, *no tere*, *no okei*, *no nii* jms). Näites b kasutavad partikliga tervitusi, lõpetamisvormeleid ja hävastijätte ema H ja Inglismaal keelekoolis olev tütar V (read 01, 03, 11, 12).

- (b) 01 H: **no** tere `tibu.
 02 (0.6)
 03 V: **no** tere=`tere.=hh
 04 (0.3)
 05 H: kas nüüd on `inglis=keel `selge

06 ((hulk voore vahele jäetud))

07 H: ja `suhtle inimestega.

08 (0.3)

09 V: \$ jaa? \$ seda ma teen `ka.

10 (0.9)

11 H: **no=okei**. (0.3) tšau.

12 V: okei (.) **no=tšau**.

Teisalt osutavad need partiklid ka teema või tegevuse jätkuvust. Nt telefoni-kõne alguses võib *noh* osutada, et järgnev tõukub varasemast jutust ja on mõlemale tuttav (c). Samuti võivad partiklid märkida, et kõneleja tuleb tagasi samas vestluses vahepeal katkestatud teema juurde.

(c) 01 H: .hh kuule `Indrek siin.

02 V: jah

03 H: **noh** said `kirja `kätte=ve.

04 V: < mhmh? >

SK 77. Naabruspaari **järeliikmete** alguses osutavad *noh*, *no* ja *noo*, et algav voor on **mitte-eelistatud** järelliige. Sellised voorud sisaldavad reservatsiooni ja viitavad järeleandmisele partneri arusaamale, palvele või pakkumisele (a), kahtlust või ebakindlust öeldu tõsikindluses (b) ning partneri esitatud seisukoha tõrjumist (c). Samuti alustavad partiklid reaktsioonivoore, mis viitavad üldisemalt eelneva vooru mitte-eelistatusele (d).

(a) 01 A: valan sulle veel.

02 B: **no** vala natuke.

(b) 01 V: jobu. `Küll on `kodus=ja

02 H: jah. [Küll] (0.5) jah, Küll on seal (.) `koridoris. mhemhe

03 V: [ega=ta]

04 V: aa, ega ta `linna ei tule.

05 H: `ei `vist. > oota vata ta:: < m:a=i=tea plaanib vist pühapäeva

06 `ommikul `tulla. (.)

07 V: tähendab=ee heh meil on ahi- ahju`paber `otsas. ühesõnaga

08 me=i=saa `tuld teha, meil on `ajalehed `otsas.

09 H: aa **no** kui ta `viitsib, sis=ma `panen mõned vanad `ajalehed `kaasa.

- (c) 01 H: õõ (0.3) kuidas=se nii `odav saab olla.
 02 (0.4)
 03 V: **no** (0.4) `saab.
 04 H: \$ `teises firmas mulle öeldi `üks klaas üle kahe `tuhande. \$
 05 V: \$ **no** `igasuguseid igal `firmal on iga > `igasus=`hinnad < mis
 06 `firmas se `oli. \$
- (d) 01 V: \$ tere? \$
 02 H: \$.hhhh miks sa nii kaua `tulid. (.) `te[gid \$ midagi.]
 03 V: [noo, ma] kavatsesin just (.)
 04 `duši alla \$ minna. \$
 05 H: aa, et ma \$ `segasin. \$

et ja nii et

SK 78. *nii et* ja *et* esinevad suulises keeles nii sidendite kui partiklitena (→ SK 16). Voorualguliste partiklitena on neil nii ühiseid kui ka erinevaid rolle ja kasutuskontekste. Nende ühine tegevus on alustada ja projekteerida järgnevaid üldistavaid **kokkuvõtteid** (a: rida 04) ja **järeldusi** (a: rida 07) käsil olnud teemast või kogu vestlusest. Sellisena viitavad partiklid ühtlasi tagasi eelnevasse teksti ja suhtlejate ühisele teadmisele. Samas puuduvad partiklitega algavatel voorudel eelnevates voorudes pealaused, millega nad saaksid moodustada süntaktilise terviku. See tunnus eristab neid voore jätkudest (→ SK 17).

Partikleid kasutavad nii eelneva teksti esitajad ise (a: rida 04) kui ka partnerid (a: rida 07). Partneri alustatud kokkuvõtted/järeldused **omistavad** kokkuvõtte või järelduse implitsiitselt kõnelejale ja ootavad tema kinnitust, kuna tema on epistemiiliselt info valdaja positsioonis (a: read 07–08). Samuti võib partiklile järgneda kokkuvõtte ühisest arutlusest, tihti olukorras, kus lepitaakse kokku mõlemaid puudutavaid tegevusi (b).

- (a) 01 H: =siin oota mis `päev ta `tuligi `reedel tuli siis
 02 [ütles] et tuli soomlaste `bussiga sai `Rakveresse ilma `rahata.
 03 V: [ahah]
 04 H: **et** tegi siis juba `esimese sellise
 05 V: aa
 06 H: reisijuhi. mhe
 07 V: ahah **nii=et** reisi`juhiks nagu oli jah?
 08 H: no reisi`juhiks oli `kaasas jah et sis viis nad `Vessenbergi=

- (b) 01 H: .hh ma võin `nii teha=et `ma saan pool kümme `lahti (0.5) sis ma
 02 võin tulla Mammastele.
 03 (0.8)
 04 H: Bibi kaasa võtta.
 05 ((14 vooru vahele jäetud))
 06 V: okei?
 07 H: **et et** ma sis `tulen homme hommikul
 08 V: teeme nii

Voorualgulised *et* ja *nii et* alustavad ka partneripoolseid parandusalgatusi-tõlgendusettepanekuid (→ SK 119).

SK 79. *et* on laia kasutusega partikkel, mis esineb voorualgulisena kontekstides ja rollides, milles *nii et* ei esine. Partikli *et* keskset eripärast kasutuskomplekti ühendab **tagasipöördumine**. Ta esineb **parafrasi** või **korduse** alguses, viidates sellele, et projekteeritav info või tegevus kordab midagi eelnevast. *et* järel võib kõneleja nt korrata või parafraseerida lauset, millele partner ei ole reageerinud (a: rida 08) või millest partner on kõneleja arvates valesti aru saanud. *et* võib märkida ka algavat partneriparanduse algatust (b: rida 09) või öeldut kordavat paranduse lahendit (c: rida 05). Samuti osutavad *et*-algulised kordused/parafrasid seda, et järgneb tagasipöördumine poolelijäänud teema juurde peale vaheletulnud teemasid või suhtlustegevusi. Sellisena osutab partikkel, et algav voor on seotud eelneva infoga ning viitab suhtlejate ühisele teadmisele.

- (a) 01 H: =Anna=on=siin, .hhh
 02 V: jah?
 03 H: et: tead=ma `kahest `kohast sain `teada=et on `olemas kõik asjat
 04 aga se `arvuti `salong lubas `täna=päeva jooksul `uurida (0.3)
 05 ni=et: [ma=i=tea] kas `täna on mõtät `minna.
 06 V: [ahah]
 07 (1.0)
 08 H: **e::t:** `äki ei ole siis.
 09 (2.0)
 10 V: mm:::: (0.4) no sis ta jääb `järgmisesse nädalasse
- (b) 01 H: .hhh mis seal `räägiti.
 02 (1.5)
 03 V: noh
 04 (0.3)

- 05 H: lasteaias.
 06 (2.2)
 07 V: lühidalt `seda et=ee mingit hindamiseskaalat ei `ole.
 08 (1.5)
 09 H: **et** `mida ei ole
 10 V: `hindamise `skaalat.
 11 H: jah.
- (c) 01 H: ahah .hh ja kas te teete seda: nagu: (.) `pidevalt=et või on (.) mõni
 02 aeg `vahele ka jäänud et ei `telli.
 03 (0.8)
 04 V: kuidas?
 05 H: **ET KAS** te teete seda `pidevalt et tellite neid ajalehti aja[kirju,
 06 V: [jah]

et teine eripärane kasutuskomplekt moodustub voorudest, milles pealause või -fraas *et* ees on kõneleja tõlgenduses partneri jaoks eelneva vooru, laiema teksti või ühisteadmise põhjal **järeldatav** ning jäetakse sellisena eksplitsiitmata (d: rida 05 jätab implitsiitseks *seda lepingut*).

Kuna *et* viitab ka ühisele teadmisele ja vooru sisulises alguses seotusele eelnevaga, siis saab partikkel esineda ka vestluse esimese vooru alguses, viidates, et järgnev info on partnerile tuttav (d: rida 01).

- (d) 01 H: .hh Katariina Saabas siin. .hh **et** tuleks kunagi seda `lepingut
 02 sõlmima.
 03 (2.0)
 04 V: mm mis `lepingut.
 05 H: ee **et** Arvo (.) märtsist `lasteaeda (.) tuleb.=
 06 V: =ahah, ahah vabandage mul see `nimi ei tulnud .hh ei tulnud nagu
 07 hästi `ette.

Lisaks projekteerib voorualguline *et* **seletust**, **põhjendust** sisaldavat vooru (= *sest et*) (e: rida 07). Põhjendused on tihti seotud eelneva mitte-eelistatud infoga.

- (e) 01 V: Andrus?
 02 H: .hh kuule `mina olen.
 03 V: jah.
 04 H: ee ma `võin `ära `tuua, ja `toon sulle näiteks `töö juurde `siiski.
 05 (0.8)
 06 V: ahah
 07 H: **et** ma lähen `laborisse pärast (.) `loengut (.) korraaks.
 08 V: ahah=

et esineb ka mitmete rutiinvormeli vormis palvete/käskude (*Et see kohe korda oleks tehtud!*), etteheidete (*Et sul ka häbi ei ole!*), kahetsuste (*Et ma seda varem ei taibanud!*) alguses.

SK 80. Kõnevooru lõpus esinev *et* projekteerib **järeldust**, mille peaks tegema partner (a: read 01–03). *Et* markeerib implitsiitselt võimalikud järeldused, projekteeritav jätk on varasema teksti põhjal ennustatav ja võib jääda seetõttu eksplitseerimata. Kui partner vooru ei võta, siis annab partikkel võimaluse kõnelejal endal teha järeldused ning ehitada lausung lõpuni.

Voorulõpuline *et* esineb ka võrdlustes, milles väljaütlemata osa on ennustatav eelneva vestluse põhjal (b: rida 03). Ka võrdlusalus võib jääda välja ütlemata. Voorulõpuline viitamine implitsiitsetele järeldustele tuleb hästi esile *et*-lõpulistest kinnislausetes (nt *Ma ütlen et!*).

- (a) 01 M: `nüüd on ju `ültse `eriti=*et* ei: `oita nagu `haiglas,
 02 `vanasti vel: noh=*et* nüüd on tõesti=*et* tehakse väga `kiiresti need
 03 asjad [ja] uuringud `ära=*et*,
 04 E: [mhmh]
- (b) 01 V: ja `lõuna=ajal lähen ma nüüd (.) kahe`teistkümneks enne > nad
 02 `lõuna=al sõidavad `ära < enne `seda ma `tilgutan teda, tal on
 03 ikka `jalg nii `hull Ainil=*et*
 04 H: `räägi=sis, mis `kellani sa eile `olid.

Harva viib kõneleja implitsiitseks jäetud *et*-lõpulise vooru ise lõpule, lisades järelduse omalt poolt (c: rida 05).

- (c) 01 H: *et* ta lihtsalt ei `jaksa ilmselt.
 02 V: ma arvan küll=jah.
 03 H: nimodi `suhelda
 04 V: jah (.) noh eile oli tal vist `vend ja vennanaine ka `siin=ja ma=i
 05 hakand=siis `üldse nagu `trügima=*et*. (.) .hh *et* noh nii paljusid
 06 ta nigungii=ei ei `jaksa v(h)aadata=h.

Voorulõpuline *et* võib olla ka vooruhoidja, sel puhul on üksus süntaktiliselt ja tegevuslikult lõpetamata ja projekteerib jätku (→ SK 7, 18). Tüüpiliselt on sellisel juhul *et* ees kõnelemisverbid, mis projekteerivad referaati, järgnevat tsitaati.

Kirjandust piiripartiklite kohta: HENNOSTE, TIIT 2000e. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IV. Suulise kõne erisõnavara 3. Partiklid. | HENNOSTE, TIIT 2000h.

Sissejuhatust suulisesse eesti keelde VII. Lausung suulises kõnes 2. | HENNOSTE, TIIT 2001. Sissejuhatust suulisesse eesti keelde IX. Lausung suulises kõnes 4. | KEEVALLIK, LEELO 2000. Keelendid *et ja nii et* vestluses. | KEEVALLIK, LEELO 2003b. From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversation. | KEEVALLIK, LEELO 2005b. Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. | KEEVALLIK, LEELO 2010c. Marking boundaries between activities: The particle *nii* in Estonian. | KEEVALLIK, LEELO 2013. Accomplishing continuity across sequences and encounters: *No(h)*-prefaced initiations in Estonian. | KEEVALLIK, LEELO 2016. Estonian *no(o)h* in turns and sequences: families of function.

LIIKUVAD PARTIKLID JA KP-MARKERID

SK 81. Suulises keeles on sagedased liikuvad partiklid ja verbivormide baasil kujunenud diskursusemarkerid, mille roll seostub kasutaja suhtumiste ja hoiakute väljendamisega ning teksti või suhtluse organiseerimisega (→ SK 49). Süntaktilises terminoloogias on need valdavalt hinnangulised üldlaiendid ja kiilud (→ SÜ 241, 426).

Rolli poolest on suulises keeles olulisimad erinevad pehmedajad. Nende seas on kesksed **pehmedavad modaalpartiklid**, mis väljendavad info eba-kindlust, ligikaudsust, ebatäpsust (sagedasimad on *vist, võibolla, äkki, ilmselt*). Nende kõrval esinevad **ettevaatuspartiklid**, mis viitavad, et kõneleja kõneleja ei soovi siduda ennast kindlalt öeldava väitega (*nagu*) ning **ligikaudsuspartiklid** tähendusega 'umbes' (*kuski, ütleme*). Kõik kolm rühma aitavad sealjuures pehmedada partneri jaoks mitte-eelistatud või negatiivset infot, mittenõustumist jms. Ettevaatus- ja ligikaudsuspartiklid esinevad sageli ka eneseparanduste otsimisjärjendites, osutades seal pakutava lahendi ebakindlust (→ SK 24). Eraldi tõuseb esile pehmedav ja tugevdav partikkel *lihtsalt*.

Diskursusemarkereid moodustavad ennekõike ütlemisverbid (*ütleva, rääkima* jm) ning oletust või tõenäosuslikku hinnangut väljendavad verbid (*arvama, mõtlema* jm). Kesksed markerid on komplementausega predikaadil põhinevad markerid ehk KP-markerid, mis on kujunenud ennekõike ütlemis- ja hinnanguvervide ainsuse esimese isiku vormi baasil (*arvan, mõtlen, usun, ütlen, ütleks*), vähem ka muude olevikuvormide alusel (*ütleme, räägitakse, arvad*). Kasutuse poolest on suulises keeles valitsev pehmedav KP-marker (*ma*) *arvan (et)*.

Pehmendavad partiklid

SK 82. Kesksed pehmendavad modaalpartiklid suulises keeles on *vist*, *võibolla*, *äkki* ja *ilmselt*.

Enim kasutatud on neist *vist*, mis on ennekõike argisuhtluse partikkel (→ SK 138). *Võibolla* ja *äkki* esinevad mõlemas registris suhteliselt võrdselt, *ilmselt* on enam intituksionaalse suhtluse partikkel.

vist on eesti keeles neutraalne baaspartikkel, mis modifitseerib üldjuhul osa lausungist ja paikneb enamasti lausungi sees tema poolt modifitseeritava lauseosa ees (a: *vist tuleb*), harvemini selle järel, kas lausungi sees või lõpus (b: *väga õhtul vist*).

- (a) 01 H: aa, ma tahtsin just `küsida=et kas sinna tuleb mingid `näiteid tuua
 02 või
 03 V: .hhhhhhh no `vist tuleb ja `näiteid tuua.=hhh
- (b) 01 H: eee kas `Marju on ka kodus.
 02 V: e::::i=`ole ta on `koolis?
 03 H: ahah, aga `millal tal `kool `umbes `lõpeb.
 04 V: eeeeeqq mingi väga `õhtul **vist**.

vist esineb sageli ebakindla teadmise osutajana kinnitusküsimustes, kus ta võib toimida ka väitlausungiga vormistatud küsimuse lõpus sekundaarse küsimarkerina (c).

- (c) 01 H: tere. kauplus Eu`roniks see on `Tsepelinis **vist**.
 02 V: jaa? üks=`hetk,

võibolla (*võibola*, *võipolla*, *võipola*) ja *äkki* väljendavad lisaks ebakindlusele ka lootust või kahtlust mingi sündmuse toimumise suhtes ja viitavad sellisena sageli tulevikule. Sealjuures on *võibolla* neutraalsem (d), *äkki* väljendab ootamatust ja suuremat lootuse või ka kahtluse määra ning tema kasutus seostub sageli küsimise või direktiividega (e).

- (d) 01 H: aga **võibolla** teil on: `teisi jaanuaris variante ka `pakkuda.
 02 V: ää: te loete `Ekspressist.
 03 H: e jah.
- (e) 01 V: raamatukogu loodusteaduste saal.
 02 H: tere päevast.
 03 V: tere.
 04 H: vabandage, kas **äkki** võiks raamatu veel ära pikendada. ((lugemissaali tööaeg lõpeb mõne minuti pärast))

ilmselt (f) markerib suuremat tõenäosust kui *vist* ja *võibolla* ning võimaldab kasutajal tugevdada hinnangut fakti või sündmuse tõenäosusele (vrd *Ta on vist/võibolla kodus* ja *Ta on ilmselt kodus*). Lisaks paistab *ilmselt* tähenduses läbi seos omadussõnaga *ilmne*, mis viitab, et öeldu toetub millelegi tõendatavale (vrd *Süvariigil on ilmselt mitu nägu* ja *Süvariigil on vist/võibolla mitu nägu*).

- (f) .hh Siret mm mt=.h vot `jah, `ilmselt ma pean `Siretile helistama=ja ta `välja ajama.

Keskne ja eriti sage **ettevaatuspartikkel** on *nagu*, mis suulistes tekstides esinebki enam partiklina, vähem sidesõnana. *nagu* aitab vältida täiskindlat väidet, samuti väljendada kahtlust ja pehmenendada talle järgnevat väidet, mida grammatiliselt võib väljendada nii sõna (g), fraas kui lause (h). Partiklit *nagu* sisaldavad tihti mitte-eelistatud reaktsioonivoorud, milles *nagu* pehmenendab vaidlevat, mittenõustuvat, negatiivset infot (h). Sageli esineb *nagu* ka otsimispartiklina eneseparanduses (→ SK 24).

- (g) aga ma vaatsin=et ma ei oska joonistada laulda, noh, täiesti: **nagu** null sellele koha pealt,

- (h) 01 P: ota=aga `kes=se `Ave on, sa `alguses sa ei ole temast `üldse rääkinud.
02 S: ei `olegi **nagu** taga `läbi saanud minu=melst.

Ligikaudsust osutavate umbmäärastavate partiklite seas on sage *kuskil*, mis modifitseerib samuti ennekõike partiklijärgset fraasi või sõna lausungis (i).

- (i) 01 V: see `buss läheb **kuskil** `ühe paiku.
02 H: `ühest=vä.
03 V: mhmh, (.) Eve `ütles=et nad lähvad nüüd `varem.

Sagedasim verbivormist kujunenud ligikaudsuse märkija on *üttelema* mitmuse esimese pöörde vormist pärinev *ütteleme* (et) (j). Samuti osutab see partikkel, et järgneb näide (k), harvemini ka ettepanek (l). Ka neil juhtudel lisab *ütteleme* pakutule umbmäärasuse mündi.

- (j) ja heh heh oo(h)t (.) too too too `ämm on tähendab, ta on `pikk umbes e üks **ütteleme** mingi meeter kuuskümmend=e.
(k) `teie=kui: `Teatri (.) pea `näitejuht (.) `millisena näete `Teatrit kuskil **ütteleme** (0.5) `viie aasta pärast.
(l) 01 V: oota `mis=kel
02 (0.3)
03 H: no=**ütteleme** `kaheksa, kaheksa `üheksa paiku.

Sage partikkel on ka *lihtsalt* (*lissalt*, *lihsalt*), mille roll on eeskätt **vähendav**. Partikkel tõstab esile, et sündmus või fakt on ebaoluline, tavapärane, toimunud kogemata, ilma põhjuseta vms (m). Sealjuures vähendatakse kirjeldatavat sageli millegi muuga võrreldes. Selline vastandus võib olla implitsiitne või eksplitsiitne (*minestas* – *komistas* – *jalg läheb alt ära*).

- (m) 01 P: mhmh ja `minestanud ta siis ei `ole eksole ja=ta **li[htsalt]**
 02 H: [ei,]
 03 P: `komistas ja `kukkus.
 04 (0.6)
 05 H: see=põle `komistand `ka < `**lihtsalt**=ä > see `vasak `jalg läheb alt
 06 `ära.

Samuti võib *lihtsalt* toimida umbmäärastajana, vähendades öeldu täpsust või distantseerides kasutajat öeldust (n).

- (n) 01 P: .hhhhhh nii kas seal täitsa `ristmikul sis või.
 02 (0.9)
 03 H: ei, täiesti: (0.5) `**lihtsalt** `maan `tee.

Vähendamise kõrval on *lihtsalt* harvemini kasutusel ka intensiivistajana tähenduses 'lausa, täiesti, väga', seostudes tugevate, ekstreemsete adjektiividega (o).

- (o) .hhh no `mul on `**lihsalt** `õudne `seljavalu mitu `päeva juba.

KP-markerid: (*ma*) *arvan* (*et*), (*ma*) *ütlen* (*et*), (*ma*) *ütleks* (*et*)

SK 83. Ütle mis- ja hinnanguverbidega lausekonstruktsioonidest kujunenud komplementlausega predikaadil põhinevad KP-markerid koosnevad enne kõike ainsuse esimeses isikus ütle mis- ja hinnanguverbidest, millele võivad lisanduda asesõnaline subjekt *ma* ja sidend *et*, nii et marker võib esineda neljal kujul (nt *ma arvan*, *et*; *ma arvan*; *arvan*, *et*; *arvan*).

Üksused, mis esinevad komplementlause alguses formaalse pealause kujul (*ma arvan et*, *ma ütlen et* jms) võivad olla nii KP-markerid kui ka tegelikud komplementlause pealaused. Kahte varianti eristab suhe dialoogi või teksti pealiiniga. Kui pealiin liigub mööda formaalset kõrvallauset, siis on formaalne pealause KP-marker (a). Kui pealiin liigub mööda formaalset pealausset, siis on tegu ka tegeliku pealausega (b).

- (a) 01 V: aga noh seal=et `siis e (0.3) et ma=i `tea ütleme siis=et siis et et
 02 `millal sa siis võtmed saad=ju.
 03 (0.6)
 04 H: ma=arvan et **siis kui=mul seal `korter `üle antakse ju.**
- (b) 01 I: `see `sort on `ilus.
 02 (2.8)
 03 E: no ma `arvan=et ta `teab selle sordi nime[tust]
 04 T: [ei] `kindlasti teab.

Sidendi *et* puudumine võimaldab verbivormil liikuda ka lause keskele või lõppu, samuti esineda jätkuna lause järel (lause keskel võib *et* väga harva ka esineda). Lause algusest tagapool olevaid üksusi tõlgendatakse alati KP-markeritena (c).

- (c) hh ei=no värk `selles=et (0.5) et=et=et kuskil `üheksa paiku **ma arvan**
 me hakkame `abikaasaga kodunt `minema ja ma: `eameelega viiks ta ära
 `töole,

Kesksed KP-markerid on kujunenud verbivormidest *arvan*, *usun* ja *loodan* ning need esinevad nii suulises kui kirjalikus tekstis. Suuline suhtlus erineb kirjalikest registritest selle poolest, et see on ühe markeri keskne, seal valitseb *arvan*.

SK 84. Modaalverbi *arvama* ainsuse esimene isiku vormist kujunenud KP-marker (*ma*) *arvan* (*et*) esineb enam argisuhtluses. Sealjuures on *arvan* kõige enam markeristunud verbivorm, tavalise pealausena esineb (*ma*) *arvan* (*et*) väga harva. Markeril on kaks raskelt eristatavat põhitähendust: oma arvamuse avaldamine ehk 'minu arvates' ning ebakindluse/kõhkkluse väljendamine propositsiooni tõeväärtuse suhtes ehk 'arvatavasti'. Selle kõrval on tal ka interpersonaalsed rollid. Ta markeerib eelkõnelejast erinevat seisukohta, ühtlasi kaasates teda enam suhtlusesse. Lisaks võib marker esineda vestluse või teksti organiseerijana, osutades nt kokkuvõtet, uut teemat või teksti planeerimist.

Suulise keele *arvan*-markerit iseloomustab neli tunnust, mis eristavad seda kirjalike trükitekstide samasugusest markerist. Selles esineb peaaegu alati pronoomen *ma* (a, b, c, d) ja puudub sageli *et* (b, c, d). Prosoodiliselt on marker üldjuhul lausesse integreeritud (a, b, c, d), samas kui kirjatekstis on see peaaegu alati eraldatud komaga vastavalt pealause ja kõrvallause komareeglitele. Suuline marker tuuakse kirjamarkerist oluliselt sagedamini sisse lause keskel (b) või lõpus (c, d).

Markeri nihkumisega muutub markeri ja temaga pehmendatava üksuse omavaheline järjestus ja markeriga seotud lauseosa. Lausungi keskel olev marker võib analoogiliselt lause alguses paikneva markeriga (a) laiendada talle järgnevat lausungiosa (b), markeerides üldjuhul järgneva uue info ebakindlust. Selle kõrval võib lause sees paiknev marker laiendada ka talle eelnevat komponenti (c) analoogiliselt lausungi lõpus oleva markeriga (d). Sellised kasutused on tõlgendatavad kui eesasendis olevate markerite viivitusega variandidid.

(a) 01 H: kuidas `Kaspariga.

02 (1.0)

03 V: **ma arvan et** `hästi.

(b) `hinnad on niuke **ma=arvan** siuke `keskmine siuke `hinnatase on `sama mis Eesti `mõni asi `kallim, `mõni asi `odavam.

(c) `see ei ole selline: noh, vist ei `ole vanaaegne `nimi **ma arvan** see `Eino.

(d) no: sealt=tules tuleb `suur=raha tuleb sealt **ma arvan**.

SK 85. Teine oluline markerirühm pärineb verbist *ütleva*. Suulises kõnes esineb sageli eripärane referaadiga lause, milles on kasutusel otse- ja kaudkõne vaheline siirdkõnevorm (→ SÜ 428, 432). Lause alguses paikneb kaudkõnelisele komplementlausele omane *ütleva* verbiga pealause, millele järgneb üldjuhul otsekõne vormis autorikeskse deksisega referaatosa (a), mis on dialoogi arengu seisukohast keskne (b).

(a) ma=**ütsn=et** kulla `inimene, need on nii kallid `asjad=et et nigu üks `üks pere seda `ära ei: ei `osta.

(b) 01 H: ema ütles=et `õudukas **pidi olema praegu tuba**.

02 V: @ ei `ole nii `väga õudne. @.

Selliste lausete formaalsed pealaused jagunevad pragmaatilise rolli poolest kaheks.

Ühe rühma moodustavad laused, milles kesksed verbivormid on *ütlesin*, *ütles* ja *ütleb* (a, b). Verb on neis tihti lühenenud ja/või hääldatud järgneva sidesõnaga kokku (*ütsin=et*, *ütles=et*, *üts=et* jm). Selline formaalne pealause toimib öeldava referaatsust projekteeriva **raamina**. Harva toimib raamina ka käskivas kõneviisis verbivorm *ütle*, mis projekteerib järgnevat küsimust või infopalvet, millele partner vastab (c).

(c) 01 L: **üt**le kas `täna on mingi: (1.5) `poeauto `ka siin=vä.

02 (.)

03 K: jah tuleb `küll. ta `koolimaja juurde tuleb.

Teistsugust tähendust ja rolli kannavad olevikuvormid *ütlen* ja *ütleks*, mis toimivad ennekõike **KP-markeritena**. Indikatiivi ainsuse esimese isiku vormis markeri (*ütlen=et, ütlen*) roll on tugevdada referaatosa tõsikindlust (d) või seal väljendatavat hoiakut (e). Põhiliselt paikneb marker lause alguses (d), harva lõpus (e). Konditsionaali ainsuse esimese isiku vormis marker (*ma ütleks*) toimib pehmendajana, aga ka iroonia loojana (f).

(d) he s(h)a saad veel `M(h)erseedese võita kui {-}, see ei ole `üldse veel * lõppend * **ma ütlen et** see unenägu läheb veel `täide.

(e) see on ikka `alatu, see on ikka `alatu **ma=ütlen=tead** `millal juba see rautte `ehitati ja millal `juba tead akkasid `liiklus `peale ja ku `nüüd tead .hh ku=nüd

(f) 01 K: a=mingit `muud shokolaadi ei või sis osta. `Snickers on ültse `vastik

02 mingi `venib nigu (.) `tatt.

03 ((2 vooru vahele jäetud))

04 K: `venib nigu `tatt nigu (.) mingi `tatt (0.5) päh- (0.4) mm (.)

05 tähendab `pähkliid `tatis **ma ütleks**.

Kirjandust liikuvate partiklite ja diskursusemarkerite kohta: HENNOSTE, TIIT 2000e. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IV. Suulise kõne erisõnavara 3. Partiklid. | HENNOSTE, TIIT 2004. *Et*-komplementlause kesksete põhiverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. | HENNOSTE, TIIT jt 2020. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*). | HENNOSTE, TIIT jt 2022. Komplementlausega predikaatidel põhinevate diskursusemarkerite kasutus eri registrites. | KEEVALLIK, LEELO 2003b. From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversation. | KEEVALLIK, LEELO 2005b. Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. | KEEVALLIK, LEELO 2010a. Clauses emerging as epistemic adverbs in Estonian conversation. | LAANESOO, KIRSI 2022. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*) direktiivides. | METSLANG, HELLE 1985a. Sisukas ja sisutu *nagu*. | RÄÄBIS, ANDRIELA, ANDRA RUMM 2022. *Tahan lihtsalt koju saada*. Vähendav ja tugevdav partikkel *lihtsalt* hädaabikõnedes.

4. KÜSIMUSED JA VASTUSED

SK 86. Küsimine on suulise suhtluse keskseid tegevusi, mille tuumaks on infolünga täitmine küsija teadmistes vastuse abiga. Keeleliselt väljendavad seda küsimused, mis jagunevad kolme põhitüüpi: üldküsimused, eriküsimused ja alternatiivküsimused (→ SÜ 308 jj).

Küsimused moodustatakse ennekõike küsilauseste abil (*Kus sa elad?*), kuid küsimus ja küsilause ei ole üksüheses vastavuses. Esiteks kasutatakse küsimuste moodustamisel küsilauseste kõrval ka küsifraase ja üksikuid küsisõnu (*Kuhu minek? Kellega? Ah?*), mida suulise suhtluse analüüsis ei tõlgendata elliptiliste lausetena. Teiseks moodustatakse üldküsimusi ka väitlause, fraasi või sõnaga (*Sa oled kodus? Homme tööle? Sina?*). Kolmandaks kasutatakse küsimusi lisaks infolünga täitmisele ka muudel eesmärkidel. Näiteks võib küsija soovida kinnitust oma arvamusele, seisukohale vms (*Su nimi on Juhan jah?*) või testida vastaja teadmisi (kooli-, eksami-, viktoriiniküsimused). Neljandaks vormistatakse küsilauseste, -fraaside ja -sõnade abil ka muid suhtlustegevusi (direktiive, infopalveid, seisukohavõtte, vastuseid jm. Nt palve *Kas sa ei avaks ukse?*) (→ SÜ 324; → SK 129, 131, 135).

Küsimise kui suhtlustegevuse põhialuseks on suhtlejate interpretatsioon teineteise teadmistest ja õigustest küsimuse all oleva info kohta ehk suhtlejate **episteemiline staatus**. Küsimuse esitajal on tema enda hinnangul madalam episteemiline staatus (vähem teadja positsioon, väiksem juurdepääs ja õigus infole) ja vastajal kõrgem episteemiline staatus (rohkem teadja positsioon, suurem juurdepääs ja õigus infole). Partner interpreteerib lausungit küsimusena siis, kui ta eeldab, et selle ütleja episteemiline staatus on tema omast madalam. Sealjuures on episteemiline staatus lausungi interpreteerimisel olulisem kui lausungi vorm.

Lisaks mõjutavad suhtlejaid ka teised tegurid. Esiteks on mõju ka lausungi **küsiaval vormil**. Inimene kaldub interpreteerima küsivormis üksusi ennekõike küsimusena. Alles siis, kui see ei paista sobivat, mõtleb ta teiste võimaluste peale. Teiseks mõjutavad interpretatsiooni lausungis olevad **sekundaarsed markerid**, mis osutavad nt kasutaja teadmiste puudumisele (*mingi, vist, ma ei tea* jms) või soovile saada partnerilt vastust (nt järeldusele viitavad sõnad *nii et, et*; vastandusele viitav *aga*; üllatusele viitavad sõnad jms). Kolmandaks, küsimus on üldjuhul osa pikemast suhtlusest ja

lausungile kui küsimusele võib viidata **kontekst**, nt eelmistes voorudes olev info, suhtlejate roll antud suhtluses jm.

Küsimuse esitajal on konkreetses suhtlusolukorras võimalik vormistada sama propositsiooniline sisu eri viisidel, nt:

- a) *Kellega sa rääkisid?*
- b) *Kas sa rääkisid Jaaniga?*
- c) *Sa rääkisid Jaaniga?*

Erinev vorm väljendab küsija erinevat **episteemilist hoiakut**. Küsija valib vormivariandi vastavalt sellele, kui suureks ja kui kindlaks ta hindab *enda* teadmist küsimise all oleva teema kohta *antud* suhtlusetkel. Üldistavalt jagunevad küsimused hoiakute alusel kahte rühma, mille kohta siin on kasutatud termineid „mitteteadja“ ja „teadja“ hoiak. „Mitteteadja“ hoiakut väljendav küsimus väljendab kasutaja minimaalset teadmist kõne all oleva teema kohta ja ootab vastusena infot (a: *Kellega sa rääkisid?*, b: *Kas sa rääkisid Jaaniga?*). Vormi poolest võib see olla eriküsimus, üldküsimus või alternatiivküsimus. „Teadja“ hoiaku puhul on kasutajal olemas suurem teadmine, mida ta hindab ebakindlaks. Sel juhul pakub ta välja omapoolse oletatava/arvatava vastuse ja ootab sellele kinnitust (c: *Sa rääkisid Jaaniga?*). Vormi poolest kuuluvad sellesse rühma üksnes teatud üldküsimused, mida nimeatakse kinnitus(üld)küsimusteks.

Küsimusetega viiakse suhtluses läbi mitmeid **suhtlustegevusi**. Ühe keskse rühma moodustavad infosoovid ehk küsimused, millega soovitakse infot küsija teadmistes oleva lünga täitmiseks. Vormiliselt võivad need olla kõigist küsimuste põhitüüpidest. Teise suure rühma moodustavad partneripoolsed parandusalgatused (→ SK 112 jj). Seal on kasutusel eeskätt eriküsimused, oma teadmisele kinnitust ootavad kinnitusüldküsimused ja eripärane liik, mille abil märgitakse probleemiks kogu eelnev voor. Kolmandana on oluline mainida ära kinnituse soovid, mille hulka kuuluvad need kinnitusüldküsimused, mis ei ole parandusalgatused. Argisuhtluses esineb lisaks palju pööratud polaarsusega retoorilisi küsimusi, mida peaaegu ei ole institutsionaalses suhtluses (→ SK 109–111). Samas esineb institutsionaalses suhtluses tihti naabruspaari esi- ja järelliikme vahele paigutuva vastuse tingimuste täpsustamisi, mida leidub väga harva argisuhtluses (→ SK 10, 105).

Küsimus on naabruspaari esiliige, mis ootab järelliikmeks kindlat tüüpi **vastust**. Vastuste tuumrühma moodustavad otsesed vastused, mille korral vastaja on teadja ja vastus joondub küsimusega (*Mis su nimi on ? – Juhan.*). Nende kõrval tuuakse välja vähemalt kolm muud varianti:

- kaudsed vastused, mille korral vastaja on teadja, kuid milles puuduvad küsimust ja vastust siduvad markerid ja mis seetõttu nõuavad

küsiapoolset järeldamist selleks, et neid mõista kui vastuseid antud küsimusele (*Kas sa hobust oled söönud?* – *Polnud just maitsev.*)

- vastaja ebakindlale teadmisele või teadmiste puudumisele viitavad vastused (*Kas ema homme tööle läheb?* – *Arvatavasti. / Ma ei tea.*)
- vastused, mis toovad esile mingi probleemi küsimuses või vastajas (nt osutades endastmõistetavust: *Kas sa lõunat söid?* – *Loomulikult.*)

ÜLDKÜSIMUSED

SK 87. Üldküsimus (*jah/ei*-küsimus, *kas*-küsimus) on küsimus lausungi sisu tõlevastavuse kohta. Selle vormistamiseks kasutatakse eesti keeles paljusid eri vahendeid (→ SÜ 309–311):

- partiklid lausungi alguses: *kas, ega*
- partiklid lausungi lõpus: *või/vä*¹⁰
- küsijätkud lausungi lõpus või alguses: *jah*, harva *eks, eksju, onju* jm
- nn küsiv sõnajärg (finiitverbi ja aluse vm lausealgulise moodustaja inversioon, finiiitverb lausungi lõpus või lausungi alguses)
- nn küsiv intonatsioon (eelkõige küsimuse fookuseks oleva sõna tugev esiletõste)
- jaatava ja eitava alternatiivi pakkumine (*Tuled ei tule?*)
- väitkonstruktsioon küsiva või väitlauselise (mitteküsiva) intonatsioonniga¹¹

Üksikvahendite kõrval on kasutusel ka vahendite kombinatsioonid, nt lausungialguline ja -lõpuline partikkel *kas + vä, kas + jah* (*Kas sa oled abielus vä?*); partikkel ja küsiv sõnajärg (*Oled sa abielus vä?*) jm. Statistiliselt kesksed üldküsimuste moodustajad suulises suhtluses on partiklid *kas, vä, jah, kas + vä*, väitkonstruktsioonid ja sõnajärg (tabel 3). Muud vahendid on marginaalsed.

¹⁰ *või*-küsimuse moodustamisel kasutatakse erinevaid hääldusvariante (*või, vä, ve, vō, va*), mille seas kesksed on *või* ja *vä*. Edaspidi on kasutatud üldistavalt vormi *vä*.

¹¹ Intonatsioon ei kuulu eesti keeles lausetüüpe eristavate tunnuste hulka, kuna selles on palju varieerumist (→ FO 46).

Tabel 3. Kesksed üldküsimuse moodustamise vahendid

REGISTRID	ÜLDKÜSIMUSE MOODUSTAMISE VAHENDID					
	väitkonstruktsioon	<i>kas</i>	<i>vä</i>	<i>kas + vä</i>	<i>jah</i>	sõnajärg
Suuline argisuhtlus	+	+	+	+	+	
Suuline institutsionaalne suhtlus	+	+	+	+	+	+
Paberil institutsionaalne suhtlus	+	+				+
Internetisuhtlus	+	+	+			

Üldküsimuse vormi valikut mõjutab eeskätt küsija episteemiline hoiak, mille alusel küsimused jagunevad infoüldküsimusteks ja kinnitus(üld)küsimusteks. Selle kõrval on oluline küsimuse jaatav vs. eitav laad.

Infoüldküsimused väljendavad küsija „mitteteadja“ hoiakut. Nad on suhtluses ennekõike sõltumatud küsimused, mis saavad algatada uusi ja jätkata käsilolevaid teemasid. Ka teema jätkamisel on infoüldküsimused suhteliselt iseseisvad ega vormista otseseid järeldusi eelnevast jutust. Suhtlustegevuse poolest on need valdavalt infosoovid. Grammatiliselt on infoüldküsimused vormistatud eesti keeles peaaegu alati lausena. Grammatikakäsitlustes on infoüldküsimus tavaliselt baasvariant, millest lähtub muude üldküsimuse-tüüpide kirjeldus.

Kinnitusküsimus väljendab küsija „teadja“ hoiakut. Selle abil pakub kasutaja välja omapoolse hüpoteesi, arvamuse, kaheldava teadmise ja ootab sellele partnerilt kinnitust. Kinnitusküsimused on alati seotud eelneva tekstiga, nendega algatatakse partneriparandusi, vormistatakse eelneva teksti kohta järeldusi, tõlgendusi, hüpoteese. Sellisena on kinnitusküsimuste tõlgendamiseks vajalik eelnevates voorudes olev info. Suhtlustegevuse poolest on kinnitusküsimused enim parandusalgatused. Süntakiliselt on nad nii laused, fraasid kui ka üksiksõnad.

Üldküsimuse vastused jagunevad grammatilise vormi järgi lühivastusteks ja pikkadeks vastusteks. Lühivastused on

- partiklivastused (*jah, jaa, mhmh, ei, mqm, ikka, muidugi, loomulikult jm*)
- kordusvastused, milles korratakse küsilausungi verbi või fookustatud elementi
- partikli ja korduse või kahe partikli kombinatsioonid (*jah/jaa/ikka/küll/muidugi + kordus*)

Pikad vastused on lause- või fraasikujulised ja sisaldavad (lisa)infot, seletusi, põhjendusi jms (*Kas sa lõunat sõid? – Sõin kotletti ja kanasuppi. / Ei,*

unustasin ära.), samuti sidususmarkereid (kordused, pronoomenid jms), mis seovad neid küsimusega (*Kas ta tuleb homme? – Ta on homme kindlasti kohal.*).

Vastusevariandid ei ole vabas vahelduses, nende kasutust piiravad enne- kõike kolm tegurit: küsimuse laad (jaatav vs. eitav küsimus), vastuse laad (jaatav vs. eitav vastus) ja küsimuses väljenduv episteemiline hoiak (info- üldküsimus vs. kinnitusküsimus). Nende kõrval mõjutavad valikut mitmed lisategurid.

Üldküsimuste vorm ja liigitus

Infoüldküsimus

SK 88. Infoüldküsimuste vormistik erineb jaatava ja eitava küsimuse puhul. **Jaatavad** infoüldküsimused moodustatakse valdavalt küsipartikliga *kas* (a). Muudest küsivormidest esinevad siin enam sõnajärjemuutused (b), alguspartikli ja verbi asukoha muutmise kombinatsioonid (c) ning partikli- kombinatsioon *kas + vä* (d). Väitkonstruktsioonid ja lõpumarkerid vormista- vad infoüldküsimusi üksikjuhtudel. Jaatavad infoüldküsimused on sealjuures valdavalt neutraalsed (ei sisalda eksplitsiitselt väljendatud hoiakuid).

(a) 01 H: mt=.hh tere. **kas** [ˈpɛrɛ]ujumisse ˈon veel mõni ˈvaba aeg.

02 V: [tere]

03 (0.5)

04 V: mm:=ˈjah, on ˈküll.

(b) 01 H: .hh ee tervist **on see [XXX] osakond**

02 V: [jaa=on, on,]

03 V: jah

(c) 01 H: **kas on ˈkelder kasutada näiteks.**

02 (.)

03 V: on ˈküll jah.

(d) 01 V: hehe \$ **kas teil on ka ˈpaks lumi maas=vä.** \$

02 H: kule=n suhteˈliselt täna oli ilus ˈilm.

Suulises argikeeles ja spontaanses netisuhtluses on toimumas muutus, kus üldiselt kinnitusküsimusi vormistav partikkel *vä* on üha enam asendamas *kas*-küsimust mitteteadja hoiakut vormistavates infoüldküsimustes (e: *vä*-küsimus algatab uue teema). Selliselt võimaldab see formaat vajadusel vältida ka küsimuse ühest episteemilist positsioneerimist ning vastaja suunamist.

- (e) 01 E: =kus=ta `läheb kui ta `rääkida ei saa.
 02 A: no muidugi, (.) a `Mariann on `terve=vä.
 03 (0.3)
 04 E: `Mariann pidi `terve olema.

Üldküsimuse vastus on valitav kahest vastandlikust võimalusest (jaatav/eitav), kusjuures küsija võib ühte neist eelistada. Jaatav infoüldküsimus vastuse eelistust üldjuhul eksplitsiitselt ei väljenda, see võib olla olemas implitsiitselt või puududa. Tegelikus suhtluses sisaldavad infoüldküsimused valdavalt siiski implitsiitselt vastuse eelistust. Ennekõike järeldeb eelistus küsija sisuliselt huvist saadava info vastu (a, b, c). Kui sisuline huvi puudub, siis võib eelistust ka puududa (d).

Kui vastus küsija eelistusega ei sobi, siis väljendub see üldjuhul mõnes tema järgnevas kõnevoorus lisainfo soovina või ülekinnitamisest ootava kinnitusküsimusena (f: rida 03: üllatust sisaldav küsimus *ei `olndki=vä*).

- (f) 01 V: kas sul `linnasõit ka `oli=vä.
 02 H: ei.
 03 V: ei `olndki=vä.
 04 H: äqä

SK 89. Eitavad infoüldküsimused vormistatakse ennekõike partikliga *ega* (a, b), harva partikliga *kas* (c). Eitavad küsimused väljendavad alati eelistust kindla vastuse suhtes (a: read 08–09 näitavad, et V ootas jaatavat vastust).

- (a) 01 V: jobu. `Küllil on `kodus=ja
 02 H: jah. [Küllil] (0.5) jah, Külli on seal (.) `koridoris. mhemhe
 03 V: [ega=ta]
 04 V: aa, **ega ta `linna ei tule.**
 05 H: `ei `vist. > oota vata ta:: < m:a=i=tea plaanib vist pühapäeva
 06 `ommikul `tulla.
 07 (.)
 08 V: tähendab=ee heh meil on ahi- ahju `paber `otsas. ühesõnaga
 09 me=i=saa `tuld teha, meil on `ajalehed `otsas.
 10 H: aa no kui ta `viitsib, sis=ma `panen mõned vanad `ajalehed `kaasa.

ega-küsimused esinevad sageli kindlates kontekstides, nt eelküsimustes, mis testivad võimalust edasi suhelda (*Ega ma ei sega?*) või telefonikõnede alguses kedagi telefonile küsides (*Ega Kasparit ei ole?*). *ega*-küsimus võib sisaldada nii positiivse kui negatiivse vastuse eelistust. Suurem osa neist eelistab negatiivset vastust ja seda eelistust võib tugevdada partiklitega (*ometi, ju, ikka, veel*) (b). Eelistuse tõlgendus selgub üldjuhul alles konkreetsetes kontekstis (vrd a ja b).

- (b) 01 M: **ega** ma **ometi** oma `nime ei pea siia: (.) `ära märkima.
 02 (.)
 03 K: `võite.
 04 (0.5)
 05 K: ei `pea, ei `kästa.
 06 M: `selge, siis ei `pane.

Eitav **kas**-küsimus esineb harva ja see erineb üldjuhul neutraalsest jaatavast **kas**-küsimusest. Eitava **kas**-küsimuse taustal on enamasti küsija jaoks negatiivne info või sündmus ja küsimus markeerib negatiivset suhtumist (c). Ka siin kasutatakse hoiaku tugevdamiseks partikleid (c: partiklina toimiv kliitik *-gi* sõnas *saagi*).

- (c) 01 V: lastekaitse
 02 H: mt tere. [**kas**] `kodused lapsed ei `saagi oma jõulutoetust `kätte.
 03 V: [tere]
 04 (0.5)
 05 V: e=`jõulutoetused läksid ülekandeks `eile.
 06 H: ahaa. selge. aitäh? nägemist?

Kinnitus(üld)küsimus

SK 90. Kinnitus(üld)küsimus pakub välja hüpoteesi, arvamuse, kaheldava teadmise ja ootab sellele partnerilt kinnitust (harva ümberlükkamist). Sellisena toob kinnitusküsimus eksplitsiitselt esile ka küsija eelistatud vastuse. Kinnitusküsimused moodustatakse väitkonstruktsioonide, küsijätkude ja lõpupartiklite abil, lausungialgulised küsipartiklid esinevad siin väga harva. Kolm kesket kinnitusküsimuse vormistajat nii jaatavas kui eitavas küsimuses on väitlausung, küsijätk *jah* ning küsipartikkel *vä*.

Väitvormis, *vä*- ning *jah*-küsimused erinevad üksteisest kolmel skaalal:

- küsimuse neutraalsus või hoiakulisus
- kõneleja kindlus või ebakindlus pakutava vastuse (propositsiooni) tõesuse suhtes
- kinnitava või mittekindluse pakutava vastuse ootus

jah on üldiselt neutraalne, väljendab tugevat kindlust pakutava vastuse tõesuse suhtes ja on tugevalt orienteeritud kinnitavale vastusele. *vä* on üldjuhul hoiakuline või väljendab ebakindlust pakutava vastuse tõesuse suhtes ja võib oodata mittekindluse vastust. Väitvormis küsimus paikneb kõigil skaaladel *vä* ja *jah* vahel.

Väitvormis küsimusi ühendab kolm tunnust. Esiteks, nad küsivad infot, mille osas adressaat on vaieldamatu episteemiline autoriteet (küsimused adressaadi elu, teadmiste, arusaamade, töö jms kohta (a)). Teiseks, vastaja interpreteerib väitkonstruktsioone küsimustena, toetudes eelnevale kontekstile. Konteksti loomisel võivad teda aidata markerid, mis osutavad ennekõike seda, et tegu on järelausega eelnevast tekstist (*et, nii et, niisiis, siis, ühesõnaga, tä(he)ndab, sa mõtled* jms) (b), aga ka markeerida kontrasti eelneva teksti või küsija arusaamisega (*aga, ju, -gi/-ki*). Kolmandaks, nad on üldjuhul neutraalsed ja ootavad pigem positiivset vastust.

- (a) 01 M: **kui sa `raamatukogus oled sa oled seal `kolmandas `saalis.**
 02 K: ma olen seal `väikses tavaliselt.
- (b) 01 K: `räägi parem kuidas=sa `surma oleks saanud.
 02 (1.2)
 03 H: ah (0.5) tantsisin akrobaatiliselt `tantsu=ja (1.4) {-} (1.3) siis `Heiki
 04 vist kuidagi > ta ei püüdnud mind `kinni või `viimasel `hetkel
 05 nagu võttis minu `kinni=et=ma=leks=muidu < (.) `hooga nagu
 06 vastu `akna `lauda või kuskile (.) {maandunud}
 07 (3.3)
 08 T: jah (1.3) **nii=et** `pidutsesite `kõvasti.
 09 (0.5)
 10 H: noo=nagu `sünnipäevale `kohane.

Lisaks esinevad väitvormis küsimustes mõnikord episteemilised üldlaiendid, mis osutavad küsija teadmiste puudumisele või ebakindlusele (*mingi, vist, ma ei tea, ma arvan* jms), harva ka teadmiste kindlusele (*ikka, ju, kindlasti* jms) (c).¹²

- (c) 01 H: m `palju maksab see siis=vä.
 02 V: hh tuhat üks `sada.
 03 (0.5)
 04 H: aa noh se=n **ikka:** `odav **vist sis.**
 05 V: noh `mudugi odav.

SK 91. Küsipartikkel *vä* on enam argisuhtluse partikkel, institutsionaalses suhtluses esineb teda vähem. *vä* on ühelt poolt marker, mis väljendab kasutaja ebakindlust pakutava info tõesuse suhtes (a). Teisalt osutab *vä* küsija üllatusele, kahtlusele, lahkavusele mingi väite või seisukoha suhtes (b).

¹² Järelausele ja teadmisele osutavate markerite kohta on kasutatud ka terminit 'sekundaarsed küsivahendid', samas on neil sõnadel suhtluses ka muid rolle peale küsivahendite.

Seetõttu on just *vä* põhivahend küsivate „uskumatuse“ vormelite moodustamisel (*tõsi vä, ausalt vä* jm) (→ SK 57). Neutraalses küsimuses esineb *vä* harva (c).

- (a) 01 I: `millega te `lähäte.
 02 (1.0)
 03 T: `autuga=vist. > **Arvet `autuga lähme=vä.** <
 04 (1.7)
 05 P: \$ jaa? \$
- (b) 01 H: oota `kuhu sa=lähed? (.) `kella üheksaks?=
 02 V: =e-
 03 (.)
 04 V: `Põlvasse.=h
 05 (1.0)
 06 H: **mt=`arvad=et `poole=tunniga jõuad=vä.**
 07 (1.5)
 08 V: no `kuskil n:oh:.
- (c) 01 L: ja=sis `ültse noh (.) tegid `kõikvõimaliku et mitte inimesed ei saaks
 02 `magada ja=sis mõtsid et lõpp `naljakas on se.
 03 M: **ja te juba `magasite=vä.**
 04 (.)
 05 L: `jah, ja kõik olid nii `vihased. hehe aga millegipärast keegi `häält
 06 ei `tõstnud ültse.

Eripäraseks kinnitusküsimuse vormimarkeriks on kujunenud partiklipaar *mis + vä*, milles esinevad eriküsimuse küsisõnast kujunenud partikkel *mis* ja üldküsimuse partikkel *vä*. Tegu on küsimusega, mis kannab alati tugevalt kahtlevat või vaidlevat münti (d).

- (d) 01 V: Eldarile anna sada `grammi `sisse siss akab.
 02 (0.5)
 03 R: \$ `rää[kima=vä.] \$
 04 V: [`lindista]ma.
 05 (0.8)
 06 V: vot `sealt (.) tuleb `põnevat ja=`kõik ja=`puha.
 07 (0.4)
 08 R: mmhäh, \$ **mis=ma=pean=nüd talle sada `grammi and[ma=või.]** \$
 09 E: [jaa:?]

SK 92. *jah*-küsimused on enamasti neutraalsed ja vormistavad tihti järeldusi eelnevast tekstist.¹³ *jah* on ühtlasi episteemiline marker, mis vastandina *vä*-le märgib küsija tugevat kindlust pakutavas vastuses ja ootust oma teadmise ja hoiaku kinnitamisele. Nt on *jah* kasutusel küsimustes, milles on sotsiaalselt tugev positiivse vastuse ootus (näide: õppimine läheb hästi).

01 V: .hh aga oota mis=ma=tahtsin Me- `Meelika ko- `Jaanika kohta küsida

02 **läheb ikka õppimine `ästi jah?**

03 H: kuule `läheb jah, eks tal on ikka palju `õppida aga noh=

04 V: =jah=

05 H: =ta ikka on `rahul omadega.

SK 93. Eripärase alarühma moodustavad fookustatud üldküsimused. Kui üldiselt käib lausevormis üldküsimus öeldisverbiga väljendatud tegevuse ja sellega kogu propositsiooni kohta, siis fookustatud küsimus ootab vastust ainult fookustatud osa kohta ja eeldab ülejäänud lausesisu tõele vastavust (a: `kodus). Vormiliselt on fookustatud sõna küsimuses tugevalt rõhutatud ja paikneb tihti lause alguses või lõpus. Lausete kõrval esinevad ka üksnes küsimise all olevast sõnast või fraasist koosnevad fookustatud küsimused (b: *ühe*=`ringi).

(a) 01 V: `kodus oled=vä.

02 H: jah.

(b) 01 V: ja palju=te `platsi peal `sõitsite, **ühe**=`ringi onju.

02 (0.5)

03 H: jah.

Fookustatud küsimusel on mitu potentsiaalselt õiget vastusevarianti (a: kodus, tööl, väljas jne; b: ühe, kaks, kolm jne) ning sellisena ühendab ta teatud mõttes üldküsimuse ja eriküsimuse.¹⁴ Analüüsitud suulise materjali põhjal on fookustatud küsimused kinnitusküsimused, samas ei ole nende piir muude kinnitusküsimustega are.

¹³ Lausungi lõpus paiknev *jah* võib esineda ka nt vastuses küsimusele või väite kinnitamises.

¹⁴ Seetõttu on fookustatud küsimuse kohta kasutatud ka terminit eriyldküsilause.

Üldküsimuste vastused

SK 94. Üldküsimuste vastuste seas moodustavad vormilt kõige mitmekesisema rühma jaatavad vastused jaatavale üldküsimusele. Siin on kasutusel ennekõike partiklivastused ja pikad vastused, harva kordusvastused. Vastuse variandi valikul mängib keskset rolli see, kas tegu on infoüldküsimuse või kinnitusküsimusega. Selle kõrval esinevad ka muud mõjurid.

Jaatavate kinnitusküsimuste keskse jaatava otseste vastuste rühma annavad partiklivastused *jah*, *jaa* ja *mhmh*, mis moodustavad vooru üksi või mil-lele ei lisandu samas voorus vastusega seotud infot. Nende kõrval on harva kasutusel ka muud partiklid (nt *ikka*, *muidugi* jm) ning kordusvastused.

jah on markeerimata (neutraalne) partiklivastus kinnitusküsimusele (a). Sellega kinnitab vastaja küsija eelistatud vastust ja aktsepteerib ühtlasi küsimuses sisalduva hoiaku (kui see seal esineb). Küsija tõlgendab *jah*-i kui piisavat vastust ning sellisena projekteerib *jah* käsiloleva küsimisjärjendi sulgemist (rida 04: sulgeja *aa*). *jah* on vormistatud tasase või langeva into-natsiooniga ning väldib üldjuhul jätkuvusele viitavat tõusvat intonatsiooni.

- (a) 01 V: ja palju=te `platsi peal `sõitsite, ühe=`ringi onju.
 02 (0.5)
 03 H: **jah**.
 04 V: aa kuidas `test oli.

jaa on markeeritud vastus, mis on kasutusel juhul, kui küsimise all olev info kutsub küsijas esile üllatuse või on vastuolus tema teadmiste, ootuste, huvi-dega jms. *jaa* abil kinnitab vastaja, et info kehtib, samal ajal distantseerudes küsimuses väljendatud hoiakust. *jaa* jätab järjendi avatuks, võimaldades küsijal jätkata kommentaari, seletuse või lisainfo küsimisega (b: rida 04). *jaa* on ca 40% juhtudel vormistatud tõusva intonatsiooniga, mis projekteerib eesti keeles tüüpiliselt järjendi jätkuvust.

- (b) 01 H: kuu:le, ma otsustasin ikka `ommikul tulla sinuga, (.) või `lõuna
 02 ajal.
 03 V: `ausalt=vä.
 04 H: **jaa**.
 05 V: miks s(h)iuksed `otsused.
 06 H: ma: lihtsalt `mõitlesin=et ah (.) tulen `valges ära=ja,

mhmh on mitmes rollis ja kontekstis esinev vastus, mille erinevaid kasutusi ühendab kasutaja distantseerumine kindlast jaatavast vastusest. *mhmh* väl-jendab vastaja teadmiste ebakindlust, samas seda eksplitsiitselt välja toomata

(c) või pehmendab vastust, mis oleks partnerile ebameeldiv või mida kasutaja ei saa või ei soovi antud suhtluskontekstis anda (d). Lisaks markeeritakse *mhmh* abil küsimus kõrvaliseks ja/või selliseks, mille teemaga jätkamisest kasutaja ei ole huvitatud (e).

(c) 01 Ka: näh kulge=aga `Kägu käis=ju

02 (0.4)

03 Kä: kle `määrige keegi.=

04 Ka: =käis ju terve `esimese `klassi (.) `linnas eksole.

05 {M}: **mhmh**

06 (0.8)

07 {M}: vist jah

(d) 01 V: võibola jaanipäevaks saab `tomatit ku ilusad `ilmad tulevad.

02 (0.8)

03 H: ausalt=vä.

04 V: **mhmh**

(e) 01 V: ahahahahh kõ- `sõbrad on praegu `terved ikka jah.

02 H: **mhmh**

03 V: ahah

04 H: Annika sai matemaatika viis `plussi ja eesti keele `jutu viis `plussi.

05 V: ahs(h)oo:

ikka ja **muidugi** vastustena toovad esile, et vastus on endastmõistetav, küsija pidanuks vastust teadma ja küsimus polnud seega „küsimist väärt“ (f).

(f) 01 H: .hh aga siis `selline `küsimus et=äää kas seal tuleb mingi `ette`maks

02 `ka=[vä.]

03 V: **[ik]ka**.

04 tavaliselt `omanikud tahavad `kahe kuu `raha=et `üks kuu on

05 `üüri ettemaks üür käib `üldsegi ettemaksuga et mitte tagant`järgi

06 ei maksa, .hhhh

SK 95. Teise sagedase rühma moodustavad **pikad jaatavad vastused**, mida kasutatakse **jaatava infoüldküsimuse** korral (lühivastus infoüldküsimusele on harv). Need võivad olla otsesed vastused, mis koosnevad lühivastuse partiklist ja/või kordusest koos lisainfoga (a) või kaudsed vastused, mis ei sisalda partiklit ega kordust (b–d). Kaudne vastus väljendab tüüpiliselt vastaja tõlgendust selle kohta, mida küsija teada soovis (b). Kaudse vastamisega võib vähendada ka mitte-eelistatud vastuse negatiivsust (c), samuti pakkuda soovitud hinnangu asemele infot, jättes hinnangu küsija järeldada (d).

- (a) 01 A: teil ää täna öösse `külma ei `olnud [või=ää]
 02 E: [oli jah] on iga ööse külma
 03 olnud.
- (b) 01 E: kas=ee (.) `keskpäval mingid `vaheaegasid ka loengute `vahel on.
 02 (1.0)
 03 T: äää (0.5) `iga `päev on praegu `nii=et on mingit `augut, aga
 04 se=on vä- öudselt `vastik.
- (c) 01 H: kas te: `Norrasse `teete reise.
 02 (0.5)
 03 V: `Norrasse teeme `järgmisel=aastal reise.
- (d) 01 E: kas `päävad on sul `pikad Maret.
 02 (1.3)
 03 T: `ikka nii nagu `kuueni= ja (0.3) `kaheksani vahel.

SK 96. Kordusvastused esinevad eesti suhtluses harva ja ennekõike kinnitusküsimuste korral. Sealjuures esineb kordus enamasti modifitseerituna või koos lisapartiklitega, harva üksinda.

Sageli esineb kordusvastus koos partikliga *küll*, mis saabki üldküsimuse vastuses esineda ainult koos kordusega, muutes vastuse tugevamaks. Kordus + *küll* on tihti kasutusel vastusena kahtlevale küsimusele, milles küsija vormistab arvamuse vms, mille tõesuses ta tugevalt kahtleb (a).

- (a) 01 S: ja minu meelest ei saa. {mina=i} tea kas üldse saab teha nimodi.
 02 P: **saab küll.**

Kordus + *jah* üldiselt rõhutab või tugevdab vastust ja on regulaarselt kasutusel nt vastusena „kahtlevale“ küsimusele, mis väljendab vastuolu küsija teadmiste, arusaamade või ootustega (b).

- (b) 01 H: mina külastasingi (.) `V- Välke.
 02 V: jah.
 03 H: kahe `Timmoga.
 04 V: `kahega=või.
 05 H: **kahega `jah.**
 06 V: a neid pidi olema oma ma=i=tea, (.) `kaheksa=või.

Kordus esineb ka koos vastuse endastmõistetavusele viitavate partiklitega *ikka* (c), *muidugi*, *loomulikult*, harva ka kolmikus *jah/jaa* + kordus + *ikka*.

- (c) 01 H: .hhhh tere sooviks teada kas: teie n tegelete ka Vene `viisadega.
 02 V: **jaa tegeleme `ikka.**

Modifitseeritud kordusvastuses lisandub kordusele vastuse korrigeerimine, täpsustamine vms. Siin esinevad nt sõnad *üldiselt*, *tavaliselt*, *minu meelest*, *veidi*, *ütleme*, *nagu*, *aga*-konstruktsioonid, milles vastuse teine pool lisab jaatusele reservatsiooni (d), samuti prosoodiliselt modifitseeritud kordused (e: *nullilähedane* > *nulli `lähedane*).

- (d) 01 V: kas=sial=on pa `russki `värk või=või eesti keelt ikka.
 02 (0.4)
 03 P: vifti vifti aga ro- rohkem on pa `russki värk.
 04 (.)
 05 V: aga `sina sina pa `russkit ju ei `õppind koolis või õppisid või.
 06 P: **`õppisin, a ma `ikka ei räägi.**

- (e) 01 H: kui sealt nüüd otsida `teaduslikku i` deed, [mis nagu]
 02 V: [jaa=jaa]
 03 H: doktoritöös peaks `olema noh
 04 V: nullilähedane.
 05 H: nagu **nulli `lähedane** jah. no kod- kodu uurimus eksole.

SK 97. Eitav (negatiivne, mittekinnitav) vastus **jaatavale** üldküsimusele on partikkel *ei*, harva ka *mqm*, *äqä/aqa*. Eitava vastuse vorm on seotud sellega, kuidas vastaja tõlgendab küsija eelistusi (eelistus on *vs.* ei ole) ning kas tegu on fookustamata või fookustatud küsimusega.

Infoüldküsimuse puhul võib positiivse vastuse eelistus küsimuses esineda või mitte. Kui vastaja tõlgenduses on küsijal positiivse vastuse eelistus olemas, siis lisab ta eitavale vastusele lisainfo, eeskätt seletuse või põhjenduse (a). Kui vastaja oletab, et küsijal eelistus puudub, siis ka lisainfo puudub (b: rida 02). Samas ei pruugi vastaja tõlgendus eelistuse olemasolu kohta küsija arusaamaga kokku langeda. Sel juhul toob küsija oma eelistuse tüüpiliselt järgnevas kõnevoorus uue küsimuse või hinnanguga välja (b: rida 04 *tõsi `ka=vä*).

- (a) 01 H: ahah a kas=on näiteks võimalik ka `laenutada et kui näiteks `ise
 02 ei=taha kaasa v(h)õtta.
 03 V: **ma arvan et ei=`ole vist seepärast et me lähme sinna nimodi**
 04 **õhtu`poolikul,**

(b) 01 H: äää kas sa homme `teed `patfüssi.

02 V: **ei**

03 (0.5)

04 H: **tõsi** `ka=vä.

05 V: mh sa=`teed.

Kinnitusküsimused sisaldavad alati küsijapoolset vastuse eelistust. Seetõttu lisandub siin eitava vastuse korral partiklile peaaegu alati samas voorus seletav, põhjendav vms lisainfo (c).

(c) 01 E: `Sirje tahtis `edasi õppida veel ikkagi aga [`miks=ta: `lapsehoidja]

02 T: [aah ta `ikka mõtles]=et

03 `tema on `juba nii (.) `palju: või=noh, `õppinud siin=ja (0.4) `raha

04 ei `ole vanematel=ja=et läheb teenib `ise raha,=

05 E: =et siis läheb `edasi õppima.

06 T: `**ei, ta `ikka arvas=et `ta=ei `viitsi enam, et ta on nii**

07 \$ `v(h)ana=et=hh .hhh `ültse {**ei lähe `õppima.**} \$

Fookustatud kinnitusküsimuse korral ei ole vastuseks olevad alternatiivid sümmeetrilised. Küsija pakutud varianti kinnitav vastus on üksinda piisav, samas seda eitav vastus ei ole piisav ning sellele lisatakse üldjuhul õige vastusevariant (d: `seemnetest > eksperimenti pla`neerimine). Õige variandi puudumine mõjub nagu vastusest keeldumine.

(d) 01 V: `tsükli meil ikka vist niivisi ei `anta päris

02 H: mhmh

03 V: ainult `doktorandi kätte.

04 H: no:h? (.) aga (.) rääkisid oma `seemnetest sis=või.

05 V: **e:i, ma rääkisin: teemal eksperimenti pla`neerimine.**

SK 98. Eitava üldküsimuse vastusena on eesti keeles kasutusel nii jaatust kui ka eitust sisaldavad vastused (*jah, jaa, kordus, ei, ei ole* jm). Eitav küsimus eeldab, et selles esitatud propositsioon jaataval kujul ei kehti (b: `ega ei ole (.) `telefoni saabunud eeldab, et ei kehti propositsioon 'Telefon on saabunud'). Eitust sisaldav vastus kinnitab jaatava propositsiooni mittekehtivust (a: ei kehti propositsioon 'Annikal on midagi häda'). Jaatust sisaldav vastus kinnitab üldjuhul jaatava propositsiooni kehtivust (b: kehtib propositsioon 'telefon on saabunud'). Samas võib jaatav vastus eesti keeles osutada ka jaatava propositsiooni mittekehtivust (c: ei kehti propositsioon 'õppelaenu on mõtet võtta'), nõustumist küsija oletusega. Sellised vastused esinevad ennekõike

kinnitusküsimuste korral, infoöldküsimuste (*kas-* ja *ega-*küsimused) puhul esineb neid minimaalselt. Teistpidi vaadatuna, jaatava propositsiooni kehtivust osutavaid vastuseid saab vormistada ainult jaatava vormi abil (b), samas mittekehtivuse osutamiseks sobivad nii jaatavad (c) kui eitavad (a) vastused.

(a) 01 V: .hh ee ega noh `Annikal midagi äda põle.

02 H: **ei `ole.**

(b) 01 K: `ega ei ole (.) `telefoni saabunud, seda mis ma (0.5) mis [`neljapäval]

02 M: [sinine]

03 K: sinine.

04 M: **jaa, on=`küll.**

(c) 01 M: `varsti pole `mõtetki seda `õppe`laenu `võtta onju.

02 A: * **jah** *

Lisaks võivad esineda ka propositsiooni mittekehtivust kinnitavad vastused, milles on koos nii jaatus kui eituse (d).

(d) 01 V: ot `täna teid `ka ei olnud eks.

02 H: **jah, `ei.** (.) ma `täna alles ka jõudsin pool `õheksa alles töölt `koju.

Lahus tuleb pidada propositsiooni kehtivust/mittekehtivust ja küsimuse esitaja vastuse eelistust. Eitavas küsimuses esineb alati küsijapoolne teatud vastuse eelistus. **Eelistatud** vastuse vormistab vastaja üldjuhul lühivastusena (a–c). See võib olla eitavas vormis propositsiooniga kooskõlas olev eitav (a), jaatavas vormis propositsiooni jaatav (b) või eitav (c). **Mitte-eelistatud** vastus võib olla vormistatud samal viisil, aga lisaks partiklile pakub vastaja lisainfot (e), vabandusi jms (f) või vormistab kaudse infot pakkuva vastuse (g).

(e) 01 I: kas `see `pole siis `paber=või. ((vaatab valgehallitusega juustu))

02 R: **ei ole (.) ming=hallitus on.**

03 M: mh`mh see on `hallitus, see on `valgehallitus.

(f) 01 H: mt=.hh tere, ega teil `ratsutamiskiivreid müügil ei=ole.

02 (0.3)

03 V: **ei=`ole. kahjuks.**

(g) 01 H: .hhhhh ma tahtsin `öelda=et sul=ei=ole=vaja täna Arvole `lasteaeda

02 järgi `minna, ta on `kodus.=hhh

03 (0.4)

04 V: ah=soo. (.) ega=ta `aige pole.

05 (.)

06 H: .hhhhhh **`oksendas `eile õhtul** ja siis `täna me teda ei=`viinud.

Lisaseletused lühivastuse juures võivad olla seotud ka vastuse sotsiaalse mitte-eelistatusega. Näites (d) joondub vastus küsijapoolse eelistusega, kuid on vastuolus laiemas sotsiaalse eelistusega, mis peab õppetunnist puudumist negatiivseks.

Märkus. Kirjalikes tekstides on üldküsimuse vormistamise viisid samasugused kui suulises keeles. Lisaks mõjutab seal vormivahendite kasutust keelehooldepraktikute arusaam, et üldküsimuse põhiline või alati sobiv vormivahend on *kas*-küsimus. See on ainuvaldav näiteks keelenorminguid järgivates õigustekstides ning esineb sageli ka ajakirjandustekstides. Samas piirangutest vabamas ilukirjanduses ja netikeeles on *kas* sagedus väike. Teisalt erineb kirjalik keel partikli *vä* kasutuse poolest. Institutsionaalsetes paberil trükitextides on *vä* kasutus väga harv, samas netidialoogides väga sage. Seal on *või* ja *vä* kõrvale tulnud ka kujud *v*, *w* (*sa loengus v*) ning partikkel on laienemas ka infoüldküsimuste vormivahendiks.

Infoüldküsimuste valitsev vormivahend on ka kirjatekstides lausealguline küsipartikkel, valdavalt *kas* (a). Selle kõrval on ilukirjanduses ja ajakirjanduses laiemalt kasutusel öeldisverbiga algav lause (b), lisaks mitmesugused alguspartikl ja verbi asukoha muutmise kombinatsioonid. Väitlauseid, lauselõpulised küsimarkerid ja sekundaarsed vormivahendid esinevad harva.

- (a) „Gerda, *kas* sa lähed kuhugi ära?“ küsis Ivo. (I)
- (b) „*Said sa* aru?“ (I)

Küsija eelistatud vastusele viitavad küsimused on kirjatekstide analüüsis jagatud oletus- ja kahtlusküsimusteks (→ SÜ 313–315).

Oletusküsimuste hulka kuuluvad küsimused, mis eelistavad küsimuse vormiga kooskõlas olevat vastust (jaatava küsimuse korral jaatav, eitava korral eitav vastus). Oletusküsimuste põhiline vormivahend on küsimärgiga väitlause (c). Selle kõrval esineb enam ka **sõnajärje muutmist** (d). Lisaks esineb seal palju episteemilisi üldlaiendeid ja partikleid (e). Netitextides lisanduvad sagedase vormivahendina lauselõpulised küsipartiklid ja küsijätkud (f).

- (c) Noortevanglast tulevad n-ö suuremad kiskjad? (A)
- (d) Äkki lihtsalt ei näidata kasumit? (A)
- (e) Enam kui kord oli mõnigi poistest ligi astunud, tasakesi pärides: „*Vahest on sul mõni tukk veel alles?*“ (I)
- (f) aga sul ikka need kursused käivad selle sõiduteemalisteks? (N)

Kahtlusküsimus eelistab vastust, mis küsimuse vormiga eituse-jaatuse poolest kokku ei lange. Need küsimused on trükitekstides vormistatud valdavalt alguspartikliga. Kahtlusele võib seejuures viidata leksikaalsete vahenditega, nagu *hetkegi*, *midagi*, *ometi*, *üldse* (g). Teiseks kahtlusküsimuse tüüpiliseks vormivahendiks on küsipartikli ja sekundaarse vormivahendi kombinatsioon, nagu *kas tõesti* või *kas aga* (h). Netitekstides on kahtlusküsimused vormistatud paljude eri vahenditega, millest ükski esile ei tõuse.

(g) „Kas sa ei kõhelnud *hetkegi*, kui ma sind tšaihanaasse saatsin?“ (I)

(h) *Kas tõesti* on ajakirjandus järjekindlalt Mõisa mõtteid moonutanud? (A)

ERIKÜSIMUSED

Eriküsimuste vorm ja liigitus

SK 99. Eriküsimus (avatud küsimus) eeldab, et selles sisalduv propositsioon vastab põhiosas tõele ja küsitavaks on lausungi mingi komponendi sisu. Eriküsimus moodustatakse infolünka tähistava küsisõna või küsiühendiga, mille hulk on eesti keeles väga suur (→ SÜ 318–320):

- **küsiivad-siduvad asesõnad eri käänetes** *kes, mis, kumb, missugune* jm
- **asemäärsõnad** *kus, kuhu, kust, millal, kunas, kuidas, miks* jm
- **küsiühendid, mille komponentideks on proadjektiivne küsisõna *mis* ja leksikaalkategoriaalse tähendusega nimisõna:** *mis värvi, mis päev, mis tüüpi, mis kell*
- **küsiühendid, mille komponentideks on *kui* ja skalaarse tähendusega adverb või adjektiiv:** *kui palju, kui kaugel, kui kaua, kui suur, kui pikk, kui kallis, (kui) mitu*
- **liitumid** *kesse, misse, misasi* jm

Eri vahendid vormistavad küsimusi eri semantiliste kategooriate kohta: objekt (*mis*), aeg (*millal*), koht (*kus*), viis (*kuidas*), põhjus (*miks*), otstarve (*misjaoks*), omadus (*milline*), hulk (*kui palju*), isik (*kes*). Sama küsisõna võib sealjuures olla kasutusel eri semantiliste kategooriate puhul. Tegevuse jaoks eesti keeles küsisõna ei ole, see küsimus vormistatakse küsisõna *mida/mis* ja üldverbi *tegema* abil (*Mis sa teed?*).

Statistiliselt keskne on *mis*-sari, mille abil moodustatakse argivestlustes üle poole ja infodialoogides ligi kolmandik küsimustest. Põhjuseks on asjaolu, et *mis* lubab vormistada küsimusi erinevate semantiliste kategooriate kohta (a: objekt; b: omadus).

- (a) 01 L: **`mida ma `siia kaussi panen.**
 02 (0.3)
 03 E: **`puhastatud `maasikad.**
- (b) 01 R: **mis `vahe sel `mustal=ja kollasel=on.**
 02 (0.5)
 03 E: **@ `maitse `vahe? @**

Eriküsimuste küsisõnad paiknevad küsilausungi alguses (c: rida 01), eelneva küsimuse teemat jätkavas küsimuses harva ka tagapool (c: rida 04). Mõnikord võib *kui*-küsiühendis *kui* ka ära jääda (*{kui} suur `grupikene teil `on.*).

Eriküsimused on suhtluses vormistatud tüüpiliselt lausena (c: rida 01). Muid süntaktilisi konstruktsioone (fraas või ainult küsisõna) kasutatakse valdavalt lokaliseeriva eriküsisõnaga parandusalgatuste vormistamisel (→ SK 114), harvemini ka teemajätkajana lisainfo küsimisel (c: rida 04).

- (c) 01 V: **a millal `sõit peaks `olema.**
 02 H: **see võiks `olla nüüd kahekümne= `kaeksandal det `sembril.**
 03 (1.0)
 04 V: *** kakskend kaheksa * ja `tagasi millal.**
 05 H: **no `tagasi näiteks `kolmandal jaanuaril.**

Eriküsimus väljendab episteemiliselt tugevalt mitteteadja hoiakut. Tema keskne suhtlustegevus on infosoov (b, c). Selle kõrval kasutatakse eriküsimusi palju ka partneriparanduste algatajatena (→ SK 114), institutsionaalses suhtluses ka vastuse tingimuste täpsustamisel (→ SK 10).

SK 100. Eriküsimused jagunevad kitsasteks ja avarateks. **Kitsad** eriküsimused ootavad vastuseks konkreetset infot (elukoht, nimi, kellaaeg jms), mida väljendab üldjuhul üksiksõna või mitmesõnaline fraas, **avarad** küsimused tahavad pikemat vastust (narratiiv, selgitus, põhjendus jms).

Küsimuse tüübi otsustamisele aitab kaasa kolm kesket tegurit: a) küsisõna (ja selle semantiline kategooria); b) küsimuse positsioon järjendis (teemapakkuja või teemajätkaja); c) küsimuses olevate sõnade ja grammatiliste vahendite valik. Lõplikult selgub konkreetse küsimuse kitsus/avarus kontekstis.

Konkreetsed küsisõnad ei ole küsimuse kitsuse/avarusega kindlalt seotud, siiski saab siin välja tuua teatud eelistused. Kitsaste küsimuste vormistamiseks kasutatakse palju konkreetsele infole viitavaid *kui*- ja *mis*-küsiühendeid (*kui palju*, *mis kell* jm), samuti küsisõnu *kes*, *kus* ja *millal/kuna* (a). Avaraid

küsimusi vormistavad enim küsisõnad *mis* ja *kuidas*. Avar küsimus võib sarnaneda vormilt rutiiniküsimusega, kuid see ei oota rutiinivastust (vrd *Kuidas läheb? – Hästi.*), vaid pikemat infot (b).

Kitsad küsimused on üldjuhul vestluses käsil oleva teema jätkajad ja eelneva (kon)tekstiga seotud (a). Avarad küsimused esinevad valdavalt teemapakkuja positsioonis (b: küsimus alustab uut teemat), kuid võivad olla ka teemajätkajad.

- (a) 01 N: ma `tean muidugi kuidas läbi `Orava võiks sinna Leevile saada
 02 aga `see teeb `ringi `sisse.
 03 (0.9)
 04 M: **kus=se `Orava on=vel.**
 05 (0.5)
 06 N: no: Oravale on siit kusagil vast üks `kolmekümne=kilomeetri `ringis.
- (b) 01 H: **a kuidas `teil muidu läheb.**
 02 V: .hhh (0.5) noh läheb `emal=on (0.6) `mõni öhtul on tal `palavik=ja
 03 (0.4) mõni `öösi `magab kehvasti teine õ- kord on tal `parem, täna
 04 magas `ilusti=ja
 05 (0.5)
 06 H: ahah
 07 (.)
 08 V: `eile oli kolm=seitse `kaheksa. {ned} .hhhhh (.) {no} (0.4)
 09 `vaheldu `misi on se asi nii=et kuidas: kuidas `kunagi `on se asi.

Eriküsimuste vastused

SK 101. Kitsa eriküsimuse otsene vastus on lühike ja konkreetne ning vormistatud grammatiliselt ennekõike fraasi või üksiksõnana. Vastusfraas/-sõna asendab küsifraasi/-sõna täistähendusliku moodustajaga, mis on sama lauseliige ja kuulub küsifraasi/-sõnaga ette antud tähenduskategooria raamidesse (a: *kuhu* > `Narva ja Kohtla-`Järvele.). Selliste vastuste puhul ei korda vastaja küsimusest elemente ega lisa infot, mida ei ole otseselt küsitud. Sellised fraase tõlgendatakse suulise suhtluse analüüsis iseseisvate tervikutena, mitte täislause elliptiliste variantidena (→ SK 21).

- (a) 01 V: ma sõidan kell üheksa hommikul ära kontsert`tuurile.
 02 (0.5)
 03 H: kuhu.
 04 (0.5)
 05 V: `Narva ja Kohtla-`Järvele.

Grammatiliselt eripärane on vastus tegevusele suunatud kitsale küsimusele, mis sisaldab üldverbi ja ootab vastuseks konkreetset tegevust märkivat öeldisverbi või verbifraasi (b: *mis`teed >`telekat vaatan*). Selline vastus on grammatiliselt lause, kuid käitub suhtluses sarnaselt fraas-/sõnavastusega. Subjekt verbivastuses üldjuhul puudub, kusjuures selle puudumist ei käsitleta ellipsina (→ SK 21). Subjekt on grammatiliselt vajalik juhul, kui vastuse vormistaja on modifitseerinud küsimuses olevat subjekti või vahetanud selle välja (c: *ta > ma*).

(b) 01 H: ah või`nii. mis`teed sis.

02 (0.5)

03 V: **ee`telekat vaatan.**

04 H: aa.`terve oled=ja.

06 (0.3)

10 V: jaa?

(c) 01 V: mis=**ta**`teeb sul sis.

02 (.)

03 H: **ma** (.)`puhastan teda.=hhhhh

Fraas-/sõnavastuste kõrval esinevad kitsaste küsimuste puhul ka otsesed täisvastused, mis on vormistatud tervikliku lausega ja kordavad küsimuse elemente (d: rida 07). Sellised vastused kannavad üldjuhul erirolli, andes küsijale märku, et vastaja võib küsija soovi korral pakkuda enam infot kui küsimusega nõutud. Seetõttu järgnevad täisvastusele tihti uued küsimused sama teema kohta (d: rida 09).

(d) 01 M: *varem=nagu=`pole=nii=ullusti`läind.*

02 (1.2)

03 A: *mh a=`hästi=läks=ju *

04 (.)

05 E: >oota`mida sa`õpid. <

06 (0.4)

07 M: **m=õpin`klassikalist filo`loogiat=h.**

08 (0.4)

09 E: ahaa:::?=mingi: >`oota=see=on=ju=mingi <`kreeka`keel {ja}

Kitsa küsimuse kaudsed vastused vormistatakse üldjuhul pikemalt (e: vastaja informeerib, et takso saadetakse tellijaga samast linnajaost).

- (e) 01 H: sooviks `taksot.
 02 ((3 vooru vahele jäetud))
 03 V: ja `tuleb teile auto.
 04 (.)
 05 H: kui `kiiresti ta [jõuab.]
 06 V: [.hh] `saadan teile `Anne`linnast auto.

SK 102. Avarad eriküsimused ootavad partnerilt pikka jutustavat või seletavat vastust, mis grammatiliselt on vormistatud lause või mitmelausealise tekstina ja võib ulatuda ka üle mitme kõnevooru.

- 01 H: .hh e `uvitaks sülearvutite laenutamise`tingimused=et=
 02 V: =jah=
 03 H: =kuidas teil see `käib.
 04 V: see on `nii nagu te laenutaksite raamatut neljaks tunniks `korraga
 05 see on `tasuta, .h ja: `hetkel ei=ole `ühtegi vaba arvutit aga
 06 `hommikupoolikul on `kindlasti rohkem. .hh ja te `peate olema
 07 `kojulaenus`õigusega:: `raamatukogu`lugeja.

SK 103. Osa küsimusi ei anna partnerile üheselt märku, kas ootuspärane on kitsas või avar vastus. Vastaja valib sel juhul vormi vastavalt oma tõlgendusele. Kui see läheb küsija arusaamast lahku, reageerib too vastusele lisainfo sooviga. Näites vastab V küsimusele *mis te `teete* kitsa vastusega *sööme*, mille järel H esitab küsimuse *mis veel*, märkides sellega, et ootuspärane oluks avar vastus (rida 07).

- 01 H: no mis te `teete.
 02 (0.5)
 03 V: **sööme.**
 04 (1.0)
 05 H: mhmh.
 06 (2.1)
 07 H: .hhhhhhh (0.6) mis `veel.=hhhhhh
 08 V: `midagi muud ei=tee.

SK 104. Vormilt eripärase eriküsimuste piirirühma moodustavad **lünk-küsimused**, milles küsija vormistab küsilausungi algusosa kuni infolüngani, mille adressaat peab täitma. Küsimus ei ole lõpetatud süntaktiliselt, semantiliselt ega intonatsiooniliselt. Lünka täitev vastus sobitub üldjuhul süntaktiliselt ja semantiliselt eelneva vooruga (a: *ma jään praegu võlgu || kakskümmend.*; b: *Napoleon suri || Elba saarel*).

- (a) 01 O: ((loeb müüjale raha)) * viiskend kuuskend seitseend
 02 < kaheksagend, > * (1.0) öheksakümmend. < öheksagend `kaks, >
 03 ja **ma jään praegu võlgu**
 03 M: **kakskümmend**.

Lükküsimus ja vastus moodustavad naabruspaari, milles küsimus on suhtlustegevusena lõpetatud ja projekteerib järgnevat vastust, andes ette viite oodatavale infole ja selle grammatilisele vormile. Oodatav info ja selle vorm on üldjuhul tuletatavad lause alguse ja konteksti koostöös (b: kontekst määratleb, et oodatakse Napoleoni surmakohta, mitte aega, põhjust vms).

- (b) 01 A: ja **Napoleon suri**
 02 (1.2)
 03 B: **Elba saarel**

Suhtluses on lükküsimused kitsad jätküküsimused, mis ei algata uut teemat. Lükküsimusi kasutatakse infosoovide ning partneri parandusalgatuste vormistamisel (→ SK 122). Nad esinevad tihti kindlates kontekstides, olles nt kokkuvõtted (a), õpetajaküsimused koolis (b) jms.

ALTERNATIIVKÜSIMUSED

SK 105. Alternatiivküsimus eeldab, et selles sisalduv propositsioon vastab tõele ja küsitavaks on mingi komponendi sisu, mille võimalikest väärtustest pakub küsimus valiku, eeldades, et üks neist on õige või sobiv (→ SÜ 322). Prototüüpse alternatiivküsimuse vormistamiseks kasutatakse lausungi alguses küsipartiklit *kas*, lisandub alternatiivide paar, mida eraldab sidend *või* (a). Üldjuhul sisaldab alternatiivküsimus ühe verbi (a) või kaks erinevat verbi (b), harva esineb verbikordus (c). Väga harva võib küsimus pakkuda ka enam kui kaks alternatiivi.

- (a) 01 H: **kas** teil on `kaks **või** `kolm `võsu.
 02 V: meil on kaks võsukest kes on=ää (0.5) ää nii `sama linnutamas
 03 ja `üks kes on `kohtamas kuskil `Tartu peal kell `neli saab ta
 04 kaubamaja ees `kokku.
- (b) 01 H: `öelge p-p- (.) `öelge palun=ee kas=ee kui `kiirabi `kutsuda kas=ta
 02 `kohe **viib** `haiglasse või `võib `kodus **anda** `mingit `ravi.
 03 (0.5)
 04 V: n:ad `otsustavad koha `peal kas `on vaja viia või ei=`ole vaja viia.

- (c) 01 H: tere. ma sooviksin teada `mis kell lähevad bussid `Tartusse.
 02 (0.8)
 03 V: `järgmine läheb `kolmteist kolm`kümend.
 04 H: a kas see **läheb** `Jõgeva kaudu või ta **läheb** kuskilt `Mustve kaudu.
 05 V: `Jõgeva kaudu.

Lisaks võib alternatiivküsimus olla vormistatud ka fraasina, milles esitatakse üksnes pakutavad alternatiivid ilma verbita (d).

- (d) 01 H: .hh tere ma sooviks `neuroloogi juurde `aega.
 02 (18.0)
 03 V: kas `**täiskasvanule** või `**lapsle**
 04 H: `täiskasvanu

Analoogiliselt üldküsimusega võib ka alternatiivküsimus olla vormistatud ilma küsisõnata väitkonstruktsioonina, enamasti alternatiive sisaldava rindühendina (e), harva lausena (f). Sel juhul toetub lausungi interpreteerimine suhtlejate episteemilisele staatusele ja küsimuse kontekstile analoogiliselt väitvormis üldküsimusega (→ SK 90). Ka siin küsitakse infot, mille osas adressaat on episteemiline autoriteet (e, f) ning toetutakse eelnevale kontekstile (e: Elva haigla number).

- (e) 01 H: tere ma palun `Elva haigla `numbrit.
 02 V: jaa? üks=`hetk.
 03 (...)
 04 V: **registra`tuur või `info.**
 05 H: ma tegelt tahaksin `haigla numbrit. (.) arstide=tuba ei=ole={võ.}
 (f) 01 S: noo `täpselt. .hhhhh < siis > =ääääää (0.3) `**sina (.) ostad `omme**
 02 **või täna,**
 03 (1.3)
 03 K: `ma vist ostan `omme.

Alternatiivküsimused on tegelikus suhtluses väga harvad. Argisuhtluses on nende põhiliseks tegevuseks infooovi väljendamine (a, f), kusjuures nad esinevad ennekõike teemajätkajatena. Institutsionaalses suhtluses on suurem osa alternatiivküsimustest vastuse tingimuste täpsustamised (d, e) (→ SK 10) ning ülejäänud valdavalt infooovid. Kahe tegevuse keeleline vormistamine on sealjuures erinev. Infooovid on peaaegu alati vormistatud rind- või koondlausena ja partikli *kas* abil (a, c), vastuse tingimuste täpsustamine aga võib olla vormistatud nii lause kui rindühendina ning võrdselt nii *kas* abil kui küsimarkerita (d, e). Lisaks esineb alternatiivküsimus väga harva ka partneri-paranduse algatajana (→ SK 121).

SK 106. Vastavalt küsimise alla langevale lausungiosale jagunevad alternatiivküsimused kaheks. Valdav osa on **erialternatiivküsimused**, mille puhul langeb valiku alla üks komponent (küsimusetuum) püsivast propositsioonist. Vormi poolest on need eraldava rinnastusega rindühendid või ühe verbiga küsivad koondlauseid (a), samuti verbikordusega küsimused, mis on selgelt fookustatud alternatiividele, mitte verbile (*a siis on: 'täisprotsent või on mingi: 'osa*).

- (a) 01 H: jah aga=aga ütleb=et `number ei ole kasutusel m=mõtsin=et=
 02 V: =**kas se on `eraisik või firma**.
 03 H: jah eraisik jah? ja siis se firma kus `töönumber tal `ka: ütleb et `ka:
 04 ei ole.

Üldalternatiivküsimuse korral on küsimise all on kogu propositsioon (lause sisu) ja vastaja valib kahe või enama propositsiooni vahel. Tekstis väljendab selliseid küsimusi üldjuhul rindlause (b). Piirjuhtumiteks on küsimused, milles on üks subjekt ja kaks tegevust (*kas te=s jätate oma telefoni `numbri või helistate kuulutusel oleva * selle * mo `biili=peale*).

- (b) 01 H: .hh ee kas `oponent=ee **kas seal hh õppetoolis pannakse paika**
 02 **[või peab ise `leidma.]**
 03 V: [jah jah jah] seda peate jälle oma `juhendajaga `rääkima. et kes
 04 `on ja=nii=edasi.

Nagu üldküsimused, nii ka alternatiivküsimused jagunevad neutraalseteks ja eelistuslikeks. Eelistatud alternatiiv esitatakse tüüpiliselt esimesena ning eelistusele osutavad keelelised markerid. Nt on eelistatud alternatiiv erinevalt teisest rõhuline (a: *`eraisik või firma*), teise alternatiivi ees esineb kerge intonatsiooniline piir või otsimismarkerid (c: *`bussireise või: `lennureise*). Samuti osutavad eelistusele või mitte-eelistusele teatud sõnad (*näiteks, ka, äkki, ainult, peab* jm) (b). Leksikaalselt markeeritakse eelistatud valik ka juhul, kui selleks on teine alternatiiv (d: *pean* vs. *võin*).

- (c) 01 V: .hh ee te mõtlete **`bussireise või: > `lennureise.** <
 02 H: bussi?
 (d) 01 L: kas ma **`pean** `jär:gmise peale või ma **`võin** `siit edasi= `minna
 02 `nii `ka üpata:..
 03 U: nii `võid `ka üpata.
 04 L: `jah: (.) o `kei,

SK 107. Alternatiivküsimuse otseseks **vastuseks** on vastaja valitud alternatiiv. Üldjuhul on vastus küsimuses oleva sõnaga morfoloogiliselt joonduv üksiksõna või fraas (a: *lauatelefon* > *laua*), kuid see pole reegel (b: *täiskasvanule* > *täiskasvanu*).

- (a) 01 V: .hh (.) `laua`telefon või mo`biil.
 02 (.)
 03 H: `laua.
- (b) 01 H: .hh tere ma sooviks `neuroloogi juurde `aega.
 02 (18.0)
 03 V: kas `täiskasvanule või `lapsele
 04 H: `täiskasvanu

Kuna alternatiivküsimus vajab vastusena valitud alternatiivi väljaütlemist, siis koosnevad ebakindlad ja probleemile viitavad vastused valitud alternatiivist koos nende juurde käiva markeriga (c: *vist ostan* `omme; d: *loomu* `likult `õngega). Lausena vormistatud vastus, mis kordab ka küsimuse osi, osutab tihti mingile probleemile (c: vastaja kahtleb oma valikus, millele osutab pikk paus enne vastust ja sõna *vist*).

- (c) 01 S: noo `täpselt. .hhhhh < siis > =ääääää (0.3) `sina (.) ostad `omme
 02 või täna,
 03 (1.3)
 04 K: `ma vist ostan `omme.
- (d) 01 U: kui `endal `kala on `vaja, kas lähete võtate `kahvaga või `õngega.
 02 (0.8)
 03 A: * loomu`likult `õngega. *

Lisaks on vastajal võimalik pakutud alternatiivide valimise asemel anda mingi kolmas vastus (e).

- (e) 01 H: `öelge p-p- (.) `öelge palun=ee kas=ee kui `kiirabi `kutsuda kas=ta
 02 `kohe viib `haiglasse või `võib `kodus anda `mingit `ravi.
 03 (0.5)
 04 V: n:ad `otsustavad koha`peal kas `on vaja viia või ei=`ole vaja viia.

SK 108. Alternatiivküsimuse ja teiste küsimuseliikide piir ei ole are.

Alternatiiv- ja üldküsimuse piirirühma kuuluvad küsimused, milles esitatakse eksplitsiitselt kaks teineteist **välistavat alternatiivi**. Mõnikord on nende vahel sidend *või* (a), mõnikord mitte (b). Tegevusele suunatud küsimuse tarvis on olemas eraldi süntaktiline konstruktsioon, sama verbi jaatav

ja eitav verbipaar (b). Välistavad küsimused saavad suhtluses tihti pikema kaudse vastuse (a).

- (a) 01 K: .hhh kule=kas `kartulitega teeme `nii=et keedame (.) `koorega või
 02 `ilma=kooreta.
 03 (0.4)
 04 S: *no `eks nad koorime `ära=et siis ei=ole `homme vaja sellega*
 05 *`tegeleda.*
- (b) 01 S: kas=ma `küsisin=ei `küsinud.
 02 (0.8)
 03 K: *ei= `vist.*

Alternatiivküsimuse ja üldküsimuse piiri hägusust näitab asjaolu, et adresaadid vastavad küllalt tihti alternatiivküsimusele nagu üldküsimusele, esitades vastuse juba esimese alternatiivi järel. See on eriti tavaline juhul, kui esimene alternatiiv on vastajale sobiv (c), aga mitte ainult. Ka lisavad vastajad mõnikord teise alternatiivi järel uue vastuse või ühendavad alternatiiv- ja üldküsimuse vastuse (d).

- (c) 01 H: .hh ee kas `oponent=ee **kas seal hh õppetoolis pannakse paika**
 02 [või peab ise `leidma.]
 03 V: [*jah jah jah*] seda peate jälle oma `juhendajaga `rääkima. et kes `on
 04 ja=nii=edasi.
- (d) 01 H: jah aga=aga ütleb=et `number ei ole kasutusel m=mötsin=et=
 02 V: =**kas se on `eraisik või firma.**
 03 H: *jah eraisik jah?* ja siis se firma kus `töönumber tal `ka: ütleb et
 04 `ka: ei ole.

Alternatiivküsimuse ja eriküsimuse piiril paikneb küsimus, mis on vormistatud eriküsimuse küsisõnaga *milline*, *mis* või *kumb* koos pakutavate alternatiividega (e). Samuti kuuluvad siia küsimused, milles teine alternatiiv vormistatakse eriküsimuse küsisõnaga, mis võimaldab piiramata hulga erinevaid vastuseid (f).

- (e) 01 R: \$ minu=meelest `väga ea (.) * vaatsid * \$
 02 (4.0)
 03 R: mhemhe **kumba** sa `naerad (.) `ülemist **või** `alumist,
 04 (1.0)
 05 L: m(h)hm (.) \$ *ma naeran seda `alumist, a=ma vaatan ülem-* \$
 06 *mhemhe*

- (f) 01 H: .hh ja see on `selline=et `täna tulevad `külalised.
 02 (0.5)
 03 V: `siia või kuhu.=
 04 H: =e jaa (0.3) `Rutikule.

PÖÖRATUD POLAARSUSEGA RETOORILISED KÜSIMUSED

SK 109. Pööratud polaarsusega retooriline küsimus on katusmõiste lausungitele, mida iseloomustab pööratud polaarsus ja polüfunktsionaalsus.¹⁵ Pööratud polaarsusega lausung ütleb midagi, mis on sõnastatule eitusejaatuse skaalal vastupidine, nt lausung *miks `need peavad `teised peavad `nii palju `raha saama* väljendab arusaama `need teised ei peaks nii palju raha saama' (a). Polüfunktsionaalsus tähendab, et selliste lausungite abil tehakse mitmeid suhtlustegevusi, millest peamised on erinevad väited (seisukohad, hinnangud, õigustamised, vaidlustused, kaeblemised, süüdistused, etteheited) ja direktiivid (keelud, käsud, nõuanded). Küsimise roll on retooriliste küsimuste puhul sekundaarne ja võib ka puududa. Sealjuures võib konkreetne küsimus täita suhtluses ühte või mitut suhtlustegevust korraga. Näites (a) esitab kõneleja küsivormis kaeblemise. Näites (b) esinevad korraga etteheide, et partner ei räägi torusse, käsk torusse rääkida ja küsimus mitterääkimise põhjuse järele.

- (a) 01 V: **ja=miks `need peavad `teised peavad `nii palju `raha saama.**
 02 (0.6)
 03 H: **jah eba`õiglus on, ebaõiglus=**
 04 V: =eba`õiglus on `tõesti. (.) .jah (.) kuule ää=`küll.
- (b) 01 H: `kellele sa=nüd seda `ütlesid.
 02 V: ee: ma `küsin.
 03 (1.0)
 04 H: **a=miks sa `torusse ei=räägi.**
 05 (0.5)
 06 V: **e ma `vaatan praegu `kuupäeva.**

Erinevad retoorilised küsimused paiknevad päris küsimusest eri kaugusel. Lähemal küsimusele on need, mille küsisõna võimaldab reageerida nagu

¹⁵ Retooriline küsimus on mitmeti tõlgendatav mõiste. Siin jäävad kõrvale selle mõiste ilukirjanduslikud tõlgendused.

vastavale küsimusele (a, b), kaugemal on sellised, milles küsisõna ei ole kasutatud otseses tähenduses (c: küsisõna *mida* ei küsi objekti järele, mida lüdistatakse).

- (c) 01 T: \$ ei `õnnestu teil kääki keerata. \$
 02 (13.3)
 03 P: `mida sa `lõdistad, * Annika *

Nagu retoorilised küsimused ise, on ka nende reaktsioonivoorud polüfunktsionaalsed. Vastuse valik oleneb sellest, kuidas vastaja tõlgendab eelneva voo suhtlustegevust. Üldjuhul reageerib partner retoorilisele küsimusele nagu mitteküsimusele (nt seisukohavõtule reageeritakse vastuseisukohaga, vaidlustusele ja etteheitele oma käitumise või seisukoha õigustamisega jne). Näites (a) reageerib partner öeldule nõustumisega, mitte põhjendusega nagu *miks*-küsimuse vastuse korral.

Kui vestluspartner soovib etteheite korral vestlust neutraalsel toonil jätkata, vastab ta otsese vastusega ehk tõlgendab etteheidet „meelega“ neutraalse küsimusena. Näites (b) kasutab vastaja otsest põhjendust, nagu vastates *miks*-küsimusele. Samal ajal reageerib ta ka küsimuses olevale etteheitele ja täidab käsu, mida näitab asjaolu, et etteheidet ega käsku järgnevas ei korrata.

Retoorilised küsimused on üldjuhul vormistatud lausete abil ega erine morfosüntaktiliselt pärisküsimustest (v.a teatud rühmad). Nende eripäraseid suhtlustegevused tulevad esile kindlas kontekstis, mis moodustavad teatud voojärjendeid (joonis 21).

1. voor	Partnerile ootusvastane, taunitav tegevus või info.
2. voor	Keelav, tauniv, eksimusele, ootusvastasusele jne viitav retooriline küsimus.
3. voor	Ebasobiva tegevuse lõpetamine, eksimuse heastamine, süüdistuse vaidlustamine, eneseõigustus, samameelsuse väljendamine, ka vastus küsimusele.

Joonis 21. Retooriliste küsimuste tüüpilised voojärjendid

SK 110. Kesksed retoorilised küsimused on eesti suhtluses negatiivset hoia- kut väljendavad *miks*-küsimused ning direktiivsed *kes*-, *mis*- ja *mida*-küsimused.

Formaalselt põhjuse järele küsivaid *miks*-küsimusi esineb palju argi- suhtluses, kus nad on peaaegu alati polüfunktsionaalsed (samas rollis esineb mõnikord ka küsisõna *mis*). Retoorilised *miks*-küsimused osutavad mingile vastu olule või väljendavad kõneleja negatiivset (etteheitvat)

hoiakut. Peamised suhtlustegevused, mida *miks*-küsilausetega läbi viiakse, on etteheide, käsk, nõuanne, kaeblemine, vaidlustus. Vestluspartnerid reageerivad neile õigustuse, põhjenduse, käsu täitmise või samameelsuse väljendamisega.

01 H: meil tuleb `omme suur `pidu.

02 (0.5)

03 H: et

04 V: **miks sa ei elista `õhtu, s=on `odavam.**

05 H: **ma eile õhtu pidin `elistama, läks meelest `ära lõpuks.**

06 V: `täna õhtu `kah.

Institutsionaalses suhtluses esineb *miks*-küsimus harva ja kindlates kontekstides (nt teaduslik debatt vms), sealjuures üldjuhul otsese põhjusküsimusena. Samuti on see põhjusküsimusena tavaline väikeste laste kõnes.

SK 111. Direktiivseid *kes-*, *mis-* ja *mida*-küsilauseid kasutatakse peamiselt käskude, keeldude ja etteheidete tegemiseks. Kui küsilause käib käimasoleva tegevuse kohta, siis on sellel keelav funktsioon (a), kui see käib lõpetatud, tulevikus toimuva või mõne üldise tegevuse-käitumise kohta, siis on selle peamine funktsioon etteheide (b).

(a) 01 T: \$ ei `õnnestu teil kääki keerata. \$

02 (13.3)

03 P: `mida sa `lõdistad, * Annika *

(b) 01 M: **kallis laps `kes=se `rääkis täna et ta `õpib \$ `küla pääl `ära ilusti. \$**

02 (0.4)

03 S: ma=i ütelnud,

Direktiivsed *mida*- ja *mis*-küsilauseid erinevad infot küsivatest sama küsisõnaga lausetest lauseprosoodialt. Neis on tugevalt rõhutatud nii küsisõna kui ka verb, millega ühtlasi kaasneb põhitooni järsk tõus ja langus mõlemal sõnal (a: `mida sa `lõdistad). Suurt osa direktiivsetest küsilausestest iseloomustab lisaks negatiivselt markeeritud sõnavalik, eriti verbivalik (*vahtima*, *lõdistama*, *lärmama*, *piuksuma*, *porisema*, *jorisema*, *õgima* jne).

Kirjandust küsimuste ja vastuste kohta: HENNOSTE, TIIT 2012. Küsimuse vorm, epistemiiline staatus ja epistemiiline hoiak. | HENNOSTE, TIIT jt 2009a. Küsimused eestikeelses infodialoogis I. Küsimuste vorm. | HENNOSTE, TIIT jt 2013. Küsimused eestikeelses infodialoogis II. Küsimused ja tegevused. | HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA

RÄÄBIS 2013. Searching information necessary to implement the answer. Questions in Estonian institutional information-seeking dialogues. | HENNOSTE, TIIT jt 2016. Üldküsimuse vorm ja funktsioonid läbi nelja sajandi ja kuue tekstiliigi. | HENNOSTE, TIIT jt 2017. Polar questions, social actions and epistemic stance. An exercise in pragmatic typology. | HENNOSTE, TIIT jt 2019. Estonian declarative questions: Their usage and comparison with *vä*- and *jah*-questions. | HENNOSTE, TIIT jt 2023. The division of labor between particles *jah* and *jaa* 'yes' as responses to the requests for confirmation in Estonian. | KEEVALLIK, LEELO 2009a. The grammar-interaction interface of negative questions in Estonian. | KEEVALLIK, LEELO 2009b. Üldküsimuse lihtvastuste funktsioonid. | KEEVALLIK, LEELO 2010d. Minimal answers to yes/no questions in the service of sequence organization. | KEEVALLIK, LEELO, KÜLLI HABICHT 2017. Grammaticalization, (inter)subjectification, and sequencing of actions: the Estonian epistemic (question) particle *ega*. | LAANESOO, KIRSI 2012. Pööratud polaarsusega retoorilised küsimused argivestluses. | LAANESOO, KIRSI 2014. Direktiivsed *mis*- ja *mida*-küsilauseid suulises suhtluses. | LAANESOO, KIRSI 2017. *A miks sa torusse ei räägi?* MIKS-küsilausetega tehtavad suhtlustegevused argitelefonivestluses. | LAANESOO, KIRSI 2018. Polüfunktsionaalsed küsilauseid eesti argivestluses. | LAANESOO, KIRSI, LEELO KEEVALLIK 2017. Noticing breaches with nonpolar interrogatives: Estonian *kes* ('who') ascribing responsibility for problematic conduct. | METSLANG, HELLE 1981. Küsilause eesti keeles. | PAJUSALU, RENATE 2006. Multiple motivations for meaning of an elative *wh*-construction in Estonian. | RUMM, ANDRA 2019. Avatud küsimused ja nende vastused eesti suulises argivestluses.

5. KÜSIMUSED JA VASTUSED PARANDUSJÄRJENDIS

PARANDUSJÄRJENDI EHITUS

SK 112. Küsimuste-vastuste eripärane suhtlustegevus suulises dialoogis on probleemide lahendamine vestluspartneri algatatud ja kõneleja (probleemi tekitaja) poolt läbi viidud paranduse abil. Selliseid parandusi nimetatakse lühidalt **partneriparandusteks**.

Paranduse tulemusel moodustub dialoogis **parandusjärjend**, mille minimaalne variant koosneb kahest eri voorudes paiknevast komponendist: parandusalgatus ja lahend. Algatusele eelneb probleemüksusega voor. Lahendile järgneb tagasimineku suhtluse pealiinile, mis tavaliselt toimub ilma markerita. Selle kõrval võib algataja lisada vastuse järele eraldi sulgeja-markeri, mille tulemuseks on laiendatud parandusjärjend. Markerina esineb üldjuhul informeerituse muutumist osutav dialoogipartikkel (*aa*, *ahah*), mis vormistatakse eraldi vooruna või pikema vooru osana (näide: rida 04) (→ SK 58). Sulgejat nimetatakse analoogiliselt järellaiendusele (→ SK 10) järjendi kolmandaks liikmeks. (Vt joonis 22.)

01 V: .hh kuidas sul `seal läks.

02 H: kus.

03 V: .hh `Eve juures.

04 H: aa `Eve juures oli `kihvt, ..

1	H:	.hh kuidas sul `seal läks.	<i>probleemüksus</i>		
2	V:	kus.	parandusalgatus	MINIMAALNE	LAIENDATUD PARANDUS- JÄRJEND
3	H:	.hh `Eve juures.	<i>lahend</i>	PARANDUSJÄRJEND	
4	V	aa `Eve juures oli `kihvt,	sulgeja		

Joonis 22. Partneri algatatud parandusjärjendi põhikomponendid

Partneriparanduse alla paigutatakse kolme liiki probleemide lahendamised.

- **Kuulmisprobleemi** korral partner ei kuulnud öeldut piisavalt hästi.
- **Arusaamisprobleemi** korral on tegu öeldu ebapiisava mõistmisega.
- **Aktsepteerimisprobleemi** (vastuvõetavusprobleemi) puhul on eelneva vooru info või suhtlustegevus partnerile ootusvastane, nii et ta ei saa või ei taha seda ilma partneripoolse kinnituseeta aktsepteerida. Siia kuulub kaks varianti. Ühel juhul osutab algataja

üllatust, teisel juhul väljendab ta lisaks ka **lahkarvamust** öelduga, seades kahtluse alla öeldu tõesuse, vastuvõetavuse, sobivuse jne. (Aktsepteerimisprobleemide tõlgendamises on uurijate vahel erimeelsusi. Osa uurijaid arvab need ainult osaliselt paranduse alla ja osa jätab paranduse alt välja (→ SK 14)).

Parandusalgatuste tarvis on kasutusel neli põhivõtet, mis erinevad selle poolest, kui konkreetset algataja probleemile ja võimalikule lahendile viitab.

- **Avatud parandusalgatus** osutab, et kõneleja voorus oli probleem, kuid ei lokaliseeri seda täpsemalt (*Nägin eile Juhanit. – Ah?*).
- **Raskuskohta lokaliseeriv eriküsisõna** lokaliseerib probleemiksuse semantiliselt ja süntaktiliselt (*Võibolla Juhan nägi teda. – Keda?*).
- **Üleküsimine** (kordusalgatus) lokaliseerib probleemiksuse selle kordamisega ja ootab kinnitust (*Tulin Juhaniga. – Juhaniga?*).
- **Tõlgendusettepanek** lokaliseerib probleemi, pakub välja algataja-poolse tõlgenduse probleemiksusest ja ootab kinnitust (*Nägin eile Juhanit. – Kangurit või?*).

Parandusalgatuse põhivõtted ja põhiprobleemid on omavahel seotud, kuigi mitte järgalt (tabel 4). Avatud algatus osutab ennekõike kuulmisprobleemile ja lokaliseeriv eriküsisõna arusaamisprobleemile. Üleküsimise (kordusalgatuse) puhul seostuvad vormivariandid erinevate probleemidega. Vä-kordus ja prosoodiliselt markeeritud kordus viitavad aktsepteerimisprobleemile, prosoodiliselt markeerimata ilma küsisõnata kordus arusaamisprobleemile. Üleküsimiste alla on arvatud ka valekordus, milles algataja kordab partneri öeldut valesti. Tõlgendusettepanek viitab ennekõike arusaamisprobleemile.

Tabel 4. Probleemide ja algatusvõtete põhiseosed

ALGATUSTE PÕHIVÕTTED	ALGATUSTE KEELELISED PÕHIVARIANDID	PARANDUSEGA LAHENDATAVAD PÕHIPROBLEEMID		
		KUULMIS-PROBLEEM	ARUSAAMIS-PROBLEEM	AKTSEPTEERIMIS-PROBLEEM
Avatud algatus	Tavaline	x	(-)	
	Markeeritud	(-)	(-)	(x)
Eriküsisõna		(x)	x	(-)
Üleküsimine	Valekordus	x	-	-
	Puhas kordus	(-)	(x)	(-)
	Markeeritud ja vä-kordus	(-)	(x)	x
Tõlgendus	Puhas ja jah-tõlgendus	(-)	x	(-)
	Vä-tõlgendus	(-)	x	(x)

x – keskne probleem, millele antud vormivahendi kasutus viitab

(x) – selle probleemi puhul esineb antud vahend harva

(-) – selle probleemi korral antud vahend ei esine või esineb üksikjuhtudel

- – selle probleemi korral antud vahend ei esine

Paranduse vajalikkuse, välja tõstetava probleemi ja võtte valib esmalt algataja. Iga probleem ei pea viima algatuseni ning algataja saab kasutada sama probleemi korral erinevaid algatusi. Üldiselt kehtib põhimõte, et algataja valib antud olukorras maksimaalselt konkreetse algatuse variandi. Samas on parandamine dialoogiline protsess, probleemi tekitaja ei pea aktsepteerima algataja pakutud probleemi, algataja aga tema pakutud lahendit.

AVATUD PARANDUSALGATUS

SK 113. Avatud parandusalgatus osutab, et kõneleja eelnevas kõnevoorus oli probleem, kuid ei lokaliseeri seda.

Kesksed **algatusvahendid** on siin eraldi kõnevooru moodustavad küsi-partiklid *ah*, *mida* ja *kuidas*, lisaks harva esinevad *mh*, *mis* ja *misasja*. *mida* ja *kuidas* on eesti keeles kasutusel nii argi- kui institutsionaalses suhtluses, *ah* ja *misasja* on argisuhtluse algatajad. *mida*, *kuidas* ja *misasja* avatud paranduse algatusvahendina on eriküsisõnade partiklistunud vormid, mis ei väljenda oma tavalist semantilist ega süntaktilist sisu. Partiklite kõrval on harva kasutusel ka vabandused (*vabandust*) ja lausevormis eksplitsiitsed osutused mittekuulmisele (nt *mitte ei kuule*, *mis sa ütlesid*, *mis sa räägid*, *kuidas see oli*, *oi ma ei kuule*).

Grammatilisest seisukohast on avatud algatus spetsiifiline küsimuse variant, mida väljaspool parandust ei esine. (Mõned autorid paigutavad selle ka eriküsimuste hulka, aluseks arusaam, et algatust võib sageli võrrelda küsimusega *mida sa ütlesid?*)

ah, *mida*, *kuidas* ja *misasja* on üksi kõnevooru moodustades enamasti avatud paranduse algatajad (a: *ah*; b: *kuidas*; c, e: *mida*; d: *misasja*).

- (a) 01 H: kust=sa `tead.
 02 (0.8)
 03 V: `Aare ütles.
 04 (.)
 05 H: **ah**
 06 (.)
 07 V: **Aare** `ütles.
 08 (.)
 09 H: `elistasid talle=vä.
 10 (0.6)
 11 V: `ei, ma nägin teda esmaspäev `koolis.

- 12 (.)
- 13 H: **ah**
- 14 (.)
- 15 V: *ma nägin `esmaspäev `koolis teda.*
- 16 H: aa (0.3) kule `elista `mulle.
- (b) 01 H: *aga aga `kuskohas `Soomes see ültse `on.*
- 02 (1.0)
- 03 V: jah (.) a (.) **kuidas**
- 04 H: e
- 05 V: ma=i=kuul- (.) [{mis}]
- 06 H: [**`kus**]kohas see Soomes `on.
- 07 V: e see on `Jüvasküla `kant.
- (c) 01 H: {no ega ma `üles ei ajanud.}
- 02 (0.7)
- 03 V: **mida?**
- 04 (.)
- 05 H: *ega ma `üles ei ajanud.=*
- 06 V: =ei.
- 07 H: `olite ikka `üleval. kuis teil `on olemised.
- (d) 01 V: no=mis te seal `laagris sis teete.
- 02 (1.0)
- 03 H: ei `täna ei=teind `midagi.=hh
- 04 (0.6)
- 05 V: aa.
- 06 (1.0)
- 07 V: okei. (0.4) *me oleme just `peresse jõudnud.*
- 08 (0.8)
- 09 H: **mis`asja.**
- 10 V: *et=me `jõudsime sia sia `peresse.*
- 11 (0.7)
- 12 H: aa? okei.
- (e) 01 H: tere. (.) ma paluks Elvas `Teetorni baari `numbrit.
- 02 (0.8)
- 03 V: Elvas.
- 04 H: jah.
- 05 (2.0) ((klaviatuuriklõbin))
- 06 V: *m ei ole `antud meie andmebaasi sellist `baari.*

- 07 (1.0)
 08 H: > MIDA? <
 09 V: *sellist 'BAARI EI OLE 'ANTUD meie andmebaasi kahjuks.*
 10 (.)
 11 H: ei 'ole? 'Kesk tänavas.
 12 (0.5)
 13 V: ei sellise nimega 'baari ei ole 'antud meie andmebaasi.

mida ja *misasja* esinevad harva ka lokaliseeriva parandusalgatusena. Kahte varianti eristab hääldus. Avatud algatuse *mida* on hääldatud eelmis(t)est kõnevooru(de)st kiiremini ning selles tõuseb kuuldeliselt esile sõna teine silp *-da* (mõnel juhul on esimene silp hakanud redutseeruma, andes tulemuseks *mita*). Lisaks esineb sageli kaks tunnust: *mida* on hääldatud enim tõusva intonatsiooniga ja/või algab sama kõneleja eelmisest voorust kõrgemalt või madalamalt (c, e). Avatud algatuse *mida* eripärane hääldus esineb alati ning ei olene sellest, kas probleemvoorus on mõni partitiivis lauseliige, millele *mida* saaks lokaliseeriva algatusena viidata või mitte. Avatud algatuse *mis'asja* on hääldatud rõhuga liitsõna teisel poolel (d).

Avatud parandusalgatusega lahendatakse ennekõike **kuulmisprobleeme**, mille põhjuseks on kõige sagedamini pealerääkimine, segavad hääled või mõni kuulamist segav tegevus, lisaks halb kuuldavus telefonikõnes, suhtlejate suur kaugus vahetus suhtluses jm.

Lahendina kordab paranduse läbiviija sel juhul peaaegu alati probleemvooru. Sealjuures esineb puhas kordus harva (a: rida 07). Tüüpiliselt jäetakse ära üksused, mis viitavad probleemvoorule eelnevasse vooru, nt vastus eelnevale küsimusele (a: rida 15 *ei*), piiripartiklid (b: *aga*, c: *no*), tahaviitavad hoiakupartiklid (b: *ültse*). Teisalt lisatakse mõnikord probleeminfo kordamisele viitav piiripartikkel *et* (d) või hoiakumarkereid (e: *kahjuks*). Mõnikord muudetakse lause sõnajärge (a, b, e), harva lauseehitust (d).

Harva lahendatakse avatud algatusega ka **aktsepteerimisprobleeme**. Ootusvastase info puhul on algatus hääldatud tihti valjult, rõhutatult ja/või üllatust, kahtlust või usumatust väljendava intonatsiooniga (e: *MIDA*). Lahendile lisatakse sel juhul tavaliselt seletusi, vabandusi või muud lisainfot (e: *kahjuks*) ja sellele järgneb tihti uus algatus (e: rida 11).

LOKALISEERIV ERIKÜSISÕNA

SK 114. Raskuskohta **lokaliseeriv eriküsisõna** (varem nimetatud lokaliseerivaks algatuseks) osutab, et probleemüksuseks on konkreetne komponent kõneleja voorust. Algatus vormistatakse eriküsimuse küsisõnadega (*mis, kes, kus, millal* jm), mis lokaliseerivad probleemi semantiliselt ja süntaktiliselt (a: `selle > mille). Enim algatusi on vormistatud küsisõnaga *mis*.

(a) 01 P: `selle ma võin `ära tappa.

02 I: **mille**.

03 (0.4)

04 P: **punase**

Tüüpiliselt kasutatakse lokaliseerivat algatust **arusaamisprobleemide** korral. Kesksed probleemüksused on referentsiprobleeme tekitavad asetsõnad (a: *selle*), asemäärsõnad või muud liiga üldised kategoriseeringud, samuti kuulajale tundmatud nimed või lausungid, millest puudub mõni arusaamiseks vajalik element. Nende kõrval esinevad ka laiemad arusaamisprobleemid, mille puhul on algatajal vajadus pikema seletuse või lisainfo järele. Referentsiprobleemidele osutavad algatused vormistatakse kõige enam üksikküsisõnast koosneva vooru abil (a: *mille*).

Tüüpiliselt avatud algatusena kasutatav *mida* esineb harva ka lokaliseeriva eriküsisõnana, osutades enamasti probleemvoorus puuduvale lauseelemendile (b: *mida* > *kirjutada*). Lokaliseeriv *mida* on erinevalt avatajast häälstatud eelneva tekstiga samas tempos, rõhk on esimesel silbil ja teine silp on langeva intonatsiooniga.

(b) 01 H: \$ no mis sa `teed. \$

02 (.)

03 V: .hhhh eeee kirjutan `referaati ümber.=hh

04 (0.3)

05 H: ega sa=i=`viitsi=ju tegelikult `präegu.

06 (0.3)

07 V: **mida**.

08 (.)

09 H: **kirjutada**.

10 V: ma `pean.

Küsisõnale võib lisanduda **raamiv kordus** ehk probleemüksust sisaldava lausungi või selle osa kordus, mis aitab probleemi allikat lokaliseerida. Raamiga algatusel on sealjuures ka oma erikontekst. See on kasutusel juhul,

kui soovitakse täpsustada mingit eelkõneleja poolt tuntuna esitatud referenti (c: *seda* `konspekti > `mis konspekti). Sealjuures on rõhk probleemüksusele viitaval sõnal (c: `mis).

- (c) 01 L: ja sis `lõpuks ee `ütles et ta tahab *seda* `konspekti `minu käest=et
 02 tahab `eksamit teha. hõõ (.) * ma ütsin [et nojah.] *
 03 M: [`mis konspekti.]
 04 L: *tekstoloogia*.
 05 M: aa

Harvemini esineb algatus, milles referentsiprobleemile viitab konstruktsioon küsisõna + probleemüksuse kordus (d: *kus* `teil). Siin on probleemile osutav kordus rõhuline. Antud juhul on probleemüksuseks asesõna *meil*, mille referent jääb arusaamatuks (d: *meil* – *teil*, read 02 ja 09).

- (d) 01 K: et: (0.6) Aili=Peeter `käisid eelmine (.) laub (0.5) se `Riivo käis
 02 re`monti tegemas *meil*=ja `l:agi on ära: tehtud.
 03 (0.7)
 04 K: lakke on pandud niukene (.) `asi.
 05 (.)
 06 T: ota `kus kohas.
 07 K: mõlemas `toas.
 08 (1.2)
 09 T: **ke- kus** `teil.
 10 (0.3)
 11 K: *Põltsamaal*.

Referentsiprobleemile viitavat parandust tõlgendatakse üldjuhul kitsa eriküsimusena (→ SK 100–101) ning paranduse **läbiviimine** toimub probleem sõna või -fraasi asendamisega sobiva täistähendusliku sõna või fraasiga või puuduva üksuse lisamisega. Asendamise korral on lahend üldjuhul samas morfoloogilises vormis ja samas süntaktilises rollis kui probleemüksus ja algatus (a: *selle* > *mille* > *punase*; c: *seda* > `mis > *tekstoloogia*). Lisamise korral sobitub puuduv üksus süntaktiliselt problemlausungisse (b: *ei viitsi* > *mida* > *kirjutada*).

Omaette alaliigi lokaliseeriva algatuse ja üleküsimise piiril moodustab konstruktsioon *mis* `x, milles nominatiivis *mis*-küsisõnale lisandub rõhuline probleemüksuse kordus. Selline algatus osutab, et eelnev voor oli kuulajale arusaamatu väide, mis ootab pikemat seletust (e). Ka võib algatus viidata seletust ootavale aktsepteerimisprobleemile, nagu näites (f), milles on probleemiks „päris“ vampiirid/kummitused.

- (e) 01 H: .hh Katariina Saabas siin. .hh et tuleks kunagi *seda* 'lepingut
 02 sõlmima.
 03 (2.0)
 04 V: mm **mis** 'lepingut.
 05 H: **ee et Arvo** (.) **märtsist** 'lasteaeda (.) **tuleb.**=
 06 V: =ahah, ahah vabandage mul see 'nimi ei tulnud .hh ei tulnud nagu
 07 hästi `ette.
- (f) 01 L: =kas siin räägib sellest `ka mis=se Transil`vaania see vam`piiridest=
 02 T: =n `seda ta ei `räägi, ta räägib [{mi- mis} `pā]ris on.
 03 M: [se=on=ju `põhiline.]
 04 (.)
 05 L: aa.
 06 (1.0)
 07 M: **mis** `päris.
 08 (.)
 09 T: **noh** `päris kummitused. **ega=se** `Transil:- Transil`vaanias või
 10 **kuskohas se** `oli see mõeldi `välja=ju.

Harva esineb eriküsisõna lokaliseeritud **kuulmisprobleemi** markerina. Sel juhul on algatuseks kuulmisprobleemset üksust markeeriv küsisõna + lokaliseeriv raamkordus (g: *hindamiseskaalat ei `ole* > *`mida ei ole*) või küsisõna (h: *`kuhu=kohta*).

- (g) 01 H: .hhhh mis seal `räägiti.
 02 (1.5)
 03 V: noh
 04 (0.3)
 05 H: lasteaias.
 06 (2.2)
 07 V: lühidalt `seda et=ee mingit *hindamiseskaalat ei `ole*.
 08 (1.5)
 09 H: **et** `mida ei ole
 10 V: `*hindamise* `skaalat.
 11 H: jah.
- (h) 01 H: tere, `Sauna kolmkend kuus üks `takso.=
 02 V: =`kuhu=kohta.
 03 (.)
 04 H: < `Sauna (.) `kolmkümmend `kuus. >
 05 (.)
 06 V: ja `tuleb teile `auto.

Lahendiks on sel juhul probleemosa kordus, tavaliselt hääldatuna rõhulisena, aeglasemalt või muul kuulmist hõlbustaval viisil (g: *hindamiseskaalat* > '*hindamise* 'skaalat; h: '*Sauna kolmkend kuus* > < '*Sauna* (.) '*kolmkümmend* '*kuus*. >).

ÜLEKÜSIMINE

SK 115. Üleküsimine ehk **kordusalgatus** seisneb probleemüksuse täpses või pisimuudatustega kordamises. Näites on probleemüksuseks *matkal* (rida 04), millele V reageerib kordusega, millele on lisatud küsipartikkel *vä* (rida 06). Probleemi lahendiks on H vastus (rida 07), mis koosneb kinnitusest (*jah*) ning täpsustavast lisainfost (*ka* '*nuuga panen* '*ringi mööda jõge*).

- 01 V: ahah, a=sul mingit 'puhkust ka tuleb kunagi=vä.
 02 H: no: ma võtsin: 'n:ädal 'aega, (0.4) täendap (0.4) 'kaheksa'teist=kuni
 03 kaks-kend='seitse ja kaks-kend='kolm=kuni=kaks-kend='seitse
 04 ma=olen '*matkal*.
 05 (0.6)
 06 V: '*matkal*=vä.
 07 H: *jah*. (.) *ka* '*nuuga panen* '*ringi mööda jõge*.
 08 (.)
 09 V: ahah

Kordus on suulises suhtluses kasutusel eri rollides ning parandusalgatusena ebakindlate piiridega.

Probleemide alusel jagunevad kordusalgatused nelja põhirühma, mille piirid ei ole aredad (tabel 5):

- eripärase liigina kordused, mis ootavad üksnes **kinnitust** üle küsitud info kehtivuse kohta
- **arusaamisprobleemile** viitavad kordused
- aktsepteerimisprobleemile viitavad **üllatuskordused**, mille taustal on uus ja üllatav info
- aktsepteerimisprobleemile viitavad vaidlustavad algatused, mis väljendavad **lahkarvamust** öelduga (osutavad info ootusvastasust, seavad kahtluse alla öeldu tõesuse, vastuvõetavuse, sobivuse jne)

Tabel 5. Üleküsimise põhivariandid

PROBLEEM	PÕHIVORM	LAHEND
Ebaselge	<i>Jah</i> -kordus	Kinnitus
Arusaamisprobleem	Markeerimata kordus	Seletus või täpsustus
Arusaamisprobleem + üllatus	Markeeritud või <i>vä</i> -kordus	
Üllatus	Markeeritud või <i>vä</i> -kordus	Tugev kinnitus
Lahkarvamus	<i>Vä</i> -kordus	Põhjendus või õigustus

Vormilt on valdav osa kordusalgatustest sõnad või fraasid, mis toimivad vastust pakkuva kinnitusküsimusena. Kordus võib olla prosoodiliselt markeerimata või markeeritud (hääldatud tõusva intonatsiooniga, rõhutatult, valjemini, aeglasemalt jne). Samuti kuuluvad algatuste hulka osalt kordused, millele lisandub kinnitusküsimuse küsisõna (*või/vä, jah*) ja/või hoiakuline partikkel (*kohe, ka, -gi/ki, sis, juba* jm).

Kordusalgatuse vorm ja probleemid ei ole üksüheses vastavuses (tabel 5). Ühest küljest toetuvad algatuse alaliigid küsimuse vormikasutuse normidele (→ SK 90–92). *jah* küsisõnana osutab pakutava vastuse tõsikindlusele ja tugevale kinnituse ootusele ning välistab info aktsepteerimatusel viitava tõlgenduse. *vä* võib väljendada lahkarvamust küsimuse all oleva väite või seisukoha suhtes, aga ka kasutaja üllatust või ebakindlust. Sellisena vastandub see *jah*-kordusele ning viitab ennekõike aktsepteerimisprobleemidele. Prosoodiliselt markeeritud puhas kordus võib viidata erinevatele hoiakutele, tunnetele jms, sealhulgas üllatusele, lahkarvamusele, aga ka nt rõõmule. Prosoodiliselt markeerimata puhas kordus viitab eeskätt arusaamisprobleemile.

Lahendiks on kordusalgatuse puhul kinnitusküsimusele omaselt partiklivastus (*jah, jaa, mhmh, ei*). Lahend kinnitab (või ei kinnita) algatuses probleemiks tõstetu kehtivust. Samas kinnitab (või ei kinnita) kõneleja sellega ühtlasi paranduse esile kutsunud infot.

Lahendi põhivariandid on seotud algatuse aluseks olnud probleemidega (tabel 5). Kinnitusalgatuse vastuseks piisab kinnitusest. Arusaamisprobleemi puhul lisatakse kinnitusele seletav või täpsustav lisainfo. Puhas üllatuskordus saab tihti vastuseks tugevama kinnituse (nt korratud partikli). Lahkarvamusele viitavad algatused vajavad põhjendust või õigustust. Kuna sama vormivõte võib viidata erinevatele probleemidele, siis otsustab tõlgenduse esmalt probleemi tekitaja-vastaja. Kui see algatajat rahuldab, siis suletakse sellega järgend.

Ilma lisainfota kinnitavate vastuste korral kehtivad samad järjendi jätkumise normid nagu muude kinnitusküsimiste korral (→ SK 94). *jah*

aktsepteerib ka küsimuses sisalduva hoiaku ja projekteerib parandusjärjendi sulgemist. *jaa* abil kinnitab vastaja, et varem öeldu kehtib, kuid distantseerub algatuses väljendatud hoiakust. *jaa* jätab parandusjärjendi avatuks ning toob üldjuhul kaasa selle laiendamise.

Märkus. Parandusest väljapoole jäävad „rituaalse uskumatus“ kordused, mille rolliks on topikaliseerida saadud info ja osutada teema arendamise soovi (→ SK 57). Samuti jäävad välja info vastuvõtmist üksnes registreerivad kordused, mis partnerilt reaktsiooni ei oota.

SK 116. Eripärase rühma moodustavad **kinnituskordused**, mis ootavad partnerilt üksnes ülekinnitust eelnevas voorus olnud info kohta. Keskne vormivahend on siin küsisõna *jah*, mida kasutades kõneleja ühtlasi märgib kinnituse soovi. *jah*-kinnituskordus esineb tihti olukorras, kus algataja varasem teadmine või arvamus on ümber lükatud, algataja aktsepteerib uue teadmise, kuid soovib selle kohta siiski kinnitust. Eriti oluline on see juhul, kui tegu on olulise ja täpsust nõudva infoga (a: read 06–09). Samas pole tihti üheselt selge, milles on ülekinnituse soovi taga olev probleem (b).

- (a) 01 H: `punkt=`taru?
 02 (1.0)
 03 V: jaa?
 04 H: `ät `mail `punkt=`e-`ee.
 05 (3.8)
 06 V: `Berta? (.) `punkt `Aru?
 07 (0.5)
 08 H: `Taru, `teega.
 09 V: `Taru=**jah**?
 10 H: **mhmh**
- (b) 01 V: kuidas sul `eksam läks.
 02 H: \$ `läbi sain.= \$ ((rõõmsalt))
 03 V: =`said=**jah**.
 04 H: \$ **jah** \$

Teise rühma moodustavad **arusaamisprobleemidele** viitavad kordused. Kordusalgatusi ei kasutata üldjuhul referentsiprobleemide korral (sel juhul on kasutusel eriküsisõnad; → SK 114), vaid konteksti loova seletava või täpsustava lisainfo saamiseks, mis aitaks öeldut (paremini) mõista.

Siin võib eristada ainult arusaamisele viitavaid ja üllatusega algatusi. Üksnes arusaamisprobleemile osutamiseks kasutatakse ennekõike

prosoodiliselt markeerimata kordust, ebakindluse korral ka *vä*-algatust. Üllatuse lisandumisel on kasutusel markeeritud hääldus või *vä*-algatus.

Lahend vajab arusaamisprobleemi korral seletust või täpsustavat lisainfot, lihtsalt kinnitus ei ole piisav. Näites (c) jätkab H oma vastust *et* abil, mis projekteerib vastuse laiendamist, kuid V katkestab selle, esitades ise lisainfot sooviva küsimuse (read 04–06).

- (c) 01 H: .hh et=e (.) teil on sin ärijuhtimis: `haru? .hh et kas: mis
 02 `õppesuunad teil täpselt `on. sellel `alal. (.) äri `juhtimise.
 03 V: **õppesuunad.**
 04 H: **jah** .hh et=
 05 V: =ee meil on olemas=ee `rahvusvaheline ärijuhtimine? (.) .hh ee
 06 (.) te mõtlete ma `gistri:õpet või
 07 H: bakalaureust. bakalaureust jah?

Üllatust ja mitteamusaamist väljendavad algatused võimaldavad valida arusaamisprobleemile või üllatusele viitava tõlgenduse. Kui vastaja tõlgendab algatust viitena arusaamisprobleemile, siis lisab ta kinnitusele lisainfot (d: read 05–06).

- (d) 01 H: tere `Merike elist[ab=ä.]
 02 V: @ [noo?] tere=tere @
 03 H: kule kas sul `kemikaalidest ka `puudus on=vä.
 04 V: @ **kemikaalidest.** @
 05 H: **jaa, `haigla likvideerib oma `laborit. seal (.) peale peale minu:**
 06 **röövretke: veel `on natukene.**

SK 117. Ülejäänud kordusalgatused seostuvad aktsepteerimisprobleemidega, mille taustal on saadud info ootusvastasus.

Ühe rühma moodustavad siin **üllatuskordused**, mille puhul probleemiks on algataja jaoks uus ja sealjuures üllatav info. Üllatust väljendavad markeeritud kordused, *vä* ning erinevad partiklid (a: rida 05 *juba*). Üllatusalgatused saavad vastuseks tihti tugevdatud kinnituse (a: rida 07).

- (a) 01 V: ja nende `peresse tuli selle Rauli peresse tuli `tütar ka nüüd
 02 nii=et neil on nüüd *neli* `last=sis.
 03 H: oi `jumal [küll.]
 04 V: [aga] `Leol siis ei ole nagu `ühtegi.
 05 H: ahah [ahah] `**neljas juba.**
 06 V: [jah]
 07 V: **neljas \$ jaa. \$**
 08 H: ja kus=se `Raul elab siis

Teise rühma moodustavad algatused, millega algataja väljendab lisaks üllatusele ka **lahkarvamust** öelduga, vaidlustades öeldu tõesuse, täpsuse, sobivuse, asjakohasuse, osutades, et midagi on viltu või et saadud info on tema jaoks sobimatu jms. Sellised algatused on ennekõike vormistatud *vä* abil, samuti võivad lisanduda teatud partiklid (*ka*, *-ki/gi* jm). Vaidlustused ootavad vastusena põhjendust või õigustust ning võivad pakkuda võimaluse öeldut muuta.

Siin on kaks varianti, mille omavahelised piirid on ebakindlad. Ühel juhul on tegu uue infoga, mille aktsepteerimisega algatajal on probleeme (b: rida 02). Teisel juhul lükkab öeldu ümber algatajal oleva teadmise, soovi vms ning esindab sellisena suuremat aktsepteerimisprobleemi (c: rida 05).

- (b) 01 V: see `buss läheb kuskil `ühe paiku.
 02 H: `ühest=vä.
 03 V: *mhmh*, (.) Eve `ütles=et nad lähvad nüüd `varem.
 04 (.)
 05 H: aa
- (c) 01 V: see oli aind `koolieksam onju.
 02 H: jah.
 03 V: mingeid `vaatlejaid ei olnd, aind `Jüri ja see
 04 H: `ei (.) see `politseist oli `ka.
 05 V: oli `ka=vä.
 06 H: *jaa*.
 07 V: tegelt `ka=vä.
 08 H: too kont`rollis (.) meid.

Lahkarvamuse ja üllatuse vahel ei ole selget piiri ning vastaja tõlgendus ei pruugi algataja omaga kokku minna. Näites (d) reageerib H tugeva kinnitusega nagu üllatusalgatusele (rida 05), mille järel V osutab vajadust põhjenduse või õigustuse järele (rida 06).

- (d) 01 H: mina külastasingi: (.) `V-Välke.
 02 V: jah.
 03 H: *kahe* `Timmoga.
 04 V: `kahega=või.
 05 H: *kahega* `jah.
 06 V: a neid pidi olema oma ma=i=tea, (.) `kaheksa=või.
 07 H: `kaheksa pidi `olema=aga .hh ma lihtsalt `üksinda tulin {sält}
 08 `Luunjast=ja [ma=i]=saand nagu ülejäänusid `võtta.
 09 V: [aa]

SK 118. Üleküsimiste alla on arvatud ka kuulmisprobleemile osutavad **valekordused**, mille puhul inimene kuuleb ja kordab midagi muud, kui partner ütles. Tegu võib olla minimaalse erinevusega öeldust, nt juhul kui probleemi tekitavad sõnade lõpu ja alguse samad häälikud (a: *punkt aru* vs. *punkt taru*) ja täiesti väärast kuulmisega (b: *kümneaastane* > *viie*).

Lahendiks on öeldu kordamine kui korrektne info (b: *kümneaastane*), millele võib lisanduda eitav partikkel ja/või täpsustus (a: *'Taru, 'teega*)

- (a) 01 H: *'punkt='taru?*
 02 (1.0)
 03 V: *jaa?*
 04 H: *'ät 'mail 'punkt='e-'ee.*
 05 (3.8)
 06 V: *'Berta? (.) 'punkt 'Aru?*
 07 (0.5)
 08 H: *'Taru, 'teega.*
 09 V: *'Taru=jah?*
 10 H: *mhmh*
- (b) 01 V: *'kui vanad teil lapsed 'on.*
 02 H: *ee kümneaastane?*
 03 (0.5)
 04 V: *'viie.*
 05 H: *kümneaastane.*
 06 (.)
 07 V: *e oli 'viie.*
 08 (0.5)
 09 H: *ei, 'kümneaastane.*
 10 V: *vabandust ei kuule v:äga halb 'kostus on.*
 11 H: *kümme 'aastat.*
 12 V: *ahah kümne`aastane.*

TÖLGENDUSETTEPANEK

SK 119. Tõlgendusettepanek pakub välja algatajapoolse tõlgenduse probleemiksuse kohta ja ootab sellele kinnitust. Tõlgendus ise on enamasti nimesõna fraas (a). Sellele võivad lisanduda kinnitusküsimuse küsisõnad (*või/vä, jah* jm) (b) ja/või tõlgendusele osutav piiripartikkel *et, nii et, tähendab* või lause *sa mõtled, te mõtlete* jm (c).

- (a) 01 H: =tere='öelge=palun 'Tulbi tänavas see (.) 'Folksvageni 'esinduse
 02 'number. (...)
 03 ((otsib numbrit))
 04 V: 'Aave autokaubad.
 05 H: *jah*.
 06 V: neli kaks viis, (.) seitse öheksa kolm.
- (b) 01 H: te:re. paluksin teada 'Tartus on võimalik 'Mõisavahe tänaval
 02 'soolaravi teha. t=ega te ei=oska seal kontaktnaa- 'numbrit anda.
 03 V: 'soolakambrid *jah*?
 04 H: *jah*
 05 V: üks='hetk
- (c) 01 H: .hh kas 'teil on olemas=e 'jõusaali ja='ujula kasutamise 'võimalus.
 02 V: jaa?
 03 (.)
 04 H: kas 'neid on võimalik=ka 'broneerida.
 05 (1.2)
 06 V: **tähendab** > **te mõtlete** 'asutusele=vä. <
 07 H: *jah*

Tõlgendusettepaneku keskne vallandaja on **arusaamisprobleem**: algataja kontrollib, kas ta on öeldust õigesti aru saanud ja kas tema pakutav tõlgendus on partnerile sobiv. Probleemi allikad jagunevad kaheks. Osal juhtudel on kõneleja prognoosinud partneri võimet öeldust aru saada valesti (d), osal juhtudel aga kategoriseerinud oma info ebakindlalt, ebapiisavalt, ebaselgelt, partneri jaoks ebasobivalt või vääralt (a–c, e).

- (d) 01 H: aga sise- 'sisehaigustesse 'tuled eksju.
 02 (1.0)
 03 V: ma=ei='tea=hh. (.) sellepärast et sis jääb suur auk 'vahele=hh.
 04 (2.0)
 05 H: mm
 06 V: aga noh 'sinna 'küll.
 07 (0.5)
 08 H: mhmh (.) **diagnostikasse**.=
 09 V: =*mhmh*
- (e) 01 H: ee tere mul=on mul=on sihukene 'küsimus ega te 'oskate öelda
 02 'info 'Tallina kohta, mind huvitab 'loomaaed.
 03 (.)

- 04 H: [{-}]
 05 V: [.hh] `loomaaia numbrit jah?
 06 (0.5)
 07 H: *e-ei mitte`numbrit vaid`tööaega:*
 08 V: `üks=hetk

Arusaamisprobleemi korral on kasutusel kõik algatuse vormivariandid. Valik sõltub ennekõike sellest, kui kindel on algataja oma tõlgenduses. **Kindlad** tõlgendused on ilma küsisõnata ning *jah*-algatused (a, b, d, e). Nende puhul esitab tõlgendus tavaliselt loogilist järeldust teadmise põhjal, mis pärineb eelnevast voorust või algataja teadmistest. **Ebakindlad** tõlgendused vormistatakse *vä* abil, samuti on kasutusel partneri mõtlemist esile tõstev *sa mõtled/te mõtlete* (c, f).

- (f) 01 K: kes kellega `sina ennast samastad.
 02 (2.5)
 03 M: ee:: *sa mõtled`Õnne kolmeteistkümnest=vä.=*
 04 K: *=no`eelkõige jah*, sa võid muidugi tuua ka Santa `Barbarast.

Harva esineb tõlgendusettepanek ka **aktsepteerimisprobleemi** korral. Sel puhul on kasutusel *või/vä* abil vormistatud algatus (g).

- (g) 01 V: ei ma=i=`tee aga `kuule kas sa `tead et nad `tötsid selle (.) .hh
 02 radio:: `diagnostika {hiliseks.}
 03 H: jah
 04 V: *esmaspäevaks.*
 05 H: `homseks=või.
 06 (.)
 07 V: *jah, esmaspäevaks kell`neli.*
 08 (0.5)
 09 H: .hh mhhh @ ei kura:t @

Paranduse **läbiviimine** toimub tõlgendusettepanekute puhul kinnitusküsimuste minimaalvastustega (*jah, jaa, mhmh*) (a–d), millele võib lisanduda probleemvooru mingi osa kordus. Algataja tõlgendust tagasi lükkava vastuse korral lisatakse ka õige tõlgendus (e), tõlgenduse osalisel kinnitamisel võib lisanduda teine võimalik tõlgendus (f).

SK 120. Tõlgendusettepanekud jagunevad probleemüksuse suhtes kolmeks: asendamine, lisamine ja kompleksne tõlgendus.

Asendamise puhul vahetab algataja probleemüksuse samas vormis ja samasisulise omapoolse üksusega. Siin on tegemist ennekõike referentsi-

probleemiga. Tüüpiliselt asendatakse asesõna täistähendusliku sõnaga (a: *ta* > *võimendus*) või üldisem määratlus konkreetsema või täpsemaga (b: *viia* > *'ise ära vedada*).

- (a) 01 M: *ta=li='isegi=nüd 'nii 'kaua järjest 'töötanud.*
 02 (0.9)
 03 R: *'võimendus=vä.*
 04 M: *mhmh? (.) jah. (.) 'selle=mõts=et=õõõ (0.5) töötanud=õõõ (0.5)*
 05 *kor'rektselt.*
 06 E: *hehe*
 07 M: *\$ komp'lektself 'töötanud, 'kõik 'osad 'töötasid. \$*
- (b) 01 H: *tere kuskohas oleks võimalik 'Tartus 'ehitus'prahiti: > 'prügimäele*
 02 *viia. <*
 03 (1.0)
 04 V: *tändab 'ise ära vedada jah?*
 05 H: *jah.*

Lisamise korral pakub algataja välja partneri vóorus puudunud komponendi. Tüüpiliselt on see liitsõna loov laiendosa või täiend, mis lisab lähtevóorus implitsiitseks jäänud elemendi ja muudab üksuse ühemótteliseks (c: *'söökla* > *'ülikoli söökla*).

- (c) 01 K: *ei 'tea kus see klo'aak on.*
 02 (0.7)
 03 M: *no 'see 'söökla [noh]*
 04 K: [a] *'ülikoli söökla=[vä.]*
 05 M: [jaa]

Lisamise harva kasutatavaks positsiooniliseks erivariandiks on **jätkamine**, milles algataja lisab probleemi osutava süntaktilise elemendi partneri valmis lause lõppu, jätkates probleemvóoru grammatilist struktuuri. Jätkamine võib tuleneda sellest, et kõneleja lauses puudub mõni projekteeritud element. Näites (d) puudub verbi *akab* projekteeritud *ma*-infinitiiv (rida 01), mille partner R omalt poolt välja pakub (rida 03).

- (d) 01 V: *Eldarile anna sada 'grammi 'sisse siss akab.*
 02 (0.5)
 03 R: *\$ 'rää[kima=vä.] \$*
 04 V: ['lindista]ma.

Komplekssed tõlgendusettepanekud ei taandu asendamisele või lisamisele. Neis tehakse kokkuvõtte pikemast infost või pakutakse välja mingi oma-poolne järeldus partneri mitmeti tõlgendatavast infost (e: *kas kell* 'kaks=või või *pool* 'kolm=või. > *pool*= 'kolm jah?).

- (e) 01 A: ee=ütleme et=e kella 'kümnest=ee=h (.) 'neljani on 'vaba.
 02 (1.0)
 03 K: õõ siis paneks (2.0) *kas kell* 'kaks=või või *pool* 'kolm=või.
 04 A: õõ=hh (.) **pool**= 'kolm jah?
 05 K: **jah**.
 06 (.)
 07 A: ee ja kuidas 'nimi on.

PERIFEERSED PARANDUSALGATUSED JA PIIRVARIANDID

SK 121. Kesksete võtete kõrval on kasutusel harva esinevad parandusalgatuste variandid: alternatiivalgatused, lünkalgatused, eraldi parandusküsimused.

Alternatiivalgatuse korral kasutab kõneleja alternatiivküsimust, pakku-des välja lahendi erinevad alternatiivid (rida 12: *üks neli juures või* 'kolm nelja ees).

- 01 V: 'lauatelefoni numbrit mo`biil.
 02 H: no `mõlemad. laua=
 03 V: ='neli neli 'neli,
 04 (0.8)
 05 V: 'viis `seitse,
 06 (0.8)
 07 V: `seitse `seitse.
 08 (2.0)
 09 V: ja `neli=
 10 H: ={-} neligend='neli?
 11 (0.5)
 12 H: **üks neli juures või** 'kolm nelja ees.
 13 V: '**kolm** '**nelja**. 'viiskümend `seitse `seitsekümend `seitse.

SK 122. Lünkalgatuses vormistab algataja lause või fraasi algusosa ja partner viib konstruktsiooni sisuliselt ja grammatiliselt sobiva jätkuga lõpule. Lünkalgatusi võib teha lünkkoorduse ja lünküksimusega.

Lünkkoorduse korral kordab algataja probleemosale eelnevat lauseosa ja lõpetab probleemse osa ees (a: *seitse neli kaks?*). Kordusosa intonatsioon osutab sealjuures konstruktsiooni lõpetamatust.

- (a) 01 V: seitse neli kaks,
- 02 H: mhmh
- 03 V: neli kaheksa,
- 04 H: üks hetk **seitse neli kaks?**
- 05 V: **neli kaheksa**,
- 06 H: neli kaheksa,
- 07 V: üks kolm.
- 08 H: üks kolm. aitäh teile.

Lünküksimuse puhul moodustab algataja eraldi väitlause või -fraasi, mis ootab partnerilt lõpetamist. See võib esineda üksi (b: *firma=nimi=oli*) või koos eelneva küsimusega.

- (b) 01 H: tere. palun `öelge mulle Tallinasu Tallinas asuva: aktsiaselts (.)
- 02 `Meriner (.) ee `telefoninumber.
- 03 V: **firma=nimi=oli**
- 04 H: `Meriner.
- 05 V: Meriner.
- 06 H: jah.

SK 123. Probleemi võib lokaliseerida ka **eraldi algatusküsimuse** abil. Selline küsimus võib viidata arusaamisprobleemile, mis ootab probleemi põhjustajalt lahtirääkimist. Arusaamatuse põhjustajaks on tavaliselt küsijale tundmatu, arusaamatu sõna, mõiste vms, mille kohta kuulaja esitab infosoovi (a: *mis `see on*) või omapoolse tõlgenduse, mis ootab kinnitust (b: *kas see on nagu `keegel=vä.*).

- (a) 01 E: ma süön `iga õhtu @ `no:blu:d @ aga täna õhtu ei `söönd=[sest]
- 02 K: [mis `see on.]
- 03 E: tead **noblu on õ `küüslauk noh.**
- 04 A: aa
- (b) 01 K: no: räägi mis mis `asi see sulle siis `rõõmu `toob.
- 02 M: khm hh \$ assoo. \$.hh (0.5) ää: näiteks me mängime Välkudega

- 03 `bõulingut vahel=sekka?
 04 K: `misasja. (.) > `bõulingut kas see on nagu `keegel=vä. <
 05 M: **jah.** .hhh
 06 K: aa:.

Samuti võib kuulaja **tühistada** saadud info või suhtlustegevuse eitava keelendiga ja/või vastavasisulise väitega, osutades sellele kui veale. Sealjuures ei paku tühistaja ise lahendit, selle esitamine jääb probleemi põhjustaja hooleks. Tühistamist algatatakse väitlausungiga (c: *ei olnd* `Üksküla).

- (c) 01 K: kas te `vaatasite seda (.) `etendust see (.) mm (.) `Üksküla ja siis
 02 `Kaie Mihkelson mängisid=vä.
 03 U: **ei olnd** `Üksküla.
 04 K: **ei olnd jah Üksküla** `Hermaküla.
 05 M: [Hermaküla]
 06 U: [Hermaküla] jah.

SK 124. Parandusalgatusi kasutatakse ka **mäletamisprobleemide** korral. Mõnikord ei meenu inimesele mingi varem vestluses esitatud info ning ta kasutab probleemile osutamiseks nt lünkalgatusi (a), küsimusi või kordusi (b). Siin on tegu samuti suhtluse peatamisega probleemi lahendamiseks, aga paranduste hulka pole seda üldjuhul arvatud.

- (a) 01 K: .hhh teeks tervitus`napsuks seda (.) ilgelt ead seda `õunamahla
 02 viina ja natuke *ka`neeli*.
 03 ((10 vooru vahele jäetud))
 04 S: aa oota `mis=**se oli**, (.) `viin, õunamahl=**ja**: (.) **see**
 05 (.).
 06 K: **kaneel**.
 (b) 01 H: \$ kui `sul on täna `aega *kell`neli*?
 02 (0.8)
 03 H: siis *ermi`näitustemajas* on üks hästi `kortsuline (.) neenetsi `ätt
 04 (0.5) kes räägib muuhulgas `neenetsi `mütoloogiast. \$
 05 V: hmmmh
 06 ((4 vooru vahele jäetud))
 07 V: ota **mis`kell see`oli**.
 08 H: **kell`neli kell`kuusteist**.
 09 V: **ermis**
 10 H: **ermis seal`näituste majas**.
 11 V: ahah

SK 125. Suhtluses esineb infot, mille info saaja peab **fikseerima** väga täpselt (nt telefoninumbrid, aadressid, nimed, kokku lepitavad kellaajad jms). Kui info vastuvõtja ei suuda fikseerida kõiki vajalikke elemente, siis esitab ta kordamise soovi (a: *kuidas`eesnimi oli.*). Seda, et tegu on fikseerimisega, võib teksti pinnal väljendada fikseeritud info või selle osa kordamine (a: *Katariina Saabas. > *bas **). Kordamise soovina kasutatakse küsimusi (a) ja fikseeritud info kordust, millele oodatakse kinnitust (b: a *`kordan seitse kolm`kuus seitse`öheksa seitse seitse*).

- (a) 01 V: *`kuidas nimi*
 02 H: *Katariina Saabas.*
 03 (2.8)
 04 V: *.hhhh (0.8) * bas * (.) kuidas`eesnimi oli*
 05 H: *Katariina.*
- (b) 01 V: *`ja: `number=on: > kinnitamata < `andmetel`seitse`kolm`kuus?*
 02 H: *kolm kuus?*
 03 V: *seitse öheksa?*
 04 H: *seitse öheksa?*
 05 V: *seitse seitse.*
 06 H: *seitse=seitse, a`kordan seitse kolm`kuus seitse`öheksa seitse*
 07 *seitse.*
 08 V: *jah.*

SK 126. Algamise järel võib algataja jätkata ka ise aktiivselt probleemi lahendamist, mille tulemuseks võib olla partnerist **sõltumatu hilinevad taipamine**, millele viitab tihti partikkel *aa* (→ SK 64).

Selline taipamine võib viia parandusalgatuse ümbertegemisele. Näites (a) asendab E kordava/lokaliseeriva algatuse (rida 03) omapoolset lahendit pakkuva tõlgendusettepanekuga (rida 05). Näites (b) lahendab kuulaja enne partneri vastust probleemi ise ja tühistab omapoolse lahendi esitamise ka algatatud paranduse (a: *aa:.`seal*).

- (a) 01 A: *`järgmisest`semestriks ää oled`ka`ained valinud=vä.*
 02 (0.8)
 03 E: *mis`järgmisess.*
 04 (0.8)
 05 E: *[> aa nüüd=mis=`akkab=vä <]*
 06 A: *[nüüd`kevadeks nagu.]*
 07 (0.3)
 08 E: *eee=`JAA, (0,5) m=`võtsin`ungari keele.*

- (b) 01 K: mis sa eile `tegid.
02 (.)
03 M: ma käisin:=ee `sünnipäeval.
04 K: `kelle.
05 (0.4)
06 K: *aa.* `seal.
07 M: seal `jah.

Kirjandust partneriparanduse kohta: GERASSIMENKO, OLGA jt 2004. Other-initiated self-repairs in Estonian information dialogues: Solving communication problems in cooperation. | HENNOSTE, TIIT jt 2013. Küsimused eestikeelses info-dialoogis II. Küsimused ja tegevused. | MIHKELS, KRISTA 2013. Keel, keha ja kaardi-kepp: õpetaja algatatud parandussekventsides multimodaalne analüüs. | MIHKELS, KRISTA, TIIT HENNOSTE 2016. Avatud parandusalgatused eesti argisuhtluses. | RUMM, ANDRA 2019. Avatud küsimused ja nende vastused eesti suulises argi-vestluses. | STRANDSON, KRISTA 2001. Kuidas vestluskaaslane parandusprotsessi algatab? | STRANDSON, KRISTA 2006. Kõneleja reaktsioon vestluskaaslase parandusalgatusele.

6. DIREKTIIVID JA INFOPALVED

SK 127. Direktiivid on suhtlustegevused, mille tuumvariandis soovib direktiivi esitaja mõjutada adressaati ennekõike füüsiliselt toimima või mitte toimima teatud viisil (*Anna soola! Ära liiguta!*). Direktiivid jagunevad paljudesse hajusate piiridega alaliikidesse ning neid vormistatakse paljude erinevate keelevahenditega, mille seas prototüüpseks peetakse käskivat kõneviisi (→ SÜ 81–86).

Infopalved (varem nimetatud ka infosoovideks) paigutuvad küsimuse ja direktiivi piirialale. Nende eesmärgiks on saada partnerilt infot, samas vormistatakse neid ka analoogiliselt direktiividega (*Ütle mulle oma telefoninumber!*). Grammatikates neid eraldi välja ei ole toodud.

DIREKTIIVID JA VASTUSED

Direktiivide esiliikmed

SK 128. Direktiiv on naabruspaari esiliige, mis ootab mõnikord vastuseks füüsilist tegu või tegematajättmist (*Tule siia! Ära kiusa mind!*), mõnikord mittefüüsilisi tegevusi (*Mõelge kaasa!*). Direktiivi täitja tegevusega võib kaasneda verbaalne reaktsioon, ennekõike nõustumine või keeldumine soovitud tegevus sooritada, aga ka tänamine või verbaalselt väljendatud arusaamine direktiivist.

Direktiivid jagunevad paljudeks suhteliselt hajusate piiridega alaliikideks, mille lõplikku loendit ei ole võimalik anda ja mille terminoloogia on kõikuv: käsud, keelud, palved, ettepanekud, soovitusel, juhised, hoiatused jm (tabel 6).¹⁶ Direktiivile võib lisanduda üte või teise isiku pronoomen, mis osutab, kellele direktiiv on suunatud (*Sina, Juhan, istu ja oota!*).

16 Siin on oluline sõnade *palve* ja *soov* kasutuse kõikumine. Käesolevas grammatikas on soov (ja soovlause) käsitletud mittedirektiivsena (→ SÜ 326). Samas võimaldab soovlause väljendada ka direktiivi (*Kui sa veel natuke ootaksid!*).

Tabel 6. Direktiivide kesksed liigid

LIIGID	NÄITED
KÄSK	Korista oma tuba ära!
KEELD	Ära kisu! Ei tohi vennaga kakelda!
MANITSUS	Te võiksite vaikselt rääkida.
PALVE	Näita mulle ka! Kas sa saad mulle ühe euro laenata?
JUHIS	Need ääred tuleb ära lõigata. Sulata või ja sega suhkruga.
SOOVITUS	Sa pead ettevaatlik olema. Lase koogil natuke jahtuda, siis on parem lõigata.
HOIATUS	Kui sa nukku niimoodi loobid, siis see läheb katki. Supp on kuum.
ETTEPANEK	Lähme tuppa. Palun istuge.
MEELDETOLETUS	Võta oma rohi ära. Sa pidid emale helistama.
VEENMINE	Tule ikka!
KUTSE	Tulge meile pühapäeval külla.
PAKKUMINE	Ma võin homme sinu juurest läbi tulla. Kas sa kohvi tahad?
LOA ANDMINE	Sa võid minu kampsuni võtta.
SOOVIMINE	Saa ruttu terveks!

SK 129. Direktiivide vormistamise prototüüpseks vormiks peetakse subjektita **käsklauseid** käskiva kõneviisi 2. pöördes (a) (→ SÜ 81–86). Käskiva kõneviisi 3. pöoret kasutatakse vahendatud direktiivi puhul (b).

(a) 01 H: **võta homme `kleepsud kaasa.**

02 (.)

03 V: hea `küll.

(b) 01 H: ee ega ta nüüd enne üheksat ikka ei `lähe [{veel}]

02 V: [e `ei] lähe jah, aga

03 `üheksa algul `kindlasti juba.

04 (.)

05 H: ahah

06 V: [mhmh]

07 H: [et] `ärgu siis (.) \$ ilma `minuta ära mingi. \$

Märkus: Suulises keeles ei kasutata peaaegu üldse käskiva kõneviisi mitmuse 1. pöoret ja argisuhtluses on see markeeritud vorm (nt naerva häälega öeldud pidulik *Alustagem!*) (vrd kirjalik keel → SÜ 84). Käsklause võib esineda direktiivsena ka naabrusepaari järelliikmena, vastusena küsimusele, palvele, pakkumisele jm, väljendades kutset, nõustumist jm (O: *öelge kus teil `plaastrid on.* – M: *sealpool, tulge `vaatama.*).

Teise vormirühma moodustavad **väitlaused** ainsuse ja mitmuse teises pöördes ning mitmuse esimeses pöördes. Need võivad esineda nii kindlas kui ka tingivas kõneviisis:

- 2. pöördes ja mitmuse 1. pöördes väitlaused indikatiivis (*Istud siia! Istume siia.*) ja konditsionaalis (*Istuksid ehk korra. Ehk istuksime siia.*)
- 2. pöördes ja mitmuse 1. pöördes modaliseeritud väitlaused indikatiivis (*Sa pead koju minema. Seda on vaja parandada. Me võime siia istuda.*) (c) ja konditsionaalis (*Sa võiksid koju minna. Me võiksite siia istuda.*) (d)
- performatiivlaused indikatiivis ja konditsionaalis (*Ma soovitan sul koju minna. Ma palun, et te lahkuksite!*)

(c) 01 E: okei. **nüüd sa pead `esimesi hakkama `keerama.**

02 (1.1) ((I võtab midagi kätte))

03 E: ei `saa tole, (0.9) * {aga} * **vot `noaga saad ikkagi nüüd `keera.**

04 (2.6) ((I keerab kooki))

05 E: `voot=voot=voot=voot.

(d) 01 E: `**homme võiksid `sina Kaspari viia.**

02 (0.5)

03 I: võin `küll,

Kolmanda rühma moodustavad **küsilaused** (e, f). Siia kuuluvad jaatavad eri- või üldküsilaused ja eitavad üldküsilaused, väga harva alternatiivküsimused. Ka küsilaused võivad esineda indikatiivis (*Kas sa aitad mul õppida?*) või konditsionaalis (*Kas sa ei laenaks mulle nuga?*) ning ka modaliseeritud (*Kas sa võiks mulle soola anda?*).

(e) 01 T: **kas=kegi=`teeb mule `selle lahti.**

02 (0.4)

03 P: ma=i=`oska.

(f) 01 H: õ kuule. (0.3) mt **kas sa `saad=nüd (.) `ästi ruttu**

02 `**minu=juurde=tulla.**

03 (1.5)

04 V: jah? ja kui `kauaks?

Lisaks esinevad direktiivides mõned kindlad konstruktsioonid. Siia kuuluvad väitlauselised

- *las*-konstruktsioonid kindla kõneviisi 3. pöördes (*Las Juhan tuleb siia.*) (g)

- komplementlausekujulised *et*-laused 2. ja 3. pöördes (*Et sa kaod/kaoksid! Et nad kaoksid!*)
- tingimuslausekujulised *kui*-laused (*Kui sa veel natuke ootad/ootaks!*)

Omaette rühma moodustavad **finiitse öeldiseta** lausungid, mille seas on

- *da*-infinitiivid (*Lõuad pidada ja edasi teenida!*)
- fraasid (*Pool kilo võid. Magama marss!*) (h)
- vormelid (*Stopp! Parem pool!*)

- (g) 01 H: ma mõtlesin just et äkki sa tuled mulle poole tee=peal `vastu,
 02 sest `Marko saadab mind aind `poeni.
 03 (0.5)
 04 V: .hhhh las ta `saadab natuke `rohkem,
 05 sis ma `trükiks seni ea=meelega=ja=sis ma jõuan `ära teha.

- (h) 01 O: kolmsada hakkliha palun.
 02 (0.5)
 03 M: kümme viiskend.

Üldjuhul on käsud/palved vormistatud jaatavas ja keelud eitavas vormis (*Istu!* / *Ära istu!*). Samas võivad olukorda kirjeldavad väitlased esitada palveid nii jaatavas kui eitavas vormis (*Mul on kartulid otsas. Mul ei ole kartuleid.*) ja eitav üldküsimus võib väljendada palvet (*Kas sa ei tahaks kartuleid koorida?*).

SK 130. Direktiivi alaliikide ja nende vormistamiseks kasutatavate keeleliste konstruktsioonide vahel ei ole kindlat vastavust. Samad konstruktsioonid on kasutusel eri liikide vormistamisel. Näiteks käsklause vormistab käsku (*Istu!*), soovi (*Saa siis terveks!*), hoiatust (*Hoidu rongi eest!*) jm. Teisalt saab sama direktiivi vormistada eri keeleliste vahenditega. Vormi valiku aluseks on lokaalne kontekst, olukord *antud* dialoogis *antud* suhtlushetkel. Vormi valikut mõjutab kaks tegurit: esitaja deontiline hoiak ja prognoositavad takistused direktiivi täitmisel.

Deontiline hoiak märgib seda, kui palju esitaja arvab olevat endal õigust/pädevust/autoriteeti direktiivi antud hetkel esitada. Kui kõneleja arvates on tal kõrge õigus direktiivi esitada, siis ta osutab seda direktiivi keelelise vormiga. Kui tal on enda arvates madal õigus, siis ta väldib oma õiguse eksplitsiivset seerimist keelelise vormi abil.

Takistused märgivad seda, kui palju võib kõneleja arvates ette tulla adresaadipoolseid asjaolusid, mis takistavad tal direktiivi täitmist. Kui kõneleja

prognoosib suuri takistusi, siis vormistab ta direktiivi ühel viisil, kui väikesi takistusi, siis teisel viisil.

Õigus ja takistus ei ole situatsiooni või olukorra objektiivsed omadused, vaid need konstrueeritakse suhtlejate poolt valitud vormide abiga antud suhtlushetkel. Eriti relevantssed on need tegurid olukordades, mil direktiivi täitmine ei toimu kohe ja/või on täitjale keerukas. Eri hoiakute ja/või takistuste jaoks ei ole eesti keeles universaalset vahendite komplekti. Üldistatult võib öelda, et küsilausungeid kasutatakse juhul, kui direktiivi esitaja prognoosib võimaliku takistuse kõrgeks ja soovib ühtlasi vältida oma kõrge õiguse näitamist. Kõrget õigust ja madalaks prognoositud takistust võib näidata erinevate vahendite abil.

Sageli korduvate direktiivsete suhtlustegevuste tarvis on välja kujunenud tüüpvormid erinevate hoiakute ja/või takistuste puhuks. Nt rutiinsel takso-tellimisel kasutavad eestlased valdavalt väit- ja käsklauseid (a). Nende kõrval on kasutusel ka küsilaused, mida kasutatakse süstemaatiliselt siis, kui tegu on ebatavalise palvega, mille täitmisel võib ette tulla takistusi (mitu takso, suur takso buss jms) (b).

(a) 01 H: **ma palun `taksot** `Ringtee `kuuskend kaheksa `bee.

02 V: jaa, takso tuleb teile.

(b) 01 H: tere **`on teil `kahte autot** `Lossi `kolmteist saata.

02 (.)

03 V: e `Lossi kolmteist e `kes sealt tuleb.=

04 H: =`Juri nimele.

SK 131. Erinevad vormivariandid väljendavad direktiivsust erineva **kate-goorilisusega** (tugevusega). Tugevuse määratlemisel võetakse lähtepunktiks imperatiiv kui direktiivi prototüüpvorm. Üldist kategoorisuse skaalat eesti keeles ei ole, suur osa direktiivi tõlgendusest sõltub suhtlusolukorrast ja direktiivi lokaalsest kontekstist.

Üldistavalt võib öelda, et imperatiivist tugevamat käsku väljendavad *da*-infinitiiv (*Istuda!*), väitlause verb kindla kõneviisi teises pöördes (*Istud siia!*), verbita lausungid, eriti vormelid (*Seis!*), *et*-konstruktsioonid (*Et sa kaod!*), teatud direktiivsed performatiivverbid (*Ma käsin/nõuan, et..*), modaalverbid *tulema, pidama* (a), retoorilised küsimused (*Mida sa lõugad!*) (→ SÜ 87).

(a) 01 I: `nii, ja `kaarte (0.3) `segada ei `tohi=et **sa pead `võtma selle** (0.4)

02 [**ühe** (.) **kõige** `peal,]

03 P: [kõige `pealmise,]

04 (0.4)

05 E: noo?

Imperatiivist pehmemat käsku väljendavad modaalverbid *võima* (b), *saama*, *maksma* jmt, tingiv kõneviis, küsilause, eitus, olukorda kirjeldavad lausungid, agendile mitteosutamine (*tuleb teha*, *peaks tegema*) (c), teatud performatiivverbid (*palun*, *soovitan*), tingimuslaused (*Kui sa veel natuke ootad/ootaks!*) (→ SÜ 87).

(b) 01 I: noo kui teil=õõ hakkab niimodi: mäng `ühelepoole saada.

02 (2.3)

03 I: näed `mind `puksiti `välja.

04 E: mhmh nüüd sa võid minna `nõud `ära pesta.

05 I: jah

(c) 01 S: .hhhh ja=s kokakoolat peaks ostma näiteks:: (3.0) `kaks pudelid

02 `vähemalt.

03 (1.6)

04 K: jah

Direktiivi tugevdavad ajamäärsõnad ja episteemilised modaallaiendid *kohe*, *juba*, *ükskord*, *sedamaid*, *silmapilk*, *kindlasti*, *ometi*, *tõesti* jms (d), seda pehmendavad *eks/eksole/eksju*, *kui viitsid*, *ole hea*, *ole nii kena*, *palun* jms (e). *Palun* väljendab üldjuhul viisakat palvet, aga seda kasutatakse ka korduvate käskude puhul tugevdajana.

(d) * oehh ei see ei `söö `midagi. * nii `võta nüüd ja `söö ja `magama `marss.

(e) 01 H: @ kui `viitsid `kirjuta mulle. @

02 (.)

03 V: kui mul `jääb aega õhtul siis ma kirjutan `küll.

SK 132. Direktiiv võib olla suunatud otseselt direktiivi täitjale (a) või edastamiseks täitjale, kellele direktiiv vahendatakse (b, c). Mitmuse esimeses pöördes direktiivi puhul võib selle esitaja olla ka üks adressaatidest (d).

(a) 01 A: nii `minge nüüd õega `kaasa.

02 (0.5)

03 P: selge

(b) 01 H: ma palun `taksot `Ringtee `kuuskend kaheksa `bee.

02 V: jaa, takso tuleb teile.

- (c) 01 H: ee ega ta nüüd enne üheksat ikka ei `lähe [{veel}]
 02 V: [e `ei] lähe jah, aga
 03 `üheksa algul `kindlasti juba.
 04 (...)
 05 H: ahah et `ärgu siis (.) \$ ilma `minuta ära mingi. \$
- (d) 01 E: **lähme** `vaatame midagi `juua.
 02 (1.3) ((ema ja laps lähevad kööki))
 03 E: **vaatame** kas sin kapis on `mahla.

Märkus. Direktiiv esineb kirjalikus tekstis ennekõike dialooge sisaldavates registrites nagu ilukirjandus. Kirjalikus keeles on direktiivide vormivariandid samasugused kui suulises keeles. Keskne direktiivi väljendaja on käskiv kõneviis ning käsu väljendamine on käskiva kõneviisi põhitähendus (→ SÜ 81–86). Selle kõrval on toodud nt välja *da*-infinitiiv, kindla kõneviisi olevik, tingiv kõneviis, verbita lause, teatud deontilismodaalsed verbid, *las*-tarind (→ SÜ 87).

Direktiivide järelliikmed

SK 133. Eelistatud reaktsiooniks direktiivile on selle täitmine. Prototüüpse direktiivi puhul oodatakse selle täitmist vahetult sama naabruspaari järelliikmena. Vastuseks on sel juhul soovitud tegevuse sooritamine, millega võib kaasneda või millele vahetult eelneda verbaalne reaktsioon, nt nõustumine soovitud tegevus sooritada, tänamine, verbaalselt väljendatud arusaamine direktiivist, naabruspaari lõpetav partikkel (a).

- (a) 01 A: nii `minge nüüd õega `kaasa.
 02 (0.5)
 03 P: **selge**

Direktiivid, mille täitmine toimub tulevikus ja/või mille adressaadiks on suhtluses mitteosalev isik, saavad naabruspaari järelliikmena verbaalse vastuse. Eelistatud reaktsioon on kinnitus selle kohta, et direktiiv täidetakse (*jah, jaa, mhmh, hea küll, okei* jm) (b). Direktiivis endas võib vajadusel esineda täitmise ajale viitav määrus (*kunagi, pärast, õhtul, homme* jm) (c: *homme*).

- (b) 01 H: a `tule=sis sise`aigustesse.
 02 V: **mhmh=hh**
 03 H: noh ma lähen `õppima. muidu ma ei jõua `üldse. hea=`küll \$ tsau. \$

(c) 01 E: `homme võiksid `sina Kaspari viia.

02 (0.5)

03 I: **võin `küll,**

04 E: mhmh, ma jään koju `tööle.

Normikohaselt järgneb partneri reageering direktiivile vahetult. Sellest kalduvad kõrvale juhud, kui järellikme asemel tuleb naabruspaari vahelaiendus, kas parandusalgatus (d: read 02–03) või vastuse tingimuste täpsustamine (d: read 05–06).

(d) 01 H: .hhhhh `tulge meile `pühapäeval `külla.

02 V: **`pühapäeval.**

03 H: **mhmh**

04 (.)

05 V: .hhhhhhhhhhhhhh heeeee tududuu ota `kuna.=hhh `õhtul.=hh

06 H: **no `tulge `õhtupoole kunagi.**

07 (1.3)

08 V: mmmm=hhhhh

Kui direktiivi esitaja ise tõlgendab tema jaoks ebaadekvaatset reaktsiooni **probleemina** (nt pikk paus reaktsiooni ees), siis järgneb eneseparandus, milleks olenevalt probleemi tõlgendusest võib olla direktiivi kordamine, lisainfo andmine, asesõna asendamine täistähendusliku sõnaga jms (e: rida 03: *see > Knorr*).

(e) 01 V: =anna `see ka.

02 (0.6)

03 V: [**Knorr**]

04 E: [mis] `asi.

05 V: `Knorr.

06 (0.3)

07 E: * ahah *

SK 134. Mitte-eelistatud reaktsiooniks direktiivile võib olla selle mitte-täitmine või täitmisest keeldumine (a), täitmine teatud tingimustel või osaliselt (b) ning täitmise hiline mine (c). Sellisel juhul esineb reaktsioonivoorus tüüpiliselt seletus või põhjendus.

(a) 01 V: ja: siis nüüd ma olen ka väga `väsinud.

02 H: mine ära `magama.

03 V: ää **ma ootan `Tõnu ära.** ((kõhatab)) ta=on `koolis.

(b) 01 H: @ kui `viitsid `kirjuta mulle. @

02 (.)

03 V: kui mul `jääb aega õhtul siis ma kirjutan `küll.

(c) 01 M: ma võin `seljaga olla, sa Krista tule istu `siia=ja,=

02 K: =oota `kohe ma panen oma `asjad `kokku.

Kui direktiivi esitaja tõlgendab adressaadi reaktsiooni direktiivi mitteaktsepteerimisena, kuid soovib siiski selle täitmist, järgneb direktiivi modifitseerimine. Selleks kasutatakse mitmesuguseid võtteid:

- intensiivistamine (fraasi asemel täislause, *palun* lisamine jms)
- kaudse vormi asemel otsene vorm
- käsu ja keelu vaheldamine (*istud* > *ei `roni ringi*)
- põhjenduste lisamine
- alternatiivse tegevusvariandi pakkumine
- täitmisele õhutamine (*sa ju oskad küll*)
- verbaalselt direktiivilt füüsilisele üleminek

(d) 01 E: `istu nüüd.

02 (...)

03 L: eh

04 E: `laua taga `istud.

05 L: eh

06 (.)

07 E: ja=ei `roni ringi.

Näites (d) annab ema E väikelapsele esmalt käsu käskivas kõneviisis (rida 01: `istu nüüd). Laps ei reageeri ning ema tugevdab käsku, kasutades väitlause verbi ainsuse 2. pöördes (rida 04: `laua taga `istud) ja keeldu (rida 07: ei `roni ringi).

INFOPALVED JA VASTUSED

SK 135. Küsimise ja direktiivi piirialale paigutuvad **infopalved** (varem nimetatud ka infosoovideks). Küsimustega ühendab neid kasutajate episteemiline staatus: infopalve esitaja on madalama ja partner kõrgema staatusega ning palve esitamise eesmärgiks on täita lünk esitaja teadmistes (→ SK 86). Direktiividega ühendavad infopalveid vormivaliku võimalused ja alused, nad vormistatakse lähtudes deontilise hoiaku ja eeldatava takistuse kaalumise (→ SK 130). Infopalved esinevad enam institutsionaalses suhtluses,

kus soovitavaks infoks on telefoninumbrid, aadressid, asutuste lahtiolekuajad jms.

Märkus. Lausungi tõlgendamine sõltub kontekstist. *Anna Juhani telefon!* võib olla soov saada enda kätte Juhani kuuluv telefon või Juhani telefoninumber. Esimesel juhul on tegemist füüsilist reaktsiooni ootava direktiiviga, teisel juhul infopalvega.

Infopalve vormistamiseks on eesti keeles viis kesket keelelist varianti:

- käsklaused (a)
- esimese isiku väitlaused indikatiivis, põhiliselt verbiga *paluma* (b)
- esimese isiku väitlaused konditsionaalis, põhiliselt verbidega *soovima*, *tahtma*, *paluma*, *vaja olema* (c)
- üldküsilaused verbidega, mis osutavad dünaamilist modaalsust (adresaadi võimalusi palvet täita) *oskama*, *saama*, osalt ka *olema* 'omama' (d)
- nimisõnaraasid, mis nimetavad palve objekti (e)

(a) 01 V: aga **öelge mulle aadress.**

02 (0.7)

03 H: ee 'Aasa seitseteist öeksateist.

(b) 01 H: tere=**ma palun** (.) 'Teksako bensiini' jaama.

02 (...)

03 V: neli kaheksa kaks, null kolm null.

(c) 01 H: tere: (.) Pärnu raadiost helistan, **tahaksin** 'ilma teada.

02 (.)

03 V: praegu on 'null kraadi.

(d) 01 H: **kas: ma** 'saaksin teie käest Viljandi 'Männimäe loomakliiniku
02 **telefoni** 'numbri.

03 V: jaa? üks='hetk

04 H: jah

05 (...)

06 V: .hh ja 'number on siis 'üldinfo kinnitamata andmetel 'neli 'kolm

07 'kolm, (0.5) 'seitse 'kuus, (0.5) 'viis 'kolm.

(e) 01 V: ja 'teie automark

02 (1.3)

03 H: Mercedes 'Pens:

SK 136. Infopalve vormistamise vahendid valitakse vastavalt sellele, kuidas palve esitaja prognoosib oma õigust ja täitmise võimalikke takistusi (→ SK 130).

Väitlused, käsklused imperatiivis (a) ja fraasid (c: rida 01) väljendavad üldjuhul kõneleja arusaama, et tal on õigus infopalvet esitada ja takistused info saamiseks puuduvad. Väitlused konditsionaalis prognoosivad samuti takistuse puudumist, kuid osutavad, et kõneleja pole kindel, kas tal on õigus infot saada. Aga konditsionaal võib olla ka viisakuse marker või märkida, et kõneleja ei oska oma palvet täpselt formuleerida (b). Küsilause viitab samuti ebakindlale teadmisele selle kohta, kas vastav info on saadaval (c: read 06–07).

- (a) 01 H: tere, .hh `ütle mulle palun `Parkeri `kabineti number.
 02 (.)
 03 V: mt `üheksakend neli neli null seitse.
- (b) 01 H: tere, ma `sooviksin Minu=Vara `Lääne (.) < dis`petserit > või
 02 `mingit `numbrit.
 03 (0.8)
 04 V: m üks etk.
 05 (5.5)
 06 V: kliendi`teenindus [siis,] jah.
 07 H: [jah.]
 08 V: kinnitamata andmetel number < neli neli seitse? (0.5)
 09 üheksa kaheksa? (.) üks null. >
- (c) 01 H: ee te:re. `tähendab `piletilevi`punkt `Tartus mingi `number:r.
 02 V: jah, üks=`hetk,
 03 (4.2)
 04 V: .h > kuidas se oli < piletilevi ja?
 05 (0.5)
 06 H: .h ee levi aga või oskate `teie öelda täna õhtu on se `Rannapi
 07 kontsert ei tea mis seal `pilet maksab.

SK 137. Infopalve eeldatud vastus on soovitud info andmine (a). Valdav osa infopalveid ootab vastuseks konkreetset infot (nimi, elukoht, aadress, telefoninumber jms) (a), olles analoogilised kitsa eriküsimusega (→ SK 100). Vähesed ootavad pikemat vastust (narratiiv jms), millele viitab nt verbivorm *räägi/rääkige* ja selle sünonüümid infopalves (b). Kui vastajal pole võimalik infot anda, võib ta pakkuda asendusinfot (c).

-
- (a) 01 H: e tervist. `öelge palun mis `kell `väljub `praegu number (.) `kümme
 02 buss `Kaunase peatusest.
 03 (.)
 04 V: üks=etk.
 05 (12.5)
 06 V: `Kaunase=puiesteelt `järgmine on siis=e < `kolmteist
 07 `kakskümmend, >
- (b) 01 K: `räägi parem kuidas=sa `surma oleks saanud.
 02 (1.0)
 03 H: ah (.) tantsisin akrobaatiliselt `tantsu=ja (1.2) {-} (1.0) siis `Heiki
 04 vist kuidagi ta ei püüdnud mind `kinni või `viimasel `hetkel
 05 nagu võttis minu `kinni=et=ma=oleks=muidu (.) `hooga nagu
 06 vastu `aknalauda või kuskile {maandunud}
- (c) 01 H: tere ma paluks `Karlova Güm `naasiumi `õpetajate `tuba.
 02 V: mul on `välja pakkuda di`rektor, kantse`lei ja õppeala`juhataja.

Kirjandust direktiivide ja infopalvete kohta: HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS 2004. Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpoloogia ja analüüs. | KEEVALLIK, LEELO 2017. Negotiating deontic rights in second position: young adult daughters' imperatively formatted responses to mothers' offers in Estonian. | KLAAS-LANG, BIRUTE, RENATE PAJUSALU 2016. Modaalkonstruksioonid eesti ja soome palvetes. | METSLANG, HELLE 2004. Imperative and related matters in everyday Estonian. | PAJUSALU, RENATE 2014. Palved eesti, soome ja vene keeles: grammatika pragmaatika teenistuses. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2004. The conditional in everyday Estonian: its form and functions. | RÄÄBIS, ANDRIELA 2012. Direktiivisekventsid isa ja tütre suhtluses: juhtumianalüüs. | RÄÄBIS, ANDRIELA 2015. Direktiivid argisuhtluses. | RÄÄBIS, ANDRIELA 2017. Pakkumised argitelefoni vestlustes.

7. ARGIKEEL JA INSTITUTIONAALNE KEEL

ARGISUHTLUS JA INSTITUTIONAALNE SUHTLUS

SK 138. Siinses ülevaates välja toodud jooned iseloomustavad kogu eesti keele suulist keeleregistrit. Samas jaguneb suuline suhtlus paljudeks variantideks, mille olulisemad piiritlejad on argine või institutsionaalne (avalik-ametlik) suhtlussfäär, vahendava tehnoloogia olemasolu ja selle loomus (telefonisuhklus, videosuhklus jm) ning suhtluse dialoogilisus või monoloogilisus. Olulisim keeleliste erijoonte allikas on neist suhtlussfäär. Selle alusel jaguneb suhtlus kaheks suureks registriks: argisuhkluseks ja institutsionaalseks suhtluseks. Argisuhkluse tuumsfäär on eraelu ja seda allkeelt käsitletakse ühte registrina. Institutsionaalne suhtlus hõlmab paljusid eri eluvaldkondi ja allregistreid, mille hulgas on tavalised ostmine-müümine kaupluses, asjaajamine ametiasutuses, suhtlus tootlustus- või teenindusasutuses (kohvik, raamatukogu jms), koolitunnid, kolleegide või ülemuse-alluva suhtlus töökohas, koosolekud, koolitused, arsti-patsiendi suhtlus, raadio- ja telesaated jm. Kahe sfääri **tuumi** eristavad jooned saab koondada kuude rühma (tabel 7).

Argisuhklus

Suhted osalejate vahel. Argisuhkluses on partnerite vaheliste suhete formaalsuse aste madal. Inimesed vestlevad sõpradega, vanematega, tuttavatega jms, esindades iseennast ning täites eraelurolle (sõber, tütar, isa jms). Võimu- ja/või staatusesuhted suhtlejate vahel võivad olla erinevad (vrd ema ja laps ning kaks sõpra). Argisuhklust iseloomustab jagatud kontekst: vestluskaaslastel on üksteise kohta üldjuhul palju ja küllalt detailseid teadmisi.

Koht ja aeg. Argisuhklus võib toimuda suvalisel ajal ja peaaegu kõikjal: kodus, tänaval, bussis, kaupluses jne. Konkreetse suhtluse pikkus on tavaliselt suhteliselt vabalt määratav ja muutub kergesti suhtlemise käigus.

Suhtluse regulatsioon. Argisuhklus on improviseeriv. Vestlusel puudub kindel struktuur, suhtlejad vahetavad teemasid kiiresti ja tihti ettearvamatult suunas. Seetõttu peavad suhtlejad reageerima kiiresti partneri eelnenud kõnevoorus pakutud infole ega saa teemasid üldiselt varem ette valmistada. Vooruvahetus on argisuhkluses vaba ja vestluse kulgemise üle otsustatakse üldjuhul koostöös.

Keele kontroll. Argisuhtluses on sotsiaalne kontroll kasutatava keele üle väike, kõnelejad osutavad keelelisele vormile vähe tähelepanu, ei pea vältima tabukeelt. Üldjuhul ei ole kõnelejad orienteeritud kirjakeele normingute järgimisele. Argivistlus on üldjuhul üldkeelne.

Kaasatus. Argisuhtluses on oluline kaasatus, mida iseloomustab suhtlejate arvamuste, tunnete ja hoiakute laialdane väljendamine.

Eesmärgid. Argisuhtlusel võib olla erinevaid konkreetseid eesmärke (loojutustamine, kuulajate lõbustamine, info küsimine jne), mis on kokku võetavad informeerimise mõiste alla. Selle kõrval võib eesmärgiks olla lihtsalt suhtlemine (nt lobisemine). Eri eesmärgid võivad ühe suhtluse vältel kergesti vahelduda.

Institutsionaalne suhtlus

Osalejate suhted. Institutsionaalses suhtluses on partnerite suhted üldjuhul formaalsed. Inimesed suhtlevad ametiasjus võõrastega, harvemini tuttavatega, väga harva sõpradega. Vähemalt üks osapool on mingi institutsiooni esindaja (müüja esindab poodi, õppejõud ülikooli jne). Suhtlejad täidavad institutsionaalseid rolle, mis moodustavad kindlaid komplekte (arst – patsient, müüja – ostja, ülemus – alluv jne), mis konkreetsetes suhtlusi-situatsioonides üldjuhul ei vahetu. Tihti on suhtlejate vahel asümmeetrilised võimu- ja/või staatusesuhted. Tüüpiliselt on suhtluspartneritel üksteise kohta vähe või üldse mitte teadmisi.

Koht ja aeg. Institutsionaalne suhtlus toimub selleks määratud paikades (pood, kool jne) või kohtades, mis on ajutiselt määratud olema avaliku suhtluse kohad (nt ajutine laadaplats). Suhtluse toimumise aeg ja pikkus on tihti ette määratud (nt loengu aeg ja pikkus). Ka juhul, kui ametlik ajafikseering puudub, on see piiratud vaikivate kultuuriliste normidega (nt müüja-ostja suhtluse aeg kaupluse kassas).

Suhtluse regulatsioon. Institutsionaalne suhtlus on tugevamalt reguleeritud kui argisuhtlus. Konkreetsetel suhtluse liikidel on tihti püsiv struktuur, need koosnevad kindlatest osadest kindlas järjekorras (nt ostmine kaupluses või perearsti visiit). Kasutatavad tekstimallid korduvad tihti ning jäta-vad vähe ruumi improvisatsiooniks. Selline suhtlus meenutab formulari või lünktesti täitmist. Ka on inimesed tihti varem ette valmistunud (nt mõelnud enne poodi minekut ostusoovi läbi).

Siiski erinevad institutsionaalsed suhtlused oma formulaarsuse astme poolest. Formulaarsemad institutsionaalsed suhtlused koosnevad tihti küsimus-vastus järjestitest, neid iseloomustab range reguleeritud vooruvahetus

ja institutsiooni esindaja juhtroll (nt telefonile 112 helistamisel päästekorraldaja küsijana ja helistaja vastajana). Väheformulaarsed suhtlused sisaldavad mitmekesisemat suhtlustegevuste repertuaari ja on vabama vooruvahetusega (nt kolleegide tööalane vestlus).

Keele kontroll. Institutsionaalses suhtluses on üldjuhul tugev sotsiaalne kontroll keelekasutuse ja suhtluskorradest järgimise üle. Üldiselt on kohustus vältida tabukeelt, keelt iseloomustab suurem tähelepanu vormile ja osas situatsioonides ka orienteeritus kirjakeelele. Erinevalt argisuhtlusest kasutatakse institutsionaalses suhtluses tihti oskuskeelt või selle sugemeid (terminid, kindlad suhtlusmallid jms).

Kaasatus. Institutsionaalses suhtluses on keskne informeerimine, suhtlejad väljendavad emotsioone, arvamusi, hoiakuid vähe ja vaoshoitult. Osades olukordades ka välditakse tugevate emotsioonide näitamist.

Eesmärgid. Institutsionaalse suhtluse eesmärgid on laias mõttes informeerivad (uue teabe jagamine, seletamine, info küsimine ja saamine, tõestamine jm). Tihti on konkreetsel suhtlusel üks kindel eesmärk (nt liha ostmine poes). Lobisemist seal ei esine.

Tabel 7. Argi- ja institutsionaalse suhtluse tuumvariantide kesksed erinevused

ERINEVUSTE RÜHMAD	OMADUS	ARGISUHTLUS	INSTITUTIONAALNE SUHTLUS
Osalejate suhted	Partnerid	sõbrad, tuttavad	võõrad, tuttavad
	Rollid	argirollid/eraisikud	ametiroolid/ ametiisikud
	Võimu/staatussuhted	sümmeetrilised	asümmeetrilised
	Ühisteadmised	palju	vähe
Koht ja aeg	Koht ja aeg	vaba	määratud
	Ajapiirid	vabad	määratud
Suhtluse regulatsioon	Suhtluslaad	improviseeriv	formularilisem
	Vooruvahetus	vaba	tihti reguleeritud
Keele kontroll	Sotsiaalne kontroll	nõrk	tugev
	Orienteeritus kirjakeelele	puudub	esineb
	Üldkeelsuse aste	üldkeelne	tihti oskuskeelne
Kaasatus	Emotsionaalsus	emotsionaalne	vähe-emotsionaalne
	Hoiakute väljendamine	tavaline	vaoshoitud
Eesmärgid		informeerimine ja suhtlemine	informeerimine

ARGIKEEL JA INSTITUTSIONAALNE KEEL

SK 139. Argisuhtluse ja institutsionaalse suhtluse situatiivsed erinevused toovad kaasa ühelt poolt erinevused keelekasutuses ning teiselt poolt tekitavad võimaluse ja vajaduse keelekasutuse abil situatsiooni argist või institutsionaalset loomust esile tuua või luua.

Argisuhtluses on osalejate suhted lähedasemad ja ühisteadmised teineteise kohta suured. See võimaldab kasutada üldisemat, ebatäpsemat keelt, mille taustal on vabadus ja võimalus aktiveerida partneri mälus olevad teadmised. See väljendub asesõnade, üldsõnade jms enamas kasutuses. Institutsionaalses keeles esineb palju kindlate situatsioonitüüpide erisõnavara ja lausungite ehitamise malle, millest osa on üldkeelne (nt poeskäigu keelendid), osa üksnes asjatundjatele tuttav oskuskeel (nt juriidiline keel).

Argisuhtluses on **kontroll** keele üle oluliselt väiksem kui institutsionaalses suhtluses. Sellega seoses kasutatakse argisuhtluses rohkem mittekirjakeelseid (argikeelseid) sõnavariante ja grammatilisi konstruktsioone.

Argikeeles on tavalisem nt häälikute ja silpide lühenemine ja kadu (mida illustreerib selliste sõnade ja vormide suurem sagedus nagu *i 'ei, sis, s 'siis, ku 'kui, tegelt 'tegelikult, üts 'ütles* jms), kirjakeele kirjpildist erinev hääldus (*kääst, niuke, annud, präegu, õheksa* jms) (→ FO 8, 22, 23).

Argikeeles esineb enam kaldelisi morfoloogilisi vorme: *nd*-partitsiip (*teind, läind*), *si*-lõpuline mitmuse osastav (*nägusi, vahendisi*), *gi/ki*-liite kohavahetused käändelõpuga (*kellegile, millegile*), kindla kõneviisi kujulised eitusvormid (*ärme elame*) jms (→ M 52, 55, 62, 63, 107, 111 jm). Kasutusel on raie ja tuletusvõtted, mille abil viiakse sõnad argikeelde (*radikas, õlts, kunn*) (→ SM 18). Sealjuures pole eesti keele morfoloogia ja tuletuse argijooned eriomased ainult suulisele argikeelele, vaid esinevad ka kirjalikus argisuhtluses.

Samuti esineb argisuhtluses enam sõimu- ja vandesõnu, mida avalikus suhtluses sotsiaalselt taunitakse (*kurat, raisk* jms). Institutsionaalses suhtluses kasutatakse enam viisakuse ja suhtlusrituaalidega seotud sõnu ja vorme (*aitäh, palun, tere, nägemist, vabandust* jms) (→ SK 55).

Argisuhtlus on **improviseeriv**, institutsionaalne suhtlus enam reguleeritud.

Suurem improviseerivus toob kaasa kõnevoorude ehitamisel suurema spontaansuse, see omakorda enam eneseparandusi. Sealjuures kasutab argisuhtlus enam järjeotsimispartikleid (*noh* jms), mis on avalikus suhtluses taunitud. Seal kasutatakse argisuhtlusest oluliselt enam üneeme (*ee, õõ*) ja kordusi (*et et*) (→ SK 24). Lisaks kasutab argisuhtlus enam avatud parandusalgatusi (argimarkerid *ah* ja *misasja*) (→ SK 113). Samuti tõstab argisuhtluse

suurem spontaansus pehmendavate üldlaiendite hulka (*vist, ma arvan* jm) (→ SK 81–82, 84).

Improviseerivas argisuhtluses kasutatakse enam piiripartikleid osutamaks, et algav voor katkestab eeldatud seosed eelneva vooru või pikema dialoogiosaga või väljendab ebakindlust (*no, kule, ota* jms) (→ SK 73 jj), samuti eelneva teadmise korrigeerimise osutamist (*aa*) (→ SK 63). Institutsionaalses suhtluses on enam suhtlusvormeleid ja -sõnu, mis esinevad kindlates positsioonides ja markeerivad ühtlasi suhtluse või selle osade piire (→ SK 55).

Institutsionaalne suhtlus kasutab enam jätkajaid (*mhmh*) ning palju suhtlusvormeleid ja formaatüksusi (*Mida teile? – Palun kaks kotletti. – Palun. – Tänan.*) (→ SK 55). Ka leidub seal enam keerukamaid süntaktilisi konstruktsioone, liitlauseid ja lausesiseseid liitkonstruktsioone.

Argivestlus pakub üldjuhul **vähem infot**, samas kui institutsionaalse suhtluse keskmes on tihti just uue info andmine või saamine. Sellega seoses on seal enam informeerivaid voore, küsimusi-vastuseid ja infopalveid (→ SK 112 jj, 135 jj) ning kinnitavaid ja info uudsust osutavaid partikleid (*jah, jaa, ahah, ahaa*) (→ SK 60, 61, 66, 68).

Argisuhtlus on **emotsionaalsem** ja **hoiakulisem**, institutsionaalses suhtluses on emotsioonide ja hoiakute väljendamine nõrgem ja tihti ka taunitud. Seetõttu leidub argisuhtluses enam emotsioone väljendavaid partikleid ja vormeleid (*ai, ah, issand jumal, kurat, nojah, oh, oi, oo*) (→ SK 52).

Samuti esineb argisuhtluses enam kõnevoore ja lausungeid, mis tõstavad esile laias mõttes mitte-eelistatud või ootamatu info, mis võib olla üllatav või vastuolus kõneleja teadmistega, arusaamadega, hoiakutega, ootustega jms. Seal kasutatakse nt palju pööratud polaarsusega retoorilisi küsimusi, mis väljendavad mh negatiivseid hoiakuid (→ SK 109–111). Samuti esinevad seal enam kahtlusele viitav küsipartikkel *vä* (→ SK 91, 115) ning dialoogipartikkel *aa*, mille keskne roll on näidata kasutaja arusaama, teadmise või arvamuse korrigeerimist (→ SK 63). Lisaks leidub seal enam piiripartikleid (*no, kule, ota* jms), mis osutavad mh seda, et algav voor on ootusvastane, mitte-eelistatud (→ SK 73 jj). Institutsionaalne suhtlus on enam koostööle orienteeritud ja mitte-eelistatust näitavaid vahendeid pigem vältiv.

Kirjandust argikeele ja institutsionaalse keele kohta: HENNOSTE, TIIT 2000a. Allkeeled. | HENNOSTE, TIIT, KARL PAJUSALU 2013. Eesti keele allkeeled. Õpik gümnaasiumile. | KEEVALLIK, LEELO 2003a. Colloquial Estonian. | KERGE, KRISTA 2000. Kirjakeel ja igapäevakeel.

LÕPETUSEKS

Lehed on keeratud. Vaatame korra tagasi ja viivuks ka edasi.

Oleme „Eesti grammatikast“ saanud nüüdiseesti keele ehituse koondpildi, mis algab ja lõpeb suulise keelekujuga: esimene peatükk käsitleb häälikuid, viies peatükk suulise keele süntaksi eripära. Nende vahele jääb kirjalik keel, selle morfoloogia ja süntaks. Selle juures on suuline ja kirjalik keel seotud. Nii ilmneb kirjalikus ja suulises süntaksis sama põhistruktuur, mis võib erinevalt realiseeruda; kirjalikus keeles peegeldub ka suuline kasutus (näiteks sõna- ja lauseprosoodia kaudu). On niisiis paratamatu, et kui ka kirjeldame kirjalikku keelekuju läbi struktuuritasandite, käib sellega kaasas suulise keelekuju arvestamine. Iseküsimus on, kas ja kuidas suulise keele tervikkirjeldus peaks arvestama kirjalikku kuju, ja mis seosed nende mõlemaga on tärkaval netikeelel.

Ajad muutuvad, keeled ja keeleuurimine koos nendega. 19. sajandil ilmus esimene põhjalik eesti keelt kirjeldav grammatika ühelt autorilt, Ferdinand Johann Wiedemannilt. Ka sajand hiljem ilmunud Valter Tauli kaheköiteline „Eesti grammatika“ oli läbinisti oma autori nägu. 20. sajandi lõpukümnel ilmunud kaheköitelisel „Eesti keele grammatikal“ oli juba kaheksa autorit, kes pakkusid mõnevõrra ka eri lähenemisviise. „Eesti grammatikal“ on kokku 14 autorit.

Tänapäeva teadusuuringutele omane kitsas spetsialiseerumine toob ka keeleteaduses kaasa uurijate jagunemise keelesüsteemi osade ja keelekujude vahel koos lähenemisviiside paljususega. Nii leidub erinevusi ka „Eesti grammatika“ peatükkide teoreetilistes ja meetoodilistes lähenemisnurkades ning raamat annab mõneti mosaiikse, kuid siiski tervikliku pildi eesti keele häälikusüsteemist, sõnade, lausete ja lausungite ehitusest 21. sajandi esimeste kümnendite teadmiste ja keeleandmestikule tuginedes. Aga teisalt peegeldub selles töös ka ühisest tegutsemisest tekkinud sünergia.

Mis vaatenurki esindav ning millisele keelekujule keskenduv kirjeldus eesti keele kohta 21. sajandil järgmisena ilmub, näitab aeg.

SISUJUHT

- a (*da*-infinitiivi tunnus) vt -*da/ -ta/ -a*
- a (verbiliide) M 24, M 113, SM 52, SM 56, SM 63
- aa SK 63–64
- abessiiv vt ilmaütlev kääne
- abimäärsõna e afiksaaladverb M 7, M 20, SÜ 5, SÜ 36
- abisõna e mitteiseseisev sõna M 7, SÜ 4–5
- abiverb M 7, M 61–62, SÜ 5, SÜ 26–29
- ablatiiv vt alaltütlev kääne
- absoluutne adjektiiv SÜ 266
- absoluutne aeg SÜ 55
- absoluutne e mitteskalaarne omadus SÜ 266
- absoluutne gradatsioon SÜ 282
- absoluutne komparatiiv SÜ 288
- absoluutne superlatiiv SÜ 288
- absoluuttarind SÜ 492–494, SÜ 532–534
- abstraktne e grammatiline kääne M 35–37
- adessiiv vt alalütlev kääne
- adjektiiv vt omadussõna
- adjektiivatribuudi ühildumine SÜ 248–250, SÜ 393
- adjektiivatribuut e omadussõnaline täiend M 38–39, SÜ 21, SÜ 246, SÜ 248–250
- adjektiivatribuut põhisõna järel SÜ 249
- adjektiivifraas vt omadussõnafraas
- adpositioon vt kaassõna
- adpositioonifraas vt kaassõnafraas
- adverb vt määrsõna
- adverbiaal vt määrus
- adverbiaalatribuut e määrustäiend SÜ 21, SÜ 246, SÜ 254
- adverbiaallause vt määruslause
- adverbifraas vt määrsõnafraas
- adverbistuma vt määrsõnastuma
- adversatiivne rinnastus vt vastandav rinnastus
- aeg (ajasuhe) SÜ 37–38, SÜ 55–65
- aeg (morfoloogiline kategooria) e tempus M 61, SÜ 55–65
- afektiivne suhtluspartikkel e ekspressiiv e hüüdpartikkel SK 49, SK 52
- afiks M 6, M 8
- afiksaaladverb vt abimäärsõna
- afirmatiiv vt jaatav kõne
- aga SÜ 243, SÜ 381, SÜ 383
- agent vt tegija
- agentadverbiaal vt tegijamäärus
- agentiivsus SÜ 39
- aglutinatsioon M 12
- ahaa SK 59, SK 61–62
- ahah SK 59–60, SK 62
- ahelliitsõna SM 16, SM 33
- ahelverb SÜ 27–28, SÜ 30
- ah^{ta} M 111, SM 52, SM 77
- ahtushäälik vt frikatiiv
- ainesõna SÜ 154–156, SÜ 168–169, SÜ 171
- ainsus e singular M 4, M 53
- ainsussõna e *singulare tantum* -sõna M 4
- ainukordne ühendverb SÜ 36
- ajalisi piire väljendav määrus M 41, M 43–44, M 47–48, SÜ 211
- ajalis-kontrastiivne (vastandav) rinnastus SÜ 382
- ajalist kestust väljendav määrus M 47, SÜ 212–214

- ajalooline olevik e *praesens historicum*
SÜ 57
- ajamäärsõna e temporaaladverb
SÜ 209–211, SÜ 213–215, SÜ 275
- ajamäärus e temporaaladverbiaal
M 38–45, M 47–49, M 51, SÜ 189,
SÜ 209–215, SÜ 275
- aja(määrus)lause e
temporaal(adverbiaal)lause
SÜ 433–434, SÜ 436–441
- ajanimetus SM 103, SM 106
- akse vt -takse/ -dakse/ -akse
- aktiiv SÜ 119
- aktiivne ingressiiv SÜ 540
- aktiivne prospektiiv (proksimatiiv)
SÜ 540
- aktiivne retrospektiiv SÜ 29, SÜ 53
- aktiivne suhtluspartikkel
vt tähelepanupüüdja
- aktsepteerimisprobleem SK 112–115,
SK 117, SK 119
- al M 69, M 75, SM 123
- ala- SM 20, SM 53, SM 82, SM 191
- alaleütlev kääne e allatiiv M 35–36,
M 44, M 52, SÜ 15, SÜ 46, SÜ 134,
SÜ 137, SÜ 141, SÜ 194, SÜ 200,
SÜ 205, SÜ 211, SÜ 221, SÜ 269,
SÜ 293, SÜ 362, SÜ 501–503,
SÜ 505, SÜ 523, SÜ 539–540
- alaltütlev kääne e ablatiiv M 35–36,
M 46, M 52, SÜ 196, SÜ 200,
SÜ 206, SÜ 224
- alalütlev kääne e adessiiv M 35–36,
M 45, M 52, SÜ 14, SÜ 23,
SÜ 67–68, SÜ 70, SÜ 75, SÜ 124,
SÜ 127, SÜ 131, SÜ 134, SÜ 137,
SÜ 151, SÜ 193–195, SÜ 200,
SÜ 204, SÜ 210, SÜ 218, SÜ 222,
SÜ 231–232, SÜ 250, SÜ 330,
SÜ 353, SÜ 362, SÜ 501–503,
SÜ 505, SÜ 515, SÜ 533, SÜ 540
- algvõrre vt positiiv
- alistus(seos) e subordinatsioon(iseos)
SÜ 7, SÜ 9–10, SÜ 242–244,
SÜ 402
- alistussidend SÜ 242, SÜ 244, SÜ 402
- alistuv osalause vt kõrvallause
- alla astunud toon FO 45
- allatiiv vt alaleütlev kääne
- allofoon FO 1, FO 3, FO 14, FO 22–24
- allomorf e liiteteisend või tunnuse-
teisend M 9–10, M 52–53, M 58–61,
M 63, SM 4
- alltüüp SM 8
- alternatiivküsilaue SÜ 308, SÜ 322–
323, vt ka alternatiivküsimus
- alternatiivküsimus SK 105–106, SK 108,
vt ka alternatiivküsilaue
- alternatiivküsümuse piir teiste
küsümuseliikidega SK 108
- alternatiivküsümuse vastus SÜ 322,
SK 107
- alternatiivmööndlause SÜ 476
- alus e (grammatiline) subjekt M 38,
M 40, M 58, SÜ 21, SÜ 146–156
- aluse asukoht lauses SÜ 339
- aluse ja öeldise inversioon SÜ 340–342
- aluse käitumisomadused SÜ 149–150
- aluseta lause SÜ 157–161
- aluseta lünklaue SÜ 157, SÜ 162
- aluseta vaeglaue SÜ 157
- aluslause vt subjektlaue
- alussõna SM 5
- alveolaar e somphäalik FO 14, FO 18,
FO 24
- anafoor e tagasiviide SÜ 348, SÜ 355,
SK 21
- analüütiline superlatiiv vt liitlivoorre
- analüütiline vorm vt liitvorm
- anti- SM 120
- antikausatiiv e inhoatiiv SÜ 37, SÜ 139,
SÜ 144
- antikausatiiv(verb) e muutumisverb
SM 39–40

- apellatiivne üte SK 46
 apersonaalne lause vt isikuta lause
 apositsioon vt lisand
 -ar M 69, SM 94, SM 157
 argikeel M 52, M 55, M 62–63,
 M 68–69, M 75, M 84, M 86, M 89,
 M 101, M 103, M 105, M 107,
 M 111–112, M 116, M 118–119,
 M 121, M 124–125, SK 139
 argisuhtlus SK 138
 argument SÜ 11, SÜ 21, SÜ 406
 argumenteeriv (vastandav) rinnastus
 SÜ 384
 arusaamisprobleem SK 112,
 SK 114–116, SK 119–120,
 SK 123
 arv e numerus M 32, M 53, SÜ 37,
 SÜ 110–118
 arvsõna e numeraal M 39, SÜ 5
 arvsõnaline kvantorifraas SÜ 297–300
 -as M 74, SM 198
 asemäärsõna e proadverb SÜ 5
 asendamine tõlgendusettepanekuna
 SK 120
 asendamine ümbertegemise tehtena
 SK 29
 asendav sõna SÜ 5
 asendav (vastandav) rinnastus
 vt korrigeeriv rinnastus
 asendus (süntaktiline protsess)
 SÜ 348–354
 asendusvorm SÜ 348
 asenimisõna e prosubstantiiv SÜ 5
 aseomadussõna e proadjektiiv SÜ 5
 asesõna e pronoomen M 4, M 52–53,
 M 107, SÜ 5
 asjanimetus SM 107–111
 asjaolumodaalsus vt osalejaväline
 mittedeontiline modaalsus
 asjaolumäärus SÜ 189, SÜ 201–229
 asjasõna SÜ 154–156, SÜ 169
 aspekt SÜ 37–38, SÜ 40–54
 aspektuaalsus SÜ 38
 aspektverb vt imperfektiiv-perfektiivne
 verb
 assimilatsioon FO 11, FO 14, FO 21–24
 aste M 23
 astmevaheldus M 23, M 67, M 110
 astmevaheldusmall M 23, M 27–28,
 M 64
 asukohakääne e lokatiivkääne M 16,
 M 36, M 42, M 45
 asukohamäärus e lokatiivne
 kohamäärus M 42, M 45, SÜ 204
 asündeetiline seostus vt kõrvutus
 asündeton vt kõrvutus
 -ata M 111, SM 45, SM 52, SM 77
 ateline situatsioon vt mittepiiritletav
 situatsioon
 atributiivne kvantor SÜ 295
 atribuut vt täiend
 augmentatiiv SÜ 267
 avalik-ametlik keel vt institutsionaalne
 keel
 avalik-ametlik suhtlus
 vt institutsionaalne suhtlus
 avar eriküsimus SK 100
 avara eriküsimuse vastus SK 102–103
 avatud muuttüüp vt produktiivne
 muuttüüp
 avatud parandusalgatus SK 112–113
 avatud tuletüstüüp SM 12
 avertiiv SÜ 29, SÜ 50–51, SÜ 519
 -b (pöördetunnus) M 59
 bahuvrihiliitsõna vt metonüümiline
 liitsõna
 benefitsient vt kasusaaja
 -bi M 111, SM 54, SM 68, SM 71
 -bik M 69
 bilabiaal FO 14, FO 23–24
 -bu M 111, SM 54, SM 68, SM 71
 -d (mitmuse tunnus) vt -de/ -te/ -d
 -d (osastava tunnus) vt -t/ -d/ -da
 -d (pöördetunnus) M 59

- d* (umbisikulise tegumoe tunnus)
vt -*ta/ -da/ -t/ -d*
- da* (osastava tunnus) vt -*t/ -d/ -da*
- da* (umbisikulise tegumoe tunnus)
vt -*ta/ -da/ -t/ -d*
- da* (verbiliide) M 111, SM 54,
SM 56–57
- da/ -ta/ -a* (*da*-infinitiivi tunnus) M 63
- da*-infinitiiv e *da*-tegevusnimi M 31,
M 56–57, M 63, M 108, SÜ 500
- da*-infinitiiv liitöeldise osana SÜ 30,
SÜ 50, SÜ 74, SÜ 132–134, SÜ 142,
SÜ 500, SÜ 510
- da*-infinitiiv öeldisena SÜ 75, SÜ 324,
SÜ 468, SÜ 470, SÜ 485, SÜ 500,
SÜ 509
- da*-infinitiivi laiendava sihitise vorm
SÜ 511
- da*-infinitiivitarind vt *da*-tarind
- dakse* vt -*takse/ -dakse/ -akse*
- da*-tarind alusena SÜ 500–501
- da*-tarind e *da*-infinitiivitarind
SÜ 492, SÜ 500–511
- da*-tarind omadussõnalise täiendi ja
öeldistäitena SÜ 500, SÜ 507
- da*-tarind otstarbemäärusena SÜ 500,
SÜ 503–504
- da*-tarind seotud täiendina SÜ 500,
SÜ 505
- da*-tarind sihitisena SÜ 500, SÜ 502
- da*-tarind üldlaiendina SÜ 500, SÜ 506
- da*-tegevusnimi vt *da*-infinitiiv
- dav* vt -*tav/ -dav*
- de* (sisseütleva tunnus) M 52, M 65
- de/ -te/ -d* (mitmuse tunnus) M 53,
M 65
- defektiivne paradigma
vt vaegmuuteline vormistik
- definiitne e määratud fraas SÜ 20
- definiitne määratleja SÜ 247
- deiktilised suhted otse- ja kaudkõnes
SÜ 430
- deminutiivtuletis SM 116, SM 122,
SM 186
- de*-mitmus M 53
- demonstratiivpronoomen vt näitav
asesõna
- denominaalne nimisõnatuletus SM 123,
SM 150
- denominaalne tegijanimetus SM 94
- denominaalne tuletis SM 5
- denominaalne verbituletus SM 35,
SM 38–40
- deontiline hoiak SK 130
- deontiline modaalsus SÜ 67, SÜ 71
- derivatiivne e tuletuslik kausatiiv SÜ 141
- derivatsioon vt tuletamine
- des/ -tes/ -es* M 63
- deskriptiivne sõna SM 11
- deskriptiivne verb SM 45, SM 51–52
- des*-tarind vt konverbitarind
- des*-vorm e konverb M 56–57, M 63,
SÜ 492–494, SÜ 521–526
- determinatiivne liitsõna vt põimliitsõna
- determineeriv moodustaja SM 22–25
- detraktiiv SÜ 267
- deverbaalne nimisõnatuletus SM 123,
SM 136, SM 150
- deverbaalne tuletis SM 5
- deverbaalne verbituletus SM 35, SM 37,
SM 39, SM 41
- di* M 111, SM 68, SM 206, SM 215
- dialoogiellips SK 21
- dialoogipartikkel SK 12, SK 49, SK 51,
SK 58–68
- diftong FO 1, FO 6, FO 9–11, FO 41
- dik* M 69, M 92, SM 154
- direktiiv SK 127–132
- direktiivi eelistatud järelliige SK 133
- direktiivi kategoorilisus SK 131
- direktiivi mitte-eelistatud järelliige
SK 134
- direktiivi suund SK 132
- direktiivsus SÜ 81

- direktne kõne vt otsekõne
 -*dis* M 103, SM 145
 disjunktiiivne rinnastus vt eraldav
 rinnastus
 diskursusemarker SK 5, SK 49, SK 81,
 SK 83–85
 distantseerumise osutamine SK 68
 distinktiivtunnus FO 1, FO 5, FO 15
 distributiivne määrsõna SM 207
 ditransitiivne lause SÜ 15, SÜ 164,
 SÜ 496, SÜ 502
 -*dle* M 114, SM 54, SM 64, SM 66
 -*du* (nimisõnaliide) M 68, SM 140
 -*du* (verbiliide) M 111, SM 54,
 SM 68, SM 72
 -*dud* vt -*tud*/ -*dud*
 duratiivne sündmus vt kestusega
 sündmus
 duratiivsus SÜ 39
 -*dus* M 78, M 103, SM 152
 dünaamiline e osalejasine modaalsus
 e võimelisusmodaalsus SÜ 67–68
 dünaamiline situatsioon e sündmus
 SÜ 39
 dünaamilisus SÜ 39
 -*e* M 24, M 71–73, SM 86, SM 143
eba- SM 20, SM 120, SM 187, SM 201,
 SÜ 105
 ebaproduktiivne e suletud muuttüüp
 M 27–28, M 65, M 108
 ebaproduktiivne tuletüstüüp SM 12
 ebaproduktiivsed määrsõnatüübid
 SM 208–210, SM 217–220, SM 222,
 SM 224–225
 ebaproduktiivsed nimisõnatüübid
 SM 89, SM 94, SM 132, SM 135,
 SM 144–145, SM 147, SM 152,
 SM 155, SM 159–160
 ebaproduktiivsed omadussõnatüübid
 SM 189, SM 198–199
 ebaproduktiivsed verbitüübid SM 52,
 SM 54, SM 60, SM 62, SM 76
 edasiviide vt katafoor
 eelistusjärjestus SK 11
 eelkommentaar SK 26, SK 31, SK 35
 eelnevus vt minevik (ajasuhe)
 eelteema M 38, SÜ 22, SÜ 236, SÜ 331,
 SK 37, SK 39–40
 -*eri* M 22, M 112
 eesliide vt prefiks
 eeslisand M 39, SÜ 256, SÜ 260–262
 eessõna e prepositsioon SÜ 292–294
 eesvokaal FO 4, FO 21, FO 23
ega eitava sidesõnana SÜ 102–103,
 SÜ 243, SÜ 373
ega eituspartiklina SÜ 104
ega küsipartiklina SÜ 310, SK 87, SK 89
 egressiiv(sus) SÜ 45, SÜ 49
ehk SÜ 242, SÜ 377–378
ehkki-kõrvallause SÜ 475
eht- SM 188, SM 201
ei M 62, SÜ 95
ei ... ega SÜ 102–103, SÜ 373
ei ... ei SÜ 102, SÜ 373
 eitav infoüldküsimus SK 89
 eitav kõne e negatiiv M 56, M 62
 eitav käsk e keeld SÜ 96
 eitav verbivorm SÜ 95–96
 eitava üldküsimuse vastus SK 98
 eitus SÜ 97–109
 eitus rindtarindis SÜ 100–103
 eituse tõste SÜ 105
 eituslembene sõna või väljend SÜ 97,
 SÜ 107, SÜ 315
eks- SM 20, SM 120
 eksistentsiaallause e olemasolulause
 SÜ 23, SÜ 149–156
 eksotsentriline fraas SÜ 6
 ekspressiiv vt afektiivne
 suhtluspartikkel
 ekvatiivne viisilause SÜ 453
 ekvatiivtarind SÜ 282, SÜ 289–290
 -*el* M 69, SM 101, SM 148
 elatiiv vt seestütlev kääne

- elatiivne lisand SÜ 260, SÜ 262
 elementaarlause SÜ 24
elik SÜ 243, SÜ 378
 ellips SÜ 355–366, SK 21
 ellipsi lähtevorm SÜ 348, SÜ 355
 elliptiline e väljajäteline lause e
 lünklause SÜ 24, SÜ 162, SÜ 355
 elusushierarhia SÜ 480
 emfaas e tunderõhk FO 49
 emotsioone ja hoiakuid väljendav
 suhtlusvormel SK 49, SK 54, SK 56
 endotsentriline fraas SÜ 6
 enesekohane asesõna
 vt refleksiivpronoomen
 enesekohane verb vt refleksiiv(verb)
 enesekohasus vt refleksiivsus
 eneseparandus SK 14, SK 22–36
 eneseparanduse tehted SK 22
 eneseparanduslõik SK 22
 eneseparandusmehhanism SK 22
 enneminevik e pluperfekt e
 pluskvamperfekt M 56, M 61,
 SÜ 55–56, SÜ 60–62
ent SÜ 243, SÜ 383, SÜ 386
 episteemiline hoiak SK 86–87
 episteemiline modaalsus e tõenäosus-
 modaalsus SÜ 67, SÜ 72–74
 episteemiline staatus SK 86
-er SM 157
 eraldamisverb SM 38
 eraldav e disjunktiivne rinnastus
 SÜ 367, SÜ 378–379
 eraldav konnektiiv SÜ 239
 erialternatiivküsimus SK 106
 erikääne M 35–37
 eriküsilause FO 48, SÜ 308,
 SÜ 318–321, vt ka eriküsimus
 eriküsimus FO 49, SÜ 308, SK 99–100,
 vt ka eriküsilause
 eriküsimuse vastus SÜ 321, SK 101–104
-es (omadussõnaliide) SM 198
-es (*des*-vormi formatiiv) vt *-des/ -tes/ -es*
 esimene isik e kõneleja SÜ 110, SÜ 114
 esinemissagedus FO 6, FO 16
 esisilp FO 8–9, FO 11, FO 32, FO 34,
 FO 38–43
 essiiv vt olev kääne
 essiivne lisand SÜ 258
et SK 16, SK 18
et piiripartiklina SK 78–80
et-komplementlause SÜ 410–414
et-kvantumilause SÜ 444
et-kõrvallause SÜ 410–414, SÜ 424,
 SÜ 444, SÜ 452, SÜ 457, SÜ 460,
 SÜ 463, SÜ 465, SÜ 474
et-mööndlause SÜ 474
et-põhjuslause SÜ 460
 ettevaatuspartikkel SK 49, SK 82
-ev vt *-v/ -ev*
 evidentsiaalne jussiiv SÜ 75, SÜ 91
 evidentsiaalsus SÜ 37, SÜ 75–76
 faasiaspekt SÜ 40, SÜ 45–53
 faktiivne verb SÜ 410
 fikseerimisprobleem SK 125
 fikseeritud e kinnistunud sõnarõhk
 FO 34
 finaaldverbial vt otstarbemääрус
 finaal(adverbial)lause vt
 otstarbe(määрус)lause
 finiidne e pöördeline verbivorm M 56,
 SÜ 1–2, SÜ 26
 fleksioon e fusioon M 12
 flektiivne mitmus vt tüvemitmus
 flektiivne vorm M 12, M 52–55
 fonatsioon FO 13, FO 22
 foneem FO 1, FO 3–5, FO 12, FO 15,
 FO 19
 foneetika FO 1
 fonoloogia FO 1
 fonoloogiline struktuur vt häälikkuju
 fonoloogiline sõna vt prosoodiline sõna
 fonoloogiliselt tingitud M 10, M 69,
 M 74
 fonotaktika FO 1

- fookus FO 49, SÜ 19, SÜ 333
fookuspartikkel SK 49
fookustamine SÜ 19, SÜ 98–102, SÜ 312, SÜ 333
fookustatud lauseeitus SÜ 98–102
fookustatud üldküsilause SÜ 312, vt ka fookustatud üldküsimus
fookustatud üldküsimus SK 93, vt ka fookustatud üldküsilause
foon vt häälik
formatiiv M 6, M 52, M 58, M 61, M 63–64
fortis FO 13
fraas SÜ 2, SÜ 6, SK 4–5
fraasi põhi(sõna) SÜ 2
fraasi tuum(sõna) SÜ 2
fraasiadverbiaal vt fraasimääрус
fraasilaiend SÜ 238
fraasimarker SÜ 248, SÜ 260, SÜ 297, SÜ 396
fraasimääрус e fraasiadverbiaal SÜ 188
fragment SK 5
frekventatiivverb SM 50–51
frikatiiv e ahtushäälik FO 12–13, FO 22–23, FO 25, FO 28, FO 30–31
frikatiivistumine FO 23
funktsionaalne võrdlus SÜ 282
fusioon vt fleksioon
futuрум vt tulevik
-ga (kaasaütleva tunnus) M 52
-ga (verbiliide) M 113, SM 45, SM 79
-ge/ -ke M 60
geenus vt tegumood
gemiinat FO 1, FO 22–23, FO 25–26, FO 29, FO 40, FO 43
geminatsiooniline tüvi M 52
geneeriline SÜ 20, SÜ 112, SÜ 123, SÜ 160
geneeriline e üldviiteline fraas SÜ 20
geneeriline isik vt üldisik
geneeriline lause vt üldisikuline lause
genitiiv vt omastav kääne
genitiivtribuut e omastavoline täiend M 39, SÜ 21, SÜ 246, SÜ 251–253
genitiivne e omastavoline lisand SÜ 260–261
-gi (verbiliide) M 112, SM 11, SM 45, SM 54, SM 76
-gi/ -ki (kliitik) M 6, M 107
grammatiline aspekt SÜ 38
grammatiline ellips SÜ 356, SÜ 366
grammatiline kääne vt abstraktne kääne
grammatiline morfeem M 6
(grammatiline) objekt vt sihtis
(grammatiline) predikaat vt öeldis
(grammatiline) subjekt vt alus
grammatiline tähendus M 6–7
grammatiline üldlaiend SÜ 94–109, SÜ 238, SÜ 240, SÜ 310, SÜ 325, SÜ 327, SÜ 476
grammatiseerumine M 7
-gu (verbiliide) M 111–112, SM 45, SM 76
-gu/ -ku (kõneviisi tunnus) M 60, M 108
habitiivadverbiaal vt valdajamääрус
habituaalsus SÜ 54
hakkama-tulevik SÜ 29, SÜ 63, SÜ 65
heliline häälik FO 13, FO 22, M 10, M 25–26
helilistumine FO 22
helitu häälik FO 13, FO 22, M 10, M 25–26
helitustumine FO 22
hetkeline e punktuaalne e momentaanne sündmus SÜ 39
hiaatus FO 9, FO 32
hiigel- SM 117
hilinenud taipamine SK 63
hinnanguline üte SK 47
homonüümsed liited SM 30
hulga(sõna)fraas e kvantorifraas M 39–40, SÜ 295–305
hulgafraas sihtisena SÜ 176

- hulgamäärus e kvantumimäärus
M 38–40, M 51, SÜ 189,
SÜ 216–217
- hulgasõna vt kvantor
- huulassimilatsioon FO 21
- huulhammashäälilik vt labiodentaal
-hV M 10, M 52
- hõõrdhäälik vt frikatiiv
- häälduskoht FO 12, FO 14, FO 17,
FO 21, FO 23–24
- hääldusviis FO 12, FO 13, FO 23
- häälik e foon FO 1
- häälikkuju e fonoloogiline struktuur
M 10, M 67, M 110
- hüüatus FO 46, FO 48
- hüüdfraas M 40
- hüüdlause SÜ 25, SÜ 306, SÜ 327
- hüüdpunkt vt afektiivne
suhtluspunkt
- hüüdsõna e interjektsioon M 19–20,
SÜ 5
- i (lihtmineviku tunnus) vt -s/ -si/ -is/ -i
-i (mitmuse tunnus) M 53
- i (nimisõnaliide) M 68, SM 101,
SM 146
- i (verbiliide) M 111–112, M 122,
SM 38, SM 51, SM 75
- identifitseeriv e samastav öeldistäide
SÜ 185
- ik (nimisõnaliide) M 6, M 22, M 24,
M 69, M 92, M 99, SM 30, SM 101,
SM 104, SM 106, SM 108–109,
SM 113, SM 153
- ik (omadussõnaliide) M 6, M 22,
M 24, M 69, M 92, SM 186
- illabiaalne vokaal vt ümardamata
vokaal
- illatiiv vt sisseütlev kääne
- ilm- SM 188, SM 201
- ilmaütlev kääne e abessiiv M 35–36,
M 50, M 52, SÜ 17, SÜ 105, SÜ 183,
SÜ 197–199, SÜ 218, SÜ 222,
SÜ 231, SÜ 248, SÜ 250, SÜ 292–
293, SÜ 297, SÜ 396, SÜ 492–493,
SÜ 512, SÜ 521, SÜ 539
- im/ -m (ülivõrde tunnus) M 8, M 55
- i-mitmus M 53
- imminentsus SÜ 50
- imperatiiv vt käskiv kõneviis
- imperfekt vt lihtminevik
- imperfektiivne e partitiivne verb SÜ 42,
SÜ 168
- imperfektiivne situatsioon
vt piiritlemata situatsioon
- imperfektiiv-perfektine verb
e aspektverb SÜ 42, SÜ 168
- impersonaal e umbisikuline tegumood
M 56–58, M 108, SÜ 119–125,
SÜ 138, SÜ 158
- impersonaali isikutõlgendus SÜ 122
- impersonaaliühildumine e
topeltimpersonaal SÜ 136
- impersonaalne e umbisikuline lause
SÜ 158
- in M 69, SM 86, SM 149
- indefiniitne e määramatu fraas SÜ 20
- indefiniitne määratleja SÜ 247
- indikatiiv vt kindel kõneviis
- indirektne kõne vt kaudkõne
- individuaalsushierarhia SÜ 480
- inessiiv vt seesütlev kääne
- infiinit- e infiniitne e käändeline vorm
M 56, M 63
- infiinitne verbifraas SÜ 6
- infiinitarind SÜ 492, SÜ 495–531
- infinitiivitarind e tegevusnimetarind
SÜ 492–520
- infopalve SK 127, SK 135–136
- infopalve vastus SK 137
- informeerituse muutumise osutamine
SK 59–64
- infostruktuur FO 44, FO 49
- infoõldküsimus SK 87–89, SK 98
- ingressiiv(sus) SÜ 45–46

- inhoatiiv vt antikausatiiv
 inklusiivne komitatiivtarind SÜ 400
 inklusiivne komparatiiv SÜ 287
 inklusiivne superlatiiv SÜ 287
 inklusiivne võrdlus SÜ 287
 inkrement vt lisav sujuv jätk
 institutsionaalne e avalik-ametlik keel
 SK 139
 institutsionaalne e avalik-ametlik
 suhtlus SK 138
 instruktiiv vt viisiütlev kääne
 instrument vt vahend
 instrumentaaladverbiaal
 vt vahendimäärus
 intensiivistav modifitseerija SM 53,
 SM 188
 intensiivsus FO 44, FO 49
 intensiivsusadverbiaal SÜ 267
 intensiivsuspartikkel SK 49
 interjektsioon vt hüüdsõna
 intermediaar SÜ 267
 interrogatiiv-relatiivproadverb
 vt küsiv-siduv asemäärsõna
 interrogatiiv-relatiivpronoomen
 vt küsiv-siduv asesõna
 intonatsioon FO 2, FO 33, FO 44–50
 intonatsioon protsessilause
 piirimarkerina SK 16
 intonatsioonifraas FO 33, FO 44–45,
 FO 48–49
 intonatsiooniline lausekett SK 18
 intransitiivlause e sihitu lause SÜ 23,
 SÜ 164
 intransitiivverb e sihitu verb
 SÜ 164
 irdelement SÜ 22, SÜ 236, SÜ 331
 irreaalsus SÜ 37, SÜ 66, SÜ 78–79
 -is (lihtmineviku tunnus)
 vt -s/ -si/ -is/ -i
 -is (nimisõnaliide) M 76, M 78, M 103,
 SM 97, SM 101, SM 145
 -is (omadussõnaliide) SM 198
 -ise M 111, SM 11, SM 45, SM 51,
 SM 54, SM 78
 iseloomustav-liigitav öeldistäide
 SÜ 185
 iseseisev fraas lausungina SK 5
 iseseisev relatiivlause vt põhjata
 relatiivlause
 iseseisev sõna SÜ 4–5
 isik e persoon SÜ 37, SÜ 110–114
 isiku- ja arvukategooria vt pööre
 isikuhierarhia SÜ 114, SÜ 390
 isikuline asesõna e personaal-
 pronoomen SÜ 114, SÜ 175,
 SÜ 330, SÜ 390, SÜ 400, SÜ 430
 isikuline ja enesekohane asesõna
 sihitisena SÜ 175
 isikuline mineviku kesksõna
 vt *nud*-kesksõna
 isikuline oleviku kesksõna
 vt *v*-kesksõna
 isikuline tegumood vt personaal
 isikuta e apersonaalne lause SÜ 161
 iteratiivsus SÜ 54
 i-ülivõrre M 55
 -ja M 8, M 21, M 68, SM 92, SM 101,
 SM 138
 ja SÜ 242–243, SÜ 373, SK 16, SK 18
 ja ei SÜ 103, SÜ 373
 ja ... ja SÜ 373
 ja piiripartiklina SK 70–71
 jaa kinnitajana SK 65–66
 jaa suhtlushuvi määra osutajana SK 65,
 SK 67
 jaa üldküsümuse vastusena SK 94,
 SK 98
 jaatav infoüldküsimus SK 88
 jaatav kõne e afirmatiiv M 62
 jaatava üldküsümuse vastus SK 94–97
 jaatus SÜ 94
 jaatuslembene sõna või väljend SÜ 97,
 SÜ 107, SÜ 315
 jah kinnitajana SK 65–66

- jah* küsijätkuna SK 87, SK 90, SK 92,
 SK 116, SK 119
jah suhtlushuvi määra osutajana SK 65,
 SK 67
jah üldküsümuse vastusena SK 94,
 SK 98
jalg vt takt
-jas M 69, SM 173, SM 182, SM 186,
 SM 195
juhtum SÜ 39
juhuhulgasõna SÜ 154–156, SÜ 168
jussiiv vt möönev kõneviis
juur vt juurtüvi
juurtüvi e *juur* M 6, M 13
jõud SÜ 13
jäljendusverb SM 45, SM 51
järeldav-vastandav (eraldav) rinnastus
 SÜ 372, SÜ 379
järelaluslik evidentsiaalsus SÜ 75–76
järellisand M 49, SÜ 256, SÜ 258–259
järelreema e täpsustusjätk M 38, SÜ 22,
 SÜ 236, SÜ 331, SK 37–38
järgarvsõna e ordinaal SÜ 5
järgnevus vt tulevik (ajasuhe)
järgsilp FO 8, FO 10–11, FO 18, FO 25
järjeotsimine SK 22–27
järjeotsimisel otsitav järg SK 27
järjeotsimiskiil SK 23–24
järjeotsimislõigu järelkommentaar
 SK 23, SK 27
järjeotsimislõik SK 23
järjeotsimispartikkel SK 23–24, SK 49
järjeotsimispaus SK 23–24
järjeotsimisvahend SK 23–26
jätk SK 17
jätkuva situatsiooni perfekt SÜ 61
-k M 69, M 89, SM 86, SM 104, SM 159
-ka (verbiliide) M 113, SM 45, SM 79
kaasahäaldus vt koartikulatsioon
kaasaütlev kääne e komitatiiv M 35–36,
 M 51–52, SÜ 17, SÜ 44, SÜ 183,
 SÜ 197–200, SÜ 214, SÜ 218,
 SÜ 220, SÜ 222, SÜ 231–232,
 SÜ 248, SÜ 250, SÜ 281, SÜ 289,
 SÜ 291–294, SÜ 297, SÜ 301–302,
 SÜ 354, SÜ 358–359, SÜ 367,
 SÜ 396, SÜ 400, SÜ 523
kaashäälik vt konsonant
kaaslane SÜ 17
kaasnemismäärus e komitatiiv-
 adverbiaal M 50–51, SÜ 189,
 SÜ 197–198, SÜ 400
kaasrõhk FO 3, FO 35–36, FO 38, M 67
kaasrõhuline silp FO 10, FO 35–36,
 FO 43
kaassõna e adpositsioon M 7, M 19–20,
 SÜ 5, SÜ 292–294
kaassõna ellips rindtarindis SÜ 359,
 SÜ 396
kaassõnafraas e adpositsioonifraas
 SÜ 6, SÜ 292–294
kaassõnafraas määrusena SÜ 192–224,
 SÜ 231–234, SÜ 254, SÜ 265,
 SÜ 269, SÜ 270–275, SÜ 277,
 SÜ 280–281, SÜ 294
kaassõnafraas täiendina SÜ 245–246,
 SÜ 248, SÜ 254
kaasus vt kääne
kahtlusküsilause SÜ 107, SÜ 313,
 SÜ 315, vt kahtlusküsimus
kahtlusküsimus SK 98,
 vt kahtlusküsilause
kardinaal vt põhiarvsõna
karitiivne liitomadussõna SM 181,
 SM 187
karitiivne omadussõnatuletus SM 180,
 SM 186
-kas (nimisõnaliide) M 69, SM 18,
 SM 94, SM 134
-kas (omadussõnaliide) M 69, SM 173,
 SM 177, SM 186, SM 194
kas SK 87–89, SK 98, SK 105
kas ... või SÜ 242–243, SÜ 378
kasusaaja e benefitsient SÜ 15

- katafoor e edasiviide SÜ 348, SÜ 355, SK 21
- kategoriaalne tähendus SÜ 4
- katkestusega kordus järjeotsimisvahendina SK 25
- kaudkõne e indirektne kõne SÜ 428–431
- kaudne evidentsiaalsus SÜ 75–76
- kaudne kõneviis e kvotatiiv M 56, M 60, SÜ 75, SÜ 93
- kaudne põhjustamine SÜ 143
- kaudsihitis SÜ 15
- kausaaladverbiaal vt põhjused SÜ 143
- kausaal(adverbiaal)lause vt põhjus(määrus)lause
- kausatiiv SÜ 139–143
- kausatiiv(verb) e põhjustamisverb SM 37–38
- kausatiivsus SÜ 37, SÜ 139–143
- kauseerija vt põhjustaja
- kauseeriv sündmus vt põhjustav sündmus
- ke vt -ge/ -ke
- ke(ne) M 30, M 79, M 104, SM 116, SM 122, SM 186
- keeld vt eitav käsk
- kerge silp FO 2, FO 43
- kes relatiivlause sidendina SÜ 480–491
- kesi SM 207, SM 217
- kesk- SM 120, SM 187
- keskkõrge vokaal FO 4–5, FO 8, FO 11, FO 24
- kesksõna e partitsiip M 8, M 18, M 63, SM 88, SM 174, SM 200, SM 202, SÜ 492, SÜ 527–531
- kesksõna süntaktiline nimisõnastumine SÜ 531
- kesksõnatarind e partitsiibitarind SÜ 492–494, SÜ 527–531
- kesksõnatarind täiendina SÜ 493, SÜ 528–529
- kesksõnatarind öeldistäite ja öeldistäitemäärusena SÜ 493, SÜ 530
- keskvõrre vt komparatiiv
- kestus FO 2, FO 8, FO 17, FO 35, FO 37–38, FO 40–41, FO 48–49
- kestusega e duratiivne sündmus SÜ 39
- kestussuhe FO 41
- kettpõimlause SK 18
- ki (kliitik) vt -gi/ -ki
- ki (verbiliide) M 112, SM 11, SM 45, SM 54, SM 76
- kiil e parentees SÜ 22, SÜ 236, SÜ 426, SK 37, SK 41–44
- kiilu asukoht SK 43
- kiilu ja raamlause seosed SK 42
- kiilu prosodia SK 44
- kil(e) SM 11, SM 208–209, SM 225
- kindel kõneviis e indikatiiv M 56, M 60, SÜ 78
- kinnine silp FO 32, FO 38–41
- kinnistunud sõnarõhk vt fikseeritud sõnarõhk
- kinnistüvi SM 6, SM 9, SM 15–16, SM 30, SM 161, SM 168, SM 183, SM 188, SM 190, SM 200
- kinnisüksus SK 5
- kinnitus(üld)küsimus SK 86–87, SK 90–93
- kinnituskordus SK 116
- kitsa eriküsimuse vastus SK 101, SK 103
- kitsas eriküsimus SK 100
- kitsas fookus FO 49
- kliitik M 6, M 107
- klusiil e sulghäälik FO 12–13, FO 22, FO 25, FO 28–31, FO 43, M 23, M 25–26, M 58, M 60, M 81, M 106
- koartikulatsioon e kaasahääldus FO 18, FO 21
- kogea M 44–45, SÜ 13, SÜ 15–16
- kogejalause SÜ 23
- kogemusperfekt SÜ 61
- kogumisverb SM 48
- kogunimisõna SÜ 391

- kohakäändeline mäarsõnaliide
 SM 223–225
 kohakäändesõna M 3, M 16, M 20, M 89
 kohakääne M 35–37
 -kohaline vt -valentne
 kohamäärsõna e lokaaladverb
 SÜ 207–208, SÜ 274
 kohamäärus e lokaaladverbiaal
 M 41–46, M 48, SÜ 189, SÜ 202–
 208, SÜ 274
 kohanimetus SM 103–105
 kohatäitja SK 23, SK 26
 kokku- ja lahkukirjutamine SM 16–17
 kollektiivtuletis SM 113
 kolmas isik e kõnealune isik M 4, M 12,
 SÜ 110, SÜ 114
 kolmas välde M 23–24
 koloratiivtarind SÜ 30
 komitatiiv vt kaasaütlev kääne
 komitatiivadverbiaal
 vt kaasnemismäärus
 komitatiivtarind SÜ 197, SÜ 400
 kommenteeriv kiil vt sisuline kiil
 kommunikatiivsed lausetüübid
 SÜ 25, SÜ 306–327
 komparatiiv e keskvärre M 16,
 M 33–34, M 55, SÜ 282–288
 komparatiivne viisilause SÜ 451–454
 komparatiivtarind M 43, SÜ 282–288
 komparatsioon vt võrdlus
 komplekslause SÜ 24, SÜ 401–540
 kompleksne moodustaja SM 24
 kompleksne tõlgendusettepanek SK 120
 kompleksõna SM 1
 kompleksõna SÜ 154–156, SÜ 168,
 SÜ 229
 komplement vt seotud laiend
 komplementadverbiaallause SÜ 407,
 SÜ 411, SÜ 413, SÜ 417–419
 komplementatsioon SÜ 9
 komplementlause SÜ 405–432
 komplementlause asend SÜ 409
 komplementlause referaadina
 SÜ 427–432
 -kond M 22, M 25, M 89, SM 34,
 SM 113, SM 126
 konditsionaal vt tingiv kõneviis
 konditsionaaladverbiaal
 vt tingimusmäärus
 konditsionaal(adverbiaal)lause
 vt tingimus(määrus)lause
 kongruents vt ühildumine
 konjunktsioon vt sidesõna
 konkreetne kääne e semantiline kääne
 M 35–37
 konnegatiiv M 62, SÜ 95–96
 konnektiiv(laiend) e siduv üldlaiend
 SÜ 238–239
 konneksioon SK 13, SK 69
 konneksioon piiripartiklitega SK 69
 konsekutiivadverbiaal
 vt tagajärjemäärus
 konsekutiiv(adverbiaal)lause
 vt tagajärje(määrus)lause
 konsekutiivne kvantumilause
 SÜ 442, SÜ 444
 konsekutiivne viisilause SÜ 451–452
 konsonant e kaashäälik FO 1, FO 12–16
 konsonantühend FO 1, FO 27–31,
 FO 41
 kontekstiilips SÜ 356–365, SK 21
 kontinuatiiv(sus) SÜ 45, SÜ 47
 kontrastiivne refleksiivsus SÜ 145,
 SÜ 350, SÜ 353
 kontrastiivne (vastandav) rinnastus
 vt üldvastandav rinnastus
 kontrollija SÜ 10
 kontsessiivadverbiaal
 vt mööndusmäärus
 kontsessiiv(adverbiaal)lause
 vt möönd(usmäärus)lause
 kontsessiivne jussiiv vt möönev jussiiv
 kontsessiivne (vastandav) rinnastus
 vt möönev (vastandav) rinnastus

- konverb vt *des*-vorm
konverbitarind e *des*-tarind
SÜ 492–494, SÜ 521–526
konverbitarindi ajasuhed alistava
lausega SÜ 525
konverbitarindi tähendused SÜ 526
konversatsiooniline adverbiallause
SÜ 458
konversioon vt nulltuletus
kooda vt silbi lõpp
koondlause SÜ 367–368
koopula e köide SÜ 179
koordinatsioon(iseos) vt rinnastus(seos)
koos- ja eraldivaatlev nimisõna-
fraaside rinnastus SÜ 387
koosnemis-sisaldumissuhe SÜ 2
kopulatiivne liitsõna vt rindliitsõna
kopulatiivne rinnastus vt ühendav
rinnastus
kordus järjeotsimisvahendina SK 23,
SK 25
kordusalgatus vt üleküsimine
kordussidend SÜ 242
kordussõna e reduplikatiivne liitsõna
SM 14, SM 16, SM 170, SM 227
koreferentne vt samaviiteline
korporatiivne isik SÜ 123
korrapärane ühendverb SÜ 36
korrelaat SM 9, SÜ 244, SÜ 403
korrelaatsidend SÜ 244, SÜ 403
korrigeeriv e asendav (vastandav)
rinnastus SÜ 372, SÜ 380, SÜ 385
koste e tagasiside SK 12, SK 58
-ks (saava tunnus) M 52
-ksi/ -ks (kõneviisi tunnus) M 10, M 60
-ku (kõneviisi tunnus) vt -gul/ -ku
-ku (verbiliide) M 112, SM 45, SM 76
kui et -kõrvallause SÜ 418
kuid SÜ 242–243, SÜ 380–381,
SÜ 383–384, SÜ 386
kuidas-kõrvallause SÜ 447, SÜ 453
kuigi-kõrvallause SÜ 475
kui-kõrvallause SÜ 437, SÜ 445–446,
SÜ 454–457, SÜ 464
kui-siis-lause SK 18
kuivõrd-kõrvallause SÜ 445
kui-võrdlustarind SÜ 289
kui-õeldistäätemäärus SÜ 227–228
kule SK 74
kuna SÜ 382, SÜ 457
kuna-kõrvallause SÜ 457, SÜ 462
kunas-kõrvallause SÜ 439
kuniks-kõrvallause SÜ 438
kuni-kõrvallause SÜ 420, SÜ 438
kuratiivkausatiivsus SÜ 142–143
kustutamine übertegemise tehtena
SK 29
-kuti SM 208
kuulaja vt teine isik
kuuldel olemise osutamine SK 68
kuule vt kule
kuulmisprobleem SK 112–114, SK 118
kuuluvuslik refleksiivsus vt possessiivne
refleksiivsus
kuuluvussuhe SM 177
kuuma uudise perfekt vt lähimineviku
perfekt
kvalitatiivne võrdlus SÜ 291
kvantitatiivne aspekt SÜ 40, SÜ 54
kvantitatiivne piiritletus SÜ 154–156,
SÜ 168–173
kvantiteedimäärsõna SÜ 217, SÜ 285
kvantiteet FO 2, FO 33, FO 38
kvantor e hulgasõna SÜ 6, SÜ 295
kvantori ellips SÜ 359
kvantorifraas vt hulga(sõna)fraas
kvantumimäärus vt hulgamäärus
kvantumi(määrus)lause SÜ 433–434,
SÜ 442–450
kvotatiiv vt kaudne kõneviis
kõige-ülivõrre vt liitülivõrre
kõnealune isik vt kolmas isik
kõnehetk SÜ 56
kõneleja vt esimene isik

- kõneleja ja kuulaja kaudne väljendamine SÜ 113
- kõneliik e polaarsus M 62, SÜ 37, SÜ 94–109
- kõnetakt vt takt
- kõnetempo FO 33, FO 44
- kõnetusverb SM 46
- kõneviis e moodus M 60–61, SÜ 37, SÜ 77–93, SÜ 431
- kõnevoor e voor FO 44, FO 50, SK 6–7
- kõnevooru endale saamise võtted SK 9
- kõnevooru hoidmise võtted SK 7
- kõnevooru katkestamine SK 9
- kõnevooru projekteeritavus SK 7
- kõnevooru sissejuhatus SK 6
- kõnevooru tuumosa SK 6
- kõnevooru üleandmise marker SK 7
- kõnevooru väljajuhatus SK 6
- kõnevoorude kattumine e pealerääkimine SK 9
- kõrge toon FO 45, FO 47, FO 49–50
- kõrge vokaal FO 4–5, FO 11
- kõrihäälik vt larüngaal
- kõrisulghäälik vt larüngaalklusiil
- kõrvallause e alistuv osalause SÜ 402–405
- kõrvallause asend SÜ 489
- kõrvallause sõnajärg SÜ 491
- kõrvallause vs. rindosalause SÜ 404
- kõrvutus e asündeetiline seostus e asündeton e sidendita seostus SÜ 242, SÜ 367, SÜ 402
- kõrvutuslause SÜ 433–434, SÜ 442, SÜ 455–457
- kõvasuulaehäälik vt palataal
- kärin FO 44, FO 48
- käsitlusobjekt vt teemaobjekt
- käskiv kõneviis e imperatiiv M 56, M 60, SÜ 81–87, SÜ 96, SÜ 324
- käsklause SÜ 25, SÜ 306, SÜ 324, SÜ 326
- käändeline vorm vt infiniitvorm
- käändelõpu ellips rindtarindis SÜ 396
- käändsõna e noomen M 15, M 18, M 20, M 32–34, SÜ 4
- käändsõnaliide e noomeniliide SM 121
- käändtüübid M 65–67
- kääne e kaasus M 32, M 35, M 63
- kõide vt koopula
- külghäälik vt lateraal
- küll ... küll SÜ 242–243, SÜ 373
- küllalt-tarind SÜ 269, SÜ 282
- küsi jätk SÜ 310, SK 87, SK 90, SK 98
- küsilause FO 46–48, SÜ 25, SÜ 306, SÜ 308–323, vt ka küsimus
- küsilause komplemendina SÜ 408, SÜ 421–426
- küsimine ja vastamine SK 86
- küsimus FO 48–49, SÜ 308, SK 86–111, vt ka küsilause
- küsi partikkel SÜ 308–310, SÜ 408, SK 69, SK 87–88, SK 90–91, SK 98, SK 105, SK 113, SK 115
- küsi v-siduv asemäärsõna e interrogatiiv-relatiivproadverb SÜ 408
- küsi v-siduv asesõna e interrogatiiv-relatiivpronoomen SÜ 408
- l (alalütleva tunnus) M 52
- l (määrsõnaliide) SM 206
- la M 68, SM 104, SM 158
- laadivaheldus M 25–27, M 67
- labiaalne vokaal vt ümar vokaal
- labiodentaal e huulhammashäälik FO 14, FO 23–24
- labiovelaar FO 12, FO 14, FO 23
- laensõna SM 10
- lahtine silp FO 32, FO 35, FO 38–41
- lai fookus FO 49
- laiend SÜ 2, SÜ 9
- laiendosa vt moodustustüvi
- lane (nimisõnaliide) M 79, M 104, SM 94, SM 109, SM 124
- lane (omadussõnaliide) M 104, SM 186

- langev toon FO 45–50
 larüngaal e kõrihäälik FO 12, FO 14,
 FO 23
 larüngaalklusiil e kõrisulghäälik FO 12
 -*las* M 69, M 74, SM 198
las-tarind SÜ 92
 lateraal e külghäälik FO 12–13
 latiivkääne vt sihikääne
 latiivne kohamäärus vt sihtkohamäärus
 latiivne seisundimäärus M 41, M 44,
 M 47, SÜ 220–221
 latiivne valdajamäärus M 44–45,
 SÜ 194
laus- SM 117, SM 188, SM 201
 lause SÜ 1–2, SK 4
 lause dialoogilisus SK 4
 lause infostruktuur SÜ 19, SÜ 328–333,
 SÜ 338
 lause kustutamatus SK 4
 lause moodustajate ellips SÜ 362–365
 lause pragmaatiline funktsioon SÜ 1
 lause projekteeritavus SK 4
 lause põhisõnajärg SÜ 335–336
 lause põhitüübid (struktuuritüübid)
 SÜ 23
 lause semantiline funktsioon SÜ 1
 lause sõnajärg SÜ 334–347
 lause tuum SÜ 2
 lauseeitus SÜ 94–104, SÜ 106
 lauseeitus ja moodustajaeitus samas
 lauses SÜ 106
 lauselaiend SÜ 238
 lauseliige SÜ 21
 lausemall SÜ 2, SÜ 9
 lauserinnastus SÜ 367–371
 lauserõhk FO 22, FO 33, FO 42, FO 49
 lausesisene asendus SÜ 348–354
 lausesulam SK 19
 lausetevaheline asendus SÜ 348
 lausetüüp FO 44, FO 46
 lausung FO 2, FO 22, FO 32–33, FO 35,
 FO 44–45, FO 47–50, SK 3, SK 5
 lausungijärgne ümbertegemine SK 36
 -*lda* M 111, SM 56, SM 60
 -*ldane* M 79, SM 186
 -*ldasa* SM 208, SM 221
 -*ldi* SM 206, SM 222
 -*le* (verbiliide) M 24, M 108, M 111,
 M 114–115, SM 43, SM 51,
 SM 64–65
 -*le/ -lle* (alaleütleva tunnus) M 10, M 52
 leenis FO 13, FO 22, FO 43
 lekseem M 2
 leksikaalne aspekt SÜ 38
 leksikaalne moodustus vt mutatiivne
 moodustus
 leksikaalne morfeem M 6
 leksikaalne tähendus M 6–7, SM 27
 leksikaalne vahend SÜ 1
 leksikaliseerumine M 45–46, M 48,
 M 107, SM 27
 leksikogrammatiline morfeem
 vt tuletusliide
 leksikogrammatiline tähendus M 6
 -*li* SM 208, SM 209, SM 218
liba- SM 120
 ligikaudsuspartikkel SK 49
 lihtaeg SÜ 56
 lihtlause SÜ 24
 lihtminevik e preteeritum e imperfekt
 M 61, M 108, SÜ 55–56, SÜ 59
 lihtsidend SÜ 242
 lihtvorm e sünteetiline vorm M 2,
 M 55, M 56, M 61, M 119, SÜ 26
 lihtöeldis SÜ 26
 lihtülivõrre e sünteetiline superlatiiv
 M 55
liiga-tarind SÜ 269, SÜ 282
 liigiviiteline omastavuline täiend
 vt mittereferentne genitiivatribuut
 liikumise teed väljendav kohamäärus e
 prolatiivne lokaaladverbiaal SÜ 207
 liikuv partikkel SK 49, SK 81–82
 liikvida e sulahäälik FO 13, FO 28–32

- liitaeg SÜ 56
 liitasesõna SM 13–14
 liite tähendus SM 30
 liiteteisend vt allomorf
 liitevariant SM 4
 liitlause SÜ 2, SÜ 24, SÜ 401–491
 liitliide SM 55
 liitmine SM 13, SM 26
 liitmismall SM 15
 liitmäärsõna SM 226
 liitne liitlause SÜ 403
 liitnimisõna SM 15, SM 32,
 SM 161–170
 liitomadussõna SM 15, SM 179,
 SM 183, SM 185, SM 200–204
 liitsõna M 4, SM 13
 liitsõna esiosa M 6, M 38–39
 liitsõna moodustusosad SM 13
 liitsõnaline ajanimetus SM 106
 liitsõnaline asjanimetus SM 107–111
 liitsõnaline karitiivomadussõna
 vt karitiivne liitomadussõna
 liitsõnaline kohanimetus SM 105
 liitsõnaline possessiivomadussõna
 vt possessiivne liitomadussõna
 liitsõnaline tegijanimetus SM 93, SM 95
 liitsõnaline tulemusnimetus SM 99
 liitsõnaline vahendinimetuse SM 102
 liitsõnaline võrdlusomadussõna
 SM 183
 liitsõnatuletus SM 5
 liittüvi M 6
 liitverb SM 15, SM 36, SM 44, SM 49,
 SM 80–84
 liitvorm e analüütiline vorm M 2, M 56,
 M 61, SÜ 26, SÜ 28
 liitõeldis SÜ 27–28
 liitülivõrre e *kõige*-ülivõrre e
 analüütiline superlatiiv M 2, M 55
-lik M 24, M 65, M 92, M 99, SM 173,
 SM 177–178, SM 182, SM 186,
 SM 192–193, SM 202
-line (nimisõnaliide) M 79, M 104,
 SM 94, SM 125
-line (omadussõnaliide) M 79, M 104,
 SM 173, SM 175, SM 177–178,
 SM 191
 lisamine tõlgendusetepanekuna SK 120
 lisamine ümbertegemise tehtena
 SK 29–30
 lisamiskiil SK 30
 lisand e apositsioon M 38–40, M 49,
 SÜ 21, SÜ 246, SÜ 255–264
 lisandi ühildumine SÜ 260, SÜ 263
 lisandiga sarnaseid nähtusi SÜ 264
 lisav adverbiallause vt mitte-
 restriktiivne adverbiallause
 lisav kiilduv jätk SK 17
 lisav relatiivlause vt mitterestriktiivne
 relatiivlause
 lisav sujuv jätk e inkrement SK 17
-lle vt *-le/ -lle*
 lokaaladverb vt kohamäärsõna
 lokaaladverbiaal vt kohamäärus
 lokatiivkääne vt asukohakääne
 lokatiivne kohamäärus
 vt asukohamäärus
 lokatiivne seisundimäärus M 42, M 45,
 M 47, M 49–51, SÜ 220, SÜ 222
 lokatiivne valdajamäärus M 45, SÜ 195
 loomulik rindühend SÜ 397
-lt (alaltütleva tunnuse) M 52
-lt (määrsõnaliide) M 6, SM 206, SM 211
-lus M 78, M 103, SM 89, SM 129
 lõpupikenemine FO 43–44
 lõpuvaheldus M 29–31, M 64, M 69
 lõpuvaheldusmall M 64
 lähe SÜ 13, SÜ 16
 lähimineviku perfekt e kuuma uudise
 perfekt SÜ 61
 lähtekohamäärus e separatiivne lokaal-
 adverbiaal M 43, M 46, SÜ 206
 lähtekääne e separatiivkääne M 36,
 M 43, M 46

- lähtevorm SÜ 348, SÜ 355
 lühendamine e raie SM 18
 lühendsõna SM 18
 lühike silp FO 32, FO 35, FO 39–40
 lühimälu maht SK 4
 lünnküsimus SK 104
 lünnküsimuse vastus SK 104
 lünnklause vt elliptiline lause
 -*m* (keskvõrde tunnus) M 8, M 55
 -*m* (nimisõnaliide) M 69, SM 97,
 SM 147
 -*m* (omadussõnaliide) M 8
 -*m* (ülivõrde tunnus) vt -*im*/ -*m*
 -*ma* M 63
ma arvan et markerina SK 83–84
ma ütlen et markerina SK 85
ma ütlesin et raamina SK 85
 madal toon FO 45, FO 47, FO 49–50
 madal vokaal FO 4–5, FO 24
ma-infinitiiv e *ma*-tegevusnimi M 2,
 M 31, M 56, M 63, M 108, SÜ 512
ma-infinitiivi tarindid SÜ 512–520
ma-infinitiivi tarindid täiendina
 SÜ 512, SÜ 518
ma-infinitiivi vorme laiendava sihitise
 vorm SÜ 520
ma-infinitiivi vormid liitõeldise osana
 SÜ 50, SÜ 74, SÜ 142, SÜ 512,
 SÜ 519
 -*maks* M 63
maksi- SM 117
maks-tarind määрусena SÜ 512,
 SÜ 516–517
 manustamisverb SM 47
 -*mar* M 69, SM 157
 markeeritus (vormiline) M 14
maru- SM 120, SM 188
 -*mas* M 63
 -*mast* M 63
mas-tarind määрусena SÜ 512, SÜ 514
mast-tarind määрусena SÜ 512,
 SÜ 515
 -*mata* M 63
ma-tarind määрусena SÜ 512–513
mata-tarind SÜ 492–494, SÜ 521
mata-tarind konverbitarindina
 SÜ 494, SÜ 521
mata-vorm õeldistäitena SÜ 53,
 SÜ 129, SÜ 131, SÜ 180
ma-tegevusnimi vt *ma*-infinitiiv
 -*matu* M 68, SM 180, SM 197, SM 202
matu-adjektiiv SÜ 67, SÜ 70
 -*me*/ -*m* M 59
 meenusminevik SÜ 59
mega- SM 117, SM 188
 metonüümiline liitsõna e bahuvrihi-
 liitsõna SM 29
mhmh kostepartiklina SK 68
mhmh üldküsimuse vastusena SK 94
mida-kvantumilause SÜ 448
midi- SM 117
 -*mik* M 92, SM 104, SM 154
 -*mine* (nimisõnaliide) M 8, M 79,
 M 104, SM 86, SM 137
 -*mine* (omadussõnaliide) M 104,
 SM 172, SM 199
 minevik M 56–57, M 61
 minevik (ajasuhe) e eelnevus SÜ 55
 mineviku kesksõna e mineviku
 partitsiip M 8, M 12, M 18, M 56,
 M 61–63
 mineviku partitsiip vt mineviku
 kesksõna
mini- SM 117
 -*mini* SM 206, SM 213
 minimaalpaar FO 1–4, FO 12, FO 19
mis relatiivlause sidendina SÜ 480–481
 -*misi* SM 206, SM 208, SM 214
mis-kvantumilause SÜ 450
 mitmus e plural M 4, M 53–54
 mitmussõna e *plurale tantum* -sõna
 M 4, SÜ 115–116, SÜ 187, SÜ 229
mitte SÜ 99–101, SÜ 105, SÜ 365
mitte ... vaid SÜ 100, SÜ 385

- mitte-episteamiline e osalejakeskne
modaalsus SÜ 67
- mitteiseseisev sõna vt abisõna
- mittelauseliige vt mittelauseliikmeline
lauseelement
- mittelauseliikmeline lauseelement e
mittelauseliige SÜ 22, SÜ 236–244,
SK 15, SK 37
- mittenormaallause SÜ 23
- mittenormaallause alus SÜ 149–156
- mittepiiritletav e ateline situatsioon
SÜ 39
- mittereferentne fraas SÜ 20
- mittereferentne genitiivtribuut
e liigiviiteline omastavaline täiend
SÜ 253
- mitterestriktiivne e lisav
adverbiaallause SÜ 435
- mitterestriktiivne e täpsustav e lisav
relatiivlause SÜ 479
- mitteresultatiivne seisundipassiiv
SÜ 129
- mitteskalaarne omadus vt absoluutne
omadus
- mittespetsiifiline fraas SÜ 20
- mitteteadlik toimija SÜ 13
- mittetäistähenduslik sõna SÜ 4–5
- modaaladverb vt rõhumäärsõna
- modaallaiend SÜ 241
- modaalpartikkel SK 49
- modaalsus SÜ 37, SÜ 67–74, SÜ 76
- modaalverb SÜ 67–74
- modifikatsioon SÜ 9
- modifitseerimine ümbertegemises
SK 28
- modifitseeriv e varjundav moodustus
SM 21–23
- modifitseeriv liitnimisõna SM 115,
SM 117, SM 119–120
- modifitseeriv liitomadussõna
SM 187–188
- modifitseeriv liitverb SM 53
- modifitseeriv nimisõnatuletus
SM 115–116, SM 118
- modifitseeriv omadussõnatuletus
SM 185–186
- modifitseeriv verbituletus SM 50
- momentaanne sündmus vt hetkeline
sündmus
- momentaanverb SM 50, SM 52
- monoftong FO 1, FO 7–8, FO 11
- monotransitiivne lause SÜ 15
- moodus vt kõneviis
- moodustaja SM 1, SM 13, SÜ 2
- moodustaja pragmaatiline funktsioon
SÜ 18
- moodustaja semantiline funktsioon
SÜ 11–17
- moodustajaeitus SÜ 94, SÜ 105–106
- moodustajarinnastus SÜ 367–371
- moodustusmorfoloogia SM 2
- moodustuspõhi SM 22, SM 24
- moodustussuhe SM 21
- moodustustähendus SM 22
- moodustustüvi e laiendosa SM 15
- moodustustüüp SM 15
- moora FO 2, FO 7, FO 9, FO 25, FO 33,
FO 43
- morfeem M 6, M 13
- morfofonoloogia M 1
- morfoloogia M 1
- morfoloogiline kategooria M 14, M 35,
M 53, M 55–56, M 58–63
- morfoloogilised sõnaklassid
vt sõnaklassid
- morfosüntaks M 1
- morfotaktika M 13
- mu* M 68, SM 104, SM 123
- mus* M 76, M 78, M 103, SM 98,
SM 142
- mutatiivne e leksikaalne moodustus
SM 21–23
- mutatiivne nimisõnamoodustus
SM 90

- mutatiivne omadussõnamoodustus
SM 176
- mutatiivne verbimoodustus SM 35
- muutemorfoloogia vt sõnamuutmine
- muutevorm vt sõnavorm
- muuttüübid M 64–67, M 108–110
- muutumatu sõna M 15, M 19–20,
SÜ 4–5
- muutumisverb vt antikausatiiv(verb)
- muutuv sõna SÜ 4–5
- mõjutatav osaline SÜ 140
- mäletamisprobleem SK 124
- määramatu fraas vt indefiniitne fraas
- määramäärus SÜ 267–269, SÜ 281
- määratleja M 38–39, SÜ 21,
SÜ 246–247
- määratud fraas vt definiitne fraas
- määrsõna e adverb M 7, M 16,
M 19–20, SÜ 5, SÜ 280–281
- määrsõnafraas e adverbifraas SÜ 6,
SÜ 280–281
- määrsõnafraas määrusena
SÜ 201–223, SÜ 231–232, SÜ 265–
269, SÜ 274–275, SÜ 279–281,
SÜ 285–286, SÜ 290, SÜ 304
- määrsõnafraas täiendina SÜ 245–248,
SÜ 254
- määrsõnaliide SM 210
- määrsõnaline kvantorifraas SÜ 304
- määrsõnastuma e adverbistuma M 20,
M 93
- määrus e adverbiaal M 38–51, SÜ 21,
SÜ 188–235
- määruslause e adverbiaalause SÜ 405,
SÜ 433–477
- määrustäiend vt adverbiaalatribuut
- mööndusmäärus e
kontsessiivadverbiaal SÜ 189,
SÜ 233
- möönd(usmäärus)lause e
kontsessiiv(adverbiaal)lause
SÜ 433–434, SÜ 458, SÜ 473–477
- möönev e kontsessiivne jussiiiv SÜ 90
- möönev e kontsessiivne (vastandav)
rinnastus SÜ 372, SÜ 380,
SÜ 383–384
- möönev-korrigeeriv (vastandav)
rinnastus SÜ 386
- möönev kõneviis e jussiiiv M 56, M 60,
M 108, SÜ 88–92
- n (pöördetunnus) M 59
- na M 52
- naabruspaar SK 10
- naabruspaari eelistatud järelliige SK 11
- naabruspaari eeslaiendus SK 10
- naabruspaari järellaiendus SK 10
- naabruspaari mitte-eelistatud järelliige
SK 11
- naabruspaari vahelaiendus SK 10
- nagu ~ justnagu* -komplementlause
SÜ 415–417
- nagu ~ kui* -kvantumilause SÜ 445–446
- nagu ~ kui* -kõrvallause SÜ 415–417,
SÜ 453, SÜ 457
- nagu ~ kui* -lisand SÜ 258
- nagu ~ kui* -viisilause SÜ 453–454
- nagu*-võrdlustarind SÜ 282, SÜ 289
- nagu*-öeldistäitemäärus SÜ 227–228
- naissootuletis SM 118
- nasaal e ninahäälik FO 12–13, FO 23,
FO 28–32
- nasaleerumine FO 23
- nd M 69, SM 97, SM 101, SM 109,
SM 155
- nda M 111, SM 38, SM 43, SM 56,
SM 59
- ndik M 24, M 92, SM 104, SM 113,
SM 133
- ndu M 111
- ndus M 78, M 103, SM 87, SM 128
- ne (omadussõnaliide) M 6, M 69,
M 77, M 79, M 104, SM 172–173,
SM 175, SM 177–178, SM 186,
SM 190

- ne* (verbiliide) M 111, SM 40, SM 74
 negatiiv vt eitav kõne
 netisuhtlus SK 38, SK 87–88
 neutraalne teema vt primaarne teema
 -*ng* M 69, SM 86, SM 141
 -*ni* M 52
nii SK 72
nii et piiripartiklina SK 78
nii(hästi) ... kui (ka) SÜ 373
 -*nik* M 69, M 92, M 99, SM 92, SM 94,
 SM 132
 nimetav kääne e nominatiiv M 2,
 M 30, M 35–36, M 38, M 52, M 65,
 SÜ 6, SÜ 21–23, SÜ 43, SÜ 68,
 SÜ 70, SÜ 84, SÜ 125, SÜ 146–148,
 SÜ 153–156, SÜ 163, SÜ 174–177,
 SÜ 182, SÜ 185–186, SÜ 210,
 SÜ 213, SÜ 217, SÜ 224, SÜ 226–
 227, SÜ 236, SÜ 256, SÜ 259–260,
 SÜ 263, SÜ 289, SÜ 293, SÜ 295,
 SÜ 297, SÜ 301–302, SÜ 331,
 SÜ 391, SÜ 481, SÜ 497–499,
 SÜ 511, SÜ 530, SÜ 532–533
 nimisõna e substantiiv M 4, M 20–21,
 SÜ 5
 nimisõnafraas e substantiivifraas SÜ 6,
 SÜ 245–264
 nimisõnafraasi tuuma ellips SÜ 358
 nimisõnafraaside rinnastus SÜ 387–
 392
 nimisõnaliide e substantiiviliide
 SM 123
 nimisõnaline kvantorifraas SÜ 301–303
 nimisõnaline öeldistäide SÜ 184–185
 ninahäälik vt nasaal
ning SÜ 243, SÜ 373
 -*nn* M 83, SM 118, SM 130
no SK 75–77
noh järjeotsimispartiklina SK 24,
 SK 75
noh piiripartiklina SK 75–77
 nominaalfraas SÜ 6
 nominaalne lauseliige SÜ 21
 nominalisatsioon SM 34, SÜ 401,
 SÜ 492–494, SÜ 535–540
 nominalisatsiooni süntaktilised
 funktsioonid SÜ 493, SÜ 538
 nominatiiv vt nimetav kääne
noo SK 75–77
 noomen vt käändsõna
 noomeniliide vt käändsõnaliide
 normaallause SÜ 23
 normaallause alus SÜ 148
 -*nu* M 18, M 68, M 73, M 94, SM 92,
 SM 97, SM 139
 -*nud* M 8, M 63, SM 174
nud-kesksõna e isikuline mineviku
 kesksõna M 56, M 63
nud-kesksõna öeldistäitena SÜ 53,
 SÜ 180
nuks-vorm SÜ 62
 nulltuletus e konversioon SM 19
 numeraal vt arvsõna
 number vt arv
nuvat-vorm SÜ 62, SÜ 93, SÜ 495
 nõrgenev astmevaheldusmall M 23,
 M 26–28
 nõrk aste M 20, M 23–28, M 64–65,
 M 108
 nõrk klusiil M 10, M 60
 näitav asesõna e
 demonstratiivpronoomen SÜ 10,
 SÜ 20, SÜ 147, SÜ 186, SÜ 247,
 SÜ 289, SÜ 291, SÜ 348, SÜ 406,
 SÜ 412, SÜ 434, SÜ 436–437,
 SÜ 479, SÜ 488
 objekt vt sihitis
 objektatribuut e objektiline täiend
 M 39, SÜ 252, SÜ 536–537
 objektiline täiend vt objektatribuut
 objektinimetuse SM 96–97, SM 99
 objektlause SÜ 407, SÜ 418–420,
 SÜ 422, SÜ 427–428, SÜ 495–496
 obliikvakääne M 36

- obstruent FO 13, FO 15, FO 22–23
-ohtu SM 183
olekuverb SM 42–43
olema-ellips SÜ 179, SÜ 366
olemasolulause vt eksistentsiaallause
olenemata-tüüpi mõõndlause SÜ 473,
SÜ 476
oletusküsilause SÜ 313–314, vt ka
oletusküsimus
oletusküsimus SK 98,
vt ka oletusküsilause
olev kääne e *essiiv* M 35–36, M 49,
M 52, SÜ 218, SÜ 224, SÜ 227–229,
SÜ 248, SÜ 258, SÜ 278, SÜ 297,
SÜ 358–359, SÜ 392, SÜ 396,
SÜ 499, SÜ 522, SÜ 530
olevas käändes öeldistäitemäärus M 49,
SÜ 227–228
olevik (ajasuhe) e *samaaegsus* SÜ 55
olevik e *presens* M 56, M 61,
SÜ 55–58
oleviku kesksõna e oleviku partitsiip
M 8, M 18, M 56–58, M 63
oleviku partitsiip vt oleviku kesksõna
omadusnimetus SM 88–89
omadussõna e *adjektiiv* M 4, M 18,
M 20–21, M 33, SÜ 5
omadussõnafraas e *adjektiivifraas* SÜ 6,
SÜ 265–279
omadussõnaliide SM 189
omadussõnaline täiend vt *adjektiiv-*
atribuut
omadussõnaline öeldistäide SÜ 183
omaja SÜ 13, SÜ 16
omajalause SÜ 23, SÜ 149–156
omastav kääne e *genitiiv* M 30,
M 35–36, M 39, M 52, M 65, SÜ 16,
SÜ 21, SÜ 43, SÜ 84, SÜ 125,
SÜ 127, SÜ 163, SÜ 174–176,
SÜ 182, SÜ 192, SÜ 194–195,
SÜ 213, SÜ 217, SÜ 245–246,
SÜ 251–253, SÜ 258, SÜ 260–261,
SÜ 263, SÜ 267, SÜ 287, SÜ 289,
SÜ 291–294, SÜ 301–303, SÜ 394,
SÜ 494, SÜ 497–498, SÜ 501,
SÜ 503, SÜ 524, SÜ 527, SÜ 536
omastavaline lisand vt *genitiivne lisand*
omastavaline täiend vt *genitiivatribuut*
oota vt *ota*
ootusvastane kõnevoor SK 14
optatiivne *jussiiv* SÜ 89
ordinaal vt *järgarvsõna*
ortograafiline lause SÜ 24
osaalus e *partsiaalsubjekt* M 40,
SÜ 146, SÜ 151–156
osalause SÜ 2, SÜ 24, SÜ 401–402
osalejakeskne modaalsus vt *mitte-*
episteemiline modaalsus
osalejasisene modaalsus vt *dünaamiline*
modaalsus
osalejaväline *mittedeontiline*
modaalsus e *asjaolumodaalsus*
SÜ 70
osalejaväline modaalsus SÜ 67,
SÜ 69–71
osalist väljendav määrus SÜ 189–200
osasihitis e *partsiaalobjekt* M 40,
SÜ 163, SÜ 168–173
osastav kääne e *partitiiv* M 35–36,
M 40, M 52–54, M 65, SÜ 5–6,
SÜ 21, SÜ 23, SÜ 42–43, SÜ 54,
SÜ 97, SÜ 136, SÜ 146, SÜ 152–
156, SÜ 163, SÜ 175, SÜ 178,
SÜ 182–183, SÜ 186, SÜ 215,
SÜ 217, SÜ 224, SÜ 250, SÜ 263,
SÜ 287, SÜ 292–293, SÜ 295,
SÜ 297, SÜ 301–302, SÜ 304–305,
SÜ 495, SÜ 497–498, SÜ 511
osa-terviku suhe SÜ 154–156
osaöeldistäide e *partsiaalpredikatiiv*
M 40, SÜ 182, SÜ 186
ot vt *ota*
ota SK 73–74
otsekõne e *direktne kõne* SÜ 428–431

- otsene evidentsiaalsus SÜ 75–76
 otsene põhjustamine SÜ 143
 otstarbemäärus e finaalsadverbiaal
 M 47, M 49, SÜ 189, SÜ 234, SÜ 277
 otstarbe(määrus)lause e finaals-
 (adverbiaal)lause SÜ 433–434,
 SÜ 458, SÜ 465–468
 paarissidend SÜ 242
 paarissõna SM 14, SM 16, SM 111,
 SM 170, SM 227
padu- SM 120, SM 188, SM 201
 palataal e kõvasuulaehäälik FO 12,
 FO 14, FO 23
 palatalisatsioon e peenendus FO 3,
 FO 12, FO 14–15, FO 17–20
 paradigma vt vormistik
 paralleelvorm vt rööpvorm
 paralleelvormistik e rööpparadigma
 M 3
 paranduse liigid SK 14
 parandusmehhanism SK 14
 parentees vt kiil
 partikkel SÜ 4–5, SK 49–82
 partikkel lausungina SK 5
 partiklilausung SK 5
 partiklite põhirühmad SK 49
 partitiiv vt osastav kääne
 partitiivne verb vt imperfektiivne verb
 partsiibitarind vt kesksõnatarind
 partsiip vt kesksõna
 partneriparandus SK 14, SK 86,
 SK 112–126
 partneriparandus alternatiivalgatusega
 SK 121
 partneriparandus avatud algatusega
 SK 112–113
 partneriparandus eraldi
 algatusküsimusega SK 123
 partneriparandus kordusalgatusega
 e üleküsimine SK 112, SK 115–118
 partneriparandus lokaliseeriva
 eriküsisõnaga SK 112, SK 114
 partneriparandus lünkalgatusega
 SK 122
 partneriparandus tõlgendus-
 ettepanekuga SK 112, SK 119–120
 partneriparanduse järjend SK 112
 partneriparanduse probleemüksus
 SK 112–120
 partsiaalobjekt vt osasihitis
 partsiaalpredikatiiv vt osaõeldistäide
 partsiaalsubjekt vt osaalus
 passiiv SÜ 119, SÜ 126–129, SÜ 137,
 SÜ 540
 passiivi partsiibi predikatiivsus
 SÜ 128
 passiivilause tegevussubjekt SÜ 127
 passiivne retrospektiiv
 vt seisundipassiiv
 patsient M 45, SÜ 15
 pausidega vooruvahetus SK 8
 pealause SÜ 403
 pealause ja ajalause grammatilised ajad
 SÜ 441
 pealerääkimine vt kõnevoorude
 kattumine
 pearõhk FO 3, FO 34–36, FO 38
 pearõhuline silp FO 6–8, FO 18,
 FO 25, FO 34–36, FO 38
 peegelkonstruktsioon vt verbi-
 kordusega lausesulam
 peenendus vt palatalisatsioon
 pehmendav partikkel SK 82
 pehmesuulaehäälik vt velaar
 perfekt vt täisminevik
 perfektiivne situatsioon
 vt piiritletud situatsioon
 perfektiivne verb SÜ 42, SÜ 168
 perfektiivsusadverb SÜ 36, SÜ 43
 perifrastiline impersonaal SÜ 130,
 SÜ 133, SÜ 510
 perifrastiline passiiv SÜ 130,
 SÜ 132, SÜ 510
 perifrastiline tulevik SÜ 29

- perifrastiline verbivorm SÜ 27–29
 permissiiv SÜ 140
 personaal e isikuline tegumood
 M 58, SÜ 119
 personaalpronoomen vt isikuline
 asesõna
 persoon vt isik
pidama SÜ 73–75
 piiri väljendav kohamäärus e
 terminatiivne lokaaladverbiaal
 M 41, M 48, SÜ 208
 piiripartikkel SK 13, SK 49,
 SK 69–80
 piiritlemata e imperfektiivne
 situatsioon SÜ 41
 piiritletav e teeline situatsioon SÜ 39
 piiritletud e perfektivne situatsioon
 SÜ 41
 piiritlev adverbiallause vt restriktiivne
 adverbiallause
 piiritlev relatiivlause vt restriktiivne
 relatiivlause
 piiritlusaspekt M 40, SÜ 40–44
 piiritoon FO 45, FO 50
 pikk silp FO 32, FO 39–40
 pikkus FO 3, FO 33, FO 38, FO 41
 piluhäälik vt spirant
pisi- SM 117
 pluperfekt vt enneminevik
plurale tantum -sõna vt mitmussõna
 pluskvamperfekt vt enneminevik
 pluural vt mitmus
 polaarsus vt kõneliik
 pool(ees)liide vt prefiksoid
-poolne SM 187
 poolpikkus FO 3, FO 8, FO 33, FO 38
 poolvokaal FO 9, FO 12–13, FO 23–24,
 FO 28–29, FO 32
 positiiv e algvõrre M 16, M 33, M 55
 possessiivne e kuuluvuslik refleksiivsus
 SÜ 145, SÜ 352
 possessiivne liitomadussõna SM 179
 possessiivne omadussõnatuletus
 SM 177–178, SM 192
 postalveolaar FO 12, FO 14
 postpalatalisatsioon FO 20
 postpositioon vt tagasõna
 potentsiaalne voorusiirdekoht SK 7
praesens historicum vt ajalooline olevik
 predikaat vt öeldis
 predikatiiv vt öeldistäide
 predikatiivadverbiaal
 vt öeldistäitemäärus
 predikatiivadverbiaallause
 vt öeldistäitemääruslause
 predikatiivlause vt öeldistäitelause
 predikatiivne komplement SÜ 21,
 SÜ 406
 preesens vt olevik
 prefiks e eesliide M 6, SM 20
 prefiksoid e pool(ees)liide M 6, SM 20
 prepalatalisatsioon FO 17
 prepositioon vt eessõna
 preteeritum vt lihtminevik
 preventiivne (vastandav) rinnastus
 SÜ 384
 primaarne e neutraalne teema SÜ 19,
 SÜ 329, SÜ 332
 primaarvokaal FO 6, FO 8–9
 proadjektiiv vt aseomadussõna
 proadverb vt asemäärsõna
 produktiivne e avatud muuttüüp
 M 65–67, M 108–109
 produktiivsus M 5, M 24, M 65–67,
 M 108–109, SM 12
 progressiiv(sus) SÜ 29, SÜ 45, SÜ 48
 proksimatiiv(sus) SÜ 29, SÜ 50
 prolatiivne lokaaladverbiaal
 vt liikumise teed väljendav
 kohamäärus
 prominentsus FO 34, FO 44–45, FO 49
 pronoomen vt asesõna
 pronoomenid ja proadverbid lause-
 eituse fookuses SÜ 99

- prosoodia FO 2, FO 33, FO 38
 prosoodiline sõna FO 2, FO 32–33,
 FO 35, FO 39, FO 43
 prospektiiv(sus) SÜ 45, SÜ 50–52
 prosubstantiiv vt asenimisõna
 protsess SÜ 39
 protsessilause SK 4
 protsessilause piirimarker SK 16
pseudo- SM 120, SM 187
puht- SM 188, SM 201
 punktuaalne sündmus vt hetkeline
 sündmus
 puutehäälik FO 24
 põhi SÜ 2, SÜ 9
 põhiarvsõna e kardinaal SÜ 5
 põhitoon FO 35, FO 42–50
 põhjata e iseseisev relatiivlause
 SÜ 487
 põhjendav adverbiallause SÜ 458
 põhjuslik (ühendav) rinnastus SÜ 372,
 SÜ 375–376
 põhjusemäärus e kausaaladverbial
 M 41, M 43, M 50–51, SÜ 189,
 SÜ 231, SÜ 276
 põhjus(määrus)lause e
 kausaal(adverbial)lause SÜ 231,
 SÜ 433–434, SÜ 458–462
 põhjustaja e kauseerija SÜ 140
 põhjustamisverb vt kausatiiv(verb)
 põhjustatav e tulemusündmus SÜ 140
 põhjustav e kauseeriv sündmus SÜ 140
 põimlause SÜ 402–491
 põimlause sõnajärg SÜ 489–491
 põimliitsõna e determinatiivne liitsõna
 SM 14
 pööratud polaarsusega retooriline
 küsimus SK 86, SK 109–111
 pöördeline verbivorm vt finiitne
 verbivorm
 pöördõna vt verb
 pöördtuletus SM 18
 pöördtüübid M 108–110
 pööre e isiku- ja arvukategooria M 4,
 M 14, M 59, SÜ 37, SÜ 110–118
 -r M 69, SM 157
 raamiv kordus SK 114
 raamlause SK 41
 raie vt lühendamine
 rajav kääne e terminatiiv M 35–36,
 M 48, M 52, SÜ 10, SÜ 202, SÜ 208,
 SÜ 211, SÜ 248, SÜ 250, SÜ 281,
 SÜ 292–293, SÜ 297, SÜ 301,
 SÜ 358–359, SÜ 396
 raske silp FO 2, FO 43
 -rd M 69, SM 123
 -rda M 111, SM 56, SM 61
 reaalsus SÜ 37, SÜ 66
 reduplikatiivne liitsõna vt kordussõna
 reduplikatiivne rinnastus SÜ 399
 reduplikatiivne verbitarind SÜ 27,
 SÜ 31, SÜ 399
 redutseerumine FO 8, FO 11, FO 41,
 FO 43
 reema SÜ 19, SÜ 23, SÜ 328–329
 referaat SÜ 427–432
 refereering vt refereeriv väljend
 refereeriv evidentsiaalsus vt vahendav
 evidentsiaalsus
 refereeriv väljend e refereering
 SÜ 75, SÜ 427
 referent SÜ 20
 referentne fraas SÜ 20
 referents vt viitamine
 referentsiaalselt sõltumatu konverbi-
 tarind SÜ 524
 referentsiaalselt sõltumatu sekundaar-
 tarind SÜ 494
 referentsiaalselt sõltuv konverbitarind
 SÜ 523
 referentsiaalselt sõltuv sekundaartarind
 SÜ 494
 refleksiiv SÜ 139, SÜ 145
 refleksiiv(verb) e enesekohane verb
 SM 41, SÜ 145

- refleksiivne asendus SÜ 349–353
 refleksiivpronoomen e enesekohane
 asesõna SÜ 145, SÜ 350–353
 refleksiivsus e enesekohasus SÜ 37,
 SÜ 145
 reksioon SÜ 10
 reksiooniadverbiaal vt sõltuvusmäärus
 reksiooniadverbiaallause
 vt sõltuvusmääruslause
 relatiivlause SÜ 405, SÜ 478–488
 rekursiivsus SM 3, SM 13, SM 55
 rekursiivtuletus SM 27, SM 39
 relatiivlause asukoht lauses SÜ 486
 relatiivlause öeldisverbi arvuvorm
 SÜ 481–482
 relatiivlause öeldisverbi isikuvorm
 SÜ 483
 relatiivlause, mille põhjaks on kogu
 lause SÜ 488
 relatiivne aeg SÜ 55
 relatiivne e suhteline adjektiiv SÜ 266
 relatiivne e suhteline e skalaarne
 omadus SÜ 266
 relatiivne gradatsioon SÜ 282
 relatiivne komplementlause SÜ 407,
 SÜ 414, SÜ 417, SÜ 423
 relatiivne minevik SÜ 60
 relatiivpronoomeni arvuvorm
 relatiivlauses SÜ 481
 restriktiivne e piiritlev adverbialause
 SÜ 435
 restriktiivne e piiritlev relatiivlause
 SÜ 479
 resultatiivlause vt tulemuslause
 resultatiivne sündmus SÜ 41
 retooriline küsimus FO 48, SÜ 107,
 SÜ 316, vt ka pööratud
 polaarsusega retooriline küsimus
 retrospektiiv(sus) SÜ 45, SÜ 53
 retsiprookne asendus SÜ 349, SÜ 354
 retsiprookpronoomen e vastastikune
 asesõna SÜ 354
 rindlause SÜ 367–386, SÜ 402, SÜ 404
 rindliige SÜ 367
 rindliitnimisõna SM 170
 rindliitomadussõna SM 204
 rindliitsõna e kopulatiivne liitsõna
 SM 14
 rindosalause SÜ 367, SÜ 401–402,
 SÜ 404
 rindtarind M 39, SÜ 367
 rindverb SÜ 27, SÜ 32–33, SÜ 398
 rinnastatud täiendite põhja arvuvorm
 SÜ 394–395
 rinnastav konnektiiv SÜ 239, SÜ 367
 rinnastus(seos) e koordinaatsioon(iseos)
 SÜ 7–8, SÜ 367–400, SÜ 402,
 SÜ 404
 rinnastuse kinnistumine SÜ 397–399
 rinnastusellips SM 34
 rinnastussidend SÜ 242–243,
 SÜ 367–400, SÜ 402, SÜ 404
 rõhk FO 2, FO 33–34
 rõhuajastus FO 37
 rõhuline silp FO 2–3, FO 9, FO 33,
 FO 35, FO 37–43, FO 47, FO 50
 rõhumäärsõna e modaaladverb
 M 19–20, SÜ 5
 rõhutu silp FO 2, FO 8–11, FO 33,
 FO 35–41, FO 43, FO 47,
 FO 49–50
 rööpparadigma vt paralleelvormistik
 rööptüüp M 64, M 66, M 109
 rööpvorm e paralleelvorm M 2,
 M 66–67, M 109
 rühmanimetus SM 112–114
 rütm FO 2, FO 33, FO 35–37
 -s (arvsõnaliide) M 69, SM 189
 -s (nimisõnaliide) M 69, M 76, SM 123
 -s (omadussõnaliide) M 69, M 76,
 M 98, M 100, SM 198
 -s (seesütleva tunnus) M 52
 -s/ -si/ -is/ -i (lihtmineviku tunnus) M 61
 saaja SÜ 13, SÜ 15

- saama* SÜ 73–74, SÜ 180
saama-impersonaal SÜ 29, SÜ 133
saama-tegevuspassiiv SÜ 29, SÜ 132
saama-tulevik SÜ 29, SÜ 63–64
 saatelause asend otse- ja kaudkõne
 suhtes SÜ 429
 saateväljend SÜ 427
 saav kääne e translatiiv M 35–36, M 47,
 M 52, SÜ 44, SÜ 46, SÜ 68, SÜ 142,
 SÜ 148, SÜ 183, SÜ 185, SÜ 211,
 SÜ 214, SÜ 224–227, SÜ 229,
 SÜ 234, SÜ 269, SÜ 392, SÜ 465,
 SÜ 492–493, SÜ 501–503, SÜ 505,
 SÜ 512–513, SÜ 516, SÜ 530,
 SÜ 539–540
 saavas käändes öeldistäitemäärus
 M 47, SÜ 225–226
 sagedust väljendav määrus SÜ 215
 samaaegsus vt olevik (ajasuhe)
 samameelsuse osutamine SK 65–67
 samastav kõrvutuslause SÜ 456
 samastav öeldistäide vt identifitseeriv
 öeldistäide
 samaviiteline e koreferentne SÜ 16,
 SÜ 21, SÜ 145, SÜ 162, SÜ 236,
 SÜ 246–247, SÜ 255, SÜ 261,
 SÜ 331, SÜ 348, SÜ 351, SÜ 362,
 SÜ 468, SÜ 485, SÜ 494, SÜ 496,
 SÜ 500–503, SÜ 505, SÜ 516,
 SÜ 523–524, SÜ 530, SÜ 533,
 SÜ 537, SÜ 539
 sarnastav kõrvutuslause SÜ 456
 seestütlev kääne e elatiiv M 35–36,
 M 43, M 52, SÜ 23, SÜ 36, SÜ 127,
 SÜ 131, SÜ 144, SÜ 183, SÜ 192,
 SÜ 200, SÜ 206, SÜ 208, SÜ 211,
 SÜ 218, SÜ 222–224, SÜ 231,
 SÜ 250, SÜ 257, SÜ 260, SÜ 262,
 SÜ 281–282, SÜ 284, SÜ 293–295,
 SÜ 300–301, SÜ 304–305, SÜ 492,
 SÜ 501–502, SÜ 512, SÜ 515,
 SÜ 523, SÜ 527, SÜ 539
 seesütlev kääne e inessiiv M 35–36,
 M 42, M 52, SÜ 200, SÜ 204,
 SÜ 210, SÜ 215, SÜ 218, SÜ 222,
 SÜ 250, SÜ 413, SÜ 492, SÜ 501,
 SÜ 512, SÜ 523
 segaparadigma M 3, M 93, M 119,
 M 124
 seisund vt staatiline situatsioon
 seisundimäärsõna SM 209, SÜ 183,
 SÜ 220–223, SÜ 250, SÜ 281, SÜ 304
 seisundimäärus M 20, M 41–45, M 47,
 M 49–50, SÜ 183, SÜ 189, SÜ 219–
 223, SÜ 278
 seisundiomadussõna SM 173–175,
 SM 192
 seisundipassiiv e passiivne retrospektiiv
 SÜ 29, SÜ 53, SÜ 126
 seisundit väljendav afiksaaladverb
 SÜ 36
 sekundaarne teema SÜ 329, SÜ 332
 sekundaartarind SÜ 401, SÜ 492–540
 sekundaarvokaal FO 6, FO 8
 sekvents vt suhtlusjärjend
 seletav (ühendav) rinnastus SÜ 372,
 SÜ 375, SÜ 377
 semantiline funktsioon e tähendus-
 funktsioon SM 21, SM 23, SÜ 11–17
 semantiline kääne vt konkreetne kääne
 semantiline makroroll SÜ 11–17
 semantiline predikaat SÜ 11, SÜ 35,
 SÜ 179
 semantiline roll SÜ 13–17
 semantiline struktuur e tähendus-
 struktuur SM 21, SM 23
 seotud laiend e komplement SÜ 9
 seotud morfeem M 6
 separatiivkääne vt lähtekääne
 separatiivne lokaaladverbiaal
 vt lähtekohamäärus
 separatiivne seisundimäärus M 43,
 SÜ 223
 separatiivne valdajamäärus SÜ 196

- sest (et)* -põhjuslause SÜ 461
-si (lihtmineviku tunnus)
 vt *-s/ -si/ -is/ -i*
-si (määrsõnaliide) SM 220
 sibilant e sisihäälik FO 13, FO 29
-sid M 52–53
 sidend SÜ 22, SÜ 236, SÜ 242–244,
 SÜ 434
 sidendita ja kiilutud komplementlause
 SÜ 426
 sidendita seostus vt kõrvutus
 sidendus SÜ 242, SÜ 402
 sidesõna e konjunktsioon M 7, SÜ 5,
 SÜ 242, SK 16
 sidesõna protsessilause piirimarkerina
 SK 16
 siduv üldlaiend vt konnektiiv(laiend)
 sihikääne e latiivkääne M 36, M 41,
 M 44
 sihiline lause vt transitiivlause
 sihiline verb vt transitiivverb
 sihitis e (grammatiline) objekt
 M 38–40, SÜ 21, SÜ 23,
 SÜ 163–178
 sihitise asukoht lauses SÜ 165, SÜ 341,
 SÜ 346
 sihitisekäändeline määrus M 39,
 SÜ 178, SÜ 213, SÜ 216–217
 sihitislause vt objektlause
 sihitu lause vt intransitiivlause
 sihitu verb vt intransitiivverb
 siht SÜ 15
 sihtkohamäärus e latiivne kohamäärus
 M 41, M 44, SÜ 205
 siirdehäälik FO 4, FO 9
 siirdkõne SÜ 432
 silbi algus FO 2, FO 12, FO 29, FO 32
 silbi lõpp e kooda FO 2, FO 32, FO 43
 silbi riim FO 32, FO 41
 silbi tuum FO 2, FO 7, FO 9, FO 22,
 FO 32, FO 39, FO 41
 silbiajastus FO 37
 silbipiir FO 3, FO 9, FO 18, FO 25,
 FO 32, FO 40
 silp FO 2, FO 7, FO 9, FO 32, FO 43
 singular vt ainsus
singulare tantum -sõna vt ainsussõna
 sisaldussihitis SÜ 167
 sisekohakääne M 35–36
 sisihäälik vt sibilant
 sisseütlev kääne e illatiiv M 35–36,
 M 41, M 52, M 65, SÜ 190, SÜ 200,
 SÜ 205, SÜ 208, SÜ 221, SÜ 231,
 SÜ 492, SÜ 512
 sisu ja vormi mittevastavusi eituse ja
 jaatuse väljendamisel SÜ 107–109
 sisuline e kommenteeriv kiil SK 37,
 SK 41–44
 situatsioon SÜ 1
 situatsioonielips SÜ 356, SK 21
-sk SM 123
-sk(e)le M 114, M 123, SM 51, SM 64,
 SM 67
 skalaarne omadus vt relatiivne omadus
 somphäälik vt alveolaar
 sonorant FO 13, FO 16, FO 24
 soovlause SÜ 25, SÜ 306, SÜ 325–326
 spetsiifiline fraas SÜ 20
 spirant e piluhäälik FO 13, FO 23
-sse M 52
-st M 52
-sta M 111, SM 38, SM 44–45, SM 56,
 SM 58
 staatiline situatsioon e seisund SÜ 39
-sti SM 206, SM 212
 stiimul SÜ 15
-stik M 24, M 65, M 92, SM 113,
 SM 127
-stikku SM 208, SM 219
 struktuuritüüp SM 1
-stu (nimisõnaliide) M 68, SM 104,
 SM 113, SM 135
-stu (verbiliide) M 111, SM 40, SM 68,
 SM 70

- subjekt vt alus
 subjektatribuut e subjektiline täiend
 M 39, SÜ 252, SÜ 536–537
 subjektiline täiend vt subjektatribuut
 subjektlause e aluslause SÜ 407,
 SÜ 411–412, SÜ 416, SÜ 418–420,
 SÜ 425, SÜ 427, SÜ 499
 subordinatsioon(iseos) vt alistus(seos)
 substantiiv vt nimisõna
 substantiivifraas vt nimisõnafraas
 substantiiviliide vt nimisõnaliide
 sufiks M 6
 suhteline adjektiiv vt relatiivne adjektiiv
 suhteline omadus vt relatiivne omadus
 suhtemõiste SM 21
 suhtemäärsõna SM 208
 suhteomadussõna SM 172
 suhtereegel SÜ 190
 suhtlushuvi määra osutamine SK 67
 suhtlusjärjend e sekvents SK 10
 suhtluspartikkel SK 49–53
 suhtluspartikkel lausungina SK 5
 suhtluspartikkel avatud partneri-
 paranduse algatajana SK 49, SK 51,
 SK 113
 suhtlustegevus SK 3, SK 86
 suhtlusvormel SK 49, SK 54–57
 suhtlusvormel lausungina SK 5
 sulahäälik vt liikvida
 sulandliide SM 4
 sulandmorfeem M 12
 suletud muuttüüp vt ebaproduktiivne
 muuttüüp
 sulghäälik vt klusiil
super- SM 120, SM 188
 superlatiiv e ülivõrre M 33–34, M 55,
 SÜ 282, SÜ 287–288
 superlatiivtarind SÜ 282, SÜ 287–288
 supletiivsus M 11, M 53, M 107
-sus SM 151
 suulise lause omadused SK 4, SK 15
 suunasihitis SÜ 165, SÜ 167
 sõimusõna SK 56
 sõltumatu hilineunud taipamine SK 64,
 SK 126
 sõltuvusmäärus e rektsiooniadverbiaal
 M 41–44, M 45–46, M 51, SÜ 189,
 SÜ 200, SÜ 270–272
 sõltuvusmääruslause e rektsiooni-
 adverbiaallause SÜ 407
 sõna M 2
 sõnaalguline /h/ FO 22–23
 sõnajärg FO 49
 sõnajärg üldküsümuse moodustamise
 vahendina SK 87
 sõnaklassid M 14–21
 sõnaliik SÜ 3–5
 sõnamall SM 8
 sõnamoodustus M 1, M 65
 sõnamuutmine e muutemorfoloogia
 M 1, SM 2
 sõnapere SM 3
 sõnarõhk FO 2, FO 33–34
 sõnastikuvorm M 2
 sõnatuletus M 1
 sõnatüvi vt tüvi
 sõnavorm e muutevorm e vorm M 2
 sõne vt tekstisõna
 sündmus vt dünaamiline situatsioon
 sündmuse lõpulejõudmiseks kuluvat
 aega näitav määrus M 47, M 51,
 SÜ 214
 sündmusmoodustajaga tegijanimetus
 SM 92–93
 sündmusmoodustajata tegijanimetus
 SM 94–95
 süntaktiline kausatiiv SÜ 142–143
 süntaktiline moodustus
 vt transponeeriv moodustus
 süntaktiliselt ümberkujundatud
 lausesulam SK 20, SK 29
 sünteetiline liitsõna SM 13
 sünteetiline superlatiiv vt lihtülivõrre
 sünteetiline vorm vt lihtvorm

- t* (umbisikulise tegumoe tunnus)
vt -*ta/ -da/ -t/ -d*
- t* (verbiliide) SM 56, SM 62
- t/ -d/ -da* (osastava tunnus) M 35,
M 52, M 65
- ta* (da-infinitiivi tunnus) vt -*da/ -ta/ -a*
- ta* (ilmaütleva tunnus) M 52
- ta* (verbiliide) M 6, M 111, SM 37–38,
SM 42–47, SM 56–57
- ta/ -da/ -t/ -d* (umbisikulise tegumoe
tunnus) M 58
- tagajärjemäärus e konsekutiiv-
adverbiaal SÜ 189, SÜ 235
- tagajärje(määrus)lause e
konsekutiiv(adverbiaal)lause
SÜ 433–434, SÜ 458, SÜ 463–464
- tagasiside vt koste
- tagasiviide vt anafoor
- tagasõna e postpositsioon SÜ 292–294
- tagavokaal FO 4–5, FO 7, FO 11, FO 23
- takse/ -dakse/ -akse* M 58, M 61
- takt e kõnetakt e jalg FO 2–3, FO 7,
FO 9, FO 32–33, FO 35–39, FO 41,
FO 43, M 67
- taktiajastus e taktiisokroonia FO 37
- tar* M 86, SM 118, SM 131
- tav* SM 174
- tav/ -dav* M 8, M 63, M 69
- tav*-kesksõna e umbisikuline oleviku
kesksõna M 8, M 58, M 63, M 69,
SÜ 67, SÜ 105, SÜ 134, SÜ 527
- te* (mitmuse tunnus) vt -*de/ -te/ -d*
- te* (pöördetunnus) M 59
- teeline situatsioon vt piiritletav
situatsioon
- teema SÜ 19, SÜ 23, SÜ 328–329
- teemajätkaja SK 19, SK 99–100, SK 105
- teemaobjekt e käsitlusobjekt SÜ 15
- tegevus SÜ 39
- tegevuse kulgemise kestust väljendav
määrus M 40, M 47, SÜ 213
- tegevuslaad SÜ 37–39
- tegevusnimetarind vt infinitiivitarind
- tegevusobjekt e toimealis M 43, M 51,
SÜ 11, SÜ 14–16
- tegevussubjekt e toimija M 43, M 45,
M 58, SÜ 11–13, SÜ 16
- tegija e agent M 4, SÜ 13
- tegijamäärus e agentadverbiaal M 39,
M 43, SÜ 189, SÜ 192
- tegijanimetus M 8, SM 91–95
- tegu SÜ 39
- tegumood e geenus M 58, M 63, SÜ 37,
SÜ 119–138
- tegu sõna vt verb
- teine isik e kuulaja SÜ 110, SÜ 114
- teine välde M 23–24
- tekstisõna e sõne M 2
- t(e)le* M 123, SM 64, SM 66
- temporaaladverb vt ajamäärsõna
- temporaaladverbiaal vt ajamäärus
- temporaal(adverbiaal)lause
vt aja(määrus)lause
- tempus vt aeg
- teonimetus e teonimi M 8, SM 86,
SÜ 535–540
- teonimi vt teonimetus
- teonimi liitpredikaadi osana SÜ 46,
SÜ 48, SÜ 50, SÜ 137, SÜ 540
- terminatiiv vt rajav kääne
- terminatiivne lokaaladverbiaal vt piiri
väljendav kohamäärus
- tes* vt -*des/ -tes/ -es*
- ti* M 68, SM 146, SM 206–208, SM 215
- tihtvt SK 19, SK 29
- tihtvtkonstruktsioon SK 19, SK 29
- tingimusmäärus e
konditsionaaladverbiaal M 45,
M 51, SÜ 189, SÜ 232
- tingimus(määrus)lause e konditsionaal-
(adverbiaal)lause SÜ 433–434,
SÜ 458, SÜ 469–472
- tingiv kõneviis e konditsionaal M 56,
M 60, SÜ 79–80

- tis* M 78, M 103, SM 145
 toimealis vt tegevusobjekt
 toimija vt tegevussubjekt
 toimumisaega väljendav määrus M 38,
 M 42, M 45, SÜ 210
 toon FO 44–45, FO 47–50
 tooniaktsent FO 44–45, FO 47–48,
 FO 50
 topeltimpersonaal
 vt impersonaaliühildumine
 totaalobjekt vt täissihitis
 totaalpredikatiiv vt täisöeldistäide
 totaalsubjekt vt täisalus
 transitiivlause e sihiline lause SÜ 23,
 SÜ 164
 transitiivverb e sihiline verb SÜ 164
 transkriptsioon FO 3–4, FO 38
 translatiiv vt saav kääne
 transponeeriv e süntaktiline moodustus
 SM 21–23
 transponeeriv määrsõnatuletus SM 205
 transponeeriv nimisõnatuletus SM 85
 transponeeriv omadussõnatuletus
 SM 171
 tremulant e värihäälik FO 12–13,
 FO 24
 trohheus FO 35
 -*ts* M 69, SM 101, SM 160
 -*tse* M 111, SM 43–44, SM 51, SM 73
 -*tsi* SM 208, SM 216
 -*tu* (nimisõnaliide) M 18, M 68, SM 97,
 SM 140
 -*tu* (omadussõnaliide) M 4, M 68,
 SM 180, SM 196
 -*tudl* -*dud* M 8, M 58, SM 174
tud-kesksõna e umbisikuline mineviku
 kesksõna M 58, M 63, M 108
tud-kesksõna öeldistäitena SÜ 53,
 SÜ 128, SÜ 131, SÜ 180
 tugev aste M 20, M 23–28, M 64–65,
 M 108
 tugev klusiil M 10, M 60
 tugevnev astmevaheldusmall M 23,
 M 26–28
 tugiverbiühend SÜ 35
tulema öeldistäite põhjana SÜ 180
 tulemseisund SM 98
 tulemuslause e resultatiivlause SÜ 23,
 SÜ 149, SÜ 151, SÜ 153, SÜ 329,
 SÜ 336, SÜ 494, SÜ 523
 tulemusnimetus SM 96–99
 tulemusperfekt SÜ 61
 tulemusasihitis SÜ 165, SÜ 167
 tulemusündmus vt põhjustatav
 sündmus
 tuletamine e derivatsioon SM 3, SM 26
 tuletatud tüvi M 6
 tuletis SM 3
 tuletusliide e leksikogrammatiline
 morfeem M 6, SM 3
 tuletuslik kausatiiv vt derivatiivne
 kausatiiv
 tuletusmall SM 8
 tuletusmorfoloogia SM 2
 tuletustüvi SM 6–7
 tuletustüüp SM 8
 tulevik (ajasuhe) e järgnevus SÜ 55
 tulevik e futuurum SÜ 63–65
 tunderõhk vt emfaas
 tunnus e vormitunnus M 6, M 8–9,
 M 52, M 64
 tunnuseteisend vt allomorf
 tuntud info SÜ 19, SÜ 332
 tuumsõna ellips nominaalfraasis
 SÜ 358–359
 tõenäosusmodaalsus vt episteemiline
 modaalsus
 tõlgendusettepanek SK 112, SK 119–120
 tõstetud sihtis SÜ 496–497
 tõusev toon FO 45, FO 48, FO 50
 tähelepanupüüdjä e aktiivne
 suhtluspartikkel SK 50, SK 53
 tähendusfunktsioon vt semantiline
 funktsioon

- tähendusstruktuur vt semantiline struktuur
- täielik kordus järjeotsimisvahendina SK 25
- täielikkust väljendav määrus SÜ 268
- täiend e atribuut M 18, M 38–44, M 45–51, M 63, SÜ 21, SÜ 245–264
- täiendi ellips SÜ 360–361
- täisalus e totaalsubjekt M 38, SÜ 146, SÜ 151–156
- täishäälik vt vokaal
- täislause SÜ 24, SK 21
- täisminevik e perfekt M 56, M 61, SÜ 55–56, SÜ 60–62
- täisparadigma M 3
- täissihitis e totaalobjekt M 38–39, SÜ 163, SÜ 168–174
- täistähenduslik sõna SÜ 4–5
- täisöeldistäide e totaalpredikatiiv SÜ 182, SÜ 186
- täpsustav jätk vt ümberütlev jätk
- täpsustav moodustaja SM 24
- täpsustav relatiivlause
vt mitterestriktiivne relatiivlause
- täpsustusjätk vt järelreema
- tüvekuju e tüvevariant M 11, M 22–26, M 29, M 34, M 53, M 57, M 64–65, M 67, SM 2, SM 7
- tüvemitmus e flektiivne mitmus M 53–54
- tüvevaheldus M 22
- tüvevariant vt tüvekuju
- tüvevokaal M 54
- tüveülivõrre M 55
- tüvi e sõnatüvi M 6
- tüviliitsõna SM 13
- u (nimisõnaliide) M 84, SM 86, SM 144
- u (verbiliide) M 24, M 111–112, SM 39–41, SM 45, SM 68–69
- umbisik SÜ 112, SÜ 123
- umbisikuline lause vt impersonaalne lause
- umbisikuline mineviku kesksõna
vt *tud*-kesksõna
- umbisikuline oleviku kesksõna vt *tav*-kesksõna
- umbisikuline tegumood
vt impersonaal
- ur M 69, SM 92, SM 94, SM 101, SM 109, SM 156
- us (nimisõnaliide) M 6, M 76, M 78, M 103, SM 86, SM 88, SM 98, SM 151
- us (omadussõnaliide) M 69, SM 198
- „uskumatuse“ vormel SK 49, SK 54, SK 57
- uus info SÜ 19, SÜ 332
- v SM 174
- v/ -ev M 8, M 69, M 63, M 108
- vaatamata-tüüpi mööndlause SÜ 473–475
- vaatlushetk SÜ 56
- vaba laiend SÜ 9
- vaba morfeem M 6
- vaba otsekõne SÜ 428
- vad M 59
- vaeg- SM 120
- vaeglause SÜ 24
- vaegmuuteline asesõna M 4, M 107
- vaegmuuteline vormistik e defektiivne paradigma M 4, M 107
- vaegomadussõna M 4
- vaegpealausega komplementlause SÜ 425
- vaegpöördeline verb M 4, SÜ 110
- vaegvõrdeline omadussõna M 4
- vahend e instrument SÜ 13
- vahendatud käsk SÜ 75, SÜ 91
- vahendatud väide SÜ 75
- vahendav e refereeriv evidentsiaalsus SÜ 75–76, SÜ 93
- vahendimäärus e instrumentaal-adverbiaal M 45, M 49–51, SÜ 189, SÜ 199

- vahendinimetus SM 100–102
 vahendiverb SM 44
 vahetu moodustaja SM 1
vaid SÜ 243, SÜ 380, SÜ 385
 vajalikkusmodaalsus SÜ 67–73
 valdajamäärus e habitiivadverbiaal
 M 45, SÜ 189, SÜ 193–196,
 SÜ 273
 valekordus partneriparanduses SK 118
 -valentne e -kohaline SÜ 9
 valents SÜ 9
 vandesõna SK 56
 varieerumine FO 1, FO 7–9, FO 11,
 FO 21–24, FO 33–34, FO 37
 varjundav moodustus vt modifitseeriv
 moodustus
 vastandav e adversatiivne rinnastus
 SÜ 367, SÜ 372, SÜ 380–386
 vastandav konnektiiv SÜ 239,
 SÜ 381–385
 vastandav kõrvutuslause SÜ 457
 vastastikune asesõna
 vt retsiprookpronoomen
 vastuse tingimuste täpsustamine SK 10,
 SK 86, SK 105
 -*vat* (kõneviisi tunnus) M 60
 -*vat* (tegevusnime tunnus) M 63
vat-infinitiiv e *vat*-tegevusnimi M 63,
 SÜ 492, SÜ 495
vat-infinitiiv ahelverbi osana SÜ 499
vat-infinitiivitarind vt *vat*-tarind
vat-tarind e *vat*-infinitiivitarind
 SÜ 492–499
vat-tarind sihitisena SÜ 496–497
vat-tarindi öeldistäite vorm SÜ 498
vat-tegevusnimi vt *vat*-infinitiiv
 veaparandus ümbertegemises SK 28
 velaar e pehmesuulaehäälik FO 12,
 FO 14, FO 23–24
 -*vel*(e) SM 209, SM 223
 venitus järjeotsimisvahendina SK 23,
 SK 25
 verb e tegusõna e pöörsõna M 15,
 M 18–19, M 56–57, SÜ 4–5
 verbieelse nominaalfraasi ellips
 SÜ 362
 verbijärgse nominaalfraasi ellips
 SÜ 363
 verbikordusega lausesulam e
 peegelkonstruktsioon SK 19
 verbiliide SM 54
 verbistaja SM 35
 viisakuse ja suhtlusrituaalidega seotud
 suhtlusvormel SK 49, SK 54–55
 viisakusstrateegia SÜ 113
 viisimäärsõna SM 205–206, SÜ 218
 viisimäärus M 43, M 45, M 49–51,
 SÜ 189, SÜ 218, SÜ 279, SÜ 281
 viisi(määrus)lause SÜ 433–434,
 SÜ 442, SÜ 451–454
 viisiütlev kääne e instruktiiv M 45
 viitamine e referents SÜ 20
 viiteseos SÜ 20, SÜ 348
 -*vik* M 92, SM 154
 -*vil*(e) SM 209, SM 224
v-kesksõna e isikuline oleviku kesksõna
 M 63, M 69, M 108
 vokaal e täishäälik FO 1, FO 4–6
 vokaalidiagramm FO 4
 vokaalmitmus M 53
 vokaaltüvi M 67, M 110
 voor vt kõnevoor
 vooruehitusüksus SK 7
 voorusiirdekoht SK 7
 vorm vt sõnavorm
 vormihomonüümia M 5
 vormilt markeerimata eeslisand SÜ 260
 vormilt markeerimata järellisand
 SÜ 258
 vormistik e paradigma M 3–4,
 M 32–33, M 56–57
 vormitunnus vt tunnus
või SÜ 322–323, SÜ 378
või küsipartiklina vt *vä* küsipartiklina

- võima* SÜ 73–74
 võimalikkusmodaalsus SÜ 67–73
 võimelisusmodaalsus vt dünaamiline modaalsus
-võitu SM 187
 võrdlev kvantumilause SÜ 442, SÜ 445–446
 võrdlev viisilause SÜ 442, SÜ 451, SÜ 453–454
 võrdlus e komparatsioon M 16, M 33, M 55, SÜ 282
 võrdlusalus M 39, M 43
 võrdlusaste vt võrre
 võrdlusomadussõna SM 182–184, SM 192, SM 201
 võrdlussõna M 16
 võrdlustarind omadus- ja määrsõnafrasina SÜ 282–291
 võrre e võrdlusaste M 16, M 18, M 33, M 55
vä küsipartiklina SK 87–88, SK 90–91, SK 115, SK 117, SK 119
 väitlause FO 46–48, SÜ 25, SÜ 306–307
 väitlause komplemendina SÜ 410–420
 väitvormis üldküsimus SK 86–87, SK 90
 värde FO 2–3, FO 7–9, FO 11, FO 25, FO 29, FO 35–36, FO 38–43
 väline omaja M 45, SÜ 330
 väliskohakääne M 35–36
 väljajäteline lause vt elliptiline lause
 väljendverb M 20, M 89, SÜ 27, SÜ 34–35
 vätevaheldus M 24
värd- SM 120
 värihäälik vt tremulant
 väärtushinnang SM 120
 väärtushinnangu laiend SÜ 241
 õigused ja takistused SK 130, SK 136
ära (eitusabiverb) M 62, SÜ 96
ära (perfektiivsusadverb) SÜ 43
 öeldis e (grammatiline) predikaat SÜ 21, SÜ 26–145
 öeldise asukoht lauses SÜ 340–345
 öeldise ühildumine alusega SÜ 110–118
 öeldisrühm SÜ 6
 öeldistäide e predikatiiv M 38, M 40, M 43, M 50–51, SÜ 21, SÜ 23, SÜ 179–187
 öeldistäite asukoht lauses SÜ 347
 öeldistäite ja öeldistäitemääruse arvuvorm rindtarindist aluse ja sihitise korral SÜ 391–392
 öeldistäite ühildumine alusega SÜ 187
 öeldistäitelause e predikatiivlause SÜ 407, SÜ 413
 öeldistäitemäärus e predikatiiv-adverbiaal M 38, M 40, M 49, SÜ 189, SÜ 224–229
 öeldistäitemääruse arvuühildumine SÜ 229
 öeldistäitemääruslause e predikatiiv-adverbiaalause SÜ 407, SÜ 413
 öeldisverb lause algul SÜ 343
 öeldisverb lause lõpus SÜ 344–345, SÜ 491
 öeldisverb lauses teisel kohal (V2-põhimõte) SÜ 340–342, SÜ 490
 öeldisverbi arvu- ja isikuvorm rindtarindist aluse korral SÜ 388–390
 öeldisverbi arvuühildumine alusega SÜ 115–118
 öeldisverbi ellips SÜ 364–365
 öeldisverbi isikuühildumine alusega SÜ 114
 ühendav e kopulatiivne rinnastus SÜ 367, SÜ 372–377
 ühendav konnektiiv SÜ 239, SÜ 375–377
 ühendav seos SM 111, SM 170, SM 184
 ühendsidend SÜ 242
 ühendverb M 20, SÜ 27, SÜ 36

- ühildumatu nimisõnaline adjektiiv-
 atribuut M 40, M 42–43, M 45,
 M 48, M 50–51, SÜ 250
 ühildumine e kongruents SÜ 10
 üksiksõna lausungina SK 5
üld- SM 188, SM 201
 üldalternatiivküsimus SK 106
 ülderaldav rinnastus SÜ 372, SÜ 378
 üldisik e geneeriline isik SÜ 112,
 SÜ 123, SÜ 160
 üldisikuline e geneeriline lause SÜ 112,
 SÜ 160
 üldistav mööndlause SÜ 476
 üldküsilause FO 48, SÜ 308–317,
 vt ka üldküsimus
 üldküsilause sõnajärg SÜ 311
 üldküsimus FO 49, SÜ 308, SK 87–93,
 vt ka üldküsilause
 üldküsimuse vastus SÜ 317, SK 87–88,
 SK 94–98
 üldlaiend SÜ 22, SÜ 236–241
 üldlõpp SK 27, SK 36
 üldminevik SÜ 62, SÜ 93
 üldvastandav e kontrastiivne
 (vastandav) rinnastus SÜ 372,
 SÜ 380–381
 üldviiteline fraas vt geneeriline fraas
 üldühendav rinnastus SÜ 372–374
üle- SM 53, SM 82, SM 172, SM 191
 üleküsimine vt partneriparandus
 kordusalgatusega
 üles astunud toon FO 45, FO 47–48
üli- SM 120, SM 188, SM 201
 ülivõrde *kõige* ellips rindtarindis SÜ 396
 ülivõrre vt superlatiiv
 ümar vokaal e labiaalne vokaal FO 4–5,
 FO 21
 ümardamata vokaal e illabiaalne vokaal
 FO 4–5
 ümberjärjestamine ümbertegemise
 tehtena SK 29
 ümbertegemine SK 22, SK 28–36
 ümbertegemise algatusmarker SK 28,
 SK 31, SK 33
 ümbertegemise eelkommentaar SK 31,
 SK 35
 ümbertegemise eelraam SK 31, SK 35
 ümbertegemise järelkommentaar
 SK 31, SK 36
 ümbertegemise järeldaam SK 31, SK 36
 ümbertegemise lahend SK 28, SK 31,
 SK 34
 ümbertegemise probleemüksus SK 28,
 SK 31–32
 ümbertegemise tehted SK 29
 ümbertegemise toimetamismarker
 SK 31, SK 35
 ümbertegemise viivitusosa SK 31,
 SK 35
 ümbertegemislõik SK 31
 ümbertegemispartikkel SK 49
 ümberütlev e täpsustav jätk SK 17
 üneem järjeotsimisvahendina SK 23–24
ürg- SM 188, SM 201
 üte M 38, SÜ 22, SÜ 236, SK 37,
 SK 45–48, SK 129

KIRJANDUS

- AAVIK, JOHANNES 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- ADMANN, AINO 1975. Otsene kõne ja saatelause. – ESA 19–20 (1973–1974), 63–71.
- ADMANN, AINO 1976. Otsese ja kaudse kõne segavormidest eesti kirjakeeles. – ESA 21 (1975), 71–79.
- ADMANN, AINO 1983. Otsekõnele lähedastest juhtudest kirjakeeles. – ESA 26–27 (1980–1981), 22–26.
- AHRENS, EDUARD 1843. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Erster Theil, Formenlehre. Reval: Laakmann.
- AHRENS, EDUARD 1853. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Zweiter Theil: Satzlehre. Reval: Kluge und Ström.
- AIGRO, MARI 2020. Polar question particles and their sources: A semantic approach to grammaticalization. – Transactions of the Philological Society 118: 2, 237–253.
- AIGRO, MARI 2022. In Any Case? Estonian Spatial Cases as Argument Markers. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 44.) Tartu: University of Tartu Press.
- AIGRO, MARI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2023. Oblique complements in Estonian: A corpus perspective. – Journal of Linguistics. (Ilmumas.)
- AIRILA, MARTTI 1935. Viron kielen oratio obliqua'sta. (= Suomi V 17.) Helsinki: SKS.
- ALLIK, KAJA 1990. Kohamäärsõnade semantilised rühmad. DT. TRÜ.
- ALVRE, PAUL 1992. Ekvatiivtarindeist (eriti eesti keeles). – KK 1, 23–30.
- ALVRE, PAUL 1993a. Anmerkungen zum obliquen Modus im Estnischen und Livischen. – LU 29: 2, 95–104.
- ALVRE, PAUL 1993b. Mõningaist passiivi erijoontest. – KK 7, 404–409.
- ALVRE, PAUL 1996. Läänemeresoome terminatiivseist konstruktioonidest (eriti eesti keelt silmas pidades). – Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum, Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars III: Sessiones sectionum: phonologia & morphologia. Red. H. Leskinen, S. Maticsák, T. Seilenthal. Jyväskylä, 72–76.
- AMON, MARRI 2015. Initial and Final Detachments in Spoken Estonian: A Study in the Framework of Information Structuring. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 24.) Tartu: University of Tartu Press.
- ARGUS, REILI 2008. Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. (= TLÜ humanitaarteaduste dissertatsioonid 19.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- ARISTE, PAUL, ARNOLD KASK, AINO KIINDOK 1963. Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 1. vihik. Tartu: TRÜ.
- ARISTE, PAUL, ARNOLD KASK, AINO KIINDOK, GERDA LAUGASTE 1964. Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 2. vihik. Tartu: TRÜ.

- ASU, EVA LIINA 2004. The Phonetics and Phonology of Estonian Intonation. PhD dissertation. University of Cambridge.
- ASU, EVA LIINA 2005. Towards a phonological model of Estonian intonation. – Proceedings of the Second Baltic Conference on Human Language Technologies, April 4–5, 2005. Tallinn, 95–100.
- ASU, EVA LIINA, FRANCIS NOLAN 2006. Estonian and English rhythm: a two-dimensional quantification based on syllables and feet. – Proceedings of the 3rd International Conference on Speech Prosody. Eds. R. Hoffmann, H. Mixdorff. Dresden: TUDpress, 249–252.
- ASU, EVA LIINA, PIRE TERAS 2009. Illustrations of the IPA: Estonian. – Journal of the International Phonetic Association 39: 3, 367–372.
- ASU, EVA LIINA, PÄRTEL LIPPUS, KARL PAJUSALU, PIRE TERAS 2016. Eesti keele hääldus. (= Eesti keele varamu II.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- ASU, EVA LIINA, PÄRTEL LIPPUS, NELE SALVESTE, HEETE SAHKAI 2016. F₀ declination in spontaneous Estonian: implications for pitch-related preplanning in speech production. – Proceedings of the 8th International Conference on Speech Prosody. Boston, 1139–1142.
- AUER, PETER 1992. The neverending sentence: Rightward expansion in spoken language. – Studies in Spoken Languages: English, German, Finno-Ugric. Eds. M. Kontra, T. Váradi. Budapest: Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences, 41–59.
- BAKHOFF, LIISI 2008. Eesti kirjakeele kujunemisstaadiumis kaassõnadest. MT. TÜ.
- BEARD, ROBERT E., MARK VOLPE 2006. Lexeme-morpheme base morphology. – Handbook of Word-Formation. Eds. P. Štekauer, R. Lieber. Dordrecht: Springer, 189–205.
- BIBER, DOUGLAS, STIG JOHANSSON, GEOFFREY LEECH, SUSAN CONRAD, EDWARD FINEGAN 1999. Longman Grammar of Spoken and Written English. London: Longman.
- BLEVINS, JAMES P. 2003. Passives and impersonals. – Journal of Linguistics 39: 3, 473–520.
- BLEVINS, JAMES P. 2006. Word-based morphology. – Journal of Linguistics 42: 3, 531–573.
- BLEVINS, JAMES P. 2016. Word and Paradigm Morphology. Oxford: Oxford University Press.
- CAMPBELL, LYLE 1991. Some grammaticalization changes in Estonian and their implications. – Approaches to Grammaticalizations. Vol. 1. Eds. E. C. Traugott, B. Heine. (= Typological Studies in Language 19: 1.) Amsterdam: John Benjamins, 285–299.
- CHAFE, WALLACE L. 1982. Integration and involvement in speaking, writing and oral literature. – Spoken and Written Language. Exploring Orality and Literacy. Ed. D. Tannen. Norwood, N. J.: Ablex, 35–53.

- COUPER-KUHLEN, ELIZABETH, MARGRET SELTING 2018. *Interactional Linguistics: Studying Language in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COWAN, NELSON 2001. The magical number 4 in short-term memory: A reconsideration of mental storage capacity. – *Behavioral and Brain Sciences* 24: 1, 87–185.
- DIK, SIMON C. 1989. *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause*. (= *Functional Grammar Series* 9.) Dordrecht: Foris.
- DINGEMANSE, MARK, N. J. ENFIELD 2015. Other-initiated repair across languages: Towards a typology of conversational structures. – *Open Linguistics* 1: 1, 96–118.
- EEK, ARVO 1970a. Articulation of the Estonian sonorant consonants. I. [n] and [l]. – *ENSV TA toimetised. Ühiskonnateadused* 19: 1, 103–121.
- EEK, ARVO 1970b. Articulation of the Estonian sonorant consonants. II. [r]. – *ENSV TA toimetised. Ühiskonnateadused* 19: 3, 296–310.
- EEK, ARVO 1971a. Articulation of the Estonian sonorant consonants. III. Palatalized [n] and [l]. – *ENSV TA toimetised. Ühiskonnateadused* 20: 2, 173–191.
- EEK, ARVO 1971b. Articulation of the Estonian sonorant consonants. IV. [m]. – *CΦY* 7: 3, 161–168.
- EEK, ARVO 1971c. Articulation of the Estonian sonorant consonants. V. [ŋ]. – *CΦY* 7: 4, 259–268.
- EEK, ARVO 1972. Acoustical description of the Estonian sonorant types. – *EPP* 1972, 9–37.
- EEK, ARVO 2008. *Eesti keele foneetika I*. Tallinna Tehnikaülikool, Küberneetika Instituut. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.
- EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1994. Eesti vokaalide sihtväärtused hääldus- ja tajuruumis. – *KK* 7, 404–413; 8, 476–483; 9, 548–553.
- EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1996. Eesti sõnaalguliste sulghäälikute akustika ja tajumine. – *KK* 3, 164–170; 4, 241–253; 5, 314–321.
- EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1997. Simple perception experiments on Estonian word prosody: Foot structure vs. segmental quantity. – *Estonian Prosody: Papers from a Symposium. Proceedings of the International Symposium on Estonian Prosody, Tallinn, Estonia, October 29–30, 1996*. Eds. I. Lehiste, J. Ross. Tallinn: Institute of Estonian Language, 71–99.
- EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1998. Quality of standard Estonian vowels in stressed and unstressed syllables of the feet in three distinctive quantity degrees. – *LU* 34: 3, 226–233.
- EEK, ARVO, EINAR MEISTER 1999. Estonian speech in the BABEL multilanguage database: Phonetic-phonological problems revealed in the text corpus. – *Proceedings of LP'98*. Prague: The Karolinum Press, 529–546.
- EEK, ARVO, EINAR MEISTER 2004. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (II). Takt, silp ja välde. – *KK* 4, 251–271.
- EHALA, MARTIN 1994. Russian influence and the change in progress in the Estonian adpositional system. – *LU* 30: 3, 177–193.

- EHALA, MARTIN 1995. Explaining the bipositional head-complement order in adpositional systems. – Item order in natural languages. Eds. B. Palek, F. Dane, O. Fujimura, J. V. Neustupný. (= Acta Universitatis Carolinae. Philologica 1994, 3–4.) Prague: Charles University Press (Karolinum), 325–339.
- EHALA, MARTIN 1997. Eesti keele struktuur. Õpik gümnaasiumile. Tallinn: Künneimes.
- EHALA, MARTIN 1998. How a man changed a parameter value: The loss of SOV in Estonian subclauses. – Historical Linguistics 1995. Vol. 2: Germanic Linguistics. Eds. R. M. Hogg, L. Van Bergen. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 73–88.
- EHALA, MARTIN 2009. Linguistic strategies and markedness in Estonian morphology. – Estonian in Typological Perspective. Ed. H. Metslang. (= Language Typology and Universals. STUF 62: 1–2.) Berlin: Akademie Verlag, 29–48.
- EKG I 1995 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud M. Erelt (peatoimetajana), T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. EKI. Tallinn.
- EKG II 1993 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt (peatoimetajana), T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. KKI. Tallinn.
- EKK 1997 = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: EKSA. 2. tr 2000, 3. tr 2007.
- EKK 2020 = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Tallinn: EKI. EKSA.
- EKLP I 1974 = Karl Mihkla, Lehte Rannut, Elli Riikoja, Aino Admann. Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Toim. E. Nurm. KKI. Tallinn: Valgus.
- EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat. Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. M. Langemets, M. Tiits, T. Valdre, L. Veski, Ü. Viks, P. Voll. Tallinn: EKSA.
- ERELT, MATI 1977a. Ebamäärasusest sõnade liigitamisel. – KK 9, 525–528.
- ERELT, MATI 1977b. Eesti adjektiivide süntaks. Gradatsioon. (= Preprint KKI-8.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1977c. Ühest eitamise viisist. – KK 7, 435–436.
- ERELT, MATI 1977d. Заметки о пассиве в эстонском языке. – СФУ 13: 4, 169–175.
- ERELT, MATI 1979. Eesti lihtlause probleeme. KKI. Tallinn: Eesti Raamat.
- ERELT, MATI 1980a. Adjektiivatribuut eesti keeles. KKI. Tallinn: Valgus.
- ERELT, MATI 1980b. Some notes on the classification of words and the transposition of adjectives in Estonian. – Grammar and Semantics. KKI. Tallinn: Valgus, 50–72.
- ERELT, MATI 1984a. *da*-infinitiivi süntaktilised funktsioonid tänapäeva eesti keeles. Soome-eesti kontrastiivseminar (Helsingi, 17.–20.10.84). (= Preprint KKI-24.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.

- ERELT, MATI 1984b. On the *vat*-construction in Estonian. – CΦY 20: 4, 270–273.
- ERELT, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 19.) Tallinn: Valgus.
- ERELT, MATI 1986b. Eesti lauseõpetuse põhimõtteid. Soome-eesti kontrastiivseminar (Helsingi 1986). (= Preprint KKI-43.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. (= Preprint KKI-42.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1987. Sekundaartarindid eesti keeles. (= Preprint KKI-50.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1989. Eesti lauseliikmeid (grammatika marginaale). (= Preprint KKI-61.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1990. Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamise võimalusi eesti keeles. – KK 1, 35–39.
- ERELT, MATI 1992. Adjektiivse eesatribuudi ühildumisest eesti keeles. – Lähivertailuja 5. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Virroilla 27. ja 28. syyskuuta 1991. Toim. M. Väkräm. (= Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 15.) Tampere, 1–4.
- ERELT, MATI 1996. Relative words in Estonian relative clauses. – Estonian: Typological Studies I. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 9–23.
- ERELT, MATI 1997. Reduplication in Estonian. – Estonian: Typological Studies II. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 8.) Tartu, 9–41.
- ERELT, MATI 1999a. Agreement in Estonian. – Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 7–46.
- ERELT, MATI 1999b. Asesõnadest *ise*, *enese* ~ *enda* ja *oma* ning eesti asesõnade süsteemist. – ESA 43 (1997), 7–12.
- ERELT, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. – KK 2, 180–189.
- ERELT, MATI 2001. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. – Estonian: Typological Studies V. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu, 7–25.
- ERELT, MATI 2002a. Does Estonian have the jussive? – LU 38: 2, 110–117.
- ERELT, MATI 2002b. Evidentiality in Estonian and some other languages. Introductory remarks. – LU 38: 2, 93–97.
- ERELT, MATI 2003. Tänapäeva eesti kirjakeele uurimine. Süntaks. – ESA 48 (2002), 63–97.
- ERELT, MATI (ed.) 2003. Estonian Language. LU. Supplementary Series. Vol. 1. Tallinn: Estonian Academy Publishers. Second edition 2007.
- ERELT, MATI 2004a. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. – Lauseliikmeid eesti keeles. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 1.) Tartu, 7–15.

- ERELT, MATI 2004b. Märkmleid eesti komplekslause kohta. – KK 6, 401–413.
- ERELT, MATI 2005. Source-marking resultatives in Estonian. – LU 41: 1, 20–29.
- ERELT, MATI 2008a. Concerning the relationship of the comitative construction to the coordinating construction in Estonian. – LU 44: 2, 97–107.
- ERELT, MATI 2008b. Intensifying reduplication in Estonian. – LU 44: 4, 268–277.
- ERELT, MATI 2008c. Veel kord vaegomadussõnadest. – KK 6, 442–449.
- ERELT, MATI 2009. Prospektiiv ja retrospektiiv eesti keeles. – ESA 54 (2008), 44–53.
- ERELT, MATI 2010. Vastandavatest sidesõnadest eesti keeles. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. Toim. I. Tragel. (= ESUKA 1: 2), 55–68.
- ERELT, MATI 2012. Lisandusi tegumoe käsitlusele. – ESA 57 (2011), 25–34.
- ERELT, MATI 2013a. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. (= TÜ eesti keele osakonna preprintid 4.) Tartu.
- ERELT, MATI 2013b. Keeldkõne vormidest. – ESA 58 (2012), 30–38.
- ERELT, MATI 2015. Rindtarindist nimisõnafraasi osana. – ESA 60 (2014), 7–18.
- ERELT, MATI 2017a. Ellips. – EKS(V), 590–602.
- ERELT, MATI 2017b. Liitlause. – EKS(V), 647–755.
- ERELT, MATI 2017c. Omadussõnafraas. – EKS(V), 405–415.
- ERELT, MATI 2017d. Rinnastus. – EKS(V), 603–643.
- ERELT, MATI 2017e. Sekundaartarindiga laused. – EKS(V), 756–840.
- ERELT, MATI 2017f. Sissejuhatus süntaksisse. – EKS(V), 53–89.
- ERELT, MATI 2017g. Võrdlutarind omadus- ja määrsõnafraasina. – EKS(V), 430–445.
- ERELT, MATI 2017h. Õeldis. – EKS(V), 93–239.
- ERELT, MATI 2017i. Õeldistäide. – EKS(V), 278–288.
- ERELT, MATI 2017j. Õeldistäitemäärus. – EKS(V), 289–299.
- ERELT, MATI 2023. EKG saamisloost. – ESA 68 (2022), 211–227.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 1998. Oma või võõras? („Muutuv keel“) – KK 10, 657–668.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2003. Case marking of the predicative in Estonian. – LU 39: 3, 166–174.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2004. Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. – LU 40: 3, 161–178.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2006. Estonian clause patterns – from Finno-Ugric to Standard Average European. – LU 42: 4, 254–266.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2007. Nihetest eesti imperatiivi paradigmas. – Grammatika és kontextus. Sz. Csepregi M., Masonen V. (= Urálistikái tanulmányok 17.) ELTE Finnugor Tanszék. Budapest, 76–87.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2008. Kogea vormistamine eesti keeles: nihkeid SAE perifeerias. – ESA 53 (2007), 249–256.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2009. Some notes on proximative and avertive in Estonian. – LU 45: 3, 178–191.

- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2017. Sidend. – EKS(V), 503–512.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG (toim.) 2017. Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG, HELEN PLADO 2017. Alus. – EKS(V), 240–257.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG, KARL PAJUSALU 2006. Tense and evidentiality in Estonian. – Topics in Subjectification and Modalization. Eds. B. Cornillie, N. Delbecque. (= Belgian Journal of Linguistics 20.) Amsterdam: John Benjamins, 125–136.
- ERELT, MATI, MATTI PUNTTILA 1994. Approksimatiivisuuden ilmaisemisesta virossa ja suomessa. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 1–8.
- ERELT, MATI, MATTI PUNTTILA 1996. The superlative in literary Estonian in comparison with literary Finnish. – Estonian: Typological Studies I. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 24–36.
- ERELT, TIJU 1987. *tsi*-sõnade grammatikat ja semantikat. – Kirjakeel 1985. Tallinn: Valgus, 66–72.
- ERELT, TIJU 2000. Mis on eestlasele eesti morfoloogias raske? – Keelenõuanne soovitatav 2. T. Erelt, M. Erelt, M. Raadik, T. Leemets, S. Mäearu. Tallinn: EKSA, 49–86.
- ERELT, TIJU 2015. Veel kord keelenormist ja luulest. – OK 1, 11–18.
- ERMUS, LIIS 2017. Eesti keele lühikeste klusiilide häälduse variatsioon ja seda mõjutavad tegurid. – Mäetagused 68, 27–52.
- FÁBREGAS, ANTONIO, SERGIO SCALISE 2012. Morphology: From Data to Theories. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- FIEHLER, REINHARD 2009. Gesprochene Sprache. – Duden. Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch. 8., überarbeitete Auflage. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1166–1244.
- FORD, CECILIA E., SANDRA A. THOMPSON 1996. Interactional units in conversation: syntactic, intonational, and pragmatic resources for the management of turns. – Interaction and Grammar. Eds. E. Ochs, E. A. Schegloff, S. A. Thompson. Cambridge: Cambridge University Press, 135–184.
- GERASSIMENKO, OLGA, TIIT HENNOSTE, MARE KOIT, ANDRIELA RÄÄBIS 2004. Other-initiated self-repairs in Estonian information dialogues: Solving communication problems in cooperation. – Proceedings of the 5th SIGdial Workshop on Discourse and Dialogue April 30-May 1, 2004. Eds. M. Strube, C. Sidner. Cambridge, Massachusetts, 39–42.
- GIVÓN, TALMY 2001. Syntax: An Introduction. Vol. I, II. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- GRÜNTAL, RIHO 2003. Finnic Adpositions and Cases in Change. (= SUST 244.) Helsinki: SUS.

- GRÜNTAL, RIHO 2005. Miksi itämerensuomessa on prepositioita? – Virittäjä 109: 1, 28–51.
- HABICHT, KÜLLI 1995. *us*-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- HABICHT, KÜLLI, KÜLLI PRILLOP, PILLE PENJAM 2011. Sõnaliik kui rakenduslik ja lingvistiline probleem: sõnaliikide märgendamine vana kirjakeele korpuses. – ERÜ aastaraamat 7, 19–41.
- HABICHT, KÜLLI, LEELO KEEVALLIK, ILONA TRAGEL 2006. Keele muutumine kasutus-kontekstis. – KK 8, 609–625.
- HABICHT, KÜLLI, PILLE PENJAM 2007. Kaassõna keeleuurija ja -kasutaja käsituses. – ESA 52 (2006), 51–68.
- HABICHT, KÜLLI, PILLE PENJAM, ILONA TRAGEL 2010. Kas *tahtma* tahab abiverbiks? – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. Toim. I. Tragel. (= ESUKA 1: 2), 115–146.
- HAKULINEN, AULI 1978. Nollien syntaksia. – Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6.) Turku, 233–253.
- HAKULINEN, AULI, FRED KARLSSON 1995. Nykysuomen lauseoppia. 3. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI (päätoimittaja), MARIA VILKUNA, RIITTA KORHONEN, VESA KOIVISTO, TARJA RIITTA HEINONEN, IRJA ALHO 2008. Ison suomen kieliopin verkkoversio. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 5.) <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> (vaadatud 23.07.2023).
- HALLAP, VALMEN 1986. Omastava käände, vaegkäandsõnade ja mäarsõnade vahekorra. – KK 4, 199–208.
- HARMS, ROBERT T. 1962. Estonian Grammar. (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 12.) Bloomington: Indiana University.
- HASPELMATH, MARTIN 2009. Terminology of case. – The Oxford Handbook of Case. Eds. A. Malchukov, A. Spencer. Oxford: Oxford University Press, 505–517.
- HASPELMATH, MARTIN 2011. The indeterminacy of word segmentation and the nature of morphology and syntax. – Folia Linguistica 45: 1, 31–80.
- HASPELMATH, MARTIN, ANDREA D. SIMS 2010. Understanding Morphology. Second edition. London: Hodder Education.
- HASSELBLATT, CORNELIUS 1990. Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 31.) Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- HASSELBLATT, CORNELIUS 2000. Eesti keele ainsuse sisseütlev on lühike. – KK 11, 796–803.
- HELP, TOOMAS 1991. Complementation in Estonian. – LU 27: 3, 177–184.
- HENNSTE, TIIT 1994a. Pragmaatiline partikkel *noh* eesti keeles. Sissejuhatav ülevaade. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun

- yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 9–20.
- HENNOSTE, TIIT 1994b. Prospektiivsed minimaalhesitatsioonid eesti keele suulises tekstis. – Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tammivalkamassa 5.–7.5.1993. Toim. K. Pajusalu, V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44.) Turku, 33–51.
- HENNOSTE, TIIT 1997. Planeerimisüneemid eestikeelsetes suulistes tekstides. – Lähivertailuja 9. Suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari 3.–5.5.1996 Lammi. Toim. R. Grünthal, R. Kasik. (= Castrenianumin toimitteita 53.) Helsinki, 53–67.
- HENNOSTE, TIIT 2000a. Allkeeled. – Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 9–56.
- HENNOSTE, TIIT 2000b. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I. Taust ja uurimisobjekt. – Akadeemia 5, 1117–1150.
- HENNOSTE, TIIT 2000c. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde II. Suulise kõne erisõnavara 1. – Akadeemia 6, 1343–1374.
- HENNOSTE, TIIT 2000d. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde III. Suulise kõne erisõnavara 2. – Akadeemia 7, 1562–1564.
- HENNOSTE, TIIT 2000e. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IV. Suulise kõne erisõnavara 3. Partiklid. – Akadeemia 8, 1773–1806.
- HENNOSTE, TIIT 2000f. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde V. Mõned mitteverbaalsed nähtused suulises kõnes. – Akadeemia 9, 2011–2038.
- HENNOSTE, TIIT 2000g. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VI. Lausung suulises kõnes 1. – Akadeemia 10, 2223–2254.
- HENNOSTE, TIIT 2000h. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VII. Lausung suulises kõnes 2. – Akadeemia 11, 2465–2486.
- HENNOSTE, TIIT 2000i. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VIII. Lausung suulises kõnes 3: eneseperandused. – Akadeemia 12, 2689–2710.
- HENNOSTE, TIIT 2000j. Suulise eesti keele uurimine: transkriptsioon, taust ja korpus. – KK 2, 91–106.
- HENNOSTE, TIIT 2001. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IX. Lausung suulises kõnes 4. – Akadeemia 1, 179–206.
- HENNOSTE, TIIT 2002. Suulise kõne uurimine ja sõnaliigi probleemid. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 56–73.
- HENNOSTE, TIIT 2004. *Et*-komplementlause kesksete põhiverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. – KK 7, 504–523; 8, 590–609.
- HENNOSTE, TIIT 2006. *Et*-komplementlause peaverbide funktsioonid eestikeelses vestluses 2: *mõtlemine*. – Lähivertailuja 17. Toim. A. Kaivapalu, K. Pruuli. (= Jyväskylä Studies in Humanities 53.) Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 119–134.
- HENNOSTE, TIIT 2008. Sõnakatkestusega algava lausesisese reformuleerimise tüübid eestikeelses vestluses. – Lähivertailuja 18. Toim. H. Metslang, R. Grünthal. (= Uralica Helsingiensia 1.) Helsinki, 31–53.

- HENNOSTE, TIIT 2009. *Ei ole ja pole* kasutus suulises spontaanses eesti keeles. – ESA 54 (2008), 72–93.
- HENNOSTE, TIIT 2011. Suuline süntaks ehk dialoogi protsessilause grammatika. – OK 2, 11–16.
- HENNOSTE, TIIT 2012. Küsimuse vorm, episteemiline staatus ja episteemiline hoiak. – KK 8/9, 674–695.
- HENNOSTE, TIIT 2013. Pivot constructions in spoken Estonian. – Journal of Pragmatics 54, 73–91.
- HENNOSTE, TIIT 2014a. Suuline keel. Ümbertegemine. – Eva Liina Asu-Garcia, Mati Ereht, Külli Habicht, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Helle Metslang, Andriela Rääbis, Pire Teras, Annika Viht. Eesti keele kirjeldava grammatika prospekt. Tartu: Tartu Ülikool, 70–83.
- HENNOSTE, TIIT 2014b. *Või*-üldlõpud ja nende funktsioonid eesti keele suulises dialoogis. Käsikiri autori valduses.
- HENNOSTE, TIIT 2017. Üldlaiend, kiil, irdelemendid. – EKS(V), 481–502.
- HENNOSTE, TIIT 2024. Suuline eesti keel. (= Eesti keele varamu V.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. (Ilmumas.)
- HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS 2004. Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpoloogia ja analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS 2013. Searching information necessary to implement the answer. Questions in Estonian institutional information-seeking dialogues. – SLE 2013, 46th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea, 18.-21.09.2013, Split, Croatia. Book of abstracts, 153–154.
- HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS, ANDRA RUMM 2019. Estonian declarative questions: Their usage and comparison with *vä*- and *jah*-questions. – Journal of Pragmatics 153, 46–68.
- HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS, ANDRA RUMM, KIRSI LAANESOO 2023. The division of labor between particles *jah* and *jaa* 'yes' as responses to the requests for confirmation in Estonian. – Responding to Polar Questions across Languages and Contexts. (= Studies in Language and Social Interaction 35.) Eds. G. B. Bolden, J. Heritage, M.-L. Sorjonen. Amsterdam: John Benjamins, 210–238.
- HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS, KIRSI LAANESOO 2013. Küsimused eestikeelses infodialoogis II. Küsimused ja tegevused. – KK 1, 7–29.
- HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS, KIRSI LAANESOO 2017. Polar questions, social actions and epistemic stance. An exercise in pragmatic typology. – Language Typology and Universals. STUF 70: 3. Berlin: Akademie Verlag, 523–544.
- HENNOSTE, TIIT, HELLE METSLANG, KÜLLI HABICHT, ANNI JÜRINE, KIRSI LAANESOO, DAVID OGREN 2016. Üldküsimuse vorm ja funktsioonid läbi nelja sajandi ja kuue tekstiliigi. – ESA 61 (2015), 80–107.
- HENNOSTE, TIIT, HELLE METSLANG, KÜLLI HABICHT, KÜLLI PRILLOP 2021. Kuue (inter)subjektiivsuspartikli kasutus eesti keele registrites. – ESA 66 (2020), 91–123.

- HENNOSTE, TIIT, KARL PAJUSALU 2013. Eesti keele allkeeled. Õpik gümnaasiumile. Tallinn: EKSA.
- HENNOSTE, TIIT, KÜLLI HABICHT, HELLE METSLANG, KÜLLI PRILLOP, KIRSI LAANESOO, DAVID OGREN, LIINA PÄRISMAA, ELEN PÄRT, ANDRA RUMM, ANDRIELA RÄÄBIS, CARL ERIC SIMMUL 2020. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*). – ESA 65 (2019), 63–90.
- HENNOSTE, TIIT, KÜLLI PRILLOP, KÜLLI HABICHT, HELLE METSLANG, KIRSI LAANESOO, LIINA PÄRISMAA, ELEN PÄRT, ANDRA RUMM, ANDRIELA RÄÄBIS, CARL ERIC SIMMUL 2022. Komplementausega predikaatidel põhinevate diskursusemarkerite kasutus eri registrites. – KK 1–2, 130–150.
- HENNOSTE, TIIT, OLGA GERASSIMENKO, RIINA KASTERPALU, MARE KOIT, ANDRIELA RÄÄBIS, KRISTA STRANDSON 2009a. Küsimused eestikeelses infodialoogis I. Küsimuste vorm. – KK 5, 341–359.
- HENNOSTE, TIIT, OLGA GERASSIMENKO, RIINA KASTERPALU, MARE KOIT, ANDRIELA RÄÄBIS, KRISTA STRANDSON 2009b. Suulise eesti keele korpus ja inimese suhtlus arvutiga. – ERÜ aastaraamat 5, 111–130.
- HENNOSTE, TIIT, OLGA GERASSIMENKO, RIINA KASTERPALU, MARE KOIT, ANDRIELA RÄÄBIS, KRISTA STRANDSON 2009c. Towards an intelligent user interface: Strategies of giving and receiving phone numbers. – Text, Speech and Dialogue. 12th International Conference, TSD 2009. Pilsen, Czech Republic, September 2009. Proceedings. Springer, 347–354.
- HERMANN, KARL AUGUST 1884. Eesti keele Grammatik. Koolide ja iseõppimise tarwis. Tartu: Wilhelm Just.
- HERMANN, KARL AUGUST 1896. Eesti keele Lause-õpetus. Eesti keele grammatika teine jagu. Jurjev.
- HIETAM, KATRIN, SATU MANNINEN 2005. Some thoughts on Balto-Finnic passives and impersonals. – Working Papers in English Linguistics 5. Eds. E. Klingvall, F. Heinat. Lund: Lund University, 65–90.
- HINT, HELEN, PIIA TAREMAA, MARIA REILE, RENATE PAJUSALU 2021. Demonstratiivpronoomenid ja -adverbid määratlejatena. Miks me oleme *siin ilmas, selles olukorras*? – ESUKA 12: 1, 79–111.
- HINT, MATI 1973. Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid. Tallinn.
- HINT, MATI 1978. Kas olevik vajab tunnust. – KK 8, 475–480.
- HINT, MATI 1979. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Nõrgaastmeline *i*-mitmus. – KK 3, 142–149; 4, 200–208.
- HINT, MATI 1980a. Astmevahelduslike ja astmevaheldusetute tüüpide piirist kooli-grammatikas. – NK 5, 30–34; 6, 19–24.
- HINT, MATI 1980b. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Prosoodia-süsteemi nihked ja selle tagajärjed. – KK 4, 215–223; 5, 270–278; 6, 349–355.
- HINT, MATI 1980c. *ne-* ja *s-*sõnade morfoloogia. – KK 8, 489–492.
- HINT, MATI 1980d. Võrdlusastmete morfoloogia raskused. – NK 2, 29–36.

- HINT, MATI 1981. Oleviku tunnus ja morfoloogiline analüüs. – KK 2, 82–89; 3, 153–160.
- HINT, MATI 1986. Eesti mitmusetüübid keeletüpoloogilisest seisukohast. – ESA 30 (1984), 56–63.
- HINT, MATI 1997. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn, Helsinki: EKSA.
- HINT, MATI 2004. Eesti keele foneetika ja morfoloogia: süvaõpik. 5., ümbertöötatud trükk. Tallinn: Avita.
- HOLVOET, AXEL 2001. Impersonals and passives in Baltic and Finnic. – The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. Vol. 2: Grammar and Typology. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, 363–389.
- HUHMARNIEMI, SAARA, MERILIN MILJAN 2016. The partitive split in Finnish and Estonian. – Finno-Ugric Languages and Linguistics 5: 1, 38–76.
- HUUMO, TUOMAS 1993. Suomen ja viron kontrastiivista sanajärjestysvertailua. – Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici 1. Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta. Toim. V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43.) Turku, 97–158.
- HUUMO, TUOMAS 1994. Näkökulmia suomen ja viron sanajärjestyseroihin. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 21–39.
- HUUMO, TUOMAS 1995. On the position of subject in Finnish and in Estonian. – XXI kielitieteen päivät Oulussa 6.–7.5.1994. Toim. R. Kataja, K. Suikkari. (= Acta Universitatis Ouluensis, series B Humaniora 19.) Oulu, Oulun yliopisto, 79–87.
- HUUMO, TUOMAS, LIINA LINDSTRÖM 2014. Partitives across constructions: On the range of uses of the Finnish and Estonian „partitive subjects“. – Partitive Cases and Related Categories. Eds. S. Luraghi, T. Huumo. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 153–176.
- IKOLA, OSMO 1953. Viron ja liivin modus obliquuksen historiaa. (= Suomi 106: 4.) Helsinki: SKS.
- ISK 2004 = Auli Hakulinen (päätoimittaja), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho. Iso suomen kielioppi. (= SKST 950.) Helsinki: SKS.
- JAAGU, KÄRT-KRISTIIN 2023. Arvsõnalise kvantorifraasi ühildumine verbiga. MT. TÜ.
- JERET, MARIANN 2012. Sõna *suhtes* semantika. BT. TÜ.
- JOKELA, HANNA 2006. Geneerinen nollasubjektilause suomessa ja virossa. – Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics. Tallinn, May 6–7, 2004. Eds. K. Kerge, M.-M. Sepper. (= Publications of the Department of Estonian of the Tallinn University 8.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 59–72.

- JOKELA, HANNA 2012. Nollapersoonalause suomessa ja virossa. Tutkimus kirjoitetun kielen aineistosta. (= Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 334.) Turun yliopisto. Turku.
- JOKELA, HANNA, HELEN PLADO 2015. Subjects under generic conditions: Implied subjects in Finnish and Estonian *if*-clauses. – Subjects in Constructions – Canonical and Non-Canonical. Eds. M.-L. Helasvuo, T. Huumo. (= Constructional Approaches to Languages 6.) Amsterdam: John Benjamins, 73–97.
- JÕGI, MIRJA 2008. Konditsionaali minevikuvormide kasutus 1930.–1990. aastatel eesti kirjakeeles. BT. TÜ.
- JÄRVIK, ELISE 2011. Laadivahelduse taandumine eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- JÜRINE, ANNI 2011. Vormierinevused tähenduserinevuste ilminguna: kaassõnaühendite grammatiseerumine konstruktsioonides. – KK 12, 899–916.
- JÜRINE, ANNI 2016. The Development of Complex Postpositions in Estonian: A Case of Grammaticalization via Lexicalization. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 38.) Tartu: University of Tartu Press.
- JÜRINE, ANNI, KÜLLI HABICHT 2013. Kaassõnade tsükliline areng. – KK 10, 736–750.
- KAALER, HEIKI-JAAN 2009. Kuidas kirjeldada lühikest sisseütlevat kasutusandmetega kooskõlas? – KK 6, 411–425.
- KAALER, HEIKI-JAAN 2010. Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. – KK 2, 94–111.
- KAALER, HEIKI-JAAN 2012. Eesti käänamissüsteemi seaduspärasused. – KK 6, 418–449.
- KAALER, HEIKI-JAAN 2015. Eesti verbi vormistik. – KK 1, 1–15.
- KABUR, HELVE 1967. Omadussõnasufiksi *-kas* tähendusfunktsioone. Metoodiline katse. – KK 10, 593–598.
- KAISER, ELSI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2007. Invisible arguments: Effects of demotion in Estonian and Finnish. – Demoting the Agent: Passive, Middle and Other Voice Phenomena. Eds. B. Lyngfelt, T. Solstad. (= Linguistik Aktuell / Linguistics Today 96.) Amsterdam: John Benjamins, 111–141.
- KALJUMÄGI, KARIN 2001. *ohklik-* ja *kontsert-*tüüpi sõnade tegelikust tarvitusest. – KK 9, 629–637.
- KARELSON, RUDOLF 1959. Sidesõnad läänemeresoome keeltes. Knd-diss. TRÜ.
- KARELSON, RUDOLF 1971. Eesti ühendsidesõnad, nende senine käsitus. – ESA 17 (1971), 35–44.
- KARELSON, RUDOLF 1972. Märkmeid kaassõna piirimailt. – ESA 18 (1972), 71–86.
- KARELSON, RUDOLF 1980. Lisandusi eesti sidesõnade liigitusele. – ESA 24 (1978), 41–49.
- KARELSON, RUDOLF 2005. Taas probleemidest sõnaliigi määramisel. – ERÜ aasta-raamat 1, 53–70.
- KARNÕ, SIIM 2010. Eesti normikirjakeele probleemsete verbivormide kasutamine internetikeeles. BT. TÜ.
- KARU, KATRIN 2000a = Катрин Кару, О возможностях семантической классификации уступительных конструкций (на материале русского и эстон-

- ского языков). – Русская филология 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 172–181.
- KARU, KATRIN 2000b = Катрин Кару, Уступительные конструкции, оформленные союзами *хотя* и *хотя ... но* и их эстонские эквиваленты. – Язык и культура. Национальные языки и культуры в их специфике и взаимодействии. Вып. 2. Т. II. Киев, 104–113.
- KARU, KATRIN 2001 = Катрин Кару, Сколько же уступительных союзов в эстонском языке? К постановке проблемы. – Русская филология 12. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 156–164.
- KARU, KATRIN 2003 = Катрин Кару, Семантика и прагматика некоторых эстонских уступительных конструкций и их соответствия в русском языке. – Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия VIII. Языковые функции: семантика, синтактика, прагматика. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 49–61.
- KARU, KATRIN 2004a. Mitmetähenduslikud mõõndlaused eesti ja vene keeles. – Emakeel ja teised keeled IV. (= TÜ eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 55–63.
- KARU, KATRIN 2004b. Ühest mõõndlause alaliigist eesti ja vene keeles. – Toimiv keel II. Töid rakenduslingvistika alalt. Toim. M.-M. Sepper, J. Lepasaar. Koost. H. Metslang. (= TPÜ eesti filoloogია osakonna toimetised 3.) Tallinn: TPÜ Kirjastus, 175–184.
- KARU, KATRIN 2006a = Катрин Кару, О специфике отношений уступительности в рамках ФСП обусловленности (на примере русского и эстонского языков). – Humaniora: Lingua Russica. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика IX. Взаимодействие языков и языковых единиц. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 116–129.
- KARU, KATRIN 2006b = Катрин Кару. Уступительные конструкции в эстонском и русском языках. (= Dissertationes Philologiae Slavicae Universitatis Tartuensis 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KARU, KATRIN 2007. Mõõnduse väljendamisest ühes lihtlause tüübis (eesti ja vene keele näitel). – Emakeel ja teised keeled V. (= TÜ eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 30–40.
- KARU, KATRIN, IRINA KÜLMOJA 2004 = Катрин Кару, Ирина Кюльмоя, Уступительные конструкции в эстонском языке. – Типология уступительных конструкций. Отв. ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука, 259–313.
- KASIK, REET 1968. Omastavalise täiendi subjektilisusest ja objektilisusest *mine*-konstruktsioonis. – Keel ja struktuur 2. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 125–139.
- KASIK, REET 1970. Lähtelause subjekt ja objekt deverbaalsubstantiivilistes nominalisatsioonides. – Keel ja struktuur 4. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 121–135.
- KASIK, REET 1975. Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. – Keele modelleerimise probleeme 5. (= TRÜ toimetised 363.) Tartu, 3–162.

- KASIK, REET 1978. Verbaaladjektiividest. – KK 9, 546–548.
- KASIK, REET 1991. Derivatiivsetest laenudest. *u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles. – KK 8, 466–476.
- KASIK, REET 1995. Verbiderivatsiooni rekursiivsusest eesti keeles. – *Minor Uralic Languages: Grammar and Lexis*. Ed. A. Künnap. Tartu–Groningen, 88–93.
- KASIK, REET 1996. Denominaalsed olemisverbid eesti keeles. – KK 1, 13–18.
- KASIK, REET 1997. Typology of Estonian and Finnish word-formation. The Verb. – *Estonian: Typological Studies II*. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 8.) Tartu, 42–72.
- KASIK, REET 1998. Viron *line*-suffiksilliset tekijännimet. – Oekeeta asijoo. *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* 16. V 1998. Eds. R. Grünthal, J. Laakso. (= SUST 228.) Helsinki: SUS, 218–223.
- KASIK, REET 2001. Analytic causatives in Estonian. – *Estonian: Typological Studies V*. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu, 77–122.
- KASIK, REET 2003. Morphology of loan-verbs in the Estonian language. – *Languages in Development*. Eds. H. Metslang, M. Rannut. München: Lincom Europa, 115–121.
- KASIK, REET 2010a. Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KASIK, REET 2010b. Tähelepanekuid soome ja eesti keele liitnimisõnadest. – *Lähivertailuja* 19. Toim. A. Kaivapalu. Tallinn: ERÜ, 9–21.
- KASIK, REET 2011a. Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KASIK, REET 2011b. Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel: *nd-* ja *ndus*-liitelised verbaalnoomenid. – *ESA* 56 (2010), 63–90.
- KASIK, REET 2012a. Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. – KK 11, 793–806.
- KASIK, REET 2012b. Sõnaliik oskuskeeles: *e*-tuletised ja nende alusverbid. – *Sõnaga mõeldud mõte*. Pühendusteos Tiiu Ereltile 20. aprillil 2012. Toim. M. Raadik, T. Leemets. Tallinn: EKSA, 50–66.
- KASIK, REET 2014. Eesti sõnamoodustus ja süntaks. – KK 2, 100–111.
- KASIK, REET 2015. Sõnamoodustus. (= Eesti keele varamu I.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KASK, ARNOLD 1936. Mõningaid märkmeid eesti predikatiivi kohta. – *EK* XV (1936): 1, 14–20.
- KASK, ARNOLD 1967. Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu: TRÜ.
- KASK, ARNOLD 1985. Kaudse kõneviisi päritolust eesti keeles. – *ESA* 29 (1983), 5–11.
- KASK, ARNOLD, PAULINE PALMEOS 1965. Eesti keele grammatika II. Morfoloogia. Arv- ja asesõna. Tartu: TRÜ.
- KASTERPALU, RIINA 2005. Partiklid *jah*, *jaa* ning *jajaa* naaberpaari järelliikmena müügiläbirääkimistes. – KK 11, 873–890; 12, 996–1000.

- KASTERPALU, RIINA, TIIT HENNOSTE 2015. Estonian change-of-state tokens *ahah*, *ah(h)aa*, and *aa*: From neutral to affective response. Käsikiri autori valduses.
- KASTERPALU, RIINA, TIIT HENNOSTE 2016. Estonian *aa*: A multifunctional change-of-state token. – *Journal of Pragmatics* 104, 148–162.
- KEEVALLIK, LEELO 1994. <*nud*> varieerumine tänapäeva eesti kõnekeeles. MT. TÜ.
- KEEVALLIK, LEELO 1999a. Informatsioonikäsitluse artikkel *ahah* telefonivestluses. ESA 43 (1997), 34–56.
- KEEVALLIK, LEELO 1999b. The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. – *International Journal of the Sociology of Language* 139, 125–144.
- KEEVALLIK, LEELO 2000. Keelendid *et* ja *nii et* vestluses. – KK 5, 344–358.
- KEEVALLIK, LEELO 2003a. Colloquial Estonian. – Estonian Language. Ed. M. Ereht. LU. Supplementary Series. Vol. 1. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 343–378.
- KEEVALLIK, LEELO 2003b. From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversation. (= *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia* 34.) Uppsala.
- KEEVALLIK, LEELO 2005a. Politeness in Estonia: A matter of fact style. – Politeness in Europe. Eds. L. Hickey, M. Stewart. Clevedon: Multilingual Matters, 203–217.
- KEEVALLIK, LEELO 2005b. Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. – KK 7, 535–548; 8, 630–642.
- KEEVALLIK, LEELO 2008. Conjunction and sequenced actions: The Estonian complementizer and evidential particle *et*. – *Crosslinguistic Studies of Clause Combining. The multifunctionality of conjunctions*. Ed. R. Laury. (= *Typological Studies in Language* 80.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 125–152.
- KEEVALLIK, LEELO 2009a. The grammar-interaction interface of negative questions in Estonian. – *SKY Journal of Linguistics* 22, 139–173.
- KEEVALLIK, LEELO 2009b. Üldküsimuse lihtvastuste funktsioonid. – KK 1, 33–53.
- KEEVALLIK, LEELO 2010a. Clauses emerging as epistemic adverbs in Estonian conversation. – LU 46: 2, 81–101.
- KEEVALLIK, LEELO 2010b. Hinnangu grammatikast. – *Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks*. Toim. I. Tragel. (= ESUKA 1: 2), 147–161.
- KEEVALLIK, LEELO 2010c. Marking boundaries between activities: The particle *nii* in Estonian. – *Research on Language and Social Interaction* 43: 2, 157–182.
- KEEVALLIK, LEELO 2010d. Minimal answers to yes/no questions in the service of sequence organization. – *Discourse Studies* 12: 3, 283–309.
- KEEVALLIK, LEELO 2010e. The interactional profile of a placeholder: The Estonian demonstrative *see*. – *Fillers, Pauses and Placeholders*. Eds. N. Amiridze, B. H. Davis, M. MacLagan. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 139–172.
- KEEVALLIK, LEELO 2013. Accomplishing continuity across sequences and encounters: *No(h)*-prefaced initiations in Estonian. – *Journal of Pragmatics*, 57, 274–289.

- KEEVALLIK, LEELO 2016. Estonian *no(o)h* in turns and sequences: Families of function. – NU and NÅ: A Family of Discourse Markers Across the Languages of Europe and Beyond. Eds. P. Auer, Y. Maschler. Berlin/Boston: De Gruyter, 213–242.
- KEEVALLIK, LEELO 2017. Negotiating deontic rights in second position: Young adult daughters' imperatively formatted responses to mothers' offers in Estonian. – Imperative Turns at Talk. The Design of Directives in Action. Eds. M.-L. Sorjonen, L. Raevaara, E. Couper-Kuhlen. (= Studies in Language and Social Interaction 30.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 271–295.
- KEEVALLIK, LEELO, KÜLLI HABICHT 2017. Grammaticalization, (inter)subjectification, and sequencing of actions: The Estonian epistemic (question) particle *ega*. – LU 53: 2, 81–104.
- KEHAYOV, PETAR 2002. Typology of grammaticalized evidentiality in Bulgarian and Estonian. – LU 38: 2, 126–144.
- KEHAYOV, PETAR 2004a. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. – KK 11, 812–829.
- KEHAYOV, PETAR 2004b. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Semantika. – KK 12, 895–914.
- KEHAYOV, PETAR 2008. An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: The Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu University Press.
- KEHAYOV, PETAR 2009a. Interactions between grammatical evidentials and lexical markers of epistemicity and evidentiality: A case-study of Bulgarian and Estonian. – Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen. Eds. V. Plungian, B. Wiemer. (= Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 72.) München–Wien: Otto Sagner, 165–201.
- KEHAYOV, PETAR 2009b. *Olema*-verbi ellipsist eesti kirjakeeles. – ESA 54 (2008), 107–152.
- KEHAYOV, PETAR 2009c. Taboo intensifiers as polarity items: Evidence from Estonian. – Estonian in Typological Perspective. Ed. H. Metslang. (= Language Typology and Universals. STUF 62: 1-2.) Berlin: Akademie Verlag, 140–164.
- KEHAYOV, PETAR 2016. Complementation marker semantics in Finnic (Estonian, Finnish, Karelian). – Complementizer Semantics in European Languages. Eds. K. Boye, P. Kehayov. (= Empirical Approaches to Language Typology 57.) Berlin/Boston: Mouton de Gruyter, 449–497.
- KEHAYOV, PETAR, FLORIAN SIEGL 2007. The evidential past participle in Estonian reconsidered. – Études finno-ougriennes 38. Paris, 75–117.
- KEHAYOV, PETAR, REELI TORN-LEESIK 2009. Modal verbs in Balto-Finnic. – Modals in the Languages of Europe. Eds. B. Hansen, F. de Haan. (= Empirical Approaches to Language Typology 44.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 363–401.
- KEHAYOV, PETAR, VIRVE VIHMAN 2014. The lure of lability: A synchronic and diachronic investigation of the labile pattern in Estonian. – Linguistics 52: 4, 1061–1105.

- KERGE, KRISTA 1979. Refereering tänapäeva eesti keeles. DT. TRÜ.
- KERGE, KRISTA 1980. Tingiva kõneviisi vormistikust. – Nõukogude Õpetaja, 1. mai.
- KERGE, KRISTA 1990. Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Soome-eesti kontrastiivseminar (Tallinn 1988). (= Preprint KKI-51.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- KERGE, KRISTA 1996. The Estonian agent nouns: Grammar versus lexicon. – Language Typology and Universals. STUF 49: 3. Berlin: Akademie Verlag, 286–294.
- KERGE, KRISTA 1998. Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon: oleviku kesk-sõna võrdluse all. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- KERGE, KRISTA 2000. Kirjakeel ja igapäevakeel. – Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 75–110.
- KERGE, KRISTA 2001. Action nouns on *-mine* in Estonian grammar and lexicon. – Nordic and Baltic Morphology: Papers from a NorFA Course. Tartu, June 2000. Eds. J. Niemi, J. Heikkinen. (= Studies in Languages 36.) University of Joensuu, Faculty of Humanities. Joensuu, 34–45.
- KERGE, KRISTA 2003. Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. (= TPÜ humanitaarteaduste dissertatsioonid 10.) Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- KETTUNEN, LAURI 1924. Lauseliikmed eesti keeles. (= Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna toimetised nr. 9.) Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- KIIK, JOHANNA 2021. Nelja uusklassikalise keelendi kohanemisest eesti keeles: Supermees jooksis hüperkiiresti megaraskel ultramaratonil. – KK 4, 301–317.
- KINDLAM, ESTER 1972. Translatiivse infinitiivivormi tarvitamisest. – KK 9, 557–559.
- KIO, KATI 2006. Sisseütleva käände kasutus eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- KLAAS, BIRUTE 1987. Ühisjooni ja erinevusi eesti ja leedu keele predikatiivi isoleerimuse. – Tööd eesti filoloogia alalt. Dialoogi mudelid ja eesti keel. (= TRÜ toimetised 795.) Tartu, 25–35.
- KLAAS, BIRUTE 1988. Indirektne objekt. – KK 1, 37–42.
- KLAAS, BIRUTE 1992. Vaba daativi väljendusvõimalustest Balti keeleareaalis. – Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.–11.4.1992. Toim. H. Remes. (= Kielitieteellisiä tutkimuksia 27.) Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Joensuu, 36–44.
- KLAAS, BIRUTE 1994. Adressaatobjekt Balti keeleareaalis. – Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tammivalkamassa 5.–7.5.1993. Toim. K. Pajusalu, V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44.) Turku, 52–64.
- KLAAS, BIRUTE 1997. The quotative mood in the Baltic Sea areal. – Estonian: Typological Studies II. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 8.) Tartu, 73–79.
- KLAAS, BIRUTE 2002. Reported commands in Lithuanian compared to Estonian. – LU 38: 2, 118–125.

- KLAAS-LANG, BIRUTE, RENATE PAJUSALU 2016. Modaalkonstruktsioonid eesti ja soome palvetes. – Modaalsusest soome-ugri ja teistes keeltes. Toim. A. Treikelder, A. Laanemets, S. Tenjes. (= ESUKA 7: 2), 49–74.
- KLAVAN, JANE, KAISA KESKÜLA, LAURA OJAVA 2011. The division of labour between synonymous locative cases and adpositions: The Estonian adessive and the adposition *peal* 'on'. – Case, Animacy and Semantic Roles. Eds. S. Kittilä, K. Västi, J. Ylikoski. Amsterdam: John Benjamins, 111–134.
- KOIVISTO, VESA 2013. Suomen sanojen rakenne. Helsinki: SKS.
- KOKS, HELEN 2002. Kuidas aega väljendavast sidesõnast *kuna* sai põhjuslik. – OK 2, 42–48.
- KOKS, HELEN 2004a. Eesti kirjakeele mõõndtingimuslausest. – KK 7, 496–503.
- KOKS, HELEN 2004b. Subjekti ja objekti käitumisreeglid komplekslauses. – Lauseliikmeist eesti keeles. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 1.) Tartu, 34–39.
- KOKS, HELEN 2006. Tingimuskonstruktsioonid tänapäeva eesti keeles. MT. TÜ.
- KONT, ILSE 1955. Isikut märkivad sufiksilised nimisõnad eesti keeles. Knd-diss. TRÜ.
- KONT, ILSE 1959. Eesti *rd*-liitelistest substantiividest ja nende vahekorra *rda*-liste verbidega. – ESA IV (1958), 91–100.
- KONT, KARL 1955. Translatiivist läänemeresoome keeltes ja mordva ning lapi keeles. – ESA I (1955), 163–170.
- KONT, KARL 1959a. Lause eitavast sisust sõltuv objekt läänemeresoome keeltes. – ESA IV (1958), 233–246.
- KONT, KARL 1959b. Teadusliku süntaksi metodoloogiast. Objektist passiivi liitkonstruktsioonides. – KK 10, 609–615.
- KONT, KARL 1963. Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. (= KKIU IX.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- KOPTJEVSKAJA-TAMM, MARIA 2001. „A piece of the cake“ and „a cup of tea“: Partitive and pseudo-partitive nominal constructions in the Circum-Baltic languages. – The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. Vol. 2: Grammar and Typology. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, 523–568.
- KROSS, KRISTIINA 1984. Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus. Soome-eesti kontrastiivseminar (Helsingi, 17.–20.10.84). (= Preprint KKI-26.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- KULL, REIN 1967. Liitnimisõnade kujunemine eesti kirjakeeles I–II. Knd-diss. KKI.
- KÕPP, KADRI 2003. Relatiivlausest eesti vanemas kirjakeeles. – Vana kirjakeel ühendab. Toim. V.-L. Kingisepp. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 24.) Tartu, 116–128.
- KÕPP, KADRI 2004. Relatiivlausete põhijooned eesti vanemas kirjakeeles. MT. TÜ.
- KÜЛМОЖА, ИРИНА 1998 = Ирина Кюльмоя. Условные конструкции в эстонском языке. – Типология условных конструкций. Отв. ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука, 350–370.

- KÜNGAS, ANNICA 2014. Pragmaatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 36.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KÜNNAP, AGO 1992. *Elanud kord ...* – KK 4, 209–215.
- KÜNNAP, AGO 1994. On the Uralic indirectal. – Ural-Altaische Jahrbücher. Neue Folge 13. Wiesbaden, 18–27.
- KYTÖMÄKI, LEENA 1990. Nominikantaisten verbijohdosten rakennemalleja. – Sananjalka 32: 1, 49–75.
- KYTÖMÄKI, LEENA 1992. Suomen verbiderivaation kuvaaminen 1600-luvulta nyky-päiviin. Turku: Turun yliopisto.
- LAAKSO, JOHANNA 1990. Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä. Helsinki: SUS.
- LAANEKASK, TIIA 2000. Eesti hulgasõnade süntaktilisi omadusi. BT. TÜ.
- LAANESOO, KIRSI 2012. Pööratud polaarsusega retoorilised küsimused argivestluses. – KK 7, 499–517.
- LAANESOO, KIRSI 2014. Direktiivsed *mis-* ja *mida*-küsilausead suulises suhtluses. – ESA 59 (2013), 103–126.
- LAANESOO, KIRSI 2017. *A miks sa torusse ei räägi?* Miks-küsilauseadega tehtavad suhtlustegevused argitelefonivestlustes. – ERÜ aastaraamat 13, 89–105.
- LAANESOO, KIRSI 2018. Polüfunktsionaalsed küsilausead eesti argivestluses. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 33.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- LAANESOO, KIRSI 2022. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*) direktiivides. – KK 1–2, 151–167.
- LAANESOO, KIRSI, LEELO KEEVALLIK 2017. Noticing breaches with nonpolar interrogatives: Estonian *kes* ('who') ascribing responsibility for problematic conduct. – Research on Language and Social Interaction 50: 3, 286–306.
- LAANEST, ARVO 1958. Liiki ja laadi väljendavast genitiivatribuudist läänemeresoome keeltes ja tema vahekorra genitiivi muude tähendusfunktsioonidega. – ENSV TA toimetised. Ühiskonnateadused 7: 4, 276–291.
- LAANEST, ARVO 1959a. Kohakäändeliste substantiivatribuutide kasutamisest. – KK 1, 32–39.
- LAANEST, ARVO 1959b. Partitiivi abil väljendatud substantiivsest atribuudist läänemeresoome keeltes. – ESA IV (1958), 214–232.
- LAANEST, ARVO 1959c. Substantiivne atribuut läänemeresoome keeltes. Knd-diss. KKI.
- LAANEST, ARVO 1960. Sisekohakäänete vormis esinevatest nimisõnalistest atribuutidest läänemeresoome keeltes. – Soome-ugri keelte küsimusi. Toim. P. Ariste. (= KKIÜ V.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 69–87.
- LAUGASTE, GERDA 1956. Konsonantide palatalisatsioon eesti keeles. – Ajaloo-keeleteaduskonna töid. (= TRÜ toimetised 43.) Tartu, 74–88.
- LAUREND, TEELE 2011. Subjekti väljendamine käsklauses. BT. TÜ.

- LEEMETS, TIINA 2014. Mida-neist-arvata-küsimus. Ahelliitsõnad. – OK 2, 28–37.
- LEHISTE, ILSE 1965. Palatalization in Estonian: Some acoustic observations. – Estonian Poetry and Language: Studies in Honor of Ants Oras. Eds. V. Kõressaar, A. Rannit. Stockholm, 136–162.
- LEHISTE, ILSE 1970. Diphthongs versus vowel sequences in Estonian. – Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, September 7–13, 1967, Prague. Eds. B. Hála, M. Romportl, P. Janota. Prague: Academica, 539–544.
- LEHISTE, ILSE 1997. Search for phonetic correlates in Estonian prosody. – Estonian Prosody: Papers from a Symposium. Proceedings of the International Symposium on Estonian Prosody, Tallinn, Estonia, October 29–30, 1996. Eds. I. Lehiste, J. Ross. Tallinn: Institute of Estonian Language, 11–35.
- LEHTINEN, TAPANI 1992. Suomen ja viron verbioppuisista sivulauseista. – Nordens språk i Baltikum. (= Nordisk språksekretariats rapporter 18.) Oslo, 70–82.
- LEPIK, ELIN 2018. Lühendsõnad 20. ja 21. sajandi eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- LIIV, GEORG 1961. On qualitative features of Estonian stressed monophthongs of three phonological degrees of length. – ENSV TA toimetised. Ühiskonnateadused 10: 1, 41–66; 2, 113–131.
- LIIV, GEORG 1962. Acoustical features of Estonian vowels pronounced in isolation and in three phonological degrees of length. – ENSV TA toimetised. Ühiskonnateadused 11: 1, 63–97.
- LIIV, GEORG 1965. Some experiments on the effect of vowel-consonant transitions upon the perception of palatalization in Estonian. – CΦY 1: 1, 33–36.
- LIIVAK, MIRJAM 2023. *ke(ne)*-liitelised deminutiivid eesti suulises argisuhtluses. MT. TÜ.
- LIIVAMÄGI, KERTU 2014. Kaassõna *mööda* pre- ja postpositsioonina. BT. TÜ.
- LILLES, IVI 2012. Kaassõnafraasi *koha pealt* grammatiseerumine ja semantiline varieerumine toimetamata kirjakeeles. BT. TÜ.
- LINDSTRÖM, LIINA 2001a. Grammaticalization of *või/vä* questions in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics of the University of Tartu 2.) Tartu: Tartu University Press, 90–118.
- LINDSTRÖM, LIINA 2001b. Verb-initial clauses in narrative. – Estonian: Typological Studies V. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu, 138–168.
- LINDSTRÖM, LIINA 2002. Veel kord subjekti ja predikaadi vastastikusest asendist laiendi järel. – ESA 47 (2001), 87–106.
- LINDSTRÖM, LIINA 2004a. Sõnajärg lause tuumargumentide eristajana eesti keeles. – Lauseliikmeid eesti keeles. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 1.) Tartu, 40–49.
- LINDSTRÖM, LIINA 2004b. Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlaused. – KK 6, 414–429.
- LINDSTRÖM, LIINA 2005. Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 16.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- LINDSTRÖM, LIINA 2006. Infostruktuuri osast eesti keele sõnajärje muutumisel. – KK 11, 875–888.
- LINDSTRÖM, LIINA 2007. Verb-final clauses in spoken Estonian. – Grammatika és kontextus. Sz. Csepregi M., Masonen V. (= Urálistikai tanulmányok 17.) ELTE Finnugor Tanszék. Budapest, 225–247.
- LINDSTRÖM, LIINA 2010. Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiaid eesti keeles. – ESA 55 (2009), 88–118.
- LINDSTRÖM, LIINA 2012. Tundekausatiivikonstruktsioon eesti moodi. – KK 1, 30–47.
- LINDSTRÖM, LIINA 2015. Subjecthood of the agent argument in Estonian passive constructions. – Subjects in Constructions – Canonical and Non-Canonical. Eds. M.-L. Helasvuo, T. Huumo. (= Constructional Approaches to Languages 6.) Amsterdam: John Benjamins, 141–173.
- LINDSTRÖM, LIINA 2017a. Lause infostruktuur ja sõnajärg. – EKS(V), 537–565.
- LINDSTRÖM, LIINA 2017b. Partitive subjects in Estonian dialects. – Grammar in Use: Approaches to Baltic-Finnic. Eds. L. Lindström, T. Huumo. (= ESUKA 8: 2), 191–231.
- LINDSTRÖM, LIINA 2023. Keeldkõne mitmuse 1. isiku vormide varieerumine ja tüpoloogiline keelemuutus: kas probleem keelekorralduse jaoks? – Lähenemisi keelekorraldusele. Toim. L. Lindström, L. Risberg, H. Plado, E. Kaukonen. (= ESUKA 14: 1), 227–262.
- LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2007. Eesti keele impersonaali ja seisundipassiivi vahekorrast adessiivargumendi kasutamise põhjal. – KK 7, 532–553.
- LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2010. The possessive perfect construction in Estonian. – Folia Linguistica 44: 2, 371–400.
- LINDSTRÖM, LIINA, PIIA TAREMAA 2013. Semantilised rollid keeleuurimise vahendina. – Teoreetilisest keeleteadusest Eestis III. Toim. I. Tragel, A. Veismann, P. Piiraja. (= ESUKA 4: 1), 35–52.
- LINDSTRÖM, LIINA, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. *Ise ise*. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. Toim. I. Tragel. (= ESUKA 1: 2), 219–241.
- LINDSTRÖM, LIINA, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2017. Who needs it? Variation in experiencer marking in Estonian 'need'-constructions. – Journal of Linguistics 53: 4, 789–822.
- LIPPUS, PÄRTEL 2011. The Acoustic Features and Perception of the Estonian Quantity System. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 29.) Tartu: University of Tartu Press.
- LIPPUS, PÄRTEL, EVA LIINA ASU, MARI-LIIS KALVIK 2014. An acoustic study of Estonian word stress. – Social and Linguistic Speech Prosody. Proceedings of the 7th International Conference on Speech Prosody. Eds. N. Campbell, D. Gibbon, D. Hirst. Dublin: International Speech Communications Association, 232–235.
- LIPPUS, PÄRTEL, EVA LIINA ASU, PIRE TERAS, TUULI TUISK 2013. Quantity-related variation of duration, pitch and vowel quality in spontaneous Estonian. – Journal of Phonetics 41: 1, 17–28.

- LOORITS, OSKAR 1923a. Eesti keele grammatika. Tartu: Odamees–Carl Sarap.
- LOORITS, OSKAR 1923b. Tingiva ja kaudse kõneviisi minevik. – EK I (1922): 5/6, 170–173.
- LÕBU, TRIIN 2011. Hulgasonade kasutamisest eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- MALMI, ANTON, PÄRTEL LIPPUS, EINAR MEISTER 2022. Spectral and temporal properties of Estonian palatalization. – Journal of the International Phonetic Association, 1–26.
- MARTOKAINEN, LIINA 2015. *des*-konstruktsiooni sõnajärg. BT. TÜ.
- MATSUMURA, KAZUTO 1996. The Estonian transitive: A corpus-based description. – Estonian: Typological Studies I. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 68–122.
- METSLANG, ANN 2013. Osastava käände vormide kasutamisest eesti kirjakeeles. – KK 7, 507–520.
- METSLANG, ANN 2015a. Ainsuse pika ja lühikese sisseütleva valiku olenemine morfofonoloogilistest tunnustest – korpusanalüüs. – ESA 60 (2014), 127–147.
- METSLANG, ANN 2015b. Mitmuse osastava *sid*- ja *si*-lõpu varieerumise kasutuspõhine analüüs. – KK 11, 792–803.
- METSLANG, HELENA 2005. Sihitisekäändelised määrused eesti keeles. BT. TÜ.
- METSLANG, HELENA 2008. Sihitisesarnased määrused: kui sarnased? – Lähi-vertailuja 18. Toim. H. Metslang, R. Grünthal. (= Uralica Helsingiensia 1.) Helsinki, 108–143.
- METSLANG, HELENA 2013. Grammatical Relations in Estonian: Subject, Object and Beyond. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 33.) Tartu: University of Tartu Press.
- METSLANG, HELLE 1981. Kõnälause eesti keeles. KKI. Tallinn: Valgus.
- METSLANG, HELLE 1984. Ühest eesti hüüdlause tüübist. (= Preprint KKI-25.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- METSLANG, HELLE 1985a. Sisukas ja sisutu *nagu*. – Ars Grammatica 1985. KKI. Tallinn: Valgus, 48–61.
- METSLANG, HELLE 1985b. Система коммуникативных типов предложений в эстонском языке. (= Preprint KKI-28.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- METSLANG, HELLE 1990. Eesti hüüdlausest afektiivse süntaksi taustal. – KK 10, 598–606.
- METSLANG, HELLE 1991a. Ajast ja tema vormist verbitarindeis. – KK 3, 163–168.
- METSLANG, HELLE 1991b. Die temporale Bedeutung der Verbalkonstruktionen im Estnischen. (= Preprint KKI-69.) Estnische Akademie der Wissenschaften. Tallinn.
- METSLANG, HELLE 1993a. Kas eesti keeles on olemas progressiiv? – KK 6, 326–334; 7, 410–416; 8, 468–476.
- METSLANG, HELLE 1993b. Verbitarind ajatähendust väljendamas. – Virittäjä 97: 2, 203–221.

- METSLANG, HELLE 1993c. Viron aika: muoto, merkitys, ikonisuus. – *Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici* 1. Tutkimuksia syntaksin ja pragma-syntaksin alalta. Toim. V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43.) Turku, 24–40.
- METSLANG, HELLE 1994a. Eesti ja soome – futuurumita keeled? – *KK* 9, 534–547; 10, 603–616.
- METSLANG, HELLE 1994b. Mõnda ajast eesti ja soome keeles. – *Lähivertailuja* 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 62–73.
- METSLANG, HELLE 1995. The progressive in Estonian. – *Temporal Reference, Aspect and Actionality*. Vol. 2: *Typological Perspectives*. Eds. P. M. Bertinetto, M. Squartini, V. Bianci. Torino: Rosenberg & Seller, 169–183.
- METSLANG, HELLE 1997a. Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arengid. – *KK* 4, 226–231.
- METSLANG, HELLE 1997b. On the use of the Estonian past tense forms during the last century. – *Estonian: Typological Studies II*. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 8.) Tartu, 98–145.
- METSLANG, HELLE 1999. Is the Estonian and Finnish conditional actually a conditional? – *Estonian: Typological Studies III*. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 97–127.
- METSLANG, HELLE 2000. Reflections on the development of a particle in Estonian. – *Estonian: Typological Studies IV*. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 59–86.
- METSLANG, HELLE 2001a. Eesti *las* – imperatiivvormist partikliks. – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum* 7.–13.8.2000 Tartu. Pars V: *Dissertationes sectionum: Linguistica II*. Red. T. Seilenthal. Tartu, 372–377.
- METSLANG, HELLE 2001b. On the developments of the Estonian aspekt: The verbal particle *ära*. – *The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact*. Vol. 2: *Grammar and Typology*. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, 443–479.
- METSLANG, HELLE 2002. *-ki/-gi, ka* ja nende soome kaimud. – *Lähivertailuja* 12. Soome-eesti kontrastiivseminar 30.5.–1.6.2001, Kääriku. Toim. R. Kasik. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 19.) Tartu, 57–81.
- METSLANG, HELLE 2004. Imperative and related matters in everyday Estonian. – *LU* 40: 4, 243–256.
- METSLANG, HELLE 2006a. Grammatiseerimisteooriast tänase pilguga. – *Teoreetiline keeleteadus Eestis II*. Toim. I. Tragel, H. Öim. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu, 176–195.
- METSLANG, HELLE 2006b. Imperatiivist ja direktiivsusest ning nende dünaamikast eesti ja soome keeles. – *Lähivertailuja* 16. Soome-eesti kontrastiivseminar 8.–9.05.2004 Männikul. Toim. H. Metslang, S. Soidro. (= TLÜ eesti filoloogia osakonna toimetised 7.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 111–134.

- METSLANG, HELLE 2007. Translatiivi ja essiivi kasutusest eesti ja soome keeles. – Merkitähtsusest ongelmasa vähemistõkielten oikeuksiin. Juhlakirja professori Helena Sulkalan 60-vuotispäivänä. Toim. H. Mantila, M. Karjalainen, J. Sivonen. (= Acta Universitatis Ouluensis, series B Humaniora 79.) Oulu: Oulun yliopisto, 143–164.
- METSLANG, HELLE 2009. Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons. – Estonian in Typological Perspective. Ed. H. Metslang. (= Language Typology and Universals. STUF 62: 1-2.) Berlin: Akademie Verlag, 49–71.
- METSLANG, HELLE 2010. Isepäine üldküsilause. – ESA 55 (2009), 119–137.
- METSLANG, HELLE 2013. „Kes palju küsib, saab targemaks.“ Küsimusest ja selle keelelisest vormist. – OK 2, 5–12.
- METSLANG, HELLE 2017a. Kommunikatiivsed lausetüübid. – EKS(V), 515–536.
- METSLANG, HELLE 2017b. Kvantorifraas. – EKS(V), 463–478.
- METSLANG, HELLE 2017c. Sihitis. – EKS(V), 258–277.
- METSLANG, HELLE, CARL ERIC SIMMUL 2022. *Ma kardan, et meie õnned on üksteisest eemal.* (Inter)subjektiivne diskursusemarker (*ma*) *kardan* (*et*). – KK 1–2, 168–188.
- METSLANG, HELLE, HANNU TOMMOLA 1995. Zum Tempusystem des Estnischen. – Tense Systems in European Languages II. Ed. R. Thieroff. (= Linguistische Arbeiten 338.) Tübingen: Niemeyer, 229–326.
- METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU 2002. Evidentsiaalsusest eesti keeles ja Tartu murde *na*-tunnuselise kaudsest kõneviisist. – Väikeisi kiili kokkupanemiseõq. Väikeste keelte kontaktid. Toim. K. Pajusalu, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 14.) Võro, 161–177.
- METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU, KÜLLI HABICHT 2014. Koordinatiivsed partiklid lause perifeerias. – ESA 59 (2013), 139–161.
- METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU, KÜLLI HABICHT 2015. Conjunctive markers of polar questions in Estonian. – New Trends in Nordic and General Linguistics. Eds. M. Hilpert, J.-O. Östman, C. Mertzluft, M. Rießler, J. Duke. Berlin: De Gruyter, 283–306.
- METSLANG, HELLE, KÜLLI HABICHT, KARL PAJUSALU 2011. Developmental paths of interrogative particles: The case of Estonian. – Folia Linguistica Historica 32, 149–188.
- METSLANG, HELLE, KÜLLI HABICHT, TIIT HENNOSTE, ANNI JÜRINE, KIRSI LAANESOO, DAVID OGREN 2017. Artikkel õnnesoovidega. Komitatiivi funktsioonidest eri aegade ja registre eesti kirjakeeles. – Keele kõrgendikud. Pühendusteos professor Birute Klaas-Langi 60. sünnipäevaks. Toim. K. Praakli. (= ESUKA 8: 1), 149–178.
- METSLANG, HELLE, LIINA LINDSTRÖM 2017. Essive in Estonian. – Uralic Essive and the Expression of Impermanent State. Ed. C. de Groot. (= Typological Studies in Language 119.) Amsterdam: John Benjamins, 57–90.
- METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. – Moods in the Languages of Europe. Eds. B. Rothstein, R. Thieroff. (= Studies in Language

- Companion Series 120. Vol. 2.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 528–550.
- MIHKELS, KRISTA 2013. Keel, keha ja kaardikepp: õpetaja algatatud parandussekventsides multimodaalne analüüs. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 16.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- MIHKELS, KRISTA, TIIT HENNOSTE 2016. Avatud parandusalgatused eesti argisuhtluses. Käsikiri autori valduses.
- MIHKLA, KARL 1962. Õeldis ja selle ühildumine alusega tänapäeva eesti kirja-keeles. – KK 12, 723–733.
- MIHKLA, KARL 1969. Täiendavaid märkusi eesti õeldistäite kohta. – ESA 14–15 (1968–1969), 87–94.
- MIHKLA, KARL, LEHTE RANNUT, ELLI RIIKOJA, AINO ADMANN 1974. Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Toim. E. Nurm. KKI. Tallinn: Valgus.
- MIHKLA, MEELIS, HEETE SAHKAI 2017. Lauserõhu akustilised korrelaadid eesti keeles. – Mäetagused 68, 161–176.
- MILJAN, MERILIN, ELSI KAISER, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2017. Interplay between case, animacy and number: Interpretations of grammatical role in Estonian. – Finno-Ugric Languages and Linguistics 6: 1, 55–77.
- MILJAN, MERILIN, VIRVE VIHMAN 2023. A corpus study of grammatical case forms in written and spoken Estonian: Frequency, distribution and grammatical role. – ESUKA 14: 3, 5–44.
- MONTICELLI, DANIELLE 2003. Eesti keele tingimuslausete liigitamise semantilised aspektid. – KK 5, 353–361.
- MUISCHNEK, KADRI 2004. Verbi ja noomeni püsiühenditest eesti keeles. – KK 8, 574–589.
- MUISCHNEK, KADRI 2005. Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele. – ESA 50 (2004), 11–38.
- MUISCHNEK, KADRI 2006a. Tugiverbist üldiselt ja intransitiivsest tugiverbikonstruktsioonist lähemalt. – Lause argumentstruktuur. (= TÕ eesti keele õppetooli preprintid 2.) Tartu, 48–70.
- MUISCHNEK, KADRI 2006b. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- MUIŽNIECE, LIENA, HELLE METSLANG, KARL PAJUSALU 1999. Eesti ja läti keele mineviku partitsiibi finiidistumine. – KK 8, 522–534.
- MUND, ARGO 2005. *ndus*-liide eesti keeles ehk *peksandusest* ja *pärandusest e-postinduse* ja *perearstindusen*i. – OK 1, 21–32.
- MUST, GETTER 2018. Eesti verbi argikeelsed vormid. BT. TLÜ.
- MUST, GUSTAV 1953–1954. Der Äquatv in den ostseefinnischen Sprachen. – SUSA 57: 7. Helsinki.
- MUTT, MIHKEL 1982. Kunsti juurest elu juurde. – Looming 3, 420–421.
- MUUK, ELMAR 1927a. Eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus. (= Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XII.) Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

- MUUK, ELMAR 1927b. Lühike eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus. (= Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XIII.) Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- MUUK, ELMAR 1938. *-uma*-intransitiivide tarvitamise piiri küsimus. – EK XVII (1938): 3–5, 103–117.
- MUUK, ELMAR, MIHKEL TEDRE 1930. Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- MÄEARU, SIRJE 1987. Sufiksi liitumine tunnusele eesti kirjakeeles. – Ars Grammatica 1986. KKI. Tallinn: Valgus, 23–43.
- MÄEARU, SIRJE 2012. Pilguheit adjektiivile. – Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Eretille 20. aprillil 2012. Toim. M. Raadik, T. Leemets. Tallinn: EKSA, 124–156.
- MÄEARU, SIRJE, MAIRE RAADIK 2012. Kas *vaeb* või *vaagib*? – OK 1, 69–73.
- MÄGER, MART 1991. Refleksiivid – sajandi järjepidevus. – KK 6, 343–355.
- MÄGISTE, JULIUS 1936. Eesti *saama*-futuuri algupärast ja tarvitamiskõlblikkusest. – EK XV (1936): 3, 65–92.
- MÄGISTE, JULIUS 1952. Eesti nn. *da*-infinitiivilise kaudse kõneviisi selgituseks. – Tulimuld 6, 357–361.
- MÄGISTE, JULIUS 1976. Viron imperatiivin preteriti. – Virittäjä 70: 1, 48–51.
- MÄND, LOVIISA 2023. Deminutiivsete nimi- ja omadussõnade funktsioonid eesti ilukirjanduses. MT. TLÜ.
- NEETAR, HELMI 1966. *eks*-laused. – ESA 12 (1966), 119–124.
- NEETAR, HELMI 1994. Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes I (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 2.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- NEMVALTS, PEEP 2000. Aluse sisu ja vorm. Alusfraasi käändevaheldus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: EKSA.
- NEMVALTS, PEEP, SILVI VARE 1984. Eesti keele õpik X klassile. Tallinn: Valgus.
- NEVIS, JOEL 1987. The comitative, terminative, abessive, and essive as clitics in Estonian. – Ural-Altaische Jahrbücher. Neue Folge 7. Wiesbaden, 79–98.
- NORVIK, MIINA, PIRET PIROJA 2013. Aeg ja aspekt. – Teoreetilistest keeleteadusest Eestis III. Toim. I. Tragel, A. Veismann, P. Piroja. (= ESUKA 4: 1), 53–72.
- NUKKA, EILI 1999. Kaudsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. BT. TÜ.
- NURKA, MAIU 2014. Eesti keele elatiivi semantika kognitiivse keeleteaduse vaatenurgast. BT. TÜ.
- NURKSE, REIN 1937. Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles. (= Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XXX.) Tartu: Akadeemilise Emakeele Seltsi Kirjastus.
- NURKSE, REIN 1946. Superlatiivi küsimusest eesti kirjakeeles. – Looming 10/11, 1259–1274.
- NURME, MAILI 2012. Impersonaali objekt. – KK 5, 335–344.
- NURMI, TIMO 1991. Nessessiivkonstruktsiooni kasutamine eesti ajalehtede juhtkirjades. – KK 12, 732–742.

- OGREN, DAVID 2014. Objekti kääne hinnangukonstruksioonis: kas on võimalik osta auto või autot? – ESA 59 (2013), 171–192.
- OGREN, DAVID 2015a. Differential object marking in Estonian: Prototypes, variation, and construction-specificity. – SKY Journal of Linguistics 28, 277–312.
- OGREN, DAVID 2015b. Sõnajärg, infostruktuur ja objekti kääne eesti keeles. – Aspects of Speech Studies. Eds. H. Sahkai, M. Mihkla, H. Pajupuu. (= ESUKA 6: 3), 197–213.
- OGREN, DAVID 2017a. Aspect and irregular object case variation in Estonian *da*-infinitive constructions. – Finno-Ugric Languages and Linguistics 6: 2, 80–105.
- OGREN, DAVID 2017b. Finiitverbi mõju objekti käände *da*-infiniitviiga objekti-konstruksioonis. – KK 4, 258–271.
- OGREN, DAVID 2018. Object Case Variation in Estonian *da*-infinitive Constructions. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 41.) Tartu: University of Tartu Press.
- OJUTKANGAS, KRISTA 1998. Asyndeettisistä verbi-ilmaisuiista suomalais-ugrilaisissa kielissä. – Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta. Toim. A. Pajunen. (= Suomi 185.) Helsinki: SKS, 110–143.
- OJUTKANGAS, KRISTA 2001. Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. (= SKST 845.) Helsinki.
- OKK, MAARJA 2003. Kehaanimetuste mitmusevormide kasutus ja funktsiooni-muutused saja aasta vältel. BT. TÜ.
- PAI, KRISTINA 1997. Essiivse ja translatiivse predikatiivadverbiaali ühildumine eesti keeles. BT. TÜ.
- PAI, KRISTINA 2001a. Essiivne ja translatiivne predikatiivadverbiaal. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 232–249.
- PAI, KRISTINA 2001b. Translatiivne ja essiivne predikatiivadverbiaal eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- PAJUSALU, KARL 1989. Suhtlustaotlused inimkeelt muutmas. Tähelepanekuid eesti murrete verbimorfoloogiast. – KK 3, 142–149.
- PAJUSALU, KARL 2003. What has changed in Estonian pronunciation: The making of Estonian accents. – Language in Development. Eds. H. Metslang, M. Rannut. Munich: Lincom Europa, 107–114.
- PAJUSALU, RENATE 1994. Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun Yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 83–97.
- PAJUSALU, RENATE 1999. Deiktikud eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- PAJUSALU, RENATE 2000. Indefinite determiners *mingi* and *üks* in Estonian. – Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Ereli. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 87–117.

- PAJUSALU, RENATE 2005. Anaphoric pronouns in Spoken Estonian: Crossing the paradigms. – Minimal Reference: The Use of Pronouns in Finnish and Estonian Discourse. Ed. R. Laury. Helsinki: SKS, 107–134.
- PAJUSALU, RENATE 2006. Multiple motivations for meaning of an elative *wh*-construction in Estonian. – Trames 10: 4, 324–340.
- PAJUSALU, RENATE 2009. Sõna ja tähendus. Tallinn: EKSA.
- PAJUSALU, RENATE 2014. Palved eesti, soome ja vene keeles: grammatika pragmaatika teenistuses. – ERÜ aastaraamat 10, 241–257.
- PAJUSALU, RENATE 2015. Hidden subjects in conversation: Estonian personless verb forms as referential devices. – Subjects in Constructions – Canonical and Non-Canonical. Eds. M.-L. Helasvuo, T. Huomo. (= Constructional Approaches to Language 16.) Amsterdam: John Benjamins, 43–72.
- PAJUSALU, RENATE 2017a. Nimisõnafraas. – EKS(V), 379–404.
- PAJUSALU, RENATE 2017b. Viiteseosed. – EKS(V), 566–589.
- PAJUSALU, RENATE 2021. Suuline relatiivlause viitevahendina. – ESA 66 (2020), 152–176.
- PAJUSALU, RENATE 2022. Suulise relatiivlause süntaktilisi omadusi. – ESA 67 (2021), 99–119.
- PAJUSALU, RENATE, HEILI ORAV 2008. Supiinid koha väljendajana: liikumissündmuse keelendamise asümmeetriast. – ESA 53 (2007), 104–121.
- PAJUSALU, RENATE, HELEN HINT, MARIA REILE, PIIA TAREMAA 2020. Eesti keele viitevahendid kirjeldustes ja jutustuses. – KK 4, 313–335.
- PAJUSALU, RENATE, ILONA TRAGEL, ANN VEISMANN, MAIGI VIJA 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5.) Tartu.
- PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2004. The conditional in everyday Estonian: Its form and functions. – LU 40: 4, 257–269.
- PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2005. Ways of revealing and concealing person: The conditional in Estonian conversation. – From Utterance to Uttering and Vice Versa. Multidisciplinary Views on Deixis. Eds. D. Monticelli, R. Pajusalu, A. Treikelder. (= Studia Romanica Tartuensia IVa.) Tartu: Tartu University Press, 67–79.
- PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2010. Konditsionaal relatiivlauses. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. Toim. I. Tragel. (= ESUKA 1: 2), 243–254.
- PAJUSALU, RENATE, NEEME KAHUSK, HEILI ORAV, ANN VEISMANN, KADRI VIDER, HALDUR ÕIM 2013. The encoding of motion events in Estonian. – Motion Encoding in Language and Space. Ed. M. Vulchanova, E. Van der Zee. Oxford: Oxford University Press, 44–66.
- PAJUSALU, RENATE, VIRVE VIHMAN, BIRUTE KLAAS, KARL PAJUSALU 2010. Eestlaste ja venelaste suhtluskäitumine: *sina*, *teie* ja keegi veel. – ERÜ aastaraamat 6, 207–224.
- PALDRE, LEHO 1998. Eitustundlikud üksused eesti keeles. MT. TÜ.

- PALJAK, JOOSEP 1961. Supletiivsusest eesti keeles. – ESA VII (1961), 137–155.
- PALMEOS, PAULA 1956. Eesti keele pronoomenist *enese ~ enda*. – ESA II (1956), 106–123.
- PALMEOS, PAULA 1967. Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu.
- PALMEOS, PAULA 1973. Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu.
- PALMEOS, PAULA 1985a. Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. Kolmas trükk. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu.
- PALMEOS, PAULA 1985b. Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. Kolmas trükk. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu.
- PALMEOS, SIRLI 2014. Superlatiivi moodustus ja kasutus suulises eesti keeles. BT. TÜ.
- PALO, TRIINU 2002. Soome ja eesti keele mitmussõnad ehk pluratiivid. – Lähivertailuja 12. Soome-eesti kontrastiivseminar 30.5.–1.6.2001, Kääriku. Toim. R. Kasik. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 19.) Tartu, 82–95.
- PANT, ANNIKA 2020. Pronoomenite *keegi, miski, kumbki, ükski* käändevormide kasutus tänapäeva eesti keeles. MT. TÜ.
- PARM, SIRLI 2007. Partiklite *veel, juba, alles, jälle* tähendused eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- PEDAJA, ANU 2010. Muutused *hammas-* ja *tütar-*tüüpi sõnade vormimoodustuses kooliõpilaste keelekasutuse näitel. BT. TLÜ.
- PEDAJA, KATI 2006. Uute laensõnade kohanemine eesti keele morfoloogilise süsteemiga. MT. TÜ.
- PEDAJA, KATI, KATI KIO 2006. Loomuliku morfoloogia teoreetilised lähtekohad. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim. I. Tragel, H. Öim. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu, 127–140.
- PEDAJA-ANSEN, ANU 2015. Vördevormid tänapäeva eesti keeles. MT. TLÜ.
- PEEBO, JAAK 1957. Tingiv kõneviis tänapäeva eesti kirjakeeles. DT. TRÜ.
- PEEBO, JAAK 1981. *kõnelema*-tüüpi verbide muutmine (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). – KK 2, 228–229.
- PEEBO, JAAK 1982. *muuseum*-tüüpi sõnade käänamisest. – KK 8, 431–435.
- PEEBO, JAAK 1997. Eesti keele muutkonnad. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 5.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- PEEBO, JAAK 1999. Kahetüvelisuse taandumisest *hammas-* ja *tütar-*tüüpi sõnades. – Lähivertailuja 10. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tampereella 14. toukokuuta 1998. Toim. L. Vaba, H. Hurtt. (= Folia Fennistica & Linguistica 23.) Tampere: Tampereen yliopisto, 61–73.
- PEEGEL, JUHAN 1957. Tingiva kõneviisi tähenduslikest funktsioonidest ja kohast eesti kõneviiside süsteemis. – ESA III (1957), 49–71.
- PENJAM, PILLE 2005. Jussivi kasutusest eesti vanemas kirjakeeles. – ESA 50 (2004), 68–92.
- PENJAM, PILLE 2006a. Development of the modal function of the verb *tulema* 'come' in Written Estonian. – LU 40: 3, 167–191.

- PENJAM, PILLE 2006b. *tulema*-verbi grammatilised funktsioonid eesti kirjakeeles. – KK 1, 33–41.
- PENJAM, PILLE 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruksioonid. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- PENJAM, PILLE 2011. Eesti kirjakeele subjektilised ja adessiivadverbiaaliga *tarvit-sema*-konstruksioonid. – KK 7, 505–525.
- PERSSON, RASMUS 2017. Fill-in-the-blank questions in interaction: Incomplete utterances as a resource for doing inquiries. – Research on Language and Social Interaction 50: 3, 227–248.
- PIHLAK, ANTS 1985a. Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana. – Ars Grammatica 1985. KKI. Tallinn: Valgus, 62–93.
- PIHLAK, ANTS 1985b. Tähelepanekuid kursiivsusest ja terminatiivsusest eesti keeles. – KK 3, 149–158.
- PIHLAK, ANTS 1992. U-verbid ja enesekohasus eesti keeles. KKI. Tallinn.
- PIHLAK, ANTS 1993. A Comparative Study of Voice in Estonian. (= Eesti Sisekaitse Akadeemia toimetised 1.) Tallinn.
- PIIR, HILLE 1985. Acoustics of the Estonian diphthongs. – EPP 1982–1983, 5–103.
- PIIROJA, PIRET 2010. Verb *hakkama* situatsiooni alguse väljendajana eesti keele ahelverbides. MT. TÕ.
- PIKVER, ANN 1983. Eesti relatiivlausest keeletüpoloogilisel taustal. – KK 7, 382–397; 8, 486–493.
- PILVIK, MAARJA-LIISA 2021. Action Nouns in a Constructional Network: A Corpus-based Investigation of the Productivity and Functions of the Deverbal Suffix *-mine* in Five Different Registers of Estonian. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 48.) Tartu: University of Tartu Press.
- PLADO, HELEN 2008. Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitus eesti keele põhjus-ja tingimuslause näitel. – ESA 53 (2007), 122–144.
- PLADO, HELEN 2010. Eesti keele *da*-infinitiivis öeldisverbiga tingimuslauseid. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. Toim. I. Tragel. (= ESUKA 1: 2), 255–272.
- PLADO, HELEN 2013a. Eesti keele otstarbelaused. – KK 4, 269–284.
- PLADO, HELEN 2013b. Estonian conditional clauses: The degree of hypotheticality and the link to temporal and concessive clauses. – Nordic Journal of Linguistics 36: 1, 57–89.
- PLADO, HELEN 2013c. Kausaalsuhete adverbiaallauseid eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 35.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- PLADO, HELEN 2014. Development of Estonian conjunction *kuna* 'while, because' during the 20th century. – Context of Subordination: Cognitive, Typological and Discourse Perspectives. Eds. J. Kalliokoski, L. Visapää, H. Sorva. (= Pragmatics & Beyond New Series. Vol. 249.) Amsterdam: John Benjamins, 269–286.
- PLADO, HELEN 2015a. *des*- ja *mata*-konverbi kasutusest eesti murretes. – ESA 60 (2014), 195–218.

- PLADO, HELEN 2015b. The subject of the Estonian *des*-converb. – SKY Journal of Linguistics 28, 313–348.
- PLADO, HELEN 2017. Keelekorralduse mõju keekekasutusele eesti keele *des*-vormi kasutuse põhjal XX sajandi algusest 1970. aastateni. – ERÜ aastaraamat 13, 141–156.
- PLADO, HELEN, LIINA LINDSTRÖM 2012. Eesti keele mööndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. – ESA 57 (2011), 131–161.
- POOL, RAILI 1999. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. – Estonian: Typological Studies III. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 158–184.
- POOL, RAILI 2007. Eesti keele teise keelena omandamise seaduspärasusi täis- ja osasihitise näitel. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 19.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- PRASS, KERLI 2011. *Saama*- ja *hakkama*-tulevik tänapäeva eesti kirjakeeles. – OK 2, 39–47.
- PRILLOP, KÜLLI 2015. Hääliku-, silbi- ning jalavälde: ühe nähtuse mitu tahku. – Aspects of Speech Studies. Eds. H. Sahkai, M. Mihkla, H. Pajupuu. (= ESUKA 6: 3), 169–195.
- PRILLOP, KÜLLI 2018a. Mida teeb moora eesti keeles? – KK 5, 345–364.
- PRILLOP, KÜLLI 2018b. Varjatud muutused eesti keele prosoodilises struktuuris. – KK 6, 433–452.
- PÖLD, HARALD 1915. Eesti keeleõpetus. I jagu. Hääle- ning sõnaõpetus. (= Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 6.) Tallinn: G. Pihlaka kirjastus.
- PÖLD, HARALD 1922. Eesti keeleõpetus. II jagu. Lauseõpetus. (= Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 15.) Tallinn: G. Pihlaka kirjastus.
- PÖLMA, VALVE 1967. Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles. Knd-diss. KKI.
- PÄRT, ELEN 2019. „Oma lausete täpset sidumist pole ta endale mureks võtnud.“ Komplekssete interrogatiiv-relatiivadverbide kasutusdünaamika. – KK 10, 806–825.
- RAADIK, LYDIA 2020. Sõnatähenduste normimisest eesti keelekorralduses verbi *vabandama* näitel. – KK 10, 853–874.
- RAAG, VIRVE 1998. The Effects of Planned Change on Estonian Morphology. (= Studia Uralica Upsaliensia 29.) Uppsala: Universitet Uppsala.
- RAJANDI, HENNO 1966. Arutlusi eesti impersonaali üle. – KK 9, 538–548; 10, 612–616.
- RAJANDI, HENNO 1967a. Passiivne *tud*-adjektivisatsioon. – KK 4, 218–223; 5, 286–291.
- RAJANDI, HENNO 1967b. Some general properties of Estonian negation system. – CΦY 3: 1, 11–21.
- RAJANDI, HENNO 1999 [1968]. Eesti impersonaali ja passiivi süntaks. Knd-diss. KKI. (= EKI toimetised 3.) Tallinn.
- RAJANDI, HENNO, HELLE METSLANG 1979. Määramata ja määratud objekt. KKI. Tallinn: Valgus.

- RANNUT, LEHTE 1960. Ajamäärus eesti keeles (täendusfunktsioonid). – ESA VI (1960), 71–112.
- RANNUT, LEHTE 1961. Ajamäärus eesti keeles. Knd-diss. Tallinn.
- RANNUT, LEHTE 1964. Täis- ja osaalus tänapäeva eesti kirjakeeles. – KK 1, 32–39.
- RANNUT, LEHTE 1969. Eksistentsiaallausest ja aluse juurdemõtlemisest. – KK 11, 671–674.
- RANNUT, LEHTE 1974. Konditsionaallausest ja selle piirimaadest. – Centum. Johannes Voldemar Veski 100. sünniaastapäeva tähistades. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 9.) Tallinn: Valgus, 258–266.
- RANNUT, LEHTE 1975. Tagajärge väljendavate kõrvallauseetega põimlausestest. – ESA 19–20 (1973–1974), 51–61.
- RANNUT, LEHTE 1978. Eesti keele mööndlausest. – ENSV TA toimetised. Ühiskonnateadused 27: 1, 47–53.
- RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles. Koost. ja toim. M. Erelt. (Ars Grammatica.) KKI. Tallinn: Valgus.
- RANNUT, MART 1986. Consonant combinatorics in Estonian. – EPP 1984–1985, 132–166.
- RAUD, SIGRID 2012. *Et-* ja *kui*-soovlause. BT. TÜ.
- RAUDSEPP, V. 1957. Käskiv kõneviis ja käsu-keelu väljendamine käesoleva sajandi eesti kirjakeeles. DT. TRÜ.
- RAUN, ALO 1949. Zur Komparation im Finnisch-Ugrischen. – Apophoreta Tartuensia. Stockholm, 57–62.
- REILE, MARIA, KRISTIINA AVERIN, NELE PÖLDVER 2022. Kas *see* on sama mis *too*? Hinnangukatse eesti keele demonstratiivpronoomenite ja demonstratiivadverbidega. – ESUKA 13: 2, 215–246.
- REINBERG, KRISTINA 2013. *Pesa*-tüübi vormimoodustus tänapäeva eesti keeles ja selle taust. BT. TLÜ.
- REMES, HANNU 1992. Pronominien käytöstä viron relatiivilauseissa. – Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.–11.4.1992. Toim. H. Remes. (= Kielitieteellisiä tutkimuksia 27.) Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Joensuu, 45–52.
- REMMEL, NIKOLAI 1963. Sõnajärjestus eesti lauses. – Eesti keele süntaksi küsimusi. (= KKI VIII.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 216–389.
- REMMELG, RAILI 2002. *maks*-konstruktsiooni tekke- ja kasutuslugu eesti keelekorralduse taustal. BT. TÜ.
- REMMELG, RAILI 2006a. *Et*-kõrvallused tänapäeva eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- REMMELG, RAILI 2006b. Korrelaatsidendist eesti keeles: *Sööme selleks, et elada* – *Sööme, selleks et elada*. – Lause argumentstruktuur. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 2.) Tartu, 99–107.
- RIIKOJA, ELLI 1960. Eesti keele nimisõnade nominatiivse liitumise reeglite rahva-keelne alus. Knd-diss. KKI.
- RIIKOJA, ELLI 1974. Ühte nägu, kuid eri tegu. (Lisandi ja teiste lauseliikmete sarnasusest.) – NK 4, 304–309.

- RIIKOJA, ELLI 1975. On the nature of the Estonian apposition. – Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum. Tallinnae habitus 17.–23. VIII 1970. Pars I: Acta Linguistica. Toim. V. Hallap, A.-R. Hausenberg, A. Kährik. Tallinn: Valgus, 351–353.
- RISBERG, LYDIA 2021. Jonnakas „kostuma“. – KK 12, 1078–1085.
- RISBERG, LYDIA, LIINA LINDSTRÖM 2023. Eesti keeleteaduse ja keelekorralduse areng verbireksiooni näitel (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). – KK 3, 304–327.
- ROOS, AARAND 1982. Imperatiivi *mina*-vormist ja optatiivist. – Finsk-ugriska småskrifter 5. Lund, 3–13.
- ROSS, KRISTIINA 1988. Instruktiiv läänemeresoome keeltes. KKI. Tallinn: Valgus.
- ROSSI, GIOVANNI 2020. Other-repetition in conversation across languages: Bringing prosody into pragmatic typology. – Language in Society 49: 4, 495–520.
- RUMM, ANDRA 2019. Avatud küsimused ja nende vastused eesti suulises argivestluses. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 36.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- RUUTMA, MIRJAM 2014. Kaassõnade *läbi*, *mööda*, *vastu*, *üle* ja *ümber* pre- ja postpositsioonilisest varieerumisest eesti murretes. BT. TÜ.
- RÄTSEP, HUNO 1956. *i*-sufiksiliistest verbidest eesti keeles. – ESA II (1956), 74–91.
- RÄTSEP, HUNO 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? Verbivormide situatsioonianalüüsist. – Keel ja struktuur 5. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 45–69.
- RÄTSEP, HUNO 1972. The syntactic characterization of the Estonian modal verbs. – Generatiivse grammatika grupi aastakoosolek 1972. Teesid. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 26–30.
- RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 12.) Tallinn: Valgus.
- RÄTSEP, HUNO 1981. Eesti keele lihtlausete põhitüübid kontensiivse tüpoloogia vaatekohast. – Eesti keele grammatika probleeme. (= TRÜ toimetised 574. Töid eesti filoloogia alalt VIII.) Tartu, 35–50.
- RÄÄBIS, ANDRIELA 2009. Eesti telefonivestluste sissejuhatus: struktuur ja suhtlusfunktsioonid. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 13.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- RÄÄBIS, ANDRIELA 2012. Direktiivisekventsids isa ja tütre suhtluses: juhtumianalüüs. – ERÜ aastaraamat 8, 213–230.
- RÄÄBIS, ANDRIELA 2015. Direktiivid argisuhtluses. OK 1, 3–10.
- RÄÄBIS, ANDRIELA 2017. Pakkumised argitelefonivestlustes. – ESA 62 (2016), 185–206.
- RÄÄBIS, ANDRIELA, ANDRA RUMM 2022. *Tahan lihtsalt koju saada*. Vähendav ja tugevdav partikkel *lihtsalt* hädaabikõnedes. – KK 1–2, 54–73.
- RÜHLEMANN, CHRISTOPH 2019. Corpus Linguistics for Pragmatics. A Guide for Research. New York: Routledge.
- SAARESTE, ANDRUS 1948. Atribuudi asendist eesti keeles. – Virittäjä 52: 1, 86–92.

- SAARI, HENN 1976. Keele kultuurkihist, 3: Quale verbum est futurum: *leema!* – KK 4, 217–224.
- SAARI, HENN 1993. Sõnamoodustuse mõisteid. Liigivaheldus. – KK 2, 87–97; 3, 148–159; 11, 649–659; 12, 726–736.
- SACKS, HARVEY, EMANUEL A. SCHEGLOFF, GAIL JEFFERSON 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. – Language 50, 696–735.
- SAHKAI, HEETE 1999. Eesti verbifraasi sõnajärg. – KK 1, 24–32.
- SAHKAI, HEETE 2003. Demonstrative Doubling in Spoken Estonian. – Trames 7: 2, 120–144.
- SAHKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. – KK 10, 790–807.
- SAHKAI, HEETE 2011a. Eesti keele genitiivse agendifraasi süntaks. – KK 1, 12–30.
- SAHKAI, HEETE 2011b. Teine grammatika: eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis. (= TLÜ humanitaarteaduste dissertatsioonid 25.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- SAHKAI, HEETE 2015. Demonstratives and information structure in spoken Estonian. – Information Structuring of Spoken Language from a Cross-linguistic Perspective. Eds. M. M. J. Fernandez-Vest, R. D. van Valin Jr. (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 283.) Berlin/Boston: Mouton de Gruyter, 211–236.
- SAHKAI, HEETE, ANN VEISMANN 2015. Predicate-argument structure and verb accentuation in Estonian. – Aspects of Speech Studies. Eds. H. Sahkai, M. Mihkla, H. Pajupuu. (= ESUKA 6: 3), 123–143.
- SAHKAI, HEETE, ANNE TAMM 2018. The syntax of contrastive topics in Estonian. – Oralité, Information, Typologie. Orality, Information, Typology. Hommage à M.M. Jocelyne Fernandez-Vest. Eds. M. Amon, M.-A. Julia. Paris: L'Harmattan, 399–418.
- SAHKAI, HEETE, ANNE TAMM 2019. Verb placement and accentuation: Does prosody constrain the Estonian V2? – Open Linguistics 5: 1, 729–753.
- SAHKAI, HEETE, EVA LIINA ASU, PÄRTEL LIPPUS 2021. Prosodic characteristics of exclamatives and questions in Estonian. – 1st International Conference on Tone and Intonation (TAI), 6.–9.12.2021 Sonderborg, Denmark. ISCA, 41–45.
- SAHKAI, HEETE, EVA LIINA ASU, PÄRTEL LIPPUS 2022. Prosodic characteristics of canonical and non-canonical questions in Estonian. – Speech Prosody 2022, 23.–26.05.2022 Lisbon, Portugal. Eds. S. Frota, M. Vigário. ISCA, 135–139.
- SAHKAI, HEETE, KADRI MUISCHNEK 2010. Liitpredikaadid leksikoni-grammatika kontiinumil: konstruktsioonide produktiivsusest verbiga *minema* moodustatud liitpredikaatide näitel. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. Toim. I. Tragel. (= ESUKA 1: 2), 295–316.
- SAHKAI, HEETE, MEELIS MIHKLA, MARI-LIIS KALVIK 2015. Emfaas ja fookus eesti keeles. – Aspects of Speech Studies. Eds. H. Sahkai, M. Mihkla, H. Pajupuu. (= ESUKA 6: 3), 97–122.

- SALUVEER, HELLE 1971. Ühendavast ja vastandavast koordinatsioonist tänapäeva eesti keeles. DT. TRÜ.
- SALVESTE, NELE 2015. On the Pragmatic and Semantic Functions of Estonian Sentence Prosody. PhD dissertation. Ludwig-Maximilians-Universität. München.
- SANG, JOEL 1978. Teatamislaadid Tammsaare tekstis. – KK 2, 80–84.
- SANG, JOEL 1980. Eituse keerdküsimusi. – KK 8, 481–488.
- SANG, JOEL 1983. Eitus eesti keeles. (Ars Grammatica.) KKI. Tallinn: Valgus.
- SARAPUU, KATHY 2003. Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. – Tekstianalüüsi vaatepunkte. Tekstid ja taustad II. Toim. R. Kasik. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 26.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 136–149.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977. Itämerensuomalaisten kielten kieltöverbis I: Suomi. Helsinki: SKS.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A. 2000. Overlapping talk and the organization of turn-taking for conversation. – Language in Society 29: 1, 1–63.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A. 2007. Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A., GAIL JEFFERSON, HARVEY SACKS 1977. The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. – Language 52, 361–382.
- SEPAMAA, HENRIK 1959. Öeldise ainsusest ja mitmusest arvsõnalise aluse puhul. – KK 2, 110–111.
- SEPPER, MARIA-MAREN 2002. Evidentsiaalsuse väljendamine eesti kirjakeeles ühe sajandi jooksul. – Väikeisi kiili kokkootmisõq. Väikeste keelte kontaktid. Toim. K. Pajusalu, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 14.) Võro, 185–206.
- SEPPER, MARIA-MAREN 2006. Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. MT. TLÜ.
- SEPPER, MARIA-MAREN 2007. Indirectal in Literary Estonian. – Trames 11: 3, 299–323.
- SHOPEN, TIMOTHY (ed.) 2007. Language Typology and Syntactic Description (2nd ed.). Vol. I–III. Cambridge: Cambridge University Press.
- SIDNELL, JACK, TANYA STIVERS (eds.) 2013. The Handbook of Conversation Analysis. Chichester: Wiley-Blackwell.
- SIIMAN, ANN 2019. Vormikasutuse varieerumine ning selle põhjused osastava ja sisseütleva käände näitel. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensise 45.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- SIIMAN, ANN 2023. Normi määramisest: lühikese ülivõrde varieerumise juhtumiuuring. – Lähenemisi keelekorraldusele. Toim. L. Lindström, L. Risberg, H. Plado, E. Kaukonen. (= ESUKA 14: 1), 175–225.
- SIMMUL, CARL ERIC 2018. *des-* ja *mata-*konverbitarindi funktsioonid. – KK 11, 847–867.
- SIMMUL, CARL ERIC 2020. Süüvides jonni jätmata avamaks sõnajärjemustreid. *des-*, *mata-* ja *maks-*konverbitarindi sõnajärg. – KK 3, 221–242.

- SIMMUL, CARL ERIC 2023. Information structure of converb constructions: Estonian *-des*, *-mata* and *-maks* constructions. – *Folia Linguistica*. <https://doi.org/10.1515/flin-2023-2041>
- SIVERS, FANNY DE 1969. *Analyse grammaticale de l'Estonien parlé*. Clermont-Ferrand.
- SOKK, OLLE 2015. Mõõnvad *kuid*- ja *kuigi*-laused tänapäeva eesti keeles. MT. TÜ.
- SOKK, OLLE 2017. Mõõndus: millal *kuid* ja millal *kuigi*? – KK 3, 183–196.
- STAHL, HEINRICH 1637. *Anführung zu der Esthnischen Sprach*. Revall.
- STEVANOVIC, MELISA, CAMILLA LINDHOLM (toim.) 2016. *Keskustelunalyysi*. Tampere: Vastapaino.
- STRANDSON, KRISTA 2001. Kuidas vestluskaaslane parandusprotsessi algatab? – KK 6, 394–409.
- STRANDSON, KRISTA 2006. Kõneleja reaktsioon vestluskaaslase parandusalgatusele. – Keel ja arvuti. Toim. M. Koit, R. Pajusalu, H. Õim. (= TÜ üldkeeleteaduse õppe-
tooli toimetised 6.) Tartu, 170–182.
- SUKK, MERLE 2000. Määraadverbid 20. sajandi eesti kirjakeeles. BT. TÜ.
- SULKALA, HELENA 1996. Expression of aspectual meanings in Finnish and Estonian. – *Estonian: Typological Studies I*. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 165–225.
- TÄEL, KAJA 1988a. Infostruktuur ja lauseliigendus. – KK 3, 133–143.
- TÄEL, KAJA 1988b. Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). (= Preprint KKI-56.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- TÄEL, KAJA 1990. *An Approach to Word Order Problems in Estonian*. (= Preprint KKI-66.) Estonian Academy of Sciences. Division of Humanities and Social Sciences. Tallinn.
- TÄMM, ANNE 2004a. On the grammaticalization of the Estonian perfective particles. – *Acta Linguistica Hungarica* 51: 1–2, 143–169.
- TÄMM, ANNE 2004b. *Relations between Estonian Aspect, Verbs, and Case*. PhD dissertation. Budapest: ELTE BTK.
- TÄMM, ANNE 2011. Cross-categorical spatial case in the Finnic nonfinite system: Focus on the absentive TAM semantics and pragmatics of the Estonian inessive *m*-formative nonfinites. – *Linguistics* 49: 4, 835–944.
- TÄMM, ANNE 2012. *Scalar Verb Classes. Scalarity, Thematic Roles, and Arguments in the Estonian Aspectual Lexicon*. (= *Biblioteca di Studi di Filologia Moderna* 14.) Firenze: Firenze University Press.
- TÄMM, ANNE 2015. Negation in Estonian. – *Negation in Uralic Languages*. Eds. M. Miestamo, A. Tamm, B. Wagner-Nagy. (= *Typological Studies in Language* 108.) Amsterdam: John Benjamins, 399–432.
- TÄMM, ANNE 2018. Aspectual triplets in Estonian. – *Philologia Estonica Tallinnensis* 3, 208–234.
- TÄMM, ANNE, NATALIA VAISS 2019. Setting the boundaries: Partitive verbs in Estonian verb classifications. – *ERÜ aastaraamat* 15, 159–181.
- TÄMM, KRETEL 2023. Sõna *osas* kasutamisest eesti keeles. MT. TLÜ.

- TARABAROVA, OLGA 2014. Eesti keele täiskujuline hüüdlause kui konstruktsioon 20. sajandi kirjakeeles. MT. TÜ.
- TAREMAA, PIIA 2014. Fictive and actual motion in Estonian: Encoding space. – SKY Journal of Linguistics 26, 151–183.
- TAREMAA, PIIA 2017. Lokatiivsete demonstratiivadverbide asetusest ja funktsioonidest liikumist väljendavate klauside näitel. – KK 6, 453–468.
- TAREMAA, PIIA, HELEN HINT, MARIA REILE, RENATE PAJUSALU 2021. Constructional variation in Estonian: Demonstrative pronouns and adverbs as determiners in noun phrases. – Lingua 254, 103030.
- TAREMAA, PIIA, HELEN HINT, MARIA REILE, RENATE PAJUSALU 2022. Sise- ja väliskohakäänete kasutus määratlejaga nimisõnafrasides. – ESA 67 (2021), 120–150.
- TAULI, VALTER 1961. Lisandist ja jutumärkidest. – Tulimuld 1, 67–74.
- TAULI, VALTER 1968. Totaalobjekt eesti kirjakeeles. – Fenno-Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17. 3. 1968. (= SUST 145.) Helsinki: SUS, 216–224.
- TAULI, VALTER 1972. Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Finsk-ugriska institutionen. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- TAULI, VALTER 1973. Standard Estonian Grammar. Part 1, Phonology, morphology, word-formation. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- TAULI, VALTER 1980. Eesti grammatika II. Lauseõpetus. Finsk-ugriska institutionen. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- TAULI, VALTER 1983. Standard Estonian Grammar. Part 2, Syntax. Uppsala: Uppsala Universitet.
- TERAS, PIRE 1996. Eesti keele teise silbi diftongide akustikast. BT. TÜ.
- TERAS, PIRE 2012. Eesti diftongid spontaankõnes. – ESA 57 (2011), 235–248.
- TERAS, PIRE, KARL PAJUSALU 2014. Palatalisatsioonist ja prepalatalisatsioonist spontaanses eesti keeles. – KK 4, 257–269.
- TERÄVÄ, RAGNE 2009. Terminatiivsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. BT. TÜ.
- THOMSON, EDITH HELIAN 2012. Eesti keele kaas- ja mäarsõnade *läbi*, *kaudu*, *järele*, *järel* ja *järgi* kasutusest ja semantikast. MT. TÜ.
- TIITS, MAI 1982. Seisundiadverbidest. – KK 1, 17–21.
- TIITS, MAI 1983. Lüngad eesti noomenivormistikus. – KK 7, 356–364.
- TOMINGAS, SILVA 1986. Sõnamoodustusest slängis. – Noored filoloogias 1986: 1. KKI. Tallinn, 34–38.
- TOMINGAS, SILVA 1987. Verbiliidete positsiooniklassid ja liitekombinatsioonid tuletatud verbides. – Ars Grammatica 1986. KKI. Tallinn: Valgus, 64–79.
- TOMMOLA, HANNU 1984. On the aspectual significance of „phase meanings“. – Aspect Bound: A Voyage into the Realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugric Aspectology. Eds. C. de Groot, H. Tommola. Dordrecht: Foris Publications, 111–132.
- TOMMOLA, HANNU 1992. The marking of future time reference in Estonian. – EUROTYP Working Papers. Series VI. No. 2. European Science Foundation. Stockholm, 12–28.

- TOMMOLA, HANNU 1993. Ambipersoonainen suppressiivi: diateesista suomessa ja virossa. – *Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici* 1. Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta. Toim. V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43.) Turku, 41–96.
- TOMMOLA, HANNU 2000. Progressive aspect in Baltic Finnic. – *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Ed. Ö. Dahl. (= *Empirical Approaches to Language Typology* 20-6.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 655–692.
- TOMSON, KAIRIT 2018. *Panema*-verb ja selle grammatilised kasutused. – KK 3, 199–216.
- TOOMET, PIRET 1999. Kaudne kõneviis tänapäeva eesti keele suulistes tekstides. MT. TÜ.
- TOOMET, PIRET 2000. Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles. – KK 4, 251–259.
- TORN, REELI 2002. The status of the passive in English and Estonian. – *RCEAL Working Papers in English and Applied Linguistics* 7. Ed. H. Hendriks. Cambridge: Research Centre for English and Applied Linguistics, 81–106.
- TORN, REELI 2006a. *poolt*-tarind eesti keele impersonaalis ja passiivis. – Lause argumentstruktuur. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 2.) Tartu, 108–121.
- TORN, REELI 2006b. The Estonian periphrastic passive. – *Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics*. Tallinn, May 6–7, 2004. Eds. K. Kerge, M.-M. Sepper. (= *Publications of the Department of Estonian of the Tallinn University* 8.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 73–92.
- TORN-LEESIK, REELI 2007. Voice and modal verbs in Estonian. – LU 43: 3, 173–186.
- TORN-LEESIK, REELI 2009. The voice system of Estonian. – *Estonian in Typological Perspective*. Ed. H. Metslang. (= *Language Typology and Universals*. STUF 62: 1-2.) Berlin: Akademie Verlag, 72–90.
- TORN-LEESIK, REELI 2016. An Investigation of Voice Constructions in Estonian. (= *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 26.) Tartu: Tartu University Press.
- TORN-LEESIK, REELI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. The uses of impersonals in spoken Estonian. – *SKY Journal of Linguistics* 23, 301–343.
- TRAGEL, ILONA 2003a. Eesti keele seriaalkonstruksioonist. – KK 12, 919–934.
- TRAGEL, ILONA 2003b. Eesti keele tuumverbid. (= *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- TRAGEL, ILONA 2004. Tuumverbi ja *da*-infinitiivi ühendid. – *Lauseliikmeist eesti keeles*. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 1.) Tartu, 75–85.
- TRAGEL, ILONA 2007. Modaalverbide *saama* / *saada* ja *võima* / *voida* vastandkasutus eesti ja soome keeles. – *Grammatika és kontextus*. Sz. Csepregi M., Masonen V. (= *Urálisztikai tanulmányok* 17.) ELTE Finnugor Tanszék. Budapest, 331–338.
- TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2012. Grammaticalization of the Estonian *saama* 'get'. – *The Art of Getting: GET Verbs in European Languages from a Synchronic*

- and Diachronic Point of View. Eds. A. Lenz, G. Rawoens. (= Linguistics 50: 6. Special Issue.) 1371–1412.
- TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2017. *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. – KK 1, 22–40.
- TRAGEL, ILONA, LIINA LINDSTRÖM 2006. *Mul on saba*. Adessiivsest omajakonstruktsioonist. – *Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics. Tallinn, May 6–7, 2004*. Eds. K. Kerge, M.-M. Sepper. (= Publications of the Department of Estonian of the Tallinn University 8.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 386–399.
- TRUMMER, IREEN 2005. Mitmuse osastava käände vormide kasutus eesti kirjakeeles. BT. TÜ.
- TŠERNOVA, NADEŽDA 2014. Lühikese illatiivi kasutamise sagedus kirjakeeles massimeedia allikate toel. BT. TÜ.
- TÜRNO, MARI-LIIS 2012. Vorminihked *õppima*- ja *hakkama*-muuttüübis. BT. TÜ.
- TÜÜTS, LAURA, REILI ARGUS 2016. Episteemilise modaalsuse leksikaalsete väljendusvahendite tajumisest: *arvatavasti*, *äkki* ja *võib-olla*. – ESUKA 7: 2, 187–207.
- UIBO, UDO 1980. Morfoloogilise analüüsi seiku. – KK 6, 339–348.
- UIBO, UDO 1981. *õppima*- ja *muutama*-tüüpi verbide muutmine. – KK 6, 283–289.
- UNIVERE, AILI 1972. Eesti *tu*-liitelistest omadussõnadest. – ESA 18 (1972), 159–173.
- USTAL, ÜLLE 1981. Perfekti kasutamise semantilistest tingimustest tänapäeva eesti keeles – Eesti keele grammatika probleeme. (= TRÜ toimetised 574. Töid eesti filoloogia alalt VIII.) Tartu, 80–96.
- UUSPÖLD, ELLEN 1966. Määrusliku *des*-, *mata*-, *nud*- (*~nuna*-) ja *tud*- (*~tuna*-) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. – Keele modelleerimise probleeme 1. (= TRÜ toimetised 188.) Tartu, 1–196.
- UUSPÖLD, ELLEN 1970. Absoluutkonstruktsiooni struktuur ja tähendus eesti keeles. – Keel ja struktuur 3. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 22–43.
- UUSPÖLD, ELLEN 1972. Agendi väljendamisest *des*-konstruktsiooniga lauses. – Keel ja struktuur 7. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 108–118.
- UUSPÖLD, ELLEN 1975. Lauselühendi probleeme tänapäeva eesti keeles. – ESA 19–20 (1973–1974), 25–31.
- UUSPÖLD, ELLEN 1978a. Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. – Keel ja struktuur 10. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 66–80.
- UUSPÖLD, ELLEN 1978b. *nuna*-, *tuna*-tarindi peasõna probleemist. – KK 5, 283–291.
- UUSPÖLD, ELLEN 1980. *maks*-vorm ja teised finaaliadverbiaalid. – KK 12, 729–736.
- UUSPÖLD, ELLEN 1982. Viron verbien infiniittisten rakenteiden subjektisääntöjä. – Kuusi artikkelia. Toim. T. Orpana. (= Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 8.) Tampere, 35–53.
- UUSPÖLD, ELLEN 1983a. Sanajärjestyksestä viron ja suomen kielteisessä lauseessa. – Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Summasaaressa 18. ja 19. touko-

- kuuta 1983. Toim. V. Yli-Vakkuri, H. Remes. (= Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 10.) Tampere, 20–24.
- UUSPÖLD, ELLEN 1983b. Tänapäeva eesti kirjakeele grammatilise vormistiku mõningaist arenguist. – Kirjakeel 1983. Tallinn: Valgus, 62–79.
- UUSPÖLD, ELLEN 1985. Lisaandmeid *vat*-konstruktsiooni tegevussubjektist. – Ars Grammatica 1985. KKI. Tallinn: Valgus, 151–158.
- UUSPÖLD, ELLEN 1989. Modaalsusest ja modaalset predikaadist eesti keeles. – KK 8, 468–477.
- UUSPÖLD, ELLEN 2001. *des-* ja *mata-*vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= TÕ eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 306–321.
- VAINIK, ENE 1995. Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. Tallinn: EKI.
- VAISS, NATALIA 2004. Eesti keele aspekti väljendusvõimalusi vene keele taustal. MT. TPÜ.
- VAISS, NATALIA 2020. Kogesin *vapustust* või *vapustuse*? Sihilised verbid valikutees. – ERÜ aastaraamat 16, 241–261.
- VAISS, NATALIA 2021. Verbide transitiivsuse kontinuumist eesti keeles. – ESA 66 (2020), 344–386.
- VAISS, NATALIA 2023. Eesti vaatamisverbide sihilisusest. – ERÜ aastaraamat 19, 245–266.
- VALDMETS, ANNIKA 2010. Mõne modaalpartikli kujunemine ja kasutamine eesti kirjakeeles alates 1890. aastatest. MT. TÕ.
- VALDMETS, ANNIKA 2011. Kahe eesti kirjakeele modaalpartikli arengust viimase sadakonna aasta jooksul. – KK 10, 764–776.
- VALDMETS, ANNIKA, KÜLLI HABICHT 2013. Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles. – Teoreetilisest keeleteadusest Eestis III. Toim. I. Tragel, A. Veismann, P. Piiraja. (= ESUKA 4: 1), 205–222.
- VALGE, JÜRI 1979. Aluste ja öeldiste koordineerimist. – KK 1, 20–25.
- VALGE, JÜRI 1981. Lauseliikmete koordineerimisvõimalused tänapäeva eesti keeles. Knd-diss. TRÜ.
- VALGMA, JOHANNES 1963. Aluse ja öeldise kongruentsist eesti kirjakeeles. – Eesti keele süntaksi küsimusi. (= KKI VIII.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 390–425.
- VALGMA, JOHANNES, NIKOLAI REMMEL 1968. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus.
- VALGMA, JOHANNES, NIKOLAI REMMEL 1970. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Teine trükk. Tallinn: Valgus.
- VALIJÄRVI, RIITTA-LIISA 2003/2004. Estonian converbs – with special emphasis on early 18th-century literary languages. – Ural-Altaische Jahrbücher. Neue Folge 18. Wiesbaden, 24–66.

- VALMIS, AAVO 1972a. Eesti keele lisandi esinemisvormid. – NK 7, 579–583.
- VALMIS, AAVO 1972b. Eesti keele lisandi ühildumisest. – NK 10, 831–836.
- VALMIS, AAVO 1972c. Lisandi liigid tähendusfunktsiooni järgi. – KK 11, 663–667.
- VALMIS, AAVO 1972d. Mis on lisand. – KK 6, 355–363.
- VALMIS, AAVO 1977. Eesti keele lisandi piirist. – ESA 22 (1976), 83–98.
- VALMIS, AAVO 1980. Rindlausest tänapäeva eesti keeles. – NK 9, 30–34.
- VARE, SILVI 1979. Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitleseks. (Ars Grammatica.) KKI. Tallinn: Eesti Raamat.
- VARE, SILVI 1981. Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. (Ars Grammatica.) KKI. Tallinn: Valgus.
- VARE, SILVI 1984. Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. (Ars Grammatica.) KKI. Tallinn: Valgus.
- VARE, SILVI 1986. Liitverb eesti keeles. – KK 9, 539–547.
- VARE, SILVI 1991. Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra. – KK 7, 408–415.
- VARE, SILVI 1993a. Konversioonist eesti keele sõnamoodustuses. – Virittäjä 97: 1, 34–50.
- VARE, SILVI 1993b. Tuletusliidetest uue nurga alt. – KK 9, 530–536.
- VARE, SILVI 2001a. Nihetest eesti liitverbi kasutuses ja struktuuris. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars VI: Dissertationes sectionum: Linguistica III. Tartu, 332–338.
- VARE, SILVI 2001b. Üldkeele ja oskuskeele nihestunud suhe. – KK 7, 475–492; 8, 563–571.
- VARE, SILVI 2003. Back-formation of verbs in Estonian. – Languages in Development. Eds. H. Metslang, M. Rannut. München: Lincom Europa, 123–132.
- VARE, SILVI 2004. Põgusalt ühest leksika ja süntaksi piirinähtusest. – KK 12, 915–922.
- VARE, SILVI 2005. Eesti keele verbimoodustus: desubstantiivne konversioon. – ESA 50 (2004), 39–67.
- VARE, SILVI 2008. Potentsiaalsetest sõnadest leksika ja grammatika vaatenurgast. – KK 7, 531–552.
- VARE, SILVI 2012. Eesti keele sõnapered I – II. Tallinn: EKSA.
- VARE, SILVI 2014. Lühendamise ja lühendsõnade fenomenist eesti keeles. – KK 5, 348–371.
- Veel kord 1962 = Veel kord objektist pildiallkirjades. – KK 1962, 5, 309–310.
- VEISMANN, ANN 1997. Eesti keele leksikaalne ajadeiksis. BT. TÜ.
- VEISMANN, ANN 2000. Aega väljendavad ruumimetafoorid: teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele. MT. TÜ.
- VEISMANN, ANN 2001. On the conceptualization of time in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics of the University of Tartu 2.) Tartu: Tartu University Press, 22–47.
- VEISMANN, ANN 2008. Eesti kaassõnade tähenduste kirjeldamise probleemidest. – KK 5, 335–352.

- VEISMANN, ANN 2009. Eesti keele kaas- ja määrsõnade semantika võimalusi. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 26.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- VEISMANN, ANN, MATI EREL 2017a. Kaassõnafraas. – EKS(V), 446–462.
- VEISMANN, ANN, MATI EREL 2017b. Määrsõnafraas. – EKS(V), 416–429.
- VEISMANN, ANN, MATI EREL, HELLE METSLANG 2017. Määrus. – EKS(V), 300–375.
- VELSKER, EVA 1991. Lähte- ja sihtkohaadverbiaali semantikast ja väljendusviisidest. DT. TÜ.
- VENDE, KULLO 1975. Intonation of question and answer in Estonian: I. – EPP 1975, 86–114.
- VENDE, KULLO 1982. Intonation of question and answer in Estonian: II. Synthetic Stimuli. – EPP 1980–1981, 77–107.
- VESKI, ASTA 1970. Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2002. Middle voice in Estonian. – Transactions of the Philological Society 100: 1, 131–160.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2003. Estonian middle semantics with evidence from discourse. – Proceedings of the 19th Scandinavian Conference of Linguistics: Finnic. Ed. A. Dahl, P. Svenonius. Special issue of Nordlyd 31, 623–638.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2004a. Construction-based interpretation of implicit arguments. – Proceedings from the Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society 2. Eds. N. Adams, A. Cooper, F. Parrill, T. Wier. Chicago Linguistic Society, 225–239.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2004b. Valency Reduction in Estonian. PhD dissertation. University of Edinburgh.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2007. Impersonaliseeritud impersonaal kui konstruktsioonitasandi grammatisatsioon. – ESA 52 (2006), 158–178.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI, GEORGE WALKDEN 2021. Verb-second in spoken and written Estonian. – Glossa: A Journal of General Linguistics 6: 1, 15.
- VIHT, ANNIKA, KÜLLI HABICHT 2019. Eesti keele sõnamuutmine. (= Eesti keele varamu IV.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- VIIRES, HELMI 1963. *ne*-sufiksilised omadussõnad eesti murretes. Knd-diss. KKI.
- VIITSO, TIIT-REIN 1976. Eesti muutkondade süsteemist. – KK 3, 148–162.
- VIITSO, TIIT-REIN 2003. Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel. – KK 1, 24–31.
- VIITSO, TIIT-REIN 2005. Eesti tegusõna tüpoloogiat. – KK 3, 182–194.
- VIITSO, TIIT-REIN 2007a. Nn vaegomadussõna ja selle taust. – KK 11, 878–887.
- VIITSO, TIIT-REIN 2007b. Structure of the Estonian Language. Phonology, morphology and word formation. – Estonian Language. Ed. M. Erelt. LU. Supplementary Series. Vol 1. Second Edition. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 9–129.
- VIKS, ÜLLE 1972a. Pronominalisatsioon eesti keele elementaarlauses. – Keel ja struktuur 7. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 53–57.

- VIKS, ÜLLE 1972b. Sõnast *oma* eesti keeles. – Keel ja struktuur 6. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 129–138.
- VIKS, ÜLLE 1973. Isevärki sõna. – KK 7, 421–427.
- VIKS, ÜLLE 1977. Klassifikatoorse morfoloogia põhimõtted. (= Preprint KKI-9.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- VIKS, ÜLLE 1980a. Klassifikatoorne morfoloogia. Verb. Tallinn: Valgus.
- VIKS, ÜLLE 1980b. Mõne pronoomeni kasutamisest (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). – KK 10, 617–619.
- VIKS, ÜLLE 1982. Klassifikatoorne morfoloogia. Noomen. (Ars Grammatica.) Tallinn: Valgus.
- VIKS, ÜLLE 1984. Sõnavormide homonüümia eesti keeles. – KK 2, 97–105.
- VIKS, ÜLLE 1985. Pronoomenite *üksteise* ja *teineteise* ning *oma* ja *enda* kasutamine. – Kirjakeele teataja 1979–1983. Tallinn: Valgus, 66–72.
- VIKS, ÜLLE 1992. Väike vormisõnastik. KKI. Tallinn.
- VILLUP, ASTRID 1969. Adverb eesti keeles. Tallinna Pedagoogiline Instituut, eesti keele ja kirjanduse kateeder. Tallinn.
- WIEDEMANN, FERDINAND JOHANN 1875. Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelestland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg.
- WIEDEMANN, FERDINAND JOHANN 2011 [1875]. Eesti keele grammatika. Tõlkinud Heli Laanekask. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- WIIK, KALEVI 1975. Suomen frekventatiivi ja kontinuatiivi. – Virittäjä 79: 2, 153–166.
- WURZEL, WOLFGANG ULLRICH 1987. System-dependent morphological naturalness in inflection. – Leitmotifs in Natural Morphology. Eds. W. U. Dressler, W. Mayerthaler, O. Panagl, W. U. Wurzel (= Studies in Language Companion Series 10.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 59–95.
- ÕIM, HALDUR 1965. *tulema*, *saama* ja *pidama* tähenduste struktuuriline analüüs. – Keel ja struktuur. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 27–45.
- ÕS = Eesti õigekeelsussõnaraamat 2013. Toim. T. Erelt, koost. T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Tallinn: EKSA.
- YLIKOSKI, JUSSI 2019. The distributive „dwarf case“ in Estonian. – Finnisch-Ugrische Mitteilungen 43, 89–139.

VEEBIMATERJALID

- Delfi <https://www.delfi.ee/> (vaadatud 23.07.2023).
- Eesti keele koondkorpus <https://www.cl.ut.ee/korpused/segakorpus/index.php?lang=et> (vaadatud 23.07.2023).
- Eesti keele käsiraamat <https://www.eki.ee/books/ekkr20/ekkr20.pdf> (vaadatud 23.07.2023).
- Eesti keele seletav sõnaraamat <http://www.eki.ee/dict/ekss/> (vaadatud 23.07.2023).
- Eesti keele spontaanse kõne foneetiline korpus <https://foneetikakorpus.ut.ee> (vaadatud 20.12.2023).
- Eestikeelsete veebilehtede korpus Web 2013–2021. Allkorpus „Eesti keele ühendkorpuses 2021“ https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Festonian_nc21 (vaadatud 20.12.2023).
- Eesti kirjakeele korpus <http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/> (vaadatud 23.07.2023).
- Google <https://www.google.com/> (vaadatud 23.07.2023).
- Rahvusvaheline foneetiline tähestik https://www.internationalphoneticassociation.org/IPAcharts/IPA_chart_trans/pdfs/IPA_Kiel_2020_full_est.pdf (vaadatud 20.12.2023)
- Riigikogu stenogrammide allkorpus <https://www.cl.ut.ee/korpused/segakorpus/riigikogu/> (vaadatud 23.07.2023).
- Suulise eesti keele korpus <https://keeleressursid.ee/et/223-tartu-ulikooli-suulise-ja-arvutisuhtluse-labor> (vaadatud 23.07.2023).
- Suulise kõne transkriptsioon <https://keeleressursid.ee/et/148-suulise-kone-transkriptsioon> (vaadatud 12.06.2023).
- Tasakaalus korpus <http://www.cl.ut.ee/korpused/grammatikakorpus/index.php?lang=et> (vaadatud 23.07.2023).
- Võõrsõnade leksikon <http://www.eki.ee/dict/vsl/> (vaadatud 23.07.2023).

RAHVUSVAHELINE FONEETILINE TÄHESTIK

(redigeeritud 2020)

KONSONANDID (PULMONAALSED)

© 2020 IPA

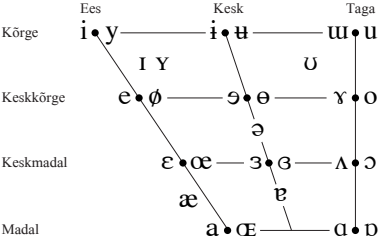
	Bilabiaal	Labio-dentaal	Dentaal	Alveo-laar	Post-alveolaar	Retrofleks	Palataal	Velaar	Uvulaar	Farüngaal	Glotaal
Klusiil	p b		t d			ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasaal	m	ɱ	n			ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Tremulant	ʙ		ɾ						ʀ		
Puute- või riivhäälik		ʋ	ɹ			ɻ					
Frikatiiv	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateraalne frikatiiv			ɬ ɮ								
Poolvokaal		ʋ	ɹ			ɻ	ɰ	ɰ			
Lateraal			l			ɭ	ʎ	ʎ			

Lahtri parempoolsed sümbolid on helilised, vasakpoolsed on helitud. Halli taustaga alad tähistavad hääldust, mida peetakse võimatuks.

KONSONANDID (MITTEPULMONAALSED)

Imihäälikud	Helilised implosiivid	Ejektiivid
○ Bilabiaalne	ɓ Bilabiaalne	ʼ Näited:
Dentaalne	ɗ Dentaalne/alveolaarne	ɗ' Bilabiaalne
! (Post)alveolaarne	ɗ' Dentaalne/alveolaarne	t' Dentaalne/alveolaarne
≠ Palatoalveolaarne	ɗ' Velaarne	k' Velaarne
Alveolaar-lateraalne	ɗ' Uvulaarne	s' Alveolaar-frikatiivne

VOKAALID

Kui sümbolid on paarikaupa, siis parempoolne tähistab ümardatud vokaali.

MUUD SÜMBOLID

ℳ Helitu labiovelaarne frikatiiv	ʄ Alveopalataalne frikatiiv
W Heliline labiovelaarne poolvokaal	ɹ Heliline alveolaarne lateraalne riivhäälik
ɥ Heliline labiovelaarne poolvokaal	ɥ Samaaegsed ɥ ja x
H Helitu epiglotaalne frikatiiv	
ʕ Heliline epiglotaalne frikatiiv	Afrikaate ja topelthääldust võib vajadusel tähistada kaarekesega ühendatud kahe sümboliga.
ʕ Epiglotaalne sulghäälik	

ts kp

SUPRASEGMENTAALID

ˈ Pearõhk	ˈfounəˈtʃən
ˌ Kaasrõhk	
ː Pikk	eː
ˑ Poolpikk	eˑ
ˑ Ekstralühike	ě
Väike (jala)rühm	
Suur (intonatsiooni)rühm	
˙ Silbipiir	ji.ækt
ˑ Kokkuhääldus (piiri puudumine)	

TOONID JA AKTSENDID

TASE	KONTUUR
ě või ˊ Ekstra-kõrge	ě või ˊ Tõusev
é ˋ Kõrge	é ˋ Langev
ē ˊ Keskmine	ē ˊ Kõrgelt tõusev
è ˋ Madal	è ˋ Madalalt tõusev
ẽ ˊ Ekstra-madal	ẽ ˊ Tõusev-langev
↓ Allaastav	↗ Üldine tõus
↑ Ülesastav	↘ Üldine langus

DIAKRIITIKUD

◌ Helitu	◌ n̄ ◌ d̄	◌ Kähisev	◌ ḅ ◌ ạ	◌ Dentaalne	◌ t̪ ◌ d̪
◌ Heliline	◌ ṣ ◌ ṭ	◌ Kärisev	◌ b̥ ◌ ḁ	◌ Apikaalne	◌ t̚ ◌ d̚
h Aspireeritud	tʰ dʰ	◌ Lingvalabiaalne	t̪̥ d̪̥	◌ Laminaalne	t̪̥̥ d̪̥̥
◌ Ümardatum	◌ ɔ̣	◌ Labaliseeritud	tʷ dʷ	◌ Nasaliseeritud	ẽ
◌ Vähem ümardatud	◌ ɔ̣̣	◌ Palataliseeritud	tʲ dʲ	◌ Nasaalse vallandumisega	d̪ⁿ
◌ Eendatud	◌ ụ	◌ Velariseeritud	t̪ʷ d̪ʷ	◌ Lateraalse vallandumisega	d̪ˡ
◌ Taandatud	◌ ẹ	◌ Farüingaliseeritud	t̪ʰ d̪ʰ	◌ Ilma kuuldava vallandumiseta	d̪̚
◌ Tsentraliseeritud	ẽ	◌ Velariseeritud või farüingaliseeritud	ɬ		
◌ Kesk-tsentraliseeritud	ẹ̃	◌ Kõrgendatud	ẽ̥ (I = heliline alveolaarne frikatiiv)		
◌ Silbiline	◌ ɳ	◌ Madaldatud	ẽ̥ (β = heliline bilabiaalne poolvokaal)		
◌ Mittesilbiline	◌ ɰ	◌ Eendatud keelejuurega	ẽ̥		
◌ Rootilisus	◌ ǃ ◌ ǂ	◌ Taandatud keelejuurega	ẽ̥		

Mõned diakriitidud võib paigutada madala pikendiga sümboli kohale, nt ɳ̄

Kirjatähed: Doulos SIL (metatekst); Doulos SIL, IPA Kiel, IPA LS Uni (sümbolid)